DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

ENGİN TONGUÇ

BİR EĞİTİM DEVRİMCİSİ

İSMAİL HAKKI TONGUÇ

YAŞAMI, ÖĞRETİSİ, EYLEMİ

YENİ KUŞAK KÖY ENSTİTÜLÜLER DERNEĞİ YAYINLARI

Bir Eğitim Devrimcisi

İSMAİL HAKKI TONGUÇ

(Yaşamı, Öğretisi, Eylemi)

ENGİN TONGUÇ

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bir Eğitim Devrimcisi
İSMAİL HAKKI TONGUÇ
(Yaşamı, Öğretisi, Eylemi)

Engin Tonguç

Araştırma-İnceleme Dizisi: 2

ISBN: 978-975-00994-5-8

Birinci Basım, Nisan 1997, Ankara
İkinci Basım, Nisan 2001, Ankara
Üçüncü Basım, Ekim 2007, İzmir

© 2007
Bu kitabın yayın hakları Engin Tonguç ve Yeni Kuşak Köy Enstitülüler Derneği'ne aittir. Kitabın tamamı veya bir bölümü, alıntı amacı dışında hiçbir biçimde çoğaltılamaz, dağıtılamaz, yeniden elde etmek üzere saklanamaz.

Kapak Tasarım: A. Tansel Özalp
Düzelti: Hülya Şengül Güler
Basıma Hazırlık: Egetan Ltd. Şti., Tel: 0232 421 08 96
Baskı: Uşşak Matbaası, 1464 Sk. No:55/A Alsancak-İzmir, Tel: 0232 464 99 67
Cilt: Kardeşler Ciltevi, Tel: 0232 449 17 79

YENİ KUŞAK KÖY ENSTİTÜLÜLER DERNEĞİ YAYINLARI
İnönü Cad. No:58/17 Birlik Apt. Hatay/İZMİR
Tel. ve Faks: 0232 256 5262
www.yenikusakizmir.com
ykkedernegi@yahoo.com
yenidenimece@mynet.com

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bir Eğitim Devrimcisi

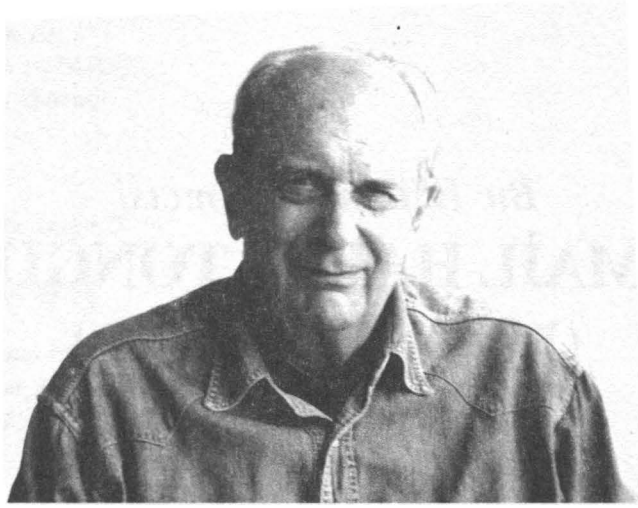
İSMAİL HAKKI TONGUÇ

(Yaşamı, Öğretisi, Eylemi)

Engin Tonguç

YENİ KUŞAK KÖY ENSTİTÜLÜLER DERNEĞİ YAYINLARI

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ENGİN TONGUÇ

1928'de Ankara'da doğdu. Köy Enstitüleri'nin kurucusu İ. Hakkı Tonguç'un ve ilkokul Öğretmeni Nafia Tonguç'un oğludur. Çocukluğu ve gençliği, Köy Enstitüleri yıllarında geçti. 1951'de Ankara Tıp Fakültesi'ni bitirdi. Almanya-Hamburg Tıp Fakültesi'nde İç Hastalıkları Uzmanı oldu. 1958'de yurda dönünce işyeri hekimlikleri, SSK hastane hekimliği, Başhekimlik, SSK Genel Müdür Yardımcılığı yaptı. Türkiye'de iş hekimliğinin geliştirilmesi, Meslek Hastalıkları Hastaneleri kurulması için uğraş verdi. 1960'dan sonra, kendi meslek çalışmalarının yanı sıra, Köy Enstitüleri'nin tanıtılması, doğru yorumlanması için çaba gösterdi. Babası İsmail Hakkı Tonguç'tan kalan arşivi değerlendirdi. Köy enstitülülerin çıkardıkları İmece dergisinin yönetiminde bulundu. Köy Enstitüleri konusunda dergi ve gazetelerde yazılar yazdı, toplantılara katıldı. Gelecekte kaynak kitap olarak yararlanılmasını düşündüğü, bir belgesel biyografi niteliğindeki bu kitabından ve tıbbi yayınlarıyla SSK anılarını içeren ***Bir Tutam Umut İçin*** (1999) ve ***Sağlık Yazıları*** (2002) kitaplarından başka başlıca kitapları şunlardır: ***Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç*** (1970), çocukluk ve gençlik anılarını içeren ***Umut Yolu*** (1984), yazılarının toplandığı ***Köy Enstitülerinin İzinde*** (2003). Ayrıca, İ. Hakkı Tonguç'un ***Pestalozzi Çocuklar Köyü*** (1960), ***Pestalozzi ve Devrim*** (1962), ***Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları*** (1976) ve F. Kırby'nin ***Türkiye'de Köy Enstitüleri*** (2000) kitaplarını yayına hazırlamıştır.

Eşi ile birlikte İzmir'de ve Soma'nın Turgutalp beldesinde emeklilik yaşamını sürdürmektedir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Mustafa Ekmekçi için.
24.5.1997

E.T.

Otlar böcekler gibiydik bozkırda
Acılarda gökyüzü kadardık
Bizden geçerdi zamanın karanlığı
Yorgun öküzler karasabanlarla
Unutulmuş, unutulmuş, unutulmuş köylerdik.

M. Başaran

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İÇİNDEKİLER

Birinci Bölüm
Tuna Boyunda Bir Köy (1893-1914) 11

İkinci Bölüm
Osmanlı'nın Başkenti (1914) 19

Üçüncü Bölüm
Darülmuallimin (Erkek Öğretmen Okulu) (1914-1918) 25

Dördüncü Bölüm
Almanya: Ezilen Devrim (1918-1919) 33

Beşinci Bölüm
Kurtuluş Savaşı Eskişehir'i (1919-1921) 40

Altıncı Bölüm
Yeniden Almanya'da Öğrenim (1921-1922) 55

Yedinci Bölüm
Resim-İş Öğretmeni (1922-1925) 60

Sekizinci Bölüm
Cumhuriyet Eğitiminin Birinci Altın Dönemi (1926-1929) 77

Dokuzuncu Bölüm
Yitirilen Yıllar ya da Duraklama İçinde Oluşum (1929-1934) 101

Onuncu Bölüm
Genel Müdür (1935) 157

Onbirinci Bölüm
Eğitmen (1936) 178

Onikinci Bölüm
Köy Öğretmen Okulları (1937) 201

Onüçüncü Bölüm
"Köyde Eğitim" ve İlk Dört Tuğlanın Öyküsü (1938) 220

Ondördüncü Bölüm
Canlandırılacak Köy (1939) 249

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Onbeşinci Bölüm
Köy Enstitüleri (1940) 269

Onaltıncı Bölüm
Hasanoğlan'da "Kepir'in Bebeleri" (1941) 294

Onyedinci Bölüm
Örgütlenme:4274 No.lu Yasa (1942) 310

Onsekizinci Bölüm
Yüksek Köy Enstitüsü (1943) 347

Ondokuzuncu Bölüm
İlköğetim Seferberliği (1944) 387

Yirminci Bölüm
Eğitimin Niteliğini Berkitme Çabaları (1945) 420

Yirmibirinci Bölüm
Milli Eğitimde Karşı Devrim (1946) 467

Yirmiikinci Bölüm
Yıkım (1947-1948) 533

Yirmiüçüncü Bölüm
Kendini Tüketen İktidar (1949) 580

Yirmidördüncü Bölüm
Beklenen Ses: "Bizim Köy" (1950) 596

Yirmibeşinci Bölüm
Güdük Demokraside Düşün Terörü (1941) 617

Yirmialtıncı Bölüm
Yoz Yıllar (1952-1955) 635

Yirmiyedinci Bölüm
Bir Taze Soluk: Avrupa Gezisi (1956-1957) 661

Yirmisekizinci Bölüm
Doğanın Yasası: Yaşlılık, Sayrılık (1958-1959) 680

Yirmidokuzuncu Bölüm
Son Umutlar (1960) 698

Kaynaklar 709

Ad Dizini 721

Fotoğraflar 745

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

SUNUŞ

... Bu Kitap ve Tonguç İçin Birkaç Söz

Tarih yaparken geride hep sevgi, saygı ve hayranlıkla bırakılan bir kurum ve bu kurumun oluşumunda en etkin rol oynayan bir insan olmak... İşte İsmail Hakkı Tonguç'un gerçekleştirdiği buydu.

1930'lu yılların sonunda Köy Eğitmen Kursları ile başlayan köyü canlandırmaya yönelik büyük deney, Köy Enstitüleri ile onyedibini aşkın öğretmen, sağlıkçı yetiştirilerek tamamlanmıştı. Belki tamamlanmış sayılmaz, geleceğin ***"Bölge Üniversiteleri"***, ***"inceleme-araştırma merkezleri"*** olmaya yönelik Yüksek Köy Enstitüleri ile salt eğitim sorununun çözümü değil, geri üretim yaşamının kökten değiştirilmesi tasarımlanmıştı. Öğrencilikle-emekçiliği birleştiren, kendisi üreten, yardımlaşmayı öğreten, onlara mutluluk duyacakları koşulları sağlayan ve sonuçta da ***"kendileri"*** olmasını sağlayan yaşam alanlarıydı Köy Enstitüleri. Her bir enstitü müzik ve tiyatro çalışmalarıyla birer köy konservatuarıydı ayrıca. Tonguç, ***"Enstitüler, içinde yaşayanların ortak malları ve ortaklaşa yönettikleri yıkılmaz kurumlar durumuna gelmeli"*** diyordu. Olmadı...

Toprak ağalarıyla sarmaş-dolaş gelişen gerici, tutucu, sağ güçlerin saldırıları, karalamaları, dünyada gelişen yeni dengeler gelişmeyi, bir uygarlık projesini durdurdu. DP iktidara geçince zaten yapacak fazlası yoktu artık. Yirmi bir bölgede her biri kültür-eğitim kenti enstitüler, köy üniversiteleri yükselecek; işliği, dersliği, uygulama alanıyla küçük bir enstitü gibi olacak köy okullarının artmasıyla günümüzün bu eğitimsiz-karanlık dünyası oluşmayacaktı... Düşünce, tasarım buydu... Kaldı ki, Köy Enstitüleri kapatıldıktan sonra bile hizmet ettiği bölge halkın kalbinde hep yaşamıştır.

Köy Eğitmen Kursları, ardından kısa bir deney olan Köy Öğretmen Okulları ve asıl amaçlanan Köy Enstitüleri günümüz ve geleceğin çağdaş eğitiminin anahtarı iki temel özelliği içeriyordu: Kişilik eğitimi ve demokratik eğitim. O nedenle Tonguç haklı olarak, adı ne olursa olsun bu öz değişmediği sürece yeni okulların açılabileceğini belirtmişti.

Köy Enstitülü çıkışlı öğretmen, Cumhuriyetin köyde temsilcisi ve köy kalkınmasının öncüsü olduğu kadar, sanat, bilim dünyasının da etkin insanı oldu. Öğ-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

retmen örgütlenmesini, sendikalaşmayı başardı. Tonguç'un kendi halkına/köy çocuğuna güveni yaptığı işler ve savaşımlarla örneklendi.

Tonguç'un başarısında özverili bir yaşam olduğu kadar, önemli bir bilgi-etkilenme ve bunları ülke gerçekleri-halkın gücüyle oluşturma ve sunma becerisi de vardı. Zaman zaman söylendiği gibi ***"Türkiye'nin Pestalozzisi"***ydi, pedagojik düşünür G. Kerchensteiner'den nasıl yararlanılabileceğini kendine sormuştu. Pedagog ve eğitimci olarak çeşitli düşünceler, tasarımlar ve pragmatik kurallara açıktı ve Köy Enstitüleri açılışında, öncesinde edindiği birikim, yayın-çalışmalarından öğrendiklerini yaşama geçirmişti. F. Kirby'nin altını çizdiği gibi, ayrıca sanat ve işbilgisi dallarındaki uzun yıllara dayalı mesleki deneyiminden ***"Her toplumun kendine özgü eğitim değer yargıları olmalı"*** düşüncesini çıkarmış, bu düşünceyi geliştirmiş, uygulamıştı.

Köy Enstitüleri yaşamı özgünlüğü ile 6-7 yıl sürdü, bilindiği gibi eğitsel-sosyal, kültürel, pedagojik, hatta ekonomik etkileri, yazın dünyasına armağan ettiği gür ve özgün sesler hiç biri kurumun yapmadığı kadar güçlü oldu... Belki söylenecek daha bir çok şey var. Derneğimiz 2001 yılından bu yana yaptığı konferans, panel, çalıştay gibi etkinliklerde, yayınlarında, yaptığı filmlerde bunları ayrıntılarıyla söyledi.

Tonguç üzerine çok şey yazıldı. Bundan sonra da yazılacaktır.

Ancak onun yaşantısını yakınlıktan öte, ***"yaşamının gerçek anlamı"***yla tanıklığıyla sezen ve bilen, bıraktıklarını ve belgelerini titizlikle değerlendiren Dr. Engin Tonguç tarafından yazılması önemlidir. Köy Enstitülerine giden o zorlu, uzun, zahmetli ve sonuçları etkili yolu doğru ve belgesel nitelikte bu yapıtta buluyoruz. Bu yolu açan insanı ayrıntılarıyla bu kitapta tanıyoruz.

Derneğimizce basılmasının kıvancını yaşadığımız bu yapıtın, bu nedenle, Tonguç'un yaşantısı, öğretisi, eylemini birçok açıdan, gerek aydın sorumluluğu taşıyan insanın, gerek geleceğin öğretmeni, bilim adamı olacak kuşağın başucu kitabı olacağı düşüncesindeyiz. Bu yaşantıdan öğreneceklerimizin önümüzü aydınlatacağı, günün koşullarını dikkate alarak yarının bizim istediğimiz, özlediğimiz biçimde kurulmasında yararı olacağı görüşündeyiz.

Dr. Engin Tonguç'a, Yeni Kuşak Köy Enstitüleri Derneği yayınlarından bu kitabın çıkartılması onurunu verdiği ve bir bakıma bunu hak eden bir yerden yayınlanmasına olanak sağladığı için teşekkür ederiz.

YENİ KUŞAK KÖY ENSTİTÜLÜLER DERNEĞİ

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

. BİRİNCİ BÖLÜM

Tuna Boyunda Bir Köy (1893-1914)

Çocuğun yaşamındaki ilk anısı dedesi ile ilgiliydi: Kucağında oturduğu yaşlı adamın beyaz sakallı yüzünü yakından gözlerken, onun saçlarını okşadığını seziyor, *"Tonguç'um benim"* diyen sesini duyuyordu.

Serin, ama güneşli bir gündü. Evin duvarına bitişik toprak bir peykede, *"tapçan"*da oturuyorlardı. Başlarının üstünde seyrek yapraklı bir asma çardağı vardı.

Evin bulunduğu Tatar Atmaca Köyü (Bugünkü adıyla Sokol)[1] günümüzdeki Bulgaristan'ın kuzey doğusundaki Güney Dobruca'daydı. Bu bölge doğuda Karadeniz, güneyde Deliorman, kuzey batıda Tuna Nehri ve kuzeyde Silistre'den Mangalia'ya çekilen bir çizgi ile sınırlanır. Tuna kıyısından başlayan az eğimli bayırlar yer yer 50-100 metre yüksekliği bulan yumuşak tepeciklerle güneydeki Deliorman'a kadar sürer. Dereciklerin açtığı küçük vadilerde koruluklar vardır. Ama genellikle Deliorman'a varıncaya dek bozkır niteliği egemendir. Bölge kuzeye açık olduğundan iyi rüzgâr alır, kışları sert ve soğuk geçer, yazları iyi yağmur yağar.

Güney Ukrayna ve Moldavya ile Trakya arasında bir geçit yeri olan Dobruca'dan çok kavimler ve ordular geçmiş, bölge birçok savaşlar görmüştür: Alanlar, Hunlar, Peçenekler, Uzlar (Guz ya da Oğuzlar), Kumanlar, Bulgarlar... Güney Dobruca'nın yerli halkının çoğunlukla 11. yüzyılda Karadeniz'in kuzeyinden gelerek buraya yerleşmiş Peçenekler, İlkbulgarlar, Kumanlar'dan oluştuğu sanılmaktadır. Deliorman'da yaşayanlarına Gacal ya da Çıtak denir. Selçuklular ve Osmanlılar dönemlerinde de Anadolu'dan, özellikle Konya, Karaman yörelerinden Dobruca'ya göçler olmuştur. Deliorman ise bir süre Anadolu'da baskı görenlerin sığınak yeri olarak kullanılmıştır: 13. yüzyılda Hacıbektaş'ın müridi Sarı Saltuk Dede, Ankara Savaşı'ndan sonra Şehzade Musa Çelebi, Şeyh Bedrettin yandaşlarıyla birlikte bir süre burada gizlenmişlerdir. Buralardaki Alevi toplulukları 20. yüzyıla kadar yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Tatar Atmaca Köyü'nün çevresinde de Köse Abdi, Tabaklar gibi bazı Alevi köyleri vardı. Deliorman Alevileri'nin merkezi sayılan Akkadınlar ise Atmaca Köyü'nün 35 km. kadar güneyindeydi. Ayrıca, Totrakan'da da Aleviler ve bir Alevi Tekkesi bulunuyordu.[2]

Ruslar'ın 1783'de Kırım'ı ele geçirmelerinden sonra ve 1. Dünya Savaşı'na kadar sürüp gelen her Osmanlı-Rus Savaşı sırasındaki toprak kayıplarında Kırım'dan Dobruca'ya kitle halinde göçler oldu. Dobruca deyim yerindeyse "Kırımlaştı" ve "Tatarlaştı". Ayrıca bölgede Romenler, Ulahlar, Gagavuzlar, Bulgarlar, Rumlar, Yahudiler, Ermeniler ve

1 Rifat Ural, Tonguç'un Köyüne Gidemedim, Abece, Sayı: 106, Haziran 1995, s.3-4.
2 Müstecip Ülküsal, Dobruca ve Türkler, s. 15-17, 143-145.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Çingeneler de vardı. Kısacası, Dobruca da tüm Balkanlar gibi bir göçler, kavimler, kültürler karmaşasıydı. Ama her halk ötekine karışmadan, kendi içinde geçmişini ve kökenini koruma savaşı veriyordu. 1910'da Güney Dobruca'da nüfusun yüzde 30'u Osmanlı Türk'ü ve Tatar'dı.[3]

Güney Dobruca Osmanlı yönetimine Yıldırım Beyazıd zamanında girdi. Kısa bir süre için Silistre'yi ele geçiren Romen Voyvoda da 1417'de buradan çıkartıldı. Osmanlı yönetimi 1878'e kadar sürdü. Bu tarihte Romanya, Bükreş Antlaşmasıyla Kuzey Dobruca'yı aldı. Güney Dobruca'da ise Osmanlı egemenliği bu yılda yarı özerk Bulgar Prensliği'nin kurulması ve bölgenin bu Prensliğe verilmesiyle ortadan kalktı. 1908'de Prenslik bağımsız Bulgaristan Krallığı'na dönüşünce Güney Dobruca Bulgaristan toprağı oldu. Bu bölge daha sonraki yıllarda birkaç kez Bulgaristan ile Romanya arasında el değiştirecekti.[4]

Görülüyor ki Dobruca, Osmanlı İmparatorluğu'nun yitirilmekte olan Balkan Yarımadası'ndaki tüm topraklarında olduğu gibi, hatta bunların birçoğundan daha çok savaş, kırım, göç, açlık türü büyük acıların olanca sertliği ile yaşandığı kötü kaderli bir bölgeydi.

Güney Dobruca'da Silistre İli, Totrakan İlçesi'ne bağlı Tatar Atmaca Köyü, İsmail'in doğduğu 1893 yılında yenilgilerin, bir çekiliş ve çöküşün, göçlerin, yıkımların ve acıların son sığınağı idi.

3 A.g.e., s. 4-6.
4 A.g.e., s.20-21.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İsmail'in babasının ailesi Kırım kökenliydi. Kırım'dan Dobruca'ya göçen ve tümüne Tatar denen halk aslında ikiye ayrılıyordu: 1- Tatlar: Bunlarda göze çarpıcı bir Moğol tipi yoktu. Uzun boylu, beyaz tenli idiler. Kumral ve sarı saç, mavi ya da açık renk göz rengi yaygındı. Görünüş, dil ve gelenekler bakımından Osmanlı Türkleri'ne daha yakındılar. Genellikle Kırım Yarımadası'nın orta kesimlerinden gelmişlerdi. 2. Çongar Tatarları: Bunlarda Moğol tipi belirgindi. Kısa boylu, siyah saçlı ve esmerdiler. Bir de Nogaylar vardı ki onlarda Moğol tipi daha da baskındı. Dilleri Kırgızca'ya yakındı ve diğerlerinden çok daha eskiden kitle halinde Kırım'dan Dobruca'ya göçmüşlerdi.[5] İsmail ve baba tarafı görünüş olarak birinci gruba, Tatlar'a uyuyordu.

Ne zaman Kırım'dan geldiklerini bilmiyoruz. Yalnız önce Kuzey Dobruca'da bir köy kurdukları, buranın da bir Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Rusların eline geçmesiyle son yerleşme yerleri olan Güney Dobruca'daki Atmaca Köyü'ne geldikleri biliniyor.[6] 1877 Savaşı'ndan sonra K. Dobruca'da boşaltılmış köyler arasında, Babadağ'ın 20 km. kadar batısında bulunan bir Atmaca köyünün de adı geçiyor.[7]

Güneydeki son Atmaca Köyü ise 1933 haritalarında artık görülmüyor. 4.9.1936'da imzalanmış Türkiye-Romanya Göç Antlaşmasına göre Totrakan İlçesi'ndekilerin 1939 yılında göçmelerine izin verilmiş.[8] Ne var ki, bu antlaşmadan önce göçü önlemeye çalışan Romen çabalarına karşın, birçok ailenin Türkiye'ye gittikleri de bir gerçek.

İsmail'in yaşadığı Atmaca Köyü Koşu, Pıtraklı, Emirköy, Arabacılar, Sarsınlar köyleri arasında Totrakan-Silistre yolu üzerindeki Pabuççular Köyü'nün 8 km. kadar batısında[9], Tuna Nehri'ne 18 km.ye yakın bir uzaklıkta, Silistre'ye ise 32 km. kadardı.

Köy iki yanı hafif eğimli bir dere yatağının çevresinde kurulmuştu. Tüm halkı Kırım kökenliydi. İsmail'in ailesinin evi köyün tüm diğer evleri gibi, tek katlı, kerpiçten yapma, beyaz kireç badana ile sıvanmış, basit bir evdi. Çevresi çit ve duvarlarla çevrilmiş bir avludaydı. Köyün yoksullarından sayılan[10] bu ailenin evi, köyün kenarına yakın o hafif sırtların birindeydi.

İsmail'in dedesi Veli Efendi 1854'deki savaşta Silistre Ruslar'ca kuşatıldığında ordu ile birlikte savaşan sivil halktandı. Buna karşılık Sultan Abdülmecit savaştan sonra bu halka ödül olarak 3 yıllık bir vergi bağışıklığı tanımıştı. Veli Efendi aşıkların destanlaştırdığı kuşatmada savunmaya katılmış olmakla övünür ve hâlâ Osmanlılar'ın döneceğini umar, o günü beklerdi.[11]

Kırımlı Veli Efendi'nin oğlu İdris, eskiden beri Dobruca'da yaşayan "*Yerli Türkler'den*" Vesile ile evlenmişti. İsmail ilk çocuklarıydı. Ama başkaları da olacaktı: Süleyman, Osman, İbrahim, Beytullah, Selime, Zekeriya, Yahya. Diğer akrabalar, amcalar, halalar, teyzeler, dayılar ve onların çocuklarıyla geniş bir aile idiler. Daha sonra hepsi Türkiye'ye göçeceklerdi. Göçlerden, savaşlardan, yabancı yönetimlerden bunalmış, bıkmışlardı. Yöredeki diğer halkların oluşturduğu mozayiğin ortasında çözülüp erimeden varlıklarını koruma savaşımı veren tüm Dobrucalılar gibi onlar da birbirlerine sarılıp kenetlenmişlerdi. Bunun sürdürülebilmesi büyük aile olarak, bir aile büyüğünün yönetimi, yetkesi altında yaşamayı zorunlu kılıyordu. Dobruca'da Tatar geleneği buydu. Aile

---

5 A.g.e. s. 53-58.
6 Köyü gören Fakir Baykurt'la yapılan konuşma.
7 Müstecip Ülküsal, Dobruca ve Türkler, s.27.
8 A.g.e. s. 182-183
9 Pabuççular'dan Sabri Esendal'ın Hakkı Tonguç'a 5.11.1937 günlü mektubu.
10 Atmaca Köylü, Tonguç'un sınıf arkadaşı Rasim'in oğlu Galip Gürler'den Mayıs 1996'da alınan bilgi.
11 İ. Hakkı Tonguç'un yazılı anıları, Tonguç'a Kitap, s.20.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

büyüğü "*Kocababa, Kartbaba*" aileyi yönetirdi.[12] Onların ailesinde bu işi Dede Veli Efendi yapıyordu. Onun yokluğunda yönetim, İsmail'in babası İdris'deydi. Bu yaşam şeklinin simgesi, sonradan İsmail'in anlattığına göre aile sofrasıydı. Sofra çevresinde ailenin eksiksiz ve zamanında bulunması, sofra geleneklerine uyulması, yoksul ekmeğinin yakınmasız yenmesi önemliydi. Çocuklar küçük yaştan buna alıştırılırlardı.[13]

Bir başka dayanak ise dindi. Tümü Sünni olan[14] köyde birçok aile bağnazlık düzeyinde dindardı. Bu da karışık toplum yapısı içerisinde hepsini birbirine bağlayan, bir arada tutan, bilebildikleri bir savunma, korunma aracıydı.

Aile yoksuldu ama, geçimlerini sağlayabilecek kadar toprakları da vardı. Buğday, arpa, mısır ekiyorlar, kavun, karpuz, ayçiçeği ve biraz bağ yetiştiriyorlardı.

İsmail de diğer akraba çocuklarıyla avluda, bahçede, tarla kenarlarında büyüdü, oynadı, kavga etti, güldü, ağladı. Her köylü çocuğu gibi kısa süren bir çocukluk döneminden sonra ailenin işlerine katıldı, çalıştı. Çocukluk günlerinden en çok yakın akraba kızı olan ve birlikte büyüdükleri Ayşe'yi anımsayacaktı.[15]

Bayram günleri sofrada dinginlik içinde, topluca yenen Kırım işi bir "*çibörek*" en iyi çocukluk anıları içerisinde yer alacaktı.

İleride şöyle yazacaktı: *"Köylü ailesi biyolojik, ekonomik ve sosyal işlevi olan, büyük krizlere bile olağanüstü bir şekilde ses çıkarmaksızın direnebilen bir oluşumdur... Sert yaşam olayları karşısında bile kolay kolay sarsılmamak, sorun ve olaylara son gücünü de harcayıncaya kadar dayanmak onun en önemli niteliğidir. Türk toplumunu ve köy insanını bir takım değerlerle birlikte ayakta tutan biricik güç ailedir..."*[16]

Böylece, çocuk yaşlarda tarım işlerinin zorluğu ve sorunlarıyla yüzyüze geldi. Tarım, doğadan yararlanarak ekmeğini oradan çıkarabilmek demekti ve ilkel araçlarla yapıldığı için de büyük ölçüde doğaya bağımlılık anlamına geliyordu. Doğanın ne yapacağı ise belli olmuyordu. Bazen eliaçık, bazen cimri hatta acımasızdı. *"...Yaşamlarının tümü ile toprağa gereksinimi olan ve ona bağımlı, ama toprağı iyi işleyemeyen, verimli bir duruma getiremeyen insanlar, onun tüm yasalarına, -ister istemez- boyun eğmek zorunda kalırlar... Onlar, toprağı yenebildikleri oranda ondan yararlanırlar. Toprağın dizgin vurulmaz sertlikleri ve sırları vardır. Aciz, araç gereçsiz, bilgisiz insanlar için bunları yenebilmek tümüyle olanaksızdır..."*[17]

Doğayı altedebilmek çoğu kez beklemeyi, katlanmayı, sabırlı olmayı, sessizce direnmeyi ve olumsuzlukları soğukkanlılıkla karşılamayı gerektiriyordu. Her yıl bir sonraki yılın daha iyi olması umudu ile yaşanacak ve bıkmadan, umutsuzluğa kapılmadan beklenecekti. Köylü insanın en büyük gücü buydu. Ayrıca (ki bunu daha sonra öğrenecekti) bir doğu toplumunda yapıcılık ve yaratıcılığın da ilk koşulu buydu!

Zamanla o oynak, acımasız doğa bir yandan sevilecek, verdikleri için kutsanacaktı da! Gerçekten de bir avuç topraktan nelerin yetişebileceğini gözlemek şaşırtıcı oluyordu. O bir avuç toprağın, bir ağacın, bir derenin, esen yelin, yağan yağmurun bir gizi, beklenmedik gücü, bir kutsallığı, kendine özgü bir güzelliği de vardı.

---

12 Müstecip Ülküsal, Dobruca ve Türkler, s. 82-83.
13 İ. Hakkı Tonguç'dan sözlü anı.
14 Müstecip Ülküsal, Dobruca ve Türkler, s. 82-105.
15 İ. Hakkı Tonguç'dan sözlü anı.
16 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 1. baskı, s. 57-60.
17 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 1. baskı, s. 44.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İşlerin az olduğu bir sonbahar günü dedesiyle arabayla gezmeye gittiler. Birkaç saat sonra bir bayırı aşınca çocuğun gözlerinin önüne yaşamı boyunca unutamayacağı o görüntü seriliverdi: İleride alabildiğine büyük, o güne kadar görmediği genişlikte bir nehir vardı. Evdeki konuşmalarda duyduğu Tuna demek ki buydu! Önce suyun çokluğu dikkatini çekti. Tarlalarında da yeterince su olabilseydi! Ama yavaş yavaş görüntünün güzelliği ile büyülendi. Nehir olanca ululuğu ile, masmavi, büyük kıvrımlar yaparak, güvenle ve dinginlikle ağır ağır akıyordu. Kıyılarında ağaç kümeleri, kavaklar, ıhlamurlar, sazlıklar vardı. Suyun üstünde birkaç gemi gözüküyordu. Herşeye nehirden kaynaklanan bir ululuk, bir sessizlik egemendi. Suyun öbür yakasından başlayarak, ta ufkun bitimine kadar, geniş, yer yer ağaçlıklı bir ova uzanıyor, karşı kıyıdaki Romen toprağı Baragan bozkırlarına kadar varıyordu.

Ufkun genişliğine kendini kaptırdı. Yaşamında hep bu açıklığı, sonsuzluğu özleyecekti. Belki de resim sanatına olan yakınlığının ilk tohumları burada atıldı, estetik duygusu burada uyandı.

Çocukluğu ve gençliğinin önemli bir bölümü bu yörede, bu ortamda geçecekti. Kişiliği bu koşullarda şekillendi. Düşünce yapısı, eylemleri, değerlendirmeleri, yargıları, direnci bu şekillenmeyle oluşan temel üzerinde gelişti.

Çocuk olarak tarla ve ev işleri arasında koşuştururken diğer çocuklarla birlikte bir türlü açıklayamadıkları bir olay, amcalarından birinin durumuydu. Veli Efendi oğullarından birini İstanbul'da medresede okutmuştu. Bu büyük bir özveri gerektirmişti. Ama eğitim denince anlaşılan buydu ve bu dinsel eğitimi görmüş birinin ailelerde bulunması, bir tür güvence umuduydu. Güney Dobruca Müslüman halkı toplum olarak varolma savaşımı verirken yarı bilinçle, bir savunma yöntemi olarak bunu kullanma eğilimindeydi. Olanak buldukça çocuklarını özellikle İstanbul medreselerine göndermek isterlerdi. Bu nedenle de İstanbul'da okumuş, hatta yüksek öğrenim yaparak İstanbul'da kalmış birçok Dobrucalı vardı. Bu amca ise medresede okuduktan sonra geri dönmüştü. Ailenin tüm bireyleri yaz kış çalışırken sarıklı amca kendini bir türlü işe veremiyordu. Dede buna çok kızıyor ve en geçerli ceza olarak bazen bu evli, çoluk çocuğa karışmış hocayı döverek çalıştırmak istiyordu. Amca kardeşleri gibi cahil kalmamış ve okumuşsa, neden çalışamıyor ve ona kötü davranılıyordu? İşte çocuklar bunu bir türlü anlamıyorlardı. Kardeşleri ise ona acıyorlar ve okuduğu için bu duruma düştüğü sonucuna varıyorlardı. Gerçekten de onun okuması sırasında öğrendikleri ailenin gündelik yaşamında hiçbir işe yaramıyor, yıllarca bu işlerden uzak kaldığı için de hiçbirisini yapamıyordu.[18] Bu amca, aile içinde, okumanın gereksizliği ve hatta zararının canlı simgesi, kanıtı gibiydi.

İsmail yedi yaşına gelince, 1901 yılında köydeki ilkokula gitmeye başladı. Osmanlı yönetimi 1869'da çıkartılan Maarifi Umumiye Nizamnamesi (Genel Eğitim Tüzüğü) ile parasız ve zorunlu ilköğretimi yaygınlaştırmaya çalışmıştı. Altı yaşına gelen her çocuğun "Mekteb-i Sıbyan" defterine yazdırılması zorunluydu. Köy okullarının yapımı, onarımı ve ısıtılmasından köylüler yükümlüydüler. Öğretmenin ücreti genellikle yıl sonunda tahıl vererek ödeniyordu. İlkokulda din bilgisi, yazı, hesap, kıraat (okuma) öğrenimi yapılıyordu.[19]

Çocuk dört yıllık köy ilkokulunu iyi okudu. Okulu bitirince de Silistre'deki rüştiyeye (ortaokul) gönderilerek öğreniminin sürdürülmesi için diretti. Köyün en varlıklı ailele-

18 Tonguç'a Kitap, s. 15-16
19 Müstecip Ülküsal, Dobruca ve Türkler, s. 107.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

rinden birinin çocuğu olan ilkokuldaki sıra arkadaşı Rasim ile birlikte Silistre'ye gitmelerine karar verildi sonunda. Silistre'de tanıdık bir yoksul yaşlı kadının evinde onlar için ucuza bir oda kiralandı. Bu kadıncağız onlara bakacak, yemeklerini de yapacaktı. Silistre Rüştiyesi'nde İsmail ve Rasim birlikte okuyup bu okulu bitireceklerdi.[20]

Rumeli'nin önemli kentlerinden Silistre İsmail için yepyeni bir ortamdı. Silistre Tuna Nehri kıyısında, hareketli, canlı, askerlik yönünden de çok önemli bir kentti. Güney Dobruca'nın ve Aşağı Tuna Vadisi'nin kilidi sayılıyordu. 1773, 1810, 1828 ve 1856 savaşlarında Ruslar buraya kadar gelmişler, 1810 ve 1828'de kente de girmişlerdi. Silistre surlarla çevriliydi, 1856 kuşatmasında Ruslar'a verilmeyen, kentin içindeki büyük kalesi ile de ünlüydü. Osmanlı Valisinden kalma paşa sarayı, kışlası, hastanesi, camileri, okulları, medreseleri, bir havra ve kiliseleri, küherçile fabrikası ile sırtını Tuna kıyısındaki alçak tepelere dayamış kentin nehirden görünümü görkemliydi. Canlı çarşısı ve limanı hareketli bir ekonomiyi ve ticaret yaşamını yansıtıyordu. Bu etkinlikler içerisinde Yahudi, Rum, Ermeni azınlıkların da yaşadığı kent, Osmanlıların tipik varlıklı Balkan kentlerinden biriydi.[21] Çevresi bağlıktı ve bu bağlar üzümleriyle ünlüydü.[22]

İsmail, burada o dönem kent yaşamını yakından tanıyacaktı.

Silistre Rüştiyesi 1873'de açılmıştı. Azınlıkların eğitim atılımlarına karşı, Osmanlılar'ın gitmekte olan Rumeli'yi kurtarma çabaları kapsamında, önemli Rumeli kentlerinde açmaya çalıştıkları *"çağdaş"* rüştiyelerden biriydi. Yarı özerk Bulgar Prensliği'nin toprağı olmuş bu bölgelerde, Osmanlı yönetimi bu okulları yaşatmayı, öğretmenlerinin maaşlarını vermeyi sürdürüyordu. Okulda çoğunluktaki sarıklı hocaların yanısıra, Abdülhamit yönetimince sürgün olarak buraya gönderilmiş *"hürriyetperver"* (özgürlükçü) bazı öğretmenler de görev yapıyorlardı. Okulda Kur'an, ilmihal, ahlak, biraz Farsça ve Arapça, hesap, hendese (geometri), hat (yazı), müzik, kıraat (okuma), imla, coğrafya, Osmanlı tarihi, İslam tarihi, resim ve beden eğitimi dersleri vardı. Öğrenim üç yıl sürüyordu.[23]

İsmail'in rüştiyede okuduğu yıllar rahat ve dingin geçmiş olmalı. Hiç şüphesiz o, hareketli kent yaşamından ve bu okuldaki öğrenimden etkilendi. Dönemin tüm Osmanlı okullarında olduğu gibi Silistre Rüştiyesi'nde de iki başlı bir öğrenim yapılıyordu: Sarıklı hocalarca yürütülen İslamiyetle ilgili dersler ve *"çağdaş"* öğretmenlerin verdikleri dersler. Daha sonraki gelişmeler birçok öğrenci gibi onun da, özellikle bu okulda etkili olan, Abdülhamit yönetimi ve dinsel bağnazlık karşıtı *"hürriyetperver"* öğretmenlerin etkisinde kaldığını gösteriyor. Bu gibi öğrenciler, rüştiyeden sonra öğrenimlerini sürdürmek için idadilere (liselere) ya da darülmualliminlere (öğretmen okullarına) girmek istiyorlardı ve bunun tek yolu İstanbul'dan geçiyordu; yörede rüştiyeden daha üst düzeyde Türkler'in gideceği okul yoktu.

Rüştiye'yi bitirdiklerinde İsmail öğrenimini sürdürme tutkusu içerisindeydi. Arkadaşı Rasim ise bunun yerine *"evlenmek istediğini"* açıklamıştı. Öyle de yapacak ve ancak onun ailesiyle Türkiye'ye göçmesinden sonra, 1938'de Ankara'da görüşeceklerdi. Rasim (Gürler), oğlu Galip'in öğrenimini sürdürmesi için ondan yardım istemeye gelecek ve Galip Köy Enstitüsü'nde okuyacaktı.[24]

---

20 Rasim (Gürler)'in oğlu Galip Gürler ile Mayıs 1996'da yapılan konuşma.
21 Osmanlı Şehirleri, Silistre maddesi, s. 392-393.
22 Müstecip Ülküsal, Dobruca ve Türkler, s. 67.
23 A.g.e. s. 108-109.
24 Galip Gürler ile Mayıs 1996'daki konuşma.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İsteğine karşın, İsmail zorunlu olarak Atmaca'ya döndü. Köyde iş onu bekliyordu.

1908 yılı Dobrucalılar'a hiç de mutluluk getirmedi. Abdülhamit Han devrilmiş, hürriyet ilan edilmişti. Azınlıklar coşku içerisinde bunu kutluyorlardı. Hele Bulgarlar! Yarı bağımsız Bulgar Prensliği özerk Bulgaristan Krallığına dönüşmüş ve Güney Dobruca koşulsuz ve ayrıcalıksız Bulgar toprağı olmuştu! Osmanlı'nın 1878'den sonra kâğıt üzerinde olmaktan öteye gitmeyen egemenlik hakkı tümüyle ortadan kalkmış, Rumeli'nin bu parçası bir daha geri gelmemek üzere elden çıkmıştı.

Evde de bir gerginlik yaşanıyordu. İsmail'in İstanbul'a okumaya gitme isteği babasınca hiç de iyi karşılanmıyordu. İdris Efendi medreseli amcanın durumunu ileri sürüyor, bunu oğlunu daha fazla okutmamak için kanıt olarak kullanıyordu: *"Amcanı yıllarca İstanbul'da okuttuk. Ne oldu sanki? Bir yığın para harcadık. Hem hiçbir şey bilmiyor, hem de bizim yaptığımız köy işlerini yapmaya yanaşmıyor. Aylak dolaşan bir hazır yiyici. Sen de onun gibi olup geleceksin. Sana sermaye verelim de ticaret işlerine giriş"* diyordu. Oğlunun *"Ben amcam gibi medresede değil, mektepte okuyacağım, rüştiyede gördüğüm fesli öğretmenler gibi olacağım"*, yanıtları etkisiz kalıyordu.[25] Bu arada yaşı da ilerliyordu.

Gerginlik giderek artarken babası kendince bir çözüm buldu: Biraz sermaye vererek onu yumurtacılık yapmaya zorladı. Köylerden yumurta toplayarak oldukça iyi bir kârla toptancı yumurta tüccarlarına bunları satacaktı. İsmail yöre köylerini dolaşmaya başladı: Kadıköy, Arabacılar, Pabuççular, Hocaköy, Emirköy, Sarsınlar, Yalıçatak, Horozlar, Uzunca Orman... Bir süre iş iyi gider gibi oldu. Ama bir kez elindeki tüm parayı vererek gereğinden fazla yumurta topladı. Çok para kazanarak bu parayla İstanbul'a okumaya gitmeyi düşlüyordu. Derken yumurta fiyatları düşmeye başladı. Giderek daha da düştü. Yumurtaları zararına elden çıkarmak zorunda kaldı. Sermaye elden gittiği gibi, sermayenin yarısından fazla da zarara girmişti. Yumurta fiyatlarının tavukların az ya da bol yumurtladıkları aylara göre inip çıktığını düşünmemişti![26]

Böylece ticaret girişimi son buldu. Ticaret ve para işlerinde yeteneği yoktu anlaşılan! Yaşamı boyunca da bu tür işlerde hiç başarılı olamayacaktı.

Neyse ki, bir süre sonra yeni bir iş durumunu ve aile içinde yitirdiği saygınlığını bir ölçüde düzeltecekti: 1910 yılında Bulgar yönetimi bir genel nüfus sayımı hazırlıklarına girişti.[27] Köydeki her kişi için doldurulması gereken Bulgarca fişleri belirli bir ücret karşılığı doldurmak üzere Bucak Müdürü, İsmail'i ve yine rüştiyeyi bitirmiş bir arkadaşını uygun buldu. Bu işi yaptılar ve biraz para aldılar. Yaşamında emeğinin karşılığı kazandığı ve yitirmediği ilk paraydı bu! Birden kendisine bir güven gelmişti. *"Sanki kişiliğim değişmişti."*

Evdeki ve köydeki saygınlığı biraz artmıştı. Yönetimin para vermeye değer bulduğu bir kişiydi şimdi! Davranışları da değişmeye başladı. Köyün kahvesine oturuyor, çevresindekilere çay, kahve ısmarlıyordu. Babasının ve amcalarının davranışlarında bir iyileşme vardı; artık onunla bir büyük insan gibi konuşuyorlar, bazı konularda düşüncelerini soruyorlardı. Bu arada İstanbul'a okumaya gitme isteğine daha az direnir olmuşlardı. Ama sonuç yine de alınamıyor ve günler geçiyordu.

Ekim 1912'de küçük Karadağ Prensliği'nin koskoca Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açmasıyla başlayan 1. Balkan Savaşı Atmaca Köyü'nde de tüm Balkanlar'da oldu-

25 İ. Hakkı Tonguç'un yazılı anıları, Tonguç'a Kitap, s. 16.
26 A.g.e. s. 16.
27 A.g.e. s. 16.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ğu gibi suskunluk, tedirginlikle karşılandı. Yönetimi altında bulundukları yeni kurulmuş Bulgaristan Krallığı ordusunun iki ay içinde Çatalca'ya dayanması utanç ve acı vericiydi. Onlara yeniden göç yolları mı gözüküyordu? Ne bitmez çileydi bu!

Ama bu arada başka birşey daha olmuştu: Ele geçirdikleri topraklar için aralarında çekişme başlayan diğer Balkan ülkelerinin bu durumundan yararlanan Romanya Krallığı Temmuz 1913'de Güney Dobruca'yı işgal ediverdi! Yaşadıkları bu topraklar şimdi de Romenler'e geçmişti. Bu acılı halkın çilesi bununla da bitmeyecekti: 1. Dünya Savaşı içerisinde, 1916'da bölge bir kez daha Bulgaristan'a geçecek, bu savaşın bitiminde Neuilly Barış Antlaşmasıyla, yenik Bulgaristan'dan alınarak yeniden Romanya'ya verilecek, bu durum 1940'a kadar sürecek, 2. Dünya Savaşı içinde Almanlar'ın baskısıyla Bulgaristan'a bağlanacaktı. Ama artık o yıllarda halkın büyük bir bölümü son göçlerini yaşamış ve Türkiye'ye göçmüş olacaklardı.

Böylece 14.3.1914'de Balkan Savaşı resmen son bulduğunda Güney Dobruca Romen yönetimi altındaydı. İsmail ise hâlâ İstanbul'a gidebilmek için babasının onayını almaya uğraşıyordu.

Bu arada önemli bir destek bulmuştu: Anası!

Köylü ailesinin temel direği olan köylü analar ilk görünüşteki tüm ezilmişliklerine, suskunluklarına, arkalara itilmiş görünümlerine karşın, aile içinde belirli bir gücün ve yetkenin sahibidirler. Bu, belki de onların üretime çok önemli katkı yapan bir aile bireyi olmalarından alınmış bir güçtür. Köylü ana, bu gücünü ve yetkesini olabildiğince az ve çok gerekli durumlarda kullanır. Hele ailenin dış görüntüsünü hiç bozmak istemez.

"..Ailenin canı annedir... Tüm yaşamı iş, sevgi ve özveri denilen değerlerle örülü geçer... Köylü ailesinde herşey ana ile ilgilidir... O, ülkenin temeli köylü anasıdır, denilmeye layık bir varlıktır... Türk toplumsal yaşamının tarihini ancak köylü ananın yaşamı yazıldığı gün anlamak olanağı ortaya çıkacaktır..."[28]

Yıllar sonra köylü ana için bunları yazacaktı İsmail!

Anası Vesile ortadan uzunca boylu, zayıf, beyaz tenli, kemikli yüzlü, açık renk gözlü, iradeli ve kararlı görünümlü, ama bakışlarında yumuşaklık ve gizli bir sevecenlik okunan bir Rumeli kadınıydı.[29]

1914 yılı ilkbaharının serin ve puslu bir sabahıydı. Ana oğul sessizce avluya çıktılar. Herkes uykudaydı. Anası yıllardır biriktirdiği birkaç altınını oğlunun daha önce dikmiş olduğu kemerindeki keseye yerleştirdi. Sessizce birbirlerine sarıldılar. Oğul, anasının elini öptü. Rüştiye'deki ders kitaplarını, birkaç parça çamaşırını yerleştirdiği bavulunu kaldırıp yürüdü.

Anası, avlu kapısından çıkıp sabahın pusu içerisinde gözden yitinceye kadar onun arkasından dalıp kaldı. Hayır duaları etti. Dönüp eve girdi.

Atmaca Köy'lü İsmail İdris köyden çıkınca durdu. Bulunduğu biraz yüksekçe sırttan geriye doğru, köyüne son kez baktı. Bazı evlerin ocak bacalarından sabah dumanı tütmeye başlamıştı bile.

Sonra hızlı hızlı yürümeye koyuldu bilinmezlere doğru.

Önünde uzun, çok uzun bir yol vardı.

---

28 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 1. baskı, s. 58.
29 Eldeki resminden.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İKİNCİ BÖLÜM

Osmanlı'nın Başkenti (1914)

İsmail İstanbul'a hangi yoldan ve nasıl geldi, bilmiyoruz. O günlerde Güney Dobruca'nın Romanya'ya geçmiş olduğu ve her ne kadar aralarında barış yapılmış olsa da Bulgaristan-Romanya ilişkilerinin çok da iyi olamayacağı düşünülürse, onun sık kullanılan Köstence-İstanbul deniz yoluyla Romanya'dan gelmiş olması ilk olasılıktır. Eğer böyle değilse, en yakın tren bağlantısından yararlanmak üzere Rusçuk'a geçtiği ve buradan trenle, Bulgaristan'dan İstanbul'a ulaştığı düşünülebilir.

Nasıl gelmiş olursa olsun, anıları incelendiğinde, 1914 yılı ilkbaharında ve büyük olasılıkla haziran ayında İstanbul'da olduğu anlaşılıyor.[1]

O günlerde Başkent'te İmparatorluğun geleceğinin belirleneceği, en tartışmalı, en bunalımlı günler yaşanıyordu. Üç ay kadar önce, 14 Mart 1914'te 2. Balkan Savaşı resmen sona ermişti. Ama o güne gelinceye kadar, Osmanlı Devleti tarihinin en zor günlerini geçirmişti. 3.12.1912'de Bulgaristan'la Ateşkes Antlaşması imzalandığında Bulgar ordusu Çatalca'daydı. Orada zor durdurulmuşlardı. Rumeli bir daha geri gelmemek üzere elden çıkmıştı. İstanbul, bozguna uğramış ordunun askerleri, hastaları, kaçakları, yaralıları ile doluydu. Ayrıca, tüm Rumeli'den kaçan göçmen kafileleri, kurtarabildikleri arabaları, hayvanları ve eşyaları ile İstanbul'a sığınmışlar, Anadolu'ya geçmeye çalışıyorlardı. Kentin her köşesi, yerlerinden yurtlarından olmuş bu bitkin, hasta, korkmuş, tükenmiş insanlarla doluydu. Onlar, bir büyük yıkıntının, bir sonun acı görüntüsünü sergiliyorlardı. Kuşatma altındaki Edirne'nin aylar süren bir direnişten sonra 26.3.1913 tarihinde Bulgarlar'ın eline geçmesi acıyı ve utancı biraz daha arttırmıştı. 1908'den beri, ülkeyi dolaylı yollardan yönetmekte olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, Babıali Baskını ile 23.1.1913'te yönetime doğrudan elkoymasından sonra 22.7.1913'de Balkan ülkelerinin kendi aralarında çatışmaya başlamalarından da yararlanılarak Edirne'nin geri alınması ve Bulgar ordusunun geri sürülmesi başarı sayılmıştı.

Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın 11.6.1913'de öldürülmesi olayı da ileri sürülerek İttihat Terakki karşıtlarının tutuklanmaları, sürgüne gönderilmeleri İttihat Terakki'nin tek başına iktidarını güçlendirdi. Öte yandan, Avrupa'da büyük bir savaş olasılığı giderek artıyordu. Bu, büyük devletlerin bir paylaşım savaşı olacaktı ve paylaşılacakların başında da Osmanlı İmparatorluğu geliyordu. Son yüzelli yıldır, Osmanlı Devleti kendi gücüne dayanarak değil, büyük devletleri birbirine karşı kullanarak yürüttüğü

1 İ. Hakkı Tonguç, yazılı anıları, Tonguç'a Kitap, s. 15-25.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

denge politikasıyla ayakta durabilmişti. Bu politika özellikle İngiltere ve Fransa'nın büyük düşman olarak gördükleri Rusya'ya karşı oynanmasına dayanıyordu. Ama şimdi, 1914'de buna olanak kalmamıştı. Bu üç büyük güç bağlaşıktılar ve Osmanlı Devleti'ni paylaşmak için aralarında gizlice anlaşmışlardı. Bu koşullarda İttihat Terakki iktidarı, devleti kurtarmak gibi çok zor bir sorunla karşı karşıyaydı.

İktidarda Harbiye Nazırı olarak gücü giderek artan Enver Paşa, kısa bir sürede orduyu yenileştirme çabasına girdi; eski, yetersiz subayları emekliye ayırdı, yoğun eğitim çalışmaları ile kıtaları savaşabilir duruma getirdi. Ne var ki, dışarıda hangi ülkeye dayanılacaktı? İttihatçıların kendi aralarında anlaşamadıkları konu da buydu. Ama sonunda Enver Paşa'nın başını çektiği Alman yandaşlığı ağırlık kazanacak ve bir başka seçenek bulunmadığı görüşü ile acele edilerek Almanya ve Avusturya-Macaristan ile bağlaşıklık girişimlerine başlanacaktı. Bunu savunan İttihatçılar, büyük bir savaşın Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarabileceği, hatta yitirdiği toprakların geri alınabileceği düşleri içindeydiler.

Birçok basit Osmanlı vatandaşı gibi Dobruca'dan gelmiş genç de şüphesiz ki bunların tümüyle ayırdında değildi. Onun o günlerde bir tek sınırlı amacı, ereği vardı: Okuyabileceği bir okula girebilmek.

İlk iş olarak yardımlarını umduğu, Fatih medreselerinde okuyan hemşehrisi *"molları"* buldu. Ama düşkırıklığına uğrayacaktı. Onlar *"... Kasvetli, rutubetli medrese odalarında kendi içlerine kapalı, tiksinilecek bir şekilde yaşıyorlardı; dışarıda olup bitenlerden habersizlerdi; okullarıyla ilgili bilgileri kıttı. Onlar, medrese odalarında bol bol pilav pişirerek, tıkabasa yemek yiyerek, birbirleriyle bol bol güreşerek, arada bir camilerde okutulan derslere giderek zaman öldürüyorlardı..."*

Onlardan umudunu kesmişti. Ama İstanbul'un gürültülü yaşamı içinde şaşkına dönmüştü. Bir yardımcıya gereksinimi vardı. Bu şaşkınlık içinde günler geçiyor, parası da azalıyordu. Bir otelde kalıyor, gündüzleri ne yapacağını bilemeden dolaşıp duruyordu.

Babası, başı sıkışırsa başvurabileceği bir hemşeri avukatın adresini vermişti, onu buldu. Avukat, ondan iki mecidiye alarak onu birkaç okula götürdü, kendisi yönetim odalarına girerek birşeyler konuştu. Sonra ona, aday olarak kaydedildiğini, okulların açılma zamanını bekleyeceklerini söyledi. Şimdi rahatlamıştı. Kahvelerde oturuyor, gazeteleri karıştırarak okulların açılma haberini bekliyordu. *"Günlerim Sirkeci ile Beyazıd arasındaki sokaklarda, cami avlularında ve kahvelerde geçiyordu. Sokaklarda rastladığım üniformalı öğrencilere imreniyordum..."* Arada avukata gidip, durumu soruyor, o ise oyalayıcı sözler ediyor, bir takım nedenler bularak ondan para almayı sürdürüyordu.

Okulların açıldığını öğrendiği gün, gittiğinde Avukatı bulamadı. Sözde askere gitmişti. Aday olduğu söylenen okula gitti. Adının yazılı olmadığını öğrenince dolandırıldığını anladı. *"Şaşkın ve perişan bir durumda otele döndüm, saatlerce ağladım..."*

Bir süre sonra babasından, İstanbul medreselerinde okumuş amcasından sık sık adını duyduğu hemşerileri bir Paşa'yı anımsadı. Onun konağını buldu. İçeri girdi. Paşa *"orta boylu, kır saçlı, Moğol suratlı bir adamdı."* Bastonu ile ona kapıyı gösterdi: Ona göre, parası olan okur, olmayan okumazdı. Bir tek yardım yapabilirdi, eve dönüş parasını kazanması için onu tramvay biletçiliğine yerleştirirdi!

Konaktan çıkınca kapıda Paşayı bekledi. Bir kez daha derdini anlatmayı umuyordu. Ama Paşa yüzüne bile bakmadan geçip gitti. *"Buz kesildim. Gözlerimin önüne kara bir*

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bulut serildi. Yere düşecek gibi oldum. Sonra kendimi toplayarak yürümeye ve söylenmeye başladım: Görürsün sen, parası olmayan okur mu okumaz mı? Senin gibi budalalar yüzünden babalarımız cahil kalmışlar, yoksul düşmüşler... Ne yapıp yapıp okumanın yolunu bulacağım. Benim gibi zorluk çeken çocukların zorluksuz okumaları için yaşamımın sonuna kadar çalışacağım. Yazıklar olsun senin paşalığına!.."

Köylü uyanmaya başlamıştı.

O kızgınlıkla, yaşamını değiştirecek kararı verdi: Kendi işini kendisi göremez miydi? Neden sürekli bir aracı, bir yardımcı arıyordu? Şimdi çocukluğundan beri etkisinde kaldığı, Türkiye'de aracısız *"iltimassız"* iş başarılamaz, hele İstanbul'da *"arkan, dayın olmadıkça iş görmek olanağı yoktur"* önyargısından kurtulmaya başlıyordu.

Aylardır İstanbul'da bu önyargının etkisi ile boşuna dolaşıp durmuş, dolandırılmış, küçümsenmiş, adam yerine konmamıştı. Artık *"bizim gibilerin kendi göbeklerini kendilerinin kesmesi gerek"* sonucuna varıyordu. Kendi işini kendisi görmek! Tüm yaşamı boyunca uygulayacağı, yakınlarına, arkadaşlarına, öğrencilerine aşılamaya çalışacağı bir yaşam ilkesi olacaktı bu.

Bu düşünlerle Eğitim Bakanlığı'nın yakınındaki bir kahveye gitti, oturup kendisi bir dilekçe yazdı. Avukatın dilekçelerindeki süslü deyimleri kullanmak için çaba göstermesine karşın, kaba, ama yalın, ne istediğini çok daha açıkça anlatan bir dilekçe olmuştu bu.

Bakanlığa girdi. Bakanın odasını buldu. Uzun bir süre, içeri girmek için bir olanak kolladı. *"Çünkü bizim gibileri Nazır'ın odasına sokmuyorlardı."* Kapıdaki hademenin bir ara oradan ayrılmasından yararlanarak içeri giriverdi. İttihat Terakki'nin ünlü Maarif Nazırı Şükrü Bey, onu görünce sert sert baktı: *"- Ne istiyorsun?"*. *"- Göçmen çocuğuyum. Affınızı dilerim. İstirhamım var..."* Dilekçesini uzattı. Göçmen çocuğu sözünü duyan Bakan yumuşar gibi olmuştu, dilekçeyi okumaya başladı. Balkan bozgunu nedeniyle o yıllarda göçmenlere karşı acıma duyulurdu.

Bakan dilekçedeki Silistre sözcüğünü okur okumaz *"- Ya... vatan Silistre"* diyerek onun yüzüne baktı: *"- Ya... Demek vatana hizmet için geldin öyle mi?"*, *"Evet efendim!"*, *"- Ailende vatan için çalışanlar var mı?"*, *"- Dedem Silistre'de savaşmış, hâlâ memlekette Osmanlıları bugün yarın gelirler diye bekliyor."*

Bu sözlerden duygulanan Bakan, onu öğretmen olması için kendi memleketi olan Kastamonu Öğretmen Okulu'na yatılı öğrenci olarak göndereceğini söyledi. *"Kastamonu'ya gidersin, orada çalışır, iyi bir öğretmen olarak yetişirsin. Orası güzel bir memlekettir. Beğenmezsen bana yazarsın, seni aldırır, İstanbul'un en iyi okuluna yazdırırım..."*

Onun yanıtını beklemeden görevlilere gereken emirleri vermesi üzerine, kendisine yazılı emri, dört mecidiye (seksen kuruş) yol parasını hemen verdiler.

"Dünyayı fethetmiş gibiydim."

Ertesi günü bavulunu alıp İnebolu'ya gidecek bir vapura binmek üzere Galata rıhtımına geldiği zaman Karadeniz'e vapurların kalkmadığını öğrendi. Uğursuz, kötü bir gündü: 30.10.1914, Osmanlı Devleti savaşa girmişti!

Oracıkta bavulunu açtı, rüştiyede okuduğu coğrafya ders kitabını çıkardı, Anadolu haritasına bakıp Kastamonu'ya nasıl gidebileceğini araştırdı. Kendine güveni gelmişti artık. En kestirme yol, Adapazarı-Bolu-Gerede yoluydu. Haydarpaşa'ya geçti. Adapaza-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

rı trenine bir bilet alıp üçüncü mevkiye yerleşti. Tren hareket edince İstanbul'da geçirdiği günleri düşünmeye başladı. Bu kente ne umutlarla gelmiş, ne bulmuştu. Dobruca'da İstanbul denince büyüleyici bir yer düşlenirdi; bu düşlerde *"Anavatan her köşesinde iyilik, güzellik fışkıran kutsal bir ülkeydi. Orada yaşayan insanlar melekler gibi sevimli Müslümanlar sanılırdı."* Ama orada *"Bol bol yılgın, bitkin, herşeyi Allah'tan bekleyen, Balkan Savaşı yenilgisinin altında ezilmiş, karamsar insanlar"* bulmuştu.

Özellikle bozuk ve yetersiz yönetimin etkileri ile bu yönetim mekanizması içinde yer edinmiş ve çıkarından başka birşey düşünmeyen, hem halkı hem devleti sömüren Osmanlı yöneticilerine (bürokratlara) karşı her zaman duyacağı büyük tepki, herhalde o İstanbul günlerinde oluşmaya başlamıştı. Çökmede, parçalanmada, dağılmada, ülkenin bu duruma gelmesinde bu yönetim içerisinde bir kez üst düzey memur konumuna kavuşmuş sözde aydınları hep suçlayacaktı.

Yıllar sonra şöyle yazacaktı:

"Osmanlı aydınları, konaklarını ve karılarını en pahalı ve zevksiz ziynet eşyalarıyla süslemeye, alıştıkları debdebeli yaşamı sürdürmeye, oturdukları kentlerden uzaktaki yerlerdeki çiftlikleri, hanları, tarlaları, koruları, değirmenleri yasal olmayan yollarla zorbalık ve hilelerle ele geçirmeye var güçleri ile çalışıyorlardı. Devlet makinası hizmet ettikleri yabancı sermayeyi işletenlerle onların ellerinde bir kan emme cihazı durumuna gelmişti. İmparatorluk batıncaya kadar konaklarından çıkmayan bu sömürücü yöneticilerle emici münevverler (aydınlar), köşklerine her yağlıboya vurdukları zaman birkaç köyün battığının, kasabalarda yüzyıllık çarşıların kapandığının, devletin çöktüğünün, içinde bulundukları alemin yıkılmakta olduğunun ayırdında bile değillerdi."[2]

Tonguç tüm yaşamı boyunca İstanbul'a yakınlık duymadı. Orayı ve oradaki yaşamı hep bu sömürü düzeninin odağı olarak gördü. O düzen değişmedikçe halkın yoksulluktan, sömürülmekten kurtulamayacağına inandı.

Konakları, sarayları hiç sevmedi. Zorunlu olmadıkça İstanbul'a gitmek istemedi.

Gece vardığı Adapazarı'nda bir hana yerleşti. Kastamonu'nun sandığından çok daha uzakta olduğunu öğrenince kitaplarıyla çamaşırlarını bir paket yaparak Kastamonu'ya yolladı. Geri kalan eşyasını bir torbaya doldurup torbanın ipini omuzuna taktı, bir sopayı eline alıp Bolu'ya doğru yaya yola çıktı. Oraya dört günde ulaştı. Bu dört günlük yolculukta hanlarda çok sıkıntı çekti. Sürekli yol kesme, soyguncuk öyküleri dinliyordu katırcılardan. Bunlar, Bolu-Kastamonu arasının daha da tehlikeli olduğundan, buralarda kafile ile gidilmesi gerektiğinden söz ediyorlardı.

Bir katırcı ile anlaşmak istedi. Adam onu dört mecidiyeye götüreceğini, ama yokuşlarda hayvandan inmesi koşuluyla bunu yapacağını bildirdi. Ayakları yara içindeydi. Parasını hesapladı. Hem yola, hem kalınacak hanlara yetmeyecekti. Topallayarak Bolu Eğitim Müdürlüğü'ne gidip emri gösterdi, yardım istedi. Müdür azarladı; O'nun gibilere verecek tahsisatı yoktu. Niçin hesapsız kitapsız yola çıkmıştı?

Hana dönerek bir çözüm düşünmeye başladı. Hanın avlusunda dolaşan kendi yaşıtı bir genci görünce, onunla konuştu. O da okumak için tek başına İstanbul'a gidiyordu. Epeyce parası olduğu anlaşılıyordu. İstanbul'da iken altı mecideyeye (120 kuruş) bir saat almıştı, onu bu gence bir liraya sattı. Şimdi parası vardı.

---

2 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s. 6.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ertesi gün katır kervanı ile yola çıktılar. Onu tüccar eşyası yüklü bir katırın üstüne yerleştirmişlerdi. Kentten çıkar çıkmaz kervanbaşı yanık bir türkü tutturdu: *"Kasvetli Anadolu yollarının sıkıntısını dile getiren bu biçim türküyü ilk kez duyuyordum. İçime hüzün çöktü, ağlamak istiyordum. Türkü çok uzadı. Hayvanların boyunlarına asılı çan ve çıngırak sesleri arasında bizim kervanbaşının çığlıktan farksız türkülerine alışıp dinginliğe kavuşuncaya kadar çok zorluk çektim..."*

İlk yokuşa geldiklerinde, katırcı birşey söylemeden hemen hayvandan indi. Bu davranışından hoşlanan katırcı ile konuşarak yürümeye başladılar. *"- Efendi sen bizim halimizden anlıyorsun, yoksa köylü evladı mısın?"* Katırcı onun okumaya gittiğini öğrenince çok şaştı. *"- Vazgeç Allah'ını seversen. Okuyup da ne olacaksın? Mektepte seni gavur ederler..."*

Onun ta Rumeli'den geldiğini öğrenen katırcı her ne kadar söz konusu yeri ve uzaklığını anlamadıysa da ona acıdı, yokuşlarda da katıra binmesine izin verdi.

Gündüzleri güzel yerlerden geçiyorlar, su başlarında mola veriliyor, yufka ekmeği, kuru yağsız tulum peyniri, zeytinden oluşan bir yemek yeniyordu. Yolda *"şu ya da bu şekilde ele geçirilen"* meyvalar çeşniyi biraz değiştiriyordu.

Gerede'den sonra yol daraldı, hayvanlar artık tek sıra halinde gidiyorlardı, çevrenin görüntüsü değişmişti; fundalıklar, korular, ormanlar sıklaşıyordu. Doğa çok güzeldi. Ama tarlalar azalmış, *"ufuk daralmıştı"*. Köylülerin giysileri de değişmişti. Kendi dokudukları kumaşlardan yapılmış giysileri ilk kez görüyor, yadırgıyordu. Buralardaki kağnılar, çamdan oyulmuş su kapları çok ilkeldi. Hele o gıcırtılı kağnı karşısındaki şaşkınlığı günlerce geçmiyecekti. Bunun bir taşıt aracı olarak işe yarayabileceğini aklı almıyordu. Anadolu'nun çok bozuk, dar yollarında dört tekerlekli Rumeli arabasının zorlukla gideceğini, ama kağnı ile bunun başarılabildiğini çok sonra anlayacaktı.

Rumeli'de, hele Deliorman'da çeşmeler yontma taştan yapılırdı, uzun yalakları, madenden muslukları olurdu. Buradaki çeşmelerin yalakları ise yalnızca içi oyulmuş bir çam kütüğü idi. Muslukların da çoğu tahtadandı. *"Ben bu tür çeşmeleri de pek yadırgadım ve ciddiye almadım."*

Ya köy evleri? Bunlar derme çatmaydı, birçoğu bitmemişti, badanasızlardı. *"Rumeli'nin derlitoplu, sıvalı, badanalı, çevresi duvar ya da çitle çevrili, önleri ve arkaları meyva ya da sebze bahçeli evlerinin yanında bunlar pek viran kalıyordu... Ormanlık bir bölgede bol yapı malzemesi olduğu halde evlerin bu şekilde yapılmış olmalarının nedenini kestiremedim..."* Bunu yol arkadaşlarına sorduğunda *"- Bu iş böyle gelmiş böyle gider. Nene gerek senin elin evi ile uğraşmak, sahibi nasıl isterse öyle yapar; dünyaya kazık çakacak değil ya..."* yanıtını aldı.

Köyler küçüktü, yoksuldu. Kullandıkları araçlar ilkeldi. Hayvanları bakımsız, cılızdı.

Kastamonu'ya yaklaştıkça ormanlar daha da büyüdü, ululaştı. Dağlar yükseldi. *"Ben ova çocuğu idim. İlk kez böyle manzaralar görüyordum. Masallarda anlatılan ülkelerin birine gelmiş gibi oldum... Uzun zaman onlara alışamadım. Dağların, ormanların güzelliklerini kavrayamadım. Onların karşısında ürkeklik duydum. Ufukları geniş ovaları özledim. Dar bir vadiye, karanlık bir ormana girince ürperiyordum. Bu durumumu katırcılara sezdirmemeye çalışıyordum. İçim sıkıldıkça doğup büyüdüğüm memleket, kıyısında çocukluk yıllarımın bir bölümünü geçirdiğim Tuna nehri, Silistre Kalesi'nden Tuna'ya doğru bakınca karşı kıyıda uzak ufuklara doğru uzanan engin ova, gözlerimin*

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

önüne geliyordu. Katırcılara duyurmadan için için ağlıyordum. Elimden gelse hemen geri dönecek, okumaktan vazgeçecektim..."

Dobrucalı Rumeli gencinin Anadolu'daki ilk izlenimleri bunlardı. Rumeli özlemi onda hep sürecekti.

Beşinci günü Kastamonu'ya vardılar. Akşamüstü görünen kent, ilk bakışta onda kasvetli bir yer etkisi yaptı.

"Okulun nerede olduğunu soruşturarak yolunu tuttum. Mahalle içinde bir konağın kapısına asılı Darülmuallimin levhasını görünce sevincimden ne yapacağımı şaşırdım. İçerisine ayak basınca dünya benim oldu sandım."

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Darülmuallimin (Erkek Öğretmen Okulu) (1914-1918)

"Fikir ordusu, feyiz ordusu
Nur ordusuyuz biz"
Darülmuallimin Marşı

İsmail, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki öğretmen okulu gerçeği ile ilk kez Kastamonu'da tanışacaktı.

Ama ondan önce bir Anadolu kentini, Kastamonu'yu tanıması söz konusuydu. Kastamonu, eski ve ortaçağdan bu yana az değişmiş, yıkım ve savaş görmemiş tipik bir Osmanlı kentiydi. Kastamonu Çayı (Karaçomak Deresi)'nin iki yanında kurulmuş, ortalama 12 bin nüfuslu kentin batı yanındaki yamaçta ortaçağdan kalma kalesi vardı. Halkın hemen tümü Türk'tü. Gelenekleri, görenekleri bozulmamış, azınlıklarla karışmamışlardı. Gerek Beylikler Dönemi'nden, gerekse Osmanlılar'dan kalma hanlar, hamamlar, camiler, türbeler, bedesten bu küçük kente neredeyse zamanın durduğu bir ortaçağ müzesi görünümü veriyordu. Silistre'deki ile karşılaştırılamayacak ekonomisi de böyleydi. Dokumacılık, biraz basma ve boya tezgahı, dericilik, bakırcılık. İttihatçıların iktidara gelmesinden sonra az da olsa bir hareket başlamıştı. Kentte bir matbaanın kurulması ve 1909'da öğretmen okulunun açılması önemli bir gelişmeydi. 19. yüzyılın sonunda yapılmış olan Kastamonu-İnebolu karayolu Kurtuluş Savaşı ile önem kazanacaktı. İttihatçılar döneminde Kastamonu İttihat Terakki Partisi Sorumlu Katibi olarak görev yapan Hasan Fehmi (Turgal)'ın gelişme ve yeniliklerde önemli rolü vardı. Yıllar sonra, onun Eğitim Bakanlığı Kitaplıklar Müdürü iken ölümü üzerine yazdığı yazıda[1] Tonguç, buna değinecekti.

Tonguç'un bu davranışı, onun Kastamonu'daki çalışmalarını ve etkisini iyi bildiğini ve önemsediğini gösteriyordu. *"Geniş yetkili, genç ve idealist sorumlu katip, güçlü bir siyasal partiye de dayanarak yıllarca Kastamonu'ya yeni yaşam görüşlerini aşılamaya çalıştı. Ortaçağ yaşamının temsilcileri olanlarla amansız bir savaşıma girişti. Çalıştığı ortamdan halk çocuklarını alarak yeni insan tipleri yetiştirmek uğruna tüm enerjisini harcadı. O zamanlar sık sık şahlanan ve engeller yaratan, yaşamı söndürecek kadar ileri giden bağnazlığa hiç göz açtırmadı. Bir sınır bekçisi gibi, Dünya Savaşı boyunca, tek başına vatanın Kastamonu kalesini bekledi..."* Onun etkisinin sürmesiyle de olacak, sa-

1 A-121/34. İ. Hakkı Tonguç, Hasan Fehmi Turgal'ın Ölümü. Ve: İlköğretim, Sayı: 16, 3.6.1939, s. 255-256.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

vaşın bitiminden sonra ve Kurtuluş Savaşı boyunca Kastamonu'da gerici başkaldırı olayları görülmeyecekti.

Tonguç, ilk öğretmen okulu öğrenciliğinin başladığı bu kenti belki de bu özelliği nedeniyle hep sevdi, oraya her gidişinde hoşnut oldu.

Denizden 790 m. yükseklikteki bir yayla kenti olan Kastamonu'nun iklimi ve çevresi Dobruca'dan çok değişikti. Sert, karlı bir kış, kurak yazlar. Yüksek dağlar, çam ormanları, birbirinden uzak, ormanlar içerisine gizlenmiş yoksul köyler.

Dobrucalı genç, Anadolu Yaylası'na burada alışacak, bu toprakları sevecekti.

İlk Erkek Öğretmen Okulu (Darülmuallimin-Öğretmen Evi, Yurdu) batılılaşma ve çağdaşlaşma çabaları içerisinde, 1848'de İstanbul'da Fatih'de, daha sonra ilkokul olarak kullanılacak bir yapıda açılmıştı. Amaç, rüştiyelere (ortaokullara) öğretmen yetiştirmekti. 1868 ve 1890'da bu okulun öğretim programlarında bazı yenilikler yapılmış, okul iptidai (ilkokul), rüştiye (ortaokul) ve idadi (liseler)'e öğretmen yetiştirecek şekilde üç bölüme ayrılmıştı.

Tanzimat döneminden başlayarak öğretim ve eğitim çağdaşlaşma ve uygarlaşma için ilk ve en önemli koşul olarak görülmeye başlanmıştı. Osmanlı uyruğundaki diğer halkların ve azınlıkların ulus olma, özerkleşme ve sonunda İmparatorluktan ayrılma çabalarında, onların kendi okullarını açmış, eğitim örgütlerini yaygınlaştırmış olmalarının ne kadar önemli bir rol oynadığı anlaşılıyordu. Jön Türkler ve daha sonra İttihatçılar eğitimi yaygınlaştırmanın İmparatorluğu parçalanmaktan kurtarmanın ön koşulu olduğu kanısındaydılar. Bu nedenle de, özellikle iktidarı ele geçirdikleri 1908'den sonra, İstanbul Öğretmen Okulu'nda yenilikler yaparken, diğer kentlerde de öğretmen okullarını çoğaltma çabasına girdiler. 1912-1913 ders yılında İstanbul'dan başka daha 17 kentte öğretmen okulu vardı: 1875-1908 arasında altı (Edirne, Bağdat, Bursa, Trabzon, Konya, Musul), 1908-1911 arasında on (İzmir, Adana, Ankara, Bitlis, Beyrut, Halep, Diyarbakır, Şam, Sivas, Kastamonu, Elazığ) öğretmen okulu açılmıştı. Buralardaki toplam öğrenci sayısı 1518, öğretmen sayısı 168'di. Darülmuallimat (Kız Öğretmen Okulu) ise İstanbul'da 1869'da açılmıştı.[2]

1915 yılında öğretmen okullarının programlarında şu dersler vardı: Malumatı diniye (din bilgisi), Türkçe, hat (yazı), yabancı dil, hesap, cebir, hendese, fenni mesaha (yüzölçümü bilimi), kozmografya (astronomi), coğrafya, tarih, fizik, kimya, hayvanat (zooloji), nebatat (botanik), tabakat (jeoloji) hıfzıssıha (hijyen), ziraat (tarım), terbiye fenni (pedagoji), müzik, el işleri, beden eğitimi, resim, ahlak, medeni bilgiler, uygulama.[3]

Kâğıt üzerinde durum bu idi ama, tüm öğretmen okullarında eş düzeyde bir öğretim ve eğitim yapılamıyordu. Savaşın zorlaştırdığı koşullar ve öğretmen açığı da eklenince, taşra öğretmen okullarının birçoğunun durumu hiç de iyi değildi. Kastamonu Öğretmen Okulu da bunlardandı.

Öte yandan, Eğitim Bakanlığı (Maarif Nezareti) tüm il ve mutasarrıflıklarda Geçici İlköğretim Yasası hükümlerine uyarak birer öğretmen okulu açmaya çalışıyordu. İnsan eksikliğini gidermek amacıyla, daha savaşın başından başlayarak birçok öğretmen okulu öğretmeni ve öğrencilerinin askerlik hizmetleri geri bıraktırılmıştı. İlk Meşrutiyet yıl-

2 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s. 197.
3 A.g.e. s. 230-234.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

larında Avrupa'ya öğrenime gönderilen gençler de dönmeye başlamışlardı. Bunların bazıları öğretmen okullarına öğretmen olarak atanıyorlardı. Öğretmen eksikliğinin yanında, bir türlü çözümlenemeyen büyük sorun, öğretimdeki ve öğretim kadrolarındaki ikilikti. Özellikle taşrada, derslerin önemli bir bölümü sarıklı hocalar tarafından ve dinsel eğilimli ve ağırlıklı bir anlayışla okutuluyordu. Yeni öğretmenler ile bunlar arasında bazen açık, genellikle üstü kapalı bir çekişme vardı. Öğrenimdeki ikilik, öğrenci yetiştirilmesinde verimi düşürüyordu. Yeni öğretmenler Maarif Nazırı Şükrü Bey'in ve İttihat Terakki ileri gelenlerinin güçlerine güvenerek, öğretmen okullarının geçmişten gelen medrese niteliğini değiştirmeye çalışıyorlar, yerlerinden olacaklarından korkan eskiler ise onlara karşı din silahını kullanıyorlar, onları dinsizlikle suçluyorlardı. Öğretmenler arasındaki bu ayrılık ve çatışmalar zaman zaman öğrenciler arasına da sıçrıyordu. Bu arada ilericilik yönündeki çalışmalarıyla öğrenciler arasında adları yayılan bazı öğretmen okulları da vardı: Başta İstanbul Öğretmen Okulu ve Edirne, Bursa, İzmir öğretmen okulları. Diğer yerlerdeki öğrenciler buralardaki arkadaşlarına öykünürlerdi.

İsmail'in Kastamonu Öğretmen Okulu'ndaki öğrenciliği 1.5 yıl kadar sürecekti. Okulun eksiklikleri canını sıkıyordu. Aklı hep övgülerini duyduğu İstanbul Öğretmen Okulu'nda idi. 1916 yılı başlarında Bakan Şükrü Bey'e bir mektup yazarak kendisini İstanbul'a aldırma sözünü[4] anımsattı ve oraya naklini istedi. Bekleyiş içinde sıkıntılı birkaç hafta geçti. Sonra olumlu yanıt geldi.

Bir öğrenci olarak Bakan'la mektuplaşabilmek! Bunu hiç unutmayacaktı. İleride, yönetimde söz sahibi olduğu zaman, öğrenciler, öğretmenler ile mektuplaşma yolunu açık tutacak, onların kendisine rahatça ulaşabilmelerini sağlayacaktı.

Mayıs 1916'da İstanbul'un yolunu tuttu.

İstanbul Öğretmen Okulu, kentin Kadıköy yakasında, Moda'da idi. Bu okula gelen tüm arkadaşları gibi[5], o da çevresi duvarlarla çevrili büyük bir bahçe içindeki okulun kapalı duran demir parmaklıklı büyük giriş kapısının yanındaki küçük kapıdan içeri girdi. Bol ağaçlı ve geniş bahçeden geçerek büyük kargir yapının taş merdivenlerini çıktı, loş koridorlardan geçerek kaydının yapılacağı yazı odasını buldu. Alyanaklı, iri, şişman, fesli katip Alaittin kaydını yaptı, sonra onu müdür yardımcısına yolladı.

Onun odasına girdiğinde, okulun en önemli kişisi, tüm öğrencilerin "Baba" dedikleri İhsan Şerif, kıvırcık kır saçları, gür bıyığı, açık alnı, altın gözlükleri ve kısa boyuyla, bir ayağını altına almış, sandalyesinde oturuyordu. Buradan sonra en üst kattaki revirde okul doktoru Zeki Bey'e muayene oldu. Yatakhaneye yerleştikten sonra, depo memuruna yollandı. Palabıyıklı, gür çatık kaşlı, asık suratlı, iri boylu, öğrencilerin "damadı şehriyari" adını takmış oldukları depo memuru İsmail Efendi ona uygun giysileri depodan çıkarıp verdi. Artık okul onun evi, yurduydu.

Okul yapısının arka tarafındaki bahçeye ilk çıktığında, okulun bir önemli kişisi ile daha karşılaştı. Bu, elinde bir düdük olan Tahsin Efendi'ydi. Tahsin Efendi, bu düdükle öğrencilerin içeri giriş çıkışlarını, yemeğe gidişlerini yönetiyordu; hem de büyük bir düzenle. Bir tek neden onun düdüğünün çalınmasını geciktirebilirdi; Okulun ünlü ahçısı Emin Efendi eğer yemeğin hazırlanmasında herhangi bir nedenle gecikmişse, ona zaman kazandırmak için!

---

4 İ. Hakkı Tonguç, yazılı anıları, Tonguç'a Kitap, s. 20.
5 A. Mithat Artun, İstanbul Darülmuallimini'ne Nasıl Girdim, İlköğretim, Sayı: 249-251, 1.7.1948, s. 3270-3272.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İsmail'in naklen geldiği sınıf birinci katta ve arka cepheye bakan bir derslikti. Büyük ve biraz da karanlıkçaydı. Sınıf kalabalıktı. Sınıfta üç tür öğrenci vardı: Birinci sınıftan beri bu okulda yatılı olarak okuyanlar, sultanilerden ya da başka okullardan naklen öğretmen okuluna yeni gelenler ve sayıları az olan üçüncü grup. Yeni gelenleri biraz şaşırtanlar da bu gruptakilerdi[6]: *"Bunlar yaş bakımından epeyce ileri idiler, hangi okullardan geldiklerini bilen yok gibiydi. Herhalde birkaç okulun müşfik yöneticileri bu arkadaşlara yetişinceye kadar okumak hakkını vermişlerdi. Bunların tavırları o kadar ciddiydi ki, biz yenilerin yanlarına varıp onlarla içtenlik kurmaları şöyle dursun, birkaç ay geçmeden uzaktan bile olsa kendileriyle yakınlık kurmamız olanaksız görülüyordu..."*

Silistreli İsmail bu yaşı ileriler grubundandı ve ciddiydi. Sınıfına göre ileri yaşta olmak onda bir yaş kompleksine neden olacak ve bu sürecek miydi?

Ona okul yönetimince 4. sınıfta verilmiş kimlik kartında okula giriş tarihi 5 Mayıs 1916 olarak belirtilmiş. Ayrıca şu bilgiler var[7]: Okul no: 810. Adı: İsmail Hakkı Efendi. Baba adı: İdris bin Veli ef. Doğum tarihi: 1309 (1893). Doğum yeri: Silistre. Ve resmi: Fesli, kravatlı, seyrek, ince bıyıklı, ciddi görünümlü bir genç.

Bu belgede adının İsmail Hakkı oluşu dikkati çekiyor. Ya Kastamonu'da ya da İstanbul'da adına Hakkı eklendiği anlaşılıyor. Bu Silistre'de yapılmış olamaz; nedeni, yıllar sonra ona mektup yazan oradaki okul arkadaşları ona İsmail İdris diye yazıyorlar.[8] Soyadı bulunmayan o dönemlerde benzer adların karışıklığını önlemek için oldukça sık başvurulan bir yönteme uyularak bu ekleme yapılmış olmalı. Genellikle uygulanan da bu tür ad eklemelerinin öğretmenlerden biri tarafından uygun görülerek yapılması. Böylece o, artık İsmail Hakkı adını taşıyacaktı.

Nüfus kütüğüne de İstanbul Öğretmen Okulu'ndayken geçirilmiş. Yaşamı boyunca kullandığı nüfus cüzdanında[9] şu kayıtlar var: Adı: İsmail Hakkı (Tonguç), Baba adı: İdris, Ana adı: Vesile, Doğum yeri: Silistre, Doğum tarihi: 1309, İli: İstanbul, İlçesi: Kadıköy, Mahallesi: Cafer Ağa, Sokağı: Yoğurtçu Çeşmesi, Hane no: Darülmuallimin! Türkiye'de yakınlarından hiç kimsenin bulunmadığı bu göçmen gencin evi, resmi nüfus kayıtlarına göre de Öğretmen Okulu'ydu artık!

O dönemin en iyi öğretmen okulu durumundaki okul, bu niteliğini Mustafa Satı Bey'in 1909-1911 yılları arasındaki Müdürlüğü sırasında giriştiği iyileştirme çalışmalarına borçluydu. İmparatorluğun kurtulmasını çağdaş eğitimin gerçekleştirilmesi koşuluna bağlı gören İttihat Terakki iktidarı, 1908 hareketinden sonra, nitelikli öğretmen yetiştirilmesinin bu alandaki çalışmaların ilk koşulu olacağının bilinci ile, uğraşmak zorunda olduğu birçok sorun arasında İstanbul Öğretmen Okulu reformuna girişmişti.[10] Bunun için görevlendirilen kişi, dönemin önemli eğitimcilerinden Satı idi. İttihat Terakki Cemiyeti'ne dayanan Satı Bey, onlardan aldığı tam yetki ve destekle okulu yenileştirme ve kendi düşün ve ilkelerini uygulama olanağı bulmuştu. Bunları o dönemin Eğitim Bakanı Nail Bey'e verdiği bir raporla da belirtmişti.[11] Ona göre, iyi öğretmen olmak için, genel bilgi edinmek yeterli değildi. Hatta çok fazla bilgiye gerek yoktu. Önemli

---

6 A. g. yazı.
7 İ. Hakkı Tonguç'un Öğretmen Okulu kimlik kartı.
8 Halim Şakir (Tuna)'nın Hakkı Tonguç'a 2.11.1945 günkü mektubu.
9 İ. Hakkı Tonguç'un Nüfus Cüzdanı (Ayrıca: Köy Enstitüleri Defteri 3, s. 21).
10 İ. Hakkı Tonguç, İlköğretim Kavramı, s. 183-184.
11 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s. 172-176.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

olan, öğretmenlik yapabilmek için gerekli olanı bilmek ve uygulamaktı. Öğretmen adayını yetiştirirken ona mesleğin, yani öğretim yöntem ve kurallarının öğretilmesi zorunluydu. Bu çok önemliydi. Öğretmen, bildiklerini nasıl en kolay ve verimli şekilde öğrencilerine aktarabileceğini bilen kişi olmalıydı. Asıl o zaman ona gerçek anlamda öğretmen denebilirdi. Bunu sağlamak için de öğretmen okulu öğrencisi gözlem, deney, araştırma yaptırılarak yetiştirilmeliydi. Öğretmen adayı uygulama dersleri vererek mesleğine hazırlanmalıydı. Bu nokta da çok önemliydi. Öte yandan, öğretmenin görevi okul ile sınırlı değildi. Geri kalmış bir ülkede, öğretmen okulu dışındaki toplumu uyarmak, uyandırmak, yetiştirmek, her konuda vatandaşlara yardımcı olmakla da yükümlüydü. O halde, bunu yapabilmesi için gereken nitelikler öğretmen adayına kazandırılmalıydı.

Bu görüşler öğretmenliğin bir meslek olarak oluşması için atılmış önemli bir adımdı. Ama yeterli miydi? Bu daha sonra anlaşılacaktı.

Eğitimle ilgili görüşlerinden sonra Satı Bey'in İslamcılığı ve Osmanlıcılığı başlıyordu. Öğretmen Okulu öğrencilerine, *"...İslam şeriatının içtimai ve ahlaki vazifeler hakkındaki hükümleri anlatılacak... Uygarlığın dine aykırı olmayışı ve cahilce bağnazlıkların din ve dünya için zararları kanıtlanacak... Bu esas görevleri yapmaya yetenekli öğretmenler yetiştirmekle, öğretmen okullular Yeni Osmanlılık toplumsal yapısının en sağlam ve dayanıklı taşlarını oluşturmuş olacaklardır..."*[12] Satı Bey, Bakan'a verdiği raporunda böyle diyordu.

Müdür Satı Bey, 12.7.1910'da Öğretmen Okulu'nda yaptığı konuşmasında şunları söylüyordu: *"Öğretmen Okulu öğretmen ve eğitimci yetiştirmek amacıyla kurulmuştur... Eğitimcilik bir hünerdir, sanattır. Bu sanatın özel yöntemleri, kuralları vardır. Öğretmen olmak için yalnız bilgili olmak yeterli değildir, bununla birlikte bu yöntem ve kuralları da bilmek, eğitimcilik sanat ve mesleği için hazırlanmış olmak gereklidir. Onun için öğretmen okulunda genel eğitbilim ve bilgiden başka mesleksel eğitim ve bilginin de sağlanması gereklidir. Bu amaçla programlarda eğitbilim (pedagoji ve öğretim yöntemi) konularına önemli bir yer verildi..."*[13]

Yetim yurtlarında Satı Bey ile çalışmış olan dönemin önemli eğitimcilerinden Nafi Atuf (Kansu) Satı Bey'in çalışmalarını ileride şöyle değerlendirecekti: *"... Öğretmen okulunda yapılan yenileştirme, daha doğrusu yeniden oluşturulan İstanbul Erkek Öğretmen Okulu, illerde sonradan açılan öğretmen okullarına örnek olduğu gibi, ilköğretimin eski şeklinden çıkarak bilimsel esaslara bağlı bir yol alması da bu öğretmen okulu ile başlamıştır. O halde, çocuğun doğasına ve yeteneklerine göre bilimsel eğitim ve öğretim yöntemlerinin uygulanmasında önayak olan ve daha doğrusu pedagojinin ülkede bir bilim ve sanat olarak yayılmasına hizmet eden okulun tarihinin özel bir önemi vardır..."* Ve: *"... Satı Bey, İslam uygarlığı ile Avrupa uygarlığını birleştirmek gibi belirgin olmayan görüşleriyle birlikte kendisinden öncekilere göre eğitimde laik bir gidişi izlemiştir denebilir..."* Daha sonra Nafi Atuf, Satı Bey'in okulda açtığı uygulama okuluna değiniyordu: *"... 1909 İstanbul Öğretmen Okulu'nun başarısını sağlayan etkenlerin en önemlisi de buraya bağlı bir uygulama okulunun kuruluşu ve bunun başında İhsan Bey'in (Sungu) bulunuşu olmuştur. İlköğretimin yenileşmesinde İhsan Bey'in etkisi Satı Bey'den daha az olmamıştır..."*[14]

---

12 A.g.e. s. 172-174.
13 İ. Hakkı Tonguç, İlköğretim Kavramı, s. 184.
14 A.g.e. s. 184, 185, 186.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Müdür olarak olağanüstü bir çaba ile işe koyulan Satı Bey, okula kendi düşünlerine yatkın bir öğretmen kadrosunu kısa zamanda toplamayı başarmıştı. Kitaplık, müze, laboratuvarlar kurulmuştu. Yabancı dil, resim-elişleri, müzik, beden eğitimi, çevre gezi ve incelemelerine önem veriliyordu. Dönemin eğitimcilerine, bilim ve sanat adamlarına okulda konferanslar verdiriliyor, '*Tedrisat Mecmuası*' adlı bir de dergi çıkartılıyordu. Okulun açtığı bir sergi büyük ilgi toplamıştı. Onun önem verdiği bir konu da okulu bitiren ve ülkenin her yerinde görev alan öğretmenlerle ilişkisinin sürmesiydi. Sürekli olarak onlarla mektuplaşıyor ve onları izliyordu. Hatta bir yıl, onların tümünü İstanbul'a çağırdı, okul'da ağırladı ve onlarla görevlerindeki çalışmalarını görüştü.

Ne var ki, tüm bu yenilikler, başarılar, öğrencilerin sevgisi, bağlılığı Bakanlık ileri gelenlerinin bazılarında kıskançlık ve tepki uyandırmaya başlamıştı. Öğretmenler arasında ikilik yarattığı, yeni-eski öğretmen çatışmasına yol açtığı gibi savlar ortaya atılıyordu. Satı Bey'in Arap kökenli oluşu da ona karşı kullanılıyor, azınlıklardan da öğretmen okulu gibi "milli" bir kuruluşa öğrenci alması, kendisinden önceki öğretim kadrosunu uzaklaştırmış olması, politik sömürü ve suçlama konusu yapılıyordu. Yeni Eğitim Bakanı Emrullah Efendi ile arası açılınca, 21.2.1911'de Satı Bey istifa etti. Öğrencilerine amaç ve ilkelerini bir kez daha anlatan uzun bir ayrılış genelgesi dağıtarak görevden ayrıldı, yurt dışına gitti.[15]

Onun iki yıl gibi kısa bir sürede okula getirdiği yeniliklerin ve görüşlerin önemli bir bölümü ondan sonra da sürdürülecek, hatta yetiştirdiği öğretmenlerce taşra okullarında da bir ölçüde uygulanmaya çalışılacaktı.

İsmail Hakkı 1916'da İstanbul Öğretmen Okulu'na geldiğinde artık Satı Bey yoktu. Ama etkisi sürüyordu ve onun öğretim kadrosundan birçok öğretmen işbaşındaydı. Okul, dönemin en iyi Öğretmen Okulu sayılıyordu.

Öğrenci İsmail Hakkı burada düzenli ve başarılı bir öğrencilik yaşamı sürdü. Sınıfının yaşça en büyüğü idi. Bundan bir rahatsızlık duyuyordu ama, bu durum ona sınıfta belirli bir saygınlık da sağlıyordu. İlk bakışta ağırbaşlı ve çekingen bir kişi etkisi yapıyordu. Gerekmedikçe arka planda duruyor, az konuşuyor, sessizce gözlemeyi, öğrenmeyi ve algılamayı yeğliyordu. Arkadaş ilişkileri konusunda ne yazık ki fazla bir bilgimiz yok. Ama daha sonraki yıllarda sınıf arkadaşlarından örneğin Fuat (Gündüzalp), Mithat (Artun), Hayri (Ardıç) ile içten ve iyi arkadaşlık ilişkilerini sürdürdüğü biliniyor. Daha sonraki görevlerinden ötürü o zamanki öğretmenlerinden örneğin İhsan (Sungu), Selim Sırrı (Tarcan) ile de saygılı bir yakınlığı olacaktı.

Öğrencilik çalışmaları arasında yabancı dil öğrenme çabası önemli bir yer tutuyordu. Yabancı dil dersi Fransızca olduğu halde, ikinci dil olarak Almancaya önem veriyordu. Bu dili büyük ölçüde kendi çabası ile ve dinlenme saatlerinde, *"gece tavan arasında lamba ışığında"* çalışarak öğrenme çabasındaydı. Son sınıfa geldiğinde Almanya'ya gönderilmesi için yeterli sayılacak bir Almanca dil bilgisi edinebilmişti. Fransızcası ise ders olarak okuduğu halde, zayıftı.

1. Dünya Savaşı'nın tüm zorluklarla sürdüğü bu öğrenim yıllarında öğretmenlerin ve orta-yüksek öğretim kurumlarındaki öğrencilerin bir bölümü askere alınınca öğrenim bir

15 A-26/4 İstanbul Öğretmen Okulu'nun o dönem öğrencilerinden Faruk Börekçi ve Muharrem Karamızrak'ın H. Tonguç'un ricası üzerine hazırlayıp gönderdikleri 27.1.1947 günlü yayınlanmamış anı yazıları.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ölçüde aksamaya başladı. Bu durumda hükümet, belli yaşlardaki bir kısım öğrencilerle bazı öğretmen okulu öğretmenlerinin askere alınmamasına karar verdi. İttihat Terakki iktidarının eğitime verdiği önem sürüyordu. İllerde açılan öğretmen okullarının bir an önce güçlendirilmesi için öğretmen yetiştirme işinin hızının kesilmemesi amaçlanıyordu.[16]

Tonguç ileride İstanbul Öğretmen Okulu'ndaki öğrencilik yıllarını şöyle değerlendirecekti.[17]

"Meşrutiyet Devrimi ile başlamış olan öğretmen yetiştirme atılımı, genel durumun bu kadar bozuk olmasına karşın hızını yitirmemişti. Bu nedenle Okulumuzun saygınlığı yerinde, ödenekleri bolca, öğretmen kadrosu tamam, öğrenci sayısı kabarıktı. Okul parasız ve yatılı olduğu için çok harcama gerektiren okullara gidemeyecek durumda olan çocuklar buraya geliyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun dört bucağından gelmiş, çoğu yoksul ailelerin çocukları çoğunluktaydı. Öğrencilerin adlarının başına doğum yerleri eklenerek, örneğin Bağdat'lı Fehmi, Trablusgarp'lı Bahri, Kafkasya'lı İzzet, Uşaklı ya da İbradı'lı Sadık, Antalya'lı Niyazi, Silistre'li Hakkı, Sürmene'li Ömer, Trabzon'lu Kemalettin Kami, Türkistan'lı Hamit, diye anılırlardı. Matematik öğretmenimiz Hafız Kemal, çocukların adlarının başına eklenen bu yer adlarını bilirdi."

"Öğretmenlerimiz iyi niyetli, işlerinin ehli, öğretmen okulu idealine bağlı, Batı kültürü ile ilişkisi olan, yazı yazabilen, yayın yapabilen öğretmenlerdi. İçlerinde yeni pedagoji hareketleri yaratıp ülkeye yayanlar, yazın aleminde tanınanlar, öğrencileri diledikleri yöne sürükleyip götürenler, 'Baba' diye anılan İhsan Şerif'ler vardı. Adlarını her zaman saygı ile andığımız bu ülkücü insanlar bize, öğretmenlik mesleğini sevdirmişler, hatta daha ileri giderek, 'halkı bilisizlikten, ülkeyi de içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan öğretmenlerin kurtaracakları' düşününü aşılıyabilmişlerdi."

"Hocalarımız derslerine hazırlıklı gelirler, Tevfik Fikret, Ömer Seyfettin gibi sanatçıların yapıtlarını okutarak, Batı Dünyasını ballandıra ballandıra anlatarak, kendi yaşamlarından canlı örnekler getirerek bizlere yeni bir yaşam görüşü aşılamaya çalışırlardı. Okulumuzda, o dönemde çok geçerli sayılan ve 'hadsi yöntem' diye anılan gözlem esasına ve takrire dayanan öğretim yöntemleri uygulanırdı. Okulun laboratuvarları, resim-elişi derslikleri, beden eğitimi salonu çok iyiydi. Buralarda gözlem ve takrire dayanan, heyecanlı, zevkle dinlenen dersler görür, tartışmalar yapar, öğretmenlerimizden hoş öyküler dinlerdik. Yeni pedagoji yöntemleri uygulanan Uygulama Okulu'nda düğüne hazırlanır gibi örnek derslere hazırlanır, ders verirdik."

"Okulda öğretmenlerle öğrenciler arasında içtenlik havası yaratılmıştı. Öğretmenlerimizle arkadaş gibi konuşabilir, ülke sorunlarını söz konusu yaparak dertleşebilirdik. Bu iyi havalı çevrede savaş yıllarının ezici sıkıntılarından kurtularak ülkü peşinde koşabilirdik. O zamanki öğretmen okulu, canlı ve hareketli bir kurumdu. Bunun nedeni, öğretmen okulu idealinin bir meşale gibi tutuşturulmuş olmasıdır. Öğretmen okulu marşı, "azim ve umut" sözcükleriyle başlar, "fikir ordusu, feyiz ordusu, nur ordusuyuz biz" diye biterdi. Onu sık sık söyler, kendimizi gerçekten ülkücü bir ordunun erleri kadar güçlü sanarak yaşama katılmaya hazırlanırdık. Okulu bitirip İmparatorluğun her yanına dağılmaya başlayacağımız sırada 1. Dünya Savaşı yenilgi ile bitti."

16 İ. Hakkı Tonguç, İlköğretim Kavramı, s. 192.
17 A-105/5 İ. Hakkı Tonguç'un "Yüz Yıllık Emeğin Sonuçları" başlıklı yayınlanmamış yazısı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Onun bu anlattıklarında, yıllır sonra yetkili olduğunda, yapmaya çalışacağı birçok işlerin izlerini bulmak olanağı vardır.

Gerçekten de Satı Bey'in başlattığı Öğretmen Okulu reformu, *"Cumhuriyet dönemine bıraktığı miras açısından da çok önemlidir. Bu öğretmen okulu çevresinde toplanan kadro, eğitbilimin kökleşmesi, öğretmen ve öğrencilerin, eğitimin yönetimine katılması, eğitimde insan kişiliğinin temel alınması, araştırma ve deneme yoluyla eğitim ve öğretim, deneme okulu geleneğinin kurulması, işbaşında eğitim, eğitim müziği, eğitim yazını, beden eğitimi, iş ve resim eğitimi gibi konularda gerçekten son derece önemli bir birikim bırakmıştır. Cumhuriyet eğitimini kuranlar ya bu öğretmen okulu çevresinde gelişmiş, pişmiş ya da bu okulun öğrencisi olarak yetişmiştir..."*[18]

O, öğrenimini sürdürmeye çalışırken, Dobruca'dan gelen haberler hiç de iyi değildi. 27.8.1916'da Romanya Avusturya-Macaristan'a savaş ilan etmiş, iki gün sonra da Osmanlı İmparatorluğu ve Almanya, Romanya'ya savaş açmıştı. Ekimde Dobruca'da Türk, Alman ve Bulgar orduları Romenleri yenerek Bükreş'e kadar ilerlediler. Dobruca bir kez daha el değiştirmiş, Bulgar toprağı olmuş, Romanya Almanlarca işgal edilmişti. Silistre ve Totrakan önemleri nedeniyle askeri kentlerdi.

1918 yılında son sınıfı bitirip diplomasını aldıktan sonra[19] öğrenimlerini sürdürmeleri amacıyla Almanya'ya gönderilecek öğrenciler için yaz aylarında açılan Almanca kursuna alındı. Kursa katılan 25 öğrenciden 20'si kursu başarıyla tamamladılar. Bu yirmi kişi arasında, sınıf arkadaşlarından Fuat (Gündüzalp), Hıfzırrahman Raşit (Öymen), Hayri (Ardıç), Ömer (Tarman) da vardı. Bunlara Almanya'daki bir öğretmen okulunda değişik branşlarda özel bir program uygulanacaktı.[20]

18 Niyazi Altunya, Köy Enstitülerinin Tarihçesi, 50. Yılında Köy Enstitüleri, s. 82-83.

19 A-123/5 İsmail Hakkı'nın diploma tarihi: 10.9.1918 ve sicil özeti kaydı: "İstanbul Darülmuallimini Iptidaisi'nden ala derecede şahadetname 1334 (1918), Türkçe ve Almanca tekellüm ve kitabet etmekte bulunduğu, hal tercümesi varakasından."

20 Binbaşıoğlu Cavit; Türkiye'de Eğitim Tarihi Araştırmaları -1- Abece Dergisi, Sayı 127, Mart 1997, s. 18.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Almanya: Ezilen Devrim (1918-1919)

1918'in Eylül ayının sonuna doğru Sirkeci Garı'ndan trenle Almanya'ya hareket ettiklerinde birçok kişi gibi, herhalde bu yirmi genç de Osmanlı İmparatorluğu'nun son günlerini yaşadığının bilincinde değillerdi. Savaşın yorgunluğu, bezginliği, giderek artmış yokluklar, cephelerden gelen haberler bir sonu düşündürüyordu ama bunun bu denli yakın olduğu ve tam bir yıkım yaşayacakları akıllarına gelmiyordu.

Trenin arkasına takılmış özel bir vagonda, Avrupa'ya öğrenime gitmenin coşkusu içerisindeydiler. Askerden kaçmaların neredeyse salgına dönüşmesiyle asker bulma sıkıntısı dayanılmaz boyuta varmışken, öğretmen okulunu yeni bitirmiş genç öğretmenlerin askere alınmak yerine öğrenimlerini sürdürmeleri için Avrupa'ya gönderilmeleri ilginçti ve İttihat Terakki yöneticilerinin İmparatorluğun kurtuluşunu eğitimde görme politikalarını, sona yaklaşıldığında bile sürdürdüklerini gösteriyordu.

İleride Tonguç, bu yolculuğun ve Almanya'daki ilk günlerin bazı olaylarını gülünçlü yanlarına ağırlık vererek anlatacaktı.[1]

Öğretmen Okulu'nda Batı uygarlık ve kültürüne özendirilerek yetiştirilmiş bu "*muasır*" (çağdaş), ama doğulu gençlerin Batı ile buluşmaları gerçekten de güldürülü olaylarla doluydu.

Kravatlı, takım giysili, başları fesli gençlerin yanına erzaktan başka, yolda yemeklerini yapmaları için bir de mangal ve kömür verilmişti. Bulgaristan'a geçtiklerinde, bunları görünce şaşkına dönen Bulgar görevliler, ilk iş olarak mangalı, kömürü ve bir bölüm erzakı trenden attırdılar.

Avusturya-Macaristan sınırına geldiklerinde demiryolu görevlilerinin onların özel vagonlarının çevresinde söylenerek dolaştıkları görüldü. Avrupa'ya yaklaştıkça giderek daha hızlı gitmeye başlayan trenin arkasındaki vagonları, bir süredir tehlikeli şekilde sallanıp duruyordu. Avrupa demiryollarına uygunsuzluğu nedeniyle vagon trenden ayrılıp olağan bir yolcu vagonuna alındılar.

Kırmızı fesleri, şaşkın halleri ile Münih İstasyonu'nun kalabalığı içine indiklerinde onları öğrenim yerlerine götürmekle görevli, İstanbul'da yanlarına verilmiş Rum ya da Ermeni çevirmenin neredeyse hiç Almanca konuşamadığı ortaya çıktı. Adamın Alman-

1 İ. Hakkı Tonguç, sözlü anıları.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

cası onlarınkinden çok daha azdı ve Almanlar'a ancak *"Biz zwanzig (yirmi) Türk geliyoruz Konstantinopl'dan"* diyebiliyordu! Onun yardımından umudu keserek Karlsruhe'ye kendi dil bilgileri ve çabalarıyla gitmeyi başardılar.

Öğrenim görecekleri öğretmen okulu Karlsruhe'nin 8 km. güneyinde, küçük Ettlingen beldesindeydi. Okulda Türkiye'den gelecek bu yirmi kişi için öğretmenliğin değişik dallarında gelişmelerini sağlayacak özel bir öğretim programı hazırlanmıştı.

Bu okulda yatılı olarak kalacaklardı. Alman öğrencilerle ilk karşılaşmalarında da gülünç olaylar yaşandı. Her sabah soğuk su ile duş yapan Alman öğrencilere öykünmüşlerdi. Bunu ilk deneyişlerinde, alışkın olmadıklarından, ertesi günü yataklarından çıkamayacak kadar tüm vücutları tutulmuş olarak uyandılar.

Ettlingen Öğretmen Okulu'na geliş eylül ayı sonlarındaydı. Ona verilmiş kimlik belgesinde 1.10.1918 tarihi var.[2] İlginç olanı, ileride birçok karışıklık ve yanılmaya yol açacak olan doğum tarihinin bu belgede 28.5.1897 olarak gösterilmesi. 1897 tarihi ilk kez bu belgede karşımıza çıkıyor. Yanlışlık mı, yoksa Almanya'ya yollanabilmek için bir yaş sınırı söz konusu idi de, bu nedenle Türkiye'de Okul Yönetimi'nin de bilgisi ile yapılmış bir yaş indirme uygulaması mı? O yıllarda öğretmen okulları yöneticilerinin iyi öğrencilerinin yetişmeleri için bu tür yanıltmalara baş vurmaları seyrek bir olay değildi. Hele savaş ve göç gibi nedenlerle okullara girişlerdeki gecikmelerin söz konusu olduğu o koşullarda. Buna benzer "*resmi yanıltmaların*" biri de 1924 yılında Ankara Öğretmen Okulu'nda müdür yardımcısı iken Tonguç tarafından yapılacaktı: Almanya'ya yollamak istedikleri, ama gözünde sakatlık olan iyi bir öğrencilerinin gidebilmesini sağlamak için, Bakanlığa yollanacak evraka onun bu göz sakatlığı görülmeyecek şekilde çektirdiği bir fotoğrafını yapıştıracaktı. Bu genç daha sonra Bakanlık Müsteşarlığı'na kadar yükselecekti.

İsmail Hakkı'ya verilmiş kimlikteki doğum günü, 28 Mayıs ise tümüyle uydurma. O dönemlerde birçok kişi gibi, onun da doğum günü bilinmiyordu ve nüfus kayıtlarında da böyle bir ayrıntı bulunmuyordu. Ama bunu Almanlar'a anlatma olanağı yoktu. O zaman böyle bir tarihin bildirildiği anlaşılıyor.

İsmail Hakkı burada 27.4.1919'a kadar öğrenim görecekti. Bunu belirten belgede[3] *"Osmanlı öğretmenleri için düzenlenmiş özel öğrenim programına Eylül 1918 sonundan 27.4.1919'a kadar Ettlingen Öğretmen Okulu'nda devam etmiştir."* deniyor.

Türk öğrenciler Ettlingen'de acıklı, güldürülü olaylarla Batı uygarlığı ve kültürüne uyum sağlamaya çalışırlarken, Avrupa'da ve Osmanlı ülkesinde çok önemli olaylar oluyordu. Onlar daha Karlsruhe'ye varmadan, 20.9.1918'de Filistin-Suriye cephesi çökmüştü. Osmanlı ordusu Anadolu'ya geri çekilme çabasındaydı. 29.9.1918'de Bulgaristan ve Almanya ateşkes antlaşmalarını imzalıyorlardı. Suriye'de ise tam bir trajedi yaşanıyordu. Bozulan ordudan arta kalanlar, Osmanlı'ya başkaldırmış Araplar'ın kıyımına uğruyor, 1. Dünya Savaşı'nın son şehitlerini çöllerde bırakarak Anayurt'a çekilme savaşı veriyorlardı. 26.10.1918'de ordu, Halep'in Kuzeyi'ndeydi artık. 30.10.1918'de Osmanlı İmparatorluğu Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalıyordu. 1. Dünya Savaşı ve İttihat Terakki iktidarı sona ermişti.

---

2 A-123/3 Ettlingen Öğretmen Okulu'ndan İsmail Hakkı'ya 1.10.1918'de verilmiş kimlik kartı.
3 A-123/4 Karlsruhe'de Baden Eyaleti Kültür ve Eğitim Bakanlığı'nca 25.10.1935'de verilmiş belge.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ettlingen'deki Türk öğrenciler ekim ayı içinde bu haberlerle sarsıldılar. Daha işin başında iken gelecekleri karanlık gözüküyordu. Öğrenimlerini sürdürebilecekler miydi? Karamsarlık, acı, yenilgi ezikliği ile Avrupa'ya öğrenime gelmiş olmanın coşkusu, kıvancı silinip gitmişti. Ama Almanlar'ın yenilgiyi karşılayışları şimdilik hiç de böyle değildi. Bir gün cepheden dönen bir Alman askeri birliğinin sokaktan geçişine tanık oldular. Ne gelenlerde ne de onları seyretmek için yola dizilmiş olanlarda hiç de yenilgiyi kabul etmiş bir halkın görüntüsü yoktu. Başları dik, çok düzenli yürüyen birlik alkışlanıyor, üstlerine çiçekler atılıyordu. Bu tabloyu şaşırarak seyrettiler ve acıyla Balkan Savaşı sonrası İstanbul'un görüntülerini, o ezilmişliği, bezginliği, yoksulluğu anımsadılar. Almanlar yenilgiyi kabul etmiyorlardı. Tersine, buna tepki giderek büyüyecek ve 2. Dünya Savaşı'na kadar varacak ortamı hazırlayacaktı. Yıllar sonra Tonguç, şunları yazacaktı: *"... İnsan 1. Dünya Savaşı'ndan yenilerek çıkan Almanlar'ın anormal kibir ve gururlarına şaşıp kalıyordu. Sersemleyen insanlar böylece arkalarından gidilmeyecek şeflerin kuyruklarına takılarak 2. Dünya Savaşı'na girdiler..."*[4]

Ama Almanya o günler için de çok önemli olayların, kargaşalıkların eşiğindeydi. 1917 Sovyet Devrimi'nden sonra tüm Marksistler asıl büyük devrimin Almanya'da gerçekleşmesini bekliyordu. Teorilere göre bunun için en uygun ortam Almanya'daydı. Büyük bir endüstri, güçlü ve bilinçli bir işçi sınıfı. Buna savaşın getirdiği ekonomik bunalım ve bir de yenilgi eklenince devrim patlayacaktı. Bu öngörü bir ölçüde gerçekleşecekti.

30.10.1918'de Kiel'deki donanmada ayaklanma başladı. Kurulan Komite Cumhuriyet istiyordu. 3.11.1918'de başkaldırmış denizciler tüm Kiel kentine egemen oldular. 4 Kasımda Münih ve Stuttgart'da da sokak gösterileri başladı. 9 Kasımda asıl büyük hareket Berlin'deydi. Karl Liebknecht ve Rosa Luxemburg'un liderliğindeki komünistler başkaldırdılar. O gün Kayzer Wilhelm tahtı bıraktığını açıkladı. Hollanda'ya kaçacaktı. Fabrikalarda işçi komiteleri kuruluyor, silahlı milis örgütleniyordu. Berlin'de yönetim İşçi ve Asker Konseyi'ne geçmişti. Onları desteklemek amacıyla işçiler Münih, Stuttgart ve Kiel'den Berlin'e yürüyüşe geçmişlerdi. Ama bir yanlış yapılacaktı: Sosyal Demokrat Ebert, Devlet Başkanlığına getirildi. Komünistler onun oyununa geleceklerdi. Ebert kasım sonuna kadar onları oyaladı, bir Kurucu Meclis açılmasını onlara kabul ettirdi. 6 Aralıkta Spartakistler denilen sol grupla hükümet yanlıları arasında çarpışmalar başladı. 23 Aralıkta Başbakanlık binasını ve Ebert'i ele geçirdiler. Ne var ki, Potsdam Garnizonu'nun askerleri onu kurtaracaklardı. Eski bir sosyal demokrat olan ve sosyalist gözüken Noske Berlin Valisi oldu. Spartakistlerin Berlin'deki egemenliği 6 Ocaktan 11 Ocak 1919'a kadar sürdü (Kızıl Hafta). 11 Ocakta askerlerle aralarında sokak çarpışmaları başladı, dört gün sürdü. Kadın erkek yüzlerce devrimci öldü. Liebknecht ve Luxemburg subaylarca işkence ile öldürüldüler, cesetleri Berlin'deki kanallara atıldı.

15.1.1919'da sosyal demokrat iktidar duruma egemendi. Marksist devrim bastırılmıştı. Birkaç gün sonra yapılan seçimlerle Ebert Cumhurbaşkanı oldu.

Sonra özellikle Karlsruhe'ye komşu Bavyera Eyaleti başta olmak üzere tam bir devrimci kıyımı başlatıldı. Şubat 1919'a kadar tüm devrimciler ya öldürüldü ya da cezaevlerine kondular. Çok azı Almanya dışına kaçabildi.[5]

---

4 İ. Hakkı Tonguç'dan Engin Tonguç'a 1954 yılında yazılmış mektup.
5 Sabiha Bozbağlı, (çeviri) İhtilaller ve Darbeler Tarihi, cilt: 1, s. 177-182.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Batı kültürü ve uygarlığı ile tanışmaya ve öğrenim görmeye gelen Türk öğrencilerin, daha çevreye uyum sağlamaya çalışırken karşılaştıkları olay, Kasım 1918'den Şubat 1919 sonuna kadar, dört ay süren kanlı bir devrim denemesi olmuştu. Bu süre içinde dersler ve öğrenim durmamıştı ama Alman öğrenciler arasındaki sıkıntıyı, tartışmaları anlamamak, sezmemek olanaksızdı. Olayları gazetelerden de izlemişlerdi. Sol devrim, başkaldıran komünistler, sosyal demokratların devrime "ihaneti", sınıf çatışmalarını belirten sloganlar, sokak gösterileri, gürültülü, kavgalı toplantılar onlar için alışkın olmadıkları çok değişik konulardı. Bunları olanakları ölçüsünde algılamaya, anlamaya, yorumlamaya çalıştılar.

Anayurt'dan gelen haberler de kötüydü. Mondros Ateşkes Antlaşması'na dayanarak, Anadolu'nun birçok kenti işgal ediliyor, ordu dağıtılıyordu. İttihatçıların yerine iktidara gelen muhalifleri öç alma çabasındaydılar. İttihatçılar izleniyor, soruşturmalar, tutuklamalar yapılıyordu.

Bu kargaşa içinde onlara gönderilen aylıkların gelmesi aksıyor, gündelik harcamaları için okul dışında bazı işlerde çalışmak zorunda kalıyorlardı; boyacılık, badanacılık gibi...

Öğrenimleri tamamlanmadan geri çağrılacakları mayıs ayına kadar geçecek, önlerindeki kısa sürede, dersleri dışında Alman toplum ve kültürünü de olanakları elverdiği ölçüde tanımaya çalışacaklardı. Karlsruhe ve çevresi buna elverişliydi.

Karlsruhe, Alman Birliği içerisinde yer alan Baden Büyük Dükalığı'nın başkentiydi. 200 bin nüfuslu bu tipik Alman kenti, merkezinde Dükalık Sarayı'nın bulunduğu büyük bir parkın çevresinde gelişmişti. Almanya'nın en eski Yüksek Teknik Okulu da buradaydı. Kent önemli bir güzel sanatlar ve el sanatları merkeziydi. Konservatuvar, Güzel Sanatlar Akademisi, Müzik Yüksek Okulu vardı. Güzel Sanatlar Müzesi'nde 17. ve 18. yüzyılların Alman ressamlarının en ünlülerinin bazı resimleri görülebiliyordu: Holbein, Grünewald, Thoma gibi...

İsmail Hakkı bu sanat ortamını tanımaya çalışıyordu. Müzeleri gezdi, tiyatro ve opereya gitti. Ama ilgisini çeken bir başka yer daha vardı: Karlsruhe'nin güneyindeki Karaorman bölgesi. Ettlingen oraya giden yol üzerindeydi. Burası Almanya'nın doğa güzelliklerinin yoğun olduğu ve tipik Alman köylerinin bulunduğu bir bölgeydi. Okuldaki Alman öğrenciler o dönemde çok yaygın olduğu üzere tatil günlerinde çevredeki kırlara, ormanlara, köylere yaya geziler yapıyorlardı ve bu İsmail Hakkı için bulunmaz bir olanaktı. Böylece Alman köy yaşamını, tarım çalışmalarını içlerinden görme, gözleme olanağı buldu. Doğal olarak bunları yurttakilerle karşılaştırıyor ve acı duyuyordu.

Okuldaki Alman öğrencilerle arkadaşlık Alman ve daha geniş anlamda batılı kişiliğini anlamaya yardımcı oluyordu. Çalışkanlık, temizlik, sağlıklı yaşama özen, düzenlilik ve planlı çalışma, ayrıntıları önemseme, gözlem, araştırma ve bulguları yargılama alışkanlıkları başlıca özellikleriydi.

Yalnız espri anlayışları biraz sınırlıydı! Türk öğrenciler kendi aralarında birbirleriyle şakalaşmaya, muziplikler yapmaya alışmışlardı. Birbirlerine takılırlardı. Örneğin, öğretmen okulunda iken sınıftaki en zayıf ve cılız arkadaşlarının takma adı "Gürbüz"dü![6] Ama

6 İ. Hakkı Tonguç'dan sözlü anı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Almanlar böyle esprilerden anlamıyorlardı. Herşeyi fazla ciddiye alıyorlar, her sözü gerçek sayıyorlar, o zaman da espri'nin tadı kaçıyordu. Birkaç denemeden sonra onlarla bu tür konuşmalardan vazgeçtiler.

1919 Nisan sonunda öğrenimlerini yarıda keserek ülkeye dönmeleri için resmi yazı geldi. Almanya'daki tüm öğrencileri, staj yapan işçi ve ustaları da toplayarak Türkiye'ye götürmek üzere, Akdeniz vapuru Hamburg Limanı'na yollanıyordu. 27 Nisan 1919'da Ettlingen Öğretmen Okulu ile ilişkileri kesildi. Burada yalnızca 7 ay kalabilmişler, öğrenimlerini tamamlayamamışlardı.

Eşyalarını toparlayıp Hamburg'un yolunu tuttular. İsmail Hakkı'nın bavulunda birçok kitap da vardı. Olanağı elverdikçe kitap satın almıştı. Dersleriyle ve kendi dalıyla ilgili olanlardan başka bunların arasında bulunan birkaç kitap ilginçti:

1911 baskısı Pabst'ın 'Çağdaş Eğitim Sorunları'nda şu bölümler işaretlenmiş, bazı tümcelerin altı çizilmişti: Ara Başlık: İş dersi, pedagojik ve sosyal bir gereksinim. "... *Modelaj herşeyden önce plastik görüşü ve mekan kavramını geliştirir. Hiçbir materyal kil kadar kalıba sokulabilir değildir ve hiçbir işte el onunla olduğu kadar materyalden aracısız etkilenemez.*" İngiliz ve Alman okul eğitimi, meslek eğitimi başlığı altında çok şekilli (amaçlı?) okul örneği olarak Londra politeknik okulları anlatılırken İngiliz yaşamının karakteristik özelliklerinin eğitim sistemine de yansıdığı yazılmış: "*Özgürlükçü, bireyci ve pratik!.. İngiltere'de öğretmen öğrencisine bak ben ne yapıyorum, der. Almanya'da ise, söylediğimi dinle, denir...*"

Kerschensteiner'in 1901'de Eğitim Danışmanı iken yaptığı konuşmadan şu tümceler: "*Teknik bir öğretimin ilk gereği, gözün ve elin eğitilmesidir... Teknik bir işi yapamayacak olanlar da basit gereçlerin kullanılmasına alıştırılmalı ve materyali gereğince kullanmanın esasları öğretilmelidir. Tüm okul sistemimiz daha pratiğe dönük olmalıdır ve bilgi yükü azaltılarak bilginin niteliği ve yapabilme yeteneği belirgin şekilde yükseltilmelidir...*"[7]

E. Weitsch'in 'Alman Halk Yüksek Okulu İçin Esaslar ve İlkeler' ara başlıklı, kâğıt yokluğundan 1918'de önce teksir kâğıdına basılmış ve sonra 1919'da yayımlanmış kitabında da şu satırlar ilginçtir;[8]

Önce eğitimin "*sosyalize edilmesi*" ve "*manevi sosyalizasyon*" kavramları açıklanıyordu. Kitleler halk eğitiminden ne umuyorlar, sorusunun yanıtı şöyle veriliyordu: "... *ruhsal bakış açılarının genişletilmesi, dünyaya bakış ve kendilerine takılmış "at gözlüklerinden" kurtarılmaları... Şimdiye kadar eğitim ve bilgi onlara bir sadaka gibi verilmişti... Halk yüksek okulu hiçbir zaman daha yüksek mesleklere geçmek için bir sıçrama tahtası olarak düşünülmemeli... Yurtseverlik öğretme ile kazanılamaz... İktidarlar halk okullarını kendi parti amaçları için kullanmamalıdırlar. Aslında, buradakiler yetişkin gençler olacakları için, her eğitkenin de bildiği gibi, haklı olarak bu tür amaçlara karşı güvensiz olurlar... Gerçek anlamda halk yüksek okulu manevi sosyalizasyonu amaçlar; burada şu tür bir kişilik oluşturulmalıdır. Onların yaşama bakışları ve konumları kendi çalışmalarına dayanmalıdır, soldan ve sağdan, yukarıdan ve aşağıdan et-*

7 Pabst, A., Moderne Erziehungsfragen, s. 89, 102, 164.
8 Weitsch, E., Zur Sozialisierung des Geistes, (Politisches Leben, Schriften zum Ausbau eines Volksstaates), Kommunistische Volkshochschule, s. 12-13, 17-19,22.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kilenmemelidir ve özgür olmalıdır. ... Bu tür bir yüksek okul, eğitim görecek olanın gündelik mesleksel telaş ve kargaşadan bir süre uzak kalacağı kırlık bir bölgede olmalıdır..."

Yüzyılın başından beri Almanya'da süren canlı eğitbilim arayış ve tartışmalarının, orada bulunduğu kısa süre içinde bile, İsmail Hakkı'yı ve belki de diğer Türk öğrencileri bir ölçüde etkilediği ve bu akımları izlemeye çalıştıkları anlaşılıyor.

Türkiye'ye dönecek Türkler, mayıs ayı başında Hamburg'da Akdeniz vapuruna bindiler. İstanbul'a kadar yolculuk iki üç hafta sürecekti. Her daldan ve her meslekten kalabalık grupların bulunduğu vapurda geçirilen günler rahat, zaman zaman eğlenceli, ama tartışmalı da geçti. Ülkenin geleceği kaygısı hepsini düşündürüyor, çözüm arayışları konuşuluyor, tartışılıyordu.

En yoğun tartışmalar Berlin'den gelen bir grup arasındaydı. Bunlar Alman devrimini, Berlin'de yaşamışlar ve etkilenmişlerdi. Bu grup orada bir 'İşçi ve Çiftçi Partisi' kurma girişimlerinde de bulunmuş, hatta işçilere sol bir eğitim vermek amacıyla gece kursları düzenlemişlerdi.[9] 1.5.1919'da Berlin'de 'Kurtuluş' adlı bir sayılık dergi çıkarmışlardı. İleride adları çok duyulacak olan Mehmet Vehbi (Sarıdal), Vedat Nedim (Tör), Sadık Ahi (Mehmet Eti), Nurullah Esat (Sümer), Namık İsmail, Ethem Nejat, Mustafa Nermi, İsmail Hakkı (Arap), Ali Nizami (Nizamettin Ali Sav), İlhami Nafiz (Pamir), Mustafa Fazlı (Taylan), Lemi, Nihat bu gruptandılar. Bunların da birçoğu Akdeniz vapuru ile dönüyordu. İçlerinde biri vardı ki, vapurdaki öğretmenler onu öğrencilik yıllarında adından tanıyorlardı. Bu kişi, 1914'den önceki yıllarda öğretmen okulu müdürlükleri, il eğitim müdürlüğü görevlerinde iken yaptığı çalışmalarla, getirdiği yeniliklerle, yazdığı eğitim ile ilgili yazılarla öğretmen okulu öğrencilerinin uzaktan tanıdıkları eğitimci Ethem Nejat'dı.

Ettlingen'den gelen öğrencilerin ve içlerinde İsmail Hakkı'nın bu yolculuk boyunca onunla konuşup konuşmadıklarını, onun bulunduğu tartışmalara katılıp katılmadıklarını bilmiyoruz. Ama bu kadar uzun süren bir deniz yolculuğunda, gemide bulunan Ethem Nejat'ın varlığından ve *"Berlin Grubu"*nun tartışmalarından bilgileri olmadığını düşünmek bize pek olası gözükmüyor.

Tonguç'un en yakın yardımcısı Ferit O. Bayır'a göre, Tonguç, Ethem Nejat'ı kişisel olarak tanımamıştı, ama onu çok iyi tanıyan Nafi Atuf (Kansu)'dan o ve düşünleri konusundaki geniş bilgi almıştı.[10]

Akdeniz vapuru Haydarpaşa Rıhtımı'na yanaştığında tarih 19 Mayıs 1919'du. O gün Mustafa Kemal Paşa da Samsun'a çıkıyordu. Dört gün önce, 15 Mayıs'da Yunanlılar İzmir'e asker çıkarmışlardı.

Vapurdan inenlerin ilk dikkatlerini çeken değişik görüntü, Dolmabahçe ve Boğaz'a demirlemiş düşman donanması oldu. Birkaç yüzyıldır yapmak istediklerini sonunda başarmışlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun Başkenti'ne ayak basmışlardı. Ama onları orada ilk gördüğünde, o gün Samsun'a çıkmış Paşa'nın söylediği bir söz tarihe geçecekti: *"Geldikleri gibi giderler!"*.

9 Mete Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar, Cilt: 1, s. 114-146.
10 Ferit O. Bayır ile 21.1.1969'da Ankara'da yapılan konuşma.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Yedibuçuk ay önce ayrılırken arkalarında savaş bezgini, yorgun, kötümser ve tükenmek üzere olan bir İstanbul bırakmışlardı. Şimdi buldukları ise yenik, tutsak edilmiş, ezilmiş, aşağılanmış bir kentti. Bir an önce öğretmenlik görevlerine atanmalarını beklerken yabancı askerlerin küstahlıklarını, yerli Rum ve Ermeniler'in azgınlıklarını, ama öte yandan da Türkler'in giderek öfkeye dönüşen tepkilerini gözleyeceklerdi. 23 ve 24 Mayıs'daki Sultanahmet mitinglerini bu duygularla izlediler. Yalnız İstanbul'da değil, yurdun her yerinde kurulmaya başlanan yerel Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak dernekleri tepkinin ve örgütlenmelerin yaygınlaşmaya başladığını gösteriyordu.

Yeni bir dönem başlıyordu.

Genç öğretmen İsmail Hakkı da bu yeni dönemin başlangıcını Anadolu'ya giden diğer meslektaşları gibi, Eskişehir'e atandığı için belki de birçoğundan çok daha yoğun olarak Ulus'un içinde yaşamaya başlayacaktı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

BEŞİNCİ BÖLÜM

Kurtuluş Savaşı Eskişehir'i (1918-1919)

Eskişehir Darülmuallimin'i (Erkek Öğretmen Okulu) Resim-Elişleri ve Beden Terbiyesi Öğretmeni İsmail Hakkı 11.9.1919'da işe başladı. Bu onun 62 sicil no.su ile öğretmenlik mesleğine giriş tarihiydi.[1]

Eskişehir, meslek yaşamında önemli bir yer tutacaktı.

O yıllarda Eskişehir 25 bin nüfuslu küçük bir Anadolu kentiydi. Ama küçüklüğüne karşın, ekonomik ve stratejik yönden önemi büyüktü. Almanya ile yapılan anlaşma ile yapımına başlanmış ve ilk bölümü 1903'de işletmeye açılmış Anadolu-Bağdat demiryolunun en önemli noktalarından biriydi. Burası Konya üzerinden Adana'ya, Ankara'ya, Batı Anadolu'ya giden demiryollarının kavşağı idi. Demiryolunun ve trenlerin bakımı, onarımı için burada daha 1892 yılında kurulmuş işlikler fabrika düzeyine ulaşmışlardı. Karayollarının yetersizliği nedeniyle demiryolu büyük önem taşıyordu. Almanlar 1897'de Eskişehir'de bir de Demiryolu Okulu açmışlardı. İşletmede çalışan Almanların ve azınlıklarla Türkler'in çocuklarının da alındığı, öğrenimin Almanca yapıldığı okulda 1917 yılında 348 çocuk okuyordu. Okula bağlı bir botanik bahçesi ve çocuk bahçesi de vardı. Almanlar 1. Dünya Savaşı içinde kentte bir de "*Asker ve Demiryolcular Evi*" (Misafirhanesi) açmışlardı. Bu amaçla Anadolu'da açtıkları yirmi kadar misafirhaneden biriydi. Burada Kültür etkinlikleri de yapıyorlardı.

Kısacası demiryolu, buna bağlı kuruluşlar, Eskişehir'e birçok Anadolu beldesinde bulunmayan bir canlılık katıyordu. Bu, kentin hareketli ve batılı yanıydı.

Eskişehir'in kalan bölümleri ise ortaçağ kalıntısı doğulu niteliklerini koruyordu. Ama bu niteliklerin yanında kentin çevresindeki verimli tarım alanlarından gelen bir canlılık da vardı. Tahıl, patates, sebze, hayvancılık, tiftik başlıca gelir kaynaklarıydı. Yakınlardan çıkartılan lületaşı ünlüydü.

Kent Porsuk Çayı'nın iki yakasına kurulmuştu. 791 m. yüksekliğinde bir yayla kentiydi. Porsuk kıyısındaki çarşıdan halkın Hamamlar dediği kükürtlü kaplıcaların bulunduğu semte geçiliyordu. 17 cami, 3 medrese, 4 tekke, 25 hanı olan kentte Odunpazarı, Hayvanpazarı ekonomik etkinliğin başlıca merkezleriydi. Ayrıca, 1917 yılında 10 ilkokul (42 öğretmen, 1580 öğrenci), darülmuallimin (14 öğretmen ve 40 öğrenci), bir sultani (17 öğretmen ve 172 öğrenci), 2 Rum Okulu olduğu biliniyordu.[2]

Ne var ki, İsmail Hakkı'nın öğretmenliğe başladığı günlerde bu sayılanlardan pek azı

1 A-123/5 Hakkı Tonguç'un resmi sicil özeti.
2 V. Max Bierbaum, Bilder aus Anatolien

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kalmıştı. Savaş sona erince Almanlar toparlanıp gitmişler, Alman Misafirhanesi, Demiryolu Okulu kapanmıştı. Okullarda öğretmen ve öğrenci sayısı çok azalmıştı. Savaşın etkisiyle ekonomik durum tüm Anadolu'da olduğu gibi bozulmuş, canlılıktan eser kalmamıştı. İnsanlar bezgin, karamsar, yarı aç idiler. Savaştan bıkmışlardı ve herkes birbirini suçluyordu.

Bağdat demiryolunun önemini en az Almanlar kadar bilen İngilizler, Mondros Antlaşmasından sonra, 1919'un ilk yarısında demiryolunun Eskişehir, Afyon, Konya gibi önemli noktalarını işgal etmişlerdi. Bir askeri rapora göre Eskişehir'de de 620 kişilik bir İngiliz birliği vardı.[3]

Mayıs 1919'dan İsmail Hakkı'nın işe başladığı eylüle kadar geçen süre içerisinde ülkede önemli olaylar olmuştu: Erzurum Kongresi toplanmış, Mustafa Kemal askerlikten ayrılmış, İstanbul Hükümeti ile bağları koparmıştı. Her yerde olduğu gibi Eskişehir'de de insanlar ikiye bölünmüştü; Mustafa Kemal'den yana olanlar; bağımsızlık yanlıları ve uzlaşmacılar, teslimiyetçiler, Padişahçılar. Resmi görevliler ise ikircikliydiler, gelişmelere göre yan tutmayı düşünüyorlardı. Eylül ayı içerisinde Konya'da padişahçı Vali "Artin" Cemal Millici'lere göz açtırmıyordu. Milis güçleri ve elindeki az sayıda askerle Geyve Boğazı'nı düşmana ve padişahçılara karşı kapatan Ali Fuat Paşa ise Eskişehir'in de o yana kaymaması için kent yöneticilerini ve eşrafını ağır baskı altında tutuyordu.[4]

Çok daha sonra, 1.4.1920'de Ankara'dakilere katılmak üzere trenle Eskişehir'den geçen Halide Edip, *"Eskişehir'de görünümün yürekler acısı"* olduğunu yazacaktı.[5]

İsmail Hakkı'nın işe başladığı gün Sivas Kongresi yeni bitmişti (4-11..9.1919). Kongre'nin en önemli sonucu yerel Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin 'Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti' adı altında birleştirilmesiydi. Anadolu hareketinin birliğinin sağlanması, bir merkez yetkesinin kurulması için önemli bir aşama gerçekleşmişti. Ama bir gün sonra, 12.9.1919'da Padişah Vahdettin İngiliz mandasını kabul eden Saltanat Şurası kararını çıkartacaktı. Bu ters yönlü gelişmeler, hele Sultan'ın din adamlarını kendi amaçları için kullanmaya kalkması, tüm Anadolu'daki gibi Eskişehir'de de halk arasında gerginliği, bölünmeleri arttırıyordu. Bu durumun sonucu, iç ayaklanmalar olacaktı.

Padişahçı Anzavur güçlerinin Balıkesir yöresindeki hareketleri (19-30..11.1919 ve 16.2.1920) ancak Çerkez Ethem'in milis güçlerinin yardımı ile durdurulabilecekti. Daha sonra Bolu-Düzce (4.6.1920), ikinci Bolu-Düzce (29.7.1920) ve Konya Delibaş ayaklanmaları da (3-6.10.1920) Ankara Hükümeti'ne zor günler yaşatacaktı.[6, 7, 8]

Ayaklanmaların bastırılmasındaki başarıları Çerkez Ethem'i biraz daha güçlendirecek, halk üzerindeki etkisini arttıracaktı.

Milis güçleri ile düzenli ordu tartışmalarında, bu günlerdeki tüm yasa dışı ve zorbaca davranışlarına karşın, sivil güçler seçeneği birçok kişiye daha çekici geliyordu.

Bu koşullarda herşey gibi okullarda öğretim de aksıyordu. Eskişehir Öğretmen Okulu'nda da öğretmen eksiği vardı. Öğrenci sayısı fazla değildi. Bu sayı giderek azalacak;

3 Sabahattin Selek, Anadolu İhtilali, cilt I, s.273-274.
4 Doğan Avcıoğlu, Milli Kurtuluş Tarihi, s.1221.
5 Halide Edip Adıvar, Türkün Ateşle İmtihanı, s.115.
6 Sabahattin Selek, Anadolu İhtilali, cilt I, s.301
7 Zeki Sarıhan, Çerkes Ethem'in İhaneti, s.15-16
8 Sami N. Özerdim, Atatürk Devrimleri Kronolojisi, s.30, 31, 34, 35.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

1920 yılı sonlarında ve 1921'de 20-30'a kadar düşecekti. Öğretmen okulu ndan sınıf arkadaşı Fuat (Gündüzalp) da buraya öğretmen olarak gelecekti. Okulun Müdürü Ekrem (Saraç)'tı.[9] O, yıllar sonra Reşat Şemsettin Sirer'in Bakanlığı döneminde Milli Eğitim Bakanlığı Teftiş Kurulu Başkanlığı yapacak, köy enstitülerinin yıkımı için sürdürülen çabalarda müfettiş olarak görev alacak.

O günlerde çekilmiş, okulun öğretmenlerini gösteren bir fotoğraf kişilikler ve eğilimler bakımından bir izlenim veriyor: On kadar öğretmenden üçü fesli, birkaçı yün başlıklı, biri sarıklı, diğerleri kalpaklı. İ. Hakkı arka sıradaki genç öğretmenlerden. Siyah kalpağı geriye atılmış, kapalı yakalı bir kazak ve ceket giymiş. Ciddi, hatta biraz kaygılı bir görünümü var.

Bu koşullarda ve Kurtuluş Savaşı'nın en zor günlerinde öğretmen olarak Satı Bey'in eğitiminden kaynaklanan yenilikçi düşün ve düzenlemelerle yetiştikleri İstanbul Öğretmen Okulu'nda öğretilenler ne dereceye kadar uygulanabilirdi? Bunun gerçekleşmesi zordu ama, denemek ve bu denemeyi toplumun en çalkantılı, en bulanık, en kargaşalı olayların yaşadığı koşullarda yapmak, genç bir öğretmen için çok da öğretici olabilirdi.

Kendisi bu dönemi şöyle anlatacaktı:[10]

"Okulu bitirip İmparatorluğun her yanına dağılmaya başlayacağımız sırada 1. Dünya Savaşı yenilgi ile bitti. Osmanlı İmparatorluğu çürük bir yapı gibi birdenbire çöktü. Darülmuallliminden ayrılınca önemli bölgeleri ve büyük kentleri düşman işgali altında bulunan Anadolu ve Rumeli kasabalarına, köylerine çil yavrusu gibi dağılarak işe başladık."

"Öğretmenliğe başladığımız yerlerde darülmuallimlilerin ordu değil bir bölük bile oluşturmadıklarını görünce yalnızlıktan ürktük. Öğretmeni bulunduğum Eskişehir Darülmuallimini'ne bizden önce gelmiş olan arkadaşları da bu ruh durumunda buldum. Savaş yenilgi ile bittiği için herkes ne yapacağını şaşırmıştı. Ülkenin genel durumu korkunçtu. Önemli kentlerin hepsinde düşman askerleriyle karşılaşıyorduk. İstanbul'da geri görüşlü hükümet adamları yenenlerle işbirliği yapmanın yollarını araştırıyorlar, ileri düşünleri boğmak için herşeyi yapıyorlardı. Bu durum karşısında, başbaşa, kalp kalbe, el ele vererek karanlıklar içinde gerilik, bilgisizlik ve bağnazlıkla boğuşmaya başladık. Günler geçtikçe, öğretmen okulunda ser çiçeği gibi yetiştirildiğimizi anlıyorduk. Bize öğretilen bilgi ve yöntemler ülke gerçeklerinin karşısında buz gibi eriyorlardı. Baskı günden güne artıyor, ağırlaşıyordu. Sürüp gelen düzen bizleri de eritmeye çalışıyordu. Koruyabildiğimiz değerler yalnızca "kararlılık ve umut"du."

"Yaşama ve iş görme koşulları o kadar ağırdı ki, yapmak istediğimiz her atılımda bin engelle karşılaşıyorduk. Hele o zamanki okullara henüz girmemiş olan oyun, spor, resim, elişleri gibi şeyleri benimseyerek okula ve çevreye sokmak istediğimiz zaman tepemize her yönden yıldırımlar yağıyordu. Öğretmen Okulu'ndan getirdiğimiz ve uygulamayı istediğimiz her yeni düşün ve yöntemleri destekleyen maarif müdürlerine bile seyrek rastlanırdı. O zamanlar yönetim işlerinin başında bulunanların çoğu "idare-i maslahatçı" kişilerdi. Bulunduğumuz yerlerde, bizim görüşebildiğimiz ***aydın*** *denilen insanların çoğu, bizlere temkinli (ağırbaşlı) olmayı, çevre koşullarına uymayı, namaz kılmayı, oruç tutmayı, ya da bunları yapıyormuş gibi görünmeyi, öğrencilere yüz vermemeyi ve onlarla arkadaş olmamayı, çalgı çalınan yerlere gitmemeyi, kız öğretmenlerle bir araya gelip ko-*

9 Sayın Niyazi Altunya'nın Fuat Gündüzalp ile 6.11.1986'da yaptığı görüşmede aldığı bilgileri bildiren mektuptan.
10 A-105/5 Hakkı Tonguç'un (Yüz Yıllık Emeğin Sonuçları) başlıklı yayımlanmamış yazısı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

nuşmamayı... salık veriyorlardı. Kişi haklarının hiçbirini tanımayan bu zalim görüşlere karşın, Öğretmen Okulu'ndan getirebildiklerimizi öğrencilerimize öğretmeye, aşılamaya çalışırdık. Karanlık, bunaltıcı bir çevrenin içinde, mum ışığı kadar da olsa bir aydınlık yaratmaya uğraşırdık. Ülkü uğruna harcadığımız geceler olurdu. İçten gelen bu çalışmalarımız, işgal güçleri tarafından Okul'umuz sık sık boşaltıldığı için, zaman zaman duraklardı. Eskişehir Darülmuallimini'ni konak, cami, kilise gibi türlü yapılara taşımaktan bıkmış, yılmıştık. Artık umutlarımız tükenmeye, kararlılığımız kırılmaya başlamıştı. Kara, korkunç bir bulut altında cançekişen ülkenin geleceği çok karanlık gözüküyordu. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa Erzurum Kongresi'ni açtı ve Müdafaa-i Hukuk Bildirisi'ni yayınladı; karanlığın içinde bir şimşek parladı..."

Bekar öğretmen İsmail Hakkı okulda kalıyordu. Üstelik de o gece nöbetçiydi. Gece yarısı okulun kapısı çalınmaya başladı. Okulu bırakmamış az sayıdaki öğrencilerin tümü de yatılıydı. Hep birlikte kapıyı açtılar. Karşılarında arkasındaki birkaç süngülü erle birlikte bir İngiliz Teğmeni duruyordu. Anlaşıldı ki okulu işgal etmek istiyorlar. O, karşı çıktı. Ve İngiliz subayı tokadı yapıştırdı. Sarı, tüğsüz, genç bir oğlandı. Bir tane de o vursa, yerinden kalkamazdı bu oğlan! Kendini tuttu ve kendisini korumak ve İngiliz'in üstüne atılmak isteyen öğrencileri zorlukla durdurdu. Ama hep birlikte kapıyı kapatıp, sürgülediler. İngilizler de dönüp gittiler. Öğrenciler yerlerinde duramıyor, dışarı çıkıp onları izlemek istiyorlardı. O tokadın öcünü alacaklardı. Hepsini durdurdu: *"Bağımsızlıklarını yitiren uluslar böyle tokatlara layıktırlar. Sorun da sokak kavgalarıyla değil, o bağımsızlığı yeniden kazanmakla çözülür!"*[11]

Öğrenciler kadar kendisi için de bir dersti bu. Çevredeki olaylar, koşullar okula sızıyor, okulu etkiliyordu. Okulu çevreden soyutlamanın olanağı yoktu. Topluma, onun sorunlarına kulakları tıkayarak, ders adı altında bilgi aktarmakla yetinmek ve buna öğrenim ve eğitim demek doğru muydu? Buna olanak var mıydı? Çevrenin etkisi şu ya da bu şekilde okula da gireceğine göre öğretim ve eğitimi bu gerçeği göz önünde tutarak düzenlemek insan yetiştirme amacına daha uygun değil miydi?

Birkaç ay sonra bu düşünler üzerinde yoğunlaşmasına yol açan bir olay daha yaşayacaktı. Bir gece Eskişehir'de çıkan bir yangını söndürmeye gitmek isteyen öğrencilere nöbetçi öğretmen gece dışarı çıkmalarını yasaklayan Yönetmeliği ileri sürerek izin vermemişse de, öğrenciler gitmişler ve hastaları taşıyarak hastanenin boşaltılmasına yardımcı olmuşlardı. Bunu duyan okul müdürü okula gelerek kapıları kapattırmış ve öğrencileri içeri almamak istemişti. Başlarında İsmail Hakkı'nın bulunduğu genç öğretmenlerle müdür arasındaki tartışma bütün gece sürmüş, sonunda gençler içeri alınmışlar ve kendilerine teşekkür edilmişti.[12]

Yeni yıla girerlerken Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya geldiği haberleri alındı. Paşa, törenle karşılanmıştı. 1920 Ocak ayı ortalarına doğru, 10.1.1920'de Ankara'da yayınlanmaya başlanan 'Hakimiyet-i Milliye' Gazetesinin ilk sayısı ellerine geçince, genç öğretmenler sevindiler. Dört sayfalık gazetenin başlığının altında, *"Gazetenin Mesleği: Ulus İradesini Egemen Kılmaktır"* kaydı vardı.[13] Osmanlı saltanatına karşı Anadolu'nun başkaldırısı ve halk egemenliği ilkesi giderek somutlaşıyordu.

Ama Sultan da boş durmuyordu. Şubatta Biga ve Çanakkale yöresinde Anzavur'un

11 Hakkı Tonguç'tan sözlü anı.
12 Hakkı Tonguç'tan sözlü anı ve Tonguç'a Kitap, s.242.
13 S.N. Özerdim, Atatürk Devrimleri Kronolojisi, s.26

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

iki ay sürecek ikinci hareketi başladı. Bu ancak nisan ortalarında ve Çerkes Ethem'in milislerince bastırılabilecekti.[14]

16 Mart'da İstanbul'un düşman askerlerince işgali karamsarlığı ve kızgınlığı biraz daha arttırdı. Sultan tam anlamı ile tutsaktı artık.

O günlerde birçok öğretmene askere alınmayacaklarını bildiren, 25.3.1920 günlü belgeler geldi.[15] İsmail Hakkı da bunlar arasındaydı. Harbiye Nezareti bir kısım öğretmenleri ve öğrencileri askere almama kararını sürdürüyordu. Daha savaş sürerken, okullardaki çalışmaların aksamamasını isteyen hükümet, *"belli yaşlardaki öğretmen okulu öğretmenleriyle öğrencilerini"* tecil etmişti. Böylece bir kısım okullar çalışmalarını sürdürebiliyorlardı. *"İllerde açılan öğretmen okullarının kadroları güçlendirilerek öğretmen yetiştirme işine ara verilmemek isteniyordu."*[16] Kurulacak Ankara Hükümeti de bu uygulamayı sürdürecekti. Ulus'un geleceğinin ve çağdaş uygarlığa erişilebilmesinin başlıca güvencesinin eğitimin yaygınlaştırılması olduğu inancı sürüyordu. "Feyz Ordusu"ndan çok şey bekleniyordu. Savaşın en ağır koşullarında bile okullar açık tutulacaktı. Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey (İnönü) en zor günlerde bile Eskişehir'de okulları çalışır durumda bulundurmuş olmakla öğünecekti.

23 Nisan 1920'de Ankara'da Meclis'in açılması, umudunu Ankara'ya ve Mustafa Kemal Paşa'ya bağlamış olanları sevindirdi. Yeni ve önemli bir adım daha atılmıştı.

Buna Sultan'ın yanıtı, bir kez daha Anzavur'u Millici'lerin üzerine sürmek oldu. 15 Mayıs 1920'de Anzavur bu kez Geyve Boğazı'nı geçmeye kalkıştı.[17] Onu orada milis güçlerinin de yardımı ile durdurup geri püskürtenler Batı Anadolu Kuvayı Milliye (daha sonra Batı Cephesi) Komutanı Ali Fuat Paşa ile Kurmay Başkanı Binbaşı Saffet Bey (Arıkan) idi. Kuşkusuz, o günlerde İsmail Hakkı, gelecekte yaşamında çok önemli bir rol oynayacak kişinin bu kadar yakınındaki Saffet Bey olacağını bilemezdi.

Eskişehir ve özellikle Ankara ile Batı Cephesi arasında ulaşımı sağlayan en önemli araç olan demiryolunun başlangıcı olarak, istasyon giderek hareketleniyordu. Tren Eskişehir'den Ankara'ya 14 saatte gidiyordu ve bu iyi bir hız sayılıyordu. Ankara'ya gidip gelen subaylar, komutanlar istasyondaki sık görüntülerdi artık.

Ama halkı asıl etkileyen Düzce ve Bolu ayaklanmalarını bastırmaktan dönen Çerkez Ethem'in *"Kuvayı Seyyaresi"* idi. Bunlar Haziran 1920'de Eskişehir'de toplandılar. Halk düzgün giyimli, iyi beslenmiş, tepeden tırnağa silahlı, fişeklikli, asık yüzlü, bir bölümü çerkes giysili, atları besili süvarilerin kentin sokaklarından gösteriyle geçişlerine tanık oldu. Düzenli ordunun üstü başı yoksul, 1. Dünya Savaşı'ndan artakalmış birkaç yaşlı askeri ve sayıları çok olmayan, bakımsız, maaşları bile ödenemeyen subayları ile karşılaştırılınca Kuvayı Seyyare gözalıcı idi. Halk onlardan korkuyor, ama bir tür hayranlıkla umudunu onlara bağlamaktan da kendini alamıyordu. Ankara'nın başı nerede sıkışsa onlar çağrılıyorlardı. Varlıklılardan zorla para topladıkları, ayaklanmaları çok acımasızca bastırdıkları biliniyordu. Yalnız Düzce'de sorgusuz mahkemesiz 53 kişiyi asmışlardı.[18]

Onların gelişinden birkaç gün sonra, Eskişehirliler ordunun Çerkez Ethem'in milis-

14 Sabahattin Selek, Anadolu İhtilali, cilt I, s.302.
15 A-123/7 Askerlik tecil belgesi.
16 İ. Hakkı Tonguç, İlköğretim Kavramı, s.192.
17 Gazi Mustafa Kemal, Nutuk, cilt 2, s.8-9.
18 Zeki Sarıhan, Çerkes Ethem'in İhaneti, s.16.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lerinin etkisini azaltma girişimine tanık oldular: Kentin ortasından bir düzenli süvari birliği geçti. Atları cılız, süvarilerin giyimleri yoksuldu ama, dörtnala, gösterişle geçtiler. Sayılarıysa pek azdı. Bir süre sonra yine böyle bir birlik dörtnala geçti. Bunlar da ötekilere benziyorlardı. Bir aralıktan sonra bir birlik daha! Dikkatli bakanlar hep aynı birliğin kentin dışından dolaşarak üç kez geçmiş olduğunun ayırımına vardılar![19]

Bu karmaşa içerisinde öğretmen İsmail Hakkı, öğrenimi sırasında kendisine öğretilmiş olan ileri eğitim ilkelerine göre okuldaki resim-elişleri ve beden eğitimi derslerini yürütmeye çalışıyordu. Bunun yanısıra çevre gezileri çok önem verdiği bir uygulamaydı. Öğrencilerle Eskişehir yöresini geziyorlar, yakın köylere gidiyorlardı. Köy gezilerini özellikle seviyordu: *"... Ben köylülerle sık sık ilişkide bulunduğum için..."*[20] Üstelik, bunlardan bazıları Kırım, Dobruca göçmenlerinin köyleriydi ve buralarda alışkın olduğu çocukluk, gençlik ortamını da bir ölçüde buluyordu. Ama köylerin durumu içler acısıydı. Eskiden varlıklı olan Eskişehir köyleri 8 yıldır süren savaşların etkisiyle neredeyse boşalmıştı. Tüm Anadolu kanıyordu. Yalnız kadınlar, çocuklar ve yaşlılar vardı köylerde. Tüm yük kadınların sırtındaydı. Köylüler bezgin, bitkin ve kırgındılar. Bu yükü daha ne kadar taşıyacaklardı? Ve neden hep onlar, yüzyıllardır onlar?

Öğretmenlik çalışmaları sırasında arkadaşları, öğretmenler, Eskişehirliler ile konuşup tartışırken karşısına sık sık bildik bir ad çıkıyordu: Ethem Nejat! Öğretmen okulu öğrencisi olarak çalışmalarını duydukları, izlemeye çalıştıkları Ethem Nejat. 1. Dünya Savaşı içinde Eskişehir'de Maarif Müdürlüğü yapmıştı. Burada hâlâ çalışmalarından söz ediliyordu. Onun buradaki çalışmalarını araştırmak, neler yapmak istediğini anlamaya çalışmak giderek ilginç oluyordu. Onu tanıyanları arıyor, iz sürercesine bulgu ve bilgileri bulup çıkarıyordu. Bu arada Ahrar Partisi'nin geçmiş seçimlerde Eskişehir Milletvekili adayı olmuş Ethem Nejat için yayınlanmış bir sayfalık bir seçim bildirisi eline geçti.[21] Bu bildiride Ethem Nejat'ın *"iki yıllık Eskişehir Sancağı Maarif Müdürlüğü'ndeki çalışmaları"* 25 maddede özetleniyor, onun zamanında *"Liva'nın Özel Bütçesi'nin yüzde 75'den fazlasının eğitime ayrıldığı"* yazılıyor, onun okulların yapımı, okul-toplum ilişkileri, bir il matbaası kurulması, bir gazete çıkarılması, hatta bir rasathane kurulması konularındaki girişimleri belirtiliyordu. Bildiriye göre, eğer Ethem Nejat'ın köy okullarının yapımı için yaptığı çalışmalar ve bu amaçla oluşturduğu banka fonları onun planlarına göre yürütülseydi, 5 yıl içinde Eskişehir İli'nde okulsuz köy kalmayacaktı!

Ethem Nejat, Eskişehir'deki okullarda beden eğitimi, spor, izcilik, çevre gezileri, tarım işleri, ağaç dikme bayramları, elişi derslerine zaman ayırma, okullarda laboratuvar, işlik, müze, bahçe kurma, okula kendi kendini yönetme ilkesini sokma, gezici halk okulları açma, sinema, tiyatro, sergi gibi araçlardan yararlanma konularını da geliştirmeye çalışmıştı.

İsmail Hakkı, daha öğretmenliğinin ilk günlerinde Eskişehir'de somut sonuçlarıyla karşısına çıkan eğitimci Ethem Nejat olayını araştırma, değerlendirme ve ondan yararlanma çabalarını sürdürecekti. Öğrencilik yıllarında o dönemin en ilginç eğitimcileri arasında adını bildiği, herhalde kitaplarını, yazılarını okuduğu, Menteşe, İzmir, Adana ve Eskişehir eğitim müdürlüklerindeki çalışmalarını izlediği Ethem Nejat'ın Eskişehir'de izini bulmuş olmak onun için ilginç ve öğreticiydi. İlerideki yıllarda, onun siyasal neden-

19 Hakkı Tonguç'tan sözlü anı
20 İ. Hakkı Tonguç'dan Sadık'a 13.7.1921 günlü mektup.
21 A-82/90 Ahrar Partisi adayı Ethem Nejat'la ilgili seçim bildirisi (Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri, s.79)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lerle adından bile söz edilmesinden çekinilirken, Tonguç, yazdığı kitaplarda ona yer verecek, onun eğitimciliğini övecekti: *"... Ethem Nejat, pedagoji tarihimizin dönüm noktasından gelen, eski okulu yeni okula çevirmek için sağır ve kör bir çevrenin içinde okuldan okula, köyden köye koşan ... bir eğitkendir..."* Ve Ethem Nejat'ın 1911 yılında İzmir İl Genel Meclisi için hazırlayıp, 'İlköğretim'in İyileştirilmesi' başlığı ile bir kitapçık olarak yayımlanmış raporunu bularak, kitabında bunun geniş bir özetini verecekti.[22] Biyografisini de hazırladığı ansiklopedide yayımlayacaktı.[23]

3 Mayıs'da Ankara'da TBMM'nin ilk Bakanlar Kurulu kuruldu. Eğitim Bakanlığı'na Dr. Riza Nur getirilmişti. Öğretmenler yeni Bakan'ın ne tür çalışmalar yapacağını merakla bekliyorlardı. Bakan'ın ilk Genelgesi düş kırıklığı yarattı. Bu Genelge'de *"dinin ve ulusun yaşamının tehdit altında olduğu"* gibi genel açıklamalardan sonra, çözüm olarak, *"Türk harsını aydınlara anımsatarak ulusal ve vatani duyguların uyandırılması"* ileri sürülüyordu. *"Kurtuluşun bu noktada toplandığına inanılıyordu." "Okullarda ise aylarca maaş alamayan öğretmenler yer yer grev yaparak görevlerine bile gitmiyorlardı... Okullarda normal bir çalışma havasını yaratmak çok zordu..."*[24,25]

2 Haziran 1920'de Yunan ordusu Anadolu içlerine doğru saldırıya geçti. İlk büyük saldırıydı bu. Fazla bir direniş görmeyeceklerdi. 8 Temmuz'da Bursa'ya girdiler. Ankara Hükümeti Yozgat'daki ayaklanma ile uğraşıyordu. Bunu ancak Çerkez Ethem'in milisleri bastırabilecekti ve Ethem bundan sonra büsbütün güçlenecekti. Ethem'in birlikleri (70 subay, 2100 piyade, 1300 süvari) haziranın ilk yarısında Eskişehir'de toplanarak Ankara'ya gitmişler ve ayaklanmayı bastırıp Ankara'da tören ve şenliklerle uğurlandıktan sonra temmuz sonuna doğru Eskişehir'e dönmüşlerdi. Burada bir süre kalacaklar ve Batı Cephesi'ndeki savaşa katılmaya zorlukla razı edileceklerdi. Ayaklanmaları bastırmakta usta Ethem'in Kuvayı Seyyare'si *"düşman karşısında Ordu gibi başarılı olamıyordu. ...Ankara'dan Eskişehir'e gelen Kuvayı Seyyare hiç kimseye başvurmaksızın, kendi konakçı subayları aracılığıyla keyiflerinin istediği en güzel evleri boşaltarak sahiplerini içlerinden kovup yerleştiler. Cepheye hareket etmezden önce biraz yorgunluk çıkardılar. Günlerce gezdiler, eğlendiler, at oynattılar. Yozgat'da çalıp çarptıkları banknotları, sarı liraları, kadınlara mahsus asım takımlarını burada israfla harcadılar, kamçılarını gümüşlettiler, kılıçlarını savatlattılar, hesaplarını düzelttiler..."*[26]

İçlerinde İsmail Hakkı'nın da bulunduğu öğretmen okulu öğretmenleri görevlerini yapmaya çalışırlarken Eskişehir halkı bu zorbaların baskı ve haksızlıklarından korunma çabası içerisindeydi.

Mustafa Kemal hareketi en zor ve karışık günlerini yaşıyordu. Kurtuluş Savaşı için silah ve para desteğine gereksinim vardı ve bunun sağlanabileceği tek dış ülke de Sovyetler Birliği idi. Birbiri ardına iç ayaklanmaların da ortaya çıktığı bu günlerde, ayrıca iki cephede savaşmak zorunda kalmamak için doğu sınırında bir an önce barışın ve güvenliğin sağlanması büyük önem taşıyordu. Bu nedenlerle Ankara Hükümeti Sovyetler ile ilişki ve dostluk kurmak istiyordu. Ama Enver Paşa orada idi ve Türkiye'de yeniden iktidara gelebilmek için Sovyet desteğini arıyordu. Sovyetler ise kimin daha güçlü olduğu anlaşılana kadar çekimserliklerini sürdüreceklerdi. Mustafa Kemal mi, Enver mi? Bu

22 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.176-188.
23 Öğretmen Ansiklopedisi ve Pedagoji Sözlüğü, s.135-136.
24 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.259-260.
25 İ. Hakkı Tonguç, İlköğretim Kavramı, s.210.
26 Sabahattin Selek, Anadolu İhtilali, cilt 1, s.315-316

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

durum Sakarya Savaşı sonuna kadar sürecek, ancak o zaman Sovyetler ciddi olarak Ankara'yı destekleyecelerdi.

Böyle bir ortamda, İmparatorluğu üzerine çullanmış Batılıların ve emperyalist saldırının parçalama girişimlerinden kurtarmak için son çağ Osmanlı aydını da arayışlar içindeydi. Birkaç yıl önce kuzeyde toplumsal bir devrim olmuştu ve Fransız Devrimi'nin düşünce ve özlemiyle yetişmiş bu aydınların birçoğu, Rusya'da olanı en azından teorik düzeyde Fransız Devrimi'nin bir tamamlayıcısı olarak değerlendirme eğiliminde idiler. Aslında, orada ne olup bittiğini kimse doğru olarak bilmiyordu. Ama sol düşünlere yatkınlık, o dönemin en kültürlü, en iyi yetişmiş ve en yürekli aydın kadrolarının bir arama, bir kurtuluş umudu, bir düşün boşluğundan kurtulma çabasıydı.

Bu koşullarda ve Sovyetler'e karşı yürütülmek istenen politika doğrultusunda, eline geçecek her tür gücü antiemperyalist savaşa sürme gereksinimindeki Ankara Hükümeti, içerden ve dışardan gelecek sol etkinliklere yumuşak davranmayı, hatta yatkın gözükmeyi gerçekçi bir politika olarak görüyordu. Böylece *"1920 yılının 2. yarısı ile 1922 yılının ilk yarısına kadar Anadolu, canlı bir solculuk etkinliğine sahne oldu..."*[27]

Bu hareketin en yoğun olduğu yerler Ankara ve Eskişehir'di. Mayıs ayında gizlice kurulmuş solcu Yeşilordu Cemiyeti ortaya çıktı.[28] Derneğin kurucularının çoğu eski ittihatçılardı. Bunlardan derneğin genel sekreteri Hakkı Behiç (Bayiç) (Maliye Bakanı) *"... Müslüman aleminde Rus devrimini değişikliğe uğratarak oluşturulacak bir Sosyalist Birliği düşüncesi ile... Rus bolşevizmine paralel bir akım olarak derneği kurduklarını..."* söylüyordu.[29] Halide Edip Adıvar'a göre Hakkı Behiç *"Türklüğe çok bağlı olmakla birlikte, sınıf, servet ve din gibi şeylerin aleyhinde idi..."*[30] Yeşilorducuların içlerinde Yunus Nadi, Muhittin Baha (Pars), Dr. Adnan (Adıvar-Sağlık Bakanı), Hüsrev Sami (Kızıldoğan), İbrahim Süreyya (Yiğit) gibi Mustafa Kemal hareketinin tanınmış adları da vardı.

Yeşilordu'nun Ankara ve Eskişehir'de olmak üzere iki merkez heyeti bulunuyordu. Mustafa Kemal, şimdilik harekete göz yumuyordu. O 1920 yılı yazında Yeşilorducular hazırladıkları bildirilerini Eskişehir'de de dağıtıyorlardı.

Haziran ayında, Yozgat ayaklanması nedeniyle Ankara'da bulunan Çerkez Ethem'in Yeşilordu'ya katılmasıyla hareketin eline günün en güçlü silahlı birliğinin geçmesi Mustafa Kemal'i kaygılandırdı; hareketi durdurmak istedi. Ne var ki, en güçlü günlerini yaşayan Ethem'e söz geçiremedi. *"Yeşilordu grubunun ağırlık merkezi de Ethem'in egemen olduğu Eskişehir yöresine kaydı... Çevresindekilere komünizmin tek kurtuluş yolu olduğunu söyleyen Ethem, ağustos ayı sonlarında Eskişehir'de Arif Oruç aracılığı ile 'Seyyare-i Yeni Dünya' adlı bir günlük İslam-Bolşevik gazetesi çıkartmaya başladı..."*[31] Ethem, Anadolu'daki en iyi matbaayı satın almıştı.[32]

Bursa'nın Yunanlılar'a bırakılması Meclis'de ve halkta büyük tepkilere, ordunun ve Mustafa Kemal'in eleştirilmelerine neden olmuştu. Ordu suçlanıyordu ve subayların saygınlığı en düşük düzeydeydi. Mustafa Kemal Meclis'i kontrolde zorlanıyordu. *"Azerbaycan'dan kuvvet geleceğini, Sovyetler'in para ve silah vaadlerini açıkladı ve*

27 Mete Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar, s.65
28 A.g.e. s.74
29 Doğan Avcıoğlu, Milli Kurtuluş Tarihi, cilt 2, s.556.
30 Halide Edip Adıvar, Türkün Ateşle İmtihanı, s.148.
31 Mete Tuncay, a.g.e. s.81.
32 Doğan Avcıoğlu, a.g.e., s.573.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bir halk hükümeti kurulmasını önerdi... Yeşilorducular ve örgütün Ankara ve Eskişehir İl Komiteleri'nde egemen olan komünistler ve bazı Sovyet temsilcileri Ethem'i bir sosyal devrim lideri gibi görmeye ve göstermeye çalışıyorlardı..."[33]

"Artık Eskişehir sokaklarında, açıktan açığa subaylığın ve zorunlu askerlik hizmetinin kaldırılması gereği konusunda aklı eren ermeyen her kişi bağırıp söylüyordu. Doğudan gelip Yeşilordu örgütüne girmiş olan birçokları da aynı propagandayı yapmakta idiler..."[34]

Bazı subay ve komutanlar, hatta Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa bile resmi subay giysisi yerine Kuvayı Seyyare'nin milis kılığı ile dolaşıyorlardı. Solculuk ve bolşeviklik neredeyse bir moda olmuştu. Milletvekillerinin birçoğu kalpaklarına kırmızı kurdela takıyor, kırmızı kravat ve mendil taşıyorlar, birbirlerini "yoldaş" diye çağırıyorlardı. Okullarda bolşevik marşları söyleniyordu.[35] Mustafa Kemal ise aydın tabanı yitirmemek, onları yanında tutabilmek çabası içindeydi.

İstanbul Hükümeti'nin Sevr Antlaşmasını 10 Ağustos'ta imzaladığı haberi bu hava içerisinde geldi.

Tüm zorluklara karşın, Mustafa Kemal'in öğretmenlere verdiği önem olağanüstüydü. Bursa'nın bırakılması nedeniyle TBMM'de en ağır eleştirilere uğrar ve zor günler geçirirken, daha önce kurulmuş yerel Muallimler Cemiyetleri'ni (Öğretmen Dernekleri) 14.7.1920'de, merkezi Ankara'da bulunan bir Türkiye Muallimler Birliği'nde bir araya topladı.[36, 37]

Yeşilordu hareketinin giderek Ethem'le özdeşleşmesi üzerine, Mustafa Kemal 29.9.1920'de Yeşilordu Derneği'ni kapattırdı.[38] Bunun yanısıra sol akımları denetimi altına alabilmek için güvendiği arkadaşlarına 18.10.1920'de bir resmi Türkiye Komünist Partisi kurdurttu ve yeşilorducuları da buna katılmaya çağırdı. Ayrıca, Arif Oruç'un 'Yeni Dünya' gazetesini Ankara'ya getirmesini sağladı. Gazete artık burada yayımlanacaktı.[39] Yeşilorducular ikiye bölündüler, başta Hakkı Behiç olmak üzere birçoğun M. Kemal'in isteğine uyarken, *"gerçek solcular"*[40] sonradan açığa çıkacak olan gizli 'Halk İştirakiyun Partisi'ne katılacaklardı.

Resmi Komünist Partisi'nin yaşamı üç ay kadar sürecek ve Çerkez Ethem başkaldırısının bastırılmasından yararlanılarak girişilecek solu bastırma çabaları içerisinde eriyip gidecekti.[41]

Gizli TKP ise 1920 yazında daha çok Sovyetler'den gelenlerin girişimleriyle Ankara ve Eskişehir'de kurulmuştu. Bu parti, Mustafa Suphi'nin Bakü'de kurduğu Komünist Partisi'nin şubesi olarak da düşünülmüş olabilirdi. Partinin kuruluşuna destek veren, ilk Sovyetler Birliği Ankara Temsilcisi Şerif Manatof Eskişehir'e de gelerek *'Bolşevik Devrimi Üzerine Halk Konferansları'* vermiş, hatta Parti'nin Tüzüğü Eskişehir Liva Matbaası'nda bastırılarak resmi yardım da görmüştü. Parti, 7.12.1920'de 'Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası' adı ile resmi makamlarca onaylanarak açığa çıktı. Ama Ethem

33 A.g.e. s.569.
34 Sabahattin Selek, Anadolu İhtilali, cilt 1, s.315-316.
35 Doğan Avcıoğlu, A.g.e. s.450
36 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.300.
37 İ. Hakkı Tonguç, İlköğretim Kavramı, s.211
38 Mete Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar, s.82.
39 A.g.e. s.83
40 A.g.e. s.83
41 A.g.e. s.89.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ayaklanmasını izleyen günlerde kapatılacaktı.[42]

Eskişehir'de 'İşçi' adlı solu tutan sürekli bir yayın organı da vardı.[43]

2 Ocak'da Eskişehir Demiryolu işçilerini greve çağıran Yeni Dünya gazetesinin matbaası Ankara'da hükümet yanlılarınca tahrip edilecek ve Arif Oruç tutuklanacaktı.[44]

Görüldüğü gibi, Eskişehir Anadolu'da estirilmek istenen sol akım fırtınasının önemli merkezlerinden biriydi ve herhalde, orta büyüklükteki bir belde durumundaki bu kentteki az sayıda aydınlar arasında sayılan öğretmenlerin ve bunların arasında İsmail Hakkı'nın tüm bu hareketlerden ve girişimlerden haberleri oluyor, bunları en azından izliyorlardı.

Ekim ayı sonlarında Ali Fuat Paşa'nın Gediz Saldırısı başarısızlıkla sonuçlandı. Düzenli ordu olmadan, milis güçleriyle düşmanla başedilemeyeceği anlaşılmaya başlanmıştı. Kuvayı Seyyare'ye ve Ethem'e yakınmış izlenimi bırakmaya başlayan Ali Fuat Paşa Moskova'ya büyük elçi olarak gönderilmek üzere cephe komutanlığı görevinden alındı. 10 Kasım'da, düzenli ordu görüşünü savunan Albay İsmet Bey (İnönü) Batı Cephesi Komutanlığı'nı Bilecik'te Ali Fuat Paşa'dan teslim aldı.

İsmet Bey'in komutanlığa gelmesi ile Eskişehir'de düzen sağlanmaya başlamıştı. Kentte ve istasyonda düzenli ordunun subayları daha sık görülüyorlardı, Ordu'nun Ethem'i ve Kuvayı Seyyare'yi disiplin altına alma girişimlerinden söz edilir olmuştu.

O günlerde Eğitim Bakanı, 25.10.1920 günlü ilginç bir genelge çıkardı: Bunda, zorunlu ilköğretim çağındaki çocukların bir kısmına yalnız Kuran ezberlettirilerek öğretim yapılması eleştiriliyor, bu şekilde ilkokul öğretiminden yoksun bırakılmalarının kendileri, vatan ve ulus için zararlı olduğu belirtiliyordu.[45]

14.12.1920'de Eğitim Bakanlığı'na Hamdullah Suphi (Tanrıöver) getirildi. O da Riza Nur gibi Türk harsına (kültürüne) önem verilmesini isteyen genelgeler gönderiyordu. Ayrıca, öğretmenlerin herhangi bir partiye girmelerini de yasakladı. Okulların durumu ise öğretmen ve para azlığı gibi nedenlerle hiç de iyi değildi.[46]

1920 sonuna gelindiğinde Ethem-Ankara çekişmesi nedeniyle Eskişehir'de hava gergin, halk tedirgindi. 4.1.1921'de Ordu ile Ethem'in Kütahya yöresinde çarpışmaya başladığı haberleri geldi.[47] Ama asıl zor anlar bundan birkaç gün sonra yaşanacaktı: Ordu Ethem ile uğraşırken Yunanlılar 6.1.1921'de Bursa'dan Eskişehir'e ve Uşak'dan Afyon'a doğru yürüyüşe geçtiler. 10 Ocak sabahı eskişehirliler batı yönünden gelen top sesleri ile erkenden uyandılar. Soğuk ve sisli bir gündü. İstasyon, trenle batıya, Çukurhisar ve İnönü yönüne gönderilen askerlerle doluydu. Kütahya'da bulunan Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey'in askerlerle dolu bir trenle cepheye yetişmek üzere sabahleyin Eskişehir'den İnönü İstasyonu'na geçtiği öğrenildi.[48]

Öğleden sonra İstasyona ilk yaralılar gelmeye başladı. Top sesleri biraz daha yaklaşmıştı. Cephenin 15 km. geri çekilmesi ve bazı birliklerin Eskişehir'e dönmesi halkta korku ve telaşa neden oldu.[49] Gece top sesleri kesildi. 11 Ocak sabahı ortalık durulmuş-

42 A.g.e. s.96-98.
43 A.g.e. s.99-100.
44 A.g.e. s.125.
45 İ. Hakkı Tonguç, İlköğretim Kavramı, s.212.
46 A.g.e. s.212-213.
47 Sabahattin Selek, Anadolu İhtilali, cilt 2, s.95.
48 A.g.e. cilt 2, s.94-99.
49 Zeki Sarıhan, Çerkes Ethem'in İhaneti, s.89.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

tu. Yunanlıların saldırıdan vazgeçip geri çekildikleri anlaşıldı. 1. İnönü Muharebesi bitmişti.

Daha sonraki yıllarda, İnönü bu çarpışmayı anlatırken, 1.1.1923'de T. Muallimler Birliği'nde yaptığı konuşmada, *"Çetin bir muharebe olduğunu, nişangahları Eskişehir Demiryolu Fabrikası'nda yapılmış büyük topları ilk kez burada denediklerini... düşmanın, tahmin etmediği ciddi bir direniş karşısında cepheyi sökemediğini..."* söyleyecekti.[50]

Ethem ise daha 5.1.1921'de Yunanlılar'a sığınmıştı. Merkezi Devlet düzeni kuruluyordu. 1. İnönü Savaşı'ndan sonra Kızılay'ın askerlere yolladığı armağanları Eskişehir'e götürmekle görevli Halide Edip *"Şimendiferin durumu dokuz ay öncekinden çok başkaydı. Artık başıbozuklar pencerelerden ateş etmiyor, bağıra bağıra şarkı söylemiyorlardı. Herşey bir disiplin altına girmişti. Eski zamanlarda önce başıbozuklar görünürdü, şimdiyse makinalı tüfekleriyle mahmuzlarını şakırdatarak geçen düzenli ordu bireyleriyle karşı karşıyaydım..."*, diye yazacaktı.[51] *...Ertesi sabah askeri muzıka ile uyandım. Pencereden baktığım zaman bir alay geçiyordu. Önlerinde bayrak tutan güçlü bir asker vardı. Askerlerin giysileri partal olmakla birlikte, gayet vakur görünüyorlardı. Ne garipti, sanki bir perde eski başıbozukların üzerinden kalkmış, aynı sahnede birdenbire düzenli bir Türk Ordusu ortaya çıkmıştı..."*

Eskişehir yöresinde bunlar olurken, 9 Ocak 1921'de İstanbul'dan kalkan Reşit Paşa vapuru Tonguç'un yaşamında önemli rol oynayacak bir kişiyi İnebolu'ya, oradan da Ankara'ya ulaştırmak üzere yola çıkıyordu.[52] Dönemin ileri gelen eğitimcilerinden Nafi Atuf Bey (Kansu) Ankara hareketine katılma kararını uygulamaya başlamıştı. Yanında kayınbiraderi Vehbi Bey (Sarıdal) da vardı. Vehbi Bey Spartakist hareketinin içinde bulunmuştu. İnebolu'da o dönemin Ankara'ya gitmekte olan bazı solcularıyla da karşılaşıp konuşacaklardı: Sadık (Ahi), Servet (Berkin) gibi. *"... Nafi Atuf, ben sosyalist falan değilim, diyordu, ama hoşgörü ile dinliyordu..."*[53] 1. İnönü Savaşı'ndan birkaç gün sonra, 16 Ocak'ta Nafi Atuf Ankara'daydı. Ve hemen eğitim alanında çalışmaya başlayacaktı.

Çerkez Ethem olayı ve yunan saldırısının sarsıntıları içerisinde, 28.12.1920'de, yeni Sovyet Elçisi Budu Mdivani ile birlikte bir grup Türk'ün de Kars'a geldiği gazete haberleri arasındaydı. Bunlar 10.9.1920'de Bakü'de toplanmış Kongre'de alınmış kararla Türkiye Komünist Partisi'ni kurmuş olan, başlarında Mustafa Suphi'nin bulunduğu Merkez Komitesi üyeleri idiler. Aralarında İstanbul'dan Sovyetler Birliği'ne gitmiş olan Ethem Nejat da vardı. Mustafa Kemal ile yazışmalar yaptıktan sonra Anadolu'da örgütlenmek amacıyla geliyorlardı. Ama M. Kemal'in *"Ne yapılacaksa Hükümet aracılığı ile yapılmalıdır."* uyarısını iyi değerlendiremedikleri anlaşılan bu gruba karşı Kars, Erzurum ve Trabzon'da gösteriler, hatta saldırılar düzenlendi. Bunun üzerine Sovyetler'e geri gönderilmeleri için Trabzon'dan takayla Batum'a doğru yola çıkartılan grubun 28.1.1921'de Karadeniz'de kaybolduklarını haberi geldi. Arkalarından gelen bir motorda bulunanlar tarafından Sürmene açıklarında öldürülerek denize atılmışlardı. Ethem Nejat da aralarındaydı![54]

---

50 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.307
51 Halide Edip Adıvar, Türk'ün Ateşle İmtihanı, s.181, 183.
52 Ceyhun Atuf Kansu, Cumhuriyet Bayrağı Altında, s.20.
53 Vala Nurettin, Bu Dünya'dan Nazım Geçti, s.66, 68.
54 Mete Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar, s. 116-122.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bu cinayet, birçok aydın gibi öğretmen İsmail Hakkı'yı da uzun uzun düşündürmüş olmalıydı. Anadolu hareketine katılanlar ve arayış içindeki aydınlar bu olayı hiç unutmayacaklardı. Güncel politikaya karışması, Ethem Nejat gibi değerli bir eğitimcinin yitirilmesine neden olmuştu.

Yine ocak ayı içinde resmi Türkiye Komünist Partisi kapatıldı. Halk İştirakiyun Partisi'nin yöneticileri de 1 Şubat'da Parti'yi kapattıklarını açıklayacaklar, ama yine de tutuklanacaklardı.[55]

Böylece, Ankara ve Eskişehir'de yoğunlaşmış olan sol hareket son bulmuş oluyordu. Ankara Yönetimi, savaş içinde toplanmasına çalıştığı ulusal gücü zayıflatacak, bölecek iç çekişme ve çatışmalar istemiyordu. Sol hareketler ise buna yol açacak eğilimlerin başında geliyordu onlara göre. Solun Ethem ile özdeşleşmeye çalışmış olmasından yararlanarak bu hareketi durdurmuşlardı. Ankara ufukta gözüken, yunanlılarla yeni ve daha zor çarpışmalara olabildiğince güçlü ve birlik içinde girmek istiyordu. Solun bu politikayı ve bu amaçla hükümetin neleri göze alabileceğini iyi anlayıp değerlendirdiği söylenemezdi. Bu yanlış hesap şimdilik sonlarını hazırlamıştı.

Beklenen Yunan saldırısı 23 Mart 1921'de başladı. İki grup halinde Eskişehir ve Afyon'a doğru geliyorlardı. Bir yandan 23 Mart'da Afyon'a girerken, asıl büyük çatışma da aynı günün sabahı İnönü mevzilerindeydi. Bu kez çarpışma 1 Nisan'a kadar, beş gün, çok kanlı bir şekilde sürecekti.

Öğretmen İsmail Hakkı okulda kalmış az sayıdaki öğrencilerle birlikte Eskişehir İstasyonu'ndan hastanelere yaralıları taşımakla görevlendirilmişti. Çarpışma boyunca bu işi yapacaklardı. Ordu canına dişine takarak direniyor, düşman da aynı inatla saldırıyordu. Mevziler boşaltılıyor, saldırıyla yeniden ele geçiriliyordu. Yedi kez el değiştiren bir tepeye sonradan 'Üç Şehitler Tepesi' adı verilecekti.[56]

Yaralı getiren trenler daha İstasyon'a girmeden çok önce, tren gözükmeden, yaralıların inlemeleri, bağrışları duyuluyordu. Tren geliyor ve öğrencilerle birlikte, çoğu kez açık vagonlara gelişigüzel, hatta üstüste yatırılmış, yaraları alelacele sarılmaya çalışılmış askerleri sedyelere alıyorlardı. Açık yaraları yatak çarşaflarından kestikleri parçalarla sarıyorlar, elleri, üstleri başları kan içinde kalıyordu.[57] Kentteki iki hastane, Askeri Hastane ile Hilaliahmer (Kızılay) Hastanesi tıklım tıklım yaralı doluyordu. Operatörler durup dinlenmeksizin kol, bacak kesiyorlardı. Tarih yineleniyor, Anadolu bir kez daha bir ölüm kalım savaşında alabildiğine kanıyor kanıyor, canını veriyordu.

31 Martta düşmanın sağ kanadına yapılan karşı saldırı 2. İnönü Savaşı'nın sonunu belirledi. 1 Nisan'da Yunan Ordusu çekilmeye başladı. Bu kez tartışmasız yenilmişlerdi. 6 Nisan'da Afyon'u boşaltacak ve Dumlupınar mevzilerine çekileceklerdi.

Eskişehir yine kurtulmuştu.

Cephede bunlar olurken, 4 Nisan günü TBMM'de Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi, Bakanlık örgütünü İstanbul'dan gelen memurlarla doldurduğu ve bazı illerin eğitim müdürlerinin yerlerini gereksiz yere değiştirdiği suçlamalarıyla eleştiriliyordu. Bakan, *"İstanbul'da birikmiş değerli düşün ve sanat adamlarımızı Anadolu'ya yaymak ve Anadolu'da fikir merkezleri kurmak"* amacıyla bunları yaptığını söyleyerek kendini savunuyordu.

---

55 A.g.e. s.125.
56 A-48/7 "Üç Şehitler Tepesi" başlıklı yayınlanmamış yazı.
57 Hakkı Tonguç'tan sözlü anı

Birçok yerde olduğu gibi Eskişehir'de de *"mesleğe yeni girmiş genç ve toy öğretmenler"* için bu tartışmaları dinlemek, gazetelerden okumak günün en heyecanlı anları oluyordu. Öğretmen odalarında, ya da öğretmenlerin toplandıkları kahvelerde Bakan'ın tutumuna katılanlarla karşı görüşte olanlar tartışmalar yapıyorlardı. Genç öğretmenlerin aralarındaki tartışmaları dinleyen *"yaşlı, deneyimli ve karamsar"* bir öğretmenin sözleri ilginçti: *"Çocuklar, yok yere birbirinizi hırpalıyorsunuz. Kurtuluş Savaşı'nı Anadolu Hükümeti kazanacak olursa, bugün bizim çektiğimiz sıkıntılara katılmayan Osmanlı efendileri, akın akın gelirler, hem öğretmen, hem müdür, hem milletvekili, hem bakan, herşey olurlar. O zaman sizi de kimse arayıp sormaz. Bakan'ın dediği 'Fikir Merkezleri'ni de yapmazlar. Siz çok gençsiniz, çok çalışın, işlere el koyabilecek yerlere yükselin. O fikir merkezlerini yaratacak kuşakları yetiştirin!"*

"Anadolu'da fikir merkezleri yaratmak hâlâ mümkün olmadı..."[58]

Daha sonra bu eleştiriyi yapacak olan Tonguç, şunları da yazarak gelecek günlerin yanlışını vurgulayacaktı:

"İdeoloji ve düşünce bakımından Cumhuriyetçilerden ayrılan, onların getirdikleri yeni değerleri benimsemeyen, ama bunu açığa vurmamaya çok dikkat eden bu kurnaz, maskeli tipler, bazı işlerin başına geçince yavaş yavaş işlerin rengi değişti. Gerçeklere hiç değer vermeyen bu tip insanların değer ölçüleri Cumhuriyet'e kanını ve canını vermeyi göze alarak çalışanların ölçülerinden ayrılıyordu. Oysa ki, Cumhuriyet henüz her işin başına getirebileceği ve kendi malı sayabileceği kuşakları yetiştirememişti. Onun için önemli işlerde ve konularda dümenin kesinlikle Cumhuriyet'e inanmayanların eline verilmemesi gerekliydi. İşlerin şeklinden ve ayrıntılarından çok, anlamlarına daha uzun süre dikkat etmek zorunluğu vardı. Dünya Savaşı, Milli Mücadele ve devrim hareketleri gibi büyük sınavlarda sınanmış değerleri, espri şampiyonluğu yaparak, öyküler anlatarak, birkaç kitap yayınlıyarak ya da yazı, şiir gibi aldatıcı yazılar yazarak sahte ün yapmış kişilerin ya da bu gibilerin ileriye sürdükleri desteklilerin ve tavsiyelerle tutunabilenlerin, akrabalık ve ahbaplıklara dayanarak mevki kapanların buyrukları altına koymamak gerekirdi. İşbaşına getirilecek elemanı, karakteri, düşünceleri ve iş başarma yetenekleri bakımlarından seçmek ve onlara yetki vererek, güvenerek çalıştırmak, başarılı işler görenleri karaçalmalara, jurnalciliğe kurban ederek harcamamak gerekiyordu..."[59]

1921 Mayıs ayı geldiğinde yeniden Yunan saldırısı bekleniyordu. Düşman iki aydır buna hazırlanıyordu. Bu kez son kozlarını oynayacaklarının bilincindeydiler. Yüzbin kişi ile saldıracaklardı. Tüm güçlerini ortaya koyuyorlardı. Ama daha asıl saldırı başlamadan, süren çarpışmaların sonucu olarak haziran başında Eskişehir hastaneleri yaralılarla doluydu.[60]

13.5.1921'de, tasarlanan saldırıyı yönetmek üzere Yunan Kralı'nın İzmir'e törenle çıktığı haberi geldi. 2. İnönü Savaşı'ndan sonra Paşa olan İsmet Bey de Batı Cephesi'nde yoğun savunma hazırlıkları içerisindeydi. Eskişehir'deki sivil kuruluşlara, bu arada öğretmen okuluna gerek görüleceği zaman Eskişehir'i boşaltarak Ankara'ya çekilmek üzere hazırlık yapmaları bildirildi. Gerçekten de 10 Temmuz'da Yunan saldırısı başlamadan önce okul boşaltıldı, öğrenciler evlerine yollandı. Öğretmenler de Ankara'ya gideceklerdi.

58 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.262.
59 A.g.e. s.16.
60 Halide Edip Adıvar, Türk'ün Ateşle İmtihanı, s.199.

İsmail Hakkı bir öğretmen arkadaşı ile birlikte (Yaz.notu: kim olduğunu bilmiyoruz) Eskişehir'den ayrıldı. Bu ayrılmanın saldırı başlamadan önce olduğu anlaşılıyor. Tam tarihi saptanamıyor. Resmi sicil özetinde *"18.7.1337 (1921) Eskişehir Maarif Müdüriyeti'nin Eskişehir'in Yunanlılar tarafından işgali ve Ankara'ya hicret etmesine..."* kaydı var.[61]

Ankara'ya trenle gitme olanakları yoktu; bu yol askeri amaçlar için kullanılıyordu. İki arkadaş bazen yaya, bazen bulabildikleri öküz arabalarından yararlanarak yola koyuldular. Asıl büyük kaçış ve göç daha sonra, orduya da Eskişehir'i boşaltma emri verilmesiyle başlayacaktı.[62]

İki öğretmenin birkaç günde Beypazarı'na geldiklerini biliyoruz. Buraya Alpu ve Mihalıççık üzerinden gelmiş olmalılar. Birkaç aydır maaş almamışlardı, paraları azalmıştı. Kalanla bir mangal, biraz odun kömürü, ekmek içi ve kıyma alarak birkaç gün köftecilik yaptılar. Sokakta sattıkları köftelerle Ankara'ya gelebilmek için gereken parayı çıkarmaya çalıştılar. Bu işte de yaşamdaki deneyimsizlikleri ortaya çıkmıştı: İlk günlerde köfteye eti o kadar bol koydular ki, satıştan birşey kazanamadılar. Okumasız yazmasız, meslekten bir köftecinin uyarısı üzerine, etin az, ekmek içinin çok konmasıyla kâra geçilebileceğini öğrendiler![63]

Ankara o günlerde 27 bin nüfuslu küçük bir beldeydi. Atatürk'ün geldiği günlerde sokaklarda dolaşan İngiliz askerleri gitmişlerdi. Ankara yoksul ve bakımsızdı. Burada elektrik ve motorlu araç yoktu. Kentteki insanlar üç bölümdü: Din adamları, eşraf ve esnaf. Kurtuluş Savaşı'nın ileri gelenleri, onlara katılmış olanlar kente yabancıydılar ama hareketi ve birazcık canlılığı onlar yaratıyorlardı. Bunun merkezi de Ulus Alanı'ndaki TBMM ve çevresindeki Taşhan ve kahvelerdi. Kentte medreseler ve öğretmen okulu, ilkokullar vardı. Eşrafın ileri gelenlerinin başında, adlarında *"zade"*ler bulunan tüccarlar geliyordu: Kütükçüzadeler, Çubukçuzadeler, Kınacızadeler, Hanifzadeler, Hamamcızadeler gibi. Esnaf çarşıları bölünmüştü: Samanpazarı, Koyunpazarı, Atpazarı, Bakırcılar, Yemeniciler, Demirciler, Saraçlar gibi. Esnaf arasında Ahiler'den kalma töreler, gelenekler geçerliydi.[64] Kısacası, Ankara büyük ölçüde ortaçağ yaşamını sürdürüyordu.

Ama bu yaşamı bozmaya, değiştirmeye kararlı insanlar da kenti giderek dolduruyorlardı. Ankara'ya gelen Eskişehir'li öğretmen beklemediği yeni bir kararla karşılaşacaktı: Eğitim Bakanlığı bazı öğretmenleri, yarım kalmış öğrenimlerini tamamlamaları için yeniden Avrupa'ya gönderiyordu. Hem de savaşın bu en kritik, en zor günlerinde ve maaşları bile ödeyemezken! Doğrusu Mustafa Kemal'in ve düşün arkadaşlarının eğitime verdikleri önem olağanüstüydü. Tüm gelecek umutlarını eğitime, öğretmenlere bağlamışlardı.

İsmail Hakkı yine Karlsruhe'ye gidecekti. Antalya'dan bir İtalyan vapuruna binecek, İtalya üzerinden Almanya'ya geçecekti. 10.7.1921'de Antalya'da idi.[65] Antalya'da bulunduğu günlerde bir okul arkadaşına yazdığı mektup o günlerdeki duygu ve düşünlerini gösteriyordu:[66] Bir ilkokul öğretmenliğine gitmiş olan arkadaşının bu davranışını çok

61 A-123/5 Hakkı Tonguç'un resmi sicil özeti.
62 Halide Edip Adıvar, Türk'ün Ateşle İmtihanı, s.205.
63 Hakkı Tonguç'dan sözlü anı.
64 Mehmet Kemal, Bekata'nın Ardından, Cumhuriyet, 6.9.1995.
65 A-123/6 Hakkı Tonguç'un pasaportunda Antalya İtalyan Konsolosluğu'ndan alınmış vize tarihi ve Rodos üzerinden Roma kaydı.
66 Hakkı Tonguç'un Sadık'a 13.7.1921 günkü mektubu (Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç, s.58-59.)

doğru ve yararlı bulduğunu yazıyor, Ankara'da toplanacak olan eğitim kongresine gitmesinde yarar görmüyor *"yok yere masraf etmiş olursunuz"* diyor ve Almanya'dan sonra, yeniden hoşnut olduğu Eskişehir'deki görevine dönmek istediğini bildiriyordu. Öğretmen okulu öğrenciliğinin etkisi ve yaşam amacı bakımından şu satırlar ilginçti: *"...Önümüzde herşeyden önce (zavallı) bir ülke sorunu var. Bunu manen ve maddeten kurtarmak gerekiyor. Bu görevin bayraktarları durumundayız. İnşallah birgün mutlu günler görür, onurunu yaşarız. Sadık, hiçbir şey yapamazsak, şunu başaracağımıza kesinlikle inanıyorum: Bugün tüm yoksulluklara bürünmüş viran Anadolu'da hiç olmazsa yaşlandığımız zaman bizim gibi düşünenleri ve çalışanları görür, bunlar bizim öğrencimiz, deriz. Bu yeterli değil mi kardeşim?.."*

Gemiyle Akdeniz'de giderken öğretmen okulundan çıktıktan sonra hızla birbirini izleyen olaylarla dolu geçen üç yılı uzun uzun düşünmek ve değerlendirmek için çok zamanı olacaktı.

İki ayrı ülkede, Anayurt'da ve Almanya'da meslek çalışmalarını sürdürürken bir tarih yaşamıştı. İkisi de başarısızlıkla sonuçlanan iki sol devrim hareketinin tanığı olmuştu. Almanya'da bir sol devrim için sınıfsal alt yapı ve teorik bilgi birikimi elverişli olgunlukta sayılıyordu. Anadolu'da ise büyük bir toplumsal değişimin temel dayanağını oluşturacak ne bir işçi sınıfı vardı, ne de bu işe kalkışan az sayıdaki aydının bilgi düzeyi, deneyimi buna yeterli idi. Başarısız her iki hareketin, ki boyutları elbette birbirinden farklıydı, ortak noktaları büyük stratejik ve taktik yanlışların yapılmış olmasıydı. Onların yanında, sınıfsal güçleri, dengeleri ve koşulları çok iyi değerlendirip tartabilen bir Mustafa Kemal gerçekçi yaklaşımı ile başarılı olma yolundaydı. *"...Eline ne geçirebildi ise bunların tümünü Müdafaa-i Hukuk denilen potanın içine atmış, onlara dilediği şekli vermiş..."*ti.[67]

Koşullarla güçlerin doğru değerlendirilmesi ve akılcı yaklaşım her tür değişiklik ve ilerleme girişimlerinde başarının temel koşuluydu.

Bunu unutmayacaktı.

Sonra Ethem Nejat'ı, eğitim alanında ülkeye büyük hizmetler yapması beklenen o değerli eğitimciyi düşündü. Yanlış politikaların batağında yitip gitmişti. Gündelik siyasal yaşam acımasızdı. Bu tür politikaya bulaşmadan amaçlara varabilmeyi denemek? Belki bir eğitimci için doğru olan da buydu!

Bunu da unutmayacaktı.

O Avrupa yollarında iken Eskişehir 18.7.1921'de Yunanlılar'a bırakıldı. Ordu 25.7.1921'de tümüyle Sakarya'nın doğusuna çekilmişti. Son savunma savaşı burada verilecekti.

Deniz yolculuğundan sonra Roma üzerinden Almanya'ya gidiş bir sıtma nöbeti dışında olaysız geçti. Alp Dağları'nı aşarken Anadolu'da çalışan hemen her kişinin derdi olan sıtma depreşmişti. Yaşamı boyunca yüksek dağları her geçişinde tam bir sıtma nöbeti tutmasa bile, en azından ateşi yükselecekti. Bunu yakınlarından, yanındakilerden gizlemeye çalışacaktı her zaman.

67 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.257.

ALTINCI BÖLÜM

Yeniden Almanya'da Öğrenim (1921-1922)

3 Eylül 1921'de Karlsruhe'deydi.[1]

Burada 1921/1922 ders yılı boyunca Karlsruhe Güzel Sanatlar Yüksek Okulu'na devam edecekti. Uzmanlık dalları grafik, tahta işleri ve illüstrasyon (Prof. E. Würtenberger) idi. Ayrıca, Beden Eğitimi Öğretmen Okulu (Fröbel Semineri)'na, Ettlingen'deki beden eğitimi derslerine gidecek, Karlsruhe'de bir Halkokulu'nda (Volksschule) El Becerisi Kursuna katılacaktı.[2]

Bu kez ilk gelişindeki gibi okul yatakhanesinde kalmıyordu. Karlsruhe'de bir ailenin yanında pansiyonerdi. Bu ona Alman toplumunu ve özel yaşamını biraz daha yakından tanıma olanağı verecekti. Yüksek okul öğrencilerinin ailelerin yanında tuttukları kiralık odalarda kalmaları Almanya'da çok yaygın bir uygulamaydı. Böyle bir kiracı, ev sahibi ailenin gündelik yaşamına da bir ölçüde katılırdı. Bu, yetişmekte olan gençlere kendi aileleri dışında ilişkiler kurmak, kendi kişiliğini geliştirmek gibi yararlar da sağlardı.

1956'da gittiği Almanya'da, Tonguç kaldığı bu evi bulunca sevinecek ve o günlerdeki yaşantısıyla ilgili olarak evin küçük çocuklarıyla konuşarak Almancasını nasıl ilerletmeye çalıştığını, pazar günleri aile ile birlikte oturduğu geleneksel kahve ve pasta sofrasını anlatacaktı.

İsmail Hakkı, Karlsruhe'de yarım kalmış öğrenimini tamamlamak ve iyi bir resim elişi öğretmeni olmak için çalıştı. Mesleğini ve resim elişi dalını seviyordu. Elin işlemesi ve yaratıcılık! İster bir büyük sanat yapıtı, bir resim, bir yontu yapımı, isterse gösterişsiz, ama özenli bir elişi, bir kitap ciltleme konusu olsun, elin işle buluşmasında, bütünleşmesinde bir doyum, bir yaşamla birleşme söz konusuydu. Bunu algılıyordu.

Giderek kafasında bir soru daha da büyüyerek önem kazanıyordu. Eğitim, özellikle de işe dönük çalışmaya dayanan eğitim ile toplumsal değişmenin ilişkisi ve etkileşimi neydi, hangi boyutlardaydı? Bu sorunun yanıtını bulmak, kendi kuşağına öğretmen okulunda verilmiş, ulusu aydınlatma ve çağdaşlaştırma ülküsü bakımından da çok önem taşıyordu. Öğretmen ve eğitimci olarak neyi, ne kadar ve ne ölçüde yapabilirlerdi? Gerçek güçleri neydi?

Öğretmen okulunda gördüğü ve burada da öğrenim programında bulunan eğitbilim

1 A-123/6 Pasaport kayıtlarından
2 A-123/4 Buralardan alınmış 7.11.1935 günlü resmi belgeler.

tarihi, öğretim yöntemleri, psikoloji gibi mesleğin temel bilgilerini oluşturan derslerde bazı ipuçları vardı bu konularda bir açıklığa varmak için. Ama yeterli değildi. Ders dışı kitap okuma alışkanlığı daha önceki yıllardan kalmıştı. Ama bu kez tam bir öğrenme ve okuma açlığı ile, deyim yerindeyse kitaplara neredeyse saldırıyordu. Kafasındaki mesleği ile ilgili özel soruların yanıtlarını bulma çabasının yanısıra, genel kültürünü ve bilgisini de arttırma uğraşı içindeydi. Bu olmadan, o özel soruların yanıtlarının bulunamayacağının bilincine varmıştı. Her konuya, her şeye ilgi duyuyordu.

Tüm parasını kitaplara veriyordu. Bu dönemde aldığı kitaplar içerisinde neler yoktu ki![x]

Şüphesiz ki bunların başında öğrenimi ve dersleriyle ilgili olanlar geliyordu: Resim ve elişleri (tahta, metal işleri v.b. gibi) konulular, ünlü ressamların yaşam öyküleri ve resim albümleri, süslemecilik, sanat bilimleri, sanat tarihi, iş resimciliği, sanatçılar için anatomi esasları, iş dersi teori ve pratiği, alman el sanatları, eski köy sanatları, alman ozan ressamları, müzecilik, beden eğitimi, çocuk oyunları başlıklılar.

İş dersleri organizasyonu, doğa resimleri, özgür perspektif (adına imzalı) kitapları.

Eğitbilimle ilgili; Pedagoji Ders Kitabı, Okul Pedagojisi, Çağdaş Pedagoji Sorunları, Cinsel Pedagojiye Giriş, ve Kerschensteiner'in Tek Okul Sistemi ve Okul Organizasyonunun Temel Sorunları. Gençlik Eğitimi, Tarım Derslerinin Oluşturulması.

Onun psikolojiye özel bir ilgi duyduğu anlaşılıyor: Erken Çocukluk Psikolojisi, Dikkat'in Mimiklerle Açıklanması Belirtileri, İlkel Toplumlarda Psikoloji, Halk Psikolojisi sorunları, Deneysel Kitle Psikolojisi.

Toplumbilim: Sosyal Hareketler ve Teoriler, Emmanuel Kant, İlkel Çağlar İnsanlık Tarihi, İlkel Toplumlarda Dinler, İsa'nın Yaşamı, Buda'nın Yaşamı ve Öğretisi, Hukuk Bilimine Giriş.

Yazın ve genel bilgiler: Goethe, Şiirler. Schiller, Şiirler. Thomas Mann, Öyküler. Yabancı Ülkelerde Almanca, Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi.

Balıkları, böcekleri, bitkileri, mineralleri tanıma kılavuzları ilgili sözlükler.

İş eğitimi en geniş ilgi alanıydı: İş Okulu (Teori ve Pratik), Bireysel İş Okulu, İş Eğitimi, Geleceğin Okulu: İş Okulu, Etkin Okul, İş Okulu Organizasyonu, Halk Okulunda ve Geliştirme Okulunda İş İlkesi, İnsanın İş Kapasitesi, Çocuk Eli, İngiliz Halk Okullarında El Becerisi Dersleri, Yaratıcılık ve Öğretim, Kendikendine Etkinlik ve Yaratma Sevinci, Yaratma Kıvancı: Dersin Canlandırılması Yolları, İlk Üç Alman Kır Eğitim Yurdu ve Blonsky'den İş Okulu.

Kitap başlıkları bile tek başlarına ilgi alanları konusunda bir izlenim veriyor. İçeriklerinin incelenmesi bu izlenimin derinleştirilmesini sağlayabilir. Burada yalnızca son kitabın içeriğine özetle değinmekle ve kısa bir iki alıntı yapmakla yetineceğiz. Sovyet eğitim sisteminin kurulmasında öncülük edenlerden Blonsky, iş eğitiminde üretime dönük gerçek işi savunanlardandı. Bu kitabında son olarak 'Endüstriyel Sosyalist Kültür' ara başlığı altında şunu tartışıyordu: Endüstri insan zekasının utkusu değil midir? Yoksa

---

(x) Başlıbaşına bir inceleme konusu olması gereken Tonguç'un okuduğu kitapları ele alırken, uğraşları ile ilgili Türkçe yayınlanmış ve hemen tümü kitaplığında bulunanların dışında, Almancaları onun üzerindeki etkileri bakımından özel bir dikkatle değerlendirilmelidir. Ölümünden iki yıl kadar önce Gazi Eğitim Enstitüsü'ne yolladıkları dışında (ki bunların sonlarını ve içeriklerini bilmiyoruz), kitaplığında tuttuğu 400 kadar Almanca kitabı bu açıdan incelerken, bunları okuduğu günleri saptama olanağı bulunamayacağına göre, zaman sıralamasını kitapların yayın tarihleri dikkate alınarak yapmak zorunluğu vardır.

hâlâ *"köylülük idealini mi kültive etmeliyiz?"* Ona göre *"endüstriyel iş okulu Sovyetlere çok gerekliydi."* Ama kırsal okul *"kültür öncüsüydü"*. Bu, *"köyün gencinin ve yeni yetmesinin geçmişin destan çağları Rusya'sının iş yaşamına yönlendirilmemesi için gerekli"* idi. Amaç, *"güçlü ve sosyal insanın eğitilmesiydi. Doğa güçlerine tümüyle egemen olabilmek ve insanlık yaşamına tümüyle katılabilmek. İdealimiz budur."*[3]

Kitapta iş eğitimi anlayışı içerisinde bazı derslerin öğretimlerini konu alan düşünler de ilginçti: *"Toplumsal tarih eğitimi şu minimuma erişmeli: Teknik, ekonomi, devlet ve din kavramlarında açıklık ve belirginlik... Neden sonuç ilişkilerinin sosyolojik analizlerle kazanılması."*

Biyolojide *"Doğa ve yaşamdan olabildiğince çok etkileşim."*

Coğrafyada: *"Yeryüzünün ve insanların karşılıklı ilişkileri, bir başka deyişle, kendisini çevreleyen doğa tarafından saptanan insan uğraşları..."*

Sanat eğitimi: *"İnsanın güzelliklerden duyduğu doğal sevince dayanmalı ve sanat tarihi bize çalışanın şekiller, renkler üzerinde düşünmeye başladığı dönemlerde sanatın gelişmeye başladığını gösteriyor... Sanatın kaynağı yapılanı (yaratılanı) süsleme isteğidir..."*

Yazın: *"Eski -dilsiz okul- dilin ve anadilin bilimsel incelenmesini yana itmiştir. Yalnızca dogmatik bir dilbilim bilgisi verilmeye çalışılmış ve öğrenci gözlemler ve karşılaştırmalar yapmadan, papağan gibi öğretilmek istenmiştir. Bu şekilde gencin milliyetçi olacağı sanılmıştır. Yazar da öğrenimi sırasında ancak Gogol'a kadar okumuştur. Ya Çehov, Ostrovski? Hayır! Yabancı yazın da böyle. Bu konuda temel kural şu olmalıdır: Kesinlikle günümüze kadar! Sarsılmaz pedagojik ikiyüzlülük içerisinde hiçbir konu buradaki kadar trajik değildir. Yeni yazın romantikse tüm güçle bir ülküye ve özgürlüğe yönelir, gerçekçiyse burjuva toplumunun tüm bozukluklarını acımasızca açığa çıkarır, çağdaşsa yazın alanında devrim yapmak ister. İkiyüzlünün önünde çözümü zor bir görev vardır: Yeni akımlara değinmeden ve sansür kalemiyle istediği sınırları çizmeden yeni yazını nasıl okutacaktır?... Romantikler? Niçin genç kafaları düşsel kuruntularla doldurmalı? Bu, onlardaki gerçekçilik duygusunu öldürür. Ayrıca, romantik ortaçağa ve dine eğilimlidir ve bunun için de reaksiyonerdir..."*[4]

Doğal olarak, Tonguç tüm bu kitaplardan ne ölçüde etkilendi, bilmiyoruz. Ama onlardaki konuları ve görüşleri daha gençlik günlerinden bilmeye, öğrenmeye başladığını söyleyebiliriz.

Okumanın yanısıra, Alman toplumunun içinde bulunduğu evrimi anlamaya çalışıyordu. İlk gelişindekinden değişik bir ruhsal davranış seziyordu onlarda. Herşeyden önce, ekonomik zorlukları vardı, pahalılık ve işsizlik yakınma konusuydu. Ama bunlardan çok daha önemli bir başka etken, onları daha öncekinden çok daha fazla içlerine kapanık ve gururlu yapmıştı. Bu, 1. Dünya Savaşı'ndan sonra, yenenlerin Almanya'ya büyük haksızlık ettikleri, Alman Ulusu'nun buna layık olmadığı duygusuydu. Oysa ki, onlar birçok üstün nitelikleri olan bir ulustular. Bu inançla eğitilmiş olan bu insanlar, yenik ve ezilmiş bir topluluk olmayı kabullenemiyorlardı. Yabancılara karşı eskisinden daha kapanık ve suskundular. Ezilmişliği gururla örtüyorlardı.

Çok partili bir rejim, başlarında sosyal demokrat bir Cumhurbaşkanı Ebert ile sürü-

3 P.P. Blonskij, Die Arbeitsschule, 2 Teil, s.82-83
4 A.g.e. s. 24, 43, 47, 55, 56, 60, 61.

yordu. Ama birçok Alman'ın ekonomik zorlukların, işsizliğin üstesinden gelemeyen ve aslında hiç de alışkın olmadıkları Cumhuriyet rejimine sıcak bakmadıkları belli oluyordu.

Karlsruhe'den çok uzak olmayan bir Bavyera kentinde, Münih'de 1921 yılında Alman İşçi Partisi denilen partinin ad değiştererek Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'ne dönüşmesi ve burada Hitler denilen birinin sivrilmesi, henüz daha birçok kişinin, bu arada herhalde İsmail Hakkı gibi yabancıların dikkatini çeken bir olay değildi. Bu adam 'Völkischer Beobachter adlı gazetesinde aşırı milliyetçiliği körüklüyor, Versay Antlaşmasıyla ordunun küçültülmesini, toprak ve sömürge kayıplarını, ağır savaş tazminatını eleştiriyor, öç alma duygularını arttırıyordu. Askerler ve iş adamları ile ilişki kurmuştu. Düşünleri, zorluklar içindeki Alman orta sınıfını çekiyor ve onların ruhsal durumu ile çakışıyordu. O günlerde aydınlar ve aşırı milliyetçi akımları dengelemeleri gereken sol kuruluş ve partilerin henüz önemsemedikleri bu adam, aslında geleceğe dönük toplumsal manivelayı yakalamıştı.

İsmail Hakkı gibi, Almanya'da bulunan Türk öğrencilerin Alman iç politikasının bu önemli dönüm noktasının ne denli ayrımında olduklarını bilmiyoruz. Onların kendi yurtları ile ilgili kaygıları vardı:

O Türkiye'den ayrıldıktan kısa bir süre sonra, Yunan ordusu Sakarya'da 23.8'den 13.9.1921'e kadar süren çok zorlu bir savunma savaşı ile durdurulmuş ve Eskişehir ile Afyon'un batısına kadar gerilemişti. Bir daha da saldıramayacaklardı.

Bundan bir süre önce, 16.7.1921'de Eskişehir-Kütahya-Altıntaş cephesinin Yunanlılarca yarıldığı, Ankara'daki resmi dairelerin Kayseri'ye taşındığı, sivillerin panik içinde Ankara'dan uzaklaşmaya başladıkları günlerde Mustafa Kemal 16.7.1921'de Ankara'da toplanmış eğitim kongresine katılarak bir konuşma yapmıştı. Konuşmasında, o zamana kadar izlenmiş eğitim yöntemlerinin ulusun tarih tedenniyatında (gerilemesinde) en önemli etken olduğu kanısını belirtmiş ve bu nedenle *"bir ulusal eğitim programından söz ederken, eski dönemin hurafelerinden (boş inançlardan) sıyrılmış ve kendi öz niteliklerimizle hiçbir ilişkisi olmayan yabancı düşünlerden, Doğu'dan ve Batı'dan gelen etkilerin tümünden uzak, ulusal benliğimize ve tarihimize uyan bir kültür"*ün gerekli olduğunu söylemişti. Ona göre bunu sağlamak zor ve yaşamsal bir görevdi. Kongre'nin başlıca konuları ilkokul programları, öğretim süresi ve ikinci derecedeki okulların program ve dersleriydi. Ne var ki, savaş durumu nedeniyle kongre, çalışmalarını tamamlayamadan dağılmıştı.[5]

Mustafa Kemal'in konuşması dışında, kongredeki en ilginç konuşma, Eskişehir Öğretmen Okulu eski Öğretmeni Fuat (Gündüzalp)'in öğretmen okullarını konu alan sözleriydi. Ona göre "*Bugünkü öğretmen okulları ne kadar islah edilirse edilsin (düzeltilsin), bizim köylerimize göre öğretmen yetiştiremezlerdi. Köyler bambaşka nitelikte öğretmen istiyordu. Bu tip öğretmeni yetiştirmek için başka türlü öğretmen okulları açmak zorunluydu.*" Kent öğretmen okullarına paralel olarak köy öğretmen okulları açılmasını kongreye öneriyordu o. Ama önerisi dikkate alınmayacaktı.[6]

Gündüzalp'in söyledikleri önemliydi ve hiç olmazsa bazı öğretmenlerin gerçekçi ve doğru çözümler ürettiklerini gösteriyordu. Sivas'ta öğretmenlik yaparken bu konuda ileride bir de kitapçık yayınlayacaktı.

5 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.264-266.
6 Fuat Gündüzalp, Cumhuriyet Devrinde Köy Okulları Problemi, Köy ve Eğitim, Sayı 47, Ocak 1958, s.1.

14.12.1920'de Eğitim Bakanlığı'na gelmiş olan Hamdullah Suphi, mecliste eğitim işlerindeki bozukluklar nedeniyle ağır eleştirilere uğrayınca çekildi, yerine 20.11.1921'de Mehmet Vehbi geldi.

1 Mart 1921'de TBMM'nin 2. toplantı yılını açarken Mustafa Kemal sonu şu ünlü sözlerle biten konuşmasını yaptı: *"... Türkiye'nin gerçek sahibi ve efendisi kimdir? Bunun cevabını derhal birlikte verelim. Türkiye'nin gerçek sahibi ve efendisi gerçek üretici olan köylüdür. O halde, herkesten daha çok refah, mutluluk ve varlığa hak kazanmış ve layık olan köylüdür. O halde, TBMM Hükümeti'nin ekonomik politikası bu temel amacı sağlamaya yöneliktir. Efendiler, diyebilirim ki, bugünkü felaket ve yoksulluğun tek nedeni bu gerçeğin gafili bulunmuş olmamızdır. Gerçekten de, yediyüz yıldan beri cihanın dört bir köşesine göndererek kanlarını akıttığımız, kemiklerini yabancı topraklarda bıraktığımız ve yediyüz yıldan beri emeklerini ellerinden alıp harcadığımız ve buna karşılık her zaman hakaret ve aşağılama ile davrandığımız ve bunca özveri ve bağışlarına karşı nankörlük, küstahlık, zorbalıkla uşak düzeyine indirmek istediğimiz bu gerçek sahibin huzurunda bugün utanç ve saygı ile gerçek durumumuzu alalım..."*[7]

Savaşı sonlandırmak için Yunanlılar'a karşı girişilecek son bir büyük saldırının hazırlığı içindeki Ankara Hükümeti her zamankinden çok, tabana dayanmak gereksinimi ile, halkçı nitelik ve amacını belirtme çabası içerisindeydi ve lideri bunu en açık ve güzel sözlerle yapıyordu.

Almanya'ya gelen gazetelerden bu konuşmayı hoşnutlukla okuyan İsmail Hakkı, yıllar sonra bu siyasal doğrultunun eğitim politikasını kendine özgü anlayışı içerisinde şöyle tanımlıyacaktı:

"Köy sorunu bazılarının sandığı gibi mihaniki bir köy kalkınması değil, anlamlı ve bilinçli bir şekilde, köyün içten canlandırılmasıdır. Köylü insanı öylesine canlandırmalı ve bilinçlendirmeli ki, onu hiçbir güç yalnız kendi hesabına ve insafsızca sömüremesin, köydekilere köle ve uşak muamelesi yapamasın. Köylüler, bilinçsiz ve karşılıksız çalışan birer iş hayvanı durumuna gelmesinler. Onlar da her vatandaş gibi, her zaman haklarına kavuşabilsinler. Köy sorunu, köyde eğitim sorunları da içinde olmak üzere bu demektir..."[8]

Mustafa Kemal'in sözlerini 17 yıl sonra izleyen, pekiştiren bir yanıt gibiydi bu! Ama o günlere daha çok zaman vardı.

İsmail Hakkı 10.6.1922'de Almanya'dan çıkarak Salzburg'dan Avusturya'ya girdi. 16.6'da Bulgaristan'da idi. 30.6.1922'de Varna'dan hareketle o gün İstanbul'a geldi.[9]

Bulgaristan'da gözüktüğü iki haftaya yakın süreyi köyünde, Atmaca'da ailesi ile geçirmiş olmalı.

---

7 Mustafa Kemal'in 1.3.1922 günkü TBMM'nin yeni çalışma yılını açış konuşması.
8 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 1. baskı, s.88, 2. baskı, s.85.
9 A-123/6 Pasaport kayıtlarından.

YEDİNÇİ BÖLÜM

Resim-İş Öğretmeni (1922-1925)

Avrupa'dan dönen İsmail Hakkı, 5.10.1922'de Konya Darülmuallimini (Erkek Öğretmen Okulu) ve Konya Lisesi Resim-Elişleri ve Beden Eğitimi Öğretmeni olarak göreve başladı. Almanya'ya giderken tasarladığı, dönüşünde yeniden Eskişehir'de çalışmak isteği gerçekleşmemişti. Konya'daki görevi 20.4.1924'e kadar sürecek, 14.10.1923'de ek görev olarak Konya Darülmuallimat (Kız Öğretmen Okulu) Resim-Elişi Öğretmenliği de kendisine verilecekti.[1]

O günlerde Konya 40-45 bin nüfuslu, Anadolu'nun büyük sayılan kentlerinden biriydi. Bu eski Selçuk başkentinin Mevlevi Tarikatı'nın merkezi olarak Osmanlı döneminde de özel bir yeri ve ağırlığı olagelmişti. Kurtuluş Savaşı içerisinde buradaki ayaklanmalar nedeniyle Ankara Hükümeti zor günler geçirmişti. Bu anılar daha tazeydi.

Haydarpaşa-Bağdat demiryolunun 1896'da kente ulaşması buraya bir canlılık getirmişti. Ticaret gelişmişti. Tahıl üretimi, küçük el sanatları, halıcılık başlıca geçim kaynaklarıydı. Kent, tarihsel anıtlar ve yapılarla doluydu.[2] Ne var ki, tüm Anadolu kentleri gibi, burası da Dünya Savaşı'ndan yorgun, bitkin çıkmıştı. Ekonomik yaşam neredeyse durmuş denilebilirdi. Yoksulluk, cansızlık, durgunluk yaygındı. Bu durum, tutucu ve bağnaz çevrelerin etkilerinin artmasına uygun ortam hazırlıyordu.

İ. Hakkı'nın Konya'ya gelmesinden önceki günlerde Türkiye'de önemli olaylar olmuştu; 30 Ağustos'daki Dumlupınar yengisi ve 9 Eylül 1922'de İzmir'in geri alınmasından sonra Mustafa Kemal *"Asıl savaş şimdi başlıyor."* demişti. Evet, yeni ve çağdaş bir devlet kurma girişimi Kurtuluş Savaşı'nı birlikte yürütmüş kişiler arasında bile anlaşmazlıkların, ayrılıkların ortaya çıkmasına neden olacaktı. Padişahlık, rejim, din, yönetim konularındaki siyasal çekişme ve çatışmalar bir süre sonra ancak devrim önlemleriyle sona erdirilecek, bu arada bazı temel hak ve özgürlükler de kısıtlanacaktı.

İ. Hakkı'nın Konya'da göreve başlamasından altı gün sonra, 11.-10.1922'de Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalandı. Savaş sona ermişti.

30.10. ve 1.11.1922'de TBMM'de Osmanlı İmparatorluğu'nun son bulduğu açıklanacak ve Saltanat kaldırılacaktı. İ. Hakkı'nın Konya'da daha sonra Adana ve Ankara'da öğretmenlik yapacağı birkaç yıl içinde yeni devletin temelleri atılacak, önemli toplumsal değişmeleri sağlayacak yasal düzenlemeler yapılacaktı.

---

1 A-123/5 Hakkı Tonguç'un resmi sicil özeti.
2 Meydan Larousse, s.469-474 (Konya maddesi).

1875'de açılmış olan Konya Erkek Öğretmen Okulu, en eski öğretmen okullarındandı; ne var ki yine de yeterli bir gelişme gösterememişti. Herşeyden önce, tüm taşra okulları gibi yeterli sayıda öğretmeni yoktu, olanların bazıları da nitelik yönünden zayıftı. 1912/13 öğretim yılında burada 9 öğretmen ve 114 öğrenci vardı.[3] Savaşdan sonra bu sayılar daha da azalmış olmalı. Kısacası, taşrada açılmış ilk öğretmen okullarından olduğu halde, Konya'daki Bursa, Edirne, İzmir Öğretmen Okulları gibi atılımlar yapmış bir okul değildi. Dinsel ve "muasır" (çağdaş) olunmasına çabalanan iki tür eğitimin bir arada sürdürülmesi ise bu okulların tümü için en önemli, öğrencilere tutarlı bir kişilik kazandırılmasını zorlaştıran sorundu.

Onun ilk öğretmenliği, Eskişehir'de çok olağandışı savaş koşullarında geçmişti. Şimdi ilk kez burada, olağan taşra koşullarında öğretmenlik yapacaktı.

Resim dersine ilk girdiği sınıfta, kendisinden önceki resim öğretmeninin neler yapmış olduğunu anlamak için öğretmenlerin her derste o dersin konusunu yazdıkları sınıf defterine baktı. *"Sürahi resmi yaptırılmıştır, soba resmi yaptırılmıştır"* diye bilgiler verilmişti ama imza yerlerinde şiir gibi birşey vardı: *"Çok çekti alamı zahmet, Ahmet Muhtar Dersaadet!"*. İstanbul'lu Öğretmen Ahmet Muhtar'ın öyküsünü daha sonra öğrenecekti. Öğretmen o kadar *"zavallı"* biri imiş ki, Kız Öğretmen Okulu'nda da dersi olan bu kişinin ceplerine, belli etmeden her iki okulun öğrencileri birbirlerine yazdıkları mektupları koyar, böylece haberleşirlermiş! Bunu öğrenen Bakanlık da adamcağızın işine son vermişmiş![4]

Kısa sürede önce derslere bir düzen getirecek ve bir resim-elişleri dersliği kuracaktı. Bulabildiği ders araç ve gereçlerini buraya toplamıştı. Almanya'da öğrendiği ders yöntemlerini uygulamaya çalışıyordu. Okulda iki tür eğitimin uygulanmakta oluşu en çok ona zorluk çıkarıyordu; resim ve resme hiç de olumlu bakmayan dinsel öğretim!

Kurduğu resim dersliği ikinci kattaydı. Birgün orada ders hazırlıyordu. Alt kattan yüksek sesle arapça okuma sesleri geldi. Katlar arasındaki tahta döşeme sesi geçiriyordu. Bir süre dayandı. Çevresine gözü ilişti: Öğrencilerin yapmış olduğu, doğanın, yaşamın güzelliklerini yansıtan, güleç renkleriyle resimler, uygarlığın temel ögesi insan elinin becerisini sergileyen, sevecenlikle yapılmış elişleri! Birden sabrı taştı, başkaldırdı. Her katında ayrı bir eğitim sisteminin uygulandığı böyle bir okul olur muydu, olmalı mıydı? Almanya'dan alınmış kalın potinlerinin tabanı ile döşemeye vurma başladı: *"Softa, Allah belanı versin!"* Aşağıda, zayıf olduğu din dersinden sınıfta kalmamak için yüksek sesle ders çalışan Bozkırlı Zühtü yukarıdan gelen gürültüyü ve hocanın sesini duyunca, kim olduğunun anlaşılmaması için toparlanıp oradan kaçtı. Daha sonra arkadaşlarına, *"Ne yapayım, zorunluydum, yoksa din dersi öğretmeni sınıfta bırakacaktı beni"* diye yakınacaktı.[5]

Öğrenciler onu nasıl görüyorlardı?

İlk kez sınıfa girdiğinde, öğrenciler uzun boylu, geniş omuzlu, yeşile çalan ela gözlü, kumral saçlı, alnı açık, kalın dudaklı, otuz yaşlarında biriyle karşılaştılar. Saçları kısa kesilmiş, özenle sakal traşı olmuş, spor ceket, gri pantolon ve kalın tabanlı potinler giymişti.

---

3 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.197.

4 1958'de Hakkı Tonguç'un sesiyle banda alınmış anıları.

5 1958'de Konya Öğretmen Okulu'ndan öğrencisi Hamdi Keskin'in sesiyle banda alınmış anıları.

O dönemde resim, beden eğitimi ve müzik derslerinden sınıfta kalınmazdı; bu nedenle de bu dersler fazla önemsenmezdi. Hele öğretmen de işini fazla ciddiye almıyorsa! Ama kısa sürede "Hakkı Hoca"nın amacının bunun tam tersi olduğunu anlayacaklardı. Ciddi, otoriter ve çalışkandı, işine önem veriyordu. Biraz boğuk, kalın sesiyle düşündüklerini açıkça ve çekinmeden söylüyordu. Yılışıklığı sevmiyor, sert de davranmıyor ve asla öğrenci dövmüyordu. Ama onun azarlamasından, hatta uyarısından çekiniyorlardı. Davranışı ile otorite sağlamasını ve kendini saydırmasını biliyordu.

Yatılı okuyan bu öğrenciler, dersleri dışında da sorunlarıyla ilgilenen, onlara yardımcı olan bu yeni öğretmene çabuk ısındılar.

Hafta sonlarını genellikle öğrencilerle geçiriyordu. Çevre gezilerine ve araştırmalarına önem veriyor, onları buna alıştırmaya ve bu tür çalışmaları onlara sevdirmeye çalışıyordu. Daha perşembe gününden o cuma gününün (hafta tatili) gezi programını öğrenciler onun öncülüğünde kendileri yapıyorlar, kumanyalarını hazırlıyorlardı. Cuma sabahı erkenden yürüyüş başlıyordu. Başlarında beyaz kalpağı, spor ceketi, golf pantolonu ve kalın potinleriyle Hakkı Hoca olduğu halde, şarkı ve türkülerle çevre gezisine çıkıyorlardı. Konya yöresindeki Havzan, Meram, Çayırbağı, Sille, Takkelidağ başlıca gezi yerleriydi. Buralarda doğa ele alınır; bitkiler, böcekler, taşlar okulda kurulacak koleksiyonlar için toplanır, ağaçlar, sular, kırlar incelenirdi. Kumanyalarını hep birlikte bir ağacın altında, bir su başında yerlerdi. Öğrencilerin dikkatini doğaya, örneğin Takkelidağ'da güneşin batışına çeker, bunun estetiğini onlara duyurmaya çalışır, o duygularını resim ve yazıya geçirmelerini isterdi. Bazı hafta sonları Konya'nın tarihi yapıları incelenirdi. (Karatay Medresesi kapısında öğrencilerle birlikte çekilmiş bir resimde onun Eskişehir'dekinden farklı bir görünümü var. Bastonuna dayanmış, kendine güvenli ve hoşnut görünümlü, beyaz kalpaklı, uzun, ince, öğrencileriyle mutlu bir öğretmen)

Kısa sürede Hakkı Hoca öğrencilerin en çok sevdikleri, kendilerine yakın buldukları, kırmaktan çekindikleri bir öğretmen olmuştu. Öğrencileri ezberci ve kitaba bağlı bir öğrenimin bunalımlarından uzaklaştırmak, doğadan kopmalarını önlemek, yaşama bağlamak, yaşamın güzelliklerinin bilincine vardırmak, gözlem, deney, araştırma, inceleme alışkanlığı edindirmek, yurdu ve çevreyi tanıtmak, sevdirmek, aklı ve bilimi egemen kılmak, düşünmeyi öğretmek, bağnazlıktan ve hoşgörüsüzlükten kurtarmak başlıca amaçlarıydı.

Resim-elişi derslerini yaptığı, kendisinin kurmuş olduğu resim-iş dersliği böcek, taş koleksiyonları, doldurulmuş hayvanlar, tablolar ve resim örnekleri, iş çalışmalarında kullanılan araç ve gereçlerle giderek doluyordu. '*Mistik ortam*'lı bu kentte, içinde mescit, imam olan bir okulda ve 1922-24 yıllarında bunlar önemli yeniliklerdi. Bu koşullardaki bir öğretmen okulundan, *"İdealist olduğu kadar da gerçekçi, genç bir öğretmen kuyruklu bir yıldız gibi çakıp geçecek"*ti.[6]

O dönemin tüm okullarında olduğu gibi, Konya'dakilerde de bir okullu-medreseli öğretmen anlaşmazlığı ve sürtüşmesi vardı. Bu, geçmişle geleceğin, inançla aklın savaşımıydı ve öğretimin birliğini sağlayacak yasa çıkarılıncaya kadar da sürecekti. Aslında o, okulda yalnız değildi; kendisi gibi düşünen başka öğretmenler de vardı. Belki de öğretmenler üç gruba ayrılabilinirdi: 1. İlericiler, 2. Medrese kökenliler, 3. İlgisiz ve yeteneksizler.

---

6 Hamdi Keskin, Resim Öğretmeni, İmece, sayı 99, Temmuz 1969, s.27-28

6.11.1922'de Eğitim Bakanı olan İsmail Safa (Özler) ilk iş olarak okulların yeniden örgütlenmesi konusunda ileri gelen eğitimcilerden öneriler istedi. Yanıtların hemen tümünde yabancı ülkeler örnek gösteriliyor, ilköğretimde daha çok Fransız modeli öne sürülüyor, ortaöğretimde teorik öğretim savunuluyor, mesleki ve teknik öğretim konusunda önemli birşey söylenmiyor, din derslerine yer verilmesi savunuluyordu. Köy okullarında *"köyün özellikleri dikkate alınarak önlemler alınması"* görüşü, önerilenlerin tek olumlu yanıydı.[7]

17.2.1923'de İzmir'de toplanan İktisat Kongresinde tarımcı grubun kabul ettiği ilkeler ilginçti: *"... Köy okulları 5-10 dönüm arazi içinde yapılacak ve bahçelerinde fenni ahır, kümes, arı kovanı bulunacak ve meyvalık ve sebze ekimi ile köylüye örnek olunacaktır. Ayrıca, uygulamalı örnek eğitim çiftlikleri kurulacaktır. Köy çocuklarının tarım meslek okullarında yetiştirilmeleri ve daha yetenekli olanlarının daha üst düzeyde okutulmaları sağlanacaktır..."*[8]

Bakan İsmail Safa 8.3.1923'de kendi düşünlerini bildiren bir genelge çıkardı. Burada, Fransız Devrimi'nin eğitim ilkelerinden alıntılar yapıyor, işbölümünden söz ederek *"savaşımcı bir kuşak"* yetiştirmek zorunluluğuna değiniyor, her dersliğin yanında küçük bir *"darülmesai"* (uygulama hücresi) bulunmasını ve öğretimin *"pratik yaşam için yararlı duruma getirilmesini"* istiyordu. Ülke öğretmen okulu bölgelerine ayrılacak, her bölgede bir sultani ve birer kız ve erkek öğretmen okulu bulunacaktı.

Tonguç'un *"Mustafa Kemal'in eğitim konusundaki görüşlerini doğru anlayan ilk eğitim bakanı"* diye değerlendirdiği İ. Safa'nın bu Genelgesindeki '*Misak-ı Maarif - Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 7-8 Mart 1923 ve Maarif Vekaleti Mecmuası, 1 Mart 1341*' şu satırlar Kemalist eğitim görüşünün devrimci niteliğini ve eğitimle neyin amaçlanması gerektiğini yeterince gösteriyor: *"..İktisadi intıkaplar pek yakındır ... memleketi iktisadi bir esaret altında bırakmayacak dimağlar mekteplerde hazırlanacaktır. Bunun için gençliği çalışmak fikri ve istihsal gayesi ile yetiştirmek ve onlara istihsal vasıtalarını vermek mesleğini takip edeceğiz..."*

Bakan yaptığı konuşmalarda köy ve kasabaların yüzde 90'ında henüz okul bulunmadığını, öğretmen sayısının azaldığını, birçok öğretmenin de yetersiz olduğunu açıklıyordu. Bakan 15.7.1923'de "*Heyeti İlmiye'yi*" (Bilim Kurulu'nu) topladı. Buna katılan üyeler anlayış ve görüş bakımından birbirlerinden o kadar değişik kişilerdi ki, çalışmalardan hiçbir sonuç alınamayacaktı. Kurul ikiye ayrılmıştı: Okullular ve medreseliler.

Bakan'ın tüm iyi niyetine karşın bir ilerleme sağlanamamıştı. Ama birşey kesin olarak anlaşılmıştı: *"Herşeyden önce ve öncelikle okul-medrese ikiliğini ortadan kaldırmak gerekiyordu."*[9]

Konya'daki öğretmenliği sırasında kendisi gibi düşünen arkadaşlarının olması İ. Hakkı için olumlu bir durumdu. Bazı öğretmenler kısa sürede okulda birlikte hareket etmeye başladılar. Bu öğretmenlerin başında Terbiye ve Ruhiyat (Eğitbilim ve Psikoloji) Öğretmeni Refet Sadettin (Tok) geliyordu. Onun 1948'de ölümü üzerine yazdığı anma yazısında[10] Tonguç durumu anlatırken *"O dönemin durgun toplumsal yaşamında biraz*

7 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.266.
8 Arif Çavdar, Atatürk ve Sosyal Demokrasi, Cumhuriyet, 6.8.1994.
9 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.266-271.
10 İ. Hakkı Tonguç, Refet Sadettin Tok, İlköğretim sayı 249-251, 1.7.1948, s.3274.

değişiklik, biraz hareket görmek isteyenler için, onun cerbezeli (konuşkan, çekici) yaradılışına sahip bir insan bulunmaz bir nimetti." diyecektir. Onunla arkadaşlıkta o durgun yaşamı değiştirecek bazı atılımlar yapmışlardı. Konya'da Muallimler Birliği kurulmuş, konferans ve müsamereler düzenlenmiş, örneğin Adana'dan 'Sekizinci' adlı piyesi oynayan Ertuğrul Şadi Tiyatro Topluluğu Konya'ya getirilmişti. Birlik yeni kurulmuş spor kulüplerini de destekliyordu. Bakan İsmail Safa'nın Konya'ya gelişinde birlik çaylı bir toplantı düzenledi. Birlik adına konuşanlar öğretmenlerin ve eğitimin sorunlarını Bakaka anlattılar. Bunların arasında *"Her olanakta başkaldıran bağnazlıkla savaşım, okul-medrese ikiliğine son verme dilekleri de vardı... Refet tepkiler topladı. Ama deneyimli Eğitim müdürü Ferit Bey bunları bastırdı"*.

Birkaç öğretmenin çabalarıyla az da olsa, o durgun yaşama bir hareketlilik getirdikleri anlaşılıyor.

Avrupa'dan yeni dönmüş, canlı, hareketli genç öğretmen, çevresine ve olaylara gülmeceli bir açıdan bakmasını da biliyordu; bu davranışı tüm yaşamı boyunca sürecekti: *"... Tuhaf bir yerdi o zamanki Konya. Canı sıkılırdı herkesin, şakalar falan yaparak eğlenmeye çalışırdı öğretmenler. Okulda bir öğretmen arkadaşımız vardı, nutka çok meraklıydı. Bir gece öğrencileri toplamış. Nutuk çekiyor. Ağlayan sızlayan çoğunlukta. Belirsiz, ama sözlerinin genelinden anlaşılıyor ki gidiyor bu. Ve başına bir felaket gelerek. İşine son verme gibi falan. Nutku bitmiş, öğretmenler odasına geldi. Arkadan öğrenciler gelmeye başladı, birer ikişer. 'Efendim, Mustafa Bey gidiyormuş!...', 'Hayrola,' dedik, 'Nereye gidiyorsun sen?', 'Yarın tatil; cuma, Akşehir'e kadar gidip geleceğim!' Meğer onun için nutuk çekmiş!.."*[11]

Yaşama sevinci ile dolu, hareketli, canlı İ. Hakkı'nın Konya'da bir de gönül macerası yaşadığını gösteren bazı kanıtlar var., o yılların not defterine düşülmüş Almanca bazı kayıtlar.[12] Kesin bir sonuca varılamıyor. Konya'daki bir Alman aileyi ziyaretlerle başlayıp bir yıl kadar süren ve bir ara ciddi boyutlara vardığı anlaşılan bir ilişki söz konusu. Notlarda yalnız ön adları ile anılan bu kız ve annesi kimlerdi, neden Konya'da idiler, bilemiyoruz. Acaba şu Bağdat demiryolu nedeniyle hattın önemli bir durağı olan Konya'da bulunabilecek bir Alman mühendis ailesi mi söz konusu? Bilmiyoruz. Ama notlardan bu duygusal ilişkinin ona, o durağan Konya ortamında, kısa bir süre önce ayrıldığı Avrupa yaşamı koşullarını bulabildiği bir soluk alma olanağı sağlamış olduğu düşünülebilir.

Tonguç'un Konya'da çalıştığı 1924 Nisan ayına kadar geçen 1.5 yılın geri, kalan bölümünde Türkiye'de toplumsal alanda önemli gelişmeler oldu.

1.4.1923'de TBMM seçimleri yenileme kararı aldı. Meclis'de 2. Grup içinde birleşmiş muhalefetle tasarlanan devrimci atılımların yapılamayacağı anlaşılmıştı. Bu karardan on gün kadar sonra, Mustafa Kemal, seçim bildirisi niteliğindeki açıklamasında *"ilköğretimde öğretim birliğinin sağlanacağını ve tüm okulların geliştirileceğini"* söylüyordu. İki dereceli olarak yapılan seçimlerde muhaliflerden yalnız üç kişi yeni meclise girebildi. Eski ittihatçılar da dışarıda kalmışlardı.[13] Böylece Kurtuluş Savası sırasında başlangıcı 20.1.1921 olarak kabul edilen Mustafa Kemal karşıtı muhalefet [14] büyük öl-

11 1958'de Hakkı Tonguç'un sesiyle banda alınmış anıları.
12 Hakkı Tonguç'un 1923 Yılı not defteri.
13 Mete Tuncay, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, s.55.
14 Sabahattin Selek, Anadolu İhtilali, cilt 2, s.224.

çüde ortadan kaldırılmıştı. Bu yapıdaki yeni TBMM 11.8.1923'de çalışmaya başlayacaktı.

9.9.1923'de Mustafa Kemal "Halk Fırkası"nın kurulduğunu açıkladı. 13.10.'da Ankara resmen Başkent olacak ve 29 Ekim 1923'de Cumhuriyet'in ilanı top atışlarıyla kutlanacaktı. Mustafa Kemal yeni Devlet'in ilk Cumhurbaşkanı ve İsmet Paşa ilk Başbakanı idiler artık.

1.3.1924'de Mustafa Kemal, medreselilerce kaygı ile izlenen olayı Meclis'in çalışma yılını açış konuşmasındaki şu sözlerle başlattı: "*... Eğitim ve öğretimde birlik, toplumumuzun ilerlemesi ve yükselmesi bakımından çok önemlidir...*" Cumhuriyet'in temel taşlarından birini oluşturacak bir devrim atılımına girişiliyordu. Yedi kısa maddeden oluşan Eğitimin Birliği Yasa Tasarısı Meclis'e Saruhan Milletvekili Vasıf (Çınar) ve elli arkadaşı tarafından verilen önerge ile sunuldu. Yasa, Halifeliğin kaldırılması ve Osmanlı hanedanının yurtdışına çıkarılmasını öngören yasa ile birlikte çıkarılacaktı. Bu yasalar 3.3.1924'de TBMM Genel Kurul'unda önemli bir tartışma ve direniş olmadan kabul edildi. Yasanın gerekçesinde "*... Bir ulusun bireyleri ancak tek bir eğitim (terbiye) görebilir... İki türlü eğitim, bir ülkede iki türlü insan yetiştirir. Bu ise duygu, düşünce ve dayanışma birliği amaçlarına tümü ile aykırılık taşımaktadır...*" deniyordu.

Öğretim Birliği Yasasının çıkmasını taşradaki öğretmenler coşku ile karşıladılar.

Ama muhalefet alttan alta sürmekle kalmıyor, İstanbul basını da bunu sürdürüyordu. 1923 Mayıs ayında çalışmaları durdurulmuş olan İstiklal Mahkemeleri'nden biri, 8.12.1923'de İstanbul ve yöresinde çalışmak üzere yeniden açıldı.

Öğretim Birliği Yasası'na karşı saldırı hocalarca 17.4.1924'de TBMM'de Eğitim Bakanlığı Bütçesi görüşülürken yapılacaktı. Yeni Bakan Vasıf Bey (Çınar) Yasa ile Bakanlık emrine verilmiş medreseleri hemen kapatmıştı. Bu eleştiriliyordu. Ama *"ilke adamı"* Vasıf *"onların karşısına mertçe dikilecekti... Bu, eşine az rastlanan tarihsel bir olaydı."*[15]

Yasa çıktıktan sonra Konya'da da genç öğretmenler bu kararın sonuçları üzerinde aralarında uzunboylu konuşmalar yapıyorlar, bunun arkasından *"laik okulun gelme olasılığı düşünülüyor, Türk Ulusu'nun böylelikle kısa sürede dini bir baskı aracı olarak kullananların elinden yakasını sıyırabileceği umutlarına bağlanılıyordu."*[16]

Eğitim ve öğretimin yaygınlaştırılması ise kolay kolay çözülemeyecek bir sorundu. 8.3.1924'de Bakan Vasıf, "*... Yetkiyle, bilerek, işbaşında bulunmam nedeniyle söylüyorum ki, Türkiye Cumhuriyeti'nin bazı illerinde bir tek okul bile yoktur... Buralarda daha otuz yıl okul açılması ve yapılması olanağı da yoktur...*" diyordu.[17]

20.4.1924'de İsmail Hakkı Ankara Darülmuallimi'ni (Erkek Öğretmen Okulu) Resim-Elişleri Öğretmenliği'ne atandı. 15.5.1924'de bu okulun müdür yardımcılığı görevini de üstlenecekti.[18] Bu, deneyim edineceği ilk yöneticilik görevi olacaktı. Ankara'ya gelişinin ve yönetim görevinin Bakan Vasıf'ı iyi tanıyan ve onun tarafından desteklenen Refet Sadettin'in Ankara Öğretmen Okulu Müdürlüğü'ne getirilmesiyle ilişkili olduğu

15 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.279-286.
16 A.g.e. s.286.
17 Ferit O. Bayır, Köyün Gücü, s.106.
18 A-123/5 Hakkı Tonguç'un resmi sicil özeti.

anlaşılıyor. Refet Sadettin *"...Konya Öğretmen Okulu ve Lise'sinde öğretmen olan bazı arkadaşlarını da Ankara'daki okullara getirtti..."*[19]

Ankara'da öğretmen okulunu geliştirmeye çalışacaklardı. *"Okula mutfak, yemekhane, özel derslikler yapıldı. Okul canlanmaya başladı..."*

İsmail Hakkı burada da ilk iş olarak resim-elişleri dersliğini kurmuş ve Konya'daki çalışmaları doğrultusunda çalışmaya başlamıştı. Refet Sadettin ile işbirliği içinde oldukları anlaşılıyor. Müdür 1925'de Bakanlık Özel Kalem Müdürlüğü görevine getirilecek, bundan bir yıl sonra da Konya Erkek Lisesi Öğretmenliği'ne gönderilecekti. *"1925'den sonra onunla sık sık görüşemedik..."*

İsmail Hakkı ise 20.10.1924'e kadar Ankara'da çalışacak, bu tarihte Adana Öğretmen Okulu'na öğretmen olarak atanacak, 1.9.1925'e kadar orada görev yapacak, yeniden Ankara Öğretmen Okulu Resim-Elişi ve Beden Eğitimi Öğretmenliği'ne getirilecekti.[20]

Tüm bu yer ve görev değişiklikleri öğretmen azlığının neden olduğu gereksinmelerle ilgili olmakla birlikte, Bakanlık yönetimindeki hizipleşme ve çekişmelerin bir sonucu da olabilirdi. Bakanlıkta düşün ve amaç birliği içinde bir yönetim kadrosunun oluşması çabaları tamamlanmamıştı. Böyle bir kadronun kurulmasında 20.11.1924'de müsteşarlığa getirilmiş olan Nafi Atuf (Kansu)'un etkin rolü olacaktı; ama ne var ki bu bütünlük hiçbir zaman tam anlamı ile sağlanamayacaktı.

Bu dönem içerisinde 23.4.1924'de Türk Ocakları'nın açılması, Cumhuriyet Gazetesinin 6.5.1924'de yayınlanmaya başlanması, 8.4.1924'de Şeriye Mahkemelerinin kaldırılması, 20.4.1924'de yeni Anayasa'nın kabulü[21] ve Mustafa Kemal'in Muallimler Birliği'nin 1. Kongresi'nde yaptığı konuşma önemli olaylardandı.

Öğretmenlerin kendi meslek örgütlerini kurmaları ilk kez 1911'de Edirne'de 'Mahfeli Muallimin' in açılmasıyla gerçekleşmişti.[22] TBMM açıldıktan sonra yerel öğretmen dernekleri Ankara'da merkezi olan bir 'Türkiye Muallimler Birliği' çatısı altında toplanmışlardı. Bu dernekler Kurtuluş Savaşı sırasında Mustafa Kemal'in Müdafai Hukuk Cemiyeti'nin amaçlarını anlatmak, benimsetmek için çok çalışmışlardı. Tonguç da Konya'daki öğretmenliği sırasında bu derneğin etkin üyelerindendi. Mustafa Kemal ve İsmet Paşa düşünlerini aydınlara, öğretmenlere duyurmak için öğretmen derneklerinin düzenledikleri toplantılardan yararlanırlar, buralarda sık sık konuşmalar yaparlardı.[23]

Ankara'daki ilk Kongrede, Mustafa Kemal'in Kongre üyelerine verdiği yemekte, İ. Hakkı onu biraz daha yakından görmek, konuşmasını dinlemek olanağını bulacaktı. Cumhurbaşkanı o ünlü konuşmasında şöyle diyordu: *"... Yeni kuşaklar sizin eseriniz olacaktır. Cumhuriyet düşünce, bilim, fen ve beden bakımından güçlü koruyucular ister... Erkek ve kız çocuklarımızın... Tüm öğrenim düzeylerindeki öğretim ve eğitimlerinin pratik olması önemlidir. Bu ülkenin evladları her öğrenim derecesinde ekonomik yaşamda, yapıcı, etkin ve başarılı olacak şekilde donatılmalıdırlar... Gözdağına dayanan*

19 İ. Hakkı Tonguç, Refet Sadettin Tok, İlköğretim sayı 249-251, 1.7.1948, s.3274.
20 A-123/5 Hakkı Tonguç'un resmi sicil özeti.
21 S. N. Özerdim, Atatürk Devrimi Kronolojisi, s.65.
22 İ. Hakkı Tonguç, İlköğretim Kavramı, s.187.
23 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.300-301.

ahlak bir erdem olmadıktan başka, güvenilir de değildir. Cumhuriyet sizden fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür öğretmenler ister..."[24]

Bunlar güzel sözlerdi ve Cumhuriyet yönetiminin ülkenin geleceğini doğru ve çağdaş bir eğitim politikasında gördüğünü gösteriyordu. Bakanlığın yöneticileri, eğitimciler bu doğrultuda bir eğitim örgütlenmesini başarabilecekler miydi? Daha önemlisi, bu görüşleri hepsi benimsiyor muydu? Bunları zaman gösterecekti.

Hükümet 1924 yazında Türkiye'nin eğitim sorununu incelemesi ve önerilerini bildirmesi için ünlü Amerikalı eğitimci John Dewey'i getirtti. Dewey, incelemelerinden sonra uzun bir rapor hazırlayacaktı. 16.8.1924'de İstanbul basınına verdiği demeçte, deneyimli ve olgun bir bilim adamı yaklaşımıyla *"Türkiye'ye eğitim sistemini düzeltmeye gelmediğini, eğitim ve öğretim yöntemlerinin bir ülkenin isteklerine ve deneyimlerine dayanarak gelişmesi ve halkın gerçek gereksinmelerine uyması gerektiğini..."* söylüyor, neredeyse *"geçerli çözümleri dışarılarda aramayın, kendiniz bulun"* demeye getiriyor ve sözlerini *"... Okulun kalbi öğretmendir... Başlanacak ilk nokta öğretmenlik mesleğini iyileştirmektir..."* diyerek bitiriyordu.

Tonguç, ileride Dewey'in hazırladığı raporların *"Türkiye eğitim tarihinde önemli bir dönüm noktası oluşturduğunu"*[25] bunun *"ulusların yaşamında seyrek rastlanılan ve onların belli işler bakımından talihsizliklerini giderecek kadar önemli bir fırsat olduğunu"*[26] yazacaktı. Bu raporun uygulanmamasıyla, 15 yıl boyunca Dewey'in dediği gibi *"köylülerle çiftçilerin gereksinmeleri düşünülmeden teorik ve skolastik bir eğitim ortaya çıkarmak için"* boş yere uğraşılacaktı.[27] Tonguç'a göre Dewey'in önerilerini uygulayabilmek için *"Milli mücadelede sınanmış, devrimin hızına ayak uydurabilecek, yeni işleri omuzlayarak yürütecek, kopacak fırtınalara göğüs gerebilecek, yılmadan, bıkmadan, gece gündüz demeden çalışabilecek, çevresine toplayacağı iş arkadaşları ile kaynaşacak, yeni işlere sokacağı tüm meslektaşlarını gereksiz yere hırpalayıp kırmayacak, hafiyeler kullanmayacak, jurnalcilerin getireceği yanlış haberlere kulak asmayacak, meslektaşlarını lekelemeye kalkmayacak, hoşgörüye saygı gösterecek, Gazi'nin dediği gibi 'fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür' eğitim bakanlarına, yöneticilere gereksinim vardı."*[28]

1947'de yazılacak bu satırlara bakınca, 1924'lerde ve daha sonraki 15 yılda, Tonguç'un bunların yapılmadığı görüşünde olduğu, bu açıdan politikacıları ve eğitimcileri, yöneticileri yetersiz bulduğu anlaşılıyor. Bu tür bir çalışmanın gerçekleşebilmesi için meslek örgütleri yoluyla yürütülecek bir meslek içi özyönetim ve denetim mekanizması ise siyasal gelişmelerdeki olumsuzlukların sonucu olarak meslek örgütlerinin etkinliklerinin yok edilmesiyle kurulamayacaktı. Ancak 20.12.1925'de Mustafa Necati ve ekibinin işbaşına gelmesiyle ortaya çıkar gibi görünen olanak, onun beklenmedik ölümü ile kısa sürede son bulacaktı.

Yeni ders yılında Adana Darülmuallimini (Erkek Öğretmen Okulu) Resim-Elişi öğretmenliğine atanan Öğretmen İsmail Hakkı'nın 20 Ekim 1924'de orada işe başlamasından birkaç gün sonra, 9.11.1924'de, demokratik gelişmeyi engelleyecek, demokratik ol-

24 İ. Hakkı Tonguç, İlköğretim Kavramı, s.228-229.
25 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. Baskı, s.287.
26 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.297.
27 A.g.e. s.299.
28 A.g.e. s.300.

ma savındaki muhalefet hareketi 'Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası' adı altında yasallaştı.[29] Kurtuluş Savaşı'nın ileri gelenleri arasında Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan düşünce ayrılığı tam bir yol ayrımı ile sonuçlanmıştı. Yeni partinin başındaki Kazım Karabekir, Rauf (Orbay), Ali Fuat (Cebesoy), Refet (Bele) gibi Mustafa Kemal'i diktatörlüğe gitmekle suçlayan bu muhalefet liderlerinin çelişkisi, bir yandan liberalist ve demokrasiden yana olduklarını savunurken, öte yandan Cumhuriyet'e karşı olmaları ve padişahlık ve hilafetten yana tutum takınmalarıydı. Kendilerini harekete geçiren etken gerçekten de düşün ve ilke ayrılığı mıydı, yoksa en azından bazıları için geçerli olarak kıskançlık, çekememezlikler ve iktidarın paylaşılması kavgası mıydı? Nedenleri ne olursa olsun, yeni parti, daha baştan Mustafa Kemal'in tasarladığı devrimci atılımları yavaşlatacak, zorlaştıracak bir engel durumunda ortaya çıkmıştı. İstanbul basını var gücüyle *"Liberal demokrasi ve ademi merkeziyetçi yönetim savunuculuğu yaparak yeni partiyi destekliyordu."*[30] Hele parti programındaki *"dini geleneklere bağlılık"* ilkesi,[31] devrimcilerle gerici ve tutucular arasındaki asıl çatışmada, devrimcilere karşı olarak sömürülmeye çok elverişli idi.

Bu koşullarda Mustafa Kemal'in tepkisi sert ve hızlı oldu. Birgün sonra Halk Fırkası'na 'Cumhuriyet Halk Fırkası' adı verildi. Mustafa Kemal partinin başkanı olarak sert konuşmalar yapmaya başladı: *"Dünyada en hakiki mürşit bilimdir, fendir. Bunun dışında mürşit (yol gösterici, kılavuz) aramak aymazlıktır, bilgisizliktir, sığınmacılıktır."*[32]

Gazi'ye göre, *"Dinsel gericilik bir karşı devrim tehlikesi yaratıyordu."*[33]

20.11.1924'de Terakkiperver Parti'ye karşı sıkıyönetim isteyen İsmet Paşa, isteğinin geri çevrilmesi üzerine istifa ediyor ve Fethi Bey'in (Okyar) 3.5 ay sürecek olan başbakanlığı başlıyordu.

Siyasal ortam alabildiğine gerginleşmişti.

İsmail Hakkı Konya'da olduğu gibi, burada da kendini önce işine verip, okulda istediği çalışma ortamını yaratmaya koyuldu. Adana'daki öğretmenliği onbir ay sürecekti.

Anadolu'nun önemli kentlerinden, Çukurova'nın merkezi konumundaki Adana da savaşın etkisiyle yoksul ve cansızdı. Yüzyılın başında 20-30 bin olan nüfusu belki daha da azalmıştı. 1909'da açılmış olan öğretmen okulunda 1912/13 ders yılındaki 10 öğretmen ve 108 öğrenci durumundaki[34] değişikliğin ne yönde olduğunu bilmiyoruz. Okul diğer taşra öğretmen okullarına benziyor olmalı.

Öğretmen İsmail Hakkı burada da bir resim-elişi dersliği kurmak, ders dışı gezilere, spora, çevre incelemelerine önem vermekle işe başladı. Öğrenciler onu kendilerini kır ve çevre gezilerine götüren, onlarla birlikte bir çeşme başında oturarak yemek yiyen, birlikte getirdikleri elmaları, portakalları çakısı ile soyarak onlara dağıtan, izcileri Ankara'ya Cumhuriyet Bayramı törenlerine götürüp getiren bir öğretmen olarak anımsayacaklardı.[35]

---

29 S. N.Özerdim, Atatürk Devrimleri Kronolojisi, s.66.
30 Mete Tuncay, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, s.106-107.
31 Sabahattin Selek, Anadolu İhtilali, cilt 2, s.349.
32 Mustafa Kemal'in 22.11.1924'de öğretmenlerle konuşması, S. N. Özerdim, Atatürk Devrimleri Kronolojisi, s.67.
33 Mete Tuncay, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, s.105.
34 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, cilt 2, s.197.
35 Hüsnü Cırıtlı (Adana Öğretmen Okulu çıkışlı)'nın 23.6.1994 günü Ankara'da Eğit-Der Genel Merkezi'ndeki konuşmasından.

11.2.1925'de doğuda Şeyh Sait ayaklanması başladı. Ayaklananlar dinin elden gittiğini, şeriat istediklerini açıklıyorlardı. Bunun ardında bağnazlık kadar, Musul sorunu nedeniyle İngiliz kışkırtmaları da vardı. Ayaklanmanın hızla yayılması İsmet Paşa'nın 3.3.1925'de yeniden başbakanlığa getirilmesi, Takriri Sükun Yasası'nın çıkartılması ve İstiklal Mahkemeleri'nin yeniden kurulması ile sonuçlanacak, bu arada İstanbul basını da baskı altına alınacaktı.

Ayaklanma üç ayda bastırılabildi. 14.5.1925'de Doğu İstiklal Mahkemesi ayaklananları yargılamaya başladı. 26.6.1925'de başta Şeyh Sait olmak üzere 46 kişi Diyarbakır'da asılacaklardı. Bu arada, İstanbul gazetelerinin önde gelen bazı yazarları da Mahkeme'ye getirilmişler ama hüküm giymeden gözdağı verilerek salıverilmişlerdi.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 5.6.1925'de kapatıldı.[36] Cumhuriyet döneminin ilk çok partili rejim girişimi ancak 6.5 ay sürebilmişti.

1925 yılı Mart ayı başında İsmail Hakkı, Bakanlıktan beklemediği bir emir aldı. İncelemeler yapmak üzere Avrupa'ya gönderiliyordu! Bakan Vasıf (Çınar) ve 20.11.1924'de müsteşar olarak atanmış olan[37] Nafi Atuf (Kansu) bir an önce Cumhuriyet'e bağlı, ilerici bir kadro oluşturma çabasındaydılar. Aslında, daha İttihat Terakki iktidarı döneminden beri eğitim yöneticileri meslektaşlarını tanımaya, değerlendirmeye, onların yetişmelerine yardımcı olmaya önem veriyorlardı, yetişmiş eleman açığını kapatmaya çalışıyorlardı. Bu amaçla dış ülkelere öğretmenlerin yollanmaları sık başvurulan bir yöntemdi.

İstanbul'dan denizyolu ile yolculuğa başlayan İsmail Hakkı 14.3.1925'de Napoli'ye çıktı.[38] Kendisine verilen görev iki aylık bir süre içerisinde Almanya, Fransa ve İngiltere'deki mesleki eğitim kurumlarını incelemekti. Bu incelemelerden sonra da Leipzig'de bir aylık bir iş eğitimi seminerine katılacaktı.

İngiltere'de başta W. Baker Endüstri Meslek Okulu ve Londra'da Meslek Uzmanlık Okulu olmak üzere ilgili okul ve kurumları gördü, ilgililerle konuştu. Almanya'daki incelemeleri daha ayrıntılı olacaktı. Burada birçok meslek okuluna gitti. Bunlar arasında kızlar, çıraklar, ustalar için açılmış meslek okulları, tatil günleri ve gece meslek okulları vardı.

Almanya'da daha önce de ilgilenmiş olduğu deney okulları ve kır eğitim yurtlarını yakından tanıma olanağı buldu. Bavyera'da Ammer Gölü yakınındaki küçük Schondorf Köyü'nde, 30 hektarlık bir arazide kurulmuş kır eğitim yurdu özellikle ilgisini çekti. Yurdun müdürü Dr. Resinger büyük bir kitaplığa benzeyen çalışma odasında ona okul konusunda geniş bilgi verdi. Burada öğretmen, öğrencinin üstü değil, yardımcısıydı. Öğrenciler baskı altında değillerdi. Okul yönetimi dinsizliğe karşı idi ama, din konusunda öğrenciler tümüyle özgür bırakılmışlardı; istedikleri mezhebi benimseyebiliyorlardı. Siyasal inançlarına da karışılmıyordu; siyasal yaşamı tarafsızlıkla incelemeleri söyleniyordu.

İşliklerde ciltçilik, marangozluk, modelaj, çömlekçilik, bahçecilik başlıca çalışma alanlarıydı. Her iki haftada bir okulun kendi gereksinimi olan bir iş yapılıyordu; sandalları onarma, resim sehbası yapma gibi. Yaz aylarında yakındaki gölde yüzme ve kürek

36 S.N. Özerdim, Atatürk Devrimleri Kronolojisi, s.68.
37 Ailesinden alınan biyografisi.
38 A-123/6 Hakkı Tonguç'un pasaport kayıtlarından

sporları yapıyorlar, kışın kayak kayıyorlardı. Yurt, öğrencilerin güzel sanatları sevmelerini sağlamaya da çalışıyordu.

İsmail Hakkı Kır Eğitim Yurdu'nun kurucusu, kitaplardan adını bildiği Lietz hakkında bir kez de onunla çalışmış olan Resinger'den bilgi almak istedi: *"Tüm Alman ilkokullarının birer kır eğitim yurdu olması onun en büyük ülküsüydü. Ama okulda çıkan iki yangın ve arkadaşları ile arasında çıkan düşün ayrılıkları nedeniyle uygulamalarını yaygınlaştıramadı"* diye onu yanıtlayacak olan Müdür, Lietz'le yaptığı iş içindeki çalışmalardan örnekler anlattı. Ve zihinsel eğitim veren geleneksel Alman okulları üzerindeki kanısını söyledi: *"Buralardan yetişenler... ulusu sömürürler, toplum yaşamını bozarlar... Bu okullar karaktersiz adamlar yetiştirirler ve onları zeka silahı ile güçlendirirler. Bunlar başkalarını kendilerine hizmetçi yapmak isterler. Bugünkü resmi okullar, okul değil, avukat, doktor v.b. gibileri yetiştiren fabrikalardır. Oysa ki, canlı bir ortaklaşa çalışma yaşamı, yetişeceklere şekil verir... Çocuklar bu yurtlarda yardımlaşma, işbölümü ve işbirliği içinde... kent okullarının yapay ortamından uzak kalacaklardır. Kırlarda kurulacak yurtlar, güçlü bir eğitimcinin elinde en doğal eğitim ortamıdır... Öğrencilerle yanyana olabilen öğretmenler yurtlarda çalışabilirler..."*[39, 40]

Kır eğitim yurtları ilk kez İngiltere'de Yeni Okul (New School) adıyla açılmıştı. 1898'den sonra ise eğitimci H. Lietz bunun bir benzerini Almanya'da kurmuştu. Batılı eğitmenlerin çok önem verdikleri bir deneydi bu. Doğanın olanaklarından ve güzelliklerinden yararlanılabilecek yörelerde kurulmuş bu okullar yatılıydı. Önce paralı iken 1. Dünya Savaşı'ndan sonra öksüz çocuklar için de böyle okullar açılmıştı. İlk ve ortaöğretim düzeyinde öğrenim yapılan bu okullarda tarım ve işlik çalışmalarına, beden eğitimine özel bir önem veriliyordu. Öğrenciler kümelere bölünerek her kümenin bir yönetici öğretmeni oluyor, küme onunla birlikte evi andıran bir yapıda, aile çevresine yakın bir ortamda kalıyorlardı. Okulu, özgür seçimle öğrencilerin aralarından seçtikleri öğrenciler yönetiyordu. *"Bu yeniliklerin resmi okullara yayılmasında bu özel kır okulları önemli rol oynamışlardı."*[41] Lietz tarafından açılan deney okulu da bu kır okullarından biriydi.

Tonguç, kır okullarının kurucusu sayılan Lietz'in yaşamına, amaçlarına özel bir ilgi duyuyordu. Bir köylü çocuğu olan H. Lietz (1868-1919) aslında teoloji öğrenimi görmüştü. (Yaz.Notu: Eğitim reformcularının birçoğunun eğitbilim dışındaki dal ve mesleklerde öğrenim görmüş olmaları ilginç bir durumdur.) Lietz bir süre, İngiltere'de kurulmuş olan deney okullarında çalıştıktan sonra ilk Kır Eğitim Yurdu'nu (Landeserziehungsheim) açmıştı. O, *"Yeni Almanya için yeni insan tipini yaratmayı"* amaçlıyordu. *"Çok bilen, bilgin tipindeki teorisyenler özlediğimiz insan tipine örnek olamazlar. Sürekli olarak doğayı inceleyen, araştırmalar yapan, etkin durumda olan, iş başaran insanlar olmak istiyoruz... Resmi okullar karakteri çürük, ...başkalarına yararlı olacak yerde onları kendilerine uşak yapmak isteyen, kişiliksiz memur yetiştiren okullardır... Her yurt kendine özgü bir iş yaşamı, köy çevresi yaratacak, ...çocuklar böyle bir yaşama etkin olarak katılacaklardır... Tarla, çayır, orman, su, bahçe, hayvan, yetkili bir eğitmenin elinde en doğal eğitim etmenleridir... Dülgerlik, duvarcılık, saraçlık, terzilik, cilt-*

---

39 İsmail Hakkı, Avrupa Meslek Mekteplerine Dair, (Bakanlığa verilmiş inceleme gezisi raporu özeti), Maarif Vekaleti Mecmuası, sayı 5, 1925, s.46. (Ve Ferit Oğuz Bayır, Köyün Gücü, s.111-117).
40 İsmail Hakkı-Reşat Şemsettin, Almanya Maarifi, s.204-213).
41 Öğretmen Ansiklopedisi ve Pedagoji Sözlüğü, "Kır Eğitim Yurdu" maddesi, s.263-264.

çilik, demircilik çalışmaları, tarım işleri çocukların birer üretici vatandaş olmalarını sağlayacaktır..." Lietz'e göre "*... Almanya'nın yönetimi ulustan güç alan ve onun karakterine uyarak yetişmiş olan, sosyal düşünebilen ve hareket eden yavrularının eline geçmeli*"ydi. Tonguç'un ileride yapacağı değerlendirme şöyle olacaktı: "*...Lietz, tüm yurttaşlarının gereksinmelerine uygun, ulusal karakterde bir tek okul sistemi kurmaya ve buna göre okul örgütlenmesinde değişiklik yapmaya çalışmış; öğretimi eğitimin bir parçası ve görevi saymış, kurduğu kır eğitim yurtları ile eğitime yepyeni bir çığır açmıştır...*"[42]

Bu inceleme gezisinde İsmail Hakkı'nın ikinci önemli ilgi konusu deney okulları idi. "*Deney okulları eğitim ve öğretim alanlarında planlı bir şekilde yeni yollar araştırarak bunları izleyen, bulunmuş olan eğitim amaçlarını gerçekleştirmek için yeni eğitim şekillerini uygulayan ya da tümüyle yeni eğitim amaçları saptayarak bunları gerçekleştirmeye uğraşan okullardı. ... Haag, Leipzig, Yasnaya Polyana d.o. gibi.*"[43]

Türkiye'de deney okulları açılmasını Dewey de raporunda salık vermişti. Tonguç, daha sonra, 1947'de "*bugün bile açamadığımız, hatta sempati ile karşılayamadığımız deney okulları*"sözleriyle bunların kurulamamış olmasından yakınacaktı.[44] Oysa ki, daha 1866'da Fransa'da, Roches adlı bir köyün yanındaki çiftlikte bir deney okulu (L'Ecole des Roches) açan E.de Molaine burada "*eğitim ve öğretim alanlarında yeni esaslar, ilkeler ve yöntemler araştırıyordu!*"[45] 1909'da Leipzig'de kentin değişik yörelerindeki ilkokullarda 23 sınıfın deney sınıfı olarak çalışmasına resmen izin verilmişti. "*Deney sınıflarının örnek çalışmaları sayesinde Leipzig okulları iş eğitimini uygulayan okullar durumuna gelmişler, bu bakımdan tüm dünyanın dikkatini çekmişlerdir. Onun için son 25 yıl içinde bu kent, eğitimle ilgililer tarafından en çok ziyaret edilen bir merkez durumuna gelmiş, ileri eğitim ve öğretime çığır açmış, bu alanda dünya eğiticilerine yeni yollar göstermiştir...*"[46]

İsmail Hakkı Leipzig'e gitmeden önce Münih'de Kerschensteiner'i evinde ziyaret etme olanağını buldu. "*...Kerschensteiner'i 1925 yılı ilkbaharında Münih'in en güzel semtindeki evinde ziyaret etmiştim. Onu, Dünya Savaşı'ndan en kötü koşulları kabul ederek çıkan Almanya'nın şanssızlığına ve alınyazına ağlarken görmüştüm.*"[47]

Kerschensteiner o tarihte 71 yaşındaydı. Türkiye Cumhuriyeti onu 1925 yılında uzmanlığından yararlanmak için Türkiye'ye çağırmıştı. "*Kendisi gelemeyeceği için Prof. Kühne'yi salık verdi.*"[48] Görüşmede bu konu da konuşulmuş olabilir.

İsmail Hakkı, Leipzig'de deney okulu olarak 54. Okulu gezdi. İlgililer burada geleneksel okulun bir öğrenme, bilgi okulu olduğunu, belleğe dayandığını ve bu ortaçağ kurumunun değişmesi gerektiğini söylediler. "*Biz bilmeyi yapmaya çevireceğiz, çocuğu yaşamdan uzak bir çevrede değil..., çalışma ortamında eğiteceğiz...*"

Leipzig'e gelişinin bir başka amacı da buradaki iş eğitimi seminerine katılmaktı. O yıllarda Leipzig kültür, sanat ve endüstrileşme bakımlarından Almanya'nın en önemli

---

42 A.g.e. "Lietz, Herm." maddesi, s.286-288.
43 A.g.e. "Deney Okulu" maddesi, s.98-99.
44 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.299.
45 Öğretmen Ansiklopedisi ve Pedagoji Sözlüğü, "Roches Köyü Deney Okulu" maddesi, s.431-433.
46 A.g.e. "Leipzig Deney Okulları" maddesi, s.285-286.
47 İ. Hakkı, Kerschensteiner, Terbiye Mecmuası, sayı 17, Eylül 1929, s.23.
48 İ. Hakkı Tonguç, İlköğretim Kavramı, s.229.

merkezlerinden biriydi. Basın ve yayıncılık konularında da önde geliyordu. Endüstrileşen Almanya'da sanat eğitimi konusu birçok araştırma ve incelemelere, arayışlara konu olmuştu. Sonuçta canlı, yenilikçi bir sanat eğitimi hareketi doğmuştu. Yeni toplum, gelişmesine uygun bir sanat eğitimi almış bireyleri gerektiriyordu. Bu hareketlerin içerisinde en önde geleni Bauhaus Ekolü idi. Bu ekole göre *"Tüm sanatlar bir çatı altında toplanıyordu. Resim, grafik, heykel, seramik, tekstil, vitray, ahşap ve metal üç boyutlu objelerin yapımı ve diğer çalışmalarla mimari ve iç mimari bir bütünlük içindeydi. Aynı zamanda bu okul, endüstriye geçişte ürünlerin biçim yozlaşmasını da önlüyordu. Sanatı, zanaatı ve endüstriyi etkisi altına almıştı. Yalnız sanatçı olacaklar için değil, tüm halkın sanat eğitiminden geçmesi gerektiğine inanıyorlardı. Bunun için, ilk ve orta öğretimde sanat eğitimi önemli bir yer alıyordu... Tonguç... Almanya'da incelemeler yaparken Bauhaus Ekolü'nü tanımıştı..."*[49]

Bu akımın kurucusu W. Gropius 1919-1928 yılları arasında, Tonguç Leipzig'deki seminere geldiğinde, resmi Bauhaus kuruluşunun yöneticisi idi.[50]

İsmail Hakkı, Leipzig'de öğretmen okulunda 8.6.1925-4.7.1925 arasındaki İş Eğitimi Semineri'ne katıldı.[51] Çok da uzun sayılamayacak bu inceleme gezisinde gördükleriyle, bunun sonunda Leipzig'de katıldığı seminer birbirlerini tamamlamış, kısa bir sürede belli bir amaca yönelik olarak yararlanacağı, yetişmesinde önemli bir rol oynayan çok verimli bir çalışma yapmıştı. Dönüşü Romanya üzerinden olacaktı. Bundan yararlanarak ailesini görmek üzere Silistre'ye uğradı. Uzun bir ayrılıktan sonra onları, köyünü, okuduğu kenti, Tuna'yı, çocukluğunun geçtiği toprakları bir kez daha görecekti. Ve son görüşü olacaktı bu, bir ikinci olanak çıkmayacaktı.

Dobruca "gavur toprağı" idi artık. Umutlar tükenmiş, Osmanlı'nın geri gelmesini bekleyen kimseler de kalmamıştı. Birçok aile, bazı komşuları Türkiye'ye göçmüşlerdi. Göç daha sonraki yıllarda giderek hızlanacaktı.

10.8.1925'de kardeşlerinden ikisiyle Silistre'de çektirdiği bir fotoğrafta kendisi oturmuş, oldukça iyi giyimli, kravatlı, zayıf, hafif bıyıklı, saçları biraz da "Almanvari" kısa kesilmiş. Daha önceki resimlerine göre daha batılı bir görünümü var. Kardeşleri arkasında ayaktalar. 18-20 yaşlarında gözüken, ince uzun yapılı Beytullah ve 13-14 yaşlarında mintanlı bir çocuk: Zekeriya. Bundan 2 yıl sonra Romanya'da askere alınan Beytullah'ın askerde hastalanarak öldüğü haberi gelecekti. Ondan geriye 1927'de askerde iken çektirip gönderdiği bir fotoğraf kalacaktı. Zekeriya ise 1928'de Türkiye'de, Edirne Öğretmen Okulu'nda öğrenime başlayacak, daha sonra Gazi Eğitim Enstitüsü'nü bitirecekti.

İsmail Hakkı 11.8.1925'de Köstence'den gemiyle İstanbul'a hareket etti.[52]

Avrupa yolculuğuna çıktığı günlerde yeniden başbakan olan İsmet Paşa'nın Muallimler Birliği 4. Kongresi üyelerinin kendisini ziyaretlerinde yaptığı uzun konuşmayı yurda dönünce öğrenecek ve bu konuşmanın bazı bölümlerini dikkatle okuyacaktı: Başbakan Muallim Birlikleri'nin yalnız öğretmenler için değil, hükümet için de çok önemli, yararlı ve aydınlatıcı olduğunu, ülkeyi bilmeye, vatanı tanımaya hizmet ettiklerini an-

49 Hidayet Telli, Türk Eğitim Derneği'nin 25.10.1995'deki İ. Hakkı Tonguç'u Anma Toplantısı'ndaki konuşma metni.
50 Brockhaus, "Gropius, Walter" Maddesi, cilt 2, s.291, Leipzig 1933.
51 A-123/6 ve A-123/5 Oradan alınmış belge ve Hakkı Tonguç'un resmi sicil özeti.
52. A- 123/6 Hakkı Tonguç'un pasaport kayıtları

latarak sözlerine başlıyor, "*Öğretmenlerin bu Ulus'u, kültürüyle, toplumsal yaşamı ile, tüm bilim ve fenniyle en yüksek uygarlık düzeyine çıkaracak işçiler olduklarını*" söylüyor, "*bu görevin çok onurlu, ama çok ağır olduğunu*" ekliyordu. Sonra bazılarınca yanlış yorumlanan Öğretim Birliği Yasası'nın savunmasını yapıyor, bundan başka bir çözüm olamayacağını, "*uygarlığa eren ulusların hep bu yoldan giderek uygarlık düzeyine eriştiklerini... bunun dinsizlikle ilgisi olmadığını, tutulan yoldan din adına kaygı duyanların, müslümanlığın en temiz, en gerçek ve en saf şeklinin bizde gerçekleştiğini göreceklerini*" belirtiyordu. Ona göre "*bugünkü kuşak onbeş yirmi yıl sürekli bir azim ve çaba ile yüksek amaca yaşamını vakfederse bu Ulus yükselecek*"ti. "*Bu büyük olanak Türk Ulusu'nun eline bir daha geçmez...*" Sonra İsmet Paşa ulusal eğitimden ne anladığını anlatıyordu: "*Vereceğimiz eğitim dinsel değil, ulusal olmalıdır. Bu ulus henüz istediğimiz tek parça ulus görünümünde değildir. Eğer bu kuşak, bilinçle, bilimin ve yaşamın rehberliği ile ... tüm yaşamını vakfederek çalışırsa... Türk Ulusu kültür, düşün ve toplumsal (yönlerden) tam ve olgun bir ulus olabilir...*" Sonra "*... çuvallara bürünerek kulübeler içinde yaşamak! Bu yaşam değildir. Yaşamayı yükseltmek hepimizin ve hepimizin en büyük görevidir. Ulus boş inançlar elinde inliyor*", diyerek ekonomi konusundaki görüşlerini açıklıyordu: "*Ulusal Hükümet'in ana politikası kendine ekonomiyi eksen yapmaktır... Geçmiş tüm hükümetlerden, yönetimlerden asıl bu noktada ayrılıyoruz.*" diyor, ama "*Bu konuda tüm önlemleri de bulmuş olmadıklarını ... geçmişin uzun aymazlığı sonucu ekonomiye karşı yatkınlıklarının bulunmadığının bilincinde olduklarını*" ekliyordu. Mesleki eğitime değinen Başbakan, "*Bu konuda tartışmalar yapılıyor, demek ki söz aşamasındayız... tartışma süresi bitmemiş demektir, Kongre bu konuda tartışır, bizi aydınlatacak olursa şükran duyarız*" diyor ve son olarak doğu bölgesine sözü getiriyordu: "*Vatan'ın bir yanı ilkçağ yaşamı sürer, diğer yanı sözüm ona uygarlaşmış yaşarsa, gelişmiş bölüme düşen görev elbette bir atılım ile oraları da kendi düzeyine yetiştirmeye çalışmaktadır*" diyerek sözlerine son veriyordu.[53]

Konuşma neredeyse Meşrutiyet Dönemi'nden beri eğitime verilen önemin ve bağlanan umutların artarak sürdüğünü ve yeni Cumhuriyet Yönetimi'nin konuyu önemle ele alacağını bir kez daha göstermesi açısından önemliydi. Güncel gelişmeler bakımından da dikkati çeken iki özelliği vardı. Eğitim-ekonomi ilişkisi bakımından ekonomideki bilgi eksikliği nedeniyle bir politika üretilemediği açıklanıyordu. İkincisi, meslek öğretiminde de ne yapılacağı belirsizdi. Şüphesiz ki, bu açıklamaların yapılacağı günlerde İ. Hakkı'nın meslek eğitimi kurumlarını incelemek üzere dış ülkelere gönderilmesi ve bir iş eğitimi seminerine katılmasının sağlanması bu alandaki çözüm arayışlarıyla ilgiliydi. İlginç olan, yalnızca bir öğretmen okulu öğretmeni olduğu halde bu iş için kendisinin seçilmiş olmasıydı. Bakanlık yönetiminin öğretmenler arasından yetenekli gördüklerini yetiştirip eleman kazanma politikasının başta gelen yapıcısı Müsteşar Nafi Atuf idi. Onun başka öğretmenler için de bu desteği verdiğini bazı anılardan öğreniyoruz. Örneğin, İzmit'de öğretmenlik yapmakta olan, geleceğin köy enstitüsü yöneticilerinden Süleyman Edip (Balkır) da Müsteşarlıktan önce Orta Öğretim Genel Müdürü olan Nafi Atuf'un kendisi için böyle bir tasarısı olduğunu öğrenecekti.[54] Bayır'a göre, eğer Nafi Atuf o zaman Tonguç'un yolunu açmasaydı, geleceğin İlköğretim Genel Müdürü Ton-

53. İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s. 309-317

54. S. Edip Balkır, Eski Bir Öğretmenin Anıları, s. 102, 105

güç olamazdı.[55] Ayrıca, onun mesleki öğrenim konusunda yetiştirilmesi düşünülmüştü. İleride meslek öğretimi alanında Rüştü Uzel görevlendirilmeseydi, belki de o bu alanda çalıştırılacaktı.[56]

İsmail Hakkı'nın yurda döndükten sonra incelemeleri konusunda verdiği, yayınlanmış raporunda incelemeler anlatıldıktan sonra şu görüşlere yer veriliyordu:[57]

Zamanımızda işbölümü ve meslek yaşamındaki değişikliklerin önemle izlenmesi gerekiyordu. Ancak, *"Günlük ekmeklerini çıkarmakla uğraşan ana baba, çocuklarının eğitimini başaramayacak durumdadırlar. Ulus çoğunluğunu oluşturacak bu geleceğin vatandaşlarının eğitimi, üretici duruma getirilmeleri hükümetlerin önemli görevleri arasına girmiştir. Bu da mesleki öğretime önem vermeyi gerektirir... Çağdaş bir devlet ekonomik yaşamın iş cephesini üstlenmiş vatandaşların eğitimini, hukukunu çağdaş bir örgütlenmeyle sağlamadığı sürece, bu vatandaşlar yaşamlarını hazır yiyicilere satmak, en insanlık dışı koşullarda, kendileriyle birlikte sömürücü birçok insanı da beslemek zorunda kalıyorlar..."*

Rapor, *"Güney Almanya'da mesleki öğretim reformu ünlü eğitimci Kerschensteiner'in olağanüstü çalışmalarının sonucudur."* sözleriyle son buluyordu.

Bu raporun tutucu eğitimcilerle Osmanlılıktan sıyrılamamış bazı Bakanlık yöneticilerini rahatsız ettiğini söylemek herhalde yanlış olmaz. Onlara göre, nasılsa böyle bir inceleme gezisi olanağı verilmiş bir resim öğretmeni eğitim ve öğretim dersleri vermeye kalkıyor, bir de eğitim ile toplumsal eşitsizlikler ve sömürü düzeni arasındaki ilişkileri kurcalamak gibi *"tehlikeli ve eğitbilim dışı alanlara"* giriyordu. Bu İsmail Hakkı adının yanına şimdiden bir soru işareti koymakta yarar vardı!

Raporun bakanlığa verildiği 1925 yılı ortalarından 1926 yılı Mart ayına kadar raporun Maarif Vekaleti Mecmuası'nda yayımlanması dışında, raporda öne sürülen düşün ve öneriler konusunda önemli bir gelişme olmadı. Suskunluk 9 ay sürdü. Bakanlıkta değişik yönlerde görüş ve akımlar olsa gerekti. *"Bakanlık merkez örgütünde çalışanlar, su başlarını tutmuş, klikler halinde siperlenmişlerdi. Hakkı Tonguç bu kliklerin hiçbirisinden değildi."*[58] Olumlu gelişmeler için Mustafa Necati'nin bakan olması gerekecekti. Ama bu arada İsmail Hakkı Avrupa'dan dönüşünde, 1.9.1925'de yeniden Ankara Erkek Öğretmen Okulu Resim-Elişi ve Beden Eğitimi Öğretmenliği'ne atanmıştı. Adana'dan geri geliyordu.[59]

İşe başlar başlamaz kurmaya çalıştığı Elişleri İşliği'nin araç gereçlerini satın almak için İstanbul'a gitti. Orada eski okul arkadaşlarıyla da buluştu. Bunlardan birisi de Mithat (Artun) idi (ileride Ankara Yapı Usta Okulu Müdürü). Akşamları birlikte oluyorlardı. Artun bir ara onun sigara paketi arkasına kendisi için yapmayı tasarladığı ev krokileri çizdiğini anımsıyor. En ucuz modeli bulmaya çalışıyorlardı.[60] İsmail Hakkı yapı işlerinden hoşlanırdı; aslında mimar olmak istediğini, ama maddi durumu buna olanak vermediği için bu mesleğe giremediğini yakınlarına anlatırdı.

---

55. Ferit Oğuz Bayır, Köyün Gücü, s. 111
56. A.g.e. s. 117-118
57. İ. Hakkı, Avrupa Meslek Mekteplerine Dair, Maarif Vekaleti Mecmuası, sayı 5, Kasım 1925, s. 12-14 ve: Avrupa Tecrübe Mektepleri, Maarif Vekaleti Mecmuası, sayı 6, Mart 1926, s. 13-37
58 Ferit O. Bayır, Köyün Gücü, s.118.
59 A-123/5 Hakkı Tonguç'un resmi sicil özeti.
60 Mithat Artun'dan H. Tonguç'a 1.7.1930 günlü mektup.

Ankara'daki öğretmenliği sırasında yakın bir arkadaşlığın temelini oluşturacak bir de denetim geçirdi. 1.9.1925-1.3.1926 arasında bakanlık müfettişliği görevinde bulunan Cevat Dursunoğlu,[61] Ankara Öğretmen Okulu'nda denetim amacıyla elişi işliğine girdiği zaman, iş giysisi ile öğrencilerle kitap ciltleme çalışması yapan bir öğretmenle karşılaştı. Bu çalışmayı ne amaçla yaptırdığını soran müfettişe, İsmail Hakkı tok, biraz da sert bir sesle yanıt verdi. Dursunoğlu *"Bu da sorulur mu?"* gibilerden bir tavır sezmişti bu yanıtta. Ama öğretmenin çalışma şekli de çok ilgisini çekmişti. Onu unutmayacaktı. İleride yakın dost olacaklar, Dursunoğlu ilköğretime bir genel müdür aranırken, onu Bakan Saffet Arıkan'a salık vereceklerden biri olacaktı.[62]

O yıl Mustafa Kemal'in çabaları ile, buna gerici ve tutucuların direnmelerinin birçok örnekleri yaşandı.

24-25 Ağustos'ta Cumhurbaşkanı ilk kez İnebolu'da uygar giysi konusunu ortaya attı. Uygar bir kılığı kabul zorunluluğuna değiniyor, *"Türkiye Cumhuriyeti'nin şeyhler, dervişler, sapıklar ülkesi olamayacağını, en doğru, en gerçek tarikatın 'uygarlık tarikatı' olduğunu,"* söylüyordu. Şapka kullanılmasını zorunlu kılan Yasa, 25 Ekim'de çıkartılacaktı. Ankara'ya dönüşünde Gazi'yi karşılamaya gelenlerin acele ile sağladıkları, başlarına yakıştıramadıkları şapkalarıyla oluşan kalabalık görülecek şeydi!

30.11.1925'de tekke, zaviye ve türbeler kapatılıyor, tarikatlar yasaklanıyor, 8.12'de Eğitim Bakanlığı Anayasa'nın 88. Maddesi'ne dayanarak ırk ayrımını yasaklıyor, 26.12'de uluslararası takvim ve saat kullanımı kabul ediliyordu.

Ama öte yandan, bir imamın Türkçe namaz girişimi Diyanet İşleri Başkanı'nın karşı çıkması üzerine durduruluyor,[63] Eğitim Bakanlığı'nca düzenlenen bir Müfettişler Kongresi'nde eğitim ve öğretim çıkmazına bir çözüm olarak, imam hatip okullarından yararlanılması öne sürülebiliyordu.[64]

Kısacası, çelişkili günlerdi.

Kerschensteiner'in yerine salık verdiği Prof. Kühne, 1925 yılı sonuna doğru geldi.

Tonguç ileride onun önerilerinin de Cumhuriyet eğitimi için yararlı olduğunu yazacaktı.[65]

22.11.1925'de H. Suphi'nin yerine Eğitim Bakanı olan Şükrü (Saracoğlu) zamanında köy eğitimi TBMM'de uzun ve tartışmalı bir oturumun konusu oldu. Bakan, zorunlu ilköğretim çağındaki 1 milyon 300 bin çocuktan yalnız 300 bininin okula gidebildiğini, bugünkü hızla ancak 64 yıl sonra yeterli sayıda öğretmenin yetişmiş olacağını ve ilköğretimi bir an önce çözmek istiyorsak *"başka tipde bir okul, yani 'köy okulu' adıyla çok az zaman isteyen ve çok az para ile ortaya çıkarılması olanağı bulunan bir tip okul yapmak zorunda olduğumuzu,"* söylüyor ve bunun köy yaşamına uyabilecek öğretmenler gerektirdiğini belirterek, bu amaçla darüleytamlar (öksüz yurtları) ile imam-hatip okullarının bir bölümünü bu yöne çevirmeyi düşündüğünü, bu arada *"köylüye en iyi yararlı olacak öğretmeni yetiştireceğini, yani tarım derslerini de öğreteceğini"* anlatıyordu. Bundan sonra gereken paranın nasıl bulunacağı tartışmasına geçildi.

---

61 29.10.1995'de TRT-2'de Cumhuriyet'e Kanat Gerenler Programı: Cevat Dursunoğlu
62 Mehmet Özgüçlü'den C. Dursunoğlu'nun sözlü anısı
63 Mete Tuncay, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması, s.158.
64 Ferit O. Bayır, Köyün Gücü, s.48-49.
65 İ. Hakkı Tonguç, İlköğretim Kavramı, s.230.

Bakan, son olarak *"kendisine çok iyi bir düşünce veren bir köylü"*den söz açarak şu sözlerle konuşmasını bitirdi: *"Köylü dedi ki 'sen eğer eğitimi köylere sokmak istiyorsan kasabanın kenarına birer baraka yaptır, arpa, fasulya topla ve her köyden beş altı çocuğu zorla getir. Orada köyde yediğini içtiğini yedir, içir, öğretim yap' dedi..."*[66]

1925 yılı sonuna gelindiğinde, Ankara Hükümeti'nin kurulmasından beri geçen sürede işbaşına gelmiş eğitim bakanlarının dönemlerinde, İsmail Safa ve Vasıf gibi gerçekten ciddi atılımlar yapmayı isteyenler de içlerinde olmak üzere, tüm çabalara karşın sorunlar çözümlenememişti. Diğerlerinin ise Mustafa Kemal'in düşünlerini ve amaçlarını anlayıp benimsediklerini söylemek zordu. Örneğin Hamdullah Suphi, ikinci bakanlığında (1925) *"Güncel ve yaşamsal sorunları ön plana alacağı yerde müze ve hars işleriyle, imam-hatip okullarını düzeltmekle uğraşıyor... hele köyde eğitim sorunu üzerinde hiç durulmuyor ya da bu sorunun çözümü olarak rejimin ana ilkelerine uymayacak öneriler ileri sürülüyordu... Eğitim Bakanlığı'nı ilgilendiren eğitim ve öğretim işlerini hızla düzenleyecek bir bakanın işbaşına gelmesi gerekiyordu. Türkiye Muallimler Birliği Başkanı Mustafa Necati, 20 Aralık 1925'de bu göreve geldi..."*[67]

66 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.317-323.
67 A.g.e. s.324.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Cumhuriyet Eğitiminin Birinci Altın Dönemi (1926-1928)

Başkent Ankara 1926 yılının ilk günlerine ilk kez kadınlı erkekli verilen Türk Ocağı'ndaki Tayyare Balosu'nun dedikodularıyla girdi.[1]

Çözümü yeni devlet için yaşamsal sayılan ve büyük umutların bağlandığı eğitim sorunlarının üstesinden gelecek bakan bulunmuştu. Mustafa Necati örgütteki ve bakanlıktaki hiziplerin, kıskançlıkların etkisinde kalmadan, bunları baskı altında tutarak, nitelikli bir yönetici kadrosu kurmaya çalışan Müsteşar Nafi Atuf'u tüm gücüyle desteklemeye başladı. Eğer o dönemde ve daha sonraki yıllarda eğitim alanında birşeyler yapılabilmişse, bunu M. Necati ve Nafi Atuf'un oluşturduğu kadroların başardığı bir gerçektir.

9.2.1926 günkü gazetelerde yer alan Bakanın demeci,[2] eğitimin her konusunda beklenti içindeki genç öğretmenler arasında olumlu bir etki yaptı. bakanın daha ilk günlerinde sorunları, diğer yöneticilerle birlikte derinlemesine ve özenle incelediği izlenimi alınıyordu. Bakanlık ciddi olarak harekete geçiyor muydu? Umutlar artmıştı.

Bakanlık merkez örgütünde yeni bir kadrolaşmaya gidilirken, 9 ay önce Avrupa'daki incelemelerinin sonuçlarını alışılmadık bir raporla bildiren Ankara Erkek Öğretmen Okulu Resim-Elişi Öğretmeni İsmail Hakkı da 11.3.1926'da Maarif Vekaleti Levazım ve Alatı Dersiye Müzesi Müdürlüğü'ne atandı (kısaca Okul Müzesi Müdürlüğü).[3] Öğretmen Okulu'nu bitirdikten 8 yıl sonra bakanlık merkez örgütü yöneticileri arasına girmişti. Bakanlık yönetimi düzenlemesinde birinci dereceden bir üst düzey görevi değildi bu. Hatta belki, o gün için onun merkezde görevlendirilmesine karşı çıkacakların çok dikkatini de çekmedi bu atama. Ya da önemsenmedi. Ne de olsa bir müze müdürlüğü pasif bir görevdi. Ne var ki, öğretimin çağdaşlaştırılması bakımından yeni ders araç ve gereçlerinin öğretime sokulması gibi bir amaçla bu atamanın yapıldığı, en azından bakan ve müsteşar'ın bu görevi çok önemsedikleri kısa bir süre sonra ortaya çıkacaktı. Müsteşar Nafi Atuf'un Ankara'ya gelmeden önceki son görevinin 1920'de İstanbul'da Darülfünun'da (Üniversitede) kurulmuş Fenni Terbiye Müzesi Müdür Yardımcılığı olması da ilginçti.[4]

İsmail Hakkı'nın Muallimler Birliği Başkanı olarak tanıdığı Mustafa Necati, o gün-

1 Mete Tuncay, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, s.229.
2 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.326-332.
3 A-123-5 İ. Hakkı Tonguç'un resmi sicil özeti.
4 İ. Hakkı Tonguç, Öğretmen Ansiklopedisi ve Pedagoji sözlüğü, s.244.

lerde 32 yaşında, iri yapılı, genellikle güleç, babacan ama gerektiğinde sert, açık sözlü, art düşünsüz, içtenlikli bir adamdı. İzmir'de iken Vasıf (Çınar) ve Ethem Nejat ile arkadaşlık etmişti.[5] Köken olarak eğitimci değildi. Eğitim Bakanlığı'na atanması bu yönden, bir türlü ilerlemeyen eğitim çalışmalarına hız vermek için yapılmış tipik bir "Mustafa Kemal'ce" atamaydı. Onun Bakanlığı 1928 yılı sonuna kadar 3 yıl sürecekti.

İsmail Hakkı, 11.3.1926'da yeni işine başladı.

Okul müzesi müdürlüğü bakanlık olarak kullanılacak öğretmen okulu yapısının alt katında kurulacaktı. Bu yeni müdürlük Atatürk Bulvarı ile Anafartalar Caddesi'nin köşesinde, bugünkü Büyük Çarşı'nın bulunduğu, Ulus Alanı'ndaki bu taş yapının giriş katında, arkaya bakan avlu kapısından girilince hemen sağda, bahçe düzeyinin biraz altında, dışarıdan bakıldığında bahçe yönündeki pencereleri neredeyse bahçe düzeyinde iki küçük oda ile içiçe geçilen "salonumsu" iki büyük odadan oluşacaktı.[6] Kadrosunda birkaç memuru ve hizmetlisi vardı. Burada ve bu koşullarda kısa sürede bir öğretim araç gereçleri müzesi ortaya çıkacaktı. Az ışıklı iki salonun duvarları yüksek cam dolaplar ve raflarla kaplı olacaktı. Bunlarda ve ortadaki büyük masalarda fizik, kimya, biyoloji ile ilgili ders araç gereçleri, makina modelleri, yapı maketleri, doldurulmuş kuş ve hayvanlar, mikroskoplar, resimler, haritalar, tablolar tıkabasa sergilenecekti. Kendisinin de kitap raflarıyla dolu odası, bakanlığın en sessiz köşesi olmaya çok elverişliydi. Ama tam tersine, kısa bir süre sonra burası gidip gelen öğretmenlerle, yöneticilerle çok hareketli, canlı bir yer olacaktı. Okullarına ders araç gereçleri almaya gelenler, herhangi bir nedenle bakanlığa gelen eski öğrencileri, birçok meslekdaşlar, düşünlerini, sorunlarını rahatça açabildikleri, eğitim konularını bir yöneten-yönetilen ilişkisi içerisinde değil de, eşit meslekdaşlık ilişkisi içinde tartışabildikleri bu odaya uğramadan edemiyorlardı.

Mektep Müzesi Müdürü İsmail Hakkı Bey, gelenlerden çalıştıkları yerler, çalışmaları, sorunları, oralardaki eğitim ve kültür durumları konularında ayrıntılı bilgiler alıyordu. Aslında, bu o dönem bakanlık yöneticilerinin genel bir özelliği idi. O odada, gelenlerin artık bulunmasını doğal saydıkları en yeni Türkçe, Almanca kitap ve dergilerdeki yazıları onlara aktaran, anlatan İsmail Hakkı bunları tartışıyor, tartıştırıyor, hatta bazen kitaplar armağan ediyordu.[7]

Bu davranışlarda uygulamadan kopmamak ve bir meslek kamuoyu oluşturmak amaçlarının da olduğu açıktı. Adam tanımak ve düşünlerine, görüşlerine uygun meslektaşlardan bir destek, bir çevre oluşturmakta ileriye dönük hesaplar da olmalıydı!

Bakanlık merkez örgütü düzenlenirken bakanın ve müsteşarın 1926 yılı bütçesine dayanarak[8] kurdurdukları bu bölümden öğretimi çağdaşlaştırmak ve hatta iş eğitimini okullara sokmak ve yaygınlaştırmak için yararlanmayı amaçladıkları kısa sürede anlaşılacaktı.

Bu müzenin küçük bir benzeri de ilin ilkokullarının ders araç gereç gereksinimini karşılamak üzere valilik bütçesinden ayrılacak parayla İzmir'de kurulacaktı.[9]

22.4.1928'de Bakan Necati'nin TBMM'deki 1928 yılı bütçe konuşması, müze adı altındaki bu bölüme verilen önemin ve buradan beklenen görevlerin genişliğinin yeni bir

5 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 244.
6 Ferit O. Bayır, Köyün Gücü, s.184.
7 Rauf İnan, Bir Ömrün Öyküsü, cilt I, s.170-171, 209.
8 Rauf İnan, Mustafa Necati, s.135.
9 A-30/8 İzmir'de kurulmuş Müze konusunda not.

kanıtı olacaktı: Bir yıl önceki Eğitim Bakanlığı bütçesi ile karşılaştırıldığında, yapılmış 416.800.-TL.lik arttırımın yapı işlerine ayrılan 195.000.- TL.lik bölümünden sonra en büyük payı 90.000 TL. ile öğretim araçları alımına ayrılmıştı. Bakan, konuşmasında orta öğretim ve öğretmen okulları için gerekli ders araç ve gereçlerinin standartlarının saptandığını, kimi okullarda bunların tümünün bulundurulacağını, bazılarında da bölgesel kullanım için hizmete verileceğini, okul müzesinden yollanacak olanların nasıl kullanılacaklarının gönderilecek uzmanlarca öğretileceğini söyleyecekti. Resim ve elişleri öğrenimini düzenlemek üzere de yeniden yabancı uzmanlar getirilecekti.[10]

Bakan, tüm öğretmenlere gönderdiği bir mektupta okul müzesinde kurulmuş gezici öğretmen kitaplığından öğretmenlerin parasız olarak yararlanabileceklerini bildiriyordu. İsteyenlere posta ile bir iki aylığına kitap yollanıyordu. Bu hizmetin daha genişletilmesi gerektiğini söyleyen bakan, öğretim araçları yokluğundan yakınan öğretmenlere *"Bunların çoğunun daha önce okullarda gösterilen elişi derslerine ilgisiz kalan öğretmenlerden oluştuğunu sandığını"* bildiriyor, *"Doğanın ve çocuğun doğal çevresinin... tükenmez bir ders aracı derlemesi"* olduğunu ve *"Yapay araçlar için de ufak bir çaba ile özgün örnekler ortaya çıkarılabileceğini, bunlardan yararlanmak gerektiğini"* yazıyordu.[11]

Eğitimde bu çalışmalar yürütülürken, hükümet Medeni Kanunu (17.2.1926), Türk Ceza Kanunu'nu (1.3.1926), Borçlar Kanunu'nu (22.4.1926) TBMM'den çıkartıyor, yeni hukuk düzeninin temelleri atılıyordu.

1926 yılı haziran ayının ikinci yarısında kamuoyu Mustafa Kemal'e İzmir'de hazırlanan suikast olayı ile çalkalandı. Sanıklar yakalandı ve İstiklal Mahkemesi İzmir'de 26.6.1926'da işe başladı. Sanıklar arasında eski Eğitim Bakanı, İttihatçı ünlü Şükrü Bey de vardı. İstiklal Mahkemesi soruşturmayı genişletti ve birçok eski İttihatçı ile kapatılmış Terakkiperver Cumhuriyet Partisi ileri gelenleriyle bu partiyi kurmuş, destek vermiş, birçok eski Kurtuluş Savaşı komutanları tutuklandı. Tutucu muhalefet suikast girişimine katılmaktan, en azından bilgisi olmaktan suçlanıyordu.

Suikast olayı, Mustafa Kemal iktidarını bir türlü içlerine sindiremeyen ve kendilerini iktidarın sahibi görmeyi sürdüren İttihatçı direnişi sona erdirmeye yarayacağı gibi, devrimlere karşı çıkanların ve bu tür basının sindirilmesine de olanak hazırlayacaktı. Ankara'da açılan bir ikinci davada, 26.8.1926'da başta eski Maliye Bakanı, ittihatçıların ileri gelenlerinden Cavit Bey olmak üzere idam kararları verilecek ve kararlar hemen uygulanacaktı.[12]

Böylece iktidarın üzerindeki ittihatçı gölgesi kalkmış oluyordu.

10.7.1926'da okul müzesi müdürlüğünde yeni ilkokul programlarını uygulayacak öğretmenleri yetiştirmek için,öğretmen okullarında çalışan resim-elişleri öğretmenleriyle istekli ilkokul öğretmenlerine bir 'İş İlkesine Dayalı Öğretim Kursu' açıldı. Kursun yöneticisi okul müzesi müdürü idi. Kursa ders vermek üzere, bir yıl önce Leipzig'deki seminerde İsmail Hakkı'nın da hocalığını yapmış olan Leipzig Pedagoji Enstitüsü ve İş Öğretmen Okulu profesörlerinden O. Frey ve G. Stiehler getirtilmişti. Çevirmenliklerini de kendisi yapıyordu.

---

10 M. Rauf İnan, Mustafa Necati, s.174-175.
11 A.g.e. s.213-215.
12 S.N. Özerdim, Atatürk Devrimi Kronolojisi, s.74

Birbuçuk ay sürecek kursa 66 öğretmen katılıyordu. Kursda olağan dersliklerde ve okul işliklerinde ilkokul çocuklarına öğretilebilecek işler gösterildi, örnek dersler verdirildi, uygulamalar yaptırıldı. Kursa katılanlar kurs süresince yapılan geziler, çaylar ve çalışmalar sırasında birbirlerini yakından tanımak, sorunları tartışmak olanağı da buldular. İş okulu kavramı yayılmaya başlıyordu![13]

Bakan Necati sık sık kurs çalışmalarına katılıyor, öğretmenlerle arkadaşça konuşuyordu.

Bu kursun İsmail Hakkı'nın özel yaşamı bakımından da özel bir yeri ve önemi olacaktı. Kursa katılan bayan öğretmenler arasında birisi dikkatini çekiyordu. Adı kayıtlarda Nafia Kamil diye geçiyordu. Ankara ilkokullarından birinde öğretmendi. Bir süre sonra onun Müsteşar Nafi Atuf'un baldızı olduğunu öğrenecekti.

Kurs olaysız ve başarılı bir şekilde sürerken İsmail Hakkı 14.7.1926 günkü gazetelerdeki bir haberle sarsıldı. 13/14 gecesi İzmir İstiklal Mahkemesi kararını vermiş ve aralarında eski Bakan Şükrü Bey'in de bulunduğu on kişi idamla cezalandırılmışlar, cezalar o gece sabaha karşı yerine getirilmişti!

O sokaklarında Balkan Savaşı yılgınlığının ve yoksulluğunun kol gezdiği 1914 İstanbul'undaki umarsızlığını, Şükrü Bey'in odasına girişini, onun kendisini Kastamonu Öğretmen Okulu'na yerleştirmesini, yazdığı mektup üzerine İstanbul Öğretmen Okulu'na aldırmasını anımsadı, üzüldü. Eğitime hizmeti geçmiş ünlü ittihatçı Maarif Nazırı Şükrü Bey şimdi İzmir'de, Kemeraltı Çarşısında bir ipin ucunda sallanıyordu! Ethem Nejat gibi o da politika batağında yitip gitmişti. Yapabileceklerinin tümünü veremeden yok olup gitmek! Ne kadar anlamsızdı bu! İkisi de eğitim alanında daha çok verimli olabilecek insanlardı. Güncel politika ve eğitimcilik! Bunlar bağdaşmıyordu. Yaşamı boyunca bu tür politikadan uzak duracak, tüm olanaklara, kışkırtmalara kapılmayacak, öğretmen ve eğitimci kişiliğini korumaya çalışacaktı.

Kurs 26.8.1926'da başarıyla sona erdi. Son gündeki kapanış toplantısında bir öğretmenin bakanın gösterdiği yakınlık ve içtenlikten yüreklenerek ondan *"modernleşmek için İstanbul'a atanmasını"* istemesiyle ortaya çıkan tatsızlığı, M. Necati o her zamanki hoşgörüsü, güleçliği ve babacanlığı ile *"Arkadaşım, sen zaten yeterince modernsin, görevine dön, orayı modernleştir."* yanıtını vererek giderdi.[14] Sonra kurs belgeleri dağıtıldı.

Okul müzesi müdürlüğü giderek adının anlamının çok ötesinde bir rol oynamaya başlamıştı. İlk ve orta öğretime çağdaş ders araç ve gereçlerini sokmak, bunların kullanılması, hatta basit teknikler ve sınırlı olanaklarla yapılmalarını öğretme çalışmaları ve gerek kitap, gereksi araç gerecin dağıtım merkezi görevi yapması ile Türkiye çapında etkinlik içindeydi. Bu konuları duyuran rehber kitapçıkların yayımlanması bir başka etkinlikti. Yazı tahtası, kum havuzu yapımları, sınıfın yerleşme düzeni, okulun düzeni, yazı yazma teknikleri, grafiksel anlatım broşürleri bu etkinliklerdendi.[15]

İlkokullarda okul müzeleri açılmaya başlanmıştı. Burada her tür ders araç gereci bulunduruluyordu. Eksik olanlar gerektiğinde, derste kullanmak için daha büyük merkezlerdeki müzelerden alınıyordu. *"Demek ki okul müzesi müdürlüğünün ilkokula kadar*

13 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.363-364.

14 M. Rauf İnan, Mustafa Necati, s.30.

15 Hidayet Telli, 20.10.1995'de Türk Eğitim Derneği'nin Tonguç'u anma toplantısındaki konuşması.

uzanan kolları vardı. Müdürlük, hemen ülkenin tüm eğitimini etkiler duruma geçmişti."[16]

1947-1953 yıllarında Köy Enstitüleri konusunda araştırmalar yapan Fay Kırby, o dönemden kalmış okul müze kalıntılarını, eskiden yapılmış ders araç ve gereçlerini, *"Birkaç taşra kentinin okullarının tozlu raflarında gördüğü zaman,"* şaşıracaktı; bunlar eski bir dönemden kaldıkları halde yenilerden çok daha iyi idiler, *"Monte edilmiş ve bilimsel ilkelere göre sergilenmeye hazır durumdaydılar... Örnekler şaşılacak derecede yüksek nitelikte ve iyi seçilmişlerdi, etiketler dikkatle konmuştu, yerel doğa kaynaklarının geleneksel ve çağdaş işlenişleriyle karşılaştırıldığı zaman şaşılacak derecede gerçeklerine uyuyorlardı..."*[17] Kırby bu gözlemlerinden hareketle, Köy Enstitülerine esas olacak görüş ve yöntemlerin ipuçlarını yakalamaya çalışacaktı.

1926 yılı tüm eğitim konularındaki çalışmalarla yoğun geçiyordu. Bakan Necati 9.2.1926'da gazetelere verdiği demeçte bir genel durum değerlendirmesi yaptı ve tasarılarını açıkladı. Eğitim örgütünün yeniden yapılandırılıp düzenlenmesi gerekiyordu. *"Bakanlık bir bürokrasi makinası olmaktan kurtarılmalı, örgüt yetkili yöneticilerle güçlendirilmeli"* idi. Öğretmen yetiştirme işi hem nitelik hem de nicelik bakımlarından hiç de iyi durumda değildi. 25 öğretmen okulundan yalnızca 6'sı işe yarar durumdaydı. Zorunlu ilköğretim çağındaki 1.5 milyon çocuktan yalnızca 300 bini okutulabiliyordu. Eldeki 9 bin ilkokul öğretmenininden yalnız 4 bini öğretmen okulu çıkışlı, diğerleri "ehliyetnameli" idi. Köy yatılı okullarındaki çocukların çoğu köylü değildi. 32 yatılı okulun ancak 2600 öğrencisi vardı. Bakan demecinde sık sık Dewey raporuna da değiniyor ve iş eğitiminin gereğini vurguluyordu. Sonuç olarak, ivedi önlemler almak, ama asıl *"Eğitim sorununu bir genel eğitim yasası ile düzenlemek"* gerekiyordu.[18]

Bakan 22.3.1926'da Bakanlık Merkez Örgütü'nü düzenleyen bir "Maarif Teşkilatı Kanunu"nu TBMM'den çıkarmayı başardı. Tüm eğitim sorunlarına çözüm getirecek bir Genel Eğitim Yasası çıkartılması daha sonraya bırakılmıştı.[19]

Köy okullarının *"köy yaşamı ile sıkı ilişki içinde olması"* kuralı getiriliyor, üç yıllık köy ilkokulları ve köy yatılı okulları açılması kararlaştırılıyordu. Köy okullarına öğretmen yetiştirmek için de köy öğretmen okulları açılması öngörülüyordu.[20]

O yılın ilk aylarında, çağrılmış olan Prof. Kühne de raporunu tamamlayarak bakanlığa verdi. Raporunda, birçok yararlı önerinin yanında, *"henüz bizim eğitimcilerimizin göremedikleri, görseler de ortaya atamadıkları yaşamsal sorunları çekinmeden ortaya atabilen yabancı uzmanlardan biri olarak"* Arap abece'sinin çıkardığı zorluklara değiniyor ve onun yerine Latin abece'sini almanın batı uygarlığına katılmayı kolaylaştıracağını vurguluyordu.[21] Bu konuyu İttihatçılar da ortaya atmışlardı. 1923'deki İzmir İktisat Kongresi'nde iki işçi temsilcisinin yine bu doğrultudaki önerileri Kongre Başkanı Kazım Karabekir'in sert çıkışı ile reddedilmişti.[22]

Kühne Raporu'nda zorunlu ilköğretimin öneminin büyüklüğüne değiniliyor, bunun

16 A.g. konuşma
17 Fay Kırby, Türkiye'de Köy Enstitüleri, s.93-94.
18 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.326-332.
19 A.g.e. s.333
20 Niyazi Altunya, Köy Enstitülerinin Tarihçesi, Kuruluşunun 50. Yılında Köy Enstitüleri, s.85.
21 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.332-333.
22 İlhan Başgöz, Howard E. Wilson, Türkiye Cumhuriyeti'nde M. Eğitim ve Atatürk, s.114-116.

gerçekleştirilmesi için öğretmen yetiştirilmesi, onların eğitminde iş eğitimine önem verilmesi üzerinde duruluyor, öğretmen okullarına verilmesi gereken şekil tartışılıyordu. Bu okullarda uygulama bahçe ve tarlaları olmalı, öğretmenler pratik içinde yetişmeliler. Ayrıca, meslek seçiminin önemi anlatılıyor ve bir meslek seçimi danışma örgütü kurulması öneriliyordu. Kadın ve erkekler için her düzeyde mesleki eğitim kurumları da açılmalıydı.[23-24]

Ona göre, meslek öğretiminin yapılması için temel öğretimin (ilköğretimin) önemi büyüktü. *"meslek eğitiminde en önemli nokta, ilkokul öğretmenlerinin pratik yaşamın görevlerini algılamaları ve öğrencilerini doğru bir meslek görüşü ile eğitmeleri"* idi. *"Orta ve ilkokul öğretmenlerinin öğrencilerini meslek seçimi konusu ile ilgilendirmeleri önemli bir konu oluşturuyordu ve öğretmenlere bunun için gereken bilgiler merkezi bir bölüm tarafından verildiğinde, onlar öğretim sırasında ülkenin ekonomik durumu ve aydın zümrelerin meslekleriyle ilgili nitelikler bakımından öğrencilerini aydınlatabilirler"*di.[25]

Bakan, çıkarttığı Kuruluş Yasası'na dayanarak Bakanlıkta *"Yalnız eğitim ve öğretim işleriyle bilimsel olarak uğraşacak"* bir bölüm kurdu. Daha sonra Talim-Terbiye Dairesi (Kurulu) adını alacak bu bölümün her tür siyasal etkilerden uzak kalarak bakanlıkta beyin görevi yapması düşleniyordu. Ayrıca, okul sağlığı ile uğraşacak Sağlık İşleri Dairesi kuruluyor, bakan buraya da çok önem veriyordu.[26]

Bu Yasa'nın önemli maddelerinden birisi *"Meslekte temel görevin öğretmenlik olduğu"* hükmünü getiriyordu (Madde 12).[27] Okul yapımı işlerini yürütecek bir Yapı İşleri Dairesi de kuruluyordu. 24. Maddeye göre, *"Resmi okul yapıları, kitaplık ve müzeler ancak Eğitim Bakanlığı'nın hazırladığı projelere göre yapılabilir"*di.[28]

Tonguç, tüm bu düzenlemeleri olumlu bulduğu gibi, meslekte asıl görevin öğretmenlik olduğu ilkesini çok önemsiyecek, her zaman savunacak ve yaşamı boyunca kendisini hep bir öğretmen olarak görecekti. Bu hüküm, üst yönetimdeki kemikleşmenin, bir yöneticiler kastı oluşmasının önlenmesi, yönetimin örgütten kopmamasını sağlamak amacına yönelikti.

Bakan Necati on bir bölgede, il eğitim müdürlüklerinin üstünde "Maarif Eminlikleri" kurdurmuştu. Yeni maarif eminlerini Başbakan İsmet Paşa'ya tanıtırken onun *"Bunlar daha yüksek bir aşamaya varınca ne olacaklar?"* sorusuna, Bakan *"Öğretmen olacaklar Paşam!"* yanıtını veriyordu.[29]

Çıkartılmış olan bu *"Maarif Teşkilatı Kanunu"* (Kuruluş Yasası) *ve bundan sonra çıkartılacaklar, Dewey raporu, ülke gerçekleri, Avrupa'daki düşün ve eğitbilim akımları, geçirilmiş deneyimler, uygulamacı, yönetici ve öğretmenlerin durumları, devrimin getirdiği yeni ve ileri ilkeler... bir küme insanın halkçılık ilkesine dayanan, Batı uygarlığına bağlılığı anlatan yeni yaşam anlayışı... Cumhuriyet'i kuranların... eğitim politikalarının ana doğrultusu göz önünde tutularak hazırlanıyordu..."*[30]

---

23 İ. Hakkı Tonguç, İlköğretim Kavramı, s.229-230.
24 İlhan Başgöz, Howard E. Wilson, Türkiye Cumhuriyeti'nde M. Eğitim ve Atatürk, s.135-136.
25 İ. Hakkı Tonguç, İlköğretim Kavramı, s.229-230.
26 M. Rauf İnan, Mustafa Necati, s.64-66, 135.
27 İ. Hakkı Tonguç, İlköğretim Kavramı, s.236.
28 A.g.e. s.236-237.
29 M. Rauf İnan, Mustafa Necati, s.24.
30 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.332.

Yasa'nın TBMM'de görüşülmesi sırasındaki konuşmalarında Bakan Necati, *"her yıl 3 bin öğretmen yetiştirmenin zorunluğunu, ancak böylece 10 yılda 1.5 milyon çocuğun ilkokullarda okutulabileceğini, öğretmen okullarını yenileştirmek, niteliklerini yükseltmek, köy okullarını geliştirmek gerektiğini"* vurguluyordu. Eleştirilere karşı *"köy çocuklarını köyden alıp kentte okutmanın yanlış olduğunu, onları köyde okutacaklarını"* söylüyor ve köy yatılı okulları ile üç yıllık köy ilkokullarını savunuyordu.[31] Köy çocuklarını köyde okutma ve buralardaki okullara yalnız köy çocuklarını alma ilkeleri meclis-te eleştirilecek ve daha sonraki günlerde de tartışılıp duracaktı.

Bakan, 22.4.1926'da 'Muallim Mekteplerine Muavenet Kanunu'nu meclisten çıkarttı.[32] Kısaca Yüzde Onlar Yasası diye anılacak bu yasa ile, M. Necati'nin çalışma süresince çok önem verdiği, kısa sürede nitelikli ve yeterli sayıda öğretmen yetiştirme işinin kolaylaştırılması öngörülmüştü. 10-15 il merkezinde çağdaş yapı ve donanımla bölge öğretmen okulları açılacak ve her ilin Özel İdare bütçesinin yüzde onu bu işe ayrılacaktı.[33] O günün çok kısıtlı olanakları içerisinde, bu önemli bir olanak demekti. Yasanın görüşülmesi sırasında Bakan, *"Türkiye eğitim yaşamının temeli ilköğretmen okullarından başlar."* diyor ve her yıl, gereksinim olan üçbin yerine o güne kadar yalnızca 200 öğretmen yetiştirilebildiğini açıklıyordu. Yasa kabul edilirse, *"Beş yıl içinde Türkiye eğitiminin temeli kurulmuş olacak"*tı. Bakan, binasız, yetersiz, donanımsız, çok az sayıda öğretmeni ve öğrencisi olan, düşüncesizce açılmış bazı ilköğretmen okullarını kapatarak her biri 250 öğrencili, çağdaş araç ve gereçlerle donatılmış, uygulama okullu bölge ilköğretmen okulları açacağını söylediği zaman tartışmalar oluyor, *"Dans salonu da açacak mısınız?"* türünden sözler atılıyordu.[34]

Bundan böyle ilkokullara iki kaynaktan öğretmen yetişecekti: 5 yıllık kent ve 3 yıllık köy öğretmen okulları. *"Türkiye öğretmen yetiştirme sorununda büyük atılımlar yapmak olanağına kavuşmuştu."*[35] Ama bu yolda yürünebilinecek miydi? On yılda otuzbin öğretmen yetiştirerek 1936'da ilköğretim sorununun çözülmüş olacağı düşleniyordu.

1926 yılı sonbaharında İsmail Hakkı'nın özel yaşamında önemli bir değişiklik oldu ve ilkokul öğretmeni Nafia Hanım ile nişanlandı. Elimizde bu nişanın kesin tarihi ve ayrıntıları ile ilgili bir bilgi yok. Her ikisi de bu konulardan söz etmezlerdi. 1990'larda sağ kalmış yakınları da fazla birşey anımsamıyorlar. Yalnız Ceyhun Atuf Kansu'nun yayımlanmış anılarında bazı izlenimler yer alıyor:[36] Onun babası Müsteşar Nafi Atuf, eşi, çocukları ve baldızı Nafia Hanım ile Samanpazarı'nda, İğde Sokak'daki taş avlulu, -ki, bu avluda kuyusu, bir dut, bir de zerdali ağacı olan, eski bir Ankara evinde oturuyorlardı. Oturdukları katta bir sofa ve birkaç oda vardı. Sofadaki çıkmadan eğri büğrü, taş döşeli sokak görünürdü. O yıl ilkokula başlamış olan Ceyhun, teyzesi ile nişanlanmış olan İsmail Hakkı ile ilk kez bu evde karşılaştı. *"Bir gün evde uzun boylu, köylü yapılı, gözlerinden sıcak insan bakışları taşan bir insanla karşılaştım. Teyzelerimden biriyle evleniyordu. Gördüğüm günden o insanı sevmiş, o insana bir yakınlık duymuşumdur... Evimizin havasını da etkilemiş olmalı ki, dut ağaçlı, zerdali ağaçlı avluya bakan küçük oda, birdenbire bir işlik haline gelmişti. Babam, ağabeyime marangoz gereçleri... almış, o*

31 A.g.e. s.335-342.
32 İ. Hakkı Tonguç, İlköğretim Kavramı, s.237.
33 Niyazi Altunya, Köy Enstitülerinin Tarihçesi, 50. Yılında Köy Enstitüleri, s.84.
34 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.342-350.
35 A.g.e. s.350
36 Ceyhun Atuf Kansu, Cumhuriyet Bayrağı Altında, s.39-41.

da ... uğraşıyor, kesip biçiyor... elin yaratıcı gücünü kutsayan enişte mizin öğretisini uygulayarak kutular, kafesler yapıyordu. Bana ise renk renk, mor, yeşil plastilin hamurunu yoğurmak düşüyordu. Elimin yumuşak hamura biçim vermesini öğretiyordu. Elleri boya kokuyordu. Bazen kendisi boyalı hamuru alıyor, kuşlar, toplar, ağaçlar yapıyordu. Ya da bir kırmızı kalemle defterime nasıl birdenbire böyle güzel yaptığına şaşakaldığım, ördekler, çiçekler, araba çeken çocuklar çiziyordu. El'in, insan elinin doğayı, maddeyi ve insanoğlunun yazgısını nasıl değiştirebileceğini öğretmek isteyen bir devrim eğitmeniydi Tonguç... Çocukluk yıllarından kalan anılarımdan biri de Almanya'dan getirdiği borulu küçük bir gramofondu. Bu gramofona uygun küçük çaplı plakları da vardı. Sofada kurulan bu gramofondan, Batı müziğinin ilk sesini duydum ben. Batının sesi, bir Samanpazarı evinin odasında, Ankara'nın yerli, durgun, tekdüze sesini aşarak odamıza dolar, Verdi'den Aida operasının marşı çalar, Grieg'den Peer Gynt sahne müziğinden bir Norveçli kar arabası, karlı halk güllerini getirir, bırakır, sonra üzünçlü bir kuzey türküsüyle giderdi..."

Ceyhun daha sonra sık sık Bakanlıktaki Müze Müdürlüğü'ne de gidecek, enişte ona burayı gezdirecek, sevdirecekti:[37] *"... Alt katta ve yarı karanlıkta, bir küçücük odada onu bulurdum. Her yaştan insanla, çocukla ve büyükle, her türden insanla, öğretmenlerle ve yazarlarla sıcak bir bağ kurar, herkesle konuşacak bir konu bulur, kendine özgü bir açıklıkla işler, yaşamdan ve gerçeklerden somut örneklerle anlatırdı. Çocuklara sevgisi vardı. Onlarla bir yurttaş gibi konuşurdu. Akasya gölgeli küçük odası, odasının karşısında bir başka kapı vardı, daha geniş bir kapı. Buradan ders gereçleri müzesine girilirdi. Orayı bıkmadan tekrar tekrar gezdirirdi. Bu müzeden belleğimde kalanlar, doldurulmuş çeşitli kuşlar, dünyalar, kabartma haritalardır..."*

22.3.1926'da çıkartılan 789 sayılı Yasa ile kurulmaları öngörülen köy öğretmen okulları parasız yatılı olarak kent merkezleri dışında kurulacaktı. Bunlara ilkokul çıkışlı köy ve kent çocukları giriş sınavı ile alınacak, 3 yıllık bir öğretim göreceklerdi. 5 yıllık bir zorunlu hizmetle köylere gidecekler, kent öğretmen okullarında yapılacak sınavlarda başarı gösterenler kent ilkokullarına atanacaklardı. Köy öğretmen okullarında sabah dersleri genel kültüre, öğleden sonra tarıma ayrılacaktı.[38]

Bu yasadan yararlanarak 1926/27 ders yılında Denizli ve Kayseri-Zencidere'de olmak üzere iki Köy Öğretmen Okulu açıldı. Uygulama için 30 dönüm tarla, 5 dönüm bağ, sebze bahçesi, arılık, fenni tavuk kümesleri vardı. Pratik çalışmalarda özellikle tarıma önem verilecekti. Tarım, hayvancılık, sebze, peynir, yağ yapılıyordu.[39]

Bu okulların öğrenci sayıları, en yüksek olduğu ders yılında (1931/32) ancak 324'e çıkarılabilecekti. M. Necati'den sonra bu okullara önem verilmeyecek ve başarılı olunamadığı gerekçesiyle 1933'de kapatılacaklardı. *"Köy Öğretmen Okullarına karşı olan zihniyet, bunları geliştireceğine kapattı."* [40] Bu konudaki toplantılarda Bakanlık Müfettişi Kadri (Yörükoğlu), burada öğrencilerin genel kültür yönünden zayıf yetiştiklerini ileri sürmüştü. Ayrıca kent-köy ayrımına da karşı çıkılıyordu.[41]

1930 yılındaki Müfettişler kongresi tutanağı bu konuda bakanlık yöneticilerinden ba-

37 A.g.e. s.173-174.
38 Yahya Kemal Kaya, İnsan Yetiştirme Düzenimiz, s.184-185.
39 İlhan Başgöz, Howard E. Wilson, Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk, s.150-151.
40 Niyazi Altunya, Köy Enstitülerinin Tarihçesi, 50. Yılında Köy Enstitüleri, s.85.
41 Yahya Kemal Kaya, İnsan Yetiştirme Düzenimiz, s.185.

zılarının M. Necati'nin çizgisinden nasıl ayrıldıklarının çarpıcı örneklerini verecekti:[42] Bu Kongre'de ilköğretim müfettişleri, maarif eminleri, bakanlık müfettişleri ve yöneticileri, Talim Terbiye Kurulu üyeleri vardı. İlköğretim Genel Müdürü Ragıp Nurettin, *"Köy öğretmen okullarını bitirenler hakkındaki raporları okudum. Köye, tarıma aid hiçbir bilgileri olmadığını, köy yaşamını sevmediklerini anladım,"* diyordu. Talim Terbiye Kurulu Başkanı Emin (Erişirgil)'in, *"sorunu kestirme çözebiliriz. Bu okulların kapatılmasından yana olanlar var mı?"* sorusunu Kadri (Yörükoğlu) yanıtlayacaktı: *"Ben buna taraftarım. Demokrat bir memlekette köylüye ve kentliye ilköğretimi verecek olan öğretmenlerin eş düzeyde olmaları zorunludur."* 14. oturumda yalnız köy eğitimi görüşülecek ve sonuçta, İhsan (Sungu)'nun verdiği önerge kabul edilecekti. Bu önerge de, konunun geniş kapsamlı olduğu, değişik daire uzmanlarından devletçe oluşturulacak bir komisyonca önlemlerin düşünülmesi için Başbakanlığa duyurulması isteniyordu. Böylece sorun, Eğitim Bakanlığı dışına atılmış oluyordu.

Tonguç olayı ileride şöyle değerlendirecekti:[43] *"... Köy öğretmen okulları ve mezunları hakkında hüküm verirken yukarıda yer alan bilgilerin* (Yaz.notu: bu okullarda okuyanların düşün ve anılarından yapılmış alıntılar) *gözönünde tutulması gerekir. Ne yazıktır ki bu yapılmadığı için yanlış yargılara varılmış, bu yüzden köy özelliklerine göre öğretmen yetiştirmek amacı güden bu değerli girişim desteklenerek geliştirilmemiştir..."*

Onun şu satırları da şüphesiz ki bu konu ile ilgilidir: *"... Köylerimize öğretmen yetiştirme konusunun biri yazmak, öteki yapmak şeklinde iki yüzü vardır. Bunların birincisi kolay, ikincisi pek zor bir iştir... Bu noktayı belirtmekten amacım Necati zamanında yapılan ya da yapılmasına girişilen bazı işlerin, saptanan ülkü ve ilkelere göre olmaları gereken şekilden başka türlü görünüşlerine rastlayacağımız içindir..."*[44]

M. Necati zamanında Yüzde Onlar Yasasından da yararlanarak gerçekleştirilebilen önemli işlerden birisi orta öğretim kurumlarına öğretmen yetiştirecek olan Gazi Eğitim Enstitüsü'nün kurulması idi. Enstitü, 1926/27 ders yılında Konya'da Orta Muallim Mektebi adıyla açıldı. Öğrenim süresi iki yıldı. Yalnız Edebiyat Şubesi vardı. 1927/28 ders yılında Ankara'ya taşındı. Türkçe ve Pedagoji Şubeleri eklendi. 1929/30 ders yılında ise bunlara iki yıllık hazırlık sınıfı üzerine 1,5 yıllık Tarih-Coğrafya, Fizik, Biyoloji, Matematik bölümleri katılacaktı. Okul 1929/30 ders yılında yüzde onlar yasası gereği illerden toplanmış paralarla Ankara ile Gazi Orman Çiftliği arasında ünlü Mimar Kemalettin'in projesine göre yaptırılan yeni binasına taşınacak ve Gazi Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü adını alacaktı.[45]

Bakan Necati döneminde yayımlanan dergilerle -o zamanki deyimle- *"bir irfan muhiti yaratmaya"* çalışılıyor, öğretim ve eğitim yenilikleri duyurularak öğretmenlerden ilerici, çağdaş bir meslek kamuoyu oluşturulmaya önem veriliyordu. *"... Gerçekten de en önemli problem bu idi... Bu olmadıkça tüm tohumlar nadas edilmemiş yoz bir toprağa atılacaktı. Ortam çok çoraktı. Meslek kitapları pek azdı. Önemli pedagoji yapıtları dilimize çevrilmemişti... Kerschensteiner'den çevrilmiş tek kitap yoktu. Montesori, Dekroli gibi ünlü eğitmenlerin adları, bireysel öğretim, Dalton planı, iş ilkesine daya-*

42 Ferit O. Bayır, Köyün Gücü, s.68-70.
43 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.383.
44 A.g.e. s.373.
45 Öğretmen Ansiklopedisi ve Pedagoji Sözlüğü, Gazi Eğitim Enstitüsü Maddesi, s.156.

nan okul, tek okul sistemi, toplu öğretim yöntemi... yeni yeni duyuluyordu. Yeni ana düşünleri aydın topluluğa benimsetmek gerekiyordu... Köylüye ve halka bilgiyi götürmeden önce okur yazarlara onları tanıtmak gerekliydi... Necati ve onun iş arkadaşları dergiler... kitaplar.... kongrelerle... bunu yapmaya çalıştılar..."[46]

Hayat Dergisi ile ilk sayısı 15.2.1927'de çıkan Terbiye Dergisi'nden bu amaçla yararlanılacaktı. Bu son derginin ilk sayısında, yayın amacı açıklanırken yazılmış *"... Son yüzyılda siyasal, toplumsal ve ekonomik, düşünsel alanlarda ortaya çıkan değişikliklere koşut olarak eğitim görüşünde ve okul örgütlenmesinde de büyük değişiklikler olmuştur. Bu mutlu değişikliğin sonucu olarak, çocukların saatlerce sıralar üzerinde otururak yalnız öğretmenlerinin konuşmalarını dinledikleri eski okul, yerini bilgiyi kendilerinin işleyerek kazandıkları etkin okula; Hayat (Yaşam) ve İş Okulu'na bırakmıştır, bırakmak zorundadır..."*[47] tümceleri M. Necati'nin desteklediği yeni akımın yönünü göstermesi bakımından ilginçti. Ayrıca, bu tümceler İsmail Hakkı'nın bu yayım çalışmalarında etkin bir rolü olduğunu da gösteriyordu.

Ne var ki, o ilk yıllarda Terbiye Dergisi bu amacı tümüyle gerçekleştirebiliyor muydu? Bayır'a göre, yazılar incelendiğinde özgün yazılar yerine *"... Talim Terbiye Kurulu'nun ... yabancı ülkelerden hazır aktarmacılık rolünden ileri bir işe koşulmadığı"* anlaşılıyor ve *"örneğin köy öğrenimi üzerine... bir düşünsel çalışmaya rastlanmıyor"*du.[48] Yine ona göre, Talim Terbiye Kurulu'nun bu tutumuna karşılık, Maarif Vekaleti Mecmuası'nın Mayıs 1926'daki sayısında, 112 sayfa içinde, devrimlere göre eğitimi bir aşamaya kavuşturmak için "Maarif Teşkilatı Hakkında Bir Layiha" başlığı ile ayrıntılı ve özgün bir rapor yayımlanmıştı. Bu tasarının yazarlarından biri Zeki Mesut Alsan'dı. Diğer yazarının ise adı verilmemişti. (Yaz. notu: Bayır, bu konudaki bilgisinin daha fazla olduğu izlenimini vermesine karşın, o ad konusunda daha fazla bir açıklama yapmıyor). Dergi yönetimi bu layihayı *"Bakanlığa gönderilmiş raporlar arasında dikkate değer görüldüğü için dergiye konmuştur"* notu ile yayınlamıştı. Raporda eğitimde yeni bir sisteme gidilmesi gereği öne sürülüyor ve *"okul ve eğitim anlayışımızın kökden değiştirilmesi, okulu Ulus'un toplumsal ve ekonomik yaşamına bağlamanın gereği"* belirtiliyor, merkez ve il örgütleri, öğretmen yetiştirme sorunları, *'tek okul'* ilkesi, Batı kültür ve biliminden yararlanma, Eğitim Müzesi, Yüksek Eğitim Enstitüsü, mesleksel yön saptama sorunu gibi konular ele alınıyordu.

Raporda kadın eğitimi konusu incelenirken, *"Erkek ve kadının, ikisinin de ev dışında çalışmaya zorunlu oldukları ya da olacakları bu yüzyılda, ev işlerini de aralarında bölüşmeleri gereklidir. Ve bu, karma öğretim ve eğitimden yana bir kanıttır..."* tümcesinin yadırgandığı anlaşılıyordu. Dergi yönetimi raporu yayınlarken şu açıklamayı koymuştu: *"Raporun olduğu gibiliğini korumak için, aynen bütünü ile yazılmıştır. Kadın eğitimi konusundaki düşünler, diğerleri gibi rapor sahibine aittir. Gerek bunlara, gerek raporun bazı düşünlerine bakanlık katılmamaktadır."*

Bayır'a göre, bakanlığın tümüne katılmadığı bu rapor, *"Dünya ve ülke ölçüsünde yönlü, düzeyli ve Kurtuluş Savaşı İhtilali sorumluluğunu yüreğinde taşıyan Türk eğitimcisinin özlü bir belgesi"* idi.[49]

---

46 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.353-354.
47 A.g.e. s.362.
48 Ferit O. Bayır, Köyün Gücü, s.59-61.
49 A.g.e. s.60

Karma eğitim M. Necati'nin gerçekleştirmek için bakanlık içinde de savaşım verdiği bir konuydu. Bir temel ilke olarak karma eğitim köy enstitüleri uygulamasında yer alacaktı. 1919'da Darülfünun'da (Üniversite'de) karma eğitim yapılacağı haberleri çıkınca, dönemin Eğitim Bakanı Ali Kemal, bunun fesat çıkarmak isteyenlerce ortaya atıldığını söyleyecek, burada karma eğitim ancak 1923/24 ders yılında uygulanabilecekti.[50] Ama 1. Dünya Savaşı içerisinde Satı Bey Nişantaşı'nda kurduğu yuvada, 1920-1922 yılları arasında Erzurum'daki Özel Albayrak Okulu'nda karma eğitim yapılmıştı. Daha yaygın uygulama ancak 1927 yılında gerçekleşecekti. Ders yılı başında Orta Öğretim Genel Müdürü Cevat Dursunoğlu (herhalde Bakan M. Necati'nin isteği üzerine) orta öğretimde karma eğitim uygulanmasını öngörün uzun bir rapor hazırladı. Ne var ki, Talim Terbiye Kurulu buna karşı çıktı. Ama Bakan Necati, sorumluluğu üstüne alarak 70 kadar ortaokulda karma eğitim uygulamasını başlattı. Ve o ders yılı bu ortaokullara kız öğrenci de alındı.[51] Söz konusu olan ve bu denli dirençle karşılaşılarak ancak bakan emriyle gerçekleştirilebilen gündüzlü karma eğitimdi. Orta öğretim düzeyinde yatılı karma eğitim ancak köy enstitülerinde uygulanabilecekti. Yüksek öğretim düzeyinde ise Gazi Eğitim Enstitüsü'nde eğitim böyle yapılacaktı. Ama orada öğrenim görecek olanlar zaten öğretmen olmuş kişilerdi. Dursunoğlu, M. Necati'den sonra, 1930 yılı başlarında yapılan bir Maarif Eminleri toplantısında bile karma eğitimin *"ağırca tepki gördüğünü, Talim Terbiye raporlarının dışına çıkılmış olduğunun savunulduğunu, bunları ileri sürenlerin bir takım eskimiş teorilere dayandıklarını, ama sonunda karma eğitimin sürmesine karar verildiğini,"* yazacaktı.[52]

Karma eğitim konusu, Bakan Necati ve ona yakın çalışma arkadaşlarının bakanlık içinde bile nasıl bir dirençle karşı karşıya olduklarını çok iyi gösteren bir örnekti.

1926 yılı sonbaharında Müsteşar Nafi Atuf (Kansu) kalabalık bir heyetle birlikte Sovyetler Birliği'ne gitti. Türk eğitimcileri geniş bir kitle eğitiminin uygulandığı Sovyetler'deki çalışmalara ilgi duyuyorlardı, uygulamayı yakından görmek istiyorlardı. Nafi Atuf orada verdiği bir söylevde *"Türk Eğitim Bakanlığı yeni reformlara girişmek için diğer ülkelerin deneyimlerini bilmeyi zorunlu bulmaktadır. Sovyetler Birliği'nin halk eğitimi örgütü Türk eğitimcilerinin özel ilgisini çekmektedir."* diyecekti.[53] Heyetin Sovyetler'deki gözlemlerinden birçok konuda yararlanılacaktı.

1926 yılında başarılan önemli işlerden biri de yeni ilkokul programlarının hazırlanmasıydı. Beş yıllık ilkokulun ilk üç yıllık döneminde tüm dersler *"yaşam ve toplum ekseni çevresinde ve toplu öğretim ilkesine göre, hayat bilgisi adı altında toplanmıştı. İki yıllık ikinci dönemde dersler dallara ayrılıyordu. Elişleri, resim derslerine özel bir önem verilmişti. Öğrenimde yerel koşullar, doğa ve toplumsal çevre de dikkate alınacaktı."*[54]

İnan'a göre, *"Tonguç, ilköğretimimizde büyük bir devrim olan 1926 öğretim programının hazırlanmasını sağlamıştı."*[55]

1927 yılı onun özel yaşamında önemli bir değişiklikle başladı. 26.1.1927'de İlkokul

50 Bekir Özgen, Türkiye'de Karma Eğitim ve Köy Enstitüleri, Abece, sayı 69, Nisan 1992, s.9-11.
51 Cevat Dursunoğlu, Karma Eğitim, İmece, sayı 2, 1 Nisan 1961, s.22-23.
52 A.g.e. s.23
53 İlhan Başgöz, Howard E. Wilson, Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk, s.193.
54 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.359-361.
55 Rauf İnan, Eğitim ve İnsan Olma Hakkı ve Eğitimci İ. Hakkı Tonguç, İmece, sayı 99, Temmuz 1969, s.9-11.

Öğretmeni Nafia Hanım ile evlendiler. Nişanda olduğu gibi nikah töreni konusunda da bir bilgimiz yok. Bir törenden, bir düğünden hiç söz edilmedi. O dönemlerde bunlar pek yaygın da olmasa gerek. Aile içinde küçük bir kutlama yapılmış olmalı.

Nafia Hanım 1899 Metroviçe (Kosova) doğumluydu.[56]

Trebin (Trebinye) doğumlu Ali Bey'in oğlu, önce Süvari, sonra Jandarma Subayı Kamil Efendi ile yine Rumeli'li bir ailenin Ohri'de doğmuş kızları Zümrüt Hanım'ın yaşamış beşi kız, biri erkek altı çocuklarından ikincisiydi. Ablası Nafi Atuf Bey ile evliydi. Kamil Efendi'nin dedesi olan Trebin Tahrirat Katibi'nin uzun yıllar önce, belki de ta Fatih döneminde buraya göç ettirilmiş olan Konya Karaman Türklerinden olduğu, ailenin Şeyhoğulları diye anıldığı biliniyordu. Ama aile arasında Boşnakça konuşan bir amca kızından da söz edilirdi. Alay Emini Yüzbaşı Kamil Efendi, Balkan Savaşı ile sonuçlanacak Balkan kargaşalıkları, başkaldırıları ve çete savaşları içerisinde Batı Trakya ve Makedonya'daki kentlerde birinden diğerine taşınarak görev yapmıştı. Çocuklarının herbirinin doğum yerleri, çocukluk yaşamlarının geçtiği kentler insana yıkılmakta olan İmparatorluğun Balkanlar'daki son günlerini anımsatırdı: İpek, Metroviçe, Ohri, Manastır, Selanik, Serez... Balkan Savaşı sonuçlandığında aile Selanik'deydi. Nafia Hanım'ın en canlı çocukluk anıları burasıyla ilgiliydi. Babaları çekilen ordu ile gitmişti. Kente giren Bulgar ve Yunan askerleri, evlerde subay aramalar, bahçedeki kuyuya subay giysilerini saklamaları... Sonra subay aileleri bir gemiye doldurularak Kuşadası'na yollanmışlardı. Oradan da İstanbul'a gitmişlerdi. Kızlarını okutmak için çaba gösteren Kamil Efendi'nin açık düşünceli biri olduğu anlaşılıyor. Kızlarının o döneme göre özgür yetişmelerini istemiş, hatta birer müzik gereci çalabilmelerine önem vermişti. İstanbul'da iki kızı Nafia ve Nadide'yi (daha sonra Nafi Atuf'un kardeşi Şevket Aziz Kansu'nun eşi) Çamlıca Kız Öğretmen Okulu'na yerleştiren Binbaşı Kamil Bey, Harbiye Nazırı Enver Paşa Ordu'yu yenileştirmek için birçok subayı ordudan ayırırken, görevinde kalmıştı. Mütareke gelip çattığında İstanbul'da Jandarma Okulu'nda görevliyken İttihatçı karşıtı İtilafçılar tarafından emekli edilen Kamil Bey, Anadolu'ya ilk gelen subaylar arasındaydı. Herhalde İttihatçılarla yakınlığı vardı. 1940'larda Nafi Atuf Kansu'nun evine gelen Cumhurbaşkanı İnönü, onun duvardaki resmini görünce, "ben bu subayı Rumeli'den tanıyorum" demişti. Binbaşı Kamil Bey Anadolu'da yeniden orduya alınmış ve İnebolu'da Jandarma Deppoy Müdürlüğü'ne atanmıştı. İnebolu'nun Anadolu'ya kaçırılan silah ve cephanenin en önemli giriş kapılarından olduğu gözönünde tutulursa bunun basit deppoy müdürlüğü görevini aşan bir niteliği olduğu düşünülebilir. Ne var ki, Kamil Bey, 1921'de, 52 yaşında iken ağır bir sarılıkla bir hafta içerisinde İnebolu'da yaşamını yitirecekti. Eşi Zümrüt Hanım, 42 yaşında altı çocukla dul kalmıştı. Bir daha evlenmeyecek, çocuklarını büyütüp okutmayı başaracaktı.[57] Yine o yıl, İstanbul Darülmuallimat'ı (Kız Öğretmen Okulu) 2. Şubede, 387 no.lu öğrenci Nafia (Nafiye Kamil) ders yılı sonunda okulunu bitiriyordu.[58] Bu arada ablası Nadire, Ankara'ya geldikten sonra, İstanbul'da kalmış ilk eşi vefat eden Nafi Atuf Bey ile evleniyordu. Öğretmenliğe İnebolu'da başlayan Nafia Hanım, daha sonra Ankara'da bir ilkokula atandı ve ablasının evinde kalmaya başladı. Sakarya Savaşı öncesinde resmi dairelerin Kayseri'ye nakledilmesi sırasında hep birlikte oraya gittiler. Ankara'ya döndüklerinde öğretmenliğini sürdür-

56 Nafia Tonguç'un nüfus kaydı.
57 Engin Tonguç, Umut Yolu, s.28-29.
58 İstanbul Kız Muallim Mektebi (1870-1933), İstanbul, 1933 (10. Yıl nedeniyle yayımlanmış albüm.)

dü, 10.7.1926'da Mektep Müzesi Müdürü İsmail Hakkı'nın yönettiği kursa katılan orta boylu, beyaz tenli, uzun yüzlü ve ilk bakışta Rumelili etkisi yapan, ama koyu ela gözleriyle de Anadolu kökenini düşündüren bu genç bayan öğretmenle bakanlık yöneticileri arasına katılmış, Resim-Elişi Öğretmeni İsmail Hakkı bu kursta tanıştılar.

Yeni evliler Ankara'da Tahtakale Semtinde, bugünkü Sebze Hali'nin güneyinde, bu semtin taş merdivenlerle inilen başlangıcında, Suluhan'ın karşısında eski bir Ankara evini kiraladılar. İlk çocukları da burada Dünya'ya gelecekti.[59]

1927 yılında köy ilkokulları için ayrı bir öğretim programı yapılması önemli bir yenilikti. Yeni programda genel ilkokul öğretim programının esasları bulunmakla birlikte, köy çocuklarının kendi çevrelerine uyumlarını sağlayacak konulara da yer verilmişti. Türkçe, hayat bilgisi, aritmetik ve geometri dersleri az farklarla genel programdaki gibiydi. Yalnız resim-elişleri dersleri köy okullarının koşullarına uygun duruma getirilmiş ve köy kızları için gerekli ev işleri dersi eklenmişti. Ayrıca, 3. sınıftan sonra okuyamayacak köy çocukları düşünülerek, bu sınıfa bir de yurt bilgisi dersi konmuştu.[60]

1927 yılı Nisan ayında bakanlık, köy okullarında öğretmen açığının artması ve yeni okullar açılamaması karşısında *"pek dikkati çekecek nitelikte"*[61] bir Yasa Tasarısı hazırladı. Ama ne yazık ki *"Köy Muallimleri Kanun Tasarısı"* yasalaşamayacak, tasarı olarak kalacaktı. Tasarının gerekçesinde açıklar belirtildikten sonra *"Halkçılığı siyasal bir ilke olarak benimsemiş olan ve nüfusunun yüzde 80'den fazlasını köylülerin oluşturduğu bir Cumhuriyet için bu durumun sürmesine hoşgörü gösterme olanağı yoktur... Eski köy hocaları hala yerlerinde bulunmakta ve köylüler üzerindeki manevi etkilerini sürdürmektedirler."* deniyordu. Gerekçede kentler ve köyler için ayrı iki tip öğretmen yetiştirilmesi ilkesi savunuluyordu. Tasarıya göre, 20-45 yaşındakilerden köy öğretmeni olmak isteyenler, ortaokul düzeyinde bir sınavdan geçirilecekler, iki aylık bir kursla öğretim yöntemlerini öğrenecekler, üç yıl bir köyde öğretmenlik yaptıktan sonra, başarılı sayılanlar öğretmen okullarında bu okulların sınavlarını verirler ve bir de tamamlama kursunu bitirirlerse ilkokul öğretmeni olacaklardı. Ama tasarı, böylece kaldı. Her konuda Avrupa'da benzer bir çözüm arama alışkanlığı ve orada buna benzer bir sistemin bulunmayışı, tasarının *"eğitimcilerce"* desteklenmemesine neden olmuştu. *"Kendi koşullarımıza ve köylerimizin özelliklerine göre yeni bir eğitim kurumu yaratmamız gerekiyordu. Yapılması en zor işlerden biri bu idi."*[62]

Bundan iki ay sonra, bir eğitimci değil, bir gazeteci yazar, Yunus Nadi Cumhuriyet Gazetesi'nde usunu kullanarak, yüreklilikle gerçekçi ve somut öneriler ileri sürecekti. 28.6.1927 günkü gazetede şunları yazıyordu: *"Köy okulunun 3-4 dönümlük bir tarlası olmalıydı. Öğretmene ailesi ile birlikte oturabileceği bir öğretmen evi verilerek onun bu arazide öğrencileriyle birlikte tarım, arıcılık, meyvacılık, hayvancılık yapması sağlanmalıydı. Köy okulunda bu işler için gerekli basit araç ve gereçler bulunmalıydı. Öğretmen kolay sağlık önlemlerini bilerek köylüye bu konularda yardımcı olmalıydı. Bu öğretmen birkaç yüz dönümlük arazisi olan, diğer bilgilerle birlikte tarım bilgilerinin de verildiği -içinde çalışarak- öğretmen okullarında yetiştirilmeliydi!"* Tonguç, bu yazıyı 1947'de şöyle değerlendirecekti: *"Bu yazının çıktığı tarihten sonra, köy enstitüleri ku-*

59 Engin Tonguç, Umut yolu, s.9-10
60 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.362-363.
61 A.g.e. s.365.
62 A.g.e. s.365-369.

ruluncaya kadar, bu konuda günlük gazetelerde yazı yazanlar, Yunus Nadi'nin önerilerinden daha ileri düşünler ortaya atamamışlardır. Gerçek böyle olduğu halde, onu çarpıtmaya, değiştirmeye yeltenenler çıkmıştır."[63]

12 Mayıs 1927'de, Bakan M. Necati, Meclis'e Bakanlık Bütçesini sunarken uzun bir konuşma yaptı. Maarif Teşkilatı Kanunu'na göre bakanlık merkez örgütündeki düzenlemenin tamamlandığını bildiriyor ve Talim Terbiye Kurulu'na bağladığı umutları yineliyordu. Merkezde Yapı İşleri, Sağlık İşleri ve okul müzesi birimleri kurulmuştu. Yapı İşleri Dairesinin başına Viyana'da Mimar Prof. Egli getirtilmişti. Sağlık İşleri Dairesi öğrenci ve öğretmenlerin sağlık işleri ile uğraşmaya başlamıştı. Gündüz okullarında yoksul çocukların beslenmesi için önlemler alınıyordu. okul müzesine gelince: *"Okul müzesinde okul ders araç ve gereçlerinin en çağdaş ve eğitsel biçimleri toplandığı gibi, ilk çıkan okul kitaplarından başlayarak bugüne kadar yayımlanmış olanlar derlenip toplanarak Türkiye milli eğitiminin canlı bir müzesi olmuştu. Burada tüm okulların elişlerini, özellikle genel yaşamlarını ve çalışma biçimlerini gösteren fotoğraflar vardı. Okul müzesi günden güne gelişip yetkinleşmekteydi, gelecek bakımından umut vericiydi. Öğretim ve eğitim tarihimizi saptayacak olan bu müze, ulusal eğitimimizi incelemeye kendisini adayacak olan uzmanlarımıza ve öğretmenlerimize her zaman için değerli bir kaynak ve başvuru yeri görevini yerine getirecekti."*[64] Bakana göre, önlerindeki en önemli sorun, yapı işleri ve ğretmen yetiştirilmesiydi. Bakanlık ilk kez bu yıl mesleki öğretim konusunu ele alacaktı. *"Her sınıf halkı mesleğe hazırlayacak önlemler alınacaktı."*

Bakan daha sonra eğitim ilkelerine değiniyor, pratik ve uygulamalı eğitimi savunuyordu. Yalnız köy çocukları için açılmış, ama yapı sıkıntısı nedeniyle küçük ve büyük beldelerde kurulmuş köy yatılı okullarına kent çocukları da alınmıştı. Bu düzeltilecekti.[65]

2 Temmuz 1927 günkü gazeteler Mustafa Kemal'in sekiz yıllık bir aradan sonra ilk kez İstanbul'a gidişinin ayrıntılarıyla doluydu. Devrimlere karşı çıkan tutucular cephesi dağıtılmış, iktidarın üstünden ittihatçı gölgesi kaldırılmış, muhalif İstanbul basını sindirilmiş, istiklal mahkemelerinin görevlerine 7.3.1927'de son verilmişti[66] Terakkiperver Cumhuriyetçi Parti girişimi ile yapılan denemede, çağdaşlaşma, kültür değişimi ve uygarlaşma amaçlarıyla çok partili bir sistemin birlikte yürütülemeyeceği sonucuna varılmıştı. Mustafa Kemal bunları gerçekleştirmekte kararlıydı. Atatürk'ün söylediği tartışmalı olan şu sözler durumu çok iyi özetliyordu: *"Toplumsal özgürlük! Ulusa önce bunu vereceğiz. Böylece o, kendisinin siyasal özgürlüğünü alacağı ve iyi kullanabileceği bir aşamaya gelir!"*[67] O aşamaya gelmeyi sağlayacak başlıca araç olarak da eğitim öngörülüyordu.

26.6.1927 günlü bir Yasa ile herbiri birkaç ili kapsayan genel müfettişlikler kurulması kabul edildi. Bunda, yürürlükten kaldırılacak olan sıkıyönetim uygulamasının yerini tutacak bir makam oluşturma kaygısı da vardı.[68]

Sonbaharda TBMM seçimleri yenilendi. Adayların tümünün CHP Merkezi'nce sap-

63 A.g.e. s.369-372.
64 M. Rauf İnan, Mustafa Necati, s.136.
65 A.g.e. s.128.
66 S.N. Özerdim, Atatürk Devrimleri Kronolojisi, s.75.
67 Mete Tuncay, Tek Parti Yönetiminin Kurulması, s.182.
68 A.g.e. 174-175.

tanmış olduğu iki dereceli seçimler Eylül içinde sonuçlandı. Böylece, oluşan yeni Meclis'de devrimci atılımları engelleyebilecek etkin bir muhalefet bulunmayacaktı.[69]

O günlerde okul müzesi Gazi İlkokulu'nda bir ders araçları sergisi açtı. Bu sergiye otuzdan fazla firma katıldı ve en yeni ders araç gereçleri sergilendi.[70]

Yeni ilkokul programlarının uygulanması gündeme gelince ilkokul öğretmenlerinin yetiştirilmeleri için işe ilköğretim müfettişlerinden başlamak gerektiği düşünüldü ve temmuz ayında Sivas ve Ankara'da müfettişler için kurslar açıldı. Kurslarda derslerin yanısıra uygulamalar da yaptırıldı.[71] Kurslara 177 ilköğretim müfettişi katıldı.[72]

Sivas Kursu'nda yönetici Bakanlık Teftiş Kurulu Başkanı Rıdvan Nafiz (Edgüer), hocalar Sivas Maarif Emini Kadri (Yörükoğlu), Bakanlık Müfettişi Reşat Şemsettin (Sirer) ve Okul Müzesi Müdürü İsmail Hakkı (Tonguç) idiler.[73]

Sivas Lisesi binasındaki kursda İsmail Hakkı öğretim yöntemi konularını işliyordu. Kursa katılan M. Rauf (İnan)'a göre[74] *"Tüm derslerin düzeyi yüksekti ve doyurucu idi. Ama kursiyerler pek yüksek düzey gösteremiyorlardı. Doğru dürüst gazete okuyan olup olmadığını anlayamadım. Katılanlara, hazırlanmak üzere her hafta bir mesleki konuda -dissertasyon- veriliyordu. Kursiyerler buna -cızırtasyon- diyorlardı..."* İnan'ın verdiği bilgilerden kursun oldukça teorik düzeyde yapıldığı anlaşılıyor.

Yine o, ilk karşılaştığı İsmail Hakkı'nın kendisindeki izlenimlerini şöyle yazacaktı: *"Derslerden başka onu gördüğümüz olmazdı. Kurstakilere hazırlatılmış bilimsel yazıları inceleme, tartışma akşamlarında hiç söze karışmazdı. Okul Müzesi Müdürü İsmail Hakkı Bey pek çekingen davranışlı görünüyordu..."*[75]

Teorik bilgi aktarımının ağır bastığı bu kursta, bu tutumdaki hocaların, değer yargıları o yönde gelişmiş kursiyerlerde beğeni uyandırdığı anlaşılıyor. Buna karşılık, kursun programına ve yönetimine pek de sıcak yaklaşmadığı belli olan İsmail Hakkı kendini geri planda tutarak, kursiyerler önünde açılacak bir tartışmadan kaçınmış olmalı. İnan'ın verdiği bilgilere göre, *"Toplumsal ahlak dinsel ahlakın yerini tutabilir mi, ya da tarihi olayları kişiler mi, koşullar mı yaratır?"* türünden, önlerindeki sorunlara hiçbir çözüm getirmeyecek dissertasyon tartışmalarına onun ilgi duymadığı da kolayca anlaşılabilir.

Birgün Sivas Kursu'nda M. Rauf (İnan)'ın yanına bir genç gelip oturdu. Amasya Öksüz Yurdu Öğretmeni olan bu kişi kursa katılmak istiyormuş. İki gün kursa gelen bu kişiye M. Rauf, bağlı olduğu Sivas Maarif Emini Kadri Bey'e (Yörükoğlu) başvurmasını, iki haftalık bir izin istemesini salık verdi. Ama bunun yerine bir hekimden hastalık raporu alıp bunu Kadri Bey'e götüren bu öğretmenin raporunu yırtıp atan Maarif Emini *"İsteğini bana hemen söyleseydin seni hemen yatılı olarak kurs'a alırdım. Ama şimdi olmaz, hemen okuluna dön!"* yanıtını verince Kurs'a katılamayan bu kişi M. Emin (Soysal)'dı! Tonguç'un, İnan'ın ve Soysal'ın yaşamları ilk kez böyle bir rastlantı ile iki gün için Sivas'da kesişmiş oluyordu.[76]

---

69 A.g.e. s.176-179
70 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.364.
71 A.g.e. s.364.
72 M. Rauf İnan, Mustafa Necati, s.160.
73 A.g.e. s.22.
74 M. Rauf İnan, Bir Ömrün Öyküsü I, s.84-86.
75 A.g.e. s.169.
76 A.g.e. s.89-90.

Ankara'da açılan Müfettişler Kursu'nda Bakan M. Necati de birkaç konuşma yaptı. Kursta genel ve özel öğretim yöntemleri anlatıldı. Okullarda öğrenciler ve öğretmenlerle uygulamalar yapıldı, tartışıldı. *"Çocuk psikolojisi yalnız konferans verenin kendi kitabını okumasıyla geçti."* Dr. Celal (Otman-Bakanlık Sağlık Müfettişi) okul ve köyle ilgili sağlık bilgileri verdi. Kursiyerlere bir ilkokulun denetimi, gözlemleri konularında yazılı ve sözlü ödevler, araştırmalar yaptırıldı. Kursun sonunda kursiyer müfettişler *"O zamanda bakanların, ordu müfettişlerinin gittiği Karpiç lokantasına, Ankara'nın çektiği genel susuzluğun ve kursa arazözle gelen suyun azlığı sonucu ayakları koka koka ayrılık toplantısına"* gittiler. *"Ceplerindeki paralar içtikleri limonataları ödemeye yetmeyince, toplantı bazı arkadaşlarının orada rehin bırakılması ve bazılarının para bulmaya gitmesi ile sonuçlandı. Yeni sosyete yaşamına olan merakları da eğlence yerlerini, kadın erkek birlikteliğini, dansları görmeleriyle giderildi."*[77]

El yazısından, daha sonraki yıllarda Ferit O. Bayır tarafından yazıldığı anlaşılan bu sivri ve acı satırlar, yönetimin açmazını ve çelişkisini yeterince yansıtıyor!

Yeni ilkelere göre çalışacak öğretmen yetiştirmek için girişilen bir başka önlem de 1927'den başlayarak Avrupa'daki iş eğitimi veren öğretmen okullarına ve pedagoji enstitülerine öğrenci gönderilmesiydi. Bunlardan ileride Gazi Eğitim Enstitüsü'nün Resim-İş Bölümünün kurulmasında da yararlanılacaktı.[78]

Yine o yıl, İsmail Hakkı, resim elişi derslerinin ileri ve yeni eğitbilim ilkelerine dayanılarak yapılmasına yardımcı olmak amacıyla 'Elişleri Rehberi' kitabını[79] yayınladı. 241 sayfalık eski yazı bu kitap, Maarif Vekaleti Matbaası'nda basılmıştı. Kitapta iş eğitimi savunuluyordu: *"... Yalnız zihinsel yeteneklerin gelişmesine hizmet ederek tek yönlü insan yetiştiren eğitim yanlış bir amaç izlemektedir... Yalnız belleğe dayanan bilgilere değer veren eğitim de doğru değildir... İlkokulun amacı bilgin yetiştirmek değil, yaşamda kendisine ve topluma yararlı olacak insan yetiştirmektir... Uygarlık yükseldikçe işin eğitsel değeri artmaktadır... Yeni öğretim yönteminin en önemli niteliği, dersi iş ile öğretmektir... Yardımcı araçlar arasında kuşkusuz kitaplar da vardır; ama ezberletmemek koşuluyla... Bizim tasarladığımız öğretim yöntemine göre iş aracılığı ile tüm ders konularının öğretilmesi olanağı vardır..."*[80]

Bu düşünleri uygulamaya geçirebilmek için onları anlatmak, öğretmenlere benimsetmek gerekiyordu. Bu amaçla yoğun bir yayın çabasına girişti. Resim-İş öğretmeni olarak kendi alanı buna çok elverişliydi; branşının konularını yazarken hep bu görüşleri işledi, benimsetmeyi amaçladı. Bakanlığın yeni şekliyle çıkarmaya başladığı 'Terbiye' dergisine 1927 yılı boyunca, her sayıda birer yazı yazdı.[81]

---

77 A-30/7 Bayır'ın Kurs'u değerlendirmesi (elyazısı ile)
78 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.364-365.
79 İ. Hakkı, Elişleri Rehberi.
80 Abdullah Özkucur, Köy Enstitülerinde İş Eğitimi, 50. Yılında Köy Enstitüleri, s.216-217 (Elişleri Rehberi kitabının 15-17. sayfalarından kısaltma)
81 İ. Hakkı, Toplu Tedrisata Dair Bir Tecrübe Dersi, Terbiye Mecmuası, sayı 1, 15.2.1927, s.78-83.
İ. Hakkı, Muallim ve Resim, Terbiye M. sayı 2, 1.4.1927, s.154-166.
İ. Hakkı, Mekteplerde Bahçe İşleri, Terbiye M. sayı 3, 1.5.1927, s.226-237.
İ. Hakkı, Terbiye ve Tedris Vasıtalarından Kum, Terbiye M. sayı 4, 1.6.1927, s.278-289.
İ. Hakkı, Siyah Tahtaya Tedrisat Resimleri Yapmak, I-II, Terbiye M. sayı 5 ve 6, Eylül ve Ekim 1927, s.49-60 ve 32-41
İ. Hakkı, Toplu Tedrisata Müstenit Bir Tecrübe Dersi (posta ve telgraf), Terbiye M. sayı 7, Kasım 1927, s.16-19.
İ. Hakkı, İlk Mekteplerin Tedris Vesaiti Meselesi, I-II, Terbiye M. sayı 8 ve 9, Kasım 1927 ve Ocak 1928, s.33-50, 32-40.

Tüm bu çalışmalarla, yazılar, sergiler, kurslarla eğitim sorunu çözülebilir miydi? Şüphesiz ki hayır. Çok daha köklü, geniş kapsamlı programların uygulanması gerekiyordu. Dikkatle incelendiğinde yöneticiler ve eğitimciler arasında gelecek yıllarda iyice açığa çıkacak düşün ve görüş ayrılıklarının ilk belirtilerini bu yıllarda bulma olanağı vardır. Daha o dönemde geniş çaplı atılımların, yeni ve özgün çözüm önerilerinin karşısına, genellikle mesleğin niteliklerini koruma savları ve pedagojik bilgiçlik görüntüleri ile çıkılmaya başlanmıştı. Aslında, bunları ileri sürenlerin gerçek kişilikleri ülkeyi, ülkenin koşullarını ve gereksinmelerini bilmemezlik, uygulanabilir çözümler üretmekte yeteneksizlik ve bilimsellik ağırbaşlılığı ile maskelenmiş bir gevşeklik, hatta tembellikten oluşuyordu. Bu tür kişiliği süsleyen teorik bilgi sergilemelerinin de, biraz deşince, bu bilgi yükünün kofluğu, yüzeyselliğinin ortaya çıkmasıyla bir gösterişten, kişisel doyum aramalardan öte bir değer taşımadığı anlaşılıyordu. İşte bu tutum ve anlayışlarla M. Necati gibi yeni atılımlara girişmek için çırpınan bir bakan'ın çabaları engellenmeye çalışılıyor, Köy Muallimleri Kanun Tasarısına karşı çıkılıyor, Terbiye Dergisi'nde yayımlanmak zorunda kalınan yazılara, raporlara çekinceler konuyordu.

10 Ekim 1927'de Nafi Atuf Erzurum Milletvekili seçilmiş olması sonucu bakanlık müsteşarlığından ayrıldı. Bu değişiklikte, daha o günlerden tasarlandıkları şüphesiz olan laiklikle ilgili Anayasa değişiklikleri ve yazı devrimi için gerekli Meclis çalışmaları sırasında, orada güvenilir kişilerin bulunması isteği rol oynamış olmalıydı. Ama bir yandan da iktidar olarak büyük toprak sahiplerini kollamaktan vazgeçilemiyor ve 1928 yılı bütçe görüşmelerinde M. Necati'yi en çok eleştirecek olan toprak ağası Emin (Sazak) da milletvekili yapılıyordu. Belki de rejimin açmazı bu tür çelişkilerde yatıyordu.

Yine o günlerde Mustafa Kemal, CHP Kongresi'nde 15-20.10.1927 günleri arasında Büyük Nutku'nu okudu. Nutuk aslında bir *"hesap vermeden çok bir hesaplaşmaydı."*[82] Bir bakıma Mustafa Kemal'in devrimlerini sürdürmekteki kararlılığını gösteriyordu.

1927 sonbalarında Nafi Atuf Etlik'te Milli Emlak'dan bir bağ satın aldı. Ankara'nın çevresi Etlik, Keçiören, Dikmen gibi bağ semtleriyle çevriliydi. Durumu biraz iyi olan Ankaralılar yazın kentin içindeki sıcaktan ve tozdan kaçarak, gelenek olarak yazı buralardaki bağ evlerinde geçirirlerdi. Bağ, bugün Etlik Aşağı Eğlence semtinde, Karlıova sokağının bulunduğu yerdeydi. Nafi Atuf, bağın 3290 m^2'lik bir bölümünü İsmail Hakkı'ya, 1500 m^2 kadarlık bir bölümünü de Kadri Bey'e (Yörükoğlu) verdi. Sürekli olarak *"toprağa basma özlemi"* çeken İsmail Hakkı, kendisinin olan parçada hemen başlarını sokacak bir yer yapmaya ve bakımsız kalarak birçoğu kurumaya yüz tutmuş üzüm omcalarını canlandırmaya koyuldu. Bundan böyle, elden çıkarmak zorunda kalacağı 1954 yılına kadar burası en sevdiği yer olacaktı. Nafi Bey'e kalmış, yarı yıkık, zamanla düzeltilecek eski bağ evinden 50-60 metre kadar uzakta, önce bir göz oda yaparak işe başladı. Sonra buna bir mutfak eklendi. Her yıl ekler yapılarak birkaç yılda iki katlı, üç odalı, balkonlu, teraslı bir ev ortaya çıkacaktı. Elden çıkarılacağı 1954 yılında bile evde değişiklikler ve ekler yapılıyordu. Etlik'de ne su, ne de elektrik şebekesi vardı. Evin önünde bir kuyu açıldı. Burası yazın buzdolabı görevi de görecekti. Geceleri gaz ve lüks lambaları ile oturuluyordu. Bağda sofralıktan çok pekmez ve şarap yapmaya elverişli, Orta Anadolu'nun o kara üzümleri yetişiyordu. Zamanla cins asma çubukları getirilerek yeni türler üretilecekti: Tatlı, pembe gül üzümleri, iri beyaz taneliler... Meyvacılığa hiç el-

82 Mete Tuncay, Tek Parti Yönetiminin Kurulması, s.181.

verişli olmayan taşlı, çorak bağ toprağına zerdali, armut, vişne fidanları dikildi. Eskiden kalan büyük iki badem ağacı çok değerliydi; o yakıcı yaz güneşinde dışarıda oturulurken bunların gölgelerinden yararlanılıyordu.

Denilebilir ki, her iki aile, Nafi Atuf ve İ. Hakkı ile eşleri, çocukları yaşamlarının en mutlu günlerini bu bağ evlerinde ve bağda geçirdiler. Hemen her gün, her akşam bir aradalardı. İsmail Hakkı, boş zamanlarında bahçe ve bağ ile uğraşır, asmaları, fidanları sular, çapalar, budar, toprağa yakın olmaktan, toprağa basmaktan, toprakla içli dışlı olmaktan büyük kıvanç duyardı. Akşamları iki evden birinde toplanılır, yemek yenir, konuşulurdu. *"Çoğu İ. Hakkı konuşur, babam dinlerdi... Ne mi konuşurlardı? Bir yapı ustası gibi konuşurlardı. Bir toplum kuruyorlardı. Yeni bir yapı kuruyorlardı. Sözlerinde coşku, inanç, pırıl pırıl yeni temel taşları vardı. Zorla yatırmaya götürürlerdi beni; ben, onların yanında, o sıcak devrim ateşinin yanında kalmak, kulağımı dolduran o sıcak bildirinin sesiyle dolmak, yaz gecesinin içinde erimek, bozkır böceklerinin türküsünü dinleye dinleye uykunun göğünde ağıp gitmek isterdim... Bu konuşulanlardan bende ne kalırdı? Bu gecelerin ardından... bir çardağın gölgesinde bir açıkhava okulu açmış olurdum. Bu okulun öğretmeni, kurucusu bendim... İş dönüşü, akşam üzeri, ...çardağıma babam ve eniştem gelirler, babam susar, ama çocuk dostu, eğitmen, sıcacık bozkır güneşi yemiş gözleriyle eniştem, sen bizim okulları açmışsın yahu, derdi. Elbette ki bu oyunda, bilinçaltımda gezinen o yaz gecesi konuşmalarının, o devrimci eğitim düşüncelerinin, Türkiye'nin yeni çağına yol gösteren, o yıldız düşüncelerin payı vardı. Yaşantımı, düşüncelerimi, memleket ve ülke görüşümü etkileyen insanlardan biri idi Tonguç..."*[83]

O konuşmaları Tonguç da Nafi Atuf Kansu'nun ölümünden sonra onun için yazdığı yazıda özlemle anacaktı: *"Bir gün devlet işlerindeki nöbeti bitirip emekli olmak. Yolların ırağında, ıssız bir dağ köyüne çekilmek, köyün yakınında, ardıçlar, çamlar altında, bahçesinde gece gündüz şirin bir çeşme akan, ılık rüzgarlarla püfür püfür bir kır okulu açıp; saçları makasla kesilmiş, şapkaları yamalı, çarıklı, kitapları torbalar içinde, yoksul, fakat mavice mavice, karaca gözlerinden zeka fışkıran köy çocuklarını beraberce okutmak... Tolstoy'un, Pestalozzi'nin büyük adlarına yaraşır bir okul örneği göstermek... Hep bunu konuşurlarmış."*[84]

"... Bu açık gecelerden, alaca konuşmalardan konular, sözcükler değil, bir tutum, bir hava, bir yan tutma vurmuştur çocukluk bilinçaltıma... Devrimdi, bu. Birşeyleri değiştirmek, birşeyleri yenileştirmek ve durmadan Türkiye'ye yeni bir biçim, yeni bir öz vermek isteyen insanlardı bunlar... Bu konuşmaların niteliği devrimin eleştirisini taşırdı. Şimdi çok iyi ayırtediyorum. Tonguç bir gerçekçi, bir eleştirici idi. Ayaklarını bir köylü gibi, çıplak toprağa basardı... Köy eğitmenleri, köy enstitüleri, köy eğitimi gibi sözcükler ve kavramlar, 1939'dan önce de konuşulmuş, tartışılmış olabilir evlerimizde..."[85]

Etlik'deki günler, buradaki yaşantı, onun yakınları tarafından ayrıntılı olarak yazılmıştır.[86, 87, 88]

---

83 Ceyhun Atuf Kansu, Tonguç, İmece, sayı 27, Temmuz 1963, s.6-7.
84 Fakir Baykurt, Hey Gidi Koca Tonguç, Tonguç'a Kitap, s.176.
85 Ceyhun Atuf Kansu, Cumhuriyet Bayrağı Altında, s.175.
86 A.g.e. s.50-51, 54-55, 58-59, 174-177.
87 Engin Tonguç, Umut Yolu, s.15-22, 106, 131.
88 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı I, s.254-256.

Bu yakınları için en kendine özgü Tonguç görüntüsü, o bağ ortamındakidir.

Bakanlığın o dönem Ankara'sında zorluklarla karşılaştığı bir konu da yapı işlerindeki bilgi ve eleman eksikliği idi. Tüm kamu kuruluşlarının bu konuda yararlanacakları, yapı işlerini yönetecek bir örgüt, bir kurum yoktu. Bakanlıkta kurulan bölümün başına Prof. Egli getirtilmişti ama, girişilecek yapı işlerinde çalışacak eleman sıkıntısı büyüktü. Bir süre sonra Alman ve Macar teknisyenlerin getirilmesi zorunlu olacaktı. Bakanlıkta kurulmuş olan Yapı İşleri Komisyonu'nun bir üyesi de İsmail Hakkı idi. Komisyon, yapılacak okul yapılarının planlarını hazırlatıyordu. Ne var ki, çağdaş bir okulda bulunması gerekli birçok bölüm ve o güne kadar *"konfor"* sayılan düzenlemeler birçok kişiyi ürkütüyor, hatta bunlar gereksiz sayılıyordu. *"Eğitim Bakanlığı'nda böyle kişilerin de söz sahibi oldukları bir çevre içinde,"* pahalı gözüken öğretmen okulları yaptırılacaktı.[89]

Ankara Gazi Mustafa Kemal Öğretmen Okulu (Gazi Eğitim Enstitüsü)'nün planları bu Komisyon'ca Mimar Kemalettin'e hazırlatıldı. O dönem Türk mimarisinin en güzel örneklerinden biri olan bu görkemli yapı incelendiğinde, boyutlarındaki büyüklük, mekanlardaki genişlik ve rahatlık dikkati çeker. Proje Komisyon'da tartışılırken, bu durumun yer kaybına neden olduğu ileri sürülünce, Mimar, *"Bunu bilinçli olarak böyle yaptım. Siz nasıl olsa zamanla oraya bana verdiğiniz sayının çok üstünde öğrenci sokacaksınız"* yanıtını verir. Gerçekten de daha sonraki yıllarda böyle olacak ve kapasite ne kadar arttırılırsa arttırılsın, yapıda yer sıkıntısı çekilmeyecekti.[90] Yapı işlerindeki deneyimsizliklerin neden olduğu bazı kusurları da olsa, bu yapı, o dönemin en çağdaş, en konforlu ve en ileri teknik araç gereçlerle donatılmış okul yapısı olacaktı. Komisyon ve Yapı Dairesi en kısa sürede Balıkesir Necati Bey Öğretmen Okulu, Erzurum Öğretmen Okulu, Ankara Musiki Muallim Mektebi ile bazı öğretmen okullarına yapılacak eklerin projelerini de hazırlatacaktı. Projelerin uygulanmasıdaki zorluklar, İhale Yasasına göre iş görme zorunluğundan ve Komisyon üyelerinin bazılarının yapı işlerindeki bilgisizliklerinden de kaynaklanıyordu. Örneğin bir oturumda üyelerden biri Deutsche Orient Bank'dan alınmış teminat mektubunu *"bu bankanın 30 bin liralık teminat verme yetkisinin bulunup bulunmadığının Maliye Bakanlığı'ndan sorulması"* önerisi ile kenara ayırıyor, ama Adapazarı Ticaret Bankası'ndan alınmış olanı incelemesiz kabul ederek konunun ne kadar yabancısı olduğunu belli ediyordu.[91]

Tüm bu zorluklara karşın, iş M. Necati'nin 22.4.1928'de TBMM'de bütçe konuşması sırasında Ankara'da Gazi Eğitim Enstitüsü ve Musiki Muallim Mektebi (sonra Konservatuvar) yapılarının temellerinin atıldığını, Sivas, İzmir, Adana öğretmen okullarına pavyonlar eklendiğini söylemesine olanak verecek kadar yürüyordu.[92] İsmail Hakkı bu yapı çalışmalarına severek katılıyor ve işin gelişmesi için çaba gösteriyordu.

Bakan o günkü bütçe konuşmasında[93] ilköğretimin önemini bir kez daha belirterek, bunun en kısa sürede gerçekleştirilmesini amaçladıklarını da açıklıyordu. Ve, *"Bir gün bir Eğitim Bakanı TBMM karşısında zorunlu ilköğretim çağındaki çocukların tümünü okutmakta olduğunu ve her köyde okul ve öğretmen bulunduğunu söylemek mutluluğu-*

89 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.352.
90 İ. Hakkı Tonguç, özel sözlü anı.
91 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.352.
92 M. Rauf İnan, Mustafa Necati, s.164.
93 A.g.e. s.157-189

na kavuşursa, o zaman Cumhuriyet ilköğretimi çizilen amaca ulaşmış olacaktır," diyordu. Öğretmen yetiştirilmesi çalışmalarını özetledikten sonra, bakan mesleki öğretim konusuna geliyor ve bu konu için getirilen Prof. O. Buyse'nin raporundan yararlanıldığını anlatıyor ve şu ilginç açıklamayı yapıyordu: *"İş Üniversitesi ile Politeknik'in temellerini bu yıl Ankara'da atmayı başarabilirsek!.."* Ama bu gerçekleşmeyecek, bir özlem olarak kalacaktı.

M. Necati daha sonra eğitim sorunlarının *"En genç öğretmenden en büyük üstatlara kadar tüm meslektaşlara danışmadan çözülemeyeceğini"* söylüyor ve bu açıdan, kurulmuş olan Talim-Terbiye Kurulu'nun önemine değiniyordu.

M. Necati'nin sağlığında tasarlanan yeni, büyük ve çağdaş on öğretmen okulundan dördü açılabilecekti.[94]

İsmail Hakkı ve eşinin ilk çocukları kira ile oturdukları Tahtakale semtindeki eski Ankara evinde, 26.4.1928'de dünyaya geldi.[95] Oğlana Engin adını ailenin büyüğü Nafi Atuf koydu. Nafia Hanım o yıl çocuğun bakımı ve ev işlerinin tüm zamanını aldığı gerekçesiyle öğretmenliği bıraktı.

1928 yazını henüz bir oda ve bir mutfaktan oluşan Etlik'deki bağ evinde geçirdiler. Oradaki koşullarda gerçekten de ev işleri ve çocuk bakımı eşinin tüm gününü dolduruyordu. İsmail Hakkı, hergün sabah akşam on onbeş dakikalık bir yürüyüşle eriştiği duraktan belediye otobüsü ile işine, bakanlığa gidip geliyordu.

En büyük destekleri, 50-60 metre yakınlarında, onarıp içine girilir duruma soktukları bağ evinde Ankara'daki deyimle 'bağa çıkmış' olan Nafi Atuf'lardı.

O nisan ayının önemli bir olayı da CHP'nin laiklik ilkesini kabul etmesi olmuştu. 10.4.1928'de TBMM'de Anayasa'da yapılan değişiklikle *"Türkiye Devleti'nin dini İslamdır."* maddesi kaldırıldı ve milletvekili andındaki *"vallahi"* sözcüğü çıkartıldı.[96]

9 Ağustos 1928'de ise Türkiye yeni ve büyük bir atılımla sarsılacaktı: Latin harfleri![97]

Arap abece'sinin bırakılması İttihatçılar arasında da tartışılmış, ama iş bu aşamada kalmıştı. Mustafa Kemal o gün Sarayburnu'ndaki ünlü konuşması ile kararı açıklayıncaya kadar, karşı çıkan, ya da kademeli bir uygulama öneren en yakın arkadaşlarının bile direnmeleriyle karşılaşmış, sonunda son sözünü söylemişti: *"Ya bir kezde tümüyle değişim ya da hiçbir zaman!"* Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Dairesi de Latin harflerinin kabulünden yana değildi.[98]

Yine de kısa bir geçiş dönemi öngörülmüştü: 24.5.1928'de çıkartılan Yasa ile Latin rakamlarının kullanılması kabul ediliyor, 27.6.1928'de bir Harf Devrimi Kurulu toplanıyordu. 25.8'de Ankara'daki 4. Öğretmenler Kongresi'nde öğretmenler yeni harfleri öğretmek için ant içtiler. 16.9'da tüm bakanlık müsteşarları Eğitim Bakanlığı'nda bir toplantı yaptılar. 29.9'da bir de yeni Türk harfleri marşı yayımlandı. 1 Kasım'da TBMM Türk Harflerini Kabul ve Tatbiki Yasası'nı kabul etti.

---

94 İlhan Başgöz, Howard H. Wilson, Türkiye Cumhuriyetinde Milli Eğitim ve Atatürk, s.149.
95 Engin Tonguç, Umut Yolu, s.9-10.
96 S.N. Özerdim, Atatürk Devrimleri Kronolojisi, s.77.
97 A.g.e. s.78
98 İlhan Başgöz, Howard E. Wilson, Türkiye Cumhuriyetinde Milli Eğitim ve Atatürk, s.177.

Şimdi iş yeni yazının öğretilmesine kalmıştı. Bu da hazırlıklarına kasım ayında başlanan ve 1 Ocak 1929'da açılacak Millet Mektepleri ile sağlanmaya çalışılacaktı. Bu okullar verimleri giderek düşerek 1936 yılına kadar çalışacaklar, sekiz yılda 2.5 milyon vatandaşa diploma vereceklerdi.[99]

Arap yazısının bırakılması ve kolayca öğrenmeye elverişli, Türk diline uygun yeni harflerin kabulü İsmail Hakkı'ya göre *"ilköğretim alanında büyük devrim"*di.[100] Bu atılım, ilköğretimin yaygınlaştırılmasını çok kolaylaştıracaktı. Kendisi de o yıldan sonra özel notlar, not defterleri de içinde olmak üzere, hiçbir yere eski harfleri kullanarak yazı yazmadı (bir mektup taslağı dışında), yazılmasını da hoş karşılamadı.

Cumhuriyet döneminin, Türk aydınlanma çağının en önemli atılımlarından birinin başlaması sırasında Eğitim Bakanı bulunmak M. Necati'ye nasip olmuştu. Ama ne yazık ki, daha sonraki uygulamaları ve sonuçları göremeyecekti. 21 Kasım'da gazeteler onun İstanbul okullarını gezdiğini, öğrencilerin yeni yazı ile not tutmalarına ne kadar sevindiğini yazıyorlardı.[101]

31.12.1928 yılbaşı gecesi Cumhuriyet eğitim tarihinin en acılı bir dönüm noktası olacaktı. Ankara yeni bir yıla girmenin umutlarını ve sevinçlerini yaşarken, o yağız, dağ gibi M. Necati Ankara Numune Hastanesi'nde ölümle savaşıyordu. Tanısının konulması ve operasyonu gecikmiş bir apandisit, basit bir apandisit ile kendisine büyük umutların bağlanmış olduğu Eğitim Bakan'ı 1929 yılının ilk saatlerinde, 34 yaşında yaşamını yitirecekti.

Nafi Atuf *"O gün acılı bir yüzle eve döndü, pencereleri solgun bir ocak gününe bakan kitaplık odasına çekildi. Orada sedir yatağına yattı ve anımsadığıma göre iki gün ne o odadan çıktı ne kimseyle konuştu, ne yedi, ne içti... Babam sade bir dostunu değil, gönül verdiği, yollarını döşediği bir atılımın yapı ustalarından birini yitirmişti. Günlerce kendine gelemedi."*[102]

M. Necati'nin yokluğunun, başlattıkları eğitim atılımları bakımından ne kadar olumsuz sonuçları olacağını onun en yakın yardımcısı ve çalışma arkadaşı olan müsteşar Nafi Atuf'dan daha iyi kimse bilemezdi.

İsmail Hakkı da genellikle az kişi için yaptığı bir işi gerçekleştirdi; kendisini herhangi bir öğretmen olmaktan alarak bakanlık yöneticileri arasına sokan bakanı için bir anma yazısı hazırladı. Yazı *"Necati Bey Sevilen Mutlu İnsanlardandı"* başlığını taşıyordu.[103]

M. Necati'nin kısa denebilecek, üç yıllık bakanlığı süresindeki başarısının nedenleri neydi? İsmail Hakkı'ya göre bunun en önemlisi *"... O dönemin en değerli düşün ve iş adamlarını* (Yaz. notu: Tonguç iş adamı deyimini bugünkü anlamında değil, bir iş yapmaya, üretmeye yetenekli kişi anlamında kullanır) *çevresine toplayışı, onlarla gerçekten özenilecek derecede içtenlikli bir çalışma ortamı yaratmış olması"* idi. *"Ondan önce gelmiş ve sonra gelecek olan bakanların birçoğu bunu yapmamış, yapmaya bile kal-*

99 S.N. Özerdim, Atatürk Devrimleri Kronolojisi, s.77-81.
100 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.383.
101 Ceyhun Atuf Kansu, Cumhuriyet Bayrağı Altında, s.64
102 A.g.e. s.64-65.
103 İsmail Hakkı, Necati Bey Sevilen Mutlu İnsanlardandı, Hayat Dergisi, Sayı 11 (özel M.Necati sayısı), 10.1.1929.

kışmamışlardır. Necati, demokrat bir devlette bakan olmanın ne demek olduğunu anlamıştı."[104]

Onun çalışma yöntemleri alışılmış ast-üst ilişkisinin çok dışındaydı. Bakanlık yöneticileri ile sık sık yaptığı iş toplantılarının dışında, birlikte yemek yer, şakalaşır, tartışmalar açar, çoğu kez bir toplantı sonu onları gecenin geç saatlerinde Ankara'nın az sayıdaki eğlence yerlerine götürürdü. Ertesi sabah yine herkes işinin başında olurdu. Bir yöneticinin yenemeyeceği bir sorun rahatlıkla bakana ya da Müsteşar'a duyurulabilinir, onların desteklerine güvenilirdi. Çalışanların bir takım baskılarla yıpratılmalarına olanak verilmezdi.[105] Necati'nin en önemli özelliklerinden birisi, meslekleri öğretmenlik olan çalışma arkadaşlarının görüşlerine önem vermesi, konuları onlara danışması, onlara çözdürmek istemesiydi. *"Kardeş, bunu bir de hocalara soralım, bakalım ne diyor onlar..."* Bakanın çalışırken en sık kullandığı sözcüklerdi bunlar.[106]

M. Necati, komplekssiz, açık sözlü, içtenlikli, insanları seven bir kişiydi. Hoşgörü sahibi bu insanla her düşünce konuşulabilir, tartışılabilirdi. O ve yakın çalışma arkadaşları *"Kendilerine güvendikleri için düşün hareketlerinden korkmazlardı... pedagog taslaklarına da değer vermezler, geriliğin temsilcisi olan kişileri, maskelerine karşın, tanıyabilirlerdi..."*[107]

Bakanın en yakın çalışma arkadaşı ve yardımcısı olan ve alçakgönüllüğü yaşantısının bir ilkesi olarak saklayan Nafi Atuf, bir gün Necati için, *"Bana çok inanırdı. O, bir devrim ağacı gibi bize gölge verdi. Biz de Cumhuriyet'in eğitim atılımlarını onun siyasal gölgesinde gerçekleştirdik. Ağaç o idi, biz de bahçıvanlardık"* diyecekti.[108]

M. Necati ve Nafi Atuf, öğretmen topluluğu içinde sayıları az olan, nitelikleri belli bir düzeyin üstündeki kişileri bakanlık merkez örgütüne toplamaya çalışmışlardı. Ama bunu yaparken gelecek olanların ideolojik doğrultuları, dünya görüşleri, eğitim ve öğretim anlayışlarında bir birlik, bütünlük olmasına özen göstermemişlerdi. Bunu bilerek böyle yapmış olmalılardı. Herşeyden önce yetişmiş eleman kıtlığı vardı. Ama değişik görüşlerdeki belli bir düzeyin üstündeki kişileri bir araya getirerek, demokratik bir çalışma ortamında tartıştırıp, doğru yolları bulma amacı da gütmüş olmalılardı. Bunu kendi dönemlerinde büyük ölçüde gerçekleştirmişler, sürtüşmesiz bir çalışma ortamı yaratmışlardı ama, gelecekte ortaya çıkacak hizipleşme, çekişme ve entrikaların köklerinin de bu dönemde oluştuğu bir gerçekti. Onlar güçlü kişilikleriyle, kendi düşün ve görüşlerine yakın olanlarla işbirliği yaparken, geri kalanlardan gelebilecek engellemeleri önleyebiliyorlardı ama, daha sonraki dönemlerde her zaman buna olanak bulunamayacaktı.

Cumhuriyet eğitiminin temellerinin atılması bakımından M. Necati'nin önemi çalışma arkadaşları dışında birçok kişi tarafından da anlaşılıyordu. Ölüm haberinin ertesi günü Cumhuriyet Gazetesi'nin baş sayfasının tümü ona ayrılmıştı. Darülfünun Divanı (Üniversite Senatosu) Üniversite Alanı'na onun yontusunun dikilmesi kararını alacaktı. İstanbul'daki birçok kitapçı, yas belirtisi olarak dükkanlarını kapatmışlardı. Başbakan İsmet Paşa, mezarı başında uzun bir konuşma yapacaktı.[109]

---

104 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.324-325.
105 A.g.e. s.325.
106 M.Rauf İnan, Mustafa Necati, s.30, 32.
107 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.325-326.
108 Ceyhun Atuf Kansu, Cumhuriyet Bayrağı Altında, s.62.
109 M. Rauf İnan, Mustafa Necati, s.45-46.

Böylece, Cumhuriyet Milli Eğitiminin ilk altın dönemi kapanmış oluyordu.

M. Necati, eğitim sorunlarının çözümü için kapıyı aralamıştı. O kapıdan geçmek için ne yazık ki 1936'ya kadar, yedi yıl daha beklemek gerekecekti.

İsmail Hakkı'nın iş ve özel yaşamında önemli gelişmelerin olduğu 1927-1928 yıllarında önemli bir olay daha vardı:

Dobruca'daki ailesi Türkiye'ye göç etmişti.[110]

Annesi Vesile, babası İdris, kardeşleri Süleyman, Osman, İbrahim, Selime, amcaları Hacı Emin ile Hasan ve eşleri 1927'nin bir sonbahar günü bir daha dönmemek üzere Atmaca Köyü'nden ayrılıyorlardı. Tüm geçmişlerini, artık toprağa verilmiş olan Dede Veli Efendi'yi o yabancı toprağı olmuş diyarda bırakıp geliyorlardı.

Önce at arabaları ile Silistre'ye, oradan Tuna'daki bir nehir gemisiyle Köstence'ye gitmişler, burada göç eden daha bir çok aile ile birlikte bir süre karantinada kaldıktan sonra deniz yoluyla İstanbul'a varmışlardı. Hükümet onları trenle Polatlı'ya getirmiş, *"Savaş artığı virane bir evde iskan etmiş"*ti. 1928 yılı kışını burada zor koşullarda geçirmişler, *"Sıtmadan perişan olmuşlar"*dı.

İsmail Hakkı olanaklarını zorlayarak, çözümü onlar için Eskişehir'de göçmenlerin yerleştikleri Ömerağa Mahallesi'nde bir barınak satın almakla bulmuştu.[111] Büyükçe bir avlu içindeki bu tek katlı kerpiç ev ve eklentilerine annesi, babası, kardeşleri yerleşecekler, yaşamlarının sonuna kadar burada oturacaklardı. Her iki amcası ve eşleri ise bir kira evi bulacaklardı. Tonguç'un 1952 yılının o kaygılı, baskılı, kendi geleceğinin ne olacağının bilinmediği günlerinde kendi adına çıkmış evin tapusunu kardeşi İbrahim'e *"hibe ettiği"* görülecekti.[112]

"Göçmen olarak geldiklerinden elde avuçta birşeyi olmayan" aileden İbrahim *"at arabacılığı (nakliye işi) yaparak"* geçimlerini sağlayacak, zamanla *"bu ağır işi yapamayacak kadar yıprandığından arabacı arkadaşlarına hayvan yemi, un, kepek, yulaf, kırma, mısır satmak üzere Sakarya Caddesi Güllük Polis Karakolu bitişiğinde bir zahire dükkanı açacak"*tı. Daha sonra bu dükkanı bir süre oğlu İlhan işletecekti.

Bu düzenlemelerin olumlu sayılabilecek yönü, ailenin tümü göçmenlerden ve hemşehrilerden oluşmuş bir mahallede, köylerindeki yerleşim yerlerine benzeyen bir ev ve avlu edinebilmiş olmalarıydı. Ekonomik zorluklar içinde yaşam ve uyum savaşı veren bu göçmen ailenin sıkıntılarını bu koşullar bir ölçüde hafifletmiş olmalı. Burada doğacak çocuklar artık Eskişehirli olacaklar, topluma uyum sağlayacaklar, kendi yaşamlarını kuracaklardı. Örneğin İbrahim'in oğlu Adnan *"Yazın Eskişehir'de kiremit fabrikalarında çalışıp kışın Ankara'da Devlet okulunda (DDY) okuyup"* zorunlu hizmetini Anadolu'nun değişik kentlerinde yaptıktan sonra *"Eskişehir'den emekli olacak"* orada yaşamını sürdürecekti.

İsmail Hakkı'nın öğretmen olan kardeşi Zekeriya dışında, soyadları alındıktan sonra ana babası ve diğer kardeşlerinin soyadlarının değişik olması ilginçti. 1996'da yeğeni Adnan bunu şöyle açıklıyordu: *"Amcam İsmail Hakkı Tonguç, Eskişehir Milletvekili Emin Sazak kendisiyle sol görüşlü diye uğraştığı için bizlerle de uğraşılmasın diye Ton-*

---

110 Bu konu ile ilgili bilgiler Tonguç'un yeğeni, kardeşi İbrahim'in oğlu Adnan Gökrer'in Engin Tonguç'a yazdığı 10.12.1996 günkü mektuptan alınmıştır.

111 Tapu kaydı: Ömerağa Mah. Erlik Sok. No.12, kerpiç ev, avlu, Ada 597, Parsel 9, 352 m^2.

112 İbrahim Gökrer'in kardeşi Hakkı Tonguç'a devir işleminin yapıldığını bildiren 20.10.1952 günkü mektubu.

güç soyadını kullandırmamış, bizleri korumak amacıyla Gökrer soyadını verdirmiştir. İçimdeki en büyük ukde Tonguç soyadını kullanamamak olmuştur."[113]

Yine o yıllarda birçok yakın uzak akraba da Türkiye'ye göçtüler. Örneğin İsmail Hakkı'nın dayısı Kamil Havsa'ya, teyzesi Fatma Adapazarı'na yerleştiler. Çocukları buralarda yaşayacak, yetişeceklerdi.[114]

Akrabaların, komşuların hemen tümünün göçmesiyle Atmaca Köyü boşalacak, çevre köylerinden gelen, Romanya'dan Bulgaristan'a göç ettirilen Bulgarlar köye yerleştirilecekti. Artık burası Bulgarlar'ın oturduğu Sokol Köyü olacaktı. 1960'da yeni bir planlama ile tek katlı, bahçeli çağdaş evler yapılacak, düzgün asfalt yollar açılacak, köyün eski görünümünden minaresiz eski cami ve iki eski ev dışında iz kalmayacaktı. 1996'da bu iki haneden birinde yaşayan bir Tatar ailesi vardı yalnız.[115]

113 A. g. mektup.
114 Fatma'nın kızı Nazmiye'nin 21.6.1937 ve Kamil'in 4.4.1939 günkü, İsmail Hakkı'ya yazılmış mektupları.
115 Sokol'a komşu bir köyden Tahir Memiş'in Engin Tonguç'a 28.11.1996 günkü mektubu.

DOKUZUNCU BÖLÜM

Yitirilen Yıllar ya da Duraklama İçinde Oluşum (1929-1934)

Mustafa Necati'nin ölümünden sonra eğitim sorunlarını çözecek köklü atılımlar yapılmadığı gibi, onun zamanında başlanmış olanların da hızı kesildi. Bu duraklama döneminde, toplam 2.5 ay kadar tutan vekaletle yönetimler dışında, altı yılda altı Bakan değişecek, ama bunların hiçbirinin zamanında önemli, kalıcı başarılar gösterilemeyecekti. Vasıf (Çınar) 27.2.1929, Cemal Hüsnü (Taray) 10.4.1929, Esat (Sağay) 27.9.1930, Reşit Galip 19.9.1932, Hikmet (Bayur) 27.10.1933, Abidin Özmen, 9.7.1934 dönemlerindeki duraklama, 10.6.1935'de Saffet Arıkan'ın bakan olmasıyla sona erecekti.

Milli eğitimin genelinde durum böyleydi ama, İsmail Hakkı bakımından bu dönem, hem iş, hem de özel yaşamında hareketli ve dolu geçecekti. Bundan başka, o yıllar onun için ileriye dönük önemli bir hazırlık dönemi özelliğini de taşıyacaktı. Gizli bir güçle, nasıl ve ne zaman geleceği bilinmeyen önemli bir geleceğe, ideallerini gerçekleştireceği koşullara, olanaklara hazırlanıyordu sanki!

Resim elişi dalındakilerden başka, eğitbilimle ve bununla ilgili tüm konularda, yerli ve yabancı, birçok kitap okuyor, Almanya'dan sürekli kitaplar getirtiyor ve yazı denemeleri yapıyordu. Gelecekteki düşünlerinin ve eylemlerinin temelini oluşturacak görüşleri, önerileri, kitaptan kitaba giderek şekillenerek bu dönemde netleşecekti. Bunları açıklamaya çalıştığı yazıları ve kitapları da bu yıllarda daha bir açıklık kazanarak yayımlanacaktı. Okuyor, araştırıyor ve düşünüyordu. Yerli yabancı eğitimcilerin, düşünürlerin yazdıklarını kavramak, tartışmak, irdelemek, özümsemek, bunlara katkı yapmayı denemek kaçınamadığı bir gereksinime dönüşmüştü. Hiçbir görüşü, hiçbir tezi aklının terazisine vurmadan kabul etmemek! Doğruluklarından şüphe ile işe başlamak! Gerçek doğruları şüphelerden yola çıkarak araştırmalar, karşılaştırmalar, incelemelerle yakalamaya çalışmak! Sanki gizli bir el tarafından nasıl bir sona varacağını kendisinin de henüz tam olarak bilmediği bir yola itilmiş, orada yürümeye koyulmuştu.

Önce M. Necati'den sonra işlerin durmasındaki nedenleri saptamaya çalıştı. İktidar, yine o Cumhuriyet'in temellerinin eğitimle sağlamlaşacağına inanan iktidardı. Üst düzey eğitim kadrolarında da önemli bir değişiklik olmamıştı. Bir tek kişinin yitirilmesinin bu kadar etkili olması doğru muydu ve neye bağlıydı? Neden böyle olmuştu? O kişinin etkisi kalkınca, eğitim işi *"Gelip geçici heveslerden, politika oyunlarından, rutinin uyuşturucu tuzağından, gelenek ve göreneğin zararlı etkilerinden korunarak, bilimsel esaslara göre"* yürütülemez olmuştu. Bunun yerine bu işler *"Yeni sorunları ortaya*

çıkarmaktan korkan, günlük politika oyunlarına göre düşünce değiştiren, bilimsel ilkeler karşısında duraksayan, gerçeklere değinmekten hoşlanmayan, gerçeği olduğu gibi ortaya koyamayan insanların ellerine" bırakılmıştı. Bunlar" *görünüşte devrime hizmet ediyormuş gibi davranacaklar, ama gerçekte, ana sorunların çözülmelerini türlü nedenlerle geciktirerek, eğitim alanındaki çalışmaları -pek çok kişi ayırımına varmadan- korkunç bir çıkmaza sokacaklardı..."*[1]

Görünüşte herkes okula gidemeyen bir buçuk milyon çocuğun okutulmasından yanaydı. Ama iş, herşeyden önce bunu gerçekleştirmekle görevli olanlarca küçümseniyor, oluruna bırakılıyordu. Bunlar sorunun büyüklüğünün bilincine varamıyorlardı. Öğretmen yetiştirme işi bir plana bağlanmıyor, yeni okulların açılması için köklü kararlar alınmıyordu. Köy için değişik tipte bir öğretmen yetiştirmenin gereği kabul edilmiyor, kentlerde açılacak öğretmen okullarından çıkacak öğretmenlerle köy eğitiminin çözümleneceği, koşulların sertliğine göre yetiştirilmemiş bu tip bir öğretmene aşılanacak "idealizm" ile onun köyde tutunabileceği sanılıyordu. Doğru sonuçlara varabilecek olan çalışmaların nitelik ve niceliklerinin bilimsel ölçütlerle değerlendirilmesi, denetimlerle ölçülmesi yapılmıyor, hatta bu tür çalışmalara girişenler Bakanlık yöneticilerinin bazılarınca hor görülüyordu.

Köy gerçekleri ne eğitim yöneticilerince ne de aydın kamuoyunca biliniyordu. Aydınların, sanatçıların köye bakışları gerçekçi olmaktan çok uzaktı:

Köy çocuğu: *Başaklardan kundağın*
Bağ, bahçe solun sağın,
Yıldızlar oyuncağın...
Ağlama güzel çocuk!

Köylü: *Vücudun baştan başa ekinlere gömülü,*
Söyle, nerede bulursun böyle rahat uykuyu?

Köylü kızı: *Çıkmış siyah çadırdan obanın şen Zeynep'i,*
Saçlarını tarıyor, ince suyun başında.

Köy Öğretmenleri Marşı:

Mefkuremiz yolunda her maniyi aşarız;
Kalbimizde yanıyor azim ve iman çırası...
Biz cehlin düşmanıyız, nura, ilme koşarız.
Yaparız köyümüzü medeniyet ocağı...

Köy hocası ileri, durma yürü ileri!
Bizden ışık bekliyor Anadolu köyleri..."[2]

(Bu marşı yazan 20 yıl sonra köy enstitülerine karşı yazılar yayınlayacaktı.)

Bunları yazanların ve bunlara değer vererek etkilerinde kalanların, Anadolu'nun yoksulluk ve yokluklardan, hastalıklardan, bilisizlikten kırıldığını, jandarma dışında he-

1 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.392-393.
2 A.g.e. s.396

nüz hiçbir devlet kuruluşunun köylere ulaşamamış olduğunu görmeleri için Ankara'nın biraz dışına çıkarak, birkaç saatliğine en yakın köylere gitmeleri bile yeterli olurdu.

Önemli bir sorun da ilkokulların tümüyle İçişleri Bakanlığı'nın denetiminde olan özel idarelere (yönetimlere) bağlı olmalarıydı. Ulusal düzeyde enerji harekete geçirilmeden, özel yönetimlerin sınırlı olanaklarıyla köklü çözümlere gidilemeyeceği anlaşılamadığı gibi, *"Konunun İçişleri Bakanlığı'nın elinde bir iç politika aracı olarak kalmasının önüne de geçilemiyordu."*[3] Bunun bir sonucu olarak Eğitim Bakanı Vasıf, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ile böyle bir görev bölümü çekişmesi sonucu 7.4.1929'da Bakanlık'tan ayrılacaktı.[4]

Yeni atılımlar şöyle dursun, Millet Mektepleri de *"iflasa gidiyor"*du. Okutulamayan köy çocukları için ise bir yabancı uzman, *"En büyük haksızlık. Hiç olmazsa okutabildiklerinizi kura ile köy okullarına alın."* diyecekti.[5]

Büyük çapta yeni işlerin yapılmadığı bu ortamda, İsmail Hakkı hiç olmazsa iş eğitimi ilkelerinin yaygınlaşmasını sağlamak amacıyla yaptığı çalışmalara ağırlık verdi. Bunlar genç meslektaşlarını tanımak ve geleceğe dönük olarak bunlardan bir kadro oluşturmak olanağını da veriyordu. Onların arasından geleceğin bazı köy enstitüsü kurucuları da çıkacaktı.

1929 yılı içinde Bakanlık Okul Müzesi'nde bazı öğretmenler için açılan Tahnit Kursu bu çalışmalardandı. Kursu yöneten İsmail Hakkı, katılan öğretmenleri sık sık topluyor, iş eğitimi ve *"İş yaparak öğrenme ve öğretme üzerinde konferanslar veriyordu. Beş sınıflı köy okulları için de iş eğitimi görmüş, üretici olarak yetişmiş öğretmenler ve bu nitelikte öğretmenleri göndermek gereğine inanmıştı."*[6] Bu kursa katılan Aydın (Arıkök) onu ilk kez burada tanıdı. İleride köy enstitülerinde görev alacaktı. Tahnit konusu da biyoloji dersleri için önemliydi. Kursta ders vermek üzere bir de yabancı uzman getirtilmişti.

1929 yılında, Terbiye Dergisi'nde, derginin hemen her sayısında İsmail Hakkı'nın çevirileri ve yazıları yayımlandı. Bunların bir bölümü doğrudan kendi alanı ile ilgiliydi. Ama bazıları da büyük eğitmenlerin tanıtılmasını amaçlıyordu. Böylece, kendi dalının dışına çıkarak, ileri eğitbilim görüşlerinin anlatılması çabaları da başlamış oluyordu. O eğitmenlerin tüm yönleriyle Türk öğretmenlerine anlatılmadığı kanısı onda giderek güçleniyordu. Kendi çabası ile bu noksanı gidermeyi istiyordu.

Derginin Ocak 1929 sayısında resim derslerinde renklerin ve şekillerin incelenmesini konu alan bir yazısı, daha sonraki sayılarda da okul sergileri, tatil kolonileri ve fizik dersi ve okul işliği konularındaki yazıları çıkacaktı. Kerschensteiner'in 75. doğum yıldönümü nedeniyle yazdığı bir yazıda ise onun yaşamı ve düşünleri özetleniyordu.[7]

Derginin aynı sayısında ayrıca, onun 1928'de Faik Reşit (Unat) ile birlikte düzenle-

---

3 A.g.e. s.395.
4 Mete Tuncay, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, s.235.
5 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s398.
6 Aydın Arıkök, Köy Enstitüsü Öğretmenleri, Yasal Dayanağı, Gözlemler, 50. Yılında Köy Enstitüleri, s.158.
7 İ. Hakkı, Resim Dersinde Renkleri ve Şekilleri Tetkik, Terbiye Mecmuası, sayı 11, Ocak 1929, s.25-34.
İ. Hakkı, Hayatın İki Ciheti, Terbiye Mecmuası, sayı 12, Şubat 1929, s.67-70.
İ. Hakkı, Mektep Sergileri I, Terbiye Mecmuası, sayı 13, Mart 1929, s.140-152.
İ. Hakkı, Mektep Sergileri II, Terbiye Mecmuası, sayı 14, Nisan 1929.
İ. Hakkı, Tatil Kolonileri, Terbiye Mecmuası, sayı 15, Mayıs 1929, s.226-232.
İ. Hakkı, Fizik Dersi ve Mektep Atelyesi, Terbiye Mecmuası, sayı 16, Haziran 1929, s.299-308.
I. H. Kerschensteiner, Terbiye Mecmuası, sayı 17, Eylül 1929, s.21-23.

yip Bakanlıkça bastırılmış Muallim Almanağı'nın tanıtımı da yapılıyordu. Bu, öğretmenlerin gündelik işlerinde ve kullanımlarında onlara yardımcı olacak ilginç bir günce ve cep defteriydi. Birçok istatistik bilgilerini, ölçü cetvellerini, haritaları, ülke ve dünya ile ilgili temel bilgileri içeriyordu. Açıklık, ölçülebilirlik, tanımlama gibi batı uygarlığı öğelerinin öğretmenin gündelik yaşamına egemen olmasını sağlamayı amaçlıyordu. Bu yayını sürdüreceklerdi; 1929'da muallim yıllığı ve ta 1940'lı yıllarda Küçük Maarif Yıllığı başlıkları altında.[8]

Dergi'nin Şubat 1929 sayısında çıkan yazısı Booker Washington'un Almanca'ya çevrilmiş (Karakterin Oluşumu) adlı yapıtından yapılmış bir çeviriydi. Aynı sayıda M. Necati'nin ölüm haberi de vardı.

Mart sayısında okul sergilerini konu alan yazısından başka, onun (Elişleri Rehberi) adlı, 1928'de yayımlanmış kitabının tanıtıldığı bir yazı yer alıyordu.[9]

Haziran sayısındaki fizik dersi ile okul işliklerini konu alan yazısı H. Meiser'in Almanca İş Okulu Dergisi'nde çıkmış bir yazısının özet çevirisiydi.

Derginin bu sayısında Başbakan İsmet Paşa'nın Ankara'da Hukuk öğrencilerine yaptığı konuşmanın metninde İ. Hakkı tarafından şu satırların altının çizilmiş olması ilginçti: *"... Bir toplumda en zararlı adam, yetersiz olduğu halde yetki sahibi olandır... Zorluk karşısında dayanmak, dişini sıkmak gerekir. İnsanoğlunun yeteneğinin derecesi ve sınırı henüz keşfolunmamıştır... Bu ülkenin belki birkaç yüzyıldır uğradığı kötü durumların belki de en başında toplum düzenindeki uyumsuzluk ve haksızlık vardır..."*[10]

İ. Hakkı'nın o günlerdeki uğraşları arasında bazı aile sorunları da vardı. 1925'de Avrupa'dan dönerken uğradığı Silistre'de buluştuğu kardeşlerinden en küçüğü, Zekeriya'nın Türkiye'ye gelip okuması için çaba harcamıştı. O, ailede okuyan ikinci çocuk olacaktı. 1928'de Edirne Öğretmen Okulu'na yerleştirilen Zekeriya, 1929/1930 öğretim yılında 2. sınıf öğrencisiydi. 4.1.1929'da İstanbul'dan yolladığı mektupta[11], bir süredir sıtma nedeniyle İstanbul'da bir hastanede yattığını, bu nedenle bazı sınavlara da giremediğini bildiriyordu. Sıtma! Kendisi de bundan çok çekmişti. Bu yüzden birkaç yıl sonra başına açılacak sağlık sorununun ayırdında değildi daha!

Bakanlık köklü atılımlar yapamıyordu ama, Mustafa Kemal'den kaynaklanan bazı işleri de gerçekleştirmek zorunda kalıyordu: Liselerden Arapça ve Farsça derslerinin kaldırılması gibi![12]

Çağdaş ders araç ve gereçlerinin okullarda yaygınlaştırılması çalışmaları da yürüyordu. ekim ayında İsmail Hakkı, Müsteşar Kemal Zaim (Sunel) ile birlikte yeni ders araç ve gereçlerinin alımı için Avrupa'ya gitti. 1.10.1929'da trenle Edirne'den çıkarak Bulgaristan, Yugoslavya ve Macaristan, Çekoslovakya üzerinden Almanya'ya gidecekler ve yine bu yoldan 3.12.1929'da yurda döneceklerdi.[13]

Tonguç'tan kalan belgeler arasında bulunan Selahaddin Nejat başlıklı Almanca bir kart, onun Almanya'da öğrenim görmekte olan Ethem Nejat'ın kardeşi (daha sonraki

---

8 Muallim Almanağı, İstanbul 1928, Muallim Yıllığı 1929 ve Küçük Maarif Yıllığı, 1944.
9 İsmail Hakkı, Elişleri Rehberi, I. cilt.
10 Terbiye Mecmuası, sayı 16 eki: 3.6.1929.
11 Zekeriya (Tonguç)'dan İ. Hakkı (Tonguç)'ya 4.1.1929 günkü mektup.
12. S.N. Özerdim, Atatürk Devrimleri Kronolojisi, s.81.
13 İ. Hakkı (Tonguç)'nın pasaport kayıtları.

Ankara Veteriner Fakültesi Profesörü Selahaddin Yalkı) ile görüştüğünü göstermektedir. Prof. Yalkı, Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü'nde de ders verecektir ve Tonguç'la yakın arkadaşlığı Tonguç'un yaşamı boyunca sürecektir. Tonguç'un ondan Ethem Nejat konusunda bilgi aldığını düşünmek herhalde yanlış olmaz.

İsmail Hakkı, bu görev gezisinden de daha öncekilerde olduğu gibi bir yığın kitapla döndü. Birlikte getiremediklerini de daha sonra postayla getirtecekti. Her zaman olduğu gibi, kendi öğretmenlik dalı dışındaki eğitim ve eğitbilim konularındaki kitapların yanısıra, her tür alanda ilgi duyduğu kitaplardı bunlar. Ama bu kez ağırlık eğitbilimden yanaydı.

Kitaplarının başlıkları ilgi alanlarını gösteriyor: Yeni Pedagojik Esasların Tarihi, Çağın Pedagojik ve Filozofik Akımları, Çağın Görevi Olarak Pedagojik Gerçekçilik, Düşün Akımlarının Yönleri ve Sorunları, Kültür Pedagojisi ve Sosyal Pedagoji, Çağımızın Pedagojik Temel Sorunları, Çağımızın Pedagojik Yaşamında Önemli Akımlar, Avrupa'da Yeni Eğitim Hareketleri, Dış Ülkelerde Yeni Pedagojik Hareketler, Temel Eğitimde Yeni Yollar, Kırsal Okulların Yenilenmesi, Dünya Savaşı'ndan Beri İngiliz Ders Reformları, Yeni Okulun Görevleri ve Meslek Okulu Komiteleri, İlköğretimde Okullaşma Sorunu, Açık Öğretimin Görevleri ve Sınırları, Avusturya'da Yedi Yıllık Okul Reformu, Eğitim İdeali, Ekonomi Pedagojisinin Esasları, Endüstriyel Pedagoji ve Psikoloji, Meslek Sorunu, Meslek Yaşamında Okul, Okul Reformu, Kültür Halklarının Eğitim Sistemleri, Ana Baba Akşamlarında Çağdaş Konuşmalar, Araştırıcı Öğretmen Yaratıcı Çocuk, Genel Coğrafya Bilgisi, Coğrafya Dersleri, Biyoloji Derslerinde Yöntem, Sağlık Eğitiminde Tıbbi Esaslar, Eğitimin Biyolojik Esasları Üzerine, Kırsal Yatılı Okul, Tarım Meslekleri Eğitimi, Okul Bahçesi, Büyük Pedagoji Sözlüğü (4 cilt).

İş eğitimi sürekli ilgi alanıydı: İş Okulu Kavramı, Oluşumu, İş Okulunun Yirmi Yılı, İş Okulu Teori ve Pratiği, İş Okulu Kavramının Filozofik Temelleri, Kırsal İş Okulu, Tek Sınıflı İlkokulda İş Okulu, Kendi Kendine Çalışma Ve Yaratma Sevinci, İş ve Meslek Psikolojisi, İş Bilimi, Pedagojik İş Bilgisi, Tekniğin İnsan Beden Yapısına Etkisi, Yaratıcı Olarak Çocuk.

Psikolojiye ilgisi sürüyordu: Gençlikte Ruhsal Yaşam, Kırsal Yöre Gençliği, Gençlik Dönemi ve Anlamı, Genç İnsanın Ruhsal Yapısı, Kırsal Alan Çocuğu, Ortamı ve Özellikleri, Gençlik ve Sahne, Gençlik Dönemi Psikolojisi, Çocuğun Ruhsal Gelişimi, Çalışan Meslek Kadının Psikolojisi, Sanat Psikolojisi, Okul Sınıfı Psikolojisi, Eğitim Hizmetinde Psikoanaliz, İlkel Halklarda Psikoloji.

Felsefe ve Sosyoloji: Büyük Düşünürler, Sosyalizmin ve Komünizmin Tarihi, Dünya'da Beslenme Teknikleri, Çocukluk ve Yoksulluk, Mülkiyet, Macaristan'da Toprak Reformu ve Macar Tarımının Gelişmesine Etkisi, Pedagojik Sosyoloji, Genel Halk Ekonomisi Sözlüğü.

Kendi öğretmenlik alanında ve ilgi duyduğu, özellikle doğaya dönük konularda okumayı sürdürüyordu: Güzel Sanatlar Teorileri, Sanat Meslekleri Tarihi, Sanat Esasları, Doğa Ressamlığı ve Sanat Dersleri, Kırsal Alan Sanatı, Sanatçılarda Beden Eğitimi, Resim ve Elişi, Çocuk Sanatı, Yaşıyan Kağıt, Dersde Tablo Çizimi, Sınıfta İş Çalışması, Resim ve İş Çalışmaları, Görevleri, Preparasyon, Konservasyon ve Taze Saklama Yöntemleri, Genel Beden Eğitimi, Okulda Beden Eğitimi Metodları, Alman Müzik Tarihi, Yeni Tiyatro, Evde Çiçek Bakımı, Oda ve Balkon Bitkileri, Aile, Kadın, Rus Hayvan Öyküleri, Sanatçı Olarak Kadın.

Bazı yazıların özellikle ilgisini çektiği görülüyordu: Dört kitabı ile Kerschensteiner bunların başında geliyordu: Karakter Kavramı ve Karakter Eğitimi, Eğitkenin Ruhu ve Öğretmen Yetiştirme Sorunu (bunu Türkçeye çevirecekti), Eğitim Teorisi, Eğitim İşlevinin Temel Aksiyomu. İş eğitiminin 20. yüzyıldaki en önemli öncülerinden Kerschensteiner her zaman yararlanacağı bir kaynaktı.

İleride Kanad'ın tartışma konusu yapacağı bir kitap, E. Burger'in 'İş Pedagojisi' de elindeydi.

Stuttgart Teknik Üniversitesi profesörlerinden F. Giese'nin kitaplarından yararlandığı anlaşılıyor. İsmail Hakkı 1933'de yayımlanacak 'İş ve Meslek Eğitimi' kitabında "meslek psikolog'u" olarak onun ve "sosyal pedagog" olarak C. Weiss'in 'Pedagojik Sosyoloji' düşünlerinden yararlandığını yazacaktı.[14] Giese'nin Meslek Psikolojisi ve İş Okulu, İş Yapan El ve Psikolojisi, Ekonomi Psikolojisi Yöntemleri, Psikoloji Sözlüğü, Makina Çağında Eğitim İdeali, İş Felsefesi kitapları başvuru kaynaklarıydı. Bu son iki kitaptan ilgisini çekmiş bazı alıntılara özet olarak değinmekte yarar var:[15]

"Hiç kimse daha önce tam bir insan olmadan tam bir teknisyen olamaz. En somut iş öğretimi pratiği bile insanı eğitici olmalıdır..."

"Bugünkü gençlik yaşamın içindedir; makina çağını bilinçli olarak yaşıyor ve beklentileri yazınsal-filozofik eğitimle fermente olmuş yaşıtı yüksek öğrenim gençlerinin renksiz, soluk tipindekilerden çok başkadır."

"Siyasal tarih, yalnız halkların zaman içerisindeki devrimlerindeki gelişmeleri değil, devrimlerin hangi koşullarda ortaya çıktıklarını ve koşulların onları hangi sonlara götürdüğünü de açıklar."

"Yaratıcı iş: Estetik koşullarla. İş çevresinin estetiği. İş materyalinin ve maddelerinin, işyeri organizasyonu ve koşullarının estetik etkisi ve işverenin representatif estetiği... Yalnız başına makina işi değersiz yapmaz, tersine, makinayı doğru kullanmaktaki yetersizlik buna neden olur... Tüm estetik çabalar topluluğun zevkini yükseltmeye yönelik olmalıdır... Gösteriş ve zevksizlikten kaçınılmalıdır, buna hep eğilim vardır..."

"İş ahlakını ilk kez Marx ele aldı: İş onun için bir sorundur, ahlaki bir sorun! İş ahlakının kurucusu Marx'dır..."

"Dahiler kolektif ahlakı tanımaz, dikkate almazlar. Onlar konularının tutsağıdırlar. Aile, çevre, yurdu unuturlar, onlarda bunların yerini daha yüksek etik normlar alır. Olağan (ortalama) insan önce kolektif normların etkisine alınınca etik açıdan eğitilebilir. Ortalama insan diğer insanlara, genial insan bir ideye saygı gösterir. (Yaz. notu: Marx'dan, altını Tonguç kalın çizmiş) *... Burjuvazi işçiden para karşılığı emeğini satın alır. İşçi emeğini satar. Burjuvazinin ondan parayla aldığı emek, örneğin 2 frank ile o, 1 kg. şeker alabilir. Burada 2 frank 1 kg. şeker demektir. Bu da 12 saatlik çalışma demektir. O halde emek bir maldır, başka birşey değildir ve 1 kg. şekerden başka birşey değildir..."*

"İşi makina da yapar, ama eseri yalnız insan yaratır... İş bilinci vermek, pedagojik önlemler almaktan çok daha önemli bir görevdir... İşe bağlı kültür şunu amaçlar: Artık iş bir çaba, bir efor değildir; yaratma sevinci ve kıvancıdır..."

---

14 İ. Hakkı Tonguç, İş ve Meslek Eğitimi, 2. baskı, s.146.

15 F. Giese, Bildungsideale in Maschinenzeitalter, s.132 ve 153, Philosophie der Arbeit, s.69, 139, 141, 158, 160-161.

"Hiçbir çocuk tekdüze gelişmez, hiçbir bitki de düzenli bir hızla büyümez... Gelişme ritmik uyarılarla, hatta yaşamsal güçte geçici durgunluk ve gerilemelerle olur..."

"İşsizlik: Başlangıcını izlemekte olduğumuz bu trajik suç, gelmekte olan dünya sarsıntısının nedenidir..."

Sovyetler ve komünizm konusunda: *"Komünist dünya görüşü herşeyden önce proletarya kavramına bağlıdır... Bolşevizm düşünü Rus-Asya ruhunun ve onun geçmişten gelen kültürünün birçok ögesi ile birleşmiştir... Nesnel olarak şu kabul edilmelidir: İnsanlığın tarihinde hiçbir zaman kapitalizmin üstünlüğünden sıyrılarak bir iş kültürünün kesin iktidarını sağlama idealine cesaret edilememiştir. Bu deneme* (Yaz.notu: Sovyetler Birliği) *o kadar kendine özgü düşünlerle doludur ki, onu dolaysız olarak komünizm diye adlandırmak siyasal kavram alan sınırlarını zorlamak olur. Sovyet deneyi tümüyle nasıl yadsınabilir? Onun özgünlüğü, atılganlığı, yürekliliği, zengin programı, üreticiliği olağanüstü bir eylemdir... Ama diktatörlük, terör kitlesel alım gücünü yok ettiği gibi, brutal bir devlet kapitalizmine sapmaya ve gereksiz aşırı üretime yol açar. Kim kartını sosyalizmden yana oynarsa, onu kumdan ve kandan bir zeminde inşa eder... Pozitif olarak geriye, herşeyin merkezinde, yüksek bir iş ahlakının (etiğinin) kalacağından şüphe edilmemelidir... Tarihsel olarak talihsizliklerle yüklü bu büyük ülkede, kentler, endüstri ve yeni bir uygarlık yaratılması çabası vardır... Bolşevizm Dünya görüşü olarak faşizmin karşıtıdır. Ama bunları karşılaştırırsak; ikisi de anti indivüdüeldirler, ikisinde de önderlik vurgulanmıştır..."*[16]

Giese'nin bu kitabı işin anlamını ve niteliklerini irdelemesi bakımından öğreticiydi. Öte yandan, sosyalizm ve Sovyetler konusunda bazı Alman düşünürlerinin görüşlerini duyurması yönünden de ilginçti.

İlginç bir kitap Schultze adlı bir yazarın 'Doğa Halkları Psikolojisi' idi.[17] Yazara göre *"Doğa insanı ne çılgın bir vahşi, ne bir hayvan, ne de ideal bir yaratıktır; düşük düzeyde bir kültür insanıdır.. Çoğu kez, kötü bir amaçla değil, yalnızca hayal kurma isteğinden, zevkinden ötürü yalan söyler... Düşünmek ona çok zor gelir ve çok çaba gerektirir. Düşünmekten kurtulmak için gündelik sorulara karışıklığa neden olacak yanıtlar verir... Güvensizliğinin giderilmesi olanak dışıdır... Kendisini ilgilendiren konularda belleği şaşılacak kadar güçlüdür. Bunların dışındaki konulara ilgi duymaz. Bizim çabalarımızı, isteklerimizi kavrayamaz. Düşünmek için yetişmemiştir, sentez yapamaz, ayrıntılara takılıp kalır. Çıkarları söz konusu olmadığı sürece işleri sıralıyamaz; önemliler ile önemsizler onun için birdir. Beyni çabuk yorulur. Donuk ve dalgındır. Sıkıntıdan kurtulmak için yanıt verir ve başındaki ağrılardan yakınır... İç dünyaları hangi düzeyde olurlarsa olsunlar, dünyanın neresinde yaşarlarsa yaşasınlar, dikkate değer bir benzerlik gösterirler. Buna karşılık, dış görünümleri değişiktir... Göçebe yaşamı sürenlerde görme, duyma ve koklama duyuları çok güçlüdür. Tarımla uğraşanlarda bu özellikler azalır. Koku ve koklama çok önemlidir; selamlaşmalarda bile kullanılır..."*[18]

Kitap böyle sürüp gidiyor, ilkel insanın nitelikleri nesnel ölçütlerle anlatılıyordu. İleride, İsmail Hakkı 'Köyde Eğitim' kitabında tarımla uğraşanları anlatırken aynı nesnellikte davranacaktı.

---

16 F. Giese, Philosophie der Arbeit, s.157, 165, 181, 262

17 Schultze, F. Psychologie der Naturvölker.

18 A.g.e. s.1,5-7, 9, 23, 33.

Bir biyografi bu dönemde ilgi duyduğu kitaplardandı: 'Politik Bir Pedagog'un Yaşamından'[19] başlığını taşıyan bu kitap P. Oestreich tarafından yazılmıştı. Onu Tonguç 'Öğretmen Ansiklopedisi ve Pedagoji Sözlüğü'nde ileride şöyle anlatacaktı:[20] *"Oestreich Berlin'de profesördü ve eğitim danışmanlığı yapmıştı. Eğitimin politika ve toplumsal sorunlarla ilgili konularındaki yazılarıyla tanınmıştı. Kendisi 'Kararlaştırılmış Okul Reformu Derneği'nin de Başkanı idi."*

Oestreich o dönem Alman pedagogları arasında en aktif şekilde politika etkinliği gösterenlerdendi. Sol inançlı bu kişinin ölüm tarihi kaynaklarda belirtilmiyor (doğum 1878).

Lexikon der Paedagogik'in onunla ilgili maddesinde şu bilgiler var:

"Oestreich Berlin'de 1905'den beri resmi görevliydi (Eğitim danışmanı). 1933'de Gestapo tarafından tutuklandı. Ona göre, "ilksel insancıllık" tek kurtuluştu ve tüm eğitimin en üst kuralı olmalıydı. İnsana doğuşundan getirdiği nitelikleri uyandıracak bir eğitim uygulanmalıydı.

1919'da kurduğu 'Kararlı Okul Reformu' Derneği'nde savunduğu bu temel görüşten hareketle, Oestreich Tek Okul sistemine üretim okulu konseptini getirdi. Aslında bu, amacına çok uygun olarak seçilmiş bir adlandırma değildi; Blonski'nin tümüyle materyalist üretim okulu ile karışıyordu. Aslında o, buna tüm yaratıcı güçlerin ideal eğitimini de katmıştı. Bir de düşün bağımsızlığını!

Onun görüşlerinin gerçekleşebilmesinin koşulu, temel bir kültür öğretimi çekirdeğinin yanında, öğrencilerin eğilim ve ilgilerine göre özgürce seçecekleri değişik kursların yapıldığı esnek bir tek okul modelinin uygulanabilmesiydi.

Oestreich'in düşünleri ve önerileri gerçekleşmedi ama, eğitim sorunlarının açıklanabilmeleri için etkin bir maya oldu."

Etkin politika ile de ilgili bu eğitimcinin Nazi'lere ne kadar batıcı gözüktüğü, işbaşına gelir gelmez onu tutuklamalarından anlaşılıyor. Büyük olasılıkla bir toplama kampında yaşamı son bulmuş olan Oestreich'in iş eğitimi anlayışı ve düşün özgürlüğüne, özgür meslek seçimine olanak vererek yeteneklerin geliştirilip kişiliğin olgunlaşması, yoğrulması görüşleri arayışlar içindeki genç eğitimcileri şüphesiz ki etkileyecekti.

Pestalozzi, Kerschensteiner, Dewey gibi iş eğitiminin ünlü öncülerini artık iyice tanıyan İsmail Hakkı'nın çağdaş sosyal pedagogların sosyalist ve marksist eğilimleri olanlarına da ilgi duyduğu söylenebilir.

Duisburg'da bir iş öğretmeni olan G. Zwiener'in 'İş Eğitiminin Esasları'nda[21] yazar bazı yerlerde iş okulu çalışmalarının *"esnaflığa"* döndürülmesinden yakınıyor, ama çağdaş okulun eğitbilimsel temel yapısının iş eğitimi olmasını, bu okulun eğitim amacının da öğrenciye bir dünya görüşü kazandırmak olduğunu savunuyordu. *"Toplum içindeki yaşam insanı, okuldaki öğrenciyi eğitir, belirler, oluşturur... Bireyci iş dersi anlayışından sosyal pedagoglar hoşlanmazlar... Teknik iş evrelerini kapsayan kolektif çalışmadan eğitimsel kazanç olarak toplumsal erdemler ve özellikler kazanılır... Bir mesleğin zamanla insanda neden olduğu değişiklikler dikkat çekicidir. Bu gerçek, bize iş dersin-*

19 P. Oestreich, Aus dem Leben eines Politischen Paedagogen. Ve: Lexikon der Peadagogik, cilt 3, s.333.
20 İ. Hakkı Tonguç, Öğretmen Ansiklopedisi ve Pedagoji Sözlüğü, s.333.
21 G. Zwiener, Grundlegung des Werkunterrichts.

de uygulanacak tekniklerin seçiminde yardımcı olmalıdır... Üretici iş okulunun Almanya'da çok istenmesine karşılık az denenmiş olması ilginçtir. Öyle görülüyor ki, Sovyetler'de, kurbanlar da vererek yapılan denemeler, eğer uzun süre sürdürülebilirse, bize de yararlı olacaktır... Teknik eğitim ve öğretim, bizim eğitim sistemimizin önemli bir parçası olmak zorundadır... Halk okulu hiçbir zaman kendini üniversitenin bir şubesi saymamalıdır... Sosyal idealist Pestalozzi, iyi bir iş eğitiminin sonucu olarak üretimin yükselmesinde ve üreticiler arasında sömürüsüz bir işbirliğinde geniş kitlelerin mutluluğunu görmektedir..."

Daha sonra yazar, kendi çalışmalarını anlatıyordu: *"Köyde yapılan tahta el işleri çalışmaları, şenlik duyguları içinde yürütülüyordu."*

Yazar sonuç olarak şunun söylenebileceğini belirtiyordu: *"Halk okulunun ekonomik yaşamı direkt olarak etkilemesi deneyleri, kırsal koşullar dışında olumsuz sonuç vermiştir. Ekonomik yaşam ne kadar uzmanlaşmış ise, bu o kadar zorlaşmaktadır. Burada yalnız dolaylı bir etkileme olabilir... İş dersi entellektüel bakımdan iyi bir eğitim aracıdır. Stiehler* (Yaz.notu: Tonguç'un hocası) *ve Lindemann bunu estetik eğitim ve oluşum için de kullanmışlardır..."*

Kitabın iş öğretimi ile psikoloji ilişkisini konu alan bölümünde de şu tümce ilgi çekiciydi: *"Materyal ile temasın, ona dokunmanın çocuktaki olumlu psikolojik etkisi önemlidir..."*[22]

Tanınmış bir eğitimci olmayan bu yazarın kitabına gösterdiği ilgi, Tonguç'un uygulama içindeki kişilerin görüş ve gözlemlerine değer vermesinden kaynaklanmış olmalı. Bu kanısını sürdürerek ilerideki çalışmalarında Türkiye'deki uygulamacıların gözlem ve anılarından geniş ölçüde yararlanacaktı.

Yüzyılın ilk yarısında Almanya'da yoğun şekilde yürütülen yeni arayışlar, deneyler onu çok ilgilendiriyordu. Kendisi de arayışlar içinde bir eğitici olarak, bunlardan işine yarayabilecek bulguları, düşünleri bulup çıkarmaya çabaladığı belli oluyordu.

F. Zieroff'un birçok yazardan derlediği kalın bir kitap, 'Akımlar ve Sorunlar'dan[23] bu amaçla yararlanmaya çalıştı. Kitabın sosyal pedagoji ve tarihi, halk eğitimi, ulusal eğitim, tek okul, öğretmenin kişiliği ve öğretmen yetiştirme sorunları gibi bölümlerinden sonra, Hegel, Feuerbach gibi düşünürlerin bazı görüşleri işaretlenmişti: *"İnsanlığın kültürel gelişimi herşeyden önce, her zaman materyalist ilişkilere bağlı olmuş, üretim koşullarıyla saptanmıştır!"* Va Marx'ın şu sözleri: *"Materyalist yaşamın üretim şekli sosyal, politik ve manevi yaşam işlevlerini saptar..."*

Sosyal pedagoji ile ilgili olarak şu tümce: *"Önce bireylerin atalarından gelen zincirleri çözülmeli, parçalanmalı ve olgunlaşmış bireysel deneyimlere dayanarak devletin anlamı ve devlet düzeninde yaşamın değerlendirilmesi öğrenilmeli ve ondan sonra sosyal pedagojik plan ve kuramların bilinçle tasarlanması yapılmalıdır."* ...Ve Pestalozzi'den altı kalın çizilmiş şu sözler: *"Uzun zamandan beri, gençlik günlerinden başlayarak kalbim büyük bir dalga halinde, bir tek amaç için çarpmıştır: Çevremdeki halkın batmış olduğu sefaletin kaynağını kurutmak, dilencileri insan gibi yaşatmak..."*

"Bir insanın iş yüceliği kendi eseri olmalıdır... Pestalozzi sosyal pedagojinin önde-

22 A.g.e. s.1, 4, 6, 8-10, 12, 17, 20-25, 31, 40-41.
23 F. Zieroff, Richtungen und Probleme.

ridir... Onun bu sorunu, rüyalar, şiirlerle değil, ağır çalışmalarla aşmaya çalışması yenilikti ve bu yoldan birçok buluşlar yaptı..."

"Okulda sosyal duyguların ve dürtülerin eğitimi: Okulda sağlam bir topluluk duygusu egemen olmalı. Bunu uyandırmak ve doğru yola kanalize etmek eğitmenin görevidir... Bir toplumsal sorumluluk duygusunun oluşması çok önemlidir. ...Her iki cinsin birlikte eğitimi önemli bir sosyal pedagoji konusudur..."

"Parasız eğitim, öğretim araçlarının parasız sağlanması, özellikle yetenekli öğrencilere devlet yardımı."

"Pestalozzi'nin açıkça belirttiği gibi, halkın yükseltilmesi aileden, özellikle anneden başlar..."

"İlkokul öğretmeninin kişiliği mesleğinin özelliklerine uygun olmalıdır. Onun yapacağı işler lise öğretmeninin, yüksek okul öğretmeninkilerden çok değişiktir. O, filozof, teolog, matematikçi, biyolog değildir... Mesleğinden utanan ya da işini bir yan uğraş olarak yapan bir ilkokul öğretmeni hemen meslekten uzaklaştırılmalıdır. Çünkü bu gibiler kendilerine ve diğerlerine yalnız mutsuzluk getirirler. Böyle bir tek kişi on kişiyi bozar... Sosyal duyguları olmayan, ulusal çabaları, yurt bilinci bulunmayan bir ilkokul öğretmeni bir iç çelişki, bir kendi kendini yadsımadır. O, halkın yaşamına, yaşam haklarına ve halkın misyonuna inebilmelidir. O, köleler değil, özgür insanlar yetiştirmekle görevlidir. Gelecek kuşak bugünkünü aşmalıdır. Çukurdan yüceliğe, karanlıktan ışığa! O, kendinden ve yaşamdaki işinden şüphe ederse, bu kendisinin yok olması demektir... Devletin ya da kilisenin, siyasal partilerin o'nun kişiliğini frenlemesi ya da kendi yoluna yöneltmesi sorununa da değinilmelidir: Bu güçlerden hiçbirisinin pedagoji dışı denebilecek yönlendirmelere hakları yoktur; onların öğretmeni ağır bir pedagojik vicdan çıkmazına sokma hakları yoktur. Sorunların çözümünde, alınacak kararlarda, en üst düzeydeki karar organları bunlar değil, bilimsel pedagojik kurallar ve eğitbilim sanatının esasları olmalıdır... İlkokul öğretmeni sınıfının ve kitlelerin yönetiminde belirli bir yetenekte olmak zorundadır... Teori yalnız pratikten doğar, bunu pratiktekiler oluşturur. Bu, özellikle ilkokul öğretmenleri için doğrudur..."

"İlkokul öğretmeni yetiştirmenin iki yolu vardır: 1. Üniversitede bugünkü yüksek öğrenime benzer bir yoldan yetiştirme, 2. Bir yeniliğe girişmeye cesaret etmek: Özel bir dal bilgisi gerektirmeyen, genç insanları yetiştirecek ve halkı yükseltecek olanlar için özel öğretim kurumları kurulmalıdır... Bir okul reformu için verimli ve amaca uygun yol komisyonlar, çalışma grupları, toplantılar, tartışmalar değil, pedagojik olarak üretici kişilere, düşün üretebilen, organizasyona yetenekli insanlara özgürce denemeler (Yaz.notu: Tonguç altını kalın çizmiş) *yapma olanağını vermekten geçer..."*[24]

Eğitimde yeni arayışların önemli odak noktalarından biri deney okullarıydı. F. Hilker'in bir derleme kitabı 'Alman Okul Deneyleri'[25] bu konuda geniş bilgi içeriyordu: Leipzig Deney Okulları, Odenwald Okulu, Lietz'in Kır Eğitim Yurtları gibi okulların çoğu 1900-1914 yılları arasında açılmışlardı. Savaştan sonra sosyalistler ve komünistler de böyle özel deney okulları açmışlardı; A. Siemsen'in 1918'de kurduğu Proleter-Sosyalist Halk Yüksek Okulu gibi. Ya da Remscheid'in Özgür Proleter Halk Yüksek Okulu. Bu da benzerleri gibi önce devlet okulu olarak açılmış, 1922'de asıl niteliğini kazanmıştı.

---

24 A.g.e. s.12-17, 19-20, 22, 87, 89, 91-92, 553, 566, 571, 567, 566, 572, 581, 583.
25 F. Hilker, Deutsche Schulversuche.

Deney okulları başlangıçta tek ve özel okullar şeklindeydi. 1920'den sonra reform çabaları ve iş eğitiminin devlet okullarına da sokulması için, resmi deney okulları da açılmaya başlanmıştı.

"Genellikle halk, eğitiminin büyük bölümünü okuldan değil, yaşamdan alır... Bir halk genel eğitimde ne kadar ileri ise, eğitim işlevi de o oranda okuldan yaşama geçer ve okul eğitiminin payı azalır." (Yaz.notu: Altı kalın çizilmiş).

"Pedagojinin insanlardan beklediği doğal eğitim işlevinin üç özelliği vardır: Genellik, canlılık (yaşamsallık), bireysel özellik ve kişilikte gelişme, açılma."

"Dewey, learning by doing, der."

"Aile insanın kök salıp gelişebileceği en küçük ve en doğal ortamdır... İnsanlığın pratik amacı, doğaya karşı ortak savaşımı organize etmek ve bireyleri bu savaşımda üstün gelecek şekilde yetenekli kılmaktır... Yoksul Avusturya birçok ülkenin tersine, eğitimi özel kuruluşlara bırakmamış, devletin temel görevi saymış, eğitim reformunda atılım yapmıştır..."

"Sonuç: Bir eğitim reformunda ilk adım için şunlar zorunludur: 1. Tüm ciddi pedagojik deneylerin desteklenmesi ve özgürce yürütülebilmesi, 2. Pedagoji deneyleri için resmi okullarda bunların özgürce uygulanmasına izin verilmesi, 3. Daha yüksek okullara geçebilme yollarının açık olması (Bu, sanıldığından çok daha önemli ve ivedidir)."

"... Tek okul sisteminde sınav düzenlemeleri esnek olmalıdır..."

"... Öğretmen yetiştirme sorununun çözülmesi önemlidir... Öğretmen yetiştirilmesinde pedagojik deneyler yer almalıdır... Çağdaş toplumun sloganı, gençliğe sahip olan geleceğe de sahip olur, olmalıdır. Bu, toplumsal amaçlara ulaşmanın aracı, gençliktir anlamına gelir. Ama şu vurgulanmalıdır: Gençlik özgür olmalıdır (Yaz.notu: Altı kalın çizilmiş). *Gençliğin kendi hakları vardır ve bencil amaçlar için bunlar kötüye kullanılmamalıdır. Yoksa gençlik de, onunla birlikte halk da harcanır, yok olur. Gençlerin kişiliklerinin özgürce, sağlıklı bir şekilde açılması, gelişmesi için çalışanlar, özgür, sağlıklı bir halkın ve böyle bir insanlığın da geleceğini sağlamış olurlar. Bu çağrıyı siyasal ve ekonomik iktidar sahiplerine yapıyoruz!..."*[26]

Tonguç, önem verdiği anlaşılan bu kitaptan birçok alıntıları ileride, Yüksek Köy Enstitüsü'ndeki iş dersleri notlarında da kullanacaktı.[27]

G. Porger'in 'Yeni Okul Reformları ve Deney Okulları'[28] kitabı da bu konularla ilgiliydi:

"... Sistematik deney çalışmaları olmadan, bilimsel-teknik sorunların çözümü içen en iyi teoriler bile verimsiz kalır... Uzmanlık okullarına öğretmen seçiminde, kural olarak bilimsel öğrenim değil, pratik üstünlük göz önüne alınmalıdır... Birçok örnek okul reformlarının yalnız şu koşullarla okul ve eğitim sistemini etkilemede başarılı olabilme olasılığının bulunduğunu göstermiştir: Materyal, yöntem ve organizasyonun saptanması güncel genel buluşlardan doğmalı ve zamanın düşünce ve ekonomik gereksinmelerine uyma amacı taşımalıdır... 18. yüzyıldan beri okul reformları şu amaca yönelmiştir: Gençliğin tüm eğitim sistemini öylesine değiştirmeli ki, okul, kişinin yeteneklerinin tü-

26 A.g.e. s.11, 17, 20, 31, 32, 363, 449-451, 457, 458, 461, 463.
27 A-30/4 İ. Hakkı Tonguç, Yüksek Köy Enstitüsü'nde İş Eğitimi ders notları.
28 G. Porger, Neue Schulreformen und Versuchsschulen.

müyle ve özgürce açılıp gelişmesine ve insana mutluluk sağlamaya büyük çapta yönelebilsin..."

"... Bu tür reformlarda Basedow (Yaz.notu: Alman eğitimci (1724-1790): Dessau Deney Okulu'nun kurucusu, filantropist, aydınlanmacı, lafçılığa (verbalizm) ve şekilciliğe karşı çıkmış[29]) *şunu yaptı: Deney okulundaki yıllık, gündelik gözlemlere dayanarak, sürekli deneylerle parça parça ilerledi; ileri, geri, yeniden ileri, biraz daha ileri..."*

"... Her okul bir deney okulu olmalıdır."

"... Bazıları resmi, bürokratik pedagojiyi önerirler. Okulu ileri götürmek için gidilecek en kötü yol budur. Burada öğretim planları ve materyal nitelikleri masa başında hazırlanır. Okul pratiğinden uzaklaşmış gösterişli baylar öğretim planı teorisyenlerinden ve uzman bilim adamlarından bilgiler alırlar. Herhangi bir ders dalına bilimsel ya da metodik olarak ustaca egemen oldukları söylentileri yayılmış her kişiden öğütler alınır. (Yaz.notu: burada Tonguç'un kalın bir ünlem işareti). *Bu uzmanların görüşlerine göre bir öğretim planı şekillenir. Bu otokratik yoldan yapılmış öğretim programlarının çoğu kez yanlış olduğunu pedagoji tarihi göstermektedir. Günümüzde kesinlikle bu yoldan kaçınılmalıdır... Eğitim ve öğretimde başarılı bir gelişme sağlamak için yapılacak deneylerde en tehlikeli tutum, bunları pedagojik iktidar sahiplerinin ve otoritelerinin vukufsuzluklarına (bilmezliklerine) ve boş inançlarına dayandırmaktır. Bu gibilerin çoğu, kısa yoldan, gösterişli teorileri kesin önlemler olarak ortaya sürme eğilimindedirler ki, bu tür her yanlış tutum geçerli olursa yalnız sıkıntı ve sorun getirir..."*[30]

H. Kölling'in 'İş ve Üretim Okulu Olarak Kırsal Okul'[31] kitabı Prof. P. Oestreich'in önsözü ile ve onun yayımladığı 'Kesin Okul Reformu. Alman Eğitiminin Yenilenmesi Yazıları' dizisi içinde çıkmış, köy okulları sorunu ile uğraşan bir eğitmenin yapıtıydı:

"... Kırsal okul, tüm okul sisteminin kenara itilmiş, dikkate alınmayan, kötü davranılan üvey evladıdır... Eski zorba devletin (Yaz.notu: Kayzer dönemi Almanya'sı) *gerçek kişiliği iktidar hırsıdır. Onun başeğecek uyruklara gereksinimi vardır... Öğretmen yetiştiren kurumlar şuna hizmet etmektedirler: Kullanılabilecek uyruklar yaratmak. Devletin yanında, o devlet içinde devlet olan, bedenlere ve ruhlara koşulsuz egemen kilise de yalnızca seçtiği ve kullandığı araçlar bakımından devletten farklıdır. Devlet, kilise ve okul üçgeninde üçgenin her zaman kendi hakkı, kendi önemi ve kendi amacı olmayan bölümü, okuldur... Yeni halk devleti, okul reformu çabalarında kendi egemenliğini sağlamalı ve sürdürmelidir; özellikle de köy okullarında. Köylüler uzun yıllar yokluk ve ölümle sarılı olarak kötü günler yaşamışlardır... Kilise ve devlet, okulu kendi iktidarlarının bir aracı olarak gördükleri sürece, üst düzeyde reforma gereksinimi olan köy okulunda reform yapılamaz. Köy okulunun gelişebilmesi için olabildiğince geniş ölçüde özgürlük ve bağımsızlık gereksinimi vardır. Köy okullarında en ileri eğitim ve öğretim esasları uygulanmalıdır. Bunun da başında iş okulu gelir... Kırsal okulun hiçbir şekli, çok yönlü kırsal yaşamın gerçek gereksinmelerinden ve gerçek özelliklerinden uzak kalarak sürekli bir gelişme gösteremez..."*

"... Başka bir dünya: Köy! Zorluklar: Öğretim programları, köylünün güvensizliği ve yanlış anlamaları, çocukların inatçılığı, öğretim araçlarının azlığı, ders saatlerinin

---

29 İ. Hakkı Tonguç, Öğretmen Ansiklopedisi ve Pedagoji Sözlüğü, J.B. Basedow maddesi, s.38-39.
30 G. Porger, Neue Schulreformen und Versuchsschulen, s.1, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 12.
31 H. Kölling, Die Landesschule als Arbeits- und Produktionsschule.

yetersizliği, aynı anda birkaç sınıfı çalıştırmanın zorluğu... Köy öğretmeni kent okuluna ve öğretmenine özenmemeli, ona benzemeye çalışmamalı, özgür olmalıdır..."

Sonra yazar, derslerin ayrıntılarına geçiyordu. Bu bölümlerde birkaç ilginç tümce vardı: *"... Öğretmen tarımla en sıkı ilişki içinde kalmalı... Büyük kent çocuğu yalnız kullanabileceği şekilde hazırlanmış doğa ürünlerini tanır. Köy çocuğu böyle değildir... Kent çocuğunun oyunları kısır, tek yönlü, kişiliksizdir. Oyun psikolojisi çocuk gözlemcileri için sır dolu bir hazinedir... Sonuç olarak, en ilkel köyde bile sınırsız iş eğitimi olanaklarını içeren bir dünya vardır..."*

"... Klasik bilgi okulu tüm Almanya yörelerine aynı şekilde yaklaştı. Oysa ki, köyün ve her yörenin kendine özgü nitelikleri vardır... Köy okulu için yurt kavramı, soyut büyük patriotik Alman vatanı değil, köy iş okulu çevresinde tüm okul çalışmalarının döndüğü, ışık ve sıcaklık veren, somut, alçakgönüllü köy yurdu olmalı. Öğrenciler dar görüşlülükle tekdüze kahramanlık türküleri söyleyen ufuksuz kişilere dönüştürülmemeli..."

"... Köy okulunun iş okulu için en verimli, elverişli ortam olduğu inancındayım. Üretici iş herşeyden önce, düşünsel ve bedensel işin tam bir ortaklığıdır. Bundan yeni bir eğitim doğar. Bu, çocuğu ve eğiticiyi çalışan işin içinde buluşturur. İster istemez çocuğun yaşını, gücünü, eğilimlerini, ekonomik olanaklarını dikkate almayı gerektirir... Kısaca söylenirse, bedensel ve düşünsel iş birbirini tamamlar, birbirini etkiler, birbirini canlandırır ve birbirini öyle koşullandırır ki, birlikte gelişmenin sonucu olarak en iyi iş ve en iyi kişilik ortaya çıkar..."

"... Köy çocuğu çok küçükten çalışma yaşamının içindedir, bu yaşama katılır. Yaşı ve gücü arttıkça üretimin önemini öğrenir, onu tanır ve ona egemen olur. Peki bu uğraş gerçekten yaratıcılık içerir mi? Eğer iyi yönlendirilirse böyledir. Ama sürekli olması için gereken özellikler yoktur. İleriyi görüş, karar gücü, kendi başına karar verme, hareket etme gibi. O, daha çok alışkanlıklarıyla ilerlemeye çalışır. Bu, doğa ve kültüre ters düşen, birçok halkları ve ülkeleri çökertmiş, gelişmelerini önlemiş durumun nedenleri uzun zamandır bilinmektedir. Pestalozzi bu soruna derinlemesine el atmıştır. Gösterdiği yollardan biri, çocuğun eğitimini anneye bırakmaktır..."

Daha sonra bir köy okulundaki uygulamalar anlatılıyordu. Okulun arazisi, çayırı ve bahçesi vardı. En basitinden bir üretim okuluydu. Köyün ileri gelenleriyle danışılarak ortak çalışmalar yapılıyordu. Öğretmen, öğrencilerin çalışmalarını gözlüyor, çocukların işi kendilerinin yarattıkları duygusunu almalarına özen gösteriyordu.[32]

Yine bu dönem kitapları arasında G. Adler'in 'Sosyalizm ve Komünizm Tarihi'[33] başlıklı ders kitabının ilk cilti Eflatun'dan Fransız Devrimi'ne kadar olan dönemi içeriyordu. Bu kitapta, 'Yeni Çağların Başında İngiltere' bölümünde bir paragraf Tonguç'un dikkatini çekmiş:

"... Yüz yıl boyunca tahıl fiatları sürekli düştü. Oysa ki, ücretler ve diğer üretim giderleri değişmiyordu. Bu durumda, toprak sahiplerine tarlaları otlağa çevirmek daha rantabl göründü. Sonuç, çiftçinin dilencileşmesi oldu. Hırsızlık, soygun arttı. Hırsızları hemen asıyorlardı. Sonra Thomas More'nin ideal komünizm düşünü geldi..."

---

32 A.g.e. s.7, 11, 14, 84-87, 89, 91-92, 95, 126.

33 G. Adler, Geschichte des Sozialismus und Kommunismus.

"Lessing Almanya için köleliğin en fazla olduğu Avrupa ülkesi diyor..."[34]

Bu kendini yetiştirme döneminde İsmail Hakkı'nın çabaları üç yönde gelişiyordu: 1. Genel kültürünü ve bilgisini arttırmak. Bu alanda ilgisi çok yönlüydü. Her konuya ilgi duyuyordu. İyi bir genel kültür olmadan belli bir konuda derinleşilemeyeceğini biliyordu. 2. Kendi öğretmenlik dalında yenilikleri izlemek, ilerlemek. 3. Eğitbilimci olmaya çalışmak. En önemlisi de bu olmalıydı. Mesleğe girdiğinden beri kafasında yanıtlarını bulamadığı sorunlar vardı. Eğitimin amacı, gücü neydi? Niçin eğitim yapılmalıydı, eğitim neye hizmet etmeliydi? Eğitimin toplumsal değişmedeki ağırlığı, rolü, etkisi, gücü neydi?

En azından Pestalozzi'den beri tüm eğitimcilerin aradıkları bu soruların yanıtlarını bulma uğraşları, Almanya'da 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak 20. yüzyılın başına doğru giderek hızlanmış, toplumsal ve ekonomik değişme içerisinde daha da önem kazanmıştı. 1. Dünya Savaşı sonrasında monarşinin yıkılması, devrim girişimi ve Hitler karanlığının Almanya'nın üstüne çökmesinden önceki yirmili yıllardaki göreceli düşün özgürlüğü ortamı, bu ülkede yoğun bir eğitimciler hareketine olanak vermişti. Yeni düşünler ortaya atılıyor, eğitim deneyleri yapılıyordu. Bunların arasında sosyalist ve marksist görüşlü eğitbilimciler önemli bir yer tutuyorlardı. İsmail Hakkı bunların çalışmalarını ilgi ile izliyor, kafasındaki sorulara yanıtlar bulmaya çalışıyordu. Ama bir soru vardı ki, yanıtı açık kalıyordu: Tüm bunlar, Almanya'ya göre çok değişik toplumsal ve ekonomik yapıdaki Türkiye için ne denli geçerli olabilirdi?

1929 yılında patlayan dünya ekonomik krizi, Türkiye'yi büyük ölçüde etkilemeyecek, ama önlem olarak ekonomik politikaların devletçilikten yana kaymasına neden olacaktı.

İ. Hakkı'nın kendini yetiştirme süreci diyebileceğimiz çabaları, çalışmaları giderek yoğunlaşıp hız kazanarak sürüyordu. Bunlar yakında ilk ürünlerini verecekti. Bu arada yakınlarını, arkadaşlarını da etkiliyordu. Bunun bir yolu da yeni okuduğu kitapları onlara tanıtmaktan, kitaplar armağan etmekten geçiyordu. Her konuda olabilirdi bu. Ve büyük küçük, meslekten, meslek dışı herkes için. Örneğin çocuklarla ve gençlerle çok kolay ilişki kurma niteliğinden de yararlanarak Ceyhun Atuf'a (Kansu) da güncel bir romandan, E. M. Remarque'ın 'Garp Cephesinde Yeni Birşey Yok' kitabından söz etmişti. Savaş karşıtı bu romana o günlerde iyi gözle bakılmıyordu üstelik. Ceyhun bu romanı ancak yıllar sonra okuma olanağını bulabilecekti, ama Enişte'nin o roman konusunda anlattıklarını unutmamış olacaktı. Bir kez de ona konusu özgürlük olan ve Alp Dağları'nda geçen 'Şarkıcı Haydut' adında bir Alman filmini *"Ballandıra ballandıra, değindiği her konuya dirilik veren, bir elişi güzelliği katan diliyle anlatmıştı... Sinemalar, romanlar, kitaplar İsmail Hakkı Enişte'nin uyanık dünyasından girerdi evimize..."*[35]

Avrupa'dan döndükten kısa bir süre sonra, 31.12.1929'da, Okul Müzesi Müdürü İsmail Hakkı'ya ek görev olarak Gazi Muallim Mektebi (Gazi Eğitim Enstitüsü) Resim Elişi Öğretmenliği verildi.[36] Bu, onun yaşamında yeni bir aşama olacaktı.

1929/30 ders yılında Gazi Orta Muallim Mektebi Gazi Çiftliği arazisi içerisinde yapımı bitmiş olan yeni binasına taşınmıştı. Bakanlık Yapı Komisyonu Üyesi olarak yapı-

34 A.g.e. s.149-151.

35 Ceyhun Atuf Kansu, Cumhuriyet Bayrağı Altında, s.69-70.

36 A-123/5 İ. Hakkı (Tonguç)'un sicil özeti.

rnında onun da katkısı bulunan bu yapı, tüm çağdaş donanımı ile o dönemin en güzel, en gelişmiş okul yapısıydı. Yine o yıl, gerekli laboratuvar ve işlikleri de kurulacak ve tüm araç ve gereçleri noksansız sağlanmış olacaktı. Buraya ilköğretmen okullarını bitirmiş öğretmenler seçme sınavı ile alınacak, okul karma ve yatılı olacak, ortaöğretime ve ilköğretmen okullarına öğretmen yetiştirilecekti. Burada, uygulama okulu olarak bir de ilköğretmen okulu açıldı. Gerek yapı, gerekse kuruluş olarak Gazi Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü denilen bu okuldan çok şey bekleniyordu. Yeni öğretmen kuşağının ve eğitimcilerin ilk temsilcilerinin buradan yetişmeleri ve Türk eğitimini çağdaş çizgiye getirmeleri amaçlanıyordu. Ne var ki, okulun iç yapısı, örgütlenmesi, uygulanacak öğretim ve eğitim ilke ve yöntemleri konusunda tam bir açıklığa varılamamıştı. Bu konuda incelemelerden sonra önerilerini yapmakla Enstitü'nün yönetimine getirilmiş olan Prof. İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) görevlendirilmişti.[37]

Burada yüksek öğrenim düzeyinde işe girişiliyordu ama, öğrenci olarak gelecek öğretmenleri yetiştiren ilköğretmen okulları ne durumdaydı? Yüzde Onlar Yasası'ndan yararlanılarak buralarda bazı iyileştirmeler yapılmışsa da, öğretim yöntemlerinde yeterli bir değişiklik söz konusu değildi. Öğretmenler yine ülke gerçeklerine kapalı, söze dayalı, teorik bir eğitim yöntemi ile yetiştiriliyor, idealizm ve özveri aşılamakla gidecekleri ortama uyum sağlayacakları, hatta buralarda değişiklikler yapacakları düşleniyordu. Okuldan çıkıp öğretmenliğe başladıklarında artık onları arayıp soran da olmuyordu. Satı Bey gibi bunu yapmaya kalkan okul müdürleri çıksa bile, onlar yöneticilerce hoş karşılanmıyordu.[38] Üst düzey yönetimindekiler köklü atılımlara girişildiği zaman ortaya çıkacak sorunların getireceği zorlukları taşıyacak yapıda değillerdi. Birçok öğretmene göre onlar *"İşleri olay çıkarmadan, sızıltıya yol açmadan idare ederek Avrupa ya da Amerika öğrenci müfettişliği, müsteşarlık, bir önemli dairenin başkanlığı gibi yerlere geçivermek yolunu tutuyorlardı."*[39] Olağan kariyer yapma basamaklarıydı bunlar.

Bu arada öğretmenlik bilgisi (tedris usulü)'ne göre ders hazırlamak, ders yapmak bile küçümseniyordu. Birçok öğretmene göre *"bilen öğretir"*di. Böyle bir savın, sonuçta öğretmenlik diye bir mesleğin varolmasına gerek kalmayacağı gibi akıl dışı bir görüşe götüreceğinin bilincinde de değillerdi.

M. Necati'nin Bakanlık merkez örgütünde görev vermiş olduğu Cevat (Dursunoğlu) Almanya'da Öğrenci Müfettişi, Reşat Şemsettin (Sirer) de onun yardımcısıydı 1930 yılında.[40]

Meşrutiyet döneminde açılmış 4 yıllık öğretmen okullarının öğretim süresi 1924'de 5 yıla çıkarılmıştı. Ne var ki, gerek Dewey gibi yabancı uzmanların, gerekse inceleme için Avrupa ülkelerine ve Sovyetler Birliği'ne gönderilmiş olanların raporlarındaki öneriler dikkate alınmadan, söze, ezbere ve kitaba dayalı öğretim sisteminden vazgeçilmemişti. Bu okulların bazılarına dağıtılmış ders araç ve gereçlerinin yararlanılmadan, göstermelik olarak durmaları da yaygındı. Öğretim yöntemlerini değiştirip yenileştirmeye kalkan öğretmenler diğer öğretmenlerce hoş karşılanmıyorlardı. Bunlar ancak geçici olarak etkili olabiliyorlardı. *"Konya Erkek, Çapa Kız Öğretmen Okullarında böyle dö-*

37 İ. Hakkı Tonguç, Öğretmen Ansiklopedisi ve Pedagoji Sözlüğü, Gazi Eğitim Enstitüsü maddesi, s.156-157.
38 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.407.
39 A.g.e. s.408.
40 M. Rauf İnan, Bir Ömrün Öyküsü 2, s.182-183.

nemler olmuştu. Ama genellikle diğer öğretmenlerce küçümseniyorlar, hatta alay konusu yapılmaya çalışılıyorlardı. Okullarda yaygın olan... korku idi... müdür korkusu, disiplin kurulu korkusu, not korkusu, sert öğretmen korkusu gibi... Öğrencinin okul yönetimi ve öğretmenlerce tanınması için ya çok çalışkan-çok tembel ya da çok zeki-aptal olması gerekiyordu..."[41] Bu hava içerisinde ilköğretmen okulu öğrencilerinden çok azı ileri düşünceli öğretmenlerden etkilenerek kendi kendilerini yetiştirmeyi başaracaklardı.

Gazi Eğitim Enstitüsü'ne öğrenci olarak gelecek genç öğretmenler işte böyle bir kaynakta yetiştiriliyorlardı.

"25.12.1929: Ev tuttum. Kirası iki aylık peşin, iki aylık da şubatta verilecek, sonra her ay.

27.12: Bağdan eşyayı naklettim.

29.12: Gazi Orta Muallim Mektebi Resim Elişleri Muallimliği'ne tayin edildiğimi söyledi ler. Ocak 1930 maaşı 176 lira 54 kuruş."[42]

Söz konusu olan Çıkrıkçılar Yokuşu'nda yeni kiralanmış evdi. Tahtakale'deki eski Ankara kira evinden buradaki iki katlı, daha yeni bir evin ikinci katındaki daireye taşınıyorlardı. Yazları yine Etlik'deki bağ evine gidilecek, ama kışlar 1933'e kadar burada geçirilecekti.

1930 yılının ilk günlerinde Bakanlık ülkenin gerçeklerinden ne denli kopuk olduğunun bir örneğini daha verdi: Gazete, kitap ve dergilerin ülkenin her yerinde okunmasını sağlamak amacıyla bir toplantı yapıldı. 5 Ocak'daki bu toplantıda Talim Terbiye Kurulu Başkanı Emin (Erişirgil)'in başkanlığında *"Yabancı ülkelerde, özellikle Rusya'da olduğu gibi okuma örgütü kurulması ve bir bayilik şirketi oluşturulması, bir okuma seferberliği açılması, köy postalarının düzenlenmesi, posta ücretlerinin indirilmesi, kitaplarda indirim yapılması"* kararları alındı. Bu kararların köylerle ilgili olanları gerçekçilikten uzaktı; oralarda ilkokula gitme oranı yalnızca yüzde onbeş iken, kim böyle bir seferberlikten yararlanacaktı?[43]

1930 Ağustos ayında kamuoyu Mustafa Kemal'in yeni bir partinin kurulacağı, kendisinin tarafsız kalacağı, gerektiğinde iki parti arasında arabuluculuk yapacağı şeklindeki açıklamasıyla şaşırdı! *"... En çok kavgalı olduğunuz geceler sizi soframda birleştireceğim..."*[44]

Cumhuriyet'in bir türlü erişilemeyen özlemi, halk yönetimi ve demokrasi ülküsünden vazgeçilmemişti; bir deneme daha yapılacaktı. Çok partili siyasal yaşam girişimi bu kez Terakkiperver Cumhuriyetçi Parti olayındaki gibi Mustafa Kemal karşıtlarından değil, doğrudan doğruya ondan geliyordu. Yakın arkadaşı Fethi (Okyar)'ı bir ikinci parti kurması için o kandırmış, hatta zorlamıştı, en güvendiği arkadaşlarını yeni partiye üye yapacaktı.

Yeni Parti 12.8.1930'da resmen kuruldu. Ama 29.9.1930'da kurulmak istenen Amele Çiftçi Partisi'ne izin verilmeyecekti.

---

41 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.409, 415-416.
42 İ. Hakkı (Tonguç)'un 1929 yılı not defteri.
43 Ferit O. Bayır, Köyün Gücü, s.70-71.
44 S.N.Özerdim, Atatürk Devrimleri Kronolojisi, s.82.

Fethi Bey'in partisi de CHP gibi bir halk hareketi sonucu değil, yukarıdan aşağıya kurulmuş bir siyasal kurumdu. Ne var ki, işler yine beklendiği gibi gitmeyecekti. Cumhuriyet'in kuruluşundan beri yaşamlarında önemli bir iyileşmenin sağlanmamış olduğu geniş halk kitleleri, özellikle yoksul köylüler yeni partiyi kurtarıcı olarak görmeye başladılar. Fethi Bey'i de korkutan kalabalıkların aşırı coşkusu, hızla CHP'ye ve rejime karşı hareketlere, hatta saldırılara dönüşüyordu. Bu ortamda devrim karşıtı dinsel tutuculuk da yeniden canlanıyordu. Dengeli bir iki partili sistem umulmuştu ama, birkaç hafta içerisinde olanlar yapılacak bir özgür seçimde yeni kurulan partinin kolayca iktidar olacağını gösteriyordu. Ve bu iktidar dinsel tutuculuk ve hatta gericiliğe ödünler vermek zorunda kalacaktı. Bu durumda Mustafa Kemal tutumunu değiştirdi ve açıkça CHP'yi tuttuğunu açıkladı. Sonuçta, yöneticileri Serbest Fırka'nın kapatılmasına 30 Kasım'da karar verdiler. İkinci ve 1946'ya kadar sonuncu olacak çok partili rejim denemesi yalnızca 3.5 ay sürebilmişti.[45] Öğretmenlerin, onların meslek kuruluşlarının durumu tartışmalarına, irdelemelerine, herhangi bir tutum saptamalarına bile zaman kalmadan, olay başladığı hızla bitmişti.

Devrimleri gerçekleştirmek, bunlardan ödün vermemekle, siyasal yaşamda halk istencini üstün kılarak gerçek halk yönetimini, demokrasiyi sağlamak arasındaki ikilem bir türlü çözülemiyordu. Bunu aşmak için ilk koşul sayılan ilköğretimin yaygınlaştırılması da başarılamıyordu.

Büyük umutların bağlandığı Gazi Eğitim Enstitüsü'nde de sistem kargaşası sürüyordu. En ideal okul yapısını kurmak yetmiyordu. Kendi içinde bütünlüğü olan bir eğitim sistemini uygulayabilmek için o sistemi benimseyecek, eğitim görüşleri birbirine uyan, işbirliği içinde çalışacak bir öğretim kadrosuyla işe başlamak gerekiyordu. Bu yapılmamıştı. Bu okulda nitelikli öğretmenler bir araya getirilmiş, ama aralarında bir eğitim görüşü birliği olmasına dikkat edilmemişti. Klasik öğretmen okullarının *"ukala ve enayi öğretmenler yetiştirmekten başka bir işe yaramadığını"* söyleyen Müderris İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) yaptığı önerilerin ve çalışma planının, okulu örgütleme tasarısının Bakanlıkça kabul edilmemesi üzerine 1930/31 ders yılı başlamadan müdürlükten ayrıldı.[46]

Yıllardan beri temrin (alıştırma) değil, gerçek anlamda bir iş eğitimini, üretime yönelik eğitimi, gerçek meslek adamının gerçek bir iş ve çalışma ortamında yetiştirilebileceğini savunan Baltacıoğlu Eğitim Bakanlığı ileri gelenlerince *"ciddiye alınmamış ve fazla sivri bulunmuş"*tu.[47]

Teoride bu kadar güçlü olan iş eğitiminin savunucusu pratikte yeterli ve gerçekçi miydi? Kendi ilkelerini Gazi Eğitim Enstitüsü'nde uygulamak için çırpınan İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) boz, boş bir kırdan başka birşey olmayan okul bahçesine modern bir kümes yaptırmış, burada öğrencilerle birlikte fenni tavukçuluk yapmayı, Ankara'ya ucuz ve nitelikli yumurta, et satmayı tasarlamıştı. Hiç kimseden anlayış ve destek görmemişti. Çok pahalıya çıkan kümes ve araç gereçler zamanla yok olup gidecekti. Bu girişim *"tipik yanlış yer ve yanlış zamanda, doğru bir iş"*ti. Küskünlükle İstanbul'a dönen Baltacıoğlu Gazi Eğitim Enstitüsü'nü alaya alan 'Andaval Palas' adlı bir piyes yazacaktı.

Eğitim alanındaki düşünleri ile *"Batılı iş eğitimcilerini bile aşmış olan Baltacıoğlu şüphesiz ki çok iyi bir kuramcı idi. Ama gerçekçi ve becerikli bir yönetici olduğu söyle-*

45 A.g.e. s.82.
46 İ. Hakkı Tonguç, Öğretmen Ansiklopedisi ve Pedagoji Sözlüğü, s.176.
47 İlhan Başgöz, Howard E. Wilson, Türkiye Cumhuriyetinde Milli Eğitim ve Atatürk, s.132.

*nemez"*di. Onun yerine Müdürlüğe getirilen Coğrafyacı Faik Sabri (Duran) Baltacıoğlu'nun kurduğu öğretmen-öğrenci birlikteliğini, öğrencilerin yönetime katılmaları gibi uygulamaları sürdürdü. *"Çok iyi ve bol olan yemekler de birlikte yeniyordu."*[48]

İş eğitiminden yana olanlarla karşıtlarının çekişmesi Gazi Eğitim Enstitüsü'nde Baltacıoğlu'suz sürecek ve İsmail Hakkı zamanla bu çatışmada önemli rol oynayacaktı. Onun derslerine katılmış birçok Gazi Eğitim öğrencisi ileride köy enstitülerinde görev yapacaklardı: Hürrem (Arman), Fevzi (Ertem), İhsan (Kalabay), Hamdi (Keskin), Recep (Gürel), Hidayet (Gülen), Nejat (İdil), Enver (Kartekin), Şinasi (Tamer), Emin (Soysal) ve daha birçokları...

23.12.1930'da Menemen'de Kubilay olayı patlak verdi. Dinsel gericilik bir kez daha hortlamıştı. Mustafa Kemal'in tepkisi sert oldu. İstiklal Mahkemesi kurulacak ve birçok idamlar yapılacaktı. Mustafa Kemal Ordu'ya gönderdiği başsağlığı yazısında *"...Kubilay Bey'in şehit edilmesinde gericilerin gösterdiği vahşet, kan dökücülük karşısında Menemen halkının bir kısmının alkışla bu işi uygulamaları, tüm cumhuriyetçiler ve yurtseverler için utanılacak bir olaydır."* diyordu. Ona göre, *"Büyük Ordu'nun yiğit, genç subayı ve Cumhuriyetin ülkücü öğretmenler topluluğunun değerli üyesi Kubilay'ın temiz kanı ile Cumhuriyet yaşama gücünü tazelemiş ve berkitmiş olacak"*tı.[49]

Gazi Eğitim Enstitüsü'nün bekâr öğretmenleri genellikle okulda kalıyorlardı.İsmail Hakkı evli ve Bakanlıkta görevli olduğu için yalnız dersi ve nöbeti olduğunda okulda bulunuyor, dersinin olmadığı öğrenciler onu uzaktan görüyorlardı. Kubilay olayı bu öğrencilerden Hürrem (Arman)'ın onunla tanışmasına neden oldu. Ankara Öğretmenler Derneği Kubilay'ın ailesine para yardımı yapma kararı almıştı. Dernek Başkanı olan İsmail Hakkı, bir gece mütalaasına geldi ve öğrencilerin içinde Kubilay'ı tanıyan olup olmadığını sordu.H ürrem tanıdığını söyleyince birlikte öğretmenler odasına gittiler. Hürrem Kubilay'ın ailesi konusunda bilgi verdi. *"İsmail Hakkı Bey bana bir sigara vermiş, anlattıklarımı ilgiyle dinlemişti. Gözlerini kırpıştırarak konuşuyor, insanın gözünün içine bakmıyordu. Köy yatılı okulları konusunda bazı sorular da sordu. Davranışlarından ve kısa konuşmalarından bu kişinin şimdiye kadar karşılaşmadığım bir insan tipi olduğu duygusu içinde kaldığımı anımsıyorum. Hazırlık sınıfından sonra hangi bölüme geçmeyi düşündüğümü ve nedenlerini de sormuştu. Bir saat kadar ahbapça konuştuktan sonra ayrıldık."*[50]

Köy enstitüsü uygulamalarında onunla birlikte çalışacak ve ölümüne kadar yanında olacak Hürrem (Arman)'ın ilk izlenimleri böyleydi.

Bu konuşmadan sonra Hürrem onunla ilgilenmeye başladı. Pedagoji Bölümü son sınıf öğrencilerinden Emin (Soysal), İhsan (Kalabay), Fevzi (Ertem) ve özellikle de Emin (Soysal) onun*"Bambaşka bir öğretmen olduğunu söylüyor ve onu göklere çıkarıyorlardı... Derslerinden çok yararlanmışlardı. İşin en yüksek bir eğitim değeri taşıdığını, derslerinde yalnız resim ve iş yaptırmakla kalmadığını, eğitim konuları üzerinde de tartışmalar, sohbetler yaptıklarını, ders aralarında bu sohbetlerin sürdüğünü söylüyorlardı..."*[51]

---

48 Hürrem Arman, Primadin Tabanı I, s.70.
49 Ceyhun Atuf Kansu, Cumhuriyet Bayrağı Altında, s.77,79.
50 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı I, s.76-77
51 A.g.e. s.77

İsmail Hakkı hazırladığı iş dersi programı ile Gazi Orta Muallim Mektebi'nin tüm bölümlerine her yıl için haftada birer saat iş dersi koydurmuştu. Dersin planına göre; 1. Kağıt ve karton işleri, 2. Modalaj, 3. Ağaç işleri, 4. Maden işleri, 5. İş ilkelerine dayanan öğrenim konuları bireysel ve ortak çalışmalarla ve pratik uygulamalar yapılarak işleniyordu. Son bölümün alt başlıkları da şöyleydi: a. İş ilkesine dayanan öğrenimin ilk tohumları, b. Rouessau'ya göre, c. Pestalozzi ve öğrencilerine göre, d. Son 50 yılda iş ilkesi, e. Türkiye eğitiminde iş pedagojisi, f. İş okulunun karakteristik nitelikleri.[52]

Görüldüğü gibi, bu programla öğretmene iş derslerini uygulayabilmesi için gerekli somut bilgileri vermekle, beceriyi kazandırmakla yetinmiyor, resim-iş dersini bununla sınırlamıyor, öğretmenlik bilgisi (öğretim yöntemi) bakımından ona bir görüş, bir ekol aşılamayı da amaçlıyordu. Böylece Pedagoji Bölümü'nün yapması gereken, ama herhalde yetersiz bulduğu bir konuda öğrencileri yetiştirmeye, etkilemeye çalışıyordu.

Onun öğrencilerle yakın ilişkisini sağlayan bir olanak da köy gezileri idi. Öğretmenlik yaşamının başından beri, çalıştığı her okulda, buna çok önem vermişti. Ülkenin gerçekleri ile bağlantıyı koparmamak. Gerçeklerden güç ve hız almak, doğruları bulmakta bunlardan yararlanmak. Bu yöntemi hiç bırakmayacaktı. Gazi Eğitim Enstitüsü'nde de köy gezilerini sürdürdü. *"İsmail Hakkı Bey Ankara köylerini tanıyordu. Birçoğunu Ankara Öğretmen Okulu'nda öğretmen iken gezmişti."*[53]

Ne var ki, bu uğraşlar arasında sağlığı hiç de iyi değildi. Sık sık ateşi yükseliyor, yatmak zorunda kalıyordu. Kesin bir tanı da konamıyordu. 1930 yılı içinde kırk gün kadar hasta yattı.[54]

O yıl Kayseri-Zencidere ve Denizli Köy Öğretmen Okulları kapatıldı. Bu konuda yapılan toplantılarda İlköğretim Genel Müdürü Ragıp Nurettin ve Kadri (Yörükoğlu) kapatılmadan yana görüş bildirmişlerdi.[55] Birincisi bu okulları yararlı bulmuyor, ikincisi demokratik bir ülkede köy kent ayrımına karşı olduğunu ileri sürüyordu.[56]

İsmail Hakkı Gazi Eğitim Enstitüsü'ndeki iş derslerini genişleterek sürdürürken bunun bazı tepkilere neden olacağının elbette bilincindeydi. Ama giderek daha artarak, bir resim elişi öğretmeninin görev sınırlarını zorlamak, aşmak gereksinimini duyuyordu. Yabancı kaynak kitapları okudukça, yeni eğitbilim akımları getirmiş ünlü eğitimcilerin bizim okullarımızda yeterli ve doğru olarak tanıtıldıklarından daha çok şüphe etmeye başlıyordu. Onlar dar ve sınırlı bir eğitbilim anlayışı içerisinde anlatılıyorlardı. Özellikle eğitim-toplumsal değişme ilişkisine değinmekten kaçınıldığını görüyordu. O halde onları gerçek kaynaklarından ve tüm nitelikleriyle aktarmak gibi zor ve bu alanda yerli otorite sayılanları kızdıracak bir işe girişmek gerekiyordu. Gerçek öğretmenin nitelikleri ne olmalı ve o ne tür görüş ve ilkelerle yetiştirilmeliydi?

Kerschensteiner'in bu konu ile ilgili bir kitabını 'Mürebbinin Ruhu ve Muallim Yetiştirme Meselesi' başlığı ile Türkçeye çevirdi. Kitap, Ankara Muallimler Birliği'nin bir numaralı yayını olarak 1931 yılında çıktı.[57]

---

52 A-84/7 H. Tonguç'un hazırladığı Gazi Eğitim Enstitüsü resim-iş dersi programı.
53 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı I, s.79.
54 İ. Hakkı Tonguç'dan Mithat Artun'a 1.7.1930 günkü mektup.
55 Ferit O. Bayır, Köyün Gücü, s.69.
56 A.g.e. s.69.
57 İ. Hakkı (Tonguç) Mürebbinin Ruhu ve Muallim Yetiştirme Meselesi.

Yazarın *"İlkokulun kurtuluşu... Pestalozzi'dedir."* tümcesiyle sonlanan kitap, eleştirilere uğrayacaktı. Çevirinin tanıtımını yapan Fuat (Gündüzalp) bu kitabın Kerschensteiner'den yapılan ilk çeviri olduğunu belirttikten sonra, *"... Çevirinin fena olduğunu söyleyenlere rastlanmıştır; ama kusurlu noktalarını gösteren bir yazı hiç bir yerde görülmemiştir."* diye yazacak ve bu eğitmenden çeviri yapmanın çok zor olduğuna değinecekti.[58]

Yıllar sonra bir başka araştırıcı, Fay Kırby, onun *"dar anlamı ile pedagojik olan bu yapıtı çevirmekle, o zamana kadar pedagog diye tanınan ve sayılan zatların tekelindeki alana tecavüz etmiş olduğunu.... eğitim hiyerarşisinin kodamanlarının alanına bu tür tecavüzün batı ülkelerinin çoğunda da böyle* (Yaz.notu: tepki ile) *karşılandığını, ancak Türkiye'de buna bir de Osmanlı döneminden kalma üstünlük değerlerinin de katıldığını..."* yazacaktı. Ona göre bu çeviri *"Liberal ve ileri eğitimci Kerschensteiner'i doğrudan doğruya kendi ağzından konuşturan ilk girişimdi... Öğretmen okulu öğrencileri ve öğretmenleri bunları sadece Halil Fikret (Kanad)'ın* (Yaz.notu: Gazi Eğitim Enstitüsü Pedagoji Bölümü Başkanı) *kaleminden ve gözünden geçtiği şekilde biliyorlardı. Daha sonra, 1942'de çıkan 'Milliyet İdeali ve Topyekun Milli Terbiye' adlı kitabında açıkça görüldüğü gibi, Kanat, Kerschensteiner'in Alman eğitim sistemine getirmeye çalıştığı liberal ve demokratik fikirlerin eğitim sorunlarında anlamsız şeyler olduğu fikrinde idi..."*[59]

Böylece bu kitap, eğitimin amaçları ve toplumsal değişmelerdeki rolü gibi konularda, çok değişik ideolojik bakış açılarına kadar uzanan bir düşün ayrılığının açığa vurulmuş bir başlangıç noktası olacak, bu ayrılık giderek büyüyerek gelecekteki çalışmalarda etkisini gösterecekti.

İsmail Hakkı, kitabın kendisinin kullandığı nüshasında bazı tümcelerin altını çizmişti: *"... Mürebbi (eğitmen) her zaman pratik çalışan bir insan demektir... Pestalozzi'nin anladığı pedagojik eylem, bireylerin ussal gelişmesine yardımcı olmaktan çok, toplumu ahlak düşkünlüğünden kurtarmak, toplum içinde yoksul ve terkedilmiş kişileri bir sınıf halinde tam anlamıyla insan oluncaya kadar yükseltmekti... eğitmenin ruhu toplumcu tipte bir ruhtur... Onun* (Pestalozzi'nin) *çalışmalarının sönmeyen, kurumayan kaynağı insanlığa karşı taşıdığı sevgi idi..."* Ve öğretmen yetiştirme konusunda Kerschensteiner'in görüşü: *"... Öğrencide pedagojik-toplumsal niteliğin gelişmesini amaçlayan Kır Eğitim Yurtları türü okulların yalnız ilkokullara değil, diğer tüm okullara öğretmen yetiştirmesini yeğlerim..."*[60]

İsmail Hakkı'nın seçimini sosyal pedagoglardan yana yaptığını, eğitim ve öğretimi sınırlı bir amaç olarak değil, toplumsal gelişme ve değişmenin bir aracı saydığını ve bu görüşlerinin giderek netleştiğini anlıyoruz. Bu aşamada yanıtı verilmemiş bir soru kalıyordu: Eğitim ve öğretim bu görevi ne ölçüde yapabilirdi, toplumsal değişme ve gelişmeyi ne kadar etkileyebilirdi? Eğitmenlerin yanıtını o güne kadar açıklıkla veremedikleri, başta Marx olmak üzere sol ideologların tartıştıkları bu sorun onun tüm uğraşları ve eylemleri süresince hiç aklından çıkmayacak, öğretim ve eğitimi bu doğrultuda sonuna kadar kullanmayı deneyecekti.

---

58 Fuat Gündüzalp, Öğretmen Meslek Kitapları Kılavuzu, cilt I, s.55-56.

59 Fay Kırby, Türkiye'de Köy Enstitüleri, s.94-96.

60 İsmail Hakkı (Tonguç), Mürebbinin Ruhu ve Muallim Yetiştirme Meselesi, kendisinin kullandığı arşivdeki nüsha, s.6, 9, 15, 29, 134.

Öğretisi giderek şekillenmeye başlıyordu.

Eğitim görüşü konusunda Gazi Eğitim Enstitüsü'nde iki ayrı odak oluşmaya başlamıştı artık: Pedagoji Bölümü ve yakında ayrı bölüm olarak yürütülecek Resim-Elişi öğretimi.

Sağlık açısından 1931'in ilk ayları hiç de iyi geçmemişti. 26/27 Şubat gecesi ciddi olarak hastalandı.[61] Gece karnında şiddetli bir ağrı ve bulantı ile uyandı. Titremelerle ateşi yükseliyordu. Ama bu o çok iyi tanıdığı sıtma nöbetinden değişik birşeydi. Ertesi gün yapılan iğnelerle düzelir gibi oldu. 20.3.1931'de kriz yinelendi. Yine iğneler yapıldı, yakınmaları hafifledi. Artık neredeyse hergün ateşi yükseliyor, bazen midesi bulanıyor ve karnının sağ tarafında ağrılar oluyordu.

Talim Terbiye Başkanı İhsan (Sungu) imzasıyla gelen 30.3.1931 günlü bir yazı ile *"orta okullarla öğretmen okullarının ilk üç sınıfına uygulanacak yeni öğretim programında resim-elişleri dersleri bölümünü, öğretim yöntemi ile ilgili görüşleri de olmak üzere kısa sürede hazırlaması"* isteniyordu.[62] Bu çalışma birkaç haftasını aldı.

Ülkede yeni atılımlar yapılıyordu: 23.3.1931'de Türkiye'de Türk çocuklarının ilköğrenimlerini yalnız Türk okullarında yapmalarını öngören bir Yasa çıkartıldı. 26.3.1931'de Ölçüler Yasası ile uluslararası ölçülerin kullanılması kabul edildi. 15.4.1931'de Türk Tarih Kurumu kuruldu.[63]

İsmail Hakkı 15.6.1931'de Eskişehir'e, bir günlüğüne ailesini görmeye gitti.[64]

Dönüşünde ağrı ve ateş krizleri daha da sıklaşmıştı. Çalışacak durumda değildi artık. Uzun süreli bir rapor verildi. Ağustos başında hastalığın bir safra kesesi yangısı olduğuna, önce ilaçla sağıltım denenmesine karar verildi. İstanbul'da Göztepe İstasyonu'na birkaç yüz metre uzaklıkta, eski bir ahşap köşkün alt katını birkaç ay için kiraladılar. Köşkün çam ağaçları bulunan güzel bahçesine kurulmuş bir hamakta yatıyor, okuyup yazmaya çalışıyordu. Ama ne dinlenme ne de ilaçlar yararlı oluyordu. Hastalık ağırlaşarak sürüyordu, çok zayıflamış ve sinirleri de bozulmuştu. O zaman operasyon kararı verildi. 4.8.1931'de Şişli Sağlık Yurdu'na yatırıldı. Operatör Orhan Bey yerel anestezi ile karnı açtığında safra kesesinin tertemiz olduğu görüldü. Yangı falan yoktu! Bir duraklamadan sonra doktor, karaciğerde şüpheli gördüğü bir yere iğne batırınca cerahat (irin) fışkırdı. Karaciğer apsesi idi bu! Bu arada dar bir bölgede yapılacak safra kesesi operasyonuna göre düzenlenmiş yerel uyuşturmanın etkisi azalmaya başlamıştı. Ama yara genişletildi ve birbuçuk saat boyunca, büyük acılar vererek, karaciğer apsesi açılıp temizlendi. Operasyondan sonra, 21.9.1931'e kadar hastanede yatacak, o günün sınırlı olanaklarıyla o büyük apsenin iyice temizlenmesi sağlanacaktı.

Karaciğerde böyle bir apsenin oluşması büyük olasılıkla uzun yıllar çektiği sıtmaya bağlıydı. Tropika tipi sıtmada zamanla karaciğerde bu tür apseler olabiliyordu. Sağlığına tam olarak kavuşması birkaç ayı bulacak, karnının sağ üst bölgesinde uzun ve derinlemesine bir yara izi kalacaktı.

O sağlık sorunlarıyla uğraşırken, CHP yönetiminde yapılan bir değişiklik, çok partili rejim özleminden şimdilik vazgeçilmesi bir yana, daha otoriter bir tek parti yönetimi-

61 İsmail Hakkı (Tonguç)'un 1931 yılı not defteri.
62 A-126/I 30.3.1931 günlü yazı.
63 S.N. Özerdim, Atatürk Devrimleri Kronolojisi, s.85.
64 İsmail Hakkı (Tonguç)'un 1931 yılı not defteri.

ne gidileceğini gösteriyordu. CHP Genel Sekreteri Saffet (Arıkan)'ın altı yıl süren *"yumuşak ve edilgin"* dönemi sona eriyor, onun yerine Avrupa'daki faşist ve totaliter akımların güçlenmesinden de etkilenen Recep (Peker) bu göreve getiriliyordu.[65] Bu değişikliğin düşün yaşamı bakımından ortaya çıkacak olumsuz etkilerinin yanısıra, ileri düşünceli eğitimcilerin sorunların çözümü için çok önem verdikleri ve katkılarına güvendikleri öğretmen meslek kuruluşlarının çalışmalarının dondurulması, sonunda durdurulması gibi bir sonucu da olacaktı. Bu yeni dönemde, başında Şükrü Kaya'nın bulunduğu İçişleri Bakanlığı'nın ağırlığı artacak, baskılar uygulanacaktı.

Ne varki, sorunlar olduğu gibi duruyordu. O yıl toplanan 1. Ziraat Kongresi'nde tarım eğitimi üzerinde duruldu. Bu eğitimin her düzeyde yetersiz kaldığı ve uygulamalarda çiftçilere ulaşılamadığı vurgulandı. Köy öğretmenlerinden bu alanda yardım bekleniyor ve onların bu yardımı yapabilecek şekilde yetiştirilmeleri isteniyordu.[66]

17.5.1931'de toplanan CHP 3. Büyük Kongresi'nde kabul edilen programda eğitimle ilgili olarak okuma yazma bilmezliğin giderilmesi, güçlü cumhuriyetçi, milliyetçi, laik vatandaşlar yetiştirmek, maddi yaşamda başarı sağlayıcı bilgiler vermek, her türlü hurafe (boş inanç) ve yabancı düşünlerden uzak bir öğretim yapmak, Türk'ün derin tarihinin bilinmesini sağlamak gibi genel görüşler sıralandıktan sonra *"kentlerde ve köylerde... gündüzlü ve yatılı ilkokulları düzenli bir programla arttırmak, köy okullarında sağlık, yaşayış ve yöreyle ilişkili tarım ve sanat bilgileri vermek"* eğitim amaçları olarak sıralanıyordu.[67]

1932 yılına girilirken, iktidarın ülkeyi artık tek parti ile yönetme kararını kesinlikle verdiği belli olmuştu. Bu dönem, 1946'ya kadar, 14 yıl sürecekti. Mustafa Kemal'in ve yakın düşün arkadaşlarının çok partili demokratik bir yönetimi işin başından beri amaçladıkları, istedikleri bir gerçekti. Ama bu yolda ilerlemeye her kalkıştıklarında Cumhuriyet öncesine dönüş, devrimlerden ödün verme gibi isteklerin öne sürüldüğü güçlü bir karşı devrim hareketine dönüşen tepkilerle karşılaşıyorlardı. O zaman girişimlerini durdurmak zorunda kalıyorlardı. Öte yandan, iktidarı oluşturan grupların tümünün de demokrasiden yana oldukları söylenemezdi. Sayıları hiç de az olmayan bu sonuncular, Avrupa'daki totaliter ve faşist gelişmelerden de etkilenerek ve güç alarak, örtülü ya da açık bir şekilde, baskıcı bir tek parti yönetimini savunuyorlardı.

Özgürlükler genişledikçe halk yığınlarının hoşnutsuzluklarının Cumhuriyet rejimine ve devrimlere karşı bir tutuma dönüşmesinde 1923'den beri bu yığınların sorunlarının çözülememiş, somut başarılar gösterilememiş olması en önemli nedendi. Son Serbest Fırka denemesi halkın geniş bir kesiminin içinde bulunduğu yoksulluk ve zorlukların bir kez daha açıklıkla görülmesini sağlamıştı. Bu partinin kapanma kararının alındığı gün geniş bir heyetle birlikte (M. Eğitim'den Hasan-Âli (Yücel) katılıyordu) uzun bir yurt gezisine çıkan Mustafa Kemal (5.10.1930) hoşnutsuzluğun boyutlarının büyüklüğünü gözlemişti. 23.12.1930'daki Kubilay olayı da bu hoşnutsuzluğun nasıl kolayca bir gerici başkaldırıya dönüşebileceğinin son örneği idi. Mustafa Kemal, 1930 Ekimindeki yerel seçimler eğer özgürce yapılsaydı, CHP'nin kazanamayacağının bilincindeydi.[68]

---

65 Mete Tuncay, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, s.318.

66 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.451-473.

67 İ. Hakkı Tonguç, İlköğretim Kavramı, s.296-297.

68 Mete Tuncay, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, s.271.

Çözüm olarak köklü ekonomik ve toplumsal yapı değişiklikleri göze alınamıyordu. *"Maddi faktörlerin manevi faktörlere bağlı olarak değişeceği yolunda bir düşünce egemendi... Ekonomik ilişkilere pek bakılmadan siyasal kurtuluş peşinde koşuluyordu..."*[69] Duruma böyle bakınca manevi faktörleri değiştirebilecek tek mekanizmanın doğal olarak öğretmenler olduğu sonucu çıkıyordu. Bu nedenledir ki, iktidar eğitim konusunda yapılacak çalışmaları, özellikle de öğretmen yetiştirme konusunu kendi geleceği açısından yaşamsal buluyordu. Ama burada da öğretmenden beklenen *"fikri hür, vicdanı hür"* vatandaşlar yetiştirme görevi ile CHP iktidarının sözcülüğünün yapılması isteği çelişiyordu. Birincisi için demokratik bir düzeni savunacak öğretmen, ikincisi için ise tek parti sistemine bağlı bir parti militanı gerekliydi.

Bu niteliklerin hangisine göre öğretmen yetiştirilecekti? İşte bu noktada eğitimciler ikiye ayrılıyorlardı. Onların aralarında düşün ve amaç ayrılığı giderek derinleşecek ve sonunda uçuruma dönüşecekti.

19.2.1932'de Halkevleri'nin kurulmasına[70] paralel olarak birçok kitle ve meslek örgütü ile birlikte öğretmen meslek örgütlerinin de kapatılması (Muallimler Birliği) ibrenin demokratik bir siyasal sistemden yana olmadığının yeni bir kanıtıydı. Halkevlerinin kurulmasıyla Muallimler Birliği'nin kapatılması arasındaki talihsiz (ve düşüncesiz) eş zamanlılık ve öğretmenlerin birçoğunun halkevlerine zorunlu olarak üye yapılmaları, birçok öğretmende tepeden inme kurulan halkevlerinin, doğal gelişme sonucu ortaya çıkmış öğretmen meslek kuruluşlarının seçeneği olarak dayatıldığı izlenimini bırakmıştı; aslında birçok yararlı çalışmaların yapılacağı halkevlerine soğuk bakmalarına neden olmuştu. Bazı yerlerde öğretmenlerin tepkileri daha açık oldu. Örneğin İzmir'de Muallimler Birliği çalışmalarını sürdürmeye uğraştılar. Parti Müfettişi Avni (Doğan) öğretmenlerin "solcu" olduklarından kuşkulandığını söyleyecek, onların CHP'yi durgunlukla suçlamalarından rahatsız olacaktı.[71]

Kapatılma döneminde Ankara Öğretmenler Derneği Başkanı olan İsmail Hakkı (Tonguç) da daha sonraki günlerde Halkevlerine pek yakınlık göstermeyecek, çalışmalara katılmayacak, yalnızca halkevleri dergisi Ülkü'ye, o da Nafi Atuf (Kansu)'nun etkisiyle olsa gerek, yazı vermekle yetinecekti.

Daha sonra partinin görüşlerini yaymak için bir (Halk Hatipleri) örgütü kuran Recep (Peker)'in anladığı nitelikte halkevleri, bir belgeye göre *"Macaristan, Çekoslovakya, İtalya ve Almanya'daki örneklerden esinlenmişti..."*[72] (Yaz. notu: Sovyetlerdeki benzerlerinden de etkilendiği açıklanmamış!)

Bu konularda İsmail Hakkı Tonguç'un daha sonra yazdığı *"... Başlangıçta yararlı olabilmiş halkevleri ve odaları 1935 yılından sonra CHP merkez örgütünde bunları gerçek amaçlarına göre yönetecek elemanlardan yoksun kalındığı için çalışmalarını gevşetmişler, iç yapılarında sarsıntılarla karşılaşmışlardır"* yargısı ilginçtir.[73]

O, öğretmen meslek kuruluşlarına çok önem veriyor ve onlardan çok şeyler bekliyordu. Ama başlangıçtan beri öğretmenlerin doğal koşullarda örgütlenmeleriyle, onları

---

69 A.g.e. s.184-185.
70 S. N. Özerdim, Atatürk Devrimleri Kronolojisi, s.84.
71 M. Rauf İnan, Bir Ömrün Öyküsü I, s.162-163.
72 Mete Tuncay, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, s.320-321.
73 İ. Hakkı Tonguç, Öğretmen Ansiklopedisi ve Pedagoji Sözlüğü, s.553.

meslek dışından yönlendirme çabaları birlikte sürmüştü. 1911'de Edirne'de açılan (Mahfeli Muallimin) ilk öğretmen kuruluşu idi. Ondan sonra *"İstanbul'da (Muallimler Cemiyeti), (Darülmuallimin ve -Muallimat Mezunları Cemiyeti) gibi adlarla öğretmen dernekleri kurulmaya başlanmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nda... öğretmen dernekleri hem çoğalmış, hem de güçlenmiş"*ti.[74]

14.7.1920 günlü bir Eğitim Bakanlığı telgraf genelgesiyle *merkezi Ankara'da olmak üzere, sırf ahlaki, ilmi ve medeni mahiyeti haiz bir muallim ve muallimeler cemiyeti teşkil edilmiştir"* deniyor ve öğretmenlerden her yerde bunun şubelerini açmaları isteniyordu.[75] Bu dernekler ertesi yıl mayıs ayında (Türkiye Muallimler ve Muallimeler Cemiyeti Birliği) olarak birleştirilmişti. Cumhuriyet'in ilanından sonra derneğin adı (Türkiye Muallimler Birliği)'ne çevrilecekti.[76]

İttihatçılar döneminde açılmış ve sonra kapanmış olan Türk Ocakları 23.4.1924'de yeniden açıldıklarından 1931'de kapatılmalarına kadar, öğretmenleri kendi örgütlerine çekmeye çalışacaklardı.

Oysa ki, T. Muallimler Birliği Mustafa Kemal ve İsmet Paşa'nın çok önemsedikleri bir kuruluştu. Her olanaktan yararlanarak Birliğin merkez ve taşra şubelerindeki toplantılara katılmışlar ve eğitimle ilgili birçok önemli konuşmalarını burada yapmışlardı.[77]

İsmail Hakkı, öğretmen olarak bulunduğu tüm kentlerde Birliğin çalışmalarında etkin olarak görevler almıştı. Örneğin, 9.11.1930'da toplanan Ankara Muallimler Birliği Kongresi'nde Yönetim Kurulu'na ve Ankara Şubesi Başkanlığı'na seçilmişti.[78] Ona göre buradaki çalışmalar şöyle özetleniyordu: *"Yayın, yardım sandığı, bina düzenlemesi, gezi (yerel geziler), pedagojik araştırma, belgeler, grafikler, harcanan para dökümü."*[79]

Ona göre öğretmenler bu çalışmalara etkin olarak katılıyorlardı. Ne var ki, *"Öğretmenlerin toplumda böyle dinamik bir rol oynamalarını hoş görmeyenler önce dernekleri kapattırarak öğretmenlerin örgütlenmesini önlediler. Sonra bazı öğretmenler gizli gizli izlenmeye başladı. Bunu anlayan öğretmenler pedagojik etkinliklerden bile kendilerini çektiler ve alanı güncel kişisel çıkar peşinde olanlara bıraktılar. Bu olay, gelişmeye başlayan, yabancı uzmanların bile dikkatini çeken her türlü yeni pedagojik hareketlere son verdi. Eğitim Bakanlığı, büyük pedagojik sorunlarda, çevreden, yani gerçek alemden gelecek sağlam ve köklü düşünlerden yoksun kaldı. Bazı Eğitim Bakanları'nın hafiye kullandıkları, bazı müfettişleri... istedikleri gibi rapor vermeye zorladıkları öğretmenler arasında söylenmeye başladı."*[80]

"Tek parti rejimi, öğretmen dernek ve birliklerinin çalışmalarına dayanamadığı için onların çalışmalarını önleyici önlemler almıştır."[81]

Ona göre bu engellemeler, ilköğretim atılımının duraklama nedenleri arasındadır.

---

74 A.g.e. s.386-387.
75 İ. Hakkı Tonguç, İlköğretim Kavramı, s.211.
76 Mete Tuncay, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, s.239-240.
77 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.300, 316, 309, 348.
78 A-125/1 İsmail Hakkı'ya yazılmış 9.11.1930 günkü Kongre kararı ve diğer Ankara Derneği Yönetim Kurulu üyelerinin listesi.
79 İ. Hakkı (Tonguç)'un 1931 yılı not defteri.
80 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.405.
81 İ. Hakkı Tonguç, Öğretmen Ansiklopedisi ve Pedagoji Sözlüğü, s.387.

Mart ayında 'Kerschensteiner Pedagojisinin Ana Hatları' başlıklı yazısı yayımlandı. İş eğitiminin öncülerini asıl kaynaklarından tanıtmayı sürdürüyordu[82]: *"İlkokulun amacı yetişmekte olan kuşakları gerekli birer vatandaş olarak yetiştirmektir... Bu nitelikteki vatandaşlar ancak iş okulu aracılığı ile yetiştirilirler."*

Yine bu 1932'de İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) (İçtimai Mektep) kitabını yayınlıyordu.[83] Tonguç, bu kitabın kendisindeki nüshasında şu tümcelerin altını çizmişti: *"... Meşrutiyet kuşağı eğitmenleri eylem ve iş alanında güçlü olmalarına karşın, düşünce ve teoride geri idiler. Ne okulun, ne çocuğun, ne de genellikle eğitmenin gerçek rolü ileri görüşlere dayanan bir felsefe çerçevesi içerisinde ele alınmadı..."*

Mustafa Kemal devrimleri ise kendi doğrultusunda sürüyordu. 12.7.1932'de Türk Dil Kurumu kuruldu. 18.7.1932'de ezanın Türkçe okunmasına karar verildi.[84]

İsmail Hakkı o yılın ilk yarısında öğretmen okullarına ders kitabı hazırlama çalışmalarına ağırlık verdi. (Resim Elişleri ve Sanat Terbiyesi) Talim Terbiye Kurulu'nca öğretmen okullarının ilk üç sınıfı için resim ve elişleri 'Nazariyat ve Usul' (teori ve yöntem) kitabı kabul edilerek[85] yayınlandı. 255 sayfalık kitap Almanca kaynaklardan derlenmişti. Bol resim ve şekiller içeren yapıtın büyük bir bölümü resim ve elişi tekniklerini konu alıyordu. Ama kitabı inceleyen Fuat (Gündüzalp)'a göre *"Bundan çok resim ve elişleri pedagojisi, psikolojisi ve öğretimi ile ilgili sayfalar önemliydi ve yayımlandığı tarihte Türkçede bunun yerini tutacak başka yapıt yoktu."*[86] Kitabın 15.8.1932 tarihli önsözünde şu tümceler vardı: *"Okullarımızda gösterilen resim dersini öğrencilerin çoğu sevmez. Öğretmenlerin birçoğu da ondan bir eğitim aracı olarak bile yararlanmayı bilmezler... İş okulu ilkesine göre resim, tüm diğer dersler için kaçınılmaz bir gözlem ve öğrenci etkinliği aracı durumuna gelmiştir..."* İsmail Hakkı bu sözlerden hareket ederek çağdaş anlamda resim elişi derslerinin eğitbilimdeki yerini ve önemini anlatmaya çalışıyordu.[87]

O, bu kitabı hazırlamakla bir bakıma Almanya'ya resim-elişi öğretmeni olarak yetiştirilmek üzere gönderilmiş olmasının bedelini de ödemeye çalışıyordu. Öteyandan, birkaç ay içerisinde Gazi Eğitim Enstitüsü'nde ayrı bir bölüm olarak arkadaşlarıyla birlikte açacağı Resim-İş Bölümü için gerekli bir çalışmayı da yapmış oluyordu.

Gazi Eğitim Enstitüsü'nde bir Resim-Elişi Bölümü'nün kurulması önceden düşünülmüş ve burada öğretim görevi yapacak olanların yetişmeleri için daha 1928 yılında ilköğretmen okulu çıkışlılar arasından sınavla seçilen beş kişi Berlin'e öğrenim görmeye gönderilmişlerdi. Bunlar Malik (Aksel), Hayrullah (Örs), Şinasi (Barutçu), İsmail Hakkı (Uludağ), Mehmet Ali (Atademir) idiler. Bu girişimde Dewey'in raporunda *"resim-iş derslerine önem verilmesi ve yurt dışına öğrenci gönderilmesini"* önermesi de rol oynamış olabilirdi. Onlar öğrenimlerini tamamlayarak 1932'de yurda döndüler ve İsmail Hakkı (Tonguç) ile birlikte Resim-İş Bölümü'nü kurdular. Aralarından yalnız Mehmet Ali kısa bir süre sonra meslekten ayrılacak, diğerleri çalışmalarını sürdürecekler ve herbiri kendi alanında ilerleyecekti. Onlar daha Berlin'de öğrenimlerini sürdürürken, İsma-

---

82 İ. Hakkı (Tonguç), Kerschensteiner Pedagojisinin Ana Hatları, Terbiye Postası, sayı 2, 10.3.1932, s.28-30.
83 İsmail Hakkı (Baltacıoğlu), İçtimai Mektep, s.6.
84 S.N. Özerdim, Atatürk Devrimle i Kronolojisi, s.84, 85.
85 A-126/2 Resim Elişleri ve Sanat Terbiyesi kitabının kabulü yazısı.
86 Fuat Gündüzalp, Öğretmen Meslek Kitapları Kılavuzu, cilt 1, s.80-81.
87 İsmail Hakkı, Resim-Elişle i ve Sanat Terbiyesi, önsöz.

il Hakkı açılacak bölüm için gerekli tüm araç ve gereçleri Almanya'ya ısmarlamıştı. Onlar yurda dönerken bölüm ve işlikleri için gerekli tüm araç ve gereçler gelmişti.

Bu bölümde tüm meslek yaşamını asistan, öğretim üyesi olarak geçirmiş olan Hidayet Telli buranın kuruluşu ve çalışmalar konusunda en geniş bilgiyi vermektedir.[88] Ona göre, Bölüm *"sanat eğiticisi"* yetiştirmek için açılmış ilk kuruluştur. İlk yıl resim ve iş bölümleri ayrı açılmış, bir yıl sonra *"ülke gerçeklerine daha uygun olacağı"* düşünülerek birleştirilmiş ve böyle sürmüştür. İsmail Hakkı (Tonguç) 1935'e kadar bölümün yöneticiliğini yapmıştır. Bölüm'ün programları onun başkanlığında hazırlanmıştır. Bunlar *"Hiçbir yerden kopya alınmadan yapılmış programlardı."* Bölümde *"Resim sözcüğü, yalnız boya ya da kalemle, kağıt ya da tuval üzerine resim yapmayı kapsamıyordu. İçine desen, renkli resim (sulu boya, yağlı boya, guvaj, kolaj, mozayık v.b.) grafik (yüksek baskı, çukur baskı, monotipi, afiş, yazı, kitap resmi, kitap kabı v.b.) çalışmalarını da alıyordu. "İş" sözcüğü de dar anlamda bir elişi, fiziksel ve mekanik bir çalışma diye düşünülmüyordu. İş sözcüğünün içine üç boyutlu çalışmaların tümü giriyordu (heykel, modelaj, seramik, metal ve ahşap formlar, kabartmalar, dokuma, kağıt ve cilt çalışmaları). Bu çalışmaların, öğrencilerin yaratıcı gücünü ortaya çıkaracak nitelikte olması isteniyordu. Ayrıca, görev, biçim ve tekniğin bir uyum içinde olmasını sağlamak gerekiyordu. Uygarlığa ilerleyen dünyada endüstri devrimi egemendi. Bu, görsel bir teknolojiydi. Halkı buna hazırlamak gerekiyordu... Bu uygulama çağdaş anlayışın uygulamasıydı. Uygulamalı sanatların başlangıcıydı... İş sözcüğü burada "yaratı" ya da "yaratma" anlamında kullanılıyordu. Ülke insanlarının çağdaşlığa erişmesi en büyük amaçlarıydı. Halkın yaratıcı gücü ortaya çıkarken, sanat alanında da yetenekler kendiliğinden ortaya çıkacak ve gelişecektir, diye düşünüyorlardı..."*

Bölümdeki öğretimin amaçları saptanırken, bölümün ana konuları ile ilgili olanlardan başka, bir de öğretmenlik bilgilerini geliştirmek (çocukluk ve gençlik ruhbilimi, pedagoji tarihi, genel ve özel eğitim yöntemleri ve iş eğitimi nedir, nasıl uygulanır) maddesinin bulunması ilginçti. Enstitünün Pedagoji Bölümünü ilgilendiren bu konuların Resim-İş Bölümü programlarında da yer alması, zamanla enstitüde iki değişik eğitbilimsel görüşün ve tezin işlendiği iki odak oluşmasıyla sonlanacaktı. Böylece Resim-İş Bölümü, adının dar anlamının çok üstünde, çağdaş eğitbilim yöntem ve görüşlerinin de işlendiği, yeni yöntemlerin araştırılıp denendiği bir geniş görevi üstleniyordu. Bölümün bu niteliği öğrencilerin hemen dikkatini çekecekti; burada, bu doğrultuda yapılan çalışmalar ve öğretim, onların arasında Resim-İş Bölümüne espri olarak *"Mukavva Fakültesi"* adının takılmasına neden olacaktı.[89] Ama Enstitüye gelen yabancı uzmanlar bile bunun hemen ayırımına varıyorlardı: *"... Bir Amerikalı danışman, bu gibi kurumlarda her zaman pedagoji bölümlerinin araştırmalarda önde geldiğini görmeye alışmış bir kişi olarak, Enstitü'de yalnız Resim-İş Bölümünün deneyimci bir görüşle çalıştığını büyük bir hayretle görmüş ve nedenini açıklayamamıştı. Öte yandan, teorik bakımdan daha uzmanlaşmış olan Pedagoji Bölümü, öğrencilerinin ve çalışmalarının rasyonel bir şekilde seçilmesi ve değerlendirilmesi işinde bunları yardımcı kabul etmiş olmakla birlikte, kişisel otorite geleneğine sıkı sıkıya bağlı bulunuyordu..."*[90]

---

88 Hidayet Telli, İsmail Hakkı Tonguç için Türk Eğitim Derneği'nce düzenlenen 25.10.1995 günü Ankara'daki anma toplantısındaki konuşması.
89 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı I, s. 83
90 Fay Kırby, Türkiye'de Köy Enstitüleri, s.90.

Resim-İş Bölümüne öğrenci seçimi de ilginçti: İki basamaklı bir sınav söz konusuydu. İlköğretmen okulu çıkışlı adaylar bir dosya hazırlayarak başvuruyorlardı. *"Bu dosyada iki desen, iki renkli resim, bir iş resmi (yörede bulunan bir gerecin kroki niteliğinde çizimi; çıkrık, araba, kahve değirmeni v.b.) ve yine yöredeki halk sanatlarından, doğa güzelliklerinden, tarihi eserlerinden birini tanıtan üç dört sayfalık bir tanıtım yazısı bulunması isteniyordu. Dosyaları uygun görülenler, Ankara'ya ikinci sınava çağrılıyorlardı..."*[91] Bölüme alınan ilk öğrenciler 22 kişiydi. Üç yıllık öğrenim süresinden sonra bu ilk öğrencilerden üç kişi (Sait Yada, Ferit Apa, Emin Barın) ayrıca açılması düşünülen Tatbiki (Uygulamalı) Güzel Sanatlar Okulu'na öğretmen olarak yetiştirilmek üzere, 1935'de Almanya'ya grafik, matbaa ve yazı sanatları üzerinde uzmanlaşmak için gönderileceklerdi. Ayrıca, bölümü bitirerek ilköğretim müfettişi olarak atananlardan Veysel Erüstün ve Cengiz Kan da müzeler için, eser seçimi, onarımı ve düzenlenmesi konularında yetişmek üzere,yine Berlin'e gideceklerdi.

Bu kişilerin hepsi, dönüşlerinde uzmanlık alanlarında başarılı çalışmalar yapacaklar, tanınacaklardı.

Bölümün ilk altı öğretim üyesine bir yıl sonra katılan Hakkı (İzet) seramik sanatçısıydı, Kütahya çinileri ve çini fırınları üzerinde geniş araştırmalar yapacaktı. İlköğretmen okulunu bitirdikten sonra bölümün dışarıdan bitirme sınavlarına girerek kazanan Necdet (Pençe) daha sonra Ankara Hayvanat Bahçesi'ni ve Tahnit Müzesi'ni kuracaktı. *"Bu birbirinden değerli kişiler, İsmail Hakkı Tonguç'un ekibidir..."*[92]

"Okulun birçok şubesindekinden farklı olarak Resim-İş bölümü'nde çalışan öğretmenler, eğitim görüş ve anlayışı bakımından tam bir uyum içinde idiler. Bu öğretmenlerin çoğunun Almanya'ya belli bir amaçla gönderilmesinde... İsmail Hakkı Bey'in büyük etkisi olmuştu..."[93]

Bölümün ders programları arasında 1. sınıfta bir saat okutulmak üzere hazırlanmış İş Eğitimi dersinin ana başlıkları şöyleydi:[94]

1. İş eğitimi kavramı ve bu kavramdaki tarihsel değişiklikler,

2. İş ve meslek eğitimi gerektiren nedenler (yaşamsal gereksinmeler ve ekonomik, toplumsal yaşamdaki değişiklikler bakımından),

3. İş eğitimi kavramının tarih içindeki değişimi (kültür yaratan uluslarda ana çizgileriyle iş eğitimi, buhar ve elektriği endüstri yaşamına uygulayan uluslarda, iş eğitimi düşününün yayılmasına hizmet eden eğitmenler),

4. Türkiye eğitiminde iş eğitimi ve bu akımla ilgili işler (Tanzimat'tan Meşrutiyet'e, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e kadar, Cumhuriyet dönemi. Okul örgütlenmemiz ve iş eğitimi).

Bölümdeki öğrencilerin genel ders durumları bölümün öğretmenler kurulunda tek tek değerlendiriliyor ve sonuçlar öğrencilere duyuruluyordu.[95] Bu yöntemin bozulmadan 1949 yılına kadar uygulandığı anlaşılıyor.[96]

---

91 Hidayet Telli, Tonguç'u anmak için Türk Eğitim Derneği'nce düzenlenen 25.10.1995 günkü toplantıdaki konuşması.
92 A. g. konuşma.
93 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı I, s.88.
94 A-92/27 G.T.E. Resim-İş Şubesi I. Sınıf İş Eğitimi ders programı.
95 A-124/1 İş ve Resim Şubesi Muallimlerinin İkinci İçtimaı, 21.2.1934.
96 Hidayet Telli'den Engin Tonguç'a 8.12.1995 günkü mektup.

Öğrenciler son yıla geldiklerinde, bölümü bitirebilmek için bir deneme tezi hazırlıyorlardı. Bu tezlerin konuları ilginçti; teorik olmaktan çok uygulamalara dönük ve yerel incelemeleri gerektiren konulardı.[97] Bölümden bu aşamadan da geçerek 1934/35 ders yılından 1946/47 ders yılına kadar 155 öğretmen çıkmıştı.

Resim-İş Bölümü'nün işlikleri Gazi Eğitim Enstitüsü'nün bodrum katındaydı. Bunlara *"iş odaları"* deniyordu. Demircilik, tahta işleri, mukavva, tel işleri odaları, resim atelyesi ile burasının diğer bölümlerden değişik bir havası vardı. Buralarda iş giysileri içinde, elleri yüzleri boyalı öğretmen ve öğrencilerin gün boyunca tutkal kaynattıkları, tel büktükleri, demir döğdükleri görülüyordu.[98]

Öğrencilerin çalışmalarının önemli bir bölümü bu işliklerde geçiyordu. Karton, cilt, tahta, demir, alçı işlerinde çalışıyorlardı. Boyalarını, fırçalarını kendileri hazırlıyorlardı. Kırlara çıkarak resim konularını işliyorlardı. Derslikte de modelden resim ve heykel çalışmaları yapılıyordu.[99]

Birkaç yıl sonra, okulun kuru ve boş çevresini kalkındırmak için de bu bölüm öğrencileri çalışacaklar, taslağını kendilerinin çizdikleri bir bahçıvan evini bahçede çalışarak bitireceklerdir. *"Bu yapı hâlâ okulda durmaktadır."*[100]

Bölümün öğrencilerinden, daha sonraki köy enstitüsü müdürlerinden Şinasi (Tamer) onu ilk kez İş Pedagojisi dersinde tanıdı. *"Uzun boylu, yüzünün elmacık kemikleri çıkık, konuşurken gözlerini kapayan ve dudaklarının yanı köpüre köpüre heyecanlanan bir hali vardı. Tok sesli, Allah vergisi otoritesi ile sınıfa ve konuya egemen bir eda ile dersini verir, hayranı olduğu Kerschensteiner ve Dewey'i değişik cepheleri ile sınıfta teşrih ederdi. Bir ulusun bina yapısında kültür ve ahlakın esas olduğunu kabul eder, ilköğretim kuşağından geçmemiş bir ulusun bütünlüğüne, seziş yeteneğine inanmazdı... Değer haline getirilmemiş bilgiyi, raflarda bekleyen okunmayan kitaplara benzetir, bilginin her aşamasının bir aksiyon haline getirilmesini isterdi. İş eğitimi, etkin yöntem bu bakımdan onun kurtuluş felsefesi idi. Düşünürler arasından bu yönü güçlü olanları okur, onların iş felsefesini realize etmeye çalışırdı... Dönem otorite dönemi idi. Tek partili sistemin sıkılığına karşın, o bu tehdide aldırış etmez, güncel olayları, en açık, en haşin köşeleri ile sınıfta didik didik etmekten çekinmezdi. Onun bu erkek edası, bu erkek tutumu hepimizi büyülerdi, haksızlığa karşı korunmak ve tüm koşulsuzluklara karşın hak aramadan çekinmemek onun biz öğrencilerine verdiği en güzel öğütlerdi..."*[101]

Resim-İş Bölümü'nün öğretmenleri olanca çabaları ile bölümlerini geliştirmeye çalışıyorlardı. *"... Son iki şube* (Yaz.notu: Resim-İş ve Beden Eğitimi), *işlikler genişletilmiş, bir beden eğitimi salonu da yaptırılmıştı. Böylece iş ilkesine dayalı eğitim ve öğretim yöntemleri uygulanmaya başlanmıştı..."*[102]

Ne var ki, Enstitü'nün yönetimi açısından durum bu kadar açık değildi; tüm okulda uygulanacak eğitbilim ilkeleri konusunda kararsızlık vardı ve bu sürecekti. 1932 yılında yine müdür değişikliği oldu. Faik Sabri (Duran) ayrıldı, yerine Avni (Yukaruç) atandı. Yeni Müdür öğrencilerin deyimi ile *"despotça bir yönetim"* kuracaktı. Öğrencilerin yö-

97 A-102/8 Resim-İş Bölümü öğretmen ve öğrencilerinin adları, çalışma yılları, deneme konuları.
98 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı I, s.83.
99 Osman Yalçın, Bir Eğitimcinin Anıları, s.5.
100 Hidayet Telli, 25.10.1995'de Tonguç'u anma toplantısındaki konuşması.
101 Şinasi Tamer, Tonguç Baba, Tonguç'a Kitap, s.229.
102 İ. Hakkı Tonguç, Öğretmen Ansiklopedisi ve Pedagoji Sözlüğü, s.157.

netime katılmalarından vazgeçilmiş, anlamsız kısıtlamalar getirilmiş, kız ve erkek öğrencilerin mütalaa yerleri birbirinden ayrılmıştı. Öğrenciler yeni Müdür'e *"bakkal" adını takmışlardı...."*[103] Bu nitelikte bir yönetimin tüm bölümler arasında bir öğrenim birliği sağlaması beklenmezdi. Aslında hem bu konuda,hem de Gazi Eğitim Enstitüsü'nün Türk eğitiminde alması gereken ağırlık ve yer konusunda Bakanlık yöneticileri arasında da bir görüş birliği yoktu. Örneğin, *"İlköğretim Genel Müdürü Ragıp Nurettin'in Gazi Eğitim Enstitüsü çıkışlılara karşı tutumu hiç de olumlu değildi. O, Pedagoji Bölümünü de gereksiz buluyordu."*[104]

Okulun, hatta Türk eğitiminin beyni olması amacı güden, Resim-İş Bölümünün ters kutbu durumundaki Pedagoji Bölümü'nün havası da kendine özgüydü. Bu bölümün başında Dr. Halil Fikret (Kanad) vardı. O, *"doktor"* kişiliği ile tanınıyordu. İddialıydı. Bölüme tam bir bilgi okulu niteliği egemendi. Sözle anlatım ve bilgi aktarımı! Pedagoji Bölümü, kendini diğer bölümlerden üstün görüyordu. Türkiye'nin eğitim kurmayları buradan yetişecekti! Kanad'a göre, iş eğitimi yalnız öğretme amacıyla sınırlı kalmalı, temrin (alıştırma) niteliğini aşmamalı, hele üretime dönük olmamalıydı. Ekonomik değer getiren, üretime dönük iş, öğrenciyi maddeci yapar, manevi gelişmesini bozardı.

Kısacası, Gazi Eğitim Enstitüsü'nde biri klasik bilgi okulu, diğeri iş okulu ilkelerine göre öğretim ve eğitimi savunan iki zıt görüş, giderek keskinleşerek gelişiyordu. Bu görüş ve düşün ayrılıkları şüphesiz ki, ideolojik farklılıklara kadar da uzanıyordu.

Aslında Kanad da kendi tarzının bir ustasıydı. Öğrenciler üzerinde *"Kendinden emin, babacan tavırları ile iyi etkiler yapıyordu."*[105]

Öğrenciler okulun en üst katındaki Pedagoji Bölümündeki derslerinden sonra aşağıdaki Resim-İş Bölümü İş Odaları'na iniyorlardı. Burada İsmail Hakkı bilgi ve istatistikleri görsel şekillere ve grafiklere çevirip anlatma deneyleri yapıyordu. Resimde yaratıcılığa önem veriyor; öğrencileri, yanında çok sayıda getirdiği çocuk resimleri üzerinde konuşturuyordu. Eğitimin temel konuları sürekli tartışmalar içinde inceleniyor ve yaratıcı işe bağlanıyordu.

Pedagoji Bölümü'nde *"Özel ve genel öğretim yöntemleri dersleri çok yararlı geçiyordu. Ama bunlarda da İsmail Hakkı Bey'in anlayışını bulamıyorduk... Pedagoji Bölümü Türk eğitimine bir yön vermek amacı ile, bir araştırma kurumu olarak kurulmuştu. Oysa okulun ve Pedagoji Bölümü'nün yurt çapında bir araştırmaya yöneldiği görülmüyordu..."*[106]

Buna karşılık, İsmail Hakkı öğrencileri genel eğitim konularında da etkiliyordu. Örneğin, Pedagoji Bölümü öğrencisi Hürrem(Arman) *"On Yıllık Cumhuriyet Eğitiminin Eleştirisi"* başlıklı bitirme tezinin hazırlanmasında ondan çok yararlandığını, ve Bakanlık ileri gelenlerinin birçoğunun bulunduğu (Talim Terbiye Kurulu Başkanı Ali Haydar (Taner), İlköğretim Genel Müdürü Reşat Şemsettin (Sirer) gibi) 1934'deki bitirme sınavında da ondan destek gördüğünü yazacaktı.[107]

---

103 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı I, s.80-82.
104 A.g.e. s.84 ve 124.
105 Fay Kırby, Türkiye'de Köy Enstitüleri, s.145.
106 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı I, s.86-87.
107 A.g.e. s.122-129.

Ne var ki, özellikle Pedagoji Bölümü'nün bazı öğrencileri üzerinde Halil Fikret (Kanad)'ın kişisel etkisi onların öğretmenlik yaşamlarında da sürüp gidecek ve bunlardan köy enstitülerinde yönetim görevi alacak olanlarından bazılarının köy enstitüsü sistemini bir türlü tam olarak kavrayıp benimsememelerine neden olacaktı.

Kısacası, Gazi Eğitim Enstitüsü'nde bir öğretim birliği kurulamamıştı ve Bakanlık da eğitim sorunlarını hangi eğitbilim ekolüne göre çözeceğini bilmiyor, bunu saptamak için fazla bir çaba da göstermiyordu.

Bu uyuşukluktan 19.9.1932'de Reşit Galip'in Bakan olması ile bir ölçüde kurtulunur gibi olunduysa da onun bakanlığı yalnızca onbir ay sürecekti.

Bu arada, kitap yazma tasarıları içinde olan İsmail Hakkı, okuyup araştırma çalışmalarını iyice yoğunlaştırmıştı. 1930-1933 yıllarındaki yabancı kitaplarının incelenmesi bu konuda bir örnekti.

Kitap başlıklarına bakıldığında iş eğitimi ve genel eğitbilimle ilgili olanların yine başta geldikleri görülüyor: Pedagojik İş Bilgisi, İş ve Meslek Psikolojisi, İş Sosyolojisi, İş Eğitimi Sözlüğü, İş Bilimleri Sözlüğü, kitaplarına yakın ilgi duyduğu Giese'den iki yapıt: Makina Çağında Eğitim İdeali ve İş Felsefesi. Dewey'den bir Almanca çeviri; onun ünlü Demokrasi ve Eğitim kitabı, iş eğitimi alanında değişik görüşleri olan Gaudig'den(x)[108] Kişiliğin Oluşmasında Okul, Ayrıca Pedagojik Temrinler, Yeni Okulda Didaktik, Organik Eğitim, Genel Didaktik ve Eğitbilim, Çağımızda Metod Akımları, Birinci İlkokul Yılında Ünite Sistemi, Macar Ders Sistemleri, Coğrafya Dersleri, Pedagoji Sözlüğü başlıklı kitaplar.

Psikolojiye ilgisi sürüyordu: Pedagoglar İçin Psikoanalize Giriş ve Psikolojide En Yeni Temel Akımlar.[109] Bu sonuncu kitaptaki işaretlemelerden birkaç tümce ilginçti: *"... Çocukta "Ben'in aktivitesi" onun varlığının çekirdeğidir. Buna dayanarak, çocuk eğitimindeki pedagojik gereksinimin "yaratarak öğrenme" olduğu sonucuna varmak zorunludur. Bu nedenle, iş okulu düşünü, Würzburg okulu çevresinde de etkin olarak ileri sürülmüştür..."* Kitabın şu son cümlesi de çizilmişti: *"Tüm çağdaş psikoloji akımlarının bir ortak noktası vardır; bu personalizm diye nitelendirilebilir. Kısacası hareket yönü bütünlük (tamamiyet) dir."*

Felsefe ve Sosyoloji: H.G. Wells'in İş, Refah ve İnsanlığın Mutluluğu, K.Jaspers'in Çağımızın Manevi Durumu, K. Marx'ın Sermaye (das Kapital'in 1932 baskısı), Yaşam Biçimleri. Stalin ve Mussolini biyografileri, Kant'dan Popüler Yazılar.

Edebiyat ve Genel konular: Tolstoy'un bazı roman ve öyküleri (4 cilt), Maupassant'ın tüm öyküleri (12 cilt), Thomas Mann'dan romanlar, Schiller'den yapıtlar, Son Yüzyılın Şiir Ürünleri, Goethe'de Genç Werther ve Faust romanları. Yurt Bilgisi el kitabı (2 cilt), Halk Dansları ve Oyunları, Dans Sanatı.

(x) Gaudig İ. Hakkı'nın yararlandığı eğitkenlerdendi. I, "iş okulunu tanıtmak için çalışmış"tı. Elle yapılan işten, dil ve kitap aracılığı ile yapılan ve çok daha yakınımızda olan "zihinsel" iş çok daha kolaydır ve çok yönlü olanaklar sağlar. Esas olarak tüm dersler iş dersi olmalıdır. Ona göre, el etkinliğine dayanan dersler henüz "özgür etkinlik" niteliği taşımamaktadır. "Gaudig pedagojisi kişilik ilkesine dayanır. İş, bireyi özgür ve bağımsız kişiliğe kavuşturmak için bir araç olarak kullanılmalıdır. Bu nedenle o, bireysel ve özgür etkinliğe önem verir. Zihinsel etkinliğin türlü yaşam alanlarına ilişkilendirilmesini ister."

108 İ. Hakkı Tonguç, Öğretmen Ansiklopedisi ve Pedagoji Sözlüğü, s.154-155.

109 W.O. Döring, Die Hauptströmungen in der Neueren Psychologie.

Kiril alfabesi ile Türkçe basılmış Lenin'in Yeni Ekonomik Politika Hakkında kitabı (Akkerman'da basılmış) ve yine o harflerle bir Lenin biyografisi kitabı (Azerbaycan baskısı)! (Yaz. notu: bu iki kitap Sovyetler Birliği'ne gitmiş inceleme heyetlerince getirilmiş olabilir ya da o dönemdeki iyi ilişkiler içerisinde Sovyet Elçiliği'nce verilmiştir).

Asıl uzmanlık alanıyla ilgili kitaplar: Yağlı Boya İle Doğa Ressamlığı, Gezi Ressamlığı, Kuruboya Resim, Karakalem Resim, Teknik Resim, Pastel Resim, Ressamlık Tekniği, Resim Okulu, Tarih Dersleri Çizimleri, Rodin'in Fransa'nın Katedralleri, İş Dersleri Esasları, Tahta ve Linoleum Oymacılığı, Bakır Oymacılığı, Tebeşir ve Karbon.

Doğa tutkusu ile ilgili ilginç birkaç kitap: Bitkileri, Kelebekleri, Karıncaları Tanıma El Kitapları, Bitki Asalaklarımız!

O dönemin Almanca kitapları arasındaki 'Proleter Eğitimin Temel Sorunları'[110] 1960'dan sonra yapılan, Tonguç'un Marksist eğitim görüşünü bilip bilmediği tartışmalarına açıklık getirecek nitelikteydi. Gençlik Enternasyonali tarafından 1929'da Almanya'da yayınlanmış bu kitabı Hitler'in iktidara geldiği 1933'den sonra bulma, satınalma olanağı kesinlikle kalmadığına göre, İsmail Hakkı kitabı 1929-1933 döneminde almış, okumuş olmalıydı. Katı Marksist-Leninist eğitim görüşünün anlatıldığı kitabı özel bir dikkat ve ilgi ile incelediği satıraltı çizmelerin ve yan işaretlemelerin çokluğundan anlaşılıyordu. Bunların bazılarının bulunduğu bölümlere değinmekte yarar var:

"Klasik eğitimin aşırı otoriter, baskıcı niteliği, teori ve pratiğin birbirinden kopukluğu yalnız sağlıklı bir yapının gelişmesindeki yetersizlik sonucu değil, yüzyıllardır süren bağnaz bir sistemin ve kapitalizmin sonucudur."

"Yalnız proleter sınıf savaşımının, sosyalizm için savaşım veren işçi kitleleri içinde, yalnız okulun kitle hareketleriyle sıkı ilişkisinin olduğu bir ortamda, sosyalist toplumun gereksinimi olan yeni eğitim sistemleri ve kuralları, yeni eğitmenler ve yeni öğrenciler ortaya çıkabilir..."[111]

Özel mülkiyetin gelişmesiyle toplumda sınıfların ortaya çıkmasına koşut olarak erkeklerin kadınlar, yetişkinlerin çocuklar üzerinde baskılarının ve egemenliklerinin oluştuğu anlatıldıktan sonra şöyle deniyordu: *"... El işleri (zanaatlar) savaş ve yönetim işlevlerinden daha değersiz sayılmaya başlandı ve bu zenaat etkinlikleri küçümsendi, özgür olmayanların, kölelerin görevi sayıldı..."*

"... Köylerde okul açılması ekonomik gelişmenin bir sonucu ve zorunluğu idi. Kilisenin ve feodalitenin güdümündeki bu ilkel okul kapitalist toplumda biraz geliştirildi, ama hiçbir zaman nitelik ve amaçları yönünden belli bir sınırın üstüne çıkartılmadı... Gelişme, eğitimde her tür rasyonel iyileştirme çabasını safdışı bırakarak (Yaz. notu: Altı kalın çizilmiş), *kapitalist üretim biçiminin saptadığı sınırı aşmamak koşuluyla gerçekleşti..."*

Kitapta ailenin eğitimdeki rolü konusuna geniş yer veriliyordu:

"... Burjuva aile ve feodalite evde eğitim ve özel okullarda okuma ve eğitim zorunluluğunun çevresinde dolandı.... Kilise, ana babanın çocuklar, erkeğin kadın üzerindeki diktasını kutsadı... Bugünkü aile kavramı giderek gelişen özel mülkiyet ve erkeğin hegemonyası üzerine yapılanmıştır..."

---

110 Hoemle, E. Grundfragen der Proletarischen Erziehung.
111 A.g.e. s.9-10.

Kitapta burjuva aile ortamının çocuğun eğitimi için ideal olmadığı savunuluyor, ama proleter aile ortamı da elverişli bulunmuyordu. Bu ailede kadın da dışarıda çalıştığı için çocuğa zaman ayıramıyor ve *"Aile bağları çözülürken çocuk basit bir mal ve ekonomik iş aracına dönüşüyordu." "... Eğitimin toplumsal ve sınıfsal niteliği ailede olduğu kadar hiçbir yerde bu kadar güzel maskelenmiş değildir... Proleter aile çocuğu baş eğmeye, terbiyeli olmaya, tutumluluğa eğitirken, aslında burjuvazinin kitleleri sömürmesini ne denli kolaylaştırdığının bilincine varamaz... Ailenin doğru eğitim ortamı olma özelliği kapitalizm tarafından yok edilmiştir, özellikle de büyük ölçüde proleteryada..."*

Bu durumda, *"Proleter çocuklarının sosyalizm için eğitilmeleri nasıl sağlanacak, onların burjuvalık bulaşmış beyinleri için panzehir nasıl bulunacaktır?"*[112]

Yazar, daha sonra öğretmen konusuna geçiyordu: *"Öğretmen topluluğunun sosyalizm için kazanılması, iktidarın elde edilmesinden öncesi için hemen hiç düşünülemez, ama bunun gerçekleşmesi de beklenmemelidir..."*

Bu koşullarda proleteryanın çocukları nasıl doğru bir eğitimden geçirilebilecektir? Kitapta varılan sonuç şuydu: *"Biz aile dışında, aile üstünde, işçi sınıfının ve yoksul köylülerin yeni eğitim örgütlenmesini yaratmak zorundayız. Bu öyle bir organizasyon olmalı ki, çalışan kitlelere yayılabilsin, onların ekonomik ve politik savaşımları ile organik bağı olsun ve işçi sınıfının uyanmış bölümünce yönetilebilsin..."*

Burjuva kapitalist eğitim sisteminin irdelendiği bölümlerde de, İsmail Hakkı şu satırları ilginç bulmuştu: *"Kapitalizmin çalışan kitleleri eğitimden uzak tutmak için özel yasa ve düzenlemelere gereksinimi yoktur. Bunu ekonominin yasaları kendi kendine sağlar... Ama öteyandan, çağdaş devletin düzgün işlemesi için, kitlelerin en azından okur yazar olmaları da gereklidir... Bunun için ilköğretim! Ne var ki, burjuvazi ve burjuva devlet kendisine faizi ile dönmeyecek bir ilköğretim için tek kuruş bile harcamaz!... Amaç, teknik gelişmeyi izleyip kullanabilecek bilinçsiz, aptallaştırılmış işgücü yetiştirmektir. Bu nedenle de ders planlarında reform gereksinimi ile bazı yenileştirmeler yapılır..."*

Ve karma eğitim: *"Kız erkek eğitiminin ayrılığı, kadının köleliğinin ve erkeğe ekonomik bağımlılığının tümüyle yok edilmediği toplumlarda önemli bir sorundur..."*

"Politik etki okulda her zaman vardır; ama çoğukez indirekt, gizli ve maskelidir..."

"Tüm bilim, tüm gerçek sanat, tüm proleter aktivite, din dışı ve din karşıtıdır..."

"Kapitalist toplumda okulun ve kilisenin tümüyle ve gerçekten birbirinden ayrılması hiçbir yerde tam olarak gerçekleşmemiştir..."

"Emperyalizm döneminde burjuva demokrasisi, işçilerin kendi köleliklerine, sömürülmelerine ve peryodik olarak kırımlarına, onların kendi onaylarını kazanma sistemidir."[113]

"Katılaşmış ve çoğu kez kemikleşmiş ilköğretim sistemi gençlik ruhu için savaşıma elverişli bir zemin değildir... Kalabalık sınıflar, aç ve yorgun çocuklar, sinirli ve hoşnutsuz öğretmenler, yoksulluk kokuları, pislik, onur kırıcı cezalar burjuva ilkokul sisteminin özellikleridir. Tıpkı nasyonalist ders kitapları, patriotik törenler, küçük burjuva töreleri, din afyonu gibi..."

---

112 A.g.e. s.18, 25, 48, 69, 70.
113 A.g.e. s.71, 76, 78, 80, 98, 100, 106.

Kitapta daha sonra komünist eğitimin esasları ele alınıyordu: *"Yengiyi başarmış proleter toplumun okulu kollektif iş artı kitle hareketleridir. Yeni işçi çocuğu artık burjuva çocuğundan farklıdır... Aslında, çocuğun savaşımı, çocuğun sömürülmesi kadar eskidir. Ama bu savaşım şimdiye kadar düzensiz, kuralsız ve mutlu sonsuz yürütülmüştür. Çocuğun yeni olmayan bu savaşımı artık açık ve organize edilerek sürdürülmelidir. Burjuvazinin sorunlu öğrenim okulunda herşeyden önce bürokratik yöntem ve reaksiyonlara karşı ve öğretmenlerin kaba güç kullanmalarına karşı savaşım verilmelidir, dayak kaldırılmalı, öğrenci kurulları kurulmalı, oyun alanları kurulmalı, spor ve oyun için özgür öğleden sonra günleri ayrılmalı, tatil kolonileri kurulmalıdır..."*

"Ailenin çıkarları her zaman toplumun çıkarları ile çakışmaz... Çocuk sosyalist eğitim yurtlarında eğitilmelidir. Bu eğitim yalnız toplumsal işlerle değil, kamu yönetimi ile de bağlantılı olarak yürütülmeli, organize çocuk insiyatifi, akıncı (Pionier) hareketi ön plana çıkarılmalıdır..."

"Devrimci iş eğitimi sınırlı bir iş dersi, el becerisine dayalı dersler ile yürütülemez. Bu eğitimde Dalton planı, kompleks yöntem, Montesori yöntemi ve el becerisine dayalı derslerle yetinilmemelidir..."

"Proleter eğitim açık ve politik olmalıdır... Savaşım aktivite, politika eylem demektir. Aktivite dışında hiçbir şeyle aktivite eğitimi verilemez. Politik eğitim politikadan söz etmek değildir; politik davranıştır. Politik sınıf savaşımı yalnız tarihsel-teorik bilinçlenme ile, kitap okumakla olmaz; çocuğun sınıfının ekonomik, politik, kültürel güncel görevlerine katılması demektir."[114]

Yeni ahlak, kız erkek ilişkileri konusunda kitapta şu görüşlere yer verilmişti: *"Bireyler birbirlerini öncelikle kadın ve erkek olarak değil, çalışma ve savaşım arkadaşı olarak sevmelidirler. Burjuva literatüründe ve özel yaşamında abartılı bir merkezi yer tutan cinsel eğilimler sağlıklı bir gelişim sınırında tutulmaldır... Cinsel aşırılıklardan, sapkınlıklardan yalnız devrimci, her iki cins için de ortak savaşım ve iş eğitimi ile korunulabilir. Böyle bir eğitim ruhsal ve bedensel güçleri büyük toplumsal görevlere kanalize eder ve cinsler arasında yeni, çıkarsız, gerçekçi bir yakınlık yaratır..."*

Daha sonra kitapta Sovyetler Birliği'ndeki eğitim uygulamaları anlatıldıktan sonra, tüm sosyal ve sosyal demokrat eğitmenler, Pestalozzi'den Dewey'e kadar eleştiriliyor, bunların görüşleri yetersiz ve aldatıcı bulunuyordu. Hatta bazı sosyal demokrat eğitmenlerin ileri sürdükleri, okullarda demokratik rejimlerin yasal sınırlarına uyularak yapılacak, sınıf savaşımı kavramının öğretildiği bir *"sosyal demokrat"* politika eğitimi bile bir *"aldatmaca"* sayılıyordu.

Kitap şu tümce ile son buluyordu: *"Tüm proleter eğitimin ekseni, düşünmek ve yapmak, öğrenmek ve savaşımı sürdürmekle bağlantılıdır. Bizim için eğitim sosyal devrimin hizmetinde, kafalarda devrim demektir."*[115]

Gelişmiş endüstri toplumu olarak Almanya'da bir sol devrimin gereksinimlerine göre yazılmış bu kitaptaki tüm görüşleri İsmail Hakk benimsemekte midir? O, çok daha değişik yapıdaki kendi ülkesi için eğitim arayışları içindeydi, tüm kaynaklardan işine yarayacak ögeler, görüşler bulup çıkarma çabasındaydı. Onların hepsinden yararlana-

114 A.g.e. 107, 142, 146, 149, 154, 163, 164.
115 A.g.e. s.177, 197, 209.

cak, ama kendine göre sentezlere varacaktı: İleride, 1948'de Aylık Ansiklopedi için yazacağı (Köy Enstitüleri) maddesindeki şu tümce bunu gösteriyordu:

"Bu kurumlarda ünlü pedagogların Pestalozzi devrinden beri ileri sürdükleri eğitim ve öğretim ilkeleri uygulanmış, Türk çocuğunun yaratıcı kudreti meydana çıkarılmış, gelenekçi okulun çocukları ezen, yıpratan sakat usullerinin yerine yeni metodlar geçirilmiştir."[116]

Kitap onun eğitimi ve eğitbilimi dar ve sınırlı bir anlayışla ele almamak eğilimini güçlendirmiş olmalı. Ayrıca, çok değer verdiği Nafi Atuf'un 1932'de yazdığı şu tümceler de onun eğitim ve eğitbilimi toplumsal, ekonomik yapı sorunları ile ilişkilendirerek irdeleme görüşünü doğruluyordu:

"Ülke gerçekten bilinmeyince, yani ülkede yaşayan insanların güçleri ve yapılanmalarıyla bu insanların işlemeye zorunlu oldukları doğa ve varlıkların ilişkileri yeterince kavranmadıkça, ülkeye uygun bir eğitim düzenlemesi yapabilmek olanağı yoktur. Eğitim ve öğretim planı yapmak isteyen bir sentezcinin öne bu konularda edinilmiş sağlam bilgilere gereksinimi vardır. Bu tür bilgi azlığındandır ki, eğitim alanında bir hareket yapmaya girişenlerin tek yönlü ve çoğukez kısır kaldıklarını görüyoruz."[117]

Böylece, çağdaş bir eğitim düzeninin ancak sosyal pedagoglarca yapılabileceği inancı bir kez daha pekişmiş oluyordu.

1933 yılı, Mustafa Kemal'in ezanın Türkçe okunmasını protesto eden yobazların ayaklanması üzerine 6.2.1933'de Bursa'da yaptığı çok sert konuşma ile başladı.[118] Gerici tepki bir türlü ortadan kaldırılamıyordu. Bu, bir başka anlamda, tek parti yönetiminin süreceğini de gösteriyordu. Birçok politikacı ve düşün adamı şu görüşte birleşiyorlardı: Türk Ulusu'nun çoğunluğunu oluşturan köylüler eğitilmedikçe devrimler başarılı olamayacaktı.[119] Yeni Bakan Reşit Galip'den bunu gerçekleştirmesi bekleniyordu.

O yıl İsmail Hakkı iki kitap yayınladı. Bunların birincisi Türk Maarif Cemiyeti (Türk Eğitim Derneği) yayını olarak çıkartılan (Kerschensteiner)'di.[120] Erzurum Milletvekili Nafi Atuf (Kansu) ve Talim Terbiye Kurulu Üyesi Ali Haydar (Taner) tarafından düzenlenen (Büyük Pedagoglar) serisinin ilk kitabı olarak çıkan bu 87 sayfalık kitapçığın yine onlar tarafından yazılmış önsözünde Şubat 1933 tarihi vardı. Kitabın 1. bölümü Kerschensteiner'in kendi yazdığı yaşam öyküsünün çevirisiydi. İsmail Hakkı'nın yazdığı 21 sayfalık 2. bölümde ise bu eğitmenin *"okul sistemi ile iş okulu, vatandaşlık eğitimi, analitik psikoloji ve kültür arayışları"* konularındaki görüşleri özetlenmişti. Bu yapıt, uzun yıllar Kerschensteiner'in yaşamı konusunda Türkiye'de en geniş bilgi veren kaynak olma özelliğini koruyacaktı.[121]

İkinci kitap ise daha önemliydi ve (İş ve Meslek Terbiyesi) -Bir Taslak- başlığını taşıyordu.[122] Kitap Yazanlar Kooperatifi'nin 3 no.lu yayını olarak çıkartılan kitabın önsözünde 15.3.1933 tarihi vardı. Bu kısa önsözde, İsmail Hakkı *"İş ve meslek eğitimi konu-*

116 İ. Hakkı Tonguç, Köy Enstitüleri maddesi, Aylık Ansiklopedi, İskit Yayınevi, sayı 51, Temmuz 1948, İstanbul, s.1475-1486.
117 Nafi Atuf (Kansu), Türkiye Maarif Tarihi, s.5.
118 S.N. Özerdim, Atatürk Devrimleri Kronolojisi, s.85.
119 İlhan Başgöz, H.H. Wilson, a.g.e. s, 154.
120 İsmail Hakkı, Kerschensteiner.
121 Fuat Gündüzalp, Öğretmen Meslek Kitapları Kılavuzu, cilt 1, s.104-105.
122 İsmail Hakkı, İş ve Meslek Terbiyesi (Bir Taslak) ve 2. baskı: İş ve Meslek Eğitimi.

su, daha çok ve uzun süre üzerinde çalışılmak gereken önemli bir eğitim konusudur. Ne var ki, şimdiye kadar bizde, bu sorunla ilgili -küçük çapta da olsa- bir etüt yapılarak yayımlanmadığını düşünerek ve bu alanın henüz işlenmemiş olmasından yüreklenerek bu denemeyi yapıyorum." diyordu.

Fuat (Gündüzalp) kitabı tanıtırken 157. sayfasından şu tümceyi alacaktı: "*... Eski okulun öğretmeni, ansiklopedik nitelikte bilgiyi, kendi kendine toplamaya çalışırken, yeni iş okulu öğretmeni organizatör olacaktır; yaşam, toplum ve iş aracılığı ile kendi kendini eğitecektir. Ancak ondan sonradır ki, okul yeni ve çağdaş bir ulus yaratacak güçte bir kurum olacaktır...*"[123]

Onun ilk özgün yapıtı sayılabilecek bu kitap, sözde eğitim otoritelerine, onları kızdıracak düzeyde tam bir kafa tutmaydı. Bunların başında da Gazi Eğitim Enstitüsü Pedagoji Bölümü'nün bazı öğretmenleriyle bazı Talim Terbiye Kurulu üyeleri geliyordu. Herhangi bir akademik unvanı olmayan, sistemli bir eğitbilim öğrenimi görmemiş, hatta yüksek öğrenimi bile şüpheli "Resim Hocası" yine onların alanına girmişti! Üstelik bu kez, yabancı iş eğitimcilerinin etkisinden kurtulmaya başladığı izlenimini de veriyor, kendisi bir sistem geliştirme denemelerine kalkışıyordu. Ne yapmak istiyordu? Neyi amaçlıyordu?

Kitap uzun sürmüş bir düşünsel hazırlığın ürünü idi. O güne kadarki öğrenimi, okudukları ve deneyimlerinin özümsenmesinden ve sürekli irdelenmesinden çıkan sonuçtu. Bunlardan yararlandıktan sonra düşün bağımsızlığına ve özgünlüğe yönelişin, eğitimci olarak kendi kişiliğini bulma çabalarının ilk ürünüydü. Bu gelişmenin temelinde her yeni adımın çıkış noktası ve dayanağı olan kuşku vardı. Öğretilenleri ve algılananları tartışmadan ve usa vurmadan onaylamamak!

Eğitim ve öğretimin amacı ne olmalıydı? Bunlar ne gibi etkenlerle şekilleniyor ve kuramlar oluşuyordu? Okul tek ve değişmez eğitim kurumu mu idi? Tüm eğitsel etkinliğin içinde okulun yeri ve ağırlığı neydi? Eğitim ile toplumsal yapının karşılıklı etkileşimleri nelerdi ve bu etkileşimlerin karşılıklı ağırlıkları, güçleri ne kadardı? Toplumsal ve ekonomik sorunların çözümünde eğitimden ne ölçüde yararlanılabilirdi? Tüm bu konularda bugüne kadar öğretilenlerin ne kadarı doğruydu?

Bu soruların yanıtlarını araştıran birçok eğitimci vardı. Ama bir gerçek ortadaydı: Yerli eğitimcilerin çoğu genellikle bu konulardan uzak duruyorlardı. Hatta bunları salt eğitbilimsel olmayan konular sayıyorlar ve mesleğin uğraş alanı dışında görmeye, göstermeye çalışıyorlardı. Onların, büyük eğitimcilerin asıl kaynaklarından aktarmalar, çeviriler yaparken bu tür soruların yanıtlarını atladıkları, gözardı ettikleri kuşkusuna da kapılmıştı. Asıl kaynaklara indikçe bu kuşkusu güçleniyordu. Genellikle tartışmalara neden olacak ve Türkiye'nin siyasal ortamında rahatlarını kaçırabilecek sonuçlar verecek, ama o denli de yaşamsal bu konulara girmeyi bilim dışı, pedagoji dışı sayanlar pek çoktu. Bu, bir bakıma kişisel konumların, rahatlığın, gevşekliğin bilim adamlığı ardına sığınılarak korunmasından başka birşey de değildi.

Kitap 164 sayfaydı ve üç bölüme ayrılmıştı:

1. İş kavramı,
2. Meslek kavramı,
3. İş ve meslek eğitiminin amacı ve görevleri.

123 Fuat Gündüzalp, Öğretmen Meslek Kitapları Kılavuzu, cilt 1, s.106

Birinci bölümde ekonomik iş kavramı ve Marx'a da değinilerek tarihsel gelişmede işin yeri anlatılıyor ve bu gelişme sürecinde *"İşin bir değer olarak tanınması ve bilimsel incelemelere konu olması bugün bile tam sonuçlanmamıştır."* yargısına varılıyordu. Çoğunluğu çiftçilik yapan Türkiye'de *"... Kent yaşamına, klasik eğitim alacak aydın denilen kesimin gereksinmelerine göre örgütlenmiş okul sistemi, üretim yapan sınıfa uymamaktadır... Bugünkü okul ve eğitim sistemimiz ulusal yapımıza göre değildir, Avrupa'dan kopya edilmiştir."* deniyordu.

Daha sonra devlet, ekonomi ve servet ilişkileri işleniyor ve bu ilişkilerin özgürce tartışılamamasından yakınarak eğitimin toplumun gereksinmelerine göre düzenlenmesi gereği vurgulanıyordu. Sonra pedagojik iş kavramı ele alınıyordu. Çağdaş toplumlardaki okullarda iş eğitimi ilkelerine göre yapılan çalışmalar ve bu yöndeki çabalar ile bunun Kerschensteiner, Dewey, Gaudig, Paulsen gibi bazı öncüleri anlatılarak, kişiliğin işle oluştuğu ve geliştiği vurgulanıyordu. Ne var ki, bu eğitmenlerin birçoğuna göre bunun olması için *"işin bir eser ortaya çıkarmak amacıyla, kendi kendine zorlukları yenerek ve yorgunluğu göze alarak yapılması gerektiği"* belirtiliyordu.

İkinci bölümde tarihsel gelişme içinde meslek kavramı ve iş bölümü konuları inceleniyordu. Burada ekonomik farklılaşma, sınıfların oluşumu, 19. yüzyıldaki endüstri devriminin etkisiyle işin kişiliksizleşmesi, proletaryanın ortaya çıkması, özgürce meslek seçimi olanaklarının bulunamaması sonucu kişilerin özgür sayılamayacakları ve kişiliklerini geliştiremedikleri anlatılıyordu.

Bu bölüm içinde Osmanlı dönemindeki meslek, sınıf kavramı ve yaşam şeklinin öne alınması ayrı bir yer tutuyordu. Bu arada esnaf örgütleri ve loncalarda meslekleşme konusu ve yönetimin nitelikleri de inceleniyordu.

Bir mesleğin tümüyle öğrenilebilmesinin, yalnız o meslekle ilgili işlerin değil, onunla ilgili tüm toplumsal ve ekonomik ilişki ve sorunların da kişi tarafından bilinmesi, bu ilişkiler içerisinde özgürce örgütlenip hakların savunulacağı duruma gelinmesi demek olduğu vurgulanıyordu. Başka bir deyişle, bu şüphesiz ki uygar ve çağdaş bir toplum olabilmek için çalışan ve üreten sınıfların sınıf bilinci edinebilecekleri bir iş eğitiminden geçirilmeleri demekti. Böylece eğitilen, çalışan kişi *"... toplumsal politika, sigorta, sendika, grev v.b. gibi kavramlar ve siyasal partilerin Dünya'da ve toplum yaşamında oynadıkları rolleri anlamaya başlar... Genel eğitim kurumları bireye yalnızca yazmak-okumak öğreten, onun genel kültür düzeyinin yükselmesine hizmet eden kurumlar olmaktan çıkarak ona yaşamın anlamını öğreten kurumlar olmaya çalışmalıdırlar..."* Bundan sonra mesleksel farklılaşmanın toplumsal ilerlemedeki rolüne değiniyordu: *"...insanları mesleklere ayırmaksızın bir yaşam ve yönetim düzenlemek olanağı olmadığı gibi, bu yöne doğru atılacak her adım geriliğe ve ilkelliği doğru gitmekten başka bir anlama gelmeyecektir..."*

Üçüncü bölümde iş ve meslek eğitiminin amacı ve niteliği ele alınıyordu. Köy enstitülerine varacak gelişmeler bakımından bu bölüm önemliydi ve o çalışmaların yönünü oluşturacak temel düşünleri içeriyordu. Önce Türkiye'de köyün durumu kısaca anlatılıyordu. Bu satırlar daha sonraki (Köyde Eğitim) kitabının bir hazırlığı niteliğindeydi. Türkiye'de köy giderek yoksullaşmakta, küçük köyle ailesi gün geçtikçe alım gücünü yitirmekte ve dağılmakta idi. Burada nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan 9.217.000 Türk köylüsünün eğitim sorununa getirilecek çözüm aranırken Dewey Raporu'ndan şu alıntı yapılıyordu: *"...Okullarda köylülerin ve çiftçilerin ilgi ve gereksinmelerine özel bir*

önem verilmeden öğretimin genelleştirilmesi ve zorunlu kılınması, toplumsal zararlar verecek bir tehlike oluşturur ve ... böyle bir eğitim sistemi teorik ve skolastik olur..." İsmail Hakkı Tonguç'a göre köy eğitiminin amacı "*... toplumsal nitelikte insan ve ülkenin siyasal, ekonomik ve kültürel yaşamının gelişmesine katılacak "iş adamı" yetiştirmektir...*" (Yaz.notu: Tonguç tüm yazılarında iş adamı deyimini özel girişimci anlamında değil, bir iş üretebilecek, iş yapmaya yetenekli kişi anlamında kullanır). "*... Bizi bu amaca götürecek okul da kitabi okul değil, iş okulu olacaktır...*"

Mesleksel farklılaşmanın ve meslek edinmenin önemi vurgulandıktan sonra, iş okulu öğretmeninde bulunması gereken nitelikleri sayan yazar: "*... İş okulu öğretmeni kendi kendisini yetiştiren ve eğiten bir öğretmen olacaktır. Onun bu duruma gelebilmesi muallim birliklerinin işlerliği ile olanak kazanır. Öğretmenler bir örgüt kurarak mesleksel gelişmelerine ve kültürlerine hizmet edemedikleri sürece okulun yukarıda eleştirilen niteliklerinin ortadan kaldırılması olanağı yoktur...*" diyordu. Bu vurgulama ile sık sık yinelediği, demokratik öğretmen meslek örgütlerinin bir gelişme ve baskı gücü niteliğini, önemini bir kez daha belirtmiş oluyordu. Meslek örgütleri aşağıdaki tümcelerde sözü edilen güç odaklarına karşı bir denge ögesi ve dayanak olarak düşünülüyor olmalıydı.

Son olarak Kerschensteiner'in şu sözleri alınarak eğitim reformlarının siyasal güçlerden ve dengelerden soyutlanamayacağı gerçeği belirtiliyordu: "*... Okul örgütlenmesi sorunlarının pedagoji teorileri aracılığı ile tümüyle çözülemeyeceğini çok iyi bilirim... Onlar her zaman güç olayları olagelmişlerdir. Ve dünya sürdükçe de böyle kalacaktır..!*"

Kitap dikkatle incelenirse, onun iş ve iş eğitimi kavramlarının Kerschensteiner ve Dewey'inkilerden giderek farklılaşmaya başladığı görülür. Onları bu konulara iten, hızla endüstrileşen gelişmiş Batı toplumlarının yetişmiş insan gücü gereksinimiydi. Amaçları bunu karşılayacak nitelikte insan yetiştirmekti. Oysa ki, İsmail Hakkı'ya göre Türkiye'de sorun tam böyle değildi. Burada ortadan kaldırılması gereken bir büyük çaplı sömürü düzeni, değiştirilecek bir ekonomik ve toplumsal yapı sorunu ve bir kültür değişimi konusu vardı. Bu, eğitimden ve iş okulundan beklentileri Batı'dakinden farklı kılıyordu. Bu amaçlar dikkate alınarak uygulanacak bir iş eğitimiyle ekonomik ve toplumsal yapı değişikliği süreci ne ölçüde etkilenebilirdi? Bu tür bir eğitimde bireylerde geliştirilecek yeni kişiliğin nitelikleri arasında sınıf bilinci edinme olayının ortaya çıkması gerekmiyor muydu ve bu kaçınılmaz değil miydi? O zaman bu eğitim yürürlükteki siyasal düzen ve güçlerle nasıl bağdaştırılacaktı ve onlara karşın nasıl sürdürülecekti? Kerschensteiner ve Dewey'de bu soruların yanıtı yoktu. Daha doğrusu, onlarda böyle sorunlar yoktu. O zaman o, giderek daha eskilere, Türkiye'deki sürecin çok ilerisindeki çağdaş uygar toplumlar yerine bu sürece daha yakın Fransız Devrimi günleri toplumlarına ve Pestalozzi'ye döndü. Pestalozzi'yi kaynağından okudukça onun yalnızca çok dar kapsamlı pedagojik düşünleriyle tanıtıldığını, "*... hatta Türkçe yazılmış yapıtlarda onun... tuttuğu işlerin çoğunda başarı gösterememiş, beceriksiz bir eğitmen olarak anlatıldığını*" görecekti. Oysa ki, Pestalozzi'nin iyi araştırılınca eğitimi ve iş eğitimini Fransız kentsoylu devrimini aşan, sınıflar arası sömürünün yok edileceği bir varsıl sosyal devlet ülküsünün gerçekleştirilmesindeki katkıları bakımından kullanmaya çalışan bir devrimci, bir sosyal pedagog kişiliği ile belirdiği görülüyordu. Onun sorunu Türkiye'dekilere çok daha yakındı.

İsmail Hakkı'nın özlediği ve gerçekleşmesine eğitim yoluyla katkıda bulunmak istediği ideal toplum nasıl bir toplumdu? Tüm vatandaşların kendi yetenek ve isteklerine, eğilimlerine göre yeterli bir meslek öğrenimi ve eğitimi alabilecekleri, mesleklerini, işlerini, haksızlığa ve sömürüye uğramadan, sosyal güvenlik içinde yürütebilecekleri, haklarını özgürce kurabilecekleri meslek örgütleri, dernekler, siyasal partilerle oluşacak güç birliktelikleriyle güvence altına alabilecekleri, insan kişiliğinin sürekli olarak gelişebilmesi için tüm olanakların çalışanlara sağlandığı, dengeli, işbölümüne dayanan, ürünlerin, kazançların hakça paylaşıldığı, evrensel gelişme yolları tıkanmamış, dinamik, sürekli gelişme ve değişme içinde bir toplum. Mutlu insanların yaşayacağı, artı değeri hiçbir sınıfın sömüremeyeceği bir çağdaş, uygar toplum! Cumhuriyet kurulurken verilen söz de bu değil miydi? Eğitim bu amaca hizmet edebiliyorsa bir değer taşıyacaktı. Başlıbaşına bir amaç olamazdı, bir araçtı.

Böylece, bu kitap ileride daha açık olarak gelişecek bu düşünlerin ve amaçların çıkış noktasıydı, bunların ipuçlarını taşıyordu.

Örneğin, eğitbilim açısından öğrenme etkinliğinin öğretme işlevini geri plana itmesi, öğrencinin öğrenmedeki etkinliği, amaçlanan eğitimin buna uygun bir çevre ve koşullarda verilebileceği, eğitimin bir okul sorunu değil, tüm bir yaşam biçimi olarak ele alınması gereği, ekonomik iş ile pedagojik işin aslında aynı şey olması, ekonomik bir sonuç getiren, gerçek üretime yönelik işin eğitsel değeri olabileceği görüşleri de bunlardandı.

Yabancı eğitmenlerin bazılarınca bir ölçüde değinilmiş bu konular, ileride, uygulamalarla birlikte çok daha ağırlıklı olarak belirginleşecek ve netleşecekti.

(İş ve Meslek Eğitimi) kitabının ana düşün ve tezlerinin birçok eğitmenin, Bakanlık ileri gelenlerinin, iktidar sahiplerinin birçoğunun görüş ve anlayışlarına, hatta kişisel ve sınıfsal çıkarlarına ters düştüğü kesindi. Bunun sonuçları ilerideki uygulamalarda ortaya çıkacaktı.

İlerideki köy enstitüleri uygulaması bakımından bu kitabın önemine ilk dikkati çeken ta 1962'de araştırmacı Kırby olacaktı. Onun görüşüne göre *"işlenmiş bir edebi biçemi ve okunması kolay bir akışı olmayan"* bu kitaba bir *"bütün olarak bakınca en sonunda köy enstitüleri olarak gerçekleşen bir rüyayı anlattığı"* görülür.[124] Bu nedenle Kırby, bu yapıtın incelenmesine geniş yer verir; şu yorumları yapar: Tonguç'a göre eğitim sorununun iki yönü vardı; köylüye ekonomik işte farklılaşmanın yolunu açmak ve bu olduktan sonra *"daraltıcı yaşam koşullarından kurtulmuş olan köylünün tutacağı yolda Türk eğitimcilerinin onları izlemesi."* Gelenekçi eğitimcilere çok ters gelen ikinci yön o güne kadar savunulan köyün kentten gelecek bilgi ve görüşlerle eğitilmesi görüşünün tam karşıtıydı. Tonguç'a göre, eğitim yaşamdan ve içinde bulunulan ortamdan etkilenen bir *"oluş"*tu. Ona göre eğitimin amacı *"kuşakları gerçek yaşamın içinde ve bunun işlerini öğretim aracı olarak kullanarak yaşama hazırlamaktı... Çağdaş uygarlığın özü, işin ve bireyin davranışlarda uzmanlaşması ve rasyonelleşmesindeydi. Birey, mesleğini ve işini özgürce seçebilmeli ve seçeceği iş ve meslek konusunda deneyim ve bilgi edinebilmeliydi... Eğitim yaşam boyu süren bir olay olmalı ve birey sürekli olarak kendini geliştirebilmeli ve gerçekleştirmeliydi."* Böylece eğitim, bireyi *"tek kalıba"* sokmayı amaçlayan eğitim sistemlerinin tam karşıtı oluyordu.

---

124 Fay Kırby, Türkiye'de Köy Enstitüleri, s.96-106.

1933 yılının önemli bir etkinliği de Seyyar Sergi (Gezici Eğitim Sergisi)'dir. Bir kez yapılmış ve bir daha yinelenmemiş bu uygulama, sergi ve ders olanakları ile donatılmış özel vagonlardan oluşan bir trenin belli istasyonlarda kısa sürelerle (birkaç gün) kalarak çevredeki halka ve öğretmenlere hizmet götürülmesiydi.

Sergi araç ve gereçlerinin bulunduğu iki yük vagonu, özel yapılmış bir derslik vagonu ve öğreticilerin barındığı, yemeklerini yedikleri bir salon vagon trenlerin arkasına takılarak programdaki istasyonlar arasında götürülüyordu. Yöntemin bir benzeri yıllardanberi Sovyetler Birliği'nde uygulanıyordu.[125] Türkiye'de buna kimin karar verdiğini bilmiyoruz. Sovyetler Birliği'ne gönderilmiş inceleme heyetlerinin önerisi ile bu işe girişilmiş olduğu düşünülebilir.

Programa göre[126] 21.4.1933'de Ankara'dan hareket edilerek Kayseri, Tokat, Samsun illeri de içinde olmak üzere Ankara-Samsun tren yolu üzerindeki 14 istasyonda durulacak, çalışma 4.6.1933'de Samsun'da sonlanacaktı. Böyle de uygulandı. 45 günlük çalışmada vagonlardaki eğitim sergisini 10 bin kadar kişi gezdi. 947 ilkokul, 300 orta, lise ve öğretmen okulu öğretmenine 92 konuşma yapıldı. Ayrıca, büyük kentlerde de halka açık 16 konferans verildi. 10 bin kadar kitap parasız olarak dağıtıldı.[127]

Sergi vagonlarında Cumhuriyet dönemi eğitim çalışmalarını gösteren resim ve grafikler, çocuk sağlığını konu alan panolar, ilkokul öncesi ve içi öğretim araçları, çocuk yayınları, orta ve meslek öğretimi, öğretmen yetiştirme konusu, öğretmenin kendini yetiştirmesinde yardımcı araçlar (kitap, gramofon, radyo gibi...) anlatılıyordu. Sergiyi gezenler daha sonra derslik vagonundaki konferanslara katılıyorlardı. Bu konuşmalarda olabildiğince görsel ve işitsel öğretim araçları (projeksiyon, film, resim, mikroskop, gramofon) kullanılıyordu. Lise olan yerlerde ayrıca konuşmalar yapılıyor ve laboratuvarlardan yararlanarak uygulamalar yaptırılıyordu.[128]

Çalışmaların tümüne bakıldığında Bakanlık Okul Müzesi Müdürlüğü etkinliklerinin alana taşınması söz konusuydu, denebilir.

Gezici sergiye öğretici olarak 5 kişi katılıyordu: Bakanlık Okul Müzesi Müdürü İsmail Hakkı, Bakanlık Müfettişi Reşat Şemsettin (Sirer), Bakanlık Sağlık Müfettişi Dr. Celal (Otman), Gazi Eğitim Enstitüsü Resim-İş Öğretmeni Hayrullah (Örs) ve İzmir İlköğretim Müfettişi Ferit Oğuz (Bayır) ile zaman zaman geziye katılan gazeteci Sadri Ethem (Ertem). İsmail Hakkı ve Hayrullah iş eğitimi ve uygulamaları, Dr. Celal okul sağlığı, Reşat Şemsettin eğitim ve öğretimle ilgili düşün akımları, Ferit Oğuz İzmir ilkokullarındaki yeni uygulamalar konularını işleyeceklerdi.[129]

Değişik görüş ve kişilikteki bu kişilerin 45 gün boyunca bir vagonda bir arada yaşamaları şüphesiz ki bazı sorunların çıkmasına da neden olacaktı.

Yolculuk başlarken İsmail Hakkı'yı ilk kez gören, kalacakları vagonun ahçısı Ali, Sadri Ethem'e *"- Beyim, bu Alman kim?"* diye sormaktan kendini alamadı. *"- Alman değil, Türk." "- Alman gibi sarı, frenk gibi giyiniyor, söyleyin vagona girerken başını eğsin." "Ali bana, Hayrullah'a, Ferit'e, hatta Dr. Celal'e alıştı da, İsmail Hakkı'yı görünce şaşırdı."* Sadri Ethem böyle diyecekti.[130]

125 Ferit O. Bayır, Köyün Gücü, s.87.
126 A-124/2 Seyyar Sergi programı.
127 A-73/2 Çalışma sonunda Anadolu Ajansına yapılmış açıklama.
128 A-109/20 Seyyar Sergi çalışmaları ile ilgili belgeler.
129 Ferit O. Bayır, Köyün Gücü, s.280-281.
130 A.g.e. s.110.

Onun bazılarının üzerinde bir yabancı, bazılarında da bir köylü etkisi yapması ilginçti. (Cevat Dursunoğlu onu diğer İsmail Hakkı'lardan ayırmak için Köylü İsmail Hakkı deyimini kullandıklarını anlatırdı.) Kişiliğini yitirmeden Batılılaşmış bir köylü? Acaba böyle bir açıklama doğru olabilir miydi?

Gezici Sergi sırasında çekilmiş fotoğraflara bakıldığında İsmail Hakkı'nın zayıf, ince uzun boyu ve ciddi yüzüyle rahat bir izlenim bıraktığı görülüyor. Buna karşılık grubun içinde, kabarık saçlarının alnına düşmüp perçemi, eğilmiş başı ve kaşlarının altından sert ve tedirgin bakışı ile Reşat Şemsettin gergin gözüküyor. Bu görünüm son gün Samsun'da çekilmiş resimde daha da belirgin. Gezici Sergi görevi İsmail Hakkı ile Ferit Oğuz arasında çok yakın bir dostluğun gelişmesine yol açacaktı.

İlk kez o yıl Bakanlıkta Okul Müzesi Müdürlüğü odasında tanışmışlardı ama, birbirlerine yakınlaşmaları, anlaşmaları bu gezi sırasında gerçekleşecekti. İleride Ferit Oğuz, onun İlköğretim Genel Müdürlüğü'ndeki en yakın iş arkadaşı olacaktı.[131]

45 günlük gezi boyunca yemeklerde, akşamları bu beş altı kişi aralarında yurt ve eğitim sorunlarını tartışıp durdular. İsmail Hakkı, Dr. Celal ve Reşat Şemsettin birbirlerini ve görüşlerini, düşünlerini Bakanlık merkez örgütündeki görevleri nedeniyle yeterince tanıyorlardı. Konuşmalarda, tartışmalarda bir kopma noktasına gelmemek için dikkatli idiler. İsmail Hakkı çok zorunlu kalmadıkça kırıcı olmaktan zaten kaçınırdı. En gençleri ve yenileri olan Hayrullah da konuşmalarda öne çıkmıyordu. Ama Ferit Oğuz ve Reşat Şemsettin daha başlangıçtan başlayarak ne birbirlerinden ne de düşün ve görüşlerinden hoşlanmışlardı. Örneğin R. Şemsettin'in sürekli olarak özel girişimciliği ve başarılı büyük iş adamlarını öven ve eğitimin görevinin bu tür insanları yetiştirmek olduğunu savunan görüşler ileri sürmesi Ferit Oğuz'a çok ters geliyordu. Konuşmalarında kolaylıkla birbirlerine sertleşiyorlardı.

Vagondaki gramofon zaman zaman müzik ve şiir dinlemelerine de yarıyordu. İsmail Hakkı'nın getirdiği plaklar arasında o günlerde pek sevilen Nazım Hikmet'in kendi sesiyle okuduğu (Salkım Söğüt) ve (Bahri Hazer) şiirlerinin plağı da vardı. Bu plağı Reşat Şemsettin'in bulunmadığı zamanlarda dinlemeye özen gösterirlerdi![132]

Aslında İsmail Hakkı, düşünlerine hiçbir zaman katılmadığı Sirer'i fazla ciddiye de almaz, ona bazı psikolojik sorunları olan, hatta bu yönden kendisine yardımcı olunması ve hoşgörü gösterilmesi gereken bir "meslektaş" olarak bakar, onunla hiçbir ciddi tartışmaya girmezdi.

Tren Turhal'dan Samsun'a doğru Yeşilırmak Vadisi'nde yol alırken Ferit Oğuz ve Reşat Şemsettin bir kez daha tartışmaya tutuştular. *"Toplumun tümünün kader birliğini"* savunan Ferit Oğuz'u Reşat Şemsettin'in *"günlerden beri Ford'ları, Rockefeller'leri dünya düzeninin sembolleri olarak kafasına sokmaya çalışması"* sonunda çileden çıkardı; ağırca tartıştılar. Sirer ona küstü. Gezi bitip Samsun'da ayrılırlarken konuşmayacaklardı.[133] Reşat Şemsettin bu olayı hiç unutmayacaktır. 1939'da Ferit Oğuz Bayır İlköğretim Şube Müdürü iken Sirer çıkagelecek, tartışmayı kaldığı yerden yineleyecektir; hatta *"yıldırma ve tehdit yollu konuşacak"*tır. Sonuç tam bir kopmadır. Bu kez küskünlük 6 yıl sürecek ve Sirer 1946'da Bakan olduğunda kendisini kutlamaya gelen Bakan-

131 A.g.e. s.109.

132 Ferit O. Bayır'dan sözlü anı.

133 Ferit O. Bayır, Köyün Gücü, s.280-283.

lık yöneticileri kalabalığı içerisinde ilk iş olarak gözleriyle onu arayıp bulacak ve "- *Merhaba Ferit Bey!*" seslenişiyle onun ve düşünlerini hiç unutmadığının, gereğini de yapacağının işaretini verecektir.

Bakanlıkça bastırılmış birkaç sayfalık, İsmail Hakkı'nın düzenlediği anlaşılan 'Seyyar Terbiye Sergisi Kılavuzu' başlıklı broşür sergi vagonlarındaki konular ve okul vagonundaki konferanslar üzerinde yeterli bilgiyi içermekteydi.[134] Ayrıca onun bu gezideki konuşmalarından birinin 'Eğitim ve Öğretimde Öğrenci Faaliyeti' notları da eldedir.[135]

Gezici Sergi'nin sona ermesinden kısa bir süre sonra Reşat Şemsettin İlköğretim Genel Müdürlüğü'ne getirilecekti.

Bu arada Bakan Reşit Galip eğitimi yaygınlaştırma arayışlarını sürdürüyordu. Onlar Gezici Sergi çalışmasında iken Bakan, kendi başkanlığında bir (Devrimleri Yayma Komisyonu) toplamıştı.[136]

22.6.1933'de Eğitim Şuraları toplanması kararı alındı. Ama ilk Şura ancak Temmuz 1939'da toplanabilecekti.

Bakan, yine o yıl köylerin kalkınmasının eğitim merkezleri çevresinde sağlanmasını incelemek üzere bir (Köy İşleri Komisyonu) kurdu. Bu Komisyon daha 1930'da Bakanlık merkez örgütü, müfettişler, maarif eminlerinin katıldığı bir Kongre'de "köyün gelişmesi" konusunun Hükümet'çe toptan ele alınması önerisinin kabulü üzerine ancak kurulabilmişti. Bakan Reşit Galip çok önce, 1920 yılında çıkan (Köycülük) başlıklı yazısında Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın *"bir köylü devrimine yönelmesini"* istiyordu.[137] Bakanlıklar arası bir Komisyon olan Köy İşleri Komisyonu üyeleri arasında İsmail Hakkı yoktu. Üyeler şunlardı: Başkan Ali Haydar (Talim Terbiye Kurulu üyesi), Ahmet Tevfik (TTK Üyesi), Abidin (Tarım Gn. Md. Yard.), Şevket Süreyya (Aydemir) (Ticaret Gn. Md.), İsmail Hüsrev (Tökin) (Tarım Bk.lığından), Selahattin (Eğitim Derneği'nden). Daha sonra Komisyona şunlar da katıldı: Dr. Celal (Bakanlık Sağlık Müfettişi), Hikmet Afet (İnan) (Kız Lisesi Öğretmeni), Necip Ali (Küçüka) (Milletvekili), Burhan Asaf (Belge) (Hakimiyeti Milliye gazetesi), İrfan (Ankara Erkek Lisesi Öğretmeni).[138]

Görüşmeler sonunda Şevket Süreyya'nın Komisyona sunduğu (Mıntıka Muallim Mektepleri Hk. İhzari Fikirler - Bölge Öğretmen Okulları Konusunda Hazırlık Ön görüşleri)[139] başlıklı rapor esas alınarak Köy İşleri Komisyon Raporu[140] hazırlandı. Aydemir'e göre çalışmalar *"sıkı ve zevkli geçmiş, dinlenme aralarında hoş sohbetler de olmuş"*tu.[141] Önerilen bölge öğretmen okullarının ilkinin Balıkesir yöresinde Kepsut'da açılması düşünülüyordu. Buralarda yarım gün dışarıda iş ve uygulama yapılacaktı. Her okulun bir tarım işletmesi olacaktı. Çocuklar *"Öncelikle köylerden alınacaktı ve öğretmen olunca kendi bölgelerinde çalışacaklardı."* Okullardan ilkini Şevket Süreyya kuracaktı. Bu sonucu alınca *"çok sevinen Bakan Çankaya'nın yolunu tuttu."*[142]

---

134 A-121/31 Seyyar Terbiye Sergisi broşürü.
135 A-21/3 İsmail Hakkı: Tedrisat ve Terbiyede Talebe Faaliyeti konulu konuşma metni.
136 A-27/1 İnkilabı Yayma Komisyonu ve üyeleri (30.4.1933)
137 Reşit Galip, Köycülük, Eylem, sayı 13 (Bayır, Köyün Gücü, s.77).
138 A-46/1 Köy İşleri Komisyonu ve üyeleri.
139 A-122/1 Şevket Süreyya: Mıntıka Muallim Mektepleri Hk. İhzari Fikirler.
140 A-46/1 Köy İşleri Komisyonu Raporu.
141 Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, s.374.
142 A.g.e. s.375-376.

Komisyon raporuna göre köy öğretmeni *"Köyün inanışlarına etkili olabilmeli, toplumsal, maddi ve ekonomik yaşamı etkileyebilmeli, aydın bir kişi olmalıydı. Sarıklı köy hocasının yerini ancak bu niteliklerle doldurabilirdi. Bu da onun okul içindeki çalışmalarla sınırlı kalmayıp, onun okul dışında bekleyen daha birçok çetin ve geniş görevleri başarabilmesi ile olası idi..."* Ama Tonguç'un deyimi ile *"Bu güzel düşünceler tatlı ve hoş bir rüya gibi kalacaktı."*[143] Bunun nedenlerinden biri Reşit Galip'in 13.8.1933'de Bakanlık görevinden ayrılmasıydı.

Ferit O. Bayır ise Köy İşleri Komisyonu'nun çalışmalarına ve sonuçlarına pek de sıcak bakmıyordu. Ona göre, ne Komisyon kararları sonucu olarak Bakan tarafından yazılıp öğretmenlere dağıtılan broşürler, ne de öğretmenler için açılan ve "İlk Köycülük Kursları" denilen kurslar bir işe yaramıştı. Eğitim örgütü ve ilkokulların çalışma şekilleri bu tür uygulamaların yarar sağlamasına göre düzenlenmiş değildi. "Gezici Köy Hocası" adıyla işsiz okur yazarlardan, geçimlerini köylülerin sağlayacağı köylere öğretmen yollamak da *"köy salması ile köylüye yarı aydın, hiçbir baltaya sap olamamışlardan akıl hocası tutmak"*tan başka bir anlam taşımıyordu. Ona göre, *"Cumhuriyet'in 10. yılına kadar halk hizmetine varamayış nedenleri bu gezici köy hocaları projesinde de belirmekteydi."*[144]

1933 yılında aile kira evinden kurtuldu. Nafi Atuf Ankara'ya geldiği ilk yıllarda, Ankara'dan giden azınlıklardan kalma, Necati Bey Mahallesi'nde, Ankara Kalesi'ne ve Necati Bey İlkokulu'na çıkan yokuşun başlangıcında (şimdiki Berlin Oteli'nin karşısı) eski bir evi satın almıştı; orada oturuyordu. O yıl, bu evin hemen yanındaki arsaya dört katlı bir "apartman" yaptırdı, buraya taşındı. Çıktığı evi İsmail Hakkı'ya sattı.

"Nafi Bey'e ev parası (1933-1948) toplam 4500 Lira"[145]

15 yıllık taksitle satın alınan o zamanki Meçhul Asker Sokak, No.12'deki bu ev bir zemin katla üst kattan oluşuyordu. Giriş katında iki oda ve mutfak, üst katta üç odası vardı. Her iki kata da gerekli ekler yapıldıktan sonra alt kat kiraya verildi ve üst kata yerleşildi. Aile Tonguç'un ölümünden iki yıl öncesine kadar, 25 yıl burada oturacaktı. 1958'de ev Emek Mahallesi'ndeki iki apartman dairesi ile değişilecek, buna aracı olan müteahhit burayı hemen yıkarak yerine büyük bir işhanı yapacak, evden günümüze hiçbir iz kalmayacaktı.

Oturulduğu süre içinde, zaten eski olan ev, daha da yıpranacak, sorunları hiç bitmeyecekti. Örneğin, çatısı kiremitli olduğu halde, yağmuru geçirmesi bir türlü önlenemezdi; şiddetli yağmurlarda evin içinde bazı yerlere birkaç leğen, kova koymak gerekirdi. Çok soğuk kışlarda su boruları donar, bunlar ısıtılarak açılırdı. Eşi kuzeye bakan iki odanın hiç güneş almamasından yakınırdı. Soba ile ısınılır, her gün bodrumdan kova ile kömür çıkartılırdı.

Evde en bol olan şey kitaplardı. Odalarda, koridorda raflar dolusu kitap.

Evin üzerinde bulunduğu Arnavut kaldırımı döşeli, eğri büğrü sokak üzerinden zamanla geniş bir cadde geçirilecek (adı önce İnönü Parkı, sonra Hisar Parkı Caddesi), evin çevresi apartmanlarla dolacak ve bu eski ev bunların arasında sıkışıp kalacaktı.

---

143 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.417-420.
144 Ferit O. Bayır, Köyün Gücü, s.82-87.
145 İ. Hakkı Tonguç'un 1948 yılı not defteri.

Kışlar zorunlu olarak burada geçiriliyor, ama ilkbahar gelir gelmez, Etlik'deki bağ evine göçülüyordu. İsmail Hakkı'nın asıl sevdiği yaşam ortamı da burasıydı. O yıl, bağ evi de alındığından beri tek tek yapılan eklemelerle büyük ölçüde tamamlanmıştı. Aslında ne bu evin, ne de ondan 50-60 metre uzaklıktaki Nafi Atuf Bey'in evinin Ankara çevresinde "bağevi" diye adlandırılan ve kendine özgü bir mimarisi olan yapılarla uzaktan yakından bir benzerlikleri yoktu. Onlar zemin katları taş duvarlı, üst katları bağdadi denilen ahşap çatmaların aralarına hımış ya da tuğla doldurulmasıyla yapılmış, neredeyse konağımsı, belirgin bir stili olan evlerdi. Bizimkilerinki ise bir görünüm bütünlüğü olmayan, gereksinmelere göre eklemeler yapılarak ortaya çıkmış "biraz garip" yapılardı.[146] Ama içinde yaşayanları hoşnut edecek, gereksinmelerini karşılayacak durumda oldukları da bir gerçekti.

O yılki durumu ile bağdaki evin taş duvarlı zemin katında batıya bakan büyük bir oda ile mutfak ve bunların önünde geniş bir teras vardı. Kapısı doğrudan bu terasa açılan küçük, ayrı bir oda bir tür işlik olarak kullanılıyordu ve bu odanın dibinde, fotoğraf banyosu işleri için yapılmış bir karanlık odacık bulunuyordu. Terasın önündeki bahçede kuyu vardı. Kuyu, hem su gereksinimini karşılıyor, hem de yazları içine sarkıtılan yiyecekleri soğuk tutmaya yarıyordu. Yukarı kata çıkan merdivenin sonlandığı geniş bir koridorun iki yanında kuzeye ve güneye bakan balkonlu iki oda ve bir tuvalet üst katı oluşturuyordu. Evin bulunduğu zemin eğimli olduğundan, üst katın doğuya bakan yüzüne buradaki bahçeden de çıkılabilen bir teras daha yerleştirilmişti. Evin zemini tahta ve çatısı kiremitli idi.

Üst kat terasının yanındaki bir zerdali, güneye bakan oda balkonunun dibindeki bir armut, evin biraz uzağındaki biri acı, diğeri tatlı iki badem ağacı tüm bağın ve bu çorak, taşlı toprak parçasının eskiden kalma ağaçları idiler. Evin ortasında bulunduğu kuzeyden güneye doğru uzanan eğimli bağ arazisinde yine eskiden kalma, yerli cins kara üzüm kütükleri vardı. Arazi, eğimi giderek artarak, batıya doğru bir kuru dere yatağında sonlanıyordu. Bu dere yatağının öbür yakasında, yine Nafi Atuf'un arazisini bölüştürerek Kadri Yörükoğlu'na verdiği bir birbuçuk dönümlük kadar bağ parçasında, önünde kuyusu ile onun evi bulunuyordu. Güneye, Ankara yönüne doğru, Nafi Atuf'un evi ve bağı vardı. Bu evlere en yakın komşu evlerse en azından yüz metre uzaklıktaydılar. Böylece, bu üç ev, çevrelerindeki bağları ile birlikte, rahatça yaşanabilecek sessiz, dingin bir ortam oluşturuyorlardı.

İlkbahar gelince bir at arabası tutulur, kentteki evden ufak tefek ev eşyası buna yüklenir ve Ankara'da kullanılan deyimle "bağa çıkılırdı."

Her iki evin halkının birçok yaz gününü ve akşamlarını birlikte geçirdikleri bir tür büyük aile düzeni ile yaşanırdı bağda. Ailenin büyükleri Nafi Atuf ve eşiydi. Önemli kararlar onlarla verilir, her tür küçük büyük anlaşmazlıklar onların aracılığı ile çözülürdü. İsmail Hakkı Nafi Atuf'a çok saygı duyardı. Ona göre, o, her zaman için birlikte çalıştığı Müsteşar'ıydı, bilgi ve deneyimlerinden her zaman yararlandığı ünlü eğitimciydi. Ona "efendim"siz seslenmezdi. Nafi Atuf da her zaman "Hakkı Bey" derdi. Sağlam ve içtenlikli bir dostlukla birbirlerine bağlı oldukları halde, biraz da o kuşakların davranış türü gereği olarak, aralarında belirli bir uzaklık bırakırlardı. Yıllarca ülke, politika, eğitim sorunlarını konuştukları, tartıştıkları halde, yaşamları boyunca birbirlerini hiç kırmamışlar,

146 Ceyhun Atuf Kansu, Cumhuriyet Bayrağı Altında, s.55.

birbirlerinden uzaklaşmamışlardı. Görüş ayrılıklarını dostça bir gülümseyiş ya da her ikisinin de severek ve ustalıkla kullandıkları ince bir esprininin katkısıyla geçiştirmiş olmalılar.

Yaz günlerinde aile daha da genişlerdi. Öğrenimleri nedeniyle bir arada olamayan çocuklar, yeğenler, kardeşler, baldızlar bağda bir araya gelirlerdi. Hep birlikte yenen yemekler, yakın ve geniş çevrede yürüyüşler, hatta yakın köylere gitmeler, bazı dostların da katılmalarıyla daha da şenlenirdi. Bu dostların çoğu eğitim çevresindendi. Bunlarla kışın, Ankara'da da görüşürlerdi. Faik Reşit (Unat), Kadri (Yörükoğlu), Hayri (Ardıç), Nurettin (Boyman), Avni (Başman), Cevat (Dursunoğlu), İhsan (Sungu), Rıdvan Nafiz (Edgüer), Fuat (Baymur), Kemal Zaim (Sunel), Hıfzırrahman Raşit (Öymen), Servet (Berkin) eşleriyle birlikte dostluk ettikleri kişilerdi. Bunlardan başka İsmail Hakkı'nın yakından tanıdığı ve arkadaşça ilişkileri sürdürdüğü kişiler de vardı: Şevket Süreyya (Aydemir), Vedat Nedim (Tör), Halil Vedat (Fıratlı), Zeki Mesut (Alsan), Necmettin Halil (Onan), Ragıp Nurettin, Selahattin Nejat (Yalkı), Mustafa Nihat (Özön), Fuat (Gündüzalp), Mithat (Artun), Kazım Nami (Duru), Ahmet Kutsi (Tecer), Sadri Ethem (Ertem) bunlardandı. Bir iki kez Reşat Şemsettin de Etlik'deki bağa gelmişti. Onun bahçedeki kuyuya inmek gibi garip bir isteğini zor önlemişlerdi. Ankara'nın ilginç tiplerinden Sakallı Celal de birkezlik konuklardandı.

Görüşlerinin hiçbir şekilde uyuşmadığı Sirer'le arkadaşlık? Bunu kavrayabilmek için İsmail Hakkı'nın arkadaşlık ve meslekdaşlık kavramından ne anladığına bakmak gerekiyor. Ona göre, arkadaşlık zorunlu koşulların sonucu ortaya çıkmış bile olsa, karşılıklı dürüstlük ve yardımseverliği gerekli kılıyordu. Görüş ayrılıkları, hele siyasal ayrılıklar kesinlikle bu yükümlülüklerin yerine getirilmesini engellememeliydi. Bunlar tartışılmalı, ama arkadaşlığı zedeleyecek, birbirine zarar verecek hareketlerden kaçınılmalıydı. Hele bir de arada meslekdaşlık varsa! Ona göre iki tür arkadaşlık söz konusuydu: Tam uyum içinde olduğu ve tümüyle güvenebileceği arkadaşlıklar, yalnız meslekdaşlığın ve zorunlu koşulların getirdiği arkadaşça ilişkiler. Eğitim alanında etkisi arttıkça, çalışmalarını olumsuz etkilemeye başlayan, onun arkadaşlık anlayışına ters düşen davranışlara kalkışan bu ikinci türden ilişkileri giderek azalacak ve sonunda kopacaktı. Ama o günlere daha çok zaman vardı. Şimdilik düşün düzeyinde kalan ayrılık ve karşıt görüşler ilişkilerin bozulmasını gerektirecek nitelikte değildi.

Sirer'e gelince: İsmail Hakkı'ya göre, kendine özgü kompleksli, kuşkucu kişiliği ile Bakanlık içinde birçok çalışma arkadaşlarınca zaman zaman esprilere, hatta sataşmalara uğrayan Reşat, fazla ciddiye alınacak bir kişi değildi; hatta kendisine yardımcı olunması gereken bir tuhaf meslekdaşdı.

Etlik'deki bağda en çok açıklığı, ufkun genişliğini, belirginliği ve aydınlığı seviyordu. Gündüz ufuk Orta Anadolu yaz güneşinin olanca parlaklığı ile karşıdaki Ankara'dan başlayarak ta Etimesgut'a kadar tüm çizgileriyle uzanıyordu. Gece, yine eş bir belirginlik ve açıklıkla, milyonlarca yıldızla dolu bozkır göğünün altında, ışıklar içindeki Ankara, Çankaya, Dikmen sırtlarıyla göz önüne seriliyordu.

O yıllarda Etlik'de geçirdiği günler yaşamının en tasasız, en mutlu günleriydi. Okuyup yazmaktan yorulunca, bahçe ve bağ ile uğraşıyor, çapa yapıyor, fidanları dikiyor, aşılıyor, dallarını buduyor, bahçe sıraları, çitler yapıyordu. Ev işlerine yardım ediyor, çalıçırpı topluyor, mangal yakıyordu. Diktiği bir fidanın sürgün vermesi, yeni açan bir çiçek, sabah serinliğinde toplanan, gecenin buğusunu yitirmemiş birkaç salkım üzüm, kü-

meste bulduğu bir yumurta ona mutluluk veriyordu. Bazen kendisi için bağın içine, yere otururak karakalem ya da suluboya resimler yapıyordu.

Sağlıklı olmak, doğayla içiçe yaşamak ve ondan birşeyler alabilmek. Ne büyük bir kıvanç, sevinç ve mutluluk kaynağı idi bu!

Aile yaşamı genellikle erinçliydi. Eşi iyi ev kadınıydı. Evine bağlı, temiz, titiz ve tutumluydu. Eşine ve çocuğuna iyi bakardı. Etlik'deki kır yaşamından, bahçe işlerinden, çiçek ve sebze yetiştirmekten o da hoşlanırdı. Buradaki koşulların yetersizliğinden yakınmazdı. Aralarında tartışma çıkarsa, bu önemsiz, küçük nedenlerle olurdu. Eşinin tutumluluğu ile onun para konusundaki önemsemezliği ve hesapsızlığı geçici anlaşmazlıklara yol açabilirdi. Her ikisinin de çabuk kızan yaradılışta olmaları da bunda rol oynardı.

İsmail Hakkı iş yaşamından, bundaki sorunlardan evde pek söz etmezdi. Eşi de sormazdı. İlgi alanlarında, hatta bazı değer yargılarında farklılıklar olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu, biraz da kökenlerindeki ayrılıktan ileri geliyordu. Eşinde küçük kentsoylu nitelikleri ağır basardı. Evi, evinin düzeni, temizliği, olanaklar ölçüsünde ev yaşamını yenileştirme, hanım arkadaşları çevresinde küçük düşmeme onun için önemliydi. Ama bu çevrenin, kent Ankara'sındaki yönetici memur eşlerinin giderek güçlenen konforlu ve sosyetik yaşam eğilimlerine de katılmazdı. Kentteki evin yetersizliklerinden kurtulup, özellikle ısınma konusunda rahat edilebilecek kaloriferli bir dairenin özlemini çekerdi o kadar! Eğitim sorunları ile kafası dolu olan eşinin ise bu konularla pek ilgisi olmazdı. Para yetersizliği bir yana, ülkedeki insanların çoğunluğunun yaşadığı bir düzeyin üstünde bir yaşantıya özenmez, bunu bir tür haksızlık sayardı.

Eşi Öğretmen Okulu çıkışlı olmasına karşın İsmail Hakkı'nın uğraştığı konularla fazla ilgilenmez, ama o uğraşları zorlaştırmaz ve karşı da çıkmazdı, onun evdeki okumalarını, yazmalarını doğal karşılardı.

Bu her iki değişik değer yargıları ve yaşam anlayışı arasında, seyrek ve kısa süreler için bozulabilen, ama genelde sağlıklı süren bir denge kurulmuştu sanki.

Bu durumu genelleştirmek gerekirse; buna Cumhuriyet'in aydın atılımcılığı ile, onun İsmail Hakkı'nın karşı çıktığı "lafzi" (sözsel) öğretmen okulu öğrenimi görmüş ilk kadın kuşaklarının kendilerine verilmiş özgürleşme olanağı içerisinde küçük kentsoylulaşma eğilimleri arasındaki denge de denebilir.

Gündelik yaşamında İsmail Hakkı bu dengenin bozulmamasına dikkat ederdi. Eskişehir'deki annesi ve kardeşleri ile eşi hiç görüşmemişlerdi. Bazen eşi bunu ister ve bu uzak kalışın nedenini sorar, ama açık bir yanıt alamazdı. İsmail Hakkı, değişik toplum katmanlarından gelen bu iki tarafın biraraya getirilmesinin o dengeyi bozabileceği kaygısını mı taşıyordu? Aileyi iyi tanıyan, yakın dost Ferit O. Bayır'a görüşü sorulduğu zaman bu yoruma o da katılacaktı.[147]

Gazi Eğitim Enstitüsü'nde 1932/33 ders yılına girerken yine Müdür değişmiş, öğrencilerin hiç de hoşnut olmadıkları Avni (Yukaruç) yerine, adı *"Müdür yiyen okul"* a çıkan Enstitü'ye Hikmet (Türk)'ün bir hafta süren müdürlüğünden sonra, Hasan-Âli (Yücel) atanmıştı. Okula yeniden olumlu bir hava getiren Yücel'in müdürlüğü de 8 ay kadar sürecek, onun Orta Öğretim Genel Müdür'ü yapılmasıyla boşalan müdürlüğe bu kez

147 Ferit O. Bayır'dan Engin Tonguç'a 19.8.1994 günkü mektup.

Halit Ziya (Kalkancı) getirilecekti. Son iki müdür de öğrencilerin yönetime katılması, özgür tartışma gibi yöntemleri uygulayarak gelişmelere yardımcı olmuşlardı. Ama bu arada Pedagoji ve Resim-İş Bölümleri arasındaki eğitbilim konularına değişik yaklaşım sürüyordu.[148]

Cumhuriyet'in 10. Yılını kutlama hazırlıkları içerisinde Gazi Eğitim Enstitüsü'ne ve özellikle Resim-İş Bölümü'ne önemli görevler verilmesi, Yılın ilk yarısında Gezici Eğitim Sergisi uygulamasından önce başlamıştı. Bakanlıklar arası üst düzeyde kurulmuş 10. Yıl Bayramı Kutlama Yüksek Komisyonu'na bağlı olarak, bir Dekorasyon ve Sergi Komisyonu da kurulmuş ve bunun Başkanlığı'na İsmail Hakkı getirilmişti.[149] Onun Ferit O. (Bayır) ile ilk tanışması da bu konu ile ilgiliydi. Bayır İzmir'den Bakanlığa çağrılmış, Okul Müzesi Müdürlüğü odasında kendisine düşündüklerini soran *"O iri yapılı, tok sesli, yalın, dolambaçsız konuşan adamla aralarında çoktan beri tanışıyorlarmış gibi bir yakınlık doğmuştu."* İsmail Hakkı onun Mustafa Kemal'in Büyük Nutku'ndan seçilecek tümcelerin yazılacağı pankartların caddelere asılması önerisine hemen katılmıştı.[150]

Aslında, Resim-İş Bölümü Cumhuriyet bayramlarının etkinliklerine her yıl katılırdı. Daha doğrusu, eğitim alanındaki atılım ve devrimlerin tanıtımında, halka duyurulmasında her zaman görevler üstlenirdi. Örneğin, bölüm yeni yazının kabulünden sonra, bu yazının tanıtılması, güzel yazı örnekleriyle yazılması, çarşılardaki dükkan tabelalarının yeniden düzenlenmesi, İzmir Fuarındaki yazıların yazılmasına yardımcı olmuştu. Resim-İş Bölümü, Cumhuriyet'le birlikte gelişmiş, yaptıklarıyla önem kazanmıştı.[151] CHP'nin amblemi olan altıok da Resim-İş bölümünde çizilmişti. Çizimi yapan İsmail Hakkı (Tonguç) idi.[152] Kısacası, Bölüm, etkin olarak Mustafa Kemal'in atılımlarının içerisindeydi. Bu kez de Ankara'da 10. Yıl kutlama etkinliklerinin görsel hazırlıklarını yapacaklardı.[153]

Ankara caddelerine asılacak pankartlar, İstasyondan Ulus Alanı'na, buradan Sıhhiye'ye kadar caddeleri süsleyecek resimli, istatistikli panolar ve İsmet Paşa Kız Enstitüsü'nde açılacak büyük eğitim sergisi bölümce hazırlandı. Tüm bunlarda eski-yeni okul, eğitim çalışmaları, Cumhuriyet döneminde yapılmış işler anlatılıyordu. 10. Yıl törenlerinin görkemle kutlanmasında en önde rol almışlardı.

İsmetpaşa Kız Enstitüsü'ndeki sergi, İsmail Hakkı'nın sergi konusundaki deneyim ve görüşlerine göre düzenlenmişti. Türk eğitiminin tüm konuları ve çalışmaları oda oda, belli bir sistematik içerisinde resimler, grafikler, haritalar, açıklamalar ve öğrenci çalışmalarının ürünleri ile sergileniyordu. Sergiyi gezeceklere kolaylık sağlayacak, açıklamaları içeren bir Maarif Sergisi Rehberi bastırılmıştı. Neredeyse tümünü kendisinin yazdığı bu kitapta, o, Tedris Prensipleri (Öğretim İlkeleri) konulu 5, 6 ve 7 no.lu odalarla ilgili olarak yaptığı açıklamalarda toplu öğretim, iş ilkesi, yakın yurt ilkesini anlatıyordu: *"...Çocuğun özgür zihinsel işlevi iş okulunun ruhunu oluşturur... İş okulunun zıddı öğrenme okulu değil, otoriteye dayanan ve öğrencinin kişiliğine değer vermeyen okuldur. İş okulu, bu okulun tersine, çocuğun ve onda tohum halinde bulunan güçlerin özgürce*

148 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı I, s.89, 90, 100-101.
149 A-124/3 1.8.1933 günkü belge.
150 M. Başaran, Aydınlanma Yolunda, s.41.
151 Hüsnü Cırıtlı, 23.6.1994'de Hakkı Tonguç'u anma toplantısında konuşma.
152 M. Rauf İnan, Beklenen Adam, İ. Hakkı Tonguç, Tonguç'a Kitap, S. 203, (6.7.1960'de Gazi Eğitim Enstitüsü'nde yapılan Tonguç'u anma toplantısında Faik Reşit Unat'ın konuşmasından)
153 Hidayet Telli, 25.10.1995 günkü İ. Hakkı Tonguç'u anma toplantısındaki konuşması.

gelişmesini amaçlar. Sorunun özü yalnız teknik bir eğitim vermek değildir; tersine, bir didaktik motor olarak elişinin öğretim ile kaynaşmasıdır... İş bölümü de bu okulda bir ilke olacaktır. Çocuklar... bir işi bir plan içinde parçalara ayıracaklar, herbiri kendi görüşünü söyleyecek, kendi yapacağı işi seçecek, işin sonunda toplanarak, parçaları bir araya getirerek bütün bir eseri ortaya koyacaklar. İş ilkesi bu şekilde sınıf ve okulda iş ve yaşam birliğinin doğmasına hizmet etmektedir."[154] Orta öğretimle ilgili olarak 11 no.lu oda tanıtılırken de şöyle deniyordu: *"... İş öğretiminin karakterini, okulun bulunduğu ortamın özellikleri saptamaktadır..."*[155]

Yine 10. Yıl kutlama etkinlikleri içerisinde tüm okullarda açılacak okul sergilerine rehberlik etmek üzere Okul Müzesi Müdürlüğü'nce hazırlanmış olan bir kitapçıkta da benzer eğitim görüşleri doğrultusunda bilgiler veriliyordu. Bol resimler ve örneklerle sergi düzenleyecek öğretmenlerin işini kolaylaştıracak bu rehberde Serginin Amacı, Sergi Tekniği, Nelerin Sergileneceği 'Serginin Bölümleri' başlıkları altında ayrıntılara girilmişti. Amacın tüm okullarda açılacak sergilerde çağdaş sergi yöntem ve tekniğinde uygun bir bütünlük sağlamak olduğu anlaşılıyor.[156]

Şimdiye kadar araştırmalara konu olmamış bu sergiler ve kılavuz kitaplar, onun savunduğu eğitim ilkelerini tanıtıp yaygınlaştırmak için her olanaktan nasıl yararlandığının da iyi birer örneği idiler.

10. Yıl kutlamaları başta Ankara olmak üzere tüm yurtta görkemli geçti. Mustafa Kemal katkı ve çalışmaları nedeniyle teşekkür etmek için Gazi Eğitim Enstitüsü'ne geldi ve okulda iki saat kaldı.[157]

CHP Genel Sekreteri Recep (Peker)'in bölümün öğretmenlerine yazdığı teşekkür mektubuna ekli 10. Yıl balosu davetine hiçbiri katılamayacaktı. Bunun nedeni, balo için frak giyme zorunluluğu olmasıydı. Hiçbirinin frağı yoktu.[158] Alacak durumda da değillerdi.

Frak zorunluğu ve halk yönetimini amaçlama savındaki iktidar!

Frak giymiş bir Hakkı Tonguç görüntüsünü düşlemek bile insanı güldürmeye yetiyordu.

30.11.1933'de İlköğretim Genel Müdürü Reşat Şemsettin (Sirer) TBMM Başkanı Kazım Paşa (Özalp)'ın kızı ile nişanlandı. Nişan töreninde Atatürk de bulundu.[159] Böylece Reşat Şemsettin'in arkadaşları arasında şakalaşmalara neden olan uzun bekarlık dönemi sona eriyordu.

Yine bu yıl içinde Nafi Atuf (Kansu) Ankara'nın hemen tüm kültür ve sanat etkinliklerinin yapıldığı Halkevi Başkanı oldu.[160]

Bu yıl İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) 'İçtimai Mektep' kitabını yayınladı. Baltacıoğlu daha 1916'da 'Maarifte Bir Siyaset' başlıklı kitabında şunları yazmıştı: *"... Kent öğretmen okulları tüm görkem ve üstünlükleriyle birer "memur okulu" gibi yaşar dururken, me-*

154 10. Yıl Sergisi (Kılavuz Kitap), s.21-22
155 A.g.e. s.50.
156 Mektep Sergileri Rehberi (Okul Müzesi Yayını, no.9).
157 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı I, s.114-116.
158 Malik Aksel, Sanat Dergisi, sayı 6, 1994, s.31-34.
159 Atatürk Albümü, Kültür Bk.lığı yayını, 1992, s.193, resim.
160 A-132/9 Nafi Atuf Kansu biografisi.

zunlarını yoksul, bilgisiz köylere yollamayı düşünmek çok yanlıştır. Öğretmen okulları, bilgisi şişkin ukala ve enayi öğretmenler yetiştirmekten uzaklaşmadıkça ürünleri eksik olacaktır... Biz yeni eğitimciler köyleri yaratan okullar düşündeydik. Bunun ne kadar yanlış olduğunu anlayamamıştık... Bilmiyorduk ki, köyü yaratan okul değil, okulu yaratan köydür..."[161]

Şimdi Baltacıoğlu yeni kitabında daha önce ortaya attığı düşünleri sistemleştiriyor ve bütünleştiriyordu. Önce eğitim nasıl olmalıdır değil, nasıl oluyor sorusunun yanıtının verilmesi gerektiğine değiniyor ve *"... Eğitimin yapacağı iş herşeyden önce bu gerçek çevreyi hazırlamak ve kişilikleri bu çevrenin içinde yetiştirmektir. Bu çevreyi hazırlamadan... hayat okulu, iş okulu v.b. gibi adlar altında ileri sürülen pedagoji sistemleri başarılı olamamıştır. Aynı başarısız yolu bizim de taklit etmemiz için neden yoktur... Yapılacak şey gerçek kişilerin yetişmesi için gerekli olan iş ve toplum çevresini okulda kurmak olmalıdır... Demokrat vatandaşlar yetiştirmek için okul topluluğunun demokratik bir biçimde örgütlenmesi ve öğrencilerin kendileri tarafından yönetilmeleri gereklidir... Öğrenci kendisini her zaman gerçek bir işin gerçek çevresi içinde bulmalıdır... Ancak o zaman çocukta iş kişiliği gelişebilir..."* diyordu.[162]

Kitap önemliydi ve Baltacıoğlu daha da geliştireceği görüşleriyle birçok Batılı iş eğitimcisini aşıyordu. Ne yazık ki çok iyi bir kuramcı olan o, gündelik çalışmalarda ve uygulamalarda tutarsız, gerçekçi olmaktan uzak ve yöneticilikte duygusal bir kişiydi. Çok önemli ve doğru olan düşünlerini uygulama olanakları yaratamıyor ve bunları bulduğu zaman da yararlanamıyordu. Bunu doğrulayan birçok olaylar ve örnekler vardı.[163]

Ocak ve Şubat 1934'de İsmail Hakkı, 10. Yıl kutlamaları için yapılmış çalışmaların, derlenen belgelerin, bilgilerin bir Devrim Müzesi'nde toplanması ve gelecek yıllarda da bunlardan yararlanılması için Ankara Halkevi Başkanı ve Milletvekili Nafi Atuf (Kansu)'nun başkanlığında kurulan Komisyonda çalıştı.[164]

Resim-İş Bölümü çalışmaları 1934'de de işbirliği ve uyum içerisinde sürdü. 21.2.1934'de yapılmış bölüm öğretmenleri toplantı kararından anlaşıldığına göre, İş Kolu'na 18, Resim Kolu'na 19 yeni öğrenci alınmıştı. Enstitü Yönetmeliği'ne göre, bunların Enstitüyü bitirdikleri zaman öğretmen okulları ve ortaokullardaki iş dersi öğretmenliklerine atanmaları gerekiyordu. Ne var ki, öğretmen okullarının sayısı azaldığı ve ortaokullara da iş ve atelye dersi konulmadığı için, atanmalarda zorluklar bekleniyordu. Alınan kararlardan birisi, önlem alınması için Enstitü Müdürlüğü'ne yazı yazılması idi. Yine bu belgeden, bölüm öğretmenlerinin bölümün İş ve Resim olmak üzere iki alt uzmanlık dalına ayrılmasından yana oldukları anlaşılıyordu.[165]

5.3.1934'de, önemli atılımlar yapmak amacıyla bakan olmuş ve beklenmedik şekilde ayrılmak zorunda kalmış Dr. Reşit Galip'in ölüm haberi geldi. Eğitim topluluğu değerli bir reformcusunu daha yitirmişti.

Yine bu yılın ilk aylarında, çağrılmış bir yabancı uzman, Amerikalı Dr. B. Parker raporunu verdi.

---

161 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.209-210.
162 İlhan Başgöz, Howard E. Wilson, Türkiye Cumhuriyeti'nde Milli Eğitim ve Atatürk, s.129-131.
163 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı I, s.67-69, 155-160.
164 A-124/4 Bu Komisyon'da görevlendirildiğini bildiren yazı, 20.1.1934.
165 A-124/1 Resim-İş Bölümü Öğretmenler Toplantısı kararları.

"... Raporun kent ve kasabalardaki ilköğretimi konu alan bölümlerinde değerli düşünler vardı. Köyde eğitimi ilgilendiren bölümleri, köylerle doğrudan ilişkiye girilerek yazılmadığı için o derece güçlü değildi. Uzman bu konuya ilişkin yargılarında, daha çok görüştüğü kişilerden aldığı yüzeysel bilgilerin etkisinde kalmıştı..."[166] Örneğin Parker, köy öğretmeni yetiştirmek için ayrı bir okula gerek olmadığı görüşündeydi. Bazı üst düzey yöneticiler ile Talim Terbiye Kurulu üyelerinden etkilendiği anlaşılıyordu. Ama öğretmen okulunun ilköğretimin temeli olduğunu vurguluyor, bunların İlköğretim Dairesi'ne bağlanmasını uygun buluyor, öğretmen okullarına bağlı, deneyler de yapılabilen birer uygulama ilkokulu bulunmasının önemine değiniyor ve gezici sergi, kitaplık gibi çalışmaların iyi düzenlenmiş olduğu okul müzesinin yararlı bir *"mevki"* olduğunu, değerli işler gördüğünü, sergi, kurs gibi çalışmalarla öğretmenlerin gelişmelerini sağlamak için bu makamın *"yönetim olanaklarının"* daha ayrıntılı kullanılmasının yararlı olacağını ve Gazi Eğitim Enstitüsü ile okul müzesi arasındaki bağlantının bu yönde yararlı bulunduğu sonucuna varıyordu.

Bunlar olumlu işlerdi, ama geniş kapsamlı çözümler üretilemiyor, kesin sonuç alınacak çalışmalar bir türlü yapılamıyordu.

13.3.1934'de Başbakan İsmet Paşa CHP Parti Grubu'nda yaptığı uzun konuşma ile, eğitim konusunda karşılaşılan zorlukların Hükümet'in sorumluluğunu aşan boyutlarda olduğunu, zorunlu okuma çağındaki çocuklardan köylerde ancak yüzde 25'inin, kent ve kasabalarda yüzde 75'inin okutulabilmekte olduğunu, bunların da ancak üçte birinin ilk öğrenimlerini tamamladıklarını söyledi. Özel yönetimlere bağlı ilkokul öğretmenlerinin birçoğu yine maaşlarını alamamışlardı. CHP eğitim sorununu tartışmalı ve yalnız maaş sorununu çözmek değil, gelecekte alınması gereken önemli önlemler için Hükümet'e yol göstermeliydi.

Parti Grubu bu iş için bir komisyon seçti.[167]

O 1933/34 ders yılında 40 bin köyün 35 bininde okul yoktu. *"Buralarda yaşayanlar köy imamlarının ve ağaların eline kalmıştı... Alınyazılarına göre sürükleyip getirdikleri yaşamlarına "kara bahtımız" diyorlardı!.."* Kalan 5 bin köyde çoğunlukla yalnız 3 sınıflı ilkokul vardı. *"Okula gidemeyen ilkokul çağındaki 1,5 milyon köy çocuğu başıboş dolaşmakta, gelenek ve göreneğe uyarak batıl inançlara göre eğitilmekte, ilkel bir yaşam sürmekteydi. Onlar da ana babaları gibi küçük yaştan başlayarak çocuğun hakkı olan herşeyden, oyun ve uykudan bile yoksun kalarak "kara bahtı" sürüklemeye başlıyorlardı."*[168]

Nafi Atuf (Kansu) Haziran 1934'de Parti'nin Ülkü Dergisi'nin yöneticisi oldu. İsmail Hakkı o yıl dergiye yazdığı bir yazıda,[169] ulusal eğitim ve öğretimin *"Birçok toplumlarda yalnız okulun başarabileceği bir iş sayılmasından ve bu işin bir türlü devletin genel ve olumlu kültür politikası çerçevesine girememesinden"* yakınıyor ve *"eğitim ve öğretim sorununu günün geçici beklentilerine, göreneğe, taklitçiliğe feda etmemek - bugün için- eğitime yapılabilecek en büyük hizmetlerden biridir..."* diye yazıyordu.

---

166 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.429-435.
167 A.g.e. s.398-403.
168 A.g.e. s.477
169 İ. Hakkı, Ders Yılı Başlarken, Ülkü, sayı 19, 1934, s.82 ve Ferit O. Bayır; Köyün Gücü, s.119-120.

İsmail Hakkı 1934 yılında birkaç aydır üzerinde çalıştığı Almanya Maarifi kitabını da tamamladı. Talim Terbiye Kurulu bu kitabın Bakanlıkça basılması için karar vermişti.[170] Basılması yılın ortalarında gerçekleşecekti. 248 sayfalık kitap yakından tanıdığı Alman eğitim sistemini tanıtmayı amaçlıyordu.

Kitabı hazırlarken, Reşat Şemsettin, ilköğretimin başında bulunan bir kişi olarak bu çalışmaya katılmak istediğini bildirmişti. Böyle bir öneriyi geri çevirmek İsmail Hakkı'nın arkadaşlık ve meslektaşlık anlayışına aykırı olurdu. Sirer'in katkısının boyutunu ve kitapla ilgili ne tür çalışmalar yaptığını bilmiyoruz. Ama sık sık İsmail Hakkı'nın bu çalışmayı yürüttüğü Okul Müzesi Müdürlüğü odasına geliyor, yazılanları inceliyor, her zamanki kararsızlığı, tedirginliği ile değişiklikler öneriyor, kısa bir süre sonra yeniden geliyor ve bu kez de o değişikliklerin değişikliklerini öneriyordu. İsmail Hakkı işin sonuna kadar ona karşı her zaman gösterdiği hoşgörü ve anlayıştan ayrılmamak için çok çaba harcadığını ve kitabın yazımının bitmesi ile rahatladığını yakınlarına anlatacaktı.[171]

Böylece kitap, ikisinin adıyla yayınlandı.[172]

Kitabın deneme okullarının konu alındığı bölümünde Odenwald Okulu'nın tanıtımının *"Bu bölüm arkadaşımız Dr. Halil Fikret (Kanad) Beyefendi'nin Terbiye Dergisi'nde yayımladığı yazısıdır."* notu ile yapılmış alıntıyla verilmesi ilginçti.[173] Tonguç'un, görüşlerine uygun ve yararlı olmak koşuluyla herkesten yararlanmaktan kaçınmadığını ve bu davranışın kişiliğinin bir parçası olduğunu gösteriyordu.

Kitabın sonunda 'Ek' başlığı ile "iktidarda oluşları nedeniyle" çok ilgi duyulan Nasyonal Sosyalistlerin eğitim ilkelerini anlatan 4 sayfalık bir bölüme de yer verilmesi ilginçti.[174]

Kitabı inceleyen Fuat Gündüzalp *"İleri bir ülkede çağdaş pedagojik görüşlere göre her derecedeki okullara ne gibi şekiller verildiğini tüm ayrıntısı ile ve çok güzel bir düzenleme, sınıflama içerisinde anlatılıyordu..."* değerlendirmesini yapacaktı.[175]

"18.7.1934: Reşat'ın hareketi."[176]

Bu, Reşat Şemsettin (Sirer)'in İlköğretim Genel Müdürlüğü görevinden ayrılarak Almanya Öğrenci Müfettişliği'ne gidiş günü olmalı.

Bakanlıktaki üst düzey görevlerden ayrılanların, yerlerine önerdiklerini bakana yazılı olarak bildirmeleri gelenektendi... Reşat Şemsettin Bakan'a verdiği listede İsmail Hakkı'yı sonuncu aday olarak dokuzuncu sıraya koymuş ve adının yanına da *"Eğitimde özel düşünleri vardır."* diye not düşmüştü.[177]

Onun ise ne bu gruplaşmalara ne de bu tür entrikalara yakınlığı ve ilgisi vardı. Hizip çekişmelerine karışmadan Bakanlıkta gündelik işlerini sürdürüyor, Gazi Eğitim Enstitüsü'ndeki öğretmenliğini yapıyor, resim sergilerini geziyor, dostları ile buluşuyor, konuşuyordu.

---

170 A-126/3 Talim Terbiye Kurulu'nun 20.2.1934 günkü kararı.
171 İ. Hakkı Tonguç, özel sözlü anı.
172 Reşat Şemsettin-İsmail Hakkı, Almanya Maarifi.
173 A.g.e. s.216-235.
174 A.g.e. s.245-248.
175 Fuat Gündüzalp, Öğretmen Meslek Kitapları Kılavuzu, cilt 1, s.113-114.
176 İ. Hakkı'nın 1934 yılı not defteri.
177 Ferit O. Bayır, Köyün Gücü, s.118.

Arada iki günlüğüne Eskişehir'e ailesini görmeye gidiyordu:[178]

"26.6.1934: Ankara-Eskişehir, Eski Bali Otel"

Eskişehir'deki ailenin genel durumu iyiydi; önemli bir sağlık sorunu yoktu ve çevreye uyum sağlamışlardı artık. Varlıklı değillerdi, kendilerine özgü bir yaşam şeklini sürdürüyorlardı. İleriki yıllarda yazacağı bir mektupta[179] yeğeni Adnan durumu şöyle özetleyecekti: *"... Ağabeyim dükkanda duruyor. Babam ise evde, camide, dükkanda vakit geçiriyor..."*

Bu arada Ankara dışındaki öğretmenlerle, eski öğrencileriyle ilişkilerini sürdürmeye önem veriyordu. Gazi Eğitim Enstitüsü'nü bitiren öğretmenlerle görev yerlerine gitmelerinden önce görüşüyor, onlara yol göstermeye çalışıyordu. Örneğin, Hürrem (Arman) ve arkadaşlarının görevlerine atanmalarının yapıldığı gün onları Bakanlık Okul Müzesi'ndeki odasına çağırdı. Sonra onları bitişikteki loş, büyük, kitap dolapları, sergi ve ders araç gereçleriyle dolu salona götürdü. Okul Müzesi Müdürlüğü'nün kuruluş amaçlarını anlattı. Buradaki olanakların tümünden öğretmen olarak yararlanabilirlerdi. Birkaç öğretici ve belgesel film gösterdi, ders araç ve gereçlerini tanıttı. Eğitim sorunları üzerine de konuştular. Onu göre işe dayanmayan bir eğitimin ve araç gereçsiz bir öğretimin hiçbir değeri yoktu. Bu ilke hiç unutulmamalı ve kesinlikle uygulanmalıydı. Sonra onları ilişkilerini kesmemek dileği ile uğurladı.[180] İsmail Hakkı'nın kendi düşün ve ilkeleri doğrultusunda öğretmen kamuoyu geliştirme çabası içinde olduğu anlaşılıyordu.

1934 yazında bir görevle İzmir'e gittiği zaman, Gezici Sergi günlerinde çok iyi anlaştığı Ferit Oğuz (Bayır)'ın evinde kalan İsmail Hakkı ile onu Sivas Kursu'ndan tanıyan M. Rauf (İnan)'ı Ferit Oğuz burada buluşturdu. Onun Rauf (İnan)'ı yakından tanımasını sağladı.[181]

Yine o yaz, Rauf (İnan) Ankara'da Okul Müzesi Müdürlüğü'nde onu ziyaret ettiği zaman söylediklerini unutmayacaktı: Ülkenin insanlarının yoksulluk ve yokluk içinde yaşadıklarını örnekleriyle anlatan, yöneticilerin halktan kopmalarını eleştiren İnan'a, Mustafa Kemal'i ve İsmet Paşa'yı kastederek ve sağ elinin iki parmağını birbirine paralel ve biraz açık tutarak şunları söylemişti: *"Bir ulusun yaşamında bir yüzyılda bunlar çapında bir adam ya gelir ya gelmez. Bizim büyük talihimiz yüzyıllardır yoksun kaldığımız bu değerde adamların ikisinin bir arada gelmiş olmasıdır. Bunlar öyle ne olacağını bilmedikleri yere kolay kolay para vermezler. Onlar adamını arıyorlar, iş yapacak adamı bulunca verecekler. İşte o iş yapacak adamı daha bulamadılar. Sonra bu adamlar bugünkü tip okullara da para vermezler. Bugünkü okullar biraz okuyup yazma öğretmekten, birşeye yaramayan bilgi vermekten başka iş yapmıyorlar. Tüm amaçları basit okuma yazma öğretmek ve biraz da ezbere bilgi vermektir. Bu adamlar askerdirler, ülkeyi içinden tanıyorlar, bir devleti, bir ülkeyi yeniden kuruyorlar. Onlar ancak gerçekten bu ulusun yaşamına yararlı, işe yarar adam yetiştirecek tipte okullar için para verirler, onu yapabilecek adamı bekliyorlar..."*[182]

Evet, başta olağanüstü iki lider vardı ama, CHP iktidarı tümüyle onlara ayak uydurabilen, onların düşünlerini, amaçlarını benimseyen bir yapıda mıydı? Bir araştırıcı CHP

178 İ. Hakkı'nın 1934 yılı not defteri.
179 Adnan Gökrer'in Hakkı Tonguç'a 1957'de yazdığı mektup.
180 Hürrem Arman, Piradimidin Tabanı I, s.151.
181 M. Rauf İnan, Bir Ömrün Öyküsü I, s.169.
182 M. Rauf İnan, Beklenen Adam, İ. Hakkı Tonguç, Tonguç'a Kitap, s.201-202.

konusunda şu görüşlerinde haklı değil miydi? *"... Kurulduğu tarihten itibaren her mahallin üstün sınıfına, memuruna, eşrafına, ağaya, varlıklıya, patron, tüccar... takımına dayandığı için bu tabakadan kolaylıkla ayrılamayan CHP..."*[183] CHP'nin bir türlü geniş halk tabanına dayanmanın yolunu bulamadığı kesindi. Ama Başbakan İnönü hâlâ 5.7.1934'de TBMM'de yaptığı konuşmada iktidarın *"... Anadolu ortasında kurulmuş bir köylü hükümeti..."* olduğunu vurgulamaya önem veriyordu.[184] CHP kendi içinde çelişkili ve sorunluydu.

Bu konuşmadan dört gün sonra, 9.7.1934'de, M. Eğitim Bakanlığı'na eğitimle hiç ilgisi olmayan ve 11 ay sürecek bakanlığı sırasında eğitim topluluğunda yıllarca unutamayacakları bir yığın fıkranın konusu olacak olan Abidin (Özmen) getirildi. Bunların en ünlüsü, onun Mustafa Kemal'in *"Ayrılacağınız söylentileri dolaşıyor"* sözüne verdiği yanıttı: *"İstida ile gelmedik ki istifa ile gidelim Paşam!"*

Onun atanmasından kısa bir süre sonra, ağustos ortalarında Gazi Eğitim Enstitüsü'nün öğrencilerce sevilen müdürü Halit Ziya (Kalkancı) görevinden ayrıldı. Kurduğu öğrenci yönetimi ve okulda sürdürdüğü özgürlük havası ile Bakanlıkta yadırganmıştı. *"... 10. Yıl kutlamalarında Enstitü'nün büyük başarısı... Mustafa Kemal'in kendisine gösterdiği yakınlık kıskançlık yaratmıştı... Ayrıca, Genelkurmay Başkanlığı'nın isteği üzerine, eğitimimizin gerçek durumu konusunda onlara bilgi vermesinin de bu ayrılışta rolü vardı."*[185]

Müdür yiyen okul bir kez daha müdürsüz kalmıştı. Enstitü kısa bir süre müdür yardımcılarınca yönetildi. Sonra müdürlüğe 1934/35 ders yılı başında İsmail Hakkı (Tonguç) vekaleten getirildi. Bu görevi İlköğretim Genel Müdürlüğü'nü üstleneceği 3.8.1935'e kadar sürecekti.

"... Burası eğitbilimin bulduğu en yeni yöntemleri uygulamaya, Türkiye'de en elverişli bir yerdi. İki önemli neden buna engel oluyordu: 1. Öğretmenlerin önemli bir bölümünde eğitbilimsel bilgi eksikliği, 2. kurumun özellikle iç yapısı bakımından eğitbilimsel ana ilkelere göre örgütlendirilmemiş olması..."[186]

İsmail Hakkı müdürlük görevine başladığı günden itibaren *"anlaştığı arkadaşlarla"* çalışarak durumu düzeltmeye, kendi inandığı yöntem ve ilkelerin uygulamaya geçirilmesi için çalışmaya koyuldu. Anılarında anlattığı[187] bu çalışmalarda *"... Bakanlığın bu çalışmalarımıza ilgi göstermediğine üzülerek, Kurumun bağlı bulunduğu Daireden kendi kendilerine şikayet ediyorlar"*dı. *"Bakanlık kör ve sağır bir durumda idi... Bakanlığı ilgilendiren birçok eksiklikler... Bakanlıkça ele alınmıyordu. Örneğin öğrenci azlığı çok önemli bir sorundu... Fakat geleceği düşünmeyen ilgililere (Bakanlığa) bunu anlatmak, duyurmak olanağı yoktu. Orta ve Yüksek Öğretim Genel Müdürlükleri bu bakımdan çok hatalı hareket etmişlerdir..."*

Doğrudan Bakanlığı ilgilendiren işleri bir yana bırakarak Enstitü'nün ve buraya bağlı Gazi Lisesi'nin içlerinde çözebilecekleri sorunları ile uğraşmaya ağırlık veren İsmail

183 Fahir Giritlioğlu, Türk Siyasi Tarihinde CHP'nin Mevkii, cilt 2, s.463.
184 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.481.
185 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı I, s.148-150.
186 İ. Hakkı Tonguç, yazılı anıları, Tonguç'a kitap, s.27.
187 A.g. yazı, s.28.

Hakkı, müdür yardımcısı arkadaşlarından yardım görüyordu. Bunlar *"Mustafa Nihat Özön, Nizamettin Kırşan, H. Vedat Fıratlı, Vildan Aşir Savaşır, İlyas Sınal'dı."*[188]

Gazi Eğitim Enstitüsü'ne bağlı olan ve fen derslerinin İngilizce okutulmak istendiği Gazi Lisesi'nin sorunu çoktu. Yabancı dille öğretim baskısı, çocuklarının böyle bir öğrenim görmelerini isteyen velilerden geliyordu. Ama *"Bakanlık ileri gelenleri bu konuda anlaşmış durumda değillerdi... Tanınmış yüksek devlet memurlarının, zenginlerin çocukları okulda çoğunluğu oluşturuyordu. Bunların babaları, anneleri sık sık ve gereksiz nedenlerle işlere karışmak isterlerdi. Bunu bilen ya da sezen bazı öğrenciler çocukça şımarıklıklar yapmak, okuldan kaçmak, öğretmenlere yok yere zorluklar çıkarmak gibi yollara saparlardı... Yakınmaları hemen Bakan'a ya da Bakanlık ileri gelenlerine ulaştırabilen veliler yüzünden okulda bazı huzursuzluklarla karşılaşırdık..."*[189]

Ona göre, Gazi Lisesi'nde *"Oldukça iyi seçilmiş değerli öğretmenler vardı... Başarısız öğretmenlerin durumlarını düzeltmeleri için önlemler alır, onlara türlü kolaylıklar göstermekten çekinmezdik... Öğretmenlerin bir bölümü de asıl görevi Bakanlıkta... olan kişilerdi. Buradaki öğretmenlikleri ek görevdi ve kendileri için ikinci planda sayılan işlerdi..."*[190]

Ya öğretim? Öğretim lisede nasıldı?

Bazı öğretmenler derslerinde yeni eğitbilim ilkelerini uygulamaya çalışıyorlar, ders araç ve gereçlerinden de yararlanıyorlardı. Ama bazıları *"Yüksek öğrenim görmüş, hatta bir bölümü Yüksek Öğretmen Okulu'ndan çıkmış olmalarına karşın, derslerini teorik bir şekilde anlatmak gelenek ve göreneğinden kurtulamıyorlardı. Bu yüzden öğretmen etkin, öğrenciler edilgin durumda kaldığı için, özellikle ortaokul sınıflarındaki çocuklar zor duruma düşüyorlar, ilkokulda alışmadıkları bu yönteme karşı türlü şekillerde tepki gösteriyorlardı... Öğretmenler beklediklerini göremeyince çocuklara çatıyorlar, ... öğrencileri hırpalama, yönetime şikayet etme, cezalandırma yollarına sapıyorlardı. Bu yüzden yok yere öğretmenlerle öğrencilerin arası açılıyordu..."*[191]

Gazi Lisesi, varsıl çocuklarının okuduğu, klasik öğretim yöntemlerinin uygulandığı bir okul olarak onun daha önce çalıştığı okulların hiçbirisine benzemiyordu. Burada o, ortaöğretimin sorunlarını, çıkmazlarını, eskimişliğini içinden gözlemek olanağını bulacaktı.

Ona göre Gazi Lisesi'nde yapılması gereken işler şöyle özetlenebilirdi:

"Öğretmenlere çağdaş lise kavramını anlatmaya çalışmak, onları yalnız ders gösteren insanlar olmaktan kurtarıp okulun bir eğitim yuvası, kültür merkezi haline getirilmesine yarayacak çalışmalara katmak, öğretimin çağdaş eğitbilim ilkelerine göre yürütülmesi için önlemler almak, Liseyi Gazi Eğitim Enstitüsü'nün uygulama okulu durumuna sokmak, öğrencileri etkin duruma getirmek, bu amaçla öğrencilerin yönetecekleri kuruluşları kurmak..."[192]

Ne var ki, koşullar bu yenileştirme programının uygulanmasına hiç de elverişli değildi. Kökleşmiş, kemikleşmiş bir sistemi bir tek okulun çapı içinde değiştirmek olanağı çok sınırlıydı.

---

188 A.g.y. s.28.
189 A.g.y. s.29.
190 A.g.y. s.30.
191 A.g.y. s.30.
192 A.g.y. s.31.

Buradaki gözlemleri, karşılaşacağı zorluklar, direnmeler, onda eskimiş eğitim kurumlarını düzeltmeye çalışmaktansa, bunları bir yana bırakıp yenilerini kurmak çok daha kolaydır, şeklinde özetlenebilecek görüşünün biraz daha güçlenmesine neden olacaktı.

Bu lisede yanlışlık, eksiklik olarak saydığı, gözlediği konuların birçok somut örnekleriyle karşılaşacaktı:

Öğrencileri biraz etkinliğe yönlendirince kış aylarında onlara oyun alanı bulma sorunu çıktı. Ortaokul çağındaki çocukların Gazi Eğitim Enstitüsü'nün bodrum kat koridorlarında oyun oynamalarına göz yumulunca, buraların çamur içinde kalmasıyla karşılaştılar. Burasının temiz tutulması için uyarılan öğrencilerin bir süre sonra *"koridora halı serer gibi palto ve ceketlerini sererek"* bunların üstünde *"kendilerinden geçerek oyunlarını aynı hızla, neşe içinde sürdürdüklerini"* gören İsmail Hakkı: *"Oyun çağını aşmamış çocukların eğitim ve öğretimi oyuna dayanmalıdır. Bu çağdaki çocukların okullarında oyun alanı derslik, oyun araçları da ders araçları kadar önemlidir. İleride elime olanak geçer de okul yapıları yaptıracak yetkilerim olursa bu inancımı gerçekleştirmek için tüm çabamı harcamaktan asla çekinmem."* diye yazacaktı.[193]

Bir öğrenciye öğretmenine saygılı davranmadığı için verilen disiplin cezası, eski bir eğitimci olan ve Maarif Cemiyeti'nde (Eğitim Derneği) önemli bir görev yapan velisine bildirilmişti. Konunun Bakanlığa yansıtılacağını düşünen İsmail Hakkı, Disiplin Kurulu kararını yanında taşıyordu. Gerçekten de birkaç gün sonra kendisine Bakan Abidin (Özmen)'in çağırdığı bildirildi. Okulun müdürü ile birlikte ve *"müdürlükten çekilmeyi de göze alarak"* Bakan'a gitti. Bakanın yanında bu konuyu izledikleri anlaşılan bazı milletvekilleri vardı. Olayı anlatmaya çalışırken, bu kişilere gösteriş yapma çabasına giren Bakanın azarlamalarıyla karşılaştı: *"- Elini cebinden çek! Kağıt mağıt karşıma dikmeye kalkma. Sorduklarımı yanıtla!"* Ama onun da azarın altında kalmaya hiç niyeti yoktu: *"Beyefendi, cezalandırıldığından ötürü size şikayette bulunulan çocuk falan eğitimci Milletvekilinin çocuğu olmayıp da, Atpazarı'nda demirci Ahmet Usta'nın oğlu olsaydı yine böyle ilgilenir miydiniz?"* ... Tam ona göre bir giriş olmuştu bu! Sonra cezanın nedenini ve Yönetmeliğe uygunluğunu açıkladı. Ama Bakan öfkeliydi: *"Neye haklı imiş idare? İşleri bozarsanız, karşıma çocuk babalarını dikersiniz, sonra başlarsınız haklıyız demeye, ceza ceza, ne olacak böyle?"* Bu kez İsmail Hakkı cebinden Okul'un mühürünü çıkarıp Bakan'ın masası üzerine koydu: *"Güvendiğiniz başka bir arkadaşa müdürlüğü vermenizi rica edeceğim." "- Müdür, sok o mühürü cebine!"*

Bu arada yabancılar gittiler. Şimdi odada biri Bakanlık Yöneticisi olmak üzere üç kişiydiler. İsmail Hakkı Bakanı yatıştırdı: *"- Sizi yok yere üzmüşler. O Milletvekilinin büyük olasılıkla Bakanlığa yaptırmak istediği bir işi vardır; bu olayı onu kolaylaştırmak için kullanmak istemektedir. Aslında bu R... Bey, korkulmayacak milletvekillerindendir. Nedeni de onun için yapılmış bir soruşturmanın bakanlıkta büyük bir dosyasının olmasıdır. Ona bu dosya azıcık anımsatıldı mı mum gibi olur."* Bu açıklama üzerine Bakan gülümsedi: *"- Ne diye o çocuğu ayaklarının altına alıp tepelemedin Müdür? Hadi git okulunun başına, sana güveniyoruz işte!"*

Bakan Abidin (Özmen) alem bir adamdı!

---

193 A.g.y. s.31-32.

"Mesleğe hazırlanırken pedagoji, psikoloji, öğretim metodu gibi dersler bakımından pek zayıf yetiştirilmiş lise öğretmenlerinin çoğu, ellerine teslim edilen çocukların psikolojilerini bilmezler, öğretim ve eğitim alanındaki çalışmalarında bunu yapamazlardı. Fakültelerden ya da Yüksek Öğretmen Okulu'ndan çıkmış bu arkadaşlar, bir profesör edası takınarak çocukların karşısına geçer ve derslerini takrir etmeye (anlatmaya) başlarlardı. Onların anlayışlarına göre çocuklar -ne kadar soğuk olursa olsun- anlatılan dersi sessizce dinlemeye zorunlu yaratıklardı."

Olay, Gazi Lisesi 1. dönemi yıl sonu Türkçe sınavında ortaya çıktı. Genç öğretmenlerden oluşan Sınav Kurulu öğrencilerin yanıtlarını dinlemiyor, onların korkulu durumlarını daha da arttıracak davranışlarda bulunuyor ve sınıfı geçemeyecekleri izlenimi veren bir tutum izliyordu. Oysa ki çocuklar sınavda bulunan İsmail Hakkı'ya göre sınıf geçecek düzeyde yanıtlar veriyorlardı. Bunlara Sınav Kurulu'nca gerçekten de sınıfta kalacakları şekilde notlar verildiğini gören ve nedenini soran müdüre öğretmenlerin yanıtı ilginçti: Onlar derslerde yaramazlık yapmış çocuklardı! Öğretmenlere yaptıklarının doğru olmadığını anlatmaya çalışan ve sınav odasından çıkan İsmail Hakkı, Gazi Eğitim Enstitüsü Edebiyat Öğretmeni Mustafa Nihat (Özön)'den sınav odasına giderek bir kez de onun durumu gözlemesini rica etti. O da eş gözlem ve kanı ile dönünce, ne yapabileceklerini düşünmeye başladılar. Müdür Yardımcısı Beden Eğitimi Öğretmeni İlyas (Sınal) sorunu kendi bildiğince çözümlemek için izin istedi. Arada bir sınav odasına girip çıkan Müdür Yardımcısı, İsmail Hakkı'ya işlerin düzeldiğini bildiriyordu. Sınavın sonlanacağına yakın sınav odasının önünden geçen İsmail Hakkı'nın, içeride bulunan pastalar, limonatalar ve durumdan hoşnut görünümlü Sınav Kurulu dikkatini çekti. Bir süre sonra İlyas (Sınal) elindeki not çizelgeleri ile yanına geldi. Sınav bitmiş ve hiçbir öğrenci sınıfta kalmamıştı! Sınal yaptıklarını anlattı: Kentten limonata ve pasta getirtmiş, bir yandan da kente gidecek otobüsler kalkmak üzere, diye sınav kurulundakileri telaşlandırmış, bu arada onlara boş bir not çizelgesi daha imza ettirmişti. Kırık notların bulunduğu çizelgeyi işleme koymayacaklar, boş çizelgeyi öğrencilerin ders yılı içinde aldıkları notları göz önünde tutarak dolduracaklardı!

İsmail Hakkı bu olayı *"öğretmenlerin laubaliliklerini ve meslek yaşamındaki günahlarımızı göstermesi bakımından ibretle seyretmeye, üzerinde uzun uzun düşünmeye değer, çok üzücü ve korkunç bir levha..."* diye tanımlar.[194]

İkinci sınav olayı öğrencilerin Gazi Lisesi son sınıf sınavlarını kazanıp olgunluk sınavı için Bakanlık kararı gereğince gönderildikleri Ankara Kız Lisesi'nde ortaya çıktı. Öğrencilerle birlikte oraya giden Mustafa Nihat Özön'ün telefonla bildirdiğine göre, kompozisyon sınavına girmiş olan öğrenciler sınıfta bırakılıyorlardı ve Kız Lisesi'nin Müdürü de durumdan üzgündü. Hemen oraya giden İsmail Hakkı ve Kız Lisesi Müdürü sınavı yapan öğretmenlere bunun nedenini sorduklarında, Bakanlığın kendilerine sormadan liselere bu yıl kompozisyon dersi koyduğunu, çocukların bu dersi yeterince görmemiş olmaları nedeniyle başarılı olamadıklarını ileri sürdüler. Sınav kağıtlarının bazıları birlikte okundu. Birçok öğrenci hiç de başarısız değildi. Öğretmenlerin amacının bir olay yaratıp Bakanlığı zor duruma düşürmek olduğu anlaşılıyordu. O zaman İsmail Hakkı öğretmenlere şunu önerdi: *"Çocuklardan yazmalarını istediğiniz kompozisyonu lütfen birer kağıt alarak sizler yazın. Sizin yazdıklarınızla öğrencilerinkini karşılaştırarak not*

194 A.g.y. s.36-38.

saptayalım." Gülüşmeler oldu. *"Biraz yumuşar gibi oldular. Sonunda, sözcüleri bunu biz de yazamayız, yazarsak biz de sıfır alırız, deyince işin ciddiyeti ortadan kalktı. Çocukların yazıları yeniden okunarak normal şekilde not vermek yolu tutuldu..."*[195]

Onun bu dönemle ilgili anılarında okul yönetimi ile öğrenci velilerinin ilişkilerini, varlıklı oldukları halde, aile ortamlarında çocuklarının eğitimlerine yardımcı olacak bir düzen kuramamış ana babaları konu alan olaylar da vardır.[196]

Gazi Lisesi yöneticiliği görevi, daha önceki öğretmenlik yıllarında da bildiği, ortaöğretimin içinde bulunduğu durumu daha yakından, daha çarpıcı olaylarla biraz daha öğrenmesini sağlamıştı. Bu deneyimler işine yarayacaktı.

1934 Ekim ayı aile için kaygılı günlerin başlangıcı oldu. İlkokula yeni başlayan oğulları Kızıl hastalığına yakalandı. O günlerin olanaklarıyla tehlikeli sayılan bu hastalığın ağır bir kulak ve böbrek yangısı ile birkaç ay sürmesi ve ciddi bir operasyonu gerektirmesi hepsine zor günler geçirtecekti. Haftalarca, ziyaretçi de alınmayan Numune Hastanesi Bulaşıcı Hastalıklar Bölümünde kalan eşi ve oğlu ile İsmail Hakkı, ancak bu bölümün Ankara Kız Lisesi'nin bulunduğu sokağa bakan penceresi aracılığı ile sokaktan konuşabiliyordu.[197] Çocuk Hastane'den çıktıktan sonra da evde uzun bir dinlenme dönemi geçirecek ve o yıl okula gidemeyecekti.

21.6.1934'de çıkan Soyadı Yasası'na göre ailenin bir soyadı alması gerekiyordu. Akşamları işinden çıkınca o sokaktan Bulaşıcı Hastalıklar Pavyonu'nun penceresine çıkan eşi ile seslenerek konuşan İsmail Hakkı *"Tonguç"* soyadını aldıklarını ona buradan duyurdu. Eşi, anlamını sordu. Yanıtı kısaydı: *"En büyük erkek evlat demek."* Dedesi kendisine küçük çocukken böyle seslendiği için o adı almıştı. Atmaca Köyü anıları tazeliğini korumayı sürdürüyordu anlaşılan!

Aslında, Tonguç sözcüğünün çok daha geniş bir anlamı vardı. Konuyu Edebiyat Fakültesi uzmanlarına araştırtan Dr. Tonguç Görker'in bildirdiğine göre,[198] Orta Asya'da bir ad kazanmak için bir kişilik belirtisi gösteren, buna en yakın ve topluluğun gözdesi durumuna gelmeye başlayan gence, kısacası *"ad kazanmaya en yakın adaya"* Tonguç denirmiş. Göçlerden sonra Tatarlar bu sözcüğü *"Yine geçici bir ad olarak ilk doğan erkek çocukları için kullanmışlar. Ailenin ilk çocuğu erkek olursa, ona bu ad verilmezmiş, başka bir adı olurmuş ama o çocuk 'ailenin Tonguç'u"* diye anılırmış.

Böylece İsmail Hakkı artık genellikle Hakkı Bey diye değil, Tonguç adıyla anılacaktı.

1934 yılının son günlerinde bazı yeni devrim yasaları çıkarıldı; Efendi, bey, paşa gibi lakap ve unvanları kaldıran Yasa (26.11.1934), bazı kisvelerin (giysilerin) giyilemeyeceğini öngören Yasa (3.12.1934) ve Türk kadınına milletvekili seçme ve seçilme hakkı veren Yasa (5.12.1934).

195 A.g.y. s.38-39.
196 A.g.y. s.39-41
197 Engin Tonguç, Umut Yolu, s.59.
198 Dr. Tonguç Görker'in Engin Tonguç'a 2.1.1996 günkü mektubu.

ONUNCU BÖLÜM

Genel Müdür (1935)

"İş insanın hem miyarı, hem mimarıdır."
- Tonguç'un odasında duvar levhası-

13.3.1934'de Başbakan İsmet Paşa'nın CHP Parti Grubu'nda ilköğretimle ilgili olarak yapmış olduğu önemli konuşmasından sonra kurulmuş Komisyon, hazırladığı raporu 11.1.1935'de Grup Başkanlığı'na verdi. Bu rapor, *"Öğretmen yetiştirme sorunu ile ilgili bölümü, o zamanki düşün şeklini yansıtıyordu."*[1] Rapora göre, liseler içinde pedagoji dersleri okutularak ilkokul öğretmeni yetiştirilemezdi. Eldeki 15 öğretmen okulu ile de öğretmen sayısını arttırma olanağı yoktu; ancak bugünkü sayı sürdürülebilirdi.

Öğretmen okullarının öğretim programları ile ilkokul öğretim programları ve eğitim yöntemleri arasında bir uyum olması gerektiğine değinen Komisyon, bugün bunun bulunmadığını, *"İlköğretim Genel Müdür'ü Reşat (Şemsettin Sirer)'ın da bu ciheti teslim ettiğini"* belirtiyordu. Burada Bakanlık Teftiş Kurulu'nun bir raporuna değinerek onların ileri sürdükleri öğretmen okullarından istenen nitelikte öğretmen çıkmasının yalnız gereken mesleki bilgilerin verilmesiyle değil, *"toplumsal bir idealin ezici ve yaratıcı heyacınını taşımaları... imanlı ve ahlaklı birer vatandaş olmaları..."* ile sağlanabileceği görüşüne katılıyorlardı.

Komisyona göre, iyi ilkokul öğretmeni yetiştirecek kaynağı kurmadan, ilköğretimin niteliğinde bir iyileştirme yapılamazdı. Tüm öğretmenler gibi onlar için de elbette bilgili olmak esastı. Ama verilecek birçok nitelikler, alışkanlıklar, karakterler vardı ki, bunları verebilmek özel bir özenle yetiştirilmelerini gerektirirdi.

Köy okulları için ayrı öğretmen okulları açılmasına gelince: Komisyon buna karşıydı. *"Yaptıkları inceleme ayrı bir tip öğretmen okulu açmaya gerek olmadığı sonucunu vermişti."* Öğrencinin yetiştirilmesinde ayrı yöntemler olmayacağına göre, ayrı öğretmen okulu açılmasını düşündüren neden, köye gidecek öğretmenlerin köyü yadırgamaması, köy çocuklarını ortamlarından ayırmaması olabilirdi ki, bu *"İki sakınca, eldeki öğretmen okullarında daha bilinçli bir çalışma ile giderilebilirdi."*

1 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.436-440.

Bu genel görüşlerden sonra, Komisyon; tüm öğretmen okullarında *"tarımsal ve sağlık öğrenimine daha çok yer ve önem verilmesini de salık veriyor"*du. Onlara göre, örneğin Amerika köy öğretmenliği için tarım okullarından yararlanmaktaydı. Bulgaristan'da tarım öğrenimine dayalı öğretmen okulu tipi vardı. Rusya'da *"Her köy emek okulunda bir agronom ve onun yönettiği bir örnek tarla vardı."*

Bu arada, öğretmen adaylarını tatil aylarında köylere göndermek, öğretmen okullarında köycülük kursları açmak da yararlı olurdu.

Tüm bu görüşlerden sonra Komisyon, öğretmen bulmak için öğretmen okullarından başka kaynaklara başvurma zorunluğunu da kabul etmekte, ama bu yola ancak *"parasal olanak bulunup da ilköğretimi az zamanda bir planla yaygınlaştırmak söz konusu olursa"* gidilmesini, böyle bir durumda da bu amaç için pedagoji dersleri eklenmiş orta tarım okulları ile, pedagoji kurslarından geçirilecek lise ve ortaokul çıkışlılara baş vurulmasını öne sürüyordu!

Görüldüğü gibi, Komisyon raporu belirli bir sistematik görüşten yoksundu, doğrularla yanlışların bir karışımıydı.

Mart ayında, 24.3.1935 günkünden başlayarak dört gün süre ile Kurun Gazetesi'nde yayınlanan Dr. Halil Fikret Kanad'ın 'Yarının Öğretmenleri Nasıl Yetiştirilmel?' başlıklı yazısını[2] okuyunca, Tonguç bu yazının ileride o denli büyük tartışmalara neden olacağını doğrusu düşünmedi.

Bu yazı dizisinde Kanad, bugünkü öğretmen okullarını eleştiriyor, öğretmenlerin hazır yiyici ve seyirci olarak yetiştiğini, kentlerin kötü ve bozuk taraflarına kolayca alıştıklarını, bu edilgin sistem içinde yalnızca kitap adamı, oda adamı, eleştirici, seyirci, hoşnutsuz kişiler yetişeceğini yazıyordu. Ona göre, Ulus'un kökü kentlerde değil, nüfusun yüzde 80'inin yaşadığı köylerdeydi. İlerleme ve hızlı gelişme, köylünün kımıldaması, yaşam düzeyinin yükseltilmesiyle sağlanacaktı. Yeni öğretmen okulunda geniş tarım alanları olmalı, kentlerde değil, köylerin kenarında kurulmalı, buralara köy çocukları alınmalıydı. Onlara pratik tarım, el zanaatları ve sağlık bilgileri verilmeli, teorik değil, pratik bir öğretim yapılmalıydı. Derslerde az ve öz bilgiler verilmeliydi. Bu noktada Kanad, iş okulunu ve iş eğitimini anlatıyor, bu yeni öğretmen okullarında iş eğitimi ilkelerinin uygulanmasını istiyordu. Köy öğretmeni milliyetçi, demokratik ruhlu ve idealist, alçakgönüllü ve temiz ahlaklı olmalıydı.

Köy okullarının kenarında bahçesi olan öğretmen evi de yapılmalıydı.

Kanad'ın yazdıkları şüphesiz ki CHP Grubu Komisyon Raporu'ndaki görüşlerden daha ileri ve doğruydu.

Ne var ki, bunlar daha önce de birçok kez söylenmiş, yazılmıştı. Örneğin İsmail Hakkı Baltacıoğlu yıllardır bu düşünler doğrultusunda yazıp söylüyordu. 1911'de İsmail Mahir Efendi, Osmanlı Meclisi'ndeki konuşmasında köylerin yanında açılacak, tarım uygulamaları yapılacak okullara köylü kız ve erkek çocukların alınmasını, sekiz yıllık bir öğrenimden sonra bunların köylere öğretmen olarak gönderilmesini, köy ilkokulu ve öğretmen evinin de onların okudukları okulların bir ufak modeli olarak yapılmasını, öğretmen yetiştirecek okullarda, öğrencinin köy koşulları içinde yaşatılmasını ve hatta buralardan çıkacak köy öğretmeni erkek ve kızların birbirleriyle evlendirilmelerini önermişti.[3]

2 Dr. Halil Fikret Kanad, Yarının Öğretmenleri Nasıl Yetiştirilmeli, Kurun, 24-27 Mart 1935.
3 Yahya Kemal Kaya, İnsan Yetiştirme Düzenimiz, s.186-187.

Yine o yıllarda Ethem Nejat, 'Terbiye-i İptidaiye Islahatı' (İlköğretim Reformu) başlıklı yazısında,[4] köy öğretmenleri için tarım bilgisinin gerekliliği üzerinde duruyor, bunun için, *"Öğretmen okulları geniş araziye sahip olmalı, açık hava öğretim ve eğitimi uygulanabilmeli ve okulun tarım dersleri toprak üzerinde araç ve gereçle ameli ve ayani* (pratik ve işe dönük) *verilmelidir."* diyordu.

1921'deki Eğitim Kongresi'nde Fuat Gündüzalp de *"Bugünkü öğretmen okulları ne kadar düzeltilirse düzeltilsin, bizim köylerimize göre öğretmen yetiştiremezler. Köyler bambaşka nitelikte öğretmen istiyor. Bu tip öğretmeni yetiştirmek için başka tür öğretmen okulları açılmalıdır..."* demişti.[5]

1925'de TBMM'de konuşan Eğitim Bakanı Şükrü Saracoğlu, bir köylünün bile kendisine gelerek *"Sen eğitimi köylere sokmak istiyorsan kasabanın kenarına birer baraka yaptır, samandan ottan minder yaptır, arpa, fasulya topla ve her köyden beş altı tane çocuğu cebren* (zorla) *getir. Orada köyde yediğini içtiğini yedir, içir, tahsil ettir* (eğit)." dediğini açıklamıştı.[6]

1927'de Yunus Nadi'nin Cumhuriyet gazetesindeki yazısında (bak. s.132) öne sürdüğü öneriler de eş nitelikteydi ve *"Köy enstitülerinin kuruluşuna kadar gündelik gazetelerde yazı yazanlar, bu önerilerden daha ileri düşünler ortaya atamayacaklar"*dı.[7]

Öte yandan, İzmir'de yayımlanan 'Fikirler' dergisinde ilginç ve değerli bir eğitimci de gerçekçi ve doğru düşünler, öneriler ileri sürüyordu.[8, 9, 10, 11]

M. Rahmi Balaban, Yüksek Öğretmen Okulu'nu bitirdikten sonra 1910'da Adana Öğretmen Okulu Müdürü olarak burayı kurar, İsviçre'ye öğrenime gönderilir, dönünce çok kısa bir süre Ankara'da M. Eğitim Bakanlığı'nda Çeviri Bürosu'nda Üye ve Başkan olarak çalışır, ama asıl ülküsü öğretmenliktir, yaşamı boyunca bunu yapacağı İzmir'e yerleşir.[12] Çok sayıda yayını olan bu erdemli ve idealist eğitimci, daha 1932'deki yazısında köy öğretmeninin niteliklerini saptarken, özet olarak onun *"Ancak eğitim ile köylere yeni bir yaşam verilebileceğine inanan, köy yaşamını seven, tarım işleri ile uğraşmaktan zevk alan ve bunun gerekliliklerini yerine getirecek donanıma sahip olan, hiçbir zaman umutsuzluğa düşmeyen"* bir kişi olmasını doğru buluyordu. Ona göre, köy öğretmeninin görevi *"Yalnız çocuklara belli dersleri okutmak değil, köy halkını ve köy işlerini de daha yüksek bir duruma getirmek"*ti. O, *aynı zamanda sağlık görevlisi, baytar* (veteriner) *ve ziraat memurudur... Cumhuriyetin aradığı yaşama kavuşabilmek köyün öğretmenle çağdaşlaşmasına bağlı"* idi.

Balaban, köylerin içinde bulunduğu durumu en az Tonguç kadar, 1933'deki yazısında şöyle eleştiriyordu: *"Cumhuriyete kadar, köyde devletin yalnız iki adamı görülürdü; tahsildarı, jandarması... Padişahlar hükümeti, köylüden yalnız ve yalnız aldı... Köylüyü aç, öksüz, kapkacaksız bıraktı... Türk köylüsü asırlarca inledi... On iki ay çalış. Nihayet*

4 A.g.e. s.188.
5 Fuat Gündüzalp, Cumhuriyet Devrinde Köy Okulları Problemi, Köy ve Eğitim, sayı 47, s.1.
6 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.323.
7 A.g.e. s.369-372.
8 Mustafa Rahmi Balaban, Köy Muallimliği, Fikirler, sayı 84, 1932.
9 M. Rahmi Balaban, Köy Mektebi, Fikirler, sayı 102, 1933.
10 M. Rahmi Balaban, Köy Muallim Mektebi, Fikirler, sayı 113, 1934.
11 M. Rahmi Balaban, Ulusal Ekonomi ve Köy Muallim Mektebi, sayı 122, 1935.
12 Mustafa Şahin-Semiha Kalyoncu Şahin, Mustafa Rahmi Balaban, Hayatı, Eserleri, Mektupları ve Düşünceleri, İzmir, 1995.

bir dilim arpa ekmeği bile bulamamak..." Sosyal Pedagog diye nitelendirilmesi yanlış olmayacak Balaban, daha sonraki yazılarında çözüm önerilerini getiriyordu:

1934'de, Kanad'ın Kurun'daki yazılarından bir yıl kadar önce 'Köy Muallim Mektebi' başlıklı yazısında şunları yazıyordu: "*... Türkiye'de devrim köyünün kuruluşunda ve yükselmesinde en büyük etken yeni köy öğretmeni, yeni köy okulu programı olacaktır. Bugünkü köy öğretmeni ve köy okulu, köyün tarım ve sağlık politikalarında büyük bir değişim yapamaz... Bugünkü köy ile devrimin özlediği köy arasında büyük bir uçurum vardır. Bunun üstüne köprüyü, köyün gereksinmelerini eksen edinen bir program ile, bu programı uygulayabilecek derecede genel, mesleki ve köycülük yönleri çok iyi, felsefe noktasında da bugünkü yaşam ve dünya düşüncesini çok iyi kavramış köy öğretmeni kurabilecektir. Böyle köy okulları da ancak bu amaç ve programla birer çiftlik içinde kurulacak köy öğretmen okullarında hazırlanabilir...*"

Ferit O. Bayır, ileride, Tonguç'un köy enstitüsü adını, bu yazıdan esinlenerek ilk kez 1937'de kendisine yazdığı mektupta kullandığını açıklayacaktı.[13]

Balaban 1935 yılı ilk aylarında (Yaz.notu: Fikirler dergisinin 122. sayısı, kesin tarihi saptayamadık) 'Ulusal Ekonomi ve Köy Muallim Mektebi' başlıklı yazısında da şunları savunacaktı:

"*... Bugünkü dünyanın en büyük savaşı ekonomi savaşıdır... Türkiye gibi yüzde sekseni köyde yaşayan bir ülkede gelişimin köyden ve köylüden başlaması son derece mantıklıdır. Köylü tarlasında, doğa ile bilerek, bilgi ile silahlanmış olarak çalışmalıdır... Türk insanı çalışmaktan usanmaz, ancak ona doğa ile savaşın yeni yöntemleri öğretilmelidir. Kırk bin Türk köyünde doğa ile savaşımda önder olacak yepyeni insanlara gereksinim vardır... Bizim en büyük işimizin kırk bin köyün doğaya karşı bilgi ile silahlanmış olarak çalışması olduğuna inanan insan... Derin inancını yüksek işle gösteren insan... Bu insanları (Promete) yetiştirmek için ilk yapılacak iş, bir tarım okulunda yarısı eğitimcilerden, yarısı tarımcılardan oluşan bir grubun yönetiminde bir Köy Öğretmen Okulu açmaktır... Ekonomide başarılı olmak doğa ile savaşta kazançlı çıkmaktan geçiyorsa, bu savaşta çiftçiyi bugünün bilgileri ile silahlandırmak gereklidir...*"

Görüldüğü gibi, yazılarından çok özet alıntılar yaptığımız, Ankara'da Bakanlığın hizipli, entrikalı yöneticilik ortamından kaçarak mesleğin asıl görevi olan öğretmenliği yeğleyen, Cenevre'de felsefe, psikoloji ve pedagoji öğrenimi görmüş olan bu dürüst eğitimci, Kanad'dan önce köy eğitimi ve köy öğretmeni yetiştirme konusuna eğilenlerden ve gerçekçi, doğru öneriler ileri sürenlerdendi. Çünkü aklın ve bilimin yolu birdi. Bu alçakgönüllü eğitmen daha sonraki yıllarda da düşün ve önerilerinden ötürü övünmeyecek, konuyu kişiselleştirmeyecek ve Tonguç'un deyimi ile "*gerçekleri değiştirmeye de yeltenmeyecek*"ti.[14]

Ayrıca, yabancı ülkelerde benzer uygulamalar daha 20. yüzyılın başından beri yapılıyordu ve bunlar biliniyordu; Alman kır eğitim yurtları gibi. Kanad'ın yazısında ileri sürülen iş eğitimi ilkesi de Pestalozzi-Dewey-Kerschensteiner çizgisinde tüm dünya eğitimcilerince bilinen birşeydi.

Bunlar düşünülünce Kurun'daki Kanad yazılarının birşey getirmediği, ama konunun

13 Ferit O. Bayır, Köyün Gücü, s.194.

14 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.372.

bir kez daha kamuoyuna duyurulması bakımından yararlı olduğu söylenebilirdi. Ne yapılması gerektiği belliydi. Asıl sorun, bunun nasıl gerçekleştiirileceği, nasıl bir planın yapılması gerektiği idi.

Gerçekleştirme konusunda daha sonraki yorumcular, Tonguç'un düşünlerinin biraz farklı olduğunu yazacaklardır. Ona göre, *"Eğitilmiş kentlinin, değil Türk toplumunu, kendi çevresini bile değiştirecek yeteneği yoktu. Kentli efendilerin, üreticilikle olan ilişkileri, yüzyıllar önce kesilmişti. Kentlilerin bozulmuş, asalaklaşmış bir kültürü vardı. Onlar yalnız yönetmeyi biliyorlardı, ama son iki yüzyıldır bu işi de yüzlerine gözlerine bulaştırmışlardı. Türk egemenliğini yüzyıllardır bilgisizlik ve geriliklerine karşın ayakta tutanlar köylülerdi ve reform hareketlerini de onlar başaracaklardı."*[15]

Ne var ki, Kanad'ın yazıları birkaç yıl sonra köy enstitülerinin buradaki düşünlere dayanarak kurulduğu, kurucunun da Dr. Kanad olduğu savlarına dayanak yapılacak, büyük gürültü koparılacaktı. Bunun baş savunucusu da Kızılçullu Köy Enstitüsü Müdürlüğü'nden ayrıldıktan[16] ve enstitülerinden çıkarıldıktan sonra Emin Soysal olacaktı.

Ama o, Kanad yazılarının bu türlü değerlendirilmesinde çok yalnız da kalmayacaktı. Köy enstitülerinin kurulmasına emek vermiş, Kanad'ın Pedagoji Bölümü eski öğrencilerinden Şevket Gedikoğlu da bunlardan olacaktı. Köy enstitülerini bir tür düzeltilmiş öğretmen okulu olarak algılayan Gedikoğlu'na göre, Kanad'ın yazılarında *"önemli hususlar ileri sürülmekteydi... Kanad, ... köy öğretmeni yetiştirecek öğretmen okullarına gereksinim bulunduğunu belirtmekte; köy enstitüleriyle gerçekleşebilen yeni ve ileri öneriler yapmış bulunmakta"* idi.[17]

Buna karşılık, bazı araştırıcılar,[18, 19] Kanad'ın görüşleriyle Tonguç'un görüşleri arasındaki büyük temel ayrılıklara dikkati çekecekler ve köy enstitülerinin Tonguç'un görüşleri doğrultusunda geliştiğini yazacaklardı.

Tonguç'a gelince: O, köy enstitülerini filan ya da falan adam buldu, gibi bir bireysel yaklaşımın tümüyle karşısında olacaktı. Ona göre, herşeyden önce bu iş, birçok kişinin olağanüstü çaba ve çalışmalarıyla gerçekleştirilmişti, bir kişiye bağlanamazdı. Ayrıca, köy enstitülerinde uygulanan ilke ve yöntemler, öyle gökten düşer gibi bulunuvermiş değillerdi. Dünya ve ülke eğitim tarihi içerisinde, birçok büyük eğitmenin çalışmaları, görüşleri sonucu ortaya çıkmış doğrulardı. Hiç bir kişi bunları kendine maletmemeliydi: O, Ethem Nejat'ın düşünlerini değerlendirdikten sonra şöyle yazacaktı: *"... Otuz yıl kadar sonra, bazı pedagog taslakları ortaya çıkarak, onun Batı'dan getirdiği düşünlerin bir kısmı için 'bunları biz bulduk ya da falan büyük Türk pedagogu buldu' gibi sözlerle bilimsel gerçekleri yadsıyacak kadar ileri gitmişlerdir. Aslında, bu paylaşılamayan düşünleri bulanlar, dünya ölçüsünde büyük eğitmenlerdir. Bunların satıcılığını yapmak isteyenlerin, kendi malları imiş gibi satmaya kalkmaları bilenleri aldatmaz. Malın cinsini farkedemeyecekleri belki..."*[20]

Düşünleri ve başarıları kişilere bağlamak ve bundan bireyci paylar çıkarmak onun inançlarına aykırıydı. Bu anlayışla, kendisinden önce söylenmiş, yazılmış örgütsel ve

15 Yahya Kemal Kaya, İnsan Yetiştirme Düzenimiz, s.189.
16 M. Emin Soysal, Köy Enstitülerinin Tarihçesi ve Kızılçullu Köy Enstitüsü, İlköğretim Olayları ve Köy Enstitüleri.
17 Şevket Gedikoğlu, Evreleri, Getirdikleri ve Yankılarıyla Köy Enstitüleri, s.23-25.
18 Fay Kırby, Türkiye'de Köy Enstitüleri, s.142-196.
19 Haşim Kanar, Köy Enstitüleri, s.125-126.
20 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.188.

eğitbilimsel görüşleri bildiğinden şüphe edilemeyecek Kanad'ın, bunların kendisine maledilmesi karşısında suskun kalmasına da Tonguç'un çok şaştığı düşünülebilir.

Tek parti yönetiminin giderek güçlenmesiyle kapanan Öğretmenler Birliği'nin yokluğunun bir ölçüde de olsa giderilmesi gereksinimi içindeki Tonguç, eğitimcilerin kurdukları Türk Maarif Cemiyeti (daha sonra Türk Eğitim Derneği) çalışmalarına katıldı. Bu derneğin 20.4.1935'de toplanacak Genel Kongresi'ne Çorum delegesi olarak gidecekti.[21]

Ankara'da görevli olan Tonguç'un Çorum'dan delege gösterilmesi gibi yapay bir uygulama, değil siyasal yaşamda, demokratik yöntemlerle kurulup çalıştırılması gereken bir dernekte bile o günün anlayışı içerisinde, bu demokratik mekanizmaların işleyişindeki yetersizlikleri gösteren bir örnekti.

Eski M. Eğitim bakanlarından Vasıf Çınar'ın 2.6.1935'deki ölümünden birkaç gün sonraydı; 9.6.1935'de CHP'nin 4. Olağan Kongresi toplandı. 1931'den beri Parti Genel Sekreterliği görevindeki Recep Peker, bu Kongre'den önce o günlerde dedikodulara konu olmuş, Almanya ve İtalya ağırlıklı bir Avrupa gezisi yapmıştı. Dönüşünde Kongre'ye sunulmak üzere hazırlamış olduğu yeni Tüzük ve Program Tasarısı'na tepki gösterilmiş ve Tasarı Atatürk tarafından *"İsmet Paşa Recep'in marifeti olan o saçmaları okumadan imza etmiş olmalı"* sözleriyle geri çevrilmişti. Tasarı'da yetkileri sınırsız, az kişiden oluşmuş bir parti üst yönetimi öngürülüyor, TBMM'nin işlevi sınırlandırılıyor ve üniformalı bir gençlik örgütü kurulması öneriliyordu. Peker'in Avrupa'daki faşist sistemlerden esinlendiği anlaşılıyordu.[22] Tasarı işleme konmadı ama, Peker'in partiyi kendi düşündüğü otoriter sağ yöne götürme çabaları sürdü. Sonuçta onun *"Türkiye Cumhuriyeti bir parti devletidir. Parti devletle birlikte çalışır."* görüşü bu Kongre'de onaylandı ve sınıfsal ilişkilerle ilgili yeni açıklamalar yapıldı.[23] Peker şöyle diyordu: *"... Halkçılık bir klişeden ibaret değildir... Türkiye'de sınıf yoktur. Sınıf kavramı yoktur. Bölge bağnazlığı, derebeylik, ağalık, dil ve toplum ayrıcalığı düşünceleri yoktur."*

Ama bunların hepsinin varolduğu da bir gerçekti!

Avrupa'da faşizmin güçlenmesinin de etkisi ile Genel Sekreter'in başını çektiği bir grup CHP'linin Cumhuriyet'in kuruluşundaki halk yönetimi ve demokrasi ereğinden sapma gösterdikleri açıktı. CHP'nin değişik ideolojik görüşleri barındıran karmaşık yapısı ve bunun yol açacağı sorunlar bu Kongre'den sonra giderek daha da belirginleşecekti.

Kongre'de alınan parti ile devlet örgütünün bütünleştirilmesi kararı ile İçişleri Bakanı Parti Genel Sekreterliği'ne, valiler parti il başkanlıklarına getirilecekler, tek parti yönetimi iyice kurumsallaşacaktı.

Kongre'de partinin yönü bu şekilde saptanırken, daha önce alınmış kararlar gereğince kurulmuş CHP Grubu Yerel Yönetimler ve İlköğretim Komisyonu'nun çalışmaları da hızlandı. Hazırlanmaya başlanan raporda, yerel yönetimlerin parasal zorluk ve sorunları anlatılıyor ve bu durumun daha da ağırlaşmaması için *"Karşılık bulunmadıkça yeni hizmetler açılmaması ve devletçe yerel yönetimlere yeni görevler verilirse, bunun para-*

---

21 A-125/2 20.4.1935'de toplanacak Maarif Cemiyeti Genel Kurulu'na Çorum Delegesi seçildiğini bildiren Genel Yazgan Urfa Milletvekili Rafet Ülgen imzalı yazı.

22 Mete Tuncay, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, s.321-322.

23 Meydan Laorusse, cilld 3, s.96.

sal karşılığının sağlanması" öneriliyordu. Ayrıca, *"İlköğretimin yayılması işini de konuşmakta olan Komisyon'umuz, raporunu bu esas içinde hazırlayacaktır."* deniyordu.[24]

Öte yandan, Kongre'de kabul edilen parti programında ilköğretimle ilgili şu maddelere yer verilmişti:

"Madde 42/A: Normal ilköğretim dönemi 5 yıldır. Kentlerde, köylerde ya da köyler bölgesinde duruma ve gereksinime göre ilkokullar bir program içinde arttırılacaktır. Köylerdeki okullarda sağlık, yaşayış ve içinde bulunulan çevre koşulları ile ilgili olan tarım ve sanat fikirleri verilecektir."

"Madde 42/B: Köy çocuklarımıza kısa bir zamanda pratik yaşam için gerekli bilgileri verebilecek 3 ya da 4 yarıyıllı köy okulları açılacaktır. Bunların, çocukları yüksek öğrenim derecelerine hazırlayan ilkokullardan ayrı bir tip olarak kurulup arttırılması planlanacaktır. Bu tip köy okullarında, çocukların daha olgun yaşta okumaya başlamaları ve okumanın arızasız devam etmesi, bu işi devletin askerlik borcu gibi sıkı tutması gereklidir."[25]

Görüldüğü gibi, Kongre ilköğretimin geliştirilip yaygınlaştırılmasından yanaydı. Ama bunun için yerel yönetimlere yeni yükler bindirilmemesini de istiyordu. Yeni ilkokulların açılmasında yerel yönetimlere merkezden yardım edilmeliydi. İşin çıkmazı da işte bu noktada düğümleniyordu. Reşat Şemsettin Sirer'den sonra İlköğretim Genel Müdürlüğü'ne getirilmiş olan Ali Rıza Özkut döneminde hazırlanmış bir raporda ise ilköğretim sorununun çözümünün genel bütçeden ayrılacak 36 milyonluk bir ödenek isteğine bağlanması, partide bu rapora ve genel müdüre karşı tepkiler uyanmasına neden olmuştu. Bu denli büyük bir ödeneğin eğitime ayrılabilmesi olanağı yoktu. Yeni yöntemler bulunmalıydı. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda, bütçe kaynaklarına yüklenmemeye özen gösterilmesi zorunluğu vardı.[26]

Yeni çözüm umutları ilköğretim sorununu inceleyen Parti Grubu Komisyonu'na bağlanmıştı. Onların çalışmalarını bir an önce bitirmeleri isteniyordu.

10.6.1935'de Kültür Bakanlığı'na Saffet Arıkan getirildi. Arıkan 28.12.1938'e kadar 3,5 yıl bu görevi yürütecekti. Arıkan, Kurtuluş Savaşı'nda ve Cumhuriyet döneminde önemli görevlerde bulunmuştu: 1. Dünya Savaşı'nda Yemen, Çanakkale ve Doğu cephelerinde savaşmış, Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcında Batı cephesinde Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın yanında Cephe Kurmay Başkanlığını yapmış, onun Moskova Elçiliği döneminde Askeri Ateşe olarak orada çalışmıştı. 1925-1931 yılları arasında CHP Genel Sekreterliği'ni yürütmüş olan Arıkan, Atatürk'ün ve İnönü'nün güvendikleri bir kişiydi.

Meslek adamlarınca bir türlü çözümlenemeyen sorunların üstesinden gelmek için meslekten olmayan, güvendiği kişileri işbaşına getirmek Atatürk'ün zaman zaman uyguladığı bir yöntemdi. Örneğin, Kurtuluş Savaşı'nın en zor günlerinde parasal sorunları aşmak için de Maliye Bakanlığı'na maliyeci olmayan Hasan Fehmi (Aytaç)'ı getirerek onun meslek adamlarınca girişilemeyecek yöntemlerle para bulmasını sağlamıştı.[27] Arıkan'ı eğitimin başına getirerek yine bu yöntemini uyguladığı görülüyor. Böylece Arıkan,

24 A-26/5 CHP Grubu Mahalli İdareler ve İlktedrisat Komisyonu raporu, 11.6.1935 günlü.
25 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 1. baskı, s.170.
26 Ferit Oğuz Bayır, Köyün Gücü, s.214.
27 Sabahattin Selek, Anadolu İhtilali, cilt I, s.113-115.

Atatürk'ün desteği ve geniş yetkilerle Kültür Bakanlığı'nı üstleniyordu. Atama yapılırken Atatürk'ün ona özel bazı direktifler vermiş olduğu da Arıkan'dan kalan belgelerden anlaşılacaktı. Atatürk, özetle çocuğun yaradılışından gelen nitelikleri bozulmadan eğitilmesini, bu nitelikleri geliştirirken, öğretilecek bilimsel ve teknik bilgilerin yalnız teorik değil, pratik araçlarla da verilmesini, sağlam karakterli, yüksek duygulu, onurlu bireyler yetiştirilmesini, çocuğun konuşurken duygu ve düşüncelerini sağlam ve etkileyici bir biçimde açıklayabilecek duruma getirilmesini, istiyordu.[28]

Arıkan eğitimci değildi ama, eğitim konularında bazı yazılar yazmıştı ve en önemlisi *"ülke gerçeklerini realist olarak gözleyen"* bir kişiydi.[29]

Ama onun bu göreve getirilişi bazı çevrelerce yadırgandı. Hatta bu atama ile Bakanlığa politika sokulacağı söylendi. Gerçek bunun tam tersiydi. Herşeyden önce, Arıkan'ın böyle bir görevi politikada yükselmek için bir sıçrama tahtası olarak kullanmaya gereksinimi yoktu. Ayrıca, Bakanlığı değişik ideolojik akımların dışında tutabilecek güçte olduğu gibi, içeride hizip çatışmalarına olanak vermeyecek otoriter bir yapıdaydı. Öte yandan, eğitim sorununu çözmek için özel bir savı ve programı da yoktu. Çevresine toplayacağı kişilerin görüşlerini, önerilerini dinlemesini bilecek, bunları değerlendirerek son kararları verebilecek bir kişiydi.[30]

Arıkan'ın Bakanlıktaki hiziplerin etkisine girmeyeceği, merkez örgütüne bir çekidüzen vermeyi amaçladığı ve üst düzey yöneticilerle arasına bir uzaklık koyacağı 27.9.1935'de çıkardığı bir İç Genelge'den de anlaşılıyor. Bu Genelge ile yöneticilerin Bakanın yanına girişleri bir düzene ve belirli saatlere bağlanıyordu.[31]

Arıkan'ın işe başladığı günlerde, Tonguç Gazi Eğitim Enstitüsü ve Gazi Lisesi Müdür Vekili olarak Bakanlığın düzenlediği bir ankete yanıt hazırlamakla uğraşıyordu. Bakanlık *"yüksek öğrenime tam kapasiteli öğrenci yetiştirmek için liselerin pekiştirilmesi"* konusundaki düşünleri soruyordu bu ankette. Konu, Tonguç'a klasik orta öğrenimi eleştirmesi için iyi bir olanak veriyordu. Yanıtında önce konunun dışına taşarak genel eğitim politikası ile ilgili görüşlerini belirtti. Ona göre, Bakanlıktaki işler ikiye ayrılabilirdi: 1. Günlük ve geçici işler, 2. Ulusal amaçlar, yeni yaşam görüşleri, yaşam gereksinmeleri göz önünde bulundurularak ve *"düşünülerek"* yapılması gereken sürekli işler. Liselerin düzeltilmesi konusu ancak ikinci işler arasında ve genel bir eğitim sistemi içerisinde ele alınırsa akılcı bir sonuca varılabilirdi. Bu şekilde doğru genel eğitim ilkeleri saptanırsa ulusal amaçlara uygun, gereksinmelere yanıt verecek bir sistem içinde lise sorunu da çözümlenebilirdi. Bu yapılırsa *"eğitim işlerini klasizmin, göreneğin, spekülatif pedagoji teorilerinin ezici ve zayıflatıcı etkilerinden kurtarmak olanağı"* doğabilirdi.

Bakanlığın eleştirisi sayılacak bu girişten sonra, anket soruları çerçevesi içerisinde kalarak yanıtlarını sıralıyordu. Ortaokul ve ilkokul 4.-5. sınıf öğretim programları değiştirilerek, bunların *"kitabi okul"* nitelikleri bozulmalı, *"reel, ekonomik, sosyal ve kültürel gereksinmeler"* gözönünde tutularak "hayat ve iş okulu"na dönüşmeleri sağlanmalıdır. Lise öğreniminin yüksek öğrenime güçlü bir temel olabilmesi için *"iyi ve ideal öğretmen"* yetiştirilmeli, çağdaş okul binaları ve derslikleri yapılmalı, liseler sıkı denetlenmeli, sık sık değiştirilmeyen düzenleme ve yönergeler getirilmeli, öğretim programları

28 Baha Arıkan, Ata'nın Emirleri, Cumhuriyet Gazetesi, 27.11.1968, İst.
29 İlhan Başgöz, Howard E. Wilson, Türkiye Cumhuriyeti'nde Milli Eğitim ve Atatürk, s.161
30 Fay Kırby, Türkiye'de Köy Enstitüleri, s.107-108.
31 A-126/5 Bakan'ın yanına girişi düzenleyen Genelge.

gerçekçi ve gereksinmeleri gözeten bir anlayışla hazırlanmalıdır. Bunlarda çok temel değişiklikler yapmak zorunludur. *"Liseden çıkanlar teorik bilgi bakımından zayıftırlar, pratik bilgi yönünden ise acınacak bir haldedirler... Ders kitaplarındaki anlatımlar çok eski ve çocukların kolayca anlamayacakları durumdadır, çok ayrıntılı ve düzensizdir. Öğrenci kitaplarında bulunması gereken pedagojik yenilikler, anlatım gücü, resim, kroki ve grafikler noksandır..."*

Son olarak Tonguç, bu kadar eleştiriden sonra Bakanlıktakileri daha da kızdıracak bir noktaya değiniyordu: *"...Yeni işleri yaparken, okullarda etkin durumdaki genç, deneyimli elemanlardan yararlanmak en yerinde önlem olur. Gerçeklerle ilişkisi bulunmayanlara bu işleri yaptırmak yöntemi sakattır. Böyle yapılan işler yaşamdan gelen tepkiler karşısında duramamaktadırlar."*[32]

Henüz ne yapacağı, nasıl bir politika izleyeceği belli olmayan yeni Bakan'n işe başladığı günlerde, Gazi Eğitim Enstitüsü ve Gazi Lisesi Müdür Vekili'nin Bakanlığın çalışmalarıyla ilgili görüşleri bunlardı!

Tonguç yeni Bakan'la ilk kez Bakanlıkta karşılaştı. Gazi Lisesi'nin yıl sonu sözlü sınavlarında sınav odalarını dolaşırken aritmetik sınavında okula dışarıdan gelmiş bir Sınav Kurulu Üyesi'nin bazı öğrencilere yardım için özel bir çaba içinde olduğunu gördü. Bu durum, özellikle Başbakan İnönü'nün yeğeni olan bir öğrenci için iyice belirginleşince dersin öğretmeni olan Kurul Başkanı o üyenin çocuğa gizlice yardım etmesini önledi, aralarında tartışma çıktı ve sonuçta çocuk bütünlemeye kaldı. Bu çocuğa ötedenberi özel ders verdiğini de söyleyen üye sinirlenerek sınavdan ve okuldan ayrıldı. Akşama doğru Müsteşar Rıdvan Nafiz Edgüer Tonguç'u ve Sınav Kurulu'nu Bakanlığa çağırdı. Durum konuşulurken bir rastlantı imiş gibi Bakan Arıkan Müsteşar'ın odasına girdi. Konuyu sordu ve herkesi konuşturdu. Görüşme sona erip dışarı çıktıklarında, odasına gitmekte olan Bakan, bir göz işareti ile Tonguç'dan yalnız olarak kendisiyle gelmesini istedi. Bakanla birlikte odasına girdiklerinde Arıkan, ona olayı bir kez daha anlattırdı. Sonra dersin öğretmenini haklı bulduğunu söyledi. Ama birşey daha vardı:

"- Şimdi sana birşey daha soracağım, ama bu aramızda gizli kalacak. Dersin öğretmeni F...nin siyasal görüşleri nedir? Bu bakımdan onu yokladın mı? Size Sınav Kurulu Üyesi olarak gelen meslektaşınız birşeyler karıştırmış."

"Bu sözler karşısında önce donup kaldım. Sonra kendimi toplayarak matematik öğretmeni F...'nin Yüksek Öğretmen Okulu'ndan yeni çıktığını, belirli bir siyasal görüşü benimseyecek kadar deneyimli olmadığını, iyi ve muktedir (güçlü) bir öğretmen olduğunu, öğrencileri iyi yetiştirmek için çalışmaktan zevk aldığını, başkalarının etkisi altına kolayca girmeyecek bir karakterde olduğunu, olumsuz sayılabilecek bir durumunu görmediğimi anlattım..."

Bakan gülerek teşekkür etti:

"- Sorun kalmadı. Öğretmen haklıdır. Kendisine birşey duyurma. Elinden geldiği kadar onu korumaya çalış. Ülkeye bir lise aritmetik öğretmeni kazandıralım. Yapılan jurnalciliği ben çözümlerim. Siz işinize rahatça devam edin." dedi.

"Bu tür olaylarla yeni karşılaşmaya başlamıştım. İnsanların içyüzlerini tanıdıkça

32 A-109/23 Bakanlığın 25.6.1935 gün ve 94025 sayılı anketine yanıt.

onlara karşı beslediğim iyi niyet ve sınırsız güven sarsılıyordu. Çevremde sık sık karşılaştığım bizden önceki kuşaklardan meslektaşlarda, özellikle yönetim işlerinde çalışanlarda gördüğüm şüpheciliğe, güvensizliğe hak vermeye başlıyor; kendimi hiç hoşlanmadığım bu tür alışkanlıklara kaptırmamaya çalışıyordum. Bu yola düşersem insanlara karşı beslediğim sınırsız sevginin zayıflayacağını, belki günün birinde yüreğimden tümüyle silineceğini sanıyor ve bundan korkuyordum. Gerçek yaşamın fırtınaları başlamıştı. Bunların birbiri arkasından gelerek beni hırpalayacaklarını hesaba katmam gerekiyordu. Fakat kendime o kadar çok güveniyordum ki, korku hiç aklımdan geçmiyordu..."[33]

Bakanla ikinci kez Gazi Eğitim Enstitüsü'nün bahçesinde karşılaştılar. Tonguç Resim-İş Bölümü öğrencileri ile birlikte iş dersi uygulamasındaydı. Araç gereç deposu olarak kullanılacak bir barakanın yapımı ile uğraşıyorlardı. Birdenbire yanlarında Bakan beliriverdi. Yalnızdı. Uzun uzun ne yaptıklarını ve bu çalışmanın amaçlarını sordu. Tonguç, onun bu tür bir çalışmayı nasıl karşılayacağını bilemediğinden biraz da tedirgin olmuştu. Birçok yöneticinin bu tür çalışmaya karşı nasıl olumsuz bir tutum takındıklarına tanıklık etmişti. Planlarını kendilerinin çizdiği bir barakanın yapımı ile uğraştıklarını, iş öğretmeni olacak öğrencilerin almaları gereken iş eğitimi gereğince bu uygulamayı yaptıklarını anlattı. Bakan'ın tepkisi beklediğinin tam tersiydi. Gergin bir bekleyişle geçen kısa bir sessizlikten sonra Bakan, diğer şubelerdeki öğrencilerin neden bu tür çalışmalara katılmadıklarını soruyor ve bunu eleştiriyordu![34]

Daha sonra Enstitü'yü gezdirmek üzere Bakanla birlikte oradan ayrıldılar.

Aradan on gün kadar geçmişti ki Müsteşar Rıdvan Nafiz Edgüer Tonguç'u Bakanlığa çağırdı:

"- Seni Bakan istetti. Birlikte bir konuyu konuşacağız, olumsuz yanıt vermeye kalkışma!" dedi.

Birlikte Bakanın odasına gittiler. Arıkan Tonguç'a bir CHP Programı uzatarak işaretlemiş olduğu yerleri okumasını istedi. Bunlar ilköğretimle ilgili maddelerdi.

"- Bu okuduklarına ne dersin?"

"- Efendim, bunlar tatlı ve güzel bir rüyadaki hayallere benziyorlar!"

Bakan elindeki evrakı bıraktı, biraz sertçe;

"- Ne demek istediğini anlayamadım, bizim Parti'miz hayal peşinde mi koşuyor yani?" dedi.

"- Evet, onun gibi birşey efendim, uygulanmayan düşünlerin hayalden ne farkı var?"

"Zavallı Müsteşar terlemeye, telaşlanmaya başlamıştı. Bakan onu yatıştırmak ister gibi yüzüne baktıktan sonra bana dönerek gülümsedi":

"- Sen bizim bu tatlı hayallerimizi gerçekleştirebilir misin? Kolaysa yap da görelim bakalım!"

"- Ben ne CHP'yim ne de Devlet. Onların yapamadıklarını ben nasıl yapabilirim?"

---

33 Tonguç'a Kitap, s.35-36. (Kendi yazılı anılarından).

34 Süleyman Edip Balkır, Eski Bir Köy Öğretmeninin Anıları, s.157 ve İ. Safa Güner, Köy Enstitüleri Hatıraları, s.41.

Arıkan güldü:

"- Peki, teşekkür ederim. Bu sorunları yine görüşürüz. Sana zahmet verdim."

Aradan bir hafta geçmişti. Tonguç yeniden Bakanlığa çağrıldı. Müsteşar ona Bakanın görüşmek istediğini söyledi.

Bakanın odasına girdiğinde Arıkan ayakta idi. Koluna giren Bakan ile koridora çıktılar.

"- Tonguç, şimdi seni İlköğretim Genel Müdürü'nün odasına götürüp işe başlatacağım."

"- Aman efendim, çok rica ederim, bu işi bir başka arkadaşa vermeniz daha iyi olurdu."

Bu arada İlköğretim Genel Müdürü odasına girmişlerdi.

"- Haydi Allah başarılar versin, sonra uzun uzun görüşürüz, hepimiz senin başarılı olman için çalışacağız. Hikaye uzun, sonra konuşuruz."

"- Efendim Ali Rıza Bey ne oldu?"

"- Ben onunla görüştüm. Kendisini isteğine uygun bir yere atıyoruz. O bu işi yapamayacak."

Bakan odadan çıkıp gitmişti.

"Odada yalnız kalınca omuzlarıma ağır bir yükün çöktüğünü hissettim. Beş dakika geçmeden, önündeki sedde su dalgasının gelişi gibi işler arka arkaya sökün etti. Gece gündüz uğraşmak koşuluyla bu işlerle tam on yıl cenkleştim."[35]

Tonguç'un atanması konusunda değişik savlar ileri sürülecek, kendisini Bakan'a salık veren kişilerden söz edilecekti. Bunların başında Nafi Atuf Kansu geliyordu. Kansu, CHP içinde eğitim konusunda partinin en yetkili kişilerindendi ve Tonguç'u ve düşünlerini hem eski Müsteşar, hem de akrabalık ilişkileri nedeniyle şüphesiz ki en iyi tanıyan, bilen kişiydi. Arıkan'ın bakanlığı sırasında onunla çok yakın ilişkileri olduğu bir süre sonra Bakanlığın Siyasi Müsteşarlığı görevini üstlenmesinden de anlaşılıyordu. Bu nedenlerle Arıkan'ın İlköğretim Genel Müdürlüğü'ne getireceği kişiyi herkesten çok ona danışarak seçmesi doğaldı.[36]

Atamada o dönemde Bakanlık üst düzey yöneticileri arasında bulunan ve CHP ileri gelenleriyle Erzurum Kongresi'nden beri yakınlığı olan Cevat Dursunoğlu'nun da etkili olduğu yazılmıştır.[37]

Hatta eski Kuvayı Milliyeci, İttihatçı Hakkı Behiç (Bayiç)'in de konuyla ilgisi olduğu söylentileri vardır.[38]

Bunların tümü doğru olabilir. Bakanın önem verdiği bir atama için karar verirken kendi gözlem ve izlenimleri yanında, güvendiği kişilere de danışması doğaldı. Hatta ilköğretim sorununu çözümlemek için işbaşına getirilmiş Arıkan'ın atama konusunu Atatürk'le de görüşmüş olması yakın olasılıktır. Üstelik, 10. Yıl kutlamalarına katkılarından ötürü Atatürk'ün Gazi Eğitim Enstitüsü Resim-İş Bölümü'nün çalışmalarına ilgi göster-

35 Tonguç'a Kitap, s.42-43. (Kendi yazılı anılarından).
36 Ferit Oğuz Bayır, Köyün Gücü, s.118 ve F. Kırby, Türkiye'de Köy Enstitüleri, s.108.
37 Şevket Süreyya Aydemir, 2. Adam, cilt 2, s.377.
38 Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç, s.121.

diği, hatta teşekkür ettiği anımsanırsa atamayı kolaylıkla değerlendirebileceği düşünülebilir.

Ne var ki, atamada zorluklarla ve direnmelerle de karşılaşılmıştı. Bunlar Bakanlık bürokrasisinden, bazı eğitimcilerden ve parti çevrelerinden geliyordu. Bakanlığın yüksek düzey bürokratları için ayrılması gelenekleşmiş bir genel müdürlüğe Mektep Müzesi Müdürlüğü gibi birçok kişiye ikinci sınıf edilgin bir görev gibi gözüken bir yerden, hiyerarşiye uyulmadan atama yapılması hoş karşılanmamıştı. Eğitim uleması için ise o hâlâ alanlarına dışarıdan karışan sıradan bir resim hocasıydı. Ortaya hemen Tonguç'un yüksek öğrenim görmemiş olduğu ve bu nedenle bu göreve atanamayacağı savı atıldı. Başında İhsan Sungu'nun bulunduğu Talim Terbiye Kurulu'ndan, Almanya'dan alınmış öğretim belgelerinin yüksek öğrenim için yeterli sayılamayacağını bildiren bir görüş alındı. Ve atama ancak "vekaleten" yapılabildi. CHP'de ise otoriter devlet yanlısı partililerce, yaptığı eleştiriler nedeniyle Tonguç'a güvenilmiyordu. Bunlarla eş görüşleri olan Reşat Şemsettin Sirer de Ali Rıza Özkut'dan önce yaptığı İlköğretim Genel Müdürlüğü görevinden ayrılırken yerine kimi salık vereceği sorulduğunda *"eğitimde özel düşünleri vardır"* diyerek Tonguç'u verdiği listenin sonuna, dokuzuncu aday olarak koymamış mıydı?[39]

Yıllar sonra Şevket Süreyya Aydemir bile şöyle yazacaktı: *"... İşte bütün bunları* (Yaz.notu: Tonguç'un yaptığı işler) *o olgun, babacan, fakat bir bakışta birşey vadetmeyen, davasız gibi görünen, maarifte mütevazi bir Elişleri Müzesi Müdürü ve bir elişi-resim hocası olan İsmail Hakkı (Tonguç) verdi..."*[40] Oturaklı, ağzı kalabalık, ağdalı konuşan adam arayışının ve hayranlığının sürüp gittiği anlaşılıyordu bu sözlerden. Ayrıca Aydemir'in Tonguç'un genel müdürlüğe getirilmeden önceki çalışmalarından ve yayınlarından da habersiz olduğu, o *"Elişleri Müzesi"* dediği bölümün kuruluş amaçlarını ve işlevini de anlamadığı görülüyordu. Ama Bakanlık bürokrasinin atamayı nasıl karşıladığı konusunda bu değerlendirmenin önemli ipuçları verdiği de bir gerçekti.

Bakan Arıkan tepkiler karşısında o günler için alışılmamış birşey yaptı; düşündüğü çalışmaları açıkladığı bir demecinde bu atamaya da yer vererek eleştirileri yanıtladı: *"... İlköğretim Genel Direktörü B. Ali Rıza'yı İzmir Kültür Direktörlüğü ile görevlendirdim. Bu Daire'yi de Bakanlık Müzeler Direktörü B. İsmail Hakkı şimdilik vekillikle yönetecektir. Ancak bu değişiklik bir kısım yazıcılarımızın (yazarlar) yormak istedikleri şekil ve yönde olmamaktadır* (Yaz. notu: bazı yayın organlarında çıktığı anlaşılan bu eleştirileri bulamadık). *Biz her vatandaşın kendi yetkesinden ve uzmanlığından en çok fayda çıkarmaktan yanayız. Bu arkadaşlarıma yeni bir ödev verirken bu kıymetlerin bu yeni işlerinde kamuağasıyla* (kamuya) *daha çok yararlık gösterecekleri kanısı ile hareket etmiş bulunuyorum. Ve bunların aldıkları ödevleri en iyi başardıklarını görmekle de sevinç duyacağım."*[41]

Yine bu demecinde Bakan, köy okulları ile ilgili hazırlıklar konusundaki bir soruya karşılık, geniş bir kitleyi ilgilendiren böyle bir konuda, kesin bir karar almadığını, incelenip uygulanabilirliği anlaşılacak bir program saptadıktan sonra karar ve emir vermek

39 Ferit Oğuz Bayır, Köyün Gücü, s.118.
40 Şevket Süreyya Aydemir, 2. Adam, cilt 2, s.376-377.
41 Ulus gazetesi, 31.7.1935.

gerektiğini söylüyor, *"... Bakanlığın en önemli olan işi ile her an zihnimi yormaktayım..."* diyordu.

Tonguç 3.8.1935'de resmen İlköğretim Genel Müdürlüğü görevine başladı.[42] Bu görevde, ayrıldığı 21.9.1946'ya kadar 11 yıl, 1 ay, 22 gün kalacaktı.

İlköğretim Genel Müdürlüğü Bakanlık binasının üst katında, Ulus Alanı'na bakan yan cephede, asıl kat koridoruna bir kapı ile bağlı, küçük bir yan koridora dizilmiş birkaç odadan oluşuyordu. Genel Müdür odası da diğerleri gibi çok sade, hatta yoksul döşenmişti. Yüksek tavanlı ve pencereli, tahta döşemeli, bir köşesindeki demir soba ile ısıtılmaya çalışılan bu odada bir yazı masası, bir dolap, muşamba kaplı birkaç koltuktan başka eşya yoktu. Kalın, uzun ve eski perdelerinin arasından Ulus Alanı'ndaki Atatürk yontusu tam yandan gözüküyordu. Odanın duvarında büyük bir Türkiye haritası asılıydı. Bakanlık içine ve dışarıya bağlı iki telefon ile birkaç tabla eşyayı tamamlıyordu.

Genel Müdürlüğün tüm kadrosu Genel Müdür de içinde olmak üzere 14 kişiydi. Üç Şube Müdürü (Hıfzırrahman Raşit Öymen, Fuat Baymur, Hicri Uraz), iki Şube Müdür Yardımcısı vardı. Genel Müdürlüğün işleri bu üç şubeye bölüştürülmüştü. Bütçe, atama, nakil, izin, istatistik, disiplin, yabancı okullar, prevantoryum, halk eğitimi ve ulus okulları (millet mektepleri), ilkokulların eğitim ve öğretim işleri, ders kitapları, araçları, öğretmenlerin ve ilköğretim müfettişlerinin işleri, emeklilik, terfi ve takdirnameler, milli eğitim müdürleri ile müfettişlerin raporları bunların başlıcalarıydı.[43]

Tonguç işe başladıktan sonraki ilk günlerde, alışageldiği gibi sözlü ve yazılı kutlamalarla karşılaştı. Bunlar arasında *"görevde asil olarak kalması"* dileğini iletmek gereğini duyanlar da vardı.[44] Ama kutlamaların en ilginci Polatlı'dan atılmış 29.7.1935 günlü mektuptu: *"... Sayın Hocamız, İlktedrisat Umum Müdürlüğü'nü deruhte etmişsiniz. Enstitü'nün* (Yaz. notu: Gazi Eğitim Enstitüsü) *başına geçtiğiniz zaman ne kadar sevindimse bu vaziyete ondan daha çok memnun oldum dersem samimi hissiyatımı ifade etmiş olurum..."*[45] Mektup Ankara İlköğretim müfettişlerinden M. Emin Soysal'dan geliyordu ve 1942 yılı sonuna kadar Tonguç'a yazacağı, gelecekteki olayları aydınlatma bakımından birbirinden ilginç elli kadar mektubundan ilkiydi.

Hemen o günlerde Bakan, bir "İlkeğitim ve Öğretim Komisyonu" topladı. Bu Komisyon 5.8.1935'den 21.9.1935'e kadar çalışacaktı. Zaman zaman Bakan'ın da başkanlık ettiği Komisyon'un üyeleri şunlardı: Müsteşar Rıdvan Nafiz Edgüer, Kültür Kurulu (Talim Terbiye K.) Üyeleri Ali Haydar Taner ve Hikmet Türk, Bakanlık Müfettişi Tevfik Kut, İlköğretim Gn. Md. Hakkı Tonguç, Şube Müdürleri Hıfzırrahman Raşit Öymen ve Fuat Baymur, Antalya Kültür Direktörü (M.Eğitim Md.) Kemal Kaya, İlköğretim Müfettişleri: Ankara'dan Ali Doğan Toran, Muvaffak Uyanık, Remzi Öncül, İstanbul'dan Fevzi Selen, Şevki Erksan, Mansur Tekin, İzmir'den Ferit Oğuz Bayır, Samsun'dan Nami Oray, Seyhan'dan Asım Esen, Antalya'dan Hilmi Tuncer. İlgili konularda Gazi Eğitim Enstitüsü Resim-İş Bölümü'nden Hayrullah Örs, İ. Hakkı Uludağ, Beden Eğitim Bölümü'nden Zehra Alagöz, Vildan Aşir Savaşır, Musiki Muallim Mektebi'nden Muhtar ...'da Komisyon'a çağrılıyorlardı. 22.9.1935'de Komisyon çalışmalarını

---

42 A-123/5 H. Tonguç'un resmi sicil özetinden.
43 A-95/20 Genel Müdürlük kadro ve kuruluş şeması, Tonguç'un elyazısı notlarıyla.
44 Şefik Ergündüz'ün 2.8.1935 günkü mektubu.
45 Emin Soysal'dan Hakkı Tonguç'a 29.7.1935 günlü mektup.

tamamladı ve raporun yazılması için 5 kişilik bir Komite oluşturuldu: Ali Doğan Toran, Muvaffak Uyanık, Remzi Öncül, Fevzi Selen, Asım Esen. Bu Komite 28.9.1935'e kadar çalışarak raporu hazırladı. Son iki toplantıda Kültür Kurulu Başkanı İhsan Sungu da bulundu. Ortaya çıkan ana raporda özet olarak konular halk ilkokulunun amaçları, eğitim ve öğretim ilkeleri, okullardaki teknik işlerle ilgili öneriler, ilkokul yönetmeliği projesi, köy okulları başlıkları altında toplanmıştı.[46] Önerilerin, özellikle ilkokul öğretim programı ile ilgili olanların CHP Programı'ndaki esaslara göre işlenmesine dikkat edilmişti. Rapora son şekli verilmeden taslak üzerinde Tonguç'un elyazısı ile yaptığı düzeltmeler arasında *"yapılacak işleri bugünkü parasal koşullar dışında düşünmek ve ona göre öneriler yapmak"* şeklindeki ekleme ilginçti. Komisyon daha sonra ana başlıklardaki konuları komitelere ayrılarak inceleyecekti. Bunların içerisinde ilkokul öğretim programları ile ilgili çalışma önemliydi. 1926 İlkokul Programı elden geçirilmiş ve bazı değişiklikler yapılmıştı.[47]

Geriye bakıldığında, bu raporla yeni, özgün ve somut öneriler getirilmediği, geniş kapsamlı bir plan ve proje yapılmamış olduğu, daha önce söylenenleri toplayıp yinelemekle yetinildiği yargısına varılabilir. Tek somut değişiklik, programların yenileştirilmesi idi.

İlk günlerdeki çalışmalar, bundan sonra da şu iki noktaya dikkat edilmesi gerektiğini gösteriyordu:

1. Siyasal dengeler ve koşullar nedeniyle ilköğretime genel bütçeden daha fazla kaynak ayırma olanağının bulunmadığı ve bu durumu değiştirecek bir gücün de varolmadığı, yeni tasarıları bu noktayı hiç unutmadan yapmak zorunluğu,

2. Önerilecek tasarılarda CHP'nin programlarında saptanmış eğitim ve öğretim ilkelerine olabildiğince uyma ve ters düşmeme gereği.

Aslında, CHP'nin daha ilk günlerden başlayarak çizdiği genel çerçeve yararlanılabilir nitelikteydi. Göreve gelmeden önce Arıkan'la yaptıkları görüşmede söz konusu olan son program değişikliğinden öte, başka dayanaklar da vardı. CHP'nin 1927'deki Genel Kongre'sinde eğitim politikasının amacı şöyle saptanmıştı: *"Eğitimin milli, laik ve tek okul esasına dayanmış olması ilkemizdir. Eğitimde amacımız ulusal toplumun uygar ve toplumsal değerini yükseltecek, ekonomik kudretini arttıracak vatandaşlar yetiştirmektir. İlköğretimin parasız ve zorunlu olmasını ve en kısa zamanda eylem durumuna geçmesini birinci derecede önemle izliyoruz..."* 1931 Kongre'sinde de *"köy okulları programlarına bölge ile ilgili tarım ve sanat derslerinin eklenmesi..."* kararı veriliyordu. Ve programa konan maddeler arasında şunlar yer alıyordu: *"Eğitim politikamızın temel taşı bilisizliğin (cehaletin) giderilmesidir. Eğitimimizde hergün daha fazla çocuk ve vatandaş okutacak ve yetiştirecek bir program izlenecektir... Eğitim ve öğretimde izlenecek yöntem bilgiyi vatandaş için maddi yaşamda başarılı olmayı sağlayan bir araç durumuna getirmektir..."* Son Kongre'de ise 1935'e gelindiğinde beklenen ilerlemelerin sağlanamamış olması eleştiriliyor ve Kongre'de ilköğretim konusunda yoğun tartışmalar yapılıyordu. Daha Kongre'yi açış konuşmasında CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in söyledikleri ilginçti: *"... İki milyon çocuk okumak gereksinimindedir. Bunun ancak dörtte birini okutabilecek çözüm ve araçlarımız bulunuyor. Bunlarla amaca gittiği-*

46 A-110/33 Komisyon rapor ve çalışmaları.

47 İ. Hakkı Tonguç, Köyde Eğitim, s.194-199.

miz taktirde, normal yoldan bu işin tam görülmesi için uzun yıllara gereksinim vardır. Buna hiçbir yurttaşın dayanacak gücü olmadığı görülüyor. Bunun için Parti Başkanlık Divanı pratik bir formül öneriyor: Köy çocuklarını kısa zamanda okutacak okul tipi..."[48]

Bu yönlendirme ile son Kongre'de Parti Programı'na daha önce değindiğimiz 42. Madde konmuştu.

Bunların tümü Tonguç'a yapacağı çalışmalarda CHP'nin koyduğu esaslara dayanarak iş görme olanağını sağlayacak nitelikteydi.

Ama bir de Parti'nin bağlandığı Parti Grubu Komisyonu'nca hazırlanacak İlköğretim Raporu konusu vardı. Başbakan İsmet Paşa, 13.3.1934'de Parti Grubu'ndaki konuşmasında *"Bir türlü çözümlenemeyen ilköğretim konusunun Parti'de ele alınarak Hükümet'e yol gösterilmesini istemiş, o gün verilen kararla 'ilköğretimin nitelik ve niceliğini incelemek üzere'* bir Parti Komisyon'u kurulmuş, bu Komisyon da konuyu içinden oluşturduğu bir Alt Komisyon'a inceletmişti. Nafi Atuf Kansu'nun başkanlığındaki Alt Komisyon'un raporu, bir üst Komisyon olan (Mahalli İdareler ve İlk Tedrisat Komisyonu) tarafından Parti Grup Başkanlığı'na sunulmuş ve bir süre sonra da Komisyon'un raporu Bakanlığa gönderilmişti. Raporu inceleyen Tonguç'a göre, *"Bu raporda sorunu kökten ve hızla çözümlemeye elverişli önlemler yoktu. Özel İdareler* (yönetimler) *için bir tür yük sayılan ilköğretim harcamalarını ya da bunun önemli bir bölümünü Devlet bütçesine almak, özel okulların artmasını özendirmek, okullarda okutulanları ülkenin gerçek gereksinimine uyacak duruma getirmek, köyde eğitimin geliştirilmesine önem vermek, özel yönetimlerin birikmiş borçlarını temizlemek, yeterli sayıda öğretmen yetiştirmek, liselerde pedagoji şubeleri açmakla ilköğretimin sağlanamayacağını belirtmek gibi, bilinen, ama yapılamayan öneriler raporun özünü oluşturuyordu."*[49]

Bakanlıkta bu rapora karşılık bakanlığın görüşlerini bildiren bir yazı hazırlanıp partiye verilmesi kararlaştırıldı. Bu yazının 58 sayfalık ilk taslağı ve bunun üzerinde (ve Parti Grubu Raporu metninde) Tonguç'un elyazısı ile yapılmış düzeltmeler ve notlar ilginçti. Bakanlığın yanıtı 'Parti Grubu Bilimsel Komisyonu Raporuna Yanıt' başlığı ile partiye gönderildi.[50]

Böylece komisyon ve rapor bolluğunda çok söz söylenmiş, çok şey yazılmıştı. Bunların birçoğu doğru ve güzeldi de! Ama ne var ki somut, uygulanabilecek bir proje elde edilememişti.

Bu sonucu gören yeni bakan ve genel müdür çok dikkatli hareket etmekte, yavaş ve sağlam gitmekte, fazla konuşmamakta görüş birliği içerisindeydiler. Tonguç'un beklediği de buydu. Bakan, ona konuyu kalabalık, bol konuşmalı ve çoğukez değişik hesaplar içerisindeki üyelerin de bulunduğu komisyonların dışında incelemek, düşünmek olanağını sağlamış oluyordu.

Yıl sonuna doğru Tonguç, İlköğretim Genel Müdürü olarak Bakana vermeyi tasarladığı Muhtıra'yı (memorandum) hazırlamaya başladı. Bu Muhtıra ile gerçekçi bir durum saptaması yapmayı ve ileriye dönük tasarıların ana ilkelerini belirtmeyi amaçlıyordu.

---

48 İ. Hakkı Tonguç, İlköğretim Kavramı, s.296-297. Ve İlhan Başgöz-Howard E. Wilson, Türkiye Cumhuriyeti'nde Milli Eğitim ve Atatürk, s.189-191.

49 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.403-404.

50 A-118/20 ve A-26/5 CHP Komisyonu raporu ve buna yanıt.

Yazmayı bitirdiğinde ortaya 35 daktilo sayfalık bir metin çıktı. Yazının sonuna el yazısı ile o günün tarihini attı: 24.12.1935.[51]

Tam metni yayınlanmış olan Muhtıra[52] köy, kent ve beldelerdeki okul, öğretmen ve öğrenci sayılarının dökümü ile başlıyor ve ortaya ilginç bir durum çıkıyordu: 1933/34 ders yılı istatistiklerine göre kentlerde çoğu 5 sınıflı (bazısı 4) 1192, köylerde çoğu 3 sınıflı 5000 ilkokul vardı. Kent ilkokullarında 6851 öğretmen ve 254.517 öğrenci, köy ilkokullarında 6786 öğretmen ve 313.169 öğrenci bulunuyordu. Nüfusun yüzde 80'inin köylerde yaşadığı ülkede zorunlu ilköğretim çağındaki çocuk sayısı toplam ort.alama1.800.000 idi. Demek ki kentlerde bunların yüzde 29.3'ü, köylerde yüzde 78.2'si ilkokula gidemiyordu. Bu saptama ileri derecede bir köy-kent eşitsizliğini ortaya koyuyordu. Köylerdeki duruma biraz daha yakından bakıldığında, bir eşitsizlik daha ortaya çıkıyordu: 40.000 köyden 32.367'sinin nüfusu 400'den azdı. Buralarda 8 milyon insan yaşıyordu. Bu küçük köylerin herbirinde zorunlu ilkokul çağındaki çocuk sayısı ise ortalama 40'ı geçmiyor, birçok köyde bunun da çok altında kalıyordu. Bu köyler birbirinden uzak, ekonomik ve toplumsal yaşam bakımından diğer köylerden değişik bir köy tipi oluşturuyorlardı. Buraları için düşünülebilecek çözüm gezici öğretmenler, yarıyıllı gündüz ya da yatılı bölge okulları olabilirdi. Ne var ki, bunlar çok değişik tip okullar olmak zorundaydı ve buralarda ancak bugünkünden çok başka nitelikte öğretmenler çalıştırılabilirdi. Bu, üzerinde düşünülmesi, incelenmesi gereken yepyeni bir konuydu. Bugünkü olanaklarla ve en iyimser bir öngörü ile bu tip köylere ancak birkaç yıl içinde en fazla 4 bin öğretmen gönderilebilirdi. Onların okutacakları çocuk sayısı ise en çok 250 bin olabilirdi. Oysa ki, buralarda 800 bin okutulamayan çocuk söz konusuydu. Bu köylerde okul yapısı bulmak da başka bir sorundu. O halde *"Çok yeni yöntemlerle çalışmak, okul yaptırma yollarını bulmak, gereken nitelikte öğretmen yetiştirmek ve oralarda yaşayan insanların ekonomik gücünü yükseltecek üretim yeteneklerini arttırmak."* gerekiyordu.

Muhtıra'da daha sonra öğretmen yetiştirme konusu ele alınıyordu. Köyler söz konusu olunca öğretmen okullarından çıkacak öğretmenlerin yüzde 90'ının köylerde çalışmak zorunda kalacakları anlatılıyor ve yeni öğretmen adaylarının köyden ve köye daha yakın ortamlardan alınması öneriliyordu. Uygulanması gereken eğitim ve öğretim ilkeleri şüphesiz ki *"Bilgiyi maddi yaşamda başarı kazandıracak bir araç olarak vermek."* olmalıydı.

Köy okullarının yapımı için Köy Kanunu'ndaki köylülere yükümlülükler getiren maddelerden yararlanmak, ama yeni ve çağdaş önlemler bulmak, devleti de işe katmak düşünülmeliydi. İşe kooperatif yöntemleriyle işletilen fonlar kurarak da başlanabilirdi. Burada fon kaynakları konusunda öneriler de yapılıyordu.

Muhtıra'da öğretmen yetiştirme işi ayrıntılarla ele alınmıştı. Yetiştirmede uygulanacak ilke ve yöntemler, maddi durumları, özlük hakları, konut sorunları inceleniyordu.

Şu satırlar ilerideki çalışmalar bakımından ilginçti:

"Son yarım yüzyıl içinde kültürlü tüm toplumlarda okul kavramında büyük bir değişiklik oldu. Eskiden okul denilince, yalnız birşey öğretilen yer anlaşılırdı, öğretilen şey-

51 A-26/9 H. Tonguç: 24.12.1935 günlü 35 daktilo sayfası, (İlköğretim ve Eğitim Meselesi) başlıklı muhtıra.
52 İ. Hakkı Tonguç, İlköğretim Kavramı, s.266-296.

lerin çoğu ahlaksal ve dinsel nitelikte bazı bilgilerdi. Bunlara sonraları yazmak, okumak ve biraz hesap teknikleri eklendi, yavaş yavaş pratik yaşamda her kişi için yararlı olabilecek bu gibi derslerin sayıları çoğaldı. Ne var ki okul, ilk kuruluş zamanında ne nitelikte ise yine öyle kaldı; yalnızca bir öğretme yeri olmaktan kurtulamadı."

"20. yüzyılın başlamasıyla okul kavramında ortaya çıkan değişiklik şudur: Öğrenciyi toplum için eğitmek. Bu değişiklikten ötürü öğretmenden de eğitmen olması nedeniyle birçok şeyler istendi. Bu dilekleri sağlamak kolay değildir. Yalnız öğreticilik yapmak zorunluğunda olan bir kişi ile, bunun yanısıra eğitici bir rolü de bulunan kişi arasında büyük ayrımlar vardır."

Bu bölüm Tonguç'un getirildiği görevi okuma yazmayı yaygınlaştırmak gibi bir amaçla sınırlamayacağının, bunun çok ötesinde klasik okul sistemini aşacak yeni eğitbilimsel deneme ve uygulamalara girişeceğinin belirtilerini veriyordu. Kendisine gösterilen tepkilerin kaynağında da bu eğiliminden korkulması olsa gerekti.

Muhtıra öğretime, öğretim programlarına ve öğretimin amaçlarına değinilerek sürüyordu. Burada daha önce toplanmış ve CHP Programına dayanarak yeni ilkokul programları tasarısını hazırlamış Komisyon'un çalışmalarına gönderme yapılıyor ve buna yasal bir nitelik kazandırılmasının gereği vurgulanıyordu.

Denetim işlerine gelince, eldeki müfettişlerin nicel ve nitel durumları belirleniyor, ilköğretim ispekterlerinin (müfettişlerinin) Bakanlık Teftiş Heyeti (Kurulu) içine alınması öneriliyordu.

Kısa olarak bazı bölümlerine değindiğimiz Muhtıra'nın sonuç bölümü şu sözlerle bitiyordu: *"Bu düşünler uygun görülürse Örgüt (Teşkilat) Projesi'nin hazırlanmasına başlanabilir. Hatta bu işin tamamı için bir kanun projesi bile hazırlanabilir... İlköğretim işini çözümleyebilmek herşeyden önce onu bir yasa ile saptamaya bağlıdır..."*

Bakana verdiği bu Muhtıra ile Tonguç, Komisyon tartışmalarının yumuşatıcı, saptırıcı etkilerinden uzak kalarak düşünlerini, önerilerinin esaslarını en yetkili kişiye rahatça açıklama olanağını bulmuş oluyordu. Geleceğe dönük tasarılarının ana ilkelerini, ipuçlarını veriyor, ama kesin, ayrıntılı, iddialı bir plan sunmuyordu.

Bir yabancı araştırıcı 1962'de Muhtıra'yı şöyle değerlendirecekti: *"... Amerika'nın çeşitli yerlerinde verilen raporlardan tutunuz, Birleşmiş Milletlerin... danışman heyetlerinin sunduğu raporlara kadar, eğitim konusunda verilmiş raporları incelediğimiz yıllar içinde Tonguç'un bu raporu değerinde bir tek rapora rastlamadık"* diyecek ve Tonguç'un; nüfusları 400'den az köyler gibi *"Basit, ama en realist olanların bile gözden kaçırdıkları bir noktaya ağırlık vermekle... bu basit demografik olaydan hareket ederek eğitim sisteminde manivelanın konacağı yeri saptamasının eğitmen deneyine yol açtığını..."* söyleyecekti.[53]

Tonguç'un raporunun değişik oluşu ile onun resim elişi gibi doğrudan somut konularla uğraşılan bir öğretim dalından gelmiş olmasının da ilgisi bulunsa gerekti. Şüphesiz ki bu uğraş şekli, konuları yalnızca soyut bilgiler çerçevesinde ele alan ve tek anlatım aracı söz olan dallardan gelenlerinkinden değişik yaklaşım ve değerlendirme alışkanlıkları kazandırıyordu. Onun, bazı meslektaşlarınca bir eksiklik olarak ileri sürülen meslek kökeni, ona bir kolaylık ve üstünlük sağlamıştı. Gezici sergideki iş ve yol arkadaşların-

53 Fay Kırby, Türkiye'de Köy Enstitüleri, s.110.

dan Sadri Ertem'in onu ölçü, hendese (geometri), madde ve iş dörtlüsüyle özetlemesi de[54] bu farklı mesleksel kişilik yapısını belirtsmekteydi.

O, Muhtıraya bir yanıt beklemeden buna ek olarak 'Kültür İşleri Teşkilat Kanunu Projesinin Esaslarına Dair Notlar' başlıklı 9 daktilo sayfalık bir metin daha hazırladı.[55] Bu çalışmada özet olarak şunları ileri sürüyordu:

Eğitim işlerinin çağdaş bir örgütlenmeyle yürütülmesi gereklidir. Bugün iller, bakanlık, diğer bazı bakanlıklar, halkevleri ve bazı bilim kurumlarıyla özel kuruluşlar arasında bölünmüş olarak yürütülen bu işler bir *"Bütünlük Yasası"* ile Kültür (M. Eğitim) Bakanlığı'nda toplanmalıdır. Yeni devlet yeni tip insanlar yaratmak zorundadır. Bu da ancak eğitim politikasının ve işlerinin bir elden yürütülmesiyle sağlanır. Devlet, gereken büyük harcamaları göze alabilecek ve bu işleri yürütecek nitelikte eleman yetiştirmelidir. Yıllık bütçelerden ayrılacak kaynaklara bağlı bir değişken politika uygulanması yanlıştır. Uzun vadeli planlar ve kaynak belirlenmeleriyle bir devlet politikası saptanmalıdır. Eğitimin yaygınlaştırılmasında vatandaşa düşecek görevler neler olacaktır? Köylü vatandaşlara bir takım yükümlülükler getirilirken kentlilerin eğitim işlerini tümüyle devlet üstlenmiştir. Devlet tüm vatandaşlardan isteyeceği katkıyı saptamalı ve açıklamalıdır. Bakanlık merkez ve taşra örgütünün görevleri ve buna göre oluşturacakları bölümler yeniden düzenlenmelidir.

Notta Tonguç, Bakanlık merkez örgütü için tümüyle değişik bir yapılanma öneriyor ve sorunların çoğunun iller düzeyinde çözümlenmesine elverişli bir çevre örgütlenmesini savunuyordu. Ona göre Bakanlık merkez örgütünde görev alacakların tümü öğretmenlerden seçilmeli ve görevleri sürekli olmamalı, bunlar zaman zaman doğrudan doğruya öğretmen olarak da çalıştırılmalıydılar!

Bu son görüşün üst düzey Bakanlık bürokrasisini oluşturan kemikleşmiş kadroda nasıl bir tepki ile karşılanacağını bilmek zor olmasa gerekti!

Not, *"Bu görüşler üzerinde kesin karara varıldıktan sonra bir yasa tasarısı hazırlama işine girişilebilir."* sözleriyle bitiyordu.

Yalnız bir nüshasını bulduğumuz ve hiçbir yerde yayımlanmamış bu Notun Muhtıradan sonra Bakan'a verilip verilmediğini, verilmişse nasıl bir yanıt alındığını bilmiyoruz. Ama üzerinde herhangi bir resmi işlem yapılmamış olduğu belliydi. Belki de Bakanlık üst düzey yöneticilerince tepki ve olumsuzlukla karşılanacağı kesin olan böyle bir metin yalnızca Bakan tarafından okunmuş ve o gün için o aşamada kalmıştı. Ama ileride bir kez daha ele alınacaktı.

Bu arada Tonguç'un Gazi Eğitim Enstitüsü ile ilişkisi sürüyordu.[56] Oradaki öğretmenliğinden yeni yetişen öğretmenleri tanımak ve Genel Müdür olarak ilköğretim örgütlerinde görev alacak kadrolar için doğru seçimler yapmak amacıyla da yararlanıyordu. Ayrıca Bakanlıkta yapılmış Komisyon çalışmalarına katılanları da bu açıdan değerlendirdiği anlaşılıyor. 1935 yılı not defterine eklenmiş Türkiye'deki tüm Kültür Direktörleri (İl M. Eğitim Müdürleri) ve İlköğretim İspekterleri (Müfettişleri) listesine konmuş bazı işaretler, çalışma arkadaşlarının seçimi konusuyla uğraştığını gösteriyor. Örne-

54 Ferit Oğuz Bayır, Köyün Gücü, s.110.

55 A-126/6 Kültür İşleri Teşkilat Kanunu Projesinin Esaslarına Dair, başlıklı 9 daktilo sayfalık not.

56 A-123/5 H. Tonguç'un resmi sicil özeti.

ğin bunların bazılarının adları yanına çıktıkları okullar ve bölümler yazılmıştı: Gazi Eğitim Enstitüsü Pedagoji Bölümü çıkışlılar: Recep, Avni, Hamit, Remzi, Hürrem, Emin, M. Şerif ve Resim-İş Bölümünden Şinasi gibi. Emin (Soysal olmalı) ve M. Şerif adlarının yanına (K.D.olur) notu konmuştu (Kültür Direktörü olur anlamında).[57]

Tüm bu arama ve değerlendirmelerin sonucunda, adı geçenlerin içerisinden eğitmen kursları ve köy enstitülerinde yöneticilik yapacaklar, önemli görevler üstlenenler çıkacaktı.

Bunlarla uğraşılırken Tonguç'un önüne imza için ilgili şube müdürü tarafından hazırlanmış bir yazı getirildi. Malatya Valiliği, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın emri ile Müftülük'çe Kuran ezberletmek için açılan ve öğretmeni de atanmış bir derslik konusunda ne gibi bir işlem yapması gerektiğini Bakanlıktan soruyordu; yazı buna yanıttı. Yazıda ve bağlı gerekçe notunda *"1935 yılı Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesinde Kuran Öğütçüleri bulunduğundan, bunların yok sayılamayacağı, Kuran'ın Türkçe ya da Arapça öğretilmesinin ise Bakanlığımızdan çok Diyanet İşleri Başkanlığını ilgilendiren bir konu olduğu"* görüşü ileri sürülüyordu. Tonguç yazıyı imzalamadı ve ilgili Şube Müdürü'ne *"bu işi daha rasyonel bir sona bağlamak çözümünü düşünmeniz dileği ile"* notunu ekleyerek geri gönderdi. Yazı 6.8.1935 tarihi ile yeniden geldi. Bu kez Bakanlık katına verilmek üzere hazırlanmıştı ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın dosyada bulunan 19.8.1930 günkü bir yazısında 14 Kuran Öğütçüsü için Genel Bütçe'de kadro bulunduğu, bu nedenle açılacak dersliklerin resmi ve yasal olduğu, yeni yazı ile ilgili yasanın yalnız Arap yazısı ile Türkçe öğrenimi yasak ettiği, Arapça olan Kuran'ın ise başka diller gibi öğrenilmesinde sakınca olmayacağı savının ileri sürüldüğü belirtildikten sonra, görüş olarak bu savın *"Arap yazısı ile öğrenimi yasaklayan hükümle bağdaştırılamayacağı ve çok önemli olan bu işin bir kez de Bakanlık Direktörler (Müdürler) Kurulunda görüşülmesi"* öneriliyordu.[58] Kısacası top, İlköğretim Dairesi'nden Müdürler Kurulu'na atılıyordu.

Konunun nasıl sonuçlandığını bilmiyoruz. Ama bu belgenin öğretim birliği, Bakanlık bürokrasisi, İlköğretim Dairesi'nin iç sorunları bakımından ilginç olduğunu sanıyoruz.

Bakan Saffet Arıkan kısa boylu, gösterişi olmayan, pos bıyıklı, sakin görünüşlü, hatta donuk, az konuşan, ciddi, insanlarla kolayca iletişim kurmayan, astları arasında bir uzaklık kalmasına dikkat eden bir kişiydi. İlk bakışta Mustafa Necati'nin tam karşıtı izlenimini veriyordu. Üstelik askerdi. Tonguç, o zamana kadar askerlerle çalışmamıştı. Arıkan onun çalışma yaşamında karşılaşmadığı, değişik yapıda bir insandı. Ama onu daha yakından tanıyınca, kısa zamanda bu sert ve soğuk görünümün altında çok duygulu, hatta zaman zaman duygusal bir kişilik yapısının gizlendiğini anladı. İlk günlerde tedirgindi; büyük olasılıkla önyargıları ve kendine özgü düşünleri olan bir askere, yabancısı olduğu eğitim sorunlarını anlatmak zor olmayacak mıydı? Ama kısa zamanda Bakanın çok iyi bir dinleyici olduğunu, kararlarını iyice düşünerek verdiğini, uzun, süslü sözlerden, bilgiçlik gösterilerinden ise hoşlanmadığını anlayacaktı. Arıkan, kısa, öz, somut ve uygulanabilir bilgi ve önerilere değer veriyordu. Bu, ikisinin kolayca buluşabilecekleri bir çalışma yöntemiydi. *"Uyur gibi görünen, ama her zaman uyanık, kavrayıcı ve sarıcı*

57 H. Tonguç'un 1935 yılı not defteri.
58 A-118/7 Diyanet İşleri Başkanlığı yazısına karşı hazırlanmış 6.8.1935 günkü yanıt taslağı.

bir zekası vardı. Düşünlerin, olayların sağlamını çürüğünü hemen ayıklayıveren demir gibi bir mantığı vardı. Yaşamı boyunca geçirdiği deneyimlerden onun kadar iyi yararlanmış çok az insan tanıdım. Tam bir kurmaydı." Tonguç onu böyle tanımlayacaktı.[59]

Arıkan'ın bir kez karşısındakine güvenir ve yakınlık duyarsa sağlam ve içten dostluklar kurabildiğini de anlayacaktı. Ama o ölçüde kolay kırılabildiği de bir gerçekti.

Arıkan'ı yakından tanıdıkça ona sevgisi, saygısı ve bağlılığı artacak ve o bakanlık görevinden ayrıldıktan sonra da eksilmeden sürecekti. Herşeyden önce Arıkan, ona yaşamının amacı olmuş düşlerini gerçekleştirme yolunu açan adamdı, güvenilir, dürüst bir politikacıydı. Ve o uzak, soğuk görünümün altındaki asıl sıcak ve duygulu kişiliğin kapılarını da zamanla ona içtenlikle açacak olan kişiydi.

Önlerindeki günlerdi birlikte köylere gideceklerdi. Uzun saatlerin geçtiği o zorlukla ilerlenebilen bozuk Anadolu yollarında Arıkan ona askerlik günlerinden anılar anlatacaktı. İlk bakışta belli olmayan bir özelliği de olaylara, hatta kendisine ince bir espri ile bakabilmesiydi. 1. Dünya Savaşı'nda İnönü'nün yanındaki Yemen günleri, Çanakkale, Kurtuluş Savaşı'nda Batı Cephesi... Anadolu köylüsü erlerle ilgili gözlemler.

Anadolu bozkırındaki böyle bir gezide, Arıkan birden arabayı durdurdu, indi, neredeyse sonsuzluğa uzanan, boş, çıplak bozkıra uzun uzun baktı. Sonra Tonguç'a döndü: *"- Bak, şu stebi görüyor musun, köylü onu yendiği gün ters talihini de yenmiş olacak."* dedi.[60]

Yalnız bir kez ilişkileri bozuldu ve neredeyse kopma noktasına geldi. Arıkan Bakanlık ileri gelenlerini bir toplantıya çağırdı ve orada asıl toplantı konusunu da değiştirerek Tonguç'a kırıcı sözler söylemeye başladı. Toplantı dağıldıktan sonra da ikisi arasında kısa ve sert bir konuşma geçti. Olayı Tonguç'dan kalan ve Arıkan'a yollanmak üzere hazırlandığı anlaşılan bir mektup taslağından öğreniyoruz. Tarihsiz, ikibuçuk sayfalık bu mektubun eski yazıyla hazırlanmış olması ilginçti. Yazı devriminden sonra hiçbir zaman eski yazıyı kullanmamış olan Tonguç'un o tarihten sonraki, eski yazıyla yazılmış eldeki tek yazısı da budur. Bu mektuptan[61] anlaşıldığına göre, Tonguç, Avni Başman'ın evinde, arkadaşlar arasındaki bir özel toplantıda, çekingen davranan, ödün verilmesi, atılımların yavaşlatılması eğilimleri gösteren Bakanlık yöneticilerini, Müsteşar Rıdvan Nafiz Edgüer'i, belki de Bakan'ı(?) eleştirmiş, bu konuşma orada bulunan biri tarafından abartılarak Arıkan'a aktarılmıştı. Bakanın böyle bir jurnalcilik etkisiyle bu kadar büyük bir tepki göstermesi onu anladığını sanan Tonguç için beklenmedik birşeydi. Ama bu tür duygusal tepkilerin ve beklenmedik kırıcı davranışların Arıkan'ın kişiliğinin bir parçası olduğunu, onunla birlikte cephelerde bulunmuş arkadaşlarının anılarından da anlıyoruz.[62] O zaman Tonguç, bunları doğal olarak bilmiyordu. Ve onun da tepkisi sert oldu. Hazırladığı mektup, hiç de olağan ast-üst ilişkilerinde kullanılmasına alışılmış biçemde değildi: *" ... Bu memlekette mukadderat birliğine girmiş bir neslin insanlarıyız. Siz Eskişehir İstasyonu civarında ...planlar tasarladığınız zaman* (Yaz.notu: Arıkan'ın Batı Cephesi Kurmay Başkanlığı), *ben de aynı şehrin istasyonu önünde cepheden yaralı gelen vatandaşların yaralarını yorgan çarşaflarından kesilmiş bezlerle sarmaya çalışanlardan biri idim... Bu mukadderat birliğine dahil insanların bir kısmı... bu olayları Beyoğlu'da-*

59 Süleyman Edip Balkır, Eski Bir Öğretmenin Anıları, s.156-157.
60 Ferit Oğuz Bayır, Köyün Gücü, s.212-213.
61 A-132/5 Tam metni için bkz. Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç, s.127-131.
62 İlhan Selçuk, Yüzbaşı Selahattin'in Romanı, cilt I, s.175-182, 193, 198-201, 236-240.

ki kaloriferli apartmanlardan alay ederek seyredenlerle birlikte milyoner oldular, daha birşeyler birşeyler oldular ve benim kanımca memleket hesabına (iyi) olmadılar. Fakat siz bu olanlar arasına girmeden kaldınız... Sizi sevdiğim, size güvendiğim ve nihayet fikren taraftarı olduğum bazı işler için planlarınızın uygulayıcısı olarak yanınızda iş aldım. Bu işlere başlarken, birbirini seven, birbirine güvenen iki insan gibi herşeyi konuştuk... Yönetim ve sorumluluğunu üzerine aldığımız işlerde hiçbir güçten yılmayacağız, senden bunu isterim, dediniz. Böylece çalıştık... Görüyordum ki, düşmanlarınız sizi arkadan vurmaya başlamışlardı. Bu memlekette vurma metodunun bu olduğunu da size daha işe başladığımız günlerde hatırlatmıştım. Darbeler başladıktan sonra siz büsbütün İsa'laştınız. Bir yanağınıza tokat atana ötekini de çevirmeye başladınız. İşte bu noktada ben sizden ayrıldım... Ben köylü çocuğuyum. Benim kanım ne İsa'laşmaya ne de İsa'ları seyretmeye gelir... Bu ruh durumu ile söylemek istediklerimin onda birini bile oluşturmayan bir noktayı, o da yeri geldiği için hiçbir arkadaşımı kastetmeyerek gayet objektif bir halde Avni'nin evinde söyledim... Biz böyle toplantılarda daha geniş oranda sorunları konuşmaya alışmış bir kuşağız. Dönemimiz geçmiş onun farkında olmamışım... İş yapamadığımıza üzülüyorum. Yukarıda söylediğim direktifleri veren bir değerin günün birinde (durum, mevzuat, Danıştay, olayları sıkıştırmamak, ılımlılık) kavramlarıyla zehirlendiğini görmeye başlamak insana çok acı geliyor. Hele bu zincirleri kimlerin, nasıl entrikalarla vurduklarını göz önüne getirdikçe!.." Ve sonuçta Tonguç, görevden ayrılmak istediğini yazıyordu.

Bu çatışmanın ayrıntıları ve nasıl çözümlendiği konusunda elde bilgi, başka bir belge ya da tanıklık bulunmuyor. Ama olayın kapandığı, birlikte çalışmayı sürdürdüklerinden anlaşılıyor. Yakınlıkları da Arıkan'ın Bakanlıktan ayrılmasından çok sonraya, onun 1947'deki ölümüne kadar sürecekti. O mektup ise büyük olasılıkla gönderilmemişti. Olayı yatıştıran, ilişkileri düzelten aracılar olmalıydı. Belki de o kişi her ikisiyle yakınlığı olan ve bu tür arabuluculukları çok iyi başaran Nafi Atuf Kansu'ydu?

Olayın ve mektup taslağının önemi, daha işin başlangıcında çalışma ortamının ne denli kaypak, kolayca bozulmaya elverişli ve entrikalarla dolu olduğunu göstermesiydi. Yapılması tasarlanan işlere karşı olanların baltalama ve işleri daha başlanırken durdurma girişimlerinin kılpayı ile önlendiği anlaşılıyordu.

Atatürk ile İnönü'nün aralarının açılarak, İnönü'nün Başbakanlıktan ayrılması ve yerine 25.10.1937'de Celal Bayar'ın getirilmesi Arıkan'ı çok etkileyecekti. Bağlandığı bu iki insanın ayrılmasını bir dönemin sona ermesi ve rejimin tehlikeye düşmesi olarak yorumlama eğilimindeydi ve bu onu bir bunalıma sürüklüyordu. Tonguç, o günlerde ondan ilk kez yaşamına son vermek gibi açıklamalar duyunca çok şaşıracaktı.[63] Ama Arıkan'ın yaşamında bu tür bunalımlar ilk değildi, o konudan daha önce, 1. Dünya Savaşı içinde de söz etmişti[64] ve ne yazık ki daha sonra da yinelenecekti.

63 Tonguç'un sözlü anılarından.
64 İlhan Selçuk, Yüzbaşı Selahattin'in Romanı, cilt 1, s.236.

ONBİRİNCİ BÖLÜM

Eğitmen (1936)

"Beni Çavuş sanmayın, bölüğün başkanıyım"
-Halk Türküsü-[1]

1936 yılının ilk günlerinde Bakan Arıkan, Müsteşar Rıdvan Nafiz Edgüer, Talim Terbiye Kurulu Başkanı İhsan Sungu ve İlköğretim Genel Müdürü İ. Hakkı Tonguç'u bir toplantıya çağırdı. Ve ilk kez az nüfuslu köylerde açılacak 3 sınıflı okullara öğretmen bulmak için askerliklerini çavuş olarak yapmış olanlardan yararlanma düşüncesini açtı. Eğitim tarihinin en özgün ve ilginç deneylerinden biri bu sözlerle başlayacaktı. *"Bulunanlardan biri dışında karşı çıkan olmadı."*[2]

Konunun görüşülmesi daha sonraki günlerde de sürecekti. *"Köy okulu işi ordudan yararlanma düşünü"*[3], *"İlköğretim için ordudan yararlanma sorunu, İhsan'a."*[4] Daha sonraki gelişmelerde Müsteşar'ın eğitmen uygulamasına olumlu yaklaşımı göz önüne alınırsa karşı çıkan tek kişi İhsan Sungu olmalıydı.

Tonguç konuyu incelemek için süre istedi. Aslında, konuya karşı çıkma olayı o kısa notta belirtilenden çok daha büyük boyutlardaydı. Öğretmenlik mesleğinden gelenlerin hemen tümünün ilk tepkisi olumsuz oluyordu; öneriyi öğretmenlik mesleğini küçültücü ve yozlaştırıcı buluyorlardı. Tonguç'un en yakın iş arkadaşları bile bu tepkiyi gösteriyorlardı.

Eğitmen düşününün kimden kaynaklandığı çok tartışılmıştır. Bunlardan gerçeğe en yakın olanı, düşünün Atatürk'den kaynaklandığıdır. Bir akşam Çankaya Köşkü'nde küçük köylerin eğitim sorununu çözmenin zorluklarından söz açan Arıkan'a, Atatürk askerliklerini çavuş olarak yapmış köylülerden yararlanmasını salık verir. Ona göre, askerde biraz matematik ve geometri bilgisi alarak top bile kullanabilen bu kişiler kısa süreli bir kurstan geçirilerek öğretici olarak çalıştırılabilirler. Askerlikte erlerin eğitiminde de çavuşlardan yararlanılmıyor muydu?[5]

1 İlhan Başgöz-Howard E. Wilson, Türkiye Cumhuriyeti'nde M. Eğitim ve Atatürk, s.166
2 İ. Hakkı Tonguç, İlköğretim Kavramı, s.297-298.
3 Tonguç'un 1936 yılı not defteri (26.1.1936).
4 Tonguç'un 1936 yılı not defteri (1.2.1936).
5 Yeni Yol gazetesi (Trabzon), 13.5.1939, 3. Genel Müfettiş Tahsin Uzer'in anıları ve: Süleyman Edip Balkır, Eski Bir Öğretmenin Anıları, s.156.

Öneri ilginçti ve asker Atatürk'ün meslek yaşamındaki gerçekçi gözlemlerine dayanıyordu. Orduda çavuş subaylar ile erler arasında erlere en yakın üst olarak ilişkiyi sağlayan, erlerin manga eğitiminden sorumlu ve yalnızca liderlik niteliklerinden ötürü bu rütbe ve göreve getirilmiş kişi değil miydi? O, kazandığı çavuşlukla köyünde yaşamı boyunca çavuş olarak anılan ve belli bir saygınlık edinen köy ileri geleni oluyordu.

Konunun sonraki yıllarda ortaya çıkarılan daha eski bir geçmişi de vardı: 1874'de ilköğretmen okullarının yenileştirilmesi söz konusu olduğunda, bu okullara öğrenci sağlayabilmek için ordudaki onbaşı ve çavuşlardan öğrenci alınarak öğretmen yapılması düşünülmüştü. 1947'de bu bilgiyi veren Tonguç, şöyle yazacaktı: *"Eğitmen örgütü için onu bulan falan değil, filan büyük pedagogdur, gibi sözleri ortaya atanların... ordudan yararlanma düşününün kökünün nereye gömülü bulunduğunu öğrenmeleri için bu noktayı belirtmeyi uygun gördüm."*[6]

Atatürk'ün 1874'deki öneriyi bilip bilmediği konusunda bir bilgimiz yok. Herhalde bunu hiçbir zaman öğrenemeyeceğiz.

Ama bir başka uygulama konusunda Atatürk'ün bilgisi olması olasılığı çok daha yüksekti: 1910'da R.F. imzası ile yayımlanmış bir yazıda "yeni alfabeyi" (Yaz.notu: İttihatçıların, başta Enver Paşa olmak üzere yazı devrimi yapma düşünleri vardı) yaymak için gerekli 50 bin köy öğretmenini askerliğini yapmış, yetişmiş erler arasında belki 5 yılda buluruz, deniyor ve *"Prusya Kralı Büyük Friedrich'in eğitimi acele yaymak için seçmiş olduğu yöntem bundan başka birşey değildi..."* sözleri ekleniyordu.[7]

Atatürk'le benzer meslek deneyimleri olan Arıkan'ın öneriyi hemen benimsemesi doğaldı. İş, eğitimcileri inandırmaya, hiç olmazsa karşı çıkmamalarını sağlamaya kalıyordu. Bu, kolay olmayacaktı. Tonguç önce gelecekte birlikte çalışmayı düşündüğü arkadaşlarını yokladı.

"Ferit Oğuz'a mektup ve rapor gönderdim."[8]

Sonra İzmir M. Eğitim Md. Yardımcısı Rauf İnan ile mektuplaştı. Ondan gelen bir mektuba verdiği yanıtta şu satırlar var:[9] *"...Askerlerden köylerde yararlanma sorunu anladığın biçimde okuma ve yazma için düşünülmüyor. Önder olarak düşencene göre söker mi, uygulamada dejenere olur mu? Oralarına pek birşey söyleyemem. Biz de yapmacık aydınla köye giremeyiz. Onun için köyü harekete getirebilecek içinden eleman bulmak gereklidir. Bu bakımdan nüfusları 150'den aşağı köyler için öğretmen verebileceğimiz zamana kadar o köyün en güçlü adamını sosyal ve kültürel işlerde rol sahibi yapmak istiyoruz. Ne var ki, tüm bu girişimin amacı ve dayanağı köyde üretimi çoğaltmak, teknikleştirmek, olabildiği kadar rasyonalize etmektir. Özeti, dağınık, perişan, bitkin köyü hareketlendirmektir. Bu işi yapmak, kontrol etmek, yönetmek de bizim öğretmenlerden becerikli olanlara verilmek isteniyor. Askerlerden yararlanma sorununda M. Eğitim, Tarım ve Ekonomi Bakanlıkları ortak hareket etmek istemektedir. Konu henüz belirgin değildir; işlenecektir. Bu günkü kutsal okula -ne yazık ki- zarar da getirilmek istenilmiyor..."*

---

6 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.118-119.

7 Ferit Oğuz Bayır, Köyün Gücü, s.134.

8 Tonguç'un 1936 Yılı Not Defteri, 30.1.36.

9 Hakkı Tonguç'dan Rauf İnan'a 22.2.1936 günkü mektup. (Yaz.notu: Bu mektup (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları) başlıklı kitapta yanlışlıkla 22.2.1935 tarihi ile yayınlanmıştır.)

Mektup iki bakımdan ilginçti. Tonguç'un konuyu iyice inceleyip sonuçtan güven duymadan harekete geçmek eğiliminde olmadığını gösteriyordu, bir. (Daha sonraki tüm çalışmalarında da bu özelliğini koruyacak, sağlam adımlarla ilerlemeyi yeğleyecekti). Eğitmen işinin yalnız sınırlı bir okuma yazma konusu olarak düşünülmediğini, bir tür köy lideri yetiştirilmesinin öngörüldüğünü belli ediyordu, iki.

Eğitmen konusu incelenirken ilkokul öğretim programlarının değiştirilmesi için yapılan çalışmalar da 1936 yılı başında sonuçlanmıştı. 1926 programındaki bazı ders konuları çıkartılmış, yerlerine daha *"yaşamsal ve gerekli"* olanlar konulmuş, bazı dersler birleştirilmiş, ilkokulun iki dönemi arasında daha iyi bir ilişki kurulmuştu. İlkokulun *"halk eğitiminin önemli bir bölümünü üstlenmiş ulusal bir kurum olduğu"* vurgulanıyor, *"...öğrenciyi doğru düşünmeye ve harekete alıştıran, yaşamdaki değerleri doğru olarak karşılaştırmayı öğreten, iş ve meslek yaşamını sevdiren, kısacası onları çağdaş yaşamda başarı elde edecek bilgili ve karakterli birer Cumhuriyet vatandaşı olarak yetiştirmeyi iş edinen toplumsal bir yuva, canlı bir eğitim ocağıdır..."* deniyordu.[10]

1935/36 ders yılında ilkokullara öğretmen yetiştiren 13 öğretmen okulu vardı. 6 sınıflı bu okullarda toplam 2805 öğrenci öğrenim görüyordu. Bu, yılda ortalama 600-650 yeni öğretmen yetiştirilecek demekti. Oysa ki yılda ortalama 800 öğretmen değişik nedenlerle meslek dışı kalıyordu. Bu durumda öğretmen sayısının arttırılması şöyle dursun, açık giderek büyüyecekti.[11] (x)

Tonguç, 4.2.1936'da Bakana öğretmen okullarının durumu ile ilgili bir yazı yazdı.[12] Bu yazıda öğretmen yetiştirilmesi, atanması ve çalışmalarının izlenmesi işinin *"Dairesini yakından uğraştırdığı"* gerekçesiyle önce öğretmen okullarında uygulanan programların eskimişliğini ve bunun öğretmenlerin daha sonraki çalışmalarına yaptığı olumsuz etkiyi belirtiyor, programın yenilenmesi, uygulamalı iş eğitimine yer verilmesinin gereği üzerinde duruluyordu. *"Köy yaşamının gerektirdiği bilgiler ve beceriler, köy okulu örgütünün ve işletme çabalarının istediği hazırlıklar bu programın içinde kendini göstermeli"* idi... *"Adayların köylerde pratik ve esaslı uygulamalar yaparak yetişmeleri için gerekli önlemler alınmadıkça ülkenin gereksinimi olan öğretmen yetiştirilmiş olmayacaktır..."* Ona göre, *"Yapılacak olan bu uygulamalardan başka, öğretmen okullarının kendi çevrelerinde bahçe, tarla, hayvan bakımı gibi işlerle, köycülük organizasyonu, Köy Kanunu, köyün kalkınması ve inkılabın atılımlarına uyan bir varlık göstermesi yolunda sürekli çalışmaya ve okul dışındaki uygulamalardan alınacak sonuçların ve izlenimlerin bu sürekli çalışmaların içine katılmasına ve bir arada işlenmesine elverişli bir alan durumuna getirilmesine"* gerek vardı... *"Öğretmen köyün içine girdiği gün, yurtdaşların ilerlemesine rehberlik edecek bir durumda olmalıdır. Bunun için de, adayların daha yetiştirildikleri kurumda iken köy yaşamına doğrudan karışacak ve işinin verimini arttıracak yetenek ve becerilerle donatılmaları gereklidir..."* Sonra öğretmen okullarına öğrenci alma konusu ele alınıyordu: *"...Köyün içinden gelen çocuklardan öğretmen olmaya yetenekli olanların aranıp bulunması ve öğretmen okullarından yetiştirilmesi, hem yüze çıkmayan köy zekasının gelişmesine yol açacak, hem de kişinin orta-*

---

10 İ. Hakkı Tonguç. Köyde Eğitiim,s.194-199

11 Şevket Gedikoğlu, Niçin Eğitmen Kursları ve Köy Enstitüleri, s.14.

12 A-72/7 H. Tonguç'dan Bakan'a; 4.2.1936 günlü, (1936 Öğretmen Okulu Mezunlarının Yerleştirilmesi Hk.) dört daktilo sayfalık yazı.

(x) Muhtıra'daki ilgili tümce iyimser kalıyor!

mı olan köye tüm varlığı ile bağlı bir öğretmen olarak yetişmesine olanak verecektir..."

Öğretmen açığının köylerde olduğu belirtildikten sonra, bugünkü yöntemle yetiştirilen öğretmenlerin köye gitmek istemedikleri anlatılıyordu.

Yazı, *"Yaşamsal bir sorun olan öğretmen yetiştirme işinin bir an önce çözümlenmesi yolunda gereken kararların alınması ve sonucun ders yılı bitiminden önce Dairemize de bildirilmesi..."* isteği ile son buluyordu.

İleride Köy Enstitülerinde uygulanacak esasların ve yöntemlerin birçoğunun habercisi olan ve neredeyse bir ültimatom havasında sonlanan bu yazının Tonguç'un elyazısı ile hazırlanmış ilk taslağındaki *"... İşin acele yapılması için Kültür Kurulu (Talim Terbiye) Başkanlığı'na da havale buyurmanız..."* tümcesi gönderilen resmi metne konmamıştı. Şüphesiz ki herkes gibi Tonguç da o Kurul'un bu konuda önemli bir iş yapamayacağını biliyordu.

Yazının eğitmen işi ve daha sonrası için tasarlananlara Bakanlık içinden gelecek karşı koymaları azaltmak amacıyla ve belki de Bakanla anlaşarak, bir baskı ögesi olması için hazırlanmış olduğu da düşünülebilir. Bugüne kadarki beceriksizlikleri ve başarısızlıkları vurgulamak şüphesiz ki Bakanın ve Tonguç'un eğitim bürokrasisi karşısında işlerini kolaylaştırabilirdi.

Bu arada Tonguç getirtilmiş bir yabancı uzmanın, Falke'nin raporunu da yeterli ve gerçekçi bulmadığını, onun *"bize uymayan, komplike bir yapı"* önermiş olduğunu bir yazı ile belirtmeyi de unutmadı.[13]

Nisan ayı geldiğinde eğitmen işi için kesin karar zamanı da yaklaşmıştı. Tonguç Kayseri, Yozgat ve Çorum köylerinde bir inceleme gezisine çıktı. Yapacağı değerlendirmeler verilecek karara esas olacaktı.[14]

Önce Kayseri'ye gitti. Kayseri İstasyonunda 2. Mevki bir vagondan indiğinde tarih 12 Nisan 1936 idi.[15]

Ertesi günü Kayseri İl Milli Eğitim Müdürü ve bir İlköğretim Müfettişi ile birlikte kilometre hesabıyla ücreti ödenecek bir taksiyle (toplam 75 TL. tutacaktı) Bünyan-Pınarbaşı yönüne doğru yola çıktılar. Güneşli, ama serin bir ilkbahar günüydü. Ana yoldan saparak yirmiye yakın köy gördüler. Bunların yalnız birinde okul vardı. Çoğunlukla ev sayısı onbeşi geçmeyen, ıssız, kenarları sulak, ama tek ağacı olmayan, yoksul, *"korkunç bir tekdüzeliğin içinde bunalıp kalmış"* köylerdi. Kırlarda yeşil çayırlar, yeni gelmiş leylek sürüleri görülüyordu. İnsanlarsa yoktu; *"Stebin boşluğu içinde yitip gitmişlerdi... köyler görmeden inanılmayacak kadar ıssızlaşmışlardı."* Kayseri-Pınarbaşı şosesi üzerinde ilerlerlerken Tonguç, yanındakilere köylerdeki eğitim sorunlarıyla ilgili düşünlerini sordu. Onun ne amaçla geldiğini ve tasarlanan çavuşlardan yararlanma konusunu bilmiyorlardı. Az nüfuslu köyler için düşünebildikleri, bölge yatılı okulları açmak, öğretmen okullarına daha fazla öğrenci almak, ilköğretim işlerini genel bütçe kaynaklarıyla karşılamak gibi çok konuşulmuş, ama sonuçsuz kalmış önerilerdi.

Onlar bu konuşmalara dalmışken şosenin kenarında, birdenbire, bir sırta kurulmuş beş on köy evinin önünde beldelerde bile az rastlanan bir okul beliriverdi. Burası Paza-

13 A-2/5 23.3.1936 günlü Falke Raporu'nun eleştirisi.

14 İ. Hakkı Tonguç, İlköğretim Kavramı, s.298.

15 Tonguç'un 1936 yılı not defteri.

rören-Viranköy'dü. Arabadan inip okulu, çevresini gezdiler. Köylüler canayakın ve konuşkandılar. O Yatılı Bölge Okulu bir Bucak Müdürü ile çevredeki köylülerin çabaları ve emekleriyle yapılmıştı. Köyün, köylülerin, köy çocuklarının yoksul görünümleriyle çelişiyordu. Tonguç çevreyi incelerken bu yokluk ve yoksulluk içindeki insanlardan taşan yaşama gücünün, kıvancın ve bir iş yaratma erkinin kaynaklarını anlamaya çalışıyordu.

O küçük köyün önündeki geniş düzlüklerin ortasından Seyhan nehrinin bir kolu olan Zamantı Çayı akıyordu. Ve bu topraklarda verimli bir tarım yapılmaması için hiçbir neden yoktu görünüşte. Güney yönünde karlı Toros Dağların uzantısı sıralanıp gidiyordu. Kuzey doğuya doğru düzlükler, açılarak göz alabildiğine uzanıyordu. Burası Uzunyayla idi. Çayırları, atları, göçerleri ve başkaldırıları ile ünlü Uzunyayla!

Köylülerle birlikte bir evin bitişiğindeki çayırlığa oturarak konuşmaya koyuldular. Çevrede yaygın olarak bulunan Avşar köylerinin birindeydiler. Güncel konular konuşulurken köylüler geçmişlerini de anlattılar. *"- Bu devletin kuruluşuna biz de emeğimizi kattık ama, sonradan üstümüze Saray'dan atanmış paşaların komutasında taburlar saldırtıldı."* diyorlardı. Bunların tümünü güleryüzle, atasözleri, öyküler, takılmalarla anlatıyorlardı. Tonguç bu inceleme gezisini anlatırken şöyle yazacaktı: *... Bu yörenin yakın ve uzak tarihinin canlı bir tablosunu çizdiler. Zihinlerimizdeki düğümler çözülmeye başladı. Saray'ın Anadolu'nun göbeğindeki Türk halkını ezmek için ne korkunç girişimler yaptığı birçok canlı örneklerle bu köylülerden dinlenmelidir. Köyleri birer mezarlık kadar ıssızlaştıran, soyabildiği kadar soyup yoksul düşüren Saray'dır. Zulmünü en ıssız köye kadar kanlı bir el gibi uzatan Saray'ın, ülkeyi ne müthiş bir yıkıntıya çevirdiğini Anadolu köylerinde görmedikçe İmparatorluk yönetiminin ne demek olduğu anlaşılmaz... Saray'ı temsil eden devletin korkusundan, toprağın içine sinmiş olan köylüleri, yerin yüzüne çıkaracak ve insan gibi yaşatacak önlemleri almak gereklidir. Cumhuriyet bunu başardığı gün, ulusun gücü her vatandaşı son derece mutlu edecek kadar artacaktır..."*[16]

Tonguç, hemen oracıkta, düşünülen çavuş yetiştirme kurslarının birinin Pazarören'de açılmasına içinden karar verdi. Gerçekten de burada 1937/38 ders yılında Eğitmen Kursu ve ardından bir Köy Enstitüsü açılacaktı.

Uzunyayla'ya dağılmış olan Avşarlar Anadolu'ya Selçuklular'la gelmişlerdi. Uç bölgelerde Devleti korumuşlardı. Osmanlı döneminde sık sık yönetimle çatıştılar, 19. yüzyılın 2. yarısına değin göçerliklerini sürdürmekte direndiler. 1865'de üzerlerine "Fırka-ı İslahiye" adı altında askeri birlik gönderilmiş, kanlı bir kıyım yapılmıştı. Kalanlar zorla Kayseri ve Göksun yörelerine yerleştirilmişlerdi.[17]

Tonguç Kayseri'den olumlu izlenimlerle döndü. Nisan sonuna doğru Yozgat ve Çorum köylerindeydi. Bu kez bazı denemeler de yaptı. Gittiği köylerde askerliklerini onbaşı ve çavuş olarak yapmış köylülerden düşündükleri işe yatkın olanlar çıkıp çıkmayacağını araştırıyordu. Bu geziler de kiralanmış taksilerle yapıldı (*Yozgat-Çorum köyleri: 82 TL.*)[18]

Yanında bu kez tebeşir, defterler, okuma kitabı v.b. gibi ders araç ve gereçleri de var-

16 İ. Hakkı Tonguç, Pazarören Köy Enstitüsü'nün Kuruluşu, İlköğretim, cilt 4, sayı 71, 22.1.1941, s.810.

17 Meydan Laorusse, Avşar maddesi, s.122.

18 Tonguç'un 1936 yılı not defteri, 23.4.1936.

dı. Köylülerle genel konular konuşulup bir yakınlık ortamını sağladıktan sonra, amacını anlatıyor ve içlerinden denemeye katılacak kişilerin çıkmasını istiyordu. Önce bir çekingenlik oluyor, ama genellikle gönüllü bir eski çavuş, onbaşı bulunuyordu.

Yine böyle bir köyde, köyün okulundaki ikinci sınıf öğrencilerine bir deneme dersi yapması için seçtiği bir eski Onbaşı'ya ne yapacağını anlattı, bir okuma parçası verdi: *"Al şunu, önce çocukların karşısında kekelemeden okuyabilecek kadar kendi kendine hazırlan."* Sonra ona sınıfa girdiğinde öğrencilerin ilgisini çekecek birkaç soru da belletti. Onbaşı, sınıfta parçayı okuyacak, altını çizdiği sözcüklerin anlamlarını açıklayacak, bunları tahtaya yazacak, çocukların defterlerine yazdıracak ve onlara parçayı teker teker okutacaktı. Sıra parçayı çocukların okumalarına gelinceye kadar herşey iyi gitti. *"- Kim okuyup anlatacak?"* Kimse çıkmıyordu. Sonunda kızdı, hızla masaya yürüdü, yumruğunu vurdu: *"- Bana bakın, zorla okutacağım bunu size. Susmak yok. Haydi bakalım kim okuyacak?"* Çocuklardan birine adıyla seslendi: *"- Sen, oku bakalım!"* Çocuk okumaya başladı ve işin arkası geldi.

Bir başka köyde Kurtuluş Savaşı'na katılmış bir Çavuş, gönüllü çıktı. Çevredeki çocuklardan bulabildiklerini bir ağacın altına oturttu. Bir de kahve masası yerleştirdi. Kendisinden bir tarih dersi yapması istenmişti. *"- Bana bakın, siz hiç babalarınızdan savaş sözü duydunuz mu?"* Bir tepki gelmedi. *"Savaş demek gavurlarla gırtlaklaşmak demek. Hem de nasıl! Dişe diş, başa baş. Gelir, girer herif senin topraklarına, ananı bacını keser, çocukları süngüler, ekileni ezip geçer, tüm insanları aç bırakır."* Sonra mintanının sağ kolunu sıyırdı, ortaya dirsekten aşağısı olmayan bir kol çıktı. Onu önündeki masaya küt küt vurdu ve haykırdı: *"Bu yarım kolu görüyor musunuz? Bu, gavurla savaşırken oldu. Köyümüzü, tarlamızı, bağımızı korumak için tüfeğin, güllenin karşısına dikildiğimiz zaman koptu."* Konuşmasının burasında bir komşu köylüsünün top mermisi ile nasıl parçalandığını anlattı. Tonguç bu denemeden söz ederken *"bir savaş alanını tüm renkleriyle öylesine hepimizin gözü önüne serdi ki, o gürültünün, o yangının ortasındaymışız gibi geldi bize..."* diyecekti. Çavuş, dersi şöyle bitirdi: *"Odumuz ocağımız bedava kalmadı bize. Ne kanlar döktük, ne canlar verdik. Taa eskiden beri bu yolda ne erler yitirdik. Aklınızı başınıza alın. Güçlü olun. Yurdun bekçiliğini iyi yapın!"*

"Ben öğreneceğimi öğrenmiş, alacağımı almıştım. Birçok köyde yaptığım araştırmaların sonuçlarını uzun uzadıya Bakan'a anlattım. İş aydınlığa çıkmıştı. Köklü, düzenli bir denemeye karar verildi." diyecekti Tonguç.[19]

Sonra 1936 Mayıs ayında girişilecek denemenin ayrıntılarını, uygulanacak öğretim programının esaslarını saptamak üzere bir çalışma grubu topladı. İzmir M. Eğitim Müdür Yardımcısı M. Rauf İnan, Ankara İlköğretim Müfettişleri'nden M. Emin Soysal, Edirne Başöğretmenlerinden Murat Özgün, Germencik Başöğretmeni Mehmet Tuğrul, Ankara Başöğretmenlerinden Necati Öngay, Bucak Başöğretmeni Tahsin Gülöksüz, Tekirdağ İlköğretim Müfettişlerinden M. İlhan Görkey bu iş için çağrıldılar. Bunların birçoğu daha sonraki çalışmalarda da önemli görevler üstleneceklerdi. Tonguç onlarla önemli konuşmalarını yapma alışkanlığında olduğu Bakanlık Müze Müdürlüğü'ndeki eski odasında konuştu. Atatürk'ün isteği ve Bakan'ın kararı ile girişilecek denemeyi anlattı. Köylerden seçilecek eski onbaşı ve çavuşlar 6 aylık bir kurstan geçirildikten sonra nüfusu 250'den az olan köylerdeki 3 sınıflı okullarda görevlendirileceklerdi.

19 Süleyman Edip Balkır, Eski Bir Öğretmenin Anıları, s.158-160.

Rauf İnan ve Emin Soysal, hemen böyle bir girişime karşı olduklarını bildirdiler, bu yöntemle öğretmen yetiştirilemeyeceğini savundular.

Toplantılarda bir türlü olumlu bir sonuca varılamıyordu.

Birkaç gün sonra Tonguç, İnan ve Soysal'ı bir kebapçı dükkanına, yemeğe götürdü. Bir kez daha konuyu açtı. Nüfusu 250'den az 16 bin okulsuz köye alışılmış yöntemlerle daha yüz yıl öğretmen verilemezdi. Yetiştirmeyi önerdikleri kişi, hiç olmazsa çocuklara okuma yazma, biraz hesap öğretirdi. Devleti tanıtır, hafta sonunda okulun bayrağını çekerdi. Uzun uzun ve sabırla konuştu. Sonunda onları inandırmayı başardı. Sonra onları diğer arkadaşları da alarak Bakan'a götürdü. Arıkan da Tonguç'unkine benzer görüş ve kanıtlar ileri sürüyordu.

Komisyon olarak Tonguç'la birlikte Ankara yöresindeki bazı köylere gittiler. Gözlemleri ve izlenimleri umut verici oldu; konu giderek aydınlanıyordu. Bu arada yetiştirileceklerin adı da saptandı: Eğitmen![20, 21, 22]

Bu Komisyon'un üyeleri 1936 Mayıs ve Haziran boyunca iki ay çalışacaklar, eğitmenlerin Çalışma Yönetmeliği'nin hazırlıklarını yapacaklar, onların kurs programlarının temel ilkelerini saptayacaklar, köylere gittikleri zaman kullanacakları kılavuz kitapların, ilkokul birinci, ikinci, üçüncü sınıflarının ders kitaplarının yazılması işlerine başlayacaklardı. Bu sonuncuların hesap ve ölçüler bölümünü Rauf İnan ve Mehmet Tuğrul, yurt ve yaşam bilgisi bölümlerini diğerleri hazırlayacaklardı. *"Yönetmeliğin, derslerin saptanmasında, ders kitaplarının, kılavuzların yazılmasında Tonguç'un önderliği sürekli olarak etkili oluyordu."*[23]

Önce eğitmenin nasıl yetiştirileceği, köyde nasıl çalışacağı görüşülerek bunun esasları yönetmelik taslağına kondu. Eğitmen, ilk yıl okula gelen öğrencileri üç yıl okuttuktan sonra yeniden bir grup öğrenciyi birinci sınıftan ele alacaktı. Böylece üç yıllık dönemlerle öğretim yapacaktı. Bu sistemi İnan müfettişlik deneyimlerine dayanarak önermişti. Eğitmenlerin yetiştirilmelerinde kullanılacak kılavuz kitaplar ve onların köylerde kullanacakları üç yıllık ders kitapları hazırlanırken ilginç bir yöntem uygulanacaktı;.İlk taslaklar birkaç ay sonra açılacak ilk deneme kursundaki eğitmen adaylarına ve kurs öğretmenlerine, hatta köy ilkokul öğrencilerine gönderilecek ve onların da görüşleri alındıktan sonra son şekil verilecekti. Böylece Cumhuriyet döneminin *"En dikkate değer... ve başarılı ilkokul programı"* ve ders kitapları ortaya çıkacaktı. Bunun nedeni, bunların *"denenerek ve asıl uygulayıcılarının da düşünceleri alınarak olgunlaştırılmış olması"* idi.[24]

Programların esasları hazırlanırken ilgili diğer Bakanlıklara ve Genelkurmay Başkanlığı'na taslaklar gönderilerek görüşleri istendi. Gelen yanıtlar içinde ilginç görüşler vardı: En ayrıntılı yanıt Adliye Bakanlığı'ndan geliyordu: *"Sağlam ya da hasta adamların hararet derecelerini termometresiz olarak tahmini bir surette ölçmeye alıştırma"* da programa konulmalıydı. Nedeni *"köylere termometre sokma işinin daha en azdan birkaç on yıllık süre geçmedikçe bir illüzyondan (hayalden) başka birşey olamayacağı"* idi. Ayrıca *"bol hava, güneş ve iyi besin ve pehrizle tedavi usullerinin öğretilmesi"* de

20 M. Rauf İnan, Bir Ömrün Öyküsü, cilt 1, s.165-166.

21 Abdullah Özkucur, Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü, s.133-134.

22 Kuruluşunun 50. Yılında Köy Enstitüleri, Rauf İnan ile Eğitmen Kursları üzerine Söyleşi, s.97-98.

23 M. Rauf İnan, Bir Ömrün Öyküsü, cilt 1, s.167-168.

24 İlhan Başgöz-Howard E. Wilson, Türkiye Cumhuriyetinde M. Eğitim ve Atatürk, s.108.

öneriliyordu. Bunun da nedeni *"köye ilaç ve reçetenin girmesi için daha çok zaman beklemek gerekeceği"*idi. Adliye Bakanlığı elbette yalnız sağlık konularıyla ilgili değildi: *"Köy mütegallibesinden* (toprak ağaları) *korunma, bu toprak ağalarının berteraf edilmeleri* (ortadan kaldırılmaları) *için Devlet'in himayesinden* (koruyuculuğundan) *nasıl yararlanılacağı -bunların Hükümet'e ihbarı v.b. gibi-"* da programa alınmalıydı. Adliye Bakanlığı'nın yazısı Ceza İşleri Genel Müdürü Dr. (Hukuk Doktoru) Hüseyin Avni Göktürk tarafından imzalanmıştı![25]

Sağlık Bakanlığı'nın önerisi ise çok kısaydı: *"Vücut, ağız, diş temizliği gibi basit hıfzıssıha (hijyen) kaidelerinin köylülerimize bildirilmesinde hiçbir sakınca olmayacağından bunların da 1. yıl programına konulması" isteniyordu.*[26]

Finans, Bayındırlık, İçişleri, Gümrük ve Tekel Bakanlıkları ile Genelkurmay da görüş bildirmişlerdi.

Bu işler yapılırken Talim Terbiye Kurulu'nun devre dışı bırakılmış olması ilginçti. Çalışmalar Kurul'daki *"uzman eğitimciler"*le değil, alan hizmetinden gelenlerce yürütülüyordu. Aslında, başından beri bu işe sıcak bakmayan Kurul'un uzak kalmaktan hoşnut olduğu da düşünülebilir. Böylece, bir başarısızlık durumunda (ki onlara göre bu büyük olasılıktı) sorumluluğa da katılmamış olacaklardı. Eğitmenlerle ilgili tüm gelişmelerde Kurul Başkanı'nın adına hiç rastlanmayacaktı. Bakanlık üst düzey yöneticilerinden zaman zaman köy gezilerine katılan, konuyla ilgilenen kişi Müsteşar Rıdvan Nafiz Edgüer olacaktı.

Eğitmen denemesinin yapılmasına karar verilen üst düzey toplantılarında bazı yöneticiler girişime bazen açıkça, ama daha çok dolaylı olarak karşı çıkıyorlardı. Bu toplantıların birinin dinlenme aralığında Tonguç'un İstanbul Öğretmen Okulundan hocası, Talim Terbiye Kurulu Başkanı İhsan Sungu, *"- Oğlum Hakkı, neden kendini bu kadar yıpratıyorsun, nedir acelen, köylüler yabalarını, dirgenlerini alıp Karaoğlan* (Ulus) *Alanı'na yürüyüp, Bakanlığı sarıp biz okul istiyoruz diye boğazladılar da mı bu kadar çırpınıyorsun?"* dedi. *"Hocam, onun olduğu gün zaten ne sizler ne de ben bu koltuklarda oturabiliriz. O günü mü bekleyelim?"* Sungu'nun kanısının bu olmasına karşın, Osmanlı memurluk anlayış ve göreneğinin de etkisi ile olsa gerek, İlköğretim Dairesi'nden gelen tüm önerileri sonunda onaylamaktan da geri durmayacaktı.[27]

Böylece iş ilk kursun açılacağı yeri seçme aşamasına kadar geldi. Tarım ve İktisat (Ekonomi) Bakanlıkları ile işbirliği gerekiyordu. İktisat Bakanlığı'na yazılan yazıya Bakan Celal Bayar'ın imzası ile Bakanlık Özel Kalemi'nden yazılmış 21.4.1936 günlü bir olumlu yanıt alındı.[28] Bayar, Belçika kalkınmasında önemli rol oynamış olan köylü birlikleri, alım satım kooperatifleri, finansman kurumları, gezici köy öğretmenlikleri yoluyla tarım, tarım sanatları, ticaret konularında bilgiler verilmiş olması, köy kitaplıkları kurulması gibi örneklere değinerek *"...Bakanlığının tüm örgütü ile, bu yöndeki emir ve direktiflere hizmete hazır olduğunu..."* belirtiyordu. Eğitmen kurslarıyla başlayıp köy enstitülerine varan çalışmaların onun 1950-1960 Cumhurbaşkanlığı döneminde ortadan kaldırılacağı elbette o günlerden bilinemezdi!

---

25 A-26/11 Adalet Bakanlığı'nın 11.7.1936 günkü görüş yazısı.

26 A-109/37 Sağlık Bakanlığı görüş yazısı.

27 Tonguç'un sözlü anılarından ve Hürrem Arman, Piramidin Tabanı I, s.197-198.

28 A-122/4 Ekonomi Bakanı Celal Bayar'ın yanıtı.

Tarım Bakanlığı ile yapılacak işbirliği ise çok daha önemliydi. İki Bakanlık arasında yazışmalar yapıldı, görüşmeler oldu. Tarım Bakanı Muhlis Erkmen'in olumlu yaklaşımı ile işbirliği kurulabildi. Kurs birlikte yürütülecek, Tarım Bakanlığı'nın olanaklarından yararlanılacaktı. Eğitmenlerin okul ve öğrenimle ilgili çalışmalarını M. Eğitim Bakanlığı yürütecek, tarımla ilgili konularla Tarım Bakanlığı uğraşacak, eğitmenler köylere dağıldıklarında tohum, kredi ve üretim araç ve gereçleri verecekti. İlk kurs Eskişehir'de, Tarım Bakanlığı'nın Çifteler Harası'nın bulunduğu Mahmudiye'de açılacaktı.[29] Hara *"geniş bir düzlüğün sonunda kavak ağaçları ve Tatar tipi, tek katlı, uzun uzun evleri"*[30] olan düzgün görünümlü bir göçmen köyünün, Mahmudiye'nin yakınındaydı. Hamidiye köyünde de Bakanlığın Çifteler Çiftliği vardı.

Hara ve çiftlik Kumarcı Mustafa denilen bir derebeyinin geçmişteki 1 milyon dönümlük arazisi üzerindeydi. Seydi Suyu'nun geçtiği bu verimli ve sulak arazide tarımın yanında geniş çapta hayvancılık da yapılıyordu. Kumarcı Mustafa, Sakarya Nehri'nin kaynağına yakın, yıllar sonra bile Kumarcı Adası adıyla anılan küçük bir adadaki kulede otururdu. 2. Mahmut zamanında buradan geçen orduya yiyecek vermediğinden ve buyruklara boyun eğmediğinden üstüne Bursa Valisi gönderilmiş, kanlı bir çatışmadan sonra Kumarcı asılmış ve kulesi de yıktırılmıştı (yıl 1813). Böylece arazi ve hayvanlar devlete geçmişti. 1815'de orduya at yetiştirmek amacıyla hara kurulmuştu. Meşrutiyet döneminde çoğunlukla Dobruca bölgesinden gelen Rumeli göçmenleri araziye yerleştirildi, 35 köy kuruldu, toprak dağıtıldı. Mahmudiye bu köylerden biriydi. Haraya 60-70 bin dönüm kaldı.[31]

Kursun Mahmudiye'de açılmasının düşünüldüğü günlerde, Tonguç ortaokul kitaplarının yazılması çalışmalarının yapıldığı bir Komisyon'a katılmak üzere Ankara'da bulunan Rauf İnan'ı, ailece görüştükleri Teknik Öğretim Şube Müdürü Nurettin Boyman'ın evine, bir akşam konukluğuna götürdü. O gece Hakkı Uludağ, Fuat Baymur, Hıfzırrahman Raşit Öymen de eşleri ile oradaydılar. Bir ara Tonguç, İnan'ı bir kenara çekti, cebinden çıkardığı kalemle sigara paketinin arkasına krokiler çizerek kursun Mahmudiye'de açılacağını anlattı. Ama o zamana kadar aralarında konuşulmamış bir şey daha söylüyordu. Orada bir de köy öğretmen okulu açmayı tasarlıyordu! Eğitmen küçük köyler içindi; büyük köyler için yeni bir tip öğretmen yetiştirmek zorunluydu. Burada apayrı bir eğitim uygulanmalıydı; tarım, el sanatları ve yapı işleri öğrenimine de önem verilmeliydi. Öğretim üretime dayanmalıydı. Bu ilk girişimden edinilecek deneyimlerle bu okulların sayısı arttırılmalıydı. Bunları uzun uzun anlattı. İnan, bu tür bir yeni okula yönetici bulmanın zorluğundan söz açtı. Ama kendisi buna istekli olabilirdi.[32]

İnan, Tonguç'un ağzından köy enstitülerinin kurulması tasarılarını ilk kez böyle duydu.

Mahmudiye Kursu'na Ankara İli köylerinden ve *ayrı bir amaca hizmet için ve denenmek üzere..."* Tunceli köylerinden[33] adaylar katılacaktı. İlgili valiliklere Bakanlıktan gönderilen resmi yazıda[34] kursun amacı anlatıldıktan sonra, askerde çavuşluk yapmış,

29 İlhan Başgöz-Howard E.Wilson,Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk, s.168-169.
30 Talip Apaydın, Köy Enstitüsü Yılları, s.41.
31 A-36/23 Hara Fen Heyeti, Çifteler Harası Tarihi (broşür).
32 M. Rauf İnan, Bir Ömrün Öyküsü I, s.168-169.
33 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 1. baskı, s.104.
34 A-108/25 M. Eğitim ve Tarım Bakanlığı işbirliği konusunda valiliklere yazı.

yaşı otuzu geçmemiş, biraz okuma-yazma bilen, sağlıklı köylüler alınacağı bildiriliyordu. İlçe merkezlerinde İlçe M. Eğitim Memuru ve iki ilkokul öğretmeniyle Hükümet Doktoru'ndan oluşacak bir Sınav Kurulu başvuranlar arasından seçim yapacaktı. Bu yazının ildeki tüm köylere duyurulması isteniyordu.

Mahmudiye Kursu'nun Temmuz 1936'da açılması için hazırlıklara başlandı.

Ama Bakan Arıkan, tarım uzmanlarıyla ve bazı tarımcı milletvekilleri ile Tonguç'un da bulunduğu bir toplantı daha yaptı. Onların önerilerini de duymak istiyordu. Bir uzmanın karasaban yerine pulluk kullanılması, arazi dağınıklığının giderilmesi için tarlaların birleştirilmesi gibi öneriler ortaya atması üzerine Tonguç *"- Bunları konuşmakla burada çözemeyiz, uygun görürseniz birkaç köye gidelim, orada tartışalım."* dedi.

Ertesi günü birkaç otomobille köylere açıldılar. Daha ilk gittikleri köyde, köylüler pulluk önerisine karşı çıktılar: *"- Bey, pulluk at ister. Köyde yalnız iki kişide at var. Karasabansa eşekle, cılız öküzle de sürülür. Üstelik bizim taşlı tarlalar pulluğun demirini kırdığında burada onu onaracak usta da yoktur. Karasabanın ucunu ise kendimiz bir taş kullanarak bile düzeltebiliriz."* Uzman akıl öğretti: *"- Bir sürü boş zamanınız var, taşları toplasanıza tarlalardan."* Yanıtladılar: *"- Buraları kuraktır. Tarladaki taş nemi korur. Tarla taşsız olursa ektiğimizden tohumluğu bile alamayız..."* Tartışma sürdü: *"- Hayvanlarınızın gübresini tarlalara serpmezseniz verim elbette düşük olur." "- O zaman da tezek yapamayız, kışın neyle ısınacağız?"*

Konuşmayı ses çıkarmadan dinleyen Arıkan'ın önerisi ile arabaları bir sonraki köye sürdüler. Bu kez bir tarımcı milletvekili köylüleri azarladı: *"- Bir tarlan orda, öteki iki saat uzakta. Git git zaman kaybı. Birleştirsenize şunları."* Hemen yanıt geldi: *"- Benim üç ayrı yerde tarlam var. Yazıbükü'nde, Evliya Tepesi'nde, Çayağzı'nda. Bir kere, birleştirmek için değiş tokuşa kalksak birbirimize gireriz, kanlı bıçaklı oluruz. Devlet yapmaya kalksa dirlik düzenimiz kalmaz. Yaptık diyelim, işte o zaman tümden yanarız. Nedeni, bir yıl Çayağzı'ndaki tarlayı sel götürür, ertesi yıl Yazıbükü'nü dolu vurur, beni diğerleri kurtarır. Senin dediğin hiç olur mu bey!"*

Arıkan dayanamadı, suskunluğunu bozdu: *"- Başka bir köye gitmeye gerek yok. Haydi arabalara binelim de, Ankara'ya, o ne işe yaradığı belli olmayan görevlerimizin başına dönelim!"*[35]

Arabalara doluştular, hiç konuşmadan kente vardılar.

Tarımcılarla işbirliği ne ölçüde yürüyecekti, ne kadar başarılı olacaktı, kursun amacına, uygulanacak öğretim yöntemlerine uyabilecekler miydi?

Önemli bir konu da Kurs yöneticiliği ile kimin görevlendirileceği idi. İşte bu konuda Arıkan ve Tonguç ileride çok olumsuz sonuçlara neden olacak büyük yanlışlarını yaptılar: Kursu yönetecek iki ilköğretim müfettişinden biri olarak Ankara İlköğretim Müfettişi M. Emin Soysal'a iş verildi. Sonradan bu atamanın Soysal'la hısım olan Halil Fikret Kanad'ın etkisi ile yapıldığını savunanlar olacaktı. Ama o tarihte Soysal Kanad'ın yeğeni ile daha evlenmemişti; böyle bir hısımlık yoktu. Daha doğru olan, Soysal'ın o zamana kadar bıraktığı etki nedeniyle seçilmiş olduğudur. Daha Gazi Eğitim Enstitüsü'ndeki öğrenciliğinden başlayarak çalışkan, girişken bir kişi izlenimi bırakıyordu.

35 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı I, s.252-254.

Tonguç'un not defterinde de *"Milli Eğitim Müdürü olur"* diye değerlendirilmemiş miydi? Kişileri ve olayları yakından bilen Ferit Oğuz Bayır'a göre Soysal'a "atılganlığı" nedeniyle bu görev verilmişti.[36]

Soysal'ın atılgan ve çalışkan olduğu doğruydu. Ama bunların yanında öyle bazı kişilik özellikleri vardı ki, bunlar onu on yıl sonra köy enstitülerinin baş yıkıcılarından biri olmaya kadar götürecekti. Soysal'ı Gazi Eğitim Enstitüsü'ndeki öğrenim yıllarından tanıyan Tonguç'un bu yanlışı nasıl yaptığını anlamak zordur. Bunun açıklaması, onun insanlara yaklaşımında önyargısız ve iyimser olma eğilimi ile yapılabilir. İnsan psikolojisini iyi bilen bir kişi olmasına karşın, bu niteliğine aykırı davranışlarda bulunmaktan uzak kalmayı bir yaşam ilkesi olarak sürdürmesi bazı kişilerin olumsuz kişilik özelliklerini erkenden değerlendirmesini zaman zaman zorlaştırıyordu. Ya da eğitimci kişiliği ile bunların değişebileceği, düzeltilebileceğini düşünerek o tür kişilerin olumsuzluklarını bilerek gözardı ediyordu. *"... İnsanlara karşı beslediğim iyi niyet ve sınırsız güven... kendimi şüphecilik, güvensizlik alışkanlıklarına kaptırmamaya çalışmak... Bu yola düşersem insanlara beslediğim sınırsız sevginin zayıflayacağından korkmak..."* Bunlar onun sözleriydi. Bazı kişilerin onun bu psikolojik durumundan yararlandıkları olmuştur.

Nedenleri ne olursa olsun, Soysal'ın işin içine karıştırılmasıyla yıllarca sürecek bir Soysal sorunu çıkacaktı. Soysal, *"Mahmudiye'deki Eğitmen Kursu'nda yöneticilik görevinin sona ermesinden önce deneylerde daha fazla çalışmasının doğru olmayacağını belirten bir takım kişilik özellikleri göstermeye başlamıştı."*[37] Bunların başında onun benlik kaygısından ve kişisel değerlendirilme beklentisinden kendisini kurtaramaması geliyordu. Eğitmen kurslarında ve sonra köy enstitülerinde görev alacaklardan çoğunun tersine, Soysal için her an bir BEN konusu ve sorunu vardı. Bu da zor, çok özveri isteyen, insanların kendi kişisel konum ve gelecek kaygılarını, tutkularını gözardı etmelerini gerektiren, ağır koşullar içinde yürütülecek bir takım çalışması için hiç de uygun bir nitelik değildi. Bu takım içinde insanların birbirleriyle yarışmaları değil, birbirlerine destek olmaları gerekiyordu. Soysal içinse meslek yaşamı, meslektaşlar arasında insanın kendisini göstermesi, yükselmesi için sürdürülecek bir yarıştı.

Kursta görevlendirilen ikinci yönetici İlköğretim Müfettişi Bayram Karatan'dı. Soysal eğitim konularına, Karatan da yönetim işlerine bakacaktı. Ama biraz bu görev dağılımının, biraz da Soysal'ın kişiliğinin etkisiyle zamanla öne çıkan Soysal oldu.

Mahmudiye Kursu'nun hazırlıkları yapılırken Tonguç, öğretmen ve müfettişler arasından tasarladığı işlerde çalışacak başka elamanlar da bulma uğraşındaydı. Genellikle Bakanlığın zemin katındaki Müze Müdürlüğü odasında onlarla görüşüyor, düşünlerini, tasarılarını uzun uzun anlatıyor, iş arkadaşları kazanmaya çalışıyordu. Bunların ancak geniş, birbirine inanmış, bağlanmış bir kadro ile gerçekleştirilebileceğinin bilincindeydi. *"... Onu ilk kez 1936'da tanımıştım... Vatan ve ulus kitaplardan okumakla sevilmez. Aydın olarak Anadolu'ya gideceksin, köylerde kalacaksın, onlarla birlikte çalışacaksın, dertlerine ortak olacaksın; bu toprak o zaman bize vatan olur. Eğer sende bu istek yoksa hiç kendini yorma. Git keyfine bak..."* Geleceğin Köy Enstitüsü Müdürü Enver Kartekin de o odada Tonguç'u ilk kez bu sözleriyle tanımıştı. *"... Gözlerini kırpıştırarak, yüzüme bakmadan bu gerçekleri dik ve kalın sesi ile söylüyordu... O zamana kadar hiç-*

36 Bayır'la 18.7.1994'de yapılan konuşmadan.
37 Fay Kirby, Türkiye'de Köy Enstitüleri, s.135.

bir milli eğitim büyüğünün odasında bir sandalyaya oturarak böyle babacan sözler işitmemiştik."[38]

Tonguç, eleman ararken daha sonraki kurs yerlerini araştırmayı da sürdürüyordu. Haziran 1936 sonuna doğru Antalya'ya gidip geldi:

"Antalya yolunda Çeltikçi."[39]

Mahmudiye Kursu 1936 Temmuz ayı başında açıldı.

Oraya giderlerken kurs yöneticilerine verilen yönerge şöyleydi: Kurs, onların da çalıştıkları Komisyon tarafından saptanmış esaslara göre yönetilecekti. Baştan ayrıntılı ve katı bir öğretim programı ve planı yapılmayacaktı. Bunlar gelişmelere, gözlemlere, alınacak sonuçlara göre, gerekecek düzeltme ve değişiklikler yapılarak oluşturulacaktı. Bu nokta çok önemliydi ve denemenin başarısı da büyük ölçüde buna bağlıydı.

Eğitmen adayları 8-10'ar kişilik gruplara ayrılacaklar, her gruptan bir öğretmen sorumlu olacak, her gruba öğretmen okulu çıkışlı, köylerde başarılı olmuş bir öğretmenle, tarım okulu çıkışlı birer Ziraat İşyarı (Tarım Memuru) verilecekti. Ayrıca bazı dersler değişik dallardan uzmanlarca yapılacaktı. Çalışma ve derslerde gruplar esas alınacaktı. Öğrenim pratik ve uygulama ağırlıklı olacaktı. Gruplar her sabah kursun otobüsü ile tarım işyerlerine dağıtılacaklardı. Teorik dersler; okuma yazma, hesap, yurt-yaşama bilgisi olabildiğince dışarıda, bahçede, araç gereçlerden yararlanarak yapılacaktı.[40]

Ders çizelgeleri haftalık olacak ve her hafta Genel Müdürlüğe yollanacaktı. Ayrıca, Kurs'un çalışmaları, yönetimi, sorunları ile ilgili olarak en çok onbeş günde bir Genel Müdürlüğe yazılı rapor verilecekti.

"... İlköğretim Genel Müdürlüğü.. hiçbir katı programı daha önceden hazırlayıp kurs görenlere empoze etmedi. Sadece öğrenecekleri pratik ve teorik bilgilerin çerçevesini çizdi..."[41]

Kurs'a Ankara ve Tunceli illerinden seçilen adaylar alınmıştı. Çoğunluk Ankara'dandı. Kurs Mahmudiye Köyü İlkokulu'nda açıldı. Adaylar bir süre sonra gönderilen karyolalara konan ot yataklarda yatacaklardı. Kursun tüm işleri adaylara gördürülüyordu. Hizmetli olarak yalnız ahçı ve yardımcısı vardı. Günlük çalışma süresi saat 06.00-22.00 arasındaydı. Hafta sonlarında ve tatil günlerinde eğlence düzenleniyordu. Kurs'ta iki ilköğretim müfettişinden başka oniki öğretmen görevlendirilmişti.[42, 43]

E. Soysal ve B. Karatan imzalı ilk rapor 18.7.1936'da yazıldı. Buna haftalık iş ve ders programı da eklenmişti. Her onbeş günde bir gönderilecek raporlar bunu izleyecekti.

Bu ayrıntılı raporlarda ilginç bölümler vardı. Örneğin 26.7.1936 günkü ikinci raporda ders ve iş çalışmalarından başka Topkaya ve Şerefiye köylerine gidildiği, köy incelemesi yapıldığı bildiriliyordu. Ayrıca adaylara bir veteriner tarafından uygulamalı olarak küçük ve büyükbaş hayvanlarda verimliliği arttıran ve cinsi iyileştiren yapay döllenme konusu öğretilmişti. Bu arada adayların mikroskop kullanmaları "görülmeye de-

38 Enver Kartekin, Yıkılmayan Adam: Hakkı Tonguç, Tonguç'a Kitap, s.207.
39 Hakkı Tonguç, 1936 Yılı Not Defteri, 18-19.6.1936.
40 Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 1. baskı, s.104.
41 İlhan Başgöz-Howard E.Wilson, Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk, s.169.
42 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 1. baskı, s.104-105.
43 A-129/1 Eğitmen Kurslarıyla ilgili bilgiler.

ğer bir olaydı." Sıtma nöbeti tutmuş bir adayın kanında hastalık etkenini mikroskopla görmeleri onları çok heyecanlandırmıştı.

Okuma yazma düzeylerindeki gelişmeyi saptayabilmek için bir dakikada okudukları sözcük sayılarını ve 59 sözcüklü bir yazıyı yazarken yaptıkları sözcük yanlışlarını gösteren, 82 adayın tümü üzerinde yapılmış bir testin cetveli de rapora ekliydi.

Öğrenimde katı bir şekilde zamana bağlanılmıyor, konulara ve iş durumuna göre değişgen bir program uygulanıyordu. Ama hiçbir gün çalışma süresi 9 saatten aşağı düşmüyordu. Gece yatma saati geldiğinde yatmak istemeyerek çalışmayı sürdürmeyi yeğleyenlerin sayısı giderek artıyordu. Önemli bir disiplin olayı yoktu.

Raporda, hazırlanan ilkokul okuma kitaplarının resimlerini hazırlamak üzere köyü ve köy yaşamını yakından görmeleri için gönderilmiş ressamların çalışmaları eleştiriliyor, yaptıkları resimler yetersiz bulunuyor, *"köy ve köylü yaşamını daha iyi anlamış, hiç olmazsa incelemeyi, görmeyi sevenlerin gönderilmesi"* öneriliyordu.

Aritmetik kitabı, kurs öğretmenlerinden Mehmet Tuğrul'un çabası ile tamamlanmıştı. Okuma kitabı üzerindeki çalışmalar sürüyordu. Yurt-yaşama kitapları da gruplara okutuluyordu.

Cumartesi akşamları adayların programsız, kendi kendilerine eğlenmeleri sağlanmıştı.

Öğretmenlerle birlikte gruplara verilecek "ziraat işyarları" Tarım Bakanlığı'nca hâlâ gönderilmemişti.

Raporda sonuç olarak *"esas işin yolunda ve normal olarak geliştiği"* belirtiliyordu. Bir de not vardı: *"Tunceli İli'nden beş aday geldi."*

27.7-2.8.1936 günlerini kapsayan raporla birlikte 7 günlük iş programı da gönderilmişti. Yönergeye uygun olarak genellikle yarım gün ders ve yarım gün uygulama olmak üzere sabah saat 07.00'den 18.30'a kadar çalışılıyor, akşamları 20.00-21.00 arasında mütalaa yapılıyordu. Haftanın ders konuları okuma-yazma, bahçecilik, atçılık, sütçülük, genel tarım, aspir bitkisi, koyunculuk, orak biçme olarak saptanmıştı. Bu çalışmalar 87 adayın dağıtıldığı 10 grupta ayrı ayrı yapılıyordu.

10.8.1936 günlü üçüncü rapor yalnız E. Soysal'ın imzası ile geldi. Bundan sonrakiler de öyle olacaktı. Rapora göre, okuma yazma dersleri iyi gitmiş, ama geçen haftanın iş programında bazı sorunlar çıkmıştı. Harman makinasında çalışmaya, makina ile ot balyası yapmaya bazı adaylar karşı çıkmışlar, *"Biz bedava amele miyiz?"* diyerek çalışmak istememişlerdi. Soysal işe hemen el koyduğunu ve *"Gerçekten öğretme ve çalışarak öğrenme niteliğinden çıkmış uygulamayı programda yaptığı değişiklikle düzelterek amele ve angarya durumunu kaldırmış"*tı. Harmandan çıkan buğdayın taşıtılması da yine bu nedenle sorun olmuştu. Sorun, tarımcıların tutumundan ve Çiftlik Direktörünün daha önce söylediği *"Mademki bunlara biz bakıyor besliyoruz, karşılık olarak Çiftlik de bunlardan yararlansın."* sözlerinden kaynaklanıyordu. Yazdığına göre Soysal, hem ona, hem de adaylara işin gerçek amacını anlatmaya çalışmıştı. *"Herhangi bir konuyu bizim öğretmenlerin hazırlanıp anlatmaları, yaptırıp açıklamaları daha iyi ve yararlı oluyor."* Diğer dersler ise sorunsuz sürüyordu.

Pulluk sürmeye giden gruba gelen tarım memuru pulluğu sökememiş, adaylardan biri ben yaparım, diyerek sökmüş ve yeniden kurmuştu.

Haftanın bir olayı da Talim Terbiye Kurulu Üyesi Hikmet Türk'ün Kurs'a gelmesiy-

di. *"Namazı terkeden, oldukça geri bir aday"* ona tınaz makinasını ayrıntıları ile anlatabilmişti.

İki gün süre ile adaylar halkın harmanlarına dağıtılmışlar, köylü ile harman işinin makinalaştırılmasını tartışmışlardı.

Tonguç, Soysal'dan gelen raporları Bakan'a ve herhalde diğer Bakanlık ileri gelenlerine dağıtmadan önce dikkatle okuyor ve bunların ilk şekilleriyle dağıtılanları karşılaştırıldığı zaman anlaşıldığı gibi, işin yürütümüne zarar verebilecek, deneye karşı olanlarca kullanılabilecek, tepki uyandırabilecek, Soysal'ın kişisel ve çoğu kez öznel görüş ve düşünlerini içeren bölümleri düzeltiyor ve çıkarıyordu. Örneğin son rapordaki *"Yaptığımız inceleme bize, dersleri böyle Devlet'çe milyonlarca lira harcanarak kurdurulmuş, bozulmaya hükümlü işletmelerde* (Yaz. notu: Hara ve Çiftliği kastediyor) *öğretmek yerine doğal ve toplumsal ortamında gösterip yaptırmanın yararlı olacağını gösterdi."* tümcesini değiştirdi, *"Bu olay bize dersi ve işi asıl ortamında gösterip yaptırarak öğretmenin yararlı olacağını gösterdi."* şeklinde yumuşattı.

Daha önceki raporlarda da buna benzer değişiklikler yapmıştı:

Örneğin, incelenen köylerden birinin *"Türkmen ve Kızılbaş olduğu, bu köyün geriliği ve pisliği ile Kırım göçmenlerinin kurmuş oldukları diğer köyün üstün niteliklerinin"* karşılaştırıldığı tümceleri çıkarmıştı.

Yine *"geldiklerinde namaz kılan dört aday"* mikroskoba bakarlarken Soysal'ın *"işte bu araçlar softalığa duman attırdı"* dediğini bildiren satırlar, İstiklal Marşının söylenmesindeki güçlüğü anlatırken kullandığı *"softalığı haykıran bu marşın... büyük ve asil Türk köylüsünün marşı olamayacağı"* sözleri de Tonguç tarafından raporlardan çıkartılmıştı.

Kurs süresince Tonguç sık sık Mahmudiye'ye gitti. Kendisine iletilen bilgileri yerinde inceledi. Bazı konularda Soysal'ı uyardı. Resmi yazışma ve raporlar dışında Soysal ile aralarında özel bir mektuplaşma da yapılıyordu.

Soysal resmi raporundan bir gün sonra yazdığı 11.8.1936 günlü özel mektupta, Tonguç'un Kurs'un yönetimi ve gidişi ile ilgili, sözlü ya da yazılı olarak kendisine ilettiği anlaşılan kaygılarını gidermeye çalışıyordu: *"... Bizden şimdilik bir bozgunculuk çıkmayacağına güvenebilirsiniz. Bana dinlenme öğüdünüzü beğenmedim. Biraz Babıali lisanı olmuş. Hem size öyle hitapları yakıştıramıyorum. Ben sürekli hareket ve ileriye, yeniye doğru koşmak isterim... Bu haftanın öğretimi yoluna girdi himmetinizle... Ben size durumu ayrıntıları ile bildirdikçe siz iş sarsılıyor sanıyorsunuz. Hayır, asıl kervan himmetinizle yürüyor. Yazışlarım olası sarsıntılara son vermek içindir..."*

İki gün sonra (13.8.1936) bir mektup daha yollamak ve övgü düzmek gereğini duyuyordu: *"... Sadece kitaplarınız bir devrim yapacaktır, himmetinle... Dünyanın hiçbir mektebi yüzde yüz randıman vermiş değildir ve olamaz da... Yurdum için değerli olan Hocam..."*[44]

Bu mektuplardan da anlaşıldığı gibi, resmi raporlarda değinilmeyen bazı sorunlar vardı. Bunlar tarımcılarla sürtüşme, daha sonraları belirginlik kazanacak Soysal'ın zaman zaman sert ve kırıcı nitelikteki yönetim yöntemleriydi.

Tonguç 1936 yazını gezileri dışında Etlik'deki bağ evi ile Bakanlık arasında geçirdi.

---

44 Emin Soysal'dan Hakkı Tonguç'a 11.8. ve 13.8.1936 günlü mektuplar.

Sabah akşam evden on onbeş dakikalık bir yürüyüşle yakındaki otobüs durağına gidip gelerek, kente otobüsle ulaşıyordu. Çoğu kez akşamüstleri eşi, 8 yaşlarındaki oğlu ve evin beyaz köpeği, gündelik yürüyüşlerini yaparak, otobüs durağına, onu karşılamaya geliyorlardı. Kentin içindeki bunaltıcı yaz sıcağından sonra, bağdaki akşamüstü ve gece serinliği, sessizlik düşünmek, olup bitenleri değerlendirmek için uygun bir ortamdı.

Gece indiğinde Etlik'le kent arasındaki büyük ve karanlık boşluktan ötede, en yukarıda Çankaya'dakiler olmak üzere, kentin ışıkları ufuktaki tek aydınlık görüntü idi. Kent istasyon yöresinde sonlanıyordu. Onun sağında, yalnız Gazi Çiftliği'nde birkaç ışık görünürdü. Bunların dışında, tüm çevre göz alabildiğine koyu karanlıktı.

Gece uyku tutmadı. Evin terasına çıktı. Kentin ışıkları da bu geç saatte azalmıştı. Evin çevresinde ise bozkır yazı göğünün milyonlarca yıldızının aydınlatmasında ağaçların, omcaların şekilleri seçiliyordu. Dörtbir yandaki karanlıklara uzun uzun baktı, düşündü düşündü. Güneyde Dikmen tepelerinden batıya doğru uzanan Meşe Dağı, köyler: Bağlıca, Yapracık, Yurtluca. Dağın arkasında Alacaatlı, Kızılcalar, Dodurga, Şehitali, Balkuyumcu... Batıda, dağların aralanıp ufkun genişlediği yönde Avdan, Kayı, Kargın, Tekegömü... Kuzeyde, Etlik'in arkasında Susuz, Saray, Örencik, Akçaviran, Halkavun, Ahiköy, Akdoğan... Doğuda Odabaşı, Kutludüğün, Karacahasan, Kılıçlar, Karaçalı... O karanlıkta hepsini çok iyi bildiği bu köyleri görür gibi oldu. Ve dört bir yönün uzantılarında daha binlercesi, onbinlercesi... Adları bile neler anlatıyordu, anlamak isteyenlere! Geçmişlerindeki ne kıyımlardan, ne yıkımlardan gelmişlerdi. Ama yüzyıllardan beri oralardaydılar, hep varolmuşlardı. Tüm zorluklara dayanabilen korkunç bir yaşam güçleri vardı.

Gözleri artık ışıkları iyice azalmış kentin üstünde, Çankaya'daki birkaç parlak ışığa takıldı. Oradaki yalnız adam bunun bilincindeydi, bunu bilmişti. Utkuya onlarla yürümüştü. Ya aşağıdakiler, kenttekiler?

İleride, karaltısı görülen Kansu'nun evine gözü ilişti. En bunaltılı anlarında, biliyormuş gibi, o ufak tefek, sessiz adam evinden çıkar, yakına gelince seslenirdi: *"- Hakkı Bey, bir kahveni içmeye geldim."* Belki yarın yine öyle olacak, evin önündeki badem ağacının altındaki tahta sıraya yanyana oturacaklar, kahvelerini içerken ona sorunlarını anlatacaktı. Yapmak istediği işin eğitim tarihi bakımından yerini, önemini anlayan, ilk anlayan ve en iyi anlayan Kansu'ydu. O büyük dost onu uzun uzun dinleyecek, sonra kendi deneyimlerinden, Edirne, Bursa günlerinden, Satı Bey'den, Ethem Nejat'tan, Mustafa Necati'den söz açacaktı.

Akşam yemeği için yaktığı mangalı anımsadı. Kuru bağ çubuklarını kırıp deste yapmış, altlarına ince kuru otları koyarak mangalı hazırlamıştı. Kibriti çaktığında bir iki ince ot yalımlanmış, ateş sönmekle yanmak arasında gidip gelmiş, sonra tüm otlar, ardından çubuklar harlayıvermişti.

Bir kaç gündür Mahmudiye raporları ve Soysal'ın mektupları üzerinde düşünüp duruyordu. Bir karara varması gerekiyordu.

Aklı bir kez daha birkaç yüz kilometre uzağa, Mahmudiye'ye gitti. Orada bozkırın sıcağına, yokluklarına, zorluklarına ve de sıtmanın içine yolladıkları birkaç kişi de bir ateş yakmanın uğraşı içinde idiler. O ilk küçük alev sönecek miydi, yoksa parlayıp büyüyecek miydi? Önemli olan buydu. Kişilerin hiç önemi yoktu. Tasarladığı doğrultuda iş yürüdüğü sürece. Kişiler konusunda kaygılar, doğru yanlış adam seçmeler, tartışmalar. Önemli olan, belirleyici olması gereken işin yürüyüp yürümemesiydi. Başarılı ol-

dukları, amaca yararları dokunduğu sürece, kendisine düşen görev tüm çalışma arkadaşlarını korumak, desteklemek, yüreklendirmekti. Bunu yaparken olabildiğince hoşgörülü davranmalı, amaca yararı dokunan kim olursa olsun, ondan alınabilecekleri son sınırına kadar almaya çalışmalıydı. Özel arkadaşlık, kişisel dostluklar ayrıydı. İş sürer, genişlerse, çok iş arkadaşı olacaktı anlaşılan. Ama bunların yalnız bazıları dostu da olacaktı.

Önemli konuları düşünürken her zaman yaptığı gibi bir sigarayı daha bitmekte olana uladı. Sabaha kalan birkaç saatte biraz dinlenebilmek, biraz uyuyarak yeni bir iş gününe başlamak amacıyla yerinden davrandı.

Evin 40-50 metre kadar uzağından gecenin son turunu atarak geçmekte olan mahalle bekçisi Hasan Ağa, evin terasında yanıp sönen küçük kırmızı noktayı görünce *"Hakkı Bey yine çok erken kalkmış anlaşılan"* diye düşündü.

Tonguç sigarasından bir soluk daha çekerken diline takılan bir sözcüğü içinden yineledi: Yalımlanmak, yalım! Sözcük hoşuna gitmişti. Birkaç hafta sonra doğacak çocuğunu düşündü. Eşi kız olmasını istiyordu. Erkek olursa? Yalım, bir erkek çocuk için güzel bir ad olabilirdi.

İçeri girdi.

.....

Kurs raporları ve haftalık ders program çizelgeleri düzenli olarak geliyordu ve belki de yaptığı uyarıların etkisi ile daha dikkatli yazılmaya başlanmıştı.

Tarım çalışmaları, atçılık, koyunculuk, ot balyalama ve harman makinası kullanma çalışmaları yapılmıştı. Kitapların yazdığına göre bir kişi 10 dakikada bir balya yapardı. Ama adaylardan bunu 4-4,5 dakikada yapanlar olmuştu.

17.8.1936'dan sonra yapı işleri derslerine de başlandı. Ankara Yapı Usta Okulu öğretmen ve öğrencilerinden bir ekip gönderilmişti. Bunlar, adaylarla birlikte daha sonraki kurslarda kullanılacak birkaç bina yapacaklardı.

Bu arada, çevre köylerde harman kaldırmakta zor durumda olanlara yardıma da gidildi.

Sağlık bilgisi dersi de veren doktorun yaptığı muayeneler sonunda 16 adayda ve 2 öğretmende sindirim bozuklukları saptandı. Doktor bunu çok kireçli ve temiz olmayan su ile yemek yapılmasına bağlıyordu. Bir aday da ayakkabısı olmadığından yalınayak çalışıyordu. İlgili raporda *"Su, Bakan'ımızın buraya teşrif buyurduklarından beri bir parça düzeldi ise de bu kadar ağır çalışmaya göre az gelmektedir."* deniyordu. *"Yemek ve su için gerekenlere önemle emir verilmesi... ödenek Kursdan kıskanılıyor..."* Soysal, Hara ve Çiftlik tarafından yürütülen bu hizmetlerden yakınıyordu.

7.9-13.9.1936 haftası çalışmalarında köy incelemelerine ve müzik çalışmalarına ağırlık verildi. *"... Hara'nın hamamında banyo yapmak üzere müsaade alındı..."*

Yazım derslerinde ilginç bir durum gözlendi. Herhangi bir parçayı öğretmen dikte ederse, sözcükleri doğru yazıyorlar, ama kendi kendilerine bir parça yazdırılırsa yerel ağızlara göre yazmakta direniyorlardı.

Bir hafta sonu Seydi Suyu'na gezmeye götürülen adaylar, tuttukları 90 kiloluk balıkla Kurs'a döndüler. Bol balık yendi o gün.

23.9.1936'da Tonguç'un ikinci oğlu doğdu. Sarı saçlı bir oğlandı. *"Kardeşim Ferit!*

Bir oğlum oldu. Adını ateşin alevi anlamında Yalım koymayı tasarlıyorum. İnsanlar acılarını ve sevinçlerini sevdiklerine söylemekten, duyurmaktan zevk alıyor! Eskişehir'de işler iyi gidiyor. Gelecek yıl birkaç yerde çoğaltma hazırlıkları yapıyoruz... Eşine saygılarımızı söyle, çocuklarını bizim için de öp. Gözlerini çok çok öperim Ferit!" Tonguç 19.10.1936'da Ferit Oğuz Bayır'a böyle yazıyordu.[45]

Eylül sonuna doğru Soysal'dan 19.9.1936 günlü bir mektup geldi: *"Sayın Hocam, cumartesileri iyi eğleniyoruz. Size bizim için -iyi oyunlar bilmiyorlar, onun için iyi eğlenemiyorlar- demişler. Bu doğru değil... İşime karşı kanım kaynıyor... -Ramazanda öğretmenleri oruçtan softaya dönmüş gördüm,- diyorsunuz. Bu bize taş... Tarımcılar bir gece içip içip tabancayla birbirlerine girmişler. Eğlenceyi böyle yapmayacağız, gezici sahneyi yaptıracağız. Ayaş'ın Yeregömü Köyünde konuşmuştuk, yakında merkep sırtında köyden köye gezecek... Nikahıma ve düğüne gelin.* (Yaz. notu: Soysal, Halil Fikret Kanad'ın yeğeni ile evleniyordu) ... *Mumlu kağıt, harita, renkli tebeşir, metre yollayın... Kuvvetle nefret etmesini bilmeyen asla candan sevemez... Herhangi nesne ki vardır, o varlığı aynı zamanda zıtlarına, kendisini yok etmek isteyenlere de borçludur. Ve ruhunda çeşitli kompleksleri, zıtlar alemini yaşatacak kadar sağlam ve dayanıklı olmayanlar yokturlar. Ben sükun diye birşey anlayamıyorum. Hatta ölümde bile sükun göremiyorum. Sükun varlığın zıddı. Ne kötü şeydir sükun. Softa kemali* (olgunluğu, bilgeliği) *sükunda aradı. Uyduğu felsefe mektebine göre doğruydu. Şimdi siz de softalığı bizim hayatımızda aradınız. Burada sükun gördünüz mü de -...softalara dönmüş gördüm- diyorsunuz... Sarhoş olup birbirine tabanca çekip kurşun attırarak asil köyün havasını bulandırtmıyorum ama, bilinçli bir şekilde neşe ve eğlenmeyi de ihmal ettirmiyorum... Kötü, iyi nedir diyeceksiniz. Kötü 12.5 milyon köylüye zarar, acı ve sefalet verici, hatta onun acısına seyirci kalıcı herşey. İyi de bunun tersi. Bu düşünceye ait her işte açık konuşma değil, çırılçıplak mücadelenin zamanı çoktan gelmiştir..."*[46]

Tonguç, mektubu tedirginlikle okudu. Bu erinçsiz ruhsal yapı, düşün ve duygularda aşırılıklar, zıt uçlar arasında hızla gidip gelmeler, sürekli şüphecilik ve kendisine karşı olunduğu kaygılarından bir türlü kurtulamama, her konuyu kolayca kişiselleştirme gelecek için onu kaygılandırıyordu.

Ekim başında adaylara deneme dersleri verdirilmeye başlandı. Grup öğretmenlerinin bu konudaki izlenimlerini de içeren raporda bu uygulamaların yakın köylerde yapıldığı belirtiliyordu. Deneme derslerinin hazırlıkları ve eleştirisi hep birlikte yapılıyordu.

Bu arada tarımla ilgili dersler ve uygulamalar sürdürülüyordu. Sütçülük dersi en kötüsü ve yararsızı oldu. Tarımcıların verdiği derste *"50 kg. sütten peynir yapılamadı. Adayların gözleri önünde süt kesildi..."* Tonguç, rapordaki bu tümceyi metinden çıkardı. Ama işin tarımcılarla birlikte yürütülmesinin giderek sorun olduğu da bir gerçekti artık.

Bakanlık yöneticilerinin ve bazı milletvekillerinin eğitmen denemesine ilgisi artmaya başlamıştı. Ayrıca, iki vali, bir Kolordu Komutanı da Eskişehir milletvekilleri gibi Kurs'u görmeye geldiler. İlin en büyük toprak sahiplerinden Emin Sazak konuk defterine şunları yazdı: *"Bu okulu, bu şekli düşünenlere teşekkür eder ve bu düşünceyi yaşama çıkaracak okulun müdürüne ve çalışma arkadaşlarına başarılar dilerim. 4.10.36"* Bunları bildirdiği raporun sonunda Soysal, Eskişehir Milli Eğitim Müdü-

45 Ferit Oğuz Bayır, Köyün Gücü, s.124.

46 Emin Soysal'dan Hakkı Tonguç'a 19.9.1936 günkü mektup.

rü'nden ve yapı işlerine yakın ilgi gösterilmemesinden yakınıyordu.

Daha sonraki raporda yakınma konusu tavukçuluk dersine giren bir öğretmendi. Bu haftanın konuğu Manisa Milletvekili Kazım Nami Duru idi. Duru, bir adaya bir fıçının hacmini hesaplatmıştı.

Son Kurs raporunda Soysal, Ankara Yapı Usta Okulundan gönderilen öğrencilerden ve başlarındaki bazı Alman usta öğretmenlerden hoşnut olmadığını yazıyor ve bunların adlarını, öğrencilerin okul numaralarını vererek, durumlarının kendi okullarına bildirilmesini istiyordu.

Kurs aralık ayında sona eriyordu. 13.11.1936'da sınavlar yapılacak ve 15.11.1936'da Ankara'ya hareket edilecekti.

Bu raporu gönderdiği gün Soysal, bir de özel mektup yazmıştı.[47] 3.11.1936 günkü bu mektubundan Tonguç'un ona her zamanki kaygılarını gidermek ve çalışmaları için övgü bekleyişine yanıt vermek üzere daha önce bir mektup göndermiş olduğu anlaşılıyordu: *"Sayın Hocam, üstüste iki mektubunu aldım. Mektupların bana kıvanç ve güç veriyor. Gönül almayı öyle biliyorsun ki! N... dün derse geldi. Hayvan ne anlatacak, torbada birşey kalmadı ki! Öğrencinin olgunluğundan ben de hoşnudum. Altı aday var ki bunlara sınavla yol vermek gerekli. Diğerleri bu işi çatır çatır yapacaklar, hem de bizim ütülü pantolonlu cicili bicili beylerden daha iyi. İstersen yine ileri gidiyorsun diye kız ve yeniçeri ağasının hikayesini hatırlat... F.... denen herif karısını görmeye gitti... Asıl iş normalden üstün bir gelişme ile ilerliyor, ilerleyecek himmetinle. Ellerinden öperim."*

Sataşmaları, sövmeleri, teklifsizliği ile tipik bir Soysal mektubu idi.

Kurs sona ererken gelecek çalışmalarda kullanılacak, köy okulu karakterinde, öğretmen evi de olan üç derslikli bir yapı ile nüfusları bini bulan köylere örnek olacak bir okul ve bölge okulu niteliğinde iki derslikli bir üçüncü yapı da tamamlanmıştı.[48]

4.5 ay süren Kurs boyunca, raporlar ve ders çizelgeleri düzenli olarak gönderilmişti.[49]

Kursu bitirecek eğitmenlerin Ankara köylerine dağılımı için hazırlanan liste Kurs Yönetimince 6.9.1936 günlü bir yazı ile Genel Müdürlüğe sunuldu.[50] Deneme Ankara İli Merkez İlçesi köylerinde sürdürülecekti. Eğitmen stajyerlerinin çalışacakları toplam 79 köy onbir bölgeye ayrıldı. Her bölgede öğretmen okulu çıkışlı bir gezici başöğretmenle bir tarım memurunun denetiminde 5-8 köyde birer stajyer eğitmen çalışacak, Kurs Yöneticisi İlköğretim Müfettişi de bölgenin tüm işlerini kontrol edecek ve düzenleyecekti. Stajyer eğitmenler ilkbaharda yeniden Mahmudiye'deki kurs yerine gidecek ve temmuza kadar ek eğitim görecekler ve bundan sonra eğitmen olarak kesin atamaları yapılacaktı. 84 stajyer eğitmenin olabildiğince kendi köylerinde görevlendirilmelerine çalışılmıştı.(x)

Mahmudiye Kursu'nun Temmuz 1936'da başlayıp 15.11.1936'da sonlanan ilk aşa-

---

47 Emin Soysal'dan Hakkı Tonguç'a 3.11.1936 günkü mektup.

48 Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 1. baskı, s.105.

49 A-73/7, A-48/ 29 , A-23/5-6, A-26/6, A-23/4, A-8/2, A-63/10, A-21/5, A-98/7 Mahmudiye Kursu raporları, ders çizelgeleri, Tonguç'un düzeltmeleri ile.

50 A-73/7 Emin Soysal'ın Kurs konusunda raporu.

(x) Tuncelili 5 eğitmen adayı da stajlarını Ankara köylerinde yapmış olmalılar.

masını Tonguç nasıl değerlendiriyordu? Kurstan gönderilen raporlara bakılırsa herşeyin başlangıçtan sona kadar çok olumlu ve başarılı geçtiği izlenimi alınıyordu. Ama onun değerlendirmesi biraz değişikti: *"...Kursun başarı ile sona ermesinde... kursta çalışan müfettişlerle öğretmenlerin çok büyük rolleri vardır... Zorluklar onların olağanüstü çalışmaları ve özverileri ile yenilmiştir. Bu tür çalışma bir gelenek olarak bu kurstan sonra başka bölgelerde de açılanlarda sürmüştür... Kursa katılan eğitmen adaylarının başlangıçtaki durumları hiç umut vermiyordu. Başlarındaki müfettiş ve öğretmenler bundan yılmadılar. Çok geçmeden durum değişmeye başladı. Kursun ikinci ayında tanınamayacak bir duruma geldi... Başarılı olmayı bir kişisel onur sorunu yapan adayların çalışmaları, kendilerinden bekleneni kat kat aştı. Bu durum karşısında hazırlanan program taslağında bazı değişiklikler yapmak gerekti. Kursun sonuna doğru öyle bir duruma geldiler ki, bu işi başarıp başaramayacakları konusunda en küçük şüphe bile kalmadı."*[51]

Bu, resmi raporların verdiği izlenimden değişik bir yorumdu ve işin başında umutların kırılabileceği çok kritik bir dönemden geçildiğini gösteriyordu.

Tonguç, eğitmen deneyi ile ilgili tüm bilgileri geniş olarak 1936'da yayınlayacağı kitabında toplayacaktı.[52]

İlk Eğitmen Kursu'ndaki şu uygulamalar ana düşünden öte denemenin özgün özellikleri olarak eğitim tarihinde yer almaya hak kazanmıştı:

1. Öğretimde sürekli olarak bir öğretmenin sorumlu olduğu, 8-10 kişilik küme çalışması,

2. 8-10 köyden oluşan ve bir gezici başöğretmenin sürekli denetim ve yardımında öğretimin sürdürüleceği bölge sistemi,

3. Eğitmenlerin derslerini hazırlamaları için düzenlenmiş Kılavuz Kitap'lar ve üç yıllık ders kitaplarının (sınıf değil Yıl Kitapları deniyordu) hazırlanma ve içerik bakımından getirdiği yenilikler.

Stajyer eğitmenler 16.11.1936'da Ankara'ya getirildiler. Orman Çiftliği'ndeki Onuncu Yıl İlkokulu'nda *"ileri gelenler ve tanınmış kişiler"* önünde bir alfabe (abece) ve bir de okuma deneme dersi verdiler; bunların tartışma ve değerlendirilmesini yaptılar. Ertesi günü Ankara Halkevi'nde kendilerinin tasarladıkları 'Çoban' piyesi ile Aka Gündüz'ün 'Yarım Osman' piyesini oynadılar.

18.11.1936'da Ankara M. Eğitim Müdürlüğü'nde çalışacakları köyler kendilerine bildirildi, okulları için gerekli araç ve gereçler dağıtıldı. 26.11.1936'da işlerine başlayacaklardı. Tonguç onların Hükümet Konağı'ndan ayrılışlarının eğitim tarihimizdeki benzersizliğini belirten yazıdan alıntı yapacaktı: *"Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar eğitim davasıyla köye giden imam, oraya ölü yıkamak için gereken araç gereçle mızraklı ilmihalden ve bir de mezara hasret çeken ruhundan başka birşey götürmemişti. Stajyer eğitmenlerin gidişi hiç de böyle olmadı. Bunlar ulusal ruhun imgesini omuzlarına, uygar yaşamın belirtilerini ceplerine, diğer eşyalarını da sırtlarına alarak görkemli ve ağlatıcı bir alçakgönüllülük ile köylerine gittiler. Eğer bu eşyaları kendileri sırtlayıp götürmeselerdi, büro ve formalite yoluyla 79 köy okuluna ancak iki ayda dağı-*

51 Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 1. baskı, s.106-107.
52 A.g.e. s.96-179.

tılabilecekti..."[53] Bu sözleri ilgili İlköğretim Müfettiş raporundan almakla, onun, ilk denemenin başarısından çok sevindiği ve geleneksel eğitimi, bürokratik düzen ve formaliteleri kırmaya başlamış olmaktan duygulandığı anlaşılıyor.

Eğitmenler, stajyer olarak bu aşamada 10.4.1937'ye kadar köylerde çalışacaklardı.

Eğitmen Kursu'nun sürdüğü günlerde, Tonguç bir ara İstanbul'a gitmiş, orada üç gün kalmıştı. Amacı yeni iş arkadaşları bulmaktı. İstanbul'da İlköğretim Müfettişi olarak görev yapan Gazi Eğitim Enstitüsü'ndeki eski öğrencilerinden Hürrem Arman ve Şinasi Tamer'in birlikte oturdukları eve konuk oldu. Zamanının çoğunu onlarla ve tanıdığı diğer ilköğretim müfettişleriyle geçirdi. *"Kurulacak yeni örgütlerde çalıştırmayı düşündüğü kişileri normal yaşantıları içinde, hatta evlerindeki ortamda görmek için gelmişti..."* İstanbul'daki öğretmen ve eğitimcilerin çoğu uzaktan izledikleri eğitmen denemesine karşıydılar, içlerinde sert eleştiriler yapanlar da vardı. Bu iş Mustafa Necati'nin bir meslek durumuna getirdiği öğretmenliği bozmak değil miydi? Ucuz öğretmen bulmak amacıyla düşünülmüş yanlış bir çözümdü!.. Hem bu eğitmen 10 lira gibi gülünç bir aylıkla, tarım yaparak geçimini sağlayabilecek, köyde yaşayabilecek miydi? Sol çevrelerle yakınlığı olan, İstanbul'da bir öğretmen kesimi üzerinde etkili, kültürlü İlköğretim Müfettişi *"Mansur Tekin bile eğitmenlerin karşısındaydı."* Bir süre önce görevle İstanbul'a gelmiş olan İlköğretim Genel Müdürlüğü Şube Müdürlerinden *"Fuat Baymur'un da birçok noktalarda bu işe karşı olduğu anlaşılıyordu."*

İstanbul'dakiler, yardımcılarından birinin bile Tonguç'a karşı olduğunu bilerek, onu bu hava içinde karşıladılar. Konu iki gün boyunca tartışıldı, ona sert, hatta *"çok ters"* sorular sordular. Bunları hep soğukkanlılıkla, kendi kanıtlarını sabırla sıralayarak yanıtladı. İşin bu kadarla kalmayacağını, 5 yıl süreli yeni tip bir köy öğretmen okulu kurulacağını da söyledi. Buralara tümü köylerden, ilkokul çıkışlı çocuklar alınacaktı. En ilginç soru Arman'dan geldi: Tasarladıkları, yapmak istedikleri, önerdikleri tüm hükümet kurum ve kuruluşlarının ve Bakanlığın diğer dairelerinin işleyişlerine zıt düşmüyor muydu? Bu işler, böyle bir yapı içinde nasıl sürdürülecekti? Örneğin, Arıkan Bakanlıktan ayrıldığında ne olacaktı? Tonguç bu soruya hak verdi. Kurumlar ve ilkeler büyük kitlelere maledilmedikçe işlerin yürüyemeyeceğini, gerçek amacının da bunu aşmak olduğunu anlattı. Ve ekledi: *"Biz köyün, bugüne kadar yüzüstü bırakılmış üstün yetenekli çocuklarından, kendi köylerinde yararlı ödevler gören, az da olsa onların yaşayışlarını değiştiren, kaderini köyün kaderi ile birleştiren onbin insan yetiştirelim ve bunlar köylerde birkaç kuşak yetiştirsinler; işte o zaman bu kuruluşu değiştirmek isteyecek güçlerin karşısına onbinler, milyonlar çıkar; bir genel müdür, bir milli eğitim bakanı, bir başbakan koltuğunda rahat ve iş görmeden oturamaz."*[54]

Tonguç, konuya gösterilen ilgiden hoşnut kalarak ve birkaç kişi daha kazandığını umarak Ankara'ya döndü. Düşündüğü çalışmalara masa başından yapılacak resmi atamalarla eleman bulmanın olanağı yoktu. İlerisi için şimdiden kafasında bazı adlar belirmeye başlamıştı.

Bakanlığın 1936 yılında bir öğretmenler heyetini Sovyetler Birliği'ne, inceleme gezisine resmi görevle göndermesi ilginçti. Kaç kişinin ve ne kadar süre ile gittiğini bil-

53 A.g.e. s.108-109.

54 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı I, s.193-201.

miyoruz. Bakanlığın böyle bir karar almasında en önemli etken, daha önce o ülkede Askeri Ateşe olarak bulunmuş Ankan olmalıdır. Ayrıca, bizdekine benzer eğitim sorunlarıyla karşı karşıya olan Sovyetler Birliği'ndeki çalışmalar şüphesiz ki ilgi çekiyordu. Daha önce, Nafi Atuf Kansu'nun müsteşarlığı döneminde ve onun başkanlığında da bir heyet gitmemiş miydi? O yıllarda iki ülke arasındaki ilişkilerin düzeyi ve kültür ilişkilerinin sıklığı da düşünülürse bu girişimi doğal karşılamak gerekir. Bu son gezide alan hizmetinde çalışan öğretmenlerin bulunması ilginçtir.

Soysal'ın 18.8.1936 günkü kurs raporunda, kurs öğretmenlerinden Mehmet Tuğrul'un Sovyetler'e gitmek üzere kurstan ayrıldığı yazılıdır.[55] Buna göre, heyet o günlerde gitmiş olsa gerektir. M. Tuğrul eğitmen çalışmalarına başlanırken kurulan çalışma grubundaki Germencik Başöğretmeni'ydi.

Heyete katılan öğretmenlerden bazıları dönüşte gezi raporlarını Tonguç'a da verdiler. Bunlardan biri Aydın-Germencik Başöğretmeni imzalıydı.[56] Bir diğeri ise Gaziantep Kültür Direktörü (M.Eğitim Md.) Cemil Gökdeniz[57] imzasını taşımaktaydı ve 12.11.1936 tarihiydi. Tonguç'a yazılmış 9.12.1936 günkü mektubunda Gökdeniz, *"Bakanlığın emri gereğince raporun aslını Ertik ve Teknik Genel Direktörlüğü'ne sundum... Bir suretini size sunuyorum... Raporu yazarken mümkün olduğu kadar tarafsız olmaya çalıştım. Hüküm siz büyüklerimizindir."* diyordu.

6 sayfalık birinci raporda Sovyetler'de zorunlu ilköğretimin 7 yıl olduğu, öğrenim çağında en az 20 çocuk bulunan köylerde okul açıldığı, en küçük köy okulunun 4 sınıflı olduğu, köylerin birbirlerine bağlanmalarıyla oluşturulmuş üçbin nüfuslu bölgelerde 7 yıllık pansiyonlu okulların bulunduğu, öğrenci devamsızlığına para cezalarının verildiği, köy öğretmeni yetiştiren özel okullar bulunmadığı, bunların da kent öğretmenleri gibi pedagoji teknikumu çıkışlı oldukları, köy öğretmenlerine karşılıksız lojman verildiği, on yıl önce okur yazarlığı arttırmak için okuma yazma bilen herkesin öğretici olarak katıldığı bir seferberliğin açılmış olduğu, köylerde okuma odaları bulunduğu, buralar için ilgili bakanlığın özel bir gazete çıkardığı anlatılıyordu.

İkinci rapor uzundu, 31 sayfaydı. İl kültür direktörlerinin atanma şekillerini de kapsamak üzere geniş bilgi veriliyor ve eğitim örgütü anlatılıyordu. Daha sonra öğretim programlarının ayrıntılarına geçiliyor, ilkokulun 3. sınıfından başlayarak yoğun bir ideolojik eğitim yapıldığı, ne var ki ilkokullardaki yöntemlere eski denebileceği, bizim için yararlı bir yanı bulunmadığı, ama *"iş eğitimine fazla önem verildiği"*, disiplinin çok iyi olduğu, film gibi görsel eğitim araçlarından yaygın olarak yararlanıldığı, sanat eğitimine de çok önem verildiği, bununla ilgili birçok kurumların bulunduğu anlatılıyor ve gezdikleri eğitim kurumlarının ayrıntılarına giriliyordu. Bunlar arasında Yalta çevresindeki, soylulardan kalma birçok eski yapı ve köşkün çocuk dinlenme evleri (sanatoryum diyorlardı) olarak kullanıldığı ve Odesa'da kurulmuş, 105 yapıdan oluşan, kimsesiz çocukların alındığı "Çocuklar Mahallesi" ilginçti. Burada ilk ve orta öğretim düzeyinde, karma eğitim yapılıyordu.

Rapor, yazarın önemli gördüğü şu iki noktanın belirtilmesiyle bitiyordu:

1. Sovyetler teknik adam ve uzman yetiştirecek teknik bir eğitimin tek başına ulus-

55 A-126/4 İlgili Kurs raporu.
56 A-126/14 Germencik Başöğretmeni'nin 24.9.1936 günlü, 6 daktilo sayfalık raporu (1. sayfası noksan).
57 A-126/15 Cemil Gökdeniz'in (Sovyet Rusya'da Kültür İşleri) başlıklı, 9.12.1936 günkü, 31 daktilo sayfalık raporu.

lararası düzeyde yer edinmeye yetmeyeceğini görmüşler, *"İleriyi görebilecek siyasal adamlar yetiştirme yolunu tutmuşlardı."*

2. Onlarla bugün çok iyi dost olduğumuz halde, bizi tanımamaktadırlar ve çok geri saymaktadırlar.

Bakanlığın ve Tonguç'un dış ülkelerdeki uygulamalar konusunda bilgi edinme çabaları sürecekti. Bunlarla ilgili çeviriler yaptıracaklardı. Tonguç, bunları Ferit Oğuz Bayır'ın yardımcısı olarak Ankara'ya atanmasından sonra da onunla birlikte inceleyip tartışacaktı.[58]

1936 yılı sona ermeden, Tonguç düşüncelerini duyurmak için yazı yazmayı da sürdürdü. Ülkü dergisindeki bir yazısında özetle şunları yazıyordu:[59]

"...Verbalizm (lafçılık) dalgaları arasında bir daha ele geçmez bir gençlik dönemini yıpratan kuşağın gözleri önüne maddeyi, işi, eseri, doğaya egemenlikle başarılan heyecanlı tabloları sermek gerekir. Değerlerinin çoğu çürümüş bir yaşamın miskinliğinden, enerjisizliğinden, korkaklığından gençleri kurtarmak gereklidir."

Tonguç burada Kayseri gezisinde Pazarören-Viranköy'de gördüğü, Köy Kanunu'na dayanarak vatandaşların ve ilgililerin elbirliği ve beden gücüyle yapmayı başardıkları Bölge Okulu örneğine değiniyor ve şunları yazıyordu:

"(Viranköy'deki) öğretmenler bugünkü programlara göre öğrenim yapmak zorunda kalırlarsa, günümüzdeki okula karşı korkulacak bir güvensizlik uyandırabiliriz. Bu tip, teoriye gereğinden fazla yer veren okul, köylüyü işten soğutuyor, onda işe karşı bir tiksinme uyandırıyor, onu tüketici bir adam yapıyor. Bu olumsuz etkileri, yeni okulları halka iş eğitimi veren bir ocak haline getirerek önlemeye çalışıyoruz..."

Sonra ilköğretim sonrası öğrenim sorununa geçiyordu.

"Bu çocukların orta öğrenime nasıl devam edecekleri sorunu... bu çevre insanlarının en büyük dertlerinden biridir... İş yaşamı bakımından köylü çocuğuna hiçbir şey sağlamayan bugünkü 5 yıllık okul çıkışlılar için, ortaokula giderek devlet memuru olmaktan başka onları okula çekici birşey kalmamaktadır..."

"Köy öğretmenleri manen ve mesleki karakterdeki ideal işler bakımından izole bir durumda kalmışlardır... Bugün ufuk açıcı ve onları özendirici bir dergi bile yoktur... Liberalizmi ilke olarak alan, ülke gerçeklerini kavramaksızın yazılan yazıları yayan dergiler onları doyurmamaktadır... Bugünkü öğretmenlerin çoğu, tüm iyi niyetlerine karşın, köyde yalnızca entellektüalizmi temsil ediyorlar... Öğretmenler öğrenimi pratik bir şekle getirmeye uğraşıyorlar. Ne var ki, öğretmen okullarında aldıkları eğitim, bunu başarı ile yapabilmelerine yetmemektedir..."

"... Uzun yıllar normal bir ilkokula kavuşamayacak az nüfuslu köylerimiz için ayrı önlemler almak gerekmektedir..."

Tonguç'un bir yıl önce ilköğretimi konu alan Muhtıra'ya ek olarak hazırladığı, eğitim hizmetlerinin ve Bakanlığın reorganizasyonunu amaçladığı Not, genişletilmiş olarak 1936 Aralık ayının son günlerinde bir kez daha ortaya çıktı. Bu kez, 10 sayfalık bir ra-

58 Ferit Oğuz Bayır'la 21.1.1969'da Ankara'daki özel konuşmadan.

59 Hakkı Tonguç, (Anadolu Köylerinde Kalkınma Hamleleri: Okullar), Ülkü Dergisi, sayı 44, Ankara, 1936, Ekim. Ve: Ferit Oğuz Bayır, Köyün Gücü, s.121-123.

por şeklinde 21.12.1936 günlü bir Bakan emri ile Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı'na, üyelerine ve Bakanlığın tüm genel müdürlüklerine dağıtılıyordu.[60] Ama bundan sonra yine herhangi bir işlem görmeyecekti.

İlk nottakinden farklı olarak, Bakanlığın merkez ve taşra örgütlenmesine burada daha geniş ve ayrıntılı, yer verilmişti. Rapora göre Bakanlığın görevleri şöyle sıralanıyordu: Halk eğitimi, sanat eğitimi, mesleki uzmanlık eğitimi, siyasal eğitim, bilim eğitimi ve bunlarla ilgili yayınlar, özlük işleri, yazışmalar.

Görevler bu olunca merkezde şu bürolar bulunmalıydı: 1) Politika, reform ve yönetim işleri, 2) Denetim ve irşad (yol gösterme, uyarma), 3) Bilim eğitimi, 4) Siyasal eğitim, 5) Meslek uzmanlaşma eğitimi, 6) Sanat eğitimi, 7) Halk eğitimi, 8) Atama, hukuk, disiplin işleri, 9) Yayınlar, 10) Sağlık işleri, 11) Yapı ve teknik işler, 12) Evrak, muhasebe ve dosya işleri büroları.

Taşra örgütüne gelince: Bugünkü kültür direktörlükleri (il milli eğitim müdürlükleri) ve ilçelerdeki kültür işyarlıkları (milli eğitim memurlukları) bugünkü işlerin yürütülmesine bile elverişli değillerdi; tümüyle değiştirilmeliydi. İlkokul öğretmenlerinin şimdiden yüzde ellisi köylerdeydi. Bu göz önünde tutulmalıydı. Her il, ilçe ve bucakta Bakanlığın yetkili bir temsilcisi ve yapılacak işlere yetecek bir örgütü bulunmalıydı. İllerdeki eğitim müdürlerinin yanında iş hacmine göre ispekter (müfettiş) danışman, muavin (md.y.), yapı işleri uzmanı olmalıydı. Hukuk, yönetim ve disiplin işleri bucaklardan başlayarak en son illerde sonuçlandırılabilmeli, çok azı Bakanlığa gelmeliydi. Bu işleri yapacak elemanların tümü, özel uzmanlık isteyen işler dışında, öğretmenlerden atanmalıydı. Atamalara ve özellikle disiplin kurullarına seçimle gelme esası benimseniyor ve yönetim görevlerine geleceklerin sürekli olarak bu makamlarda kalmayacakları, mesleğin asıl işlevinin yapılacağı öğretmenliğin esas olması gerektiği, bir yıl önceki notta olduğu gibi bir kez daha vurgulanıyordu.

Bakanlığın o günkü örgütlenme modeli ve anlayışı ile hiç ilgisi olmayan bambaşka bir model önerisiydi bu! Şekilci bir örgütlenmeden çok işlevsel bir yapı, güçlendirilmiş ve yetkileri arttırılmış bir taşra örgütü, atamalarda ve karar mekanizmalarında demokratikleşme öneriliyordu.

60 A-99/24 Kültür İşleri Teşkilatı Kanun Projesi'nin Esasları Hk. Not başlıklı rapor

ONİKİNCİ BÖLÜM

Köy Öğretmen Okulları (1937)

Ankara İli'nin 79 köyüne dağılmış 84 stajyer eğitmen, başlarındaki İlköğretim Müfettişi (M. Emin Soysal) ve 11 Gezici Başöğretmen'in denetiminde çalışmalarını sürdürüyorlardı. Arıkan ve Tonguç sık sık bu köylere gidiyorlar, çalışmaları izliyorlardı. Gerek bu aşamada, gerekse daha önceki Kurs döneminde ilgi gösterenlerin başında Nafi Atuf Kansu, Cevat Dursunoğlu, Rıdvan Nafiz Edgüer geliyordu. Köylerdeki staj başlayınca başka eğitimciler ve önemli gazete yazarları da geziler düzenlenerek bu köylere götürüldüler. Denemeyi destekleyecek bir kamuoyu yaratılmaya çalışılıyordu.

1937 Ocak ayı içerisinde yeniden yayımına başlanan Kültür Bakanlığı Dergisi (eski Maarif Vekaleti Mecmuası) de bu amaçla kullanıldı; ilk sayı ilköğretim ve köy eğitmenleri denemesine ayrıldı. 290 sayfalık bu özel sayıda bir yıldır süren çalışmalar geniş olarak anlatılıyordu. Önce ilköğretim ve eğitim sorunu açıklanıyordu. Bu bölüm büyük ölçüde Tonguç'un Arıkan'a verdiği Muhtıra'dan yararlanarak hazırlanmıştı. Köylerdeki durum belirtildikten sonra köy okulları için hazırlanan öğretim programı, bununla ilgili Komisyon çalışmaları ve diğer bakanlıkların görüş ve önerilerine yer veriliyordu. Bu programa göre yazılmış üç yıllık okuma, yurt ve yaşama bilgisi, hesap kitaplarına değiniliyor ve "Eskişehir-Çifteler Eğitmen Kursu"nun anlatılmasına geçiliyordu. Bu bölüm çok genişti ve kurs raporlarını da kapsıyordu. Kurs öğretim programları ve çalışma çizelgeleri ekliydi.

Daha sonraki bölümde Kurs'la ilgili olarak basında çıkan başlıca yazılar bir araya toplanmıştı. Falih Rıfkı Atay, Hasan-Âli Yücel, Kazım Nami Duru, Asım Us, Ahmet Emin Yalman, Halil Fikret Kanad, Sadrettin Celal Antel'in yazıları olumlu görüşler ve övgülerle doluydu.

Dergide bir sonraki bölümde 1926 programı yerine, 1935 Ağustos ayında çalışmaya başlamış Komisyon'un hazırladığı yeni İlkokul Öğretim Programı anlatılıyordu.

Derginin son bölümü ise bazı yabancı ülkelerdeki inceleme ve saptamalara ayrılmıştı. (Sovyet Rusya'da İlköğretim ve Eğitim İşleri) başlığı altında, bu ülkeye gitmiş öğretmenlerin dönüşlerinde verdikleri raporlardan aktarılan bilgiler yer alıyordu; uzun ve ayrıntılı bir bölümdü. Daha sonra 'Alman Kır Eğitim Yurtları' konulu, bunların kurucusu H. Lietz'in bir yazısının çevirisi geliyordu. İtalya Köy Okulları, Fransa'da Köy Eğitimi, Polonya'da bir okulun tanıtımı diğer çevirilerdi.

Özel sayı, eğitmen denemesinin gerekçeleri, denemenin temel ilke ve yöntemleri,

uygulama konularında en doğru ve ayrıntılı bilgileri veren bir belgesel niteliğindeydi. Derginin sonuna bazı köy okulları tip plan proje örnekleri de konmuştu.[1]

Basında çıkan yazılar arasında Kanad'ın övgüleri ilginçti. Stajyer eğitmenlerin köylerdeki çalışmalarını anlattıktan sonra şöyle yazıyordu: *"... Seyrine doyum olmayan bu tabloyu Ankara yöresinde herkes görüp inceleyebilir... Çavuş kursları orijinaldir ve sonsuz bir değeri içermektedir..."*[2]

Arıkan ve Tonguç'a göre deneme bu aşamada olumlu sonuçlanmıştı bile. Sistemi sürekli kılmak ve yaygınlaştırmak için hazırlıklara başlandı.

5.2.1937'de İnönü ve 153 arkadaşının önerisiyle CHP'nin 6 oklu ilkeleri Anayasa'ya kondu. Bunlar artık devletin de temel ilkeleriydi.[3]

18.2.1937'de Tonguç, Trakya'da açılacak bir eğitmen kursu için incelemeler yapmak üzere trenle Trakya'ya gitti.[4]

Ne var ki, uygulamada bazı zorluklar da vardı. Tarım Bakanlığı başta olmak üzere, devletin tüm örgütleri bürokratik davranışlardan, işbirliği ve eşgüdüme kapalı çalışma yöntemlerinden kurtulamıyorlardı. Tarım Bakanlığı kurslara tarım öğretmenleri bulmakta zorlanıyor, görevlendirilenlerin birçoğu uygulanması istenen öğretim ve eğitim ilkelerini anlayamıyor, bunları uygulamakta başarılı olamıyorlardı. Köylere gidecek eğitmenlere verilecek araç ve gereçler, tohumluklar Tarım Bakanlığı'nca zamanında dağıtılamıyordu. Köylerdeki stajyer eğitmenlerin tarım çalışmaları tarımcılarca denetlenemiyor ve gerekli bilgi desteği verilemiyordu.

Yeterli tohumluk buğday alamamaları üzerine Yalıncak, Tuluntaş, Karakusun, Taşpınar, İvedik, Yakacık, Kapaklı köylerindeki stajyer eğitmenlerin verdikleri dilekçeler Müfettiş M. Emin Soysal ve Ankara M. Eğitim Müdürü Rahmi Vidinel tarafından 16.2.1937'de bir yazı ile İlköğretim Genel Müdürlüğü'ne bildirildi. Eğitmenler haklı olarak, yeterli tarım yapma olanağı sağlanmazsa verilen maaşla geçinemeyeceklerini belirtiyorlardı. Bu durumda *"bazı köylerde çalışmada gevşeklik başgöstermiş"*ti.[5]

Yine aynı kanaldan Genel Müdürlüğe yazılmış bir yazı, Tarım Bakanlığı'ndaki iletişim kopukluğunu çarpıcı bir şekilde gösteriyordu. Tarım Bakanlığı pulluk dağıtımına başlamıştı, ama yalnız 26 eğitmene pulluk verilebilmişti. Gölbaşı gezici Tarım Memuru Lodumu ve Yalıncak eğitmenlerini pulluk almaları için Ankara'ya yolladığı halde, bunlar *"Listede adınız yok."* denilerek geri çevrilmişlerdi.

Bu yazıdaki ikinci örnekse çarpıcı olduğu kadar da gülünçtü: Etimesgut Tarım Memuru Eryaman köyü stajyer eğitmenine *"Köyün tüm horozlarını topla Ankara'ya Tavukçuluk Enstitüsü'ne götür. Onların yerine cins horozlar verecekler."* emrini vermişti. Horozlarla birlikte gelen eğitmene ise Enstitü'de *"Bize böyle bir emir gelmedi."* denmişti. Horozlar geri gelince köylüler *"Horozlarımız Ankara'da Enstitü'ye giderek ötmeyi öğrendiler."* diye alaya başlamışlardı. Eğitmen, bu durumda köyde nasıl saygınlık kazanacağını soruyordu![6]

Bazı gezici tarım memurları da bölgelerine hiç uğramadan Ankara'da geziyorlardı.

---

1 Kültür Bakanlığı Dergisi, sayı 20-1, Ocak 1937.
2 A.g.e. Dr. Halil Fikret Kanad, Ankara Köylerinde Kültür Hareketleri, s.145-152.
3 Şami N. Özerdim, Atatürk Devrimleri Kronolojisi, s.91.
4 A-71/14 Gezi ile ilgili Kırklareli M. Eğitim Müdürlüğü'nün yazısı.
5 A-63/21 Ankara M. Eğitim Md.lüğü'nün araç gereç verilmesinde aksamalar konulu yazısı.
6 A-70/3 Ankara M. Eğitim Md.lüğü'nün eğitmenlere verilecek pulluklarn verilmesindeki aksamalarla ilgili yazısı.

Tarım Bakanlığı ile işbirliği ve ortak çalışma giderek çözülmesi gereken bir soruna dönüşüyordu.

Şüphesiz işin sürdürülmesinden dönülecek değildi. Mahmudiye'de açılacak yeni kurslar için burada uygulama okullu bir kurs binasının yapımına başlandı.[7]

1937 Mart ayı sonuna doğru "Siyasi Müsteşarlıklar" kuruldu. Örneğinin Fransa'dan alındığı bir model denenmek isteniyordu. Her bakanlık için bir milletvekili siyasi müsteşar atanacak ve bu kişi o bakanlığın TBMM'deki temsilcisi olarak bakana yardım edecekti. 25.3.1937'de Kültür Bakanlığı (M.Eğitim Bakanlığı) Siyasi Müsteşarlığı'na Nafi Atuf Kansu getirildi. Kansu bu denemeye son verildiği 1.11.1937'ye kadar Arıkan'la işbirliği içerisinde, Bakanlıktaki çalışmaları yakından izlemek ve etkilemek olanağını bulacaktı.

O günlerde İçişleri Bakanlığı Basın-Yayın Genel Müdürlüğü'nden (Matbuat Umum Md.) Bakanlığa gönderilen bir yazı, eğitmen denemesinin bazı yabancı örgütleri nasıl tedirgin ettiğinin bir kanıtını veriyordu. Ermeni Taşnak Derneği'nin organı Paris'te çıkan Ermenice Haraç Gazetesi'nin 2.4.1937 günkü sayısında eğitmen olayı eleştiriliyor ve Cumhuriyet Hükümeti'nin köye öğretmen bulamayacağını anlaması üzerine, *"Köyden gelmiş ve yontulmamış onbaşı ve çavuşlardan öğretmen yapmasının gülünç ve acıklı olduğu... bunun okulu köye değil, köyü okula götürmek anlamına geldiği... kültür ve eğitimin Kemalizm'in egemen olduğu bu kara dönemi izleyecek dönemin de temelini oluşturacağı düşünülürse, Türkiye'de kültür ve eğitimin hiçbir zaman ileriye götürülemeyeceği, öğretmen onbaşının Kemalizm'in sesini köye ancak duyduğu oranda iletebileceği..."* yorumu yapılıyordu.[8] Bu düşünlerin eğitmen işine karşı çıkanlarca ileri sürülenlerle benzerliği gerçekten ilginçti. Ama Paris'tekiler kendi çıkarları ve kaygıları açısından ne kadar bilinçli iseler, buradakilerin bilinçsizliğine diyecek yoktu doğrusu!

15.4.1937'de Diyanet İşleri Başkanlığı ölüm salasının kaldırıldığını bildiren bir genelge yayınladı.[9]

10.4.1937'de eğitmenlerin köylerdeki stajları sona erdi. 26.11.1936'dan başlayarak 10.4.1937'ye kadar sürmüş olan staj dönemindeki çalışmaları kapsayan M.Emin Soysal imzalı ayrıntılı Müfettiş Raporu şu sözlerle son buluyordu: *"Raporda buraya kadar sayılara, belgelere ve kanıtlara dayanan açıklamalardan anlaşılacağı gibi, deneme, ufak tefek eksikler, bozukluklar bir yana bırakılacak olursa, istenilenden üstün bir başarıyla sonuçlanmıştır..."*[10]

Kursların sayılarının arttırılması kararı alınınca Tonguç, buralarda eğitim şefleri olarak görevlendirmeyi düşündüğü Ferit Oğuz Bayır ile Süleyman Edip Balkır'ı nisana doğru Ankara'ya çağırdı. Önce Ankara'daki stajyer eğitmen çalışmalarını köyleri gezerek gördüler. Ertesi günü Tonguç'un Bakanlıktaki odasında bir araya geldiklerinde, Tonguç Balkır'a şunları söyledi: *"- Eğitmen işini daha da yaygınlaştırmadan yedi aylık bir kurs yaparak alacağımız sonuçları daha ayrıntılı ölçmeyi düşündük. Başlama ayı nisan olacak. Sen şimdi Mahmudiye'ye gideceksin. Ankara, Afyon ve Eskişehir'den seçilecek yeni eğitmen adayları Mahmudiye'de toplanacak. Hamidiye'de de bir kurs daha açıla-*

---

7 A-66/25 Mahmudiye Kursu uygulamaları ile ilgili rapor.

8 A-118/16 Basın-Yayın Genel Müdürlüğü'nün yazısı ve ekli çeviri özeti.

9 Sami N. Özerdim, Atatürk Devrimleri Kronolojisi, s.91.

10 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 1. baskı, s.145.

cak. Yönetim işleri Hara Müdürü Numan Kıraç tarafından yürütülecek. Gazi onu kuru tarım uzmanlığı için Amerika'ya yollamış. Tarım Bakanlığı ile ortak çalışmak zorundayız. Onlarla iyi geçineceğiz. Ama ne olursa olsun onların suyuna gidelim de demek istemiyorum. Eğitimde düşündüğümüz doğru yoldan sapmayacağız. Geçen yılki kimi olaylar araya soğukluk getirdi. Bunları dağıtmak için hayli sıkıntı çektik. Sana Afyon'dan bir Müfettiş vereceğiz. Öbürünü de kendin bul. Eğer bir derdin olursa mektup yaz."[11]

Bu kez Kurs'un başına Emin Soysal'ın yerine sorun ve geçimsizlik çıkarmayacağı umulan bir başkası gönderiliyordu. Süleyman Edip Balkır eğitmen ve köy enstitüsü işine bu sözlerle girdi. Bununla Tonguç, ilerinin en iyi köy enstitüsü müdürlerinden biri olduğu kadar, kendisine çok yakın olacak candan bir dost da kazanmıştı. Tonguç'un değer verdiği niteliklerin tümü vardı onda; doğruluk, açıksözlülük, alçakgönüllülük, hoşgörü, iyimserlik, olaylara, sorunlara ince bir espri ve mizah anlayışı ile yaklaşım, gerektiğinde özeleştiri yapabilme...

Aslında birbirlerini tanımaları daha eskidendi; Tonguç'un Okul Müzesi Müdürlüğü döneminde Balkır'ın bir okul kitabı yazımı için Ankara'ya, bir Komisyon'a çağrıldığı günlere dayanıyordu. *"Yüksek görevlilerden pek tanınmış bir kişi"*nin başkanlığındaki bu çalışmada, bu eğitim otoritesinin söz alan öğretmenleri azarlaması üzerine Balkır onunla tartışmıştı. Olayı üzülerek arkadaşı İlköğretim Şube Müdürü Fuat Baymur'a anlattığında, *"- Gel seni Tonguç'a götüreyim. Olayların, düşünlerin olduğu gibi ortaya atılmasına bayılır. Hiç çekinmeden onunla konuşabilirsin."* demişti. Müze Müdürlüğü'ndeki odaya gittiklerinde Tonguç onu *"babayani bir havada"* kabul etmiş, anlattıklarını dinlemiş, *"arkadaş sıcaklığı ile"* konuşmuştu.[12]

Balkır 100 adayın katıldığı Mahmudiye Kursu'nu planlandığı gibi Nisan 1937'de açtı. İlk deneme kursundaki genel doğrultu ve çerçevede kalmak üzere, programların saptanmasında, iş çizelgelerinin yapılmasında özgür bırakılmıştı. Kurs 15.11.1937'de başarı ile sona erecekti. Balkır'ın raporları ve kurs sonu anılarına bakılınca ve bunları Soysal'ınkilerle karşılaştırınca, öznel değerlendirmelerden tümüyle uzak, tarafsız, nesnel ve dengeli bir görüşle yazılmış olduğu görülüyordu. Kurs'un tarımcı Müdür'ü Numan Kıraç'la işbirliği sorunsuz yürümüş, onun yerine atanan yaşlı bir kişi ile de iyi bir işbirliği kurmuştu. Balkır'a göre daha önce *"İki bakanlığın ortak çabalarına soğukluk getiren dedikodular, olayların iyi niyetlerle değerlendirilmemesinden doğmuştu."* Gözlemlerindeki ilginç bir nokta da değişik yöreden ve kökenden gelen adaylar arasındaki farklılıklardı. *"Eskişehir köylerinden seçilmiş olanların görgüleri göçmen oldukları için fazlaydı... Afyonlular bu denli uyanık görünmüyorlardı ama atılganlıkları umut veriyordu... Ankaralılar çok durgundular."* Uzun ve ayrıntılı kurs sonu raporunda Balkır, *"Adayların pek geri düzeyleri karşısında öğretim programını ağır bulduğunu, ama hesaplarını altüst eden çok şaşırtıcı bir gelişme bunun uygulanmasını kolaylaştırınca, uygulamanın şüpheli olacağı düşüncesinin yerini, programı en iyi uygulamaya bıraktığını"* yazacaktı. Rapor eğitmen kursları konusunda çok değerli ayrıntıları içeriyordu.[13]

Tonguç, bu kez seçimini doğru yapmıştı.

Bayır'a gelince: O zaten 1933'deki Gezici Sergi günlerinden beri Tonguç'un çok

11 Süleyman Edip Balkır, Eski Bir Öğretmenin Anıları, s.170-174.
12 A.g.e. s.154.
13 A.g.e. s.175-203.

yakın arkadaşıydı. O da 1937 Nisanında eğitmen kursunu açmak üzere, çocukluk ve öğrencilik yıllarını geçirdiği Edirne'ye, bir bavulla indi. Kurs, Edirne-Karaağaç'daki eski bir kışlada açılacaktı. Ve zamanında açıldı. Ekim ayında sona erecek Kurs'la ilgili olarak Genel Müdürlüğe Bayır'ın ve Edirne M. Eğitim Müdürü Sırrı Akkay'ın imzalarıyla gönderilen raporlarda, Kurs Direktörü olan tarımcının devamsızlığı nedeniyle tarım işlerindeki aksamalar dışında, Kurs'dan son derece olumlu sonuçlar alındığı anlatılıyordu. Son rapor 7.10.1937 günlüydü.[14]

Kurs süresince Bayır'la mektuplaşmışlardı. Tonguç ona 12.8.1937'de şöyle yazıyordu: *"... Örnek yazıları* (eğitmen adaylarının) *olağanüstü bulduk. Bu tür yazılar varsa gönder. Birinci Yıl kitabı yakında yeniden basılacak... Edirne'ye gelmeyi ben de istiyorum... Bir hafta önce güç halle İzmir'e gittim geldim. Orada Amerikalılar'dan alınan Kolej binalarında ve Eskişehir'de Mahmudiye'de senin pek hoşuna gidecek birer Köy Enstitüsü açıyoruz. Bu kurumlara köy çocukları alınacak ve bunlara liseye girme olanağı ile birlikte türlü meslekler öğretilecek: Eğitmenlik, öğretmenlik, köy demirciliği, inşaatçılığı* (yapıcılık), *köy katipliği, kooperatifçiliği gibi. En yetenekliler, devlete yararlı olabilecek nitelik ve karakterdekiler de liseye verilecek... Kurslardaki çabalarınıza gerçekten teşekkür borçluyuz... Sana çok uzun mektuplar yazmayı tasarlıyorum."*[15]

İlk kez köy enstitüsü deyiminin geçtiği mektup, düşünün olgunlaşma aşamasından önceki evreyi göstermesi bakımından ilginçti. Liseyle bağlantı ilk bakışta akılcı bir yaklaşım gibi gözüküyor ve köy çocuğunun daha üst öğretim düzeylerine çıkabilmesinin yolunu açmak gibi bir amaca yönelme anlamına geliyorsa da, apayrı iki öğretim ve eğitim sistemi arasında bu tür bir geçişin sakıncaları nedeniyle daha sonra bunun üzerinde durulmayacaktı.

Geleceğin bir başka Köy Enstitüsü Müdürü tarafından yönetilen, 5.4.1937'de açılmış Erzincan Eğitmen Kursu ile ilgili raporlardan birinde o günlerin Türkiye'sinin kırsal kesimindeki sağlık durumu bakımından çarpıcı bir bilgi vardı. Kurstaki 70 eğitmen adayından 16'sı sıtmadan yatıyordu![16] Kurs'un 3.5.1937-11.7.1937 günleri arasındaki çalışmalarının bildirildiği Nejat İdil imzalı bu raporda, ayrıca cumartesi akşamı eğlencesinde İlköğretim Şube Müdürü Hıfzırrahman Raşit Öymen'in de bulunduğu belirtilmişti.

O yaz, Tonguç Mahmudiye kursunu bir kez de Siyasi Müsteşar Nafi Atuf Kansu ile yerinde inceledi.[17] Tonguç, onun desteğine ve görüşlerine çok önem veriyordu.

Talim Terbiye Kurulu'nun sessizliği ise, bir üyesi dışında, sürüyordu. O tek üye Halil Fikret Kanad'dı ve ilk Mahmudiye Kursu'nu bitiren eğitmenlerle ilgili yedi sayfalık bir rapor hazırlayarak Bakan'a sunmak gereğini duymuştu.[18] Ne var ki, raporun havası denemenin ilk günlerinde yayınladığı övgülü yazıdan biraz değişikti. En azından amacı bakımından!

Rapor eğitmenlerin çalışmalarının yerinde incelenmesinden çok, anlatılanlardan yararlanılarak yazılmışa benziyordu. Bilgi veren de herhalde Emin Soysal olmalıydı.

---

14 A-19/1 Edirne Eğitmen Kursu'ndan gönderilen rapor.
15 Hakkı Tonguç'tan Ferit O. Bayır'a 12.8.1937 günlü mektup (Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.127-128).
16 A-63/4 Erzincan Eğitmen Kursu'ndan gönderilen rapor.
17 Süleyman Edip Balkır, Eski Bir Öğretmenin Anıları, s.199.
18 A-109/5 Halil Fikret Kanad'ın eğitmen uygulamasıyla ilgili 7 daktilo sayfalık raporu.

Rapora *"çalışmaların genellikle sevindirici olduğu, yalnız göze çarpan birkaç olay üzerinde durulmasının ve gereken önlemlerin şimdiden alınmasının önemi"* görüşü ile başlanıyor ve ağalarca tehdit edilen, fidanlarına zarar verilen eğitmen örnekleriyle, okul yapısının bitmemesi sonucu camide öğrenim yapılan bir köyde, köyün ağasınca camiyi kiliseye çevirdiler şeklinde söylentiler yayıldığı anlatılıyor, eğitmen sayısı arttıkça bu tür olayların çoğalacağı, eğitmen işine karşı olan bazı aydınların ve valilerin de bunları kayıtsızlık, hatta sevinçle karşılayacağı yazılıyordu. Başarı için bu işin bir ülke sorunu sayılması ve başarısızlıktan valilerin sorumlu tutulacağı hükmünü getiren birkaç maddelik bir kanun çıkarılmasının önerildiği raporda, ancak bu şekilde *"bozguncu ve olumsuz ruhların 5-10 yıl içinde yok edileceği, köy ağalarının bu ruhlarının kırılacağı"* anlatılıyordu. Eğitmenin görevinin yalnız okul çağındaki çocuklarla sınırlı kalmasının *"eğitmenlerden beklenen hizmeti hiçe indirmek"* olacağı, *"tüm köyü ve köy işlerini çalışma programları içine aldıklarında gerçek rollerini oynamış olacakları... kurs öğretmenlerince fenalıklarla nasıl mücadele edileceğinin... açık bir lisan ve örneklerle birçok kez eğitmenlere anlatılması"* öneriliyordu. Rapora göre, eğitmen çalışan en fazla elli köy bir müfettiş yönetimine verilmeliydi. Okul yapımı için toplanan paraların da sağlam bir esasa bağlanmasının yerinde olacağı ileri sürülen raporda, Müfettiş Emin Soysal'ın çabası ile 70 köyde okul binası yapıldığı belirtiliyordu. Soysal, Rapor'da adı geçen tek kişiydi.

Kanad gerçekten toprak ağalığına karşı mıydı? Yoksa Kemalistler'e yaklaşmak için mi böyle görünmeye çalışıyordu? İçtenlikle hareket ediyorsa, köklü toplumsal ve ekonomik yapı değişiklikleri önermeden köyde yalnız eğitmenin desteklenmesiyle feodal düzenin yıkılmasının amaçlanması çocukça bir görüş olmaktan öteye gitmiyordu.

Asıl amaç raporun sonunda ortaya çıkıyordu: Bir iki yıl içinde eğitmen işleri o kadar genişleyecekti ki, bunun *"... İlköğretim Genel Müdürlüğü ve eğitim müdürlükleri kanallarından geçerek çözümlenmesi olanaksız duruma gelecek"*ti. Bunun için şimdiden *"bu işleri yönetecek ayrı bir büro kurulmasına" gereksinim vardı. "Büro Şefi'nin birçok işlerde bağımsız çalışmakla birlikte önemli konularda İlköğretim'e bağlanması yararlı olur"*du.

Tarım Bakanlığı'nın üstlendiği görevlerin düzenli olarak yerine getirilmesinin gereğine ve önemine değinen Dr. Kanad'ın raporu *"Eğitmen Kursları'nın köy kalkınması işinde büyük rol oynayacağı kanısındayım. O halde bu güzel örgütün aksamadan yürütülmesini önemli gördüğüm için bu önerileri yüksek orununuza* (makamınıza) *bildirmeyi borç bildim."* sözleriyle son buluyordu.[19]

Raporda bir tek eksik kalmıştı; Soysal'ın kurulması önerilen yarı bağımsız Büro Şefliği'ne atanması isteği! Eh, artık o kadarını da okuyan anlamalıydı.

Arıkan, Rapor'u bir işlem yapmadan Tonguç'a vermekle yetindi. Konuyu kişiselleştirme çabası da böylece sonuçsuz kaldı. Ama bu yöndeki çabalar sona ermeyecekti.

Kısa bir süre bekledikten sonra Kanad, *"Talim Terbiye Kurulu Üyesi sıfatıyla"* bir girişim daha yaptı; Bakan'a bir Tasarı (Layiha) verdi. Tasarı, Kanad'ın 1935 Mart'ında Kurun Gazetesi'nde yayımlanmış 'Yarının Muallimleri Nasıl Yetişmeli' başlıklı 4 günlük yazı dizisinden oluşuyordu. Bunlara eğitmen denemesinden esinlendiği anlaşılan *"okulun sahip olacağı arazinin genişletilmesi, öğretim süresinin 6 yıla çıkartılması, köy öğretmeninden köy kalkınması ile ilgili raporlar istenmesi ve bunların yükselmelerde*

19 A-109/5 A.g. rapor.

esas alınması, okullara alınacak öğrencilerin köylerden seçilmesi, okul içinde öğrencinin kendi işini kendisinin görmesi" gibi bazı ekler yapılmıştı. Kanad, daha geniş bilgi vermeye ve işbirliği yapmaya hazır olduğunu da bildiriyordu.[20]

"Eğitmen işinin... Türkiye'nin yaşamında önemli sosyal değişmeler yapmaya gebe olduğunun görülmesi, türlü ideolojileri olan düşün adamlarını harekete geçirmişti. Eğitim Bakanlığı'ndaki değişik gruplar da atılımı kendi kontrollarına almaya uğraştılar..."[21]

Kanad'ın çabaları ileride böyle yorumlanacaktı.

Bu tür girişimlere bir son vermek üzere, Arıkan 14.5.1937'de Bakanlık üst düzey yöneticilerinin ve Kanad'ın da katıldıkları bir toplantı düzenlendi. Kanad tasarısı burada tartışıldı. Bu tartışmada *"Böyle şey olmaz diyenler olmuş ve ötedenberi köy sorununa yönelmeyenlerden bazıları... ellerini kavuşturarak seyirci kalmışlardı. Toplantıda yalnız Müsteşar Edgüer doğrudan doğruya... düşünüleni savunmuştur!.."*[22]

Soysal'ın bu anlatımında ad açıklamadan değindiği *"köy sorununa yönelmeyenler"* başta Talim Terbiye Kurulu Başkanı İhsan Sungu olmak üzere bir kısım bakanlık yöneticileri olsa gerektir.

Başgöz'e göre *"Bakan Arıkan, Kanad'ın eğitimle ilgili düşünlerine önem vermemiş ve Tonguç'u İlköğretim Genel Müdürlüğü'nde tutmak yoluyla, yeni hareketin... Tonguç'un düşünleri üzerinde sürmesini sağlamıştır. Bununla beraber Kanad'ın görüşleri 1946'dan sonra Köy Enstitüleri'nin niteliğini değiştirmesinde en önemli rolü oynamıştır..."*[23]

Bir başka kaynak da *"Arıkan'ın bu Tasarı'da önemli birşey görmediğini söylediğini"* yazıyor. *"Bu toplantıda hazır bulunan birine göre ise, Tasarı kabul edilmek şöyle dursun, Kanad'ın Köy Öğretmen Okulu düşününü yineleyip durması fazla iddialı bulunmuş, hatta Arıkan'ın önünde buna gülünmüştür."*[24]

Kanad'ın kendisi ise toplantıyı 1943'de şöyle anlatacaktır: *"Bakan'ın onayı alındıktan sonra pratik sorunları kavramak ve uygulamak konusunda bir yeteneği bulunan İsmail Hakkı Tonguç, bu yeni ve önemli girişimi benimseyerek işe başlamış..."*tır.[25]

Peki Tonguç Kanad tasarısı konusunda ne düşünüyordu?

Ona göre, Kanad'ın önerileri daha önce yerli yabancı birçok kişi tarafından birçok kez söylenmiş, yazılmıştı; hiçbir özgünlüğü yoktu. Önemli olan uygulamaydı. Kendisi ile Kanad arasındaki asıl ideolojik yaklaşım ve pedagojik görüş ayrılıkları daha sonraki günlerde daha belirgin olarak ortaya çıkacaktı.

Eğitmen deneyinin yasallaştırılarak sürdürüleceğinin anlaşılması karşı olanları rahatsız etmişti. Kurslarda *"... İleri pedagojik esaslara göre (Yaşam (Hayat) ve İş Okulu) ilkelerinin uygulanarak başarı ile çalışılması, (Kitabi Okulla İş Okulu) yandaşları arasındaki düşün ayrılığının ince çizgilerle ortaya çıkmasına neden oldu; gizli gizli tepkiler, direnmeler sezilmeye başlandı... Bu çalışmalardan yana olmayanlar düşünlerini*

---

20 Halil Fikret Kanad, Milliyet İdeali ve Topyekun Milli Terbiye, s.171-175.
21 İlhan Başgöz-Howard E. Wilson, Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk, s.213.
22 M. Emin Soysal, Köy Enstitülerinin Tarihçesi ve Kızılçullu Köy Enstitüsü, s.30.
23 İlhan Başgöz-Howard E. Wilson, a.g.e. s.215.
24 Fay Kırby, Türkiye'de Köy Enstitüleri, s.145.
25 Halil Fikret Kanad, Milliyet İdeali ve Topyekun Milli Terbiye, s.156-157

açıkça söyleyemiyorlar, hiçbir bilimsel esasa dayanmadan sadece dedikodu yapıyorlar... zihinleri bulandıracak birçok soruları çevreye yayıyorlardı..."[26]

Tonguç'un o günleri değerlendirirken karşıtları için 1947'de yazdığı bu satırlar ilginçti. Özellikle (Yaşam ve İş Okulu) ile (Kitabi Okulla İş Okulu) ayırımındaki *"ince çizgi"* sözleri önemliydi. Onun iş eğitimi anlayışı ile, iş eğitiminden yana gözüken birçok eğitimci arasındaki anlaşmazlık bu tanımlarda gizliydi. Onun Yaşam ve İş Okulu, diğerlerinin savundukları, içinde ona göre yapmacık bir iş eğitimi uygulanan, düzeltilmiş, geliştirilmiş, ama temelinde kitabi eğitim uygulamasının sürdüğü klasik okuldan çok değişik birşeydi; hatta artık okul da değildi. Ona göre, okul denilen çağını doldurmuş eğitim kurumunu aşan, okul olmayan, geleceğin eğitim kurumu olma yolunda bir yaşam ortamı, bir yaşam biçimi idi. Bu, belki köy enstitülerini bile aşacak bir büyük düş, bir 21. yüzyıl düşü idi. Böyle olduğu 50 yıl sonraki tanıklıklarla da kanıtlanacaktı.[27] Bu kurumlarda uygulanacak iş eğitimi, üretime ve yaşama yönelik, ekonomik değer taşıyan, yapaylıktan uzak, gerçek yaşamla bütünleşmiş bir eğitbilim yöntemi olmalıydı.

Öğretmen yetiştirme konusundaki düşünlerinin bir bölümünü daha 24.12.1935'de Arıkan'a verdiği Muhtıra'da da açıklamıştı. Ona göre *"Öğretmen okulları hiç ödün vermeden şu temel ilkelere göre organize edilmeli idi:*

"1. Öğretmen adaylarına verilecek genel bilgi, genel ve geçerli pedagojik esaslara dayanmalıdır,

2. Öğretmen adaylarının meslek bakımından görecekleri dersler, onları; pedagojik deyimle iş ve prodüksiyon okulu denilen ve pratik bilgi ilkesi yönünden yeni anlamdaki ilkokulun yöntemlerine egemen kılacak şekilde olmalıdır,

3. Geleceğin öğretmen adayları, köy yaşamının tüm konuları ile içten ilgili olabilecek bir yaşamın içinde yetiştirilmelidir,

4. Öğretmen adayları tarımsal ve endüstriyel tüm üretim şekillerine, teorik ve pratik bakımlardan egemen olabilecek güçte yetiştirilmelidir,

5. Öğretmen adayları, meslek okullarında iken eğitim aracı olan herşeyin üzerinde, ileride devlet adına yetkiyle hareket edebilecek düzeye çıkarılmalıdırlar. Onlar, özellikle köylerde bu bakımdan kendilerine, halk, küçük çocuk ve gençlik eğitimini ilgilendiren önemli roller verileceği düşünülerek yetiştirilmelidirler,

6. Öğretmen adayları, pedagoji biliminin araştırma ve buluş yöntemlerinde, eğitim tarihinde ve bunların sonuçlarında bilgili olarak ve günlük çalışmalarında gözlemler düzeyine çıkabilecek yetenekte eğitilmelidirler."[28]

Hiç şüphe yok ki, Kanad'la aralarında çok önemli ideolojik görüş ayrılıkları da vardı. Ne var ki bunlar, o günlerde açıkça söylenmeyecek, zamanla belirginleşecekti. Eğer Kanad feodal düzene ve kalıntılarına karşı olmakta ciddi ise, bu bir ortak nokta gibi gözüküyordu. Ya ondan sonrası? Bu yapının değiştirilmesinde Tonguç dolaylı, ama akılcı ve gerçekçi yaklaşımlar içindeydi. Sonrası için özledikleri toplumların benzerliği ise söz konusu olamazdı.

---

26 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.495.

27 Mustafa Ekmekçi, Tonguç'un Güvenemediği Eğitimci, Cumhuriyet, 19.7.1994. (Hüsnü Cırıtlı'nın Tonguç'la ilgili anıları)

28 A-26/9, Hakkı Tonguç'un (Yeni Harflerin Kabulünden Sonraki Durum Hk.) başlıklı, 24.12.1935 günkü, 35 daktilo sayfalık raporu, ve: İ. Hakkı Tonguç, İlköğretim Kavramı, s.279-280, Küttür Bakanlığı Dergisi, sayı 20-1, Ocak 1937, s.29.

Konuyu kişiselleştirme çabalarına gelince: Tonguç'a göre, eğitim tarihinin dışarıdaki ve ülkedeki evrimi, birikimi sonucu erişilmiş akımların ve ilkelerin bir tek kişi tarafından düşünülmüş olduğu şeklindeki savlar çok anlamsızdı.

Bunlar, birçok kişinin katkısıyla geliştirilmiş ilke ve kuramlardı. Zamanı geldiğinde kişiler, tüm geçmişten yararlanarak bir senteze varıyorlardı. Bunun tersini savunmak bencillikten ve kişisel hırstan başka birşey değildi. Böyle sen ben çekişmelerine ayıracak zamanı yoktu onun. Bir sürü iş onu bekliyordu.

Bunların başında da eğitmen uygulamasının yaygınlaştırılması ve Tarım Bakanlığı ile işbirliğindeki sorunlar geliyordu.

1.6.1937'de işbirliğine yatkın Muhlis Erkmen Tarım Bakanlığı'ndan ayrıldı, yerine Şakir Kesebir getirildi. İki bakanlık arasındaki sorunların giderilmesi için Bakan Arıkan, yeni Tarım Bakanı'ndan bir görüşme istedi. Telefonla yaptıkları konuşmada Arıkan, Tarım Bakanlığı'nca eğitmenlere yapılacak yardımın yalnız pulluk ve fidan vermekle sınırlı kalmamasını, daha geniş bir araç ve gereç desteği sağlanmasını istemişti, bunu görüşeceklerdi.

Arıkan ve Tonguç, verilen saatte Tarım Bakanlığı'na gittiler. Özel Kalem Müdürü'nün çok sıkılmış bir hali vardı. Bakan Kesebir yerinde yoktu ve nereye gittiği, ne zaman geleceği de bilinmiyordu! Kısacası görüşmeden kaçmıştı. Arıkan çok bozulmuştu. Geri dönerlerken Bakan, şoföre Hipodrom'a gitmesini söyledi. Tonguç, onun atlara meraklı olduğunu ve bir yarış atı beslediğini öğrendi. Arıkan orada atını sevdi, okşadı, şeker yedirdi. Sonra Tonguç'a döndü: *"- Şu gördüğün hayvan, adam sandığımız birçok kişiden çok daha iyi ve anlayışlıdır."* dedi. Tonguç onun gözlerinin dolu dolu olduğunu görmemeye çalıştı; onun duygulu anlarından birine daha tanık olmuştu. Arıkan'a sevgisi ve yakınlığı arttı.[29]

Tarım Bakanlığı ile olan ilişkilerde kesin bir karara varma anı giderek yaklaşıyordu.

Deneme başarılı olduktan sonra eğitmen girişiminin yasal bir dayanak ve güvenceye kavuşturulmasının da zamanı gelmişti. Gerek eğitmen işinde, gerekse bundan sonraki köy enstitüleri girişiminde önce denemelerin ve uygulamaların yapılması, sonra yasal düzenlemelere girişilmesi, bu çalışmaların ilginç ve alışılmamış niteliklerinden biriydi. Önce yasa çıkarılarak uygulamaya bundan sonra geçilmesi şeklindeki geleneksel tutum böylece bozulmuş oluyordu. Bu yeni yöntemle önce yasa yaparak bundaki hükümlerin sonra uygulanmaması gibi bir sakınca ortadan kalkmış oluyor, gerçekçi ve uygulanabilir yasal düzenlemeler yapma olanağı elde ediliyordu.

Hazırlanan Köy Eğitmenleri Kanunu Tasarısı 11.6.1937'de yasallaştı. 3238 sayılı Yasa kısaydı ve 8 maddeden oluşuyordu. Tasarının gerekçesi ise ayrıntılıydı. Tonguç tarafından yazıldığı anlaşılan gerekçede özetle şöyle deniyordu:

Köylerin büyüklükleri, nüfusları, öğretmen dağılımı sayılarla belirtildikten sonra, nüfusu 400'ün üstünde olan köylerle kentlerin ilkokul öğretmeni gereksinmelerinin 11.500 olduğu, nüfusu 400'den az 32.000 köydeki 6.800.000 vatandaşın öğretmen gereksiniminin bunun dışında kaldığı anlatılıyor, her yıl ortalama 700 öğretmen yetiştiren öğretmen okulları ile bu açığın, özellikle az nüfuslu köyler için karşılanamayacağı vur-

29 Ferit Oğuz Bayır, Köyün Gücü, s.214-215 ve Tonguç'un sözlü anılarından.

gulanıyordu. Ayrıca, daha fazla öğretmen yetiştirmek için parasal kaynak da bulunamıyordu.

Bundan sonra köydeki eğitimin özellikleri ve küçük köylerde buna yanıt verebilecek yeni tip bir eğiticinin gerektiği üzerinde duruluyordu. Eğitmen adayı köy yaşamını tanıyan ve köye bağlanmış, zorlukları yenebilecek, köye ileri değerde bir yaşamı sokabilmek için bıkmadan çalışabilecek, köyün çocuklarına ve gençlerine okuma yazma, hesap ve yurt yaşama bilgilerini geçerli pedagojik bulgulara göre okutabilecek, genel yaşam düzeyini yükseltici işler bakımından devleti temsil edebilecek ve köylüye rehberlik edebilecek *"...köyün alınyazısı ile kendisininkinin ve bunlarla devletin alınyazısının birbirine bağlı olduğunu bilerek çalışabilecek"* bir kişi olmalıydı.

Sonra yapılan eğitmen denemesi anlatılıyordu.

Yasanın maddelerinde *"Nüfusları öğretmen gönderilmesine elverişli olmayan köylerin öğretim ve eğitim işlerini görmek, tarım işlerinin fenni bir şekilde yapılması için köylülere rehberlik etmek üzere köy eğitmenleri çalıştırılacağı, bunların M. Eğitim ve Tarım Bakanlıkları tarafından tarıma elverişli okul ya da çiftliklerde yetiştirilecekleri, kurs giderlerinin iki bakanlıkça ödeneceği, eğitmenli köylerden bölgeler oluşturularak her bölgede bir Gezici Başöğretmen bulunacağı, eğitmenlere Tarım Bakanlığı'nca karşılıksız tohum, fidan, damızlık ve tarım araçları verileceği, bunların köylüden yana nasıl kullanılacaklarının iki bakanlıkça birlikte kararlaştırılacağı"* anlatılıyordu. Ayrıca parasal düzenlemelerle ilgili hükümler de vardı.[30]

Tasarı, TBMM'de önemli bir eleştiriye ve karşı çıkmaya uğramadan, kolaylıkla yasallaştı.

Artık sıra büyük köylerin sorununun çözümüne ve daha köklü, kalıcı bir sistemin geliştirilmesine gelmişti.

Köy enstitülerine varacak gelişmenin ilk önemli adımı Tonguç'un Arıkan'a verdiği 22.6.1937 günlü Muhtıra ile atıldı.[31,32,33]

Onun *"köy enstitülerinin kurulmasıyla ilgili ana ilkeleri aydınlatan muhtıra"* diye nitelendirdiği metin, (İzmir Yöresinde Amerikalılar'dan Satın Alınan Eski Kolej Binasında Açılması Düşünülen Öğretmen Okulu Hk.) gibi, ilk bakışta dikkati çekmeyecek, sınırlı bir konu izlenimi veren bir başlık taşıyordu.

"Bu konu için yapılan toplantıda (Yaz.notu: Kanad'ın köy öğretmen okulları önerisini ileri sürdüğü 14.5.1937 günkü toplantı olabilir) ilgili Daire Direktörlerinin görüşlerini yazılı olarak Bakanlık Katı'na sunmalarının kararlaştırılmış olmasına uyularak" hazırlandığı belirtilen Muhtıra'da, önce köylerin öğretmen gereksinimi sayılarla anlatılıyor, bu açık giderildiğinde zorunlu ilköğretim çağındaki köy çocuklarının yarısının öğretmenler, diğer yarısının da çoğu yalnız eğitmenler ve bir bölümünün de eğitmen ve öğretmenler tarafından eğitileceği, bu sonuca göre, eğitmenlerle öğretmenler arasında yetiştirilme ilke ve şekilleri bakımından bir ayrılık olmaması gerektiği, bütünlüğü sağlayabilmek için kurulacak yeni öğretmen yetiştirme örgütlenmesini ve niteliklerini saptarken bu önemli noktaya dikkat edilmesi vurgulanıyordu. Buradan hareketle, yetiştirilecek elemanın (Yaz.notu: hazırlık metninde buradaki öğretmen sözcüğü karalanarak Ton-

30 İ. Hakkı Tonguç, İlköğretim Kavramı, s.298-304.
31 A-47/26 Muhtıra'nın Tonguç'un elyazısı düzeltmeleri de olan orijinali.
32 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 1. baskı, s.180-188.
33 İ. Hakkı Tonguç, İlköğretim Kavramı, s.305-312.

güç'un elyazısı ile eleman yazılmış) niteliğine geçiliyordu. Klasik öğretmenler ile ve yalnız klasik kültür vermekle köyün genel yaşamında bir ilerleme sağlanamayacağı, bu nedenle de, öğretmen yetiştirirken onu *"Çok yönlü işler görebilecek şekilde forme etmenin ve onunla birlikte köye gidecek diğer iş alanlarında çalışacak elemanı da yetiştirmenin önlemleri alınmalıdır."* deniyordu. Sonra ilk bakışta başka bakanlıkları da ilgilendirir gibi görünen böyle bir görevin, Eğitim Bakanlığı'nın temel ve birincil görevi olduğu belirtiliyordu. Bu nedenle açılacak okul konusunun yalnız öğretmen okulu şeklinde ele alınması ve klasik okullardan biraz değişik bir kurum kurulmasının doğru olmayacağı vurgulanıyordu. *"... Yıllarca işletilmiş, ...her noktası yalnız kent yaşamı göz önünde tutularak kurulmuş, ...bir çok yanlışları, çürüklükleri görüldükçe destekler vurularak yıkılmaktan kurtarılmış klasik kültür kurumları örneğinde ya da benzerinde bir okul köye yararlı elemanı yetiştiremez..."*di. Bu tip okullara gelmiş köylü çocuklar arasında bir kaç yıl sonra anasını babasını yadsıyanlar bile görülmüştü.

"Alınacak önlemlerin temel ilkelerini, ilköğretimi sağlamak ve tüm köylü vatandaşları yaşamın koşullarına göre forme etmek için, teorilerden değil, gerçeklerden çıkarmamız gereklidir." denilerek köylerin durumuna değiniliyordu. Köylünün ekonomik durumu, umarsızlığı, yoksulluğu anlatılıyor, köylerde *"yasal, parasal, ekonomik tüm işlerin kentlerdekinden değişik şekiller aldığı, köylünün işine yaramayan hiçbir şeyi değer olarak kabul etmediği"* yazılıyor ve tüm olumsuz koşullara karşın, olağanüstü bir direnme ve yaşama gücü olduğu belirtiliyordu. Bu koşul ve nitelikler gözönünde tutularak yetiştirilmeleri gereken yeni bir eğitmen (mürebbi) tipinin nitelikleri, daha önce eğitmenlerle ilgili yasa gerekçesinde açıklananlar yinelenerek anlatılıyordu.

"..Köye basit, fakat ileri bir yaşamı sokabilecek öğretmenler, teknisyenler, pratik toplumsal hizmetleri görecek elemanlar, kısaca köye rehber olabilecek insanlar yetiştirilmeli... Köy eğitmeninin oradaki aksiyona çevrilen çalışmalarıyla köyün ekonomik, toplumsal, sağlık yaşamını sürekli geliştirebilmesini kolaylaştırıcı... diğer mesleklerde çalışanların da yardımcı olmalarını sağlayıcı önlemler alınmalı" idi. *"... Köyde iş görecek öğretmenin ve diğer mesleklere gireceklerin; ideoloji ve psikoloji bakımından, devletin birer değer olarak kabul ettiği ve halkın ortak malı durumuna getirmeye çalıştığı yeni değerleri, köyde aksiyona çevirebilecek karakterde olmalarını"* kabul etmemiz gerekmekteydi.

Bu yeni tipin yetiştirilebilmesi için açılacak yeni yollar şöyle sıralanıyordu:

1. Öğretmen adayları ve diğer elemanlar köy kaynağından alınmalıydı. Üç sınıflı köy okulunu beş yıla çıkaracak *"pratik ve ucuz önlemler"* bulunmalıydı. 3. sınıftan sonrası için uygun yerlerde pansiyonlu ilkokullar yapılmalı, ilkokulu bitiren köy çocuklarından öğretmen ya da köyde geçerli meslek elemanları yetiştirilmeli, köy çocukları için de lise ve yüksek öğrenim yolları açılmalıydı.

2. Yeni yetişecek elemanlar çok yönlü olmalıydı. Bunlara *"köyün genel yaşamının gelişmesine yarayacak"* birkaç meslek birden öğretilmeliydi; eğitmenlik, öğretmenlik, yapıcılık, köy demirciliği, dülgerliği, hastabakıcılık, tarım araçları onarımcılığı gibi.

3. Köye öğretmen yetiştirmek için açılacak yeni okullar *"müstahsil* (üretici) *bir yurt"* olmalı, yaşayabilmesi için gerekenleri tüm kendisi üretmeliydi.

4. Buralarda öğrenci köy yaşamından uzun süre ayrılmamalı, daha öğrenci iken köylerde stajyer olarak çalıştırılmalı, bugünkü okullarımızda *"... bir emek karşılığı olmaksızın öğrenciye sağlanan avantajların hiçbiri bu okula sokulmamalı"* idi.

5. Buralara yönetici ve öğretmen seçilirken *"rutine göre adam verilmemeli... belli işlerin başına o görevleri yapabilecekleri deneyimlerle anlaşılmış kişiler getirilmeli, okul entelektüalizme tutsak ettirilmemeli"* idi.

Pratik bir sonuç olarak İzmir'de ve ileride ülkenin başka yerlerinde açılacak bu tipteki yeni okulların kuruluşuna temel olabilecek bir bölüm taslağı veriliyordu:

1) Köy yapımcılığı (demircilik, duvarcılık, dülgerlik, tarım araçları) 2) Köyün toplumsal, parasal ve ekonomik işleri (köy kooperatifçiliği, tüccarlığı, maliyeciliği, köy işleri organizatörlüğü), 3) Köyün kadınlarıyla ilgili işler (ev işleri, ebelik) 4) Köyün güzel sanatlarla ilgili işleri (temsil, müzik, endüstriel ve süslemecilik niteliğinde resim işleri).

İlkokul sınıflarından başlayarak her öğrenciye *"a) Pratik ve okulun bulunduğu çevreye göre tarım işleri, b) Pratik sağlık ve sosyal yardım işleri, öğretilmelidir"* deniyordu.

Bu okullarda yetenekli öğrencilerin yüksek öğrenime geçebilme yolları da açık olmalıydı.

Öğretmenlik için elverişli olmayanlar bir ya da birkaç köy mesleğini öğrenerek okuldan çıkarılmalıydı.

Böyle bir eğitim kurumunun kuruluşuna *"Yavaş başlanmalı, başarı elde edildikçe ileriye doğru hızlı adımlar atılmalı"* idi. Kuruluşta temel ilkeler önceden açık ve kesin olarak saptanmalı, ama tüm ayrıntıların işin içinde çalışmamış olanlarca saptanması olanağı bulunmadığından örgütün belirgin şeklini dikkatle yapılacak deneylerin sonuçlarından beklemeliydi.

22.6.1937 günkü bu Muhtıra gerçekten de köy enstitülerinin kuruluş belgesi niteliğindeydi ve Tonguç'un çalışma yöntemlerini, sorunlara yaklaşım şeklini, çözüm arayışı yollarını, taktiğini çok iyi gösteriyordu. Varmak istediği amaca, dikkatli, sağlam adımlarla ve aşama aşama ilerliyordu. Gösterişli, çarpıcı, sivri önerilerden kaçınıyor, bir aşama kabul gördükten sonra uygun ortamı yaratarak bir sonrakine geçiyordu: Önce eğitmen deneyi, bunun yasallaştırılması, eğitmen yetiştirilecekse buna uygun öğretmen de yetiştirilmesi gibi bir gerekçe, yalnız öğretmen yerine *"köye yarayacak her tür elemanın"* yetiştirilmesi ve bu yapılırken ileri eğitbilim yöntemlerini kullanma gerekliliği!

Muhtıra daha yakından incelendiğinde Kanad'ın ve ona benzer düşünler ileri sürenlerle Tonguç'un önerileri arasında çok önemli ve büyük ayrılıklar olduğu görülüyordu.

Herşeyden önce o, kendisinden öncekilerin tersine, hazır ve donmuş reçeteler ileri sürmüyordu. Ana ilkelerini saptıyor, genel sınırları çiziyor, ayrıntıları ise denemenin gelişmesindeki gözlemlere bırakıyordu. Bu, başarılı sonuçlar alınması olasılığı daha yüksek, bilimsel bir yöntemdi.

İş eğitimi anlayışları da değişikti. Birinciler öğretimde klasik iş eğitimi ilkelerinin uygulanacağı, düzeltilmiş bir öğretmen okulu düşündükleri halde, o çok daha başka, gerçek üretime dönük bir iş eğitiminin uygulanacağı ve köye gerekli her tür elemanın yetiştirileceği yepyeni bir kurum, okul kavramını aşan bir eğitim ve yaşam ortamı tasarlıyordu. Birincilerinki bir yeni okulculuktu, Tonguç'unki ise geleceğin eğitim kurumu idi. Tonguç'a göre iş eğitimi, tümüyle ekonomik değer taşıyan, gerçek üretime dönük bir iş çalışması ile yapılmalıydı. Diğerlerine göre ise, temrin (alıştırma) niteliğinde, yapay bir iş uygulamasıyla yürütülecek bir eğitim ve öğretim yöntemiydi.

Tonguç'un düşünleri ve önerileri göz önüne alındığında tasarlanan eğitim kurumunun Kızılçullu Amerikan Koleji gibi İzmir kentinin kenar semtindeki, o günün koşullarına göre her tür konforu olan bir okulda açılmasına sıcak bakmaması gerektiği sonucuna varılıyordu. Gerçekten de bunu düşündüğünü daha sonraki yıllarda kendisi de açıkladığı gibi, Emin Soysal'ın mektuplarındaki yakınmalardan da böyle olduğu anlaşılmaktadır. Ama Kızılçullu Amerikan Koleji'nin satın alınarak Köy Öğretmen Okulu'nun orada açılması 14.5.1937'deki toplantıda Müsteşar Rıdvan Nafiz Edgüer tarafından uygun görülmüş, Bakan da bunu benimsemişti.[34] Bu kararda yabancı okulların kapatılması politikası da rol oynasa gerekti. Böylece bir taşla iki kuş vurulacaktı.

Bu durumda, karara karşı çıkmak Tonguç açısından kolay olamazdı ve sonuçsuz kalırdı. O nedenle kararın uygulanması için kendisine Genel Müdür olarak düşeni yapacaktı. Bunda ele geçmiş hazır bir olanaktan yararlanarak zaman kazanmak, ilk bakışta olumlu izlenim bırakan ve karşı çıkma nedenlerinin anlatılmasının zor olacağı bir girişimi baltalayan bir kişi durumuna düşmemek gibi taktik hesapları da rol oynamış olabilir. Öte yandan, Kızılçullu ile birlikte kendi düşün ve amaçlarına uygun bir ikinci okulun, Eskişehir-Çifteler'de eş zamanda açılmasını da sağlamıştı. Ayrıca, kendisinin çizeceği genel çerçeveden çıkmamak koşuluyla, her iki okulda değişik eğilimlerde iki ayrı yöneticiyi değişik uygulamalarla çalıştırarak ve sonuçları karşılaştırarak işin genelini buna göre şekillendirmeyi de amaçlamış olduğu düşünülebilir. Ama Müsteşar'ın ve Bakan'ın kararına karşın, Kızılçullu konusundaki çekincelerini, okulun kentsel alanda bulunuşu, yapıların hazır oluşu gibi sakıncalı saydığı durumları ilgili toplantıda açıklamaktan da geri durmamıştı.[35]

Tonguç, 31.7.1937'de Talim Terbiye Kurulu Üyesi Kadri Yörükoğlu ile birlikte İzmir'deydi.[36] Burada yapacağı toplantılara Yörükoğlu'nu getirmesinin nedeni, onun desteğini sağlamak amacı olsa gerek. İzmir M.Eğitim Müdürü Ali Riza Özkut, Müdür Yardımcısı Rauf İnan, İlköğretim Müfettişi ve Yazar Asım Kültür ile yapılan toplantılarda Kızılçullu'da açılacak Köy Öğretmen Okulu konusu ele alındı.

O, bu çalışmaları yaparken, ileride köy enstitüleri olayı içinde onunla ve arkadaşlarıyla yolları kesişecek iki kişi, Almanya'da çok değişik uğraşlar içerisindeydiler. Almanya Öğrenci Müfettişi Reşat Şemsettin Sirer buraya öğrenime gönderilmiş gençlerin siyasal eğilimlerini izlemeye çok önem veriyordu. O günlerde yıldırım, geleceğin önemli bir bilim adamının başına düştü. Aralarında ileride köy enstitüleri soruşturmalarının müfettişlerinden biri olacak Ziya Karamuk'un da bulunduğu Almanya'daki dört öğrenci, Ön Asya dilleri konusunda öğrenim yapmak için burada olan Pertev Naili Boratav'ı Bakanlığa ve Öğrenci Müfettişliği'ne ihbar ettiler. Yazdıkları mektupta onun *"antinasyonalist görüşlerle dolu olduğunu"* savunuyorlardı. Müfettiş Sirer Bakanlığa yazdığı 6.7.1937 günkü resmi yazıda *"Boratav'la konuştuğunu, Türk Devleti'nin bir sınıf devleti olduğu yolundaki savının ve sanısının yanlışlığını ona anlatmaya çalıştığını, ama başaramadığını..."* yazıyor ve Boratav'ın geri çağrılmasını istiyordu. Bakanlık bu isteğe uydu ve herhangi bir ciddi soruşturma yapılmadan Boratav öğrenimi yarıda bıraktırılarak Türkiye'ye döndürüldü.[37]

---

34 M. Emin Soysal, Köy Enstitüleri'nin Tarihçesi ve Kızılçullu Köy Enstitüsü, s.31.
35 A.g.e. s.31.
36 31.7.1937 günlü İzmir'de çekilmiş fotoğraflar.
37 Hasan-Ali Yücel, Davam, s. 24-28 ve Uğur Mumcu, 40'ların Cadı Kazanı, s.66 ve 101.

Avrupa'da faşist rejimler giderek güçleniyor, büyük devletler arasındaki çıkar çatışmaları yeni bir savaş olasılığını arttırıyordu. Atatürk, Türkiye'nin çevre güvenliğini sağlamaya yönelik olarak Balkan Antlaşması'ndan sonra doğu ve güneydoğu komşularımızla da 9.7.1937'de Sadabat Paktı'nın kurulmasına öncülük etti.

Tonguç İzmir'den dönüşünde Edirne-Karaağaç Eğitmen Kursu'nu yönetmekte olan Ferit Oğuz Bayır'a şöyle yazmıştı: *"... Bir hafta önce güç halle İzmir'e gittim geldim. Orada Amerikalılar'dan alınan Kolej binalarında ve Eskişehir'de Mahmudiye'de senin pek hoşuna gidecek birer Köy Enstitüsü açıyoruz!.."*[38]

Köy Enstitüsü adının önce kimin tarafından kullanıldığı ileride tartışma konusu yapılacaktı. Soysal'a göre bunu ilkin kendisi, 30.10.1937 günü okulun açılışından sonra Bakan'a çektiği telde kullanmıştı. Hatta bu adı daha önce de İzmir'de çıkan 'Kültür' Dergisi'nin sahibi Asım Kültür'e söylediğinden, onun 20.10.1937 günkü başyazısında da Kızılçullu Köy Enstitüsü adı geçmekteydi.[39]

Bayır ise Köy Enstitüsü adını Tonguç'un, bunu 1934'de Rahmi Balaban'ın kullandığını da düşünerek söz konusu mektupta saptadığını yazacaktı.[40]

Ad koyma tartışmasına benzeri durumlarda ve konularda olduğu gibi hiç katılmayan ve önemsemeyen ise Tonguç'tu. Ayrıca, (Enstitü) gibi yabancı bir sözcüğe sıcak baktığı da şüpheliydi. Öğretmen Okulu adının tasarladığı eğitim kurumlarını nitelemeye uygun olmadığı kesindi. Ama Enstitü sözcüğü de amaca uygun muydu? Onun 1938 Yılı ortalarında yayımlanacak olan 'Köyde Eğitim' kitabında Kızılçullu ve Çifteler Köy Öğretmen Okulları için kullandığı (Köy Eğitim Yurtları) deyimi belki de ona daha yakın geliyordu. Köy Enstitüsü adının geçtiği 12.8.1937 günkü mektubundan neredeyse bir yıl sonra yayımlanmış olan bu kitabında Köy Enstitüsü adının bulunmaması ilginçti.[41]

Kızılçullu'da açılacak Köy Öğretmen Okulu Müdürlüğü'ne M. Emin Soysal'ın atanmasına karar verildi. Bu kararda Tonguç'un payı ve tutumu neydi, bilmiyoruz. Yüzeysel olarak bakıldığında, Hamidiye'deki ilk Eğitmen Kursu denemesindeki ve stajyer eğitmenlerin Ankara köylerindeki çalışmalarında Soysal'ın başarılı olduğu dikkate alınınca, bu son atama doğal bir sonuç olarak beliriyordu. Adı kamuoyunda da duyulmuştu. Eğitmen deneyi konusunda yazı yazmış olan Ahmet Emin Yalman bile "...(Kurs'u) *İlk okutma müfettişlerinden Elbistanlı Emin yönetmiştir. Emin Gazi Eğitim Enstitüsü'nde yetişmiş, İngilizce'yi kendi kendine iyice öğrenmiş, halk eğitiminde uzmanlaşmış, kitaplar yazmış, idealist bir eğitimcidir. Kendi de bir çiftçi ailesinden yetişmiş, toprak adamına ruhça yakın kalmıştır"* diye onu övmüştü.[42] Kısacası, Soysal o sıralarda bu işte çalışmakta olanlar arasında adı geçen ve propagandası iyi yapılan bir kişiydi. Ayrıca, kendisinin giderek daha yakın *"ilişkide olduğu, görüş alışverişinde bulunduğu"*[43] Kanad'ın da Bakan'a ve Müsteşar'a etkiler yaptığı, hatta Bakanlık üst düzey yöneticilerinin, Soysal'ın iyi ilişkiler içinde olduğu kendi yazdıklarından anlaşılan Müsteşar'ın Tonguç'a karşı bir denge oluşturmak amacıyla eğitim anlayışlarına daha yakın buldukları Soysal'ın atanmasını destekledikleri de düşünülebilir.

---

38 İ. Hakkı Tonguç'tan Ferit O. Bayır'a 12.8.1937 günkü mektup (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.12-13.)

39 M. Emin Soysal, Köy Enstitüleri'nin Tarihçesi ve Kızılçullu Köy Enstitüsü, s.41.

40 Ferit Oğuz Bayır, Köyün Gücü, s.194-195.

41 İ. Hakkı Tonguç, Köyde Eğitim, s.200-201.

42 Ahmet Emin Yalman, Köye Işık Taşayacak Köylüler, Kültür Bakanlığı Dergisi, sayı 20-1,Ocak 1937, s.142.

43 M. Emin Soysal, Köy Enstitüleri'nin Tarihçesi ve Kızılçullu Köy Enstitüsü, s.32-33.

İlk Eğitmen Kursu çalışmalarındaki gözlemlerinden ötürü Tonguç'un Soysal'ın atanmasından yana olmaması akla yakın olasılıktır. Onun atamadan yana olmadığı sonucuna varmış bir araştırmacı *"... Tonguç'un karşı çıkmasının kendisine potansiyel bir rakip olarak gözüken Soysal'ın ilerlemesini önlemek şeklinde yorumlanabileceğini..."* yazacak ve bu nedenle de *"... Arıkan'ın ilk ve biricik kez Tonguç'un kararına karıştığı,"* sonucuna varacaktır.[44]

Soysal'a göre, müdürlük için kendisini Kanad *"kandırmaya çalışmış"* ve öneriyi Tonguç yapmıştı. Bir gün, *"Samanpazarı kahvesinde oturan Soysal'a Eğitmen Kursu'nda birlikte çalıştıkları M. Tuğrul"* gelmiş ve *"Şimdi seni istiyorlar. Hemen İzmir'e hareket edeceksin"* demişti. *"Bir saat sonra kalkan trene binmiştim."*[45]

12.8.1937'de Bakan ve Tonguç İzmir'e gelmişlerdi. Bir pazar sabahı İzmir M. Eğitim Müdür Yardımcısı Rauf İnan'ın kapısı çalındı. Bakan'ın İzmir'de olduğu, kentin bir planı ile birlikte Bakan'ın kalmakta olduğu İzmir Palas'a gitmesi bildirildi. İnan otele gittiğinde güneş yeni doğuyordu. Tonguç aşağıdaki salonda oturmuş, denize karşı kahvesini içiyordu. Bakan daha kalkmamıştı.[46]

Tüm bu incelemelerden sonra, Soysal'a satın alınmış olan Kolej'i görmesi emredildi. Gördü ve işi kabul ettiğini bildirdi.[47]

1937/38 ders yılında Kızılçullu ve Çifteler'de birer Köy Öğretmen Okulu açılacağını duyuran ilk resmi yazı 27.8.1937'de ilgililere gönderildi. Yazıda ilk yapılacak işler sıralanıyordu: Bu okullarda 4. ve 5. sınıflardan bir ilkokul bölümü, ortaokul öğretim programının ekleneceği, tarım ve sanat derslerinin yapılacağı bir orta bölüm, kooperatifçilik ve köy katipliği, öğretmenliği bölümleri olacaktı. Okula köy çocukları alınacaktı. Yetenekli olanlar liseye ve üniversiteye gönderilebilecekti. Ayrıntılar ve özellikle de öğretim programı gelişmelere ve deneme sonuçlarına göre daha sonra saptanacaktı.[48]

Kızılçullu ve Çifteler Köy Öğretmen Okulları 30 Ekim 1937'de resmen açıldı. Aslında, bu tarihi Köy Enstitüleri'nin 1940'da resmen kuruluşuna varacak çalışmaların başlangıcı olarak düşünebiliriz. Ancak, bunlara özgünlüğünü kazandıracak niteliklerin henüz gerçekleşmediğini de bilmek koşuluyla.

Kızılçullu'da 255 dönüm arazi ve 34 yapıdan oluşan Kolej, fizik yapı yönünden başlangıç için çok elverişli bir durum sağlıyordu. Amerikalılar 3 yıl önce eşyalarıyla birlikte gitmişlerdi, yapıların bakıma ve onarıma gereksinimleri vardı[49] ama, önemli bir yerleşme sorunu olmayacaktı.

Müdürlüğüne Remzi Özyürek'in getirildiği Çifteler'de ise durum değişikti. Burada çok hızlı bir yapılaşmanın sağlanması ilk ve başlıca sorundu.

Gösterişli ana yapısıyla Kızılçullu, tantanalı bir törenle ve Soysal'ın konuşmasıyla açıldı. Bu okulda öğretmenlik ve daha sonra da başka bir köy enstitüsünde müdürlük üstlenecek olan Şevket Gedikoğlu Kızılçullu'yu Çifteler ve 1938'de açılacak olan Trakya Köy Öğretmen Okulu ile karşılaştırarak birincisi için *"Yer ve yapı bakımından en el-*

44 Fay Kirby, Türkiye'de Köy Enstitüleri, s.135.
45 M. Emin Soysal, a.g.e. s.34.
46 M. Rauf İnan, Bir Ömrün Öyküsü 1, s.177.
47 M. Emin Soysal, a.g.e. s.34.
48 A.g.e. s.34-35 ve A-57/7 Kızılçullu ve Çifteler'e açılış emirlerini bildiren resmi yazılar.
49 M. Emin Soysal, Kızılçullu Köy Enstitüsü Sistemi 1, s.5.

verişli olanıydı." nitelemesini yapacak ve bu görüşü ile de 1971 yılında bile gerçek bir köy enstitüsünün kuruluş koşulları ile düzeltilmiş bir öğretmen okulunun kurulması arasındaki farkı bir türlü anlayamamış olmasının kanıtını bir kez daha verecekti. Soysal gibi ona göre de bir kent semtindeki hazır yapılarda köy öğretmeni yetiştirmek yönünden bir sakınca yoktu. Hatta bunu sakıncalı bulanları (ki Tonguç da bunlardandı) eleştirecekti: *"Çevrede konforu ile tanınmış bu yapıları postallı köylü çocuklarına layık görmüyorlardı."*[50] Anlamadıkları, burada layık görme ya da görmemenin değil, böyle bir ortamın düşünülen eğitim ilkeleri açısından uygunluğu tartışmasının söz konusu olduğu idi.

Soysal açılış töreni günü Bakan'a ve Tonguç'a teller çekmeyi de unutmadı. Tonguç'a yolladığı telde şöyle diyordu: *"Köy kalkınma davasını başaracak elemanları yetiştirecek olan kurağın açılma törenini yüksek hatıranızı anarak kutladık. Amaca varmak için bu ikinci aşamada tüm çabamızla çalışmaya andiçtiğimiz şu anda değerli ve sonsuz rehberliğinize gereksinimimiz olduğunu saygılarımla bildiririm."*[51]

Soysal bundan üç gün sonra yolladığı mektupla da hemen para, personel, araç gereç isteklerini sıralamaya başlamıştı. Mektup *"Şimdilik rahatım. Sizi pek özledim. Saygı ve sevgi ile ellerinizden öperim. Sevgi, şefkat ve yardım dolu mektubunuzu beklerim."* sözleriyle son buluyordu.[52]

Soysal, kısa zamanda sağlanabilecek nitelikli öğretim kadrosuyla rahatça çalışma olanağına kavuşacaktı. Bu kadroda öğretmen olarak Nejat İdil, Enver Kartekin, Talat Ersoy gibi geleceğin köy enstitüsü müdürleri de vardı.[53]

40 öğrenci alınarak açılışı yapılan[54] Çifteler'dekiler ise hiç de rahat değillerdi. Daha ilk günlerden zorlukları kendi olanakları ile çözme savaşımına girişmişlerdi. Sevecen teller ve mektuplar gönderecek havada değillerdi. Ellerinde Mahmudiye'de eğitmen kursları çalışmaları sırasında yapılmış üç okul binası vardı ama, burada kurslar da sürdürülüyordu. Yine de başlangıçta onlardan yararlanıldı. Yerleşmeyi rahatlatacak üç katlı büyükçe binanın yapımına Mahmudiye'den 11 km. uzaklıktaki Hamidiye köyünün yanında ancak 1938 ilkbaharında başlanabilecekti. Bu işte Ankara'dan gönderilen Macar usta Sili Layoş'un yönetiminde eğitmen ve öğrenciler çalıştırılacaktı.[55] O zamana kadar zor bir kış geçireceklerdi.

Her iki okulun açıldığı günlerde Ankara'da önemli bir siyasal kriz yaşanıyordu. İsmet İnönü Atatürk'le arasında çıkan bir anlaşmazlık sonucu Başbakanlıktan ayrılmıştı. Yerine 25.10.1937'de Celal Bayar getiriliyordu. Atatürk ile İnönü'nün aralarının açılması, onlara çok bağlı olan ve neredeyse rejimin güvencesini iki liderin işbirliğinde gören Arıkan'ın duygusal tepkisine neden olmuş, Bakan istifayı düşünmüş ve içinde "intihar" sözcüğünün bile geçtiği konuşmalar yapılmıştı. Tonguç, Bakan'ın yakınlık gösterdiği bir kişi olarak, onun yakınları ve birçok arkadaşı gibi, bu duygusal krizin atlatılmasına yardımcı olmaya çalıştı.[56] Ekim ayı sonunda durumu normale dönmüştü.

1.11.1937'de yararlılığı görülmediği gerekçesiyle siyasi müsteşarlıklar denemesine

---

50 Şevket Gedikoğlu, Evreleri, Getirdikleri ve Yankılarıyla Köy Enstitüleri, s.28-29.
51 M. Emin Soysal'dan Hakkı Tonguç'a 30.10.1937 günkü telgraf.
52 M. EminSoysal'dan Hakkı Tonguç'a 3.11.1937 günkü mektup.
53 A-8/2 Genel Md.lüğe gönderilen 8.12.1937 günlü öğretim programından.
54 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı I, s.265.
55 Aydın Arıkök, Köy Enstitüsü Öğretmenleri, Yasal Dayanağı, Gözlemler. 50. Yılında Köy Enstitüleri, s.157-166.
56 Tonguç'un sözlü anılarından.

son verildi. Böylece Nafi Atuf Kansu'nun bu görevi bitmiş oldu.[57]

1937 yaz aylarında, eğitmen kurslarının arttırılması, köy öğretmen okulları açılması çalışmaları, buralarda ve köylerde denetimler, yasa ve genelge hazırlama uğraşları, Tonguç'un ve İlköğretim Dairesi'nin işlerini hızla arttırmıştı. Kadro ise hala yalnızca 14 kişiydi ve 1946'ya kadar da böyle kalacaktı! Üstelik, yeni konuları Genel Müdürlüğün rutin işleri arasına sokmak da başlıbaşına bir sorundu. Tonguç 18.11.1937'de Genel Müdürlük merkez örgütü için 40 kişilik bir kadro önerisi yaptı. Bu öneride Genel Müdürlüğün işleri sınıflandırılıyor ve 5 Genel Müdür Yardımcısı, 5 Bölüm Şefi, 10 İnceleme Memuru, 10 Sekreter ve Daktilo, 2 Harita ve Grafik Memuru, 2 Yapı İşleri Uzmanı (teknisyen) isteniyordu.[58] Ama değil kadroyu 40'a çıkarmak, bir tek yeni kadro bile verilmeyecekti.

Bu zorluklarla uğraşırken, Tonguç, Soysal'dan gelen mektupla irkildi: *"Sayın Hocam... Öğrenci geliyor. Resmi kazan kaynayıncaya kadar velilerden birer ikişer lira para alıyorum. Toplam 60 lirayı geçti!"* Soysal öğrenci velilerinden para topluyordu! Mektup her zamanki senli benli yaklaşımı ve kişilere sorumsuzca sataşmaları ile sürüyordu. İzmir'deki, üstelik onun için çok olumlu yazılar yazmış bir Müfettiş Soysal'a göre *"kurnaz katır"*dı![59]

Tüm bunlara karşın, diğerleri gibi Soysal'dan alınabilecek hizmeti sonuna kadar çekip almak, işi üretmek ve bunun için de ona olan desteğini sürdürmek zorundaydı bu eleman kıtlığında. Bunu yaparken çıkacak sorunları en aza indirmek için gerekenleri de yapacaktı. Nisanda Edirne-Karaağaç Eğitmen Kursunu yönetmeye giden ve eylül sonunda Kurs'un tamamlanmasıyla İzmir'deki İlköğretim Müfettişliği görevine dönmüş olan Bayır'ın sonuncusu 7.10.1937'de yazılmış kurs raporlarını[60] bir kez daha gözden geçirirken aklına bir formül geldi: Bayır'ı Kızılçullu'daki Eğitmen Kursu'nun başına getirmek. Onun Okul Müdürü Soysal ile birlikte çalışması, Soysal'ın aşırılıklarının önlenmesinde belki bir ölçüde yarar sağlayabilirdi.

Kasım başında Ferit Bayır'a Kızılçullu Köy Öğretmen Okulu Eğitmen Kursu Direktörlüğü ile görevlendirildiği resmen bildirildi. Ardından da Tonguç'un mektubu geldi: *"... Kurs kadrosuna alınacak ilköğretim müfettişi ve öğretmen arkadaşları seçme işinde seni her bakımdan serbest bırakırız. Emri tepeden değil, aşağıdan yukarı doğru çıkarırız!"* Ve bir önemli yenilik: *"Tarımcılarla kursların yönetiminin tümüyle M. Eğitim Bakanlığı'na bırakılması sorununda anlaştık. Direktörleri biz atayacağız!"*[61]

Böylece tarımcılarla sürtüşmeye yol açan iki başlı kurs yönetimi son bulmuş oluyordu. Eğitmen Kursu Direktörlüğü statüsü de kurulmuştu.

Bayır mektubu alınca gece boyunca birlikte çalışabileceği arkadaşları düşündü. Başında Emin Soysal'ın bulunduğu öğretmen okulu içinde ona bağlı olarak çalışmak da bir iki başlılıktı ve çok dikkatli olmayı, sürtüşmelerden kaçınmayı gerektiriyordu.[62]

1937 yılında Eskişehir-Mahmudiye, Kocaeli-Arifiye, İzmir-Kızılçullu, Kayseri, Er-

57 A-132/9 Nafi Atuf Kansu'nun biografisi.
58 A-87-1 Kadro isteği yazısı.
59 M. Emin Soysal'dan Hakkı Tonguç'a 31.10.1937 günkü mektup.
60 A-19/2 Ferit O. Bayır'ın gönderdiği Edirne Eğitmen Kursu raporları.
61 Hakkı Tonguç'dan Ferit O. Bayır'a 19.11.1937 günlü mektup (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.13-14)
62 Mehmet Başaran, Aydınlanma Yolunda, s.67.

zincan, Erzurum ve Kars'ta eğitmen kursları açılmış,[63, 64] Bursa'da eğitmenler için bir tarım kursu yapılmış[65], eğitmenler için birçok yayın çıkartılmış, bu arada bir de köylerde yapılacak eğitmenli okul yapılarının plan ve projelerini içeren bir kitapçık hazırlanmış[66], toplam 1000 eğitmen yetiştirilmişti.

Bu sayı daha da arttırılacaktı. Ama işin hızla genişletilmesinde karşılaşılan en önemli engel eğitmenleri yetiştirecek elemanların bulunmasındaki zorluktu. Bayır'a *"Bunun için ne gibi çözümlere girişilmesinin uygun olacağını düşüne dur."* diye yazıyordu Tonguç.[67, 68]

Bu uğraşlar arasında inceleme ve denetim gezileri Tonguç'un zamanının önemli bir bölümünü alıyordu. 1937/38 ders yılında Doğu ve Güney Doğu Bölgesi de içinde olmak üzere *"23 ilin kent, kasaba ve köylerindeki ilköğretim kurumlarını yakından incelediğini"* yazacaktı.[69]

Ayrıca, Gazi Eğitim Enstitüsü'ndeki sınavlarda Kurul Üyeliği de yapıyor, eski öğrencilerinin, örneğin Almanya'ya uzmanlaşmaları için gönderilmiş olan Sait Yada, Emin Barın, Ferit Apa gibi özellikle Resim-İş Kolu çıkışlıların çalışmalarını izliyordu.[70, 71]

İyi arkadaşları ile ilişkilerini de sürdürmeye özen gösteriyordu.[72 (x)]

Hükümetçe önem verilen bir konu Doğu'nun eğitim sorunlarıydı. Bu bölgelerdeki ayaklanmalardan sonra Türkçe öğretimin yaygınlaştırılmasıyla ayrılıkların giderilebileceği umudu yaygın bir görüştü. Ne var ki, uygulanacak politikalarda tam bir açıklık yoktu. Konu, İlköğretim Genel Müdürlüğü'nü yakından ilgilendiriyordu. İlk Eğitmen Kursu'na Tonguç'un deyimi ile *"başka bir amaçla"* Tunceli'nden de adaylar alınmamış mıydı?

Bu arada, bakanlıklar ve o bölgedeki üst yöneticiler arasında da değişik düşün ve yaklaşımlar görülüyordu. Örneğin, İçişleri Bakanlığı'ndan Bakan Şükrü Kaya'nın imzası ile M. Eğitim Bakanlığı'na 4.6.1937'de yazılmış bir yazıda ilginç görüş ve öneriler vardı.[73]

Bu yazıda *"Türk yoğunluğu olan ve Dersim'den oldukça uzak yerlerde açılacak kız ve erkek yatılı okullarda Dersim'den getirilecek 5 yaşını doldurmuş kız ve erkeklerin okutulup büyütülmesi ve bunların birbirleriyle evlendirilerek baba ve analarının arazilerinde birer Türk Yuvası kurmaları"* öneriliyordu. Yazıya göre Dersim halkı Horasan'dan gelmiş Türkler'di. Ama (Kırmanç) denilen ve Farsça bozması bir dille konuşanlarla fazla temas sonucu, anadillerinden uzaklaşmışlar ve Şiii, Alevi ve Bektaşilik bunlar arasında kolaylıkla yayılmıştı. *"Dersimliler Kürt gibi konuşan... Türk ile Kürt ara-*

---

63 A-74/30 Arifiye, A-19/2 Karaağaç, A-63/4 Erzincan, A-105/9 Erzurum kursları raporları ve a-66/25 Mahmudiye Kurs Binası yapımı raporu.
64 A-12/3 Mahmudiye Kursu eğitmen adayları yazılar.
65 A-62/6 İşbaşındaki eğitmenlere Bursa Tarım Kursa Raporu.
66 Köy Okulu Binası. Tarım ve Kültür Bakanlığı Köy Eğitmeni Yetiştirme Kursları yayını. Sayı 25, İstanbul Devlet Basımevi, 1937.
67 Mehmet Başaran, Aydınlanma Yolunda, s.62.
68 Hakkı Tonguç'tan Ferit O. Bayır'a. Tarihsiz mektup. Ferit O. Bayır, Köyün Gücü, s.129.
69 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 1. baskı, s.193.
70 Sait Yada'dan Hakkı Tonguç'a kart, 28.12.1937.
71 Ferit Apa'dan Hakkı Tonguç'a 3.3.1937 günlü mektup.
72 Selahattin Yalkı'dan Hakkı Tonguç'a 14.12.1937 günlü mektup
73 A-118/63 İçişleri Bakanlığı'nın "acele" yazısı.
(x) Örneğin, Ankara Ziraat Enstitüsü Veteriner Bölümü profesörlerinden Ethem Nejat'ın kardeşi Selahattin Nejat (Yalkı) ile Tonguç'un arkadaşlığı yaşamı boyunca sürmüştür.

sında kalmış bir topluluk" idiler. Üzücü olan, Dersim anasının Dersim babasından önce Kürtleşmeye başlamasıydı. *"Kanında Türk kanı çoğunluğu olan bu halk kitlesini... ulusal varlıklarına doğru çevirmek için alınacak önlemler arasında ufak çocukların bu gibi yatılı okullarda yetiştirilmeleri..."* öneriliyordu yazıda.

Bölgedeki 1. Genel Müfettişliğin hazırladığı bir yasa tasarısı da ilginçti. Burada Müfettişlik Bölgesi'ndeki Türkçeyi unutmuş dağlı köy çocuklarına anadillerini öğretmek için pansiyonlu okullar açılması öngörülüyordu. Tasarı konusunda Tonguç, şu görüşü bildirmişti:[74]

Bir kez önerilen 3 yıllık öğrenim süresi yeterli değildi. Ayrıca, bu okulları *"Dağlı köy çocuklarının toplanacağı bir dil okulu olarak çalıştırmaktansa, çevrenin ekonomik hareketlerine uygun ve nitelikli bir Eğitim Yurdu durumuna getirmeli, ilçe ve bucaklardaki okulları geliştirerek, bunlara pavyonlar eklemeli, bu okullara zamanla mesleksel nitelikte bütünleme sınıfları da katmalıdır!"* Ona göre, tasarıda önerilen okullar için en az 5 dönümlük tarla ayrılması ve tarım çalışmaları yapılması düşünü olumluydu. Bunun yanında okulların bazıları için dağlık maden ya da sanat bölgelerindeki çalışmalara uyacak kolay işlik çalışmalarının unutulmaması da yararlı olurdu. Ayrıca, *"Okullar açılmadan çocukların verimlerinin saptanmasında kullanılacak ölçütler, çevrenin ekonomik ve toplumsal yapısı ve öğrencilerin okul sonrası yaşamları gibi konular iyi incelenmeli"* idi.

Görüş yazısına ekli, Tonguç tarafından yazıldığı anlaşılan resmi olmayan iç nottaki düşünler arasında şunlar vardı: *"Türk'den gayrı anasır* (Türk olmayan öğeler) *için özel nitelikte okul açmak ya da ayrı bir eğitim şekli uygulamak doğru mudur, değil midir?.. Öğrenimlerinden sonra bu çocukların ne olacakları belli değildir... Önemli bir nokta: Eğitim işinin ve politikasının tüm ülkeyi bir bütün halinde görerek yürütülmesi zorunludur."*

Bölge Müfettişliğinin yasa önerisi yasallaşmayacak ve önerideki doğrultularda uygulama da yapılmayacaktı.

Şükrü Kaya imzalı İçişleri Bakanlığı önerisi ise hiçbir işlem görmemiş olsa gerektir.

1937 yılı sona ererken eğitmen kurslarının başarılı olduğu kanıtlanmış ve köy öğretmen okullarının açılmasıyla bir adım daha atılmıştı.

1938 yılında bunların sayılarının arttırılmasına ağırlık verilecektii.

74 A-23/11 H. Tonguç'un İçişleri Bakanlığı önerisi üzerindeki görüşünü içeren yazı

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM

"Köyde Eğitim" ve İlk Dört Tuğlanın Öyküsü (1938)

Ocak ayının ilk günlerinin birinde, Gazi Eğitim Enstitüsü'nün tüm öğrencileri Enstitü'nün giriş katındaki büyük konferans salonunda toplanmışlardı. O günün Ankara'sının en konforlu yapılarından biri sayılan binanın salonu sıcak ve rahattı. Kendileriyle bir konuşma yapmak üzere geleceği bildirilmiş İlköğretim Genel Müdürü'nü bekliyorlardı. Birçoğu onu ilk kez tanıyacaktı.

Biraz sonra sahneye *"uzun boylu, iri yapılı bir adamın"* çıktığını gördüler. *"Başını yukarılara kaldırarak, yüksek sesle yeni açtığı köy öğretmen okullarını uzun uzun anlattı. Konuşurken dinleyicilere bakmıyor, sanki yükseklerde, özlediği bir amaca sesleniyordu... Sözlerini (bu okullarda tam gün çalışacak öğretmenlere gereksinmemiz var. Sizleri bu kuruluşlara göreve çağırıyorum. Bekliyoruz) diyerek bitirdi."*

Öğrenciler toplantıdan çıkarken kendi aralarında tartışıyorlardı. Kimse tam gün çalışmayı göze alamıyordu. *"Dinleyenler arasında Tonguç'dan yana tek bir kişi yoktu... İşlik, tarla, derslik, okul işlerinin öğrencilere gördürülmesi ilkeleri hepsine ters düşüyordu. Hele öğrencilerin üretici olarak da çalışacağı ilkesi hepsini şaşırtıyordu."*[1]

Hayır, içlerinde ondan yana olan hiç olmazsa bir tek kişi vardı; o da bu satırların yazarı Enstitü'nün Resim-İş Bölümü öğrencisi Osman Yalçın'dı. Daha toplantıdan çıkarken o okullarda çalışmaya karar vermişti ve öyle de yapacak, köy enstitülerinde öğretmen ve yönetici olacaktı. Ama çoğunluğun tutumu, eğitimde yenilik ve atılımlara öncülük etmesi amacıyla, büyük çaba ve özverilerle kurulmuş Gazi Eğitim Enstitüsü'nde, Tonguç'un sık kullandığı deyimle lafzi (verbal) eğitim anlayışının egemenliğini sürdürdüğünü gösteriyordu.

Eleman bulma sıkıntısı yeni, özgün çözümlerin aranması yolunu açacaktı.

Bir başka sorun da kız öğrenci bulmaktaki zorluklardan kaynaklanıyordu. Bulunsalar bile bunlar nerede ve hangi koşullarda eğitileceklerdi? Daha Cumhuriyet'den önce bile birçok aydın, kadınların eğitilmelerinin önemi üzerinde durmuşlardı. Başta Atatürk olmak üzere, Cumhuriyet'in kurucuları ise bu konuyu devletin geleceği açısından yaşamsal sayıyorlardı. Özellikle kırsal kesimde, askerlik yapmaları nedeniyle erkeklerin bir ölçüde eğitim görmelerine karşın, kadınların büyük çoğunluğu bundan yoksun kalıyorlardı. Kadınların okutulması konusu açılınca ortaya büyük bir karma eğitim tartışması çıkıyordu. Mustafa Necati'nin Bakanlığı döneminde bu konu ortaya atılmış ve birçok

1 Osman Yalçın, Bir Eğitimcinin Anıları, s. 5-6

eğitimci karma eğitime vargüçleriyle karşı koymuşlardı. Ama Necati direnmiş ve 1927'de Orta Öğretim Genel Müdürlüğü'ne ortaöğretimde karma eğitimin gerçekleştirilmesi için bir yasa tasarısı hazırlatmıştı. Talim Terbiye Kurulu tasarıya karşı çıkmış, bu kez Bakan kendi emri ile 70 kadar ortaokulda karma eğitimi başlatmıştı.[2] Tonguç bunları çok iyi anımsıyordu.

Hele yatılı bir okulda karma eğitim uygulaması kolaylıkla göze alınabilecek bir iş değildi. Gazi Eğitim Enstitüsü yatılı bir karma okuldu ama, burada öğrencilik yapanlar, öğretmen okullarını bitirmiş, öğretmen olmuş, yetişkin kişilerdi. Eğitimcilerin büyük bir bölümü, orta öğrenim düzeyinde yatılı karma eğitimin büyük sorunlar ve sorumluluklar getireceği kaygısını taşıyorlardı.

İlköğretim Genel Müdürlüğü konuya başlangıçta değişik bir yönden yaklaşmayı düşünerek Kızılçullu Köy Öğretmen Okulu Direktörlüğü'ne bir yazı gönderdi.[3] Bu yazıda *"Okuma yazma bilmeyen ya da köy okullarında okumuş kızlar ve kadınlar için bir kurs açılması"* isteniyordu. *"Kursun amacı bunlara okuma yazma ile birlikte biçki-dikiş öğretmek, onları köy kadınlarını eğitebilecek ve onlara hergün karşılaşacakları işleri öğretecek nitelikte eleman olarak yetiştirmek olacak"*tı. Kurs'a 15-35 yaşlarında köylü kız ve kadınlardan bu yıl 15-20 kişi alınacaktı. Bunların okuldaki öğrenci ya da eğitmen adaylarının yakınlarından seçilmesi yeğlenecekti. *"Kurs'a alınacaklar yatılı öğrencilerinizin bir bölümünü oluşturacaktır"* deniyor ve *"işin incelenerek bu Kurs'a istekli bulunup bulunmadığının ve işin sonunun ivedi bildirilmesi"* isteniyordu.

Yazının gönderildiği gün Tonguç, oradaki Eğitmen Kursu'nun Yöneticisi Ferit O. Bayır'a bir mektup yazdı. Amacını ve düşüncelerini açıklıyor ve Bakan'ın bu denemeye çok önem verdiğini belirtiyor, bir de uyarıda bulunuyordu: *"Çevreye de resmi ve kesin şeklini almadan yaymayınız."*[4]

19.1.1938'de Emin Soysal'dan konuyla ilgili ilk yanıt bir telgrafla geldi: *"Beş köylü kadın okula kaydedildi. İkisi eğitmen eşleridir. Sayıyı 25'e çıkarmak için önlemler alındı ve alınmaktadır. Kadınlar kursu için ebe ve çocuk bakımı, dikiş ve biçki, sütçülük, kültür dersleri, okuma yazma, yurt bilgisi, hesap için dört öğreticiye gereksinim olduğunu arzederim."* diyordu.[5] Soysal 21.1.1938'de gönderdiği resmi yazı ile bu bilgileri yineliyor ve ayrıca ödenek de istiyordu.[6]

31.1.1938'de Kızılçullu'dan gelen mektup, senli benlilikte Soysal'ın artık ölçüyü iyice kaçırdığını gösterir nitelikteydi:[7] *"Sayın Hoca, kadın eğitmen sayısı 21... Siz 15 olsun demiştiniz. Biraz daha zorlarsak 60'a da çıkar... Bizden sık sık rapor istiyorsunuz. Ama erzakları kağnı ile yolluyorsunuz... Bunlara (kadın eğitmenler) ulusal giysi ne ola ki? Köy cumhuriyeti giysisi giydirelim... Giysi işini Talim Terbiye'ye ve o uzun ahmağa* (Yaz. notu: bir Bakanlık üst düzey yöneticisidir söz konusu olan, başka bir mektubunda da bu kişiyi övecekti) *sakın uğratmayın. Köylü kadın giysisini bulun, bize bir haftaya kadar yollayın, kağnı ile değil ha!"* diyordu.

Soysal'ın bu sorun olmaya başlayan giysi konusunda kendi başına kararlar vererek tepkiler uyandıracak aşırılıklara kalkışmasından kaygılandığı anlaşılan Tonguç, Bayır'a

2 Bekir Özgen, Türkiye'de Karma Eğitim ve Köy Enstitüleri. Abece, sayı 69, Nisan 1992, s.9-11
3 A- 26/6, 8.1. 1938 gün ve 253 sayılı yazı.
4 Hakkı Tonguç'dan Ferit O.Bayır'a 8.1.1938 günkü mektup (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s. 14-15
5 A-26/6 ve ekleri, 19.1.1938 günkü telgraf
6 A-26/6 eki; 21.1.1938 gün ve 14/176 sayılı yazı
7 M. Emin Soysal'dan Hakkı Tonguç'a 31.1.1938 günkü mektup.

yazdığı mektupta konuya değiniyordu:[8] *"... Bugün köylü kız öğrenci için yaptırılacak giysiye ait bir örnek resim gönderdik. Aklını başına toplasın, onu yaptırsın. Türk kadını şöyle bir arslana dönsün bakalım. O resmi sen de gör ve ufak farkla bir eşini erkek eğitmenlere de dayayabiliriz sanırım. O çok pratik bir giysidir. Bizim şalvarın modernleştirilmişidir denilse, değer." "Aklını başına toplasın"* sözleri Soysal'a yönelikti. Tonguç'un onun yersiz çıkışlarını, açıklamalarını ve bunların yol açabileceği tepkileri Bayır aracılığı ile önlemeye çalıştığı anlaşılıyordu.

Bayır'a yazdığı 24.3.1938 günkü uzun mektupta kadın eğitmen konusuna bir kez daha değiniyordu:[9] *"Şimdi beni en çok düşündüren sorunlardan biri, senin de işaret ettiğin gibi kadın eğitmenler sorunudur. Bu konuda senin düşüncelerini biraz ayrıntılı öğrenmek isterim. Hatta düşün bakımından kendimiz sağlam ve esaslı temel bulabilirsek, onları yayınlamaya hazır organlar da vardır. Bu cephedeki işler de erkek eğitmenlerle ilgili işler kadar heyecanlı olacaktır. Ona hiç şüphe etme."*

Ne var ki, kadın eğitmen denemesi sürdürülemeyecek, ilk denemeden sonra uygulamada değişiklik yapılacak, kadın eğitmen kursuna gelen kızlar okulun birinci sınıfına öğrenci olarak alınacak ve öğrenimlerini tamamlayarak öğretmen çıkacaklardı.[10] Ama yatılı karma eğitim açılacak tüm köy enstitülerinde uygulanacak, böylece Mustafa Necati'nin düşü gerçekleşmiş olacaktı.

Köy enstitüleri ile ilgili birçok konuda olduğu gibi, bunda da ilk düşünen ve yapanın kendisi olduğu savını ileri süren Soysal, 1943'de şöyle yazacaktı:[11] 1937 Ağustos ayı içinde (Arıkan ve Tonguç İzmir'e geldikleri zaman) *"... Amerikalılardan alınan müesseseyi görmemi emrettiler. Gördüm. Olur dedim. Burada -biz köyleri sadece erkekleri yetiştirme yönünden ele alıyoruz. Halbuki asıl kadın ve kız yetiştirme işini de ele almalıyız- dedim. Güldüler. İçimden bunu da yapmaya karar vermiştim..."*

Daha köy öğretmen okulları evresinde, yatılı bir ortaöğretim kurumunda karma eğitimin uygulanması önemli bir gelişmeydi. Bu konuda Tonguç çok kararlıydı; karşı çıkmalara ve eleştirilere ödün vermiyordu. Ona göre, iyi ve doğru bir eğitimin uygulanmasıyla bu konuda ileri sürülen tüm sakıncalar giderilebilirdi. Asıl karma eğitimin gözardı edilmesi doğaya aykırıydı. Bu çocuklar köylerdeki iş yaşamında bir arada çalışmıyorlar mıydı? Okuldan çıktıktan sonraki meslek yaşamlarında birlikte çalışmayacaklar mıydı? Sağlıklı bir iş arkadaşlığı ilişkisini sürdürebilmeyi daha okulda iken öğrenmeleri gerekliydi.

Eğitim kurumunda bir ortak topluluk, bir aile bilinci yaratılınca baskı ve kısıtlamalara gerek kalmadan, kendiliğinden bir özdenetim mekanizması ve ortak etik değer ölçüleri gelişecekti. Gerçekten böyle olacaktı. Köy enstitülerinde kız-erkek ilişkilerinde önemli sorun çıkmadı. Zamanla erkek öğrenciler bir tür koruyuculuk görevini benimseyeceklerdi. Kızlar ise kent kızlarından değişiktiler. Süssüz, sade görünümdeydiler ve *"Kendilerine verilen özgürlükleri aşırılık ve arsızlık biçimine dönüştürmüyorlardı. Geneldeki utangaç görünümleri altında yürekli ve sağlam bir yapıları vardı. Yakışıksız olaylara neden olmuyorlardı..."*[12] Tonguç'a göre, köy enstitülerinin üretime dönük işlevleri olan ve bu işlevlerde görev ve sorumluluk yüklenmiş öğrencilerden oluşan bir

8 Hakkı Tonguç dan Ferit O. Bayır'a mektup (Ferit Oğuz Bayır, Köyün Gücü, s. 129-130, tarihi yok)
9 Hakkı Tonguç'dan Ferit O. Bayır'a 24.3.1938 günkü mektup (İ. H. Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.15-17)
10 Şevket Gediklioğlu, Niçin Eğitmen Kursları ve Köy enstitüleri, s. 182-183
11 M. Emin Soysal, Köy Enstitüleri'nin Tarihçesi ve Kızılçullu Köy Enstitüsü, s. 34
12 Bekir Özgen, Türkiye'de Karma Eğitim ve Köy Enstitüleri, Abece, sayı 69, Nisan 1992, s. 9-11

yaşam ve iş ortamı olması, bu doğal, açık ve dürüst arkadaşlık ve aile havasının yaratılmasında en önemli etkendi. Böyle bir ortamda gündelik yaşamın sürdürülmesi ve gereksinimlerin karşılanması çabaları sağlıklı bir iş ve amaç arkadaşlığı doğmasını sağlacaktı.

"*Yaşamakta olan parasız yatılı okulların alışkanlık ve geleneklerinden, bir emek karşılığı olmaksızın öğrenciye sağlanan avantajların* (üstünlük, yararların) *hiçbiri bu okullara sokulmamalı*" idi.[13]

Bir incelemede konu şöyle değerlendirilecekti:

Kız ve erkek öğrenciler arasındaki yakınlaşmalarda yönetim, ilişkinin gizliliğe itilmesiyle sonuçlanacak yasaklama ve baskılar yerine, bunun okulun bitirilmesine kadar onurlu ve temiz bir arkadaşlık sınırını aşmamasını sağlayacak bir eğitimi aşılamayı ilke edinmiştir. Okulu bitirince de bu öğrencilerin bir yuva kurmalarına Enstitü yönetimleri yardımcı olmuş, hatta tarafların ailelerinin katılımı ile genç öğretmenlerin nişanları okulda yapılmıştır. Bir anket sonucuna göre, enstitü çıkışlı kız öğretmenlerden, yine enstitü çıkışlı erkek öğretmenlerle evlenme oranı yüzde 75 idi. Uygarlık anlayışı ve eğitbilimsel düşünlerden öte, onların kendi aralarında aile kurmaları ve görev yapacakları köye bir öğretmen ailesi olarak gitmelerinin oradaki çalışmalarında başarıyı yükseltme, köy toplumu ile daha kolay bütünleşme açılarından yararlı olacağı da düşünülmüştür.."[14]

1946'dan sonra, köy enstitülerindeki karma eğitim tutucu ve gericilerce yapılan haksız saldırılarda ve karalamalarda en çok kullanılan bir suçlama olacaktır.

Karma eğitimle ilişkili olarak ve sistemin temel amaçları bakımından, asıl sorun, kız öğrenci sayısının arttırılmasındaki zorluklardı. 1945/46 ders yılı sayılarına göre, köy enstitülerindeki 14.464 öğrenciden yalnız 1396'sı kız idi (yüzde 9.6). Bu oran çok düşük bulunuyordu ve başta İnönü olmak üzere, kız öğrenci sayısının arttırılması isteniyordu. Tonguç, yaşamının son günlerinde bile, yapılan işlerdeki en büyük eksikliğin ve başarısızlığın bu olduğunu, ayrıca ilköğretimde de kızlara yönelmenin önemini her geçen gün daha iyi anladığını söyleyecekti.

Enstitülerdeki karma eğitimin pratik sonuçlarını, Hürrem Arman ileride şöyle belirleyecekti:[15]

Enstitülerde gece gündüz kız öğrencilerin bulunması, büyük sınıflardaki kızların, küçük sınıflarda, yeni gelmiş erkek öğrencilere ablalık etmelerine olanak sağlıyor, onların okula uyumlarını kolaylaştırıyordu.

Kız öğrencilerle birliktelik erkek öğrencilerin davranışlarını olumlu etkiliyordu; daha dikkatli konuşup hareket ediyorlar, temizlik ve giyimlerinde daha duyarlı oluyorlardı.

Kent erkek okullarının öğrencileri arasında karşı cinsin bir cinsel nesne ve av gibi algılanmasına dönüşen yanlış kavramlar, enstitülerde görülmüyordu.

Kent kız okullarını bitiren öğrencilerde ve yeni bayan öğretmenlerde, iş yaşamına katıldıklarında erkek meslek arkadaşlarıyla ortaya sıkça çıkabilen uyumsuzluklar, sorunlar, köy enstitülü çıkışlı kız öğretmenlerde görülmüyordu.

Ona göre, köy enstitülerindeki karma eğitim uygulaması son derece başarılıydı.

---

13 İ. Hakkı Tonguç, İlköğretim Kavramı, s. 310
14 Bekin Özgen, a.g. yazı
15 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı 2, s. 108-116

Hazır yapılara girildiği için önemli bir yerleşme sorunu olmayan Kızılçullu hızla gelişmeye elverişliydi ve Soysal da çalışkan ve girişkendi. Tonguç, onun aşırılıklarını, yersiz, hesapsız çıkışlarını, olayları ve sorunları kişiselleştirme eğilimini, şüpheciliğini, kişilerle uğraşma, karalama alışkanlığını, kırıcılığını, hesapsız atılganlıklarını, övünme ve övülme tutkusunu, ast-üst ilişkilerindeki senli benliliklerini soğukkanlılıkla karşılamanın, tüm bu olumsuzlukları yumuşatmanın, onu belli bir disiplin içinde tutarak, ondan alınabilecek verimin en çoğunu sağlamanın kendisine düşen görev olduğu inancındaydı. Ve bu konuda eleştirilecek kadar hoşgörülüydü. Yeter ki kişi çalışsın ve birşeyler üretsin! İş onun için kutsal kavramdı. Ama Kızılçullu'da olup bitenlerden de giderek daha çok tedirgin oluyordu. Soysal istenen raporları düzenli olarak göndermiyordu. Özel mektuplarında verdiği bilgiler ne ölçüde doğruydu? En önemlisi, orada uygulanmaya başlanan eğitim ve öğretim, kendisinin başlangıçta çizdiği sınırlara uyularak yürütülüyor muydu?

1937 yılı sonunda Bakanlık Talim Terbiye Kurulu üyesi Hikmet Türk, Bakan'ın emriyle Kızılçullu'ya gönderilmişti. Bakan'ın da bazı kaygıları olduğu anlaşılıyordu. Türk'ün raporu İlköğretim Dairesi'ne ancak 22.2.1938'de geldi.[16] Okulda bir hafta kalarak *"yalnız öğretim durumunu incelemiş"* olan Türk'ün raporunda kaygılandığı konular bakımından Tonguç'u aydınlatacak birşey yoktu. Olumlu izlenimlerin yanında yalnız birkaç eksiğe değiniyordu: El sanatları ve kooperatifçilikle ilgili derslere öğretmenleri bulunmadığından başlanamamıştı. (Yaz. notu: Tonguç buraya elyazısı ile bir soru işareti koymuş). Rapora göre, her akşam Soysal'ın başkanlığında toplanan öğretmenler birkaç günlük ders programını yapıyorlardı. Derslerinin gereksinime göre 2-5-3 saat sürecek şekilde saptanması programın *"başlıca özelliği"* idi. (Buraya bir soru işareti daha konmuş. Tonguç'un bu uzun ders sürelerinden eğitbilim yöntemleri açısından rahatsız olduğu anlaşılıyor). *"... Okul Direktörü... ders programlarının ve uygulamalı işlerinin ancak dört yılda bitebileceği kanısındadır..."* (Bir soru işareti daha). *"Yapı işlerinde öğrenci grupları bir metre yüksekliğinde doksan santim genişlikte tek ve çift tuğla ile duvar temrinleri yapmaktadırlar"* (Yeniden Tonguç'un soru işareti. Bir süre sonra bu işin Kolej'in şık duvarlı sınıflarının içinde, zeminde yapıldığını gösteren fotoğraflar da gelecekti. İş eğitimini Soysal böyle anlıyordu!) Daha sonra raporda Hikmet Türk, Soysal'ın *"değişikliklere ve görüşlere asla hoşgörülü olmadığı"* kanısını belirtiyordu. Raporun önemli bir bölümü, Türk'ün kişisel olarak çok önem verdiği anlaşılan tarih öğretimi programındaki değişikliklerin eleştirisine ayrılmıştı.

Mart 1938'de Kızılçullu'daki öğrenci sayısı 200'e, erkek eğitmen 65'e, kadın eğitmen 28'e çıkmıştı.

Soysal 10.3.1938'de yazdığı onbir sayfalık uzun mektubunda programlar, dersler, çalışmalar konusunda geniş bilgi veriyordu.[17] Öğrenciler mesleklere ayrılmışlardı. *"... Temrin değil iş! Masa yapıyorlar, yapı yapıyorlar."* Ama resimler tersini göstermişti ve Soysal da ileride üretici iş uygulamasına karşı olduğunu açıklayacaktı; o günlere daha zaman vardı.

Yazış biçimindeki senli benlilik ve yaptıklarında aşırılık eğilimi sürüyordu: *"... Rapor gönder diyorsun, galiba size de rapor hastalığı bulaştı..."* Müdür lojmanını kadın eğitmenlere vermişti: *"... Birçoklarının müdür olsak da şurada otursak diye can attığı*

16 A-112/1 Hikmet Türk'ün 22.12.1937 günkü raporu.

17 M. Emin Soysal'dan Hakkı Tonguç'a 10.3.1938 günkü mektup.

müdür evini kadın eğitmenlere ayırdım. Gebe karımı çıkardım. Kadınların sabah sağol sesi beni benden geçirdi..." Ve hayvan yeminden karatahtalara, tebeşire kadar bir sürü istek sıralıyordu.

Kızılçullu'daki bu gürültülü, gösterişli çalışmanın tersine, Remzi Özyürek'in müdürlüğünü yaptığı Çifteler Köy Öğretmen Okulu'nda, çok daha büyük ve zor sorunlarla uğraşıldığı halde, sessiz, ama yoğun bir çalışma sürüyordu.[18]

Özellikle yerleşme sorunu nedeniyle orada zor bir kış geçiriyorlardı. İlk 40 öğrenci Eğitmen Kursu için Mahmudiye'de yapılan okul yapılarında barındırılıyor ve burada öğretim yapılıyordu. Asıl büyük Öğretmen Okulu binasının yapımına ilkbaharda Hamidiye'de başlanacaktı. Müdür Remzi Özyürek okula gerekli araç gereç gereksinmeleri için sık sık Eskişehir'e gidiyordu. Yapı işleri başladıktan sonra çimento, çivi, demir sağlamak için bu gidişleri daha da sıklaşacaktı. Akşamları geç vakit Mahmudiye'ye dönecek ve ertesi sabah alacakaranlıkta 11 km. ötedeki Hamidiye'ye gitmek için yola çıkacaktı çoğu günler. Okulun çift atlı bir at arabasından başka taşıt aracı yoktu ve o da ancak Mahmudiye ile Hamidiye arasında erzak taşımaya yetiyordu. Müdür genellikle Hamidiye'de geceliyordu. Bir gün oraya erzak arabasıyla gelenler ona bir çocuğunun doğduğunu bildirdiler. Ama o ancak 10-15 gün sonra Mahmudiye'de görevli olan eşini görmeye gidebilecekti.

İlkbaharla birlikte tarım çalışmaları başladı. Hamidiye'deki büyük yapı ancak ekim sonunda içine girilebilecek duruma gelecekti.[19]

Türkiye kalkınma ve gelişme çabaları içindeyken, Avrupa hızla büyük bir savaşa doğru gidiyordu. 11/12.3.1938'de Hitler Avusturya'ya girdi ve bu ülkeyi Almanya ile birleştirdiğini açıkladı.

Ankara'da ise Atatürk'ün hastalığı ile ilgili söylentiler kaygı ve tedirginlik yaratıyordu. 31.3.1938'de konuyla ilgili ilk resmi tebliğ yayınlandı. Bundan iki gün önce, 29.3.1938'de, tartışması yıllarca sürecek bir hukuk olayı gerçekleşti ve Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın daha sonra "kendisinin açtırdığını" söyleyeceği bir dava sonuçlandı; Ozan Nazım Hikmet *"Ordu içinde sosyalizm esaslarının yayılması amacıyla orduyu isyana kışkırtmaktan"* 15 yıl ağır hapis cezasına çarptırıldı. Nazım'ın suçsuzluğunu vurgulayan mektubunun Atatürk'ün eline geçip geçmediği tartışılacaktı. Büyük olasılıkla hastalığı nedeniyle mektup ona ulaşamamıştı.[20] Böylece bir büyük haksızlığın Atatürk'ün el koymasıyla önlenmesi umudu ortadan kalkıyordu.

Tonguç'un 24.3.1938'de Bayır'a yazdığı mektup, bulunduğu koşulların zorluklarını, Ankara'daki yalnızlığını belirten, iç dünyasındaki sorunları, duyguları yansıtan bir iç dökme, bir dertleşme niteliğindeydi.[21] Mektupta önce yeni bir çalışmasını duyuruyordu. Söz konusu olan 'Köyde Eğitim' kitabıydı. Sonra iş arkadaşlarının azlığından yakınıyordu. Merkezdeki işlerin de birçoğunu doğrudan çözümlemek ya da denetim altında tutmak zorunluluğu, eğitmen kurslarını ancak *"gecelerinden de yararlanarak"* dolaşmaya olanak veriyordu. En çok güveneceği arkadaşlarını daha bir süre kurslarda ve öğretmen okullarında bulundurmak zorundaydı. İstediği nitelikte iş arkadaşı azdı. Birçok kişiyi yeni işler için yetiştirmeyi amaçlayarak *"sahneye çıkarıyordu."* Ama verim azdı. Bu iş-

18 A-46/5 Mahmudiye Öğretmen Okulu Müdürü Remzi Özyürek'in 28.1.1938 günkü raporu

19 Aydın Arıkök, Köy Enstitüsü Öğretmenleri, Yasal Dayanağı, Gözlemler. 50. Yılında Köy Enstitüleri, s. 157-166

20 Uğur Mumcu, 40'ların Cadı Kazanı, s. 149-150,190,193

21 Hakkı Tonguç'dan Ferit O. Bayır'a 24.3.1938 günkü mektup (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.15-17)

ler orta çapta adamın sökeceği işler değildi. Bu nedenle, bir kitap aracılığı ile belki beş on kişi kazanırız, diyerek *"herkesin balolarda, gazinolarda, pastanelerde eğlendiği saatlerde... geceyarılarına kadar oturarak"* bu kitabı hazırlamıştı. Bunu yaparken şimdiye kadar yazdıklarından değişik bir yöntem uygulamıştı. Bir anket formu hazırlamış ve Türkiye'nin değişik bölgelerindeki eğitim görevlilerine dağıtarak onlara çevre araştırmaları yaptırmıştı. Bu çalışmada en büyük yardımı ilkokul öğretmenlerinden görmüştü. *"Kitap onların iç duyuşlarının bir ifadesi oldu."* Reel köyü tanımak, ona göre eğitim şekilleri bulmak, bu şekilleri gerçekleştirebilecek yeni insan tipini yaratmak kitabın hem içeriği, hem de amacı idi.

Sonra eğitmen işine değiniyordu: *"Bu ülkede iş görmek isteyenlerin çoğunun başı gerçekçi olmamalarından yenmiş. Eğitmen yetiştirme işinin büyüklüğünü, ne kadar ağır bir yük olduğunu tüm ince noktalarına kadar hesaplıyorum. Yalnız para için işe sarılacak gibi görünenlerin davranışlarına hiç değer vermiyorum. Ama istediğimiz gibi insan toplu ve hazır şekilde bir tarafta yok... Aradığımız adamları yaşamda, kurslarda yoğurmak yoluyla elde edebileceğiz. Henüz hamur yoğurma dönemindeyiz..."*

Mektupta Tonguç'un para konularındaki tipik görüşü ve özelliğini belirten satırlar geliyordu: *"Parayla ilgili işlerde, bir insanın abdeshaneye yapmaya zorunlu olduğu işler gibi ilgilendim. Başka türlü ilgilensem de bunu yenemediğim için bazı aksaklıklar oluyor. Fakat onları tıpkı apteshanede donunu azıcık kirletmiş bir adamın sonunda yıkayıp temizlemesi gibi yıkayıp temizleriz. O yan işlerin en kolay tarafı, elverirki insanlar, istedikleri paraya gerçekten liyakat (değim) göstersinler..."* Yaşamında çok az ve ender başvurduğu deyimlerin kullanıldığı ilginç satırlardı bunlar ve gerçekten de paraya ve parayla ilgili konulara karşı duyduğu uzaklığı, hatta tiksintinin büyüklüğünü gösteriyordu.

Tonguç'un 1938 Nisan ayında yayımlanarak eğitmen kurslarına da dağıtılmasını düşündüğü kitap, ancak Haziranda bir Kültür Bakanlığı yayını olarak çıkarılabilirdi.[22]

Kitabın 7.6.1938 günlü önsözünde altı çizilmiş şu tümceler vardı: *"... Köylülere birşey öğretebilmek için önce onlardan birçok şeyler öğrenmemiz gereklidir. Onlarla birlikte gülüp, onlarla birlikte ağlayamayan bir insan köyün iç yaşamından etkinleşemez... Güzel, mutlu, şen ve çağdaş köy idealine kavuşabilmek, onun içinde güçlü insanların üstün özveri ile çalışmalarına ve köy sorununun Devlet'in politikasında geniş bir yer almasına bağlıdır..."*

Kitabın 1. Bölümünde 'Köylerin Genel Durumu' başlığı altında doğa ve doğa olayları, toplumsal yaşam ve olaylar, tarım işleri ve ekonomik yaşam, yaşam anlayışları bakımından köy durumları işleniyordu. 2. Bölüm'de köy eğitiminin niteliği ve temel ilkeleri, öğrenci ve öğretici olarak insan, köyde eğitim kurumları ele alınıyordu. Son 300 sayfayı kapsayan 3. bölümde bölgelere göre köy tipleri ele alınmıştı. Burada anket sonuçları bir araya getirilmişti. Anket şu konuları kapsıyordu: köy çocuğunun ailede, köy toplumunda eğitimi, hastalığında bakımı, aile ve toplumun verdiği eğitime karşı çocuğun direnci ve buna karşı tutum, köy odalarında eğitim, başlıca eğlenceler, köy kadın ve erkeklerinin başlıca işleri, başlıca iş araçları, tarla işleme şekilleri, orak ve harman işleri, meyva yetiştirme, ürünün satışı, hayvancılık, köyün ortaklık malları, köyde un öğütme, köylülerin köy dışı alımları, resmi işlerin görülmesi, köy tipleri.

22 İ. Hakkı Tonguç, Köyde Eğitim

Kitap 'köy ve köy sorunu ile ilgili kısa sonuçlar' ve 'köy eğitiminin amacı' bölümleriyle sonuçlanıyordu.

En sona raporlarından, gözlemlerinden, düşünlerinden, fotoğraflarından yararlanılan ilköğretim müfettişi ve öğretmenlerden, 20 ildeki 115 kişinin adı konmuştu. Bunların içerisinde daha sonra köy enstitülerinde görev alacak olanlar da vardı. Kaynakçada 84 yerli ve yabancı yapıtın adı verilmişti.

Eğitim yayınlarıyla ilgili ayrıntılı bir bibliyografik yayın yapmış olan Fuat Gündüzalp, kitabı *"Türk köylerinde gerçekte yürürlükte olan eğitim konusunda o zamana kadar bundan daha esaslı ve ayrıntılı bir inceleme yapılmamıştı."* diye değerlendirecekti.[23]

Kitabın özgünlüğü başlıca iki özelliğinden geliyordu: Bunların birincisi, 115 kişinin katkısıyla yazılmış olmasıydı. Kollektif bir yapıttı. Tonguç'un çalışma yöntemi buydu. Klasik eğitimciler genellikle tek başlarına kitap yazarlardı, önemli kişisel görüşleri, kuramları olurdu. O ise kendisini arka planda tutuyor, görünüşü parlak kuramlar, plan ve projeler öne sürmüyordu. İkincisi, durum saptama gereksinimi ve bunun kapsamıydı. Eğitimle şekil verilmesi düşünülen nesneyi, klasik eğitimcilerin kendi bilimsel disiplinleri içerisinde sayamayacakları boyut ve alanlarda, yaşama ortamı ile birlikte ele alıyor, inceliyordu. İş öğretmeni olarak yapısının bir parçasıydı bu; şekil verilecek nesneyi, maddeyi tüm özellikleriyle tanımak, ölçmek, tartmak yapılacak ilk işti. Ancak bundan sonra ona istenilen şekil verilebilirdi. Böylece iş öğretmenliği kökeni ona köy eğitimi sorununa yaklaşımında da klasik eğitimcilerinkinden çok değişik bir tutumun yolunu açıyordu.

Kitapda köy eğitiminde çalışacak elemanı yetiştirmek üzere açılmış kurumlar ikiye ayrılıyordu: 1. Köy Eğitmeni Yetiştirme Kursları, 2. Eğitim Yurtları (Köy Öğretmen Okulları). Burada Tonguç'un daha sonra Köy Enstitüsü adı verilecek kurumlar için Eğitim Yurdu sözcüğünü kullanması ilginçti. 12.8.1937'de Bayır'a yazdığı mektupta köy enstitüsü deyimini kullanmış olmasına karşın, Eğitim Yurdu'na daha sıcak mı bakıyordu? Belki de halkın Yurt sözcüğünü kolayca anlayacağını ve benimseyeceğini de düşünüyordu. Özellikle kırsal kesim insanı için, geçmişinden de gelen çağrışımlarla bu çok kolay olabilirdi. Okul sözcüğü ise ne olursa olsun işe karıştırılmamalıydı. Kurulması tasarlanan eğitim kurumuna kesinlikle okul denmemeliydi. Amaçlanan kurum dar anlamda bir öğretme yeri değil, bir yaşam biçiminin uygulanacağı bir yaşam ortamı olacaktı. Bu, o eski okul kavramı ile kesinlikle belirlenemezdi.

Kitabın sonundaki sonuçlar bölümünde bir durum irdelemesi ve eleştirisi yapılıyordu. Bugüne kadar köy eğitimi konusu pedagojik literatürde köy gerçekleri bilinmeden *"dışarıdan ve kuramsal olarak"* ele alınmıştı, yanlış görüşler ileri sürülmüştü. Bunlardan birine göre köy *"cennetten bir parça"* idi. Bu görüşle işe koyulanlar, daha ilk girişimlerde düş kırıklığına uğramışlar, *"köycülük çabalarının ilk kurbanları"* olmuşlardı. İkinci görüş bunun tersiydi: Köy pis, köylü bilgisizdi, köyde toplumsal ve ruhsal düzey çok düşüktü. Toplumbilim ve felsefe alanında yetişmiş kişiler bularak, hatta dış ülkelerde yetiştirilerek bu eğitmenlerle köylüleri aydınlatmak gerekiyordu. Bu gibiler de köy gerçeklerine dayanamayarak köyden kaçmışlardı. Bir diğer görüşe göre köyün sorunu ekonomikti. Köy anaparanın tutsağı olmaktan kurtarılmalı, üretim arttırılmalıydı. Kentleşme geliştikçe köyler eriyecek, köylüler kentlerde toplanarak uygarlaşacaklardı.

23 Fuat Gündüzalp, Öğretmen Meslek Kitapları Kılavuzu, cilt I, s. 187-188

Bu duruma gelmedikçe köy *"bir güç olamaz"*dı. Başka bir görüş köyle ilgili her soruna üniversiter bir nitelik verilmesi ve çözümün akademik kurumlara bırakılmasıydı. Bunun için önce, *"köyün bilimsel olarak etüd edilmesi"* gerekliydi. Son bir görüş ise *"realitelerden güç ve bilgi toplayarak doğrudan köyün içine girip deney yapa yapa çalışmayı"* doğru buluyordu: *"Köy sorunu, özellikle köy eğitimi işi köyün içinde çalışılarak geliştirilebilir. Köyü köyden alınacak ve rasyonel hareket edilerek yaratıcı birer varlık haline getirilecek vatandaşlar aracılığı ile geliştirmek olanağı çıkacaktır... Köy öyle bir varlıktır ki, realiteye dayanmayan, gerçek gereksinimlerine uymayan tüm girişimleri ve eylemleri sonuçsuz bırakır..."*

Tonguç, büyük kuramcı tutumu takınmaktan kaçınarak ve kendi görüşünü de böylece diğerlerinin arasına katarak çözüm kapısını kapatmıyordu.

Bunların dışında, gündelik gazetelerde ileri sürülmüş hazır ve yüzeysel çözümleri de özetledikten sonra bu bölümü ve bir anlamda da kitabı şu sözlerle sonlandırıyordu:

"Gerçek köylülere anlayacakları bir dille bunların hepsi anlatıldığı zaman, onlar anlamlı bakışlarla sakallarını oğuşturarak şu kısa yanıtı veriyorlardı: Bunların hepsi olur. Dünyada olmayacak ne var ki... Söylenenler yapılabilse çok iyi olur... Bunları söyleyenler, yazanlar, gelsinler, bu köylerde bizimle birlikte otursunlar, çalışsınlar, yapsınlar; biz de görelim. Hem bizim aklımız gözümüzde olur, görmeden ne diyelim..."

Kitap herhangi bir hazır reçete ya da sihirli bir çözüm getirmiyor; tersine, bu tür yaklaşımların yanlışlığını vurguluyor, herşeyden önce köyü ve köylüyü ele alınacak nesne olarak önce tanımak ve tanıtmak amacını güdüyordu. Kısaca birkaç yıldır yapılan çalışmalar anlatılıyor ve uygulanacak kesin kuramların bu çalışmaların sürdürülmesiyle elde edilebileceği savunuluyordu.

Bu yaklaşımıyla dağarcıklarında kuramsal hazır bilgilerden başka bir değer taşımayan birçok eğitbilim ulemasınca kitabın hoş karşılanmayacağı, hatta kendi bilgi birikimlerini küçümseme gibi algılanacağı ve onların bakış açılarıyla bilimsel olmadığı suçlaması yapılacağı açıktı.

1938 Nisan ayı başında yeni kurslar açılarak eğitmen sayısının arttırılmasına girişildi.[24]

1938/39 ders yılı için Eskişehir, Edirne, Kocaeli-Arifiye, Erzincan, Kars, İzmir-Kızılçullu, Kastamonu, Malatya ve Bursa-Karacabey'de açılacak kurslara 30 ilden 1500 eğitmen adayı alınması amaçlanmıştı.[25] Bunlara bir de Manisa M. Eğitim Müdürü Rauf İnan'ın girişimi ve *"yazdığı resmi yazı, gösterdiği nedenler ve ilgi"* sonucu programda olmadığı halde açılması kabul edilen Manisa-Horozköy Kursu eklenecekti.[26] Buraya da Manisa İli'nden 100 aday alınacaktı.

Tonguç Rauf İnan'a yolladığı bu mektubunda kendi deyimi ile *"sorunun anahtarını"* şöyle anlatıyordu: *"... Önce varolan bilgileri, alışkanlıkları bir yana bırakmak. Yeni işe göre sağduyu ile hareket. Yoktan var etmek... Köye ve köylüye göre hareket... Herşeyi temize ve basite indirgemek... Öğrenime gelince: Onu resmi öğretim programı az çok göstermiş. Fakat ruhu program taslağında değil, kursu yönetecek arkadaşların ellerinde ve hareket şekillerindedir. Köyde ve köylüde varolan değerleri genel ve geçerli değerler durumuna getirmek, bu kursların ve ondan sonra eğitmenlerin uğraşlarının bir*

24 A- 21/35. R.N. Edgüer ve H. Tonguç imzalı Bakanlık Genelgesi
25 A-67/10. Eğitmen kursları ve eğitmen aday sayıları
26 Hakkı Tonguç'dan M. Rauf İnan'a 7.4.1938 günkü mektup (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s. 17-

sonucu olmalıdır... Kursların kendi kendilerini yaratmaları en önemli noktayı oluşturur. İşi bizim klasik işler gibi irdeleyerek merkezden imdat beklerseniz buradan belki kitap, para alabilirsiniz. Ama ruhu vermek merkezin işi değildir."

Onun bir eğitmen kursunun yönetimi konusundaki düşünleri bunlardı.

Ertesi günü, 8.4.1938'de bu kez Mahmudiye-Hamidiye Köy Öğretmen Okulu ve Eğitmen Kursu Müdürü Remzi Özyürek'in bir mektubunu yanıtlıyordı:[27] Eğitmenlerle ilgili bazı sorulara karşılık verdikten sonra bir öğretmen için yapmış olduğu bir uyarıya açıklık getiriyordu: *"Öğretmen M... için gönderdiğim not yanlış anlaşılmış. Çocukları dövmek değil, bazılarına farklı davranarak ağır sözler söylüyormuş. Bu ayırımı yapmaması iyi olur demiştim. Bu şekilde ve uygun bir tarzda sorunu düzelt. O arkadaş da bu uyarıya gücenmesin, kırılmasın. Yeni öğretmendir. Öğretmenliğin ince tarafları vardır. Onları öğrenmek gereklidir. İnsan bazen de kendine egemen olamaz. Ama öğretmenlik mesleği çok soğukkanlı olmayı gerektirir."*

Birkaç gün sonra da Soysal'ın 10.4.1938 günkü mektubu geldi:[28] *"... Bugün 151 sayfalık raporu postaya verdim. Klasik pedagojiyi çok geride bıraktık. İş içinde bir öğretim programı yapıyoruz. Raporu yazarken bir kızım doğdu ve öldü. Ağladım, güldüm... Benim evladım okulumdur... Ferit'le (Bayır) arabaya binip dört köy gezdik. Rapor için bana kızmışsınız. 151 sayfayı temize çekmek uzun sürdü. Sevgili Hocam, dinamik adam daha nasıl olur, söyleyin... Okul kuruldu. Emrederseniz Doğu'da da böyle bir okul kurarım... Okul, gavurların kurduğu saatten daha düzenli işliyor. Rauf (İnan) Kurs'a Müdür olmuş, başarılar. Prodüktif okul kurma işi lafla olur mu?.. Olup bitti yapıyorsun diye aleme duyuracak şekilde haber yollarsınız. Köy bir olup bitti olarak karşınızdadır... Altı bin liraya şiddetle geresinimim var. Hele işlikler çok para yiyor... Elin çavuşundan Avusturya devletini yıkan bir Cumhurbaşkanı çıkıyor da bizim çavuştan on evli bir köyü yöneten adam mı çıkmayacak? Türk tarihi çavuştan vezirlerle doludur... Ankara köylerinde işler iyi gitmiyor galiba. Onun öyle olacağı baştan belliydi!"*

O yıldan sonra mektuplaşmalar giderek daha da artacaktı. Tonguç, yapmakta oldukları işlerin resmi yazışmaların dar ve soğuk kalıplarına sıkıştırılmış sözlerle yönetilemeyeceği inancındaydı. İmparatorluktan kalma, tutucu bir resmi yazışma sistemi içerisinde insanların olağanüstü çabalara yönlendirilmeleri sağlanamazdı. Bazen yumuşak, bazen sert, ama her zaman içtenlikli, insancıl bir yaklaşımla onların inançlarına, duygularına seslenmek gerekiyordu. Aralarında bu tür bir iletişim kurulmalıydı ki, ortak bir ülküye, bir ereğe doğru tüm güçleri harekete geçirebilsin. Ona göre *"mektup türü yazılar, insanların düşünlerini birbirlerine tüm çıplaklıklarıyla duyurmalarına en elverişli yazılar"*dı. *"Diğer yazı şekilleriyle bu amaca kolay ulaşılamaz"*dı.[29] Bu inançla okul ve kurs müdürleri, milli eğitim müdürleri, öğretmenler, öğrenciler, kimi yazar ve düşünürler ile mektuplaşmaları yoğunlaşarak sürecekti.

Eğitmen kursları yaygınlaştırılırken çıkacak zorlukların giderilmesi işin hızının kesilmemesi için önemliydi. Zorluklar daha çok başta tarım örgütü olmak üzere diğer kurum ve kuruluşların uygulamaya ayak uyduramamalarından kaynaklanıyordu. Örneğin, Tarım Bakanlığı'nca bu tarihte eğitmen çalışan 12 ilde eğitmenlere verilen tohumluk arpa, buğday ve fidanların ekimi ve dikimi işlerine bazı il ve ilçe tarım örgütlerinin ilgi gös-

---

18) ve M. Rauf İnan, Bir ömrün Öyküsü I, s. 189-192

27 Hakkı Tonguç'tan Remzi Özyürek'e 8.4.1938 günkü mektup (İ. H. Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s. 20-21)

28 M. Emin Soysal'dan Hakkı Tonguç'a 10.4.1938 günkü mektup

29 İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s. 7

termemesi, yardımcı olmaması üzerine aksamalar olmuştu. Tarım Bakanlığı'na Bakan'ın imzası ile 2.3.1938'de bir uyarı yazısı gönderildi.[30]

İşin daha kökten düzeltilmesi için Tonguç, bir not hazırlayarak Bakan'a vermek gereğini duydu.[31] Bu notta eğitmenlerin tek başlarına yenemeyecekleri ve önlem alınmasını gerektiren zorluklar olarak şunlara yer veriliyordu:

1. Kurslardaki çağdaş ve büyük çapta tarıma yönelik araç ve gereçlerle yapılan tarım eğitimi ile gerçek yaşamdaki tarım uygulamaları arasında uygunsuzluk vardı. Haralarda gösterilen hayvancılık dersleri de köy koşullarında işe yaramıyordu.

2. Köydeki ürünün değerlendirilmesi büyük sorundu. Köydeki ürün giderek daha ucuza satılırken, köye dışarıdan alınması zorunlu maddeler pahalılaşıyor, köylünün alım gücü sürekli azalıyordu. Ayrıca, ürünün pazarlanması için kurulmuş herhangi bir örgüt, bir düzenleme ve devlet güvencesi de yoktu. Köylü için pazar-piyasa konusu bir muamma (bilmece) idi.

3. İş araç ve gereçlerinin çoğaltılması ve çağdaşlaştırılması sağlanamıyordu. Ankara İli gibi 1100 köyü olan bir merkezde bile, köylünün en gerekli tarım araçlarını piyasada bulması ve satın alabilmesi olanağı yoktu. Tek kişinin gücünün yetmeyeceği büyük araçların (harman makinası gibi) ortak alımı için de bir düzenleme bulunmamaktaydı.

4. Devlet örgütü ve gücü köye çok uzaktı. Devlet görevlileri ancak olağandışı durumlarda köye geliyorlardı. Köylünün *"... Her sözü ile ilgilenen, doğumundan cenazesine kadar tüm işlerinde ona akıl hocalığı eden bir tek insan vardır. O da köyün imamıdır. Bu güç, öğretmen okulu çıkışlı öğretmenlerden, doktordan, savcı ya da jandarmadan hiç korkmaz, onların köyde geçici olduklarını, köyün içyüzüne giremeyeceklerini bilir, onun için onlarla savaşına da girişmez... Bildiğini yapmaktan ve başkalarına öğretmekten şaşmaz. Onun köy eğitmenine karşı durumu ise böyle değildir. O, bu taze, köklü gücü kendini rakip biliyor, kendi yarattığı alemi yıkacak bir eleman sayıyor..."* Eğitmenin imama yenik düşmemesi için onun devletin en çağdaş araçlarıyla donatılması ve örnek bir çiftçi, üretici bir tip olarak yaşamasının büyük önemi vardı. *"Ancak o zaman ekonomik durumlarını düzeltmek için her çözüme başvuran köylüler imamı bırakarak eğitmenin arkasından gelecekler"*di. *"Yoksa eğitmen de şimdiye kadar köye gitmiş ve başarılı olmadan dönmüş diğer aydın insanlar gibi köylünün karşısında bir verbalist* (lafçı) *olarak kalacak"*tı.

Not, atılan adımların durdurulmaması için bu sorunların incelenmesinin ve çözümünün bir zorunluluk olduğu, bu nedenle de yetkili makamlara zamanında arzına gerek görüldüğü belirtilerek son buluyordu.

Görülüyor ki, eğitmenin köyde karşılacağı zorluklar gibi, ilk bakışta sınırlı gözüken bir konu ele alındığında, ülkenin en önemli ve yaşamsal sorunları ortaya dökülüyordu. O yılların tek parti koşullarında bir resmi görevlinin ağzından, işitilmesine alışık olunmayan düşünler ve eleştirilerdi bunlar. Not, Tonguç'un işi yürütürken safçasına bir idealizm ve iyimserlikle değil, tüm olumsuz koşulları bilerek ve kaygılar duyarak çalıştığını gösteriyordu.

Yeni eğitmen kurslarının bazıları açılacak köy öğretmen okullarının temelini oluştu-

30 A- 105/12 Eğitmenlere verilecek tohum ve fideler konusunda Tarım Bakanlığı'na yzı

31 A-118/33 Bakan'a verilen "Köy Eğitimi Meselelerinde Zorluklar" başlıklı, 8 daktilo sayfalık not (tarih yok, 1938 yılı başı olmalı)

racaktı. 1938/39 ders yılı için tasarlanan Kastamonu-Gölköy ve Edirne köy öğretmen okullarının kurulmasına da böyle başlanacaktı.

1938 Mart ayı içinde Edirne Eğitmen Kursu Direktörlüğü'ne bu ilin İlköğretim Müfettişlerinden M. İlhan Görkey atandı (11.3.1938). Görkey, hazırlık çalışmaların içeren raporunu 1 Nisanda gönderecekti.[32]

Mart ayının son günlerinde Tonguç, daha önceki Mahmudiye Kursu'nu yönetmiş olan İstanbul İlköğretim Müfettişi Süleyman Edip Balkır'ı telgrafla Ankara'ya çağırdı. Balkır Gölköy'de açılacak kursun direktörlüğü ile görevlendirilecek ve en kısa bir sürede burada yeni bir köy öğretmen okulunun açılışını da sağlayacaktı.[33]

Balkır'ın Ankara'da Tonguç'un odasına girmesinden bir iki saat sonra, Tarım Bakanlığı Köycülük Şube Müdürü Raşit Saraçoğlu'nu da alarak Kastamonu'ya doğru yola çıkmışlardı bile.

Yolda daha önce Balkır'ın yönettiği kursu bitirmiş bir eğitmenin köyüne uğradılar. Onun olumlu çalışmalarını ve okulunu görmek onları kıvandırdı. Bozkırın düz, toprak damlı kerpiç köy evlerinden oluşan köylerinde kiremitli, düzgün tek yapı olarak okulu gördükçe, seviniyorlardı. Köylere saparak gece Çankırı'ya vardılar. Tonguç, gezilerinde her zaman yaptığı gibi bir ilkokulda topladığı öğretmenlerle gecenin geç saatlerine kadar konuştu. *"Hızını bir türlü alamıyordu..."* Dağılırken *"- Yarın sabah saat 04.00'de yola çıkacağız."* dedi. Bu da onun gezilerinin değişmez bir yanıydı. Gece ne kadar geç yatılırsa yatılsın, sabahleyin erkenden, tam saptadığı saatte yola çıkılırdı. Yetişemeyenler olursa beklemez, bırakır gider, bir de üstüne *"- Desenize bir kişi daha gürledi."* diye alay ederdi.

Devrez Çayı'nı geçtikten sonra Ilgaz Dağı'na tırmanmaya başladılar. Doğa değişmiş, bozkır yerini çam ormanlarına bırakmıştı. Anadolu'nun en ulu çam ağaçları arasında kıvrıla büküle giden yoldan dağın doruğuna vardıklarında oradaki buz gibi sudan içerek biraz soluklandılar.

Kastamonu'ya gelir gelmez Vali Avni Doğan'a gittiler. Açılacak Kurs ve Öğretmen Okulu için yer olarak bakanlıklar arası yazışmalarla Kastamonu'ya birkaç kilometre uzaktaki Tarım Bakanlığı'na bağlı eski Tarım Okulu ve 700 kişiyi barındırabileceği bildirilen buradaki Şeyh Ziya Efendi köşkü saptanmıştı. Ama orayı şimdi göreceklerdi.

Vali'ye bilgi verdikten sonra Gölköy yolunu tuttular. İnebolu şosesini izleyerek kentten çıktıktan birkaç kilometre sonra sola saparak aradıkları yere geldiklerinde bir süre hiçbiri konuşmadı. Okul yapısı biryarı yıkıntıydı. Şeyh Efendi'nin köşkü de bakımsızlıktan dökülüyordu; değil 700, yedi kişiyi bile barındıracak durumda değildi.

Sessizliği Tonguç bozdu: *"Yahu Edip, neden öyle şaşıp kaldın? İyi ki gelip de gördük durumu!"* Sonra Arıkan'ın kendisine anlattığı bir anıdan söz açtı: Arıkan ilk kurmay subaylığında haritalara güvenerek özenle hazırladığı bir askeri harekat planının, haritalara işlenmemiş bir köprü yüzünden nasıl yanlış çıktığını anlatmış ve *"Bu olay kulağıma küpe oldu. Gözlerimle görüp aklımın yatmadığı şeylere hiç yanaşmam. Sen şimdi Tarım Bakanlığı'nın ilgili Genel Müdürü ile kursun başına getireceğin arkadaşı yanına al, Kastamonu'ya git, orayı gör, sonra kesin karar ver."* demişti. Bunun üzerine yola çıkmışlardı.

---

32 A- 21/1 M. Görkey'in Edirne Eğitmen Kursu hk. raporu
33 Süleyman Edip Balkır, Eski Bir Öğretmenin Anıları, s.204-240

Bir süre çözümleri tartıştılar. Kursu baştan düşünüldüğü gibi 250 kişi ile, ama çadırlarda başlatacaklardı. En kısa sürede yapılar onarılacak ve yenileri yapılacaktı.

Herşey olup bitmiş gibi rahatladılar. Akşam Kastamonu'nun *"Oturulabilecek tek lokantasında"* yiyip içerlerken Tonguç'un tüm iyimserliği üstündeydi, *"Şimdi artık önümüzde belirli bir sorunumuz var"* diyordu. Bir süre sonra yakınlarındaki bir masada oturan iki kişi özür dileyerek söze karıştılar, onların konuşmalarını duymuşlardı. Bunlardan biri Kastamonu'da çıkan Doğru Söz Gazetesi'nin sahibi ve yazarı Hüsnü Açıksöz, diğeri tüccar ve eski öğretmen Celal Bayar'dı. Konu onları ilgilendirmişti, yardımcı olmak istiyorlardı. Hele Bayar'ın eskiden Kastamonu Öğretmen Okulu'nda öğretmenlik yapmış olduğu anlaşılınca, bu okulda okumuş olan Tonguç'la aralarında ortak anılara dayanan bir yakınlık doğdu. Bu iki kişi, Balkır'a çok yardımcı olacaklardı. Hüsnü Açıksöz gelecek günlerde gazetesindeki yayınlarla kamuoyu oluşturmaya çalışacak, Bayar da *"esnafı haraca bağlayarak"* en kısa sürede kursa gerekli araç, gereç, eşya, altı at, bir araba, bir faytonun çok uygun koşullarla satın alınmasını sağlayacaktı.

Tonguç'un da Gölköy'e hep yakın ve sıcak bir ilgisi olacaktı. Belki öğrencilik yıllarının kentine karşı duyduğu yakınlıktan, belki Balkır'la olan içten dostluğundan. Ve Atatürk'den sonraki Cumhurbaşkanı İnönü'nün ilk göreceği ve konuyu burada benimseyeceği Köy Enstitüsü olacaktı Gölköy.

Tonguç ertesi günü erkenden Ankara'ya hareket etti. Döner dönmez Kızılay 2. Başkanlığı görevini de yapan Arıkan'dan Gölköy'e 250 çadır verilmesi emrini çıkarttı.

Birkaç gün geçmemişti ki kursun yarı yıkık binası önünde duran kocaman bir kamyondan *"tığ gibi bir delikanlı"* yere atladı. Çadırlar ve Tonguç'un yolladığı Yapı-Usta Okulu çıkışlı öğretmen Namık gelmişlerdi. Tonguç yolladığı mektupta onun için *"Atanan bu genç çok usta ve çalışkan bir öğretmendir."* diye yazıyordu. Balkır ondan çok yararlanacaktı.

Kısa bir süre sonra çadırlar kurulmuş, öğretmenler ve ilk eğitmen adayları gelmiş, kurs açılmıştı. Onarım işlerine de başlanmıştı.

Büyük zorluk yeni yapıların yapımında çıkacaktı. Özellikle iki katlı büyük okul binasının yapımı için Tonguç'tan mektup üstüne mektup geliyordu. Bu iş için 300.000 tuğla gerekiyordu herşeyden önce. Kastamonu piyasası araştırılınca anlaşıldı ki, ildeki tuğla ocakları bu kadar çok tuğlayı kısa sürede verebilecek durumda değildir. Onların fırınları en çok onbin tuğla alıyordu. Üstelik, ocak sahipleri fiyatları arttırmaya başlamışlardı bile. Balkır, *"Anlaşıldı, siz bana bu tuğlaları yaptıracaksınız."* dedi. Ve işe girişti. İki usta buldu. Çevre incelendi, elverişli toprak getirildi, kalıplar yapıldı, odun kömür alındı.

Gölköy'deki ilk tuğla fırını 18.6.1938'de ateşlendi. İlk amaç 130.000 tuğlaydı. Ocağı açtıklarında nar gibi kızarmış tuğlaları görünce müdürü, öğretmeni, kursiyeri çocuklar gibi sevindiler. Her fırın yakışta biraz daha deneyim kazanacaklardı. *"Gece bu fırınları bir görmelisiniz. Karşınızda görkemli bir kor parçası gibi duruyor. Seyri o kadar zevkli ki!"* Bir insan bir tuğla ocağını ancak bu kadar sevebilirdi!..

Tonguç Bakanlıktaki odasında, çalışma masasının karşısındaki büyük Türkiye haritasına konmuş iki kırmızı noktaya dalmış düşünüyordu: Kızılçullu ve Çifteler. Bu yıl bunlara iki nokta daha ekleyebilecekler miydi?

Kapı açıldı. Büyük ve ağırca bir paket getirdiler. Kastamonu'dan yollanmıştı. Açtı. İçinden nar gibi kızarmış dört tane tuğla çıktı. Yazı ya da mektup yoktu. Yalnız tuğlalar! Gözleri doldu. Balkır başarmıştı. Tuğlaları parmaklarıyla tıklattı. Kristaldenmiş gibi ses

veriyorlardı; öylesine iyi pişirmişlerdi. Masasının üstüne dördünü yanyana dizdi, bir süre seyretti. İnsanoğlu ne garip yaratıktı! Biri yoktan var ediyor, bir diğeri dersliklerde kullanılacak tebeşir için bile Bakanlığa yazı yazıyor, yaygaralar koparıyordu. Ve o, onların hepsiyle çalışmak, hepsini çalıştırmak, sabır ve hoşgörüyle hepsinden verebileceklerinin en fazlasını almak zorundaydı.

Birkaç gün önce tuğla fırını açılırken Balkır, *"Yahu herkes Bakanlığa kağıt türü şeyler yolluyor. Gelin biz de tuğla yollayalım, herhalde özgün bir armağan olur bu,"* demiş, öğretmenlerden biri çok keyiflenmişti: *"Bizim Genel Müdür bunları biblo gibi yazıhanesine dizer artık!"* Ankara'ya gelenler bu tuğlalardı.

Toplam dört tuğla fırını yakılmış ve 279.000 tuğla yapılmıştı. Piyasada tuğlanın bini 8-10 liradan satılırken, onlar binini 130 kuruşa maletmişlerdi. Piyasa sabit ocakla, odunla ve ancak onbinlik ocaklarla çalışırken, onlar kömürle ve 130.000'e çıkabilen geçici ve büyük ocaklarla çalışmışlardı. Eğitmen adayları tuğla kesmesini, pişirmesini ve bu yeni teknolojiyi çok iyi öğrenmişlerdi. Daha sonra birçok köy enstitüsü, gereksinimi olan tuğlayı Gölköy gibi kendisi yapacaktı.

Tonguç son mektubunda *"Sen ilk kazmayı vur, iş arkasından gelir."* diyordu. Ama para yoktu. Balkır Vali'ye gitti. 12.4.1938'de çevredeki 40 kadar köyün muhtarları Kurs yerinde toplantıya çağrıldılar. Vali onlardan yardım istedi. İmece yapılacaktı. Taşı ve kumu köylüler sağlayacaktı. Kereste, çimento, kireç ve demirin alınmasına da vali yardımcı olacaktı.

Kurs'a ilk adayın gelişinden iki ay sonra derslik, yatakhane ve büroları içerecek yapının temeline ilk kazma vuruldu. Birkaç hafta içinde ilk katın duvarları yükselmişti. Bu arada biraz da para geldi.

Balkır Kurs'a 2 km. kadar uzakta, bir köy evinde kalıyordu. Kurs'tan gelen bir haberci bir geceyarısı onu uyandırdı. Genel Müdür kurstaydı. Bir gemici feneri yaktırmış, yeni yapıyı geziyordu. Balkır acele geldi. Oracıkta, bir de işlik yapılmasına karar verdiler.

Bir süre sonra Ankara'dan Gazi Eğitim Enstitüsü Beden Eğitimi Öğretmenlerinden İlyas Sınal çıkageldi. Tonguç geçici görevle göndermişti. Hazırlattığı oyun alanında her sabah 05.30 da tüm öğretmenleri ve eğitmen adaylarını topluyor, oyun ve beden eğitimi uygulaması yaptırıyordu.

Açılacak yeni köy enstitüsünün Gölköy'de kuruluşuna böyle başlandı.

Tonguç, gecelerinden de yararlanarak kurulmakta olan okulları, köyleri gezerken değişik görevlileri sık sık birlikte götürerek diğerlerinin çalışmalarını görmelerini sağlıyordu. Amacı, yapılan iyi işlerin, uygulanan yeni yöntemlerin karşılıklı anlatılması, tanınması, bunlardan yararlanmanın yaygınlaşmasıydı. Ayrıca, kurulan her birimin bir büyük bütünün parçaları olduğu bilincini de yerleştirmek istiyordu. Onların arasında bir çekişme, bir yabancılık değil, birlik, arkadaşlık ve yardımlaşma geçerli olmalıydı.

Gölköy'e gidişlerinden birinde yanında iki köy öğretmen okulu müdürünü de götürdü. Bunlardan biri Mahmudiye'den gelen Remzi Özyürek'ti. Gölköy Kursu'nu gezerken, temizlik ve düzen onun ilgisini çekti, o konularda sorular sormaya, bilgi almaya başladı. Diğeri ise Balkır'ı bir kenara çekti, Tonguç'u çenesiyle göstererek *"- Bizi buraya niye getirdi, biliyor musun?"* dedi, *"Üretim konusunu ele alacak. Sen bu işe sakın olur deme."* Balkır terslendi: *"- Saçmalama, ben böyle birşey yapar mıyım hiç!"* Balkır *"Tüm ömrü boyunca kendisini dev aynasında seyretmekten sıyrılamamış, bahtsız rast-*

lantıların arkadaş ettiği, eksiklik duygularının kavurup cüceleştirdiği bu adamın davranışına" şaştığını yazacaktı daha sonra. Ama ad belirtmeyecekti.[34]

Tarım Bakanlığı ile olan işbirliğindeki zorlukların başında, onların yeterli tarım öğretmeni sağlayamamaları geliyordu. M. Eğitim Bakanlığı zorluğu aşmak için yeni bir yol denedi: Kendi örgütünde öğretmenlik yapmakta olan tarım okulları çıkışlı öğretmenlerden yararlanmaya karar verdi. Tüm illerde bu gibiler arandı. Gerçekten de daha sonra köy enstitülerinde başarılı tarım çalışmalarını yürütecek olanlar bu yoldan bulunacaktı.

Çalışmalar ilerledikçe beklenmedik meraklılar da ortaya çıkmaya başladı. Örneğin, Haziran 1938'de yabancı bir görevli olduğu anlaşılan bir Mister C.F. Gates'den Ankara'ya Basın-Yayın Genel Müdürlüğü'ne yazılmış bir mektup Tonguç'a iletildi.[35] Bu Mr. Gates bir kitapta amacı *"Gençliği köy yaşamına hazırlamak olan bir Amerikan halk okulu"*ndan söz edildiğini, bu okulun amacının *"Erkek ve kız çocuklara köyde yaşamayı ve çalışmayı öğretmek"* olduğunu yazıyor ve *"bu okulun eğitim sistemi dışında... yalnız köy yaşamının gelişmesi konusunda Türkiye için de çok yararlı olacağını sandığını"* belirtiyor, böyle bir okulun kurulması için Amerikalılar'ın da yardım edeceklerine inandığını, bu okulun hiçbir propaganda amacı olmayacağını, bu konuda Türkiye'ye yardım için birşey yapabilirse bunun kendisi için büyük bir sevinç kaynağı olacağını bildiriyordu.

İşin garibi mektubun Sofya'dan gönderilmiş olmasıydı. Mektup hiçbir işlem görmedi. Tonguç'un, işine yabancıların burnunu sokturmaya hiç niyeti yoktu.

O ay Genelkurmay Başkanlığı'ndan tüm bakanlıklara yazılmış, Nazım Hikmet'in hüküm giymesinden söz edilerek *"komünist sızmalarına karşı dikkatli olunmasını"* isteyen bir uyarı yazısı geldi.[36]

1938 Temmuz ayında Tonguç Tunceli köylerindeydi. 1930'daki Seyit Rıza ayaklanmasından sonra bölgeye özel bir önem veriliyordu. Burada bir 4. Genel Müfettişlik kurulmuş, başına General Abdullah Alpdoğan getirilmişti.

Tonguç Elazığ üzerinden Dersim'e daldı, köyleri gezmeye başladı. Bölgede bir Köy Öğretmen Okulu kurulması olanaklarının olup olmadığını araştırmak istiyordu.

Ankara'daki ilk Kurs'ta yetişmiş bir eğitmenin köyüne gitti. Eğitmen çocuklara Türkçe okuma yazmayı öğretmişti. Ama sınıfa birlikte geldikleri köyün yaşlıları ile eğitmenin çevirmenliği aracılığı ile konuşabiliyordu. Tahtaya kaldırdığı çocuklardan birine elindeki tebeşiri o yaşlılardan birine vermesini söyledi. Yaşlı adam aldığı tebeşiri hemen eğitmene uzatarak birşeyler söyledi. *"- Ne diyor?"* Eğitmen çevirdi: *"- Ben bunu tutmasını bile bilmem, nerede kaldı ki yazayım. Bizi böyle cahil bırakanlar mezarlarında rahat etmesinler."* diyor, *"Bizi arayan soran mı vardı. Şu dağların arasında çobanlık, eşkiyalık yaparak geçinmeye uğraşırdık. Hayvandan farkımız yoktu. Bizi güden çıkmadı."* Tonguç *"- Baba"* dedi, *"Artık siz kendi kendinizi güdeceksiniz. Bu yol daha iyi değil mi?"* Yaşlı köylü *"- okuma yazma olmadan böyle şey olmaz. Okuma yazma ile gözlerimizi açalım, körlükten kurtulalım ki dediğini yapabilelim."* yanıtını verdi.[37]

Çok zorlukla ulaşabildiği dağların, kayaların arasına sıkışmış küçük bir köyde onun

---

34 A.g.e. s.310

35 Mr. C.F. Gates'den Matbuat Umum Mütürlüğüne (Basın-Yayın Genel Müdürlüğü) 14.6.1938 günkü mektup

36 A- 126/7, 18.6.1938 günlü Genelkurmay yazısı

37 Mahmut Makal, Köy Enstitüleri ve Ötesi, s. 7

ne amaçla geldiğini anlayınca çevresindeki yaşlılardan birkaçı yere kapanıverdiler, ayaklarına, paçalarına ellerini sürmeye başladılar. Zorlukla ayağa kaldırdı onları. Türkçe bilen genç bir köylü açıklama yaptı: *"- Biz kendimizi bildik bileli bu köye devletten kimse gelmedi bey. Sen gerçek misin yoksa rüya mı görüyoruz, bunu anlamaya çalışıyoruz."* diyorlardı.[38]

Dersim eğitime açdı, okul, öğretmen ve ilgi bekliyordu.

O gezide bu bölge için açılması düşünülen bir köy öğretmen okuluna yer de arandı. Elazığ'dan Tunceli'ne giden yol üzerinde, bu ile giriş kapısı konumundaki Pertek Köprüsünün biraz kuzeyindeki birkaç evlik Hükmidar köyünün çevresindeki arazi bu amaçla incelendi, Tunceli M.Eğitim Müdürlüğü'nce bir de rapor hazırlandı.[39] Ama daha sonra bu bölgeyi de kapsayacak Köy Enstitüsü Malatya-Akçadağ'da açılacaktı.

Tonguç, Tunceli'nden ayrılırken buraların sorunlarının ülkenin diğer bölgelerinden çok daha değişik ve ağır olduğunu bir kez daha görmüştü. Ağalık, şeyhlik, aşiret düzeni, toprak, su, yol sorunları ve hepsinin üstünde dil konusu. Bu bölgeye hizmet verecek köy enstitüsünde çalışacakların işleri çok zor olacaktı.

Bu geziden döndüğünde diğerleri arasında Soysal'ın da bir mektubunu buldu. Mareşal Fevzi Çakmak okulu gezmiş ve konuk defterine izlenimlerini yazmıştı: *"Kızılçullu öğretmen okulunu gördüm. Yararlı esaslar üzerine kurulmuştur. Ülkemiz ve köylümüz için yararlı olmasını diliyorum."* Mektupta, bunun dışında Soysal'ın övünmeleri ve kişilere sataşmaları sürüyordu: *"Şube müdürleri ve mümeyyiz (yazman) beyler işi benim üstüme atmışlar. İnsaf be yahu! Bu işe çok kızdım...hocam be, seni çok göreceğim geldi. Ben bu kadar dost ayrılığına dayanamam. Çevre çok ham ve ukala!.. Şu Fikret Hoca'ya da kızdım* (Kanad). *Mektup yazdım, yanıt vermedi... Yurt yeni tip okul istiyor. Kızılçullu öyledir. Hayrullah Bey'e (Örs) selam; okul böyle kurulur ve böyle olur. Haberleri olsun."*[40]

Mektubu kaldırıp bir kenara koydu.

Temmuzda Tonguç'un *"Köy Eğitimi Meselesi"* başlıklı bir yazısı yayınlandı.[41] Yazıda *"Köy ve Eğitim"* kitabındaki köy ve köylü ile ilgili bilgiler özetlendikten sonra köylünün ekonomik sorunları geniş olarak ele alınıyordu. Bunu yaparken, her zamanki tutumu ile, açık ve belirgin tanımlamalarla konuya yaklaşıyordu. Ticaret ilişkilerinin tümü köylülerle olan bir Orta Anadolu bucağındaki satış fiyatlarını veriyordu önce: Sonra köylünün ürettikleri ile almaya zorunlu olduklarının fiyat karşılaştırmalarını yapıyordu. Köylü şunları almak için ne satmak zorundaydı:

"1 kg. tuz için 5-7 yumurta
1 kg. gazyağı için 2 piliç ya da bir tavuk
1kg. sabun 1 yük saman ya da odun
1 kg. şeker 2 kg. peynir
1 çift ayakkabı için 1 koyun ya da keçi
10 metre basma için 3-4.5 kg. yağ
10 metre şayak 1 dana ya da 2 koyun
10 metre kaput bezi için 2 kuzu ya da 20-30 kg. pekmez."

38 Hakkı Tonguç'un sözlü anısı
39 A-70/22 1.7.1938 günlü rapor
40 M.Emin Soysal dan Hakkı Tonguç'a 29.7.1938 günkü mektup
41. İ. Hakkı Tonguç, Köy Eğitimi Meselesi I. Ülkü, s. 434-444, Temmuz 1938.

Bu köylü ailesinde 6 TL yol vergisi verecek 3 kişi olsa, 18 TL için 2 dana ya da bir inek satılması gerekiyordu.

"Köylünün kendi yaşamının bağlı olduğu pazarı organize etmesi, fiyatları etkileyebilmesi olanağı da yoktur. Bugünkü kültür düzeyi ile onun bu gibi işleri kavrayabilmesi akla bile getirilemez.." Ve köyün tüm ekonomik sorunlarını anlattıktan sonra şu yargıya varıyordu. *"... köylülerimizin eğitimleri düşünülürken bu noktaları göz önünde tutmadan hareket etmek, yaşamlarına yarar vermeyecek önlemler almak, onlarca hiçbir anlam taşımaz... Köylü vatandaşları çağdaş anlamda bir mesleksel iktidarla (erkle) donatmak, eğitim ve öğretim sisteminde çok kapsamlı ve rasyonel önlemler almayı gerektirir..."*

Partinin Ülkü Dergisi'nde çıkan bu yazının bazı partililerden başka bazı eğitbilimcileri de rahatsız ettiğini söylemek yanlış olmaz. O tür politikacılara göre yazı bir kışkırtma, o eğitimcilere göre de meslek alanının dışında bir işti. Onlara göre eğitim bir amaç olmaktan çıkarılıyor, onları ilgilendirmemesi, başka meslek adamlarınca çözümlenmesi gereken bazı sorunların ortadan kaldırılmasına hizmet edecek bir araç durumuna indirgeniyordu. Üstelik, eğitimcilerin rahatlarını kaçıracak konulardı bunlar. Ekonomik düzeni değiştirecek insanlar yetiştirmek miydi onların görevi? Eğitim, düzenin sürmesi, devletine bağlı, söz dinler, iyi uyruklar yetiştirmek için yapılmalıydı; ortalığı karıştıracak, ekonomik düzeni ve ilişkileri değiştirmeye kalkacak insanlar yaratmak için değil!

Yarım yüzyıl sonra köy enstitülerinden çıkmış bir ekonomist ise bu yazıyı şöyle değerlendirecekti: *"... Gelişmiş tekniklerle üretilen ürünlerin diğerlerinden daha yüksek bir değişim değerleri vardır. Köylünün ürettikleri ile satın aldıkları arasındaki korkutucu fiyat uçurumu, daha doğrusu değişim değerinin sürekli olarak köylü zararına işlemesi, yalnız ve ancak köylünün üretim tekniklerinin geliştirilmesiyle aşılabilirdi. Ekonomi kuramında bile çok sonraları gerçek boyutlarıyla tartışılan ve benimsenen bu olgu... Tonguç'un yazısında üretim teknikleri, fiyatlama ve bölüşüm konularında çok özlü bir ekonomi dersi özelliği taşıyor. Enstitü olgusuna özgün ve ileri niteliğini kazandıran ve sermaye çevrelerini ürküten ana etmen bu nokta olsa gerektir..."* [42]

1938/39 ders yılına girerken köy öğretmen okullarına öğrenci alımını düzenleyen bir genelge illere gönderildi.[43] Genelgeye göre, illerdeki ilköğretim müfettişleri öğretmenleriyle ilişki kurarak öğrenci adaylarını göreceklerdi. Aday seçilirken bir köyden birkaç aday almak yerine, olabildiğince çok köyden birer aday alınmaya çalışılacaktı. Okula gireceklerden okulda kullanacağı araç ve gereç karşılığı olarak 30 TL. değerinde ayniyat ya da para alınacaktı. Çocukların yol paraları, kitap, yiyecek, giyecek ve yatacak eşyalarıyla ilgili harcamalar okulca yapılacaktı.

O yaz, Tonguç'un incelemeler yapmak üzere dış ülkelere gitmesi kararlaştırıldı. Aslında, ne yapılması gerektiği ana çizgileriyle ortaya çıkmıştı ama, dış ülkelerde bunları doğrulayacak örnekler ve kanıtlar bulma isteği ağır basıyordu anlaşılan. Dışarıdan gelen her tür düşüne büyük önem ve değer verme ve kolayca benimseme eğiliminin egemen olduğu bir okumuşlar ortamında yerli olanı benimsetmek bakımından böyle bir geziden yararlar beklemekteydi.

İki aylık bir gezi programı yapıldı. Bulgaristan, Macaristan ve Almanya incelenecek-

42 Prof. Yakup Kepenek, Köy Enstitüleri'ni Algılamak, 17.4.1990'da Ankara'da Türk-İş salonunda yapılan konuşma, teksir edilmiş konuşma metni özeti

43 A-105/57, 1.8.1938 günlü genelge

ti. Önce tasarıda Sovyetler Birliği de vardı. Herhalde Tonguç için de iyi bildiği Batı ve Orta Avrupa'dan çok, benzer sorunları çözme uğraşı içindeki Sovyetler ilginç olacaktı. Ne var ki, birkaç hafta beklenmesine karşın Sovyetler'den beklenen vize gelmedi. İçeride bir takım siyasal çekişme ve ortadan kaldırma işleri ile uğraşılırken ülkeye yabancıların gelmesini istemiyorlardı anlaşılan. Böylece, Sovyetler Birliği'ne gitmek için geçilecek Polonya vizesi de kullanılmadan kalacaktı.[44]

Tonguç, 28.8.1938'de İstanbul'dan trenle yola çıktı. Trakya'da askerliğini yapmakta olan eski öğrencisi Hürrem Arman'la haberleşerek onunla tren Hadımköy istasyonundan geçerken buluşmayı sağladı. O kısa görüşmede Arman'a *"Askerliğini çabuk bitir, başka işler çıkacak."* dedi. İş arkadaşları arasına bir elaman daha katma çabasındaydı.[45]

Sınırdan önceki son istasyon olan Edirne-Karaağaç'da da buradaki Eğitmen Kursu Direktörü ve öğretmenleriyle görüştü.

29.8.1938'de Sofya'daydı. Bulgaristan'da on gün kalacaktı.

Sofya'da eğitim ve tarım bakanları ile ve müsteşarları ile görüştü. Her iki bakanlıktan yanına birer müfettiş verdiler. Onlarla birlikte Sofya'da ilkokulları, Üniversite Pedagoji Enstitüsü'nü, Etnografya Müzesi'ni, yaz aylarında ilkokul öğretmen ve öğrencileri için açılan kampları, çocuk bahçeleri ve açıkhava okullarını gördü.

Plevne'de orta dereceli Bağcılık ve Şarapçılık Okulu, Sordim Köyü'nde kızlar için Tarım Okulu, Hara, diğer iki köydeki ilkokulları, Tırnova'da 6500 nüfuslu bir büyük köyü ve okulunu, iki küçük köyü, köy kooperatiflerini, köy okuma odalarını ve köy evlerini, Eski Zağra'da Dolbukin Köyü'ndeki İlkokul'da Pratik Tarım Geliştirme Okulu'nu, Filibe'nin Sadova Köyü'nde orta dereceli Tarım Okulu ve Tohum İslah ve Üretme İstasyonu'nu, Ferdinando Köyü'nü, Pazarcık'da orta dereceli okullar ve pratik tarım okulları için kız öğretmen yetiştiren Enstitü'yü ve ilkokulları gezdi.[46]

9.9.1938'de Sofya'dan trenle Budapeşte'ye hareket etti. Ertesi günü oradaydı. Macaristan'da bir hafta kaldıktan sonra Berlin'e geçecekti.[47]

Macaristan'da Budapeşte, Kecskemèt, Szolnok, Jaszbereny kentleri ve bunların çevresindeki eğitim kurumları ve köy eğitimi ile ilgili çalışmaları gördü, bazı müze ve sergileri gezdi.

Bulgaristan ve Macaristan incelemeleri için Türkiye'ye döndükten sonra verdiği ayrıntılı raporlarda özet olarak şu konular üzerinde duruyordu:[48]

Bulgaristan'da nüfusun yüzde 81'i tarımla uğraşıyor ve yüzde 79'u köylerde yaşıyordu. Köylerin yüzde 75'inde ilkokul vardı. Erkek nüfusun yüzde 83'ü, kadınların yüzde 78'i okuma yazma biliyordu. Bulgar ırkından olanlarda okuma yazma oranı yüzde 93'tü. Sonra eğitim örgütü, tarım durumu (gelir, toprak, işletme ve tarım araçları, makinalaşma, tarım kooperatifleri, tarım öğretimi ve eğitimi, tarımla ilgili okullar, köylüyü tarım alanında aydınlatma çalışmaları) anlatılıyordu.

Zorunlu iş hizmeti örgütü üstünde özellikle duruluyordu. Bu örgüt, 1. Dünya Savaşı'ndan sonra savaşın zararlarını bir an önce gidermek üzere 5.6.1920'de kurulmuştu. Genç erkekler için 8, genç kızlar için 4 ay hizmet yükümlülüğü vardı. 20-40 yaşındaki-

---

44 A-123/6 Tonguç'un pasaport kayıtlarından.
45 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı I, s.243.
46 A-122/5 Bakanlık'a yolladığı 10.9.1938 günkü kısa rapor.
47 A-123/6 Pasaport kayıtları
48 Bulgaristan ve Macaristan'ı konu alan ayrıntılı raporlar (İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 1. baskı, s. 193-222)

ler mevsimlik olarak 10 gün, bulundukları yerlerde hizmet veriyorlardı. Birinciler ise kamplarda toplanıyorlardı. İş hizmetinde yalnız devletin olan ve kamu yararına işler yaptırılıyordu. Hiçbir şekilde özel işlerde çalıştırılmıyorlardı. Günlük çalışma süresi 8 saatti. Kamplar çadırlı oluyor ve her kampta 1000-1400 kişi bulunuyordu. Kamplara müdür olarak yedeksubay okulu ya da orta-yüksek okul çıkışlı biri atanıyordu. Kamp yöneticileri yetiştirmek üzere kurslar da açılıyordu.

Raporda, sonuç olarak Bulgaristan'da devletin nüfusun yüzde 80'nin köylü olduğu göz önüne alınarak örgütlendiği, her tür okulun (hatta lise düzeyinde) köylere kadar yayıldığı, böylece köylünün *"Ulusal kültürünü ve karakterini yitirmeden en çağdaş formasyon kurumlarında yetişebildiği"* anlatılıyordu. *"İş ve kültür yaşamını geliştirici kanalların çoğu işler durumda olduğu için hızla ileriye, yeniye, güzele ve iyiye doğru gidilebilmekte, bu yaşam insanlara yaşama ve çalışma isteği aşılamakta, onları yaşamdan hoşnut insanlar yapabilmekte"* idi.

Macaristan'la ilgili raporda, burasının yüzyıllardan beri bir tarım ülkesi olduğu, köylülerin uzun süre büyük toprak sahipleri ve soyluların tutsağı ve uyruğu olarak çalıştırıldıkları, ülkenin, coğrafi durumu nedeniyle, Avrupa'daki her olaydan kolayca etkilendiği, kalkınmanın geç gerçekleştiği ve 1. Dünya Savaşı'ndan büyük zararlarla çıktığı anlatılıyordu.

Nüfusun yarısı tarımla uğraşıyordu. Köy evleri toplu yerleşim birimlerinden çok büyük ölçüde kırlara dağılmıştı. Bu dağınıklık köy okullarında yatılı sistemin kurulmasına ve gezici okul, gezici öğretmen tipinde bazı deneyler yapılmasına yol açmıştı.

3-6 yaş çocukları için çocuk bakımevleri ve çocuk bahçeleri yaygındı. Zorunlu ilköğretim çağı 7-16 yaşlarıydı. Temel ilköğretim 4 yıldı. Her düzeyde çok sayıda, nitelikli tarım öğretimi yapılan eğitim kurumlarının varlığı dikkati çekiciydi.

Sonuç olarak, büyüklüğü bizimkinin 1/8'i kadar olan bu ülkede yaşayan 9 milyon insan, doğayı olabildiğince *"emerek"* Avrupa uygarlığına katılabilmişlerdi. Ve bunu ulusal kültürlerini koruyarak yapmışlardı. Ne var ki, Dünya Savaşı'ndan sonra bir toprak reformu yapılmış olmasına karşın, arazinin bir bölümü hâlâ büyük toprak sahiplerinin elindeydi. Yine de köylünün yaşam düzeyi yükseltilebilmişti. Macar kültür ve gelenekleri göze çarpacak kadar korunmuştu. Genel yaşam Avrupa'daki ekonomik sıkıntıya karşı canlı ve hareketliydi.

Tonguç 20.9.1938'de Macaristan'dan trenle ayrılıp Çekoslovakya üzerinden geçerek, 21.9.1938'de Bodenbach sınır beldesinden Almanya'ya girdi. Almanya'da 7.10.1938'e kadar kalacaktı.[49]

Sınırı geçer geçmez, tanıdığı Almanya'nın çok değişmiş olduğunu gördü. Her yerde, resmi yapılarda, yollarda, evlerde gamalı haçlı nazi bayrakları asılıydı. Sokaklarda nazi örgütlerinin siyahlı, grili üniformalarını taşıyan insanlar dolaşıyordu. Çoğu gençti. Ayrıca, sınır bölgesine askeri birlikler yığılmıştı. Çok iyi donanımlı motorlu birlikler, zırhlı araçlar hemen göze çarpıyordu. Aslında, Avrupa kritik günler yaşıyordu. Altı ay kadar önce, Martta Hitler Avusturya'yı bir gecede işgal ederek Almanya'ya katmıştı. Şimdi sıra Çekoslovakya'da idi.

Tonguç'un bu ülkeden Almanya'ya girdiği gün Hitler'in baskısına dayanamayan Londra ve Paris hükümetleri, Çek Hükümeti'ne Alman çoğunluğun yaşadığı sınır bölge-

49 A-123/6 Pasaport kayıtlarından.

sinin bir referandum bile yapılmadan Almanya'ya verilmesini kabul ettirmişlerdi. Almanya'da büyük gösteriler, bando mızıkalı geçit törenleriyle bu kutlanıyordu. Kahvelerdeki, yollardaki hoparlörlerden yansıyan Hitler'in bağırtılı konuşmalarını Almanlar büyük bir kıvanç ve saygı ile dinliyorlar, yabancılardan da buna uymalarını bekliyorlardı.

Daha önceki gezilerinden bildiği, 1. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmanın ezikliğinden eser yoktu şimdi, değişik bir havada, bir kendini beğenme ve üstünlük görünümü içindeydiler.

O geleneksel temizlik, düzen ve disiplin daha da belirginleşmişti.

Tonguç Almanya'da bulunduğu süre içinde, inceleme konusuyla ilgili işler dışında görüşmeler de yaptı. Örneğin, Gazi Eğitim Enstitüsü'nü bitirdikten sonra uzmanlık öğrenimi için buraya gönderilmiş eski öğrenciler, Emin Barın, Ferit Apa ve Sait Yada ile Weimar'da buluştu. Onların çalışmalarından bilgi aldı.[50]

Ne var ki bazı görüşmeler de zorunluydu. Bir üst düzey görevli olarak Büyük Elçiliğe gitti, ayrıca Bakanlığın Öğrenci Müfettişi Reşat Şemseddin Sirer'i gördü. Sonra ilginç olaylar oldu. Gezdiği bir resim sergisinden çıkınca kapıda Sirer'le karşılaştı. Konuşup ayrıldılar. Bir rastlantı olmalıydı. Ama birkaç gün sonra Berlin'in tanınmış bir lokantasına giderken karşısına yine Sirer çıktı. Bu kadar sık rastlantılar için Berlin fazla büyük bir kentti. İçinden gülmek geldi. Lokantaya birlikte girdiler, oturup yemeklerini ısmarladılar. Konuşurlarken Sirer birdenbire yerinden fırladı, yanlarından köpeği ile geçmekte olan bir madamın süs köpeğine bir tekme yapıştırdı. Boynu kurdelalı köpekçik havada bir eğri çizdi, viyaklayarak birkaç metre öteye düştü. Tüm lokantadakiler, çatal bıçakları ellerinde donup kalmışlardı. Garsonlar koşuşup madamı yatıştırırlarken Sirer, lokantadan çıkıp gitti. Tonguç hiçbir şey olmamış gibi yerinde oturdu, yemeğini bekledi, acele etmeden yedi. Berikini onun lokantanın önünde bekleyeceğini bilecek kadar iyi tanıyordu. Gerçekten de lokantadan çıktığında Türkiye Cumhuriyeti'nin Almanya Öğrenci Müfettişi lokantanın önünde bir aşağı bir yukarı sert adımlarla dolaşıyordu. Hiç konuşmadan yanyana yürümeye başladılar. Bir süre sonra Sirer dayanamayıp açıklamasını yaptı; kendilerine hizmet eden garsonun getirdiği tabakların içini peçetesi ile sildiğini görmüş, buna sinirlenmişti! Onun mikrop almamak için kapı tokmaklarına bile çıplak elle dokunmaktan kaçındığını bilen Tonguç, anlattığı ile köpek arasında nasıl bir ilişki kurduğunu sormak gereğini duymadı. Böyle bir soruyu ancak Sirer'i tanımayanlar sorabilirdi!

Vedalaşıp ayrıldılar.[51]

Tonguç'un bu gezideki Almanya izlenimleri dönüşte Bakanlığa verdiği raporda belirtilmiştı.[52] Rapora tarihsel kısa bir girişle başlıyordu. Almanya'da 1933 yılında nüfusun üçte biri köylerde yaşıyordu. Bu oran kentlerden yana hızla değişiyor, ama bu arada Almanya'nın kendi kendini beslemesi giderek sorun oluyordu. Nasyonal Sosyalistler işbaşına gelince tüm alanlarda olduğu gibi köylerin genel yaşamını ilgilendiren işlerde de esaslı değişikliklere giriştiler. Artık yalnız üçte biri tarımla uğraşan Alman Ulusu'na devletin temelinin köyler olduğu anlatılmaya başlandı. Nazi pedagoglarına göre, eğitimin amacı, kişiyi onu çevreleyen kültür ortamında yaşıyabilecek duruma getirmek olmalıydı. Buna göre köy çocuğu için köy kültür ortamı da en uygun eğitilme ortamı oluyordu. Oysa ki, onlara göre, son yüzyılda köy okulları kent okullarına benzetilmek is-

50 Weimar'da 3.10.1938'de birlikte çekilmiş fotoğrafları.
51 Hakkı Tonguç'dan sözlü anı.
52 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 1. Baskı, s.223-233.

tenmişti. Bu yanlış bir tutumdu. Köy okulunu kökten ve köye uyacak şekilde değiştirmek zorunluydu. Kısaca, köy okulu yaşama uygun ve doğal nitelikte olmalıydı.

Nazilerin eğitim düşünlerinin köyle ilgili olanlarını böylece özetledikten sonra Tonguç, *"Bu nedenlerle Alman okullarının renklerinin sürekli değiştiğini"* yazıyordu.

Almanya'da zorunlu ilköğretim 8 yıldı. Okuma yazma bilmeyen yoktu. Nasyonal Sosyalistler *"Köy ilkokullarını da diğer okullarda yaptıkları gibi, kendi ilkelerine göre şekillendirmeye uğraşıyorlardı!"* İlkokullara öğretmen yetiştiren yüksek dereceli öğretmen okulları büyük kentlerden köylere ve küçük beldelere getirilmişti. Amaç, öğretmen adayının halkla, halkın iş yaşamı ile ilgisini kesmemekti. Öğretim programları da buna göre yeniden yapılıyordu. Bu arada birçok denemeler vardı. Zorunlu ilköğretimden sonra zorunlu olarak 18 yaşına kadar sürecek öğretimi gerçekleştirmek için açılmış ve eskiden meslek okulları denilen okullarına da naziler *"gerçek niteliklerini vermekten çekinmemekte"* idiler.

Tonguç, tarım okulları ve ortaöğretim konularında bilgi verdikten sonra özellikle Almanya'daki zorunlu iş hizmeti üzerinde duruyordu. 26.6.1936'da çıkartılan bir yasa ile İçişleri Bakanlığı'na bağlı bir İş Hizmeti Örgütü kurulmuştu. 18 yaşına giren her genç 6 ay süre ile bu hizmetle yükümlüydü. Yasaya göre örgütün amaçları özetle şunlardı: Alman gençliğini Nazi Partisi esaslarına göre yetiştirmek, işe karşı saygı uyandırmak, ulusun iş yapma ve başarma yeteneğini yükseltmek. Nazilere göre iş, bireyin çıkarları için değil, toplumun çıkarları için yapıldığında değer taşırdı. Ve işin konusu *"toprağı işleyerek değerlendirmek olmalıydı; Alman Ulusu'nun beslenme bakımından özgürlüğüne kavuşması, yeni köyler kurulması, topraksız köylülere toprak sağlanması ve tarıma elverişli sayılmayan yerlerin elverişli duruma getirilmesi gibi..."* İş örgütü, Almanlar'ın yaşadıkları yerleri bayındır kılmak için ilgili kuruluşlarla işbirliği yaparak çalışacaktı.

Tonguç Alman İş Örgütü'nü şöyle değerlendiriyordu:

"Nasyonal sosyalistler bu örgütü çağdaş okul durumuna sokmuşlardır. Klasik öğrenim kurumlarından tümüyle ayrılan bu okul, onların değer anlayışlarını yıkarak ve yaşama yeni değerler getirerek çalışmakta, başarılarını da ülkede kuruttuğu büyük bataklıklar, yaptığı olağanüstü yollar (Yaz.notu: otoyolları onlar yapmıştı), *köprüler, bayındırlık getirdiği topraklar, kurduğu güzel köyler ve işçi semtleri, açtığı kanallar, denizlerden ve bataklıklardan kazandığı tarıma elverişle yerlerle süslemektedir... Zorunlu İş Hizmeti Örgütü, bir ülkede tüm güçlerin belirli erek ve amaçları gerçekleştirmek üzere bir komuta altında toplanması ve planlı bir şekilde çalıştırılmaları demektir. Bu nitelikte bir örgüt için bürokratik engeller olmadığı gibi, görüş ayrılıklarından doğacak engeller de ortaya çıkmamaktadır. Nedeni, ulusun iş yapmak için birleştirilmiş kırılmaz istenci karşısında hiçbir güç tutunamamaktadır. Kutsallaştırılmış işi kendisine temel yapan bu örgütün önünde, yetersizliği ve miskinliği temsil eden her düşün ve girişim bayağı kalmakta ve eriyip gitmektedir."*

"Kent ve köy farkı azalmış, vatandaşların hepsi için bir büyük kent durumuna gelmiş Almanya'da; Zorunlu İş Hizmeti Örgütü'nün başarmakta olduğu işler yalnız köylerin yükselmelerini ya da varlıklı olmalarını sağlamakla kalmamakta, bir tüm halinde ülkenin rengini ve şeklini değiştirmektedir... Bu örgüt, eski kuşakların yerine tümüyle değişik nitelikte ve güçte yeni kuşaklar yaratmaktadır. Bu iş bir kaderin gereği olarak değil, bir önceden görüşün büyük yapıtı olarak gerçekleşmektedir..."[53]

53 A.g.e. s.232-233.

Tonguç'un Almanya'da gördüklerinden en çok zorunlu iş hizmeti uygulamasından etkilendiği anlaşılıyordu. Daha önceki gezilerinden anımsadığı savaş yorgunu, bitkin, çökmüş, ekonomisi yıkılmış, işsizliğin, hatta yoksulluğun kol gezdiği, siyasal çekişmeler arasında büyük kitleler yoksullaşırken olağanüstü varlıklar edinmiş bir azınlığın günün gün ettiği Almanya'sı yerine tüm bunların kısa bir sürede ortadan kaldırıldığı izlenimi veren canlı, dinamik, sorunların çoğunu bu kadar kısa bir sürede çözebilmiş bir Almanya ile karşılaşmak gerçekten de etkileyiciydi. Bu değişimin anahtarını bulmaya çalışırken en çok ilginç bulduğu zorunlu iş hizmeti olmuştu. İşin en yüksek değer olarak benimsenmesi, üretici işten eğitim amacıyla da yararlanılması, kalkınmanın parasal kaynaklara değil, gençliğin gücüne dayandırılması onun savunageldiği düşünlerle çakışıyordu. Savaş sonrası Almanya'sı ile bizim gibi parasal kaynaklarla sorunlarını çözemeyecek durumdaki Bulgaristan bile durumlarını hızla düzeltmek için bu zorunlu iş hizmetini kullanıyorlardı. Acaba bu uygalamadan alınacak dersler yok muydu?

Bu gözlem ve düşünleri nedeniyle onun Nazizme yakınlık duymuş olduğunu söylemek çok yüzeysel bir yargı olur. Benzer uygulamaları Sovyetler de yapıyorlardı. Hatta büyük ekonomik buhranı aşmak, işsizliğe çözüm bulmak için Birleşik Amerika'da Cumhurbaşkanı Roosevelt bile gençler için kurduğu Civilian Conservation Corps (CCC) örgütü ile ağaçlandırma ve erozyona savaş çalışmaları yaptırmıştı. Belli sınıfların ve kesimlerin yararına değil de, tüm ulusun yararına çalışıldığı sürece bizdeki geleneksel imecenin örgütlenmiş, çağdaşlaştırılmış bir şekli oluyordu bu yöntemler. En azından, bu yaklaşımla kullanılabilirdi.[54]

İşin ideolojik yönüne, Almanya'daki örgütte Nazi Partisi'nin ideolojisini aşılamak için yükümlü gençlere ideolojik eğitim verilmesine gelince: Bu onların sorunuydu. Böyle bir kullanıma gidilmeden de yöntemden yararlanılabilirdi. Tonguç için önemli olan, Türkiye'de parasal kaynak ayrılamaması nedeniyle bir türlü gerçekleştirilemeyen işlerin kolaylaştırılabileceği bir yöntem görmüş olmasıydı. Üstelik, Almanya'daki iktidarın programında ve çalışmalarında toplum yararına ögelerin bulunduğu da bir gerçekti. Bu bağlamda Tonguç'un raporunda Almanya'da iktidarda bulunan partinin eğitmenlerinin görüşlerini "Nasyonel Sosyalist pedagoglar"ın düşünleri olarak belirtmek gereğini duyduğu görülüyordu.[55]

Tonguç, Viyana-Budapeşte-Belgrad-Sofya yoluyla, trenle yurda döndü. 9.10.1938'de Edirne'den yurda girdi.[56]

Türkiye'de Almanya'da olup bitenler konusunda büyük merak vardı. Tonguç bu soruları bir tek tümce ile yanıtladı: *"Avrupa'nın ortasında korkunç bir güç tüm Avrupa'yı silindir gibi çiğnemek için hazır bekliyor!"*[57]

Bakanlıkta masanın üstü evrak ve mektuplarla doluydu. İş istekleri, aracılıklar, şikayetler, ihbarcılık ve jurnalcilikler... Bunların dışında kurs ve okul yöneticilerinden gelmiş çalışmalarını, isteklerini bildiren mektuplar. Ve bunların arasında Soysal'ın 13.10.1938'de yazılmış onbir sayfalık uzun mektubu![58] Her zamanki özellikleri taşıyan bir mektuptu. 31.1.1938'de yazdığı mektupta *"Kurtdereli Mehmet Pehlivan gibi çalışı-*

54 Engin Tonguç, Kalkınmada İnsan Gücü ve İş, İmece, sayı 15, Temmuz 1962, s.15-17 ve: Fay Kırby, Türkiye'de Köy Enstitüleri, s.56.
55 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, I. baskı, s.225.
56 A-123/6 Pasaport kayıtlarından.
57 Hakkı Tonguç'un sözlü anılarından.
58 M. Emin Soysal'dan Hakkı Tonguç'a 13.10.1938 günkü mektup.

yor" diye övdüğü en yakın çalışma arkadaşlarından birini kötülüyordu bu kez: *"Eğer bu F... adam olsaydı, deli ve dengesiz olmasaydı, sağlam fikirli, sağlam karakterli olsaydı... içi boş cevizler gibi çürük çıktı. Tembel, zora gelemiyor..."* Böyle sürüp gidiyordu. Sonra İzmir M. Eğitim Müdürü'nden yakınıyordu: *"Açtım telefonu, ağzıma geleni söyledim... Ben memleket için çalışıyorum, herifler... Birkaç ilköğretim müfettişi var ki, illallah!.. Beni bunaltmak isteyen bu budalalar... Size ve Bakan Bey'e söz verdiğim için kimsenin kabalığına karşı koymadım. Okulu karma yaptım. Bir takımları buna karşıydılar... Ölürüm bunu da yapacağız. Yeter ki siz orada olunuz. Derler ki, İslam dinini Muhammet ilham etti, Ömer kurdu, Hüseyin tespit etti kanıyla. İzin verin bu ideolojinin kan döken ve vereni, Hüseyin'lerinden birisi de ben olayım."*

Birkaç gün sonra bir Soysal mektubu daha geldi:[59]

Bir hademeyi işten çıkarmış, *"bir deliyi kovmuş"*tu. *"Ferit* (Eğitmen Kursu Yöneticisi Bayır) *Kurs ayrı ve bağımsızdır diyor... Benden habersiz eğitmenlerle Horozköy'e gitmiş ve onları davet etmiş. Benden habersiz Kazım Dirik'i* (Vali) *çağırmış, Kurs'u ve Enstitü'yü filme aldırmış. Senin pedagog budalası R... geldi. Yüz vermedim. Hıfzırrahman Bey* (Öymen) *geldi. Anı defterine övgü. Direktörün adı gibi sosyal işler yazdı... İzmir'li ukalalarla konuşmadan gelseydi daha güçlü yazardı..."*

Böyle sürüp gidiyordu.

Bir hafta sonra gönderdiği mektubunda[60] bu kez *"... Kızmışa benzersiniz. Mektubuma yanıt vermediniz.... Ferit* (Bayır) *hakkında içtenlikle ve özel olarak yazdım. Resmi olarak birşey yazmadım, yazmam. Onun, bilirim iyi tarafları, çalışkanlığı vardır"* diyordu. Ve: *"Kağnı gibi gidiyoruz. 'Köyde Eğitim' kitabı yazmakla bu iş olmaz. Onu programa aldık. Okutacağız..."*

4.11.1938 günkü mektubunda[61] hava yine değişmişti! *"... Olur yollardan işimi yapıyorum. Onlar da patlıyorlar. Hele senin F... uyuzu. Ekzantrik herif..."* diye yazıyordu.

Tonguç biraz daha dayandı. Ama patlama noktasına gelmek üzereydi.

Bu kez İzmir M. Eğitim Müdürü (Tonguç'tan önceki İlköğretim Genel Müdürü) Ali Riza Özkut'tan bir mektup aldı.[62] O da Soysal'ın kendisi ile olan ilişkilerindeki davranışlarından, müdürlüğü atlayarak bir takım işler yapmasından, okuldaki geçimsizliklerden yakınıyordu.

Tonguç ortalığı yatıştırmayı bir kez daha deneyecekti. 8.11..1938'de her ikisine de birer mektup yazdı.[63, 64]

M. Eğitim Müdürü'ne gönderdiği mektupta tutumunu açıkça belirtiyordu: *"... Emin'i* (Soysal) *gözü kapalıcasına ve başkalarına yeğliyerek tutmuyoruz. Ama onun yönetimine verilen iş kökleşinceye kadar her ne bahasına olursa olsun tutmak istiyoruz. Ve bu konuda yakın uzak tüm ilgililerden yardım bekliyoruz... Doğrudan doğruya okul yönetimine verilmiş resmi emirlerle çözümlenen önemli konular yoktur... İşlerin bir bölümünün insanların kendi yaratıcı güçlerinden doğduğunu da yeri gelince anımsamanız gerektiğini bilirsiniz. Bunun daha yalın şekline -iş ve yetki verilmez, alınır- denilir, sa-*

59 M. Emin Soysal'dan Hakkı Tonguç'a 20.10.1938 günkü mektup.
60 M. Emin Soysal'dan Hakkı Tonguç'a 27.10.1938 günkü mektup.
61 M. Emin Soysal'dan Hakkı Tonguç'a 4.11.1938 günkü mektup.
62 Ali Riza Özkut'dan Hakkı Tonguç'a mektup.
63 Hakkı Tonguç'tan A.Riza Özkut'a 8.11.1938 günkü mektup (Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.23-24).
64 Hakkı Tonguç'tan Emin Soysal'a 8.11.1938 günkü mektup (Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.25-27).

nıyorum. Emin de bu yalın ilkeye göre hareket etmiş olabilir..."

Soysal'a yazdığı uzun mektup ise bir yöneticilik ve karakter dersiydi ve oldukça ağır bir yanıttı; özetle şöyle diyordu:

"Kişilere çok acımasızca ve onların bulundukları koşulları, yaradılışlarından getirdiklerini gözetmeksizin, tümüyle duygusal davranarak bir saldırman var ki, senin gibi insanları yönetmek, yetiştirmek ve onlara iyi değerler aşılamak görevini üzerine alan bir kişiye bunu hiç yakıştırmam. Bu tür boş, amaçsız ve kendine antipatiden başka birşey sağlamayacak olan şeylerle zihnini yormamanı salık veririm." diye başlıyordu mektup.

Sonra onun, herkesin kendisinin yaptığı işlerle ilgilenmesi ve önem vermesi beklentisini eleştiriyordu: *"... İş denilen şey belirli koşullar içinde yapılır. Babayiğit adam da bu koşulları yene yene işi başarır... Bizim gibi mutavassıt* (aracı, olağan) *insanın payı budur. Süperyör* (olağanüstü) *olabilir de herşeyi kendi istediğin gibi yaptıracak iktidarı eline alabilirsen o zaman şekil başkalaşır. O zaman da Kızılçullu'da okul müdürlüğü yapmaya gerek görmezsin..."*

Daha sonra ona kuşkulu olmamasını salık veriyordu: *"İşine güveniyorsan, onu seviyorsan, yapmaktan zevk alıyorsan ne yaygaraya, ne temetduha* (övünmeye), *ne de 24 saatte bir başkalarının övgülerine gereksinim vardır. Başka insanlar beni değerlendirmiyorlar, bana istediğim kadar yardım etmiyorlar diyerek onlara birer kara damga basmaya uğraşmak... boş iştir..."*

"Her bakımdan ileri değerler taşıyan bir tip iş adamına gereksinimiz var (Yaz.notu: Tonguç burada iş adamı deyimini iş yapabilen, güçlü insan anlamında kullanıyor). *Ama bir kısım insanlar bu duruma gelemiyorlarsa bunlar senin yaptığın gibi, küfürle, aşağılamayla bu duruma gelebilirler mi sanıyorsun? Bu yöntemle bunun sağlanamayacağı binbir deneyim ile anlaşıldığı için senin yönetimine verilen okul açılmıştır..."*

Sonra Tonguç kendi tutumunun nedenlerini açıklıyordu: *"Bana birçok mektubun gelmiş olması ve benim onlara göre bazı kanılara varmış olmam üzerinde zihin yormana acırım... İşin aslı ile ilgisi bulunmayan hiç kimsenin (seninkiler de içinde olmak üzere) ne sözü ne de yazısı benim kafamda bir saniyeden fazla yer tutmaz. Beni yalnız işin kendisi ilgilendirir; tıpkı piyesin konusu gibi. Aktörlerden biri rolünü çok başarılı, öteki orta derecede, bir diğeri de başarısız bir şekilde oynamış, bu durumu doğal görebilecek kadar kendimi eğitmiş olduğum kanısındayım..."*

"Okulla ilgili ve buradan çözümlenmesi gereken işlerin çözümü için önlemleri alıyoruz. Bu konuda da çok ölçüsüz söylenmiş bir takım sözlerin var. Ama bunlar sonunda bana değecek oklar oldukları için onları hiç üzülmeden geçebilirim. Nedeni, oku attırmamak gerekirken kendi elimle verdiğimi düşünebilecek durumdayım..."

"Yeni bir iş önce insanların zihinlerine ve kalplerine sokulur. Ondan sonra insanlar da o işi yapmak için gereken özveriyi yapmaya hazır olurlar... Ya da iş karşılıklı çıkarlar sağlanarak yürütülür. Bizim yapmakta olduğumuz iş, bir idealin gerçekleşmesi olduğu için insanları ona karşılıklı çıkarlarla bağlamak hem olanaksız, hem de zordur... Sempatisiz bu iş çevresinde nasıl adam toplayabilirsin?.. Kısacası, bu işe bağlı insanların çocukça hareketleri bırakarak, derli toplu, yalnız amacı gözeterek çalışmalarının uygun olacağı kanısındayım... Ben bu işleri böyle bir hava içinde yapmayı düşünüyorum. Ve ancak bu durumda her tür özveriyi göze alırım. Senden de bu şekilde yardımcı olmanı isterim..."

Mektup, Tonguç'un yönetim anlayışı ve yönetici olarak davranış özellikleri konusunda önemli ipuçları veriyordu.

Soysal bu mektuba 20.12.1938'de yanıt verecekti:[65]

"Sevgili Hocam, sen beni ister savun, ister savunma, ister koru, ister koruma, ben herşeye karşın, herşeyden üstün olarak seni severim. Çatarım, ağır söylerim, ok atarım, ama severim. Yalnız bilmelisin ki o ok elime verdiğin ok değildir ve siz benim elime ok vermediniz, iş verdiniz. İşle birlikte kardeşlik sevgi, gönül verdiniz. Bu benim en gizli hazinemdir ve bu benim idealimin temelidir. İdealime hiç kimseyi dokundurtmam. Onunla yaşıyorum ve Hakkı Tonguç'a ok atacağıma kalbime kurşun sıkarım. Ben bu işte kimseden övgü beklemiyorum. Yazdığım mektuplara çok kızmış olmalısın ki bana ağır bir ültimatom yazdın..."

Bu arada eğitmen işi yürüyordu. 1938 Ekim ayı içinde geleceğin köy enstitüsü müdürlerinden Lütfü Dağlar Eskişehir-Hamidiye, Süleyman Edip Balkır Kastamonu-Gölköy, M. İlhan Görkey Edirne Eğitmen Kursları'ndaki yöneticilik görevlerini başarıyla bitirmek üzereydiler.[66] Eğitmen kursları geleceğin köy enstitülerinin öğretmen ve yöneticilerinin yetiştikleri birer ocak olarak da önemli bir yarar sağlıyorlardı.

1938/39 ders yılına girerken Kızılçullu ve Mahmudiye'den (Çifteler) sonra Kastamonu-Gölköy ve Trakya Köy Öğretmen Okulları'nın açılması için de yoğun çaba harcanıyordu. En büyük sorun, yapı işleriydi. Buralarda yoğun bir yapı çalışması vardı.

Ekim sonunda Tonguç bir kez daha Çifteler'e gitti. Hamidiye'ye geldiğinde saatler geceyarısına yaklaşmıştı. Yolun iki yanına sıralanmış, artık hiçbirisinde lamba ışığı gözükmeyen köy evlerinin arasından geçerek okul yapısının önüne geldiğinde gece bekçisini Müdür'ü uyandırmaya yolladı. Ankara'daki işleri gündüz bitirerek akşama doğru yola çıkmıştı. Geceleri de değerlendirmek zorundaydı.

Müdür Remzi Özyürek koşarak geldi. Sonra diğer öğretmenler kaldırıldı. Öğretmenler odasında toplandıklarında Tonguç'u masanın başına oturmuş, onları bekler buldular. *"Sizi uykunuzdan ettim ama, çok işim var."* Sabah erkenden ayrılmak zorundaydı. *"Ama sizleri görmeden edemedim. Çok yoğun bir çalışmaya giriyoruz. Köy öğretmenlerinin kaynağı bu okullar olsun istiyoruz."* Konuşurken durmadan sigara içiyordu. Kibrit kullanmadan birinden diğerini yaktığına dikkat etti öğretmenler arasında bulunan, on ay kadar önce onu Gazi Eğitim Enstitüsü'ndeki konuşmasından tanıyan ve o konuşmadan sonra buralarda çalışmaya karar vererek bir ay önce buraya gelmiş olan Resim-İş Öğretmeni Osman Yalçın.

Sonra Tonguç sözü iş eğitimine getirdi. Köy öğretmen okullarının nasıl çalışması gerektiğini uzun uzun anlattı. Toplantı sabaha karşı bitti.[67] Sabahleyin göreve geldiklerinde Tonguç gitmişti.

Çifteler'dekiler olağanüstü bir çaba ile üç katlı okul binasını kıştan önce bitirmeye çalışıyorlardı. Yapı işinin başında bulunan Macar Sili Usta da sabırsızlanıyor, Türkiye'deki bürokratik işlemleri bir türlü kavrayamadığı için, araç gereç sağlanmasında Müdür'ü sıkıştırıp duruyordu. Müdür Özyürek, Hamidiye, Mahmudiye ve Eskişehir arasında koşturuyordu. Sabahın alacakaranlığında, her sabah Hamidiye'de oluyor, öğretmen-

65 M. Emin Soysal'dan Hakkı Tonguç'a 20.12.1938 günkü mektup.
66 A-98/8 Bu kurslarla ilgili yazılar, mektuplaşmalar.
67 Osman Yalçın, Bir Eğitimcinin Anıları, s.11-12.

leri *"Daha uyuyor musunuz?"* diyerek erkenden kaldırıyor ve herkes işe dağılıyordu.

Eylül ayının son günü buraya Türkçe öğretmeni olarak atanarak gelmiş olan geleceğin köy enstitüsü müdürlerinden Aydın Arıkök derslerinden başka işlere de yardımcı olurken Tonguç'u ilk kez tanıdığı 1929 yılındaki Okul Müzesi Müdürlüğü'nde yapılmış, kendisinin de katıldığı bir kursu anımsadı. Daha o zaman Tonguç, onlara iş eğitimi ve iş yaparak öğrenme ve öğretme konusunda konuşmalar yapmıştı. Beş sınıflı köy okulları için de iş eğitimi görmüş, üretici olarak yetişmiş öğretmenler gerektiğini açıklamıştı. Şimdi *"artık kendini bu işe adadığı"* anlaşılıyordu.[68]

Ekim ayı sonunda yapı, öğrenime başlanılabilecek duruma gelmişti. Yeniden 100 öğrenci alındı. Böylece ikinci sınıftaki 40 öğrenci ile birlikte öğrenci sayısı 140'a çıkmış oldu. Kasım ayında düzenli öğretime başlandı.

Trakya Köy Öğretmen Okulu 14 Kasım 1938'de Eğitmen Kursu'nun yapıldığı Edirne-Karaağaç'taki eski Astsubay Okulunda resmen açıldı. Ne var ki, kısa bir süre sonra askeri nedenlerle sınırdaki bu yapıdan Alpullu'daki bir okula taşınacaklardı. Burada altı ay kalınacak, buradan da Lüleburgaz'daki Atatürk İlkokulu'na göçülecekti. Bir süre sonra buradan 4.5 km. uzakta, susuz, ağaçsız, terkedilmiş bir çiftlik bulunacak ve okulun sürekli yeri olarak Kepirtepe'ye taşınılacaktı. Ama önlerinde yine savaş tehlikesiyle ilgili olarak bir göç daha vardı yaşanacak. Daha önce, Temmuz 1939'da buradaki ilk yapıların temelleri bitmiş olacaktı.

Görüldüğü gibi, Kızılçullu dışındaki kuruluşlar çok büyük zorluklar yenilerek ve olağanüstü çabalarla gerçekleştiriliyordu. Buralardaki özverili çalışma hızı, sorunların yerel çalışmalarla üstesinden gelinmesi, Kızılçullu Müdürü'nün en ufak bir gereksinimi için yaygaralarla Bakanlığa başvurmasıyla tam çelişki içindeydi. Ve Tonguç'la Ankan'ın hoşgörü ve sabırlarına şaşmamak elde değildi.

10 Kasım'da acı ile beklenen an geldi. Atatürk'ün ölümü düşününe yine de alışılamamıştı; Atatürk'süz bir Türkiye insanlarda kaygı yaratıyordu. İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesi bunu bir ölçüde giderebildi.

20 Kasım'da cenaze Ankara'ya getirildi, TBMM önünde katafalka kondu. Cenaze töreni ertesi günü yapılacaktı. O gün akşamı Tonguç, eşi ve oğluyla katafalktaki saygı geçidine katıldı. Pis bir yağmur yağıyordu. Kuyruk Ulus Alanı'na kadar uzanıyordu. Sıraya girdiler. İnsanlar hiç konuşmadan, yavaş yavaş yürüyorlardı. Büyük bir atlas bayrağın önünde, biraz yüksekçe bir yere konmuş, bayrağa sarılı, çevresinde subayların, erlerin saygı duruşunda bulundukları tabutun önünden ağır ağır geçtiler.[69]

Bir dönem kapanmıştı.

Şimdi ne olacaktı? Tüm umutlar İnönü'deydi.

26 Kasım 1938'de toplanan CHP Olağanüstü Kurultayı Atatürk'e Ebedi Şef sanının verilmesini kararlaştırdı.[70] İnönü'ye de Milli Şef denecekti bundan böyle. Bu deyimlerin gazeteci Mümtaz Faik Fenik ya da Hasan Âli Yücel tarafından bulunduğu şeklinde iki ayrı söylenti vardı.[71]

Şimdi Tonguç için en önemli sorun, en üst düzeydeki bu iktidar değişikliğinin baş-

68 Aydın Arıkök, Köy Enstitüsü Öğretmenleri, Yasal Dayanağı, Gözlemler. 50. Yılında Köy Enstitüleri, s.157-166.
69 Engin Tonguç, Umut Yolu, s.37-38.
70 Sami N. Özerdim, Atatürk Devrimi Kronolojisi, s.95.
71 Haldun Derin, Çankaya Özel Kalemini Anımsarken, s.148.

lanmış işleri nasıl etkileyeceği idi. Cumhuriyet'in kuruluşundan beri İnönü'nün de Atatürk gibi eğitimi ne kadar önemsediği ve aralarında kesin bir düşün ve amaç birliği olduğunu çok iyi biliyordu. Kendisi de İnönü'nün Başbakanlığı döneminde iş başına getirilmişti. Ama bazı önemli gelişmeler İnönü'nün Başbakanlıktan çekildiği 20 Eylül 1937'den sonra gerçekleştirilmişti. Yeni Cumhurbaşkanı, bunları ve ilerisi için tasarladıklarını nasıl karşılayacaktı? Bakan değişecek miydi? Arıkan'ın yerine kim gelebilirdi? Gelenle anlaşıp çalışabilecek miydi?

Bunları düşünürken İnönü'nün Cumhurbaşkanı olarak ilk gezisini Kastamonu'ya yapacağı ve oradaki Eğitmen Kursu'nu da göreceği bildirildi. Aslında bu gezi bir yıl önce planlanmış, ama İnönü'nün Başbakanlıktan ayrılması üzerine gerçekleşmemişti. İşlerin geleceği bakımından Cumhurbaşkanı'nın desteğinin sağlanması yaşamsal önemdeydi. Ona olumlu bir ilk izlenim verilmeliydi.

Kastamonu'daki kurs yöneticiliği görevinden İstanbul'daki asıl işi İlköğretim Müfettişliği'ne dönmüş olan Süleyman Edip Balkır, bir ilkokulda denetimde iken acele dersten çıkartılarak M. Eğitim Müdürlüğü'ne götürüldü. Müdür Tevfik Kut, Balkır'a ivedi Ankara'ya hareket etmesi gerektiğini, yolda Eskişehir istasyonunda Hakkı Tonguç'la buluşarak ondan talimat alacağını bildirdi. Ankara'dan telefon edilmişti. Önemli bir durum olduğu anlaşılıyordu.[72]

Planlanandan bir sonraki trene yetişebilen Balkır, Eskişehir istasyonunda Tonguç'la buluşamadı. Onun yerine, trene Müfettiş Bayram Karatan geldi. Tonguç Hamidiye'ye gitmiş ve ona verilmek üzere bir mektup bırakmıştı. Mektupta Cumhurbaşkanı'nın Kastamonu'ya gideceği, Kurs'u da göreceği, orada edineceği izlenimin kursların ve kurulan köy öğretmen okullarının geleceği bakımından çok önemli olduğu, hemen Kastamonu'ya gitmesi gerektiği yazılıyordu. Ankara garında bir Şube Müdürü ve onu Kastamonu'ya götürecek bir otomobil bekliyecekti.

"Birden sıtma nöbeti gibi birşey sarıvermişti beni ve sanki devletin en büyük başının karşısındaydım. Ürkek, şaşkın bir adam oluvermiştim. Her yanım tutulmuş, kazık kesilmişti." Ama Balkır kısa zamanda kendini toparladı.

Kastamonu'ya vardığında Vali Avni Doğan'la görüşerek yapılacakların onayını ondan da alan Balkır, denetime hazırdı.

İnönü 5 Aralık 1938'de Kastamonu'ya geldi. Cumhurbaşkanı olarak ilk yurtiçi gezisiydi. Vali Konağı'nda il yöneticileriyle yaptığı toplantıda Eğitmen Kursu konusunda da bilgi isteyince, Vali ona Balkır'ı tanıttı. İnönü konuşmanın başında onun yalnızca kendisinin soracağı sorulara yanıt vermesini istedi. Bir sorulu yanıtlı konuşma başladı. Cumhurbaşkanı'nın sorularından hazırlıklı geldiği anlaşılıyordu. Sonunda İnönü kadın eğitmen gereğine de değindi, *"Biz eğitmen örgütüne büyük umutlar bağlıyoruz."* diyerek teşekkür etti.

Kastamonu ilçelerini gezmekte olan İnönü, ertesi gün Daday'dan dönüşünde Gölköy'e geldi. Her yanı gezdi. Birçok soru sordu, geniş açıklamalar yaptırdı. Çok yararlandığını söyleyerek teşekkür etti ve ayrıldı.

Bir gün sonra Vali Avni Doğan, Balkır'ı Halkevine, ilin tüm yönetici ve ileri gelenlerinin bulunduğu bir toplantıya çağırdı. İnönü gitmişti. Vali, *"Edip Bey, yaklaşır mısınız, şimdi Cumhurbaşkanı'nın bana verdiği bir görevi yerine getirmekten büyük kıvanç*

72 Süleyman Edip Balkır, Eski Bir Öğretmenin Anıları, s.285-298.

duyacağım. Cumhurbaşkanı'mız Eğitmen Kursu Müdürü'nün gerek Hükümet Konağı'ndaki toplantıda, gerekse Kurs'a gittiğinde, konunun özel ve teknik yanlarıyla ilgili yaptığı açıklamaların kendileri için çok yararlı olduğunu, onun adına kendisini kutlamamı ve gözlerinden öpmemi buyurmuşlardır." dedi. Sonra onu yanaklarından öptü. Bir alkış koptu.

Balkır postanenin yolunu tuttu. Tonguç'a durumu bildiren bir tel çekti. Ertesi gün telle onun yanıtı geldi. *"Başarılarınızı kutlarım. Çalışmanıza teşekkürler. Ankara yolu ile dönmenizi rica. Sevgiler."* diyordu telde.[73]

Balkır Ankara'da doğru Bakanlığa gitti. Tonguç odasında yalnızdı. Balkır'a olanları tüm ayrıntıları ile uzun uzun anlattırdı. Sonra yerinden kalktı, onu kucaklayıp öptü. Balkır, onun gözlerinin yaş dolu olduğuna dikkat etti.

Önemli bir aşama başarı ile geçilmişti. İşlerin geleceği bakımından Cumhurbaşkanı'nın desteği son derece önemliydi. Bunun için ilk ve en önemli adım atılmıştı.

Bu kadar önemli bir denetimde Bakan'ın ya da Tonguç'un neden bulunmadıkları gibi bir soru akla geliyor. Herşeyden önce, yeni Cumhurbaşkanı'nın ilgilileri yanına almadan geziye çıkması gibi bir durum söz konusuydu. İnönü, onların bulunmayacağı bir ortamda, çalışmaları aracısız incelemek istemiş olsa gerekti. Tonguç açısından da Gölköy Kursu'nu kurmuş, çalıştırmış olan kişinin yapılanları anlatmaya en çok hakkı olması doğaldı. Üstelik Balkır'a büyük güveni vardı.

28.12.1938'de Celal Bayar Hükümeti'nde bazı değişiklikler yapıldı. *"Atatürk'ün ölümünden sonra Arıkan Bakanlık makamında kalmak istemediği için görevinden ayrıldı."*[74] M. Eğitim Bakanlığı'na Hasan Âli Yücel getirildi. Yücel'in Bakanlığı 7.8.1946'ya kadar, 7 yıl, 7 ay, 7 gün sürecekti.

Tonguç, Yücel'i Bakanlık Müfettişliği'nden, 1933-1935 yıllarındaki Gazi Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü'nden tanıyordu. Ama aralarında fazla bir yakınlık yoktu. Yücel'in ilk Eğitmen Kursu denemesi sırasında, 1936'da yazdığı (Köye Doğru) başlıklı yazı, onun ilköğretim işlerine yaklaşımı açısından olumlu bir belirti sayılırdı.[75] Ama yine de yeni Bakan'a kendi çalışma arkadaşlarını seçme olanağı vermenin bir saygı gereği olduğunu düşünen Tonguç, Yücel'e *"Kendisini bulunduğu görevden affetmesini, yerine istediği bir arkadaşı getirmesinin uygun olacağını"* söyledi. Yücel *"bu açık ve kesin başvuru karşısında"* birlikte çalışmalarına hiçbir engel olmadığını anlattı ve başlanmış işleri sürdürmesini ondan rica etti.[76]

Tonguç yerinde kaldı.

Yücel bu konuşmadan önce Başbakan Celal Bayar tarafından, atanmasından bir gün sonra, 29.12.1938'de köşke, İnönü'ye götürülmüştü. Köşkün kitaplığında konuşmuşlardı. İnönü eğitmen yetiştirme işinden, köy öğretmen okullarından, ilköğretime çok önem verilmesi gereğinden söz etmişti. Özellikle eğitmen yetiştirilmesinin sürdürülmesi üzerinde durmuştu. Yücel, bunu yapacağını, ama işin daha geniş çapta, derinlemesine ele alınmasının da gerektiğini söylemiş, en az 5 yıllık zorunlu ilköğretimin gerçekleştirilmesi için bunu yapabilecek ilkokul öğretmenlerinin yetiştirilmesine gereksinim olduğunu,

73 Hakkı Tonguç'dan Süleyman Edip Balkır'a 10.12.1938 günkü telgraf.
74 İ. Hakkı Tonguç, Atatürk Üniversitesi, Demet, sayı 70, Şubat 1959, s.6.
75 Hasan-Ali Yücel, Köye Doğru, Kültür Bakanlığı Dergisi, sayı 20-1, Ocak 1937, s.128-131.
76 Hasan Âli Yücel, Dün Bir Bayram Günüydü, Cumhuriyet, 19.4.1954.

bunu ancak bir yılda programlayabileceğini belirtmiş ve bir yıllık bir süre istemişti. İnönü *"Olur"* demişti, *"Bir yıl sabredeceğim."*[77]

Yücel'in bu görüşü başlanmış olan köy öğretmen okullarını açma girişimine temel oluşturan düşünlerle tümüyle çakışıyordu. Tonguç'un bu konudaki düşünlerini içeren ve daha önce 24.12.1935'de Bakan Arıkan'a verilmiş olan raporu da bu yöndeydi. Tonguç, bu raporu 11.2.1939'da Yücel'e de sunup anımsatacaktı.

Yücel çok sonraları şunları söyleyecekti: *"Eğitim konusunda iki gruba ayrılıyordu düşünler o zaman: Bir yanda pratikte çok güçlü, ama düşün temeli zayıf Satı* (Bey), *öbür yanda Durkheim'i tutan Gökalp, yalnız düşünle kalan Gökalp. Hakkı* (Tonguç) *büyük adamdı, bu ikisinin sentezi, yaşama geçirilişi köy enstitüleri oldu."*[78]

Yücel'in Tonguç'la işbirliği böyle başladı. Aslında, değişik yapıda ve değişik kökenli insanlardı. Ama zamanla anlaşıp uyuşabildiklerinin ayrıldıklarından çok daha fazla olduğunu anlayacaklar ve aralarında bir ast-üst ilişkisini çok aşan bir yakınlık ve dostluk gelişecekti. Yücel Batı kültürü kadar Doğu kültürünü de bilen, bunları özümseyerek çok yönlü bir kişilik geliştirmiş ender aydınlardan biriydi. Bu özellikleriyle Bakanlıkta yepyeni bir aydınlanma hareketinin öncüsü, örgütleyicisi olacak; adı, unutulmayacak milli eğitim bakanları arasında Türk eğitim ve kültür tarihine geçecekti.

31.12.1938'de 13 ilde ara seçim yapıldı. İnönü, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak'ı, milletvekili seçtirdi ve yerine Kemal Gedeleç'i getirdi.[79] Atatürk döneminde etkin olmuş bazı kişilerin görevleri değiştirilmeye başlanmıştı.

Ankara'da önemli siyasal gelişmeler olurken, Tonguç, Soysal'dan bir mektup aldı.[80] Şaşkınlık ve kızgınlıkla okudu. Bir okul müdürü bunları nasıl yazardı? *"Sevgili Hocam, sakın ayrılma. Yalvarırım sana! Ufak tefek şeylere kızıp orayı terketme. Daha yapacağımız çok iş var. Hatta işin başındayız daha. Sensiz bu işler olmaz. Bu işin içinde, olanak varsa ve gerekli ise birlikte ölelim. Bundan önce yazdığım mektuba kızdın mı?.. Bağımız kutsal ülkünün bağıdır..."* Ve asıl okudukça insanın gözlerine inanamayacağı şu satırlar bundan sonra geliyordu: *"Türkiye Cumhuriyeti yeni başlıyor. Atatürk tam zamanında öldü. Anısını taşıyacağız, ama realiteye de hizmet edeceğiz..."*

Nasıl birini okul müdürü yapmışlardı ve o, böyle birisiyle çalışmak, hatta gerektiğinde onu savunmak, korumak zorundaydı! Ama bilmediği, yıllar sonra, 1946'da öğreneceği bir olay vardı: Soysal döneminde Kızılçullu'da öğretmenlik yapmış olan, sonraki köy enstitüsü müdürlerinden Enver Kartekin, bunu ancak o zaman açıklayacaktı:[81]

Onun yazdığına göre Celal Bayar'ın Başbakanlığı zamanında, Kartekin okulun büyük salonunda asılı olan Atatürk ve Bayar'ın resimlerinin yanına İnönü'nünkini de asmayı önermiş, Soysal'ın *"Beni idam mı ettirmek istiyorsun. Sen tarih öğretmenisin. Onu da tarih kitaplarında oku."* yanıtıyla karşılaşmıştı. 11/12 Kasım 1938 gecesi, Soysal'ın oradaki Atatürk resmini indirterek yerine İnönü'nün resmini asmasına bazı öğretmenler tepki göstermişlerdi. Bu değişikliğe karşı çıkan Kartekin'e Soysal'ın yanıtı bu kez şöyle olmuştu: *"Hoca, senin işin mi yok. Benim başıma iş getirmek istiyorsun. Yöneticiler Makyavelist olacak, döneme göre resim asmak gerekli, sen geç onu!"*

---

77 A.g. yazı ve Mustafa Ekmekçi, 17 Nisan Işığı, Cumhuriyet, 16.4.1984.
78 Mehmet Başaran, Zeytin Ülkesi, Yücel'le konuşma, s.167.
79 Haldun Derin, Çankaya Özel Kalemini Anımsarken, s.148.
80 M. Emin Soysal'dan Hakkı Tonguç'a 30.12.1938 günkü mektup.
81 Enver Kartekin'den Hakkı Tonguç'a 11.2.1946 günkü mektup.

. ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Canlandırılacak Köy (1939)

"Köy sorunu... mihaniki bir surette köy kalkınması değil, anlamlı ve bilinçli bir şekilde köyün içten canlandırılmasıdır. Köylü insanı öylesine canlandırmalı ve bilinçlendirmeli ki, onu hiç bir güç kendi hesabına ve insafsızca sömüremesin."

H. Tonguç

1939 yılına girerken Türkiye'de çalışır durumda 3 yıllık eğitmenli köy ilkokullarının sayısı 1904'e çıkmıştı.[1]

25 Ocak 1939'da Celal Bayar Başbakanlıktan ayrıldı. Yerine CHP Genel Sekreterliğini yapmakta olan Refik Saydam getirildi. Fikri Tüzer de CHP Genel Sekreteri oldu. İnönü, kendi ekibini kurmaya başlamıştı. Bayar yeni kabineye alınmamış olmasından yakınıyordu. Hiç olmazsa Ekonomi Bakanlığı ona verilemez miydi? İnönü'nün kendisine ulaştırılan bu yakınmaya yanıtı *"Bayar'ın bilgice yeterliliğine"* değinmek oldu. Bu, Bayar'ın öğreniminin *"özel oluşuna bir değinme de sayılabilirdi."*[2]

Şubat ortalarında bakanlıkların üst düzey görevlileri eşleriyle birlikte, küme küme Çankaya Köşkü'ne, tanışma çayına çağrıldılar. Atatürk dönemine göre bu bir yenilikti. Tonguç'un bu davette bulunup bulunmadığını, bulunmuşsa Cumhurbaşkanı ile tanışma dışında bir konuşmanın yapılıp yapılmadığını bilmiyoruz. Önemli görüşmeleri yakın çalışma arkadaşlarına anlatma alışkanlığında olan Tonguç'dan bu davetle ilgili bir anı kalmamış olduğuna bakılırsa ya orada bulunamadığı, ya da önem verilecek bir görüşmenin geçmediği sonucuna varılabilir.

Yine bu ay içinde, köy öğretmen okullarında bulunan eğitmen kursları okul müdürlüklerine bağlandı. Böylece, buralardaki iki başlı yönetim kalkıyor, gündelik işlerin yürütümünde kolaylık sağlanıyordu.[3]

Köy ve kentlerdeki ilkokul öğretmenlerinin işbaşında yetiştirilmelerini amaçlayan ve Bakanlıkla aralarında iletişimi sağlayacak olan İlköğretim Dergisi 18.2.1939'da Ba-

1 A-40/7 Eğitmenli köy okulları konulu not.

2 Haldun Derin, Çankaya Özel Kalemini Anımsarken, s.150.

3 Aydın Arıkök, Köy Enstitüsü Öğretmenleri, Yasal Dayanağı, Gözlemler, 50. Yılında Köy Enstitüleri, s.157-166.

kanlıkça yayınlanmaya başlandı. Dergi haftada bir çıkacak, resmi bir yayın organı niteliğinde olmayacaktı. Derginin yönetimi ile İlköğretim Şube Müdürü Hıfzırrahman Raşit Öymen görevlendirildi. Dergi uzun yıllar yayınını sürdürecek ve gerçekten de amacına hizmet edecekti. 28 yıl çıktıktan sonra yayınına son verilmesi öğretmenler arasında yakınmalara neden olacaktı.[4]

Derginin ilk sayısında Yücel'in tanıtma yazısı yer alıyordu. Yayın programının açıklanmasından sonra 'Çocuklarımıza Mesleki İnkişaf İmkanı Vermeliyiz' başlıklı yazı, Hamidiye Köy Öğretmen Okulu tanıtımı ve orada yeni yapılmış üç katlı binanın resmi, Asım Kültür'ün 'Orta Anadolu'da Eğitmen' yazısı vardı. Bu yazıda Tonguç'la birlikte Ayaş yolundaki Eryaman Köyü'ne yapılmış gezi ve köydeki eğitmenin çalışmaları anlatılıyordu. Haberler arasında da yeni milletvekili adaylarının 24 Mart'ta açıklanacağı duyuruluyordu.[5]

Eğitmen işi yabancıların da ilgisini çekiyordu. Muğla'da denetim yapmakta olan Bakanlık Müfettişi Hikmet Türk, Fransa'da P. Valles imzasıyla (Journal des Instituteurs et des Institutrices 1938) de yayımlanmış bir yazıyı çevirerek 'Yabancı Gözü İle Türkiye'de Köy Eğitimi' başlığı ile Tonguç'a gönderdi.[6] Yazı, *"Türkiye'de çalışma yaşamının sürekliliğini sağlayan Türk politika yaşamının kararlılığı sonucu, Çifteler deneyi uzun zaman ve sürekli bir didinme için de başarılı olacak mutlu bir başlangıçtır."* tümcesiyle son buluyordu.

14/15 Mart gecesi Hitler Çekoslovakya'yı işgal etti. İngilizler ve Fransızlar bu kez de sessiz kaldılar. Nazi yayılışının ciddi bir direnişle karşılaşmayışı sürüyordu. Avrupa hızla bir büyük savaşa yaklaşıyordu.

16.3.1939'da İzmir Valisi Fazlı Güleç tarafından Bakan Yücel'e gönderilen ve onun tarafından da İlköğretim Dairesi'ne aktarılan bir yazı o günlerde yöneticilere ve iktidara egemen olan demokrasi, seçim gibi kavramların niteliğini yansıtması bakımından ilginçti.[7] Yazıda bildirildiğine göre, tüm ilde CHP'nin ikinci seçmen adayları oybirliği ile kazanmışlardı. Ne var ki, Çeşme'nin Barbaros Köyü Başöğretmeni Ali Okyay, Parti'ce aday gösterilmediği halde, köyde yayınladığı bir bildiri ile ikinci seçmenlik seçimlerine girmiş ve *"Partiye mensup olmayan... 140 kişiyi kandırarak kendisi ile başka bir öğretmen arkadaşını ikinci seçmen olarak seçtirmiş"*ti! Parti örgütünün ihbarı üzerine harekete geçen Valilik görevlileri köye gittiklerinde kendilerine seçim mazbatalarının da verildiği gerçeği ile karşılaşıp birşey yapmadan geri dönmüşlerdi. Şimdi Vali Memurin Kanunu'nun 9. Maddesindeki *"Memurların siyasi derneklere girmelerinin, her tür seçime müdahaleleri* (karışmaları) *nın yasak olduğu ve böylelerinin mahkemesiz işten çıkarılmaları"* hükmüne dayanarak öğretmenlere işten el çektirilmesini istiyordu!

Bu hava ve anlayış içerisinde gerçekleşen genel seçim 25.3.1939'da yapıldı. *"Halkçı bir yönetimin yüksek gelişimi ve yeni bir başlangıç"* olarak takdim edilen seçimde üniversite öğretim üyeliği ile milletvekilliğinin bir arada olmaması, birden çok kardeşin Meclis'e girmemesi gibi ilkeler uygulanmıştı. Atatürk döneminde çok tepki uyandırmış "mutad zevat" diye adlandırılan ve İnönü'ye karşı oldukları bilinenlerle, İnönü'nün

4 Işık Kansu, Öğretmen Örgütçüsünün Güncesi. (Niyazi Altunya'nın Anıları), Cumhuriyet, 29.11.1995.
5 Asım Kültür, Orta Anadolu'da Eğitmen, İlköğretim, sayı 1, 18.2.1939.
6 Hikmet Türk'den Hakkı Tonguç'a 13.3.1939 günkü mektup ve eki (A-36/3).
7 A-126/8 İzmir Valiliği'nin yazısı.

Cumhurbaşkanlığı'na karşı çalışmalar yapmış eski İçişleri Bakanı Şükrü Kaya aday gösterilmemişlerdi. Buna karşılık, Atatürk'e karşı olan eski Kurtuluş Savaşı ileri gelenlerinden Kazım Karabekir yeni milletvekilleri arasındaydı. Hüseyin Cahit Yalçın daha 31.12.1938'deki ara seçimlerde milletvekili yapılmıştı. 3.4.1939'da Ali Fuad Cebesoy Bakan olacak ve Mayıs sonunda da Fethi Okyar Adliye Bakanlığı'na getirilecekti. Beş ay sonra Rauf Orbay'ın milletvekilliği gerçekleşecekti. İnönü'nün Kurtuluş Savaşı'na katılmış eski muhaliflerle bir barışma ve uzlaşma ortamı yaratmaya çalıştığı anlaşılıyordu.[8]

Tonguç, 20.3.1939'da 'İlköğretim Sorunu' başlıklı bir önemli not hazırlayarak Bakan'a verdi.[9] Bunda özetle şöyle diyordu:

1. 1929'dan beri geçen on yılda rasyonel önlemler alınmadığı için, öğretmen konut bedelleri, kıdem tazminatları, donanım bedelleri, yol paraları, makam ücretleri ve yer yer aylıkların verilmemesi ile karşılaşılmış ve her yerde geçici önlemlerle bu iş çok karmaşık bir duruma getirilmiştir.

2. Bu durum, İçişleri Bakanlığında ilgili genel müdür ile görülmüşse de olumlu yanıt alınamamıştır. Yeni gelir kaynakları bulunmadıkça, ya da ilköğretim Devlet bütçesine alınmadıkça özel yönetimlerce birşey yapılamayacağı anlaşılmıştır.

3. TBMM'de oluşturulmuş Özel Komisyon'un raporundaki önlemlerden önemli bir bölümü uygulanamamıştır.

4. İlköğretimin bu durumda kalmasında en önemli etken, *"Her ülkede bu iş halkın ve yerel kuruluşların işi olarak çözümlendiği halde.... bizde fazla bürokratlaştırılmış, merkezileştirilmiş, halkın yardımından yalıtılmış"* olmasıdır.

5. Okul yapımı işini *"Bir bütün halinde... birbirine destek olacak şekilde bir örgüte bağlıyarak oluşturulacak bir anapara ile"* ve bürokratik engellerden kurtararak çözümlemek olanağı vardır.

6. Öğretmen aylıkları işinde devletin, memuru olan öğretmenler için maaş ödeneği bulmak zorunluluğunu önceden kabul etmesi gerekir. Özel yönetimlerden ayrılacak hisseleri bir bankada toplayarak ve buna devlet yardımını da katarak, aylıklar düzenli şekilde ödenmelidir.

7. Eğitim harcamalarına kaynak yaratmak için gelir getirici taşınmazlar edinmek de düşünülmelidir.

8. Halkın *"aktif mesaisinden"* yararlanma yolu bulunmazsa, devletin bugünkü *"teknik yeteneği"* ilkokul yapımı sorununu hızla çözmeye elverişli değildir.

9. Eğitmenli okulların yapımına devlet katılmış bulunmaktadır. Bu katılım her yıl bütçe ile arttırılmalıdır. Bunlar bir kez yapılacak ve sonlanacak harcamalar olduğundan bundan korkulmamalıdır.

10. İlköğretim işini bir girişimde ve bir yılda çözümlemeye ülkenin ne kültürel, ne teknik ne de ekonomik durumu elverişlidir. Bu nedenle, her yıl giderek artacak harcamalar bir süre sonra belli bir noktaya gelince duracağından ve gerilemeye başlayacağından inişe geçilecektir. Bu nedenle tüm sorun, sanıldığı gibi büyük paralar bulmakta de-

8 Haldun Derin, Çankaya Özel Kalemini Anımsarken, s.153.
9 A-110/28 Hakkı Tonguç'un hazırladığı not.

ğil, *"ülke yapısına uygun düşecek organizasyonu yapmakta toplanmaktadır."*

Sonuç olarak: Her organizasyon sorunu devletin ana politikasında aktif bir şekilde yer alarak oluştuğuna göre, ilköğretim sorununa da bir örgütlenme işi olarak devlet politikasında gerçek yeri verilirse ilk bakışta karmaşık, zor ve korkutucu görülen bu işin sanılanlardan kolay çözümlenebileceği anlaşılır. O halde, *"Tüm Devlet örgütlerinden ve bu amaçla örgütlendirilecek halk güçlerinden yararlanma ilkesi kabul edilirse, bunun için gerekli yasa hızla hazırlanıp Bakanlık Makamı'na sunulabilir."*

Not, yeni bakana ve yeni hükümete yol gösterici nitelikteydi ve yeni siyasal ortamın, özellikle de İçişleri Bakanlığı'ndaki değişikliğin m. eğitimin kendi konularına daha etkin olarak sahip çıkmasına olanak vereceği umuduyla hazırlanmıştı. Ana düşün olarak ilköğretimin bir devlet politikası yapılmasını, yeni ve halkın gücü ile devletinkini bir araya getirecek bir örgütlenmeye gidilmesini, fonlar kurularak yeni para kaynakları yaratılmasını öngörüyordu. Yeni çalışmalara girerken, Tonguç bunların ne kadarının benimseneceğini bilmek istiyordu.

Birkaç gün sonra 'İlköğretim Harcamaları Sorunu' başlıklı bir yazı ile parasal konulardaki önerilerini somutlaştırdı. Bu yazının bir kopyasının altında Tonguç'un elyazısı ile şu not vardı: *"Bakan'a okunmuş, Kültür Kurulu* (Talim Terbiye) *Başkanı'na verilmiş ve Başbakanlık'a yazılmıştır. 22.3.1939, H.T.)."*[10]

Yazının özeti şöyleydi:

Önümüzdeki ders yılında 60 bine yakını eğitmenli okullara olmak üzere, toplam 110 bin yeni öğrenci alınacaktı. Bu, yeni parasal yükler getiriyordu. İlköğretim harcamaları üç bölüme ayrılmalıydı: a. Öğretmen ve eğitmenlere yasalarla sağlanmış parasal haklar, b. İlkokulların onarım, araç gereç gereksinmeleri, c. İlkokul yapımı harcamaları. (a) bölümü için öğretmenlerle ilgililer yerel yönetimlere bırakılmış (İl Özel İdareleri) arazi ve bina vergilerinin yüzde 75'inden, eğitmenleri ilgilendirenler her yıl bütçesiyle illere ayrılacak ödeneklerden karşılanmalıydı. (b) ve (c) harcamaları için nüfusu 5 bini geçmeyen her köy ve bucakta birer, nüfusu daha fazla olanlarda ilkokul sayısı oranında Eğitim Komisyonları oluşturulmalıydı. Bunların kararlarıyla Köy, Evkaf, Özel İdare ve Devlet arazilerinden bu işe ayrılacak yerlerden, istimlak edilecek arazilerden, istimlak edilecek ve kurulacak değirmen, han, dükkan, otel, hamam, plaj v.b. gibi yerlerin gelirlerinden kaynak sağlanmalıydı. Tüm ilkokul yapım harcamaları Ziraat Bankası'ndaki Okul Yapım Fonu'nda toplanacak paralardan yapılmalıydı.

İlkokul Komisyonları'nca sağlanacak gelirin bir bölümü ile (b) bendindeki harcamalar karşılanmalı, kalanı Okul Yapım Fonu'na yatırılmalıydı. Bakanlıkça onaylanmış plan ve keşiflere göre yapılacak okulların yüzde 75 harcamasını biriktirmiş ilkokul komisyonlarına geri kalan yüzde 25 bu Fon hesabından kredi olarak verilmeliydi. Bu kredi, komisyonlarca kullanılarak okul yaptırılmalıydı. Devletçe gerekli görülecek yerlerdeki ilkokul komisyonları en çok üç yıl içinde yukarıdaki koşullarla okul yapımına zorunlu tutulmalıydı. Devlet de okulunu yaptıran yere öğretmen ve eğitmen göndermekle yükümlü olmalıydı.

Daha sonra bu önerilerin gerekçeleri açıklanıyor, işe devleti ve halkı katma ilkesinin nedenleri ve buna göre yepyeni bir örgütlenme gereksinimi vurgulanıyordu. Bugünkü

10 A-66/22 ve A-118/24 (İlköğretim Harcamaları) başlıklı not ve resmi yazı.

resmi yapı yöntemleri ve müteahhit sistemi ile okul yapımının gerçekleştirilemeyeceği anlatılarak, bu işin *"yerel küçük girişimler"* olmaktan çıkarılarak ve *"bürokrasiden de kurtarılarak", "kollektif bir devlet ve halk işi durumuna getirilmesi ve bunun için yeni bir Okul Yapımı Anapara Kurumu"* oluşturularak, bunun hem kooperatif, hem banka, hem de yapı bürosu görevini üstlenmesi ve *"Bu nitelikte bir kuruluşla halkın etkin mesaisinin birleştirilmesi"* öneriliyordu. Ona göre, *"Geleneksel olarak köyüne, beldesine, mahallesine genel yarar için yapı yapmaya alışık halk kitleleri bu işi 'harikulade (*olağanüstü*)' sözcüğü ile bile belirtilemeyecek düzeyde başarabilirlerdi."* Bu arada devlet de öğretmen ve eğitmen sayısını arttıracak önlemler almalıydı.

İlköğretim harcamaları sorunu çözülmedikçe öğrenim, denetim ve yönetim konularında sürekli önlemler alınması olanağı da yoktu. Bunlar, bu amaçlara ayrılacak *"ulusal emeğin ve paranın"* tutarına göre şekillenecekti.

Yazı şu sözlerle bitiyordu: *"Cumhuriyet'in ortaya attığı yeni değerlere ve işlere göre bir ilköğretim örgütü kurmak zorunluğu vardır. Bu yapılmazsa en güçlü ilkeler bile büyük halk kitlelerine mal edilmeden kalmaya mahkum olacaktır. Yeni gereksinmeleri, yeni örgüt ve bu örgüte konacak yeni insan tipleri ile beslemek zorunluğunu gerçekleştirmemiz ve karşılaşacak engelleri yenmemiz gerektiğini saygı ile arzederim."*

Yazının Başbakanlıkta dikkate alındığını gösteren bir belirti ortaya çıkmayacaktı. Tüm öneriler edilgin, durağan, enerjik atılımlara yeteneksiz, hazır parayı savurmaya alışmış bir bürokrasinin anlayıp benimseyeceği görüşler değildi. İlköğretim işlerine parasal kaynak bulma konusu yeterli çözümler bulunamadan tartışılıp duracaktı daha uzun süre. Sonunda okul yapımı konusunda Tonguç'un ve arkadaşlarının hiç de içlerine sinmeyecek bir çözümleme getirilecek, iş köylülerin bedensel çalışma yükümlülükleriyle yürütülecekti. Bunun sakıncaları yanında bir de köy-kent halkları arasında yükümlülük bakımından eşitsizlik ortaya çıkmış olacaktı. Bu yükümlülük, uygulamada bazı yöneticilerin anlayışlarından kaynaklanan ve işin yönetimine önerideki türden demokratik mekanizmaların da getirilmemiş olmasıyla kolaylaşan baskılar, zorlamalar da eklenince, ilköğretim çalışmalarının tepki uyandıran ve bu çalışmalara karşı olanlarca da çok kolaylıkla eleştiri ve sömürü konusu yapılan yanı olacaktı. Böylece Tonguç'un bedensel yükümlülüğe ağırlık vermeden çözüm bulma arayışı bir kez daha sonuçsuz kalıyordu.

Yeni, merkezci olmayan, halkın katılımıyla gerçekleşecek, demokratik ögeler içeren bir örgütlenme modelini ise tek parti, parti-devlet birlikteliği, merkezden yönetim bağnazlığının egemen olduğu iktidarın ve bürokrasinin benimsemeleri olanağı yoktu. Daha sonra bu modelin sınırlı olarak, hiç olmazsa M. Eğitim Bakanlığı örgütünde gerçekleştirilmesi için bazı yasal atılımlar yapılacaktı. Ama devlet boyutlarında yeni bir örgütlenme söz konusu olamayacaktı.

Çalışmaları değiştirilemeyen bu elverişsiz koşullarda sürdürme zorunluğu vardı.

"... Softa A. R.'nin başkanlığında ortaöğretim müdürleri toplandılar. Yılan huylu! Kız öğrenci işini sindiremiyor. Bu okulların programı yokmuş... Bu ahlaklı görünen ahlaksız Arap... Atatürk dönemi eğitiminin katili. Hakkında bir broşür yazarım. O benim ırkımın kültür düşmanı... Yazımı anlayamazlar. O N.B. gibi okuduğunu anlamaz enayinin... Çok rica ederim duysun bunları. Bugünlük bu kadar!" Mektup Soysal'dan geliyordu. Yolladığı bir yazının Bakanlık dergisine konmamasına kızmıştı.[11]

11 M. Emin Soysal'dan Hakkı Tonguç'a 15.3.1939 günkü mektup.

Bir hafta sonra bir tane daha geldi: *"... Hasan Ali* (Bakan Yücel) *öğretim programından söz ediyormuş. Raporda vardır okusun. Onlar orada hovardalık ederken biz burada iş yapıyoruz..."*[12]

Ne ricaların, ne de uyarıların yararı olmuştu. Soysal her zamanki tutumunu sürdürüyordu. Yukarıda Hükümet'e, Parti'ye sesini duyuramamak, doğruları benimsetememek, aşağıda Soysal gibiler. Tonguç kendini Etlik'e bağa attı. İlkbahar geliyordu. Doğa bir kez daha olanca gücü ve güzelliği ile uyanmaya hazırlanıyordu. İstanbul Erenköy'deki Tarım İşletmesinden bağ çubukları getirtmişti.[13] Onları dikmeye koyuldu. Karın altından yeni kurtulmuş toprak suya doymuş, kabarmış ve açtı.

Nisan başında o yıl açılacak eğitmen kursları açıklandı. Ayın 15'inde başlayacak kurslar Adana, Isparta, Erzincan, Eskişehir (Hamidiye), Eskişehir (Mahmudiye), İzmir (Kızılçullu), Kastamonu (Gölköy), Kars (Cılavuz), Kayseri (Pazarören), Kırklareli (Alpullu), Kocaeli (Arifiye), Malatya (Akçadağ), Manisa (Horozköy), Samsun (Havza-Çamlık), Trabzon (Beşikdüzü)'deydiler. Buralara toplam 2000 aday alınacaktı. Türkiye'de eğitmen adayı alınmayan 4 il kalmıştı: Mardin, Siirt, Muş ve Van.[14]

Sovyetler Birliği'nde eğitim çalışmalarını konu alan Moskova Büyükelçiliği'nce düzenlenmiş ve Büyükelçi Zekai Apaydın tarafından imzalanmış raporlar 3 Nisan'da Talim Terbiye Kurulu'ndan İlköğretim Genel Müdürlüğü'ne yollandı.[15] Geniş bilgi içeren bu raporlarda özetle şu konular üzerinde duruluyordu: Eğitimi yaygınlaştırma kampanyasına girişmiş olan Sovyetler de okul yapımında dardaydılar. Okullarda ikili, hatta üçlü öğretim yapılıyordu. Eğitimin hızla yaygınlaştırılması öğretimin sadeleştirilmesi ile kolaylaştırılmıştı. Eski tür liseler kaldırılmıştı. İlkokullar 5 ve 7 yıllıktı. İlköğretim her cumhuriyetin ulusal dili ile yapılıyordu. Ortaöğretim on yıllıktı ve burada Rus dili ve yazını en önemli dersti, tüm cumhuriyetlerde zorunluydu. Tarih, felsefe, mantık ile yabancı dillere çok önem verilmiyordu. Yüksek öğrenim kurumlarının toplam sayısı 715'di ve burada yarım milyondan çok öğrenci vardı. Büyükelçilik raporunda Türkiye için şunlar öneriliyordu: İlkokulu yaşamda işe yarar kılmak için 7 yıla çıkarmalı ve tarım bilgileri verilmeliydi. Ortaöğretim ise küçük sanatkarlar yetiştirecek 10 yıllık endüstri okullarına dönüştürülmeliydi... Sovyetler 5 yılda iki büyük kentte 635, köylerde 6324 okul yapımını amaçlıyorlardı. Oradaki uygulamadan esinlenerek, bizde de *"hiç olmazsa standardize edilecek doğrama ile bazı yapı gereçleri ve işçilik karşılıklarını yıllara bölüştürerek programlamak ve yapı araç gereçlerini önceden hazırlamak için bankalardan birine görev verilerek bunların fabrikalarının yaptırılması, kalan işlerin de köylere yükletilmesi"* düşünülmeliydi.

Görüldüğü gibi, 1939 yılı başlarında Tonguç'un sorunu başlanmış işlerin nasıl hızlandırılıp yaygınlaştırılacağı idi. Aklın yolu her yerde bir olduğu için eş sorunlar benzer çözümler düşünülmesine yol açıyordu ama, uygulama olanakları her zaman bulunamıyordu.

Yücel'in yeni tip eğitmenli okulları görmek istemesi üzerine Ankara köylerinde bir denetim gezisi kararlaştırıldı. Tonguç, sabahleyin erkenden Bakanlık makam arabası ile

12 M. Emin Soysal'dan Hakkı Tonguç'a 24.3.1939 günkü mektup.
13 A-132/7 Çubukların gönderildiğini bildiren 23.3.1939 günlü yazı.
14 İlköğretim Dergisi, sayı 7, 1.4.1939. Ve: A-33/4 1939'da açılacak eğitmen kurslarının listesi.
15 A-131/1 Ve: Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç, s.89-92. (Büyükelçilik'in 14671-15/2.3.1939 ve 14704-21/17.3.1939 sayılı, Dışişleri Bakanlığı'nın 7.4.1939 gün ve 35169-124 sayılı yazısına ekli raporları).

(Bakanlıkta başka araba da yoktu) kaldığı yere, Yücel'i almaya gittiği zaman, onu dışarıda hazır buldu. *"Sabahın erken saatlerinde lisedeki ilk dersine yetişmek için İzmir ya da İstanbul sokaklarında tramvay bekleyen öğretmen Hasan-Âli Yücel ile karşılaşır gibi oldum."*

Ankara İli'nin son 3 yılda yeni okul yapılmış 250 köyünden birkaçına doğru yola çıktılar. Birbirine sokulmuş, düz toprak damlı köy evleri arasında Eryaman Köyü'nün kırmızı kiremitli İlkokulu uzaktan dikkati çekiyordu. Yücel, bu tip köy okulu binasını ilk kez görüyordu. Derslik, öğretmen evi, eğitmene verilmiş tarım araç gereçlerinin konacağı yer bir çatı altındaydı. Bakan, derslikte çocukları yokladı, işlenmiş bahçeyi, kümesi gördü. Susuz Köyü'nde okulu gezdikten sonra köy odasında kahve içerlerken, muhtar derslerde Çanakkale ve Sakarya Savaşları'nın anlatılmasına sıra gelince eğitmenin kendisini çağırttığını, o dersi anlattırdığını söyledi.

Olumlu izlenimlerle sonlanan geziyi, Yücel Bakanlığa dönünce Bakanlığın üst düzey yöneticilerine de anlatacaktı. Tonguç bu geziyi İlköğretim Dergisi'nde yazıya dökecekti.[16]

Zaman ve olanak buldukça yazı yazmak eski alışkanlığı idi. Bunu hep sürdürecekti. İlköğretim Dergisi'nin yayımı iyi bir olanaktı. O yıl düşüncelerini yaymak için bundan yeterince yararlandı; dergide başka yazıları da çıktı: Dış ülkelerdeki inceleme gezisini anlattıkları,[17] Zorunlu İş Hizmeti'ni konu aldığı yazı[18] ve köy okullarının yapımı sorunu.[19] Bu sonuncusunda 'İlköğretim Harcamaları Sorunu' başlığı ile Başbakanlığa gönderilmiş raporundaki başlıca görüşler özetleniyordu; köyde okul yapımı için fon oluşturulması önerisi anlatılıyordu. Gerekli anapara köy bütçelerinden her yıl ayrılacak ödeneklerden, özel idarelerden alınacak paralardan ve (raporda belirtilmiş) diğer kaynaklardan oluşacaktı. Bankada toplanacak fondan okulunu yaptıracak köye kredi verilecekti. Köy bunu uzun vadeli taksitlerle ödeyecekti.

Başkalarını yazı yazmaya özendirmek de eski bir alışkanlığı idi. Soysal'ı bile uyarmıştı bu konuda:[20]

"... Herhalde bir kitap çıkarmamı istiyorsunuz. Gelecek yıl yaparım. Eğer hocam, şimdi yaz derseniz, hemen başlarım..."

"... Kitap yazılıyor. Yaz dediniz yazıyoruz... Bakan imzalı gizli bir tel aldım, rapor istiyor. Haberiniz yoksa bir kopyasını size gönderiyorum. Belki öğretim programı içindir. Onu Talim Terbiye yapamaz..."

"... Birkaç noktada takıldığımdan kitabı bıraktım... Kitap gelecek yıla kalacak. Kurumun görkemi ve onuru ile orantılı olsun..."

Söz konusu kitap, Soysal'ın ileride yayımlanacak 'Kızılçullu Köy Enstitüsü Sistemi' başlıklı kitabı idi Tonguç'un bu kadar üzerine düşerek yazdırmak isteyeceği! Sonradan Soysal o kitapla Köy Enstitüsü sistemini kurduğunu savunacaktı.

---

16 İ. Hakkı Tonguç, Vekilimiz Köy Okullarında, İlköğretim, sayı 12, 6.5.1939, s.179.
17 İ. Hakkı Tonguç, a.g. Dergi, Başka Memleketlerde Köy Terbiyesi (Bulgaristan), sayı 2, 25.2.1939, s.19. (Macaristan), a.g. Dergi, sayı 3, 4.3.1939, s.37, (Almanya), sayı 4/11.3.1939, s.59.
18 İ. Hakkı Tonguç, a.g. Dergi, Bir Terbiye Vasıtası Olması Bakımından Mecburi İş Hizmeti Meselesi, sayı 11, 29.4.1939, s.163.
19 İ. Hakkı Tonguç, a.g. Dergi, Köylerde Okul Binaları İnşaatı, sayı 27, 27.11.1939, s.130.
20 M. Emin Soysal'dan Hakkı Tonguç'a 24.3.1939, 14.4.1939, 13.5.1939, 29.6.1939 günkü mektuplar.

Tonguç'un o yılki asıl yazı uğraşı ise bir yeni kitapta yoğunlaşmıştı. Bu, bir süredir üzerinde çalıştığı 'Canlandırılacak Köy' idi. Ferit O. Bayır'a yazdığı bir mektupta[21] bu çalışmadan söz ediyordu: *"... Canlandırılacak Köy adlı bir kitap kaleme aldım. Bir ay sonra filan eline alırsın zannediyorum."* Mektubunda köyde eğitimin çalışanların liyakatına (değimliliğine) ve olağanüstü çalışmalarına bağlı olduğunu yazdıktan sonra *"köyün kenarına aydın insanın mezar taşını dikmedikçe bu işler kökünden çözümlenemez"* diyor ve (kitapta da) işin bu cephesini aydınlatmaya çalıştığını belirtiyordu. *"... Yalnız sana şunu anımsatmakta yarar görüyorum: Bir ülkede diğer işlerin arasından bir işi ayırarak uygulamada ideale götürmek ne yazık ki olanak dışı. Profesörsüz yıllarca işleyen ve sonra öğrencisine diploma veren bir üniversiteyi yönetenlerin, beş tarım öğretmeni yerine iki verilirse, bundan ne çıkacağını anlamalarının olanağı yok. Bunu anlayabilmek için köy kenarındaki açık havada geceliyerek düşünceye, düşlere dalmak, sınırsız gökteki yıldızlara bakarak köpek sesleri duymak, ondan sonra da ortalık aydınlanırken üşüyerek uyanmak falan filan... gibi birçok şeyler gereklidir."*

Kitabın hazırladığı önsözünü, bir iş için Ankara'ya gelmiş olan Bayır'a, evde tümüyle yüksek sesle okutup dinledi, üzerinde konuştular. Kitap yayımlandıktan sonra ona imzalayarak verdiği nüshasında 15.8.1939 tarihi vardı.[22] Kitabın o günlerde yayımlandığı anlaşılıyordu.[23] Önsöz'deki *"Ankara-Etlik, 20.6.1939"* tarihi ise önsöz çalışmasının bittiği günü gösteriyordu. Burada kitabın yazılış amacı şöyle belirtilmişti: *"Köyü plansız, bilinçsiz ve mihaniki* (mekaniksel) *bir çaba harcayarak kalkındırmaya uğraşanların enerjilerinin çoğu boş yere harcanıyordu... Köyü kalkındırmaya değil, kendi ögeleri ile içinden canlandırmaya çalışmak ve bilinçlendirmek gerekiyordu..."* Onun düşün sisteminde köyün canlandırılması (bilinçlendirme) ile köy kalkınması çok değişik şeylerdi. Ona göre çağdaşlaşma, uygarlaşma yalnız kalkınma kavramı ile belirlenen maddesel gelişme ile sağlanamazdı. Önce bilinçlendirilmiş yeni tip insanı yaratmak gerekiyordu. Köyün içten canlandırılması bu demekti. Bu insan kalkınmayı sağlamak için ağırlığını koyacak ve onu gerçekleştirecekti. Bilinçli yeni insanın bir güç olarak örgütlenmesi, toplumsal ve siyasal ağırlığını koyması ile toplumsal eşitsizlikler, sömürü ortadan kaldırılabilirdi. O zaman kalkınma başarılırdı. Bir başka deyişle; bu, halkın kendi kendini yönetmesi, gerçek Cumhuriyet yönetimini, halkın erkinin ve istencinin egemenliğini kurmak demekti.

Kalkınma ve canlandırma deyimleriyle ayırımını yapmaya ve anlatmaya çalıştığı, ama birçok kişi tarafından birbirine karıştırılarak onun yalnız eğitim ile kalkınmayı sağlamak gibi bir düşü savunmakla suçlanmasına yol açan bu görüş çok önemliydi ve düşün sisteminin eksenini oluşturuyordu.

'İş ve Meslek Terbiyesi' kitabında düşündüğü eğitim ve eğitbilim ilke ve görüşlerini geliştirmeye çalışmıştı. 'Köyde Eğitim'de bunların uygulanacağı köyü, başka bir deyişle nüfusunun yüzde 80'i orada yaşayan Türkiye'yi tanıtmak istemişti. Son kitabı ile o köye nasıl bir eğitimin uygulanması konusu ele alınıyordu.

Kitap 7 bölümdü: İlk 3 bölüm köy gerçeği ve bugünkü yaklaşımların irdelenmesi ile ilgiliydi. 'Köy Sorununa Toplu Bir Bakış' başlığı altında Kurtuluş Savaşı'ndan önce köy

21 İ. Hakkı Tonguç'dan Ferit O. Bayır'a 17.4.1939 günkü mektup (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.29).

22 Ferit O. Bayır, Köyün Gücü, s.176.

23 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 1. baskı.

ve köylünün durumu inceleniyor, Cumhuriyet'in *"Dinamik bir Ulus yaratmayı, her işte halktan ve köylüden güç almayı, bu güçlere devletin bünyesinde yer vermeyi amaçladığı, Cumhuriyet'in bu demek olduğu"* vurgulanıyordu (s.20). Cumhuriyet'ten beklenen bu idi. Sonra eleştiri geliyordu: *"... Hızı durdurmamak gerekiyordu. Gür, temiz bir kaynaktan güç ve esin almak gerekliydi. İşte bu kolay kolay bulunamıyordu... Gerçek aydın ve iş adamı* (Yaz.notu iş görebilecek kişi anlamında) *sanılarak işbaşına getirilen yarı aydınların bazılarının artık işe yaramadıkları anlaşılıyordu. Bu gibilerin ortaya çıkardıkları aşırma bilim, girişilen işlerin çoğunda... olumsuzlukla sonuçlanıyordu... Bu arada ortamı uygun bulan olumsuz Osmanlı aydınları ile onların anlayışlarının mirasçıları yavaş yavaş rol ediniyorlardı... Cumhuriyet'in önemli işlerde ve sorunlarda kesinlikle dümeni elden bırakmaması gerekiyordu... Bu tip aydınların... kararlarını, projelerini besleyen tek güç, kitaplardan toplayabildikleri sahte, cilalı, çekici, ama köksüz bilgiydi... Medrese kapanmış, ama müderrislerden* (medrese hocalarından) *bir bölümü başka ad ve şekillere bürünerek eyleme geçebilmişlerdi... Onbeş yıllık Cumhuriyet döneminin şanssızlığı budur"* (s.12-17). *"... Kitabi (ezbere) bir eğitim ile yetişmiş yarı aydınlar, köylünün ancak kendilerine benzetildikten sonra bir değer durumuna gelebileceğini sanıyorlardı"* (s.19).

Daha sonra Tonguç, CHP'nin 6 ilkesinin kendine göre yorumunu yapıyordu (s.20-27).

'Aydınlara Göre Köy Sorunu' başlığı altında ileri sürülmüş öneriler eleştiriliyordu (s.28-41).

'Gerçek Köyün Çehresi' bölümünde köyün ve köylünün başlıca nitelikleri, özellikleri anlatılıyordu (s.42-88).

'Bir Deney ve Köy İçin Atılım'da köy eğitim ve öğretiminin özellikleri ve eğitmen deneyi ele alınmıştı (s.89-162).

5. Bölüm 'Eğitmen Gözü İle Köy ve Köy İşleri' başlığını taşıyordu. Burada Edirne Kursu eğitmenleri tarafından yazılmış, köyün gerçekçi bir yaklaşımla anlatıldığı bir piyes metni yer alıyordu (s.146-162).

Daha sonraki bölüm 'Köy Sorunu ve Eğitmenlerimiz'di. Buraya konmuş notta bu bölümün *"eğitmen kurslarında ve kurstan sonra da örgütte çalışmış, köylerimizi iyi tanıyan bir İlköğretim Müfettişi tarafından yazıldığı"* belirtiliyordu. Ad verilmemişti (s.163-179).

7. Bölümde 'Öğretmen ve Köye Gerekli Eleman Yetiştirme Sorunu' işleniyor ve açılan 4 Köy Öğretmen Okulu (Eskişehir-Hamidiye, Trakya-Alpullu, Kastamonu-Gölköy, İzmir-Kızılçullu) anlatılıyordu (s.180-192). Bu bölümde, açılacak eğitim kurumlarının *"... Yalnız köy öğretmen okulu niteliğinde değil, daha canlı ve reel gereksinmeleri karşılayacak çağdaş anlamlı ve amaçlı bir kurum olarak açılması"* vurgulanıyordu. Bunlar, köye yarayacak her tür elemanı yetiştirmeli ve yetenekli köy çocuklarına *"bugünkünden daha canlı bir lise öğrenimi de vererek onların yüksek öğrenime doğru gitmeleri için bir kanal görevi de yapmalı"* idiler (s.186-188). Köy öğretmen okulları anlatılırken *"bu nitelikteki köy enstitüleri 15-20 bölgede kurularak..."* tümcesinde köy enstitüsü deyiminin geçmesi ilginçti (s.191).

Kitabın sonuna Bulgaristan-Macaristan-Almanya gezisinin raporları eklenmişti.

Kitabın önsözünde kitabın daha önceki 'Köyde Eğitim' kitabında da olduğu gibi, ge-

niş bir katılım ve işbirliği ile yazıldığı belirtiliyor ve onlara teşekkür ediliyordu. Ama *"kitapta savunduğum düşünlerin gerçekleşmesinde olumlu rolü olanların adlarını belirtmeyi uygun bulmadım. Onun için bu eserin hiçbir yerinde kişi adlarını yazmadım"* tümceleri ilginçti (s.VI). Acaba (Köyde Eğitim)'de kitabın yazılmasına katılmış olanların adlarının açıklanmış olması, o kişilerin bazı zorluklarla karşılaşmalarıyla sonuçlanmıştı da bu kez ad açıklamıyordu?

Tonguç, yapılanların ve kitap yazımının iş ve elbirliği ile gerçekleştiğini vurgulamaya özel bir önem veriyordu. *"... Bu eser de tıpkı diğer ortak işlerimiz gibi bir ortaklık maldır..."* (s.VI).

Nisan ve mayıs ayları yoğun denetim ve gezilerle geçti. Eğitmenlerin çalıştıkları köyler, eğitmen kursu açılacak yerler, kuruluşları sürdürülen 4 köy öğretmen okulu başlıca gezi alanlarıydı. Bunların tümünü yer ve gün belirleyerek saptama olanağımız yok artık.

Bu arada mektup trafiği çok yoğunlaşmıştı. Yönetici ve öğretmenlerle mektuplaşmalar, iş istekleri, yakınmalar, imzalı imzasız ihbarlar, jurnaller giderek artıyordu. Özellikle kurs ve okul müdürleri, m. eğitim müdürleri, ilköğretim müfettişleri, öğretmenler, gezici başöğretmenler, köy öğretmen ve eğitmenleri, il ve ilçe yöneticileri ile mektuplaşmalardan kalanlar bir dönemin olumluluklarını, engellerini, kişilerin davranış özelliklerini, iş koşullarını çok iyi yansıtan belgelerdi.

Bunların içinde acıklı-güldürülü olanlar da vardı.

Bir ile atanacak M. Eğitim Müdürü konusunda o ilin öğretmenlerince yazılmış imzasız bir mektupta *"Ç... Maarifinin bir EŞŞEK tarafından tedvir edilmesi yüksek tasvibiniz ve mukarreratınız* (kararınız) *icabı ise, hiç olmazsa Kıbrıs ya da Merzifon (Marsuvani) cinsinden gönderilmesini ehemmiyet ve saygı ile dileriz. Ç... İlköğretim Öğretmenleri"* deniyordu![24]

Gazi Eğitim Enstitüsü'nü bitirmiş eski bir öğrencisi *"bir kat elbise yaptırabilmek için 120 lira borç"* istiyordu.[25]

Almanya'dan gelen bir notta Sirer *"Selam ve saygılarımı sunarım Hakkı"* diyordu.[26] Yine Berlin'den Öğrenci Müfettiş Yardımcısı Ziya Karamuk imzasıyla gelen bir kartta, bu kişi, Tonguç'un Berlin gezisinden sonra ona gönderdiği teşekkür kartına yanıt verirken zarfa soyadını yanlışlıkla Tonguz olarak yazdığından dolayı *"günlerdenberi kıvrandığını"* bildiriyor *"Beni affediniz Beyefendi."* diyerek ve ellerini öperek mazur görülmesini, diliyordu.[27] 1946 sonrasındaki köy enstitüleri soruşturmalarının bu dehşetengiz müfettişinin yanlış ad yazması nedeniyle Tonguç'un kendisine düşman olacağından korktuğu anlaşılıyordu!

Yine 1946 sonrası soruşturmalarda görev yapacak müfettişlerden Sami Akyol *"Sevgili Kardeşim"* diye başlayan mektubunda *"ders yılını Trabzon'da bitirdim. Beni Ankara'ya almanız ya da aldırmanız zamanı geldi. Bu dileğimin yerine getirilmesini rica eder, gözlerinden öperim"* diye yazıyordu.[28]

1946'dan sonra köy enstitülerine karşı olanlar kervanına katılacak olan Halit Ziya

24 İmzasız, tarihsiz mektup.
25 Hakkı Tonguç'dan borç isteyen eski öğrencisinin mektubu.
26 Reşat Şemsettin Sirer'den Hakkı Tonguç'a 14.10.38 günkü kart.
27 Ziya Karamuk'tan Hakkı Tonguç'a 8.5. ve 25.5.1939 günkü kartlar.
28 Sami Akyol'dan Hakkı Tonguç'a 29.5.1939 günkü mektup.

Kalkancı *"Patron İ. Hakkı'ya saygılar"* yolluyor, bir başka mektubunda da *"Kardeşim Hakkı, Eğitmen Kursu'nu görmemi istiyordun, pazartesi günü Eskişehir'e gideyim mi? Gözlerinden sevgi ile öperim"* diye soruyordu.[29]

Mektupların büyük çoğunluğu atama, nakil, terfi gibi iş istekleriydi. Bunların özelliği genellikle çok uzun ve ayrıntılı yazılmış olmalarıydı. Tüm yaşam anlatılıyor ve duygusal yakınmalarla isteğin gerekçeleri sıralanıyordu. Ender olarak kısa olanlar da vardı; şu telgraf gibi:

"Boşalan ..... İlin M. Eğitim Müdürlüğü'ne naklim konusunda yardımınızı rica eder, ellerinizden öperim. Talebeniz .... İli M. Eğitim Müdürü R.G."[30]

Tonguç, imzalı mektupları yetişebildiğince değerlendirmeye çalışıyordu. Mektuplaşma yolu açık tutulunca resmi kanalların işlememesinden kaynaklanan yetersizlik, kişilerin bürokrasiye duyduğu çoğu kez haklı güvensizlik iyice ortaya çıkmıştı. Yorucu, hatta bunaltıcı olduğu halde, mektuplaşma yolunu açık tutmakta kararlıydı.

Buna karşılık, onu çok kızdıran, sert tepkiler göstermesine yol açanlar imzasız mektuplardı. Bunların etkisinde kalmamak için kendini zorluyordu. Onlara uyguladığı yöntem, o tür mektupları ilgisi olanların önünde açıklamak, sergilemek ve kınamaktı.

Gezi ve denetimler ise giderek daha da zorunlu duruma geliyordu. Ankara'da oturarak, resmi yazışmaların yavaşlığına alışmış, gündelik işlere hiçbir yeni katkı getirmeyen uğraşlarla zaman geçiren resmi örgütleri yeni işler için harekete geçirmenin olanağı yoktu. Üstelik, yapılacak işler arasında, okul yapımı, okul yerine arazi ve arsa bulmak gibi eğitim örgütündekilerin kendi meslekleri dışında yürütmeleri zorunlu olanlar öncelik taşıyordu. Bundan başka, yeni açılmış ilkokulların denetimi, noksanlıkların, aksaklıkların doğru olarak saptanması, yeni öğretim ve eğitim ilkelerinin uygulanmasının sağlanması, ancak yerinde yapılacak gözlem ve incelemelerle olanaklıydı. Böylece o, Ankara dışında çok daha fazla bulunmak durumundaydı. Bakanlıkta yürütülmesi gereken işler de bunlara eklenince, bir kişinin zor kaldıracağı bir yük ortaya çıkıyordu. Buna en kısa sürede bir çözüm bulmak zorundaydı.

Haziran başında gittiği Çifteler'den dönüşünde, gördüğü eksiklikleri her zamanki sözlü ve mektuplu uyarıları yerine, bu kez resmi yazıya dökmek zorunluğunu duydu. Orada bazı sorunlar olduğu anlaşılıyordu.[31] Eskişehir M. Eğitim Müdürlüğü'ne yazılan ve Köy Öğretmen Okulu Müdürlüğü'ne tebliği istenen yazıda, okulun yönetim işlerinin kişilere bölüştürülerek hangi işten kimin sorumlu olduğunun belirlenmesi, okulun Mahmudiye'deki tüm yönetim işlerinin başöğretmenlik görevini de yapan öğretmene bırakılması, oradaki tüm personel ve araç gereçten onun sorumlu olması, okul yönetimine her hafta rapor vermesi ve bunların bekletilmeden Genel Müdürlüğü gönderilmesi, öğretmen okulu görevlilerinin, araç gereçlerinin hiçbir şekilde okul dışında ve özel işlerde kullanılmaması, öğrencilerin giyimi, yıkanmaları, çalışmaları ve Mahmudiye'deki yapıların bakımı ile okul yönetiminin ciddi şekilde ilgilenmesi, Hamidiye ve Mahmudiye'ye dağılmış öğrencilerin kendi binalarında kalmaları, öğrencilerin hiçbir şekilde bir yere toplanmaması, ödeneklerin en yararlı şekilde kullanılması ve tüm bu işlerin *"Öğretmenlere, öğrencilere ve hizmetlilere iyi davranılarak en kısa zamanda başarılması"* isteniyordu.

---

29 Halit Ziya Kalkancı'dan Hakkı Tonguç'a 14.8.1937 ve 2.8.1938 günkü mektuplar.
30 Atama isteği telgrafı.
31 A-5/4 14.6.1939 günlü resmi yazı.

Saptanmış aksaklıklar kurulmakta olan okullarda sık sık denetim yapılmasının gereğini ve önemini gösteriyordu.

Haziran ayı genel olaylar bakımından da dolu geçti: 29.6.1939'da Hatay Anavatan'a katıldı. TBMM'de 21 kişiden oluşan bir Müstakil Grup kuruldu. Bunlar sözde bir muhalefet partisi gibi çalışacaklardı, Meclis'te demokratik bir görünüm ortaya çıkacaktı. Grup'un kısa sürede bir espri konusu olmaktan başka bir etkinliği görülmeyecekti.

Temmuz ayında ilköğretim bakımından iki önemli olay gerçekleşti: 3704 sayılı köy eğitmenleri ve öğretmen okulları ile ilgili kanunun çıkarılması ve 1. Maarif Şurası'nın toplanması.

14.7.1939 günlü ve 5 maddelik 3704 sayılı Köy Eğitmen Kurslarıyla Köy Öğretmen Okullarının Yönetimine Dair Kanun ile köy öğretmen okulları yasallaşmış oluyordu. Yasa, eğitmen kursları ve yeni kurulacak köy öğretmen okulları için devlet arazilerinden yer verilmesi olanaklarını kolaylaştırıyor ve bu kurumlarda döner sermaye uygulamasını sağlıyordu, bu işte ihale yasalarının uygulanmayacağı, Sayıştay vizesinin de gerekmediği hükmü getiriliyordu. Böylece, köy öğretmen okullarının (ve köy enstitülerinin) kurulmasında karşılaşılacak arazi bulma sorunu ve parasal bürokratik engeller büyük ölçüde ortadan kaldırılmış oluyordu.[32]

1. Eğitim Şurası 17-29.7.1939 tarihleri arasında Ankara'da toplandı. Bakanlığın Örgütlenme (Teşkilat) Kanunu ile kurulmuş ve her 3 yılda bir toplanması öngörülmüş Eğitim Şurası, o güne kadar bir türlü toplantıya çağrılmamıştı. Uygulamayı başlatan Bakan Yücel, eğitimin tüm konularının bu Şura'da tartışılmasını istiyordu. Eğitmen kursları ve köy öğretmen okulları ile ilgili görüşmelerin sonunda Şura'da: *"Köylerde açılmış ilkokulların öğretmensizlik ve öğretmenlerin köylerde duramamaları yüzünden zor ve geri durumda oldukları, genel olarak köyde ilköğretimi gerçekleştirme işine önem verilmediği, bunun çözümlenmesi zorunlu bir sorun olarak ortaya çıktığı, onun için köye göre, çok sayıda eğitmen ve öğretmen yetiştirmek amacıyla köklü önlemler alınması gerektiği..."* anlaşılmıştı.[33] Şura, sonunda Plan Komisyonu'nca hazırlanan bir İlköğretim İnkişaf (Gelişim) Planı'nı kabul etti. Ama bu sonuca varılıncaya kadar birçok tartışmalar yapılmıştı. Tonguç başta olmak üzere Şura'ya katılan çalışma arkadaşları, Bayır, Balkır... zorlu bir uğraş vereceklerdi.

Şura'ya çağrılan Balkır, bir gün önce Ankara'ya geldi ve hazırlıklar konusunda bilgi almak için Tonguç'a gitti. Bir süre konuştuktan sonra birlikte yandaki şube müdürleri odasına geçtiler. Orada Bayır, bir metin üzerinde çalışıyordu. Bu, Şura'ya götürülecek rapordan başka birşeydi. Tonguç bunu Balkır'ın da görmesini istedi. Akşama onu eve yemeğe çağırmıştı ve evde o metni görüşmek istiyordu. Köy enstitülerinin kurulmasını öngören bir yasa tasarısı hazırlığı idi bu. Balkır okuduklarından heyecanlanmıştı. Tartışma için sabırsızlanıyordu.

O akşam Tonguç'un evinde konuşmaya başladıklarında o, *"Elindeki kağıtlarda yazılı olmayan birşey daha var"* dedi. *"Büyük sıkıntılar çekilecek. Belirtileri görülmeye başladı bile. Ağızları köpürerek bu işin karşısına çıkacak olanlar, yarı okumuş sözde aydınlar, rahatlarının bozulacağından korkan yöneticiler, çıkarlarının zarara uğrayacağından ürken ağalar, kodamanlardır. Tüm bunları yakınmadan sindirme ustalığı göster-*

32 İ. Hakkı Tonguç, İlköğretim Kavramı, s.313-314.
33 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.570.

me zorunluğu da sırtımıza yüklenecek... Herşey var bunun sonunda..." Sonra girişilecek işin büyüklüğünü anlattı. Adam bulma sorunu vardı. Ama ona göre *"adamını işin kendisi yetiştirir"*di. Eğitmen işinde de öyle olmamış mıydı?

Bir de özel haberi vardı: Balkır'la Bayır'ı Macaristan'a yollamaya karar vermişti. Biri yetişkinlerin eğitimi, diğeri köy ekonomisi üzerinde bilgilerini arttıracaklardı. Macaristan Elçiliği ile konu görüşülmüş ve anlaşmaya varılmıştı. (Yaz. notu: Savaş çıkınca bu iş gerçekleşemeyecekti).

Hazırlanmakta olan Köy Enstitüleri Yasa Tasarısı üzerinde uzun uzun tartıştılar o gece. Tonguç, özellikle bu kurumların yalnız öğretmen değil, *"köye gerekli her tür elemanı"* yetiştirmek amacıyla kurulacaklarını vurgulamaya özen gösteriyordu. Bunların başında tarımcı, kooperatifçi, yönetici, sağlıkçılar geliyordu. Ama işe öğretmen ile başlanacaktı. Çalışma ilerledikçe yeni gereksinmelere göre başka elemanların yetiştirilmesi de eklenecekti. Ayrıca, bu kurumlarda tüm köy sorunları incelenecek, araştırılacak, çözümler geliştirilecekti. Enstitü adı biraz da bu amaçlar dikkate alınarak seçilmişti.[34]

Balkır, bir gün sonraki Şura çalışmalarına bu bilgileri edinmiş, tartışmış ve benimsemiş olarak katılacaktı.

Şura sonunda Plan Komisyonu'nun hazırlayıp Şura Genel Kurulu'na sunduğu İlköğretim Gelişim Planı özetle şunları içeriyordu:

Nüfusu 400'den büyük köylerde ilköğretim öğretmenlerle, daha küçük köylerde 3 yıllık bir öğretim yaptıracak eğitmenlerle sağlanacaktı. Pansiyonlu ve gündüzlü köy bölge okulları açılacaktı. Eğitmen uygulamasındaki çoğu Tarım Bakanlığı ile ilgili noksanlar giderilecekti. Evlerinde Türkçe konuşulmayan yerlerde eğitmen uygulaması yapılmayacaktı. Çalışmakta olan 11 ilköğretmen okulu köy ve kentte gerektiği gibi öğretmenlik yapabilecek öğretmenleri yetiştirecek şekilde düzeltilecekti. Yeni açılmış Kızılçullu, Çifteler, Gölköy, Kepirtepe gibi köy öğretmen okulları bir gelişme planı içerisinde arttırılacaktı. Köy ve kentte okul yapımını yaptırmaya yarayacak sandıklar kurulacaktı. Köy öğretmenlerinin yaşam koşullarını iyileştirmek için bunlara lojman, ecza dolabı, köy sağlık müfettişleri, köyde eser bırakmış öğretmenlere para ödülü verilecek, okullara tarım araç gereçleri sağlanacak, köy öğretmeninin ektiği araziden yararlanmasını engelleyen kısıtlamalar kaldırılacak, öğretmen çocuklarının ortaöğretime gidebilmeleri için önlemler alınacaktı.

Şura Genel Kurulu'na başkanlık etmekte olan Bakan Yücel, *"... Bunları değişmez birşey olarak ele alıyoruz, yüzde yüz uygulayacağız. Böyle bir anlama alınmasın, diğer bazı işlerimizde olduğu gibi bitmiş, pişmiş bir şey de değildir. Bize esaslı bir yol gösterici olarak anlamak üzere oya koyacağım..."* sözleriyle oylattı ve Plan kabul edildi.[35]

İlköğretimde yapılması tasarlanan çalışmalar Şura kararlarına bağlanmış oluyordu.

Plan'da bölgesel esasa göre Türkiye'de 12-15 köy öğretmen okulu açılması, 10-15 yılda buralardan 17 bin öğretmen yetiştirilmesi öngörülmüştü. Ayrıca, açılacak eğitmen kurslarından da 1939/40 ders yılından 1953/54 ders yılı sonuna kadar 32 bin eğitmen çıkacaktı. Plana göre bu işler için harcanacak paranın toplamı 34,5 milyon liraydı.[36]

---

34 Süleyman Edip Balkır, Eski Bir Öğretmenin Anıları, s.318-327.

35 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.570-571.

36 Şevket Gedikoğlu, Evreleri, Getirdikleri ve Yankılarıyla Köy Enstitüleri, s.36-37.

Şura, çalışmalar için önemli bir aşama olmuştu. Ama bir gelişme daha vardı ki, belki de Şura'da elde edilenden daha önemliydi:

Şura üyeleri, ki hepsi 138 kişiydi, Şura çalışmalarının bitiminde, 27.7.1939'da İnönü tarafından Cumhurbaşkanlığı Köşkü'ne çaya davet edildiler. Davet sırasında Balkır'ın yanına gelen bir görevli onu İnönü'nün oturduğu küçük topluluğa götürdü. İnönü'nün yanında Fethi Okyar ve Faik Öztrak vardı. İnönü Balkır'ı yanına oturttu ve sorularına başladı. Uzun bir konuşma olacak ve uzunluğu diğer davetlilerin ilgisini çekecekti. İnönü ondan *"M. Eğitim Bakanlığı'na bağlı birisi gibi değil, tarafsız bir vatandaş olarak bildiklerini, düşündüklerini söylemesini"* istedi. Balkır yapılması düşünülen işleri anlatmaya başladı sorular karşısında. Söz düşünülen köy enstitülerine gelince Paşa daha da ayrıntılı sorular yöneltmeye başladı ona. Balkır bir akşam önce Tonguç'la konuştuklarını, edindiği bilgileri uzun uzun anlattı İnönü'ye. Konuşmanın sonunda İnönü, bu anlatılanlardan sevindiğini bildirdi, çalışmaların başarılı olmasını diledi, teşekkür etti.[37]

Balkır, yeni Cumhurbaşkanı'nın çok önemli olan desteğinin kazanılması için Kastamonu-Gölköy'de başlattığı çabalarını Çankaya Köşkü'nde de başarı ile sürdürmüştü.

İşlerin gelişmesiyle İlköğretim Genel Müdürlüğü'nün iç hacmi giderek artıyordu. Genel müdürlüğün kadrosu ise hep aynıydı ve hiç artmayacaktı. Üç şube müdürü Hıfzırrahman Raşit Öymen, Fuat Baymur ve Hayrullah Örs yapmaya alışkın oldukları gündelik işleri sürdürüyorlardı. Ya bunlara eklenen yenileri? Tonguç'un bunları candan benimseyerek yürütecek yakın bir iş arkadaşına gereksinimi bir zorunluk durumuna gelmişti. Daha yaz başında Ferit O. Bayır'ın böyle bir işle görevlendirilmesi için Yücel'in onayını almış, haziran sonunda bunu Bayır'a da bildirmişti: *"Kardeşim Ferit, ...Kararnameyi Bakan bugün imza etti. Barem ve Teşkilat Kanunu yüzünden Şube Müdürlüğü maaşından zarar ediyormuşsun. Onun için şimdi seni Ankara kadrosuna Müfettiş olarak aldık. Şube Müdürlüğü'nde çalışacaksın... Olabildiği kadar çabuk gelmeye bak..."* Resmi emir Bayır'a 9.8.1939'da Ankara M. Eğitim Müdürlüğü'nden geldi: *"İlköğretim Genel Müdürlüğü'nde açık bulunan Şube Müdürlüğü işlerinin tarafınızdan yürütülmesinin uygun görüldüğü..."*[38] Şube Müdürlerinden Hayrullah Örs, Bakanlık Müfettişliği'ne atanmıştı.[39]

Bayır, olabildiğince çabuk geldi. Ailesini ve evini İzmir'de bırakmıştı. Onları Ankara'ya getirtinceye kadar, bir süre Tonguç'ların Etlik'deki evine konuk oldu.

Bu arada gazetelere uydurma bir haber sızdırıldı: Sözde, İlköğretim Genel Müdürlüğü köy ve kent ilköğretimi olarak ikiye ayrılacaktı. *"Uçurulan haber, 1935'den 1939'a kadar... merkezdeki işleri eğreti ellerde, yalnız başına yönetme zorunluğunda bırakılan Tonguç'u hedef almıştı. Örgütteki görevliler, yukarıdaki haber havasındaki uyumsuz yaşantılarını sürdürmüşlerdi! Tonguç, bu çevre ve ortam içinde 4 Yıl köy eğitimini şahset gözetmiş ve yürütmüştü."*[40]

---

37 Süleyman Edip Balkır, Eski Bir Öğretmenin Anıları, s.328-334.
38 Ferit Oğuz Bayır, Köyün Gücü, s.182 (Hakkı Tonguç'tan 24.6.1939 günkü mektup)
39 Mehmet Başaran, Aydınlanma Yolunda, s.85.
40 Ferit Oğuz Bayır, Köyün Gücü, s.182.

Eğitim Şurası bittikten sonra, Tonguç her zamanki denetim gezilerinden birine çıktı. 2.8.1939'da Hamidiye'de, 4.8'de Arifiye'de, 7.8'de Trakya'da ve 11.8'de İzmir'de idi.[41]

Bu arada Ankara'da göreve başlamış olan Bayır'la pek ilgilenen olmadı. Genel Müdürlükte işlerin nasıl yürütüldüğünü görünce şaşıp kalacaktı. Oturduğu Şube Müdürlüğü masasında öğretmenlerin hastalık raporları vardı. Şube'in ilkokul öğretmenlerinin disiplin işlerinin ve sağlık raporlarının incelendiği bölüm olduğunu öğrendi. Köy eğitmenleri, gezici başöğretmenler, eğitmen kursları, köy öğretmen okulları'nın her tür işleri İlköğretim Genel Müdürlüğü kadrosunun görev bölümüne girmemişti! Tonguç bu işleri kendi gözetiminde okul müzesi memurları ve *"idareten çalıştırılan"* bir ilköğretim müfettişi ya da öğretmenle yürütmüştü! *"Şube Müdürlerinden hiçbiri, köy eğitimine yönelen işlerde, yazışmalarda üstlerine iş almamışlardı."*[42]

Müsteşar da içinde olmak üzere, kimse kendisine birşey yönermemişti. Bayır köy eğitimi ile ilgili, Okul Müzesi Müdürlüğü'ndeki memurlar için angaryaya varmış işlerin tümünü kendiliğinden üstlendi, bunların hepsini atandığı Şube'ye aktardı. Artık bu işlerin tümüne onun 3. Şube'si bakacaktı. Bayır günden güne katlanarak artacak bu iş yükünü görevden alınacağı 1946'ya kadar, hiçbir zaman yıllık izinlerini de kullanmadan, geceleri bile çalışarak taşıyacaktı. *"Genel Müdürün aktif kalmasını, gözünü açmaya gerek kalmadan, yazılara imza atması güvenini sağladım. Kendisini, müsteşar ya da bakandan evrakın taşıdığı her tür iş için bir olumsuz soruya uğratmadım. Müsteşarların, bakanın güvenleri sürdü gitti."*[43]

Doğruydu; birgün Bakanlık Müsteşarı İhsan Sungu, Tonguç'a *"- Senin Daireden gelen evrakı okumadan imza ediyorum, sen dikkat ediyor musun?"* diye sormuştu.

"- Onları Ferit hazırlar hocam, ben de okumam."[44]

Böylece Tonguç'un Genel Müdürlüğe gelmesi ile başlattığı yeni işleri, bunlara çok da sıcak bakmadıkları anlaşılan şube müdürleri yerine, birlikte çalışmaya alışkın olduğu Okul Müzesi memurlarına biraz da rica ile yaptırması son buldu ve bu durumun sonucu olarak yazışmalardaki gecikmeler, eksiklikler de ortadan kalktı. Anlaşılan İlköğretim'dekiler bu Vekil Genel Müdür'e geçici gözüyle bakmışlardı.

Tonguç geziden döndüğünde Bayır'ı yapmak istedikleriyle ilgili tüm işleri üstlenmiş, dosyalara gömülmüş buldu. Onun masasının yanındaki sandalyaya çöküp sigarasını yaktığında gözlerinden hoşnutluk ve teşekkür okunuyordu. Yazışmalar ve bürokratik işlemler sorun olmaktan, zamanını almaktan çıkmıştı.[45] Hiçbir zaman ona şunu yap, bunu yapma demek gereğini de duymayacaktı. Sanki birbirlerinin düşünlerini okuyorlardı. Tonguç'un gezilerinden gönderdiği bir yazı, bir teldeki birkaç sözcük, bir tümce Bayır'ın amacı anlayarak daha o Ankara'ya dönmeden gerekeni yapması için yetiyordu.

Anafartalar Caddesi'nden M. Eğitim Bakanlığı'na sapılan yolun köşesindeki İstanbul Pastanesi Bakanlığa iş izlemeye gelen öğretmenlerin, yöneticilerin bekleme yeriy-

---

41 Tonguç'un 1939 yılı not defteri.
42 A.g.e. s.180.
43 A.g.e. s.181-183
44 Hakkı Tonguç'un sözlü anılarından.
45 Mehmet Başaran, Aydınlanma Yolunda, s.90.

di. O günlerden sonra, 7 yıl boyunca, orada oturanlar orta boylu, şişmanca, gözlüklü bir adamın, çalışma saatinin başlamasından çok önce, ama saatlerini ayarlayabilecekleri bir düzenle, her sabah hızlı hızlı önlerinden geçip Bakanlığa gittiğine tanık olacaklardı. Ondan biraz sonra da İlköğretim Dairesi'nin diğer görevlileri ve en son diğer Bakanlık çalışanları bu sokaktan geçeceklerdi.[46]

Bayır'ın en yakın iş arkadaşı olarak seçimi, tam bir başarıydı.

Bir süre sonra diğer iki şube müdürü de değişecek, bu görevlere Tonguç'un genel müdürlüğü süresince görevde kalacak olan Hamdi Keskin ve daha sonra M. Lütfü Engin getirileceklerdi. Gündelik işler bu üç şube müdürünce yürütülecek, bunlar kendi şubelerinin işlerini Müsteşar ya da Bakan'a kendi paraf imzalarıyla çıkaracaklardı. Genel müdür vekilliği gibi bir uygulama yapılmadı. Bu çalışma düzeni ile Tonguç, gündelik işlerin, formalitelerin yükünden kurtularak, yerel denetimlere ve yeni işlere zamanının çoğunu ayırma olanağını bulmuş oluyordu.[47] Sonradan çok eleştirilecek olan İlköğretim Genel Müdürlüğü'nün kendine özgü bir şifre ile bazı haberleşmeleri yapması, başka nedenlerin yanında bu çalışma düzeninin ve genel müdür ile şube müdürlerinin sağlıklı bir iletişim kurabilmelerinin de gereği idi.

1939 Eylül ayı tüm dünya için çok zor ve acılı günlerin başlangıcı olacaktı. Hitler 1 Eylül'de Polonya'ya saldırdı. 2. Dünya Savaşı başlıyordu. Daha ilk günlerdeki Varşova bombardımanından sonra 80 bin yaralı bulunduğu, tifüs ve kolera salgınlarının başladığı şeklindeki haberler, dünyayı nasıl bir yıkımın ve acıların beklediğini gösteriyordu.[48]

Yine bu eylül ayı içinde demiryolunun Erzurum'a varmasıyla Cumhuriyet'in bir düşü gerçekleşiyordu.

Tonguç, 22 Eylülde bir kez daha Kastamonu-Gölköy'deydi.[49] Bu kaydın bulunduğu not defterinde demiryoluyla yaptığı gezilerde kullandığı bir de tren bileti vardı: Halk ticaret bileti, 3500 kuruş, 18.12.1939-2.8.1940 arasında geçerli, 2. mevki.

Tonguç, savaştan ötürü kaygılıydı, bundan işleri nasıl etkilenecekti? Yüzyıllardan beri ilk kez köylüler için birşeyler yapabilmek için ele geçmiş olanak, Almanya'da türemiş bir adamın dünyanın altını üstüne getirmesiyle kullanılamadan yitip gidecek miydi? Hiç mi gün görmeyecekti o çileli Anadolu insanı?

Ama umut vardı. O sonbaharda Trakya manevralarından dönen İnönü, Yücel'e *"- Yeni silahlar okumuş er istiyor. Biz aslında köylü çocuklarını başka nedenlerle okutmalıyız ya, bu nedenle de iyi eğitim gerekli. Eğitmen projesi iyi sonuç verdi. İvedi yeni bir proje hazırlayalım"* diyordu. Bir ay sonra sordu: *"- Ne oldu proje?" "- Savaş çıktı Paşam." "- Ne demek savaş çıktı? Bir kere biz bir savaşta değiliz, girmedik. Girsek bile bu projeyi gerçekleştireceğiz."* Şubat 1940'da da şöyle söyleyecekti: *"- Sakarya Savaşı'nda bazı yaralıları Bolu'da okullara yatırmışlardı. Hemen önledim bunu. Yaralıları başka yere kaldırın, çocuklar okuyacak, dedim."*[50] İnönü, sık sık İnönü Savaşları sırasında Eskişehir'deki okulları açık tutmuş olmakla da kıvanırdı.

---

46 A.g.e. s.141-144.

47 A.g.e. s.103-104 ve F. Oğuz Bayır, Köyün Gücü, s.189.

48 Haldun Derin, Çankaya Özel Kalemini Anımsarken, s.155.

49 Hakkı Tonguç'un 1939 Yılı not defteri.

50 Mustafa Ekmekçi, Meclis'te Köy Enstitüleri Nasıl Açıldı, Nasıl Kapandı, Yeni Toplum, Köy Enstitüleri Özel sayısı,

Değerini her zaman bileceği ve belirteceği devlet gücü Tonguç'un işlerine ağırlığını koymaya başlıyordu. Ve devlet gücü o günün koşullarında İnönü demekti.

Çok önemli dış olaylar varken ve dış politikada dengeler hızla ve önceden kestirilemeyecek şekilde değişip dururken Devlet Başkanı'nın eğitim sorunu ile bu kadar yakından ilgilenmesi az bulunur bir olanaktı.

Cumhuriyetin kuruluşundan beri Sovyetler Birliği ile süren dostluk, Türkiye'nin İngiltere ile yakınlaşmasından sonra giderek soğuyordu. Bunu gidermek için 25.9.1939'da Moskova'ya giden Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu, orada saygı görmüş ama 17 Ekim'e kadar önemli hiçbir görüşme yapılmadan bekletilmişti. Son gün, Stalin çok ustalıklı sözlerle Boğazlar üzerindeki Sovyet isteklerini belli edince, görüşmeler kesilmiş, Saraçoğlu 19.10.1939'da Ankara'ya dönmüştü.[51] Bunun hemen arkasından bir Türk-İngiliz-Fransız Antlaşması yapılarak dış güvence sağlanmaya çalışılacaktı.

19.10.1939'da olağan bir terfi ve kadro sorunu nedeniyle Tonguç'un kısa bir süre için bir Talim Terbiye Kurulu Üyeliği kadrosuna geçirilmesi bazı karışıklıklara yol açtı. İşlemi Resmi Gazete'de okuyanlardan bazıları *"yeni görevinde başarı"* telgrafları gönderdiler. Bunlar arasında bazı M. Eğitim Müdürlerinin de olması ilginçti.[52]

O ise Ankara çevresinde denetleme gezilerini sürdürüyordu: 27.10.1939'da Çubuk, 3.11.1939'da Kızılcahamam köyleri.[53]

En rahat gezi aracı trendi. Ne var ki, o da sınırlı yerlere ulaşabiliyordu. Ondan sonra karadan yolculuk yapılıyordu. Resmi araçlardan yararlanma olanağı çok kısıtlıydı; bunların sayıları çok azdı. Eğer varsa köy öğretmen okullarının motorlu araçlarından yararlanıyordu. Bu, bazen bir kamyon oluyordu. Trenlerin 2. mevki 6 kişilik kompartmanlarındaki sıkıntılara sessizce katlanıyordu. Traş takımını, en gerekli birkaç parça giysiyi taşıdığı küçük yol çantası, omuza asılabilen bir termos ve yanından hiç ayırmadığı fotoğraf makinası ile, bir üst düzey devlet yöneticisinden çok o zaman Türkiye'de az bulunan bir turisti andırıyordu. Trende halktan yolcularla konuşmaktan, onları dinlemekten hoşlanıyordu. Anlatılanlardan kendine göre sonuçlar çıkarıyordu. Bazen bazı başka resmi görevlilerin aynı kompartmana geldikleri olurdu. O zaman konuşma daha da derinleşir, ülke sorunları tartışılırdı. Yavaş hızlı, çoğu kez gecikmelerle giden trenlerde zaman böyle geçerdi. Anadolu'nun çevresi boş, ıssız küçük istasyonlarındaki uzun duraklamalarda çeşmeden şişelere, termoslara su doldurmak için inilirdi. İstasyon yapısının hemen yanı başındaki demiryolu görevlilerinin lojmanlarının bahçesinde çiçek, sebze yetiştirilir, biraz tavuk, hindi, hatta koyun, keçi beslenirdi. Buraları, bu küçük istasyonlar yoksulluğun, yozluğun ortasında birer uygarlık vahası gibi idiler.

Geceleri, bitmek bilmeyen karanlığın içerisinden çıkıveren soluk ışıklı istasyonlar uyuşmuş, uykulu yolcuları harekete geçirir, heybeler, torbalar, çuvallar ve yer bulamayarak ayakta yolculuk edenlerle dolu koridorlarda bir gidiş geliş başlardı. Buraları çoğukez tuvalete gitmeyi zorlaştıracak kadar doldurmuş, ağızlarından bir yakınma sözü çıkmayan bu insanları en çok rahatsız eden, kapısı kilitlenmiş, içi boş, kırmızı kadife kol-

---

sayı 5, Nisan 1976, s.49-55.

51 Haldun Derin, Çankaya Özel Kalemini Anımsarken, s.156-157.

52 3.10. ve 27.10.1939 günkü mektuplar.

53 Hakkı Tonguç'un 1939 yılı not defteri.

tuklu mebus (milletvekili) kompartmanı olurdu. Herkesin aklından "madem ki boş, neden açmıyorlar" sorusu geçer, ama kimse bunu açıkça söyleyemezdi. Bazen tren memurları daha bir ilgili olurlardı. O zaman trende DDY müfettişlerinin olduğu söylentileri dolaşırdı.

Kısacası tren, tüm sıkıntı ve eksiklerine karşın, Cumhuriyet'in Anadolu'ya verebildiği en önemli uygarlık aracıydı.

İş eğitiminin Türkiye'deki öncülerinden İsmail Hakkı Baltacıoğlu 'Toplu Tedris' ve 'Sosyoloji' kitaplarını şu sözlerle imzalayarak Tonguç'a gönderdi: *"Kendimden en büyük parça olan İ. H. Tonguç'a"* ve *"Ben şimdi idare işinde bulunsaydım, İ. Hakkı Tonguç gibi çalışırdım. 4.12.1939, İ. H. Baltacıoğlu."*[54]

1939 yılı biterken, köylerde okul yapımı sorununa hâlâ doyurucu bir çözüm bulanamamıştı. Bu işe türlü nedenlerle yeterince para ayrılamıyordu. Hakça ve eşitlik ilkelerine aykırı olmayacak bir çözümün bulunamaması Tonguç'u ve şimdi en yakın iş arkadaşı olan Bayır'ı kaygılandırıyordu.

Tonguç, o günlerdeki bir yazısında, Osmanlı İmparatorluğu'nun köyü yalnızca vergi ve asker alınan bir kaynak saymasını eleştirdikten sonra 18.3.1340 (1924) tarihli Köy Kanunu'nun 13. Maddesi'ne değinmek zorunda kalıyordu artık. Bu maddeye göre köyde okul yapımı *"köyün zorunlu işleri"* arasına alınmıştı. Madde şöyleydi: *"Köyde Maarif İdaresi'nin vereceği örneğe göre bir mektep yapma; yeniden yapılacak ise köyün en havadar bir tarafına yapılacak ve mektebin her halde bir bahçesi bulunacak"*tı. 15. ve 16. Madde'lere göre köy işlerinin *"imece ile"* yapılacağı, *"çeşitli işlere gereken köy parasının nasıl toplanacağı"* anlatılıyordu. Cumhuriyet döneminde Köy Kanunu'ndan yararlanarak 16 yılda köylere 3960 ilkokul yapılmıştı. Daha en az 35 bin okul yapılması gerekiyordu. Köyde okul yapımı sorununu yalnız *"Köy ve Orman Kanunu'na dayanarak çözmek"* olanaksızdı. Her yıl 2 bin eğitmen ve bin köy öğretmeni yetiştirilmeye başlanmıştı. Okul yapımı hızı da buna uydurulmalıydı. Bu iş için yeni bir örgütlenmeye ve yasal düzenlemeye gereksinim vardı. Bundan sonra, Tonguç fon kurma önerisini bir kez daha anlatıyordu.[55]

Bu önerilerin hiçbiri gerçekleşmeyecek ve konu, Tonguç'un ve arkadaşlarının hiç de içtenlikle katılmayacakları köylülere bedensel yükümlülük getirilmesine büyük ağırlık verilerek çözülmeye çalışılacak ve onlar da bunu savunmak, uygulamak durumunda kalacaklardı.

Aralık ayı içinde Köy Enstitüleri Yasa Tasarısının esasları Ulus gazetesinde yayımlandı, tartışmaya açıldı. Bunların bazıları, özellikle de köyde zorunlu hizmet, düşük ücret, köy öğretmen okullarındaki öğrencilerin bazılarınca da hoşnutsuzlukla karşılanmıştı. Soysal'ın yazdığına göre bazı öğrenciler okuldan kaçmışlardı, ikisini Cumhurbaşkanı'na mektup yazarken yakalamıştı. *"Hepsini topladım. Madem razı değilsiniz, alın eşyanızı gidin"* dedim. *"Ağladılar."*[56]

Sonra Soysal bu mektubunda yine birkaç öğretmenin başka yere nakillerini istiyordu. *"Ben et mi satacağım, it mi kovalayacağım. Yaparsanız yapın, yapmazsanız yerime*

---

54 İsmail Hakkı Baltacıoğlu, (Toplu Tedris) ve (Sosyoloji), (Arşivdeki imzalı nüshalar).
55 İ. Hakkı Tonguç, Köylerde Okul Binaları İnşaatı, İlköğretim, sayı 27, 27.11.1939, s.130.
56 M. Emin Soysal'dan Hakkı Tonguç'a 15.12.1939 günkü mektup.

bir zat hazırlayın." Yasa Tasarısı konusunda da bir önerisi vardı: *"Köylerde ilkokula gelecek çocuklardan 10-30'ar lira para alınmalı"* idi ona göre! *"... Bu işler bazı ukala hergelelerin size söyledikleri gibi karı koynundan idare edilecek işler değildir. İçimizde kaynayan volkan olmasa buna can mı, beden mi dayanır sanırsınız."*

Soysal'ın bu tür mektuplarına bir süre daha dayanacaktı Tonguç. Ama sonra ondan gelen mektupların bazılarını açmadan bir kenara koymaya başlayacak ve bunlar, onun ölümünden sonra böyle açılmamış olarak bulunacaktı!

18.12.1939'da Yücel ve Tonguç bir Doğu ve Güney Doğu Anadolu gezisine çıktılar.[57] Gezi trenle yapılıyordu, ama Tonguç'un her zamanki tren gezilerinden çok değişikti. Bakanlar bir yere gidecekleri zaman, trenin arkasına bir özel salon vagon takılıyordu. Bu, o dönemin ileri gelenlerinin en konforlu ve rahat gezi şekliydi.

Özel vagon bir oturma salonundan, yataklı düzenlemesindeki birkaç kompartmandan ve bir küçük mutfaktan oluşuyordu. Bir görevli yemeği pişiriyor ve gerekli hizmetleri yapıyordu. Özel vagonun takıldığı trenin diğer bölümleriyle bağlantısı ve geçişi yoktu. Aslında Tonguç, bu tür bir vagonla 1933'de Gezici Sergi nedeniyle günlerce yol almıştı, yabancısı değildi.

Denetleme yapacakları kentlere geldikleri zaman vagon trenden ayrılıyor, istasyonda bir kenara çekiliyor, işleri bittikten sonra bir başka trenin arkasına takılıyordu. Eğer inmeyeceklerse o kentin, beldenin resmi görevlileri istasyonda vagona geliyorlar, buradaki salonda Bakan'a bilgi veriyorlardı.

Kısacası, bu koşulların Tonguç'un kendi gezilerindekiyle bir benzerliği yoktu.

Ankara'dan Sivas yönüne doğru sorunları, yapacakları işleri konuşarak, salonun penceresinden gözüken bozkır görüntülerine gözleri takılarak yol aldılar. Gece Anadolu koyu bir karanlığın içinde yitip gidiyordu. *"... Tüm Anadolu köyleri üstlerine çekilmiş ve karanlıktan örtülü kalın örtünün altında derin uykularına dalmışlar. Köpek sesleri bile duyulmuyor. Tren karanlık bir boşlukta uçurumlara yuvarlanırcasına koşuyor. Ancak saat ikide Sivas'da tekrar ışığa kavuşacağız. Geceleri her tarafında elektrik ışıkları dalgalanan, şarkılar söylenen, coşularak yaşanılan Anadolu ideali ne zaman gerçekleşecek? ..Anadolu'yu ışığa bulayacak kahramanları yetiştirmek gerekli... Işığı bulacak, yaşama geniş olanaklar yaratacak, bireylerinin tümü mutlu yeni toplumun yeni insanlarını yetiştirmek gerekli..."*

Sivas'dan sonra Malatya'ya doğru, istasyonlardaki insanları gözleyerek, bunlardan sonuçlar çıkarmaya çalışarak, istasyonlarda vagona gelen yerel yöneticilerden bilgiler alarak geziyi sürdürdüler. *"... Tren Güney Anadolu ile Orta Anadolu'yu ayıran Toroslar'ın uzantısı olan Kepez, Kardeşler, Nilek, Ayranca dağlarına saldırırcasına koşuyor... Bir an önce Malatya düzüne çıkmak emelinde. Doğayı buyruğuna alan mühendis, dağları dele dele, vadilere köprüler kura kura, yüzyıllardan beri geçilmez sanılan bu yörelere demiryolunu döşeyerek buraları insanoğluna çağdaş bir vatan yapmış. Onun çabasını övgü ile anmak bir borçtur. Ülke ve ulus bütünleşiyor..."*

Malatya'dan sonra 21.12.1939'da Elazığ'dan ayrıldılar. Yolçatı istasyonunda Ankara'dan gelen trenden Ankara postasını aldılar. *"Gazeteleri, mektupları, resmi evrakı 48*

57 A-40/12 ve İ. Hakkı Tonguç, Gezi Notları, 1-2-3. İmece, Sayı 12, 13, 14. Nisan, Mayıs, Haziran 1962, s.8, 7.18.

saat sonra bize ulaştıran bu treni içimizden bir kez daha selamladık..." Sonra Gölcük Gölü. "*Bu gece yıldızların ışıkları Yeryüzü'ne kadar uzanmıyor. Gökler ve yerler zift sürülmüş gibi simsiyah. Şimdi bu karanlık denizi içindeki binlerce köyü düşünüyorum... Bu saatlerde yakınlarından ya da uzaklarından geçtiğimiz binlerce Anadolu köyünde yaşayan milyonlarca insan doğanın elinde bir oyuncak gibi karanlıklar içinde kıvranmakta. Bu köylerdeki anneler, küçük çocuklarını lamba ışığı altında değil, el yordamıyla bir eşya gibi yakalayarak emzirmekteler. Davarlara yem vermek için ağıla, malları yemlemek için ahıra giren köylüler, trahomlu gözlerini tüm güçleriyle açmaya çalışarak, kimbilir kaç bin yıldan beri sürükleyip getirdikleri içgüdülerinden yararlanarak hayvanlarını aç bırakmamaya çalışıyorlar. Doğa insanı tıpkı coşkun sellerden aşınan kayalar gibi böyle aşına aşına eriyor... Analar sürekli doğurmalarla ve doğurdukları kör, topal, sakat, güzel çirkin, nasıl olursa olsun onları besleyip büyütmek için her tür özveriye katlanmakta, bu trajediyi yıpranmamış taze güçlerle önlemeye çalışıyorlar. Doğa ile insan arasındaki sonsuz savaşım! Bunun karşısında: - Hastayım yaşıyorum görünmez hayal ile, belki bir gün, bir gün diye beklerim ümit ile- şarkısını söyleyerek insanları etkilemeye çalışan şarkıcının yaymak istediği yaşam görüşünden yardım uman insanın aldanışını ve dağınıklığını düşündükçe içim titriyor. Karanlıklardan daha korkunç olan bu hastalıklı kültürü söndürmemiz gerek... Ergani Osmaniye'ye geldik. Diyarbakır Valisi, Milli Eğitim Danışmanı, Müdürü ile İlçe Kaymakamı Bakan'ı karşıladılar... Saat 22.10'da Diyarbakır istasyonu. 1. Genel Müfettişliğe konuk olacağız. Diyarbakır aydınlarıyla birlikte eğitim işleri konuşuluyor... Yarınki program saptandıktan sonra herkes dağılıyor.*"

Bu geziden Ankara'ya döndükleri günlerde, Türkiye büyük bir acı yaşadı: Erzincan depremi! 26/27.12.1939 gecesi Erzincan yerle bir oldu. 16 bin ölü vardı. İnönü acele Erzincan'a gitti.

Yılın son günü Yücel ve Tonguç, İzmir'de idiler. Vali Bakana ilin eğitim durumu ile ilgili bir rapor sundu.[58] Kızılçullu gezildi.

58 A-87/3 İzmir Valisi'nin İlin eğitim durumu ile ilgili raporu.

ONBEŞİNCİ BÖLÜM

Köy Enstitüleri (1940)

"Bu bizimdir, kimseden almadık, bizden alsınlar."
Hasan-Âli Yücel, 17.4.1940

1940 yılına girerken çalışmalar iki konuda yoğunlaşmıştı: Köy Enstitüleri adı verilecek köy öğretmen okullarının hızla çoğaltılması, gerekli yasaların çıkartılması. 1936'dan beri yapılan denemeler, uygulamalar, bunlardan alınan sonuçlar artık bu aşamaya gelinmesine olanak sağlıyordu.

Ama bu arada Dünya Savaşı'nın olumsuzlukları giderek Türkiye'yi de etkilemeye başlamıştı. Ekonomik sıkıntı, yeterli bir endüstrinin olmaması, birçok malın dışarıdan getirtilememesi, pahalılık, karaborsanın yaygınlaşması. Birçok öğretmenin askere çağrılması eğitim çalışmalarında bunlara ek bir zorluk daha yaratıyordu.

8.1.1940'da Pasif Korunma Tüzüğü çıkarıldı. Ülke hızla bir savaş havasına giriyordu.

31.1.1940'da Tonguç, İlköğretim Genel Müdürlüğü'ne asil olarak atandı. Bu görevi vekaletle yürütmesi 4 yıl 6 ay sürmüştü; belki de en uzun vekaleten çalışma süresiydi.[1]

Tonguç, şubat ayının soğuk bir kış günü bir kez daha Ankara köylerine gitti. Bu kez yanına Ceyhun Atuf Kansu'yu da almıştı. *"... Bir genç üniversiteliyi, beni, bir köy devrimcisi saydığım bir insan Tonguç, önemseyerek yanına alıyor ve kendi alanına, savaş alanına çıkarıyordu."*[2] Susuz, Saray, Eryaman, Kayı köylerine gittiler. Eğitmenli köy okullarında, eski tahta sıralarda, soba dumanları içindeki sınıflarda kızlı erkekli köy çocukları Tonguç'un sorularını yanıtlıyorlar, hep birlikte eğitmenin öğrettiği bir türküyü söylüyorlardı.

Saray Köyü'nde eski bir taş yapı, bir medrese kalıntısı. Tonguç ona bakarken söylendi: *"Osmanlı kendi ülküsünü ve dünya görüşünü köylere değin böyle yaymıştı. Biz Cumhuriyet ülküsünü yaymak için ne yaptık? Cumhuriyet'in bir eğitim karakolu var mı köyde? Bir karakol var ama, jandarma karakolu!"*

Akşam Ankara'ya dönerlerken, Tonguç sordu: *"- Nasıl Ceyhun Ağabey, köy gerçeği seni yıldırdı mı? Bir on yıl dayanalım, bu gerçeği öyle bir değiştireceğiz ki! Köy eğit-*

1 A-123/5 Tonguç'un sicil özeti.
2 Ceyhun Atuf Kansu, Cumhuriyet Bayrağı Altında, s.178-180.

menleri bir başlangıçtır. Şimdi 3 köy öğretmen okulu açtık. Öğrencileri köylerden alıyoruz. Köyden geliyorlar ve köye dönecekler. Senin anlayacağın -burada sözcüklere katılık vererek, sert sert basarak söyledi- kentli aydınlar gibi köyden kaçmayacaklar, bugün gördüğün kerpiç, çamur Ankara köylerini değiştirecekler, Cumhuriyet köylerini kuracaklar, Anadolu'yu baştan başa değiştirecekler."

Kansu, yıllar sonra bu geziyi anlatırken şunları da yazacaktı: *"Bu sözler beni hem etkilemiş, hem yaralamıştı. Bizim ülkücülüğümüzü yeterli, gerçekçi ve tutarlı bulmuyordu. Küçük kentsoylu, coşkulu ülkücülüğümüze inanmıyordu. Ne var ki, bu sözleri küçük kentsoylu aydınların ülkücü çabalarını küçümsemek için değil, tarihsel bir gerçeği belirtmek için söylüyordu."*

Bir ara Kansu'ya sordu: *"- Sen Michelet'i okudun mu? O derki ya halka ya da yaratıcı aydına bağlanacaksın. Bizim için halkın kaynağı da, yaratıcı aydının kaynağı da köydedir, köylerdedir."*

Martta içlerinde Emin Soysal'ın da bulunacağı birkaç kişilik bir heyetle birlikte kurulacak köy enstitülerine yer saptamak amacıyla Isparta ve Antalya'ya gitti Tonguç. 8.3.1940 akşamı trenle Ankara'dan ayrıldı. Issız ışıksız, karanlık bozkıra bir kez daha daldı tren. Karlı bir havada *"kaybolmuş köyleri geride bırakarak ve ışıklı köy arayarak"* canlı, hareketli Eskişehir istasyonuna geldiklerinde geceyarısıydı. Tonguç kompartmanda bulunan, endüstri ve tekel işlerini denetlemekle görevli iki müfettişin ülke sorunları tartışmalarını dinleyerek sabahı etti. Karakuyu'da trenden inerek Isparta ilköğretim müfettişlerinden Tahir Erdem'le buluştu. Bir süre sonra İzmir'den gelen trenden inen Soysal da onlara katıldı. Akşam karanlığında Burdur'a vardılar. Soğuk, karlı bir havada araba ile Antalya'ya doğru gidiyorlardı. Soğuk otomobilde aksırıp öksürerek karanlığın içinde birden beliriveren at arabalarını zamanında sezmeye çalışarak vardıkları Bucak Hanı'nda bir çay molası verdiler. Gecerayısından sonra Antalya'ya geldiler.

10.3.1940'da heyet olarak Antalya-Manavgat şosesi üzerindeki Aksu'da, eski Perge kenti kalıntılarının bulunduğu yerdeydiler. Doğanın zenginliği ile buralardaki insanların yoksulluğu arasındaki çelişkiden etkilenerek 17 bin kişilik tiyatrolu Perge (Murtana kenti) örenini gezdiler. *"Bu diyarları yeni uygarlık eserleriyle süslemek gerek. Olanaklar yaratarak yaşamın gerçek özsuyu fışkırtılmayacak olursa, insan yaşamının bitkisel yaşamdan hiçbir ayırdının olmayacağı, bu dekorda ne güzel anlaşılıyor."*

Kararlarını verdiler: Antalya'da açılacak Köy Enstitüsü Aksu İlkokulu ile Perge ören yeri arasındaki alanda kurulacaktı.[3]

Ertesi gece saat 23.00'de Antalya'dan yola çıktılar. 5 saat sonra Burdur'daydılar. Sabahleyin vali, M. Eğitim Müdürü ve ilköğretim müfettişleri ile ilkokulları gezip öğrencileri yokladılar. Öğleden sonra Isparta'nın Gönen Köyü'ne geçtiler. Meyvalıklarla dolu, verimli Gönen Ovası'nın kenarındaki bu köyün bir Köy Enstitüsü kurulmasına elverişli olup olmadığını araştırıyorlardı. Önce bir Eğitmen Kursu'nun yapıldığı ilkokulu gördüler, sonra köyün su, hava, tarla, iklim durumlarını araştırdılar. Gece okulda topladıkları köylülerle konuştular. Akşam yemeğinden sonra köylüler oyunlar oynadılar. *"Giyimleri perişan durumdaki köy halkının ulusal oyunlarda gösterdiği incelik ve ahenk karşısında güçsüzlüğümüzü, gerçek Türk dünyasını tanımayışımızı, mayadan uzaklaşa-*

3 A-26/6 ve İ. Hakkı Tonguç, Aksu (Antalya) Köy Enstitüsü Kurulurken, İlköğretim, sayı 50, 6.5.1940, s.515.

rak köksüzleştiğimizi ve bu kusurları gidermek için nasıl hareket etmemiz gerekeceğini konuşa konuşa uyuya kaldık."

Sabah olunca araziyi ve köye gelen suyu incelemeye gittiler. Tonguç, Gönen Suyu başındaki, gövdesini ancak birkaç kişinin kucaklayabileceği ulu çınarı görünce hemen fotoğraf makinasına davrandı. Koyunların keçilerin otladığı köyün mer'asında siyah bir yörük çadırı vardı. Çadırda kalan *"Bu diyarların gerçek sahibi Yörük Osman"* yazı kışı burada geçirdiğini anlattı. Geçimi koyunundan keçisindendi. Tonguç sordu: *"- Yağı kaçtan satıyorsun?" "- Bakracını 2'ye, bazen 2,5 liraya veririz."* Ölçüsü bakraçtı, okka ya da kiloyu bilmiyordu. *"Biz öyle şeylerden anlamayız."* Çocukları, karısı davarların, köpeklerin arasında çalışıyorlardı. Seksenlik anası çadırda aş pişiriyordu.

Tonguç kararını verdi. Isparta'daki Köy Enstitüsü Gönen'de kurulacaktı. *"Köy çocukları burada okuyacaklar, mutluluğu gerçeklerde bulmanın düşlerde araştırmaktan daha kolay olduğunu anlayarak yetişecekler, mutlu olmanın, özgür ve bağımsız yaşamanın, yoksul düşmemenin gizlerini bulacaklar... Bu yeni yuvaya toplanacak köy çocukları burada gönensinler."*[4]

Malatya'da da bir Köy Enstitüsü için yer aranıyor, Akçadağ ilçesi üzerinde duruluyordu.

Emin Soysal gezi dönüşünde Kızılçullu'da öğretmenlere geziyi anlatırken Aksu için burasının *"fundalık, yılanlık, çiyanlık ve sivrisinekli bir yer olduğunu, buraya düşecek kişiye Allah'ın yardımının gerekeceğini"* söylemiş, gözlerini korkutmuştu. Onu dinleyenler arasında öğretmen Talat Ersoy da vardı. O, 18 Mayıs 1940'da Ankara'ya çağrılacaktı. İlköğretim şube müdürlerinin odasında Tonguç ona yöneticilik görevi vermeyi düşündüğünü söylediği zaman, parasal işlerden anlamadığını ileri sürerek görevi kabul etmek istememişti. Tonguç, ona bu konuda yardımcı olacağını söyleyerek birkaç dakika için kendi odasına gitti. Ersoy, şube müdürleri ve o günlerde Çifteler Köy Enstitüsü Müdürlüğü'ne atanacak olan M. Rauf İnan'la yalnız kaldı. Onlar, Ersoy'u kandırmaya çalıştılar ve yeniden odaya gelen Tonguç'a *"- Talat işi yanlış anlamış, Antalya'ya gitmek için emrinizi bekliyor"* dediklerinde Ersoy bir sarsıntı geçirdi. Antalya, yani Aksu! Tam o sırada sonradan Sili Layoş olduğunu öğreneceği bir kişi içeri girdi. Antalya'dan geldiğini, Aksu'daki *"kemikli sivrisineklerin adamı havaya kaldırdığını"* kendine özgü konuşmasıyla söyleyince Ersoy daha da bozuldu. Tonguç, Sili'nin sözünü keserek onu hemen savdı.

Sonuçta, Talat Ersoy görevi üstlenmiş olarak 7.6.1940 sabahı Antalya'da olacaktı.[5]

Tonguç, güvendiği kişileri zor görevlere gönderirken onları etkilemeye çalışıyordu. Ama çalışmalara ilk kez katılacak olanlara başka bir yöntem uyguluyordu: İlk görüşmede görevin zorluklarını, koşulların elverişsizliğini anlatıyor, sonra düşünmeleri için bir süre veriyor ve kesin kararı ikinci görüşmeye bırakıyordu. İşe girdikten sonra başarılı olamayanlar ya da başka bir nedenle ayrılmak isteyenlere geldikleri daha önceki görevlerinden daha iyi yerlere atanabilmeleri için yardımcı olurdu. Böyle çalışmalarla, daha Köy Enstitüleri Kanunu çıkmadan, giderek genişleyen bir iş arkadaşları topluluğu oluşmaya başlamıştı.

---

4 İ. Hakkı Tonguç, İlköğretim, Gönen (Isparta) Köy Enstitüsü Kurulurken, sayı 55, 1.10.1940, s.603.

5 Talat Ersoy, Antalya-Aksu Köy Enstitüsü'nün Kuruluşu, Köy Enstitüleri II, s.82-95.

Soysal'la olan inişli çıkışlı ilişki ve mektup gelişleri 1940'da da sürecekti.

"...Kızarım, atarım tutarım, sizi eleştiririm, ama yine sizinle birlikteyim... Kaderimi ortak ettiğim adam, yine dost olarak beni bulacak yanında, her zaman... -falanın akrabası olmak Enstitü'de öğretmen olmaya engel olsaydı sen orada Müdür olamazdın- diyordunuz. Beni en duyarlı yerimden vurdunuz... Sizinle köy yollarında kokmuş pastırma yediğimiz zaman Halil Fikret'in (Kanad) *yeğeni ile evli değildim. Müdürlüğü bırakmak konusuna gelince... Bu ayrı sorun. Gözdağı vermek aklımdan geçmez. Bir olup bitti ile müdürlüğe gelen adam bir olupbitti ile gider. Şimdilik kararımdan vazgeçiyorum."*

"...Kitaba kapanacağım. Size ağırlık olmadan ben burada bastırırım... Ben kitapla uğraşıyorum. Bugün yazıların birazını verdim... Bugün sizin için, 70 adet de dağıtacağınız kişiler için kitap yolladım. Eğer Karakuyu'da konuştuğumuz gibi 800 adet alacaksanız resmen yazın. Bana bu 580 liraya patladı. Alırsanız zararım giderilecektir..."[6] *"...Kitaba gösterdiğiniz ilgiye teşekkür. Aslında bu işin parasında değilim. Bakalım 2. cilti yazabilecek miyim?"*[7] (Yaz. Notu: Söz konusu Soysal'ın Kızılçullu Köy Enstitüsü Sistemi başlıklı kitaplarıdır).

En zor görevlerden birine, Malatya'da kurulacak Köy Enstitüsü'nün Müdürlüğü'ne biraz sert, çalışkan, zorluklar karşısında kaya gibi sağlam birisi bulundu: İstanbul'daki İlköğretim Müfettişlerinden Şerif Tekben 31.3.1940'da Malatya'daydı.[8]

Mart ayı içinde eski Ankara İlköğretim Müfettişi, Adana Eğitmen Kursu Yöneticisi Lütfi Dağlar Kurs'u Seyhan-Bahçe'ye (Haruniye) taşıyordu. Burası Düziçi Köy Enstitüsü'nün çekirdeği olacaktı.[9]

Eğitmen Kurslarındaki son görevini bitirdikten sonra İstanbul'daki İlköğretim Müfettişliği görevine dönmüş olan Süleyman Edip Balkır, unutulmaya başlandığını düşündüğü sırada Tonguç'un daha önceki *"Galiba Arifiye'ye demir atacaksın."* sözü gerçekleşti; orada açılacak Köy Enstitüsü'nün temeli olacak Eğitmen Kursunun hazırlıklarını yapması için emir geldi. Baştan sevinen ama Arifiye'nin nasıl bir yer olduğunu öğrenince irkilen Balkır, söylenen *"Orası Adapazarı sapağında kör bir istasyon. Zor ayakta duran birkaç ev, her yıl su baskını, sivrisinek yatağı bir bataklık. Hayvan bile zor yaşar."* sözlerini Tonguç'a aktararak kursun ve enstitünün daha uygun bir yerde kurulmasını önerdiğinde sert bir yanıtla karşılaştı: *"Yurdun neresi batak değil, nerede sıtma yok? Arifiye'de yaşayan, geçinen birkaç aile var mı? Var. O halde biz de orada yaşayabilmeliyiz. Onların koşullarında yaşamının yollarını bulmadan onlara nasıl önderlik edilebilir, söyler misin bana?"*

Balkır valizini kaptığı gibi Arifiye'nin yolunu tuttu. 1.4.1940'da oradaydı.[10]

Yine o günlerde İstanbul İlköğretim Müfettişlerinden Hürrem Arman, Fehmi Akıncı, Şinasi Tamer, Halit Ağanoğlu Ankara'ya çağrıldılar. Dördü de Tonguç'u Gazi Eğitim Enstitüsü'ndeki öğrencilik yıllarından tanıyorlardı. Gelir gelmez niçin çağrıldıklarını anladılar. Köy Enstitüsü Kanunu çıkar çıkmaz 12 yerde yeni enstitüler açılacaktı. Buralarda görevlendirileceklerdi. Bir hafta Ankara'da kaldılar. Bu süre içerisinde Tonguç, şube

6 M. Emin Soysal'dan Hakkı Tonguç'a 10.1., 20.1., 5.2., 27.3.1940 günkü mektuplar.
7 M. Emin Soysal'dan H. Tonguç'a 12.6.1940 günlü mektup.
8 Şerif Tekben, Canlandırılacak Köy Yolunda, s.35-43.
9 Ahmet Lütfi Dağlar, Düziçi Köy Enstitüsü ve Sonrası Kimi Anılarım, s.10-13.
10 Süleyman Edip Balkır, Arifiye Köy Enstitüsü, s.57-61.

müdürleri Ferit O. Bayır ve Hamdi Keskin'le birlikte oldular. Özellikle saat 17.00'den sonra Tonguç onları şube müdürlerinin odasında topluyor, yasa tasarısını, yapılmak istenenleri anlatıyor, bazı belgeleri okutuyor, konular veriyor, ertesi günkü toplantıya hazırlanarak gelmelerini istiyordu. Toplantıdan sonra hep birlikte İstasyon Lokantası'na ya da Yeşil Fıçı Birahanesi'ne gidiliyor, yemekte konuşmalar anılar, fıkralarla süslenerek daha içten ve rahat sürdürülüyordu. O zaman Tonguç'un dar arkadaş çevresindeki neşeli, esprili, özeleştirili, rahat kişiliğini daha yakından tanıyorlardı.

Bir tür eğitme ve bilgilendirme denebilecek bir haftalık uğraş sonunda ne yapılması istendiğini daha iyi anlamışlardı. Son güne kadar nerede, ne görev alacakları söylenmemişti. Son günün sabahı Tonguç onları teker teker odasına çağırdı. Düşündüğü görevleri bildirdi. Halit Ağanoğlu Kars-Cılavuz, Hürrem Arman Trabzon-Beşikdüzü Köy Enstitüsü'nü kuracaklardı. Şinasi Tamer şimdilik Çifteler Köy Enstitüsü Müdür Yardımcılığı'na, Fehmi Akıncı yeni açılacak bir Eğitmen Kursu Müdürlüğü'ne gideceklerdi.

Tonguç, Hürrem Arman'a görevini anlatırken *"Senin tarlan Karadeniz'dir. Büyük çapta balıkçılığa girişeceksin"* dedi. Arman, odadan şaşkın çıktı. *"Balığı yalnız yemek sofrasında"* görmüştü. Bu konuya meraklı Bakanlık Müfettişi Hayrullah Örs'den bilgi almaya çalıştı. Örs'e göre *"en zevkli iş ona verilmişti."* Sonra Arman'ın hiçbir şey anlamadığı bir yığın balık adı sayıp balıkçılık teknikleri anlattı.

Dördü birden İstanbul trenine bindiler. Önerildiği gibi Eskişehir'de inip Çifteler Köy Öğretmen Okulu'nu ve oradaki uygulamayı gördüler, orada iki gün kaldılar. Sonra İstanbul'a gittiler. İşlerini ayarladıktan sonra yeni görev yerlerine doğru yola çıktılar. Arman vapurla Trabzon'a gitti.[11]

Manisa Milli Eğitim Müdürü M. Rauf İnan, 1940 Mayıs ayında Çifteler Köy Enstitüsü Müdürlüğü'ne atanacaktı. *"Sevinerek kabul ettim."*[12]

Adları kuracakları köy enstitüleri ile özdeşleşecek müdürlerin birçoğu belli olmuştu.

Tam bir kadrolaşma hareketi daha yasa çıkmadan başlatılmıştı. Müdür olarak atananların birçoğu Tonguç'un Gazi Eğitim Enstitüsü'nden öğrenci olarak tanıdıklarıydı. Diğerleri de genellikle yurt gezilerinde tanıdığı, seçtiği kişilerdi. Hemen tümü önce açılmış olan eğitmen kurslarında denenmişlerdi. Enstitüleri en zor koşullarda çalışarak, insanüstü çabalarla bu kadro kuracaktı. Yaşamları boyunca adları enstitüleri ile birlikte anılacak, neredeyse efsaneleşeceklerdi. Çevrelerinde oluşan iş arkadaşları halkaları giderek genişleyecek, yönetici, öğretmen, usta öğretici sayıları artacaktı. Büyük özverilerle çalışan bu insanlar, olağanüstü çabalarının karşılığında birçok haksızlıklara, kötülüklere uğrayacaklar, ama son değerlendirmede her birinin adı eğitim tarihimize geçecekti.

Mart ayının sonuna doğru Soysal'ın kitabı geldi. Mektuplarından anlaşıldığı gibi, 'Kızılçullu Köy Enstitüsü Sistemi'nin yazılması için Tonguç ona neredeyse baskı yapmıştı. Kitabın yazılışı okulda sorun olmuştu.[13] *"... Soysal gerçekten çalışkan bir kişiydi. Ama ne yazık ki despot yaratılışlı, kendine özgü görüşleri vardı... Bizi geceleri toplar, Kızılçullu sistemini oluşturmaya çalışırdı. Bir otorite olarak her düşününü her öğretmene*

---

11 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı I, s. 247-269.

12 M. Rauf İnan'la Bir Konuşma, Yeni Toplum, Köy Enstitüleri Özel Sayısı, sayı 5, Nisan 1976, s. 77-83.

13 Osman Yalçın, Bir Eğitimcinin Anıları, s. 32-33 ve 36-37.

kabul ettirmek eğilimindeydi. Demokratik bir yaşamı arzulamıyordu... Daha ilk çatışmalar işte bu Kızılçullu Sistemi oluşturulurken çıktı. Çoğu öğretmenler onun otoritesine girmişlerdi. Ben karşı görüşteydim. Bana katılan en yakın arkadaşım Burhan Eliçin'di. Sistem gün geçtikçe gelişti... Toplantılarda en etkin konuşmaları Şevket Gedikoğlu yapardı. Ethem Salmangil arada bir konuşmalara katılırdı. Hakkı Tonguç'un kardeşi Zekeriya Tonguç Müdür Yardımcısı idi. Konuşmalara pek girmez, dinler gözükürdü. Kızılçullu sistemi kitaplaşabilecek duruma geldi. Ama konuşmalar çok sertleşti. Hele Burhan Eliçin ile Soysal'ın konuşmaları tartışma şeklini aldı... Biz sistemi köy enstitüsü ilkelerine karşı buluyorduk... Soysal Bakanlıkla da konu üzerinde tartışmaya başladı. Bu tartışmalar yazılı olduğu için belgeliydiler. Soysal Bakanlıktan gelen kimi önergeleri uygulamıyor, ters yanıtlar veriyor, ters yanıtlar alıyordu. Karşılıklı bu yazışmalar sırasında Burhan Eliçin ile büyük bir tartışma çıktı. Burhan Bakanlığa bir dilekçe ile başvurdu. Anlaşmazlığın ana çizgilerini belirtti ve Soysal'ı Bakanlığa şikayet etti. Sonunda tartışma büyümüş, enstitü sınırlarını aşmıştı..."

Öğretmen Osman Yalçın Kızılçullu'daki durumu böyle anlatıyordu. Ama bu satırlardaki son aşamaya gelinmesine daha epeyce zaman vardı. Kitabının çıkmasından önceki tartışmalar sırasında Soysal, mektuplarında sürekli olarak kendi düşünlerine katılmayan öğretmenlerin okuldan alınmalarını istiyordu. Ama birlikte çalışmaktan hoşnut oldukları da vardı. Örneğin, daha sonraki köy enstitüsü müdürlerinden Şevket Gedikoğlu bunlardandı. Gedikoğlu da ilerideki yayınlarında Soysal'dan olumlu söz edecekti.

İlköğretim Genel Müdürlüğü'nce hazırlanan Köy Enstitüleri Yasa Tasarısı ve Tonguç tarafından yazıldığı anlaşılan uzun, ayrıntılı gerekçe[14] Cumhurbaşkanı İnönü'ye götürüldü. Bu hazırlıklar yapılmadan Yücel'in ve Tonguç'un onun görüşlerini aldıkları daha sonra açıklanacaktı. Belki de Tonguç Çankaya Köşkü'ne ilk kez bu nedenle çağrılmıştır. Daha sonraki günlerde ve aylarda, 1946 yılında Genel Müdürlükten ayrılmasına kadar, bu çağrılar sıklaşarak sürecekti. Çoğu kez Yücel ile birlikte gidiyorlardı. Bazen Bakanlığın diğer yöneticileri (en başta Teknik Öğretim Genel Müdürü (sonra Müsteşar'ı) Rüştü Uzel olmak üzere) de çağrılıyorlardı. Ama zaman zaman İnönü'nün Tonguç'u tek başına çağırdığı da oluyordu. İnönü onları genellikle akşam yemeğine davet ediyordu. Sofradaki başlıca konular *"Milli eğitim ve kültür alanındaki atılımlar, 2. Dünya Savaşı'nın aşamaları, ekonomik zorluk ve sıkıntılar, tarım ve sanayi alanlarındaki reformlar..."* olurdu.[15]

Cumhurbaşkanı genellikle öğle yemeklerini ailesi ve yakın konuklarıyla birlikte ikinci kattaki yemek salonunda, akşam yemeklerini, hele davetliler de çoksa giriş katındaki tören salonunda kurulan sofrada yerdi. Köşkün ilk katı *"Çalışma ve hizmet odalarına ve konuk salonlarına ayrılmıştı. Baştaki odada yaverler otururdu, onun yanındaki odada bir bilardo masası vardı... Büyük tören salonu akşamları yemek salonu görevi yapardı... İkinci kat birbirinden iki büyük salonla ayrılmış iki kanattan meydana gelmişti... Kanatların birinde büyük çalışma salonu ve büyük kütüphane (kitap rafları ile), öbür kanatta küçük kütüphane.... iki kanat arasındaki salonlardan biri yemek salonu, öteki de misafir kabul salonu idi..."*[16] İkinci katın kalan bölümleri Cumhurbaşkanı ve

14 Köy Enstitüleri Kanunu tasarısı ve gerekçe, TBMM Komisyon tutanakları, raporları.

15 Erdal İnönü, Anılar ve Düşünceler I (s. 81-82).

16 A.g.e. s.81-82.

ailesinin özel odalarıydı. Tonguç çağrılı olduğunda ya aşağıdaki büyük salonda ya da yukarıdaki konuk salonunda ve kitaplıkta oturduklarını anlatırdı. Bir kez de gripten rahatsız olan İnönü ile onun yatak odasında görüşmüştü ki, bu İnönü'nün az uyguladığı bir davranıştı.[17]

Köy Enstitüleri Yasa Tasarısının hazırlandığı günlerde, Cumhurbaşkanı'nın oğlu Erdal üst kattaki yemek salonunun önünden geçerken babası onu durdurdu. *"Elinde bir rapor vardı. Onu okuyor ve kalemi ile bazı hesaplar yapıyordu. Benim de kendisine bu hesapta yardım etmemi istedi. Ne olduğunu anlamadan yardım ettim. Sonunda, "işte böyle, bu yasayı uygulayabilirsek, şu kadar yıl sonra Türkiye'de okulsuz köy kalmayacak", dedi. O zaman anladım ki, elindeki rapor, köy okullarının tamamlamasıyla ilgili bir öneri. Bunun aslında Köy Enstitüleri Yasası olduğunu sonradan öğrendim. Babam bu raporu günlerce yanında taşıdı, tekrar tekrar inceledi..."*[18] İnönü'nün yanından ayırmadığı, yasa tasarısı ve ayrıntılı bilgi ve sayıları, ileriye dönük planları içeren yasa gerekçesiydi.

Cumhurbaşkanı'nın konuyu benimsemesi, desteklemesi, siyasal ağırlığını ve gücünü bu çalışmalardan yana koyması, tarihsel bir önem taşıyordu ve bu olmadan, ne köy enstitülerini, ne de ilköğretim atılımını gerçekleştirmek olanağı bulunurdu.

İnönü'nün ilgisi ve desteği sürecekti. Yasa'nın çıkarılacağı günlerde *"... Akşam sofrada Yücel'den duyduk ki, bazı milletvekilleri yasanın uygulama planına itirazlar yöneltmişler. Bu eleştirileri değerlendirirken Yücel'in de, babamın da vardıkları ortak kanı, bu itirazları yapanların aslında büyük vatandaş kitlesinin okumasını, aydınlanmasını istemedikleri şeklindeydi. "Asıl engel yine aydınlarımızdan geliyor" demişti babam ve ben bu söze çok şaşmıştım... Babam ilk günden beri köy enstitüleri projesine büyük bir umutla sarıldı ve dörtbaşı mamur bir şekilde gerçekleşmesi için elindeki bütün olanakları kullandı. Projenin gelişmesini her aşamada yakından izliyordu... Unutamadığım bir anı Hasanoğlan'a yaptığımız gezidir... Enstitü'yü bize büyük bir kıvançla gezdiren eğitimci, köy enstitülerinin kurucusu, İlköğretim Genel Müdürü Hakkı Tonguç idi..."*[19]

Yine o günlerde İnönü bir akşam yemek sofrasında bulunan Halide Edip ve Adnan Adıvar'a *"... Heyecanla köy enstitüleri sayesinde kırk bin köyümüzdeki çocukların kısa zamanda nasıl okuma yazma öğreneceklerini ayrıntılı hesaplara girerek anlattı..."*[20]

İnönü ilgi duyduğu bir konuyu ayrıntılarıyla öğrenip iyice anlamadan, doğruluğuna inanmadan benimseyip desteğini vermezdi. M. Eğitim Bakanlığı bu değerli desteği sağlamış olarak TBMM'ne gidiyordu.

Köy Enstitüleri Yasa Tasarısı 19.3.1940'da Başbakanlıktan TBMM'e gönderildi.[21] Tonguç'a göre tasarı *"İnönü'nün yüksek direktiflerine göre hazırlanmış"* ve gerek hazırlanmasında, gerekse Meclis'de görüşülmesinde Yücel *"çok çalışmış"*tı.[22] 23 maddelik Tasarı ve gerekçesi M. Eğitim, İçişleri, Tarım ve Bütçe Komisyonları'nda görüşüle-

---

17 Hakkı Tonguç'dan sözlü anı.
18 A.g.e. s.87-88.
19 A.g.e. s.87-89.
20 A.g.e. s.44-45.
21 A-26/9 Başbakanlığın 19.3.1940 gün ve 6/1194 no.lu yazısı.
22 İ. Hakkı Tonguç, İlköğretim Kavramı, s.315.

cekti. Komisyon görüşmelerinde Yücel ve Tonguç bulundular.[23] Bu görüşmeler hiç de kolay geçmeyecekti.

Tasarı, *"Köye göre öğretmen ve köye yarayacak diğer meslek erbabını yetiştirmeyi"* amaçlıyordu. 2-3 yıldan beri sürdürülen deneylerden çıkan sonuçlardan yararlanarak hazırlanmıştı. 1. Milli Eğitim Şurası kararlarına uygun olmasına özen gösterilmişti. Ne var ki, Tonguç, bu Kanunu değerlendirirken *"O zamana kadar köy öğretmen okulu adıyla deney okulu olarak açılmış olan kurumların aynı karakterde devamlarını sağlamak üzere hazırlanmış bir kanun olmadığını"* vurgulayacaktı. Ona göre, köy enstitülerinin tarihçesi incelenirken bu noktanın göz önünde tutulması *"zorunlu"* idi. *"Teorik pedagoji ile uğraşmış, yaşamları boyunca işe el sürmemiş, okullarımızda Meşrutiyet'ten beri uygulanmaya başlanan elişleri derslerine bile katılmamış ya da bunun değerine inanmamış bazı kişiler, yeni kurulacak köy enstitülerinde işe bu kadar önem verilmesini uygun bulmadıklarını, bunun teorik derslerin zararına olduğunu, önlenemeyecek olursa öğretmenlerin kültür bakımından zayıf yetişeceklerini savunuyorlar, bu düşünlerini gizli ve öznel, ama imzasız raporlarla yüksek makamlara duyurmaya kalkışıyorlardı."*[24] Tonguç'un yakındığı, başlarını Kanad'ın çektiği bazı eğitimcilerdi. Yıllardır yapılan o bilgi okulu -iş okulu, dar anlamda iş okulu- üretime dönük iş okulu tartışması sürüp gidiyordu.

Enstitüleri kurup işletebilmek için geniş kaynaklardan öğretmen ve öğretici alabilmek önemliydi. 17. Madde ile lise düzeyindeki tüm okullardan çıkanların enstitülerde öğretmen olabilecekleri, hatta yeterliliği olan ustaların bile usta öğretici olarak çalıştırılabilecekleri hükme bağlanıyordu. Bu da eleştiriliyordu. Ayrıca, köy öğretmenine ödenecek ücretin azlığı, tarım ve sanat çalışmalarının öğretmenlik görevleriyle birlikte sürdürülmesi esasına karşı çıkılıyordu. Tüm sistemin köy ve kent ayrılığı ve ikiliği yaratacağı ileri sürülen eleştirilerdendi. Bunlara çağdaş pedagojinin gerekleri, köy koşulları anlatılmaya çalışıldıysa da, bu kez *"Kızılçullu ve Çifteler'deki öğrencilere etki yaparak onları kışkırttılar, bazı İstanbul gazetelerini de bu yönde kullanmaya kalktılar. Bu okullardaki öğrencilerden bazıları TBMM'e, Cumhurbaşkanı'na dilekçe göndermeye giriştiler."*[25]

Tasarı daha komisyonlarda görüşülürken bu tür eleştiriler ortalığı sarmıştı.

Tasarının gerekçesi uzundu. Komisyonlarda bazı değişiklikler yapıldı: M. Eğitim Komisyonu Tasarıdaki 30 yıllık zorunlu hizmeti 20 yıla indirdi. Bütçe Komisyonu köy enstitülerinden çıkacak öğretmenlere verilecek tohum, fidan, araç ve gereçlerin köy okullarının demirbaşına geçirilmesi ve köyden okula verilecek arazinin Köy Kanunu'na göre satın alınmasını belirleyen ekler yaptı. Görevden ayrılan ya da vefat eden öğretmenden kalacak demirbaşların ve üretim gelirlerinin yeni gelecek öğretmene devrini düzenleyen bazı eklerin de yapılmasından sonra, birkaç ayrıntı dışında değişiklik olmadan, tasarı birkaç günde komisyonlardan geçti.

17 Nisan'da ivedi olarak görüşülmek üzere Meclis Genel Kurul gündemine alındı. O gün saat 15.00'de başlayan oturumu izlemek için Cumhurbaşkanı İnönü'nün salondaki locasına gelmesi az rastlanan bir durumdu.[26]

---

23 TBMM M. Eğitim Komisyonu Tutanağı, Köy Enstitüleri Kanunu, s.35, M.Eğitim Bk.lığı yayını.
24 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.573.
25 A.g.e. s.572-577.
26 17.4.1940 Meclis Toplantısı başlıklı haber. İlköğretim Dergisi, sayı 50, 6.5.1940.

Görüşmelerde Osman Şevki Uludağ 2, Emin Sazak 2, Kazım Karabekir 3, Feridun Fikri Düşünsel 4, Kazım Nami Duru 2, Fikret Atlı 2, Ali Suha Delilbaşı, Hakkı Kılıçoğlu, Halil Menteşe, İbrahim Alaattin Gövsa, Abdurrahman Naci Demirağ, Berç Türker, Hasan Selçuk birer kez söz aldılar. Bütçe Komisyonu Başkanı Salah Yargı 3, M. Savunma Bakanı Kazım Sevüktekin 1, eleştirileri yanıtlayan Bakan Hasan-Âli Yücel 9 kez konuştular.

Birçok eleştiri yapıldı. Karşı olanların bile sözlerine uzun övgülerle başlamaları o yılların meclisi için tipikti.

Osman Şevki Uludağ Enstitü sözcüğü üzerinde durdu. Başka bir ad bulunamaz mıydı? Kendisi bulamamıştı!

İleride köy enstitülerine en çok karşı çıkacaklardan biri, büyük toprak sahibi Emin Sazak eğitmen uygulamasını uzun uzun övdükten sonra *"Korktuğu bir nokta olarak küçük ve büyük köylere verilecek eğitimin eşitlenmesi yerine, büyük köylere daha bilgili kişilerin gönderilmesinin daha iyi olacağını"* söyledi. Ama *"Yasayı da henüz okumamıştı!"* İvedi demişlerdi, o da gelmişti. *"Aklımız ererek çıksaydı elbette daha iyi olurdu."*

Kazım Karabekir üç kez ve uzun konuşacaktı. Önce sağlam vücut ve sağlam seciye (özyapı) üzerinde durdu, beden hareketlerinin nasıl yapılması gerektiğinden ve *"ruh eğitimi"*nden söz etti. Köy enstitülerine yalnız köy ilkokullarını bitirenlerin alınmasını eleştirdi. Köylü kentli ayırımına karşıydı. Enstitü adı yerine (Hayat Okulu) ya da (Hayat Kaynağı) gibi bir ad verilemez miydi? Maddelere geçildiğinde yaptığı ikinci konuşmasında yine köy kent ayırımına değindi; kent çocukları da alınmalı, köylerde görev yapacak şekilde yetiştirilmelilerdi. Sonra baklayı ağzından çıkardı: *"Parti programımızda sınıf yok diyoruz. Fakat elimizle kuruyoruz kanısındayım... Köylülerimizi böyle kültür alanında az görgülü yarı aydınların baskısına bırakmayı bendeniz gelecek için çok tehlikeli görüyorum."* Son konuşmasında da sordu: *"Biz bu yöntemi gelişmiş ülkelerden, ya da herhangi bir yerden mi alıyoruz, yoksa birçok işlerimizde olduğu gibi birçok sanı ve öngörülerimiz üzerine iyi sonuçlar vereceğini düşünerek mi alıyoruz?"*

Feridun Fikri Düşünsel öğretmeni köye daha sıkı bağlayacak yaptırımlar konulmasını, yapı işlerinde imece yerine işi devletin üstlenmesini daha iyi bulduğunu söyledi.

Kazım Nami Duru Tasarıyı savundu, sözlerinin sonunda da Yücel'e ve Tonguç'a teşekkür etti.

Düşünsel ikinci konuşmasında kent çocuklarının da alınması konusunda Karabekir'e katıldığını açıkladı, tartışma alevlendi. Yalnız onun gerekçesi biraz farklıydı: Birçok belde ve küçük kent köy niteliğindeydi, oralardaki çocuklar niçin enstitülerde okumasındı?

Kazım Nami Duru ve M. Eğitim Komisyonu Üyesi olarak İbrahim Alaattin Gövsa ilgili maddeyi savundular. Komisyon başkanı, eski müsteşar Rıdvan Nafiz Edgüer söz almadı.

Emin Sazak'ın görüşü ise ilginçti. Kentlilerin köylere gitmesini sakıncalı buluyor, Karabekir'e karşı çıkıyordu: *"Eğitim sorunu deyince Paşa Hazretleri'nden bunu beklemezdim... Köylünün kasabalıdan nesi noksandır?.. Bu maddeyi buradan kaldıracak olursak ben bu kanuna Allah rahmet eylesin diyeceğim."*

Tartışma sonunda Karabekir ve Düşünsel'in bu konuda verdikleri değişiklik önergeleri reddedildi.

Ayrılan ya da ölen öğretmenlerin kazanımlarının yeni gelene kalmasını düzenleyen madde, yapılan tartışmalardan sonra değiştirilmeden geçti. Fikret Atlı'nın köy enstitülerinin ders programlarının Tarım Bakanlığı ile birlikte hazırlanması önerisi kabul edilmedi.

Yücel'in eleştirileri yanıtladığı konuşmaları daha çok Karabekir ve Düşünsel'e yönelikti. Enstitü adının kullanılmasını bu okullarda işe dönük uğraşların, uygulamaların yapılmasına bağlayan Yücel, yalnız köyden öğrenci alınması ilkesini hiç ödün vermeden savundu ve ilkokul öğretmeni yetiştirme işinde eskiden yapılmış yanlışlara düşmeyeceklerini söyledi. Ayrıca *"... Toplumsal bir sınıf doğurma sorunu söz konusu değildir... Esasen rejimimiz sınıf ve ayrıcalık kabul etmez. Yalnız yaşam tarzı bakımından mesleksel zümreler, ister kabul edelim, ister etmeyelim, vardır"*, dedi. Devletin resmi ideolojisi buydu! Sonra uzun uzun düşünülen sistemi ve verilecek eğitimin esaslarını anlattı. *"Karakter eğitimi, zaten bu doğrudan doğruya eğitimin esasıdır. Eğitim kavramında biz, bedeni ayrı, ahlakı ayrı, düşünceyi ayrı görmemekteyiz... Biz bu yanlışı yapmamak üzere çalışmaktayız... Eğitim ilkelerimiz parti programında yazılıdır... Bunun için köy kent ayrılığı söz konusu edilemez. Ama köy yaşamı da kent yaşamı değildir."* Yücel daha sonra Karabekir'in ortaya attığı yarı aydın eleştirisine değindi: *"İlköğrenimi bitirmiş, beş yıl da enstitüde okutmuşuz, demek bu insan yarı aydındır? O halde Türkiye'de yarı aydın olmayan, tam aydın kaç kişidir? Bunun dozu nedir?"* Sonra sözlerini bağladı:

"Bu kanunla bizim yaptığımız bir kopya değildir. Ama kendince (indi), *uydurma bir iş de değildir. Biz hiçbir ülkenin ilköğretim sorununu çözümlerken aldığı önlemleri olduğu gibi almadık. Hepsinin tarihini biliyoruz. Cahil değiliz... Bu bizimdir, kimseden almadık, bizden alsınlar!"*

Yücel meclisin havasını iyi biliyor, taktiklerini ustaca ve yerinde kullanıyordu. Eleştirileri yanıtlarken, resmi ideolojiye, CHP programlarına ters düşmemeye, bunlara dayanmaya özen gösteriyordu. Bir süre sonra Bakanlıktaki odasında Bayır'ın getirdiği bazı yazıları imzalarken, ona sordu: *"- Biz Köy Enstitüleri Kanunu'nu neye dayanarak çıkardık?"* Yanıtını kendi verdi: *"Köy Kanunu'na!"* Özellikle köylerde okul yapımı sorununun çözümünde köydeki insan gücüne dayanma yönteminin haklılığını arama çabasındaydı Yücel. Bayır ise bunu bir türlü içine sindiremiyordu, yıllar sonra bile eleştirecekti.[27]

Meclis Genel Kurul görüşmelerini yöneticilere ayrılmış yerden izlemekte olan Tonguç, Yücel sözlerini bitirince, içinden "ağzına sağlık" dedi. Eğitimci, yazar, felsefeci Yücel kıvrak zekası, söz söyleme yeteneği, sağlam mantığı ile gerekli yanıtları vermiş, işi başarmıştı.

Son oylama yapıldı. Yasa oy kullanan 278 milletvekilinin oybirliği ile kabul edildi. Tarih 17 Nisan 1940, günlerden çarşamba, saat 18.55'di. Yücel ve Tonguç, Meclis'den sevinçle ayrılacaklardı. Ama oya katılmayanların çokluğu dikkati çekiciydi. O dönemin tek parti disiplini içerisinde karşı oy vermek alışılmış bir davranış değildi; bu, oylamaya katılmamak şeklinde belirtilirdi. İlk bakışta, oya katılmayanların tümünün Yasaya

27 Ferit Oğuz Bayır, Köyün Gücü, s.223-225.

karşı oldukları şeklinde bir değerlendirme yapmak doğru gibi gözüküyorsa da, biraz daha incelendiğinde, katılmayanlar arasında kesinlikle köy enstitülerinden yana olan birçok kişinin de bulunduğu görülüyor. Buna benzer durumlar başka yasaların oylanmaları sırasında da gözleniyor. Öyle sanıyoruz ki, o tek parti döneminde asıl tartışmalar ve kararlar kapalı parti grubu toplantısında gerçekleşiyor ve TBMM'deki oylama günümüzdeki gibi ciddiye alınmıyor, biraz da bir tür formalite sayılıyor. Bu nedenle, katılmayanlarının tümünü karşı görüşte saymakta çekingen davranmak gerekiyor. Ne kadarı karşı, ne kadarı değil, kesinlikle ayrılamıyor. Ama karşıt görüşte olanların sayılarının hiç de az olmadığını söylemek de herhalde yanlış olmaz.

Tonguç, konuşmalar boyunca Karabekir ve Düşünsel'i özellikle dikkatle dinlemişti. Yaptıkları eleştiriler I. Eğitim Şurası'nda Reşat Şemsettin Sirer, Reşat Tardu gibilerin söylediklerine büyük benzerlik gösteriyordu. Büyük olasılıkla aralarında ilişki söz konusuydu. Eleştirileri 4 noktada toplanıyordu: 1. Ad sorunu, 2. Kentlerden öğrenci alınmaması, köy-kent ayrımı yapılması, 3. Köylerin yarı aydın köylü kökenlilere teslim edileceği, 4. Kent öğretmen okullarında öğrencinin köylerde kalabilecek kadar ülkücü yetiştirilmesine karşı oluş.

Karabekir ve Düşünsel bu eleştirileri yaparken düşünlerinden öte, acaba yıllardır haksızlıklara uğradıklarına inandıkları Atatürk döneminde başlanmış bir işe ne olursa olsun karşı çıkmanın çabası içerisinde miydiler? Karabekir'e baktıkça, onun donuk, soğuk bakışlarında sönmeyen bir kini, dinmeyen bir nefreti görür gibi oluyordu. Cumhuriyet'in ilk yıllarını anımsadı. 1924'de Karabekir'in başkanı olduğu Terakkiperver Cumhuriyet Partisi olayı, İzmir Suikastı davasındaki sanıklığı, İnönü dönemine kadar kenara itildiği, sürekli izlendiği uzun yıllar... Ya Düşünsel? O da o partinin ileri gelenlerindendi. İzmir suikastı davasında yargılanmıştı. İnönü kırgınlıkları kaldırmak için onları TBMM'e sokmuştu ama, acaba ne dereceye kadar eskiyi unutabilmişlerdi? Duygusallıktan kurtulabilmişler miydi? Düşün yapılarında bir değişme, ilerleme olmuş muydu? Gelecekte nasıl davranacaklardı? Yücel'le birlikte meclisten ayrılırlarken sevincin yanında bu kaygıları da taşıyorlardı.[28, 29, 30, 31, 32, 33]

3803 sayılı Köy Enstitüleri Kanunu 24 maddeydi. Kanun *"Köy öğretmeni ve köye yarıyan diğer meslek erbabını yetiştirmek üzere tarım işlerine elverişli arazisi bulunan yerlerde, Milli Eğitim Bakanlığınca köy enstitüleri açılmasını"* öngörüyordu (Madde 1).

Öğrenim süresi 5 yıl olan enstitülere beş yıllık köy ilkokullarını bitirmiş, sağlıklı ve yetenekli köylü çocukları seçilerek alınacaktı (Madde 3). 5. madde 20 yıllık zorunlu hizmet getiriyordu. Buralardan çıkacak öğretmenler, görev yaptıkları köylerde *"örnek tarla, bağ, bahçe, işlik gibi tesislerle"* köylülere rehberlik edecekler ve köylülerin bunlardan yararlanmalarını sağlayacaklardı (Madde 6). Bunlar köylere 20 lira ücretle atanacaklardı (Madde 7). Onlara devletçe parasız olarak araç, gereç, tohumluk, çift hayvanı, fidan gibi üretim araçları verilecekti (Madde 11). Öğretmene köy sınırları içindeki elverişli araziden köy kanununa göre satın alınarak öğretmenin geçimine ve öğrencilerinin

28 A-26/1 Köy Enstitüleri Kanunu ve Komisyon Raporları (kısmen elyazısı ile)
29 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.572-575.
30 İ. Hakkı Tonguç, İlköğretim Kavramı, s.315-338.
31 Köy Enstitüleri Kanunu, M. Eğitim Bk.lığı yayını.
32 Mahmut Goloğlu, Milli Şef Dönemi, s.65-73.
33 Süleyman Edip Balkır, Arifiye Köy Enstitüsü, s.21-40.

ders uygulamalarına yetecek arazi ayrılacaktı (Madde 12). 13. Madde bir tür tarım sigortası getiriyordu: Doğal afetlerle herhangi bir zarar, ziyan durumunda Bakanlıkça bunu karşılayacak yardım yapılacaktı. Öğretmenin işleri gezici başöğretmenler ve ilköğretim müfettişlerince izlenip denetlenecekti. Öğretmene *"Devlet örgütü mensupları yardım edecekler"*di (Madde 15). 16. Madde köyde okul yapımını düzenliyordu: *"Okul binaları ve öğretmen evleri M. Eğitim Bakanlığınca verilecek planlara göre, Köy Kanunu'na dayanarak, bölge ilköğretim müfettişi ile gezici başöğretmeninin gözetiminde köy ihtiyar heyetleri tarafından yaptırılır ve öğretmen atanacak köylere durum üç yıl önce bildirilir. Köy bütçesinde de ona göre önlemler alınır. Öğretmen işe başlamadan önce okul binası ile öğretmen evi tamamen bitirilir. Köy okulu binalarının onarımı ve okulun sürekli harcamaları köy ihtiyar heyetlerince sağlanır"* deniyordu.

Köy enstitülerine öğretim elemanı sağlanması, sınırlar geniş tutularak saptanmıştı (Madde 17).

Şu kaynaklardan yararlanılabilecekti: Yüksek okullar ve üniversite çıkışlılar, Gazi Eğitim Enstitüsü, öğretmen okulları, ticaret liseleri, orta tarım okulları, köy enstitüleri, yapı usta okulları çıkışlılar. Bunlardan başka her türlü teknik ve mesleki okul çıkışlılar. Ayrıca *"uzman işçiler gündelik ya da aylık ücretle usta öğretici olarak çalıştırılabilecekler"*di. Atama, yükselme ve enstitülerin yönetim işlerinin nasıl yürütüleceği bir tüzükle saptanacaktı.

18. Madde 'Köy Öğretmenleri Emeklilik Sandığı' ile 'Köy Öğretmenleri Sağlık ve Sosyal Yardım Sandığı' başlığı altında iki sandık kurulmasını öngörüyor, bunların gelir kaynaklarını sayıyordu. Ayrıntılar tüzükle düzenlenecekti.

Köylerde çalışan öğretmenlerle ailelerinin, köy okullarındaki öğrencilerin sağlık işlerine parasız bakmak üzere M. Eğitim Bakanlığı'nca sağlık müfettişi hekimler atanacaktı. Köy öğretmenleri, eşleri, çocukları, M. Eğitim Bakanlığı'nın prevantoryum ve sanatoryumlarında parasız tedavi edileceklerdi (Madde 21).

22. Maddeye göre, köy enstitülerinin tesisat, yapı ve onarım işleri 2490 sayılı Arttırma, Eksiltme ve İhale Kanununa bağlı değildi.

Diğer maddeler ve ayrıntılar daha çok parasal sorunların düzenlenmesiyle ilgiliydi.

Yasanın geneline bakıldığında, bürokratik düzenleme ve engellerden kurtulmayı, yöneticilerin iş görebilmelerini kolaylaştıracak, yetkilerini kullanmalarını sağlayacak düzenlemeler getirildiği görülüyordu. Köy öğretmeninin sosyal güvencesini sağlama, hele bir tür tarım sigortası ile ilgili hükümler önemli yeniliklerdi. Bunların dışında, Kanun, köy enstitüleri sisteminin temel ilkelerini uygulamak, bu kurumları kurup işletmek için gerekli esasları yasallaştırıyor, istenen yetkileri veriyordu.

Köy Enstitüleri Kanunu'nu gerekçesinde, daha önce açılmış olan 4 Köy Öğretmen Okulu'ndan başka 8 yerde hemen köy enstitüleri açılabilmesi için 1939/40 ders yılında hazırlık yapılmış olduğu bildirilmişti. Buraları Kars, Kayseri, Malatya, Kocaeli, Trabzon, Samsun, Seyhan, Isparta illerindeydi. Bunlara Balıkesir ve Antalya da eklenecekti.

Tasarı yasalaşır yasalaşmaz 4 köy öğretmen okulunun adları hemen Köy Enstitüsü'ne çevrildi: Kızılçullu, Çifteler, Trakya, Gölköy. Birkaç ay içerisinde 10 yeni Köy Enstitüsü daha açılacak, böylece sayı 14'e çıkmış olacaktı: Akçadağ (Malatya) Temmuz 1940, Aksu (Antalya) 20.6.1940, Ladik-Akpınar (Samsun) 15.6.1940, Arifiye (Kocaeli) Haziran 1940, Beşikdüzü (Trabzon) 1940, Cılavuz (Kars) 1940, Düziçi (Adana)

25.7.1940, Gönen (Isparta) Haziran 1940, Savaştepe (Balıkesir) 20.6.1940, Pazarören (Kayseri) 26.7.1940.[34]

Buralara gidecek müdürlerin bazıları daha kanunun çıkmasından önce görevlendirilmişlerdi. Diğerlerinin atamaları da hemen yapıldı.

Köy enstitülerine bulunduklara yere en yakın köyün adı veriliyordu genellikle. Bunun en yerli, en ulusal ve halka en saygılı adlandırma yöntemi olacağı düşünülmüştü.

Tonguç'un işi daha da artmıştı şimdi. 14 enstitünün kurulmasını, gelişmesini yakından izlemek, denetlemek zorundaydı. Bu da daha fazla yolculuk, daha az uyku, daha çok yorgunluk demekti.

30 Nisan 1940'da kesin yer saptama işi için Ladik Akpınar'daydı. Buraya 26 Nisan'da giderek yer saptaması yaptığı Akçadağ (Malatya)[35] ve Düziçi (Adana)'dan geliyordu. Yanında Ladik-Akpınar Köy Enstitüsünü kuracak olan Kamlık (Samsun) Eğitmen Kursu Müdürü Nurettin Biriz de vardı. İki gün Akpınar ve çevresini incelediler. Sonunda Tonguç'un, Biriz'in, Samsun M. Eğitim Müdürü M. Doğanay'ın, Ladik Belediye Başkanı, bir üye ve milli eğitim memurunun imzaladıkları bir yer saptama tutanağı tutuldu.[36]

Diğer enstitülerin yer seçiminde de bu yöntemler izlenecekti.

Rauf İnan'ın Çifteler'de haziran başında işe başlamasından iki hafta geçmemişti ki Tonguç çıkageldi. Günlük işler ve denetimler bittikten sonra Hamidiye'deki büyük okul binasının arkasındaki yamacın üst yanında, düzlükte yere oturdular. Tüm Enstitü bir eğlence akşamı için biraradaydı. Bu, öğrencilerle ilk toplantıydı. Kimse ne yapacağını bilmiyordu. Genel bir çekingenlik vardı. Uzun bir özendirmeden sonra, ikinci sınıf öğrencisi Elmas Yazar bir türkü söylemeyi üstlendi: *"... Bu kara yazıyı kendim yazmadım, alnıma yazılmış bu kara yazı..."* Türküden çok bir ağıttı bu. Tonguç'a dokundu, eğlence akşamı böyle mi olmalıydı? Türkünün karamsarlığını yenecek bir konuşma yaptı. Bir süre sonra eğlencelerin niteliği değişecek, coşkulu bir çok seslilik egemen olacaktı.[37]

İlk gördüklerinde Tonguç öğrenciler üzerinde nasıl bir etki bırakıyordu? Bir yıl sonra yine Çifteler'e gittiğinde, onunla ilk kez karşılaşacak olan öğrenci Talip Apaydın bunu şöyle anlatacaktı: *"... Seydi Suyu'nun kıyısında bir söğüt ağacının gölgesine aramıza bağdaş kurup oturdu. İriyarı bir adamdı. Sesi biraz çatal çıkıyordu. Büyük denince ben kafamda hep başka türlü tasarlardım. Böylesini ilk görüyordum. '- Ee, ne yapıyorsunuz bakalım, neler öğreniyorsunuz?' diye başladı. Unutamıyorum, bana bir başka gelmişti. Köyümde bir akrabamla, ya da komşularımızdan bir büyükle konuşuyormuşum gibiydi..."*[38]

Köyden gelen öğrenciler ondan çekinmiyorlar, korkmuyorlar, kısa sürede onu kendilerinden biri sayıyorlardı.

Köy Enstitüleri Kanunu'nun çıkışından sonra İsmail Hakkı Baltacıoğlu'ndan bir mektup geldi.[39] Mektup *"İki Gözüm"* diye başlıyordu, *"Köy enstitüleri işindeki tam ba-*

34 Köy Enstitüleri II (Müdürlerin kuruluş yazıları)
35 A-89/7 Akçadağ Yer Saptama Tutanağı, 30.4.1940.
36 A-89/6 Ladik-Akpınar Yer Saptama Tutanağı, 2.5.1940.
37 M. Rauf İnan, Bir Ömrün Öyküsü 2, s.63.
38 Talip Apaydın, Köy Enstitüsü Yılları, s.226.
39 İ. Hakkı Baltacıoğlu'ndan Hakkı Tonguç'a 21.4.1940 günkü mektup.

şarınızı öğrenince çok sevindim... 'Yeni Adam'ın (Yaz.notu: Baltacıoğlu'nun dergisi) *279. sayısını köy enstitülerine ayırıyorum. Burada benim bir başyazım ile konu hakkında Yunus Kazım Köni'nin açıklamaları ve basında çıkmış yazılar bulunacaktır."* diyor ve dergiden Bakanlık satın almak isterse bildirilmesini diledikten sonra, kendisine *"Üç konferans vermek üzere Ankara'ya çağrılacağının söylendiği, gelirse köy enstitüleri konusunda radyoda da konuşabileceğini"* ekliyor ve soruyordu: *"Benim işim ne oldu? Suya mı düştü? Bu işin bu kadar uzaması doğal mıdır? .. Gözlerinden öper ve dua ederim..."*

Sözü edilen işin ne olduğunu bilmiyoruz. Ama bundan birkaç ay önce bir öğretmenden Tonguç'a gelen bir mektuptan anlaşıldığına göre,[40] Baltacıoğlu'nun Cumhurbaşkanı ile görüşmesinin yararlı olacağı düşünülmüş, bu yolda kendisine etki yapılmaya çalışılmıştı. Tonguç böyle bir görüşme düzenlenemezse, onun düşünlerini İnönü'ye yazı ile bildirmesi seçeneği üzerinde durmuştu. Baltacıoğlu'nun köy enstitülerinden yana olmasına değer verildiği ve devreye sokulmak istendiği anlaşılıyordu.

Baltacıoğlu gerçekten de dergisinde konuya geniş yer verecekti. Daha eğitmen deneyinin ilk günlerinde Gölköy'e giden Baltacıoğlu gördüklerinden o kadar hoşnut kalmıştı ki, izlenimlerini soran kurs yöneticisi Balkır'a *"- Azizim, hayranlığımın aptallık derecesine vardırıldığını mı söyletmek istersin bana?"* yanıtını vermişti.[41]

Yeni kurulan enstitülerdeki yapılaşma ve yerleşme sorununun kısa sürede çözümlenmesi için uygulanan etkin bir yöntem, daha önce kurulmuş enstitülerden yapı işlerinde deneyim kazanmış öğretmen ve öğrencilerden oluşan ekiplerin geçici olarak çalıştırılmalarıydı. Bunlar önemli bir güçtüler. Bir de o her yeni enstitünün yapı işlerini örgütleyip teknik sorunları çözen Macar Sili Layoş! Sürekli yavaşlıktan yakınan, o garip Türkçe'si, kendine özgü konuşma biçemi ve sivri dili ile yöneticileri, öğretmenleri, hatta genel müdürü bile azarlamaktan çekinmeyen bu Ustabaşı, yapı işlerinin en önemli kişisiydi.

Bir başka enstitüye gönderilen ekipler 1-2 aylık çalışmadan sonra bir de yurt gezisi yaptırılarak ödüllendiriliyor, kendi enstitülerine öyle dönüyorlardı. Bu uygulama ile öğrenciler yapı işlerinde biraz daha ustalaşıyor, bir iş yaratmanın kıvancını ve onurunu taşıyor, ülkenin değişik yörelerini tanıyor, yeni arkadaşlıklar kuruyor, tüm zorluk ve yorgunluklara karşın tüm bunlar öğrencilik yıllarının en güzel anıları olarak kalıyordu. Çifteler'den Savaştepe'ye ekiple gönderilen Talip Apaydın da oradaki anılarını bu duygularla yazacaktı.[42]

Tonguç, bu uygulamaya kuruluşları hızlandırmak bakımından, ama ondan daha da fazla, bir eğitim ve öğretim yöntemi olarak çok önem veriyordu. Bunu öğretmenlere ve öğrencilere her olanaktan yararlanarak anlatmaya çalışıyordu. Ama bazı pürüzlerin çıktığı da oluyordu.

Akçadağ birçok nedenlerle kuruluş çalışmalarının zorluklarla yürütüldüğü bir enstitü idi. Buraya çok sayıda ekip gönderildi diğer enstitülerden. Bir tek müdür buna direndi; Soysal!

"... Yavrular sevine sevine gideriz dediler. Bu yıl bize izin verin, gelecek yıl gidelim.

---

40 Öğretmen H. Avni'den Hakkı Tonguç'a 27.1.1940 günkü mektup.
41 Süleyman Edip Balkır, Eski Bir Öğretmenin Anıları I, s.309.
42 Talip Apaydın, Köy Enstitüsü Yılları, s.57-62.

İşimiz çok... Hoca, Allah'ınızı severseniz benimle uğraşmayınız. Malatya'da inşaat yapacak grup var. İhsan Bey (Sungu) *başkan olmak üzere, Ferit Oğuz, Hayrullah Örs, ulemadan Rauf İnan... Eğitim ve grup şefleri, daire müdürleri... gitsinler. Bunu Bakan'a yaptırırsanız Malatya Köy Enstitüsü kurulur. Bu zevat da mevcut üzerinde söz söyleme hakkı kazanırlar. Bunlar şaka. Bunlar ancak rejim değişirse olur..."*[43]

Yapı ve yerleşme sorununun hemen hemen hiç olmadığı tek enstitünün müdürünün diğer köy enstitülerinin kuruluşuna yardımcı olmaya niyeti yoktu. Tonguç'un tüm enstitüler arasında bir birlik ve bütünlük kurma çabalarına da kapalıydı. Ona göre bu iş hepsi arasında bir yarıştı ve kendisi birinciliğe en yakın adaydı. Bir birinciliğin söz konusu olmadığını, olmayacağını bir türlü kavrayamıyordu.

Çifteler'den Savaştepe, Ladik ve Gönen'in kuruluşlarına gönderilen 20'şer kişilik yapıcılık kolu ekiplerinden biri 16.9.1940 günü Çifteler'den Ladik'e doğru yola çıktığında 4. sınıf öğrencisi Abdullah Özkucur da içlerindeydi. Yedek giysilerini, kitaplarını, yapıcılık takımlarını çantalarına bavullarına yerleştirmiş, aşçının hazırladığı kumanyalarını almışlardı. Beyşehir İlçesi'nin Üzümlü Köyü'nde doğup büyüyen Özkucur, Eskişehir'i, demiryolunu ilk kez görecek, trene ilk kez binecekti.[44]

Ankara garına geldiklerinde *"garın üstündeki örtüden yerin altındaki temizliğe dek gördüklerimizin karşısında dilsizlere döndük."* Ladik'de onları Sili Layoş karşıladı. Bir ay içinde enstitünün dördüncü binası olan Çifteler Pavyonu'nu yapıp bitirdiler.

Dönüşte Amasya, Sivas, Kayseri'de birer gün kalarak bu kentleri gezdiler. Ankara garına girdiklerinde onları Genel Müdür Hakkı Tonguç ve Şube Müdürü Ferit Bayır karşıladı. Ekip Şefi Bayram Karatan ve öğretmen K. Ülgen'le öğrencilerin hemen tümü trenden indiler. Çekingen Özkucur, içeride pencerenin kenarına oturmuş onları gözlüyordu. Tonguç'un tüm arkadaşlarına çikolata dağıttığını gördü. Onlar da hemen ayakta yemeğe başlamışlardı. Özkucur'un *"Orada olmadığı için canı sıkıldı." "Çikolataları gördü de geldi, derler kuruntusuna kapıldım, yerimden ayrılmadım."*

Tren Ankara'dan ayrıldıktan sonra istasyondan Ulus Alanı'na, Bakanlık'a doğru yürürlerken, Tonguç Bayır'a *"bir bilinmeyen daha çözüldü"* dedi, *"çocukların güçleri yabana atılmamalı. Yüzyılların yokluklarına, sıkıntılarına dayanarak yaşamlarını sürdürebilenlerin çocukları bunlar. Ödenek azlığına karşın enstitülerin kurulmaları, köy okullarının, uygulama bahçelerinin, işliklerin, okul topraklarının işletilmesi zor olmayacak."*[45]

Doğrudan çocuklarla konuşarak, onların gerçek eğilimlerinin olumlu olduğunu anlamıştı. Aslında olayın bir başka yüzü vardı: Çifteler ekibi Ladik'e vardıktan kısa bir süre sonra, öğrencilerin imzasıyla Genel Müdürlüğe bir dilekçe gelmişti. Sömürüldüklerinden yakınıyorlardı. Tonguç onlara *"26.9.1940 tarihli dilekçenize mektup şeklinde yanıttır"* diye başlayan bir yazı göndermişti.[46] Yazıda, *"gerçek köy enstitüsü öğrencisi karakterini takınmaları"* gereğini anımsatıyor ve *"dilekçenizde geçen -bizim burada enstitü öğrencisine aşılamak istediğiniz amaçlarımızı atıp tek amacı ve düşünü bizi çalıştırmak ve bedensel değerlerimizden yararlanmaktır- sözü sizin yaşamınıza asla uyma-*

43 M. Emin Soysal'dan Hakkı Tonguç'a 27.6.1940 günkü mektup.
44 Abdullah Özkucur, Köy Enstitüleri Destanı, s.25-46.
45 Mehmet Başaran, Aydınlanma Yolunda, s.107.
46 Hakkı Tonguç'dan Ladik'deki Çifteler Köy Enstitüsü Ekibi'ne mektup. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.32-33.

yan... yaptığınız güzel işleri farkında olmadan size yadsıtan, sakat, çürük ve zannıma göre ruhu sizin ruhunuzdan ayrı birisinin aşıladığı bir düşündür" dedikten sonra işin değerini anlatıyor *"size çalışmaktan yakınmayı kim öğretmeye kalkarsa onun suratına çamur fırlatır gibi tembelliği çarpmalısınız"* diyordu. Daha sonra dilekçeyi işleme koymayacağını, özel bir mektup gibi saklayacağını, Müdür'lerine bile göstermeyeceğini yazıyordu. *"Her birinizle Enstitü'de ve yaşamda görüşeceğim ve bu mektupta yazdıklarımın doğru olup olmadığını soracağım... Okulunuza dönerken yüzünüzün akı ile dönmenizi diler, gözlerinizden öperim çocuklar."* diye sonlanıyordu mektup.

Onlar kuruluş çalışmalarıyla uğraşırken, ülke, hergün biraz daha yaklaşan savaş tehlikesine hazırlanıyordu. Birçok er ve yedeksubay ikinci kez askere çağrılmıştı. 24.4.1940'da Basın Kanunu'nda değişiklik yapıldı, bazı kısıtlamalar getirildi. 22.5.1940'da Sıkıyönetim Kanunu çıkarıldı. Yokluklar, karaborsa, geçim sıkıntısı günden güne artıyordu.

Geniş çapta bir eğitim atılımı için uygunsuz koşullardı bunlar. Yoksa tam tersi, olağanüstü koşulların ortaya çıkardığı, zor yakalanabilecek bir tarihsel olanak mı söz konusuydu?

Köy gezilerini sürdüren Tonguç'un köy yaşamına ilgisi neredeyse her köyü, koşulları ve sorunlarıyla tanıma tutkusuna dönüşmüştü. Bilinmeyen Anadolu'yu, doğasını, insanını, yaşamını öylesine bilmeliydi ki, her an ülkenin herhangi bir yerindeki koşulları, yaşamı, sorunları gözünün önüne getirebilmeliydi. Daha sonraları İnönü ile birlikte çıktıkları gezilerde İnönü onun her yöre, neredeyse her köy için bilgiler vermesine alışmış, bunu doğal karşılar olmuştu. Birgün Tonguç yakınacaktı: *"Her köyü tek tek bilip anlatmamı istiyor sanki!"*

1960'dan sonra İnönü'nün Başbakanlığında bir Köy İşleri Bakanlığı kurulması söz konusu olduğu zaman, İnönü acaba onu anımsayarak mı şunları söyleyecekti:[47] *"Bir Bakan gerek, sabırlı, organizatör bir adam bulmalı. Onu o hale getireceğim ki, sorduğum zaman herhangi bir köyün yazını, kışını, nüfusunu, insanlarını ve neler yetiştirdiğini bana söyleyebilsin."*

Tonguç'un not defterleri bu çok yönlü ilginin kanıtıydı:

"3.4.40: Üreğil

28.4: Haruniye-Yarbaşı demiryolu krokisi

30.4: Ham elma suyu kaynatılır, koyuna sürülür, keneyi döker

29.6: Kastamonu'da karlı bir nöbet: Bir tarlayı 8 kişi ekiyor, 8 yılda bir nöbet geliyor!

9.7: Serik, Kayaburun, Cumalı, Balkır, Yazıköy, Perge

11.10: Kıranoğlu, Yanık Ömer, Muş türküsü.

1.11: Arapören Köyü'nde kadın adları: Zahle, Bahar, İsmihan, Şehriban, Döndü, Satı, Meryem, Zülfi, Müslime (Yaşlanınca Ayıncık)

15.11: Çine Çiftliği sahipleri. Hüseyin Bey (Milletvekili) Atalarının adları...

13.11: Ebubekir Hazım'ın Küçük Paşa romanı!

---

47 İnönü'nün Köy İşleri Bakanlığı konusunda konuşması, Ulus, 19.12.1963.

Tarihsiz: Harn öreni nedeniyle Haruniye denmiş!

Karakuş yuvası, Kaledağ (desen)

Erzurum Kırkçeşme hamamı: Muharrem ayının ilk çarşamba günü süpürge insan giysisiyle süslenir. Sonra şarkılarla seyircilerin "temaşasına arzedilir." Yazılı taşla ya da kaplumbağa kabuğu ile kadınlar başlarına su dökerler, bu uğur sayılır."[48]

Köylerin sağlık sorunu sürekli ilgi alanlarından birisiydi.[49] Öğretmenlerden topladığı bilgilerden de yararlanıyordu. 6 ildeki (Maraş, Muğla, Afyon, İzmir, Ankara, Sinop) 42 köy ilkokulunda bin öğrenciden yüzde 41,4'ü sıtmalıydı!

"Anadolu'nun her sorunu su ile ilgilidir. Anadolu tarihini su sözcüğü geçen köy adlarından okumak olanağı vardır: Sulakyurt, Akpınar, Kanlıkuyu, Derinoluk, Pınardibi, Sulukavak, Gürpınar, Uzunoluk, Karasu, Serinderbent, Üçoluk, Soğukçeşme..."[50]

Haziran ayı içinde M. Eğitim Bakanlığı'na gönderilmiş 18.6.1940 günlü ilginç bir rapor Tonguç'a iletildi. *"Köy enstitülerinin kuruluşu ile ilgili olarak bir 'Köy İncelemeleri Bürosu'nun da kurulmasının çok gerekli olduğu düşünülerek"* bir rapor sunuluyordu. Rapor Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi öğretim elemanlarından Halk Edebiyatı Doçenti Pertev Naili Boratav, Sosyoloji Doçenti Behice Boran, Sosyoloji Asistanı Niyazi Berkes, Halk Edebiyatı İlmi Yardımcısı Mediha Berkes tarafından imzalanmıştı.[51]

4-5 sayfalık raporda, köy incelemelerinin bu işin bilimsel yöntemlerini bilmeyenlerce yapılmasının sakıncaları belirtildikten sonra, araştırmaların örgütlendirilmesinin zorunlu olduğu, kurulacak böyle bir büronun *"sürekli ve sistemli bir şekilde"* köylerle ilişkide olacağı ve köy kalkınması için gerekli bilgi temelini kuracağı anlatılıyordu. Bu tür incelemelerin yöntem ve araştırma teknikleri ellerindeydi. Büro, önce eldeki dağınık bilgi ve malzemeyi toplayıp derleyecekti. Sonra sistemli incelemeler yapacaktı. Ve böylece *"Türk köyünün realitesi aydınlanacak, sosyolojik yasalara varılacaktı."*

Raporda bir örgüt öneriliyordu. Büronun merkezi Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi olacaktı. Bilimsel çalışma buradan yönetilecek, üç tür personel çalıştırılacaktı: 1) Fakülte'nin Sosyolojik Araştırma Merkezi ve Folklor Arşivi görevlileri, 2) Köy enstitülerinde bu alanda çalışacak olanlar, 3) Büro tarafından yeterli görülen ve bu alanda yetişecek elemanlar (öğrenciler ve Fakülte'nin öğrencileri gibi).

Rapordaki öneri ilk bakışta şüphesiz ki yararlı görünüyordu. Peki gerçekleşme olasılığı var mıydı? Siyasal ortam ve dengeler, CHP iktidarının yapısı, partinin tutumu böyle bir önerinin benimsenmesine, desteklenmesine elverişli miydi? Tonguç, bu genç bilim adamlarının değerini biliyordu. Onların çalışmalarının, güçlerinin atılıma katılmalarından önemli sonuçlar alınabileceği de ortadaydı. Raporda önerilen örgüt için istenen yetkiler, örgütlenme modeli, uçları köylere kadar uzanacak, buraları etki alanı içine alacak, büronun işin beyni görevini yürütmesini getirecek bir düzenlemeydi. İktidar ve parti, bir tür etki ve yetki devri anlamına gelecek bu değişikliği benimseyebilir miydi? Uzun yıllardan beri tanıdığı, düşünlerinin, eğilimlerinin son örneklerini Köy Enstitüleri

---

48 Hakkı Tonguç'un 1940 yılı not defteri.

49 A-87/1 Sıtmalı öğrenci sayılarını gösteren çizelge (tarih yok).

50 A-31/5 "Vekilimiz Köy Okullarında" başlıklı 6 daktilo sayfalık yazı (tarih yok). Ve İlköğretim,sayı 12, 5.5.1939

51 A-118/30 Bakanlığa yazılmış 18.6.1940 gün ve 5 daktilo sayfalık rapor ve: Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç, s.492-495.

Yasası'nın Meclis görüşmeleri döneminde bir kez daha gördüğü politikacıların bunu içlerine sindirebilmeleri olanağı yoktu. Kısa sürede konu, CHP içi muhaliflerle, onların Meclis dışı yandaşlarının sömürecekleri bir siyasal tartışma, çekişme aracına dönüşürdü. Karabekir'i, Düşünsel'i, Sirer'i, Kanad'ı pusuda bekliyorlardı. Binbir zorlukla boğuşarak bu aşamaya getirdikleri konuyu böyle bir riske atamazdı.

Böylece öneri işleme konmadı, tarihsel bir belge olarak kaldı. Ama daha o günden belli olmuştu ki, köy enstitüleri ve ilköğretim atılımını yürütürken, Türkiye'de sol akıma karşı takınılacak tutum konusunda, bir süre sonra kesin bir ilke kararı almak zorunlu duruma gelecekti.

Haziran ayında köy enstitülerindeki eğitim uygulamasıyla ilgili önemli bir Genelge gönderildi.

Bu Genelge, öğrencilerin özelliklerinin incelenmesi ve bunun için yapılacak gözlemlerin şeklini konu alıyordu.[52] Diğer okullarda uygulanan ve teorik bilgiyi ölçmeyi amaçlayan gelenekleşmiş not sistemi köy enstitülerinde ikinci plana itilecek, öğrencinin kişilik özellikleri ve bunlardaki gelişmeler gözlenerek değerlendirme yapılacaktı. Öğrencinin verilen işlere ilgisi, yüklendiği işe bağlılığı, kendiliğinden iş görme ve yaratma gücü, araç gereç ve eşyaya bakımı, tertip, düzen ve güzellik sevgisi, yeniliği ve ileriliği benimsemesi, arkadaşlarına karşı davranışı, yürekliliği, engellerden yılmazlığı, özgeciliği, temizlik durumu, bedenine bakımı ölçütler olarak kullanılacaktı. Derslerden ayrı olarak özgür okuma, grup içinde çalışma, tek başına çalışma, nöbetçilik çalışmaları da değerlendirilecekti. Tüm değerlendirmelerde iyi, orta, zayıf ölçüleri kullanılacaktı.

Her öğretmen yılda 4 kez buna göre düzenlenmiş Yoklama ve Gözlem Defteri'ne[53] bunları işleyecekti. Kümebaşılığı ile görevli öğretmenler, yönetimlerindeki sınıfların öğretmenleri ile görüşerek bu öğretmenlerin defterlerindeki değerlendirmeleri birleştirecekler ve belli aylarda kendilerinin ve öğrencilerin defterlerine son ve kesin kanılarını yazacaklardı. Okul eğitimbaşı, kümebaşı defterlerini inceleyerek aydınlatılmaları gerekecek öğrencileri saptayıp onların durumlarını düzeltecek önlemleri alacaktı. Öğrencilerin özellikleri saptanırken *"olaylara, deneylere, sağlam esaslara dayanılacak, indi* (kendince), *fevri* (düşünmeden) *yargılardan kaçınılacak"*tı. Öğrenci *"Kendisi hakkındaki kanıların sakat olmadığını, doğru yargılar olduğunu kabul edebilmeliydi ki, durumunu düzeltme yolunu tutsun."*

Öğrencilere en yakın öğretmen olarak kümebaşılar onların yaşamlarıyla daha sıkı ilişkileri olduğu için, yönetimlerindeki öğrencileri *"iyi niteliklerle bezemeye çalışacaklar"*dı.

Defterler her ders yılı sonunda müdür tarafından incelenecekti. Yöntemin Tonguç'un eğitbilim anlayışından ve Gazi Lisesi Müdür Vekilliği dönemindeki öğrenci değerlendirme işlevlerindeki olumsuzluklardan edindiği deneyimlerden kaynaklandığı anlaşılıyordu. Bu konudaki eğilimi daha 1937'de test yöntemi ile öğrenci değerlendirilme önerisine karşı gösterdiği tepkiden de anlaşılıyordu: *"... Bu test değil, çocuklar için adeta bir bela! Yahu bu kadar soruyu sen değil ilkokul öğrencilerine, kellifelli okuryazar denilen adamlara sorsan onları bile sıkıntı basar. İkinci nokta: Bu soruları bilip bilme-*

52 A-67/30 "Öğrencilerin Özelliklerini inceleme ve Gözlemenin Nasıl Yapılacağı" başlıklı Genelge (tarih yok)
53 Yoklama ve Gözlem Defteri örneği.

mekten ne çıkar? Bir sonuç çıkmayınca onu puanla değere çevirmenin anlamı nedir? Üçüncü nokta: Tüm bu soruların belirttikleri kitabi (teorik) *bilgi ile insanları ölçüp yargıya varmak insanı işe yaramayan bir bilgi hokkası olarak görmekten öte ne anlama gelir? İstenç, direşme* (sebat), *kendi kendine hareket ediş, becerikli olmak, sempati, tutku, eğilim bir değer değil mi?"*[54] Tonguç'un çağdaşlaştırılmaya çalışılan geleneksel değerlendirme yöntemleri ve test konusunda görüşü buydu.

1940 yaz sonunda 1939/40 ders yılında gerçekleştirilmiş yapı ve tarım işlerinin bir dökümü çıkarıldı: Köy enstitülerine 5 bin öğrenci alınmış, eskilerle öğrenci sayısı 6 bin olmuştu. 14 enstitüde 2700 kişilik yatakhane, 2900 kişilik 9 yemekhane, 38 derslikli 19 derslik binası, 18 aile için 12 öğretmen evi, 9 ahır ve tavla, 9 depo, arabalık, kümes, toplam 70 parça bina yapılmış, bu iş için 350.000 TL. harcanmıştı. Bu iş müteahhitlerle yapılsaydı en az 700.000 TL. verilecekti.

Ayrıca, bir yıl içinde 4600 dönüm tarla sürülmüş, buralara tahıl ekilmişti. 28 bin fidan dikilmiş, 820 dönüm yer sebze tarımına hazırlanmış, 280 dönüm bağ yapılmıştı.

6 bin öğrencinin giyecek, yatacak, yiyecek gereksinmeleriyle ilgili her tür eşya, araç gereç satın alınmıştı.[55]

Başlangıç için kötü sayılmazdı bu yapılanlar. Ama birçok zorluklar da çıkmıştı. Görevlendirilenler bunların üstesinden gelme becerileri kazanmaya başlamışlardı:

Aksu Köy Enstitüsü Müdürü Talat Ersoy şöyle yazacaktı:

"... Enstitü'yü açtığım ilk yıl Elmalı köylerinden ancak 4 öğrenci alabilmiştim. Bu yıl oradan fazlaca erkek ve kız öğrenci alabildim. Özellikle fazlaca kız aday vardı. Ama kötü bir olayla bunları yitirdik. Fethiye'nin D... Köyü'nden bir erkek bir kız öğrenci adayı kamyonla Antalya'ya geldiklerinde şoför kıza sataşıyor. Çevredeki askerler birşey olmadan kurtarıyorlar. Ancak, olay Elmalı'da duyulunca buradaki kızların gönderilmesinden vazgeçiliyor. Eski öğrencilerin bazılarının velileri telaşla okula geliyorlar. Olayın aslı anlaşılınca ortalık yatışıyor. Şimdi yeniden başvurmalar başladı. Bu söylentileri kökünden baltalamak için Elmalı yöresinden olan eski öğrencilere izin vererek bir hafta için köylerine yolladım."[56]

Köy enstitüleri için açılmış mimarlık yarışmasının ilki o yıl sonuçlandı. Yarışma şartnamesinde ilginç özellikler vardı. Yarışmaya katılacak mimarın projesini yapacağı enstitüde çevre koşullarını tanıyabilmesi için bir süre kalması zorunluğu gibi. Aksu Köy Enstitüsü avan proje yarışmasını kazanan Yüksek Mimar Asım Mutlu uygulama projesi anlaşmasının yapılması için Ankara'ya çağrıldı. Tonguç'un odasına girdiğinde *"uzunca boylu, güneşten yanmış esmer tenli, açık ve güleç yüzlü"* biri ile karşılaştı. Tonguç, Mutlu'nun kendisine verdiği Mimarlar Birliği'nin ücret tarifesine bir göz attıktan sonra, *"Kalınca, dudakları arasında tınlayan, tatlı ve derin bir sesle konuştu. Hep Batı'nın ileri ve varlıklı ülkelerini örnek alıyorsunuz... Az da olsa benim projeler için ayırdığım paraya razı olacaksınız."* Mutlu karşı çıkamadı, kabul etti.[57] Bu tanışma iyi bir dostluğun başlangıcı olacaktı. Birlikte gezilere çıkacaklar, Mutlu onu yakından tanıyacaktı.

---

54 İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.11-12, Sadri Ertem'e 3.6.1937 günkü mektup.

55 A-116/27 "1939/40 Ders Yılında Köy Enstitülerinde Yapılan İnşaat ve Tarım İşlerine Dair Notlar" (tarihi yok)

56 Talat Ersoy'dan Hakkı Tonguç'a mektup (tarihsiz).

57 Asım Mutlu, Eğitimimizde Hakkı Tonguç ve Köy Enstitüleri, Cumhuriyet, 23.6.1988.

Proje yarışmasının sonuçları daha sonra (İlköğretim)de yayınlanacaktı.[58] Tonguç, Bakanlık Başmüfettişi Dr. Celal Otman, Talim Terbiye Kurulu Üyesi Enver Ziya Karal ve Bayındırlık Bakanlığı Temsilcisi Y. Mimar Hüsnü Tümer'den oluşan kurul, projeleri yerel özelliklere uygunluk, amaca elverişlilik, malzeme tekniği, amacı kavrayışa göre değerlendirerek karar vermişti. Kazanan yüksek mimarlar şunlardı: Aksu: Asım Mutlu, Gönen: Celal Biçer, Arifiye: Recai Akçay, Trakya: Emin Onat, Çifteler: Emin Onat ve Leman Tomisan, Gölköy: Asım Mutlu, Pazaören: Ahsen Yapaner, Düziçi: Recai Akçay, Ladik: Leyla A. Turgut, Beşikdüzü: Ahsen Yapaner, Savaştepe: Tahir İngün.

Bundan sonra enstitülerdeki yapı işleri bu projelere göre yürütülecekti. Her enstitü 50-60 parça binadan oluşuyordu.

Eğitmen deneyinin başlamasından beri süren bir tartışma öğretim programlarının yapılmasıyla ilgiliydi. Gelenekçi eğitimcilere ve alışılmış yöntemlere göre, okul açıldığında öğretim programı da yapılır ve hemen gönderilirdi. Okul yönetimi onu uygulardı. Köy enstitülerinde ise kesinleşmiş bir öğretim programı yoktu. Tonguç, yeni bir eğitim uygulamasında gözlemler ve deneyler tamamlanmadan, okul yönetiminin ve öğretmenlerin katı bir program içine sokulmasının beklenen özgün sonuçları bozacağı, kısıtlayacağı görüşündeydi. Bu kanısından hiç ödün vermiyordu. Tüm baskılara karşı bunda kesin kararlıydı. Merkezden yalnız genel ilkeler bildirilecek, her enstitü kendi değişken programını kendisi yapacak, bunlar sürekli yenilenip geliştirilecekti. Yeterli olgunluğa erişildiği, deney sonuçları belirlendiği zaman asıl öğretim programı yapılacaktı. Gerçekten böyle oldu. Köy enstitüleri için sürekli öğretim programı ancak 1943'de yapıldı.

O zamana kadar çalışmalar Genel Müdürlükten gönderilen genelgelerle yönlendirildi. Bunlardan önemli biri 1.7.1940 günkü Genelge idi.[59] Bunda enstitülerin ilk aylarında ne gibi eğitim ve öğretim etkinliklerine yer verileceği anlatılıyordu. 29.10.1940'a kadar 1. sınıf öğrencilerine verilecek eğitimin ve yaptırılacak olan işlerin esasları 21 maddede ayrıntılı olarak açıklanıyordu. Yapı ve tarım işleri sıralanıyor, spor türleri, araç gereç kullanma, müzik aracı çalma, ulusal oyunlar, yakın yöre gezi ve incelemeleri, özgür kitap okuma, kitaplık oluşturma, etnografik, jeolojik, tarımsal değer taşıyan eşya ile yurt müzesi kurma, eğlenti ve müsamere (eğlence) düzenleme konuları ele alınıyordu. Öğrenciye tutumluluk, sağlığa özen, diğer insanlara, özellikle yaşlı, kadın ve çocuklara yardım alışkanlıkları kazandırılacaktı. Öğrenciler zorluklardan yılmayacak şekilde yetiştirilecek, korkak, kararsız, istençsiz, ikircikli olmamalarına son derece dikkat edilecekti. Planlı, hızlı iş görmek ve başarmak öğretmen ve öğrenciler için temel ilke olacaktı. Onlar Anayasa'daki 6 ilkeyi bilecek, engel tanımadan bu ilkeleri yaşama uygulayabilen insanlar olarak yetiştirileceklerdi.

Tonguç mevsimin elverişliliğinden de yararlanarak gezileri yoğunlaştırdı. 7-9.7.1940'da Antalya ve çevresindeydi. 25-27-8.1940'da Ankara-Kastamonu-İnebolu-Ankara, 28.8-11.9.1940 Ankara-Savaştepe-İzmir-Ankara, Ağustos içinde (?) Adana, 5-9.10.1940 Ankara-Afyon-Isparta-Gönen-Burdur-Antalya-Aksu.[60]

Bunlar saptanabilenlerdi.

---

58 İlköğretim, sayı 71, 22 Ocak 1941, s.810-814.

59 1.7.1940 gün ve 435 sayılı Genelge. Ferhan Oğuzkan, Köy Enstitüleri Öğretim Programları, 50. Yılında Köy Enstitüleri, s.14-16.

60 Hakkı Tonguç'un 1940 yılı not defteri.

Geziler arasında Ankara'daki işlerle uğraşıyor, mektupları yanıtlıyordu. Mektuplarda iyi ve kötü haberler birbirini izliyordu:

Gölköy Köy Enstitüsü Müdürü Ali Doğan Toran *"arazide on santim kalınlık yapacak görülmemiş irilikte bir dolu sağnağının ve önlenemeyen bir selin ağaçlardaki elmaların yüzde 90'ını, 30 dönüm sebzeyi, 70 dönüm tahılı, 20 binden fazla kesilmiş tuğlayı yok ettiğini, binalarda cam kalmadığını, yakınlarının askere alınmaları nedeniyle eğitmen adaylarının huzursuz olduklarını, 1 hafta on gün izinli sayılmalarına karar verildiğini, dolu ve selin zararlarını gidermek için çalışmaya başladıklarını"* bildiriyordu.[61]

Bundan kısa bir süre sonra Gölköy Eğitmen Kursu Eğitim Şefi Cemil Gelgeç evlenmek için bir süre izin isteğinde bulunuyordu.[62] Tonguç, mektubun altına *"Ferit, bu izin işlemini yürütelim"* notunu düşüyordu, Gölköy'deki duruma karşın.

Uzaklardan bir iyi haber geliyordu: Leipzig'den eski öğrencisi Sait Yada, kendisinin ve Ferit Apa'nın savaş içinde öğrenimlerini sürdürebileceklerinin anlaşıldığını bildiriyor, çalışmalarını anlatıyordu.[63]

Mektupların büyük çoğunluğu atama, nakil istekleriydi. Biri ilgisini çekti: Çorum'daki bir görevli eklem romatizmasına çok nemli Çorum havasının iyi gelmediğini, Çankırı'ya naklini istiyordu! Çankırı Çorum'dan bu kadar farklı mıydı yani iklim bakımından?[64]

Savaştepe'de bulunan Sili Layoş getirilen mektubunda diğer yapı işleri yanında, burada bir peç yapmak istediğini, kendisine Ladik'ten dökme kömür kapısı, küllük ve 8 parça dökme ızgarasıyla komple bir peç takımı gönderilmesini yazıyordu.[65] Tonguç altına not düştü: *"Ferit, yapılabilecekleri yapalım."* Onun altında da Bayır'ın notu vardı: *"Yapıldı. 23.10.1940"*

Soysal'dan gelen mektuplar yine sorunluydu.[66]

"Mektubunuza ben ve karım müteşekkiriz (Yaz.notu: kitabının harcamalarının karşılanması konusu)... *Sana adam beğendiremedik diye yazıyorsunuz. Köy ve köycülük beğenmiyor. Böyle olmasam bu görkemli kurum ve sistem kurulur muydu? Ben burada babamın çiftliğini işletmiyorum... Hey Hoca, aklımızı başımıza almalıyız: Şu bu, sen ben yok... Daha düzinelerle adam deneyip elekten geçirerek çatır çatır, hatta imha ederek kullanılmadıkça... Ben sert ve titizim... Ben böyle zibidileri yanımda öğretmen olarak kullanamam... Beni tekelci olmakla suçluyorsunuz... Emrederseniz Malatya'ya ben gideyim..."* Sonra her zamanki para ve eleman istekleri sıralanıyordu.

İkinci mektubu açtı: *"... Burayı bir çiftlik gibi yönettiğimi size söyleyen ya da yazanlar yalan söylüyorlar. Soruşturma açtırın... Kurum saat gibi işliyor... Elinizin altında çalışanların hepsini dost mu sanıyorsunuz? En yakınınızı bir ıssız köye atayın, bakın arkanızdan neler söylüyor... Hocam, rica ederim beni üzücü şeyler yazma. Çok sinirliyim. Zaten dostun bir yoksula, bir dost daha terkettirme... Size ihanet etmek aklımın ucundan geçmez..."*

---

61 Ali Doğan Toran'dan Hakkı Tonguç'a 2.7.1940 günkü mektup.
62 Cemil Gelgeç'den Hakkı Tonguç'a 12.8.1940 günkü mektup.
63 Ferit Apa'dan Hakkı Tonguç'a 21.8.1940 günkü mektup.
64 8.10.1940 günkü mektup.
65 Sili Layoş'dan Hakkı Tonguç'a 23.10.1940'da gelen mektup.
66 M. Emin Soysal'dan Hakkı Tonguç'a 3.7., 18.7. ve 23.7.1940 günkü mektuplar.

Üçüncü mektup zarfından Soysal'ın öğretmenlerinden Bahri Yörük ile yaptığı tartışmayı anlatan bir Öğretmenler Kurulu tutanağı çıktı. Bunu yollamıştı.

Hepsini bir kenara koydu. Soysal konusunda kesin bir karar alma zamanının hızla yaklaşmakta olduğunu düşündü. Ama o son noktaya kadar, ondan yararlanılmasını sürdürme kararından dönmeyecekti.

Ağustosta savaş Avrupa'da en kritik dönemlerinden birine girmişti. Almanlar Londra'yı ve diğer İngiliz kentlerini yoğun şekilde havadan bombalıyorlardı. Yalnız kalmıştı İngiltere, umutsuzca, ama inatla direniyordu.

Türkiye'de kıtlık tehlikesinden söz edilmeye başlanmıştı. Birçok çiftçinin askere alınmış olmasının da bunda büyük etkisi vardı. Eylül'de buğday ve arpanın alım satımı beyannameye bağlandı (28.9.1940).

Ekimde Trakya ve Marmara'da sıkıyönetim ilan edilecekti (20.10.1940).

1 Ekimde Gazi Eğitim Enstitüsü Pedagoji Bölümü öğretmen ve öğrencilerinden bir grup inceleme yapmak üzere Kızılçullu'ya gittiler. Orada bir hafta kaldılar. Soysal'ın destek arayışı içinde olduğu ve çalışmalarını Kanad ekolüne onaylatmak istediği anlaşılıyordu. Pedagoji Bölümü de nedense diğer enstitüleri, örneğin Çifteler'i inceleme gereğini duymamıştı.

İnceleme sonuçları bir broşürle yayımlandı.[67] Kızılçullu öğretmenlerinden, daha sonraki Pazarören Köy Enstitüsü Müdürü Şevket Gedikoğlu, bu broşürden şu alıntıyı yapacaktı:

"Tüm derslerde toplumsal eğitimin, hoşgörünün ve ulusal ruhun ne şekilde güçlendiğini, çocukların köy kalkınması idealinin gerçekleşmesine doğru nasıl kesin ve metin adımlarla ilerlediğini büyük bir sevinçle gördük.

Çelik gibi sert vücutlarda hassas bir ruh da saklı. Bu gençler yaptıkları kadar da hissediyor. Milli oyunların dejenere olmamış şekillerini, zeybeğin kabadayı jestlerini, Erzurum oyunlarının yiğit figürlerini burada bulacaksınız.

İşin zevk olduğunu, çalışmanın bilinçlendiğini, istemenin yapmak demek olduğunu burada göreceksiniz. Burası kuru lafın, gevezeliğin iflas ettiği yerdir. Burada iş sade görülmüyor, hava gibi solunuyor. Burası kafa çalışmasıyla beden çalışmasının birleştiği bir yuvadır. Gençler derme çatma ve hiçbir yaşamsal değer taşımayan, realiteye uymayan bilgi materyali ile değil, tam işinin ehli, bilgisinin sahibi olgun insanlar olarak yetişmektedirler..."[68]

İlköğretim Dergisi'nde bu broşürün tanıtımını yapan Hıfzırrahman Raşit Öymen de şöyle yazıyordu: *"... Köycülük ruhunu her olanaktan yararlanarak öğrencisine yayan Enstitü'nün Pedagoji Hocası Dr. Halil Fikret Kanad'a ithaf olunan broşürde, öğrenciler özel öğretim yöntemi hocaları Fuat Baymur yönetiminde yaptıkları inceleme gezisinin sonuçlarını cazip bir üslupla canlandırmışlardır."* Sonra broşürü özetliyordu: Bir giriş yazısından sonra dersler, teknik çalışmalar ve *"Enstitünün diğer konuları"* işlenmişti. Bundan sonra Kemal Üstün tarafından yazılmış 'Müşterek Köy İdealimizin Kızılçullu'daki Realitesi' adlı yazıdan söz ediliyordu.[69]

---

67 Kızılçullu Köy Enstitüsü Çalışmaları, Gazi Eğitim Enstitüsü Pedagoji Bölümü Son Sınıf Öğrencileri 1940.
68 Şevket Gedikoğlu, Köy Enstitüleri, s.262-263.
69 Hıfzırrahman Raşit Öymen, Kızılçullu Köy Enstitüsü Çalışmaları, İlköğretim, sayı 56, 7.10.1940, s.622.

Bu yazı İlköğretim Dergisinin bir önceki sayısında yayımlanmıştı.[70] Üstün, yazısında düşün ve bedensel çalışmaların *"ahenkdar düzenlenmiş"* olduğunu, çocuklarda ulusal, toplumsal, ekonomik ve estetik değerlerin eşgüdümlü gelişmesine çalışıldığını, yaz-kış çalışıldığını, kendi kendini yönetim ilkesinin geçerli olduğunu, öğretimin *"öz iş"* esasına göre yapıldığını, öğrencinin üretici olduğunu, ama burada üretimin başlıbaşına bir amaç olmadığını, *"öğrencinin yeteneklerini geliştirmeye ve işle sonucu bilinçili bir şekilde ölçmeye yarayan bir araç"* olduğunu, kısaca, özet olarak enstitünün iş okulu, etkin okul denilen ileri pedagojik sistemlerin *"feyizli* (ongun) *bir uygulama alanı"* olduğunu belirtiyordu. Fazla bilgi için Emin Soysal'a başvurulmalıydı.

Öymen'e göre broşür, *"bize yeni öğretim yöntemlerinin ve yaşamsal eğitim yollarının enstitülerimize ne kadar derinden girmiş olduğunu ve öğretmenler tarafından nasıl benimsendiğini yakından gösteriyor"*du.

1960'dan sonra Köy Enstitüleri konulu doktora tezi yayınlanmış olan Fay Kırby'nin ise bu inceleme ve broşür konusunda hiç de olumlu görüşleri yoktu.[71] *"Bu incelemenin bilimsel hiçbir değeri yoktur... Ahmet Emin Yalman tarzında bir övgü yazısıdır. ...Soysal'ın övülmesi, kendilerine Gazi Eğitim Enstitüsü'nde hiçbir bilimsel araştırma eğitimi verilmediği belli olan genç öğrencilerin ağzından aktarılmıştır... Fuat Gündüzalp'ın bu inceleme konusundaki yargısına bakalım: Ona göre bu broşür, kuruluş evresinde bulunan ilk köy enstitülerinden birinin, işten anlayan konuklar tarafından kalın çizgileriyle çizilmiş bir portresi gibidir ve bu yolda yazılmış ilk kitaptır... Mamafih Kızılçullu Köy Enstitüsü hakkında daha geniş bilgi edinmek isteyenler Soysal'ın kitabına başvurmalıdırlar..."*

Kırby, Gündüzalp'ın bu görüşlerine değinmekle, onun bile, o günlerde Soysal'ın Kızılçullu'daki uygulamaları ile gerçek köy enstitüsü arasındaki uyuşmazlıkların ayırımına varamamış olduğunu belirtmek istiyordu. Bundan sonra Kırby, köy enstitülerini incelerken Kızılçullu'yu asıl köy enstitülerinin iyi anlaşılabilmesi için onların karşıt örneği olarak kullanacağını yazıyordu. Onun, bu karşıtlığı görmüş olması doğru bir saptamaydı; Kızılçullu yenileştirilmiş, düzeltilmiş bir öğretmen okulu idi. Soysal'ın 'Kızılçullu Köy Enstitüsü Sistemi' kitabı da bunun en iyi kanıtıydı. O söze dayanan bilgi yükü ağırlıklı öğretim programı, buna eklenmiş temrin niteliği ağır basan iş eğitimi uygulaması ile Soysal, en iyisinden bir öğretmen okulu yaratmak istemişti. Tonguç'un gerçek anlamda köy enstitüsü ile ne amaçladığını, ne düşündüğünü ya anlamamış, ya da anladığı halde inanmamıştı. O okulcuydu, eğitim kurumu olarak okula inanıyordu. Kırby, onun bu alanda birçok okulcudan ileri olduğunu kabul ediyordu: *"Soysal'ın yönetimindeki Kızılçullu, eş okulculuk anlayışı ile Brezilya'dan Sudan'a, Hindistan'a kadar kurulan benzeri okullardan aşağı değildir. Bugün Hindistan'daki köy öğretmen okulları üzerine batı pedagojisinin tüm terimlerine bulanmış büyük sözler ediliyor, bunların deneyciliğe dayandığı savunuluyorsa da, deneycilikte Soysal'ın Kızılçullu'sunun daha aşağı birer kopyası gibidirler..."*

Tonguç'un düşündüğü köy enstitüsü ise herşeyden önce, onun eskimiş bulduğu, okul diye adlandırılan eğitim kurumundan başka birşeydi; bir yaşam ortamı, bir yaşam biçemi ve bunun içinde doğal olarak gelişecek bir eğitim alma olgusuydu. Bunu en iyi

70 Kemal Üstün, Köy İdealimizin Kızılçullu'daki Realitesi, İlköğretim, sayı 55, 1.10.1940, s.595.

anlayan yücel, 1960'da şöyle diyecekti: *"... Bir defa köy enstitüsü okul değil, bizim klasik anlamda anladığımız şekilde okul değildir. Yoksa tüm dünya insanlar için okuldur... Geniş anlamda elbette orası da bir okuldur; yani birşey öğretilen yerdir. Ama öğretmen oturur, öğrenci gelir, öğretim programı vardır, kitap vardır, dersin öğretmeni söyler, öbürleri de Arif'in keçisi gibi dinlerler, mesele biter, diploma alınır, Devlet hazinesine eller dalar ve oradan geçinilip gidilir. Bu değildir. Nedir? Biz köylere Kurtuluş Savaşından beri sosyal hayatımızda yaptığımız büyük devrimleri götürecek adamı yetiştirmek isteriz. Çünkü ümmet döneminin böyle bir adamı vardı ve bu adamı aslında Devlet yetiştirmiyordu... Bu imamdır..."*[72]

Soysal'a göre, okulu kurmuş, sistemi saptamış ve iş bitmişti; model ortaya çıkmıştı. Oysa ki, Tonguç'a göre şimdiye kadar yapılanlar eğitim deneyi idi. Kızılçullu da bu deneyin bir parçasıydı. Diğer köy öğretmen okullarıyla Kızılçullu'da değişik yöntemler ve ilkeler uygulanmıştı. Şimdi artık bu deneylerin sonuçlarını almışlardı, bir evre geride kalmıştı. Bu sonuçları değerlendirdiğinde Kızılçullu'da uygulanan *"sistem"*in amaçlarına uygun olmadığı ortaya çıkmıştı. Bundan sonra öteki seçenek geçerli olacaktı; köy enstitüleri sistemi o yoldan geliştirilecekti. Ona göre, *"o zamana kadar Köy Öğretmen Okulu adıyla deney okulu olarak açılmış olan bu kurumların aynı karakterde devamları..."* söz konusu değildi. *"Köy enstitülerinin tarihçesi incelenirken bu noktanın göz önünde tutulması zorunlu"* idi.[73] Dikkatli bir araştırmacı ve gözlemci olarak Kırby, işin içinde bulunanlardan bazılarının bile göremedikleri bu noktayı yakalamıştı.

Tonguç'un, Soysal'ı yaptıklarını bir kitaba dökmesi için yüreklendirmesinde yapılan eğitim deneyinin olumsuz sonuç veren bölümünün (Kızılçullu uygulamasının) yazılı olarak belgelendirilmesi amacı da güdülmüş olmalıydı. Aslında, o deney ve o kitap, kişisel uyumsuzluğundan kaynaklanan gerekçeler bir yana, o deney evresi kapatılırken Soysal'ın işinin fikren bittiğini gösteriyordu. O artık yürünmeyecek yolun temsilcisiydi. Belki de Kanad, bunun bilincinde olduğundan Kızılçullu'ya o sözde bilimsel araştırma grubunu yollayarak son bir kurtarma işlevi görmek istemişti.

Soysal'ın herşeyi tamamlayıp sistemi kurduğunu düşündüğü yer, Tonguç için ileriye dönük asıl özgün çalışmanın başlangıç noktasıydı. Soysal ve Kanad'ın hiç anlamayacakları bir başka nokta da, onun hiçbir zaman tümüyle bitmiş, sınırları çizilmiş, kesin kural, kuram ve ilkeleri konmuş bir sistem peşinde olmamasıydı. Tonguç'a göre, kurulacak yeni eğitim kurumu hiçbir zaman böyle dar bir kalıba sokulup gelişmesi tıkanmamalıydı. Sistem sürekli olarak gelişmeye, geliştirilmeye açık, elverişli olmalıydı. O, bu niteliği ile kuramcı pedagoglardan ayrılıyordu. Geleceğin eğitim kurumu olacağına inandığı, içerisinde gerçek anlamda üretime dönük, bedensel ve zihinsel iş eğitiminin uygulanacağı, özgür bir düşün ve inanç ortamı içerisinde, öğrencinin kendi etkinliğinin öncülüğünde çağa uygun bir kişiliği geliştirebileceği köy enstitülerinde yapılacak sürekli gözlemler, deneylerle kesintisiz bir değişim ve gelişimi yaşama yolları açık olmalıydı. Onun sistem kurmaktan anladığı buydu.

---

71 Fay Kırby, Türkiye'de Köy Enstitüleri, s.145-146.
72 Hasan-Âli Yücel, M. Eğitim Bakanlığı Planlama Komisyonu'nda konuşma: İmece, sayı 12, 1.4.1962, s.'-7.
73 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.572.

Burada insan kalıplaştırılmamış, dondurulmamış Kemalist ideoloji ile yöntem bakımından bir koşutluk aramaktan kendini alamıyor. O da çağın katı, sınırları değiştirilmeye elverişli olmayacak şekilde çizilmiş siyasal ideolojilerinden gelişmeye açık bırakılmış olmasıyla ayrılmıyor muydu?

Tonguç, 2.10.1940'da tüm köy enstitüsü müdürlerine gönderdiği bir uzun mektupta uygulamaları özetledi, yeni çalışma konularını anlattı, amaçları belirledi.[74]

Kurulmakta olan bazı enstitülerdeki öğrencilerin yerleşme sıkıntılarının hızla giderilmesi gerekiyordu. Bu, işi iyi programlamak ve iyi bir iş bölümü ile başarılabilirdi. "... *Elinizdeki elemanı çok çalıştırın, ama onlara iyi bakmayı, yaşamsal gereksinmelerini, eğlencesine varıncaya kadar sağlamayı da unutmamalısınız... Klasik yöntemlerden kurtularak bu kurumların yapılarına uyacak önlemler bulmanız gerekmektedir. Ambar memurum iyi değil, ambar işlerini iyi yürütemiyor sözü bir özür değildir... Yetişkin öğrencisi olan enstitüler bu çocuklardan birçok konularda yararlanma yollarını arayıp bulmalıdırlar.*"

Sonra uzun uzun kız öğrenci konusuna değiniyordu:

"*Kız öğrenci işi çok emek harcanması gereken çok ciddi, önemli ve büyük bir sorundur. Kızları bir tarafa, erkekleri bir tarafa ayırarak kurumu iki kafes durumuna getirmek asla doğru değildir... Kızlar kızlıklarını, erkek çocuklar da erkekliklerini bilerek kurumun doğal yaşamı içine sokulmalıdırlar... Bayağı olan herşeyden kaçınmak ve korunmak koşulu ile kız ve erkek öğrencilere yaşamı tüm cepheleriyle yaşatmamız gereklidir.*"

Öğretmen seçiminde en önemli rolü o enstitünün müdürünün oynamasının zorunluğuna değindikten sonra "*sıradan ya da alışılagelmiş yöntemlerle bizim seçerek gönderdiğimiz öğretmenler bu işe gelmiyorlar*" diyordu.

"*Muavinleri, öğretmenleri, öğrencileri yönetmede zekanızın tüm inceliklerini işletmenizi rica edeceğim... En küçük emeğin bile ödülünü bekleyen insanoğlunun bu isteğini doyurmak, değerbilirliği kimseden esirgememek cömertliği ile çok iyi sonuçlar almak olanağı vardır... Kadın öğretmenleri iyi yöneterek bu işe uyarlamak özveri ister. Onların tek güvendikleri sizin kişiliğiniz, yetkeniz, onlara karşı babaca davranabilmenizdir...*"

"*Sizlere yasal yetkilerden başka birçok yönetim yetkisi ve olanakları da verilmiş bulunmaktadır. Kurumun her türlü işlerini bu amaçlara hizmet edecek şekilde yönlendirmelisiniz. Gözlerinizi çok çok öperim.*"

Yıl sona ererken Avrupa'da savaş yayılıyordu. Avrupa'nın büyük bir bölümü Almanlar'ca işgal edildikten sonra sıra Balkanlar'a gelmişti. 7.10.1940'da Almanlar Romanya'ya girdiler. 9 Aralıkta İngilizler Kuzey Afrika'da İtalyanlar'a karşı saldırıya geçtiler. Bir cephe daha açılmıştı.

Yeni yıla savaş kaygıları içinde girildi.

İşbaşına geldiği zaman Bakan Yücel'in İnönü'ye verdiği söz tutulmuş, köy enstitüleri uygulamasıyla yeni bir projenin gerçekleştirilmesine girişilmişti.

---

74 Hakkı Tonguç'dan köy enstitüsü müdürlerine 2.10.1940 günkü mektup. (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.34-37).

ONALTINCI BÖLÜM

Hasanoğlan'da "Kepir'in Bebeleri" (1941)

Dünyayı saran kan denizinin ortasında tek başına kalan Türkiye'de birçok yokluktan öte, ciddi bir açlık tehlikesi başlamıştı. Tarımın ilkelliği, askere alınmalar nedeniyle tarımdaki işgücü eksikliği sonucu ülke, kendisini doyuracak üretimi yapmakta zorlanıyordu. 18.2.1941'de Tek Tip Ekmek Kararname'si çıkarıldı. 6.6.1941'de de ekmek karneye bağlanacaktı. Zamlar birbirini kovalıyordu. 1.4.1941'de şekere yapılan zam, dar gelirli halka bir yük daha getirecekti.

Ama bu koşullarda bile İnönü, ilköğretim atılımının sürdürülmesinde kesin kararlıydı. Yapı işlerinde büyük zorluklarla karşılaşılıyordu; demir, çimento, çivi bulmak büyük sorundu.

Alman orduları 3 Mart 1941'de Bulgaristan'a girerek Edirne sınırına dayandılar. Nisanda Yugoslavya ve Yunanistan sırada olacaktı. Artık Ankara'da da her an bir hava saldırısı bekleniyordu. Acele pasif korunma önlemleri alındı, kentlerde karartma uygulaması başladı. Fransa'nın teslim olduğu, İngiltere'nin kendi derdine düştüğü, Sovyetler'in Almanya ile anlaşma imzalayıp Türkiye'den toprak istediğini duyurduğu yalnızlık ortamında İnönü, tarafsızlık politikasını sürdürebilmek ve savaşın dışında kalabilmek için tüm siyasal becerisini kullanıyordu. Öte yandan, yoksulluğuna, ordusunun çağdaş bir savaşa göre donatılamamış olmasına karşın, Türkiye sonuna kadar, bir saldırıya karşı direnmekte kesin kararlıydı.

Martta Trakya'nın boşaltılmasına başlandı, sivil halk, birçok kurum, kuruluş Anadolu'ya taşınıyordu. Edirne-Karaağaç'ta başlayıp, Alpullu ve Lüleburgaz'dan sonra son yerleşme yeri olması umuduyla Kepirteye'ye getirilmiş olan Trakya Eğitmen Kursu, şimdiki adıyla Kepirtepe Köy Enstitüsü'nün de boşaltılması gerekiyordu. Ensitü'nün, atalarının göç öykülerini dinleyerek büyümüş çileli Rumelili öğrencileri bir kez daha göç acısına katlanacaklardı. Öğrencilerle birlikte Enstitü'nün önemli eşyaları da Ankara yakınında açılacak yeni bir Köy Enstitüsü'ne taşınacaktı. Daha doğrusu, onlar burada yeni bir Enstitü kurmaya geleceklerdi.

Ankara'da seçilen yer Ankara'nın doğusunda, 32 km. uzaklıkta, Hasanoğlan Köyü arazisi içinde, çıplak bir sırttı.[1]

1 A-127/1 Hasanoğlan Köy Enstitüsü Yer Saptama Tutanağı, 10.4.1941.

Tonguç, Kepirtepe Köy Enstitüsü Müdürü Nejat İdil'e resmi emrin dışında bir de mektup gönderdi.[2] Şöyle diyordu: Bir öğretmenin başkanlığında 3. sınıf öğrencileri ile çadırlar hemen yola çıkarılacaktı. Hasanoğlan'da üç derslikli bir okul binası vardı. Ondan da yararlanılacak, ama çadırlarda barınılacaktı. Köyün içecek, kullanılacak suyu boldu.

3. sınıf yola çıktıktan sonra, 2. sınıf öğrencileri, yemek, yatak eşyaları yola çıkarılacaktı.

Ama Kepirtepe tümüyle bırakılmıyordu. Müdür İdil, orada *"son hadde kadar"* artezyen çalışmalarını sürdürecekti. (Yaz.notu: Kepirtepe'nin en büyük sorunu su yokluğu idi. Artezyen kuyularının açılmasına umut bağlanmıştı). *"Esasen öğrencilerin hepsini birden boşaltarak Kurumu tümüyle bırakmak son emir alınıncaya kadar doğru değildir. Duruma göre Kepirtepe'deki Kurum normal çalışmasını da sürdürebilir. O halde tüm çalışmaları durdurarak kapıları kapamamalıdır."*

18.4.1941'de Kepirtepelilerin ilk kafilesi Ankara'ya geldi. Onları Ankara garında Tonguç'un kendisi karşıladı. Boz giysileri içinde, güneş yanığı yüzlü, onbeş onaltı yaşında çocuklardı. Atalarının yıllardır peşini bırakmamış göç belası bu kez de onları köylerinden, ana babalarından uzaklara, bu tanımadıkları Orta Anadolu topraklarına savurmuştu. Sayısız göçlerle dolu yüzlerce yıllık bir geçmişten çıkıp gelmişler gibi, suskun ve ağırbaşlıydılar. Tonguç kendi köyünü, Tuna kıyılarını, oralardan kopup gelişini anımsadı. Bu küçük Rumelili hemşerilerinin herbirine sıkı sıkı sarılmamak için kendini zor tuttu, dolmuş gözlerini gizlemeye çalıştı.

Son kafileyle gelecek olan küçük sınıflardan bir öğrenci, Recep Bulut şöyle yazacaktı daha sonra:[3] *"Nisan başında bir gün sıra gelip bize dayandı. Müdürümüz ve kalan öğretmenlerimiz toprak kesilmişti sanki... Bizler de anadan babadan ayrılan dilsiz kuzular gibiydik. İçimizde olanları kimseler bilemez..."* Sonra Hasanoğlan: *"Trakya toprağında pek az da olsa karasaban görmüştük ama, kağnı arabalarını, toprak damlı evleri ilk kez görüyorduk... Her taraf çırılçıplak, sessiz ve bomboştu..."*

İlk kafile trenden inmeden yanlarına verilen bir İlköğretim Müfettişi ile Hasanoğlan'a en yakın istasyon olan, 3-4 km. uzaklıktaki Lalabel'e gitti. Oradan yürüyerek Hasanoğlan'a geldiler. Daha önce yapılan görüşmelerde köy halkı yardımcı olmaya söz vermişti. Getirilen eşyaları kağnılarıyla onlar taşıdılar. Öğrenciler köyün camisine yerleştirildi. İlk günlerde cami kilimleri üzerinde yattılar. Köylüler, bir hafta süreyle onları evlerinden getirdikleri yemeklerle beslediler. Sonra çadırlar kuruldu, kazan kaynamaya başladı. Daha dört kafile gelecekti. Toplam sayı 22'si kız 266 öğrenci olacaktı.[4]

İlk kafile ile gelenler, varışlarının ertesi günü yapı araç gereçlerini çıkarıp işe koyulmuşlardı. Kısa zamanda üstü örtülü bir açıkhava yemekhanesi yapıldı. Daha sonra köyün de kullanacağı bir çamaşırhane ve hamam yapacaklardı.

Tonguç sık sık geliyor, öğrencilerle ve öğretmenlerle konuşuyordu.

Köylüleri en çok şaşırtan kendi deyimleri ile *"gelen bebelerin"* bu şekilde çalışmalarıydı. Hele köyün 2 km. yakınında satın alınmış arazide kurulacak yeni Köy Enstitüsü'nü de bunların yapacağı söylenince bir türlü inanamadılar.

---

2 Hakkı Tonguç'dan Nejat İdil'e 9.4.1941 günkü mektup. (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.44-45).

3 Recep Bulut, Nisan'daki Güneşler, s.80-81.

4 A-54/5 Hasanoğlan köy Enstitüsü'nün Kuruluşu ile ilgili Rapor, Mustafa Güneri imzalı.

Savaşa, zorluklara, yokluklara karşın, eğitmen yetiştirme çalışmaları genişletilerek sürüyordu. 1941 Nisanında 14 yerde açılacak eğitmen kurslarına alınacak eğitmen adayı toplamı 1.425 kişiydi.[5]

Birçok yeni köy enstitüsünün hızla açılmasının getirdiği sorunlar arasında işe uygun yeterli eleman bulma konusu başta geliyordu. Geleneksel eğitimle yetişmişlerin kendilerinden istenen değişimi göstermeleri hiç de kolay değildi. Hele köy enstitüleri gibi insanların gece gündüz bir arada oldukları, iş yaşamı ile özel yaşamın birbirinden ayrılamadığı bir çevrede, yeni bir kişilik edinebilmekten öte, sürtüşmeler, anlaşmazlıklar çok kolay çıkıyordu. Büyük huzursuzluklar, bu ortamda çoğu kez küçük ve duygusal, önemsiz nedenlerle başlıyordu. Enstitü alanındaki lojmanlarda oturan yönetici ve öğretmenlerin eşlerinin bile birbirleriyle olan ilişkilerindeki uyumsuzluklar, çekişmeler, kıskançlıklar enstitünün işlerini aksatacak boyutlarda sonuçlara yol açabiliyordu.

Geleneksel eğitimle yetişmiş bir öğretmen kuşağından yeni insanlar yaratma çabaları genellikle başarılı oldu, ama fireler de verildi. Enstitülerden başka görevlere atanmaları zorunlu duruma gelen bu gibi kişilerin arasından geleceğin köy enstitüsü karşıtları da çıkacaktı.

Tonguç'un bu gibi sorunlar karşısındaki tutum ve davranışı, bazı yöneticilere yazdığı mektuplardan izlenebiliyordu. İş arkadaşlarını tasarladığı amaçlara uygun insanlar olarak *"yoğurma"* çabasındaydı.[6]

"Göreviniz... yönetiminize verilen elemanları içten bir arzu ile ve tapınırcasına çalışmaya yöneltmektir. Bu, emir vermekle olmaz. İnsanları iç alemlerinden yakalamak... gerekir... Öğrencinin maddi gereksinimleri karşılanmadan sizlerin pedagojik dediğiniz hareketleri ön plana almak, zorla da olsa onları uygulamaya çalışmak asla gidilecek yol değildir. Reform mutlaka öğretim alanında olmaz..."

"... Başkalarına ait mektupları açmak gibi yöntemlere başvurmak çok karanlık işlerdir... Yanlışı anlayarak ya da uyarıldığı zaman bilincine vararak düzeltme yönüne gitmek büyük ve saygıya değer bir erdemdir. Biz sizlerden ve yetiştireceğiniz öğrencilerden bunları bekliyoruz... Pedagojik aşırı hareketlerden önce kurumun güncel yaşamı ile ilgili işleri normal bir şekilde yürütmek gerekir. Yöneticilik işlerini üstlenmiş insanların çok sabırlı, ağırbaşlı olmaları zorunludur... Resmi işleri kişiselliğe dökmeyerek karşılamak gerekir... Kurumun sorumlu üstü müdürdür. Kendi kendine yetkiler bularak onu başka birinin temsile kalkışı çok anormal bir olaydır. Değindiğim noktaları göz önünde tutarak çalışmanızı rica eder, başarılar diler, gözlerinden öperim."

Duygusal davranışlardan, aile yakınlarının etkilemelerinden kaçınarak yöneticilik yapmak belli bir olgunluk düzeyi gerektiriyordu. Bundan öte, geleneksel öğrenimle yetişmiş yöneticiye, öğretmene bu kuruluş aşamasında öncelikli işin fizik yapılanma sorununu çözmek, eğitim yapılabilmesi için gereken en az maddi olanakları sağlamak olduğunu benimsetmek zor oluyordu. Onların birçoğuna göre bunlar, öğretmenlik mesleğinin dışında konulardı. Bunları çözümlemeden kendilerince çok önemli eğitbilimsel deneylere kalkışıyorlardı. Teorik öğrenimlerinin bir sonucuydu bu. Yine bu öğrenimin gereği olarak kendi kişilikleri çok önemliydi, herkes bir pedagogdu ve o pedagog kişilik

---

5 İlköğretim, sayı 71, 22.1.1941, s.855.

6 Hakkı Tonguç'dan bir Köy Enstitüsü Müdür Yardımcısına 25.2.1941 günkü mektup (Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.38-39), Bir Köy Enstitüsü Müdürüne 2.4. ve tarihsiz mektuplar (a.g.e. s.40-43), ve: Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç, s.438-442.

çok çabuk inciniyordu. Her türlü eleştiri ve uyarı, kolayca kişiselleştiriliyordu bazılarınca.

Tonguç'tan bu tür bir uyarı mektubu almış olan bir müdürün yanıtı tipikti.[7]

"Beni sıfıra indirgeyen mektubunuzu aldım. M. Eğitim Müdürü'müzün benimle bu kadar el altından oynadığını bilmezdim. Gelelim temizlik sorununa: Sizin 14 enstitünüzün hiç değilse 10'unda, kanımca eş düzeydedir... Amaç beni vurmaksa bu kadar insanlık dışı yollara gerek yoktur... Sonuçta yine biz koştuk, bizim onurumuzla ve gençliğimizle oynandı..." Böyle sürüyordu.

Tonguç sabırla bir deneme daha yapıyor ve onu şöyle yanıtlıyordu:[8] *"Bu kurumlarda yönetim görevini üstlenmiş olan arkadaşların türlü insanlarla, türlü koşullar içinde konuşmayı ve anlaşmayı bilmeleri zorunludur. Yalnız kitap bilgilerine dayanarak hiç kimseyle anlaşma olanağı yoktur. Her sorundan bir onur ve karışılıyor sorunu çıkarmak o konunun doğrudan sizin tarafınızdan çıkmaza sokulmasından başka birşeye yaramaz... Başka enstitülerin eş durumda olduğunu sanmanız ve bunu da bir değeri varmış gibi yazışınız gerçekten üzerinde düzeltmeler yapılması son derece zorunlu olan bir ruhsal durumu belirtir. Varsayalım ki dediğiniz gibi olsunlar. Onlardaki yanlışı sizin akla yakın bularak sürdürmeniz için bir neden olabilir mi? ... Tek başınıza ve yalnız kendi düşünlerinize uyarak işleri bugünkünden daha iyi ve düzgün yürütmenize olanak bulunmadığını kesin olarak bilmelisiniz. Bu kurumlar tüm öğretmenlerin, ilgili m. eğitim görevlilerinin ve öğrencilerinizin ortak çalışması, düşün birliği ile en iyi şekilde yönetilirler... Daha önce yazmış olduğum ve sizin de yakından çözüleceğini bildirdiğiniz işleri en kısa zamanda bitirmenizi bir kez daha rica ediyorum."*

Ama bunun da yararı olmayacak ve müdür değiştirilecekti. O da 1943'de ve 1946'da köy enstitülerinin yönetimini eleştiren bir broşür ve kitap yayımlayacaktı.

Mayıs başında Balkır ve bazı köy enstitüsü müdürleri Ankara'ya çağrıldılar. Bakanlıkla Ankara Radyosu arasında köy enstitülerini tanıtıcı bir program yapılması için anlaşma yapılmıştı. Müdürler radyoda enstitülerini tanıtan birer konuşma yapacaklardı.

Erkenden Ankara'ya inen Balkır, Bakanlıkta, doğru giriş katındaki Okul Müzesi Müdürlüğü odasına gitti. Günün kalabalığı başlamadan önce Tonguç'un bir süre orada çalıştığını, önem verdiği bazı görüşmelerini burada yaptığını biliyordu. Yanılmamıştı, oradaydı, çalışıyordu. Radyo konuşmalarını önemsediğini, Balkır'ın konuşma metnini görmek istediğini söyledi. Metinde bir tek değişiklik yaptı: *"Köy enstitülerinden çıkanlar 15 yıl sonra 20 binlik bir ordu olacak"* tümcesine 20 yıl sonra 30 bin olacak sözcüklerini ekledi. Diğer müdürlerin konuşmalarını da inceleyecek, bazı çıkarma ve eklemeler yapacaktı.[9]

Balkır 14.5.1941 akşamı konuştu. Ertesi gün buluştuklarında Tonguç ona takılmadan duramadı: *"- Bu radyo konuşmasını senin yaptığına sağı solu inandıramayacaksın gibi geliyor, bana."* Balkır şaşkınlıkla yüzüne bakınca kahkahayı saldı: *"- Sesin radyoya pek yatkın, istersen Arifiye'de millete konuşmayı sesi bu işe elverişli başka birisine okuttum de. Bak nasıl inanacaklardır."* Sonra ciddileşti: *"- Bu konuşmalardan küçük bir kazan-*

7 Sabri Kolçak'dan Hakkı Tonguç'a 26.6.1941 günkü mektup. (Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç, s.441).

8 Hakkı Tonguç'tan Sabri Kolçak'a 30.6.1941 günlü mektup, a.g.e. s.441-442.

9 A-63/16 Arifiye, Akçadağ ve diğer bazı köy enstitülerinin anlatıldığı radyo konuşmaları.

cımız daha var; enstitülere öğrenci toplamakta bu konuşmalar çok yararlı olacaktır sanırım."[10] Aklı hep uygulamada yararlı olacak birşeyler bulmaktaydı.

Aydınların konuya ilgileri artıyordu. Çifteler Köy Enstitüsü Müdürü Rauf İnan dersteydi. Konu, köy sosyolojisi ile ilgiliydi. Güçlü ailede bireylerin görevi tartışılıyordu. İşbirliği mi, işbölümü mü daha iyi olurdu? Her öğrenci görüşünü söylüyordu. Canlı bir tartışmaydı. Dersin ilginç bir anında, öğrenciler sonradan Niyazi Berkes olduğunu öğrenecekleri bir kişiyle daha birkaç konuğun sınıfa girdiğini gördüler. Berkes, İnan'la konuştu, dersi dinledi, derste tutulmuş notlara baktı: *"- Çok ilginç, bilmediğimiz birçok şeyler var burada!"*[11]

Berkes Beşikdüzü'ne de gidecekti. Müdür Arman'a bir telgraf çekmiş, birkaç gün için konuk olmak istediğini bildirmişti. Arman'ı öğrenciliğinden tanıyordu. Eşi Mediha Berkes ile geldiler. Enstitüyü ve birkaç köyü dolaştılar. *"Köylünün tavada biraz su ile ot kızartarak yediğine birlikte tanık olduk."* Açlık vardı Karadeniz'de. Döndükten sonra 'Yurt ve Dünya'da enstitüler ve bu yörede kadınların çalıştırılma koşulları konusunda yazılar yazacaklardı.[12]

20.5.1941'de Alman paraşütçüleri Girit'e indiler. Türkiye güneybatıdan da savaşla kuşatılmıştı şimdi. Ülkede kaygı daha da artmıştı.

31.5.1941'de İllerde iaşe müdürlükleri ve komisyonları kuruldu. Beslenme sorunu giderek büyüyordu.

18.6.1941'de Almanya ile bir dostluk ve saldırmazlık antlaşması imzalandı. Alman tehlikesi ve baskısı azaltılmaya çalışılıyordu. Almanya'nın bundan sonraki hedefi neresiydi? Yayılma yönleri dikkate alınırsa, Türkiye topun ağzındaydı. İnönü en kaygılı günlerini yaşıyor, işin nasıl gelişeceğini bulup çıkarmaya çalışıyordu. 21/22 Haziran gecesi sabaha karşı onu uyandırıp da Almanlar'ın Sovyetler'e saldırdığı haberini verdikleri zaman kendini tutamadı, yatağın içinde oturup çevresindekileri şaşırtıcasına gülmeye koyuldu. Büyük bir gerginlik sonrasının gevşemesi içerisindeydi.[13] Türkiye bir kez daha kurtulmuştu. Bu beklenmedik saldırı ile dış dengeler bir kez daha değişmişti şimdi. Ama bu da Türkiye için yeni sorunlar çıkacak demekti.

Bir gün sonra, 23.6.1941 'de İngiltere'ye ısmarlanmış savaş gemilerini ve uçakları almak üzere gönderilen hava ve deniz subaylarını taşıyan Refah gemisinin Mersin açıklarında torpillenerek battığı haberi geldi. 168 kişi ölecek, 28 kişi kurtulacaktı. Yeterliliği tartışmalı Refah gemisiyle bu subayların gönderilmiş olması eleştirilecek ve Ulaştırma Bakanı'nın yanında M. Savunma Bakanı Saffet Arıkan da suçlanacaktı.

Bu önemli iç ve dış olaylar yaşanırken, Tonguç ve arkadaşları işlerini sürdürmeye çalışıyorlardı. Haziranın ilk haftasında Tonguç Cılavuz'daydı (Kars). Erzurum'a kadar trenle gelmiş, sonra karayoluyla Kars'a geçmişti. Cılavuz'da işler yürüyordu. Kars'a 30 km. uzaklıkta, Kars-Ardahan karayolu üzerindeki Cılavuz'da, Enstitü eskiden Ruslar'ın yaptığı bir kışlada, gerekli onarımlar yapılarak açılmıştı.

Bir hafta sonra Ankara'ya döndüğünde bir kez daha Yücel'le birlikte Hasanoğlan'a gittiler.

---

10 Süleyman Edip Balkır, Arifiye Köy Enstitüsü, s.161-171.
11 Abdullah Özkucur, Köy Enstitüleri Destanı, s.81-82.
12 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı I, s.313-314.
13 Metin Toker, Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları, s.20-21.

Öğrenciler çadırlarda, camide, ilkokulda yatıyor, barınıyorlardı. Dersler açık havada yapılıyordu. Bir köy evi kiralanmış, mutfak olarak düzenlenmişti. Yemek ilkokulun yanına kurulmuş sundurmanın altında yeniyordu. Kısa bir süre sonra asıl Enstitü alanındaki yapı işleri başlayacaktı.[14]

Önce ilkokulu gezdiler. Sonra yemekhane olarak kullanılan sundurmaya doğru yürüdüler. Orada nöbetçi 3 erkek ve 2 kız öğrenci akşam yemeği hazırlıklarını yapıyorlardı. İki kişinin öğretmenleri ile birlikte kendilerine doğru gelmekte olduğunu gördüler. Birini tanıyorlardı, Tonguç'tu. Diğerini de yaklaşınca seçtiler. Yücel'di. Biraz korkuya kapıldılar. Durum kalabalık sınıfta karşılaşmaya benzemiyordu. Böyle birkaç kişi olarak Bakan'ın karşısında olmak değişik birşeydi. Biraz heyecanlandılar. Yanlarına geldiklerinde Tonguç'la öğretmenler biraz geride durdular. Şimdi Yücel'le burun burunalardı. *"Kocaman kaşları parmak parmak simsiyahtı. Nasılsınız, naporsunuz burada?"* diye sordu. Görevlerini anlattılar. Yücel'in gözü birinin cebindeki kitaba ilişti; 'Gazi Osman Paşa ve Plevne Savunması' kitabını çekip aldı. O konuda birkaç soru sordu. Yanıtlarını alınca sevindi. Tonguç'la göz göze geldiler. Sonra mutfağı denetlediler. Geldikleri gibi yeni yapı alanına doğru yürüyerek gittiler.[15]

4.7.1941'de Hasanoğlan Köy Enstitüsü proje yarışması sonuçlandı. Diğerlerinden biraz daha büyük olacak bu Enstitü'de toplam 125 bina yapılması öngörülüyordu. Projeye göre 35-40 kişilik her sınıf (küme) için bağımsız binalar yapılacaktı. Bunlar da o sınıfın yatakhanesi, dersliği, öğretmen odası ve konutu, bir küçük mutfak ve tuvaletler bulunacaktı. Her bina o kümenin evi olacaktı. Küme öğretmeninin gözetiminde kendi kendilerine yetebilecek, kendi yaşamlarını kendileri düzenleyeceklerdi. Proje, bu ilkeye göre yapılmıştı.

Enstitüyü en kısa zamanda asıl yerleşme alanına taşıyabilmek için bir yapı çalışma programı hazırlandı. Diğer enstitülerden yapı ekipleri getirtilecekti. Her enstitü 2 öğretmenin yönetiminde 20 öğrenci ve 10 eğitmenlik gruplar gönderecekti. Bunlar birer aylık sürelerle çalışacaklar, işleri bittiğinde artık gelenekleşmiş yurt gezisini yaparak kendi enstitülerine döneceklerdi. İlk kafile Pazarören, Cılavuz, Ladik-Akpınar'dan gelecekti. Bunu 3 aşamada diğer 10 enstitünün ekipleri izleyecekti.

İlk kazma 10.7.1941'de vuruldu. Enstitünün kurulacağı Hasanoğlan Köyü'nden 2 km. kadar uzakta, köyle demiryolu arasında, Hamurbasan Sırtı denilen boz, bir tek ağacı bulunmayan geniş alanda küçük bir tören düzenlendi. Kepirtepe'li 266 öğrenci ile üç enstitüden gelmiş ilk kafilenin ekipleri, öğrenciler, eğitmenler, öğretmenler omuzlarında kazmalar, kürekler, yapı araç gereçleri ile, yürüyüş kolunda, davullu zurnalı bir şenlikle köyden yapı alanına doğru yola çıktılar. Ankara'dan Şube Müdürü Ferit O. Bayır gelmişti törene, kısa bir konuşma yaptı. İlk işlik binası için açılmış temele birkaç kürek harç döktü, mala ile düzeltti. Bir de taş oturttu. Sonra iki öğrenci, Harboğa Köyü'nden Mukaddes ile İbriktepe'li Hüseyin kazmalarını havaya kaldırdılar, olanca güçleri ile toprağa sapladılar. Ortalık bir anda karıştı; başta Kepirliler, tüm ekipler işe saldırdılar. Her yan karınca yuvası gibi kaynamaya başladı.[16]

Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nün temeli böyle atıldı.

---

14 Abdullah Özkucur, a.g.e. s.108.

15 Recep Bulut, Nisan'daki Güneşler, s.140-142.

16 Mehmet Başaran, Aydınlanma Yolunda, s.111-112.

20 gün sonra 4 işlik binası çatıya kadar çıkmış olacaktı. Bundan sonrasını yeni gelecek ekipler sürdürecekti. O yaz böyle geçecek, güze girildiğinde irili ufaklı 20 bina bitmiş, elektrik şebekesi çekilmiş, köydeki kaynaktan su getirilmiş, önemli yollar yapılmış olacaktı. Yalnız Kepirtepeliler tüm yaz boyunca çalışarak kendi başlarına 6 bina yapmışlardı.[17]

İş iyi planlandığı, gerekli araç ve gereç zamanında sağlandığı zaman, bir yapı mevsiminde, bir enstitünün içine girilebilecek duruma getirileceği kanıtlanmıştı. Ama bu hiç de kolay olmamıştı. Her işin kol gücüyle yapıldığı o günlerde özellikle taşıma büyük sorun olmuştu. Yapı alanının yanındaki küçük Hasanoğlan tren durağında yük trenleri duramıyor, boşaltma yapılamıyordu. Gelen gereçler, araçlar 6 km. uzaklıktaki Lalahan istasyonuna indiriliyordu. Kağnı ve arabalarla, bozuk yollardan oradan enstitüye getiriliyordu. Kamyon kiralanması denendi, ama bir iki seferden sonra işi bıraktılar. Öğrenciler, eğitmenler bazı gereçleri sırtlarında taşıdılar. Kerestelerin günde ancak birkaç trenin geçtiği boş raylar üzerinde sürüklenerek taşınması, benzeri olmayan bir çaba ve kararlılık görüntüsüydü.

Lalahan İstasyonuna indirilen araç gereçleri teslim almak, yüklemeleri yapmak için bir öğrenci ekibi nöbetleşe burada bulunduruluyordu. Kiralanmış toprak damlı bir köy evinde kalıyorlardı. Göçmen çocuğu Kepirtepe'li Recep Bulut da bu ekiplerden birindeydi.

Yağmurlu bir bahar günüydü. İstasyonda çalışıyorlardı. Gelen trenden tek başına Tonguç'un indiğini gördüler. Öğrencileri istasyonun bekleme odasında topladı. *"Islanmış kuzular gibi etrafını sardık..."* Onunla daha önce birkaç kez konuşmuşlardı ama, ilk kez bu kadar yakınlarındaydı. *"Daha yakınıma gelin bakalım." "Sesi babalarımızın sesi gibi tok, içtendi. Yapısı da öyleydi. İrice elleriyle başımızı okşadı: Çok mu ıslandınız, üşümediniz ya?"* Onlara yaptıkları işleri anlattırdı. Kısa kısa yanıtladılar, sustular. Dışarıda yağmur sürüyordu. *"Bilirsiniz, bunlar bahar yağmurlarıdır. Babalarınız bunlara bereket yağmuru derler. Hepimizi sevindirir... Geldiğiniz yerleri, köylerinizi düşünün... Ne acılar, ne sıkıntılar çektiniz... Onlar orada o acıların içinde, o acılarla savaşıp duruyorlar. Ama şimdi burada, Enstitü'de asıl savaşı sizler yapıyorsunuz. Bu yorulmalarınız, terleriniz boşa gitmeyecektir..."*

"Sıcak, doyumsuz, bir yerde doyuran, bir yerlerde acıktıra acıktıra konuşuyordu. ..Biraz sonra yine tek başına, Ankara yönüne geçecek trene binip gidecekti..."[18]

Lalahan'dan taşıma işi ertesi yıla kadar sürecek, sonra Hasanoğlan durağına DDY'ca bir boşaltma hattı ve rampası yapılacak, iş kolaylaşacaktı.

Öğrencilerin ve eğitmenlerin korkunç bir enerjileri vardı. Yapı işleri çoğu kez ekipler arası bir yarışmaya dönüşüyor, çalışma saati bittikten sonra, gece bile işi sürdürmek isteyen ekipleri dinlenmeye yollamakta öğretmenler zorluk çekiyorlardı. Hasanoğlan'da her biten yapının üstüne onu yapan köy enstitüsü ekibinin adı yazılıyordu ve bu o enstitünün öğrencileri için bir övünç kaynağı idi. Ta ki 1950'den, 60'lardan sonra bu binaların birçoğu duygusuzca yıkılıp, yerlerine kişiliksiz, soğuk büyük okul binaları yapılana kadar!

O yaz, o çıplak sırtta yaşananları sözle anlatmak zordu. Bir barajın yıkılması gibi,

17 A-54/5 "Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nün Kuruluşuna Ait Rapor, 26.12.1941", Mustafa Güneri imzalı.
18 Recep Bulut, Nisan'daki Güneşler, s.133-134.

yüzyıllardır birikmiş korkunç bir enerjinin, bir yaratma tutkusunun özgürleşmesi söz konusuydu. Ya tüm Anadolu böyle işe kaldırılabilseydi? Harekete geçirilmemiş, geçirilmesi de akıl edilmemiş, hatta horlanmış bu birikim gerçek ulusal güç değil miydi?

Tonguç, birkaç günde bir Hasanoğlan'daydı. Yapılanları izliyor, herbiri ile konuşuyor, onları konuşturuyordu. Kepirtepe Köy Enstitüsü Müdürü'ne şöyle yazıyordu: "... *Buradaki öğrencilerin ve öğretmenlerin iyidirler. Bu akşam yeniden onlara gidiyorum. Her bakımdan onları desteklemeye çalışıyoruz. Şimdiye kadar güzel işler yaptılar. Ve daha da yapacaklar...*"[19]

Kepirli bebeler, onun yüzünü kara çıkarmamışlardı.

Bayır'la birlikte gelişlerinin birinde akşam yemeklerini yemekte olan öğrencilerin arasında dolaşırken Tonguç birden durdu. Boz giysileri içinde hepsi birbirine benzeyen çocuklar arasında birine gözü takılmıştı. "- *Sen Çifteler'den mi geldin?*" Öyleydi. Ama öğrenci buralı da değildi. Müdür Yardımcısı M. Tuğrul yanıtladı: "*İki arkadaşı daha var. Yaz izinlerini bizde geçiriyorlar, izne gitmemişler, bize yardım ediyorlar.*" Tonguç, Bayır'a döndü: "*Fotoğrafını gördüğün Özkucur bu işte. Bayır yanıtladı: "- Tanıdım. Mahmudiye'de tahtanın başında kendi kendine hesap çalışıyordu.*" Her ikisi de doğruydu. Özkucur şaştı kaldı. İki yıl önceki olayları nasıl anımsamışlardı? Tonguç'la Bayır, ikisi de hoşnut, yürüdüler. Sanki öğretmenlik yeteneklerini yarıştırıp berabere kalmışlardı!

O akşam Tonguç, yemekhane olarak kullanılan sundurmanın altında, lüks lambasının ışığında bir konuşma yaptı. Geçici yerleşme çalışmalarını bir an önce bitirmelerini övdü. "*İş başarmadaki gücünüzün sınırsızlığını daha iyi kavradım*" dedi. "*Anladım ki gelecek ekiplerle birlikte yeni Köy Enstitüsü'nü kendimiz yapabileceğiz.*"[20]

O işin yanında, geçici yerleşme çalışmaları oyun gibi kalacaktı.

Köy enstitülerinin birçoğu müdürlerinin adıyla anılırlar, enstitü adları müdür adlarını çağrıştırır. Hasanoğlan biraz başka olacaktı. Müdürü en çok değişen enstitü burasıydı. Çok hızlı gelişmesi, Ankara ve Genel Müdürlüğe yakınlığı, Yüksek Köy Enstitüsü'nün burada açılacak olması, Tonguç'un çok sık gelişi, birçok çalışmayı kendisinin yönlendirmesi, diğer birçok enstitüdekinin tersine, müdürün kendi kişiliğinin izlerini belirgin şekilde bırakmasını zorlaştırıyordu. Burasının diğer enstitülerden çok daha fazla Tonguç'un etkisi ile şekillendiği söylenebilir. Hasanoğlan'da onun yanısıra, daha çok bazı öğretmenler yaptıkları işlerle anılacaklardı.

Yapı işleri başarı ile sürüyordu ama, bunun eğitime katkısı neydi? Bunu enstitülerde çalışmış olan yüksek mimar Mualla Eyüboğlu şöyle değerlendirecekti:[21]

"*Ben proje mimarı olarak görev almıştım. Yani yapılmış projeleri uyguluyorduk. Yapı alanında işçi ve usta yerine öğrencilerin bulunması, kuşkusuz yapı işinin yürümesini ve hoca olarak benim işimi güçleştiriyordu. Öğrenciler hem işçi olarak çalışır, hem de çalışırken matematik ve geometri bilgilerini öğrenirlerdi. Yani hemen söyleyeyim ki, bu eğitim hem öğrencilerin, hem de hocaların gelişmesi bakımından çok yerindeydi. Örneğin, biz okulda Pisagor teoreminin niye öğretildiğini kavrayamazdık. Oysa köy enstitüsünde bunu öğrenciye çatı makası bağlarken öğretiyorduk. Bu son derece ilginç bir olaydı. Öğrenci öğrendiğinin işe yaradığını somut olarak görüyor ve iş yaparken öğren-*

19 Hakkı Tonguç'dan Nejat İdil'e 25.6.1941 günkü mektup (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.45-46).
20 Abdullah Özkucur, Köy Enstitüleri Destanı, s.114-116.
21 Mualla Eyüboğlu, Ben Proje Mimarı Olarak Görev Almıştım, Milliyet, 17.4.1983, Aktüalite, s.4.

diği bu bilgiyi bir daha hiç unutmuyordu. Çünkü çatı makasını bağlayabilmek, çatıyı sağlam bir şekilde yapabilmek için Pisagor teoremini öğrenmek gerektiğini iş üzerinde kavrıyordu. Öğrendiği bilginin ne işe yaradığını somut olarak kavramak, öğrencide iş yapmak için bilgi, daha çok bilgi edinmek gerektiği bilincini geliştiriyordu."

Temmuzun ikinci yarısında Tonguç bir kez daha yollara düştü. İki haftalık bir gezi olacaktı. Bu kez yanına Beşikdüzü Köy Enstitüsü Müdürü Hürrem Arman'ı almıştı.[22]

Ankaradan trenle ayrıldılar, ilk durak olarak Kayseri'nin Sarımsaklı istasyonunda indiler. Pazarören Köy Enstitüsü'nden onları almak üzere çift atlı bir araba gönderilmişti. 70 km. uzaktaki Enstitü'ye gitmek üzere arabanın içine serilmiş yatağın üstüne bağdaş kurup oturdular.

Pazarören'de de sıkı bir yapı çalışması vardı. Onları Müdür Sabri Kolçak karşıladı. Tonguç hemen iş yerlerini dolaşmaya koyuldu. Planları, yapıları inceliyor, öğrencilerle konuşuyor, durmadan sigara içiyor, her zaman yaptığı gibi sürekli fotoğraf çekmeyi de unutmuyordu. Sanki tüm bu yapılanların günün birinde unutulup gitmesini önleyecek resimleri belge olarak bırakmak ister gibiydi.

Birkaç saat böyle geçti. Sonra çevreden gelen, daha önce tanıştığı, dostluk kurduğu köylülerle konuştu. Enstitü'de olduğunu duyup gelmişlerdi. Onun açıklamalarını dinleyen bir köyle *"bunlar da hükümet değil mi, bunları köylüye veren bu hükümet mi? Bir iş var bunda"* demekten kendini alamadı. Havalardan, üründen, geçimden söz ettiler karşılıklı.

Öğretmenlerin toplandığı odaya girdikleri zaman Tonguç ciddileşmişti. Önce yapılan işlerdeki başarılarına değindi. Sonra sözü değiştirdi: *"- İçinizden biri bana imzasız bir mektup yolladı. Şikayetlerde bulundu. Şimdi bu arkadaş çıksın, yazdıklarını burada açıklasın, hep birlikte tartışalım, çözüm bulalım"*, dedi. 10 dakikalık bir düşünme arası verdi. Kimse çıkmadı. Sözlerini ağırlaştırdı: *"- Sorunları açıkça tartışma yolları açıkken imzasız mektup göndermek ahlaksızlıktır. Bu tür insanları enstitülerde barındırmayacağım."* Öğretmenler susuyorlardı.

Kısa bir süre sonra içlerinden biri bir başka göreve atanacaktı.

Gece tüm enstitünün ve köylülerin katıldığı eğlentide halk oyunlarını seyrederken Arman ona *"- Bunlar güzel ama, ilkel yanları var."* dedi. *"- Hürrem Hoca, malımız mülkümüz bu. Ne yaparsak var olanla yapacağız, bulabildiklerimizi canlandırmaya çalışacağız."*

Yemek geç vakit bir öğretmenin evinde yendi. İçki de vardı. Hep belli bir amaca yönelik öyküler, anılar, şakalarla anlatmak istediklerini bir sofra konuşmasına dönüştürerek benimsetmeye çalışıyordu. Sofraya balık gelince Tonguç, *"- Balığın asıl uzmanı burada, en iyi yerini onun tabağına koyun"* diyerek Arman'a takıldı. Beşikdüzü'nde daha balıkçılığın başlatılamamış olmasını anımsatıyordu şaka yollu. Zamantı Çayı'nda tutulmuş kocaman sazan, Arman'ın boğazına dizildi.

Yer darlığı olan Pazarören'de ikisi bir odada geceleyeceklerdi. Yataklarının üstüne oturarak geç saatlere kadar konuştular. Yeniden halk oyunları konusu açıldı. Tonguç'a göre *"önce neyimiz varsa bunlar bulunup çıkarılmalı"* idi. Müzik bundan sonra geliştirilebilirdi. *"Sazın, kemençenin yanına enstitüde mandolini koyduk. Her çocuğun nota-*

22 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı I, s.317-337.

yı ve mandolini öğrenmesini istedik. Bugün için elden fazla birşey gelmiyor. Okullarımızdan, Üniversite'den hiçbir konuda köylüye yarar yok... Kerpiç damlı bir evde hayvanlarla yatan yarı aç insanların senfoni dinlemeleri olanağı var mı? Her değişiklik diğerleriyle ilişkili bir düzeyde gelişir, olgunlaşır... Bugünkü yaşlı köylünün hakkı var. Devlet hep almış, hiçbir şey vermemiş. Düzen bu. Adam inanır mı bize?" Sonra sözü birkaç gün önce burayı denetleyerek Müdür'e bir de etrafı çiçekli bir yüzme havuzu yapmasını öneren Bakanlık Müfettişi Muhittin Aktik'e getirdi. Müdür bu konuyu açınca, Tonguç *"- Onun da sırası gelecek, sen önce yatakhaneleri bitirmeye bak!"* demişti. *- İşte Muhittin Akdik, aklı başında insan, Amerika'ya da gitti geldi. Enstitü'nün bu durumunda havuz, park istenir mi? Haydi artık yatalım, yarın yolcuyuz."* Neredeyse sabah oluyordu. Tonguç yatar yatmaz da uyudu. Tüm gezi boyunca geceleri 2'de, 3'de yatılacak ve güneşle birlikte kalkılacaktı.

Ertesi gün yine at arabası onları Sarımsaklı istasyonuna götürdü. Trene bindiler. Kalabalık 2. mevki kompartmanda her konuyu konuşarak, istasyonlardan biraz yiyecek öteberi alarak Malatya'ya doğru giderlerken, Arman'ın gözü istasyonlardaki tek tük, yamalı giysili, zayıf, kirli, hatta ayakları çıplak insanlara takılıyordu. *"Daldın yine, toparlan bakalım Hürrem Hoca!"* Toparlanmak. Ona göre herşeyin başı, önce bir toparlanmaya başlamaktan geçiyordu.

Yolda trene binen bir Dede'ye çevresindekilerin gösterdikleri aşırı saygı, Tonguç'un *"istediğin kadar Anayasa'ya laikliği koy, devrimleri yap, tekkeleri zaviyeleri kapattım de. Dede yine aynı dede. O halkın inandığı, tuttuğu adam. Devlete kanun zoruyla, Dede'ye ise içiyle ve herşeyiyle bağlıdır"* yorumuna yol açtı. Sonra medreselere, hocalara geçti: *"İnsanlar yaşamak için bulabildiklerine başvuruyorlar. Bugün imam, öğretmenden daha çok yarıyor köylünün işine..."* Medresenin kuruluşunda o günkü değer yargılarıyla gerçekçi bir örgütlenme olduğu görüşündeydi. Halk çocukları köyden alınıp okutuluyor ve yine köye gönderiliyordu. Medrese o güne göre onları halkın gereksinmelerini, sorunlarını çözecek bilgi ve beceriyle donatıyordu. Medrese sonradan yozlaşmıştı. Ama Cumhuriyet de tüm çabalara karşın gerçek okulunu, üniversitesini kuramamıştı. Bu alanda tek umut köy enstitüleriydi. Bir kazaya uğramadan onbeş yıl bu hızla gidilebilirse birçok sorun çözülecekti ona göre.

Bir ara Arman *"- Hocam, köy enstitülerinin düzene ters düşen birçok yanları var... Bunları vurmaya çalışacaklardır. Bunun bir yolu size milletvekilliği önermektir."* Yanıtı çok kesindi: *"Benim milletvekilliğimi kimse görmeyecek. Biz milletvekillerini tabandan çıkaracağız!"* Bir yıl sonra bu konuşmayı anımsayacaklardı. Gerçekten de kendisine milletvekilliği önerilmişti. Bu ilk öneriyi anlatırken gülecek, *"En yakınlarım bile bunu niçin kabul etmediğimi pek anlıyamadılar."* diyecekti. Bayır da olayı anlatırken *"- Arkadaş, bir dilekçe yetiyordu. O reddetti. Yapması gerekeni yaptı"* yorumunu yapacaktı.

26.7.1941'de Malatya'daydılar.[23] Burada sorunlar vardı. Akçadağ Köy Enstitüsü Müdürü (asıl Müdür Şerif Tekben askere alınmıştı) Şinasi Tamer ile İl Milli Eğitim Müdürü birbirlerinden yakınıyorlar, Genel Müdür'ün önünde bile tartışıyorlardı. Milli Eğitim Müdürü ne sorulsa *"yazdık"* gibi yanıtlar veriyordu. Tonguç'un *"bu işleri yerinde, elbirliği ile çözümlemek gerek"* sözlerini müdür *"- Ben işlerin nasıl yürüdüğünü yerimden çok iyi biliyorum."* diye karşılamaktan kaçınmadı.

---

23 Hakkı Tonguç'dan Bakan Yücel'e telgraf, (26.7.1941).

Birçok yerde olduğu gibi burada da masa başında çalışma alışkanlığındaki yöneticilerle enstitü müdürü arasında anlaşmazlık vardı. Ne var ki, Malatya'da Enstitü'nün içi de sorunluydu. Tonguç, ertesi günü Enstitü Müdürü ile kaldıkları oteldeki odasında özel bir görüşme yaptı. Arman, *"bunun çatışmalı geçtiğini odadan çıkan Müdür'ün yüzünden anladım."* diye yazacaktı. Tonguç'un ona anlattığına göre il yöneticileriyle olan çatışmalardan başka, müdür Tamer ile müdür yardımcısı Recep Çekiç arasında da geçimsizlik başlamış, işe eşleri karışmış, yolsuzluk ihbarları yapılmış, işe Savcılık el koymuş, evler aranmış, bu olaylar sırasında orada bu konuyu araştırmak için soruşturma yapmakta olan Bakanlık Müfettişi Muhittin Akdik korkmuş, başka yere kaçmıştı. Tamer ve Çekiş ile eşleri Arman'ın iyi arkadaşları idiler. Tonguç ona *"Bunları uyar, bu çatışmaları bırakmazlarsa başlarına büyük iş açacaklar."* diyordu. Arman, geziye birlikte getirilme nedenlerinden birinin bu konu olduğunu düşündü. Ama Tonguç, konuyu ona ancak Malatya'ya geldiklerinde açmıştı.

Defterler ve hesap işleri güvenilir bir öğretmene devredildi. Tonguç, il yöneticilerini yatıştırmak için onlarla birlikte bir akşam yemeği yedi. O akşam Arman da Müdür ve Müdür Yardımcısı ve eşleriyle yemek yiyor, onları uyarıyordu.

Ama kısa bir süre sonra hem müdür Tamer, hem de Yardımcısı Çekiç bu görevlerinden alınacaklar, Akçadağ Köy Enstitüsü Müdürlüğü'ne askerden dönen Şerif Tekben getirilecekti. Şinasi Tamer Yıldızeli Köy Enstitüsü Müdürlüğü'ne, Recep Çekiç de İvriz Köy Enstitüsü Eğitimbaşı'lığına atanacaklardı. Tonguç kolayca adam harcamaktan yana değildi; eleman gereksinimi de büyüktü. Akçadağ istasyonundan Sivas'a doğru trenle yola çıktıklarında Tonguç üzgündü. Yönetici eşlerinin bu tür çatışmalara neden olmalarına da kızıyordu. *"Atamalarda bunlara çok dikkat ediyorum. Enstitülerde çalışacakların eşleri büyük önem taşıyor"*, diyordu.

Yolda Arman'a önemli birşey daha söyledi. Ona göre, köy enstitülerinde bugün çalışmakta olanlar bu kurumlar için yeterli değillerdi. Bu enstitülere uygun özellikte elemanların ayrıca yetiştirilmeleri gerekiyordu.

28.7.1941'de Ladik istasyonunda indiler.[24] Ladik-Akpınar Köy Enstitüsü'ne gittiler. Müdür Nurettin Biriz'di. Burada da yoğun bir yapı çalışması vardı. Kış bastırmadan yeterli barınma olanaklarının yaratılmasına çalışılıyordu.

Gördükleri üç enstitüde de Tonguç'un en kıvançlı anlarının öğrencilerle konuştuğu dakikalar olduğunu dikkat etti Arman. "Ankara'dan kurtulup bunların arasında olduğum zaman yaşamımın tadını duyuyorum" diyordu. Onlarla uzun uzun konuşuyor, dersleri dışında onlara köylerini, yakınlarını, enstitüye gelişlerini anlattırıyordu. (Arifiye Köy Enstitüsü'nde bir öğrencinin anlattıklarını ilginç bulmuş, Müdür'den bunları öğrenciye yazdırtarak kendisine yollamasını istemişti. Gerede'nin Çalgıç Köyü'nden 77 okul no.lu Şakir Karataş'ın yazısı 30.8.1941'de Tonguç'a gönderilecekti. Yazının sonu ilgiçti: Öğrenci köyün içyüzünü bu kadar iyi bilen Tonguç'un da köylü olup olmadığını soruyor ve gidecekleri köy ilkokullarına, köy enstitülerinde olduğu gibi ilkokul yerine başka bir ad bulunmasını öneriyordu).[25]

Ladik'ten Sivas'a döndüler. Sivas Valisi Akif Eyidoğan, Tonguç'u evinde yemeğe davet etti. Enstitü çalışmalarıyla yakından ilgiliydi. Sivas'ta da bir Köy Enstitüsü kuru-

24 Hakkı Tonguç'tan Bakan Yücel'e 28.7.1941 günkü telgraf.
25 A-118/38 Öğrenci Şakir Karataş'ın yazısı.

lacaktı. Vali, düşündüğü yeri onlara gezdirdi. Tonguç, Arman'ı çevrede kum, taş bulunup bulunmadığını araştırmaya yolladı. Düşünülen arazi sulak ve genişti. Yıldızeli İlçesi'ne 5 km. uzaklıktaydı. Burası için kesin kararı verdiler.

Yıldızeli istasyonunda Tonguç Ankara trenine bindi, Arman da oradan vapurla Trabzon'a, görevine dönmek üzere Samsun'a hareket etti. Tonguç 1.8.1941'de Ankara'daydı.[26]

4.8.1941'de tüm enstitü müdürlerine çok uzun bir mektup gönderdi.[27] Mektup, *"son 2 ay içinde 8 köy enstitüsünün çalışma tarzını yakından gördüm"* diye başlıyor, *"resmen yazılmasını uygun bulmadığı bazı konuları özel olarak bildirerek düzeltilmesini istediği noktalara dikkatlerini çekeceğini"* yazarak bunları 14 maddede sıralıyordu:

Demokratik yönetim, işbölümü, öğrenci ve öğretmenlerden *"hafiye"* (jurnalci, ihbarcı) kullanılmaması, resmi yazıların ilgililere duyurulmasından kaçınılmaması, 15 günlük raporların düzenli gönderilmesi, kültür derslerinin azalacağı gerekçesiyle tarım çalışmalarının aksatılmaması, öğrencilerin sıtmadan korunmaları, ağır çalışma koşullarının eğlenti ve toplantılarla hafifletilmesi, bunların *"müsamere"* anlayışı ile değil, doğal ve özgün yöntemler ve geniş katılımlarla yapılması, temizliğe önem verilmesi, bunun yanısıra basit ve zevkli süslemeler yapılması, öğrenci harçlıklarının geciktirilmeden verilmesi, imzalı imzasız ihbar mektupları yazacak karakterdeki insanların uzaklaştırılmalarından çekinilmemesi, çevre ile ilişkilerde tepkilere yol açmayacak şekilde davranılması, her gün yeni sorunlarla karşılaşılan bu kurumlarda, her konuyu yönergelerle çözme olanağı olamayacağı, yöneticinin kendisinin ve arkadaşlarının birçok konuyu kendi zekalarını kullanarak ve çözümleri tüm enstitüye benimseterek davranmalarının doğru olacağı gibi görüşler yer alıyordu.

O günlerde Cumhuriyet gazetesinde Yunus Nadi'nin bir tanıtma ve eleştiri yazısı yayımlandı. Yücel buna bir yanıt verdi. Daha sonra Yunus Nadi, enstitülerin arazilerinin en az bin dönüm olması ve üretime daha fazla önem verilmesini öneren bir yazı daha yazdı.[28]

Bunların olduğu günlerde 2. Dünya Savaşı'nın en zor günleri yaşanıyordu. Almanlar Moskova önlerine kadar gelmişlerdi. Sovyet cephesi çökerse, yalnız kalmış İngiltere ile uğraşmak Naziler için kolaylaşacaktı. Bu koşullarda Türkiye Almanlar'ın gereksinimi olan, İngilizler'in ise onlara verilmesini engellemeye çalıştıkları stratejik Türk kromunun Almanlar'a verilmesini sağlayacak Türkiye-Almanya arasındaki anlaşmayı eylül içinde kabul etmek zorunda kalacaktı. Bunu 9.10.1941'de imzalanacak Ticaret Antlaşması izleyecekti.

5.8.1941'de ekmeğe buğday dışı karıştırılacak maddelerin oranını arttıran bir karar çıktı. Kıtlık ve açlık tehlikesi büyüyordu. Giderek azaltılan günlük ekmek tayını birçok kişiyi doyurmaya yetmiyordu. Hasanoğlan'daki öğrencilerin ekmek gereksinimi bir ara sorun oldu. Enstitü'ye ekmek veren Kayaş ekmek fırınının bunu kesmesi üzerine, ancak Cebeci'deki bir fırından ekmek alınabileceği anlaşıldı. Ne var ki, DDY bunun Hasanoğlan durağına taşınamayacağını bildiriyordu. Bunun üzerine, ancak Bakan Yücel'in imza-

26 Hakkı Tonguç'un 1941 yılı not defteri

27 Hakkı Tonguç'tan tüm enstitü müdürlerine 4.8.1941 günkü mektup (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.46-56).

28 İlköğretim, sayı 91, 15.8.1941, s.1128-1129.

sı ile ve taşıma yapılmazsa 500 öğrencinin aç kalacağının Ulaştırma Bakanlığı'na bildirilmesi üzerine sorun çözülebildi.[29]

Tonguç'un tüm enstitü müdürlerine yolladığı yeni bir mektupta zorluklar ve parasal yetersizlik konu ediliyordu.[30] Elde para kalmamış, ödenek tükenmişti. Olağanüstü durum nedeniyle ek ödenek de alınamıyordu. Bu durumda, yapı işlerinden en gerekli olanların gerçekleştirilmeye çalışılması *"lüks sayılabilecek boya, fayans, porselen, lavabo, dış sıva gibi bir yıl sonraya bırakılabilecek işlerin yapılmaması"* isteniyordu.

Enstitülerdeki çocukları doyurmak giderek sorun oluyordu. Öğrenciler doymuyorlardı. Beşikdüzü çevresinde kıtlık başlamıştı. Köy Enstitüsü'nün ekmeğini pişiren fırınlara nöbetçiler kondu. Yağma korkusu vardı. Gerçekten de, kış ortasında köylüler fırınlara saldıracaklardı... Trabzon'da Vali Konağı önünde toplanarak *"mısır isteriz"* diye bağıran köylülere karşı Vali Naci Kıcıman balkona çıkarak *"ben Mısır Valisi değilim"* yanıtıyla sözüm ona espri yapmıştı. *"O kış insanların otladığını gördük... Erzak ambarımızın önünde sürekli nöbet tutuyorduk..."*[31]

7.10.1941'de yeni bir eğitmen genelgesi çıkarıldı.[32] Eğitmenlerin nüfusları öğretmen gönderilmeye elverişli olmayan köylerde çalıştırılmaları, öncelikle kendi köylerine verilmeleri, eğer kendi köylerinde açılmış okul ve öğretmen varsa, yakın köylere atanmaları, köyde okul yapısı yoksa, okul yeri olarak en uygun oda ya da yapının kullanılması isteniyordu. Eğitmen 9-13 yaşları arasında 50 öğrenci alacaktı. Öğrenci sayısı 50'den çok olursa on yaşın üstündekiler alınacaktı. Bu 50 öğrenci üç yıl okutulacak, üç yıl sonra yeniden 50 öğrenci okula gelecekti. Eğitmen, haftada en az iki gece yetişkinleri okutacaktı.

Eğitmenin öğrenimde kullanacağı Türkçe, matematik, yurt ve yaşama dersleri programı eğitmenlere verilen kılavuz kitapların içerdiği konuları kapsıyordu. Öğrencilere dağıtılan birinci, ikinci, üçüncü yıl ders kitapları da çok başarılı idi. Tüm bu yazılı öğretim yayınları bilgi, resimler ve deyiş bakımından köye göre yazılmıştı.[33]

Ekim ayı başında, Beşikdüzü ve Cılavuz enstitülerine gitmeye hazırlanan Tonguç, hastalandı. Düşürülemeyen, nedeni de bir türlü bulunamayan bir ateşle yatıyordu. Yine o eski sıtmanın bir oyunu muydu, yoksa gezilerdeki düzensiz beslenmelerden kaynaklanan bulaşıcı bir hastalık mı söz konusuydu? Ankara Numune Hastanesine yatırıldı. Buradaki incelemelerden de bir sonuç alınamayacak, onu yatağa bağlayıp dalgın yatıran ateş birkaç hafta sonra kendiliğinden düşecek, hastalığa da bir ad konamayacaktı.

Hastanede yattığı sürece, kendisini görmeye gelen Bayır'a sürekli işleri soruyordu: *"- Hürrem'den ne haber? Beşikdüzü'ndeki istimlak işi ne oldu? Ağanoğlu Cılavuz'a tarım öğretmeni istiyordu..."* O günlerde Bayır, ilk kez ölümü düşündü. Ya ona birşey olursa? İşler ne olurdu? Birkaç gün önce İnönü'nün yıllık TBMM açış konuşması için istediği bilgileri özenle hazırlayıp Bakan'a götürdüğünde, onun yanında bulunan Müsteşar Sungu'nun, hazırladığı bilgileri bir kez daha doğrulatmak istemesini anımsadı. Şüpheci bir davranış sezmişti. Tonguç'un birkaç haftalık yokluğu bile Bakanlıkta değ-

29 A-116/8 M. Eğitim Bk.lığından Ulaştırma Bk.lığına 18.8.1941 günkü yazı.
30 Hakkı Tonguç'dan tüm enstitü müdürlerine 12.9.1941 günkü mektup. (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.56-57).
31 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı I, s.344.
32 Şevket Gedikoğlu, Niçin Eğitmen Kursları ve Köy Enstitüleri, s.161-163 (7.10.1941 günkü genelge).
33 A.g.e. s.173.

şik rüzgarların esmesine mi neden oluyordu? Ya hiç bulunmazsa? İşler nasıl yürürdü?[34]

Tonguç yeniden çalışmaya başlayınca ilk iş olarak hastalığı sırasında Hürrem Arman'dan Bayır'a gelmiş bir mektubu yanıtladı:[35] *"Bu işlerde önce paniklememeye çalışmalı. İş görmenin birinci koşulu budur... Saydığın tüm zor işler her ülkede, her yerde karşılaşılan gerçeklerdir... Öteki enstitüleri gördükten sonra sizin Enstitü'yü sıfıra indirgemek asla doğru değildir. Her enstitü kendi özelliklerine göre gelişecektir... Denizi sömürmek kolay iş midir?.. Herşeyden önce, sen tüm Enstitü'yü yönlendiren ve yöneten kişi olarak, ruhsal durumunu normale çevirmelisin..."* Sonra çevredeki olumsuzluklardan etkilenmemesini yazıyor, yakında ödenek gönderileceğini bildiriyor ve *"mahkemeye düşmek korkusuna kapılan insan, düşünüş bakımından çok daralmaya yüz tutmuş kişi demektir... Şaşarım aklına ve korktuğun şeye Hürrem"* diyordu. Bunu eleştiriler izliyordu. İşlerin zamanında planlanmaması, yerine göre ve zamanında önlem alınmaması, klasik yöntemlerin dışına çıkılmaması bunlardandı. Mektup şu tümcelerle bitiyordu: *"Beşikdüzü Köy Enstitüsü tüm zorluklara karşın gelişecek ve olgunlaşacaktır... Kesin kanım, orada özgün bir kurum kurabileceğindir. Asla şüpheye sapmadım. Senden bunu beklerim. Sen, bu yazdıklarımı anlayacak ve gerçekleştirecek niteliktesindir. İşi duygu alanından mantık ve düşün evresine dökmelisin."*

Mektubu bitirince düşünmekten kendini alamadı, bu genç eğitimciler ne çabuk paniğe kapılıyorlardı! Bir kez daha köy enstitüleri için özel olarak yetiştirilecek yönetici ve öğretmenlerin gerekli olduğunu düşündü. Hem bunun için bir neden daha ortaya çıkmıştı. Yüksek Öğretim Genel Müdürlüğü'ne getirilmiş olan Reşat Şemsettin Sirer, köy enstitülerine öğretmen bulunmasında zorluklar çıkarmaya başlamıştı. Gazi Eğitim Enstitüsü ve Y. Öğretmen Okulu çıkışlı öğretmenlerden ancak yılda 3-5 öğretmenin köy enstitülerine atanmasına onay veriyordu.[36]

Ekim sonunda Tonguç Gölköy'e gitti. Bu kez yanında Ahmet Kutsi Tecer ve Y. Mimar Asım Mutlu, Ceyhun Atuf Kansu vardı. Ilgaz Dağı'nın karla kaplı o ulu çam ormanlarına doğru tırmanırken herbiri kendi açısından çevreyi gözlüyor, yorumluyordu. Mutlu bu yöredeki köy evlerinin mimarlık açısından yalın güzelliği, üstü örtülü açık sofraların özgünlüğü üzerinde duruyor[37], Tecer de sonradan çok ünlenecek *"orda bir köy var uzakta..."* sözcükleriyle başlayan şiirini yazıyordu.[38]

Kansu ise Tonguç'u gözlüyor, değerlendirmeye çalışıyordu.[39] *"Konuşmaları sıcak, vurucu, inandırıcı ve sertti. Gölköy'de akşam yemeğinden geceyarısına değin, öğretmenler ve yöneticilerle konuşurken onu dinledim... İlk orada, ülküsünün yalnızca bir eğitim kurumu yaratmak olmadığını anladım. Türkiye'nin temel sorununa bakıyordu. Bir devrimci, bir köy devrimcisi gibi. O geceki konuşmasında bir devrimcinin sesini aldım. Öğretmenler ve yöneticiler ne de olsa bir gelenekten geliyorlardı. Tonguç bu geleneğe vuruyor, kıyasıya eleştiriyor, kıyasıya sarsıyordu... Sabah öğrenciler işlerine dağılmadan bir Sepetçioğlu (halay) çektiler. O sırada ince bir yağmur başladı. Çocukların kaba giysileri ıslanıyordu. Tonguç'un kılı kıpırdamadı. Anadolu güneşine nasıl çıkmış-*

34 Mehmet Başaran, Aydınlanma Yolunda, s.117-118.
35 Hakkı Tonguç'dan Hürrem Arman'a 22.10.1941 günkü mektup. (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.58-60).
36 Ferit O. Bayır, Köyün Gücü, s.258.
37 Asım Mutlu, Eğitimimizde Tonguç ve Köy Enstitüleri, Cumhuriyet, 23.6.1988.
38 A-132/6 Ahmet Kutsi Tecer'in şiiri (daktilo edilmiş), el yazısı ile "kendisine ithaf edilmiştir" notu var.
39 Ceyhun Atuf Kansu, Cumhuriyet Bayrağı Altında, s. 180-182.

sa, Anadolu yağmuru altında da öyle, bir köylü gibi.durdu. Eni konu, bir rahmetti bu... Köy çocuklarını selamladı, işlerine uğurladı. Jipe bindik, Ilgaz Dağlarına doğru tırmanmaya başladık. Dorukta kar yağıyordu. Su içmeye, ormanı ve çevreyi seyretmeye indik. Kocaman köylü elini omuzuma koydu: Nasıl Ceyhun Ağabey, gördüklerini yaz ileride. Ama unutma, bize bir on yıl gerekli!.. Bilmiyorum bir önsezi miydi bu, hep on yıl on yıl demesinde birşeyler sezmiş insanların güne olan güvensizliği mi yatıyordu? ... Özlemle Ilgaz ormanlarına bakıyordu. Anadolu köyü ve köylülüğü için bir on yıl istiyordu. 1941 yılıydı. Çook çook ivedisi vardı. Herşey için. Jipe bindik. Ilgaz Dağı'nın öte yakasına, Çankırı düzüne indik..."

O olağanüstü soğuk 1941 kışında, Hasanoğlan'daki yapı çalışmaları bazı günler -20, -30 derecelerde bile sürdürüldü. Çatılar bu soğukta ve kar üstünde çalışarak kapatıldı. Çatının ahşap iskeleti önce aşağıda, yerde monte ediliyor, sonra parçalara ayrılarak yukarıya çekiliyor ve burada parçalar yeniden bir araya getiriliyordu. Öğrencilerin başında öğretmenler ve sorunlara pratik çözümler bulmakta usta Sili Layoş oradan oraya koşturuyorlardı.

Üzerlerine lapa lapa yağan karın altında, bir yapının tepesinde arkadaşlarıyla birlikte çatı montajında çalışan Çifteler'li Özkucur, fotoğraflarının çekildiğini sonradan sezdi. Bilmem kaçıncı kez işleri denetlemeye gelen Tonguç, o anın unutulmamasını istercesine, onlara duyurmadan dış merdiven ve iskelelerden çatıya çıkmış, fotoğraflarını çekmişti.[40]

7.11.1941'de Kepirtepeli öğrenciler, Trakya'ya kendi Enstitülerine geri döndüler. Alman-Sovyet savaşı Trakya'daki savaş tehlikesini şimdilik azaltmıştı. Onların döneceği günlerde Kepirtepe'nin en büyük sorunu olan su sorunu çözümlenmiş, açılan artezyen kuyularından su fışkırmıştı. Tonguç, müdürü kutladı, sevincini belirtti, teşekkür etti.[41]

Almanlar'ın Rusya içlerine kadar ilerlemeleri Türkiye için yeni bir kritik konuyu gündeme getirecek gibi gözüküyordu. Alman askerlerine Türkiye üzerinden Kafkasya'ya geçiş izni verilmesi! Almanlar kendilerine yakın olan, bu doğrultuda ateşli yazılar yazan bir emekli generali savaşı izlemesi için Doğu Cephesi'ne davet ettiler. Ama Genelkurmay buna izin vermedi. Onun yerine Harp Akademileri Komutanı, İnönü'nün arkadaşı General Ali Fuat Erden gönderildi. 15.5-5.11.1941 arasında Doğu Cephesini gezen, Alman Genelkurmayı'nda görüşmeler yapan ve Hitler tarafından da kabul edilen Erden, dönüşünde Alman utkusunun kesin olduğu şeklinde görüş bildirdi.[42] Cumhurbaşkanı İnönü buna katılmayacaktı. 23.11.1941'de Almanlar'ın Rostov'da Rusya'nın Kafkasya ile bağlantısını kestikleri haberi geldi. Türkiye'den Kafkasya'ya geçiş için baskı beklentisi artıyordu. Nazi yanlısı bazı yazarlar, üstü kapalı sözcüklerle bunu desteklemeye başlamışlardı bile.

24.11.1941'de buğdayın ekmek, makarna ve simit yapımı dışında kullanılması yasaklandı.

Yıl sonuna doğru Tonguç, Kızılçullu Köy Enstitüsü Müdür Yardımcılığı görevini yapmakta olan kardeşi Zekeriya Tonguç'tan bir mektup aldı.[43] Kızılçullu'daki rahatsızlıklar

40 Abdullah Özkucur, Köy Enstitüleri Destanı, s. 124.

41 Hakkı Tonguç'dan Nejat İdil'e 9.7.1941 günkü mektup (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s. 46.

42 Doğan Avcıoğlu, Milli Kurtuluş Tarihi, s. 1520.

43 Zekeriya Tonguç'dan Hakkı Tonguç'a 25.12.1941 günkü mektup.

artmıştı. Aslında iki kardeş oradaki işler konusunda konuşmaz ve mektuplaşmazlardı. Tonguç, kardeşini içeriden bilgi veren biri durumuna düşürmekten dikkatle kaçınırdı. Olağanüstü şüpheci ve vesveseli Soysal'ın da ne o zaman, ne de daha sonra bu konuda herhangi bir yakınması olmayacaktı. Kardeşi ilk kez durumdan söz ediyordu. Mektupta önce Kızılçullu ekibiyle Yıldızeli Köy Enstitüsü'ne gidişi ve dönüşte Çifteler'e konuk oluşları anlatılıyordu. Rauf İnan onları çok iyi ağırlamıştı. *"Bu ilgiye karşı çok mahçup oldum. Çünkü Çifteler öğrencileri Kızılçullu'ya geldiklerinde onlara bu kadar içten yakınlık göstermemiştik."* Sonra asıl soruna geçiyordu: Üç müdür yardımcısı arasında haklı ve eşit işbölümü bir türlü yapılmıyor, bir yardımcı üniversite çıkışlı olduğu gerekçesiyle sürekli korunuyor ve kendisine çok az iş veriliyordu. Bu nedenle, 29.6.1940'dan beri yürüttüğü müdür yardımcılığı görevinden ayrılmak istiyordu. Bu duruma *"işin başında ağabeyi bulunduğu için katlanmış"*tı. Şimdiki isteğinin nedeni *"işlerinin çokluğu değil, iş oransızlığı"* idi. Ve artık yardımcılıktan ayrılacaktı.

Tonguç'un yapacağı birşey yoktu bu durumda. Üstelik Soysal'ın yarattığı yeni sorunlara ayıracak zamanı da azdı. Haftalardan beri yeni bir yasa tasarısı üzerinde çalışıyordu. Köy Enstitülerini açmakla iş bitmemişti. Yetişecek öğretmenlerin -ki ona göre düşündüğü toplam sayı 50 bindi- köylerdeki çalışma esaslarını saptayacak, onların görevlerini yeni yöntemlerle yapabilmelerine destek olacak örgütlenmeyi düzenleyecek yeni bir yasaya gerek vardı. Ona göre, böyle bir yasanın başlıca konuları şunlar olmalıydı: Öğretmen gidecek köylere okul yapımı işleri, uygulama ve geçim arazisinin sağlanması esasları, ödüllendirme ve cezalandırma yöntemleri, üstün başarıları değerlendirme, enstitülerle köy okulları arasında bağlantı, köy okullarında öğrenci devamsızlığını giderme, tüm görevlilerin beklenen şekilde çalışmalarını sağlayacak örgütlenme.[44]

Bir Köy Okullarını ve Enstitülerini Teşkilatlandırma Kanunu çıkartılmasına gereksinim vardı.

44 İ. Hakkı Tonguç, İlköğretim Kavramı, s.339-340.

ONYEDİNCİ BÖLÜM

Örgütlenme: 4274 No.lu Yasa (1942)

Uzun ve ayrıntılı bir örgütlenme yasası Tonguç'un geçmişte birkaç kez önerdiği, ama ilgi görmeyen ya da karşı çıkılan özlemiydi. Şimdi hiç olmazsa tüm eğitim sistemi için olmasa bile, ilköğretim çalışmalarını kolaylaştıracak böyle bir yasanın çıkartılması için koşullar olgunlaşmış gibi gözüküyordu. Ama bunun kolay olmayacağı da kesindi. Haftalardan beri yakın çalışma arkadaşlarının da düşünlerini alarak hazırladığı Tasarıyı 12.1.1942'de Talim Terbiye Kurulu'na gönderdi.[1] Bu, aşılması gereken ilk engeldi. Bunu diğerleri izleyecek ve Tasarının yasallaşması altı ayı bulacaktı.

4.1.1942'de Hasanoğlan Köy Enstitüsü Müdürlüğü'ne M. Lütfi Engin atandı.

13.1.1942'de ekmek karneye bağlandı. Kişi başına günde 375 gr., ağır işçilere 750 gr., çocuklara 187,5 gr. ekmek verilecekti.

22.1.1942'de şekere zam yapıldı.

Ocak ayı içinde Sovyetler, ağır kış koşullarının da yardımı ile Alman ordularını Moskova önünde durdurmayı başardılar. 2.2.1942'de Refah olayından ötürü eleştirilen Saffet Arıkan için meclis soruşturması açılması önerildi. Onun duyarlı yapısını bilen Tonguç, nasıl etkileneceğinden kaygı duyuyordu.

24.2.1942'de, Ankara'da öğleden önce, büyük bir patlamanın gürültüsü tedirginlik yarattı. Sovyet ajanları, Türk dış politikasını Almanya'dan yana çevirtmek için girişimler yapan kurnaz Alman Büyükelçisi Von Papen'e suikast yapmışlar, ama başarılı olamamışlardı. Ankara, savaşan iki tarafın gizli çekişme alanlarıydı.

26.2.1942'de Hükümet, Meclis'den özel Milli Korunma Mahkemeleri kurma yetkisi aldı.

Köy okullarının yapımı konusunda M. Eğitim Bakanlığı ile İçişleri Bakanlığı arasında işbirliği artıyordu. Bu konuda yetişmeleri için kaymakamlara açılan kurslarda Tonguç ve Bayır konuşmalar yapmaya başlamışlardı.[2]

Yapım işlerinde büyük zorluklar vardı; köy enstitülerinin müdürleri sıkıntı içindeydiler. *"Çivi, cam, boru, çimento... karaborsada idi."*[3] Bunların karaborsadan alınmak zo-

1 A-26/10 4274 sayılı Yasa Tasarısı, 12.1.1942'de Talim Terbiye Kurulu'na verilen metin.

2 A-22/4 Kaymakam kursları programları ve Hakkı Tonguç'un 1942 not defteri (3-4.2.42 ders, 15-16.2.42 Ferit).

3 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı I, s.344.

runda kalınması muhasebe formaliteleri bakımından sakıncalar yaratıyor, müdürleri riske sokuyordu.

Çoğu kez de bir sandık çivi, birkaç torba çimento, biraz demir için valilere, bakanlara başvurmak gerekiyordu. Otomobil, kamyon lastiği ancak valilerin izni ile, o da çok az sayıda alınabiliyordu.

Tüm bu koşullara karşın, İnönü, köy enstitülerinin kurulmasında ve ilköğretim çalışmalarının sürdürülmesinde, hatta genişletilmesinde kesin kararlıydı. En zor iç ve dış sorunların sürdüğü günlerde bile, yapılanları izlemekten, ayrıntıları ile öğrenmekten geri kalmıyor, her zaman daha fazlasını istiyordu. Aslında, çok çelişkili bir durumdu; en uygunsuz koşullar, böyle bir eğitim savaşımının yapılabilmesi için en elverişli koşullar oluyordu! Tonguç da olanca gücüyle köy enstitüsü müdürlerini, il milli eğitim müdürlerini, ilgili diğer bakanlıkların görevlilerini hareketlendirmeye, zorda kaldığında türlü yollardan baskılar yaparak, yaptırarak son güçlerine kadar çalıştırmaya çabalıyordu. Cumhurbaşkanı'ndan kaynaklanan desteğin değerinin bilincindeydi ve bundan olabildiğince yararlanmayı tarihsel bir olanak sayıyordu.

Kış ortasında beslenme sorunu enstitülerde de doruğa tırmanmıştı. Ekmeğini kendi pişiren köy enstitülerine öğrenci başına günde 375 gr. ekmek için un veriliyordu. Öğrenciler bununla doymuyorlardı. Öğrenciler arasında tepkiler başlamıştı. Arifiye Köy Enstitüsü Müdürü Balkır, 10.3.1942 günkü olağan raporunda bunu bildirmek zorunda kalmıştı. Ekmekteki yetersizliği bir ölçüde gidermek için yemeklerde daha fazla patates vermeye başlamıştı. Ama artık piyasada patates bulmak da zorlaşmıştı. Öğrenciler arasında beslenme sorunu nedeniyle okuldan ayrılmayı düşünenler olduğu haberleri alınıyordu.[4]

Diğer enstitülerden de buna benzer yazılar geliyordu. Yıldızeli Köy Enstitüsü Müdürü Şinasi Tamer, Toprak Mahsulleri Ofisi'nin artık Enstitü'ye ekmeklik buğday veremiyeceğini bildirdiğini, hayvan yeminin de dışardan sağlanması gereğini yazdığını, bu durumda *"Ayın 20'sinden sonra Enstitü'nün aç kalacağını, sürüp ekime hazırladıkları tarlalarının tohumluk buğday olmaması nedeniyle ekilemediğini"* ivedi olarak duyuruyordu.[5] İvriz Köy Enstitüsü Müdürü Recep Gürel çektiği şifreli telgrafta[6] Ofis'in Ticaret Bakanlığı'nın emri üzerine buğday vermeyi kestiğini, belediyeninse ilçe halkını bile besleyecek durumda olmadığını, dışarıdan buğday satınalma olanaklarının bulunmadığını, tek çözümün Ofis Enstitünün yıllık gereksinimi olan 45 Ton buğdayı yeniden vermeye başlaması olacağını, yoksa aç kalacaklarını, yazıyordu.

Sorunun çözümü için Ticaret Bakanlığı'na gerekli başvurular yapıldı ama, daha güvenli çözümün köy enstitülerinin tarım üretimlerinin hızla arttırılarak kendi gereksinmelerini karşılayacak düzeye çıkartılması olduğu açıktı.

11.3.1942'de Tonguç, İnönü'nün 19 gün sürecek uzun bir Batı Anadolu ve İstanbul gezisine katıldı. Ankara'dan hareketle Afyon-Denizli üzerinden İzmir'e gidildi. Oradan deniz yoluyla İstanbul'a geçilecekti. Gezinin ilginç yanı Reşat Şemsettin Sirer'in de Yüksek Öğretim Genel Müdürü olarak bu gezide olmasıydı. Ayrıca Nafi Atuf Kansu ve Hayri Dener de vardı. Olağan bir denetleme gezisiydi. Gezinin ayrıntıları konusunda eli-

4 A-22/2 Balkır'ın 10.3.1942 günlü raporu.
5 A-127/2 Ş. Tamer'in Genel Müdürlük'e yazısı.
6 A-127/3 R. Gürel'in Genel Müdürlük'e şifre telgrafı.

mizde bir bilgi yok. Kızılçullu'ya da gidilmiş olmalıdır. Bu gezinin ilginç yanı dönüşte Sirer'in yazdıklarıydı. İnönü'nün ilk kez bu kadar yakınında bulunan Sirer ona övgüler düzüyordu:[7]

"Afyon'a yaklaşıyoruz. Bizi huzuruna çağırdı... Zihnimi meşgul eden ilk düşünce, Reisimiz'in üzerinden geçtiğimiz yerlere yakın ilgileri idi... Ruhunun sevgi ve şefkatle dolu olduğunu görüyor, bu sevginin belirtileriyle karşılaşıyoruz... Bir ulus şefi olduğu halde bireylerle de ilgileniyor. Şefimizin erdemli bir aile reisi ve özel zevk ve alışkanlıkları bakımından da örnek oluşturacak bir insan olduğunu biliriz. Onun eski bir Türk sporu olan biniciliği canlandırdığı bilinir. Fakat onun ne kadar kafalı olduğunu bilmem herkes bilir mi?.. Yolculuk bize Reisimizin kalbini tanıttı... Gördük ki Reisimiz ... milletinin kadınını erkeğini... öz çocuğu, öz kardeşleri gibi sevmektedir. Yolculukta Milli Şef'in sevgi taşan kalbinden başka, yaradılışın ona bütün cömertliği ile verdiği zihin ve düşünce kudretlerini de tanıdık... Milli Şef'in yabancı profesörlerle konuşurken yanında bulunup da gurur duymamak imkansızdı... Fransız, İngiliz ve Alman profesörlerle kendi dilleri ile konuştu. Ses tonuna ve jestlerin yardımına muhtaç olmadan irticalen söylenmiş güzel bir Türkçe nutuk dinlemeyi çocukluğumdan beri özlerdim. Bu arzum İzmir'de gerçekleşti. Uğradığımız her yerde, o günlerin en mühim aktüalitesi olarak Milli Şef'in İzmir nutkunun kuvvet ve güzelliğinden bahsedildiğini duyduk... Milli Şef'in insana hayret veren zihin kuvvetlerinin meydana gelişinde ..esaslı etken, elbette yaradılışındaki başkalık ve üstünlüktür... Bir konu üzerinde yorulunca, dinlenmek için başka bir iş üzerinde çalışmaya başlıyor. Bunda da yorulunca, bıraktığı yerden başlamak üzere eski konuya geçiyor..."

Yazı böyle sürüp gidiyordu. Tonguç yazıyı okudukça gülmekten kendini alamadı. Eh, bu da bir yükselme yöntemiydi!

Bu yazı ileride bazı araştırıcıların dikkatini çekecekti. Çetin Yetkin Milli Şef kavramını incelerken, bu yazıdan alıntılar yapacak, yazıyı *"şefin yüceltilmesi"* örneği olarak gösterecekti.

Ama o günlerde Sirer'in İlköğretim Dergisinde yayınlanacak bir yazısı da onun kişilik özelliklerinin anlaşılması için yol gösterici nitelikteydi.[8]

Sirer bu yazısında insanın bir ülküsü olmasını savunuyordu. Bunlar *"bedenimizle birlikte mahvolmayan ve insanlığımızı meydana getiren kıymetler"di.*

"... Nefsi aşan emeller değil midir ki, İsa'yı çarmıha gerilmekten ürkütmedi ve Muhammet'e Kureyş'in reisliği bahasına fikirlerini yaymaktan vazgeçmesini teklif eden hemşehrilerini kovdurttu... Ateşte yakılarak öldürülmeyi kabul etmek G. Bruno'ya hakikatı söylemek ve inancını inkar eylemekten daha kolay ve tatlı geldi..."

"... İnsanlar biliriz ki kendisinin de boğulması veya yanması ihtimali karşısında irkilmeden, boğulmakta olanı kurtarmak için suya atılır ve yananı kurtarmak için ateşe dalar..."

"... Gemisi batarken cankurtaran simidini genç arkadaşına vererek kendini sükunla dalgalara bırakıveren kahraman süvari..."

---

7 Reşat Şemsettin Sirer, Unutulmaz Bir Yolculuk, Ülkü, sayı 17, 1.6.1942, s.6-9. Ve: Çetin Yetkin, Türkiye'de Tek Parti Yönetimi, s.164-165.

8 Reşat Şemsettin Sirer, Nefsin Ötesinde, İlköğretim, sayı 109, 15.6.1942, s.1416.

"... Bu emeller, onları yaşadıkları sırada maddeyi yenen, muayyinlikler ortasında yeni imkan ve hüviyetler bulduran bir iktidara sahip kıldı ve maddelerinin faniliğinden asla ürkütmeyen, korku vermeyen sürura yükseltti..."

"... Kahramanlar daima kuvvetli ve mesut olmuşlardır..."

Ateş, ölüm temalarıyla örülü bu bağnazca idealizmin gerçekçi ve maddeci düşün akımlarına yakınlığı olan Tonguç'un ülkücülüğü ile hiçbir yakınlığı yoktu. Dramatize edilmiş olaylar içinden tam bir fanatizmle kahramanlar çıkarmak tutkusu, Sirer'in huzursuz, fırtınalı, doyumsuz ruhsal yapısını çok iyi gösteriyordu ve bu yapı, ileride çıkacağı, kendine kurtarıcılık görevi vererek doygunluk arayışları içerisinde neden olacağı olumsuzluklar için en uygun kişilik özellikleri oluyordu.

Bu tür kişilik ve düşün yapısındaki biri elbette her türden gerçekçi ve maddeci görüşlere olanca fanatizmi ile karşı olacaktı. Onun o bağnaz idealizminin yanında, kirli görüşlerdi bunlar!

Ayrıca, Sirer'in huzursuz, ikircikli, çelişkilerle dolu kişiliği, Tonguç'a yazdığı 1.9.1936 günkü mektubunda *"... Kuvvetle nefret etmesini bilmeyen asla candan sevemez..."* türünden kişilik özellikleri sergileyen Emin Soysal'ınkiyle şüphesiz ki çok iyi çakışacaktı. Sirer, Tonguç'a yakınlık duyacak değildi ya!

7.5.1942'de CHP'nin Genel Sekreteri Fikri Tüzer İçişleri Bakanlığı'na atandı. Onun yerine Memduh Şevket Esendal getirildi.

Eski İttihatçı, Azerbaycan, Afganistan, İran ve Sovyetler Birliği'ndeki eski Elçi Esendal ile Tonguç ilk kez Nafi Atuf Kansu'nun evindeki bir akşam konukluğunda tanıştı. O gece daha çok Esendal konuştu; dış ülkelerdeki anıları başlıca konuydu. Tanınmış öykü yazarının bu anıları anlatırken ve yorumlarken yaklaşımı Tonguç'a oldukça yüzeysel geldi. Alaycı ve küçümser anlatım şekli, her tür sola karşı kendini belli eden bir karşıtlık, hatta düşmanlık onda itici bir etki yaptı. Bir ideal toplum modeli olarak küçük sanatları ve gelişmemiş bir tarım ekonomisini savunması, ortaçağın esnaf loncalarını yeniden canlandırmaktan söz açması, üzerinde anlaşabilecekleri görüşler değildi. Ama daha çok dinlemekle yetindi, bir tartışma olmadı. Dağıldıklarında biraz kaygılıydı; yeni genel sekreter hangi görüşlerin ve akımın temsilcisi olacaktı? Köy Enstitüleri Teşkilat Yasa Tasarısını Meclis'e götürdükleri bu günlerde işbaşına gelen yeni genel sekreterin dünya görüşü, siyasal amaçları hiç de o tasarıyı benimsemeye yatkın gözükmüyordu. Ama İnönü vardı. O bu gibilere hiç benzemeyen, ana düşün ve amaçlarda inanç birliği içinde olduklarına güvenmek istediği İnönü! Öte yandan, Parti'nin içinde yeni bir takım kümeleşmeler başlayacak gibi gözüküyordu. Esendal İnönü ve Bakanlık dışında üçüncü bir güç odağı mı oluşturacaktı?

Atanmasından kısa bir süre sonra Esendal üst düzey yöneticilerden bir bölümünü Ankara Halkevi'nde düzenlediği bir toplantıya davet etti. Toplantı onun genel görüşlerini açıkladığı konuşması ile başladı.

Esendal'a göre, uygarlığın beşiği Anadolu'ydu. Anadolu köylüsü bu birikimle uygarlığın doruğuna çıkmıştı. Onun eriştiği huzurunu bozmamak bizlerin boynumuzun borcuydu. Köylüyü gaz ya da bezir çırasından, çam çırasından ayırıp da elektriğe kavuşturmak bir ülkü olmamalıydı. Bunu yapmak köylünün rahatını, esenliğini bozmak demek olurdu. Saban için de böyleydi; köye motor girdiği gün köylü tedirgin olurdu. O, karasabanın başında rahattı. Motor köye girdiği gün köylü köyünü bırakıp gurbetçi olurdu.

Konuşma böyle sürdü. Esendal sonunu şöylę bağladı: *"Köylüyü rahat bırakın. Sabanıyla, bezir kandiliyle rahattır o. Çift motoruydu, elektrik ışığıydı deyip rahatını kaçırmayın."*

O sözünü bitirince İlköğretim Genel Müdürü'nün söz istediği görüldü: *"- Siz bunları şaka olarak mı, yoksa gerçek düşünleriniz olarak mı söylüyorsunuz?"* Dinleyici üst düzey yöneticileri de Esendal kadar irkildiler. Tek Parti'nin Genel Sekreteri'ne böyle bir soru sormak, soran kişinin yönetici olarak intihar etmesi gibi birşeydi. Hepsi şaşkınlıkla ve biraz da acıyarak Tonguç'a bakıyorlardı.

Esendal'ın *"elbette gerçek"* yanıtı üzerine o konuşmasını sürdürdü: *"- Halkevi'nin bu parlak ışıklarla aydınlatılmış güzel salonunda bu konuları tartışmak doğru olmaz. Buyrun yakın köylerden birine gidelim, bir oda açtırırız orada, otururuz, bezir yağı ışığında tartışırız bunları..."*[9]

Eski İttihatçı Esendal için yenir yutulur değildi bu karşı çıkış. Şüphesiz ki bunu hiç unutmayacaktı. Ona, kendi değimi ile "halk çocuğu" Esendal'a bu çıkışı yapanı nasıl yola getireceğini çok iyi bilirdi ama... Adamın arkasında İnönü vardı ve İnönü açıkça karşı çıkılamayacak kadar güçlüydü.

9.5.1942'de Hükümet tüm tahıl ürününe el koydu. Dağıtım yalnız Ofis tarafından yapılacaktı. Ama karaborsa yine de önlenemeyecekti.

23.5.1942'de Tonguç, Kepirtepe Köy Enstitüsü Müdürü'ne yazdığı mektupta beslenme sorununa değiniyordu: *"Tüm enstitülerde ve ülkede bugünkünün yüz katı kötü bir durum olabilir. Dünyanın geçirmekte olduğu örneği görülmemiş facianın içinde bu günün koşullarına göre zekayı en üstün şekilde işleterek, olanaklar yaratacağız. Bu ülke, evlatlarından gerçek görevi böyle zamanlarda ister. Tarım işlerine üstün derecede çaba ve öyle önem vereceksiniz ki, gerekirse tüm dersler kesilecek, sembolik olarak günde 1-1,5 saat ders bırakılacak, diğer zamanlar hep doğadan bir lokma yiyecek maddesi çıkarmak için harcanacak... Bugünden başlayarak kış için yiyecek stokuna başlamalısınız. Bu, ister dört beş baş soğan, ister çuvallar dolusu erişte veya tarhana olsun..."*[10]

Bu doğrultuda bir de resmi Genelge çıkarıldı. Bunda, önümüzdeki yazlık ekim mevsiminde işlenip ekilebilmesi olanağı bulunan her yerin derhal işletilmesi isteniyordu. Bunun yanında küçük ve büyük baş besi hayvanlarının sayıları da arttırılacaktı. Genelgede, kişi başına gerekli ekim normları da veriliyordu: Örneğin bir kişiye yılda ekmeklik ya da unla yapılan yemeklik olarak 275 kg buğday gerekliydi. Besin maddelerinin uzun zaman saklanmalarını sağlayacak konserve, tuzlama, pekmez, peynir yapımına başlanacaktı. Tüm bu çalışmalar planlanacak ve köy enstitülerinin birbirlerine yardımlarıyla yürütülecekti.[11]

Müdürler besin sıkıntısını gidermek için her olanaktan yararlanmaya çalışıyorlardı. Trenle geçmekte olan İnönü, Arifiye istasyonunda görüştüğü Balkır'a bir isteği olup olmadığını sorunca, o hemen ekmek sorununu açmış, İnönü Enstitü'ye iki vagon buğday göndermeleri için Ofis'e emir vermişti.[12] Durum giderek kötüleşiyordu; 13.4.1942'de günlük ekmek tayını 175 gr'a indirilmiş, bazı yerlerde ekmeklik una palamut ve küspe katılmaya başlanmıştı.

---

9 Mahmut Makal, İkinci Kurtuluş, İmece, sayı 72, Nisan 1967, s.13.

10 Hakkı Tonguç'dan Nejat İdil'e 23.5.1942 günkü mektup. (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.61).

11 A-99/45 Beslenme ve üretime önem verilmesi konulu Genelge.

12 Süleyman Edip Balkır, Arifiye Köy Enstitüsü, s.176-178.

Devlet örgütlerinde zorlukların üstesinden gelecek kıvraklık, çabukluk yoktu. Bürokrasiden kurtulunamıyordu. Başbakan Refik Saydam 25.5.1942'de *"Herşeyin A'dan Z'ye kadar bozuk olduğu"*nu söylemekten kendini alamayacaktı.

Mayıs ayında Almanlar Harkov'da yüzbin Sovyet askerini tutsak aldılar. Alman saldırısı yeniden hızlanıyordu. Ama Moskova başarısızlığından sonra Hitler yön değiştirmişti; bu kez hedef, büyük petrol yataklarıyla Kafkasya'ydı. Bir ay kadar sonra Kuzey Afrika'da Almanlar, uzun zamandır kuşatma altında tuttukları, önemli İngiliz üssü Tobruk'u ele geçireceklerdi. Sanki Türkiye'nin kuzeyinden ve güneyinden iki büyük kıskaç giderek büyüyor ve kapanıyordu. Tonguç, bir akşam yemeğinde Tobruk'un düştüğü haberi verilen İnönü'nün yüzünün değiştiğini, düşünceli bir hal aldığını anımsayacaktı. Savaşın bu gelişmelerine paralel olarak, Alman ve Nazi yandaşlarının Türkiye'deki propaganda çalışmaları da artacaktı.

Enstitüler cephesinde ise tüm zorluklara karşın bazı iyi haberler de yok değildi. Arifiye Köy Enstitüsü Sapanca Gölü kıyısında balıkhanesini kurmuş, göl balıkçılığı yapıyordu. Bu işin ilginç bir öyküsü vardı.[13] Öğrenciler ve öğretmenler zaman zaman göle yüzmeye giderlerdi. Tonguç bir gelişinde onlara katılmış, bir süre sonra *"- Burada balık mı yok, yoksa balıkçılık mı yapılmıyor?"* diye sormuştu. Balkır *"- Eskiden buralardaki Kazaklar çok balık tutarlarmış. Sonra nedense onlara rahat vermemişler, onlar da gitmişler."* yanıtını vermişti. Bundan birkaç hafta sonra Enstitü'ye Tonguç'un selamıyla onun dostu ve Ulaştırma Bakanlığı Balıkçılık Uzmanı olduğunu söyleyen İsmail Özkul gelmişti. Özkul gölü incelemiş, İstanbul'dan birkaç kayığın ve balıkçılık araç gereçlerinin alınmasına aracılık etmişti. Daha 1941 Ağustosunda ilk balıkçılık çalışmalarına başlanmıştı. O yıl, iki ayda 3 ton balık tutulmuştu gölden! 1942'de bu 12 Tona çıkacaktı. 10-20 kg'ık yayın, turna, tatlısu levreği, sazan, kızılkanat yakalanıyordu. Bir kez de tam 107 kg'ık bir yayın tutmuşlardı.

Balkır ilk balık ürününden öğrencilere verilen ilk yemeği anımsıyordu. Kıvanç içinde yemekhaneye girdiğinde öğrencilerin nar gibi kızarmış balıklara el sürmeden somurtarak oturduklarını görünce çok bozulmuştu. Balık yemeğe alışmaları zaman almıştı. Şimdi ise öğrencilere haftada iki kez balık verebiliyorlardı. Çıkan balığın fazlası satılıyor, Okul döner sermayesine gelir oluyordu.

19 Haziran'da 4274 sayılı Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu TBMM'den çıkacaktı. Ama bu hiç de kolay olmamıştı.[14]

Tasarının Tonguç'un hazırladığı gerekçesinde bugüne kadar 7 bin eğitmenin köylere gönderildiği, köy enstitülerine 9 bin öğrenci alındığı ve 1942'den başlayarak köy enstitülerine yılda 3 bin öğrenci ile bin eğitmen adayı alınacağı, 8 yılda 24 bin köy öğretmeni ile 8 bin eğitmen yetiştirilmesinin planlandığı, bu durumda köylerin ilköğretim gereksiniminin 1950 yılında tümüyle karşılanmış olacağı bildiriliyordu.

Daha sonra 72 maddeden oluşan tasarıdaki bölümlere göre ayrıntılı gerekçeler açıklanıyordu: 1. Okullar ve yönetimleri, 2. Eğitmen ve öğretmenlerin görev ve yetkileri, 3. Okullara devam, 4. Ders araç gereçleri, 5. Okul yapma, onarma ve donanımı, 6. Okullara verilecek arazi, 7. Köy eğitmen, öğretmen, gezici öğretmen ve başöğretmenlerinin ödüllendirilme ve cezalandırılmaları, 8. Köy enstitülerinin köy okulları ile ilgili işleri, 9.

13 A.g.e. s.249-266.

14 A-118/57 Tasarı ve gerekçe hazırlık çalışma metinleri, kısmen Tonguç'un elyazısı ile.

Köy Enstitülerinde vazife görenlerin ödüllendirilme ve cezalandırılmaları, 10. Ek maddeler.

Tasarıya son şekil verilmeden önce bakanlıklardan görüş istenmiş, Adliye, İçişleri, Maliye, Gümrük ve Tekel, Tarım bakanlıkları görüş bildirmişlerdi. Gümrük ve Tekel Bakanlığı köydeki öğretim ve eğitim görevlilerine karşı işlenecek suçlara verilecek cezalarda T. Ceza Kanunu'nda yapılan son değişikliklere uyum sağlamak amacıyla bazı değişiklikler önermişti. Adliye Bakanlığı, köylüye getirilen yükümlülüklerin daha açık belirtilmesini, devamsızlıklarda kesilecek para cezalarını fazla bulduğunu yazıyor, cezalandırma işlemlerinin Ceza Mahkemeleri Kanunu'na uygun duruma getirilmesini istiyordu. Tarım Bakanlığı, tarımla ilgili işlerin yönetiminde, yürütümünde tarım görevlilerinin de yetkili olmalarını sağlayacak öneriler getiriyor, okul yapımı için ormanlardan kereste sağlanmasını kolaylaştırmak amacıyla konmuş bazı hükümlere, bu işlerin uzmanlık konusu olduğu ve şimdiki ilgili düzenlemelerin uzun uğraş ve incelemelerden sonra saptanmış olduğu gerekçesiyle karşı çıkıyordu. İçişleri Bakanlığı ise pansiyonlu ya da pansiyonsuz bölge okullarının öncelikle bucak merkezlerinde açılmasını istiyordu. Köylüye getirilecek yükümlülüklerin tür ve derecelerinin saptanmasında Köy Kanunu hükümlerinin geçerli sayılmasını doğru buluyordu. Para toplama ve imece olarak yapılacak işler başta olmak üzere, köyle ilişkili tüm işlerde valilerin, kaymakamların ve bucak müdürlerinin etkili olmalarını amaçlayan değişiklik önerileri getiriyor, kadın ve erkeklerin bedensel çalışma yükümlülüklerine karşı çıkılmıyor, hatta madde yararlılık bakımından genişletiliyordu. Maliye Bk.lığı toplanacak para cezalarının köy bütçesine değil, genel bütçeye aktarılmasının ve başka herhangi bir hizmette kullanılmasının yasal olanaksızlığını belirtiyor, arazi ayrılması ile ilgili işlemlerin ayrıntılarında bazı düzenlemeler öneriyordu. Kurulacak kooperatiflere ortaklarına kâr dağıtmayacak kooperatifler oldukları hükmünün eklenmesini, her tür haberleşme evrakının köy posta örgütü tarafından taşınacağının belirtilmesini, telgrafın metinden çıkartılmasını ve telefonun köy ve jandarma telefonu olduğunun açıklanmasını istiyordu.

Görülüyordu ki, bakanlıklar genellikle olduğu gibi, kendi görev ve yetkilerinin daraltılmasına karşı çıkıyorlardı. Bu eğilimleri dikkate alarak ve ayrıntılarla ilgili önerileri değerlendirerek, Tasarı 2.4.1942'de Yücel tarafından Başbakanlığa, oradan da 7.4.'de Bakanlar Kurulu'nda görüşüldükten sonra 8.4.1942'de TBMM'e yollandı.[15]

Asıl savaşım orada verilecekti. Tasarının görüşülmesi için Meclis'de Geçici Komisyon kuruldu. Yücel'in ve Tonguç'un katılacakları komisyon çalışmaları günlerce sürecekti. İlgili bölümler geldikçe komisyon çalışmalarına İçişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı ve Hukuk Danışmanı, Adliye Bakanlığı Ceza İşleri Genel Müdürü, Sağlık Bakanlığı Müsteşarı da katılıyorlardı.

Düzenlenen 18.5.1942 günlü Komisyon Raporu'ndan anlaşıldığına göre, Komisyon'da tasarıya uygulamalara tarım ve sağlık görevlilerinin de katılmalarını sağlayacak hükümler eklenmişti (madde 2 ve 6). Ayrıca uygulamalarla ilgili bilgileri içerecek bir Köy Kütüğü tutulması salık veriliyor, bölge pansiyonlu okullarına alınacak çocukların seçiminin M. Eğitim Bk.lığı'nca yapılması uygun bulunuyordu.

Komisyon, 25. Maddenin sonuna Bakanlıktan gelen tasarıda bulunmayan bir hüküm eklemişti; köyde arazisi olup da köyde oturmayanlara da okul yapımında çalışma yü-

15 A-40/3 Başbakanlığa gönderilen Tasarı metni, Bakanlıkların görüşleri, bunlar üzerindeki Tonguç'un elyazılı notları.

kümlülüğü getiriyordu. Bu hüküm, Genel Kurul'da uzun tartışmalara neden olacaktı. Tasarıdaki ödüllendirmede en üst düzey olan *"iş kahramanı"* deyimi *"ülkü eri"*ne, bunlara verilecek *"yıldız"* da *"ayyıldız"*a dönüştürülmüştü (Madde 31). Ayrıca, köyde işi aksatanlar için öngörülmüş *"işbozan"* sayılma cezası, *"ahlaksal ve toplumsal düşüncelerle"* kaldırılmıştı. Sağlık ve sosyal yardım sandıklarıyla ilgili cezalar ise ücret kesmeye çevrilmişti (madde 33).

Bu değişikliklerden sonra Tasarı Genel Kurul'a gönderildi.

Tasarının Genel Kurul'da görüşülmesine 3.6.1942'de başlandı. Komisyonlarda olduğu gibi, Genel Kurul'da da en çok tartışılan konular köy öğretmenine yüklenen görevlerin çokluğu, öğrenci devamsızlığına karşı velilere verilecek cezalar, bedensel çalışma yükümlülüğü olacaktı.[16]

Genel Kurul çalışmaları 19.6.1942'ye kadar 6 oturum sürecek ve çok tartışmalı geçecekti. Bu oturumlarda 32 milletvekili söz alacak, 61 konuşma yapacaklar, Yücel 5 kez, Geçici Komisyon Başkanı Salah Yargı 12 kez, Komisyon Raportörü Nevzat Ayas 9 kez konuşacaklardı.

İlk oturumda Zeki Mesut Alsan iş esasına dayanan eğitimin kent çocuklarına da verilmesini istedi. Besim Atalay Enstitü sözcüğü üzerinde durdu: İlk Okutum Yurdu - Okutum Yurdu sözcüklerini önerdi. Rasih Kaplan, Yücel'i ve Tonguç'u övdü, onlara teşekkür etti, *"Havariler gibi çalışıyorlardı."*

Sonra maddelere geçildi. Köy öğretmeninin görevlerini saptayan 10. Maddeye gelindiğinde tartışma alevlendi. Emin Sazak görevleri ve yetkileri fazla buluyor, maddenin tümüyle kaldırılmasını öneriyordu. Besim Atalay maddeye *"Din terbiyesine, manevi terbiyeye önem verilecektir."* tümcesinin eklenmesini istiyordu. Nuri Demirağ işlik sözüne takıldı; bunu içe giyilen giysi anlamındaki içlik sözcüğü ile karıştırdığı anlaşıldı.

5.6.1942'deki 2. Oturumda 10. Madde tartışması sürdü. Öğretmenin derslik dışındaki konularda yetkisinin olması tepki uyandırıyordu. Yahya Sezai Uray'a göre bu, köyde muhtar ve öğretmen olmak üzere iki başlı bir yönetime neden olacaktı. Emin Sazak maddenin tümüyle kaldırılmasında direniyordu. Ama verilen değişiklik önergeleri reddedildi ve madde kabul edildi.

Öğretmene verilen görevlerin yapılmasını engelleyeceklere verilecek cezaları düzenleyen 11. Maddeye karşı çıkıldı. Bu kez Faik Ahmet Barutçu cezalandırmalarda genel hükümlere uyulmasını ve cezalarda ertelenmeyi savunuyordu. Maddeyi savunan Komisyon Başkanı Salah Yargı ile karşılıklı tartışmaya giren Barutçu onun kendisi ile *"eğlenir gibi konuşmasından"* yakınıyordu. Sonunda, bu maddedeki *"cezalar ertelenemez"* hükmü maddeden çıkarıldı.

Asıl büyük gürültü bedensel çalışma yükümlülüğü getiren 25. Maddede koptu. Kadınların çalıştırılmasına büyük tepki vardı. Kahraman Arıklı, İzzet Arıkan buna olanca güçleriyle karşı çıkıyorlardı. Komisyon Sözcüsü ise maddedeki *"iş görmeye elverişli olma"* koşulunun yeterli korumayı sağlayacağını savunuyordu. Yükümlülüğün her yıl değil, bir kez olması isteniyor, yerlerine başkalarını çalıştıracak yükümlülerin zorunlu oldukları her gün için iki kişi çalıştırılmaları haklı bulunmuyordu.

8.6.1942 günkü oturumda yalnız 25. Maddenin tartışılması sürdü. Bu kez Sinan Te-

16 İ. Hakkı Tonguç, İlköğretim Kavramı, s.270.

kelioğlu bedensel yükümlülüğün angarya olduğu ve Anayasa'nın 73. Maddesine aykırılığı savını ortaya attı. Köylüye çok yükümlülük getiriliyordu. Kasım Gülek de kadınların çalıştırılmasına karşıydı, madde Komisyon'a geri verilmeliydi. Şükrü Emet'e göre erkeklerde 60 yaş sınırı yüksekti. Köyde arazisi olup da köyde oturmayanlara da yükümlülük getirilmesi yanlıştı: *"Bu demektir ki, biz kentlileri köyde arazi sahibi yapmak istemiyoruz. Bunların köylerden ellerini ayaklarını keseceğiz. Hükümetin böyle bir politikası var mıdır? Bu madde, köyü hiç anlamayan bir kalemden çıkmıştır."*

Büyük toprak sahiplerinin birbiri ardına kürsüye çıkarak telaşla maddeyi kaldırtmaya çalışmaları ilginçti. Başka konularda değişik görüşlerde olabildikleri izlenimi alınan bu kişiler, temel çıkarları söz konusu olunca birbirleriyle kenetlenivermişlerdi.

Komisyon Sözcüsü'nün uzun açıklamalarının bir yararı olmadı; Komisyon Başkanı maddenin yeniden görüşülmesi için Komisyon'a geri verilmesini istemek zorunda kaldı. Yoksa madde reddedilecekti. *"Kadınlar ne olursa olsun çıkarılmalı"* sesleri arasında madde geri çekildi. Ziya Gevher Etili bağırıyordu: *"T.C. kanunlarında bir yükümlülüğü bedel yoluyla yerine getirme var mı? Hangi ilke beni buna zorlasın?"* Yasayı savunanlar *"yol vergisi yükümlülüğü"* diye yanıtladılar onu. Oturum bu gürültüler arasında kapandı.

Komisyon köylünün kendi okulunu yapmasının angarya sayılamayacağı görüşündeydi. Angarya, kişisel çıkarlar için, zor kullanılarak bir iş yaptırılırsa söz konusu edilebilirdi. Böyle bir durum yoktu. Ayrıca, 30 bin köye okul yapmak için para bulunamıyordu. Köy Kanunu'nda da yeri olan imece yöntemi ile 15 yılda ancak 3900 okul yaptırılabilmişti. O halde oradaki hüküm de yeterli değildi; yeni bir düzenlemeye gereksinim vardı.

Kadınların çalıştırılmalarına karşı olanların gerekçeleri ilginçti: Kadınların bedensel özellikleri ve doğal yapıları böyle işlerde çalıştırılmaya elverişli değildi. Ayrıca, erkeklerle birlikte çalışmaları da ahlaksal sorunlara yol açabilirdi. Yapı işlerinin başında bulunacak genç öğretmenlerle birlikte olmaları sakıncalıydı.

Genel Kurul 10.6.1942'de yeniden toplandığında 25. Madde için on kadar değişiklik önergesi verilmiş olduğu görüldü. Komisyon Başkanı uzun bir konuşma ile Komisyon'un bu maddede niçin direndiğini açıklamaya çalıştı. Ama Sinan Tekelioğlu ve Atıf Bayındır başta olmak üzere birçok milletvekili Anayasa'ya aykırılık tezini sürdürüyorlardı. Bu kez Yücel söz aldı. Daha önceki oturumlarda karşı çıkanlar da Komisyon'a gelmişlerdi. Konu birlikte görüşülmüştü. Bu maddenin görüşülmesinin uzatılmasından ne yarar umuluyordu? Değişiklik önergelerinin oylanmasına geçildi. Bunlar reddedilirken son anda Hazım Atıf Kuyucak'ın kadınların yükümlülüğünün maddeden çıkarılmasını savunan önergesi iki oy farkıyla kabul edildi! 25. madde bir kez daha Komisyon'a geri gidiyordu.

Yücel ve Tonguç o gün Meclis'den bunalmış olarak çıktılar. Daha sonraki yıllarda Yücel, yasanın istedikleri gibi çıkacağı konusunda o gün umutsuzluğa kapıldıklarını yazacaktı.

12 ve 15.6.1942 günkü Genel Kurul oturumlarında tasarı Komisyonun hazırlığını tamamlayamadığı gerekçesiyle ele alınamayacaktı.

Tonguç, Komisyon'da görüşülmek üzere 25. Madde ile ilgili bir not hazırladı. Bu not Komisyon'da uzun uzun tartışılacak ve sonunda benimsenerek Genel Kurula Komisyonun maddede bir kez daha direnmesi kararı ile gidilecekti.

Notta şu görüşler ileri sürülüyordu:[17] Köy okulu yapımında parasal olarak işin 2/3'ünün emek, geri kalanının araç gereç harcamaları olduğu deneyimlerle anlaşılmıştı. Demografik hesaplar ise 150 nüfuslu bir köyde (tüm köylerin 16 bini) çalışma yaşındaki insan sayısının 75 olduğunu gösteriyordu. Kadınlar çıkarılırsa bu sayı yarıya iniyordu. Hasta ve işe uygun olmayanlar da çıkarılınca kalanların 20 gün çalışmaları ile bir yapı mevsiminde işin bitirilmesi olanağı kalmıyordu. Bu köylerin parasal gücü de yoktu; işin yalnız para ile yaptırılması söz konusu olamazdı. Devlet de ödenek ayıramadığına göre ne olacaktı? Bugün zorunlu ilköğretim çağındaki 3.037.884 köy çocuğundan 2.368.267'si okula gidemiyordu. Bunlar okutulmayacak mıydı? 50 çocuğa bir derslik hesabı ile 47.365 dersliğe gereksinim vardı. Bunların yapılabilmesi için kadın erkek ayırımı gözetmeden çalışma yükümlülüğü getirilmesinden başka çözüm yoktu. Daha 1340'da (1924) çıkarılmış Köy Kanunu'nda da *"Köy işlerinin birçoğu tüm köylü birleşerek imece ile yapılır."* ve *"Köyde Eğitim İdare'lerinin vereceği örneğe göre okul yapmak da köyün zorunlu işlerindendir."* denmiyor muydu?

Not, tipik bir Tonguç yaklaşımıydı. Sayılara, ölçülere dayalı gerçekçi bir mantıkla hazırlanmıştı. Komisyon bu nottan yararlanarak kadınlara da yükümlülük getirilmesinin gerektiği sonucuna vardı. Zorunlu ilköğretim çok gecikmişti ve bunun en yüksek hızla yayılması gerekliydi. Köy okulu yapımı gibi onurlu bir iş için görev vermede *"Hak ve görev bakımından kadın erkek ayırımı yapmanın doğru olamayacağı, kadın emeği de katılmadan okul yapımında en yüksek hıza ulaşılamayacağı"* savlarıyla Komisyon maddeyi savunuyordu. Köy Kanunu'nda imece yükümlülüğü getirilirken de kadın erkek ayırımı yapılmamıştı. Komisyon'ca hazırlanan raporda önerge sahibi Hazım Atıf Kuyucak'ın Komisyon'a gelerek yaptığı açıklamada kaygılarının yalnızca iş yükümlülüğünün uygulanmasında bazı ekonomik sakıncalar gördüğü, esasa karşı olmadığını açıkladığı, belirtiliyordu. Maddedeki *"Yükümlülerin bedensel güçleri ve bu işlerde çalışmaya engel durumları göz önünde tutulur."* hükmü, Komisyon'a göre sakıncaları önleyecek nitelikte ve yeterlilikteydi. İleride çıkarılacak bir Yönetmelik ya da bir Yönerge ile kadınlarla erkekler arasında iş bölümünü düzenleyen hükümler getirilebilinirdi.

Genel Kurul'a bu görüşlerle hazırlanmış Komisyon Raporu ile gidildi.[18] Ve 17.6.1942 günkü oturumda tartışma yeniden başladı. Sinan Tekelioğlu kadınlar sorununu bir kez daha ortaya attı ve gizli oturum yapılmasını istedi. Raporda maddeden kadın erkek sözcükleri çıkarılmış, bunların yerine *"tüm vatandaşlar"* deyimi konmuştu. Ayrıca üst yaş sınırı 50'ye indirilmiş, yerine adam çalıştırma da değiştirilerek, rayice göre ücret verme esası getirilmişti. Komisyon Başkanı Köy Kanunu'nda bile kadın erkek farkı gözetilmemiş olduğunu vurguladı. Sadi Konuk CHP Programı'nın ilgili maddesini okudu; *"Parti, tüm yurttaşlara hak ve görev vermekte kadın-erkek ayırmaz."* deniyordu. Emin Sazak kaygı ile *"Bu külfetin yalnız okul yapmakla sınırlı kalıp kalmayacağını"* soruyordu. Kabul edilmiş yeterlilik önergesi varken, son anda bir değişiklik önergesi verildi. Abidin Binkaya *"İş durumu yalnız erkeklerle başarılmaya elverişli ise kadınların deftere geçirilmemelerini"* öneriyordu. Önerge reddedildi. Ve sonunda 25. Madde Komisyon'un istediği şekilde kabul edildi.

Tonguç, oturduğu yerden büyük toprak sahibi milletvekillerinin ve onları destekleyenlerin telaşını, kızgınlığını izlerken, gözlerinin önünden iki büklüm sıralanmış, terli

17 A-118/29 Köy okullarının yapımında kadın ve erkeklerin çalıştırılması konusunda not.

18 A-127/9 Geçici Komisyon Ara Raporu

yüzleri, şekillerini yitirmiş elleri ile güneşin altında, bey tarlalarında çapa yapan, tütün kıran, pamuk toplayan yarıcı, ortakçı, kiracı, gündelikçi köy analarını, kızlarını geçiriyordu. Onlar yıllardır o tarlalarda kavrulurken neredelerdi bu kadın koruyucusu ağalar? Onların okumalarından duydukları gelecek kaygısı bir yana, hakları bildikleri emek sömürüsünden 20 gün eksileceğinin kaygısı mıydı onları böyle çılgına çeviren? Dünya savaşından ötürü erkeklerin birçoğunun askere alınmış olmaları sonucu, köylerde tarım işlerinin, başka bir deyişle ağaların sömürülerinin eskisinden daha büyük ölçüde kadın emeğine yönelmiş olması da bu tepkinin bir nedeni değil miydi? Ya CHP? İktidarı bunlarla paylaşarak, onları bu Meclis'te giderek daha güçlü konuma getirerek, daha önceki dönemlerdeki ilkel ağanın yerine onların tarım, hukuk, ekonomi okumuş çocuklarını partiyi gençleştirme yanılgısı içerisinde milletvekili yaparak mı o amaçladığını savunduğu hakça düzeni, *"ayrıcalıksız, sınıfsız, kaynaşmış"* toplumu yaratacaktı?

Bu kanunla tam canevlerine dokunmuşlardı. O tek parti meclisinde alışılmamış tepki ve tartışmaların çıkması bundandı.

25. Madde geçince iş hızlandı. O gün oturum kapanırken 71 maddelik kanunun birinci görüşmesi tamamlanmıştı.

Ama 19.6.1942'de ikinci görüşme için oturum açıldığında bir engelleme denemesi daha yapıldı. Bu kez işe Kurtuluş Savaşı'nın ünlü komutanlarından Orgeneral İzzettin Çalışlar'ı karıştırmışlardı. 25. Maddenin 2. görüşmesine sıra geldiğinde Paşa değişiklik önergesi verdi. Önergeye göre, köylü kadınlar için bu işlerde zorunlu yükümlülük olmayacaktı. Onlara *"örf ve adetlere göre iş verilebilecek"*ti. Önerge reddedildi.

Kanun'un tümü oya sunuldu. 429 milletvekilinin 252'si oturuma katılmıştı. Tasarı 252 oyla yasallaştı. 177 kişi oylamaya katılmamıştı. İlerideki gelişmeler bakımından bunlar arasında ilginç adlar vardı: Adnan Menderes, Memduh Şevket Esendal, Behçet Uz, Refik Koraltan, Celal Bayar, Kazım Karabekir, Fuat Köprülü, Kazım Özalp, Sinan Tekelioğlu, Hazım Atıf Kuyucak, Faik Ahmet Barutçu gibi. Köy Enstitüleri Kanunu'nda olduğu gibi, burada da oylamaya katılmayanların sayısının çokluğu ilginçti. Ret oyu vermenin alışılmadık bir davranış olduğu bu tek parti meclisinde karşı olma açıklaması oturuma katılmamak şeklinde yapılıyordu.

Son söz Bakan Yücel'indi. Teşekkür konuşmasında özetle şöyle dedi: *"Geçmiş günlerde merhum Vasıf Çınar (M. Eğitim Bakanı olarak söylüyorum ki Türkiye'de ilköğretim yoktur) demişti. Şimdi ben diyorum ki, Türkiye'de ilköğretim vardır... On yıl içinde 50 bin öğretmen yetiştirilecek ve öğrenim çağındaki çocuklar yüzde yüz okutulacaktır... Bu kanunla Türk Ulusu büyük Meclis'e minnettardır. Bu kanunu göğsüme basarak huzurunuzdan gidiyorum"*[19, 20, 21, 22]

Kanuna karşı olan bazı büyük toprak sahiplerinin son oylamada olumlu oy kullanmaları da ilginçti. Emin Sazak, Cavit Oral, Kasım Gülek bunlardandı. Kanun Tasarısına direnmişler, ama işin sonunda karşı kişiler görüntüsü vermemeyi de çıkarlarına daha uygun bulmuşlardı anlaşılan. Görüşmeler sırasında Meclis koridorlarında Tonguç'a rastlayan bunlardan bir grup ona çatmışlardı: *"Yahu Hakkı Bey, senin hiç işin yok mu, bu*

19 İ. Hakkı Tonguç, İlköğretim Kavramı, s.371-372.
20 Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu Müzakereleri.
21 Mahmut Goloğlu, Milli Şef Dönemi, s.73-77.
22 İlköğretim, sayı 111, 15.7.1942, s.1450-1453.

kadar hergeleyi okutursanız, bize kim hizmet edecek?" Tonguç ise onlara koltuğundaki dosyaları göstermekle yetinmişti: *"- İşim bunlar işte."*[23]

En zor tartışmaların yapıldığı o günlerde Bakanlıkta kendisini görmeye gelen Y. Mimar Asım Mutlu'ya *"- Biraz kal da bir çay içip konuşalım"* demişti.[24] Bu iyi yetişmiş gerçek aydın gençlerle konuşmaktan hoşlanıyordu. Birlikte Bakanlığın bahçesine çıkmışlar, zincirleme içtiği sigaralar ve bir çay arasında gülerek, Mutlu'ya *"- Biliyor musun, politikacıların çoğunun bizim çocuklardan ödleri kopuyor, biliyorlar ki bu çocuklar ileride onlar gibileri seçmeyecekler."* dedi Mutlu'ya.

Tonguç'a göre Yücel'in Bakanlığı döneminde başarılan en önemli işlerden birisi bu Kanunun çıkmasıydı. Buna dayanarak *"Ülkede eşine pedagoji tarihinde rastlanmayan bir ilköğretim seferberliği yapılacaktı."*[25]

Kanunun çıkmasında çok emeği geçen bir kişi de Geçici Komisyon Başkanı Kocaeli Milletvekili Salah Yargı idi. Konuşmalarıyla Meclis çoğunluğunu kazanmayı başarmış ve kanunun temel ilkelerinin değiştirilmeden çıkarılmasını sağlamıştı.[26]

Meclis görüşmelerinde yasanın tutucu kişilere asıl ters gelecek reformcu birçok niteliğinin üzerinde durulmamış olması ilginçti. Örneğin, gelenekselleşmiş yönetim yapısına ve hiyerarşik düzene uymayan hükümlere karşı güçlü bir direniş olmamıştı. En çok tartışılan bedensel yükümlülük konusunda bile asıl üzerinde durulması gereken, köylü ile kentli arasında ortaya çıkan eşitsizlik konusu açılmamıştı. Aslında bu, Tonguç'u ve arkadaşlarını rahatsız eden bir konuydu. Getirilen sistemde köylü kendi okulunu kendisi yaparken, kentlinin okulunu devlet yapıyordu. Milletvekilleri bu noktaya hiç değinmemişlerdi, belki de bu işlerine gelmemişti.

Yasa, yer yer bir kanun çerçevesini aşan ayrıntılara girilmiş olmasıyla da dikkat çekiciydi. Genellikle yapıldığı gibi, birçok konu sonradan çıkarılacak ve zaman içinde değiştirilmeleri, bozulmaları kolay tüzük ve yönetmeliklere bırakılmamış, yasa ile sağlama bağlanmıştı.

Bu yasa ile ilköğretim örgütü yeniden kademelendiriliyordu. Eski hiyerarşiye ve makamlara dokunulmuyor, ama birçok görev ve yetki onlardan alınarak yeni kademelere dağıtılıyor, işlevsel bir yeni düzenleme getiriliyordu. Temel birim *"köylerdeki resmi, zorunlu ve parasız ilköğretim okulları ve kurumları"* idi. Bunlar eğitmenli (3 yıllık), öğretmenli ve eğitmenli öğretmenli (5 yıllık) köy ilkokulları, yatılı ve yatısız köy bölge okulları (ki bunlara orta dereceli bir meslek öğretim kademesi de ekleniyordu), 16 yaşın üstündekiler için akşam okulları, köy ve bölge meslek okulları idi. Bunlar ortalama her 10-15 köy için açılacaktı. 15-30 köyü kapsayan bir gezici başöğretmenlik, 3-5 gezici başöğretmen bölgesini içine alan bir bölge ilköğretim müfettişliği, her 10-20 ilköğretim bölge müfettişliğini birleştiren bir köy enstitüsü bölgesi, 20 köy enstitüsünü ve tüm ilköğretim örgütünü yönetecek bir ilköğretim genel müdürlüğü kademeli örgütlenmenin temel yapısıydı. Bu sayılar yasada yoktu, uygulama ile ortaya çıkacaktı. Eski "mülki taksimat"a uyan ve İçişleri Bakanlığı görevlilerine (valiler, kaymakamlar) bağlı köyde ilkokul, ilçede milli eğitim memuru, ilde milli eğitim müdürü düzenine dokunulmamış, ama yetki ve görev tanımları yapılırken bürokratik işlemler bunlarda bırakıl-

23 Mustafa Ekmekçi, Korku Filmleri Gibi, Cumhuriyet, 18.4.1984.
24 Asım Mutlu, Eğitimde Hakkı Tonguç ve Köy Enstitüleri, Cumhuriyet, 23.6.1988.
25 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.498.
26 İ. Hakkı Tonguç, İlköğretim Kavramı, s.270-271.

mış, asıl yeni ve etkin işlevler yeni kademelere aktarılmıştı. Her iki, eski ve yeni yönetim eksenleri, birbirleriyle yan bağlantılarla gevşek ilişkiler içerisindeydiler. Eski kademelere bağımlılık en aza indirilmişti. Tonguç'un çok eski yıllardan beri ileri sürdüğü eğitim örgütünü İçişleri Bakanlığı etkisinden çıkarma girişiminin en az tepkiyi çekecek şekilde yapılmak istendiği anlaşılıyordu.

Bir öğretim ve eğitim kurumunun yöneticileri olarak köy enstitüsü müdürlerinin sınırları çizilmiş belirli bir bölgedeki ilköğretim kurumlarının kurulması, çalışması, sürekli geliştirilmesinde görev ve sorumluluk yüklenmeleri alışılmamış, yeni bir uygulamaydı. Böylece, köye gerekli elemanları yetiştirecek kurum, çevreye açılıyor, bölgesi ile bütünleşiyordu (Madde 38, 39). 40. Madde köy enstitüsü öğretmen, öğrenci ve eğitmen adaylarının her tür köy işlerinde çalışmalarını sağlamak amacıyla enstitü dolaylarındaki köy okullarından bir uygulama bölgesi ayrılmasını, 41. Madde enstitü öğretmenlerinin burada çalışırken gezici başöğretmenlik yetki ve sorumluluğu taşımalarını, 41. Madde bölgesindeki köy okullarının zamanında yapılamaması durumunda enstitü öğretmenlerinin başkanlığında, öğrenci ekiplerinin yapı işlerinde çalışmak üzere bu köylere gönderilmelerini öngörüyordu.

43. Maddeye göre köy enstitüleri, bölgelerindeki köy öğretmen ve eğitmenlerinin gelişmeleri için kurslar açacaklardı.

Her kademedeki görevlinin görev ve yetki tanımları ayrıntılarıyla yapılmıştı. Köy öğretmenlerinin görevleri okul ve kurslarla ve köy halkının yetiştirilmesiyle ilgili olarak ikiye ayrılmıştı. Köy okulunun işliğinin köylülere de yararlı olarak çalıştırılması bunların arasındaydı (Madde 10).

Köylüler bu çalışmalara yardımcı olmakla yükümlü idiler. *"İşleri aksatanlar ve bu işlere fesat karıştıranlar hakkında eğitmen ya da öğretmenin ihbarı üzerine"* 3-15 gün hapis ve 5-25 lira para cezası verilebilmesi ilginç ve önemli bir hükümdü (Madde 11).

Sistemin önemli bir birimi köy bölge okulları olacaktı (Madde 14). Bunlar, kendi çevreleri için küçük birer köy enstitüsü gibi düşünülmüştü. Bu birimlerin arazileri, işlikleri olacak, öğrenciyi ortaöğretim düzeyinde meslek eğitimi verilecek okullara hazırlayacaklardı. Bölge okullarına alınacak yetenekli köy çocukları, içinde köyün öğretmeni (eğitmeni) ve muhtarının da bulunacağı kendi köylerinin bölge okulu kurulu tarafından seçileceklerdi, bölge okulunda kendi köyleri tarafından okutulacaklar, yiyecek ve barınma harcamaları kendi köylerince karşılanacaktı.

Bölge okulu çalışmalarına köylülerin de katılmaları öngörülmüştü (Madde 23). Açılacak tarım kuruluşları bölge köylerinin ortak malı sayılacak, ürünlerden ve gelirden birlikte yararlanılacaktı.

Önemli bir sorun olan ilkokula devamsızlığı önlemek için kesin ve etkili yaptırım ve cezalar getirilmişti (Madde 16). Öğrenci velileri öğrencilere gerekli ders ve iş araçlarıyla, sanat ve tarım araç ve gereçlerini sağlamakla yükümlü idiler. Yoksul aileler için bu amaçla köy bütçesine ödenek konacaktı (Madde 19).

20-23. Maddelere göre köy okulunun yapımı, onarımı, çevre düzenlemeleri, eşyası, yakacağı, araç gereci de köy bütçesinden harcanarak yapılıp alınacaktı. Bunların yapılmaması cezayı gerektiriyordu.

Köy okullarının yapımı için gerekli kereste devlet ormanlarından parasız verilecekti (Madde 24).

Büyük tartışmalara neden olmuş 25. Madde ile, en az 6 aydanberi köyde oturan her 18-50 yaş arasındaki vatandaşa, kadın erkek ayırımı gözetilmeksizin yılda en çok 20 gün okul yapım işlerinde çalışma yükümlülüğü getiriliyordu. Bedensel olarak çalışmak istemeyenler yerlerine başkalarını çalıştırabilecekleri gibi, yerel rayice göre işçi ücreti ödeyerek de yükümlülüklerini yerine getirebileceklerdi. Köylerde arazileri olup da kentlerde oturanlar da para ödeyerek bu işi yapacaklardı.

Bu yükümlülük Tonguç ve arkadaşları arasında çok tartışılmıştı. Köy ve kent halkı arasında eşitsizlik yaratan bu bedensel çalışma yükümlülüğünden rahat değillerdi. Görevden ayrılıncaya kadar eşitsizliğin giderilmesi için çözümler arayacaklar, hatta kentlilere de okul yapımında yükümlülük getirilmesi için tasarı çalışmaları yapacaklar, ama gerçekleştiremeyeceklerdi. Devlet ilköğretime daha fazla parasal kaynak ayıramıyor ya da ayırmıyordu. Tonguç'un birkaç kez girişimini yaptığı bir fon kurulması önerileri de dikkate alınmamıştı. İşbaşına geldiğinde de kendisine ilköğretim için daha fazla para istememesi söylenmemiş miydi? Bayır iktidarın bu tutumuna tepki gösteriyordu. Ona göre bilinçli olarak bu işe daha fazla parasal kaynak ayrılmıyordu. Tonguç ise konuya daha gerçekçi yaklaşıyordu: Bu konuda yapacak birşey yoktu, güçleri buna yetmiyordu. Konu onları aşıyor, siyasal dengelere, daha doğrusu siyasal dengesizliğe dayanıyordu; köylünün siyasal gücü yetersizdi. Bu gerçeği kabullenerek çözüm arayışlarına girmek zorunlu oluyordu. O zaman geriye bedensel yükümlülük getirmekten ve bunu savunmaktan başka çözüm kalmıyordu.

28-30. Maddeler ile köy okuluna 5 nüfuslu bir ailenin geçimini sağlamaya yetecek bir arazi verilmesi öngörülüyordu.

Görevlilerin özlük işleri de yeni esaslara bağlanmıştı. Köy öğretmeninin atanmasındaki temel ilke, onun *"köyde nakil bekleyen değil, köye yerleşmiş bir kişi"* olmasını sağlamaktı.

Ödüllendirme ve cezalandırılmalarda yepyeni bir sistem getirilmişti. Öğretmen, eğitmen, gezici başöğretmen çalışmalarındaki başarılarına göre sıra ile üstün başarılı sayılmak, köydeki bir tesise adı verilmek, ülkü eri sayılmakla ödüllendirileceklerdi. Sonuncular Bakanlıkça belirlenecek ayyıldızlı bir işaret taşıyacaklardı (Madde 31). 49. Madde ile köy enstitülerinde çalışanlar için de eş ödüllendirilmeler getiriliyordu.

Cezalar derecelendirilmişti: İşinde kusurlu sayılmak, ücreti kesilmek, meslekten çıkarılmak (Madde 33). Köy enstitülerinde çalışanlar için bunlara ek olarak bir de *"enstitüdeki işinden çıkarılmak"* cezası konmuştu (Madde 51).

Ödüllendirme ve cezalandırılmaların bazı belirli dereceleri ilçe ya da valilik Köy Öğretmen ve Eğitmenleri Disiplin Kurulu'nca verilebiliyordu. 2 yıl süreli bu kurullar her ilçede ve il merkezinde kurulacaklardı. Beşer üyeli kurulların bazı üyeleri seçimle saptanacaktı. İlçelerde merkez bölge ilköğretim müfettişinin, merkez ilçe başöğretmenleri arasından göstereceği üç adaydan birini ve bölgede çalışan bir gezici başöğretmeni il milli eğitim müdürü seçecek, ilçe köylerindeki öğretmen ve eğitmenler de aralarından bir eğitmen ve öğretmen seçeceklerdi. İlçe milli eğitim memuru kurulun başkanı olacaktı. İl merkezinde ise merkez ilçe ilköğretim müfettişinin ilin gezici başöğretmenleri arasından göstereceği iki adaydan biri Bakanlıkça seçilecek, merkez ilçe köy ve öğretmenleri de aralarından bir eğitmen ve öğretmen seçeceklerdi. İl milli eğitim müdürü ya da yardımcısı kurul başkanı olacaktı (Madde 8, 9).

Köy enstitülerinde çalışanların ödüllendirilme kararı öneriler üzerine Bakanlıkça

(Madde 50), cezalandırılmaları ise derecesine göre enstitü müdürünce ve Bakanlık Disiplin Kurulu'nca verilecekti (Madde 52).

Köy enstitülerindeki çalışma esasları da saptanmıştı. Burada görev yapacak yeni öğretmenler 1-3 yıllık bir stajyerlik süresi geçireceklerdi (Madde 44). Köy enstitülerinde çalışanlar *"her hafta Pazartesi sabahından Cumartesi saat 13.00'e kadar çalışmakla"* yükümlü idiler (Madde 46).

Köy enstitülerinde çalışan öğretmen, memur, usta öğretici ve hizmetlilere (müstahdem) lojmanlarının dolayında her ev için yarım hektarlık arazi ayrılacaktı. Onlar burayı örnek olacak şekilde işleyeceklerdi (Madde 47). Köy enstitülerinde çalışanlara 2 aya kadar, nöbetleşe tatil izni verilecekti (Madde 48).

Köy enstitüleri ve köy okullarındaki öğretmen, öğrenci, eğitmen ve köy halkının gereksinmeleri için üretim ve tüketim kooperatifleri kurulabilecekti. Bunlar, köy halkının gereksinimi olan malların satışını da yapabileceklerdi (Madde 62).

Bu yasa ile öğretmenlere daha önce sağlanmış bazı güvenceler genişletiliyordu: Köy Öğretmenleri Sağlık ve İçtimai (Sosyal) Yardım Sandığı ve Köy Öğretmenleri Tekaüd (Emeklilik) Sandığı için kolaylaştırıcı esaslar getirilmişti (Madde 64).

67. Madde ile köy okulu ile köy arasındaki bağları güçlendirmek amacıyla bir Köy Okulu Yardım Kurulu kuruluyordu. Üç üyeli bu kurulun üyeleri köy halkından gezici başöğretmen ve ilköğretim müfettişi tarafından 2 yıl için seçilecekti.

Köy halkından bu yasanın uygulanması için 4 yıl üstüste üstün başarı ile çalıştıkları saptananlar "Yardım Eri" sayılacaklar, adları her yıl radyo ve diğer yayınlarla açıklanacak, kişisel emek ve çabalarıyla köyde bir tesis yapmışlarsa ona adları verilecekti (Madde 68).[27, 28, 29, 30]

Yasayla köy öğretmenini okul görevleri dışında, bir takım yetkilerle donatarak ve köyün yaşamını etkileyecek duruma getirerek köydeki diğer güç odaklarının, imamın, ağanın yanında toplumsal değişimi hızlandıracak yeni bir güç odağı durumuna getirmenin amaçlandığı açıktı. Ama bunun gerçekleşebilmesi için devletin tüm örgütleriyle böyle bir politikadan yana olmasının gerekliliği de ortadaydı.

O yıl, bu yasaya dayanarak enstitülerdeki çalışmaları düzenleyen 'Köy Enstitüleri Yönetim Esasları' başlıklı 184 maddelik bir Yönetmelik çıkarıldı.[31] O zamana kadar bu çalışmalar yasal açıdan öğretmen okullarında uygulanan yönetmelikler ve Bakanlık yönergeleri ile yürütülmüştü. Artık geçirilen deneyler ve deneyimlerden de yararlanarak köy enstitülerinin kendi çalışma yönetmeliğini yapma zamanı gelmişti. Bu konuda da önce uygulama, doğruluğu kesinleşen sonuçları aldıktan sonra, yöntem ve kuralları yasallaştırma ilkesi uygulanmıştı. Yönetmelik, ayrıntılı olarak köy enstitülerindeki görevleri, görev tanımlarını, yetkileri, çalışma şekillerini belirliyordu.

Olumlu gelişmeler olurken Kızılçullu'da ise sorunlar artmıştı. Parasal işlerde yolsuzluklar olduğu savındaki yazılı ve imzalı bir ihbar üzerine Bakanlık Müfettişi Hayrullah Örs denetime gönderildi. Örs, 22.6.1942'de gönderdiği şifrede Enstitü'de mali işlerin

27 Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu ve İzahnamesi.
28 İ. Hakkı Tonguç, İlköğretim Kavramı, s.226-256.
29 F. Kırby, Türkiye'de Köy Enstitüleri, s.279-298.
30 Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç, s.222-256.
31 Köy Enstitüleri Yönetim Esasları (Yönetmelik)

son derece bozuk olduğunu, 5 yıldır depo defteri tutulmadığını, sayım yapılmadığını, ambar ve depoy memurunun müdürün kayınbiraderi olduğunu, öğrencilerden toplanan paraların harcanma şeklinde hiç değilse şimdilik usulsüzlük ve başıboşluk görüldüğünü, işin önemi ve hacmi dikkate alınarak bir müfettişle daha çalışmasının uygun olacağını, bildiriyordu.[32] Öte yandan Soysal da ona hiç yardımcı olmuyor, Müfettiş'e kötü davranıyordu. Örs'e yardımcı olarak Bakanlık Müfettişi Hikmet Türk de Kızılçullu'ya gönderildi.

25.6.1942'de Yücel Orta ve Doğu Anadolu'da bir denetleme gezisine çıktı. Yanında Tonguç, Bakanlık Müfettişi Osman Horasanlı, Yüksek Ziraat Enstitüsü Nebatat (Botanik) Enstitüsü Direktörü Prof. Hikmet Birand, Özel Kalem Müdürü Hakkı Uludağ vardı.[33, 34]

Trenle geldikleri Erzurum'dan otomobille Kars'a doğru yola çıktılar. Yollarda Selçuk kümbetlerine, köprülerine, çeşmelerine rastlayarak Pasinler Ovası'na geliverdiler. Hasankale'ye doğru bereketli tarlalar arasından geçtiler. Sarıkamış'tan sonra *"otlara gömülmüş"* Kars yaylasına girdiler. Akşam karanlığı basarken Kars'daydılar. 28.6 pazar günü Kars kalesini dolanan çayı izleyerek düze çıktılar. Bazı köylerin yanından, içinden geçerek ağaçlıklı bir vadiye indiler. Araba, Bakanı karşılamak üzere dizilmiş Cılavuz Köy Enstitüsü öğrencilerinin önünde durdu. Enstitüyü gezen Yücel, öğretmenlerle, öğrencilerle uzun uzun konuştu. Sağlıklı, yaşam dolu gençlerdi. Bakan'la çekinmeden konuşuyorlardı. Daha sonra Yücel'e otlaklardan indirdikleri, besleyip büyüttükleri atları, tayları, inekleri, buzağıları övünçle gösterdiler.

3.7.1942'de Yücel ve yanındakiler Sivas Yıldızeli Köy Enstitüsü'ndeydiler. Burada yoğun bir yapı çalışması vardı. Çalışanların hızını arttırmak için davul zurna çalınıyordu. Bunlara çekiç, mala, harç sesleri karışıyordu. *"Yüzyıllardır ıssız kalmış Çamlıbel önlerinde kızlı erkekli yeni bir kuşağın sesleri duyuluyordu."*

Ertesi gün sabaha karşı trenle Sarımsaklı istasyonuna geldiler. Pazaröreni'e doğru arabalarla ilerlerken bir yanda Antitoroslar, bir yanda Erciyes görünüyordu. Enstitünün Zamantı Çayı yanındaki tarlalarında ürün çok iyi idi. Yöneticiler ve öğrenciler Enstitüye daha fazla arazi verilmesini istiyorlardı. Anlaşılan besin gereksinmelerinin tümünü kendileri karşılamayı amaçlıyorlardı. Gece tüm enstitününün katıldığı bir eğlenti düzenlendi. Coşan öğrencilerin halayı sürüyordu da sürüyordu. Duygulanan Yücel, konuşmasında *"Eğer öğretim sorumluluğu bana verilmiş olan Türk çocuklarının sayısı 1.5 milyona varmasaydı tüm yaşamımı aranızda geçirirdim... Bu tertemiz yayla havasını bana sevgi halinde duyurdunuz"* demekten kendini alamadı.

6.7.1942'de Ankara'ya döndüler.

Bundan bir gün sonra, 7/8.7.1942 gecesi, İstanbul'da bulunmakta olan Başbakan Dr. Refik Saydam bir kalp krizi sonucu yaşamını yitirdi. Bu haberi vermek üzere geceyarısından sonra İnönü'yü uyandıran Başyaver Celal Üner, onun şu sorusu ile karşılaştı: *"- Bulgaristan üzerinden bir hareket mi var?"*[35] Her an savaşın beklendiği günlerdi bunlar ve bu soru Cumhurbaşkanı'nın ne kadar kaygılı olduğunun kanıtıydı. Öte yandan, bu

32 A-118/40 Müfettiş H. Örs'ün ikinci bir müfettiş isteme yazısı.
33 A-66/16 (Maarif Vekili Köy Enstitülerinde) Başlıklı H. Tonguç'un yazısı.
34 İlköğretim, sayı 114, 1.9.1944, s.1499-1502.
35 Haldun Derin, Çankaya Özel Kalemini Anımsarken, s.162.

koşullarda ve bu gerginlik içerisinde ilköğretim ve köy enstitülerine verdiği siyasal desteğin değerini de gösteriyordu.

9.7.1942'de Başbakanlığa Şükrü Saracoğlu, Tarım Bakanlığı'na da Şevket Raşit Hatipoğlu getirildi. Bu atamalarda savaşın gidişine göre taraflar arasında duyarlı dengeler kurmaya dayanan tarafsızlık politikasını sürdürme çabasındaki İnönü'nün çok yönlü hesapları da rol oynamış olmalıydı. Almanlar varabilecekleri en son noktaya dayanmışlardı, güçlerinin en üst sınırındaydılar. Bununla koşut olarak Türkiye'de özellikle basın, politika çevrelerinde ve askerler arasında yandaşları vardı. Kurnaz politikacı von Papen Büyükelçi olarak bu eğilimleri ustalıkla körüklüyordu. Sovyetler Birliği'ne girmiş Almanlar'ın artık Türk kökenli halkların yaşadıkları bölgelere de ulaşmış olmaları o eski Turan düşlerini canlandırıyordu. Yeni Başbakan Saracoğlu 5.8.1942'de yaptığı bir konuşmada; *"Biz Türküz, Türkçüyüz ve her zaman Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük bir kan konusu olduğu kadar, en az o kadar bir vicdan ve kültür konusudur"* diyecekti. 27.8.1942'de Alman Büyükelçisi von Papen ile görüşürken söyledikleri de ilginçti: *"Biz Türk olarak Rusya'nın yok edilmesini isteriz. Almanya Kafkasya'yı işgal ederse, Türkiye doğal olarak burada yaşayan Türkler'le ilgilenecektir."*[36]

Basında ve halk arasında *"yeni nizam, hayat sahası, beşinci kol"* gibi deyimler artarak kullanılır olmuştu. Kısacası, savaşın gidişine bağlı olarak ibre şimdilik Almanlar'dan yanaydı.

Yücel'le birlikte Doğu gezisine katılmış olan Prof. Hikmet Birand, resmi görevi nedeniyle bağlı olduğu Tarım Bakanı'na geziyle ilgili bir rapor verecekti.[37] Bunda özet olarak köy enstitülerindeki tarım çalışmaları anlatılıyor ve Tarım Bakanlığı'nın yapabileceği yardım ve işbirliği önerileri sıralanıyordu. Birand'a göre, tarım eğitiminde enstitülerdeki en önemli sorun eleman azlığı ve niteliği idi. Tarım açısından enstitülerde yer seçimleri iyi yapılmıştı ve tarım eğitimine yetecek arazileri vardı. İleride bu araziler genişletilmeliydi. Tarım pratiği ise henüz *"övünülecek düzeyde"* değildi ona göre. İlköğretim Dairesi buralardaki tarımı *"ampirik ve yerel yöntemlere değil, tarım biliminin eline vermeyi özlemle istemekte"* idi. Tarım kollarının geliştirilmesi gerekiyordu. Cılavuz'da hayvancılık, sütçülük teknolojisi, Orta Anadolu'da koyunculuk ve tahıl tarımı, Arifiye'de meyvacılık, Kızılçullu'da şarapçılık, tütün, pamuk, zeytin, incir, Aksu'da narenciye geliştirilmeliydi.

Birand'a göre, görebildiği kadarıyla köy enstitüleri, yakınlarındaki tarım kuruluşlarından yeterince yararlanamıyorlardı. Tarım Bakanlığı şu yardımları yapmalıydı: İyi tarım öğretmenleri bulmak, çalışma programlarını birlikte hazırlamak, kültür hayvanlarını seçmek, tarım araç ve gereçleri sağlamak, tohum ve fidan vermek. En önemlisi, Türkiye'nin tarımsal yapısında değişmesini istediğimiz herşeyi köy enstitülerine taşıyarak öğrencilere benimsetmek. *"Köy enstitülerinden çıkacak olanlar kültür yüklerini doğrudan doğruya köye boşaltacaklarından köy enstitülerindeki tarım için Tarım Bakanlığı'nın harcayacağı her tür çaba, orada bereketli bir toprak bulacaktır."*

O gezinin Tonguç açısından en büyük kazancı Hikmet Birand'ı yakından tanıması ve onunla dostluk kurması oldu. Birand açılacak Yüksek Köy Enstitüsü'nde öğretim görevi de üstlenecek, çalışmaları destekleyecekti.

---

36 Uğur Mumcu, 40'ların Cadı Kazanı, s.60-61.
37 A-118/13 Prof. Hikmet Birand'dan Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu'na 1.9.1942 günkü rapor.

Hatipoğlu'na verdiği rapora gelince: Bunun yeni Bakan tarafından önemsendiğini ve bundan yararlanıldığını gösteren herhangi bir belirti ortaya çıkmayacaktı.

Emin Soysal'dan gelen 13.7.1942 günkü mektup müfettişlerden yakınmalarla doluydu.[38] Soysal Müfettiş Örs'e güveni olmadığını bildiriyordu. Müfettişler *"ambar, muhasebe kayıtlarını inceliyorlar, öğrencileri tek tek çağırarak sorular soruyorlar"*dı. Örs, *"Bir öğretmeni ispiyon olarak kullanıyor"*du. *"Bir kasap gibi can alma tertipleri yapıyorlar... Defterler mühürlendi. Artık yeni gelecek müdür bunları işletir... Alçakların ortaya attığı gibi servet-i saman sahibi değilim. Mensup olduğum çiftçi ailesinin ilk memur çocuğu benim. Nefret ediyorum memuriyetten! Örs'ü enstitüye müdür yapın. Emir verin, yazılı soru sorsun, vicdanını kullansın."*

Tonguç, bu mektuba karşılık, ona sabırlı olmasını, müfettişlere yardım etmesini, işlerini kolaylaştırmasını salık veren, diğer enstitülerde de bu gibi denetimlerin yapıldığını bildiren bir yanıt gönderdi.

20.7.1942 günü öğleden önce İnönü, Tonguç'la birlikte Hasanoğlan'a gitti. Enstitü'deki çalışmaları denetledi. Dönüşte yanındakileri öğle yemeğine alıkoydu. Tonguç, o gün Enstitü Müdürü M. Lütfü Engin'e yolladığı notta İnönü'nün izlenimlerinin çok olumlu olduğunu, gezide bulunan Başbakan Saracoğlu'nun da buna katıldığını, İnönü'nün Ankara Valisi'ne ekmek sorununun çözülmesi için emir verdiğini bildiriyor ve kültür derslerine daha fazla önem verilmesini özellikle rica ediyordu.

O gün akşamı saat 21.00'de İnönü, Tonguç da yanında olduğu halde trenle Ankara'dan Eskişehir'e hareket etti.

Mavi-beyaz renkli, o günkü deyimle "beyaz tren" dört beş vagondan oluşuyordu ve o dönemin en rahat ve lüks gezi aracıydı. Cumhurbaşkanı'nın özel vagonu niteliğindeki yataklı bir salon vagon, bir yemek vagonu, birlikte gidecekler için düzenlenmiş yataklı vagon niteliğindeki vagonlar, görevli ve hizmetlilerin kalacakları vagon ile bu tren, yolculukta her gereksinimin karşılanabileceği düzeydeydi. Kısacası, bunun Tonguç'un kendi gezilerindeki kara trenlerin 2. mevki vagonları ile bir benzerliği yoktu. Beyaz trenden önce hareket eden bir kılavuz tren gidilecek yere makam otomobillerini ve gerekli personeli götürüyordu. Gösterişli beyaz tren tüm bu düzenlemelerle biraz lüks sayılıyor, dedikodu ve eleştiriler yapılıyordu.

İnönü'nün gezileri önceden titizlikle planlanıyor, her günün programı önceden saat saat saptanıyordu. Çok önemli bir neden olmadıkça bu programın dışına çıkılmıyordu.

Trende geziye katılanlar İnönü onları kendi vagonuna çağırmadıkça, ya da İnönü yemek saatlerinde onlarla birlikte olmak için yemek vagonuna gelmedikçe kendi aralarında konuşuyorlar, gezinin kendi konularıyla ilgili bölümleri için hazırlık yapıyorlardı.

Tonguç bu tür birçok geziye katılacaktı.

Geceyarısı Biçer istasyonuna geldiler. Tren orada bir yan hatta alındı. Tonguç, sivrisinek ve benzeri asalaklara karşı çok duyarlı olduğunu öğrendiği İnönü'nün bu gezilerde genellikle sessiz bir yere çekilen trende uyumayı yeğlediğini görecekti. Bu kez de öyle yapıldı.

Sabah saat 9.00'da trenden inen İnönü toplanmış olan halkla görüştü. Gelenlerden birçoğunun topraksız köylüler olduğu, yakındaki bir beyin çiftliğinde ortakçılık yaptık-

38 Emin Soysal'dan Hakkı Tonguç'a 13.7.1942 günkü mektup.

ları anlaşılınca İnönü'nün yüzü asıldı. Biçer'deki çiftlik komşu istasyon Sazak'taki arazinin sahibi Emin Sazak'ın bir yakınınındı.

Oradan arabalara binerek Sivrihisar'a geldiler. Buradan ayrıldıktan bir süre sonra yol kenarındaki küçük bir köyde, dikkati çekecek kadar güzel birkaç yapının önünde bir masa hazırlanmış olduğunu gördüler. İyi giyimli bir genç Cumhurbaşkanı'na çay ikram etmek istediğini söyledi. İnönü o güzel yapıların ... beyin çiftliği olduğunu öğrenince, *"- Birşey içmem, bana köylüleri çağırın, onlarla görüşmek istiyorum"* yanıtını verdi. Bunların da topraksız köylüler olduğu anlaşıldı. Ayrılmak üzere arabalara bindiklerinde, İnönü arabasında bulunan Tonguç'a *"- Böyle parya gibi vatandaşlar olmaz. Toprak sorununu hızla çözmemiz gerek."* dedi.

Yol boyunca yer yer durarak köylülerle konuşan İnönü, onlara Köy Enstitüsü'nde çocuklarının bulunup bulunmadığını soruyor, olumlu yanıt alırsa hoşnut oluyordu.

Kaymaz Bucağı'nda İnönü, halk, öğrenciler ve öğretmenlerle ekim durumu, beslenme, askerlik konularında konuştu.

Okulu olan birkaç köyden daha geçerek saat 10.00'da Mahmudiye'ye geldiler. Başlarında Müdür Rauf İnan olmak üzere yola dizilmiş halk, öğretmen ve öğrenciler onları karşıladı.

İnönü sınıfları gezdi, dokumacılık ve dikiş derslerindeki kız öğrencileri gördü. Revirde yatan dört sıtmalı, bir ayağı yaralı ve bir apandisit şüpheli çocukla ilgilendi. Onları kendi doktoruna muayene ettirdi. Haftada ancak iki gün doktor geldiğini öğrenince yanındaki General'e sürekli doktor bulununcaya kadar Eskişehir'deki askeri doktorların nöbetleşe buraya gönderilmelerini emretti. Sonra bir öğretmen evini göstererek içini görmek istediğini söyledi. Müdür'ün eviydi bu. İnönü evin mutfağına, yatak odasına kadar her yere girip çıktıktan sonra *"- ben burada bir kahve içerim"*, dedi. Kahve hazırlanırken kitaplıktaki kitapları inceledi. İki Almanca kitabı çekip aldı: 'İki Milyon İnsan İçin Ekmek' ve 'Petrol Savaşı' başlıklı bu kitapları ilginç buldu. Müdür İnan, *"- Paşam, izin verirseniz bunları size armağan edeyim."* dedi. *"- Sen mi bana armağan edeceksin? Benim sana kitap armağan etmem gerekir!"*

Kahveler içilirken Bulgaristan ve Macaristan'da pratik tarım eğitimi gördüğünü öğrendiği tarım öğretmeninin tarım işleri konusunda verdiği bilgilerden hoşnut kaldı. Evden çıkınca sebze bahçesi, bağ ve akasya korusu gezildi.

Mahmudiye'den Hamidiye'ye gidilirken Müdür İnan'ı arabasına alan İnönü, Hamidiye'ye yaklaştıklarında çayırlığı dolduran at arabalarını ve köylüleri görünce İnan'a *"- Neden gelmişler?"* diye sordu. *"- Geleceğinizi telefonla duyurmuştuk, komşu köylerin köylüleri." "- Neden duyurdunuz?" "- Duyurmasaydık Paşam, siz gittikten sonra bize sormazlar mıydı, o yalnız sizin Cumhurbaşkanı'nız mı diye?"* İnönü yanıt vermedi, dikkatle onun yüzüne bakmakla yetindi.

Enstitü'nün Hamidiye'deki yapıları da gezildikten sonra İnönü, yemek için öğrenci yemekhanesine götürüldü.

Öğrenciler Cumhurbaşkanı'nın gelişine sevinmişlerdi. Böyle günlerde yemekler daha iyi çıkardı. *"En azından tatlı verilirdi. Hatta etli pilav da olurdu."* O gün de etli pilav ve incir tatlısı vardı. Öğrenciler hay yaşayasın İnönü, diyorlardı içlerinden. Ayrıca o okul kitaplarındaki resimlerinden tanıdıkları İnönü'yü de yakından görmeyi istiyorlardı.

Çevresindeki kalabalıkla birlikte yemekhaneye giren İnönü yemek masalarının ara-

sında dolaşmaya başladı. Yemeklere baktı. Umduklarından daha ufak tefek, ak saçlı bir adamdı.

Beypazarı'nın Kapılı Köyü'nden Durmuş Dayı'nın oğlu, Köy Enstitüsü öğrencisi Talip (Apaydın) yemek masalarından birinde, en kenarda oturuyordu. Sazak'ların ortakçısı yoksul köylü, Çanakkale, Yemen, Kafkasya, Afyon gazisi, 16 yıl askerlik yapmış, göğsünde üç kurşun yarası izini taşıyan İbrahim Durmuş Onbaşı'nın oğlu Talip de, arkadaşları gibi İnönü'yü izliyordu ama bir yandan da gözü önündeki incir tatlısı tabağında idi. Şuruba bulanmış iki incir onu bekliyordu. İnönü tam onun yanında durdu. İncir tatlısı tabağına baktı. Sonra birden elini uzatıp incirlerden birini alıp ağzına atıverdi. Talip kıpkırmızı oldu. İncirlerin biri gitmişti işte! Sonradan böyle düşündüğü için çok utanacaktı. Arkadaşları da onun bu durumunu takılma konusu yapacaklardı bir süre! Apaydın yıllar sonra *"Çocukluk işte, canım gitti sandım... Sonradan İnönü benim tatlımı yedi diye öğündüm durdum."* diye yazacaktı.

Yemekten sonra yarım saat kadar Müdür Yardımcısı'nın evinde dinlenen İnönü'nün bu alışkanlığı Tonguç'un dikkatini çekecekti. Karayolu yolculuklarında bile öğle yemeğinden sonra gerekirse bir ağaç altına bir iki örtü seriliyor ve İnönü yarım saat kadar dinleniyordu. Bir alışkanlığı daha ilginçti. Nerede ve ne olursa olsun, hergün en azından bir yarım saat tek başına kalıyor, bir kenara çekiliyor ve düşünüyordu. Tonguç, tüm bu gezilerde onu ve alışkanlıklarını büyük bir ilgi ve dikkatle izliyordu. Bir eğitimci olarak bu olağanüstü kişiliği tanımaya, özelliklerini saptamaya ve anlamaya çalışıyordu. Düşünerek olayları değerlendirmek, aklını kullanmak önemli özelliklerinden biriydi İnönü'nün. Bir de not defteri! O deftere sürekli kısa kısa notlar alıyordu. Bir denetime gittiklerinde, eğer daha önce de oraya gelmişlerse, İnönü o zamanki not defterinden aldığı notlara bakarak yeni denetime başlıyordu. Bir Antalya gezisinde gittikleri bir fidanlıktaki ağaçları saydırmış, sonra *"şu tarihte burada şu kadar fidan vardı, neden şimdi şu kadarı eksik?"* diye sormuştu. Herkes çok şaşırmış, onun olağanüstü belleğine bağlamışlardı olayı. Sistematik düşünerek, notlar alarak, düzenli çalışarak iş görme alışkanlığının yaygın olmadığı bir ülkede, insanlar o yöntemlerle çalışıldığını akıllarına getirmeden, nitelikleri yücelterek açıklamalar bulmak yolunu seçiyorlardı.

Daha sonra İnönü yemekhanede toplanmış olan öğrencilerle konuştu. Öğrenciler türküler söylediler, bir öğrenci 'Toprak' başlıklı bir yazısını okudu. Çocuk toprağı konuşturuyor ve onun insanlardan neler beklediğini kendince anlatıyordu. Halay çeken öğrencilerden birisinin pantolon paçasında bir yırtık gören İnönü onların başka giysileri olup olmadığını sordu. Müdür yanıtladı: *"- Var Paşam, ama onları iş giysileri ile görmenizi istedik."*

Kız öğrenci sayısının arttırılmasını isteyen İnönü'ye İnan, gelecek Yıl 120 kız öğrenci alacağını bildirdi. *"- Bulabilecek misin?" "- Çabalayacağım Paşam!"*

İnönü'nün ve Yücel'in denetim gezilerinde Tonguç olabildiğince arka planda kalmaya çalışır, çok zorunlu olmadıkça söze karışmaz, onların oralardaki görevlilerle konuşmalarını isterdi.

Enstitü'den ayrıldıktan sonra, İnönü arabasında birlikte oldukları Tonguç'a *"Yaşamımdaki en büyük dileklerden birisi köyde değerli bir kitaplık görmekti, bugün onu bulduğum için sevinçliyim."* dedi. İnan'ın evindeki kitapları anımsatıyordu.

Eskişehir'de gittikleri Halkevi'nde bir tek kişi vardı. İçeri girmediler. İnönü Vali'den kendisini kentin en büyük kahvesine götürmesini istedi. Halkla konuşmak istiyor-

du. Ama Vali o gün için tüm kahveleri kapattırmıştı! İnönü *"- Ne garip, Vali kahveleri kapattırır, Enstitü Müdürü de kendiliğinden, beni görmeleri için köylüleri çağırır."* dedi.

İstasyon'a gittiler, Konya'ya doğru yola çıktılar.

Çifteler gezisinin bir de sonrası vardı, aylar sonra Vali, İnan'a İnönü'nün trenle İstanbul'dan Ankara'ya geçerken istasyonda kendisi ile görüşmek istediğini bildirecekti. Tren geldiğinde vagonun kapısına çıkan İnönü, kalabalığın arasından *"Enstitü Müdürü"*nü çağırtacak, ona kaç kız öğrenci bulabildiğini soracaktı. *"- 118 Paşam."* *"- İyi, iyi, başarmışsın!"*

22.7.1942'de saat 9.00'da tren Konya'ya vardı. İnönü Halkevi'nde halkla beslenme, okul ve ekonomi konularını görüştü. Karayoluyla Karapınar'a doğru hareket edildi. Yoldaki köylerde de bu konular konuşuldu. Öğle yemeği Karapınar Belediyesi'nde yendi. 20 dakikalık bir dinlenmeden sonra İvriz'e doğru yola çıkıldı. Köy Enstitüsü'ne yaklaşırken İnönü tarlalarda çalışmakta olan kız erkek öğrencilerle konuştu. Sonra yapı alanları gezildi. Yapı işlerine yardım etmek üzere gelmiş Akçadağ ve Düziçi ekipleri çadır bulunmadığı için yakın sırtlara açılmış zeminliklerde kalıyorlardı. İnönü oldukça dik bir bayırdan çıkılan zeminlikleri görmekte diretti. Oraya yaya çıkıldı. İnönü zeminliklerin içini gezdi, düzen ve temizliklerini beğendi. *"Bugün buradan iyi yer bulamayız"* diyerek birinin önüne, yere oturdu, bir kahve istedi. Çocukların neşeli oluşuna sevindiğini, 15 yaşındaki çocukları 30 yaşındaki insanlar durumuna getirmemek gerektiğini söyledi, öğretmenleri bu konuda konuşturdu.

İnönü Enstitü'nün Ereğli ile telefon bağlantısı olmadığını öğrenince, Konya Mevki Komutanı General'e iki kilometrelik kablo bulup bulamayacağını sordu, telefonun hemen bağlanması emrini verdi.

Oradan İvriz Suyu'nun başına gidildi. Ereğli Dokuma Fabrikası'nı besleyen elektrik santralı gezildi. İnönü, santraldaki mühendisi akşam yemeğine davet etti.

Trenle Ereğli'den Bor'a geldiler. Geceyi burada trende geçirdiler.

23.7.1942 günü saat 9.00'da arabalarla Bor'dan Aksaray'a hareket edildi. Yolda köylere uğradılar. Öğleyin Aksaray'da idiler. Buradan Koçhisar'a doğru giderken, arabada köy sorunları konuşuldu. Bu arada İnönü, köy enstitülerinden çıkacak olanlardan başka 150-200 bin tarımcı yetiştirmek gerektiğini, onların da köy enstitülerindekiler gibi hem tarım, hem sanat bakımından *"canlı insanlar"* olmalarını, bunun hızla yapılması zorunluluğunu, başka ülkelerin birkaç yüzyıl önce köylerde bizim bugünkü durumumuzdan daha mücehhez (donanmış) bulunduğunu anlattı. Böyle bir kadro oluşturmak için öğrenci, öğretmen bulunup bulunamayacağını, bunlar için biner kişilik kurumlar kurulursa, bunun pedagojik bir sakıncası olup olmayacağını sordu. Bu amaç için kız öğrenci de bulunur muydu ve 3 yıllık bir öğretimle bu elemanlar yetiştirilebilir miydi?

Konu önemliydi ve İnönü iki gün önce de buna çok kısa olarak değinmişti. Tonguç ona yeni ortaya atılan bu konuyu düşünmekte olduğunu, çok büyük ve kapsamlı böyle bir iş için iki günlük bir düşünme ile kolayca ve olumlu bir yanıt veremeyeceğini söyledi. Bunun üzerine İnönü, *"- Esasen düşünülmek üzere söylüyorum. Düşünün! Bu işler çabuk çözümlenmeli. Beş yıl içinde böyle bir kadroya sahip olmalıyız."* yanıtını verdi.

Koçhisar yakınındaki Mustafacık Köyü'nde okul olmayışına İnönü'nün canı sıkıldı. Sofular Köyü'nde Ankara Valisi Nevzat Tandoğan İnönü'yü karşıladı. Gölbaşı yakının-

daki, 40 yıl önce Kırım, Romanya, Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin yaşadığı Ahiboz Köyü'nde de okul yoktu. İnönü Vali'den buraya hemen okul yapılması ve bu ders yılı başında öğretmen verilmesini istedi.

Gölbaşı'nda İnönü'yü CHP Genel Sekreteri Esendal karşıladı. Saat 19.00'da Çankaya Köşkü'ne vardılar. Tonguç'un bu geziyi ayrıntıları ile İstanbul'da bulunan Bakan Yücel'e bildiren raporu *"Milletvekili Kasım Gülek'le birlikte kendilerine veda ederek Köşk'den ayrıldık"* diye bitiyordu.[39,40,41,42]

Bu raporda belirtilmemiş bir iki ayrıntısı vardı bu gezinin:

Konya yöresindeki köylerde, köylülerle konuşurken İnönü'nün tedirginliğini belli etmemeye çalışarak sözü dolaştırıp, dikkatle beslenme ve ekin üretimi konusuna getirmesi ve köylerdeki gerçek durumu anlamaya çalışması Tonguç'un dikkatini çekmişti. Bu konularda ne kadar belli etmese de İnönü'nün kaygılı olduğu anlaşılıyordu. Köylülerse genellikle yaptıkları gibi, açık konuşmuyorlar, ortalama yanıtlar veriyorlardı. Sonunda, köyün birinde, Kurtuluş Savaşı'na katılmış yaşlı bir köylü, tüm gizlemelerine karşın Cumhurbaşkanı'nın kaygılarını sezdi, kulağına eğildi: *"- Sen rahat ol Paşam, bizim ambarlarımız dolu. Bu halkı besleriz evelallah!"* Tonguç, İnönü'nün yüzünde, bu konuda birçok uzmanın uzun ve olumlu açıklamalarını dinlerken bile göremediği bir rahatlama sezdi.[43]

Raporda yer almayan ikinci olay Gölbaşı'nda ortaya çıkmıştı. Karşılamaya gelen CHP Genel Sekreteri Esendal, Tonguç'dan kendi arabasına gelmesini istemişti. Ankara'ya doğru giderlerken Esendal Tonguç'u suçladı: *"- Ne gezdirip duruyorsun bunu köy köy. Yarın bizim söylediklerimize, raporlarımıza inanmayacak." "Bu"* İnönü'ydü. Partinin Genel Sekreteri Genel Başkan'ından böyle söz ediyordu! Bozuk olan birşeyler vardı Parti'de. Tonguç yanıtladı: *"- Biz onu değil, asıl o bizi gezdiriyor."*[44]

Geziden sonra Tonguç, İnönü'nün ortaya attığı ikiyüzbin tarımcı yetiştirme tasarısının ne kadar önemli olduğunu düşünmeyi sürdürdü. Gezide topraksız köylülerin durumuna ve büyük toprak sahiplerine Cumhurbaşkanı'nın gösterdiği tepkiler ile bu önerisi birleştirilince ortaya ilginç bir durum çıkıyordu. Bir toprak reformu ile yetiştirilmesi düşünülen tarımcılar arasındaki ilişki apaçıktı. Bu yapılabilirse tarihsel bir olanaktan yararlanmış olacaktı. Gerçekleştirilebilir miydi? 14 köy enstitüsünü açmak için en yetersiz koşullarda, yokluklarla, zorluklarla boğuşarak insanüstü bir çabayla çalışan iş arkadaşlarını düşündü. Bundan daha büyük boyutta yeni bir eğitim işine girişecek olanakları var mıydı?

27/28.7.1942 gecesini bir kez daha Hasanoğlan'da geçiren Tonguç, Savaştepe'ye gitmek üzere 30.7. günü Balıkesir'e doğru trenle yola çıktı. Ankara ile Hasanoğlan arasında olduğu gibi, Balıkesir ile Savaştepe arasında da geçerli tek ulaşım demiryoluydu. Balıkesir'e geldiğinde Savaştepe'ye gidebilmek için aktarma yapması gereken Bandırma-İzmir treni gecikmeleri nedeniyle çoktan gitmişti. Bir gün beklemesi gerekiyordu. Ama zamanı dardı. Savaştepe yönüne gitmek üzere olan bir yük treni vardı. Onunla git-

39 A-92/6 Hakkı Tonguç'dan Yücel'e 8 sayfalık rapor.
40 Rauf İnan, Bir Ömrün Öyküsü II, s.105-110.
41 Talip Apaydın, Köy Enstitüsü Yılları, s.69-70.
42 Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç, s.280-281.
43 Hakkı Tonguç, sözlü anı.
44 Mahmut Makal, İkinci Kurtuluş, İmece, sayı 72, Nisan 1967, s.13.

mek istedi. Yük trenine yolcu alınması yasaktı. İstasyon şefine kendini tanıttı. Ancak bir kaza olursa DDY'nın sorumluluk kabul etmeyeceğini belirten bir kağıdı imzalaması koşuluyla yük trenine binmesine izin verildi. Lokomotifin arkasındaki furgona bir iskemle koydular. Balıkesir - Savaştepe arasındaki rampalı, bol tünelli yolda her tünele girişte furgona lokomotifin kömür dumanı göz gözü görmemecesine dalıyordu. Beyaz trenden sonra bu yük treni! Aklına gelince gülmekten kendini alamadı. Birkaç saat geçip Savaştepe istasyonuna indiği zaman tepeden tırnağa kömür tozuna bulanmıştı.[45]

4 Ağustosta Ankara'ya döndü ve çoğu kez olduğu gibi, birikmiş mektuplar arasında bir Emin Soysal mektubu buldu.[46] Soysal, Müfettiş Örs'ün kendisine yazılı sorular sorduğunu bildiriyordu. Bunlar arasında *"şahsını hedef tutanlar"* vardı. *"Eğer aziz Hakkı Tonguç, sizin sandığınız gibi duygularıma egemen olmasaydım, 32 derece sıcağın altında yaşlı memurlara yapılan muamele hususunda sizin müfettişlerinizi köpekler gibi sopa ile kovardım. Çalışanlar böyle mi muamele görecek? Hocam be, ben seni böyle bilmezdim... Kızılçullu'da yüksek kısım açılsın diye telimi okuduktan sonra bu mesele alevlendi... Yalvarırım sana, sen bu alçakların içine katılma, ben seni ayrı buldum, ayrı inandım, ayrı sevdim, ayrı bağlandım... İki aylık teftiş sırasında dört kilo attım... Sonsuz sevgi ve saygılar."*

Onca uyarıya kulak asmayan Soysal, şimdi düştüğü durumun sorumluluğunu üstünden atmaya çalışıyordu.

Soruşturma Soysal'ın *"öğrenci paralarını Bakanlığın açık emrine karşın şahsen tahsil etmiş ve harcamış olması, hesapların düzensiz tutulması, ambar defterinde tahrifat* (bozma, değiştirme) *yapılması, Devlet parasından ödenmiş senetlerin mahsuplarında usulsüzlükler olduğu"* savlarıyla yapılmış ihbar üzerine Bakan Yücel tarafından açtırılmıştı.[47] Bunların ne kadarının gerçek olduğu elbette bilinemezdi. Soysal müfettişlerle takışmasa, onlara yardımcı olsa, büyük olasılıkla soruşturmadan bir kötü sonuç çıkmayacaktı. Ama işi müfettişlerle arasında kişisel bir kavga ve çekişmeye dönüştürmüştü. Onlar da ellerinden geleni ardlarına koymuyorlardı şimdi.

Her iki müfettiş Örs ve Türk, Soysal'ın müdürlükten alınmasını gerekli gördüklerini bildirdiler. Bu işlem 10.8.1942'de yapıldı. Soysal telgraf emri ile iki müfettişin yanında müdürlüğü 12.8.1942'de Müdür Yardımcısı Şevket Taylan'a devretti.[48] Daha sonra Müdürlüğe Hamdi Akman getirilecekti.

Ama Soysal sorunu bitmemişti, asıl şimdi başlıyordu.

Tonguç, o günlerde çıktığı gezilerde köy enstitülerinin sayılarının arttırılması ve ikiyüz bin tarımcı yetiştirilmesi konularında belli etmeden köy enstitüsü müdürlerini, milli eğitim müdürlerini, ilköğretim müfettişlerini yoklamaya başladı. On gün kadar süren bir gezide[49] Çifteler müdürü Rauf İnan, Düziçi Müdürü Lütfi Dağlar, Afyon M. Eğitim Müdürü Fazıl Gönen de birlikteydi. Gittikleri birçok yerde bazıları dışında, eğitim örgütü görevlilerinin o güne kadar alışılmadık bir çaba içinde çalıştıkları görülüyordu. Bu insanlardan acaba daha fazlası istenebilir miydi? Son sınıra gelinmemiş miydi?

45 Engin Tonguç, Umut Yolu, s.67-68.
46 Emin Soysal'dan Hakkı Tonguç'a 23.7.1942 günkü mektup.
47 Hasan-Âli Yücel, Davam, s.100.
48 Emin Soysal'dan Hakkı Tonguç'a 29.8.1942 günkü mektup.
49 Rauf İnan, Bir Ömrün Öyküsü II, s.117.

Bunu anlamaya çalışırken, köy enstitülerindeki inceleme ve denetimleri de sürdürüyordu.

İvriz Köy Enstitüsü I. sınıf öğrencisi, Karaman İlçesi Akçaşehir Köyü'nden Galip Candoğan, Enstitü'ye önemli birilerinin geleceğini öğrenen üst sınıf öğrencilerinin sevincine bir anlam veremedi. Tonguç'la İnan'ın kimler oldukları kendisine anlatılınca o da meraklandı. Bakalım nasıl adamlardı bunlar?

Ertesi sabah öğrenciler alanda toplandılar. Enstitü'ye gece gelmiş olan Tonguç, yanındakilerle birlikte yüksekçe bir yere çıktı. O konuşurken, Candoğan da onu izliyordu. *"... Tonguç'un müdüre benzer bir tarafı yoktu. Bizim Karaman'da gördüğümüz Nesimi Bey* (M. Eğitim Memuru Nesimi Doğan) *gibi düzgün giysiler de giymemişti. Bize verilen kışlık boz kumaşlardan sırtında bir giysi, ayağında bizde olduğu gibi asker postalları vardı... Orta boyu, biraz dökülmüş saçları, biraz yaşlıca olmasaydı kimse öğrencilerden ayıramazdı... Benim ilk görüşte birşeye benzetemediğim, bu sade giyimli müdürün bütün öğrenciler arasında bu kadar sevildiğini bilmiyordum..."*[50]

Ağustos ayı sonuna doğru Tonguç bir kez daha İnönü ile uzun bir geziye çıkacaktı.

20.8.1942 günü saat 23.00'de Tonguç'un da bulunduğu beyaz tren Ankara'dan Kayseri yönüne hareket etti. Bu kez Tarım ve Ekonomi bakanları da geziye katılıyorlardı. Ertesi gün saat 10.30'da Sarımsaklı istasyonundaydılar. Trende öğle yemeği yenildi ve arabalarla Pazarören'e hareket edildi. Bünyan İlçesi'nden geçerken halka kısa bir konuşma yapan İnönü'nün arabaya binince *"- Sanırım bazı kadınlar bana birşeyler söylemek istediler, buranın bir derdi mi var?"* sorusuna Kayseri Valisi *"hayır"* yanıtını verdi.

Pazarören Köy Enstitüsü'nde derslikler, işlikler, yapı alanları gezildi. İnönü işliklerdeki araç gereçlerin arttırılmasını istedi. Yemekhanede toplanan öğrenciler birkaç türkü söylediler, şiirler okudular. İnönü öğrencilerden birinin şiirini alıp cebine koydu. Sonra Enstitü'nün Zamantı Çayı kenarındaki tarım alanına gidildi. İnönü, Tarım Bakanı Hatipoğlu'na bu çalışmaları nasıl bulduğunu ve tarımcı eleman yetiştirilmesiyle bu çalışmaların birleştirilmesi konusundaki düşünlerini sordu, tüm tarım alanını dolaştı ve öğrencilerle konuştu.

Pazarören yönüne hareket edildi. Araplar Köyü yakınında toplanmış 8-10 köylüyü görünce arabayı durduran İnönü, onlarla konuştu. Saçlı Çiftliği Köy Enstitüsü'ne verilmeden önce boş olan Çiftlik arazisinden yararlanmakta olan köylüler, şimdi bu olanağı bulamamaktan yakınıyorlardı. Enstitü bu tarlalarda 300 dönümden fazla sebzelik yapmıştı. Köylülere göre *"Dini imanı olmayan enstitülüler onları artık bu topraklara sokmuyorlar"*dı. İnönü *"- Şimdiye kadar gördüğüm köy enstitülerinde buna benzer yakınmalar yoktu. Pazarörenliler de Enstitü'den hoşnut. Bunların yakınmaları garip. Onları hoşnut edecek bir çözüm bulun"* dedi.

Bünyan'a yaklaştıklarında daha önce konuşturulmamış kadınlar çocuklarla arabaların önüne çıktılar: *"Bizi konuşturmadılar. Ekmek bulamıyoruz. Ekmek pahalı, ucuzlatın, bize parasız ekmek verin, kocalarımız başka yerlere işe gittiler"* diye yalvarmaya başladılar. İnönü Vali, Kaymakam ve milletvekillerinden bunların dertlerine çözüm bulmalarını istedi.

Sarımsaklı istasyonunda trende öğle yemeği yendi. Yemekte Vali ve milletvekilleri de vardı. Enstitü çalışmaları konuşuldu. İnönü çocukların iyi çalıştıklarını söyledi ve bir

50 Galip Candoğan, İvriz Köy Enstitüsü'nde Öğrencilik Yıllarım, s.71-73.

kez daha tarım elemanları yetiştirilmesi ile enstitü çalışmalarının birleştirilmesi konusunu açtı. Tarım Bakanı, her enstitüye birer tarımcı stajyer genç göndermek istediğini, bunların oralarda 5-6 ay kalmalarından sonra yapacağı düzenlemeye çekirdek oluşturmalarını düşündüğü yanıtını verdi.

Saat 22.00'de Sivas'a geldiler. Gece trende geçirildi. 22.8.1942 günü öğle yemeği trende yendikten sonra arabalarla Yıldızeli Köy Enstitüsü'ne gidildi. İnönü burada da tarımla ilgili araç gereçlerin arttırılmasını istedi. Tarım Bakanı'na yeniden görüşünü sordu; çalışmalar arasında nasıl bir ilişki kurulabilirdi? Sonra Tonguç'a dönerek, *"- Köy Enstitülerinin sayısı neden 25'e kadar çıkarılıp orada kalacak?"* diye sordu. Tonguç konunun önce para, sonra da yetiştirici eleman ve geniş ölçüde arazi bulma işi olduğunu anlattı. *"- Parayı bırak, diğer konularda, örneğin pedagojik bakımdan bir sakınca var mı?"* karşılığı verdi buna. Ve bu kez ona enstitü öğrencilerinden bir bölümünün tarımcı olarak yetiştirilmelerine ne diyeceğini sordu. Enstitü sayısının arttırılması herşeyden önce ülkeyi bayındır yapma ve iyi nitelikli köylü vatandaş yetiştirme bakımından yararlı olacaktı. Tonguç, *"- Tarım elemanı yetiştirme konusunu düşündüğünü, bunları henüz bir sisteme bağlayarak yazamadığını, bunu yapıp kendisine takdim edeceğini"* söyledi. İnönü, *"- Çok iyi olur. Tarım Bakanı'na da ver"*, dedi.

Sonra yemekhanede öğrenciler halk oyunları oynadılar, türküler söylediler. Bu arada İnönü öğrenciler ve öğretmenlerle konuştu. Kız öğrenciler kahve ve ayran ikram ettiler. Oradan kalkınca İnönü Enstitü Müdürü'nü biraz uzağa çekerek birşeyler söyledi. Tonguç'un daha sonra Müdür'den öğrendiğine göre İnönü, *"- Kız öğrencileri beyaz hizmetçi önlükleri takarak sofra hizmetinde çalıştırmayın, bu işi kız erkek nöbetçi öğrenciler birlikte yapsınlar, kızları çok onurlu olarak yetiştirmeye özellikle dikkat edin, İstiklal Marşını öğretmenler de öğrenciler ile birlikte söylesinler, tüm öğrenciler mandolin çalmasını bilmeli"* demişti.

İnönü'nün konuk defterine çok hoşnut kaldığını yazmasından sonra Enstitü'den ayrıldılar.

Tokat yöresinde bir baraj denetlendi. Tokat'da Vali Konağı'nın bahçesinde İnönü bir süre dinlendi. Şeker fabrikasındaki akşam yemeği sırasında İnönü yeniden tarımcı yetiştirme konusunu açtı. Fabrika yetkililerinden pancar alımı ile ilgili bilgiler aldı, köylüleri bu alanda nasıl etkilemeye çalıştıklarını anlamaya çalıştı. Yeniden köy enstitülerinin sayılarının arttırılması konusuna döndü. Tarım Bakanı, konuları düşünmekte olduğunu, gördüğü enstitüleri beğendiğini, diğer enstitüleri de gördükten sonra daha kolay ve çabuk bir yargıya varabileceğini söyledi. İnönü, ondan kısa sürede tüm enstitüleri görmesini istedi.

Gece Turhal'dan trenle hareket ettiler. Tonguç, ertesi günü tatil olduğu için İnönü'ye Ladik Köy Enstitüsü öğrencilerini tatilde mi, çalışma durumunda mı görmek istediğini sordu. İşbaşında, yanıtını alınca Ladik'e bu yönde bir telgraf gönderdi.

23 Ağustos pazar günü Ladik Köy Enstitüsü gezildi. İnönü bulgur ve tarhana hazırlamakta olan kız öğrencilerin çalışmalarıyla ilgilendi. Bunların makina ile yapılıp yapılamayacağını sordu. Marangozluk, demircilik işlikleri gezildi. Marangozluk öğretmeninin bir grup öğrenci ile birlikte Hasanoğlan'a yardıma gitmiş olduğunu öğrenince İnönü, Sivas'tan beri geziye katılan 3. Ordu Müfettişi Orgeneral Kazım Orbay'a köy enstitülerinin birbirleriyle yardımlaşarak kurulduğunu, bundan öğrencilerin de yararlandığını, ülkeyi tanıdıklarını anlattı.

Oradan Akpınar suyunun kaynağına gittiler. Enstitü'nün sebze ve meyva bahçeleri gezilirken Tonguç, Pazarören'le yaşıt olan bu Enstitü'nün çevre ve iklim koşullarının daha elverişli olduğunu anlattı. İnönü, *"lahana ve domates tarlaları arasında"* Tarım Bakanı'na bir kez daha *"enstitülerin sayısını çoğaltmalıyız, yetiştirmeyi düşündüğümüz tarımcı öğrencileri de bu enstitülerde yetiştirebiliriz."* dedi ve Tonguç'a dönerek ekledi: *"- Enstitü sayısını 60'a çıkarmak gereklidir. Buralarda bir kısım öğrenciler tarımcı olarak yetiştirilmelidir. Para sorunu diye birşey ileri sürme."*

Enstitü'nün toplantı salonunda yönetici ve öğretmenlerle görüştü. İnönü öğrencilerden bazılarının yazın ödevlerini yüksek sesle okuttu, hoşnut kaldığını söyledi. Dışarı çıkınca tüm öğrencilerin katılımı ile istiklal marşını söyletti.

Öğle yemeği için Ladik istasyonuna, trene geldiler. İnönü yemekte gördüğü üç köy enstitüsü üzerindeki olumlu izlenimlerini anlattı. Konuşma sırasında Pazarören köy Enstitüsü Müdürü Sabri Kolçak'ın soyadının anlamını sordu. Tonguç, bunun Kayı, Avşar gibi bir Türk boyunun adı olduğu yanıtını verdi. İnönü güldü: *"- Acaba General Kolçak'ın adından mı esinlenilmiş diye düşünmüştüm!"* (Yaz.notu: Sovyet devrimi yıllarındaki bir beyaz Rus generalinin adı).

Sonra sözü yeniden enstitülerin çoğaltılmasına getirerek Orgeneral Orbay'a *"- Ne tahmin edersin, bu yetiştirmeyi tasarladığımız tarımcıların ne kadar olacağını sanıyorsun?"* diye sordu. Orbay *"- 60 bin kadar olmalı"* deyince; İnönü *"- Çık, birkaç misline çık."* dedi. Tarım Bakanı'nı bu konuda konuşturmak istedi. Ondan, köy enstitülerine ne gibi yardımda bulunacağını sordu.

Yemekten sonra Samsun'a doğru arabalarla hareket etmeden önce İnönü, köylü kadın ve kızlar konusunda bir tablo çizdi: *"- Köy kızlarını, köy kadınını işte bu feci durumdan kurtarmak için haysiyetli insanlar olarak yetiştirmemiz lazım. Bu kızları çok tutacağız gerekirse. Bunlara Cumhuriyet kızları gibi özel bir ad vererek onları kamuoyunda bir değer durumuna sokmaya çalışacağız."* Sonra Tonguç'a döndü: *"- Sen hiç merak etme. Ben bunları fırsat düştükçe, sırasını getirerek kamuoyuna malederim"*, dedi.

Pazar günü saat 18.00'de Samsun'a geldiler. Ertesi günü Bafra'ya, Kızılırmak köprüsü ve kereste fabrikasına gidildi. Bafra Ortaokulu'nda öğle yemeği yendi. Bafralılarla Bafra Ovası'nın sulanması ve bataklıkların kurutulması konuları görüşüldü. Akşamüstü Samsun'a dönüldü. İnönü plajda denize girdi. Daha sonra Özel Kalem Müdürü'ne Samsun halkına yapacağı konuşmayı yazdırdı. İnönü Halkevleri mikrofonundan bu söylevi okudu. Bittikten sonra Tonguç'a dönerek: *"- Nasıl, seninkiler sözlerimden hoşnut kalacaklar mı?"* dedi.

Trenle Ankara'ya dönerlerken yemeklerde tekrar tekrar köy enstitüleri ve tarımcı yetiştirme konuları açıldı. Ankara'ya yaklaştıkları sırada İnönü, geziye katılanları yanına çağırdı. Tarım ve Ekonomi Bakanlarının da bulunduğu toplantıda ilgililere bazı emirler vererek bunları kendi not defterine de yazdı. Tonguç'a verdiği ve not defterine de geçtiği emirler şunlardı:

1. Köy enstitülerindeki balıkçılık çalışmalarına gezide konuşulan şekilde önem verilmesi (Tonguç bu konuyu daha önce İnönü'ye ve Yücel'e anlatmıştı). İnönü'ye göre bu çok önemliydi. İş sıkı tutulursa tüm ülke bundan yararlanabilirdi.

2. Enstitü sayısının 60'a çıkarılması esas alınmalıydı (Burada İnönü, buna göre hazırlanmalı, gelecek yıl bu vakitte 40'ı bulmalı, defterime bunu not ediyorum, üzerinde düşünün, hazırlıkları yapın, ben Başbakan ile görüşürüm, para cihetini sağlarım, demişti).

3. Enstitülere yeniden öğretmen yetiştirmek, olanları kurstan geçirmek sizin çözümleyeceğiniz işlerdir. Bunlara hemen girişin, çözümlersiniz.

Bundan sonra İnönü geziye katılanlara teşekkür etti. *"Bu sırada karşılamaya gelen Başbakan ve Ankara Valisi vagona geldiler, biz ayrıldık. İnönü'nün eylül ayı içinde Aksu, Gönen, Savaştepe köy enstitülerini gezeceği izlenimini edindim"* diye son buluyordu Tonguç'un Yücel için hazırladığı rapor.[51]

İnönü, Samsun konuşmasında köy enstitüleri konusunda şunları söylemişti:[52]

"Samsun'a gelinceye kadar köy enstitülerinin üçünü gördüm. Kız ve erkek köylü çocuklarımız hem kurumlarını kuruyorlar, hem de ileride yapacakları yüksek görevleri için hazırlanıyorlardı. Yapıcı, çözüm bulucu, çalışkan bir ruh bu enstitülerin yaşamına egemen olmuştur. Bu durumu görmekten çok hoşnut oldum. Çok umutluyum. Türk kızlarının müstesna onuru ve ciddi ödev severliği tüm okullarımızda olduğu gibi köy enstitülerinde de göze çarpmaktadır. Öğretmenler ve enstitü müdürleri Türk köyünün geleceğini sağlam temellere dayandırmak için sevgi ile çalışıyorlar. Güçlü, özverili ve yurtsever köy öğretmenleri yetiştirmek enstitülerin kutsal emelleridir. Şüphe yok ki, enstitü öğretmenlerine ve müdürlerine düşen görev hepimiz için, her yurtsever için imrenilecek, özenilecek bir görevdir."

Tonguç geziden döner dönmez enstitülerin çoğaltılması ve ikiyüzbin tarımcı yetiştirilmesi konusunu ele aldı. İnönü'nün kararlı olduğu anlaşılıyordu. Ama bu kadar büyük bir işi başarmaya yeterli olanak var mıydı? En önemlisi, iş arkadaşlarından gereken desteği bulabilecek miydi? Konuyu açmış olduğu Rauf İnan'dan gelen mektup umut vericiydi: *"... Ne şekilde, ne derecede ve ne ölçüde olursa olsun, bu girişimde benden hizmet umabildiğiniz anda duraksamadan emrinizde olacağım... Gerekirse Muş ovalarına, Pasinler'e gönüllü olduğumu da hissediyorum."*[53]

İnönü'ye, Yücel'e ve Hatipoğlu'na verilmek üzere eski bir yazısından da yararlanarak bir rapor hazırlamaya koyuldu bu düşünlerle.[54] Rapor uzun bir gerekçe ile başlıyordu. Burada köylünün yoksulluğu, sömürülme nedenleri, bunların tarihsel kökenlerine inilerek anlatılıyor, toprak ve su sorunu ayrı olarak ele alınıyor, sömürünün en çok toprak ve suları sahiplenme yoluyla yürütüldüğü, bunun *"doğallaştığı"*, bugün bile köylünün topraksız oluşu, sulardan yararlanma hakkına kavuşmamış olmasının önemli bir sorun sayılmadığı açıklanıyor, *"bu sorun çözülmedikçe üretici köylüyü çağdaşlaştırmanın olanağının bulunmadığı"* vurgulanıyordu.

İş Araçları ve Alanları başlığı altında, işsizlik, iş araçlarının yokluğu ya da ilkelliği sonucu yararlanılamayan iş gücü ve iş aramalar nedeniyle geçici göç konularına değinilerek, bu durumla bilgisizliğin eğitimle ilişkisi anlatılıyordu. Sonuçta, doğa yerine insanların sömürülmesine dayalı bir yaşam düzeni ortaya çıkıyordu. Oysa ki, elde *"Değerlerinin henüz üçte biri bile işlenmemiş bir toprak parçası ve hiç el sürülmemiş binlerce kilometre uzunluğunda sahillerimiz vardı."* Doğadan yararlanmak yalnız *"mihaniki bir şekilde çalışmakla"* başarılamazdı. Bunun olabilmesi için *"birçok hukuksal ve toplumsal nitelikte sorunlara belli ana ilkelere göre şekiller vermek gerekli idi."* Ve, *"Ser-*

51 A-105/53 Hakkı Tonguç'dan Yücel'e 7 sayfalık rapor.
52 İlköğretim, sayı 115, 15.9.1942 ve A-110/28.
53 Rauf İnan'dan H. Tonguç'a 6.9.1942 günkü mektup (Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç, s.288-289).
54 A-110/28 H. Tonguç'un "İlköğretim Meselesi" başlıklı 20.3.1939 günkü 3 sayfalık yazısı.

best ekonomi sisteminin gelenekleşmiş ve yaşamın her alanına sokularak yerleşmiş olması yüzünden bireyin hukukunu herşeyin üstünde tutan bir hukuk düzeni ile sarılmış durumdayız... Doğayı değerlendirme ve sömürme işinde yalnız yöntem ve teknik noksanlar ya da bilgisizlikle karşılaşılmıyor, ekonomi ve hukuk alanında birçok engelle çarpışılıyor... Birçok konu bizim gereksinim ve gerçeklerimize göre şekillenmiş ve ulusal bünyeye uygun ilkelere bürünmüş değildir," diye yazıyordu.

Bu durumda, *"Köy çocuklarından 150-200 bin genci yetiştirmek her neye malolursa olsun gerekli ve zorunluydu."*

Bundan sonra bu iş için eldeki olanaklar sıralanıyordu, köylerde 5 yıllık öğrenim yapılan ilkokul sayısı 4746 idi. Öğretmenlerin bir bölümü askere alındığı için bunların 4049'u açıktı. 1941/42 ders yılında bu okulların 5. sınıflarında 42 bin öğrenci vardı (1938/39'de bu sayı 18 bin imiş). Bunlardan 30 binini alarak meslek eğitimi verebilecek bir okula, örneğin köy enstitüsüne getirip eğitmek kabataslak bir hesapla 2.5 milyon liralık bir harcamayı gerektiriyordu. Bu iş için en az 900 öğretmen gerekeceği gibi, bu çocukların hepsinin köylerinden ayrılmayı göze alacakları da şüpheliydi. Bu durumda ortaya başka bir çözüm çıkıyordu; köyler arasında bölge okulları kurarak harcamaların önemli bir bölümünü köylerinden sağlamak koşuluyla öğretimin teorik bir bölümünü kışın gündüzlü ve yatılı öğrenci alarak buralarda yürütmek, yazın onları sayıları arttırılmış köy enstitülerine getirerek pratik öğrenimlerini burada tamamlatmak.

Raporun sonunda, Tonguç özellikle şu noktayı vurguluyordu: Böyle bir işin gerçekleşmesi için *"Devlet örgütünün kül halinde* (tümüyle) *konuyu destekleyici nitelik alması kesinlikle gerekliydi ve ilgili tüm bakanlıklar birlikte çalışmalı ve birbirini desteklemeliydi."* Ancak bu koşullarla ve olağanüstü bir çaba harcanarak beş yıl gibi kısa bir sürede bu kadar büyük ve kapsamlı bir sorun çözülebilirdi.[55]

Raporun I. Plan başlığı altında bir de eki vardı:, burada iş şöyle planlanmıştı:

1. Köy Bölge Meslek Okullarında ve Köy Enstitülerinde Tarımsal-Teknik Bilgilerle Donatılmış Öğrenci Yetiştirme:

a) 1942/43 ders yılı başında 50 ilde 600 köy bölge meslek okulu açılacak, buralara 24 bin köy ilkokul çıkışlı öğrenci alınacaktı. Bunlara *"ehliyetli* (yeterli) *ilkokul öğretmenleri kışın 6 ay teorik ders verecekler, öğrencilerin iyileri seçilerek 20 bini pratik tarımsal ve teknik çalışmalar için köy enstitülerine"* gönderileceklerdi. 1943 Haziran ayı başında köy enstitülerinin sayısı 40'a çıkarılırsa, her enstitüye böyle 500 çocuk düşecekti. Bu şekildeki öğrenim 3 yıl sürecekti.

b) İkinci Yıl (1944) köy bölge meslek okulları I. sınıf sayısı bine çıkarılacak, buraya 40 bin çocuk alınacak, buna paralel olarak o yıl haziran ayı başında köy enstitülerinin sayısı da 50'ye yükseltilecekti.

c) Üçüncü Yıl (1945) I. sınıf sayısı 1500 yapılacak, 60 bin çocuk alınacaktı. Bu süre içinde köy okullarının ve bu okulların işlik, tarım alanları, araç gereçleri tamamlanacaktı. 3. öğretim yılında köy enstitülerine gönderilmiş olan öğrenciler, başlarında *"yetkili köy enstitüsü öğretmenleri"* olduğu halde, kendi köylerinde ya da yakın köylerde uygulama yapacaklardı.

1946'dan başlayarak köy bölge meslek okullarının sayısı her yıl 500 olmak üzere art-

55 A-118/22 7 sayfalık 12.9.1942 günlü rapor.

tırılarak 1955'de 4 bine çıkmış olacaktı. Böylece, her on köye bir bölge meslek okulu düşecekti. Buralarda köylerin gereksinimleri için işlikler, aşım durakları, ortak kullanılacak tarım araç gereç merkezleri, depolar, panayır yerleri, geçici-sürekli sergiler, üretim ve tüketim kooperatifleri, çağdaş çamaşırhaneler, hamam, konserve yapım yerleri, spor ve oyun alanları, kapalı açık tiyatrolar kurulabilecekti. Bu durumda *"Her on köyün ortasında canlı bir kültür merkezi kurulmuş olur."*

2. Köy bölge meslek okullarına ve köy enstitülerine öğretmen yetiştirme işi:

a) Bu bölge okullarında *"iş görebilecek gerçek öğretmenler, köy enstitülerinde okumakta olan öğrencilerden seçilecek yetenekli gençlerden yetiştirilebilir"* deniyordu.

Her bölge okuluna en az 5 öğretmen hesabı ile 8 yılda 20 bin öğretmen yetiştirilmesiyle bölge okulları *"sağlam temele kavuşabilecek"*ti.

b) Köy enstitülerinin sayılarının hızla arttırılabilmesinin tek çözümü ise bu kurumlar için *"bugün enstitülerdeki öğrencilerden öğretmen yetiştirmek"*ti. Her enstitüye bugünkülere eklenmek üzere en az 20 öğretmen hesabı ile 8 yılda 60 enstitüye 1200 öğretmen yetiştirmek gerekiyordu.

c) Köy enstitüleri açılırken saptanan öğrenci sayısına bu 21.200 eklenmeliydi.

3. Bölümde parasal harcamalar ele alınmış ve bir dizin yapılmıştı. Buna göre 1942/43-1944/45 ders yılları için maaş, ücret, yiyecek, giyecek, yakacak, yapım, donanım, araç gereç karşılığı olarak 43.668.000 Tl.lik bir toplam sonuç çıkıyordu.

Tasarı, plan hazırlanmıştı ama, ya diğer ilgililerin tutumları nasıldı? Tarım Bakanı'nın planı benimsediğini gösteren bir gelişme olmadı. Çifteler Köy Enstitüsü'ne giden Hatipoğlu orada öğrencilere *"yakında açacağı bir okula öğretmen olmayı isteyip istemediklerini"* sormuştu.

Tonguç da en zor işin bakanlıklar-kurumlar-kuruluşlar arasındaki işbirliğini sağlamak olduğunu çok iyi biliyordu. Buna yeni ve hırslı Bakan Hatipoğlu'nun kendi başına birşeyler yapmak tutkusu eklenince kapsamlı bir işbirliği suya düşüyordu. Gerçekten de bir yıl sonra, Haziran 1943'de Hatipoğlu bir yasa çıkartarak kendi Bakanlığı'na bağlı Teknik Tarım Okullarını açacaktı.

Onunla birlikte Çifteler'e gelmiş olan Sağlık Bakanı Behçet Uz'un ilgisiz ve hoşnutsuz davranışları köylülerin bile dikkatlerini çekmiş, bakanlara haşlanmış mısır ikram edilirken köylü Mübin Ağa dayanamamış, *"- Al Beyim, şunu ye de azıcık gururun dökülsün."* deyivermişti.[56]

Asıl önemlisi, bu kadar büyük bir projeyi Yücel de benimsemekte çekingendi. Hatta Tonguç bir ara onun, yokluğunda kendisinin İnönü'yü kışkırtmış olmasını düşündüğünden bile kuşkulandı. Aslında, iş kendisinin gözünde de büyüyordu. İş arkadaşlarını daha ne kadar zorlayabilirdi? Onlardan daha ne kadar özveri istenebilirdi? Üstelik konunun bir devlet politikası yapılması için ne devletin genel yapısı ve nitelikleri elverişliydi, ne de Parti'de ve İnönü dışındaki ileri gelenlerde belirli bir istek vardı.

Bir süre sonra, Yücel'le birlikte, İnönü'ye işin ne yazık ki olamayacağını bildirmek zorunda kaldılar. Tonguç, onun yanıtını yaşamı boyunca unutmayacaktı: *"- İleride çok pişman olacaksınız. Savaştan sonra bu işlerin hiçbirisini bize yaptırmayacaklardır. En önemli olanağı kaçırıyorsunuz."* demişti İnönü.

---

56 Rauf İnan, Bir Ömrün Öyküsü II, s.119-120.

Gerçekten de Tonguç, yaşamının sonuna kadar köy enstitüleri olayında pişmanlık duyduğu tek konunun bu olduğunu, işin büyüklüğünün kendisinin de gözünü korkuttuğunu, eğer tümüyle aklı yatmış olsaydı, herşeye ve herkese karşın işe girişebileceğini, daha sonra gelecek tepkilerle *"ipe bile gidecek olsa"* gözünün arkada kalmayacağını, büyük bir olanağı kullanamadıklarını arkadaşlarına ve yakınlarını sık sık açıklayacaktı. Tonguç'un ölümünden sonra İnönü de bu konuşmayı doğrulayacaktı.[57, 58]

Tasarı bu aşamada durunca Tonguç, yeniden başlanmış işlerin geliştirilmesine ve gündelik sorunların çözümlerine döndü.

Kızılçullu'da işleri karmakarışık etmiş Soysal sorunu müdürlükten ayrılmasına karşın sürüyordu. Soysal 29.8.1942 günkü mektubunda hâlâ kişilerle uğraşmaktaydı: *"... Müfettişlerin verdiği üzüntü ile ihmal edilmiş işler... Öğretmen Burhan Eliçin ile müzik öğretmeni Mehmet İnal arasındaki geçimsizlikler... Bu haller kurumun tadını kaçırıyor... Eliçin herşeyi müfettişlere hemen bildiriyor, kimse kimsenin yanında açık konuşamıyor... Gerçi önlem aldım, ama zaman zaman fırtınalar esiyor..."* Mektup dedikodularla sürüp gidiyordu.[59]

18.9.1942 günkü mektubundan okuldan ayrıldığı anlaşılıyordu: *"Bugün ayrılıp İzmir'e gidiyorum. İzmir'den ayrılmamaklığım şu nedenlerle zorunludur: Soruşturmanın sonucuna kadar savunma hakkım, ailevi özürüm, devir-teslim işinin en az 1.5 ay istemesi, 5 yıllık öğrenimi gözden geçirerek kitabın 2. ciltini çıkarmalıyım. Hapise de girsem bunu yapacağım. Sonucu sizin için ve köy için önemlidir... Babil'in ele geçirilmesini sağlamak için kulak ve burun kestiren Dara'nın kumandanı gibiyim. Saygılar."*[60]

Bir süre sonra Soysal Bakan Yücel tarafından bakanlık emrine alınacaktı. Ankara'ya Enstitüsünün işlerini izlemek üzere gelen Beşikdüzü Köy Enstitüsü Müdürü Hürrem Arman, Bakanlığa gidiş yolunun köşesindeki İstanbul Pastanesi'nde karşılaştığı Emin Soysal'dan bunu öğrendiği zaman şaşıracaktı. Soysal olanları ona kendince şöyle anlattı: Bakanlığın davranışına içerlemiş, Enstitü'yü denetlemeye gelen Müfettiş Hayrullah Örs'e ters davranmıştı. O da ikinci bir müfettiş istemiş, Hikmet Türk de gelmişti. Soysal her ikisiyle de çatışmıştı. Sordukları sorulara ters yanıtlar vermişti: *"Bezler mi? Yapılan donlar çocukların ayağında. Kiremitler de çatıda duruyor. Ölçün sayın!"* Sonunda müfettişler müdürlükten uzaklaştırılmasından başka, bakanlık emrine de alınmasını istemişlerdi.

Arman'ın ilk tepkisi Soysal'a haksızlık yapıldığı şeklinde oldu. Kuruluş döneminde enstitülerin hemen hepsinde yazı ve kayıt işlerinin istenen düzeyde olmadığı ve istenirse bürokratik noksanlar bulunabileceği bir gerçekti. Soysal'ın hırsızlık yapmayacağını da biliyordu. Arman bu inançla ve biraz da kızgınlıkla konuyu Tonguç'a ve Bayır'a açtı. Onlar ise *"konunun tümüyle başka olduğunu"* ayrıntılarıyla açıkladılar. Tonguç, Soysal'ın bakanlık emrine alınmasını önlemek için çok çabalamıştı. Müdürler Kurulu'nda alınan kararı imza etmemişti, karşı olduğunu yazmıştı. Soysal *"Kendisinin bir sistem kurduğu kanısındaydı, İzmir'de tüm yöneticilere ve Bakanlığa karşı bayrak açmıştı."* Bir de telgraf olayı vardı. 17.4.1940'da Köy Enstitüleri Kanunu çıkınca Yücel'in konuşmasını bu psikoloji içinde karşılamış ve Bakan'a *"Köy enstitüleri sizin zamanınızda de-*

57 Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç, s.287-288.
58 Engin Tonguç, Umut Yolu, s.211-212.
59 Emin Soysal'dan Hakkı Tonguç'a 29.8.1942 günkü mektup.
60 Emin Soysal'dan Hakkı Tonguç'a 18.9.1942 günkü mektup.

ğil, Saffet Arıkan zamanında Kızılçullu'da açılmıştır. Yanlış açıklamanızı düzeltmenizi salık veririm" anlamında bir tel göndermişti. Ona göre bu kanun kendi görüşü alınarak, *"Kızılçullu sistemi"*ne uydurularak çıkarılmalıydı. 3803 sayılı yasaya karşıydı.

Arman bunları yeni öğreniyordu. Yine de Ankara'da bulunduğu birkaç günde Soysal'ı yalnız bırakmadı. Giderek, olanların *"Soysal'ın yapısından kaynaklandığını"* anlıyordu. Soysal diğer enstitülerin çalışmalarıyla alay ediyor, *"gevrek gevrek gülüyor"*du. Hasanoğlan'ı da görmemişti. Arman'la birlikte oraya gitmek istedi. Gittiler. Sabaha kadar tartıştılar. Tartıştıkça Arman, onun kendilerinden farklı düşündüğünü anlıyordu. *"Kızılçullu'da amaç öğretimdi. İş bunun bir aracı olarak kullanılıyordu. Soysal, işin yarara dayanmayan bir araç sayılarak kullanılmasını savunuyordu. Ona göre diğer enstitülerde ise iş yalnız yarar için kullanılıyordu. Örneğin duvarcılık öğretmek için ona göre önce temrin yaptırılacak, derslerde sonradan yıkılmak üzere bir iki metre duvar ördürülecek, bununla yetinilecekti. Okul yapılarını gerçek ustalar yapmalıydı."* İş konusunda Soysal, *"Yüzmeyi karada kulaç attırarak öğretmek yanlısıydı."* Ayrıca, bu kadar çok enstitü açılmasına, çok sayıda çocuk alınmasına da karşıydı. *"Az sayıda, sağlıklı, üstün yaradılışlı çocuklar alınarak nitelikli öğretmenlerce yetiştirilmeliydi."* Soysal, *"Ben Enstitüme kel kızları bile almıyorum."* derken, Çifteler'e alınıp da Ankara'da tedaviye gönderilen öğrencilere söz atıyordu. Ona göre 4274 sayılı yasa *"bir makale"* idi. *"Kendisini bir üstün insan, Bakanlığın, hatta bazı yasaların üstünde bir varlık olarak görüyordu. Kendisine sorulmadan hiçbir iş yapılmamalıydı."*

Arman onu Hasanoğlan'a götürürken kendisinden başka hiç bir kişiyle tartışmamasını istemişti. Ama ertesi gün, Müdür Lütfü Engin, Yapı İşleri Başı Mustafa Güneri, Eğitimbaşı Sıtkı Şanoğlu ve kaymakamlık kursiyerlerini Enstitü'ye getirmiş olan Hıfzırrahman Raşit Öymen'in de bulunduğu bir odada sert tartışmalara girmekten kaçınmadı. Köy öğretmenlerine verilecek ücretin azlığından söz açtı, köy okullarına arazi verilmesini, köy öğretmeninin köylü ile üretime dayalı bir düzen kurmasını eleştirdi *"verdi veriştirdi."* Öymen de bazı konularda onu destekliyordu.

Ankara'ya döndüklerinde, Tonguç asık bir yüzle Arman'a Hasanoğlan'daki tartışmaları sordu. O da anlattı. Tonguç, *"Görürsen bana Emin'i gönder."* dedi. Soysal, İstanbul Pastanesi'nde oturuyordu. Arman onu Tonguç'a yolladı. Bir iki saat sonra Soysal bozuk bir yüzle geri döndü. *"- Hasanoğlan'daki tartışmayı hemen yetiştirmişler. Bunun için bana çattı"*, dedi. Tonguç'un kendisiyle biraz sert konuştuğu anlaşılıyordu. Başka konuları da tartışmışlardı.[61]

Şüphesiz ki, herkes düşünlerinde özgürdü. Ama Soysal müdürlükten ayrılıncaya kadar, Tonguç'a şimdi savunduğu görüşlerin tam tersini yazmış, söylemiş ve onun görüşlerini uyguladığı izlenimini vermeye çalışmıştı.

Soysal'ın ayrılmasından sonra Kızılçullu'nun yönetiminde değişik yöntemler uygulanmaya başlandı. O dönem öğrencilerinden Haşim Kanar, kendi ideolojik eğilimi doğrultusunda değişikliği şöyle yorumlayacaktı: *"... Diğer köy enstitülerinde uygulanan programlar olduğu gibi uygulanmaya başlandı... Halil Fikret'in* (Kanad) *nasyonal sosyalizminden yana olduğu ortaya çıktığında onun görüşlerini uygulamaya çalışan E. Soysal'ın Kızılçullu denemesinin köy enstitülerine prototip olamayacağı kesinlikle anlaşıldı. Onun uzaklaştırılmasından sonra Enstitü'de yaygın olarak okunmakta olan*

61 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı I, s.397-406.

Gökbörü, Çınaraltı, Bozkurt gibi dergiler okunmaz oldu. Bunların yerini Behice Boran ve arkadaşlarının çıkardıkları Yurt ve Dünya, Adımlar gibi dergiler aldı. Adımlar dergisi ile bu yakınlaşmadan sonra, dergiyi okuyan enstitülü öğrenciler ile görüşmek isteyen B. Boran'la Kızılçullu'da ve daha 16 yaşındayken tanışma olanağı buldum. Kızılçullu Köy Enstitüsü de enstitüler dizgesiyle bütünleşti. Enstitüler dizgesi tümüyle antifaşist bir yapıyı, ulusallığı, demokratlığı içeriyordu..."[62]

Enstitü'de değişiklikler olmuştu ama, Soysal'ın bir bölük öğrencileri ona bağlılıklarını sürdüreceklerdi. Bu, ileride yeni sorunların çıkmasına neden olacaktı.

11.9.1942'de İnönü bu kez Yücel'le birlikte Arifiye Köy Enstitüsü'ne gitti. Orada 3 saat geçirerek tüm Enstitü'yü denetledi. Öğrencilere yaptığı konuşmada çok hoşnut kaldığını ve mutluluk duyduğunu söyledi. Ayrılırken Müdür Balkır'a da çalışmalardan çok duygulandığını belirtecekti.[63]

Tonguç gönderdiği bir mektupla Balkır'ı kutladı. *"Büyük bir sınavdan başarı göstererek çıktınız."* İnönü, gezisini konu alan bir yazıyı Başbakan'a göndermişti. Yazıda, Arifiye Köy Enstitüsü'nü çok iyi bulduğunu, müdüre teşekkür ettiğini Hükümet'e bildiriyordu.[64]

Sürekli göçler, taşınmalarla sarsıntılı ve zor bir gelişme gösteren Kepirtepe Köy Enstitüsü öğretim ve yönetim kadrosu olağanüstü bir çabayla işi bu güne kadar getirmişlerdi ama, yorgun ve yıpranmış durumdaydılar. Yapı işlerinin zamanında bitirilemeyeceği kanısına varan Tonguç, bazı değişiklikler yapmayı uygun buldu. Müdür Nejat İdil'e *"birkaç ay düşündükten sonra diğer enstitülerde başarı ile çalışmış olanlardan buraya yeni öğretmenler ve idare memurları vermek"* kararını bildirdi.[65]

Arifiye'den Kepirtepe'ye atanmaları nedeniyle en iyi elemanlarını yitirecek olan Balkır'ın gönlünü almayı unutmadı.[66]

Benzeri bir mektubu da Pamukpınar'daki tarım işlerini geliştirmek üzere oraya naklen atanan Pazarören Köy Enstitüsü Tarım Öğretmeni Ömer Yurdagül'e gönderdi.[67]

Bürokratik ölçüler dışında neredeyse insanüstü çabalarla çalışmaya zorladığı insanları kazanmanın, onları daha fazla çalıştırabilmenin kendince geliştirdiği bir yönetim yöntemi idi bu mektuplaşmalar. Bürokratik soğukluktan uzak, işin yürütümünün, ilerlemesinin en önemli ölçüt olarak ele alındığı, duygusal olmayan, ama duygulu bir çalışma şekliydi.

Bir süre sonra Kepirtepe'de çok zor koşullarda çalışmış İdil'in yerine oraya müdür olarak giden İhsan Kalabay'a yazdığı mektupta da uzun uzun yapması gerekenleri, ondan beklenenleri anlatacaktı: Köy enstitüleri tek kişinin malı olmayacak şekilde yönetilmeli, tüm öğrenciler işbirliği yapmalı idi. Tarım ve teknik dersler, kültür derslerinin zaman olarak yarısından az olmamalıydı. Ancak bu şekilde öğrencilere iş sevgisi ve eğitimi verilebilirdi. Öğretmenler öğrencilere iyi davranma konusunda *"tıpkı öğrenci gibi"* yetiştirilmelilerdi. Onlarla sık sık toplantılar yapılarak öğrencilerin karşısında doğru,

62 Haşim Kanar, Köy Enstitüleri, s.107, 125.
63 A-26/11 Balkır'dan İlköğretim Genel Müdürlüğü'ne 14.9.1942 günkü resmi yazı.
64 Hakkı Tonguç'dan Süleyman Edip Balkır'a 25.9.1942 günkü mektup (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.65).
65 Hakkı Tonguç'dan Nejat İdil'e 25.9.1942 günkü mektup (a.g.e. s.67).
66 Hakkı Tonguç'dan Süleyman Edip Balkır'a 25.9.1942 günkü mektup (a.g.e. s.65).
67 Hakkı Tonguç'dan Ömer Yurdagül'e 25.9.1942 günkü mektup (a.g.e. s.63).

inandırıcı ve sevecen etkiler yapacak şekilde konuşmaya alıştırılmalılardı. Kepirtepe'nin beldeye yakın oluşu nedeniyle çıkabilecek zorluklar, Enstitü'de *"canlı, öğrenciyi kavrayıcı bir yaşam yaratarak"* önlenebilirdi.

Ayrıca mektupta Müdür'e diğer yönetici arkadaşlarıyla tam bir anlaşma içinde çalışmasını salık veriyor ve bu mektubunun onlara da okunmasını diliyordu.[68]

Bu, tipik bir Tonguç mektubuydu. Dikkatle okunduğunda, orada gördüğü eksiklikleri kişileri kırmamaya çalışarak belirttiği ve çözüm yollarını gösterdiği anlaşılıyordu. Ayrıca, daha önce Soysal'ın yanında öğretmen olarak çalışmış İdil'in ondan etkilenerek bazı Kızılçullu yöntemlerini uygulamış olması da söz konusu muydu bu değişikliklerde ve yeni yol çizme girişiminde?

Onlar bu işlerle uğraşırken dış dünyada olaylar hızla gelişiyordu. Ekim ayında İngilizler Kuzey Afrika'da Rommel'i sonunda durdurabildiler. O cephede denge sağlanmıştı ama, bundan bir Ay sonra, Almanlar Doğu'da Kafkasya'ya varmışlardı! Türkiye üzerinden asker gönderme konusunun bir kez daha güncelleşeceğine hiç şüphe yoktu.

Türkiye'de son bir yıl içinde fiatlar hızla artmıştı. Yüzde 60'lık bir enflasyon söz konusuydu. Karaborsa almış yürümüş, karaborsa zenginleri türemişti. Bunların bazılarının metreslerinin sigaralarını kağıt paralarla yaktıkları söylentileri dolaşıyordu. Halkın büyük çoğunluğu kıtlık ve yokluklardan yakınıyordu. 1.5 milyon genç silah altındaydı. 1939'da 4.2 milyon ton olan buğday üretimi savaşın sonuna kadar 2.2 milyon tona kadar düşecekti.[69]

7 Kasım'da Başbakanlık, tarım ürünleri üretiminin en aşağı iki katına çıkarılmasını öngören bir bildiri yayınladı. M. Eğitim Bakanlığı da buna ve Tarım Bakanlığı'nın ilgili Genelge'sine dayanarak tüm okullarda, okul bahçeleri de içinde olmak üzere eldeki her karış topraktan yararlanılarak ekim yapılmasını öngören uzun bir Genelge çıkardı. Her okulda bir (Okul Ekim İşleri Komisyonu) kurulacak, tüm yöneticiler, öğretmenler, hizmetliler, öğrenciler bu işlerde çalışacaklardı.[70]

11 Kasımda Hükümet sonradan büyük eleştirilere uğrayacak Varlık Vergisi Kanunu'nu çıkardı. Uygulamadaki zorlamalara ve haksızlık savlarına karşın, umulan 465 milyon TL yerine ancak 300 milyon TL vergi toplanabilecekti.[71]

Vergisini ödeyemeyenlerin bedensel çalışma yükümlülüğü ile Aşkale'de çalışma kampına gönderilmesi yıllarca eleştirilecekti. Bunların çoğu Müslüman olmayan vatandaşlardı.

Dünya ve Türkiye türlü olumsuz koşullar içinde çalkalanırken Tonguç'un önündeki en ivedi sorun, yapılaşma ve yerleşim sorunlarını büyük ölçüde çözümlemiş olan köy enstitülerine yeter sayıda ve nitelikte yönetici ve öğretmen bularak çalışmaların ağırlığının artık eğitim ve öğretime verilmesiydi. Tüm ilköğretim örgütünün istenen düzeyde ve dinamizmde çalıştırılması için de milli eğitim müdürlüklerine, ilköğretim müfettişliklerine eleman bulma konusu vardı. Koşullarsa çok elverişsizdi. Öğretmen okulları tasarlanan işlerde çalışmaya uygunluğu tartışmalı öğretmenler yetiştirmeyi sürdürüyorlardı. Köy enstitülerine kendi yasalarına göre birçok kurumun yetiştirdiği elemanları alabilme

68 Hakkı Tonguç'dan İhsan Kalabay'a (tarih saptanamadı): (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.69-70)
69 Haldun Derin, Çankaya Özel Kalemini Anımsarken, s.166.
70 Ferit Oğuz Bayır, Köyün Gücü, s.253-256.
71 Haldun Derin, a.g.e. s.167.

yolu açık olduğu halde, bunlara verilmiş eğitim hiç de onları bekleyen görevleri yapmalarını sağlayacak nitelikte değildi. Ayrıca köy enstitülerinde ve ilköğretim örgütünde çalışmakta olanları *"özellikle kendi kendilerine çalışarak başarı elde edemeycekleri yönlerden yetiştirmek"* önemli bir sorundu. Yeni yasalarla köy öğretmenine verilmiş, alışılmış öğretmenlik sınırlarını aşan görevlerin yerine getirilmesi için de *"bu çalışmaların bilimsel inceleme, araştırmalara dayanmaları"* gerekiyordu.[72]

Tonguç'un konuşmalarında, mektuplarında kesin çözümün uygun nitelikte elemanı yeni kurulacak bir yüksek eğitim kurumunda yetiştirmek olduğu görüşü giderek daha sık yer alıyordu. Açıkladığı güncel ve ivedi gerekçelerden başka, çok daha kapsamlı bir amacın peşinde olduğu yavaş yavaş ortaya çıkacaktı. Yepyeni bir üniversitenin, bir Anadolu Üniversitesi'nin çekirdeğini oluşturacak, inandığı eğitim ilkelerine göre çalışan, ülkeden, gerçeklerden, sorunlardan kopmamış bir yüksek öğretim kurumu! İnönü ile çıktığı Samsun gezisinin sonunda onun yapılacak işler arasında 3. madde olarak not ettirdiği konu ile bunun ön onayını almamış mıydı?

Tonguç 19.9.1942'de Bakanlık Makamı'na bir yazı gönderdi. Yazı, "Köy Enstitülerine Öğretmen Yetiştirme Hakkında" idi. Açılan 18 köy enstitüsünde 9 bin öğrenci vardı. Birkaç ay içinde bunlara 3 bin çocuk daha eklenecekti. Köy enstitülerine öğretmen bulmakta zorluk çekiliyordu. Gazi Eğitim Enstitüsü, Yüksek Öğretmen Okulu, fakülteler yeter sayıda ve enstitülerdeki çalışmalara elverişli nitelikte öğretmen yetiştirmiyorlardı. Tarım-teknik konularda öğretmen yetiştiren kurumlarsa yoktu. İş ve köy toplumsal yaşamına uyabilecek, en az öğretmen okulu çıkışlılar düzeyinde teorik kültürü ve bir teknik meslek bilgisi bulunan, ruh ve bedence enstitülerdeki öğretmenliğin ağırlığına dayanabilecek *"iş yaşamını seven ve işlere saygı gösteren"* öğretmenlere gereksinim vardı. Bu yıl köy enstitülerinin 5. sınıflarını bitireceklerden bu işe elverişli olanlar çoktu. İlköğretim Dairesi bu çocukları Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nde en çok 2 yıl ilgili kurslardan geçirerek köy enstitülerine uygun olacak şekilde yetiştirmenin olanaklı olduğunu düşünüyordu. Böyle 105 gence 6 aylık bir öğrenim verdikten sonra içlerinden köy enstitülerinde öğretmen olabilecekleri seçmek ve onların öğrenimlerini sürdürmek, diğerlerini köy öğretmenliğine göndermek doğru olacaktı. Bu kurslarda öğretim görevlisi olarak çalışacaklar Ankara'daki yüksek okulların öğretim üyelerinden seçilmeli, öğretimde o kurumlardan da yararlanılmalıydı. Türkiye'de bulunmayan, ya da az olan dallar için dışarıdan, örneğin Macaristan'dan öğretmen getirilmeliydi. Örneğin tarım sanatları için.

Yazının sonunda bu önerinin, birkaç ay sonra köy enstitülerinden mezun olma işi gerçekleşmeden, Talim Terbiye Kurulu'nca bir karara bağlanması isteniyordu.[73]

Yüksek Köy Enstitüsü'nün kurulması için ilk girişim yapılmıştı.

Samanpazarı Parkı'nda üç kişi oturuyorlardı: Tonguç, Bayır ve köy enstitülerinden birine müdür adayı olarak düşündükleri üçüncü kişi. O, Tonguç'un kendisini kazanmak için anlattıklarını *"gergin bir yüzle"* dinliyordu. *"- Ben bir kilo kireç söndürüp sıva yapmamışım!"* Doğru söylüyordu. *"Yaşamdan kopuk, işe yaramaz adamlardı."*[74] Tonguç'un savaş açtığı o *"lafzi eğitim"*e hizmet için yetiştiriliyorlardı.

---

72 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.499-500
73 A-128/1 İlköğretim Gn. Md.lüğünden Bakanlık Makamına yazılan 19.9.1942 günlü yazı.
74 Mehmet Başaran, Aydınlanma Yolunda, s.127-128.

Tonguç Yüksek Köy Enstitüsü konusundaki son kararını oracıkta verdi. Her zamanki yöntemi ile işe girişecekti. Uygulamayı başlatacak, bunun yasallaşması arkadan gelecekti. Ama birçok pürüzün çıkacağı da kesindi. Bir yüksek öğretim kurumu kurma girişimi hiç şüphe yok ki, bunu kendi görev alanına girme sayacak olan Yüksek Öğretim Genel Müdürü Reşat Şemsettin Sirer'in tepkisiyle karşılaşacaktı herşeyden önce. Verilecek eğitimin niteliğinin de o ve onun gibi düşünenlerce onaylanmayacağı apaçıktı. Bunlar bir yana, yeni bir öğretim uygulamasının bir karar çıkarılması, öğretim programının, kadroların saptanması ile başlanması şekilciliğinden kurtulamayan Bakanlık üst düzey yöneticilerinin bir çoğu da girişimi en azından şekil yönünden desteklemeyeceklerdi. Önce uygulama, deneme, sonra sonuçlara göre işin kurallarını, yöntemlerini, yasal düzenlemelerini saptama yolu onlara ters geliyordu. Öneri onlara götürülünce çalışma grupları, komisyonlar kurulmalı, herkes bilgisini sergilemeli, raporlar yazılmalıydı. Bunlar yapılmayacaksa onların varlık nedenleri neydi?

Onunsa inandığı yöntem bunun tam tersiydi ve öyle yapacaktı.

İlk mezunlarını verecek olan Kızılçullu ve Çifteler köy enstitülerine yazılar yazıldı. Bir eleme sınavı yapacaklar ve belirlenen sayıda öğrenciyi yüksek öğrenim için Hasanoğlan'a göndereceklerdi.

Köylere gidip öğretmenlik yapmaya koşullandırılmış öğrencilerin bu karara tepki göstermeleri ilginçti. Bir bölümü tüm çabalara karşın köylerine, öğretmenliğe gitmeyi yeğlediler. İşin doğruluğuna yatkınlık gösteren 103 ilk mezun öğretmen 1942 Aralık ayı içinde Hasanoğlan'a getirildiler.[75]

Yüksek Köy Enstitüsü'nü kurma çalışmaları başlamıştı.

Burada 8 kolda eğitim yapılacaktı.[76, 77]

Yalnız erkekler için: Yapıcılık, maden işleri, hayvan bakımı, tarla-bahçe tarımı.

Yalnız kızlar için: Kümes hayvancılığı, köy ev ve el sanatları.

Kızlar ve erkekler için: Güzel sanatlar, tarım işletme ekonomisi.

İlk yıl kız öğrenci olmadığı için yalnız kızlar için düşünülmüş iki kol açılamadı.

O Aralık ayının soğuk bir gününde bir derslikte toplanan 103 kişi başlangıçta anlaşıp kaynaşamadılar. Kızılçullu'dan 70, Çifteler'den 33 kişi gelmişti.

8.12.1942'de Çifteler Köy Enstitüsü Müdürü Rauf İnan ilk ders için bu dersliğe girdiğinde Kızılçullu'dan gelenler *"Bu kıpkırmızı toprak parçasına alışamadıklarından, üşüdüklerinden yakındılar, Ege'yi sayıklıyorlardı: Bu kurs Kızılçullu'da açılacaktı ki!"*

Ders sırasında eğitimde zorun ve dayağın yeri konusunda bir tartışma çıktı. Kızılçullulular'dan birisi *"dayağın cennetten çıkma olduğunu, bunsuz kimsenin çalışamayacağını"* bile söyledi. İnan, onlara iyi bir toplumun korkusuz bireylerden oluşması gerektiğini anlatmaya çalıştı.[78]

Kızılçullu'dan gelenleri Hasanoğlan'a Soysal'ın mektuplarında yakınmadığı ender Kızılçullu Köy Enstitüsü öğretmenlerinden biri olan Şevket Gedikoğlu getirmişti. Ton-

75 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı I, s.435.

76 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.501.

77 Hasanoğlan Köy Enstitüsünde Köy Enstitülerine Öğretmen Yetiştirme Kursları Açılması Hk. Genelge (Tebliğler Dergisi, sayı 195).

78 Abdullah Özkucur, Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü, s.16-36.

güç onu evine yemeğe götürdü. Uzun uzun konuştu. Birkaç ay sonra Gedikoğlu Pazarören Köy Enstitüsü Müdürlüğü'ne atanacaktı.[79]

Dayak konusuna gelince: Bazı yöneticileri ve öğretmenleri bundan vazgeçirmek başlıbaşına bir sorundu. O günlerde öğrencilerden gelen imzasız mektuplardaki başlıca yakınma konularından birisi buydu. Cılavuz, Gönen, Aksu'dan gelen bu tür yakınmalar arasında dayak, kötü davranma, yemeklerin kötülüğü, öğrencilerin özel işlerde çalıştırılmaları gibi konular vardı. Tonguç, bunları önlemek için çaba harcıyordu.

O yıl, köy enstitüsü müdürlüklerine iki önemli Genelge gönderildi.

Birincisi 'Serbest Okuma Saatleri Hakkında' başlığını taşıyordu. Buna göre öğrenciyi ders kitapları dışındaki yapıtlarla buluşturmak ve tek başlarına kaldıklarında yaşamlarının sonuna kadar okuma alışkanlıklarını bırakmamalarını sağlamak amacıyla *"... Her iş günü en az 45 dakika özgür okumaya ayrılacaktı. Öğretmenlerce verilecek yapıtlar tek tek ya da küme halinde okutulacaktı. Öğrenci hangi işte olursa olsun, kitaplar gerektiğinde işyerlerine de götürülecek, belli saati geldiğinde okunacak"*tı. Her üç ayda bir öğrenciler arasında okudukları kitapları özetleme yarışması açılacaktı. En iyi özet yapanlara ödül olarak kitap armağan edilecekti. Bu uygulamadan müdürler sorumlu olacak, onbeş günlük çalışma raporlarında bu konuyla ilgili bilgiler de Genel Müdürlüğe yazılacaktı.[80]

Kitap özetleme yöntemine öncülük eden, Yıldızeli Köy Enstitüsü'nden bir öğrenci olmuştu. Çok kitap okuyan bu çocuk, okuduğu kitapları soranların kendisine inanmamalarından usanmıştı. Çözümü okuduğu her kitabın özetini bir deftere işlemekte bulmuştu. Sorduklarında o defteri gösteriyordu. Enstitü'nün öğretmenlerinden Osman Yalçın, bunu öğrenince yöntemi geliştirdi, tüm öğrencilere yaygınlaştırdı. Bir raporla da yöntemi Genel Müdürlüğe duyurup önerdi.[81]

Tonguç da köy enstitülerine gittiği zaman konuyu sürekli işliyor, denetliyor, öğretmen ve öğrencilere kitaplar armağan ediyordu. Pulur Köy Enstitüsü 3/A sınıfı öğrencisi İsmet Acar Genel Müdür'e gönderdiği mektupta şöyle yazıyordu: *"Gelişinizde vermiş olduğunuz o değerli eserin özünü çıkarttım. Biraz geciktirdim ama, kusurumu affetmenizi dilerim."* Mektuba kitabın özeti ekliydi: Cevdet Kudret'in 'Sınıf Arkadaşları' kitabı.[82]

İkinci önemli Genelge gizliydi ve 'Emirlerin, Genelgelerin, Yönetmelik ve Yasaların İlgililere Bildirilmesi' başlığını taşıyordu. *"Bazı enstitü müdürlerinin tümüyle kişisel nedenler ve düşünlerle bunları günü gününe ilgililere duyurmadıkları yapılan denetimlerle anlaşılmıştır"* diye başlayan Genelgede öğretmenleri ilgilendirenlerin öğretmenler kurulunda, öğrencileri ilgilendirenlerin öğrencilere toplu olarak ya da sınıflarda geciktirilmeden duyurulması, özellikle 3238, 3803 ve 4274 sayılı yasaların iyice anlatılması ve enstitüde *"bunları bilmeyen tek öğrenci ve öğretmen kalmaması"* isteniyordu. Yazının son maddesi ilginçti: Enstitünün yıllık bütçesi, ödenekler, döner sermaye durumu *"öğretmenlerle son iki sınıfın öğrencilerine tüm ayrıntılarıyla, diğer sınıflara da özet olarak anlatılacak"* ve bütçe yazılı olarak bir yere asılacaktı.[83]

79 Şevket Gedikoğlu, Evreleri, Getirdikleri ve Yankılarıyla Köy Enstitüleri, s.356.
80 A-105/64 Serbest Okuma Saatleri konulu Genelge.
81 Osman Yalçın, Bir Eğitimcinin Anıları, s.62-63.
82 İsmet Acar'dan Hakkı Tonguç'a mektup.
83 A-105/35 "Emirlerin Genelgelerin Yönetmelik ve Yasaların İlgililere Bildirilmesi" başlıklı gizli Genelge.

Köy enstitülerinde düşün özgürlüğü, demokratik ve özyönetim gibi idealler doğrultusunda bu tür çalışmalar yapılırken, karşılaşılan en önemli engel, geleneksel eğitimle yetişmiş yönetici ve öğretmen kadrosunu alışkanlıklarından döndürmedeki zorluktu. Tonguç, tüm gücüyle buna çabalıyordu. Hatta zaman zaman sertleşerek. İleride, yukarıdaki Genelgenin çok daha ağırlarını da yollamak zorunda kalacaktı.

O, bu amaçlara varmaya çalışırken, ülkedeki genel yönetim ve milli eğitim örgütlerine nasıl bir anlayış egemendi? Bunun yanıtını İlköğretim Genel Müdürlüğü'nün bir süre uğraşmak zorunda kaldığı aşağıdaki örnekle vermek olanağı vardır:

Konu Antakya Lisesi Felsefe Öğretmeni Faik Muzaffer Amaç'la ilgiliydi. Hatay M. Eğitim Müdürü Rifat Necdet Evrimer, Amaç'ı sokakta şapka giymeden açık başla dolaştığı için uyarmış, bunun öğrenciler için iyi bir örnek oluşturmayacağını söylemişti. Öğretmen, bunu emir sayacağına, müdürden şapka giyme zorunluluğunun yasal dayanağını bildirmesini istemiş ve araları açılmıştı. Bir süre sonra vali, açık başla dolaşmanın yobazları yüreklendirecek bir davranış olacağı savıyla, bunu yapan öğretmenlerin uyarılmalarını isteyen bir yazı çıkarmıştı. Amaç'la Müdür arasındaki sürtüşme ders yılı boyunca sürmüş, bu kez Müdür, onun kendisinin makam odasına *"ceketinin önü açık ve laubali durumda"* girdiğini ileri sürerek, bunu sorun yapmıştı. Sonunda olay disiplin kurulu görevi de yapan Bakanlık Müdürler Kurulu'na kadar gelmiş, Komisyon Başkanı Müsteşar İhsan Sungu, öğretmenin savunmasının alınması için Bakanlık Özlük İşleri Müdürü'ne yazı yazmıştı.[84]

Açıkbaşla gezme ve ceket düğmelerini iliklememe olayının bundan sonra nasıl geliştiğini ve sonuçlandığını bilmiyoruz.

1942 yılı sona ererken Alman ordularının Stalingrad'da kuşatıldığı haberi geldi. Bunun, savaşın dönüm noktası ve Almanlar için sonun başlangıcı olacağı gelecek günlerde anlaşılacaktı.

84 A-92/8 20.11.1942 günkü yazı.

ONSEKİZİNCİ BÖLÜM

Yüksek Köy Enstitüsü (1943)

"Buradan adam gibi adam yetişmiştir."
Hasan-Âli Yücel, 1960

7 Ocak 1943'de Çifteler Köy Enstitüsü öğretmenlerinden Tahsin Türkbay, Hasanoğlan'da Yüksek Kısım Eğitimbaşı olarak göreve başladı. Kısa sürede *"Tahsin Baba"* yüksek kısım öğrencileri arasında sevilen, sayılan bir yönetici olacaktı. Ankara'da gördükleri bazı derslere de onları Türkbay götürüp getiriyordu.

Onun atanmasını Yüksek Kısım Yapı Kolu Öğretim Görevlisi olarak Yüksek Mimar Mualla Eyuboğlu'nunki izledi. Eyuboğlu, Hasanoğlan Köyünde bir köy evi kiralayacak ve orada oturacaktı.

Halil Fikret Kanad yeni yazdığı kitabı 'Milliyet İdeali ve Topyekûn Milli Terbiye'yi[1] *"Bay İsmail Hakkı Tonguç'a Sevgilerle, 5.1.1943"* sözleri ile imzalayarak gönderdi. Kitap, aralarındaki iki ayrı eğitim görüşünün daha önce değişik yerlerdeki yazılarında ve konuşmalarındaki karşıtlıklarının bir kez daha belirtilmiş olmasından öte, Kanad'ın ve temsil ettiği akımın ideolojik temellerinin de şimdiye kadardan çok daha açıklıkla ortaya konmuş olması bakımından önem taşıyordu. Türkiye'de sağ siyasal görüşlerin savaştaki Alman üstünlüğü ve propagandasının da etkisi ve yardımı ile giderek güçlendiği bir dönem yaşanıyordu. Sağ akımlar başlıca iki görüş çevresinde toplanıyordu: Irkçılık-Turancılık ve Anadoluculuk. Çıkış noktaları eş olmakla birlikte iki akım arasında teori ve özellikle de strateji ve taktikler bakımından ayrılıklar vardı. Birinciler Orta Asya'ya kadar uzanan Turancılık hayalleri kuruyor, iktidarla takışan açık gizli örgütlenmelere yöneliyorlardı. İkinciler ise, en azından şimdilik Anadolu ile sınırlı bir şoven nasyonalizmi savunuyorlar, iktidarla ters düşmemeye özen gösteriyorlar, tersine, bireysel çabalarla CHP iktidarına sızmaya, orada söz sahibi olmaya çalışıyorlardı. O iktidar içinde birçok sempatizanları olduğu da bir gerçekti. Üç ay sonra yapılacak genel seçimlerde bu taktiklerinin ürününü alacaklar, CHP'nin gençleştirilmesi sloganı altında TBMM'ye sözcülerini sokmayı başaracaklardı.

İşte bu ortamda, Kanad'ın Anadolucu akımın pedagogu olarak görüşlerinin ideolojik temellerini açıklama zamanının geldiğine karar verdiği anlaşılıyordu.

---

1 Halil Fikret Kanad, Milliyet İdeali ve Topyekûn Milli Terbiye, Tonguç arşivindeki imzalı nüsha. 2 Müstecip Ülküsal, Dobruca ve Türkler, s. 15-17, 143-145.

Ona göre eğitimin görevi her şeyden önce bireylere ulusal ruh ve ulusçuluk ülküsü aşılamaktı. Ulusçuluk ülküsü *"ulusun esenliği, kalıcılığı ve yükselmesi ereği çevresinde düşün, duygu ve istenç güçlerinin, insanın ruhunu derinden sarmasıyla oluşurdu."* Ona göre burada aşılama (telkin) ve öykünme (taklit) önemli rol oynuyordu. Devlet, *"ülkede birbirine zıt ideallerin yaşamasına izin vermemeli, telkin işinde geniş örgütler kurulmalıydı."* Ayrıca, *"halkçı, ahlaklı ve çalışkan parti müfettişleri yetiştirilmeli"* idi. Bunlar kılık değiştirerek ülkenin dört bucağını dolaşmalı, her şeyi gizlice denetlemelilerdi. Bu düşünler Peker tarafından CHP'nin 1935 Kongresi için hazırlanan ve Atatürk'ün karşı çıktığı tasarıdakilere benzerlik gösteriyordu. Halk, *"Devlet Baba'nın kendisini koruduğunu, haksever ve ciddi olduğunu duyumsarsa ruhuna ferahlık gelir"* di.[2]

"Bir ülkünün yerleşmesine engel olan etkenler arasında azınlıkların da önemli rolü unutulmamalıydı." [3]

Sonra Kanad, *"komünistlerin ve nasyonal sosyalistlerin aşılama (telkin) yöntemlerini"* inceliyordu: "Almanya'da yeni ilkelere karşı olanlar ya da karşı propaganda yapanlar bu örgüt (Gestapo) aracılığı ile ortaya çıkarılarak cezalandırılmaktadır." Ona göre, *"Yaşadıkları ülkelerin havasını her zaman bencillik, çıkarcılık, gizli ve zararlı etkinliklerle, casuslukla bozmaya yatkın bulunan Yahudi ırkını göz hapsinde bulundurmak bakımından... bu türden gizli örgütler kurmak hiç de gereksiz sayılamaz"* dı.[4]

Sonraki bölümde, *"Türkiye'de ulusçuluğun, halkçılığın ve ahlakın bugünkü durumu"* inceleniyordu. *"Bozulma ve soysuzlaşmaların"*da ele alındığı bu bölümden sonra *"ailede ulusal ve toplumsal eğitim"*e geçiliyor ve *"Türk Ulusu'nun üstün bir ulus olduğuna hiçbir Türk çocuğunun şüphe etmemesi"* görüşü ile bölüm bitiyordu.

Bundan sonraki bölüm ilginçti: Okullarda Ulusal Eğitim başlığı altında köy enstitülerine geniş yer ayrılmıştı. Kanad, konudan biraz saparak köy enstitülerine varan olayları kendi açısından anlatmaya koyuluyordu. Eğitmen işini *"tasarlayan"* Bakan Arıkan *"Ankara ilköğretim müfettişlerinden karakterli ve çalışkan bir kişiyi, Emin Soysal'ı bu işle görevlendirmiş"*ti. Kendisi, Kanad ise *"tüm bu konuları... Kurun 'Vakit' gazetesinde 24.3.1935'de başlayan dört yazı ile ayrıntılarıyla incelemiş"*ti. Sonra bunları özetlemiş ve bir tasarı (layiha) halinde 14.5.1937'de Talim Terbiye Başkanlığı'na *"takdim etmiş"* bunlar tartışılmıştı. *"Pratik konuları kavramak ve uygulamakta özel bir yeteneği bulunan İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç bu yeni ve önemli girişimi benimseyerek işe başlamış v ... kararlı ve halkçı İlköğretim Müfettişi Emin Soysal, Eylül 1937'de Kızılçullu Köy Öğretmen Okulu Müdürlüğü'ne atanmıştı."* Sonra Kanad *"çizilen amaçların açık ve kesin olarak bilinmesi ve aydınlatılması bakımından gerek görüldüğü"* için o yazılarını ve tasarısını olduğu gibi kitaba aldığını yazıyordu.[5]

Bundan sonra, kendine göre köy enstitülerinin niteliklerini açıklamayı ve net olmadan da uygulamayı eleştirmeyi deniyordu: *"Köy enstitüleri yalnızca karakterli, becerikli ve kültürlü öğretmen yetiştirmeyi amaç edinen bir okuldur... İş okulunda iş, hiçbir zaman bir amaç değildir, yalnız bir yöntemdir, bir araçtır... En çok korkulan nokta amacın ortadan kaybolması ve aracın amaç yerine geçmesidir... Nitekim son zamanlarda ötede beride bu gibi eğilimlere sık sık rastlanmaya başlanmıştır."* Ona göre, amacın üretim olması çok sakıncalıydı. Yararlılığı her şeyden üstün tutan düşünler zararlıydı. *"Ulusal, toplumsal ve etik*

2 A.g.e., s. 35, 60, 64
3 A.g.e. s. 67
4 A.g.e. s. 70-93
5 A.g.e. s. 158-175

güçleri iyice gelişmemiş... becerikli ve çıkarına düşkün öğretmenlerin köylerde yalnız kişisel işlerini ve çıkarlarını düzene koymaya çalışan kurnaz insanlar olmaları olasılığı çok güçlü" idi. Oysa ki, *nesnel değerleri benimsemiş ülkücü bir Türk toplumu yaratmak zorunda"* idik.[6]

Bundan sonra Kanad iş kavramını kendine göre irdelemeye geçiyordu. Ona göre, özetle pedagojik iş yarar amaçlı olmamalıydı. *"Her tür işte öğrenciye nesnel bir ruh aşılanmalı, iş yapmaktan doğacak türlü kişisel ya da çıkarcılık eğilimlerini kişisel olmayan ve özgeci (diğerkâm) eğilimlerle yok etmeye çalışmalı"* idi.[7] *"Etik anlayış... nesnel değerleri öznel değerlerden üstün tutmak demek"*ti.[8]

Kanad'a göre, *"Enstitüler binlerce dönüm arazisi ile büyük bir çiftliğe değil, yüzlerce dönüm arazisi ile küçük çiftliklere benzemeli"* idi. İşin pedagojik anlamına önem vermeye zorunlu olan enstitüler *"hiçbir zaman fazla üretim denizi içinde boğulmamalılar"*dı. İşte Kızılçullu Enstitüsü'nde bu esaslara uyulmaya çalışılmıştı!

Kanad, yeni açılan köy enstitülerinde görev alacak müdürlerin ve öğretmenlerin Kızılçullu'da en az bir ay kadar staj görmelerinden sonra görev başına gitmelerini son derece yararlı buluyordu.[9]

Anlaşılıyordu ki, Kanad kendi ideolojisine ve eğitim anlayışına göre Soysal aracılığı ile çalıştırılacak bu Enstitü'de *"topyekûn milli terbiye"* adı altında aşılanacak görüşlerin diğer enstitülere yayılmasını amaçlıyor, düşlüyordu.

Onun sisteminde düşün özgürlüğüne yer yoktu. *"Düşün ve kanı özgürlüğü yanıltmacasına kapılarak öğretmenlerin türlü Dünya ve yaşam görüşleriyle öğrenci karşısına çıkmaları bir felakettir. Düşün ve kanı özgürlüğü her yerde akla gelebilir, ama ulusal birlik ve ulusal ruh yaratmayı amaç edinen eğitim kurumlarında asla söz konusu olamaz..!"* [10]

Ona göre, bu tür bir eğitimde müdürlerin ve öğretmenlerin rolleri şuydu: *"Öğretmenler pürüzsüz milliyetçi ve halkçı olmalılar"*dı.[11] Çevrenin düzeltilmesi (Yaz.notu: kalkınma denmek istense gerek) çözümleri incelenirken de *"toplumsal düzenin ancak töreye uyarak kurulacağına tüm vatandaşlar inandırılmalı"* idiler.[12]

Vatandaşlara bedensel iş görme yükümlülükleri getirilmesine Kanad, iş üretimi ve kalkınma açısından değil, ideolojik eğitim açısından yaklaşıp onay veriyordu: *"Ulusal birlik, bireyleri sınıf ayırımına götürmeyen toplumsal kaynaşma, yardımlaşma... bakımından bu son derece gerekli"* idi.[13]

Kanad'ın kitabının yayımlanması eğitimde onlarca yıldan beri süren düşün ve görüş ayrılıklarının bir kez daha ve daha açık olarak yazıya dökülmüş olması bakımından yararlı olmuştu. Kanad ve benzeri gibi düşünenlerin ideolojik konumlarının ortaya çıkmasından öte, Tonguç'un dar anlamlı iş eğitimi diye tanımladığı görüş de sergilenmişti. İdeolojik açıdan ise durum apaçıktı. Yıllar sonra yapılan araştırmalarda Kanad'ın ideolojik yaklaşımının totaliter rejimlere ve faşizme olan yakınlığı belirtilecek[14] ve hatta onun *"eğitim*

---

6 A.g.e. s.175-183
7 A.g.e. s.188
8 A.g.e. s.191
9 A.g.e. s.192-193
10 A.g.e. s.200
11 A.g.e. s.199
12 A.g.e. s.213
13 A.g.e. s.222
14 İlhan Başgöz, Howard E. Wilson, Türkiye Cumhuriyetinde Milli Eğitim ve Atatürk, s.213-215.

SS'leri" yetiştirmek istediği yorumu getirilecekti.[15] Onun görüşlerinin Kemalist ideoloji ile bağdaşmadığı vurgulanacaktı.

Kitap, giderek gelişen, siyasal bir güç olmaya başlayan Anadoluculuk akımının, gerçek anlamda köy enstitülerine hangi gerekçelerle saldıracağının ipuçlarını da veriyordu. Bu arada Tonguç'u hiç ilgilendirmeyen konu, sen-ben buldum kavgasıydı.

Anadolucuların eğitim görüşlerini savunanlarla Tonguç'un düşünlerini benimseyenler arasında asıl açık çatışma 15 Şubat 1943' de toplanan 2. Eğitim Şurası'nda yaşanacaktı.

Şura, Ankara'da İnönü'nün ve Yücel'in konuşmaları ile açıldı.[16]

Şura'da ele alınacak temel konulardan birisi etik (ahlak) di. Savaş koşullarında ortaya çıkan bozulmaların etkisi ile Yücel,böyle bir konuyu gündeme aldırmış olsa gerekti. Bu konuyu incelemek üzere kurulan Komisyon'da İstanbul Üniversitesi profesörleri çoğunluktaydı, içlerinde Rauf İnan'ın da bulunduğu yalnızca birkaç öğretmen vardı. Komisyon Başkanı İstanbul Tıp Fakültesi İç Hast. Ord. Prof. Akil Muhtar Özden'di.

Şura'ya üye olarak katılan Kanad ile üye olmadığı halde gelmiş olan Soysal, yoğun bir kulis çalışması sürdürüyorlardı. Köy enstitüleri konusunda bilgisi olmayan çoğu iyi niyetli birçok üyeyi, bu kurumlarda eğitbilim ilkelerine aykırı çalışmalar yapıldığı, ilkelliğe dönüldüğü yolunda etkilemeye çabalıyorlar, başarılı da oluyorlardı. Köy enstitülerinin asıl köy enstitüsü olan Kızılçullu'nun bozulmuş şekli olduğunu yayıyorlardı. Soysal ayrıca Tonguç'a kişisel suçlamalarda da bulunuyordu.[17]

Şura'nın en önemli komisyonu durumundaki Ahlak Komisyonu'nda çalışmalar bu hava içerisinde başladı. Profesör üyeler üç gün boyunca, soluk almadan konuşarak tüm soyut bilgilerini ortaya döktüler. Başkan Özden, profesör olmayan üyeleri küçümsüyor, sözlerini kesiyor, hatta azarlıyordu. Üç gün sonra İstanbul Erkek Sanat Enstitüsü Müdürü konuşma olanağı bulup da iş eğitimi konusunu açınca başkanın tepkisiyle karşılaştı: *"- Ne istiyorsunuz Beyefendi, ne istiyorsunuz? Yani liselerde belediye temizlik amelesi mi yetiştirelim?"* Kanad da ondan yanaydı; Pestalozzi'nin ve 1920'lerde Sovyet eğitimcilerinin uyguladıkları iş eğitiminin olumsuz sonuç verdiğini anlattı. Ferit Bayır soyut tartışmalar yerine Komisyon'dan bilimsel bir ahlak eğitimi saptanmasının beklendiğini söyledi. Rauf İnan, Başkan'ın beğenmediği konuşmalarda *"yüzünü gözünü oynatarak konuşmacıyı küçümsediğini ve dinleyenleri etkilediğini"* söyleyerek ve bunu yapmamasını isteyerek konuşmasına başladı, iş ahlakını savundu, ahlak hukuk ilişkisine değindi. Yakınında oturan Rektör Cemil Bilsel onunla sözde alay etti: *"- Beyefendi, siz hukukçu olmalıymışsınız."*

İstanbul'dan gelmiş büyük hocaların küçümsemeleriyle karşılaşanlar az değildi. Örneğin, tanınmış öğretmen ve yönetici Hüviyet Bekir Örs de Şura'dan sonra Tonguç'a yazdığı mektupta *"Şura'da uğradığım ağır muameleyi bugün bile sindirebilmiş bir durumda değilim... Ankara'da en derin üzüntü içindeyken bana gösterdiğiniz iyilik ve saygıya çok teşekkür ederim. Bu soylu hareketinizi hiç unutmayacağım."* diyordu.[18]

Şura günlerinde Halkevi'nde bir temsil sırasında üyelerle görüşen İnönü'nün Yücel'in takdim etmesini beklemeden İnan'ı tanıyarak konuşması Prof. Özden'i çok şaşırtacaktı. Cumhurbaşkanı profesör olmayan birisine önem veriyordu! Kısacası, sayın profesörler

15 Fay Kırby, Türkiye'de Köy Enstitüleri, s.157
16 İlköğretim, sayı 125-126, 15.2-1.3.1943, s.1672-1682.
17 Fay Kırby, A.g.e. s.196.
18 Hüviyet Bekir Örs'den Hakkı Tonguç'a 15.3.1943 günkü mektup.

Ankara'da ne olup bittiğinden, kimin ne yaptığından hiç de haberli değillerdi; apayrı bir ortamda yaşıyorlardı. İstanbul'dan Şura'yı ve Bakanlığı aydınlatmaya gelmişler, karşılarına hiç de alışkın olmadıkları, söylediklerini tartışmasız benimsemeyen bir takım adamlar çıkmıştı.

Ahlak Komisyonu, ancak Bakan Yücel'in komisyona gelerek arabuluculuk etmesiyle raporunu hazırlayabildi. İki ayrı görüşü bağdaştırıcı bir formül buldu, raporun son tümcelerini buna göre kendisi yazdırdı.

Profesörlerin ve karşı görüştekilerin tüm direnişlerine karşın iş eğitimi ortaöğretim programında yer almıştı ama bunun niteliklerine, ayrıntı ve koşullarına değinilmemişti. Raporda 'Önlemler' başlığı altında yalnızca iki tümce vardı:

1. Mesleki ve teknik okullarda ve köy enstitülerinde ahlak eğitimi ilkokulda, orta dereceli ve yüksek öğretim kurumlarında gösterildiği şekilde uygulanır,

2. Bedensel işle ve üretimle uğraşılan okullarda hem üretimin verimli ve iyi olmasını sağlamak, hem de iradeli, toplumsal ruhlu, becerikli, birbirine yardıma alışık vatandaş yetiştirmek için her olanaktan yararlanarak ahlaksal aşılamalarda (telkinlerde) bulunmak...

Ama konu bununla kapanmayacaktı. Komisyon Raporu Genel Kurul'a geldiği zaman Tonguç söz aldı; o iki önlem maddesi üzerinde açıklama yapılmasını istiyordu: "*Köy enstitüleri hakkında raporda okunan kısım çok kısa geçti. Ondan önce okunan tüm maddelere dikkat ettim. Hep öğretmene yükletici şekilde öğretmenin kişiliğine bağlanıyor... Önerilen ahlak önlemleri toplumu dikkate almıyor, toplumsal çevreyi göz önüne almıyor, onları bir tarafa bırakıyor. Öğretmenin güçlü eline, yetisine bırakıyor... Ama onu yetiştirecek kurumlar üzerinde iki madde geçiyor. Ve çok kısa geçtiği için onu anlayamadım. Bu bulanıklıktan ne kastediyorlar? Öğretmende ne gibi bir yetenek ve güç tasarlıyorlar? İki maddede yazdıkları tüm bu şeyleri öğretmen yapacaktır diyorlar. Bunu açıklamalarını rica edeceğim!*"

Beklediği gibi komisyon adına yeterli bir yanıt verilemedi. Bunun yerine Yücel, Şura Başkanı olarak birey, toplum, insanlık çıkarlarından herhangi birinin diğerlerine üstün tutulmamasını savunan, görüşmelerin bir doktrin tartışmasına dönüşmesini önleyici bir orta yol konuşması yaptı. Ama Tonguç da işin peşini bırakmak niyetinde değildi, bir kez daha söz aldı: "*Efendim, görüşmelere başlarken sorduğum soruya yanıt almış olsaydım, bir kez daha söz alarak sizi rahatsız etmeyecektim. Ne var ki, ya bir taktik olarak Komisyon yanıt vermek istemiyor, ya da şimdiye dek söylenenlerle kendisini yanıt vermiş sayıyor!..*" Sonra Şura'ya katılanların bir bölümünün herhangi bir sorumluluk taşımayan kişilerden oluştuğunu, ama bir bölümünün de Şura kararlarını uygulama zorunluğundaki görevliler olduğunu belirtti: *Biz geçen Şura'dan aldığımız esinle bir takım işler yaptık... İleride toplanacak bir Şura'da yanıt vermek durumundayız... Öğretmen yetiştiren okullara nasıl bir nitelik verilecek? Şu arzu buyurduğunuz moral ilkelerini, ahlak ilkelerini uygulatma bakımından ne yapılacak, bunu belirgin bulmuyorum... Örneğin, çalışmak raporun birçok yerinde bir değer olarak geçiyor. Çocuklar şimdiye kadar çalıştırdığımız şekilde mi çalışacaklar?.. Bugün ülkede 17 milyon kişi kendi el emeğinin karşılığını kendi toprağında vesika ile bile bulamamak durumundadır. Daha mı çok çalışacağız, daha mı az? Eğer daha çok çalışacaksak Şura'nın saygın üyeleri de içinde olmak üzere yarın sabahtan başlayarak her kişiye birer saat daha fazla çalışma uygulayacağız demektir. Biz geçen Şura'dan aldığımız esinle çocukları biraz erken kaldırdığımız zaman nasıl bir kıyamet koparıldığı biliniyor. Bunun için yürütme ile görevli bizler, raporda yazılı olanı uygulama*

bakımından Şura'dan sağlam bir görüş ve düşünler istemek zorundayız. Bu okulların bir bölümünü yöneten bir kişi olarak, örneğin köy enstitülerinde çocukları tümüyle istenilene uygun bir şekilde çalıştırmaktayız. Ne var ki, saygın Komisyon'un görüşmelerinden ve anlatımlarından şüpheleniyorum. Ve bu tür çalışma alanlarına mayın döker gibi bir olay seziyorum... Biz bugün köy enstitülerinde çocukları çok çalıştırarak onlara birçok işler arasında binalarını da yaptırıyoruz. Bu tutumumuzla öğrencileri M. Eğitim Şura'sının düşüncelerine uymayan bir şekilde mi çalıştırıyoruz? Onları daha az mı çalıştırmak gerekiyor? Ve oyuncak oynar türünden mi çalıştırılmaları isteniyor? Yoksa eğitim ve eğitbilim klişelerini göstererek oyuncak oynar gibi mi çalışsınlar? Çözümlenecek sorun budur!"

Bu sözlere Komisyon Başkanı Prof. Özden'in yanıtı tartışmanın özünü ve tarafların amaçlarını anlamadığını, havalarda dolaştığını, hatta Tonguç'un görevinin ve uğraşının bile farkında olmadığını gösterir nitelikteydi: *"Bir arkadaşımız Komisyon kararlarının tüm yükünün öğretmenlere yüklendiğini söyledi. Oysa ki, yakındıkları bu yük, öğretmenlerin öğrenciye iyi örnek olmak için doğru sözlü, haksever, iyi ahlaklı olmaları, yersiz hiddetlenmemeleri ve benliklerine egemen olmalarını dilemekten öte değildir."*

Topyekûn milli terbiye ve ahlak aşılama yandaşları ise ortaya çıkmamayı yeğliyorlardı. Her zaman olduğu gibi karanlıkta çalışıyorlardı. Tonguç'un tüm zorlama ve kışkırtmalarına karşın açıklıktan kaçıyorlardı.

Yücel, iki görüşü de bir ölçüde kollayan, ama o iki madde ile *"Köy enstitülerinde ve diğer okullarda işin oyuncak durumuna getirilmediği bir eğitim ögesi olarak saptandığı"* yorumunu yaptığı bir konuşma ile havayı yumuşatmaya çalışarak konuyu kapadı.[19, 20, 21, 22]

Anadolucular Şura'da istediklerini tam olarak elde edememişlerdi ama politik alanda daha başarılı olacaklardı. Yeni seçimlerden sonra 8.3.1943'de toplanacak 7. TBMM'ne bazı sözcülerini sokacaklardı. Bunların başında da Yüksek Öğretim Genel Müdürlüğü görevinden Sivas Milletvekili olarak Meclis'e giren Reşat Şemsettin Sirer geliyordu. Dikkati çeken ikinci ad da Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi Öğretim Üyeliğinden Bingöl Milletvekilliğine gelen Tahsin Banguoğlu idi.

İnönü, Anadolucu akımın gücünün legal siyasal yaşamda yer almasını gerektirecek düzeye eriştiği kanısına varmış olmalıydı. Denge politikasının gereği olarak bu tür sapmalar dışarıda kalacaklarına Parti içinde bulunmalılardı ki denetim altında tutulabilsinler! Bu noktada Anadolucuların iktidarla çatışmama ve bir ucundan iktidara bulaşma taktikleri ile güdülen parti politikası da çakışmış oluyordu.

Son seçimle doğrudan doğruya M. Eğitim Bakanlığı'ndaki görevlerinden Meclis'e girenler arasında Sirer dışında Teftiş Kurulu Başkanı Cevat Dursunoğlu, eski İlköğretim Şube Müdürü, Okullar Müzesi Müdürü ve İlköğretim Dergisinin Yöneticisi Hıfzırrahman Raşit Öymen de vardı.

Aslında, bu meclis eğitim kökenli 60 kadar milletvekili ile belki de eğitimcilerin en geniş şekilde temsil edildikleri meclisti. İsmail Hakkı Baltacıoğlu, eski müsteşarlar Rıdvan Nafiz Edgüer, Nafi Atuf Kansu, eski bakanlık müfettişleri Selim Sırrı Tarcan, Reşat Nuri Güntekin, eski Talim Terbiye Kurulu Üyesi Ahmet Kutsi Tecer, Siyasal Bilgiler Profesörü Emin Erişirgil, Profesörlerden Suut Kemal Yetkin, Sadi Irmak, Yavuz Abadan

19 2. Maarif Şurası, M. Eğitim Bakanlığı yayını, 1943.
20 Ferit Oğuz Bayır, Köyün Gücü, s.240-246.
21 Rauf İnan, Bir Ömrün Öyküsü II, s.172-175
22 Fay Kırby, Türkiye'de Köy Enstitüleri, s.332-333

öğretmenlerden Fakiha Öymen, Şehime Yunus, Tezer Taşkıran, Hasane Ilgaz, Esat Çınar ilk bakışta dikkati çeken adlar arasındaydılar. [23]

Dr. Kemal Satır da gelecek yıllarda adı geçecek, partiyi gençleştirme gerekçesiyle Meclis'e alınmış yeni politikacılardandı.

Tonguç'un çalışma alanı açısından, Sirer'in Meclis'e girmesiyle eğitimciler arasında süregelen tartışmalar yoğunlaşarak siyasal alana taşınacaktı. Sirer giderek partide oluşacak sağ akım içerisinde politik etkinliğini sürdürecek, Kanad, eğitbilimci bilim adamı kimliği görüntüsünü koruyarak dışarıdan o akımın eğitim ideologluğunu yapacak, onun etkisi altındaki Soysal çalışmaların içinden gelen bir kişi olarak onlara bilgi ve eleştiri verileri sağlayacaktı.

Yılbaşından yeni Meclis'in açıldığı 8.3.1943'e kadar geçen sürede hem genel iç ve dış olaylar, hem de konu ile ilgili olarak önemli gelişmeler olmuştu:

13.1.1943'de çıkartılan 4357 sayılı Yasayla yerel yönetimlerden maaş alan öğretmenlerin birikmiş alacakları veriliyor ve maaşlarını bundan böyle genel bütçeden almaları sağlanarak yıllardır süren bir sorun çözülüyordu. Yine bu Yasa ile iki sandık kuruluyordu. Bunlardan birincisi (İlkokul Öğretmenleri Sağlık ve İçtimai 'Sosyal' Yardım Sandığı) idi. Tüzel kişilikte, öğretmenlerin, stajyer ve yardımcı öğretmenlerin üye olacakları ve bu üyelerce seçilecek bir Yönetim Kurulu ile yönetilecek bu Sandık, üyelerine doğum, evlenme, hastalık, ölüm durumlarında karşılıksız yardım yapacak, çocuklarını okutacak ve üyelerine düşük faizle borç verecek, dinlenme yurtları açacaktı. Sandığın gelirleri üye ödentilerinden ve devletin katkısından sağlanacaktı. İkinci Sandık, tüzel kişilikte bir kurum olan (İlkokul Öğretmenleri Yapı Sandığı) idi. İlköğretimde çalışan öğretmen, müfettiş ve memurların ortak olacakları sandığın amacı, kiralama, onarma, yapım ya da mülk edindirme yoluyla ortakların konut gereksinmelerini karşılamaktı. Sandık, ortakların seçecekleri bir yönetim kurulu tarafından yönetilecekti. Geliri ortakların aylıklarından kesilecek ödentilerle sağlanacaktı.

Görüldüğü gibi, sandıklar demokratik kurumlardı. Burada, Tonguç'un en önemli öğretmen sosyal sorunlarını çözme isteği kadar, ilk meslek yıllarından beri üzerinde durduğu, 1933'lerden sonra bir yana itilmiş mesleksel dayanışma ve örgütlenme doğrultusunda bir adım atmak istemesi de önemli rol oynamıştı. Ona göre meslek içi demokrasi ve özyönetim, ancak böyle kurumlara dayanarak geliştirilebilirdi. Ayrıca, Yapı Sandığı iyi işletilebilirse 15-20 yıl içinde öğretmenlerin en önemli sorunlarından birisi olan konut sorunu tümüyle çözülebilirdi. [24, 25, 26]

Ocak ayı dış ilişkiler bakımından bir kez daha tehlikeli bir dönem oldu 30.1.1943'de İnönü, İngiltere Başbakanı Churchill ile buluşmak üzere, gizli olarak Adana'ya gitti. Ankara'da savaşa gireceğimiz söylentileri yaygınlaşmıştı. Gerçekten de Adana yakınındaki Yenice istasyonunda yapılan görüşmede, Churchill Almanlara karşı savaşa girmemiz için baskı yapmıştı. Ama İnönü'yü kandıramamıştı. İnönü'nün, dönüşünde Ankara istasyonunda kendisini kaygılı yüzlerle karşılayanlara birkaç gün sonraki bayramı da anımsatarak *"İki bayramı birlikte yapın"* demesi birden Kent'e yayılmış, bir kez daha savaşın eşiğinden döndüğümüz anlaşılmıştı. Savaşın ne olduğunu çok iyi bilen Cumhurbaşkanı'nın Tür-

23 7. TBMM Albümü.

24 İ. Hakkı Tonguç, İlköğretim Kavramı, s.372-387

25 İ. Hakkı Tonguç, İlkokul Öğretmenleri İçin Yaptırılacak Evler, İlköğretim, Sayı 149-150, 15 Şubat -1 Mart 1944, s.1963.

26 İ. Hakkı Tonguç, İlkokul Öğretmenlerine Mahsus İçtimai Yardım Teşkilatı, İlköğretim, Sayı 151-152, 15 Mart - 1 Nisan 1944, s.2000.

kiye'yi o cehennemin içine atmaya hiç niyeti yoktu.

Birkaç gün sonra Tonguç'un da bulunduğu bir akşam yemeğinde İnönü Adana görüşmelerini özetlemişti. Baskıya doğrudan karşı çıkmamış, ama bağlaşıkların yerine getiremeyecekleri istekler ve koşullar ileri sürmüştü. Karşılayamayacakları bir askeri araç gereç yardım listesi vermişti. Savaşa gireceğimiz zaman yararlı olabilmemiz için ordumuz modernize edilmeliydi! Yoksa onlara yararımız değil, zararımız dokunurdu! Böylece baskıyı sonuçsuz bıraktırmayı başarmıştı

Adana görüşmesinden üç gün sonra Stalingrad'ta sarılmış olan Alman ordusu teslim oldu. Asker olmayanlar bunun anlamını ve önemini belki de hemen kavrayamadılar. Ama deneyimli askerler artık bir Alman yengisinin söz konusu olamayacağını anlamışlardı. Savaşın başından beri Almanların yenileceğini düşünenler haklı çıkıyorlardı. O günlerde bir ölçüde rahatlamış, iç ve dış baskıdan şimdilik kurtulmuş olan İnönü, Yalova'da M. Eğitim Bakanlığı'nın çıkardığı klasikleri okuyarak dinleniyordu. [27]

Mart başında Emin Soysal yeni çıkardığı 'Köy Enstitülerinin Tarihçesi ve Kızılçullu Köy Enstitüsü' başlıklı 97 sayfalık bir kitapçığı şu sözleri yazıp imzalayarak Tonguç'a yolladı: *"Sayın İ. Hakkı Tonguç'a; senin için ayrı bir kitap çıkaracağım. Hiçbir etki beni değiştiremez ve yolumdan ayıramaz. Sağım, sağlamım. Dimdik ayaktayım. 1.3.1943"* [28]

Soysal başına gelenlerden Tonguç'u sorumlu tutuyordu ve Tonguç konusu onun için giderek güçlenen bir kişisel düşmanlık olup çıkacaktı. [29]

Bu kitabında köy enstitüleri buluşunun Kanad'ın olduğu savını yineliyor, kendince bu düşünün gerçekleştirilmesi ve uygulanışını anlatıyor, köy enstitüleri adını kendisinin bulduğunu, bunu 1939'daki Eğitim Şura'sında o zamanki Talim Terbiye Kurulu Üyesi Sirer'in sorusu üzerine açıkça söylediğini yazıyor, *"Köy enstitülerinin anası olan Kızılçullu Köy Enstitüsü'nde denenen, gerçekleştirilen düşün, ilke ve olayları"* kendince anlatıyordu. Ege bölgesi için Kızılçullu'da bir yüksek bölüm açılmasını da daha 1937'de, Eskişehir'de Tonguç'a "çıtlatılmış" 1942 Mayıs ayında Bakanlığa yazmış, ama kendisinin *"Devlet olmadığı, böyle özel düşünleri resmileştirmenin doğru olmadığı"* yanıtını almıştı. 1938'de köylü kızları alarak okulu karma yapan da kendisiydi. Soysal, '1938'de Çıkan 704 Sayfalık Bir Eserin Yalan ve Yanlışları' başlığı altında o zaman Milletvekili olan Yücel'in yayınlamış olduğu 'Ortaöğretim' başlıklı kitabını da eleştiriyor, Kızılçullu konusunda orada yazılı olanların, adlar ve öğretim programları konularında yanlış olduğunu savunuyordu.

Soysal'la yollar tümüyle ayrılmıştı artık!

O günlerde Hasanoğlan'da bir kurs olarak başlatılan yüksek kısımın 3 yıllık bir Yüksek Köy Enstitüsü'ne dönüştürüleceği söylentisi öğrenciler arasında tedirginliğe neden oldu. Onlar 6 ay için getirilmişlerdi, şimdi 3 yıl deniyordu. Köy öğretmeni olmak için yetiştirilmiş olan kursiyerler bu söylenti üzerine neredeyse başkaldırdılar. Ankara'daki derslerine girmeyenler oldu. Eğitimbaşı Tahsin Baba onları yatıştırmaya çabalıyordu. Birkaç gün sonra durumu anlatmak için Ankara'ya Tonguç'a gidip döndüğünde tüm kursiyerleri topladı: *"Genel Müdür'ün yanından geliyorum. Size üç gün süre tanıyor. Köye gitmek mi, Yüksek Köy Enstitüsü'nde kalmak mı istediğinizi yazılı olarak bildireceksiniz!"* Birçokları gibi, Çifteler'den gelen Abdullah Özkucur da o günleri uykusuzluk içinde, huzursuz ge-

27 Haldun Derin, Çankaya Özel Kalemini Anımsarken, s.231.

28 M. Emin Soysal, Köy Enstitülerinin Tarihçesi ve Kızılçullu Köy Enstitüsü (Tonguç arşivindeki imzalı nüsha)

29 Hasan-Âli Yücel, Davam, s.100-101.

çirdi. Üç günün sonunda kâğıtlar topladığında 91 kişinin köy öğretmenliğine gitmek istediği, yalnız 12 kişinin kalmaktan yana olduğu görüldü! *"Durumu gören Tahsin Baba'nın kaşları çatıldı... Bitişikteki tek odalı evine çekildi. Bizler de topluca derslikten çıktık."* [30]

Tahsin Türkbay kendi istifası ile birlikte sonucu Tonguç'a götürmeye hazırlanırken, kursiyerlerin başkanı durumundaki Ali Yılmaz ona Genel Müdür'den işlemin yenilenmesini istemesini önerdi. Kursiyerler arasında eğilim değişiyordu yavaş yavaş. Türkbay, üç gün sonra son ve kesin bir oylama yapılması kararı ile Ankara'dan döndü. Yeni sonuç açıklandığında köye gitmek isteyenlerin 52, kalacakların 51 kişi olduğu görüldü. Bu karar uygulanacak, o 51 kişi yakında resmen açılacak olan Yüksek Köy Enstitüsü'nün ilk öğrencileri olacaklardı.[31]

Bu karardan sonra 103 kursiyer, Eğitimbaşı Tahsin Türkbay, YapıSanatbaşı Mustafa Güneri, Müzik Öğretmeni Mehmet Öztekin, Yapı Kolu Başkanı Y. Mimar Mualla Eyuboğlu, hep birlikte Ankara'ya gittiler. Atatürk'ün geçici kabri olan Etnografya Müzesi'nin önünde onları Tonguç, Şube Müdürleri Ferit Bayır ve Hamdi Keskin bekliyorlardı. *"Kendimize çekidüzen verdikten sonra... içeri girdik... büyük Atatürk'e yönelik beş dakika saygı duruşunda bulunduk."*[32]

Yüksek Köy Enstitüsü resmileşmiş sayılabilirdi.

1943 Mart ayı sonunda İvriz Köy Enstitüsü'ne öğrenci olarak çağrılan Niğde İli'nin Aksaray İlçesi'nin Demirci Köyünde doğmuş onüç yaşında bir çocuğun enstiteye gelişinin haftasıydı. Yücel ve Tonguç, Enstitü'yü denetlemeye gelmişlerdi. Öğleden önce Yücel öğrencilerle toplu olarak konuşmuştu. Öğleden sonra güneşli güzel bir günden yararlanarak işlik yapısının yanında, açıkta yurttaşlık bilgisi dersi yaparlarken, elinde fotoğraf makinasıyla Tonguç çıkageldi. Öğretmene dersin konusunu sorduktan sonra kümeye göz gezdirdi. Gözü uzun boylu, zayıf, o Demircili çocuğa takıldı: *"Sen, kalk bakalım, devletin yurttaşlara karşı görevleri nelerdir?"* Aslında çocuk sorunun yanıtını biliyordu ama, koskoca genel müdürün ve yanındaki konukların karşısında takılıp kalmıştı. Ağzından bir tek sözcük çıkmıyordu. Bunlarla nasıl ve ne türden konuşulurdu ki? Biraz bekledikten sonra Tonguç *"otur!"* diyerek öğretmene döndü: *"- Çocuğun konuşmamasını bir yanlış saymıyorum. Bunlar, yüzyıllardan beri sustukları için elbette birdenbire konuşamazlar. Burada öğreteceğiniz ilk şey, onları konuşturmak ve düşündüklerini söyleyebilmelerini sağlamak olmalıdır."* [33]

Tonguç ve geleceğin yazarı Mahmut Makal ilk kez böyle karşılaştılar. Öğretmen, görevini doğrusu iyi yerine getirecekti daha sonra!

29.3.1943'de Yücel ve Tonguç Konya Milletvekili Sadi Irmak, Teknik Öğretim Müsteşarı Rüştü Uzel, Beden Eğitimi Genel Müdürü Vildan Aşir Savaşır, Özel Kalem Müdürü Hakkı Uludağ, Bakanlık Müfettişi Osman Horasanlı, Beden Eğitimi Öğretmeni İlyas Sınal, Seyhan Valisi Akif Eyidoğan ve iki gazeteci ile birlikte Düziçi Köy Enstitüsü'nde idiler. [34]

Ama çalışmaları hızlandırmak için yollara düşenler yalnız Yücel ile Tonguç değildi; İnönü de her olanaktan yararlanarak enstitülere gidiyordu. Yanında Tonguç olduğu halde İnönü'nün beyaz treni 22.4.1943'de Savaştepe'de idi. Ertesi gün Kızılçullu'da olacaklar-

30 Abdullah Özkucur, Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü, s. 63-64.
31 A.g.e. s. 64-66
32 A.g.e. s. 66-67
33 Mahmut Makal, Faust'un Dediği, s.1729 Hasan-Âli Yücel, Davam, s.100-101.
34 H. Refet Tanışık, Düziçi Köy Enstitüsü'nde Mutlu Bir Gün, İlköğretim, Sayı 157-158, 15.6.1944 - 1.7.1944, s.2083-2084.

dı. Ve 28.4.1943'de Gönen, 30.4'de Aksu köy enstitülerinde! [35]

Savaştepe'de Enstitü'yü gezen İnönü'yü Müdür Sıtkı Akkay yakındaki, Enstitü'nün tuğla harmanına da götürdü. Yolda kümes nöbeti tutan bir kız öğrenciye rastladılar. Öğrenci Hatice Kolukısa boz tulum giysisi, boynuna asılı torbası, Sümerbank yapısı kalın ayakkabıları ile, yaptığı işin bilincinde olduğunu yansıtan bir ağırbaşlılıkla İnönü'yü selamladı. İnönü sordu: " - *Ne var torbanda?"* Nöbetçiye kumanya verilirdi. "- *Ekmeğim var, peynirim var, köftem var." "Başka, bakayım?.."* Torbadan bunların yanında M. Eğitim Bakanlığı klasikleri arasında yeni yayımlanmış Sofokles'in Antigone'si çıktı. Tonguç'a kendisine dönerek *"- Daha Ankara'da bile okumuyorlar bunları,"* diyen İnönü'nün gözleri dolmuş gibi geldi. Hatice olanca rahatlığı ile söze karıştı: " - *Yalnız ben değil, tüm okul okuyor."* [36]

Kızılçullu'da Enstitü'yü gezmeye başlarken Tonguç İnönü'yü uyardı: " - *Yalnız burası diğer enstitülerden biraz değişiktir Paşam."* Denetim bitince onun neye değinmek istediğini çok iyi anlamış olan İnönü onu rahatlattı: *"Burası da iyi, burası da iyi."*

Bu gezinin bir başka özelliği de yeni Milletvekili Sirer'in geziye katılmasıydı. İnönü'nün Parti içindeki sağ akımın eğitim alanındaki temsilcisini yanında getirmekle iki amaç güttüğü düşünülebilirdi: Köy enstitülerini yakından göstererek Sirer'in olumlu izlenim edinmesini ve bazı kanılarını değiştirmesini sağlamaya çalışmak ya da düşünlerini açıklamasına olanak vererek bunları tartıştırmak.

Beyaz trendeki yolculuk sırasında bir ara Sirer Tonguç'a sataşmaktan kendini alamadı: *"Bindiğim atın benden akıllı olmasını istemem ben. Biz yöneticilerin kapısına kazma kürekle dayanmalarını mı istiyorsun bu köylülerin?"* Sirer'in davranış ve konuşması değişiyordu giderek. Artık o çekingen, yüzeysel de olsa saygılı meslektaş havasından çıkıyordu. Eğitim deyince birinin kafasında her yaptığı doğru olan ulu bir devlete sorgusuz sorusuz başeğecek uyruklar yetiştirmek vardı, diğerinin amacı ise kendi kendisini yönetecek, düşünen, tartışan, haklarını bilen, bunları almak için örgütlenebilen çağdaş cumhuriyet vatandaşları yetiştirmekti. Anlaşmaları olanaksızdı.

Akşam yemeğinde İnönü ile bir araya geldiklerinde Tonguç:

"- Paşam, biliyor musunuz Reşat Bey ne diyor?" diyerek aralarındaki konuşmayı anlattı. İnönü kahkahayı koyuverdi: "- *Nerede o günler, nerede? Keşke öyle gelseler."*[37]

Gönen'de İnönü fizik, aritmetik, dikiş, dülgerlik, demircilik, tarım ve yapıcılık derslerini denetledi. Yalnız bir sınıfın aritmetik düzeyini biraz düşük buldu. Genel olarak öğrencilerin giysilerini beğendi. Yeni yapılan binalardan birisinin balkonunda oturarak öğrencilerin ulusal oyun oynamalarını izledi, Müdüre ve eşine öğücü sözler söyledi. [38]

30.4.1943 Cuma günü 10.45'de Aksu Köy Enstitüsü'ndeydiler.[39]

Gezi tümüyle başarılı geçmişti.

Eğitbilimcilerin yokluğunu eleştirdikleri ve 3.3.1943'de incelenmek üzere İlköğretim Müdürlüğü'nden Talim Terbiye Kurulu'na gönderilmiş olan Köy Enstitüleri Öğretim Programı 4.5.1943'de Bakan Yücel'in onayından da çıkarak kesinleşti.[40] Böylece, bir eleştiri konusu ortadan kalkmış oluyordu. Tonguç, bu programın uzun bir denemeler dö-

35 23.4.1943 günkü bir mektuptan.
36 Aktan. M. Asaf, Canlandırıcı Eğitim Yolunda, s.43.
37 Tonguç'dan sözlü anı.
38 a-98/39 Tonguç'un 28.4.1943'de Burdur'dan Bakan'a çektiği şifre telgraftan.
39 Tonguç'un not defterinden.
40 Köy Enstitüleri Öğretim Programı.

neminden sonra yapılması görüşünü tüm baskı ve eleştirilere karşın sabırla sürdürmüştü. Böyle olmasına çok önem veriyordu. Deneyler, doğru sonuç vermeleri için hiçbir program kısıtlaması ve sınırlaması, yönlendirmesi olmadan sürdürülmeliydi. Bunu sağlamıştı.

Köy Öğretmen Okullarının açıldığı 1926'dan 1943'e kadar geçen süredeki gözlem ve deney sonuçlarına göre hazırlanan programda 5 yıllık öğrenim süresinin 114 haftası kültür, 58 haftası tarım, 58 haftası teknik derslere ve çalışmalara ayrılıyordu. Her enstitü haftalık, aylık, mevsimlik çalışma planlarını özelliklerine, iş durumuna, doğa koşullarına göre düzenleyecekti. Derslerin yarım, tam gün ya da haftalık düzenlenmesinde özgür bırakılıyorlardı. Önemli işler çıktığı zaman tüm çalışmalar o işlerin üzerinde yoğunlaştırılacaktı.

Programda her dersin amacı, açıklamaları, direktifi ve konuları belirtilmişti. Programın hazırlanmasının dayandığı temel görüş *"üretim içinde eğitim ve öğretim, beceriye ve işe dayalı eğitim, gerçekçilikten kaynaklanan eğitim"* idi. Programda *"gözlem, deney, araştırma, inceleme, tartışma gibi öğrenme tekniklerine geniş yer verilmişti."* Program, öğrenciye iş sevgisi, çalışana saygı, iş sorumluluğu gibi kavramları yaşayarak öğrenme olanakları veriyordu.

Program, *"birlikte yaşama, çalışma ve öğrenme, başarı ve başarısızlıkları birlikte değerlendirme, iş ve eğlence zevkini paylaşma gibi demokratik yaşamın en önemli ögeleri sayılan toplumsal tutum ve alışkanlıkları kazandırma ve geliştirme bakımından son derece özgün"*dü.[41, 42]

Görüldüğü gibi, programın eğitimcilerin alışagelmiş oldukları gelenekselleşmiş bilgi okulu öğretim programlarıyla hiçbir yakınlığı yoktu. Bu açıdan, Soysal'ın Kızılçullu Köy Enstitüsü Sistemi kitabında yayınlanmış olduğu öğretim programına uzaktan yakından bir benzerlik göstermiyordu. Başka bir deyişle, onun Kızılçullu deneyinde uyguladığı ve vardığı sonuçlar gerçek köy enstitüleri için bir temel olarak alınmamıştı.

Üretim ve eğitim! Daha doğrusu üretim içinde eğitim. Tonguç'un uygulamak istediği yöntem bu idi. Bu nedenle de eğitimi ve üretimi özenle izliyordu. Enstitülerden çalışma raporlarının doğru ve düzenli olarak gelmesine çok önem veriyordu. Bunlar, ayrıntılı raporlardı. Örneğin üretim konusunda Arifiye Köy Enstitüsü'nden gelen iki rapor tipik örneklerdi. Bunlarda belirtildiğine göre, 35 bin sebze fidesi yetiştirilmiş, bunlardan bir yılda toplam 24.710 kg. taze ve kuru sebze ürünü alınmıştı. 3412 meyva fidanı dikilmiş, ayrıca fidanlık bölümünde 47 bin gölge ağacı ile kavak çeliği yetiştirilmiş, Enstitü alanına 117 akasya dikilmişti.[43]

Ama zorluklar, özellikle de enstitülerde çalışmaya uygun eleman bulmaktaki sıkıntıların yarattığı sorunlar sürüyordu. Pazarören Köy Enstitüsü'ndeki aksaklıkları düzeltmek üzere oraya Müdür olarak atanan Şevket Gedikoğlu'ndan gelen ve oradaki durumu bildiren ilk mektup hiç de iç açıcı değildi. Yeni Müdür, yönetici ve öğretmenlerin ikiye ayrılmış olduklarını, kişisel çekişmelerin görevlere yansıdığını, onlar birbirleriyle uğraşırken Enstitü'nün bakımsız kalmış olduğunu anlatıyor, yepyeni bir kadronun kurulmasının gerekliliğini vurguluyordu.[44]

Yeni bir kurum kurmak, hele değişik, şimdiye kadar alışılmamış eğitim ve öğretim yöntemlerinin uygulanacağı eğitim kurumları yaratmak olağanüstü zor bir işti. Tüm ens-

41 A.g. program.
42 Ferhan Oğuzkan, Köy Enstitüleri Öğretim Programları, 5. Yılında Köy Enstitüleri, s.12-37
43 A-127/4, Arifiye Köy Enstitüsü'nden gelen 10.3.1942/124 ve 20.5.1943/778 sayılı raporlar (Süleyman Edip Balkır, Arifiye Köy Enstitüsü, s.236-240)
44 Şevket Gedikoğlu'ndan Hakkı Tonguç'a 11.5 ve 22.5.1943 günkü mektuplar.

titülerde kuruluş evresinde benzer sorunlarla uğraşılıyordu.

Gedikoğlu'nun istekleri çok kısa sürede yerine getirildi.

1943'de köy enstitülerindeki öğrenci sayısı toplamı 12..342'ye ulaşmıştı. [45]

1943 Haziran ayının ilk günlerinde Talim Terbiye Kurulu Üyesi Sabahattin Eyuboğlu kardeşi Bedri Rahmi'ye yazdığı mektupta: "*... Köy enstitüleri için Hakkı Bey yeni ve güzel bir tasarı daha çıkardı. Dün Talim Terbiye'de kabul ettik. Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nde bir yüksek kısım olacak. Enstitüleri bitirenler orada 3 yıllık bir kurs gördükten sonra enstitülere hoca olacaklar. Bu yüksek kısıma benim zorumla bir sanat bölümü ekledik.*" diyordu. [46]

Söz konusu olan, Aralık 1942'de Kurs olarak başlamış Yüksek Köy Enstitüsü'ne bir Yönetmelik ile yasallık kazandırılmasıydı. Yönetmeliğin Kuruldan çıkartılması zaman almış, bu işlem ancak 6.6.1943'de sonuçlanmıştı. Yasallaştırmanın bir Yönetmelikle yapılması yine de en kısa yoldu. Böyle bir yüksek bölüm açılmasına karşı güçlü direnişler ve anlayışsızlıklar söz konusuydu. Ama işin yönetmelik gibi çıkarılması kadar değiştirilmesi, yürürlükten kaldırılması da kolay olan bir düzenlenmeye bağlanması yüksek kısımın ileride kapatılmasını da kolaylaştıracaktı.

Yönetmelik 24.7.1943'de yayınlandı. [47]

Aslında, Yönetmeliğin onaylanması çok uzamıştı. Tonguç sabırsızlanıyordu. Başta Eyuboğlu ve yüksek kısım hocalarından Prof. Hikmet Birand olmak üzere orada öğretim görevi yapanlar Tonguç'u destekliyor, hatta Bakan Yücel'i sıkıştırıyorlardı. Yücel'i olumsuz yönde etkilemeye çalışanların da yoğun bir çaba içinde oldukları anlaşılıyordu.

Mayıs ayının ilk günleriydi. yüksek kısımda bitki biyolojisi dersine giren Hikmet Birand, biraz sonra Yücel'in de derse gireceğini öğrencilere bildirdi. Bakan geldi. Masaların arasında dolaşarak öğrencilerin çalışmalarına baktı. İki saate yakın onlarla konuştu, çalışmalarını inceledi. Sonra kürsüde Birand'la uzun uzun konuştular. İkisinin yakın arkadaşlıkları vardı. Sonunda Yücel; "*- Çocuklar her şey Hoca'nızın istek ve doğrultusunda gelişecektir. Çalışmalarınızı sürdürün.*" dedi. Bundan birkaç gün sonra Yönetmelik, bakan onayından geçecekti.[48]

Yüksek Köy Enstitüsü Tonguç'un çok önem verdiği bir kuruluştu. Eyuboğlu'nun da belirttiği *"köy enstitülerine öğretmen yetiştirmek"* işin yalnızca bir yönüydü. Tonguç'un kafasında çok daha geniş kapsamlı bir amaç vardı: Ülkenin gerçeklerinden kaçmayan, bunlardan kopmayan, çağdaş, yepyeni bir üniversitenin çekirdeği olacak bir kurumun temelini atmak. Yüksek Köy Enstitüsü, onun ideallerinin erişebildiği en uç noktaydı.

O 1943 yılında, Konya Öğretmen Okulu ve Gazi Eğitim Enstitüsü'nde öğrenci olarak tanıdığı Hüsnü Cırıtlı ile yaptığı konuşmada şunları söylüyordu: *"Bu Üniversite ile olmaz. Yüksek Köy Enstitüsü ile biz geleceğin üniversitesini hazırlıyoruz. 21. yüzyılın insanını yetiştireceğiz..."*[49] *"Türkiye bu Üniversite ile Türkiye'nin yüksek öğrenim sorununu çözemez... 1933'de üniversite reformu yapıldı, ama üniversite geleneğinden kopmadı. Üniversite oturan bir kurumdur, hareketsiz bir kurum. Biz bu kurumla 21. yüzyıla hazırlanamayız... Daha hareketli, toplumla iç içe, toplum içinde kanatları olan bir kurum olması ge-*

45 A-127/8 Köy enstitülerindeki öğrenci sayısı, not.
46 Mehmet Başaran, Sabahattin Eyuboğlu ve Köy Enstitüleri, s.46.
47 Mehmet Başaran, Tonguç Yolu, s.17
48 Abdullah Özkucur, Yüksek Köy Enstitüsü, s.75 (Anlatan: Ali Yılmaz)
49 Hüsnü Cırıtlı'nın 23.6.1994'de Tonguç'u anma toplantısında TÖB-DER Genel Merkezi'ndeki konuşmasından.

rek. Canlı, hareketli bir üniversite olması gerek. Bununla biz 21. yüzyıla giremeyiz... Biz köy enstitülerinde yüksek bölümler açacağız. Ve o, olması gerektiği gibi olacak. Yani önümüzdeki yüzyıla bizi götürebilecek bir kurum olacak... "[50]

Ama amacını, *"Yüksek öğretimi sağlayacak bir kurum açarak, enstitü çıkışlılardan, köy enstitülerine ve bölge okullarına öğretmen ve köyde eğitimi denetleyecek eleman yetiştirmek, köy incelemeleri ve köy okulları ile enstitüleri ilgilendiren konularda araştırma yapmak ve bunları ilgililerin yararlanacakları şekilde yaymak"* olarak açıklayacaktı. [51]

Yüksek Köy Enstitüsü'ne köy enstitülerini bitirenlerden öğretmen kurullarınca aday gösterilecekler arasında yapılacak seçme sınavını kazananlar alınacaktı.

Şimdilik üç yıllık öğrenim süresinin her yılında 4'er aylık iki yarıyıl öğrenimi ve her ders yılı sonunda meslekleri ile ilgili kurumlarda 2 ay staj öngörülmüştü. İlk iki ders yılının ve staj dönemlerinin sonunda tüm öğretmenlerce bir genel kanı yoklaması yapılacaktı. 2. yarıyıldan 3.ye ve 4.den 5.e geçecek durumda olmayanlar saptanacaktı. Bunlardan sınıf geçemeyecek durumda olduklarına Kol Öğretmen Kurulu'nca karar verilenler köy öğretmenliklerine atanacaklardı. 5. yarıyılın ilk 2 ayı içinde kol öğretmenler kurulları her öğrenciye verilecek araştırma ve pratik çalışma konusunu saptayacaklardı. Öğrenci, bunları kendi çalışmasıyla hazırlayıp son yarıyılın bitimine kadar ilgili öğretmenine teslim edecekti. Son yarıyılı izleyen staj sonunda, öğrenciye 5. yarıyıldan beri süren derslerden, deneme ve pratik iş ödevi çalışmalarından ilgili öğretmenlerce bir kanı yoklaması uygulanacaktı. Bunda en az orta derecede not alanlara diplomaları verilecekti. Denemenin yayına elverişli olması ön koşuldu.

Yüksek Köy Enstitüsü'ndeki kolların saptanmasında *"köylerin zamanla daha çok belirlenecek gereksinmelerine göre köy enstitülerinin gelecekte alacağı karakter"* de göz önünde tutulmuştu.

Yüksek. Köy Enstitüsü öğrencileri *"köy eğitim ve eğitbilimini sistemleştirmek amacıyla yetiştirilecekler"*di. Bunun olabilmesi için, YKE'nü bitirecek olanların; 1) öğretmenlik, 2) öğretim ve eğitim planlamacısı ve örgütleyicisi, 3) eğitbilim ve öğretim düşünürü, araştırmacısı, kuramcısı özelliklerinin üçünü de kendinde birleştirebilen bir kişi olması gerekiyordu. YKE'nde eğitim bu amaca yönelik olacaktı. Tonguç'a göre, bu üç konudan yalnız biri ile uğraşıp diğerlerine ilgisiz kalan kişi, o uğraştığı konuda da başarılı olamazdı. YKE'nün öğretim kadrosu, profesörler, öğretmenler, usta öğreticiler, bu ana düşünler doğrultusunda çalışacaklardı.

Yüksek Köy Enstitüsü ülke çapında köy incelemeleri yapan bir merkez durumuna gelmeliydi. Bilimsel çalışma yöntemlerini öğrenerek buradan çıkacak olanlar bu incelemeleri yapacaklardı. Tonguç'a göre *"köy çocuğu henüz bilimsel yöntemlerle incelenmemişti. O tanınmadıkça da köyde eğitim bilmecesini tam anlamı ile çözmek olanağı yoktu. Bu yapılmayınca ulusal gücün niteliği anlaşılamazdı. Tek eğitmenli köy okulundan köy enstitüsü yolu ile Yüksek Köy Enstitüsü'ne kadar gelebilen köy çocukları bu bakımdan üzerlerinde birçok çalışmalara elverişli birer hazine idi"*ler.

Yüksek Köy Enstitüsü'nün diğer köy enstitüleri ile birlikte çalışarak yapması gereken önemli işleri 20 maddede özetlendikten sonra Tonguç bir de uyarı yapıyordu: *"... Bu işler yapılmayacak olursa, kurum (YKE) hızla canlılığını yitirerek müstahaseleşir (taşıllaşır) ... Diğer enstitülerin beyni ve kalbi olan bu kurum çökerse, köy enstitüleri de olum-*

50 Mustafa Ekmekçi, Tonguç'un Güvenemediği Eğitimci, Cumhuriyet, 19.7.1994.
51 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.499-500.

suz yönde yapı değiştirerek hızla okullaşırlar. Ondan sonra da gerçek amaçlarına hizmet edemezler..." [52,53]

Yüksek Köy Enstitüsü ile ilgili yasal düzenleme yapılırken Aralık 1942'de gelmiş olan kursiyerlerin öğrenimleri sürüyordu. Ankara'da Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi, Ziraat Enstitüsü, Gazi Eğitim Enstitüsü, Devlet Konservatuvarı, Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyelerinden yararlanılıyordu. Bunlar, bazı derslerini Hasanoğlan'da yapıyorlar, bazı dersler için de öğrenciler Ankara'ya geliyordu.

1 Mayıs günü yüksek kısım öğrencileri ile Hasanoğlan Köy Enstitüsü öğrencilerinin İdris Dağı eteklerinden geçerek 10 km. uzaktaki Dereşıh Köyüne yapacakları geziye Tonguç ve Bayır da katıldılar. Öğrencilere türkü öğretmekle görevli Aşık Veysel de birlikteydi. 375 kişilik bu topluluk güzel bir ilkbahar günü geçirdi. Ama asıl önemli olay, Aşık Veysel'in ünlü 'Sazıma' türküsünü bu gezide yazmasıydı.

Tonguç, Veysel'e çok değer verirdi. *"Bir gün bir küme öğrenci Aşık'ın çevresinde toplanmış saz çalıyorduk. O bize saz çalmasını böyle oturarak öğretirdi."* Bir ara Tonguç yanlarına geldi. O da bağdaş kurup aralarına oturdu. Veysel'in hatırını, bir isteği olup olmadığını sordu. Aşık, koynundan bir kâğıt çıkarıp onun sesinin geldiği yöne uzattı. " - *Nedir bu Aşık?", "Oku işte, bir türküdür."* Tonguç okudu. 'Mektup' başlıklı bir özlem şiiri idi. *"Veysel bu gurbetlik kâr etti cana/Karıştır göçünü ulu kervana/Gün geçirip fırsat verme zamana/Sakın uzamasın yol deyi yazmış"* diye bitiyordu şiir. *"İzin mi istersin benden Aşık?", " Dilekçem elinde, gerisini siz bilirsiniz!"*

"Aşık hemen orada bir aylık izne kavuştu."[54]

Bu kısa dinlenme araları dışında, koşuşturma, zorluklar sürüyordu. Soysal sorunu bitmemişti: Bakanlık Müdürler Kurulu ve Disiplin Komisyonu'nun 6.5.1943 günkü gündeminde, 11 sıra no'su ile *"İzmir Kızılçullu Köy Enstitüsü soruşturması ve savunma"* konusu vardı. 1. gündem maddesi de ilginçti: Ankara Erkek Sanat Okulu Öğretmeni Adnan Cemgil'in öğrencileri okul yönetimine karşı kışkırtma savına karşılık savunması! [55]

Son madde Türkiye'de giderek hızlanan sağsol çatışmasının bir yansımasından başka bir şey değildi. Sağcılık ve solculuk suçlamaları, ihbarları yaygınlaşıyordu. Haziran ayı içinde İstanbul Belediyesi memurlarından Faris Erkmen (ressam?) *"En Büyük Tehlike"* başlığı ile bir broşür yayımladı. Burada Pantürkizm ve Turancılık eleştiriliyor. Bu akımın öncüleri olarak bazı adlar sayılıyor, bunların birkaçı Alman propagandasına yardımcı olmakla suçlanıyor, sağ dergilerden alıntılar yapılıyordu. Yazara göre bu gibiler İngiltere ve Sovyetler'e karşı olmakla Hükümet'in tarafsızlık politikasına ters düşüyorlardı. CHP yöneticilerinden Cevdet Kerim İncedayı TBMM'de broşürü sert bir dille eleştirdi. Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu da Türkiye'de Pantürkist bir akım olmadığını söyledi. Bu tepkilerden sonra Faris Erkmen tutuklandı. Olay Alman ve Amerikan büyükelçiliklerince de dikkatle izleniyordu.[56]

Tonguç'u Ankara'daki yüksek okullarla dersleri nedeniyle yakın ilişkide olan yüksek kısım öğrencilerinin sağ ve sol akımlardan etkilenmeleri olasılığı kaygılandırıyordu.

20 Haziranda Türkiye bir kez daha deprem felaketine uğradı. Bu kez merkez Adapa-

52 A.g.e. s.499-507
53 A-116/5 Yüksek Köy Enstitüsü Yönetmeliği.
54 Abdullah Özkucur, Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü, s. 73-74.
55 A-92/7 Müdürler Encümeni'nin 6.5.1943 günkü toplantı gündemi.
56 Uğur Mumcu, 40'ların Cadı Kazanı, s.44-48.

zarı idi. Oraya yakın Arifiye Köy Enstitüsü'nde zarar yoktu ama, Adapazarı'nda durum kötüydü. Depremin hemen ardından Müdür Balkır Ankara'ya çağrıldı. Yeni kurulmuş İlkokul Öğretmenleri Yapı Sandığı'nın ilk işi olarak Köy Enstitüsü'nün yardımı ile Adapazarı'nda 20 öğretmen evi yapılacaktı. Ekipler 4 Ekim'de oraya gönderilecek ve iş Ocak 1944'de bitmiş olacaktı. Tonguç bir mektup yazarak onları kutlayacak ve teşekkür edecekti.[57]

1943 ilkbaharında Hasanoğlan'da olağanüstü bir yapı çalışması sürüyordu. Hızlı büyüme, yerleşme sorunları, yüksek köy enstitüsünün açılması, devlet protokolüne alınmış enstitüye neredeyse her gün konukların gelmesi, diğer enstitülerden gelen ekiplerin barınma işleri Enstitü'nün yöneticilerini bunaltıyordu. Yüksek köy enstitüsünde ders vermek üzere gelen Beşikdüzü Köy Enstitüsü Müdürü Hürrem Arman, Müdür Lütfi Engin'i bir hayli karamsar buldu. Bakanlığa ve Genel Müdürlüğe yakın oluş, bazı öğretmenlerin ve yönetici yardımcılarının buralarla doğrudan ilişki kurarak emir almalarına yol açıyor, müdürün duruma bildiğince egemen olması zorlaşıyordu. Kısacası, burası yönetimi diğer enstitülerdekinden çok daha zor olan bir yerdi.

Tonguç birkaç günde bir Hasanoğlan'da idi. İşleri koordine etmeye, bu hızlı gelişmenin düzenli ve istenen nitelikler bozulmadan olmasını sağlamaya çalışıyordu. İlgi noktası büyük ölçüde yüksek kısım idi. Burasının bir an önce düşündüğü gibi çalışmasına büyük önem veriyordu.

Genellikle Ankara'daki derslerinden dönmekte olan yüksek kısım öğrencileri ile birlikte Ankara'dan Kırıkkale trenine biniyor, hep birlikte gün batıp gece çökerken yeni açılmış Hasanoğlan durağında trenden iniyorlardı. Sonra karanlıkta, bir gemici feneri ile yapı alanını geziyordu. Noksanları tartışıyor, eleştiriler yapıyordu. Bu bitince akşam mütalaasında olan öğrencilerin dersliklerine giriyordu. Bu arada saat 23.00 oluyordu genellikle. *"- Artık bir un çorbasını hak ettik!"* Bunu sevdiğini bilip hazırlatırlardı. Çorbadan sonra sıra öğretmenlerle toplantıya gelirdi. Toplantı geceyarısından sonraya kadar sürerdi. Tonguç, uzun ve ayrıntılı konuşurdu burada. Düşünlerini, yapmak istediklerini nedenleri, gerekçeleri ile açıklar, onları kazanmaya çalışırdı. Öğretmenlerle tek tek ilgilenir, kişisel sorunlarına da yardımcı olmaya çabalardı. Bu zor koşullarda onlardan beklediği özverinin ancak böyle bir arkadaşlık ortamında sağlanabileceği görüşündeydi. Sabah 6.00'da tüm enstitü ayakta idi. Alanda hep birlikte halay çekilirdi. Tonguç bundan bir iki saat önce kalkmış, tüm enstitü alanını bir de gündüz gözüyle dolaşmış olurdu. Sabah treni ile Ankara'ya, oradaki işinin başına dönerdi.[58]

Aydın'da yeni bir enstitü açılması için ilk hazırlıklara başlanmıştı. Tonguç'un emri üzerine bin dekarlık elverişli bir arazi arayan Aydın M. Eğitim Müdürlüğü iki öneri getiriyordu: Merkeze bağlı Kocagür ve Germencik'in Önerbeyli köyleri.[59] Bu işle ilgili olarak Kızılçullu Köy Enstitüsü Müdürlüğü'nün 23.11.1943 tarihli yazısı ilginçti. Müdür Hamdi Akman o iki yerden başka, Ortaklar'da daha elverişli arazisi olan bir yer bulduğunu yazıyordu. Bunun yanısıra *"köysel toplumsal havanın da estiği bir yer olması bakımlarından"* buranın önceliği olduğunu bildiriyordu. Tasarlananın, Kızılçullu'nun bir bölümünün buraya aktarılması değil, Enstitü'nün tümüyle taşınması olduğu anlaşılıyordu yazıdan! *"Enstitü bu yıl içinde derhal nakledilecekse... şimdilik 350 öğrenciyi göndermeyi"* düşünen Müdür, en kısa zamanda emir beklediğini belirtiyordu. Yazıda, daha sonraki uygula-

57 İsmail Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, (Balkır'a 25.1.1944 gün-kü mektup).
58 Hür rem Arman, Piramidin Tabanı I, s.446-450
59 A-92/28, Aydın M. Eğitim Müdürlüğünün 18.5.1943 günkü yazısı.

manın tersine, Kızılçullu öncülüğü ile yeni bir enstitü kurulması değil de, Kızılçullu Köy Enstitüsü'nün tümüyle buraya taşınmasından söz edilmesi ilginçti.[60]

O günlerin ilginç bir başka olayı da iş için Ankara'da bulunduğunu öğrendiği Arifiye Köy Enstitüsü Müdürü Balkır'ı *"başka bir Köy Enstitüsünün müdürü ile birlikte"* Sirer'in görüşmek için TBMM'ne çağrılmasıydı. Müdürler bu isteği Tonguç'a anlatınca o, gidip görüşmelerini uygun bulduğunu söyledi. Gittiler, bir saatten uzun bir sürede çalışmalarını Sirer'e anlattılar. Sirer hoşnut olmuş, hatta duygulanmış gözüktü. Ona göre *"Bu Ulus vefakârdı, onların hizmetleri unutulmayacaktı ve şüphe yok ki onlar, eğitim tarihinin bir bölüm başı yapılacaklardı."* [61]

Köylerin sorunları içerisinde sağlık bozukluklarının önemli bir yer tuttuğu bilinen bir gerçekti. Köy enstitülerine gelen çocukların birçoğu sıtmalıydı. Köylerde tüberküloz, trahom, kellik, uyuz, barsak parazitleri kol geziyordu, bazı yörelerde frengi yaygındı. Sağlık hizmetleri köye ulaştırılamamıştı. Bu durumda, Köy Enstitüleri Yasasının *"köye gerekli her tür elemanı yetiştirme"* hükmünden yararlanılarak 9.7.1943'de köylerde çalışacak sağlık memurlarını ve ebeleri yetiştirmek amacıyla köy enstitülerinde sağlık kolları açılmasını öngören 4459 sayılı Yasa çıkartıldı.[62] Buna göre, 1015 yıl içinde her 810 köye bir sağlık memuru ve ebe yetiştirilecekti. Bunların başına getirilecek köy hekimleri ile kırsal kesimde sağlık örgütlenmesi yapılacaktı.

Yasa çıkınca önce 4 köy enstitüsünde sağlık kolları açıldı. Buralara enstitülerin 3. sınıfını bitirmiş öğrenciler alınacaktı. 1446/47 ders yılına kadar daha 7 enstitüde sağlık kolları açılacaktı. Bu çalışmalarında Sağlık Bakanlığı ile işbirliği yapılacaktı. Tonguç'a göre, 1952'ye gelindiğinde en az 2 bin köye sağlık memuru ve ebe yetişmiş olacaktı. Bu arada, köy bölge okulu açılması düşünülen köylere giden sağlık memuru ve ebelere, öğretmenler gibi ev, arazi, araç ve gereç verilecekti. [63, 64]

Cumhuriyet döneminde 1932'ye kadar 305 sağlık memuru yetiştirilebilmişti. O yıl, kamu kuruluşlarında çalışan ebe sayısı ise 421'i. Köy enstitülerindeki sağlık kollarından çıkan sağlık memuru sayısı 1951'e kadar 1599 olacaktı.

Bunlar her ay, belirli bir programla bölgelerindeki köyleri gezerek koruyucu sağlık hizmeti de yapacaklardı. Bu durumda maaşlarından başka ayni yardım, yolluk ve ek ödenek de alıyorlardı. Bulundukları köyün ihtiyar meclislerinin doğal üyeleri idiler. İlk kez bunların çalışmasıyla köylerde sürekli oturan sağlık personeli sağlanmış oluyordu. *"Köy sağlık memurlarının inançlı ve bilinçli çabalarıyla köysel bölgelerin sağlık durumunda hızlı bir gelişme olmuştu... O günlerde hükümet tabibi ya da sağlık müdürü olarak çalışanların çoğunluğu bu kanıda idi."* Köylerde etkin ve tam bir sağlık hizmeti verilebilmesi için gerekli, köylerde çalışacak hekimler yetiştirilemiyordu. Sirer'in işbaşına gelmesiyle verilen ayni yardımlar ve ek ödenekler kaldırılacak ve daha sonra sağlık kolları kapatılacaktı. *"Ama köylerde göreve başlamış köy enstitüleri sağlık çıkışlı sağlık memurlarının yıllar sonra bile köylerde sürekli oturan sağlık elemanları olarak görevlerini sürdürdükleri görülecekti."* [65, 66]

---

60 A-127/5, Kızılçullu K. Enst. Md. H. Akman'ın 23.11.1943 günkü yazısı.
61 Süleyman Edip Balkır, Arifiye Köy Enstitüsü, s.337-338.
62 16.7.1943 gün ve 4459 sayılı Köy Ebeleri ve Köy Sağlık Memurları Teşkilatı Yapılması Hk. Kanun.
63 İ. Hakkı Tonguç, İlköğretim Kavramı, s.387
64 Şevket Gedikoğlu, Köy Enstitüleri, s.173-174
65 Rahmi Dirican, Türkiye'de Sağlık Memurluğunun Kısa Tarihçesi, Dirim, Sayı 10,11,12. Ekim, Kasım, Aralık 1973, s.468-473, 520-523, 562-565.

Yıllar sonra bilim adamı Dirican, köy enstitülerinin köy sağlığı hizmetlerine katkısını böyle değerlendirecekti.

1943 Haziran ayı ortalarında Beşikdüzü Köy Enstitüsü Müdürü Hürrem Arman gece saat 02.00'de aldığı bir telgrafla *"yıkıldı"* Hasanoğlan Köy Enstitüsü Müdürlüğüne atandığı, hemen yola çıkması bildiriliyordu telde. İmza Yücel'indi. İki ay önce Ankara'da iken Tonguç kendisine böyle birşeyden hiç söz etmemişti. Çok bağlandığı, kuruluşunu gerçekleştirdiği enstitüsünden ayrılmak istemiyordu.

Direndi, kalmak için dilekçe gönderdi. Tonguç'a mektup yazdı. Ama hiçbirinin yararı yoktu. Sonunda Ankara'nın yolunu tuttu. Tonguç onu dilekçeden de, mektuptan da habersizmiş gibi karşıladı. Hasanoğlan'da yapılacak işlerden söz etti. Arman kararı bozdurmayı bir kez daha denedi. Ama Yücel de, Tonguç da yumuşamadılar. Aslında Hasanoğlan'ın ısınamadığı yanları vardı. Oranın *"karışanı, görüşeni çok"*tu. Çalışanların bazıları birbirlerini çekiştiriyorlar, sık sık gelen Tonguç'a karşı başka, yalnızken başka davranıyorlardı. Hasanoğlan'a bir gelişinde, bir öğretmenin Müdür Lütfi Engin'in bir sorusuna. *"Tonguç emretti, yaptım."* yanıtını vermesine şaşmıştı. Belki bu doğru da değildi. Ama bir tür sorunlar vardı. Öte yandan, Hasanoğlan tüm enstitülerin merkezi durumundaydı, buraya müdür olarak atanmanın bir yükselme anlamına geldiği de kesindi. Üstelik burada önemli, büyük atılımların yapılması gündemdeydi. Sonunda Tonguç ona, *"Bir hafta gözlemci olarak Hasanoğlan'da kal, incele, sonra gel görüşelim."* dedi. Öyle yaptılar. Tonguç'a orada gördüğü noksanları anlattığında, o kestirip attı: *"Bize düşen ne varsa yaparız. 10 Temmuz Hasanoğlan'ın kuruluş günüdür. O gün işe başlarsın, törende birlikte oluruz."*[67]

Gerçekten de Tonguç törendeki konuşmasının sonunda onu tanıtarak işe başlattı.[68] Önceki Müdür Lütfi Engin, Şube Müdürü olarak İlköğretim Genel Müdürlüğü'ne atanmıştı.

Tam o gün, bağlaşıklar Sicilya'ya çıkarma yapıyorlardı. Savaşın gidişi artık iyice Almanlara karşı dönmüştü.

22.7.1943'de Soysal olayında yeni bir gelişme oldu: Bakanlık Müdürler ve Disiplin Kurulu Kararı ile 4274 sayılı Yasa'nın 51. Maddesi ilk kez Soysal'a uygulandı; Soysal köy enstitülerindeki işlerden çıkarıldı. Maddenin ilgili 3. Fıkrası şöyleydi: *"Öğrencisine ve köy enstitüleri mensuplarına iftira eden ve ettirenlerle, bir yılda iki defadan fazla maaş ya da ücret kesilmesi cezası alanlar, bu kanunda yazılı işleri yapmakla yükümlü olanları görevlerini aksatmaya kışkırtanlara, öğretmenlik... ve enstitü onuruna uymayacak hareketleri görülenlere, enstitüdeki işlerden çıkarılma cezası verilir."*[69]

Bu kez artık Tonguç'un karşı görüşü de söz konusu değildi. Soysal'ın köy enstitüleri çalışmalarını konu alan ve her ortamda açıklamaktan çekinmediği kışkırtıcı, suçlayıcı, ölçüsüz eleştirileri, 'Köy Enstitülerinin Tarihçesi ve Kızılçullu Köy Enstitüsü' kitabı gibi gerçeğe aykırı savları içeren kitapçığını köy enstitülerine yollayıp dağıtması, satmaya çalışması bardağı taşıran son damla olmuştu.

Bu karardan birkaç hafta sonra Soysal'ın yeni yayımladığı 'Kızılçullu Köy Enstitüsü Sistemi II' kitabı postadan çıktı. Kitaba ekli 11..8.1943 günkü mektubu *"Bay Hakkı Tonguç"* diye başlıyor ve şöyle sürüyordu: *"Bilmem bunun için de adamlarınıza satışını ve okunmasını durdurmak ve yasaklamak emeliyle resmi emir verir misiniz?.. Kızılçullu'da*

66 Rahmi Dirican, Tonguç ve Köy Sağlığı (Çeşitli Yönleriyle Tonguç), KE Vakfı y. Ankara-1999, s.241-246)
67 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı I, s.455-461
68 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s.9
69 Hasan-Âli Yücel, Davam, s.100-101.

köy enstitüsü olmaz demiştiniz... oldu ... ve sistem böyle kuruldu... Oradan çıkanlar köylere gitmezler dediniz ve dedirttiniz... İlk mezun ettiğimiz öğrenciler köyleri istediler ve orada çalışıyorlar... Kızılçullu'da öğrenciler lüks yetişiyorlar, sanat öğrenmiyorlar, dediniz... ve bu düşüncenizi en yüksek yerlere de aşılamaya çalıştınız, öğrencilerimiz size herşeyi bırakarak güya sanat öğretiyoruz diye ilan ettiğiniz enstitülerin öğrencilerinden teknik bilgi, beceri ve nitelik bakımından üstün ve ileri olduklarını gösterdiler değil mi?.. Bir mektubunuzda siz kimsiniz ki sistem kuruyorsunuz buyurmuştunuz. Bu ikinci cilti de içten ve olgun bir vicdanla incelemeyi buyurursanız, tüm kanılarınızla ne kadar yanlış düşün ve duygulara kapıldığınızı sanırım anlayacaksınız... Diğer düşün ve yaratılan sorunlara da zamanı gelince böyle yanıt vereceğim. Belki bir gün, belki yarın, belki yarından da yakın."[70]

Tonguç o kitabı karıştırma gereğini bile duymayacaktı. Kitabın sayfaları bile açılmamıştı ve hep öyle kalacaktı. Tıpkı Soysal'ın son mektupları gibi! Adamını artık çok iyi tanıyordu ve ondan beklediği hiçbir şey kalmamıştı. Soysal defterini kapatmıştı.

Ama yalnız o kapatmıştı. Soysal'ınsa hiç de böyle bir niyeti yoktu.

Tonguç'u ilgilendiren başka mektuplar vardı. Örneğin bunlardan birisi Savaştepe Köy Enstitüsü öğrencisi Huriye Zambak'dan geliyordu: *"Müdürümüzle gönderdiğiniz kitapları aldım. Teşekkür ederim."* Sonra yapı işleri için diğer enstitülere giden ve içlerinde kızların da bulunduğu grupları anımsatarak, geri kalan iki grubun kızları olarak *"arkalarından bakakaldıklarını"* yazıyordu Zambak. *"Biz erkek arkadaşlardan her alanda ayrılmadığımız için diğer enstitülere de birlikte gidip çalışmak istiyorduk. Kızların barınması için hiç yer olmasa bile biz çadırlarda dururduk. Orada arkadaşlarımıza yardımımız dokunurdu, hem de değişik yerler görmüş olurduk. Erkek arkadaşlarımız nasıl olsa görecekler. Çünkü onların askerlikleri var... Gelecek yıllarda da arkadaşlarımız yardıma gidecek olurlarsa o zaman bizim de kabul edilmemizi tüm kız arkadaşlarım namına rica ediyorum. Saygı ve selamlarımı sunarım."*[71]

Tipik bir köy enstitüsü öğrencisi mektubuydu; içten, açık, dolaysız ve yaltaklanmasız!

Köy enstitülerinin sayısını artırmak, öğrenci sayısını çoğaltmak. İnönü bu konuda hâlâ dayatıyordu. Sırasını getirip getirip konuyu yineliyordu.

Yeni enstitüler açmayı hızlandırmaya eldeki olanaklar elvermiyordu, açılmışlara daha fazla öğrenci alınamaz mıydı? Tonguç bunun denemesine en güvendiği iki müdürün başında oldukları Arifiye ve Düziçi'nde girişti. Aslında her ikisi de diğer birçokları gibi güçlerinin son sınırında çalışmakta ve çalıştırmakta idiler.

Baskıya ilk tepki Düziçi'nden geldi. Müdür Lütfi Dağlar'ın kendisine danışmadan ortaöğretimde bir göreve geçmek için Bakanlığa vermiş olduğu dilekçe dönüp dolaşıp önüne gelince Tonguç'un çok canı sıkıldı. Dağlar, kendisine öğrenci sayısını iki katına çıkarması için resmi emir verilmiş olması üzerine bu yolu tutmuştu. Dağlar dilekçesinde 500 olan öğrenci sayısının 15 Temmuz 1943'e kadar 1010'a çıkarılması yazılı emri üzerine Ankara'ya gelerek İlköğretim Genel Müdürlüğü ile görüştüğünü, bunun olanaksızlığını anlatmasına karşın, emrin değişmediğini, aslında Bakanlığın bu öğrenci arttırma titizliğini yerinde bulduğunu, ama bunu gerçekleştirme olanağının olmadığını, bu nedenle Enstitü Müdürlüğü'nden istifa etmek istediğini yazıyordu. 5.7.1943 günlü dilekçe, ayın 20'sinde Tonguç'un önüne gelmişti. Tonguç hemen Dağlar'a acılı tatlılı bir mektup gönderdi.[72] Daha

70 Emin Soysal, Kızılçullu Köy Enstitüsü Sistemi II, Tonguç arşivindeki imzalı nüsha ve ekli 11.8.1943 günkü mektup.
71 Huriye Zambak'dan Hakkı Tonguç'a 16.8.1943 günkü mektup.
72 Lütfi Dağlar'ın 5.7.1943 günkü dilekçesi, Tonguç'un ona mektubu (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.70-72)

sonra Dağlar görevinden ayrılmaktan vazgeçirilecek, ama öğrenci sayısı da öngörüldüğü düzeyde arttırılmayacaktı. Hiç olmazsa köy enstitüleri en iyi müdürlerinden birini yitirmekten kurtarılmıştı.

İkinci deneme birkaç ay sonra Arifiye'de yapıldı:

Müdür Balkır ile Enstitüye gelmiş olan Tonguç'un, ellerinde metrelerle yatakhaneleri ölçüp biçmeye başladıklarını görenler önce bir anlam veremediler. Buralara daha ne kadar öğrenci sığdırabileceklerini hesaplıyorlardı. Koridorlara bile ranza koymayı düşünüyorlardı. Sonunda belirli bir sayıda anlaştılar. Balkır konunun kapandığını sanıyordu.

Müzik öğretmeni Hamdi Daner'in evinde öğle yemeğinden sonra kahvelerini içerlerken Tonguç konuya geri döndü: *"- Bak Edip, düşünüp taşındım, öğrenci arttırımı için yolladığımız emirden ayrı olarak, biraz önce birlikte yaptığımız hesabın üstüne, bir yüz öğrenci daha ekledim."* Balkır yanıtladı: *"Vallahi Hakkı Bey, biraz önce birlikte ölçtük, kesin bir karar aldık, bundan sonrasına benden pes artık." "- Ama elin oğlu çatır çatır yapıyor." "- Kimmiş o?" "- Gölköy'de Ali Doğan." "- Emredin, gidip o mucizeyi göreyim, başarılabilecek birşeyse ben de çabalarım, ama olanaklarımızı siz de gördünüz, yapacak birşeyimiz yok artık."* Konuşma giderek gerginleşiyordu. *"- Var var ama, üstüne gitmiyorsun bu işin." "- O halde benim bu yola gitmek istemediğimi söylüyorsunuz demek. Söz gelişi, siz bu enstitünün müdürü olsaydınız ne yapardınız?"* Aldığı yanıtla Balkır, *"beynimin yerinden söküldüğünü sandı", "- Bak ne yapardım söyleyeyim: Öğrenci kadrosunu 1800'e çıkarır, bunu üçe bölerdim. 600'ü derslikte, 600'ü tarımda, 600'ü uykuda!"* Öğrencileri vardiya ile uyutup çalıştırmayı düşünüyordu! Balkır'ın yanıtı sert oldu: *"Hakkı Bey, ben kendimi şimdiye kadar Arifiye Köy Enstitüsü Müdürü sanıyordum, siz beni Arifiye yatakhaneleri müdürü yaptınız. İzin verin, şu dakikadan sonra benim müdürlükle bir ilişiğim kalmadı. Tasarladığınız gibi müdürlük yapacak birini seçin!"*

Enstitü'nün birçok öğretmeninin de bulunduğu odada hava buz gibi olmuştu. Çıt çıkmıyordu. Sessizliği bozan Balkır'ın sigarasını yaktığı kibritin çıtırtısı oldu. Bir süre sonra Tonguç, hiçbirşey olmamış gibi *"- Haydi kalkın gidelim artık"* dedi. Hep birlikte kalktılar. Müdür'ün evinin önünden geçiyorlardı ki, Tonguç, birden oraya doğruldu. *"- Edip bize evinde bir kahve içirsin."* Peşindekilerle birlikte eve girdi. Balkır'ın eşiyle konuştu, şakalaştı. Kahveler gelince hepsine birden şunları söyledi: *"- Sanmayın ki demin Edip'e yaptığım baskıyı yetkimden alıyorum. Sizler yalnız bir enstitünün yükünü ve sorumluluğunu taşıyorsunuz. Ama bu işi yurt ölçüsünde yönetenlerin başka hesapları, düşünleri var. Bu ülkede gelecekte şu enstitüler konusunda ne olacağını kestirmek zor. Geçmişe bakalım. Köy öğretmen okulları, kent yatılı okulları neden kolayca kapatıldı? Sayıları az olduğu için. En kısa sürede enstitü ve öğrenci sayısını arttırmamız için İnönü bizi zorlamakta. Bu, tarihten alınan derstir. Benim bu konudaki baskılarıma katlanacak, nazımı çekeceksiniz. Nasıl ki ben de biraz önceki tersliği hoş gördüm. Edip'in sert çıkışı içtenliğindendi. Dost insanın, namuslu insanların hesabı ortadadır. Ben onun direnişinde işlerin bugünü ve geleceği için, inan, güven gördüm. Haydi işlere dağılalım arkadaşlar."*[73]

Bir kez daha denenmişti. Ama daha fazla olmuyordu. Güçlerinin ve olanaklarının son sınırında idiler.

Yalnız köy enstitülerinde değil, tüm ülkede olanaklar zorlanıyordu. Sayıları 12 bini aşmış öğrencilerin giyecek gereksinimlerini karşılamak bile o günün koşullarında başlıbaşına bir sorundu. Örneğin, birkaç bin çift ayakkabı alma başvurusu üzerine ülkenin tek bü-

73 Süleyman Edip Balkır, Eğitimde İki Anıt, Yücel, Tonguç, s.100-103.

yük ayakkabı fabrikasının yöneticileri dara düşeceklerdi (Sümerbank Beykoz Fabrikası).

Tonguç'un not defterindeki bazı kayıtlar bu açıdan ilginçti:

'Köy Enstitüleri Öğrencilerinin 1943 Yılı Gereksinmeleri' başlığı altında şu not vardı:[74]

" 48 bin metre bez kumaş	*7.5 TL'den*	*360.000*
175 bin metre kaput bezi	*110 Kr'dan*	*190.000*
12 bin çift ayakkabı	*14 TL 40 Kr'dan*	*172.000*
		722.000

Köy enstitülerinin acil gereksinimleri:

12 köy enstitüsü için 12 kamyon (Ticaret Bakanı).

Akaryakıt: Petrol 50 ton, benzin 30 ton, mazot 25 ton, yağ 5 ton (valilik kontenjanlarından alınsın deniyor, toptan verilmiyor. Petrol Ofisi Genel Müdürü)

Kumaş: 36 bin metre elbiselik, 7500 metre pelerinlik. Şimdiye kadar alınamadı, 5 ay sonra verileceğini söylüyorlar.

Kaput bezi: 360 bin metre kontenjan var. 142 bin metre istedik, ödenek azlığından hepsi istenemedi.

Kumaş fabrikaları ile yerli malı mağazaları stoklarına askerler vaziyet etmiş olduğundan alınamıyor. (Sümerbank Genel Müdürü ile görüşülecek.)

Tahıl ve kuru sebzenin Toprak Mahsulleri Ofisi'nden sağlanması.

Okul ürünlerinden yasal olarak üretim vergisi alınamazken, köy enstitülerinde bunlar döner sermaye malı sayılarak vergi alınmak isteniyor, Sivas Defterdarlığı kesmek istenmiş. (Maliye Bakanı)

Kinin (en az 54 kg.): Sağlık Bakanlığı

Yasaya göre Sağlık Bakanlığı'nın eğitmenlere ve köy enstitüsü çıkışlılara vermesi gereken sağlık çantaları 2 yıldır verilemiyor. (Sağlık Bakanı)

(Köy enstitülerinin benzer gereksinimi)

Sağlık memurları ile köy ebeleri yasasının uygulanması için ödenek (Maliye ve Sağlık Bakanı)

1943/44 yılı için:	*Yapı işleri*	*600.000*
	Yiyecek	*197.000*
	Giyecek	*90.000*
	Donanım	*240.000*
		1.127.000 TL "

İşin boyutları köy enstitüleri konusunu aşarak hızla ülke genelinde bir çaba gereksinimine dönüşüyordu. 1943/44 ders yılında köylerde okul yapımı konusu ağırlık kazanacak ve öne çıkacaktı. Artık birçok enstitüde öğretmen ve öğrenci ekipleri çevrelerindeki köylerde okul yapımı çalışmalarına yardıma gitmeye başlamışlardı.[75] Okul yapımı ile ilgili önemli bir sorun, kereste sağlanması idi. Piyasada kerestenin m^3'ü 200.250 Tl. idi. 4274 sayılı Yasaya göre köy enstitülerine ve köy okulları yapımına orman yönetimlerince m^3'te

74 Tonguç'un 1943 yılı not defteri ve A-105/41.
75 Ferit Oğuz Bayır, Köyün Gücü, s.201

35 TL.lik bir harçla kereste verilmesi öngörülüyordu. Tonguç'la Arman Orman Genel Müdürlüğüne gittiler. Yasanın bu hükmü o güne kadar uygulamaya geçirilememişti. Genel Müdür'le anlaştılar. M. Eğitim Bakanlığı'ndan yazılan yazıyı Tarım Bakanlığı'na, oradan Ankara Orman Bölge Müdürlüğü'ne işin bir an önce çıkması için yine birlikte götürdüler. [76]

Tonguç'un not defterinde 1943 Ağustos ayında yapılmış uzun bir gezinin notu var: *"68'de Ankara, 710 Yıldızeli, 11 Sivas, 12 Erzurum, Gümüşhane, 13 Beşikdüzü, 15 Trabzon, 16 Bayburt, 1820 yol, 21 Sarımsaklı (Kayseri)"* [77]

Sonuçları bakımından asıl önemli gezi ise bir ay kadar sonra İnönü ile birlikte yapılacaktı.

Tonguç bu çabalar ve gündelik sorunları çözme uğraşları içerisindeyken Kanad, Soysal ve Sirer gibilerinin köy enstitülerini eleştirerek kendi doğrultularında değişiklikler yaptırmayı amaçlayan çabaları sürüyordu.

Eylül Ayı'na girerken Tonguç'a Amerika'da sosyoloji öğrenimi yapmış bir genci tanıştırdılar. İbrahim Yasa köycülük öğrenimi yapmak üzere Amerika'ya gönderilmiş on kişiden biriydi. Bunların dönenleri ilköğretim müfettişi yapılacaklardı. İçlerinden yalnız Yasa, gidiş amacına uygun çalışmalar yapacaktı. Tonguç onu o akşam Hasanoğlan'a götürdü. Orada *"Beş altı bina, birtakım çadırlar, büyük bir yemekhane vardı. Birtakım çocuklar, köy çocukları vardı. Eskiden karşılaşmadığım çocuklar ve ufak tefek. Bunlar böyle dolaşıyorlar. İzlenimim bu."* Yasa, Tonguç'un öğretmenlerle geceyarısına kadar süren toplantısına katıldı. Sabahleyin kalktığında Tonguç'u sordu. *"Saat 4.00'de kalktı gitti."* dediler. Yasa Hasanoğlan'da kaldı. Yüksek Köy Enstitüsü değerli bir öğretim üyesi daha kazanmıştı. [78]

1943 Eylül ayı sonunda Tonguç, İnönü'nün Doğu ve Güney Anadolu'ya yapacağı uzun bir geziye katıldı.

Beyaz tren 20 Eylül'de Erzurum'da idi (Tonguç'un not defterinde o gün küçük oğlu Yalım'ın ilkokula başladığı kaydı var).[79] İnönü ve yanındakiler ertesi günü saat 15'de Pulur Köy Enstitüsü'ne gittiler. Yeni açılan bu Enstitü'de yoğun bir yapı çalışması vardı. Yedi enstitüden gelmiş ekipler yapı işlerinde çalışıyorlardı. İnönü yapı alanını gezdi, ekiplerle konuştu. Saat 17.30'da ayrılırken öğrencilere şunları söyledi: *"Hepinizi bir arada görmekten daha çok hoşnut oldum. Vatan sizden çok şeyler bekliyor. Kendinizi iyi hazırlayınız. Sizden çok umudum var. Siz umut ettiğim gibisiniz. Çıktıktan sonra da sizi her zaman izleyeceğim... Sizden her zaman iyi haberler alıyorum. Bu haberler beni sevindiriyor. Allahaısmarladık çocuklarım."* [80]

Bu arada Tonguç, buradaki sorunları not ediyordu: *"İçme suyu (boru), gelecek ekipler (yol yapımı), kontrol için adam, müdür konusu, tüm enstitülere kitap genelgesi, ekiplerin dönüşleri (vagon sorunu), kuyu açılması, öğretmen evlerinin yemek ocakları. Bunlara bir de elle çizilmiş kroki ekliydi: Ilıca Köyü kenarı."* [81]

23 Eylül günü saat 16.00'da Erzurum Lisesi'nde yapılan denetim olumlu geçmedi. Laboratuvarları gezen İnönü, buraların çok bakımsız ve tozlu olduğunu gördü: *"- Bu aletle-*

76 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s.20-22.
77 Tonguç'un 1943 yılı not defteri.
78 Ali Yılmaz, Prof. Dr. İbrahim Yasa ile konuşma, 50. Yılında Köy Enstitüleri, s.100.
79 Tonguç'un 1943 yılı not defteri.
80 A-105/62 İnönü'nün Pulur Köy Enstitüsü'nde 21.9.1943'deki konuşması.
81 Tonguç'un 1943 yılı not defteri.

re hiç el sürülmemişe benziyor." Göstermesini istediği bazı araç gereçleri ilgili öğretmen bulup çıkaramadı. Tabiat bilgisi laboratuvarı gezilirken öğretmen biri ultramikroskop olmak üzere 9 mikroskop bulunduğunu söyleyince İnönü, o ultramikroskop dediği mikroskobu kendisine göstermesini istedi. Öğretmen ve diğer ilgililer mikroskopların bulunduğu dolabın anahtarını bulamadılar. Tonguç, Lisenin durumunu bir şifre telle bakana bildirdi. Yücel bunu oradaki aksaklıkların yeterli öğretmen bulunamaması, öğretmenlerin askere alınmaları ve uzak yerlere gitmek istememelerine bağlayan bir telgrafla yanıtlayacak ve İnönü'ye bu yolda bilgi verilecekti.[82]

İnönü o gece Kars'taydı. O gün Bayır da Tonguç'a yolladığı bir tel ile Yücel'in Çifteler, Savaştepe ve Kızılçullu köy enstitülerini denetlemek için yola çıktığını bildiriyordu.[83]

24 Eylülde Cılavuz Köy Enstitüsü'nü denetleyen İnönü burada Enstitü'nün yıllık üretim çalışmalarını gösteren bu çizelgeyi uzun uzun inceledi.

Gezinin doğudaki bölümünün bir amacı da buradaki askeri manevraları izlemekti. Tonguç, askeri konular ve denetimler söz konusu olduğu zaman İnönü'nün sivilleri uzak tutmak eğiliminde olduğu gibi bir izlenim edinmişti o güne kadar. Ama bu kez öyle olmuyordu. Yanındaki sivilleri de manevra alanına birlikte götürdü İnönü. Ordunun her zamanki disiplinli tutumu içinde en kötü olanakları bile karşılamaya kararlı olduğu, ama özellikle çağdaş donanım ve motorize araç gereç bakımından önemli eksikliklerin bulunduğu hemen göze çarpıyordu.

Kars'a döndüklerinde Tonguç, tarihi denebilecek bir tartışmanın tanığı olacaktı İnönü ile askerler arasında. Konu daha Erzurum'dalarken bir akşam sınırlı olarak açılmıştı. Ama bu kez Kars'taki akşam yemeğinde içki de içiliyordu ve belki bunun da etkisi ile tartışma bayağı sert geçecekti. Almanların yanında savaşa katılıp katılmamak tartışılıyordu. Doğu bölgesindeki tüm üst düzey komutanlar yemekte idiler. Almanlar Kafkaslar'daydı, en uygun tarihsel olanak önümüzde duruyordu... falan. İnönü, hele sivillerin yanında böyle bir konunun açılmasından rahatsız olmuştu, konuyu şaka ile kapatmayı denedi: *"- Komutanlar çok ateşli bu akşam, belki de bugünkü manevraların etkisiyle..."* Ama kimse susmadı, tersine baskıyı arttırıyorlardı. Neredeyse harekete geçmemeyi korkaklıkla eş tutacaklardı. O zaman Tonguç, şaşkınlıkla İnönü'nün yüzünün, hareketlerinin, ses tonunun değiştiğini gördü. Sanki o bildiği İnönü gitmiş, yerine başka biri gelmişti. Cumhurbaşkanı kolunun sert bir hareketi ile önündeki tabağı, bardakları bir yana itip yuvarladı: *"- Getirin bana haritaları!"* Yaverler koşuştular. Şimdi asker İnönü'yü görüyordu artık Tonguç. Kurmay haritaları önüne açıldı. İnönü generallerden birine, haritadaki belli bölgeyi göstererek sordu: *"Söyle bakalım karşındaki Rus birliklerin yerlerini, sayılarını, silah donanımlarını!"* Sorular birbirini izledi. Yanıtları yeterli bulmuyordu. Sonunda kendisi harita üzerinde uzun uzun anlatmaya başladı. Sınırın öte tarafındaki birliklerin yerlerini, büyüklüklerini, silah donanımlarını bir bir ayrıntıları ile sayıp döktükten sonra sözlerini bağladı:

"- Bugün manevralardaki donanım durumumuzu gördünüz. Sarıkamış'ı ne çabuk unuttunuz. Henüz kaç yıl oldu ki!" Kimseden ses çıkmıyordu. İnönü haritaları dürüp yaverine uzattı. Sonra sesini yumuşatmaya çalışarak başka bir konuya geçti.[84]

Konuyla bağlantılı sürpriz bir açıklamayı Tonguç birkaç gün sonra Beşikdüzü'nde yaşayacaktı.

---

82 A-73/14 Tonguç'tan Bakanlık'a şifre tel ve Yücel'in Beşikdüzü'ne yolladığı 29.9.1943 günkü şifre telgraf.
83 A-126/9 Ferit Bayır'dan Erzurum'da Tonguç'a gönderilen 23.9.1943 günkü şifre telgraf.
84 Tonguç'tan sözlü anı.

O geceden sonra, gezinin birkaç günü süresince, Tonguç, İnönü'de belki amaçlı, belki ayrımında olmadan takınılmış her zamankinden daha az sivil bir görünüm ve davranış izleyecekti.

29 Eylül'de Trabzon'daki denetimlerden sonra Beşikdüzü Köy Enstitüsü'ne geldiler. Öğrencileri tarım, sanat, yapıcılık, balıkçılık çalışmaları sırasında gördüler. Sonra deniz kenarına gidildi. Öğrencilerin bir bölümü yüzmek için denize girmişti. Bir bölümü de balıkçı motorlarıyla denize açılıyorlardı. İnönü de bir motorla onlara katılmak istedi. Güvenliğinden sorumlu olanlar telaşlandılar: *"- Tehlikeli olabilir Paşam." "- Ne demekmiş o?" "- Paşam, denizaltı falan." "- Hadi canım siz de, güldürmeyin beni."*

İnönü küçük bir motorla denize açıldı. Yanına yalnız Tonguç'u almıştı. Yanyana oturuyorlardı. Şimdi denizde öğrencilerle dolu, irili ufaklı yedi sekiz motorun, Enstitünün balıkçı filosunun arasındaydılar. Öğrenciler türkü söyleyerek ağ atıyorlardı. Bir bağırış, bir hareket, bir kaynaşma, tez canlı Karadeniz çocuklarının canlılığı, çevikliği... Bir süre sonra İnönü Tonguç'un kolunu yakaladı, acıtırcasına sıkarken, kısık bir sesle beklenmedik bir şey söyledi: " *Biliyor musun ne düşündüm onlara baktıkça? Elimde bunlar gibi yetişmiş gençlerden birkaç tümen olsaydı Türkiye'nin yazgısını değiştirirdim ben!"* Birkaç gece önceki tartışmayı anımsayan Tonguç şaştı kaldı, ne yanıt vereceğini bilemedi. [85]

Sözün içeriği bir yana, belki de tüm ilişkileri süresince en yakın oldukları andı.

Olay Tonguç'un Yücel için hazırladığı gezi raporuna *"Cumhurbaşkanı Enstitü'nün bir motoru ile küçük bir gezinti yaparak yeni yapılmakta olan binaları denizden seyrettiler. Bu sırada tüm öğrenciler denize girmişti. Onların bu durumlarından çok hoşnut kaldılar. Denizcilik ve balıkçılık işlerinin daha hızlı, daha çok geliştirilmesini emrettiler."* sözleriyle geçti.[86]

Karaya çıktıklarında Enstitü Müdürü Osman Ülkümen çimento darlığından söz edince İnönü hemen 220 ton çimentonun Sivas Fabrikası'ndan gönderilmesi için emir verdi.

Enstitü'de yenen öğle yemeğinden sonra tüm öğrencilerin katıldıkları bir toplantı yapıldı. Ulusal oyunlar oynandı, marşlar söylendi. İnönü'nün onları izlerken çekilmiş fotoğrafında diğer gezilerinde çok az rastlanan, gerçekten de sivil İnönü'den çok askerce bir görünüm var. Kasketli, sert yüzlü bir İnönü, çizmeli bacaklarından birini gösterircesine ileriye doğru olabildiğince uzatmış, öyle oturuyor. [87]

Enstitü'den ayrılırlarken İnönü herkese teşekkür etti. Özellikle kız öğrencilerin durumundan çok hoşnut kaldığını söyledi.Yapıların hızla çoğalmasını istedi. Bir gün sonra, Müdür'ün, öğretmenlerin kendilerine, eş ve çocuklarına Cumhurbaşkanı'nın armağanı olarak birer kat elbiselik Sümerbank kumaşı dağıtılacaktı. O yokluk yıllarında herkesi sevindiren bir armağandı bu.[88]

Trabzon'dan Erzurum'a geri döndüler. Gezi beyaz trenle sürdürüldü. Elazığ'daki denetimlerde İnönü, Kız Enstitüsü'ne alınmış Tunceli'li kızlarla ilgilendi, bu okuldan çıkıp köylerine gidenlerin durumunu araştırdı. Diyarbakır'da, Erkek Lisesi'nde bazı derslerden öğrencilerin çok zayıf olduğunu söylediler ama, onları yoklayan İnönü yanıtları yeterli buldu. Buradaki teknik okulların öğrenci sayılarının arttırılmasını istedi.

4 Ekim'de Bismil ve Batman petrol bölgelerindeydiler. Petrol çıkacağından umutlu

85 Tonguç'tan sözlü anı ve Mustafa Ekmekçi, Mantara Basmayın, Cumhuriyet, 18.2.1984.
86 A-73/19 H. Tonguç'un İnönü'nün Beşikdüzü gezisiy e ilgili raporu (iki sayfası noksan)
87 13.8.1943 günü çekilmiş fotoğraf.
88 A-73/14 ve 87/4 İnönü'nün Beşikdüzü, Cılavuz gezisi.

genç mühendislerin çalışmalarını görmek hepsini heyecanlandırdı.

5 Ekim'de Malatya Lisesi ve kentteki teknik öğretim okulları gezildi. Buradan Akçadağ Köy Enstitüsü'ne gidildi. İnönü müzik, Türkçe ve geometri derslerine girdi. Ayrıca tarım ve yapı çalışmalarını izledi. Sonra ulusal oyunlar oynandı, bir de öğrenci temsili izlendi. İnönü hoşnut ayrıldı.

Ertesi gün Düziçi Köy Enstitüsü'ne gidilecekti. Orada tren istasyonu sorunu vardı. Enstitü'ye en yakın demiryolu yeri olan Yarbaşı'nda bir durak yapılmasını isteyen Enstitü Müdürü Lütfi Dağlar'a Devlet Demiryolları'ndan bunun teknik açıdan olanak dışı olduğu bildirilmişti. Ama Dağlar, yine de İnönü'nün gelişinden önce trenin Enstitü'ye en yakın olarak nerede durabileceği sorulduğunda, Yarbaşı yanıtını vermişti. Şimdi trenin bu eğimli yerde duramayabileceği olasılığını düşündükçe rahatsız oluyordu. At ve katır arabalarıyla Enstitü'den 9 km. uzaktaki Yarbaşı'na gittiklerinde Dağlar'ın kaygısı iyice artmıştı. Neyse ki, tren bir frenle duruverdi önlerinde. *"Bir takım düzeneklerle otomobilleri hemen indirdiler."*

Dağlar, Enstitü'nün gündelik yaşamında ve çalışma koşullarında bir değişiklik yapmamaya özen göstermişti. Kendisi de iş giysileriyleydi.

İnönü yapı çalışmalarını, tuğla ocağını gördü, işlikleri gezdi. Türkçe ve müzik derslerine girdi. Sonra biraz dinlenmek için Enstitü'nün ortasındaki büyük dut ağaçlarının altına oturdular. Büyük bardaklarla ayran ikramına başlandığında, İnönü'nün doktoru Albay, biraz da sert bir davranışla Müdür'e, Cumhurbaşkanı'na ayran sunulmamasını söyledi. Dağlar da terslendi: *"Biz sunarız, alıp almamak kendi bilecekleri iştir."* İnönü baştan almadı, teşekkür etti. Ama bir süre sonra ayranın yoğurdunun nereden alındığını sordu. Sonra şöyle bir tatmak istedi. Ama kocaman bardak ayranı iki yudumda içiverdi. Dağlar Albay'a *"Gördünüz mü?"* demekten kendini alamadı. İnönü bir ara tüm öğrencilere İstiklal Marşı söyletilmesini istedi. Marş o kadar düzgün söylendi ki, İnönü teşekkür etti.

Enstitü'nün kalan bölümlerini gezerlerken İnönü kendisine tanıtılan, kız öğrencilerden sorumlu, Müdür'ün eşi öğretmen Sekine Dağlar'ı bir kenara çekerek, kız-erkek ilişkileri, kızların çalışmaları konularında bilgi aldı. Müdür odasına gidildiğinde Okul Disiplin Kurulu karar defterini görmek istedi, bunu inceledi.

Öğle yemeğinde İnönü, Sekine Dağlar'ı yanına oturttu. Trenden getirilen özel perhiz yemeğini yedi. Ama sofradaki üzümlerden tatmadan da edemedi. (Yaz. notu: İnönü şeker hastasıydı.) Öğleden sonra, denetim bittiğinde İnönü"den Enstitü'ye konuk defterine yazdığı şu anı kalacaktı: *"Köy Enstitüsü'nü ziyaret, eyi gün, eyi hatıra, teşekkürler. 6.10.1943, İnönü."*

Trene gelmek üzere arabalara binilirken İnönü müdüre kendisinden bir isteği olup olmadığını sordu. Dağlar da bu anı bekliyordu " *-İki dileğim var Paşam, Yarbaşı'na bir istasyon ve bir kamyon." "- Birincisi kolay, ama ikincisi için söz veremem!"* Cumhurbaşkanı istasyon açtırabiliyor, ama bir kamyon bulamıyordu o savaş yılları koşullarında!

23 hafta sonra Yarbaşı'nda sıkı bir çalışma başladı. Acele tren durağı yapılıyordu.

İnönü'nün denetiminin bir sonucu da Enstitü öğretmenlerinden herbirine üzerinde adları yazılı paketlerden gelmesiydi. Paketlerde İnönü'nün armağanı Sümerbank elbiselik kumaşları vardı. Her paket, eş ve çocuklar da hesaplanarak hazırlanmıştı. Aileler arasında kime nasıl kumaş gönderildiği merak konusu oldu. Karşılaştırmalar yapıldı. Tek ayrım büyüklere ve çocuklara göre miktar ve desen, renk farkı yapılmış olmasıydı. Cumhurbaşkanından böyle çok işe yarayacak bir armağan almak herkesi sevindirdi. [89, 90]

Tonguç bu gezi ile ilgili raporunda, İnönü'ye ve yanındakilere Enstitü öğrencilerinin şiirlerini içeren 'Düziçi'nden Sesler' başlıklı birer kitapçık da armağan edildiğini belirtmiş. Bir de ertesi günü, Adana'da birlikte geziye katılan DDY Hareket Dairesi Başkanı'nın Yarbaşı'na durak yapılıncaya kadar, orada Enstitü'nün gereksinimi için bir makas ve boşaltma hattı yapılmaya başlandığını haber verdi.

7 Ekimde Adana ve 8 Ekimde Mersin'de idiler. İnönü Kolordu Komutanı'na askere alınmış Erkek Lisesi öğretmenlerinin bırakılmaları ya da izinli sayılarak derslerine girebilmelerinin sağlanması emrini verdi. Teknik okullar iyi durumda ve temizdi. Ticaret Lisesi'nden ayrılırken İnönü, Tonguç'un kulağına eğilerek, kendilerini gezdiren okul müdürü için, *"- Ona söyle bir daha taş olmadan Cumhurbaşkanı'nın karşısına çıkmasın!"* demeyi unutmadı.

8 Ekim'de Silifke'de ortaokulu çok beğenen İnönü, *"Bugün çok iyi bir ortaokul gördük."* sözleriyle hoşnutluğunu belirtti.

Tonguç yolda not almış: *"Silifke yolu, Erdemli köyü. Sulak, 48 km su kemeri, kent harabeleri var. 58 km'de büyük bir Roma kenti var."*

Tonguç'un raporu, *"Bu gezide gördüğümüz en iyi ortaöğretim kurumları Mersin ve Gümüşhane ortaokullarıydı. Bunların müdürleriyle öğretmenleri takdirlerinize layıktır kanısındayım"* sözleriyle son buluyordu.

9 Ekim'de Ankara'ya döndüler.[91]

İlköğretim bakımından bu gezinin asıl önemli sonuçları on gün sonra Hasanoğlan'da alınacaktı.

Bir sonraki yılın en büyük sorunu enstitüleri bitirecek çok sayıda yeni köy öğretmeninin gidecekleri köylerdeki okulların zamanında bitirilmesiydi. Çalışmaların ağırlığının büyük ölçüde köylere kayması gerekiyordu. Ama bu iş, tek başına M. Eğitim örgütünün üstesinden geleceği bir konu değildi; tüm devlet kurum ve kuruluşlarının yardımcı olmaları, işbirliği yapmaları gerekliydi. Bürokratik devlet çarkını harekete geçirecek bir uyarıya,bir dürtüye gereksinim vardı.

19 Ekim'de İnönü Hasanoğlan'a geldi. Arabasından onunla birlikte Yücel, Tonguç, Falih Rıfkı Atay ve İstanbul Üniversitesi Rektörü Tevfik Sağlam ile Başyaver indiler. İkinci arabayla da iki milletvekili ve Ankara Valisi Tandoğan gelmişlerdi. Yönetim binasının önüne, bahçeye oturdular. O güneki çalışmalar ve dersler konusunda bilgi alan İnönü, daha çok birkaç gün sonra yeni ders yılına başlayacak olan yüksek kısım ve sağlık kolu üzerinde durdu.

Tonguç, bu tür denetimlerde zorunlu olmadıkça söze karışmaz, geride durmaya, İnönü'nün o kurumun sorumluları, görevlileri ile doğrudan konuşmasını kolaylaştırmaya özen gösterirdi. Ama bu kez öyle olmadı. Hemen konuşmaya başladı. Son gezileri bir sonuca, bir amaca yöneltmeyi tasarladığı anlaşılıyordu.

"- Paşam, geçen yıl enstitü müdürlerini buraya tek tek çağırıp kendi kesimlerinin durumlarını saptamıştık. Arkadaşlar bunları panolara işlediler, emir buyurursanız, durumu bu panolarla arzedelim."

Bunlar her köy enstitüsü bölgesindeki okulların durumunu, yıllık planlamaları, çıkacak

89 A. Lütfi Dağlar, Düziçi Köy Enstitüsü ve Sonrası Kimi Anılarım, s.38-48.
90 İ. Safa Güner, Köy Enstitüleri Hatıraları, s.38-39.
91 A-73/19 A.g. gezi raporu.

öğretmen sayılarını, gidecekleri köylerdeki yapı işlerinin durumunu içeren, Enstitü'nün resim-iş bölümünde özenle hazırlatılmış, hepsi eş büyüklükte renkli panolardı.

Önce Hasanoğlan bölgesine giren Ankara, Kırşehir ve Çorum illerinin durumunu gösteren pano ele alındı. Panonun yüzde doksanını okulsuz köylerin kapkara renkleri kaplıyordu. Diğerleri de böyle idi. Acı bir görüntüydü sergilenen. Tonguç panolar üzerinde ayrıntılı açıklamalar yaptı. İnönü, 1944'de çıkacakların köylerindeki okul yapımı işleri üzerinde özellikle durdu. Tonguç'un istediği de bu idi. Köy Enstitüleri örgütlenme yasasına göre, verilecek yeni öğretmen ve gidecekleri köyler 3 yıl önceden illere bildiriliyordu. Ama bir-iki il dışında hiçbir yerde okul yapımı için harekete geçilmemişti. Sorun da bu idi.

İnönü çatık bir yüzle bir süre düşündü. Sonra *"haydi Enstitü'yü gezelim"* dedi. Kalktılar. Tarım alanlarını, bir yatakhaneyi, uygulama okulu olarak ayrılan yeri gördüler. Tonguç her zamankinin tersine, durmadan açıklamalar yapıyor, özellikle Yüksek Köy Enstitüsü ile girişilecek çalışmaların, deneme ve araştırmaların köy okullarına nasıl yansıtılacağını anlatıyordu. Kendi okulunu tanıtan bir müdür gibiydi bu kez. Öğretmen evlerinin yakınına geldiklerinde birinin içini görmeyi önerdi İnönü. *"- Müdür Bey'in evini görelim, bir de kahve içeriz."* dedi. Eve girdiler. Falih Rıfkı Atay doğru kitaplığa yöneldi. Salonda oturan İnönü, Müdür'ün eşi ile konuşmaya dalmıştı. Sonra, *"- Biz sohbeti ilerlettik, arabalar buraya gelsin, buradan hareket ederiz."* dedi. Müdür Hürrem Arman'a bir gereksinimi olup olmadığını sorunca, o hemen Hasanoğlan'a bir tren durağı yapılması konusunu açtı. İnönü yaverine *"Not et, Ankara'da bana anımsat"* dedi.

Geldikleri düzenle hareket ettiler. Tonguç, arabaya binerken Arman'a fısıldadı: *"Çok iyi oldu. Konuyu şimdi arabada da işleriz."* İnönü'nün ilköğretim seferberliği ve bunun bir devlet politikası yapılması kararlarını vermesi için ilk adım atılmıştı.

Arman'ın ve Hasanoğlan'ın kazançları ise şu oldu; birkaç ay içinde Hasanoğlan'a tren durağı yapılacak, 13.3.1944'de açılacaktı. İnönü'nün yakın ilgisine tanık olan Ankara'nın güçlü ve dediği dedik valisi Tandoğan Köy Enstitüsü'nün işlerine yardımcı olacak, köy okulu yapımında Ankara İli ön sıraları alacaktı. [92]

Savaşın yeniden kızıştığı o günlerde parti organı Ulus gazetesi İnönü'nün Hasanoğlan'a gelişini bir gün sonra, 20.10.1943'de baş haber yapacaktı.[93]

Tonguç o yıl da çok önem verdiği mektuplaşma yöntemini yoğun işleri arasında sürdürüyordu. Köy enstitülerinin yöneticileriyle sürekli mektuplaşarak oralardaki çalışmalara yön verme çabasının yanısıra, tüm ilköğretim örgütünde çalışanlardan aldığı şikayet, atanma, nakil, terfi istekleri, köy öğretmenlerinin yerel sorunları mektupların başlıca konularıydı. Bunların bazıları çok uzun ve ayrıntılı yazılmış oluyordu. Usanmadan hepsini okumaya ve değerlendirmeye çalışıyordu. Milletvekilleri, yüksek görevliler, yerel yöneticiler ve tanıdıklardan gelen aracılık mektupları ise ayrı bir yığın oluşturuyordu.

O yılın mektuplarından bazı örnekler bir izlenim edinmemizi sağlayabilir:

Arifiye Köy Enstitüsü'nün başarılı Müzik Öğretmeni Hamdi Daner, Tonguç'un çalışmalarından ötürü ona teşekkür etmesinden duyduğu kıvancı belirtiyor, ayrıca *"maddi gereksinmelerini gideren bir lütuf da yapıldığını"* yazıyordu. [94]

---

92 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s.20-22.
93 Milliyet, 15.1.1984: Köy Enstitüleri Çığ Gibi Büyüyor (İnönü Hasanoğlan'da 19.10.1943 Ulus Gazetesi).
94 Hamdi Daner'den Hakkı Tonguç'a 4.2.1943 günkü mektup.

Düziçi Köy Enstitüsü öğrencisi Mehmet Şengül, bir disiplin suçu nedeniyle Enstitü'den çıkarılma cezasından kurtarılmasını, affını diliyordu. [95]

Pazarören Eğitimbaşı Bedri Akalın uzun bir mektupla yıllardan beri açığa vurmadığı, müdür ile arasındaki anlaşmazlığı, Enstitü'deki huzursuzluğu anlatıyor, müdürün öğretmenler arasında ayırım yaptığını savunuyor, ayrıntılı bilgi vermek üzere Ankara'ya gelmek için izin istiyordu.[96]

İstanbul'da *"Uçak Atelyesi sahibi"* Nuri Demirağ, demiryolu yapımı müteahhidi ve Milletvekili, amacını belirtmeden tüm köy okullarının ad ve adreslerini istiyordu.[97]

Yüksek Köy Enstitüsü Müzik Öğretmeni Mehmet Öztekin, yüksek kısımdaki Güzel Sanatlar Kolu öğrencilerinden bazılarının köylerine izinli gitmeyip enstitülerden birinde çalışmak istediklerini yazıyor, o enstitülerde yararlı olabilmeleri için birer akordeon ve birkaç mandolin bulundurulmasını istiyordu.[98]

Tüm bunlara verdiği yanıtlarda genellikle yumuşak, yatıştırıcı, uyarıcı olmaya çabalıyor, ancak zaman zaman sert de davranmak zorunda kalıyordu. Güttüğü tek amaç işlerin yürümesi, düşlediği eğitim düzeninin bir an önce kurulmasıydı. Tek ölçütü buydu. Bir taş üstüne bir tane daha konabilmesi için katlanamayacağı özveri yoktu. Bazen iş görene karşı yakın çalışma arkadaşlarının tepkilerine neden olacak kadar sabırlı, hoşgörülü oluyordu. Ama kişilerin artık hiçbir yararlarının kalmadığını, iş üretemediklerini, hele aldatmacalara saptıklarını anladığı anda tepkileri de beklenmedik kadar sert olabiliyordu. *"... Son günlerde senin Enstitü'nle ilgili olarak aldığım haberler beni üzdü. Hâlâ temizlik işlerine ve Enstitü'nün bakımına gerektiği kadar önem verilmemiş olması çok acı bir şey... Her konuda güvendiğimiz arkadaşlara bu kurumları yönettiriyoruz. Oysa ki, yukarıda değindiğim sorunlar bu güvenimizde aldandığımızı gösteren işaretlerdir..."* Bir Enstitü Müdürü'ne yazılıyordu bunlar. [99]

İmzasız mektuplara karşı hoşgörüsüzlüğü sürüyordu. Aksu Köy Enstitüsü'nden gönderilmiş, bazı öğretmenlerin davranışlarından yakınmalar içeren, öğrenciler tarafından yazılmış izlenimi alınan bir imzasız mektuba karşılık Enstitü Müdürüne verdiği yanıtta öğrencileri kışkırtanların bulunmasını istiyordu. *"Bu temizlik yapılmadıkça, bu çıban alevlenip gidecektir."* Bunun yanında eğer gerçekten öğrenciler bu mektubu yazmışlarsa, Müdürün onlara bu gibi yakınmaların kendisine duyurulmadan yapılmasının çirkin olduğunu da anlatmasını istiyordu.[100]

Dayanamadığı bir başka tür başvuru da haksız ve yasal olmayan işler için aracılık edilmesiydi. Aksi gibi bunlar genellikle milletvekilleri ve yeni eski yüksek görevliler oluyordu. Bakanlıktaki makam odasında kendini tutamayarak azarlamaktan, hatta odadan çıkarmaktan geri kalamadığı bu gibilerden geleceğin bazı onulmaz köy enstitüsü karşıtları da çıkacaktı. Bu tür olaylardan sonra, sigarasını daha da hızla içiyor, ardarda yakıyor, oturduğu yerden baktığında görülen Ulus Alanı'nda anıttaki atlıya gözü ilişerek düşünüyordu. Bu gibilerin güçlü olmaları için mi kurmuştu o yalnız adam bu Cumhuriyet'i?

Bu davranışlarının tersine, çalışan, üretenlerle olabildiğince ilgiliydi. Kendisine arazi

95 Mehmet Şengül'den Tonguç'a 24.2.1943 günkü mektup.
96 Bedri Akalın'dan Tonguç'a 7.3.1943 günkü mektup.
97 Nuri Demirağ'dan Tonguç'a 10.5.1943 günkü mektup.
98 Mehmet Öztekin'den Tonguç'a 15.7.1943 günkü mektup.
99 Hakkı Tonguç'dan bir Enstitü Müdürü'ne Temmuz 1943'de yazılmış mektup (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.72-74)
100 Hakkı Tonguç'dan Talat Ersoy'a 15.9.1943 günkü mektup (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.74-75) ve Ersoy'un yanıtı; 26.9.1943 günkü mektubu.

verilmemiş olmasından yakınan Bodrum'un Dirmil köyü Öğretmeni Halil Arkın'a şu yanıtı veriyordu örneğin; *"Okuluna arazi ayrılmamış olmasına çok üzüldüm. Bugün M. Eğitim Müdürü'ne bu işle doğrudan kendisinin uğraşması için emir verdik. (İlgilileri) yeni yöntemlere alıştırmak için gerekli önlemlerin hepsini alacağız. Sizin de bu işlerin her cephesine yeni mezunlar olarak dayanmanız gereklidir... Birkaç gün sonra bir Bakanlık Müfettişi göndererek sizin işleri yerinde inceleteceğiz... Çok çok gözlerini öperim. Diğer arkadaşlarına ve köylülerine de selam söyle."*[101]

Yıl sona ermeden tüm enstitü müdürlerine uzun bir mektup yazacak ve son altı ayda 10 enstitü gördüğünü bildirerek saptadığı aksaklıkları madde madde sıralayacaktı. Konuların başlıcaları şunlardı: Bazı enstitülerde bazı öğretmenlerin öğrenci dövmelerine karşı çok sert önlemler alınacaktı. Temizlik ve düzen istenen düzeye getirilmeliydi. Giysiler ve yatak takımları düzgün olmalıydı. Öğrencilerin notlarını kırmakla korkutulmalarından vazgeçilmeliydi. Öğrenciler kendi kendilerini yönetmelilerdi. Öğretmenler arasındaki çekişmeler önlenmeliydi. Enstitü dışına gönderilen ekiplere gerekli araç ve gereç verilmeli, önceden bildirilen denetimlerde programlı hareket edilmeli, öğretmenler öğrencilere örnek olacak şekilde kitap okumaya alıştırılmalı, gizli yazılar enstitü yönetimlerince sızdırılmamalı, enstitüde tek adam yönetiminden kaçınmalı, genelge ve emirler öğretmen ve öğrencilere duyurulmalı, parasal işlerde kayıtlar düzenli tutulmalı, yiyecek gereksinimleri zamanında karşılanmalı, alınacak yeni öğrenciler için yer hazırlanmalıydı.

Mektupta, bu sorunları resmi yazışmalarla bu kadar açık yazma olanağı bulunmadığı ve bunun doğru da olmayacağı için mektup yolunun tutulduğu belirtiliyor ve bu işleri *"hatır gönüle bakmaksızın yürütmek doğru yoldur"* dedikten sonra, kimsenin bu noksanlarının belirtilmesinden ötürü kırılmasının doğru olmayacağı, yeni kurulan bu kurumlarda başlangıçta bunların olacağı, ama giderilmeleri gerektiği vurgulanıyordu. Gerek uygulama bölgeleri, gerekse köy incelemeleri nedeniyle çalışma alanları günden güne genişleyecekti. O zaman enstitü yapısı sağlam temellere dayanmamış olursa daha büyük zorluklarla karşılaşılırdı. Bunun için enstitüler *"kusursuz"* kurulmalılardı. [102]

Tonguç, ekim sonunda Trakya ve Arifiye'ye hızlı bir yolculuk yaptı: *"29.10.1943 Arifiye, 30.10.1943 Lüleburgaz, 1.11.1943 Kepirtepe ve 2.11.1943 yeniden Arifiye"*[103] Cumhuriyet bayramı tatilinden yararlanmıştı bu denetimler için. Belki de o hiç hoşlanmadığı, katılmadığı, fraklı, silindir şapkalı Ankara'daki tören kalabalığının içtensizliği yerine bayramı Arifiye'de köy enstitüsü öğrencileri ile geçirmeyi de yeğlemişti.

Kasım içinde Yüksek Köy Enstitüsüne yeni öğrenciler gelecekti, ama bundan kısa bir süre önce Çifteler'de etkileri yıllar sürecek olan *"solculuk"* olayı patlak verdi. Güncel siyasal çekişmelerin köy enstitülerine bulaşmaması için çabalıyorlardı. Ne var ki, düşün özgürlüğünden ödün vermeden uygulanan bir yeni eğitim ortamında öğrencilerin bu tür akımlara ilgi duymalarını önlemek zordu, daha ötesi, sistemin özüne ters düşüyordu. Düşün akımlarını incelemek, tartışmakla yasalara aykırı bir takım eylemlere girmek arasındaki ince çizgiyi ayırabilmek anlayışını devletin ilgili kurumlarından beklemek ise gerçekçiliğe aykırı olurdu. Sorun da işte bu noktada düğümleniyordu.

Çifteler'de son sınıf öğrencilerinin Enstitü'yü bitirmelerine birkaç gün kala, ki ertesi

---

101 Hakkı Tonguç'dan Halil Arkın'a Aralık 1943 günlü mektup (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.75).
102 Hakkı Tonguç'dan enstitü müdürlerine 13.12.1943 günkü mektup (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.76-84)
103 Tonguç'un 1943 yılı not defteri.

günü bunun töreni yapılacaktı, akşam yemeğinden çıkan öğrenciler sınıflarında çalışıyorlardı, son sınıfın dersliğine Müdür Rauf İnan'la birlikte *"esrarengiz davranışlı"* iki kişi geldi. Müdür, *"- Oturun, hiç kımıldamayın, bu arkadaşlar eğitimcidir, gençlik psikolojisi üzerine araştırma yapıyorlar, defterlerinizi, kitaplarınızı görecekler, hepiniz ceplerinizdekileri de masalarınızın üstüne boşaltın."* dedi. Adamlar defterlere kitaplara tek tek bakıyorlar, arada birbirlerine *"kaş göz işaretleri yapıyorlar"*dı. Öğrenciler o zaman amacın başka olduğunu sezdiler. Derslikten sonra yatakhanelerindeki bavulları arandı. *"Bazı arkadaşlar açıkça yardım ediyorlardı onlara, yüzlerinde tamam bittiniz gibi bir görünüm vardı."* Görevliler aramalarda buldukları kitapların çokluğu karşısında şaşkınlık içinde döndüler. Bazı kitaplar, örneğin Altın Zincir (Upton Sinclair), Ana, Sarı Esirler (Pearl Buck), Karamazof Kardeşler (Dostoyevski), Baraganın Dikenleri (Panait Istrati), Kuyucaklı Yusuf (Sabahattin Ali) ilgi çekiyordu. Çocukların anı defterleri bile toplanmıştı. Bunları alıp gittiler.

Ertesi günkü törene Vali Hamit Oskay da gelmişti. Dünkü aramayı yapan güvenlik görevlileri yeni mezunlardan bazılarını hemen götürmek istiyorlardı. En çok da Hayrettin Özer üzerinde duruyorlardı. Müdür İnan direndi, yazılı emir olmadıkça kimseyi veremezdi. Vali ona izin vermesinin iyi olacağını söyledi. Sonunda, Özer'i ertesi gün kendisinin Eskişehir Emniyet Müdürlüğü'ne getirmesinden anlaşıldı. O gün, Müdür İnan Emniyet Müdürü ile odasında kahve içerken, bir başka odada Özer'in sorgusu yapıldı. Sonra Enstitü'ye döndüler. İnan'ın çok sonraları Özer'e neler sorulduğunu anımsamaması olayı çok fazla da önemsemediğini gösteriyor. Ama görevliler çocukları götürmek için dayatırlarken, İnan'ın karşı durmasının onun için de iyi sonuç vermeyebileceğini gösteren bir tutum da göstermişlerdi.

Olayın asıl nedeni, Yüksek Köy Enstitüsü'ne gitmek için seçme sınavına girecek öğrenciler arasındaki çekişmeden kaynaklanıyordu. Bunlardan bazıları arkadaşlarının bir *"komünist şebekesi kurduklarını, aşırı sol bazı kitaplar okuduklarını, bu işlerde Asiye Eliçin'in etkili olduğunu"* savunuyorlardı. Asiye Eliçin, Emin Türk Eliçin'in yakınıydı ve Enstitü'de dokuma usta öğreticisi olarak çalışmıştı. Olaydan önce görevinden ayrılmıştı. İhbar edilenler Hayrettin Özer, Mustafa Ünal (Buğday), Talip Apaydın, Turan Aydoğan, Veli Demiröz, Ahmet Ertaş, Mehmet Ünver, İhsan Arıkan, Mustafa Oytan, Numan Köseoğlu, Niyazi Baykal'dı. Bunlardan dokuzu sınavı kazanarak Yüksek Köy Enstitüsü'ne gidecekti: Özer, Apaydın, Ünal, Aydoğan, Demiröz, Ünver, Arıkan, Köseoğlu ve Baykal. İhbarı yaptıkları sanılan 12 öğrenciden 5'i sınavı kazanacak ve Yüksek Kısma gönderileceklerdi.

Olaya karışanların kanılarına göre, enstitünün bazı öğretmenleri, özellikle biri öğrencileri ihbar için kışkırtmışlardı.

Soruşturmadan sonra Asiye Eliçin tutuklu olarak, öğrenciler ise tutuksuz olarak yargılanmak üzere Ağır Ceza Mahkemesine verilmişlerdi. Öğrencilere disiplin cezaları verilmesi de M. Eğitim Bakanlığı'na *"tavsiye edilmiş"*ti.

Seçme sınavını kazananların Hasanoğlan'a gelmelerinden bir süre sonra bu kez Müdür Hürrem Arman'a Hasanoğlan'a gece treni ile gelen ve çevresindekilere kendisini *"Müdür'ün akrabasıyım"* diye tanıtan *"esrarengiz davranışlı"* biri gelecek, kendisinin aslında Emniyet Komiseri olduğunu açıklayacak ve Çifteler'den gelen bu öğrencilerin komünistlikten sanık olarak Eskişehir'de mahkemeye verildiklerini, davranışlarına dikkat edilmesi gerektiğini, diğer öğrencilerle ilişkilerinin en aza indirilmesini, sürekli kontrol altında tutulmalarını, okudukları kitaplara dikkat edilmesini isteyecekti. Arman, ona *"emniye-*

tin okunmamalarını istediği kitapların listesini" vermesini söyledi. Komiser, böyle bir liste veremeyeceğini, ancak *"Markes'le (Marx'a böyle diyordu) ilgili konuları içine alan kitap ve dergilere dikkat edilmesi gerektiğini"* bildirdi. Arman *"onun bir görevinin de kendisini kişi olarak tanımak olduğunu seziyor"*du.

Arman olayı Tonguç'a anlattığında, ondan *"birçok çevreler enstitüleri dikkatle izliyor, gocunacak birşeyimiz yok"* yanıtını aldı.

Bir süre sonra Eskişehir Ağır Ceza Mahkemesi çocukların duruşmaya gönderilmelerini istedi. Arman, işi hukukçularla görüştü. İlk sorguları yapılmış olduğu için yerlerine bir avukatın bulunmasının yeterli olacağı anlaşıldı. Enstitüde çalışanlardan birinin avukat olan kardeşi işi ücretsiz üstlendi. Arman, avukatla öğrencilerin Enstitü'de kimsenin dikkatini çekmeyecek şekilde görüşebilmeleri için onları evinde buluşturdu. Mahkeme aklanmaları ile sonuçlanacaktı. Ama gerek onların, gerekse yöneticilerin öğrenciler arası kıskançlıktan kaynaklandığı yorumu ile sınırlı bir önem verdikleri olay, hem bu öğrenciler, hem de köy enstitüleri bakımından çok daha olumsuz gelişme ve sonuçların başlangıcı olacaktı.

Bir yıl kadar sonra, Tonguç Eskişehir M. Eğitim Müdürü Hüsamettin Arkan'dan 22.12.1944 günlü bir mektup alacaktı. Müdür, Rauf İnan'ın da solculuk şüphesiyle Eskişehir Emniyeti tarafından izlendiğini bildiriyordu.[104, 105, 106, 107, 108]

Kasım ayı başında ikinci yılına giren Yüksek Köy Enstitü'sünün birinci sınıfına gelen ikinci öğrenci grubu toplam ikisi kız olmak üzere 80 kişiydi. Çifteler, Kızılçullu ve Kepirtepe'den geliyorlardı. Geleceğin yazarı Mehmet Başaran da Kepirtepe'den gelenler arasındaydı.[109]

Tonguç 8.11.1943'de Bayır'la birlikte Hasanoğlan'a gitti. Yüksek kısımda yeni gelenleri ve 2. sınıfa geçmiş olanları topladı, bir konuşma ile yeni ders yılını başlattı. Toplantıda onları da konuşturdu. Ders planlamalarında, programlarında yapılacak değişiklik ve iyileştirmeleri tartıştılar. Öğrenciler daha fazla yerli ve yabancı dergi, kitap, ders araç ve gereçleri, Ankara'daki toplantı ve konferanslardan daha çok yararlanmak, Eğitim Şurası görüşmelerini izlemek, statülerinin, hak ve görevlerinin açıklıkla belirlenmesini istiyorlardı. Tonguç özetle şunları söyledi: Yeni gelenlerden her bölüme sekizer kişi ayrılmıştı. Tarih, coğrafya, pedagoji ve ruhbilim derslerinde onların kendi çabaları ile öğrenmeleri temel ilkeydi. Esas olan, onlara bilimsel inceleme ve araştırma yöntemlerini öğretmekti. Yüksek öğrenim temel yöntemleri verirdi, sonrasını öğrencinin kendisi bulmalıydı. Bundan sonra yasal duruma değindi. Yüksek Köy Enstitüsü yasa ile değil, Talim Terbiye Kurulu kararı ile kurulmuştu, bu yeterliydi. Barem sistemini eleştirdi. Bu sistemde görev yapıp yapmamakla ilgili bir yaptırım yoktu; çalışmamak, hazır yemek esastı. İstenilen ve olması gereken ise çalışmanın temel alınmasıydı. Ancak o zaman her tür hakka kavuşmalıydı. *"Biz efendi adamlarız diye halktan ayrılmak yok. Çuvalı yüklenerek; sandalyeyi karın altından kurtarıp Lalahan istasyonundan getirecek olan sizlersiniz."* dedi. *"Masa yok demek kolay. Var edelim deyince adam azalır. Düşünlerine uygun hareket eden adam durumuna gelebilmek uygar olmak dediğimiz bilinçliliktir. Az bilgi ile çok iş, az felsefe yap-*

104 Rauf İnan, Bir Ömrün Öyküsü 2, Köy Enstitüleri ve Sonrası, s.184-185.
105 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı I, s.461-463, Piramidin Tabanı II, s.49-51.
106 Talip Apaydın, Köy Enstitüsü Yılları, s.138-139.
107 Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç, s.306-308.
108 Hüsamettin Arkan'dan Hakkı Tonguç'a, 22.12.1944 günlü mektup ve Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri. s.308.
109 Abdullah Özkucur, Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü, s.115

maya yönelmeli." "Biz, bir kısım insanların biz bu köy enstitüleri çocuklarına ders okutamadık diye kıvranmalarını istiyoruz." [110]

Tüm çabası, onlara geleneksel, *"lafzi okul"* yöntemleri ve rahatlığı yerine, kendi deyimi ile *"yaşam ve iş okulu"*nu benimsetmeye yönelikti.

Yüksek Köy Enstitüsü'nde o ders yılı Ankara'daki yüksek öğrenim kurumlarından özenle seçilmiş nitelikli öğretim üyelerinin de ders vermelerinin sağlanmasıyla başladı.[111]

Tonguç'un öngörüsü doğru çıkacak, gerçekten de Yüksek Köy Enstitüsü'nde görev verilmediği için elli yıl sonra bile kırgınlıklarını açıklamak gereksinimini duyanlar olacaktı. Ama bunlar Tonguç'un düşünlerini kavrayıp benimsemişler miydi? Konuşmalarından böyle olmadığı anlaşıldığı gibi, örneğin onlardan bir Cırıtlı Tonguç'un, yolu üzerindeki Arifiye Köy Enstitüsü'nü de görmesi önerisini gerçekleştirmeyecek. Buna olanak bulamadığını yazı ile bildirerek, yeterli ilgiyi göstermediği izlenimini verecekti. [112]

Dünya Savaşı'nın gidişinin bağlaşıklardan yana dönmesi onların, savaşı kısaltmak, kendi kayıplarını azaltmak arayışı içinde Türkiye'ye savaşa girmesi için yaptıkları baskıların artmasına neden oldu. İnönü bu kez Roosevelt ve Churchill ile görüşmek üzere 4.12.1943'de Kahire'ye gitmek zorunda kaldı. İngiltere Başbakanı'nın artan baskısı ile sıkıntılı saatler yaşadı. İnönü orada da Adana'daki taktiğini kullandı; onlardan yerine getiremeyecekleri yardımlar gereksinimini ileri sürdü. Sonuçta, biraz da Roosevelt'in daha anlayışlı davranmasıyla bir kez daha Türkiye'yi savaştan uzak tutmayı başardı.

Orada Roosevelt ile arasında, çok partili rejim konusunda yıllar sonra açıklayacağı ilginç bir konuşma geçecekti.[113]

Savaştan sonra Türkiye'de Batı demokrasisini uygulayacağını söyleyen İnönü'ye Roosevelt şöyle der: *"Sakın bu işe girişme, bu iş Doğu'da olmaz, Batı'da olur."* Yıllar sonra bu anısını anlattığında bir CHP yöneticisinin *"Paşam, sen mi haklı çıktın, yoksa Roosevelt mi?"* sorusuna İnönü çok içerleyecektir.

İnönü'nün Ankara'ya iyi haberlerle dönüşü bir kez daha kaygılı havayı dağıttı.

1943 yılı sonuna doğru köy enstitülerinde üçbine yakın öğrenci son sınıfa geçmişti. Bunların Ekim 1944'de köylerinde göreve başlayabilmeleri için gereken hazırlıkların o zamana kadar bitirilmiş olması gerekiyordu. Bu kitle halinde yerleştirmenin aksamadan yapılabilmesi için İlköğretim Dairesi şimdiden çalışmaların ağırlığını bu konuya çeviriyordu.

Enstitülerde ise son sınıfların köylerde yapacakları staj uygulamaları için her köy enstitüsü kendi çevresindeki uygun köyleri seçerek, buraları uygulama okulu olarak kullanma hazırlıklarına başladı. Stajlar bu köylerde geçirilecek otuz günlük dönemlerle gerçekleştirilecekti.[114]

Yeni öğretmenlerin gelecek yıl aksaksız yerleştirilebilmeleri, alışılmamış birçok hüküm içeren 4274 sayılı yasanın tüm ilgililerce anlaşılıp benimsenmesine, uygulanmasına bağlıydı. Bunun için bir İzahname (Açıklama) hazırlanmasına karar verildi. Yasanın her maddesi ayrıntılarıyla açıklanacaktı. Bu, ancak konuyu çok iyi kavramış birinin yapabile-

110 Ferit Oğuz Bayır, Köyün Gücü, s.259-261.
111 Abdullah Özkucur, s.115-117.
112 Hüsnü Cırıtlı, 23.6.1994'de Eğit-Der'de konuşma; Mustafa Ekmekçi, Tonguç'un Güvenmediği Eğitimci, Cumhuriyet ve Hüsnü Cırıtlı'dan Tonguç'a 7.8.1942 günkü mektup.
113 Mustafa Ekmekçi, Demokrasi Umudu, Cumhuriyet, 28.3.1995.
114 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s.95-97.

ceği bir işti. Bayır'ın yazdığı[115] 'Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu İzahnamesi' o yıl yayınlandı.[116] Burada sistemin amacı, felsefesi, örgüt yapısı, görevlilerin nitelikleri, sorumlulukları, çalışma yöntemleri tüm ayrıntıları ile belirtiliyordu. [117] (*)

27.11.1943'de Ladik ve çevresindeki şiddetli deprem Köy Enstitüsü'nde de önemli zararlara yol açtı. Bunların kısa sürede giderilmesine çalışılacaktı.

Hasanoğlan'da yapı işlerinin yoğunluğundan ötürü tarım işlerine fazla el atılmamıştı. 3.12.1943'de bir kez daha Hasanoğlan'da olan Tonguç[118], Çifteler'de tarım alanında büyük başarı sağlamış olan iki tarım öğretmeninden (Mustafa Şölen ve İzzet Palamar) birini, Palamar'ı Hasanoğlan'a önce konuk öğretmen olarak getirtti. Palamar Rumeli kökenliydi. Şumnu'da doğmuş ve orada bir süre öğretmenlik yaptıktan sonra Türkiye'ye göçmüştü. Şumnu öğretmenliği sırasında yetiştirdiği bağlarla ünlüydü.[119] Tonguç, onu Trakya'da gezici Başöğretmen görevi yaptığında tanımış ve milli eğitim kadrolarındaki tarımcı öğretmenlerden yararlanma kararı verildiği zaman, Palamar ilk aklına gelenlerden biri olmuştu. Enstitü'de görev aldıktan sonra, bu ilginç ve çalışkan kişi Tonguç'un yakın arkadaşları arasında yer alacaktı. Teorik masa başı tarımcılarının olmaz, yetiştirilemez dedikleri ürünleri yetiştirmekte neredeyse özel bir yeteneği vardı. Çifteler'de de böyle olmuştu, Hasanoğlan'da da böyle olacaktı. Tarım konusunda herhangi bir enstitüde bir sorun çıktığı zaman, oraya Palamar gönderiliyordu; yapı işleri için de Macar Sili Layoş'un yollanması gibi.

Palamar, Hasanoğlan'da önce Enstitü'nün satın aldığı topraklardan 38 dekarlık bir bölümü ele aldı. İşi planladı. 11.12.1943'de naklen Hasanoğlan'a atandı. Arazinin yarısına hendek krizması uyguladı (tüm toprağın en az 1 metre derinlikle kazılarak altüst edilmesi). Kalan bölüme fidan çukurları açtırdı. 8500 bağ çubuğu, 4000 aşılı meyva fidanı, 600 çam, 650 söğüt, kavak fidanı dikildi. Ayrıca 200 dekarlık bir tarlaya arpa ekilecekti. Tarım uzmanları Hasanoğlan'ın sert ikliminde meyva yetişmeyeceğini söylemişlerdi. Fidan dikilen yerlere de ara tarımı uygulanacaktı. Enstitü'nün küçük ve büyükbaş hayvan varlığı da kısa sürede 447'ye ulaşacaktı.[120]

Sonuç olarak Hasanoğlan'da meyva da yetişecek, üzüm de alınacak, Palamar şarap da yapacak, çamlar büyüyecek, o bomboş, bir tek dikili ağaç bulunmayan kuru sırt yeşerecekti.

O günlerde Tonguç, enstitülerin 1944 yılı gereksinmelerinin dökümünü çıkardı. Bir yıl öncesine göre bunların sağlanabilmesi, artış nedeniyle daha da sorunlu olacaktı; yalnız Sümerbank'tan şunlar istenecekti:

"49.200 metre elbiselik kumaş, 557.600 m. kaput bezi (çamaşır ve yatak takımları için), 221.220 m. iş giysilik kumaş (mavi), 98.400 m. Malatya bezi (dış gömleklik), 10.500 m. basma (kız öğrenciler için), 32.800 m. havlu, 65.600 çift çorap, 16.400 yün battaniye, 32.800 çift postal."[121]

"Pamukpınar Köy Enstitüsü denetiminden: Yemekhane eşyalarının sağlanması, evle-

115 Ferit Oğuz Bayır, Köyün Gücü, s.204.
116 Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu İzahnamesi.
117 Niyazi Altunya, Köy Enstitülerinin Tarihçesi, 50. Yılında Köy Enstitüleri, s.87.
(*) Aralık 1995'de Bayır'la yaptığımız konuşmada, İzahnameyi tümüyle Tonguç'un öngördüğü şekilde hazırladığını, kendisinin yaptığı işin bir "redaksiyondan öte olmadığını" savunmakta direnmiştir.
118 Tonguç'un 1943 yılı not defteri.
119 Hemşehrisi Dr. İsmail Topuzoğlu'ndan sözlü anı.
120 Abdullah Özkucur, Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü, s.200-201.
121 A-60/15 Köy enstitülerinin 1944 yılı gereksinim listesi.

rin tuvaletleri, tarlalar ve yollar, işliklerin kurulması, son sınıfın uygulama dersleri, hamam, su deposu, kantin (bugünkü açık yemekhane), el arabaları, müzik öğretmeni, taşıma aracı, ahırların üstü." [122]

O bunlarla uğraşırken, Ankara'da atılımın tümüne yönelik gelişmeler vardı.

Aralık ayı içinde bir gün Yücel'in makam arabası Hasanoğlan yönetim yapısının önünde durduğunda, Müdür Hürrem Arman bakanın geleceğinden habersizdi. Arabadan inen Yücel ve Tonguç, yemeğe ve gece kalamayacaklarını söylediler, oturmadan iş alanlarını gezdiler. Sonra bakanın öğretmenlerle toplantı yapmak istediğini söyledi Tonguç.

Öğretmenler toplandığında, Yücel köy enstitülerinin yeni öğretim programı konusunu açtı. Bilindiği gibi, programa her ders için yazılan bölümlerin dışında, bir genel ilke ve amaçlar bölümü konmamıştı. Yücel, öğretmenlerden, tek tek derslerini uygularken hangi ilke ve amaçları göz önünde tuttuklarını anlatmalarını istedi. Onlar konuşurken kısa sorular soruyor, notlar alıyordu. Sorulardan, Arman bakanın amacının ne olduğunu bulup çıkarmaya çalışıyordu. Sorular daha çok ulusal duygu ve ulusçuluk konularına yönelikti. Bir ara Arıman da konuşmak istediyse de, Yücel onu susturdu: *"- Bu toplantıda sana söz vermeyeceğim."* Arman'ın canı sıkıldı. Ne oluyordu? Tüm öğretmenleri dinledikten sonra Yücel toplantıyı kapattı. Hiçbir açıklama yapmamıştı. Tonguç da konuşmamıştı.

Bir kahve içmek üzere üçü Müdür odasına geçtiklerinde Yücel Arman'ın merakını giderdi. Programda genel amaç ve ilkeler olmayınca enstitülerde özellikle ulusçuluk ilkesine aykırı tutum ve davranışların olabileceğini ileri sürenler vardı. Bunu araştırıyordu, yersiz savlara somut kanıtlarla yanıt hazırlamak için buraya gelmişti. Arman tepki gösterdi, enstitülerde her alanda ülkenin, ulusun yararına çalışmalar yapılıyordu ve ulusal kültürün değerlendirilmesine çalışılıyordu. Bunları tümü milliyetçilik değil miydi? Her ikisi de onu gülerek dinliyorlardı. Yücel, *"- Sen arkadaşlara benim geliş nedenimi açıklama, içlerinde korkanlar, derslerini ulusçuluk nutuklarıyla doldurmaya kalkanlar çıkabilir."* dedi.

Sonra gittiler.

Birkaç gün geçince köy enstitülerinde ulusçuluğa aykırı bir tutum izlendiği savının Halil Fikret Kanad tarafından ileri sürüldüğü ve onun bakana programa amaç ve ilke olarak milliyetçiliğin konmamış olmasını eleştiren bir rapor vermiş olduğu duyulacaktı. Bu savları bakanlık içinde destekleyenlerin de olduğundan şüphe edilemezdi.

Yücel'in Hasanoğlan'a gelişinden sonra onun Başkanlığında Talim Terbiye Kurulu'nda Gazi Eğitim Enstitüsü Pedagoji öğretmeni Dr. H. F. Kanad'ın da çağrıldığı bir toplantı yapıldı, onun raporu görüşüldü ve yanıtlandı. Öğretim programı daha önce Kurul'dan geçmişti.[123]

Ne var ki, Kanad raporu konusunun burada kapanmadığı Tonguç'un dört ay kadar sonra köy enstitüsü müdürlerinden bazılarına yazdığı bir mektuptan anlaşılacaktı. [124] Şöyle diyordu: *"Kanad'ın bakanın kendisine verdiği raporun bir örneğini gönderiyorum... Hiçbir harekete geçmeyerek yalnız pedagoji ulemalığı tasarlayanların düşünlerini öğrenmek, onlara söylemeleri olanağı olan her şeyi söyletmek gerekiyor. Sırası geldikçe sözle değil, işle yanıt vermek aslında sakat olan düşünleri yıkmaya yeter... Bu tür yazıların bir yararı da ülkede pedagoji tekelciliği yapmak isteyenlerin içyüzlerini tanımamıza yardım etme-*

122 Tonguç'un 1943 yılı not defteri.
123 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s.37-42.
124 Hakkı Tonguç'dan bazı köy enstitüsü müdürlerine 10.1.1944 günkü mektup (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.84-85).

leridir. Onların ellerinde yetişenlerin durumlarının ne olacağını da kestirmek mümkündür. İşte bu bakımdan yararlanmanı rica eder, çok çok gözlerinden öperim."

Mektubun birçoğu eski Gazi Eğitim Enstitüsü öğrencisi, hatta bazıları Pedagoji Bölümü çıkışlı olan ve bu nedenlerle hocaları Kanad'ın düşünlerinden etkilenmeleri olasılığı bulunan müdürlere gönderilmesinde, böyle bir etkiyi önlemek amacının yattığı düşünülebilir.

Tonguç'un tepkisine neden olan rapor, aslında Yücel'in Hasanoğlan'da Arman'a açıkladığından çok daha ağır ve geniş bir eleştiri, hatta bir saldırı idi.

'Köy Enstitülerinin Öğretim Programı Hakkında Layiha' başlığını taşıyan, 7 sayfalık 24.11.1943 günlü görüş yazısı[125] *"Köy enstitülerinin iç bünyesini sarsacak olan her tür önemli sorunlarla uğraşmayı kendime yaşamsal bir görev edindiğim için enstitülerin mesleksel ve manevi cephesini sarsacak olan aşağıdaki noktaları ilk iş olarak bakanlık yüce katına bildirmeyi görev bildim."* sözleriyle başlıyordu. Kanad'a göre *"köy enstitülerinin öğretim programı ortaokulların biraz üstünde, öğretmen okullarının bir hayli aşağısında"* ayarlanmıştı. Asıl acı veren nokta, dersler arasında en büyük farkın öğretmenlik bilgilerinde olmasıydı. Böyle bir sonuç hiçbir şekilde enstitülerin gerçek amacı ile bağdaştırılamazdı.

Sonra Kanad köy enstitülerinin eski öğretmen okullarından yetişenlerin pratik niteliklerinin olmaması üzerine, bu eksikliği gidermek üzere kurulduğunu belirtiyor, *"ama eski ile yeni arasında akılcı bir denge kurmak olanağı varken, bir kutuptan ötekine atlandığını"* savunuyor, ileri ülkelerde ilkokul öğretmenlerinin yüksek öğrenim görmesi ve yüksek bir kültür edinmeleri amacı izlenirken, Türkiye'de bunun tersine bir yön tutulduğunu ileri sürüyordu. Ona göre bu sakınca, köy enstitülerinin altı yıla çıkarılması ile giderilebilirdi.

Bu genel görüşten sonra, sosyoloji ders programının eleştirisine geçiyordu. Lise ve öğretmen okullarında okutulan sosyoloji derslerinin amaçlarından biri *"gençleri Türk devriminin amaç bildiği ideallerin düşün temellerini kavrayacak duruma getirmek"* idi. Köy enstitülerinde ise bu ders kaldırılmıştı. Oysa ki; *"bu düşünleri aşılamak birinci derecede M. Eğitim Bakanlığı'nın işi"* idi. Bu gereksinimin köy enstitüleri programında "değerlendirilmemiş olması, şaşkınlıkla karşılanacak" birşeydi. *"Bu programda yazılı toplumbilim konularının gerçek sosyoloji ve özellikle inkılabımızın ilkeleri ile hiçbir ilgisi yok"*tu. Bu konular *"bir deneme niteliğinde olan ve pedagojiyi sosyoloji çerçevesi içinde düşünen pek sınırlı bazı bilimsel otoritelerin yazdıkları eserlerden alınmış parçalar"*dı. Bunlar ancak yüksek öğrenim gençlerine yararlı olabilirdi. Örneğin, Alman düşünür P. Natorp'un Eflatun'a dayanarak yazdığı ünlü sosyalpedagoji yapıtı öğretmen okullarında okutulamayacağı gibi, çok daha az tanınmış olan ve bilimsel otoritelerin yapıtlarında seyrek olarak adı geçen Carl Weiss'in *"Pedagojik sosyoloji"* yapıtı da asla okutulamazdı.

(C. Weiss'in 1929'da Leipzig'de yayınlanmış olan *'Pedagojik Sosyoloji'* kitabı, 1933'de Tonguç'un çıkardığı *'İş ve Meslek Eğitimi'* kitabında iş kavramı konusu işlenirken Kerschensteiner ve Dewey gibi eğitimcilerin yapıtlarının da bulunduğu kaynaklar arasında yararlandığı bir kitaptı. Kanad bu kitabı sevmiyordu. Bunun nedenini raporda belirtmemişti.)

Kanad, bu nedenlerle programdaki toplumbilim adı altında toplanmış tüm bölümün

125 A-108/23 Halil Fikret Kanad'ın köy enstitüleri konusundaki olumsuz görüş yazısı, 24.11.1943 gün, 7 daktilo sayfası.

kaldırılmasını ve yerine "*gerçek sosyoloji öğretim programı*" konulmasını, psikoloji, pedagoji, pedagoji tarihi, genel vè özel öğretim yöntemleri derslerinin ayrı konular olarak yazılmasını gerekli görüyordu. "*İnkılabın ilkelerini köylere yaymak bakımından son derece önemli bulduğu bu konu üzerinde dirençle durmayı doğal ve ulusal bir görev sayıyor*"du.

Ona göre, bu derslerde verilecek temel bilgi ve kavramları öğrenciye vermeden onların "*uzmanlık alanına giren konulardan yararlanmaları olanağı yok*"tu. Örneğin, iradenin ne olduğunu, bunun duygu ve tasarımlarla bağlarını, ahlaksal karakterin niteliğini, tembelliğin, yalancılığın, ilginin ve dikkatin türlerini bilmeyen bir öğretmen adayı ileride nasıl başarı gösterebilirdi?

Öğretmenlik bilgisine ayrılan zaman da çok azdı. Buna bir de "*enstitülü öğretmenlerin... bu konuları okutmaktan tümüyle aciz (eksin) oldukları hesaba katılacak olursa, durumun nezaketi (ciddiliği) ve fecaati (acıklılığı) apaçık ortaya çıkmış olur.*"

Kanad, programda pedagojinin ana ilkelerine hiç değinilmediği halde, sık sık iş eğitiminden söz edildiği görüşündeydi. "*Totalite, aktüalite, otorite, özgürlük, sosyalite, bireycilik ve aktivite*" gibi ilkeler bilinmeden, yalnızca aktivite ilkesinin bir parçası olan iş eğitiminden" söz edilirse öğrencide "*genel pedagoji diye bir bilimin bulunmadığı, herşeyin iş pedagojisinden ve iş eğitiminden oluştuğu kanısı uyandırılır*"dı. Bu da "*çok sakat bir kanı*" idi.

O halde, öğretim bilgisi programı yeni baştan yazılmalı, temel bilgi olarak öğretmen okullarında okutulan psikoloji, çocuk psikolojisi ve pedagoji programından yararlanılmalı ve "*gereğinden fazla olmamak üzere iş eğitimi konuları genel pedagoji konularına eklenmeli*" idi.

Ona göre, genel ve özel öğretim yöntemleri konuları da "*gelişigüzel yazılmış*"tı.

Daha sonra Kanad, eğitim ve iş eğitimi tarihi konusuna geçiyordu ki, asıl saldırı bu bölümdeydi: Ona göre bu dersin konuları "*son derece yanlış ve bilim dışı bir anlayışla yazılmış*"tı. Programda genel eğitim tarihine hiç değinilmeden yalnız iş eğitimi tarihinden söz edilmişti. Kanad "*yukarıda pedagoji programında da aynı düşünüşün egemen olduğunu gördükten sonra, anlıyorum ki köy enstitülerinde pedagoji ve psikolojiyle birlikte tüm öğretmenlik bilgileri tam bir iflas dönemi yaşamaktadır*" diye yazıyordu. "*Avrupa ve Amerika'da alabildiğine gelişen bu bilimlerin Türkiye"de böyle hazin bir sona uğraması cidden şaşılacak bir olgu*" idi. Ve yıllardır otorite olarak benimsenmemenin, itilmişliğin, kendisine danışılmamanın, sözünü geçirememiş olmanın birikimi ile pedagoji doktoru Kanad'ın kişisel saldırısı başlıyordu:

Ona göre bu şaşılacak olgunun "*tek açıklamasını öğretim programının psikoloji, pedagoji, pedagoji tarihi ve öğretim yöntemleri bilimlerinin gerçek değerlerini kavrayamamış ve pedagoji alanında iş eğitimi çerçevesi dışına çıkmamış olan bir kişinin ya da heyetin düzenlenmiş olmasında aramak gerekli*" idi. Hiç şüphe yok ki, o "*kişi*" yıllardır kendisine, akademik öğrenimli pedagoji doktoruna, temsil ettiği görüşlere, ideolojiye karşı çıkan, ona karşın kendisini eğitim topluluğunun bir bölümüne, Bakanlığa, hatta Devlet Başkanı'na bir yeni, ileri seçenek olarak kabul ettirmiş, ülkenin eğitim yaşamında ders takrirleri dışında onu işlevsiz bırakmış, o yarı eğitimli resim-iş öğretmeni Tonguç'dan başkası değildi!

Bundan sonra sıra karalama ve jurnale geliyordu: "*Bir tek ülke dışında* (yaz. notu: Sovyetler Birliği olmalı) *dünyanın hiçbir ulusu öğretmen okullarında bu zihniyete kapıl-*

mamış, eğitim tarihi adı altında öğrenciye yalnız iş eğitimi okutmayı düşünmemiştir." Bu suçlamayı yaparken o tek ülkenin adını verme yürekliliğini de gösteremiyordu Kanad.

Rapor şu görüşle bitiyordu: 1. Öğretmenlik bilgileri temelli ve bilimsel olarak verilmelidir, 2. Türkiye Cumhuriyeti'nin ideolojisini oluşturan ve Anayasa içine alınmış altı ana ilkenin ve bunlara dayanarak karar altına alınmış son parti programının ruh ve esaslarına dayanarak program yapılmalıdır. Kanad, bu ilkelerin köy enstitüsü çıkışlılara tartışmaya ve kuşkuya yer vermeyecek şekilde öğretilmesini, aşılanmasını, öğrencinin bunlar üzerinde düşünmeye alıştırılmasını *"Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği bakımından son derece önemli buluyor"* ve *"bu düşünlerini meslek ve milliyet borcu olarak Bakanlık yüce katına bildiriyor"*du.

Bekleneceği gibi, rapordaki pedagojik görüşler Kanad'ın inandığı sistem içinde yetişmiş olanlara ilk bakışta doğru ve çekici gelebilirdi. Ama bunlar her zamanki klasik, geleneksel, lafzi bilgi okulunun savunusuydu. Çağdaş görünebilmek için bunlara bir tutam, ama savunulan eski sistemin niteliğini bozmayacak dozda iş eğitimi ilkesi katılıyordu. Bunlar Kanad'ın her zamanki görüşleriydi. Ama o klasik okul başarılı olamadığı için tüm dünya yeni arayışlara, denemelere girmişti. Türkiye'de de onun savunduğu öğretmen okulları anlayışı eskidiği, gereksinimlere yanıt veremediği için, o yoldan eğitim sorunu çözülemediği için köy enstitülerine varan yeni denemelere girme zorunluluğu doğmuştu. Kanad, bunun o geleneksel okul özellikleri kökten değiştirilmeden, biraz yeni yöntemler, bu arada da az dozda iş eğitimi uygulanması ile yeterli olacağı görüşündeydi. Bu, bilinen, her zamanki eğitbilim tartışmasıydı.

Kanad'ın köy enstitüsü öğretmenlerinin öğretmenlik bilgisi derslerini okutacak nitelikte olmadıkları suçlaması da yersizdi. Köy enstitülerinde çok sayıda Gazi Eğitim Enstitüsü çıkışlı öğretmen ve müdür çalışıyordu, üstelik bunların bir bölümü de Gazi Eğitim Enstitüsü'nün Pedagoji Bölümü çıkışlı idiler ve Kanad'ın doğrudan öğrencisi olmuş öğretmenlerdi. Bunlar meslek derslerini okutamayacak durumda iseler, Kanad orada yıllardan beri ne yetiştiriyordu?

Raporda başka bir nitelik vardı ki düşün ayrılığının eğitim tartışması düzeyinde kalmayacağının ve gelecekteki savaşımların habercisiydi. İki eğilim açıkça belli oluyordu. 1. Kişisel saldırı ve karalamalar yapılacaktı. 2. Olay siyasallaştırılacak ve iktidar, politikacılar bu amaçla kullanılacaktı. Kanad'ın çıkışı giderek daha planlı olmaya başlayan, birkaç boyutlu pedagojik politik bir karşı hareketin, düşün tartışmalarının düzeyini aşacak haksız suçlamaların da kullanılacağı bir saldırı düzeninin açık habercisiydi.

İşin bu yönü bir yana, Tonguç, raporu okuyunca yıllar önce okuduğu bir Almanca kitapta altını çizmiş olduğu tümceleri bir kez daha anımsadı. 'Deney Okulları ve Yeni Okul Reformları' başlıklı kitapta bu konularda çalışacaklara şunlar salık veriliyordu: [126] *"... Bir diğer yol resmi, bürokratik pedagojinin yoludur. Bu, okulları geliştirmede tutulabilecek en kötü yoldur. Burada öğretim programları ve bunların içeriği yeşil çuhalı masa başında saptanır. Öğretmenlik ve okul pratiğinden uzak yetkili baylar, teorisyenlerden ve eğitim uzmanlarından öğretim programları konusunda bilgiler alırlar. Bu öğütler, özellikle belirli bir ders dalına bilimsel ve yöntemsel olarak ustaca egemen oldukları söylentisi yayılmış olanlardan alınır. Bu uzmanların kanılarına göre otokratik yoldan oluşturulmuş,*

126 G. Porger, Neue Schulreformen und Versuchsschulen, s.11-12.
127 Halil Fikret Kanad çevirisi, D. E. Burger, İş Pedagojisi.

eğitim tarihini dolduran böyle eğitim programlarının çoğu kez yanlış olduğu görülür. Çağımızda işte bundan kaçınılmalıdır." Tonguç, tüm dayatmalara karşı işte bu yolu tıkamıştı. İleri ülkeler bizim yaşamak zorunda olduğumuz deneyimlerden çoktan geçmişler, bunlardan kurallar bile çıkarmışlardı. Onlardan ders alarak zaman kazanmaz mıydık? Eş yanlışları yinelemek zorunda mıydık?

Sekiz ay kadar sonra, Kanad D. E. Burger'in 1914'de yayımlanmış 'İş Pedagojisi' kitabının çevirisini kendisine gönderdiği zaman Tonguç şaşıracaktı: Raporda ağır suçlamalar yapan, ona kişisel olarak saldıran, bilgisiz diyen Kanad, kitabını şu sözleri yazarak yollamıştı: *"Değerli Meslektaşım İ. Hakkı Tonguç'a sevgilerimle. 18.8.1944, H. F. Kanad."*[127]

Sirer de iş aracılığı mektuplarında *"Hakkı Kardeşim, selam ve sevgiler sunarım, Sirer"* diye yazmıyor muydu? [128]

En ağır suçlamaları yapıyorlar, yaşamını verdiği işi bozmak için ellerinden geleni ardlarına koymuyorlar, sonra da kardeşlikten, sevgiden söz edebiliyorlardı. Tuhaf adamlardı doğrusu! Uygar ve aydın olmanın, kendisinin alışamadığı bir koşulu muydu bu ikiyüzlülük?

Yıllar önce çıkmış Burger'in kitabını Kanad neden şimdi Türkçe'ye çevirmek gereğini duymuştu? O kitabın 1923 yılı baskısını yıllar önce okumuştu; kitaplığında vardı. Rauf İnan da onun Viyana'daki derslerine katılmıştı. Kanad, çevirinin önsözünde Burger'in kitabını *"iş pedagojisi konusunda en değerli ve ana eser saydığını"* yazıyordu. Çevirinin yapılma nedeni açıktı. Burger üretim okuluna karşıydı. Kitabında da politeknik iş okulunun ve üretim okulunun öncülerinden Blonsky'i kıyasıya eleştirirdi. Ona göre *"fabrika ile okulun amacı farklıydı ve... ekonomik amaç güden endüstriyel yönle, işin eğitim değerini takdir eden... ve iş aracılığı ile el becerisini sağlamaya çalışan yönü kalın çizgilerle birbirinden ayırmak gerekiyordu."*[129] Kısacası okul, ama içine birazcık iş eğitimi katılmış klasik bilgi okulu! Tam Kanad'a göre düşünlerdi bunlar. Tonguç'un iş eğitiminden anladığı ise çok değişikti. O, üretici işin eğitici niteliğine inanıyordu. Onlarsa bunu yadsıyorlardı. Onlara göre üretici iş, öğrencinin ahlakını bozucu, onu maddeciliğe itici, aşağılık bir ögeydi. Böyle aşağılık uğraşlarla bozuk karakterli insanlar yetiştirilirdi. Bundan kaçınılmalıydı. Elde makina yağı bulaşığı, ya da saban nasırı!.. Okumuş, kültürlü kişiyi küçültürdü bunlar.

Kanad'ın önsözünü okudukça bir kez daha şaşırdı. Kanad'a göre Atatürk dönemi eğitmen hareketi ile eğitimin nicelik dönemiydi. İnönü döneminde ise köy enstitüleri ile nitelik dönemine geçilmişti. Tonguç'a göre bu ayırım yanlıştı, Kanad'ın eğitmen olayındaki çok önemli ve özgün nitelik özelliğini anlamadığını gösteriyordu. Kanad'a göre nitelik, yalnızca kafalara bol bol kullanılamayacak bilgiler tıkıştırılması anlamına geliyordu anlaşılan. Tonguç önsözü okumayı sürdürecekti. Kanad'a göre, Köy Enstitüleri Yasası Türkiye'nin kültür tarihinde niceliği ve niteliği bir araya getiren, uyuşturan en önemli yasalardan biriydi. Köy enstitüleri ile Türkiye'nin kültür tarihinde yeni bir dönem, yeni bir çığır açılıyordu. Bu dönemin ilk etkisi manevi kalkınmamızda kendini gösterecekti... Köy enstitülerinin kalkınmamızda dolaylı yapacağı ikinci etki ekonomik ve teknik alanda görülecekti. Yüzyıllardan beri gözardı edilen iş, insanlara içten şekil vermeye, insanları pratik, çalışkan ve becerili yapmaya yarayan bir ilke olarak geniş ölçüde ilkokullara girmekle... yepyeni ve çağdaş bir insan tipi yaratacaktı. Sonra Kanad Sovyetler Birliği'ndeki *"okul*

128 Reşat Şemsettin Sirer'in Hakkı Tonguç'a 5.9.1944 günkü mektubu.
129 A.g.e. s.125-126

*inkılabı"*nı eleştiriyordu. Orada bu iş için eski öğretmenler kullanılmıştı. Oysa ki Türkiye'de *"daha önlemli davranılarak ilk önce köy enstitüleri aracılığı ile yeni anlayışa uygun öğretmenler yetiştirmek konusu ön plana alınmıştır..."* [130]

Bakana verdiği o en ağır eleştirilerle dolu rapordan sekiz ay sonra bunları da yazacaktı Kanad! Bakana verdiği, kamuoyuna yansımayacak o raporla yapılan işin yönünü değiştirmeye çalışırken, yayımladığı çeviri ile kamuoyu önüne önsözünde iş eğitiminden ve köy enstitülerinden yana gözükerek çıkmak gereğini duyuyordu.

Kanad'ın çelişkili davranışları bununla da bitmeyecekti. Yine bu çevirinin 1948'den sonraki 3. baskısındaki önsözde bu kez de şunları yazacaktı: *"Köy Enstitüleri Yasası'nın köy enstitüsü çıkışlılara getirdiği kırıcı ve eşitlik hukukuna aykırı ağır hükümleri 1948 yılında kaldırıldıktan sonra (iş ilkeleri) gerçekleşme yoluna girmişti."* Ona göre, köy enstitüleri öğretmenlerinden bazıları ağır işlerin yanında el becerisini arttıracak ince ve az güç isteyen işlerin pedagojik değerini bilmedikleri için *"dar anlamlı beden işlerine saplanıp kalmışlar"*dı. Öğrencilere pedagojik değeri olmayan ağır işler yaptırılmıştı. Örneğin, Rauf İnan zamanında Çifteler'e gelen İnönü, 100 metrelik bir ark ya da evlek açmak görevi verilmiş bir çocuğun bedensel gücünün buna yetip yetmeyeceğini sormuş ve Kanad'ın savına göre, *"köy enstitüsü müfettişlerinden birisi, yorulacak, ama sonunda başaracak, işini bitiremeden ölecek olursa... onu kutsayacağız"* yanıtını vermişti! [131]

Bu savı İnan tümüyle yalanlayacaktı: Bir kez evlek dönümün 1/4'ü idi, uzunluk değil yüzölçüsü birimiydi. Hiçbir köy enstitüsünde hiçbir öğrenciye tek başına 100 m.lik bir ark açma görevi de verilmemişti. Verilemezdi de! Bunlar birlikte yapılan işlerdi. İnönü Çifteler'e geldiğinde öğrencileri iş içinde görmemişti. Enstitülerde köy enstitüleri müfettişi diye bir görevli olmamıştı. İnönü Çifteler'de Müdür İnan'dan, Müdür Yardımcısı'ndan, Eğitimbaşı'ndan başka bir görevli ile konuşmamıştı. Kısacası olay tümüyle uydurmaydı. *"Bir bilim adamı geçinen için yüzkarası olan bu karaçalmadan Kanad'ın kendi aklınca amacı ne idi, ne olabilirdi, belki salt kötülemek"* diye yazacaktı Rauf İnan. [132]

1943 Aralık ayı ortalarında Tonguç Pazarören ve Yıldızeli'ne gitmek üzere Hürrem Arman'la birlikte, Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nün aracı ile yola çıktı. Bu kez yanında eşi de vardı. Ramazan ayı idi. Kırşehir'de çay içmek için bile açık bir kahve bulamadılar. Öğle yemeği olarak Kayseri yakınlarında, bir çeşmenin başında kumanyalarını yediler.

Teknik Öğretim Genel Müdürü Rüştü Uzel, Tonguç'tan Kayseri'de yapılmakta olan yeni sanat okulu binasını görmesini de rica etmişti. Oradan Pazarören'e gidinceye kadar arabada sanat okulları konuşuldu. Arman, sanat okulu çıkışlıların, özellikle de kız sanat okullarını bitirenlerin kendi işlerini kurmayarak memurluğa sığınmalarından yakınıyordu. Tonguç'un yanıtı şu oldu: *"Kurulmuşu, alışılmışı değiştirmek çok zordur. Biz köy enstitülerini kurmak yerine, kentlerdeki öğretmen okullarını düzeltmeye kalksaydık, aynı şey olurdu. Zencidere, Denizli köy öğretmen okulları denemesi de bu nedenle başarılı olamadı. Kişilerin de rolü var ama, yapılarını hazır bulduğumuz İzmir'in çok yakınındaki Kızılçullu'nun diğer enstitüler düzeyinde bir yaratıcı iş düzenine bir türlü kavuşamamasının nedeni de kısmen bu değil mi?"*

Pazarören'de bir gece kaldıktan sonra Sivas'a doğru yola çıktılar. Sivas İl sınırına girdiklerinde yol üzerindeki bir köyün bir tek ağacı olmayan bir bahçe içindeki çok eski, ev-

130 A.g.e. Önsöz s.V-VIII
131 Bekir Semerci, Türkiye'de İleri Atılımlar, s.245-248.
132 Rauf İnan, Bir Ömrün Öyküsü II, s.110-111.

den bozma ilkokulu önünde Tonguç arabayı durdurdu. Arman'a okulun kapısını çalmasını söyledi. Kapı uzunca bir süre çalındıktan sonra ipek sabahlıklı, ponpon terlikli, saçıbaşı dağınık, uykulu bir kız kapıyı açtı. Okulun tek öğretmeniydi. Hep birlikte okulun önüne çıkartılan sandalyelere oturdular. Kızcağız Çapa Kız Öğretmen Okulu'nu bu yıl bitirmişti, burası ilk göreviydi. İşe başlayalı iki ay olmuştu. 150 öğrencisi vardı. Aslında sevimli, güleç, güzel bir genç kızdı. Nasıl yaşadığını sordular. Yanıtladı: Yemek yapmasını bilmiyordu. Annesi onu hiç mutfağa sokmamıştı. Öğretmen okulunda *"Hep pasta yapmışlardı."* Bazen köydeki Karakol Komutanı Başçavuş'un eşi onu yemeğe çağırıyordu, bazen de köylüler yemek gönderiyorlardı. *"Ama hep yumurta. Gıdaklayacağım neredeyse."*

Öğrencilerine birşey öğretememekten yakınıyordu. Tonguç, birkaç sınıfı birden okutan öğretmenlerin işlerini kolaylaştıracak yöntemler, açıklamalar bulunduğunu söyledi. Öğretmen okulunda onları göstermemişler miydi? *"Görmedik. Hep tam kadrolu okullarda uygulama yaptık. Üstelik de öğretmenlik bilgisi derslerinden her zaman tam not almıştım, sınıfın ikincisiydim."*

İki ayda yalnız üç gazete görebilmişti. Çavuşlar'da pilli radyo vardı, bazen onu dinliyordu. Yanında birkaç kitap getirmişti. 'Çalıkuşu'nu dört kez okumuştu. Ne olacağını düşünüyor, bazen ağlıyordu. Kente bir kez gitmişti. *"İyi bir yemek yemeği ve sinemaya gitmeyi düşlemişti."* Bir saat ötedeki tren istasyonuna giderken iki kez attan düşmüştü. Sivas'da, en iyi bir otelde bir kişilik bir oda tutmuş, ama sokakta peşine takılmışlar, söz atmışlardı. Korkudan sabaha kadar uyuyamamıştı. Bir daha da kente gitmek istemiyordu.

Anlatırken onları güldürüyor, kendisi de gülüyordu.

Gitmek için kalkarlarken, Tonguç oraya gelen Jandarma Başçavuşu'na yardımları için teşekkür etti. Öğretmene de *"Sen akıllı bir kızsın. Çok da iyi bir öğretmen olacaksın. Herşey yakında yoluna girecek. Merak etme."* dedi.

Yolda Tonguç önce okulun, bahçenin durumunu görünce ona çatmayı düşündüğünü açıkladı; *"Ama o bize çattı. Yerden göğe kadar da haklı. Hem de ne çatış. Tüm çıplaklığı ile, içtenlikle ve ustalıkla!"*

Sivas'da Tonguç ilk iş olarak M. Eğitim Müdürü F. Ertem'e bu kızın hemen iyi bir başöğretmeni olan merkez okullarından birine alınması emrini verdi. Yıldızeli Köy Enstitüsü Müdürü'nden de son sınıf öğrencilerinden ikişer kişiyi birer aylığına uygulama için sırayla bu köye göndermesini istedi.[133]

Yıldızeli'nde Köy Enstitüsü'nü gördükten sonra Ankara'ya döndüler.

Yüksek Köy Enstitüsü'nde yeni ders yılı tüm hızıyla sürüyordu. Seçme hocalar, uygulanacak öğretim yöntemlerinde Tonguç'la düşün ve görüş birliği içindeydiler. Araştırma ve incelemelerde yol göstericilikle gerçeklere dönük, yapıcı, somut sonuçlara götürecek bir öğretim, özgür tartışma ortamı, öğrenci-öğretmen işbirliği ve yakınlığı, hatta arkadaşlığı.

O Aralık ayından Şubat 1944'e kadar köy enstitüsü müdürleri tek tek gelerek kendi enstitülerinin bölgelerindeki durumu, sorunlarını anlattılar, Yüksek Köy Enstitüsü öğrencileriyle konuşmalar yaptılar, tartıştılar. Geçen yıl olduğu gibi ilk gelen yine Çifteler K. Enstitüsü Müdürü Rauf İnan'dı. Konuşmasının bir yerinde Kızılçullu'dan gelmiş bir öğrenci söz istedi: *"Köy enstitüleri Kanad'ın düşünlerinden doğmadı mı, bizim eski Müdür Soysal görevinden ayrılmasaydı, Kanad'la elbirliği yaparak bu Yüksek Kısım Kızılçul-*

133 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s.52-60

lu'da açılacaktı." Bu soru üzerine asıl konu bir yana bırakıldı. İnan sordu: "*Bu tartışmayı ne zamandan beri yapıyorsunuz? Buna bir açıklık getirmek gerekir.*" Ve uzun uzun kuruluş dönemi konusunda bildiklerini anlattı, sözlerini şöyle bağladı: "*Kanad'ı, şunu bunu bırakın da daha gerilere bir göz atın. Örneğin, 14.7.1914'de Kastamonu Milletvekili İsmail Mahir Efendi'nin Osmanlı Mebusan Meclisi'nde söylediklerine bakın. Sonu gelmeyecek tartışmaları bırakın. Burada kendinizi köy enstitülerine iyi birer öğretmen olarak yetiştirmeye çalışın.*" [134] Sonra İnan asıl konusuna döndü.

Bazı Kızılçullulular'ın iyi doldurulmuş oldukları anlaşılıyordu.

Hürrem Arman, Tonguç'un da onayını aldıktan sonra 1943/1944 Yılbaşı gecesini Enstitü'de ve "*hiç örneği görülmemiş bir biçimde, Yüksek Köy Enstitüsü öğrencileri ile birlikte, içkili bir şölenle kutlama*" kararını verdi. Yüksek kısım öğrencileri, aslında köy enstitülerini bitirerek öğretmen olmuş meslektaşlardı; burada yüksek öğrenim görüyorlardı. Bu bakımdan tam anlamıyla öğrenci sayılmamaları gerekirdi ve böyle bir kutlamaya olgunlukla katılabilecek düzeyde seçkin gençlerdi. Burada olmasalar, şimdi öğretmen olarak toplumda yerlerini almış olacaklar, içki içilen ortamlarda da bulunmayacaklar mıydı? Şimdiden kendilerini denetlemeyi öğrenmelilerdi, o konuda da. Bu arada Arman Gazi Eğitim Enstitüsü'nde, öğretmenliğinden sonraki öğrenciliğini de anımsadı. Böyle günlerde, gizli gizli yatakhanelerde, köşe bucakta içki içmezler miydi? En iyisi bunu ölçüyü kaçırmadan açıkça yapmaktı.

O gece için Ankara'dan konuklar çağrıldı. İçki olarak İzzet Palamar'ın kurduğu Enstitünün bağ yerindeki bağ evinde, köylülerden alınan üzümlerden hazırlanmış şaraptan yararlanılacaktı. Yüksek kısım kız öğrencilerine bir, erkek öğrencilere iki kadeh şarap verilmek üzere markalar hazırlandı.

Konuklar arasında eşleriyle birlikte, Tonguç, Bayır, Nafi Atuf ve Şevket Aziz Kansu'lar, yüksek kısım öğretmenlerinden birçoğu, Sabahattin Eyuboğlu, Hikmet Birand gibi hocalar vardı.

Önce orta kısım öğrencilerinin büyük toplantı salonundaki eğlenceleri izlendi. Onlar yatakhanelerine gittikten sonra, konuklar ve yüksek kısım öğrencileri yemek sofralarında toplandılar. Tonguç, şöleni bir konuşma ile açtı. Yücel'in selamlarını iletti. Sonra marşlar, türküler söylendi, şiirler okundu, konuşmalar yapıldı. Bir ara heyecanlanarak bir sandalyanın üstüne çıkan Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu, "*dış ülkelerde bile az rastlanan bir yılbaşı gecesi geçirilmekte olduğunu*" söyledi.

Arman, arada bir öğrencilere marka ile içki verilen büfeyi denetliyordu. Barmenliği Yüksek Kısım Eğitimbaşı Tahsin Türkbay (Tahsin Baba) yapıyordu. Öğrencilerin çoğu, özellikle kızlar, o güne kadar alkollü içki içmemişlerdi. Şüphesiz ki erkekler arasında içkiyle başı hoş olanlar da vardı. Bunların diğerlerinden marka toplayabileceklerini düşünen Tahsin Baba, tezgahın altına bir de su kabı koymuştu. Bu gibilere şarabı sulandırarak verecekti. Ama yine de kaçamaklar olacaktı, yeni yıla girdikten sonra yalnız iki öğrenciyi toplantı bitmeden yatmaya göndermek gerekti. Bunu ertesi gün Tonguç'a anlattıklarında gülmekle yetindi: "*- Bak sen keratalara!*"

Herkesin sevinç, dostluk ve mutlulukla kutladığı, ama ileride eleştirilere uğrayacak o yılbaşı şöleni, yine de güzel bir anı olarak kalacaktı.[135]

---

134 Abdullah Özkucur, Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü, s.131-136
135 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s.68-72

ONDOKUZUNCU BÖLÜM

İlköğretim Seferberliği (1944)

"İlköğretimi olmayan ülkelerde ortaçağ yönetimi tüm şekilleriyle sürer... Bilmeyen, siyasi ve ekonomik güç sahiplerinin elinde, ortaçağda olduğu gibi köle hayatı sürer... İlköğretim davası, insan olmak, ulus olmak davasıdır."

İsmet İnönü, 1945

Yılbaşı kutlamalarındaki uyumlu görüntünün ardında, Yüksek Köy Enstitüsü öğrencileri arasında giderek artacak ve köy enstitüsü hareketine önemli zararlar verecek olan çekişme, çatışma ve ayrılıklar da vardı. Bunun temelindeki nedenler değişikti. Herşeyden önce Türkiye'de okur-yazarlar arasında ırkçılık turancılıkta en uç noktasını bulan Milliyetçilik, Anadoluculuk gibi ideolojilerden geçen sürekli bir sağ akım ve zaman zaman vurulan darbelerle ezilen, kesintili olarak güçlenen bir sol vardı. İkinci Dünya Savaşı koşulları, Alman propagandası sağ akımları güçlendirmişti. Almanların güçlü olduğu yıllarda, hükümetin onları hoş tutma zorunluluğu da bu uygun ortamı hazırlıyordu. Marksist sol ise yeni bir toparlanma atılımı içerisinde idi. Tüm bu akımların ortak özelliği hiçbirisinin halka ulaşamamasıydı. Aydınlar düzeyinde bir tartışma ve çekişme idi sürdürülen. Bu önemli savaşım alanlarının başında yüksek öğrenim kurumları ve basın geliyordu. Okuma, tartışma özgürlüğüne dayalı bir eğitim sistemi uygulanan Yüksek Köy Enstitüsü bu nitelikleriyle kolay bir sızma ve etkileme ortamı oluşturuyordu. Ankara'daki dersleri nedeniyle gittikleri yüksek öğrenim kurumları, özellikle de Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi, sağ ve sol çekişmenin en yoğun olarak sürdüğü yerlerdi. Ayrıca, hem sağ hem de sol, bu okumuş halk çocuklarını, belki de halka ulaşmanın en iyi aracı olarak görmeleri nedeniyle, kendi yanlarına çekmeye çalışıyorlar ve Yüksek Köy Enstitüsü'ne sızmaya önem veriyorlardı. Böylece onları etkileme çabaları giderek büyüyordu.

Ama özel nedenler de vardı: Yüksek Köy Enstitüsü'nde Kızılçullu ya da Çifteler kökenli olmak, daha ilk günlerden bir ayırım nedeni olmuştu. Kızılçullu'dan gelenlerin bir bölümü (şüphesiz ki tümü değil), daha orada iken etkisinde kaldıkları ve kendilerini yetiştiren kişi olarak benimsedikleri Soysal'la ilişkilerini yüksek kısıma geldikten sonra da sürdürüyorlar ve onun olumsuz tutumundan etkileniyorlardı. Onlar köy enstitülerinin

"anası" Kızılçullu'da *"kültürlü"* yetişmişlerdi ve kendilerini diğer enstitülerden gelenlerden üstün görüyorlardı. Soysal'ın eleştirileri ve kışkırtmaları, giderek sağ akımlarla birleşecek ve bu cephe, köy enstitülerini o yıllarda toplum için tam bir umacı sayılan sol akımların kaynaştığı bir yer olarak gösterecek, etkilediği Yüksek Köy Enstitüsü öğrencilerinin bir bölümünü, ideolojik yönden de kışkırtıp kullanmaya çalışacaktı.

Bu ortamda Tonguç'un tutumu ne idi? Ona göre, Yüksek Köy Enstitüsü'ne gelenlerin tümü iyi yetiştirmeye çalıştıkları seçkin ve üstün yetenekli gençlerdi. Aralarında düşün ve görüş ayrılıkları olması doğaldı. Ama özgür düşün ve tartışma ortamında doğru yolu bulabilirlerdi. Bunun için ilk ve en önemli koşul, bu ortamın bozulmamasıydı. Yasaklamalara ve kısıtlamalara karşıydı. İkinci koşul ise dışarıdan karışılmamasıydı. Hiçbir akım ve kişi onları kendi amaçları için kullanmamalıydı. Ama, işte bunu engellemek çok zordu. Eğitimci olarak kendilerine düşen, o karışmaları azaltmaya çalışırken, kesinlikle özgürlük ortamının bozulmamasını sağlamaktı. Çözüm daha fazla özgür düşünmeden, tartışmadan geçiyordu.Yüksek Köy Enstitüsü öğrencileri ile yaptığı konuşmalarda hep bunu savunuyor, onları da buna inandırmaya çabalıyordu. Bu gençlerin hiçbirisini yitirmeye gönlü elvermiyordu, hepsi kazanılmalıydı.

1944 yılı başında, bir akşam yüksek kısımın her iki sınıfını da toplayarak, geceyarısına kadar bir kez daha onlarla konuştu, düşünlerini anlattı. Onların en iyi düzeyde yetişmeleri için her tür çabayı gösterdiklerini, tüm isteklerini yerine getirmeye uğraştıklarını, ama onların da olur olmaz şeylerle uğraşıp zamanlarını harcamamaları gerektiğini söyledi. Çifteler olayından söz açtı: *"Bazı öğrenciler biz milliyetçiyiz, siz sosyalistsiniz diye tutturmuşlar, sonunda polis gelmiş falan. Bunlardan bir şey çıkmaz. Kimse de kimsenin ne olduğunu açığa çıkaramaz. Bu daha çok bir vicdan sorunudur. Toplumda her kişinin görevi vardır. Görevini yapan insanın ne düşündüğüne, ne düşüneceğine karışamayız. O düşünler insanın vicdanına bırakılmıştır. O kendisi ülke için hangi düşün ile daha yararlı olacağını kestirirse onunla yaşar..."* [1]

Bu arada Tonguç, enstitülerde yerleştirmeye çalıştığı özgür düşünme ve tartışma ortamının, sağ ve sol akımların başlıca temsilcilerinin enstitülerden uzak tutulmasıyla, etki ve baskılardan korunarak kendi özgür dinamiği içerisinde gelişmesine de çok önem veriyordu. Solun önderliğini yapan ve yayım etkinliklerine girişmiş bulunan Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi öğretim üyelerinden Behice Boran, Niyazi Berkes, Pertev N. Boratav ve Muzaffer Şerif Başoğlu'na Yüksek Köy Enstitüsü'nde öğretim görevi verilmeyişini eleştiren Arman'a şu yanıtı vermişti. *"Onları tanımıyor, değerlerini bilmiyorum mu sanıyorsun. Sen daha Ankara'ya yeni geldin, esen rüzgarlardan habersizsin, bunlardan yararlanacağız diye köy enstitülerini kapattıralım mı, ayağını toprağa bas!"* [2] Bunun anlamını Arman zamanla anlayacak ve ona hak verecekti. Tonguç köy enstitülerini kesinlikle giderek sertleşen bu sağ-sol çekişmesinin içine atmak istemiyordu, bundan korumaya çalışıyordu. Ya o değerli bilim adamları bu tutumu anlıyorlar mıydı? Hayır. Köy enstitülerinden uzak tutulmalarına kızıyorlar, hatta bunu tutuculuk sayıyorlardı. Ne var ki yıllar sonra, Tonguç'un davranışının doğru ve haklı olduğunu, bunu zamanla anladıklarını söyleyeceklerdi.[3, 4]

Özgür düşünme ve tartışma ilkesine ilk bakışta ters düşüyor izlenimi veren bu tutum

1 Ferit O. Bayır, Köyün Gücü, s.267: Yüksek Köy Enstitüsü öğrencisi H.Ö.'den (Yazarın notu: Hayrettin Özer olmalı), Rauf İnan'a 2.1.1944 günkü mektup.
2 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s.48
3 Niyazi Berkes'le 1962'de Ankara'da özel konuşma.
4 Behice Boran'la 21. 12. 1970'de Ankara'da Mustafa Ekmekçi'nin tanıklığında özel konuşma.

gerçekçi bir davranıştı. En küçük olay sağcılarca ve köy enstitüleri karşıtlarınca büyütülüp sömürülüyor, köy enstitülerinde solculuk, komünistlik yapıldığı suçlamaları artıyordu. Solcuların uzak tutulması girişilmiş işin kazaya uğramadan sürdürülmesi için zorunluydu. Tonguç bu konuda kararlıydı.

Tonguç ile yakın çalışma arkadaşları sık sık yaptıkları gibi o akşam da işten çıktıktan sonra Ankara Garı'ndaki lokantada yemek yiyorlardı. Genellikle onlar orada iken, Ankara'daki derslerinden Hasanoğlan'a dönmekte olan yüksek kısım öğrencileri de trene binmek üzere Gar'a gelirler, başlarındaki öğretmen lokantaya uğrayarak Tonguç'a o günkü çalışmalar konusunda bilgi verirdi. O akşam otururlarken Emin Türk Eliçin'in de Hasanoğlan'a gitmek üzere, öğrencilerin bulunduğu trene bindiğini gördüler. Zor bir durumdu, ama istemediği bir davranış da olsa, Tonguç kararlıydı; Müdür Arman'a bir not yazdı, kapattı, bir öğrenci ile yolladı. *"Emin Türk'ü iyi karşıla, ağırla, ama akrabalarından başka öğrencilerle temas ettirmeden ve ortalıkta görünmeden Ankara'ya dönmesini sağla."*

Pusulayı alan Arman, eski tanışı Emin Türk'e karşı *"yapmaya hazırlandığı terbiyesizliğin burukluğu içinde"* söylenenleri yaptı; onu köy enstitüsünde okuyan akrabaları çocuklarla öğretmenler odasında görüştürdü, sonra ona kendisini gece niçin konuk edemeyeceğini anlatmaya çalıştı. Eliçin biraz bozuldu, ama anlayışla karşıladı, sonra da Enstitü'nün aracı ile Ankara'ya gönderildi. Arman ise, evine gitti, belki de ilk kez, tek başına bir hayli rakı içerek yaptığını unutmaya çalıştı.

Bir süre sonra, davranışının acısı biraz azalacaktı: Kırşehir Valisi Bekir Sami Baran İçişleri Bakanlığı'na bir yazı yazmıştı. Vali'ye göre Eliçin'in Köyü Genezin ve çevresinden, onun yakın ve uzak akrabalarından Hasanoğlan Köy Enstitüsü'ne çok fazla öğrenci alınmıştı. Köyde kendisi, Vali olarak *"komünizme karşı önlem almıştı ama"* Enstitü'ye alınmış bu çocuklar diğer öğrencileri de *"zehirleyecekler"*di. Buna karşı önlem alınmalıydı!

Enstitü'ye öğrenci, özellikle de kız öğrenci bulmak o yıllarda kolay olmuyordu. Genezin ve çevresi köylerden birçok kız ve erkek öğrenci alınabilmişti. *"Bunlar 10-12 yaşında çocuklardı. Biz nelerle uğraşıyorduk., sayın Vali nelerle... Bu konunun o günlerde İçişleri Bakanı'nın, Yücel'in ve Tonguç'un bulunduğu İnönü'nün bir akşam yemeği sofrasında konuşulduğunu ve Yücel'in Vali'nin tutumu üzerindeki esprileri ile bir hayli neşeli vakit geçirildiğini sonradan öğrendik."* [5]

Ocak 1944'ün önemli bir olayı Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın yaş sınırı nedeniyle emekli olmasıydı. Çakmak, yalnız orduda değil, sivil yönetim üzerindeki etkisi ile de Cumhuriyet döneminde başlıbaşına bir yetkisi olan tutucu eğilimli bir kişiydi. Bu etken hiç olmazsa resmi olarak ortadan kalkıyordu.

Yine bu ayın son günlerinde Hasanoğlan tren durağının yük boşaltma hattına çekilen bir yük vagonundan büyük sandık ve paketler indirildi. Güzel Sanatlar Akademisi Profesörü yontucu Nusret Suman'ın Köy Enstitüsü'ne getirdiği yontular vardı bunların içinde. Birkaç ay önce Yüksek Köy Enstitüsü'nde güzel sanatlar eğitiminin verilmesinde özel bir yeri olan Sabahattin Eyuboğlu'nun girişimi ile İstanbul'a, Suman'ın yanına yüksek kısımdan birkaç öğrenci gönderilmişti. Onlar Suman'la birlikte hazırladıkları dünyanın en ünlü yontularının kopyalarını getiriyorlardı. Anadolu uygarlıklarının bir süreklilik ve bütünlük gösterdiği, kültürümüzün onların tümünün birikip karışmasıyla

5 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s.60-62,64-66.

oluştuğu, geliştiği, Eyuboğlu 'nun aşılamaya çalıştığı kültür görüşüydü. Artık Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nün yollarını, bahçelerini ilk çağ Anadolu'sundan Atatürk dönemine kadar varan kültür çizgisinin ürünlerini süsleyecekti. Ta ki bir takım kendini bilmezler onları kırıp yok edinceye kadar! [6]

1944 yılının ilk aylarında bakanlık müfettişlerine bazı köy enstitülerinde denetimler yaptırıldı. Örneğin, Müfettiş Muhittin Akdik ocak ayı sonunda Kızılçullu'yu denetledi. Akdik burada genellikle olumlu sonuçlara vardı. Öğretmenlerle yaptığı toplantılarda onların değindiklerinden raporuna almış olduğu ikisi önemli görülerek İlköğretim Dairesince işaretlenmişti. Öğretmenler öğretim yöntemi dersi için başvuru kitabı olmayışından yakınarak kitap ya da not hazırlanmasını istemişlerdi. Eğitbilim dersi geçen yıl iki ay boş geçmişti. Bu yılın programında da yoktu. Programa alınmalıydı. Son sınıf öğrencilerinin zaman zaman tek başlarına İzmir'e gitmelerine de izin verilmeliydi!

Müfettiş Akdik 1300'e varan öğrenci sayısını da fazla bulmuştu. Bu, zorluklar yaratıyordu. Aydın, Muğla ya da Denizli'de bir Enstitü daha açılarak Kızılçullu öğrencileri ikiye ayrılmalıydı. Akdik bunu çok gerekli ve yararlı görüyordu.[7]

Aksu Köy Enstitüsü'nü de biri Müfettiş Sami Akyol olmak üzere iki kişi denetledi. Raporları *"Müdür, öğretmenler ve öğrencilerin tam bir uyum ve dayanışma içinde çalışmalarının başarılı, verimli, hoşnut edici"* bulunduğu sözleriyle bitiyordu. Bu raporda işaretlenmiş konular şunlardı: Revir, kız ve erkek sıtmalı öğrencilerle doluydu. Enstitü'de çalışanlar Enstitü'nün yerinden fazla hoşnut değillerdi. Ders ve iş programları düzenli, disiplin ve çalışma durumu iyi idi. Yalnız beden eğitimi öğretmeni eksikliği vardı.[8]

O ay sonunda Tonguç'un İlköğretim Dergisi'nde bir yazısı çıktı. Konu ilkokul öğretmenleri için yaptırılacak evlerdi. Yazıya ekli olarak yayımlanmış ev projelerini Yüksek Mimar Asım Mutlu ve Ahsen Yapaner hazırlamışlardı. İki odalı evlerin sıcak, soğuk ve ılıman iklim olmak üzere üç tipi vardı. Bu alanda ilk uygulamalar depremden sonra Adapazarı'nda yapılmıştı.[9, 10]

Hasanoğlan önemli bir ilgi odağı idi artık. Konuklar hiç eksik olmuyordu. 27.2.1944'de Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden 35 kişilik bir kaymakam adayları grubu geldi. 17.4.44'de Gazi Eğitim Enstitüsü'nden 45 kişilik pedagoji bölümü öğrencileri gelecekler ve iki gün kalacaklardı.

Ama konuyla ilgilenen başkaları da vardı. Yüksek Köy Enstitüsü öğrencilerinden Enver Ötnü, 26.2.1944'de marangozluk Öğretmenleri Sait Erdoğdu'nun Ankara Işıklar Caddesi'ndeki marangoz işyerine uğradığında içeri eli siyah çantalı birisi girdi. Erdoğdu, Ötnü'yü Halil Fikret Kanad'a, Kızılçullu'dan Soysal'ın öğrencilerinden birisi diye tanıştırdı. Kanad onu bırakmadı, yakındaki evine götürdü, 'Milliyet İdeali ve Topyekûn Milli Terbiye' kitabını imzalayıp verdi. Sonra Hasanoğlan'da neler olup bittiğini sormaya başladı. Ama yanıtlardan, hele Tonguç'un adının geçmesinden hiç hoşlanmadığını belli etti. Ötnü bunu, *"yanımdan sağa doğru kaykılmasından anladım. Bir de yüzünü bir ekşitmesi vardı ki, neye uğradığımı bilemedim... Soğuk ve kindar bir tavırla uğurladı beni..."* diye anlatacaktı.[11]

---

6 A.g.e. s. 73
7, 8 A-73/9 5.2.1944 ve 21.2.1944 günlü müfettiş raporları.
9 İ. Hakkı Tonguç, İlkokul Öğretmenleri İçin Yaptırılacak Evler, İlköğretim, Sayı 149-150, 15 Şubat -1 Mart 1963, s.1970.
10 R. Ant, İlkokul Öğretmenleri Yapı Sandığının İlk Eseri, İlköğretim, Sayı 147-148, 15 Ocak-1 Şubat 1944, s.1958.
11 Abdullah Özkucur, Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü, s.379-381.

Dönemin önde gelen gazetecilerinden Ahmet Emin Yalman da 7.3.1944'de Hasanoğlan'a geldi. İki gün kaldı. Yüksek Köy Enstitüsü öğrencileri ile toplantı yapıp konuştu. Daha sonra köy enstitülerini tanıtmak amacıyla 'Yarının Türkiye'sine Seyahat' başlıklı kitabını yazacaktı. [12]

1965'de bir sergide Yalman'a rastlayan M. Başaran, ona sormaktan kendini alamayacaktı şu soruyu: *"Nasıl üstad, beğendiniz mi yapılanları? Yarının Türkiye'sine Seyahat'ın neresine gelmişiz?"* Yalman'ın *"Çok uzaklardan geldi sesi; Tonguç büyük adamdı. Yazık ettiler. Daha sonra da yazdım ben o konuda..."* [13]

O günlerde İnönü ile Çankaya Köşkü'ndeki görüşmelerden, onun Hasanoğlan'da kendisine yapılan 19.10.1943'deki açıklamalardan etkilendiği ve bunlar üzerinde uzun uzun düşünerek bazı kararlara vardığı anlaşılıyordu. İnönü, kendi başkanlığında bir Bakanlar Kurulu toplantısı düşünüyordu. İlköğretim atılımının devletin tüm olanakları ve kuruluşları ile katılacağı bir seferberliğe dönüştürülmesini planlıyordu. Bu yapılmadıkça, en azından 1944'de çıkacak üç bine yakın yeni köy öğretmeninin köylerine yerleştirilmelerinin başarılamayacağı anlaşılmıştı. İnönü, Tonguç'dan Bakanlar Kurulu'na sunulmak üzere bir rapor hazırlamasını istedi.

11 Mart 1944 bir cumartesi günüydü. Ankara Kalesi'nin eteklerine doğru uzanan Yiğit Sokak'daki eski evde, o gün Tonguç ailesinin en acılı ve kötü günü yaşanacaktı.[14] Küçük Yalım birkaç gündür boğaz ağrısı ve ateşten rahatsızdı. Olağan bir soğukalgınlığı düşünülmüştü önce. Ama ateş düşmeyince evden biraz ötede muayenehanesi olan ve her zaman Yalım'a bakan Çocuk Hast. Uzmanı Dr. Haldun Tekiner eve çağrıldı. Doktor geldi. Ona göre de büyük olasılıkla bu bir bademcik yangısıydı ama, biraz difteriden de şüphe etmişti. En iyisi difteri serumu yapmaktı kötü olasılığa karşı. Aile de kararı onaylayınca Tekiner hemen serum iğnesi yaptı. Daha iğneyi çıkarmamıştı ki çocuk fenalaştı ve birkaç dakika içinde yaşamı sona erdi! Tıpta az rastlanan bir aşırı duyarlılık ve alerjik tepki olayı idi. Önce doktor olmak üzere baştan kimse inanamadı olanlara. Sonra annesinin çığlığı koptu. Komşular, yandaki evden gelen Nafi Atuf Kansu, eşi, herkes eve doluştu. Hepsi boştu. Olan olmuştu.

Yalım birkaç ay önce yakındaki Necati Bey İlkokulu'na başlamıştı. Yedi yaşındaydı. Tüm aile çok severdi onu. Sessiz, çekingen, hatta somurtkan ağabeyinden değişik yapıda, canlı, neşeli, çok hareketli, girişken bir çocuktu. Ana ve baba bitmiş, yıkılmışlardı. Annesi aylarca kendine gelemeyecekti. Neredeyse hergün Cebeci'deki mezarlığa gidecek, orada mezarın başında saatlerce oturacaktı.

O ilk günlerde Tonguç, her yakın dostunun, arkadaşının gelişinde, onlara sarılıyor, susmamacasına ağlıyordu. O geceyi Bayır, Hamdi Keskin ve eşleri ile birlikte Yalım'ın başı ucunda sabahlayarak geçirdiler. Ne Tonguç ne de eşi ertesi gün zorunlu hazırlıklarla ilgilenecek durumdaydılar. Bayır, Tonguç'un birikmiş bir kuruşu bile olmadığını bildirdi. Yücel ve Kansu yardıma koştular, cenaze harcamaları için gerekli olan beşyüz lirayı sağladılar.[15]

Cenaze ertesi gün kaldırıldı. İnönü yaverini yollamıştı. Tüm dostlar, yakınlar oradaydı.

---

12 A.g.e. s.143-149
13 M. Başaran, Özgürleşme Eylemi, Köy Enstitüleri, s.105-106.
14 Engin Tonguç, Umut Yolu, s.82-84.
15 Ferit Oğuz Bayır, Köyün Gücü, s.124.

Tonguç kendini toplamaya çalıştı. Yaşam sürmek zorundaydı. Cenazenin ertesi günü işine gitti. Yalım'ın ağabeyi okuluna yollandı.

Doktorun mahkemeye verilmesini önerenler oldu. Ele ne geçecekti ki? Adamcağız bunu isteyerek yapmamıştı ya. Tekiner Ankara'nın en iyi çocuk doktorlarındandı. Dürüst ve iyi bir insandı. Aslında bir meslek yanlışı söz konusuydu. Her zaman baktığı çocuğun alerjik yapısını da göz önünde tutarak bir testten sonra serumu azar azar uygulaması gerekirdi. O da çok üzgündü. Bir daha meslek yaşamı boyunca iğne yapmayacak, yapamayacaktı.

Cenazeden bir gün sonra, 13.3.1944'de Tonguç, Bakanlık Müdürleri Encümeni (Disiplin Kurulu olarak da çalışan) toplantısına katıldı. Gündemde önemli bir konu vardı. Bakanlığa Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi öğrencileri ile öğretim üyelerinden bazılarının sol eğilimler besledikleri ve Felsefe Enstitüsü öğretim üyeleri arasında geçimsizlik olduğu ihbar edilmiş, müfettişler (Teftiş Kurulu Başkanı Besim Kadırgan ve Müf. Osman Pazarlı) soruşturma yapmışlardı. Onların raporu görüşülecekti. Sonuçta Kurul, suç sayılacak bir durum olmadığına, ama özellikle Felsefe Enstitüsü doçentleri arasındaki geçimsizliklerle, bu öğretim üyelerinin öğrencilerle ilişkilerinin ve öğretim çalışmalarının yakından izlenip kontrol edilmesine, öğrenciler arasındaki *"sosyal çalışmaların... iyi yönlere yönlendirilmesine, yalnızca kendisine polis süsü vererek öğrencilere baskı yapmaya kalkan bir öğrenci hakkında fakültenin İç Yönetmeliğine göre işlem yapılmasına"* karar verdi.[16]

Bu karardan bakanlığın düşün tartışmalarını önlemek istemediği, ama bunların siyasal kutuplaşmalara dönüşmesini de hoş karşılamayacağı anlaşılıyordu.

O acının ve çalışmaları aksatmamanın gerginliği içerisinde işe başlamış olan Tonguç, ilk kez Bayır'a karşı kırıcı davrandı: Yalım'ın kaybının ikinci günüydü. Tonguç'un öğretmen okulundan sınıf arkadaşı ve Ankara Yapı Usta Okulu Müdürü Mithat Artun mezar taşının yapımını üstlenmek istiyordu. Biraz erken bir öneriydi. Bayır, onun Tonguç'a gelip görüşmek istediğini bildirince sert bir yanıtla karşılaştı: *"Sırası mıydı bunun? Bunu kimseyle konuşamam, içeri sokma şimdi onu."*[17] tam bir ruhsal savunma mekanizmasıydı. İnsanlar çok acı duydukları durumlarda buna neden olan olayı bilinçaltına iterek ruhsal dengelerini korumaya çalışırlar; olayı o denge bozulmadan ele alabilecekleri duruma gelinceye kadar. İnsan doğasının bu yasası işlemişti.

Mezar taşı daha sonra, yine o iyi dost Artun'un çabası ile en yalın şekilde yapılacaktı.

Bir süre sonra Tonguç, Yalım'ın okul defterine yeni öğrenmiş olduğu yazısı ile yazılmış *"Yalım Tonguç, Sınıf 1-A, No. 91"* sözcüklerini kesip onun bir resminin altına yapıştıracaktı. Artık bir anıydı o, duvarda bu sözleri de taşıyan bir resim, gözleri annesininkilere benzeyen, ama sarışın, her zaman yedi yaşında kalacak bir çocuk![18]

Yaşam tüm sorunları ve savaşımları ile sürüyordu. Olaydan yalnızca üç dört gün sonraydı. Tonguç, Bayır'dan bazı dosyalarla birlikte gelmesini rica etti. Komşu evde, Kansu'larda çalışıyordu. Bakanlar Kurulu'na verilecek raporu hazırlıyordu. Acılı ve bunalımlı idi. Nafi Atuf Kansu sık sık yanına geliyor, çalışmasını kolaylaştırmaya çabalıyordu. Tonguç ona her zamanki gibi çok saygılı davranıyordu. Kahveler getirilip götürülü-

16 Hasan-Âli Yücel, Davam, s.97-98.
17 Ferit O. Bayır'dan Engin Tonguç'a 19.8.1994 günkü mektup.
18 Engin Tonguç, Umut Yolu, s.82-84.

yordu. Tonguç, raporu sözcük sözcük Bayır'a yazdırdı.[19]

17.3.1944'de, Yalım'ın yitirilmesinden altı gün sonra İnönü'nün başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu'nda raporu Tonguç okudu, açıklamalar yaptı. Bu toplantı ilköğretim atılımında bir dönüm noktası olacaktı. Toplantı sonrası çıkarılan resmi bildiri şöyleydi:[20]

"17.3.1944 tarihinde Cumhurbaşkanı'nın başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, ilköğretimin geliştirilmesi konusunda İnönü'nün direktiflerini dinlemiş, M. Eğitim Bakanlığı'nca bu konuda hazırlanan raporda yazılı sorunları görüşerek aşağıdaki işlerin yapılmasına karar vermiştir:

1. Hükümetin ve CHP'nin elindeki her tür araçtan yararlanılarak halka ilköğretimin önemini anlatmak,

2. Okul ve öğretmen bulunan yerlerde öğrenci devamsızlığının önüne geçmek için her tür önlemleri almak,

3. Yeni okul yapıları yapılması için ilgilileri esaslı ve planlı çalışmaya yöneltecek yasal önlemler alarak ülkede okul yapımını hızlandırmak,

4. Köy Enstitülerinden çıkacak öğretmenleri köylere yerleştirmek için alınması gerekli yasal önlemleri zamanında alarak köy okullarına ayrılacak araziyi sağlamak, okul yapılarını hazırlatmak ve ilgililerin bu alandaki çalışmalarını sıkı bir şekilde izlemek,

5. İlköğretim alanındaki çalışmaları denetleyeceklere kolaylıklar göstererek bu işin verimini arttırmak."

İlköğretim ve köy enstitüleri konuları artık yalnız İlköğretim Genel Müdürlüğü'nün, M. Eğitim Bakanlığı'nın değil, hükümetin işiydi ve bir devlet politikasıydı. Böylece yeni bir çalışma dönemi başlıyordu. İlköğretim Dairesi'ni, bir genel müdürlüğün yetki ve sınırlarını aşan, tüm devlet örgütleriyle ilişkiye girmesini, hatta onlar üzerinde bir denetim ve eşgüdümcülük görevi uygulamasını gerektiren bir konuma getiren bir durum ortaya çıkıyordu. Bu, daha çok çalışma, daha çok özveri ve daha çok tepki, eleştiri ve hatta daha çok düşmanlık demekti. 19.10.1943 günü Hasanoğlan'da İnönü'ye yapılan açıklamalar bu sonucu hazırlamıştı.

Konuyu bir devlet politikası durumuna getirmekle ilköğretimde eğitbilimsel yönden güvenceye alınan noktaları Tonguç şöyle değerlendirecekti:[21]

1. İlkokul çağındaki her çocuğun okula devamının zorunlu olduğu, devamsızlıkta velinin cezalandırılacağı,

2. İlköğretimin devlet okullarında yapılacağı,

3. İlköğretimin Türkçe yapılacağı,

4. İlköğretimin ereğinin çocuğa yaşamında gerekli bilgi ve becerileri kazandırmak olduğu,

5. İlkokul öğretmenlerinin, yasalarla zorunlu kılınmış askerlik gibi bir görevin yerine getirilmesi için, gelen öğrencileri yetiştiren bir öğretmen ve eğitmen olduğu.

Tüm devlet görevlileri ve vatandaşlar, bunların bilincinde olmak ve bunları benimsemek durumundaydılar artık.

Bir pazar günü Tonguç ve Nafi Atuf Kansu, bir milletvekili ile birlikte Hasanoğlan'a

19 Ferit Oğuz Bayır, Köyün Gücü, s.208.
20 A-105/36 ve: İlköğretim, Sayı 153-154, 15.4.- 1.5.1944, kapakta.
21 İ. Hakkı Tonguç, İlköğretim Kavramı, s.388-389.

geldiler. Arman, Enstitü'yü gezdirdi. Milletvekilinin öğrencilerle ve köylülerle yalnız görüşme çabası Arman'ın dikkatini çekti. Bir şeyler sakladıklarından mı kaygısı vardı? Gece de kaldılar. Sabahleyin Milletvekilini en çok etkileyen tüm enstitünün katıldığı, alandaki büyük sabah halayı oldu. *"- Enstitülerin hepsinde, bu saatte böyle oynanır mı?..", "Eş giysilerle, eş türküler söyleyen 17 bin kişi. Sizlerden korkulur Müdür Bey!"* Arman şaşırdı, onlar birilerini korkutmak için öğrenci yetiştirmiyorlardı ki!

Arman'ın da Ankara'da işi vardı; hep birlikte sabah trenine bindiler. Ankara istasyonundan Meclis'e doğru yürürlerken Milletvekili durdu, damdan düşer gibi Kansu'ya *"- Bu Tonguç'a, senin bacanağa komünist diyorlar yahu!"* deyiverdi. Tonguç hiç sesini çıkarmadı, gülümsedi. Kansu yanıtladı: *"- İş yapana her dönemde birşeyler denir, varsın desinler."* Onlar Meclis'e girdiler, Tonguç'la Arman Ulus Alanı'na yaklaştıklarında Arman, tüm bunların ne anlama geldiğini sordu: Tonguç'dan *"- Birçok şeyler diyorlar, daha da birçok şeyler diyecekler, doğru olan yolumuzda bunlara kulak asmadan yürüyeceğiz."* yanıtını aldı.[22]

Sağ sol çekişmesi giderek hızlanıyordu. Her iki taraf da çıkardıkları dergi ve gazetelerde birbirlerine saldırıyorlar, özellikle yüksek öğrenim öğrencilerini yanlarına çekmek için çaba harcıyorlardı. Köy enstitüleri ve hepsinden önce Yüksek Köy Enstitüsü bu etkilerden ne kadar uzak tutulabilecekti? Çatışmalar iktidarı rahatsız ediyordu. Savaşın Almanya'nın yenilgisine doğru yön değiştirmesi ile uygun dış ortamın da oluştuğu sonucuna varmış olan Hükümet, yıllardır süren Alman yanlısı propagandayı da zayıflatmayı amaçlayarak baskıya Irkçı-Turancılardan başladı. Liderleri Nihal Atsız Orkun dergisinde Başbakan'a bir açık mektup yayımlamıştı. Burada M. Eğitim örgütünde komünistlere yer verildiği savunuluyor, Sabahattin Ali'nin adı veriliyor ve Yücel *"kayıtsız kalmakla"* suçlanıyordu. Sabahattin Ali, Atsız'ı mahkemeye verdi. Yücel de 7.4.1944'de Atsız'ı Boğaziçi Lisesi'ndeki öğretmenliğinden çıkardı. Ama Irkçı-Turancılara asıl darbe mayısta vurulacaktı.

Tonguç ve arkadaşları gündelik politikadan uzak durarak, çalışmalarını sürdürüyorlardı. Mektuplaşmalarını da. Örneğin Gölköy Köy Enstitüsü Müdürü Ali Doğan Toran yazdığı çok uzun bir mektupta[23] çalışmalar konusunda geniş bilgi veriyordu. Öğrenci alımı, ders programları, iş planları, köylerdeki uygulamalar, öğretmen verilecek köylerin incelenmesi, enstitüde ve köylerdeki yapı işleri, köylülerle ilişkiler, su ve elektrik sorunları, yiyecek sağlanması, giyim, barınma işleri, araç gereç ve yakıt gereksinimleri, benzeri mektuplarda olduğu gibi, başlıca konulardı. Bir de zayıf ahlakı nedeniyle Enstitü Disiplin Kurulu'nun çıkarılmasına karar verdiği bir öğrenci olayı vardı; karar onay için Genel Müdürlüğe gönderilmişti. Tonguç, öğrenci konusunda daha ayrıntılı bilgi istemişti. Bir öğrenciyi bile gözden çıkarmak istemediği anlaşılıyordu. Toran, bu konuda bilgi veriyor ve kararlarının onaylanması gerektiğini bildiriyordu.

Tüm ayrıntıları ile tipik bir enstitü müdürü mektubuydu.

1944 yılı 17 Nisanı Yücel'in radyo konuşması ile kutlanmaya başlandı. Hasanoğlan'da büyük bir tören yapılacaktı. Törene İnönü de geldi. Yanında TBMM Başkanı Abdülhalik Renda, Başbakan Şükrü Saracoğlu, Meclis Grup Başkan Vekilleri Kazım Özalp, Hasan Saka, Müstakil Grup Başkanı Ali Rana Tarhan, CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esendal ve bazı milletvekilleri vardı. İnönü'nün devlet büyüklerine

22 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s.107-108.
23 Ali Doğan, Toran'dan Hakkı Tonguç'a 6.4.1944 günkü mektup.

köy enstitülerini tanıtmak ve benimsetmek istediği anlaşılıyordu. Tonguç'un da onayladığı Köy Enstitüsü Müdürlüğü'nce hazırlanmış programa göre, konuklar saat 10.00'da trenle gelmelerinden sonra tören konuşmalarını dinleyecekler, iş alanları gezilecek, Yüksek Köy Enstitüsü Güzel Sanatlar Kolu'nun hazırladığı gösteri izlenecek (bu arada Sophokles'in Oidipus trajedisi temsili), hep birlikte öğle yemeği yenecek, konser ve ulusal oyunlardan sonra tören bitmiş olacaktı. Herşey iyi gitti, tören konuşmalarını Hürrem Arman ve iki yüksek kısım öğrencisi, Hayrettin Özer ve Hüseyin Sezgin yaptılar.

Daha sonra Enstitü'nün kuzeyindeki Palamar'ın bağevi gezildi. Burada köye gitmek için arabalara binildi. İnönü arabasına Arman'ı, Falih Rıfkı Atay'ı, Yücel'i, Tonguç'u ve bir milletvekilini aldı. Yolda İnönü Yücel'e ilginç bir soru yöneltti: *"Yücel, bu çocuklar köylerde işe başlayınca bizi tutacaklar mı?"* Yücel, gerekçeli, olumlu bir yanıt verdi. Tonguç söze karışmadı.[24, 25]

Tonguç'un bu çocukları o günlerin CHP'sinin köylerdeki uzantıları, militanları olarak yetiştirmeyeceğini bilecek kadar onu, düşünlerini ve köy enstitülerinde uygulanan eğitim yöntemlerini tanıyordu İnönü. Toplumun tabanından çıkıp gelmiş, bilinçli, dinamik, kendine güvenen bir güç, yepyeni bir aydınlar kuşağı İnönü'yü de mi tedirgin etmeye başlamıştı?

Bir süre sonra Tonguç, konuyu bir gece yalnız olarak İnönü ile Köşk'ün kitaplığında uzun uzun konuştuklarını, bu görüşmenin ertesi günü arkadaşlarına anlatacaktı. Köy enstitülerini bitirenlerin siyasal eğilimleri ne olabilirdi? Peki ne sonuca varmışlardı? Onların *"sosyalist olabilecekleri"* idi sonuç![26]

Bu konu üzerinde dururken İnönü'nün savaş sonrası dünyasının nasıl şekilleneceğini düşünmekte olduğu da şüphesizdi. Her seçeneğe göre hazırlıklı bulunup düzenlemeler yapan usta satranç oyuncusu daha nitelikleri belirmemiş o günler için elinin altında sol eğilimli bir güç bulunmasını da mı istiyordu?

Sağ kesimlerin köy enstitüleri konusunda olumsuz propagandalarını arttırmaları etkili olmaya başlamıştı. Tedirginlik en başta da kendileri dışında hiçbir güce hoşgörüsü olmayan CHP'nin belirli kesimlerinden geliyordu.

İnönü'nün bir Hasanoğlan gezisinde onunla birlikte gelmiş olan Ankara Valisi Tandoğan'ı, enstitü yöneticileri bir kez askerlik dersi için Enstitü'ye getirilmiş 40-50 kadar tüfeğin konulduğu deponun açık kapısı önünde düşünür buldular. Vali *"Bu işte bir şey var ama, anlıyamadım."* diye mırıldanıyordu kendi kendine.[27] Yöneticilere kuşku ve her yeni işte, her değişiklikte bir art düşün arama geleneği egemendi. Onu kaygılandıran o silahlar ta 1. Dünya Savaşı'ndan kalma işe yaramaz tüfeklerdi ve askerlik öğretmeni tarafından ders için Enstitü'ye getirilmişlerdi.

21.4.1944'de Hükümet, bağlaşıkların baskısı üzerine Almanya'ya stratejik madde sayılan krom cevheri dış satımını durdurdu.

26.4.1944'de toprak ürünleri vergisi kondu. Açlık tehlikesi sürüyordu. Yeni vergi kaldırılmış aşar vergisini anımsatıyordu. Köylere ölçüm memurları gönderilecek, bunlar ürünü saptayacaklar, ürünün belli bir oranı zorunlu olarak hükümete verilecekti. Yolsuzluklara elverişli, birçok yakınmalara neden olacak bir uygulamaydı. Köylünün CHP iktidarına karşı tepkisini arttıracaktı.

24 Hürrem Arman, A.g.e. s.76-84.
25 İlköğretim, sayı 153-154, 15.4-1.5.1944, s.2016-2017.
26 Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç, s.278.
27 Ferit Oğuz Bayır, Köyün Gücü, s.190.

Ne var ki, o günlerde Ankara'da güncel konu, Sabahattin Ali-Nihal Atsız davasıydı. İlk duruşma günü Adliye önünde Irkçı-Turancı bir gösteri yapılacak, bu durum her duruşmada yinelenecekti. Bunların birinden birkaç gün önce Yücel, Arman'ı çağırttı. Yüksek Köy Enstitüsü'nde Irkçı-Turancı öğrenci bulunup bulunmadığını sordu. Arman bunu bilmiyordu, ama sağcı dergileri okuyanlar vardı, bunu da engellemiyorlardı. Yücel bu tutumu doğru buldu. Ama iş düşün tartışmaları düzeyinde kalmalıydı. Sonra, bizim çocuklardan bir ikisinin Orhan Şaik Gökyay'ın evinde Nihal Atsız'ın da olduğu bir toplantıya katıldıklarından şüphe ettiğini, bunun emniyetçe bildirildiğini söyledi. Uyanık olunmalıydı. Dava nedeniyle Atsız yanlılarının büyük bir gösteri yapacakları haber alınmıştı. Yücel, Arman'a o gün çocukların Ankara'ya inmelerini önlemesi, kendisinin de yürüyüşe katılarak eğer çocuklardan herhangi birisini görürse, onları oradan uzaklaştırması, emrini verdi.

Arman, bunları Tonguç'a anlatınca, konuyu bildiği anlaşılan Tonguç, *"- Bundan Enstitü'de kimseye söz etme. Çocuklara zarar gelmesini istemiyoruz. Bunlar daha genç insanlar, neyin ne olduğunu henüz kavrayamayanlar çıkar, bir tekinin bile yitirilmesine razı değiliz, biliyorsun"* dedi..

Arman yürüyüşü ve gösteriyi izledi. Enstitü'den kimse yoktu.[28]

Daha sonraki aylarda açılacak olan ırkçılık-turancılık kamu davasında baş sanıklardan Nihal Atsız'ın, savunmasında bu gösterilerin kendisi tarafından değil, Reşat Şemsettin Sirer, Suut Kemal Yetkin, Tahsin Banguoğlu'nun da aralarında bulunduğu bazı milletvekillerinin *"sözlü telkinleri"* ile yapıldığını söylemesi ilginçti.[29] Anadolucuların desteğinin varolduğu anlaşılıyordu. 21.9.1944'de Amerika'nın Ankara Büyükelçisi tarafından yazılmış, yıllar sonra açıklanan bir gizli yazıda da *"Panturancılık hareketinin bazı genç hükümet üyelerince de desteklendiği"* belirtiliyor ve Turancılarla Almanya arasındaki ilişkilere değiniliyordu.[30] Sağcıların sızdıkları CHP içinde giderek güçlendikleri kesindi.

Sabahattin Ali-Atsız davası 9.5.1944'de Atsız'ın 4 ay hapse hüküm giymesi ve cezanın ertelenmesi ile sonuçlandı.[31]

26.4.1944'de Ankara'dan yola çıkan Yücel ve Tonguç, ertesi gün Ladik-Akpınar Köy Enstitüsü'nde idiler. 27.11.1943'deki depremden zarar gören yapılar büyük ölçüde onarılmıştı. Depremde ölenlerin mezarlarında saygı duruşunda bulunuldu. Yeni yapılar gezildi. Öğle yemeğinden sonra öğrenci ve öğretmenlerle toplantı yapıldı. Yücel bir konuşmayla toplantıyı bitirdi. Daha sonra Ladik'e gidildi: *"Samsun Valisi Rüknettin Nasuhioğlu, polis Müdürü Hami ve M. Eğitim Müdür Vekili Bayındırlık Müdürü.*[32] Yücel ve Tonguç eğer Ladik'de bu kişilerle buluşmuşlarsa, ki büyük olasılıkla böyle, bunun çok ilginç bir karşılaşma olduğu anlaşılıyor. Samsun Bayındırlık Müdürü olan Y. Mühendis'in Adı Tevfik İleri idi. Böylece 1950'den sonra köy enstitülerine yıkım darbelerini vuracak olan M. Eğitim Bakanı İleri ile köy enstitülerinin kurucuları karşılaşmış oluyorlardı. Ama o günlerde İleri köy enstitülerine karşı bir kişi değildi, hatta yazdığı bir yazıda onlara övgüler yağdırmıştı.[33]

Daha önce Yücel, bu Bayındırlık Müdür'ünden Ladik Akpınar Köy Enstitüsü'nde

28 Hürrem Arman, A.g.e. s.92-94.
29 Uğur Mumcu, 40'ların Cadı Kazanı, s.82-83.
30 A.g.e. s.76-78.
31 A.g.e. s.70.
32 Tonguç'un 1944 yılı not defteri.
33 Haldun Derin, Çankaya Özel Kalemini Anımsarken, s.172.

depremden zarar görmüş yapılar konusundaki görüşlerini belirten bir rapor istemişti. İleri, el yazısı ile Yücel'e 14.4.1944 günlü bir özel not gönderdi. Bu not Bakanlık Özel Kalemi'nden 19.4.1944'de Tonguç'a iletilmişti.[34] Bu notta İleri, yapılarda teknik yanlışlar bulunduğunu yazıyor, bunun nedenini de yapıların başında bir mühendis ya da fen memuru bulunmadan yapılmış olmalarına bağlıyordu. Ona göre, yasal zorunluk olmamakla birlikte, bayındırlık müdürlükleri elemanlarından da köy enstitülerinin yapımında yararlanılırsa, "*Enstitülerin çalışkan öğretmen ve öğrencilerinin emekleri tümüyle yerine harcanmış olur*"du.

Yücel ve Tonguç'un bu gezide kendisiyle bu konuyu konuşmuş olmaları büyük olasılıktır.

29.4.1944'de Tokat'a gelen Yücel ve Tonguç, buradan Ankara'ya döndüler.[35]

Daha sonraki yoğun yapı çalışmalarında, özellikle köy okullarının yapımında bayındırlık müdürlüklerinden fazla bir eleman yardımı sağlanamayacak, bunun yerine köy enstitüleri yapı öğretmenleri ve Yüksek Köy Enstitüsü Yapı Kolu çıkışlılardan yararlanılacaktı. İleri'nin Ladik'deki deprem zararları konusundaki teknik görüşünün doğruluk düzeyini bilmiyoruz.

Önlerinde köy enstitülerini bitirecek üç bine yakın yeni öğretmenin köylere yerleştirilmeleri gibi ağır bir sorun varken, sertleşen sağ-sol çekişmeleri ile de uğraşılıyordu. 6.5.1944'de İlköğretim Genel Müdürlüğü'nden köy enstitüsü müdürlüklerine gönderilen gizli bir yazı ile *"Anayasa ilkelerine uymayan bazı dergilerin okullara gönderildiğinin öğrenildiği"* bildiriliyor, gelecek dergi, broşür ve kitaplar bakımından *"uyanık bulunulması ve öğrencilerin uyarılması"* isteniyordu.[36] Yazıda, bunların enstitülere sokulmaması gibi açık bir emrin bulunmaması ilginçti. Herşeye karşın okuma özgürlüğünün korunmak istendiği anlaşılıyordu.

Bu ortamda Tonguç, ilginin asıl konular üzerinde tutulmasına önem veriyordu. İnceleme ve denetleme gezilerinden dönüşlerinde gözlemlerini köy enstitüleri yönetici, öğretmen ve öğrencileriyle tartışmayı alışkanlık haline getirmişti. 7.5.1944'de Bayır'la birlikte Hasanoğlan'a gittiklerinde de böyle yaptı. Konuşmasına Akçadağ ve Akpınarlılardan selam getirdiğini söyleyerek başladı. Köylerde okul yapımında yardımcı olan köy enstitüleri öğrenci ekiplerinden köylülerin hoşnut olduklarını, işlerin aksamasındaki nedenlerin milli eğitim müdürlerinin, ilköğretim müfettişlerinin yasaları bile okumamış olmalarından kaynaklandığını, bu durumda köy enstitüleri son sınıf öğrencileri ile Yüksek Köy Enstitüsü öğrencilerini yasaların uygulanmasını izlemek üzere köylere staja göndermeye karar verdiğini söyledi. İl yönetimleri 4.274'ü benimsemiyorlar, daha önceki atılımlarda olduğu gibi bunun da tavsayacağı beklentisi içerisinde işe sarılmıyorlardı. Yücel'in okullardaki laboratuvarların kullanılmamasından yakındığını, öğretmenlere, buna izin vermeyeceğini söylediğini anlattı.

Sonra okulun temel niteliğinin insanlığın düşün akımlarının okutulduğu, eleştirildiği, tartışıldığı bir yer olması gerektiği, bir tek kişisel inanca göre tek adam yönetiminin yanlış olduğunu söyledi. Kim olursa olsun her kişinin Anayasa'nın altı ilkesine, vatandaşlık görevlerine uyması gereğine değindi.[37]

34 A-127/6 Samsun Bayındırlık Müdürü Tevfik İleri'nin Bakan Yücel'e verdiği not.
35 Tonguç'un 1944 yılı not defteri.
36 A-118/17 İlköğretim Genel Md.lüğünden köy enstitülerine gönderilen 6.5.1944 günkü gizli yazı.
37 Ferit O. Bayır, Köyün Gücü, s.262-263.

Aydın kamuoyu içinse güncel sorun giderek sertleşen hükümet sağ-sol çekişmeleriydi. 6.5.1944'de sağcı Orkun Dergisi Bakanlar Kurulu kararı ile kapatılmıştı. 15.5'de Bakan Yücel, Samsun'da Fethi Tevetoğlu'nun çıkardığı sağcı Kopuz dergisi ile Dil-Tarih Coğrafya doçentlerinden bazılarının (B. Boran...) yayınladıkları, ama Yücel'in uyarısı üzerine zaten yayımını durdurmuş bulundukları solcu Yurt ve Dünya ile Adımlar dergilerinin de resmen kapatılmalarını öneren bir yazıyı Başbakanlığı gönderdi.[38]

18.5.1944'de İçişleri Bakanı Hilmi Uran İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'na bir yazı yazdı. Bunda Nihal Atsız'ın evinde ve üstünde yapılan aramalarda Anayasa'yı çiğnemeye (ihtilale yönelik) Irkçı-Turancı belgeler bulunduğunu, gizli dernek kurma girişimlerinin anlaşıldığını, Sıkıyönetim Yasası'na göre gerekenin yapılmasını istiyordu.

Ertesi gün İnönü, 19 Mayıs törenleri nedeniyle yaptığı konuşmasında Irkçı-Turancılığa karşı açıkça tutum alıyordu: *"Bu düşün, yine son zamanların zararlı ve hastalıklı göstergesidir... Türk Ulusu'na yalnız bela ve felaket getirecek olan... fesatçılar, yabancılara bilerek mi hizmet ediyorlar?"* diye soruyor ve *"güvenebilirsiniz ki vatanımızı bu yeni fesatlara karşı da güçle savunacağız."* sözleriyle konuşmasını bitiriyordu.[39]

Bu gelişmeler üzerine, elebaşları da içlerinde olmak üzere Irkçı-Turancılardan 33 kişi tutuklandı. 27.7.1944'de bunlardan onu salıverildi, diğerleri Sıkıyönetim Mahkemesi'ne gönderildi. Dava 29.3.1945'e kadar sürecek, on üçü beraat edecek, diğerleri hapis cezalarına çarptırılacak, ama Yargıtay kararı bozacak, bir kez daha yargılanacaklar ve 31.3.1947'de Askeri Yargıtay kesin olarak hepsinin beraatine karar verecekti.[40]

Doğrudan doğruya Almanlarla ilişkisi olanlar ve Nazi propagandası yapanlar için ise hiçbir zaman soruşturma açılmadı. Acaba, savaşta Almanların ağır bastığı dönemlerde, bir denge politikasının gereği olarak, bu tür ilişkilere bilerek mi göz yumulmuştu?

O yılın 19 Mayıs törenlerinden iki gün sonra, Yücel Tonguç'la birlikte makam arabasıyla Hasanoğlan'a geldi. *"Çok yoruldum, dinlenmeye geldim. Birkaç gün kalacağım. Beni yok sayacaksınız."* dedi. Gerçekten de yemeklerini odasında Arman'la birlikte yiyecek, okuyacak, dinlenecek, bazen onunla yürüyüşe çıkacaktı.

Tonguç onu bırakıp hemen Ankara'ya dönmüştü. Ertesi günü İnönü ile bir geziye çıkacaktı.

Yücel, Arman'la konuşmalarında sık sık ırkçılık, Turancılık konusuna değiniyor, İnönü'nün konuşmasından sonra etkisizleştirilmelerinin başarıldığını söylüyordu.[41]

Savaşın gidişinin bağlaşıklardan yana döndüğü o günlerde, iktidar sağdan sonra solu da etkisizleştirmeye kararlıydı. Sıra şimdi onlara geliyordu. Bir zamanların CHP Genel Sekreteri Recep Peker'den kaynaklandığı söylenen ünlü değiş *"Komünist olmak gerekiyorsa onu da biz oluruz."* görüşü geçerliliğini koruyordu. CHP ideolojisinin dışında bir başka ideolojiye gerek yoktu. Belki de nasıl bir siyasal ortamın ortaya çıkacağının bilinmediği savaş sonrasına sağa ya da sola sapma eğilimleri göstermeyen bir siyasal yapı ile girilmek isteniyordu. Peki ama ya CHP'nin kendi içindeki bir akımla ideolojisi çarpıtılır, yönü değiştirilirse? Anadolucu'lar işte bunun için CHP içinde yuvalanma, güçlenme çabasındaydılar. Başarılı da olacaklardı.

38 Uğur Mumcu, 40'ların Cadı Kazanı, s.70-71.
39 A.g.e. s.35, 61-64.
40 A.g.e. s.86-89.
41 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s.94-95.

Enstitülerle ilgili çalışmalarda haziran ayında ağırlık noktası yeni kurulacak Dicle Köy Enstitüsü idi. Diyarbakır-Malatya tren yolu üzerinde Ergani istasyonu yakında açılacak bu Enstitü'nün bir an önce çalışır duruma gelmesi için yapılanma çalışmaları 1.6.1944'de diğer on enstitüden gönderilen ekiplerle başlatıldı. Buraya Müdür olarak atanmış olan Nazif Evren, görevine hareket etmeden önce Ankara'da Tonguç'un odasına girdiğinde, hiç beklemediği bir soru ile karşılaştı: *"- Enjeksiyon yapmasını bilir misin?"* Sonra Tonguç çekmecesinden çıkardığı kinin ampullerini ve atebrin tabletlerini ona verdi. Bir de ne olduğunu anlamadığı beyaz toz dolu bir kutu. Bu, DDT idi. Sıtma ve bit savaşımı konusu konuşulduktan sonra Tonguç kurulacak Dicle Köy Enstitüsü'nün genel durum ve detay planlarını da ona verdi: *"- Her on günde bir bana durumu bildiren mektuplar yolla, resmi yazı yazma."*[42]

Bu uğraşlar arasında, tüm çabalarına karşın, köy enstitüleri giderek 40'lı yılların siyasal *"cadı kazanı"*nın içine çekiliyordu.

Ladik-Akpınar Köy Enstitüsü Müdürü Enver Kartekin'den gelen bir mektupta[43] bunun tipik örneklerinden biri vardı. 19 Mayıs bayramında köyünde izinli olan bu Enstitü'nün öğrencilerinden Cemal Dal Gümüşhacıköy İlçesi'ndeki törende bir konuşma yapmış ve bir arkadaşının yazmış olduğu 'Köylü Dertleri' başlıklı bir şiiri okumuştu. Şiirdeki *"Mahkemeye gitsen suçlu olursun, sende hakim için altın yok köylüm"* dizelerini duyan kaymakam, jandarma komutanı ve savcı, çocuğu karakola göndermişlerdi. Çocuk, *"Bu şiir Bakan'ımıza da okundu, sesini çıkarmadı."* diye kendisini savunmuştu. Ama iş büyümüş, müdür, şiiri yazan öğrenci Veli Erdemir, okuyan Cemal Dal, Türkçe Öğretmeni, Eğitimbaşı Ladik'de sorguya çekilmişlerdi. Gümüşhacıköy İlçesi'nin Korkut Köyü'nden Veli Erdemir, uzun yıllar hükümet memurlarına para yedirerek görevinin sürmesini sağlayan bir muhtarın köylüyü sömürmesinden esinlenerek şiiri yazmıştı. Kartekin, mektubunda, *"Öyle duyumsuyorum ki günden güne köy enstitülerinin durumunu şüpheli görmek ve böyle ufak tefek olayları sömürmek isteyenler var... Böyle anlamsız yorumlarla bizi işlerimizden alıkoymak isteyenler sinirlerimizi bozuyorlar."* diyordu.

Bu tür olaylar artacak, Tonguç bunların valilerle görüşerek, mektuplaşarak, olmazsa Ankara'da daha üst düzeylerde girişimlerde bulunarak öğrencilere bir zarar gelmeden bastırılmalarını sağlamaya çalışacak, onca iş arasında bir de bunlara zaman ayıracaktı. Köylerde insanlar o kadar ilkel ve zor koşullarda yaşıyorlar ve genellikle o kadar buyurgan bir anlayışla ve baskı ile yönetiyorlardı ki, köy enstitülerindeki özgür düşünme ve tartışma ortamında öğrencilerin bu tür yorumları doğal ve kaçınılmaz bir sonuç oluyordu. Ama bu ortam sistemin en önemli özelliği idi, değiştirilemezdi, değiştirilmemeliydi. Cumhuriyet eğitiminin amacı da düşünen, hakkını bilen, arayan, açıklayan, örgütlenebilen vatandaşlar yetiştirmek değil miydi?

Aslında bu tür olaylar yıllardır tartışmaları süren değişik yönetim ve eğitim anlayışının, ideolojik ayrılıkların odak noktasıydı; sorunun özüydü. *"Fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür"* vatandaşlar yetiştirildiği zaman sonuç işte bu oluyordu, bu olmalıydı. Ya bilinçli, kendini yönetebilen, örgütlenip baskı gücü oluşturabilen, devletin bireye hizmetle kendini yükümlü sayacağı Cumhuriyet toplumunun eğitimi ya da buyurgan bir ulu devlete körü körüne, koşulsuz baş eğecek uyruklar yetiştiren otoriter, despotik eğitim anlayışı!

42 Nazif Evren'in 25.10.1995'de Ankara'da Türk Eğitim Derneği'nde yapılan Tonguç'u anma törenindeki konuşması.
43 Enver Kartekin'den Hakkı Tonguç'a 23.6.1944 günkü mektup ve Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç, s.297-301.

Yüzyıllardır ikincisi uygulana gelmişti de ne kazanılmış, nereye varılmıştı? Bazı yöneticiler alınıyorlar, gocunuyorlar diye enstitülerdeki özgür düşünme ve tartışma ortamından kesinlikle geri dönülemezdi.

Yüksek Köy Enstitüsü öğrencilerinin bazı dersleri için Ankara'ya gitmelerinden Tonguç hoşnut değildi. Yüksek Köy Enstitüsü için düşünülen yapı Hasanoğlan'da yapılınca, Ankara'ya derse gidişleri olabildiğince azaltmak istiyordu. Köy enstitülerindeki binlerce öğrenci arasından seçilerek yüksek kısıma getirilmiş bu gençler onun için geleceğin umutlarıydılar. Onlardan çok şey bekliyordu. Ankara'daki yüksek okulların klasik eğitiminden, oralardaki havadan etkilenmelerini istemiyordu. Özbenlikleri, nitelikleri bozulmamalıydı.

Bir akşam üstüydü. Onları Ankara'ya derse getirmiş olan Eğitimbaşı Tahsin Türkbay Tonguç'un odasına geldi. Üzgündü. Dersten çıkan öğrencilerin kendilerini Hasanoğlan'a götürecek trene binmeden önce, askerlik dersleri için gerekli asker giysilerini Sarıkışla'dan almalarını istemişti. Öğrenciler *"Biz yük taşıyıcı mıyız?" d*iyerek onun sözünü dinlememişlerdi. Bunu yapmalarını Tonguç'un istediğini söylemesi de yararlı olmamıştı. İlk kez oluyordu bu!

Dil-Tarih Coğrafya Fakültesinden yeni çıkmışlardı. Güzel bir ilkbahar günüydü. Cıvıl cıvıldı Ankara sokakları. *"... Daha henüz saray gibi yapıdan yeni çıkmıştık. Profesörlerin Latince sözcükleri kulaklarımızda... Ardından hamallık... Yüksek öğrenim yapıyoruz be... Tutsun bir araba getirtsin giysileri..."* Ankara sokaklarından zaten garipsenen boz giysili kılıklarıyla, bir de sevkiyat askeri gibi asker giysilerini sırtlarında taşıyarak geçmekten utanmışlardı. Ve Tahsin Baba'yı yol ortasında bırakarak doğru istasyona yürümüşlerdi. Ama trende bir suskunluk gelmişti üstlerine. Hasanoğlan'a vardıklarında da içleri rahat değildi. İyi olmamıştı yaptıkları...

Akşam yemeğinden sonra Yapı Kolu'nun büyük dersliğine çağrıldılar. Tonguç gelmişti. Onlarla toplantı yapmak istiyordu. Başları önlerinde, ezgin, yürüdüler.

"Tonguç düşünceliydi. İri gövdesi, kızarmış yüzüyle geçti, bir masanın üzerine oturdu. Sigarasını yaktı. Bir süre sessiz dumanını üfledi, tavana, uzaklara baktı. Sonra başladı; Tahsin Baba'yı üzmüşsünüz bugün. Sarıkışla'dan kamp giysilerinizi alıp getirmek zor gelmiş size. Şimdi düşünün bakalım, yaptığınızı doğru buluyor musunuz? Bilmediğimiz bir nedeni varsa bunun, söyleyin de üzerinde duralım. Kimse sesini çıkarmadı. O konuşmasını sürdürdü; Hasanoğlan'a getiremiyoruz profesörleri. Sizi onların ayağına gönderiyoruz. Enstitülerde de durum aynı. Ülkenin en çok okumuşları yanıbaşlarındaki köye gelmeyi göze alamıyorlar. Demek ki bu tür yetişenlerden yarar yok. Size güveniyoruz biz. Onun için açtık Yüksek Kısmı. Sonra sigarasını tazeledi; Klasik eğitim halktan kopan, onlar gibi giyinmeyi, iş yapmayı ayıp sayan adamlar yetiştiriyor... çoğunun ana babaları da toplumun kaymağını yiyenlerden. Bir de geldiğiniz yerleri, kendi analarınızı babalarınızı düşünün... Köyünüzü kökeninizi unutmamalısınız... Babalarınızın bacağındaki pantolonlarda ne kadar yama var, ömürleri boyunca iki büklüm çalışıyorlar da karınları doymuyor, insanca yaşamak onların da hakkı değil mi? Kamp giysilerini koltuklarına alıp getirmekten kaçanlar, köyün, köylünün davasını omuzlayabilirler mi?.. Böyle sürdürdü konuşmasını. Konuşan o değil, tarladan henüz dönmüş... topraklı elleri, kavruk yüzleriyle karşımıza dikilmiş babalarımızdı sanki. Sesi tarihin derinliklerinden geliyordu. Kıtlık, kuraklık yıllarını, bozkırları, yüzyıllarca çiğnenmiş hakları, ezginliği dile getiriyordu. Aymıştık... Şimdi İdris Dağı'ndan birer sırt taş getirilecek dense hazırdık... Yaşadığımız sürece bu sesi unutamazdık... Bozkır gecesinde sigarasının

birini söndürüp birini yakarak Tonguç Baba konuşuyordu." [44]

Yaz yaklaşırken Tonguç, Yüksek Köy Enstitüsü 1. ve 2. sınıf öğrencilerinin köy enstitülerinde ve bölge okullarında yapacakları stajları düzenleyen iki Genelge hazırladı.[45] Stajlar ağustosta başlayacaktı. 1. sınıf öğrencileri daha önce bildirilmiş esaslara göre köy enstitülerinde, 2. sınıf öğrencileri ise her ilden en az bir tane olmak üzere örnek olarak planlanıp kurulacak bölge okullarında çalışacaklardı. İlgili kesimin köy enstitüsünden gönderilecek öğrenci ekibi ve stajyerler buraları hazırlayacaklardı. Milli eğitim müdürleri ve bölge ilköğretim müfettişleri bu işlere yardımcı olacaklar, işbirliği yapacaklardı.

Yine o günlerde daha önce birincisi yayımlanmış olan Köy Enstitüleri kitabının ikincisinin yayım hazırlıklarına başlandı. Yirmi köy enstitüsünün kuruluşlarını ve çalışmalarını konu alan yazılar köy enstitülerinin müdürlerine hazırlatıldı. Tonguç bunlar üzerinde çalışarak bazı ekler ve düzeltmeler yaptı.[46] Bu yayının en başına İnönü'nün 25.8.1942'de Samsun'da yaptığı konuşma, Yücel'in 25.5.1944 günlü giriş yazısı kondu. Bunları Tonguç'un yazdığı 'Köy Eğitimi ve Öğretiminin Amaçları' başlıklı 76 sayfalık uzun bölüm izliyordu. Böylece ortaya çıkan bol resimli, 244 sayfalık 'Köy Enstitüleri - II' 1944 güzünde yayınlanacaktı.[47]

Haziran sonlarında bir pazar sabahı Yüksek Köy Enstitüsü, Hasanoğlan Köy Enstitüsü öğrenci, öğretmen, yöneticileriyle, diğer dört köy enstitüsünden yapı işleri için Hasanoğlan'a gelmiş ekipler, Ankara'dan gelen Tonguç, Şube Müdürleri Bayır, Keskin, Lütfi Engin Lalahan'a doğru bir kır gezisine çıktılar. Öğle yemeği kırda yendi, güreşler yapıldı, eğlenildi. Demiryolu boyunca yürüyerek, türküler söyleyerek enstitüye dönerlerken yüksek kısım öğrencisi Abdullah Özkucur Tonguç'un bir ara kendisine seslendiğini duydu; *"- Dinle bakalım, dillerinden bir şey anlayabiliyor musun?"* Değişik enstitülerden gelen öğrenciler kendi değişik ağızlarıyla türküler söylüyorlardı. *"Ne zaman bir dil birliğine varabileceğiz?"* diye tasalanıyordu Tonguç.[48]

6 Haziran 1944'de bağlaşıklar Normandiya'ya çıkarma yaptılar.

İkinci cephe açılmıştı. Türkiye'nin uzağında bu işe girişilmiş olması, Churchill'in bu cepheyi Balkanlar'da açma isteğinin gerçekleşmemesi, bizim açımızdan bir rahatlık yaratıyordu. Almanların yenilgisi kesinleşmiş denebilirdi artık. 16.6.1944'de bağlaşıkların Almanlara yumuşak davranmakla suçladıkları Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu görevinden ayrıldı. İnönü yeni savaş dengelerine göre yeni düzenlemeler yapıyordu.

Köylerdeki okul yapımındaki zorluklar sürüyordu. Özellikle Tarım Bakanlığı ile istenen düzeyde bir işbirliği bir türlü sağlanamıyordu. Yücel'in imzası ile Tarım Bakanlığına gönderilen bir yazı ile okul yapımında kullanılacak kerestelerin orman yönetimlerince verilmesindeki zorluklara ve ilgili yasaya aykırı tutumlara değinildi, bu durumun düzeltilmesi istendi.[49] Yazıda belirtildiğine göre, Bakanlar Kurulu'nca köy enstitülerini bitirenleri yerleştirmek için verilen karar yürümüş ve her yerde kereste işine dayanıp kalmış ve yapıcı hareket duraklamıştı. Atılımı verimli kılmak için yazıdaki önerilerin uygulanması isteniyordu.

---

44 Mehmet Başaran, Tonguç Yolu, s.24-29.
45 A-108/32 Tonguç'un el yazısı ile.
46 A-127/7 Tonguç'un el yazısı ile Köy Enstitüleri yazıları (Düzeltmeleri ile).
47 Köy Enstitüleri II.
48 Abdullah Özkucur, Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü, s.203-204.
49 A-118/18, A-118/31 Tarım Bakanlığı'na yazılmış 14.6.1944 günkü yazı.

Gerçekte karar o kadar da iyi yürümüyordu. Asıl uğraş alanlarının dışında kalan okul yapımı gibi bir işi köylere açılarak ve hızla gerçekleştirmeleri istenen milli eğitim örgütlerini harekete geçirmekte yeterince zorluklar çıkarken, buna bir de diğer ilgili devlet örgütlerinin çıkardıkları sorunlar ekleniyordu. Tarım Bakanlığı işbirliğine istekli değildi ama, İçişleri Bakanlığı'nın taşra birimlerinde buna bir de kendileri dışında bir yetki ve yetke odağı oluşmasına karşı duydukları tepkiden kaynaklanan bir direniş de ekleniyordu. Aslında bu olay, ta Mustafa Necati döneminden beri süregelen, M. Eğitim ve İçişleri Bakanlıkları arasındaki sürtüşmenin bir kez daha güncelleşmesiydi. Özellikle Şükrü Kaya'nın İçişleri Bakanlığı döneminde, burası en etkili ve tartışılmaz devlet örgütü olup çıkmıştı. Valiler, kaymakamlar o buyurgan ve ulu devletin Anadolu'daki tek temsilcisi sayıyorlardı kendilerini. Şüphesiz ki, eğitim atılımlarını destekleyen, yardımcı olan yöneticiler de vardı. Örneğin Ankara Valisi Nevzat Tandoğan, Kastamonu Valisi Avni Doğan, sonra Mithat Üçok, Sivas Valisi Akif Eyidoğan, Tokat Valisi İzzettin Çağpar gibiler bunlardandı. Ama büyük çoğunluk kendi yönetimleri dışında bir güç tanımayan, dediğim dedikçi kişilerdi. Onlar devleti temsil ediyorlardı, işte o kadar! Hele eleştirilere tümüyle kapalı ve hoşgörüsüzdürler. Vatandaşın temel görevi devlete, yani kendilerine boyun eğmekti, onlara göre. Kanad ve benzeri eğitimciler de bu tür bir düzeni sağlayacak eğitimi savunmuyorlar mıydı?

Bu anlayışla birçok vali, kaymakam kendilerini yardımcı değil, emredici olarak görüyorlardı. Daha 1940'da Balkır Arifiye Köy Enstitüsünü kurmaya gittiği zaman, arazinin batak oluşundan yakınarak su baskınlarına karşı önlem, yardım istediğinde, İzmit Valisi *"Orası minelezel (ezelden beri) öyledir. Okulun yerini değiştirin."* demişti.[50]

Kırşehir Valisi Baran, yapı işlerinden iyi anladığı kanısındaydı. Ona göre, köy okullarının yapımında çatıda çam kerestesinden başka ağaç kullanılmayacaktı. Pahalı ve sağlanması çok zor çam yerine ıslanmamak koşulu ile kavak kullanılmasının hiçbir sakıncası olmadığını valiye ne teknik elemanlar, ne de Köy Enstitüsü Müdürü Hürrem Arman kabul ettirebiliyorlardı. Kiremitli çatı altında kullanılması yaygın kereste türü buydu. Ama vali *"Ben ilimde çamdan başka kereste kullandırtmam."* diye dayatıyor, işler duruyordu.[51]

Eskişehir Valisi, kendi M. Eğitim Müdürü'ne olmayacak bir nedenle telefonu açıp en ağır şekilde küfür edebiliyordu.[52]

Bir yıl kadar sonra Tonguç, Akçadağ Köy Enstitüsü'ndeki diploma törenine katılan Malatya Valisi'nin törendeki bir piyeste memurların ve ordu görevlilerinin küçük düşürüldükleri savıyla başlattığı bir olayla uğraşmak zorunda kalacaktı.[53]

Bu gibi örnekler pek çoktu. Kısacası, köylerde okul yapımı, köy enstitüsü çalışmaları, bakanlıklar arası yetki paylaşımı çekişmeleri gibi sınırları belirli imiş izlenimi veren konular, kolaylıkla yönetim şekli, devlet gücü ve otoritesi, rejimin niteliği, devlet-vatandaş hakları türünden temel sorunlara dönüşebiliyordu.

İlköğretim işlerinde en olumlu ve başarılı bir vali bile yeni bir yetke odağı olarak Köy Enstitüsü Müdürü'nü içine sindiremiyordu. Ve Tonguç'a yazdığı mektupta, Müdürün bir İlköğretim Müfettişi'nin yerini değiştirmesine karşı, müdürle *"İçtenlikle, ama sert konuştuğunu, Enstitü yönetiminin milli eğitim işindeki rolünü yasal ölçüler içinde*

50 Süleyman Edip Balkır, Arifiye Köy Enstitüsü, s.63.
51 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s.62.
52 Hüsamettin Arkan'dan (Eskişehir M. Eğitim Müdürü) Hakkı Tonguç'a, 18.5.1944 günlü mektup.
53 Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç, s.301-305.

kabul edeceğini, ne var ki müfettişleri değiştirmek yetkisini de kendisine veremeyeceğini" bildiriyordu.[54]

Bu zorlukların üstesinden gelebilmek için bürokrasiye uyum sağlamaya zamanı olmamış, yapıları da buna yatkın olmayan, iş görmeye yetenekli, nitelikli yepyeni insanlara gereksinim vardı. Genç yüksek köy enstitülüleri devreye sokmak gerekiyordu. Şüphesiz ki, yürürlükteki düzene alışkın bürokrat, yönetici bu gençlerin işe karışmalarını tepki ile karşılayacak, yeni sürtüşmeler, sorunlar çıkacaktı. Ama bu göze alınmalıydı.

Mayıs ayı sonunda yarıyıl öğrenimleri biten yüksek köy enstitülüler yurt gezilerini de yaptıktan sonra, temmuz ve ağustosta stajyer olarak köy enstitülerine ve bölgelere dağıtıldılar. Bunlardan en azından gittikleri çevrelerdeki işlerin durumu konusunda bürokratik yazışmalarla bir türlü güvenilirlikle elde edilemeyen doğru bilgiler alınabilecekti.[55] Özellikle iki konuda bu doğru bilgiler bekleniyordu; köy enstitülerindeki uygulamalar, köy okullarının yapımı.

Gerçekten de bu stajlar sonunda onların hazırladıkları raporlar birçok yanlışın ve eksiğin ortaya çıkmasını sağlayacaktı.

Tüm enstitüleri dolaşıp gözlemlerini bildirmeleri için dört kişilik bir yüksek köy enstitüsü stajyer öğrenci ekibinin yollanması ilginç bir uygulamaydı. Bekir Semerci, Veli Demiröz, Mustafa Buğday ve Mehmet Toydemir bu geziler sonunda olağan denetimlerde saptanamayan birçok eksiği ve yanlışı gözlemlemiş olacaklardı. Sağlığa aykırı koşullar, öğrenci dövme, öğrencileri kişisel işlerde çalıştırma, öğrenci yemeğini yeme, öğrencilere hakaret ve onları sergileme gibi cezalar uygulama, derse hazırlıksız girme, kızerkek dersliklerini ayırma, özgür okuma saatleri uygulamasını yapınama gibi Tonguç'un kesinlikle karşı olduğu tutum ve davranışlar bunlardandı.

Öğretmen okullarında geleneksel eğitim yöntemleriyle yetişmiş yönetici ve öğretmenlerle yepyeni bir eğitim sistemini uygulamanın zorlukları bir kez daha ortaya çıkmıştı. Bunca sabıra, hoşgörülü yetiştirme çabalarına, uyarılara, yeni yöntemlere inandırıp benimsetme uğraşlarına karşın, bazı kişiler hâlâ eski alışkanlıklarında ve değişmemekte direniyorlardı. İki Enstitü'nün müdürleri başka görevlere verildi, bazı öğretmenlerin yerleri değiştirildi. Bu uygulama ve önlemlerle hiç şüphe yok ki geleceğin köy enstitüsü karşıtlarına, hatta düşmanlarına birkaç kişi daha katılmış olacaktı.

Yıllar sonra Sabahattin Eyuboğlu şöyle yazacaktı: *"Eski okullardan yetişmiş öğretmenlerle iş eğitimini uygulamak deveye hendeği atlatmaktı; deveye hendeği atlattı Tonguç. Yüksek Köy Enstitüsü kapatılmasaydı deveye hendek atlatmaya da gerek kalmayacaktı..."* [56] *"Dediği dedik okullardan yetişmiş bir kadroyla Tonguç öğrencilerin, hem de ezilmeye alışmış, boyun eğmiş köylü öğrencilerin okul yönetiminde ağır basmalarını, gün geçtikçe daha fazla söz sahibi olmalarını nasıl sağladı? Kimi beş vakit namazını kılan, kimi her iş için yukarıdan buyruk bekleyen, kimi köylü dayaktan anlar diyen ve ister istemez görevlendirilen öğretim ve yönetim üyeleri öğrenciye söz hakkı veren bir eğitim devrimine nasıl katılabildiler?"*[57]

Eyuboğlu böyle düşünmekte yalnız değildi. Akçadağ Köy Enstitüsü'nün başarılı Müdürü Şerif Tekben de şunları yazacaktı: *"Köy enstitüsü müdürlerinin hemen hepsi*

54 Rüknettin Nasuhioğlu'dan (Samsun Valisi) Tonguç'a 2.12.1944 günlü mektup.
55 Bekir Semerci, Türkiye'de İleri Atılımlar ve Köy Enstitüleri, s.172-176.
56 Sabahattin Eyuboğlu, Köy Enstitüleri Üzerine, s.133.
57 Sabahattin Eyuboğlu, Dino ve Mutlu Bir Yakıştırma, Yeni Ufuklar, Sayı 194, Temmuz 1968.

kent uşağı idi... Hemen hepimizin köy üzerine bilgisi Faruk Nafiz'in şiirlerinden, Çalıkuşu romanından edinilmiş izlenimlerdi... Cumhuriyet döneminin ilk öğretmenleri olarak ülkücü bir tutum içindeydik. Ama ütopik bir ülkücülüktü bu... Tonguç olmasaydı, onun bizi bilinçlendirmesi olmasaydı, çalışamazdık, yapamazdık, köy enstitülerini kuramazdık." [58], *"... Hiç birimiz gerçekte bu kurumların adamı değildik... O tarihlerde bu kurumların tam adamlarını bulma olanağı yoktu. Yüksek Köy Enstitüsü bunun için kurulmuştu."* [59]

"... Anadolu'ya geçen bizlerde vatan sevgisi vardı, ulus duygusu vardı, ülkeye hizmet etme isteği vardı, ama bir şey yoktu, o da: kendi kendine, hiçbir emir beklemeden harekete geçme cesareti." [60]

Tonguç da 1946'da Enstitü'deki bir öğretmenin olumsuz durumu konusunda mektup yazan ve onun başka bir yere atanmasını isteyen Düziçi Köy Enstitüsü Müdürü Lütfi Dağlar'a verdiği yanıtta: *"... Yazdıklarında tümüyle haklısın. Asıl davayı Yüksek Köy Enstitüsü çıkışlıların çoğalması çözecektir. Bundan önceki önlemler geçici şeylerdir"* diyordu.[61]

Ama bu gerçeği anlamak istemeyenler, kavrayamayanlar da vardı. 1970'de yayımlanmış *"Tonguç işbaşında kalsaydı öyle sanıyoruz ki, kurucu yöneticiler ve öğretmenler hemen tümüyle tasfiye olacaklardı"* tümcesine[62] ve yerlerine Yüksek Köy Enstitüsü çıkışlılar getirilecekti varsayımına Pazarören Köy Enstitüsü'nün eski Müdürü Şevket Gediklioğlu tepki gösterecek ve özellikle (tasfiye) sözcüğünden gocunacak, şu yanıtı vermek gereğini duyacaktı: *"Burada tasfiye sözcüğü düşündürücü ve ibret vericidir. Bunun yorumunu okuyucularımıza bırakıyor, Goethe'nin -öl ve ol- deyimini yinelemekle yetiniyoruz."*[63]

Köy enstitülerini eski öğretmen okullarının devamı ve bir ölçüde düzeltilmiş bir öğretmen okulu olarak algılama eğilimindeki[64, 65] Gedikoğlu'nun böyle bir tepki göstermesi doğaldı. Kendisinin de emek verdiği işi böyle anlayınca büyük bir kadro değişimi elbette anlamsız oluyor, tasfiye (arındırma) sözcüğü de yersiz kalıyordu. O varsayımla belirtilen gelişimi içe sindirebilmek için gerçek anlamda köy enstitülerini kavrayabilmek gerekirdi.

Tonguç'un, yönetimindeki enstitülerde amaçladığı eğitim düzenini yumuşak ya da sert yöntemlerle kurmaya çalışmasında birçok zorluklar çıkıyordu; ama o yıl, köylerdeki okulları yaptırmak, buraları yeni öğretmenlerin tasarlanan yöntemlerle çalışabilecekleri duruma getirtmek daha da büyük zorluklarla uğraşmayı gerektiriyordu.

Bu konunun izlenmesi için Türkiye'nin her yöresine gönderilecek yüksek kısım stajyerleri görevlerine gitmeden önce Tonguç birçoğu ile konuştu. Örneğin Musa Çınar ile Ali Yılmaz'ı Bozkır İlçesi'ne gönderirken, şunları söyledi: *"Okulları yaptırırken tam yetkili olacaksınız. Raporlarınızı doğrudan bana göndereceksiniz, bir örneğini Valiliğe vereceksiniz. Gerekirse bana telgraf da çekebilirsiniz. Konya'dan ve ilçelerinden gelen yazılarda çelişkiler var. İl Makamı 23 ilkokulun öğrenim yılı başında biteceğini söylü-*

58 Şerif Tekben, Köy Enstitüleri Defteri 3, s.64.
59 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s.89.
60 Talat Tarkan, Tonguç'a Kitap, Bir Mektup, s.89.
61 Hakkı Tonguç'dan Lütfi Dağlar'a 29.1.1946 günkü mektup (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.212).
62 Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç, s.640.
63 Şevket Gedikoğlu, Köy Enstitüleri, s.357.
64 Fay Kırby, Köy Enstitüleri, s.143.
65 Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç, s.478-480.

yor. Bozkır'dan aldığım bir mektupta ise henüz bir tek okulun temelinin bile atılmadığı yazıyor." Ali Yılmaz ikircikliydi: *"- Efendim bizim Bozkır'ın 75 köyü vardır. Kadını erkeği çoğu silahlıdır. İkimizi de hiç çekinmeden vururlar."* Yanıt acımasızdı: *"- Bu bir seferberliktir, savaştır. Sizi şehit verirsek yerinize dört kişi gönderiniz, onları da vururlarsa sekiz kişi yollarız, ta ki bu savaş kazanılana kadar."* Çınar ve Yılmaz sessizce odadan çıktılar, Bozkır'a gittiler. Eylül ayında döndüklerinde yirmi köyde, derslik, işlik ve öğretmen evlerini yaptırmışlardı. Zor olmuştu çok. M. Eğitim Müdürü, Kaymakam, muhtarlar ve ustalarla çekişmişler, tartışmışlar, gerektiğinde bellerine tabanca da takmışlar, ama işi bitirmişler, şehid de düşmemişlerdi.[66]

Yüksek Köy Enstitüsü stajyeri Abdullah Ön Akşehir köylerinde görevlendirilmişti. İki aylık stajı içinde kesimindeki ilkokulların yapımını bitirtmişti. Dönüşünde bu okulların birer anahtarını yanına aldı. Ankara'da Tonguç'un odasına girdiğinde hiçbir şey söylemeden anahtar destesini onun masasının üstüne koydu. Bir süre sonra çalışmalarını anlatmaya başlayınca, şaşkınlık içinde Tonguç'un onun köylerini ve durumlarını ezbere bildiğini anladı. Dışarı çıkınca Şube Müdürü Bayır'dan Tonguç'un geçen hafta sonu o bölgeyi denetlemiş olduğunu öğrenecekti.[67]

Bölgelere giderek gezici başöğretmenlik stajı yaparken okul yapılarını bitiren bu çocuklardan oralardaki yöneticiler de birşeyler öğreneceklerdi. Bunlar alışkın oldukları memur öğretmenlere hiç benzemiyorlardı. Demir leblebi gibiydiler. İşi tuttu mu koparıyorlardı.

Ne var ki, onlar yeniden öğrenimlerine dönmüşlerdi, şimdi iş yine başa düşüyordu. Kendisi ve güvendiği arkadaşları tüm Türkiye'yi güçlerini son sınırına kadar zorlayarak gezecekler, işi yerinde denetleyeceklerdi. Bir türlü harekete geçirilemeyen, hatta yer yer direnen bürokrasiyi işe sürmek için başka yol yoktu. Çabalarının sonunda valilerden en küçük bucaktaki eğitim memuruna kadar tüm görevlilerde onların en olmadık zamanlarda, en olmadık yerlerde, kırlarda, dağlarda, orman içlerinde ortaya çıkıp yapılanları, işleri denetleyecekleri inancı yerleşmeliydi. Bu ise o günlerin çok yetersiz gezi ve barınma koşullarında daha çok yorgunluk, daha çok uykusuzluk, daha çok yıpranma demekti. Bunu göze almak zorundaydılar. Tonguç, 1944-1946 yıllarında zamanının önemli bir bölümünü Türkiye'nin köşe bucağına kadar her yöresindeki çalışmaları denetlemekle geçirecek, çalışma arkadaşlarını ve enstitü müdürlerini de böyle yapmaya yöneltecekti. Öyle davranıp çaba harcamalılardı ki, neredeyse tüm görevlilerin bilinçaltında onların aynı anda birkaç yerde bulunabilecekleri gibi bir izlenim yerleşsin!

(2.6.1944'de onbir yıl önce Kansu'dan alınmış o eski Ankara evinin banka borcunun bittiği ve ipoteğin kaldırıldığı bildirildi.) [68]

Dicle Köy Enstitüsü'nü kurma uğraşları içindeki Nazif Evren yazdığı mektupta sorunlarını anlatıyordu.[69] Öğrenci alımı için yöre köylerini gezmişti. Gördüğü üç köydeki izlenimlerini aktarıyordu: *"... Bunların dili, dini, imanı evvelce gördüklerimden çok ayrı birer özellik taşıyor. Bazılarında bir eğitmen beş on çocuğa Türkçe öğretmek gibi büyük işler başarmış... Henüz tümünü göremediğim bu köylerde bizim davamızın konuları yüzde duruyor..."* Evren, Enstitü'ye öğretmen olarak kendileriyle *"en iyi başarıyı sağlayabileceğini umduğu"* Çifteler'deki öğrencilerin mezun olduklarında atanmalarını

66 Abdullah Özkucur, Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü, s.185-200.
67 A.g.e. s.184-185.
68 Emlak ve Eytam Bankası'nın 2.6.1944 günlü tapu fekki mektubu.
69 Nazif Evren'den Hakkı Tonguç'a 29.7.1944 günkü mektup.

istiyordu. Akçadağ Müdürü Tekben ile birlikte Memelan adlı bir köye gitmişler, orada çok güzel bağlar görmüşlerdi. *"İnsan elinin azıcık çabasıyla buraları Ege bölgesinden farksız olmaya adaydır. Burada bağcılık iyi sonuç verecektir. Bu çevredeki köylerde çok ilkel olarak arıcılık da vardır. Bu bakımdan Enstitümüzün olanakları geniştir. Dut yetiştirerek ipekçiliğe önem vermek de zor olmayacaktır. Yörede iyi cins kısraklara rastladım. Bunlardan damızlık alarak üretmek olanağı vardır kanısındayım. Sanat işleri arasında burada taşçılığa da iyi bir yer ayırmak gerekiyor... Tüm bu uygun koşullar içinde buranın aydınları birbirlerinin kuyusunu kazmak dedikodusu yapmakla uğraşıyorlar... Bir birbuçuk ay sonra Doğu'nun burasında ilk elektrik ışığını yakmak istiyoruz."*

İşe dört elle sarılmış tipik bir köy enstitüsü müdürü mektubuydu. Tüm enstitüler için geçerli genel sorunların yanında, hepsinde olduğu gibi, ama burada daha da fazla, yerel sorunlar da vardı. Ve yerel olanaklar da!

2.8.1944'de Türkiye, Almanya ile siyasal ilişkilerini kesti. Savaşın sonu belli olduktan sonra, İnönü, bu manevralarla, savaşa girmek zorunda kalmadan bağlaşıklara yanlarında olduğumuzu anlatmaya çalışıyordu.

7.8.1944'de İnönü'nün İlköğretim Dergisi için yazdığı, radyoda okunan yazısı Ulus gazetesinde de yayınlandı.[70,71] 'İlköğretim Davamız' başlıklı uzun yazıda yapılan işler anlatılıyor, sayılar veriliyor, ilkokullardaki yüksek oranda devamsızlığın önlenmesi isteniyordu. 1929/30 ders yılında ilkokulları 17 bin çocuk bitirirken 1943/44 ders yılında bu sayı 75 bine çıkmıştı. Ama 1 milyon çocuk ilkokullarda okuduğuna göre bu sayının 200 bin kadar olması gerekirdi. *"Karşısında bulunduğumuz zorluk pasif direnmedir. İlköğretimin değerini kendi anladığımız gibi ve kendi anladığımız ölçüde vatandaşa anlatamıyoruz. Daha fenası, vatandaşa anlatacak olan görevlilere anlatamıyoruz"* diyordu İnönü. *"Kız çocukların hepsini göndermiyorlar, sonunu beklemeden okuldan alıyorlar..."* Sonra İnönü, ilköğretimden önce ekonomik durum düzeltilip iyileştirilmelidir, görüşünü kabul etmediğini belirtiyordu: *"Bunlar da sözüm ona aydın karasının özürleridir. Özellikle bu türlerden biri ülkenin bir köşesinde bir yetki başında, hele bir ilin başında bulunursa, talihsizlik gerçek bir felaket olur..."* Sonra okul yapımı konusuna geçiyor; gecikmelerin giderilmesini istiyor, kentlerdeki okul yapımı işlerinin de az zamanda sağlam esaslara bağlanacağını açıklıyordu. *"Esas olan düşünce kentlerde de (bunların) her vergiden ayrı bir yükümlülük olarak meydana getirilmesi"* idi.

Köy Enstitülerinin büyük zorluklar içinde bu duruma getirildiğini anlatan İnönü, yeniden okul yapımı konusuna dönüyordu: Bu yıl 1.750, gelecek yıl 3.000 ilkokul zamanında bitirilmeliydi. Altı aydan beri bu işi izliyordu. *"Çividen, camdan, çimentodan ve ... pahalılıktan önce çektiğimiz zorluk bölge bölge, yapmaya yüreğinden inanmış adamlarla inanmamış olanların farkından ileri geldi... Her yapılmamış okul için tembel ve ihmalci bana bir tomar özür hazırlayacaktır. Vereceğim yanıtı, adları ve yerleri ile vatandaşlarım da öğreneceklerdir."*

İlköğretim on yılda gerçekleşecekti. Ayrıca ilkokul üstüne 3 yıllık teknik nitelikte okullardan bu yıl yüzden fazla açılabileceği umuluyordu. *"Türk Ulusu ilköğretimdeki... amaca vardıktan sonra büsbütün başka güçte bir varlık olacaktır."*

"Babam okulların yapımındaki gecikmeler için gösterilen özürleri hiçbir şekilde kabul etmezdi. Kendisine 'Bu kadar sıkıştırmayın Paşam. Köylülerin olanakları yok, üzer-

70 İsmet İnönü, İlköğretim Davamız, İlköğretim, Sayı 162-163. 1-5.9.1944.
71 İ. Hakkı Tonguç, İlköğretim Kavramı, s.391-397.

lerine varılınca rahatsız oluyorlar' gibi birşeyler söyleyen arkadaşına şu yanıtı vermişti: 'Bu özürlerin hiçbirisini dinlemem. Her köyde bir cami yok mu? Var. Nasıl yapılmış o cami? İşte okulu da öyle yaparız..."[72]

İlköğretim Dergisinin o sayısı İnönü'nün yazısının yorumlarıyla doluydu. En başta Müsteşar İhsan Sungu'nun 'İlköğretim Davamız ve Milli Şef' başlıklı yazısı vardı. Sungu, *"Büyük Şef, Milli Şef, sevgili Cumhurbaşkanı"*nın düşünlerine tümüyle katılıyordu. Pasif direnme deyimi, *"gerçeği ne kadar canlandırıyor"*du! Sungu'ya göre, *"Büyük Şef'in"* devamsızlık konusundaki *"Devamsızlık hastalığı ancak bu suretle tedavi olur."* sözleriyle biten direktifleri *"Yönetimin herhangi dalında sorumluluk almış olanlara öğretilecek ne canlı bir yönetim düsturu (ilkesi)"* idi! Yazı bu biçemde sürüyordu.

Dergi CHP Genel Sekreteri Esendal'ın tüm Parti örgütüne ilköğretim işlerine yardımcı olmaları için bir Genelge yolladığını da bildiriyordu.

Yazarlardan, eğitimcilerden, politikacılardan Milli Şef'i destekleyen yazılar, açıklamalar geliyordu. Emin Erişirgil, Falih Rıfkı Atay, Ahmet Emin Yalman, T.I.(?), Hüseyin Cahit Yalçın, Necmeddin Sadak, Va-Nu, Abidin Daver, Asım Us, Peyami Safa, Ethem İzzet Benice, M. Faruk Gürtunca, hepsi ve tüm gazeteler ilköğretim seferberliğinden yanaydılar.

Ne var ki, çok değil, iki yıl sonra, rüzgar tersten esmeye başladığında, neredeyse tümü susacaklar, yapılanları çok azı savunacak, hatta birçoğu yapılanları eleştirenlere katılacaktı.

Tonguç ise İnönü'den gelen desteğin değerinin bilincindeydi. Gücünü ondan aldığını çok iyi biliyordu. Eğitim tarihinde İnönü gibi olağanüstü koşullarda, siyasal gücünün doruğundaki bir devlet başkanının o devletin tüm olanaklarını harekete geçirerek verdiği bu denli bir destekle çalışabilmiş bir eğitimci anımsayamıyordu. Bunun değerini hiçbir zaman unutmayacak, yadsımayacaktı. Ama bu durumun birçok kişide ve kesimde uyandıracağı tepkilerin desteğin büyüklüğü ile orantılı olacağını da hesaplıyor olmalıydı. Gelecekteki gelişmeler nasıl olursa olsun, şimdi o destekten olabildiğince yararlanarak Anadolu'ya dalıp çalışmaları hızlandırmanın zamanıydı.

Tonguç, 8.8-19.8.1944 arasında Doğu'daydı. Trenle Erzurum, oradan araba ile köylere uğrayarak Trabzon, Beşikdüzü, Görele çevresi. Sonra yeniden Erzurum, Hasankale köyleri, Pulur Köy Enstitüsü. Trenle Sivas, Yıldızeli-Pamukpınar Köy Enstitüsü, araba ile Sivas köyleri ve trenle Ankara'ya dönüş.[73]

Devlet başkanının açık tutumuna ve uyarılarına, hatta gözdağı vermelerine karşın pasif direnme, anlayışsızlık ve zorluk çıkarma sürüyordu.

Tipik örneklerden biri o günlerde ortaya çıktı: Tarım Bakanlığı, Yüksek Köy Enstitüsü'nde ders vermek üzere haftanın belirli günlerinde Hasanoğlan'a giden Yüksek Ziraat Enstitüsü öğretim üyelerine gelecek ders yılında *"Asli görevlerini hakkıyla başarabilmeleri için, dışarıda ayrıca bir görev almalarına izin verilmeyeceğini"* bakan adına Müsteşar'ın imzası ile M. Eğitim Bakanlığı'na bildiriyordu.[74] Tonguç, elbette değiştirtecekti bu kararı, ama işbirliği ve yardım anlayışı yetersizliğini gösteren çarpıcı bir örnekti.

---

72 Erdal İnönü, Anılar ve Düşünceler I, s.90.
73 A-132/2 Hakkı Tonguç'un yolluk bildirgesi.
74 A-63/5 Tarım Bakanlığı'nın M. Eğitim Bakanlığı'na 15.8.1944 günkü yazısı.

Anlayışsızlıklar ve art amaçlar dışında, olmadık, hatta komik yöntemlerle aşılabilen bürokratik engeller de vardı. Beşikdüzü Köy Enstitüsü'nde müzik derslerinde öğrencilere gerekli onbeş kemanın satın alınmasındaki bu tür engelleri aşabilmek için zahire tüccarlarından fatura almak bile düşünülmüş, sonunda kemanlar okul kooperatifinin malı gibi gösterilip, onlar tarafından okula satılarak alınabilmişti.[75]

İnönü'nün yakın ilgisi artarak sürüyordu. Tonguç da bu ilgiyi canlı tutmak için elinden geleni yapıyordu. Köşke çağrılmalar daha sıklaşmıştı. Ankara'da bulunduğu zamanlarda, neredeyse birkaç akşamda bir Çankaya'nın konuğu idi.

Bir akşam enstitüleri kuran Tonguç'u Hasan-Âli Yücel ile birlikte İnönü'nün sofrasında görmüştüm. Açık sözlü ve yiğit bir delikanlı idi. İnönü'ye: "*Köy enstitüleri ile üstünüze aldığınız yükü biliyor musunuz?*" diye sordu. Sonra devam etti: "*- Buradan çıkanların köyde peşlerini bırakmamak gerekli. Belki de partinizin çekirdekleri onlar olmalıdır. Köylerdeki işleriniz ağırlaşacaktır.*" "*İnönü'nün bu sözleri sevinçle benimsediğini de görmüştüm.*" 1970'lerde Falih Rıfkı Atay Çankaya izlenimlerini böyle açıklayacaktı.

Tonguç'un Saracoğlu, Yücel ile birlikte İnönü'nün sofrasında olduğu bir gece, eğitimle dolaylı ilgili, tarihsel bir olayın tanığı olacaklardı. Yemekten sonra konuşurlarken bazı görevliler geldiler, İnönü'ye Sovyet birliklerinin Bulgaristan'a girmek üzere olduğunu ve Ankara'daki Bulgaristan Büyükelçisi'nin Sofya'dan aldığı emir üzerine, bunun önlenmesi amacıyla bağlaşıklarla ilişki olanağı aradığını bildirdiler. Tarih 5 Eylül 1944'dü ve Romanya'ya gelmiş olan Sovyetler, Bulgaristan'a savaş açmıştı. Bulgarların onların yerine bir bağlaşık işgalini yeğlediği anlaşılıyordu. İnönü'nün bu önemli olayla uğraşmak durumunda olacağını ve dış politika ve askeri durumla ilgili görüşmelerin yanlarında yapılmasından belki de sakınca göreceğini düşünen Yücel ve Tonguç gitmek için izin istediler. İnönü, onları bırakmadı. Biraz sonra Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kazım Orbay Köşk'e geldi. İnönü ona ne düşündüğünü ve ne önlemler aldığını sordu. Trakya'daki birlikler alarma geçirilmişti ve Bulgaristan'a yapılacak bir askeri girişimin planları hazırdı. İş İnönü'nün kararına bağlıydı. İnönü bir süre düşündü, sonra Orbay'a hiç beklemediği bir soru yöneltti: "*- Bulgaristan'da okuma yazma oranı kaç, ne kadar lise ve üniversite var, biliyor musun?*" Yanıtı kendi verdi, sayıları sayıp döktü, "*- Haydi oraya gittik diyelim, sonra ne olacak? Eğitim düzeyi daha yüksek bir ulusu, ondan daha kötü durumda olan bir ulusun uzun süre yönetebildiği nerede görülmüş? İyisi mi, Trakya'daki alarmı her olasılığa karşı sürdür, o planları bir yana koy, sen de dinlenmene bak.*" dedi.[76]

Yücel ve Tonguç birbirlerine bakmaktan kendilerini alamadılar. 2. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin büyük talihi idi İnönü!

Bulgaristan 24 saat içinde tümüyle Sovyetlerce işgal edilecekti.

Milletvekili Sirer bir Gezici Başöğretmen'in yerinin değiştirilmesi için aracılık yapıyordu: "*Hakkı Kardeşim, ... emir buyurmanı rica eder ve saygılar sunarım.*" [77]

Enstitülerde ise sorunlar ve zorluklar bambaşkaydı: "*... Çivisizlik işlerimizi çok ağırlaştırdı... Şimdi çiviye gereksinim olmayan işleri ele alıyoruz... Cam gereksinimimiz çözümlense çok iyi olacaktır... Elimizde 20 kadar öğretmen vardır. 1.110 öğrenciye az-*

75 Mustafa Ekmekçi, Köy Enstitüsü Anıları 2, Cumhuriyet, 16.4.1989.
76 Hakkı Tonguç'dan özel anı.
77 Reşat Ş. Sirer'den Hakkı Tonguç'a 5.9.1944 günkü mektup.

dır. On kadar öğretmene daha gerek vardır... Geçen yıl gelen yeni arkadaşlardan hoşnudum. Yaşamda kötü alışkanlıklar kazanmış, herhangi bir maddi düşünce ile gelenlerin çoğu istenilen randımanı veremiyorlar... Kamyonun lastikleri parçalandı. Hem de onarılamayacak şekilde. Durum resmen yazıldı. Lastik sağlanması ancak askeri birliklerden yapılabilecektir... Lastik için verilecek bilgiyi sabırsızlıkla bekliyoruz. Olanak bulunmaz ise kamyonun tadili yoluna giderek Valilik'ten lastik isteyeceğiz... Emriniz üzerine Enstitü'ye hızar, planya gibi kereste işleri ile ilgili makinalar aldık. Çok yararını görüyoruz... Bir taraftan da mezun olacakların arazi, okul ve alım satım işleri ile uğraşıyoruz. Gün geçtikçe daha verimli çalışma olanaklarına kavuşmaktayız. Sonsuz saygı ve selamlarımı sunar, her zaman sağlığınızı, dinç ve neşeli olmanızı, başımızda bulunmanızı candan dilerim." [78]

Tonguç, yanında Akçadağ Köy Enstitüsü Müdürü Şerif Tekben, Hasanoğlan K. Ens. Tarım Öğretmeni İzzet Palamar olduğu halde Kastamonu, Çorum, Yozgat, Kayseri köylerinde denetime çıktı. (17-25.9.1944).[79]

Ilgaz Ormanları içinde bir köyün yeni yapılmış çok güzel ilkokulunun önünde durduklarında yağmur yağıyordu. Okulun kapısını uzun süre çaldıktan sonra açtırabildiler. Başöğretmen olduğu anlaşılan 45 yaşlarında bir kişi, okulun bugün kapalı olduğunu söyleyerek onlara isteksizce okulu gezdirmeye başladı. Yazı masasının üzerine konmuş bir tasa tavandan su damlıyordu. Tonguç sordu: *"- Akıyor mu?" "- Evet." "- Okulun iş günü kapalı olmasına köylüler bir şey demezler mi?" "- Hepten kapatırsam daha çok işlerine gelir." "- Çatının akmasına yardımcı olmuyorlar mı?" "- Yok. Çankırı M. Eğitim Müdürlüğü'ne üç kez yazdım. Yanıt bile vermediler." "- Peki siz bir şey yapamaz mısınız?"* Boz giysili, üstleri başları tozlu çamurlu bu üç kişinin kim olduklarını, ne aradıklarını anlamayan adam terslendi: *"Ben Başöğretmenim, dam aktarıcısı değil."* Tonguç top gibi dışarı fırladı, okulun çevresini döndü, bahçenin bir köşesine dayanmış bir merdiven ve yapı işlerinden artakalmış birkaç sağlam kiremit gördü. Diğerlerinin karışmasına zaman kalmadan, merdiveni duvara dayayıp çatıya çıktı, kırık birkaç kiremiti aşağıya attı, arkadaşlarından sağlamlarını vermelerini istedi, onları yerleştirip indi. Başöğretmen bu garip kişilerin ne yaptıklarını pencereden seyrediyordu. İçeri girdiler. Tonguç adama: *"- Dam yine akarsa, bana bildir, Çankırı'ya yazma, ben gelir damı aktarırım."* diyerek kartını verdi. Adam kartı okuyunca bayılacak gibi oldu. Onun özürlerini dinlemeden okuldan çıkıp arabalarına bindiler.[80]

Bir başka geziden dönüyorlardı. Saat sabahın 04.00'ü idi. *"Ankara' ya 5-10 km. kala benzin bitti, dedi şoför, Tonguç tek sözcük söylemedi şoföre. Yürüyelim, dedi bize. İki saat kadar yürüdük yakınmadan ve yorulmadan. Türkü söylemek gibi birşeydi onunla yürümek doğan Güneş'e karşı."* [81]

Denetleme gezileri böyle olumlu olumsuz bir yığın olayla geçiyordu. Yıllardır döndürülmemiş paslı bir çarkı harekete geçirmeye uğraşıyorlardı. Türkiye'nin gerçeği buydu. Bu gerçeğe gözleri kapatıp, Ankara'da otururak iri ve ağdalı sözler etmek, bilgiçlik gösterileri yapmak aldatmacadan başka bir şey değildi. Ne yazık ki birçok yöneticinin, eğitimcinin seçtikleri rahat yol buydu.

---

78 Şevket Gedikoğlu'ndan H. Tonguç'a 11.9.1944 günkü mektup.
79 Hakkı Tonguç'un 1944 yılı not defteri.
80 Şerif Tekben, Köy Enstitüleri Defteri, 1.6.1974, s.65-66. Ve Recep Bulut, Nisan'daki Güneşler, s.138-139.
81 Sabahattin Eyuboğlu, Köy Enstitüleri Üzerine, s.122-123. Ve Sabahattin Eyuboğlu, Köy Enstitülerini Anarken, İmece, Sayı 72, Nisan 1967, s.4-6.

28.9.1944'de günlük ekmek tayını kişi başına 375 gr'a çıkartıldı. 25.10.1944"e hamur tatlısı ve pasta yapımı yasağı kaldırılacaktı.

29.9 sevinçli bir gündü. Cumhurbaşkanı'nın emriyle ordudan asker şoförleriyle birlikte dört jeep İlköğretim Genel Müdürlüğü emrine veriliyordu. Türkiye 4 bölgeye ayrılacak, bu araçlar o bölgelerdeki enstitü müdürlerince köy ilkokullarının yapım çalışmalarının izlenmesinde kullanılacaklardı. Tonguç da Hasanoğlan'a verilenden yararlanacaktı. Böylece çok önemli bir zorluk ortadan kalkmış oluyordu. Araçların nasıl kullanılacağını düzenleyen bir Genelge çıkarıldı. Genelge'de uzun geziler için benzin ve motor yağının valilik ve kaymakamlıklardan sağlanacağının belirtilmesi, darlıkların sürdüğünü gösteriyordu.[82]

Yokluklar da sürüyordu. Çivi yokluğu epeyce sorundu. Şuhut'da staj yapmakta olan Yüksek Köy Enstitüsü öğrencisi İhsan Güvenç, çivi bulunmadığı için yapı işlerinin durduğunu yazıyordu. *"Elde 5 kg. çivi bile yoktu."* Ekonomi Bakanlığı'nca hastane yapımında kullanılmak üzere Afyon Valiliği'ne gönderilmiş çivilerden birazının okul yapımına verilmesini istiyordu Güvenç.[83]

Yapı işlerine yardımcı olup hızlandırmak için Hasanoğlan'dan Savaştepe'ye gönderilmiş olan Sili Layoş çivi yokluğuna karşı çözümü İstanbul'a gidip hurdacılardan eski, paslı çivileri toplayıp getirmekte bulmuştu. Kilolarla kullanılmış çivi iki günlük yoğun bir çalışma ile düzeltilip doğrultuldu ve yapı işleri yeniden yürümeye başladı.[84]

O yıl Köy ve Bölge Meslek Kurslarında uygulanacak öğretim programı, Talim Terbiye Kurulu'nca onaylanarak 'Program Taslağı' başlığı ile yayımlandı. Programı taslak olarak nitelemekle, değişikliklere açık kapı bırakılması ilkesi burada da uygulanmıştı.[85]

Çalışmaların ağırlığı köy okullarının yapımı idi ama, diğer konulardaki uğraşlar da doğal olarak sürüyordu.

Yapımına mayısta başlanmış ve eylül ortasında bitirilmesi planlanmış Hasanoğlan'daki yüksek kısım yapısının o tarihe yetiştirilemeyeceği anlaşıldı. 1944 Ekim ayında gelecek olan yeni öğrenci ile birlikte Yüksek Köy Enstitüsü öğrenci sayısı 183'e varacaktı ve kendi yapılarının bitmesi ile bunların derslerinin büyük bir bölümü burada yapılacak ve Ankara'ya gitmeleri zorunluğu çok azalacaktı. Bu nedenle gecikme üzücüydü. Sürekli köy gezileriyle uğraşan Tonguç konuyla yakından ilgilenememiş, kendisine verilen eksik bilgilerle yetinmişti. Yapı bir aylık bir gecikme ile devreye sokulabilecekti. Tonguç, Enstitü Müdürü Arman'a *"Niye bu işi savsakladınız?"* demekle yetindi. Ne var ki, bunu unutmayacağı da kesindi. Arman daha sonra bu gecikmeden *"Yüksek Köy Enstitüsü öğrencilerini yadırgayan ve kendileri başarsınlar bakalım davranışındaki bazı ilgili arkadaşlarını sorumlu tutacak"*tı.[86]

Tonguç Ekimde Arifiye Köy Enstitü Müdürü Süleyman Edip Balkır'la birlikte Marmara ve Trakya'da denetleme gezisine çıktı. Ankara-Bolu-Adapazarı-Bilecik-Bursa-Balıkesir-Çanakkale-Tekirdağ-Kırklareli-İstanbul-Arifiye yolları çevresinde yüzlerce köye gittiler. Ellerindeki listelere göre köylerdeki okul yapımı durumunu inceliyorlar, valiler, kaymakamlar, milli eğitim müdürleri, ilköğretim müfettişleri, gezici başöğretmenler ile konuşuyorlar, köylerde not ettikleri yapı işleri durumlarını anlatıyorlar, uyarılar yapıyor-

82 A-105/40 Jeeplerin kullanılmasını düzenleyen 29.9.1944 günlü Genel Müdürlük Genelgesi.
83 İhsan Güvenç'den Hakkı Tonguç'a 31.9.1944 günkü mektup.
84 Bekir Semerci, Türkiye'de İleri Atılımlar ve Köy Enstitüleri, s.239.
85 Köy ve Bölge Meslek Kursları Program Taslağı.
86 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s.143-145.

lardı. İnönü'nün ilgisini bilen valilerin birçoğu tüm olanakları kullanarak işi bitirmeye çalışıyorlardı. Bazıları ilin tüm yöneticilerini köylere, yapı işlerinin başına göndermişlerdi. Ama durumun iyi olduğu yerlerde bile yapılar ancak çatıya kadar yükseltilebilmişti. Verilen programı uygulamakta geri kalmış yerler de vardı.

Valilik makam odalarında toza toprağa bulanmış boz asker kumaşından giysiler içinde, ayakları koca potinli, tek parti döneminin o sert ve kasıntılı valilerinden olağandışı bir saygı gören bu iki iri adamın alışılmadık görüntüsünü memurlar şaşkınlıkla izliyorlardı. Bürokrasinin rahatı kaçmış, dinginliği bozulmuştu.

Makam ziyaretlerinden, protokolden, içtenliksiz saygı gösterilerinden hiç de hoşlanmayan Tonguç'un zaman zaman soğukkanlılığını ve hoşgörüsünü yitirdiği oluyordu. Bursa'da M. Eğitim Müdürü'nün Vali'nin akşam yemeği çağrısına kendisine sormadan olumlu yanıt verdiğini öğrenince köpürdü. Müdür'ü azarladı: *"- Yahu çağrılan benim, benim adıma nasıl kabul edersin? Haydi bakalım, ayıkla bakalım şimdi pirincin taşını Müdür Bey!"* Sonra Balkır'a döndü: *"- Bursa Sanat Enstitüsü Müdür Yardımcısı Zühtü'ye telefon et de okulda bize iki yatak ayırsın, o yemeği yedikten sonra orada geceleyelim."*

Ertesi günü Mustafa Kemalpaşa İlçesi'ne yaklaşırken Balkır'ın köyünden de geçtiler. Biraz soluklanmak için oturduklarında, suskunlaşan Balkır, ana tarafından bu köyün varlıklılarından olduğunu anlattı, yakınlarının cami alanına bakan evlerini gösterdi. Tonguç ona takıldı: *"Desene sen de ağa torunusun. Şimdi onlara karşı olacakları yetiştiriyorsun!"* Çanakkale'ye doğru giderlerken Biga kavşağında bir kahvede durdular. Ufak tefek bir genç kendini tanıttı, o bölgenin İlköğretim Müfettiş idi (Süreyya İşgör). Tonguç ona köylerdeki okul yapımı durumunu sorunca, genç çantasından kalın bir albüm çıkardı: "- *Buyrun. Biten ilkokulların resimleri bunlar."* Ve Tonguç'a bir deste anahtar uzattı: *"Bunlar da o okulların anahtarları."* Şaşkınlıktan bir süre konuşamadılar. Şimdiye kadar gördükleri yerlerde böyle bir durumla karşılaşmamışlardı. Tonguç, *"- Biga'ya gidelim, şu senin albümdeki resimlerin kendilerini yarın sabah erkenden yola çıkarak tek tek gezelim."* dedi. Geceyarısı vardıkları Biga'da, bir ilkokuldaki masaların üstüne ikişer şilte serip birkaç saat uyudular. Gün ışırken Balkır ispirto ocaklarını yakıp kahvelerini yaptı. Hemen köylere doğru yola çıktılar. Resimdekilerin hepsi gerçekti. Üstelik, yeni okul yapılarının içleri de yıkanmış, temizlenmiş, gıcır gıcırdı. Tonguç sanki başka bir kişi oluvermişti. Sevinç ve dirilik saçıyordu. Yolda yemek olarak erzak sandıklarındaki kuru yiyecekleri yeme alışkanlığını bozdu. Yeni yapılmış, işlikli, lojmanlı, sundurmalı o ilkokulların birinin boş terasına oturup bir köy yemeği yemekten kendini alamadı. Köylüler neleri varsa yığdılar önlerine.

Ayrılırken genç müfettişi kucakladı, yanaklarından öptü. Bir dileği olup olmadığını sordu. Teşekkür etti.

Tonguç'un kucağındaki haritalara bakarak köylere uğraya uğraya Çanakkale'den Trakya'ya geçtiler. Ertesi gün sabah Tekirdağ Hükümet Konağı'na girdiklerinde M. Eğitim Müdürü daha gelmemişti. Çağırttılar. Müdürün okul yapımı konusunda anlattıkları olumsuz sayılamazdı. Ama Balkır Tonguç'un değiştiğini sezdi: *"- Şu Valilik kanalıyla Bakanlığa yazdığınız raporları çıkarır mısınız Müdür Bey!"*

Sonra gelirken gördükleri köylerde aldıkları notlarla rapordaki bilgileri tek tek karşılaştırmaya başladı. Resmi raporlara göre, okul yapılarının çoğu bitmek üzereydi. Yolda gördüklerine bu bilgiler uymuyordu. Örneğin, raporda bitmiş gibi gözüken bir yapı,

aslında daha temeldeydi. Sonunda Tonguç patladı: *"- Yahu kardeşim, siz burada Bakanlığın kulağı, beynisiniz. Ya sizin raporlara inansaydık? Ayıptır yahu! Bu yoksul ülkenin parasını alıp işini yapmıyorsunuz. Açık bir yol sizi bekliyor. Bu istifa yoludur. Basın gidin artık. Namuslu insanlara yaraşan da budur."* Geçmiş hizmetlerinden, çoluk çocuğundan söz etmeye başlayan Müdür'ü dinlemedi bile, Balkır'a Bakanlığa iki telgraf yazdırmaya başladı: Kepirtepe Köy Enstitüsü Eğitimbaşı Tekirdağ M. Eğitim Müdürlüğü'ne vekaleten getirilecek, Müdür de Edirne'de bir göreve atanacaktı. Telgraflar yazılırken yanında bir Milletvekili ile birlikte Vali odaya girdi. İşi biten Tonguç, yola çıkmak üzere ayağa kalkınca, vali, *"fakirhanede bir çorba içme"* önerisinde bulundu. Tonguç, yiyeceklerinin yanlarında olduğu, yolda yemek yiyecekleri yanıtını verdi. Yapı işlerinin zorluğunu anlatmaya başlayan ve *"Sayın Genel Müdür inansınlar, gelecek yıl mermer sütunlu köy okulları yaptıracağım"* diyen Vali'ye verdiği karşılık *"Sayın Vali Bey, mermer sütunlu değil, yoksul köylere göre planları yapılmış okulları yaptırırlarsa gelecek yıl onun sevinci içinde çorbamızı o zaman rahatlıkla kaşıklarız"* oldu.[87]

Bu gezilerle işlerin hızlandırılması önemli ölçüde sağlanacak, ama hiç şüphe yok ki, birçok köy enstitüsü ve ilköğretim atılımı karşıtı, hatta düşmanı kazanılacaktı.

O yılın eylül ayındaki durum böyle davranmayı gerektiriyordu ve hiç de iç açıcı değildi:

Ekim sonunda köy enstitülerini bitirecek olan iki bin yeni öğretmen 1760 köye dağıtılacaktı. Onarılıp yenilenecek 619 köy okulundan başka 1141 köy okulu yapılması gerekiyordu. 15.9.1944 günü bilgilerine göre bunlardan yalnız 150 okulun yapımı bitmişti, 732'sinin yapımı sürüyordu. 259 okul yapımının durumu hakkında bilgi alınamamıştı. Birçok yerde okula ayrılacak arazi işlemleri de bitmemişti.[88] Üstelik, resmi yollardan gelmiş bu bilgilerin doğruluğu konusunda da büyük kaygılar vardı. Resmi raporların gerçek durumu yansıtmaması çok sık karşılaşılan bir sorundu.

Marmara ve Trakya gezisinin sonunda Tonguç Arifiye'de bir iki gün soluklandı. Oradan tüm köy enstitüsü müdürlerine bir şifre Genelge gönderdi: Bir aydan beri 14 il 30 ilçeye bağlı köylerdeki okul yapımı, arazi sağlanması işlerini denetlediğini, bazı yerlerde bu işlerin ciddi bir şekilde ele alınmadığını gördüğünü, bunda durumu zamanında Genel Müdürlüğe bildirmeyen köy enstitüsü müdürlerinin de sorumluluğu olduğunu yazıyordu. Durumun düzeltilmesi için tek çözümün, Cumhuriyet bayramında köy enstitülerinden çıkacak yeni öğretmenlerden köylerindeki eksikleri bildirmelerini istemek ve böyle yerlere enstitülerden ekipler göndererek eksikleri tamamlamak olduğunu duyuruyordu. Genelgede, işleri aksatmak isteyenlerin de Bakanlığa bildirilmesi isteniyordu.[89] Bu Genelge ile birlikte Ankara'ya Bayır'a bir de mektup yazdı.[90] Bunda, gördüğü yerlerdeki işlerin yüzde 80'inin zamanında başarılacağını, kalan yüzde 20'deki gecikmenin başta milli eğitim müdürleri olmak üzere yöneticilerin gafletinden ileri geldiğini yazıyordu: *"Öyle milli eğitim müdürleri gördüm ki köy enstitüsü mezunu gelecek köylere değil, ilçe merkezlerine bile uğramamışlardır... Öyle Kaymakamlara rastgeldim ki... köylere haftada bir defa gitmemişlerdi... Bazı milli eğitim müdürleri ile valilerin... yıllardan beri devleti aldatan kişiliklerini açık olarak Bakanlık Makamı'na bildirmekten başka çözüm kalmadı. Devlet mekanizması tüm çarklarıyla birlikte bu amaca göre işletil-*

87 Süleyman Edip Balkır, Eğitimde İki Anıt, Yücel, Tonguç, s.105-110.
88 A-63/6 15.9.1944 günkü yapı işleri durumunu içeren not.
89 Ferit Oğuz Bayır, Köyün Gücü, s.263-264.
90 Hakkı Tonguç'tan Ferit O. Bayır'a mektup (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.86-88).

mediği taktirde binbir emek harcayarak elde edilen sonucun birkaç tembel ve soysuzlaşmış... yüzünden değersiz, sonuçsuz kalması kesin. Bunlardan adlarını yollardan bildirdiklerimi kesinlikle cezalandırmak gereklidir." Sonra Tonguç, Arifiye Köy Enstitüsü'nden çıkacak olanların diplomalarını imza edip gönderdiğini, bunların hemen onay işlemleri yaptırılarak 27 Ekim'de Arifiye'de olacak şekilde geri yollanmasını, kendisinin 28 Ekim'de Ankara'da olacağını bildiriyordu.

Bir süre sonra yine Balkır'la birlikte bir başka bölgeye, Denizli, Antalya çevresine gideceklerdi.

Gece Denizli yakınlarında hızla giderken arabada yanındakilere bir şey anlatan Tonguç'un eli birdenbire yanında oturduğu jeepin asker şoförünün omuzuna yapıştı. *"Dur!"* Şoför Mehmet olanca gücü ile frene yüklendi. Sellerin yoldan sürükleyip götürdüğü kocaman bir çukurun tam kenarında durdular. Sessizliği Tonguç bozdu: *"- Beş kefen alacağım var, çıkın paraları bakalım."* Arabada beş kişiydiler. Sonra hiçbir şey olmamış gibi şoföre döndü: *"Haydi gidelim artık."* Yola çıktılar yeniden.[91]

Bu tür tehlikeli durumlar sık sık yinelenecekti. Örneğin Kırşehir yakınlarında, yine böyle bir geceyarısından sonra, günlerdir uykusuz kalmış bir başka şoförün uyuması sonucu şarampola devrileceklerdi Hasanoğlan'ın kaptıkaçtısı ile.[92]

Denizli yöresinden Adana, Mersin, Karaman çevrelerine geçtiler. Yine gündüz köyler ve geceler uzun yol. Gün ağarırken Kayseri'de idiler. Sanat Enstitüsü'nün öğretmenler odasında başlarını masaya dayayıp biraz uyuklamışlardı ki Tonguç'un bilerek devirdiği bir sandalyanın gürültüsüyle sıçradılar. *"Kalkın bakalım, yüzlerinizi yıkayın, Pazarören'e gidiyoruz, araba kapıda hazır."*

Pazarören Köy Enstitüsü'nün hamamını yakılmış bulmak hepsini sevindirdi. Güzelce yıkanıp kaç günün kirini tozunu attılar. Yanındakiler yatmışlardı ki, Tonguç'dan bir haberci geldi: *"- Genel Müdür istiyor sizi, Enstitü'nün Çiftliği'ne gidilecekmiş."* Daha fazla dayanamayıp başkaldırdılar: *"- Bu kadarı da olmaz be. Ölelim mi yani. Bir adım atmayız."* Balkır'ı aracı olarak Tonguç'a gönderdiler: *"- Hakkı Bey, Çiftliğe gidilecek demişsiniz, gidelim de, yalnız önce bir hazırlık yapalım."* Tonguç dikkatle onun yüzüne baktı. *"- Ne olur ne olmaz, kefenlik birşeyler edinelim. Sanırım oraya varmadan yorgunluktan ölmüş olacağız. Yolda her birimiz için cenaze töreni yapmak zorunda kalabilirsiniz."*

Tonguç güldü güldü, bir türlü gülmesini durduramıyordu. Sonra, *"- Göz göre göre kanınıza girmeyeyim bari. Bundan sonra işimiz Ankara'ya dönüş olacak yalnız"* dedi. Çiftliğe gidilmeyecekti.[93]

Yeni ders yılına girerken köy enstitülerinden 1979, öğretmen okullarından 757 yeni ilkokul öğretmeni çıkmıştı.[94]

Ankara İli'nde küçük bir orman köyü dışında okul yapımı eylül ortalarında tamamlanmıştı. Vali Tandoğan, ki İnönü'nün ilköğretim konusuna verdiği önemin büyüklüğünü anlayınca köylerde okul yapımı işlerini en sıkı şekilde yürüten Vali olmuştu, 18-20 evlik bu küçük köyde işin bitmediğini öğrenince Beypazarı Kaymakamı'na yirmi gün içinde yapının tamamlanması emrini verdi. Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nden de ekip ge-

91 Süleyman Edip Balkır, Eğitimde İki Anıt, Yücel, Tonguç, s.105.
92 Engin Tonguç, Umut Yolu, s.70-71.
93 Süleyman Edip Balkır, A.g.e. s.110-111.
94 İlköğretim, sayı 162-163, 1-15.9.1944, s.2149.

lerek yardımcı olacaktı. Müdür Arman durumu Tonguç'a anlatınca o da bir İlköğretim Müfettişi görevlendirdi. Ve bir sabah, Tonguç, Arman, Müfettiş Şevket Doğan jiple yol yerine geçen susuz bir dere yatağından tırmanarak köye vardılar. Buraya ilk kez motorlu araç giriyordu. Köyün çocukları korku ile kaçıştılar. Köylülerle konuşuldu, temel kazıkları çakıldı. Enstitü ekibi de geldi. Bakanlık acele 300 TL. gönderildi. Müfettiş iş bitene kadar köyde kalacaktı. Okul yapısı 17 günde tamamlandı. Kaymakam resimlerini valiye, bakanlığa, enstitüye yolladı.[95]

Köylerde ilkokul yapımı valilerin, kaymakamların korkulu rüyası olmuştu. Bu iş, iş yapmaya istekli, o dönemin deyimi ile *"imarcı"* yöneticilerin kendilerini göstermeleri için iyi bir olanaktı ama, beceriksiz ve hareketsizlerin rahatları bozulmuştu. Birinciler Tonguç'la genellikle içten gelen dostluklar kurarlarken, ikinciler geleceğin köy enstitüsü karşıtlarının yanında yer alacaklardı. İnönü'ye dayanan M. Eğitim Bakanlığı'ndan valilere yazılar yazılıyor, genelgeler çıkarılıyor, işleri zamanında bitiremeyenler açıklanıyor, neredeyse azarlanıyorlardı. Kendilerini sorgusuz koşulsuz tek yetkili gören o tek parti dönemi yöneticilerinin katlanamayacakları bir durumdu bu. Devlet yönetiminde üstün güç konumundaki İçişleri Bakanlığı'nın yerini neredeyse M. Eğitim Bakanlığı almıştı. Eldeki belgelerden metinlerinin Tonguç tarafından yazıldığı belli olan, Bakan Yücel'in imzaladığı yazılarda başarılarından ötürü Tunceli, Eskişehir, Kırklareli, Kocaeli Valilerine teşekkür ediliyor, 16 ilin valisine gönderilen telgraflarda ise okul yapımı ve arazi sağlama işlerinde geri kaldıkları belirtilerek *"Başta Devlet Başkanı olmak üzere Cumhuriyet Hükümeti'nin önemle izlediği bu işi sıkı tutmaları, gereken önlemleri hemen almaları ve durumlarını düzeltmeleri"* isteniyordu.[96]

Yine benzer bir yazıyla Sivas, Gümüşhane, İzmir, Siirt ve Urfa valilerine *"önemli bir engel olmadığı halde"* ilkokula öğrenci devamını yeterince sağlayamamalarından ötürü uyarı yapılıyordu.[97]

Çifteler Köy Enstitüsü Müdürü Rauf İnan'dan gelen 28.10.1944 günlü bir resmi yazı ise ilginçti: İnan, kendi Enstitüsü kesimindeki yeni öğretmen verilecek 131 köyü gezdiğini, sonuçtan hoşnut olmadığını yazıyor, bunun nedenini *"başta kendisi olmak üzere"* diğer milli eğitim görevlilerinin yeterli bir çalışma yapmamış olmalarına bağlıyor ve *"en başta kendisi"* olmak üzere 3 ilin milli eğitim müdürlerinin, 10 ilköğretim müfettişinin *"uygun görülecek cezalarla"* cezalandırılmalarını istiyordu! [98] Yazıyı okuyan Tonguç, *"Bak şu Rauf'un yaptığına"* diyerek gülmekten kendini alamadı, yazıyı bir kenara koydu.

1945 yılı Genel Bütçesi toplam 1.034.408.269 TL idi. Bunun 87.450.733 TL milli eğitime ayrılmıştı (%8,4).

1938-1944 yılları arasında köy enstitülerine toplam 4.881.059 TL harcanmıştı. 545 bina ve 8045 metre yol yapılmıştı.[99]

Onlar bu olumsuz koşullarda güncel işlerin üstesinden gelmeye çalışırlarken, pedagoglar da boş durmuyorlar, kendilerince düşün üretimini sürdürüyorlardı. *"Pedagog ve Toplumbilim Öğretmeni"* sanı ile Vakit Gazetesi'nin 24 Kasım, 3 ve 7 Aralık 1944 günkü sayılarında bir dizi yazı yayınlayan Münir Raşit Öymen, köy enstitüleri, köy ve köy-

95 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s.132-137.
96 A-95/5 M. Eğitim Bakanlığı'nın bazı valilere yazısı.
97 A-95/4 M. Eğitim Bakanlığı'nın bazı valilere yazısı.
98 A-63/11 Çifteler Köy Enstitüsü Müdürü Rauf İnan'ın 28.10.1944 günkü resmi yazısı.
99 Tonguç'un 1944 yılı not defteri.

lü konusundaki düşünlerini açıklarken, Tonguç'un 1938'de yayınlanmış 'Köyde Eğitim' kitabını da eleştiriyordu. Ona göre, Tonguç bilimsellikten uzaktı, bilimsel gerçeklere aykırı olarak köy ve kent ayrılığı güdüyordu.[100] İşin ilginç yanı zamanlamasıydı, pedagog yazar bu eleştiriyi kitabın çıkmasından altı yıl sonra yapıyordu. Köy enstitülerine karşı Soysal'ın, Kanad'ın ve Sirer'in başını çektikleri kampanyanın giderek hızlanacağı anlaşılıyordu.

Eleştiriler yapıladursun, uygulamaya gönül verenler katkılarda bulunuyorlardı. Bir öneri çalışmalara giderek daha büyük bir içtenlik ve yakınlıkla katılan Sabahattin Eyuboğlu'ndan geldi. Enstitülerde öğrenci lokalleri açılmalıydı. O, bunlara *"uğrak"* adını veriyordu ve 4.11.1944 günlü bir yazı ile düşündüğü kuruluş amaçlarını, kullanma kural ve yöntemlerini saptadı.[101] Her enstitüde öğrencilerin ders ve iş saatleri dışında özgürce oturup konuşacakları, eğlenecekleri uğraklar açılacaktı. Bunlar, ağaçlıklı, güzel bir alanda, mimarisinde ve döşenmesinde köy sanatlarından da yararlanılarak kurulacak, öğrencilerce işletilecek, öğretmenler gelirlerse öğrencilerin konuğu ve arkadaşı olacaklardı. Alkolsüz içkiler, hafif yiyecekler, satranç, masa tenisi, sürekli yayınları izleme olanakları bulunacaktı. Öğrenciler buralarda, eğlentili toplantı ve kutlamalar düzenleyebilecekler, konuklarını ağırlayabileceklerdi.

İlk öğrenci uğrağı kısa bir süre sonra Hasanoğlan'da Y. Mimar Mualla Eyuboğlu'nun projesini çizdiği, stilize edilmiş bir köy evi görünümündeki yapıda açılacaktı.

Yüksek Köy Enstitüsü'nde yeni ders yılının başlaması ile birlikte sağ-sol adı altındaki öğrenci çekişmeleri yeniden alevlendi.

Bir kış gecesi geç saatte Hürrem Arman'ın lojmanının kapısı çalındı. Bir yüksek kısım öğrencisi büyük bir telaşla birşeyler anlatmaya çalışıyordu. Arman onu içeri aldı, bir kahve verdi, sakinleştirdi. Enstitü'nün Müdürü Arman, Yüksek Köy Enstitüsü öğrencilerinden bazılarında teksir edilmiş komünist manifestosu metninin bulunduğunu orada öğrendi. Bu öğrencideki yastığının altından *"sağcı arkadaşlarınca"* çalınmıştı anlattığına göre. Sonra metni kooperatif odasındaki kasaya kilitlemişlerdi. Şimdi Arman'dan o kasayı açtırıp, kağıdın oradan alınmasını istiyordu, heyecan içinde. Arman işi resmileştirmek yerine önce onu yatıştırma yolunu tuttu. İstenirse bu manifestonun sahaflarda bile bulunabileceğini, telaşlanmamasını, bu konuyu en yakın arkadaşlarına bile anlatmamasını söyleyerek onu yatmaya gönderdi. Ama kendisi sabaha kadar uyuyamadı. Sabahleyin doğru Ankara'ya gidip olayı Tonguç'a anlattı. Tonguç onun tutumuna ve kararlarına karşı çıkmadı, yalnız bu çevirinin nereden alınmış olabileceğini sordu. Manifesto teksir metninin Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi'nden alınmış olduğu kesindi.[102]

Müdürlerle mektuplaşmalar yoğunlukla sürüyordu. İstekler, sorunlar, yakınmalar...

Şimdiye kadar gündeme gelmemiş bir sorun Pazaören'den Şevket Gediklioğlu'nun Enstitü'deki işleri, gelişmeleri ve sıkıntıları anlatan uzun bir mektubunun sonunda ortaya çıkmıştı: *"Yozgatlı öğrencilerimizden birinin asıl anasının Ermeni olduğu hakkında M. Eğitim Memurluğu kanalıyla bir yazı aldık. Çocuğa sezdirmeden yaptığımız konuşmada, gerçekten asıl anasının adını bilmediğini söyledi. Bu bir sorundur ki, çocuklarımız arasında böyle kanı karışık olanlar da vardır. Bu öğrenciye durumu hakkında hiç-*

100 Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç, s.463-464.
101 A-99/18 Sabahattin Eyuboğlu'nun köy enstitülerinde "uğraklar" açılmasını önerdiği 4.11.1944 günkü yazısı.
102 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s.194-195.

bir şey söylemedik. Bu sorunu nasıl karşılamamız ve ne yapmamız gerektiği hakkında yol göstermenizi ve vereceğiniz direktifi beklemekte olduğumuzu arzederim."[103]

Tonguç'un yanıtının ne olduğunu bilmiyoruz.

Ladik-Akpınar'dan Enver Kartekin de işleri anlattıktan sonra bir olayı duyuruyordu: Havza köylerinden birine atanmış yeni mezunlarından bir öğretmen, İnönü'nün, Yücel'in, Tonguç'un önünde söylenmiş, radyoda da türkü öğretme programında halka öğretilmiş bir türküyü okulda, öğrencilerine söyletip öğretmiş. Denetim yapan İlköğretim Müfettişi türküyü "yersiz ve açık" bulmuş. Görüşünü M. Eğitim Müdürü'ne bildirmiş. Kartekin M. Eğitim Müdürlüğü'ne gittiğinde Müdür, *"Ulusal ve vatani şarkılar dururken bu müstehcen türküyü bir eğitim kurumunda söyletmeye razı olamayız."* demiş. Kartekin'le tartışmışlar.[104]

Eski ile yeninin çatışmasından kaynaklanan bu tür olaylar zamanla daha da artacaktı. Tonguç, bunların hepsini köy enstitülerine ve uygulanmasına çalışılan eğitim yöntemlerine zarar gelmeden çözümlemek, yatıştırmak durumundaydı.

Tonguç 25-29 Aralık 1944 arasında Eskişehir'e gidip geldi.[105] Bu gezinin kısa bir süre sonra Çifteler ve Hasanoğlan'da yapacağı müdür değişiklikleriyle ilgisi var mıydı? Belki de bu atamalar için kesin kararını vermeden son bir gözlem ve incelemede bulunmak istemişti. Ya da bu sıradan bir denetimdi.

Köy enstitüleri müdürlüklerine 4.12.1944'de önemli bir Genelge yollandı.[106,107,108] Genelge, köy enstitülerinin iç yapılarında öğrencilerin kendi kendilerini yönetmelerine dayanan bir gelişimin sağlanacağının vurgulanmasıyla başlıyordu. Bu kurumlar her tür kişisel ve kendince yönetim şeklinden kurtarılacaktı. Sıralanan maddeler tüm öğretmen ve öğrencilere müdürler tarafından okunup anlatılacak, hepsinin cep defterlerine yazdırılacaktı: 1. Tüm işler nöbetçi öğretmen ve öğrenciler tarafından görülecekti. Özel işlerde çalışılması yasaktı. 2. Öğrenci dövmek, hakaret etmek yasaktı. 3. Evlere, odalara yemek götürülmeyecek, öğretmenler yemeklerini öğrencilerle yiyeceklerdi. 4. En az onbeş günde bir öğrenci ve öğretmenlerce tüm işler konuşulacak ve yine en az onbeş günde bir tüm öğrenci ve öğretmenlerin katılmalarının zorunlu olduğu eğlenti düzenlenecekti. 5. Kümelere iş dağıtılırken o işin anlamı ve önemi anlatılacak, anlamı bilinmeyen, angarya türü işler asla yaptırılmayacaktı. Öğrenciler değişik tür ve alanlarda çalıştırılacak, belli bir tek işte uzun süre tutulmayacaklardı. 6. Koşullar ne olursa olsun, hergünkü özgür okuma saatleri asla geri bırakılmayacaktı. 7. Bu genelgenin duyurulduğu, altı maddenin herkesin defterine yazdırıldığı Genel Müdürlüğe bildirilecekti.

Bu emirlerin uygulanmasından enstitü müdürleri sorumluydular. Bunlara aykırı davrananlar hakkında müdürlükler zamanında önlem almazlarsa şikayetçi olacaklara şikayetlerini yazıyla Bakanlığa bildirme hakkı verilecekti. Genelge *"anlatılan konularda çok titiz davranılmasını, gerekirse geçici bir süre için birkaç öğretmenle bile kalmayı göze alarak... köy enstitülerine gerçek çehrelerini vermenizi, önemle rica ederim."* sözleriyle bitiriyordu.

Tonguç'un alışılagelmiş davranış ve yöntemleri bir türlü bırakmayan yönetici ve öğ-

---

103 Şevket Gedikoğlu'ndan Hakkı Tonguç'a 18.11.1944 günkü mektup.
104 Enver Kartekin'den Hakkı Tonguç'a 4.12.1944 günkü mektup.
105 H. Tonguç'un 1944 yılı not defteri.
106 A-118/9 Genelge metni (İ. H. Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.89-91)
107 Bekir Semerci, Türkiye'de İleri Atılımlar ve Köy Enstitüleri, s.176-177.
108 Mahmut Makal, Köy Enstitüleri ve Ötesi, s.58-60)

retmenlere karşı sabrının tükenmeye başladığı ve köy enstitülerinde tümüyle demokratik bir özyönetim uygulanmasında kesin kararlı olduğu anlaşılıyordu.

Genelgeyi tüm köy enstitüsü müdürlerine yazılmış çok uzun bir mektup izledi.[109] Mektupta son aylarda köy enstitülerinin yarısını gezdiğini, birçok başarılı iş gördüğünü, ama bunları yeterli bulmadığını belirterek söze başlıyordu. Yaratılan fizik çevrenin eksiklerini sayıyor, bunların giderilmemiş olmasını eleştiriyor, öğrencilerin bakımı ve beslenmelerinde daha özenli davranılmasını istiyordu. Bazı yönetici ve öğretmenlerin genelgede de değinilmiş olan öğretmen-öğrenci ilişkilerindeki eski alışkanlıklarından ve yanlış davranışlarıyla tutumlarından yakınıyordu. Görevlilerin bir bölümü çıkarılmış yasalardaki amaç ve ilkeleri bir türlü benimseyip çalışmalarını buna göre düzenlemiyorlardı. Müdürlerin bazıları da işlerin büyüklüğünü ve kapsamını kavrayamamışlardı. Örneğin, kesimlerindeki köylerde yapı işlerinin kendilerini ilgilendirmediği, bunun milli eğitim müdürlüklerinin görevi olduğu gibi yanlış bir kanıdaydılar. Köylere gönderilen ekipler bazı yerlerde eksik donanımla gönderiliyordu.

Tonguç tüm yanlışları ve noksanları sıraladıktan sonra şöyle yazıyordu: "*Bunlar için ilgililere çok söyledim, yazdım, çizdim. Fakat hâlâ istediğim sonucu alamadım. Şimdi enstitülerin iç bünyelerinde bir değişiklik yapmayı düşünüyorum. Bunu birkaç yerde deneteceğim. Kümebaşlarının yönetim ve sorumluluğu altında, binalardan bir bölümünün elverişli duruma geldiği yerlerde sınıf ya da küme biriminin kendi işlerini kendilerinin görmesi ilkesine dayanan bir yönetim sistemi getireceğim. Bu durumda o kümeye çiğ erzak vererek yemeklerini kendilerine pişirteceğim. Yatakhanelerini kendilerine temizlettirip düzenlettireceğim. Bu ve buna benzer işlere enstitü müdürlerinin kendiliklerinden girişmelerini, Bakanlığa bazı yeni yönetim ve eğitim şekilleri empoze etmelerini bekliyordum. Şimdiye kadar bir şey çıkmadı.*"

Daha sonra, "*akıl ve zeka*" kullanılmadan hareket edilmesinden yakınıyor, birçok sorunun bunların kullanılması ile çözümlenebileceğinin örneklerini veriyor, yapılan tüm işlerde, düzenlemelerde artık güzellik ve estetiğe de önem verilmesinin zamanının geldiğini açıklıyor, okumanın yaygınlaştırılmasını, kitaplıklara önem verilmesini istiyordu.

Mektubun ikinci bölümü, köy enstitülerinin daha çok içerisinden gelen eleştirilerin irdelenmesine ayrılmıştı. Bunların çoğu yönetici ve öğretmenlerden geliyordu. Bu eleştirilerin bazılarına katılıyordu, ama birçoğunu da haksız ve yanlış bulunuyordu. "*Enstitülerde devletimizin dayandığı ana ilkelerden olan halkın kendi kendini yönetmesi ilkesini, öğrenci ve öğretmenlerin kendi kendilerini yönetmeleri şekline sokarak, bu ilkeye göre bir yönetim kurmaya çalışıyoruz... Tanrı müdür, yardımcısı, eğitimbaşı ya da öğretmen yaratmak yolunu tutmuyoruz. Hele dayak atan, zulüm yapan, insanları hakaretle ya da korku ile yönetmek düşüncesinde olanlara bu kurumlarda yer vermek istemiyoruz. Bu birinci ilkemiz.*"

Köy enstitülerinin sayılarının ve öğrencilerin hızla çoğaltılmış olmasının getirdiği eksiklikler ve aksamaların eleştirilmesine yanıtı da şu idi: "*Enstitülerden birini diğerlerinden üstün tutarak ona bol ödenek vermek, en iyi elemanları orada toplayarak göstermelik bir kurum yaratmak istemiyoruz... Kişisel isteklere göre kurumlar yaratarak birkaç dar görüşlüye, çıkar düşkününe, beden rahatlığı peşinde koşana kendimizi beğendirmek isteğinde değiliz... Birkaç yerde dörtbaşı mamur kurumlar kurarak birkaç yüz*

109 Hakkı Tonguç'dan köy enstitüsü müdürlerine mektup. Bir kopyasının ü-zerinde "ivriz Müdürü'ne 18.12.1944'de verildi" kaydı bulunan bu uzun mektup Aralık ayı ilk yarısında yazılmış olmalıdır. Ve İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.93-112.

çocuk almak yerine onbinlerce öğrenci alarak hızla onları yetiştirmeyi ülke için daha yararlı buluyoruz. Amacımız köy okulları da hesaba katılarak onbinlerce yerde güzel, noksansız okullar, evler, işlikler yaratmaktadır. Bu amaca erişinceye kadar sıkıntıların her türüne katlanacağız. Enstitülerde görev vereceğimiz arkadaşlara bu durumu söylüyoruz. Bu noksanlara karşın gönüllü olarak çalışmak isterlerse onları alıyoruz."

Sonra enstitüler konusunda görüş bildireceklerin buralarda çalışmış, deneyim kazanmış, başarılı olmuş kişiler olmasını istediğini, bunların dışındakilerin kişisel ve duygusal görüşlerini, yalnızca onların içyüzlerini anlamak için dinlediğini yazıyordu.

Amaç, enstitülerde yeni tip bir insan yetiştirmekti. *"Türk toplumunu insanlık tarihinin her döneminde değerini korumuş olan iyiliğe, dürüstlüğe, mertliğe, sevgiye, şefkate, haklarda eşitliğe, düşünme, yazma ve söylemede özgürlüğe inanan insanların hamuru ile yoğrulmuş bir cevher yapmak ülküsünü taşıyoruz... Çocukları buna göre yetiştirmeye çalıştığımız için onlar benzerlerini henüz görmeye alışmadığımız yeni bir tip insan olarak yaşama atılıyorlar."* Onların kültürlerinin noksan olduğu, görevleri olmayan işlere karıştıkları gibi eleştirileri de şöyle yanıtlıyordu: *"Evet, bunların kültürleri bildiğimiz aydınlarınkinden gerçekten ayrı olacak, bunlar geometri teoremlerini ezberleyerek sınavı verince unutan insanlar olmayacaklar."* Onların gidecekleri köy ortamında yaşamın tüm koşullarına geleneksel öğretimle yetiştirilmişlerden çok daha iyi dayanabileceklerini söylüyor, yeniden kültüre dönerek, onların çok daha fazla kitap okumuş olduklarını savunuyordu. *"Biz işte böyle, bildiğini yapabilen insanlardan yeni bir toplum yaratmak için tarlaya tohum saçıyoruz. Bunlar yetişince yapamayacağı bilgiye güvenenler, onu topluma en yüksek fiatlarla satanlar, çürük bilgilerine güvenerek toplumdan herşey isteyen, ama hiçbir zaman doymayanlar, hem saygınlıklarını hem de bugünkü değerlerini yitirecekler. Yapamayanların, yalnızca vaaz verenlerin yerine yapabilenler gelecekler."*

Eski okul-yeni eğitim kurumu, eski okumuş-yeni aydın, despotik eğitim-demokratik eğitim, otoriter yönetim-demokratik yönetim tartışmasının yalnız köy enstitüleri dışında değil, içinde de sürdüğü anlaşılıyor bu mektuptan.

Eski eğitim sistemi ile yetişmiş bir kadroyla yürütülmeye çalışılan hızla gelişme, bu gelişmenin özellikle hızlı ve karmaşık olduğu Hasanoğlan'da sorunlar yaratmaya başlamıştı. Öğrenci sayısı hem Köy Enstitüsü'nde, hem de Yüksek Kısım'da hızla arttırılmıştı. Sağlık Kolu açılmıştı. Fizik yapının bu hızlı gelişmeye koşut olarak tamamlanması kolay bir iş değildi. Enstitü hâlâ bir yapı alanı görünümündeydi. Diğer enstitülerden ekipler gelip gidiyordu. Yalnız 1944 yılında 12 Ekiple 555 öğrenci gelmişti. Bunlar 741 işgünlük bir yapı çalışması yapmışlardı.[110]

Ankara'ya yakınlık nedeniyle konuklar hiç eksik olmuyordu. Yüksek öğretim kurumlarından öğretim üyeleri, yazarlar, sanatçılar, devlet büyükleri, bakanlık ileri gelenleri, politikacılar, parti yöneticileri, yabancı resmi konuklar için Hasanoğlan bir uğrak yeriydi.

Bakanlığa yakın oluş, Yücel'in ve Tonguç'un sürekli gelişleri de Enstitü Müdürünün öğretmenler üzerinde yetki kurabilmesi için güçlü bir kişiliği olmasını gerektiriyordu.

Aralık ayı sonuna doğru bir öğrenci Müdür Hürrem Arman'a Tonguç'un bir notunu getirdi. Tonguç, bir konuda görüşmek üzere onun pazar günü evine yemeğe gelmesini rica ediyordu.

---

110 A-62/1 Hasanoğlan Yapı işleri Başkanı Mustafa Güneri'nin M. Eğitim Bakanlığı'na "Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nün Kuruluşuna Ait" 26.12.1944 günlü raporu.

Yemekte Tonguç, onu Yüksek Köy Enstitüsü Eğitimbaşı'lığı görevine almayı düşündüğünü açıkladı. Gerekçe olarak Yüksek Köy Enstitüsü'nün öneminin ve sorunlarının gitgide arttığını, burada daha bilimsel çalışmalara girişileceğini ileri sürüyordu. Kendisinin ve Eyuboğlu'nun yardımı ile yüksek kısmın yönetimini Arman üstlenmeliydi. Buradan çıkacak ilk mezunlardan bazıları asistan olarak bırakılacak ve yepyeni bir kadro oluşturulacaktı. Arman tartışmasız kabul etti. Yalnız bir sorunu vardı: Müdür olarak Köy Enstitüsü'ne kim gelecekti? Kendisinin anlaşabileceği birisi olmalıydı ki, verimli bir işbirliği ve çalışma ortamı sağlanabilsin. *"Rauf İnan"* yanıtını alınca Arman duraladı, hatta kızardı. İnan ona göre *"değerli bir arkadaştı. Ne var ki yapısı, inançları ve iş tutumu bakımından kendisiyle çalışma olanağı yoktu."* Ama Tonguç kararlıydı ve ona *"duraksamasının nedenlerini de daha fazla anlattırmadı."* [111]

Değişiklik 1945 Şubat ayında yapılacaktı. Daha sonra Yüksek Köy Enstitüsü ile ilgili ayrıntıları uzun uzun konuştular. Bu arada şu sağ-sol çekişmesi üzerinde de durulduğu. Arman, *"sola karşı olan, tümü akıllı yüksek kısım öğrencilerinin ırkçılığa dayanan bir sözde ulusçuluğa yönelişlerinin nedenlerini çok düşünmüştü."* Tonguç bu kümeleşmenin nedeninin çoğunlukla dış etkenlerle olduğu görüşündeydi. Dünya olaylarını yüzeysel de olsa bilen, ülkedeki çalkantıları izleyen, özgürce istediğini okuyan genç insanların değişik inançlara ve eğilimlere yönelmesi doğal görülmeliydi. Asıl önemli olan, bunların dış gruplaşmaların buyruğunda birer piyon olmamalarına dikkat etmekti. Hem sağ, hem sol enstitülere, özellikle de Yüksek Köy Enstitüsü'ne kendi açılarından önem vermekteydi. Ayrıca enstitülerde dışarıya da yansıyacak özellikte sol olayların çıkmasını özleyen, bunun için sağı kullanmayı tasarlayan grupların ve kişilerin bulunduğunu da unutmamak gerekiyordu. Ama bunların tümünden korkmamak, bilinçlenmeyi hızlandırmak için gerekliydi Tonguç'a göre. Yüksek Köy Enstitüsü öğrencilerinin hepsi seçkin gençlerdi. Hiçbirini gözden çıkarmak zorunda kalmadan ülke için hepsini en yararlı insanlar durumuna getirmek görevimizdi. Enstitülerde kurulan ortam da bunu sağlayacak nitelikteydi.[112]

Arman, o pazar günü Tonguç'un evinden bu yönerge ile ayrıldı. Yüksek Köy Enstitüsündeki görevi süresince bu doğrultuda hareket edecekti.

Rauf İnan'a Hasanoğlan Köy Enstitüsü Müdürlüğü'ne atandığını bildiren resmi yazı 1945 yılının ilk günlerinde gelecekti. Yerine Beşikdüzü Köy Enstitüsü Müdür Osman Ülkümen getiriliyordu. Görev devri işlemleri tamamlandıktan sonra Rauf İnan 5.2.1945'de Hasanoğlan'da göreve başlamak üzere Çifteler'den ayrılacaktı.[113]

1944 yılı sona ererken genel bir değerlendirme yapan İnönü, zor bir yılı daha dikkatli ve verimli çalışmalarla geçirdiğimizi, başlıca kaygılarımızın *"beslenme güçlüğü ve vurgunculuk belasının zararları"* olduğunu söylüyordu. Bu arada, *"Türkiye Cumhuriyeti'nin iç yönetiminde sağlam, demokratik ve ulusal bir politika izlendiğini... ve yönetimin tüm anlamıyla bir (Halk Yönetimi) olduğunu"* da belirtiyordu.[114]

Demokratik politika ve halk yönetimi kavramları gerçek durumun saptanmasından çok, bir özlemin vurgulanması için söylenmiş olsa gerekti. Demokrasi sözcüğünün ortaya atılması ilginçti, geleceğe yönelik tasarıların habercisiydi.

---

111 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s.149-150.
112 A.g.e. s.183-184.
113 M Rauf İnan, Bir Ömrün Öyküsü 2, Köy Enstitüleri ve Sonrası, s.226-227.
114 Mahmut Goloğlu, Milli Şef Dönemi, s.268.

YİRMİNCİ BÖLÜM

Eğitimin Niteliğini Berkitme Çabaları (1945)

"Köy enstitülerinde yetiştirilen çocuklar, skolastiğe köle olmaktan kurtarılmaya çalışılmıştır. Onların kültürleri cila şeklinde ve ezberlenerek benimsenmiş bilgi değil, iş içinde, iş aracılığı ile öğrenilen gerçek ve öz bilgidir."

İ. Hakkı Tonguç, 1947

1945'e girildiğinde köy enstitülerinden büyük sayıda çıkan yeni öğretmenlerin köylerdeki görev yerlerine yerleştirilmeleri genellikle başarılmıştı. 1944 yaz aylarında köy okullarının yapımı ve arazi sağlanması için yapılan yoğun çalışmalarla bu sonuç alınmıştı. Bürokrasinin hiç de yatkın olmadığı böyle bir kampanyanın ilk kez yürütülmüş olmasından kaynaklanan aksaklıklar ve eksiklikler bir yana bırakılacak olursa, varılan nokta başarılı sayılmalıydı. 1945/1946 ders yılı için daha da genişleyerek sürecek çalışmaların temeli hazırlanmış demekti.

Yoğun yapı işlerine olanak vermeyen kış aylarında Tonguç'un ilgisi iki alanda yoğunlaşacaktı: Köylerdeki yeni öğretmenlerin istenilen yönde ve nitelikte çalışmalarını sağlamak, Yüksek Köy Enstitüsü'nü geliştirmek.

Birinci konuda kışa karşın köy gezilerini sürdürmekle birlikte, yeni köy öğretmenleriyle mektuplaşmaya ve açık haberleşmeye ağırlık verecekti. Yüksek Köy Enstitüsü ise onun için çok önemliydi. Burası sistemin beyni ve geleceği idi. İleride işi yürütüp geliştirecek yeni yönetici, eğitmen ve öğretmen tipi buradan yetişecekti. O yeni insanın yaratılması burada oluşturulacak ortamın, uygulanacak yeni, ileri, özgün eğitimin bir an önce gerçekleştirilmesine bağlıydı. Burası ileride, Türkiye'nin sorunlarını gerçek bir bilimsel yaklaşımla inceleyip çözümler üretecek, yaşamdan kopmamış, özgür, dinamik bir yeni üniversitenin çekirdeği olmalıydı.

Yüksek Köy Enstitüsü'nü geliştirirken Tonguç, en büyük desteği, anlayışı ve yardımı Sabahattin Eyuboğlu'ndan görüyordu. Öğretim üyeleri içerisinde kendisini en iyi anlayan, ona en yakın kişi o idi. Eyuboğlu, Anadolu'dan kopmamış bir batılı aydın, kültür ve sanat adamı olarak Yüksek Köy Enstitüsü'nün şekillendirilmesinde önemli bir rol oynuyordu.

Eyuboğlu'nun Talim Terbiye Kurulu Üyesi ve Yücel'e yakın bir kişi olarak onun başlattığı klasik yapıtların çevirisi gibi çok önemli ve büyük bir kampanyayı yönetmesi,

bakanlık içinde de etkinliğini arttırıyor, bu açıdan da Tonguç için önemli bir destek sağlamış oluyordu.

Hasanoğlan'da birçok kez bir araya geliyorlar, öğretmenlerle, yüksek kısım öğrencileriyle uzun konuşmalar yapıyorlar, orada geceliyorlardı. Yer darlığı vardı, yönetim binasının üst katında, köşede, konuklar için ayrılmış odada kalıyorlardı. Eyuboğlu yıllar sonra o odada uyudukları bir geceyi anımsayacaktı. Gece nedense uyanmış, karanlıkta parlayıp sönen ufacık bir kızıl ışık görmüştü. Yıldız mıydı, uzaklardaki bir çoban ateşi miydi, acaip bir ateş böceği miydi? Uyku sersemliği dağılınca Tonguç'un sigara içtiğini anladı. Sessizce seyretti: *"Bu sönüp parlayan ışıltıda ne kaygılar, ne özlemler, ne öfkeler sezinliyordum. O gece belki de bir başka bozkırda bir başka enstitü kuruluyordu. Birbirini yakan birkaç sigarayı neredeyse söz gibi dinledikten sonra uyuya kalmış, gün doğarken uyanınca Tonguç'un ciple Ankara'ya döndüğünü öğrenmiştim."*[1]

1 Ocak 1945'de 'Köy Enstitüleri Dergisi'nin ilk sayısı yayınlandı. Başında Eyuboğlu'nun bulunduğu yüksek kısım öğrencilerinden oluşmuş Dergi Kolu tarafından hazırlanıyordu. İşin kurucusu, yönlendiricisi, öğrencileri yüreklendiricisi Eyuboğlu idi.[2, 3] Dergi yılda 4 sayı olarak çıkacaktı. Dergi Kolu yüksek kısımdan ve tüm köy enstitülerinden gelen yazıları inceliyor, seçiyor, dergiyi düzenliyordu. Tonguç'un da onayı alındıktan sonra, onbin sayı olarak M. Eğitim Basımevi'nde basılıyordu. Derginin sürekli okuyucularından birisi İnönü idi. İnönü yazıları dikkatle inceliyor, Falih Rıfkı Atay'ın görüşlerini de alıyordu. Derginin içeriği üç bölümdü: Köy incelemeleri, köy enstitüleri çalışmaları, haberler. Araştırma ve inceleme yazıları tümüyle öğrencilerindi ve özgün çalışmalardı. Kol'un bir de 'Özetleme, Çözümleme ve Eleştirme' bölümü vardı. Burada köy enstitülerinden gelen yazılar değerlendiriliyor, her yazı için bir rapor hazırlanıyordu. Böylece, yazı gönderenleri yetiştirme, eğitme işlevi de yerine getiriliyordu. Bu şekilde 800 yazı incelenmişti.

Ne yazık ki dergi yalnız altı sayı yayınlanabilecekti. 1945 yılını kapsayan 1. ciltte 623 sayfada 123 yazı, 1946'da 2. ciltte 92 sayfada 56 yazı çıkarılacaktı. 1946'da Sirer'in Bakanlığının ilk günlerinde, Tonguç daha İlköğretim Genel Müdürlüğü'nden ayrılmadan, baskıdan çıkan son sayısının Sirer'in emriyle 8 bin kadarının SEKA'ya gönderilerek yok edildiği söylentileri yayılacaktı.[4, 5, 6]

Tonguç yeni köy öğretmenleriyle özel mektuplaşmalar dışında, Ocak 1945'den Eylül 1945'e kadar, 'Köy Enstitülerini Bitiren Öğretmenlere Mektuplar' başlığı altında İlköğretim Dergisi'nde oniki açık mektup yayınladı.[7, 8] Köylere dağıldıklarından beri kendilerinden hergün ortalama iki üç mektup aldığını belirterek başladığı bu açık mektuplarda onlara yol göstermeye, sorunlarına çözümler getirmeye çalışıyordu. Bir kez daha kendi düşünlerini ve eğitim anlayışını yaymak için mektup yöntemini, hem de açık mektuplarla, kullanıyordu. Bu mektuplar uzun ve ayrıntılıydı. Ders ve uygulamalarda yapılacaklardan, öğrenci devamsızlığına karşı çözümlere, köy sorunlarına yardımcı olmaya,

1 Sabahattin Eyuboğlu, Köy Enstitüleri Üzerine, s.129.
2 Abdullah Özkucur, Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü, s.241-244.
3 Köy Enstitüleri Dergisi, Sayı 1, Cilt 1, Ocak 1945.
4 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s.154-159.
5 M. Başaran, Özgürleşme Eylemi, Köy Enstitüleri, s.29-32'den.
6 Hıfzı Velidedeoğlu, Baltalanan Bir Kalkınma Hamlesi, Cumhuriyet, ...Nisan 1967.
7 Hakkı Tonguç, Köy Enstitülerini Bitiren Öğretmenlere Mektuplar, İlköğretim, Sayı 172-174 (Ocak-Şubat 1945), Sayı 183-185 (Haziran-Temmuz 1945), Sayı 175-177 (Mart-Nisan 1945), Sayı 186-188 (Ağustos-Eylül 1945).
8 İsmail Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.112-148.

öğretmenlerin karşılaşacakları aile ve evlilik içi zorluklara karşı yol göstericiliğe kadar konuların yer aldığı mektuplar, bir araya getirildiğinde bir bütünlük gösteriyorlardı. Sonuncu mektup *"yazdıklarımı yaparsanız, sevilen, sayılan, toplum içinde yeri ve rolü olan birer değerli öğretmen olursunuz... Bu oluş toplumun bünyesini değiştirir. Sizin eseriniz olarak yeni, diri, mutlu bir toplum doğar. Göreviniz bu toplumu yaratmaktır genç arkadaşlar"* tümcesiyle bitiriyordu.

10 Ocak 1945'de Atatürk'ün dil devrimi doğrultusunda önemli bir atılım yapıldı; Anayasa'nın dili ve ay adları Türkçeleştirildi (teşrin ve kânun sözcükleri atıldı).[9]

Yine o gün kişi başına verilen ekmek 450 gr'a çıkartıldı.

Tonguç'un not defterinde 18 Ocak 1945 Perşembe başlığı altında şu not vardı: *"Y. Mimar Asım Mutlu ile köy okulu projelerini görüştük."*, *"Emin Soysal ve Eskişehir M. Eğitim Müdürü İhsan ile görüştük."*[10]

O gün Emin Soysal ile yapılan görüşme konusunda elde bir bilgi yok. Görüşme isteğinin kimden geldiğini, neden ve ne görüştüklerini bilmiyoruz. Emin Soysal'ın 1942'ye kadar Kızılçullu Köy Enstitüsü Müdürü olarak bir *"zimmet ve ihtilası"*nın olmadığına 22.11.1944'de mahkemece karar verilmişti.[11] Böylece, aklanmış oluyordu. Acaba, yeniden eski görevine dönmek ya da köy enstitülerinde başka da olsa bir görev almak dileği ile mi Tonguç'a gelmişti? Böyle bir şey gerçekleşmediğine göre bu varsayım doğruysa, Tonguç isteği geri çevirmiş olmalıydı. Bu görüşmeden sonra, 1945 yılı içinde Soysal, köy enstitülerini kıyasıya eleştirdiği ve Tonguç'a karşı en ağır kişisel saldırılarını içeren 'İlköğretim Olayları ve Köy Enstitüleri' başlıklı kitapçığı çıkaracaktı.[12] 18.1.1945'deki konuşma son görüşmeleri olmalıydı.

22 Ocak 1945'de *"Yüksek Köy Enstitüsü'nde 2. ve 3. sınıflarda ders başlamış"*tı.[13]

Not defterinde 30.1.1945 salı günü notu çok ilginçti: *"İnönü, toprak kanunu, Bşb., Z.B., M.B."*[14] Bu nottan mayısta TBMM'e verilecek olan toprak kanunu konusunun daha ocakta İnönü, Bşb.(Başbakan), Z.B.(Ziraat=Tarım Bakanı) Şevket Raşit Hatipoğlu, M.B. (Maliye Bakanı ?) Fuat Ağralı arasında görüşüldüğü, Köşk'deki bu akşam toplantısında Tonguç'un da bulunduğu anlaşılıyor.

27.1.1945'de Tonguç her karşılaştığında tepkisine neden olan üç imzasız mektubu kendi mektubuyla birlikte ilgili Akçadağ Köy Enstitüsü Müdürü Şerif Tekben'e yolladı.[15] İmzasız mektupları yazanın öğrenciler adına bu işe girişmiş, öğrenci olmayan bir kişi olduğu mektuplardaki biçemden anlaşılıyordu: *"Bizi koyun sürülerimizin arasından, bozkırları çizen sabanların kara öküzünden, tarlalarda şakırdayan orak sesinden, köylere neşe veren Ayşe'sinden bu yuvaya bunun için mi getirdiniz?"* türünden tümceler vardı imzasız mektuplarda. Tonguç her zamanki yöntemi ile, Tekben'den öğrencileri toplayıp imzasız mektupları okumasını ve yazanın ortaya çıkmasını Genel Müdür adına istemesini rica ediyordu. Tekben, o kişi eğer ortaya çıkar ve yakınma konusu yaptığı savları kanıtlarsa, istediklerinin hepsini yapacağını, ama çıkmazsa, onun bir alçak olduğunu açıkça, tüm öğrenciler önünde söylemeliydi. İmzasız mektuplardaki yakınmalar

9 Sami N. Özerdim, Atatürk Devrimleri Kronolojisi, s.97.
10 Hakkı Tonguç'un 1945 yılı not defteri.
11 Emin Soysal'ın açıklaması, Akşam Gazetesi, 11.8.1967.
12 Emin Soysal, İlköğretim Olayları ve Köy Enstitüleri.
13 Hakkı Tonguç'un 1945 yılı not defteri.
14 A.g. defter.
15 Hakkı Tonguç'dan Şerif Tekben'e 27.1.1945 günlü mektup (İ. H.Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.149-150)

Enstitü'deki gündelik yaşam ile ilgili konulardı.

Bu tür imzasız mektuplar, ihbarlar giderek artıyordu. Bunlarda solculuk suçlamaları da yer almaya başlamıştı. Hiç şüphe yok ki, bunlar Cumhurbaşkanına, milletvekillerine, bakanlara ve güvenlik örgütlerine de gönderiliyordu. Köy enstitülerinin içinde yuvalanmaya başlayan sinsi bir karşı kampanya, bir karalama, baltalama girişimi sürdürülmeye başlamıştı. Bunları düzenleyenlerin, kışkırtanların kimler, hangi çevreler ve ne tür siyasal görüş ve ideoloji taşıyanlar olduğunu kestirmek hiç de zor değildi. Köy enstitüleri bir siyasal çekişmenin içine çekilmek isteniyordu.

Böyle bir ortamda soğukkanlılığı yitirmeden, düşün ve amaçlardan ödün vermeden işler sürdürülmeye çalışılırken, küçük kıvanç ve mutluluklar da vardı: Çifteler Köy Enstitüsü öğrencileri Pestalozzi'nin 118. ölüm yıldönümü nedeniyle düzenledikleri anma törenine, yazdıkları bir mektupla Tonguç'u davet ediyorlardı. Onlara verdiği yanıtta, bütçe görüşmeleri nedeniyle Ankara'dan ayrılamayacağını bildirerek teşekkür ediyor ve *"Hepinizin birer Pestalozzi olmanızı isterim. Aslında o da sizin gibi basit bir köy öğretmeni idi. Böyle oluşu büyük adam olmasına, dünyaca tanınmasına ve insanlığa hizmet etmesine engel olmadı." d*iye yazıyordu.[16]

8.2.1945'de Rauf İnan Hasanoğlan Köy Enstitüsü Müdürü olarak göreve başladı. Dört yıl önce kurulmasına girişilmiş olan bu Enstitü'nün dördüncü müdürü idi. İlk Müdür Mehmet Tuğrul Gazi Eğitim Enstitüsü Öğretmenliği'ne, ikincisi M. Lütfi Engin İlköğretim Genel Müdürlüğü Şube Müdürlüğü'ne, üçüncüsü Hürrem Arman Yüksek Köy Enstitüsü Eğitimbaşı'lığı görevine gitmişlerdi.

İnan ilk iş olarak ivedi sorunları saptadı. Enstitü'ye gelen su yolu tıkandığından bir at arabası ile su getiriliyordu. Su kıtlığı ve buna bağlı olarak temizlik sorunu vardı.*"Her yanı bit sarmıştı."* -15°lik bir kış geçiriliyordu ve ana kanalizasyon borusu da donarak tıkandığından kanalizasyon taşmıştı. Yemekhane ısıtılmadığından öğrenciler yemeklerini ayak üstü yiyip, hemen dersliklerine koşuyorlardı. Yüksek Köy Enstitüsü öğrencileri yeni yapılmış binalarındaki yatakhanelerine taşınmıyorlardı. Yüksek kısmın madencilik koluna öğretmen bulunamamıştı.[17]

Yeni Müdür gerektiğinde sertlikle, hatta cezalandırmalardan da kaçınmayarak herkesi işe sürdü ve kısa sürede bu sorunları çözdü. Ama bir sorun duruyordu: Yakın bir işbirliği ve uyum içerisinde çalışmaları gereken bu iki kişinin, Arman ve İnan'ın kişilikleri buna yatkın değildi. Tonguç ise her zamanki ilkesini uyguluyordu; iş arkadaşlarının hepsinden olabildiğince yararlanmak, verimli oldukları sürece onlara destek olmak, zorunlu kalmadıkça kimseyi elden çıkarmamak.

13.2.1945'de Hasanoğlan'da, Ankara'da bulunan köy enstitüsü yöneticileri, öğretmenler ve usta öğrencilerle birlikte yenen bir akşam yemeğinde, her zamanki köy ve eğitim konuları konuşulurken, Tonguç, Bayır'ın ilginç bulup not edeceği, ama o gün üzerinde tartışılmayan bir söz söyledi: *"Bu çocukları köyden gelirken varolan, kazanılmış karakterleriyle (aslında Tonguç bunun yerine düşününü vurgulamak için abartarak bönlükleriyle demişti) toplumun bünyesine yerleştirmek asıldır."* Bayır, sonradan köy enstitülerinin eğitim amacı olarak algıladığı bu söz üzerinde düşünecekti. Bu, *"iş içinde şekillenmiş halk karakterinin, doğal koşulların ürünü olan kişiliğin asıl olarak algılanması"* demekti. Tarih, doğa, yaşam, iş onları şekillendirmişti. Bunu değiştirmeden geliştir-

16 Çifteler Köy Enstitüsü öğrencilerinin Hakkı Tonguç'a 13.12.1945 günkü mek-tubu ve onun yanıtı (İsmail Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.151.
17 M. Rauf İnan, Bir Ömrün Öyküsü 2, s.233-240.

mek gerekiyordu. Devletin sağlam dayanağı bundaydı. Oysa ki Tonguç'dan önceki eğitimcilerin çoğu, o doğal karakter özelliklerini eğitim aracılığı ile değiştirmeyi amaçlamışlardı. O sağlam ve doğal kişilik temeli bozulmadan, kişiye bir meslek edindirmek doğru olan yoldu. *"Bir halk kitlesini ancak o kitlenin içinden seçilip bozulmadan yetiştirilecek meslek erbabı insanlar kımıldatabilir"* di.

Konu üzerinde durdukça Bayır, Tonguç'un *"kurucu, yapıcı kişiliğini"* daha iyi anladığını düşünüyordu. O, kurucu olarak *"halkta kalmış, sorunlarla yaşamıştı... Tüm ilişkilerinde insancıl değerlerin havası vardı. Pedagojinin ileri ışığını, meslek soyluluğunu yayıyordu, havasını sürekli estiriyordu. Eğitim, ulus, devlet kavramlarında geçerli düşünleri, idealleri vardı... Hareket Türkiye Cumhuriyeti'nde köylü halk kitleleri ile ilişkileri bağlamak, düzenlemek için girişilmiş en köklü çalışmaların ta kendisi idi."*[18]

O günlerde Bakanlıktan gelen bir yazı ile Hasanoğlan'a Devlet Konservatuvarı'nın kurucularından Alman Prof. Karl Ebert'in, çevirmeni Konservatuvar öğretmenlerinden Sabahattin Ali ile birlikte Enstitü'yü görmeye geleceği bildirildi. Ebert, burayı tanımak, özellikle de Konservatuvar öğretim üyelerinden bazılarının da ders verdiği Güzel Sanatlar Kolu öğrencileriyle konuşmak istiyordu. Arman'ın düşündüğü gibi, öğrenciler kitaplarını okudukları Sabahattin Ali ile konuşmak isteyeceklerdi. O ise o günlerde sağcıların boy hedefiydi ve sürekli izleniyordu. Öte yandan, Konservatuvar'ın öğretmeni olarak

M. Eğitim Bakanlığı'nın resmi memuru durumundaki Sabahattin Ali'ye diğer konuklardan değişik bir davranışta bulunmak için hiçbir yasal gerekçe yoktu. Arman en iyi yolun daha önceden tanışıp görüştüğü S. Ali ile açıkça konuşmak olduğunu düşündü. Nedenlerini anlatarak ondan öğrencilerle özel konuşmalar yapmamasını rica etti. Ebert'le yüksek kısım öğrencilerinin toplantısı geceyarısına kadar sürdü. Sonunda öğrenciler S. Ali'den bir şiir okumasını istediler. Okudu. Gece Enstitü'de kaldılar. Sabahleyin her yanı gezdiler ve Ankara'ya döndüler.[19]

Sabahattin Ali Tonguç'un, Bakanlık ileri gelenlerinden birçoğunun tanıdıkları, görüştükleri bir kişiydi. Bir yazar, bir aydındı. Onu dışlayarak yalıtmak, ona özel sınırlamalarla davranmak aslında onaylanacak bir davranış değildi. Ama o günün koşullarında, köy enstitülerini sağ-sol çatışmalarının dışında tutmak ve yapılacak haksız suçlamaları önlemek kaygısı da ağır basıyordu. Bayır, *"S. Ali'nin bir iki köy enstitüsüne gittiği, öğrencilerle kitapları üzerinde konuştuğu doğrudur... Bir disiplin tutumu olarak köy enstitülerine konuk olarak gitmesinin yasaklandığını anımsıyorum."* diye yazar.[20]

"17.2.1945: Bakan, Kabil Elçisi ve Nadir Nadi ile birlikte Hasanoğlan'a gidiş,

23.2.1945: Zir Köyü'nde mezunları gördüm. Temiz, güzel bir okula kavuştuk."[21]

O gün Türkiye Almanya'ya savaş ilan ediyordu. Ama bunun uygulama yönünden hiçbir önemi yoktu; yalnızca savaş sonunda yenenlerin arasına katılabilmek için alınmış bir önlemdi. Tek pratik sonucu, Türkiye'de bulunan bazı Almanların Yozgat ve Kırşehir'de oturmakla zorunlu kılınmaları oldu.

Yine o gün çıkartılan Sıtma Savaş Yasası ile 53 ilin sıtma savaş bölgesi sayılması karar altına alınıyordu.

Ekonomik sıkıntı sürüyordu.

---

18 Ferit Oğuz Bayır, Köyün Gücü, s.190-191, 193-195.
19 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s.151-153.
20 Ferit Oğuz Bayır, A.g.e., s.311-312.
21 Hakkı Tonguç'un 1945 yılı not defteri.

Yüksek Köy Enstitüsü Güzel Sanatlar Kolu 3. sınıf öğrencisi Fahri Yücel, Tonguç'a yazdığı mektupla, ısınmak amacıyla yakmak üzere bir tahta parçasını kırdığı için Müdür Rauf İnan tarafından okuldan uzaklaştırıldığını bildiriyordu. Onu çok üzen, önce Müdür tarafından tüm öğrencilerin önüne çıkartılarak çok ağır sözlerle suçlanmış olmasıydı.[22]

Olay doğruydu. Arman, İnan'ı birçok yönden eleştirdiği kitabında buna şöyle yer verecekti: İnan suçladığı öğrencileri sabah toplantısında tüm okul topluluğunun önüne çıkartarak çok ağır ve uzun konuşmuştu. Arman'a göre *"Böyle ağır bir teşhir (sergileme) yersiz"*di. Toplantıdan sonra ikisi bunu tartışmışlardı. Arman o günden sonra *"gerekli bulmadığı sabah toplantılarına katılmayacak"*tı.[23]

İnan da olayı doğruluyordu. Ona göre, ivedi sorunları çözerken Yücel'e okuldan uzaklaştırma cezası vermişti. Ama onu bir hafta sonra Enstitü'ye geri döndürmüştü. Böylece *"Kereste kırımına son verilmişti."* İnan, öğrenciyi sabah toplantısında tüm Enstitü topluluğunun önüne çıkarmasına değinmiyordu.[24]

Birbirinden değişik yapı, görüş ve davranıştaki iki yönetici arasında bu tür anlaşmazlıklar sürüp gidecekti.

Tonguç haftada en az bir geceyi Hasanoğlan'da geçiriyordu. Burada başlıca uğraşı yüksek kısımın geliştirilmesiydi. Bu konuda en büyük yardımı gördüğü Eyuboğlu ile dostlukları giderek pekişiyor, derinleşiyordu.

"... Bu hafta Hasanoğlan'a gidemedik. Tren işlemedi. ... Ankara benim için hergün biraz daha Hasanoğlan oluyor. Burada iken oradayım. Matbaayı kurduk. Derginin ikinci sayısını hazırlıyoruz..." [25] Eyuboğlu böyle yazıyordu kardeşine.

Ağır bir kış geçiriliyor ve Ankara'nın 32 km. yakınındaki Hasanoğlan ile bağlantı trenle sağlanabiliyordu. Enstitü'de bir matbaa kurulmuştu, yayınlarını kendileri basmayı amaçlıyorlardı. Mektupta sözü geçen dergi Köy Enstitüleri Dergisi idi.

Tonguç'un not defterinden: *"İnönü İlköğretim davası hakkında bir makale yazması için hazırlanan notları inceledi"* (13.3.1945).[26]

Eyuboğlu Tonguç'u nasıl görüyordu:

Ona göre, *"kendine ütopyacı dedirtecek kadar ülkücü, kaba köylü dedirtecek kadar da gerçekçiydi. Düşüncesi hem yarınlara çevrikti, hem de birçok Anadolu köylerinin tarih öncesi durumuna. Tasarılarında küçük hesaplardan kurtulur, uygulamalarında en küçük hesaplara inerdi. Düşüncesi koşulların hem ötesinde, hem içinde, daha doğrusu bir ötesinde bir içindeydi. Bir ömür boyu ülkü ile gerçek, gökle yer arasında mekik dokudu Tonguç."*, *"... Batılı olduğu kadar yerliydi. Kafasında kurduğu yapının planı batılı, taşı toprağı yerliydi. İzlediği eğitimciler batılı, özlediği aydın insanlar yerliydi. Köy ve enstitü kavramlarını bir araya getirmesi bundandı."*[27]

"Yeni Dünya'ya açık olduğu kadar eski kalmış Anadolu'ya çevrik, coşkun olduğu kadar soğukkanlıydı. Yapıcı olmayan, koşulları hesaba katmayan, gerçekleşmesi başkalarına bırakılan düşünceleri hoş görse bile benimsemez, çevresinde barındırmazdı. Düşünceden işe, işten düşünceye. Düsturu (kuralı) buydu."[28]

---

22 Fahri Yücel'in Hakkı Tonguç'a 28.2.1945 günkü mektubu.
23 Hürrem Arman, A.g.e., s.258-259.
24 M. Rauf İnan, Bir Ömrün Öyküsü 2, s.238.
25 Sabahattin Eyuboğlu'ndan Bedri Rahmi'ye 15.3.1945 günkü mektup. (S. Eyuboğlu, Köy Enstitüleri Üzerine, s.15.)
26 Hakkı Tonguç'un 1945 Yılı not defteri.
27 Sabahattin Eyuboğlu, Köy Enstitülerini Anarken, İmece, Sayı 72, Nisan 1967, s.4-6.
28 Sabahattin Eyuboğlu, Tonguç, Tonguç'a Kitap, s.194-196.

"... Tasarlayıcı olduğu kadar da uygulayıcı bir düşüncesi vardı. Gerçekçi düşler gören ve düşlerini gerçekleştirmesini bilen bir eğitimci idi Tonguç... Bir başka özelliği de kafasıyla batı'ya, yüreği ile halka bağlı olması, batıyı bildiği kadar Anadolu'yu da bilmesiydi. Bu iki taraflı bilgisi onu batı züppeliğine düşmekten korumuştur, köy romantizmine de. En ileri eğitim ilkelerini en geri çevrelere uygulaması bu bilgi ile mümkün olmuştur. Batılı kalarak yerli koşullara uyma; taktiği buydu. Onun için yarattığı okulu batılı bilginler de yadırgamadı, Türk köylüsü de. Yadırgayanlar yalnız bizim kara cübbeli ya da fraklı yarı aydınlarımız, halk dayaktan anlar diyen yöneticilerimiz, iş sözünden, işçi kılığından gocunan sömürgenlerimiz, batıyı da ülkeyi de yarım yamalak bilen kendini beğenmiş sözde bilginlerimiz oldu."[29]

"Bütün kurucular gibi Tonguç da yumuşaklıktan sertliğe, çekingenlikten atılganlığa, kararsızlıktan karara çok çabuk geçiverirdi. Bu özelliği az çok bütün köy enstitülülerde görülmüş, gelenekçi çevrelerde yadırganmış, yanlış yorumlara ve bazen sert tepkilere yol açmıştı." [30]

Eyuboğlu ve Tonguç, öğretim üyelerinin bazıları Yüksek Köy Enstitüsü'ndeki derslerinde köy enstitülerinde uygulanmaya çalışılan öğretim yöntemlerini kullanıyorlardı: Öğrencinin öğrenme işlevini en etkin şekilde kendi çabasıyla gerçekleştirmesi, öğretici olarak buna en uygun ortamı yaratmak, etkinliği ve doğruyu bulmayı öğrenciye bırakmak, onların inceleme, arama ve değerlendirmelerinde özgürlük içinde çalışmalarını sağlamak. Bu koşullarda yetişen öğrencinin, klasik öğrenim kurumlarındakilerden çok değişik bir kişilik edinmesi yöntemin doğal sonucuydu. Onlar anlatılanları tartışıyor, kendi düşünlerini ve bulgularını çekinmeden açıklıyor, savunuyor, hiçbir şeyi kendi akıl ve araştırmalarıyla edindikleri bilgi süzgecinden geçirmeden kabul etmiyorlardı. Öğretmenlere karşı davranışları da, saygı anlayışları da değişik ve alışılmışın dışında oluyordu sonuç olarak. Hocanın kişiliğine saygı ile onun bilgi ve görüşlerini benimsemek birbirinden ayrılıyor, ancak eşit düzeyde yürütülen tartışmalardan sonra kabul ediliyordu.

Köy Enstitülerinin kazandığı bir başka değerli aydın ve yazar Vedat Günyol, ilk dersini vermek üzere Sabahattin Eyuboğlu ile birlikte Hasanoğlan'a gittiği zaman Yüksek Köy Enstitüsü öğrencilerinin ilgisi ve bilgi açlığı karşısında şaşırmıştı. Öğrenci öğretmen arasında böylesine candan bir yakınlık, bir içli dışlılıkla ilk kez karşılaşıyordu. Onun için *"sarsıcı bir yenilikti"* bu. *"O gün erkenden derslere başladım. İnsan sıcaklığı ile dolup taşan Tanrısız bir tapınak, bir bilgi tapınağıydı sanki sınıf. Nerden ve kimden almıştı bu kutsal havasını? Öğretmenle öğrenci arasına, sihirli bir değnekle sokulmuş, candan, o kardeşçe ilgi sıcaklığını?.."* [31]

Eğitbilim ve iş eğitimi dersine Tonguç kendisi giriyordu. Gelemediği günler dersi Hürrem Arman yapıyordu. Tonguç, bir ders önceden sonraki dersin konusunu açıklıyor, bazen o konudaki kendi notunu çoğaltıp veriyor, yararlanabilecekleri kaynakları bildiriyordu. Tüm öğrencilerden o konuda bir sonraki derse hazırlanarak gelmelerini istiyordu. Öğrenciler notları, kitapları, kaynakları incelemiş olarak derse geliyorlardı. Vardıkları sonuçlar derste tartışılıyordu.

"Sabahın ilk saatinde iş eğitbilimi dersimiz vardı. Dersin öğretmeni Tonguç'tu... Ders konumuz Fransız Devrimi'nden ve teknik devrimden sonra Batı'da ve Osmanlı İm-

29 Sabahattin Eyuboğlu, Köy Enstitüleri Üzerine, s.133-134.
30 A.g.e. s.121-122.
31 Vedat Günyol, Yüreğimdeki Eyuboğlu, Yeni Ufuklar S. Eyuboğlu Özel Sa-yısı, Sayı 234, Mart 1973, s.47-51.

paratorluğu'nda iş eğitimi idi. Tüm kol arkadaşlarımız türlü kitaplar karıştırarak hazırlanmışlardı. Şimdi 51 öğrenci konuşmak için onun işaretini bekliyorduk."[32]

Onun Y. Köy Enstitüsü'nde uyguladığı iş eğitimi dersi için hazırladığı ilk taslaktaki ana başlıklar şunlardı:

1. İnsan nasıl ekonomik ve toplumsal bir varlık oldu.

2. İnsan sistemli düşünmeyi nasıl öğrendi, doğaya ve eşyaya egemen olabilecek duruma nasıl geldi,

3. Büyük kent yapıtları. Mekana ve zamana egemenlik, uzaklığı yenme, endüstriyel gelişme,

4. Açlığın önüne geçmek için nasıl çalışılır, insanlar nasıl beslenir,

5. İnsanlar nasıl giyinirler, nerelerde otururlar,

6. Ticaret mallarının satışı ve satınalımı,

7. İşin gelişmesi ve iş yaşamının örgütlenmesi,

8. İnsanlar niçin çalışırlar,

9. Emek nasıl ödenir, mal varlığı nasıl birikir, para kavramı, paranın değeri nedir, bu değerle neler yapılabilir,

10. Varlıklılık ve yoksulluk kavramları, bunların iş yaşamına etkileri,

11. İnsanları yöneten hükümet şekilleri, savaşların nedenleri, ekonomik savaş, bunların iş yaşamına etkileri,

12. Çağdaş ekonomik yaşamda kadının rolü,

13. İnsanlığın fazla enerjisi,

14. İnsanlar nasıl eğitilirler.[33]

'İş Eğitimine Giriş' başlığı ile hazırladığı metinde dersin amaçlarını *"eğitimle iş, işle insan, çevre arasındaki ilişkileri göstermek, iş kavramının tarihsel değişimini incelemek, öğrencileri işle ilgili konularda bilimsel esaslara dayanarak çalışabilir duruma getirmek"* şeklinde özetlenmişti.

Dersi öğretme yolu, öğretim yöntemi öğrenci etkinliğine dayanmalıydı.

Bu metin onun eğitim görüşünü anlamak için önemli ipuçları veriyordu:

Ona göre eğitimin amacı ne idi? *"Eğitim toplumun yaşamsal verileriyle eş yönde seyretmez (yürümez), yani yaşamın kendisi değil de, bazı eğitmenlerin ileri sürdükleri gibi yaşama hazırlık travayı (uğraşı) olarak programlanırsa, günün birinde toplum, kendi yaşamsallığının bilincine varmaktan yoksun kalabilir. Öğretimde program birey, toplum ve çevre (ortam) dengesi dikkate alınmadan yapılırsa pedagojik nitelik kazanamaz. Öğretimi yaşama geçirmenin, yani tümüyle yaşamsal ve dünyasal kılmanın gereğinden söz etmek istiyorum."*

"İnsanlığın tarihi işin tarihi" idi. *"Doğada en üstün varlık, asıl değer insan"*dı. İnsanlığın gelişimi, onu öteki yaratıklardan ayıran, en önemli ve ilk iş aracı olan elin gelişmesiyle başlamıştı. İnsan, elini ve aklını birlikte kullanabildiği gün insanlık tarihi de, uygarlık da başlamış oluyordu. İnsanın yaratıcılığı elin ve beynin gelişimi ve olumlu

32 Abdullah Özkucur, Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü, s.224.
33 A-121/24 (İş Eğitimine Giriş) başlıklı ders notu.

uyumu ile doğmuş, ilerlemişti. Bu niteliği taşıyan insan toplulukları, halklar, uluslar *"her tür değeri yaratmakta ve toplumsal örgütlenmeyi başarmakta tükenmez birer hazine idi"*ler. Toplumlar eğitim yoluyla bu niteliklerin geliştirilmesiyle ilerleyebilirlerdi. Eğitimin amacını bu evrensel boyutta açıkladıktan sonra ulusal düzeydeki görevine geliyordu: *"Ulusal bilinci geliştirmek demek, vatandaşların etkinliklerini devlet yaşamının temeli yapmak" demekti ve bu da ancak "sağlıklı ve doğru bir eğitim programlamasıyla olanaklı"* idi.

Önemli iş eğitimi kavramları belirtildikten sonra, Kanad'ın 1943'deki raporuna yanıt gibi gözüken şu tümce vardı:

"Köy enstitülerinde tüm çalışmalar işe dayanır... Bu nitelikte bir kurumun çalışmalarında kitap okulunun iç yapısına göre düzenlenmiş eğitbilim dersi, doğru yolu gösteremez. Onun için köy enstitülerinde 'Öğretmenlik Bilgisi' adıyla okutulan dersler arasında genel ve özel iş eğitimi, iş eğitbilimi konuları önemli bir yer alır."

İş, eğitim ve iş eğitimi kavramları değişkendi ve toplumsal gelişmelere göre yeni anlamlar alıyorlardı.

"Bireyin iş için eğitilmesi gerekir... Öte yandan, iş, en önemli eğitim aracıdır. Kitap ve kitap yoluyla öğretilmek istenilen bilgi, asla onun yerini dolduramaz. İş, insanda bulunan enerjiyi fışkırtmak, yeteneklerin gelişmesini sağlamak için eşi bulunmaz bir eğitim aracıdır. Eğitimin kendisi iş demektir."

Eğitbilim kavramı değişime ve gelişmeye uğramıştı. Artık bu bilim dalı, yalnızca *"çocukların nasıl eğitileceğini anlatan bir bilim olmaktan çoktan çıkmış"*tı, kapsamı genişlemişti.

Yoğrum, *"İnsana yaradılışıyla getirdiği yeteneklere göre alabileceği şekli vermek"* demekti. Bu, insanın kişiliğini bulması, kazanması anlamına geliyordu. *"Halk, insan iş içinde yoğrula yoğrula adam olur der."*

Öğretim, *"insana bilmediklerini bu yöntemle belletmelidir."*

Eğitim, *"belli bir amaca göre insan üzerinde etki yaparak, onu eğitmenlerin tasarladıkları eğitim ülküsü düzeyine doğru değerlendirerek yükseltmektir."* Ve *"bu, eğitilecek insanla eğiteceğin birlikte çalışmalarını gerektirir. İnsanı değerlendiren öge iştir... İnsan çalışarak, iş görerek soylulaşır. Bu nedenle onu iş evreni içinde, iş için eğitmek gereklidir."*

"Dünya okullarının tümünde henüz işe tam değer verilmemiştir. Bunların birçoğunda çalışmalar kitaba, kitaptaki bilgileri ezberlemeye dayanır... Geleceğin okulu kesinlikle yalnız kitaba ve kitap bilgisine bağlı kalmayacaktır. O okulda işe geniş ölçüde yer ve değer verilecek, kültürel, toplumsal ve ekonomik yaşam olduğu gibi yaşanacaktır. Geleceğin okulu, şimdiki okulların birçoğu gibi ölü bir kurum değil, canlı, ciddi bir şekilde iş görülen, yaşamın olduğu gibi yaşanmasına hizmet eden bir okul işletmesi olacaktır."

Prodüktif (üretici) iş okulu kavramından başka bir şey değildi bu! Kanad'ın ve onun gibi düşünenlerin derslerinde savundukları üretim değeri olmayan, temrin niteliğinde, bir tutam ve sınırlı bir iş eğitimi uygulaması da yaptırılan düzeltilmiş öğretmen okulu tasarımlarıyla en yakın bir ilgisi yoktu. Ama Kerschensteiner'in ya da Dewey'in iş okulu anlayışlarından da farklıydı. Belki kökleri daha fazla Pestalozzi'ye dayanan bir anlayıştı. Blonski'nin politeknik okuluna da benzemiyordu. Kerschensteiner de, o da gelişmek-

te olan endüstrilere nitelikli işgücü yetiştirme sorununa çözüm getirmeye çalışmışlardı. Onların tümünden yararlanmıştı. Tonguç'un anlayışı, bireyin kişiliğini esas alan, özgür zihinsel etkinliklere de önem veren Gauding'in iş eğitimi görüşünden de izler taşısa gerekti. Tonguç'un önündeki sorun onların tümününkinden değişikti ve çok daha geniş kapsamlıydı; büyük bir kültür ve uygarlık değişimi çabasındaki bir ülkenin gereksinimi olan insan gücünü, temelini oluşturacak bireyi yetiştirmek zorundaydı. O değişimi yürütecek rejimin temellerinin sağlamlığı, kuruluş ideolojisine uygun olarak, özgür düşünen, haklarını bilen, sahiplenen, bunlar için örgütlenip baskı gücü oluşturabilen, kişilikli, edindiği mesleğe dayanarak yaratacağı ekonomik değerlerle kişilik kazanacak bilinçli vatandaşlarla sağlanabilirdi. Onları yetiştirecek eğitim kurumunun geleneksel okul kavramı ile hiç ilgisi yoktu. O artık okul değildi, yepyeni bir eğitim kurumu, bir eğitim *"yurdu"* bir yaşam ortamı olmalıydı. Burada alabildiğine özgürlükler bulunmalıydı.

Bir tek ideolojinin aşılanması yerine eğitilecek bireylerin özgür araştırma, tartışmaları ile varabilecekleri inanç ve kanılara saygı gösterilmeliydi. Burayı onlar yönetmelilerdi. Burası insanlığın yüzlerce yıllık savaşım ve çabalarla erişebildiği düşün düzeyinde ülkü edindiği özgürce, hakça yaşanan bir toplum yapısının küçük örneğini oluşturmalıydı. Kısacası Tonguç'un deyimi ile *'HAYAT VE İŞ OKULU'* olmalıydı.

Eğitim kurumunda ekonomik değer taşıyan üretim işlevi de bulunmalıydı ama, bu yalnız salt üretim amaçlanan bir işletme demek değildi. Temel amaç kişinin eğitimi idi. Hiçbir zaman iş için eğitim amaçlanmamalıydı. Amaç, iş içinde eğitimdi. İnsan kişiliği, yapay olmayan, gerçek ve üretim değeri taşıyan işle yoğrulmalıydı. *"Bizim eğitimden anladığımız insanın teçhizi (donatımı) dir."* İnsan yaşamı boyunca çevresiyle sürekli savaşım içinde bulunacağından, eğitimle ona yaşamda başarı sağlayacak bilgi ve beceriler verilmeliydi. İstenilen, ekonomik anlamda iş üreten, ama kişiliği gelişmemiş bireyler yetiştirmek değildi. Eğitimin amacı iş yapabilen, üretebilen, bilinçli insanı yetiştirmek, onun kişiliğinin gelişip açılmasını (Entfaltung) sağlamaktı.

Onun ders notları arasında şu sözler de vardır: *"Eğitimin amacı kişiyi, ülkesinin ekonomik düzenini, toplumsal koşullarını geniş halk kitleleri yararına değiştirecek; bu alanda karşısına çıkacak engelleri yenecek yetkinlik ve etkinliğe kavuşturmaktır..."*

Tonguç daha sonra kültür ve uygarlık kavramlarını yorumluyordu. Kültür, *"Bir konuyu işlemek, o konu üzerinde özenerek çalışmak, o konuyu doğada göründüğünden tümüyle başka bir şekle getirmek demektir... Dil, töreler, sanat yapıtları, bilim ve teknik gibi özdeksel ve tinsel öğelerin toplamı uygarlık kavramına girer. Bu öğelerden özdeksel olanlar uygarlığı, tinsel alandakiler kültürü oluşturur... Uygarlık ve kültür kavramları eğitim, yoğurum ve iş kavramlarına sıkı sıkıya bağlıdır. Bunlarla ilgili çalışmalar, şekillenmeler, gelişmeler, bunlara konu olan insanın içinde bulunduğu çevrede kişiliğini, karakterini belirleyebilecek bir kültür ve uygarlık alanının içinde ortaya çıkar... İnsan bu ortamda çalışır, yoğurum ve eğitim görür, bilgiler edinir. Etkilerinden asla kurtulamadığı bu ortamda yoğrula yoğrula iş yapabilen, kültürü sürdüren ya da yaratabilen bir duruma gelir... Bu durumda, kültür ve uygarlık alanlarına iş alanları da denebilir... Kişiliği belirleyecek bir kültür ve uygarlık belli bir zamanın ürünüdür... Bir kültürün belli bir zaman çerçevesi içindeki durumuna kültür ve uygarlık dönemi denir."*

Daha sonra bugünkü toplumları çağımızın uygarlık ve kültür alanına girmeye zorlayıcı nedenler sayılıyordu.

Yüksek Köy Enstitüsü'nde Tonguç'un iş eğitimi dersinin planı bu görüş ve ilkeler

esas alınarak iki bölümden oluşuyordu: Birinci bölüm genel iş eğitimi konularını kapsıyordu. Bunlar, hazırladığı ilk taslakta maddelerle sıralanmış konulardı. İkinci bölümde ise Köy Enstitüleri Öğretim Programı'nda yer alan İş Eğitbilimi, İş ve Çocuk Ruhbilimi, Öğretim Yöntemi başlıklarıyla belirtilmiş ders konuları burada Yüksek Köy Enstitüsü için Özel İş Eğitimi başlığı altında toplanmıştı. Bunların ana başlıkları şunlardı:

1. İnsan bedeninin yapısı, bu yönden iş,
2. İş eğitimine konu ve eğitilen olma bakımından insan,
3. İş eğitiminin şekilleri,
4. Devlet ve iş eğitimi,
5. İş ilkesine göre eğitim kavramı ve konuları,
6. İş eğitimi sorunları,
7. İş eğitbilimin esasları,
8. Çocuk, iş ve meslek ruhbilimi,
9. Dünya ölçüsünde eğitbilim ve öğretim yöntemleri, akımları,
10. Öğretim yöntemi,
11. Eğitimi güç çocuklar ve iş.

Bu tür genel ve özel bir iş eğitimi ve eğitbilimi programının klasik bir sıralama ve sistematikle yapılmadığı görülüyordu. Bunun nedenleri hiç de Kanad'ın sandığı gibi bilgisizlik ya da diğer ana ve yan eğitbilim konularını küçümsemek değildi. Bu konulardaki geniş bir yerli ve yabancı literatürü daha yirmili otuzlu yıllarda elinde bulunduran Tonguç'un yeterli bilgisi vardı ve bir program yaparken bunlardan yararlanarak klasik bir sistematik izlemesi çok daha kolaydı. Ama o, zor yolu seçmişti. Amacı, konuları belli bir oluşumu sağlayacak şekilde seçip, istenilen formasyonu en kolay ve kısa yoldan, kafaları işe yaramayacak bilgilerle doldurmadan sağlayacak özgün bir program düzenlemekti. Bu, tasarladığı büyük ve kapsamlı eğitim denemesinin en önemli ögelerinden biriydi. Öğrencilerin etkin katılımları ile uygulanacak böyle bir öğretim programında izlenecek doğru yol bu idi. Öğrencinin kafası öğretmenin aktardığı bilgilerle doldurulmamalı, onun etkin katılımı ile konuya istenen, belli bir bakış açısından özgür yaklaşımı sağlanmalıydı. Ona göre ve şüphesiz birçok çağdaş ve ilerici eğitbilimciye göre, çağdaş ve bilimsel öğretim bu demek değil miydi? Böyle yetişerek konunun inceleme ve araştırma yöntemlerini özümsemiş olan öğrenci, ilgi duyacağı klasik eğitbilim konularını da artık kendi çabasıyla araştırıp öğrenebilirdi.

Böylece, onun dersinin konuları işlenirken, öğrenci her tür olanaktan yararlanarak ilginç yazıları, kitapları araştırıp okuyacak, gözlem ve incelemeler yapacak, bilgi, belge, resim ve haritalar toplayacak, dergi ve gazeteleri tarayacak, radyo programlarını izleyecekti.

Bir örnek olarak Genel İş Eğitimi bölümünde Tonguç'un 'İnsanın Ekonomik ve Toplumsal Bir Öge Durumuna Gelmesi' konulu ders notuna bakıldığında, notun başında yararlanılacak kitapların çizelgesinin verildiği görülüyordu. Bunların arasında Niyazi Berkes ve Mediha Berkes'in kitaplarının da yer almış olması ilginçti. O günün siyasal koşullarında sol bilim adamlarının köy enstitüleri ile doğrudan ilişki kurmalarını sakıncalı buluyordu ama onların değerlerini biliyor ve öğrencilerinin onların bilim adamı niteliklerinden yararlanmalarını istiyordu. Bu ders notunda ilk insandan köy yaşamına geçişe kadar olan evre, ayrıntılarıyla ele alınıyordu. İlkel üretim araç ve gereçlerinin bulunma-

sı ve yerleşik düzene geçişin insanlığın evrimindeki önemi vurgulanıyordu.

Elde bulunan bir önsöz taslağından onun bu ders notlarından yararlanarak bir kitap hazırlamayı düşündüğü anlaşılıyor. Burada belirtildiğine göre, *"Yüksek Köy Enstitüsü'nde İş Eğitimi ve köy enstitülerinde İş Eğitbilimi, İş ve Çocuk Ruhbilimi adıyla okutulan derslerle ilgili kitaplar henüz yazılmadığı için, hem okutanlar, hem okuyanlar sıkıntı çekiyorlar"*dı. İş Eğitimi ders kitabı olarak hazırlanacak bir 'Kılavuz Kitap' bu sıkıntıyı bir ölçüde giderebilirdi.

Bu çalışma için geniş olarak yararlandığını saydığı kitaplar arasında Almanca Zöllner'in 7 ciltlik 'Endüstri, Buluşlar ve Sanat Ansiklopedisi', H.G. Wells'in 'İş, İnsanlığın Gönenci ve Mutluluğu', F. Giese'nin 'İş Bilimleri Ansiklopedisi ve Sözlüğü', Riedel'in 'İş Bilgisi', Türkçe M. Beer'in 'Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Tarihi', Gras'ın 'Ekonomik Sosyolojiye Giriş', van Loon'un 'İnsanlığın Kurtuluşu' dikkati çekiyordu.

Bu çalışmalardan başka, Yüksek Köy Enstitüsü öğrencileri ile birlikte geniş kapsamlı bir 'İş Eğitimi Sözlüğü' hazırlama girişimi ilginçti. Kendisinin bir yıl sonra görevden ayrılmasıyla yarım kalacak olan bu iş, herşeyden önce kollektif çalışma ve çalıştırmaya verdiği önemi, değeri gösteriyordu.

Bir dersinin sonunda, öğrencilere o günkü iki saatlik seminer çalışmalarını ders dışı bir konu için kendisine ayırıp ayıramayacaklarını sormuştu. Öğrenciler şu anda başka dersleri olmadığı, konuya hemen geçebilecekleri yanıtını verince, Tonguç kürsüden ayrıldı, aralarına gelip onlar gibi bir masanın başındaki bir sandalyeye oturdu. *"Sınıf ders ortamından söyleşi ortamına dönmüştü."* Sonra düşünlerini açıkladı: Hep birlikte büyük bir iş eğitimi sözlüğü hazırlayacaklardı. Yüksek kısımdaki her üç sınıfın öğrencilerine bu sözcüğün saptanmış maddeleri dağıtılacak, hazırlanan yazılar sınıflarda okunup tartışılacak ve son şekilleri verilecekti. Bu ortak çalışma sırasında uygulayacakları ortak kural ve ilkeleri uzun uzun anlattı. Sözlerini şöyle bitirdi. *"Kitaplardan almak istediğiniz bilgileri iyice sindirmeden, çiğ çiğ yazılarınızın içine koymayın. Yoksa yamalı bir bohça çıkar ortaya. Bunun için okuduklarınızı iyice sindirin. Kafanızda yoğurun. Öğrendiklerinizi kendi sözcüklerinizle, kendi biçeminizle anlatın."*

Öğrenciler işi kısa sürede planladılar. İşlenecek sözcükleri seçtiler. 1944/45 ders yılında 113, 1945/46 ders yılında 126 sözcük işlenecek, ayrıca 229 sözcüğün ilk çalışmaları için de bazı bilim adamları ve öğretmenlerle köy enstitülerine metinler hazırlatılacaktı. Toplam 480 sözcük yazılacaktı.

Tonguç ayrılıncaya kadar konuların bir bölümü işlendi. Hatta bazıları Köy Enstitüleri Dergisi'nde yayınlandı.

Metinlerin ilk şekilleri Hürrem Arman'ın yönettiği ve zaman zaman Tonguç'un da katıldığı seminer saatlerinde tartışılıyor, son şekilleri veriliyordu. Arman'a göre çalışma *"kendisi için de yararlı oluyor, hiç bilmediği konuları öğreniyor, düşünmediklerini düşünüyor ve düşündürüyordu."* Gazi Eğitim Enstitüsü Pedagoji Bölümü çıkışlı Kanad'ın öğrencisi Arman, çalışmayı böyle değerlendiriyordu. Metinler Tonguç'da toplanıyor, o kendi katkısını da yaparak son şekli veriyor, yazıları baskıya hazır duruma getiriyordu. Ona göre bu iş *"etkili bir bilimsel çalışmanın yöntemlerini de göstermesi bakımından önemli"* idi.[34, 35, 36]

34 Abdullah Özkucur, Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü, s.224-233.
35 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s.159-167.
36 Köy Enstitüleri Dergisi, Sayı 3, Temmuz 1945, s.368-383.

Kendi dersi ile ilgili çalışmaların dışında, Tonguç, katıldığı Yüksek Köy Enstitüsü akşam toplantılarında köy enstitüsü müdürlerini, öğretmenlerini, Yüksek Köy Enstitüsü öğrencileri ile bir araya getirmeye, eşit koşullarda tartıştırmaya özen gösteriyordu. Bir akşam Rauf İnan, Hürrem Arman ve Sabahattin Eyuboğlu ile birlikte toplantıya geldi, o akşamın tartışma konusunu verdi: Köy enstitüleri niçin kurulmuştu? Hem müdürler, hem de öğrenciler konuştular. Sonunda kendisi bir değerlendirme yaptı ve özellikle de Köy Enstitüsü 2. sınıf öğrencisi Haşim Kanar'ın konuşması üzerinde durdu. Kanar'ın İlkçağ'dan günümüze kadar insanın gelişimini, eğitim konu ve yöntemlerindeki değişmelerin tarihçesini, halka yönelik eğitimin evrelerini bir topluluk karşısında *"rahatça ve ustalıkla açıklayabilmesinden, öğrencilerin müdürler ve öğretmenlerle eş düzeyde tartışabilmelerinden mutlu olduğu"* anlaşılıyordu.[37]

Yüksek kısım öğrencilerinin Ankara'daki kültürel gösterilere, sergilere gitmeleri ilgi ve bazen de tepki ile izleniyordu. Özellikle bazı sözde aydınlar, onların gelişlerini neredeyse kendi tekellerindeki bir alana saldırı gibi algılama eğilimindeydiler. *"Yüksek Köy Enstitüsü öğrencileri Ankara Halkevinde Devlet Konservatuvarı'nca temsil edilen Faust'u izlemeye gelmişlerdi... İlkin asker sandım. Kaba kaba giysiler, kapkara yüzler, korkunç bir ter kokusu. Bir facia. Bunlar öğretmen olacaklar da!.. Bunlar Shakespeare'in, Goethe'nin, Gogol'ün, Balzac'ın yapıtlarını okuyorlarmış. Güler misin, ağlar mısın? Bu yapıtları biz bile okuyup anlayamıyoruz..."* Bir yarı aydının yazısından alınmış satırlardı bunlar.[38] Öyle ya, halktan insanların sanatla ilgilenmeye, kültürlü olmaya ne hakları vardı?

Yüksek Köy Enstitüsüne özgün ve çağdaş bir yüksek öğrenim kurumu niteliği verme çalışmaları binbir zorluk içinde böylece sürüp giderken, daha kuruluş günlerinden başlamış bir ikilik, bir hizipleşme, alttan alta giderek gelişiyor, keskinleşiyordu. Bu ayrılık, bu eğitim kurumunun kapatılmasına kadar varacak karşıt girişimlerin yararlanacağı en uygun ortamı ve koşulları hazırlayacaktı. Ayrılığın temelinde Çifteler ve Kızılçullu ayırımı vardı. Yüksek Köy Enstitüsü'nün ilk öğrencileri bu iki enstitüden gelmişlerdi. Yetişmelerinde uygulanmış yöntemlerin değişikliği kişiliklerine yansımıştı. Şüphesiz ki, her iki gruptaki öğrencilerin tümü için böyle bir ayırım geçerli değildi; ama küme olarak bir Kızılçullu'luk, bir Çifteler'lilik niteliği olduğu da kesindi. Kızılçullu'dan gelenlerin, özellikle bazılarının, kendilerini Çifteler'den gelenlere göre daha *"kültürlü ve iyi yetişmiş"* buldukları ve onları küçümsedikleri anlaşılıyordu. Çifteler'den gelenlerse işe daha yatkın izlenimi veriyorlardı. *"Kepirtepe'den Hasanoğlan'a geldik. 1941 yazında kazmayı vurduğumuz yerdi... Bir önceki yıl Çifteler ve Kızılçullu'dan gelenler 2. sınıfı oluşturuyordu. Bir Çifteler Kızılçullu gerilimi hemen duyumsanıyordu. Galiba Kepirtepe Müdürü Nejat İdil'in Kızılçullu'dan gelmiş olması, biraz da Soysal'a yatkınlığı yüzünden bizimkiler Kızılçullu'lulara yatkın buluyorlardı kendilerini..."* [39]

Öte yandan, Kanad ve Soysal'ın köy enstitüleri ile ilgilenmekten vazgeçmeye hiç niyetleri yoktu. Yüksek Köy Enstitüsü'ndeki Kızılçullu kökenlilerle ilişkilerini sürdürmeye çalışıyorlardı.

Soysal'ın eğitmen işinin ve Kızılçullu deneyinin başına getirilmiş olmasındaki yanlışlığın sonuçları Yüksek Köy Enstitüsü'nde ortaya vuruyordu.

Orta kısımın bir sınıfında, bir öğretmenin yerine müzik dersine girmiş olan yüksek

37 Galip Akın, Yüksek Köy Enstitüsü'nden Gazi Eğitim Enstitüsü'ne, Bilim ve Sanat, Sayı 52, Nisan 1985, s.42.
38 Mahmut Makal, Ulusal Duygu ve Köy Enstitüleri, Cumhuriyet, 16.4.1991.
39 Abdullah Özkucur, Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü, s.385. (M. Başa-ran'ın mektubu.

kısım öğrencisi Talip Apaydın, birden kapının açılıp içeriye *"kısa boylu, tıknaz" b*irisinin girmesiyle şaşırdı. Adam birşey söylemeden sınıfta gezip sıraları yoklamaya başladı. Kitapları, defterleri gözden geçiriyordu. Ders durdu, öğrencilerle birlikte Apaydın da şaşkınlıkla adamı izliyorlardı. Bunu gören adam biraz bozuldu. Yine hiçbir şey söylemeden sınıftan çıkıp gitti. Öğrenciler gülüştüler. Adam yeniden kapıyı açıp, sinirli sinirli içeriye baktı. Dersten sonra Apaydın, dışarıda yüksek kısım öğrencilerinden bazılarının onun çevresini kuşatarak birşeyler fısıldadıklarını gördü. Adamın Emin Soysal olduğunu öğrendi. *"Bir kısım arkadaşlar çevresinde dört dönüyorlar, kulağına habire birşeyler fısıldıyorlardı."* [40]

Bir yıl sonra, 1946 ilkbaharında marangozluk işliğinde staj yapan yüksek kısım öğrencisi Bekir Semerci ekibiyle bir dinlenme arası vermiş, tezgahının üstüne bıraktığı 'Sokrates'in Savunması' kitabından bir iki sayfa okumaya hazırlanıyordu ki, işlikten içeri Rauf İnan ile önlerinde *"fötr şapkalı, gri pardesülü, kır saçlı, kısa boylu, dimdik birisi"* olan bir grup girdi. İnan, onu Semerci'ye *"Halil Fikret Kanad Hoca"* diye tanıttı. Semerci onu kitaplarından tanıdığı yanıtını verdi. Pedagoji Tarihi, Terbiye ve Tedris Tarihi, Milliyet İdeali ve Topyekûn Milli Terbiye'yi okumuştu. İnan Semerci'yi övdü: *"Bu Semerci Eflatun'u da okur, Goethe'yi de. Öğrenci toplantılarında da beni çatır çatır eleştirir, sorguya çeker. Sorun bakalım bu hafta ne yapmış."* Semerci, 23 çift arabanın tüm parçalarını hazırladıklarını anlattı. Kanad susuyor, iyi ya da kötü bir şey söylemiyordu. Bir tek soru da sormadı. [41]

Yüksek kısımdaki kümeleşmeye bir de Ankara'daki sağ-sol çekişmelerinden etkilenme eklenmişti. *"Bizler-onlar diye iki grup iyice belirmişti artık... İtişmeler iyice kızışmıştı. Her iki taraf da Ankara'ya indikçe kendilerine yakın çevrelerle değinti kurmuştu..Bize ikide bir haber gelirdi, şikayet edildik, polis arama yapabilir, diye. 'Aman bavulunuzda, dolabınızda zararlı bir şey bulunmasın.' O günlerde zararlı şey ne olabilirdi? Tan Gazetesi, Yurt ve Dünya, Adımlar, Varlık, Haydar Rifat çevirileri, Sabahattin Ali'nin kitapları. Bunlar piyasada serbestçe satılıyordu... Haber gelince hemen saklar, kaybederdik... Bu birbirimizle uğraşmalar, sonunda kıyasıya bir savaşıma dönüştü ve köy enstitüsü düşmanlarının ekmeğine yağ sürdü."* [42]

"... Yoğun bir enstitü düşmanlığı yavaş yavaş yayılıyordu. Çok acıdır, bizim bilinçsiz bazı arkadaşlarımız da bu akıma yataklık yapıyorlardı. Kimisi açıkça, kimisi el altından Irkçı-Turancılar, enstitü düşmanı çevrelerle bağ kurmuşlardı. Onlara haber ulaştırırlar, mektuplar yazarlar, aramızda imza toplarlardı. Biz bunları bilirdik..."[43]

Sağcıların Öğrenci Derneği'nin yönetim odasında, solcuların Dergi Kolu odasında bir araya geldikleri anlaşılıyordu. [44]

Sağ ve sol kesimlerde *"Kendilerini yenemeyen hırslılar vardı... Kümeler, yeni gelen öğrencileri kendilerine katmak, kazanmak için türlü çabalar harcıyorlardı. Aralarında yönetime yansımayan kavgalar oluyordu..."* [45]

İlk açık olay sağcı denilen grubun, tüm öğrenci ve öğretmenlerin katıldıkları bir cumartesi akşamı eğlenti programına Hürrem Arman'a haber vermeden ozan Mehmet

40 Talip Apaydın, Köy Enstitüsü Yılları, s.191.
41 Bekir Semerci, Türkiye'de İleri Atılımlar ve Köy Enstitüleri, s.244-245.
42 Talip Apaydın, A.g.e. s.159.
43 A.g.e. s.189.
44 Uğur Mumcu, 40'ların Cadı Kazanı, s.191-192, Ve: Abdullah Özkucur, A.g.e. s.389-392.
45 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s.185.

Emin Yurdakul'un tanıtılmasını koymaları ile patladı. Programda sıra buna gelince düzenleyici yüksek kısım öğrencileri ozanı tanıttılar, şiirlerini okudular ve onun *"en değerli ulusal şairimiz"* olduğunu söylediler. Arman söz almak ve bir açıklama yapmak gereğini duydu. Onu olumlu ve olumsuz yanlarıyla tanımanın doğru olacağını, Yurdakul'un ulusçuluk anlayışının Atatürk'ünkine uymadığını, şiirlerinden örnekler vererek anlattı. Toplantı dağılırken, programı düzenleyen öğrenciler toplanmışlar, kapıda Arman'ı bekliyorlardı. Çevresini sardılar. Biri, *"Şairi berbat ettiniz. Tevfik Fikret'i tanıtıp övseydik, hiçbir şey demezdiniz ama."* dedi. Arman gerekli açıklamayı yaptı. [46]

Kısa bir süre sonra ikinci olay kitap tanıtma toplantısında çıktı. Büyük, pahalı ve anlaşılması zor yapıtların özetleri yüksek kısım öğrencilerine hazırlatılıyor ve bunlar kitap tanıtma gecelerinde yüksek kısım öğrencileriyle değerlendiriliyor, tartışılıyordu. Kitapların seçimi Arman ve yüksek kısım öğretmenlerinden İbrahim Yasa tarafından yapılıyordu. İlk kitap olarak o gece İngiliz İşçi Partisi lideri Laski'nin, Niyazi Berkes tarafından dilimize çevrilmiş ve M. Eğitim Bakanlığınca kitaplıklara gönderilmiş 'Demokrasi ve Sosyalizm' yapıtı tanıtılacaktı. Tanıtma görevini *"çok okuyan, akıllı, fakat sağcı grup içinde olan"* yüksek kısım öğrencisi M. Şükrü Koç'a vermişlerdi. Bunun nedeni böyle bir gencin *"bilim ve çağdaş bir görüş ortamından kopmamasına olanak hazırlamak"*tı.[47] Yıllar sonra, *"sağcı grup mensupluğunu kesinlikle kabul etmeyen"* Koç, bu kitabı tanıtmış olmayı yaşamındaki diğer çalışmalarla birlikte, solculuğunun kanıtı olarak ileri sürecekti. O dönemde sağcı grubun içinde bulunan, hatta önde gelenlerinden birçoğu yaşamları boyunca sağcılıklarını yadsıyacaklardı. Örneğin, Öğrenci Derneği'nin Başkanı Hüseyin Atmaca da bu Derneğin *"bir milliyetçiler derneği niteliği olmadığını"* söyleyecek, kendilerine bu suçlamaların yapılmasının tek nedeninin *"karşıtlarının dernek seçimlerindeki sürekli başarısızlıklarını duygusallıkla yorumlamaktan kendilerini kurtaramamaları"*na bağlamaya çalışacaktı.[48]

O gece asıl olay, ikinci kitabın, Max Beer'in 'Sosyalizm ve Sosyal Mücadeleler Tarihi' kitabının tanıtılmasında çıktı. Kitap, İnönü'nün isteği üzerine Genel Sekreteri Zühtü Uray tarafından dilimize çevrilmiş, Mahmut Esat Bozkurt çeviriye bir önsöz yazmış ve M. Eğitim Bakanlığı'nca bastırılarak kitaplıklara gönderilmişti. Tanıtma işi yüksek kısım öğrencileri Mustafa Buğday (Ünal), Veli Demiröz ve Mehmet Toydemir'e verilmişti. Buğday'ın dikkatli ve yorumsuz tanıtımından sonra *"o günlerde sağcılarımızın ateşli bir temsilcisi olan Cemal Yıldırım"* söz aldı. M. Esat Bozkurt'un önsözünün abartılarak ve sola kaydırılarak özetlendiği suçlamasını yaptı. Arman, önsözün tümünü okuttu. Suçlama haksızdı. Bu kez Yıldırım, bu kitapta övgüsü yapılan düzenin toplumumuza uygun olup olmadığı sorusunu ortaya attı. Toplantıyı yöneten Arman, kimseye söz vermeden, burada her düşünce ve akımı bilmek durumunda olduklarını, bundan korkmamak ve kaçınmamak gerektiğini, söyledi. Bir de örnek verdi: *"Benim cahil annem radyoda dinlediklerini anlamıyor, bazen oğlum bunlar bizim lehimize mi, aleyhimize mi diye soruyor. Ben bu soruyu biraz buna benzettim. Sorunun yanıtını herkes kendisi arayıp bulabilir."* deyince Yıldırım'ın *"haydi salonu terkedelim arkadaşlar"* komutu üzerine 25-30 kişi kalkıp dışarı çıktılar. Arman'a göre, aslında o gece bu grup bir olay çıkarmak için toplantıya gelmişti. O gece dışarıda bekleyerek, toplantıdakilerden bazılarını dövmek de isteyeceklerdi.

46 A.g.e. s.185-187.
47 A.g.e. s.188-189.
48 Uğur Mumcu, 40'ların Cadı Kazanı, s.190-191.

Bunlar, ertesi günü Ankara'ya, Tonguç'a Arman'ı şikayete gittiler. Arman onların onurlarını kırmıştı.

Bir gün sonra akşam treniyle Tonguç geldi. Yüksek Köy Enstitüsü öğrencilerinin aynı salonda toplanmalarını istedi. Tüm öğretmenleri de oraya çağırttı (kitap tanıtma toplantısına, belki de bir olay çıkacağı sezgisiyle birçoğu gelmemişlerdi). Cemal Yıldırım'a şikayetini anlattırdı. Sonra başka öğrencilere toplantıda ortaya atılan sorunun amacının onlara göre ne olabileceğini, salonu bırakıp gitmenin anlamını sordu, onları konuşturdu. Kendisi sözü aldı: *"Ben buraya geçen gün tanıtılan kitabın eleştirisinin yeniden yapılması için geldim. Bir yüksek okula yakışır bir davranışla birbirinizi suçlamadan, birbirinizi dinleyerek, kitabın metinlerinin dışına çıkmadan konuşun."* dedi. Öğrencilerden Recep Türköz, *"Yılanın başı küçükken ezilmeli"* deyince, Tonguç'un yanıtı, *"Olmadı işte. Senin bu yaptığını hiç okumamış, ama kendisini herşeyi bilirim sanan yobaz yapar. Oysa sen bir yüksek okul öğrencisisin. Devletin sakıncasız bularak herkesin okuması için yayımladığı bir kitap var elimizde. Hangi yılandan söz ediyorsun? Yılan kim? Sen bu kitabı okudun mu? Bana bu kitaptan söz et."* oldu.

Bu kez birisi *"Biz böyle kitapları okumayız. Bu kitap komünist kitabıdır."* deyince, Tonguç (Arman'ın deyimi ile) *"Uzun, o güne kadar tanık olmadığım bir biçimde sert ve açık bir konuşma yaptı."* Arman'a göre, notunu tutmadığı için üzüldüğü bu konuşmanın ana düşünü şuydu; Köy enstitüleri ve özellikle Yüksek Köy Enstitüsü kitaptan korkulsun, kaçılsın, ürküntü yaratılmaya çalışılsın diye açılmamıştı. Burada her kitap okunacak, incelenecek, her düşün özgürce, korkusuzca tartışılacaktı. Buna engel olmaya çalışanlar, ancak köylerdeki ana babalarının, köylülerin karanlıktan, çarıktan, türlü yoksulluktan kurtulmalarını, bilerek bilmeyerek istemeyenler olabilirdi. Enstitüler bu tür bir anlayışın ve tutumun kalkması için savaş veren kurumlardı. *"Eğer böyle alıntériyle yapılmış beyin yorucu bir çalışmayı görmezden gelip hurafe (boş inanç) ve soytarılığa çevrilmiş bir görüşle genç dimağlarınızı yanlış yollara sürüklerseniz kendinize yazık edersiniz... İyi düşünelim, iyi çalışalım. Biz sizlerin çağdaş görüşlü, çağdaş düşünceli insanlar olarak yetişmenizi istiyoruz. Ayak takımı değil, beyin takımı olmaya çalışalım... Siz kitapları bile okumaktan kendinizi yasaklarsanız Devlet'e, Ulus'a, hatta insanlığa yararlı olamazsınız. Bilim adamı çıkarcı bir politikacı gibi işine geleni göklere çıkaran, işine gelmeyeni yerin dibine batıran, Güneş'i balçıkla sıvayan bir kişi değildir. Devletçe sakıncasız görülen her tür kitabı çekinmeden ve ayrım yapmadan okuyun. Neyin ne olduğunu öğrenin..."*[49, 50]

Olaydan bir süre sonra Tonguç, yüksek kısım öğrencilerinden her birisinin okuduğu beş kitabın adlarını istedi. Her beş kitabın içinden kendilerinin seçeceği bir kitabı özetleyip özet metnini vermeleriyle onları görevlendirdi. Sonuçlar incelenince, sağcısı solcusu, hepsinin o günlerin en iyi, en ileri kitaplarını okumuş ve seçmiş oldukları ortaya çıktı.[51]

Tonguç, özgür düşün ve tartışma ortamı bozulmadığı sürece, düşün ayrılıklarının, gruplaşmaların üstesinden gelinebileceğini umuyordu. Başka bir seçenek de yoktu. Baskı, yasaklama, sınırlama ve cezalandırmalarla bu tartışmaları durdurmak işten bile değildi. Ama o zaman burası köy enstitüsü olmaktan çıkardı. Önlenmesi, izin verilme-

49 Hürrem Arman, A.g.e. s.188-192.
50 Bekir Semerci, Türkiye'de İleri Atılımlar ve Köy Enstitüleri, s.185-188.
51 Hürrem Arman, A.g.e. s.193.

mesi gereken, o özgürlük ortamını bozucu, baltalayıcı, açık, gizli, örtülü davranışlar, çirkin karalama ve suçlamalar, şikayet, ihbar ve jurnallerdi.

Ama ne yazık ki bu başarılamayacak, bu yöntemlerin hepsi kullanılacak, ihbarlar yapılacak, jurnaller verilecek, dolaplara, çekmecelere, yataklara *"zararlı"* yazılar, kitaplar yerleştirip yakalatmak gibi ahlak dışı yöntemler kullanılacaktı.

Daha önce atılmış bozuk tohumun Yüksek Köy Enstitüsü içinde canlanıp gelişmesi durdurulmayacaktı.

Bu kritik konuda, her tür suçlama ve ihbarın, jurnalin İnönü'ye kadar ulaştırıldığından, bazı kişilerin onu etkilemeye çalıştığından hiç şüphesi olmayan Tonguç, onun tutumunu anlamak için bir yoklama yapmak gereğini duydu. İnönü'ye Yüksek Köy Enstitüsü'ndeki gruplaşmaları, çatışma ve tartışmaları anlattı. Bunların istenirse bir anda durdurulabileceğini söyledi, *"ne emrettiğini"* sordu. İnönü'nün yanıtı kısa ve açıktı: *"Ülkenin sorunlarını onlar tartışmayacak da kim tartışacak!"* [52]

Ne var ki, sağ sol çatışması bir hoşgörülü özgür tartışma ortamına oturmayacak, öğrencileri de rahatsız edecek boyutlara ulaşacaktı. Uzun bir süre sonra bir toplantıda öğrencilerden birisi Tonguç'a yakınacaktı: *"Efendim, biz birbirimizi yiyoruz. Biz birbirimizi boğazlayacak hale geldik. Kimimiz sağcı olduk, kimimiz solcu. Bunu bilmiyor musunuz? Enstitü'den hergün şikayetler, ihbarlar gidiyor. Şu toplantıda konuşulanlar bile yarın yerine ulaşacaklar. Emniyet'e, milletvekillerine, hatta TBMM Başkanlığı'na ulaştırılacak. Nedir bu hal? Bize yol gösterin, ne olacaksak bunu bize söyleyin."*

Tonguç acılı bir yüzle dinleyecekti bunları: *"Ben sizinle bu konuda kapalı açık, çook konuştum. Siz ateşle oynuyorsunuz. Yapılamaz sanıyorsunuz ama bir gün bu enstitüleri kapatırlar. Hiç değilse temelden değiştirirler. Siz okudunuz, kurtuldunuz. Ama sizden sonraki köy çocukları okuyacak okul bulamazlar. Anlıyor musunuz? Aklınızı başınıza toplayın. Binanın temelini oyan fareler olmaktan vazgeçin. Köy enstitülerini siz köy çocukları kendiniz yıkacaksınız, dikkat edin."* [53]

O günlerin gelmesine daha biraz zaman vardı. Ama koşulların oluşmaya başladığı da açıktı.

Emin Soysal'ın 1945 yılında 'İlköğretim Olayları ve Köy Enstitüleri' kitapçığını çıkarması ve bunun içeriği de bunun bir belirtisiydi. Yıllarca sürecek en ağır ve çirkin suçlamaların, saldırıların ipuçları bu kitapçıktaydı. Soysal önce köy enstitülerindeki uygulamalarla ilgili eleştirilerini yineliyor, ama sonra Tonguç'a yönettiği, o zamana kadar görülmemiş ağır kişisel saldırılara geçiyordu. Bunlar düzeysiz bir kin ve düşmanlığın sergilenmesiydi.

Ona göre Tonguç, bir kayırılma eseri olarak 1935'de Gazi Eğitim Enstitüsü Müdür Vekilliği yapmıştı. *"Nasıl yaptığını bilenler bilir. Neden o zaman beğenmediğin Pedagoji Şubesini beğenilir hale getirmedin dense, yanıtını veremez... O elişi dersi öğretmenliği yaparken, Pedagoji Şubesinin öğretmen ve öğrencileri köy eğitimi işini tüm esaslarıyla, bugün kendisinin bozduğundan çok daha ciddi ve temelli olarak düşünüp, belirgin konu halinde görüşme ve tartışmasını yapıyorlardı..."* Bundan sonra sıra Okul Müzesi Müdürlüğü'ne geliyordu. *Sonucu dağılmaya varan böyle bir Müze işinden İlköğretim Genel Müdürlüğü'ne geçtiği zaman sadece elişleri (mukavvadan apartman,*

52 Hakkı Tonguç, özel sözlü anı.
53 Talip Apaydın, Köy Enstitüsü Yılları, s.189-190.

plastilinden tavşan, kırmızı kağıttan horoz, ilh... yapma işi) öğretmenliğinden kalma bazı pratik anlayış ve becerilerden başka köy işleriyle ilgisi hiç denecek derecede görüş ve bilgi sahibi idi... Hatta 1940'a kadar bu kurumların ne olacağını, nasıl bir kurum olduğunu bile öğrenememişti... Bu işi başta o derece bilmiyordu ki, gelip gördüğü işleri bile kavrayamıyordu... Yanlış düşünce ve işlerden doğan sorumlulukları her zaman başkalarının üzerine atar ve böylece diğer ülke adamlarını kendi amacı ve çıkan uğruna harcamaktan çekinmez bir ruhu vardır... Birçok işleri, işlemleri karıştırır, karıştırıcılığının bazıları da bilgisizliğinden ileri gelir... İlköğretim yönetimine ülke için son derece tehlikeli bir anlayış sokmuştur: Komitacılık!" Böyle ve bu düzeyde sürüp gidiyordu.[54]

Bunları yazan birkaç yıl önce Tonguç' a gönderdiği mektuplarda, *"İlköğretim Genel Müdürlüğü'nü üstlenmişsiniz. Enstitü'nün* (Yaz. notu: Gazi Eğitim Enstitüsü) *başına geçtiğiniz zaman ne kadar sevindimse, bu duruma ondan daha çok memnun oldum... Asıl kervan sizin himmetinizle yürüyor... saygı ve sevgilerimi yollarım, yurdum için değerli Hocam... Hiç merak etme, ölürüm bunu da yapacağım. Yeter ki siz orada olunuz... Ben herşeye karşın, herşeyden üstün olarak seni severim... İşle birlikte kardeşlik, sevgi, gönül verdiniz. Bu benim en mahrem hazinemdir... Onunla yaşıyorum. Hakkı Tonguç'a ok atacağıma kalbime kurşun sıkarım... Yalvarırım ufak tefek şeylere kızıp orayı terk etme... Sensiz bu işler olmaz."* diyen aynı adamdı.[55]

Soysal son kitabını yazıp yayımladığı zaman M. Eğitim Bakanlığı'nın bir öğretmeni ve Tonguç'da o Bakanlığın üst düzey bir yöneticisi idi. Soysal bu kitabı enstitülere, öğretmenlere, öğrencilere posta ile yolluyor, dağıtıyordu.

Tonguç ona ne bir yanıt verdi, ne mahkemeye gitti, ne de disiplin soruşturması açtırttı. *"Yaşamım boyunca adını bile ağzıma almamaya karar verdiğim biri."* Tek söylediği bu oldu. Bu tutumundan da hiç dönmeyecekti. Yalnız, o kitabın köy enstitülerine dağıtılmasını önlemeye çalışacaktı.

Peki, bu tür kişisel saldırılardan hiç etkilenmiyor muydu? O günlerde hazırlamış olması gereken, hiçbir zaman yayınlamadığı bir yanıt yazısı onun kendisinden söz ettiği ender belgelerden biriydi. Burada iyi amaçlı eleştirilere 'Köy Enstitüleri' ve 'İlköğretim'deki yazılarıyla yanıt verdiğini belirttikten sonra, *"özel ve kötü amaçlılara"* vereceği karşılıkları burada sıralayacağını bildiriyordu. Bu tür kişileri ruhsal yönden hasta olmakla ve bilimi kötü amaçları için kullanmakla suçluyordu. Onların kendisinin elindeki mektuplarını düzenleyip yayınlasaydı, kendi imzalarıyla gerekli yanıtları vermiş olurdu. Daha sonra asıl yanıtlara geçiyordu:

1. İlköğretim alanında yapılanları kendisine mal ettiği suçlaması yalandı. Hiçbir yerde ve hiçbir zaman böyle bir şey söylememiş, yazmamış, tam tersini bunun kollektif bir iş olduğunu savunmuştu. *"Bunu yalnız ben yaptım, düşünce benimdir, diyebilmek için insan ruh hastalığına tutulmuş olmalı"* idi.

2. Kitaplarımın değersizliğini kanıtlamak için enerji tüketenler içtenlikli olsalardı, bunu o kitaplar yayımlandığı zaman yaparlardı. Zamanlamaları, amaçlarının kötülüğünün kanıtıydı. Kitaplarında yer alan bazı parça ve belgelerin kimlerden alındığının belirtilmemiş olması, onların istememelerinin sonucuydu. Çünkü *"O zamanlar bazı kişiler bu işlerin gelişme şekline göre sürekli durum değiştiriyorlar, sonun ne olacağını kestiremedikleri için bu işin mensubu olarak görünmek istemiyorlardı."*

---

54 M. Emin Soysal, İlköğretim Olayları ve Köy Enstitüleri, s.77-80, 86,90,99.
55 Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç, s.453-457.

3. Öğretmen ve müfettişlere kökenlerine göre farklı davrandığı savı yalandı. *"Görevini gücü oranında yapan... ödevi özel emel ve hırsına alet etmeyen her meslektaşa aynı sevgi ve saygıyı göstermeye çalışırım... Ama tembele, sahte kahramana, başkalarına fenalık yapmaktan zevk alana... önce durumlarını söylerim, yanlış yolda devam ederlerse dostluk ilgilerimi keserim. İşe zarar vermemeleri için elimden geleni yaparım... Hırsıza, karaktersize ödün vermem. Hiç kimsenin ekmeğine engel olmayı aklından geçirmem. Kötünün bile hapishanelerde çürümesini istemem."*

4. Çete oluşturmaya çalıştığım, kendi yakınlarımı işe yerleştirdiğim: *"... Dostlarımla özel konuşmalarımdan başka hiçbir işin çevresinde klik (hizip) yaratmaya kalkmam..."* Sonra resmi işlerde öğretmen olan bir tek kardeşi bulunduğunu yazıyordu; *"Jurnalcilikten zevk alanlara ipucu vermemek için birbirimizle iki kardeş arasındaki ilişkiyi andıracak şekilde haberleşmeyiz, sık sık konuşmayız bile. Ailemizdeki diğer insanların hepsi... ilköğrenimden bile nasiplerini alamadan kocamışlardır. Alınyazıları bu kadar serttir. Bunlardan herhangi birini... bir yere getirmeye kalksam bile nereye koyabilirim?"* Ama ekliyordu: *"İşlerin gerektirdiği şekilde bir iş çevresinde birbirleriyle iyi anlaşabilecek insanları toplayarak, kötülere alanı boş bırakmamayı haz ve zevk duyarak yaparım... Biz buna çetecilik değil, işbirliği yaratma diyoruz."*

5. İlkokul öğretmenleri ile ilgili Yapı Sandığı ve konut bedeli konularındaki eleştirilere Anadolu'da evlerin yapımına başlandığı yanıtını veriyordu.

6 *"Bakanlık okul müzesi eşyasının hesabı verilmemişmiş! İlgili makama hesabı verilmemiş bir tek işim yoktur."*

7. *"Köy enstitülerinin her işi bozuk gidiyormuş. (Tarım, sanat, öğretim) Enstitüleri bitirenler ortada, iç yapıları herkesin görebileceği bir durumda. Yerli ve yabancı birçok insan sık sık ziyaret ediyor. İftira edilmemek koşulu ile herkesin görüşüne saygı gösteririz... Birkaç kişinin tutkusu yatışsın diye elimiz kolumuz bağlı mı duralım?"*

Son olarak bu yanıtı neden hazırladığını açıklıyordu: Bu tür eleştirileri yapanların emelleri *"Yapılanları bozmak ya da gelişmeleri değiştirerek kendi isteklerine göre şekillendirmekti. Onların isteklerini biz niçin istemiyoruz? Geri düşünlere dayandıkları için, bilimsel esaslara uymadıklarından ötürü... Onlara uyarsak... büyük halk kitlelerini rejimin ülkülerine doğru yürütemeyiz."*

Sonra genç öğretmenlere sesleniyordu: Yaşamları boyunca iki tür düşün ile karşılaşacaklardı. Ve *"ya ilericiliğin ya da gericiliğin temsilcileri olacaklar"*dı. *"Vicdanlarınızın sesine uyunuz!"*

Köy enstitülerinde çalışanlara da şöyle diyordu: *"... Eleştirileri yapanlar arasında bir iki yıl öncesine gelinceye kadar... sayın Hocam, diyerek elimi sıkanlar, mektup yazanlar, savunduğum düşünlere inandıklarını söyleyerek rolü genişçe işler isteyenler ve bu işlerde çalıştıktan sonra ayrılanlar, biz ölünceye kadar ülkü arkadaşlarıyız diyenler de var. Bu insanlar neden bu kadar değişiyorlar? Neden özel amaçlı emeller uğruna kutsallaştığını sandığımız değerler çiğneniyor? ... Belki... kötüleri sapak başında yakalayarak, onlara... insanlığa yakışır kararlar verdirirsiniz. Umut kesilmeyen bir evrenin içinde yaşıyoruz."*[56]

Niçin bu yazıyı hazırlamak, ama sonra açıklamamak gereğini duymuştu? Soysal'ın haksız saldırı ve suçlamalarından etkilendiği anlaşılıyor. Duygusal yönü de ağır basan bir

56 A-122/6 İ. Hakkı Tonguç, İlköğretim İşleri ve Bunları Eleştirenlere Yanıt başlıklı 7 daktilo sayfalık yazı ve Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitü-leri ve Tonguç, s.461-469 ve 379 (yazının tam metni).

boşalma, bir tepki söz konusu olmalıydı. Ne var ki, her zamanki yöntemi ile, akıl yoluyla konuyu değerlendirince açık bir tartışmaya girmeyi, yapılan işleri böyle bir tartışmanın konusu yaparak hırpalatmamak bakımından, doğru bulmamış olmalıydı. Böylece, bu yazı onun sağlığında hiçbir zaman açıklanmayacaktı. Belki de karşıtlarının istediği onu böyle bir tartışmaya çekmek, bu tartışma içinde yıpratmaktı. Bu amaçları gerçekleşmemiş oluyordu.

Tüm olumsuz belirtiler, sonunun yaklaştığı anlaşılan savaştan sonra kendisine ve ilköğretim çalışmalarına karşı saldırıların yoğunlaşacağını gösteriyordu. Zaman giderek daralıyordu. Tüm gücüyle işine sarılmayı sürdürdü. Şimdi doğru olan, akla uygun olan, tartışmalar içerisinde boğulup kalmak değil, yapılabileceklerin en çoğunu gerçekleştirmeye çalışmaktı.

Bu arada, içtenliksiz yaklaşımlar sürüyordu. TBMM başlıklı bir kağıda yazılmış, bir iş aracılığı notunda, *"Hakkı kardeşim, lutfunu rica eder, sevgi ve saygılar sunarım, Reşat Şemsettin Sirer,"* deniyordu. Çalışmalarını baltalamak için ellerinden geleni ardlarına koymuyorlar, ama bu tür davranışları da sürdürüyorlardı. Arada kardeşlik, sevgi, saygı mı kalmıştı?[57] Daha doğrusu, bunlar hiç var olmuş muydu?

Köy enstitülerindeki çalışmalar zorluklar ve başarılarla iç içe, sürüyordu. Bunları en iyi müdürlerle yapılan yoğun mektuplaşmalardan izlemek olanağı vardı.

Sürüp giden zorluklardan biri, yavaş, durağan ve formalitelere boğulmuş muhasebe ve kayıt sistemlerinin hızlı, dinamik bir kurumun kendi dar çevresini aşan, bölgesel işlere dönük bir çalışma şekline elverişli olmamasıydı. Bu durumlarda müdürlerin yardımına enstitülerde kurulmuş olan kooperatifler ve döner sermayeler yetişiyordu. Onlardan yararlanabilmek için türlü yollar, yasal hileler bularak kendilerinden beklenen görevleri yürütmeye çalışıyorlardı.

Örneğin Aksu'da Müdür Talat Ersoy, köylere verilmiş yeni öğretmenlere dağıtılan hayvanların nitelik bakımından yetersizliğini görünce, müteahhitleri devre dışı bırakarak, Enstitü'nün Tüketim Kooperatifi'ni bu iş için kullanmış, alınacak hayvanların seçimini kendi elemanlarına yaptırmıştı. Kooperatif'in satın aldığı hayvanlar, Enstitü ile arasında yapılmış bir anlaşmaya dayanarak buraya satılmış gösteriliyor ve öğretmenlere dağıtılıyordu. Müdürler çoğu kez yasalara uymayan işlemler yapma suçlamalarına uğramayı da göze alarak, bürokratik engelleri aşmaya çalışıyorlardı.[58]

Mektuplarda başarılan işler bildiriliyordu, ama daha çok zorluklar, istekler sıralanıyordu.

Nöbet işleri, özgür konuşma ve okuma akşamları, hafta sonu eğlenceleri, temizlik, düzen, giysi konuları, sağlık durumu, öğretmen-öğrenci ilişkileri, iş ekipleri, haftalık iş programları, öğretmenlerin kümebaşılığı ve yetiştirilmeleri... en çok bilgi verilen konulardı. Bunların yanında her enstitüye özgü işler de duyuruluyordu. Çifteler'de günde iki at arabası yapılabilecek bir işlik kurulmuş, kerestesi, demiri, araç-gereci sağlanmıştı. Ödenek azlığı genel yakınma konusuydu. *"Gelecek ödeneği sabırsızlıkla bekliyoruz."* Ne yazık ki bu konuda Genel Müdür'ün de yapabileceği fazla bir şey yoktu. *"Hepimiz elele, gönül gönüle ve kafa kafaya geceli gündüzlü davanın sıcaklığı ve heyecanı içinde çalışıp duruyoruz."* [59]

57 Reşat Şemsettin Sirer'den Hakkı Tonguç'a 9.4.1945 günkü not.
58 Talat Ersoy'dan Hakkı Tonguç'a 10.2.1945 günkü mektup.
59 Osman Ülkümen'den Hakkı Tonguç'a 20.3.1945 günkü mektup.

Pulur'da 17 Nisan *"elektrik ışıklarıyla kutlanmış"*tı. Karanlıktan kurtulmuşlardı. Müdür, kamyon alabilmek için yaptığı döner sermaye ek bütçesinin onaylanmasını istiyordu. O da köylerdeki öğretmenlere dağıtılacak tohumluk buğdayı satın alırken *"müteahhitlere ödeneğin önemli bölümünü kaptırmaya gönlünün razı olmadığı"*nı yazıyordu. Döner sermayeye bunları aldırmış, ama döner sermayenin kendisinde bulunmayan tohumları alıp satamayacağı savı üzerine, bunları enstitünün ekimi için alınmış gösterip, havalar uygun olmadığından daha sonra köy öğretmenlerine verilmiş gibi işlem yapma yoluyla formaliteyi aşmayı düşünüyordu. Bu yoldan köy öğretmenlerine müteahhitlerden ve ofisden alım fiyatlarının altında tohumluk sağlamış olacaktı. Köylere yolladıkları mezunlar iyi çalışıyorlardı, köylülerle bir sorun çıkmamıştı. Enstitü'de ise sağlık sorunu vardı. Tüberkülozlu öğrenciler artmıştı. Bunlar belirli bir yörenin çocuklarıydı. İnceleme yapan doktorlar, tüm öğrencilerin röntgen taramasından geçirilmesine karar vermişlerdi. Müdür, Yüksek Kısmı bitirenlerden müzik, yabancı dil, resim-iş ve tarım öğretmenleri istiyordu.[60]

Tonguç tüm bu mektupları bazen doğrudan o müdüre, bazen de tüm müdürlere yazdığı mektuplarda yanıtlamaya çalışıyordu. Ödenek azlığına karşı ne yazık ki onlara tutumlu ve hesaplı olmalarını, harcamalarını dikkatle planlamalarını, bazen de biraz sertleşerek salık vermekten başka yapacağı birşey yoktu. *"Bizimkiler hesaplarını bilmezler, yalnızca iyi niyetli ve çalışkandılar, dersem hemen para verirler mi?"* sözleriyle kendi sıkıntısını duyuruyordu. *"Ödenek bakımından zor duruma düşmüş arkadaşları ferahlatıcı önlem bulmaya gece gündüz, bazı onur kırıcı hareketlere de katlanarak çalışıyorum... Ek ödeneğin yasası çıkmadıkça verileceğine inanmam. Size de bunu salık veririm."* [61]

Tüm müdürlere yazdığı mektupta köylerdeki yeni öğretmenlerin enstitü görevlileri tarafından daha sık yoklanmalarını, köylerdeki okul, arazi işlerinin eksiklerinin olup olmadığının daha özenle araştırılmasını, araç gereç eksikleri bulunup bulunmadığına, istenilen düzende ve yöntemlerle çalışmalarına yardımcı olunmasına eski yöntemlere dönülmemesine dikkat edilmesini istiyordu. Bölge okulları işinin iyi anlaşılmadığını gözlemişti. Bu nedenle 31.5.1945 günkü bir genelge ile bu konu yeniden anlatılmıştı. Buna göre örgütlenmeye gidilmeliydi. Mektuptan anlaşıldığına göre, artık her enstitüye bir kamyon verilebilmişti. Sayı arttırılacaktı. Ama, *"Konu, bunların sayısını çoğaltmaktan çok onları verimli kılmak, onları kesimlerdeki köylere de yararlı olacak şekilde kullanmak"*tı. Artık enstitü müdürlerinin deneyimleri çok artmıştı. Sorun, *"Bilinçli çalışmak, yönetiminizdeki arkadaşlara yalnız kollarını ve ayaklarını kullanarak değil, beyinlerini işleterek iş yaptırmaktır. Köy enstitülerinde çalışanları bu duruma getirebildiğiniz gün, gerçek amaca doğru yönelmiş, yola girmiş olacağız!"* [62]

İlkbaharla birlikte köylerdeki yoğun okul yapımı çalışmalarının ikinci yılı başlıyordu. Geçen yılın deneyimlerinden yararlanılarak bu yıl daha düzenli ve başarılı bir çalışma bekleniyordu. Tonguç, nisanla birlikte hem yapı işlerini, hem de köylerdeki yeni öğretmenlerin çalışmalarını denetlemek amacıyla bir kez daha köylere çıktı. Bu uğraşı yaz sonuna kadar aralıklarla sürecekti.

---

60 Aydın Arıkök'den Hakkı Tonguç'a 25.4.1945 günkü mektup.
61 Hakkı Tonguç'dan bir Enstitü Müdürü'ne 24.3.1945 günkü mektup. (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.151-153)
62 Hakkı Tonguç'dan Köy Enstitü Müdürleri'ne mektup (Haziran 1945'de olmalı). (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.155-158)

"14.4.1945 Yayladağ köyleri (Şenköy),

16.4. İskenderun ve Dörtyol ilçelerinin köyleri (Üzerli Köyü),

17.4. Düziçi Köy Enstitüsü,

18.4. Ceyhan köyleri, (Durak Köyü),

19.4. Adana Sanat Okulu, İnönü İlkokulu,

20.4. Mersin, Tarsus köyleri, Yenice'den Ankara'ya hareket."[63]

O gezide, güneyin başlamış sıcağında, bir tek ağacı bulunmayan, kerpiç evli, kupkuru bir köyün içinden geçerlerken, *"birden bir mucize gibi"* ağaçlar, çiçekler, sebze bahçesi ile çevrili, bembeyaz, kırmızı damlı bir ilkokulun ve öğretmen evinin önünde durdular. Burası ile köy tam bir karşıt görüntüdeydi. Onları yeni öğretmen bir bayan karşıladı. Kocası da burada öğretmendi. İkisi de enstitü çıkışlıydı. Kocası şimdi köylülerle birlikte tarladaydı. Onlara yardımcı oluyordu. *"Size kahve pişireyim."* Gelenlerin başındakini gözü ısırıyordu, ama tam çıkaramamıştı. *"Kahveyi bırakın Hoca Hanım. Bize şu bahçenizden birer yeşil salatalık, birer domates, biber koparın."* Tonguç'un kendisi için birşeyler istediği ender anlardan biriydi. Onların yetiştirdikleri ürünlerden tattı. Çok mutluydu. Öğretmene kente gitmeyi isteyip istemediklerini sordu. *"Burada bizim değerimizi anlıyorlar. Seviliyoruz. Oysa ki buradan dışarıda kötü kişiyiz. Hain, yurt düşmanı, bozguncuyuz. Köy daha iyi. Köyde gönlümüz rahat."*[64]

Mayısta Konya yöresindeydi:

"18.5.1945 Koçhisar yoluyla İvriz'e hareket, Aksaray (Taşpınar Köyü),

19.5. Ereğli'nin Ağızboğazı köyü,

20.5. Bor (Kemerhisar ve Ortaköy köyleri, 7 enstitü mezunu görüldü)."[65]

O köyleri dolaşırken, Ankara'da İnönü 19 Mayıs bayramında bir dönüm noktası olacak konuşmasını yapıyordu: *"Siyasal bünyemiz demokratik esaslara uygun olmalı"* idi.[66] Bu sözler savaş sonrası politikasının yeni yönünü gösteriyordu; çok partili, tek dereceli seçimli bir rejim değişikliğinin ilk belirtisiydi. Bundan bir hafta kadar sonra Birleşmiş Milletler Örgütü'nün kurulmasıyla sonuçlanacak San Fransisko Konferansı toplanacaktı (25.5.-26.6.1945). Konferansa giden delegemize *"demokrasiye geçeceğimizi açıklama"* yönergesi verilmişti. Mayıs 1945'de delegemiz, Reuter Ajansı aracılığı ile bu *"niyetimizi duyuracak"*tı.[67] Böylece, kurulacak Birleşmiş Milletler Örgütü'ne kurucu üye olma olanağını elde ediyorduk.

5 Mayıs 1945'de Almanya ile bağlaşıklar arasındaki savaş resmen sona erdi. Almanya bağlaşıklarca işgal edilmişti. Başkan Roosevelt bu sonucu görememiş, 12.4.1945'de ölmüştü.

Mayıs ayı içinde Tonguç, gazeteci Ahmet Emin Yalman'ı isteği üzerine Hasanoğlan'a götürdü.

14.5.1945'de aylardır Meclis komisyonlarında tartışılan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Tasarısı sonunda Meclis Genel Kurulu'nda görüşülmeye başlandı. 17.5.1945'de maddelere geçiliyordu. Bir toprak reformu yapmak için Cumhuriyet kurulduğundan be-

63 Hakkı Tonguç'un 1945 yılı not defteri.
64 Fakir Baykurt, Hey Gidi Koca Tonguç, Tonguç'a Kitap, s.176-178.
65 Hakkı Tonguç'un 1945 yılı not defteri.
66 Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, s.441.
67 Doğan Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni, s.247-250.

ri istenilen, ama bir türlü gerçekleşmeyen girişimlerin sonuncusu söz konusuydu. Tasarıda, kiracı, yarıcı, ortakçıların durumu yeniden ele alınıyordu. 50 hektar (500 dönüm) küçük mülkiyet, 50-500 hektar orta, 500-5000 hektar büyük mülkiyet sayılıyordu. Tasarının 17. Maddesi ile yarıcılık, kiracılık ve ortakçılık yasaklanıyordu. Fazla toprağı olanlar yasada öngörülen koşullarla, kiraya verdikleri toprakları satacaklardı.

Köy enstitülerinin geleceğini yakından etkileyecek bu tasarının CHP Grubundan geçirilmesi bile başlıbaşına bir sorun olmuştu. Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu bir toprak reformundan yana gözükmekle birlikte, büyük toprak sahiplerine bırakılacak parçaların geniş tutulmasından, alınacak topraklar için yüksek tazminat ödenmesinden yanaydı. Buna karşılık, İnönü ve Başbakan Saracoğlu daha radikal bir reformdan yanaydılar.[68] Partideki toprak ağası milletvekilleri ise daha konunun ortaya atıldığı ilk günlerden başlayarak tepki gösteriyorlardı. Bir yıl önce Eskişehir'de bir kahvede Rauf İnan'a rastlayan Emin Sazak, *"Bu itlere toprak vereceklermiş. Versinler. Bakalım verebilecekler mi? Ben onlara hayvan, çift çubuk, tohumluk vermedikten sonra, topraklanıp da ne olacak?"* demekteydi. Adnan Menderes de bir kahvede *"sövgüler savuruyor"*du.[69]

İnönü'nün baskısı ile sonunda Meclis Komisyonu'na getirilebilen tasarı, burada ustalıkla geciktirilmiş, oyalamalar yapılmış ve Komisyon Sözcüsü Adnan Menderes üç ay süre ile, tasarıyı işlemez duruma getirmek için tüm zekasını kullanmıştı. En çok tartışılan ünlü 17. Madde idi. Komisyon bu maddeyi topraksız çiftçiye toprak verme olanağını ortadan kaldıracak şekle sokarak Genel Kurula gönderince, madde bir kez daha değiştirildi. Geri çekilmiş ve toprak dağıtımı sağlanacak şekle, ama bu kez ılımlılaştırılarak, sokulmuştu. Bu son metni İnönü, kendisi yazmıştı. Ama bu bile fazlaydı. Menderes gürültülü bir şekilde komisyon sözcülüğünden çekildi. Konu CHP Merkez Yönetim Kurulu'na götürüldü. CHP yöneticilerinin bazıları kaçtılar. İnönü *"Toprak reformu istemeyen parti, benim partim değildir."* diye ağırlığını koydu. 17. Maddenin yeni şeklini getiren önergeyi imzalamayan Faik Ahmet Barutçu gece yatağından kaldırıldı, pijama ile imza etti. Cevat Dursunoğlu İstanbul'dan getirtildi, o da imzaladı. Bu baskı sonucu 17. Maddeye son şeklini veren önerge 321 milletvekiline imzalattırıldı.[70]

Meclis'de CHP iktidarının sonunun başlangıcı sayılacak bu tartışmalar yapılırken, Tonguç 18.5.1945'de, Koçhisar üzerinden İvriz'e gitmek üzere yoldaydı. O sabahki Ulus Gazetesinde İnönü'nün 'İlköğretimin Yeni Yılı' başlıklı yazısı çıkmıştı, onu okuyordu. İnönü, geçen yıl uygulanan köy ilkokulları yapım programının dört il dışında (Kars, Adana, Antalya, Edirne) gerçekleştirildiğini yazıyor, *"iki üç ay içinde olanaksızı başarmış"* diğer illerin valilerine ve kaymakamlarına teşekkür ediyor, alışılmadık nitelikteki bir ikinci teşekkürle de, geçen yıl açılan 258 bölge okulu için *"işlikleri ve programları ile küçük teknik okulun yerini tutan bu okullara verdiği önemden ve elde ettiği başarıdan ötürü"* Tonguç'un adını anıyordu.

Yazıya göre, bu yıl köy enstitülerinden çıkması beklenen 2.150 öğretmen ve 275 sağlık memuru için en az 2.300 köyde okul, öğretmen evi ve işlik yapılacaktı. İnönü, bunların zamanında bitirilmesi için önerilerini sıralıyor ve devamsızlık sorununa geçiyordu. Buna neden olanlara yasal yaptırımlar uygulanmasından kaçınılmamasını, kız çocukların devamlarının özel bir dikkatle izlenmesini istiyordu. [71]

---

68 A.g.e. s.235.
69 Rauf İnan, Bir Ömrün Öyküsü II, s.90 ve 266.
70 Doğan Avcıoğlu, A.g.e., s.236-237.
71 İ. Hakkı Tonguç, İlköğretim Kavramı, s.397-401 ve Ulus Gazetesi, 18.5.1945.

Tonguç, o ilkbahar günü, yeniden uyanan doğanın bozkırlara özgü güzellikleri gözlerinin önünden akıp geçerek köyden köye ilerlerken İnönü'nün toprak reformu ve ilköğretim atılımı konularındaki kesin tutumunu, Meclis'de toprak ağalarının başkaldırışlarını, CHP yönetimindeki ikircikli davranışları, hızla değişen Dünya koşullarını kafasında evirip çeviriyor, yaklaşmakta olan bir çalkantının, bir sarsıntının ilk belirtilerini duyumsuyor, seziyordu.

"Ülkenin topyekun kalkınması, kentlerle köyler arasındaki korkunç ayırımın ortadan kaldırılması, köylerde oturan yurtdaşların bilinçli vatandaşlar durumuna getirilmeleri, düzeylerinin yükseltilmesi, köy kümelerinin ortasında kültür merkezlerinin yaratılmasına bağlıdır." İnancı buydu.

Köy bölge okulları bunun öncüsü olacaklardı. Bunlar 4274 sayılı Yasa'nın 1. Maddesine göre kuruluyorlardı. Köy koşullarına uygun, 15-20 köyü kapsayan, tarıma elverişli arazisi bulunan, özellikle ulaşıma elverişli köylerde açılacaklardı. Amaç, ilkokulu bitirmiş köy çocuklarına 16 yaşın sonuna kadar tarımsal ve teknik bir öğretim sağlamak, bölgelerindeki köylerin gereksinmelerine yönelik tarla, bahçe, fidanlık, işlikler, dispanser, revir, kooperatif, kitaplık, spor alanı, açık hava tiyatrosu kurmaktı. O yıllarda köylerdeki okulların neredeyse yarısını oluşturan 3 yıllık eğitmenli köy okullarını bitirenlerin buralarda 2 yıl daha öğrenim görerek 5 yıllık ilkokul çıkışlı olmaları da amaçlar arasındaydı. İnönü'nün sözünü ettiği gibi, o yıl 258 bölge okulu açılmıştı. Bu sayının hızla arttırılması düşünülüyordu. [72]

19 Mayısta İvriz'de tüm öğrencilere yaptığı konuşmanın sonunda onların isteklerini sorduğu zaman, öğrencilerden birine bir isteğini söylemesi için birşeyler fısıldadığını gören Tonguç, öğretmeni uyarmak gereğini duydu: *"Hoca Hanım, onları kimse korkutmadı konuşup konuşmamak konusunda. Bırakın serbestçe kendileri söylesinler bir dilekleri varsa. Amacımız 'kişiyi' yetiştirmektir. Kişi ise kendi düşünür, kendi söyler. Kimseden etkilenmeyen bir kafası, inandığından dönmeyen bir yüreği olmalı kişinin. Biz bu yolda gitmeye çalışırken, siz bunları masa saati gibi kurarak konuşturuyorsunuz. Köye gittiği zaman da yanında olabilecek misiniz? Ağanın, muhtarın, kaymakamın, valinin, falanın feşmekanın karşısında her gün bunu kurabilecek misiniz?"*

O toplantıda bulunan Mahmut Makal daha sonra şöyle yazacaktı: *"Kaldı ki, eğer anlamışsa o anda öğretmenlerimiz de masa saatinden başka bir şey değildi. Aklına gelen düşünü kendi söylemiyor... fısıldayarak öğrencisine söyletiyordu. Onun öğretmeni de ona fısıldamıştı vaktiyle... Kuşaktan kuşağa korkunç bir saat kurma hastalığı..."* [73]

Eski eğitim yöntemleriyle yetişmiş eğitimci ve öğretmenlerle yepyeni bir eğitim ve öğretim sistemini kurmak hiç de kolay değildi.

İlköğretim örgütü, istekli olsun ya da olmasın, bir kez daha o yılki köylerde okul yapımı kampanyasını yüklenmeye yönlendirilirken, Ankara'da Meclis'te toprak reformu yasa tasarısı nedeniyle kopan büyük fırtına bütçe görüşmelerine de yansımıştı. Bütçe görüşmesi zamanının gelmesiyle toprak reformu tasarısının görüşülmesine ara verilmiş olması bunu önlememişti. Bu tasarıdan ötürü partileriyle iplerini koparmayı bile göze alanlar vardı. Bu hava içerisinde yıllardır görülmemiş biçimde Bütçe Yasası tasarısını da eleştiriyorlardı. Adnan Menderes uzun bir konuşma yaptı, tasarıyı yerden yere vurdu. Emin Sazak konuşmasında eğitim işlerine de yer verdi: *"Okul parası diye köylülerin*

72 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s.648-649.
73 Mahmut Makal, Köy Enstitüleri ve Ötesi, s.171-172

davarları, sığırları, öküzleri, yatakları satılmaktadır. Köylüye efendi deniyor, kent ve kasaba okulları Devlet tarafından yapılıyor... Köy enstitülerinde gidilen yol iyi değildir. Anasının yanında kızını kucakladım, diye müzik dersi olur mu? Böyle kültür olur mu? Benim aklım ermez demeyerek sıkı bir denetimde bulunmanın işleri doğru yola getireceğinden hiç kuşkum yoktur."

Bir hafta süren bütçe görüşmelerinin sonunda yapılan oylamada 368 kabul, 5 ret oyu çıktı. Karşı oy verenler Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Emin Sazak'tı. Yıllardan beri görülmemiş bir durumdu bu! Partili milletvekilleri, Partinin Hükümeti'nin bütçesine ret oyu veriyorlardı! Başbakan Saracoğlu geleneksel teşekkür konuşması için kürsüye çıktığında sinirliydi. Alışılmışın tersine, teşekkürle yetinmedi, olumsuz oy kullananlara çattı. Bu arada Emin Sazak için *"Bundan birkaç ay öncesine kadar hükümete güven duymaktaydı; güvenini de her yerde tekrarlıyordu. Toprak Kanunu söz konusu olduğu günden beri güveni sarsıldı, yıkıldı ve bunu her yerde tekrarlamaktan kaçınmadı"* demekten kendini alamadı. Meclis'ten güven oylaması istedi. 450 milletvekilinden 84'ünün katılmadığı oylamada 359 beyaz, ve bu kez 7 kırmızı oy çıktı. Hikmet Bayur ve Recep Peker de olumsuz oy kullanan daha öncekilere katılmışlardı.

Bütçe Yasası görüşmeleri bitince yeniden Toprak Yasası görüşmelerine geçildi. Daha önce değindiğimiz 17. Madde değişiklik önergesi uzun tartışmalara yol açtı. Saracoğlu'na göre *"Adnan Menderes son bir çaba ile çiftçilere toprak vermemek ve verdirmemek için elden gelen çabayı harcadı."* Sonunda, önerge kabul edildi. Diğer maddeler hızla geçti ve 11.6.1945'de Çiftçiyi Topraklandırma Tasarısı yasallaştı.[74]

Bu Yasa nedeniyle başlayan parti içi muhalefet 7.6.1945 günü Bayar, Koraltan, Menderes ve Köprülü'nün CHP Grup Başkanlığı'na verdikleri önerge ile doruğa çıkacaktı. Uzun önerge ile *"rejimin demokratikleştirilmesi"* isteniyordu. İnönü'nün 19 Mayıs konuşmasına dikkat çekiliyordu. Bu dörtlü önerge 12.6.1945'de CHP Grubu'nun kapalı toplantısında yedi saat süre ile çok gergin bir havada görüşüldü. Sonuçta önerge, verenlerin dışındakilerin oybirliği ile reddedildi. İki taraf da bir kopma noktasına gelindiğinin bilincindeydiler.[75]

Bir muhalefet partisinin kuruluşuna varacak süreç başlamıştı.

Bu gelişmelerin getireceği gelecekteki siyasal çekişmelerin baş konularından birisinin ilköğretim işleri ve köy enstitüleri olacağı anlaşılıyordu. Karşı olanların neyi planladıklarının ipucunu, Sazak konuşmasında vermişti: *"Sıkı bir denetimde bulunarak işleri doğru yola getirmek."* Bunun uygulamasına katkı yapacak, yıllardan beri pusuda bekleyen, eğitim topluluğu içerisinde birçok kişi vardı. O güne gelindiğinde, savaş sonrası koşulları da onlara yardım edecekti. Savaş sonrası Batı ve Sovyetler Birliği ilişkilerinde yaşanacak gerginlik, sol karşıtlığını bir tür düşün terörüne ve bağnazlık düzeyine çıkaracaktı. Böylece köy enstitüleri karşıtlığı antikomünist kampanyalarla ustalıkla özdeşleştirilecekti.

Moskova'da Büyükelçi Selim Sarper'e 7.6.1945'de Dışişleri Bakanı Molotov tarafından Boğazlar ve Doğu Anadolu'da toprak isteklerinin bildirilmesi ile başlayacak gerginlik süreci yıllar sürecek ve her tür sol düşünce ve akıma karşı CHP'de zaten Cumhuriyet'in kuruluşundan beri var olan, zaman zaman neredeyse hastalık derecesine varan

74 Mahmut Goloğlu, Milli Şef Dönemi, s.345-363.

75 A.g.e. s.365-369.

kaygıların yoğunlaşmasına neden olacaktı. Şüphesiz ki sol, ama ulusal bir girişim olan köy enstitüleri ve ilköğretim çabalarının sürdürülebilmesi için savaş yılları içerisindeki elverişli ortam hızla değişmeye, yok olmaya başlıyordu.

Bu olumsuz gelişmelere karşın, çalışmaları gidebileceği yere kadar sürdürmekten başka yol yoktu. Zamanla yarışılacaktı.

"10.6.1945 Çifteler'e hareket.

11.6. Bolvadin, Çay, Afyon.

12.6. Sandıklı, Dinar, Gönen'e varış.

13.6 Aksu'ya gidiş, geliş.

14.6. Burdur.

15.6. Acıpayam ve Denizli.

16.6. Ortaklar.

18.6. Ankara'ya hareket." [76]

Bu kez köylerdeki yapı çalışmaları geçen yıldan daha iyi yürüyordu. Bürokratik gecikmeler daha azdı. Denetim daha iyi yapılıyordu. Köy enstitüsü müdürleri de yoğun bir çaba içinde köyleri denetliyorlardı. Örneğin Afyon, Isparta, Burdur, Antalya, Denizli, Aydın, İzmir, Manisa ve Kütahya illerindeki durumu ayrıntılarıyla içeren ve Arifiye Köy Enstitüsü Müdürü Süleyman Edip Balkır, Kızılçullu K. E. Müdürü Hamdi Akman, Çifteler K. E. Müdürü Osman Ülkümen ile Hasanoğlan K. E. Tarımbaşı İzzet Palamar tarafından imzalanmış bir çizelge bunu gösteriyor. Her köydeki durumun öğretmen evleri, işlik, okul yapımı, arazi sağlanması, okul uygulama bahçesi, yerleşme, yatılı okul olup olmama gibi yönleriyle tek tek belirtildiği bu çizelgede, o illerin genel durumu da ele alınmıştı. [77]

Yoğun geziler arasında Tonguç, köy enstitüsü öğrencileri ve yeni köy öğretmenleri ile mektuplaşmaları da sürdürmeye çalışıyordu. Bir Köy Enstitüsü'nün son sınıfındaki bir kız öğrencinin mektubuna verdiği yanıt, onun eğitimci olarak kız-erkek ilişkilerine yaklaşımını belirtmesi bakımından ilginçti. Bu kız, bir yıl önce yine bu Enstitü'yü bitirmiş bir erkek arkadaşı ile nişanlandığını, Enstitü'yü bitirince kendisinin de nişanlısının köyüne atanmasını istiyordu.

"Enstitü'de bulunduğunuz sürede bana yazdığın türden konularla uğraşmanız... asla doğru değildir. Bitirme sınavını verinceye kadar bana yazdığın sorunu kimseye açmayacaksın, bununla ilgili bir dilekte bulunmayacaksın. Üzerinde çok durduğun ve heyecanından kurtulamadığın konuların... doğuracağı zararlar... bir hamlede insanı hayasiyetsiz duruma düşürürler... Dileğin yerine getirilmeyecek bir şey değil. Fakat bugün... resmi işlemlere kalkışmak doğru olmaz. (Bu) düşünlere göre davranarak derslerini çalışmanı, Enstitü bitince bana durumu ve isteklerini yazmanı rica eder, gözlerini öperim." [78]

Yeni işe başlamış, zorluklardan ve maaş azlığından yakınan bir köy öğretmenine yazdığı uzun mektupta köylerdeki durum ve zorluklar konularında ilginç tümceler vardı. Son günlerde Ankara, Burdur, Afyon, Antalya, Denizli illerinde geçen yıl köy ensti-

76 Hakkı Tonguç'un 1945 Yılı not defteri.
77 A-95/1 23.6.1945 günkü çizelge.
78 Hakkı Tonguç'un bir öğrenciye 23.6.1945 günlü mektubu. (İ. H.Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.158-159)

tülerini bitirenlerden 50'den çok kız, erkek öğretmen görmüştü. Bunlardan yalnız ikisi köydeki durumlarından hoşnut olmadıklarını söylemişlerdi. *"Bunlar da yüksek kısıma girme sevdasına kapılarak işleri sıkı tutmayan, varlıklı sayılacak ailelerin çocukları idi. Yani sırtlarını başkalarına dayayabilenler! Diğerlerinden öyleleri vardı ki yalnız atlı arabasından haftada 50 lira kazanıyor, bazıları ustalarla birlikte yapı işlerinde çalışarak günde 10 lira alıyorlardı. Biri de tuğla ocağı açmış, o işten 2 bin lira kazanacağa benziyordu."* [79]

Köylerde okul yapımının hızlandırılabilmesi için bazı milli eğitim müdürlükleri güçlendiriliyordu.

Bu alanda sorunlu il olan Edirne'ye M. Eğitim Müdürü olarak ataması yapılan Enver Törüner'e şunları yazıyordu: *"Köy enstitüleri mezun vermeye başladıktan sonra bunları köylere yerleştirmek ve yasaların onlara görev olarak verdiği işleri gerçekleştirmek sürekli amaç durumuna geldi... 7-8 aylık deneyim gösterdi ki, milli eğitim müdürlerinden bir bölümü bu amaca uygun düşecek şekilde çalışmamaktadır... Enstitülerde çalışan sizin gibi güvenebileceğimiz arkadaşları milli eğitim müdürlüklerine atamak gerekti. Yeni göreviniz enstitüdekinden farksızdır... İşleri çok sıkı tutacaksın, Kepirtepe Köy Enstitüsü ile işbirliği yapacaksın, Valiliği harekete geçireceksin. Senden bunu bekliyoruz..."* [80]

Haziran sonunda Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nü bitiren ilk öğretmenlerin diploma törenine Tonguç da geldi. Bakanlık üst düzey yöneticileri, örneğin Müsteşar da vardı. Enstitü gezildi. Açıkhava Tiyatrosu'ndaki törende Müdür Rauf İnan konuştu. Tonguç'un çabalarına da değindi. Müsteşar konuşma isteğinde bulunmadı. Birbuçuk yıl sonra, yeni Bakan Sirer, bu törende Müsteşar'ı neden konuşturmadığını İnan'a soracaktı! İnan'a göre, Sirer'in bu ilgisi, kendisinin Tonguç'dan söz etmiş olmasına bağlıydı! [81]

Bakanlık üst düzey yönetimi? Bu tür konuların olay sayılıp bunlarla uğraşılması şüphesiz ki bir düzey sorunuydu. O günlerde Bakanlığın yayınladığı klasik çeviri kitaplarını incelerken bu yöneticilerden birinin, *"hep Balzaç, hep Balzaç, çevrilecek başka yazar yok mu?"* (Balzac'ı böyle okuyordu) demesi bu gibilerin kültür durumu konusunda yeterli bilgi veren bir örnekti.

Tonguç birçok sorunun yüksek kısımın ilk mezunlarını vermesi ve bunların göreve başlamalarıyla çözüleceğine inanmıştı, umudunu onlara bağlanmıştı.

Bir pazar günü onların yakın çevre gezilerine katıldı. Onlarla birlikte olmaktan mutluluk duyuyordu. Kırda kumanyalar yendi, eğlenildi, konuşuldu. Bu arada bir de atış yarışması yapıldı. Tonguç, bu silahlı işlerden, silahtan hoşlanmazdı ama, sesini çıkarıp kimsenin keyfini kaçırmak istemedi. Yaşamı boyunca silah taşımamıştı. Arkadaşları geceli gündüzlü en ıssız dağ başlarında dolaşırken yanında silah bulundurmamasını eleştirirler, ama bunu ona söyleyemezlerdi. O atış yarışmasında yüksek kısım 2. sınıf öğrencisi Niyazi Baykal birinci, Tarım Öğretmeni İzzet Palamar ikinci oldu. Ödül olarak birinciye A. Daudet'in 'Değirmenimden Mektuplar'ı, ikinciye I. Silone'nin 'Fontamara' kitapları verildi.[82] Tonguç'un herhalde burada imzalayarak verdiği 'Fontamara', 1950'de köy enstitülerinin tarihine geçecek olaylara neden olacaktı. Kitapların her ikisi de Bakanlık-

79 Hakkı Tonguç'dan N. Kaya'ya 16.7.1945 günkü mektup (İ. H. Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.160-165).
80 Hakkı Tonguç'dan Enver Törüner'e 26.6.1945 günkü mektup (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.159-160).
81 Rauf İnan, Bir Ömrün Öyküsü 2, s.266-267.
82 Abdullah Özkucur, Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü, s.332.

ça okul kitaplıklarına gönderilen, okumaları salık verilen kitaplardandı. Üstelik, Fontamara, Yüksek Köy Enstitüsü'nün kitap okuma saatlerinde iki kez, öğrencilerden Saime Çetin ve Necip Ünlü tarafından özetlenerek tanıtımı da yapılmış bir kitaptı.[83] 1950'de bu kitabın verilmesini önemli bir konu yapanlar, bunu bilselerdi, daha büyük bir yaygara koparırlardı!

Hasanoğlan'daki yapı çalışmalarına yardım için başka enstitülerden ekiplerin gelmesi, Tonguç'un bu öğrencileri tanıması için iyi bir olanaktı. Onlarla konuşuyor, tartışıyor, düşünlerini, görüşlerini öğreniyor, kendisininkileri onlara aktarıyordu. İvriz ekibi ile gelen Galip Candoğan, kendi enstitülerine döndükten sonra, burada yanlış olduğunu anladıkları bazı uygulamalara karşı çıktıklarını yazacaktı. Müdür'e Tonguç'un da kendileri gibi düşündüğünü anlatmışlar, bazı aksaklıkların düzeltilmesini sağlamışlardı.[84]

Yüksek Köy Enstitüsü öğrencisi Recep Bulut, yönetim binasında nöbetçi iken enstitüyü gezmekten dönen Tonguç'un müdür yardımcılarından birisinin odasına girip oturduğunu gördü. Odanın duvarında Yücel'in ve Tonguç'un resimleri asılıydı. Bulut, yarı açık kapıdan kahvesini içmekte olan Tonguç'a gözü iliştiğinde, onun kendi resmini göstererek Müdür Yardımcısı'na birşeyler söylediğine dikkat etti. Tonguç Enstitü'den ayrıldıktan sonra Müdür Yardımcısı'nın ilk işi onun resmini oradan kaldırıp evine götürmek olacaktı. Bulut, sonradan, Tonguç'un ona *"Bak kardeşim, yanyana çalışıyoruz, bundan büyük mutluluk olmaz. Ama bu resmin yeri burası değil, lütfen kaldır onu"* dediğini öğrenecekti.[85]

Gösterişten, övünmelerden, gereksiz konuşmalardan ve önemli bir neden olmadıkça kamuoyunun önüne çıkmaktan kaçınmak. Elbirliği ile, kişilerin güçleri ve yetenekleri oranında katıldıkları ortak bir iş yapıyorlardı. Hiçbiri diğerinin önüne geçmek için gösterişlere sapmamalıydı, kendisini önde göstererek gereksiz tepkilere yol açmamalıydı. Tonguç'un iş ve çalışma arkadaşlığı anlayışı buydu.

"21.7.1945 İstanbul'a gidiş.

28.7 Karaabdiler, Çaybaşı, Fuadiye (Çerkes köyü), Tırtulga, Çökerler, Budaklar, Akyazı köyleri (Yahyalar, Alaağaç).

31.7 Ankara'ya dönüş."[86]

1.8.1945'de, İlköğretim Dergisi'nde Tonguç'un 'Çiftçiyi Topraklandırma Davası' başlıklı yazısı yayınlandı. Toprak mülkiyeti ve toprak ağalığının tarihsel, sosyal ve ekonomik yönlerinin ele alındığı yazıda, konunun eğitim ve öğretimle ilgisi incelenirken yazdıkları, toprak reformu karşıtlarının hiç de hoşlarına gitmeyeceği gibi, ilgili Yasa'nın geleceği konusundaki kaygılarını ve güvencesi konusundaki önerilerini de kapsıyordu: *"Bir yasanın yaşaması onu candan benimseyip besleyecek yandaşlarının var olmasına bağlıdır. (Bu yasanın) gelişip gürbüzleşmesini sağlayacak insanları yaratmak için Siyasal Bilgiler Okulu'nda, Hukuk ve İktisat Fakültesi'nde, köy enstitüleri ve köy okullarında, yasa ve uygulamasıyla ilgili canlı sorunlar konuşulmalı, bu kurumların yetiştirdiği çocuklar ve gençler onun yandaşı olarak yaşama atılmalı ve uygulanmasında etkin roller almalı... Kararsızlık, kuşku aşılayanların olumsuz etkileri önlenmeli, uygulanmasında onun ruhunu baltalayıcı davranışlara yer verilmemeli..."*[87]

---

83 A-14/2 Yüksek Köy Enstitüsü 1945 yılı kitap özetleri tanıtma çizelgesi.
84 Galip Candoğan, İvriz Köy Enstitüsü'ndeki Öğrencilik Yıllarım, s.135-136.
85 Recep Bulut, Nisandaki Güneşler, s.135.
86 Hakkı Tonguç'un 1945 yılı not defteri.
87 Hakkı Tonguç, Çiftçiyi Topraklandırma Davası, İlköğretim, Sayı 183-185, 1.8.1945, s.2204.

Yalnız bu tümcelêr bile Meclis'teki toprak ağalarının köy enstitüsü karşıtları ile işbirliği yapmaları için yetip artardı!

Tonguç, 7.8.1945'de tüm köy enstitüsü müdürlerine İlkokul Öğretmenleri Yapı Sandığı ile ilgili bir mektup gönderdi. Kuruluşundan 2,5 yıl geçtiği halde, Sandık İl merkezlerine ev yaptıramamıştı. Bu işi müteahhitler eliyle yapmaya çalışmaları başarılı sonuç vermemişti. Konu Sandık Yönetim Kurulu ve Bakanla da görüşülmüş ve köy enstitülerinin yardımcı olmaları kararlaştırılmıştı. Buna göre evlerin ahşap doğramaları köy enstitülerinde hazırlanılacak, bedelleri Sandık'ça ödenecekti. Ayrıca, köy enstitülerinin yapı işlerinin diğer bölümleriyle de ilgilenmeleri, olanakları oldukça ekip göndererek yardımcı olmaları isteniyordu.[88]

"11.8.1945 Kalecik (Hacıköy),

12.8 Zonguldak, Ereğli, Alaplı (Mehmet Güney), Çaycuma (Gölköy öğrencilerinden -sesleri güzel-),

13.8 Kasaba, Subaşı, Göl köyleri (Göl Pansiyonlu Okulu'nda oruçlu çocuklar),

21.8 Yavu Köyü (Yav=boş, sahipsiz arazi).[89]

O ağustos ayı içinde Tonguç, yanına Bayır'ı, Arman'ı, Palamar'ı alarak Pulur'a gitmek üzere Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nün jeep'i ile yola çıktı. Pamukpınar Köy Enstitüsü Müdürü Şinasi Tamer de Pazarören Köy Enstitüsü Müdürü Şevket Gediklioğlu'nu alarak Pulur'a gelecekti. Böyle kalabalık bir grupla gidilmesinin elbette bir nedeni vardı.

En kestirme yoldan, yalnız Erzincan'a uğrayarak o akşam Pulur'a vardılar.

Enstitü'de önemli sorunlar olduğu anlaşılıyordu. Durum, Müdür'ün Tonguç'a yazdığı mektuplarda anlattıklarından değişik olsa gerekti. Sorunların başında susuzluk geliyordu. Tamer ile Arman Enstitü'yü dolaşırlarken öğrencilerin yakınmalarıyla karşılaştılar. Susuzluk ve yemeklerin kötülüğünden başka, eğitimbaşı ve bazı öğretmenler tarafından çok dövüldüklerini söylüyorlardı. Bu arada iki müdür, bir odada çok sayıda bira ve rakı kasaları gördüler. Enstitü'de akşama Kaymakam, memurlar ve ilçe ileri gelenlerinin katılacağı bir *"balo"* verileceğini öğrenince (şeker bayramının ilk günü idi), acele Enstitü Müdürü Aydın Arıkök'ü buldular. Ona Genel Müdür varken bunun çok yakışıksız bir şey olacağını, o *"balo"* denilen şeyi durdurmasını salık verdiler. Davet durduruldu.

Tonguç yemekhanede öğrencileri gördü ve alışıldığı üzere, yemekten sonra öğrencilerin eğlence toplantısında bulunmak istediğini söyledi. Yemekten sonra otururlarken bir takım çekiç sesleri duyuldu. Müdür *"müsamere için sahne hazırlandığını"* söyleyince, Tonguç sertçe *"Ne sahnesi?"* diyerek ayağa kalktı, yemekhaneye gitmeye başladı. Gerçekten de, orada öğrenciler masaları birleştirmişler, bir sahne hazırlamaya çalışıyorlardı. Çok kızdığı anlaşılan Tonguç, Müdür'e ve öğretmenlere sertçe çıkıştı; enstitülerde oyunların, toplantıların ortada, herkesin eşit durumda izleyebileceği bir ortamda yapılmasını kaç kez yazmış, söylemişti. Konuklarla öğretmenlerin önde, öğrencilerin arkada oturduğu bir düzenin yıkılmak istendiğini hâlâ anlayamamışlar mıydı? *"Kaldırın o sahneyi, toplantı dediğim biçimde yapılacak!"*

Halk türküleri, oyunlar, şiirler ve piyesten sonra sıra görüşmelere gelince, Tonguç

88 Hakkı Tonguç'dan köy enstitüsü müdürlerine 7.8.1945 günkü mektup (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.165-168).

89 Hakkı Tonguç'un 1945 yılı not defteri.

öğrencilerin özgürce konuşmalarını istedi. Önce çekingendiler, sonra tüm yakınmaları ortaya dökülüverdi. Bunları Tonguç yanıtladı; Enstitü'nün yeni kurulmakta oluşu nedeniyle aksaklıkların olabileceğini, bunların öğrencilerle öğretmenlerin işbirliği ile giderileceğini, enstitülerde dayağın yeri olmadığını, bu alışkanlıkla gelmiş yeni öğretmenlerin bu toplantıdan sonra bundan vazgeçeceklerine inandığını söyledi. Bundan böyle, her tür yakınmanın, kendisine açık ad yazılarak bildirilebileceğini açıklayarak toplantıyı kapadı.

Geç saatlerde öğretmenlerle yaptığı konuşmalarda bu konuları bir kez daha açmadı. Ama ertesi günü de geçirdikleri Enstitü'de, yanındaki müdürlere Pulur Köy Enstitüsü Müdürü Arıkök'ün eğitimbaşının buradan başka bir göreve atanması için resmi yazı yazmasını sağlamaları görevini verdi. Kendisi o gün trenle Ankara'ya hareket etti. Diğerleri yapılan programa göre, köylerde okul yapımını denetlemek üzere değişik bölgelere gideceklerdi. Arıkök'ü ise Eğitimbaşı konusunda harekete geçiremediler. Müdür, onu korumayı sürdürüyordu. Bir süre sonra Eğitimbaşı, Bakanlıkça başka bir göreve alınacaktı.[90]

Tonguç Ankara'ya döndükten sonra Arıkök'e, yapılmasını uygun gördüğü işleri bildiren iyi niyetli bir mektup yazdı. Değindiği konuların tümü, kurulmakta olan Enstitü'nün fizik yapı ve ortamının tamamlanması, düzene sokulması ile ilgiliydi. Her zaman yaptığı gibi, yeni kurulan bir enstitüde önceliği bu işlere veriyordu. Su sorununu, temizliği, yapı işlerini kapsayan yedi maddede bunları özetlemişti. Bunların arasında ilginç bir konu da, enstitülere girmesini istemediği, o doğal ortam için yapay bulduğu ve hep karşı olduğu çim bahçe ile ilgiliydi: *"Binaların önüne yama halinde yapılan çim bloklar sökülüp atılacak, anayolunun iki tarafına hendek krizması yapılarak, buraları sonbaharda kesinlikle ağaçlandıracak"*tı. *"Bir takım pedagoji kuramlarından söz etmeyi biliyorlar, ama birkaç yüz öğrencinin rahatça su içebileceği bir çeşme yapmayı düşünemiyor ve gerçekleştiremiyorlar"*dı. *"Yukarıda yazdığım işleri gerçekleştirir gerçekleştirmez durumu mektupla bildirmeni rica eder, çok çok gözlerinden öperim."*[91]

Tonguç, Pulur'da gördüğü tüm olumsuzluklara karşın, Müdür'ü sabırla, işlerin yoluna gireceği umuduyla yerinde tutacak ve ancak aksaklıkların sürmesi karşısında 26.8.1946'da Arıkök'ün yerine Osman Yalçın gelecek ve daha sonraları geldiğinde Enstitü'yü *"perişan durumda bulduğunu"* yazacaktı.[92]

Pulur gezisinden aylar sonra bile Pulur Köy Enstitüsü öğrencilerinden birisi, adını açıkça yazarak gönderdiği mektubunda, Tonguç'a eğitimbaşının davranışlarının sürdüğünden, sopa kullanmasından ve öğrencilere küfür etmesinden yakınıyordu. [93]

"3.9.1945 Hargu=yeni tip okul."[94]

Yüksek Köy Enstitüsü öğrencilerinin o yılki stajlarının bir bölümü büro çalışmalarına ayrılmıştı. On gün süre ile Genel Müdürlükte çalışarak resmi işlemleri öğreneceklerdi. Geleceğin yöneticileri olarak yetiştirilmeye çalışıldıkları açıktı. 510 kişilik gruplarla Etimesgut'daki Yatılı Bölge Okulu'nda kalıyorlar, hergün banliyö treni ile Bakanlığa geliyorlardı. Çalışma saatleri içerisinde Genel Müdürlükteki memurların yanında çalışıyorlar, gelen evrakın bazılarının işlemlerini onlar yapıyorlar, yanıtlarını hazırlıyorlardı.

---

90 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s.245-251.

91 Hakkı Tonguç'dan Aydın Arıkök'e 7.9.1945 günkü mektup (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.171-172).

92 Osman Yalçın, Bir Eğitimcinin Anıları, s.89.

93 Çelik Kurttan Hakkı Tonguç'a 19.12.1945 günkü mektup.

94 Hakkı Tonguç'un 1945 yılı not defteri.

Talip Apaydın da o grupların birindeydi. Bir gün Tonguç onları çağırttı. Büyükçe, basit bir odada, üstü dosyalarla dolu bir masanın başına oturmuş, bunlara notlar koyuyor, imzalıyordu. Karşısında sıralandılar. Gözlüklerinin üzerinden bakarak sordu: *Tamam mısınız?"* Sonra Apaydın'a bir telgraf uzattı: *"Şunu oku bakalım."* Telgraf Ortaklar Köy Enstitüsü öğrencilerinden geliyordu, kendilerine hergün kahvaltıda çorba yedirildiğinden yakınıyorlar, zeytin ekmek verilmesini istiyorlardı. *"Şimdi de şunu oku."* Bu Cılavuz Köy Enstitüsü öğrencilerinden gelen bir mektuptu; her sabah zeytin ekmek verildiğinden yakınıyorlar, çorba verilmesini istiyorlardı! Tonguç sordu: *"Ne diyorsunuz?"* Öğrencilerin her dediklerine bakılmaz, gibi sözler ettiler. Tonguç ise başka görüşteydi: *"Her iki enstitünün yönetimi de yanlış iş yapmış. Kars yöresi çocukları sabahları sıcak çorba içmeye alışıktır. Ege'dekiler de zeytin yemeye. Yönetim olarak yöreyi tanımak, yaşam şekillerini, alışkanlıkları bilerek davranmak gerek."* Her iki enstitüye de bu doğrultuda yazılar yazılacaktı.

"Bize hiç unutamayacağımız bir ders vermişti."[95]

Müdürlerin köylerdeki yapı işlerini programlı olarak denetleme çalışmalarını sıklaştırmaları biraz da İnönü'nün Tonguç'a *"bazı valiler okul yapımı işlerinde gerçeğe uymayan bilgiler veriyorlar. Kendi adamlarınla kontrol ettir bunları"* demiş olmasıyla bağlantılıydı.[96] İşler bu şekilde sıkılanıyordu ama, başta Tonguç olmak üzere vali ve kaymakamlar için korkulu rüya durumuna gelen İlköğretim örgütünün karşıtları da çoğalıyordu. Hele Tonguç'un zaman zaman kişisel uyarılar yapmak zorunda kalması sorunlu yöneticilerce, bu tür sıkıştırmalara alışık olmayan *"idare amirleri"* olarak hiç şüphe yok ki hoş karşılanmıyordu.

"Kayseri'ye geldiğim gün, sizi ziyaret için Hükümet Konağı'na uğradığım zaman Ürgüp'de olduğunuzu öğrendim. Pınarbaşı ve Bünyan ilçelerinin yapı işleri durumunu M. Eğitim Müdürü ve Köy Enstitüsü Müdürü ile inceledik... Onbeş köyü gördükten sonraki kanılarımı... size duyurmayı gerekli ve zorunlu gördüğüm için ivedi bu mektubu yazıyorum: ... Geçen yıldan beri kırktan çok ilin yapı durumunu görmüştüm. Kayseri, üzülerek arzedeyim ki bunların hepsinden geri bir durumdadır. ... Onbeş köyün hepsinde Zatıalilerinin bu köylere teşrif edip etmediğinizi sordum. Yalnız Elbaşı'nda olumlu yanıt alabildim. Bu noktayı bu kadar açık yazmamın nedeni, Devlet Başkanı sayın İnönü'nün yazılarında gösterildiği gibi, idare amirleri köylere gitmeyecek olurlarsa bu sorunların çözülemeyeceklerine inandığım içindir." [97]

Bu mektup gezi sona ermeden, Yıldızeli'nden, Kayseri Valisi'ne yazılmıştı.

Tersi örnekler de vardı: *"... Sivas ilinde işlerin hızlı ve düzgün gitmesinde Vali İzzettin Bey (Çağpar) ile M. Eğitim Müdürü'nün rollerini de unutmayacağım. Kendilerine diğer arkadaşlar gibi teşekkür ve minnet borçluyum."*[98]

Bir şey açıktı; İlköğretim ile ilgili işlerde, valilerin ve içişleri örgütünün üstünde bir güç ve yönetim odağı oluşmuştu. Bunun dayanağı konuyu devlet politikası yapan ve kendi yetkesini ortaya koyan İnönü idi.

"3.9.1945 Kışlacık Köyü (Şakir Demir)"[99]

---

95 Talip Apaydın, Köy Enstitüsü Yılları, s.191-192.
96 Hürrem Arman, A.g.e. s.250.
97 Hakkı Tonguç'dan Kayseri Valisi Raşit Demirtaş'a ne 22.8.1945 günkü mektup (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.169-171)
98 Hakkı Tonguç'dan Şinasi Tamer'e 7.9.1945 günkü mektup (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.173).
99 Hakkı Tonguç'un 1945 yılı not defteri.

Yoğun çalışmalar arasında, Tonguç yaşam sevincini de sürdürüyordu. Öğrencilerle birlikte olmak ve yoğun bir çalışma gününün akşamında yakın iş arkadaşlarıyla oturduğu bir sofra, birkaç kadeh içki ve en önemlisi geç saatlere kadar sürdürülen konuşmalar ona mutluluk veriyordu. Öyle akşamlarda kendisini yakından tanımayanların tasarlayamayacakları kadar neşeli ve esprili oluyordu. Ağır konuları bile fıkra ve öykülerle süsleyerek anlatıyor, arkadaşları ile şakalaşıyor, onlara takılıyor, hatta kendisini alaya alıyordu. En sağlam arkadaşlıkların temellerinin ortak bir amaç için yürütülen çalışmaların zorluğu ve çabası içerisinde atılabileceği görüşündeydi. İdeal ve amaç arkadaşlığı en yalın, en içten arkadaşlıklardı. Bunların çevresinde toplanıldıkça bağlar sıklaşırdı. Bu ülkenin ve insanının gücüne, olanaklarına *"aşırı derecede"* inanan, ama *"hayalci de olmayan"* bir kişi olarak düşünlerini, ülkülerini bu sofralarda heyecanla arkadaşlarına aktarır, bunları onlara da aşılardı. *"Büyük bir inandırma gücü vardı... Bu kişilik özellikleriyle bir sanatçıyı andırırdı... Kendi potasında herşeyi eritebilecek güçteydi... Kendisiyle kısa uzun ilişkide olup etkisinden kurtulabilen, onun ülküsüne bağlanmayan, hayallerine kendini kaptırmayan pek az kişi vardı."*[100]

Bunların yanısıra, küçük, insancıl, ama çok sıcak dikkatler, yakınlıklar. Yoğun bir iş gününün gecesinde yine bir sofrada buluşmuşlardı. Balkır Tonguç'un yanında oturuyordu. O ise bir konuya kendini kaptırmış, coşkuyla konuşuyordu. Bu arada kadehler boşalıp doluyordu. Balkır içkiye fazla dayanamazdı. Baktı ki o hıza uyamayacak, kadehini yalnız su ile doldurup şeref yarışına katılmayı böyle sürdürdü.

Bunun ayırdına varılamayacağı kanısındaydı. Uzun bir süre sonra, Tonguç, konuşması arasında, kimsenin dikkatini çekmeden önündeki su bardağını Balkır'ın kadehine boşaltarak yavaşça ona *"- Bunların ikisinin de aslı birmiş yahu!"* deyiverdi. Balkır hiç istifini bozmadı masa dağılana kadar! [101]

Çalışmalar arasında da arkadaşları ile şakalaşmayı seviyordu. Daha doğrusu yaşam onun için bir sevinç kaynağı idi. Hele bu arada bir iş yapılıyor, yararlı birşeyler de üretiliyorsa yaşam sevinci küçük şakalara dönüşüyordu. Bir Kastamonu yöresi gezisinde, yine Balkır ve bazı öğretmenlerle birlikte Devrekani İlçesi çarşısında yürürlerken, bu değişik giysili iki iri kişi (Balkır Tonguç'dan da daha iriydi) ile çevresindekilerin kimler olduğunu merak edenler peşlerine takılmıştı. Tonguç, öğretmenlerden birisinin kulağına birşeyler fısıldadı. Biraz sonra halkın ilgisi biraz daha arttı. Sonunda içlerinden birisi Balkır'a sokuldu: *"Filiz Pehlivan, ne zaman güreş tutacaksınız?"* Balkır'ın şaşkınlığı görülecek şeydi! Tonguç, öğretmenden Balkır'ın güreşçi olduğunu halktan birkaç kişiye söylemesini istemişti![102]

İşini yapmamışlara, aklını, yetkilerini kullanmaktan kaçınanlara, tembellere, ukalalık edenlere, laf ebelerine karşı onun nasıl katı, sert, hatta kızgın bir adam olduğunu bilenler, işler iyi gittiği zaman keyiflendiğinde nasıl şakacı, muzip, hatta çocuksu bir kişi olup çıktığını anlayamazlardı.

Halktan insanların anılarını, fıkralarını dinlemekten hoşlanırdı. Bunları arkadaşlarına aktarırdı.

Bir Savaştepe denetiminde Müdür Sıtkı Akkay'ın *"Dağarcığınızda bir de Savaştepe armağanı bulunsun bari"* diyerek anlattığı, halkın ürettiği bir fıkra çok hoşuna gitmişti. [103]

---

100 İbrahim Yasa, Tonguç Hakkında Bazı Düşünceler, Tonguç'a Kitap, s.246-248.
101 Süleyman Edip Balkır, Eğitimde İki Anıt, Yücel, Tonguç, s.104.
102 A.g.e. s.112.
103 A.g.e. s.103-104.

2. Dünya Savaşı içinde 'Pasif Korunma Talimatı' denilen genelgeler halka duyurulması emriyle sık sık köylere kadar gönderiliyordu. Yönetim kademelerinden geçe geçe bir köyün muhtarına kadar gelen bu kağıt tomarını muhtar da köyün bekçisine verip halka duyurmasını söylemişti. Bekçi köy alanında başlamıştı bağırmaya; *"Ey ahali, pasifinizi koruyun, pasifinizi koruyun!"* Kimse bir şey anlamıyordu. Sonunda köyün imamı göründü: *"Ne diyon ülen sen?" "Pasifini koruyacan imam efendi" "Ne demek lan pasifini koru?"* Bekçi sorulardan bunalmıştı: *"Ananın dini, ne demek olacak, ananın, ayalinin, kızının ırzını koruyacan işte!"* Tonguç o savaş yıllarında kentlerde çok ciddi bir iş olarak, karartmalar, bahçelere sığınak kazmalarla sürdürülen bu pasif korunma uygulamasının köyde bu şekle dönmesine çok gülmüştü. Bu fıkrayı yeri geldikçe sık sık anlatacaktı.

Ama böyle sevinçli, şakalı günler çok değildi. Zaman daha çok yorgunluk, uykusuzluk, ter ve sorunlarla dolu olarak akıyordu. Yaradılışdan sertlikten, bağırıp çağırmaktan, insanları kırmaktan hoşlanmayan bir yapıdaydı. Ne var ki, bunları yapmak zorunda kalıyordu. İşi yürütmenin, düşündüğü yönde, ilkelerden ödün vermeden yürütmenin başka yolu yoktu. Yeni işler yapmanın, olana birşeyler katmanın uğraşı içindeyken, yakınmalar, ihbarlar, jurnaller, olamayacak işler için aracılıklar, baskılar... Yeni işler için yapılan savaşımda, hiç olmazsa sonuçta ortaya bir iş çıkıyordu. Ya ikinci türden uğraşlar? Bunlarda ne bir sonuç, ne de bir yaratıcılık söz konusu idi. Bir yanlışı, bir kötüyü önleme çabası için güç harcamaydı yalnızca. Bu da zamanla yarış içindeki onu çok rahatsız ediyordu. Ankara'da bulunduğu günlerde çalışmasının önemli bir bölümünü bu tür işlere ayırmak zorunda kalıyordu. Ödün vermemesi, uzayan konuşmalara, tartışmalara neden oluyor, sonunda kırıcı ve sert davranmak zorunda kalıyordu. Hele o olmayacak iş aracılıkları için gelen milletvekilleri... İlköğretim Daire'si çalışanları kaç kez onların sertleşen tartışmalardan sonra Genel Müdür'ün odasından çıktıklarına, hatta çıkarıldıklarına tanık olmuşlardı. Soysal da bunu söylemiyor muydu son kitapçığında: *"Odasına girip de azarlanmadan çıkan yoktur."*[104]

Bu şüphesiz ki doğru değildi. Ya da bir tür insanlar ve istekler için doğru olduğu söylenebilirdi.

Bir gün odaya Ankara İlköğretim müfettişlerinden biri geldi. Memleketi olan Kayseri'ye naklini sağlayabilmek için oradaki ilköğretim müfettişlerinden birisi ile karşılıklı görev yeri değişimi (becayiş) için anlaşmışlardı. Bu, zaman zaman yapılan bir işlemdi. Ama Kayseri'deki bunun karşılığı olarak 500 TL istemişti kendisinden. O zaman için büyük paraydı. Tonguç'a bunu doğrulayan, adamın elyazısı ile yazılmış bir de not verdi Müfettiş. Kendisi evde yokken, bu notu bırakmıştı Kayseri'deki adam. Tonguç, *"Siz dürüst bir insansınız. Naklinizi Kayseri'ye yapacağım. O not bende kalabilir mi?"* dedi. *"- Gerekliyse kalabilir efendim."* Ankara'daki Müfettişin Kayseri'ye atanması kısa sürede gerçekleşti. Ama ötekinin Ankara'ya nakli bir türlü çıkmıyordu. Bir süre sonra o, Tonguç'un karşısına dikildi: *"Karakuru, sevgisiz görünüşlü biri"* idi. Naklinin yapılmama nedenini soruyordu. Tonguç, pusulayı çıkardı: *"Bunu sen mi yazdın?", "Evet efendim." "Dinle bakayım beni; bu Genel Müdürlük örgütünde senin gibi bir arkadaş istemiyorum. Ben atmadan, kendiliğinden bir iş bul ayrıl çabuk!"* Köy enstitüleri karşıtları onulmaz bir köy enstitüsü düşmanı bağlaşık daha kazanmışlardı. Gerçekten de, meslekten ayrılan bu kişi 1950'den sonra meslek durumu elverişli olmadığı halde, Bakanlık

104 M. Emin Soysal, İlköğretim Olayları ve Köy Enstitüleri, s.86.

Müfettişi yapılacak, Tonguç'a ve köy enstitülerine karşı yürütülen soruşturmalarda görev alacak, en ağır ve haksız suçlamaların yer aldığı raporları hazırlayacaktı. Yaşamının sonuna kadar da bağnaz köy enstitüleri düşmanı olarak kalacaktı.[105]

"18.10.1945 Bozkır (soğulmak=suyu çekilmek, Suğla Gölü).

28.10 Demirci (M.Ali Özdemir), Eskiçay yatılı okulu.

29.10 Beycuma, Selahattin Açık, Kazım Yılmaz: arazi kararı verilmemiş, işlik ve evler yarım (Merkez).

Mengen: Demirciler öğretmeni Kadri Afacan (yol, su sorunu), okulu uzak."[106]

O 1945 yılında köylerdeki okul yapımı işleri bir yıl öncekinden daha başarılı oldu. Yakınmalar da vardı. Özellikle bazı vali ve kaymakamlar köylünün okul yapma yükümlülüğünü alışkın oldukları sert ve kırıcı yöntemlerle sağlamaktan bir türlü vazgeçemiyorlardı. Oysa ki, Yasa bunun yapılmamasını öngörüyordu. Ama işe vatandaşa hizmet veren, yardımcı olan devlet anlayışı ile yaklaşmak yerine, onu kendi hizmetinde sayan, geleneksel, buyurgan, baskıcı devlet görüşü ile yaklaşmak kolay yoldu. Eğitim örgütü olarak bunu önlemeye çalışıyorlardı ama, tümüyle başarılı olamıyorlardı. Pulur gezisinden sonra köylere dağıtılan enstitü müdürleri böyle örnekler görmüşlerdi. Örneğin Arman ve arkadaşları Göle'nin Bangiz köyünde Kaymakam'ın emriyle okul yapımı için satılmak üzere köylüden zorla alınan bir büyükbaş hayvan sürüsüyle karşılaşmışlardı. Ayrıca köylüler dövülmüştü. Hayvanların jandarmalarca pazara götürülmesini zorlukla durdurabildiler, onları köylüye geri verdirttiler.[107]

Seferhisar'ın 15 hanelik Kavakdere Köyü CHP Ocak Başkanı köyün nüfusunun ve gücünün istenilen okul ve öğretmen evini yapmaya yetmediğini, zorlanırlarsa köyü bırakıp gideceklerini bildiriyordu.[108] Bundan birkaç gün önce ise İzmir M. Eğitim Müdürü Reşat Tardu, tüm ilde işlerin üç yıllık programa bağlandığını, iyi gittiğini, yalnızca çivi sıkıntısı olduğunu yazmıştı. (Mektuba ilişkin evraktan Tonguç'un emriyle 2,5 ton çivi yollandığı anlaşılıyordu).[109]

Yalnız Konya İli'ndeki 33 yakınmanın nedenlerinin sıralandığı bir çizelgeye göre[110] başlıca yakınma nedenleri şunlardı: Köyün parasal gücünün azlığı (9), yardım için başvurduklarında kovulup dövüldükleri (1), arazi kamulaştırmada hoşnutsuzluk (13), yolsuzluk savı (2), okul salmasından ve yapımından vazgeçilmesi isteği, nedeni yok (5), yapı işlerinin ileriki yıllara bırakılması isteği (3).

Bazı valilerin, eğitim görevlilerinin işin yürütülmesi için yapılan önerileri kendi işlerine karışma olarak değerlendirmeleri de sürüyordu. Geçici görevle Konya M. Eğitim Müdür Yardımcılığı'na gönderilen Recep Gürel, yapı işlerinin hızlandırılması için görevleri ve yerleri değiştirilmesi gerekenleri valiye bildirildiğinde *"yetkisinin yalnızca enstitü çıkışlı öğretmenlerle sınırlı olduğu, bu tür öneriler yapamayacağı"* yanıtı ile karşılaşmıştı. Gürel bu durumda burada bulunmasının bir yararı olamayacağını, Enstitü'deki esas görevine dönmesine izin verilmesini istiyordu.[111]

O yaz diğer birçok okullarda olduğu gibi, köy enstitülerinden de spor çalışmaları

105 Fakir Baykurt, Milliyetçe Kerim Bey, İmece, Sayı 10, 1.2.1962, s.25-27.
106 Hakkı Tonguç'un 1945 Yılı not defteri.
107 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s.250-253.
108 CHP Genel Sekreter Vekili Nafi Atuf Kansu'ya yazılmış 5.10.1945 günkü mektup.
109 Reşat Tardu'dan Hakkı Tonguç'a 29.9.1945 günkü mektup.
110 A-84/20 Köylerdeki şikayetlerin dökümünü gösteren çizelge.
111 Recep Gürel'den 9.11.1945 günkü kapalı telgraf.

kapsamında T. Hava Kurumu'nun İnönü Planör Kampı'na isteklilerden oluşan bir grup öğrenci gönderildi. 36 öğrenci uçuş eğitimlerini tamamlayarak brövelerini aldılar.[112]

Sonbaharda Yüksek Köy Enstitüsü'nün 4. yıl çalışmaları başlarken ders yılının ikinci haftasında Tonguç her üç sınıfta da konuşmalar yaptı. 1. sınıfa 14 köy enstitüsünden 90 öğrenci gelmişti, bunların 15'i kızdı. Birkaç ay sonra mezun verecek son sınıfta daha uzun kalan Tonguç, onlara iki aylık yaz stajlarının izlenimlerini anlattırdı. Gelecek iş mevsiminde bazı illerin ilköğretim müfettişlerini Hasanoğlan'a çağırarak yapı işleri konusunda kurs göstermeyi tasarladığını söyledi. Sonra üç sınıflı eğitmenli köy okullarını bitirenlerin iki yıl daha öğrenim görmelerini sağlayacak önlemlere, pansiyonlu pansi yonsuz bölge okullarına değindi. Bunların öğretmen gereksinmelerini Yüksek Köy Enstitüsü çıkışlılardan karşılamayı düşünüyordu. Aslında, beş yıllık ilkokul öğrenimi de yetersizdi; bunun üzerine öğrenim verecek köy meslek okulları açılmalıydı. Sonra işin geneli üzerinde bilgi verdi: Bugün 40 bin köyde 12.665 ilkokul vardı. Bunların 6.907'si eğitmenli okuldu. 27.335 köyde, eğitmen de öğretmen de yoktu. Türkiye'de erkeklerin yüzde 76,7'si, kadınların yüzde 91,8'i hâlâ okuma yazma bilmiyordu! 8 yılda 8 bin eğitmen, 24 bin öğretmen yetiştirmek zorundaydık. Bunu planlıyorlardı. Yüksek Köy Enstitüsü'nü bitirecek olanlar bu işler içerisinde önemli görevler alacaklardı.[113]

Bu ders yılında köy enstitülerinin çalışmalarını yoğunlaştıracakları bir konu da uygulama okulları olacaktı. Öğretmen yetiştirme işinde öğretmen adaylarının uygulamalarını yapacakları böyle bir okulun öğretmen yetiştiren kuruma bağlı olarak açılmasının önemi ve yararı daha Satı Bey zamanında İstanbul Öğretmen Okulu'ndaki çalışmalardan biliniyordu. Bunlardan ilki Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nde kurulacaktı. Kısa zamanda diğer enstitülerde de açılacaktı. Uygulama okulları, bir köy ilkokulunun ideal modeli olarak düşünülmeliydi, yapısı, işliği, tarım alanı ile. (Örneğin Arifiye Köy Enstitüsü Uygulama Okulu[114]) Yalnız Gölköy Köy Enstitüsü'nde açılacak olan daha büyük, bir köy bölge okulu örneği olarak tasarlanıyordu.

Hasanoğlan Köy Enstitüsü Uygulama Okulu Yüksek Kısım öğrencilerince planlandı. Yapımında onlar, Çifteler'den gelen bir ekip ve 40 kadar ilköğretim müfettişi çalıştı. Bunlar bu arada yapı işleri üzerinde bilgi edinmiş de oldular. Planı çizen Y. Mimar Asım Mutlu müfettişlere teknik bilgiler verdi. Uygulama okulu bir ayda tamamlandı.

Uygulama okulunun çalışma ve işletilme programlarını Tonguç, Yüksek Köy Enstitüsü öğrencilerine yaptırdı. *"İşletmesi olmayan, öğretmeni bu okul işletmesini yönetemeyecek durumda olan köy okulu eskimiş, eğitsel değeri kalmamış okuldur."* Ana düşünü bu idi. Uygulama okulunun alan planlaması, işlik çalışmaları, derslik çalışmaları, oyun alanı, tarım alanları (meyva, sebze bahçesi, yoncalık, fidanlık, fidelik, deneme tarlası, bağ, koruluk, iş alanı, ahır, çiçeklik) onlar tarafından projelendirildi, programlandı, uygulandı.[115]

Hasanoğlan'daki uygulama okulunun yanına bir de çocuk bahçesi yapılmıştı. Uygulama okuluna eğitmenli köy okullarının 3. sınıfını bitirmiş çocuklarla Hasanoğlan Köyü'nden çocuklar, öğretmenlerin çocukları alındı. Okulun Başöğretmenliğine Köy Enstitüsü'nün ilk çıkışlılarından Hasanoğlan'lı Hacı Karaca getirildi. Hasanoğlan Köy Ens-

112 T. Hava Kurumu'nun 1.9.1945 günkü yazısı.
113 Abdullah Özkucur, Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü, s.218-221.
114 Süleyman Edip Balkır, Arifiye Köy Enstitüsü, s.395-400.
115 Abdullah Özkucur, A.g.e. s.261-262 ve 270-282.

titüsü Uygulama Okulu, Yüksek Köy Enstitüsü'nün de burada bulunması nedeniyle deney okulu işlevi de görecekti.[116]

Uygulama okullarının çalışma, çalıştırma esaslarını gösteren yazı ve genelgeden başka, köy enstitüsü öğrencilerinin buralardaki uygulama derslerinin nasıl yapılacağını saptayan bir Genelge gönderildi.[117] Klasik pedagoglarca mesleğin temel işlevi sayılan *"ders verme"* işi en ileri öğretim yöntemleri esas alınarak ayrıntıları ile bu genelgede belirtiliyordu.

1945 sonbaharında İnönü'nün çok partili, tek dereceli bir seçimli demokratik rejime geçmek için karar aşamasına yaklaştığını gösteren belirtiler vardı. İnönü, Parti ileri gelenleriyle yaptığı toplantılarda konuyu sık sık açıyor, görüşleri alıyor, yoklamalar yapıyordu. Birçok eski CHP'linin kaygılı oldukları bu konuşmalardan anlaşılıyordu. Daha önce geçirilmiş iki çok partili düzen deneyiminde devrim düşmanlığının azmasını anımsatıyorlar, bir kez daha rejimin temel ilkelerinin tehlikeye düşebileceğinden korkuyorlardı. İçtenlikli olanlarının yanında, şüphesiz ki çıkarları ve siyasal gelecekleri açısından böyle değerlendirmeler yapanlar da vardı. Bu eğilimlere uygun olarak, CHP politikacıları, Parti içinde başkaldırmış olanlara karşı da sertlik ve yumuşaklık yanlıları olarak ikiye ayrılmışlardı. Sertler 21.9.1945'de Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün CHP'den çıkarılmalarını sağladılar. İki ay kadar sonra Refik Koraltan da çıkartılacaktı. 26.9.1945'de Celal Bayar kısa ve gerekçesiz bir yazı ile milletvekilliğinden çekildi.[118] Partiden ayrılmamıştı. Eski ve deneyimli komitacı ne de olsa dikkatliydi; adımlarını yavaş ve sağlam atacaktı.

İnönü'nün 12.10.1945'de bir Amerikalı Senatör'ü kabulü sırasında söylediği *"kendimi Millet Meclisi'nde bir muhalefet partisi başkanı olarak gördüğüm gün, yaşamımın görevini yerine getirmiş sayacağım"* tümcesi, onun kararlılığını gösteriyordu.[119]

İnönü, 1 Kasım'daki Meclis çalışma yılını açış konuşmasında o günkü siyasal düzenin eksiği olarak *"Hükümet Partisi'nin karşısında parti bulunmaması"*nı söyleyerek çok partili rejime geçişin bir işaretini daha veriyordu.[120]

Tonguç açısından sorun, oluşacak yeni siyasal dengelerden ilköğretim çalışmalarının ve köy enstitülerinin nasıl etkileneceği idi.

Yeni köy öğretmenlerine yardımcı olmak üzere yayınladığı açık mektuplarına ek olarak ekimde 'Köy Okullarının Yönetimi' başlığı ile bir yazısı daha çıktı.[121] Bu yazıda, köy öğretmenine yasalarla verilmiş görevler sayıldıktan sonra, a. Uygulama okulu ve köy okulunun özelliklerine göre okul işletmesini planlaştırmak, b. Günlük, aylık ve yıllık çalışma planlarının dayanacağı ana ilkeler, c. Yönetimle ilgili örgüt, ara başlıkları altında uzun ve ayrıntılı bilgiler veriliyordu. İlköğretim Dergisi'nin bu sayısı, uygulama okullarının tüm çalışmalarının, köy ilkokullarına örnek olacak şekilde düzenlenmesi, planlanması, çalıştırılmasını konu alan, krokili, şekilli geniş yazılara ayrılmıştı. Bu yazıların çoğu Yüksek Köy Enstitüsü son sınıf öğrencilerine yazdırılmıştı. Tüm enstitülerdeki uygulama okulları ile ilgili geniş bilgiler vardı.

---

116 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s.167-168.
117 Süleyman Edip Balkır, Arifiye Köy Enstitüsü, s.400-403.
118 Mahmut Goloğlu, Milli Şef Dönemi, s.394-395.
119 Haldun Derin, Çankaya Özel Kalemini Anımsarken, s.178/II.
120 Mahmut Goloğlu, Milli Şef Dönemi, s.401.
121 İ. Hakkı Tonguç, Köy Okullarının Yönetimi, İlköğretim, Sayı 189-191, 15.10.1945, s.2468-2471.

Siyasal gelişmelerin getirdiği kaygılar bir yana, çalışmalar tüm hızıyla sürüyordu.

Kasım ayı içinde Kızılçullu'nun yardımı ile kurulmakta olan Aydın-Ortaklar Köy Enstitüsü bağımsız olarak çalışmaya başladı. Kızılçullu'dan 300-400 öğrenci buraya getirildi. Müdürler arasında bazı değişiklikler yapıldı; Aksu Köy Enstitüsü Müdürü Talat Ersoy Kızılçullu'ya, Kızılçullu Köy Enstitüsü Müdürü Hamdi Akman Yüksek Köy Enstitüsü'nü güçlendirmek ve köylerdeki yeni öğretmenlerin denetimlerini daha iyileştirmek amacıyla, Yüksek Köy Enstitüsü Eğitimbaşı ve öğretmenliğine, Kızılçullu öğretmenlerinden Hayri Çakaloz Ortaklar Köy Enstitüsü Müdürlüğü'ne getirildiler.[122, 123]

Yerel yetkililerle sorunlar çıkması sürüyordu. Köy enstitülerinde oynanan piyesler, okunan şiirler, konuşmalar nedeniyle olaylar vardı. Eleştiriye alışılmamıştı. Bu konuda resmi görevlilerin ve yöneticilerin birçoğunda en ufak bir hoşgörü yoktu. Devlet, resmi görevliler, toplum düzeni eleştirilemezdi! Köy enstitülerinde bu tür eleştirilerin yapılması ise doğal sonuçtu, uygulanan özgür düşünme ve tartışma ortamına dayalı eğitimin gereği idi. Olaylar genellikle büyütülüyor, Ankara'ya kadar yansıyordu. Örneğin, Akçadağ Köy Enstitüsü'ndeki diploma töreninde üç son sınıf öğrencisinin yazdığı ve rüşveti konu alan bir piyes, Valilikçe sorun yapıldı. Törendeki konuk köylüler alkış tutarken, kentten gelen memurlar somurtuyorlardı. Daha sonra piyesi inceleyen Tonguç, bir mektupla Müdür Şerif Tekben'i uyardı: *"Piyeste kötü amaç bulunmamakla birlikte, özellikle resmi günlerde, bunların önce öğretmenlerce görülerek oynatılmalarında yarar var"*dı.[124] *"Oyuna Tapucunun, Nahiye Müdürü'nün Ofisçilerin içerlemeleri asıl gerçeği ortaya çıkarmakta"* idi. Bunu Tonguç da biliyordu ama, enstitüleri ve öğrencileri bu tür olayların getireceği zararlardan korumaya çalışıyordu. Gerçekten de, bu olay daha sonra Bakanlıkça üç kez soruşturma konusu yapılacaktı. *"Konu nedir diye soruyorlardı, biz de rüşvet alan yetkilinin cezalandırılması, diyorduk. Bu kez, peki rüşvet veren halk niye cezalandırılmıyor, diye soruyordu yetkililer."*

Benzer bir olay da Ladik-Akpınar Köy Enstitüsü ile ilgiliydi. Yine öğrencilerin yazdıkları 'Kulaksızın Rüyası' piyesinin törenlerde oynatılmasını Tonguç doğru bulmadı.[125]

Akçadağ'daki 14.10.1945 günkü diploma töreninde oynatılan ikinci piyes de Valilikçe sorun yapılmıştı. Tonguç, Malatya Valisi Ahmet Kınık'a bir mektup yazmak zorunda kaldı;[126] Vali, memurların ve ordu mensuplarının aşağılandıkları kanısıyla resmi yazılar yazmıştı. Tonguç mektubunda soruyordu: *"Çalışmalarını dikkatle izlediğiniz Akçadağ Köy Enstitüsü Müdür ve öğretmenlerini bir piyes oynatarak memur ve ordu mensuplarını tahkir edecek anlayış ve düşüncede buluyor musunuz? .. Sizden, ilk görüştüğümüz günden başlayarak, bu kurumda çalışanlara ağabeylik etmenizi rica etmiştim... Acaba işlerinizin çokluğu mu burayla sık sık bağlanmanıza engel oldu?.. Yok, uzun bir zamandan beri türlü bakımlardan bu kurumdaki durumu benimsenmeyecek bir şekilde gördünüz ve bulduysanız o zaman tüm bu sorunları birbirine bağlamak ve bir sonuca varmak kolaylaşır... Gelen gidenlerden Müdür'ün çok yorgun olduğunu, hatta sağlık durumunun kaygılandırıcılığını işitmeye başladım. Bu gerçekten böyleyse, Şerif'in (Tekben) bu duruma gelmesinin tek nedeni, oradaki sınırsız çalışmadır. Sizden bu noktayı da aydınlatmanızı rica edeceğim..."*

122-123 Hakkı Tonguç'dan Talat Ersoy'a 6.11.1945 ve Hamdi Akman'a 10.11.1945 günkü mektuplar (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.173-175).

124 Şerif Tekben, Köy Enstitüleri Defteri 3, s. 57-58, Hakkı Tonguç'un 26.11.1945 günkü mektubu ve ek.

125 A-43-30 "Kulaksızın Rüyası" başlıklı piyes metni.

126 Hakkı Tonguç'dan Ahmet Kınık'a 13.11.1945 günkü mektup (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.177-180 ve Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç, s.301-305).

Siyasal gelişmelerin getirmeye başladığı denge değişikliklerine koşut olarak, bazı yöneticilerin davranış ve tutumları da ileriye dönük hesaplarla değişmeye başlamıştı. Olaylar çıkarılmasının sıklaşmasında bunun da rolü vardı.

14.11.1945'de Hasanoğlan'da Yüksek Köy Enstitüsü'nün ilk mezunları için tören yapıldı. Sağlık Kolu da ilk kez mezun veriyordu. Birinciler 48, ikinciler 74 kişiydi. Ayrıca, Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nün 2. dönem mezunları olarak 36 öğretmen ve 48 eğitmen de köylerdeki görevlerine başlayacaklardı. Tören köy enstitülerinde alışıldığı şekilde, türküler, marşlar, şiirler, ulusal oyunlar, konuşmalarla yapıldı. Ayrıca piyano ve keman konseri ile bir temsil de vardı.[127] Müdür Rauf İnan ve Tonguç konuştular. *"Hasanoğlan'da verdiğin söylevi heyecanla okudum... Attığın tohumların, diktiğin fidanların yemişlerini toplamaya başlayan bir insan gibi konuştun."*[128]

Yüksek Köy Enstitüsü'nü bitirme sınavları üçlü bir değerlendirmeden oluşuyordu. Derslerden sözlü sınav, son yarıyılın başında ilgili öğretmenle görüşerek saptanan bitirme denemesinin (tez) tartışılması ve iş ödevinin değerlendirilmesi. Bu ilk yılın iş ödevleri konuları uygulama okullarıyla ilgiliydi.[129,130]

Yüksek kısımı bitirenlerden onbiri asistanlık denebilecek bir yardımcı öğretmenlik statüsü ile Yüksek Köy Enstitüsü'nde görevlendirildiler. Bunlar, kendi dallarındaki öğretmenlerin yanında çalışacaklar, derslere birlikte girecekler, Ankara'daki öğretim çalışmalarına da katılacaklar, belirli bir saati geçmemek üzere Orta Bölüm'de ders de vereceklerdi. Ve onlar, *"... Yüksek kısım öğretmenliğine hazırlanacaklardı. Onun için onlara verilecek ödevler ölçülü olacak, kendi kendilerini yetiştirmek üzere çalışmalarına zaman bırakılacaktır... Onlardan diğer enstitülerin öğretim çalışmalarının düzenleme ve denetimleri bakımından da yararlanılacaktır..."* Tonguç imzalı resmi yazıda böyle deniyordu.[131, 132]

Kasımda Tonguç'un tüm köy enstitüsü müdürlerine yazdığı uzun ve önemli mektup da Yüksek Köy Enstitüsü çıkışlılarla ilgiliydi.[133] Onları birbirleriyle anlaşabilecekleri gruplar halinde bir araya getirerek, *"enstitülerin yaşamında egemen olabilecekleri bir duruma getirmiş olarak,"* öğretmenlikleri yanında Kümebaşı'lık, Sanatbaşı'lık gibi yönetim görevleri de vererek köy enstitülerine atamışlardı. Onlara, enstitülerdeki *"eksiklerin kendileri tarafından tamamlanması gerekeceği kanısı aşılanmış"*tı. Şimdi müdürlere önemli görevler düşüyordu: Tonguç'a göre bugün enstitülerde çalışmakta olan öğretmenlerin en eksik tarafları *"dersle işi birleştirememeleri... çocuklara yumuşak davranmamaları, onların dertlerine, sevinçlerine ortak olmamaları... az okumaları, ya da hiç okumamaları,öğrencileri okumaya özendirmemeleri ya da bunu mihaniki (düşünmeden), şeklen yapılan bir işe dönüştürmeleri"* idi. Eğlencelerde seçilen parçalar genellikle *"değersiz ve anlamsız"* oluyordu. Birçok kez resmi ve özel olarak yazıldığı halde, birçok enstitüde çocukların kendi kendilerini yönetmeleri esasına dayanan bir hava yaratılmamıştı. Bunun en önemli nedeni, *"öğretmenlerin bu tür yönetimin gereği olan eleştiriye yanaşmamaları"* idi. Sonra birçok köy enstitüsünde gördüğü ve *"yeni ele-*

127 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s.206-212.
128 Vedat Nedim Tör'den Hakkı Tonguç'a 24.11.1945 günkü mektup.
129 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s.211-212.
130 A-87/2 Yüksek Köy Enstitüsü son sınıf öğrencilerinin deneme (tez) konuları.
131 A-30/3 19.12.1945 günlü, resmi yazı, Tonguç'un ve Bayır'ın elyazılı notları, düzeltmeleri bulunan ekleri ile.
132 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s.224-226.
133 Hakkı Tonguç'dan tüm köy enstitüsü müdürlerine 21.11.1945 günkü mektup (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.180-184).

manlar yetişmedikçe düzeltilmesini olanaksız" bulduğu, öğrenci mektuplarının açılması ve konuşmalarının gizlice dinlenmesi konusuna değiniyordu. Oysa ki, *"görgü kurallarıyla, enstitü yönergelerinin dışına çıkmamak koşuluyla"* herkes... açık açık konuşabilmeliydi. Bir başka yanlış, bazı enstitülerde birçok kararın öğretmenler kurulunda bile konuşulmadan, müdür ya da bir yönetici tarafından alınmasıydı. Bu, *"sakat, ana ilkelere aykırı bir yol"*du. Yeni gönderilen öğretmenler bunu *"çok çirkin bulacaklar"*dı. Ve *"tepki ile karşılamaları olası"* idi.

Yüksek Köy Enstitüsü çıkışlılar işte tam bu yanlışların düzeltilmesinde etkili olacak şekilde yetiştirilmişlerdi. Tonguç, müdürlerden onlardan olabildiğince yararlanmalarını ve *"onlara ağabeylik, kılavuzluk etmelerini"* istiyordu.

Bu isteği tümüyle yerine getirilmeyecek, Yüksek Köy Enstitüsü çıkışlılarla atandıkları bazı enstitülerin müdürleri, yöneticileri arasında anlaşmazlıklar, çekişmeler olacaktı.

Yüksek Köy Enstitüsü'nde yeni ders yılı başlarken Tonguç'un sözünü ettiği geleceğe dönük İlköğretim Çalışma Programı tamamlanarak 24.11.1945 günlü bir Genelge ile valiliklere duyuruldu. 1946/47 ders yılından başlayarak 1955/56 ders yılında sona erecek bu programa göre, her yıl açılacaklarla birlikte sayıları 24'e çıkacak köy enstitülerinden hangilerine ne kadar öğrenci ve eğitmen adayının alınacağı saptanmıştı. Eldekilere ek olarak açılmaları düşünülen 4 yeni enstitünün Muş ve Bingöl, Siirt ve Van dolaylarıyla Akdeniz ve Karadeniz kıyılarında kurulmaları öngörülüyordu. Bunlar 1947/48 ders yılında devreye girecekler ve 1946/47 ders yılında mezun edilmesi planlanan 2.305 yeni öğretmen sayısı en yüksek noktasına 1950/51 ders yılında 62.10 olarak erişecekti. Eğitmen sayısı da yine o tarihte 1.045'e ulaşacaktı. (1946/47 için 695). 1951'den sonra sayılar giderek azaltılıyor ve 1955/56 yılında 1700 öğretmen ile 550 eğitmen çıkması planlanıyordu. On yılın sonunda toplam 37.955 köy öğretmeni ile 7.485 eğitmen yetiştirilmiş olacaktı.

Bu program uygulanabilirse, köylerdeki ilköğretim sorunu 1956'da yüzde yüz çözülüyordu.

Genelgede, her ilçe için doldurulacak bir çizelge örneği veriliyordu. Burada o ilçenin köylerindeki ilköğretim durumu saptanacak ve yıllara göre yapılması gereken işler programlanacaktı. Ayrıntılarının nasıl işleneceği genelgede anlatılan yerel planlama, 1946 yılı Ocak ayı sonuna kadar Türkiye çapında tamamlandıktan sonra, M. Eğitim Bakanlığı'nca onaylanacak, muhtarlara kadar duyurulacak ve bundan sonra işler bu plana ve programa göre yürütülüp denetlenecekti. Böylece, ilköğretim işi *"kişilere göre değişmeyecek"*ti. Herkes neyi ne zaman yapacağını bilecekti.[134, 135, 136]

21.11.1945'de, ilköğretimde yapılanları özetleyen bir not hazırlandı.[137] Bu nota göre şunlar yapılmıştı: İlkokullardaki öğrenci sayısı geçen yılda göre253.415 daha fazlaydı. Köy Enstitülerinden 1975, öğretmen okullarından 782 öğretmen çıkmıştı. Yüksek Köy Enstitüsü'nü 48 öğretmen bitirmişti. Bunların çoğu köy enstitülerine ve ilköğretim müfettişliklerine atanmışlardı. 604 eğitmen ve 163 gezici başöğretmen yetiştirilmişti. Köy enstitülerinden 265 gezici sağlık memuru çıkmıştı. Köy enstitülerinde 60 okul bi-

134 A-63/6 Valiliklere 24.11.1945 günkü Genelge.
135 M. Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi, Sayı 356, 26.11.1945.
136 Şevket Gedikoğlu, Köy Enstitüleri, s.179-182.
137 A-98/23 1945 Yılı'nda yapılanları içeren 21.11.1945 günlü not.

nası, 12 yatakhane binası, 32 işlik, 3 revir, 4 hamam ve duş, 16 samanlık, ahır yapılmıştı. Köy enstitülerine 37 kamyon alınmıştı. 6 köy enstitüsüne elektrik sağlanmıştı. Köylerde 1.726 ilkokul binası (875'i yeni; derslik, işlik ve öğretmen evi, 851'i tadil), 741 işlik, 993 öğretmen evi yapılmıştı. Köy okullarına 17.662 hektar arazi sağlanmıştı. Köylerde pansiyonlu pansiyonsuz 406 bölge okulu açılmıştı.

Özel idare bütçelerinden ilköğretime harcanan 7 aylık para toplamı 16.851.174 TL idi.

Kurulmuş olan sandıklardan Sağlık ve Sosyal Yardım Sandığı, üye öğretmenlerden 2.236 kişiye ölüm, kaza, düğün, evlenme, tedavi yardımı olarak 98.484 TL İlkokul Öğretmenleri Yardım Sandığı eş amaçlarla 182.665 TL yardım yapmıştı. Yapı Sandığı da 33 ev, 8'er daireli iki apartman yaptırmış, 30 yerde 70.282 m^2 arsa satın almıştı.

1946 yılında yapılması düşünülenler şunlardı: Köy enstitülerinden 2.000 öğretmen, 1000 eğitmen, 300 sağlık memuru, öğretmen okullarından 750-800 öğretmen çıkacaktı. Köylerde bunlar için gerekli ilkokullar yaptırılacaktı. Yine köylerde 350-400 yeni bölge okulu açılacaktı. Köy enstitülerindeki yapı işleri sürecekti. Köy enstitüsü öğretmen ve öğrencileri için sanatoryuma bir pavyon eklenecekti.

Köy enstitüleri, öğretmenler ve memurlar için yeni kadroların alınması için 3.803'e ek bir yasa çıkarılacaktı.

Hem köy enstitülerine, hem de il milli eğitim müdürlüklerine yeni kamyonlar alınacaktı.

Elazığ-Palu tren hattı açılırsa, bu yörede yeni bir Köy Enstitüsü açılacaktı.

Yüksek Köy Enstitüsü'nden 65-70 öğretmen ve ilköğretim müfettişi çıkacaktı.

Köy okullarındaki ve özellikle bölge okullarındaki işlik araç ve gereçleri arttırılacaktı.

İllerin ilköğretim işleri 10 yıllık plana bağlanmış olacaktı. Sandıkların iş alanları genişletilecekti. Özel idare bütçelerinden daha fazla yararlanılmaya çalışacaktı.

Köy okullarındaki öğretmenlerin çalışmaları sonucu küçük birer aile işletmesine dönüşecek olan köy ilkokullarındaki çalışmalar için köy enstitüleri aracılığı ile bu işletmelerin durum ve çalışma planları yapılarak ilgililere verilecekti.

Hızla artan okul, öğretmen ve öğrenci sayısıyla koşut olarak illerde ve merkezde yapılacak *"idari teşkilat"*ın (yönetim örgütünün) niteliği etüd edilecek ve bir yasa tasarısı hazırlanmasına çalışılacaktı.

İlköğretim Genel Müdürlüğü'nün imzasını taşıyan bu not, büyük olasılıkla Bakana ve İnönü'ye verilmiş olmalıydı.

Bunların gerçekleştirilmelerine gelince: Bir çoğuna başlanacak, ama ne yazık ki, siyasal koşullardaki değişiklikler sonucu, sona erdirilemeyeceklerdi. 1946 yılı, ilköğretim atılımı ve köy enstitüleri için yeni ve olumsuz bir evrenin başlangıcı olacaktı.

"17.11.1945 Dere, Kurthacı, Bataklar, Ayvalı, Germeç, Akdoğan, Tekeoğlu, Afşar, Karapürçek, Çözdür, Gökçeağaç (Bölge)" [138]

Tonguç, köylerdeki yeni öğretmenleri işleri başında denetlemenin yanısıra, onlarla mektuplaşmayı da tüm yıl boyunca sürdürmüştü. Onlardan gelen yüzlerce mektupta genellikle yaptıkları çalışmaları kıvanarak anlatıyorlar, görevleri ile ilgili sorunlar bir ya-

138 Hakkı Tonguç'un 1945 yılı not defteri.

na, özel yaşamlarındaki zorluklar için bile ondan yardım ve destek istiyorlardı.

Salihli'nin bir köyünden Öğretmen Hamit Geçer okulunun uygulama bahçesine fidanlar diktiğini, ilkbahardaki yeni dikimler için yüz kadar çukur hazırladığını, öğrencilerle birlikte bağ yaptığını, okulla köy arasına kaldırım döşettiğini yazıyordu. Köylülerle birlikte köye bir çamaşırhane ile hela yapmaya da karar vermişlerdi. *"... Sizden aşılı ve aşısız fidan istiyoruz."*[139]

Elazığ'ın Vahşen Köyü Öğretmeni M. Kara, okul bahçe duvarını onarmış, bahçede sıcak yastık, sebze ekimi ve meyva fidanı dikimini yapmıştı. *"Halk Odası'ndaki radyoya pil sağlanmıştı. Dünya haberlerini dinleyebiliyorlardı."* [140]

Ordu'nun Tepeibala Köyü Öğretmeni İsmail H. Dizmen'in bir yuva kurmakla ilgili özel ve ailesel sorunları vardı. Tonguç devreye Ordu M. Eğitim Müdür'ünü sokmuştu. Müdür Mustafa Noyan, uzun bir mektupla konuyu anlatıyor ve ikinci mektubunda öğretmenin düğününün 29.7.1945'de *"debdebeli bir şekilde tüm köy halkının katılmasıyla yapıldığını"* bildiriyordu.[141]

Eskişehir'in Gündüzler Köyü'nden M... İ... dikiş makinasını alır almaz dikiş kursu açmıştı. Köylülerle 1500 fidan dikmişti. Ama özel bir sorunu vardı: Köy enstitüsü çıkışlı Konyalı bir öğretmen ile evlenmeleri söz konusuydu. Ama anası *"Kızım yanımdan ayrılacak diye biraz vermemek taraflısı"* idi. Babalarının ölümü ile 4 kardeş 28 yaşındaki analarının başına kalmışlar, anası tüm gün tarlalarda işe giderek, gün olup dağdan sırtında odun getirerek onları büyütmüş, onu okutmuştu. Köyüne öğretmen gelince anasının sevinci *"sınırsız"* olmuştu. Kısacası anasını kırmak istemiyordu. Tonguç'dan anasından kendisini istetmesini ve *"onun gönlünü yapmasını"* diliyordu.[142]

Gelen mektuplardan biri de Almanca idi. Biraz kırık dökük bir Almanca idi, ama o dilde yazılmıştı. Türkeli Köyü Öğretmeni Ömer Özdemir köyde tuğla ocağı kurdurduğunu, onbin tuğla yaptıklarını, okulun çatısını tamamladığını bildiriyordu. Tonguç ona Almanca kitaplar yollamıştı. Şimdi onlarla çalışıyordu. Zordu ama, çeviriler yapıyordu. Mektubunu da bu nedenle Almanca yazmıştı. Tüm isteği *"Yüksek Kısma gidebilmek"*ti.[143]

Onlardan gelen mektupları yanıtsız bırakmamaya çalışıyordu Tonguç.

"... Okulunun eksiklerine harcanmak üzere 2.000 lira yardım yapıyoruz... Geç yazmamın nedeni yardım olanağını bulmaktı..." [144]

"... Ormanların yok edilmesiyle ilgili sözlerine ben de çok üzüldüm. Kötü memurla cahil halk yanyana gelince bir fenalık için yollar açılır... Bu gibi sorunlar gerçi bir atılımla çözümlenemezler. Ama ona karşın hiç bıkmadan ve taşkınlıklar yapmadan uğraşmak gerekir." [145]

"... Gerçi toplumların hepsinde en çetin sorunları içine alan bir köy sorunu vardır... Bazı kitaplar gönderiyorum. Bunları okurken sorunların ne kadar çetin olduğunu ve ... köy insanlarına iyilik yapılmak istendiği zaman nasıl tepkilerle karşılandığını öğrenirsin... Söylemek, yazmak, konferans vermek gibi çalışmaların hiçbiri, yapmanın yerine

139 Hamit Geçer'den Hakkı Tonguç'a 23.1.1945 günkü mektup.
140 M. Kara'dan Hakkı Tonguç'a 15.5.1945 günkü mektup.
141 22.6.1945 ve 8.8.1945 günkü mektuplar.
142 Ağapınar-Gündüzler (Eskişehir)'den M.İ.'nin Hakkı Tonguç'a 27.6.1945 günkü mektubu.
143 Ömer Özdemir'den Hakkı Tonguç'a 13.8.1945 günkü mektup.
144 Hakkı Tonguç'dan Kemal Coşkun'a (Tarsus-Darıpınar Köyü Öğretmeni) 27.11.1945 günkü mektup.
145 Hakkı Tonguç'dan Durmuş Gedik'e (Konya Hatip Bucağı Botsa Köyü Öğretmeni) 27.11.1945 günkü mektup (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.186-187).

geçemez. Yürürlükteki yasalar size yeni bir kuşak yaratmak olanağını verdiğine göre, asıl erek bu olmalıdır. Bu arada felaket denebilecek kadar büyük olaylarla karşılaşmak da olasıdır... Bu bile başa gelebilir. Ama genel olarak iyilik, öyle bir silahtır ki, bununla ele geçirilemeyecek kale yoktur. Herşeyden önce sağlam ve sıkı durmak gerek. İlke bu olmalı." [146]

Tonguç o sabah Bakanlıkta masasının başına oturduğunda mektup yığınının yanında küçük bir kavanoz bala iliştirilmiş 1.10.1945 tarihli bir not buldu: *"Bu Aydın balını size yaşlı bir köylü kadın gönderdi. Bu kadarcığını size yollamadıkça hiçbir şeyin boğazından geçmeyeceğini söyledi. O yaşlı köylü kadın Ortaklar'da Başöğretmen Hatice Akkan'ın annesidir. Hani sizin haziranda evine gittiğiniz kadın. O ağlayan ana!.. Yüksek kısımdan Hasan Gülcü."* [147]

İlköğretim Dergisi'nin Aralık 1945 sayısında Tonguç'un 'Köy Bölge Okulları ve Bir Bölge Okulu Örneği' başlıklı yazısı yayınlandı.[148] Bu yazısında bölge okulu kavramını ve amacını anlattıktan sonra, bir köy bölge okulunun ve çevresinin nasıl düzenleneceğini krokiler de vererek açıklıyordu. İlköğretim Dairesi, köylere giden yeni öğretmenlerin işlerine yardımcı olmak, yol göstermek için yoğun çaba içindeydi.

3.12.1945'de Celal Bayar CHP'den istifa etmeyi sonunda göze alabildi ve bir gün sonra önergeci arkadaşlarıyla birlikte yeni bir parti kuracağını açıkladı.[149] Beklediği güvenceleri İnönü'den aldığı anlaşılıyordu. Tasarlanan çok partili rejimin ana muhalefet partisini kurma yürekliliğini göstermişti artık.

Olayların gelişmesine bakıldığında Bayar'ın sonradan soyunduğu demokrasi kahramanı rolünün yapaylığı kolayca anlaşılıyordu. Çok partili rejim ne halkın isteği ve baskısı sonucu geliyordu, ne de demokrasiye gönül vermiş bir takım kahramanların savaşımlarıyla! Hatta daha önceki deneylerin sonuçlarını yakından yaşamış Celal Bayar'ı yeni bir parti kurmaya yüreklendirmek bir sorun olmuştu. Dış siyasal koşulların zorlanması, toprak reformu yasasına karşı çıkışla oluşan muhalefetin zaman bakımından çakışması, ama en önemlisi, İnönü'nün böyle bir rejime geçmekteki isteği ve kararlılığı elverişli ortamı yaratmıştı. Yıllar süren tek parti iktidarının yıpranmışlığı, savaşın sonucu yaşanan olumsuz ekonomik koşulların sorumluluğunu bu iktidarın yüklenmek zorunda kalışı gibi ögelerin geniş halk kitlelerinde yarattığı hoşnutsuzluk, bir değişim için sömürülmeye elverişli ortamı yaratıyordu. Yoksa bazı aydın çevrelerin dışında, ki etkileri sınırlı kalıyordu, sağlıklı bir demokrasinin ön koşulu sayılacak bir halk ve kamuoyu baskısı, isteği yoktu. Daha önce Fethi Bey'i (Okyar) parti kurmaya yüreklendirmek için Atatürk'ün yaptığı gibi, bu kez İnönü Bayar'ı kandırmaya çalışmıştı. *"Şu sıralarda ve koşullarda ona çok sorun yaratmayacağını umduğu bir muhalefet lideri gerekliydi..." "4'lü önergeyi verdiler. Ben kendilerini teşvik ettim (özendirdim). İstiyordum ki parti oluştursunlar."* İnönü böyle diyecekti daha sonra. Sonunda Bayar, Parti'nin Program ve Tüzük Taslağı'nı alıp Köşk'ün yolunu tuttu. Paşa'nın onayını alacaktı. İnönü metni okumadı bile. Yalnız bir iki sorusu ve koşulu vardı: *"- Okul seferberliği ve halkın bu işe yardımı bir siyaset özü olarak işliyor, bu işe karşı çıkacak mısınız?"* Bu soruya yanıtı *"Hayır" oldu. Tersine, bunu sürdüreceğiz."* İkinci sorum şuydu: *"- Dinle oynayacak mısı-*

146 Hakkı Tonguç'dan Salih Adak'a (Diyarbakır Heridan Köyü Başöğretmeni) 12.12.1945 günkü mektup (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.187-190).
147 Hasan Gülcü'nün Hakkı Tonguç'a 1.10.1945 günkü notu.
148 Hakkı Tonguç, Köy Bölge Okulları ve Bir Bölge Okulu Örneği, İlköğretim, Sayı 195-197, 15.12.1945, s.2560-2562.
149 Mahmut Goloğlu, Milli Şef Dönemi, s.403.
150 İsmet İnönü, Cumhuriyet, 22.4.1969 günkü konuşma (Şevket Süreyya Aydemir, Menderes'in Dramı).

nız? Dini siyasete alet edecek misiniz?" "- Hayır. Laiklik dinsizlik demek değildir."[150] Paşa, *"Öyleyse tamam."* dedi. Sonradan bu sözlerin ikisi de tutulmayacaktı.

İnönü'ye göre, *"demokrasiye"* (buna çok partili rejime demek daha doğru olsa gerek) geçiş Cumhuriyet'in kuruluşundaki temel amaçtı, bunun gerçekleştirilmeye çalışılması doğal süreçti, tarihi görevin yerine getirilmesiydi. İleride, *"Türk Ulusu'na iki eser bırakacağım, biri köy okulları, diğeri çok partili yaşam"* diyecekti.[151]

Tonguç, İnönü'nün sofrasındaki konuşmalarda Atatürk için her zaman çok olumlu sözler söylediğini, hatta onun politikacı niteliklerinin asker niteliklerinden daha üstün olduğunu, ondan çok şey öğrendiğini, en sıkışık anlarında *"Şimdi Atatürk olsaydı, bir çözüm bulurdu"* diye onu aradığını anlatırdı. Yalnız çok partili rejime geçmek için başlattığı her iki deneyde Atatürk'ün bunları sona erdirmiş olmasını İnönü'nün çok dikkatle eleştirdiğini. *"keşke saldırı ve eleştirilere dayanabilseydi"* dediğini söylerdi.[152]

Ne var ki, 1946'da girişilen rejim değişikliği konusunda değişik düşünenler de vardı. Örneğin Nadir Nadi, *"İnönü'nün direktifi ile girişilen bu tepeden inme demokrasi girişiminde dış politika kaygılarının rol oynadığına adeta gözüyle görürcesine inandığını... Ruslar'a karşı yalnız kalmamak, batı demokrasilerinin desteğini kazanmak uğruna bu denemeye girişildiğini..."* yazacaktı.[153] Geçiş nedenleri bir yana, İnönü'nün sözleri birçok kişi için çekici ve güzeldi. Ama bazı sorunlar vardı, birçok kişiyi kaygılandıran: 1. Halk kitlelerinin baskısı ve savaşımı ile elde edilmemiş, tepeden inme bir çok partili rejimin sağlıklı ve kesintisiz gelişmesinin güvencesi ne olacaktı? 2. Yeni partinin doğal bir gelişme süreci sonucu kurulduğu söylenemezdi. Bu işte bir *"danışıklı dövüş"* izlenimi alınıyordu. Bu sorunlar yaratmayacak mıydı?

CHP'nin sağında olacağı anlaşılan yeni parti ile girilecek sol kanatsız bir siyasal yaşam, sağa gidilmesine çok elverişli dış koşulların da etkisiyle istenilmeyecek düzeyde sağa kayma ile sonuçlanma tehlikesi taşıyordu. O zaman devrimler ne olacaktı? Eski CHP'lilerin bir bölümünde de bu kaygılar vardı. Parti yöneticilerinin bazıları tek partili yönetime yatkın siyasal görüşleri nedeniyle, bazıları kişisel saygınlıklarının, hatta çıkarlarının bozulacağı kaygıları ile bu değişime karşı idiler. Atatürk'e ve devrimlere inanan, Cumhuriyet'in geleceğini bunların sürdürülüp geliştirilmesinde gören bazıları ise yalnız bu sürecin zarar görebileceği kaygısı ile ikircikli idiler. Ama İnönü kararlıydı. Parti yönetiminde bazı değişiklikler yapıldı. Memduh Şevket Esendal'ın yerine Genel Sekreterliğe Nafi Atuf Kansu getirildi. Aslında, onun da kaygıları vardı.

Bu arada giderek yeni bir İnönü çevresi oluşuyordu. İnönü'nün öncelikler sıralamasında çok partili rejime geçiş en üst sıraya yükseliyordu artık.

4.12.1945 günü, demokrasiye geçiş havalarının estirildiği o günlere hiç de yakışmayacak bir olay çıkarılacaktı. Adımlar, Yurt ve Dünya, Yeni Edebiyat, Ses, Görüşler gibi dergilerle Yeni Dünya Gazetesi, Zekeriya ve Sabiha Sertel'lerin çıkardıkları Tan Gazetesi ile düşün temelleri atılmaya çalışılan sol akımlar bazı çevrelerin tepkisini çekiyordu. Özellikle Tan, bunlara göre açıkça Sovyetler Birliği yanlısı idi. Tanin'de Hüseyin Cahit Yalçın onları komünistlikle suçluyor, amacı *"düşünce ve vicdan özgürlüğünü yok etmek olan Komünist Partisi'nin kurulamayacağını"* savunuyor, Cumhuriyet Gazetesi

151 İsmet İnönü, Ekim 1946'daki konuşması.
152 Hakkı Tonguç, özel anı.
153 Nadir Nadi, Perde Aralığından, s.204.

bile *"Bizim yoldaşlar sonunda maskelerini attılar. Yeni Dünya ve Görüşler kızıl propaganda organıdırlar."* diye yazıyordu.

Bayar'ın parti kuracağını açıkladığı gün, *"ulusal heyecanlarını önleyemeyen Üniversite gençliği"* yürüyüşe geçti. Tan, La Turquie, Yeni Dünya basımevleri, makinaları ve birkaç kitapevi tahrip edildi.[154] Kağıt bobinleri, yırtılan kitaplar, makina parçaları Cağaloğlu Caddesi'nde sürüklendi. İktidarın onayı olmadan bu tür hareketlerin yapılamayacağı kanısındaki birçok kişi, olayı bazı CHP politikacılarının düzenlediklerine inanıyorlardı. Gelecek yıllarda bu yöntem birkaç kez daha kullanılacaktı. Bu hareketlerin düzenlenmesinde CHP güdümündeki bazı öğrenci örgütlerinin etkin rol oynadıkları görüntüsü alınıyordu ve daha sonraki yıllarda bu örgütlerin bazı yöneticilerinden CHP'nin genç politikacıları çıkacaktı.

Solun susturulmasıyla Bayar'ın yeni partisinin yolu açılıp temizlenmişti. Çok partili rejim dendiyse, bunun her isteyenin istediği partiyi kurabileceği anlamına gelmediği anlaşılmalıydı! Bunca yıllık CHP'nin içinden doğacak bir yeni parti, tasarlanan çok partili rejimin başlangıcı için yeterli, güvenli bir çözümdü! Hele dünya iki kutba ayrılacak gibi görünür, Sovyetler bizden gerçekten de haksız, yersiz isteklerde bulunurken! Nasıl gelişeceği, ne kadar etkili olabileceği kestirilemeyen bir sol partiye izin verilmeyecekti.

4.12.1945 gecesi Celal Bayar Köşk'e yemeğe davetliydi. İnönü ile görüşeceklerdi.[155]

Solu sindirme girişimi milli eğitime de yansıyacaktı: 7.12.1945'de Devlet Konservatuarı'nda öğretmen ve çevirmen olarak çalışan Sabahattin Ali, Yücel'in imzaladığı bir yazı ile bakanlık emrine alındı. Moskova'da çıkan 'Yeni Zamanlar' Dergisinin 1.9.1945 günkü sayısında *"yazar Sabahattin Ali'nin yazılarından esinlenilmiş 'Bugünkü Türk Köyü' başlıklı bir yazı yayımlanmış olduğu"* İçişleri Bakanlığı'nca M. Eğitim Bakanlığı'na bildirilmişti. Bakanlık emrine alma işlemi, *"adı geçenin, siyasi yaşama genel olarak girip karıştığının apaçık görülmekte olması nedeniyle... öğretmen olarak çalışmasının sakıncalı görülmesi"* gerekçesiyle yapılıyordu.

Sıra Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi'ndeki *"solcu"* öğretim üyelerine gelmişti. Fakülte Dekanı 13.12.1945'de M. Eğitim Bakanlığı'na yazdığı gizli bir yazı ile Behice Boran, Pertev Naili Boratav, Niyazi ve Mediha Berkes'in adlarının İstanbul'da yayımlanan haftalık bir siyasi dergide, dergiye yazı yardımı sözü verenler arasında görüldüğünü, *"politik eğilimi bilimsel düşünce ile uzlaşma kabul etmeyecek karakterde olan bu dergiye"* yazı verilmesi ya da bana söz verilmesini akademik düşünce ve çalışmalara aykırı bulduğunu ve adı geçenlerin *"Fakülte'nin içindeki durumlarının göz önüne alınmasının gerektiğini"* arzediyordu.

Yüksek Öğretim Genel Müdürü Necmettin Halil Onan da daha 14.7.1945 günkü yazısıyla onların *"Fakültede kalmamaları gerektiğini"* Bakan Yücel'e bildirmişti.

M. Eğitim Bakanlığı Müdürler Encümeni (Yarkurulu), ki Disiplin Kurulu görevi de yapıyordu, 15.12.1945'de verdiği bir kararla bu dört öğretim üyesini bakanlık emrine aldı. Karar oy çokluğu ile alınmış, bir üye karşı çıkmıştı. Bir soruşturma yapılmamış ol-

154 Mahmut Goloğlu, Milli Şef Dönemi, s.407.

155 A.g.e. s.408.

masını neden göstererek karşı oy yazısı yazan Üye Hakkı Tonguç'tu. Yücel kararı o gün onayladı. Karar uygulandı. Ama öğretim üyeleri Danıştay'a başvuracaklar ve Danıştay 5. Dairesi bakanlık emri kararını oybirliği ile 26.3.1946'da bozacaktı.[156]

Bu arada, Sovyetler'in Türkiye'de yalnız kendilerine yakın olan değil, her tür ve derecedeki bağımsız sol düşün akımlarının da çökertilmesine uygun ortam hazırlayan akılsızca politikası sürüyordu. 19.12.1945'de 'Kızıl Yıldız' Gazetesi'nde Kars ve Ardahan üzerindeki isteklerini belirten bir yazının yayımlanması, Türkiye'deki sağcıların ekmeğine yağ sürdü. 20.12.1945'de Kazım Karabekir TBMM'de sola karşı *"hararetli bir konuşma"* yaptı. Giderek, politikada ilerlemeyi solculukla savaşıma ve *"komünist avı"*na bağlamış, konuyu sömüren, milliyetçiliği ve yurt sevgisini kendi tekellerinde gösteren demagog, genç politikacı tipleri de türeyecekti.[157]Bunlar her tür ileri ve aydınlık düşüne komünistlik suçlamasıyla karşı çıkıyor ve ülkede bir düşün terörü ve korku havası estiriyorlardı. Fahri Kurtuluş adında bir tıp doktoru bunların en hızlılarından biriydi; Cumhuriyet Gazetesi'ni, Nadir Nadi'yi komünistlikle suçlayacak, onların sabrını tüketecek ve gazetenin soyu sopu ile ilgili bir yayını üzerine hızı bir süre için kesilecekti.

Öte yandan, bazı aydınların köy enstitülerine karşı ilgilerinin arttığı ve buralarda çalışmak için başvurdukları da görülüyordu. Örneğin Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi Psikoloji Bölümü çıkışlı Avni Özbenli, Gölköy ya da Hasanoğlan'da çalışmak için mektupla başvurmuştu.[158] Tonguç ölümünden on iki gün önce, 14 yıllık bir aradan sonra gittiği Hasanoğlan'da onu müdür olarak bulacaktı.

Altı yıl köy enstitülerinde çalıştıktan sonra iki yıldır Aksaray Ortaokulu'nda Müdür Yardımcısı olarak çalışan Fikret Madaralı da yeniden köy enstitülerine dönmek için mektuplar ve dilekçeler yolluyordu.[159] *"Artık köylerden, köy enstitülerinden uzak kalmaya katlanamıyorum... Beni onlardan, oralardan daha fazla ayrı bırakmamanızı özellikle yalvarırım. Beni tek köylerde, köy enstitülerinde çalışma olanağına kavuşturunuz da ne görev verirseniz veririz, hepsine razıyım."*

Yüksek Köy Enstitüsü'ne gitmek için köy öğretmenlerinden de istek mektupları gelmişti.[160, 161] Tonguç bunları okudukça, köylerinde öğretmenliğe gitmek için adayların nasıl direnmiş olduklarını anımsadı.

23.12.1945'de 2. Dünya Savaşı'nın başında Trakya ve İstanbul için konulmuş sıkıyönetim kaldırıldı.

Siyasal ortamda olumsuz gelişmeler ortaya çıktıkça işleri hızlandırmaya çalışan Tonguç, 29.12.1945'de tüm enstitü müdürlerine yazdığı mektupta, sistemi oturtma, sağlamlaştırma çabasındaydı. Mektubun konusu köy okullarının araç gereç yönünden güçlendirilmesi ve uygulama okullarının belirli bir nitelik düzeyinde çalıştırılması idi. Bunlar yapılmazsa harcanmış emekler boşa gidecekti. Üretim araçları tamamlanırken bir yandan da köy okullarının işletme planları yapılmalı idi. Köy öğretmenlerinden neyin istenip istenmeyeceğini belirleme bakımından da buna gerek vardı.[162]

---

156 Uğur Mumcu, 40'ların Cadı Kazanı, s.99-100.
157 Kemal Kaya, İnsan Yetiştirme Düzenimiz, s.312-313.
158 Avni Özbenli'den Hakkı Tonguç'a 21.12.1945 günkü mektup.
159 Fikret Madaralı'dan Hakkı Tonguç'a 1.5.1945 ve 24.11.1945 günkü mektuplar ve 24.11.1945 günkü dilekçe.
160 Dursun Kut'dan Hakkı Tonguç'a 22.12.1944 günkü mektup.
161 Galip Akın'dan Hakkı Tonguç'a 13.7.1945 günkü mektup.
162 Hakkı Tonguç'dan tüm enstitü müdürlerine 29.12.1945 günkü mektup (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.191-192)

1945'in son pazar günü Hasanoğlan'a önemli bir konuk geldi. Eski Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan. Berlin Büyükelçiliği görevinden Almanya'ya savaş açıklamasından sonra dönmüş olan Arıkan'ı Tonguç getirmişti. Ona, kendisinin önayak olarak başlattığı işlerin ne duruma gelmiş olduğunu göstermek istiyordu. Enstitü'yü kendisi gezdirdi, bilgiler verdi. Yüksek Köy Enstitüsü öğrencileri Arıkan'a bir konser verdiler, piyano ve kemanla. Çok sesli koro türküler söyledi. Arıkan yüksek kısım öğrencileri ile topluca tanıştı, sorular sordu, konuştu. Çok duygulandığı belli oluyordu. Bu geziden sonra yüksek kısıma büyük bir konser piyanosu armağan edecekti. Bu, kendisine Berlin'de Hitler'in armağanı olan bir değerli piyanoydu. Yüksek Köy Enstitüsü kapatıldıktan sonra Devlet Konservatuvarı'na verilecek, konserlerde kullanılacaktı. Arıkan'ın Enstitü'deki gezisi sırasında konuk bir grup Amerikalı gazeteciyle karşılaştığında yorumu sertti: *"Yankiler buraya da mı burunlarını soktular?"* Hasanoğlan devlet protokolünde olduğu için Ankara'ya gelen tüm yabancılar buraya getiriliyorlardı. Daha sonra Arman, Arıkan'ın tepkisinden Tonguç'a söz açtığında, o *"Amerikalıları hiç sevmez"* yanıtını verecekti. *"Almanları mı sever?" "Hiç sanmam."*[163] Aslında *"Buraya da mı burunlarını soktular"* sözleri ilginçti. Devlet'in genel politikasını içinden ve çok yakından izleme olanağı bulunan Arıkan'ın tepkisi, 2. Dünya Savaşı'ndaki tarafsızlık politikasının değiştiğini, bunun yerini Batı'ya bağlanma ve Amerikalılarda güvence aramanın aldığını gösteriyordu. Bu değişikliğin iç politik dengelerde etkileri olacağını, yeni koşulların ortaya çıkacağını düşünmek için fazla bir çaba gerekmiyordu.

O yıl, Tonguç'un önem verdiği bir başka konuk da Dr. Adnan Adıvar'dı. Onu da kendisi Enstitü'ye getirmiş, kendisi gezdirmişti. Atatürk'le anlaşmazlığa düşerek eşi Halide Edip Adıvar'la birlikte uzun yıllar yurt dışında kalmış olan Adıvar, İnönü döneminde yurda dönmüştü. İnönü'nün, Kurtuluş Savaşı'nın en zor günlerinde Atatürk'ün yanında bulunmuş eski arkadaşlarının küskünlüklerini gidermek ve onları onurlandırmak politikasına uygun olarak Adıvar'lar da yeniden saygı görüyorlardı. Bu politikaya karşın, bazıları hınçlarını ve kinlerini yine de yenememişler, bazıları ise geçmiş anlaşmazlıkları hoşgörü ile değerlendirmeyi, bu yeni dönemde olumlu davranışlar içine girmeyi bilmişlerdi. Adnan Adıvar bu ikincilerdendi, bir aydın, bir bilim ve düşün adamıydı, küçük adam değildi.

Hasanoğlan'a giderlerken Tonguç ona *"derin ve alçak sesiyle"* köy enstitülerinin başlangıç, amaç ve esaslarını anlattı. *"Anlatırken çoğu kez yapıldığı gibi sözü uzatmadı, dağıtmadı... Öyküsünde içten gelen bir sadelik yanında imanlı bir telkin vardı."* Sonra Enstitü'nün her yerini gezdiler. *"Lüksün o mahalde namı yoktu... Genç hocaların hiç biri iki büklüm bir reverans yapmadı."* Bir derse girdiler: *"Köy çocuklarının yabancılar karşısında, o sıkılganlık adı verilen miskinlikten, hocada konuklar karşısında onları derse kaldırıp başarı gösterme yapmacıklığından izler yoktu... Her isteyen sıra ile yanıt veriyor ve arkadaşlarının yanlışlarını çok terbiyeli deyişlerle eleştiriyordu."*

Yemeğe gidildi: *"Çok basit bir sofrada, nöbetçi bir öğrenci, biz yaşlıları sevecenlikle, saygıyla ağırladı."* Yemekten sonra bir toplantıya katıldılar. *"Bize pek ölçülü bir program içinde şarkılar söylediler... Oyunlar iş giysisi içinde hep birlikte oynadıkları ülkemiz oyunlarıydı. Sonra bir genç kendi şiirlerini okudu... Tüm program boyunca kimsenin somurttuğunu görmedim; ama kimse de gereksiz kahkahalar atmıyordu..."*

---

163 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s.66-68.

Adıvar bunları seyrederken düş kurduğunu yazar. Burada başarılan işlerde bir milyona yakın toplu nüfus birlikte değildir. Düşünde bu programı İstanbul'un smokinli, dekolteli, kürklü, incili boncuklu, varlıklı kalabalığı önünde yineletir ve bir batılı düşünür bu görünüm karşısında acaba ne derdi diye kendisine sorar ve ona *"Burası ne tuhaf. Operet aktörleri ve aktrisleri seyirci olmuş, gerçek yaşamın insanları oyun oynuyor,"* dedirtir.

Bir öğretmen evini gezmek isteyince bir bayan öğretmen onları evine davet etti. Çay ikram etti. *"Temiz pak küçücük evini şatosunu gezdiren bir kontes vekarından daha yüksek ve içtenlikli bir ağırbaşlılıkla bizi gezdirdi."*

"Ey ülkenin çocuklarını, ekmeğini toprağından ya da kendi el emeğinden çıkardıktan sonra köy ağasına, kasabanın tefeci sermayedarına başeğmez, devlete borcunu ödedikten sonra tahsildardan korkmaz, başı yukarıda insanlar gibi yetiştirecek enstitülü gençler, sağolunuz."[164]

Aydın, demokrat, özgürlükçü bilim ve düşün adamı Adnan Adıvar, geçmişten kaynaklanan duygusallıklardan arınarak nesnel gözlem ve değerlendirmelerle köy enstitülerini anlamıştı. Ama Ankara'da içlerinde 1924'deki eski parti arkadaşlarının da bulunduğu bazı kişiler, köy enstitülerine ve ilköğretim atılımına karşı, aslında Atatürk'e, Cumhuriyet'in temel ilkelerine yönelik kin ve öç cephesinin saflarını sıklaştırma uğraşı içerisinde idiler.

164 Adnan Adıvar, İyi Bir İş (Bilgi Cumhuriyeti yapıtından), İmece, Sayı 20, Aralık 1962, s.6-7.

YİRMİBİRİNCİ BÖLÜM

Milli Eğitimde Karşı Devrim (1946)

Tonguç'a göre, eğitimde dayağın kesinlikle yeri yoktu ve disiplin cezalarla değil, öğrencilerin yönetime katılarak sorumluluk almaları ile kurulurdu. Öğrenci dövme konusunda en ağır olay 1946 Ocak ayında ortaya çıktı. Ama bir süre sonra bunun düzmece olduğu anlaşılacaktı.

Ankara'da Tonguç'a başvuran bir köylü, çocuğunun Yıldızeli Köy Enstitüsü'nden Ladik Akpınar Köy Enstitüsü'ne nakli için uğraştığını, çocuğun Müdür Yardımcısı Osman Yalçın tarafından dövüldüğünü, Müdür Şinasi Tamer'in de olayı o günlerde Enstitü'de olan Tonguç'dan gizlediğini anlatmıştı. Tamer ve Yalçın, Tonguç'un Gazi Eğitim Enstitüsü'nden, üstelik de Resim-İş Bölümünden öğrencileriydi. Öğrenci dövmemeyi çok güvendiği Yalçın'a bile benimsetememiş olmanın tepkisiyle, Tonguç Tamer'e çok sert bir mektup gönderdi. Yalçın tüm öğrencilerin önünde çocuktan özür dileyecek, bir daha çocuk dövmemeye namusu üzerine söz verecekti. Bunu yaptığını belgeleyen bir tutanak kendisine yollanacaktı. Eğer özür dilemezse, hemen Enstitü'den ayrılmak istediğini belirten bir dilekçe imzalayacaktı. Ayrıca, olayı kendisinden gizlediği için Tamer'e, ondan bu davranışı hiç beklemediğini de yazıyordu. *"Eğer bu ve benzeri hareketleri bir daha duyar ya da yakalarsam seninle ebediyen ilgimi keserim."* Ve soruyordu: *"Çocuklara emir vererek dayağa dayakla karşılık verdirtmemi ve öğrencilerden dayak yemeyi mi istiyorsunuz?"* [1]

İş arkadaşlarından birine yazdığı en ağır mektuptu. Ne var ki, inceleme sonunda olayın gerçek olmadığı, çocuğun diğer Enstitü'ye naklini kolaylaştırmak için uydurulduğu ortaya çıkacak ve özür dileyen Tonguç olacaktı: *"Yazdığım mektupta geçen hüküm çok sertti. Bunun içinden nasıl çıkacağınızı düşünerek sürekli üzülüyordum... Buna benzer birçok şeylerle karşılaştığım halde, hiçbirisinin bu kadar ustalıkla düzenlendiğine tanık olmadım. Bu gibi karalamalarda her zaman bir yan açık ve çürük kalır. Bu böyle olmadı... Geçmiş yirmi gün içinde sizi belki kendimden çok üzdüğüm için kusura bakmamanızı rica ediyorum."* [2,3]

Çocuğun nakil isteme nedeni de ilginçti. Varlıklı bir köylünün, bir ağanın oğlu olan çocuk, babasının yanında ırgatlık yapan bir köylünün oğlu ile birlikte enstitüye alınmış-

1 Hakkı Tonguç'dan Şinasi Tamer'e 2.1.1946 günlü mektup (İ. H. Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.193-195).
2 Hakkı Tonguç'dan Şinasi Tamer'e 22.1.1946 günlü mektup (İ. H. Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.203-204).
3 Osman Yalçın, Bir Eğitimcinin Anıları, s.80-83.

tı. O çocuğu kendi hizmetinde kullanıyordu. Yalçın, bunun doğru olmadığını, cezalandırılabileceğini söyleyince Enstitü'den kaçarak evine dönmüş ve yalan söylemişti.

Tonguç, dayak konusunda enstitü yöneticilerini ve öğretmenlerini o kadar çok uyarmıştı ki! Örneğin tüm müdürlere gönderdiği bir mektupta, iki yıl kadar önce, bu durumları düzeltilmeyen enstitülerde *"suçlular hakkında çok sert önlemler uygulamak zorunda kalacağını"* yazmıştı.[4]

Öğrencilere dayakta karşılık verin denmedi ama, bunu yapanlar oldu. Hele eğitimleri biraz ilerledikten sonra çocukların haksız yere dayak yemeye hiç de niyetleri yoktu. Yüksek kısım kız öğrencilerinden birisi, kendisine yok yere tokat atmaya kalkan bir bayan öğretmene tokadı patlatıvermişti. Çifteler'de gece nöbeti tuttuğu için dinlenmekte olan bir öğrencinin ayağa kalkıp selam vermeyişine kızıp ona tokat atan bir öğretmen, öğrencinin de kendisine vurması üzerine Müdür Rauf İnan'a başvurmuştu. Olayı araştıran İnan, ona çocuğun haklı olduğu yanıtını vermişti. Öğrenci, siz bir tokat daha atarsanız, ben de atarım, demişti önce, *"O attı, ben de attım."* Öğrencinin açıklaması böyleydi.[5]

Kepirtepe'ye yeni gelmiş bir edebiyat öğretmeni yatakhane nöbetçisi bir kız öğrenciye sarkıntılığa kalkışınca, kızdan oracıkta esaslı bir dayak yiyecek ve o gün Müdür tarafından bavulu eline verilerek Enstitü'den kapı dışarı edilecekti. Bu olayın sonucu, köy enstitüleri konusunda üstünkörü yazılar yazan bir yazara kendince bilgiler veren ünlü bir köy enstitüsü düşmanının doğması olacaktı.

Tonguç'un 4.1.1946'da Yüksek Köy Enstitüsü Eğitimbaşı'lığı görevinden Aydın İlköğretim Müfettişliği'ne giden Tahsin Türkbay'a yazdığı bir mektup, başka konularda, iki bakımdan ilginçti: Birincisi, alan hizmetine gitmiş, güvendiği bir iş arkadaşından yararlanma çabasını gösteriyordu. *"Alanı çok geniş, elemanı bol, amaçları yepyeni olan İlköğretim davasında herkesin çarçabuk durumu kavrayarak hareket etmesini beklemek boştur."* dedikten sonra ona yeni kurulan uygulama okulları konusunda bilgi veriyor, bu konuyla ilgili İlköğretim Dergilerini yolladığını, *"Bu konu üzerinde bir süre çalıştıktan sonra düşündüklerini kendisine yazmasını"* istiyordu. İkinci nokta, Yüksek Köy Enstitüsü'nün kuruluşunda emeği geçen, ilk öğrencilerle birlikte bir çok zorluklara katlanmış *"Tahsin Baba"*ya karşı kullandığı, o hizmetlerin unutulmadığını yansıtan içtenlikli sözlerdi: *"Birçoklarımız hemen her gün bir neden bulup seni anmaktayız."*[7] Bu yaklaşımın bir nedeni vardı. Hürrem Arman, bir gün Ankara'dan Hasanoğlan'a trenle giderken, yan bölmede Türkbay'ın yüksek kısım öğrencilerine, binalarının yapımında çalıştıkları günlerde verilen 2.5 TL'lik gündeliğin çok az olduğunu, bunun arttırılması için direnmelerini söylediğini, onları kışkırttığını resmi bir yazı ile Genel Müdürlüğe duyurmuş, bundan bir süre sonra Türkbay Aydın'da görevlendirilmişti.[7] Eğer bu atamada bilemediğimiz bir başka neden yoksa, Arman'ın yazdığı gerekçeyle atanmayı Tonguç'un hiç de isteyerek yapmadığı onun Türkbay'a yazdığı ve daha sonra yazacağı mektuplardaki yakınlık ve içtenliğinden belli oluyordu. En azından onun yüksek kısımın kuruluş çalışmalarına katkısını unutmamıştı.

Ocak ayının önemli mektupları bazı yönetici ve enstitü müdürlerinin kaygılarını ve moral bozukluklarını önlemeye yönelikti:

"... Yeni bir köy öğretmeni yasada yazılı olanları yirmi yıllık çalışma yaşamının so-

4 Hakkı Tonguç'dan tüm müdürlere 13.12.1943 günlü mektup (İ. H. Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.76).
5 Mustafa Ekmekçi, Tokat, Cumhuriyet, 19.4.1987.
6 Hakkı Tonguç'dan Tahsin Türkbay'a 4.1.1946 günlü mektup (İ. H.Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.195-196).
7 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s.20-22.

nunda gerçekleştirebilirse onu ideal öğretmen saymalıyız. Onun için ilk yıllarda onları şaşırtmamalı ve onlardan sınırlanmış işler istenmelidir." [8]

"... Sizin Enstitü'nün en önemli sorunu olan arazi işini çözümlemeniz için para gönderdik. Bunu formalitesine göre bitirmenizi özellikle rica ederim... Yeni gelen Vali söz anlama, işleri destekleme ve bizim işlere yardın etme bakımlarından en iyi valilerden biridir. Onunla sıkı ilişki kurmalısın..." [9]

"... Yeni yuvanızda hep birlikte gönenmenizi ve başarılı işler görmenizi candan dilerim... Oradaki durum ve birinci planda yer alan işleri, ivedi yapılması gerekenleri bana bildirecektin. Bir karar verebilmek için onları bekliyorum..." [10]

"Bu mektupta söz ettiğin kaygıya asla yer vermiyorum. Sağdan soldan gelen gündelik ve çoğu asılsız haberlere dayanarak huzursuz olmak insanı hem yorar, hem işinden alıkoyar... Kurumun genel yaşamına etki edecek bir iş olursa esasen bunu yönetime sormadan yapmayız. Onun için içinin rahat olmasını rica eder, çok çok gözlerinden öperim." [11]

Kırsal denetimler için hava koşullarının çok elverişsiz olduğu günlerde alan ile ilişkilerini sürdürmek için mektuplaşmaya ağırlık verdiği anlaşılıyordu. Bunların arasında yeni köy öğretmenlerine ve öğrencilere yazılanlar da vardı.

Yüksek Köy Enstitüsü giriş sınavını kazanamayınca Enstitüyü bırakmaya niyetlenen Köy Enstitüsü öğrencisi M... S..'ye *"... Herkes birinci gelebilir mi? Koşuda derece alamayanlar onurlarından bir şey yitirirler mi?"* İstanbul'da prevantoryumda tüberkülozdan yatmakta olan yüksek kısım öğrencisi Sami Akıncı'ya, *"Hep birlikte çok iyi günler ve saatler yaşayacağız. İsteklerin gerçekleşecek. Hiçbirşey olmamış gibi herşey geçip gidecek. Sen geleceğin adamı olarak güzel günlere kavuşacaksın..."* Fethiye Nil Köyü Başöğretmen Ali Rıza Gürel'e, karşılaştığı zorluklarla ilgili olarak; *"... Senin yerden göğe kadar hakkın var. Aydın Müfettişlerinden Türkbay'ı yanına gelerek senin işi başarmaya memur ettik. Gereken parayı da gönderdik... Çok okumalısın. Ölçülü davranmayı, sınırlı konuşmayı ve yazmayı kendine ilke edinmelisin... Az ama öz yazabiliyorsun. Bu... doğanın verdiği en büyük değerdir. Bunu iyi kullanmayı bilmeli... Bana durumu yine bildir."* diye yazıyordu.[12]

Elbistan İlköğretim Müfettişi Necati Erginöz'den gelen bir mektup Soysal sorununun sürdüğünü gösteriyordu. Elbistan M. Eğitim Memuru'na Soysal, satması için 60 tane 'İlköğretim Olayları ve Köy Enstitüleri' kitapçığından göndermişti. Erginöz, *"Köy Enstitülerinin Tarihçesi... adlı kitabında yaptığı yakışıksızlıkların bir devamı olduğundan şüphe etmediğim kitaplardan birini inceleyince... hemen kitapların açılmadan geri gönderilmesini istedim ve yollattım... Kin ve güdenikliğin kötü bir anlatımı olan bu kitabın çevreye dağıtılmamasının sağlanmasını..."* diye yazıyordu.[13]

---

8 Hakkı Tonguç'dan Ayhan Karasu'ya (Burdur M. Eğitim Müdürü) 4.1.1946 günkü mektup. (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.197-198).

9 Hakkı Tonguç'dan Aksu Köy Enstitüsü Müdür'lüğü'ne atanan Halil Öztürk'e 21.1.1946 günkü mektup. (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.199-200).

10 Hakkı Tonguç'dan Hayri Çakaloz'a (Ortaklar Köy Enstitüsü Müdürü) 21.1.1946 günkü mektup. (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.200-201).

11 Hakkı Tonguç'dan Şevket Gedikliođlu'na 2.1.1946 günkü mektup. (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.202).

12 Hakkı Tonguç'dan öğrenci M.S.'ye 22.1.1946, Sami Akıncı'ya 23.1.1946, A. Rıza Gürel'e 25.1.1946 günkü mektuplar. (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Ens-titüsü Yılları, s.204-205, 206-207, 211).

13 Necati Erginöz'ün Hakkı Tonguç'a mektubu.

25.1.1946'da Tonguç, köy enstitüsü müdürlerinden onuna bu kitapçıkla ilgili olarak birer mektup göndermek gereğini duydu.[14] Her zamanki yöntemine uymayarak, bu mektup tüm enstitütü müdürlerine değil, yalnızca bazılarına (İhsan Kalabay-Kepirtepe, S. Edip Balkır-Arifiye, Şinasi Tamer-Yıldızeli, Lütfi Dağlar-Düziçi, Ali Doğan Toran-Gölköy, Halit Ağanoğlu-Cılavuz, Enver Kartekin-Ladik Akpınar, Osman Ülkümen-Çifteler, Ömer Uzgil-Gönen, Şerif Tekben-Akçadağ) yazılmıştı. Kuruluş aşamasında olan köy enstitülerinin mektupla istenen belge ve bilgileri daha verecek durumda olmadıkları gerekçesiyle bu ayırımın yapıldığı düşünülebilirdi ama, gönderilmeyenler arasında eski köy enstitüsü müdürleri de vardı.

Şöyle diyordu: *"Yaşamımın sonuna kadar adlarını anmamaya karar verdiğim s...lardan biri son günlerde bir paçavra yayımlamış. Yalancılığa, iftiracılığa ve jurnalciliğe dayanan bu iğrenç zehir koleksiyonunu karşılıksız bırakmaya gönlüm razı olmuyor..."* Sonra tümüyle nesnel davranarak bir kitap hazırlamayı düşündüğünü, yalnız gerçekleri ortaya koyarak köy eğitimini savunacağını bildiriyor, onlardan enstitülerindeki çalışmalarla ilgili, sıraladığı konularda örnekler, belgeler göndermelerini istiyordu. *"...Dünya Savaşı sonunda ülkede başka türlü bir hava esmeye başladı. Yanlış anlaşılmış demokrasi ya da özgürlük ilkelerine sığınan bazı beyinsizler zehirli hava yaratmaya girişeceklerdir. ... Hem uğrunda emek harcadığımız davayı, hem de rejimin ana ilkelerini savunmak zorundayız. ... Yetiştirdiğimiz kuşağı korumalıyız..."*

Tonguç, kötü amaca, yalana, kine, karaçalmalara karşı, iyi niyetle, nesnel veriler ve gerçeklerle savunma yapma çabasındaydı! Savaş sonrasıyla ilgili öngörüleri ne yazık ki doğru çıkacaktı. Zaman giderek daralıyordu. Çalışmaları hızlandırmak, başlananları tamamlamak gerekiyordu.

Örneğin, çok önem verdiği enstitülerdeki uygulama okullarının ilkelere göre işletilmesi gündemdeydi. Bu konuda 25.1.1946'da köy enstitülerine bir Genelge yollattı. Buna ekli çizelgede uygulama okullarına sağlanacak araç, gereç ve eşya sayılıyordu. Bunların bir bölümü enstitülerde yapılacaktı. Donanım tamamlandıktan sonra bu okulların nasıl çalıştırılacağı anlatılıyordu. Köy enstitülerinin son iki sınıf öğrencileri burada sık sık ders verme uygulaması yapacaklardı. Bir öğretmen adayının ders vermesi, diğerlerinin onu eleştirici duruma sokulması yöntemi bırakılacak, uygulama ders planlarının yapılmasında ve uygulamada öğrenci aday kümeleri esas alınacak, eleştiriler kümeler arasında yapılacaktı. Aday, 4. sınıfta bu şekilde yetiştirildikten sonra, 5. sınıfta tek başına ders verecekti. Uygulama derslerinde konunun özelliğine göre köylülerden de yararlanılacaktı. Ders planları, ders sonrası eleştiriler, denetimlere hazır olarak özel bir dosyada saklanacaktı.[15]

Öğrencilerden gelen yakınmaların bir kez daha çok artmaya başladığı Pulur Köy Enstitüsü Müdürü Aydın Arıkök, yeniden uyarıldı: *"... Kişisel ve duygusal hareket ederek arkadaş korumaya kalkmak işin zararına olur. Arkadaşları iş hesabına kazanabilmek için onların kusurlarını da gidererek yetiştirmeniz gereklidir..."* Ve yine, öğrencilerin yönetime katılmalarını çözüm olarak vurguluyordu: *"... Bize yansıyan sorunların tümü genel konuşmalarla çözümlenebilecek sorunlardır. Bu yapılmadıkça her zaman anlaşmazlıklar olacaktır. Onun için herkese düşüncelerini genel toplantılarda açık açık*

14 Hakkı Tonguç'dan bazı köy enstitüsü müdürlerine 25.1.1946 günkü mektup-lar. (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.207-210).

15 Bekir Semerci, Türkiye'de İleri Atılımlar ve Köy Enstitüleri, s.165-166.

söyleme olanağı vermelisin. Öğrenciler her tür dertleri için seni en büyük ve yetkili makam olarak kabul etmelidirler. Bu kanı ancak genel toplantılarda konuşmakla olanaklı olur." [16]

7.1.1946'da Celal Bayar'ın başkanlığındaki Demokrat Parti resmen kuruldu.

9.1.1946'da İlköğretim Genel Müdürlüğü'ne İçişleri Bakanlığı'ndan bir yazı geldi. Bakanlık, Niğde Milletvekili Hüseyin Ulusoy tarafından verilmiş, 4274 sayılı Yasanın belediyeleri bulunan köy ve bucaklarda da uygulanmasını öngören yasa önerisi üzerindeki görüşlerini bildiriyordu. Köy ve bucak belediyelerinin bütçeleri çok kısıtlıydı. Yalnız bedensel çalışma yükümlülüğü ile de okul yaptırılamayacağı düşünülürse, gereken paranın Köy Kanunu hükümlerine uyularak, belediye encümenlerince belde halkının parasal durumuna göre bunlara paylaştırılması ve tahsil edilmesi hükmü, yasa önerisine eklenmeliydi. Ayrıca Bakanlık, bu amaçla toplanacak paranın harcanmaması durumunda bir yıl sonraya aktarılması, köylerde ihtiyar heyetlerine verilmiş okul yapımı için hizmet ve araca harcanması yetkilerinin beldelerde belediye encümenlerince kullanılmasını, görevlerini yapmayan belediye başkanlarıyla encümen üyelerine köylerde muhtarlar ve ihtiyar heyeti üyelerine olduğu gibi ceza uygulanabilmesini öneriyordu.[17]

İçişleri Bakanı Hilmi Uran'ın imzasıyla gelen bu yazıya nasıl bir işlem uyguladığı konusunda bilgimiz yok. Ama, TBMM'nin o günkü yapısının, okul yapımı yükümlülüğünün beldelere de yaygınlaştırılmasını amaçlayan bir yasa çıkarmaya elverişli olmadığını söylemek herhalde yanlış olmaz. Aslında, sistemin tamamlanması için, gerçekleşme olasılığı zayıf bile olsa, şüphesiz ki böyle bir girişim gerekli sayılabilirdi. Belki de bu girişimi de fırsat bilerek, Tonguç ve arkadaşları, kendilerini çalışmalarının başından beri rahatsız eden, okul yapımı konusundaki köy kent ayırımını ve eşitsizliğini kaldırmayı amaçlayan bir çalışmaya girişerek kapsamı çok daha geniş bir yasa tasarısı hazırladılar.[18] Daha önce de Tonguç bu konuda girişimler yapmış, örneğin 1939'da bir fon kurulmasını önermiş, ama bu, ilgi bulmamıştı. Okul yapımı *"Parası, emeği ile köylünün sırtında yüklü kalmıştı."*[19] Şimdi, sonuçtan umutlu olmamakla birlikte bir girişim daha yapacaklardı. Hazırlanan Tasarının gerekçesi, 1940 yılı sayıları verilerek, zorunlu ilkokul çağındaki çocukların kent ve beldelerde 342.317'si okula giderken, 280.213'ünün gidemediği tümcesi ile başlıyordu. Bunun en önemli nedenlerinden biri, okul yapılarının eksikliği idi. En az 8 bin dersliği olan 1600 ilkokula gereksinim vardı. Özel idare bütçeleri bunun için gerekli olan 32 milyon lirayı ödeyecek durumda değillerdi. Yasa Tasarısının temeli, kent ve beldelerdeki vatandaşların *"bir kez olmak üzere"* yapacakları özveriye dayanıyordu. Her kent ve beldede özel yönetimler, Devlet, vatandaşların katkısı, bağışı, gerekirse borçlanmalarla bir Fon oluşturulmalıydı. Fon, bir kurulca yönetilmeliydi. Tasarı, *"zorlukları yenerek hareket etmeyi ve halkın iş yapma, başarma gücüne dayanmayı öngörmekte"* idi. 12 maddelik bir tasarıydı. Ayrıntılara yer verilmemiş, uygulama sonuçlarına ve çıkacak sorunlara göre değişiklik ve yenileştirmeler yapma olanakları açık bırakılmıştı.

Tasarıya göre M. Eğitim Bakanlığı'nca verilecek planlarla kent ve belde ilkokulları-

16 Hakkı Tonguç'dan Aydın Arıkök'e 25.1.1946 günkü mektup. (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.207-210).
17 A-92/20 İçişleri Bakanlığı'nın 4274 sayılı Yasaya 2 madde eklenmesi hk.daki Yasa Tasarısı ile ilgili görüşü.
18 A-79/1 Kent ve Beldelerde İlkokul Yapımı Yasa Tasarısının metni, hazırlık çalışmaları, ekler, kısmen Tonguç'un elyazısı ile.
19 Ferit Oğuz Bayır, Köyün Gücü, s.240-246.

nı yaptırmak, onarmak, donanım ve eşyalarını sağlamak amacıyla her kent ve beldede ayrı ayrı, ulusal bir bankada fonlar oluşturulacaktı. Fonun anaparası özel yönetimlerin adi bütçelerindeki gelir bölümlerinden her yıl ayrılacak yüzde 5'lerden, Devlet Bütçesi'nden yapılacak yardımlardan, gelir ve yol vergileri esas alınarak her yıl halka ve her tür gelir sağlayan kurumlara paylaştırılacak bir vergiden, yardımseverlerin bağışlarından, alınacak borçlardan, bankalara yatırılacak paraların faizlerinden oluşacaktı. Halktan okul yapımında bedensel olarak çalışmak isteyeceklerden söz konusu vergi alınmayacaktı. Bunlar her yıl, ...günü (Yaz. notu: açık bırakılmış) geçmemek üzere, yapı işlerinde çalışacaklardı.

Her kent ve beldede, milli eğitim müdürü ya da memuru, il merkezlerinde İl Daimi Encümeni üyelerinin aralarından bir yıl için seçecekleri bir üye, illerde bayındırlık başmühendisi, ilçelerde ilçe idare heyetlerinin üyelerinin seçeceği bir üye, il ve ilçelerde, çalışan ilköğretim müfettişlerinden milli eğitim müdürlerinin 3 yıl için seçecekleri bir müfettiş ve yine onlarca seçilecek bir ilkokul öğretmeni, illerde valilerin, ilçelerde kaymakamların o kent ya da beldede oturan halktan 3 yıl için seçecekleri ikişer üyeden oluşan bir (Okul Yapı Kurulu) kurulacaktı. Buna illerde milli eğitim müdürlükleri, ilçelerde milli eğitim memurları başkanlık edecekti.

Kurul'un görevleri arasında yapı işlerini gerçekleştirmek, anaparayı toplamak, hesabını tutmak, bankaya yatırmak ve *"Her yıl kent ve belde halkına paylaştırılacak verginin tutarını saptamak, çizelgelerini yapmak ve ilgili ödeme şubeleri aracılığı ile tahsil ettirmek, ... okul yapımı yükümlülerinin çizelgelerini yapmak"* vardı. Vergisini zamanında ödemeyenlerden, vergi bir katı fazlasıyla alınacak, bedensel yükümlülük isteyenler bunu yerine getirmezlerse, çalışma süreleri iki katına çıkarılacaktı. Yine yerine getirmezlerse hapis cezası verilecekti. (1 ay - 6 ay).

Yapı işlerini denetlemek üzere ücretleri fondan ödenecek yeter sayıda mimar M. Eğitim Bakanlığı'nca çalıştırılacaktı. Yapım ve onarım işleri arttırma eksiltme, ihale ve Bayındırlık Bakanlığı düzenlemeleri dışında yürüyecekti. Bunlara hile karıştıranlara, aksatanlara, kötüye kullananlara para ve hapis (binbeşbin lira ve 6 ay - 15 yıl) verilecekti. Uygulamayla ilgili esasların Bakanlar Kurulu'nca karara bağlanacağı hükmü, uygulamaları kolaylaştırmak amacı ile konmuştu.

Bir geçici madde ile *"Okul Yapı Kurulu kararı ile gereksinme olan yerlerde bu yasaya dayanarak ortaokul yapılabileceği"* de kabul ediliyordu ki, ilkokuldan sonraki öğrenim isteklerinin karşılanabilmesi düşünülmüştü.

Ne var ki, bu çalışma hazırlık aşamasında kalacaktı.

Tonguç'un Genel Müdürlük görevine gelmeden önceki günlerde bile çok önemsediği bir konu, milli eğitimde yeni bir örgütlenmenin gereği idi. Ocak 1946'da, eski çalışmalarından da esinlenerek, ilköğretim örgütünün yenilenmesinin önemini ve bunun nedenlerini gösteren bir yazı hazırladı.[20] Bu çalışmada, daha Arıkan zamanında Bakanlık Merkez Örgütü'nün yeniden düzenlenmesi için verdiği ve tepkiler uyandıran rapordaki görüşlerle benzerlikler vardı.

Hiç şüphe yok ki, gerçekleşme olasılığının çok zayıf olduğunu bildiği girişimlerdi bunlar... Bir bakıma, hizmeti tamamlama çabalarının geleceğe yönelik kanıtlarını bırakma amacı güdüyor olmalıydı.

---

20 A-63/1 İlköğretim Örgütü'nü Yenileme konulu, 14.1.1946 günkü yazı (Tonguç' un elyazısıyla ön hazırlık notlarıyla birlikte).

Bu yazıda yeni bir örgütlenme gereksiniminin nedenleri şu alt başlıklarla ayrıntılı olarak anlatılıyordu. Gelecek on yıl içinde okul, öğretmen, öğrenci sayısında ve harcamalarında beklenen artış, iki önemli eleman olan öğrenci ve öğretmeni yetiştirirken gereken nitelik sorunları, okul ve öğrenci sağlığı sorunlarının yaşamsallığı,

Öğrenimi yeni eğitbilim ilkelerine ve halkın eğitim gereksinimine göre geliştirmenin sağlanması (bunların ayrıntıları arasında kent okullarına uygulama bahçesi ve işlik yapmak, meslek seçimi önderliği yapacak kurum ve kurullar oluşturmak da vardı),

İlkokulların iç bünyelerini geliştirecek önlemlerin eksiksiz gerçekleştirilmesi,

Yeni öğretim yöntemlerini okullara yaymak amacıyla öğrenci ve öğretmen işbirliği kurulları kurmak,

Eğitmen ve öğretmen yetiştirmeye, bunların mesleksel çalışmalarını örgütlemeye, geçimlerini kolaylaştırmaya yönelik çalışmalar yapmak, deney ve uygulama ilkokulları açmak, bunları eğitim enstitüleri ve köy enstitülerine bağlamak. Öğretmen yetiştiren tüm kurumları, kursları işbirliği kurullarının yönetimi altında toplamak, köy enstitülerinin uygulama okullarını deney okulu durumuna getirmek.

Örgütlenme yapısını da şöyle düşünüyordu; illerde ilköğretimle ilgili tüm birim ve makamlar bir araya toplanmalıydı. Bunlara okul, il, ilçe disiplin ve eğitim kurulları da katılıyordu. Merkezde İlköğretim Dairesi 5 bölüme ayrılıyordu:

1. İlköğretimi ve halk eğitimini geliştirme bölümü,
2. Bütçe hazırlama ve uygulama bölümü,
3. Yapı ve onarım işleri bölümü,
4. Mesleksel, teknik ve bilimsel amaçlara göre kurulan birimleri yönetme ve denetleme bölümü,
5. Özlük işleri bölümü.

Bakanlık merkez örgütü: Buna verilecek şekli saptamak için türlü işleri üstlenmiş bugünkü dairelerin neleri gerçekleştirmeyi tasarladıklarını bilmek gerekiyordu.

Kadro önerisi getirilmiyor, yukarıda saptanmış konular *"özellikle ana ilkeler bakımından kabul edilmedikçe"* kadro yapılmasının uygun görülmediği belirtiliyordu. Bu yazıda yalnız *"gelecekteki örgütün iskeleti ve ilköğretim alanında yapılacak işlerin en önemlileri belirtilmeye çalışılmış"*tı.

Çalışmanın sonunda İlköğretim Genel Müdürü ve Şube Müdürü olarak iki imza yeri açılmıştı. Ama imzalar atılmamıştı. İlginç bir belgeydi bu. Önerilen modelin alışılmış, klasik örgütlenme yapısıyla hiçbir yakınlığı, benzerliği yoktu. Yeniliklerin uygulanmasını kolaylaştıracak, bürokratik mekanizmaları kaldırmaya, yetki ve görevleri dağıtmaya, kendi kendini yönetmeye yönelik bir anlayışla hazırlanmıştı. Yıllar önce olduğu gibi, eğer bu Bakanlığın diğer dairelerine gönderilmiş olsaydı, ne tür yoğun tepkiler alacağını anlamak hiç de zor değildi!

Çalışma, hazırlık evresinde kalacaktı.

Olumlu ve sevinilecek işlerle olumsuzluklar ve sorunlar birlikte gidiyorlardı her zaman olduğu gibi:

Akçadağ Köy Enstitüsü'nün kendi olanakları ile çıkarmaya başladığı derginin yayını sürdürmesi sevindiriciydi. Tonguç Müdür Tekben'e bu konuda düşündüklerini yazdı. Her sayıya ilköğretimle ilgili veriler, sayılar çok kısa ve çarpıcı olarak konmalı, önemli

birkaç kitap duyurulmalıydı. Derginin bazı sayıları, yılda ikiyi geçmemek üzere, özel sayı olarak çıkarılmalıydı; örneğin Enstitü'nün kuruluşunu anlatan bir sayı gibi. Diğer enstitülerden gelecek yazılar için bir köşe ayrılmalıydı. Köylü tiplerini tanıtan bolca yazılar olmalıydı. Uygulama okulunun çalışmaları dergide mutlaka yer almalıydı.[21]

Yayınlarla ilgili bazı görüşlerini bundan birkaç ay önce, çıkarmaya başladığı 'Ülke' Gazetesi'nin tanıtımı için ondan yardım isteyen Refik Ahmet Sevengil'e yazmıştı. İstenen yardımı yapacağını bildirdikten sonra şöyle diyordu: Bu gazete, tam anlamı ile ülke gerçeklerini, iyi ve kötü yönleri ile tanıtsın, bunların her ikisini de hoşgörü ile okuyabilen bir ulus yaratmayı amaç edinsin. Halkın isteklerini düzeltici olsun; örneğin, *"Herkes hafız gibi ortaokul istiyor."* biraz da meslek okulu istemeyi öğretsin. Gazete, yerine kadar giderek, görerek yazı yazacaklara açık olsun. İşlere uzaktan bakarak yüksek görüşler bildirenlerin değersizliklerini ortaya çıkarsın.

Bu arada CHP yayın organı Ulus'u eleştiriyordu: *"Ulus'da son günlerde bir duyuru görülüyor. Falih Rıfkı Atay'ın Amerika gezisi yazılarının henüz basılmama nedeni, yazlıktan dönecekleri beklemeleri imiş. O yazılar bizim gibi okuyucular için değil, yazlıktan dönenlere özgü! Ben, beni düşünmeyen gazeteyi düşünür müyüm?"*[22]

7.2.1946 günkü iki mektubu ise atandıkları köy enstitülerinde gördükleri aksaklıklar ve zorluklar karşısında yakınan iki Yüksek Köy Enstitüsü çıkışlı yeni öğretmene yazılmıştı. Tonguç'un personel politikasını anlamak bakımından bunlarda ipuçları vardı.[23] *"Bana yazdıklarınızın hemen hepsini, siz yazmadan da biliyordum... Çabuk ve kıyasıya insan harcamanın iyi bir şey olmadığına inandığım için zayıf olduğumuz yerleri sizlerle güçlendirmeye çalışmayı ana ilkelerden biri saydım. Bu noktayı ben söylemeden anlamanızı pek isterdim... Bizim mesleğimizde başarı denilen şey, sabırla ve sürekli çalışma ile elde edilir. Birden başarılar hem çok azdır, hem de rastlantıların getirdiği başarılardır. Onlara çok güvenmemeli. Alınteri ile kazanılacak başarıların peşine düşmelidir... Kısacası sizden istediğim şudur: Düzeltilmesini istediğiniz işlerin yoluna girmesi sizin çalışmalarınıza bağlıdır... Okulu bitiren her insan, yaşama yeni atılınca işin karşısında bir şaşkınlık dönemi geçirir... Eksikleri yaşamdaki çalışmalar tamamlar... Benim öğüdüm, işe sıkı sıkı sarıl, hiç ayrılmayacakmışsın gibi çalış, öğrencilere bildiklerini öğretmeye bak... Sizden ulus hesabına bunları istemek de bizim hakkımızdır..."*

Tonguç, köy enstitüsü müdürleriyle olduğu gibi, bazı milli eğitim müdürleriyle mektuplaşmayı da sürdürüyordu. Yeni göreve gidenlere o ilin durumu konusundaki görüşlerini bildirmek, neler beklediğini duyurmak sık uyguladığı bir yöntemdi. Afyon M. Eğitim Müdürlüğü'nden Konya M. Eğitim Müdürlüğü'ne atanan Fazıl Gönen'e yazdığı uzun mektup bunun bir örneği idi. Ona göre Konya *"oldukça uzun yıllar yüzüstü bırakılmış"* bir yerdi. Oraya *"vereceğimiz ilköğretim müfettişleri herhalde alacaklarımızdan iyi olacaklardır. Ama yalnız M. Eğitim Müdürlüğü örgütüne güvenerek ve dayanarak bu işlerin yürütülemeyeceğini sen de deneyimlerinle bilirsin. Onun için şimdiye kadar beni doyuracak bir şekilde kesimindeki köy işlerine sarılmamış olan İvriz Köy Enstitüsü'nü de etkinliğe geçirmek gereklidir."* Sonra bölge okullarına değiniyordu: *"..Herhangi bir yer köy enstitüsüne fazla çocuk gönderdi diye oranın gereksinimi ta-*

21 Hakkı Tonguç'dan Şerif Tekben'e 6.2.1946 günkü mektup (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.214-215).

22 Hakkı Tonguç'dan Refik Ahmet Sevengil'e 13.11.1945 günkü mektup (İ. Hak-kı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.175-177).

23 Hakkı Tonguç'dan H. Yücel'e ve C. Ertem'e 7.2.1946 günkü mektuplar (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.215-218).

mamlanmadan bu çocuklarla onlara çok uzak köylerde bölge okulları açmak temelli bir iş sayılmaz... Köylerde değil, Cihanbeyli'nin içinde, bir bölge okulu karikatürü yapmışlar..." Sözlerini şöyle bağlıyordu: "*... Sorunları esasından kavrayacak insanları çoğaltmak ve sorunları kökten çözümlemek yolunu tutmalısın.*"[24]

Aksu Köy Enstitüsü Müdürlüğü'nden Kızılçullu Köy Enstitüsü Müdürlüğü'ne atanan Talat Ersoy'dan öğrencilerin bakımlarına, beslenmelerine özellikle önem vermesini istiyordu.[25] "*Öğrencilerin disiplinli bir yaşama kavuşturulmaları oranın önemli sorunudur. Resmen gönderilen gözlem ve yoklama defterlerini düzenli işlemek, çocuğu zamanında kendi durumundan bilgili kılmak, çalışmayanları zaman yitirmeden doğru yola yönlendirmek, öğrencilerde işe bağlılığı arttırır...*" Sonra ağır koşulları ve iş yükünü hafifletmenin en iyi çözümü olarak öğretmen ve öğrencilerin her hafta, bir iki saat bile olsa, önceden bilecekleri, kendi kendilerine kalacakları ve eğlenebilecekleri boş zamanlar bırakılmasının insanları rahatlatmaya yarayan iyi bir önlem olduğunu, yazıyordu. "*Hele orada buna özellikle gereksinim vardır.*"

Her ilin, her enstitünün özel sorunları üzerinde gözlemleri ve görüşleri olduğu anlaşılıyordu bu mektuplardan.

Ya köylerdeki yeni, genç öğretmenler? Onlar, yer yer, 4274 sayılı Yasa ile kendilerine verilmiş görevleri yerine getirme çabasındayken "*düzen bozuculuk*"la suçlanmaya başlamışlardı. Aslında buna "*çıkar düzenini bozucu*" demek daha doğru olurdu. İstenen, öğretmenin okulunda abece öğretmekten başka hiçbir işe karışmamasıydı, çıkar çevrelerince. Ama Yasa, öyle demiyordu. Yolsuzluklara karşı köylüleri savunmak, onlara iyi davranılmasını istemek, onların haklı işlerinin izlenmesine yardımcı olmak da öğretmenin görevleri arasındaydı. Bu, onları yolsuzluk yapanlar, çıkarcılar, sömürücüler bir yana, kendi otoriter, buyurgan yönetim anlayışları içerisinde görev yapan yöneticilerle de karşı karşıya getiriyordu. Bu her işe karışan nereden türemişti köylerde? Üstelik de o, 18-20 yaşlarında bir gençti! Yer yer olaylar çıkıyor, bunlar Ankara'ya kadar yansıyor, hatta iş kendi elemanlarını koruyan değişik devlet kuruluşları arasında sürtüşmelere, çatışmalara kadar varıyor, ancak çok üst düzeylerde çözülebilen anlaşmazlıklar yaşanıyordu.

Kayseri'nin Yalak Köyü'nde öğretmenliğe başlayan Esef Işık olayı bunlardan biriydi. Olay, pazar kurma yüzünden çıkmıştı. Köyün belediyesi olduğu için İller Yasası'na göre, pazarın burada kurulması olanağı vardı. Ama pazar, uzaktaki Bucak'ta kuruluyordu. Buradaki bazı görevliler bundan çıkar sağlıyorlardı. Işık, pazarı köyünde kurdurarak, köylüleri uzağa gitmekten kurtardı. Çıkarları bozulan görevliler pazarı sık sık denetlemeye ve olaylar çıkarmaya başladılar. Çıkan bir kavgaya Işık da tanık olunca, jandarma onu tanıklık için Bucak Merkezi'ne zorla götürmeye kalktı. Oysa ki, bu gibi durumlarda öğretmenlerin ifadelerinin bulundukları yerde alınması için genelge vardı. Işık bunu öne sürdü. Ama jandarma zor kullanmaya kalkınca, iriyarı ve güçlü olan öğretmen jandarmaları biraz hırpaladı. Diğer öğretmen Ali Kara da ona katıldı. Zorla götürüldüler. Ama Bucak'daki karakolda da onlar daha güçlü çıktı. (Yaz. notu: Esef Işık'la Temmuz 1969'da yaptığımız görüşmede, dövüldüklerini, ama karşılık da verdiklerini ve jandarmaların daha çok zararlı çıktıklarını anlattı. Kesinlikle altta kalmamışlar ve küçülmemişlerdi). İki tarafa da hırpalandıklarını belirten hekim raporları verildi. Öğretmenler güvenlik güçlerine karşı gelmekten, tutuklu olarak Kayseri Ağır Ceza Mahkemesi'ne verildiler.[26]

24 Hakkı Tonguç'dan Fazıl Gönen'e 7.2.1946 günkü mektup (İ. H. Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.219-221).
25 Hakkı Tonguç'dan Talat Ersoy'a 7.2.1946 günkü mektup (İ. H. Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.219-221).
26 Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç, s.316-318.

Tonguç, Pınarbaşı Cezaevi başlıklı, öğretmen Esef Işık ve Ali Kara imzalı mektupları alınca,[27] Genel Müdürlük olarak işe el koydu. Işık, mektubunda köyündeki çalışmalarını anlatıyor ve *"... Duygularım birazcık da olsa sarsılmamıştır. Yine içimde iş ve ülke hizmeti heyecanını duyuyorum. Okuduğum ve okumakta olduğum tüm yapıtlarda gördüm ki, doğrunun yüzü soğuk oluyor... Olayı anlatacak değilim; belki yalan söylerim size. Raporla yazarlar. Yalnız elimize vurulan kelepçe ve dövüldüğümüz için az dert yanmak istedim... Kurtulduğumuz gün yanınıza gelmeye izin verirseniz, gelir ağızdan anlatırız... Candan sevgilerimle hasretle ellerinizden öperim Müdür'üm..."* diye yazıyordu.

Öğretmen Ali Kara da *"... Bize bu hakareti yapan ve bu davayı baltalamak isteyen olumsuz düşünceli kimselerin cezalarını çekmeleri konusunda yardımı sizden bekleriz"* diyordu.

Yardım gitti, hem de etkileyici nitelikte; Ağır Ceza Mahkemesi'nde ikinci duruşmaya Pazarören Köy Enstitüsü'nden gönderilmiş iki kamyon dolusu öğretmen ve öğrenci geldi. Boz giysileriyle mahkeme salonunu doldurdular. Savcı, sanıkların salıverilmelerini istedi.

Bir süre sonra da suçsuzluklarına karar verilecekti.

Tonguç, yardım girişimlerini başlatmadan önce oradaki M. Eğitim Memuru'ndan bilgi istemişti. Pınarbaşı M. Eğitim Memuru Avni Seyhan, uzun mektubunda olayı anlatıyor ve *"Kaymakam Vekili acemi bir kişinin işi büyütmesinden"* kaynaklandığını söylüyordu. Ona göre, olaydan sonra soruşturma tarafsızlıkla yürütülmemişti. Hatta öğretmenler Mahkeme'ce salıverildikten sonra Cezaevi'nden çıkıp Pazarören'den gelenlerle birlikte kamyona binerlerken Kaymakam'ın odasının penceresinde toplanmış bazı yönetici ve görevliler *"Alay edercesine kahkaha ile gülüşüyorlardı... İşin temelinde imza ve havalecilikten başka bir iş karşısında kalınca ve kendilerinden iş istenince rahatları bozulan bazı kişilerin bu genç yavrulara gücenik olmaları vardı."*[28]

Eski düzeni (ya da düzensizliği) zorlamalar başlamıştı. Buna karşı, o düzenin çıkarcıları, savunucuları ve yürütücüleri de köy enstitüleri ve ilköğretim atılımı karşıtlarına katılıyorlardı.

22.2.1946 tarihini taşıyan, el yazılı ön çalışmalarından Tonguç'un hazırladığı anlaşılan 'İlköğretim Konusunda Notlar' başlıklı yazı iki bölümdü: 1944/45 ders yılında yapılanlar ve 1945/46 ders yılında yapılacak olanlar. Bu notun hazırlanmasındaki bir amaç da, İnönü'nün nisanda yayınlanacak ilköğretimle ilgili yazısına esas olacak bilgileri vermek olmalıydı.[29]

Bu nota göre, eğitmenli ve öğretmenli ilkokullarda toplam 1.358.374 öğrenci vardı. Bu sayı, bir önceki yıldan 105.587 daha fazlaydı. Köy Enstitülerinden 1944/45 ders yılı başında 1893 öğretmen çıkmış ve bunlar 1609 köye atanmışlardı. Öğretmenli ve eğitmenli ilkokul sayısı 14.981'di. Bunların 1316'sı kentlerde ve beldelerde, diğerleri köylerdeydi. Bu yıl 47 mezun veren Yüksek Köy Enstitüsü'ne 62 öğrenci alınmıştı. 265 gezici köy sağlık memuru (köy enstitüsü çıkışlı) köylere atanmıştı. Bu tip eleman devlet kadrosunda ilk kez görev alıyordu. Köylerde 875'i yeni, 851'i ek ve değişikliklerle toplam 1726 okul, 993 bağımsız öğretmen evi ve 741 bağımsız işlik yapılmıştı. *"Arazi sağ-*

27 Esef Işık ve Ali Kara'dan Hakkı Tonguç'a 8.2.1946 günkü mektuplar.
28 Avni Seyhan'dan Hakkı Tonguç'a 1.3.1946 günkü mektup.
29 A-95/20 22.2.1946 günkü not, ön çalışmaları Tonguç'un elyazısı ile ve: A-109/32 Köy enstitüleri çalışmalarının 1944/45 ders yılı özetleri.

lanmasında yer yer karşılaşılan direnmeler giderek azalıyordu." Bunların mahkemelere gidenleri hızla sonuçlandırılmalıydı.

Köylerdeki okul işleri nedeniyle 26 vali, 151 kaymakam, 34 milli eğitim müdürü, 19 köy enstitüsü müdürü, 82 ilköğretim müfettişi, 246 gezici başöğretmen, 146 bucak müdürü, 872 muhtar ve ihtiyar heyeti üyesi *"üstün başarı"* göstermişlerdi. (Bunların adları 17 Nisan'da Ulus Gazetesi'nde açıklanacaktı).

Köylerde yatılı yatısız 406 bölge okulu açılmıştı. Halk bu okullara çok ilgi gösteriyordu.

Köy Enstitülerinde bir yıl içinde 60 okul, 12 yatakhane, 3 revir, 32 işlik binası, 3 yüzme havuzu, 4 hamam, 16 ahır ve samanlık yapılmış, 5 enstitüde su getirme işine girişilmiş, 6 enstitü elektriğe kavuşmuştu.

Diyarbakır Dicle'de açılan Köy Enstitüsü, 250 öğrenci alacak duruma getirilmişti.

Köy enstitülerine 35 kamyon alınmış, köylerdeki okul yapımı işlerine bin yardım ekibi gönderilmişti.

İlkokul öğretmenleri Sağlık ve Sosyal Yardım Sandığı ile Yapı Sandığı'ndan 4736 öğretmen ve eğitmen yararlanmıştı.

1945/46 döneminde şunlar yapılıyordu:

Her il ve ilçe için saptanacak on yıllık ilköğretim planı çalışmaları sürüyordu. Plana göre 1955/56 ders yılında ilköğretim sorunu tümüyle çözümlenmiş olacaktı.

1945/46'da Elazığ-Palu tren hattı işletmeye açılırsa Muş ya da Bingöl dolaylarında yeni bir köy enstitüsü açılacaktı. Bu, bir yıl sonra Doğu'ya iki köy enstitüsünün daha açılmasını kolaylaştıracaktı.

Köy okullarını küçük birer okul işletmesi durumuna getirmek için işletme planları hazırlanacaktı.

Köy öğretmenlerini verimli kılabilmek için onların köy enstitülerince denetlenmesi önemliydi. İşbaşında yetiştirilmeleri sürdürülecekti. Bu, her köy enstitüsünün bir jeepe kavuşmasıyla olanaklıydı. İllerin de köy okulu yapım işleri için motorlu araçları olmalıydı. Valilikler bunun için bütçelerine para koyuyorlardı ama bazıları önemsemiyordu (İstanbul, İçel).

Arazi kamulaştırma ve öğrenci devamsızlığı nedenleriyle mahkemelere düşen işlerin hızla sonuçlanmaması işleri aksatıyordu.

Hatta bazı yargıçlar devamsızlık olaylarında köy öğretmenlerini de tanık olarak mahkemelere getirterek onların görevlerinin aksamasına neden oluyorlardı. Adalet Bakanlığı gereken önlemi almalıydı.

Köy okulu işliklerinden büyük ölçüde yararlanabilmek için gerekli araç ve gerecin sağlanmasında sorunlar vardı. Bunların belli merkezlerdeki depolarda (köy enstitüleri ve bölge okulları) bulundurulmaları çözüm olabilirdi.

Açılmış bölge okullarında 69.162 öğrenci bulunuyordu. Bunların yalnız 7451'i kendi köyleri dışındaki bölge okullarındaydı.

Öğretmenlerin açtıkları meslek kurslarının çoğaltılıp geliştirilmesi gerekiyordu.

Son olarak örgüt sorunu geliyordu: *"Hızla artan ve önümüzdeki 5 yıl içinde bir misli artacak olan okul, öğretmen ve öğrenci sayılarıyla orantılı olarak il ve merkez ilköğretim yönetimi yeniden örgütlenmeli"* idi. Bunun için bir yasa tasarısı hazırlanmasına

başlanmıştı. *"İlköğretim yüzde yüz gerçekleştiği zaman karşılaşılacak işleri başarmaya elverişli bir örgüt kurulmalı"* idi.

Bu not Tonguç'un görevinden ayrılmadan önce geleceğe dönük tasarılarını gösteren bir belgeydi. Ama uygulanamayacaktı. Çarklar tersine dönmeye başlamıştı bile!

Bu notun ya da içeriğinin İnönü'ye aktarılması ile ilgili bir olay, onunla yüksek düzey yöneticiler ve politikacılar arasındaki yaklaşım ayrılığını ve sonuncuların İnönü'yü anlamaktaki sınırlılıklarını göstermesi bakımından ilginçti. Tonguç'un da çağrılı olduğu köşk akşamlarından, eğer Yücel de varsa, kente onun makam arabasıyla, birlikte dönerlerdi. O yoksa, ya köşkün arabalarından biri ya da bulunan bakanlardan birisi, arabasıyla onu evine bırakırdı. Bunlar genellikle İçişleri Bakanı Hilmi Uran, Maliye Bakanı Fuat Ağralı ya da Nurullah Esat Sümer olurdu.

O konuşmaların yapıldığı akşam, köşkten ayrılırlarken, bir Bakan, Tonguç'u da götürmek istedi. Yola çıktıklarında, arabada Bakan sordu: *"Yahu Tonguç, bu kadar sayıyı ona nasıl ezberlettin?"* Tonguç şaşkınlıkla onun yüzüne baktı, İnönü'yü kendisine birşeyler ezberlettirilebilecek bir kişi sayıyordu sayın Bakan! Yıllarca birlikte çalıştıkları İnönü'yü ne kadar az anlayabilmişlerdi! İnönü'ye bir şey ezberlettirmek! Bunlar daha onun yalnız kendi istediğini, aklının yattığını, kafasına koyduğunu kendi istenci ile öğrendiğini, kolay kolay etki altında kalmadığını bile anlayamamışlardı. İnönü'nün ilköğretim sorunu ile ilgisinin, ta Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından beri sürüp gelen yaşamsal gerçeklerden kaynaklandığını kavrayacak siyasal tarih bilinci neredeydi? Birçoğu hâlâ, sorunu onun İnönü'yü kişisel etkilemesine indirgeyecek bir yüzeysellikte görüyorlardı. Ortaya bir adam çıkmış, İnönü'yü etkisi altına almış, bir takım işler yaptırıyordu ona! Tüm bunları anlatmayı, açıklamayı düşündü, sonra vazgeçti. Soruyu sudan bir yanıtla geçiştirdi.

Bayır, söz konusu Bakanın İnönü'nün para, ödenek gereksinmelerine gerekçe olarak belirttiği sayıları görevi gereği dinlemek durumunda kalan Maliye Bakanı Fuat Ağralı olduğunu yazar.[30]

Şubatın son günlerinde Tonguç'un sıkıntılı, üzgün oluşu eşinin dikkatini çekti, nedenini sordu ama bir yanıt alamadı. Hatta bir kez onun gizlice ağladığını gördü. Epey kaygılanmıştı. Ama o, bir yanıt vermemekte direniyordu. Ancak günler sonra, aradan epeyce zaman geçince, annesinin ölümüne üzülmüş olduğunu söyleyecekti. 27.2.1946'da annesinin ve kardeşlerinin yaşadıkları Eskişehir'den tek tümcelik bir telgraf almıştı: *"Valdeniz vefat etmiştir. Sizlere ömür."*[31] İmza, kardeşi İbrahim'indi. Kendisini Tuna yöresindeki o köyden okuması için İstanbul'a uğurlayan Rumelili ananın yaşamı Eskişehir'de noktalanmıştı. Telgrafı alınca herşeyden önce o sisli, soğuk sabahın silikliği içinde, anasının evlerinin kapısı önünde, üzgün ama kararlı, ardından bakakalışı gözlerinin önünden geçmiş olmalı. Sonra göçler, göç yolları. Eskişehir'e yerleşme, bu yabancı çevreye uyum sorunları, sıkıntılar, acılar, yaşlılık. Anası kimbilir o Rumeli köyünün, gençliğinin geçtiği evinin, avlusunun, çiçeklerinin, havasının, suyunun, kokusunun özlemini nasıl çekmişti? Bunu kendisinin yaşı ilerledikçe çok daha iyi anlıyordu. Onda da bu özlem giderek güçleniyordu. Bir göçmen köyüne gittiğinde, çocukluğunu yaşadığı köylerdeki evlerinin, avlularının bir benzerini görünce duygulanıyor, bunların birine bir-

30 Ferit Oğuz Bayır, Köyün Gücü, s.273.

31 İbrahim Gökrer'in 27.2.1946 günkü telgrafı.

kaç dakika konuk olup, avludaki çardağın altında oturarak ev sahipleriyle birkaç söz etmeden duramıyordu.

27.2.1946 günü Türkiye'nin dış politikası bakımından önemli bir gelişme oldu. İngiliz Dışişleri Bakanı Avam Kamarası'ndaki konuşmasında *"Türkiye'nin uydu bir devlet durumuna geldiğini görmek istemem... Türkiye bağımsız ve özgür bir devlet olarak kalmalıdır"* dedi. Savaşın bitimi ile 1946 Şubat sonu arasında geçen süre, Türkiye'nin Sovyetler Birliği karşısında yalnız bırakıldığı, çok kritik, belki de 2. Dünya Savaşı günlerindekinden çok daha tehlikeli bir dönemdi. Kamuoyunca açıkça bilinmeyen o günlerde İnönü'nün çok *"huzursuz"* olduğu anlaşılıyor. Bu demeç, İnönü'nün Batı'dan güvence sağlama girişimlerinin sonuç vermeye başladığını gösteren ilk belirtiydi.[32] Cumhuriyet'in başından beri görülmedik şekildeki yanlış bir Sovyet politikası, olmayacak isteklerle Türkiye'yi giderek daha fazla kapitalist devletler kampına itiyordu. Bunun iç politikadaki etkisi dünyada hızlanan Doğu-Batı kamplaşmasına koşut olarak sınırsız ve akıl dışı her tür sol düşmanlığı ile tüm ilerici düşüncelerin ve hareketlerin komünistlikle suçlanacağı bir ortamın doğması olacaktı. Bu bağlamda, köy enstitüleri ve ilköğretim atılımı karşıtlarının yararlanmalarına elverişli bir ortam da hızla gelişiyordu. Soysal da kitabını köy enstitülerine ve ilköğretim örgütüne dağıtmayı sürdürüyordu. Buna tepki gösterenler de artıyordu.

Kayseri Pınarbaşı İlköğretim Müfettişi Cevat Esen bunlardan biriydi. 'İlköğretim Olayları ve Köy Enstitüleri Kitabı Sahibine Açık Mektup' başlıklı üç yazısını İlköğretim Dergisi'nde yayınlanmak dileği ile Bakanlığa yolladı.[33] Emekliliğine iki yıl kalmış bir öğretmen olarak bu yanıtları *"ikiyüzlülük ve dalkavukluk"* için değil, kitabın gerçekdışı savlarını yanıtlamak için yazdığını belirtiyor, onları tek tek çürütmeye çalışıyordu.

Bu açık mektuplar İlköğretim Dergisi'nde yayınlanmadı. Tonguç'a göre ne Soysal'ın kitabı bu dergide eleştirilmeye yeterli nitelikte ve düzeydeydi ne de böyle bir polemik açmaya gerek vardı.

Onun olaya bakışı, kitabın dağıtılmasından yakınan v e kendisine mektup yazan Kaynar Bölge Okulu Başöğretmeni Hüseyin Erdoğan'a verdiği yanıttan anlaşılıyordu. *"... Her zaman ve her yerde kimisi gerçeği, kimisi de onun tersini yazan kitaplar çıkar. Bunun önüne geçmenin olanağı yoktur. Ustalık, onları okuyanların yalanla doğruyu ayırt edebilmelerindedir. Bizim mesleğimizle ilgili kitaplar arasında da öyleleri vardır ki, onlar belli amaçlar için yazıldıklarından gerçekleri örterek kendi amaçlarına doğru bir yol tutarlar. Kitaplar özgürce satıldıkları sürece hiçbir sorun yoktur. Ama onlar zorla satılmak istendiler mi, konunun şekli değişir. Mektubunda kısaca dokunduğun (zorla dağıtma) sorununu açıklamanı isterim. Zorlayanlar kimlerdir ve zorlama şekli nasıldır..."*[34]

Olumsuz davranışların artmasına karşın, eldeki tüm elemanlardan yararlanma ilkesini sürdürüyordu. Ortaklar Köy Enstitüsü Müdürlüğü'ne atandıktan sonra oradaki durumu bildiren Hayri Çakaloz'a yazdığı mektupta *"... Kişiler konusunda yazdıklarına gelince: Bu nokta üzerinde durmayı çok yararlı bulmuyorum. Nedeni, eldeki olanaklardan yararlanarak ne yapılabilirse onları yapmaktayız ve bundan sonra da sürdüreceğiz..."* diyordu.[35]

32 Haldun Derin, Çankaya Özel Kalemini Anımsarken, s.184.
33 A-102/15 Cevat Esen'in 12.2, 18.2, 1.3.1946 günkü resmi yazıları, bunlara ekli metinler.
34 Hakkı Tonguç'dan Hüseyin Erdoğan'a 4.3.1946 günkü mektup (İ. H. Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.224).
35 Hakkı Tonguç'dan Hayri Çakaloz'a 22.4.1946 günkü mektup (İ. H. Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.224-226).

Bu arada sistematik olarak bir takım dedikodular da yayılıyordu. Örneğin, köy enstitülerinde silah vardı! Evet, vardı. Bunlar bir enstitü dışında, her enstitüdeki askerlik dersi uygulamaları için M. Savunma Bakanlığı'nca atanmış subay öğretmenlerin denetimindeki az sayıda, çoğu işe yaramaz ta Balkan ve 1. Dünya Savaşı'ndan kalma talim tüfekleriydi. Yalnız Kars Cılavuz Köy Enstitüsü'ne yine M. Savunma Bakanlığı tarafından iyi durumda 450 piyade tüfeği ve cephane verilmişti. Bunun amacı, doğudan gelecek bir saldırı durumunda, yapılmış olan seferberlik planları gereği, enstitü öğrencilerinin silahlı savunmaya katılmalarıydı.

Benzer bir dedikodu da köy enstitüleri öğrencilerinin İnönü'ndeki Türk Kuşu Planör Kampı'nda eğitim görmeleriyle ilgiliydi. Bunlardan paraşütçü mü yetiştiriliyordu? Oysa ki, o yıllarda tüm okullardan az sayıda gönüllü öğrenci yaygın bir spor uygulaması olarak bu kampa gönderiliyordu. Onların arasında köy enstitülerinden de gidenler vardı. Diğer okullardan gidenler için böyle bir sav ortaya atılmıyordu da neden köy enstitülerinden gidenler suçlanıyordu?

Bir başka karalama, ilköğretim örgütünde özel bir şifrenin resmi haberleşmelerde kullanılmasıydı. Bu dönemlerde önemli ve acil resmi haberleşmeler için en çok kullanılan yöntem, telgraftı. İlköğretim örgütü ile yerel ve resmi yönetimler arasındaki ilişkilerde, özellikle köylerde okul yapımı bakımından sorunlar çıkıyordu. Bunları merkeze bildirirken açık yazışmalar yapılsa, ilköğretim görevlileri, köy enstitüsü müdürleri, şeklen bağlı oldukları valilerle, işbirliği yapacakları kaymakamlarla ve diğer kamu görevlileriyle, bir bakıma onlardan yakınan kişiler olarak nasıl birlikte çalışabilirlerdi? Şifre kullanımı, bu tür gereksinimlerin sonucuydu.

Ama silah, planör, şifre gibi duyarlı konuları bir araya getirerek bir senaryo yaratmak ve bazı safların aklını çelmek çok kolay bir yoldu. Bir de bununla solculuk, komünistlik gibi suçlamalar arasında bağlantı kurulunca, ortaya aslında çocukça, ama o günlerin ortamında ürküntü yaratacak tablolar çıkıyordu. Yoksa bunlar hükümet darbesi falan yapmayı mı planlıyorlardı?

Bunların dışında, siyasal dengelerdeki değişmelerle koşut olarak İnönü'nün tutumunda bir değişikliğin ilk belirtileri de nisan ayı başlarında ortaya çıkmaya başladı:

O gece Çankaya Köşkü'nde yemeğe çağrılı olarak üç kişi vardı: Saracoğlu, Yücel ve Tonguç. Yemekte bir ara İnönü sözü Rauf İnan'a getirerek onun tanıdığı en çalışkan enstitü müdürlerinden birisi olduğunu anlattı. Onun bu çalışmalarına karşılık birşeyler yapılmalıydı artık. Örneğin, Bakanlık Müfettişi olarak atanması gibi. Tonguç, dikkat kesildi. İnönü ilk kez ilköğretimin özlük işlerine karışıyordu. Saracoğlu ve Yücel de İnönü'ye katıldılar. Onların olurlarının daha önce sağlandığı izlenimi alınıyordu. İnönü sözlerini Tonguç'a yöneltiyordu. Aslında, İnan'ın böyle bir göreve alınması Tonguç açısından da iyi bir çözüm olabilirdi. Nedeni, Hasanoğlan'da bazı rahatsızlıkların artmasıydı. İnan ve Arman arasındaki uyuşmazlıklar, İnan'ın gerekliliği tartışmaya açık, bazılarınca kırıcı bulunan sertlikleri böyle bir çözüme Tonguç'un sıcak bakmasının nedeni olabilirdi. Nitekim, İnan, biraz da Enstitüdeki gergin havayı yumuşatmak amacıyla birkaç haftalık bir geçici görevle köy bölge okullarını ve bazı köy enstitülerini görüp incelemeye gönderilmişti. Arman'a göre İnan, yapısı gereği en küçük ayrıntılarda bile yetkiyi kendinde bulunduruyor, arkadaşları ile *"mesafeli, yukarıdan görünen ilişkileri oluyor, bazen sinirlerine de egemen olamıyordu."*[36]

36 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s.258.

Bir takım sürtüşmeler çıkmıştı son aylarda. Yüksek Köy Enstitüsü'nde yabancı dil okutmanı olarak, usta öğretici kadrosunda çalıştırılan bir genç kız, İnan'dan birkaç günlük izin istemiş, verilmeyince araya Eyuboğlu ve Köni girmişler, İnan onları da geri çevirmişti. Bu kez izin Bakanlıkça verilmiş, izin sonunda geri dönen kızı İnan yeniden işe almamış, bu kez araya giren Bayır da İnan'a kırılmıştı.[37]

Tonguç, işlerin yürütümünü doğrudan etkilemeyen bu gibi sürtüşmelerde taraf olmamaya, olaya karışmamaya özen gösterir, anlaşmazlıkların taraflarca aralarında çözülmesini beklerdi.

Ama İnan'ın Enstitü'deki bazı öğretmenlerden ve Yüksek Köy Enstitüsü'nden yakınan bir resmi yazı göndermesi onun da tepkisine yol açtı. Yazıda öğretmenler Enstitü'de olmayanlar, yararlı olmayanlar, hastalar, ayrı görevliler, deneyimsizler, kayıtsız ve nazlılar şeklinde sınıflandırılıyordu. Tonguç'un yazının altına yazdığı not, oldukça ağırdı: "*Kendisine her tür güvenin gösterildiği, konuşma olanaklarının verildiği bir arkadaşın konuşma yolunu bırakıp sorunları bu şekle döküşünü herşeyden önce olayları soğukkanlılıkla ve nesnel olarak irdeleyemediğine kanıt sayıyorum.*" diye başlıyor, yazıda adları geçenlere haksızlık edildiğini söylüyor, "*Kırıcılıkla, tepeden inme emirlerle iş görmeye kalkanlara adam beğendirmenin olanağı yoktur... Karşılığı olmayan, olanı yerine daha iyisini koymayı kesin olarak sağlayamayan öneriler amacı olmayan hareketten başka anlam taşımazlar... Bir bütünü ikiye bölüp... birine arka ve yüz çevirmek ana sorunları çözümlemek şöyle dursun, daha kötü bir duruma getirir.*[(x)] *Gerçek huzursuzluk nedeni bence budur... Nesnel davranmak koşulu ile kurumun genel durumu konuşulabilir. Bu arada öğretmen sorunları da ele alınır ve gerçeklere uygun olarak üzerinde durulur. İnsanları insan olarak değerlendirmek koşuluyla*"[(xx)38, 39, 40]

Kişiye özel olarak gönderilmiş bu resmi yazının zarfı üzerine şu tümceyi de yazıp, işi Bayır'a aktardı: "*Ferit, bunun içindeki yazıları oku. Bu yazıyı işleme koyma. Benim not çerçevesi içinde kendisiyle konuşmak uygun ise konuşup benim notu da gösterirsin. H. Tonguç*"

Bayır bu notu İnan'a gösterdi mi, yoksa işi kendi bildiğince mi kapattı, bilmiyoruz. Bundan ne Bayır'ın, ne de İnan'ın anılarında söz edilmiyor. Kesin olan, bu yazının işleme konulmadığıdır.

İnönü'nün sofrasında İnan'ın başka bir göreve alınması konusu açıldığında Tonguç bunları anımsamış olmalı. Ama bildiği başka etkenler de vardı. Saracoğlu'nun da öneriyi desteklemesi ilginçti. İnan'ın da belirttiği gibi Saracoğlu ondan pek hoşlanmazdı. Daha Çifteler döneminden beri, vali ile İnan arasındaki bir sürtüşmeden kaynaklanan, Saracoğlu'nun Vali'yi haklı bulduğu ve bir ara Yücel'le de aralarına soğukluk girmesine neden olan olayın etkisiyle bu durum ortaya çıkmıştı. İnan'a göre, Saracoğlu, son olarak bu davranışını, Irak Kralı Naibi Abdülillah'ın Hasanoğlan'a gelişinde de belli etmişti.[41] Son haftalarda İnan'ın Ankara'nın bazı ilçelerinde öğretmenler ve halkla yaptığı konuşmaların bir sorun haline getirilerek üst makamlara, hatta İnönü'ye kadar yanlış yorum-

---

37 A.g.e. s.227-230 ve Rauf İnan, Bir Ömrün Öyküsü 2, Köy Enstitüleri ve Sonrası, s.283-286.

38 A-99/2 Hasanoğlan Köy Enst. Md. Rauf İnan'dan İlköğretim Gen. Md.lüğü'ne yazılmış kişiye özel yazının kopyası.

(x) Söz konusu olan Yüksek Köy Enstitüsü'dür.

(xx) Bayır'ın yayınladığı metinde yazının geldiği Köy Enstitüsü adı verilmemiştir. Ayrıca metindeki Yüksek Köy Enstitüsü sözcüğü yerine "bir kurum" sözcüğü konmuştur.

39 Ferit Oğuz Bayır, Köyün Gücü, s.276-278.

40 Hürrem Arman, A.g.e., s.259-262.

41 Rauf İnan, Bir Ömrün Öyküsü 2, Köy Enstitüleri ve Sonrası, s.92-93, 255-256.

larla duyurulduğunu da Tonguç biliyordu.[42] İnan'ın Çifteler solculuk olayından sonra izlemeye başlanması belki hâlâ sürüyordu.

Bunların tümü dikkate alındığında İnan'ın Bakanlık Müfettişliğine atanması, en başta köy enstitülerine büyük yararı dokunmuş ve hizmeti geçmiş bir kişi olarak kendisi, diğer nedenlerle de tüm ilgililer için iyi bir çözüm sayılmalıydı. Ama Tonguç, konuyu başka bir açıdan değerlendirdi. Burada önemli olan, kişisel konumlar değil, bir ilke sorunuydu. İlk kez kendisinin atamalarla ilgili işlerine Cumhurbaşkanlığı düzeyinde karışılıyordu. Yeni bir tutumun ve bir davranış ve politika değişikliğinin çok büyük olmayan, ama önemli bir belirtisiydi bu. Bir ödün veriliyordu ona göre; kendi değerlendirilmeleri dışında bir takım nedenlerle bir elemanı, yakın bir iş arkadaşı, yükseltme görüntüsü altında asıl uğraş alanından uzaklaştırılıyordu. Bu sonuca varınca verdiği yanıt sert oldu: *"Bir kez kelle verecek olursanız, sıra size de gelebilir."* Çatal bıçaklar havada kaldı, sofranın havası buza dönmüştü. Yücel şaşkınlıkla onun yüzüne bakıyordu. İlk kez, İnönü'ye karşı, özellikle başkalarının yanında iken kullanmaya çok özen gösterdiği o saygılı konuşma şeklini bir yana bırakmıştı. Bir süre kimse konuşmadı. Sonra İnönü konuyu değiştirdi, işi şakaya çevirmeye çalıştı. O gece bu konu bir kez daha açılmadı. Ama atama bir süre sonra Tonguç'a karşın yapılacaktı.[43]

O gece Köşk'de yaşananlar sonun başlangıcını mı simgeliyordu?

19.3.1946'da Yücel ve Tonguç bir denetleme gezisine çıktılar. Ortaöğretim Genel Müdürü Hayri Ardıç da birlikteydi. Trenle Diyarbakır'a gidiyorlardı. 22.3'de vardılar. 25.3'de Siirt'te idiler. Daha sonra Çukurova'ya indiler. Gezi Mersin'den vapurla Antalya'ya sürdürüldü. 9.4.1946'da orada idiler.

"20.3.1946 Sivas'da trenden inilerek Yapı Sandığı'nca yaptırılan öğretmen evleri, İnönü Müzesi, yeni ilkokullardan biri, Ülke Basımevi (Kemal Zeki Gençosman bilgi verdi) görüldü.

21.3. Genel Müfettiş ile birlikte türlü makamları ziyaret. Genel müfettişlerin rolleri hakkında tartışmalar, gerçeklere uymayan kararlardan yakınmalar, Doğu'nun özellikleri.

22.3. Diyarbakır. Gece Dicle Köy Enstitüsü'ne gittim. Az zamanda önemli başarılar elde edilmiş.

23.3. Bakan, Genel Müfettiş Korgeneral Yümnü Üresin, CHP müfettişi, Muş M. Eğitim Müdürü ile Dicle Köy Enstitüsü'ne gidildi.

25.3. Siirt. Ortaokul, İnönü İlkokulu. Diğer okullar berbat. Köy Enstitüsü için Beşiri dolayları elverişli. Yapı Sandığı: Ergani.

26.3. Genel Müfettiş ile diğer illerin gereksinimlerine göre alınması gereken önlemler görüşüldü.

27.3. Siverek: İlköğretim durumu: Okul binaları iyi değil, M. Eğitim Memuru iyi değil. Yolda Urfa'ya 3 km'de köy enstitüsü mezunu: iyi değil!

28.3. Urfa okulları, bağnazlık yüzünden kızlar okula gönderilmiyor. M. Eğitim görevlileri bu işi ön planda tutmamışlar.

29.3.. Urfa Derbesiye okulu iyi. Balıkesir Öğretmen Okulu mezunu bir öğretmen.

---

42 Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç, s.291.
43 A.g.e., s.291-292 (Hakkı Tonguç, özel anı).

31.3. Diyarbakır'da Ziya Gökalp'in doğduğu evi gezdik. Deliller ve Hasanpaşa hanlarını, Trahom Hastanesini gezdik. Hasanpaşa Hanı'nı Belediye binası olarak kullanma düşüncesi?

1.4.1946 Dicle Köy Enstitüsü'nde Sili ile görüşme. Sallar durağı ile Ergani İstasyonu arasında şüt yapılacak yerleri görmesi Sili'ye bildirilecek (su işi).

2.4. Pertek ve Hozat merkezlerinde ilkokulları ziyaret. Pertek iyi değil. Hozat iyi. Pertek'deki İlköğretim Müfettişi iyi değil, köy okullarının yapımı 4274'e uygun değil.

4.4. Akçadağ Köy Enstitüsü'ne 4 bin lira ödenek yollanacak.

6.4. Mardin.

7.4. Alata Köyü'nde Bahçıvanlık Okulu.

Silifke'de öğretmen evleri, Yapı Sandığı'na arsa.

8.4. Anamur'a geliş. Yoksul, geri bir kasaba. Gece saat 19.00'da Alanya'ya çıkış. Halkevi, yeni ortaokul binası. Bıçaklanan Kaymakam. Toprak beyliği, telefonsuzluk, telgraf haberleşmesinin kesilmesi. Vapura gelen Dokumacılar Kooperatifi Başkanı.

9.4. Antalya'ya geliş. Aksu Köy Enstitüsü'ne üç boyutlu küre gönderilecek." [44]

Daha sonra İzmir'den trenle Ankara'ya dönmüş olmalılar.

Bu gezide Elazığ İstasyonu'nda köy okullarının yapımı ve arazi sağlanması işleriyle rahatı kaçan bürokratlarla bakanlıkların örgütleri arasında süren yetke çekişmelerinin bir örneği yaşandı. Bakanın özel vagonundaki salonda Genel Müfettiş Korgeneral Yümnü Üresin, Elazığ Valisi Orhan Sami Güvenç, M. Eğitim Müdürü ve diğer il yöneticilerinin bulunduğu toplantıda, yapılmamış işler nedeniyle Tonguç'un uyarıcı ve yer yer sertleşen konuşmasından sonra bu kişilerin tren hareket edeceği zaman *"zoraki bir çaba ile bağlılık, saygı görüntüsü verdikleri... ama sararmış yüzlerle vagondan ayrıldıkları"* görüldü. Birkaç dakika sonra da Genel Müfettiş'in çevresinde toplandıklarında asıl yüzleri ortaya çıktı: *"Paşam hükümet ve il otoritesi kalmadı. Parti sarsıldı, bu ne biçim hal? Genel Müdür ne yaptı, kim oluyor?.."* General tepkileri atlatmanın yolunu *"... Bu konuda M. Eğitim Danışmanı'mdan gerekli bilgileri aldıktan sonra size yanıt veririm."* diyerek onunla birlikte arabası ile istasyondan ayrılmakta buldu. Daha sonra vali ve M. Eğitim Müdürü ildeki gerçek durumu Tonguç'a anlatan İlköğretim Müfettişi Nazmi Vural'ı Vali Konağı'na çağırarak azarlayacaklardı.[45]

Bürokrasi, hiçbir yeni işe yatkın olmayan durağanlığını ve ne işe yaradığı anlaşılmayan koşulsuz otoritesini giderek daha fazla tepkiler göstererek savunuyordu. M. Eğitim örgütünde de destekleyicileri vardı. Onların alttan alta süre gelen tepkileri iş hacmi büyüyüp genişledikçe, o çok duyarlı burunlarıyla değişmeye başladığının ayırdına vardıkları siyasal havadan da yüreklenerek daha açık şekillere dönüşüyordu.

Tonguç ise bu koşullarda umudunu bağladığı yüksek köy enstitülülere daha çok yaklaşıyor, onları bir an önce işlerin içine sokarak etkinleştirmeye çabalıyordu. Yüksek Köy Enstitüsü'nde bir dersinden çıktıktan sonra öğrencilerden Bekir Semerci'yi yalnız olduğu yönetim odasına çağırdı: *"Otur!"* diye yer gösterdi, konuştuğu insanları ayakta tutmak adeti değildi... *"Bak Semerci, benim bu yıl 17 Nisan konuşmasını yazacak vaktim yok. Sen, Sabahattin (Eyuboğlu) gelince ona söyle, Başaran'ı da çağır, üçünüz bir olun,*

44 Hakkı Tonguç'un 1946 yılı not defteri.
45 A-68/18 Nazmi Vural'ın Hakkı Tonguç'a 8.4.1946 günkü mektubu.

benim konuşmamı yazın." Haberi alan Başaran önce çekindi: *"Bizim yapabileceğimiz iş mi bu? Biz nasıl yazarız Tonguç'un konuşmasını?"* Ama yazdılar. Hem de uzun bir metin ortaya çıkacaktı. Eyuboğlu Tonguç'un amacını anlamıştı. Çalışmaya oturduklarında *"Anlatın bakalım çocuklar, yazımız nasıl olmalı?"* demiş, onlara anlattırıp yazdırmıştı. Her ikisi de her zamanki alışkanlıklarıyla tüm düşündüklerini *"Yalın yalın ortaya döküvermişlerdi."*[46] Tam bir zihinsel iş içinde iş eğitimi çalışması olmuştu. *"Büyük yerlerde oturan"* adamların konuşmalarının yazılmasının öyle yapılamayacak, erişilemeyecek bir uğraş olmadığını da anlamışlardı.

Tonguç'un 15.4.1946'da İlköğretim Dergisi'nde 'Köy okullarında Teknik Öğretim' başlıklı bir yazısı yayınlandı.[47] Bu yazıda bir bakıma köy enstitülerinde ve köy okullarında tarım dışında, tekniğe önem verilmediği gibi bir eleştiriyi de yanıtlamış oluyordu. a) teknik derslerin ve çalışmaların amaçları (çocuğu toplumsal yaşama hazırlama, ona teknik bilgi ve beceriler kazandırma, çocuğu ekonomik güç ve anlayışa kavuşturma, genel bilgi kazandırma ilkeleri), b) iş şekilleri ve bunların saptanmasında ruhbilimle eğitbilimin yardımı gibi konular ele alınmıştı.

17 Nisan 1946 günkü Ulus Gazetesi'nde İnönü'nün artık gelenekleşmiş yazısı 'İlköğretim Çalışmaları' başlığı ile çıktı.[48] İnönü, 1945 yılı ilköğretim çalışmalarının genellikle her yerde başarılı olduğunu bildiriyordu. Bundan sonra bazı ufak değişikliklerle kendisine verilmiş olan nottaki sayıları açıklıyordu. Önümüzdeki yıl 2 bine yakın köyde yapı işleri olacaktı. Hazırlıklar buna göre yapılmalıydı. Valiler ve milli eğitim örgütü özellikle motorlu araç sağlamaya ve kullanmaya çalışmalıydı.

Önemli bir sorun, ilkokullardaki devamsızlıktı. Yüzde elliye yakın fire veriliyordu. Özellikle kız çocuklarının devamları sorunluydu. *"İlkokulda devam konusu benim işlerimin içinde başlıca konudur."*

"Vatandaşlarım köyde ilkokul konusunun bugünkü yasa ile uygulanmasına önemle ve kararlılıkla sürdürüleceğine güven duymalıdırlar... Bunca yıllık deneyimden sonra köylerde ilköğretimi az zamanda gerçekleştirmek için bir yöntem bulduk... Yeni siyasi partilerin, ilköğretim işinde izlenen yönteme ve çabalara karşı durum almamalarını... çok sevinçle karşıladım.... İlköğretim sorununun bir demagojiye kurban edilmemesi için, tüm gücümüzü kullanacağız. Pek az yerlerde, ilköğretime, ilkokul yapımına karşı hükümet aleyhine propaganda olsun diye, türlü şeyler söylendiğini işitiyorum... Köy lünün kalkınması bizim için yaşama sorunudur... Köylünün okumuş yazmış, teknik öğretime girmiş, tutsak yaşamından kurtularak toprak sahibi olmuş olması, herhalde gerçekleştirmeye kararlı olduğumuz konulardır..." İnönü, burada tek dereceli bir seçimin sağlıklı olabilmesinin vatandaşların *"hiç olmazsa ilköğretimlerinin tamam olmasına bağlı"* olduğunu vurguluyordu. *"Bu konuda partilerin, birbirlerinin çabasını kesecek değil, destekleyip arttıracak şekilde hareket edeceklerini umarım."*

Son olarak kentlerdeki ilkokul eksikliğinin tamamlanması sorununun *"açık durduğuna"* değiniyor ve bunun için özel önlemler gerektiğini belirterek, *"... Zaten kentlerdeki aydınlarımız, ilköğretim konusunu önemli tutmuş olsalardı, bu sorun tüm ülkede bu kadar sürüklenmezdi."* diyordu.

---

46 Bekir Semerci, Türkiye'de İleri Atılımlar ve Köy Enstitüleri, s.229-231.
47 İ. Hakkı Tonguç, Köy Okullarında Teknik Öğretim, I-II, İlköğretim, sayı 201-203, 204-205, s.2619-2622 ve 2657-2660, 15.4.1946, 15.5.1946.
48 İ. İnönü, İlköğretim Çalışmaları, Ulus, 17.4.1946 (ve: İ. Hakkı Tonguç, İlk-öğretim Kavramı, s.401-405.)

Bu yazıya bakınca, İnönü'nün ilköğretim atılımını çok partili dönemde de sürdürme kararlılığında olduğu, ama bazı kaygıları nedeniyle uyarılar yapmak gereğini de duyduğu izlenimleri alınıyordu.

O yıl 17 Nisan Hasanoğlan'da büyük bir törenle kutlandı. Konuklar için Ankara'dan özel bir tren kaldırıldı. Davetliler ve isteyenler bu trenle Hasanoğlan'a geldiler. Beyaz tren İnönü ve devlet ileri gelenlerini getirdi. Yücel ve Tonguç daha önce gelmişlerdi.

Ev sahipliğini geçici görevinden dönmüş olan Rauf İnan yapıyordu. İstasyon yolunda, Enstitü'ye kadar dizilmiş öğrencilerinin arasından geçen İnönü 1100 öğrencinin geçit töreni için büyük toplantı alanına gitti. Öğrenci sıralarının önünden geçmek yerine alanın çevresini dolanarak geldiklerini görünce, bunun nedenini sordu. İnan açıkladı; tören geçişi büyüğü sağdan görecek şekilde yapıldığı için o düzeni alıyorlardı. İnönü güldü, bir şey demedi.

Geçit töreninden sonra, büyük zorluk ve çabalarla 4200 metre uzaktaki Hasan Deresi'nden Enstitü'ye getirilen suyun açılışı yapıldı. Bu arada İnan'ın öğrencilerle eş, boz giysisi İnönü'nün dikkatini çekti. 1944'deki 17 Nisan töreninde Müdür Hürrem Arman eski kuyruklu siyah nikah giysisi ile İnönü'yü karşılamıştı.[49] İnan, anılarında İnönü'nün kendi giysisi ile ilgilendiğini belirtir.

Öğle yemeği öğretmenler odasında hazırlanmış uzun bir masada yendi. Ev sahibi olarak yanında oturan İnan'ın tabağına yemek konmaması İnönü'nün ilgisini çekti. Nedenini sordu. Daha İnan yanıt vermeden Yücel atıldı: *"Paşam, o oruçtur."* İnan yıllar sonra, *"Benim oruç olduğumu Yücel'in nereden bildiğini bugün de merak ederim."* diye yazacaktı. Asıl şaşılması gereken ise, İnan'ın, Yücel'in ve Tonguç'un iş arkadaşlarının özel yaşamları ve kişilikleriyle ne kadar yakından ilgilendiklerini bilmemesi olmalıydı.

Yemekten sonra açıkhava tiyatrosuna gidildi. *"İnönü ve eşi ile Başbakan'a en önde koltuklar konmuştu. Bakanla Genel Müdür* (Yaz. notu: Yücel ve Tonguç) *İnönü'nün arkasında sırada oturuyorlardı."* İnan bir konuşma yaptı. Tiyatro öğrenciler, öğretmenler, konuklar, köylülerle doluydu. Oyunlar oynandı, şiirler okundu. Hepsi çok alkışlandı. Yüksek kısımdan Mehmet Başaran'ın şiiri çok beğenildi. İnönü onu yanına çağırarak kutladı, bir süre konuştu. Sonra yüksek kısım öğrencileri Gogol'un 'Bir Evlenme' piyesini oynadılar.

Açıkhava tiyatrosundaki toplantı bitince İnönü Enstitü'yü gezdi. Yüksek Köy Enstitüsü'nün müzik salonunda bir piyano konserini dinledi, yüksek kısım öğrencileriyle konuştu. Hasanoğlan Köyü'ne gidildi, İlkokul gezildi. Enstitü'deki öğrenci dinlenme evini de gördükten sonra İnönü hoşnut olarak ve teşekkür ederek Enstitüden ayrıldı.

Onu geçirdikten sonra, Yücel Vali Tandoğan ile birlikte arabasına binerken Enstitü ile Hasanoğlan İstasyonu arasındaki kısa sürede İnan'ı arabasına aldı. Olumlu izlenimlerini belirttikten sonra ona *"- Seni Bakanlık Müfettişliği'ne alıyoruz. Orada birlikte çalışacağız"* dedi. Yazdığına göre, İnan, müfettişliğe atandığını orada öğrendi.[50] 1 Mayıs 1946'da yeni görevine başlayacaktı.

Daha sonraki olayların ve gelişmelerin ışığında o günkü tören izlenimleri bir daha değerlendirildiğinde, ilköğretim atılımını ve köy enstitülerinin kuruluşunu gerçekleşti-

---

49 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s.77-78.

50 M. Rauf İnan, Bir Ömrün Öyküsü 2, Köy Enstitüleri ve Sonrası, s.293-296.

ren ve son kez burada bir araya gelmiş iktidar ve yönetim ileri gelenlerinin o gün çok rahat ve sevinçli olduklarından insan kuşkuya düşüyor. Her ne kadar İnan, örneğin *"Yücel'in tatlı, içerikli anlatılarıyla yemek uzun sürdü."*[51] gibi tümcelerle olumlu bir tablo çiziyorsa da arka plandaki olaylar, değişmekte olan siyasal dengeler anımsanınca bu kuşku ağırlık kazanıyor. Açıkhava tiyatrosundaki toplantıda Saracoğlu, kalın sesiyle *"Beni de bu okula öğrenci olarak alın."* gibi espriler yapıp havayı ısıtmak istemişse de, o günlerde Yücel ile arasında soğukluk olduğu yıllar sonra açıklanacaktı. Yücel'e göre, Saracoğlu, onun Başbakan adaylığından şüpheleniyordu.[52] Vali Tandoğan, çok durgundu. Bir süredir İnönü ona karşı daha az yakınlık gösteriyordu. Bunun nedeni özel yaşamı ile ilgili bazı söylentiler miydi? Davetli olarak gelmiş M. Eğitim Bakanlığı ileri gelenlerinin bir bölümü, töreni, eğlentileri eleştirici bakışlarla, suskunluk içinde izliyorlardı. Tonguç, geri planda kalmaya, konuşmamaya her zamankinden daha çok özen gösteriyordu.

İnsana havada tümüyle bir durgunluk varmış gibi geliyordu, olup bitenleri sonradan düşündükçe! Şüpheyi gerektirmeyen bir gerçek vardı. O günün en hoşnut kişisi, törenin iyi geçmesine sevinen ve Bakanlık Müfettişliği'ne atanmayı bir yükselme ve çalışmalarının ödülü olarak algıladığı anılarından anlaşılan Rauf İnan'dı.

Tonguç'u o gün en çok ilgilendiren ise Yüksek Köy Enstitüsü öğrencilerinin sahneledikleri 'Bir Evlenme' piyesindeki üstün başarıları olmuş. Not defterine o gün için piyeste rol alan öğrencilerin adlarını ve geldikleri enstitüleri yazmış:[53] *"Bir Evlenme, Gogol. Cılavuz: Halise (Sarıkaya), Arifiye: Yıldız (Kırktepeli), Kepirtepe: Melahat, Cılavuz: Fatma (Toksoy), Kızılçullu: Kamil (Yıldırım), Çifteler: Naci. Ve bir ek not: "İnönü geldi."* O kadar!

Köy enstitüsü karşıtlarının girişimleri ise giderek artıyordu. Kanad'ın Hasanoğlan'a gelişinin ardından Gazi Eğitim Enstitüsü Pedagoji Bölümü öğrencilerinin öğretmenleri ile birlikte Düziçi Köy Enstitüsü ve çevresindeki köy okullarında inceleme yapma isteklerine İlköğretim Dairesi de doğal olarak destek vermek durumundaydı. Tonguç, Enstitü'nün Müdürü Lütfi Dağlar'a yazdığı mektupta, onlara gereken kolaylığın gösterilmesini ve *"Köylerde yapılmış uygulama bahçeli ve plana göre hazırlanmış yeni okullardan bir bölümünün"* onlara gösterilmesini ve ileri sürecekleri düşüncelerin ve görüşlerin kendisine bildirilmesini istiyordu. Onlar, *"Bu okullardaki öğretimin ve eğitimin ne şekilde yürütüleceği üzerinde konuşmaya davet edilmeli ve düşünceleri açıkça söyletilmeli"* idi.[54]

Bakanlık Müdürler Komisyonu (Disiplin Kurulu) tarafından 15.12.1945'de *"görülen lüzum üzerine"* bakanlık emrine alınmış olan Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi'nin üç doçenti, Behice Boran, Niyazi Berkes ve Pertev Naili Boratav'la ilgili karar, 26.4.1946'da Danıştay'ca bozuldu. Tonguç, Komisyon kararına karşı oy vermiş tek üyeydi. Danıştay bozma gerekçesi olarak *"eylem ve hareketin resmi hizmete etkisinin söz konusu olmadığı"*nı gösteriyordu. Yücel, Danıştay kararından sonra *"otoritesinin bu karar ve daha önceki benzerleriyle sarsılmış olduğunu"* ileri sürerek görevinden ayrılmak isteği ile Başbakan Saracoğlu'na başvuracak, ama *"bunu başaramayacak"*tı.[55]

---

51 A. g. e., s.295.
52 Ferit Oğuz Bayır, Köyün Gücü, s.248.
53 Hakkı Tonguç'un 1946 yılı not defteri.
54 Hakkı Tonguç'dan Lütfi Dağlar'a 22.4.1946 günkü mektup (Ve İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.226-227).
55 Hasan-Âli Yücel, Davam, s.112-115.

"23.4.1946 Zirkayı ve Çayırhan Bölge Okulları, durum iyi. Sarılar Köyü Okulu görüldü, Sakarya kenarında, öğretmeni İsmail..

27.4. Akdağ Madeni ve Yozgat."[56]

29.4.1946'da Belediyeler Kanunu'ndaki seçimle ilgili maddeler değiştirildi. Çok partili rejime gidişin adımları atılıyordu.[57]

İnönü'nün 25 Nisan'da olağanüstü toplantıya çağırdığı CHP Kurultay'ı 10 Mayıs'da toplanacak ve bu toplantıda tek dereceli seçim kararı alınacaktı.

İnönü, bundan önce çıktığı gezide, 3.5.1946'da, Eskişehir Halkevi'nde uzun bir konuşma yaptı. Dış politika olaylarını ve Sovyetler ile gerginleşen ilişkileri ayrıntıları ile anlattı, onların haksız isteklerini eleştirdi, onlara karşı yalnız kaldığımız dönemin tehlikelerine değindi. Sonra çok partili rejime sözü getirdi. Yeni partiler söz konusu olunca *"İki şeye bakarım; birincisi yabancı devletle ilişkisi olmasın. Bunda çok duyarlıyım. İkincisi, karşıma gelecek adamlar yalnız dış politikada beraberlik göstersinler..."* dedi.

Daha sonra Toprak Kanunu ve eğitimi ele alındı:

"Toprak Kanunu ile nüfuzlu (sözügeçer) vatandaşları bize karşı gücendirdiğimizi bilmez miyim? Biz politika savaşımında köylülerin bana yardım edemeyecek kadar dilsiz, çaresiz olduğunu anlamaz mıyız?.. Bir an önce ulus okusun diye sıkıntıya sokup yılda iki bin okul az gelir, üç bin olsun dememin anlamı nedir? 250 okul yapmamızı bir nimet (iyilik) gibi propaganda etmesini bilirdim. Kendimizi aldatamayız. Bir an önce yetiştirmek gereklidir. Bunca yüzyılların ihmalini (savsaklamasını) nasıl gidereceğiz?.. Sonra köyler için bölge okulları binlerce düşünülüyor..." [58]

İnönü, başka yerlerde yinelediği bu konuşmalarla ilköğretim politikasını savunuyor, sürdürmeye kararlı görünüyordu ama, dikkat edilirse, giderek bazı ayırtı (nüans) değişiklikleri ortaya çıkmaya başlamıştı bu konuşmalarda. Kısa bir süre sonra oluşacak yeni politik ortama göre yeni bir konum alışın ilk belirtileriydi bunlar. Birkaç yıl, hatta bir yıl önce toprak ağaları için söylenen ağır sözlerin yerini şimdi *"gücendirilmiş nüfuzlu vatandaş"* deyimi almıştı.

Yeni politik ortam gelişirken, köy enstitülerine karşı yürütülen hareket, öncelikle Sovyetler'le olan gerginlikten yararlanarak, eleştiri ve suçlamalarına tümüyle haksız, asılsız ve hatta akıldışı konuları da katıyordu. Her tür solun umacılaştırılmasıyla tüm yurda bir korku ve baskı havası yayılırken köy enstitüleri bir komünist hareket olarak suçlanmaya çalışılıyordu. Sola karşı her zaman korku düzeyinde duyarlı olan CHP iktidarı da ihbarlar, jurnallerle etki altına alınıyordu.

Mayıs ayı sonuna doğru, bir pazar günü, Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nün bir kilometre kadar uzağındaki sebze bahçelerinden koşarak gelen bir öğrenci, Enstitü Müdür Vekili görevi yapmakta olan Hürrem Arman'a Başbakan Saracoğlu'nun o bahçelerde olduğunu ve öğrencilerle konuştuğunu bildirdi. Başbakan tek başına gelmişti. Enstitü'ye uğramadan bir süredir o bahçelerdeki öğrencilerle birlikteydi. Arman oraya gittiğinde, Saracoğlu'nu fidanlıkta bir ağacın dibine oturmuş, önünde halay çeken öğrencileri seyrederken buldu. Söylendiğine göre, *"Ankara'nın yorucu, sıkıcı havasından kurtulup pazar dinlenmesi yapmak istenmişti."* Hep birlikte arabasına binip Enstitü'ye geldiler.

---

56 Hakkı Tonguç'un 1946 yılı not defteri.

57 Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, cilt 2, s.443.

58 Haldun Derin, Çankaya Özel Kalemini Anımsarken, s.186-190.

Başbakan iki saat kadar daha kaldı, sonra Ankara'ya döndü. O gittikten sonra, Arman, bahçelerde yalnızken onun neler yaptığını soruşturdu. Saracoğlu, çocukların ellerindeki kitapları incelemiş, bunlar üzerinde sorular sormuş. Daha nelerin onlara okutturulduğunu, hangi konularda tartışmalar yaptırıldığını araştırmıştı. Dinlenme gerekçesi şüphesiz ki doğru değildi. Herhalde Başbakan bir takım suçlama ve jurnaller üzerine kişisel bir araştırma yapmak gereğini duymuş olmalıydı.

Arman ertesi günü olayı Ankara'da sabah erkenden evine giderek Tonguç'a anlattı. *"Çok ilgilendi."* Ve hemen Yücel'e telefon etti. *"- Bakanın da konuya çok önem verdiği anlaşılıyordu."* Hemen Bakanlıkta buluşmaya karar verdiler. Tonguç, Arman'ı da yanında götürdü, anlattıklarını Yücel'in yanında yineletti Arman, Saracoğlu'nun gelişini kendince İnan'ın Çifteler olayından beri izlenmesine bağladı. *"Köy gezileri sırasında da arkasına adamlar takıldığını, köylerdeki konuşmalarının saptandığını sonradan kendisinden duymuştuk."*[59]

Yücel'in ve Tonguç'un önemsemelerine bakılırsa, her halde olay İnan konusundan çok daha geniş boyutluydu. İktidarın en üst düzeylerinde, hatta İnönü'de bir takım şüphe ve kaygıların varlığını mı sezmişlerdi? O haksız suçlamaların etki yapmaya başladığını mı gözlemlemişlerdi de, Saracoğlu'nun incelemeleri üzerinde bu kadar durmuşlardı?

En üst düzeydeki ilişkilerde bir tedirginlik olduğu açıktı. Ama yeni siyasal dengelere göre tutumunu ve politikasını ayarlama çabasında olduğu anlaşılan İnönü'nün en azından şimdilik, ilköğretim atılımını sürdürmek istediği de belliydi.

Gerçekten de İnönü, o günlerde 'Seçimde İlköğretim Meselesi' başlıklı uzun bir yazı hazırladı. Seçilen sözcükler, yazının biçemi, bunun tümüyle İnönü'nün elinden çıkmış olduğunu gösteriyor. Hiçbir zaman yayınlanmayacak olan bu önemli belge, 16 daktilo sayfalık bir metindi.[60]

Bu yazıda İnönü, konuya verdiği önemi anlatıyor, bunun politik sömürü aracı yapılmamasını istiyordu. *"... Okul yapı işleri politika konusu yapılırsa, sorumsuz olarak vadetmek niyetinde bulunan politikacılar için geniş ölçüde söylenecek şeyler bulunur. Söylenen şeylerin de saf vatandaşlara etki yapması ihtimali vardır... İlköğretim gereksinimi konusu 22 yaşında genç subay olarak orduya girdiğimden beri zihnimde yerleşmiş bir konudur. Onun için ilk Başbakan olduğum günden beri bu sorun ile uğraştım..."* Sonra İnönü 1936'ya kadar yapılan çalışmaların yetersiz kaldığını ayrıntılarıyla anlatıyor, bütçe ve özel yönetimlerin parasal olanaklarının işi çözmeye yetmediğini belirtiyor, ilk olumlu gelişmenin eğitmen sistemi ile ortaya çıktığını söylüyordu: *"Çok yararlı olmuştur ve çok yararlı olmaktadırlar."* Köy enstitüleri girişimini ele alan İnönü, onların özelliklerini anlatıyor, büyük sayıda köy öğretmeninin 1944'de elde edildiğini, on yıllık programla ilköğretimin çözümleneceğini belirtiyordu. Ve yeniden finansman sorununa geçiyordu: *"Milli eğitim konusu güç ve masraflı birşeydir. Ve yalnız ilköğretim harcamaları her devlet adamının kolayca göze alamayacağı bir yüktür. Köylünün okulunu yapmaya kadar geçirdiği sıkıntılara va yakınmalara karşı kayıtsız değiliz... Bence işin başı, vatandaşlara köylerde ilkokullarının her düşüncenin üstünde bir eksik olduğunun bir kez iman olarak yerleşmesidir..."* Burada, İnönü, özellikle para bulma konusunda yeni önlemler bulunması gereğine değiniyor, faizsiz kredi gibi *"köylüye soluk aldıracak*

59 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s.263-264.
60 A-105/34 Seçimde İlköğretim Meselesi, 15 daktilo sayfası, son sayfa eksik. Ve: Ferit Oğuz Bayır, Köyün Gücü, s.101-105, 16 daktilo sayfalık metinden özet yapılmış.

önlem bulmak"tan söz ediyor ve yeni yöntemler için *"köylülerin de temsilcileri ile bir Kongre toplamayı"* düşündüğünü açıklayarak *"vatandaşlarım sözüme güvenirlerse, politika propagandasına karşı daha dayanıklı olurlar"* diyordu. *"Garibi şu ki, yakınmaların çoğunu daha az varlıklı olan köylerimizden değil, daha varlıklı bölgelerden işitiyorum... Almayı düşündüğümüz önlemlerin politika propagandası karşısında çekiciliğinin az olduğunu bilirim. Köy okulu yapılması için, köylüye hiçbir külfet verilmeyerek, Hazine tarafından tastamam yapılıp köye teslim olunacağını vadeden bir propagandacı ile yarış yapılamaz... (Bu) bilinmez bir marifet değildir. Fakat bu yol tutulduğu içindir ki şimdiye kadar bu sorun sürüklenmiştir..."*

"... Köyde ilköğretim sorununu benim sandığım gibi bu devletin ve ulusun varlığı için bir temel dava gözü ile görmeyen, yüksek öğrenim görmüş aydınlarımız da vardır... İlköğretimden önce köylünün ekonomik sorununu çözümlemeli diyenlere rastgelmişimdir... Hukuk Fakültesini bitirmişlerden öyle raporlar almışımdır ki, bunlar bana, eğer Türk köylüsünün tümüne okuyup yazma öğretilirse, ordunun başlıca özelliği olan kahramanlığının zayıflayacağı sakıncası yazılmıştır. Zaten ilköğretim sorununa benim inandığım gibi tüm aydınlarımız inanmış olsaydı bu sorun bugüne kadar sürüklenmezdi..."

"... Eğitimde biz, hiçbir döneme nasip olmayan özveride bulunuyoruz... Bu gücü, politika amaçları için, devlet bünyesinin dayanamayacağı derecede çekip germek, insafsızlıktır. Bu güç kopar, ilköğretim ile birlikte tüm milli eğitim tümüyle göçmüş bir duruma varır. Böyle bir durum, ancak bir ulusal felaket sözü ile nitelenebilir..."

Sonra İnönü, yeni siyasal partiler kurulduğu zaman, onların programlarında herşeyden önce ilköğretim davasında bir anlaşmazlığımız olup olmadığına dikkat ettiğini, politikacı arkadaşlara da köylerde ilköğretime yardımcı olmak, hiç olmazsa buna dokunmamak koşuluyla, benimle doğrudan doğruya bir anlaşmazlık olmayacağını açıkça söylediğini yazıyor ve yakınıyordu: *"Görüyorum ki politika tartışmalarında çekici sanılan hiçbir konuyu gözardı etmemek, politikanın doğası gereğindenmiş. Ne kadar çok karşı çıkmaya uğrarsam uğrayayım ve politikada sonuçları ne kadar ağır olursa olsun, hiçbir bedel karşısında, köylerde ilköğretimi hızla çözümlemek idealinden vazgeçemem... Bu ülkenin kalkınması ve ilerlemesi için birinci koşul gördüğüm köylünün ilerlemesi sorunu herşeyden önce ilköğretime bağlıdır... Devleti bilinçli bir halk yönetimine bağlamanın tek koşulu, hiç olmazsa ilköğretimin kadında ve erkekde tamam olmasıdır... Eğer ilköğretim davasının benim için, yüreğimin içine ne kadar işlemiş bir dava olduğunu bu sözlerimle anlatabiliyorsam benim bu işi ölünceye kadar izleyeceğime inanılmış olur... Vatandaşlarıma hayaller ve tılsımlar vadedemem. Ciddi adamlar gibi, vatandaşlarım sözlerimde inanılacak yerler bulurlarsa, propagandada insafa pek iltifat etmeyecek politikacıların etkilerine karşı uslarını kullanırlar ve daha dayanıklı olurlar."*

İlköğretim Genel Müdürlüğü'nde daktilo edildiği anlaşılan bu yazı, İlköğretim Dergisi'nde yayınlanmak üzere hazırlanmış olmalıydı. Ama hiçbir zaman yayınlanmayacaktı. İnönü'nün tutumu ve konumu seçime yaklaşılırken değişikliğe uğrayacak, 17.7.1946'da açıklanacak CHP seçim bildirgesine İnönü, bu yazıdan yalnızca bir özet koyduracaktı.[61]

Bildirgede, okul yapımının güçlüğünün ve yükünün seçim propagandasına konu yapıldığını işittiğini açıklayan İnönü, yirmi yıldır bu işle uğraşıldığını ve şimdiki yöntemin

61 CHP Seçim Bildirgesi, İlköğretim, sayı 209-211, 15.8.1946, s.2716-2719

"üçüncü girişim" olduğunu, bu yolda yürürken köylünün yükünü hafifletecek çözümler bulacaklarını söylüyor ve savunmaya geçiyordu: Toprak Ürünleri Vergisi'ni kaldırmayarak, bunu köy okullarının yapımına harcayabilirlerdi. Ama aşarı anımsatan bu vergiyi kaldırmışlardı. (Yaz. notu: 1936'dan beri, Tonguç, bir fon kurulmasını birçok kez yinelemiş, tasarılar hazırlamış, ama ilgi görmemişti.) Köylünün yükünü hafifletmeyi sürekli olarak izleyecekti... *"Köylerde ilköğretim davasından vazgeçemeyiz. Bu davayı geciktirip sürüklendiremeyiz. Köylünün meslek bilgisinde, sanat yaşamında ve ordu hizmetinde veriminin hiç olmazsa iki katı artması ilköğretime bağlıdır..."*

Hepsi bu kadardı. İlköğretim Genel Müdürlüğü'ne verilmiş yazı taslağı İnönü'nün içten ve gerçek duygularını, düşüncelerini, seçim bildirgesi ise onun politikacı olarak söyleyebileceklerini içeriyordu. İnönü'nün ilköğretim için uzun yazılar yazdığı dönem gerilerde kalmıştı.

Bildirgede, ilköğretimden sonra Toprak Kanunu'na da değiniliyor, bunun *"ana davamız"* olduğu ve *"bu uğurda uğranılacak tarizlere (dokundurmalara) şerefle göğüs gerileceği"* açıklanıyordu.

Bildirge 17.7.1946'da radyoda okunacaktı. İnönü, bildirgeyi Özel Kalem Müdürü Haldun Derin'e not ettirdi. O günlerde İnönü tedirgindi, seçimi kaybetmekten söz açıyor, hatta onda çok az görülen bazı duygusal davranışlarda bulunuyordu: Bir neden yokken Derin'i yanaklarından öpen İnönü, *"seçim bu"*, demişti; *"belli olmaz. Anneme bu olasılıktan söz edince, Allah göstermesin, öyle şeyler işitmek istemem,"* diyor.

İnönü'nün bu kaygılarla ilk hazırladığı yazısını yayımlamaktan vazgeçtiği anlaşılıyor. Tedirginlik, yeni koşullara göre, aktif politikada ve hatta iktidarda kalmayı güvence altına alabileceği bir davranış değişikliği arayışının belirtisi olmalıydı. Bu güvenceyi sağlayacak yeni politik bağlaşıklar bulma zorunluluğunu duyan İnönü, sonunda CHP sağ kanadı ile yakınlaşacaktı.

İnönü'nün yayınlanmayan yazı taslağından, Bayar'ın ilköğretim atılımını güncel politikada kullanmama ve sürdürme konusunda verdiği sözün, üzerinden daha birkaç ay geçmeden tutulmadığı, tutulmayacağı, yeni kurulan partinin köylerde okul yapımını büyük ölçüde siyasal sömürü konusu yapacağı anlaşılıyordu. İnönü, bundan tedirgindi, şimdilik atılımı desteklemeyi sürdürmek istediği anlaşılıyordu herşeye karşın. Buna olanak bulacak mıydı? Ya da buna olanak var mıydı? Bunu zaman gösterecekti.

Bu arada çok partili yaşama geçişin yasal ortamının hazırlanması sürüyordu: 5.6.1946'da Seçim ve Dernekler yasaları değiştirildi. 11.6.1946'da İl İdare Heyetleri Kanunu'nun seçimle ilgili maddeleri yenilendi.[62]

Yeni siyasal ortam şekillendikçe, milli eğitim örgütü içindeki karşı görüşlülerin sesleri de yükselmeye başlamıştı. Tonguç, 7.5.1946 günlü imzasız bir mektup aldı. Bu tür mektupları ciddiye almazdı ama bu biraz değişikti. *"Hakkıcığım, bu mektup kimdendir diye meraklanma, yakında oraya gelip görüştüğümüzde anlayacaksın."* diye başlıyordu. Yazanın amacının adını ondan gizlemek olmadığı, daha çok mektubun başkalarının eline geçmesi kaygısıyla imza atmadığı anlaşılıyordu. Mektup, *"selam, sevgi ve saygılarımla Kardeşçiğim"* diye sonlanıyordu. Yazanın kimliği, daha mektubu okurken bile Tonguç tarafından anlaşılmış olmalı. Mektupta anlatıldığına göre, yazan özel bir işi için Bursa'ya gitmişti. Oradaki arkadaşlarından M. Eğitim Müdürü İrfan Alıcıoğlu konusun-

62 Haldun Derin, Çankaya Özel Kalemini Anımsarken, s. 195 ve: Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, cilt 2, s. 443.

da çok olumsuz şeyler dinlemişti. Müdür'ün önüne gelene ve *"Maarif Meclisi'nde"* Yücel, Tonguç, Rüştü Uzel ve Bayır için çok ağır sözler söylediğini anlatmışlardı. Örneğin, *"Hakkı Tonguç'un bir boktan anladığı yok, yalnız yolluk alsın. Doğudan kuzeyden haberi yok, gelmiş köy okullarının yerleri için fikir yürütmek istiyor serseri!"* (Yaz. notu: Daha önce de Tonguç'a bu kişinin kendisi için, zaten yolluk almak için bu kadar çok geziyor, dediğini duyurmuşlardı). M. Eğitim Bakanlığı'nı Bursa'da temsil eden müdürün diğerleri için söyledikleri de bu düzeydeydi![63]

Bu mektuba dayanarak elbette herhangi bir işlem yapılmadı. Ama birkaç ay sonra toplanacak Eğitim Şurası'nda bu kişinin davranış ve konuşmaları mektuptaki savları doğrular nitelikte olacaktı. Bursa'daki yerel milli eğitim örgütünde belki Emin Soysal'ın da orada bulunmuş olmasının etkisiyle tam bir karşı odağın oluştuğu anlaşılıyordu. Bunlar konuşulanlardı. Daha başka yerlerde de benzer durumda olan, ama şimdilik susan birçok *"meslektaş"*ın varlığını düşünmemek için neden yoktu.

Aslında içeride de kırgınlık vardı. Bu, işin başından beri olurdu, doğaldı. Köy enstitüleri koşullarına uyamayanlar, uygulanan yöntemlere katılmayanlar, başarısız olanlar ayrılma isteğinde bulunurlardı. Bunu yaparken bazıları anlaşamama gerekçelerini de açıklarlardı. Bu da doğaldı. İstekleri olumlu karşılanır, hatta istedikleri yeni görevlere getirilmelerine yardımcı olunurdu. Tonguç'un ilkesi buydu. Ama bu kez, olayı soğukkanlılıkla karşılamayacak ve tepki gösterecekti. Söz konusu kişi İvriz Köy Enstitüsü Müdürü Recep Gürel'di. Anlaşıldığına göre İvriz'de bazı sorunlar vardı. Tonguç'un Konya M. Eğitim Müdürü'ne yazdığı mektuptan da bu anlaşılıyordu.[64] Bu gibi durumlarda Tonguç'un uyguladığı bir yöntem ilgili müdürü, hatta öğretmenleri diğer enstitülerdeki uygulamaları görmeleri için birkaç günlüğüne oralara göndermekti. Gürel'i de bu amaçla Hasanoğlan'a getirtmişti. Özellikle İvriz'de bir türlü istediği gibi devreye sokulamayan uygulama okulu uygulamasını Hasanoğlan'da görmesini istiyordu. O akşam, Ankara'da şube müdürlerinin odasında bu konudaki düşündüklerini Gürel'e anlattı. Ama ertesi günü ondan aldığı mektupla şaşırdı. Gürel *"Hocam"* diye başlıyor, *"dün gece hakarete uğradım."* diyor ve Tonguç'u, Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nü alabildiğine eleştiriyordu: *"Hasanoğlan'ın tüm varlığı ile bize çok iyi bir örnek olduğuna inananlardan değilim... Siz olmasını istediğinizi istediğiniz gibi idealist bir görüşle görmek ve göstermek istiyorsunuz... Bana göstermek istediğiniz uygulama okulunu gördüm, inceledim... Anlam ve işleyiş bakımından buna bir örnek değil, örneksizlik örneği demek daha yerinde olur..."* Sonra Gürel ayrıntılarla bu okulu kötülüyor ve Ankara'ya asıl geliş amacının İvriz Köy Enstitüsü'nün elektrik sorununu çözmek olduğunu yazıyor, Tonguç'u, bu konuya *"ilgisiz kalmak"*la suçluyor ve müdürlükten ayrılmak istediğini bildirerek mektubuna son veriyordu.[65]

Tonguç'un tepkisi alışılmıştan sert ve duygusal oldu. Yanıt olarak hazırladığı ilk ve uzun mektup taslağını, bir ölçüde yumuşatmaya çalışarak değiştirip gönderdi. Yine de bu kadar yıl işbirliği yaptığı bir çalışma arkadaşına Hasanoğlan Uygulama Okulu konusunda yazdıklarını yakıştıramadığını söylüyor, onun uygulama okulu konusunu anlamadığını savunuyor, aralarında bu düzeyde düşün ayrılığı var idiyse, bunu neden bugüne kadar açıklamadığını soruyordu. Kendisi ile ilgili düşüncelerine gelince: Böyle düşündü-

63 A-84/14 Hakkı Tonguç'a 7.5.1946 günkü imzasız mektup.
64 Hakkı Tonguç'dan Fazıl Gönen'e 7.2.1946 günkü mektup (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s. 219-221).
65 Recep Gürel'den Hakkı Tonguç'a 1.6.1946 günkü mektup.

güne göre hangi nedenlerle bunca yıl işbirliği yapmıştı? Ve onun için söylenenleri ve yakınmaları dikkate almayarak *"kafası işlemeye alışacak, yanlışlarını düzelte düzelte iç esenliğine kavuşacak diye, büyük umutlara kapılarak bir kardeş gibi bağrına basmak"* istemiş olduğunu anımsatıyordu.[66]

Birkaç gün sonra İvriz'deki öğretmenlerden Yapı Enstitü çıkışlı Reşit Teker ve Yüksek Köy Enstitüsü Yapı Kolu çıkışlı Abdullah Özkucur, İvriz Uygulama Okulu için hazırladıkları teknik inceleme raporunda binanın çok yanlış ve hatalı yapılmaya başlandığını, su basınanı düzeyinde iken yıkılıp yeniden yapılmasının uygun olacağını belirtiyorlardı.[67]

Recep Gürel isteği yerine getirilerek İvriz Köy Enstitüsü Müdürlüğü'nden ayrıldı. Ama Yüksek Köy Enstitüsü Eğitimbaşı'lığı görevine atandı. Yüksek kısım yöneticisi Hürrem Arman ile Gazi Eğitim Enstitüsü'nden sınıf arkadaşı ve çok iyi arkadaş idiler; herhalde iyi anlaşacakları düşünülmüştü. Tonguç tüm çatışmalarına karşın, onu gözden çıkarmamıştı.

Siyasal ortam bozuldukça sinirler geriliyor ve bağlar zayıflıyordu.

Gürel'in yerine Düziçi Köy Enstitüsü Eğitimbaşı İ. Safa Güner getirildi. 12.8.1946'da yeni görevine başladı. Tonguç müdürlüğe atanacağını onu Hasanoğlan'a çağırtarak bildirmişti. Güner hiç karşı çıkmadı, hatta başlangıçta hangi enstitüye atanacağını bile sormadı. Üstelik, son günlerde köy enstitülerinde yöneticilik görevi almanın hiç de uygun olmadığını söyleyerek onu uyaran arkadaşları da vardı. Örneğin Ali Kazanoğlu her karşılaştıklarında *"kabinede değişiklik olacağını, Sirer'in Bakan olma olasılığının bulunduğunu, Kanad'ın evinde bu konuda çalışmalar yapıldığını"* bildiriyor. Kanad'la ilişki kurmasını salık veriyordu: *"Enayiliği bırak, Hoca ile temasa geç!"* Hoca, Kanad'dı.[68]

Köy enstitülerini yok etme hazırlıklarının kimler tarafından ve nerelerde yapıldığı açıkça anlaşılıyordu.

Öte yandan, birçok aydının köy enstitülerine olumlu yaklaşımları da sürüyordu. Hatta İstanbul Amerikan Koleji Erkek Bölümü Müdürü Nusret Köymen *"Kardeşim Hakkı"* diye başlayan mektubunda iki kolej öğrencisinin (Sina Pamukçu ve Hulusi Tiryakioğlu) öğrencilere İngilizce öğrenmelerinde ve spor çalışmalarında yardımcı olmak üzere yaz izinlerini Gölköy Köy Enstitüsü'nde geçirmek istediklerini yazıyordu.[69]

Sonraki tutumu bakımından ilginç sayılacak bir mektup da birkaç ay sonrasının İçişleri Bakanı Erzincan Milletvekili Şükrü Sökmensüer'den geliyordu. Aslında mektubun konusu bir iş aracılığı idi, ama girişi şöyleydi: *"Sayın Hakkı Tonguç Kardeşim, mart ayı içinde Hatay'a gitmiştim. Köy enstitüsü çıkışlı öğretmenlerin özellikle Alevi köylerindeki büyük başarılarına tanık oldum. Ve çok gururlandım, sevindim. Başarılı himmetinizin (çabanızın) büyük payı olan bu eserin, Türklük topluluğunu hem çoğaltma, hem de aydınlatma yolunda daha geniş semereler (ürünler, verimler) vereceğine güvenerek sizi kutlarım."* [70]

---

66 Hakkı Tonguç'dan Recep Gürel'e 21.6.1946 günkü mektup (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s. 227-232). Ve: tarihsiz mektup taslağı.

67 Reşit Teker ve Abdullah Özkucur'un Hakkı Tonguç'a 1.7.1946 ve 3.7.1946 günkü mektupları.

68 İ. Safa Güner, Köy Enstitüleri Hatıraları, s. 65, 67-69.

69 Nusret Köymen'den Hakkı Tonguç'a 30.5.1946 günkü mektup.

70 Şükrü Sökmensüer'den Hakkı Tonguç'a 5.6.1946 günkü mektup.

"6.6.1946: Talim Terbiye Kurulu'nda ve Hasanoğlan'da Yüksek Köy Enstitüsü Yönetim Kurulu işini görüştük."[71]

Bu önemli bir girişimle ilgili bir nottu. Yönetimde demokratikleşme, özyönetim ilkelerinin kapsamlı bir şekilde yaşama geçirilmesi söz konusuydu.

Haziran ayı ortalarında Yücel'in imzası ile Yüksek Köy Enstitüsü'ne on maddelik bir emir gönderildi. Bir Yüksek Köy Enstitüsü Yönetim Kurulu kurulacaktı. Bu Kurul, burayı yönetecek ve diğer enstitülerle olan ilişkilerini düzenleyecekti. Ama maddelerin ayrıntıları incelenince, amacın sınırlarının çok daha geniş olduğu görülüyordu

Yönetim Kurulu 15 kişiden oluşacaktı. 6 ay için Yüksek Köy Enstitüsü öğretmenlerinin aralarından seçecekleri 2 kişi, iki köy enstitüsünden öğretmenlerin aralarından seçecekleri 2 öğretmen, Bakanlıkça 3 ay için seçilecek 2 köy enstitüsü müdürü ve 2 eğitimbaşı, 6 ay için Yüksek Köy Enstitüsü öğrencilerinin aralarından seçecekleri 3 öğrenci, her dönemde bir köy enstitüsünün 4. ve 5. sınıf öğrencilerinin aralarından 3 ay için seçecekleri bir öğrenci, her dönem için bir köy enstitüsünden gelecek bir danışman ve bir denetmen ile bir Bakanlık Temsilcisi Kurul'un üyeleri olarak çalışacaklardı. Seçimler gizli oyla yapılacaktı.

Kurul'un görevleri ayrıntılı olarak belirlenmişti. Yüksek Köy Enstitüsü'nün eğitim ve öğretim işlerini düzenlemek, diğer köy enstitülerinin eğitim ve öğretim işlerini denetleyerek Bakanlık yoluyla ilgili enstitülere bildirmek, olumlu ve özgün çalışmaları, yöntemleri diğer enstitülere de yaymak, öğretim yöntemlerinde görülen aksaklıkları düzeltmek, eğitimsel değer taşıyan tüm konuların enstitülerin hepsinde eş şekilde uygulanmasını sağlamak (kitap okuma, hafta sonu konuşmaları vb. gibi.) Köy okulları uygulama planlarını hazırlatmak, enstitülerin uygulama okullarında elde edilen iyi sonuçlardan enstitü çıkışlıların yararlanmalarını sağlayıcı önlemleri aldırmak. Öğretmenleri yetiştirmek amacıyla kurslar, sergiler açmak, kitap ve dergi sağlamak. Enstitüler ve köy okulları için yönetmelik taslakları hazırlamak, Bakanlığa sunmak, çalışmalardan elde edilen sonuçları türlü araçlarla yayınlamak.

Hasanoğlan Köy Enstitüsü ve onun uygulama bölgesine giren köy okulları bu kurul için uygulama yeri olacaktı. Bu Kurul'un vereceği kararlar buralarda uygulandıktan ve olumlu sonuçları alındıktan sonra diğer enstitülere yayılacaktı.

Kurul üyeleri ilgili işleri incelemek ve denetlemek üzere uygulama yerlerine ya da diğer köy enstitülerine gönderilebileceklerdi.

Kurul Başkanlığı tarafından köy enstitülerinden ya da uygulama bölgesine giren köy okullarından istenecek her tür bilgi Bakanlığa sorulma gereği olmadan doğrudan Kurul Başkanlığına verilecekti.

Kurul üyeleri kendi aralarından ve gizli oyla bir başkan ve bir raportör seçecekler, kararlar çoğunlukla alınacaktı.

Görüldüğü gibi, amaç tüm köy enstitülerinin çalışmalarını kapsayacak bağımsız, demokratik bir yönetimi sağlamaktı. Çok önemli bir yetki devri söz konusuydu. Hatta, bir bakıma Talim Terbiye Kurulu'nun bazı görevleri bile Kurul'a veriliyordu; bilimsel denetim, yönetmelik hazırlığı gibi. Ayrıca, Kurul yetkisiz bir danışma kurulu niteliğinde de değildi. Denetleme, inceleme, hatta bir ölçüde yürütme yetkisi vardı. Doğrudan uygula-

71 Hakkı Tonguç'un 1946 yılı not defteri.

malar yapabilmesi, inceleme ve denetleme için uygulama yerlerine ve diğer köy enstitülerine görevli gönderebilmesi, buralardan istenecek her tür bilgiyi Bakanlığa sormadan alabilmesi, alışılmış bürokrasiyi kırıcı, yetkilerin meslek mensuplarına, öğretmenlere aktarılmasını sağlayıcı, çağının dar yönetim ve demokratikleşme anlayışını çok aşan, o günlerin çok ilerisinde bir girişimdi. Öğretmen ve öğrencilerin yönetime etkin olarak katılmalarıyla demokratlaşmayı dar particilik anlayışının dışında, toplumun diğer kurumlarına yayma çabasıydı.

Arman, *"Bakanlığın içinde enstitülere karşı hızlanan tepkilere karşın bu kararın çıkarılışını Tonguç'un güçlü önderliğine"* bağlıyor.

Gönderilen yazı, 15.6.1946'dan uygulanmaya başlanması emri ile sonlanıyordu.

Arman, yazının haziran ortalarında geldiğini, Kurulun oluşturulduğunu, ilk iş olarak daha önce çalışmalarına başlanmış Köy Okulları Öğretim Programı Uygulama Kılavuzu Taslağı çalışmaları konusunun ele alındığını yazıyor. Tüm üyelerinin bulunduğu ilk oturumda bu konuda bilgi verilmiş. İkinci görev olarak Kurul, Talim Terbiye Kurulu yerine Yüksek Köy Enstitüsü son sınıf bitirme sınavı kompozisyon sorusunu hazırlamış ve sınav böyle yapılmış. Açıkladığına göre, Kurul bir günde iki oturum yaparak bu iki gündem maddesi üzerinde çalışmış. Daha sonra bir daha toplanma olanağı bulunamamış. *"Seçim ayına girilmiş ve yeni kabine ile de yıkım başlamış."*

Arman bir kez toplanabilen Kurul'un üyelerinin adlarını belirtmiyor. Kurulun çalışmaları ve oluşumu ile ilgili ne yazık ki başka belge de yok.[72, 73, 74, 75]

Üniversitenin bile özerkliğinin ve M. Eğitim Bakanlığı'na bağlılığının yeni tartışılmaya başlandığı bir dönemde, bu girişimin önemli bir tarihsel değeri olduğunu söylemek herhalde yanlış olmaz.

Köy enstitülerinin kuruluşu fizik yapı bakımından büyük ölçüde tamamlanmıştı ama eğitbilimsel yönden aynı şey söylenemezdi. Bu konuda enstitüler arasında tam bir düzey eşitliği de sağlanamamıştı henüz. İyi olan ve yetersiz olan enstitüler vardı. Her enstitünün yönetici ve öğretim kadrosunun yapılmak istenen yeni eğitim ve öğretimi anlayış, yorumlayış ve benimseyiş durumlarına göre bu ayrımlar ortaya çıkıyordu. Bu tür bir eğitim denemesi ve uygulaması için yetişmemiş kadrolarla, bunlar ne kadar iyi niyetli ve çalışkan olursa olsunlar, enstitülerin kuruluşunu eğitim açısından da tamamlamak çok zordu, hatta olanaksızdı. Bu nedenle, amaca uygun öğretim elemanı yetiştirilmesinin önemi büyüktü. Tonguç, çözümü Yüksek Köy Enstitüsü çıkışlılarda görüyordu; onlara büyük umut bağlamıştı.

Atandıkları köy enstitülerindeki aksaklıkları bildiren Yüksek Köy Enstitüsü çıkışlı yeni öğretmenlerden bazılarına yazdığı mektuplar bunu açıkça gösteriyordu:

"... Yazdıklarınız benim vereceğim bazı kararlar ve varacağım yargılara destek olacak niteliktedir... Aydınlatıcı rol oynadığınızdan ötürü sizi taktir etmekteyim... Vicdanlı, görgülü beş on kişiyi toparlayabildiğimiz bir yerde zulüm, zorbalık ve haksızlığın yapılamayacağını sanıyoruz... Bence asıl sorun, herşeyden önce kurumun havasına egemen olacak normal anlayışı ve doğru düşünceyi yaratmaktır... Sizden büyük özverileri göze

---

72 A-116/5 İlköğretim Genel Müdürlüğü'nden Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü'ne Y.K.E. Yönetim Kurulu başlıklı yazı.

73 Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç, s.258-260.

74 Engin Tonguç, Öğrencilerin ve Öğretmenlerin Yönetime Katılması, Dev-rim, 14.4.1970.

75 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s.266-271.

alarak bu havayı yaratmanızı bekliyoruz".[76]

30 Haziran pazar günü Yüksek Köy Enstitüsü Yapı Kolu öğrencisi Hasan Tabanlıoğlu köyün hamamı ile ilgili bir iş nedeniyle tek başına Hasanoğlan köyüne gitti. Sekiz taksi ile köye gelen kadınlı erkekli Demokrat Parti'lilerin köylülerle konuşmalarına tanık oldu. Bu arada, köylerde okul yapımının köylüyü ezdiğini, devletin 56 milyon lira vermesi ile bir okulun yapılabileceğini, hatta beş köye bir okulun yeterli olacağını söylüyorlardı. Tabanlıoğlu *"23 köy okulunun, 4 köy sağlık memuru evinin yerlerini seçmiş, temellerini atmış, hesaplarını yapmış, bu yolda emek, güç harcamış bir köylü çocuğu olarak"* dayanamadı, onlarla tartışmaya başladı. Söyledikleri 1.7.1946 günkü Vatan Gazetesi'nde 'Köy Enstitüsü Öğrencisi Dedi ki' başlığı altında çarpıtılarak yayımlandı. Tabanlıoğlu bir düzeltme yazısı hazırladı, Tonguç'a gösterdi. Düzeltme gazeteye gönderildi. Yazı şöyle sonlanıyordu: *"Biz köylüler... ekinimizin hesabını nasıl bilirsek, köy muhtarı seçerken kimin işe yarayıp yaramayacağını nasıl tartışırsak, bundan böyle milletvekili seçmek için de düşünüp tartışacağız. Köye her gelen boynu kravatlı ve eli kalem tutan efendiler bu işlerde içtenlikli değillerdir. Bu bakımdan, Meclis'te bizim adımıza söz söyleyecek olanların yalnızca* (Yaz. notu: bu sözcük Tonguç'un elyazısı ile eklenmiş) *kravatlı efendiler olmasını değil, bizim acılarımızı anlamasını, saban sürmesini, alın terinin değerini bilmesini istiyoruz... Başımızda bulunanların yağsız pilav yediğimizden haberleri olsun. Ben, hiçbir partiye bağlı değilim. Ama oyumu benim çıkarlarımı koruyacak olan kişilere vermekten çekinmeyeceğim."* [77]

Demokrat Parti'nin ilköğretim konusunu seçim propagandası sömürüsü olarak kullanacağı artık iyice açığa çıkmıştı.

CHP'nin içi ise karışıktı. Gücü giderek azalmış bir ilerici kanat, çok partili rejimi benimsemeyen, totaliter eğilimli bir sağ hizip ve parti içinde sessizce güçlenen, partiyi gençleştirme kararlarından ustaca yararlanmış Anadolucular başlıca gruplardı. Ve her zamanki ortaklar: Toprak ağaları, eşraf, kasaba esnafının ve büyük sermayenin temsilcileri. Çok partili rejime geçiş sürecinin başlamasıyla Genel Sekreterliğe getirilmiş Nafi Atuf Kansu ilericilerdendi. Yaşamı boyunca özgürlükten, demokrasiden, insan haklarından yana olmuştu. Ama şimdi onun da Cumhuriyet'in içtenlikli kurucularının bir çoğu gibi bazı kaygıları vardı. Çok partili rejime bu tür bir geçişle Cumhuriyet'in ve devrimlerin temel ilkelerinin zedelenmesinden korkuyordu. Yıllardan beri aynı parti içinde bulundukları yeni Demokrat Parti kurucularına güvenemiyordu; onları çok iyi tanıyordu. Atatürk'ün çizdiği yolda gideceklerine inanamıyordu. Seçimlerde onların kazanacakları üstün ve erken bir başarı tehlikeli sonuçlar verebilirdi. Seçimlerden birkaç gün önce, kardeşi Şevket Aziz Kansu'ya *"Bu seçimi CHP'nin yitirdiğini görmektense, kendimi oradan atarım"* diyerek Ankara Kalesi'ni gösterecekti.[78] Kansu, yine o günlerde yakınlarına, *"Bu çok partili rejim öyle çalkantılara yol açacak ki, 2030 yılda ortalık durulabilirse yine iyi sayılmalıdır, bu arada her gelecek olan bir öncekini aratacaktır."* diyordu.

Sağ kanadın lideri Recep Peker'di. Sertlik ve otorite yanlısı bu grupla Anadolucular giderek yakınlaşıyorlardı. Bir süre sonra çıkar gruplarının da (ağa, esnaf, sermaye temsilcileri) desteğini alarak birlikte hareket edeceklerdi.

---

76 Hakkı Tonguç'un 21.6.1946 günkü mektubu (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s. 233).
77 A-!02/5 Hasan Tabaanlıoğlu'nun düzeltme yazısı, Tonguç'un elyazısı ek-leri ile.
78 Engin Tonguç, Umut Yolu, s .94.

Bu arada, gençleştirme amacıyla Parti'ye alınmış *"aydın"* sayılan bir grup, giderek İnönü'nün çevresinde kümelenecek, bunlardan genç bir hukuk profesörü Nihat Erim öne çıkacaktı. Erim CHP'nin yeni politikalar üretmesinde birkaç yıl süresince etkili olacaktı. İnönü onu ve arkadaşlarını çok partili rejime olumsuz bakan otorite yanlısı Peker'e karşı kullanacaktı ama, Demokrat Parti'nin politik sömürülerini etkisizleştirmeyi amaçlayan yeni politika bir ödün verme politikasına dönüşecekti. Cumhuriyet'in eski kurucuları bu *"aydın gençler"*den pek hoşlanmayacaklar, onları Kemalizmi çarpıtmak, gözardı etmekle suçlayacaklardı. Falih Rıfkı Atay bir de ad takacaktı onlara: *"Cumhuriyet beyzadeleri!.."*

Bu parti içi dağınıklığın ve hizip çekişmelerinin ilk belirtisi yaklaşan seçimler için yapılacak aday saptama işlemlerinde ortaya çıktı. Kansu, Tonguç'tan da milletvekili aday listesi için adlar vermesini istedi. O da 26 kişilik bir liste verdi. Bunların içerisinde üç köy enstitüsü müdürü (Sıtkı Akkay, Lütfi Dağlar, Süleyman Edip Balkır), iki milli eğitim müdürü (Fazıl Gönen-Konya, İlhan Görkey-Tekirdağ), üç ilköğretim müfettişi (biri Süreyya İşgör-Biga), altı gezici başöğretmen, bir kadın eğitmen, 3 erkek eğitmen, altı eski ve yeni köy muhtarı, bir milli eğitim memuru, bir köylü vardı.[79] CHP'nin alışık olmadığı nitelikte bir listeydi. Pek sevdikleri kasaba eşrafından oluşan aday listeleriyle bir benzerliği yoktu. Tonguç'un listesindeki bazı adlar, CHP Genel Merkezi'nce hazırlanan aday listesi taslağına alındılar. Ama listenin son şeklinin açıklanmasından birkaç gün önce bunların hepsi listeden çıkartıldı. Ne olmuştu?

Arman'a göre, Tonguç'dan 15 aday adı istenmişti. Bunların listeye alındığını bulunduğu seçim bölgesinde öğrenen Peker, İnönü'ye telefon ederek durumu protesto etmiş ve bu adların çıkarılmalarını sağlamıştı. Yine Arman, aslında listeye yalnız Balkır'ın alınmış olduğu, onun çıkarıldığı görüşündeydi.[80]

Bayır ise İnönü'nün Tonguç'dan 75 kişilik bir liste istediğini, Tonguç'un bunu arkadaşları ile konuştuğunu, listenin verildiğini, İnönü'nün listeyi Parti Merkez Örgütü'ne yolladığını, burada listenin Peker tarafından yırtılıp çöp sepetine atıldığını yazar. Ona göre bunları kendisine Tonguç anlatmıştı.[81]

Son iki anlatımı doğrulayacak belgesel kanıtlar yoktur. Elde yalnızca Tonguç'un arşivindeki 26 kişilik liste vardır.

Kesin olan, bir listenin verildiği, ama son anda dikkate alınmasından vazgeçildiğidir. Genel Sekreter olarak Kansu da güçlü sağ kanat engelini aşamamış olmalıdır. Burada asıl belirleyici etken, İnönü'nün tutumuydu. Anlaşılıyor ki, İnönü, seçimlerden kısa bir süre önce kesin kararını vermişti; Parti içinde güçsüzleşmiş ilericiler yerine sağ kanadı kollayacak, hatta onlarla anlaşacaktı. Eh, gerçekçi politikanın, denge politikasının, politikada söz sahibi olmayı sürdürebilmenin usa uygun yolu da buydu!

Demokrat Parti'ye gelince, Tonguç'un bu parti konusundaki kanısı, onların demokratlığına inanarak sonradan düş kırıklığına uğrayacak birçok aydının tersine, daha başından beri tümüyle olumsuzdu. Partinin kurucularını, çevrelerine topladıkları birçok kişiyi geçmişleriyle iyi tanıyordu; onlardan ancak karşı devrimci bir politika beklenebilirdi. Hele ilköğretim atılımını desteklemeleri, köy enstitülerini anlamaları, benimsemeleri olanak dışıydı. Seçimlerden önce yakın arkadaşlarıyla yaptıkları tartışmalarda hep bu gö-

79 A-48/28 26 kişilik milletvekili aday önerisi ve: Engin Tonguç, Devrim açı-sında Köy Enstitüleri ve Tonguç, s. 212-214.
80 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s. 279-280.
81 Ferit Oğuz Bayır, Köyün Gücü, s. 269.

rüşü savundu. Tarafsız ve edilgen kalmamaya, en azından DP'nin seçimlerden önce yer yer etkili olmaya başlayan yanıltıcı propagandalarına karşı öğretmenleri, öğrencileri uyarmaya karar verdiler.

Tonguç, Gölköy Köy Enstitüsü ve çevresine üç köy enstitüsünün müdürü (Nazif Evren, Enver Kartekin ve Şinasi Tamer) ile birlikte yaptığı denetim gezisinde o olumsuz propagandaların etkisini sezmişti. 1.7.1946 akşamı bu geziden Ankara'ya döndüğünde CHP'ye verdiği aday listesinde adları bulunanların dışındaki tüm köy enstitüsü müdürlerini Ankara'ya çağırdı: *"... Seçimler nedeniyle eyleme geçen partiler köy enstitüsü öğrencilerinden ve öğretmenlerinden kendi hesaplarına yararlanmak için büyük çaba harcıyorlar. Çocuklardan bazıları da en geri anlayıştaki partililere araç olmak gibi bir aymazlık gösteriyorlarmış... Eğer öğretmen ve öğrenciler bu bakımdan iyi aydınlatılmayacak olurlarsa yer yer bazı falsolarla karşılaşmak olasıdır... Onun için, gerek enstitüdeki, gerek işbaşındaki arkadaşlar iyice aydınlatılarak işimize, davamıza en uygun ilkeleri güden insanlar ve kuruluşlarla birlik olmayı sağlamalıyız..."* [82]

Mektupta daha sonra Balkır'ın adaylığına değiniyordu: "*... Bunun yüzde doksandokuz gerçekleşeceğini göz önünde tutarak hareket et...*" Bu sözler, onun verdiği aday listesinden yararlanılacağına inandığını gösteriyordu.

Dürüstlüğü yıllarca tartışılacak olan tek dereceli genel seçim 21.7.1946'da yapıldı. Açık oy, gizli sayım gibi denetimsizliğe ve hileye son derece elverişli bir yöntemle yürütülen seçimde iktidarın oy verenlere baskı yaptığı, oy sandıklarının kaçırıldığı, oyların sayımdan önce değiştirildiği, seçim sonucu tutanaklarıyla oynandığı gibi söylenti ve yakınmalar yaygındı. Birçok yerde halk durumu protesto etmiş, sayım için köylerden ilçe merkezlerine götürülen sandıkların güvenliğini sağlamak amacıyla kilometrelerce yol yürüyen köylüler sayım işlemlerinden uzak tutulmuşlardı. Seçimin dürüst yapıldığı hiçbir zaman kanıtlanmayacak, bu ayıp 1946 CHP iktidarına yapışıp kalacaktı. Oysa ki, Demokrat Parti birçok yerde seçime bile girmemişti. Sandıklarının çok üstünde de oy alsalar çoğunluğu sağlamaları olanaksızdı.

Yeni Meclis 3.8.1946'da toplandı. CHP 400, DP 40, MP 7, bağımsızlar 3 milletvekilliği kazanmışlardı. Bağımsız milletvekillerinden biri Maraş'da seçimi kazanan Emin Soysal'dı.

Cumhurbaşkanlığı seçimine 451 milletvekili katıldı. İnönü 388 oyla yeniden seçildi. Diğer aday Fevzi Çakmak 59 oy almıştı. Çakmak İnönü'yü kutlamadan Meclis'den ayrıldı. İnönü salona girdiğinde Demokrat Parti milletvekilleri ayağa kalkınadılar ve alkışlamadılar. Bu, bir Cumhurbaşkanı seçiminden sonra ilk kez oluyordu.[83]

"4.8.1946: Peçenek: Okul onarılacak

Sancar: Eğitmen bırakmış, okul kapalı.

Ahi: Duvar onarılacak, eğitmene fidan verilecek, sıralar eksik."[84]

Meclis'in açılışından bir gün sonra Tonguç'un not defterindeki tümceler bunlardı. Kendini köylere attığı anlaşılıyor.

Sirer'in de içlerinde bulunduğu Anadolucu milletvekillerine şimdi Emin Soysal da katılmıştı. Peki ne idi onların görüşü, amaçları?

---

82 Hakkı Tonguç'dan Süleyman Edip Balkır'a 2.7.1946 günkü mektup (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.233-234).
83 Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, s. 445, cilt 2.
84 Hakkı Tonguç'un 1946 yılı not defteri.

Düşüncelerinin temelinde faşist ve ırkçı ilkeler vardı. Önde gelenlerinin bir çoğu Nazi dönemi Almanya'sında bulunup görev yapmışlar ya da orada eğitim görmüşlerdi. Her tür sola, işçi örgütlenmelerine ve hareketlerine karşıydılar. Onlara göre Türkiye bir tarım ülkesiydi ve öyle kalmalıydı. Bu toplumun temelini çiftçi ailesi oluşturmalıydı. Bunlar, tarımın yanında küçük el sanatlarıyla da uğraşmalılardı; el işleri, ev dokumacılığı falan. Tarımı, el sanatlarını savunmaları köy enstitüleri ile yapılmak istenenlerle yüzeysel benzerlikler kuranların akıllarını karıştırıyordu. Aslında, çok önemli bir ayrılık vardı. Anadoluculara göre, köylüye verilecek eğitim ve öğretim öngördükleri türden bir yaşam için gerekli meslek bilgileri sınırını aşmamalıydı. Bunun yanısıra, onlara soyut, ulu bir devlet kavramı aşılanmalı, buna bağlılık ve boyun eğme öğretilmeliydi. Eğitim idealleri tarım döneminde kalmış sessiz ve iyi uyruklar yetiştirmek şeklinde özetlenebilirdi. Köy enstitülerinde en çok karşı oldukları ve önlemeye çalıştıkları, çalışacakları konular gelişmeye açık, toplum ve sınıf bilinci olan, haklarını bilen ve arayabilen, bunun için örgütlenen, özgür vatandaşlar yetiştirilmek istenmesiydi. Bunu, düşledikleri durağan, değişmeyen bir toplum yapısı için en büyük tehlike olarak görüyorlardı.[85, 86, 87]

5.8.1946'da Recep Peker Başbakanlığa atandı. İnönü Peker'i göreve isteyerek getirmemişti. Onun adayı Hilmi Uran'dı. Ama Peker için baskı yapılıyordu. *"İnönü Peker'e hiç istekli görünmüyordu. Onun geçimsizliğinden, dürüst hareketlerinden kaygı duyulabileceğini saklamıyordu."* Parti başkan vekilliğine ise Peker'i getirmedi. Oysa ki, gelenek Başbakan'ın bu görevi almasıydı. Saracoğlu Başkan Vekili oldu. Peker ve yanına alacağı aşırı denilen arkadaşları yeni rejimi benimsemiyorlardı, otoriter bir yönetimden yanaydılar.[88]

7.8.1946'da yeni Bakanlar Kurulu açıklandı. M. Eğitim Bakanlığı'na Reşat Şemsettin Sirer getirilmişti. Yeni kabineye CHP'nin sağ kanat hükümeti denebilirdi. Tonguç o gün kişisel olarak tanıdığı yeni bakanlara kısa birer kutlama telgrafı göndermeyi saygı gereği saydı. *"Yeni görevinizi kutlar, saygılarımı sunarım."* Bunlar Adalet Bakanı Mümtaz Ökmen, İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer, Bayındırlık Bakanı Cevdet Kerim İncedayı, Tekel Bakanı Tahsin Coşkan, Sağlık Bakanı Behçet Uz, Ulaştırma Bakanı Şükrü Koçak ve Çalışma Bakanı Sadi Irmak idiler.[89]

O gün, M. Eğitim Bakanlığı yöneticileri geleneğe uygun olarak, yeni Bakanı kutlamak üzere Bakanlık Özel Kalem Müdürü'nün odasında toplandılar. Müsteşar, genel müdürler, talim terbiye kurulu üyeleri, bakanlık müfettişleri, şube müdürleri... 50-60 kişilik bu topluluk Bakanın makam odasına girdiğinde, yeni Bakan Sirer'in kalabalık içerisinde birisini görmeye çalıştığı dikkatleri çekti. Aradığı bu kişi en arkalarda, kapının dibinde duran İlköğretim Şube Müdürü Ferit Oğuz Bayır'dı. Sonunda onu gören Bakanın sözleri herkesi şaşırttı: *"Merhaba Ferit Bey!"* O kalabalığın içinde yalnız ona sesleniyordu! 1935'deki Seyyar Sergi yolculuğunda sürekli ideolojik tartışmalar yapmışlar, küserek ayrılmışlardı. 1939'da, bu kez Yüksek Öğretim Genel Müdürü olarak Sirer durup dururken Bayır'ın çalıştığı odaya gelmiş, Bayır'ın siyasal ve toplumsal görüşlerini konu alan bir tartışma başlatmıştı. Bayır ona düşünceleri ve yaşamı konusunda yalnız mahkemelere hesap vereceğini söyleyip çıkıp gitmiş, onu odada yalnız bırakmıştı. O

---

85 Fay Kırby, Türkiye'de Köy Enstitüleri, s. 322-326.
86 Behice Boran, Türkiye ve Sosyalizm, Sorunları, s. 32-33.
87 Çağlar Kırçak, Tanzimat'tan Günümüze Gerici Akımlar, s. 316-317.
88 Şevket Süreyya Aydemir, a. g. e., s. 452.
89 A-132/3 Hakkı Tonguç'un kutlama telgrafları.

günden beri konuşmuyorlardı. Neredeyse can düşmanı gibiydiler. Şimdi Sirer, *"İşte geldim, ne yapacaksın bakalım şimdi?"* demek istemişti o seslenişiyle, Bayır'ın yorumuna göre.[90]

İlk günlerin kutlama kalabalığı dağıldıktan sonra Tonguç, Bakanla yalnız görüşmeye gitti. Ona kendisi ile çalışamayacağını, ayrılmak istediğini söyledi. Sirer yerinden kalktı, gösterişli bir davranışla yanına gelip boynuna sarıldı: *"Nasıl olur, sonra meslek kamuoyu önüne nasıl çıkarım ben? Böyle şey olmaz, birlikte çalışacağız."* dedi.[91]

Tam bir tiyatro sahnesiydi. Sirer oldum olasıya böyle dramatik görüntülerin adamıydı. Eğitimci değil de aktör olsaydı, herhalde büyük bir istekle karakterleri çelişkili trajedi kahramanlarını oynardı. Tonguç doğal olarak hiç inanmadı bu gösteriye. Onu en az yirmi yıldan beri avucunun iç gibi tanıyordu. Sırası geldiği zaman görevlendirildiği asıl rolü oynayacağına hiç şüphesi yoktu. Herhalde o zaman da gerekeni yapmaya zorlanmış, vicdanı rahatsız meslektaş kimliğine bürünecekti. Bakalım daha neler göreceğiz, diye düşünerek Bakanlık makam odasından çıktı.

Tüm bu değişiklik ve gelişmelerde belirgin etken elbette İnönü idi. İlköğretim atılımı 1939'dan bu yana, onun desteği, onun siyasal gücü ile yürütülmüş, devlet politikası düzeyine çıkarılmıştı. Şimdi o desteğin çekildiği açıktı. İnönü'nün, işin başından beri karşı görüşlerde olduğunu çok iyi bildiği Sirer'in Yücel'in yerine getirilmesi, Cumhurbaşkanı'nın partinin sağ kanadı ile bir uzlaşmaya girdiğinin kanıtıydı. Gönülden bir yaklaşma olmayabilirdi bu. Tonguç İnönü'yü tanıdığı kadarıyla onun asıl inanç ve düşüncelerinin Sirer'in ve onun temsil ettiklerininkilerle bağdaşmayacağını biliyordu. Ama bunun önemi yoktu. İnönü, politikada duygu değil, hesap adamıydı. Yeni politikasını saptarken çok daha önemli gördüğü konularda hareket olanağı sağlayabilmek için ilköğretim konusunda ödün vermeyi ya da işin karşıtlarını işbaşına getirerek onları iş içinde yıpratıp zamanla etkisizleştirmeyi de düşünmüş olabilirdi. (Peker'e bu sonuncu yöntemi uygulayacaktı). Hesap ne olursa olsun, bir dönem kapanmıştı ve başlayan yeni dönemde Tonguç ve arkadaşları için bir etkinlik söz konusu olamazdı. Bu durumda, şimdilik beklemekten, uğranılacak zararları olanak ölçüsünde önlemeye ve azaltmaya çalışmaktan, yapılanları savunmaktan başka bir seçenek göremiyordu. Yeni siyasal dengeler, yeni koşullar söz konusu idi ve İnönü konusunu duygusal tepkilerle bireyselleştirerek ele almak yanlış olurdu. Birçok iş arkadaşının ve hatta Yücel'in aksine, Tonguç'un değerlendirmesi buydu ve hep böyle kalacaktı. Bunun sonucu olarak İnönü' yü eleştirmeyecek, karşısında yer almayacak, arkadaşlarına da bu taktiği kabul ettirmeye çalışacaktı. Önemli olan, bu ortamda sonuçsuz kalacak duygusal tepkiler göstermek değil, yapılmış işlere verilecek zararları en aza indirmeye çalışmaktı.

İnönü ile en son yüzyüze ne zaman görüşmüşlerdi? Bunu bilmiyoruz. Ama seçimlerden önceki günlerden başlayarak Çankaya Köşkü'ne konuk olmadığı kesindir, denebilir. Daha sonra, ta Tonguç'un ölümüne kadar bir daha görüşmeyeceklerdi.

Konuyu hiçbir zaman duygusal ve bireysel açıdan ele almayan Tonguç, iç yaşamında İnönü'nün tutum değiştirmesi konusunda ne gibi duygular içindeydi? Bunu hiçbir zaman belirginlikle açığa vurmadı, böyle bir konudan söz etmedi. Yalnız bir kez, o da aile çevresinde iken ağzından bir söz kaçırdı: *"İnönü için politika herşeydir. Onsuz ya-*

90 Ferit Oğuz Bayır, Köyün Gücü, s.280-283.

91 A-130/19 Tonguç'un 28.6.1950 günkü Danıştay savunması ve: Tonguç Davasını Savunuyor, İmece, sayı 74, Haziran 1967, s. 5-10, Tonguç Aydınlığı Savunuyor, Bilim ve Sanat, sayı 42, Haziran 1984, s. 4-6.

şayamaz. Politikayı da satranç oynar gibi yapar." Bir yakınma mıydı, yoksa bir durum saptama yargısı mıydı?[92] En azından, İnönü'yü çok iyi anladığını gösteren doğru bir yorumdu.

Tonguç'un değişikliğe yaklaşımı, değerlendirmesi ve buna dayalı davranış ve taktiğinin ne kadar yerinde ve gerçekçi olduğu İnönü'nün uzun yıllar sonra yapacağı açıklamalarla kanıtlanacaktı.

İnönü'nün *"yaşamımdaki en büyük iki eserimden biri"* dediği ve *"yaşamının sonuna kadar yakından izleyeceğini"* söylediği ilköğretim atılımı ve köy enstitülerini Sirer'e teslim ederken hiç de rahat olmadığı şüphesizdi. Kendi davranışını savunma gereksinimiyle yıllar sonra bazı açıklamalar yapacaktı. 1960-1965 yılları arasında İnönü hükümetlerinde Bakanlık yapmış, onun yakınında bulunmuş Muammer Erten konuyu ona açtığında, İnönü uzun bir yanıt verecekti:[93]

"Köy Enstitülerinin kapanmasından duyduğum acıyı tarif edemem. Bir babanın evladını kaybetmesinden duyduğu acı gibi acı duyarım. Herkes sanır ki, Yücel'i, Tonguç'u isteyerek değiştirdim... O zaman bir sürü olaylar oldu. Kurultaylarda enstitülere karşı bir akım başladı. Ben bunların doğru olmadığını yerine giderek saptadım, ama bu o kadar yoğunlaştı ki, Grubu etkiledi. Grubun büyük çoğunluğu köy enstitülerinin aleyhine döndü. Parti örgütü aleyhe dönüştü. Bakanlar içinde köy enstitülerine vaziyet alanlar çoğaldı. En çok da bu konuda... Yücel ile Tonguç hedef alınıyordu. O sırada Ordudan, Mareşal Fevzi Çakmak'dan, o Genelkurmay Başkanlığı'ndan ayrılmadan önce, yoğun şikayetler gelmeye başladı. Mareşal 'bu komünist yuvalarını ne zaman kapatacaksın' diye soruyordu. Mareşal bunu adeta bir mesele haline getirmişti..."

Sonra İnönü, Tonguç'un o 1946'lı yıllarda kendisi için yaptığı yorum ve değerlendirme ile çakışan, onu doğrulayan, kendi politika ve politikacılık anlayışını açıklayan şu sözleri söylüyordu: *"Şimdi sana önemli bir şey söyleyeceğim: Herkes benim zayıflığım gibi görür, ama benim gücümdür aslında; örneğin ben köy enstitüsü düşününe inanmışımdır. İnanmış bir insan, sonuna kadar bunu yürütür; idealizmde, felsefede bu böyledir; ama ben politikacıyım, uygulayıcıyım. Ben gücüme göre, gücümün var olduğu yerde, gücümü gösterebilirim. Ben dahi değilim, gücümle, deneyimimle, ülke çıkarlarını en üst düzeyde tutarak sorunlara çözüm bulurum. Ben, gücümün bittiği yerde; bir politikacı, bir deneyimli insan olarak bir noktada, onu gelecekte yeniden uygulamak üzere bir noktada durdururum. Bu, aslında benim gücümdür. Çünkü artık gücümü yitirdiğim bu noktada 'ben bu işi yürüteceğim' diye yürüdüğüm zaman, artık tümüyle yok olma durumu vardır. Ben gücümün bittiği yerde, herşeye karşın yok olucu bir harekete yönelmem. Orada dururum. Zaman, benim için çok önemli bir etkendir; zaman içinde olanaklar gelir önüme, bir noktada bıraktığım düşünümü yeniden uygularım. Değişen zaman içinde de bana yeni düşünler gelmemiş, o düşünün doğruluğu bende bir kanı olarak sürüyorsa, onu yeniden uygularım. Köy enstitüleri konusu da böyle olmuştur. Benim gücüm o zaman nereden geliyordu? Parti'den, Parti Meclis Grubu'ndan. Gücümü ben buradan alıyordum. Bu konuda, tüm organlarda gücümü yitirmiştim. Ordunun üst kademesinde de huzursuzluk başlamış... onun için bir süre, bu konuda en çok saldırıya uğrayan, Yücel'le Tonguç'u onların da gönlünü alarak bir süre için bu şimşekleri bu olay üzerinden uzaklaştırmak istedim. Fakat sonradan demokratik hareketler de başlatılın-*

92 Engin Tonguç, Umut Yolu, s. 106.
93 Mustafa Ekmekçi, İsmet Paşa'nın Savunması, Cumhuriyet, 24.6.1990.

ca, olaylar öyle gelişti ki, kendi akımında yürüdü ve bir an geldi ki artık köy enstitülerini eski gücüyle, eski ruhuyla sürdürmek olanakları benim elimden çıktı. Bugün, şimdi yeniden bu kurumları, daha gelişmiş, aradan geçen zaman içinde, daha bugüne uygun bir biçimde kurmak için hep birlikte çalışacağız."(x)

İnönü'nün konuyla ilgili bir soruya 1967'de verdiği yanıt da şöyle olacaktı: *"Kültür alanında 44 yılda yapabildiğimizden çok ileri gidebilirdik. Bunun acısını ben her zaman çekerim."* Soru: *"Sizce bu alanda neden başarı sağlanamamıştır?", "Bunun ayrıntılarına girmenin yararı yok. Ben bunun en radikal yöntemlerine kadar girişim yaptım. (Yaz notu: köy enstitüleri ve ilköğretim atılımı). Sürdürmek olanağı bulunamadı. Bunlar demokrasiyle yürütülmesi zor olan şeylerdir."*[94]

Bu açıklamalar birçok yönden tartışılıp eleştirilebilir. Ama desteğin çekilmesinin nedenlerinin anlaşılması bakımından çok önemli sözlerdir.

Çok özet olarak belirtmek gerekirse, milli eğitimin Yücel'in ve Tonguç'un en bağnaz karşıtı Sirer'e teslim edilmesi, İnönü'nün politika anlayışının ve denge politikasının bir sonucuydu.

Yeni hükümetin programının okunmasıyla Sovyetler'in 8.8.1946 günlü bir nota ile isteklerini yinelemeleri aynı günlere rasgeldi. Bu istekleri ileri sürüldükçe, içerideki sol düşmanlığı demagojisi ve baskısının artacağı elverişli bir ortam doğuyordu. Sağcılar, Anadolucular, toplumdaki tüm çıkar çevreleri bunu kendi amaçları için kullanıyorlardı. Solcu olarak suçlanmak, damgalanmak korkusu insanları susturuyor, etkisizleştiriyor, ortam bunu sömürenlere kalıyordu.

Tonguç Hükümet Programını Meclis'de dinledi. Oradan çıkınca Hasanoğlan'a gitti. Oradakilerin tepkisini ölçmek istiyordu. Akşam ajansı haberlerinde programı, öğrenci kantininde öğretmen ve öğrencilerle birlikte bir kez daha dinledi. Programda, milli eğitim ile ilgili olarak köy enstitüleri için *"bu kurumların daha milli duruma sokulacağı"* açıklanıyordu. Köy okullarının yapımında da devlet köylüye daha çok yardımcı olacaktı. Ajans sona erince bir sessizlik oldu. Sonunda Arman dayanamadı: *"Hocam, devletin yardımına evet de, daha milli ne demek? Yapılanlardan daha millisi olur mu?"* deyiverdi. *"Orası sonra uygulamada görülecek."* diyerek muhalefetin yoğun ve haksız suçlamalarına, bunları karşılama, savunma yapma gereğine yönelik yorumlar yapan Tonguç, Arman'la yalnız kaldıklarında, *"Ben programı Meclis'de dinleyerek buraya geldim. Aslında senin kuşkun yerden göğe kadar doğru. Bu adamların ne yapacağı belli olmaz, ama başıboş değiller. Sen burada bir panik havasının esmemesini sağlayacak kişisin."* dedi.[95]

Yeniden güncel işlerine döndüler.

Pulur Köy Enstitüsü Müdürü o ağustos ayı içinde değişti. Bu Tonguç'un bazen ne kadar sabırlı olabileceğini gösteren bir örnekti. Oradaki sorunların çözümlenmesi için neredeyse bir yıl beklemişti. Nitelikti, yeterli sayıda iş arkadaşı bulmanın zorluğu mu, daha önce işe emeği geçmiş iş arkadaşlarını son sınıra kadar gözden çıkarmama eğilimi mi, yoksa bir anlamda onları da eğitip yetiştirme gibi bir eğitimcilik tutkusu muydu bu sabrın nedeni?

(x) İnönü'nün bu açıklamaları, bizim 1970'de, bunlardan habersiz olarak yaptığımız yorumun doğruluğunu kanıtlıyor: Bk. Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç, s. 271-345.

94 Doğan Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni, s. 239.

95 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s.281-282.

Pulur Köy Enstitüsü Müdürlüğü'ne atanan Osman Yalçın, göreve başladığında Tonguç'un Arıkök'e yazdığı 7.9.1945 günkü mektuptaki işlerin bir çoğunun yapılmamış olduğunu gördü. Enstitü *"perişan"*dı. Yalçın *"Gözlerine inanamıyordu. Koskoca Enstitü'nün helası yoktu, öğrenciler gereksinmelerini dere kenarında görüyorlardı... Su da yoktu. Su fıçılarla uzaktan getiriliyordu. Çeşme de yapılmamıştı. Yemekhane perişandı. Yataklar eksikti. Öğrenciler bir yatakta iki kişi yatıyorlardı. Yataklar çarşafsızdı... Öğrencilerin iç çamaşırları yoktu ve depoda üç bin metre Amerikan bezi vardı."*[96] Yalçın durumu kısa sürede düzeltecekti.

Yeni göreve giden müdürlerden ve yöneticilerden gelen mektuplar genellikle buldukları olumsuz durumun abartılı anlatımlarını içerirdi. Ama bu sonuncusu, abartısı olsun olmasın kaygı ve acı vericiydi. Ve bunlar Tonguç'dan gizlenmişti. Yoksa hiç, fiziksel koşulları bu durumda iken, oraya müzik eğitimini geliştirmek için gezici görevle müzik öğretmeni Bedri Akalın'ı yollamaya öncelik verir miydi? Akalın bu amaçla başka birkaç enstitüyü de dolaşmıştı: *"Cılavuz'a aid emirleriniz tümüyle yerine getirilmiştir... Her sabah ve akşam tüm öğrencileri toplayarak önce ses birliğini sağladım ve hemen İstiklal Marşı'nı Gölköy'deki duruma getiriverdim. Diğer tüm marş ve türküleri de düzelttim. Ayrıca yeniden marş ve türküler öğrettim. Büyük bir topluluğun yönetimi için birkaç öğrenciye anlatımlı hareketler öğrettim ve son günleri onlara yönettirdim... Bugün iki treni ile Diyarbakır'a hareket edeceğim."*[97]

Valdebağ Sanatoryumu'ndan da Yüksek Köy Enstitüsü öğrencisi Sami Akıncı yazıyordu: *"... Sağlık durumuma gelince; dört aydır mikrop çıkmıyor. Sizler ve öğretmenlerim uygun bulursanız bir ay kadar okula izinli gelebilirim."* [98]

"26.8.1946: Ankara-Bala-Yerköy-Saray-Sorgun, Yazılıtaş, Sarıhamzalı, Gedikhasan, Alişar, Seyir ve Akdağ köylerine gidildi. Binalar tamam, sebze bahçeleri iyi, uygulama plana göre!

1.9.1946 Pazar: Hayrettin Köyü Öğretmeni Atiye Aygün. Devam iyi, öğretmen seviliyor, bekar, evi temiz.

Yakup köyü: Okulu ot basmış. Karatepe: Nezahat Ata, köyünde yoktu, bayram için kente gitmiş, suyu yok.

2.9. Çorum, İskilip, Çankırı

3.9. Çorum, İskilip, Çankırı

4.9. Mustafa Koç, Cemal Yıldırım, Hasan Özden (Yaz. notu: Yüksek Köy Enstitüsü öğrencileri)"[99]

Tonguç, Bakanlıktan ve Ankara'dan uzak kalmayı yeğlemiş.

Eylül'e girerken Tonguç'un hazırladığı son kitabı 'İlköğretim Kavramı' baskıdan çıkmak üzereydi. Kitabın önsözünde 30.8.1946 tarihi vardı. Burada yazılma amacı şöyle belirtilmişti: *"Çağdaş anlamda ilköğretimin ne olduğunu ve nasıl geliştiğini anlatmak, olayların gerçek kaynaklarını, nedenlerini tanıtmak, ilköğretim davamızı savunmak."*

Kitapta ilköğretimin Avrupa'daki ve bizdeki tarihi ayrıntılarıyla anlatılıyordu. Kitabın Türkiye ile ilgili ikinci yarısı iki bölümdü: TBMM'nin kuruluşundan 1936'ya kadar

96 Osman Yalçın, Bir Öğretmenin Anıları, s.89-92.
97 Bedri Akalın'dan Hakkı Tonguç'a 24.8.1946 günkü Pulur'dan yazılmış mektup.
98 Sami Akıncı'dan Hakkı Tonguç'a 8.9.1946 günkü mektup.
99 Hakkı Tonguç'un 1946 yılı not defteri.

geçen dönem ve 1936'dan sonrası. 123 sayfalık ikinci bölümde Tonguç, *"İlköğretim Genel Müdürlüğü'nde bulunduğu on yılın hesabını vermekte, yapılan işleri belgelere dayanarak anlatmaktaydı... Cumhuriyet dönemine ait belgeleri asıl kaynaklarından bulup değerlendirecek bir mevkide bulunması, son on yılın olaylarını yönetmiş olması, kitaba özel bir anlam kazandırıyordu."* [100, 101]

Güncel olaylar göz önünde tutularak baskıdan kısa bir süre önce yazıldığı anlaşılan önsöz, Tonguç'un karşıtlarına verdiği bazı yanıtları da içeriyordu. Onları *"... demagoji düşkünlüğü"* ile suçluyor, eleştirilerin haksızlığını anlatıyor, *"köy enstitülerinin ilk açılışından ilk mezunlar çıkıncaya kadar başka tür, onlar köylerde işe koyulduktan sonra başka olmak üzere savaşımlarla dolu bir çalışma yaşamının her türden sıkıntılarına, bayağılıklarına, iftira ve jurnalciliklerine katlanmak gerekti"*, diyordu.

Ama *"İlköğretimi tamam olmayan ve bu yüzden ortaçağ yaşamından kurtulmayan toplumlarda ilkokul hareketlerine karşı türlü karşı çıkmalara rastlanmaktaydı."* Yapılanlara karşı olanlar *"... Gerçekleri değiştirerek uluorta karşı koyanlar, köylünün Ortaçağ yaşamından kurtulmasını hoş görmeyenler, köylüyü sömürenler, ilkokul öğretmenlerinin örgütlenmesini istemeyenler, kendi çocukları için semtlerinde ortaokul, lise, hatta yüksek okul bulamadıkları zaman öfkelenenler, ... mesleksel suç işleyerek cezaya çarpılanlar, okullarla ilgili kişisel çıkarlarını diledikleri gibi sağlayamayanlar arasından çıkmakta"* idi. *"Köylüye iyilik yapmak, onu bilisiz bırakmak ya da aldatmak yoluyla sağlanamaz. Köyde eğitim her engeli, her zorluğu yok ederek gerçekleştirme zorunda olduğumuz ana davalardan biridir... Aydınlardan kendi çocuğunun bilisiz kalmasına dayanabilen, razı olan bir kişi çıkar mı? Ulusun çocuklarını okutmaya sıra gelince niçin aynı heyecanı ve titizliği göstermiyoruz. İlkokul konusunda sıra, yoksul ve toplumun en ağır yükünü taşıyan halkın çocuklarını okula kavuşturmaya gelmiştir... Azınlık durumunda olan bir bölümü yeni uygarlığın nimetlerine kavuşmuş, çoğunluğu bunlardan tümüyle denecek şekilde yoksun kalmış ulus olur mu? Bilisiz kitle, sayısı pek az tutan aydın zümre için yüz karası değil midir?... İlköğretimi Anayasa'nın belirttiği sahiplerine ayrılıksız vermek gereklidir... Son aylarda ülkenin en ıssız köylerine kadar sokulup ilköğretim davasına karşı türlü zehirleri bilgisiz halkın arasına akıtan sözde aydınların, gerçeğe ve ulusal ülkülere asla uymayan demagojilerine kapılmak ülke için çok zararlıdır... Bu kitap, gerçeği belirtmek, davanın önemini anlatmak, ilköğretim çalışmalarımızın yüz karamız değil, yüz akımız olduğunu belirtmek amacını gütmektedir... Soysuzlaşmışlar eseri yıkamayacaklardır..."*

Ama ne yazık ki, şimdi yeni hükümetin başında, *"CHP'yi bu ilköğretim davası, okulculuk yıktı."* diyecek bir Başbakan vardı.[102]

Tonguç bir iş görüşmesi için Bakanlık Makamı'na gitmek zorunda kaldığında, Sirer'in *"Senin en büyük suçun köy çocuklarına sıçmasını öğretmeden okumayı öğretmeye kalkmandır."* sözleriyle başlayan bir saldırısı ile karşılaşacaktı. Tonguç, bir tartışma çıkabileceğini düşünerek yanında yeni yayımlanmış 'İlköğretim Kavramı'nı götürmüştü. Bakana onu vererek *"Benim yanıtım bu kitaptadır."* demekle yetindi. Ama ayrılma isteğini yineledi; bir öğretmenliğe atanmak istiyordu. Sirer değişti: *"Kardeşim, biz senden Talim Terbiye Kurulu Üyesi olarak yararlanacağız. Öğretmen olarak Bakanlıktan ayrılman uygun görülmedi. Yalnız ben sana bir şey söyleyeyim, biz Meclis'e ödün ola-*

100 İ. Hakkı Tonguç, İlköğretim Kavramı.
101 Fuat Gündüzalp, Öğretmen Meslek Kitapları Kılavuzu, cilt 2, s. 156-157.
102 Mehmet Başaran, Aydınlanma Yolunda, s. 150.

rak köy enstitülerine bir operasyon uygulayacağız, buna üzülmeyecek ve ses çıkarmayacaksın."[103] Tonguç odadan çıkarken, yanıtlarını içeren kitap, Mustafa Necati'nin, Arıkan'ın, Yücel'in masalarının üzerinde, sapsarı kesilmiş Sirer'in önünde duruyordu. İçeriği bir yana, yalnızca böyle yeni bir kitabın yayımlanmış olması bile *"kitapsız eğitimci"* Sirer'in renginin atması için yeterli nedendi.

Bu arada Sirer Tonguç'a soruşturması için bir de dosya vermişti.(x) Dosya, İçişleri Bakanlığı'ndan gönderilmişti. İlişikteki ihbar konusunun incelenip sonucunun bildirilmesi isteniyordu. İhbar mektubuna komünist manifestosunun teksir edilmiş çeviri metni de ekliydi. Konu Hasanoğlan Köy Enstitüsü'ndeki solculuk savları ve 2 yıl önce Arman'ın Tonguç'a bildirdiği manifesto olayı ile ilgiliydi. İhbar mektubu *"Sayın Türk Emniyetine, Ankara"* başlığını taşıyordu. İhbarcılara göre, *"Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nde milli bir cinayetin feci ve trajik hazırlıkları yapılmakta"* idi. Ankara'daki bazı solcu öğretmen ve öğrenciler ve *"komünist eğilimli elebaşılar çabaların yazı, şiir ve kitap gibi araçlarla destekleyicileri"* idiler. *"Sabahattin Ali, Adnan Cemgil, Behice Boran, Niyazi Berkes, Mediha Berkes gibi öğretmenlerle, Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi'nden sol eğilimli birçok öğrencilerin verdikleri kitap, dergi ve Nazım Hikmet'in basılmamış şiirleri ile bu etkinlikler besleniyor ve hayli başarılı oluyor"*du. Ayrıca *"yasak birçok kitap ve yazılardan başka Komünist Partisi Manifestosu da elden ele dolaşmakta"* idi. Adları bildirilen, *"hareketleri, düşünüşleri, söz ve duyguları ile Türk rejimi aleyhtarlığı propagandasına girişen bu 20'yi aşan genç, çalışmalarını yalnız okul içinde bırakmayıp, görevli olarak gönderildikleri köylerde de aynı yolda çalışmakta"* idiler. *"Enstitü içinde teksir edilen komünist bildirisinden bir nüsha elde edilerek gönderilmiş"*ti. *"Esasen bu çalışmaların kökü 1942'de Emniyet'e yansıyan Eskişehir Çifteler'den gelmekte"* idi. Sonra *"Her birinde bir komünist bildirisi bulunan öğrencilerin listesini veriyoruz."* diyordu ihbarcılar. İçişleri Bakanlığı'ndan gönderilen bu ihbar mektubunun kopyasının altında, Temmuz 1946 tarihi ve aslının aynıdır, kaydı vardı. Listede 19 Yüksek Köy Enstitüsü öğrencisi ile 2 orta bölüm öğretmeninin adları sıralanıyordu.[104, 105, 106, 107]

Öğrenciler: Bekir Semerci, Mehmet Toydemir, İhsan Arıkan, Talip Apaydın, İsa Öztürk, Emrullah Öztürk, Naci Tataroğlu, Veli Demiröz, Ali Dündar, Ali Özcan, Mustafa Ünal, Hasan Ayaz, Rıfat Ural, Azmi Erdoğan, Niyazi Kayhan, Ahmet Savaş, Haşim Kanar, Cesarettin Ateş ve Mehmet Başaran. Öğretmenler: Resan Taşçıoğlu, Cemil Toygar.

İki yıl önceki manifesto olayını da konu alan ihbar Haziran 1946'da yapılmıştı. Zamanlama, bunun köy enstitülerine karşı yürütülecek sistemli bir saldırının bir parçası olarak düzenlendiğini gösteriyordu. Saldırının başlaması için bu ihbar kullanılacaktı. Sirer'in İçişleri Bakanlığı, güvenlik örgütleri ile sıkı işbirliği içinde çalışacağı anlaşılıyordu.

Sirer, dosyayı Tonguç'a verip, soruşturmasını isterken, onu zor duruma düşürmeyi tasarlıyordu. Bakalım ne yanıt verecekti şimdi?

Tonguç, ilk iş olarak Arman'ı çağırdı. Yüksek Köy Enstitüsü'ndeki sağ-sol öğrenci

---

103 A-130/19 Tonguç'un 28.6.1950 günkü Danıştay savunması ve: Tonguç Davasını Savunuyor, İmece, sayı 74, Haziran 1967, s. 5-10.

(x) Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç kitabında bu dosyanın Yücel tarafından soruşturması için Tonguç'a verildiği yazılmıştır. Bu yanlıştır. O tarihte Yücel Bakan değildi. (s. 310).

104 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s. 197-199.

105 Mehmet Başaran, Memetçik Memet, s. 276-277.

106 Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç, s. 309.

107 Uğur Mumcu, 40'ların Cadı Kazanı, s. 139-140.

çekişmesini bir kez daha gözden geçirdiler. Arman'dan o 2 yıl önceki olayda manifesto metninin nereden sağlanmış olabileceği, Enstitü'de çoğaltılması olasılığının bulunup bulunmadığı konularında bilgi istedi. Sonra onu uyardı: "*Bu insanların neler yapacağı belli olmaz. Bakarsın Enstitü'ye baskın bile yaparlar. Çifteler'de olduğu gibi suç olmayan şeyleri aleyhe kullanmaya kalkarlar. Uyanık olmak gerekli*" dedi.[108] Sirer'e vermek üzere hazırladığı yanıt hiç de onun umduğu gibi olmayacaktı.[109]

Bu uzun yazıda, ihbar edilen öğrencileri değerlendirişi ilginçti; "*... İlişik evrakta adları yazılı öğrenciler Enstitü'nün en çalışkan ve çok kitap okuyan, kendi branşlarında olağanüstü başarı gösteren, en yetenekli, en iyi yazı yazan çocuklarıdır. Bunlar hakkındaki ihbar, eğer kendi arkadaşları tarafından yapılmış ise..., ki bu sanı oluşmaktadır, tümüyle iftiradır (karaçalmadır). Birbirini çekemeyen çocukların enstitüye gelirken ta köylerinden sürükleyip getirdikleri jurnalcilik ve arkadan vurma gibi alışkanlıklarının bir bölüm öğrencilerde sürüp gitmesinin sonucundan başka bir şey değildir. Bu karakterdeki öğrencilerden varlıklıca köylü ailelerinden birkaç gencin ihbar edilenlere göre kültür düzeyi bakımından daha geri durumda oldukları ve hoşgörüden yoksun oldukları için zaman zaman derslerde de herhangi bir düşün akımı derse konu olduğu zaman tarihsel olayları ya da bir yazarın, bir düşün adamının düşüncelerini ve görüşlerini olduğu gibi nakleden arkadaşlarına karşı saldırgan bir durum takınarak onları suçlamaya çalıştıkları olmuştur. Eskişehir olayı da aynı şekilde birbirlerini şikayetten doğan ve mahkemeye giden, ama suç sayılmayacak nitelikte olduğu anlaşılan bir harekettir.*"

Bu sözlerden, Tonguç'un ve Arman'ın ihbarın bazı Yüksek Bölüm öğrencileri tarafından yapıldığı görüşünde oldukları ve ihbarcıların kimler olduğu konusunda da bir kanıya varmış oldukları anlaşılıyordu. Tonguç'un yazısındaki bu değerlendirmeler ihbarcıların yüzlerine yaşamları boyunca yapışıp kalacaktı.

Daha sonra Tonguç, Yüksek Köy Enstitüsü'nün Ankara'daki dersleri nedeniyle, öğrencilerin oradaki çevrelerle ilişkilerinin kaçınılmaz olduğunu belirtiyor, "*... Enstitüler için iyi niyet beslemeyenlerin öğrencilerin içinden elde ettikleri ile gerçeğe uygun olmayan bir takım bilgiler edinerek bunları çevreye yaydıklarının kesin olduğunu*" yazıyor, "*Buna aracılık yapan öğrenciler bilinmekle birlikte suç sayılabilecek durumları belgelerle saptanamadığından kendilerine ceza verilmemiştir, yalnızca onları uyarma yolu tutulmuştur ve bir uyarı da öğrenciler toplu iken yapılmıştır.*" diyordu.

Manifesto olayına gelince: Bunun Enstitü'de çoğaltılmadığı, "*Dışarıdan buraya getirildiği, hatta ihbarı yapanlar tarafından sağlanarak, suçlananlara maledilmek istendiği kanısını güçlendirecek nedenler vardır. Bunun kanıtlarından biri, zaman zaman evrakta da adı geçen öğrencilerin kitap dolaplarına kendilerinin olmayan bazı kitapların bırakılmış olmasıdır. Bunların mektuplarının bilinmeyen kişiler tarafından açıldığı da bir gerçektir.*" görüşü belirtiliyordu.

Sonuç olarak Tonguç'un kanısı şu idi: Adı geçen öğrenciler 8 yıldır köy enstitülerinde bulundukları için karakter ve düşünce durumları çok iyi biliniyordu. Yayınladıkları yazıları takdir kazanmıştı. Onlara yüklenmek istenen suç ağır bir iftira (karaçalma) idi. "*Vicdani kanım bunların ülke için çok yararlı insanlar olacağı merkezindedir.*"

Sirer için bu kadarının fazla olduğuna hiç şüphe yok. Silah geri tepmişti. Tonguç'un

---

108 Hürrem Arman, A.g.e. s. 196.

109 A-130/22 Hakkı Tonguç'un yanıtı 5.9.1946 günlü 3,5 daktilo sayfası ve: Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç, s. 310-313.

küçülüp savunmaya çekileceğini, bunu yaparken de zor duruma düşeceğini umarken tam tersi olmuş, ihbarcılar, bunu düzenleyenler, bu ihbara değer verenler suçlanmıştı. Hele jurnalci öğrencilerle onların varlıklı köylülerin çocukları olmaları arasında kurulan ilişki, Sirer'in hiçbir şekilde içine sindiremeyeceği, ona göre tam ve tipik bir solcu görüşü olmalıydı.

Aralarında herhalde bu konunun ve başka işlerin de konuşulduğu son görüşmeleri çok gürültülü geçecekti.

Küçük, yarı karanlık bir ön odadan Bakanlık makam odasına girdiği zaman, diğer birçok kişi gibi, Tonguç'a da o çok iyi tanıdığı oda değişmiş geldi.[110] Yarı karanlık odaya ağır bir hava egemendi. Pancurlar kapatılmış olsa gerekti. Yücel zamanında apaydınlık bir odaydı burası. Şimdi ise koyu renk halıların, perdelerin, koyu cilalı büyük ceviz makam masasının büsbütün kararttığı odada, masanın başında oturan Sirer'in yüzünden düşen bin parçaydı.

Bir süre sonra, bitişik odadaki Bakanlık Özel Kalem Müdürü İ. Hakkı Uludağ, aradaki kalın kapıyı da aşan yüksek sesli tartışmalar duydu. Uludağ, Gazi Eğitim Enstitüsü'nde Resim-İş Bölümün'de Tonguç'la birlikte çalışmış, sonra onun Müdür Vekilliği döneminde Müdür Yardımcılığı'nı da yapmıştı. Çok tedirgin olmuştu. Ne yapmalıydı şimdi? İçeri girmeli mi, girmemeli mi?

Sirer'in son sözleri, *"Senin çoluk çocuğunla belini kıracağım"* oldu. Tonguç, *"Hiçbir şey yapamazsın, elinden bir şey gelmez."* diyerek kapıyı vurup çıktı.[111]

Artık ipler tümüyle kopmuş, Sirer o dramatik rollerini bir yana bırakarak gerçek yüzünü göstermişti.

Doğal olarak, Tonguç'un görevden alınacağı söylentileri yoğunlaşıverdi. Köy enstitülerindeki yönetici ve öğretmenler tedirgindiler.

Pulur'dan Müdür Osman Yalçın, *"... Siyasal anlaşmazlık yüzünden ayrılacağınızı sonsuz bir acı ile gazetelerden okumuş bulunuyorum... Ayrıldığınız durumda inandığım hiçbir şey kalmıyor. Bu durumda memurluk yaşamından ayrılarak Pamukova köyünde çalışmak, siyasal hırslar yüzünden dünya çapındaki bir atılımın durdurulmasına karar verilen böyle bir toplumdan kaçmak kararındayım..."* diye yazıyordu.[112]

Tonguç ise çözülmeleri önleme çabasındaydı: *"Heyecana kapılarak yazdığın satırları oldukça şaşkınlıkla karşıladım... Senin yazdığın nedenden ayrılmak doğru değildir. Birden fazla parti ile yönetilen toplumlarda bunlar olur ve olacaktır. Onlara alışmak gerek. Sizlerden en büyük ricam, işlerinizi benim kişiliğime ve başka bir kişiye bağlı görmeksizin ilkelere göre yürütmenizdir... En doğru yol, işi sıkı tutarak ve iyi yaparak onu kendisine savundurmaktır... Hiç sarsılmadan yönetimine verilen kurumu geliştirecek çabalara girişmeni dilerim."*[113]

O günlerde, Sirer'li Bakanlığın ağır ve baskılı havasında her zamanki gibi gündelik işler, yazışmalar ile boğuşan Bayır'ın odasına beklenmedik bir konuk, bir eski tanış geldi. Bayır ile Ernin Türk Eliçin çoktandır görüşmemişlerdi. Eliçin, *"- Siz köy çocuklarını beslemediniz!"* deyiverdi birdenbire. Bayır şaşırıp kaldı. *"İşten koparılmaya çalışıl-*

110 İ. Safa Güner, Köy Enstitüleri Hatıralarım, s. 116.
111 Tonguç'dan sözlü anı.
112 Osman Yalçın'dan Hakkı Tonguç'a 5.9.1946 günkü mektup.
113 Hakkı Tonguç'dan Osman Yalçın'a 11.9.1946 günkü mektup (Ve İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s. 235-236).

dıkları günlerde kızışmış bir halde yapılan bu suçlama görüşüne" Bayır, bunun doğru olmadığını belirterek yanıt vermeye çalıştı. Emin Türk *"Üstelemedi. Ayrıldı gitti."*[114] Bayır, 1960'larda ve sonrasında yüze vuracak bir tür kolay solculuğun eleştirel yaklaşımının ilk örneklerinden birinin yakışıksız zamanlaması ile karşılaşmıştı.

Yeni Hükümet 7.9.1946'da yüzde 114.4'lük bir devalüasyon kararı aldı. Dolar 1.30 TL'den 2.80 TL'ye yükseldi. Toplum devalüasyonla ilk kez karşılaşıyordu. İşin siyasal faturası CHP'ye çıkartılacaktı.

Sirer, bir pazar günü öğleden sonra Özel Kalem Müdürü ile Bakan olarak ilk kez Hasanoğlan'a geldi. Amacı *"dinlenmek"*ti. (Nedense ileri gelenler Hasanoğlan'ı piknik yeri olarak pek seviyorlardı!) uygulama okulunu, reviri, bir yatakhaneyi gezdi. Açıkhava Tiyatrosu'nda öğrencilerin düzenlemiş oldukları bir saatlik eğlenceye katıldı. Bunun sonunda *"sevgili çocuklarım"* diye başlayan bir konuşma yaptı. Onların *"Milli Şef'imiz İnönü'ye layık evlatlar olarak yetişmekte olduklarını yakından görmekten hoşnut"* idi. Daha sonra işlikleri, öğrenci kantinini de gezdi, burada Yüksek Köy Enstitüsü çıkışlı Abdullah Ön'den sazlı türküler dinledi. Oradan Yüksek Bölüm müzik salonuna gidildi. Koro ve mandolin konserinden sonra piyanoda öğrenci Abdullah Erçetin'in kendi bestelerini dinledi. Ona kemanla Talip Apaydın eşlik ediyordu. (Apaydın, o ihbar mektubunda ihbar edilenlerdendi.) Sirer onlara, *"Atatürk, İnönü, Mehmetçik, tarlada çalışan köylü... konularında da melodiler yaratmaları öğüdünü vererek"* oradan ayrıldı.

Bakanla birlikte Enstitü'yü gezenler arasında, henüz Enstitüdeki lojmanda oturan Bakanlık müfettişi Rauf İnan, Enstitü Müdürü Ali Doğan Toran, Yüksek Bölüm Yöneticisi Hürrem Arman, Eğitimbaşı Recep Gürel ve Rauf İnan'ın konuğu olarak Enstitü'de dört gün geçirdiği anlaşılan bir meslektaşı da vardı.[115] Daha önce Zencidere'de İnan'la birlikte çalışmış bu kişinin bırakacağı uzun yazı Hasanoğlan Köy Enstitüsü ve Yüksek Köy Enstitüsü'nün o günkü durumunu ayrıntılı olarak içermektedir ki, bozma işlemlerinden önceki en son durum saptaması olarak değerli bir belgedir.

Enstitüdekiler Bakanın gelişinden ve olumlu gözüken davranışlarından biraz rahatlamışlardı ama, birkaç gün sonra çok başka nitelikte, beklenmedik konuklara ev sahipliği yapmak zorunda kalacaklardı.

Eylülün son haftasına girerken, Tonguç sabahleyin evde, Cumhuriyet Gazetesi'nde kendisinin başka bir göreve atandığı haberini okudu (Yaz. notu: 21.9.1946 günü olmalı). Biraz sonra Bayır Bakanlıktan telefonla aradı. Meclis Başkanı Kazım Karabekir, iki yardımcısı Şemsettin Günaltay ve Feridun Fikri Düşünsel ile birlikte ve bir Milletvekili Hasanoğlan'a gideceklerdi. Yanlarında bir görevlinin bulunması isteniyordu. Tonguç, *"Onlarla sen git."* dedi. Bayır'ın çekincesi ilginçti: Şeker çuvalından bozma beyaz bir yazlık giysisi dışında, onların yanında giyebileceği bir şey yoktu; *"Onların önüne nasıl çıkarım?"* Tonguç yineledi: *"Boş ver, sen git."*

İşin garibi, bu kişilerin o gün Enstitü'ye geleceklerinden bazı Yüksek Bölüm öğrencilerinin bilgilerinin olmasıydı! O gün yine o bölüm öğrencisi Mehmet Başaran Hasanoğlan İstasyonu ile Enstitü arasına dikilmiş, yontucu Nusret Suman'ın yapıtı Tohum Atan Adam yontusu yakınındayken bir başka öğrenci *"tıknaz gövdesi, alaycı bakışlarıy-*

114 Ferit Oğuz Bayır, Köyün Gücü, s. 307-308.

115 A-109/38: İstanbul eski M. Eğitim Müdür Yardımcısı Hamdi Hızal'ın 27 daktilo sayfalık, 20.9.1946 günkü "Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nde 4 Gün" başlıklı yazısı (14.9.1946'da oradaymış).

la" karşısına çıkıverdi: *"Ne o? Buyruk mu alıyorsun Başkanından...Onun da sizin de paçaları tutuşacak biraz sonra. Karabekir'le yardımcıları geliyor bugün. Senin yerinde olsam..."* Başaran'a göre *"köküne kökenine ters düşen biriydi"* bu. *"Laf dokunduruyordu aklınca. Eğitimbaşı yardımcısının kanadı altında Çifteler'den, Kızılçullu'dan, sonradan kendilerine katılan Kepirliler'den oluşan bir gruptular. O yıl Milletvekili seçilen Emin Soysal da arkalıyordu bunları... Gerçekten de Karabekir'in, Günaltay'ın, Düşünsel'in önünde ardında koşanlar, 'liste' düzenleyenler onlardı."*[116]

Bayır, Bakanlık Özel Kalem Müdürü Uludağ ile birlikte Bakanın makam arabasına bindi. Gideceklerden birini de evinden aldıktan sonra Hasanoğlan yolunu tuttular. Onlar gidedursunlar, Tonguç, o kişilerin çok iyi bildiği geçmişlerini kafasından geçiriyordu.

Kurtuluş Savaşı'nın Doğu Cephesi Komutanı General Kazım Karabekir, Cumhuriyet'ten sonra Atatürk'le ters düşmüştü. 1924'deki Terakkiperver Parti'nin kurucusu, bu girişimle sonu Şeyh Said ayaklanmasına kadar varacak gericiliğin başkaldırısı üzerine kenara itilmiş, İzmir suikastı davasında yargılanmış, ama aklanmışsa da sürekli izlenmiş, kendisine etkin bir görev verilmemişti. 1938'de İnönü'nün onu milletvekili seçtirmesi kırgınlığını silememişti. Siyasal görüşleri aşırı tutucu idi. Atatürk'le düşün bakımından hiçbir zaman anlaşamamıştı. Anılarında Atatürk'ü *"hutbe ve söylevlerle hilafet ve saltanatı almaya uğraşmakla ve başarılı olmayınca müthiş sola kaymakla... dinsel ve geleneksel varlıkları kanla yıkamakla"* suçlayacaktı. Ona göre, *"hilafet bir köşede hanedanda kalmalıydı... Cumhuriyet şeklinden kesinlikle sakınmak gerekirdi... Halkçılık bolşeviklerden... akım alıyordu"* Karabekir, eğitime, yazarlığa, ozanlığa meraklıydı. Ama Latin abece'sinin *"dilbilgisiz, inceleme ve tartışmaları yapılmamış bir alfabe ile alındığı"* kanısındaydı. Karabekir Cumhuriyet kurulurken ulusal marş için açılan yarışmaya da katılmış, yazdığı güfte kazanamamıştı: *"Biz tarihin Türk dediği yılmaz milletiz/Hür yaşar hür ölür, nurlu ümmetiz"* dizeleri onundu (Çargah Marşı).

Doğu cephesinde iken yetim çocukları toplayıp okutmuştu. İki bin kadar çocuğa kendi saptadığı bir üniforma giydirerek 1.5.1336 (1920)'da Erzurum Çocuklar Ordusu'nu kurmuş, bunları (Gürbüz Alayları) olarak örgütlemiş, onlara iş dersleri gösterecek ustalar ve subaylardan öğretmenlerle eğitim yaptırmıştı. Onlar için yazdığı bir de marş vardı: Türk Yılmaz marşı: *"Türk yılmaz, Türk yılmaz/Cihan yıkılsa Türk yılmaz."* Eğitimleri sık sık denetliyor, o marşı söyletiyordu. Çocuklar bunu söylerlerken kollarını yana, yukarıya düzenli hareketlerle kaldırıp indirerek beden eğitimi de yaptırmış oluyorlardı. "Marşı Ankara'ya ve İsmet Paşa'ya birçok kişiye gönderdim... Bu düsturu (düzgüyü) kabul etmeyene Türk dememelidir." Marş kabul görmemişti. Karabekir daha sonra 'Şark Çocukları Himaye Cemiyeti'nin kurumsallaştırılmasını Hükümet'ten istemiş, ne var ki Başbakan İsmet Paşa bunun bir Doğu-Batı bölgeselliğine neden olacağı gerekçesiyle bu Derneği değil, Çocuk Esirgeme Kurumu'nu kurdurmuştu. Karabekir buna çok içerlemişti *"Zan (sanı) ve vehimle (kuruntuyla), ele gelmiş binlerce şehit yavrularına bu darbe medeni (uygarca) ve insani bir marifet midir?"*[117]

Yücel'e göre Karabekir, *"Doğrudan doğruya Atatürk'ün yerinde gözü olan adam"*dı.[118]

---

116 Mehmet Başaran, Memetçik Memet, s. 71.
117 Bekir Semerci, Türkiye'de İleri Atılımlar ve Köy Enstitüleri, s. 118-121, 282-287 (Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, s. 917, 924, 1057, 1064, 1065, 919, 1054).
118 Mehmet Başaran, Hasan-Âli Yücel ile Bir Konuşma, İmece, sayı 10, 1.2.1962, s. 10.

Kısacası, Hasanoğlan yolundaki Kurtuluş Savaşı kahramanı Paşa, eğitim alanında iddialıydı.

Feridun Fikri Düşünsel, 1940'da Köy Enstitüleri Yasası'nı Karabekir ile birlikte Meclis'te en çok eleştirenlerdendi. Paris Hukuk Fakültesi'nde doktora yapan Düşünsel de Terakkiperver Parti'nin kurucularındandı. O da İzmir suikastı davasında yargılanmış, ama aklanmıştı. İnönü'nün kırgınlıkları giderme politikası gereği 1939'dan beri Milletvekili idi. Yücel, onu daha sonra seçilemeyince, *"Şeker Şirketi'nde bir Yönetim Kurulu Üyeliği koparmaya çalışmakla"* suçluyordu.[119]

Şemsettin Günaltay Yüksek Öğretmen Okulu çıkışlıydı. Ama daha önce medrese eğitimi görmüştü. *"Sarıklı bir genç mollaydı."*[120] Lozan Üniversitesi'ne devam etmişti. Özel dersler alarak Arapça ve Farsça öğrenmiş, icazet almıştı. Süleymaniye Medresesi Müderris'lerindendi. 1923'ten beri Milletvekili idi. *"Bizi yıkan Hasan-Âli'dir, zorla mektepler yaptırmasıydı köylere"* diyen adamdı.[121]

Bu üçlü ile birlikte şimdi Hasanoğlan yolunda olan Denizli Milletvekili Kemal Cemal ise sağcı olarak tanınıyordu.

Otomobillerle sabahın saat 10.00'unda Enstitüye girip uygulama okulunun yakınında kendilerine Yüksek Köy Enstitüsü'nü bitirme iş görevi olarak verilmiş hayvanat bahçesi projesi uygulaması ile uğraşan bu bölüm öğrencilerinin yanında arabalardan indiklerinde *"yüzleri sert, bakışları soğuk, hatta küçümseyici"* idi. *"Siz amele misiniz? Ne gereği var bu bahçenin? Yevmiyeleriniz ne kadar?"* İlk sorular bunlardı.

Projeyi açıklamaya çalışan bir öğrencinin sözünü kesen Karabekir, *"Yeter!"* dedi, *"Söyle bakayım, size tarih okutuyorlar mı? Şerefli geçmişimizi öğretiyorlar mı? Niye susuyorsun?"*, *"Efendim soruyu biraz tuhaf buldum da. Tarih öğretmenimiz Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi'nden Doçent Halil Demircioğlu'dur."* Gelenler şaşırarak birbirlerine baktılar.

Bu arada Milletvekili Kemal Cemal öğrencilerin arasına karışmış, Kızılçullu'dan gelmiş hemşehrilerini bulmuş, birşeyler fısıldaşıyorlardı. Daha önceden tanıştıkları, görüştükleri besbelliydi.

O arada Müdür Ali Doğan Toran ve Hürrem Arman geldiler.

Biraz sonra tüm öğrencilerin güzel sanatlar salonuna toplanması istendi. Her zaman yapıldığı gibi, hemen küçük çapta bir eğlence düzenlendi konuklar için. Ulusal oyunlar oynandı, şiirler okundu. Karabekir, *"Şiirleri beğendim, ama sınırlarımız dışında kalmış ırkdaşlarımız da var, onlar için birşeyleriniz yok mu?"* Gerilerden bir orta bölüm öğrencisi ayağa kalktı; *"Efendim, benim var, ama küfürlü, kız arkadaşların yanında okunmaz."* *"Zararı yok, zararı yok, elbette öyle olacak. Düşmanlarımıza erkek dişi küfür ederiz biz. Oku bakalım!"* Öğrenci sıkılarak *"s... katran kazanına batsın Baltacı"*, diye başlayan şiirini okudu. (Bazı köy enstitülüler, sonradan köy enstitülerini daha kötü bir sonuçtan bu şiirin kurtardığını söyleyeceklerdi).

Bir sonraki soru geldi: *"Peki Moskoflar'ın ezeli planını kim anlatacak?"* Eller kalktı. Bir öğrenci Rusların tarih boyunca izledikleri Akdeniz'e inme politikasını anlattı. Paşa biraz gevşedi. Ama düşünsel rahat gözükmüyordu. Paşa'nın kulağına birşeyler fısıl-

119 A. g. e., s. 10.
120 Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, s. 472.
121 Mehmet Başaran, a. g. konuşma.

dadı. "*Hakkı Tonguç için bir marşınız varmış sizin. Onu söyleyin bakalım.*" Herkes şaşkınlıkla birbirine baktı. Bu da nereden çıkmıştı? "*Canım içinde köylü efendimiz falan geçiyormuş.*" Arman o zaman, "*Ha anladım.*" dedi. Paşa ziraat marşı ile horonu birbirine karıştırmıştı. Öğrenciler kızlı erkekli horon çekerlerken, "*Sis dağının başında/Borana bak borana/.....istiyoruz horona*" dizelerini söyleyerek öğretmenlerini, müdürlerini, konukları horona kaldırırlardı. Tonguç'u çağırdıkları da olurdu. Arınan "*Ziraat marşı, başlayın çocuklar!*" dedi. Güftesi Behçet Kemal Çağlar'ın, bestesi Adnan Saygun'un olan marşın "*Toplandık baş çiftçinin, Atatürk'ün sesine*" dizesine sıra gelince Karabekir elinin sert bir hareketi ile marşı durdurdu.

Sonra bir öğrenci piyano çaldı. Günaltay kendini tutamadı, ne de olsa öğretmenlik yapmıştı: "*Yazı yazma, beste yapma, icra etme yetenekleri mükemmel bu çocukların. Neden kalkar boyna Frenk yazarlarını okutur, Frenk eserlerini oynatırlar bu çocuklara?*" Düşünsel söze katıldı: "*Evet efendim, neymiş efendim, Moliere, Gogol, Puşkin.... Kendimize dönelim, milli benliğimizi koruyalım.*"

Kalktılar. Yalnız öğretmenlerle bir toplantı yapmak istiyorlardı. Öğretmen kantinine gidildi. Gelenler uzun masanın başına oturdular. Şimdi daha ciddi ve kasıntıydılar. Milletvekili dışarıda kalmış, bazı öğrencilerle gizli konuşmalarını sürdürüyordu. Ona yeni bir "*zararlı kişiler listesi*"nin verildiği sonradan öğrenilecekti.

Şimdi Karabekir konuşuyordu: "*Efendiler, namuslu, şerefli birer Türk evladı olarak bizden hiçbir şey saklamayacaksınız. Konuşacaklarımız vatanın selametini ilgilendirmektedir. Biliyorsunuz, tehlikeli kurumlar olduğu söyleniyor köy enstitülerinin. Bir miktar hain sızmış olabilir buralara. Biz buraya büyük Meclis'in temsilcileri olarak son soruşturmayı yapmaya geldik. Demek oluyor ki, bu okulların kaderi şu masa başında edineceğimiz izlenimlere bağlıdır.*"

Sonra sorulara geçildi: Günaltay, "*Bu acayip kurumlarda milli duygular geliştirilmiyor, kendi harsımız verilmiyor, tarihimiz okutulmuyormuş. Boyuna Gogol'ler, Çehov'lar okutuluyormuş. Ne buyuruyor buna yönetici zevat?*" dedi.

Bayır ayağa kalktı: "*Acaip olduğu buyrulan bu kurumlarda yasa ve yönetmelikler uygulanmaktadır*" diye söze başlayarak uzun uzun köy enstitülerinin özelliklerini anlattı. "*Ya Trabzon olayına ne buyrulur?*" (Beşikdüzü'nde Gogol'ün Müfettiş piyesi oynatılmış, Kaymakam piyesi resmi görevlileri küçük düşürücü bularak yarıda kesmeye kalkmış, jandarma, polis çağırmıştı. Mülkiye müfettişleri Kaymakam'ın aleyhinde rapor vermişlerdi).

Karabekir köylü-kentli, yoksul-varlıklı ayırımına değindi: "*Aman efendiler, birlik! Asıl duyarlı davranılması gereken nokta bu!*" Kolunu kaldırıp parmaklarını açtı: "*Bakın tek parmak zayıftır, bükülür.*" Elini yumruk yaptı: "*Ama yumruk bükülmez.*" Öğretmenler dikkatle izliyorlardı.

Düşünsel "*Bu okullarda manevi değerlere aykırı taraflar gördüğünü*" söyledi. Enstitü çıkışlıların başöğretmenliklere getirilmeleri ile hiyerarşi bozulmuştu. Öğretmenler kaymakamlara, bucak müdürlerine kafa tutuyorlardı. "*Neymiş efendim, bir enstitü müdürü beş valiye emir verirmiş, başarısını ölçüp biçip yukarıya duyururmuş!*"

Bu son savı Arman yanıtladı; köy okulları yapımındaki sorunları anlattı. "*Enstitü müdürleri hiçbir şekilde valilere emir veremezler. Valilerin başarısız sayılmaları konusu Cumhurbaşkanlığı ile ilgilidir efendim.*"

Söz İnönü'ye gelince Karabekir'in yüzü bir kez daha bozuldu, sözü kesti: "*İşin bu*

cephesi çok karışıktır, her yanımız yaralıdır. Düzeltilecek çok şey vardır. Köy Enstitüleri Kanunu, yapılanlar çok naziktir. Şimdilik soracaklarımız bu kadardır. Söylediklerinizden gerçek payı olanlar üstünde durulacaktır. Bu ülkede hemen her hayırlı kurumun kaderi aşağı yukarı böyle olmuştur. Edindiğim kanıya göre, ülkenin geleceği için cidden umut bağlanacak yerlermiş buralar. Bilinçli bir düzeltme ile herşey yoluna girebilir. Teşekkür ederim."[122, 123, 124, 125]

Ankara'ya döndüklerinde Bayır doğru Tonguç'un evine gitti. Ona olanları ayrıntıları ile anlattı. Tonguç onu dinlerken Bayır'ı Karabekir'in karşısında görür gibi oluyordu. Kimbilir dilinin ucuna geldiğinden hiç şüphe etmediği en son söylenecek sözleri söylememek için kendisi ne kadar zorlukla tutmuştu! Onu iyi tanır, sertliğe, hatta bazen kırıcılığa kadar varan açık sözlülüğünü çok iyi bilirdi. Yapılanlara en az zarar verdirme kaygısı olmasaydı Balkanlar'ın çete savaşçısı, Kurtuluş Savaşı'nın Topçu Teğmeni Bayır'ın, yeterince milliyetçi olmamak suçlamalarına karşı eski Doğu Cephesi Komutanı ile yardımcılarına nasıl bir milliyetçilik yanıtı vereceğini düşünebiliyordu. İlköğretim atılımının bu ağır emekçisi, içindeki başkaldırmayı, dilinin ucuna gelenleri karşısındakilerin yüzüne yüzüne çarpmamak için kimbilir nasıl bir çaba harcamıştı!

Karabekir denetimi geniş kapsamlı bir saldırı düzeninin hazırlandığının en son kanıtıydı. Bu arada CHP'deki sağ kanat darbesinin güçlülüğü de belli olmuştu. Milli eğitim örgütlerindeki karşıtlar yıllardır birikmiş olanca hırs, kin ve öç duygularıyla onlarla işbirliği yapacaklardı.

"20.9.1946: İlköğretim Şube Müdürlüklerine Halit Berk (Yaz. notu: Bursa M. Eğitim Müdürü İrfan Alıcıoğlu'nun bir süre önce merkeze alınmış yardımcısı) *ve Şevki Pulat getirildi. Hamdi Keskin'le Ferit O. Bayır Ticaret Öğretimi Şube Müdürlüklerine nakledildiler."*

"21.9: Nejat İdil İstanbul'dan telefonla çağrılmış. Kendisine bir iş verileceği anlaşılıyor. Bakanlığın kimde olduğu, perdenin arkasında kimin rol sahibi bulunduğu anlaşılıyor." (Yaz. notu: İdil, Kızılçullu'da Emin Soysal ile çalışmıştı. Tonguç bu ilişkiyi anımsatıyor olmalı). *"Ankara Üniversitesi açıldı. Nutuklar. Akşam Tıp Fakültesi üyeleri ile dekanlar ve Rektör yemekte imişler. Konuşulan konular: M. Eğitim Bakanı her zamankinden daha çok etkinlikte olan K. hakkında bilgi vermiş."* (Yaz. notu: 'K' komünizm olmalı).[126]

Tonguç, 24.9.1946'da Genel Müdürlükten resmen ayrıldı. Naklen Talim Terbiye Kurulu Üyeliğine atanmıştı.[127]

O gün sabahleyin, Bayır'la birlikte son kez İlköğretim Genel Müdürlüğü makam odasına girdiler. Tonguç'un eşyalarını, kitaplarını, dosyalarını birlikte toplayıp büyük zarflara yerleştirdiler. Bir görevli bunları onun yeni görev yerine taşıdı. Odadan ayrılmadan önce gözleri duvardaki büyük Türkiye haritasına ilişti. On yıl kadar önce bomboş olan bu harita şimdi köy enstitülerini, bölge okullarını gösteren noktalarla doluydu. Birbirlerine baktıklarında Bayır'a gözleri dolmuş gibi geldi. Bu eski, çok alçakgönüllü döşenmiş odada ne kararlar alınmış, ne acı tatlı saatler yaşanmıştı! Eğitim tarihimizin bir

122 Ferit Oğuz Bayır, Köyün Gücü, s. 288-296.
123 M. Başaran, Özgürleşme Eylemi, s. 49-56, 74.
124 M. Başaran, Aydınlanma Yolunda, s. 153-161.
125 Talip Apaydın, Köy Enstitüsü yılları, s. 178-179.
126 Hakkı Tonguç'un 1946 Yılı not defteri.
127 A-123/5 Hakkı Tonguç'un sicil özeti.

sayfası kapanıyordu. Birlikte odadan çıkarlarken, Tonguç *"İyi ki bize baldıran zehiri falan içirmeye kalkmadılar Ferit... Valilerin, kaymakamların rahatını kaçırdık. Toprak ağalarını ürküttük. Tehlikeyi gördü adamlar. Hasanoğlan'daki soruşturmacıların başının altından bakalım daha neler çıkacak."* dedi.[128]

Tonguç dairesindeki memurlara da veda ederek yeni görev yerinin yolunu tuttu. İlköğretim Genel Müdürlüğü 11 yıl, 1 ay, 22 gün sürmüştü (3.8.1935-24.9.1946). Yıllar önce, 1924'de bir öğretmen olarak ilk kez girdiği, o zaman öğretmen okulu olarak kullanılan Bakanlık binasından yüz metre kadar ötedeki Yüzbaşıoğlu apartmanında bulunan Talim Terbiye Kurulu'na geldiğinde küçük bir odaya yerleşti. Orada ona karşı şimdi nasıl davranacaklarına bir türlü karar veremeyen eski dostlar da vardı, karşıtları da. Ama en önemlisi, Sabahattin Eyuboğlu, o büyük dost daha oradaydı.

İlk günlerde İlköğretim Genel Müdürlüğü'nün işlerine bir üçlü baktı: Talim Terbiye Kurulu Üyesi ve Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü Öğretmeni Yunus Kazım Köni, Müfettiş olarak Bakanlığa getirilmiş İrfan Alıcıoğlu ve Nihat Adil Erkmen (Bakanlık Müfettişi ?). Sonra Yunus Kazım Köni Genel Müdür olarak atanacak, diğer ikisi asıl işlerine döneceklerdi.[129]

Tonguç'un yardımcılar ile ilgili not defterindeki bilgi doğru çıkmadı. Köni, Tonguç'un ayrılmasından sonraki hafta içinde, şube müdürleri ile işleri görüştüğünde Hamdi Keskin ve Lütfi Engin'e *"Bakan sizlerin değişmenizi istemiyor"* derken, Bayır'a uygulanacak özel işlem yürürlüğe konmuştu bile. Onun nakli Bakanlık Yayın Müdürlüğü'ne yapılmıştı. Bakan, onunla özel olarak ilgileniyordu. Çalışkanlığını, enerjisini ta Gezici Sergi günlerinden bildiği Bayır'a verilebilecek en büyük ceza, işsiz bırakmaktı. Onu Yayın Müdürlüğü'nün de bulunduğu Yüzbaşıoğlu apartmanındaki Çeviri Bürosu'nda Melih Cevdet Anday'ın, Orhan Veli Kanık'ın çalıştığı odaya yolladılar. Kendisine herhangi bir iş verilmedi. Birkaç gün sonra Bakan Yayın Müdürü'nü azarladı: *"Biz onu yalıtmak istiyoruz. Sizse onu düşünürlerin, yazarların kaynağına oturtmuşsunuz."* Bayır oradan alınıp, merdiven başındaki bir arka odaya tek başına kondu. Orada da kendisine iş verilmedi. Yayın Müdürü Faik Reşit Unat, *"Onu Ankara dışına göndermek isteyen Bakanın elinden zor kurtardık."* diyecekti daha sonra. Biraz zaman geçince Bayır, günlük gazetelerden milli eğitim ile ilgili haber ve yazıların küpürlerini kesmekle görevlendirildi. Aslında, eğlenceli bir işti bu. Yararı da vardı. Böylece tüm basını izleyebiliyordu. Her akşam işten çıkınca Tonguç'la buluştuklarında okuduklarını ona da aktarıyordu. Bir süre sonra Tonguç'un basındaki yayınlar konusunda bu kadar geniş bilgisi olmasına şaşan Nafi Atuf Kansu, bunu öğrenince, Tonguç'a *"Meğer sen Ferit'den alıp bana satıyormuşsun."* diye takılacaktı.[130]

Sirer'den sonra Bakan olan Tahsin Banguoğlu memurlarla tanışmak için daireleri gezerken, kapısını açtığı odada Bayır'ı görünce, ona hiçbir şey söylemeden, yanındaki Yayın Müdürü Kamil Su'ya *"Otursun orada."* deyip kapıyı kapatacaktı. *"İşsiz bırakma cezası eski Bakandan yenisine devredilmişti."* Bir süre sonra da Banguoğlu onu Bolu Kitaplığı Memurluğuna gönderecek, ancak 1950'den sonra, Bakan Avni Başman zamanında Yayın Müdürlüğü'ndeki işsizlik görevine geri getirilecekti.[131]

128 Ferit Oğuz Bayır, Köyün Gücü, s. 164.
129 İ. Safa Güner, Köy Enstitüleri Hatıralarım, s. 88.
130 Ferit Oğuz Bayır, A.g.e. s. 210.
131 A. g. e. s. 283-284.

Bir süre sonra Tonguç'un şube müdürlerinden Lütfi Engin Balıkesir M. Eğitim Müdürlüğü'ne atandı. Hamdi Keskin Talim Terbiye Kurulu Muamelat Müdürü yapıldı. Böylece İlköğretim Dairesi'nin Tonguç'la çalışmış üç şube müdürü de oradan uzaklaştırılmış oluyordu.

Merkezdeki bu değişiklikler köy enstitüsü yönetici ve öğretmenleri arasında tedirginlik yaratmıştı. Ne oluyordu? İlköğretim atılımından vaz mı geçiliyordu? İnönü bu olanları görmüyor, duymuyor muydu? Tonguç'dan tüm müdürlere yazılmış ayrılış ve teşekkür mektupları[132] geldiğinde, ona inananlar, gerçek dostları, iş arkadaşları ne yapacaklarını bilemediler. *"Önceleri ilk kesilen bir yerin acısını duymamak gibi hiçbir şey anlamamıştım... Mektubu elimden bırakamadım. Okudum, yine okudum..."*[133] Benzer şaşkınlık diğer enstitülerde de yaşanıyordu.

Balkır, mektubu aldığının ertesi günü, trene atladığı gibi Ankara'nın yolunu tuttu. *"Küçücük bir odada sigara dumanlarının yoğunluğu içinde yarı kaybolmuşluğun silik çizgileriyle Tonguç zor tanınacak gibiydi". "Hayrola Edip?" "Hayırlı değil söyleyeceklerim. Ayrılma kararı ile geldim.", "Ayrılacak ne var ki?"* Tonguç, dağılmayı, çözülmeyi önlemeye çalışıyordu. Köni'nin Genel Müdürlüğe getirileceğini olumlu bir gelişme imiş gibi göstererek Balkır'ın ayrılmasını kesinlikle doğru bulmadığını söyledi. *"Arifiye'ye dönmekten ve olanakları orda beklemekten başka çarem kalmamıştı."* [134]

Tonguç'un Talim Terbiye Kurulu'nda işe başladığı günün akşamı, ilköğretimin yeni üçlüsü Hasanoğlan'a gitti. Köni, arkadaşlıklarını öne sürerek Hürrem Arman'a *"Yapılacak revizyonda yardımcısı olmasını"* önerdi. *"Tüm kanım yüzüme hücum etti... Ama söylediklerimin tümünü anımsayamıyorum... Sen kendin gibileri ara deyip, kapıyı çarparak çıktım"*. Arman, ertesi günü Tonguç'a gitti. Ona göre bunlar *"beklenen ve hesapta olan şeyler"*di. *"Durumu enstitüler için en az zararla atlatmaya çalışmak bundan sonraki görevimiz olmalıydı"*...Köni'nin çok yakın dostu olan Sabahattin Eyuboğlu da Tonguç'un yanına geldi. Arman'a *"Ben onunla konuşurum, senin orada kalman gerekli"* dedi. Ama bu olanaksızdı. Köni, Arman'ın Bakanlık Okul Müzesi Müdürlüğü'ne alınması önerisini de Bakanın kabul etmediğini söyleyecek ve sonunda Arman Ankara Bahçelievler Ortaokulu Müdürlüğü'ne atanacaktı.[135]

Merkezden sonra enstitülerde de *"temizlik"* başlamıştı. Bu işin eldeki listelere göre sistemli bir şekilde yürütüleceği belli oluyordu.

Köni'nin kendisine yardımcılık görevi için Hasanoğlan Köy Enstitüsü Müdürü Ali Doğan Toran'a yaptığı öneri de tepki ile karşılanacaktı: *"Ölü kaldırmada kendimi kullandırtmam."* Gölköy Köy Enstitüsü Müdürlüğü'nden Rauf İnan'ın yerine Hasanoğlan'a atanmış olan, köy enstitülerinin en ağırbaşlı ve sorunsuz çalışan müdürlerinden Ali Doğan Toran, kısa bir süre sonra kendi isteği ile milli eğitim örgütünden ayrılacak, Danıştay Raportörlüğüne gidecekti.

Köy enstitüsü müdürlerinin bazıları da birkaç ay içinde görevlerinden alınacaktı. Ortaklar Köy Enstitüsü Müdürü Hayri Çakaloz bir lise müdürlüğüne, Yıldızeli Köy Enstitüsü müdürü Şinasi Tamer birçok zorluklara uğradıktan sonra Sarıyer Ortaokulu

---

132 Hakkı Tonguç'dan tüm enstitü müdürlerine ve m. eğitim müdürlerine, 21.9 ve 4.10.1946 günkü mektuplar, (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s.236-237 ve 239).

133 Süleyman Edip Balkır, Arifiye Köy Enstitüsü, s. 467.

134 A. g. e., s. 467-472.

135 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s. 294-295.

Müdürlüğü'ne, Akçadağ K. Ens. Md. Şerif Tekben önce Elazığ İlköğretim Müfettişliği'ne, burada bulunması sakıncalı görülerek Edirne'de aynı göreve, Pulur Köy Enstitüsü müdürü Osman Yalçın maceralı bir bakanlık emrine alınma olayından sonra İstanbul'a İlköğretim Müfettişliği'ne, Tonguç zamanında müdürlükden ayrılarak Bakanlık müfettişi yapılmış Rauf İnan ve Hamdi Akman ortaokul müdürlüklerine verilecekti. Daha sonra Ladik Köy Enstitüsü müdürü Enver Kartekin de Karabük Ortaokulu öğretmenliğine (7.11.1947) gönderilecekti. İvriz'de İ. Safa Güner, Cılavuz'da Halit Ağanoğlu, Düziçi'nde Lütfi Dağlar ilk darbeden kurtulanlar arasındaydı. Sirer dönemi sona ermeden Lütfi Dağlar İzmir'de Ortaokul Öğretmenliğine, Halit Ağanoğlu İlköğretim Müfettişliğine atanacaklardı.

Köy enstitülerinde yöneticilik yapmış olanların Bakanlıkta etkin görevlere getirilmemelerine uzun yıllar dikkat edilecekti. Yalnız Kepirtepe K. Ens.'nün ilk Müdürü Nejat İdil ve eğitmen kurslarında şeflik yapmış İlköğretim Müfettişi Şevki Pulat Köni'nin Şube Müdürleri olacaklardı.[136] Ancak çok sonraki yıllarda Pazaören Köy Enstitüsü müdürü Şevket Gediklioğlu Halk Eğitimi Genel Müdürü, Beşikdüzü Köy Enstitüsü eski müdürü Osman Ülkümen Öğretmen Okulları Genel Müdürü olarak görev yapabileceklerdi.

Köy enstitüsü müdür ve yöneticilerinin bu dönemdeki değişik konumlarını ve tutumlarını anlayabilmek için o günün koşullarına biraz yakından bakmak gerekir. Bir kez bu kadro o dönem milli eğitim topluluğunun çıkarabileceği en etkin ve çalışkan elemanlardan oluşuyordu. Şüphesiz ki, bu nitelikleriyle yaşça da meslek yaşamlarının en verimli çağında bulunan bu kişilerin, meslekte ilerleme ve yükselme tutkularının güçlü olması doğaldı. Özgün bir eğitim deneyi ve girişimi olarak köy enstitüleri, meslekte yükselmek isteyen genç eğitimciler için kendilerini göstermeye en elverişli çalışma alanıydı. Öğrenimleri sırasında kendilerine aşılanmış olan ülkeye hizmet ülküsü ortak özellikleriydi. Ayrıca, köy enstitülerinde çalışmanın bazı maddi üstünlükleri de vardı; ek ücret, lojman gibi. Ama, buralarda çalışmayı asıl çekici kılan, köy enstitülerinin gördüğü ilgi idi. Başta Cumhurbaşkanı olmak üzere ilgi görüyorlar, beğeniliyorlar ve onurlandırılıyorlardı. Tüm milli eğitim topluluğu içinde ayrıcalıklı, üstün bir gruptular. Tonguç, çekmecesinin köy enstitülerinde görev almak isteyenlerin başvuru dilekçeleri ile dolu olduğunu söylemişti bir kez. Eleman sıkıntısı biraz da onun özenerek seçim yapmasından ileri geliyordu. Kendisine olanak verilmeyenlerin kırgınlık duydukları bir gerçekti. Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı'na kadar yükselecek bir Hüsnü Cırıtlı, elli yıl sonra bile, Tonguç'un kendisine Yüksek Köy Enstitüsü'nde görev vermemiş olmasından yakınacaktı.[137] Cırıtlı bunu Gazi Eğitim Enstitüsü Pedagoji Bölümü'nde öğretmen iken, öğrencileri ile köy enstitülerine gidip inceleme ve eleştiri yapmış olmalarına bağlıyordu. Ona göre, bu eleştiriler Tonguç'a değiştirilerek götürülmüştü. Sonra bir gün Tonguç ona rastlayınca, alıp odasına götürdü, eleştirilerini kendisine anlattırdı. Dinledikten sonra *"Sen köy enstitülerini anlamamışsın."* dedi. Kendisi açıklamalar yaptı. Ve, *"Bir gün gelecek, bugünkü okulların tümü ortadan kalkacak, tüm okullar köy enstitüsüne dönüşecek"* dedi. *"Üretimli eğitim kurumunun nitelikleri dışında da bazı şeyler yapılmalıydı."* Cırıtlı *"Ne gibi?"* diye sordu. *"Bu ülkenin kalkınmaya gereksinimi var. Bu gidişle kalkınamadı, kalkınamayacak. Çünkü tutum yanlış."* Cırıtlı'ya göre *"genellikle tutum yan-*

136 A. g. e., s. 299-301.
137 Hüsnü Cırıtlı'nın 23.6.1994'de Töb-Der Genel Merkezi'ndeki Tonguç'u anma toplantısında yaptığı konuşma ve: Mustafa Ekmekçi, Tonguç'un Güve-nemediği Eğitimci, Cumhuriyet, 19.7.1994.

lış." demek istemişti. Üniversitenin nasıl olması gerektiğini açıkladıktan sonra (bk. s.25), Tonguç *"çok daha ileri şeyler söylemiş"*, Cıntlı *"bunların bazılarını pek doğru bulmamış"*tı; *"konuşmalarında siyasi tarafa kaçmıştı, politik düzenimizin Atatürk çizgisinden ayrılmakla kalmayıp, daha uygunsuz yönlere yöneldiğini, bundan kopmanın ancak çok şiddetli bir dönüşle olabileceğini anlatmak istemiş"*ti. *"O zaman bizde sol hareket şimdiki gibi değildi doğal olarak ya da son zamanlardaki gibi değildi, biraz ona yatkın bir düşüncede gibi geldi bana"* diyordu Cıntlı 1994'de. Onunla konuşan Mustafa Ekmekçi sormuştu: *"Yani Tonguç sola yatkın?"* Yanıt: *"Haddinden fazla, evet!... Doğal olarak bir ölçüde doğru bu. Şimdiki ulaşamadığımız ölçüde. Şimdikine bakarsak bir ölçüde doğru, ama onun dışında bir ölçü düşündürücü tabii. Belki sakıncalı olabilirdi; belki Atatürk'ün tuttuğu yolun dışına çıkmış olurduk. O zaman benim edindiğim izlenim oydu. İşte konuşmamızdan sonra orada hoca olmayı ister görünmedim. Kendisi de benim daima kendisini eleştirdiğimi sandı."*

Tonguç'la Cıntlı konuşması 1943'de olmalı. Cıntlı'nın sözlerinden o zaman Tonguç'un da onun düşünceleri ve ürkmüşlüğünden kendisi için gerekli sonuçları çıkardığı ve ona köy enstitülerinde görev önermediği belli oluyor. Kısacası, bu görevlere getirileceklerde bir düzeyde düşün birliği olmasının arandığı kesin. Bunun milli eğitim topluluğu içinde yadırgamalara, kıskançlıklara yol açması da doğaldı. Sirer geldikten sonra bu gibiler tepkilerini ortaya dökeceklerdi. *"İçinde bulunduğumuz M. Eğitim Bakanlığı'nın bazı yetkilileri bizlere başka bir alemden gelmiş garip kişiler gibi bakarlar... yapmacık bir sevgi gösterirlerdi. Bugün burada, şimdi elimize olanak geçti, canınızı çıkaracağız, diyecek gibi davrananlar vardır... Bu olaylara da dayanacağız"*[138]

Peki, aralarında Tonguç'la belli bir düzeyde düşün ve amaç birliği bulunan köy enstitüsü yöneticilerinin tümü köy enstitülerinde uygulanacak ilke ve yöntemleri, bu kurumlarda gerçekleştirilmek istenen nitelikleri Tonguç gibi mi anlıyorlardı? Bunun yanıtı olumlu değildi. Onun gibi anlayanlar olduğu gibi, tümüne katılmayanlar, hatta içten içe bazı yönlerden eleştirenler de vardı. Ama ortak noktalar ayrıldıklarından çoktu. Bunun tersi olduğu zaman, sistem onları zaten dışlıyor, devre dışı bırakıyordu.

Sirer'in gelmesiyle değişen koşullar, onların aralarındaki Tonguç zamanında su yüzüne vurmayan anlayış ve görüş ayrılıklarının önem kazanmasına ve bundan sonraki davranış ve tutumlarında farklılıklara yol açtı. Köy enstitülerinde çalışıyor olmak, hele yöneticilik yapmak, çarkı döndüren kişiler olarak görünmek bir üstünlük, bir ayrıcalık olmaktan çıkmıştı. Artık Cumhurbaşkanı'nca bile onurlandırılan değil, eğitim topluluğunun geleneksel düzenine başkaldırmış, hatta ülkeye zararlı işlere karışmış şüpheli kişiler olmuşlardı. Bu hızlı ve kökden değişikliğin ilk şaşkınlığı geçtikten sonra, yeni koşulları karşısında takınılacak tutum konusu ortaya çıktı. Tonguç ve düşüncelerini savunma sürdürülecek miydi? Bir başka deyişle, ne dereceye kadar üretime dönük yaşam ve iş okulundan yana olunacaktı? Eğer işbirliği ve çalışma dönemlerinde de yapılmak istenen böyle değil de, iş eğitimi ilkelerinin bir ölçüde uygulandığı, biraz yenileştirilmiş bir öğretmen okulu kurmak olarak algılanmışsa, yeni koşullarla ve bunları getirmiş olanlarla uyuşmanın ve meslek yaşamının sonuna kadar bir kenara itilmiş olarak bırakılmaktan kurtulmanın yolu, fazla bir vicdan rahatsızlığına uğramadan ve döneklik yapmış olma duygusuna kapılmadan açılmış oluyordu. Bazıları bu yolu tuttular. Bu yolda en başarılı yöntem, gerçekleşmesine inanarak ya da az inanarak katıldıkları, ama yoğun emek ver-

138 Talat Ersoy'dan (Kızılçullu K. Ens. Md.) Hakkı Tonguç'a 7.10.1946 günkü mektup.

dikleri köy enstitüsü ilkelerini eleştirmek olacaktı. İçlerinde bir dereceye kadar içten olanlar vardı bunu yaparken, çalıştıkları dönemde de böyle düşünüyorlardı ama, o zaman bu düşüncelerini açıklama yürekliliğini gösterememişlerdi. Bazıları ise eleştirilecek noktaları nedense şimdi görmeye başlamışlardı!

Ama bu değişikliklerin tümüne biraz daha zaman vardı; beklemedikleri o umulmadık ters yüz oluşun yoğunluğu ve hızı daha tüm ağırlığı ile kendini gösterememişti.

Talim Terbiye Kurulu'nda Tonguç'un ilk günleri hareketli geçti. Şaşkınlık ve kaygı ile gelen iş arkadaşları, dostlar, mektuplar, önlemeye çalıştığı ayrılma istekleri...

"... Ayrılışınızı bildiren mektubunuzu büyük bir acı ile okudum... Binbir türlü işlerin içinde bunalıp çözümsüz kaldığımızda size koşup gelirdik. Hiçbir şey söylemeden içinde bulunduğumuz buhranı sezer, bir üst gibi değil, bir baba gibi bizi teselli eder, işlerimizde yeni atılımlar yaptırırdınız..."[139]

"... Başımızdan ayrılışınıza en çok üzülenlerden biriyim. Bizim için en sıkıntılı anlarımızda içimizi aydınlatan, bize güç veren bir üsttünüz, baba idiniz, büyük davamızın kurucu ve kişileşmiş adamıydınız... Bu değişikliğin bizi davamıza ve size daha çok bağladığına inanmanızı istiyoruz... Bundan sonra da kendimizi emrinizde hissederek çalışacağız" [140]

"Son Telgraf Gazetesi'nde naklinizi okuyunca beynimden vurulmuşa döndüm... 1936'da Ankara'da eğitmenlere aid ilk örgütün kuruluş temellerini hazırlayan Komisyon'da... on yıl önceki Hakkı Tonguç gözümün önünde... Ulaşılması ve gerçekleştirilmesi bizim kısır ölçümüz ve dar görüşümüzle olanaksız birer hayal sayılan o anlatılanların birer birer gerçekleştiğini görünce kafamda altın yontusunu yaptığım o büyük adama, artık bize gerekli değilsin, başımıza iş açtın mı dediler acaba? Çok üzgünüm... Kulağımdan tutulup atılıncaya kadar bana verdiğiniz emaneti gösterdiğiniz ve çizdiğiniz yolda yürüteceğim."[141]

"... Bana rica ediyorsunuz. Rica değil emredersiniz, madem ki kalmamı istiyorsunuz, hay hay... Ellerinizden defalarca öperim babam..." [142]

"Çoluk çocuk hepimiz, minnetle özlemiş, ellerinizden öpüyoruz. Doksanlık babamın selamı var. Tanrı'ya senin için dua ediyor... Bana bu dünyada en çok veren sen oldun... Sayın Hocam, 40 bin köyün hiç olmazsa yarısını gezdin. Sen bizim yalnız büyüğümüz değil, aynı zamanda en güçlümüzdün. Sendeki bulucu, gerçekçi, yaratıcı gücün asasına dayanmadan, yalnızlık içinde yolunu tek başına sökebilecek kaç tane kör olmayan inanmışın var? .. Hocam'a bugün bizim, yarın gelecek kuşakların saygısında, üstünde yaşadığın bu topraktan daha güçlü olmasını diler, bir daha özlemle ellerinden öperim." [143]

"Biz eski köylüler değiliz artık. Susmayacağız, bizi emdikleri yeter... İçiniz rahat olsun, sizi yitirsek de inanlı meşaleniz bize yol gösterecektir..."[144]

Böyle sürüp gidiyordu mektuplar. Görevden ayrılmış bir kişiye kimsenin zorunluğu, çıkarı yoktu bunları yazmaya! Sirer'in ve yandaşlarının işi zordu doğrusu! Bu inancı, bu bağlılığı nasıl kıracaklardı?

---

139 Talat Ersoy'dan (Kızılçullu K. Ens. Md.ü) Hakkı Tonguç'a 7.10.1946 günkü mektup.
140 Refik Durlu'dan (Sivas M. Eğitim Md.ü) Hakkı Tonguç'a 10.10.1946 günkü mektup.
141 Tekirdağ M. Eğitim Md.ünden Hakkı Tonguç'a 25/26.9.1946 günkü mektup.
142 Hüseyin Yücel'den (Pulur'da öğretmen) Hakkı Tonguç'a 25.11.1946 günkü mektup.
143 Tahsin Türkbay'dan (Bozdoğan'da İlköğretim Müfettişi, Yüksek Köy Enstitüsü'nün kuruluşunda Eğitimbaşı, "Tahsin Baba") Hakkı Tonguç'a 30.11.1946 günkü mektup.
144 Mahmut Yağmur'dan (Zara'da öğretmen) Hakkı Tonguç'a 24.11.1946 günkü mektup.

O mektup yığını içinde yalnız biri vardı ki, bu nu beklediği halde, yine de üzüldü. Sahte imzalı bir sövgü mektubuydu bu: İmza,... Türk. Geleceğe bırakmak üzere onu da bir yana koydu. (Yaz. notu: Bu mektuptaki elyazısı, köy enstitüleri soruşturmalarında Hasanoğlan'daki öğrenci arkadaşlarını komünistlikle suçlayıcı ifade vermiş ve bu ifadesi yıllarca köy enstitüsü düşmanlarınca sık sık kullanılmış bir kişinin elyazısına çok benziyordu. Bu doğrulanır korkusu ile o mektubu yazı uzmanlarına inceletmek istemedim).

On bir yıllık olağanüstü bir çalışma temposundan sonra, ilk günlerin geliş gidişleri azalıp, ortalık durulunca Tonguç, önce boşlukta kalır gibi oldu. Sanki son hızla dönen bir çark birden durdurulmuştu. Şimdi Talim Terbiye Kurulu'ndaki o küçük oda, İlköğretim Genel Müdürlüğü'ndeki ile en ufak bir benzerliği olmayacak kadar sakin, sessizdi. O da zamanının çoğunu 'Canlandırılacak Köy' kitabının ikinci genişletilmiş baskısını hazırlamaya verdi. Eleştirilere, bozma çabalarına yanıtları bu kitapta yer alacaktı.

Hasanoğlan'dan arada bir gelen öğretmenler, öğrenciler oralardaki çalışmalar konusunda bilgi veriyorlardı. İlgisi en çok Yüksek Bölüm'e yönelikti. Anlatılanlara göre buranın ikinci dönem öğrencilerinin sınavları ve bitirme çalışmaları tamamlanmak üzereydi. Kolektif iş ödevleri bir hayvanat bahçesini projelendirmek, araziye uygulamak ve ilk çalışmaları yapmaktı. Yollar, havuzlar, hayvan barınak yerleri ayrıldı. Her öğrenciye bir çalışma alanı verildi. Mezun olacak adaylar iş giysileri içinde ilk kazmaları vurdular. *"Bugün onların terleriyle karışmış o alanda, onların diktikleri bakımsız bırakılmış birkaç ağaç vardır." d*iye yazacaktı Arman, yıllar sonra. O çalışmalar sırasında, bir gün öğrencilerden biri Arman'a gelerek üç arkadaşlarının kendilerine ayrılmış iş alanlarında kendileri yerine para vererek köylüleri çalıştırdıklarını duyurmuştu. *"Bunların üçü de sağcı grubun ileri gelenlerindendi, hatırımda kaldığına göre biri Cemal Yıldırım'dı."*[145]

Atanma yerleri ve görevleri Tonguç ayrılmadan önce saptanmış olan Yüksek Köy Enstitüsü'nün ikinci dönemini bitiren 76 öğrencinin çıkış törenleri sönük geçti. Törene gelen Sirer, bir süre önceki *"pazar dinlenmesi"* konukluğundakinin tersine, durgun, hatta asık yüzlüydü. Tonguç, törene gelmedi. Ölümünden birkaç gün öncesine kadar, 14 yıl süresince de Hasanoğlan'a gitmeyecekti.

Eylül sonunda, yeni çıkan bu öğretmenler görevlerine gitmeden önce, Sirer ve Köni Hasanoğlan'da onlarla bir görüşme yaptılar. Arman'ın o güne kadar çok duyduğu, ama ilk kez tanık olacağı *"sinir hastası biçemi"* ile haykırarak konuşan Bakan, *"Bu Kurum'da vatani cinayetler işlenmek istendiğini, Allah'ın inayeti ile kendilerinin işe el koyduklarını, Hükümet programında da açıklandığı gibi, bu kurumları daha milli bir duruma sokacaklarını" s*öyledi. Çantasından bir dosya çıkararak masaya çarptı, *"Herşey bu dosyada idi." "Bunlara neden olanların belleri kırılacaktı"*. Arman, bunun daha önce Tonguç'un kendisine gösterdiği manifesto dosyası olduğunu tanıdı.[146]

Yüksek Köy Enstitüsü çıkışlıların bir bölümü köy enstitülerine öğretmen olarak gidiyorlardı. 1 Ekimde işe başlayacaklardı. Böylece her köy enstitüsünde 57 Yüksek Bölüm çıkışlı öğretmen bulunmuş olacaktı. Tonguç buna çok önem veriyordu. Tüm köy enstitüsü müdürlerine onlar için son kez bir mektup daha yolladı. Müdürlerden bu genç öğretmenlere yardımcı olmalarını, onlara *"babaca, ağabeyce"* davranmalarını istiyordu. *"Birkaç yıl önceye göre enstitülerin maddi gereksinimleri daha çok sağlanmış olduğu için, artık iç yapının geliştirilmesine çalışmak geniş ölçüde olanaklıydı"*. Müdürlere ye-

145 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s. 213-215.
146 A. g. e., s. 219.

ni gelenlerden hangi konularda yararlanabileceklerini de anlatıyor, onlardan *"öğretmenleri verimli kılacak her türlü önlemi almalarını"* istiyordu.[147]

Ekim ayına girilirken köylerde okul yapımı tüm yurtta iyice yavaşlamış, hatta durmuştu. Artık yurdun her yerindeki okul yapımı işlerinin durumu, gelinen aşama konularında haber bile alınamaz olmuştu.[148] CHP'nin oy yitirme nedenini köylüye okul yaptırılmasında bulan yeni Hükümet artık işi izlemiyor, sıkılamıyordu.

Sirer bununla değil, köy enstitülerini *"nasıl düzelteceği"* ile uğraşıyordu. Önce, kendince bir durum saptama çalışması başlattı. Tüm köy enstitülerinde tarama denetimler yapılmalı, çalışmalar, olaylar didik didik edilmeli, zararlı çalışmalar, ihanetler, kötülükler bir bir bulunup çıkarılmalıydı.

"Öğretimin incelenmesi işi verilmiş olan Bakanlık Müfettişi Hikmet Türk... öğrencilerin yemek tabaklarındaki etleri ve patlıcanları saymakla işe girişti... Öğretmenler arasında sürekli not tutmakla uğraşıyor... Bir pedagoji sınavındaki pedagog gibi öğrencilere ders vermeye kalkan bu günü geçmiş, üzerine yenisi konmamış, eskimiş eğitim bilgilerini bilinmez bir meta gibi savurup durmakta... Enstitü'nün eski ve yeni müdürleri hakkında belge toplamaya o kadar meraklı ki!.. Çevreden dedikodu toplamaya da çalışıyor. Bu haller bizleri o kadar tiksindirdi ki! İşlerimizi oluruna bıraktık, büyük bir yazgıya boyun eğişle olayları beklemekteyiz... Milliyetçilik sözcüğünü o kadar çok söylüyorlar ki nerede ise bir gün Türk olmadığımızı da söyleyecekler." [149]

Müfettişlere kesinlikle birşeyler bulma yönerildiği anlaşılıyordu. Daha önce köy enstitülerinde denetlemeler yaparak olumlu raporlar vermiş olan deneyimli Müfettiş Hikmet Türk bile kendini bu havadan kurtaramamıştı. Bir süre sonra onun çabaları da yetersiz bulunacak, ortaya çok daha keskin müfettişler sürülecekti.

Köy enstitülerine yüksek öğrenim görmüş yeni öğretmenlerin atanmalarına başlanmıştı. Müdürlere Köni ve Sirer'in imzaları ile gönderilen 16.10.1946 günlü bir gizli yazıda, Gazi Eğitim ve Necati Bey Eğitim Enstitüleri mezunlarından stajyer öğretmenler atandığı, bununla *"enstitü çıkışlı köy öğretmenlerinin daha bilgili ve milli duyguları daha sağlam yetiştirilmelerinin amaçlandığı, bu stajyer öğretmenlere özel bir özen gösterilmesi, gereksinimlerinin ve isteklerinin yerine getirilmesi"* isteniyordu. *"Diğer öğretmenlerle tam bir uyum içinde çalıştırılmaları"* isteği ise, uygulanabilirliliği şüpheli, içtenlikten uzak bir emirdi.[150]

Gelenlerin çoğu enstitüleri *"düzeltmek, millileştirmek"* için gönderildikleri düşünüyle ve ön yargılarla doldurulmuşlardı. Birçok enstitüde eski öğretmenlerle ve özellikle Yüksek Köy Enstitüsü çıkışlı olanlarla aralarında çatışmalar başladı. Örneğin İvriz'e gelen Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi'ni bitirmiş yeni bir öğretmen, öğrencilere ders kitapları dışında dergi, kitap okumamaları için baskı yapıyordu. Dergileri yırtıyor, kitap okuyanları tokatlıyordu. *"Buraya onlara benzemeye değil, onları kendisine benzetmeye gelmiş"*ti. Müdür Safa Güner, onun öğretmenlikle ilgisinin olmadığı görüşündeydi. Şimdi her enstitüde bunun gibi birkaç kişi vardı.[151]

---

147 Hakkı Tonguç'dan tüm köy enstitüsü müdürlerine 28.9.1946 günkü mektup (İ. Hakkı Tonguç, Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, s. 237-238).
148 Abdullah Özkucur, Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü, s. 370.
149 Talat Ersoy'dan (Kızılçullu K. Ens. Md.ü) Hakkı Tonguç'a 7.10.1946 günkü mektup.
150 Ferit Oğuz Bayır, Köyün Gücü, s. 284-285.
151 Abdullah Özkucur, a. g. e. s. 371-375.

Bir süre sonra, yine İvriz'de, bunlar bekar öğretmenlerin kaldığı Öğretmen Evi'nde Yüksek Köy Enstitüsü çıkışlı bir öğretmeni döverek yatağını dışarı attılar.[152]

"25.10.1946: Tıp Fakültesi üyeleri Hasanoğlan'a gitmişler. Revirde Tevfik Sağlam Benden söz açarak onun eseridir ve heykeli yapılacaktır." deyince Dr. Celal Otman *"Şimdi emekli edildi."* demiş. Tevfik Sağlam çok şaşkınlıkla karşılamış ve *"Bakana söylerim, büyük yanlıştır."* demiş. *"Gerçekleri görmüş olmalarına sevindim."*

4.11.1946: Kazmacı Köyü: Eğitmen Satılmış Çağlar, iyi, çalışkan."[153]

6 Ekim'de İnönü bir Güney gezisine çıktı. *"Seçimlerden ve Meclis'deki tartışmalardan sonra ilk gezimiz Mersin'e oldu... Yolda bezik oynandı. Trende büyük bir sessizlik vardı... Buluştuğu muhalefet temsilcilerine İnönü'nün sık sık yinelediğini duyduğum "bendeki sabrın yarısı sizde olsa zorlukları çözerdiniz" tümcesi idi... Sabrın sinir sistemi ile olan yakın ilgisi, Güney gezimiz dönüşü Ankara'da kendini gösterdi. İnönü'nün 28 Ekimde Harp Akademisi'ni ziyareti sırasında geçirdiği (vagotoni) hali üzerine Cumhuriyet Bayramı törenine katılamayacağı bir bildiri ile açıklanıyordu. Kamuya duyurulmayan, geçirilenin bir enfarktüs olduğu idi. Bu bunalımı hiç açıklanmayan yenileri izleyecekti."* [154]

Tonguç, ekim ayı içinde CHP Genel Sekreterliği görevinden sessiz sedasız ayrılan Nafi Atuf Kansu ile birlikte, bir Yayın Kooperatifi kurmayı düşünmeye başladı. Kooperatif'in amacı, köy eğitimi konusunu, yapılanları savunmayı yayım yoluyla sağlayacak bir olanak yaratmaktı. Bir akşam, Ankara'da Postane Sokağı'ndaki içkili lokantaların birinde, Tonguç, Kansu ve Bayır yemek yerken bunun ayrıntılarını konuştular. Ertesi günü Bayır satılacağını öğrendikleri Hacıbayram Camii yanındaki bir matbaayı görmeye gitti. Matbaacı 45 bin lira istiyordu. Kansu 5 bin lira ile katılabilecekti. Ama kısa sürede bu kadar parayı bulamayacakları anlaşıldı. O zaman Yayın Kooperatifi tasarısı üzerinde uğraşmaya başlandı. Bu çabalar 1947 yılı ortalarına kadar sürecek, bir sonuç alınmayacaktı. 26.10.1946'da Tonguç, bir notla birlikte Bayır'a 50 TL yolladı. Bu bir başlangıç olacak ve bankada bir hesap açılacaktı. Otuz kadar kişiye amacı bildiren ve ortak olmalarını öneren 14.11.1946 günlü mektuplar gönderildi. Her biri 10-30 TL arasında bu hesaba para yatıracaklardı. Her ay, bu sürdürülecekti. Hikmet Birand, Kansu gibi en çok para yatıran olmuştu: 500 TL. Ne var ki, ödenti yatırılması sürdürülemedi. Sonunda, yatırılmış olan paralar da Bankadan çekilip, gönderenlere geri verildi. Bu arada, bir Kooperatif Ana Statü Taslağı da hazırlanmıştı. Bunda Kooperatifin amacı, *"Ortakların gereksinim duyduğu tüm kitap, dergi, resim ve diğer yayınları elden almak, satmak, dağıtmak ve yayınları ile uygarlıkla ilgili ileri toplum düşüncelerini beslemek, köy halkının eğitimine, gönenç ve mutluluğuna hizmet etmek"* olarak saptanmıştı. Ortaklık ödentisi için her bir hissenin 30 TL olması ve bunun üç aylık ödentilerle de tamamlanabilmesi düşünülmüştü. Tonguç, 'İlköğretim Kavramı' kitabının telif ücretinden ayırdığı 50 TL ile katılmıştı. Girişimin gerçekleşmemesinde giderek değişen siyasal ortamın da etkisi oldu. Bazı üye adayları *"panik içinde"* yatırdıkları paraları geri çektiler.[155, 156, 157, 158]

---

152 Galip Candoğan, İvriz Köy Enstitüsü'ndeki Öğrencilik Yıllarım, s. 110-113.
153 Hakkı Tonguç'un 1946 yılı not defteri.
154 Haldun Derin, Çankaya Özel Kalemini Anımsarken, s. 196.
155 Hakkı Tonguç'dan üye adaylarına 14.11.1946 günkü mektup.
156 Ferit Oğuz Bayır, Köyün Gücü, s.209-210.
157 A-118/58 Yayın Kooperatifi Ana Statü Taslağı.
158 A-132/4 Üye aday listeleri, ödeme makbuzları ve ilgili tüm evrak.

Yaşamları boyunca resmi görevlerde çalışmış olan bu kişiler, bu tür girişimler için hem deneyimsizdiler, hem de parasal olanakları çok kısıtlıydı. Ama bir etken daha vardı: Solculuk, komünistlik suçlamalarıyla yaratılan korku ve baskı havası. Kamuoyundaki bu ortam kişilerin bir araya gelerek örgütlenmelerini, ortak bir iş yapmalarını önleyen en büyük bir engeldi. Basın, her tür ilerici ve sol düşüne kapalıydı. Düşünlerini savunmak, saldırılara yanıt vermek olanağı kalmıyordu. Artık sorun yalnız eğitim alanındaki tutucu ve gerici gelişmelerle sınırlı değildi, giderek Cumhuriyet'in temel ilkeleri tehlikeye giriyordu.

Seçimlerden sonraki günlerde, bir akşam yemeğinde, Ceyhun Atuf Kansu, babasına CHP'nin durumundan yakınmıştı: *"... Atatürk'ün Partisi'ni devrimin, laikliğin kalesi diye savunduk. Gittik oylarımızı ona verdik... CHP'ye oy vermezseniz devrimin tüm kazançları gider deniliyordu. Ne oldu? Bakıyorum, eleştirdiğimiz herşeyi şimdi CHP yapıyor. Devrimcilik nerede kaldı?"* CHP Genel Sekreteri Nafi Atuf Kansu'nun yanıtı acıydı: *"Devrimcilik çok uzaklarda kaldı oğlum! Çok çok uzaklarda kaldı. Siz devrim kaldı mı sanıyorsunuz?*

Her apartmana karşı devrimden birşeyler verdik. Bir apartmana bir devrimci yitirdik!"[159]

Kasım ayı içinde Sirer, Bakanlıkta valiler, kaymakamlar, milli eğitim müdürleri, öğretmenler, eğitmenler ve köy muhtarlarından kendi seçtiği delegelerle on gün sürecek bir ilköğretim konferansı topladı. Amacı, 4274 sayılı yasa ile kurulmuş örgütlenme ve yönetim modelini değiştirip eskisine çevirmek için destek bulmaktı. Toplantı tutanakları yayımlanmadı. Ama, bu toplantıdan sonra yapılanlar, onun istenen amaca ulaştığını gösterecekti.[160, 161]

Bakanlık önce köy enstitülerine gönderdiği bir emirle kullanılan ilköğretim şifresini geri istedi. Onların Bakanlığa doğrudan yazı yazma uygulaması kaldırıldı. Enstitü müdürlükleri bulundukları illerin milli eğitim müdürlükleri yoluyla haberleşebileceklerdi. İlköğretim Genel Müdürlüğü'ne onbeş günlük çalışma raporlarının gönderilmesi uygulaması durduruldu. Köy enstitüsü müdürlüklerinin bölgelerindeki köy enstitüsü çıkışlı köy öğretmenleri ile ilişkileri kesildi. Onlar da yalnız milli eğitim müdürlükleri ile yazışma yapabileceklerdi. Artık köy enstitülerinden onlara yardım edilmesi, köylere ekip gönderilmesi olanağı yoktu.[162] Eski hiyerarşiye ve bürokratik sisteme dönülmüştü. Amaç, köy enstitülerini öğretmen okullarına dönüştürmekti ve bunun ilk adımları atılmıştı.

"... Aksu Köy Enstitüsü anlayışsız, cılız elemanlar elinde apışıp kalmış durumda... Hele son değişiklikler hepsini şaşırtmış. Müdür, beni atarlar korkusunda, 'Eğitimbaşı Emin Soysal hocamdır sevincinde..' Aksu Köy Enstitüsü'nün yeni öğretmeni, Yüksek Köy Enstitüsü çıkışlı Mehmet Başaran böyle anlatıyordu durumu!"[163]

Bakanlık bir yandan da köy enstitülerindeki denetimleri hızla sürdürüyor, müfettişleri sıkıştırıyordu. En sert ve *"keskin"* müfettişlerden bazıları önce Arifiye ve Yıldızeli'ne yollanmışlardı.

159 Ceyhun Atuf Kansu, Cumhuriyet Bayrağı Altında, s. 233.
160 İ. Safa Güner, Köy Enstitüleri Hatıraları, s. 114-115.
161 Fay Kırby, Türkiye'de Köy Enstitüleri, s.348-350.
162 Osman Yalçın, Eski Bir Öğretmenin Anıları, s.99.
163 Mehmet Başaran'dan Hakkı Tonguç'a 22.11.1946 günlü mektup.

Arifiye'ye gelen Bakanlık Müfettişi Ziya Karamuk Müdür Balkır'a çok yakınlık gösterdi. Hatta *"Sizi tanıdıktan sonra müfettişliğin zevkle katlanılır bir şey olduğuna karar verdim."* gibi sözler söylüyor, ondan enstitü çalışmalarını gösteren imzalı resim istiyordu. Ama öte yandan, onun masasının üstünde gördüğü Sabiha Sertel'in 'Tevfik Fikret, İdeolojisi ve Felsefesi' kitabı konusundaki düşünlerini öğrenmeye çalışmayı da unutmuyordu. Müfettiş'in işine ara vererek bir haftalığına Ankara'ya gidip dönmesinden sonra, Balkır'a, İstanbul Teknik Üniversitesi Öğrenci İşleri Müdürlüğü'ne atandığı, işinin başına acele hareket etmesini bildiren resmi bir telgraf geldi. İmza Köni'nindi. Balkır 28.11.1946'da Arifiye'den ayrıldı. Karamuk da onu uğurlamaya gelmişti: *"Arkanızda bir mamure bırakıyorsunuz. Öğünebilirsiniz. Kalpleri de kazanmayı bilmişsiniz, gıpta ediyorum doğrusu, ne mutlu size!"* diyordu Müfettiş.

Balkır, Teknik Üniversite'de göreve başlamasından kısa bir süre sonra Müfettiş Karamuk'un Enstitü'de döner sermayedeki işlem eksiklikleri savı ile ilgili bir resmi soru kağıdı alınca çok şaşırdı. Suçlama *"kökünden çürük"*tü. Verdiği yanıttan sonra da bir işlem yapılmayacaktı. Ama Karamuk, diğer konularda eksiklik saydığı ve sonuç olarak, hiçbir olumlu iş belirtmediği, tümüyle kanıtsız ve öznel yargılara dayanan yirmi maddelik bir denetim raporunu 16.12.1946'da Bakanlığa verecekti. Bu yirmi maddede neler yoktu ki! Öğrencilerin *"estetik gereksinmelerini karşılamak üzere alınmış kararların yokluğundan"* kültür zayıflığına, giysilerin bakımsızlığına kadar her konu vardı. Karamuk'un denetimleri nasıl yaptığını Enstitü'deki çalışma arkadaşları Balkır'a duyuruyorlardı. Enstitü'nün yöneticileri Karamuk'un raporuna itiraz dilekçesi verdiler. Ama denetimler 1953'e kadar sürecek, Balkır'a ve arkadaşlarına sorular sorulup duracaktı. Bakanlık istediği sonuçların Karamuk'ça yeterince sağlanamadığı kanısına varmış olacak ki, başta Hikmet Türk olmak üzere Arifiye'ye daha birçok müfettiş gelip gidecekti. Bu arada Genel Müdür Köni de Enstitü'ye gelerek iki gün kaldı. Gece yaptığı toplantıda öğretmenlerden, *"Öğrencilerin milliyet duygularını güçlendirmelerini, öğretimin ön plana alınarak iş hacminin azaltılmasını, Türk ulusu'nun nasyonalist olabileceği, bundan başka siyasal düşünlere yer verilmemesini"* istedi. Daha konuşmasına başlarken *"her ne olursa olsun bir tartışma yapılmayacağı"* kısıtlamasını koymuştu.[164]

İvriz Köy Enstitüsü'ne üç kişilik bir müfettiş ekibi geldi. *"Müfettişlerden birinin keskinliği (Bakanlığın Azraili) diye tanıtılıyordu.", "İğneden ipliğe, köklü denetim yapıyorlardı. Örneğin, kitaplıktaki sayımda bir kitap eksik çıkmıştı. Günlerce sıkıştırdılar... Kitap zararlıymış da ortadan kaldırmışız. Oysa, kitap bulununca sosyal bilimlerle hiç ilgisinin olmadığı görülecekti."* Müdür Safa Güner'in odasına hışımla giren müfettişlerden biri, *"Öğrencilerin sınıfa giren bir büyüğe neden ayağa kalkmadıklarını"* soruyordu. Müdür'ün emri vardı, mütalaa saatlerinde, dışardaki dinlenmelerde ayağa kalkılmıyordu. Müfettişe göre bu karar, *"Büyüklere saygı geleneğini yıkmak için"* alınmıştı.[165]

Müfettiş Fethi İsfendiyaroğlu ve bir süre meslekten çıktıktan sonra öğrenimi ve kıdemi elverişli olmadığı halde Sirer tarafından Bakanlık Müfettişi olarak görevlendirilen, yaşamı boyunca onulmaz bir köy enstitüsü düşmanlığını sürdüren Ali Uygur, düzenledikleri raporlarında şunları yazacaklardı.[166]

---

164 Süleyman Edip Balkır, Arifiye Köy Enstitüsü, s. 478-508 (denetimle ilgili raporlar, soru ve yanıtlar, mektuplar).
165 İ. Safa Güner, Köy Enstitüleri Hatıraları, s. 91.
166 Mahmut Makal, Bozkırdaki Kıvılcım, s. 173-174 (Havadis Gazetesi, 22.8.1960) ve Ali Uygur, Neden Köy Enstitüleri Değil, s. 27-38, 43.

Milliyetçilik aşkını yakından tanıdığımız Reşat Şemsettin Sirer'in emriyle, müfettiş olarak enstitü iç yaşamını ve genel işlem şeklini incelemek olanağını bulduk. Aldığımız sonuç şu: Çok sık kitap tanıtma, okutma, özünü açıklama, öğretmen ve öğrencilere bu yapıtların özetini çıkartma işi yaptırılıyor. Çocuklar boş zamanlarında hep ders dışı yapıtlar ve roman şeklindeki kitapları okumaktadırlar. Enstitülerde kitap okuma, özet çıkartma etkinliği geniş yer almaktadır. Burada yetişenlerin birisi, tehlikeli yazılarla dolu Köy Enstitüleri Dergisi'ndeki yazıları çalıştığı köyde halka okumuştur... Yüksek Köy Enstitüsü'ne giren öğrencilere sınavda şu soru sorulmuştur: *"İş ilkesine dayanan eğitim insanı nasıl mutluluğa götürür? Kendi yaşamınızda başarılı bir iş görmenin tadını en çok ve ne zaman duydunuz? İş, insan için neden bir mutluluk kaynağıdır?"* Okuma saatlerinde dergilerdeki parçaların okunmalarına, bunların anlattırılıp açıklanmalarına, parçanın ana düşüncünün buldurulmasına ve analizinin yapılmasına, bu yazılara benzer yazılar yazılmasına özendirme... kararlı bir tutumdur. Enstitülerin kitaplıkları yerli yabancı, solcu ve sosyalist yazarların yapıtlarıyla tıklım tıklım doludur. Öğrencileri zehirleyen bu kitapların başlıcaları: Uyandırılmış Toprak, Ana, Şahika, Reaya ve Köylü, Sarı Esirler, Minka Abla, Fontamara, Resim Öğretmeni, Değişen Dünya... Ayrıca, Vedat Günyol ile Doç. Orhan Burian'ın klasikleri tanıtmak üzere Arifiye Köy Enstitüsü'ne gitmeleri için kendilerine kolaylık gösterilmiştir. Klasiklerin, nitelikleri karanlık yapıtlar olduğu göz önüne alınırsa, bu hareketin anlamını anlamak kolaylaşacaktır.

"... Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nde birçok komünist yazarın yapıtları okutturulmuş, bunlardan en önemlileri Yüksek Bölüm öğrencilerinden bazılarına ödev olarak verilmiş ve öğrencilere konferans halinde anlattırılmıştır. Bakınız Tonguç ne diyor: 'Biz köy enstitülerinde iş içinde, iş aracılığı ile, iş için eleman yetiştiririz.' Bunun niteliğini ve anlamını anlatmak için meslekten olmaya bile gerek yoktur. İş içinde diyor; bu şekilde ortam iş oluyor. İş aracılığı ile diyor, buna göre de araç iş oluyor. İş için diyor, bundan da amacın iş olduğu anlaşılıyor. Bu şeklin Sovyet sisteminden alınmış olduğunu durak-samaksızın kaydediyoruz."

Sirer'in müfettişlerinin kafa yapısı buydu.

İzlemeler, soruşturmalar, kaba güç gösterileri ile ülkenin düşün ve sanat yaşamının bu denli baskı altına alınmasına karşı şüphesiz ki tepkiler de olacaktı. Tepki, o güne kadar alışılmamış bir türden oldu: 25.11.1946 günü tek yapraklı, oldukça kötü basılmış bir yeni güldürü dergisi elden ele dolaşıyordu: Marko Paşa. Dergiyi Sabahattin Ali, Rıfat Ilgaz ve adı o güne kadar az duyulmuş bir yazar, Aziz Nesin çıkarıyorlardı. Düşün ve bilim alanında yapılması engellenen eleştiriler şimdi güldürü türüyle sürdürülecekti. Marko Paşa ile Türkiye siyasal güldürü ve yergi ekininin en özgün ve nitelikli yapıtlarını tanıyacaktı. Eleştirilerek gülünç duruma düşürülenlerin arasında CHP sağ kanadı ve elbette Sirer başta geliyordu. Derginin yayınını durdurma girişimleri sökmeyecekti. Basımevi basma, dağıtımı engelleme, toptan satın alma, dergiyi kapatma, tutuklama gibi yöntemler sonuç vermeyecek, dergi o günler için görülmemiş bir tiraja, 6. sayısında 60 bine ulaşacaktı. Derginin yayını, Aziz Nesin'in olağanüstü çabasıyla, çok zorda kaldığında derginin adını değiştirip, yine yayımlayarak 5 yıl sürecek, sonra görevini yerine getirdiği gerekçesiyle yayınına kendisi son verecekti. Marko Paşa olayı nedeniyle Türk siyasal yaşamına yeni bir deyim de girecekti: İlerici, hatta sol eğilimli sayılan bir CHP Milletvekili, Cemil Sait Barlas, 4.12.1946'da TBMM'de yaptığı konuşmada, dergi için

"kökü dışarıda" tanımlamasını yapacak, bu deyim artık siyasal tartışmalarda sık sık kullanılacaktı.[167]

Gerici basın ise rahatlıkla işini sürdürüyordu. 1946'dan beri çıkarmaya başladıkları dergilerin sayısı hızla artacaktı. Eşref Edip'in Sebilürreşad'ı, Milli Selamet vb. gibi birçokları. Tek parti döneminde sessiz kalmış ya da o döneme övgüler yağdırmış bazı kişiler şimdi *"İslam düşünürlüğü"*ne soyunmuşlardı. Prof. Ali Fuat Başgil, Cevat Rıfat Atılhan, Ömer Rıza Doğrul, Necip Fazıl Kısakürek bunlardandı.[168] İslamcılık propagandası ve din sömürüsü sürdürülürken, Cumhuriyet dönemine ve devrimlere saldırılıyordu. Köy enstitüleri ve ilköğretim atılımı bu amaçla en sık kullanılan saldırı konularındandı.

Aralık başında Sirer, 3. Eğitim Şurası'nı toplama kararı aldı. Ankara'da Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesinde 2.12.1946'da toplanan Şura, 10 Aralık'a kadar sürecekti. Talim Terbiye Kurulu'nun diğer üyeleri gibi Tonguç da Şura'ya üye olarak katıldı. Ayrıca, henüz görevlerinden alınmamış üç köy enstitüsü müdürü de Şura'ya çağrılmışlardı: Kızılçullu'dan Talat Ersoy, İvriz'den Safa Güner ve Ladik-Akpınar'dan Enver Kartekin, Kanad da Gazi Eğitim Enstitüsü Öğretmeni olarak Şura'da yer alıyordu. Ama Şura boyunca pek konuşmayacak, görüşlerini daha çok kulislerde açıklamayı yeğleyecekti.

Şura'nın altı maddelik çalışma programındaki 5. maddenin konusu *"Orta ve bu derecedeki Teknik Öğretmen ve Öğrencileri ile ilgili Mevzuatın Bugünkü İhtiyaçlarla Ayarlanması"* idi. İlk bakışta asıl amacı anlaşılmayan bu konunun, köy enstitüleri ve özellikle Yüksek Köy Enstitüsü'nün geleceği ile yakın ilişkisi vardı. Bu iş için kurulan Komisyon'un üyeleri arasında Talat Ersoy, Sirer'in Bursa M. Eğitim Müdürlüğü'nden Bakanlık Müfettişliği'ne getirdiği İfan Alıcıoğlu da bulunuyordu. Komisyon'un iki sözcüsünden biri İzmir M. Eğitim Müdürlüğü görevinden İstanbul Eğitim Enstitü Müdürlüğü'ne getirilmiş olan Reşat Tardu idi.

Kongre'ye üye olarak katılmış Safa Güner'e göre Sirer'in bu Şura'dan beklediği iki sonuç vardı: Yüksek Köy Enstitüsü'nün kapatılması ve Okul Aile Birliklerinin kurulması için ortam hazırlamak. *"Merkezin asıl telaşı şu Hasanoğlan'daki Yüksek Köy Enstitüsü'nün hesabını görebilmekti."* Bunun sorumluluğu Şura'ya yüklenmeliydi. Konuların oluşturulması, sözcülerin seçiminde, raporların yazılışında tek amaç buydu.

Komisyon'da önceden hazırlanmış bir senaryo ile, ilköğretim atılımına ayak uyduramamış olanlar, azarlananlar, gücenikler köy enstitülerine saldırmakta birbirleriyle yarışıyorlardı. Bu saldırılar aşırı bir yurtseverlik gösterisiyle süsleniyordu. *"Kimi kalkıyor, arabacılığın öğretmenlik onurunu zedelediğinden, kimi bir nalbant öğretmen deyiminden söz açıyor ve kendileri bağırıyor, kendileri alkışlıyorlardı. Ne yazık ki enstitüleri heyecanla savunabilen bir tek Enver Kartekin vardı. Tonguç ise sürekli sabır ve soğukkanlılık aşılamaya çalışıyordu... Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi salonlarında böyle akademik tartışmalar(!) tavanları çınlatırken komisyonlarda daha da komik şeyler oluyordu."* Teknik Öğretim Komisyonu'nda Yüksek Köy Enstitüsü öğrencilerinden bazılarının Teknik Öğretmen Okulu'na yerleştirilmeleri görüşülürken, bir üye, *"Onların postallarının koridorların parlak döşemelerinde çıkardığı sesleri karikatürize ediyordu."*[169]

İlgili Komisyon'un hazırladığı rapor, Şura Genel Kurulu'nun 9.12.1946 günkü sabah

167 Semra Atılgan, Kibrit Suyu, Aziz Nesin ve Marko Paşa, Cumhuriyet, Pazar Eki, 30.7.1995, s. 3-5.
168 Şükran Kurdakul, Can Verir,Yaşam Alırız. Cumhuriyet, 31.7.1995, s. 13.
169 İ. Safa Güner, Köy Enstitüleri Hatıraları, s.115-116.

oturumunda gündeme geldi. Uzun raporda, köy enstitülerinin her bakımdan takviye edilerek tamamlanmak, öğrenim sürelerinin yeterliliği üzerinde durulmak koşuluyla köy öğretmenleri yetiştirmeyi sağlayabileceği belirtiliyor, ama köy enstitülerindeki bilgi derslerine üniversite, yüksek öğretmen okulu ve eğitim enstitülerinden öğretmen verilmesi gerektiği ileri sürülüyor, köy enstitülerine kadın ve erkek sanat dersleri öğretmenlerinin yetiştirilmeleri için kız ve erkek meslek öğretmen okullarında 3 yıllık öğrenim veren özel bir şube açılması, tarım dersleri için ise Tarım Bakanlığı'nın ilgili okullarında öğretmen yetiştirilmesi öneriliyordu.

Raporun sonuna doğru, disiplin işlerinin esaslarının da yer aldığı 1702 sayılı Yasayla ilgili öneriler yapılırken *"Particilik ve politikacılıkla meşgul olan ve rejim aleyhine muzır fikirler telkin eden ve bunlara vasıta olan öğretmenler"* tümcesinin yasaya konulmasının uygun olacağı belirtiliyordu.

Raporun Genel Kurul'da incelenmesine geçildiğinde söz alanlardan bazılarının köy enstitüleri ile ilgili eleştiriler yaptıkları görüldü. Örneğin Ankara I. Sanat Enstitüsü Öğretmeni Süleyman Kazmaz, köy enstitüsü çıkışlıların hem öğretmenlik, hem tarımcılık, hem de teknisyenlik yapmalarını eleştirdi. Konuşmacı, köy enstitüleri konusunda açıklamalar yapılmasını istiyordu. Onu Safa Güner yanıtladı: Bu konular Komisyon'da yeterince konuşulmuştu, daha fazla bilgi edinmek isteyenler köy enstitülerine gelip çalışmaları izleyebilirlerdi. Bundan sonra köy enstitülerinde sanat derslerini verecek öğretmenlerin nerede yetiştirilmelerinin uygun olacağı uzun uzun tartışıldı. Bunlar meslek öğretimi okullarında mı yetiştirilmeliydi? Burada açıkça söylenilmeyen, bu tür bir kararın, bir amacı o öğretmenleri yetiştirmek olan Yüksek Köy Enstitüsü'nü gereksiz duruma getireceği ve orayı kapatabilme nedeni yapılacağı idi. Sirer'in istediği ve beklediği de buydu. Öğretmenlerin pedagojik formasyon almış olmalarının, mesleğin yüceliği yönünden öneminin de vurgulandığı bu bilimsel düzeyli (!) tartışmalar sürerken, birisi, bilerek ya da ayırdında olmadan, dönen tekerleğe çomak soktu. Teknik Öğretmen Okulları Müdürü Nihat Saydam, öğretmen yetiştirmekte temel ilkenin ne tür gereksinmeler için öğretmen yetiştirileceğinin bilinmesinden başladığını söyleyiverdi. Ona göre Köy enstitülerine öğretmen yetiştirecek kurum, onların içinde olmalıydı; bunun için en uygun yer de Yüksek Köy Enstitüsü idi. Teknik öğretmen okullarında açılacak özel bir bölümde köy enstitülerine sanat öğretmeni yetiştirmek yanlış olurdu. Oyunun açığa çıkmasından telaşlanan İrfan Alıcıoğlu hemen söz aldı: Öğretmenlik için mesleksel formasyonu olmak ilk koşuldu. Bu da mesleki teknik öğretmen okullarında verilebilirdi. Bu arada köy enstitülerine sataştı. Şimdiye kadar köy enstitüleri konusunda kimsenin bir bilgisi yoktu ki! Bu kurumların niteliğini ve işleyiş şeklini ancak İlköğretim Genel Müdürlüğü bilirdi! Bakanlığın diğer bölümleri de bilmezdi. Asıl senaryonun ayırdına varmayan ya da varmak istemeyen bir başka kişi soruyordu bu kez; Bakanlık Başmüfettişi Yusuf Ziya Etiman'a göre, köyde belli sınırlar içinde el sanatları ve tarım uygulayacak köy enstitüsü çıkışlı öğretmenlerin yetiştirilmesi için neden uzman sanat öğretmenlerine gereksinim olsundu?

Asıl amaç açıklanmayınca, tartışmalar uzayıp gidiyordu. Sonunda Köni noktayı koymaya çalıştı: Köy enstitülerinden çıkacak öğretmenlerin yetiştirilmeleri için bunlara öğretmenlik yapacakların kız ve erkek meslek öğretmen okullarında eğitim görmüş öğretmenler olmaları gerekiyordu. *"Bu konu üzerinde fazla konuşmaya bence gerek yoktur. Çünkü durum gayet açıktır."* Başka bir deyişle, Bakanlık bunda kararlıdır, demekti bu. Eh artık anlayan anlardı! Bu tür toplantılarda genellikle iş böyle bağlanırdı. Bakanlığın

eğilimi yeterince vurgulanınca tartışma biter, daha önceden kararlaştırılmış sonuç alınır, Bakanlık istediği gerekçe ve desteği elde etmiş olurdu.

Bunun üzerine görüşme yeterliliği oya koyuldu, kabul edildi. Ama raporun oylanması yapılamadı. Başkan Rüştü Uzel, öğleden sonra toplanılmak üzere oturumu kapadı. Anlaşılan rapordaki kararı onaylayan bir Genel Kurul'un Başkanı olmak istememişti.

Öğleden sonra toplanıldığında Başkanlık kürsüsünde Sirer vardı: *"Uygun görürseniz biz şimdi köy enstitülerinde sanat öğretmeni olarak çalıştıracağımız gençleri kız ve erkek teknik öğretim kurumlarında yetiştirelim. İzin verirseniz bunu yüksek oyunuza arzedeceğim. Herhangi bir görüş açıklamak isteyen arkadaşımız var mı?"* Açık bir baskıydı bu. Artık kimse konuşmasın demek gibi birşeydi. Böyle bir durumda bakanlara karşı çıkılmazdı.

Şaşkın bakışlar arasında o zamana kadar hiç konuşmamış olan Tonguç'un söz istediği görüldü: *"Sayın M. Eğitim Bakanı'nın da açıkladıkları konu şu bakımlardan aydınlatılması gereken bir durum yaratmaktadır; Yüksek Köy Enstitüsü'nün sanat ve tarım şubelerinin görevi yalnız yirmi köy enstitüsüne öğretmen yetiştirmek olsaydı, sorun başka türlü olurdu."* diye söze başlayan Tonguç, köylerde ilkokulu bitiren çocukların da kentlerdeki gibi bunun üzerine bir öğrenim görebilmeleri için on yıl içinde 4 bin köy bölge okulu açılmasının planlanmış dallardan üç öğretmen hesabıyla 12 bin uzman sanat öğretmeni gerekliydi. Yine planlanmış 30 köy enstitüsü ile 4 bin bölge okuluna yetecek sayıda öğretmeni teknik öğretim kurumları yetiştirebilecekler miydi? Bunların ne olursa olsun yetiştirilmeleri gerekiyordu ve bu üzerinde durulacak bir konuydu. Nüfusun yüzde seksenini kapsayan bir kitlenin yaşamsal davası olan bu soruna on yıl içinde çözüm bulunamazsa amaç sarsılacaktı. *"Yüksek Şura hükmünü verirken bunu dikkate almadan karar verirse, ulusal davalardan birini göz yumarak geçmiş gibi vebal altında kalır."*

Daha sonra Tonguç, nitelik konusuna girdi: İkinci önemli konu, köy enstitülerinden çıkacak öğretmenlerin görecekleri işin ne olduğu idi. Bunlar köyde çalışacaklardı. Geçen Şura'da ve birçok toplantıda bu konu üzerinde birçok kez durulmuştu. Köyde kalıp çalışacak insan öyle bir ortamda yetiştirilmeliydi ki, köyde durabilsin. Bu da köy koşullarına yakın koşullarda yetiştirilmelerini gerektiriyordu. Mesleki öğretim kurumlarında bu koşullar var mıydı? Tarım Bakanlığı'nın kurumlarında öğretmen yetiştirilmesine gelince: Onlar şimdiye kadar köye gidip duran, oturan, köyde olumlu iş yapan elemanlar yetiştirememişlerdi, köyde doğrudan tarım amacı güden olmaktan çok, yönetim görevi yapan elemanlar yetiştiriyorlardı. Tarım Bakanlığı öğretmen yetiştirecek elemanı kendi bünyesinde nasıl bulacaktı?

"Yüksek Şura'ya şunu da arzetmek istiyorum: Söz konusu çocuklar, ki tam anlamıyla olgunlaşmış çağda değillerdir, yetiştirilmelerinde mütearife (bilinen, belit) türünden bir gerçek vardır, pedagoji ile uğraşanlar bunu bilerler ve bu onların işidir; pedagoji kurallarının egemen olmadığı yerlerde, tüm Dünya'da ve bizde, en esaslı eğitim, yani terbiye işleri aksatılır ve yıpratılır... Pedagojiden haberi olmayanların elinde, iş bu şekli almaktadır. Bugün elimizde olanaklarımız varken, bu olanaktan vazgeçen bir Bakanlık durumuna gelir ve bu işi türlü bakımlardan hiç hazırlığı olmayan bir örgüte, yani başka bir Bakanlığa yaptırırsak, o bu işi yapamaz. Yapacak dersek o zaman elimizdeki elemanı onlara vermek zorunda kalırız... Bugün için Tarım Bakanlığı'nın teknik tarım okulları burada yazılı olan amacı sağlamaya yeterli değildir... Bu noktaların aydınlatılmasından amacım, çok büyük bir kitleyi ilgilendiren bir sorun üzerine dikkati çekmek içindir."

Tonguç sözlerini bitirince bir sessizlik oldu. Sirer'i en çok raporda köy bölge okullarının durumunun ele alınmamış olması açığını Tonguç'un yakalaması etkilemiş olmalıydı. Bu konuya yabancı olmadığını göstermek gereksinimini duyarak, Şura'ya bölge okullarının ne olduğunu anlatmaya çalıştı. Sonra, *"Tonguç arkadaşımız önemli bir noktaya değindi."* dedi. Rapordaki eksikliği kabul etmek zorunda kaldı; *"Yanılmıyorsam bölge okullarına öğretmenlerin nasıl yetiştirileceği üzerinde fazla durulmamış"* açıklamasını yaptı. Komisyon sözcüsü Reşat Tardu telaşlandı, eksikliğin sorumluluğunu Genel Müdür Köni'nin üzerine attı. Kısa bir süre öncesine kadar İzmir M. Eğitim Müdürü olarak İlköğretim Genel Müdürü Hakkı Tonguç'a bağlı olarak çalışmış Tardu'ya göre *"Bay Tonguç'un işaret ettiği kurumlara, yani bölge okullarına öğretmen ve köy okullarına gezici başöğretmen yetiştirme konusu Komisyon'da konuşulurken"* Köni de bulunmuş ve bunların Yüksek Köy Enstitüsü adını taşıyan kurumdan, köy enstitülerine ise diğer öğretmen yetiştirilen kurumlardan öğretmen yetiştirilmesinin doğru olacağını söylemiş, rapor da buna göre düzenlenmişti.

Söz alan Yüksek Ziraat Enstitüsü Tarım Bölümü temsilcisi Prof. İsfendiyar Esat Kadaster Tarım Bakanlığı'nı savundu. Tarımcılar köylere gidiyorlardı. Ayrıca, Bakanlık tarım okullarında örnek çiftçi de yetiştiriyordu.

Onu Enver Kartekin yanıtladı; on yıldır çalıştığı köy enstitülerinde 3 bine yakın köy görmüş, hiçbirinde köyde tarım elemanına rastlamamıştı. Tarım Bakanlığı eğitmen işinde de M. Eğitim Bakanlığı'nı yalnız bırakmıştı. Köyde ve köy enstitülerinde çalışacak eleman köy enstitülerinde yetiştirilmeliydi. Diğer kaynaklardan gelecek olanlar köy koşullarında başarılı olamıyorlardı.

Senaryo giderek bozuluyordu. Bunu düzenleyenler doğrudan saldırıya geçmekten başka yol kalmadığı kararına varmış olacaklar ki, İrfan Alıcıoğlu söz istedi. Tonguç döneminin Kastamonu, sonra Bursa M. Eğitim Müdürü, şimdiki Bakanlık Başmüfettişi'nin senaryonun düzenleyicilerinden olduğu anlaşılıyordu: *"Sanki köy enstitüleri kalkıyormuş gibi bir durum ortaya çıktı..."* Ona göre *"bu köy enstitüleri"* kendilerinden beklenen umutları boşa çıkarmıştı.

Kuruluşlarının dayandığı ilkeleri *"kendisine has bir anlatımla açıklayan İ. Hakkı Tonguç"*, ona göre on yıldır köy kalkınması ve köy sorunlarının yalnız M. Eğitim Bakanlığı'nın işi olduğunu savunmuş ve işi bugünkü verimsiz durumuna sokmuştu. Kötü bir huyumuz vardı, uzmanlığa saygı gösteremiyorduk. İşte köy enstitüleri on yıldan beri bu yanlış anlayışa kurban gitmişti, umutları boşa çıkarmıştı. Enstitülerde ne tarım işleri, ne sanat, ne de manevi eğitim tamamdı. Bugünkü durumları ile gereksiz, yollarını şaşırmış birer Kurum olmaktan kurtulamazlardı. Köy kalkınması yalnız İlköğretim Genel Müdürlüğü'nün işi değildi, devletin her kurumu görev almalıydı. O, *"... Köy enstitülerinin de arzettiği düşüncelerini gerçekleştirecek bir şekilde organize edileceği"* kanısındaydı.

Çekişmenin doğrudan Sirer'le arasında olduğunun bilincindeki Tonguç, bu kişiye yanıt vermek gereğini duymadı.

Sirer işi bir an önce toparlamazsa, düzenlenen senaryonun daha da sırıtacağını düşünmüş olmalı ki, tartışmaları kesti: *"Köy bölge okullarına öğretmenleri nasıl yetiştireceğiz? Yüksek Köy Enstitüsü'nde mi, yoksa başka okullarda mı? Yüksek Köy Enstitüsü'nü güçlendirmek mi gerekli? Biz bu konu üzerinde çalışacağız. Köy enstitülerini yetkin kurumlar durumuna getirmek için ciddi bir şekilde çalışılmaktadır... Enstitülere bu yıl 40 genç öğretmen gönderilmiştir... Onaylanırsa, köy enstitülerinin güçlendirilmesi*

ve ... bölge okullarına nereden öğretmen yetiştirilmesi gerektiği işini burada varılan kararlar göz önünde bulundurularak Bakanlığımızın bu işlerle görevli arkadaşları uğraşarak yapsınlar. Yalnız, Yüksek Şura köy enstitülerinin derhal değerli ve uzman öğretmenlerle güçlendirilmesi konusunda bir karara varacak olursa, bu bizim için bir dayanak, bir güç olacaktır. Bu nedenle, izin verirseniz bu konuyu böylece yüksek oyunuza arzedeyim. Kabul edilmiştir."

Raporun diğer maddelerine geçildi.

Köy enstitülerinin ve öncelikle Yüksek Köy Enstitüsü'nün iplerinin çekilmesi için Sirer'in gerek duyduğu adım atılmıştı. Ama hazırlanmış senaryo da açığa çıkarılmış, kanıtlanmış ve tarihe geçmek üzere belgelenmişti.

Tonguç'un ve arkadaşlarının savaşım verdikleri, ağır ve haksız saldırılara uğradıkları Şura Genel Kurulu'nun toplandığı Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi Konferans salonunda, bundan 49, Tonguç'un ölümünden 35 yıl sonra, 10 Kasım 1995'de Atatürk'ü anma töreninde, Atatürkçü Düşünce Derneği tarafından coşkulu bir gençlik topluluğunun önünde Tonguç'a Atatürk Hizmet Ödülü verilecekti!

Rapor'un diğer maddelerine geçildiğinde Tonguç bir kez daha söz aldı. Konu, teknik öğretim kurumlarındaki öğretmenlerin yaşam koşullarının düzeltilmesi ile ilgiliydi. Özellikle konut sorunu söz konusuydu. Ama Komisyon raporunda yalnızca *"klasik önlemler ve demode çözümler"* vardı. Öğretmenlerin gerçek gereksinmelerine ve durumlarına değinen konular yoktu. Önemli bir çözüm olarak ilköğretimde çalışanlar için getirilmiş konut kooperatifleri bunlar için de kurulmalı ve kooperatiflere devlet yardımı sağlanmalıydı. Sirer öneriyi Şura'ya sunmak zorunda kaldı, ama şu çarpıtılmış sözlerle: *"Devletin temel görevlerinden olmamakla birlikte, öğretmenlerimizin sosyal durumlarını iyileştirmek bakımından türlü konular üzerinde düşünülmesi ve bir takım kararlar alınması işi ile yürütme sorumluluğu taşıyan arkadaşlarımız görevli olsunlar. Uygun mu efendim?"* Uygun sesleri arasında önerge kabul edildi.

Belki de Tonguç, bu öneri ile, gençliğinden beri her zaman savunduğu, meslek dayanışması ve meslek örgütlenmesi konusunda öğretmenlere bir uyarıda bulunmak istemişti.

Ertesi gün, kapanış oturumunda tartışma konuları Genel Kurulda görüşülürken konuşmayan ve biraz da Komisyonu eksik çalışma yaptıran kişi durumuna düşmüş olan Köni söz istedi; ona göre, en önemli dava öğretmen yetiştirme işiydi. Onların *"Yüksek öğrenim görmüş birer kişilik olarak yetişmelerini Şura onaylamış"*tı. Bugünkü ilkokul öğretmenleri de *"olanaklar elverdiğince yeni kurslardan geçirilecek, sınavlara sokulacak, eğitim enstitülerinden yetişmiş olanlarla aynı düzeyde başarılı olacaklar"*dı. Sirer onu arkaladı: *"Ateşli ve değerli genel müdürden bu açıklanan konu üzerinde çalışmasını beklerim."*

Şura böylece sona erdi.[170]

Ateşli Genel Müdürü ile Sirer, köy enstitülerini bozma, yıkma işlemlerini hızlarını arttırarak sürdüreceklerdi.

Şura Genel Kurulu'ndaki konuşmalar M. Eğitim Bakanlığı'nca yayınlanmıştı. Ne var ki, Tonguç ile Kartekin'in konuşmalarının tam olarak alınmadığı görülecekti. *"1946 Eği-*

170 3. Milli Eğitim Şurası, M. Eğitim Bakanlığı yayını, 1947, Ankara (Çalışma programı, üye çizelgesi, Komisyon raporları, Genel Kurul konuşma tutanakları).

tim Şurası'nda konuşulan ve Yüksek Köy Enstitüsü'nün kapatılmasına doğru atılan ilk adımları gösteren düşünlerle, orada Tonguç'la benim bazı savunmalarımız vardı. Bunlar Bakanlığın çıkarttığı kitapta değiştirilerek de olsa yer almıştı." [171]Bu konuşmaların yumuşatılıp kısaltıldığı anlaşılıyor.

18.12.1946'da, Meclis'deki bir tartışma sırasında, Başbakan Recep Peker, Muhalefet Partisi milletvekilleri için *"psikopatlar"* sözcüğünü kullanınca, onlar oturumdan çıktılar ve çalışmalara katılmama kararı aldılar. İnönü, ara bulmak ve onları Meclis'e döndürmek için yoğun çaba harcamaya başladı. İnönü'nün notlarına göre, bu uğraş sırasında, Köşk'deki bir akşam yemeğinde, Peker *"Konuşmasının normal görüşme şekli olduğunda direniyordu."* İnönü ona *"Yasal şekillere bürünmüş komünist partileri, kuruluşları ve gazetelerinin kovuşturulmaları ile uğraşırken, Meclis'te de demokratların çekilmesinin bir talihsizlik olduğunu"* söyledi.[172]

Bu kovuşturmalar her tür solun umacı sayılması ve sindirilmesine dönüşmüştü. Sol ve solculuk, kamuoyu için en ağır suç sayılır olmuştu. Köy enstitüsü karşıtı cephe bu havadan kendi amacı için alabildiğine yararlanacaktı. Sirer'in girişeceği değişiklikler için kamuoyunda uygun hava yaratma girişiminin Şura'daki beceriksizlikle gölgelenmesi, bu çabanın siyasal alana, Meclis'e kaydırılmasıyla giderilecekti. Bunun için en uygun olanak bütçe görüşmeleri sırasında yapılacak bir saldırıydı.

23. 12.1946 günü Meclis'de milli eğitim bütçesi görüşmeleri başladığı zaman 14 milletvekilinin konuşmak istediği görüldü.

İlk söz daha sonraki yıllarda koyu bir köy enstitüsü düşmanlığını sürdürecek olan Dr. Fahri Kurtuluş'undu: *"... Köy enstitüleri benim için de her zaman bir sorun olarak kalmıştır. Fakat M. Eğitim Bakanlığı ile yaptığım temaslardan sonra inşirah (iç açıklığı) buldum. Alınmış olan önlemlerin kısa bir zaman sonra hepimizi tatmin edeceğine ve bu enstitülerimizin bizim duygularımıza göre bir durum alacağına hiç şüphemiz kalmayacaktır..."*

Kurtuluş'un Sirer'i desteklemesi, beklenen bir durumdu. Asıl sürpriz ondan sonra uzun bir konuşma yapan İsmail Hakkı Baltacıoğlu olacaktı. Türkiye'de iş eğitiminin öncüsü, yıllarca köy enstitülerini desteklemiş, savunmuş, tanınmış eğitimcinin eleştirileri vardı: *"... Köy enstitüleri konusu! Düşün olarak yanlış anlaşılmasın. Düşün iyidir, gerçekçidir, yerlidir, görüş parlaktır. Ama amaçda biraz isabetsizlik vardır. Şöyle ki, Dr. Kurtuluş'un kuruntularına ben de katılıyorum. M. Eğitim Bakanlığının haklı olarak yeniden dikkatini çekti. Buna ben de katılıyorum"* diyordu Baltacıoğlu! Sonra eleştirilerini sıralıyordu: Marangoz, çiftçi, demirci öğretmen yetiştirilmek istenmişti. Bu parlak düşüne karşı gelinemezdi. Ama başarılı olunamamıştı. Köye gönderilecek adam bu alanlarda uzman olmayabilirdi. Ama *"hezarfen"* olmalıydı. İşte bu hezarfen adam yetiştirilememişti. Şimdi köy, böyle olmayan *"toyları"* sindiremiyordu!

Aslında, köy enstitülerinden yana olan Baltacıoğlu'nun, iyi niyetle yaptığı sanılabilecek eleştirilerinin, köy enstitülerini kökden değiştirmek isteyenlerin ekmeğine nasıl yağ süreceğinin siyasal bilincinde olmadığı görülüyordu. En azından zamanlaması ve yeri yanlış bir konuşmaydı bu.

Daha sonraki konuşmacılar köy enstitüsü çıkışlı öğretmenlerin köylerde başöğret-

171 Enver Kartekin'den Engin Tonguç'a 6.5.1970 günkü mektup.

172 Haldun Derin, Çankaya Özel Kalemini Anımsarken, s. 197-198.

men yapılmalarını, bilgi düzeylerini, enstitü yerlerinin seçimini, öğrencilerin hiç sınıfta bırakılmamasını, köylere giden öğretmenlerin iyi denetlenmemesini eleştirdiler. Öğretmen köyde, hem öğretmenlik, hem de tarım ve sanat işleri yapamazdı, bu bir hayaldi. Onlar yalnız çocukları okutmakla yetinmelilerdi. Enstitülere daha yetkili öğretmenler atanmalıydı. Yüksek Köy Enstitüsü açılması yanlıştı. Bu arada yerel ve kişisel olumsuz gözlemlerini de anlattılar.

Köylerde okulun yaptırılmasından yana olanlar da vardı, buna karşı olanlar da! İlginçtir, bu konuda ağır eleştiriler yapılmadı. Bu durum, herhalde *"psikopatlar"* sözcüğü nedeniyle, buna tepki olarak Demokrat Parti milletvekillerinin Meclis oturumlarına katılmamalarının sonucu olsa gerekti. Yalnız CHP'liler vardı Meclis'te. Hatta, seçim propagandaları sırasında, köy enstitülerinin *"politika aracı yapılmış olmasından"* yakınıldı.

Eleştiri yapanların çoğu, aslında köy enstitülerine karşı olmadıklarını, ama düzeltilmesi gereken noktalar olduğunu vurgulayarak söze başlıyorlardı. Bu, Sirer ve yandaşları için yeterli değildi.

Saat 18.30'da oturum yeniden açıldığında Başkanlık kürsüsünde bu kez Meclis Başkanı Kazım Karabekir vardı. Karabekir, üç yeterlik önergesi verilmiş olduğunu, ama söz sırasının da Bağımsız Milletvekili Emin Soysal'da olduğunu, ona söz vereceğini, yeterlik önergelerini sonra ele alacağını bildirdi.

Soysal, kürsüye geldi. Uzun konuşmasının önemli bir bölümünde köy enstitülerini ve ilköğretim çalışmalarını ele alacak, arada bir de Yücel'e ve onun diğer çalışmalarına sataşacaktı. Konuşması sırasında, ad vermeden iki kez sözü Tonguç'a getirdiği zaman Cevat Dursunoğlu ve Refik Ahmet Sevengil tarafından *"şahsiyat yapmaması"* için uyarılacak, bir kez de ad vermesi istendiğinde bundan kaçınacaktı. Ad da açıklayarak yapılacak saldırıları daha sonraki aylarda ve yıllarda olacaktı.

Ona göre, köy enstitülerinin bugünkü durumu, kuruluşlarındaki aceleciliğin sonucuydu. Köylerde okul yapımı işleri de böyleydi. Denemeler, pilot bölge uygulamaları yapılmamıştı. İlköğretim Genel Müdürlüğü iş eğitimi ilkesini *"pedagojik olmayan anlamda alarak binlerce çocuğu, hatta öğretmeni sakat yetiştirmişti."* Köylerde görülen sakatlıkların başlıca nedenlerinden biri buydu. "İlköğretim Dairesi on-oniki yıldan beri o kadar karışık bir duruma gelmişti ki... (Dursunoğlu burada şahsiyat yapmaması uyarısında bulundu). *"İki gün önce orada köy enstitülerinin kadroları bile bulunamamıştı. Çünkü burada köy eğitimi konusunda yıllardır bir Genel Müdür ile bir Şube Müdürü'nün tekeli altında çalışılmıştı."* Soysal burada bir saptama yaptı. Bakanlıktaki Okul Müzesi eşyaları da dağılmış durumdaydı. Hatta ilk Müdür'den devralınmadan öylece kalmıştı. Bu Müze maliye müfettişlerince *"başından sonuna kadar denetlenmeliydi"*.

İlköğretim müfettişlerinden köy enstitüsü çıkışlı öğretmenler için soruşturma yapanların yerleri değiştiriliyordu. Bakanlığın içinde eşgüdüm yoktu. Örneğin, köy enstitüleri sanat eğitimi yapar, ama Teknik Öğretim Dairesi ile işbirliği yapılmazdı. Tarım Bakanlığı ile de durum böyleydi. Köy ilkokullarının ders kitapları eskimişti, yenilenmemişti. Köy enstitülerinin de ders kitapları yazılmamıştı. Çocuklar her önlerine gelen kitabı okuyorlardı. Ama on yıldır kitap yazdırmayan Genel Müdür, kendi kitabını köy enstitülerinde sattırıyordu. Burada Refik Ahmet Sevengil (şahsiyata girmeyelim uyarısını yaptı).

Aslında,Soysal da köy enstitülerinden yanaydı. Milletvekilleri kendisinin yazdığı Kızılçullu Köy Enstitüsü Sistemi kitabının 12-85 sayfalarını incelerlerse bunu anlayabilir-

lerdi. Ama amaçlardan sapılmıştı. Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nde Türk milliyetçiliğine karşı düşünler yayılıyor, gerçek demokrasinin Doğu ülkelerinde olduğu anlatılıyor, 'Sosyalizm ve Sosyal Mücadeleler Tarihi' adlı kitaptan etüd yaptırılıyor, öğrenciler ikiye ayrılıyor, *"Ertesi gece gidiliyor, bu düşünce kötü değildir, neden beğenilmiyor, ananıza babanıza bakınız, onların sefaletini görmüyor musunuz?"* deniliyordu. Soysal Savaştepe'de Enstitü'yü gezerken, *"rastlantı bu ya, bir çocuğun önünde duran paketi açmış, içinden 'Sosyal Mücadele ve Marksizm' adlı kitap çıkmış"*tı.

Bu kurumların plan ve projesini Türk Pedagogu Halil Fikret Kanad yapmıştı. Kendisi (Soysal) bu kurumları kurarken ve *"84 köylüyü Ankara sokaklarından Eskişehir bozkırına götürürken, bu ayardaki tiplerden (solcular) bir teki yanında yoktu."*

Hasanoğlan Köy Enstitüsü *"Yerel birşeydir diye gözardı edilmemeliydi!"* Böyle yetişenler tüm ülkeye yayılınca, sayın Başbakan'ın söylediği gibi, *"İran, Yunanistan, Polonya"* benzeri bir yere çevrilebilirdik.

Köy enstitülerinde aile düzeni yıkılmak isteniyor, analarından babalarından izin alınmadan, kız ve erkek öğrenciler birbirleriyle nişanlandırılıyorlardı. Bunun psikolojik anlamı da vardı: *"Bireyin cinsel ilişkileri erkeğin 20, kızın 21 yaşına kadar kötüye kullanılmazsa ruhsal gelişme o oranda fazla olurdu."*

Mülkiyet kavramı da yıkılmak isteniyordu. Bazılarına göre, *"mahut ülkeye bağlanmak istiyorlar"*dı. Ve *"Proletarya sınıfı oluşturarak kentliyi ve köylüyü, kentli işçiyi ihtilala götürecek amaçlar taşımaktaydılar."*

Bilmedikleri bir nokta daha vardı, o da okulun ihtilal yapamayacağı gerçeği idi. Ama buraları bir meslek okulu idi. Burada, öğretmen olmak için nitelik verilirdi. *"Öğretmen geçerli rejim değerlerini kuşaklara maletmek için uğraşan adamdır. Öğretmenden, okuldan ihtilal çıkmaz."*

Soysal daha çok konuşacaktı ama, artık kalanları M. Eğitim Bakanı'na *"arzedecekti." "Zaten kendisi de bu işlere başlamıştır, dileriz başarılı olsun."*

Soysal kürsüden inince Başkan Karabekir söz almış bulunan diğer sekiz kişiye söz vermeden yeterlik önergelerini oya koydu. Önergeler kabul edildi. Soysal'ın konuşmasıyla istenen hava yaratılmıştı, işi uzatmanın ne gereği vardı? Üstelik ya söz alacak olanlar onun savlarını çürütmeye kalkarlar, köy enstitülerini savunurlarsa? Acaba savunacak çıkar mıydı?

Bakan Sirer eleştirileri yanıtlamak için kürsüye geldi. Ona göre de öğretmenin köyde hem öğretmenlik hem tarımcılık, hem sanatkarlık yapması *"hayal"*di. Eğitim Bakanı olarak bunu *"açıklıkla"* söylüyordu. Köy enstitüsü öğrencilerinin *"Tam bir milli duygu içinde yetiştirilmeleri zaten Hükümet Programı'nda yer almıştı. Bu konuda daha fazla konuşmayacaktı. Köy okulu yapımında köylünün yükü hafifleyecekti. Para yardımı yapılacak, birlikler kurulacaktı."* Daha sonra Sirer eğitimin diğer konularına geçti.

M. Eğitim Bakanlığı bütçesi onaylanarak kabul edildi.[173]

Geriye bakıldığında, rol dağılımının iyi düşünülmüş olduğu görülüyor. Köy enstitülerinin içinden gelen, kuruluşta emeği olan, ilk yıllarda bu nitelikleriyle basında tanıtılmış bir kişi, Soysal işin içyüzünü anlatıyordu şimdi. Konuyla yakından ilgisi olmayan milletvekilleri, yazarlar, vatandaşlar için yaratılan etki buydu. Soysal, Sovyet baskısının

---

173 TBMM'nin 23 ve 24.12.1946 günkü Genel Kurul tutanakları, TBMM Tutanak Dergisi, s. 388-470.

en önemli dış politika sorunu olduğu günlerde, köy enstitülerinde neredeyse Türkiye'yi içten yıkmayı amaçlayan bir gizli örgütlenmenin, bir yurda ihanet komplosunun varlığını düşündürecek açıklamalar yapıyordu. Zamanlama çok uygundu. Öte yandan, Sirer'e düşen rol, bağnaz ve kırıcı olmayan bir görüntü sergilemesi, kamuoyunda eksiklikleri, aksaklıkları nesnel ölçütlerle akla uygun yollardan, ülke yararına düzeltecek iyi amaçlı bir kişilik izlenimi bırakmasıydı. Oysa ki, aslında Sirer, köy enstitülerini yıkmanın kendisi için neredeyse dinsel ve yüce bir görev olduğu inancı ve bağnazlığı içerisindeydi. Bu gerçek kişiliğini ancak kendi üzerindeki denetimini yitirdiği anlarda açığa vuruyordu. Bu çelişkili rol, onu yıllarca yakından tanıyanlarca bilinen ruhsal yapısına çok uygundu. Soysal'ın ve Sirer'in kişilik yapıları, yıllardır birikmiş kompleksleri, öfkeleri ile aralarında tam bir uyum sağlıyor, kendilerine seçtikleri misyon için uygun bir çift oluşturuyordu. Bu ikili, daha sonraki günlerde de, işbirliğini sürdürecekler, söylentilere göre birlikte hazırladıkları soru önergelerini Soysal Meclis'e vererek, Sirer onları yanıtlayarak yıkma işlemleri için siyasal ortamı elverişli koşullarda tutacaklardı.

Demokrat Parti, muhalefet olarak onlardan hoşnuttu. Muhalefetin söyleyeceklerinin çok daha fazlasını onlar açıklıyorlar, yapabileceklerinden çok daha iyisini onlar sergiliyorlardı. Geriye kalıyordu CHP'nin eskimiş, yaşlanmış, ilerici aydın kanadı. Onlar zaten küçülüp güçsüzleşmişlerdi, partinin yönetimini Peker'e ve yandaşlarına kaptırmışlardı.

Ya İnönü? O günlerde küsmüş muhalefeti Meclis'e döndürme çabaları baş sorunuydu. Birçok zorluklardan sonra, 25.12.1946'da iki tarafın da onayını aldığı birkaç tümcelik bir bildiri yayınlayarak bunu başardı.[174]

Kısacası, köy enstitülerine karşı düzenlenen oyunla yeni siyasal dengeler birbiriyle güzelce çakışıyordu, örtüşüyordu.

O günkü Meclis oturumu *"Soysal'ın büyük günü"*[175] olmuştu. Yücel'den ve Tonguç'dan öç alma süreci başlıyordu onun için. Bu kişisel uğraşının yanında, o gün söyledikleri, o günden sonra söyleyecekleri, köy enstitüsü düşmanlarınca yıllarca kullanılacaktı.

Basında Soysal'ın konuşmasını eleştiren, köy enstitülerinden yana bir tek yazı çıkmadı. Köy enstitülerinin her zamanki savunucusu Ahmet Emin Yalman'ın gazetesinde bile Soysal'ın konuşması yorumsuz yayımlandı. Komünizm umacısı ve solcu olarak damgalanmak korkusu egemendi basına ve insanlara.

Politikacıların ve Bakanlar Kurulu'nun havasını yansıtması bakımından iki bakanın Pulur Köy Enstitüsü gezileri tipik bir örnektir:

Pulur'a gelen İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer, karşılanır karşılanmaz öğrencilere dönerek sordu: *"Bu enstitüleri kim kurdu?"* Bir öğrenci *"Baba Tonguç"* deyince Bakanla yanındakiler birbirlerine bakıştılar. Sökmensüer, *"Hayır, o kurmadı."* dedi. *"Yücel kurdu." "Hayır, o da kurmadı."* Bu kez öğrenciler hep bir ağızdan *"İnönü kurdu."* Bakan: *"Hah, şimdi oldu"* dedi. Enstitü'nün çalışmalarını görmek istemedi, *"Ben görmek istediklerimi gördüm."* diyerek arabasına bindi. Hep birlikte uzaklaştılar.[176]

Aksu'ya gelen Sağlık Bakanı Dr. Behçet Uz alanda toplanmış öğrencilerle konuşacaktı. Gözü bir öğrenciye takıldı: *"Siz ne biçim öğrencisiniz, kiminizin paçası, kiminizin*

174 Haldun Derin, Çankaya Özel Kalemini Anımsarken, s. 197-200.
175 Fay Kırby, Türkiye'de Köy Enstitüleri, s. 399.
176 Osman Yalçın, Eski Bir Öğretmenin Anıları, s. 100-101.

yeni sallanıyor!" Öğrenci Abdullah Aksakal öne çıktı: *"Koşarak toplantıya gelirken pantolon paçasının lastiği koptu, sözünü ettiğiniz benim, herkesi suçlamayın."* (Yaz. notu: paçası lastikle büzülmüş golf giyiyorlardı). Bakan kızdı: *"Sen benimle İdare'ye gel!"* Yönetime gittiler. *"Sen benimle nasıl böyle konuşabilirsin?"* İşin Bakan'a ters gelen yanı, Müdür Halil Öztürk'ün de öğrenciye hak vermesiydi. Aksakal yanıtladı: *"Ben düşündüklerimi söylerim." "Seni her gittiğin yerde izleteceğim."* Aksakal susmadı: *"İstediğin kadar izle. Siz suskun millete alışmışsınız. Suskun bir toplum oluşuyor böylece."*[177]

Aksu Köy Enstitüsü'nün Yüksek Köy Enstitüsü çıkışlı genç öğretmeni Tonguç'a yazıyordu: *"... Anlamsız bir karanlığın içine düştük. Günümüzün bir ortaçağ türküsü tutturan durumuna bakıp, tarihin yineleyici olduğuna insanın inanası geliyor. Nasıl anlatmalı bu zavallılara ki, kurtuluş hoşgörüdedir... Yeni müdür gelince beni Türkçe alanından ayırmak istedi. Neden olarak da kendisinin Bakan tarafından özel olarak gönderilmiş uzman edebiyatçı olduğunu söyledi. İki saat süren bir tartışmadan sonra 3. ve 5. sınıfların Türkçe derslerini aldım... İş çalışmaları eski okulun elişi dersleri kadar anlamsızlaştı... Meclis'te söylevcilere Bakanın verdiği yanıtı, yeni Genel Müdürden gelen yazıyı okuyan Müdür Kemal Kaya, enstitülerden işin neredeyse kaldırılacağı kanısında... Kitap okuma işinde de engizisyon kurduk... Oyunlar da bu diyardan göç etti. Şimdi şarkıları sorguya çekiyoruz. İçinde 'yaz' sözcüğü bulunanların vay başına gelenler..."* [178]

Diğer enstitülerden gelen haberler de bunlar gibiydi.

TBMM'de kendisini hiç kimsenin savunmadığı Tonguç, yılın son günü İstanbul Teknik Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Mukbil Gökdoğan'dan bir yeni yıl kutlama mektubu aldı: *"M. Eğitim Şurası nedeniyle Ankara'da bulunuşumuz sırasında sizi ziyaret etmek için uğradıksa da, bulamadık. Değerli ellerinizde gelişmiş olan ve sizin için gerçekten bir ideal olmuş olduğuna inandığım köy enstitülerinin sizsiz nasıl yürüyebileceğini zaman gösterecektir. Yeni yıl için size en iyi sağlık ve mutluluk dileklerimi saygılarımla birlikte yollar, kabulünü rica ederim."* [179]

Yürekli ve vicdanlı aydınların daha tükenmediği anlaşılıyordu. Küçük, ama çok değerli bir umut kıvılcımıydı bu!..

177 Mahmut Makal, Bozkırdaki Kıvılcım, s. 11-12.
178 Mehmet Başaran'dan Hakkı Tonguç'a 30.12.1946 günkü mektup.
179 Mukbil Gökdoğan'dan Hakkı Tonguç'a 31.12.1946 günkü mektup.

YİRMİİKİNCİ BÖLÜM

Yıkım
(1947-1948)

"Bir taş bir altın kaseyi kırarsa, ne altının değeri eksilir, ne taşın değeri artar."

Şirazlı Sadi

1.1.1947: Başkan Kadri Yörükoğlu (Talim Terbiye Kurulu Başkanı) Bakan'la birlikte dün geziye çıktı. Hatay ve Adana yönü."[1] Bakan ve yanındakiler (Kadri Yörükoğlu, Yunus Kazım Köni, Hayri Ardıç, Hakkı Uludağ) 2 ya da 3 Ocakta Düziçi Köy Enstitüsü'ndeydiler. *"Enstitüye sanki bir baskın yapıldı."* Düziçi Köy Enstitüsü'nde daha önce yapılan denetimler, son olarak danışmanların da katılımıyla kılı kırk yararak yürütülenlerle birlikte olumlu sonuçlanmıştı. Şimdi belki de bunun nedenini bulmaya gelmişlerdi. Müdür Lütfi Dağlar *"konukları ya da baskıncıları"* müdür odasına aldı. Sirer hemen emir verdi. Köni ve diğer birkaç arkadaş işyerlerini, işlikleri, tarım alanlarını inceleyecekler, kendisi de geri kalanlarla derslere girecek, öğleden sonra gruplar yer değiştirecekti. Müdür ilk grupta olacak, Bakan yanında müdür olmadan dolaşacaktı. Öğleden sonra çevreden *"bazı ağaların da gelmesiyle"* tıklım tıklım dolmuş müdür odasında yeniden bir araya geldiklerinde Bakan Müdür koltuğunda oturuyordu ve *"sinirli"* idi. Yanında Yörükoğlu vardı. Ağalar müdürden ve Enstitü'den yakınıyorlardı. Konu, ağaların topraklarının Enstitü'ye alınmış olmasıydı. Dağlar çekmecesinden çıkardığı bir dosyayı Bakan'ın önüne koydu: *"Burada bu toprak ağalarına ait 94 tapu kopyası var. Çoğu aslında kendi topraklarına kattıkları hazine arazisi. Bu hazine arazilerinin ellerinden nasıl alındığını açıklayabilirim size."* Yörükoğlu Müdür'ün eteğinden çekiyordu. *"Sakin olun Lütfi Bey, sakin olun."* Sirer olay çıkacağını anlayınca ağaları gönderdi: *"Haklıysanız müdürü cezalandıracağım, değilseniz sizi mahkemeye vereceğim."*

Bir sessizlik oldu. Yemeğin hazır olduğunun bildirilmesi üzerine odadan çıkarlarken Sirer Müdürün koluna girdi: *"Toprak ağası derken neyi kastettiniz?"* Dağlar anlattı, gereğince.

Öğleden önce Bakan derslikleri gezerken müdürün eşi öğretmen Sekine Dağlar'ın sınıfında domuz yetiştiriciliği ile ilgili bir kitap görmüştü. Alpullu Şeker Fabrikası mü-

1 Hakkı Tonguç'un 1947 yılı not defteri.

hendislerinden biri tarafından yazılmıştı. Konu, beslenme açısından sınıflarda da tartışılmıştı. Şimdi Bakan, Müdüre bu konudaki düşüncelerini soruyordu. Sonunda, *"Bunu ayrıca ilerde tartışalım."* buyurdu. Ama sömürülmeye çok elverişli bu konuyu bir daha açmayacaktı. Dağlar, bunu, kendince *"onun Almanya'daki Öğrenci Müfettişliği zamanında herhalde epeyce domuz eti yemiş olmasına"* bağlayacaktı.

Genel Müdür Köni ise sınıflardan birinde bir öğrencinin tarih konularını özetleyerek yazdığı defterini almıştı. Enstitü'den ayrılıp Yarbaşı tren durağındaki özel vagona geldiklerinde cebinden bunu çıkardı. Roma'nın çöküşünde vergilerin ödenmesindeki zorlukların rolü anlatılıyordu. Çocuk satmalar, zulümler... Neden çocuklara böyle telkinler yapılıyordu? Dağlar, verilen bilgilerin tarihsel gerçekler olduğunu, bu konuda Talim Terbiye Kurulu Başkanı sayın Yörükoğlu'nun bizleri aydınlatabileceğini, söyledi. Yörükoğlu ise susuyordu, kimseyi aydınlatmadı.

Sirer, Dağlar'ı salon vagonunun boş kompartmanlarından birine götürdü. Sordu: *"Neden bizimle çalışmak istemiyorsunuz?"* (Dağlar daha önce ayrılmak için dilekçe vermişti). Dağlar bu soruyu *"Dilekçemde belirttim."* diye yanıtladı. İkinci soru *"Enstitü'de sol düşünce ve inanışta olanlar için ne önlemler alıyorsunuz?"* idi. Dağlar buna da *"Yasalar ve genelgelere göre ne gerekiyorsa onlar yapılır."* yanıtını verdi.

"Uğurladık, gittiler."[2]

7.1.1947'de Demokrat Parti'nin 1. Kongresi toplandı. İktidara ağır sözlerle saldırıldı ve 'Hürriyet Andı' adı verilen bir metin hazırlandı. Muhalefetin bu denli sertleşmesi siyasal havayı bir kez daha gerginleştirecek ve bu İnönü'yü tedirgin edecekti.[3] Kongre'de köy enstitüleri ve ilköğretim çalışmaları da alabildiğine eleştirildi. Eski bir *"köy enstitüsü müfettişi"* olduğu bildirilen Hikmet Başaran adında bir kişi uzunca bir konuşma ile *"Yersiz, taşkınca, gerçeklere uymayan, enstitüleri kötüleyen bir konuşma yaptı."* Bu konuşma Son Posta Gazetesi'nde yayımlandı. Köy enstitülerinde 6 yıl çalışmış, Kepirtepe'de Ambar Memurluğu yapmış Asaf Akpınar adlı bir vatandaş, dayanamadı, birçok yazar, öğretmen, eğitimci, aydın susarken bu kişiye bir açıklama yollamak istedi. Ne var ki, adres için başvurduğu Demokrat Parti İstanbul İl Başkanı Kenan Öner'den bir yanıt alamayacaktı. Gazetede de adres yoktu. Tonguç'a bu adı sordu. O da böyle birisini tanımıyordu. Ayrıca Köy Enstitüsü Müfettişi diye bir görev de hiç olmamıştı. Kısacası, Hikmet Başaran diye bir kişi bulunamadı. Tonguç ayrıca ona desteği nedeniyle teşekkür ediyor ve soğukkanlı olmasını salık veriyordu.[4]

Asıl sistemli saldırı muhalefetten değil, iktidardan geliyordu. İçişleri Bakanı Sökmensüer 29.1.1947'de Meclis'de Türkiye'deki komünist akımları konu alan uzun konuşmasında köy enstitülerinden de söz ediyordu. Bakan, bu konuşmada bu akımları 1919'dan başlatarak evrelere ayırarak inceliyordu. *"Dördüncü evrede, 1943'de Hamidiye Köy Enstitüsü'nde bir kışkırtma yuvası"* ortaya çıkarılmıştı. Bakan, Türkiye'deki *"gizli komünist kışkırtmalarını"* anlatırken bazı belgeler de okuyordu. Açıkladığı bazı mektuplara dayanarak Demokrat Parti'yi de gizli komünistlerle ilişkide olmakla suçlama anlamına gelecek sözler söyleyince oturduğu yerden Celal Bayar'ın sesi duyuldu: *"Birçok serserinin mektubunu getirmiş okuyorlar."* Sökmensüer'e göre muhalefete ya-

2 A. Lütfi Dağlar, Düziçi Köy Enstitüsü ve Sonrası Kimi Anılarım, s. 80-89.
3 Haldun Derin, Çankaya Özel Kalemini Anımsarken, s. 201.
4 Asaf Akpınar'dan Hakkı Tonguç'a 14.2.1947 günlü mektup, onun yanıtı ve ekleri.

kın olan emekli Mareşal Fevzi Çakmak da komünistlerle işbirliği yapmıştı! Zaten TKP'de DP'yi destekliyordu.[5]

Peker Hükümeti'nin taktiği belli olmuştu. Komünizm tehlikesini sömürerek muhalefeti zayıflatmaya çalışacaklardı. Bu arada birçok kişi ve birçok kurum haksız yere suçlanacak, şüpheli gösterilecekti. İçişleri Bakanı'nın bu ölçüsüz suçlamaları yeni bir düşün terörünün esmesine yol açtı. Herkes solcu diye damgalanmaktan korkuyordu. Bu, o dönemde komünist olmak ve Sovyetler'e hizmet etmekle eş anlamlıydı. Konuşma kendilerine *"milliyetçi"* diyen aşırı sağ öğrenci gruplarını daha da hareketlendirdi, hava gerginleşti. Bu öğrencilerin CHP'nin sağ kanad milletvekilleriyle ilişki içinde oldukları, onlardan destek gördükleri, hatta onlarca yönetildikleri Ankara'da herkesçe bilinen bir durumdu.

Mareşal'in komünistlerle ilişkili olduğu suçlamasının yol açtığı tartışmanın eğitim konusunda dolaylı, ama önemli sonuçları olacaktı. Mareşal, 5.2.1947'deki demecinde kendisinin komünizme yakınlık duymadığını kanıtlamak için şunu ileri sürüyordu: *"... Ben daha işbaşında iken eski bir M. Eğitim Bakanı'nın bu etkinliği destekleyen hareketinden ötürü hükümeti resmen uyardım. Kimse kulak asmadı, daha sonra da Hamidiye Köy Enstitüsü'ndeki komünist yuvasından söz ettiler..."* [6]

Böylece işe Yücel karıştırılmıştı. Yücel, Ulus Gazetesi'ndeki yazısıyla Mareşal'e şu soruları yöneltti: 1. Eski M. Eğitim Bakanı dediğiniz ben miyim? 2. Desteklenen komünistler kimlerdir ve nasıl desteklenmişlerdir? 3. Hükümeti yazı ile mi uyardınız? Sözlü ise kime, ne zaman söylediniz?

Mareşal sustu, yanıt DP İstanbul İl Başkanı Avukat Kenan Öner'den geldi: Öner, 11.2.1947'de yayımlanan demecinde, Yücel'e *"Evet, o Bakan sizsiniz."* diyordu.[7]

Yücel, Kenan Öner'i mahkemeye vermeyi kararlaştırdı. Kararını açtığında Tonguç karşı çıktı. Birkaç nedeni vardı. Bir kez bu siyasal ortamda ve bu düşün terörü varken bir mahkemenin bunlardan etkilenmeden karar vereceğine güvenemiyordu. İkincisi, böyle bir davada yedi yıllık Yücel döneminin tüm eğitim çalışmaları tartışma konusu yapılacaktı. Oysa ki, bunların tartışılacağı yer olağan bir mahkeme değildi. Tek bir hakim, bu kadar kapsamlı konuları ne dereceye kadar doğru değerlendirebilirdi? Üstelik, Bakan'ın çalışmalarının hesabını böyle bir mahkeme önünde vermek gibi bir yükümlülüğü de yoktu. Ve son bir nokta: Hiçbir kişi siyasal inancını ya da inançsızlığını açıklamak, kanıtlamak zorunda değildi. Bu, vicdan ve düşün özgürlüğüne aykırı olurdu. Yücel, bu haksız suçlamadan o kadar etkilenmişti ki, kararından dönmeyecekti. Ama açtığı dava uzayacak, birçok üzüntülü evreden geçecek, yıllar sürecek ve Yücel, 1960'da Tonguç'a hak verdiğini açıklayacaktı:[8] *"Hakkı büyük adamdı... İleriyi görürdü..."*

Siyasal alanda tam bir cadı kazanı kaynarken, Tonguç, kendi anlayışına ve öncelik sıralamasına göre bambaşka türden bir uğraş içindeydi. Ocak sonunda bu çabası sonuçlanmış ve 'Canlandırılacak Köy'ün genişletilmiş ikinci baskısı çıkmıştı. Kitap tüm eleştiri ve saldırılara yanıtlarını da kapsıyordu.[9] Önsöz 25.1.1947 tarihliydi.

---

5 Gizli Komünist Tahrikleri, Kütahya Gazetesi ayrı baskı, sayı 972 eki, 1947 Kütahya, Şükrü Sökmensüer'in TBMM konuşmasının tam metni.
6 Uğur Mumcu, 40'ların Cadı Kazanı, s. 123-124.
7 A. g. e., s. 129-131.
8 Hasan Âli Yücel'in 24.6.1960'da Tonguç'un mezarı başındaki konuşmasından, Haşim Kanar, Köy Enstitüleri, s. 129 ve Ferit O. Bayır, Köyün Gücü, s. 248.
9 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı.

Kitapta önce Cumhuriyet'den evvelki ve Cumhuriyet dönemindeki öğretmen yetiştirme konusu geniş olarak ele alınıyordu. Köy enstitüleri ve eğitmen uygulaması ile ilgili bilgiler veriliyordu.

Sayısal veriler ilginçti:

1933/34 yılında kentlerde çoğu 5 sınıflı 1.192 ilkokul, köylerde ise çoğu 3 sınıflı 4.999 ilkokul vardı. Nüfusun yüzde 80'inin yaşadığı 40 bin köyün 35 bininde okul yoktu. Öğretmen sayısı kentler 6851, köylerde 6.786 idi. Köylerdeki ilkokulların 4.136'sında tek, 438'inde 2.255'inde 3, geri kalanlarında 4 ve daha fazla öğretmen çalışıyordu. Öğrenci sayısı kent ilkokullarında 254.517, köylerde 313.169'du. Köylerde zorunlu ilköğretim çağındaki 1,5 milyon çocuk okula gidemiyordu. O ders yılında Türkiye'deki toplam 14.437 ilkokul öğretmeninin 180'i yüksek okul, 418'i lise, 9.169'u öğretmen okulu, 2.252'si ortaokul, 1.823'ü ilkokul çıkışlı, 585'i vekil öğretmendi. Köylerdekilerin yarısından çoğu öğretmen okulu çıkışlı değildi.[10]

1824'den beri, 110 yıllık uğraşın sonucu buydu.

1945/46 ders yılında ise, 20 köy enstitüsü kurulmuş, buralarda 16.400 öğretmen adayı öğrenci öğrenim görüyordu. 1946/47 ders yılı başına kadar, köy enstitülerinden toplam 5542 öğretmen ve eğitmen kurslarından 8756 eğitmen ile 521 sağlık memuru çıkmıştı. 108 yılda 6786 öğretmene karşılık, 11 yılda 14.298 köy öğretmeni ve eğitmen yetiştirilmişti.[11]

Bu ders yılına kadar eğitmenler 7090 köyde okul açmışlardı. Buralarda şu anda 211.512 öğrenci öğrenim görüyordu.[12]

15.10.1946 günü ile köy enstitülerinde çalışan 620 öğretmenin öğrenim durumlarına göre dökümü şöyleydi: Üniversite, Gazi Eğitim Enstitüsü ve Yüksek Köy Enstitüsü: 229, öğretmen okulu 209, kız enstitüsü 56, tarım okulları 27, sanat ve yapı usta okulları 91, diğer meslek okulları 8.[13]

15.10.1946'ya kadar Yüksek Köy Enstitüsü'nü 104 kişi bitirmişti.[14]

Bunlar, 11 yılda yapılanların özel sayısal dökümüydü. (Yaz. notu: 1946'da Türkiye'deki tüm ilkokullarda toplam öğrenci sayısı 1.357.200'e, ilkokul sayısı 14.981'e erişmişti.[15] Öğrenci sayısı 1933/34'de 567.686 idi).

Bu sayısal dökümün ve yapılan işlerin niteliklerinin geniş olarak örnekler, belgeler, derlenmiş anılarla anlatılması dışında kitabı daha da güncelleştiren, eleştiri ve saldırılara verilmiş yanıtlardı. Bunlar incelendiğinde, çok sonraları yapılan, Tonguç'un bu dönemde sustuğu ve işi savunmadığı türünden eleştirilerin doğru olmadığı görülüyordu.

Bu uzun yanıtlarında 1946 seçimlerinin gizli köy enstitüsü karşıtlarının ortaya çıkmasına olanak verdiğini ve onların *"tüm ulusal değerlere ve devrimin ana ilkelerine saldırmaya başladıklarını"* yazarak işe başlıyordu. *"Ölümlü insanların hepsi göçüp gidecek, ortada yalnız, ulusun ortak malı olan eser kalacaktır. Tarih ve Ulus vicdanı haklı ile haksızı ayıracak, yanılmaz ve kesin hükmünü verecektir."*

---

10 A. g. e., s. 432,477-478.
11 A. g. e., s. 497.
12 A. g. e., s. 513.
13 A. g. e., s. 602.
14 A. g. e., s. 506.
15 İ. Hakkı Tonguç, İlköğretim Kavramı, s. 402. (İnönü'nün 17.4.1946'daki konuşması.)

Sonra onların, köy enstitülerinin daha kuruluş aşamasında olduğunu hesaba katmak vicdanlılığını gösteremediklerinden yakınıyor, "*... bilgisizlik, kıskançlık ve çekememezlik ateşi içinde hüküm vermeye kalktıklarını*" söylüyordu.

Ona göre, diğer köy enstitülerinin *"Beyni olan Yüksek Köy Enstitüsü çökerse, köy enstitüleri de hızla okullaşırlar"*dı.

Köy enstitülerindeki iş eğitimine gelince: *"Teorik pedagoji ile uğraşmış, yaşamı boyunca işe el sürmemiş, okullarda Meşrutiyet'ten beri uygulanan elişi derslerine bile katılmamış ya da bunun değerine inanmamış kişiler"* iş eğitiminin teorik derslerin aleyhine olduğunu, öğrencilerin kültür bakımından zayıf yetişeceklerini savunmuşlar, bunları *"Gizli ve öznel, ama imzasız raporlarla yüksek makamlara duyurmaya kalkışmışlardı."* Onlara göre iş eğitimi yalnızca *"terbiyevi"* (eğitsel) olmalıydı. Üretim amaç olunca okul değerini yitirir görüşündeydiler. Onlara çağdaş pedagoji ilkeleri, köy koşulları anlatılmaya çalışılmış, *"ama onlar davayı baltalama yoluna sapmışlar"*dı. *"Bu demagogların karşı çıkışları köylü çocukları böyle yetiştirildiği zaman çıkarları zedelenecek olanlara hoş görünmek için"*di. Bazı *"sarıksız softalar"* da, yalnızca köylü çocuklarının böyle yetiştirilmesini istemedikleri için yapılanlara karşıydılar.

Milliyetçilik konusu: *"... Milliyet duygusu sözle değil, işle gelişir. Enstitüleri kuran öğretmenler, öğrenciler, buraları cennete çevirdikleri için mi, milliyet duyguları zayıf insanlar olarak sergilenmeye çalışılıyor?"*

Köy enstitülerinde çalışacak öğretmenler *"Bir gün gelir de yalnız diploma ya da kura esasına göre ve noktaya nöbetçi diker gibi atanmaya kalkışılırsa, doğru olmaz... Bunu isteyenler diploma ayrıcalığı yaratmaya çalışanlardır... Köy enstitülerinde yalnızca çalışma ölçütüne göre iş görenler, nereden mezun olurlarsa olsunlar, bu kurumlarda tutunabilirler"*.

Sonra Tonguç uzun uzun köy öğretmenine 4274 sayılı Yasa ile verilen görevlerin gerekliliğini ve doğruluğunu tartışıyordu: *"Varlıklı ve mutlu insanların yurdu olabilmek için köye iş yapmasını bilen öğretmeni ve iş araçlarını sokmak gerekli"* idi.

"Uygulanmayan bilgi boş ve gereksiz bilgidir. Bilmek demek yapmak demektir... Ezberleme yolunu tutmuşsak, skolastiğin tutsağı olmuşuz demektir. Köy enstitülerinde yetiştirilen çocuklar, skolastiğe köle olmaktan kurtarılmaya uğraşılmıştır."

"Enstitü çıkışlı köy öğretmenleri tarım işinden vazgeçerlerse hem enstitüler, hem de köy okulları temelinden yıkılırlar."

"Köyü canlandırma davası eski okulla yeni okul davasıdır."

Kitaba son olarak eklendiği anlaşılan 'Sonuçlar' bölümünde karşıtlarını ve son düzenlerin hazırlayıcılarını suçlamayı sürdürüyordu:

"Köy çocuklarının eğitim haklarını istemek, gerçekleştirmeye çalışmak komünizm yapmak değildir. Bu, ... yurttaşlık ve insanlık görevini yapmak demektir... Türkiye'de ilköğretimi gerçekleştirmeye çalışanları komünistlikle suçlamaya kalkışmak pedagoji tarihimiz için bir leke oluşturmaz mı? ... Türk halkı okuma yazma bilmemek damgasından sıyrıldıkça, kimlerin kendisinin iyiliği için çalıştığını ve gerçeğin ne olduğunu öğrenecektir."

Sonra köyden ve öğretmenlerden gelen eleştiri ve hak aramaların yetkeyi sarsıcı sayılmasına karşı çıkıyordu: *"Bu durum demokratlaştırılmamış eğitim örgütünün en belirgin özelliğidir... Köyle yönetim makamları arasındaki tıkanık kanal açılınca, köy dünya-*

sından yeni ve anlamlı sesler gelecektir. Bu yolun her zaman açık ve işlek olması zorunludur."

"Köy okulunun amaçları üzerinde köylerde çalışanlar, eğitmenler ve yöneticiler arasında anlaşma birliği sağlanmış değildir. Demagoglar bundan yararlanırlar... O zaman en bayağı politikacılık, bundan her zaman uzak kalması gereken okulların bağrına kadar sokulur.

*Ona göre, kasaba eşrafının isteklerine uyarak ortaokul açmaya çalışırken, köy bölge okullarının açılmasını ileriye bırakmak yanlıştı, eşitliğe aykırıydı. Bunların bir an önce açılmasını istemek "toplumsal yaşam bakımından düzen sağlayıcı kurumların çoğalmasını istemek demek"*ti.

"Köy okulu yaşam ve iş okulu olacaktır." Ama çocuğa göre iş şekillerini, bunların öğrenilmesi ve öğretilmesi ile ilgili yöntemleri sürekli araştırmak, denemek gerekiyordu. Bu amaçla, köy enstitülerindeki uygulama okullarının önemi büyüktü; *"Uygulama okulu bir enstitünün kalbi, beyni gibidir; oradaki çalışmalar durdu mu enstitü ölmüş demektir."*

Tüm bu işlerin olması için *"Köy enstitüleri ve bölge okullarını Yüksek Köy Enstitüsü mezunları ile beslemek gerekli"* idi.

Köy okullarının yapımı: Önümüzdeki yıllarda, irili ufaklı 25 bin okul binası yapılacaktı. Bunu yalnız para gücü ile çözmeye kalkmak ülkü gerçeklerini görmemek demekti. Bunu köylü için *"zulüm"* saymak bu işi baltalayanlara katılmaktı. *"Yapım sorunu da içinde olmak üzere, köyde eğitim davası her tür politika oyunlarının üstünde, ulusal bir dava olarak kalmalıdır."*

Denetim: Bugünkü ve ileride ortaya çıkacak sorunların alışılmış denetim yöntemleri ile üstesinden gelinemezdi. *"Müfettişler yalnızca olumsuz olayların peşinde koşarlarsa, korkulan ve ürkülen birer soruşturmacı olarak kalır, işlere hız vermezler."*

"Eğitim tarihimizde görülen en büyük yanlışlardan biri, bazı yetkililerin karakterleri zayıf müfettişleri direktif vererek ve tümüyle kişisel emellerine göre çalıştırma yoluna sürüklemiş olmaları" idi. *"Kelle getirmeye memur edilen bir müfettiş ile onu araç olarak kullananlar bir meslek için yüzkarasıdırlar... Yetke sahiplerinin isteklerine göre denetim yapan, rapor yazan müfettiş, eğitim kurumlarına en büyük kötülüğü yapan... bir yaratıktır."*

Tonguç'a göre köylerde ilkokulu bitirerek yaşama atılanların eğitimlerinin sürdürülmesi henüz hiç el atılmamış bir konuydu... *"Bu, başlı başına bir pedagoji sorunu"* idi. *"Genel olarak çok okuyan, okuduğunu anlayarak iyi düşünebilen bir kuşağı hızlı yetiştirmek zorundayız."*

*"Okuma düşmanlarının, kültür düzeyi düşüklerin saldırıları"*na gelince: *"En özgür düşün yeri olması gereken eğitim kurumlarını böyle bir karanlık basacak olursa, oralarda özgür düşünmeden, hoşgörüden, birer gerçek olan ülke sorunlarını inceleme ve araştırma yolu ile çözmeye çalışmaktan iz kalmayacağı gibi, buralarda terör alabildiğine at oynatacaktır... Özgür okumaya değer verilmeyen eğitim kurumlarında... jurnalcilik, hafiyelik geçerli sayılan hizmetler arasında yer alır, zorbalar kahraman kesilirler. Böyle okuldan nefret edilir, öğretmen ve yöneticilere kin beslenir. Böyle okul, geriliğe tüm kapılarını açar, Cumhuriyet'e hizmet eden bir kurum olamaz... Bireyleri kültür denilen besinle beslenmeyen toplumlar için, yaşam hakkı tanınmayacak bir çağın ve uygarlığın içine girmeye zorunlu olduğumuzu unutmamalıyız... Öğretmenlik mesleği dü-*

şünsüz, ilkesiz insanlarla güçlenemez."

"... Köyü canlandırmayı sağlayacak tüm önlemlerin başta geleni, bu uğurda ter dökerek köyün içinde çalışacak elemandır. Bu olmadıkça, para, araç, gereç hiçbir işe yaramaz. Köy enstitülerinde... çalışanlar işte bu eleman denen değeri yaratmak için savaşmışlardır. Karşılarına çıkan baltalayıcılardan, işi durduruculardan ülküye bağlı olanların korkmamaları, yılmamaları gerekir... Gerçek cumhuriyetçi, milliyetçi ve demokrasi ilkelerine inanan vatandaş durumuna gelmek bu demektir."

Öte yandan, kitabın daha ilk sayfalarında Türkiye'de çağdaş, sosyal bir devlet kurmanın tek koşulunun eğitimde atılım ve çağdaşlaşma olmadığını da bir kez daha vurgular: *"... Toprakla insan, vatandaşlı iş, servetle vatandaş arasındaki ilişkiler ahenkli bir şekilde kurulmayacak olursa, genel yaşamın akışına yol olan tüm kanallar tıkalı kalmaya hükümlüdür..."*[16]

Geniş bir açıdan bakıldığında, çekişme ve tartışmaların boyutları şüphesiz ki eğitim alanını aşıyordu. İki değişik dünya ve toplum görüşü, rejim, devlet, vatandaşlık anlayışı, özet olarak iki bağdaşamayacak ideolojik yaklaşım söz konusuydu. Bunların eğitim alanına yansıması da yeni değildi. En azından Mustafa Necati döneminden beri eğitimciler arasında bu anlaşmazlık ve tartışma sürüyordu. Değişik görüşlerin olması doğal karşılanabilirdi ama bir tarafın kullandığı tartışma yöntemlerinin kabul edilebilir yanı yoktu. İftiralar, jurnalcilik, iki yüzlülük, sinsi komplolar, karalamalar, baskılar, yıldırma yöntemleri, yetki kullanımında tarafsızlıktan ayrılmalar, kişisel saldırılar... Bunların kullanılması aslında bir tarafın haksızlığının ve yetersizliğinin belirtisiydi. Kısacası, eşit olmayan koşullarda ve kirli yöntemlerle yürütülen bir savaşımdı bu!

Birkaç ay önce 'İlköğretim Kavramı' ve şimdi de bu kitap! Sirer'in susmasını, yapılacak değişikliklere katlanmasını istediği, yönetimi altındaki bir memur statüsünde olan Tonguç, susmuyordu, susmayacağı da anlaşılıyordu. Eğitim Şurası'ndaki, TBMM'ndeki saldırılara yanıt vermesi uzun sürmemişti. Ne var ki, eğitim çevrelerinde okunan kitap, kamuoyunda fazla bir ilgi uyandırmayacak, basında da değerlendirilmeyecekti. Tonguç ve arkadaşları artık çekinilen, hatta kendilerinden söz edilmesinden, onlarla ilişkiye girilmesinden korkulan insanlardı. Basın onlara kapalıydı; güncel olarak seslerini duyurabilmelerinin yolu tıkanmıştı. Kamuoyuna köy enstitüleri ve ilköğretim çalışmalarına karşı kurulmuş komployu ve kullanılan çirkin yöntemleri açıklama olanakları çok sınırlı idi.

Bu sınırlı olanaklarla en sert yanıtları verirken, Tonguç gündelik yaşamında şaşılacak kadar sakin ve soğukkanlıydı. Ya da öyle gözükmeyi uygun buluyordu. Koşulların olumsuzluğunu neredeyse toplumsal ve siyasal gelişmelerin sonucu bir doğallık olarak karşılıyor, hiçbir duygusal tepki belirtisi göstermemeye dikkat ediyordu. Olanları çoktan bekliyormuş, böyle olacağını biliyormuş izlenimini veriyordu. Bazen soğukkanlılığı yakınlarının ve iş arkadaşlarının tepkisini çekecek boyutlara varıyordu. Duygularını hiç açığa vurmuyordu. Sorunu bir toplumsal ve siyasal güç dengesi değişikliği olarak gördüğü kesindi. Bu dengeler kendilerinin zararına bozulmuştu ve bu aşamada kendilerinden yana hiçbir güç yoktu. Bunun usa uygun sonucu ise, savunma yapmak, ama daha fazla zarara neden olabilecek, bir sonuç getirmeyecek duygusal çıkışlardan kaçınmak, oluşabilecek elverişli koşulları beklemek oluyordu. Durumu değerlendirmesi böyleydi.

---

16 Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç, s. 383-398. (İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı'dan alıntılar) ve Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s. 22.

Beklemek! Ve yıkılmadan, dağılmadan beklemek! Doğu toplumlarında uygunsuz koşullarla savaşımda, en etkili ve geçerli yöntemdi bu!

Açıklamakta dikkatli davrandığı bir tek umudu ve değer verdiği beklentisi vardı: Yetiştirdikleri genç öğretmenler bir direniş gücü oluşturabilecekler, yapılanları savunabilecekler miydi? Daha çok genç ve deneyimsizdiler. Köy enstitüleri çok sayıda mezunu ancak 3 yıldır veriyordu. Yüksek Köy Enstitüsü ise ikinci dönem mezunlarını verebilmişti. Kendisine birkaç yıl daha verilmiş olsaydı! Ama olmamıştı. İnönü'nün *"Savaştan sonra bize bu işleri yaptırmayacaklardır"* sözlerini anımsıyordu sık sık. Öyle olmuştu. Genç öğretmenleri çok zor günlerin beklediği apaçıktı. Onlara darbe üstüne darbe vurulacaktı. Şimdilik ilk vuruşların şaşkınlığı içerisindeydiler. Ama toparlanmakta olduklarını gösteren olumlu belirtiler vardı. Onlarla ilişkiyi sürdürmek şimdi Tonguç için en yaşamsal sorundu. Görüşmelerle, dostluklarla, mektuplaşmalarla bu ilişki kesilmemeliydi.

Şubata girildiğinde Eğitim Şurası'nın ve Meclis'in desteğini arkasına aldığına inanan Sirer *"ıslahat"*a hız verdi:

8.2.1947 Genelgesi ile 4274 sayılı Yasa'nın açıklama metnindeki ilgili hüküm kaldırılarak köy enstitüleri müdürlerine verilmiş, köy eğitmen ve öğretmenlerinin atanmalarında söz sahibi olmaları yetkisi geri alındı. Şimdi bununla yalnız valiler görevliydi. 14.2.1947 Genelgesi ile de atanacak köy öğretmenlerinin, eğer kendi köyündeki hazırlıklar tamam değilse bir başka köye atanmaları, bir köye birden çok öğretmen verilecekse bir köy enstitülü ve bir öğretmen okulu çıkışlı öğretmenin birlikte atanmaları öngörülüyordu.[17] Köy enstitüsü çıkışlı sağlık memurları için de bunlara koşut düzenlemeler yapıldı.[18] Bu doğrultuda Ladik-Akpınar Köy Enstitüsü'ne gönderilen 7.2.1947 günkü Bakanlık emrine Müdür Enver Kartekin bir karşı yazıyla yanıt verdi. Enstitü yönetimleri öğrenciler mezun olmadan, her çocuğun köyünü incelemekte ve oradaki işleri planlamaktaydı. Bu nedenle, onların yerleştirilmelerinin de enstitülerce sağlanması *"en doğal hak"*tı. Daha sonra yapılacak yer değiştirmelerde de enstitülerin görüşü alınmalıydı. Ancak bu şekilde yeni öğretmenlerin görevlerini yapabilmeleri için önemli olan enstitüleri ile ilişkileri sağlanıp sürdürülebilirdi.[19]

14.2 ve 13.3.1947 günlü Genelgeler ise köylerdeki okul yapımı ile ilgiliydi. Köy okulları yapımı için gerekli araç gereç, toptan sağlanacak, illerde ve ilçelerde bu iş için birer komisyon kurulacaktı. Ayrıca, İçişleri Bakanlığı ile işbirliği yapılarak illerde *"Köy Okulu Yapım ve Onarım Birlikleri"* kurulacaktı. Her birlik yerel koşullara göre bir birlik statüsü hazırlayacak, köylü yurtdaşlar da bu birliklere yardımlar yapacaklardı. Sirer, daha sonra 17.11.1947'de yurttaşlara birlikleri konu alan bir mektup göndererek, yardımların nasıl yapılacağını anlatacaktı. Ama bir ay kadar sonra, 11.12.1947'de Bakanlık valiliklere çekeceği telgraflarla *"köylüden para tahsilinin durdurulmasını"* isteyecekti.[20]

Valilerin ve kaymakamların, en azından bazılarının köylü yardımını zorlamalarla para toplama yoluyla yürütmeye kalkıştıkları anlaşılıyordu. Koşulları bilmeden, dikkate almadan yapılmaya kalkışılan yeni düzenleme sakıncaya dönüşmüştü.

---

17 8.12. 1947 ve 14.2.1947 günlü M. Eğitim Bakanlığı genelgeleri.
18 30.5. 1947 günlü M. Eğitim Bakanlığı genelgesi.
19 A-108/24 Ladik Köy Enstitüsü'nden İlköğretim Genel Müdürü'ne 14.2.1947 günkü kişiye özel yazı.
20 M. Eğitim Bakanlığı'nın 14.2 ve 13.3.1947 genelgeleri, M. Eğitim Bakanığı Tebliğler Dergisi ve 11.12.1947 günkü telgraf emri.

1947 Şubat ayında bir de Yasa çıkarılarak 4274 sayılı Yasanın köy okulu, öğretmen evi yapımları ile ilgili 25. Maddesinin 1. Fıkra'sı değiştirildi; 1850 yaş arasındaki köylü vatandaşların yılda 20 gün süre ile bedensel çalışma yükümlülüklerinden kadınların çıkarıldığı bir düzenleme yapıldı.[21] Uygulamada zaten büyük ölçüde durdurulmuş olan yükümlülük, tümüyle 24.5.1948'de 5210 sayılı Yasa ile yürürlükten kaldırılacaktı.

19.3.1947'de Hasan Âli Yücel, Kenan Öner'e karşı davayı açtı. Dava birçok değişik aşamalardan geçerek, olumlu olumsuz birçok kararlarla, 3.5 yıl sürecek ve Yücel için bir çok acılara neden olacaktı. İlk duruşması 17.4.1947'de yapılacak olan bu dava konusunda, Yücel, sonradan bir değerlendirme yaparken, davanın amaçlı olarak uzatıldığını, amacın kendisinin CHP içindeki durumunu sarsmak olduğunu, o yıllarda Başbakan adayı olarak adının geçtiğini ve birçok kişinin bunu çekemediğini, mahkemede tek başına kaldığını, Parti'den destek görmediğini, yedi yıllık Bakanlığının hesabını verirken, "*Koca davada yalnızca iki delinin tanıklık ettiğini Nurullah Ataç ve Ferit Alnar anlatacaktı.*"[22]

Köy enstitülerini yok etmek için girişilen çalışmalara bilimsel bir içerik görüntüsü vermek de uygulanan taktiklerden birisiydi. Karşı oldukları bu konuda yıllardan beri türlü nedenlerle susmayı yeğlemiş, düşünlerini açıklama yürekliliğini gösterememiş ya da şimdi karşı olmayı kendisi için yararlı bulmuş o kadar çok *"bilim adamı"* vardı ki!

Örneğin, Prof. Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu, yeni ortam değişikliği koşullarında, köy enstitülerini eleştirmiş bir eski Köy Enstitüsü Müdürü'nün, Sabri Kolçak'ın açıklamalarından yararlanarak 1947 Mart'ında bir eleştiri yazısı yayımladı. Ona göre, Kolçak daha 1943'de eleştirilerini açıklamak istemiş, ama Kolçak'ın deyimi ile *"sinsi bir terör ve davayı kısırlaştırma"* tehditleriyle boğulmuştu. Fındıkoğlu'na göre, köy enstitüleri köylüyü okutmak olan amacından saptırılmış, başka devlet kurum ve kuruluşları yokmuş gibi, öğretmene bir çok görev yükletilmiş, enstitüler sınırlarını aşmışlardı. Bir yığın enerji boşa harcanmış ve sonunda öğretmenler kültürsüz yetişmiş, *"bilgi ve kültürden nasip alamamışlar"*dı. Ama Başbakan'ın gazetecilerle son görüşmesinde *"Köy enstitüsü öğrencilerinin milli duyguları kuvvetli olarak yetiştirilmelerine önem veriyoruz."* demesi umut vericiydi. Her halde Sabri Kolçak'ın beş yıl önce ortaya attığı temennisi, "... *Misyoner ruhlu, idealist, kendisini ilgilendirmeyen işlerden kurtarılmış kuvvetli öğretmenle yeni köy mektebimizin caminin yanında başka bir hayatın mihrakı (odağı) olması"* gerçekleşecekti. Fındıkoğlu'na göre, *"Bizde nedense fikir harekete, düşünce işe rehberlik edemiyordu."*[23, 24, 25]

Bu çok *"bilimsel(!)"* yazıdan da anlaşıldığı gibi, Fındıkoğlu ve onun gibi düşünenleri en çok rahatsız eden, köy enstitüsü çıkışlı öğretmenin toplumun toplumsal, ekonomik yaşamına karışması ve bu alanlardaki sorunlarla ilgilenmesiydi. Onun bu alanlarda söz sahibi olmasını eğitim mesleğinin dışında bir iş ve tehlikeli sayıyorlardı. Öğretmen, okuldan dışarı çıkmamalı ve dar anlamda çocuk okutmakla uğraşmalıydı. Bunun tersi, öğretmenlik mesleğinin sınırlarını aşmak demekti. Ulemanın bu tür görüşlerinin eskiliği ve bayatlığı, eğitim ve eğitbilim tarihi ile birazcık uğraşmış olanlarca bile görülebilirdi. O eski anlayışın yetersizliği, etkisizliği anlaşıldığı içindir ki, tüm dünyada eğitim ala-

21 19.2.1947 gün ve 5012 sayılı Yasa.
22 Ferit Oğuz Bayır, Köyün Gücü, s. 248 (Mehmet Başaran, Zeytin Ülkesi'nden alıntı; Yücel'le konuşma).
23 Prof. Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu, Köy Enstitülerinin Dayandığı Esaslar, Cumhuriyet, 22.3.1947.
24 Sabri Kolçak, İlköğretimin Temel Davaları, 1946.
25 Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç, s. 433-446.

nında yeni arayışlara girilmişti. Bu bayat düşünlerin üzerine bir tutam da güncel politika karıştırıp *"milli duyguları güçlü öğretmen"* gibi o günün iktidarının hoşuna gidecek sözler edince, Sirer'in yıkma çabalarına bilimsel bir payanda vurulmuş oluyordu. Köy enstitülerinin kurulmasında az ya da çok emeği geçmiş, ama türlü nedenlerle kırılarak, küserek ayrılmış olanların çoğukez duygusal kökenli tepkileri ile yaptıkları açıklamalar, bunlar tarafından kanıt olarak kullanılıyordu.

Enver Kartekin, Fındıkoğlu'na yanıt olarak hazırladığı bir yazıyı Tonguç'a gönderdi.[26] Yazıda Fındıkoğlu'nun düşünlerine karşı çıkıyordu.

Nisan ayı başlarında bir gün Sirer Hasanoğlan'a geldi. Yüksek Köy Enstitüsü öğrencileri ile bir toplantı yaptı. Söylediğine göre, kendisinin iki *"sıfatı"* vardı: *"M. Eğitim Bakanı, Felsefe ve Toplumbilim Öğretmeni. Birincisi geçici idi. İkincisi ise ölünceye kadar sürecekti bakan olarak yola getirici, yasakçı, öğretmen olarak öğütleyici, yol gösterici"* idi. (İki kişilikli olmak; bu her zaman Sirer'in ruhsal özelliği ve özlemi idi). Göstereceği yol da *"Türklüğün değerlerine, kültürüne, tarihine, ülküsüne bağlılık yolu"* idi. Onun konuşmasını dinleyen öğrenciler arasında *"Kuşkunuz mu var, biz zaten bu yolda yürümekteyiz."* diyenler oldu.[27]

1947 yılı 17 Nisan'ı Hasanoğlan'daki Açıkhava Tiyatrosu'nda TBMM Başkanı Kazım Karabekir ve M. Eğitim Bakanı Sirer'le ve Bakanlık ileri gelenleriyle kutlandı. Karabekir konuşmasında *"Öğretmenlerin bakışlarından manevi cepheden de hız almış olduklarını anladığını"* söyledi. Sonra artık herkesin ezberlediği örneğini yineledi: *"Bir parmak zayıftır, beş parmak yumruk olur!"* Sirer, *"Köy enstitülerinin sevgili Devlet Başkanı'mız İnönü'nün güzel ve büyük eseri olduğunu"* belirttikten sonra, enstitülerde birçok eksiklikler bulunduğunu, bunları tamamlamaya uğraştıklarını, burada *"Derin bir milli şuur içinde millet ve vatan sevgisi, görev aşkı ve feragat duygularıyla kalpleri dolu çocuklar yetişeceğini"* sözlerine ekledi. Köy enstitülerinde Milli Eğitim örgütündeki *"en liyakatlılar görev nöbeti tutacaklar, ileri basamaklara yükseltilecek arkadaşlar da bir süre enstitülerde çalışacaklar"*dı.[28]

İnönü törene gelmemişti.

Ama artık köy enstitülerinde çalışacak eleman bulmak için söylenen bu *"özendirici, umut verici sözlerin etkisi ve heyecanı kalmamıştı."*[29]

Tonguç için gerçek 17 Nisan sevinci, bundan iki gün sonra gönderilmiş bir telgrafla gelecekti: *"Günde 600 tonluk su basıldı. Enstitü bayram ediyor. Bize ve yurda su kadar aziz, su kadar kutlu olun. Ortaklar. Hayri Çakaloz"*[30]

Ortaklar Köy Enstitüsü suya kavuşmuştu.

Yücel-Öner davasının ilk duruşmasının 17 Nisan günü yapılması ilginç bir rastlantıydı. 19 Kasım 1947'ye kadar tam 18 duruşma olacak, Yücel döneminin neredeyse tüm eğitim çalışmaları bu duruşmalarda tartışılacak, eleştirilecek, doğrulukları şüpheli, ya da tümüyle gerçek dışı bir yığın suçlama, karalama yapılacaktı. Öner'in savunması, Yücel'in Bakanlığı sırasında solcuları, komünistleri koruduğunu kanıtlama çabasına dayanıyordu. Getirilen savunma sanıklarının neredeyse tümü, o dönemin ve sonrasının adları bilinen

26 Enver Kartekin'den Hakkı Tonguç'a 8.5.1947 günlü mektup ve ekli yazı.
27 Abdullah Özkucur, Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü, s. 396.
28 İlköğretim Dergisi, sayı 228, 1.5.1947, s. 2968-2969.
29 Şevket Gedikoğlu, Evreleri, Getirdikleri ve Yankılarıyla Köy Enstitüleri, s. 185.
30 Hayri Çakaloz'dan Hakkı Tonguç'a 19.4.1947 günlü telgraf.

aşırı sağcıları ve Irkçı-Turancılarındandı. Bu arada köy enstitülerine de saldırılacaktı.

Ama Nisan ayındaki olumsuzluklar bu kadar değildi. Sonuçları altı ay sonra görülecek, eşi olmayan bir girişimin başlangıcı da bu günlerdeydi. Yüksek Köy Enstitüsü'nü bitirmiş genç öğretmenler askerlikleri bir yıl ertelenerek yeni görevlerine atanmışlardı. Şimdi her köy enstitüsünde bunlardan 68 kişi vardı. Eski yöneticilerin bazılarınca yadırganıyorlar, Sirer'in özel olarak köy enstitülerine atadığı kişilerle anlaşamıyorlar, ama öğrencilerle çok iyi ve yakın ilişki kurabiliyorlardı. Tonguç, onlardan çok şey bekliyordu. Köy enstitülerine asıl amaçlanan havayı vermek üzere yetiştirilmişlerdi. Onların köy enstitülerinde bulunmalarının Sirer'ce hiç de hoş karşılanmayacağı açıktı.

Nisan başında M. Eğitim Bakanlığı'ndan köy enstitülerine gönderilen bir telgrafla, Yüksek Köy Enstitüsü çıkışlı bu öğretmenlerin hemen Yedek Subay Okulu'na gönderilmeleri için askerlik şubelerine başvurmaları emrediliyordu. Ders yılı içinde bu tür bir askere çağırmanın yapıldığı, olağanüstü durumlar dışında, görülmemişti. Öğretmenler bağlı oldukları askerlik şubelerine gittiler. Ve şube başkanlarınca kendilerine böyle bir emir gelmediği, M. Eğitim Bakanlığı'nın isteği ile askere sevk işlemi yapamayacakları bildirilerek geri çevrildiler. On gün kadar sonra, yine M. Eğitim Bakanlığı'ndan emir telgrafla yinelendi. Askerlik şubelerine bir kez daha gittiler. Yine aynı gerekçeyle, hatta şube görevlilerinin biraz da M. Eğitim Bakanlığı'na kızgınlık belirtileriyle enstitülerdeki görevlilere geri yollandılar: "*Ağzımı bozduracaksınız efendiler! Sertlense de, bir yerlerini yırtsa da Bakanınız, onun telgrafıyla olmaz bu iş. M. Savunma karışır bize yahu... Göndermem sizi, dönün dersliklerinize.*"[31]

Ne var ki, Ankara'da ne olmuşsa olmuştu. Mayıs ayı başında bu kez telgraf M. Savunma Bakanı'nın imzasıyla geldi. Tüm Yüksek Köy Enstitüsü çıkışlı öğretmenler Mayısın 10'una doğru Yedek Subay Okulu'na gönderildiler. Onların buradaki giriş işlemlerini yapan görevli komutan, her birinin gelişinde söylenmekten kendini alamıyordu; "*Hep aynı. Özel bir emirle sevkediliyorsunuz... Sizleri toptan askere alıyorlar anlaşılan. İlk kez oluyor böyle bir uygulama.*"[32]

Yedek Subay Okulu'na gelenler olanak buldukça Tonguç'la görüşüyorlardı. Örneğin 12.5.1947'de Yedek Subay Okulu'na çağrılan Yüksek Köy Enstitüsü çıkışlı, Arifiye Köy Enstitüsü'nün yeni öğretmenlerinden Bekir Semerci ile Turan Aydoğan Ankara'ya geldiklerinde, hemen Tonguç'u görmeye Talim Terbiye Dairesi'ne gittiler. Yanlarında erik dolu küçük bir sepet ile bir kucak gül vardı. Bunları Enstitü'nün Tarım Öğretmeni Mustafa Eyuboğlu vermiş, "*Tonguç'a götürün, selamımı söyleyin.*" demişti. Tonguç çocuklara sarıldı, öptü. Gülleri birçok kez kokladı. Bir bölümünü hemen bir vazoya koydurttu. "*Bu bizim Karaoğlanların kokusu, Eyuboğlu'nun kokusu.*" dedi. Kalanlarla erikleri diğer odalardaki arkadaşlarına dağıtıp geldi. Bir süre konuşmadan uzaklara daldı. Sonra, "*Arifiye'de köylüler hep mısır, patates ekiyorlardı. Mustafa'ya İstanbul buraya çok yakın, çiçek yetiştirebilirseniz çevrenize örnek olur, okula ve köylülere yeni bir kazanç kapısı açarsın, demiştim. İşte bu goncalar o günkü düşüncelerimizin ürünü.*" dedi.[33]

Köy enstitülerini çok özlüyordu anlaşılan!

Bir süre sonra yine Yedek Subay Okulu'na gönderilenlerden Yüksek Köy Enstitüsü çıkışlı Haşim Kanar bu odaya geldiğinde, bir başka konudan söz açacaktı; Kanar'a pen-

31 Mehmet Başaran, Memetçik Memet, s. 5.
32 A. g. e., s. 13.
33 Bekir Semerci, Türkiye'de İleri Atılımlar ve Köy Enstitüleri, s. 209-210.

cereden yapılmakta olan Cihan Palas'ı göstererek: "... *Şu bina iki yıldır yapılıyor, henüz bitmedi. Bir günde de yıkılabilir. Yapmak zor, yıkmak kolay. Köy enstitüleri de böyle. Onları, köy okullarını, bölge okullarını ne emeklerle kurduk. Bunları şimdi yıkıyorlar.*" Ve sözü Sovyetler Birliği'ne getirdi: *"Şu anda orada milyonlarca genç türkülerle, marşlarla barajlar, kentler, ormanlar kuruyorlar..."* [34]

Herkesi sindiren komünistlik suçlamalarından ve düşün teröründen hiç etkilenmemiş miydi? İnadına mı Sovyetler'den söz açmıştı?

16.5.1947'de Tonguç'un not defterinde ilginç bir kayıt var: "*M. Satı ile Fuat Baymur'un evinde görüştük. Öğretmen okulu meselesi*"[35] Birkaç gün için Ankara'ya gelmiş olan, şimdi Irak uyruklu, eğitimcilik çalışmalarını orada sürdüren, Tonguç'un öğrenciliğinden önceki İstanbul Öğretmen Okulu'nun ünlü Müdürü eğitimci Satı Bey ile konuşmuştu. Ne yazık ki, bu konuşmanın içeriğini bilmiyoruz. Nottan öğretmen yetiştirme konusuna değinildiği anlaşılıyor.

20.5.1947'de Bakanlık, 'Köy Enstitülerinde Serbest Okuma İşleri' başlıklı bir Genelge ile buralardaki özgür okuma uygulamasını sınırladı. Genelge'ye göre, her köy enstitüsünde beşer kişilik bir öğretmenler kurulu öğrencilerin okuyacaklarını saptayacaktı. Bunlar *"öğrencilerin düzeylerine uygun ve sakınca bulunmayan dersdışı kitap, dergi, broşür ve gazeteler"* olacaktı. Serbest okuma saatleri yapılacaktı, ama kümebaşı öğretmenler öğrencilerin başında bulunacaklardı. Enstitülere *"öğrenci düzeyine uymayan ve bu bakımdan zararlı görülecek yayınlar sokulmayacak"*tı.[36] Bu Genelge'den sonra Bakanlıktan gönderilen bir listeye göre de enstitülerdeki bazı kitaplar yok edildi. *"Bu da Genelge'nin asıl amacının ne olduğunu göstermekte"* idi.[37]

22.5.1947'de Amerika Birleşik Devletleri Başkanı H. Truman, Türkiye'ye yardım anlaşmasını imzaladı. Sovyet tehlikesine karşı Amerikan koruması altına girişin önemli bir adımıydı bu.

"Ruhi Su. Konser." [38]

31.5.1947'de Irkçılık-Turancılık davası sanıklarından Hikmet Tanyu, Yücel-Öner davasının o günkü duruşmasında dinlendi. İfadesinin bir yerinde *"Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nde milliyetçi öğrencilerin komünistleri TBMM Başkanı Kazım Karabekir'e bildirdiklerini, Karabekir'in de Enstitü'ye gidip incelemeler yaptığını..."* söyledi.[39]

Haziran ayı girerken Yüksek Köy Enstitüsü Yönetmeliği kaldırıldı, 5.6.1947 günlü yeni bir Yönetmelik yayınlandı. Bunun eskisi ile en önemli ayrılığı, yeni metne Yüksek Köy Enstitüsü'nün köy enstitülerine öğretmen yetiştirme görevinin konulmamış olmasıydı. Ayrıca, Yüksek Köy Enstitüsü'nde uygulanacak eğitim ve öğretime eskisinden değişik bir yön verilmesini sağlayacak hükümler de getirilmişti.[40] *"Yönetmeliğin değiştirilmesi, bu Kurumu kapatmanın hazırlığı sayılabilir"*di.[41]

11.6.1947'de çıkartılan bir Genelge ile Bakanlık, köy öğretmen leri için köy enstitülerinde 45 günlük tamamlayıcı kurslar açılacağını bildiriyordu. Amaç, köy enstitüsü çı-

34 Haşim Kanar, Köy Enstitüleri, s.20.
35 Hakkı Tonguç'un 1947 yılı not defteri.
36 M. Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi, 20.5.1947 günlü Genelge.
37 Şevket Gedikoğlu, Evreleri, Getirdikleri ve Yankılarıyla Köy Enstitüleri, s. 203.
38 Hakkı Tonguç'un 1947 yılı not defteri.
39 Uğur Mumcu, 40'ların Cadı Kazanı, s. 156-157.
40 5.6.1947 Köy Enstitüsü Yönetmeliği, Tebliğler Dergisi, sayı 432.
41 Şevket Gedikoğlu, a. g. e. s. 200-210.

kışlıların *"bilgi açıklarını"* gidermekti! Kurslarda "genel bilgi dersleriyle ilgili kitaplar incelenecekti"[42]

18.6.1947 Genelgesi ile köy okullarında başöğretmenliğin yalnız köy enstitüsü çıkışlılara değil, *"kıdem ve ehliyet bakımından layık olanlara"* verilmesi esası getiriliyordu.[43]

Yine o günlerde, Köy Enstitüleri Yasası'na ek olarak 5117 sayılı Yasa çıkartıldı. Bununla 3803 sayılı Yasa'nın 7. maddesi kaldırılıyordu. Köy enstitüsü çıkışlı öğretmen ve sağlık memurlarının aylık ücretleri 20 TL'den 100 TL'ye çıkartılıyor, böylece tümüyle devlete bağımlı olmalarını önlemek amacıyla da getirilmiş, geçimlerinin bir bölümünü yapacakları tarım ve sanat çalışmalarıyla sağlamaları gibi önemli bir ilke bozulmuş oluyordu. Ne yazık ki, bu ilkenin ne kadar yaşamsal olduğunu anlamamış bir bölüm enstitülü, yapılan değişiklikten hoşnut olacaklardı.

Sistemin temel direklerinden birisi daha yıkılmıştı.[44]

Sıra on yıllık ilköğretim planının değiştirilmesine çoktan gelmişti bile. Planın yeniden düzenlenmesiyle ilgili genelgelerde, daha önce öngörülmüş, ilkokulu bitirmiş vatandaşlar için açılacak meslek kurslarından artık söz edilmiyordu. Para, araç, eleman yetersizliği nedeniyle ilk planda öngörülmüş Doğu'da iki, Akdeniz ve Karadeniz'de birer köy enstitüsü daha kurulmasından da vazgeçilmişti. Köy enstitülerine alınacak öğrenciler, kendi illerinin herhangi bir köyünde çalışacakları konusunda yüklem senedi vereceklerdi. Ayrıca, köy okullarının planları değiştirilmiş, basitleştirilmiş ve planların uygulanmasıyla ilgili değişiklikler yapılmıştı.[45]

Haziran ayı içinde Sirer, Ladik-Akpınar Köy Enstitüsü'ne gitti. O yıl öğretmen olacak son sınıf öğrencileri Enstitü'den ayrılmadan, başladıkları bir işlik yapısını bitirmenin uğraşı içindeydiler; yapının dış sıvasını yapıyorlardı. *"Badem bıyıklı, kara şapkalı, eli bastonlu, ufak kesim bir adamın önü çektiği bir grubun yaklaştığını"* gördüler. *"Bakan geldi."* dendi. *"- Sizi yakında bu amelelikten kurtaracağız."* Bakan, merdivenin üstünde sıva yapanlara sesleniyordu. Yukarıdaki taze öğretmenlerden, yeni mezun Osman Bolulu yanıtlamaktan kendini alamadı; merdivenden aşağı eğildi: *"Biz amele değiliz, öğretmeniz, iş üretiyoruz."* Merdivenin dibinden, *"Bastonunu göğü delercesine kaldırmış"* T.C. M. Eğitim Bakanı, *"eğitimci"* Sirer'in sesi geldi: *"İblis, sen dersini almışsın. Özellikle senin gibileri adam edeceğiz."* Başlarında Bakan, grup sert adımlarla uzaklaştı. Geride yalnız daha Enstitü'nün Müdürlüğü'nden uzaklaştırılmamış olan Enver Kartekin kalmıştı: *"İn oğlum aşağı!"*, *"İnmem Hocam!"* Bolulu, azarlanacağını sanıyordu. Ama sonunda indi. Kartekin onu sımsıkı kucakladı, alnından, yanaklarından öptü: *"Aferin oğlum, emeklerim helal olsun sana."*[46]

Sirer, Ladik-Akpınar Köy Enstitüsü'nü böyle denetledi.

Ya İnönü ne yapıyordu? İnönü'nün baş uğraşı artık çok partili düzeni kurmaktı. Diğer konular arka plana itilmişti. Şu sol partilerin yer almadığı tek kanatlı çok partili rejimi oturtmak tüm zamanını alıyordu. Önünde engeller vardı. DPlilerin hırçınlıkları ve sabırsızlıkları bir yana, CHP'nin içi karmakarışıktı. Otoriter bir rejimi savunan Peker ve ekibinin, iktidarı ve Parti'yi tümüyle ele geçirmelerini önlemek için İnönü Parti içinde

42 11.6.1947 Genelgesi, M. Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi.
43 18.6.1947 Genelgesi, M. Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi.
44 26.6.1947 günlü 5117 sayılı Yasa.
45 7.6.1947 ve 3.7.1947 Genelgeleri, M. Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi.
46 Mahmut Makal, Faustun Dediği, s. 132-133.

bir karşı güç oluşturma çabasındaydı. Devrimlere bağlı, çok partili bu tür bir rejimin devrimci kazanımlara zarar vereceğinden kaygılı eski CHP'lilerle bu yapılamazdı. Geriye Parti'yi gençleştirmek amacıyla çoğu 1943 seçimleriyle TBMM'ne sokulmuş genç bir grup kalıyordu. İnönü Peker'e karşı bunları çevresine toplamaya çalışıyordu. Nihat Erim, İsmail Rüştü Aksal, Vedat Dicleli... gibi. Başlarını Erim'in çektiği bu gruba 35'ler deniyordu. Bunlar önce CHP Grup toplantılarında Peker'i eleştirmeye başladılar. Peki bu grubun Kemalizmi, devrimleri eleştirerek, dini sömürerek, ödünler vererek hızla gelişen DP'ye karşı seçenek olarak yürütmeyi düşündüğü nasıl bir politikaydı? Buna kısaca, *"onlar bir ödün verirlerse , biz iki veririz"* politikası denebilir. Bunlara göre demokrasi bunu gerektiriyordu. Devrimler dönemi kapanmıştı. İlköğretim atılımı da o kapanan dönemle birlikte kenara konmalıydı; *"demokrasi"* ile bağdaşmıyordu. Bunu sürdürmek yalnızca oy yitirmeye neden olurdu. Hiç şüphe yok ki, ödün yarışındaki hesap yanlışı, bu yarışta CHP'nin DP'yi geçebileceğini sanmaktı. DP'ye kayan oylar bu yoldan geri alınamazdı. Eski CHP'li Kemalist'lerin aklı bu ödün politikasına hiç yatmıyordu. Onlara göre bu gençler Cumhuriyet'in devrimci kazanımlarını tehlikeye atan, ne yazık ki Cumhuriyet döneminde yetişmiş inançsızlardı.

35'leri ardına alan İnönü, DP'lilerle ağır tartışmalar yapan Başbakan Peker'le DP ilişkilerini yumuşatma girişimlerine hız verdi. Bayar'la görüştükten sonra 12 Temmuz Bildirgesi denilen metni yayımladı. Burada, yasal bir muhalefet partisinin iktidar partisi ile eşit koşullarda çalışması gerektiği vurgulanıyordu.

Tedirginliği giderek artan ve Grup'dan güvenoyu isteyen Peker'e son darbe 35'lerin olumsuz oy vermeleri ile vuruldu. CHP için hiç alışılmamış böyle bir durum ortaya çıkınca *"Peker İnönü ile görüşmek üzere Çankaya Köşkü'ne yöneldi. Milli Şef'den hükümetine karşı mutlak güvenin sağlanmasını isteyecek, ya da çekilecekti. İnönü yemekteydi. Yanında o günkü Grup toplantısında Peker'e karşı ağır konuşmaların önemlisini yapan insan oturuyor, Milli Şef, Nihat Erim'le başbaşa yemek yiyordu. Peker istifasını sundu, çekildi."*[47]

Yeni kabine 9.9.1947'de Hasan Saka'nın başkanlığında kuruldu. M. Eğitim Bakanı değişmemişti. Sirer yıkma çalışmalarını, ilköğretim atılımını geçmiş dönemlerde yakından izlemiş olan Hasan Saka'nın Başbakanlığında da sürdürecekti.

4.9.1947'de çıkartılan bir Yasa ile köy enstitüsü çıkışlı öğretmenlere ve sağlık memurlarına ayrılmış araziler geri alınıyor, arazi ayrılmasından ve onlara üretim araç ve gereçleri verilmesinden vazgeçiliyordu.[48] Bu Yasanın uzun bir gerekçesi vardı. Bunda arazi konusunda çıkmış ve çıkabilecek tüm zorluklar sayılarak sistemin bozulması haklı gösterilmeye çalışılıyordu. Bu bilgiler, 28.7.1947'de valiliklere gönderilen gizli bir Genelge ile toplanmıştı.

Değişik tarihlerde çıkarılan üç Genelge ile öğretmenlerdeki araç ve gereçlerin nasıl geri alınacağının ayrıntıları açıklanıyordu.[49] Böylece, öğretmenin dersliğinin dışına çıkması engellenmiş oluyordu. Artık o, yalnızca derslikte okuma yazma öğreten eski tip bir öğretmendi.

Bundan sonra Sirer köy enstitülerinin öğretim programlarını değiştirme işine girişti. Yeni program 10.10.1947'de Talim Terbiye Kurulu'nca kabul edildi.[50] İlk bakışta bu

47 Cüneyt Arcayürek, Demokrasinin İlk Yılları, 1947-1951, s. 121-122.
48 5129 sayılı ve 4.9.1947 günlü, 3803 ve 4274'ü değiştiren Yasa.
49 28.7.1947, 18.9.1947 ve 14.11.1947 Genelgeleri, M. Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi.
50 1947 Köy Enstitüleri Öğretim Programı.

programın 1943 Programının ilke ve esaslarını benimsediği izlenimi alınıyorsa da, ayrıntılar incelendiğinde, klasik bir öğretmen okulu programı anlayışı ile hazırlandığı belli oluyordu. Genel bilgi derslerinin süresinde önemli bir artış yapılmamış olması ilginçti. Haftada 6 saatlik bir ders süresi artışı sağlayabilmek için 9 saatlik yabancı dil dersi çizelgeden çıkartılarak istemeli ders yapılmıştı. Tarım dersleri azaltılmış, tarım işletmesi dersi kaldırılmıştı. 1943 Programında tarım ve iş dersleriyle pratik, içiçe olduğu halde, yeni programda bunlar ayrılmış, ağırlık teoriye verilmişti. 1943'deki tarım çalışmaları yerine *"tarım uygulamaları"* deyimi kullanılıyordu. Teorik derslere gelince: İlk programda 1. sınıftan sonra öğrencilerin değişik teknik dallara ayrılmaları kaldırılıyor, öğrenciler tüm öğrenimleri süresince eş bir teknik ders görüyorlardı. Bunun sonucu, şüphesiz ki, öğrencinin herhangi bir sanat dalında pratik bir sonuç alamayacağı, derinleşip gerçek anlamda üretim yapabileceği bir niteliğe erişemeyeceği parçacık bilgiler edinmesi olacaktı. Amaçlanan da bu olmalıydı. Kısacası, tarım ve teknik derslerde iş eğitimi ilkesi bir yana itilmişti. 1943 programında bunlar için kullanılan teknik dersler ve çalışmalar yerine, bu kez *"sanat dersleri ve atelye çalışmaları"* deniyordu.

Derslerin amaçları saptırılırken 1943 Programındaki üretim yapabilme amacı da bir yana kaldırılıyor, her konuda bilgi edinmek ön plana geçiriliyordu. Meslek bilgisi derslerindeki iş eğitimi tarihi, iş eğitbilimi, iş ruhbilimi bölümleri yerine genel ve akademik bilgilere ağırlık verilmişti. Resim-iş dersinin amaç ve konularında da ilginç değişiklikler yapılmıştı: Mukavva ve kağıt işleri ile koleksiyonculuk, süslemecilik, modelaj, ağaç ve örgü işleri üzerinde duruluyordu.

Genel olarak bakıldığında, yeni programda eskiden öğretmene tanınan özgürlük ve esneklikten ayrılınıyor, kesin program sınırları çiziliyordu. Öğretmenin, özellikle tarım derslerinde bölgesel ve kurumsal koşullara göre konu ve çalışma seçimi özelliği de kaldırılıyordu. Tarım öğretimi klasikleştirilmiş, kuramsal çalışmalara yönlendirilmişti. Sanat derslerinde daha çok sınıf içi çalışmalarla pratik beceriden çok kuramsal bilgilere önem verilecekti.

Kısacası, *"iş pedagojisi"* ya da *"işe dönük eğitim felsefesine dayalı bir öğretim yaklaşımından olabildiğince uzaklaşılmaya çalışılmıştı."*[51, 52]

1947 Programı uygulandığında *"Köy enstitülerinde doğayla savaş gevşemiş, çiftlikler, işlenen topraklar yoksullaşmış... bitki ve hayvan türleri geliştirilmemiş, işlikler resimelişi salonlarına çevrilmiş, yeni yapılar, onarımlar... arttırma ve eksiltme yasasına göre, aracılara verilen paralarla yaptırılmaya başlanmış, yaz çalışmaları sembolik duruma getirilmiştir."*[53]

(24.11.1947'de bir Genelge ile sağlık kollarının öğretim programında 1947 Programı doğrultusunda değişiklikler yapılacaktı).[54]

Yüksek Köy Enstitüsü'nce hazırlanan Köy Enstitüleri dergisinin son sayısı, 7. ve 8. sayılar bir arada olarak Ağustos 1947'de yayımlandı. Ama dağıtımı yaptırılmadı. Bu, derginin son sayısı olacaktı.[55]

Bu arada, 27.9.1947 günkü Genelge ile, 5 sınıflı köy okullarını bitirdikleri halde köy enstitülerine öğrenci olarak geldiklerinde, enstitü öğretim programlarını izleyemeyecek

51 Ferhan Oğuzkan, Köy Enstitüleri Öğretim Programları, 50. Yılında Köy Enstitüleri, s. 23-27.
52 Şevket Gedikoğlu, Evreleri, Getirdikleri ve Yankılarıyla Köy Enstitüleri, s.192-199.
53 A. g. e., s. 199.
54 24.11.1947 Genelgesi, M. Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi.
55 Abdullah Özkucur, Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü, s. 389.

durumda oldukları sanılanlar için köy enstitülerinde hazırlık sınıfları açılacağı duyuruldu. (27.1.1948'de verilecek bir Talim Terbiye Kurulu kararı ile bu hazırlık sınıfları için program ve yönetmelik yapılacaktı).[56]

Sistemin bozulmasıyla ortaya çıkan bir sakınca, 13.11.1947'de çıkartılan bir Genelge ile önlenmeye çalışıldı. Uygulamada, köyde doğan, ama kent ve belde ilkokullarında okumuş olanlar da köy enstitülerine alınmaya başlanmıştı. Bu Genelge ile bu durdurulmaya çalışılacaktı. Yönetim kararıyla sistemi bozup, sonra Genelge ile düzeltmeye çalışmanın elbette akla yakın bir yanı yoktu.[57]

Öğretim programı değişikliği yıkma çabalarının önemli bir adımıydı.

Yeni öğretim programı Talim Terbiye Kurulu'ndan nasıl çıktı? Mustafa Necati'nin büyük umutlarla kurduğu, güncel politikanın, bakanların etkisinde kalmadan, Bakanlığın özgür düşünüp karar veren beyni olması tasarlanmış bu Kurul, işlevini neden yerine getiremiyordu? Şüphesiz ki, hemen söylenebilecek olan, atamaları bakanlarca yapılan, bu nedenle güvencesi olmayan üyelerden oluşmuş bir kurulun bağımlılıktan kurtulamayacağı gerçeğidir. Bu durumda, geriye üyelerin kişisel direnme güçleri gibi bir etken ve bunun sonuçlarına katlanabilme özverileri kalıyordu. Kurul, kurulduğundan bu yana, kişilikli davranış ve tepki gösterebilen üyeler görülmüştü. Ama genellikle bakanlar, Kurul'dan istedikleri doğrultularda kararlar çıkartmayı başarmışlardı.

Tonguç, Kurul'a atandığında, Kurul'un başında Kadri Yörükoğlu vardı. Üyeler ise Muhittin Akdik, Sabahattin Eyuboğlu, Halit Ziya Kalkancı, Behiç Enver Koryak'dan oluşuyordu. Eyuboğlu ve Kalkancı Yüksek Köy Enstitüsü'nde ders de veriyorlardı. 1947 başında Eyuboğlu üyelikten ayrıldı. Dürüst bir kişi olan Koryak, 1950'ye kadar dayanacak, DP iktidara gelince istifa edecekti. 1935'den önce Gazi Eğitim Enstitüsü'nde başarılı bir Müdürlük döneminden sonra Bakanlık ileri gelenlerinin kıskançlığı sonucu İstanbul'da bir öğretmenliğe yollanan, İlköğretim Genel Müdürü olduğunda Tonguç'un yardımı ile Konya ve İzmir M. Eğitim Müdürlüklerine getirilen Kalkancı ise beklenmedik bir şekilde köy enstitüsü karşıtları arasında yer alacaktı. Hatta bazılarına, örneğin Hürrem Arman'a Tonguç'la ilişkilerini kesmelerini salık verecekti: *"Çoluk çocuğun var, başına bir iş gelebilir!"* [58]

Ama Kurul'un asıl ilginç kişisi Başkan Yörükoğlu idi. Yörükoğlu, Mustafa Necati döneminde Bakanlık'ta görev verilenlerdendi. Eğitimciler arasında kültürlü ve çok okuyan bir kişi olarak bilinirdi. Daha o yıllardan başlayarak Tonguç'la yakın arkadaşlığı vardı. Kansu, 1927 yılında Etlik'de satın aldığı araziyi üçe bölerek bir parçasını Tonguç'a, bir parçasını da Yörükoğlu'na vermişti. Eğitimci üç komşu kışın Ankara'da, yazın Etlik'de sık sık ailecek bir araya gelirlerdi. Yörükoğlu açık görüşlü, sakin, yavaş, biraz hareketsiz ve çekingen bir kişiydi. Tonguç'un gece gündüz demeden Türkiye'yi dolaşabilmesine çok şaşar, bunu da sık sık söylerdi. Yörükoğlu Kurul'un Başkanı olarak Yücel'den saygı görürdü. Yücel, Talim Terbiye Kurulu'na önem verir, istediği kararları zorlamadan, Kurul'un kişiliğini zedelemeden, daha çok konuşarak, tartışarak inandırma yoluyla çıkarmaya çalışırdı. Bu da zaman zaman Yörükoğlu'nun Bakanı uğraştırmasına neden olurdu. Kısacası, Yücel döneminde Yörükoğlu'na bir ağırlık ve saygınlık verilmişti.

Yücel'in ayrılmasından sonra Yörükoğlu, Tonguç'dan uzak durmaya özen gösterdi.

---

56 27.9.1947 Genelgesi, M. Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi ve Talim Terbiye Kurulu'nun 27.1.1948 günkü kararı.
57 13.11.1947 Genelgesi, M. Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi.
58 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı, cilt I, s.201-202ve cilt II, s. 327-331.

Ailece görüşmeler de kesildi. Hatta, bir süre sonra Etlik'deki bağ evini satması bile bu davranışının bir gereği olarak yorumlanacaktı.

Yörükoğlu, Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı'nda ve Bakanlıkta kalma rekoru kıracak, ancak zorunlu emeklilik yaşı nedeniyle 1962'de emekli oluşuna kadar bu görevde kalacak, birçok değişik iktidara ve bakanlarına hizmet verecekti. Bunu yaparken, zaman zaman Yücel'e zorluk çıkarmış olmasının tersine, herhangi bir konuda direnç gösterdiği hiçbir zaman duyulmayacak, üstelik Yücel döneminde kendisinin de onayı bulunan kararları bozan birçok değişiklik, yıllarca, Talim Terbiye Kurulu'ndan yağ gibi geçecekti. Yörükoğlu'nun gerçek kişisel görüş ve kanılarının bunların hangisinden yana olduğu da anlaşılmayacaktı. Kendisini sevenlere göre, o, bu tutumuyla bir denge öğesi olarak, eğitim topluluğunu daha kötü işler yapılmasında korumaya çalışmıştı!

Yörükoğlu konusunda en ağır yargı, emekli olduğu Ağustos 1962'de, kendisine Öğretmenler Federasyonu'nca tören yapılmasını eleştiren İmece Dergisi'nin yayınını hoşgörüsüz bulduğunu bildiren, Yörükoğlu'nun Başkanlığı'nda Kurul Üyeliği yapmış olan Sabahattin Eyuboğlu'ndan gelecekti: *"Yörükoğlu kendini çoktan harcamış, emekli olmadan çok önce emekli olmuş eski bir dostumuzdur. Bir zamanlar Bakanlığın en uyanık insanları arasındaydı. Yalnız, memurluk yanı, Bakanına bağlılığı ağır basardı her zaman. Dürüstlüğüne, efendiliğine mahrem (gizli) konuşulduğu zaman anlayışına diyecek yoktur, ama en çok inandığı, bağlandığı konularda bile bir bakanla çatışmak, onun için devletle, dolayısıyla Tanrı ile çatışmak gibi birşeydir. Onca, memur dairede bakanın buyruklarını yerine getirir, evinde dilediği gibi düşünür, düşünmek, bir görüşe bağlanmak daire dışı bir işlevdir. Bakan enstitüleri tutmuyorsa, dairede o da tutmaz, ama evinde tutar."*[59, 60, 61]

Bakanlığın beyni görevini yürütmek üzere kurulmuş, düşün özgürlüğü içerisinde ulusal eğitim politikasının eğitbilimsel esaslarını saptaması öngörülmüş bir kurulun başında bulunan kişi için bundan daha ağır bir yargı yazılıp söylenemezdi!

Sirer iktidar gücüyle yıkma işlemlerini hızla sürdürürken, Tonguç Talim Terbiye Kurulu'ndaki küçük odasında sınırlı olanaklarını kullanarak bir çözülmeyi, dağılmayı olabildiğince önlemeye çabalıyordu. Mektuplaşmalar, gelip gidenler... Eski iş arkadaşlarından davranışlarını değiştirmeyenler... Ama en çok da köy enstitüsü çıkışlı yeni öğretmenler... 18-20 yaşlarında, söz verilmiş devlet desteği artlarından birdenbire çekilerek, kendilerine karşıt, hatta düşman insanların ellerine tek başlarına bırakılmış o genç insanlar... Tonguç'un tüm kaygıları ve de umutları onlarla ilgiliydi. Yıkılmayacaklar, direnebilecekler miydi? Şimdiye kadar hiçbir öğretmen kuşağının karşılaşmadığı boyutlardaki o saldırıların karşısında tutunabilecekler miydi? Onlara verilmiş eğitimin doğruluğunun ve başarısının ölçütü bu sorunun yanıtı olacaktı.

Tonguç, elindeki her olanaktan yararlanarak onları daha çok okumaya, öğrenmeye, kendilerini yetiştirmeye ve yazmaya yüreklendiriyordu. Ona göre direnip tutunabilmenin yolu bundan geçiyordu. Savaşım düşün alanında verilmeliydi.

"... Aydın insanın en büyük gereksinimi dayanaktır. Bu da ancak bilim ve sanat olabilir. Günlük yaşamın yükünü üzgü duymadan taşıyabilmek böyle bir dayanağı ele ge-

59 İmece, sayı 17, Eylül 1962, s. 3 ve 31-32.
60 Sabahattin Eyuboğlu, Köy Enstitüleri Üzerine, s.89.
61 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s. 327.

çirmeye bağlıdır... Öğretmenlerin eskiyip fosil durumuna düşmemelerinin tek çözümü kendi gelişmelerini sağlayacak kitapları okumalarıdır... Remzi Kitabevi size isteyeceğiniz kitapları parasını sonradan ödemek üzere gönderecek... İlişik prospekti yolluyorum."[62]

Mektuplaşmalar böylece sürüyordu.

Bir Yüksek Bölüm çıkışlı öğretmen Tirilye-Mudanya'dan yazıyordu: *"... Fransa'da Köy Yaşamı başlıklı çeviriyi gönderiyorum... Sabahattin Bey'in (Eyuboğlu) gönderdiği kitap gelmişse onu bana göndermeniz iyi olur. Bu arada çıkarıveririm..."* [63]

Yüksek Köy Enstitüsü çıkışlılara genellikle etkin görevler verilmiyordu. Merkez Gezici Başöğretmeni olarak bu durumda bırakılan Mehmet Gökdemir Niğde'den yazıyordu: *"Boş zamanımı adetimiz üzere okumakla, özellikle meslek kitaplarına yeniden bir göz atmakla geçiriyorum. Bu arada Charles Dickens'den, Stephan Zweig'den de birer yapıt okudum. Yabancı dil çalışmayı gözardı etmiyorum..."*[64] (Yaz notu: Bu mektubun altına Tonguç not koymuş: 16.9.1946'da yanıt yazıldı).

"... Direktiflerinizi ve tavsiyelerinizi bekliyorum... Kitap listesi istemiştim. Öğrenciniz İbrahim Toprak, Çakıcı Gezici Başöğretmeni Dinar..." (Ve altında not: 17.10.1947'de yanıt yazıldı)[65]

Bu arada, Tonguç köy enstitülerindeki öğrencilerle de ilişkiyi sürdürüyordu. Gönen Köy Enstitüsü'ne gittiği zaman okuduğu şiirlerle dikkatini çekmiş olan Tahir Baykurt (Fakir Baykurt) bunlardan birisiydi. Tonguç o zaman kendi cep defterine onun kendi el yazısıyla şiirlerini de yazdırmıştı. Bunu genellikle yapar, bir enstitüden topladığı bu gibi örnekleri bir başka enstitüde okuyarak enstitüler arası birlik ve bütünlüğü güçlendirmeye, onları birbirine özendirmeye çalışırdı.

Şimdi önünde Gönen Köy Enstitüsü 3/B öğrencisi Baykurt'un mektubu vardı: *"... Kitabı aldım... Bugüne kadar hiçbir dil üzerinde çalışmış değilim... Başladım ama yalnız başıma... Şimdi elimde iki lugat, bir ders kitabı var. Haftada en azdan 34 saatimi ayırıyorum. Fazladan tüm boş zamanlarımı... Bu işten iyi sonuçlar koparıp, sizi haberli kılmak tek arzum..."* Bundan sonra mektuba yazdığı birkaç şiirini de eklediğini de belirten Baykurt, Ankara Halkevi'nin açtığı bir öykü yarışmasına katılacağını duyuruyordu. *"Sabahattin Eyuboğlu da yanınızda galiba... Tüm iyiliklerini sayıp gözümde kutsallaştıran Yüksek Köy Enstitülü öğretmenlerim ona karşı büyük hayranlık duygularımı uyandırdılar. Size 'tezatlar diyarı'ndan selamlar sunarım... Gönen"*[66]

Yapılan baskılar ve düşmanlıklardan yakınmalar ise yaygındı. Bir yakınma konusu da işsiz bırakılmaktı. Eski köy enstitüsü yöneticileri, öğretmenleri, buralardan yetişmiş öğretmenler... Hepsi ile uğraşılıyordu.

Yüksek Köy Enstitüsü'nün eski Eğitimbaşı, şimdiki Bozdoğan (Aydın) İlköğretim Müfettişi Tahsin Türkbay okul yapımı işlerinin durmasından yakınıyordu[67]

Ortaklar Köy Enstitüsü Müdürlüğü'nden alınarak Uşak'da öğretmenliğe verilen

---

62 Tonguç'a Kitap, s. 51, 16.9.1947 ve 1947 günlü mektuplar.
63 Selahattin Odabaşı'ndan Hakkı Tonguç'a 21.7.1947 günkü mektup.
64 Mehmet Gökdemir'den Hakkı Tonguç'a 2.9.1947 günkü mektup.
65 İbrahim Toprak'dan Hakkı Tonguç'a 14.10.1947 günkü mektup.
66 Tahir Baykurt'dan Hakkı Tonguç'a 9.6.1947 günkü mektup.
67 Tahsin Türkbay'dan Hakkı Tonguç'a 16.1.1947 günkü mektup.

Hayri Çakaloz, mektubunda, *"İçime egemen olan bir tek ruh var: Sürgün ruhu... ne olursa olsun çalışmak istiyorum, fakat çalışılacak bir şey yok..."* diye yazıyordu.[68] (Birkaç ay önce 17 Nisan'da Enstitü'ye su getirebildikleri için sevinç teli çekmişti).

"... Geçen gün Ortaklar'a gittim. Yeni Müdür'ü işi içinde, anlayışı içinde görmek, öğretmen ve öğrencilerle konuşmak, iki gün kalmak olanağını buldum. Kızılçullu'dan da haberler aldım. "Bu daha anlamaz, ahmaksa yanlış anlar, budalayı yeğlemeli" derler. *"Bugünün gerçeği bunun tam tersidir. Ahmakça verilenlerin budalaca uygulandığını görüyoruz."*[69]

"... Görev duygusu, iş yapma ruhu ölmüş. Dostluk, insanlık, güven, başkası için özveri, bunların zıtlarına yerlerini bırakmış görünüyor... Arkadaşlar çevresindekilerle konuşamadıklarından yakınıyorlar. Onlarla hiçbir kişi konuşmuyormuş. Enstitü çıkışlılarla bol bol konuşuyorum. Boyuna dert yanıyorlar... Son günlerdeki değişiklikleri yakından izliyorlar. Çoğu ücrete geçme taraflısı..." [70]

"Yalnız kalmanın bu kadar kötü bir şey olduğunu düşünemezdim... Yine şimdi M. Eğitim Müdürlüğü Kaleminde bir sürü haydut, karşıma çıktılar. Bu gibi saldırılar bizi bir kat daha çalışmaya, bir kat daha güçlü olmaya yöneltiyor. Onlara asıl yanıtı vermek için zaman istiyoruz..."[71]

Yedek Subay Okulu'na gelmiş olan eski Yüksek Köy Enstitüsü öğrencisi Mehmet Başaran Tonguç'u görmeye geldiğinde onu küçük, sigara dumanı dolu odada *"hiç değişmemiş"* buldu. *"İş eğitimi dersi verdiği, enstitüleri dolaştığı günlerin havasındaydı." "Gel bakalım, ne var ne yok Aksu'da? Tepedeki yatakhaneler bitirildi mi?"* Başaran olanları anlattı. Kitaplıklar, işlikler kapatılmıştı. Gidenler kötüleniyor, kalanlara baskı yapılıyordu. Bir süre susan Tonguç, *"Avanaklar!"* dedi sonunda. Gözleri bir noktaya dikiliydi. *"Rüzgar ne kadar sert eserse essin, meşeler dimdik durur dağ başlarında. Daha başlangıç bu. 'İnsanlığın Kurtuluşu' kitabının başındaki prologu düşün, 'Bilisizliğin sakin vadisinde olup bitenleri anımsa' diye yazar. Dur bakalım daha."* Önünde öğretmenlerden, müdürlerden gelen mektup yığını vardı. Birini çekip açtı: *"Bak ne diyor bu Müdür? Kalayım mı gideyim mi?"* Sonra robotlaşmış Alman askeri ile karar verebilen asker arasındaki farkı anlattı. Birincisi komutansız kalınca ne yapacağını bilemez, ikincisi ise kendi kararı ile dağa çıkıp gerilla olurdu.

Başaran sordu: *"Bu mu demokrasi, halk yönetimi?" "Hayır, demokrasi bu değil. İki türü var demokrasinin: Biri zor olanı, gerçek olanı. Öbürü de kolayı, oyun olanı. Bu ikincisidir; kağıt ve sandık demokrasisidir. Okuma yazma bilsin bilmesin, toprağı, işi olsun olmasın, demagoji ile serseme çevrilen halk, bir sandığa elindeki kağıdı atar. Böylece kendi kendini yönetmiş sayılır. Bu oyundur, kolaydır. Amerika bu demokrasiyi yayıyor işte. Biz de demokrasinin kolayını seçtik. Çok şeyler göreceğiz daha."*[72]

Bu konuşma, çocukların Yedek Subay Okuluna gelişlerinden birkaç hafta sonra geçmişti. Şimdi orada çok daha büyük sorunlar vardı. Okulun 26. dönemine katılan Yüksek Köy Enstitüsü çıkışlı 86 öğretmen (yanlışlıkla ve telaşla iki de kız öğretmen çağrılmış, sonra işlemleri durdurulmuştu), Okula geldiklerinden kısa bir süre sonra yönetici ve öğ-

68 Hayri Çakaloz'dan Hakkı Tonguç'a 12.8.1947 günkü mektup.
69 Tahsin Türkbay'dan Hakkı Tonguç'a 14.8.1947 günkü mektup.
70 Rıfat Ural'dan Hakkı Tonguç'a 18.9.1947 günkü mektup.
71 Fahri Özçelik'den Hakkı Tonguç'a 9.10.1947 günkü mektup.
72 Mehmet Başaran, İki Çeşit Demokrasi, İmece sayı 99, Temmuz 1969, s. 14-16.

retmenlerden bazılarının kendileri için önyargılarla doldurulmuş oldukları izlenimini almaya başladılar. Diğer öğretim kurumlarından gelmiş olanlar arasında en disiplinli, dersleri en ciddiye alan ve çalışan grup oldukları halde, haksız davranışlarla karşılaştıkları kanısındaydılar. Yavaş yavaş Sirer'in onların böyle apar topar askere alınmalarını sağlamak için çaba harcamasının nedeni ortaya çıkmaya başlıyordu. Bir gün Harp Tarihi Öğretmeni sınıfa girip bir kez daha *"Köy enstitülüler ayağa kalksın, sizin tümünüzü alaya çıkartacağım"* diye söze başlayınca sabırları tükendi. Derse kaldırılan Kepirtepe Köy Enstitüsü çıkışlı Haydar Sonçağ *"Sorduklarınızın hiçbirine yanıt vermeyeceğim. Bana sıfır verin."* deyince Hoca sinirlendi. *"Küstah herif, sen kiminle konuştuğunun farkında mısın?"* Yanıt gecikmedi: *"Ben, Harp Tarihi Öğretmeni ve okulun Alay Komutanı ile konuşuyorum. Biz buraya sadaka dilenmeye gelmedik. Sonunda aradığınız nitelikleri bulamazsanız bize demir takmayın. Ben o demiri daha şimdiden istemiyorum. Benim yedi sülalem bu orduya er olarak hizmet etti. Bu sandığınız kadar küçük bir hizmet değildir... Bizim tüm suçumuz köylü çocuğu olmamız mıdır?"* Kapıda bekleyen Emir Subayı, Albay'ın emriyle Sonçağ'ı yaka-paça götürdü. Ama olay duyuldu. Ve Genelkurmay öğrenciler arasında ikilik yaratılması konusunda soruşturma açtı. H. Sonçağ, kendisinin de bir köylü çocuğu olduğunu söyleyen Bölük Komutanı Yüzbaşı tarafından korunacak, Yedek Subay Okulu'nu asteğmen olarak bitirecekti.[73]

Ne var ki, köy enstitülülerinin dönem sonunda çavuş çıkarılacakları söylentisi okulda gitgide yayılıyordu. Giderek tedirgin olan öğrenciler önce birçoğunun eski öğretmenleri ve müdürleri, şimdiki Bakanlık Müfettişi Rauf İnan'a gittiler, durumu anlatıp yardım istediler. İnan, onlara Saffet Arıkan'a başvurmaları öğüdünü verdi. Kendisi onu iyi tanımadığı için birlikte gitmeyi doğru bulmuyordu.

İnan'dan sonra Tonguç'a başvurdular. O uzun konuştu, konuya da değişik bir açıdan yaklaştı. Onlara bir kez daha ne amaçla yetiştirildiklerini, niteliklerini ve güçlerini anlattı. Kendisinin yardımını isteyeceği bir tek yönetici bile işbaşında kalmamıştı, hepsi işten uzaklaştırılmıştı. Yapılacak bir şey olmadığını anlatmak istiyordu. *"Sizleri er olarak kıtalara sevkedebilirler. Koşullar ne olursa olsun, dürüstlüğünüzü, çalışkanlığınızı göstereceksiniz, hizmeti seveceksiniz. Dil bilmeyenlere Türkçe öğreteceksiniz. Bize düşen görev, yaşamın acımasız çarklarıyla bilenmektir. Kendinizi yetiştirmektir. Çalışma aşkınızı yitirmemektir."* [74]

Gerçekçi, ama acımasız bir yaklaşımdı.

Tonguç'un onlar için bir şey yapılamayacağı kanısında olduğu, bu olayı bir darbe olarak algılamamalarını ve ortaya çıkacak koşullara kişiliklerini yitirmeden, güçlü olarak dayanmalarını tek çıkar yol olarak gördüğü anlaşılıyordu. Onlardan her zamanki gibi en zor olanı istiyor, bekliyordu.

Tonguç'la konuşmadan sonra, bazıları *"Dedelerimiz, babalarımız askerliklerini er olarak yapmadılar mı?"* demeye başladılar. Ama hakları olan yedek subaylık yerine 3 yıl süre ile erlik yapmanın zorluğu da ortadaydı.

Son olarak Yücel'e gittiler. Yücel onlarla uzun uzun konuştu. Bu arada Tonguç'la da telefonla görüştü. Onlara son olarak iyi tanıdığı Yedek Subay Okulu Komutanı Tuğgeneral İsmail Hakkı Tunaboylu'ya, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Salih Omurtak'a ve

---

73 Mahmut Makal, Bozkırdaki Kıvılcım, s. 102-103.

74 Bekir Semerci, Türkiye'de İleri Atılımlar ve Köy Enstitüleri, s.292-296.

İnönü'ye gideceğini, *"üzülmemelerini, derslerine, talimlere neşe ile devam etmelerini"* söyledi.

Yücel gerçekten de onlara gitti.

General Tunaboylu ona *"Kardeşçe!"*, *"Biz Genelkurmay'dan ne tür bir emir gelirse onu uygularız. Bu emir sizin çocukların lehinde de olabilir, aleyhinde de"* yanıtını verdi.[75]

Yücel, İnönü'ye gitti: *"Paşam zulüm bu. Engel olmalı, birşeyler yapmalı buna. Gidiyor çocuklar. Ne suçları var bunların?"* İnönü, *"Olmaz öyle şey, yok canım"* falan dedi. Yücel'e Genelkurmay Başkanı'na gitmesini söyledi.

Salih Omurtak Yücel'i çok iyi karşıladı. Hoşbeşden sonra Yücel konuyu anlattı. Paşa, *"İlgilenirim."* dedi ama dalgınlaşıp gitti. Böyle bir süre geçti. Yücel'in orada olduğunu unutmuş gibiydi. Gözü yeniden ona takılınca sordu: *"Bir emrin mi var Hasan-Âli?"* O zaman Yücel, Omurtak'ın yaşamını yitirmesine yol açacak hastalığın etkisinde olduğunu anladı. Ayrılmadan bir de yazılı not bıraktı ama, hiç umudu kalmamıştı.[76]

Dönem sonuna doğru, köy enstitüsü kökenlilerin de bir bölümü içlerinde olmak üzere, bazı öğrenciler Tabiye Öğretmeni tarafından başarısız sayıldılar. 15 Ekim'deki bütünleme sınavında da başarısız olacaklardı. Söylentiye göre öğretmen Sirer'in bir yakını idi.[77]

Dönem bittiğinde 44 öğrenci çavuş çıkarılacaktı. Bunların 22'si Yüksek Köy Enstitüsü çıkışlıydı. Ekim ayının son günlerinde bu öğrenciler dersliklerden ve koğuşlardan silahlı subay ve erlerle toplanarak önce Nizamiye'ye, oradan da kapalı arabalara doldurularak başka bir yere götürüldüler. Orada kapısında nöbetçi silahlı erlerin bulunduğu bir koğuşta bir hafta tutuldular. Kimseyle görüştürülmeden, silahlı erlerin eşliğinde değişik kıtalara gönderileceklerdi.[78]

9 kişilik bir grubun gönderilmesi sırasında ilginç bir olay oldu: Gruptaki M. Başaran'ın adı yerine bir başka ad okundu. Yüksek Köy Enstitüsü'ndeki *"sağcı"* gruptan birinin adıydı bu. Dosyayı yeniden inceleyen subay, ağzından kaçırıverdi; *"Ne arıyor bu burada? Yanlışlık olacak, muhbirmiş... Tamam tamam."*[79] Çavuşluğu uygun görülenler böylece başlarına bu işi açan arkadaşlarından birini öğrenmiş oldular.

İçlerinde birçok köy enstitülünün de bulunacağı kitle halinde çavuş çıkarmalar 1951 yılına kadar sürecek, uygulama Yedek Subay Okulu öğrencilerinin korkulu rüyası olacaktı. Ancak o yıl, M. Savunma Bakanlığı siyasal nedenlerle yapılan bu haksızlığa aracı edilmeye karşı çıkacak ve uygulama gevşetilecekti.

Kıtalara gönderilenler kıta çavuşu olarak 3 yıl askerlik yapacaklardı. Çavuş çıkarma olayının ayrıntıları bir kitaba konu olacaktı.[80]

Kıtalara gelen çavuşların arkasından *"komünistlik propagandası yaptıkları için sıkı denetim altında tutulmalarını"* isteyen yazılar gelecekti. Genellikle baskı altında ve zor bir askerlik görevi geçirecek olan bu öğretmenlerin 3 yıl sonra terhislerinde de bazı karışıklıklar yaşanacak, bazıları fazladan 6 ay askerlik yapacaklardı.

---

75 A. g. e., s. 296-301.
76 Mehmet Başaran, Tonguç Yolu, s. 63-64 ve Hasan Âli Yücel'le konuşma, İmece, sayı 10, 1.2.1962, s. 14.
77 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s. 346.
78 Bekir Semerci, a. g. e. s. 291.
79 Mehmet Başaran, Memetçik Memet, s. 66.
80 A. g. e.

Çavuş çıkarılanlar olayın izlerini yaşamları boyunca taşıyacaklardı. Ama hiçbiri kişiliğinden, onurundan ödün vermeyecek, iyi öğretmen olmak, ülkeye hizmet etmek ülkülerinden dönmeyeceklerdi. İçlerinden ünlü yazarlar, sanatçılar çıkacaktı. En önemlisi, başları dik, onurlu yaşayacaklardı. Onlardan biri şöyle yazacaktı ileride: "*Bu olayın hiç olumlu yanı olmadı mı? İncelenirse bulunur. Çavuş çıkarılanlar askerlik yaparken şaşırtıcı olaylar duydular, gördüler, yaşadılar. Bunlardan sağladıklarını başka koşullarda edinemezlerdi...*"[81]

Olay ne yazık ki Tonguç'un öngördüğü gibi gelişmişti. Çavuş çıkarma olayı büyük boyutlu bir politik sağ darbenin, kişisel girişimlerle değiştirilemeyecek bir parçası ve sonucuydu. Bunun üstesinden gelmenin tek yolu, bu darbeye yıkılmadan, çözülmeden dayanabilmekten, hatta bunu olabildiğince kişiliğin geliştirilmesi için kullanmaya çalışmaktan geçiyordu. Bunu salık vermişti. Acı, ama tek yol buydu. O zaman son hesaplaşmada yenilgi, bu tuzağı hazırlayanların olacaktı. Öyle de oldu.

M. Eğitim Bakanlığı, köy enstitüsü çıkışlıların yedek subay olma haklarının tümüyle kaldırılmasını istiyordu. Genel Müdür Köni, ne kadar bunun doğru olmadığını söylese de, gerçek bu idi. Sirer bu öneriyi M. Savunma Bakanlığı'na yazmış, yazı oradan da görüş istenerek Yedek Subay Okulu Komutanlığı'na gönderilmişti. Rauf İnan'ın M. Savunma Bakanlığı Hukuk Danışmanı Albay Fikri Eltutar'dan öğrendiğine göre, Okul Komutanlığı gözlemlerine dayanarak "*Ordu, bu nitelikte yedek subaylardan yoksun kalmamalıdır.*" görüşü ile M. Eğitim Bakanlığı'nın önerisini olumsuz karşılamıştı.[82]

Tonguç, Danıştay'a vereceği savunmada, "*Sirer, Yüksek Köy Enstitüsü'nden çıktıktan sonra diğer enstitülere atanmış olan gençleri... kişisel bir emirle toptan Yedek Subay Okulu'na sevkettirdi, bunları oradan çavuş olarak çıkarttı...*" diye yazacaktı.[83]

Çavuş çıkanların adları incelendiğinde, olayda Çifteler solculuk olayı ile Hasanoğlan'daki ihbarcılığın etkisi kolayca saptanır. M. Eğitim Bakanı olarak Sirer, bunlardan yararlanmış, güvenlik güçlerini ve M. Savunma Bakanlığı'nı etkilemişti. Benzer durumlarda, ilgili güvenlik kuruluşlarının M. Eğitim Bakanlığı'ndan görüş istedikleri bilinen bir gerçektir. Bu tür bir yazışmada Tonguç'un bazı öğrenciler için birkaç satırlık bir yanıtla olumlu görüş bildirdiğini, kapalı zarfı Bakanlık Özel Kalem Müdürü'ne kendisinin teslim ettiğini Bayır yazmıştır.[84] Benzeri bir durumda, Sirer'in ve yardımcılarının ne tür bir yanıt vereceklerini kestirmek zor olmasa gerek!

Mektuplar... Ankara dışında gelen haberler her geçen gün yeni bir olumsuzluğu duyuruyorlardı.

Kızılcahamam M. Eğitim Memuru İsmail Önder'den muhtar seçiminin yapılacağı gün görev yeri olan Kızılcahamam'da bulunmaması istenmişti. Yolluğu da verilerek o gün Ankara'ya yollanıyordu. Bunun nedeni, "*4274 sayılı Yasa'yı sert uygulayarak Akdoğan Köyü'ndeki Bölge Okulu yapımında çocuklu kadınları da çalıştırmış olması*" saviydı. Eğer seçim günü ortalıkta görülürse, bu DP'ye oy kazandırır kaygısındaydılar. Önder, Yasa'nın özürlü saydığı kişileri okul yapımında çalıştırmadığını, bunun çizelgelerin incelenmesi ile kolayca anlaşılabileceğini söylüyordu. İşin ilginç yanı, hiç okul yapımı

81 Mustafa Aydoğan, Köy Enstitülerinde 1947 Kıyımı, Abece, sayı 58, Nisan 1991, s. 10-11.
82 Rauf İnan, Bir Ömrün Öyküsü 2, Köy Enstitüleri ve Sonrası, s.186-187 ve Hürrem Arman, a. g. e. s. 346-347.
83 Hakkı Tonguç, 28.6.1950 günlü yazılı Danıştay Savunması. Tam Metni: İmece, sayı 74, Haziran 1967, ve: Bilim ve Sanat, sayı 42, Haziran 1984, s. 4-6.
84 Ferit Oğuz Bayır, Köyün Gücü, s. 267-268.

olmayan Çamlıdere ve ancak iki köyünde okul yapılmış Güvem bucaklarının 60'ı geçen tüm köylerinde DP'nin tutunmuş olmasıydı. CHP'nin dışlanma nedenlerinin başında okul yapımı işini görmek hiç de akla yakın gözükmüyordu bu durumda![85]

Yüksek Köy Enstitüsü çıkışlı Hatun Efe (Başaran) Kırklareli'nden yazdığı mektupta M. Eğitim Müdürlüğü Köy Bürosu'nda yazı işleri yapmak zorunda bırakıldığından yakınıyordu. Köylerde gezici başöğretmenlik, hatta köy öğretmenliği bile vermemişlerdi. Yalnızdı. Çevresindekiler *"uğraştıkları konularla, değer yargılarıyla, hemen herşeyleri ile kendisi ile çelişki oluşturuyorlar"*dı. O da *"Kendi kendine iş çıkartıyor, okuyordu."*[86]

Kepsut Gezici Başöğretmeni, Y. Köy Enstitüsü çıkışlı İsa Öztürk şöyle yazıyordu: *"Sabahattin Eyuboğlu aracılığı ile bana (Ecole Primaire en France) adlı yapıtın çevirisini vermiştiniz... 50 sayfa kadar çevirmiş bulunuyorum... Burada çok yararsız ve pasif bir iş görüyoruz... Bir bölge okuluna ya da bir ortaokul öğretmenliğine atanma olanağı yok mu? O zaman çok daha yararlı olabilirim."* [87]

Tonguç mektupları yanıtlarken, kendi yazı çalışmalarını da sürdürüyordu. Çok eski günlerden beri bırakmadığı bir alışkınlıktı bu. Bunu belki bu günlerde biraz da güncel olayların etkisini azaltmak, soğukkanlılığını koruyabilmek için yapıyor olmalıydı. Aslında, mesleğin her döneminde okumayı ve yazmayı sürdürmüştü. Mustafa Necati'den sonraki durgunluk döneminde de, Genel Müdürlük'teki yoğun çalışma içinde de! Şimdi ise Yüksek Köy Enstitüsü öğrencileri ile birlikte hazırlamaya başladığı İş Eğitimi Sözlüğü'nü tamamlamaya çalışıyordu. Konuları deştikçe düşünlerini ve eylemlerini destekleyen yeni kanıtlar, örnekler buluyordu. Son günlerde ilgi duyduğu konu İsmail Mahir Efendi idi. İttihat Terakki'nin bu Kastamonu Milletvekili'nin 1911'de Osmanlı Meclis'inde yaptığı konuşma, onun bu günlerde eğitimci geçinenlerden çok daha gerçekçi ve ilerici olduğunu gösteriyordu.

"23.9.1947: İ. Mahir Efendi: Meclis konuşması, 1327 (1911). 70 yatılı okul, her köyden 1 erkek, 1 kız. İlkokuldan sonra. 8 yıl. Kendi köyüne. Okul ve ev yaptırılmış olacak, arazi verilecek, 10 yılda köyde eğitim davası biter. Yoksa 300 yıl sürer (Takvimi Vekayi)."[88]

Adam sanki kendisinin yapmak istediğini tanımlamıştı. Nasıl bir insandı, kökeni neydi, nasıl yetişmişti bu İsmail Mahir Efendi? Eldeki resmi belgeler ve bilgiler bu soruları yanıtlamaya yeterli değildi. Tonguç, büyük bir merakla bu önceliyle ilgili bilgileri araştırmaya koyuldu. İsmail Mahir Efendinin hemşehrisi olduğunu öğrendiği Beyoğlu 1. Noteri Abidin Binkaya'ya başvurdu. O da kendisine İ. Mahir Efendi'nin yakın akrabalarından, hakimlikten emekli, Kastamonu'da avukatlık yapan Necip Ruşen Oktay'ın adını verdi. Tonguç onunla mektupla ilişki kurarak, istediği bilgileri sağladı. Bunlardan hazırlamakta olduğu sözlükte İ. Mahir Efendi maddesini yazılmasında yararlanacaktı.[89]

İ. Mahir Efendi'nin yaşamı ve düşünleri ilginçti. Hele sonu! Kimsesiz çocuklar için açtığı ve olanca karşı çıkmalara karşın kızlara sanat öğretimi, bir tür iş eğitimi uyguladığı Yetimler Okulu'nun (Darüleytam) kapatılmasını önlemek için çabalarken ölen ve o

85 İsmail Önder'den Hakkı Tonguç'a 22.11.1947 günlü mektup.
86 Hakkı Efe'den Hakkı Tonguç'a 2.12.1947 günkü mektup.
87 İsa Öztürk'den Hakkı Tonguç'a 17.12.1947 günkü mektup (Tonguç'un 19.12'de yanıt yazıldı notu var).
88 Hakkı Tonguç'un 1947 yılı not defteri.
89 Hakkı Tonguç'dan Abidin Binkaya'ya 4.11.1947, Ayancık'da bir öğretmene 5.12.1947, Binkaya'dan Hakkı Tonguç'a 10.11.1947 ve Necip Ruşen Oktay'dan Hakkı Tonguç'a 22.11.1947 ve 2.12.1947 günkü mektuplar.

okulun bahçesine gömülen İ. Mahir Efendi'nin cesedi İstanbul'un işgal yıllarında oradan çıkartılarak bir genel mezarlığa taşınmıştı. Mütareke döneminde iktidara gelen ittihatçı karşıtı Hürriyet ve İtilaf Partisi yöneticileri, koyu ittihatçı olan İ. Mahir Efendi'nin ve onun ilerici ve zararlı buldukları düşünlerinden öçlerini böyle almışlardı![90] Yapılanları yıkıp bozmayı görev edinenler ölüm karşısında bile duramayacak kadar kin dolu oluyorlardı anlaşılan. Osmanlı son döneminin bu en ilginç eğitimcisine gösterilen saygı bu olmuştu.

17 Kasım - 4 Aralık'ta CHP'nin 7. Büyük Kurultay'ı toplandı. Bu Kurultay'da sert tartışmalar olacak ve uygulanmasına başlanmış ödün politikasının onaylanmasıyla Kurultay, Cumhuriyet'in ve CHP'nin tarihinde, Cumhuriyet ve Kemalizm ilkelerinden sapmanın kabul edildiği bir dönüm noktası olacaktı. Ödün, içlerinde yeni ve gen milletvekillerinin de bulunduğu delegelerin çoğunluğu tarafından savunulurken, ancak pek az sayıda delege buna karşı çıkacak, bunlardan Behçet Kemal Çağlar CHP'den ve milletvekilliğinden istifa edecekti. Başta Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Sinan Tekelioğlu olmak üzere birçok milletvekili ise CHP'nin *"sert devrimcilikten"* vazgeçmesini, laiklikten ödün verilmesini, toplumsal dayanışmanın ancak dinle sağlanabileceğini, dinin yeni kuşakların yetişmesinde *"manevi besin"* olduğunu ileri süreceklerdi. Bunlar elbette köy enstitülerine ve ilköğretim atılımına da karşı idiler. Kurultay, Sirer'den yanaydı! Kurultay'da Toprak Reformu Yasası'nın değiştirilmesi ve yasanın temelini oluşturan 17. Madde'nin kaldırılması da kabul edildi. Bunu sağlayanlar CHP'nin büyük toprak sahibi ya da onların sözcüleri genç milletvekilleriydi: Kasım Gülek, Şadi Eliyeşil, Kasım Ener, Cavit Oral, Şeref Uluğ gibi... 1950 seçimlerinden önce TBMM'de kabul edilecek bir yasa değişikliği ile bu karar yerine getirilecek ve toprak reformu konusu son bulacaktı. Meclis'de bu değişikliğe karşı çıkan olmayacak, *"O günlerde ilerici sayılan CHP'nin tüm genç umutları toprak reformunu öldüren tasarıyı destekleyecekler"*di.[91] *"Genç umutlar"* Kemalist devrimciliğe ihanet çabaları içerisindeyken, Cumhuriyet'in kurucuları, eski Kemalistler ne yapıyorlardı? Onların güçleri ve seslerini duyurma olanakları azalmıştı. Olaylara karşı durmaya çalıştıkları biliniyor ama ne yazık ki elimizde bunun kesin kanıtları, belgeleri yok. Saffet Arıkan da onlardandı. Onun o Kurultay günlerinde Parti'nin sürüklendiği karşı devrici yön nedeniyle İnönü ile sert bir tartışma yaptığı ve aldığı ağır bir yanıta dayanamadığı yazılmıştır. Bu olaylarla ilgili olarak, Tonguç 27.11.1947'de şu haberle sarsılacaktı: Saffet Arıkan yaşamını yitirmişti. Ona ilköğretim alanında çalışmanın yolunu açan, saydığı, sevdiği kişi yoktu artık. O sabah, bekar olan Arıkan'ı yatağında uyanmamış buldular. Yanındaki masanın üzerinde, ilaç kutuları ve üzerine bir mezar resmi çizerek bıraktığı bir kağıt parçası vardı.[92] Bu eski kurtuluş savaşçısı, CHP'nin kurucularından Kemalist devrici, CHP'nin ve ülkenin *"demokratik rejime geçtik"* savıyla karşı devrimciliğe sürüklenmesine dayanamamıştı. Toplantı durumundaki Kurultay'da onun ölüm haberi alınınca bir dakikalık saygı duruşu yapıldı, cenaze Ankara Garı'nda İnönü'nün ve devlet ileri gelenlerinin katılımıyla toprağa verileceği İstanbul'a uğurlandı, İnönü not defterine iki sözcük yazmış: *"Arıkan'ın ölümü!.."*[93]

Sirer'in çabaları da yalnız köy enstitülerine yaptıklarıyla sınırlı kalmıyordu, genel politikada iyice azmış sağ akımlar ile işbirliği içerisinde yürütülüyordu. İstanbul ve Anka-

90 Öğretmen Ansiklopedisi, İ. Mahir Efendi maddesi, s. 216-218.
91 Doğan Avcıoğlu, Milli Kurtuluş Tarihi, cilt, s. 237
92 Engin Tonguç, Umut Yolu, 5-78.
93 Çetin Yetkin, Karşı Devrim, s. 574-581.

ra'da sağ yürüyüş ve gösteriler giderek sıklaşıyordu. Yüksek okul öğrencilerinin o günün deyimi ile *"milli hislerinin galeyana gelmesi"* sonucu *"komünizmi tel'in mitingleri"* yapılıyordu. Bunların CHP'nin bazı genç milletvekilleri tarafından desteklendiği, hatta düzenlendiği bilinen bir gerçekti. Komünizm karşıtı gösteri ve hareketler her tür solun ezilmesi, siyasal olarak istenilmeyenlerin solculukla suçlanarak etkisizleştirilmesi için kullanılıyordu.

Sirer İçişleri Bakanlığı ve güvenlik güçleri ile tam bir işbirliği içerisindeydi. Hatta onları, kendi amaçlarına göre kullanmaya çalışıyordu. Gelmiş geçmiş tüm M. Eğitim Bakanları az ya da çok M. Eğitim örgütünü İçişleri Bakanlığının etkisi dışında tutmaya çalışmışlardı. Ama o, tam tersini yapıyor, hatta öğretmenlere baskı yapabilmek için o örgütleri kışkırtıyor, onlara kendince bilgiler aktarıyordu. Bir çok aydın, sanatçı sürekli polis izlemesi altındaydı. Tonguç ve arkadaşları da bunlardandı. Tonguç'un evinin çevresinden kuşkulu boyacılar, simitçiler, eskiciler eksik olmuyordu. Akşam çalışma saati bitiminden sonra bazı günler içkili lokantalarda (ki oralarda yazarları, sanatçıları izleyen sivil görevliler zaten hep vardı) masalarına yakın oturup kulak kabartan güvenlik görevlilerine artık alışmışlardı. Bir devlet politikasına dönüşmüş şüphe, baskı ve suçlamalardan Sirer, kendi amaçları için olabildiğince yararlanıyordu. Bu ortamda sıra artık en önemli hedefi Yüksek Köy Enstitüsü'nü vurmaya gelmişti.

Kasım'ın ilk yarısında Genel Müdür Köni Hasanoğlan'a geldi. Enstitü Müdürü Fevzi Ertem ve Yüksek Bölüm Eğitimbaşı Recep Gürel'le birlikte Yüksek Köy Enstitüsü öğrencileriyle bir toplantı yaptı. Öğrenciler dertlerini anlatmak için içlerinden Veli Uysal ve İ. Hakkı Kabakçı'yı sözcü seçmişlerdi. Toplantının daha başında hava gerginleşti. Öğrenciler sorunlarını ve dileklerini anlatmak istiyorlar, Genel Müdür ise *"Benim dert ve dilek dinlemeye sıfatım uygun değildir, onları kendi yönetiminiz ile çözersiniz."* diyordu. O, *"Sevdiği, özlediği öğrencilerini görmek için gelmişti."* Söz alan Uysal, *"Sözlerinizde çelişki var. Bu kadar sevdiğiniz kişilerin dertlerini dinlememeniz çelişkidir"* deyince, Köni iyice sinirlendi; *"Veli Uysal saçmalıyor. Ben, İlköğretim Genel Müdürü, Talim Terbiye Kurulu Üyesi, Felsefe Öğretmeni ve mantıkçı olarak konuşuyorum. İki tümcelik bir konuşma ile çelişkiye düşmem... Sorunlarınızı okul yönetimi ile giderirsiniz. Biz daha büyük işlerle uğraşıyoruz. Köy enstitülerini ıslah etmeye (düzeltmeye) çalışıyoruz. Onların işi bittikten sonra sizin burasını da iyileştireceğiz, geçmişin yanlışlarından temizleyeceğiz, yeniden kuracağız"* dedi.

Ama öğrenciler dayatıyorlardı. 1947/48 öğrenim yılı başlayalı iki ay geçtiği halde derslerin birçoğu öğretmen yokluğundan boş geçiyordu. Yeni gelen bir öğretmen de derste ortaokul ders kitabı bilgilerini yazdırmaktan öte bir şey yapacak durumda değildi.

Pazarören'den gelmiş, 2. sınıf öğrencisi Veli Yazar söz aldı; Pazarören'i *"Hollywood tipi"* giyimli, bol makyajlı, çevreyle ilgisi bilgisi olmayan, köyü, okulu, çocukları tanımayan, sevmeyen, küçümseyen öğretmenlerle doldurmuşlardı. Bunlar soru soran öğrencilere kin tutuyorlardı. *"Buna ıslah etmek denmez, yıkmak denir. Bu gidişle köy enstitüleri enstitülükten çıkar, başka bir okul olur."*

Köni, bu konuşmayı *"esefla karşıladığını"* söyledi. Kendileri yetkili ve sorumlu kişiler olarak ne yaptıklarını biliyorlardı. *"Büyüklerinin sözlerine güvenmeyenlerin millet ve vatan sevgilerinden şüphe ederim!"*

Veli Yazar susmadı, yanıtladı: *"Ben vatanımı, milletimi severim, büyüklerimi de sa-*

yarım. Ama yanlış bildiklerimi de söylerim..." Birkaç öğrenci daha konuştuktan sonra toplantı bu hava içinde dağıldı. Köni gece Hasanoğlan'da kaldı. Sabahleyin konuşmalara katılan dört öğrenciyi çağırttı. *"Bu kurumun düzenini bozucu, temiz sinesini kirletici davranışlarda bulundunuz. Onun için bu kurumu sizlerden kurtarmak kararındayım. Ne diyorsunuz?"* Öğrenciler kendilerini savundular, ama küçülüp baş eğmediler. Araya Recep Gürel girdi, onların disiplinli, saygılı öğrenciler olduklarını söyledi. Derslerine gönderildiler.[94]

Yine bu toplantıda Köni, *"iş eğitiminin eksik ve gelecek açısından sakıncalı olduğunu"* söyleyince öğrenci Kabakçı, *"sözlerinizi üzüntü ile izledim. Biz özgür düşünmeyi sizin derslerinizde öğrendik. Bir yıl önce savunduklarınızı bir yıl sonra nasıl kınar ve tersini söylersiniz"* diye tepki göstermiş, Köni ona *"Bir Genel Müdüre nasıl böyle yanıt verirsin, sözlerini geri al."* deyince, öğrenci, *"Almayacağım, neyi niçin söylediğimi de çok iyi biliyorum."* yanıtını vermişti.

Yüksek Köy Enstitüsü'nün kapatılmasından on beş gün kadar önce Sirer, yanında Bakanlık Teftiş Kurulu Başkanı İrfan Alıcıoğlu ve Köni ile birlikte Hasanoğlan'a geldi. Yüksek Köy Enstitüsü öğrencilerini topladılar. Sirer sinirliydi. Köy enstitülerini düzelteceğini, uygulanan eğitim sisteminin Türk toplumunun töre ve geleneklerine uymadığını, kültür dersi programlarının yetersiz olduğunu, öğretmenlerin amele değil, düşünce adamı olmaları gerektiğini söyledi.[95]

Birkaç gün sonra Yüksek Bölüm çıkışlı, Hasanoğlan'da öğretmen olarak çalışan Galip Şahin, Hürrem Arman'a gelerek, Bakanlıkta bir rastlantı ile Yüksek Köy Enstitüsü'nün kapatılması için Bakan onayı istenen bir yazı gördüğünü anlattı. Arman, bu bilgiyi Tonguç'a aktardı. O da Yücel'e gitti. *"Ama bir şey yapılamazdı"*[96]

Bir süre sonra Bakanlık, Yüksek Bölüm öğrencilerinin tümünün dosyalarını istedi. Bundan 23 gün sonra da, ki 26.11.1947 günü, Okul Müdürü Fevzi Ertem ve Recep Gürel Yüksek Bölüm öğrencilerini topladılar. M. Eğitim Bakanlığı Müdürler Encümeni (Yarkulu) kararı ile Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü'nün kapatıldığını bildirdiler. Kız öğrencilerin tümünün Ankara Kız Teknik Öğretmen Okulu'na, adları okunan *"kontenjan fazlası"* on kişi dışındaki son sınıf öğrencilerinin Gazi Eğitim Enstitüsü Pedagoji Bölümü'ne, 2. sınıftan 44 kişinin Ankara Teknik Öğretmen Okulu'na, 20 kişiyle kontenjan fazlası 10 kişinin Ankara Tarım Alet ve Makinaları Okulu'na, 1. sınıf öğrencilerinin tümünün Balıkesir Necati Eğitim Enstitüsü'ne gideceklerini bildirdiler. Ankara'ya gidecek olanlar, ertesi gün öğle yemeğinden sonra resmi arabalarla yeni okullarına gönderildiler.[97]

Yasayla değil de bir Yönetmelikle kurulduğu için kapatma işlemi kolayca yapılabilmişti. Gerekli ortam ise Şura'dan beri gereğince hazırlanmıştı. Tonguç'un deyimi ile *"köy enstitülerinin beyni ve kalbi durdurulmuştu"*. Ona göre kapatma Sirer'in *"kişisel ve fevri (birdenbire, düşünmeden) yapılmış bir hareketiydi"*. Zararları şunlardı: Köy enstitüleri gereken nitelikte öğretmenlerden, köy öğretmenleri gezici başöğretmen ve ilköğretim müfettişlerinden yoksun kalıyorlardı, köy eğitimi bilimsel çalışmaları kısırlaşıyordu, köy çocukları için normal ve kestirme yüksek öğretim yolu kapanıyordu.[98]

---

94 Abdullah Özkucur, Yüksek Köy Enstitüsü, s. 397-403.
95 Galip Akın, Yüksek Köy Enstitüsü'nden Gazi Eğitim Enstitüsü'ne, Bilim ve Sanat, Sayı 52, Nisan 1985, s. 43-44.
96 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s. 304.
97 Abdullah Özkucur, a. g. e., s. 403-404.
98 Öğretmen Ansiklopedisi ve Pedagoji Sözlüğü, Yüksek Köy Enstitüsü maddesi, s. 543-544

Sirer'in görüşleri ve eğilimi yıllardır belliydi. Ya bu kurumda öğretmenlik de yapmış olan Köni niye ona yardımcı oluyordu? Köni, Genel Müdür olmadan önce Sabahattin Eyuboğlu'nun çok yakın arkadaşıydı. Yüksek Bölümde ders verdiği 3 yılı aşkın süre içinde bu kuruma en ufak bir eleştiri yönelttiği duyulmamıştı. Sirer'den sonra da Banguoğlu ve DP'li Bakan Tevfik İleri dönemlerinde Genel Müdürlük görevini sürdürecekti. Ama bu son dönemde çarklar iyice geriye dönmeye başlayacak, onu da öğütecek, önce Ankara Atatürk Lisesi öğretmenliğine (1950), sonra Afyon Lisesi'ne (1954) atanacaktı. Köni, 1950'de Ulus Gazetesi'ndeki bir yazısında köy enstitüsü çıkışlıları *"bir ütopyanın kurbanları" d*iye nitelendirince eski arkadaşı Eyuboğlu'nun tepkisiyle karşılaşacaktı. Köni'ye göre, *"üreteci öğretmen deneyinden dönülmesi ve öğretmenlerin yükseltilmiş maaşa bağlanmaları büyük reform"*du. 1953'de Arman'la karşılaştığında, kendisini savunurken, köy enstitülerinin hâlâ yıkılmadığını, temelleri yok edilmeden revizyon yapıldığını, tüm bunların kendilerini aşan bir hükümet ve parti politikasının önlenemez gerekleri olduğunu, Sirer'in çocukluk ve okul arkadaşı olması nedeniyle onun Genel Müdürlük ricasını kabul ettiğini söylüyordu. Köni, 1954 seçimlerine CHP adayı olarak katılacak, ama kazanamayacaktı. 1956'da on ay için görevle gönderildiği Almanya'da *"karma öğretim olmadığı"*nı keşfedecek olan Köni'nin Tonguç'la, *"çocukluk ve okul arkadaşı"* Sirer'in ortak kitapları (Almanya Maarifi)'nde bu konuda verilmiş bilgilerden habersiz olduğu anlaşılıyordu.

Köni 23.12.1957'de yaşamını yitirecekti. [99, 100, 101, 102, 103]

Artık hep Sirer'in İlköğretim Genel Müdürü olarak anılacaktı.

Ankara'ya gönderilen Yüksek Bölüm öğrencilerinden Gazi Eğitim Enstitüsü Pedagoji Bölümü'ne verilenler arasında buna neredeyse sevinenler de vardı. Ne de olsa oranın ününü çok duymuşlardı; burada en nitelikli pedagoji eğitimi yapılmıyor muydu?

Postalları ve asker kumaşından giysileri ile Gazi Eğitim Enstitüsü'ne geldiklerinde yadırgandılar. Okula uyabilmek için Müdür Yardımcısı'ndan Okul Disiplin Yönetmeliği'nin istemeleri şaşkınlık uyandırdı. Müdür Yardımcısı, *"Uzun yıllardır bu işi yapıyorum, şimdiye kadar hiç kimse böyle bir istekte bulunmadı."* diyecekti. Ama yardımcı oldu. Kısa sürede, çok disiplinli davranışları, önyargılara uymayan çalışkanlıkları ve bilgileriyle en azından bazı hocaların yakınlığını ve sempatisini kazanacaklardı. Müdür Hamdi Akverdi, Pedagoji Öğretmeni Fuat Baymur, Fuat Gündüzalp bunlardandı. Ama okulda sıkılıyorlardı. Hasanoğlan'da özgür davranmaya alışmışlardı. Burada akşam olunca kapılar kilitleniyordu. *"Gazi Eğitim Enstitüsü'nde bizi sanki o kubbeli güzel yapıya kapattılar."*

Onlara göre burada iki tip yönetici ve öğretmen vardı. Pedagoji tarihi dersinin hocası Halil Fikret Kanad'ı *"ilk günlerde sürekli Rusya hakkında nutuk çekmesi ile tanıdık"*. Onun adını çok duymuşlardı ve dersini sabırsızlıkla beklemişlerdi. Daha ilk derste köy enstitüsü sistemini kendisinin ortaya koyduğunu, ama iyi uygulanmadığını, *"Kendisinden hiç beklemediğimiz ölçüler içinde anlatmaya başlamıştı... İlk derste, gözümüzde devleştirdiğimiz yılların eğitimcisi Kanad bizi şaşkına çevirdi."* Kanad derslere hazırlık-

99 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s. 343-347.
100 Ferit Oğuz Bayır, Köyün Gücü, s. 270-272.
101 Sabahattin Eyuboğlu, Köy Enstitüleri Üzerine, s. 47.
102 Yunus Kazım Köni'nin Biyografisi, İlköğretim, sayı 432, 15.1.1958, s.15.
103 Galip Akın, Yüksek Köy Enstitüsü'nden Gazi Eğitim Enstitüsü'ne, Bilim ve Sanat, Sayı 52, Nisan 1985, s. 43-44.

sız geliyor, hazırlanmış konulara bir katkıda bulunmuyor, *"sen iyi politikacı olursun"* gibi duygusal, alaycı yaklaşımlarla onları kırıyordu. Bu, 2 yıl böyle sürecekti. *"Sanki temel görevi beyinlerimizi yıkamakmış gibi bir hava ile bizimle ilişkilerini yürüttü."*

İngilizce Öğretmeni G.E.E. ise onların bazılarının İngilizce bilgileri karşısında şaşkına dönmüştü. Yabancı dil öğrenmenin neredeyse bir tutkuya dönüşmüş olduğu Yüksek Köy Enstitüsü'nde yabancı dil öğrenimi yok sanılıyordu.[104]

Kısacası o uzaktan gözlerinde çok büyüttükleri klasik öğretimi yakından tanımak onları düş kırıklığına uğratmıştı.

Ankara Erkek Teknik Öğretmen Okulu'na gönderilenler de 27.11.1947'de Hasanoğlan'dan kamyonlarla getirildiler. Birkaç gün sonra Sirer, Köni ile birlikte okula geldi, onları topladı. Tek tek ne olmak istediklerini sordu. *"Öğretmen, koluyla kafasıyla çalışan insan"* gibi yanıtlar aldı. Cılavuz Köy Enstitüsü'nden Yüksek Bölüm'e gelmiş olan Rahim Eren *"ben burada okumak istemiyorum, köyüme gidip köy öğretmenliğimi sürdüreceğim"*, deyince Sirer kızdı: *"Hangi yılan zehirledi seni?"*, *"Hiç kimse. Ben savaşta kolunu bacağını yitirmiş bir dedenin torunuyum. Beni kimse zehirleyemez."*, *"Çık dışarı!"*, *"Çıkıyorum."* Eren kapıyı vurup gitti. Bir daha da dönmeyecek, yaşamını köy öğretmeni olarak sürdürecekti.[105]

19.11.1947'de ÖnerYücel davasının Yargıç'ı Saffet Ünan kararı açıkladı. Yücel'in açtığı davayı reddediyordu! Böylece, Öner'in Yücel'in komünistleri koruduğu savı Mahkemece doğru bulunmuş oluyordu! 9.12.1947'de Yücel'in avukatı Bülent Nuri Esen bu kararın bozulması için Yargıtay'a başvuracaktı.[106] Ayrıca, Savcılık da bu doğrultuda kararı temyiz edecekti. Ama kararla, o günlerde doruğuna çıkmış sağ baskısının ve düşün terörünün eline tam istedikleri türden bir propaganda olanağı verilmiş oluyordu. Yücel döneminde yapılmış işlere, bunları yapanlara karşı kuşku ve korku yaygınlaşıyor, Yücel'in, Tonguç'un, arkadaşlarının çevreleri giderek daralıyordu. Artık birçok kişi güvenliklerini onlardan uzaklaşmakta buluyordu. Bu ortamda CHP içindeki Anadolucular ve M. Eğitim Bakanlığı'nda Sirer kendi politikalarını yürütmek için uygun koşulları bulurken, Irkçı-Turancılar da 1944'deki Turancılık davasının öcünü almış oluyorlardı.

Şimdi ortada bu iki grubu da rahatsız eden bir konu kalmıştı: Dil - Tarih Coğrafya Fakültesi'ndeki solcu hocalar, kısa bir süre sonra kendi yöntemleriyle bu sorunun da üstesinden geleceklerdi.

Sirer ve arkadaşlarından o eski kurtuluş savaşçılarını saymaları, onları anlamaları beklenemezdi. Türkiye'yi sevmek kendi tekellerindeydi sanki. Ülkeyi, kafalarında yarattıkları iç düşmanlardan korumaya adamışlardı kendilerini akıllarınca. Bu, kutsal bir görevdi ve nereye baksalar bir gizli solcu, bir maskeli komünist görüyorlardı. Onların bu tutkuya dönüşmüş durumlarından yararlanan bir yığın çıkarcı ve yardakçı da çevrelerini sarmıştı. Taşıdıkları yanlış bilgiler, jurnallerle onları biraz daha alevlendiriyorlar, kışkırtıyorlardı. Her kitabın, her yazının, her sözün, hatta her davranışın altında bir komünistlik, bir vatan ihaneti olabilirdi! Bu dozu iyice kaçan solcu avı artık bir güldürü konusu olma düzeyine de erişmişti. Bu dönemden Türk güldürü yazınına değerli bir yapıt kalacaktı: Haldun Taner'in Sirer ve arkadaşlarından esinlenerek yazdığı bir kabare oyunu: 'Vatan Kurtaran Şaban'! Ama işin güldürü yanının iyice açığa çıkacağı o günle-

104 A. g. e., s. 44-45.
105 Dursun Kut'dan alınan yazılı anı.
106 Hasan-Âli Yücel, Davalar ve Sonuçları, s. 91 ve 93-139.

re kadar, kaynatılan bu cadı kazanı birçok kişiye haksız acılar çektirecekti.

"Sovyetler ile Batılılar arasındaki bloklaşmaya ve gerginliğe koşut tüm dünyada, ama özellikle Amerika'da gelişen solcu avının, Mac Cartyciliğin Türkiye'deki öncülüğünün Atatürk'ün Parti'sinin içinden, CHP'den yapılması ilginçti. Böyle bir ortamda herkes kendisinin masum olduğunu kanıtlayana ya da komünist avına katılana kadar suçlu sayılıyordu. Tüm bu kaynaşma sonunda başarılan hiçbir şey de yoktu."[107]

Bu ortamda Sirer'in en geri görüşleri savunan çevrelerle de ilişkide olduğu anlaşılıyor. Örneğin Necip Fazıl Kısakürek'in Büyük Doğu Dergisi'nde Sirer'e yazdığı Açık Mektup'daki şu sözler bunun kanıtlarından biriydi: *"... Bir iş için M. Eğitim Bakanlığı'na uğradığım vakit, Özel Kalem Müdürü'n arkamdan koştu ve senin beni görmek istediğini bildirdi... Kapıyı kapatın ve bana derhal şu sözü söyledin: Necip, Allah'dan duam senin ideolojini muzaffer kılmasıdır. Hayretten dondum. Zira benim ideolojim islamiyetten başka hiçbir şey değildi..."*[108]

Laik Cumhuriyet'in laik CHP'sinin M. Eğitim Bakanı kökden dincilerin ideolojisini benimsiyordu!

Ankara'da Bahçelievler Ortaokulu'na müdür olarak atanmış olan Hürrem Arman, okulda öğrenci temsili olarak 'İskoçyalı İkizler' adlı çocuk oyununun sahneye konması konusunda Bakanlığa çağrıldı. Ortaöğretim Genel Müdürü Hayri Ardıç, Teftiş Kurulu Başkanı Ekrem Saraç, Sirer'den aldıkları emir üzerine konu ile özel olarak ilgileniyorlardı. Bakanlıkta Saraç, Arman'ın önüne soru kağıdını dayadı. O yapıt kimindi? Ama Arman'ın birlikte getirdiği kitabı görünce şaşırdı. Her zaman okunan, Bakanlığın okunmasını salık verdiği bir çocuk kitabıydı bu! Doğru Bakana gitti. Biraz sonra Arman'ı da oraya çağırdılar. Sirer özür diliyordu. *"Bize o vatan haini karının bir eserini oynattığını ihbar ettiler. Bir yanlışlık oldu, kusura bakmayın."* Kitabın çevirmeni Sabiha Sertel'di. Çocuk Esirgeme Kurumu çeviriyi ona yaptırmıştı. Arman *"umursamaz bir görünüm içinde, Bakana böyle yanlışlıklar olabileceğini söyleyerek"* çıktı. Üzülmüştü, ama üzüntüsü *"değerli bir yazara karı diyebilen bir M. Eğitim Bakanı'nın var olabilmesindendi"*.[109]

23.12.1947 günü[110] çalışma saatinin bitiminden bir iki saat sonra Ulus Alanı'ndan yükselen yoğun dumanlar birçok kişinin oraya doğru koşmasına neden oldu. Tonguç da evinden çıkarak o yöne gidince M. Eğitim Bakanlığı'nın yanmakta olduğunu gördü. Bakanlığın birçok memuru, görevlisi acı içinde yangını seyrediyorlardı. Ahşap çatı tümüyle tutuşmuştu. İtfaiyenin tüm çabaları etkisiz kalıyordu. Çatının her yanından birden yanması ilginçti. Ertesi günkü gazetelerde İtfaiye Müdürü'nün *"Ben şimdiye kadar böyle bir yangın görmedim."* dediği yazılacaktı.

Ortasında avlu türü bir bahçe bulunan iki katlı taş yapının çatısı çökünce, ahşap kat zeminleri de tutuşuverdi. Tonguç acı içinde seyrediyordu. Cumhuriyet'den önce erkek öğretmen okulu olarak yapılmış bu yapıya ilk kez 1924'de öğretmen olarak gelmişti. Daha sonra burası Milli Eğitim Bakanlığı olmuştu. 24 yıl bu yapıda çalışmıştı. Okul Müzesi Müdürlüğü, İlköğretim Genel Müdürlüğü... Meslek yaşamının en uzun, en önemli bölümü burada geçmişti. Gecenin karanlığı çöküp alevlerin kıpkızıllığı daha etkili olur-

107 Yahya Kemal Kaya, İnsan Yetiştirme Düzenimiz, s. 294-295.
108 Ferit Oğuz Bayır, Köyün Gücü, s. 286-288.
109 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s. 307-311 ve Hürrem Arman, Sabiha-Zekeriya Sertel ve bir M. Eğitim Bakanı, İmece, sayı 91, Kasım 1958, s. 7-9.

ken artık tarih olmuş, efsaneleşmiş bakanları anımsadı: Mustafa Necati, Vasıf Çınar, Reşit Galip, Saffet Arıkan, Yücel, hepsi burada çalışmışlardı. Ama o kızıllığın içinde bir yüz daha beliriyordu: Sirer. Bu yangın tablosuyla uyum içindeydi sanki! Tam ona göre bir dramatik görüntüydü seyrettikleri! Sirer, M. Eğitim, yangın, neredeyse simgesel bir anlamı vardı bu çağrışımların. M. eğitim tarihinin bir dönemi sona eriyordu. Yalnız bu kadar mı? Bir tarih yok oluyordu. 1920'de ilk TBMM açıldığında, toplantı salonuna okul sıraları buradan götürülmüştü. İlk milletvekilleri o yokluk günlerinde bu okulun yatakhanelerinde barınmışlardı. Bu yapının her köşesinde ne kadar çok anı vardı!

Büyük çatırtılarla ikinci katın ahşap zemini çöküyordu şimdi. Ulus Alanı'ndaki anıta bakan İlköğretim Dairesi, binanın batı cephesindeki Bakan odası ve en sonra zemin kattaki okul müzesi alevler içerisinde yok oldular. Geceyarısına doğru binadan geriye yalnızca ateşten çatlamış, simsiyah olmuş taş duvarların bir bölümü kalmıştı.

Binadan hiçbir şey kurtarılamamıştı. Yalnız bahçedeki mahzende saklanan özlük dosyaları sağlamdı. Cumhuriyet dönemi milli eğitiminin tüm belgeleri, yazışmaları yok olmuştu. Tonguç, Genel Müdürlükten ayrılırken bir çok önemli belgeyi, kopyalarını almakla ne kadar yerinde bir iş yapmış olduğunu düşündü. Hiç olmazsa ilköğretimle ilgili bazı belgeler kurtulmuştu.

Benzeri birçok olayda olduğu gibi, yangının nedeni anlaşılamadı. Elektrik kontağı dendi. Ayrıca *"komünistler yaptı diyecek kadar vesveseli kimseler vardı"*[111]

Bakanlık geçici olarak İstasyon'daki DDY binalarından birinde çalışacaktı.

O günlerde Sirer'in uğraşlarından biri de Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi'ydi. Yücel zamanında bile bakanlık emrine alınıp bunu Danıştay kararı ile kaldırtan öğretim üyeleri Behice Boran, Niyazi ve Mediha Berkes'le Pertev Naili Boratav'ın fakülteden çıkartılmaları için bir süredir üniversiteye baskı yapıyor, ama sonuç alamıyordu. 1946'da çıkartılan yeni Üniversite Yasası ile özerklik verilmiş Ankara Üniversitesi'nin seçimle gelmiş ilk Rektörü Prof. Şevket Aziz Kansu idi. Nafi Atuf Kansu'nun kardeşi ve Tonguç'un bacanağı olan Şevket A. Kansu, Atatürk'ün isteği ile Fakülte'nin Antropoloji Bölümü'nü kurmuş ve çalışmalarında ondan büyük destek ve ilgi görmüştü. Yapılan seçimi İnönü'nün adayı Prof. General Dr. Abdülkadir Noyan'a karşı kazanarak rektör olmuştu. Seçimlerden önce kendisine adaylığını koymaması usulünce duyurulmuşsa da bunu dikkate almamıştı. Seçim tutanağını alıp CHP Genel Merkezi'ne ağabeyini görmeye gittiğinde, CHP yöneticileri onun özgür bir seçimle geldiğini ve başkaca hiçbir resmi işleme gerek olmadığını anlayınca çok şaşırmışlardı: *"Biz nasıl bir Yasa çıkarmışız yahu!"* Tepkileri buydu. CHP, bağımsız, özgür, özerk bir üniversite kavramının çok uzağındaydı. (Bundan 50 yıl sonra bile rektör seçiminde son sözün Cumhurbaşkanı'nda olması Türkiye'de demokrasinin gelişme hızını göstermesi bakımından ilginçtir!)

Bir süredir Tonguç gibi Nafi Atuf Kansu ve Şevket Aziz Kansu'lar da sağcıların boy hedefi idiler. Nafi Atuf Kansu'nun Kurtuluş Savaşı'nın ilk yıllarında sol çevrelerle ilişkisini, Şevket Aziz Kansu'nun da genç bir hekim olarak 'Aydınlık' dergisinde yazı yazmış olmasını dillerine dolamışlardı. Saldıranların başında CHP'nin genç milletvekillerinden Dr. Fahri Kurtuluş geliyordu. 'Kürşad' Dergisinde rektörü komünistlikle suçluyor, *"Kişisel kanıma göre Bay Şevket Aziz'e rektörlük sıfatı ve makamı iyi gelmiyor ve gel-*

110 Cumhuriyet Kitap Eki, Yücel'in kitabının tanıtımı, 27.7.1995.
111 Selçuk Erez, Hayri Ardıç, M. Eğitim Hizmetinde 45 Yıl, Cumhuriyet Dergi, sayı 491, 20.8.1995, s. 19.

meyecektir." diye yazarak olacakların işaretini veriyordu.[112]

Ankara Üniversitesi Senatosu Sirer'in üç öğretim üyesinin çıkarılması isteğini yasal dayanağı olmadığı gerekçesiyle geri çevirdi. İstanbul Üniversitesi Rektörü Ord. Prof. Sıddık Sami Onar ve Senato da bu kararı desteklediklerini açıkladılar.

27.12.1947 günü Pertev Naili Boratav'ın Fakülte konferans salonunda konuşması vardı. O gün Ankara'daki fakültelerin öğrencilerine haberler gönderilerek Ulus Alanı'nda Kıbrıs için bir miting düzenlendiği duyuruldu. Bu mitingler son zamanlarda sık sık yapılıyordu. Ama o günkü mitingin konusu birden değiştirildi. *"Komünist hocaları istemeyiz"* diye slogan atmaya başlayan kalabalık Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi'ne yöneldi. Boratav gelmemişti.

Rektör yerindeydi. Odasına çıkıldı. Rektör tartaklandı, kendisine zorla bir istifa yazısı imzalatıldı. Saldırının sürmesi ve işin düzenleyicilerin saptadıkları düzeyi aşma eğilimi göstermesi üzerine güvenlik görevlisi oldukları anlaşılan ve daha sonra ortadan kaybolan bazı siviller Rektör'ü dışarı çıkarıp bir arabayla uzaklaştırdılar, canını kurtardılar.

Olay yerinde CHP milletvekilleri Kemal Satır, Hamdi Orhon ve İhsan Olgun'un görülmeleri ilginçti. Kalabalıktan bir grup daha sonra Fakülte'den Denizciler Caddesindeki İlerici Gençler Derneği Merkezine yöneldi. Burası eski bir Ankara evinin zemin katında, bir buçuk odalı bir yerdi. İçeri girildi, eşyalar kırıldı, bulunan kitaplar yırtılıp sokağa atıldı. İçlerinden biri elindeki Larousse'u göstererek, *"Buldum, Rusların kitabını buldum."* diye bağırıyordu.

Olayın son sahnesi birkaç saat sonra Kansu'nun evinde yaşanacaktı. M. Eğitim Bakanı Sirer, Hükümet adına üzüntülerini bildirmeye geliyordu. Aralık oda kapısından hazırlanmış senaryonun dışına çıkılması karşısında telaşlanmış, ürkmüş, yüzü sapsarı, elleri titreyen Sirer'in bir koltukta oturduğu görülüyordu. Tüm gücüyle Kansu'yu Hükümeti suçlayacak bir açıklama yapmaktan caydırmaya çalışıyordu.

Ağabeyi ve Tonguç, onun hemen böyle bir açıklama yaparak istifa etmesinden yanaydılar.

Basının büyük bölümü olayı yorumsuz aktarmakla yetinecek, yalnız İstanbul Üniversitesi Rektörü olayı kınayan bir telgraf gönderecekti. Açılacak kamu davasında yüzlerce kişinin gözleri önünde geçmiş olaylar için bir tek tanık bulunamayacak ve Rektör Kansu, *"Anlaşılan böyle bir olay olmamış, ben rüya görmüşüm."* diyecekti.

Üç öğretim üyesine gelince, ancak 5.7.1948'de onların kadrolarını kaldıran bir Yasa TBMM'de kabul edilecek ve bu yoldan üniversiteden uzaklaştırılacaklardı. Tasarı görüşülürken Fahri Kurtuluş öğretim üyelerini, Hasan Âli Yücel'i, Yüksek Öğretim Genel Müdürü Necmettin Halil Onan'ı suçlayacak, Suud Kemal Yetkin ve Emin Soysal onu destekleyecekler, tasarıya yalnız Sadık Aldoğan ve Adnan Adıvar karşı çıkacaklardı.[113,114]

8.1.1948'de çıkartılan bir Genelge ile *"Bundan sonra köy okullarının Devlet bütçesinden ayrılacak para ile yaptırılacağı, köylülerin el emeği ve iş ögeleriyle yardıma çağrılacakları, köylüden, Birlik'ler içinde olmak üzere, hiçbir adla para alınamayacağı"* bir kez daha bildiriliyordu. Köylünün katılımı ile okul yapımından böylece uygulamada vazgeçilmiş oluyordu. Eski sistem bozulmuş, yerine yenisi getirilememişti. Dü-

112 Fahri Kurtuluş, Kürşad, 3.11.1947 günkü sayısı.
113 Uğur Mumcu, 40'ların Cadı Kazanı, s. 107-111.
114 Engin Tonguç, Umut Yolu, s. 100-104.

şünülen 'Yapım ve Onarım Birlikleri' yöntemi fiyasko ile sonuçlanmıştı. Kurulmuş bir düzeni bozmak kolaydı, ama yerine bir yenisini koymak hiç de öyle değildi.[115]

Sağ baskı ve düşün terörü arttıkça Tonguç'un çevresindekiler giderek azalıyordu. Yıllarca onunla çalışmış olan, coşkulu mektuplar yazan bazı kişiler de uzak durmaya başlamışlardı. Yakın çevresinde en sık bir araya geldiği kişiler, zaten aynı yerde çalıştıkları Ferit Bayır, Hamdi Keskin ve Hürrem Arman'dı. İşten çıkınca bir iki saatliğine bir yerde iki kadeh içip konuşma alışkanlıklarını bir düzene soktular. Artık buna Cuma toplantıları deniyordu. Genellikle Ulus'daki İmren Lokantası'na gidiyorlardı. Bazı haftalar onlara Ankara'ya geçici olarak gelmiş eski iş arkadaşları, örneğin Kartekin, Balkır, Tekben, Tamer ve bazı öğretmenler de katılıyorlardı. Bazen Nafi Atuf Kansu gelirdi. Arada bir, yemekten sonra bir dostun evine kahve içmeye giderler, orada konuşmayı sürdürürlerdi. Yücel'e gittikleri de olurdu. Cuma toplantıları yıllarca yapılacak, hatta Tonguç'un ölümünden sonra da sürdürülecekti. Bir tür soluk alma, birbirine destek olma olanağı ve gereksinimi idi bu!

Ama ortalıktan yok olanlar, onları görünce kaldırım değiştirenler artıyordu. Bunlara *"vitrinciler"* adını takmışlardı. Bu gibiler karşılaşmamak için hemen en yakın vitrini seyretmeye başlıyorlardı. Onların arasında eski köy enstitüsü müdürü olanlar bile vardı artık. Arman onlar için *"h... bir kendini koruma içgüdüsü ile karakter yapılarını belirliyorlardı"*, der.

Köy enstitülerinde çalışmış, emek vermiş olup da güne uyum sağlama çabalarında kullanılan bir yöntem de köy enstitüleri konusunda yayın yapmak, bunlarla *"Ben zaten daha önce söylemiştim."* türünden eleştiriler getirmekti. En azından, konuyu anlatırken Tonguç'un adını hiç geçirmemek, böyle biri hiç olmamış gibi davranmak, yazmaktı. Ama bu çocuksu yöntemin bile yarar sağladığını, bazı kişilerin mesleksel yükselme doğrultuları gösterecekti.

"Burdur M. Eğitim Müdürlüğü görevi ile Pazarören Köy Enstitüsü Müdürlüğü'nden ayrılan Şevket Gedikoğlu 'Niçin Eğitmen Kursları ve Köy Enstitüleri' [116] *kitabında bir kez bile Tonguç'dan söz etmiyordu... Sayın Gedikoğlu kuruluş nedenlerini incelerken Ethem Nejat, Emrullah Efendi, İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve özellikle Halil Fikret Kanad'tan söz ediyor, ama Tonguç'un adı hiç geçmiyordu."*[117]

Bu yargı doğru sayılmazdı; Gedikoğlu Tonguç'dan söz ediyordu, hem de överek: Kitabın başına şu sözleri yazıp imzalayarak Tonguç'a göndermişti: *"Eğitmen kurslarının, köy enstitülerinin baş kurucusu, büyük emektarı Hakkı Tonguç'a derin ve sonsuz saygılarımla. 27.4.1949"*[118]

Cılavuz Köy Enstitüsü'nün eski Müdürü Halit Ağanoğlu da bir yıl sonra yayımlayacağı 'Köy Enstitüleri Yolunda' adlı kitabının[119] ilk sayfalarında Tonguç'un 1940'da, *"Sizi Kars'a göndereceğim. Orası çetin yerdir, size güvenim var"* demesiyle köy enstitülerinde çalışmaya başladığını yazmak yürekliliğini gösteriyor, ama kitabın geri kalan 112 sayfasında özenle onun adını geçirmekten kaçınıyordu.

Zaten *"1942'de kendisinin (Ağanoğlu'nun) saptadığı yanlış tutuşların büyümüş ol-*

115 8.1.1948 günlü Genelge, M. Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi.
116 Şevket Gedikoğlu, Niçin Eğitmen Kursları ve Köy Enstitüleri.
117 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s. 313-319.
118 Şevket Gedikoğlu, a. g. e. Arşivdeki imzalı nüsha.
119 Halit Ağanoğlu, Köy Enstitüleri Yolunda.

ması sonucu 1947 yıllarında enstitülere karşı genel bir hoşnutsuzluk havası esmişti." Kitaba koyduğu resimlerle de gösterdiği Sirer'in Cılavuz Köy Enstitüsü'nü denetiminden Bakanın hoşnut kalması, kendisinin *"o kötü havanın dışında kalmış olduğunu görmesindendi"*.

Kitabın Eleştiriler Bölümü'nde enstitülere yöneltilmiş eleştirilere hak veriliyordu. *"Bazı sorumsuz kısır akıllıların sol telkinler yaptıkları"* olmuştu. *"Kent ve köy topluluklarını birbirine düşürecek ve toplumu bölecek düşün telkinleri de görülmüş"*tü. Karma eğitim nedeniyle *"arada olagelen üzücü vakaları da unutmamak gerekir"*di. *"Yetişen öğrencilerin nitelik bakımından düşüklüğü de doğru"* idi. Ağanoğlu da kitabının bir nüshasının ilk sayfasına *"Sayın Hakkı Tonguç'a derin saygılarımı tekrarlıyarak sunulur."* diye yazıp imzalayarak postaladı.[120]

Tonguç'un her iki eski çalışma arkadaşına bir tepkisi olmadı. Adına değinilmemiş olması elbette umurunda bile değildi. Böyle kişisel konularla uğraşamazdı. Eleştirilere gelince; bunların zamanlamasına canı sıkılmış olmalı. Yıllarca sürmüş iş birliktelikleri sırasında herhangi bir eleştiri yapmayıp da, şimdi; köy enstitülerine en ağır ve haksız saldırıların yapıldığı, bir yığın güdümlü soruşturmanın sürdürüldüğü günlerde eleştiriye kalkışılmasının yakışıksızlığı ortadaydı.

Yine bu durumlarda eski iş arkadaşlarının, birlikte yürütülmüş olağanüstü çalışma ve çabaların anısı ağır basıyor olmalı ki, değer verdiği amaçları için onlardan yararlanmayı sürdürmeye çalışacaktı. İnsan ilişkilerindeki en önemli ölçütünün ideallerine yararlılık olmasını gözardı etmiyordu hiçbir zaman ve hiçbir koşulda. Bu anlayışla, hızlandırarak sürdürmeye çabaladığı *"İş Eğitimi Ansiklopedisi ve Sözlüğü"* çalışmalarına Gedikoğlu'nu da, Ağanoğlu'nu da katmak isteyecekti.

Tonguç'un yakınları arasında olduğu gibi, cuma toplantılarında da suçlamalara ve yıkma işlemlerine karşı tutulması gereken yol tartışılıyor, hatta daha etkin ve güncel bir savaşıma girişilmemesi eleştiriliyordu. Bu konuda Tonguç kararlıydı. Bunları belirli bir düzeyi koruyarak yanıtlamak, güncel siyasal tartışmalara girmemek. Ona göre, bunun tersi için koşullar çok elverişsizdi. Sirer ve yandaşlarının isteği de kendilerini böyle elverişsiz koşullarda, olanakların eşit olmayacağı bir tartışmaya çekmekti. Bunu kabul etmiyordu. O tür bir tartışma köy enstitülerine ve özellikle genç köy öğretmenlerine daha büyük zararların verilmesi yolunu açardı. Doğru olan, çok sınırlı durumdaki yayın olanaklarından yapılabildiği kadar yararlanarak düzeyli bir savunma yapmak, öğretmenlik ve eğitmenlik niteliğini yitirmeden bunu sürdürmek ve köy enstitüsü çıkışlıların bu ilk vuruşu atlatıp derlenip toparlanmalarını beklemekti. Asıl güç onlardaydı. Daha da güçlenip örgütlenmeleri, bir baskı gücü oluşturmaları yıllardır verdikleri emeklerin başarısını gösteren ölçüt olacaktı. Bunu beklemek zorundaydılar. Hiç de elverişli olmayan bugünkü ortamda kendi kişisel çıkışlarının yarardan çok zararı olurdu.

Bu görüşünü sürdürmekle kesin kararlıydı. Bunun için de olaylar karşısında duygusallığa kapılmamak, iyice hesaplamadan tepkiler göstermeye kalkışmamak önemliydi. Aklı kullanmak ve güçler, güç dengelerini, koşulları iyi hesaplamak. Yapılması gereken buydu.

Savaştepe Köy Enstitüsü Öğretmeni Kemal Gökaydın'dan gelen bir mektupta Prof. Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu'nun 17.4.1947'de Cumhuriyet'de çıkmış, köy enstitülerine

120 Halit Ağanoğlu, a. g. e. Arşivdeki imzalı nüsha.

karşı yazısına tepkiler konu ediliyor, Tonguç'un görüşü soruluyordu. Gökaydın, hazırladığı bir yanıtın örneğini de mektubuna eklemişti. Tonguç, Fındıkoğlu'nun ileride, 20.12.1948'de Cumhuriyet'de çıkacak yazısını da gördükten sonra Gökaydın'a yazacağı mektupta *"hocalığa yakışmayan, politikacılıktan ileri gitmeyen o yazıya yanıtı"* nedeniyle Gökaydın'ı kutluyor ve şu bilgileri veriyordu: *"Kendisini 22 yıldan beri tanırım. Üç dört yıldan beri de birbirimize rastladıkça, bana Cumhuriyet'te yazdıklarının tersini, yani olumlu kanılarını kısaca ve hiç gerek yokken söylemeyi adeta bir görev bilirdi. Dahası var. 1927'de Ankara'da çıkan 'Hayat' dergisinde Cumhuriyet'e yazdıklarının tümüyle tersini yazmıştı..."* [121]

Tonguç, İş Eğitimi Ansiklopedisi çalışmalarını yoğunlaştırırken, gençliğinden beri savunduğu iş eğitimi doğrultusunda, genç öğretmenlerin sağlam bir eğitbilim kültürü kazanmalarına yardımcı olmayı amaçlıyordu. Yeni öğretmen kuşakları ancak bu nitelikleriyle geri ve tutucu eğitim görüşlerini altedebilirlerdi. 1945/46 ders yılında Yüksek Köy Enstitüsü öğrencileri ile birlikte başladığı bu çalışmayı, her zamanki yöntemine uygun olarak, kollektif bir çaba olarak sürdürmek istiyordu. Yararlanabileceğini umduğu kişilere mektuplar yazdı. Bu arada Almanca yapıtlardan da yararlanıyordu, birçok konu için onları temel alıyor, çevirilerini yaptığı bazı bölümleri, kişisel deneyim ve görüşlerini de katmaları isteği ile bazı arkadaşlarına gönderiyordu. Bizde de uygulanmış konularla ilgili bilgiler de bu maddelere eklenecekti. Ayrıca, bize özgü, yabancı kaynaklarda yer almayan konular için uzman arkadaşlarından metin istiyordu.[122]

Peki Tonguç'un, Talim Terbiye Kurulu Üyesi olarak gündelik uğraşı ne idi? Eldeki belgelerden bu konuda ve Kurul'un çalışma yöntemini gösteren bir izlenim edinilebiliniyor:

Kuruldan Bakanlıkça bir sorunun yanıtı istendiği zaman, üyelerin ilgi alanlarına göre başkan bunları dağıtıyordu. Üye bir rapor düzenliyor, konu çok önemli ise bu rapor tüm üyelerle birlikte görüşülüp karara bağlanıyordu. Tonguç'un kendisine iş verildiğinde, elinden geldiğince köy enstitülerine ve ilköğretime verilecek zararları önleme yönünde görüş bildirdiği anlaşılıyordu. Ama onun görüşlerine değer veriliyor, raporlarına göre uygulama yapılıyor muydu? Şüphesiz ki burası tartışmalıydı. Ayrıca, bu Kurul'un bir yürütme organı değil, bir danışma yeri olduğunu da belirtmek gerek. Kararları bakanların buraya verdikleri değer ve önem ölçüsünde geçerliydi.

Eldeki belgelerden biri Yüksek Köy Enstitüsü'nün kapatılmasıyla Kız Teknik Öğretmen Okulu'na öğrenci olarak gönderilen evli bir kız öğretmen ile ilgili. Öğretmen Okulu'nun Yönetmeliğine aykırı olan bu durumda ne yolda hareket edilmesi soruluyordu. Tonguç'a göre *"... A.T.'nin bir okuldan naklen gelmiş olması nedeniyle, yeni kayıt yapılması söz konusu olmayabilirdi. Eğer yönetmelik aynen uygulanırsa öğretmenin başladığı öğreniminin yarım kalması gibi bir sakınca"* ortaya çıkacaktı. Ayrıca, *"yatılı olmayan bu Teknik Okul'a evli olarak devamının da bir sakıncası olmamak gerekir"* di.[123] Kısacası, Tonguç'un kişinin öğrenimini sürdürmesi için esnek davranılmasından yana olduğu anlaşılıyordu.

Bir başka belge, birisinin Mustafa Necati'yi konu alarak yazdığı bir kitabın incelenmesiyle ilgiliydi. Tonguç'a göre, Necati'nin Türk eğitimine yaptığı önemli hizmetler kitapta belirtilmemişti. Üstelik, Necati'nin Darendeli olduğu üzerinde durulurken, onun

121 Hakkı Tonguç'dan Kemal Gökaydın'a 30.1.1949 günkü mektup.

122 Şerif Tekben, Köy Enstitüleri Defteri 3, s. 50-51.

*"İzmir'in çocuğu olduğunu yazan bir kişiye hakarete varan bir paragraf da kitapta yer almış"*tı. Bu nedenlerle Tonguç kitabın okullara Bakanlıkça satın alınması başvurusunu uygun bulmuyordu. Kitap, bir başka üyeye de incelettirilmeliydi.[124]

Tonguç'dan görüş istenen bir konu biraz daha önemliydi: 1947'de düzenlenen yeni Öğretim Programı'ndaki sanat ve tarım derslerinde öğretmenler nasıl not vereceklerdi? Bunu İlköğretim Genel Müdürlüğü Kurula soruyordu. Bu iki başlık altında toplanmış derslerin notları ayrı ayrı mı, yoksa her iki grup için bir not olarak mı verilmeliydi? Tonguç'a göre sonuncu yöntem doğru olurdu. Örneğin, öğrencinin sanat dersleri grubuna giren herhangi bir dersten öğrenimi yeterli olmayıp diğerlerinden yeterli olması onun bu ders grubunun amacına göre yetişmemiş olduğu anlamına gelirdi. O halde, bu derslerin öğretmenleri bir araya gelerek görüşmeli ve bir tek not üzerinde anlaşmalılardı. Tarım grubu için de böyle yapılmalıydı.

Ne var ki, yeni Öğretim Programı'ndaki ders grupları bu yöntemin uygulanmasına elverişli değildi. Bu nedenle, Tonguç sanat ve tarım derslerinin yeniden gruplandırılmalarını öneriyor ve bunun taslağını veriyordu. Buna göre 1947 Programı'ndaki ders dağıtımı çizelgeleri de değiştirilerek yeniden düzenlenmeliydi.[125] Kısacası, Tonguç kendisinden görüş istenmesi olanağından yararlanarak 1947 Programı'nın köy enstitülerinin amaçlarına, eğitim ilke ve yöntemlerine uymadığını anlatmaya çalışıyordu. Bu öneri üzerine ne tür bir işlem yapıldığını bilmiyoruz. Ama o günlerde Kurul'un Muamelat (İşlemler) Müdürü görevini yürüten Hamdi Keskin'in bir iş için kendisine başvuran eski Yüksek Köy Enstitüsü çıkışlı öğretmenlere söylediği *"Talim Terbiye Kurulu Bakanlığın eğilimine göre karar verir. 126 yanıtı düşünürse, Tonguç'un önerilerinin uygulanmasının çok kuşkulu olduğunu söylemek yanlış olmasa gerekir. Herhalde bu görüşler, yapılan yanlışları yapanların yüzüne vurmaktan ve Sirer'i biraz daha hırslandırmaktan başka birşeye yaramamış olsa gerek.*

Gerçekten de, onların kendi yollarında uyarılara kulak asmadan yürümekte kararlı oldukları köy enstitüleri sağlık kollarında da 1947 Öğretim Programı'nın uygulanmasını öngören bir Genelge'yi çıkarmalarıyla anlaşılacaktı.[127]

1948'in ilk ayları boyunca Tonguç'la mektuplaşmalar sürüyordu; belki yazanlarda değişiklikler olmuştu.

Y. Köy Enstitüsü çıkışlı Süleyman Adıyaman Mersin'den yazıyordu: *"... Çevirdiğim ekonomi kitabını bastırmayı düşünüyorum."* Ve Amerikan Kültür Ataşeliği kanalıyla ismarladığı kitapları soruyordu. Bir süre sonraki mektubunda *"Köy öğretmenleri için 2. dönem öğretim kılavuzu ya da yıllık çalışma planı denebilecek bir çalışmaya başladığını"* bildirecekti.[128]

Kısa bir süre geçince kaldırılan bir bakanlık emrine alınma olayından sonra İstanbul'da İlköğretim Müfettişliği'ne başlayan eski Pulur Köy Enstitüsü Müdürü Yalçın Ansiklopedi çalışmalarına kendisini de kattığı için Tonguç'a sevincini duyuruyor, çocuk resimleri konulu çalışmalarını anlatıyordu.[129]

---

123 A-126/10 24.12.1947 günlü evrak yanıtı, elyazısı ile.
124 A-126/11 2.1.1948 günkü evrak yanıtı, elyazısı ile.
125 A-102/2 Kurul Başkanlığı'na 14.2.1948 günlü yanıt, elyazısı ile.
126 Dursun Kut'la konuşma.
127 24.2.1948 günlü Genelge, M. Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi.
128 Süleyman Adıyaman'dan Hakkı Tonguç'a 9.1.1948 ve 3.2.1948 günkü mektuplar.
129 Osman Yalçın'dan Hakkı Tonguç'a 7.3.1948 günkü mektup.

Eski Çifteler Köy Enstitüsü Müdürü, İstanbul İlköğretim Müfettişi Remzi Özyürek iki arkadaşı ile birlikte ilkokul çocukları için çıkardıkları dergiler konusunda bilgiler veriyor, Tonguç'dan görüşlerini bildirmesini, gönderdiği örnekleri incelemesini istiyordu.[130]

Uşak'da eski Köy Enstitüsü Müdürü Hayri Çakaloz'a Tonguç Steinbeck'in 'Gazap Üzümleri' romanını yollamıştı. Çakaloz kitap konusundaki düşünlerini yazıyor, yalnızlık duygusunun ağırlığından ve yıpratıcılığından yakınıyordu; *"Kapım ancak sizinle açılıyor, dostluğunuz, sağlığınızla avunuyorum."*[131]

Gölköy Köy Enstitüsü çıkışlı, geleceğin arıcılık uzmanı ve bal yetiştiricisi İlyas Pınarbaşı Çankırı Atkaracalar'ın Bozkuş köyünden yazdığı mektupta bahçesi ve arılarıyla uğraştığını, 15 kovanı olduğunu, boş zamanlarında kitap okuyup yabancı dil çalıştığını duyuruyordu.[132]

Samsun'a atanan eski köy enstitüleri müzik öğretmeni Bedri Akalın ansiklopedi işine katılmaktan mutluluk duyacağını yazıyordu. Eşi ve çocukları Gölköy'de kalmışlardı, onları getirebilmek için ev arıyordu, morali iyi idi, *"... Zaman en büyük hakimdir.."*[133]

Kocaeli M. Eğitim Müdür Yardımcısı Niyazi Usel 19 Mayıs bayramı nedeniyle saygılarını sunuyor, Tonguç'un gönderdiği selamdan mutluluk duyduğunu belirtiyordu.[134] Evet, dünyada vitrinciler dışında daha çok insan vardı. Tonguç, insanlara olan inancını hiçbir zaman yitirmemişti. Her zaman iyimserdi. Zaman zaman bu inanç ve iyimserlikle bazı insanları değerlendirirken sonradan düş kırıklığına uğrasa da yaşam felsefesinin temelinde bu değerler vardı; yaşamı bunların üstüne kuruluydu.

Mektuplar sürüyordu:

"... Lütfi Dağlar'la (Yaz. notu: eski Düziçi Köy Enstitüsü Müdürü) *sık sık buluşuyoruz... İkimiz de bu büyük kent havasında soysuzlaşmadık Hocam!.. Duygu ve düşüncelerimize çok yabancı olan bu kent, bizi daha pekleştirdi... Size bağlı olduğumuzu, inancımızı ve davamıza imanımızı yinelemekle sevinçliyim..."* [135]

Aslında, acı olaylar hiç de az değildi. Hele şu çavuş çıkarma olayı! Yüksek Köy Enstitüsü'nde yetiştirdikleri o en yetenekli, en nitelikli gençleri düşündükçe içi parçalanıyordu. Ama üstesinden geleceklerdi, gelmelilerdi. En kötü koşullarda bile insanoğlu bir çıkış yolu bulmalı, hatta iyi sonuçlar çıkarılabilmeliydi. Bu kendinin de tüm yaşamında kullanmış olduğu yöntemdi. Şimdi onu onlardan bekliyordu. Bu duygu ve düşünlerle, Yüksek Bölüm'ün en değerli öğrencilerinden birinden, geleceğin tanınmış yazar ve ozanı Mehmet Başaran'dan gelen mektupları okuyordu. Mektuplar Bandırma yakınılarında Depleke Köyü'ndeki kıtasından yazılmıştı ve Başaran Çavuş diye imzalanmıştı. Tonguç'a gönderdiği kitaplar için teşekkür ediyordu Başaran. *"... Aydın insanın gereksinimi dayanaktır diyorsunuz, gerçekten öyle... 'Sokrates'in Savunması' elimden düşmüyor. Herşeye karşın okuyor, okumaya çalışıyorum..."* Sonra kitap istiyordu yeniden: *"... Türkçe, daha çok klasiklerden. Onlara bir şey diyemiyorlar. Almanca Theodor Storm, Heine falan..."*[136]

---

130 Remzi Özyürek'den Hakkı Tonguç'a 15.3.1948 günkü mektup.
131 Hayri Çakaloz'dan Hakkı Tonguç'a 29.3.1948 günkü mektup.
132 İlyas Pınarbaşı'dan Hakkı Tonguç'a 7.4.1948 günkü mektup.
133 Bedri Akalın'dan Hakkı Tonguç'a 19.4.1948 günkü mektup.
134 Niyazi Usel'den Hakkı Tonguç'a 24.5.1948 günkü mektup.
135 Hayri Çakaloz'dan Hakkı Tonguç'a 12.7.1948 günkü mektup.
136 Mehmet Başaran'dan Hakkı Tonguç'a 14.3.1948 ve 10.4.1948 günkü mektuplar.

Bunları okurken gözleri daldı. Hasanoğlan'daki 1946 yılındaki 17 Nisan törenini anımsadı. Köy enstitülerinin görsel tarihine geçmiş bir resim canlandı gözünün önünde. Törende okuduğu şiiri çok beğenen Cumhurbaşkanı İnönü, yanına çağırtıp kutladığı köy enstitülerinin boz giysisi içindeki o yaşam dolu delikanlının elini sıkıyordu. İnönü onun şimdi Debleke Köyü'nde çavuşluk yaptığının bilincinde miydi acaba? Bir süre uzaklara daldı kaldı. O çocuklar bunun da üstesinden geleceklerdi, hem de yalnız başlarına, paşasız maşasız! Silkindi, Başaran'ın istediği kitapları hazırlamak için harekete geçti.

CHP iktidarının Nazım Hikmet'in hapisliğinden sonra hiçbir zaman silinmeyecek bir lekesi olarak kalacak olay 2.4.1948'de gerçekleşti. Sabahattin Ali öldürüldü. Resmi açıklamaya göre, cinayet S. Ali Bulgaristan'a geçmek isterken, buna yardım eden, ama son anda *"milli hisleri galeyana gelen"* karanlık ilişkileri olan bir eski astsubay tarafından işlenmişti. Ama yakınları, bazı emekli subaylar, bir eski Emniyet Müdürüne göre, S. Ali Kırklareli'nde sorgulanırken işkencede ölmüş, sonradan olaya cinayet süsü verilmişti. Gerçek hiçbir zaman ortaya çıkmayacaktı.[137] Ne olursa olsun, olay o yıllardaki sağ terörün bir parçasıydı ve herhalde her tür sol akımı ve düşünü yıldırma, korkutma amaçlı bir gözdağı idi.

Sirer, eğitmen uygulamasını ortadan kaldırmak için ilk adımı 17.4.1948 Genelgesi ile attı. Genelgenin tarihinin bile bir simgesel anlamı olmalıydı. Artık eğitmen yetiştirmek için yeni kurslar açılmayacaktı. Eğitmen yetiştirilmesine son veriliyordu. Böylece, 1947'de köy enstitülerinde açılmış olan 12. dönem eğitmen kursları, son kurs oluyordu. Ayrıca, Genelgede, isteyen eğitmenlerin ve yetersiz görülenlerin işten ayrılmalarını öngören hükümler de vardı. Öğretmenle birlikte çalışan, ama o öğretmenin okul için yeterli olduğu anlaşılan köylerdeki eğitmenlerden, başka yerlere nakledilmelerini istemeyenlerin de görevlerine son verilecekti. Bunların yerine yeni eğitmen atanmayacaktı. Böylece eğitmen yetiştirme işine son verildiği gibi, yıllardan beri en zor koşullarda büyük özveri ile çalışmış olan eğitmenler de kapının önüne konuyorlardı. Uygulamanın etkisi daha o 1947/48 ders yılında görülecekti: Eğitmenli 339 ilkokul kapatılmıştı![138, 139]

Tüm Yüksek Köy Enstitüsü çıkışlılar gibi askere alınmış, ama yedek subay yapılmış Abdullah Özkucur, terhis olunca Ankara'ya geldi, tarih 30.4.1948'di. Talim Terbiye Dairesi'ne Tonguç'u görmeye gitti. Askerlik anılarını anlattı. Tonguç sevindi, üzüldü. Söz ilerleyince Özkucur'un *"Yüksek Köy Enstitüsü'nü kapattılar. Sıra diğer köy enstitülerine de gelecek"* sözlerine Tonguç şu yanıtı verdi: *"Bu kolay olmayacak... Onları unutturmamak sizlerin elinizde. Arkadaşlarınızla yazın çizin, onları yaşatmaya çalışın. Herkes üzerine düşeni yapmalı.."* Sonra 'Canlandırılacak Köy' kitabını çıkarıp bir paragrafa parmağını bastı; "*Şunu oku... Yeri gelmişken bir noktayı açıkça belirtmeliyim ki, köy enstitüleri bunların savundukları ve sandıkları, sürekli olarak çevreye yaymaya çalıştıkları gibi bir tek kişinin verdiği esinle ortaya gelivermiş kurumlar değildir. Aslında buna olanak da yoktur. Onlar, Türk eğitmen, öğretmen ve aydınlarının ortak çalışmalarından, ulus enerjisinden doğmuş tam anlamıyla ulusal kurumlardır...*"

Daha sonra Özkucur, uzun zamandan beri sormak istediği bir soruyu sordu ona: *"Köy enstitülerinde tuttuğunuz yolda bir yanlışınız, bir hatanız oldu mu?"* Tonguç'un yanıtı şuydu: *"Özde hatamız olmadı, ufak tefek ayrıntılarda belki. Bunlar da yaşadığı-*

137 Uğur Mumcu, 40'ların Cadı Kazanı, s. 145-146.
138 17.4.1948 Genelge, M. Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi.
139 Şevket Gedikoğlu, Evreleri, Getirdikleri ve Yankılarıyla Köy Enstitüleri, s. 213.

mız yılların zorlamasıyla olmuştur." Sonra ekledi: *"Avrupa ulusları bizim tuttuğumuz bu yoldan giderek şimdiki düzeylerine ulaşmışlardır. Bu yol eğitim yoludur. Eğitim ve iş eğitimi aracılığı ile canlandırma yoludur; bilim ve akıl yoludur. Atatürk'ün gösterdiği çağdaşlaşma, uygarlaşma, uluslaşma yoludur. Köylümüzle, kentlimizle uyum içinde canlanmamız, çağdaş uygarlık düzeyine çıkmamız, Atatürk ilkelerini eksiksizce, en ıssız köylerimize kadar ulaştırmamız için bu yoldan başka çıkar yol yoktur. Biz, enstitüler olarak biraz hızlı yürüdük bu yolda. Kimileri bizim bu tempomuza ayak uyduramadılar. Kimileri 21 köy enstitüsünün işyerlerinden, oyun ve spor alanlarından yükselen köylü çocuklarının seslerinden ürktüler. "Uyanıyorlar, geliyorlar, geldiler"*, diyerek sancılandılar. *Kimileri de ufacık bir ışıktan bile gözleri kamaşan yarasalar gibi, senin deyiminle, köy enstitüleri güneşinden rahatsız oldular, onları karartmaya, çamurlamaya kalktılar."*

Özkucur'un son sorusu Yüksek Köy Enstitüsü'nün kapatılma nedeniydi. Tonguç gülümseyerek *"Bunu da siz bulun, araştırın."* yanıtını verdi.[140] Oradaki iç bölünmeleri, çekişmeleri, tartışmaları, ihbarcılıkları, jurnalcilikleri anımsatmak istemiş olmalıydı.

Bu konuşmadan da Tonguç'un umudunu köy enstitülülerin güçlenip toparlanmalarına, kendilerini ve yapılmış çalışmaları savunmaya başlamalarına bağladığı anlaşılıyordu. Ona göre birlikte yapılan, hep birlikte savunulmalıydı. Bireysel çıkışlarla değil, kolektif ve örgütlü hareketlerle baskı gücü olunabilirdi.

Mayıs ayı içinde İlköğretim Genel Müdürlüğü Kanad'ın birçok kez ileri attığı köy enstitülerinde öğrenim süresinin 6 yıla çıkarılması konusunu yeniden ısıtıp ortaya sürdü.

Tonguç, incelemesi için kendisine verilen bu öneriye yanıtını 14.5.1948 günkü uzun bir yazıyla verdi. Ona göre, İlköğretim Genel Müdürlüğü'nün 12.5.1948 günlü yazısında belirtilen nedenler *"bilimsel esaslara uyularak yapılmış sistemli incelemelere dayanmamakta"* idi. Enstitü öğrencilerinin yetersiz yetiştikleri şeklindeki görüşün dayanağı yoktu. Bunlar daha köylerde neler yapıp yapamayacakları anlaşılacak kadar çalışmamışlardı ki, bu konuda doğru bir kanıya varılabilsin. Köy ilkokullarından köy enstitülerine gelen öğrencilerin bilgi bakımından zayıf oldukları tezi ile köy enstitülerindeki öğrenim arasında ilişki kurmak da yanlıştı. Nedeni, onları yetiştirenler daha köy enstitülü öğretmenler değildi ki! Bu durum köy enstitüleri açıldığından beri sürüp geliyordu. Onları okutanlar öğretmen okulu çıkışlı öğretmenlerdi. Şimdi böyle bir nedenle, öğretmen okullarındaki öğretim süresinin uzatılması ileri sürülebilir miydi?

Ona göre 6 yıla çıkarmak için ivedi bir karar alınmak istenmesinin asıl nedeni ilişik yazıda açıklanmış yedek subaylık sorunuydu. Burada Yedek Subay Okulu'na gelen köy enstitüsü çıkışlıların *"bilgi azlığı"* ileri sürülüyordu ama, bu konuda diğer okullardan çıkışlılarla karşılaştırılmalarının yapılmış olduğu ciddi bir araştırma da yoktu.

Tonguç'a göre, tüm ileri ülkelerde öğretmen yetiştirme konusu, biri öğretmen yetiştiren kurumlarda, diğeri işbaşında olarak iki aşamada ele alınıyordu. Bizde bu ikinci aşamaya *"el sürülmemişti"*. Çözüm, öğretmen yetiştirilen kurumların öğretim süresini arttırmakta değil, bir an önce bu ikinci aşamayı ele almaktaydı.

Ayrıca bir yıl uzatma, hem yeni parasal yük getirecek, hem de en az ikibin köyün, yani yüzbin çocuğun okula kavuşmasını bir yıl geciktirecek, uzatmayla istenen sonuç da

140 Abdullah Özkucur, Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü, s. 376-378.

alınamayacaktı. Ama yine de uzatma yapılacaksa bunun geçerli nedenleri şunlar olabilirdi:

1. Yedek subaylık sorunu,

2. Köy öğretmenlerinin görevlerinin çokluğu ve önemi,

3. Köy öğretmenlerinin birkaç sınıfı birden okutma zorunluluğu nedeniyle yetiştirmesinde fazla ders uygulaması yapması gereği,

4. Köy enstitülerinde tarım ve teknik alanlarda pratik çalışmalara fazla zaman ayırma gereksinimi,

5. Köylerde neredeyse tümüyle durmuş olan okul yapımında öğretmen adaylarının etkin yardımlarından, uygulama bahçelerinin düzenlenmesinden yararlanılması.

Eğer yönetmeliklerde ve öğretim programlarında sayılan bu doğrultularda değişiklikler yapılacak olursa, ancak o zaman altı yıla çıkarma ile yitirilecek zaman ve katlanılacak harcamaların bir anlamı olabilirdi![141]

Şüphesiz ki bu Sirer'in istediği yanıt değildi. Süre arttırımı gerekçelerinin yanlışlığı yüze vuruluyor, amaçları yalnızca bir yıl daha fazla öğretimle öğretmen adayının teorik bilgi yükünü arttırmak olanlara doğru gerekçeler olarak gösterilenlerle de bozmak, ortadan kaldırmak için uğraştıkları sistemin nitelikleri, bunlara dönülmesi istemi ile bir kez daha anlatılmaya çalışılıyordu.

24.5.1948'de Sirer, köy okullarının, öğretmen ve sağlık memuru evlerinin yapımına yeni esaslar getiren 5210 sayılı yeni Yasa'yı çıkardı. Bu Yasanın gerekçesinde, daha önceki sistemin sakıncaları, kendine göre uzun uzun belirtiliyordu. Bu son Yasayla yapı işleri yıllık planlara uyularak valiliklere bırakılacaktı. Yapı giderlerini devlet ve özel yönetimler karşılayacak, köylüden hiçbir şekilde para toplanmayacaktı. 18-50 yaş arasındaki erkekler bedensel çalışmaları ile yapım, onarım ve bakım işlerine katılacaklardı. Kadınların yükümlülüğü kaldırılmıştı. Gerekli yapı kerestesi yurt ölçüsünde ve bir elden sağlanıp dağıtılacaktı. M. Eğitim Bakanlığı okul donanımları için toptan araç gereç satın alacak, depolar kurulacaktı. M. Eğitim müdürlükleri yardımcı teknik eleman çalıştıracaklardı. Köy enstitülerinin köylerdeki yapı çalışmalarına katılması, yardımcı olması uygulaması kaldırılıyordu. Enstitülerin bu yönden de köylerle ilişkisi kesilmişti. Yasa, ilgili 3803, 4274 ve 4459 sayılı Yasalarda da bu doğrultularda gereken değişiklikleri yapıyordu.[142] Şüphesiz ki, önemli olan, Yasanın uygulanmasında kararlılık gösterilip gösterilmeyeceği idi. Ne yazık ki artık yoğun şekilde köy okulu yapımı çalışmaları sürdürülemeyecekti. Her yıl yapılan köy okulu sayısında düşmeler görülecekti.

İş yasa çıkarmakla çözümlenseydi herşey ne kadar kolay olurdu!

26.5.1948'de Yargıtay Yücel-Öner davasındaki mahkeme kararını Yücel'den yana bozdu. Ama mahkeme ve aynı yargıç ilk kararında direnecek (3.7.1948), dava yeniden Yargıtay'a gidecekti (21.8.1948).[143] Davanın her yeni aşaması, olumlu ya da olumsuz gelişmeleriyle, konunun bir kez daha kamuoyunun gündemine gelmesine ve sağcıları konuyu kendi amaçlarına göre bir kez daha sömürmelerine olanak hazırlıyordu.

18.6.1948'de Tonguç, İlköğretim Genel Müdürlüğü'nden gönderilen tarımla ilgili 12

141 A74/24 Hakkı Tonguç'dan Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı'na yazılmış 14.5.1948 günkü yazı (tam metni için bk. Engin Tonguç, Devrim açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç, s. 423-426).
142 24.5.1948 günkü 5210 sayılı Yasa ve Şevket Gedikoğlu, a. g. e., s. 209-211.
143 Hasan-Âli Yücel, Davalar ve Sonuçları, s. 188-190, 191-196.

kitabın, Kurul Üyesi olarak incelemelerini yaptı. Bunların 10'unun *"Geçici bir zaman için bile olsa köy enstitülerinde yardımcı kitap olarak öğrencilere verilmelerinin doğru olmayacağına"* karar verdi. Diğer ikisi de *"Köy enstitüleri öğretim programları göz önünde tutularak ve pedagoji kurallarına göre yazılmamışlardı, yardımcı kitap olamazlardı, ancak sınıf kitaplıkları için satın alınabilirlerdi."* ... Görüş yazısında, Tonguç tarım kitaplarının bir an önce yazılmasının önemine değiniyor, bunun için ya bir yarışma açılmasını ya da bu kitapların yıllardan beri köy enstitülerinde tarım derslerini veren deneyimli öğretmenlere yazdırılmasını öneriyordu. Hatta bunların elinde hazırlığı yapılmış böyle kitap çalışmaları ve notlar da vardı. Bunlar kolayca kitap durumuna getirilebilirdi. Kısacası, Tonguç eldeki eleman ve olanaklar dururken, dışarıda çözüm aramalarının anlamsızlığını vurguluyordu.[144]

10.6.1948'de M. Eğitim Bakanı değişti! Sirer'in yerine M. Eğitim'e Tahsin Banguoğlu geldi. O da 1943'de CHP'yi gençleştirmek amacıyla milletvekili yapılanlardandı. Anadolucu'lardan sayılıyordu. *"Eğitimci"* gitmiş, yerine *"akademisyen"* gelmişti. Banguoğlu İstanbul Edebiyat Fakültesi çıkışlıydı. Berlin ve Breslau Üniversitelerinde Osmanlıca üzerine doktora yapmıştı.[145] Gazi Eğitim Enstitüsü'nde öğretmenliği vardı. Bu, Tonguç'un da orada bulunduğu döneme rastlıyordu. Milletvekili olduğunda Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi'nde doçentti.

M. Eğitimde Sirer dönemi kapanmıştı ama, Banguoğlu da onun doğrultusunda yürüyecekti. Sirer'in 1 yıl 10 ay süren Bakanlığı sırasında baş uğraşı ilköğretim ve köy enstitüleri olmuştu. Bu sürenin ilk birkaç ayında hazırlıklarını tamamlamış, kalan zaman içerisinde de köy enstitülerini bozma, ilköğretim uygulamasını durdurma, böylece 11 yılda yapılanı birbuçuk yılda yıkma başarısını göstermişti. Üretime dönük iş eğitimi uygulamasını durdurmuş, tarım ve sanat çalışmalarını yozlaştırmış, öğretim programlarını değiştirmiş, kuruluşa emek vermiş yönetici ve öğretmenleri uzaklaştırmış, özyönetimi ve demokratik ortamı, özgür okuma ve tartışmayı yok etmiş, köy enstitülerinin köylerdeki öğretmenlerle ve köy okullarının yapımı ile ilişkisini kesmiş, öğretmenleri ve ilköğretim örgütünü yeniden valiliklerin buyruğuna sokmuş, köylerde okul yapımını yavaşlatmış, on yıllık ilköğretim programını bozmuş, uygulanmasını durdurmuş, köy öğretmenlerinin derslik dışı çalışmalarına son vermiş, arazi ve üretim araç gereçlerini geri almış, onları maaşa bağımlı yapmış, eğitmen yetiştirilmesini durdurmuş, eğitmenlerin işlerine son vermeye başlamış, köy enstitülerine öğrenci alımını azaltmış, Yüksek Köy Enstitüsü'nü kapatmıştı.

Kalanı da Banguoğlu tamamlayacaktı. Aslında, pek fazla bir şey kalmamıştı. Tonguç'un söylediği gibi, gerçekten de yapmak ne kadar zorsa, yıkmak da o denli kolaydı. Tarihimizdeki uygarlaşma ve çağdaşlaşma atılımlarında bir çok kez olan, bir kez daha yinelenmiş, yapılanı geliştirmek, yaratılana daha iyisini katmak, ilerletmek yerine yine yıkmak yolu tutulmuştu. Ülkenin yazgısı mıydı bu?

Banguoğlu, bazı üniversite hocaları gibi kendini beğenmiş, üniversite dışındakilere küçümseyerek bakan bir kişiydi. Bakanlık görevini üstlenirken Sirer'den gerekli ve yeterli bilgileri almış olduğu kısa sürede anlaşılacaktı.

Tonguç'la elbette tanışıyorlardı. Ama birbirleriyle anlaşabilecek tipler değillerdi.

---

144 A-36/22 Hakkı Tonguç'dan Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı'na 18.6.1948 günkü yazı.
145 Meydan Larousse, s. 1293.

Banguoğlu görevi süresince kendine göre iki önemli iş yapacaktı: 1. Köy enstitülerini yıkma, bozma işlemlerini sürdürecek, ayrıca yüksek öğretmen okulunu da kapatacaktı. Ona göre, öğretmen yetiştirmek için üniversiteler yeterliydi. 2. Laik eğitim sistemini bozma girişimlerini hızlandıracak, okullara din dersleri onun zamanında konacak, ilk imam hatip okulları ve İlahiyat Fakültesi açılacaktı. O dönem CHP politikası laikliktен ödünler vererek DP'nin bu alandaki çabalarını eş yöntemlerle karşılamaya dayanıyordu. Bu politikayı, din konusuna gerici ve bağnaz çevrelerce sahip çıkılmasını iktidar olarak *"aydın din adamı"* yetiştirerek önleme gerekçesini ileri sürerek maskelemeye çalışıyorlardı. Bu politikanın bulucuları ve öncüleri, şu partiyi gençleştirmek amacıyla milletvekili yapılmış, Atay'ın *"Cumhuriyet beyzadeleri"* dediği çoğu çok iyi eğitim görmüş genç politikacılardı. Cumhuriyet döneminin kendi gerçek aydınını yetiştirememiş olduğunun canlı kanıtları gibi ortalıktaydılar.

Din eğitimi konusunda yaptıklarıyla ileride önce öğünecekti Banguoğlu; ama bir kez Prof. Fehmi Yavuz'dan gereken yanıtı alacaktı.[146] Daha sonra kendini savunmak gereğini duyacak, şunları söyleyecekti: *"Din dersleri için ilk Komisyonu Sirer kurdu. Bu Komisyon bir din dersleri kitabı yayımladı. Diyanet İşleri Başkanlığı kitabı yeterli bulmadı. Bunda da haklıydı. Başbakan Saka, Sirer'i 'Böyle kitap mı olur?' diye azarladı. 2. Hasan Saka Hükümeti'nde M. Eğitim Bakanı ben oldum. Bu dersleri koymak ve ders kitaplarını Diyanet İşleri Başkanı A. Hamdi Akseki'ye hazırlatmak bize nasip oldu. Meclis'de din dersine karşı çıkan milletvekillerinin en çok üzerinde durdukları konu, laikliğin elden gideceği idi. Ciddi muhalefet vardı. Beni destekleyenler Meclis'deki hocalar, Hamdullah Suphi, Nihat Erim, Vedat Dicleli, İsmail Rüştü Aksal gibi arkadaşlardı. Ben bir çözüm yolu olarak, derslerin ihtiyari (seçmeli) olmasını önerdim. Bu öneri ilgi gördü ve havayı yumuşattı. Ama bir hile yaptım: Çocuklarının bu derse girmesini isteyen veliler değil, istemeyen veliler dilekçe vereceklerdi ve o çocuklar bu derse girmeyecekti. Dilekçeyi yalnız Prof. Bülent Nuri Esen vermişti..."* [147, 148]

Banguoğlu Öğretim Birliği Yasası'nın, Cumhuriyet'in bu temel ilkesinin nasıl çiğnenmeye başlandığının öyküsünü böyle anlatıyordu. 27 Mayıs 1960 devriminden sonra Cevat Dursunoğlu ve Hürrem Arman'ın da bulunduğu bir toplantıda ise imam hatip kursları açarak, karşılarındakilerin medrese açma isteklerini böylece önlediğini söyleyerek kendini savunmaya çalışacaktı.[149]

Sirer'in köy enstitülerini yıkma işlemlerini sürdüren Banguoğlu daha sonraki siyasal yaşamında zikzaklar çizecekti. 27 Mayıs 1960'dan sonra, 1962'de Devrim Ocakları'nın düzenlediği, köy enstitülerini konu alan bir açık oturumda (ki 1946'dan sonra ilk kez kamuoyu önünde bu konu tartışılabiliyordu), herkesin şaşkın bakışları arasında köy enstitülerinden yana sözler edecek, gereken yanıtları da alacaktı.[150] Ama bir süre sonra, siyasal ağırlık Adalet Partisinden yana dönmeye başlayınca, MTTB'nin düzenlediği bir toplantıda bu kez köy enstitülerine veryansın edecekti. Orada söylediğine göre, *"O zamanlarda köy enstitülerine onun 24 yıldır tanıdığı komünistler sızmıştı."* Üstelik bunların amaçları "Öğretmeni köyde lider yaparak proletarya sınıfı yaratmaktı." O da sızmış bu adamları (ajanları) *"maşayla ayıklar gibi ayıklamış"*tı. [151]

---

146 Mustafa Ekmekçi, Sulandırılmış Laiklik, Cumhuriyet, 28.1.1984.
147 Tarih ve Toplum, sayı 66, Haziran 1989.
148 Mahmut Makal, Faust'un Dediği, s. 108.
149 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s.324-325.
150 Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç, s. 579.
151 Mehmet Başaran, Tonguç Yolu, s. 142-144.

Banguoğlu, daha sonra İnönü'nün ortanın solu politikasına da karşı çıkarak CHP'den ayrılacak, YTP'ye girecek, 1973'de aktif politikayı bırakacak ve 1989'daki ölümüne değin, milli eğitim işleri ve köy enstitüleri konusunda değişik görüşler sergilemeyi sürdürecekti.

Sirer'den sonra M. Eğitim Bakanlığı'nın başına getirilen Prof. Banguoğlu'nun kısa öyküsü buydu.

Bu arada Tonguç, olanakları elverdiğince kendi doğrultusundaki çalışmalarını sürdürüyordu. Öğretmen okullarının 100 üncü kuruluş yıldönümü nedeniyle tümü bu konuya ayrılmış İlköğretim Dergisi'nin 1.7.1948 günkü sayısına verdiği yazıda öğretmen okullarında iş eğitimi alanında Satı Bey'den Ethem Nejat'a kadar birçok eğitimcinin yaptıklarını, Gazi Eğitim Enstitüsü, köy enstitüleri ve eğitmen kurslarındaki çalışmaları anlatıyordu. Yazı, *"Öğretmen yetiştiren kurumlarda çalışanların, iş eğitimi alanında başarı kazanmalarına yardım etmek hepimizin görevidir"* tümcesiyle sonlanıyordu.[152]

Burada savunulanlar, Sirer ve Banguoğlu'nun politikalarına tümüyle ters düşüyordu. Bakanlığın o dönemdeki uygulamalarına tam bir karşı çıkıştı. Ama buranın resmi yayın organı 'İlköğretim' yazıyı koymuştu. Herhalde bir Talim Terbiye Kurulu Üyesi'nin yazısını koymamayı göze alamamışlardı. Tonguç'u bir üst düzey bakanlık görevlisi olarak susturamadıklarına göre ne yapılmalıydı? Bunun çözümü kısa bir süre sonra Banguoğlu'ndan gelecekti. Ama önce şu yıkma, bozma işlemlerinden yarım kalmış birkaç konu ele alınmalıydı.

Yeni Bakan Banguoğlu imzasıyla gönderilen 14.7.1948 Genelgesi eğitmen sisteminin ortadan kaldırılması için atılmış yeni bir adımdı: 31.7.1948'den başlayarak her ilde kaç eğitmenin işine son verileceği bu Genelge ile valiliklere bildiriliyordu. Bir yıl içinde 1500 eğitmen işten uzaklaştırılacaktı.[153]

Tonguç ise iş eğitimi ansiklopedisi çalışmalarını sürdürüyordu. Ama araya Tonguç'u çok etkileyen bir kitap girecekti. İsviçre'li Eğitim Tarihçisi Alfred Rufer, Sabahattin Eyuboğlu'nun yakını ve tanışı idi. Bir Pestalozzi uzmanı olan Rufer, Eyuboğlu'ndan köy enstitüleri konusunda bilgi alınca Pestalozzi'nin siyasal ve toplumsal düşünlerini, çalışmalarını konu alan bir kitabını Tonguç'a göndermişti.[154] Kitap, eğitimcilerin genellikle bilmedikleri ya da bilmek istemedikleri bambaşka bir Pestalozzi'yi tanıtıyordu. Fransız Devrimi yandaşı, hatta bu devrimin bir toplumsal devrimle tamamlanması gereğini savunan, bunun için siyasal eylemlere giren, sosyal devrimci, politika yazarı, eylemcisi bir Pestalozzi. Eğitim yoluyla bu doğrultuda neler yapılabileceğini araştıran, irdeleyen bir sosyal pedagog. Kitap yıllardır, ta genç öğretmenlik yıllarından beri sürekli olarak Tonguç'un aradığı, araştırdığı sorunu konu alıyordu. Eğitim ve sosyal devrim ilişkisi, etkileşimi! Çağdaş iş eğitiminin kurucusu Kerschensteiner'in *"iş eğitiminin babası"* dediği Pestalozzi'nin yaşamının, düşünlerinin bu açıdan ele alınması onu çok ilgilendirmişti. Kendisinin birçok düşününü, eylemini doğrulayan yanıtlar buluyordu bu kitapta! Yıllar sonra Eyuboğlu'na, *"Bu kitap düşüncemi, dolayısıyla yaşamımı kurtardı o karanlık günlerde"* diye yazacaktı.[155]

---

152 İ. Hakkı Tonguç, Öğretmen Okulları ve İş Eğitimi, İlköğretim, sayı 249-251, 1.7.1948, s. 3246-3249.
153 14.7.1948 Genelgesi, M. Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi ve Şevket Gedikoğlu, Evreleri, Getirdikleri, Yankılarıyla Köy Enstitüleri, s. 214.
154 Rufer, A. Pestalozzi, Franözische Revolution und die Helvetik. P. Haupt Verlag, Bern 1928.
155 Sabahattin Eyuboğlu'ndan Engin Tonguç'a 22.9.1962 günkü mektup. (Mehmet Başaran, Sabahattin Eyuboğlu ve Köy Enstitüleri, s. 115).

Hemen kitabı Türkçeye çevirme işini düzenlemeye girişti. Kitabı üçe böldü; Fuat Gündüzalp, Rauf İnan ve kendisi arasında paylaştırdı. Kitabı üçü çevireceklerdi. Kendisi hemen işe başladı. Çevrilen bölümleri bir kez de Şerif Tekben okuyacak, dil bütünlüğünü sağlayacak ve daktilo edecekti. Birinci bölümü hemen yolladı. Ona yazdığı mektupta çalışma yöntemini ve işbirliğini açıklıyor, eğitimci olarak Pestalozzi'nin yaşadığı dönem İsviçre'sinin tüm siyasal ve toplumsal sorunlarıyla nasıl ilgilenmiş olduğunu anlatıyor, bu yapıt *"Okuyanın önünde geniş bir ufuk açıyor, içinde düğümlenen sorunlar çözülmeye başlıyor."* diyordu. Bu mektupta güncel olaylarla ilgili bir bölüm de vardı. *"Toplumla ilgili sorunlar ve işler insanın öngöremeyeceği evrelere giriyor. Biz henüz... onların yasalarını* (Yaz. notu: toplumbilim yasaları) *bilmediğimiz için bilinmezlikler denizi içinde çırpınıp duruyoruz. Belki bir gün gelecek insanoğlu toplumsal bir olayın ileride ne şekiller alacağını saptayan yasaları da bulacaktır. O dönemin insanları herhalde bizden çok daha mutlu yaşarlar sanıyorum..."*[156]

Ne yazık ki Tonguç, Rufer'in kitabının çevirisinin basıldığını göremeyecekti. Onun yaşadığı dönemde bu kitabı bastırma olanağı yoktu. Tonguç'un ölümünden sonra, onun ve Gündüzalp'in çevirdiği bölümlerin hazır olduğu görüldü. Büyük ölçüde çevrilmemiş olan üçüncü parçanın çevirisi kişisel bir çabayla tamamlandı. Kitap, Tonguç'un 1955'de çeviri için hazırlamış olduğu uzun önsözle birlikte İmece Dergisi Yayını olarak 1962'de yayınlanabildi. Çevirinin başlığını Eyuboğlu koymuştu: Pestalozzi ve Devrim![157] Kitap yayınlandığında fazla bir ilgi uyandırmayacaktı. Belki bunda pek az bilinen İsviçre tarihine karşı ilgisizliğin de rolü vardı. Eğitimciler ise hiç ilgilenmediler; anlaşılan onların çoğu için bu konular kendi meslek alanlarının dışı olmayı sürdürüyordu. Kitap yayıma hazırlanırken fazla bir katkısı olmadığı gerekçesiyle adının konmamasını söyleyen Rauf İnan'a bunun Tonguç'un isteği olduğu yanıtı verilmişti. İnan sonra yazdığı kitabında, bu çeviriyi bazı baskı yanlışlarıyla yayınlanmış olduğu savıyla eleştirecekti.[158]

Bu çeviriye yazdığı önsözde Tonguç şöyle diyordu: *"Pestalozzi bu kitapta özgürlük, eşitlik ve kardeşlik ilkelerini en temiz bir şekilde kişiliğinde şekillendiren demokrasi ülküsünün soylu temsilcisi olarak belirmekte ve gönenç ve mutluluk sağlayan devlet aracılığı ile insanlığı içine düştüğü yoksulluk bataklığından kurtarmaya var gücüyle uğraşan cumhuriyetçi bir kahraman olarak göz önünde canlandırılmaktadır... Onun ateşli, içli yazıları birçokları için karmaşık görünen toplumsal ve ekonomik sorunların çözülmez sanılan düğümlerini çözmemize yarayacaktır..."* [159]

Tartışılması gereken konu o günlerde eğitim ile demokrasi ilişkisiydi. Çok partili yeni dönemde eğitime nasıl bir şekil verilmeli konusu tartışılıyor gösteriliyordu. Aslında, düşün özgürlüğünün olmadığı bir ortamda böyle bir tartışmanın yapıldığı falan da yoktu. En demokratik eğitimin yapıldığı köy enstitülerini bozarken, demokratik eğitim nasıl olmalıdır diye incelemeler yapıyor gözükmek içtenliksizlikti ama, bu görüntüyü vermek de gerekiyordu. Aslında, Banguoğlu, ortaöğretimde değişiklikler yapmak, özellikle öğretmen yetiştirme işlerini üniversitelere kaydırmak amacındaydı. Ama güncel görüntü de önemliydi.

Banguoğlu önce 60 kişilik bir toplantı düzenledi. Sonra üç çalışma grubu oluşturul-

156 Hakkı Tonguç'dan Şerif Tekben'e 23.7.1948 günkü mektup. Köy Enstitüleri Defteri 3, s. 48-50.
157 Sabahattin Eyuboğlu'ndan Engin Tonguç'a kartpostal, tarihsiz (Mehmet Başaran, Sabahattin Eyuboğlu ve Köy Enstitüleri, s. 122).
158 Rauf İnan, Bir Ömrün Öyküsü II, s. 314.
159 Alfred Rufer, Pestalozzi ve Devrim (çevirenler; İ. Hakkı Tonguç, Fuat Gündüzalp, M. Rauf İnan).

du. Bunların yapacakları çalışmalar bir süre sonra toplanması tasarlanan Milli Eğitim Şurası çalışmalarına esas alınacaktı.

Yeni Bakanın, genel müdürlerin, Bakanlık ileri gelenlerinin ve çağrılmış bazı okul yönetici ve öğretmenlerinin bulunduğu toplantıda Tonguç'un tutmuş olduğu özel notlar yönsüzlüğü, düşün ve ilke dağınıklığını gösteriyor. İki gün süren toplantıda uygulanabilir öneriler getirilmesinden çok, dağınık düşünler ve geçmişe yönelik eleştiriler ileri sürülüyordu. Pedagoji alanında bilinen klasik bilgilerin yinelenmesi, demokrasi kavramı üzerinde ortak bir görüşe varılamaması dikkati çekiyordu. Okullarda demokratik yönetim ve öğrencilerin yönetime katılımı konuşurken Bakanın araya girerek söyledikleri, onun anlayışını göstermesi bakımından ilginçti: *"Kendi kendini yönetim konusunu öyle anlamıyorum; okulda esasen vasilik (korumanlık) vardır. Böyle anlıyorum."* Eh, Bakanın demokratik eğitim anlayışının temelinde bu görüş olunca yapılacak bir şey de kalmıyordu. İrfan Alıcıoğlu yine köy enstitülerini eleştirdi; köy-kent ayırım yapılmıştı.

Fuat Gündüzalp Bakanlık Merkez Örgütü'nü yeni düşüncelere karşı hoşgörüsüzlükle suçlayınca *"düşünen adam istenmiyor"* Bakanlık ileri gelenlerinden bazılarının tepkisi görüldü. Kısacası iki gün boyunca konuşuldu. Notlardan işe yarar bir sonuca varılmadığı anlaşılıyordu.[160]

Tonguç 1948 yılı yazını Etlik'deki bağevinde geçirdi. Yakınlarıyla ilgili bir sorun vardı. Nafi Atuf Kansu'nun eşi onulmaz bir rahatsızlığa yakalanmıştı. Tüm aile için üzüntülü günlerdi. İstanbul'da bir tedavi yapılıyordu. *"Biz birkaç gün daha Teşvikiye Sağlık Yurdu'nda kalacağız... Hastalık bildiğin gibi..."* [161]

Eylül ayı ortasında Tonguç, onbeş gün kadar izin kullanmaya karar verdi. Genel Müdür görevine geldiğinden beri yıllık izne çıkmamıştı. Şimdi Bakanlıktaki havadan bir süre uzak kalmak, dinlenmek, düşünmek istiyordu. 'Aylık Ansiklopedi'yi yayınlayan Server İskit bir süre önce ondan Köy Enstitüleri maddesini yazmasını istemişti. Şimdi gönderdiği yazının çıktığını, yazıyı çok iyi bulduğunu bildiriyor, yazı ücreti olarak posta ile 25 TL. gönderdiğini duyuyordu.[162] Bu iyi haberdi, kısa bir tatil gezisi yapabilirdi artık.

Dostları olan Karamürsel'deki öğretmenlerin aracılığı ile orada ucuz bir pansiyon bulundu. Tonguç 15 gün için eşiyle birlikte 4.9.1948'de trenle İzmit'e hareket etti, oradan Karamürsel'e geçeceklerdi.[163]

Pansiyon, denizin kenarında iki odalı eski bir evdi. Çatısında küçük bir balkonu vardı. Çevresi sessiz, sakindi. Tam onların istedikleri gibiydi. Onbeş gün içerisinde Körfezdeki birbirinden güzel köylerin iskelelerine uğrayan körfez vapuru ile gezdiler, Karamürsel'in arkasındaki ormanlık sırtlarda yürüyüşler yaptılar, köylere gittiler. Doğa, orman, deniz buralarda olağanüstü güzellikteydi. O ufacık balkondan akşamları güneşin batışını seyrettiler. Tonguç kahvelerde dostlar edindi, köylülerle, öğretmenlerle konuştu. Orada olduğunu duyan yöredeki köy öğretmenlerinden onu görmeye gelenler oldu. Karamürsel'deki M. Eğitim Memuru ve bir gezici başöğretmen, Naci Taşpınar ve Nihat... (?) onu hiç yalnız bırakmadılar, ağırlamak için ellerinden geleni yaptılar. Ankara'daki havadan sonra buranın bozulmamış insanları ile dostluk Tonguç için gerçek bir değişiklik oldu. Buradan dostlarına mektuplar yazdı. Aklı o kitaptaydı: *"... İzmit Körfe-*

160 A-62/11 Hakkı Tonguç'un el yazısıyla 2..8. ve 3.8.1948 günkü toplantı notları.
161 Nafi Atuf Kansu'dan Hakkı Tonguç'a 16.8.1948 günkü mektup.
162 Server İskit'den Hakkı Tonguç'a 9.8.1948 günkü mektup.
163 Hakkı Tonguç'dan Engin Tonguç'a 2.9.1948 günkü mektup.

zi kıyısında Pestalozzi'nin ateşli, güzel yazılarını ve yaşamını konu alan başka yapıtları okuyarak dinlenmeye çalışıyorum. Onun düşünlerinin çoğu sanki bugün Karamürsel ve köylerinde yaşayan insanlar için söylenmiş, yazılmış gibi. Gerçeklerle büyük eğitmenin görüşleri arasındaki uygunluğu gördükçe zihnimde düğümlenen birçok sorunlar çözülüyor..." [164]

Onbeş günün sonuna doğru buradan İstanbul'a geçerek oradaki dostlarını görecekler ve Ankara'ya öyle döneceklerdi: *"... Birkaç gün de İstanbul'a giderek Bizans artığının ne durumda olduğunu göreceğiz... Gelecek ayın 3'ünde (Ekim) Ankara'da olacağız..."*[165]

Tam istediği gibi bir dinlenme olmuştu bu. Ama onun dinlenme anlayışı da biraz değişikti; öğrenme tutkusu ağır basıyordu. O iki hafta içinde Karamürsel'le ilgili ne bulduysa okuyacak, ne öğrenebilirse öğrenecek, dönüşte bu yöreyi tanıtan bir yazı hazırlayacaktı. İnsan bulunduğu yeri, çevresini her yönüyle tanımalı, öğrenmeliydi. Ama bu da yetmezdi. Öğrendiklerini başkalarına da aktarmalıydı. Öğretmenliği elden bırakmıyordu.

'Yakın Yurt İlkesine Göre Karamürsel' yazısını İlköğretim Dergisi'ne verdi. Yazının başında İlkokul Öğretim Programı'ndaki yakın yurt ilkesini anlatıyordu. Sonra Karamürsel ve çevresi, jeolojisi, coğrafyası, tarihi, köyleri, tarımı, doğası, ulaşım olanakları, okulları, sorunları, haritalar ve çizelgeler de verilerek ele alınıyordu. Herşey tanımlanabilir, açık ve görülebilir olmalıydı. Onda belirsizliğin yeri yoktu.[166]

Yazıyı gören karşıtlarının neler düşündüklerini kestirmek zor olmasa gerek! Kendisine en ağır suçlama ve saldırıların yapıldığı adam, hiçbir sorunu yokmuş gibi, olanca rahatlığı ile geziyor, dinleniyor, gezi yazıları yazıyordu. Hiç şüphe yok ki, oralardaki öğretmenlerle de görüşmüştü. (Bu konuda onlara haberler verildiği düşünülebilir!). O saldırı ve suçlamalardan hiç etkilenmiyor muydu? Umutsuzluğa kapılmayacak, yıkılıp küçülmeyecek miydi bir türlü? Belki Tonguç'un göstermek istediği de bunun olmayacağı idi!

Saldırılarsa sürüyordu. Örneğin, Kırşehir'de çalışan öğretmen Mustafa Kutlu bir neden yokken görev yeri değiştirilince Vali'ye gitti. Daha sözlerini bitirmeden Vali'nin *"Ulan Hasan-Âli'nin bebesi!"* bağırtısıyla karşılandı. Kutlu, *"Şimdi İnönü'ye telleyeceğim bu dediğinizi"* diye odadan çıkınca, Vali peşinden adam koşturup geri getirtti, *"şaka yaptığını"* söyledi. *"İşte böyledir bu Hasan-Âli'nin bebeleri: Boyun eğerlerse maka, direnirlerse şaka olur."*[167]

Bebelerin boyun eğmeye hiç niyetleri yoktu, pes etmeyeceklerdi.

1948/49 öğretim yılı başladığında köy enstitülerindeki öğrenci sayısı bir ders yılı önceki 15.529'dan 14.372'ye düşmüştü. Oysa ki, Sirer enstitülerdeki öğretmen sayısını 522'den 760'a çıkartmış, memurları ve işçileri de arttırmıştı. Köy enstitülerinde çalışabilme nitelikleri araştırılmadan yapılan öğretmen atamaları öğretimin daha iyi olmasını sağlamak bir yana, rahatsızlıklara, geçimsizliklere neden olmuştu.[168] Reformun ilk sonuçları böylece alınmıştı.

27.10.1948'de yapılacak ara seçimlere DP'nin girmeme kararının kesin olduğunu

164 Hakkı Tonguç'un 18.9.1948 günkü mektubu (Tonguç'a kitap, s. 52).
165 Hakkı Tonguç'dan Engin Tonguç'a 25.9.1948 günkü mektup.
166 İ. Hakkı Tonguç, Yakın Yurt İlkesine Göre Karamürsel, İlköğretim, sayı 261-262, 15.12.1948, s. 3428-3432 ve A-76/1 bu yazının hazırlık taslakları, el yazısı ile.
167 Mahmut Makal, Bozkırdaki Kıvılcım, s. 166-167.
168 Şevket Gedikoğlu, Evreleri, Getirdikleri, Yankılarıyla Köy Enstitüleri, s. 186.

Bayar'la yaptığı bir görüşmeyle öğrenen İnönü, bunu çok partili rejime geçişte bir başarısızlık olarak algıladı. DP, yeni bir seçim yasası çıkarılmadan yapılacak seçimleri güvenceli görmüyordu. Bu konuda Başbakan Hasan Saka ile çekişmede idi.[169] Seçimleri yitirme olasılığını bir türlü sindiremeyen ve etkin bir seçim çalışmasına girmek için de harekete geçmeyen Parti örgütünden bunaldığı anlaşılan İnönü, bir ara Cumhurbaşkanlığı'ndan ayrılarak Parti Başkanı olarak etkin seçim çalışmalarına girmeyi düşündüğünü bile Parti Genel Başkan Vekili Hilmi Uran'a söyleyecekti.[170]

Aslında DP de rahat değildi, parti yönetimini CHP'nin etkisinde kalmak, hatta danışıklı döğüşlü davranmakla suçlayan ve Parti'den çıkartılan bir grubun 20.7.1948'de kurmuş olduğu Millet Partisi'nin baskısı altındaydı. Mareşal Fevzi Çakmak, Hikmet Bayur, Kenan Öner, Emin Sazak ve daha birçok eski DP ileri geleni bu yeni partiye geçmişlerdi. Şimdi bu iki parti arasında dine ve geleneklere sarılarak politika yapma yarışı başlamıştı. Millet Partisi dini esasa dayalı olduğu gerekçesiyle 27.1.1954'de kapatılacaktı.[171] Ama o güne daha çok vardı. Ve dini sömürerek politika yarışına CHP de kendince katılmaya çabalayacaktı.

Böyle bir siyasal ortamda gerici akımlar, devrimlere karşı çıkışlar da çoğalıyordu. Sağcı yayınlar artıyordu. 'Sebilürreşad', 'Selamet' gibi dergilerle *"dinsiz CHP"*ye kıyasıya saldırılıyordu. CHP din eğitimini engellemişti, dinsiz kuşaklar yetiştirmek istemişti, Arap abece'sini kaldırarak ulusal kültürü yok etmişti. Ve tüm bunlar CHP'deki ya da onların koruduğu maskeli komünistlerin işiydi. CHP'nin birçok ileri geleni komünistlikle suçlanıyor, hatta İnönü için bile dokundurmalar yapılıyordu. CHP'nin içinde bu baskıdan ancak tutucu ve gerici çevrelere daha çok ödün vermekle kurtulabileceğine inananlar artıyordu. Onlara göre, bu yapılmazsa 1950'deki genel seçimler bile yitirilebilirdi. Düşünebildikleri tek çözüm yolu ödün politikası idi. Bu mantığın doğal sonucu olarak, en başta verilmesi gereken ödünler laik eğitim ve köy enstitüleriyle ilgili oluyordu. Anadolucu grup da kendi ideolojik görüşlerine koşut bu politikayı elinden geldiğince güçlendiriyordu. Ankara'da Demirtepe'de CHP Ocağı'nda verilen konferanslarda gençler ilerici akımlara karşı koşullandırılıyorlardı.[172]

Eğitim uleması bu genel gidişin dışında kalmama telaşındaydı. Prof. Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu Cumhuriyet Gazetesinde 'Köy Enstitülerinin Dayandığı Esaslar' başlıklı bir yazı daha yayınladı.[173] Bu kez, Cavit Orhan Tütengil'in köy enstitülerini konu alan yazılarını kendi amacına göre kullanıyordu. Bunlardan birisi 1946'dan sonra bir süre Kepirtepe Köy Enstitüsü'nde öğretmenlik yapmış olan Tütengil'in bir kitabı idi.[174] Tütengil, bu yapıtı çıkınca Tonguç'a da göndermişti. Tonguç bir mektupla ona teşekkür etmiş, ama *"esasa yönelik bazı düşünleri tartışmak istediğini"* de bildirmişti. Bunlara katılmadığı anlaşılıyordu. Ne var ki, yanıt vermesi, Tütengil'in eleştirilerinin iyi amaçla yapıldığı kanısında olduğunu ve tartışılmaya değer bulduğunu gösteriyordu. Kepirtepe Köy Enstitüsü'nün 27 yaşındaki genç Felsefe Öğretmeni Tonguç'a yazdığı yanıtında *"Bu satırları hoşnutluk duyguları ile okudum. Hangi noktalar üzerinde, neler düşündüğünüzü*

169 Haldun Derin, Çankaya Özel Kalemini Anımsarken, s. 227-228.
170 Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, 2. cild, s.470 (Hilmi Uran, Hatıralarım, s. 510-511).
171 Çağlar Kırçak, Türkiye'de Gericilik, s. 344-347.
172 A. g. e., s. 342.
173 Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu, Cumhuriyet, 20.12.1948 (ve Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç, s. 435-437).
174 Cavit Orhan Tütengil, Köy Enstitüleri Üzerine Düşünceler.

öğrenince düşünlerimi açıklayıp savunmak benim için zevkli olacak. Kepirtepe'den selam ve saygılar yollarım aziz meslektaşım" diye yazıyordu.[175]

Fındıkoğlu'nun o yazısında yararlandığı ikinci kaynak yine Tütengil'in köy enstitülerinde açılan tamamlayıcı kurslarla ilgili yazısıydı. [176] Tütengil, kısa sürede çok sayıda öğrenci yetiştirilmesinin niteliği düşürdüğünü, kültür derslerine yeterince önem verilmediğini yazıyor, köy öğretmenlerinin hizmet bedellerinin maaş şekline sokulmamış olmasını eleştiriyordu. Ama bu eksiklikleri büyüterek *"olumsuz ve yıkıcı eleştirilere konu yapmanın da insafsızlık olduğunu"*, kitabını *"bu insafsız hareketle savaşım için yazdığını"* vurguluyordu.

Tütengil'in eleştirilerini kaynak göstererek yazdığı yazısında ise Fındıkoğlu, köy enstitüsü hareketinin *"bundan on yıl kadar önce gereğinden fazla köpüklü ve saralı bir heyecan atılımı ile"* başladığını söylüyordu. Bu çok bilimsel ve bir bilim adamına yakışırlığı tartışmalı deyişten sonra, 1947-1948'de yapılan eleştirilerin azlığından yakınıyordu. Sonra Tütengil'in yazılarından uzun alıntılar yapıyor, bunları kendine göre yorumluyordu. Tütengil'in köy enstitüsü düşününü *"bize göre sayması"* gibi görüşlerini paylaşmıyordu ama yine de onun yazı ve kitaplarını eğitimcilere salık vererek yazısını bitiriyordu.

Tonguç, yıllar önce Ankara'daki öğretmenlik günlerinden çok iyi tanıdığı Fındıkoğlu ile ilgili bir olayı daha anımsadı. 1942 ya da 1943'de Arifiye Köy Enstitüsü'ne İstanbul Üniversitesi'nden yerli yabancı profesörler grubu konuk olarak gelmişti. Bunların arasında Fındıkoğlu da vardı. Enstitü'de Müzik Öğretmeni Hamdi Daner'in yetiştirmiş olduğu orkestra ve koro her zaman büyük ilgi toplardı. Bu kez de öyle olmuş, verdikleri konser çok beğenilmişti. Birkaç ay sonra Balkır, Fındıkoğlu'nun kendisine şunları söylediğini anlatmıştı: *"O konserde yanımda oturan Alman ve İsviçreli profesörler konser bitince bu çocukların gerçekten köylü çocuğu olup olmadıklarını sordular. Hayran kaldıkları ve şaştıklarını söylediler. Onlara göre, Beethoven Berlin'de de ancak bu kadar duyarak çalınabilirdi. O gün size bu sözleri ulaştıramamıştım. Şimdi borcumu ödüyorum."* [177]

Ne demeli? Zaman insanların kanılarını değiştiriyordu anlaşılan.

1.11.1948'de Milli Eğitim Bakanlığı valiliklere gönderdiği bir Genelge ile 15.2.1949'dan başlayarak ilkokullarda isteğe bağlı din dersleri okutulacağını bildiriyordu.[178] Cumhuriyetin temel yasalarından birisi, 3.3.1924 günlü Tevhidi Tedrisat 'Öğrenim Birliği' Yasası'nda ilk gedik, o yasayı çıkarmış olan partinin bugünkü iktidarının eliyle açılmış oluyordu. Arkası gelecekti.

175 Cavit Orhan Tütengil'in Hakkı Tonguç'a 19.12.1948 günkü mektubu.
176 Cavit Orhan Tütengil, Köy Enstitüleri Tamamlayıcı Kursları, İş Mecmuası, sayı 68, 1948.
177 Süleyman Edip Balkır, Arifiye Köy Enstitüsü, s. 217-218.
178 1.1.1948 günlü Genelge, M. Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi.

YİRMİÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Kendini Tüketen İktidar (1949)

Sirer'in yolunda yürümek için işbaşına gelmiş Banguoğlu'nun ilk iş olarak yaptığı eğitmen uygulamasına son verme girişimini nasıl yüzüne gözüne bulaştırdığı 20.1.1949 Genelgesi ile ortaya çıktı.[1] Eğitmenlerin işlerine sistematik olarak son verilmesini öngören 14.7.1948 günkü Genelge'nin uygulamadaki sonucu belli olmuş, 1515 eğitmenin işten uzaklaştırılmalarıyla birçok köy okulu kapanmış, buralarda okuyan öğrenci sayısında 30 binlik bir azalma olmuştu. Bunun üzerine telaşa kapılan Bakanlık, yeni çıkardığı bu Genelge ile *"Eğitmenlerin hizmetlerinden yararlanılmasının zorunlu olduğunu, onların mesleğe bağlanmasının sağlanmasını ve önemsiz sorunlardan ötürü görevlerine son verilmemesini"* duyuruyordu.

"Bu iki karşıt genelge, plansızlığın, köy gerçeklerini bilmezliğin, nesnellikten uzak ve yalnızca duygusal çıkışların sonucu olduğunu ortaya koymaktadır."[2]

İşe son verme uygulaması durdurulmuştu ama, artık yeni eğitmen yetiştirme kursu açılmayacağı için kaynak da kurutulmuştu. Çalışan eğitmenler yasal çalışma sürelerini doldursalar bile, eğitmen uygulaması son bulmuş olacaktı.

1946/47 öğretim yılı başına kadar 86-75 eğitmen yetiştirilmiş, 8.403 bağımsız köy ilkokulu açılmıştı. Bu öğrenim yılında eğitmenli okullarda kızlı erkekli 213.824 köy çocuğu öğrenim görmekte idi. Hazırlanmış olan on yıllık planda küçük köyler için daha 7.485 eğitmen yetiştirilmesi öngörülmüştü.[3] Artık bu olanak yoktu.

Tutucu eğitimcilerce hiçbir zaman benimsenmemiş ve sıcak bakılmamış eğitmen uygulaması için Tonguç'un düşünleri şunlardı: Eğitmenli okul örgütü ülkemizin gereksinimlerinden doğmuş, başka yerlerde benzeri olmayan, yepyeni bir örgüttü. Tonguç'a göre, eğitmen geçici bir çözüm değildi. Eğitmen liderlik niteliği kanıtlanmış, türlü işler içinde sınanmış, çevresindeki gerçek yaşamdan alınabilecek bilgileri edinmiş *"yeni bir meslektaş tipi"* idi. Eğitmen, liderlik nitelikleri nedeniyle asker ocağında öne çıkan, hakça bir seçme ile çavuşluğa yükselen kişilikli bir elemandı; biraz okuma yazma öğretebilecek herhangi biri değildi. *"Onun bilgisi az, fakat özlü ve sağlam bilgiliydi."* Eğitmen, köy organizmasının yarattığı *"yeni bir halk eğitmeni tipi"* idi. Onları küçümseyenler, onlardan yararlanılamayacağını savunanlar, tasfiye edilmelerinin uygun olaca-

1 20.1.1949 günlü Genelge, M. Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi.
2 Şevket Gedikoğlu, Evreleri, Getirdikleri, Yankılarıyla Köy Enstitüleri, s. 214.
3 A. g. e., s. 214-215.

ğını ileri sürenler *"ülkeyi, özellikle köyü, hiç tanımayan, asla bilmeyen okur yazarlar"*dı. Böylelerinin eline yetki ve iktidar geçtiği zaman ülke için çok zararlı oluyorlardı. *"Eğitmenli okul örgütü, kurulduğundan beri böyle bir tehlike ile karşı karşıya idi."* Eğer eğitmenli okullar açılmasaydı 7 binden fazla köy tümüyle ilköğretimden yoksun kalacaktı. Buralarda açılan gece kurslarında yetişkinler okuma yazma öğrenemeyeceklerdi, eğitmenli okullardan yetişmiş binlerce köy çocuğu köy enstitülerine gelemeyeceklerdi.[4]

1948 yılı içinde Tonguç ve daha önce Gazi Eğitim Enstitüsü Resim-İş Bölümü'nde birlikte çalışmış olduğu, şimdiki Bakanlık Okul Müzesi Müdürü Hayrullah Örs Stockholm Üniversitesi Psikoloji Profesörü D. Katz'ın bol resimli 'Psikoloji Atlası' başlıklı kitabını dilimize çevirmişlerdi. 5.1.1949'da bu kitabın Bakanlıkça alınarak eğitim enstitüleri, öğretmen okulları ve köy enstitülerinde yardımcı ders kitabı olarak kullanılmak üzere yayınlanmasını isteyen bir dilekçeyi Bakanlığa verdiler.[5] Kitap, Bakanlıkta incelemeye alınacak, ama uzun bir süre olumlu ya da olumsuz hiçbir yanıt verilmeyecekti.

Demokrat Parti'nin istediği gibi yeni bir seçim yasası çıkartılmasına karşı olan Başbakan Hasan Saka, bu konuda kendi partisinin yönetimi ile de anlaşmazlığa düşmüştü. İnönü'nün de yeni genel seçimlere DP ile olan ilişkilerindeki bozukluğu nedeniyle yıpranmış olan Saka Hükümeti yerine, yeni bir Bakanlar Kurulu ile gitmeyi yeğleyeceği anlaşılıyordu. 15.1.1949'da Saka istifa etti. Yeni kabineyi Şemsettin Günaltay kurdu. Medrese kökenli Günaltay, dinsel ödün politikası için Saka'dan çok daha uygun bir kişiydi. Yeni kabinede ödün politikasının savunucuları birçok genç CHP milletvekili de yer alıyordu: İsmail Rüştü Aksal, Nihat Erim, Cemil Sait Barlas, Kemal Satır gibi... Tarım Bakanlığı'na toprak reformundan dönüldüğünü gösterircesine toprak ağası Cavit Oral getirilmişti. Çalışma Bakanlığı da bu konuyla hiç ilgisi olmayan Sirer'e verilmişti. İşçi hareketleri, örgütlenmesi demokrasinin gereği idi ama, *"milli"* çıkarlara ters düşebilecek boyutlara da ulaşmamalıydı! Milli Eğitim Bakanı değişmemişti.[6] Banguoğlu'nun kalışı, buradaki politikanın sürdürüleceğini gösteriyordu.

Bu Hükümet, öncekine göre, DP ile daha yumuşak bir ilişki yürütecek, yargı organının denetiminde gerçekten de tarafsızlıkla yapılacak seçimlere olanak veren yeni bir seçim yasası çıkaracak ve 1950'de baskıdan uzak bir genel seçimi yapacak, İnönü'nün çok partili rejim amacının gerçekleşmesinde önemli bir adım atılmış olacaktı.

Ne var ki, bu arada CHP ödün politikasını sürdürerek bu seçimlere hazırlanacaktı. İlk geri adım ilkokullara seçmeli din dersi konması idi. Bunu imamhatip kurslarının ve İlahiyat Fakültesinin açılması izleyecekti. Bu politikayı savunanların bir türlü kavrayamadıkları, ne kadar geriye gidilirse gidilsin, ödünlerle *"Türkiye'yi dinsizleştiren CHP"*dir propagandasının etkisinin yok edilemeyeceği ve CHP'nin kurtarılamayacağı idi. Günaltay'ın *"Din dersleri okutmaya başlayan, imam-hatip kursları açan, İlahiyat Fakültesi kuran Hükümet'in Başbakanı'yım. Bana kimse Müslümanlığa kasteden adam diye hitap edemez."* diye haykırması yararsızdı.[7]

Genel politika bu olunca, milli eğitimde Sirer'le başlanmış işlerin sürdürülmesi doğal sonuçtu.

CHP'nin yeni politikacıları arasında özellikle bir genç profesör, Nihat Erim giderek

4 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s. 513-514, 531-532.
5 A-118/15 (Psikoloji Atlası) çevirisinin Bakanlıkça değerlendirilmesi isteği ile 5.1.1949'da verilen dilekçe.
6 Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, s. 471.
7 Çağlar Kırçak, Türkiye'de Gericilik, s. 349-351.

öne çıkıyordu. Artık İnönü'nün çok yakınındaydı. 1948'de Bayındırlık Bakanı yapılmış, Günaltay kabinesinde Başbakan Yardımcılığına getirilmişti. Çok iyi yetişmiş bu Cumhuriyet kuşağı aydınlarından, CHP'ye taze kan getireceği umulanların önde gelenlerindendi. İnönü bu gençleri çok partili rejime geçişten kaygılar duyan ve otorite yanlısı oldukları varsayılan eski bazı CHP ileri gelenlerine karşı bir denge öğesi olarak kullanıyordu. Başta Erim olmak üzere, bunlar *"ilerici ve özgürlükçü"* bir görüntü verme çabasındaydılar. Ama bu bir süre sonra şüpheyle karşılanmaya başlanacaktı. Hele Erim'in muhalefetle bir tartışmada ağzından kaçırdığı *"gerekirse biz özgürlük anıtı üstüne şal da örteriz"*; sözleri tepki ile karşılanacak, adı *"Şalcı"*ya çıkacaktı.

Bunlar demokrasi yanlısı gözükmeye çalışırken milli eğitimdeki ödün politikasını da destekliyorlardı. 1950 seçimlerinden önce Başbakan Yardımcısı ile M. Eğitim Bakanı Banguoğlu'nun bir gezide Çal İlçesi'ndeki konuşmaları; bunun belirgin örneklerinden birisiydi. Kendilerinden okul açılmasını isteyenlere Banguoğlu *"Eski çamlar bardak oldu."* Erim *"Kendiniz yapın."* yanıtlarını verince *"soğuk bir hava içinde oradan ayrılmak zorunda kalmışlar"*dı. Bu konuşmaları dinleyen bir vatandaş yıllar sonra Milliyet Gazetesi'ne yolladığı bir açık mektupta, olayı anlatıyor ve onları kınıyordu.[8] Kısacası, Günaltay Hükümeti'nin de ilköğretim atılımını sürdürmeye niyeti yoktu; bunu CHP'nin gerilemesinin başlıca nedenlerinden sayıyorlardı.

Öte yandan, Banguoğlu Sirer'in başlattığı köy enstitüleri soruşturmalarına hız verdi. Müfettişler Tonguç'a kadar uzanacak suçlar bulup çıkarma çabasındaydılar. Ama bir türlü kamuoyunu etkileyecek boyutta bir şey elde edemiyorlardı. Ülkede estirilen solculuk karşıtlığı havada yine en etkili suçlamanın komünistlik olduğu kanısına varılmış olacak ki, bu yönde bir düzen hazırlandı.

Hasanoğlan Köy Enstitüsü Tarım Öğretmeni, Tonguç'un yakın arkadaşı İzzet Palamar'ın Enstitü'deki özel dolabı kırıldı, orada bulunan bir kitap çalındı. Kısa bir süre sonra, Emin Soysal, TBMM'de bir soru önergesi veriyordu: Tonguç, köy enstitüsündeki öğretmenlere *"Kitaplar armağan ederek köylü-kentli ayrılığı ve hükümet aleyhtarlığına dair ihtilalci fikirler ve telkinlerde bulunuyordu."* Önergeyi açıklamak için yaptığı konuşmada Soysal, Meclis kürsüsünden, Palamar'ın dolabından çalınan kitabı gösteriyor, Tonguç'un kitabın başına yazmış olduğu *"Palamar, bu kitabı oku, buradaki düşünler senden alınmışa benziyor."* sözlerini ve kitaptan seçerek yanyana getirdiği tümceleri okuyordu. Bakan Banguoğlu ise verdiği yanıtta, önergeyi dikkate alarak soruşturma açtıracağını açıklıyordu.

Gerçekten de bir soruşturma açıldı. 1949 Şubat ayının ikinci yarısında Talim Terbiye Kurulu Üyesi Tonguç'tan bu kitap verme olayı nedeniyle yazılı soruya yanıt vermesi istendi. O, hazırladığı yanıtta "... *Kitabın ana düşünü cahil insanlarla faşizm yönetiminin anlaşamamazlıklarını yansıtmaktadır. Palamar'a 'senden alınmışa benziyor' dediğim düşünlerin neler olduğunu kesin olarak hatırlamıyorum. Bunun evvelce onunla İtalya'daki faşizm fenalıkları üzerinde yapılan bir konuşmayı anımsatmak amacıyla espri niteliğinde yazılmış olmasını kuvvetle sanıyorum. Bu tümcelerin 1943 ve 1944 yılları havası içinde, faşist İtalya'dan nefret ve onun fenalıklarını her olanakla yinelediğimiz bir zamanda yazılmış olduklarını da belirtirim...*" Daha sonra Palamar'ı 1937 yılında Edirne Karaağaç Eğitmen Kursunda tanıdığını yazıyor ve "... *Başarılı iş gördükleri Bakanlıkça yasal olarak saptanmış ve resmen kendilerine tebliğ edilmiş bazı meslektaşla-*

8 Ahmet Kocabaş, Bir Okuyucu Mektubu, Milliyet, 6.4.1970.

ra pedagojiyi konu alan yapıtlarla sanat bakımından değer taşıyan yeni yayımlanmış kitapları armağan ettiğimi anımsıyorum. İlköğretim Genel Müdürü olarak meslektaşlara ve bu arada köy enstitüleri öğretmenlerine kitap armağan edişimin nedeni, sadece onları çalışmalarına özendirmek içindir... Fontamara adlı kitabı dilimize çeviren Sabahattin Ali, bu kitap yayınlandığı sırada, M. Eğitim Bakanlığı kadrosunda görev yapan bir insandı. Onun ideolojisiyle bu kitabın yazarı olan faşist İtalya'ya karşı bulunan Ignazio Silone'nin yansıtmak istediği ana görüş arasında bir ilişki düşünmedim. Yukarıda belirttiğim düşünlerle kitabı armağan ettiğim zaman, bir gün bundan bazı parçalar alınarak ve amaçlı olarak yanyana getirilerek bana karşı bir anlam çıkarılmaya çalışılacağını da hiç düşünmedim... Buna vereceğim yanıt şudur: Ülke sorunları üzerinde hiçbir zaman gizli kanılar taşımadım. Mesleğimle ilgili her türlü düşünlerimi 1927 yılından beri zaman zaman yayımladığım yazı ve kitaplarla açıkça belirtmeye çalıştım. Genel Müdür olarak çalıştığım zaman köylü ile kentli arasındaki bilgisizliğin yarattığı ayrımı gidermek için yasaların hükümlerine uyarak iş gördüm..." Sonra Tonguç ilköğretim sorununu çözmek için her tür zorlukları yenerek gece gündüz çalışmak zorunda kaldıklarını anlatıyor ve "*Bu işe katılanların birbirlerine inanmaları, birbirleriyle arkadaş ve dost olmaları ve birbirlerine güvenmeleri gerekiyordu. İşte bu amaca ulaşmak için ilköğretim konusuna emek veren tüm meslektaşları görevleri başında görmek, onları işe özendirmek ve değerlendirmek, kendileriyle mesleksel dostluk sağlamak yolunu tuttum. Onların çalışmalarını değerlendirmek ve onları özendirmek için yapabildiğim, yalnızca gönül alabilecek birkaç söz söylemek ya da olanaklar çıkınca kitap armağan etmekle sınırlıydı. Bu düşünlerle ve ender olarak verdiğim kitaplardan, özellikle romanlardan herhangi bir tipi yansıtan bazı sözleri alarak, belli bir amaca göre bunlardan tümceler düzenleyerek anlam çıkarmaya girişmek, herşeyden önce buna girişenlerin karakterlerini yansıtır, ayrıca demagoji, yanıltmaca ve karaçalma yoluna sapıldığını gösterir...*" diyordu.[9]

Bu yazı Tonguç'un bu durumlardaki genel tutumuna göre oldukça ılımlı yazılmıştı. Belki de bu kadar anlamsız bir suçlamanın bu aşamada kalacağını düşünüp, işi daha fazla büyütmek istememişti. Ama bunun tersi yapılıp, soruşturma uzatılıp Danıştay'a kadar yansıyınca vereceği savunmadaki deyişler sertleşecekti:

Tonguç o savunmada ad da vererek doğrudan Banguoğlu'nu suçlayacaktı: "*İşittiğime göre, bu düzme soru önergesi... Banguoğlu'nun evinde düzenleniyor ya da bunun üzerinde orada konuşuluyor...*" Sonra burada da kitabı Palamar'a nerede ve ne zaman imzalayarak verdiğini anımsayamadığını yineliyordu.[10] Ama bunun bir önemi yoktu. (Belki de 1945 yılındaki kır gezisi sırasında yapılan yarışmada Palamar'ın kazandığı bu kitabı ona imzalatarak vermişlerdi.) (bakınız .sf.446)

Böylece piyasada satılan, herkesin alıp okuyabildiği bir roman köy enstitülerinin ve ülkenin eğitim tarihinde benzeri görülmedik şekilde yer alacaktı.

Fontamara gerçekten de faşizm karşıtı bir romandı. Faşizmi yeriyordu. Komünizm övgüsü yoktu. Silone İtalyan Komünist Partisi üyeliği yapmış, sonra Sovyet rejimini eleştirerek partiden ayrılmıştı.

Fontamara kitabı M. Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu'nun 14.8.1945 gün ve

9 A-130/21 Hakkı Tonguç'un Bakanlığa yanıtı, şubat 1949.

10 A-130/19 İ. Hakkı Tonguç, Danıştay Savunması, 28.6.1950, tam metni: İmece, sayı 74, Haziran 1967, s. 5-10.

2/1789 sayılı kararı ile Bakanlıkça satın alınmış ve genel kitaplıklarla okullara gönderilmiş bir yapıttı.[11]

Bu arada, Soysal'ın TBMM'deki 13.2.1949 günkü bu konuşmasında, 1932'de Sabahattin Ali'yi komünist diye ihbar edenlerden, *"Öğretmen Emin"* olduğunu açıklaması ilginçti.[12] Soysal bununla övünüyordu!

Fontamara konusuna sarılan Banguoğlu bunu Tonguç'un Bakanlıktan uzaklaştırılması için kullanmaya çalışacaktı. Ne var ki bir engel vardı. M. Eğitim Bakanlığı'nın Disiplin Komisyonu olarak çalışan Müdürler Yarkurulu, bir Genel Müdür için disiplin cezası vermeye yetkili değildi. Bu Danıştay'a verilmiş bir görevdi. Böylece dosya ileride Danıştay'a gidecekti. O zaman Tonguç, söz konusu yazılı savunmasında şu sözleri de kullanacaktı: *"... Yıllardan beri M. Eğitim Bakanı olmak ihtirası ile yanıp tutuşan, haris, anormal, kitap ve düşün özgürlüğü düşmanı politikacılar.. buna erişmek için başarılı işleri iftira (karaçalma) ve uydurmalarla çürütme yoluna sapmışlardı."* Tonguç'a göre, herhangi bir kitabın sayfalarından özel bir amaçla yanyana getirilecek tümcelerin her anlama çekilebileceğini *"Üniversite kadrosunda doçent sıfatını almış, dil bilgini geçinen Banguoğlu'nun idrak edemeyecek (algılayamayacak) durumda olduğunu sanmıyorum."*

Bu arada, Genel Müdür Köni görevini sürdürüyordu. Köy Enstitüleri Yönetmeliği'nde yapılacak değişiklikler nedeniyle Şubat 1949'da Ankara'ya çağrılan Gölköy Köy Enstitüsü Müdürü İ. Safa Güner, Genel Müdür'ün odasında iş eğitimi konusu konuşulurken Köni'nin *"Öğrenciler iş yapsınlar ama, öğretici iş yapsınlar, süfli, bayağı, alçaltıcı iş yapmasınlar"* dediğine tanık olacaktı. Güner süfli işin ölçüsünün ne olduğunu sorunca, Köni, *"Canım, örneğin müdür lağım temizlemez."* yanıtını verdi. Köni bir gün Gölköy'e geldiğinde, Müdür Güner'i tıkanmış bir tuvalet kanalını açarken görmüştü. Birkaç gün sonra Hasanoğlan'dan dönerlerken kara saplanan cipi çıkarmak için arkadaşlarına yardım etmeyen Güner soracaktı: *"Şimdi süfli iş mi bu, yoksa ulvi iş mi?"*[13]

Altı ay önce büro işi verildiğinden yakınan Yüksek Köy Enstitüsü çıkışlı Hatun Efe (Başaran) yazdığı son mektupta istediğini yaptırdığını anlatıyordu: *"... Bir aydan beri Kırklareli'nin bir köyünde çalışıyorum. Yaşamımdan çok hoşnutum. Hem vicdanımın rahat edebileceği şekilde tüm gücümle çalışıyorum, hem de hiçbir şeyde bulunmayan çalışmanın, öğretmenliğin zevkini tadıyorum... Okulda okuma işini ele aldım. Bir okuma odası açtık, duvar gazetesi çıkarmaya başladık... Kadınlar için meslek kursları açtım. Çocuklardan artan zamanlarımı da böylelikle ablaları ve anneleriyle geçiriyorum. Çevresine yararlı olmasını bilen için her orunun, her yerin ayrı bir olanak olduğunu bizlere öğreten size her zaman minnettarım... Türk halkı tarafından her zaman sevgi ve saygıyla anılacaksınız. Buna, bundan fazlasına layık bir insansınız... Emeklerinize layık insanlar olacağız."*[14]

26.3.1949'da Tonguç'a Ankara Atatürk Lisesi Resim-İş Öğretmenliğine naklen atandığı bildirildi. Atama Bakan'ın kişisel emri ile yapılmıştı. Tonguç, karara hiç karşı çıkmadı. Bakanlıkta göreve başladığı günden beri meslekte asıl görevin öğretmenlik olduğunu, hatta yöneticilik görevlerinin geçici olması gerektiğini savuna gelmişti. Ama atamada eğer biraz iyi niyet ve mesleksel adalet duygusu olsaydı, herhalde Gazi Eğitim

11 A. g. belge.
12 Uğur Mumcu, 40'ların Cadı Kazanı, s. 142 ve 184.
13 İ. Safa Güner, Köy Enstitüleri Hatıraları, s. 144.
14 Hatun Efe'den Hakkı Tonguç'a Kaynarca Köyü'nde yazılmış 8.3.1949 günkü mektup.

Enstitüsü Resim-İş Bölümü'nü kurmuş olan kişinin oraya öğretmenliğe gönderilmesi gerekirdi. Ama bir süre sonra bu adamların o bölüm için de hiç iyi tasarıları olmadığı ortaya çıkacaktı.

İzzet Palamar da ıssız, yolsuz bir dağ köyü öğretmenliğine, Bolu İli'ne gönderildi.

Dayanamayıp bu işlemlere tepki gösterenler de vardı: *"... Yaptığınız işleri bilen, tanıyan ve sayısı binleri bulan koca bir aydın kitle, size uygun görülen işlemin ne kadar yersiz ve aşağılık olduğunu bilmektedir. Gelecek kuşaklar... Hakkı Tonguç adını saygı ve minnetle anacaklar, ulusuna etkili ve başarılı işler gören ender insanlar arasında sizi evlatlarına örnek göstereceklerdir, üzülmeyin."*[15]

Tonguç 3.4.1949'da Ankara Atatürk Lisesi'nde işe başladı.[16] Buradaki öğretmenliği onun kişiliğini anlamak bakımından, yaşamının ilginç dönemlerinden biridir. İşini son derece ciddiye alıyordu. Resim-İş öğretmenliğinden kalma tüm kitaplarını ortaya çıkardı. Çoğu Almanca olan bu kaynaklardan da yararlanarak ders planını yapıyor, her derse hazırlanarak gidiyordu. Derslerden sonra ev, öğrencilere yaptırdığı desenler, resimlerle doluyordu. Bunları tek tek inceliyor, eleştirilerini saptıyor, dikkatle not veriyordu.[17] Resim derslerinin öğretmen ve öğrencilerce pek önemsenmediği, öğrenciler arasında Başkent'in ileri gelenlerinin çocuklarının da bulunduğu bu lisenin orta bölümünde kolu koltuğu resimler, tablolar, kitaplarla dolu, derse gelip giden yaşlıca bir adam vardı şimdi. Daha önce de Bakanlıktaki üst görevlerden ya da başka yönetim görevlerinden bu liseye öğretmen olarak atananlar olmuştu. Bunlar genellikle küskün ve bezgin olurlardı. Diğer öğretmenlere biraz yüksekten bakarlar, zorunluk olmadıkça aralarına girmezler, arkadaşlık kurmazlardı. Tonguç ise en yukarılardan geliyordu ve bir anda öğretmenlik kişiliğini gösterivermişti. Kendisinden çekinmeyen, kaçmayan öğretmenlerle şakalaşıyor, konuşuyor, fıkralar, anılar anlatıyordu.

Çavuş çıkarılma olasılığına karşı kendisine başvuran Yüksek Köy Enstitüsü çıkışlılara salık verdiği yöntemi kendine uyguluyordu. Ne kadar haksız ve olumsuz bir uygulama söz konusu olursa olsun, yeni ortamda kişiliği yitirmeden ayakta kalabilmek ve en olumsuz koşullarda bile yararlı olma, bir şeyler öğretme ve öğrenme yollarını bulabilmek.

Peki duyguları neydi: *"... Okulda henüz bozulmamış insanoğullarına birkaç şey öğretmenin zevkini duya duya derslere başladım. Sınıfta saf, temiz yürekli çocukların gülen gözlerine baktıkça 25 yıl önce karşımda onlar gibi ders dinleyen yaratıkların bazılarının nasıl müthiş birer ejder kesildiklerine şaşıyorum. Yaşam işte bu imiş..."*[18]

Lisenin Müdür Yardımcısı Türkçe Öğretmeni Beşir Göğüş, Tonguç'la ilk kez Tonguç'un oğlunun 3. Ortaokula öğrenci olarak yazılması nedeniyle 1939 yılında karşılaşmıştı. Veli olarak bir imza atması gerekiyordu. (Kaydını kendi kendine yaptırması için ilkokul diplomasını yanına verip oğlunu önceden yollamıştı). İlköğretim Genel Müdürü okula geldi. Müdür Yardımcısı olarak onu karşıladım. İriyarı, sesi kalın ve güçlü, yüzü güleç, davranışı gönül alıcı bir insan. Gerekli imzayı attı. Çok kalmadan ayrıldı.

Bu kez Göğüş yine müdür yardımcısıydı. Tonguç'un Atatürk Lisesi'ne gelişini şöyle anlatacaktı:[19] *"Tonguç benim odama, yeni göreve başlayan genç bir öğretmen neşesi ve hareketliliği ile girdi. Merhaba Beşir Bey! Kendisine eskiden beri duyduğum say-*

15 Hüsamettin Arkan'dan Hakkı Tonguç'a 31.3.1949 günkü mektup (Bursa'dan)
16 A-123/5 Hakkı Tonguç'un sicil özeti.
17 A-123/9 Hakkı Tonguç'un Ankara Atatürk Lisesi öğrenci not defteri.
18 Hakkı Tonguç'dan Süleyman Edip Balkır'a 16.4.1949 günkü mektup (Tonguç'a Kitap, s. 52).
19 Beşir Göğüş'ün Engin Tonguç'a 21.11.1995 günkü mektubu.

gı ve güvenle ayağa kalkıp yer gösterdim. Bu okulda çokluk yüksek yönetim ve yetki makamlarından gelip emeklilik zamanını bekleyen, görevini yük sayan öğretmenler gibi bir davranış göstermedi; ilerlemiş yaşına karşın hareketli, neşeli idi; herkese ilgili davranıyordu. Her öğretmenle görüşüyordu. Ders aralarında sigarasını hep bizim odada içerdi. Öğrencileriyle ilgileniyor, staj yerlerini yetiştiriyordu. (stajyerlerden biri, sonradan Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okulu'nun Müdürü olan Mustafa Aslıer'di). Her konuyu konuşurdu. Köy enstitüleri konusu açıldığı zaman heyecanlanmaz, girişimini savunmaz, 'tarih olayı değerlendirip hükmünü verecektir' derdi. 1950'de iktidar değişip Demokrat Parti iktidara geldi. Bu olaya 'oh oldu' dediğini işitmedim".

Ya öğrenciler? Tonguç'u onlar nasıl değerlendiriyorlardı?

"... Yeni öğretmen resim derslerinde şimdiye kadar neler öğrendiğimizi, neler yaptığımızı sordu. Yaptığımız suluboya resimleri gösterdik; birkaç arkadaş çalışmalarımızı anlattı. Yüzü solgun ve acılar içinde olan Öğretmen sezdiğimiz kadarıyla, işin temelini kavrayamadığımızı anlamıştı. 'Boyaları ve fırçaları kaldırın' dedi, 'kağıt ve kalem çıkartın!' Sonra ders boyunca doğru çizgiler çizdik. Yani işin temelinden başladı. Şimdi sanırım herşeyden önce doğru çizgiye ulaşmak gerekiyor... Bu öğretmen Tonguç'tu."[20] Atatürk Lisesi Orta Bölüm öğrencisi Doğan Özgüden Tonguç'un ilk dersini böyle anlatıyordu.

Bir başka öğrencisi, Dr. Çağlar Kırçak bir süre sonra, önem vermedikleri resim derslerini sevmeye ve ciddiye almaya başladıklarını söyleyecekti.[21, 22]

Tonguç iyi resim-iş öğretmeniydi. Öğrencilerinin, yakınlarının, dostlarının evlerine gittiğinde onların çocukları ile konuşmayı, onlara resim yaptırmayı severdi. *"Bize geldiğinde çocukları yanına oturtur, dört-beş çizgiyle masallar anlatırdı onlara: Bir yolcu susamış, tarlanın kıyısındaki turnayı izlemiş, bir pınar bulunca elindeki değneği yere bırakıp su içmeye eğilmiş... Hepsi dört beş çizgidir. Ama doğru dört beş çizgi. Bir de bakarsınız ki, ayaklarıyla, kuyruğu ile, gagasıyla, kanatlarıyla güzel koskoca bir kuş belirmiştir kağıt üzerinde..."* [23]

Tonguç, Atatürk Lisesi'nde meslek yaşamının son yıllarında öğretmenlik mesleğinin güzelliklerini yeniden bulmuştu sanki. Yıl sonunda doğru bir mektubunda şöyle yazacaktı: *"... Atatürk Lisesi'ndeki derslerimden hoşnudum. Çocuklarla haşır neşir olup gidiyoruz. Bu arada orta öğretim kurumlarını da tanımak olanağı buluyorum. Boş zamanlarımı okumaya ve yazmaya harcıyorum. Ortaokul öğrencileriyle resim-iş öğretmenleri için birer kitap hazırlamaya başladım..."* [24]

Bir ara, öğrencilerle birlikte bir müsamere için okulun sahnesinde dekor hazırladılar. Onu yeniden elinde boya fırçası, üzerinde iş gömleği ile görmek ilginçti.

Bu arada, çok önem verdiği yayın çalışmalarını da sürdürüyordu. İlköğretim Dergisi'nin Yeni Meslek kitaplarını Tanıtma bölümünde 'Individual Psikoloji ve Terbiyesi Zor Çocuklar' başlıklı bir kitabın tanıtımını yapan bir yazısı yayımlandı. Bu dergide yazılarını yayınlayabilmesi ilginçti.[25]

Ama asıl uğraşı iş eğitimi ilkesine göre hazırladığı Öğretmen Ansiklopedisi idi. Ya-

---

20 Mahmut Makal, Abidin Dino ve Ötekiler, abece, sayı 89, Ocak 1994, s. 9.
21 Çağlar Kırçak'dan sözlü anı.
22 Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç, s. 352-354.
23 Mahmut Makal, Abidin Dino ve Ötekiler, abece, sayı 89, Ocak 1994, s. 9.
24 Hakkı Tonguç'dan Süleyman Edip Balkır'a 4.12.1949 günkü mektup (Tonguç'a Kitap, s. 52).
25 İlköğretim, sayı 267-268, 15.3.1949, s. 3517-3518.

yımcı Server İskit ile anlaşmaya varmıştı. Her ay üç formalık fasiküller çıkarılacak ve tümü 1.5 yılda bitmiş olacaktı. Bu, ortalama 864 sayfalık bir yapıt demekti. İlk fasikül Mart 1949'da, tam da Tonguç'un öğretmenliğe gittiği ay çıktı. Büyük boyutta, temiz ve düzgün basılmış, bol resimli bu fasikülün başında *"Hazırlayan İ. Hakkı Tonguç, 65 meslektaşla işbirliği yapılarak yazılmıştır"* tümcesi vardı.

Nisan ve mayısta iki fasikül daha yayınlandı.[26] Sonra Yayınevi sahibi İskit'den bir haber geldi; satış geliri ansiklopedinin çıkış harcamalarını karşılamıyordu; yayın durdurulmuştu. Durumu araştıran Sabahattin Eyuboğlu da satışın azlığının ve zararın doğru olduğunu bildiriyordu. Tüm Türkiye'de 1300 adet satılabilmişti. Bu da kurtarmıyordu. İskit, bunu alacak olanların ilgisizliği ve parasızlıkları ile açıklıyordu. Eyuboğlu, yaptığı görüşmede İskit'in herhangi bir *"siyasal kaygısı olduğu izlenimini almamış"*tı. Tonguç ise satışın düşüklüğünün bizde satış işlerinin iyi örgütlenemeyişinden ve okuyucunun bu tür süreli girişimlerin sonunun geleceğine güvenememesinden kaynaklandığı kanısındaydı.[27]

Ansiklopediyi başka bir yayınevine bastırmak girişimleri de sonuç vermeyecek ve iş şimdilik bu aşamada kalacaktı.

Kastamonu çevresinde bir gezi yapmakta olan İnönü, 19.4.1949'da Gölköy Köy Enstitüsü'ne geldi. 1940'da ilk gördüğü Enstitü burasıydı. Sonuncusu da burası olacaktı. 1949'dan sonra herhangi bir köy enstitüsüne gitmemişti.

İnönü Gölköy'e geldiğinde hemen sormaya başladı: *"Demir işliğiniz nerede, marangozluk çalışmaları nasıl gidiyor, dokumacılık yok mu? Arı kovanlarınız kaç tane, ne tür ağaçlarınız var?"* Ulusal oyunları görmek istedi. Gerici yayınların suçlamalarından yılmış olan yöneticiler kızları oyunlara çıkartmamışlardı. İnönü onları da çağırttı. Sonra koroyu dinledi. Müdüre köylerdeki mezunları görüp görmediğini sordu. Müdür Safa Güner *"Aramıza kara çalılar gerdiler"* diyemedi. Ama o anlamış olmalıydı. Ayrılmadan *"görmeye ihtiyacım vardı. Özlemiştim. Sağlıklı ve neşelisiniz, sevindim. Yalnız köylere yolladığın çocukları yalnız bırakma. Git, onlara git."* dedi.

İnönü'nün o gün Enstitü'nün konuk defterine yazdığı ve birkaç kez Anadolu Ajansı'na yayınlattığı yazısında insafsızlık dozu giderek artmış eleştirilere yanıt sayılabilecek tümceler vardı. Köy enstitüleri için *"Cumhuriyet'in en değerli eserlerinden biri"* diyordu. *"Bunların kurucuları, içinde çalışan öğretmen ve yöneticileri ve bu Enstitü'ye öğrenci olarak yazılan köylü çocuklarımız, büyük bir ulusal davanın vatansever, özverili yolcuları olarak hizmete girmişlerdir... Köy enstitülerinde çalışan, köy enstitülerini bitiren vatandaşlarıma yürekten sevgilerimi ve tebriklerimi bildirir ve gözümüzde çok değerli olan yüksek görevlerinde başarılı olmalarını yürekten dilerim. İsmet İnönü, Gölköy 19.4.1949"*[28, 29]

İki başlı bir iktidar değil miydi bu? Ama 1950'de gelecek olanların böyle ikircikli durumları görülmeyecekti. İki yıl sonra Gölköy'e gelen yeni Cumhurbaşkanı Celal Bayar bir yapının önünde dikilip sağa sola bakacak ve yalnızca *"Burası Enstitü'den dönme mektep mi?"* diye soracaktı.[30]

---

26 A-121/32 Ansiklopedi'nin Mart, Nisan, Mayıs 1949 fasikülleri.
27 Server İskit'den Hakkı Tonguç'a 12.8 ve 19.8.1949 günkü mektuplar, Hakkı Tonguç 'dan Server İskit'e 14.8 ve 7.9.1949 günkü mektuplar, Sabahattin Eyuboğlu'ndan Tonguç'a 1.6.1949 günkü mektup; Mehmet Başaran, Sabahattin Eyuboğlu ve Köy Enstitüleri, s. 69-70.
28 İ. Safa Güner, Köy Enstitüleri Hatıraları, s. 137-140.
29 İlköğretim, sayı 271-272, 15.5.1949, s. 3548.
30 İ. Safa Güner, a. g. e. s. 140.

Tonguç'un Atatürk Lisesi'ndeki öğretmenliği sırasındaki uğraşlarından birisi de sayısı giderek artan Bakanlık soruşturmalarına yanıt hazırlamaktı. Bir takım müfettişler olanca çabalarıyla, köy enstitülerindeki soruşturmalarından Tonguç'a ulaşmaya, onu suçlayacak ilişkiler yaratmaya çalışıyorlardı. Böyle bir ipucu yakaladıklarını sandıkları anda, Tonguç'a bir yazılı soru açılıyor, yazılı yanıtı isteniyordu. Bu işlemler böylece sürüp gidecek, birçok konuda sorular yanıtlar birbirini izleyecekti.

Örneğin, Müfettiş Saffet İrtenk 22.4.1949 günkü bir yazısı ile Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nde yapılmış hidroelektrik santralinin yapımı için Tonguç'un gerekli etüdler ve teknik araştırmalar yapılmadan şahsen emir vermiş olduğunun *"söylendiğini, bu hususta bakanlıkça yazılı bir emir bulunmadığının görüldüğünü"* belirtiyor ve "santral binası ile türbinin yaptırılması hakkında tarafınızdan verilen emirlerin neye dayandığının bildirilmesini" istiyordu. Müfettişe göre, uzmanlar böyle bir santralin kurulabilmesi için, suyun bir yıl etüd edilmesinin, türbinin tanınmış bir firmadan alınmasının, yüksek gerilim şebekesi yapılmasının zorunlu olduğu şeklinde rapor vermişlerdi.[31]

Tonguç verdiği yazılı yanıtta[32] köy enstitülerinin savaş yıllarındaki zor koşullar içinde kurulduğunu, bu yapılırken en önemli gereksinimin su ve elektrik olduğunu, bu sorunların çok az eleman ve olanakla çözümlenmesi durumunda kalındığını anımsattıktan sonra, yapı, su ve elektrik işlerinin yapılmasında uygulanan işlemi anlatıyordu. Enstitüler bu konulardaki gereksinim listelerini Bakanlığa gönderiyorlar, eldeki ödeneğe göre, bir öncelik sıralaması yapılıyor ve durum Bakan'a (genellikle Müsteşar'a) çıkarılarak ödenek verilmesi için onay çıkarılıyordu. Bu yol dışında, hele ödenek verilmesi ve kullanılması gibi parasal bir olayın söz konusu olduğu bir durumda, herhangi bir kişinin sözlü emri ile bu tür işlerin yaptırılması olanağı yoktu. Nitekim, bu santral konusunda da evrakı Müsteşar İhsan Sungu'ya *"arz ederek mucip aldığını ve ilgili emirleri imza ettirdiğini"* anımsıyordu.

O günün koşullarında *"tanınmış bir firma yapımı"* motor bulma olanağı yoktu. Böyle firmalarla iş görmek bir yana, dışarıdan getirtilmesi istenen hiçbir araç gereç işi sonuçlandırılamamıştı. Uzman olarak da teknik elemanlarla çalışmak zorunluluğu vardı. Bunlar daha önce Çifteler, Akçadağ ve Cılavuz Köy Enstitüleri'nin hidroelektrik santrallerini kurmuş ve işletmiş olan, enstitülerin kadrosunda bu işlerle görevli Macar teknik elemanlardı.

Hasanoğlan'da çok ivedilikle böyle bir santralin kurulmasının bir nedeni daha vardı: Savaş nedeniyle Ankara'daki resmi dairelerin kent dışına çıkartılması söz konusu olursa, taşınmaları için saptanmış yer Hasanoğlan'dı. Bu nedenle oradaki elektrik işinin çözümlenmesi ve bu hidroelektrik santraline bağlı bir un değirmeninin ivedilikle yapılması da Müsteşar Sungu'nun emriydi.

Sonuç olarak, bu iş çok olağandışı koşullarda, ivedilikle ve eldeki olanaklardan yararlanarak ilgililerin iyi niyetle girişikleri bir işti. Kendisinin sözlü emir vermiş olması da söz konusu değildi.

Tonguç'un kendisini savunurken, Enstitü yönetimini de korumaya çalıştığı görülüyordu. Aslında, iş başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bakanlık, bunu tüm soruşturma konularında olduğu gibi, Tonguç'la ilişkilendirmek çabasındaydı. Santral çalıştırılamamış, ya-

31 A-130/23 Müfettiş Saffet Irtenk'den Hakkı Tonguç'a yazılı soru (22.4.1949).
32 A-130/24 Hakkı Tonguç'dan Müfettiş Saffet Irtenk'e yanıt (1.5.1949).

pım yarım bırakılmıştı. Zorluklarla Hasan Deresi'nden Enstitü'ye getirilmiş olan suya düşüş yaptırılarak elektrik elde etmek söz konusu edildiği zaman, Tonguç *"Bu kadar az ve zaman zaman azalıp çoğalan ve bir birikim gölü olmayan bir suyun bir türbini çalışma olanağının olmayacağını söylediği ve işin iyice incelenmesini istediği halde, Rauf İnan'ın kuşkusuz iyi niyetle direnmesi sonucu"* işe girişilmiş, başarısız kalınınca Tonguç'un *"bu işe çok üzüldüğü, içerlediği"* sezilmişti.[33]

Rauf İnan ise anılarında santral konusundan söz ederken, 17 Nisan 1946'da Enstitü'ye getirilen suyun açılışını İnönü'nün yaptığını anlattıktan sonra, İnönü'ye anlattıklarını aktarmakla yetinir. *"... Suyu nasıl getirdiğimizi, yamaçtan 133 m.lik bir düşüş yaptığından Enstitü'ye, biraz da köye yetecek elektrik üretebileceğimizi hesaplayarak bir santral yapmaya başladık..."* [34]

Tonguç 1949 yazını ailesiyle Etlik'deki bağ evinde geçirdi. Öğretmenlik nedeniyle yaz aylarında bol zamanı vardı şimdi. Ama Ansiklopedi çalışmalarının sürmesi için bir olanak bulunacağı umudu ile Ankara'dan ayrılmak istemiyor, hazırlıklarını sürdürüyordu.

Etlik'deki toprak parçasında bir şeyler üretmek en sevdiği uğraşlardandı. Okuma ve yazma dışında bahçede, bağda çalışıyordu. Biraz sebzecilik, sayıları sınırlı meyva ağaçları ve hepsinden daha verimli, bu iklime ve çoraklığa en iyi uyum sağlamış bağın gelişmesini görmek onu mutlu ediyordu. Ayağında eski bir pantolon, bir kısa kollu gömlek, ceplerinde çakı, bağ bıçağı, biraz ip, sigarası, kibriti ile fidanları buduyor, bağ kütüklerini düzeltiyor, çapa yapıyor, bahçeyi suluyordu. Karşıya bakıldığında Çankaya tepelerine kadar görülen o Kocakent'i, oradaki tüm ihanetleri, alçaklıkları hiç olmazsa bir süre için unutuyordu. Bazen bir ağacın gölgesine, yere oturup kendisi için birkaç karakalem desen, ya da suluboya birkaç doğa görüntüsü yaptığı oluyordu. Doğayı seviyordu. Onun her anını unutmamacasına saptayıp sürekli kılmak ister gibiydi.

İnönü'nün Gölköy gezisinden birkaç hafta sonra yine böyle bir gündü. Oğluyla birlikte bağın içinde çalışıyorlardı. Bağın dikçe bir bayırla inilen kuru dere yatağının öte yanındaki sırtta, yüz metre kadar uzaktaki yolda, Yukarı Etlik yönünden gelerek Ankara'ya doğru ilerleyen birkaç atlı göründü. Cumhurbaşkanı İnönü yanında yaveri ve bazı kişilerle birlikte Ankara yöresindeki atlı gezintilerinden birini yapıyordu. Oğlu, *"Aa, İnönü bu"* deyince, onun birden dikildiğini, kısa ama çok kısa bir an o yöne doğru gitmek istemiş gibi tüm bedeninin gerildiğini sezdi. Ama bu çok kısa sürdü. Hemen kendini topladı, kasları gevşedi. Karşı sırttan geçen atlıları hiçbir şey söylemeden bir süre izledi. Sonra döndü, bağ bıçağı ile asmaları düzeltmeyi sürdürdü.[35]

Tonguç duygulu, ama duygusal davranmayan biriydi.

Bakanlık 13.5.1949'da bir Genelge ile köy ilkokullarını bitirenlerin köy enstitülerinin uygulama okullarına yatılı öğrenci olarak alınamayacaklarını bildirdi.[36] Ayrıca bu okullara artık köy enstitülerinden öğretmen verilmeyecek, öğretmen atamaları valilikçe yapılacaktı. Amaç, uygulama okullarını köy enstitülerine bağlı olmaktan çıkarmaktı. Böylece, Tonguç'un çok önem verdiği, hatta ta Satı Bey zamanında öğretmen yetiştirilmesindeki gerekliliği vurgulanmış, öğretmen yetiştiren kuruma bağlı uygulama okulu işi bozulduğu gibi, buraların deney okulları olarak kullanılması olanağı da ortadan kalkıyordu.

---

33 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s.257-258.
34 M. Rauf İnan, Bir Ömrün Öyküsü 2, s. 294.
35 Engin Tonguç, Umut Yolu, s. 106.
36 M. Eğitim Bakanlığı'nın 13.5.1949 günlü Genelgesi, Tebliğler Dergisi.

Köy enstitülerine ve ilköğretim atılımına bu denli saldırılması karşısındaki genel aydın tepkisizliği sürüyordu ama, bazı kişilerin sabrı da tükenmeye başlamıştı:

Tonguç'un öğretmen okulundan sınıf arkadaşı, Gazi Eğitim Enstitüsü Pedagoji Öğretmeni Fuat Gündüzalp herkesin bildiği gibi, dürüst, sözünü esirgemeyen bir eğitmendi. 17 Nisan kutlamalarından yararlanarak İlköğretim Dergisi'ne bir yazı yazdı. Yazısı, derginin ilk sayfasında, İnönü'nün Gölköy konuşmasının altında yer alıyordu.[37]

"... Köy enstitülerinin kuruluşlarında ... yaşamlarını hiçe sayarcasına özveri ile çalışanları herkes tanır. İleride tarih, bunların hepsini, hatta bu işteki payları yadsınmak istenenleri bile... kahramanlar olarak saygı ile anacaktır..." Sonra yazar son yıllarda enstitülere karşı çok kötü propagandalar yapanlara ve bunlara kapılanlara sorular yöneltiyordu: Yapılan eleştirileri ciddi olarak incelemişler miydi? Doğru ve haklı olanları aramışlar mıydı? *"... Yüzlerce Türk öğretmenini ve binlerce Türk gencini lekelemeye kimsenin hakkı yoktur..."*

Yazı böyle sürüyor ve Cavit Orhan Tütengil'in *"Enstitülerin birinde olup biten, daha doğrusu olup bittiği düşlenen olaylar enstitülerin tümüne teşmil edilmiştir"*[38] sözlerinin de alındığı yazı *"... Köy enstitülerinin de aziz vatan kadar uzun ömürlü, daha doğrusu ebedi olması"* dileği ile son buluyordu.

Derginin bu sayısında köy enstitülü Mevlut Koca ile Hüseyin Öztürk'ün aynı konuda ve doğrultuda yazıları vardı.[39, 40]

Hiç olmazsa bu kadarcığı yapılmıştı. İlköğretim Dergi'sinin yöneticisi, Gazi Eğitim Enstitüsü çıkışlı Cengiz Kan'ın bu resmi dergiye böyle yazıları koyabilmiş olması da ilginçti. İnönü'nün Gölköy konuşması mı buna olanak hazırlamıştı? Yoksa yalnız M. Eğitim topluluğunda değil, Bakanlık Merkez Örgütü'nde bile Sirer ve Banguoğlu gibilerin korkutamadıkları kişiler mi kalmıştı? Öğretmenler özgür bir ortamda kendi meslek örgütleri içinde bir baskı gücü oluşturabilmiş olsalar, o Bakanlar yıkma işlerini bu kadar kolay yürütebilirler miydi? Tonguç, gençliğinden beri böyle bir güç oluşturacak meslek örgütlerinin önemini ve gereğini savunmuş, olanak bulunan yıllarda bunların içinde etkin görevler almıştı. Milli eğitim alanında sağlıklı, doğru, siyasal etkilerle saptırılmayan bir çağdaş çizginin izlenebilmesinin güvencesini hep bunda görmüştü, Ama özellikle 1932 yılında ve Şükrü Kaya'nın İçişleri Bakanlığı'ndan sonra, Cumhuriyet'in ilk yıllarından başlayarak kurulmaya, güçlendirilmeye çalışılan meslek kuruluşları etkisizleştirilmiş, kuklalaştırılmıştı. Bugünkü durumda, ortada yalnız *"İstanbul dışında üyesi olmayan ve Avrupa'daki toplantılara katılmaktan öte bir etkinlik göstermeyen"* Türkiye Muallimler Birliği ve 1948'de kurulmuş, ama *"Bakanlığın uydusu olarak çalışan"* Türk Öğretmen Dernekleri Milli Federasyonu vardı.[41]

Ne var ki, köy enstitüsü çıkışlı genç öğretmenler ilk darbenin şaşkınlığını üzerlerinden atıyorlardı. Tepkileri ve kızgınlıkları örgütlemeye dönüşmeye başlamıştı. 1949'da ilk olarak İzmir'de Ege Bölgesi Köy Öğretmenleri Derneği kuruldu. Dernek hızla gelişti. Ege'nin tüm il ve ilçelerinde şubeleri açıldı.[42] Bunlar güdümlü, uydu kuruluşlar gibi değildi. Değişik bir etkinlik başlamıştı. Baskı ve haksızlıklara başkaldırılmasının ilk belir-

37 Fuat Gündüzalp, Köy Enstitüleri 9 yaşında, İlköğretim, sayı 271-272, 15.5.1949, s. 3548-3549.
38 Cavit Orhan Tütengil, Köy Enstitüleri Üzerine Düşünceler.
39 Mevlut Koca, Köy Enstitüleri Hakkında, İlköğretim, sayı 271-272, 15.5.1949, s. 3550-3552.
40 Hüseyin Öztürk, 17 Nisan, aynı dergi, s. 3552-3553.
41 Refet Özkan, Dayanışma, İmece, sayı 41, Eylül 1964, s. 11-12.
42 Dursun Kut, Engin Tonguç'a yazılı bilgi notu, 1995.

tileri görülüyordu artık. Örgütlenme gelecek yıllarda tüm Türkiye'ye yayılacaktı. Ama buna biraz daha zaman vardı. Dar anlamda meslek çıkarları için değil, Türkiye'nin eğitim ve öğretim sorunlarının çözümü için savaşım verecekler, çok dar ve sınırlı olanaklarla, tüm baskılara karşın yayınlarını sürdürecekleri dergilerle siyasal iktidarları kıyasıya eleştirecekler, toplantılar düzenleyecekler, bildiriler çıkaracaklardı.

Yargıtay'ın bozma kararlarına direnen Ankara 3. Asliye Ceza Mahkemesi Yargıcı Saffet Ünan, Yücel davasında Yargıtay Ceza Genel Kurulu'nun içtihadı birleştirme yoluyla 9.5.1949'da Yücel'den yana almış olduğu karara uymak zorunda kaldı. Ne var ki, bu arada, 8.3.1949'da Kenan Öner ölmüş olduğu için onunla ilgili dava kalkmış oluyordu. Mahkeme 2.7.1949'daki kararı ile Yeni Sabah Gazetesi Yayın Müdürü Cemalettin Saracoğlu'na hapis ve para cezası vermekle yetindi, ama bunları da erteledi. Bu karar 22.12.1949'da Yargıtay'ca onanarak kesinleşti. Dava sona ermişti.[43] Davanın Yücel'den yana sonuçlanması kamuoyunda büyük bir ilgi uyandırmadı. Konu güncelliğini yitirmişti. Sağcılar dava süresince kopardıkları gürültülerle istedikleri propaganda olanağını elde etmiş ve birçok kişide Yücel döneminin tüm milli eğitim çalışmaları konusunda şüpheler yaratmayı başarmışlardı.

30.6.1949'da DP'nin Büyük Kongresi'nde alınan ve Husumet Andı diye tarihe geçen kararla *"siyasal hak ve özgürlüklerin kullanılmasına ve ulusal egemenlik esaslarının gerçekleşmesine engel olacakların Ulusal Husumet'e (düşmanlığa) uğratılacağını"* belirtiyordu. Siyasal hava yeniden gerginleşmişti.

Ortamı yumuşatmak amacıyla temmuz ve ağustos aylarında uzun gezilere çıkan İnönü konuşmalar yaparken birçok yerlerde DP'lilerin tepkileri, karşı gösterileri, saldırganlığa varan davranışları ile karşılaşıyordu. Örneğin İzmir'e gelişini engellemek için yapılanlara tepki olarak üç hafta kalacağı İzmir'de bir sözünü anımsatmıştı: *"Tüm ömrüm, ta okuldan beri, hep külhanbeylerle savaşım içinde geçmiştir."* Muğla'da yaptığı konuşmada da şiddet politikasından yakınarak şöyle diyecekti: *"1949 buhranı iç politikadaki çatışmanın yüksek noktasıdır.. Bu rejim, birbirine saygı esasından ayrılacak, birbirine şiddet uygulayacak yola girdikten sonra, yanyana iki evde, iki kardeşin nihayet birbirinin boğazına sarılması kaçınılmaz sonuçtur. Ben işte bu anda vatandaşlarımın arasına giriyorum... Aklınızı başınıza alın diye günlerden beri bağırıyorum..."*

"Muğla Halkevi'nin balkonundan yapılan bu konuşma sırasında İnönü'nün bir an neredeyse hıçkırırcasına sesinin titrediği, gözlerinin yaşardığı görüldü." [44]

İnönü, DP'lilerin Husumet Andı ile siyasal yaşamı sorumsuzca şiddet ortamına götürmelerini önlemeye çalışıyordu. Bu ayların onun için amaçladığı çok partili düzene geçiş sürecinde yaşadığı en zor günler olduğu açıktı. Tüm enerjisi ve gücü ile bu konuyla uğraşıyordu. Başka konulara eğilecek durumda değildi.

"CHP'nin seçimleri yitirirse iktidarda kalamayacağının kaçınılmaz olduğunu açıklıyordu ama, bir yandan seçimden umudunu yitirmediği de anlaşılıyordu. Güçlü bir çoğunlukla bir dönem daha iktidarda kalırsak, ondan sonra işler normal duruma, yoluna girer." İnönü bu sözleri trenle Ankara'ya dönerken Özel Kalem Müdürü Derin'e söylüyordu.[45]

Bu arada, dışarıda güvence sağlamak için kendisine sığınılan Amerika faturayı önü-

43 Hasan-Âli Yücel, Davalar ve Neticeleri, s. 202-212, 213-219, 221.
44 Haldun Derin, Çankaya Özel Kalemini Anımsarken, s. 231-244.
45 A. g. e., s. 247.

müze sürmeye başlamıştı bile. Giderek daha fazla eğitime karışıyorlardı. Yardım adı altında 1949'dan başlayarak eğitimle ilgili türlü projeler önermeye, kabul ettirmeye, sayıları günbegün artan *"uzmanlar"* göndermeye başlamışlardı.[46] Amaçlarının Türkiye'de eğitimi Amerikanlaştırmak, kendi çıkarlarına yardımcı olacak kişiler ve kuşaklar yetiştirmek olduğu açıktı. Atatürk'ün, Mustafa Necati'nin, Yücel dönemi sonuna kadar tüm M. Eğitim Bakanları'nın izledikleri ulusal eğitim politikası değişiyordu. Hem de Cumhuriyet döneminde ulusal eğitim anlayışıyla yetiştirilmeye çalışılmış yeni işbirlikçilerin yardımlarıyla!

Bakan Banguoğlu 4. M. Eğitim Şurası'nı toplantıya çağırdı. Şura 23-31.8.1949 tarihleri arasında Ankara'da Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi'nde toplandı.[47, 48] Bundan önceki Şura'da nasıl asıl amaç olan Yüksek Köy Enstitüsü'nü kapatma ortamı başka kararlarla maskelenerek hazırlanmışsa, bu kez de benzer yol izlenecekti. Maskelenen hedef Gazi Eğitim Enstitüsü ve Yüksek Öğretmen Okulu idi. Orta öğretimin durumu, öğretim programlarının iyileştirilmesi, hatta teorik bilgiler yerine uygulamaya dönük öğretim yapılması, demokrasi ile yöneltilecek topluma uygun nitelikte vatandaşlar yetiştirilmesi, ortaokullarda iş dersi konulması gibi çekici konular görüşülüp, bu alanlarda süslü ve *"bilimsel"* konuşmalar yapılırken, aralara sıkıştırılan kararlar, öğretmen yetiştiren bu her iki yüksek öğrenim kurumunun ortadan kaldırılmalarına yol açacak nitelikteydi. Elbette bu iyileştirme, düzeltme savıyla öne sürülecekti. Asıl düşünülen ise, üniversiteler varken, öğretmen yetiştirecek yüksek öğrenim kurumlarına gerek olmadığı idi. Bakan'a göre, *"Gazi Eğitim Enstitüsü'nün örgütlenmesinde fazla tecezzi vardı."* Osmanlıca üzerinde çalışan dil bilgini, Gazi Eğitim Enstitüsü'nün eski bir öğretim elemanı Banguoğlu böyle eskimiş Osmanlıca sözcükler kullanmayı seviyordu. (tecezzi: bölünme, ufalanma). Ona göre *"Resim hocaları Güzel Sanatlar Akademisi'nden, müzik hocaları Konservatuvar'dan yetişmeli"* idi. Böylece, lise hocalığı *"tam bir kariyer"* haline girecekti. *"Yüksek Muallim Mektebi de istenilen semereyi vermemiş"*ti. Şura'da, liselerin 4 yıla çıkarılması da daha bilgili öğrenci yetiştirilmesini sağlayacak bir karar olarak sunulacaktı. Neredeyse öğretmenlik mesleği diye bir mesleğin var olup olmaması tartışılacaktı!

Şura'da köy enstitülerine fazla değinilmedi. Onların defteri nasıl olsa büyük ölçüde dürülmüştü. Bir ara köy enstitülerinde lise sınıfları açılması ileri sürüldüyse de, bunun kolay olmayacağı, lise öğretmen kadrolarının *"pek zayıf"* olduğu düşünülerek bundan vazgeçildi. Lise açmak yerine, *"köy enstitülerinin kendi amaçları bakımından ıslah edilmesinin (düzeltme, iyileştirme) daha verimli olacağı"* kabul edildi. Bu sırada Hasanoğlan Köy Enstitüsü Müdürü Kemal Üstün bir öneri ileri sürdü: Kent ve beldelerden de köy enstitülerine girmek isteyenlerin alınması ile, üstün zekalara olanak verilmeliydi. Önerge kabul edildi. Böylece, köy enstitülerinin temel ilkelerinden biri daha ortadan kalkmış olacaktı.

Kurulmuş ve işlemekte olan kurumlara yenilerini katmak yerine, onları yok etmek bazı kişilerin özel tutkularından olsa gerek. Ya da bu, yeni bir iş yapmaktaki yeteneksizliğin ve yetersizliğin bir gereği ve sonucu olmalı.

Şura, güncel olan demokratikleşme çabalarına koşut olarak, demokratik eğitim ilkelerinin benimsendiği savı ile sona erdi. Aynı günlerde köy enstitülerinde kitaplıkların ka-

---

46 Yusuf Ziya Bahadınlı, Türkiye'de Eğitim Sorunları ve Sosyalizm, s. 109-117.
47 İlköğretim, sayı 278-280, 5.9.1949, s. 3628-3642.
48 Şevket Gedikoğlu, Evreleri, Getirdikleri, Yankılarıyla Köy Enstitüleri, s. 229-230.

patılması, birçok kitabın toplanarak yok edilmesi, kitap okuyan öğretmen ve öğrencilere baskı uygulamaları sürüyordu.

Şura'da büyük sözler ediledursun, orta öğretimde durum ne idi? Ankara Atatürk Lisesi Müdürü Sabri Urunç'un okulun öğretmenlerine yolladığı ve yanıt istediği bir not, savunulup duran bilgi okulunun ne sonuç verdiğini çok kısa ve açık olarak gösteriyordu.[49] *"Orta bölüm, özellikle son sınıf öğrencilerinin çalışma ve başarısı lise sınıflarından daha iyidir. Lise sınıflarında, özellikle de son sınıflarda öğrenciler bellek, çalışma, öğrendiğini anlatma yeteneklerini yitirmekte, aylak, tembel olmakta, bir düşünü doğru dürüst anlatamamaktadırlar. Bunların nedenleri ve önlemler? Bu konudaki görüşlerin bildirilmesi..."*

Tonguç'un buna yanıtı da kısaydı ve doğrultusundan hiç sapmadığını gösterir nitelikteydi: *"Çarşamba günleri öğleden sonra ders yapılmamalı, bu zamanda öğrenciler isteklerine bağlı olarak ilgi alanlarına göre gruplara ayrılmalarına olanak verilerek inceleme gezileri, müzik, resim, spor, izcilik, müsamere gibi çalışmalara ve öğrenci kollarının türlü etkinliklerine yönlendirilmelidir."*

İşin abece'sini yazmakla yetinmişti.

1949 yılının sonu yaklaşırken aile büyük bir acı ile sarsılacaktı: Nafi Atuf Kansu bir süredir kalbinden rahatsızdı. Şeker hastalığı ve geçirilmiş bir kalp infarktüsünün üstüne eşinin onulmaz hastalığı, yedek subay okulundaki en küçük oğlunun çavuş çıkartılabileceği haberi, kendisine, kardeşi Şevket Aziz Kansu'ya, Tonguç'a yöneltilen saldırılar, haksız suçlamalar... Hepsi üst üste gelmişti. Belki de bunların içinde en önemli olanı, ona en çok acı vereni Cumhuriyet milli eğitiminin baş kurucularından bu eski devrimci için, üst düzey yöneticilerinden biri olarak, CHP'nin Parti'yi gençleştirmek amacıyla politikaya soktukları gençler eliyle doğrultusundan saptırıldığını, anlamsız ve akılsızca bir devrimlerden ödün politikasına sürüklendiğini görmek ve bir şey yapamamaktı.

Ankara Tıp Fakültesi'nin Cebeci'deki Hastanesinde yatmakta olan eşinin yanında geçireceği bir kalp krizi onu 1949 yılı Cumhuriyet Bayramı'ndan iki gün önce alıp götürecekti. Tonguç, onun son anlarında yanında olmaya yetişecekti.[50]

Nafi Atuf Kansu'nun yitirilmesi Tonguç için büyük bir acıydı. Aile büyüğünü, ama bundan çok öte, en yakın, en güvenilir desteğini, en büyük dostunu yitirmişti. Kansu onu ve ne yapmak istediğini en erken, en iyi anlayan, bunları eğitbilim tarihindeki yerine oturtabilen, kendisine en yakın eğitimciydi. Eğitmen kurslarının ve köy enstitülerine varacak çalışmalarının ilk yıllarında bunları değerlendirebilen, danışma gereği duyulduğunda kendisine yol gösteren, yardımcı olan, deneyimlerinden çok şey öğrendiği, eğitim tarihine geçecek çok önemli bir eğitim hareketini başlattığını ilk söyleyen Kansu'ydu.

Aile çevresinde de boşluğu doldurulamayacak bir yalnızlık vardı artık. Şimdi en yaşlı oydu.

Kansu'nun ölümünden sonra ilginç bir sahne yaşandı. Rektör Şevket Aziz Kansu'ya yapılan saldırının ardından Sirer'in eve gelişi yineleniyordu sanki. Bakan Banguoğlu hükümet adına başsağlığı dileklerini sunmaya Kansu'lara gelmişti! Aile bir kez daha eziklik ve suçluluk duygusunu gizlemeyen, elleri titreyen bir bakan görecekti.

---

49 A-126/12 Ankara Atatürk Lisesi Md.ü Sabri Urunç'un öğretmenlere notu ve Tonguç'un 26.9.1949 günkü yanıtı.

50 Engin Tonguç, Umut Yolu, s. 108-111.

Tüm aileye yapılan haksız saldırıların ve suçlamaların hazırlayıcısı ve destekleyicilerinden olmanın manevi yükü bir yana, Atatürk devrimlerinden ve Cumhuriyet eğitiminin ilkelerinden ödün politikasının uygulayıcılığının rahatsızlığı da belli oluyordu. Banguoğlu *"bundan böyle ailenin tüm sorunlarıyla kendisinin ilgileneceği"* gibi gereksiz bir açıklama da yaptıktan sonra gitti. Doğal olarak bir daha da kendisinden haber alınamayacaktı. Zaten kimse de böyle bir şey beklemiyordu.

M. Eğitim Şurası'nda alınan kararlar arasında Gazi Eğitim Enstitüsü Resim-İş Bölümü'nün kapatılmasının da bulunması Tonguç için yeni bir olumsuzluk ve yanlışlıktı. 1932'de kendisinin kurduğu bölümün haklı ve doğru kuruluş nedenleri ve bugüne kadar birçok başarıları vardı. Kendisi ve oradaki çalışma arkadaşları bölümün gelişmesi için çok emek vermişlerdi. Acaba açıklanan kapatma nedenleri dışında, oranın kurucusunun Tonguç oluşu gibi öznel ve duygusal bir neden de mi söz konusuydu? Karara karşı çıkılması ve kapatılmasının önlenmesi gerekiyordu.

"... Gazi Eğitim Enstitüsü Resim-İş Bölümü'nün geleceği için verilen karar gerçekten üzücü. Bunun uygulanmaması, konunun önemini ve doğuracağı zararları nesnel olarak ilgililere anlatmaya bağlıdır. Bu, çok zaman yitirilmeden yapılabilirse Bölüm'ün korkunç durumu düzeltilebilir. Öğretmenler için hazırlamaya başladığım kitabın bu noktayı aydınlatmaya yarayacağını da umuyorum. İyi bir tarihçe yapar, eski ile yeni arasındaki farkları belgelerle gösterebilir, yeninin temiz örneklerini verebilirsek gerçek güneş gibi ortaya çıkacaktır..." [51]

Tonguç her zaman iyimserliğini bırakmamaya çabalıyordu.

Gazi Eğitim Enstitüsü Resim-İş Bölümünün güncel bir tartışma konusu olması, Tonguç'un ilgilenmeyi hiçbir zaman tam olarak bırakmadığı güzel sanatlar ve özellikle resim sanatı üzerinde düşünlerinin biraz daha yoğunlaşmasına yol açmıştı. Abidin Dino'nun 15.12.1949 günkü 'Yaprak' Dergisi'nde yayınlanmış gerçekçi ve halkçı sanatı savunan bir yazısından esinlenerek yazdığı 'Bir Mektubun Anımsattıkları' başlıklı bir not, herhalde hazırlamayı düşündüğü, ama yarım kalmış bir yazının ilk çalışmasıydı. Bunda, Dino'nun yazarların resim sanatına yüz vermeyişlerinden ve ressamlardan yakınmasının haklı olduğunu yazıyordu: *"..Dino'nun mektubundan anlaşılıyor ki, aranan, özlenen resmi yapan yok. Bunun onun 'yenilerin kendilerini toparlamaları... gerçekçi ve halkçı bir sanat uğruna yeniden çalışmaları gerekli' deyişinden anlıyoruz. Dino '... özsüz biçim yoktur, biçimle öz birbirinden ayrılmaz... İşçi ve köylü bu tür resmin karşısına geçince ne idüğü belirsiz bir nesne ile karşılaşmayacak..."diyor. Sonra da Meksikalı ressam Orazca'dan söz açıyor. Gelelim bize: Önce ressamlar gerçekçi ve halkçı sanat ilkesine yönelecekler, sonra bunların içinden yurdun duvarlarını halkın resimleriyle donatabilecekler çıkacak, böylece gerçekçi sanat doğacak..."*[52]

En sıkıntılı zamanlarda sanat konuları can kurtarandı. İster resim, ister yazı olsun. Güncelliğin yükünü evrensel olanla unutmak, azaltabilmek. Bu yöntemden yararlanmayı hiçbir zaman bırakmayacaktı.

17.12.1949'da hazırlanan yeni Seçim Yasası TBMM'e gönderildi. CHP iktidarının sonu bu yasa ile yapılacak seçimlerle gelecekti.

27.12.1949'da Türkiye ve ABD arasında bir Eğitim Komisyonu Kurulması Hakkın-

51 Hakkı Tonguç'un 4.12.1949 günkü bir mektubu. (Tonguç'a Kitap, s. 53).
52 A-126/13. Bir Mektubun Hatırlattıkları başlıklı not.

da Antlaşma imzalandı. Antlaşmanın amacı *"Türk ve Amerikan kültürlerini birbirlerine tanıtıp yaklaştırmak"* diye belirlenyordu ama pratikte ABD'nin tüm eğitim çalışmalarımıza karışması olanağı sağlanmış oluyordu. Bir araştırmacı, Haydar Tunçkanat antlaşmayı şöyle değerlendiriyor: *"... Amerikan Eğitim Komisyonu'nun Türkiye'de Türk parası ile ve Türk Hükümeti'nin himayesinde, her türlü Türk denetiminin dışında, Türk eğitimi hakkında araştırma yapması, bilgi toplaması, gerekli Amerikan memurlarını uzman ve araştırmacı olarak okul, üniversite ve Bakanlıklara yerleştirmesi ve benzeri faaliyetlerini kolaylaştırmak amacını sağlamak için getirilmiştir. Sözde karşılıklı olan bu anlaşma ile bağımsız bir devlet olan Türkiye'nin başkentinde Türk eğitimi ile ilgili bir Amerikan Eğitim Komisyonu kuruluyor ve Türk Hükümetine bu komisyonun çalışmalarını kontrol ve denetleme hakkı dahi verilmiyor..."*[53] Gerçekten de o günlerden sonra köy enstitülerinde ve diğer okullarlarda *"Amerikalı uzmanlar"* pek sık boy gösterecekleri. Ve bu antlaşmaya göre Amerika'ya gönderilerek eğitimden geçirilenler dönüşlerinde o *"uzmanların"* yardımcılığını yapacaklardı. Ne yazık ki, bunların arasında bazı köy enstitüsü çıkışlılar da olacaktı.

53 Çetin Yetkin, Karşıdevrim, s.374-376

YİRMİDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Beklenen Ses: "Bizim Köy" (1950)

"İlk bomba patlamıştır. Gerisi gelecektir.
Bunu kimse durduramaz."
İ. Hakkı Tonguç 1950

Türkiye 1950 yılına siyasal çekişmelerle azdırılan tutuculuk ve gericilik dalgalarının boğucu havası içerisinde girdi. Umutsuz olmak için birçok neden vardı. Tonguç ise iyimserliğini korumaya çabalıyordu. Hep bir şeyler bekliyordu. Bir şeyler olmalıydı. Böyle gidemezdi. Yaşama, daha ileri gitme, atılım yapma gücü yitmiş miydi bu toplumun? Böyle bir şey olamazdı. Toplumsal gelişme diye bir şey vardı insanlığın tarihinde. Duraklama ve gerileme dönemleri geçici olmuştu her zaman. Bir şeyler olacaktı. Buna inanıyordu. Ama nerede, ne zaman ve nasıl?

Yıllardır harcadıkları bunca emeğin, uğraşın bir sonucu olmalıydı. Küçük de olsa umut belirtileri vardı. Ege Köy Öğretmenleri Derneği bir örnek olarak diğer bölgelere de yayılma, yeni bölgesel dernekler oluşturma eğilimi gösteriyordu. İlk yazıları 'Köy Enstitüleri' Dergisi'nde yayınlanmış olan yetenekli köy enstitülüler ülkenin önemli dergilerinde, Varlık'da, Yücel'de, Doğuş'da, Fikirler'de, Edebiyat Dünyası'nda, Kaynak'da, Yağmur ve Toprak'da şiir, öykü, köy notları türünden yazılarını çıkartabiliyorlardı. Mehmet Başaran, Talip Apaydın, Turan Aydoğan, Cesarettin Ateş, Esef Işık, Hasan Turan yayıncıların tanıdıkları adlardı artık. Ne var ki, daha çarpıcı, daha etkin bir şey, bir olay gerekliydi. Nasıl olacaktı bu?

Sorunun yanıtı gecikmeyecekti ve hiç beklenmedik bir yerden, beklenmedik şekilde gelecekti.

Aksaray İlçesi'nin Nurgüz Köyü'nde bir köy öğretmeni vardı. Adı Mahmut Makal'dı. Yoksul bir çobanın oğluydu. İvriz Köy Enstitüsü'nü bitirmiş, yirmi yaşında iki yıllık bir öğretmendi. En büyük tutkusu okumak ve yazmaktı. İlk yazısını 1948 ilkbaharında Varlık Dergisi'ne göndermişti. Yaşar Nabi yazmayı sürdürmesi için onu yüreklendirmişti. Köy yaşantısını konu alan bu yazıları belli bir çevrenin ilgisini çekiyor, ama kamuoyuna pek de yansımıyordu. Bir süredir her ay 'Bir Köy Öğretmeninin Notları' başlığı ile yazıyordu Varlık'da.

Ocak 1950'de bu yazıların ve başkalarının toplandığı 'Bizim Köy' başlıklı kitabı Varlık Yayınevi'nce yayınlandı. Ve kıyamet de koptu. Tüm basın bu kitaptan söz ediyor,

doğru yanlış yorumlar yapılıyordu. Kitap günün olayı olmuştu. O güne kadar köyle ilgili bazı yazılar ve kitaplar yazılmıştı ama, köyün içinden hiç kimse bu denli gerçekçi bir yaklaşımla köyü yazmamıştı. Şimdi bu gencecik öğretmen köyün üstündeki örtüyü kaldırıyor, köyü olduğu gibi gösteriyordu. Hem de alışılmadık bir dil ve biçem ustalığı ile. Yankılar ve de tepkiler olağanüstüydü. Yayınevi kısa sürede dört baskı yaptı. O günler için olağanüstü bir şeydi bu. Kitap Türk yazınının klasikleri arasında yer alacak, yıllar boyu, her dönemde okunacak, birçok yabancı dile çevrilecekti.

Türkiye'de köy gerçekten bu kadar kötü durumda mıydı? Bu denli yoksul, geri, utanılası mıydı? Romantik köy görüntüsüne ve yazınına alışkın kamuoyu vurgun yemiş gibiydi. Köy çeşmesi başında, şakıyan bülbül sesleri arasında, başlarındaki su testileriyle türkü söyleyip kırıtan köy güzelleri yazınının ustaları rezil olmuşlardı. Bu arada, köy enstitülerini yıkmayı sürdüren, ilköğretim atılımını durduran, öğrencilerin kafalarına biraz daha işe yaramayacak bilgi tıkıştırmanın hesaplarını yapmayı eğitbilimcilik sanan M. Eğitim Bakanlarının ülkenin gerçek sorunlarının ne kadar uzaklarında dolaştıkları da açığa çıkmıştı.

Tutucu-gerici takım ise Makal'ı gerçekleri abartmak, Türkiye'yi küçük düşürmeye çalışmakla suçlamaya başladı. Türk köyünde çocukların ayakları çıplak, başları bitli olamazdı! İşte o köy enstitüleri bu tür insanlar yetiştirmişti! Hemen yafta yapıştırıldı: Bu çocuk komünistti! İyice akılsız ve yazın kültüründen yoksun olanlar ise gülünç bir savı bile ortaya atmak şaşkınlığını gösterdiler. Bu kitabı ya Tonguç ya da Yaşar Nabi yazmış olmalıydı! Hem Kemal Tahir o yıllarda *"Köy dediğin dört kerpiç dam."* diyerek köyden yazar çıkamayacağını söylemiyor muydu?

İktidar ise güncel politika açısından kitaptan hiç hoşlanmamıştı. Hatta kızgındı. Tam seçime gidileceği bir dönemde, bu kitap Kurtuluş Savaşı'nda verilmiş sözlerin tutulamadığının, köyler için bir şey yapılamadığının, oralara ulaşılamadığının, köylerin gözardı edilmiş olduğunun kanıtı gibiydi. Şimdi Demokrat Parti'liler kullanacaktı bunu! O köy öğretmeni oğlan susmalı, susturulmalıydı.

Daha ilk anda beklediği olayın bu olduğunun bilincine varan Tonguç'un yorumu ise kısa ve açıktı: *"İlk bomba patlamıştır, gerisi gelecektir, bunu kimse durduramaz."* 1947'de 'Canlandırılacak Köy'de *"Köy, kahramanlarını içinden yetiştirmek zorundadır... O zaman yeni sesler duyacağız. Bu seslerden ürkmeden onları dinlemek gerekir... Gerçek köyü ve ülkeyi o zaman anlayacağız. Kimin kime öğüt ve direktifler vermesi gerekeceği o zaman belli olacaktır."* diye yazmamış mıydı?[1]

En iyi ilk ürününü pazara getirmeyi başarmış bir çiftçi kadar kıvançlıydı şimdi.

Yakın arkadaşları ile yaptıkları ilk cuma toplantısında Makal'a bir mektup yazdılar ve bir paket kitap gönderdiler. Mektupta şöyle diyordu Tonguç[2] *"Varlık'da çıkan yazılarını okuyorum. 'Bizim Köy' adlı kitabını da okudum. Köyün içyüzünü olduğu gibi yansıtan bu yazılar köy konusunu ele alacak olanlar için bir ayna görevi görecek, onları yanlış yollara sapmaktan kurtaracaktır. Bu bakımdan çalışmaların ülke için çok hayırlı olacaktır. Benim gibi düşünen bazı arkadaşlar 'Bizim Köy'ü okuduktan sonra hep birlikte seni takdirle andılar. Çam sakızı çoban armağanı türünden bir sandık yaparak onu posta ile adresine göndermeyi uygun buldular. Bu arkadaşlar, eğitim yoluyla köyün canlandırılmasına hizmet etmiş eğitmenlerdir. Senin yetişmeni, iş yaşamına atıldıktan sonra*

1 İ. Hakkı Tonguç, Canlandırılacak Köy, 2. baskı, s. 37.

2 Hakkı Tonguç'dan M. Makal'a 8.2.1950 günkü mektup. (Tonguç'a Kitap, s. 53)

giriştiğin yazarlıkta başarı göstermeni candan istedikleri ve bunda ülke hesabına büyük bir hayır gördükleri için seninle yakından ilgilenmektedirler. Bu ilgiyi iyi niyetle kabul edeceğini sandıkları için her şeyden çok sağlığını istemektedirler. Bu nedenle yapmaları olanağı olan herhangi bir yardımı esirgemeyeceklerdir. Her şeyin başı sağlık olduğuna senin de inanmanı istiyoruz. İşinde büyük başarılara kavuşmanı candan diler, gözlerinden öperiz yiğit arkadaş."

Makal, kitabının yayınlandığını ocak ayı sonuna doğru, köyde evinin aranması ve kitaplarının alınıp götürülmesi ile öğrendi. Köye gelen Niğde Valisi İbrahim Tevfik Kutlar da büyük bir kızgınlıkla köylüleri haşlamış, *"Bitli misiniz, çıplak mısınız, aç mısınız?"* diye bağırmış, Makal'ı da yalancılıkla suçlamıştı.

Sonra Makal Aksaray'a götürüldü. Asıl köyü olan Demirci'de de babasının evi aranmış, oradan getirilen kitapları mahkeme salonunun ortasına boşaltılmıştı. Soruyordu Savcı: *"Neden Türk köylüsünün gönül varsıllığını, konukseverliğini, askerlik severliğini yazmıyordu da, böyle sapıklıklar yapıyordu?"* Makal 30 Mart 1950'de tutuklandı. Kelepçelenip cezaevine gönderildi. Çarşı esnafı, atıldığı yerdeki tutuklular *"bu bir anda ünlenmiş gomünisti"* görmek için yarışıyorlardı. Ama içeri alınması Makal'a ve kitabına ilgiyi biraz daha arttırdı... Hele Demokrat Parti'liler seçim nutuklarında kitaptan parçalar okuyup *"CHP'nin 27 yılı boş geçirdiğini"* savunmaya başlayınca CHP iktidarı onu biraz daha tanınmış duruma getirmekle nasıl bir yanlış yaptığının bilincine varmaya başladı. İlk ayan Başbakan Yardımcısı Nihat Erim oldu. Hemen bir demeç verdi: *"Köylerimiz gerçekten bu durumdadır... Ben de kitabı okudum ve çok yararlandım."* İyi de şimdi Savcı ve Mahkeme nasıl geri dönüş yapacaktı? Gerekçeyi buldular: Bu çocuk *"yaradılıştan kötümserdi!"* Yasalarımız da böyle birşeyi suç saymadığına göre!... *"Yaradılıştan kötümser"* Makal 29.4.1950'de suçsuzluğuna karar verilerek salıverildi. Vali Kutlar da Makal'ın kitabı nedeniyle değil, Niğde Halkevi'ndeki bir konuşmasından ötürü tutuklandığını Cumhuriyet Gazetesi'nde açıklayacaktı. Kitabı kendisi de okumuş, biraz abartılı bulmuştu, hem köye kadar gitmiş, oradaki çocukların ayakkabılı ve çoraplı olduklarını da görmüştü.

Seçimlerden sonra, DP iktidara geçtiğinde yeni Cumhurbaşkanı Bayar tarafından Köşk'e davet edilen Makal'a, oradaki çevirmenlik görevi henüz sona ermemiş olan Nurullah Ataç *"Senin tutuklanman da, salıverilmen de buradan geçmişti."* deyiverecekti. Niğde Valisi'ne ne yapıp edip onu içeri alması buyruğu verilmişti. Amaç seçim öncesi bir gözdağı vermekti. Ama silah geri tepince bu kez salınmasını istemişlerdi Köşk'den!

Cumhuriyet Gazetesi Makal'ı İstanbul'a davet etti. Makal mayıs ayı ortalarında İstanbul'daydı. İki hafta gazetenin konuğu oldu. Haziranda Ankara'ya geldi. Gazete onun için Ankara Palas'da yer ayırtmıştı. Tonguç bunu duyunca, *"Ne işi var Ankara Palas'da. Onu alıp eve getir."* dedi oğluna. Makal Tonguç'un evinde konuk edilecekti.

Birkaç yıl önce İvriz'de derse kaldırdığı zaman tutulup konuşamayan, Tonguç'un öğretmenine *"Bunlara her şeyden önce çekinmeden konuşmasını öğretin"* dediği Makal, Tonguç'un evine geldiği günün gecesi orada kendisini görüp tanımak için merakla bekleyen Ankaralı bir aydın ve sanatçı topluluğu ile karşılaşacaktı. Onun nasıl birisi olduğunu anlamak isteyenlerdi bunlar. Ama Makal çok az konuştu, daha çok dinledi. Pek bir şey anlayamadılar. Makal yıllar sonra bu davranışını *"... Adamların dilini anlayamıyordum. Konuştukları benim anadilimin dışında süslü püslü, uyduruk bir dildi. Ne demek istedikleri de süsün arasında yitip gidiyordu. Bugün, aradan kırk yıl geçmesine karşın, yine de anlayamıyorum o çevrelerin dilini."* diye açıklayacaktı.

Yapay aydınla Anadolu yüzyüze gelmişlerdi o gece!

Makal Ankara'da bulunduğu on gün içerisinde yeni seçilen Cumhurbaşkanı Bayar tarafından köşke davet edildi. 15.6.1950' deki bu görüşme oldukça uzun sürdü. Konuşma sırasında Bayar ona kendi köyünü anlatmış, ayrılırken de bir sorunu olursa doğrudan kendisine gelmesini söylemişti. Makal daha sonra *"Bu Bayar'la ilk ve son görüşmem oldu"* diye yazacaktı. İktidarlarının o ilk günlerinde DP'nin gerçek doğrultusu daha açığa vurulmamıştı.[3, 4, 5, 6]

Makal konusunun geliştiği aylarda başka önemli olaylar da vardı.

16.2.1950'de çıkartılan bir yasa ile 3803 sayılı Yasa'nın 3. Maddesi 1. Fıkrası değiştirilerek yalnız köy çocuklarının girebildikleri köy enstitülerine ilçelerden de öğrenci alınması yasa hükmü durumuna getirildi.[7]

15 Mart 1950'de çavuş olarak askerliklerini yapmakta olan Yüksek Köy Enstitüsü çıkışlı öğretmenlerin askerlikleri sona ermeye başladı.[8] Bu zor sınavı geçmişlerdi ama, yapılmış haksızlığın izlerini ve etkilerini yaşamları boyunca taşıyacaklardı.

24.3.1950'de TBMM kendini kapattı ve mayısta yapılacak genel seçimler için yoğun propaganda çalışmaları başladı. Muhalefet din konusunu, köy enstitülerini ve köylerde okul yapımı işlerini alabildiğine kullanıyordu.

Nisan ayına girerken Genel Müdür Köni Fontamara dosyasını, işlem yapılması istemi ile Bakanlık Disiplin Kurulu görevi de yapan müdürler Yarkurulu'na gönderdi. Yazdığı yazıda *"İçinde köylü-kentli ayrılığı ve hükümet aleyhdarlığına dair ihtilalci fikirler ve telkinler bulunan bir romanı, 'Palamar, bu kitap senden fikir alınarak yazılmışa benziyor, oku da bir konuşalım' ithafı ile hediye ettiği ve bu hareketi ile adli bir suç işlememekle beraber bir öğretmene hediye edeceği kitabı seçmek hususunda gereken titizliği göstermediği, böyle bir kitabın enstitü çevresinde yapabileceği menfi tesiri göz önünde bulundurmadığı ve binnetice bu kitabı iyi niyetle vermediği"* için Hakkı Tonguç hakkında *"gerekli kararın verilmesi"* isteniyordu. Bu yazıyı imzalayan Köni'nin de Fontamara'nın genel kitaplıklara ve okullara alınmasını uygun bulmuş Talim Terbiye Kurulu'nun üyelerinden biri olması onu rahatsız etmeyen ilginç bir rastlantıydı!

Bakanlık Müdürler Yarkurulu, Hukuk Danışmanı'nın görüşünü aldıktan sonra 5.4.1950'de vermek zorunda kaldığı kararla, *"Kurul'un genel müdürler için disiplin yönünden bir karar verme yetkisi bulunmadığını, bunun Danıştay'ın yetkisinde olduğunu"* İlköğretim Genel Müdürlüğü'ne bildirecekti.[9, 10]

10.4.1950'de İstanbul'da ölen emekli Mareşal Fevzi Çakmak'ın cenaze töreni tam bir gericilik gösterisine dönüştü. Emekli edilmesi nedeniyle İnönü'ye karşı duyduğu kızgınlıkla, politikadaki deneyimsizliğinden de yararlanılarak Millet Partisi elinde önemli bir siyasal koz olarak kendisinden son bir kez daha yararlanılmıştı.

Seçimlerden kısa bir süre önce Banguoğlu Bayır'ı Bolu Kitaplığı memurluğuna, Rauf İnan'ı Kütahya Ortaokulu öğretmenliğine atadı. Seçim propagandası için Edirne'ye

3 Mahmut Makal, Faust' un Dediği, s. 22-31, 38, 101-103, 104-106.
4 Engin Tonguç, Umut Yolu, s. 112-114.
5 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s. 325.
6 Çağlar Kırçak, Meşrutiyet'ten Günümüze Gericilik, s. 317-319.
7 16.2.1950 ve 5541 Sayılı Yasa.
8 Bekir Semerci, Türkiye'de İleri Atılımlar ve Köy Enstitüleri, s. 416.
9 A-130/20. Bakanlık Müdürler Yarkurulu'nun 5.4.1950 gün ve 24 sayılı kararı.

gitmeden önce de Hürrem Arman'ın Kırşehir Ortaokulu, Tonguç'un Kayseri Lisesi öğretmenliklerine nakil kararnamelerini hazırlattı. Tonguç'un ve arkadaşlarının Ankara'daki okullara gönderilmiş olmaları istenen sonucu vermemişti. Bakanlığın burnunun dibinde, alay edercesine, bozulup dağılmadan öğretmenliklerini yapıyorlar, çalışmalarını, birbirleriyle ilişkilerini sürdürüyorlardı. Bakanlık biraz komik bir duruma düşmüştü.

Tonguç'un öğretmen okulundan sınıf arkadaşı ve iyi dostu Ortaöğretim Genel Müdürü Hayri Ardıç bu son iki kararnameyi seçimler yapılıncaya kadar oyalamayı, bekletmeyi başardı. Seçimden sonra da işleme koymayacaktı.[11]

Eğer bu işlem yapılsaydı, Tonguç'un hiç duraksamadan Kayseri'ye göreve gideceğine en ufak bir şüphe yoktu.

14.4.1950'de toplanan Millet Partisi'nin İstanbul İl Kongresi fatiha okunarak açıldı. Laik devlet düzeni ağır şekilde eleştirildi; *"Millet Partisi iktidara gelirse dinle ilgili tüm kısıtlayıcı yasalar kaldırılacak"*tı.[12]

Köy enstitülerinin kuruluş yıldönümü o yıl 23.4.1950'de kutlandı. Hasanoğlan'a konuklar için Ankara'dan bir tren kaldırıldı. Başbakan Yardımcısı Nihat Erim, Bakan Banguoğlu törene katıldılar. Köy enstitülerinin *"gayesinden ve başarı yolunda ilerlemesinden"* söz eden Bakandan sonra, kendi deyimi ile *"ahlak terbiyesine okulunda en büyük yeri ayıran"* Hasanoğlan Köy Enstitüsü Müdürü Kemal Üstün konuşmasını yaptı. Bu arada Ziya Gökalp'in 'Ahlak' şiirini okudu:

"Ahlak yolu pek dardır,

Tetik bas önü yardır,

Sakın hakkım var deme..."

Müdür bu dizeyi okuyunca salondaki tüm enstitü öğrencileri önceden hazırlanmış düzenlemeye uyarak ayağa kalktılar ve hep bir ağızdan bağırdılar:

"Hak yok vazife vardır."

Şiirin her dörtlüğünün okunuşunda bu gösteri yinelenecekti;

"Hak yok vazife vardır." [13]

Konuklar bunu çok beğendiler, hoşnut oldular. Eh köy enstitülerinin *"ıslahatı"*nda nereden nereye gelindiğini gösterecek bundan daha iyi bir örnek olamazdı. Doğrusu güzel bir törendi! Artık köy enstitülerinde hak yok vazife vardı. *"Hak yok vazife vardır"* kafasının CHP'yi iktidardan düşmenin eşiğine nasıl getirdiği ise ayrı bir konuydu.

Seçim günü yaklaşırken, çevresindekilerin tersine, İnönü sonuçtan kaygılıydı.[14] İnönü'nün seçimi ve Cumhurbaşkanlığı'nı yitirme olasılığını göze aldığı anlaşılıyordu.

Seçimin yapıldığı 14 Mayıs 1950 akşamı, seçim sonuçlarını İnönü Çankaya Köşkü'nde Başbakan Günaltay, Başbakan Yardımcısı Nihat Erim, İçişleri Bakanı Emin Erişirgil, CHP Genel Sekreteri Cevat Dursunoğlu ve Ankara Valisi Avni Doğan'la birlikte izledi. Seçim sonuçları geldikçe kötümserlik artıyordu. Bir ara Niğde Valisi ile telefonda konuşan Erişirgil'in onu uyardığı duyuldu: *"Sakın ha, öyle şeylere kalkışmayı aklından geçirme."*[15] Makal olayının kahramanı, koyu İsmet Paşa'cı bu hızlı Vali, birkaç yıl

10 Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç, s. 357-358.
11 Hürrem Arman, A.g.e., s. 326.
12 Çağlar Kırçak, Türkiye'de Gericilik, s. 31.
13 Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nde İlköğretim, sayı 297-298, 15.6.1950, s. 3880-3881.
14 Haldun Derin, Çankaya Özel Kalemini Anımsarken, s. 252.
15 A. g. e., s. 257.

sonra Muhalefet Partisi Başkanı İnönü'yü Balıkesir'e sokmayacak, daha sonra da Gaziantep Senatörü olacaktı.[16]

Geceyarısını iki saat geçtiğinde CHP'nin seçimi yitirdiği belli olmuştu. İçlerinde soğukkanlı olan İnönü idi; *"Haydi hayırlısı, Allah rahatlık versin"* deyip, yatmaya gitti.[17]

Sayıları azalmış Kurtuluş Savaşı'ndan gelme, devrimlere inanıp bağlanmış eski kuşak CHP'lilerin kaygı ile izledikleri gençlerin ödün politikası yarar sağlamamış, onlara dayanan İnönü ile birlikte 27 yıllık CHP iktidarı devrilmişti. Eğitim alanında verilen ödünler, laik öğretim ve öğretim birliği ilkelerinin zedelenmesi, ilköğretim atılımının durdurulması, köy enstitülerinin harcanması seçimi kazanmaya yetmemişti.

DP 408, CHP 69, MP 1 milletvekili çıkarmıştı. Oysa ki, oyların yüzde 55'ini DP, 41'ini CHP almıştı. Ama CHP'ye milletvekilliklerinin yüzde 14'ü düşüyordu! Oy oranının milletvekili dağılımına yansımasındaki bu çarpıklık yeni Seçim Yasası'nda çoğunluk sisteminin benimsenmiş olmasındandı. Orantılı temsil sistemi uygulansaydı DP ortalama 250, CHP 200 kadar milletvekili çıkaracaktı. CHP kendi kazdığı kuyuya düşmüştü. Bunun sorumlusu kendisine ve bilgisine aşırı güvenen Başbakan Yardımcısı Nihat Erim'di. Seçim yasası hazırlanırken İçişleri Bakanlığı'ndaki bazı yetkililer onu uyarmışlar, ama Erim'i çoğunluk sisteminden caydıramamışlardı. İnönü de bu konuyu kendisine açan İçişleri Bakanı'na *"Başbakan Yardımcısı Profesör ne diyorsa onu yapın."* demişti. Yıllar sonra bu konudaki anılarını yazacak olan bir görevli, Sıddık Tümerkan şöyle diyecekti: *"Tarihsel liderle modası geçmiş seçim hukuku uzmanı... Başbakan Yardımcısı Profesör, akıllarını başlarına onbir yıl rötarla ancak 1961'de devşirebildiler..."* [18]

DP ise ancak 150 kadar milletvekili çıkarabileceğini sanıyordu ve iktidara hazır değildi! Bayar, seçimin ertesi günü yeni hükümetin kurulması ve Cumhurbaşkanlığı'nın devri için İnönü'den bir hafta süre isteyecekti.[19]

Tonguç DP'ye ve liderlerine daha ikinci parti olarak ortaya çıktıklarından beri hiçbir şekilde yakınlık ve güven duymamıştı, DP'nin bazı ilerici hatta fişli ve izlenmekte olan aydınlara yakınlık göstermesini geçici sayıyordu. Er geç DP'nin gerçek yüzü ortaya çıkacaktı. Ama bu oluncaya kadar, demokrasiden ve özgürlüklerden yana verilen aldatıcı görüntü, birçok aydını, yazarı yanıltacak ve bir süre DP yandaşlığı yapmalarını sağlayacaktı.

22.5.1950'de Adnan Menderes'in başkanlığındaki ilk DP kabinesi açıklandığı zaman, M. Eğitim Bakanlığı'na Avni Başman'ın getirilmiş olduğu görüldü. Eğitim çevrelerinde bu olumlu karşılandı. Başman daha önce Bakanlıkta görev yapmış uygar, çağdaş, açık düşünceli bir eğitimciydi. J. Dewey'den çevirileri vardı. Hatta onun Tonguç'la olan eski yakın arkadaşlığı anımsanarak Tonguç'un Bakanlıkta önemli bir göreve getirileceği söylentileri bile çıkarıldı. Bir takım kişiler hemen Tonguç'a karşı tutumlarını değiştirmeye kalktılar, gülünç duruma düşenleroldu.

Başman'ı kutlamaya giden Tonguç, bu görüşmeden iyimser döndü. Daha ilk adımda Bayır'la İnan'ın Ankara'ya geri dönmelerini sağlamıştı.[20]

Ama Başman DP'lilerle uyuşabilecek miydi?

29.5.1950'de TBMM'de Hükümet Programı'nı okuyan Menderes'in devrimleri ulu-

16 Mahmut Makal, Faust'un Dediği, s. 38.
17 Haldun Derin, a. g. s., s. 258. 18 A. g. e., s. 258.
18 A.g.e., s. 258.
19 Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, cild 2, s. 487.
20 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s. 326.

sa mal olanlar ve olmayanlar diye ayırarak *"millete mal olmuş inkılaplarımızı mahfuz tutacağız"* sözleri, ödün politikası yarışının sürdürüleceğini gösteriyordu. Yeni iktidar bağnaz dincileri yüreklendirilmişti. Menderes'in konuşmasının ertesi günü Ankara'da Tacettin Camisi İmamı vaazında CHP'ye saldırıyordu. *"Halk Partisi Hükümeti kanımızı emmiş, milyonları çalıp dinsizliği yaymıştı."*

İlk olarak *"ulusa mal olmamışlardan"* sayıldığı anlaşılan Türkçe ezan yerine Arapça ezanın okunmasını sağlayacak yasal değişiklik 16.6.1950'de yapıldı. Bu karar üzerine Ankara'da Hacıbayram Camisi İmamı vaazında 4.7.1950 günü, *"CHP'liler Fransa'dan bile daha çok kafirdirler. Çeyrek yüzyıllık Cumhuriyet ve inkılap hareketi, onların bu küfür yoluna sapmalarına neden olmuştur..."* diyordu.[21]

Politikanın camilere girdiği artık açıkça ortaya dökülmüştü ve DP buna göz yumacak, hatta kışkırtacak, bundan siyasal üstünlük sağlamak için yararlanmaya çalışacaktı.

Ya yeni Cumhurbaşkanı Bayar, Atatürk'ün eski Başbakan'ı ne yapıyordu bunlar karşısında? Onun *"ezan işine üzüldüğü, sinirlendiği, ama Menderes'e söz geçiremediği"* yazılmıştır. *"DP'de liderler kadrosu birbiriyle yüz göz olmuştu."*[22]

Bayar döneminde de bir süre için Köşk'deki Özel Kalem Müdürlüğü görevini sürdürmüş olan Haldun Derin'e göre, *"Belleği 1923'e dek geri götürünce, üstün varlıklarıyla 27 yıla ışık tutmuş iki kahramandan sonra, sanki sahne artık dublörlerle figüranlara kalıyordu..."*[23]

1938'deki Başbakanlığında *"halkçılık yönünde... hükümet programının eğitim öğretim dalında düşün, istek, katkı ve güdüm sahibi görünmeyen"* Bayar, DP'yi kurduğu zaman İnönü'ye İlköğretim konusunda muhalefet yapmayacağı, birlikte hareket edeceği sözü vermiş, İnönü'de bunu Yücel'e sevinerek anlatmıştı.[24] Ama bu söz tutulmamıştı, tutulmayacaktı.

Yeni iktidarın ikinci işi, seçimden sonra hemen Çiftçiyi Topraklandırma Yasası'na el atmak oldu. 1950'de tarım sayımına göre köylü ailelerin yüzde 86.2'si ekilebilir toprakların yüzde 28'ini işliyorlardı. Toprağın yüzde 33'ü 76 bin ailenin elindeydi. Bu tüm tarım işletmelerinin yüzde 2.6'sıydı. İşlenebilir en iyi toprakların yüzde 28'i 326 bin ailenindi. Bu, köylü nüfusun yüzde 11,1'i idi.

DP iktidarı hemen yasadaki iki maddeyi ortadan kaldırdı. Bunlardan biri toprakların kamulaştırılması, ikincisi ise yarıcılık, kiracılık ve ortakçılığı yasaklayan, fazla toprağı olanların bunları yasada öngörülen koşullarla satmasını hükme bağlayan ünlü 17. Maddeydi.

Bu değişiklikten sonra hükümet hızla kadastro çalışmasına girişecek ve devlet elindeki toprakları dağıtarak toprak reformu yapma görüntüsü verecekti; çiftçi ailesi başına 5.4 hektar.

Haziran ayı sonuna doğru Tonguç bir kez daha şu Fontarama kitabı konusu ile uğraşmak zorunda kaldı. Müdürler Yarkurulu'nun yetkisizlik kararından sonra Bakanlık dosyayı 26.4.1950'de Danıştay'a yollamıştı. 10.5.1950 günkü ara kararı ile[25] Danıştay, Tonguç'dan yazılı savunma istiyordu.

---

21 Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, cilt 3, s. 109.
22 Haldun Derin, a. g. s. , s. 281.
23 A. g. e., s. 263.
24 Ferit Oğuz Bayır, Köyün Gücü, s. 231.
25 A-130/18. Danıştay'ın 10.5.1950 gün ve 1856/3039 sayılı ara kararı.

28.6.1950 günkü savunmasında Tonguç, olayı ayrıntılarıyla açıklamak olanağını buldu.[26] Bazı bölümlerini daha önce yazdığımız bu yazısında Tonguç, özetle şunları söylüyordu; kitap Hasanoğlan'da öğretmen İzzet Palamar'ın özel dolabı kırılarak çaldırılmıştı. Bir eğitim kurumunda bu tür olayları önlemekle görevli Genel Müdürlük görevini yapmamıştı. Kitap daha sonra Meclis kürsüsünde, Milletvekili Emin Soysal'ın elinde ortaya çıkmıştı. Onunla Bakan Banguoğlu'nun birlikte düzenledikleri bir soru önergesi veriyordu Soysal. Biri soruyor, öteki yanıtlıyordu, daha önceki benzer davranışlarında olduğu gibi. Yaratılan sorun, köy enstitülerini, ilköğretim atılımını bozmak, baltalamak için yürütülen çabaların bir parçasıydı. Burada Tonguç bu çabalara değiniyordu. Sonra özgür okumanın önemini, bu kişilerin kitap ve özgür düşünme düşmanlıklarını, bu yönde köy enstitülerinde yaptıklarını, kitap toplatmaları, okuma yasaklamalarını, çok kitap okuyanlara yapılan haksızlıkları belirtiyordu.

Yazı bir savunma olduğu kadar, bir suçlamaydı. Üç yılı aşan bir süredir tüm yapılanların sorumlularına karşı bir suçlama. Hem de ağır bir suçlama!

"Kitap armağan etmek gibi insancıl duygulara dayanan olumlu ve iyi bir hareketin ceza konusu sayılacağını gösterir yasalarımızda bir hüküm bulunmamaktadır."

İlginç bir tümce de şuydu: *"Savunmam sırasında açıkladığım hususlar en yüksek adalet organı Danıştay'ın sayın üyelerini gerçeklere kavuşturmak amacıyla yalnız burada söz konusu edebileceğim işlerdir."* Gerçekten de bu savunmayı, ki Sirer, Banguoğlu, Soysal için ağır suçlamaları içeriyordu, Tonguç hiç açıklamayacak, bu belge onun ölümünden sonra yayınlanacaktı. Eğitimcilerin ve eğitim kurumlarının bu düzeyde kamuoyunda tartışma konusu olmasından yana değildi. Kimileri için hiçbir anlam taşımıyorsa da bu mesleğin bir onuru vardı. Kitap okutup okutmamayı tartışan bir eğitimciler topluluğu olarak kamuoyu önüne çıkmak, ona göre bu mesleğin kişilerinin tümü için küçük düşürücü, onur kırıcı olurdu!

Ankara'daki yüksek okullara dağıtılmış olan Yüksek Köy Enstitüsü öğrencileri buralardaki başarıları ile sorun olmayı sürdürüyorlardı. Örneğin, Erkek Teknik Öğretmen Okulu'na gönderilmiş olanların bitirme sınavlarının yapıldığı 1949/50 ders yılı sonunda alışılmadık olaylar yaşandı. Eski Yüksek Köy Enstitüsü öğrencilerinin sınıfında sabah saat 8.00'de başlaması gereken yazılı sınav, Sınav Kurulu'nun ancak saat 11.00'de gelmesiyle başlatıldı ve çizimlerinin ancak bir günde yapılabileceği bir sınav sorusu verildi, *"Merak etmeyin, bir iki çizgi çekin, biz sizleri zaten biliyoruz."* dendi. Bir saat sonra kağıtlar toplandı. Hepsi bütünlemeye kaldılar. Eylülde mezun olacaklardı! İşin içyüzü sonradan anlaşıldı. Her yıl okul ilk üç dereceye girenlere törenle ödül veriyordu. O yıl ders notlarına göre birinciden sekizinciye kadar tüm öğrencilerin eski köy enstitülülerden olması okul yönetimini rahatsız etmişti; çözümü o sınav kandırmacasında bulmuşlardı. Ama oyun yine de tutmayacaktı. Okulun birincisi yine bir eski köy enstitülü idi! Bu kez ödül verme kuralları değiştirildi; okul birincisine değil, bölümlerin ilk üç derecesine girenlere ödül verildi.[27]

15.7.1950'de Tonguç eşi ve oğlu ile birlikte İzmit Sapanca arasındaki Büyük Derbent'de görevli Ordu Donatım Binbaşısı Hicri Cavlı ile evli olan baldızının evine konuk gitti. Öğretmen olarak yaz tatili olanağından yararlanıyordu. Ev B. Derbent istasyonuna yakındı. Asıl köy 15 dakikalık bir yaya yürüyüş uzaklığındaydı. Tonguç her zamanki gi-

26 A-130/19. Tonguç'un 28.6.1950 günlü, Danıştay'a verdiği yazılı savunması.
27 Dursun Kut'dan Engin Tonguç'a 1995'de verilen anı notu.

bi hemen çevreyi tanımaya, gezmeye koyuldu. Halk geçimini meyvacılıkla sağlıyordu. Toprak çok iyiydi. Derbent'den Bayır'a yazdığı mektupta çevreyi anlatıyordu. Arazi fiatlarından söz etmesi bir takım arayışlar içinde olduğunu gösteriyordu. *"Bir iki yıl önce toprak pek ucuzmuş. Öyle olanaklar varmış ki... Sorma! Bu bakımdan yeni olanaklar arayıp bulmak, çok az para ile bazı işler yapmaya olanak verecek gibi görünüyor. Çevreyi biraz daha anlayıp dinledikten sonra Palamar'a bir mektup yazacağım. Onun buraya kadar gelmesini gerektirecek bir durumla karşılaşırsam çağıracağım..."*

Derbent'den Bayır'a yazdığı ikinci mektuptan bunu yaptığı anlaşılıyordu: *"... Burada Palamar'la ve diğer arkadaşlarla görüştük. On-yirmi arkadaş 2500'er lira verebilirsek idealimize kavuşacağız. ayrıntıları gelince söylerim..."* [28]

Tonguç'un ve arkadaşlarının memurluktan ayrılıp bir arazi satın alarak çiftçilik yapmayı tasarladıkları anlaşılıyordu. Ama 2500 lira gibi o zaman için önemli sayılacak parası olan on-yirmi kişi bulabilmek? O düşsel projeler hiçbir zaman gerçekleşmeyecekti. Hiçbirinin parası yoktu. Maaşla geçinmeye, her ayın başında maaşlarını alıp ayın sonunu getirmeye koşullanmış insanlardı. Tonguç, yeni yetişecek köy öğretmenlerini işte bundan kurtarmak istemişti.

Tonguç, Derbent'de bulunduğu sürece çevredeki öğretmenler ve eğitim görevlilerinden tanıdıklarıyla da görüştü. Yakındaki Arifiye Köy Enstitüsü'nde kalmış eski çalışma arkadaşlarını, örneğin Arifiye'de eski okul arkadaşı müzik öğretmeni Hamdi Daner'i birkaç saatliğine ziyaret etti. Bu dostluklarının soruşturma konusu yapılacağı herhalde hiç aklından geçmemişti. O Derbent'den ayrıldıktan sonra bir Bakanlık müfettişi Arifiye Köy Enstitüsü'ne gelecek, Tonguç'un kimleri gördüğünü, neler konuştuklarını araştıracaktı. *"Ne yapsın, ona emir verilmişti."* [29]

Daha sonra Bakanlık bu konuyu da disiplin yönünde cezalandırma istemiyle Danıştay'a götürecekti.[30] *"Genel Müdürlükten ayrıldıktan sonra B. Derbent ve Arifiye'ye giderek Enstitü mensuplarıyla ve öğrencileriyle bazı temaslarda bulunmak."* Garip suçlama buydu.

Ama iş bu kadarla da kalmayacaktı. Bir süre sonra bazı güvenlik görevlileri bacanağı Binbaşı Cavcı'ya gelecekler ve Tonguç'un ne amaçla ona konuk olduğunu ve neler yaptığını soracaklardı.[31]

Tonguç'un not defterinde Derbent günlerine ait kısa notlar var:[32]

"27.7.1950 Balaban Köyü Okulu'nun bahçesinde oturduk. Arifiye mezunu Öğretmen Ahmet Erhan'la görüştük. Okulun yanında evi var. Engin adlı bir kız çocuğu vardı. 4-5 aylık.

Balaban Köyü bekçisi.

22.8.1950 Çamçukur Köyü Öğretmeni, Cemal Özer, (İskeçeli), tütün üretiyor. Okul yapısı iki derslikli."

Tonguç, Derbent'den Bayır'a yazdığı mektubun birinde Hayrullah Örs'le birlikte Türkçe'ye çevirip Bakanlığa verdikleri ve bir türlü bir yanıt alamadıkları 'Psikoloji At-

28 Hakkı Tonguç'dan Kemal Ferit Oğuz Bayır'a 22.7 ve 31.8.1950 günkü mektuplar. (Ferit Oğuz Bayır, Köyün Gücü, s. 303-304).
29 İ. Safa Güner, Köy Enstitüleri Hatıraları, s. 92.
30 Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç, s. 361.
31 Özel Anı.
32 Hakkı Tonguç'un 1950 yılı not defteri.

lası' yapıtından da söz ediyor ve bununla ilgili işlemlerle ilgilenmesini rica ediyor, kendisinin de Bakanlık Yayın Müdürü Kamil Su'ya bir mektup yazdığını bildiriyordu. Para sorunu giderek önem kazanıyordu.

18.8.1950'de Derbent'den iki gün için Karamürsel'e giden Tonguç, orada bir yıl önceki dostlarıyla görüştü. Bu yörede de iş olanaklarını araştırıyordu. Ayrıca, orada bulunduğu günlerde, ortaokullar için hazırlayıp Bakanlığa ders kitabı olarak kabul edilmesi için başvurmuş olduğu 'Resim-Elişi Kılavuzu' başlıklı kitabının bir an önce incelenip başvurusunun bir sonuca bağlanması için Talim Terbiye Kurulu Başkanı, eski dost Kadri Yörükoğlu'na bir mektup yazdı.[33] Mektupta, başvurusunda kitabı Bakanlık basmak isterse, onlarca, istemezse özel bir yayınevince bastırılmasını önerdiği belirtiyor, kitabın incelenmesi sonucu olumlu bir rapor verilmiş olmasına karşın uzun süre kendisine bir yanıt verilmediği, sonunda da kitabın *"ne ders ne de yardımcı ders kitabı olacağı, bir kılavuz olarak değerlendirileceği"* gibi şimdiye kadar görülmemiş bir kararın bildirildiğini anlatıyordu. Bakanlıkta çevrilen oyunlardan yakınarak, *"Şuna basılamaz deyip geri gönderseydiniz daha dürüst bir davranış olmaz mıydı?"* diye soruyordu. *"Bakanlığın içyüzünü ben de bilirim. İçinde 20 yıl çalıştığım bir yeri tanıyacak kadar akla sahip olduğumu... İdare sözcüğü ile anlatılan düzenlerin neler olduğunu kestirebilirim... Bazı insanlara kişisel çıkar sağlamak için nelerin göze alındığını da görmüşümdür... Sizlerden dileğim sadece şu idi: Bu kitabın ders kitabı ya da yardımcı kitap olarak kabul ya da red edilmesi. Bunu istemek bir insanın hakkı, dürüst ve mertçe yanıt vermek ilgililerin görevi değil midir?"*

Kitap işinden doğal olarak olumlu bir sonuç çıkmayacağı açıkken, Bakanlıktaki havayı çok iyi bilen Tonguç neden böyle bir girişimde bulunmuştu? Bunun yanıtı yukarıdaki mektubun son tümcesindeydi; bu onun hakkıydı ve hâlâ kendisini resim-elişleri dersleri konusunda bir şeyler üretmeye, onu resim-iş öğretmeni yapan devlete karşı borcunu ödemeye zorunlu sayıyordu, bir. Yaşamının bundan sonrası için düşlediği bir tarım işi kurma konusunda paraya gereksinimi vardı ve para kazanabilme alanı yalnızca yazı işleriydi, iki.

Tonguç Derbent'de iken, ağustosun ilk haftasında Bakan Avni Başman istifa etti. DP'lilerle işbirliği yapamayacağını anlaması için 3.5 ay yetmişti. 11.8.1950'de M. Eğitim Bakanlığı'na Samsun İl Bayındırlık Müdürü iken Milletvekili seçilen bir mühendis, Tevfik İleri geldi. İleri'nin ilginç ve zigzaglı bir geçmişi vardı. Yüksek öğrenimi sırasında Nazım Hikmet hayranlığı, sonra Milli Türk Talebe Birliği'nde aktif çalışmalar, gösterilere katılmalar. Samsun'da Bayındırlık Müdürü iken Halkevi'nin çıkardığı '19 Mayıs' dergisinde köy enstitülerine övgüler. *"... Yepyeni bir gençliğin, yepyeni bir kuşağın bu köy enstitülerinde yaratılmakta olduğunu zevk alarak, gurur duyarak gördük. Bugün dileğimiz, Türkiye için çok yararlı bu köy enstitüleri davasının başarılı olması, gerçekleştirilmesidir. Kentlerin kasvetli, arabozucu, insanı karamsarlaştırıcı havasında bunalanlar buraya uğramalıdırlar. Burası hasta dimağ ve ruhlar için bir şifa kaynağı olacaktır..."* İleri, köy enstitüleri konusunda böyle yazıyordu![34, 35, 36] Tüm bu övgülere karşın, politikaya girmeye istekli olduğu anlaşılan İleri'ye CHP'nin olanak vermediği, onun da bu işi DP'de yaptığı anlaşılıyor. Şimdi sola karşı bir kişilik sergiliyordu, aşırı sağcılara

33 Hakkı Tonguç'dan Kadri Yörükoğlu'na 18.5.1950 günkü mektup.
34 Tevfik İleri'nin yazısı, 19 Mayıs Dergisi, sayı 66, 19.5.1944.
35 Haldun Derin, Çankaya Özel Kalemini Anımsarken, s. 172.
36 Mahmut Makal, Ağlatı, s. 167.

yakındı. *"Siz Üniversite yıllarınızda Nazım'dan şiirler okuyormuşsunuz." "... O zaman 17 yaşındaydım".*

Avni Başman'ın çekilme nedenleri arasında Başbakan Menderes'in köy enstitülerinin kapatılması isteğine katılmayışı da gösterilecekti. Ve Menderes'in onun çekilmesinden sonra İleri'yi çağırtıp *"Partimiz köy enstitülerini kapatmak istiyor. Enstitü çıkışlılardan komünistlikten hüküm giymiş olanlar var mı?"* diye sorduğu, İleri'nin de *"emrederseniz buluruz Başbakanım"*, yanıtını verdiği söylentileri yayılacaktı.[37]

İleri Bakan olduktan birkaç gün sonra radyoda yaptığı konuşmada, öğretmenler arasında 3-4 yüz komünist bulunduğunu, bunları saptayıp mahkemeye vereceğini, mesleği bunlardan temizleyeceğini açıkladı. Rauf İnan, mühendis olan kardeşinin İleri ile arkadaşlığını biliyordu, onun aracılığı ile İleri ile görüşmeye gitti. Ona, radyoda söylediklerini bir an önce yaparak, öğretmenleri bu karaçalmalardan kurtarmasının iyi olacağını söyledi. Bakan, *"temelli bilgiler edindikten sonra işlem yapacağı"* yanıtını verdi. Söylediğine göre, İstiklal Marşı'nın en iyi ve düzgün söylenişini Ladik Köy Enstitüsü'nde dinlemişti. Sonra çekmecesinden Fontamara kitabını çıkararak, İnan'a Tonguç'u ve Palamar'ı tanıyıp tanımadığını sordu. İnan, *"Hakkı Tonguç'u sizin de tanımanız için Bakanlıkta Müsteşar'dan kapıcıya kadar sormalısınız... İnönü'den başka Palamar kadar ulusunu seven, kendisini adayan hiç kimse yoktur"* yanıtını verdiğini yazacaktı bu görüşmede.[38]

İleri hemen köy enstitülerini ve Tonguç'u suçlayacak belgeleri toplamak ve soruşturmalar yapmak üzere üç Bakanlık Müfettişi görevlendirdi: Sami Akyol, Lütfü Erçin ve Osman Bener. Bir müfettiş daha vardı görevlendirilen ama Tonguç zamanında İlköğretim Müfettişliği'nden uzaklaşmak zorunda kaldığı için kinle dolu bu kişi bir rastlantı sonucu soruşturmalara katılamayacaktı. Yapılan çalışmalar bir türlü Bakanın istediği sonucu vermeyecekti. İstenilen nitelikte bir komünistlik olayı bulunamıyordu. Soruşturmaların sonuna doğru, üç kişilik bu kurulun Başkanı Sami Akyol, soruşturma bitmek üzere iken, Rauf İnan'a ifadelerini aldıkları 40'dan çok kişinin içinde yalnız iki kişi için olumsuz rapor verdiklerini, yapılmış tüm ihbarların *"yalan ve alçakça karaçalmalar"* olduğunu söyleyecekti.[39]

Soruşturmalar yapıladursun, Bakan Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nün Müzik Bölümü yapısının uçakla havadan resmini çektirerek, TBMM'nin bir oturumunda bu resmin büyütülmüşünü gösterecek, yapının orak çekice benzediğini kanıtlamaya çalışacaktı.

İşin düzeyi bu denli düşmüştü artık. Eğitbilimsel tartışmalar, iş eğitimi çekişmeleri geride kalmıştı. Konu bir takım niteliksiz insanların elinde daha da düzeysizleştirilecekti.

Bu arada, 25.7.1950'de, Menderes Hükümeti Kore Savaşı'na asker gönderme kararı verdi. Bu kararın TBMM'ne danışılmadan alınmış olması uzun süre tartışılacaktı. İnönü ve CHP en azından bu açıdan karara karşı çıkıyorlardı.[40] Konunun özü bir yana, her şeyden önce kararın alınış şeklindeki ciddiyetsizlik, İnönü'nün devlet adamlığı ve devlet yönetimi anlayışına ters düşüyordu. Ama DP iktidarı daha birçok konuda bu *"Ben yaptım oldu."* hafifliğini sürdürecekti.

İleri'nin Bakan oluşundan dört gün sonra İlköğretim Dergisi'nde Tonguç'un Bö-

37 Mehmet Başaran, Tevfik İleri mii, Cumhuriyet, 12.1.1990.
38 A. g. e.
39 Rauf İnan, Bir Ömrün Öyküsü 2, s. 318-321.
40 Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, cild 3, s. 301-304.

lüm'ün bir sergisini tanıtmak için hazırladığı, ama Gazi Eğitim Enstitüsü'nün Resim-İş Bölümünün kapatılmasını önlemek amacıyla yazdığı anlaşılan bir yazısı yayımlandı.

Yazıda resim ve iş örneklerinin sergi tekniğine çok uygun şekilde sunulduğunu belirten Tonguç, Gazi Eğitim Enstitüsü Müdürü'nün açış konuşmasında *"Çevreye yalvaran, ilgililerden Resim-İş Kolu'nun yaşatılması için yardım ve imdat isteyen bir davranışla konuştuğunu", yazıyordu. Müdür, resim ve işin eğitsel rolünü anlatabilmek için pedagojinin mütearifelerini (belitlerini) yinelemek zorunda kaldı ve umutsuzluk içinde sözlerine son verdi."* Öğretmen ve öğrenciler de yapıtlarıyla *"Konuklara sanki, yapıtlarımızı görüyorsunuz, ama buna karşın Resim-İş Bölümü kapatılmak üzeredir, vereceğiniz hükmü insaf ve takdirinize bırakıyoruz, demek istiyorlardı... Sergiyi böyle sıkıcı ve bunaltıcı bir hava içinde dolaştım... Yıkıcılar yapıcılara üstün gelirse kim neye dayanarak olumlu iş görme yolunu tutar?"* Tonguç bölümü bitirmiş resim-iş öğretmenlerinin yurda dağılımını gösteren bir haritayı da yazısına almıştı. Bugüne kadar bölümden 155 öğretmen yetişmişti. Ortaöğretimde resim-iş derslerinin birçok yerde boş geçmesini bunlar önlüyorlardı. 4. Şura, resim-iş öğretmenlerinin Güzel Sanatlar Akademisi'nde yetiştirilmelerine karar vermişti ama, yetkililer sanat okulları çıkışlıları resim-iş öğretmeni olarak atamaya başlamışlardı bile. Tonguç'a göre, gelenekçi, edilgin okuldan etkinci okula geçiş... iş eğitimi aracılığı ile gerçekleştirilebilirdi. Bunda da resim-iş çalışmaları önemli bir yer tutardı. Bölümün, birçoğu özel dallarında Avrupa'da yetiştirilmiş öğretim elemanları işte bunu yapacak öğretmenleri yetiştiriyorlardı.

Sonra Tonguç bölümün eksikliklerini sıralıyor ve hem bölüm, hem de Gazi Eğitim Enstitüsü için öneriler getiriyordu:

1. Enstitünün bir uygulama okulu bulunmayışı büyük eksilikti.

2. Resim-İş bölümü öğretmenlerinin de ilk ve ortaokul öğrencileri ile sık sık karşılaşmaları ve yetiştirdikleri öğretmen adaylarının o çocuklara öğretmenlik yapacaklarını hiç unutmayarak öğrenim yapmaları gerekliydi.

3. Sergilenen çok başarılı yapıtların arasında 7-14 yaş arasındaki çocuklara pedagojik esaslara göre bunların nasıl öğretileceğini gösteren örnekler de yer almalıydı. Bununla ilgili ders planları örnekleri sergilenmeliydi.

4. Yapıtların çoğu araç gereç olanakları çok iyi Gazi Eğitim Enstitüsü gibi kurumlarda yapılabilecek şeylerdi. Buradan çıkacak öğretmen ise bu olanakların olmadığı okullarda çalışacaktı. Basit araçlarla gerçekleştirilebilecek yapıtlar da sergilenmeliydi.

5. Resim-İş Bölümü öğretim elemanları ek görev ve işlerle uğraşmamalı ve artık kendi uzmanlık alanlarında kitaplar yazmalıydılar.

6. Resim-İş eğitiminin ülkede yaygınlaştırılması için bölüm ile buradan çıkmış öğretmenlerin ilişkilerinin sürmesi çok önemliydi. Yalnız bu bölüm değil, tüm Enstitü bu yönden çok zayıftı. Bu olmayınca Enstitü zayıf ve kısır kalıyordu. Gazi Eğitim Enstitüsü'nün çok iyi olanaklarına karşın *"önderlik görevi yaparak pedagoji alanında çığır açamayışı üzerinde durup düşünmek"* gerekliydi. Gazi Eğitim Enstitüsü bu görevi yapamazsa onun yerini başka kurumlar alırdı. Bu açıdan, bazı bölümlerin kapatılma tehlikelerine uğramasının nedenlerini *"dışarıdan çok içeride"* aramak doğru olurdu.

7. Resim-İş Bölümüne yeni dallar katılmalıydı: Tezyini (süsleme) el sanatları, kitap resimleri, matbaacılık, sinema ile öğretim, kazı ressamlığı, pratik fotoğrafçılık, çiftçilik gibi...

Tonguç, bazı ziyaretçilerin beğendikleri yapıtları satın alamamaktan yakındıklarını da bildiriyordu. Yapıtlar, *"Enstitü depolarında saklanan süs eşyaları olmaktan kurtulup halkın malı olabilmeli"* idi.

Son olarak, serginin açılış sonrası Enstitü Müzik Bölümünün verdiği konseri şekil yönünden eleştiriyordu. Konser güzeldi, ama çok uzundu. Bir de sahneye çıkarılacak müzik gereçlerini taşımak için bir küme odacının ayakta bekletilmeleri! Daha çok saray geleneğini anımsatan bu durum pedagoji öğrenimi yapılan bir kuruma uymuyordu.[41, 42]

Gazi Eğitim Enstitüsü'nün kuruluşunda binasının yapımından tüm çağdaş donanımının sağlanmasına kadar çalışmış, Resim-İş Bölümü'nü kurmuş, Enstitü'de yıllarca öğretmenlik, yöneticilik yapmış olan, şimdiki Ankara Atatürk Lisesi Orta Öğretim Bölümü Resim-İş Öğretmeni Tonguç, bu yazısıyla Enstitü'yü ve Bölümü kurtarmanın yolunun gelişmeden ve eksikleri gidermeden geçtiğini savunuyordu. Yıllarını verdiği ve yararına inandığı bir kurumun yok edilmesine sessiz kalamıyor ve tepkisini gösteriyordu. Peki ya şimdi orada çalışanlar, eğitimciler, eğitbilimciler? Onların da tepki göstermeleri gerekmez miydi? Kurumlarını savunmayacaklar mıydı?

O yoksul, savaş içindeki TBMM Hükümeti tarafından en zor olanaklar içindeki bu yönetimce resim-iş öğrenimi için Avrupa'ya gönderilmesinin karşılığını bölümü kurmakla ödemeye çalışmıştı, hâlâ da çalışıyordu. Bölümde yalnız dar anlamda resim-iş öğretimi yapmakla da yetinmemiş, eğitbilimsel araştırma ve denemelere de girişmişti.

Bölüm, resim-iş öğretmeni olarak onun meslek yaşamının önemli bir dönemiydi.

Yazıyı gören Tonguç karşıtlarının tepkilerini kestirmek zor değildi. Onlara göre, başına bu kadar dert sarılmışken, hâlâ iş eğitimi, eğitbilim, uygulama okulu, okul-mezun iletişimi, halka açılma... diyordu. Nasıl susturacaklardı onu?

Eylülün ilk haftasında Tonguç, Derbent'den Ankara'ya döndü.

8.9.1950 günü İnönü Parkı Caddesi 'sonra Hisar Parkı Caddesi' Meçhul Asker Sokak no. 12'deki o eski evde, eşinin ancak konuklar geldiğinde girmesine özen gösterdiği konuk odasında iki kişi karşılıklı oturuyorlardı... Konuk Kadri Yörükoğlu'ydu. Tonguç Genel Müdürlükten ayrıldıktan sonra kapılarını çalmayan bu kırk yıllık arkadaş, eski aile dostu, 1930'lu yıllarda Etlik'te neredeyse içtikleri su ayrı gitmeyen bu komşu, bu meslektaş çok sıkıntılı ve suskundu. Gözlerini kaçırıyor, birçok kez ailece konuk olduğu o odayı ilk kez görüyormuş gibi bakınıp duruyordu. Arada bir altın çerçeveli gözlüklerinin altından, boncuk mavisi gözleriyle Tonguç'u kaçamak bakışlarla süzüyor, tertemiz beyaz mendili ile hafifçe terleyen alnını kuruluyordu. Bir şey söyleyecekti ama, bir türlü söyleyemiyordu. Tonguç bu kesik, havadan sudan konuşmalar sürerken bakalım ne söyleyecek diye bekliyordu. Önemli bir şey vardı ki, gelmişti.

Sonunda, Yücel'in, Sirer'in, Banguoğlu'nun ve şimdi de İleri'nin Talim Terbiye Kurulu Başkanı ıkına sıkına baklayı ağzından çıkarabildi: *"Seni bugün bakanlık emrine almak zorunda kaldık."*

Odada bir suskunluk oldu. Sonra Yörükoğlu ayrıntıya girdi: Bakanlık Müsteşarı'na vekalet ettiği için kendisi imzalamak zorunda kalmıştı bu emri.

---

41 İ. Hakkı Tonguç, Gazi Eğitim Enstitüsü Resim-İş Bölümü 1950 Öğrenci Sergisi, İlköğretim, sayı 301-302, 15.8.1950, s. 3925-3928.

42 A-102/8. Resim-İş Bölümü'nden 1934-1947 arasında yetişenlerin listesi, öğretim elemanları ve çalıştıkları yıllar, bazı öğrenci deneme çalışmaları.

Tonguç bir süre konuşmadı. Karşısındakinin gevşek, incecik beyaz ciltli, yer yer pembeleşmiş yüzüne baktı. İmzayı atıp buraya koşmuştu. Suçluluk duygusundan rahatsız olsa gerekti. Onlarınki de ne dostlukmuş ama! Eh, adam eski bir dostunun bakanlık emri kararına karşı çıkarak Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı'ndan ayrılacak değildi ya! Böyle bir şeyi çok az kişi yapabilirdi o bakanlık topluluğunda!

Sonunda *"Aldırma canım."* dedi, *"Sen olmasan nasılsa imzalayacak bir başkasını bulurlardı."*

Beriki biraz rahatlamıştı. Yine sudan birkaç konuşmadan sonra kalkıp gitti.

Tonguç, bakanlık emrine alındığını böyle öğrendi. 1919'da Eskişehir Öğretmen Okulu'nda başlayan resmi meslek yaşamı 31 yıl sonra sona ermişti.[43, 44]

9.9.1950 günkü gazeteler haberi birinci sayfalarında veriyorlardı: Karara gerekçe olarak Bakanlıktan Fontamara konusunun sızdırıldığı anlaşılıyordu. Son Telgraf Gazetesi'nin manşeti şöyleydi: *"M. Eğitim Bakanlığı Solcu Hocaları Mahkemeye Veriyor. Köy Enstitülerine komünist propagandası amacı ile çirkin yazıları kim yazdı. Bakanlık emrine alınan hocalar."* Başlığın altındaki habere gelince (Yaz. notu: düzeltilmeden aynen alıntı yapıldı): *"İsmail Hakkı Tonguç İlk Tedrisat Umum Müdürü iken Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nde bulunan İzzet Palamar'a İtalyanca yazılmış olan Pompamar adlı kitabı göndermiş ve üzerine de şu ilaveyi yazmıştır:* (Bu kitabı dikkatle okuyunuz ve okuduklarınızı ayrıca görüşürüz). *Bu eser İtalya'daki komünistlerin kitabı mukaddesleri gibi yaşamaktadır. Haber aldığımıza göre, o zaman İlktedrisat Umum Müdürlüğü köy enstitülerinden mezun olan talebelere ne kadar solcu eserler varsa onları vermiştir. Bakanlık bu mesele üzerinde de ayrıca dikkatle durmaktadır. Hatta bazı devlet ricalı Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nü ziyaret ettiği zaman bir takım zafer yapmışlar, Atatürk'ün gençliğe hitabesinden (Ey Türk gençliği Damarlarındaki asil kan..) ibaresini değiştirerek şöyle yazılar yazmışlardır: (Damarlarımızdaki asil kan kızıl kandır!) Onlar da, bu yazıyı okumadan takın altında geçmişlerdir."*[45]

Yeni Sabah'ın manşeti de şöyleydi: *"Sol temayüllü hocalar bakanlık emrine alındı. İsmail Hakkı Tonguç'un bulunduğu ilk listede dokuz tedris üyesi var."* Sonra İleri'nin demeci veriliyordu: *"Bu şahıslar solcu olarak tanınmıştır. Çocuklarımızın zehirlenmesine müsaade edemezdik. Hatta İ. Hakkı Tonguç'un emekliye ayrılmasına iki ay vardı. Ben onu vekalet emrine almakla efkarı umumiye karşısında solcu olup olmadığının hesabını vermesini münasip gördüm."*[46]

İleri, yıllar sonra bile yaptığı ile övünecekti. *"Milli Eğitimde hiçbir şey yapmadımsa Tonguç'u bakanlık emrine aldım."*

Tonguç'un Bakanlık emrine alınma emri Bakanlıktan Ankara Valiliği'ne *"çok acele"* kaydı ile 8.9.1950'de yazılmıştı.[47]

"11.9.1950: Bakanlık emrine alınma emri evde tebliğ edildi."[48]

Aynı günün akşamı, radyoda resmi açıklama yapılıyordu. Tonguç'la birlikte dokuz öğretmen için bu işlem yapılmıştı. Aralarında Tonguç'dan başka İzzet Palamar, Fikret

---

43 Hakkı Tonguç'dan özel anı.
44 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s. 327.
45 Son Telgraf Gazetesi, 9.9.1950, s. 1-5.
46 Yeni Sabah Gazetesi, 9.9.1950, s. 1-4.
47 A-130/13. M. Eğitim Bakanlığı'ndan Ankara Valiliği'ne 8.9.1950 gün ve 30/1-20966 sayılı yazı.
48 Hakkı Tonguç'un 1950 yılı not defteri.

Madaralı, Halil Aytekin, Zeynel İlhan, Mehmet Özdemir, Osman Yalçın da vardı.[49] Bunların çoğu köy enstitülerinde çalışmış ya da çalışmakta olan öğretmenlerdi.

Tonguç'a tebliğ edilen yazıda, *"görülen lüzum üzerine"* bakanlık emrine alındığı bildiriliyor, başka bir neden gösterilmiyordu.

Atatürk Lisesi Müdür Yardımcılığı görevinden başka bir göreve geçmiş olan Beşir Göğüş arkadaşlarıyla bir akşam üstü Yenişehir'deki Özen Pastanesi'nde oturuyordu. Ankara M. Eğitim Müdürü Faik Binal gelip onların masasına oturdu. Cebinden bir zarf çıkardı: *"Tebliğ ettim, imzalattım nihayet. Birkaç gündür arıyordum, bulamıyordum. Dün pazar günü evinde tebliğ ettim." "Meğer bu zarf sayın Tonguç'un bakanlık emrine alınması emrini taşıyormuş. M. Eğitim Müdürü de bu emri bildirmeyi bir başarı olarak, bize duyuruyordu... Bu olay üzerine arkadaşım Hakem Belen (Tarih Öğretmeni ve Hakkı Tonguç'un Gazi Eğitim Enstitüsü'nden öğrencisi) ile Tonguç'u ziyarete gitmek istedik. Evi Kale'nin eteğinde, Berlin Oteli'nin karşısında idi. Kapının karşısında, kasketinin güneşliğini gözlerine kadar indirmiş, işçi kılıklı bir adamın bizi dikkatle izlediğini gördük. Hakem: 'Polistir, şüphen olmasın' dedi. Evinde Tonguç yine üzgün görünmüyordu. 'Öğretmen Ansiklopedisi ve Pedagoji Sözlüğü' adlı bir kitap hazırladığını söyledi"* [50]

Ama herkes onlar kadar yürekli değildi. Estirilen korkutma ve yıldırma havası Tonguç'un iş arkadaşlarının bazılarının yakınlarını bile etkiliyordu. Bu arada yeni nakiller de yapılmıştı. Örneğin Ankara'dan Dörtyol Ortaokulu öğretmenliğine gönderilen Hürrem Arman, yine Ankara'dan Niğde Aksaray Ortaokulu'na sürülen Rauf İnan'la görüşmek üzere bir arkadaşıyla birlikte evine gittiğinde kapıyı açan İnan'ın eşinde bir isteksizlik belirtisi sezdi. Konuşmalar sırasında çay getiren Bayan İnan, söz arasında köy enstitüleri ve Tonguç'un adının geçmesi üzerine *"Sinirliliğini belli ederek, 'Özür dilerim, biz evcek, bu evde artık enstitülerden ve Tonguç'dan söz edilmemesi kararı aldık. Buna bize gelenlerin de uyması gerekli' dedi. Donduk kaldık, şaşırdık ve galiba hemen, çayları da yarım bırakarak, izin isteyip ayrıldık."*[51]

Bir süre sonra Dörtyol'a gitmek üzere Ankara Garında, eşi, Tonguç ve onun eşi tarafından uğurlanan Arman, *"Tonguç'un yolluk için getirdiği kendi eliyle yapılmış iki kangal sucuğun anlamlı tadını hiç unutamam."* diye yazacaktı. O Dörtyol'da olduğu sürece, Arman'ın Ankara'da kira evinde kalan ailesini Tonguç ve eşi yalnız bırakmayacaklar, sık sık görmeye gideceklerdi.[52]

O günlerde de Tonguç, kendisiyle birlikte haksızlığa uğrayanların direnme güçlerini arttırmaya çalışıyor, bu arada, kendisiyle mektuplaşanlara da yanıtlar veriyordu. Herhalde, bu mektuplar da izleniyor olsa gerekti!

İlk dokuz kişiyle bakanlık emrine alınanlardan Osman Yalçın'ın yakınmalarına şu yanıtı veriyordu: *"... Böyle çalışan insanların karşısına türlü türlü engeller çıkar, onlara üzülmeden, kulak asmadan, doğru yolda şaşmadan ilerlemek insanoğlunun yapacağı en esasla iştir. İşlenmemiş, ham bir toprağı verimli duruma getirebilmek için zavallı köylülerin çektikleri sıkıntıları bilirsin. Onların çalışma konusunda gösterdikleri sabır ve direnci, istenç gücünü göz önüne getirecek olursak, kendi durumumuzun ne olduğunu daha çabuk hükümlendirebiliriz."*[53]

---

49 Yusuf Ziya Bahadınlı, Türkiye'de Eğitim Sorunu ve Sosyalizm, s. 100.
50 Beşir Göğüş'ün Engin Tonguç'a 21.11.1995 günkü mektubu.
51 Hürrem Arman, A.g.e., s. 334-335.
52 A. g. e., s. 337.
53 Hakkı Tonguç'dan Osman Yalçın'a tarihsiz mektup.

Osman Yalçın Bakanlık emri kararına karşı Danıştay'a dava açacak, 2 yıl 8 ay açık maaşı aldıktan sonra, 29.3.1953'de davayı kazanmış olarak bir ortaokula atanacaktı.[54]

Yeşilova-Burdur'dan Kavacık Köyü Öğretmeni Tahir (Fakir) Baykurt'un bakanlık emrine alınma olayından önce yazdığı mektup da günlerde eline geçti Tonguç'un. Baykurt gelişimini sürdürüyordu: *"Bundan 15-20 gün önce İstanbul'daydım... Sabahattin Eyuboğlu ile görüşmek olanağını buldum. İyi karşıladı. Bana Gazi Eğitim Enstitüsü Resim-İş Bölümü'nün Akademi kılığı ile tekrar açılacağını umduğunu söyledi... Bilmem gerçek olur mu?.. Geçen yıl dediğiniz noktalar üzerinde çalışmış, birkaç karakalem resim yapmıştım. Bu yıl yine çalışıyorum. Eğer açılacak olursa gelmek istiyorum birşeyler öğrenmeye... Köy ile ilgimi kesmeyeceğime göre zararlı olmaz sanıyorum. Hem sonra enstitülerden insanlar alacaklar mı ki oraya?"*[55]

Çocuklar yıkılmamışlardı, giderek toparlanıyorlar, kendilerini yetiştiriyorlardı.

Bir yığın pislik arasında önemli olan da buydu.

Tonguç Bakanlığa bir dilekçe vererek bakanlık emrine alınma nedeninin bildirilmesini istedi.[56]

"20.9.1950: Bakanlığa dilekçe.

Su parası: 16.09 TL."[57]

Bakanlık bu dilekçeye ancak 30.11.1950'de Bakan İleri'nin imzası ile *"Memurin Kanunu'nun 60. Maddesi uyarınca görülen lüzum üzerine"* diye yanıt verecekti.[58]

Ve Tonguç'un emeklilik işleminin bir yığın zorluk çıkarmalardan sonra yapılacağı 27.2.1954'e kadar, tüm başvurmalara karşın, Bakanlık resmen neden bildirmekten kaçınacaktı. Gazetelere sızdırdıkları, TBMM'de haykırdıkları nedenleri resmen yazma yüreklliliğini gösteremiyordu. Ama el altından gerekçe olarak gösterilen Fontamara 'Son Telgraf'a göre Pompamar kitabı' konusu, çok değil, bakanlık emri kararından yirmi gün sonra tam bir fiyasko ile sonuçlanacaktı: Bakanlıktan gelen Fontamara dosyasını ve Tonguç'un savunmasını inceledikten sonra Danıştay şu kararı veriyordu: *"Bu olayda... sanığın savunmasının aksi sabit olmadığı ve kendisine isnat olunan bu fiilde inzibati ceza tayini bakımından cezalandırılmayı gerektirir bir mahiyet bulunmadığı cihetle, Hakkı Tonguç hakkında inzibati ceza tayinine mahal olmadığına 30.9.1950 gününde oybirliği ile karar verildi."*[59]

Şişirilen balon patlamıştı. Ama bakanlık emri kararını büyük gürültülerle ve *"Pompamar olayı"*na bağlayarak duyuran basın, Danıştay kararını haber yapmayacaktı. İleri'den de elbette ses çıkmayacaktı. Bir öğretmenin onurunu korumayı düşünecek değildi ya! Ne var ki, bu Fontamara konusunun tüm gülünçlüğü, çirkinliği ve düzeysizliği ile Bakanlığın bir yüz karası olarak eğitim tarihine geçtiği de kesindi.

Bakanlık, düştüğü bu durumdan ders almayacak, Tonguç'la ilgili soruşturma dosyalarını Danıştay'a yollamayı sürdürecekti. Aslında, tüm suçlamalar DP'nin iktidara gelince çıkardığı 5677 sayılı bir Af Yasası kapsamına giriyordu. Bu nedenle Ceza Yasası yö-

54 Osman Yalçın, Bir Eğitimcinin Anıları, s. 110-114.
55 Fakir Baykurt'dan Hakkı Tonguç'a 21.8.1950 günkü mektup.
56 A-130/14. Hakkı Tonguç'un Bakanlığa 20.9.1950 günkü dilekçesi.
57 Hakkı Tonguç'un 1950 yılı not defteri.
58 A-130/15. M. Eğitim Bakanlığı'nın Hakkı Tonguç'un dilekçesine 30.11.1950 gün ve 534/1 sayılı yanıt yazısı.
59 A-130/16. Hakkı Tonguç'un hakkında Danıştay 2. Dairesi'nin 30.9.1950 gün ve esas no. 2941, karar no. 4629 sayılı kararı.

nünden hiçbir değerleri kalmamıştı. Ama Bakanlık, disiplin kovuşturmalarını Af Yasası kapsamı dışında bırakan 7. Maddeyi öne sürerek soruşturmaları durdurmuyor, Bakanlık emrini de kaldırmıyordu. Bu tutumun o dönemlerde özerkliği de tam olmayan Danıştay'ı zora soktuğu bir gerçekti. Onlar da ara kararlarla işi yavaştan alarak zaman kazanma yolunu tutup, karar vermekten kaçınarak işi 1954'e kadar sürüncemede bırakacaklardı.

Bu arada, Tonguç'la Bakanlık, Tonguç'la Danıştay arasında bir sürü yazışmalar yapılacak, başvurular, yanıtlar gidip gelecekti. Bakanlık emri uygulamasının sürmesinin gündelik yaşamına yansıyan önemli bir sonucu vardı. Bakanlık emri durumunda yarım maaş alıyordu. Bu, maaşdan ve Ankara'daki eski evin iki odalı alt katından gelen, ama çoğu kez de zamanında alınamayan sınırlı kira geliri dışında bir geliri olmayan Tonguç için parasal sıkıntı anlamına geliyordu. Belki Bakanlık da bir baskı aracı olarak bunu amaçlamıştı.

Ekim ayı içerisinde İleri'nin M. Eğitim Bakanlığı, CHP döneminde isteğe bağlı olarak konulmuş din derslerinin zorunlu olmasına karar vererek ödün yarışında bir adım öne geçti. DP'ye demokratlık savları nedeniyle bir ara hoşgörü ile bakan ve onların listesinden bağımsız aday olarak seçimlere girmiş olan Nadir Nadi, Cumhuriyet'de bu kararın Anayasa'ya ve Medeni Kanuna aykırı olduğunu ileri sürdü.[60]

İleri'nin başlattığı soruşturmalar artık *"köy enstitülerinin ideolojik tahkikatı"* diye adlandırılıyordu. Bu iş için görevlendirilmiş müfettişlerden ikisi (Biri Sami Akyol) Hürrem Arman'dan Hasanoğlan'la ilgili sorularına yanıt istediler. Birçok sorunun içinde ikisi vardı ki *"Koskoca Bakanlığın ne denli ahmakların elinde olduğunu gösteriyordu. Sorunun biri, askerlik dersleri için Savunma Bakanlığı'nca verilmiş. 1. Dünya Savaşı'ndan kalma eski tüfeklerle ne yapılacağının düşünüldüğü, ikincisi ise fizik laboratuarında telsiz aracı bulundurulduğu savı idi."*[61]

Üç yıldır bu tür suçlamalarla köy enstitülerine karşı sürdürülen bunaltıcı soruşturmaların ve ülkede yaratılmış havanın etkisiyle kendini kurtarmak için kötülemelere katılan, uydurma bilgiler veren, tanıklıklar yapan köy enstitülüler de oldu. Ama büyük çoğunluk ezilmedi, kırılıp bükülmedi. Hatta haksızlıklara kızgınlıkları arttı, tepkilerini göstermeye başladılar. Bu tepkiler giderek örgütlenmelere, yayın çalışmalarına ve bir baskı gücü oluşturmaya kadar varacaktı. Aslında, haksızlıklar bu süreci hızlandırmaya yarıyordu. Tonguç'un deyimi ile *"Kazık sağlam çakılmıştı."* [62] Ama 1950'de tepkiler daha çok kişisel direnme ve çıkışlar evresindeydi. Ülkenin birçok yerinde bunun örnekleri yaşanıyordu. Örneğin Balıkesir yöresinde aralarında M. Asaf Aktan'ın da bulunduğu, bir kahvede oturan altı Savaştepe Köy Enstitüsü çıkışlı öğretmene köy enstitülerinin kötülüklerini anlatmaya kalkışan iki DP'li milletvekili fena halde ağızlarının payını almışlardı.[63]

Bolu Yeniçağ İlkokulu Öğretmeni, Tonguç'un dostu, Fontamara kitabının kahramanı İzzet Palamar Tonguç'un ve arkadaşlarının bakanlı emrine alınmasından sonra ona yazdıkları mektuba yanıt olarak uzun bir mektup yolluyor ve sürüldüğü Yeniçağ'dan içini döküyordu:[64] *"... 1939 Temmuz'unda Ankara Garı'ndan beni Çifteler'e uğurlarken işimin ana çizgilerini bana anlattınız ve 'öyle işler yapalım ki bizden sonra gelenler*

60 Nadir Nadi, Cumhuriyet, 31.10.1950.
61 Hürrem Arman, a. g. e. s. 335-336.
62 A. g. e., s. 337.
63 Mahmut Makal, Bozkırdaki Kıvılcım, s. 86.
64 İzzet Palamar'dan Hakkı Tonguç'a 7.11.1950 günkü mektup.

bozmak isterlerse en az yirmi yıl uğraşsınlar' dediniz. Toprakları yararken, bahçeleri, ormanları, bağları kurarken, köy çocuklarını eğitirken, köyleri örgütlerken, 1943 kıtlığında çocukları doyurabilmek için direnirken sizden aldığım paroladan bir an bile şaşmadım. Bunlarda benim payım, diğer arkadaşlarımla birlikte eserin işçisi olmamdır, eser köy çocuklarınındır... Yaşamımın en mutlu günleri enstitülerde, yanınızda, direktifiniz altında çalışmakla geçti. Bir gün enstitüden cesedimin çıkacağına inanır, fakat ayrılacağımı aklıma getirmezdim. 1946 Eylülünde sizin ayrılmanız beni uyardı. Ondan sonra geçen 2.5 yılda kendimi toparladım. Her an için ayrılmaya hazır durumda bekledim. Öyle iken Hasanoğlan'dan ayrılışım, yaşamımın en acı, en talihsiz günüdür. O günü hiç unutamayacağım.

Emirdağı'nda 1943'de 18 araba ile tutulduğum kış, 27 Aralık 1945'de Sulakyurt'a giderken Konur Dağı'nda 30 öğrenci ile kaldığım gece, yine o yıl Küre Dağı'nda tipiye tutulup cipi yuvarladığım geceler.. Eskişehir, Kırşehir, Ankara bozkırında geçirdiğim karlı, hadsiz hesapsız günler. Yılmadan, bıkmadan dolaştım. Şimdi gönlüm boş. Bizler kar kış demez, her zorluğa göğüs gererdik. Ama bizimle birlikte çalışan, didinen, çile çeken, sıkıntıya katlanan sayısız köy çocukları da vardı. Onları saran neydi?

Bizi yadsıyanlar, eserlerimizi yıkmak isteyenler, programları değiştirenler, koşulları, erekleri kendi geçici amaçlarına göre ayarlayabilirler. Ama binaları yıkamazlar, ağaçları, ormanları, bağları sökemezler... Biz atılsak da kovulsak da, eser 'buradalar, buradalar' diye haykırıyor.

Tüm ayrıntılar bir yana, bu çalışmalardan üç temiz anı kalıyor:

1. Yaşamda kimseye boyun eğmeden ekmeğini kazanabilecek onurlu insanlar, halk çocukları yetiştirme işinde... yanınızda bulunan arkadaşlarımla birlikte, bir sıra eri olarak çalışmış olmak,

2. Ölmez eserler yaratan köy çocuklarının emekleri arasında benim emeğimin de bulunması,

3. Enstitü'de bıraktığım boşluğun kolay kolay doldurulamayacağı...

Beni unutmamak değerbilirliğini gösteren sizin ellerinizden, arkadaşların da gözlerinden hasretle öperim".

Trakya Kursu ve Çifteler Köy Enstitüsü'ndeki çalışmaları bir yana, Hasanoğlan'da Tarımbaşı olarak çalışmış Palamar'ın buradaki çalışmaları şöyle özetlenebilirdi: Çifteler'den geçici görevle gelmiş, o zamana kadar yapı işlerinin yoğunluğu nedeniyle fazla üzerinde durulmamış tarımı geliştirmek için hemen bir plan hazırlamış, bunu uygulaması için 11.12.1943'de buraya atanmıştı. Her sınıfta haftada 11 saat tarım dersi vardı. Palamar o çorak arazinin yarısına krizma uyguladı. Kalan yerlere fidan çukurları açtırdı. 8500 bağ çubuğu, 4000 meyve fidanı, 600 çam, 650 söğüt ve kavak ve binlerce kavak çeliği diktirdi. Fidanların arasına ara tarımı uyguladı. Bu arada enstitünün küçük ve büyük baş hayvan sayısını 400'e, kümes hayvanı sayısını 135'e çıkarttı. Ve bunları yapabilecek yüzlerce öğrenci yetiştirdi.[65]

Palamar, tarım sorunu olan Enstitülere, köy okullarına sürekli olarak geçici görevlerle gönderilir, en zor koşullarda gider, çalışır, başarır ve dönerdi.

Tonguç'un en değer verdiği öğretmenlerdendi, dostuydu, arkadaşıydı.

---

65 Abdullah Özkucur, Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü, s. 200-201.

İleri'nin Bakan olması Genel Müdür Köni'ye yaramamıştı. Bu görevden Ankara Atatürk Lisesi Felsefe Öğretmenliği'ne nakledildi. Kendisinin söylediğine göre, bunun nedeni, köy enstitüsü müdür ve öğretmenlerinden 12 kişilik bir listeydi. İleri *"onu, onların icabına bakamadığı için uzaklaştırmıştı"*. Sirer ve Banguoğlu'nun araya girmeleri onu kurtarmamıştı. Daha etkini aranıyordu. Merkezde, enstitüleri Yücel ve Tonguç'tan kalan elemanlardan temizlemek için 5 kişilik bir ekibin görevlendirildiği söyleniyordu. Bu ekip için *"her yol mübahdı"*.[66]

Köni'nin yerine Tonguç zamanında Yüksek Köy Enstitüsü'nde öğretim görevi de yapmış olan Ferruh Sanır getirildi. Tonguç olanca iyi niyeti ile ve daha çok da belki verilecek zararları hafifletmeye yarar olur düşünü ile ona bir kutlama mektubu gönderdi.[67] *"Kardeşim Ferruh Sanır, uzun yıllar ilkokulda ve öğretmen yetiştiren yüksek dereceli bilim kurumlarında başarılı bir öğretmen olarak çalışa çalışa, tüm sorunlarıyla temas ettiğin ilköğretim işinin başına gelişine çok sevindim. Seni lisede öğrenci bulunduğun zamandan beri çalışkan, dürüst, hak ve adalet sever, bilim ilkelerine bağlı bir insan olarak tanıdığım için yeni görevinde de başarılı olacağına inanıyorum. Başına geçtiğin iş, sayısı milyonları bulan yurtdaşı ve onların çocukları ile binlerce meslektaşı ilgilendiren, bilimsel esaslara göre çözülmesi gereken türlü çetin sorunları bulunan büyük bir davadır. Halktan alınacak güce dayanan sağlam istenç ile yıpranmaz karaktere sahip bir baş, bu davaya el atınca Ulus için değerli işler başarabilir. Seni bu duygu ve düşünlerle candan tebrik eder, sağlığını ve başarını diler, gözlerinden öperim."*

Ferruh Sanır, Köni'nin bıraktığı yolda yürüyecekti.

Tonguç, Orta Öğretim Genel Müdürü olan M. Doğanay'ı da bir mektupla kutladı.[68] *"Çetin, çapraşık işlerin üstüste yığıldığı bir zamanda Orta Öğretim Genel Müdürlüğü'ne gelmeniz sizi biraz yoracaksa da ülke hesabına herhalde başarılı ve kârlı olacaktır... Hak ve adalet ölçülerini elden bırakmamak, bunlardan uzaklaşmış politikacıların emellerine alet olmamak, mertliği ve dürüstlüğü kalkan gibi kullanmak meziyetine sahip olduğunuz için yeni görevinizde başarı elde edeceğinize eminim..."*

Köy enstitülerinden uzaklaştırılan yönetici ve öğretmenlerin büyük bir bölümü orta öğretim örgütünde çalışıyorlar, haksız nakil ve atamaları burada yapılıyordu.

Soğukkanlılık ve kişiliğinden özveri ile, belki bir uyarı olur ve yararı dokunur düşünü ile bu mektupları yazan Tonguç'un bir duygusal patlamasına hiç de hak etmediği halde, bir köy enstitülü uğrayacaktı. Hasanoğlan Köy Enstitüsü çıkışlı öğretmen Hacı Karaca, Gazi Eğitim Enstitüsü'nü de bitirmişti. Okul, diploma için fotoğrafını istiyordu. Hacı, Anafartalar'da bir fotoğrafçıya gitti. Rastlantı ya, fotoğrafçının dostu olan Tonguç da oradaydı. Diploma işini öğrenince işi şakaya vurarak: *"Bizim verdiğimiz yetmedi mi Hacı?"* dedi. İstemeden, sevdiği bir öğrenciyi üzmüştü. Bundan otuz yıl kadar sonra Hacı Karaca, bir konuşmasında Mahmut Makal'a *"Otuzbir yıl oldu, diplomayı hâlâ almadım."* diyecekti.[69]

16.11.1950'de Öztürkçeye karşı olan DP milletvekilleri ile CHP'liler arasında Meclis'de çok sert tartışmalar oldu. Onların *"Türk dilini ifsad ettiler (bozdular), insanın bu adamların kanından, milliyetinden şüphe edeceği geliyor."* sözleri üzerine CHP'liler salonu terkettiler.[70]

---

66 İ. Safa Güner, Köy Enstitüleri Hatıraları, s. 153.
67 Hakkı Tonguç'dan Ferruh Sanır'a 14.11.1950 günkü mektup.
68 Hakkı Tonguç'dan M. Doğanay'a 26.11.1950 günkü mektup.
69 Mahmut Makal, Ağlatı, s. 100.
70 Çağlar Kırçak, Türkiye'de Gericilik, s. 30.

"5.12.1950: Danıştay'a başvuru evrakı bugün verildi." [71]

Bakanlığın bakanlık emrine alma nedenini bildirmemekte direnmesi üzerine Tonguç Danıştay'a başvuruyordu. Palamar da buna benzer bir başvuru yaptı.[72]

11.12.1950'de parasal sorunlarda geçici bir rahatlama yapacak bir gelişme oldu. Bakanlık, Hayrullah Örs ile birlikte hazırlayıp aylarca önce verdikleri 'Psikoloji Atlası' kitabını satın alıyordu.

"11.12. 1950: Psikoloji Atlası ücreti olarak 107 TL'lik verile emri imzalanarak Devlet Kitapları Döner Sermaye Müdürlüğü'ne verildi."[73]

Buna karşılık Tonguç'dan 107 sayfalık bu kitabı *"her türlü hukukunu M. Eğitim Bakanlığı'na, telif hakkı karşılığı sattığını"* bildirir noter onaylı bir belge alınmıştı.[74]

Bakanlık satın aldığı bu kitabı hiçbir zaman yayınlamayacaktı.(X)

TBMM'de zaman zaman Soysal-Sirer ve Banguoğlu ikililerinin önerge verme-yanıtlama yöntemi uygulanıyor, bu kez Bakan İleri ölçüsüz suçlamaları sürdürüyor ve sık sık Tonguç'un da adı geçiyordu.

CHP organı Ulus Gazetesi'nde çıkan bir yazı, artık bu yanda bile, hiç olmazsa bazı CHP'lilerde bu saldırılara tepkiler oluşmaya başladığını gösteriyordu.[74/2]

"M. Eğitim Bakanı'nın Meclis demecini her prensip sahibi vatandaşın acı ile okuduğuna inanıyorum. Ulus kürsüsü hiç şüphesiz gerçeklerin ortaya konulması için kurulmuştur. Bir Bakanın burasını Meclis'de hazır bulunmayan, bulunsa da kendisini savunamayacak olanlar aleyhine (dokunulmaz) bir polemik yeri durumuna sokması hoş görülemez... Sizin nasıl yüksek mühendis olmanızla Türk irfanının yükselmesi arasında hiç ama hiçbir ilişki yoksa, bu kırk bin kişilik eğitim ordusunu da sizin teokratikorasist ünlü komünist düşmanlığınızla uslandırmaya layik suçlular kafilesi saymaya kimsenin hakkı yoktur..."

1950/51 ders yılı köy enstitülerinde karma eğitime son verilme yılı oldu. Mustafa Necati'nin savaşımını başlattığı önemli bir çağdaş eğitim ilkesi daha, 21 yıl sonra ortadan kaldırılıyordu. Tüm köy enstitülerindeki kız öğrenciler Kızılçullu Köy Enstitüsü'nde toplandı. Ertesi öğretim yılında da Beşikdüzü Köy Enstitüsü yalnız kız öğrencilere ayrılacaktı. Kızılçullu'daki binaların Nato'ya verilip buranın kapatılmasından sonra, bu kız öğrenciler de Beşikdüzü'ne yollanacaktı.[75]

Aslında köy enstitülerine karşı bir kişi olan Selahattin Arıkan'ın 'Öğretmen' Dergisi 30.3.1949'da köy enstitüleri ve köy öğretmenleri konulu bir anket açmıştı. 25 aydının yanıtlarını Dergi 1950'de yayınladı. Yayıncı, ankete yanıt alamadığı, *"bucak bucak kaçanları"* kınadıktan sonra, konunun *"gereksinim ve gerçeklere uygun şekilde düzenlenmesine yardım için"* bu işi yaptığını yazıyordu.

Daha çok eleştirileri içeren yanıtlar üzerinde Tonguç'un ilginç görerek işaretlediği bazı bölümler vardı. Örneğin Fuat Gündüzalp, öğretmen okulu çıkışlıların köylerde du-

---

71 Hakkı Tonguç'un 1950 yılı not defteri.
72 A-130/17. Tonguç'un ve Palamar'ın Danıştay başvuruları.
73 Hakkı Tonguç'un 1950 yılı not defteri.
74 A-132/8. 11.12.1950 günlü Noter belgesi.
74/2 Ferit Oğuz Bayır, Köyün Gücü, s. 297-298. (Ulus Gazetesi).
(x) Ne yazık ki bir ikinci nüshası elde yoktur.
75 Şevket Gedikoğlu, Evreleri, Getirdikleri, Yankılarıyla Köy Enstitüleri, s. 217.

ramamaları nedeniyle *"Dewey'in salık vermesine uyarak, köy öğretmeni yetiştirecek ayrı tipte öğretmen okulları açılması"* gereksinimine değinmişti.

Cavit Orhan Tütengil'e göre *"Köy enstitülerinin en büyük kazanımı köylüdeki cevheri işaret etmiş olması"* idi. *"Nitelikçe büyük ve ileri bir Türkiye anlayışı köy enstitüleri denemesinden sonra bir ütopi olmaktan çıkarak gerçekleşme yolunu tutmuştu. Aydın olmak ya da sayılmak, gerçek yaşamın içinden gelen nitelikli insanlarla, bir tekel metaı olmaktan kurtulmuştur. Daha şimdiden, düşün ve sanatın türlü dallarında, halk eğitiminde, özveri ve idealistlikte örnek sayılacak genç adlar bir haylidir.."*

Eski bir köy enstitüsü öğretmeni olan Mehmet Ersoy'un yanıtından da bir tümce işaretlenmişti: *"Köy enstitüleri düşünü köy ve köylülerimizi kendi oğullarının yükseltebileceği ve ancak kendi yavrularının elleriyle düşünsel ve ruhsal olarak kalkınabileceği amacıyla 1940'da bu ad altında doğdu. Çünkü elmas kendi tozuyla işlenir ve sağırın dilinden ancak ve ancak anasının anlayabileceği ilkesine bağlı kalınmıştı ve güzeldi.."* [76] Tonguç'un ilgisinin, yazılarında köyün içinden canlandırılması diye tanımladığı sınıfsal yaklaşımın kavranıp kavranılmadığı üzerinde yoğunlaştığı anlaşılıyordu.

Belki de aklına toprak ağası Milletvekili Emin Sazak'ın yakınması gelmişti: *"Her köy enstitülü kendini bir Atatürk sanıyor!"* [77]

Bu yergi, aslında başarının kanıtı değil miydi?

76 Öğretmen Dergisi yayını no. 1. Köy Enstitüleri ve Köy Öğretmenleri Anketi Cevapları, Ankara 1950, 146 sayfa (s. 13, 67-68 ve 137).
77 Mehmet Başaran, Tonguç Yolu, s. 84.

YİRMİBEŞİNCİ BÖLÜM

Güdük Demokraside Düşün Terörü (1951)

1951 yılı başlarında Ankara yöresinde bir tarikat, Ticanilik yayılıp güçlendi. Ticaniler teokratik bir devlet düşlüyorlardı. Başlıca eylemleri Atatürk büst ve yontularına saldırı olarak ortaya çıkıyordu. 27.2.1951'de Kırşehir'de Atatürk büstünü parçaladılar. 22.6.'da da Ankara'da Ulaştırma Bakanlığı önündeki büstü parçalayacaklardı. Ama bu kez, kamuoyunda büyük bir tepki uyanacak ve DP Hükümeti tarikatın önderi Kemal Pilavoğlu ve on müridini tutuklamak zorunda kalacak, Ticanilik giderek gücünü yitirecek, onun yerine Nurculuk güçlenecekti.[1]

Yontularla uğraşanlar yalnız onlar değildi. Hasanoğlan'da da yontular vardı. 1946'dan önce Sabahattin Eyuboğlu İstanbul'dan Güzel Sanatlar Akademisi Öğretim Üyesi Nusret Suman'ı getirmişti Hasanoğlan'a. Yapı Kolu ve Güzel Sanatlar kolundaki Yüksek Bölüm öğrencileri onun yönetiminde yontu kalıplarından kopyalar almışlar, Türk büyüklerinin, klasik Grek yontularının bu kopyaları enstitünün yollarına, alanlarına yerleştirilmişti, Açıkhava Tiyatrosunun cephesi de kabartmalarla bezenmişti. İstasyon ile Enstitü arasındaki küçük bir tepeye de Suman'la birlikte bir 'Tohum Atan Adam' yontusu dikmişlerdi. Bunun görünümünün tipik bir Anadolu köylüsü olması için incelemeler yapılmıştı. Yücel ve Tonguç ayrıldıktan sonra bunların çoğu kaldırılacaktı. Nike yontusu 'fahişeye benziyordu', Ephebos ise 'homoseksüeldi'. İnönü büstü ile 'Lenin'e benzeyen Tohum Adam'da 1950'den sonra parçalanacaktı.[2]

'Tohum Atan Adam' yontusu için Eyuboğlu şunları yazacaktı: *"Her sabah o çıkardı karanlıklardan, yamacı dönen trenlere merhaba derdi.. Yıkanların nasıl elleri vardı o yontuyu yıkmaya? Ne hakla, ne kafayla?.. Tohum atanların simgesi, tohum kıranların da simgesi oldu..."* [3]

"Çalışan köylüye yontu ha? Ne demekmiş bu? Çalışıyor diye elin ayısını, kölemizi baş tacı mı edecektik?" [4]

Yalnız yontular mı? Canlılara da saygıları yoktu bunların. Enstitünün tarım alanları gibi hayvan varlığı da bakımsızlıktan, ilgisizlikten eriyordu. *"Biz öğrencilerimizle ölen dev gibi boğaların, ineklerin başında saatlerce ağladık."* diyordu Öğretmen Hidayet Gülen, *"Hasanoğlan'da merinos koyunları, tiftik keçileri, Hollanda inek ve boğaları*

1 Çağlar Kırçak, Türkiye'de Gericilik, s. 30-31.
2 Bekir Semerci, Türkiye'de İleri Atılımlar ve Köy Enstitüleri, s. 329-330.
3 Mehmet Başaran, Sabahattin Eyuboğlu Ve Köy Enstitüleri, s. 95.
4 Sabahattin Eyuboğlu, Köy Enstitüleri Üzerine, s. 75-76.

vardı. Enstitü'ye atanmış bir veterinere eski öğretmenlerden Nazif Balcıoğlu hastalanan ineklerin bu yoksul ülkenin dövizi ile geldiğini, tedavi etmesini istediği zaman, o bir şey yapmamış, herşeyden önce milliyetçi olduğunu söylemişti." [5]

Bu arada Bakanlık-Danıştay-Tonguç arasında yazışmalar sürüp gidiyordu.

Bakanlık Tonguç'un Danıştay başvurusu nedeniyle istenen savunmasında, bakanlık emrine alma işleminin 788 sayılı Memurin Kanunu'nun 2919 sayılı Yasa ile değişen 60. Maddesi'ne uygun olduğunu, bu Madde ile bakanlık emrine alınma gereğine dayandığını ve bunun nedenlerinin davacıya tebliğini zorunlu kılan yasal bir hüküm bulunmadığı gibi, bu dileğin hukuki bir dayanağının da olmadığını savunuyordu.[6] Ne yazık ki, yasal durum gerçekten de böyleydi. Bu, Danıştay'ın da elini kolunu bağlıyordu. Tonguç, Bakanlığın savunmasına yanıt olarak Danıştay'a verdiği yazıda Bakanlığın tutumunun *"hukuk ve adalet ilkelerine aykırı, savunma hakkını kullanma olanağı vermeyen bir görüş olduğunu"* yazıyorsa da,[7] bir sonuç alınamıyordu. Ortada suçlama konusu olmayınca, savunma da yapılamıyordu. Bakanlık görüşünde direniyor, *"yapılan işlemin kamu hizmeti yararına olduğunun dosyanın incelenmesinden anlaşıldığını"* bildiriyordu.[8] Bu kez Tonguç, başvurularına karşın o dosyanın içeriği konusunda kendisine hiçbir bilgi verilmediğini vurguluyor ve *"Bu tür hareketi meslek için çok tehlikeli buluyorum. Çünkü herhangi bir Bakan... dilediği öğretmen için ve onun bilgisi dışında, ihbar, suçlama, karaçalma, particilik çabası... gibi nedenlerle bir dosya düzenleyerek yasal olmayan hareketlere girişebilir ve bunun kamu hizmeti yararına olduğunu ileri sürebilir..."* diye yazıyordu.[9]

Kısacası, hukuk savaşımı hiçbir sonuç vermeden sürüyordu.

DP'nin 11.3.1951'de yapılan Konya İl Kongresi'de bazı delegeler Arap yazısına dönülmesini, fes ve çarşaf giyilmesini istediler. Ama Menderes'e göre gericilik yoktu, bu konuyu CHP kötüye kullanıyordu.[10]

Yine o günlerde İzmir'de bir Avukat, Rauf Onursal bir konuşmasında *"rejime karşı tüm hareketlerin düşük Cumhurbaşkanı İnönü'den geldiğini, rejimin selameti için onun da düşük Halife gibi yurt dışına gönderilmesini"* isteyecek ve DP ileri gelenlerince Milletvekili yapılacaktı. 'Zafer' Gazetesi yazarı Mümtaz Faik Fenik de *"huzursuzluğun yalnızca İnönü'nün kişiliğinden geldiğini"* yazıyordu.[11]

Böyle bir siyasal ortamda İleri'nin köy enstitülerini ve ilköğretim atılımını bozma çabalarını rahatlıkla sürdürmesi, bu politikanın CHP'deki mimarlarını rahatsız etmişti. DP, onlardan rol çalmıştı. Yıkma, bozma başarısı onların değil miydi? Telaşa düşen Sirer, 7.3.1951'de Ulus Gazetesinde çıkan yazısı ile bu işin onurunu kimseye bırakmayacağını açıklıyordu:

Sirer, *"Köy enstitülerinin öğretmen okulu haline getirileceği haberinde bir yanlışlık olacak. Çünkü bu enstitüler dört yıldan beri birer öğretmen okulundan başka bir şey değillerdir. Kuruluşlarının ilk yıllarında enstitülerin öğretmenden başka köye gerekli diğer elemanları da onun şahsında veya ondan ayrı olarak yetiştirmeleri düşünülmüştü: Fakat daha ilk tecrübelerle bunun sakıncaları anlaşılmış ve bu sistem 1946/47 ders yı-*

5 Bekir Semerci, a. g. e., s. 329.
6 A-130/12 M. Eğitim Bakanlığı'nın 19.2.1951 gün ve 10-4298 sayılı Danıştay'a savunma yazısı.
7 A-130/8 Hakkı Tonguç'dan Danıştay'a 5.3.1951 günkü yazı.
8 A-130/9 M. Eğitim Bakanlığı'ndan Danıştay'a 3.4.1951 gün ve 10-4298/583 sayılı yazı.
9 A-130/11 Hakkı Tonguç'dan Danıştay'a 19.4.1951 günkü yazı.
10 Çağlar Kırçak, Türkiye'de Gericilik, s. 30-31.
11 Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, cild 3, s. 56-57.

lı başından itibaren terkedilmiştir", diyordu. Bundan sonra kendisinin hazırlattığı ve 10.10.1947'de yürürlüğe girmiş yeni öğretim programına değinen eski Bakan, *"... Bu tür derslerin okutulduğu ve uygulamaların da yapıldığı bir kurumun ancak bir öğretmen okulu olmaktan başka bir şey olamayacağı açıktır..."* diye yazıyor ve enstitüleri nasıl öğretmen okuluna çevirdiğini övünerek böylece anlattıktan sonra, İleri'ye yol da gösteriyordu: *"Bugünkü iktidar enstitülerimizde bir takım değişiklikler yapmaya kalkamaz mı? Yapmak isterse bunlar ne olabilir? Doğru veya yanlış enstitülerin bugünkü özelliklerinden dördü üzerinde durulabilir: 1. Enstitülerin manevi havası: Yıllar vardır ki köy enstitülerimiz Türkiye'nin her nevi dereceden bütün okullarına örnek teşkil edecek surette derin bir milli şuurun, ateşli bir yurt sevgisinin ve vazife ahlakının odakları haline gelmişlerdir. M. Eğitim Bakanı elbette bu havayı değiştirmeyecek, bozmayacak, ellerinden geldiği ve güçlerinin yettiği kadar kuvvetlendirmeye çalışacaktır... 2. Öğretim süresi ve ders konuları: Öğretim süresinin bir yıl daha uzatılması ve ders konularının da genişletilmesi mümkün ve doğrudur... Kültür derslerinin konularını genişletmek, toplumbilim gibi bazı derslerin müfredatını da düzeltmek, böylelikle öğretmen adaylarını genel bilgi bakımından daha kuvvetli yetiştirmek mümkün olacaktır. Birkaç yıl önce düşünülmüş ve kararlaşmış olan bu düzeltmeler yapıldığı taktirde bunu yapanlar da enstitülerimize hizmet etmiş olmak şerefini kazanacaklardır..."* [12]

13.3.1951'de Bakanlık köy okul yapıları için hazırlattığı yeni projelerin uygulanmasıyla ilgili bir Genelge çıkardı.[13] Burada yeni projelerle *"mümkün olan tasarruf sağlanmıştır."* deniyordu. Bu yeni planlarda işlikler kaldırılıyor, okulun görevinin yalnız derslikde ders yapılması olduğu görüşüne uygun düzenleme getiriliyordu.

"İdeolojik soruşturma" ise tüm hızıyla sürdürülüyordu. 21.4.1951'de Hasanoğlan Köy Enstitüsü'ne gelen Kanad, okulun konuk defterine gelecek günlere kalacak şu görüşünü yazdı: *"Enstitü'de son yıllardaki tekamülden dolayı derinden seviniyorum."*[14]

Soruşturmalar sırasında öğretmen ve öğrencilerden birbirlerini suçlayıcı ifadeler almak geçerli bir yöntemdi. Bu yola itilenler yaşamları boyunca yaptıklarının yanlışlığı ve ağırlığı altında ezileceklerdi. Örneğin, Düziçi Köy Enstitüsü 4-B sınıfından öğrenci N... Y... 5.4.1951'de Sorgu Yargıcı'na arkadaşı Kemal Bayram Çukurkavaklı'yı gammazlayan bu tür bir ifade verecek, onu Lenin'i öven konuşma yapmakla suçlayacaktı.[15]

Ama, başka gelişmeler de vardı. Yok edilmeye ve unutturulmaya çalışılan köy enstitüsü olayı yabancıların ilgisini çekmeye başlamıştı. Barış gönüllüsü olarak ve başka bir amaçla Türkiye'ye gönderilmiş olan bir Amerikalı araştırıcı Fay Kırby, görevi olan Bulgaristan'dan gelmiş göçmenlerin köylerdeki durumunu incelemek yerine, her yerde karşısına çıkan köy enstitüsü olgusu ile ilgilenmeye başlamıştı. Sonunda, barış gönüllüsü görevini bir yana bırakacak, bu yüzden Amerikan Yönetimi ile arası açılacak ve Kanada uyruğuna geçecekti. Kırby Üniversite'de kimya öğrenimi görmüştü ama Uzakdoğu'daki ülkelerde eğitim konularında araştırmalar yapmış, bu alanda deneyim kazanmıştı. Köy enstitülerinden o kadar etkilenmişti ki, yaşamının bundan sonraki bölümünde, özellikle bu konuyu inceleyecek, sonuçta, ünlü Columbia Üniversitesi'nce kabul edilecek ayrıntılı bir doktora tezi ortaya çıkaracaktı.[16] Kırby Kanada'da tanınmış Türk

12 Reşat Şemsettin Sirer, Köy Enstitülerine Dair, Ulus Gazetesi, 7.3.1951.
13 M. Eğitim Bakanlığı'nın 13.3.1951 günkü Genelgesi, Tebliğler Dergisi.
14 Hasanoğlan'ı Ziyaret, Öğretmen Dünyası, sayı 124, Nisan 1990, s. 16.
15 Ali Nejat Ölçen, Köy Enstitülerinin Özü, abece, sayı 69, Nisan 1992, s. 1.
16 1962'de kendisinin (Türkiye'de Köy Enstitüleri) kitabı yayımlandıktan sonra yapılan özel görüşmede verdiği bilgilerden.

Sosyolog'u Niyazi Berkes'le bir süre evli kalacak, sonra Türkiye'ye yerleşecek ve 1990'da 17 Nisan günü yaşamını yitirecekti.

1951'de Kırby köy enstitülerini gezmekle işe başladı. 2-4.5.1951 günleri, onulmaz köy enstitüsü karşıtlarından Bedri Alogan'ın müdürü olduğu Pazarören Köy Enstitüsü'ndeydi. Yıllar sonra açıkladığı bu gezideki gözlemleri enstitülerde yapılan değişikliklerin durumunu göstermesi bakımından ilginçti. Müdür onu görünüşte iyi karşılamış ve Enstitü'yü istediği gibi inceleyebileceğini söylemişti. Ama bu arada kendisine müdürün *"herkesten şüphe eden bir kişi olduğu"* da söylenmişti. Bir küme çalışmasını izledi. Vardığı sonuç, burada *"öğretim ekseninin Kızıl Elma, Bozkurt tarih tezinin ırkçılık yönünden anlaşılan şekli olduğu"* idi... *"Enstitü adeta bir çayhaneye benziyor, her girişimde dört beş öğretmen tavla ile ve çay içmekle meşgul... Öğretmenden ziyade hamal kahvelerinde görülen tipleri andırıyorlar... Alogan ile birkaç öğretmen arasında tartışma çıktı. Müdür'e göre, bir kadınla sakıncasız görüşen her Türk dejeneredir. Babanın otoritesi mutlak olmalıdır. Eğitimin en önemli yanı milliyetçiliği aşılamaktadır. Bir Türk yabancı ülkelerde iken adetlerini değiştirmemelidir... Kendini örnek aldı, yalnız alaturka müzik dinlediğini açıkladı. Ona göre kız ve erkek öğrenciler ayrı tutulmalıdır, çünkü ergenlik yaşı tehlikelidir. Yücel zamanında komünist faaliyetler olduğuna dair söylentilerin aslı vardı. Tevfik İleri enstitüleri solculardan temizliyordu... Eski bir müzik öğretmeni hakkında soruşturma yapılıyordu. "Geldiği andan itibaren ondan şüphe etmeye başlamıştım, çünkü Romanya'dan gelmedir, bunlar Türk değildir. Öğrencilerle fazla ilgilendi..."* Müdür'e göre onun şüpheli bir kişi olduğunun kesin kanıtı, toplantı salonundaki padişah resimlerinin yerine büyük eğitimcilerin resimlerinin asılması önerisiydi. Gerekçesi, burasının bir eğitim kurumu olmasıydı. Böyle diyordu ama Alagon'a göre *"Bu bir kamuflajdan başka bir şey değildi."* Yine müdüre göre bu öğretmenin ajanlarından biri bir yüznumaraya yaşasın Stalin diye yazmıştı.

Kırby, pis bir helaya bu adın yazılmasından neden hakaret ve alay değil de, hayranlık anlamı çıkarıldığını anlayamıyordu.

Ertesi gün okulda bir film gösterilecekti. Herkes hazırdı. Müdür eşiyle 35 dakika geç geldi. Salonda kadınlar ve erkekler ayrı yerlerde oturuyorlardı. Gösterilen film ise bir fahişenin yaşamıydı.

Kırby sonradan, müdürün yardımcı olması için yanına kattığı rehbere öğrencilerle konuşturulmaması ve bir an önce gitmesinin sağlanması emrini vermiş olduğunu öğrenecekti. Kırby, o zaman aldığı notlar arasında daha bir çok ayrıntı olduğunu yazıyordu;,binaların bakımsız ve kötü durumu, yemeklerin kötülüğü gibi...[17]

Batılı kafa kolay kolay aldatılamıyor ve kandırılamıyordu.

3.5.1951'de DP Meclis Grubu'nda okullarda Arapça öğretilmesi, ortaokullarda din dersleri başlatılması ve yeni imam-hatip okulları açılması istekleri ortaya atıldı.

17.5'de Manisa DP İl Kongresi'nde delegeler dinsel öğretimin yaygınlaştırılmasını istediler.[18]

27.6.1951'de resmi bir ziyaret için Ankara'ya gelen Hindistan Eğitim Bakanı Mevlana Ebülkelam Azad Tonguç'la görüşmek istedi. Hindistan Büyük Elçiliği'nde yapılan görüşmede Tonguç ona köy enstitülerini ve ilköğretim atılımını anlattı. Bakanın bir top-

17 Fay Kırby, Bir Eleştiri ve İçyüzü, İmece, sayı 25, Mayıs 1963, s. 9-12.
18 Çağlar Kırçak, Türkiye'de Gericilik, s. 31.

rak reformu yapılmadan bu çapta bir eğitim hareketinin başarılı olamayacağı görüşü ilginçti.[19]

Bakanlık emrine alınmasından sonra Tonguç zamanının büyük bir bölümünü yazı çalışmalarına ayırabiliyordu. İskit Yayınevi'nin çıkarmaktan vazgeçtiği ansiklopediyi kısaltarak kolayca yayınlanabilecek bir kitap büyüklüğüne indirmek başlıca uğraşıydı. Kış biraz hafifleyince bu çalışmayı daha çok Etlik'deki bağ evinde sürdürüyordu. Haftanın birkaç günü, sabahtan oraya gidiyor, akşama kadar sessizlik içinde çalışıyordu.

Aslında, ailenin yaşamını etkileyen özel sorunlar da vardı. Nafi Atuf Kansu'nun eşinin hastalığı ilerlemişti ve Tonguç'un eşi olmak üzere kardeşleri onun bu zor günlerini ellerinden geldiğince hafifletmeye çalışıyorlardı.

Hepsi, ailenin çevresinde bir takım izleyicilerin eksik olmadığının ayrımındaydılar. Büyük olasılıkla telefonları da dinleniyordu. Bunlara kendilerini alıştırmışlardı. Çekinecekleri hiçbir şey yoktu. Zaman zaman basında, TBMM'de Tonguç'a yapılan kişisel saldırıların ailenin gündelik yaşamını bozacak bir etkisi olmuyordu.

Bunda en büyük pay bunları önemsemeyen ya da öyle gözükmeyi sürdüren Tonguç'undu. Soğukkanlılığını ve dengesini hiç yitirmiyordu. Payın geri kalanı da şüphesiz ki, tüm konuları en ufak bir şekilde sorun yapmayan eşindeydi. Evdeki erinçin daha önceki yıllardakinden bile daha sağlam ve bozulmaz olması ilginçti. Denilebilir ki, haksızlıklar ve saldırılar, aileyi birbirine daha çok yakınlaştırmış ve bağlamıştı.

Bu arada sorunlar çıkmıyor değildi; örneğin Turhal Şeker Fabrikası'nda hekim olarak çalışan Nafi Atuf Kansu'nun ortanca oğlu Dr. Ceyhun Atuf Kansu'nun tutuklanması için bir girişimin olduğu bir aile dostu tarafından haber verilince, üzüntülü birkaç gün yaşanacaktı. Kansu, 'Sessiz Gemi' başlıklı bir şiir yayımlamıştı. Bu şiir Karadeniz'deki bir vapur gezisi sırasında Sinop'a uğranıldığı zaman, Sinop Cezaevi hükümlülerinin yaptıkları küçük gemi modellerinin gemiye getirilerek satılmasından esinlenerek yazılmıştı. Şimdi Sinop Savcısı şiirde suç ögesi bulunduğu savıyla bir tutuklama girişimi başlatıyordu. Ama bunun olması için Adalet Bakanlığı'nın izni gerekiyordu. İşlem, bu aşamadaydı. Tonguç başta olmak üzere, aile ne yapılması gerektiğini düşündü. Hiç şüphesiz ilk gereken, durumun kendisine duyurulmasıydı. Ama bunu telefonla, posta ile yapmak olanaksızdı. Bunların denetlendiği kesindi. Sonunda kardeşinin Turhal'a giderek durumu bildirmesine karar verildi. Öyle yapıldı. Bu önemliydi, çünkü orada yapılacak bir aramada bulunabilecek bir dergi, bir gazete, bir Nazım Hikmet şiiri, önemli bir suç kanıtı sayılıp büyük sorunlar çıkarabilirdi.

Demokrasinin geldiğinin savunulduğu o günlerde koşullar buydu!

Neyse ki Adalet Bakanlığı bu denli gülünç bir nedenle bir tutuklama yapılmasına izin vermeyecekti.

Bu olaylar içerisinde Tonguç için asıl önemli ve kesin çözüm bulunamayan sorun, parasızlıktı. Yarım maaşla ne yapacaklardı? Hem gelir sağlamak, hem de şu memurluk yaşamından kurtulmak için en uygun çözüm özel bir iş kurmaktı. Ama neyle ve nasıl? Matbaacılık, yayımcılık, çiftlik kurma bir anapara gerektiriyordu. Bu da ne Tonguç'da, ne de onun birlikte iş yapabileceği arkadaşlarında vardı. Ayrıca, bu tür işlerde hiçbir deneyimleri yoktu. Neredeyse hiçbiri para işlerinden, ticaretten, alım satımdan anlamazdı.

---

19 A-62/13 Hindistanlı Bakan ile konuşma (Ulus Gazetesinde ziyaret haberi)

Bu konulara yatkınlığı, yeteneği yoktu. Tüm yaşamı devlete bağımlı olarak, devlet için çalışarak geçmişti. Onu devlet okutmuş, yetiştirmiş, çalıştırmış, doyurmuş, o da kendisine verilen görevleri tartışmasız kabullenmiş, çalışmıştı. Maaşının tutarını, cebindeki parayı bile bilmezdi. Bakanlık emrine alındığında 57 yaşındaydı. Bundan sonra da bunları öğrenmesi olanaksızdı. Geriye bir tek açık kapı kalıyordu, yazı ve kitap yazmak. Yapabileceği tek uğraş buydu. Ne var ki, hele o yıllarda, bu yoldan kaç kişi geçimini sağlayabiliyordu? Üstelik yazdıklarını yayımlatabilme olanağı da çok kısıtlıydı o estirilen düşün terörü ortamında! Ama başka hiçbir seçenek de gözükmüyordu.

Bir şey daha vardı yapılabilecek: Kemerleri sıkmak! Ailecek bu yapıldı.

Aslında onun yazı yazması o koşullarda bile parasal nedenlere bağlı da sayılmazdı; bu işiydi.. Bunu yazdığı bir mektupta şöyle açıklıyordu:[20]

"... Şimdiye kadar yazdığım kitapların hiçbirisinde para kazanma düşüncesine kendimi kaptırmadım. Şu halde niçin yazıyorsun, denecek. Yanıt olarak aklıma bir fıkra geldi: Birinci Dünya Savaşı'nda Fransa'yı kurtaran Clemanso savaş bitince siyasal yaşamdan ayrılıp Manş denizi kıyısındaki basit evine çekilerek sakin bir yaşam sürmeye başlamış. Bu sırada basın da aleyhinde birçok şeyler yazmaya koyulmuş. Bir gazeteci kendisini ziyaret ederek, bu durum karşısında Fransa'yı yeniden kurtarmak gerekse siyasal yaşama döner misiniz, demiş. Yanıt şu olmuş: Evet dönerim, ama Fransa'yı kurtarmak için değil, politika mesleğim olduğu için bu işi yaparım! Bizimki de böyle Osmancığım! İnsan, yaşamının otuz yılını bir mesleğe bağlayınca onun gereklerini yapmadan duramıyor!"

Temmuz ayında Tonguç'un oğlu Ankara Tıp Fakültesi'ni bitirdi. Yüksek öğrenimi süresince, Almanya'da uzmanlık öğrenimi görmeyi kafasına koymuştu. Son öğrenim yılı içinde, Hamburg Tıp Fakültesi'nde iç hastalıkları uzmanlığı için, asistan olarak kabul edileceğini bildiren bir belge de getirtmişti. Kendi hesabına yapılacak bu öğrenim, aileye bir parasal yük getirecekti ama, Türk parasının o günlerdeki değeri nedeniyle, bu Tonguç'un maaşının olanaklarını zorlamayacak bir düzeyde kalıyordu. Sorun, o bakanlık emri nedeniyle maaşın yarım olarak ödenmesinden kaynaklanıyordu şimdi. Ne var ki, aile dışarıda öğrenim için kararlıydı ve bir çözüm bulunacaktı.

Kendi hesabına bile olsa, dış ülkelerde öğrenime gideceklere pasaport verilebilmesi ve döviz çıkartılması M. Eğitim Bakanlığı'ndan alınacak dış ülkede öğrenim iznine bağlıydı. Normal olarak, bu sıradan, kısa sürede sonuçlanacak bir işlemdi. Etlik bağevinde o yaz, Bakanlıktan yanıt beklemekle geçti. Tonguç, Bakanlıktaki bu işe o aşamada hiç karışmadı. Oğlu birkaç haftada bir oraya gidiyor, herhangi bir olumlu ya da olumsuz yanıt alamadan dönüyordu. Birkaç kez Tonguç döneminin İzmir M. Eğitim Müdürü, Nafi Atuf Kansu'nun hısımı, ailecek tanış Müsteşar Reşat Tardu'ya da gitti. Ama olmuyordu. Tonguç ise oğluna, sabretmesini, bu kez olmasa bile, ileride başka olanaklar çıkacağını söylüyordu. Sonunda anlaşıldı ki, Bakanlık Emniyet Genel Müdürlüğü'nden, orası da Ankara Emniyet Müdürlüğü'nden bir güvenlik soruşturması yanıtı bekliyor. Oğlu oraya da gitti. Üzerinde durulan konunun bir yıl önceki gösterilerde basılıp yıkılan ve kapanan Türkiye Gençler Derneği'ne üyelik olduğu ortaya çıktı.

Sonunda M. Eğitim Bakanlığı'ndan tek tümcelik bir yanıt yazısı geldi: "*Yurt dışına gitmeniz uygun görülmemiştir*" [21] Bu kararda o dernek üyeliğinin ne kadar, Tonguç soyadının ne kadar payı olduğu iki yıl sonra açıklığa kavuşacaktı; ikisi de geçerliydi.

---

20 Hakkı Tonguç'dan Osman Yalçın'a 3.11.1951 günkü mektup (Tonguç'a Kitap, s. 54).
21 Engin Tonguç, Umut Yolu, s. 129-135.

1951'de Türk Ceza Yasası'nın 141'inci Maddesi değiştirilerek "komünizm tehlikesine karşı" cezalar arttırıldı. İnönü eleştirecekti: *"Neredeyse kırmızı ampulün ışığında kitap okuyanı bile komünist diye tutuklatacağız."* Ekim ayında tutuklamalar başladı. 1952'de bu, daha da genişletilecekti. Gençler Derneği yöneticileri de tutuklanacaktı.

DP iktidarı Komünizmle Mücadele Dernekleri'ni kurdurdu. Bunlar Türk-Amerikan Dostluk Derneği ile yakın ilişkidelerdi. Bu dernekler daha sonra Ülkücü Gençler Derneği'nin alt yapısını oluşturacaklardı. Yine 1951'de kurulan Milliyetçiler Derneği'nin başına M. Eğitim Bakanı Tevfik İleri getirildi.

Bu ortamda Tonguç, eşi ve oğlu, ne yapılması gerektiğini kararlaştırdılar. Bir tek yol vardı izlenecek: Askere gitmek. Orada ise çavuş çıkarılma olasılığı yüksekti. Hep birlikte bunun göze alınmasına, gerçekleşmesi durumunda aralarında hiçbir şekilde sorun yapılmamasına, gerçekçi bir yaklaşımla üstesinden gelinmesi gerektiğine karar verdiler. Oğlu, yedek subay okuluna gitmek için gereken başvuruyu yaptı.

8.8.1951'de DP iktidarı çıkardığı bir Yasa ile Halkevlerini kapattı. Bir süre sonra da CHP'nin tüm mallarının alınması için de bir Yasa çıkartacaklardı.[22]

Yine 8.8.1951'de çıkartılan 5828 sayılı bir Yasa ile köy okullarının ve öğretmen evlerinin yapımlarıyla ilgili düzenleme tümüyle bozuldu. Bunların yapımında köyde erkek vatandaşların çalışmalarını öngören 5210 sayılı Yasa'nın 5. ve 6. Maddeleri kaldırıldı. 7. ve 10. Maddelerde yapılan değişikliklerle de özel yönetimlere para yardımı yapılması, çalışma yükümlülüğü durduruldu. Bundan böyle yapı işlerini tümüyle devlet üstleniyordu.[23] Bu görevi ne ölçüde tek başına yerine getirebileceği, üzerinde durulmamış ayrı bir sorundu. Alınan karar siyasaldı.

DP'nin siyasal havayı gerginleştirmekle ve Ulus'u iki kampa bölecek girişimleri yaygınlaştırmakla yarar mı zarar mı sağlayacağı ileride ortaya çıkacaktı.

Köy enstitülerine saldırılar da benzer ölçüsüzlükle sürdürülüyordu: *"... Mayası Türklük ve İslamlık'la yoğrulmuş soylu Türk köylüsünü dejenere etmedikçe, bu Ulus'un yıkılamayacağını... düşünerek işe köylüden başladılar... (Enstitülerde) çırılçıplak yıkanmak adeti vardı... Bununla yönetimin öğrenciyi kötü alışkanlıklara yönlendirme amacını güttüğü apaçıktır..."* [24]

25.9.1951'de Bakanlık, Sirer döneminden başlayan Köy Enstitüleri Yönetmeliği'ndeki sayısız değişikliklere bir yenisini daha ekledi: Yoklama ve sınıf geçmelere kolaylık getiriliyordu: Bir dersten başarı gösteremeyenler bir üst sınıfa devam edebileceklerdi. Böylece, kitabi okulun önemli ögelerinin köy enstitülerine sokulması sürdürülüyor, ders-sınav-not üçlemesi öne çıkarılıyordu.[25]

Ekim 1950'de Gölköy Köy Enstitüsü Müdürlüğü'nden Arifiye Köy Enstitüsü Müdürlüğü'ne atanmış olan İ. Safa Güner de 15.10.1951'de bakanlık emrine alındı. 1943'de köy enstitülerinde göreve başlamış ve 1946'dan sonra, daha dört yıl, yıkma bozma süreci içinde de çalışmış olan Güner görevden alınanlar kervanına katılmıştı. Kısacası uyum, hoşgörü ve sabır da yeterli olmuyordu o adamlarla çalışabilmek için.

Güner'in bakanlık emrine alınması öyküsü bu tür işlemlerin içyüzünü anlamak için

22 Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, cild 3, s. 116-117.
23 Şevket Gedikoğlu, Evreleri, Getirdikleri, Yankılarıyla Köy Enstitüleri, s. 218-219.
24 Süleyman Kadıoğlu, Köy Enstitüleri Kördüğümü, Orkun, 17.8.1951 ve 7.12.1951 sayıları, s. 3 ve 110.
25 M. Eğitim Bakanlığı'nın 25.9.1951 günkü Genelgesi, Tebliğler Dergisi.

iyi bir örnekti. Kendisi bunun nedenini *"merkezin sistemli bir çabayla kendilerini lekeleme"* isteğine bağlar.

Seçimlerden önce onun DP'liler için *"celaliler"* dediği yolunda bir ihbar yapılmıştı. Arifiye Köy Enstitüsü'ndeki müdür odasında da Tonguç'un Enstitü'de çekilmiş bir fotoğrafı asılıydı. *"Bu, büyük bir cüretti."* Bunlar atılmak için yeterli idiler ama, ne yazık ki yasal ağırlıkları yoktu. O zaman suç oluşturmak gerekiyordu. Daha önce Tonguç'a karşı suçlama kanıtları toplama çabasındaki müfettişler 1951 İlkbahar'ında Güner'e de sorular sormuşlardı: Tonguç Düziçi'ne geldiğinde orak biçiminde bir sofra kurularak güzel kızlar seçilip kolları sıvatılmış, kasten sofralar dar yapılmış, kızlar içki dağıtmışlar mıydı? Bu soruları soran yılların Bakanlık Müfettişi Hikmet Türk *"Bunlar saçma ama, ne yapalım ki önüne durulamaz."* diyor ve saçmalığı sürdürmemeyi de göze alamıyordu.

Sonra sıra Güner'in kendisine gelmişti. Bir arkadaşına yazdığı mektup, hazırladığı bir kitap çalışmaları çalındı, Bakanlıkta ortaya çıktı. Güner, orda kitap çalışmasındaki bazı tümcelerin altlarının çizilmiş olduğunu görecekti.

1951 Mayıs ayında Bakanlık Müfettişi ve eski Teftiş Kurulu Başkanı Ekrem Saraç soruşturma için Arifiye'ye geldi. Yanında 6-7 aylık çalışma sonucu oluşturulmuş Güner Dosyası vardı. O da yaptığı bu işten rahatsız olduğunu söylüyordu ama, yapıyordu işte! Suçlamalar özetle şöyleydi: Basılmamış kitabında halk demokrasisi deyimi vardı, camiye giden öğrencileri dövmüştü, bir müteahhitden kötü ayakkabılar satın alınmıştı, komünist öğretmenleri korumuştu, okunması yasak kitaplar okul kitaplığında duruyordu (Bakanlıktan herhangi bir sakıncalı kitaplar listesi gönderilmemişti ama), okulun disiplini bozuktu, fazla film gösteriliyordu, sigara içilmesi yasaklanmamıştı, okuldan kaçan öğrencilere göz yumuluyordu.

Saraç bunların yanıtlarını alıp gitti. Eylülde enstitüye biri daha geldi, kendini İlköğretim Genel Müdür Yardımcısı diye tanıttı. O zaman böyle bir görev ve makam yoktu. Ama adam Müsteşar Tardu'nun bir yazısıyla gelmişti. Yazıda onun, *"Bakanlık yangınında yanan bazı yazıların örneklerini sağlamak üzere görevlendirildiği"* bildiriliyordu. Adam birkaç gün sonra gitti. Ama yine geldi. Bu kez Tardu'nun *"Bazı hususlarda soruşturma yapacak olan Ali Uygur'a gereken kolaylığın gösterilmesi"*ni isteyen yazısını getirmişti. Bakanlık müfettişlerinin yapamadıklarını başarması için müfettiş yetkisi olmayan bu kişi denetim ve soruşturma ile görevlendirilmişti. Uygur'un çabaları daha çok *"okunması sakıncalı kitaplar"* üzerinde yoğunlaştı. Zararlı saydığı kitaplar arasında Güner, sonradan Kelile ve Dimne, Ana, Şahika, Vadim O Kadar Yeşildi Ki ve Sarı Esirler'i anımsayacaktı. Adam, ayrıca 7 adet Köy Enstitüleri Dergisi'ne de el koydu. Soruşturmanın giderek garip bir şekil alması üzerine Güner, adamın yetkisizliğini belirten bir yazıyı Bakanlığa yolladı, ama bir yanıt alamadı. Müsteşar Tardu'ya rastladığında o *"Bakanlık görevlendirmiştir"* diyerek kestirip attı.

Ali Uygur'un başarılı olduğu bir ay kadar sonra belli olacak, Güner 15.10.1951'de *"görülen lüzum üzerine bakanlık emrine alındığını"* bildiren yazıyı alacaktı.

Enstitü'den ayrılmasından sonra öğrenciler arasında kaynaşmalar oldu. İleri ve Genel Müdür Sanır peşpeşe Enstitü'ye gelerek öğrencileri azarladılar, gerekirse okulu kapatacaklarını söylediler.

Ya basın? O günlerde Cumhuriyet'de Burhan Felek 'Milano Hayvanat Bahçesi'nde Müdürleri işten alınan hayvanlar açlık grevi yaptılar' başlıklı haberle Arifiye olaylarını

"kapalıca karşılaştırıp" ayıptır diye yazdı, o kadar!

On gün sonra Güner Ankara'ya gitti. Bakanlıktan yapılan işlemin nedenini öğrenmek istedi. Genel Müdür Sanır üzgün gözüktü. Oysa ki Güner onun bir yakınına kendisi için *"Okula jip dolusu Varlık yayınları sokarken milliyetçi yayınları yasak etmiş."* dediğini öğrenecekti. Karşılaştığı sözde Müfettiş Ali Uygur, bir şey bilmediğine yeminler etti. Fuat Baymur dudağını ısırdı. Halit Ziya Kalkancı *"Bırak bakalım ne yapacaklar" d*edi. Hüsnü Cırıtlı bir sandviç ısmarlamak istedi. Halil Fikret Kanad, Özen Pastanesi'nde ikramda bulundu. Mithat Enç içli içli vah çekti. Müsteşar Tardu ona suçluluğunu kabul ettirmeye çalıştı: *"O kitap taslağında hep kötü köyleri ele almıştı. Örneğin İzmir köylerinden neden söz açmıyordu? O halde kastı başkaydı!"* Sonra yakındı: *"Sizlere göre her giden iyi, her gelen kötü mü?"* Sonunda kestirip attı: *"Biz böyle yapmaya mecburuz."*

Güner, Bakan İleri ile hiçbir zaman görüşemedi. Daha sonra İleri'nin kendisine Güner'den olumlu söz eden Kütahya Valisi'ne *"Küplere binerek, kimden söz ediyorsun? onlar oniki kişilik bir şebekedir. Söküp çıkarıncaya kadar neler çektim... Akşama sabaha tutuklattıracağım."* dediğini öğrenecekti.

Güner Danıştay'a başvurdu. Ancak 13 ay sonra karar geçersiz sayılacaktı. Yıllar sonra bir Danıştay Raportörü *"Kitabınızı tek harf atlamadan okudum. Sizi suçlayanlar utanmalıdır."* diyecekti.

1953 Mart ayının son günü alınmış Danıştay kararını uygulatıp göreve dönebilmek için Güner yeniden Bakanlığa gidip gelmeye başladı. Bakan yeni değişmiş, İleri gitmişti. Ama işi bir türlü olmuyordu. Sonunda bir yalan söyledi. Teftiş Kurulu Başkanı İrfan Alıcıoğlu'na *"Bakan'a söyleyiniz, Bayar'ın damadı hemşehrimdir. Devlet Başkanı'na gideceğim."* dedi. 15 dakika sonra Alıcıoğlu Bakan'dan atama olurunu almıştı. Ertesi gün Kastamonu Lisesi Öğretmenliği'ne atama kararnamesini hazırladılar. Güner sonucu beklerken Alıcıoğlu elinde evrak odaya daldı: *"Ne yapıyorsunuz, bu zaten oradan geldi, oranın durumu malum..."* Kapının arkasında Güner'in oturduğunu görmemişti. Onu görünce bozuldu, *"diller döktü"*, aslında ondan yanaydı falan.

Daha ertesi günü Güner Çerkeş İlçesi'ne atandığını öğrenecekti. *"18 aylık bir savaşım sonunda mesleğini ve onurunu kurtarmıştı."* [26]

Eğitim örgütünde öylesine bir baskı, yıldırma ve korku havası estiriliyordu ki, iş izlemek için Bakanlığa gelenler, müdürler, öğretmenler birbirleriyle konuşmaktan korkuyorlardı. Kırk yıllık arkadaşların koridorda birbirlerini tanımıyormuş gibi davranmaları gülünçtü. Ama soruşturmalarda ciddi olarak *"falancayı tanıyormuşsun şunu söylemişsin ona"* türünden sorular soruluyordu. O günlerde M. Eğitim Bakanlığı'nda olup bitenler M. Eğitim tarihine onur vermekten çok uzaktı.

Peki koskoca M. Eğitim Bakanlığı, orayı dolduran yılların yöneticileri, eğitimciler, eğitbilimciler bakanlara bu denli boyun eğip teslim olmakla ne kazandılar, meslekleri ne ne kazandırdılar? Mesleğin saygınlığını, onurunu neden koruyamadılar? Neden birleşik bir meslek dayanışması gösteremediler? Yılların deneyimli, ün yapmış bakanlık müfettişleri bu düzeysiz soruşturmalara tepki göstermeden, ancak gizli gizli yakınarak görevlerini sürdürdüler, siyasal güç önünde bu denli eğildiler?

---

26 İ. Safa Güner, Köy Enstitüleri Hatıraları, s. 152-164.

Mesleğine değer veren, ona bağlı bir kişi olarak Tonguç'un da o günlerde kendi kendine sorduğu sorular olmalı bunlar. Genç bir öğretmen olarak savunmaya başladığı, yok edilinceye kadar her düzeyinde etkin görevler aldığı meslek içi örgütlenme, meslek odaları, meslek birlikleri olmadıkça, demokratik bir meslek içi baskı gücü oluşmadıkça, hemen tümünü yakından tanıdığı, uzun yıllar bir arada çalıştığı, hatta bazılarıyla arkadaşlık ettiği Bakanlıktaki o kişilerin etkili olmaları olanağı sınırlıydı. Yapabilecekleri, tepki göstererek yönetim görevinden ayrılmak olabilirdi yalnızca. Şüphesiz ki yerlerine kullanılacak yenileri kolayca bulunurdu, bulunmuştu da. Ayrılmak ise bir yüreklilik ve karakter konusuydu; herkesten beklenemezdi.

Aslında, sorunun boyutları çok daha büyüktü. Tabanda, toplumun tüm katmanlarında, sınıflarında örgütlenmemiş, kurumlaşıp olgunlaşmamış, tepeden inme, göstermelik bir demokrasi ile temel hakların ve özgürlüklerin egemen olabileceği bir toplum yaratılabilir miydi? Bunu zaman gösterecekti. Ama Tonguç'un bu konuda büyük kaygıları olduğu kesindi.

Çevresi giderek boşalıyordu. *"Vitrinciler"* artıyordu. Bir gün dayanamadı, onlardan birine tepki gösterdi, biraz da muzipliği tutmuştu. Anafartalar Caddesi'nden Samanpazarı'na doğru yürüyordu. Karşıdan gelen iri kıyım, şişman birisinin kendisini görünce acele karşı kaldırıma kaçtığını gördü. Adam, bir Köy Enstitüsü'nün yıllarca her karşılaştıklarında *"Hocam, Hocam"* diye peşinde dolaşan Eğitimbaşısı idi. Karşıya geçip, omuzuna vurdu onun: *"Bak buradayım ben. Senin de bakanlık emrine alındığını duydum yahu, geçmiş olsun!"* Beriki bembeyaz olmuş, donmuş kalmıştı. Daha sonra onun hemen Bakanlığa koşarak bu haberin doğruluğunu araştırdığını öğrenince dostları ile toplandıkları akşam sofrasında Tonguç ve arkadaşları çok eğlenecekti.

Kasım ayı başında Tonguç'un oğlunun yedek subay okuluna katılma emri geldi. Okula katılmadan önceki gece Tonguç, eşi ve oğlu bir kez daha durumu gözden geçirdiler. Günün koşullarında çavuş çıkarılma olasılığı çok yüksekti. Bunu soğukkanlılıkla karşılayıp gerçekleşmesi durumunda güçlü olmak ve güçlü kalmak kararlarını bir kez daha yinelediler.

Sabahleyin oğlu yedek subay okulunun yolunu tuttu.

Tonguç, Öğretmen Ansiklopedisi çalışmalarını sürdürdü. Öztürkçenin kötülendiği, eski sözcüklere dönmenin bir marifet sayıldığı o günlerde Tonguç, hazırladığı bu kitabın dili konusunda şunları yazıyordu:

"Geriliğe ödün vermeyi doğru bulmuyorum. Yeni harflerle yetişen ve orta öğretimde ya da meslek okullarında eski terimleri öğrenmemiş olan kuşağın bizim gibi eski terimlere iltifat ederek onları benimseyeceklerini sanmıyorum. Kaldı ki, tüm resmi kitaplar yeni terimlerle yazılıp basılmış olduğu için bunun gibi bir yapıtta 'Öğretmen Ansiklopedisi' eskiye dönmek asla doğru değildir."[27]

13.11.1951 karalama, suçlama, baskı ve yıldırma girişimlerinin doruğa ulaştığı bir gün oldu. TBMM'de Şevket Mocan ve 14 arkadaşının verdikleri bir önerge ile "ülkedeki komünizm akımları hakkında Adalet Komisyonu'nda yapılmış açıklamaların kapalı bir oturumda da yinelenmesi" kabul edildi. Gizli Oturum[28] 19 Kasımda saat 15.15'de baş-

27 Hakkı Tonguç'un bir mektubundan. Tarihsiz. (Tonguç'a Kitap, s. 53)

28 TBMM Tutanak Dergisi, dönem 9, cild 10, 16 ve 19.111951 günlerindeki kapalı oturum tutanakları (Genel Kurul'un 10.4.1996 tarihli, 411 no.lu kararı gereğince yayımlanmıştır).

ladı ve 19.45'e kadar sürdü. Bu oturumda hükümet adına *"Askeri Yargıç Şevki Mutlugil"* adında biri Genel Kurul'a bilgi verdi.

Bir güvenlik örgütü görevlisi olduğu anlaşılan bu kişi, konuşmasında Cumhuriyet'in kuruluşundan beri Türkiye'deki komünist örgütlenmelerini ve çalışmalarını anlattı. İlginç olan, bu uzun ve ayrıntılı açıklamalara yapay bir şekilde köy enstitüleri konusunun da eklenmiş olmasıydı. 45 yıl sonra açıklanan gizli oturum tutanakları incelendiğinde, neredeyse tüm bu senaryonun köy enstitüleri konusunu komünizm çabalarıyla özdeşleştirerek gizli oturum gibi gizemli ve ürkütücü bir hava içerisinde, ürküntü ve korku ortamını biraz daha yoğunlaştırmak amacıyla hazırlandığı izlenimi alınıyordu. Ceza Yasası'nın ilgili maddelerinin ağırlaştırılması için Meclis'e verilmiş değişiklik tasarısı görüşmeleri bu amaç için kullanılmıştı.

Köy enstitülerine yapılan suçlamalara konuşmacı, *"Bizde ve komşu ülkelerde ilköğretim daima komünistlerin köy nüfuz ve istismar için müracaat ettikleri bir alandır."* sözleriyle başlıyordu. Ona göre, Cumhuriyet'in ilk yıllarında özel yönetimlerin yetersizliği ilkokul öğretmenlerini hoşnutsuz duruma getirmiş ve İzmir'deki öğretmenler ile ilköğretim müfettişleri arasında *"İzmir Yaranı"* denilebilecek bir grup oluşmuştu ve *"marksizme kapılmışlardı"*. Bunlar köy enstitülerini *"tüm varlıklarıyla benimsemişlerdi. Özellikle İzmir Yaranı bu kurumlarda esaslı rolleri üzerlerine almıştı."* Konuşmacıya göre *"Köy enstitülerinin başına getirilen İ. Hakkı Tonguç, özel ilişkileri bakımından sol anlayış ile ilişkisi bulunan bir kişi"* idi. *"Genel Müdürlüğe geldikten sonra özellikle Ferit Oğuz (Bayır)'ın yardımı ile işleri çevirmeye başlamış"*tı. Konuşmacının Tonguç için doğrudan *"komünist idi"* diyememesi ilginçti. Buna karşılık, İzmir Yaranı dediği gruptan Bayır ve konuşmanın daha sonraki gidişinden anlaşılacağı gibi Rauf İnan ile ilişki kuruyordu. Ona göre, köy enstitülerinin *"belkemiğini oluşturan zatların koyu birer Marksist oldukları su götürmez bir gerçekti."*

Daha sonra kanıtlarını sıralıyordu: Hasanoğlan ile Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi arasında ilişki kurulmuş, sol yayınlar enstitülere sokulmuştu. *"Bazı garip olaylar"* vardı: *"Tanınmış komünist Emin Türk Eliçin'in daha sonra karısı olan kendi yetiştirmesi Asiye"* Çifteler Köy Enstitüsü'ne yerleştirilmişti. Orada Müdür olan ve düşünceleri *"malum zata"* (M. Rauf İnan) Asiye, *"Siz bu davanın mücahitlerisiniz, biz de naçiz bir hizmette bulunmaya çalışıyoruz."* demişti! Sonra, o Çifteler solculuk olayı anlatılıyordu.

Hasanoğlan'a gelince: *"Hasanoğlan gerçekten enstitü haline sokulmak istenmiştir"*. (Yaz. notu: uzman sayılan bu kişi herhalde, enstitü sözcüğünün tek başına solculuğun kanıtı olabileceği görüşünde). Burada *"köy müziği, sol eller aracılığı ile bestelenmekte ve köyün her cephesi etüd konusu olmakta"* idi... *"Hem Amerika'da kızılderililer arasında ilkel site konusunu incelemiş olan Niyazi Berkes de burada birkaç kez köy gezilerine katılmıştı."* Uzmana göre, *"Sınıflar tezadı bu kurumun başındakiler tarafından ve köy alanında, ellerinden geldiği kadar işlenmiş"*ti.

Tonguç enstitülere geldiği zaman *"büyük ziyafetler düzenlenmekte, bunlar enstitülerin birinden diğerine taşınan bir parlaklıkta olduğu gibi, birbirlerine yeni ahlakın birtakım vakacıklarını anım-satan görünümlere de olanak vermekte idiler."*

Mahmut Makal Bizim Köy kitabını *"iyi hazırlanmış bir komünist olan"* ve Aksaray'da Kitaplık Memurluğu yapan Lütfiye Güçlü'den etkilenerek yazmış, sonra *"tüm komünistlerin yaptığı gibi, kitabı sosyalist kenarda kalmaya özen gösteren Yaşar Na-*

*bi'ye götürmüş, o da yapıtı kabul ve kendince bir şekil vererek yayımlamış"*tı.

Önemli bir nokta daha vardı, Hasanoğlan'ın havadan aldırılan fotoğrafında, müzik salonu diye yapılan bir salona, *"hiçbir mimari gerekçesi yokken orak şekli verilmiş"*ti.

Bir askeri hakim olduğu açıklanan bu görevlinin TBMM Gizli Oturumundaki konuşmasında köy enstitülerinde komünistlik yapıldığı savını kanıtlamak için ileri sürdüğü kanıtlar bunlardı. Gizli Oturum tutanakları 1996'da açıklandığı zaman, adları geçenlerden Asiye Eliçin, Mahmut Makal, Lütfiye Güçlü'nün kardeşi ile Yük. Mimar Mualla Eyuboğlu, Mustafa Ekmekçi'nin soruları üzerine gereken yanıtları vereceklerdi.[29] Asiye Eliçin Çifteler'de öğrencilere Savcı'nın *"Kiromozof Kardeşler"* dediği 'Karamazof Kardeşler' romanı ile 'Kadın ve Sosyalizm' kitaplarını okuttuğu için mahkemeye verilmiş, yıllarca süründürülmüştü. Makal, Lütfiye Güçlü'yü kitabı yayımladıktan sonra tanımıştı. Hasanoğlan Yüksek Bölümü Müzik Kolu binasında öğrencilerin tek tek müzik çalışmaları yapacakları odaları birbirinden izole etmek için o günün izolasyon materyali bulunamayan koşullarında, bu odaları bir yay şeklindeki koridora ayrı ayrı yerleştirmek mimari zorunluluktu ve bu bölüm ana yapı ile birleşince havadan orak biçimi olarak yorumlanabilirdi. Bunda bir kasıt yoktu.

O zatın konuşmasından sonra Gizli Oturum'da hazırlanmış senaryonun ikinci ve asıl amaçlanan bölümüne geçildi.

Söz alan Reşat Şemsettin Sirer, yaptıklarını belirtme çabasındaydı: DP iktidarı işbaşına geldiğinde, köy enstitülerini kendisinin başardığı düzeltilmiş şekilde bulduğunu onlara onaylatmak istiyordu. Başbakan Adnan Menderes, verdiği yanıtta, Sirer'in Bakan olduğu zaman, muhalif Milletvekili olan kendisiyle konuştuğunu ve *"köy enstitülerinin ne kadar fena amaçlarla kurulmuş olduğunu, bunu ortadan kaldırmak için çabaladığını, ama bu işin gizli açık birçok yandaşı ve koruyucusu bulunduğunu"* kendisine söylediğini açıkladı. Böylece, Sirer'in köy enstitülerini yıkma girişiminde o zamanki muhalefet ile işbirliğini aradığı ve *"koruyucu"*dan kastının da kendi partisinin Başkanı İnönü olduğu Meclis tutanaklarına geçerek tarihe maledilmiş oluyordu. Menderes ona yanıt olarak *"çabasını desteklemenin bir ülke görevi olduğunu, kendisini tebrik ve teşvik ettiğini"* söylemişti. Sirer'in kendi partisinin kurduğu köy enstitülerine karşı muhalefetle işbirliği içinde olduğu böylece iyice açığa çıkmıştı.

Menderes'in ondan açıklamalarını sürdürmesini istemesi üzerine Sirer, köy enstitülerini düzeltenin (başka bir deyişle yıkanın) kendisi olduğunu kanıtlamaya girişti. Tartışma boyunca iki taraf, bu işi hangisinin daha fazla ve başarılı şekilde yaptıklarının yarışmasına gireceklerdi.

Sözlerini sürdüren Sirer, o zaman Menderes'in söylediği gibi tam destek vermediğine, hatta *"işin pek de ayırdında olmadığına, kendisinin açıklamalarını da biraz subjektif, hatta biraz abartılı bulduğuna"* şöylece bir değinerek, yıkma girişimini paylaşmaktan yana olmadığını duyumsatıp kendini övmeye koyuldu:.Kader, ona daha önce İlköğretim Genel Müdürlüğü yaptığı için bu kurumların kötü gidişini önceden görme olanağını vermişti. (Bu noktada DP'liler nasıl gördünüz, diye söz attılar). Sirer anlattı: *"... Biraz önce adı geçen adam çevremi kandırmıştı, iğfal etmişti (Tonguç Baba sesleri). Evet, Tonguç Baba. Bütün iyi niyet sahiplerini iğfal etmişti. Tonguç Baba'yı defederken hiçbir direnme ile karşılaşmadım... 500 kişilik kadrodan 400 kişiyi ayırırken hiçbir taraf-*

29 Mustafa Ekmekçi, bu konu ile ilgili yazıları, Cumhuriyet, 4, 9, 12, 14, 16, 19, 21, 23 Mayıs 1996.

tan zorluk görmedim, yardım gördüm. Bunların içinde DP'li arkadaşlarımız da vardı. Özellikle Fuat Köprülü..."

Söz alan Menderes, bu işte öncü olmanın şerefinin kimde olduğunun önemi olmadığına değindikten sonra, CHP iktidarını ve dolaylı olarak İnönü'yü suçlamak amacıyla sordu. Sirer Bakan olduğu zaman, neden daha önce harekete geçilmemişti, Parti olarak, Hükümet olarak bu sorun bilinmiyor muydu? Hem sonra o 400 kişi oraya nasıl girmişti? Birçok insanlar o dönemde nasıl iğfal edilmişlerdi? *"Sirer büyük çabalar harcamış, büyük acılar çekmiş, M. Eğitim Bakanlığı'ndan çekilmek zorunda kalmış"*tı. Bu çekilmeden sonra Sirer ona *"uğraştım, 400 tane zararlı elemanı bunların arasından söktüm attım. Fakat biz de devrildik..."* demişti.

O zamanki Muhalefet Partisi ile bu denli içli dışlı olduğunun açıklanması Sirer'e fazla gelmiş olmalı ki, Menderes'le bu son konuşmasını yadsıdı: *"Ben böyle bir şey anımsamıyorum"*. (Unutmuşsunuz sesleri).

Tüm yıkma işini Sirer yapmışsa, şimdiki M. Eğitim Bakanı Tevfik İleri neciydi? Ortaya çıkıp, kendi marifetlerini açıklamak için sabırsızlanan İleri'ye sonunda sıra gelmişti. O, söze geçmişte Sirer'in Bakan olmasını *"bugün yapmakta olduklarını bir parça olsun hafiflettiği için şükranla yadederek"* başladı. Açıkçası Sirer bir şeyler yapmıştı ama bunlar eksik kalmıştı, şimdi o bunları tamamlıyordu. Sirer *"İnönü'yü iğfal etmiş, kandırmış Hakkı Tonguç'a çok şey yapmak isterdi. Ne var ki onu Talim Terbiye Kurulu Azalığı'na nakletmekle yetinmişti. Bu Sirer'in kendi arzusu değildi. Tonguç'a destek olanın arzusu"* idi. (Bravo sesleri). Şimdi kendisi eksik kalanı tamamlıyordu: *"Tonguç değil İlköğretim Genel Müdürlüğü, değil Talim Terbiye Kurulu Üyeliği, değil Resim Hocalığı, Türk çocuğunun karşısına çıkamayacak kadar bu ülkeye ihanet etmiş bir adam olması sıfatıyla onun oradan tutulup atılması şükür olsun, bize nasip olmuştur"*. (Bravo sesleri).

Sonra İleri, Arifiye Köy Enstitüsü Müdürü'nün (Yaz. notu: İ. Safa Güner) bakanlık emrine alınması olayına değindi. İşbaşına geldiğinde *"Sirer'in işbaşına getirdiği ve kendisinin orada bulduğu zata (Yunus Kazım Köni) bu Müdür'ü sormuş, iyidir yanıtını almış"*tı. Ama kendisi yaptığı soruşturma ile böyle olmadığını anlamış ve Müdürü değiştirmişti. (Yaz. notu: sonra da Köni'yi). Hem CHP döneminde, Sirer zamanında Hasanoğlan'da dağıtılan Komünist Manifestosu olayı üzerinde de yeterince durulmamıştı. Ama kendisi, bu konuda *"son derece laubali ve hoşgörülü kışkırtmalarla davranan Tonguç'un dosyasını"* hazırlatmış ve Danıştay'a vermişti. Kısacası, Sirer tüm çabalarına karşın işi eksik bırakmak zorunda kalmıştı. Şimdi o, DP'nin M. Eğitim Bakanı olarak yıkma işini tamamlayacaktı. Ama İleri şunu da *"itiraf ediyordu: "Ben de mücadeleye başladığım zaman Reşat Şemsettin başta olmak üzere birtakım Halk Partili milletvekilleri arkadaşlarım geldiler, bana kuvvet verdiler, teşçi ettiler (yüreklendirdiler)"*.

İleri, suçlamalarında Sirer'i geçme çabasındaydı: Ona göre, dağbaşlarında kurulmuş, valilerin ve M. Eğitim Bakanlığı genel müfettişlerinin girmesi yasak edilmiş bu kurumlarda gençleri komünizme kazanmak için bulunmuş çözüm *"serbest cinsi ilişki"* idi. Köy kızları fuhuşa kışkırtılmış, *"nice çocuklar düşürülmüş"*tü. Ama o, kızların hepsini bir tek Enstitü'de toplayarak, karma eğitime de son vermişti.

Bakan İleri konuşmasına *"Birçok yerlerde söylediğini burada yineliyerek, elinde olmayan olanaklara karşın görevini başarmış olmasından ötürü milli eğitim topluluğu ve ülke adına Sirer'e teşekkür etmeyi görev bilerek"* son verdi.

45 yıl sonra açıklanacak olan bu gizli oturumun ayrıntılarının bazı milletvekili arkadaşları tarafından Tonguç'a duyurulmuş olmasını düşünmek herhalde yanlış değildir. Ama bilemiyoruz, belki de o baskı havası içerisinde bunu yapan bir kişi bile çıkmamış da olabilir!

Gizli oturumdaki konuşmaların tarihsel değeri ise büyüktür; bir dönemin içyüzünü yansıtıp kanıtlamaktadır. Suçlamaların dayanaksızlığı, tartışma ve düşünlerdeki düzeysizlik çarpıcıdır. Önemli bir eğitim atılımının tarihimizde birçok kez olduğu gibi, nasıl bir ortamda yok edildiğinin öğretici bir örneğidir.

CHP Bakanı olarak muhalefetle işbirliği içerisinde bir Sirer ve gizli oturum boyunca, köy enstitülerini biraz olsun savunacak bir tek CHP milletvekilinin bile çıkmamış olması ibret tablosunu tamamlayan diğer öğelerdir.

1951/52 öğretim yılında ilkokuldan sonra öğrenimlerini sürdürmek isteyen birçok köylü çocuğu düş kırıklığına uğradı. Köy enstitülerinin kurulduğu yıllarda yönetici ve öğretmenler öğrenci bulabilmenin çabası içinde olurlar, köy köy dolaşıp, ana babaların çocuklarını yollamaları için çabalarlar, neredeyse onlara yalvarırlardı. Hele kız öğrenci bulabilmek başlıbaşına bir sorundu. Müdürler alabildikleri öğrenci sayısı ile övünürler, birbirleriyle yarışırlardı.

Bu yeni öğretim yılında ise iş tersine dönmüştü. Köy enstitülerine başvuran birçok öğrenci adayı geri çevriliyordu. (M. Eğitim Bakanlığı'nın dışarıdan uzman getirtme merakı yine başlamıştı. Eğitimi gelecekteki çıkarlarına göre oluşturmanın önemini çok iyi bilen Amerikalılar bizimkilerin bu isteklerine hemen yanıt veriyorlardı. Zaten milli eğitime sokulma çabası içersindeydiler). İşte bu Amerikalı uzmanlardan Mrs. Kate Wofford hazırladığı raporda bu konuya değiniyordu. Verdiği sayılar tüm köy enstitülerini kapsamadığı için tam olmamakla birlikte, durumu anlatmaya yetiyordu:

5 köy enstitüsüne (Beşikdüzü, Pulur, Düziçi, Kepirtepe, Dicle) başvuran 2.631 adaydan 2.269'u geri çevrilmişti. Bunların tümüne yakını köylerine geri dönmüşler; başka bir deyimle, öğrenim görme olanağından yoksun kalmışlardı. Ancak *"birkaçı"* ortaokula gidecekti. Böylece, adaylardan yüzde 86'sı geri çevrilmiş oluyordu. Amerikalı Bayan Uzman raporunda bu durumu *"... Ziyaret ettiğimiz bu enstitülerin öğrenci kabulü hakkındaki sayıları, tüm enstitüler için doğru ise, köylerde çok büyük bir insan ziyanı olayı oluyor, demektir. Bu, demokrat Türkiye'nin katlanamayacağı bir ziyandır"* diye belirtiyordu.[30, 31]

1953'de bir başka uzman, Kemmerer de raporunda 50 öğrenci alınan bir Enstitü'ye 2000 başvurunun yapılmış olduğunu yazacaktı.[32]

Aslında yabancı uzmanların eleştirdikleri bu duruma düşülmesinde, onların öğrenci sayısının azaltılması, öğretmen-öğrenci oranına dikkat edilmesi, fiziksel koşulların geliştirilmesi gibi *"dıştan büyük pedagojik hükümlermiş gibi gözüken, ama hiçbir sorunu çözümlemeyen, gerçekçi yönü olmayan harcıalem (basmakalıp) düşünce ve önerilerinin de payı vardı."*[33]

Artık köylünün çocuğunu okutmak istediği, tüm karaçalmalara karşın köy enstitülerine vermek istediği görülüyordu. Bu eğilimi gelecekte köktendinciler değerlendirecek-

30 Kate Wolford, Türkiye'de İlköğretim ve Köy ve Onunla İlgili Öğretim Eğitim Hk. Rapor, s. 20-21.
31 Fay Kırby, Türkiye'de Köy Enstitüleri, s. 375-376.
32 Mahmut Makal, Köy Enstitüleri ve Ötesi, s. 70.
33 Fay Kırby, a. g. e., s. 376.

ler, tüm o köylü çocuklarına açacakları imam hatip okullarında kendi amaçlarına göre eğiteceklerdi.

Bir şey çok açıktı. Düzeltme, reform, ıslahat gibi savlarla ortaya atılanlar köy çocuklarının öğrenim olanaklarını sınırlamışlardı. Belki de asıl amaçları da bu idi ve başarılı olmuşlardı.

Sirer, yıllar önce, *"Ben bindiğim atın benden daha akıllı olmasını istemem."* dememiş miydi!

1951 yılı sona ererken yıkım tamamlanmış sayılırdı. Bu, CHP'li iki Bakan, Sirer ve Banguoğlu ile DP'li Bakan İleri tarafından gerçekleştirilmişti.

Geriye bakıldığında geçmiş çalışmalar için nasıl bir değerlendirme yapılabilirdi? Başarı mı, yenilgi mi?

Bu soruların yanıtı iki yönden araştırılabilir:

1. Yeni bir eğitim sistemi olarak köy enstitüleri uygulaması,

2. İlköğretim örgütlenmesinde reform girişimleri.

Kısaca köy enstitüleri diye adlandırılan, ama tüm ilköğretim uygulamalarını kapsayan yeni eğitim ve eğitbilim deneylerinin başlangıcı olarak iki tarih kabul edilebilir. İlk eğitmen kursunun başladığı Temmuz 1936 ve köy enstitülerinin resmen açıldığı 17.4.1940. Buna göre, uygulamanın sonu olarak Tonguç'un işbaşından ayrıldığı 21.9.1946'ya kadar geçen süre, birinci seçenekte 10 yıl 3 ay, ikincisinde 6 yıl 5 ay olmaktadır ki, bu çapta bir yeni eğitim uygulamasının tamamlanması, yerleşmesi için bu sürelerin hiç de yeterli olmadıkları görülür. Bu eğitim kurumlarının fizik yapıları bile ancak 1944'de büyük sorunlar yaratmayacak düzeye getirilebilmişti. Eğitimin niteliğinin amaçlanan düzeye çıkarılmasına ise bundan sonra ağırlık verilmişti. Yapılması düşünülenlerin birçoğu henüz gerçekleştirilememişti. Örneğin, köye gerekli her tür elemanın yetiştirilmesine bile el atılamamış, yalnız köy ilkokul öğretmenleri ve biraz da köy sağlık memuru eğitilebilmişti. Tasarlanan eğitim ve öğretim yöntemlerinin tüm köy enstitülerinde eş nitelik ve yoğunlukta uygulanabildiği de söylenemezdi. Bunların bazılarında yönetici ve öğretmenlerin görüşlerindeki kısıtlılık, eski bilgi ve yöntemlerden kurtulamama bunun başlıca nedeniydi.

Kısacası, çalışmalar yarım kalmıştı.

Ne amaçlanmıştı?

Görülen amaç, okur yazarlığın yaygınlaştırılması, ilköğretimin yüzde yüz gerçekleştirilmesi için öğretmen yetiştirilmesiydi. Ama aslında eğitim çok daha geniş ve kapsamlı bir erek için kullanılmaya çalışılmıştı. Nüfusun yüzde seksenini oluşturan, ekonomik bakımdan en zor durumda olan ve en çok sömürülen köyle kitlesini uyandırma, bilinçlendirme, çağdaşlaşmasına yardımcı olma, mesleksel farklılaşma ile ekonomik gelişmeyi hızlandırma, sömürüden kurtulabilmek için sınıf bilinci edinmiş, örgütlenme ile bir baskı gücü oluşturabilecek kişilikler, bireyler yaratma ve bu yoldan Cumhuriyet'in kuruluşunda verilmiş sözlerin yerine getirilmesini, halka dayalı demokratik bir sosyal devletin bir an önce gerçekleştirilmesini sağlama, Cumhuriyet'in temellerini sağlamlaştırma.

Bu doğrultuda çaba gösterecek insanın yetiştirilebilmesi için yeni eğitim ve eğitbilim ilkelerinin, yöntemlerinin uygulanması zorunluydu. Neydi bunlar?

Bu sorunun yanıtı geçmişte çok araştırılmış, 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın ilk

çeyreğinde yoğunlaşarak birçok yerli ve yabancı eğitmen ve aydın tarafından da önemli ölçüde verilmişti.

Herşeyden önce, kırsal bölgelerde kurulacak, köyden alınıp köye verilecek öğrencilerin yetiştirileceği, işe, tarıma dayalı bir öğrenimin uygulanacağı, buna uygun arazileri, donanımları olan eğitim kurumları öngörülmüştü. İsmail Mahir Efendi'den Yunus Nadi'ye, Ethem Nejat'dan Rahmi Balaban'a, çağrılmış yabancı uzmanlardan Halil Fikret Kanad'a, 1924'deki Ziraat Kongresi işçi temsilcilerinden 1925'deki M. Eğitim Bakanı Şükrü Saracoğlu'na gelen köylü vatandaşa kadar, hep bu söylenmişti.

Almanya'daki kır eğitim yurtları ve bizde 1926'da açılarak anlayışsızlıklarla kapatılmış köy öğretmen okulları da bu doğrultudaki örneklerdi.

Böylece, daha işin başında, kurulacak eğitim kurumlarının fiziksel niteliği konusunda belirginlik ve açıklık oluşmuştu.

Buralarda uygulanacak eğitim ve eğitbilim ilke ve yöntemlerine gelince iş değişiyordu. Genellikle iş eğitimine önem verilmesi düşünülüyordu ama, bunun niteliği, kapsamı, yoğunluğu konularında görüşler ayrılıyordu.

20. yüzyıla girerken ve başlangıcında, Batı'da hızı giderek artan endüstrileşmenin gereksinimi olan yeni insanı, bu alanda çalışacak teknik bilgilerle donatılmış insanı yetiştirmek başlıca sorun olmuştu. Birçok eğitim deneyleri yapılıyor, deney okulları açılıyordu. Çözüm arayışları iki eğitmeni öne çıkarmıştı: Dewey ve Kerschensteiner. Bunlar endüstrinin gereksinimi olan iş gücünü yetiştirmeye yönelik iş eğitimi uygulamalarını savunuyorlardı; toplum yapısı ile uyum içindeydiler. Sovyetler Birliği'nde, Blonski, yeni Sovyet insanını yetiştirmek için, endüstri toplumuna göre, politeknik öğretim kurumlarında materyalist görüşlerin ışığında ve politik, ideolojik bir öğrenimi de kapsayan teknik bir iş eğitimi uygulamasını öngörüyordu. Almanya'da kır eğitim yurtlarında ve Leibzig'de yoğunlaşmış deney okullarında değişik iş eğitimi arayışları sürdürülüyordu. Gaudig'e göre, zihinsel üretici iş de iş eğitimi kapsamındaydı, hatta bunun uygulanması ona göre diğer iş eğitimi uygulamalarından daha kolay ve verimli olabilirdi. Oestreich üretime yönelik, ama son amacı kişiliğin iş içerisinde yoğrularak gelişip açılması, olgunlaşıp özgürleşmesi olan bir iş eğitiminden yanaydı.

Bunların hepsinden daha eski olan, Fransız Devrimi yıllarının Pestalozzi'sinin büyük düşleri vardı. O, eğitimin ve iş eğitiminin bu burjuva devrimini aşan bir sosyal devrimin gerçekleştirilmesi yolunda ne ölçüde ve ne etkinlikle kullanılabileceğinin arayışları içerisindeydi.

Türkiye'de Baltacıoğlu iş eğitiminin öncülüğünü yapan bilim adamıydı.

İş eğitimi konusundaki görüşler genellikle iki grupta toplanıyordu; eğitimde işin bir öğretim aracı olarak temrin niteliğinde kalması gereğine inanarak ekonomik değer getiren gerçek anlamda üretici işin öğrenciyi maddeci yapacağı, hatta ahlakını bozacağı kaygısını taşıyanlar ile iş eğitiminin üretime dönük gerçek iş ile yapılmasını, bunun kendi içinde eğitici olma niteliğini en üst düzeyde taşıdığına inananlar.

Tonguç, köy enstitüleri uygulamasında bu görüşlerin, deneylerin, tezlerin, araştırmaların hepsinden yararlanmıştı. Eğitbilim tarihinin tüm birikimlerinden yola çıkarak, Türkiye'nin gereksinim ve koşullarına uygun sentezlere gitti. Yalnız iş eğitimi konusunda değil, tüm genel eğitim ve öğretim yöntemleri bakımından da bunu yaptı. O sentezler içerisinde bazı yöntemlere ağırlık verdi, öne çıkardı, daha etkinlikle onları uyguladı. Örneğin, okuma, tartışma ve düşünme özgürlüğü gibi, öğrenimde öğrenci etkinliği, öğre-

tici edilginliği gibi, eğitim kurumunun yönetiminde öğrenci ağırlığı gibi...

Onun uygulattığı başlıca ilke ve yöntemler şöyle özetlenebilir:

Değer taşıyan gerçek üretime dönük iş eğitimi (bedensel, zihinsel yaratıcı iş),

Öğrenimde öğrenci etkinliği,

Özyönetim (yönetimde öğrenci ağırlığı),

Okuma, düşünme, tartışma özgürlüğü,

Siyasal ve ideolojik eğitim yapılmaması, bu alanlarda öğrencinin özgür seçimi,

Eğitim ve öğretimde süreklilik (öğrenim süresi boyunca ve öğrenim sonrası),

Alan çalışmasındaki öğretmen ile öğretim kurumunun ilişkisinin etkinlikle sürmesi,

Öğretim ve çalışma programlarında esneklik, yerellik,

Öğretim ve eğitim birimi olarak, küme,

Kollektif çalışma,

Karma eğitim,

Laik eğitim,

Çevre ve toplum ile sürekli, işlevsel ilişki,

Uygulama ve deney okullarının etkinliği,

Sistemi dondurmadan sürekli geliştirme ve olgunlaştırma yollarının açık tutulması,

Olanak eşitliği, özgür meslek seçimi ideali.

Bu uygulamalarla ortaya özgün bir eğitim sistemi çıkıyordu. Kurulan kurumlar artık bilinen anlamda birer *"okul"* değillerdi; düşlenen bir yaşam biçeminin, türünün uygulandığı bir yaşam ortamı, birer *"Yaşam ve İş Okulu"* idiler. Tonguç bu modelin yeni toplumların gereksinimlerine yanıt veremeyecek duruma gelmiş eski okulun yerini alacak geleceğin eğitim kurumları olduğu görüşündeydi. Böylece köy enstitüleri, özgün nitelikleri ve nicelik bakımından dünya eğitbilim tarihindeki birçok eğitim deneyinden, deneme okullarından çok daha büyük boyutlarda uygulanabilmiş olmaları ile, daha çalışmaların ilk evrelerinde bir eğitim tarihçisi olarak Nafi Atuf Kansu'nun çevrede biraz şaşkınlık uyandırarak vurguladığı gibi, eğitim ve eğitbilim tarihi içerisinde önemli bir yer alacaklardı.

Bu, başarı idi.

Başarının kanıtı yetiştirilenlerin tüm yaşamları boyunca amaçlanan nitelikleri edindiklerini, dirençle taşıdıklarını göstermeleri olacaktı.

Peki bu nasıl yapılabilmişti?

Uygun koşulların yarattığı siyasal güç desteği bir yana, bu bir inanç konusuydu. "... *Okulu bir eğitim işletmesi durumuna getirmek sadece Türkiye'nin ekonomik koşullarına ve hızlı kalkınma gereğine uygun bir buluş değildi; bu buluş dünya okullarını ortaçağ alışkanlıklarından biraz daha kurtarmak için her yerde atılmaya başlayan ileri adımlardan biriydi. Ortaçağ kalıntısı okul her bakımdan tüketerek öğreten okuldu. Tonguç'un ve devrimci Batı eğitimcilerin öne sürdükleri okulsa üreterek öğreten okuldu. Bu okulda iş sözden önce gelir; öğrenciye bilgi verilmez, öğrenci bilgiyi alır... Tonguç böylesi bir okulu hayal etmekle kalmadı... Kısa zamanda aldığı sonuçlar yer yer kendi umutlarını da aşan birer eğitim mucizesini andırıyordu... Atatürk gibi, İnönü gibi Tonguç da halka, Mehmetçiğe güveniyordu. İş arkadaşlarına, en acı ihanetler bahasına da*

olsa, güveniyordu. Zorla yaptırılamayacak işleri köy çocuklarına sevinçle yaptıran, İstanbul çocuklarına dağ başlarında, bozkırlarda İstanbul'u aratmayan bu güven oldu. Yapabilirsiniz dedi herkese ve herkes yaptı..." [34]

İlköğretim örgütünde reform yapma girişimleri ise çok daha kısa bir süreye sıkışmıştı. Haziran 1942'de çıkartılan 4274 sayılı Yasa ile başlayan ilköğretim örgütünü bir ilköğretim seferberliğine göre düzenleme çalışmaları Tonguç'un ayrıldığı 21.9.1946'ya kadar 4 yıl 3 ay sürebilmişti. Bu kısa bir süreydi.

Klasik örgütlenme şekli dışında yeni bir model öngörülmüştü. Köylerden merkeze kadar yeni bir düzenleme ile her kademe arasında bürokratik engellerden kurtarılmış, hızlı, işlevsel bir iletim ve iletişim sağlanıyor, merkezin birçok yetkileri yerel kademelere dağıtılıyor, merkeze bağımlılık azaltılıyor, kademelerde hızlı karar verebilme ve uygulama olanakları yaratılarak, alan hizmetinden kopmuş merkez örgütünün durağanlığı, yavaşlığı ve çoğu kez yararsız karışmaları önlenmek isteniyordu. Bu kademelerde öngörülen demokratik mekanizma ve kurullarla kararlarda, denetimlerde alan hizmetindekilerin sözlerinin geçmesi sağlanıyordu. Amaçlanan, ilköğretim örgütünün ve yönetiminin demokratikleşmesiydi. Gerçek anlamda güçlü ve etkin olmaları gereken (ki Cumhuriyet'in kurulduğunda böyle düşünülmüştü, bu eğilim vardı) öğretmen meslek kuruluşları bu örgütlenme modelinin güvencesi, itici gücü olacaklardı. Tonguç, özgür, bağımsız meslek kuruluşlarının milli eğitim örgütünün yönetiminde etkin ağırlığı olması gerektiği, ancak bu şekilde yeni ve çağdaş eğitim ve eğitbilim yöntemlerinin ülkemizde de uygulanabileceği görüşündeydi.

İlköğretim dışında, Bakanlık merkez örgütünün tümüyle yeniden düzenlenmesi için yaptığı girişimler ise sonuçsuz kalacaktı.

4274 sayılı Yasa, kısa bir süre için de olsa önemli ölçüde uygulanabildi.

Bu da başarıydı.

Öte yandan, gerek köy enstitüleri, gerekse örgütlenme çabalarının 1946'dan sonra durdurulmuş, bozulmuş olması son değerlendirmede bir yenilgi olarak yorumlanabilir. Yapılanlara süreklilik kazandırılamamıştı. Karşı güçler üstün gelmiş, yapılanlar bozulmuş, yıkım gerçekleşmişti. 2. Dünya Savaşı'nın bitmesiyle değişen siyasal koşul ve dengeler karşısında İnönü'nün siyasal desteğini çekmesi ile karşı darbenin vurulduğu ortam ortaya çıkmıştı.

Bu sonuç da yenilgi idi.

O halde, bir başarı ve yenilgiden birlikte söz etmek herhalde yanlış olmaz. Dünya eğitim tarihindeki birçok özgün eğitim denemesinin ve çalışmasının sonu da çoğu kez böyle gelmemiş miydi?

34 Sabahattin Eyuboğlu, Tonguç, İmece, sayı 27, Temmuz 1963, s. 4-5.

YİRMİALTINCI BÖLÜM

Yoz Yıllar (1952-1955)

18.1.1952'de TBMM'de ayrıntılı bir tartışma yapılmadan Türkiye'nin NATO üyeliği antlaşması onaylandı. İnönü'nün bu konuda Eylül 1951'den beri yaptığı uyarıları DP iktidarı dikkate almamıştı. İnönü NATO'ya girilmesine karşı değildi ama antlaşma ile üstlenilecek yükümlülüklerin saptanmasında dikkatli olunmasını, eşit hak ve koşullarla antlaşma yapılmasını istiyordu. Menderes iktidarı, bunun da ötesinde, Amerikalılarla niteliklerini açıklamadığı, sayıları bile belli olmayan birçok ikili anlaşmalar da yapacaktı. Bunlar yıllarca tartışılıp içinden çıkılamayan bir soruna dönüşecekti.[1]

Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana ulusal bağımsızlık ilkesinin özenle uygulanışından çok değişik bir anlayışı sergiliyordu bu durum. Dışa bağımlılık giderek daha fazla tartışılacak bir sorun olmaya başlıyordu. Bunun etkileri her alanda olduğu gibi, eğitim ve kültürde de görülecekti; bu konudaki çekişme ve tartışmalara yansıyacaktı.

23.2.1952'de Danıştay, Tonguç'un bakanlık emrine alınma kararının kaldırılması için açtığı davayı reddetti.[2] Bunun nedeni ilgili Yasa'daki ünlü *"görülen lüzum üzerine"* hükmü idi. Bu madde iktidarlara bir neden bildirmeden ve suçlamaları kanıtlama zorunluğu olmadan, bakanlık emrine alma yetkisi veriyordu. 778 sayılı Yasa'nın bu değişik 60. maddesi, daha birçok yıl iktidara *"görülen lüzum"* gerekçesi ile haksız işlemlere yönelme olanağını verecekti. Danıştay'ın bu konuda eli kolu bağlıydı. Danıştay Bakanlıkça soruşturma sonuçlandırılmadığı sürece son kararını da veremiyordu. Bakanlık soruşturmayı ve bununla bağlantılı olarak bakanlık emrini sürdürmeyi bir baskı aracı olarak kullanıyordu. Zorlama tanıklar ve ihbarlar, jurnallerle hergün yeni bir soruşturma konusu yaratılıyordu.

Bu durumun pratik sonucu, Tonguç'un yarım maaşla geçinmek zorunda bırakılmasıydı.

Şubatın sonu iyi bir haberle geldi. Oğlu yedek subay okulundan çavuş çıkmadan mezun olmuştu. Üstelik yedek subay olarak 8 ay görev yapacağı yeri belirleyecek kurada Ankara'yı çekmişti; Etlik yolundaki Ordu Donatım Ana Tamir Fabrikası Hekimliği! Burası kentteki ve Etlik'deki evlerinin neredeyse tam ortası idi.

Ne olmuştu da çavuş çıkmamıştı? O dönem kitle halinde çavuş çıkarmalara son verilmişti. Yedek subay okulundaki söylentilere göre, o yıl okul komutanlığına atanmış olan Tuğgeneral Hadi Üçer'e yine uzunca bir liste getirmişler, ama bu kez *"Mahkeme kararı olmadan bu çocukları yakmam ben."* yanıtını almışlardı. Askerler artık siyasal ik-

1 Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, cild 3, s. 317-320.

2 A-130/2. Danıştay 5. Dairesi'nin 23.2.1952 gün ve esas no. 50/3360, karar no. 52/510 sayılı ara kararı.

tidarın bu tür haksız girişimlerine aracı yapılmak istemiyorlardı. Uzun yıllar sonra o dönemde yedek subay okulunda öğrenci olarak bulunmuş bir kişi, Tonguç'un oğlu ile tanıştığında, *"O zaman biz sizin her an çavuş çıkarılmak üzere götürüleceğinizi bekliyorduk."* diyecekti.[3]

27.3. ve 12.5.1952 Genelgeleri ile Köy Enstitüleri Yönetmeliği'ndeki sayısız değişikliklere yenileri eklendi. Öğrenci kayıt kabul işleri, atamalar konularındaki bu değişikliklerle köy enstitüleri *"biraz daha öğretmen okuluna doğru itilmekte"* idiler.[4]

8.4.1952'de Bakan İleri Hasanoğlan'a gitti. Enstitü'nün konuk defterine şunları yazdı: *"Hasanoğlan Köy Enstitüsü, öğretmen okullarına vereceğimiz yeni şekle şimdiden kendini ayarlama yolundadır."*[5] Enstitü yöneticilerinin Bakanlıktaki havayı iyi algıladıkları anlaşılıyordu.

Genel Müdürlük ne durumdaydı? Tonguç'un belki kendisinden öncekine benzemez, yıkımı ve baskıyı hafifletir iyi niyeti ile göreve gelişinde tebrik mektubu yazdığı Genel Müdür Ferruh Sanır ne yapıyordu?

Bir iş için kendisine gelen eski Yüksek Köy Enstitüsü öğrencisi Bekir Semerci *"öğretmenim"* deyince, Sanır onu azarladı: *"- Ben ne zaman sizin öğretmeniniz olmuşum?"* Semerci Yüksek Bölümde iken kendilerine film ve fotoğraflarla kutup bölgelerini ve Eskimo yaşamını tanıtan Coğrafya Öğretmenleri Sanır'ı nasıl anımsamazdı? Kendini tutamadı: *"Hasanoğlan'ın maaş bordroları bize öğretmenliğinizi kanıtlar. Hatta Kastamonu'ya geziye götürdüğünüz arkadaşlarla Ilgaz Dağı'nda bulup Hasanoğlan'a getirdiğiniz ayı bile öğretmenliğinizin tanığıdır"*[6] deyiverdi.

İl Merkezi'ne gelen CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek'le görüştüğü için kendisini suçlayan ve *"Siz köy enstitülüler hepten komüniststiniz."* diyen İl M. Eğitim Müdürünü mahkemeye veren Yozgat köy öğretmenlerinden Pazarören Köy Enstitüsü çıkışlı İsa Sarıaslan'ı başka yere süren ve bunun nedenini soran Sarıaslan'a *"Nakliniz umumi nakiller muvacehesinde yapıldı."* diyen Sanır, ondan *"Hayır, hususi nakiller muvacehesinde yapıldı."* yanıtını alacaktı.

Köy enstitülü öğretmen Hasan Kudar da kendisine yapılan haksız işlemin nedenini sorduğunda *"Senin hakkındaki soruşturmayı derinleştireceğiz."* diyen Genel Müdür Sanır'a *"Kaç metre derinliği olacak?"* diye sormuştu.[7]

Köy enstitüleri çıkışlıların yapılanlar karşısında sabırları iyice taşıyordu artık.

Kafalarında meslektaşlarını politikacıların güncel çıkarlarına karşı korumak gibi bir kavramın yer bulmadığı anlaşılan Bakanlıktaki koskoca adamlar, sözde eğitimciler sinmiş oturur, korkudan neredeyse titrerlerken, gencecik öğretmenler sert tepkiler göstermeye başlamışlardı.

Köy enstitülerinin eski öğretmenleri de baskıdan bunalmışlardı, karamsardılar. Eski müdürlerden Hayri Çakaloz Tonguç'a yazdığı mektubunda bu sıkıntılarını ve ruhsal durumunu anlatıyordu. Bir de haberi vardı: İzmir'de eski eğitimcilerden Rahmi Balaban ile sık sık buluşuyorlardı. Balaban Tonguç için şöyle demişti: *"Evliya gibi adamdır o."*[8]

Tonguç 2.9.1952'de eski müdürlerden, şimdi Bir Yayınevi'nin yöneticisi Osman

3 Engin Tonguç, Umut Yolu, s. 134-136.
4 M. Eğitim Bakanlığı'nın 27.3 ve 12.5..1952 genelgeleri, Tebliğler Dergisi.
5 Hasanoğlan'ı Ziyaret, Öğretmen Dünyası, sayı 124, Nisan 1990, s. 16.
6 Bekir Semerci, Türkiye'de İleri Atılımlar ve Köy Enstitüleri, s. 185-188.
7 Mahmut Makal, Bozkırdaki Kıvılcım, s. 63.
8 Hayri Çakaloz'dan Hakkı Tonguç'a 29.5.1952 günkü mektup.

Yalçın'a yazdığı mektupta 'Öğretmen Ansiklopedisi'ni tamamladığını bildiriyor, bundan duyduğu sevinci anlatıyordu: *"... Kitabın tamamlanmış olması, harcadığım emekleri ve katlandığım zorlukları unutturacaktır. Meslek yaşamımın zevkli bir işini tamamladığım için haz duymaktayım. Bizden sonra gelecek ve konu üzerinde çalışacaklar için pürüzlü, dikenli yolu oldukça temizlediğim kanısındayım."*[9]

İskit Yayınevince yayımlanamayan ansiklopedinin kısaltılmış, bir kitap boyutuna indirilmiş şekli eylülün ilk haftasında Bir Yayınevi'nin yayını olarak ve 'Öğretmen Ansiklopedisi ve Pedagoji Sözlüğü' başlığı altında çıktı.[10]

Bu 614 sayfalık bir kitaptı. Bu tür yayınların M. Eğitim Bakanlığı'nın okullara yararlı bulunması kararı olmadan o günlerde yayınevlerince finanse edilebilmesi olanağı yoktu. Kitabın Bakanlıkça yardımcı ders kitabı olarak kabul edilmesini sağlamak amacıyla kitaba Tonguç'un adı konmamıştı. Güncel politikalarla ilişkisi olmayan bilimsel bir yapıt için böyle bir önlem alınması zorunluluğu düşün yaşamındaki baskı ve terörü göstermesi bakımından ilginçti. Kitabın başlığının altına *"özel bir heyet tarafından hazırlanmıştır"* kaydı konmuştu. Ama Bir Yayınevi sahibi Ramazan Gökalp Arkın, -ki Tonguç'un eski bir öğrencisiydi- yayımcı olarak ikinci sayfaya şu notu koymaktan kendini alamamıştı: *"Bu ansiklopedi için bir evlat titizliği ve duyarlığı gösteren, yayımı karşısında çocuk gibi sevinen Hoca'ma... teşekkür ediyorum."* Hoca'nın kim olduğunu anlayan anlardı.[11]

"Kitabın üstüne Hakkı Tonguç adını yazamıyorduk. Yazılırsa, kitabın yasaklanacağını biliyorduk. Ramazan, kitabın bir kurul tarafından hazırlandığını yazalım, dedi... Kitabın Tonguç tarafından hazırlandığını yalnız bizler biliyorduk..." [12] Türkçe yayımlanan ilk pedagoji sözlüğü ve ansiklopedisi olan bu yapıt bir başlangıç olarak düşünülmüştü. Gündüzalp yapıt için *"birtakım eksiklikleri olmakla birlikte bir kitaplık değerindedir"* diye yazacaktı.[13]

Önsözde Tonguç, 50 yıldan beri böyle bir gereksinim duyulduğu halde, M. Eğitim Bakanlığı'nın *"pedagojiye ait küçük çapta da olsa bir ansiklopedi hazırlatmanın çözümünü bir türlü bulamamış olmasını"* eleştiriyordu. Sonra önsözde kitabın niçin, nasıl hazırlandığı, ne gibi zorluklarla karşılaşıldığı ve kitaptan kimlerin, nasıl yararlanabilecekleri anlatılıyordu.

Yapıtın yayımlanamamış geniş şekilde bulunan *"iş eğitimi ilkesine göre hazırlanmış"* sözcükleri bu kez başlıktan kaldırılmıştı. Ne var ki, incelendiğinde konuların hep bu ilkenin doğrultusunda ele alındığı görülüyordu. *"Yapıtta iş esasına dayanan eğitim anlayışının egemen olduğu açıkça görülmektedir. Örneğin, el ile kafanın birlikte çalışması gereken pek çok konulara, hem de genişçe yer verilmiş ve bunlardan bazıları üzerinde bilgiler sayfalar doldurmuştur. Bu arada, bu tür işlere çok önem vermiş olan köy enstitülerinin... özellikle 1946'dan önceki işlevleri her olanakta övülmüştür."* Bir başka özellik, yerli eğitbilimcilerin genellikle kaçındıkları *"doğrudan doğruya pedagoji konusu sayılmayan ve fakat pedagojiye temel oluşturan birçok felsefe, psikoloji, sosyoloji kavramları da kısaca açıklanmıştır." "En çok Almanca kaynaklardan yararlanılmış ve Alman pedagoglara geniş yer verilmiştir..."*

---

9 Hakkı Tonguç'dan Osman Yalçın'a 2.9.1952 günkü mektup. (Tonguç'a Kitap, s. 54)

10 Osman Yalçın'dan Hakkı Tonguç'a 27.8.1952 günkü mektup.

11 Öğretmen Ansiklopedisi ve Pedagoji Sözlüğü, s. 1.

12 Osman Yalçın, Bir Eğitimcinin Anıları, s. 113.

13 Fuat Gündüzalp, Öğretmen Meslek Kitapları Kılavuzu, cilt 3, s. 167-168.

Tonguç kitabın sonuna *'Eğitbilim /Pedagoji Nasıl Öğretilir?'* başlığı altında 4.5 sayfalık bir bölüm koymuştu ki, *"son söz niteliğinde olan bu yazı da okunmaya değer"* di.[14]

Tonguç'un bu yapıtla amaçladığı ve bu kadar önemsediği ne idi? Öyle anlaşılıyor ki, sağlam bir temel eğitbilim bilgisi alınırsa ve eğitbilimin çağdaş konuları, sorunları, kuramları iyi bilinirse, çok kişi tarafından bilinirse, o güne kadar yapılanları daha çok kişinin benimseyeceği, gereksiz, zaman yitirici ve yanıtları çoktan verilmiş pedagojik tartışmaların azalacağı umudunda idi. Yaşamı boyunca çevresindeki bu bilgi ve bilinç eksikliğinin neden olduğu zorluklarla uğraşmıştı. Kafalar eskimiş, çağdışı bilgilerle doldurulmuş, gerçek çağdaş eğitbilimden kaçınılmıştı. Bu yapıtla o eksikliği gidermeye çalışıyordu.

Bunu yaparken, eğitbilimin inandığı evrensel gelişme çizgisini izleyerek (ki ona göre bu çizginin özünde iş eğitimi vardı) ve bu doğrultudaki bir sistematik içerisinde bilgi aktarılması, belki alışılmış tarafsız ve renksiz ansiklopedi yazma yöntemine uymuyordu ama, gereksinimler ve kendi tezleri açısından gerçekçi ve yararlı bir yaklaşımdı.

Böylece, yıllardan beri savunduğu eğitbilimsel düşünlerle rengini verdiği bir küçük ansiklopedi ve sözlük ortaya çıkmıştı. Her zaman savunduğu düşünlerin ve ilkelerin bir yinelenmesi söz konusuydu. Yapıt, meslek yaşamının başından beri karşıtlarıyla sürdürdüğü savaşımın yeni bir ürünüydü.

Onun eğitbilimsel düşünlerinin kaynaklarını araştıracaklar için yapıtın gerek kişiler, gerekse konularla ilgili maddelerinde bir yığın ipuçları bulma olanağı vardı.

Sonraki *"Eğitbilim Nasıl Öğrenilir?"* bölümü eğitbilimle uğraşanların, öğretmenlerin mesleksel kişiliklerinin onca istenen niteliklere erişme yollarını göstermesi bakımından ilginçti. Bunun ana başlıklarını şöyle veriyordu:

"1. Çocuğu tanımak ve onun bireyliği, gelişimi üzerinde durmak,

2. Çocuğu eğitmek için ortaya atılan ana düşünlerle salık verilen temel önlemleri öğrenmek,

3. Pedagojinin klasik yapıtlarını okumak ve bunları yaratan ünlü eğitmenlerin yaşamlarını tanımak,

4. Eğitbilim tarihini ve eğitim örgütlenmesini öğrenmek,

5. Öğretim problemlerini bilmek,

6. Terimleri öğrenmek."

Bu bölüm *"Türk toplumunun kültür bakımından ileri bir Ulus durumuna gelebilmesi... eğiticilerin pedagojiyi bilimsel esaslara göre öğrenmelerine bağlıdır"* tümcesiyle son buluyordu.

Yapılanlar Türkiye'de ne denli kötülenip değiştirilmeye çalışılırsa çalışılsın, uygar ülkelerin ilgisi artıyordu. 500 kişi tarafından hazırlanmış İsviçre'de yayımlanan üç cildlik büyük 'Pedagoji Ansiklopedisi'nin 1952 yılı baskısında İ. Hakkı Tonguç ayrı madde olarak yer aldı.[15] Tonguç maddesinde biyografisi verildikten sonra köy enstitüleri anlatılıyor, *"Türk ilköğretiminin reformcusu"* diye tanımlanan Tonguç'un ilköğretimin ana sorununu oluşturan öğretmen yetiştirme konusuna *"çözüm olarak köy enstitülerini kurmayı bulduğu"* yazılıyor, köy öğretmenlerinin *"Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda yenileşmesi için bir akıncı (Pionier) olduğu"* sonucuna varılıyor ve *"Enstitü çalışmalarına teorik alanda ünlü Pedagog Pestalozzi ile ileri düşünceli çağdaş pe-*

14 A. g. e., s.
15 Lexikon der Paedagogik, cild 3, s. 455 (Tonguç maddesi).

dagogların önderlik ettiği" gibi bir yargı ileri sürülüyordu.

1952 Ekim sonunda Tonguç'un oğlunun Ankara Ordu Donatım Ana Tamir Fabrikası Tabibi olarak yaptığı askerliği bitti. Bu görevi onun meslek yaşamında önemli bir yer tutacaktı. Fabrika'nın Müdürü Makine Y. Mühendisi Binbaşı Reşat Taykut, dış ülkelerde de bulunmuş aydın bir kişiydi ve o, hekim olarak öğrenimi sırasında adını bile duymadığı 'İş Hekimliği' kavramı ve bilgileriyle ilk kez Müdürün aracılığı ile karşılaşacaktı. 8 aylık yedek subay hekimlik döneminde bu doğrultuda bir fabrika hekimliğini ona yaptıracak olan Taykut, terhis günü geldiğinde, bir süre daha burada sivil hekim olarak çalışmasını önerecekti. Çalışmasından hoşnuttu ve burada başlattıkları iş hekimliği uygulamasının sürmesini istiyordu. Bir sivil hekim kadrosu bulunmaması zorluğu, fazla bir aşçı kadrosuna gündelikle alınma ile çözümlendi.[16]

Bir yıl önce yedek subay okulundan subay olarak çıkartılmaması olasılığı bulunan bir kişinin, üstelik görev yerine geldikten kısa bir süre sonra, *"kendisine dikkat edilmesi"* gibi bir uyarı da yapıldığı halde, yeni başlamış Amerikan yardımından yararlanılabilmesi için kurulup işletilmesine büyük önem verilen bu Ordu Donatım Ana Tamir Fabrikası'nda bir de sivil olarak görevini sürdürmesi olacak iş değildi ama, Taykut'un da oraya kurabilecek kişi olarak bir ağırlığı vardı. Üstelik onun için iş önemliydi, jurnal ve kışkırtmalara kulak asmadığı gibi, bunları genç hekime hiç duyurmadan, iyi bir çalışma ortamında mesleğini yapmasını da sağlayacaktı. Kısacası, M. Eğitim Bakanlığı'nda ne tür rüzgarlar eserse essin, Türkiye'de adam gibi adamlar daha tükenmemişti.

Bu görevin, ailenin parasal durumuna da bir katkısı olacaktı; nedeni, gündelikli aşçı ücreti Yedek Tabip Teğmen maaşından çok yüksekti.

Kısacası, Türkiye her yönden bir çelişkiler ülkesiydi.

1952/53 öğrenim yılında Talim Terbiye Kurulu kararı ile köy enstitülerinde öğrenim süresi altı yıla çıkartıldı. Köy Enstitüleri Öğretim Programı *"Öğretmen Okulları ve Köy Enstitüleri Öğretim Programı"* olarak değiştirildi. Böylece, bunları öğretmen okuluna çevirmek için bir adım daha atılmış oluyordu. Bu Program 1952/53 ders yılında *"taslak program"* olarak uygulanacaktı. Yeni Programda haftalık, mevsimlik, yıllık çalışma planları ile ilgili bir yönerge yoktu; köy enstitülerinin önemli özelliklerinden biri olan program esnekliği ilkesi göz ardı edilmiş, klasik yıllık program uygulaması esası kabul edilmişti. Meslek derslerinde yapılan değişikliklerle çocuk ve iş ruhbilimi eğitim psikolojisine, toplumbilim eğitim sosyolojisine çevrilmekte, iş eğitimi, eğitim ve iş eğitimi tarihi ve eğitbilim derslerine yeni programda yer verilmemekte, bu konularda boşluk doğmaktaydı.

Sanat derslerinde yapılan değişikliklerle de herhangi bir sanat alanında derinleşerek, bir iş üretebilecek düzeye erişme olanakları ortadan kaldırılıyordu. Artık köy enstitülerinde de en basit onarım işleri bile ihale ile yapılacaktı. Tarım derslerinin süreleri azaltılıyordu. Bunlar daha çok sınıf içi çalışmalara çevriliyordu. Tarım alanlarındaki uygulamalar göstermelik olmaktan ileri gitmeyecekti. *"Yaz aylarındaki istekli, planlı ve heyecanlı çalışmalar yok denecek ölçüye indirilmiş, köy enstitüleri topluma ekonomik katkıda bulunan kurumlar olmaktan yoksun bırakılmıştı."* Aslında, *"Köy enstitüleri 1952/53 öğretim yılı sonunda kapatılmıştır."* denebilirdi.[17]

Köy enstitülerine kura ile öğretmen atanması yöntemi DP iktidarı döneminde de sür-

16 Engin Tonguç, Umut Yolu, s. 136-144.
17 Şevket Gedikoğlu, Evreleri, Getirdikleri, Yankılarıyla Köy Enstitüleri, s.219, 222-224.

dürüldü. Öğretmen sayısı arttı ama, öğretmen geçimsizlikleri de çoğaldı; birbirleriyle anlaşamayacak öğretim elemanları bir araya getiriliyordu bu yöntemle. Ayrıca, *"1946-50 arasında olduğu gibi, 1950'den sonra da köy enstitülerine sözde milliyetçi, yetersiz bazı kişilerin müdür ve öğretmen olarak atandıkları" görülüyordu; "köy enstitülerini kapatmaya niyetli ve kararlı olanlar... kişilikleri bulanık, karakterleri zayıf müdür, yönetici ve öğretmenlerden yararlandılar..."* [18]

1952/53 öğretim yılında öğrenci sayısı köy enstitülerinde 1950/51'de14.090 iken, 11.312'ye düştü. Birinci sınıfa alınan öğrenci sayısı da 1.276'dan 1.039'a geriledi. Bir yıl içinde, sınıfta kalarak ya da başka nedenlerle ayrılan öğrenci sayısının 900-1.000'e ulaşması *"önemli bir sorun sayılmadı"*. Bunda *"Köy enstitülerine sokulan ezberci metotların, ölçme ve değerlendirme tekniklerinin payı vardır... Öğretmenlerin davranışları, köy enstitülerini klasik ortaokul ve liseler, öğretmen okullarına benzetme eğilimi taşımaktadır.."*[19]

Tonguç'un bu değişiklikleri nasıl bir acı ile izlediğini düşünmek zor olmasa gerek. Ama yapılabilecek bir şey yoktu. *"... Etrafına çekilen karantina kordonu o kadar başarılı idi ki, Türkiye'ye gelen Amerikalı eğitim uzmanları ya Tonguç'un adını hiç duymamışlardır ya da duymuşlarsa onun "ehliyetsiz ve şüphe altında bir yönetici " olduğunu gayrı resmi olarak öğrenmişlerdir."*[20]

22 Kasım 1952'de gazeteci Ahmet Emin Yalman'a bir suikast yapıldı. Bu bir gericilik olayı idi. Yalman yaralı olarak kurtuldu.

Bu yıl, gerici akımların DP'nin ödün politikasından yararlanarak güçlerini arttırmalarına sahne oldu. Gerici basın, örneğin 'Serdengeçti' Dergisi Yalman'a suikast yapılmasını savunuyordu. Hükümet, 4.12.1952'de suikast girişiminden kapatılmış olan İslam Demokrat Partisi ile Büyük Doğu Derneği'nin sorumlu olduğunu açıklamak zorunda kaldı.

TBMM'de Anayasa'ya Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi dininin İslam olduğu maddesinin eklenmesi için bazı DP milletvekillerince verilen önerge, yapılan konuşmalarda laikliğin, züppelikten başka bir şey olmadığının söylenmesi, 16.6.1952'de Osmanlı hanedanının kadınlarının Türkiye'ye gelebilmeleri için yasa önerisi yapılması ve kabulü, Nurculuk akımlarına göz yumulması işi buraya kadar getirmişti. 31 Mart Başkaldırısı'nın sorumlularından Saidi Nursi'nin yürüttüğü Nurculuk giderek yayılıyordu. Onun bozuk bir Osmanlıca ile yazılmış, sayıları 130'a varan 'Risalei Nur' broşürleri artık el yazması olarak değil, baskıları yapılarak dağıtılıyordu. DP'nin ileri gelenleri, geleceğin politikacıları Saidi Nursi'yi ziyaret edip elini öperek politik gelecek ve oy sağlama yarışındaydılar. Bu ortamda, o da Başbakan ve Cumhurbaşkanı'na *"Üniversitede nur medresesi açılması"* için telgrafla başvurmaktan çekinmiyordu. Nurculara göre Atatürk *"islamın deccalı"* idi. Onun dönemi *"dinsizlik, komünistlik komitelerinin eylem yılları"* idi. CHP de deccalın kurduğu, dinsizliği getiren örgüttü. İnançlarının politika dışında bir felsefe ve din bilgisi olduğunu savunan nurcular, aslında olanca güçleri ile politikada etkinliklerini arttırma çabasındaydılar. Amaçları bir şeriat devleti idi, devlet yönetimi müslüman din adamlarından oluşan bir kurula bırakılmalıydı.

Gerici akımlara bu kadar hoşgörü ile bakan, ödün veren DP iktidarının çalışanların hakları söz konusu olunca takındığı tutum ilginçti: 7.5.1952'de TBMM'de grev hakkı

18 A. g. e., s. 223.
19 A. g. e., s. 224.
20 Fay Kırby, Türkiye'de Köy Enstitüleri, s. 343-344.

görüşülürken Başbakan Menderes *"Bırakın şu palavraları. Türkiye'de grev olur mu? Biraz kalkınalım, bu işi sonra düşünürüz."* diyordu. Samet Ağaoğlu da grevin sınıf çatışmasına yol açacağını savunuyor, komünizm tehlikesinden söz ediyordu.[21]

1953'e bu hava içinde girildi.

Yıkılmadan, umutsuzluğa kapılmadan sessizce direnebilmek, bekleyebilmek! Doğu insanının bu en büyük gücünü kullanabilmenin sınavı veriliyordu bu koşullarda.

Gerçek dostların birçoğu Ankara'da değillerdi. Onlarla ilişkiyi mektuplarla sürdürebilmenin Tonguç için özel bir değeri vardı. Akçadağ Köy Enstitüsü'nün eski müdürü, İstanbul'daki Şerif Tekben'e yazıyordu:[22]

"... Burası bildiğin gibi. Dostlar azaldı, ama elene elene en özlüler kaldığı için onların çevresinde geniş nefes alarak dertleşmek mümkün olabiliyor. Sık sık bağa gidip doğa ile başbaşa kalıyorum, taşlı toprakla savaşarak onun yüzünü şirinleştirmeye çalışıyorum. Tavuklarla, gübre ile, ot ve samanla haşır neşir olarak birçok gereksinimlerimi giderebiliyorum. Bizim bağdan bakılınca göz önüne serilen geniş ufuklarda günün değişik saatlerinde beliren doğal güzelliklerin her türünü emercesine içime sindirerek tükenmez zevk dünyasına dalıyorum. Olağanüstü güzel yabanıl kuşlar, pek süslü çiçekleriyle bezenen kısa ömürlü otlar bu dekora sürekli olarak canlılık ve neşe katarak insanoğluna nimetleri sunuyorlar. Canlıların en küçüğü ve en ilkeli bile kendi cinsini öldürüp yemeğe girişmiyor. Onlar bir güzel konser ahengi içinde birbirlerini destekliyerek yaşayıp gidiyorlar. Alabilen için müthiş bir ders değil mi?"

"Başka önemli bir işim de sana evvelce yazdığım arsa konusunu izlemek. Bu iş de ayrı bir alem. Ama gerçek. Basit bir işlem aylarca sürüyor. İnsan çıplak gerçeklerle karşılaşınca okuduğu kitaplardan da gerçek tadı alabiliyor. Yaşayışımın ana çizgilerini belirtmeye çalıştım. Hamdolsun sağlığım çok iyi. İradem çelik gibi. Çalışma gücüm arttı, eksilmedi. Neşem yerinde. Zaman çarkının sürükleyip getirdiği molozlara kulak asmayabiliyorum. Yaşam denilen kısacık dramın ögeleri bunlar işte Şerifciğim..."

Ve yine Tekben'e: *"... Meslekte başarı göstererek vatana hizmet etmiş insanların soğukkanlı olmamalarına şaşıyorum. İnsan vicdanına karşı kendini sorumlu bulmadığı sürece fırtınaları dinginlikle karşılayabilmelidir. Yaşamın ilk koşulu korku psikozunu yenmektir sanıyorum"*[23]

İlk mektupta sözü geçen arsa işi, Tonguç'un Ankara'daki evi ile ilgiliydi. Evin önündeki eski, eğri büğrü sokak üzerinden Ankara Kalesi'nin alt tarafında düzenlenen Hisar Parkı'na doğru '1950'den önce İnönü Parkı' bir cadde geçirilmişti. Bu cadde ile evi arasında kalan küçük bir arsa parçasının evin bulunduğu parsele eklenmesi için Tonguç tarafından satın alınması gerekiyordu. Böylece ev cadde üzerine çıkmış olacaktı. Tonguç bu işlemi yapmaya çalışıyor, ama umulmadık bürokratik engellerle karşılaşıyordu.

10.1.1953'de hizmet süresi 30 yılı aşmış olan Tonguç Bakanlığa başvurarak emeklilik işleminin yapılmasını istedi. Bakanlık, buna 11.3'de verdiği yanıtta, *"Ceza bakımından yapılmakta olan soruşturma sonuçlanmadığından 5434 sayılı Yasa'nın 39/B Fıkrasının 3. Bendi uyarınca soruşturma sonuna kadar emekli işleminin yapılmasına yasal olarak olanak görülmemiştir."* diye yazıyordu.[24]

---

21 Çağlar Kırçak, Türkiye'de Gericilik, s. 33-38.

22 Hakkı Tonguç'dan Şerif Tekben'e 8.1.1953 günkü mektup (Köy Enstitüleri Defteri 3, s. 41-42)

23 Hakkı Tonguç'dan Şerif Tekben'e 22.1.1953 günkü mektup (Köy enstitüleri Defteri 3, s. 39-40)

24 A-130/4. M. Eğitim Bakanlığı'nın 11.3.1953 gün ve 214.039 sayılı yanıtı.

Soruşturmayı bitirmiyorlar, emekli işlemini de yapmıyorlardı. Bakanlık emrinde geçen üç yıl dolunca, aldığı yarım maaş da kesilecekti. Yasa böyleydi.

5. Milli Eğitim Şurası 5-14.2.1953 arasında toplandı. Şura'nın başlıca konusu, ilköğretim ve ilkokul öğretmenlerinin eğitimi idi. Geçmiş Şuralarda da olduğu gibi, Bakanlık, önceden kararlaştırdıklarını ve yapmak istediklerini Şura'ya kabul ettirme çabasındaydı. Bunda her zaman başarılı olunmuştu. Şuralarda gerçek uzmanların düşün ve önerilerine değer verilerek, demokratik kararlara varılması, bunların benimsenip uygulanması olası değildi. Şura, Bakanın istekleri yapılırken, kamuoyuna bunun mesleksel bir desteği olduğu görüntüsünü vermeye yarardı. Şura'nın toplanmasından birkaç ay önce bu konudaki yakınmalarını belirten, bu kez her zamanki gibi davranılmamasını dileyen Fuat Gündüzalp'in İlköğretim Dergisi'ndeki yazısının dikkate alınacağını beklemek fazla iyimserlik olurdu.[25]

Eski uygulama yinelendi; Bakan İleri'nin istediği kararlar Şura'dan çıktı. Bunların başında, köy enstitüleri için yapılmış program taslağının onaylanması geliyordu. Bu, öğretmen okuluna dönüştürmenin son adımıydı. Öğrenim süresinin altı yıla çıkarılması da onaylandı. Öğretmen okulları ile köy enstitüleri çıkışlılar arasındaki tüm farklar ve ayrıcalıklar kaldırılıyordu. Şura'ya katılan bazı köy enstitüsü çıkışlı üyeler bunu benimsiyorlardı.

Şura'yı ve basına yapılan açıklamayı izleyen biri şu izlenimi alıyordu: *"Öykü artık kapanmıştı... Köy enstitülerinin cenazesi için yas tutan hiç kimse yoktu. Köy enstitüleri hilkat garibesi (yaradılış bozukluğu) idi. Geriye kalan, birkaç bina, bir sürü aşağı nitelikli enstitü öğretmeni ve enstitülerdeki eğitimleri bir rüya gibi gelip geçmiş, köylerine çekilmiş binlerce enstitü mezunu idi... Ama dikkatli bir gözlemci öykünün yalnızca bir evresi kapanırken, bir yenisinin açılmak üzere olduğunu görebiliyordu. Şura delegeleri arasında 510 köy enstitülü köy öğretmeni vardı. Bunlar üyelerin en genci, en küçük maaşlı, en az prestijlisi (saygınlık gören) idiler. Şura Başkanı İleri'ye göre varlıkları ile yoklukları birdi. Genel Kurul'da konuşmaları bitmeden sözleri kesiliyordu. Ama buna karşın saygın üyeler sinip susarken Başkan İleri'ye başkanlık yetkilerini kötüye kullandığını söyleyecek kadar açık sözlü ve yürekli idiler."*[26]

O *"az maaşlı, en az prestijli"* genç köy öğretmenleri bu kadarla kalmayacaklardı. İleri ve onun gibilerin işi bitirdiklerine inandıkları günlerde hiç beklemedikleri gelişmeler olacaktı. Köy enstitüsü çıkışlı öğretmenler toplantılarla, yayınlarla, dernekleşmelerle örgütlenmeye, baskı gücü oluşturmaya başlamışlardı. Hem de en karanlık günlerde! Bu, kendiliğinden ortaya çıkan bir gelişmeydi. Kimse önlerine düşmemiş, buyruk falan vermemişti. Ülkenin dört bir yanından sesler yükselmeye başlıyordu. Belki onlara verilmiş eğitimin doğal sonucuydu bu, belki de aşırı baskı ve haksızlıkların yarattığı bir karşı tepkiydi; ya da bunların tümü geçerliydi. Bir şey kesindi, Tonguç'un beklediği yavaş yavaş oluyordu.

Yazın yaşamında yer alan köy enstitülü yazarlar da hızla artıyordu. Her yıl bunlara yenileri eklenecek, o bilinmeyen, gözardı edilmiş Anadolu gerçeğini yepyeni bir dil ve biçemle anlatan yapıtlar, yeni ve gerçekçi bir yazın akımına yol açacağı gibi, düşün ve siyasal yaşamı etkilemeye başlayacaktı.

Öykünün tam sona erdiğinin sanıldığı yerde, en azından unutturulamadığı, unutturulamayacağı ortaya çıkacaktı.

---

25 Fuat Gündüzalp, 5. M. Eğitim Şurası Arifesinde Bazı Düşünceler, İlköğretim, sayı 338, 15.8.1952, s. 2-3.
26 Fay Kırby, Türkiye'de Köy Enstitüleri, s. 379.

Makal'ın Tonguç'a yolladığı bir mektup, havayı iyi yansıtıyordu:[27]

"... Sizin bir iki tümcenizi bize getirecek mektuplarınızın yaşamımızda yeri büyüktür. Bilmem iki satırcılık yazar mısınız? Ben her zaman yazacağım artık size... Baksanıza, 'Varlık' Dergisi'nde köy sorunu üzerine tartışanlara, Ne İstanbul'dan ne de köyden yazanlar hiç enstitü adı anıyorlar mı?.. (Bu arada Makal, kendisine klasik kitaplardan yollanmasını istiyordu.) *Bunu Demirci Köyü'nden verdiği haberler izliyordu: "... Kıştan bezdik. Tezekler, samanlar tükendi. Ölüm pek çok. Güzden beri yüz kişiyi geçti, hâlâ da her gün bir iki. Sabır, sabır... 13 Şubat'da bizim ev aratıldı. İnsanın ne kadar kanına dokunuyor bilseniz. Hiç ortada fol yok yumurta yokken... Darmadağın ettiler kitaplarımı falan... insanı zorla okumaktan vazgeçirecekler, ama olmuyor... Çoluk çocuk iyiyiz. Eşim Naciye sizi Aksu'dan tanıyor..."*

Gerçek Türkiye'den gelen sesti bu. Yılmıyor, yıkılmıyorlardı. Bu mektup o Şura'daki laf ebelerine, sinip pısırmışlara okunabilseydi!

9.4.1953'de Tevfik İleri M. Eğitim Bakanlığı'ndan ayrıldı. Ya görevinin bittiği kanısına varılmıştı ya da öğretmenler arasında ve basında artan tepkiler nedeniyle yıprandığına karar verilmişti. Onun yerine ılımlı gözüken Rıfkı Salim Burçak getirildi. Bu değişiklik görece bir rahatlamaya neden olacaktı ama, temel politikalar değişmemişti. Özellikle de soruşturmalar konusunda. Üç müfettişler, Sami Akyol, Lütfü Erçin, Osman Bener, 11.6.1953'de Arifiye Köy Enstitüsü eski Müdürü, şimdiki Teknik Üniversite Özlük İşleri Müdürü Süleyman Edip Balkır'a yazılı sorular sordular. Sorular, Müfettiş Ziya Karamuk, Saffet İrtenk ve Ali Uygur'un Arifiye'deki inceleme ve soruşturmalarından çıkartılmıştı. Neler yoktu ki! Soruların birinci bölümü ahlak dışı olaylara ve bunlara Enstitü yönetimince önem verilmeyişi suçlamasına ayrılmıştı. Öğretmenlerin kız öğrencilere tecavüzünden erkek öğrenci arasında cinsel ilişki savlarına kadar en aşağılık karaçalmalar bu bölümdeydi. Sorulardan biri Enstitü'de kız ve erkek öğrencilerin nişan ve düğün törenlerinin yapılmış olmasıyla ilgiliydi. Tonguç'un da bu törenlerde bulunup bulunmadığının yanıtlanması isteniyordu.

İkinci soru bölümü *"ulusal eğitim sistemine aykırı hareketlere"*ayrılmıştı. Bu arada, öğrencilerin *"iş terbiyesi esaslarına göre ve sola yatkın bir anlayışla yetiştirildikleri"* savının yanıtlanması isteniyordu. Ayrıca, Niyazi Berkes ve Orhan Burian'a ne amaçla Enstitü'de inceleme yaptırılmıştı? *"Muzır Kitaplar"* ve bu arada 'Değişen Dünya' kitabının öğretmen ve öğrencilerce okunmasına neden olanak verilmişti?

Balkır'ın ayrıldıktan sonra Enstitü'ye gelerek bazı belgeleri yaktığı da savlar arasındaydı. Bir öğrenci velisinin Enstitü'yü *"komünist yuvası"* olarak niteleyen dilekçesine niye bir işlem yapılmamıştı?

Balkır 20 daktilo sayfalık bir yazı ile bu *"dehşetengiz"* soruları yanıtladı.[28]

Tonguç, 3.7.1953'de Müsteşar Reşat Tardu'ya bir mektup yazdı.[29]

"Karaçalma, yalan dolan, jurnal kullananların yarattıkları hava yüzünden bakanlık emrine alındığımdan beri soğukkanlılığımı koruyarak, gerçeğin ortaya çıkacağı ve yapılan haksızlığın onarılacağı umuduna kapılarak bekledim... 10 Ocak 1953'de emekliliğe ayrılmamı isteyerek meslek yaşamıma son vermeyi düşündüm. Bu dileğime 11 Mart 1953'de olumsuz bir yanıt aldım... Bakanlık emrine alındıktan sonra resmen suçumun

27 Mahmut Makal'dan Hakkı Tonguç'a 15.3.1953 günkü mektup.

28 A-130/7 Balkır'a sorulan soruşturma soruları ve yanıtları. (Ve: Süleyman Edip Balkır, Arifiye Köy Enstitüsü, s. 485-508)

29 Hakkı Tonguç'dan Reşat Tardu'ya 3.7.1953 günkü mektup.

ne olduğunu sorduğum halde bildirilmedi. Yalnızca bundan önceki Bakanın şurada burada söylediği nutuklardan birtakım karaçalmalara dayanıldığını anlayabildim. Bu işlerin bir politika, bir de adaletle ilgili iki cephesi olduğunu siz de bilirsiniz... Bakanlıkta yirmi yıl süren memurluğum sırasında politikanın üstüne çıkarak adaleti ve gerçeği savunan, meslektaşlarının onurunu ve şerefini koruyan müsteşarlar gördüm. Eğer böyle olmasaydı, bugün aynı mevkilere gelenlerin bazıları genç yaşlarda lekelenerek çürütüleceklerdi. Sizin de bu yolu tuttuğunuzu düşünerek ve geçmişin bazı anılarına dayanarak kişisel işim için rahatsız ediyorum. Suçlu isem cezamı göreyim. Suçlu değilsem ya göreve geri döndürüleyim ya da emeklilik işlemim sona erdirilsin. Bir insanı Nazi kamplarındaki sürgünler gibi, yıllarca suçlama altında bekletmek adalet ilkelerine uygun mudur? Ayrıca utanarak şu noktayı da belirtmek isterim ki, ben meslek yaşamımda bu ülkeye hizmet etmiş bir insanım. Bunu nankörler kabul etmeyebilirler. Ama emeğim ve alınterim katılmış olan eserler her zaman gösterilecek, tarih bunu yadsımayacaktır. İşim olumlu bir sonuca bağlanmayacak olursa, önümüzdeki Eylül ayından sonra açık maaşı alamayacak duruma gireceğim. Parası olan, geçim yükünü geliri ile hafifletebilecek bir insan değilim. İlköğretim Genel Müdürlüğü'nden borç içinde ayrıldım. Yaşamım boyunca para hırsına kapılmayarak yalnızca ulusal ülküleri gerçekleştirmek için uğraştım. Ricamla ilgilenmek çabasına katlanırsanız teşekkür borçlu olacağım. Gözlerinizden öperim aziz kardeşim."

Tonguç'un istediği, her memurun en doğal hakkı olan emeklilik işleminin yapılmasıydı.

"Aziz kardeş" Tardu bu mektuba yanıt vermedi. İşin ilginç yanı, bir süre sonra Müsteşarlıktan ayrılacak olan Tardu, daha sonra bilmediğimiz bir nedenle meslekten de ayrılmak zorunda bırakılacaktı. Bir meslek topluluğunda bir kez kelle verilmesine suskun kalınınca sıranın kime geleceği belli olmaz.

Tümüyle gelirsiz kalma olasılığına karşı Tonguç, Etlik'deki bağ evini elden çıkarmayı düşünmeye başladı. Bir değer takdiri yaptırdı.[30] Buna göre, 1756 Ada, 16. Parsel'deki 3290 m^2'lik bağın arsa fiyatı m^2'si 1 TL'den toplam 3290 TL olabiliyordu.

20.7.1953'de oğlu, Almanya'da kendi hesabına uzmanlık eğitimi izni almak için bir kez daha M. Eğitim Bakanlığı'na başvurdu. Bakalım bu kez Bakanlık ne yanıt verecekti? Ama bir de para sorunu vardı. Neyse ki askerliğini evin olduğu yerde yapmıştı ve gerek askerlik süresince, gerekse daha sonra aynı yerde sivil hekim olarak çalışırken biraz para biriktirmişti. Bu, Almanya'da geçireceği ilk 68 ayın giderlerini karşılayacak düzeydeydi. (Yaz. notu: Günümüz koşullarında olanaksız görünen bu hesap o günlerdeki kurlar nedeniyle doğruydu. Devlet Almanya'da öğrenim göreceklere ayda 376 Mark döviz çıkartıyordu. Aile bunun karşılığı olarak 240 TL ödüyordu. Birkaç yıl sonra liranın değerinde bir düşüş olunca, aradaki farkı devlet karşılayacak, aileler yine 240 TL yatırmayı sürdüreceklerdi).

8.8.1953'de de Tonguç, emeklilik işleminin yapılması için bir kez daha Bakanlığa başvurdu. Bu başvuruda Bakanlığın işlemin yapılmaması için gerekçe gösterdiği 5434 sayılı Yasa'nın 39/B-3 fıkrasının kendi durumuna uymadığını savunuyordu: *"Yapılmakta olan idari soruşturma yasanın nitelendirdiği ve saptadığı gibi ceza anlamında bir kovuşturmayı ve yargılamayı gerektirmemektedir... Bu hükmün uygulanması yasanın ruh ve amacına uygun değildir... Bir öğretmeni Türkiye Cumhuriyeti yasalarının verdiği yet-*

30 A-132/1. Değer takdir raporu.

kinin dışında herhangi bir nedenle haklarından yoksun kılmanın, üç yıl bakanlık emrinde tutmanın ve bunun sonucu olarak açık maaşı da alamayacak bir duruma sokmanın adalet ve hakkaniyetle uygunluğu yoktur."[31]

Yanıt yerine müfettişler üçlüsü 18.8.1953'de Yıldızeli Köy Enstitüsü eski Müdürü Şinasi Tamer'e yeni soruşturma soruları yönelttiler:

Akçadağ Köy Enstitüsü Kurulurken 600 öğrenciyi okul niteliği olmayan bir binada, kötü koşullarda barındırmıştı, Yıldızeli Köy Enstitüsü kurulurken gereksiz harcamalar yapmıştı, temizlik ve bakıma önem vermemişti, öğretmenler ve öğrenciler arasında ahlak ve disipline aykırı davranışlara, solcu düşünce ve hareketlere göz yummuştu. Eski Genel Müdür Tonguç ile gittiği Gölköy Köy Enstitüsü'nde okul salonundaki içkili yemekte kız öğrencilere servis yaptırılmış, bir ara Nazım Hikmet'den 'Memetçik Memet'şiirini okumuştu. Yıldızeli'nde Emin Türk Eliçin'in 'Altın Zincir', Niyazi Berkes'in 'Ekonomik Sosyolojiye Giriş' kitaplarını almış mıydı? Eski Genel Müdür Tonguç tarafından adına yazılmış birçok mektubun Enstitü arşivinde bulunduğu doğru muydu? Resmi işlerde bu gibi kişisel mektuplar hangi gereksinime karşılık yazılmış ve bundan amaç ne idi?

Tamer bu sorulara 15 daktilo sayfalık bir yanıt verdi ve bunu şu tümce ile bitirdi: *"Politikacılıktan arınmış nesnel bir kalem, bu ülkenin eğitim tarihini yazarsa, bu kutsal Ulus'un hizmetinde emeği geçmiş olanların adlarını kaydetmeyi elbette gözardı etmeyecektir. Bu tatlı avunmanın hazzı içinde derin saygılarımı sunarım efendim."*

7.9.1953'de Tonguç'un almakta olduğu yarım maaş da kesildi.

Bu durumda oğlunun Almanya'ya öğrenime gitmekten vazgeçmeye kalkmasına Tonguç olanca gücü ile karşı çıktı. Öğrenim yapma isteğinin önlenmesinin acısını kendi gençliğinden çok iyi bilirdi. Oğluna bunu yaşatmamaya kesin kararlıydı. Ve bu konunun başından beri, daha doğrusu, oğlunun tüm okul yaşamı boyunca ilk kez, olaya karıştı. Tardu'nun yerine geleri Osman Faruk Verimer, onun Ankara Öğretmen Okulu Öğretmeni iken öğrencisi olmuş bir kişiydi. Orada Müdür Yardımcısı iken Verimer'in Avrupa'ya öğrenime gitmesine büyük yardımı olmuştu. (Eski eğitimciler bunu hep yaparlardı; Tonguç da öğretmen okulundaki öğretmenlerince Almanya'ya öğrenime yollanmıştı).

Tonguç, oğlunun işi için Verimer'e bir mektup yazıp yardımını istedi.[32]

"... Yetenekli gençler için Avrupa'da öğretimin bir ülkü olduğunu sen bilirsin ve bunun bireyin geleceği bakımından ne kadar önemli bir olay olduğunu da herkesten iyi takdir edersin... Yaşını başını almış kişilerin politika uğruna birbirlerini hırpalamaya kalkıştıkları sırada, bu çekişmenin onların günahsız çocuklarına bulaştırılması insanlığa, hele eğitimciliğe yakışır bir hal midir?.. Milli eğitimin türlü kademelerinde otuz yıl çalışmış, Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi için savaşmış bir insan olarak söylüyorum ki, oğlumun öğrenimini tamamlamak üzere Avrupa'ya gitmesine engel bir durumu yoktur. Hiçbir makam, yazılı ve hukuk esaslarına uygun düşecek bir şekilde böyle olumsuz bir savı ortaya atamaz. Buna meslek şerefimi ileri sürerek güvence verebilirim..."

Ekim'de Bakanlıktan olumlu yanıt gelecekti bu kez. Sonradan öğrenildiğine göre, yine güvenlik örgütlerine durumu sorulmuş, oradan *"1951'den beri durumunda bir değişiklik olmadığı"* yanıtı gelmişti. Bu yanıta dayanarak yine izin verilmeyebilirdi. Ama başka bir durumda değişiklik olmuştu; kin dolu bir Bakanla Müsteşar'ı gitmişlerdi.

---

31 A-130/5. Hakkı Tonguç'dan Bakanlık'a 8.8.1953 günkü emeklilik işlemi istemi yazısı.
32 Hakkı Tonguç'dan Osman Faruk Verimer'e mektup, tarihsiz (eylül sonu olmalı).

Böylece değişmeyen durum, iki yıl ara ile birbirinin tersi iki kararın gerekçesi olabiliyordu. İnsanlar yasaların değil, kişilerin elinde idiler tüm demokrasi ve insan hakları lafazanlıklarına karşın![33]

1.10.1953 günü radyodan ajans haberlerini dinlemekte olan Tonguç birden irkildi. Ajans bir kaza ve ölüm haberi veriyordu. Sirer seçim gezisi sırasında bindiği jipin devrilmesiyle, altında kalarak ölmüştü. Tonguç bir süre sustu, sonra iki sözcükten başka bir şey çıkmadı ağzından: *"Zavallı Reşat!"*

Ayrıntılar ertesi günkü gazetelerdeydi: İlköğretim Dergisi de eski Bakanı anmak amacıyla Hikmet Göktan imzalı bir yazıdan bir alıntı yayınlayacaktı.

Gazetelere göre, bir jiple Sivas'ın İmranlı İlçesi Göleriz Köyü'ne gitmekte olan Sirer'in arabası ilçenin 30 km. yakınındaki Hasköy yakınlarında, Mapsi Gediği denilen yerde bir virajı alamayarak 30 m. derinlikte bir uçuruma yuvarlanmıştı. Göğsü ezilen ve kolu kırılan Sirer, yirmi dakika kadar yaşamıştı. Bilincini yitirmeyen Sirer, son anlarında yerde ağır yaralı yatan iki arkadaşına seslenmiş, ben iyiyim demiş, bir süre sonra *"Allahaısmarladık!"* diyerek gözlerini kapamıştı.[34]

İlköğretim Dergisi'ndeki yazıda ise şöyle deniyordu: *"... Sirer musikiye karşı duyduğu ilgi ve sevgi dışında herhangi bir konu için sözü edilmeye değer özel bir yeteneğinin olmadığını söyler ve 'en sevdiğim pedagoglar, insan yığınlarının eğiticileri olan peygamberlerdir: Hazreti Muhammed, Buda, İsa ve Konfiçyüs bunların başında gelir. Pedagoji tarihinin büyük simaları arasında da büyük Alman Filozofu Kant ile Fransız Filozofu J.J. Rousseau'dur."*[35]

Tonguç ve Sirer... Kafa yapıları birbirlerinden çok farklı, anlaşmaları olanaksız iki kişiydiler.

Tonguç ve eşi ekim ayı sonunda oğullarını İstanbul'da Sirkeci Garı'ndan Almanya'ya uğurladıktan sonra Ankara'ya döndüklerinde ev onlara boşalmış gibi geldi. Ama hemen o günlerde evdeki boşluğu dolduracak bir genç kapılarını çalacaktı: Mahmut Makal Gazi Eğitim Enstitüsü'nde öğrenime gelmişti. Öğrenim yılları süresince ve ondan sonraki askerlik döneminde sık sık Tonguç'lara gelecekti. Artık Tonguç'un, Etlik'deki bağevinin bahçesindeki badem ağacının altında oturup konuşabileceği, düşünlerini, sorunlarını dinleyebileceği, gelişimini izleyip gözleyebileceği bir genç vardı.

Ama yalnız Makal olmayacaktı ona gelip giden, 1946 öncesinin birçok dostu ortadan kaybolurken, çevresindeki genç köy enstitülü öğretmenler giderek artacaktı.

Tonguç, Almanya'da işe başlamış olan oğluna ilk mektubunu 4.11.1953'de yazdı: *"Avrupa'da öğrenim pek az insana nasip olan bir nimettir. Onun için, rüzgar gibi geçip gidecek olan yılların her gününü iyi kullanarak Batı'nın herşeyinden yararlanmak ve böylece Yurt'a her bakımdan yüklü dönmek tutulacak en doğru yoldur.."* [36]

Yol gösterirken, Batı'daki kendi öğrenim günlerini mi anlatıyordu ayrımına varmadan?

1953 yılının önemli bir olayı köy öğretmenleri derneklerinin ikincisinin, Ege Bölgesi'nden sonra Göller Bölgesi'nde kurulmasıydı. Bu dernek de kısa zamanda yöresindeki il ve ilçe şubelerini oluşturmuştu. Derneği kuracak öğretmenler bir de dergi çıkarmaya başlamışlardı: 'Demet'. Demet'in ilk sayısı Mayıs 1953'de yayımlandı. Bu aylık der-

33 Engin Tonguç, Umut Yolu, s. 145-146.
34 2.10.1953 günkü Ankara gazeteleri.
35 Necip Alpan, Reşat Şemsettin Sirer, İlköğretim, sayı 363, 1.11.1953, s. 12-13

gi Isparta'da çok ilkel koşullarda, elle dizilerek basılıyordu. Bazen dizgi işinin yapıldığı küçük matbaada gerekli sayıda harf kalmayınca bir başka matbaadan harf ödünç alınırdı. Dergi, yayına başladığı günden beri Bakanlığı çok kızdırıyordu. Derginin yazıları hiç de hoşlarına gitmiyordu. 28.7.1953'de Göller Bölgesi Köy Öğretmenleri Derneği kurulup 6.9.1953'de ilk Kongresi'ni de yaptıktan sonra dergi, derneğin yayın organı oldu. Tüm baskılara, parasal zorluklara karşın Derginin yayını 1959'a kadar sürecek, köy öğretmenlerinin sesini duyuran önemli bir yayın organı işlevi görecekti. Daha sonraki yıllarda bunları Akdeniz, Orta Anadolu, Marmara Köy Öğretmenleri Dernekleri ve bunların yayın organları olarak Gayret, Ege, Kırkgöz, Akdeniz, Zamantı, Orta Anadolu gibi yerel dergilerin çıkarılması izleyecekti.

Düzenli olarak yayınlanan bu dergilerde; köyün, köy öğretmenlerinin, eğitim sorunlarının yanısıra ülkenin diğer sorunlarına da geniş yer verilecekti. Bu dergiler hem düşün, hem de sanat dergileriydiler; şiirler, öyküler, eleştiriler, tartışmalar, aktarmalar, tanımlar, söyleşiler, anketler her sayılarında ağırlıklı olarak bulunacaktı. Bu dernekleri ve dergileri kurmak, yaşatmak o yılların koşullarında hiç de kolay değildi. Bunları kuranlar, yönetiminde görev alanlar, çalışmaları sürdürenler köy enstitülerinden yetişmiş genç öğretmenlerdi. Parasal zorluklar bir yana, sürekli baskı altında idiler. Onların bu uğraşlarını, örgütlenmelerini durdurmak, bozmak için yerel yöneticiler, Milli Eğitim Bakanlığı ellerinden geleni yapıyorlardı. Ama başarılı olamayacaklar, kendiliğinden doğup gelişen bu hareketler, 1960'dan sonra ülkenin siyasal ve toplumsal yaşamında ağırlığını etkin olarak duyuracak demokratik bir meslek kuruluşunun, Türkiye Öğretmenler Sendikası'nın temellerini oluşturacaktı.[37]

Tonguç'un beklediği, umduğu gelişmeydi bu.

O genç köy enstitülü öğretmenlerin bazıları da yüksek öğrenim yapmak üzere Gazi Eğitim Enstitüsü'ne girme başarısını gösteriyorlardı. Değişik bir eğitimle yetişmiş bu gençlerin oradaki davranışları hiç de öğretmen okullarından gelenlerinkine benzemiyordu. Gerektiğinde seslerini yükseltmekten çekinmiyorlardı.

Mahmut Makal, o günleri şöyle anlatacaktı:[38]

"Gazi Eğitim Enstitüsü'nde Anadolu'nun şurasında burasında kafası ütülenmiş birçok öğrenciyle ve de aslında ütülenmek için bile olsa kafaları olmayan kimi öğretmenlerle zaman zaman takışmalarımız bir yana, iki yıl gerçekten soluk aldım. Takışmalar da... kimi öğretmenlerin, derslerinde bile köy enstitülerine karşı durum almalarından kaynaklanıyordu. Yirmi kişilik sınıfın onyedisi köy enstitülü çıkışlı olduğundan, sesimiz çıkabiliyordu. Okul Müdürü Vedide Pars'ın, dersi bırakıp gittiğini anımsarım. Arapça ezanı övmüş, öğretmenin köylüye, halka uyması gerektiğini savunmuştu. Biz de tersini savunmuş, "Öğretmen uymaz, öğretmene uyulur, eğitim ve gelişme böyle olur." deyince küplere binmişti."

Gazi Eğitim Enstitüsü'nde okuyan, ya da yörede öğretmenlik yapan eski köy enstitülüler sık sık Tonguç'u görmeye geliyorlardı. *"Bir gidişimizde onu ayağında yamalı pantolonla evinin bir yanlarını onarır bulduk. O günden sonra 'yamalı' adını taktık. Tonguç Baba'ya gidelim dememiz bize iyi not verdirmezdi o zamanlar. Yamalı adı işimize yaradı. 'Yamalı'ya gidelim mi?" derdik... Bir kez Tonguç, Özkan'ın yakasındaki köy enstitüsü rozetine takıldı: 'Bunu takmak benim de hakkım.' deyiverdi. Özkan, çıka-*

36 Hakkı Tonguç'dan Engin Tonguç'a 4.11.1953 günkü mektup.
37 Dursun Kut'un 1995'de verdiği notları.
38 Mahmut Makal, Faust' un Dediği, s. 45.

rıp onun yakasına taktı rozeti. "Bu, bana yaşadığım işlerin en çok mutluluk vereni olmuştu."[39]

Tonguç 1954 yılına yeni bir ansiklopedi hazırlığının tutkusu ve çabası içinde girdi. Ansiklopedi türü bir yapıta bile adının konamadığı bir düşün terörü ortamında başka tür kitaplar yayımlatabilmenin büsbütün olanağı yoktu. Ayrıca, hangi alanda olursa olsun, birçok yanlış anlamaları, çekişmeleri, gereksiz tartışmaları, yanlış yan tutmaları o alanlardaki yaygın temel bilgi eksiğinin ve kavram karışıklığının kolaylaştırdığını düşünüyordu. Fransız devriminin düşün hazırlayıcıları da bu eksiklikleri (ansiklopedi) ile gidermeye çalışmamışlar mıydı?

Ya genel kültür eksikliği, sanat yoksunluğu? En okumuş, en uzman geçinenlerin bile bu alandaki yetersizliklerinden, sanata yabancı kişiliklerin sığlığından tüm öğretmenlik ve yöneticilik yaşamı boyunca çok çekmişti.

Bu düşünlerle bir 'Sanat Eğitimi Ansiklopedisi' hazırlamaya koyuldu. Bu da onun ansiklopedi anlayışına uygun olarak, gereksiz bir tarafsızlık çabası içinde, renksizleşmiş, belirli bir bakış açısından konulara yaklaşmaktan kaçınan, klasik ansiklopedi türünde yazılmayacaktı; belirli bir temel görüşü, bir tezi yansıtacaktı.

"... Bu konu üzerinde çalışmaktan zevk duyuyorum, Bol resimli böyle bir kitap ortaya çıkarmak sanırım yararlı bir iş olacak..." [40]

O bu konu ile uğraşırken, M. Eğitim Bakanlığı'nın *"Köy Enstitüleri ile Öğretmen Okullarının Birleştirilmesi Hakkındaki Yasa Tasarısı"* M. Eğitim ve Bütçe Komisyonlarında uygun görüldükten sonra 20.1.1954'de TBMM Genel Kurulu'nda görüşülmeye başlandı. Tasarının gerekçesinde, köy enstitüleri öğrencilerinin *"iyi düzenlenmemiş bir öğretim programı ile tarım, sanat, genel ve meslek bilgilerini tam olarak alamadıkları, köylerde üretici duruma gelemedikleri, öğretmenlik görevlerini de hakkıyla yapamadıkları"* savı ortaya atılıyor, ayrıca, *"sistemin öğretmenler arasında ikilik yarattığı"* yazılıyordu. Geçen yaz bakanlıkta toplanan *"büyük bir komisyonun"* hazırladığı rapora uyularak ve yukarıdaki nedenlerle Yasa Tasarısının hazırlandığı anlatılıyordu.

Genel Kurul'da söz alan bir Milletvekili, DP'li Ahmet Morgül, öğretmen yetiştirmenin önemine değindikten sonra, o her zamanki suçlamayı yapmadan duramadı: *"... Bir verem mikrobu gibi her zaman zayıf ve buhranlı bünyeleri arayan sol akımlar da ne yazık ki birçok yerlerde bu kurumların bünyesine sokulmak istenmiştir. Şunu hemen ekliyelim ki, iktidarımız zamanında bu konuda gösterilen duyarlık, tepki ve alınan önlemlerle bu zararlı etkinlik, bu kurumların bünyesinden atılmıştır..."*

Başka söz isteyen olmadı Genel Kurul'da. Yasa kabul edildi.[41] Eğitim kökenliler de içlerinde olmak üzere tasarıya ya da yapılan suçlamalara karşı çıkan, köy enstitülerini savunan bir tek milletvekili yoktu. Yasa ile köy enstitüleri öğretmen okullarıyla birleştiriliyor, öğrenim süreleri altı yıla çıkarılıyor, her yıl sınavla alınacak öğrencilerin yalnız yüzde 75'inin köy ilkokullarından çıkmış olmaları koşulu getiriliyordu.

Formalite tamamlanmış, aslında çok daha önce yok edilmiş olan köy enstitüleri yasal olarak da ortadan kaldırılmıştı.

Bu yasa konusunda Tonguç'un ne notlarında, ne de mektuplarında bir yorum var. Bunu bir formalite saymış olmalı. Ona göre köy enstitüleri çoktan yıkılmıştı.

---

39 Refet Özkan, Tonguç Baba, İmece, sayı 27, Temmuz 1963, s. 9.
40 Hakkı Tonguç'un 3.1.1954 günkü mektubu (Tonguç'a Kitap, s. 55)
41 7. TBMM Tutanak Dergisi, 31. Bileşim, cild 27, s. 258-279, 27.1.1954 gün ve 6234 sayılı Yasa.

Tonguç, oğluna yazdığı 20.3.1954 günkü mektubu ile, maaşsızlığın sürmesi üzerine onun öğrenimini keserek yurda dönmeyi düşünmesini eleştiriyor, kendine özgü soğukkanlı tutumu ile onu yatıştırmaya çalışıyordu:[42] *"... Benim işimin (Danıştay'da) görüşülmesi henüz bitmedi. Önümüzdeki hafta içinde sonlanacağını sanıyorum. Sonucu sana hemen yazarım... Ankara'da bizim yaşamımız bildiğin gibi. Ben kitapla uğraşıyorum. İş ilerledikçe zevkim artıyor, istencim güçleniyor. Arada bir bağa çıkıp hava alıyorum. Bu işe daldıkça bizde Kunst (güzel sanatlar) konusunun hiç işlenmemiş olduğunu daha iyi anladım. Batı kültürünün bu ana kaynağına yabancı kalışımız yaşamımızı pek kısırlaştırmış, dinamosuz bir duruma getirmiş..."*

Köy enstitülerinin resmen ortadan kaldırılmasından 20 gün sonra Danıştay Tonguç dosyasını sonuçlandırıp kesin kararı kendisine bildirdi. O Yasa'nın çıkmasını mı beklemişlerdi, yoksa iş bittiği için üzerlerindeki baskı mı kalkmıştı bilemiyoruz, ama Danıştay kararının çok gecikmiş, daha doğrusu bekletilmiş bir karar olduğu içeriğinden de anlaşılıyordu. Danıştay, tüm suçlamaların 5677 sayılı Genel Af Kanunu kapsamına girmesi nedeniyle kovuşturma yapılamayacağını, bundan ötürü dosyanın tümüyle işlemden kaldırılmasını oybirliği ile hükme bağlıyordu.[43] Kararda ilginç olan, Bakanlıkça yapılan ve Danıştay'ın 23 maddede sıraladığı suçlamalardan parasal konularla ilgili ikisi hakkında (Hasanoğlan elektrik santralı yapımı için harcama evrakını imza etmek ve evini Hasanoğlan Köy Enstitüsü usta ve öğrencilerine onartmak savları) Danıştay'ın daha 18.2.1952 günü[44], 5677 sayılı Af Yasası kapsamına girdikleri için düşme kararı vermiş olmasıydı. Daha o zaman kesin hükmün de verilebileceği anlaşılıyordu. Ama Bakanlık soruşturmaları sürdürerek bunu engellemiş ve işi 1954'e kadar sürdürerek Tonguç'u baskı altında tutmayı, parasal darlığa sokmayı başarmıştı.

Danıştay'a götürülen suçlamalar arasında neler yoktu ki; Köy enstitülerini elverişsiz yerlerde kurdurmak, sağlam bina yaptırmamak, öğretim program ve yönergelerinde usulsüzlük, öğrenci sayısını hızla arttırarak sıkıntı yaratmak, 4274 sayılı Yasa'daki zorlukları önleyici önlemleri almamak, köy enstitülerinin öğretim kadrolarını usulüne göre saptamamak, disiplin ve ahlakla ilgili önlemleri almamak, enstitülerdeki gezi ve denetimlerinde içki kullanmak, kız ve erkek öğrencilere açık saçık kılıkta hizmet ettirmek, solculuk olaylarını önleyici önlemleri almamak, Köy Enstitüleri Dergisi'nde sistemli olarak solculuk telkini yapılması, kitaplıklarda solcu ve zararlı yayınların bulunması, Çifteler solculuk olayına karışanların Yüksek Köy Enstitüsü'ne alınmaları, solcu kişilerin buraya girmelerini önlememek, köy enstitüleri için özel şifre kullandırmak, Fontamara adlı kitabı bir öğretmene armağan etmek, genel müdürlükten ayrıldıktan sonra enstitü mensuplarıyla temas etmek, köy enstitüsü mezunlarını başöğretmen yapmak, 'İlköğretim Kavramı' kitabını köy enstitülerine satın aldırmak, 'Müzik Eğitimi' adlı kitabı inceletmeden enstitülerde okutturmak, Manisa'da bir İlköğretim Müfettişi'ni bu göreve usulsüz olarak atamak.[45]

Müfettişler doğrusu işlerini iyi görmüşlerdi. Onlara göre köy enstitülerinde doğru ve iyi olan hiçbir şey yoktu. Tüm suçların suçlusu da o eski genel müdürdü. Ama öte yandan bunlardan ciddi hiçbir sonuç çıkmayacağını bu işin düzenleyicileri de biliyor ol-

42 Hakkı Tonguç'dan Engin Tonguç'a 20.3.1954 günkü mektup.
43 A-130/3 Danıştay 2. Dairesi'nin 16.2.1954 gün ve esas no. 3921, karar no.197 sayılı kararı.
44 A-130/1 Danıştay 2. Dairesi'nin 18.2.1952 gün ve 3460/17 ve 3459/175 sayılı ara kararları.
45 A-130/3 Danıştay'ın 16.2.1954 gün ve 197 sayılı karar metninden. (ve: Devrim açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç, s. 358-361)

malılar ki, ülkedeki siyasal ortam ve düşün terörüne koşut olarak, siyasal amaçlı suçlamayı solculuk üzerinde yoğunlaştırmışlardı.

Danıştay'ın son ve kesin kararında enstitü mensuplarıyla temas etmek konusu (ki Bakanlık suçlaması Genel Müdürlük'ten ayrıldıktan sonra Büyük Derbent ve Arifiye'ye giderek enstitü mensuplarıyla ve öğrencileriyle bazı temaslarda bulunmak şeklindeydi), için bunun *"Memuriyetten ayrıldıktan sonra söz konusu olması nedeniyle, Memurin Muhakematı hakkındaki Yasa'ya göre kovuşturmayı gerektirir bir suç bulunmadığından, bu konuda karar verilmesinin görevleri dışında kaldığı"* belirtiliyordu.

Tonguç Danıştay kararını alınca emeklilik işleminin yapılması için üçüncü kez Bakanlığa başvurdu. Artık bu işlemin yapılmaması için gösterilebilecek bir gerekçe kalmamıştı. Belki artık buna gerek de duyulmuyordu. Bakanlık 27.2.1954'de emeklilik işlemi için Emekli Sandığı'na yazı yazdı. Orada 5.3.1954'de verilen kararla Tonguç'un emekliliği kesinleşti; karar 17.3.1954'de kendisine bildirildi. 31 yıl, 3 ay fiili, 2 yıl 1 ay 18 gün itibari hizmetle, 1.10.1953'den geçerli olmak üzere, 468.50 TL emekli aylığı ve 10.500 TL ikramiye ile emekli edilmişti.[46]

Birikmiş altı aylık emekli maaşı ve ikramiye, üç yıllık açık maaşı (yarım maaş) ve altı aylık maaşsızlığın sıkıntısını gidermişti.

"... Benim hakkımda yaptırılan soruşturma, Danıştay'ın olumlu kararıyla sonuçlandı. Emekliye ayrılmayı isteyerek terhis tezkeresini aldım. Böylece bir bakımdan trajedi, bir bakımdan komedi gibi yıllarca süren piyesin son perdesi de kapandı."

"Biraz önce radyoda şu haberi duydum:

Ankara'da bulunan Alman Başbakan'ı pazar günü Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nü ziyaret edecektir"...

"Hani bu kurumlar kötü idi? Hani bunların adları öğretmen okuluna çevrilmişti? (Bedri de bu konu ile ilgili yazmıştı). Demek enstitüler Avrupalılar için geçerli, onları yaratanlar için de mikrop yuvası! Vay demokrasi vay, deme de dayan değil mi?"

"Usumdan geçen bir şey daha var: Şu Pestalozzi Köyü denilen ileri eğitim hareketini yerinde bir görmek, gerekirse oradaki çalışmalara birkaç ay katılmak..." [47]

Bu isteği iki yıl sonra gerçekleşecekti. Dış ülkelerdeki eğitim hareketlerini, yeniliklerini izlemeyi sürdürüyor olması ilginçti.

Şerif Tekben'e yazdığı mektupla da bu haberleri bildiriyor, *"mesleğin etkin kadrosundan çıkmış duruma geldiğini"* yazıyor ve *"birlikte çalıştıkları, yazgı ortaklığı yaptıkları yıllardaki dostça, mertçe, uygar bir insana yakışacak davranışlarından ötürü"* ona teşekkür ediyordu. *"... Aşağılık ve bayağılıklar içinde yüzmeyi zevk edinen utanmaz yaratıkların çirkefleri karşısında pırlanta gibi kalışın... her zaman doğruyu, gerçeği ve güzeli savunman, içinde otuzu aşkın yıl çalkalandığım mesleğimiz nam ve hesabına övünülecek ana özelliğini oluşturmaktadır. Her türlü koşulda bu niteliği koruyabilmek biz ölümlüler arasında ender yetişenlere vergidir."* [48]

Yakın dostlarına, uzaklaşmamışlara böyle mektuplarla teşekkürlerini bildiriyordu: *"... Namuslu, mert, özverili ve ilkeli meslektaşlar olarak anılacak, benim gözümde bu özellikleri silinmeyen meslektaşlar olarak sonsuza kadar kalacaksınız. Bu tatlı anılarla yoğrulmuş olan dostluk yaşamımızın temel taşı olacaktır."* [49]

---

46 A-130/6. Emekli Sandığı'ndan Hakkı Tonguç'a yazılan yazılar ve sicil özeti, (A-123/5)

47 Hakkı Tonguç'un 19.3.1954 günkü mektubu (Tonguç'a Kitap, s. 55)

48 Hakkı Tonguç'un Şerif Tekben'e 24.3.1954 günkü mektubu (Köy Enstitüleri Defteri 3, s. 38)

49 Hakkı Tonguç'un 20.3.1954 günkü mektubu (Tonguç'a Kitap, s. 55-56)

Mart içinde Türkiye'nin dışa bağımlılığında bir adım daha atıldı: Yeni Petrol Yasası çıkartıldı. Buna dayanarak yabancı şirketlere de 40 yıl süre ile petrol arama izni veriliyordu. Bu süre 20 yıl daha uzatılabilecekti. 1957 yılı sonuna doğru yabancılara verilen arama izinli arazi 8.7 milyon hektara ulaşacaktı.

O ay Yüksek Köy Enstitüsü'nü 1947'de bitirmiş olan, Tonguç'un hemşehrisi, okul arkadaşı Atmaca Köylü Rasim'in oğlu Galip Gürler, yine köy enstitüsü çıkışlı eşi Perihan ile birlikte Tonguç'un evine geldi.[50] *"Köyden yetişen insanlara karşı devletin hiç gizlenemeyecek kızgınlığına karşı direnecek"* bir dergi çıkarmak istediklerini anlattı. Tonguç *"Galip, anlattıklarınız çok güzel, aynı şeyleri düşünüyoruz ama seni yaşatmazlar"* uyarısını yaptı. Ne var ki, onlar kararlıydılar.

'Köy ve Eğitim'in ilk sayısı Mart 1954'de çıktı. Dergi, kuruluş amaçları doğrultusunda 129 sayı çıkacak ve 1966 Şubat ayında kendisi yayınına son verecekti. Derginin okuyucusu kısa sürede artmış ve abone sayısı dört bine ulaşmıştı. Böylece, köy enstitülüler 'Demet'in yanında etkin bir dergi daha kazanmış oluyorlardı.

Ama savunulan görüşler kısa sürede Bakanlığın tepkisini çekecek ve derginin köy ve kent öğretmenleri arasında ikilik yarattığı savları ortaya atılacaktı. Baskılara karşın yayın sürdürüldü. 1959'da Tevfik İleri bir süre için M. Eğitim Bakanlığı'na vekalet ederken Galip Gürler bakanlık emrine alınacaktı. O günlerde Gürler Tonguç'tan şu mektubu aldı: *"Galip Dostum, Ankara'da değildim. Olanları Amasya'da öğrendim. Ülkü yolu biraz dikenli olur. Metin ol, bulutlar yeryüzünü uzun süre karartamaz. Güneşli günler yakındır. Gözlerinizden çok çok öperim. 5.8.1959"*

Dergi, yayımına son verinceye kadar savaşımını sürdürecek ve birçok yeni yazara olanak sağlayarak *"Anadolu'muzun uzak yerlerinden"* gelecek sesleri duyuracaktı.

Emeklilik işi çözülünce Tonguç uğraşlarını üç alanda yoğunlaştırdı; kitap yazma işi, okumak ve dostları ile ilişkiyi sürdürmek. Dostların çoğu Ankara dışında oldukları için ilişkiyi sürdürmenin yolu büyük ölçüde mektuplaşmadan geçiyordu. Bu, eskiden beri Tonguç'un sevdiği iletişim türüydü. Buna daha da ağırlık verecekti. Böylece, bundan sonraki yaşamının düşünlerini, duygularını, kaygılarını, tasarılarını izlemenin en iyi yolu, mektuplarını incelemek oluyordu.

Tonguç, üniversite öğreniminin eskiliğini ve Almanya'da da üniversite içi hiyerarşiye dayalı bir bilimsel sömürü düzeninin varoluşunu gözlediğini yazan oğluna verdiği yanıtta, onu yatıştırmaya çalışarak klasik yüksek öğrenim sistemi konusundaki çok olumsuz kanılarını açıkça belirtmeden düşünlerini şöyle açıklıyordu:[51] *"Son uzun mektubunu aldık. Artık Almanya'nın içyüzünü görüp anlamaya başladın. İşin konusunda verdiğin bilgiler üzerinde çok düşündüm. Yargıya varmakta acele etmeden en çok yararlanılacak yerde çalışmak şüphesiz en doğru hareket olur. Şu var ki, üniversite öğretimi dünyanın her tarafında öğrencinin kişisel ilgisine, sorunlara aç kurt gibi saldırmasına, o çevrelerde esen bozucu rüzgarlara kulak asmamasına bağlanıldığı zaman buna katılana yarar sağlayan bir iştir. Klasik, formel, geleneksel bir öğrenim olduğu gibi, şüphesiz dinamizmin fışkırdığı endüstri bölgelerindeki çağdaş örgütlenmeli iş yaşamının yarattığı sorunlar içinde yoğrularak öğrenilenlere göre daha sıkıcı ve daha az ilgi çekicidir. Ne var ki, üniversite çevresinin ağdalı havası içinde özellikle yöntem yönünden ölmez bir güç yayılsa gerektir. Kendi gereksinimlerin bakımından bu iki ayrı karak-*

50 Galip Gürler'den 1996'da alınan (Köy ve Eğitim) dergisi ile ilgili not.
51 Hakkı Tonguç'dan Engin Tonguç'a 20.3.1954 günkü mektup.

terli çalışma çevresini birbiri ile karşılaştırarak en doğru yargıya kendin varabilirsin sanıyorum. Şimdilik sana salık verebileceğim şey, ivedi bir yargıya varmayarak ağırbaşlı davranmak, incelemelere dayanarak karar vermektir. Biz bu konuda iyice aydınlanmış da değiliz".

Daha sonra yine bu mektupta kendi sorununa değiniyordu:

"... Geçen mektubumda sana kısaca yazdığım bir iş tutma konusuna gelince; fazla zaman geçirmeden bunu da bir karara bağlamamız iyi olacak. İlk akla gelen şey, İstanbul'daki anaparalı tanıdıklarla kitapçılık, matbaacılık, klişecilik işlerine katılmak oluyor..."

Ne yazık ki bu tasarılarının hiçbirini gerçekleştirme olanağı bulamayacaktı.

Ve okumayı sürdürmek! Okumak, araştırmak, öğrenmek alışkanlığını hiç bırakmayacaktı.

Yine 1956'da oğluna yazdığı bir başka mektupta klasik yüksek öğrenim konusunda daha açıktı: *"... Klasik öğrenim dünyanın her yanında fosilleşmiş bir durumda. İnsan bunun böyle olduğunu bilerek hareket edecek olursa yolunu daha kolay bulur. Ancak bu anlayıştır ki, insana klasik üniversite öğretiminin dışında kalmış bilgi kaynaklarını buldurur. Tek insanın kökleşmiş, kemikleşmiş sistemleri yenmesine olanak bulunmadığına göre, yapılacak iş, en çok yarar sağlayacak yolları bulmaktır. Bu da karşılıklı insan ilişkilerinde hoşgörülü davranmakla, özveriyle olur. Gerçek dostluklar kolay kurulan yapılar değildir."* [52]

Sabahattin Eyuboğlu'na onun 'Fransa Üstüne Denemeler' kitabını okumaya başladığını bildirerek şöyle diyordu:[53] *"... Bana bu yapıt o kadar lezzetli geldi ki, tükenecek diye, okurken ilerlemeye bir türlü gönlüm razı olmuyor... Gençliğimden beri kafamı kurcalayıp duran Fransa konusundaki dumanlı kanıların yerine berrak, billur gibi görüşlerin geçmesi, insanoğlunun yaşadığı toprağın üzerine kaderinin resmini çizebilmesi; yaşamı çıldırasıya sevilecek bir nesne durumuna sokması; değersiz sanılan şeyleri önlerinde secde edilecek varlıklar durumuna sokması... Anadolu steplerini seyrederek anlamlandırmaya çalışan bir insanı pek saran şeyler doğrusu..."*

Bu mektubun ikinci bölümünde, ileride Tonguç'un ölümünden sonra yayımlandığı zaman Fay Kırby'i üzecek birkaç satır da vardı. Anlaşıldığına göre, Tonguç, Kırby ile Eyuboğlu'nun aracılığı ile ilk kez o günlerde görüşmüş, ama giderek yaygınlaşan, milli eğitime Amerikan sızmalarının ve yabancı uzman getirtme eğilimlerinin de olumsuz etkisiyle olacak, ona başlangıçta güvenememişti! *"Amerikalı Bayan'la uzunboylu konuştuk. Ayrıntılarla ilgili birçok noktayı öğrenmek isteyen bu kadıncağızı laik eğitim, iş ilkesine dayanan eğitim, koedikasyon konusu gibi ana sorunlarda açık konuşturamadım. Hatta pragmatizmi temel alan bir eğitim sisteminden yana olup olmadığını da kestiremedim. Amerikan Yardım Heyeti'ne rapor hazırlamakla görevli ve bu açıdan bizleri teraziye koyup tartmaya çalışan bir rolün sahibi gibi geldi bana. Bir halini sempatik bulmadım: Her konuda kendilerini pek yükseklerde, bizleri de pek aşağılarda görmesi..."*

Tonguç'un kuşkularının daha sonraki görüşmelerinde giderildiği, ilerideki mektuplaşmalarından anlaşılacaktı.

---

52 Hakkı Tonguç'dan Engin Tonguç'a 1956'da yazılmış bir mektup.

53 Hakkı Tonguç'dan Sabahattin Eyuboğlu'na 25.4.1954 günkü mektup. (Tonguç'a Kitap, s. 57).

Siyasal propagandalar süresince yoğun din sömürüsünün de yapıldığı yeni seçim dönemi 2.5.1954'de DP'nin ezici üstünlüğü ile sonuçlandı. Meclis'e 488 DP milletvekiline karşılık, CHP yalnızca 31 milletvekili ile giriyordu. CHP 1950'dekinden de daha ağır bir yenilgiye uğramıştı. Ödün politikası yine başarılı olmamıştı. Ama CHP ileri gelenlerinin birçoğu bunu hâlâ kavrayamıyorlardı. Laiklik ve devletçilik ilkelerinin bırakılmasını isteyenler vardı. Bazı CHP milletvekilleri *"okullara din dersleri konulması konusunda halka söz verilmesini"* istiyorlardı. Hıfzı Oğuz Bekata, Şevket Raşit Hatipoğlu, Raif Karadeniz ve bazı başka milletvekilleri Genel Başkan İnönü'ye gönderdikleri mektupta *"Parti'nin ilkelerinin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini, laiklik ilkesinin halk yığınlarınca yanlış anlaşıldığını, Genel Başkan'a geniş yetki verilmesinin halkın gözünde tek Parti, tek Şef'den kalma bir uygulama izlenimi yarattığını"* ileri sürüyorlardı. İnönü ise bu görüşte değildi: *"Ödün alanında DP ile yarış edebilir miyiz? Eğer biz devletçilikten ve özellikle laiklikten en ufak ödün verirsek bunların ucunu bir daha yakalayamayız. CHP'nin Atatürk devrimlerinin bekçisi olduğu için saygınlığı vardır"* diyordu.

Ama gerçek, DP'nin ezici çoğunlukla Meclis'e gelmesiydi. Bu kadar güçlülerken, neden hâlâ gerginlik ve şiddet politikası güdüyorlardı? İşte bunun akla yakın bir açıklaması yoktu. Bu yengiye ulaşmışken, Bayar'ın *"Artık bundan sonra ince demokrasiye paydos!"* demesinin nedeni ve mantığı neydi?[54]

7.5.1954'de kurulan yeni Adnan Menderes Kabinesi'nde Milli Eğitim Bakanlığı'na Celal Yardımcı getirildi. 24.5'de açıklanan yeni Hükümet Programında *"geçmişteki sahte siyaset çatışmalarının sürüp gitmesine Hükümet'in izin vermeyeceği"* belirtiliyordu. Haziranda DP'ye oy vermeyen Kırşehir İli cezalandırıldı; İlçe yapıldı. İşçilerin değiştirilmesini istedikleri İş Yasası değiştirilmedi. Muhalif Yazar 80 yaşındaki Hüseyin Cahit Yalçın için *"Hükümet'e hakaret"* suçlamasıyla soruşturma açıldı, 21 Haziran'da çıkartılan bir Yasa ile 25 yıl görev yapmış ya da 60 yaşını doldurmuş yargıç ve profesörlerin emekli edilmeleri yolu açıldı. Artık yalnızca muhalefet sözcüğü bile Menderes'i çileden çıkarmaya yetiyordu.[55]

Demokrasi ve insan hakları nutuklarıyla iktidara gelen DP ne yapıyordu? Hangi akılla bindiği dalı kesiyordu? Yoksa tüm bunlar tabanı oluşturulmamış bir demokrasi deneyinin doğal ve kaçınılmaz gelişimi, sonuçları mıydı?

Tonguç'un ilgisi politikacıların bu akıl dışı, bilinçsiz ve güdük çekişmelerinden başka bir konuya yönelikti; ona göre, DP'yi iktidara taşıyan Anadolu aldatılmıştı, kandırılmıştı. Oradan gerçeği görebilenlerin doğruya, ileriye dönük sesleri gelebilecek miydi? Bu doğrultudaki en ufak bir belirtiyi bile mutluluk ve sevinçle karşılıyordu. 18.6.1954'de Şerif Tekben'e şöyle yazıyordu:[56]

"... Birkaç ay önce Küçük Tiyatro'ya gitmiştim. Kapıdan içeriye girince tiyatronun holünde güzel giyinmiş, özenle süslenmiş kadın ve erkeklerin oluşturdukları lavanta kokan kümelerin arasına katılmış, sigaramı yakarak bildiğiniz Anadolu köylerinin ve beldelerinin bu saatlerdeki derin, ölümü anımsatan uykularını düşünüyordum. Bu dünya nimetlerinden nasipsiz insanların alınyazılarını okumaya çalışırken, karşıma çehresi bakır renkli, alnı damla damla terli bir delikanlı dikildi. Malatya Bölgesine özgü bir ağızla adımı sordu. Öğrenince pek duygulanarak ellerime sarıldı ve hemen Akça-

54 Çağlar Kırçak, Türkiye'de Gericilik, s. 42-44.
55 A. g. e., s. 44-45.
56 Hakkı Tonguç'dan Şerif Tekben'e 18.6.1954 günkü mektup (Köy Enstitüleri Defteri 3, s. 34-35)

dağ'dan ve yedek subay olduğunu söyledi, tıpkı köy odasındaymış gibi tatlı ve neşeli konuşmaya başladı. Bu eserin yaratıcısı olarak seni düşünmekten piyesi seyredemedim. Hoş, zevkle seyredilecek değerde bir eserle de karşılaşmadık ya. Buna benzer, birbirinden üstün yüzlerce, binlerce tablo çizebilirim..."

Sonra yine bu mektupta İstanbul'a göçerek bir iş kurma tasarısından söz açıyordu ki, bu konunun o günlerde bir kez daha ciddi olarak ele alındığı anlaşılıyordu: "*... Bizim göç işini ayarlamak için uğraşıyorum. Şuyulu arsa sorununu son aşamasına getirdim. İstanbul'da bir iş tutmak niyetindeyim ve bu sorun etrafında seninle uzun boylu konuşarak bir karara varmayı tasarlıyorum. Birbirini anlamış, karşılıklı güvene sahip birkaç dost yanyana bulunabilirsek ömürlerimizin son yılları içinde arı kovanı petekleri gibi yanyana dizilebiliriz düşüncesindeyim...*"

Ama evin önündeki o arsa parçacığının satın alınmasında bir sürü zorluklar çıkacak, bu yapılamayınca Ankara'daki evi satıp, İstanbul'da kalınabilecek bir yer almak ve orada bir iş kurmak tasarısı da gerçekleşmeyecekti. Ayrıca, orada en güvenilir bir yayıncı ile ortaklık bile, o işlerin içine girmiş yakınlarınca kesinlikle salık verilmiyordu.[57]

Elinin kolunun bağlanması, Türkiye'de giderek yozlaşan düşün yaşamının bunalımları zaman zaman mektuplarına da yansıyordu: "*... Ankara bildiğin gibi. Yeni birşeyler yok. Düşün, sanat ve pedagoji alanında korkunç bir kısırlık var. Zamanın koşulları ülkülerin üstüne kalın bir tül tabakası çekti. Bu yüzden meslektaşların çoğu küçük şeylerin peşine takıldılar, bayağılıklara daldılar...*" [58]

1954 Ekim ayında Ankara'ya gelen Hindistan Planlama Nazırı'nın isteği üzerine Tonguç onunla görüştü. Adamın Avrupa'da katıldığı bir Kongre'de, köy enstitülerini görmüş olan bir yabancı Profesör, ona köy enstitülerinin özellikle kuruluş yıllarını incelemesini salık vermişti. Nazır, Hasanoğlan'ı da gördükten sonra Tonguç'u arayıp buldu. Uzun bir görüşme yaptılar.

Tonguç, bu görüşme ile mektubunda[59] onu kültürlü bir adam olarak nitelendiriyor ve "*senin de böyle geniş görüşlü, ülkücü bir insanla görüşmeni ne kadar candan istemiştim*" diye yazıyor ve yakınıyordu: "*Gerçek denilen şeyle ideal bizim toplumda ne kılık kıyafete giriyor. Aydın denilen şey ne malmış bizde! Bunlar insanı çileden çıkarıyorlar, kıvrım kıvrım kıvrandırıyorlar. Çilemizi çekeceğiz. Bakalım sonu ne olacak? Hüner işte bu öngörüde aldanmamak...*"

Oğluna yazdığı 8.11.1954 günkü mektup iş yaşamı ile ilgili düşünlerinin yanısıra önemli bir haberi de içeriyordu: "*Meslektaşlarla işbirliği kurmadıkça, eş amaç için uğraşanlar arasında en büyüğünden en küçüğüne kadar sıkı bir işbirliği yapılmadıkça, bugünkü uygarlığın gereklerini yerine getirmek, hele yaratıcı çalışmaya katılmak olanağı yoktur...*" Duygularını belirtmeden verdiği bağın ve bağ evinin satışı haberi çocukluğu orada geçmiş olan oğlu için de üzücüydü ve Tonguç için bunun ne anlama geldiğini, bundan nasıl acı duymuş olacağını uzaklardan düşünebiliyordu: "*... Geçen hafta içinde bağı sattık. Kentteki evin arsa işlerini sonuçlandırmak, geçimimizi normal bir duruma koymak, senin öğrenim harcamalarını güvenceli bir şekle sokmak için bundan başka bir olanak yoktu. Onun için bu yolu tuttuk ve buna zorunluyuz. Elimizde böyle bir yerimizin bulunmuş olmasını şans sayıyoruz. Şimdi kentteki evin pürüzlü son parçası olan arsayı almaya uğraşıyoruz. Ondan sonra kesin bir karar vererek yaşamımıza yeni*

57 Osman Yalçın'dan Hakkı Tonguç'a 12.7. ve 4.8.1954 günkü mektuplar.
58 Hakkı Tonguç'un 28.7.1954 günkü mektubu (Tonguç'a Kitap, s. 58)
59 Hakkı Tonguç'un 10.10.1954 günkü mektubu (Tonguç'a Kitap, s. 58)

bir şekil verecek ve düzene koyacağız. Hamdolsun sağlığımız iyi. Bu arsa işleri yüzünden benim kitapla ilgili çalışmalarım durmuştu. Çünkü bu sorunlar insanın zihnini altüst ediyor. Dileğim bir an önce yeniden düşünsel çalışmalara başlayabilmektir."[60]

Yıl sona ermeden, 1.12.1954'de, DP iktidarı, 80 yaşındaki yazar Hüseyin Cahit Yalçın'ı cezaevine attı.

1955 yılına girilmişti.

Karlı, soğuk Ankara kışı. Hisarparkı Caddesi 12 no.daki çatısından yağmurun akması bir türlü giderilemeyen eski Ankara evinde kış. Bir odanın ısıtılmış tutulabilmesi için büyük kömür sobasının külünün her gün boşaltılması, evin bodrumundaki kömürlükten kovayla kömür çıkartılması, su borularının ve musluklarının donmalarının önlenmesi için önlemler. Yakındaki Sebze Hali ile Memurlar Kooperatifi'nden günlük alışveriş. Gazeteci Ali Bitik'in kulübesinden gündelik gazetenin alımı. Bunların üstesinden gelmeye çalışırken yaşlandıklarının ayırdına varmaya başlayan iki kişi. Bir odadakiyle koridordaki rafları doldurmuş kitaplar kitaplar... Radyoda, akşam ajanslarında sürekli iç karartıcı, umut kırıcı haberler. Düşün, sanat ve bilim adamlarına baskılar, haksızlıklar, izlemeler, tutuklamalar. Oy avcılığındaki başarıları ile şaşırmış, çapsız, dar görüşlü bir iktidar. Giderek yorulan uzaklardaki dostlar, yıpranan, eskiyen dostluklar.

Genellikle Tonguç pencerenin yanındaki sedirde bağdaş kurarak oturur, kucağına koyduğu kalın bir kartonun üzerinde o düzgün elyazısı ile, pek az silinti ve çıkma yaparak, bir yandan da hiç bırakmadığı sigaraları ardı ardına tüttürerek yazılarını, mektuplarını yazardı. Yazı devriminden beri eski yazıyı kullanmamıştı. Kendisinden çok genç oldukları halde, mektuplarını Arap yazısı ile yazıp gönderen eski öğrencilerine, bazı enstitü müdürlerine çok şaşardı, ama bir şey söyleyip onları kırmazdı. *"... İşlek, okunaklı fakat biraz büyükçe, bakla iriliğinde bir elyazısı vardı. Harfin harfe, satırın satıra uygunluğu ile göze hoş görünen sayfa düzenleri yaratırdı. Hiçbir sözcüğü gizlemeyen bu yazı, onun yaşamındaki açıklığı da ortaya koyardı..."* [61]

Yazmaya biraz ara verdiği zaman, pencereden dışarıya, uzaklara dalar, bir süre düşünürdü. Dışarıda yeni yapılmış, üzerinden pek az aracın geçtiği hafifçe kar tutmuş cadde, daha gerilerde de bacalarından kış dumanları tüten, kar beyazlığına bürünmüş gecekonduları ile Altındağ vardı. Bunları mı görürdü düşünürken, yoksa gözlerinin önünden tüm ayrıntılarını anımsadığı Anadolu köyleriyle 20 köy enstitüsünün görüntüleri mi geçerdi?

En mutlu olduğu saatler köy enstitülü yeni öğretmenlerin kendisini görmeye geldiği anlardı. *"Güven verici bir konuşması vardı. İyi bir anlatıcı ve yorumcu idi. İyimserdi. Kapkara durumların bir umut verici yanını bulur, 'bunlar adamı yıldırmaz, adam kötülere kızıp ulusuna darılmaz' derdi. Sözcükleri kendine göre bir söyleyişi vardı..."* [62]

Eğer gelen giden yoksa yeniden yazısına, mektuplarına dönerdi.

Almanya'da oğlundan gelen mektupları ilgiyle değerlendirirdi. Hem onun çalışmalarını izlemek, hem de yeni Avrupa konusunda bilgi edinmek için.

"... Alman gençlerin bir kısmının Freud'dan ve Çehov'dan habersiz olduklarını anlatan satırlarını çok düşündürücü buldum. İnsanın inanacağı gelmiyor bu olaya! Alman gazetelerindeki kısırlığa bir türlü akıl erdiremiyordum. Şimdi bunun nedenini kavrar gi-

60 Hakkı Tonguç'dan Engin Tonguç"a 8.11.1954 günkü mektup.
61 Fakir Baykurt, Hey gidi Koca Tonguç, Tonguç'a Kitap, s. 175.
62 A. g. e., s. 175.

bi oldum. İnsanoğlu bilgisiz politikacıların elinde ne duruma geliyormuş..." [63]

"... Bir kooperatif ya da şirket kurarak ders araçları ticareti yapmak. Ferit Apa gibi matbaası olan bir iki arkadaş da buna katılacak. Bir (Lehrmittelanstalt = ders araçları kurumu) kurabilirsek türlü bakımlardan pek iyi olacak. Benim bir iş tutarak hem manen, hem maddeten huzura kavuşmam, aylık harcamalardan bir bölümünü olsun karşılayacak bir para kazanmam uygun olacak. Onun için küçük çapta bir anapara koyarak bir işe katılmak ve bu yolda yararlı olmak istiyorum... Gelecek günlerin yaşam koşullarını hesaba katarak el ayak tutarken biraz daha çalışmak gerekiyor" [64]

Tonguç, hâlâ kendisini emekli maaşından, başka bir deyişle devletten bağımsız kılacak bir iş kurmanın umudunu yitirmemişti. Kendisi, arkadaşları inceleme ve araştırmalar yapıyorlardı ama parasal sorunu bir türlü aşamıyorlardı. Tonguç yakın arkadaşlarına yazdığı mektuplarda sürekli bu konuyu ortaya atıyordu. Örneğin Tekben'e yazdığı 16.1.1955 günkü mektupla yine bu konu vardı: *"Ders araçları işine girişmeye bilmem sen ne diyeceksin? Fikren birbiri ile anlaşmış beş on arkadaş yanyana gelerek bu işin hem pedagojik, hem de ticaret yanıyla uğraşacak bir işletme kurmanın yolunu bulamaz mıyız?.."*

Bulamıyorlardı. *"Tonguç'un ders araçları işi, bizim matbaa önerimiz gibi girişimlerin boşa çıkmasının nedeni parasızlık olmuştur. Herhangi bir girişim için gerekli inceleme ve araştırmaları yapabiliyorduk ama para sorunu karşısında apışıp kalıyorduk. Arkasına polis takılmış, bir sürü soruşturmada sanık olmuş bizim gibi sakıncalı kişilere kim kredi açabilirdi..."* [65]

Etlik'teki bağ elden gitmişti. Doğa özlemi Ankara çevresinde gezilerle giderilmeye çalışılıyordu:

"27.2.1955: Çiftlik'den Yeni Mahalle'ye yürüyüş.

1.3. Kayaş'a gittik." [66]

Ve yine oğluna mektupları: [67]

"... Türlü nedenlerle değerleri erimeye başlayan Avrupa uygarlığı çevresi içinde yaşayan bu insanların durumlarını doğal görmek gerekiyor. Teknik ve bilim alanlarındaki ilerlemeler, yeni buluşlar geleceğin yaşamına yeni bir şekil verecektir. Uçan, motor kullanarak zaman ve yer ölçümlerini değiştiren insan elbette kaplumbağa gibi yerde sürünen insandan değişik olacak. Onun ülküsü, düşünüşü, yaşam anlayışı başka türden olacak. Bu anlayış insanların güzellik görüşlerini, hazlarını, zevklerini de değiştirecek. Bu genel yargılar göz önünde tutularak yalnız kitaplardan öğrendiğimiz yaşlanmış uygarlığın özlemini çekmek boşunadır. Teker teker insanlara gelince; bunların içinde sempatik olanların yanında antipatik tipler, kötünün yanında iyiler de vardır. Fakat sempatik, iyi insanlar bulmak ve onlarla dostluklar kurup bunu sürdürmek çok özveriler isteyen zor bir iştir. İnsan eğer arının bal yapmak için uğraştığı gibi çalışarak bunu yapabilirse kendi yaşamı için güzel bir çevre hazırlayabilir ve o zaman hazır bir çevre özleminden de kurtulabilir..."

"Bizim yaşamımız bildiğin gibi. Sakin, tekdüze, gürültüsüz geçip gidiyor. Birkaç dostla bezenmiş bir çevre içinde zaman geçiriyoruz. Düşün yaşamı bakımından çok kı-

63 Hakkı Tonguç'dan Engin Tonguç"a 1.1.1955 günkü mektup.
64 Hakkı Tonguç'dan Engin Tonguç"a 20.1.1955 günkü mektup.
65 Şerif Tekben, Köy Enstitüleri Defteri 3, s.34 ve Hakkı Tonguç'dan Şerif Tekben'e 16.1.1955 günkü mektup (Köy Enstitüleri Defteri 3, s. 32-33).
66 Hakkı Tonguç'un 1955 yılı not defteri.
67 Hakkı Tonguç'dan Engin Tonguç"a 1.3.1955 ve 12.3.1955 günkü mektuplar.

sırlaşmış olan, daralmış dünyamızın içinde çalkalanıyoruz, bir seyirci gibi olayları gözlüyoruz..."

"23.3.1955: Hayri Çakaloz geldi. Gece beraberce yemek yedik. Şerif'e (Tekben) telefon edildi.

26.3: Çakaloz İzmir'e döndü.

27.3: Arkadaşlarla toplantı; yemek."[68]

Osman Yalçın'dan gelen uzun mektup, onun ders araçları konusunda yaptığı araştırmaları içeriyordu.[69]

Yakın arkadaş ve dost bildiği birçok kişinin davranışlarından uğradığı düş kırıklığına karşın, Tonguç'un dostluğa ve iyi bir dost çevresinin yaşamı kolaylaştıracak en önemli koşul olduğuna inancı hiç eksilmemişti, kalanlarla ilişkisini sürdürmeye büyük önem veriyordu.

Haziranda oğlu Almanya'dan yıllık izinle Türkiye'ye geldi. Tonguç, eşi ve oğluyla gelen bir Alman arkadaşı, hep birlikte 1 Haziranda bir Batı Anadolu gezisine çıktılar.

"1.6.1955: Afyon'a geldik. Zekeriya'da kaldık (Tonguç'un orada İlköğretim Müfettişi olan kardeşi),

3.6: İzmir,

4.6: Bergama, Dikili,

5.6: İzmit, Cavcı'da kaldık (bacanağı)."[70]

Bu gezi Tonguç için yeniden Anadolu'ya açılma olanağı oldu: *"... Bizim Engin Almanya'dan motorize olarak bir Alman arkadaşını da yanına alarak geldi. Onların motorlu ve çadırlı gezilerine Anadolu içinde biz de katıldık. Batı uygarlığı disiplinine boyun eğerek dünya nimetlerinden yararlanmak olanağı bulduk. Efes'i ve Bergama'yı doya doya bir daha gördüm. Anadolu'nun ovalarını, dağlarını, yaylalarını, ormanlarını, insanlarını kucakladım. Dostlarla pınar başlarında, kıyı kahvelerinde, ağaç gölgelerinde sohbete daldık.."*[71]

Bu arada geleceğe dönük iş tasarılarını da sürdürüyordu: *"Eğitim ve öğretim araçları konusunu buradaki arkadaşlarla görüştük. Hepsi böyle bir girişimi çok uygun buldular. Bu işe katılacaklarını söylediler. Önümüzdeki aybaşından başlayarak her arkadaş parasal durumuna göre para dökmeye başlayacak."* İşe böyle başlamanın doğru ve pratik olacağını düşünmüşlerdi. Önce 'Eğitim ve Öğretim Araçları' adlı aylık bir dergi çıkartılacaktı. Derginin yanısıra ilk ve orta okul öğrencilerinin ilgilerini çekecek bir seri küçük yardımcı kitaplar yayınlanacaktı. Araçların sağlanması ve yaptırılması konusu inceleme evresindeydi. Tonguç, önemle üzerinde durulacak bir noktanın, bu işin niteliğinin ve girişimcilerinin açıklanmaması olduğunu yazıyordu: *"Bunu türlü bakımlardan böyle yapmak gerektiğini takdir edersin."*[72]

Ayrıca, Ankara'daki evin önünden yeni cadde geçmesi nedeniyle çok artan arsa değerinden yararlanmak ve buraya bir ortaklıkla işhanı yapmak tasarısı da vardı[73] *"... Ankara'daki ev işine bir şekil vermeye çalışıyoruz. Gelince mimar Cavit'in işhanı projesini bitirdiğini öğrendik. Betonarme hesapları projesini başka bir mimara verdik. Ba-*

68 Hakkı Tonguç'un 1955 yılı not defteri.
69 Osman Yalçın'ın Hakkı Tonguç'a 27.3.1955 günkü mektubu.
70 Hakkı Tonguç'un 1955 yılı not defteri.
71 Hakkı Tonguç'un 9.8.1955 günkü mektubu (Tonguç'a Kitap, s. 59)
72 Hakkı Tonguç'dan Şerif Tekben'e 18.7.1955 günkü mektup (Köy Enstitüleri Defteri 3, s. 27-29)
73 Hakkı Tonguç'dan Engin Tonguç"a 20.7.1955 günkü mektup.

kalım nasıl bir çözüm bulacağız? Bu konuda bize yardımı dokunacakların peşinde dolaşıp duruyorum..." [74]

6/7 Eylül 1955'de İstanbul'da patlak veren ve DP iktidarının yüz karası olarak tarihe geçecek olay, azınlıklara saldırı, yakıp yıkma, yağmalamayı tüm aklı başında insanlar gibi, Tonguç da acı ve utançla izledi. Düzeysiz ve yüzeysel politika anlayışlarıyla Cumhuriyet Türkiye'sini nerelere getirmişlerdi! Selanik'de Atatürk'ün doğduğu eve bir provokasyon olarak bomba atılması haberi Yunanistan'a karşı başlayan gösterileri çığrından çıkarmış, bir kitlesel çılgınlığa dönüştürmüştü. Gösteriler iktidarca düzenlenmiş, ama denetimden çıkmıştı. Bu, CHP'lilerin 1946'dan sonra başlatıp güncel siyasal amaçlar için kullanmayı alışkanlık durumuna getirdikleri güdümlü gösteri, miting ve saldırı yönteminin DP'lilerce de benimsenip kullanılmasıyla erişilen son noktaydı. İşi yüzlerine gözlerine bulaştırmışlardı. Hükümet adına Dışişleri Bakanı Prof. Fuat Köprülü 12.9.1955'de yaptığı Meclis konuşmasında kısaca *"İşin olacağını biliyorduk ama, ne yapacağımızı bilmiyorduk."* anlamına gelen, hocalık dışında tüm yaşamınca sürdürdüğü rahatlıkla durumu yine *"gelişigüzel"* dile getirdi ve 6/7 Eylül olayını sözüm ona açıkladı.[75]

Menderes ise ayaklanmanın bir *"komünist hareketi"* olduğunu ileri sürüyordu. Her zaman olduğu gibi, bilinen solcular, içlerinde Aziz Nesin de olmak üzere, tutuklandılar. Hükümet, bu olaydan üç büyük kentte sıkıyönetim ilan etmek için yararlanmayı da unutmadı. *"İnce demokrasi ufkun ardında kalmıştı artık... DP'nin trajik bir sonla noktalanacak olan yolculuğuna çoktan çıkmıştı bile..."* [76]

Kentlerde bunlar olurken, o ıssız, yetim Anadolu köylerinde, köşe bucakta, DP'yi de, koltuklarından olma korkusuyla titreşen yöneticileri de umursamadan, yollarında yürümeyi sürdüren, adları bilinmedik binlerce genç öğretmen görevlerini yapmaya çalışıyorlardı.

Malatya-Adana karayolunun 40. km'sindeki Suçatı Köyüne 1954/55 öğretim yılında atanmış Akçadağ Köy Enstitüsü çıkışlı Öğretmen H. Nedim Şahhüseyinoğlu, eşinin de yardımı ile okulun çatısını onarıyordu. Ekim ayı idi. Günün son saatlerinde köye gelen jipten inen üç kişiden biri öğretmeni sordu. Çatıda çalışıyor, dediler. İş giysili Şahhüseyinoğlu, elinde keser ve testere ile çatıdan indi. *"Sen öğretmen misin?"*, *"Evet"* Milli Eğitim Müdürü bağırıyordu: *"Böyle öğretmen olmaz. Sen öğretmen misin, işçi misin? Şu kadın kim? Sen de mi köy enstitülüsün? Ne olacak, enstitülüden böyle öğretmen çıkar!"* Bunun ardından günler süren soruşturmalar gelecekti. *"Üç gün maaş kesme cezası ve sürgün. Çevresi parmaklıklarla çevrilmiş, çatısı, kapı ve pencereleri onarılmış bir okul..."* [77]

Ama baskı her yerde sökmemeye başlamıştı. Burdur'da 1955/56 ders yılına girerken konuşan M. Eğitim Müdürü, bir konuşmasında, sözü dolaştırıp Göller Bölgesi Köy Öğretmenleri Derneği'ne getirerek, köy enstitüsü çıkışlı öğretmenlerin aşağılık duygularını gidermek için böyle bir dernek kurduklarını söyleyerek, ilinde böyle bir dernek istemediğini, kapatılmasını belirtmişti. Derneğin yayın organı Demet Dergisinin Kasım 1955 sayısında *"Marifetli Müdür"* başlıklı bir yazı yayınlanıp, Müdürün yönetici kişiliğine de değinilen yazının sonu da *"şimdilik bu kadar"* diye bitirilince Müdür, arkadaşlarına,

74 Hakkı Tonguç'dan Engin Tonguç"a 20.7.1955 günkü mektup.
75 Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, cild 3, s. 195.
76 Çağlar Kırçak, Türkiye'de Gericilik, s. 51.
77 H. Nedim Şahhüseyinoğlu, Köy Enstitülü Müsün?, abece, sayı 58, Nisan 1991, s. 12-13.

özellikle son tümceye takıldığını, geceleri uyuyamadığını söyleyecekti. Bundan sonra *"Değil il merkezindeki şubenin kapatılması, ilçedekilerle birlikte tüm şubeler verimli şekilde çalışmalarını sürdürdüler."*[78]

"Almanya ve Alman Üniversiteleri için yazdıkları çok ilgi çekici, düşündürücü. İnsanlığın geçirmekte olduğu büyük krizin bir yönünü yansıtan bu gözlemler, üzerinde uzun uzun durulacak, kaderimizi ilgilendiren sorunlardır. Böyle olduğu halde, bu sorunları ele alıp didikleyen, ışıklarını çevreye saçmaya başlayan ne yeni bir felsefe görüşü var ne de sanat hareketi. Belki ileride olacak. Bu olmadıkça, en az kültürlü işçi ya da köylüden üniversite hocasına kadar hiç kimse gündelik zevkleri doyurmaya yarayan bir tür çirkef çukurundan silkinip çıkamaz. Kökten değişmekte olan dünya yüzündeki olayları, yaşamın alabora oluşumunu görmezlikten gelen, yalnız eskiyi geveleyen felsefe ve sanat kurtarıcı rol oynayamaz. Bugünün insanını biraz avutan tek büyük ve ilerisi için umutlu hareket olarak sinema ile sporu ve radyoyu buluyorum. Başka sanat kolları bunların ritmine uygun bir canlılığa kavuşmadıkça insan yığınlarına etki yapamazlar... Ankara bildiğin gibi. Önemli bir değişiklik yok. Günlerimiz aynı tempo ile geçip gidiyor. Ben evde gördüğün 'Kinderlexikon'un 'Çocuk Ansiklopedisi' yarısından fazlasını uyarladım... İki gün önce müthiş bir yağmur yağdı. Evin içinde akan yerlere kova, teneke yerleştirmek için hayli koşuştuk..."[79]

"... Biz de burada opera ya da tiyatroya sık sık gidemiyoruz. Çarşamba akşamı 'Don Pasquale' için bilet aldık. Bakalım hoşumuza gidecek mi? Gazetelerdeki eleştirilere bakılırsa, sanatçılar iyi, ama seçilen yapıtlar tuhaf tuhaf şeyler: Harput'da Bir Amerikalı, Ruhlar Gelirse... gibi. Bunlara da şükretmek gerek. İyi ki vaktiyle bir hamlede bu opera ve tiyatro kurulmuş. Yoksa çimento ve şeker fabrikalarıyla başbaşa kalacaktık..."[80]

Tonguç, eğitim ve kültürde gelişme olmadan yalnız ekonomik ilerlemeyle yaratılacak toplum konusunda kaygılıydı.

29.11.1955'de DP iktidarı gericiliğe, bağnazlığa ödün politikasının doruğuna ulaştı: O gün toplanan DP Meclis Grubu'nda Başbakan Menderes beklemediği bir tepki ile karşılaştı. Bir süredir grupta *"yaylacılar"* adı verilen iç muhalefet başkaldırmıştı. Hükümet eleştiriliyor, bakanlar tek tek kürsüye çıkarak istifa ettiklerini açıklamak zorunda kalıyorlardı. Menderes yalnız kalmıştı. O zaman salt kendisi için güvenoyu istedi. Böylece kendini kurtaracak ve yeni bir hükümet kurabilecekti. Ama bunu isterken yaptığı konuşmada, ödün politikasıyla devletin ne denli karanlıklara götürülebileceğini gösteren, tarihe geçecek tümcesini söyledi: *"Siz isterseniz hilafeti bile geri getirebilirsiniz."*[81] İş bu noktaya kadar gelmişti.

9.12.1955'de yeni Bakanlar Kurulunda Milli Eğitim Bakanlığı'na Ahmet Özel getirildi. Artık bakan değişikliklerinin bir önemi kalmamıştı. İktidar, bakan kim olursa olsun, belli bir doğrultuda sürüklenip gidiyordu.

"15.12.1955: Alaattin Tiritoğlu ile görüşme, ziyaret ve çay.

30.12: Hamdi (Keskin), Ferit (Bayır), Hürrem (Arman) ile İmren'de yemek yedik.

31.12: Faik Reşit'lerde (Unat) yılbaşı gecesini geçirdik." [82]

---

78 Dursun Kut'un 1995'de verdiği yazılı not.
79 Hakkı Tonguç'dan Engin Tonguç"a 7.10.1955 günkü mektup.
80 Hakkı Tonguç'dan Engin Tonguç"a 23.11.1955 günkü mektup.
81 Çağlar Kırçak, Türkiye'de Gericilik, s. 52-53.
82 Hakkı Tonguç'un 1955 yılı not defteri.

Tiritoğlu, CHP'nin ilerici, sol-kanat olma savındaki milletvekillerindendi. Görüşme isteği ondan gelmişti. Tonguç'la Tiritoğlu'nun Bahçelievler'deki evinde konuştular. Tiritoğlu bir sol, hatta sözde bir sosyalist parti kurma araştırmaları içerisindeki bir grubun adına Tonguç'a bu girişime katılma önerisinde bulundu. Tonguç ise girişimi ciddiye almamış ve ona evdeki kristal avizeleri göstererek *"Tiritoğlu, halk bu kadar saf mı? Bu koşullarda yaşayanların peşinden gelir mi?"* yanıtını vermişti.[83]

Tonguç'un siyasal eylem konusunda asıl önemsediği ve beklediği, kendisinin bir siyasal kuruluşa girip çalışması değil, köy enstitülerinden yetişmiş olanların siyasal alanda seslerini duyurabilecek konuma gelmeleriydi. Kendisi de içinde olmak üzere, bireysel atılım ve girişimlerle siyasal bir güç oluşturulamayacağına inanıyordu.

83 Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç, s.217.

YİRMİYEDİNCİ BÖLÜM

Bir Taze Soluk: Avrupa Gezisi (1956-1957)

Ödün politikası, gericilik, düşün ve kültür yaşamındaki baskı ve saldırılara eklenen yeni bir öge, ekonomik sıkıntı 1956 yılına girilirken kendini iyice duyurmaya başlamıştı. DP'nin iktidarının ilk yıllarında Amerikan yardımı ve kredileriyle sağlanan göreceli ekonomik atılımın köksüzlüğü, plansızlığı ortaya çıkıyordu. Kitlelerdeki gönenç umudu yerini sıkıntıya, yokluklara ve umutsuzluğa bırakıyordu. Ülkenin öz kaynaklarını, insan gücünü harekete geçirerek doğru mekanizmaları yaratmadan, örgütlemeden, üretimi kitlelerin yararlanacağı şekilde arttırmadan, gelir dağılımı bozukluklarını düzeltmeden, taşıma suyla değirmen döndürme politikası iflas etmek üzereydi. Düşük üretim, yetersiz dış satım, döviz darlığı, zaten sınırlı ulusal gelirin dışa bağımlı bir aracı kesimde toplanması ekonomik krizle sonuçlanıyordu. Artık hükümet, durumu dışalımı kısıtlayarak dengelemeye çalışıyordu. Bunun sonucu dışarıdan gelen birçok malın azlığı, yokluğu, pahalılığı ve karaborsanın gelişmesi oluyordu. Tarıma traktör ve çağdaş araçlar bir ölçüde girmişti ama, bilgisiz ve plansız çabalarla sürdürülen tarım yine de beklenen düzeye erişemiyor, tarım ürünleri konusunda da sıkıntı artıyordu. Tarımsal kalkınmanın başarılamayışı kırsal alanda hızla artan nüfusun kentlere göçünü hızlandırıyor, birlikte getirdiği tüm sorunlarla hızlı bir gecekondulaşma kentlerin düzenini bozuyordu. DP iktidarı eğitimi bir yana iterek, yalnız ekonomik politikalarla bir kalkınma çabasının yanlışlığı içerisinde bocalamaya başlamıştı. Bu gelişmeler karşısında ödün ve baskı politikalarına sığınan iktidar bunun bir çıkmaz yol olduğunu bir türlü kavrayamıyordu.

"... 'Varlık' Dergisini ve istediğin kitapları göndereceğiz. Edebiyatla ilgiyi kesmek doğru değil. Okumak ve yazmak alışkanlığını yemek içmek kadar doğal duruma getirmenin insana sağlayacağı yararın yerine hiçbir şey geçemez... Değerli insanların takdir edilmesine alışılmamış bir toplumda aydınlar radyonun Mozart'ın doğum yıldönümü için yayın yapmasını bile yadırgıyorlar. Ankara Radyosu'nun 'Tarihten Bir Yaprak' saatinde her akşam Osmanlı Devleti'ne büyük hizmeti dokunmuş bir büyük adamın yaşamı anlatıldıktan sonra nasıl katledildiği ballandıra ballandıra anlatılır..."

"... Ankara bildiğin gibi. Önemli değişiklikler yok. Millet yok yere birbiri ile dalaşıp duruyor. Konular aynı şeyler... Yaşam günden güne pahalılaşıyor. En önemli gerçek bu. Ulus'un çalışma gücünden yararlanarak zorlukları yenmeye yanaşılmıyor, boyna para Allahlaştırılmak isteniyor. Tapınılacak güç olarak paranın çevresinde dönülüp dolaşılıyor. Kültürsüz, ülküsüz, uyuşuk, konfor düşkünü insanlardan başka türlü bir şey beklemek de boşuna. Ulus'a gerçek gönenç kaynağının çalışma olduğunu öğretmek için

hareket, atılım yok. Bakalım bu çıkmaz yolda daha ne kadar zaman ömür çürütülecek?.."

"... Ankara'da yeni bir şey yok. Yaşam bildiğin şekilde bizim mahalledeki çirkefli Bentderesi ya da senin Fabrika'nın yanından yazın uyuz uyuz akan Çubuk Çayı gibi akıp gidiyor... Gönderdiğin kitaplardan birini okudum. İspanyol düşünürü kendini hayli zorlayarak birşeyler bulmaya çalışıyor, ama gevelemeden ileri geçemiyor. (Der Aufstand der Massen = Kitlelerin Başkaldırısı) gibi konuların böyle gevezelerin elinde ne kadar ruhsuzlaştırıldığına insan şaşırıp kalıyor. Bunlar değil 20. Yüzyıl'ın sorunlarını, şu Fransız Devrimi denilen devrimi bile canlı canlı yazamayacak kadar papaz bozması herifler. İspanya"ın bugünkü durumunu bir düşün ki, bu adamın cenazesini izleyerek törene katılan öğrencilerin davranışları yüzünden Madrid Üniversitesi kapatılıyor! Yazıklar olsun Descartes'i, Kant'ı, Pasteur'ü, Rousseau'yu, Danton'u yetiştiren Avrupa'ya! Kitabın iyi yanı bugünkü gerçek Avrupalı sözde ileri bilim adamını tanıtması. Atatürk insanın gözünde çok büyüyor..."[1]

Ya umut? Umut var mıydı? Vardı. Ama sözde aydınlarla ulemanın hiç dikkatlerini çekmeyen, görseler de küçümseyip önemsemeyecekleri kaynaklardaydı. Örneğin, köy enstitülerinde yetişenlerin sesleri daha yüksek çıkmaya başlıyordu. Düşün ve yazın yaşamına girenler çoğalıyor, dernekleşme ve örgütlenmeler yayılıyor, yerel, küçük ama etkili dergiler artıyordu. Göller Bölgesi Köy Öğretmenleri Derneği'nin yayın organı 'Demet' baskılara karşın düzenli olarak çıkıyordu. Tonguç da oraya yazı gönderiyordu. Dergi'nin Mart 1956 sayısında 'Köyü Tanıtan Bir Eser' başlıklı yazısı yayımlandı.[2]

Tonguç bu yazısında İbrahim Yasa'nın Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü tarafından basılmış 'Hasanoğlan Köyü'nün İçtimai-İktisadi Yapısı' adlı kitabını tanıtıyordu. Uzun bir yazıydı. Kitabı ve yazarın çalışmasını övüyor, ama bazı eleştiriler de yapıyordu. Örneğin, daha fazla ve iyi nitelikte resimlerle konu somutlaştırılabilirdi, incelenen konuların ayırımına göre değişik inceleme yöntemleri kullanılabilirdi, örnek gerekirse, *"Hasanoğlan'ın eğitim-öğretim durumu araştırılırken yalnız bu alandaki resmi çalışmalar çerçevesi içinde kalınmaz; toplumla eğitim arasındaki bağlılıkların beşikten mezara kadar süren evreleri göz önüne serilebilir, zamanın türlü etkileriyle nitelik değiştiren eğitsel olaylarla bunlara katılanların rolleri açıklanabilirdi."* Yazı şu ilginç tümce ile son buluyordu: *"Eğitkenlerle toplumbilimciler inceleme ve araştırma yaparken bazı hazır görüşlerin etkilerinden kendilerini kurtaramazlar. Bu yüzden, çevre koşulları değiştirilince başka düşünüş ve nitelikleri olan insan yaratılabileceğini ya da insanların düşünüş ve nitelikleri değiştirilince onların yeni bir çevre yaratabileceklerini savunanların tek yönlü görüşlerine kendilerini kaptırırlar. 1. Yasa bu türlü etkilerden sıyrılarak çalıştığı için özlü bir yapıt yaratabilmiştir..."*

Bu son tümce ilginçti, Tonguç'un tek başına maddi ya da manevi değişimin gelişme için yeterli olamayacağına inandığını gösteriyordu. Bunların ikisi bir arada ve birbirine koşut yürütülmeliydi.

Toplumla eğitim arasındaki ilişkinin *"beşikten mezara kadar incelenmesi"* eleştirisi de eğitimin toplumsal değişme üzerindeki etkisi ve gücü sorununun onu sürekli uğraştırdığının, gençliğinden beri ilgisinin odak noktalarından biri olan bu konunun onun için önemini sürdürdüğünün kanıtı sayılabilirdi.

---

1 Hakkı Tonguç'un Engin Tonguç'a 1.1., 11.2. ve 12.3.1956 günkü mektupları.

2 Hakkı Tonguç, Köyü Tanıtan Bir Eser, Demet, sayı 35, Mart 1956, s. 7-11.

Büyük gazetelere yazı yazmayan, yazmak istese de yazılarının yayınlanması olasılığının çok az olduğu Tonguç, genç öğretmenlerin çıkardıkları bu küçük dergilere çok önem veriyordu, buralara istekle yazı gönderiyordu.

"... Gönderilen sevimli Demet'i düzenli olarak alıyor ve okuyorum. Dernek üyesi arkadaşlardan Ankara'ya gelenlere abone bedelini vermek istedim, almadılar..."

1. Yasa'nın kitabını tanıtan yazısını yollarken de şunları yazıyordu: "*... Bu kitapta ele alınan ana konu köylerde çalışan ülkücü öğretmenlerin yarattıkları destanlardan birinin anlatılmasıdır. Böyle tam anlamı ile ulusal atılımların öykülerinin küller altında kalmasına gönülleriniz yanaşmaz sanıyorum. Basmayı uygun bulursanız basma tekniğini siz saptarsınız... Derneğin çatısı altında ve 'Demet'in çevresinde toplanan tüm arkadaşlara sevgiler, selamlar, başarılar...*"

"... Demet'in Mart sayısı geldi... Bu sayı gerçekten çok değerli, anlamları geniş, doyurucu yazılarla donatılmış... Köy enstitüleri için açtığınız anketi yanıtlamaya çalışacağım... Değerleri kül altında bırakmamak namuslu aydınların başta gelen görevlerindendir, düşüncesindeyim..."[3]

'Demet' yazarı olmanın Tonguç'a kıvanç ve onur verdiği anlaşılıyor.

Bu arada gündelik yaşam sürüyordu:

"27.1.1956: Cuma toplantısına Refik Durlu geldi?? (Yaz. notu: Eski Sivas M. Eğitim Müdürü),

9.2.: Karlı günde Etlik-Ayvalı'da yürüyüş yaptık,

2.3.: H. Sakabaşı ve diğer arkadaşlarla Çiftlik Lokantası'ndaydık,

5.3.1956: Ayakkabı aldım. Faik Reşit'lere (Unat) gittik,

14.3.: Edip'le Enver'e mektup yazdım."[4]

1956 Nisan ayında Tonguç eşiyle birlikte Avrupaya gitmeye karar verdi. Bunun için özel bir neden de vardı: Oğlu Almanya'da çalıştığı Hastane'deki bir Türk meslektaşı, Dr. Müstesna Inay ile evleniyordu. Daha önce nişan konusunun haberini aldığı zaman Tonguç'un oğluna yazdığı şu satırlar ilginçti; kişiliğe saygı ve değerin bir kanıtıydı:[5] "*... Kişisel yaşamla ilgili bu türlü işleri insanın en yakınları bile istenilen şekilde yola koyamazlar. Çünkü bu konuda kişisel görüş ve düşünler birinci planda yer alırlar. Onun için başkalarının etki ve kılavuzluğuna gerek kalmadan senin vardığın sonuç bizi sevindirdi. Bu işi biz ele alıp senin hesabına çözümlemek isteseydik, ikircikli durumlara düşebilirdik...*"

Kişinin kendi işini, hele kişisel konularda, kendisinin görmesi onun şaşmaz yöntemiydi. Oğlu ortaokula yazılacağı zaman bile ilkokul diplomasını koltuğuna verip, kaydını yaptırması için onu tek başına yollamamış mıydı!

Avrupa'ya gidiş isteğinin özel neden dışında nedenleri de vardı:[6]

"... Birkaç yıldan beri iki kitap üzerinde çalışıyorum: Sanat ve İş Eğitimi Ansiklopedisi. Bunlara istediğim biçimi verebilmek için Avrupa müzelerini yeniden ve bu işle ilgili açılardan görmek gereksinimini duymaktayım. Ayrıca, belki paslarımızı da biraz gi-

3 Hakkı Tonguç'dan Dursun Kut'a 12.2. ve 18.3.1956 günkü mektuplar.

4 Hakkı Tonguç'un 1956 yılı not defteri.

5 Hakkı Tonguç'dan Engin Tonguç'a 19.1.1956 günkü mektup.

6 Hakkı Tonguç'dan Şerif Tekben'e 14.4.1956 günkü mektup (Köy Enstitüleri Defteri 3, s. 24-26 ve Tonguç'a Kitap, s.58).

derir, gönül temizliği yaparız. Döviz vermedikleri için bu işin de bir takım zorlukları var. Onları yenmek için didinmeye başladım..."

"... Gitmek için bazı hazırlıklara giriştik. Onları yoluna koyabilirsem mayıs sonunda ya da haziran başında İstanbul'da görüşebileceğiz. Dostlara kavuşacağıma seviniyorum. Çok göresim geldi sizleri... Bir çok değerler söne söne adeta yalnız dost dünyası kaldı teselli bulacağımız. 17 Nisan için Cumhuriyet, Dünya, Tan gazetelerinde, Forum ve Demet dergilerinde hayli yazı çıktı. Bilmem bunları görebildin mi? Canım enstitülerin başları koparıldıktan sonra ağıtlar düzülüyor..."[7]

"... (Hazırlamakta olduğum Sanat Eğitimi ve Çocuk Ansiklopedileriyle ilgili incelemelerde bulunmak üzere Avrupa'ya kendi paramla gitmek istiyorum. Pasaport verilmesini rica ederim) diye bizim Bakanlığa başvurdum. Bakalım ne buyuracaklar emekli öğretmene!.. Hacca gitmek işini kolayca anlayan ilgililer, Avrupa'ya inceleme için gitmek konusunu hiç mi hiç akıllarına sığdıramıyorlar dersem şaşma! Türlü zorluklar da olsa 18-20 yaş arasındaki bir genç insanın saflığı ve güveni gibi bir inançla bu yolu tutmaya karar verdim..."[8]

Gerçekten de dış ülkeye çıkış izni verilmesi, hele döviz alınabilmesi o günün koşullarında hiç de kolay değildi. Devletin dövizi çok kıttı, dışarıya gidişlere de öyle uluorta izin verilmiyordu. Hele Tonguç söz konusu olunca sonucun ne olacağı kestirilemezdi. Verdiği dilekçede *"Orada bulunacağı günlerin harcamalarının oğlunca karşılanacağı, zorunlu yol harcamaları için yeterli döviz verilmesi"*ni istemişti.[9]

M. Eğitim, Maliye ve İçişleri Bakanlıkları arasında bir sürü yazışmalar yapıldı. Sonunda, bazı dostların da yardımı ile işlemler tamamlanacaktı. Denizyolları'nın Alman limanlarına düzenli sefer yapan şileplerinden biri ile gitmeye karar verdiler. Zamanları çoktu ve bu en ucuz gidiş olanağıydı.

"23.3.1956: Nurettin'den mektup geldi. Vapur işini yoluna koyacağını söylüyor. (Yaz. notu: Nurettin Boyman, eski Mesleki Öğretim Genel Müdür Yardımcısı, Denizcilik Yüksek Okulu Müdürü),

6.4.: Şerif'in mektubu sofrada okundu."[10]

Bu işler arasında, 17 Nisan için düşünlerini kağıda dökmekten de kendini alamadı. Bu bir yazı taslağı idi. Ama yayımlanmayacak, ancak ölümünden sonra basılacaktı.[11] Yazıda, 90 yıl boyunca ilköğretimin gerçekleştirilmemesinin sonucu olarak Türk toplumunun değerler yaratmaktan alıkonulduğunu, bundan kurtulmanın tek yolunun ilköğretimi gerçekleştirmek olduğunu savunarak köy enstitüleri çalışmalarına değiniyordu: *"17.4.1940'dan beri 16 yıl geçti. Bu yılların günleri acı tatlı birçok olayla doldu taştı. Zaman denen silindir, ileri geri gide gele, herkes için alınması gereken derslerin neler olduğunu anlattı."* Sonra köylere dağılmış 20 bin köy enstitülü öğretmenin çalışmalarını anlatıyor ve soruyordu; *"Köy enstitülerinde ve köy enstitüsü mezunlarının çalıştıkları okullarda çağdaş eğitim ilkeleri uygulanmamış olsaydı, uluslararası pedagoji kongrelerine katılıp ileri toplumların gidişatına ayak uydurduğumuzu kanıtlayabilir miydik?.. 17 Nisan 1940 Türkiye'de çağımızın dünya koşullarına uygun bir eğitim anlayışının yasa hükümleriyle saptandığı gündür..."*

7 Hakkı Tonguç'dan Şerif Tekben'e 22.4.1956 günkü mektup (Köy Enstitüleri Defteri 3, s. 23)
8 Hakkı Tonguç'un 1.5.1956 günkü mektubu (Tonguç'a Kitap, s. 59)
9 A-130/10. Dilekçe metni, 1.5.1956 günlü.
10 Hakkı Tonguç'un 1956 yılı not defteri.
11 Hakkı Tonguç, 17 Nisan, İmece, sayı 3, 1.5.1961, s. 8-9.

Yazının başına Tonguç şu tümceyi koymuştu: *"Henüz insana, bildiğini bildirmemek ve düşündüğünü düşündürmemek çözümü asla bulunmuş değildir. T. Paine"*

"4.5.1956: Gece Muvaffak Uyanık'lara gittik. Pedagoji Uzmanı Hausmann konuşuldu."[12]

"M. Eğitim Bakanlığı klasikler serisinden arada sırada nefis kitaplar basılıyor. Son günlerde J. J. Rousseau'nun 'İtiraflar'ı çıktı. Nefis şekilde dilimize çevrilmiş olan bu kitabı zevkle okuyacağını sanıyorum. Bu kitabı sana salık verirken bir taşla iki kuş vurmak türünden aklıma başka bir şey daha geldi. Bizim gibi insanlar bu yaştan sonra çocuklara özgü okul kitaplarına kölelik ederek yabancı dil çalışmıyorlar. Onun için sana 'İtiraflar'ın Fransızca'sını gönderiyorum. Oradan bulup alacağın Türkçesi ile karşılaştırarak bunu da okursan yabancı dili ilerletme bakımından iyi bir iş görmüş olursun. Birkaç ay bu iki nüshayı ikiz iki dost gibi koltuğunun altında bulundurarak okumanın zevkini çıkarmana bak. Ben bu yöntemden çok yararlandığım için önüme çıkana salık vermekten kendimi alamam. Hatta bugün bile 'İtiraflar'ın Türkçe'sini okurken Almanca'sını da elimden eksik etmeyerek okumayı zevkli buluyorum. Reşat Nuri Güntekin'in kaleminden çıkan Türkçesi lezzetli olmakla birlikte gavurcasının tadı da başka oluyor. Katmerli zevki bakalım sen de bulabilir misin? Kuvvetle sanıyorum ki bu yöntem seni de saracaktır. Yalnız ilk günlerde biraz sıkı durup sıkıntılı yönlerini yenmeli..."

"... Dostların hepsi iyi. Cuma akşamı seni anarak rızkımızı aldık. Sofradakilerin hepsi selam ve sevgilerini serpiştiriyorlar. 'İtiraflar' için, tam Şerif'e göre kitap, aman duyuralım o şaraba başlasın, dediler..."[13]

Tonguç o mayıs ayındaki bayramda eşiyle birlikte Adana ve İskenderun'a kısa bir gezi yaptı.

"10.5.1956: Adana'ya Güven otobüslerinden bilet aldım. İsmail Özkul'a İskenderun'a mektup yazdım. (Yaz. notu: Tonguç'un dostu, balıkçılık uzmanı).

12.5.: Adana'ya hareket. Saat 17.30'da varış. Pamuk Palas'da kaldık.

13.5.: Trenle İskenderun. Altındişler Oteli. Köy enstitüsü mezunu öğretmenlerle görüşme.

14.5.: İsmail Özkul'la buluştuk.

15.5.: Otobüsle Ankara'ya dönüş."[14]

"... Gezi denilen şey 20. yüzyılın dini denilebilecek kadar önemli ve değerli. Hele o Toroslar'ı geçerken gördüğümüz manzaralar! Yalnız bunlar için sana ayrı bir mektup yazmayı isterdim..." [15]

"... Biz Bayram tatilinde İskenderun'a kadar süren bir gezi yapıverdik. Herşeyin canlandığı bir mevsimde Çukurova'yı görüp hem dinlenmek, hem de doğanın türlü güzelliklerinden yararlanmak istedik. İyi de oldu. Anadolu yolcu otobüslerinin havasını bilirsin. Bu havaya kendimizi kaptırarak bozkırı, görkemli Toroslar'ı geçip Seyhan Ovası'nı indik. Adana, İskenderun, Mersin ve buralardaki dostları görüp dün Ankara'ya döndük..." [16]

---

12 Hakkı Tonguç'un 1956 yılı not defteri.
13 Hakkı Tonguç'dan Şerif Tekben'e 6.5.1956 günkü mektup (Köy Enstitüleri Defteri 3, s. 17-18)
14 Hakkı Tonguç'un 1956 yılı not defteri.
15 Hakkı Tonguç'dan Engin Tonguç'a 14.5.1956 günkü mektup.
16 Hakkı Tonguç'dan Şerif Tekben'e 21.5.1956 günkü mektup (Köy Enstitüleri Defteri 3, s. 16)

Haziran ayının sonuna doğru Avrupa'ya gidiş işlemleri büyük ölçüde tamamlanmıştı. Şileple ve yine Denizyolları'nın bir yolcu gemisiyle gerçekleştirilecek gidiş dönüş için yol ücretlerinin Türk parası olarak ödenmesi döviz yokluğu sorununu büyük ölçüde hafifletiyordu ama, yine de tümüyle çözemiyordu. O zaman o günlerde çok kullanılan bir yönteme, kişiler için değil, ekonomisi bu duruma düşmüş bir ülke için yüzkarası olacak bir yola başvurmaktan başka çözüm kalmıyordu.

"... Döviz sağlamak işin can alıcı noktası olduğu için burada bu işin kurdu sayılabilecek bazı kişilerle görüştüm. Bunların hepsi halı ve kilim götürmeyi ya da yollamayı en kestirme, en kolay ve en doğal yasal yol olarak gösteriyorlar. Biz yanımızda namaz halısı diye iki seccade götürüp sokabileceğiz..."[17]

Tonguç'u ve eşini Almanya'ya götürecek olan Kütahya Şilebi İskenderun'dan hareket edecekti. 15.7.1956'da, Toros Ekspresi ile Ankara'dan yola çıktılar. Tonguç her zamanki alışkanlığına uyarak yol izlenimlerini kağıda dökecekti. Gece kalkan tren ertesi sabah Fakılı İstasyonu'ndaydı. *"Yirmi yıl önceki Fakılı gözlerimin önünde canlandı. Rahmetli Sadri Ertem'le birlikte bu yoksul köyde kadınların nasıl tezek hazırladıklarını hayretle seyretmiştik..."*

Tonguç iyimserliğini bozmadan trenin penceresinden görebildiği kadarıyla gelişme, kalkınma izleri arıyordu. *"Araçların hızla gidip geldiği, sayıları artmış karayolları, tarlalarda traktörler. Issız, durgun Anadolu toprakları hareket denen nimete kavuşuyor; vatan canlanıyor. Bir gün gömüleceği mezarlığın karşısında doğan ve yaşam boyunca oradan ayrılmayan insanlar, arkasında neler olduğunu düşleyemedikleri ufukları aşarak... daha görgülü ve varlıklı insanları tanımak olanağına kavuşuyorlar."* Ve doğa; *"Erciyes masallardaki devler gibi karşımıza dikildi... Sabah güneşi bu görkemli dağın her noktasını aydınlattı, yamaçları pırlanta yüzük taşı gibi gözleri kamaştırıyor... Bir bulut kümesi Erciyes'in ateş fışkıracak gibi görünen sivri doruğunu okşayarak yükseldi. Dağ, ağzını göğe açan bir ejdere döndü... Sonra Niğde yöresinin meyvalıklı vadileri, Hasandağı, Toroslar'ın serpintileri, istasyon görüntüleri, sakalar, inip binen yolcular, köylü kadın erkekler, çevresi meyvalıklarla bezeli Bor. Toroslara tırmanma... Bir göçmen köyünün yanından geçiyoruz. Köyün aynı biçimdeki dizi dizi kiremitli ve badanalı evleri, tarlalarda ekin biçen göçmen kadınlar, harman yerine bunları öküz, manda arabalarıyla taşıyan erkekler... Gülek'in kapısına yerleşmiş Ulukışla İstasyonu. Anadolu'nun serin yayla havasına, ekin tarlalarıyla bezeli yaylalarına elveda. Toroslar'ın dağ görüntüleri, çamlıklar, sular, köprüler. Pozantı ve Gülek boğazı, tüneller. Büyük İskender'i durduran ve bir kaya parçasına kitabe kazıtmaya zorunlu kılan bu korkunç boğazı geçince, insanın gözlerinin önüne iç açıcı yeni bir Dünya seriliyor... Düzlükler genişleyince pamuk tarlaları ve güneşin kavurucu sıcağının alevi ve tozu ile insanın yüzüne çarpan lodos rüzgarı... Biraz sonra Adana bağlarının kıyısından geçerek istasyona giriyoruz..."* [18]

Tonguç doğayı ve Anadolu'yu seviyordu. Bunu ve yaşam sevgisini hiçbir düşkırıklığı azaltamıyordu. Trenin penceresinden, neredeyse ilk kez görüyormuşçasına, çocuksu denebilecek bir ilgi ile hiçbir ayrıntısını kaçırmadan izlemeye çalıştığı her görüntüden coşku duyuyor, tad alıyor, doğayı ve yaşamı doymamacasına içiyordu sanki! Gözlemleme, öğrenme, anlamlandırma, yorumlama çocukluğundan, gençliğinden gelen, hiç azalmayan bir tutkuydu.

17 Hakkı Tonguç'dan Engin Tonguç'a 15.4.1956 günkü mektup.
18 A-74/36 Yayımlanmamış gezi notları, elyazısı ile 5 sayfa.

"İskenderun. Dün Kütahya vapuruna binebildik." [19]

Vapura binmişlerdi ama, yük alma işlemlerinin tamamlanması için beklemek zorundalardı.

25 Temmuz 1956'da saat 01.30'da İskenderun'dan Akdeniz'e açıldılar.

Yolcu olarak bir şileple uzun yolculuk yapmak yolcu gemileriyle olandan çok değişik özellikler ve tadına varabilenler için birçok üstünlükler taşır. Şilepte onlardan başka iki yolcu daha vardı. Eğlence yerlerinde çalışmaktan ülkelerine dönen müzisyen bir İspanyol çift.

Tonguç insanlarla kolay ilişki kuran açık, alçakgönüllü ve konuşkan yapısıyla bir iki gün içinde şilebin süvarisi, çarkçıbaşısı, 2. ve 3. kaptanları ile içten ilişkiler kurdu. Uzun yol gemicileri cana yakın, içten davranışlı, neşeli kişilerdir. İnsanları kısa sürede tanıyıp değerlendirmekte de ustadırlar; çok şey görüp geçirmişlerdir. Birkaç gün içinde Tonguç'a ve eşine ısınıverdiler. Şileple yolculukta yolcu gemilerindeki gibi yolcularla gemi personeli arasında ayırım ve uzaklık yoktu. Olamazdı da. Gemi zabitanı ve yolcular birlikte, yanyana yaşamak zorundaydılar. Birbirlerine komşu kamaralarda kalıyor, yemekleri birlikte yiyor, akşamları birlikte oturuyorlardı.

Burada artık ne sağcılık ne solculuk vardı. Akdeniz denilen o eşsiz doğanın ortasında, yalnız insancıl değerler geçerliydi.

Tonguç birçok kez gemi yolculuğu yapmıştı ama, bu kez koşullar çok değişikti. Her yanıyla kendilerinin sayılabilecek, istedikleri gibi gezip oturabilecekleri, sayılı birkaç yolcu olarak ilgi gördükleri, rahatlıkları için hiçbir şeyin esirgenmediği, hatta istedikleri yemeklerin bile sorulup ona göre yemek listesi yapıldığı böyle bir gemiyle o temmuz ayı Akdeniz'inin tadı daha da iyi çıkıyordu.

Tonguç küçük resim defterine geçtikleri yerlerle ilgili görüntüler, krokiler çiziyor, notlar alıyordu. Görüp yaşadıklarının tümünü saptamak, hiçbir şeyi unutulmaya bırakmamak, yazıya, resme, nota çevirmek çabasındaydı.

Bir ilgi alanı daha vardı. Bir meslek ve çalışma ortamı olarak bir gemi ne anlama geliyordu? Bu ortam orada çalışanları nasıl etkiliyor, onlarda ne tür bir kişilik geliştiriyordu? Özellikle çok uzun bir süre, dar bir fiziksel ortamda yaşamak, çalışmak ve doğal olarak birbirleriyle arkadaşlık da etmek zorunda olan bu insanlar sağlıklı ve çatışmasız bir birlikteliği nasıl sürdürebiliyorlardı? Üst ast ilişkileri bu koşullarda nasıl korunuyordu? Bu konularla ilgilenirken bazı koşutluklar aradığı, bulmaya çalıştığı düşünülebilir.

Önce onların iş ve görev tanımlarını yapmaya, mesleklerinin temel kurallarını öğrenmeye çalıştığı, bıraktığı notlardan anlaşılıyor. Bu notlar onun bir mesleği ele alırken kullandığı yöntemlerin anlaşılması bakımından ilginçti. Notlarda süvarinin, 2. ve 3. kaptanların, çarkçıbaşı ve 2. ve 3. çarkçıların, güverte ve makina lostromosunun, serdümenci ve usta gemicilerin, miçonun, yağcıların, elektrikçinin, ateşçilerin, silicilerin, vinççilerin görevleri anlatılıyor, vardiya süreleri ve yöntemleri, başlıca seyir kuralları, türlü bayrak, işaret ve renkli renksiz lambaların, sinyallerin ve düdüğün anlamları, yangın güvenliği kuralları, yükleme, boşaltma görevleri yazılmıştı.[20]

"27.7.1956: Keros Adası yakınlarından geçtik. Saat 04.30,

19 Hakkı Tonguç'dan Engin Tonguç'a 21.7.1956 günkü posta kartı.
20 A-74/36 Gemi işleri konulu not (elyazısı ile).

30.7: Sicilya'ya yaklaşıyoruz. Saat 11.15. Çarkçıbaşı ile uzun konuşma,

5.8: Septe'ye geldik (Cebelitarık),

10.8: Portekiz kıyılarından geçiş,

15.8: Manş Denizi'ne girdik."[21]

Kütahya Gemisi 16.8.1956'da Almanya'nın Emden Limanı'na girdiğinde onları oğlu ve gelinleri karşıladı. Bir aya yakın bir süre Almanya, Hollanda, İsviçre, Avusturya ve İtalya'yı gezeceklerdi.

Tonguç en son 1938'de Avrupa'ya gelmişti. Bu 18 yıllık arada 2. Dünya Savaşı gibi büyük bir olay geçmişti. Avrupa onun bildiğinden çok değişikti artık. Türkiye'deki bunaltıcı, baskılı on yıldan sonra, bir kez daha Batı uygarlığı, Batı kültürü ve özgürlükleriyle karşılaşmanın yanısıra, o kadar çok görülecek, gözlenecek, değerlendirilip sonuçlar çıkarılacak değişiklik vardı ki!

Hamburg'da bir pansiyona yerleştikten sonra önce parasal sorunu ele aldılar; yanlarında getirdikleri bir iki parça bakır eşya ile halı ve kilimi satmaya çalıştılar. Yurtdışına giden sade vatandaşlarına döviz veremeyen ya da vermeyen bir az gelişmiş ülkenin dar gelirli vatandaşı olarak kilim ve halı satmaya çalışan bir Hakkı Tonguç görüntüsü, en fazla kendisini güldürüyordu. Ama düşlediği geziyi yapabilmesinin başka yolu yoktu.

"20.8.1956: Halı ile kilimi 500 DM'a sattık." [22]

O günlerde iyi paraydı bu!

Artık geziye başlayabilirlerdi. Önce kuzeye çıkarak Kuzey Almanya'yı tanıdılar, Lübeck'i gördüler. Kırsal yörelerdeki her uygarlık belirtisi Tonguç'u heyecanlandırılıyordu. Restore edilerek tertemiz bir lokantaya dönüştürülmüş bir eski değirmen, okumuş, temiz, bakımlı kızları ve eşiyle bu köy lokantasını işleten köylü... Düzenli yollar, evler, okul yapıları, bakımlı inekler, tarlalar... Kentlerde gezilen anıtlar, müzeler, kiliseler, parklar...

31.8.1956'da bir ilkokul görmek için izin almak üzere Hamburg'daki ilgili daireye (Schulbehörde) gittikleri zaman, oğlu, onun görevlilerle nasıl konuşup izni alacağını merak ediyordu. O zamana kadar, geldiklerinden beri gündelik konuşmalar dışında, ciddi bir konuda Almanca konuşmamıştı. 18 yıldır konuşmadığı bu lisanla bakalım isteğini anlatmakta sıkıntı çekecek miydi? Onları masası başında olanca Alman ciddiliği ile oturan, tombul, orta yaşlı bir yetkiliye gönderdiler. Tonguç kendisini emekli bir Türk Öğretmeni diye tanıttı. Adam, Alman ölçülerine göre kılığı kıyafeti yoksulca, bu herhangi bir öğretmen emeklisine şüphe, biraz da küçümseme ile bakıyordu. Bu adam bir ilkokul görüp de ne yapacaktı? Tonguç, isteğinin ardından ona Alman eğitiminin durumu konusunda sorular sormaya başladı. İçiçe geçen yardımcı tümcelerle, uzun tümceler kurarak yanlışsız konuşuyordu. Gündelik konuşma dili değildi bu, kitap tümceleriydi. Almanca okumayı hiç bırakmadığı anlaşılıyordu. Alman hafiften terlemeye başlamıştı. Tonguç, 1. Dünya Savaşı'ndan sonra açılmış Leipzig deneme okullarının, kır eğitim yurtlarının daha gelişmişlerinin olup olmadığını soruyordu, ne tür yeni eğitim deneyleri yapılıyordu? Kerschensteiner'in, Gaudig'in iş eğitimi yöntemlerinin bugünkü izleyicileri kimlerdi? Nereden biliyordu bu adam bunları? Alman rahatsız olmaya başlamıştı. Sorulardan kurtulmanın yolunu telefona sarılmakla buldu. Bir ilkokula telefon ederek Türkiye'den ge-

21 Hakkı Tonguç'un 1956 yılı not defteri.

22 A. g. defter.

len konuğa her türlü ilginin gösterilmesini ve istediği bilgilerin verilmesini söyledi.

Arkalarında şaşırmış bir Alman bırakarak oradan çıktılar.

"2.9.1956: Hamburg'da Etnografya Müzesi gezildi.

4.9.: Hamburg'da 9 sınıflı bir ilkokulu ziyaret, Alman pedagogların adları Stückrad ve Yetsinski imiş..." [23]

Tonguç o okulda birkaç derse girdi, öğretmenlerle konuştu. Çıktığında aradığını bulamamışların düşkırıklığı içindeydi. *"O zamanlardan beri hiçbir ilerleme olmamış buralarda. Nazi'lerin zararı büyük olmuş."* [24]

Almanya'dan Hollanda'ya geçtiler. Biblo güzelliğinde Hollanda köyleri, kentleri, bakımlı, sağlıklı insanlar... Tonguç oradaki izlenimlerini dönüşte 'Demet'e yazacaktı. Sonra yine Almanya içinden Şarap Yolu denilen tarihsel yolu izleyerek güneye indiler. Bonn'da Beethoven Evi, Mainz'de Gutenberg Müzesi, Kent Müzesi.

Karlsruhe Tonguç için yeni bir heyecan kaynağı oldu. 1918'de Almanya'daki ilk öğrenim ayları buraya 8 km. uzaklıktaki Ettlingen'de geçmişti. 1921'deki ikinci gelişinde Karlsruhe'de kalmıştı. Orada kaldığı evi sağlam bulmaları, içindekilerin o zamanki ev sahiplerinin tanışı çıkması onu iyice duygulandırdı.

11.9.1956'da İsviçre'ye girdiler. Yolculuğun asıl büyük amacı da burasıydı. 'Pestalozzi ve Devrim' çevirisinin yazarı Alfred Rufer ile buluşacaklardı. Rufer onlara Pestalozzi ile ilgili yerleri gezdirecekti.

"11.9.1956: Bern'de Rufer'i bulduk. Münchenbuchse Köyünde oteldeyiz.

12.9.1956: Rufer'in evinde öğle yemeği. Bizi iyi karşıladılar.

13.9: Burgdorf'da Pestalozzi'nin çalıştığı yerleri gördük. Realgymnasium Hocası bir öğretmen bizi gezdirdi" [25]

Not defterinde belirttiği gibi, önce Rufer'le birlikte Bern-Biel yolu üzerindeki Münchenbuchse Köyü'nde Pestalozzi'nin eski bir manastırın bahçesindeki okulunu gezmişlerdi. Bu köyde doğup büyümüş olan Rufer, Köyü ve Pestalozzi'nin dönemindeki durumunu ayrıntıları ile anlatıyordu. Pestalozzi buraya gelmeden önce Burgdorf'da açtığı öğretmen okulu ile ün kazanmış, Burgdorf Şatosu'nun boşaltılması gerekince oradan ayrılmak zorunda kalmış, onu sevenler çalışmalarını sürdürebilmesi için burayı bulmuşlardı. Ama bir süre sonra yanındaki öğretmenlerden bazıları ayrılmış, Pestalozzi Münchenbuchse'de sıkıntılı, zor günler geçirmişti.

Buradan Burgdorf'a gittiler. Çevresi yüksek duvarlarla çevrili şatoya dik bir yokuştan giriliyordu. Ana giriş kapısında Pestalozzi'nin 1799-1804 yılları arasında burada çalıştığını belirten bir levha vardı. Şato'nun geniş bahçesinin bir köşesinde Pestalozzi'nin 'Lienhard und Gertrud' adlı kitabını yazdığı, üç tarafı taş duvarlı, önü açık, küçücük bir kameriye bulunuyordu.

Şato'dan Burgdorf beldesine indiler. Buradaki bir sokağın içinde Pestalozzi'nin ilk kez ders verdiği resmi okul yapısı olduğu gibi korunmuştu. Burada da bir levha vardı ve Pestalozzi'nin şu sözlerini içeriyordu; *"Alt düzeyden başlayarak halkı yükseltmeye çalıştığım zamanın geçmiş günlerini, yaşamımın tacı saymaktan kıvanç duyuyorum..."*

---

23 Hakkı Tonguç'un 1956 yılı not defteri.

24 Engin Tonguç, Umut Yolu, s. 208.

25 Hakkı Tonguç'un 1956 yılı not defteri.

Ertesi gün, Pestalozzi'nin 1827'de öldüğü Brugg'a gitmek üzere Bern'den trene bindiler. Onun anıt mezarının bulunduğu Biir köyü Brugg yakınındaydı. Yaşamı boyunca çok sıkıntı çekmiş, sürekli anlayışsızlıklar ve haksızlıklarla uğraşmak zorunda kalmış olan Pestalozzi'nin mezarı başında Tonguç bir süre düşünceye dalarak kaldı. Daha sonra buradaki duygularını yazıya şöyle dökecekti; *"Ondan sonra gelenler izinden yürüyerek yarattığı örneklere göre yeni eğitim enstitüleri ya da yurtları meydana getirerek Pestalozzi'nin emellerini gerçekleştirme yolunu tutmuşlardır. Hayatta iken kendisine saldıran anlayışsız kişiler de pedagoji tarihinde birer iftiracı (karaçalıcı) olarak kalmışlardır..."*[26]

Mezardan 2-3 km. uzaklıktaki Neuhof'a doğru yürüdüler. Orada 1775'de Pestalozzi tarafından bir okul-çiftlik kurulmuştu. Bugün de onun ilkelerine göre işletiliyordu. Öğretimi Zor Çocuklar İçin İsviçre Pestalozzi Yurdu. Buranın tarlalarında ve bahçelerinde iş giysili öğrenciler çalışıyorlardı. *"Sıkışık zamanlarda köylülerin yardımına koşmak, okulun Pestalozzi'den beri geleneği imiş"*[27] Okul, bir bölümü modern onbir parça yapıdan oluşuyordu. Pestalozzi'nin yaptırdığı ilk yapı korunmuştu. Yurdu gezdiler. Müdür, Pestalozzi'nin ilkesi gereğince burada *"kafa, kalp ve el eğitimine eşit değer verdiklerini, çocukları öğretmenler ve aileleriyle kaynaştırarak bir aile yuvası havası içinde yetiştirdiklerini"* anlatıyordu.

Neuhof'da Rufer'e veda ederek Zürih'e gitmek üzere ayrıldılar.

Pestalozzi değişik yerlerde, gördükleri küçük, yetersiz yapılarda, çok sınırlı olanaklarla, iş eğitiminin temel ilkelerini saptamış, uygulamıştı. Ama Rufer'in de özellikle belirttiği gibi, klasik eğitimcilerce üzerinde çok az durulan bir başka özelliği vardı. Pestalozzi bir sosyal reformcuydu. Fransız Devrimi'ne bağlıydı, hatta Paris'e Devrim Meclisi'ne çağrılmış, orada konuşmuştu. Ama bir burjuva devrimini yeterli bulmuyordu. Toplumsal ve ekonomik dengesizlikleri, yoksullukları, haksızlıkları, sömürüyü ortadan kaldıracak bir toplumsal devrimden yanaydı, bir sosyal devleti amaçlıyordu. Bu niteliği ile Fransız Devrimi'ni aşıyordu. Eğitim de onun için salt bir amaç değildi, bu yolda nasıl ve ne denli etkinlikle kullanılabileceğini araştırdığı, buna yönelik gücünü geliştirmeye çalıştığı bir araçtı. Onun iş eğitimini de bu yönleriyle değerlendirmek gerekliydi. O, ilk önemli *"sosyal pedagog"*du. Döneminin siyasal yaşamı ile son derece ilgiliydi ve o alanda etkindi. Ne var ki, bu yönleri ve nitelikleri klasik eğitimcilerce hep gözardı edilmiş, örtülmeye çalışılmıştı. Rufer'in tezi buydu.

Zürih'de Pestalozzi'nin arşivinin, onunla ilgili çalışmaların, kitaplığın bulunduğu Pestalozzianum'u ziyaret ettiler. Burası bir bahçe içinde, eski konak türü bir yapıydı. Zürih Öğretmenler Derneği'nin büroları da buradaydı. Tonguç görmek istediği 'Pestalozzi Çocuklar Köyü' konusunda bilgi almak istiyordu. İlgili yayınları, broşürleri çıkardılar. St. Gallen Kantonu'ndaki 'Pestalozzi Çocuklar Köyü' adı verilmiş eğitim kurumunun kurulması için çalışmalar 15.1.1945'de bir dernekle başlamıştı. Amaç, savaşta öksüz kalmış her ulustan çocukların toplanıp bir arada eğitilecekleri, kaynaştırılacakları bir Eğitim Köyü kurmaktı. 1947 'de St. Gallen Kantonu'ndaki 1700 nüfuslu Trogen Köyü'nün verdiği arazi üzerinde açılan ilk 6 binaya 5 ayrı ülkeden ilk öksüz çocuklar yerleştirilmişti.

Ertesi gün küçük bir köy otelinde geceledikten sonra Trogen'e gittiler. Pestalozzi

26 İ. Hakkı Tonguç, Pestalozzi Çocuklar Köyü, s. 32.
27 A. g. e., s. 36.

Çocuklar Köyü geniş bir alana yayılmış 12 yapıdan oluşuyordu. 8 ülkeden gelmiş hepsi savaş öksüzü 200 çocuk burada eğitim görüyorlardı. Her binada kızlı erkekli 16-18 kişilik bir küme bulunuyor, her küme ile ilgili 3-4 öğretmenin içinden seçilen biri bay, biri bayan iki öğretmen çocukların ana babaları yerine geçerek onlarla yaşıyorlardı.

Çağdaş eğitim ilkeleri uygulanan kurumdaki eğitim amaçlarından biri de değişik uluslardan gelen çocukları birbirleriyle kaynaştırmaktı.

Kurum için yazılmış bir yazıda Pestalozzi'nin şu sözleri de yer alıyordu; *"Eğer istersek yaşam, samanlardan yapılmış en alçakgönüllü kulübelerde bile daha iyi geçebilir... İnsanlar güçlerini birleştirmek zorundadırlar... Bugün artık uzaklık ortadan kalkmıştır. Tüm insanlar birbirlerinin komşusu olmuşlardır... Kalbin dünyası ile beynin dünyası birbirleriyle kaynaşmalıdır. Beyin kalbi aydınlatmalı, kalp de beyni ısıtmalıdır..."* Ve yazı şöyle son buluyordu; *"Çocukların hepsi şu şarkıyı bellemişlerdir: Ah tüm dünya çocukları elele verebilseler!"*

Tonguç'un gezisinin İsviçre bölümü Trogen'de bitti. Gezinin bu bölümünü Türkiye'ye döner dönmez yazacak, bir kitapçık hazırlayacaktı. 24.3.1957'de sonlanan bu çalışma, ancak onun ölümünden sonra yayınlanabilecekti.[28]

Avusturya üzerinden İtalya'ya geçtiler.

"16.9.1956: Venedik. Gece yaşamını gördük.

17.9: Padua Bazilikası. Bolonya.

18.9: Floransa'yı gezeceğiz."[29]

Alp dağlarını geçtikten sonra, her yüksek dağ aştığında olduğu gibi, bir iki gün Tonguç'un ateşi çıktı. Bedeninin bir yerlerine gizlenmiş o eski sıtma hâlâ etkisini sürdürebiliyor muydu? Ama bu onun keyfini kaçırmadı. Eski bir resim öğretmeni olarak İtalya'daki sanat yapıtları ve müzeler, bir kez daha tadına vardığı bir şölendi onun için. Yine küçük köy otellerinde kalarak Roma'ya, oradan Napoli'ye indiler. Denizyollarının Napoli Acentası'nda o iyi dost Nurettin Boyman'ın İstanbul'dan alıp gönderdiği biletleri hazırdı. Oğluna ve gelinine veda ederek Ankara vapuru ile Napoli'den İstanbul'a hareket ettiler.

"... Vapurda Pire'den sonra bir hayli sallanarak İstanbul'a geldik. Ayın birinde Ankara'da olacağız. Benim rahatsızlığım geçti. Buradaki arkadaşları görünce iyice açıldım..." [30]

"1.10.1956: Ankara'ya döndük.

2.10: Emekli maaşımı aldım. Kaptan İzzet Gezer ve Çarkçıbaşı Halit'e resimlerini yolladım. (Yaz. notu: Kütahya Şilebinin zabitleri).

11.10: Dursunoğlu telefon etti. Ferit Apa'ya gittim. Emekli ikramiyesini de aldım. Ev için ilan verdik..."[31]

Gündelik işler ve sorunlar başlamıştı yine.

Öğretmenlere baskılar konusunda değişen bir şey yoktu. Örneğin, Göller Bölgesi Köy Öğretmenleri Derneği'nin eylülde yapılan kongresinden bir süre sonra Burdur'a

28 İ. Hakkı Tonguç, Pestalozzi Çocuklar Köyü.
29 Hakkı Tonguç'un 1956 yılı not defteri.
30 Hakkı Tonguç'dan Engin Tonguç'a 27.9.1956 günkü mektup.
31 Hakkı Tonguç'un 1956 yılı not defteri.

gelen İlköğretim Genel Müdürü köy-kent öğretmeni diye bir ayırım olamayacağını, bunun meslekte ikilik yarattığını ileri sürerek Dernek çalışmalarını baltalayıcı, öğretmenleri yıldırmayı amaçlayan konuşmalar yapmıştı.[32]

Tonguç, Ankara'ya döndüğünde, Türkiye'deki incelemelerini bitirerek köy enstitüleri konusundaki doktora tezini yazmakla uğraşan Fay Kırby'den gelmiş, 27.8.1956 günlü bir mektup buldu.[33] Mektup, Kanada'da Montreal'deki Mc. Gill Üniversitesi İslam Araştırmaları başlıklı bir kağıda yazılmıştı. Kırby uzun bir süredir yazamadığı için özür diliyor ve yanıtlaması dileği ile bazı sorular soruyordu. Bir de özel haber veriyordu; yılbaşında Kanada'da Niyazi Berkes ile evlenmişti.

Soruları özetle şunlardı:

1. Tonguç, 'Köy ve Eğitim' kitabında Kızılçullu ve Çifteler'den söz ederken 'Köy Eğitim Yurtları' adını kullandığı halde, bundan sonraki kitaplarında neden 'Köy Öğretmen Okulları' adını kullanmıştı?

2. 'Canlandırılacak Köy'ün ilk baskısında sözü edilen, çalışmalara başlangıç ve temel olan Muhtıra'sını resmi olarak mı vermişti?

3. Çifteler'in ilk üç yılı ile ilgili hiç yayın yoktu. Ama 1940'dan önceki ve sonraki Çifteler arasında büyük ayrım vardı. Ayrıca, kendisine 1940'dan önce de Çifteler'in bir üretim okulu olduğu söylenmişti. Tonguç'un bu konudaki görüşleri neydi?

4. Emin Soysal'ın öğrenimi, yabancı ülkelere gidip gitmediği, ilk eğitim programında neden yönetici olduğu?

5. Soysal'ın Kız Eğitmen Kursu başlatması ile ilgili savlar.

Mektup, *"Köy enstitüleri incelendikçe daha çok hayranlık verici olmakta. Ankara'dan ayrılmadan önce sizinle olan çok yararlı konuşmamız gibi konuşma olanakları olmasını çok isterim."* diye son buluyordu.

Tonguç, Kırby'nin mektubunun altına not düşmüş. *"25.2.1957'de yanıt yazıldı."* Mektubun eline geçmesi ile yanıt arasındaki gecikme Tonguç'un alışkanlıklarına uymuyordu. Tonguç' yanıtını bir süre düşündükten sonra vermiş olmalı. Ayrıca Tonguç'un önemli mektup ve yanıtlarının bir kopyasını saklama alışkanlığını burada uygulamamış olması da ilginçti. Belki de verdiği yanıtların herhangi bir şekilde Türkiye'de birilerinin eline geçmesi olasılığını önlemek istemişti. Ne olursa olsun, sorulan konularda Tonguç'un düşün ve görüşlerini bilmek ilginç olurdu.

Tonguç'un 1956 yılının son aylarında oğluna yazdığı mektuplarda ilk kez sağlık ve yaşlılıkla ilgili konular, sorunlar yer almaya başlıyordu; ama eğitim sorunlarına ilgi de sürüyordu.[34]

"... Ne doğru dürüst hastayız ne de sağlamız. İş görmeden gezip tozarsak, hazır yiyip içersek çok iyiyiz. Kısacası, bize gezi iyi geliyor... Elimden gelse tüm dünya okullarının programlarına insanın insanı sömürmemesi adlı bir ders koyardım... Bizde mideye gidecek besine ilgi gösteriliyor, ama beyni besleyecek şeylerden ürkülüyor. Bu tümce sana birçok şey anlatmaya yeter sanırım..."

"... Artık yorucu işlere gelemiyoruz, dinlenme yurdunda yaşar gibi yaşamaktan hoşlanıyoruz..."

32 Dursun Kut'un 1995'de verdiği yazılı not.
33 Fay Kırby'den Hakkı Tonguç'a 27.8.1956 günkü mektup.
34 Hakkı Tonguç'dan Engin Tonguç'a 4.11. ve 25.11.1956 günkü mektuplar.

O yitik 1957 yılına girildiğinde Tonguç'un yaşamını, düşünlerini, duygularını, uğraşlarını izlemek için en iyi yol olarak mektuplarından yararlanmayı sürdürmek gerekiyor. Nedeni, ülkede siyasal havanın, baskıların, ekonomik sıkıntıların günden güne ağırlaşmasıyla çok kişi gibi onun da dışa dönük çaba ve çalışma olanaklarının azalması, giderek daha bir yoğunlukla iç dünyasına dönmesiydi.

"... Pek içli ve özlü mektubunu aldım... Genel olarak memurluk insanın doğasındaki birçok hasletleri (huyları) çürütüp, onun içini kurt yemiş kof bir ağaç gövdesine çeviriyor. İnsanoğlu yaratıcı işler görebildiği zamanlarda en büyük zorluklar karşısında bile sıkılıp üzülmez. Ülkü denilen alev, onu sürekli olarak ateş fışkıran bir varlık durumuna sokabiliyor. Bu alev söndü mü insan bir kül yığınına dönüyor..." Sonra son gezisinde Almanların 5-6 yıl içinde birey ve toplum olarak *"harikalar yaratmalarının"* nedenini düşündüğünü yazıyor ve şöyle diyordu; *"Onların yerinde bizler olsaydık çoktan öteki dünyayı boylardık... Durup dinlenmeden çalışmak; sırası gelince ve olanak bulunca hiçbir şey olmamış gibi kendinden geçinceye kadar eğlenmek. İşte bu basit formül sayesinde bir an için cehennem haline gelen dünyaı cennetleştirebiliyorlar. Bizim toplumumuz için yabancı olan bu çağdaş dünya anlayışını benimsememiz gerekiyor. Eğer bunu yapamazsak, yaşamı ağır bir kambur gibi mezara kadar sırtımızda sürükler duruz. Geri, doğulu dünya görüşünden ne yapıp yapıp kendimizi kurtarmamız gerekli... Elimde olsaydı, yok yere insanlara üzgü için bulunmuş bağları koparır atardım. Ama şuna inanıyorum ki, insan ruhsal yaşamını varsıllaştırmazsa, her saat dilediği yere gitmekle de kendini doyuma ulaştıramaz. Bunun en tipik örneği emeklilik dönemidir. O dönemde insanoğlu öyle özgürdür ki tasarlanamaz. Gelgelelim, özellikle bizde birçok emeklinin cehennem yaşamı sürdükleri ortadadır. Kısacası, boş zaman kalmayacak şekilde çalışmak, olanak belirir belirmez eğlenmek, hangi katmandan olduğuna hiç bakmayarak dost edinip onlarla çevre yaratmak yapılabilecek en gerekli ve yararlı iştir sanıyorum..."* [35]

"... Nüfusunun çoğunluğu köylerde yaşayan ülkeler için ne yapıp yapıp köyleri bugünkü uygarlığın nimetlerine kavuşturmak şart. Başka çıkar yol yoktur. Köy kaynağından taze güç fışkırmadıkça ne barajlardan, ne fabrikalardan iyi sonuç alınabilir. Herşeyin başında kültürlü insan gelmektedir. Bu olmadıkça yeni uygarlığı kurma olanağı yoktur. Fabrikaların, ticarethanelerin, binaların, otellerin... herşeyin iyi işleyebilmesi, ulusa yararlar sağlayabilmesi aydınlatılmış insana bağlıdır. Yalnız zarftan bir şey çıkmaz; içeriğinin de olması gerek. İlköğretim davası bunu gerçekleştirmek amacını güdüyordu. Anlamı henüz iyi kavranılmadığı için gevşetildi... Kültürün hamuru ile beslenen insan yalnız paraya kavuşan kültürsüz insan gibi olmuyor. O, soylulaşıyor; özgürlüğün, hoşgörünün, insan haklarının savunucusu olabiliyor... Köy enstitüleri vatanı cennetleştirme amacı güden kurumlardı... Bu kurumları sizden teslim alanlar... yanlış yollara saparlarsa ya da postu sererlerse tarih kendilerini asla affetmez..." [36]

Tonguç, bir iş kurmanın olanaksızlığını bir türlü kabullenemiyor ve hâlâ umudunu koruyordu; gelir getirici bir iş yapmadan, yalnız emekli maaşı ile yaşamayı bir tür hazır yiyicilik sayıyor ve bundan rahatsız oluyordu.

"İstanbul'da bir iş tutmak niyetindeyim... Birbirini anlamış, karşılıklı güveni olan birkaç dost yanyana bulunabilir; yaşamımızın son yılları içinde arı kovanlarının petek-

35 Hakkı Tonguç'dan Osman Yalçın'a 29.1.1957 günkü mektup (Tonguç'a Kitap, s. 59-60).
36 Hakkı Tonguç'dan Hamit Özmenek'e 4.2.1957 günkü mektup (Tonguç'a Kitap, s. 60-61).

leri gibi yanyana dizilebiliriz. Böylece, şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da her zaman doğruya, gerçeğe ve güzele taparak yaşarız. Böyle bir yaşam bizleri çirkeflerin serpintilerinden kurtarabilir sanıyorum. Ancak böyle bir huzur içinde vatana borçlu olduğumuzu -karınca kararınca- yapabiliriz sanıyorum. Köleleşmeden yaşamanın yollarını araştırarak o yolu tutmamız gerektiği kanısındayım. Birleşik Amerika'da ilköğretimi yaymak için çalışmış, savaşmış ünlü bir pedagog vardır. Mezar taşına yazılacak yazıyı kendisi hazırlayıp bırakan bu halk dostu büyük insan şu tümceyi kaleme almış; İnsan, halka yararlı bir iş yapmadan ölmeye utanmalıdır..."[37]

Bedri Rahmi Eyuboğlu'na yazdığı, onun 25.2.1957 günkü Cumhuriyet Gazetesinde yayınlanmış Açık Mektup'unu da konu alan mektubunda şunları yazıyordu;

"... Bana ön planda ayırdığın yere asıl layık olanlar Cumhuriyet döneminin yarattığı ülkücü öğretmenlerle sanatçılardır. Anadolu'yu dolaşırken yüreğimizi serinleten şeyler onların eseridir. Bir rastlantı beni onların arasına katmış, bu ülkü erleriyle çalışmak zevkini bana da tattırmıştır... 'Her ne bahasına olursa olsun köylümüzü okutmak' bunun baş ve tek sorunumuz olduğunu ne güzel belirtmişsin. Gel de bunu ulusa kılavuzluk etmesi gereken aydınların topuna anlat ve bir ülkü olarak benimset bakalım. Bilim ve sanatla uğraşanlarımız sazlarını akord ederek hep birlikte bu telden çalabilseler iş kolaylaşırdı. Oysa ki arabanın tekerleğine kazığı sokup hızı kesenler onların arasından çıkıyor. Kimi köyü edebiyat konusu yapanlara çatıyor, kimi okuma yazma öğretimini küçümsüyor, kimi de köylünün gönül rızasıyla okul yapmada çalışmasına angarya damgasını basıyor. Hele bazıları daha ileri giderek bu uğurda emek harcamış olanlara çamur sıçratmak yoluna sapıyorlar. Bereket versin bunların hepsinin karşısına dikilip davayı savunan ülkücü aydınlarımız da var. Ben körlerin gözlerini açmak gibi kutsal bir davayı destekleyenlerin utkuyu kazanacaklarına inanıyorum. Onlara selam!.. Batılı aydın insan zorluklarla çarpışa çarpışa yaşamaktan zevk duyan diri kişi düzeyine ulaşabilmiş. Köy enstitüleri işte bu tip insanı yaratmak amacı güdüyorlardı. Yokedilmeye çalışılan değer budur. Uyuşuk, vurdumduymaz, cansız kansız yaratıklar yetiştiren kurumlara kimse ses çıkarmıyor. Batılılarla eş düzeye gelebilmek, diri bir ulus olarak onların yanında yer alabilmek için sırtımıza Ortaçağ'ın taktığı kamburları atmamız gerekiyor. Bunun da bir tek yolu var. Köylü kentli tüm yurtdaşları ilköğretim çarkından geçirmek..."[38]

"7.3.1957: Misis Kırby Berkes'e istediği kitabı yolladım.

11.3: Yalım'ın mezarına gittik (Yaz. notu: İkinci oğlunun ölüm yıldönümü).

21.3: Radyo ücreti verildi. 5 kilo sabun aldım."[39]

18.3.-23.3.1957 günleri arasında 6. Eğitim Şurası toplandı. Tonguç'un mektupları, notları, yazıları arasında bu Şura ile ilgili hiçbir bilgi ve yorumun olmaması buradan çıkacak basmakalıp kararlardan bir şey beklemediğini gösteriyor.

"11.4.1957: Yücel geldi. Ansiklopedi'den notlar verdim."[40]

Nisan'da 12 yıldır süren Antalya Bahçecilik Kooperatifi üyeliğinin de sonu gelmişti. Kooperatif yönetimi yazdığı yazıda iki kez uyarılmasına karşın Tonguç'un 305 lira 60 kuruşluk borcunu ödememesi nedeniyle üyelikten çıkarılmasına karar verildiğini, birkaç

37 Hakkı Tonguç'un 19.2.1957 günkü mektubu (Tonguç'a Kitap, s. 61)
38 Hakkı Tonguç'dan Bedri Rahmi Eyuboğlu'na Mart 1957 günkü mektup (Tonguç'a Kitap, s. 62-65).
39 Hakkı Tonguç'un 1957 yılı not defteri.
40 Hakkı Tonguç'un 1957 yılı not defteri.

hafta sonra toplanacak Genel Kurul'da bu kararın değiştirilmesini isteyebileceğini bildiriyordu. Tonguç'un sözünün edilmesinden bile çok sıkıldığı bu öykü, İnönü'nün 1945'de köy enstitülerini gezerken yönetici ve öğretmenlere Sümerbank kumaşları armağan ettiği günlerde, giriş ödemesini yaparak onu da bu Kooperatif'e üye yazdırmasıyla başlamıştı. Bir süre ödentileri Köşk'den ödenen bu varlıklılar kooperatifi üyeliğine hiç ısınamayan Tonguç, neredeyse bir an önce atılmayı özleyip durmuştu. Şimdi istediği oluyordu. Bu parasızlıkta bunun yararı da olacaktı. Atılmadan üyeliği devretmek için bir dostundan yardım istedi. Antalya'da ileride çok iyi gelir getireceği düşünülen bu kooperatife girmek isteyen birçok paralı kişi vardı. Yanıt hemen geldi. Dostu, *"hissesinin kazançsız olarak elden çıkmış olacağından üzüntü duyduğunu"* yazıyordu.[41] Eh Tonguç'a göre böyle yollardan para kazanmak aklının yatacağı işlerden değildi. Birikmiş ödentilerin karşılığını yeni ortaktan almak ona yetiyordu; piyango çıkmış gibi olmuştu.

"24.4.1957: Antalya Bahçecilik Kooperatifi'nden 5025 TL aldım."[42]

Tonguç, yazı işlerini sürdürüp birşeyler üretme çabasındaydı ama, yaşlılık ve sağlık sorunları kapıdaydı artık.

"... Kış aylarında iki kitapçık üzerinde çalıştım. Bunlardan Pestalozzi Çocuklar Köyü'nü konu alanı bitti. Şimdi ikincisi ile uğraşıyorum. Bu 'Batı Avrupa'da Temel Eğitim' adında olacak. Onun bir özetini 'Avrupa Mektupları' başlığı altında Demet Dergisi mayısta yayımlamaya başlayacak. Bizim evle ilgili arsa pürüzü bitti. Şimdi sıra ev işine çözüm bulup gelir sağlayacak duruma getirmeye geldi. Bakalım bu çetrefil işi nasıl yoluna koyacağız?.."

Bu mektupta eşinin yazdığı satırlar ise değişik bir durumu yansıtıyordu; *"... Bugünlerde buralarda havalar çok güzel. Biz de güneşden yararlanalım dedik, sabah otobüsle Etlik son durağa gittik. Çantamızda yiyeceğimizi de götürmüştük. Oradaki çeşmenin başında yemeğimizi yedik. Saat 2.30'a kadar zor dayandık. Baban şimdi çok çabuk yoruluyor; dönelim diye tutturdu. Tam bir saat otobüs bekledik. Ancak saat 4.30'da eve gelebildik. Baban hemen yattı..."* [43]

Ama çalışmak için çabalıyordu.

"... Aşağıya adını yazdığım derginin 1957'de çıkmış nüshalarını yollamanı rica ediyorum: Die Neue Landschule (Yeni Kır Okulu)..." [44]

'Avrupa Mektupları' gerçekten de Demet'de yayımlanmaya başlamıştı.[45] İlk iki yazı 'Hollanda Köyleri', üçüncüsü 'Hollanda Şehirleri' başlıklarını taşıyordu. Yazılarda Tonguç, deniz yolculuğundaki gözlemleriyle başlayarak Hollanda gezisini uzun uzun anlatıyor, yorumlar yapıyordu; *"... Bir toplumda bireyler eğitilip yaratıcı duruma yükseltilmedikçe yaşamın gelişmesi, insanların gönence kavuşması asla olanaklı değildir... Bir ülkede temel eğitim sağlam esaslara göre kurulup yaygın duruma getirilmedikçe yurttaşları gönence kavuşturmanın olanaksızlığına inanmamız gerekiyor. Sıkıntılardan kurtulup yükselmenin tek çözümü bu yolu tutmak... İlköğretim nimetine kavuşmuş, yaşayışını düzene koymuş, geçim sıkıntısı denilen yükten kurtulmuş insanların aydınlık*

41 G. Kahraman'dan Hakkı Tonguç'a 5.4.1957 günkü mektup.
42 Hakkı Tonguç'un 1957 yılı not defteri.
43 Hakkı Tonguç ve Nafia Tonguç'un Engin Tonguç'a 7.4.1957 günkü mektupları.
44 Hakkı Tonguç'un Engin Tonguç'a 12.5.1957 günkü mektubu.
45 Hakkı Tonguç, Hollanda Köyleri I-II, Hollanda Şehirleri, Demet, sayı 49, 50, 51-52, Mayıs, Haziran, Temmuz, Ağustos 1957, s. 6-9, 4-8, 10-16.

dünyasıyla bunlardan yoksun kalmış olanların içine gömüldükleri karanlık dünyanın ayrımlarını hayli düşündüm... Okutulmuş, eğitilmiş, yaşama katılmış, görgüsü arttırılmış, her türlü haklarına kavuşturulmuş kadın, bir süslü kuş gibi yuvayı ısıtmış, çekici kılmıştır... Bu ülkede kaderiyle başbaşa bırakılmış tek çocuk ya da genç yoktur. Hollandalılar bir ulusun uygarlık ve kültür düzeyini o ulusun çocuklarına karşı gösterdiği ilgi, onları eğitmek için göze aldığı özveri ile ölçüyorlar... Elimde turistler için yazılmış bir kılavuz kitap var. Onda da halkın yaşam anlayışı şöyle açıklanmış; "Kibarlık, saygı, özgür yaşamak, haksızlığa boyun eğmemek, ayrıcalıklı kişilere ya da sınıflara katlanmamak, geleneklere bağlı kalmak, güzel ve temiz evinde küçük dünyasını yaratmak Hollanda'nın belirli özellikleridir..." Batı'nın üstünlüğünü sağlayan tek ışık akıl. Geri kalmış toplumlar en çok bu ışıldaktan korkuyorlar..."

Yurt dışına gitme olanağı bulunmayan köy öğretmenlerine Batı uygarlığını ve bunun yaratılmasında eğitimin önemini anlatmayı amaçlayan, bir köy öğretmenine mektup şeklinde yazılmış bu uzun yazıların üçüncüsünde Tonguç, *"... Senin şaşkınlıkla karşılayacağın bir konuyu duyurmak istiyorum."* diyerek şunları yazıyordu; *"... Her türlü eleştirinin hoşgörü ile karşılandığı bu ülkede okullar, devrimci eğitmenlerle öğretmenler tarafından sık sık eleştirilmektedir. Eleştirmenler, okullarda ezberciliğin kökleşmiş olmasından, programların çok yüklü bulunmasından, öğrencileri bireysel etkinliğe sevkedecek olanakların yaratılmamasından, yaşayış ve çalışma şekillerinin gerçek yaşamın isteklerine uymamasından yakınmakta, eğitim alanında devrim yapılmasını istemektedirler.."* Daha sonra ulusal kültür konusuna değiniyordu; *"... Kendi kültürünü yaratamamış ulusların durumunu düşüneceğini biliyorum. Bu, bir ulus için ne korkunç karayazgıdır. Böyle toplumlarda türeyen, maymunlar gibi başkalarına öykünmekten zevk alan yaratıklar ne gülünç durumlara düşerler. Onlar yüzünden sanat yapıtları, piyesler, filmler, danslar nasıl soysuzlaşır, nasıl kısırlaşır değil mi? Kültür yaratamayan uluslarda tüm bireylerin edilgin bir duruma düşerek nasıl cansızlaştığını, katıldıkları bir topluluk içinde hep birlikte bir türkü bile söyleyemeyişlerini, ulusal bir oyunu oynayamayışlarını, öz malları olan sanat yapıtlarından zevk alamayışlarını gözlerinin önüne getir..."*

Tonguç, bu yazılarını gönderdiği Demet Dergisini seviyor ve önemsiyordu.

"... Demet'in son sayısı pek erkekçe bir karakter kazanmış. Kime rastladımsa beğendiklerini söylediler. Emekleri geçenler sağolsunlar. Avrupa dergileri ölçüsünde bir dergi yaratmışlar. Bir dava böyle efendice savunulur bence de... Demet'in bu sayısında da özlü yazılar var. Emekleriniz var olsun. Savunulması gereken ilkeleri iyi savunuyor dergi..."[46]

O yıl Tonguç'un oğlu ve eşi yıllık izinlerini geçirmek üzere Türkiye'ye geldiler. Dr. Müstesna Tonguç Soma'lıydı. Annesi Soma'ya birkaç km. uzaklıktaki Turgutalp Köyü'nde oturuyordu. Burada 1911 yılında kurulmuş olan bir un fabrikasını Kurtuluş Savaşı'ndan sonra satın alarak işletmiş olan babasını 1950'de kaybetmişlerdi. Evleri fabrikanın yanında idi. Tonguç, eşi, oğlu ve gelini oraya gitmek üzere 5.7.1957'de Ankara'dan trenle hareket ettiler. 7.7. Akşamı köydelerdi. 24.7'ye kadar burada konuk olacaklardı. Çamların altındaki ev, geniş bahçe, fabrikaya su getiren ve evin yanından geçen ark, çevredeki tütün tarlaları, ovayı çevreleyen yer yer çamlıklarla kaplı tepeler, dağlar Ankara'nın sıkıcı, kapalı kent ortamından sonra Tonguç için bulunmaz bir değişiklik-

46 Hakkı Tonguç'dan Dursun Kut'a 15.5. ve 23.5.1957 günkü mektuplar.

ti. Ankara'nın tekdüze gündelik dedikodulardan, kısır tartışmalarından sonra, çalışan, üreten köylülerin bunlarla hiç ilgisi olmayan konuları, sorunları onu yeniden canlandırmıştı. Bir iki gün içerisinde köyün kahvesinde köylülerle dostluk kurdu. Onları dinliyor, sorunlarını anlattırıyor, kendisi de anılarından örnekler veriyor, onlarla şakalaşıyordu. Köylüler, kendi konularına kendileri gibi bakıp yaklaşabilen, değerlendirmeler yapan bu yaşlı, emekli öğretmeni uzun zaman anımsayacaklardı.

Bazen Tonguç evin yanındaki arkın kenarına, çınar ağacının altına oturuyor, çevresine toplanan köy çocuklarına resimler yaptırıyor, çocuk kitapları dağıtıyordu. O suyun kenarındaki bir kulübecikte tek başına yaşayan, çok yoksul bir yaşlı kadınla da dostluk kurmuştu. Onun, onca olumsuzluk ve yoksulluk içinde yaşamdan hoşnutluğunu, dinginliğini, yaşama bakış açısını çok ilginç buluyor, bu *"halk filozofu"*nun kendine özgü düşünlerini deşip, onu konuşturmaktan hoşlanıyordu.

Bazı günler çevrede geziler, uzun yürüyüşler yapıyorlar, ormanlara, korulara, doğanın içine dalıyorlardı.

"24.7.1957: Soma'dan Balıkesir yoluyla trenle Ankara'ya hareket."[47]

Dönüşünde bir mektubunda bu gezideki izlenimlerine değinecekti.

"Beni her bakımdan sevindiren kitabınızı aldım Ankara'da "iyi insanlar"ın oturdukları, çoğunun çatısı teneke ya da sacla kaplı evlerden oluşmuş mahallelerin karşısında bir çırpıda okudum. Sonra yanıma alarak geziye çıktım; Bergama dolaylarında bir köyde hayli kaldım. Tanrıların bir zamanlar at oynattıkları bu bölgede türlü sanat yapıtlarının kalıntıları arasında ekmeğini kazanabilmek için doğa ile savaşan, toplumsal düzensizlikler yüzünden perişan olmuş insanların arasında yapıtını yeniden okudum. Bazı pasajlarını toprağın bağrından linyit kömürü sökmeye çalışan işçileri seyrederken gözden geçirdim. Bazı geceler ay ışığına boğulan çamlıklar altında kitabın izlenimlerini gözden geçirirken yapıtta yer alan türküleri dağlardan duyar gibi oldum. Tanrılarla insanların konuşmaları sürüp gidiyor... Kitabı tütün tarlaları arasında, tütünü işleyen namuslu insanların yanıbaşlarında, demirci, marangoz işliklerinin önünde, çaputlara sarılmış köy kadınlarının karşısında okudum. Okuduklarımın etkisi altında titrediğim anlarda rastlantı karşıma köy düğünleri çıkardı; onüç ondört yaşında gelin olan köy kızlarını gelin arabasında seyrettikten biraz sonra yeniden ve yeniden okuduğum parçalar oldu. 'Augsburg Tebeşir Dairesi' öyküsünü genç, yaşlı yargıçlarla birlikte, Anadolu kasabalarında rastlanan kahvelerin önünde, ulu çınarların gölgesinde okuduk. Kısacası yapıt elime geçtiğinden beri koltuğumun altında... Türlü dekorlar içinde yeniden ve yeniden okuyacağım..."[48] (Söz konusu kitap B. Brecht'den bir çeviridir).

Onların bu gezide oldukları günlerde, Bursa'da Ulucami'de tam bir gericilik olayı daha yaşanıyordu. Nakşibendiler camide gösterilere girişmişler ve içlerinden biri kılıç kuşanarak İmam'a saldırmış, onu ve bir polisi yaralamış, minbere çıkarak kendini mehdi ilan etmişti.[49]

Sebilürreşad, Hür Adam, Serdengeçti, İslamiyet, Fetih, Türk Düşüncesi, Büyük Doğu dergileri Cumhuriyet'in temel ilkelerine ve devrimlere saldırılarını arttırıyorlardı. Saldırdıkları konular arasında eğitim birliği, laik eğitim ve köy enstitüleri başta geliyordu.

Tonguç'un yakınlarına ilgisi yaşlandıkça artmıştı. Ankara'da eşiyle birlikte büyümüş

47 Hakkı Tonguç'un 1957 yılı not defteri.
48 Hakkı Tonguç'dan Adalet Cimcoz'a 14.8.1957 günkü mektup (Tonguç'a Kitap, s. 65).
49 Çağlar Kırçak, Türkiye'de Gericilik, s. 70.

oldukları bir akraba kızının evine birkaç kez konukluğa gittiler. Ayşe Hanım DDY memurlarından Hamdi Tunalı ile evliydi, iki kız bir erkek üç çocukları vardı. Onların Mamak'daki evlerine ilk gidişlerinde Tonguç çok duygulandı. Duvarlarla çevrili küçük bir avludaki tek katlı ev, birkaç ağaç, çiçekler, asma çardağı, odalarda sedirler, kilimler... *"Burası bizim köydeki evimize benziyor."* Ayşe hanımın yağda kızarttığı çiğbörek, kokusu ve tadıyla ona köyünü bir kat daha anımsattı. Çocuklarla ilgilendi, okul durumlarını sordu. Tunalı ailesi buradan Sincanköy'e taşındıktan sonra da oraya gidip geleceklerdi.

Eskişehir'deki kardeşlerinin çocuklarından Ankara'ya gelenler de Tonguç'ları ziyaret etmeye başladılar o yıl. Tonguç'un aslında hiç dinmemiş olan o Rumeli özlemi, Rumeli tutkusu yaşlılıkla birlikte iyice açığa vurulur olmuştu. Radyoda okunan bir Rumeli türküsü, çalınan bir oyun havası gözlerinin uzaklara dalmasına, hatta dolmasına yol açıyordu.

Peki Türkiye'de neler oluyordu? Pahalılık, yokluklar bezginlik uyandıracak düzeye ulaşmıştı dar gelirliler için. Alışverişlerdeki kuyruklar artık alışılmış görüntülerdi. Ekonomik durum bozuldukça DP iktidarı daha da hırçınlaşıyor, ödün ve karşı-devrim politikaları ile halkı yatıştıracağını sanıyordu. Siyasal yaşamda din sömürüsü geçerliydi. 1954 genel seçimlerinden önce *"DP'ye muhalif olanlar münafıktırlar, kafirdirler."* dediği için on ay hapisle cezalandırılan, ama cezası 3 yıl geçmesine karşın yerine getirilmeyen bir vaizin durumu TBMM'de büyük tartışmalara neden oldu. DP'liler adamın bağışlanması için önerge vermişlerdi. DP'nin din sömürüsü yapmasını çok ağır şekilde eleştiren İnönü'ye yanıtında, *"Müslüman Başbakan"* Adnan Menderes 7 Ağustos'da Bartın'da yaptığı konuşmayı *"Allah münafıkların şerrinden hepimizi korusun."* diye bitiriyordu.

Bu hava içinde iktidar genel seçim kararı verdi. Seçimlerden bir hafta önce Menderes halka *"İstanbul'u ikinci bir Mekke, Eyüp Sultan Camisi'ni de ikinci bir Kabe yapacağız."* diye seslenecek ve 7 yılda 15 bin cami yapmış olmakla övünecekti.[50]

Seçim kampanyası sırasında Isparta'da öğretmenlerle bir toplantı yapan Tevfik İleri, sözü döndürüp dolaştırıp Göller Bölgesi Köy Öğretmenleri Derneği'ne getirdi; "Ne demek köy öğretmeni? Bir ayrıcalık mı yaratmak istiyorsunuz? *"... Olağanüstü Kongre yapın ve kapatın bu derneği. Yoksa Size zararım dokunur..."* Birçok öğretmenin söz alarak kendisine karşı çıkmaları İleri'yi daha da kızdırdı. Ama bazı öğretmenlerin de bu kez korkmuş oldukları görüldü. Uzun tartışmalardan sonra olağanüstü kongreye gidildi. Tartışmalar oldu ve bir öğretmen derneğin kapatılması için bir önerge verince, Dursun Kut, derneğin uzun süre başkanlığını yapmış olan Kemal Demiralp ve daha iki öğretmen ivedi bir önerge hazırlayarak, ilk önergenin oya konmasını önerdiler. Oylamada bu önerge kabul edildi. *"Böylece belki de genel kurullar tarihinde örneğine pek rastlanmayacak şekilde, bir önerge bir başka önerge ile oylanmadan işlemden kaldırılıyordu."*[51] Dernek kurtulmuştu. Öğretmenlerin de demokratik (!) oyunları öğrenmeye başladıkları anlaşılıyordu!

27 Ekim'de yapılan genel seçimlere çok gergin bir havada gidildi. DP bu kez umduğunu bulamayacaktı. DP oyların yüzde 48.1'ini, CHP 41.3'ünü almış, seçim yasasının özellikleri nedeniyle DP 428, CHP 178 milletvekili çıkarmıştı. Ne var ki, muhalefetin toplam oy oranı yüzde 52'yi buluyordu. Seçmen DP'den dönmeye başlamıştı. Bu tablo

50 A. g. e., s. 55.

51 Dursun Kut'un 1995'de verdiği not.

DP'yi çıldırtmaya yetti. Menderes, seçim gecesi için *"Allah, bir daha 27 Ekim gecesinin yinelenmesini göstermesin."* diyecekti ve bunun olmaması için de elinden geleni yapacak ve kendi sonunu hazırlayacaktı. Aslında, o gece DP için sonun başlangıcıydı. Ödün ve karşı devrim politikası, ekonomik başarısızlık karşısında beklenen sonucu sağlamamıştı. Yeni dönemde DP'nin yüzde 50'nin altında oy almış olduğu muhalefetçe sık sık vurgulanacak ve politik hava sürekli gerginleşecek, DP iktidarı da giderek daha hırçınlaşıp sertleşecekti.[52]

Tonguç'un sağlık durumu eşini ve oğlunu kaygılandırmaya başlamıştı. Ama o bunu kabullenemiyordu.

"Yakınma konusu olabilecek hiçbir şeyim kalmadı. İştahım, uykum yerinde, ateşim falan yok. Yediklerimi sindiriyorum. Hergünkü yürüyüşlerime başladım. Günde bir, birbuçuk saatlik bir yürüyüşe bayılıyorum. Bu benim için en yararlı ve zevkli spor oluyor. Kısacası, durumum daha iyi. Böyle olunca hasta pozu takınarak bir doktorun karşısına çıkıp söyleyecek tek şey bulamıyorum ve böyle davranmaya utanıyorum. Asya gribi geçiren arkadaşların anlattıkları belirtiler aynen bende de görüldüğü için geçirdiğim rahatsızlığın bu olduğunu sanıyorum."[53]

Tonguç, Soma'dan döndükten sonra rahatsızlanmıştı. *"... Sözde birbirini tanıyan, dost geçinen insanların birbirlerini atlatmak için kullandıkları bu tür kalleşliklere ancak Doğu'da rastlanabiliyor. Ve insan bunlara kendisi tanık olmadıkça inanamıyor. Benim son 4-5 yıl içinde bizim arsa işlerini izlerken karşılaştığım haksızlıklar, mantıksızlıklar ve türlü oyunlardan sonra bu ülkede herşeyin olabileceğine aklımın kesmesi gerekirdi. Ama buna karşın insan umuda kapılarak aldanıyor. Gerçek ne kadar acı ve sert olursa olsun onu olduğu gibi kabul ederek sinirleri bozmadan yeni yollar ve olanaklar aramak, işi başarmak için yeniden atılımlar yapmak bizim ülke insanlarının alınyazısı. Bu ülkede işler yüzyıllar boyunca böyle gelmiş böyle gidiyor. Bizler bu acı gerçekle son sekiz-on yıl içinde karşılaşmakta olduğumuz için ağır geliyor. Adamı olan her işi kolayca yaptırabiliyor sözü, halkın her gün, her nedenle yinelediği bir başka acı gerçektir... Burada bugün kış başladı. Çevremiz karla örtüldü. Anormal, yağışsız, kuru havalar iyice sıkıntı vermişti. Doğa cömertliğini esirgemedi, en büyük sanatçının başaramayacağı bir şekilde heryeri süsledi. Böyle görkemli bir görünüm karşısında biz umarsız insanlar kendi yarattığımız çirkefleri temizlemek için didiniyoruz. Yaşam böyle işte!.."*[54]

"... Burada bu yıl besin maddeleri alışverişi bir sorun oldu. Hemen her dükkanın önünde bir kuyruk. En önemli şeyleri alıncaya kadar bilseniz insan ne zorluklarla karşılaşıyor. Et bunların başında geliyor. Millet bu durum karşısında 'Allah bugünleri aratmasın' demekten başka çözüm bulamıyor. Gördün mü buradaki yaşam felsefesini?.."[55]

23.12.1957'de Yunus Kazım Köni yaşamını yitirdi. Son görevi olan Ankara Gazi Lisesi Felsefe Öğretmenliği'nde iken hastalanmıştı.[56]

Haberi aldığında Tonguç'un herhangi bir yorumu olmadı.

---

52 Çağlar Kırçak, a. g. e., s. 55-58.
53 Hakkı Tonguç'dan Engin Tonguç'a 29.11.1957 günkü mektup.
54 Hakkı Tonguç'dan Engin Tonguç'a 6.12.1957 günkü mektup.
55 Hakkı Tonguç'dan Engin Tonguç'a 9.12.1957 günkü mektup.
56 İlköğretim, sayı 432, 15.1.1958, s. 15.

YİRMİSEKİZİNCİ BÖLÜM

Doğanın Yasası: Yaşlılık - Sayrılık (1958-1959)

Tonguç'un oğlunun Almanya'daki uzmanlık öğrenimi sona ermek üzereydi. Oğlu, dönüşünü planlarken Tonguç'dan alışılmışın dışında, düşündürücü ögeler taşıyan bir mektup aldı.

"... Başta para konusu olmak üzere türlü nedenlerden ötürü mayısta dönün bence. Elimdeki olanaklar o tarihten sonraya kalmanıza ancak yetecek. Diğer nedenleri açıklamaya gerek görmüyorum dersem belki içinde şüpheler uyanacaktır. Onun için kısaca olanları da belirteyim; sağlığımız iyi olmakla birlikte biz artık yaşlandık; çok çabuk üşütüp hastalanıyoruz. Annen eskisi gibi evin işlerine dayanamıyor, benim günden güne iradem zayıflıyor. Ev sorununa bir kesin şekil vererek bu halimize uygun bir duruma geçmemiz gerekiyor..."[1]

"İradem zayıfladı." Tonguç'un o güne kadar ağzından çıkmamış bir sözdü bu!

Yaşlılık ve sağlık sorunları kapıdaydı.

O mektubun yazıldığı gün, 17.1.1958'de İstanbul'da Dokuz Subay Olayı denilecek olan sorun patlak veriyordu. Basın, dokuz subayın hükümeti devirmek amacıyla bir komplo hazırladıklarının ihbar edildiğini ve tutuklandıklarını açıklıyordu. Bu, anlayabilenler için Ordu içinde DP iktidarına karşı tepkinin büyüdüğünü, bir takım hazırlıklar yapıldığını gösteren ilk belirtiydi. Ama onlar bu uyarıdan gereken sonuçları çıkaramayacaklardı. Artan baskılar, dinsel sömürü politikası sürdürülecek, ekonomik bozulmaya çözüm bulunamayacaktı.[2]

"... Ankara bildiğin gibi. En büyük değişiklik bu yıl alışverişteki kuyruklar. Et, peynir alabilmek bir sorun oldu. Kuyruklarda çok bekleniyor, sonra da garantili olmuyor. Kuyruğa girenler kavga gürültü birşeyler kapmaya çalışıyorlar. Biz onların arasında bekleyemiyoruz. Piyasalardaki mallar günden güne azalıyor, bu yüzden türlü sıkıntılar ortaya çıkıyor... Biz birkaç arkadaşla, Tuğrul ve Armanlar'la (Yaz. notu: Nafi Atuf Kansu'nun oğulları) *görüşüyoruz, birbirimize gidip geliyoruz. Sakin bir yaşam içinde çalkalanıp gidiyoruz... Ev sorunu ile uğraşıyoruz. Bir müşteri 150 bin verdi. Biz 190 binden aşağı inmedik. Bakalım bu iş ne duruma gelecek? Evi satmaktan daha zor olan, yerine alınacak yeni yer konusu..."*[3]

1 Hakkı Tonguç'dan Engin Tonguç'a 17.1.1958 günkü mektup.
2 Çağlar Kırçak, Türkiye'de Gericilik, s. 70-71.
3 Hakkı Tonguç'dan Engin Tonguç'a 24.1.1958 günkü mektup.

Dinsel sömürü o yılın ramazan ayında o zamana kadar görülmemiş boyutlara ulaşacak, sokaklarda takkeli, garip giysili insanlar dolaşacak, oruç baskıları, cami avlularında iftar sofrası gösterileri yapılacaktı. *"1958 Ramazan'ı... teokratik bir ülkede geçirilen ramazan havasına büründü..."* [4]

Bu ortamda, Tonguç, Fransa'da bulunan Sabahattin Eyuboğlu'na şunları yazıyordu;[5] *"... Kocamış, ağdalaşmış Avrupa uygarlığının ölmez değerleri karşısında duyduğun hazza insanın ortak çıkmaması olanaksız. Özgürlük bayrağının dalgalandığı Fransa, orada yaşayan insanlar, bunların yararlandıkları nimetler, kapitalizmin onların başlarına sardığı dertler, bu dertler üzerindeki düşün tartışmaları, onları yansıtan gazete ve dergiler ve daha nice nice şeyler... Hepsi gözlerimin önüne seriliverdi... Geçim zorluğu, yiyecek sağlanması için kuyruklarda dolaşma gibi sorunlardan tut da yaşlanmanın verdiği uyuşukluk ve karamsarlık gibi nedenler doğulu insanları kasırgaya tutulmuş kum taneleri durumuna sokuyor. Okumayı seven, yaşamı boyunca okuyarak düşünme idmanları yapanlar bile yanyana gelince problemsiz kalıveriyorlar. İnsan oralarda her dakika gözünü ve gönlünü okşayan bir iyilik ya da güzellikle karşılaşabilir. Doğu öyle mi ya? Bunun tam tersi. İnsanlar fisebilullah güzellikle iyiliğe düşman kesiliyorlar. Karanlıktan sanki hoşlanıyorlar. Bu yüzden yaşamayı kendileri için zehir durumuna sokuyorlar. Bir lokantada biraz neşelenmek için yanyana gelen insanlara dikkat edince göze en çok batan noktalar, herkesin kavga ediyormuş gibi konuşması, gülenlere pek az rastlanması, şakaların saldırı şeklinde oluşu, gözlerin karşısındakine keskin bakışıdır..."*

"... Aksiyona sıra gelince herbirimiz birer leşe dönüyoruz... Doğu'nun atmosferi güzele, iyiye doğruya, gerçeğe doğru atılmak istenilen her adıma bin köstek vurup bireyleri iğrenilecek derecede miskinleştiriyor. Cami, tekke ve medrese, onlardan pek farklı olmayan okul, aile ortamı elbirliği ederek milyonlarca durgun, uyuşuk, bezgin insan yetiştirmişler. Böylelerinin çoğunluğu oluşturduğu toplumlarda batılı gibi davranmaya kalkışanlar elbirliği ile tepeleniyor. Bugünkü dünyada tutunabilmek için diri insanlar yaratmak da zorunlu. Gel de bunu anlat anlatabilirsen... Birkaç gündür millet dört elle oruca sarıldı. Bu yüzden özellikle akşam saatlerinde ortalığı nasıl korkunç bir sessizlik kaplıyor. Kentin genel görünüşü doğal afetlerden biri olmuş da insanların hepsi yere serilmiş duygusunu veriyor... Bir ülkenin Devlet Merkezi'nde yaşayanlar bile yılda bir ay böyle bir görüntünün baskısı altında kalırlarsa geri kalan onbir ayda bellerini doğrultamazlar. Kısacası, ne yönden tutsak elimize geçmişin sırtımıza yüklettiği kamburlardan başka bir şey gelmiyor... Mektubunda birkaç kez Atatürk'ü anmışsın. Adam gerçekten önemli noktaları görerek oralara neşteri vurmak istemiş, ama ülküdaşlarını yaratamadığı için eserlerinin çoğu kökleşememiş. Devrimlerin böyle sonuçlanmasında hepimizin de günahımız olsa gerek. Çünkü vatan hepimizin vatanı idi. Kurbanları veremedik. Aydınlar çulsuzluklarını pek çabuk unutarak han, hamam, apartman, arsa peşine düşerek birer demagog oluverdiler..." [6]

Aslında Tonguç bunları yazarken, birkaç haftadan beri hastaydı. Durdurulamayan bir sindirim bozukluğu, karın ağrıları vardı. Pek az yemek yiyor ve zayıflıyordu. Kilo yitirmesi çevresindekileri kaygılandıracak boyutlara varmıştı. Ama kendisi bunu az yemesine bağlıyor ve ciddiye almıyordu; *"Kemere bir delik daha açtım."* Her hastalığında olduğu gibi, uzunca bir süre doktora gitmemek için direndi. Eşi ondan habersiz Hürrem

4 Metin Toker, İsmet Paşa'yla On Yıl, s. 49.
5 Hakkı Tonguç'dan Sabahattin Eyuboğlu'a 3.2.1958 günkü mektup (Tonguç'a Kitap, s. 65-66).
6 Hakkı Tonguç'un 26.3.1958 günkü mektubu (Tonguç'a Kitap, s. 66)

Arman'a kaygılarını anlattı, onu muayeneye götürebilmek için yardımını istedi. Arman Tonguç'a baskı yaptı. Uygar bir kentteydik, uygarca davranmamız gerekmez miydi? Başkalarının her sorunu ile ilgilenen bir insanın kendi sağlığını bu denli savsaklaması bağışlanabilir miydi?

Sonunda Ankara Numune Hastanesi'nin İç hastalıkları Şefi Dr. İhsan Aksan'dan randevuyu Arman aldı. Tonguç'un evinin birkaç apartman ilerisindeki muayenehaneye birlikte gittiler.

"31.3.1958: Dr. İ. Aksan'a gittik. Mide ve bağırsak filmi çektirmemi söyledi. 20 lira ücret, 30 lira ilaç.

1.4: Dr. Fevzi Aybars filmleri çekti. Mide iyi, bağırsaklar düşük. 70 lira.

2.4: Dr. Celal Tümer muayene. 25 lira."[7]

Kesin bir tanı konulmamıştı. Son olarak karında bir sertlikten söz eden Dr.. Aksan, *"Yahu Tonguç, madem oğlun Almanya'da, kalk git. Şüphesiz çalıştığı hastanede en iyisini yaparlar."* demişti.[8] Bir bağırsak tümöründen şüphe ediyordu. *"Ama bizim gidecek paramız yok ki!"*

Eşi oğluna şöyle yazıyordu; *"... Halinde en çok dikkati çeken zayıflık... Nasılsa dün doktora gitmeye karar verdi ve gittik. Doktorun düşüncesi: Bir tümör görülüyor, acele ameliyat gerekli. Nerede olduğunu anlamak için mide bağırsak filmi istedi. Sertlik midenin altında ele geliyor ve bir hayli büyük, dedi. Röntgenci de midenin altında sert bir cismin ele geldiğini söyledi. Baban çok sinirli, vaktiyle beni dinlemedi, bütün kış söyledim, hep seni bekledi. Şimdi de sensiz ameliyata razı değil...."*[9]

Bu mektupta Tonguç da şöyle yazıyordu; *"... Annen durumu anlattı. Ben yine de kendimi hasta gibi hissetmiyorum. Ve doktorların muayene tarzları, konuşmalarının şekli bana asla doyurucu gelmiyor. Ama kendi duygularımı bir yana bırakarak tıbbın dediğine uymak zorunluluğunu kabul ediyorum..."*

Üç gün sonraki mektubunda da şöyle diyecekti; *"İhsan Aksan başta olmak üzere doktorlar ellerindeki olanaklara göre bir tanı koymaya çalıştılar. Röntgen filmlerini yeterli bulmamakla birlikte ele gelen katı bir kitlenin varlığı, bunun kalın bağırsaklarla ilgisi olduğu kanısına vararak oraya gitmemizi salık verdiler... Bugün kendimi çok iyi hissediyorum. Kırlara doğru yürümek, doğanın güzellikleri içinde dolaşmak, bahar çiçeklerini seyretmek istiyorum..."*[10]

"4.4.1958: Engin'le telefon konuşması. Şerif'e (Tekben) telefon. Remzi (Özyürek) ve Ramazan'a (Arkın) durumu anlatmasını rica.

5.4: Ramazan'dan telefon. Üç bin lira göndereceğini söyledi. 17 lira ilaç.

8.4: Uçak biletleri alındı."[11]

Başları sıkıştığı zaman başvurulan yayınevi sahipleri Remzi Özyürek ile Ramazan Arkın'dan üç biner lira borç alınması önerisi Arman'dan gelmişti. Arman ayrıca Yücel'e de durumu bildirmiş, o da tanıdığı Başbakanlık Müsteşar'ı Ahmet Salih Korur aracılığı ile pasaport ve döviz işlerini iki günde çözümlemişti.

---

7 Hakkı Tonguç'un 1958 yılı not defteri.

8 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s. 353-355.

9 Nafia ve Hakkı Tonguç'dan Engin Tonguç'a 1/2.4.1958 günkü mektup.

10 Hakkı Tonguç'dan Engin Tonguç'a 5.4.1958 günkü mektup.

11 Hakkı Tonguç'un 1958 yılı not defteri.

9.4.1958 günü uçak acentasının önünde Hürrem Arman ve onlara yardımcı olan eski bir köy enstitülü Hamza Soydaş, Tonguç'la eşini uğurladılar. Tonguç havaalanına gelmelerini istememişti. Ayrılmadan önce Arman'ı bir yana çekti; *"Gidip de dönmemek var. Yabancı dildeki kitaplarımı Gazi Eğitim Enstitüsü Kitaplığı'na, Türkçeleri de Hasanoğlan Öğretmen Okulu'na verirsiniz."* dedi.[12]

O günün akşamı Hamburg Havaalanı'nda onları karşılayan oğlu ve gelini onu görünce ne söyleyeceklerini bilemediler. Öylesine zayıflamıştı ki, neredeyse tanınmayacak durumdaydı; giysileri üzerinden sarkıyordu. Kanserden başka bir şey olamaz bu, hiç umut kalmamış, iyice de yayılmış diye düşündüler.

Tonguç ertesi günü, 10.4.1958'de oğlunun çalıştığı Hamburg Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin 2. İç Hastalıkları Kliniği'ndeki 36 no.lu pavyona yattı.

Bir Avrupa hastanesini hasta olarak ilk kez görüyordu. Daha ilk günden kendi durumunu unutmuş, hastaları, hemşireleri, doktorları, yapılan işleri, hastanenin işleyişini, çevreyi incelemeye, Türkiye'dekilerle karşılaştırmaya koyulmuştu.

Tıp Fakültesi'nin Eppendorf Hastanesi ilginç bir sağlık kuruluşuydu. 20. yüzyılın başında, park niteliğindeki geniş bir alana serpiştirilmiş tek katlı pavyonlar olarak kurulmuştu. Amaç, alışılmış hastane görünümü ve ortamından kaçınmak, bir ev havası vermek ve doğa ile içiçeliği sağlamaktı. Her pavyonda 30 kadar hasta yatağı, mutfak, hemşire, doktor çalışma odaları, o pavyonun kıdemli hemşiresinin sürekli kaldığı odası vardı. Bir pavyonda bir uzman hekim, 4-5 asistan doktor ve 4-5 hemşire çalışıyordu. Haftanın belli günleri klinik şefi ve şef yardımcısı da hastaları gezip vizite yapıyorlardı.

Tonguç'un oğlu 4 yılı aşkın bir süredir bu klinikte asistan olarak çalıştığı için, pavyonda kıdemli asistan durumundaydı ve Almanlarca benimsenmiş bir elemandı. Babasıyla çok ilgilenmişler, hemen yatak ayrılmıştı. Hastane ücreti de almayacaklardı. Onu kendi elemanlarından birinin babası sayıyorlardı.

İlk incelemeler, Türkiye'dekinin tersine, bağırsaklarda bir tümör olmadığı sonucunu verdi. Peki zayıflamanın nedeni neydi? O eski sıtma üzerinde duruldu, geçirilmiş ve artık adı konulamayacak olan bulaşıcı bir bağırsak hastalığı düşünüldü. Ama hiçbiri kanıtlanamadı. Buna karşılık, karında elle muayenede ayrımı yapılabilen, ama hangi organla ilgisi olduğu anlaşılmayan bir sert kitle vardı.

İncelemeler uzayacaktı. Tonguç 27.5.1958'e kadar hastanede yatacaktı. Ama hafta sonları izinli çıkacak ve Hamburg çevresini tanıyacaktı.

"12.4.1958: 70 kg geldim.

18.4: Yücel'e, Hürrem'e mektup yazdım.

22.4: Şeker bayramı.

23.4: Yücel'in 15 Nisanda 'Cumhuriyet'de çıkan (17 Nisan) yazısını okudum.

27.4: Oda arkadaşımın adı Carl Ludwig Dischler.

1.5: Lüneburg yöresindeki Doğa Koruma Alanı'nı gezdik.

2.5: Bir operatörün görüşünü almaya karar verdiler."[13]

Bu arada yakın dostlarına mektuplar yazmayı da unutmuyordu. Bayır'a yazdığı mek-

12 Hürrem Arman, a. g. e. s. 354-356.
13 Hakkı Tonguç'un 1958 yılı not defteri.

tupta, uzun uzun hastaneyi, işleyişini anlatıp övüyordu. *"... Hastalar sanki bahçede çiçeklerin, yeşilliklerin ortasında yatıyorlarmış gibi. Odaların bahçeye bakan duvarları sıvama cam. Bunun önünde de balkon var. Güzel havalarda yataklar buraya sürülüyor... Hastalara bakım ve davranış bizim bugünkü kafalarımıza göre ikiyüz yılda erişemeyeceğimiz derecede olağanüstülüklerle dolu... Adamların iş tutuşları karşısında insanın aklı duruyor. Sabahın saat altısında bir savaşa girişir gibi çalışmaya başlayan bu insanlar, insanoğullarına musallat olmuş türlü hastalıklarla öylesine cenkleşiyorlar ki insanın her pavyonun önünde diz çökesi geliyor... Hastalar kendilerini doktorlara tam anlamıyla teslim ederek sonlarını soğukkanlılıkla bekliyorlar, kitap okumayı, müzik dinlemeyi, resim yapmayı, iskambil oynamayı sürdürüyorlar... Ölenler bu koşullar ve böyle bir hava içinde yok olup gidiyorlar..."* Sonra Pavyon Şefi Doktor'un o pazar günü kendisini çıkıp gezmesi için nasıl uyardığını anlatıyor ve *"Bu adamlar için çalışmak ne kadar önemli ise, sırası gelince gezmek, eğlenmek de o derece önemli sayılıyor."* diyordu.

Mektup, *"İmrenilecek bir çok şeylerine karşın, insan yurdun havasını özlüyor, dostları görmek isteği insanın içinden silinmiyor."* diye son buluyordu.[14]

Karındaki sertliğin tanısının bir türlü konulamaması üzerine, bir kez de fakültenin Cerrahi Bölümü Şefi Profesörün görüşüne başvurulmuş, o da karın atardamarının röntgeninin çekilmesini önermişti. O günlerde zor bir tekniği gerektiren bu muayene İç Hastalıkları Kliniği'nin kendi röntgen bölümünde yapıldı. Tonguç'un oğlu bir süre önce altı ay bu bölümde çalışmıştı. O bölümün aynı zamanda kardiolog olan Şefi Doçent Doktor Klinik'de en sevdiği hocalardandı. Filmi birlikte çektiler. Karanlık odada banyodan çıkardıkları ıslak filmleri ışıklı ekrana tuttuklarında donup kaldılar, bir süre ikisi de konuşamadılar. Büyük karın atardamarı normalin birkaç katı genişlemiş, her yanı büyük kireçlenme plaklarıyla dolu, gözlerinin önündeydi. O günün tıp olanaklarıyla hiçbir tedavi olanağı yoktu bunun. Birgün, beklenmedik bir anda, o atardamarın kireçlenip bozulmuş çeperi bir yerden yırtılacak ve büyük bir iç kanama ile son gelecekti.

"Ne kadar yaşar?" Şef'in yanıtı uzunca bir suskunluktan sonra geldi. *"En çok beş yıl. O da sigarayı bırakırsa."*

Tonguç röntgen masasında, beyaz örtünün altında sakin, sessiz sonucu bekliyordu. Ona daha önce bir operasyon olasılığından, kesin kararın bu röntgen incelemesinden sonra verileceğinden söz etmişlerdi.

Karanlık odadan çıkınca oğlunun gözü bir süre ona takılıp kaldı. Yıllarca Anadolu'da o köyden bu köye koştururken gocuğunun yan cebinden eksik etmediği yüzlük yenice sigarası paketinden çekip artarda yaktığı sigaraları anımsadı. O koca damarı bu sigaralar bu duruma getirmişti. Niye eli durmadan o sigara paketine giderdi? Peki bundan sonra? 1958'lerin Türkiye'sinde sigarayı bırakabilecek miydi, ardındaki geçmişin o koca yüküyle?[15]

Ona işin anlaşıldığını, kesin tanının konulduğunu, operasyona gerek kalmadığını söylemekle yetindiler. Sigarayı bırakma konusu ve diğer tıbbi öğütler daha sonraya bırakıldı.

Asıl tanı ona hiçbir zaman söylenmedi. Kalan yaşamını bir son beklentisi içerisinde geçirmemeliydi. Yalnızca sigara içmeyi sürdürmesinin son derece tehlikeli olduğu anla-

---

14 Hakkı Tonguç'dan Ferit Oğuz Bayır'a 4.5.1958 günkü mektup (Ferit Oğuz Bayır, Köyün Gücü, s. 305-307).
15 Engin Tonguç, Umut Yolu, s. 205-207.

tıldı. Ama Almanya'da bırakır gibi olduğu sigara alışkanlığı yurda dönünce eskisi gibi sürecekti. Bu arada, hafif bir karaciğer yetmezliği de saptandı. Kötü beslenme, savaş yılları, aşırı yorgunluk, sıtma, uykusuz geceler... Nedenleri bunlar olmalıydı. Verilen perhizi de uygulayacaktı. İçki bağımlılığı yoktu. Yemek düşkünlüğü de. Ama sigara? O başkaydı.

Tüm sonuçlar alınınca oğlu onun sağlık açısından yaşına göre sanılandan çok daha fazla yıpranmış olduğunu düşündü. Çalıştığı yıllarda herkesçe sağlamlığı, dayanıklılığı neredeyse söylence konusu yapılmış bu beden, o zamanlarda da hiç de sanıldığı kadar iyi durumda olmamalıydı. Bir inanç, bir amacı gerçekleştirme ülküsü insanın gücünü inanılması zor düzeylere çıkartıyordu anlaşılan!

"20.5.1958: Atardamar röntgeni çekildi. Ameliyata gerek olmadığı saptandı.

23.5: Genel kan dolaşımını ölçtüler, normal buldular. Yücel'e mektup yazdım.

24.5: 71.500 kg geldim.

25.5: 'Planten und Blumen' adlı parktaki lale tarlalarını gezdik. Değişik türden 300 bin lale varmış.

26.5: Hamburg yakınında yapılmakta olan barajı gördük.

27.5: Hastaneden çıktım. Pavyon Şefi Dr. Tamm ile görüştük. Tansiyonumun biraz düşük olduğunu söyledi. İlaçlara devam edilecek.

28.5: Ramazan'a, Fuat Baymur'a, Süleyman Edip Balkır'a mektup.

29.5: Hastane'deki doktorlara, başhemşire ve hemşirelere armağanlar aldık.

6.6.1958: İbrahim'e (Eskişehir'de kardeşi) kart yazdım. Tren bileti sağlanması için Vagon-Li'de not aldılar. Ayın 15-20'si arasında."[16]

Tonguç hastaneden çıktıktan sonra eşi ile birlikte başhemşire'lerden birinin Hamburg dışındaki küçük bahçe evinde 15 gün kaldı. Tek odalı bu kulübe ve bahçesi tam ona göreydi. Biraz bahçe ile uğraştı, çevreyi gezdi, kitap okudu, dinlendi. İlk iş olarak o kulübenin ve bahçenin bir krokisini çizmişti defterine. Bu ortam, Ankara'daki o düzeysiz siyasal çekişmelerden, dedikodulardan uzak kalış ona iyi gelmişti. Kilo aldı, kendini topladı.

"14.6.1958: Hamburg'dan Münih'e trenle hareket.

15.6: Münih. Ekspresde yataklıya geçtik.

16.6: Sabah 8.00 Belgrad. Gece 23.00 Selanik (Yaz. notu: Eşinin çocukluğunun geçtiği Selanik'de iki gün kalacaklardı)

18.6: Selanik'den İstanbul'a hareket, saat 12.00.

19.6: İstanbul'a varış. Saat 17.00"[17]

İstanbul'daki dostları gördükten sonra Ankara'ya geldiler.

Burada kıvanç duyduğu bir olayla karşılaştı. Fakir Baykurt, Yunus Nadi roman armağanını kazanmıştı. Ürün giderek kendini gösteriyordu.

"... Yarışmada birincilik kazanmış olan yapıtı senin yaratmış olmanı duyunca pek sevindim. Bu başarıdan ötürü seni tebrik ederim. Köydeki gerçek yaşayışı bir sanat ya-

16 Hakkı Tonguç'un 1958 yılı not defteri.
17 Hakkı Tonguç'un 1958 yılı not defteri.

pıtı durumuna sokarak ortaya sermen, pek durgun ve çok kısır olan düşün yaşamımızı biraz olsun dalgalandırmaya yarayacaktır sanıyorum. Hareket, canlılık, kıpırdanış her zaman durgunluktan, sessizlikten hayırlı olduğu için yapıtın üzerine yazılacakların çoğu yararlı olacaktır. Bu tür hareketler kalıp biçiminde yargılamalar yapmaya alışkın yazarları onun dışına çıkmaya zorlayacaktır. Ezbere yazıp çizenlerle konuşanlar çıkacak olursa böylelerine de kulak asmadan doğru bildiğin yolda ilerler gidersin."[18]

"... Benim sağlık durumum hamdolsun iyi. İyi beslenip kilo almaya, sigarayı azaltmaya çalışıyorum. Sigara belasından kurtulabilirsem pek iyi olacak. Rakı, kahve gibi şeyleri aramıyorum... Almanya konusunda size anlatacak birçok şeyler vardı. Savunduğunuz değerlerin pek çoğunun orada gerçekleştirildiğini gördükçe hep sizi anımsadım. Aklı durduracak kadar görkemli bir kalkınma ile varlıklı, varsıl bir ulus olmuşlar. En önemlisi ulusal dertlerinin mal fazlalığı olduğunu söylüyorlar..."[19]

Tonguç'un oğlu ve gelini temmuz ayı sonunda yurda döndüler. Turhal Şeker Fabrikası'nda çalışan Dr. Ceyhun Atuf Kansu'nun önerisiyle de Amasya Şeker Fabrikası'nda 16.8.1958'de hekim olarak çalışmaya başladılar. Böylece, Tonguç'un oğlunu okutma sorunu sona ermiş görünüyordu. En azından, parasal yük ve bağımlılık ortadan kalkmıştı.

Tonguç, göreve gitmeden önce eşinin annesini görmeye Soma'ya giden oğluna sağlık durumunu şöyle anlatıyordu; *"... Hastalık belirtisi olarak duyulan, görülen birşeyim yok. Ama çabuk yoruluyorum. Dinginlik istiyorum. İştahım fena değil. Sıcakların çoğaldığı günden beri biraz kesildi. Ruhsal erince kavuşunca düzeliyorum. Kısacası, doktorluk birşeyim yok."*[20]

Çalışmayı da sürdürme çabasındaydı. *"... Engin'le birlikte (oğlu) sana iki ansiklopedi hazırlamaya başladık. Biri, 'Çocuk Bakımı ve Eğitimi Ansiklopedisi', ikincisi de 'Sağlık Eğitimi Ansiklopedisi'. Ayrıca ben daha önce başlamış olduğum 'Sanat Eğitimi Sözlüğü'nü tamamlamaya çalışıyorum."* [21]

Ağustos ayı DP'nin ekonomi politikasının başarısızlığının iyice açığa çıktığı ay oldu. 4.8.1958'de açıklanan ikinci devalüasyon, yüzde 221 gibi yüksek bir oranda yapıldı; dolar 2.8 TL'den 9.00 TL'ye çıktı. (Daha önceki ilk devalüasyonda oran yüzde 115'di ve Dolar 1.30 TL'den 2.80'e yükselmişti). Hükümet son devalüasyona adını da koyamamış, bunun *"istikrar programı kapsamında yapılan bir yabancı paralara prim işlemi"* olduğu gibi gülünç bir açıklama yapmıştı. Ama günlük yaşamdaki pahalılık, sıkıntı gerçeği apaçık ortaya seriyordu. Yaşam birkaç kat daha pahalılaşmıştı. Aslında ekonomik olarak *"bir iflas görüntüsü ve önlemleri"* söz konusuydu.[22, 23]

Türkiye ile Irak arasında imzalanmış Bağdat paktı 1958'de az daha Türkiye'nin başına bir savaş derdi çıkartacaktı. Irak'da Kral Faysal devrilince, Menderes bu antlaşmaya dayanarak Irak'a yürümek isteyecek, ordu ve İngilizler tarafından durdurularak bu macera önlenecekti.[24]

Tüm bu etkenlerle o yıl siyasal tartışmalar daha da sertleşecek ve bu arada ihtilal

18 Hakkı Tonguç'dan Fakir Baykurt'a 1.7.1958 günkü mektup.
19 Hakkı Tonguç'un 6.7.1958 günkü mektubu (Tonguç'a Kitap, s. 68)
20 Hakkı Tonguç'dan Engin Tonguç'a 25.7.1958 günkü mektup.
21 Hakkı Tonguç'dan Ramazan Gökalp Arkın'a 6.8.1958 günkü mektup. (Tonguç'a Kitap, s. 68)
22 Rıdvan Akar, 5 Nisan Tarihimizin En Cesur Kararları Değildi, Millyet, 18.7.1994, s. 6.
23 Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, cild 3, s. 252-255.
24 Vecihi Timuroğlu, İki Yüzlü Atatürkçülük, Cumhuriyet, 22.4.1995, s. 12.

sözcüğü de sık kullanılır olacaktı. Menderes, CHP'lileri ihtilal kışkırtıcılığı yapmakla suçluyordu. 6.9.1958'de İnönü de buna buna karşılık ciddi bir uyarıyı da içeren ağır bir yanıt verdi. *"... Tarih her zaman göstermiştir ki, ihtilal iki türlü olur: Ya doğru yoldan sapmış olan sokak serserileri yasal hükümete karşı buna girişirler, ya da insan hakları dışında hükümet sürmek sevdasına düşen siyaset serserileri ihtilali zorla ortaya çıkartırlar. Politika adamlarına bu gerçeği hiç unutmamalarını salık veririm..."* [25]

Tonguç ve eşi, oğlu ve gelininin çalıştıkları Amasya Şeker Fabrikasına 15 km. uzaklıktaki Havza Kaplıcaları'nda yirmi gün kadar kaldılar. Bu arada birkaç kez Amasya ve Turhal'a da gittiler.

Havza'da, Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşı'nın ilk hazırlıklarını yaptığı evin birkaç adım yanındaki Kaplıca Oteli'nde kalan Tonguç, o tarihsel yapıya bakarak düşündü. Nereden nereye gelmişlerdi! Halk yönetimi, ilköğretim, bilinçlenmiş vatandaş gücüne dayanacak bir Cumhuriyet! Bunların hepsi geride mi bırakılıyordu, gerçekleştirilmeyecek miydi? Ülke zaman yitiriyordu ve elden hiçbir şey gelmiyordu.

"1.9.958: Ankara-Samsun, bilet alındı.

4.9: Havza, Otel.

14.9: Şeker Fabrikasına gittik.

2.9: Turhal.

26.9: Amasya'ya gittik ve döndük." [26]

Turhal'da Ceyhun Atuf Kansu ve Talip Apaydın'lara gitmişlerdi. *"Zayıflamıştı, o eski Hakkı Bey değildi. Yüzünde hasta olduktan sonra iyileşmiş insanlara özgü bir süzülme vardı. Hafif çatallı sesiyle yine eskisi gibi, dura dura söylüyordu. Sigarasının birini söndürmeden öbürünü yakıyordu ve inanır mısınız yine ilköğretimden söz ediyordu. İçinde kimseye en ufak bir küskünlük yoktu... M. Eğitim çalışmaları için şimdi elverişli bir ortam var, diyordu. Halk okul istiyor, öğretmen istiyor. Üstelik bunca dış yardım alındı. Bizim zamanımızdaki maddi sıkıntılar giderilmiştir"...*

Talip Apaydın'la Turhal Parkı'nda oturdular. Talip köylerde başlarına gelenleri anlattı ona; *"Gözleri doluksayınca bıraktım. Acılı acılı sigarasından duman çekiyordu. Sizi üzdüm, bağışlayın"* dedim. Yutkundu. *"Herşeye karşın çalışın."* dedi. *"Dirliğinizi, ülkücülüğünüzü yitirmeyin. Kötü kişilere kızıp da ülkeye küsmeyin."* Kendi yaptığını söylüyordu bana.[27]

8.10.1958'de Ankara'ya döndüler. *"Sen ayrıldıktan biraz sonra otobüs geldi. Ortalık kararmaya başlarken Ankara'ya geldik."* [28]

"19.10.1958: Yücel'e gittim.

23.10: Mustafa Şanlı (Yaz. notu: Köy Enstitüsü çıkışlı, Aksu Öğretmen Okulu Türkçe Öğretmeni) *bir oda arıyor"* [29]

"... Ben Sağlık Ansiklopedi ile Çocuk Bakımı Ansiklopedisi üzerinde çalışıyorum." [30]

DP iktidarı politikada ipleri gererken kendi sonunu hazırladığının bilincinde değildi.

---

25 Şevket Süreyya Aydemir, a. g. e. s. 343.
26 Hakkı Tonguç'un 1958 yılı not defteri.
27 Talip Apaydın, Köy Enstitüsü Yılları, s. 211-213.
28 Hakkı Tonguç'un Engin Tonguç'a 8.10.1958 günkü mektubu.
29 Hakkı Tonguç'un 1958 Yılı not defteri.
30 Hakkı Tonguç'un Engin Tonguç'a 25.10.1958 günkü mektubu.

12.10.1958'de Menderes 'Ehli Salip-Haçlı-Ordusu' diye adlandırdığı CHP muhalefetine karşı vatandaşlardan bir 'Vatan Cephesi' oluşturmak istedi. Hiçbir yasal temeli olmayan bu girişime katılanların adları her gün radyoda, uzun listelerle okunmaya başladı. Bunların arasında hiç varolmamış ya da ölmüş kişi adları da vardı. Ülkeyi tam anlamı ile ikiye bölen ve kamuoyunda tepki ve kırgınlık uyandıran bu girişim, ordudaki darbe hazırlıklarını kolaylaştıracak ve hızlandıracaktı.[31]

O yıl Ankara'daki eski evin bulunduğu parselin arsa pürüzleri giderilerek arsanın bütünleştirilmesi sonunda gerçekleşti. Ekonomik açıdan doğru olan, değeri çok artmış ve bir işyeri yöresi niteliği kazanmış Hisarparkı Caddesi üzerindeki bu arsada bir apartman ya da işhanı yaptırmaktı. Ama bu ancak paralı bir ortakla birlikte gerçekleştirilebilinirdi. Bu doğrultuda yapılmış birkaç girişim sonuçsuz kalınca, burayı Tonguç'un eşinin yıllardır düşünü kurduğu, onları bu eski evin zorluklarından kurtaracak olan, kaloriferli bir apartman dairesi ile değiştirmek yoluna gitmeyi düşündüler. Ortaya bir bankanın müdür yardımcılığıdan ayrılmış, açıkgöz bir yatırımcı çıktı. Bahçelievler'de, daha doğrusu Emek'de yeni bir apartman yaptırmıştı. Eski evin ve arsasının karşılığı olarak oradan iki daire verebilirdi. Birinde oturur, diğerini kiraya verir, geçinip giderlerdi.

"30.12.1958: Evi gördük. Mustafa bey ile görüşülecek."[32]

"... Aracılık eden arkadaş, Hocam bu apartmandan iki daire ile sizin evi trampa edelim, dedi... Mal sahibi ile oturup konuştuk ve bir anlaşmaya vardık..."[33]

Değişme işlemleri kısa sürede bitirildi.

22.1.1959'da yeni apartman dairesine taşındılar. Mustafa Bey, Tonguç'ların 25 yıl oturdukları eski evi hemen yıktıracak ve yerine kocaman bir işhanı dikecekti.

Bu arada Tonguç 'Demet'i unutmamıştı. Dergiye üç yeni yazı göndermişti. Bunlardan birisi o günlerde doğuda kurulmasından çok söz edilmeye başlanan (Atatürk Üniversitesi) ile ilgiliydi. Bu konuda Dursun Kut'a şunları yazıyordu;

"... Atatürk Üniversitesi konusunda basında görebildiğim yazılar benim açıkladığım noktalara hiç dokunmamışlardı. Onun için, aydınlanması eğitim tarihimiz bakımından gerekli ve yararlı olanları belirtmeye çalıştım. Ayrıca, sizlerin çıkardığınız dergilerin bu denli önemli bir konuya ilgisiz kalmalarını da türlü nedenlerden uygun bulmadım. Daha başka nedenler de gösterilebilir. Bunların neler olduğunu yazıyı okuyanlar anlayacaklardır. Yazıyı buradaki ülkücü arkadaşlarla, bazı ünlü gazete yazarlarıyla birlikte okuduk. Hepsi bu şekilde yayımlanmasını uygun buldular. Hatta bazıları 'Forum'da, 'Pazar Postası'nda, İstanbul gazetelerinin birinde çıksın, gibi sözler ettiler. Uygun bulmadım..." [34]

Onun yeğlediği 'Demet'di!

Yazı Şubat sayısında yayınlandı. Uzun bir yazıydı. Önce konunun geçmişini anlatıyordu. Atatürk 1 Kasım 1937'de TBMM'nin Çalışma Yılı'nı açarken yaptığı konuşmada her düzeydeki öğretimin amaçlarını anlattıktan sonra, *"Ülkenin üç büyük kültür bölgesi olarak düşünülmesini, Doğu bölgesi için Van Gölü kıyısında, ilkokulları ve üniversitesi ile çağdaş bir kültür kenti yaratılması"*nı istemişti. Bu dilek, bazı aydınlarca ya-

31 Çağlar Kırçak, Türkiye'de Gericilik, s. 72-73.
32 Hakkı Tonguç'un 1958 yılı not defteri.
33 Hakkı Tonguç'un Engin Tonguç'a 30.12.1958 günkü mektubu.
34 Hakkı Tonguç, Atatürk Üniversitesi, Demet, sayı 70, Şubat 1959, s. 2-8.

dırganmış, ama Kültür Bakanı Arıkan 1938 yazındaki, Tonguç'un da katıldığı Doğu gezisinde konuyu ele almıştı. Burada Tonguç, o geziyi ayrıntılarıyla anlatıyor ve oradaki eğitim durumunu *"korkunç"* bulduklarını yazıyordu. Van gölü kıyılarında Atatürk'ün istediği o Kültür Kenti'nin düşlerini kurmuşlardı. Ama gerçek acıydı. Geziye katılanlardan o zamanki Teftiş Kurulu Başkanı Cevat Dursunoğlu, *"Cumhuriyet henüz iki yeri fethedemedi; biri Beyoğlu, öteki de Doğu illerimiz."* demişti. İlköğretim Doğu'da gerçekleşmeden bir yüksek öğretim kurumu nasıl açılabilirdi? Erzurum'a geldiklerinde Doğu Üniversitesi için koşulların burada daha elverişli olduğunu saptadılar. Oradan Trabzon'a ve deniz yoluyla İstanbul'a giderken konuyu uzun uzun gözden geçirmişlerdi. Vardıkları sonuçlara göre, bir Doğu Üniversitesi kurulabilmesi için en kısa sürede bu yörelerde ilk ve orta öğretim gerçekleştirilmeliydi. Doğu'nun yol ve bayındırlık işleri çözümlenmeli, *"Aydınlara Doğu'nun kalkındırılması davası ve Doğu Üniversitesi'ni yaratma sorunu ulusal bir ülkü olarak aşılanmalıydı."* Daha sonra Arıkan'ın ve Yücel'in bakanlıkları döneminde doğudaki ilk ve orta öğretim konularında önemli atılımlar yapılmış, aranılan koşulların çoğu sağlanmıştı. 1946'dan ve 1950'den sonraki duraklamalar ve ödün politikaları döneminde *"Doğu Üniversitesi ülküsü küllendi, ağıza alınmaz oldu."* Ama konu tümüyle de unutulmadı. 1958/59 ders yılı başında Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Erzurum'da Atatürk Üniversitesi adını alan eğitim kurumunu açtı. Yetkililer burasının B. Amerika'daki Nebraska Üniversitesi örneğine göre geliştirileceğini açıklıyorlardı. *"Klasik yöntemlere göre çalışan üniversiteler gibi olmayacağı anlaşılan bu yeni kurum ilk yıllarda yadırganabilir."*

Tonguç, bu yeni üniversitenin klasik öğretim yöntemleriyle çalıştırılmayacağı umudundaydı.

Yazıya son vermeden sözü Erzurum Pulur Köy Enstitüsü'ne getiriyor ve *"Atatürk Üniversitesi'ni yaratacakların önüne bu tabloyu sermemin nedeni, onlara Nebraska Üniversitesi'nin çekirdeği gibi kurumların bu ülkede 18 yıl önce yaratılmış olduklarını anımsatmaktır. Eğer Yüksek Köy Enstitüsü 1947 yılında tepinç'li (fevri), isterik bir davranışla kapatılmamış olsaydı, şimdi hem pek öykünülen çağdaş üniversitelere benzeyen bir yüksek okulumuz olacak, hem de elimizde yeni üniversiteyi kuracak yüzlerce genç bulunacaktı"*diyordu.

Yazı *"Doğu Üniversitesi'ni yaratmak için yirmi yıldan beri harcanan emeklerin kısa öyküsü, acı ve tatlı yanlarıyla budur. Anlaşılıyor ki, Cumhuriyet'in ilanından beri yurdun her tarafına serpilen tohumlar, canlanmaya elverişli ortam bulunca, baş gösteriyorlar..."* sözleriyle son buluyordu.

Tüm olumsuzluklar içinde, en küçük bir atılım ve olumlu yaptırım bile Tonguç'u olanca iyimserliği ile umutlandırmaya yetiyordu!

Talip Apaydın'ın yayımlanan 'Yarbükü' romanını da, Baykurt'un ödül kazanan romanı gibi kıvançla karşılayacaktı.[35] *"... (Romanı) pek acele okumuş olmama karşın çok beğendim. Köyün en büyük dertlerinden birini cidden iyi anlatmış, onunla ilgili sorunları başarıyla ortaya sermişsin. Köyün romanı yazılmalı diye vaaz verenler oturup okusunlar 'Yarbükü'nü. İyi çalışıyorsunuz, öbür arkadaşlarınız bir yandan, sen bir yandan, Türk köylüsünü ortaya çıkarıp seriyorsunuz. Gelecek iyi niyetli çalışmaları şimdiden hazırlıyorsunuz. Seni kutlarım..."*

35 Hakkı Tonguç'un Talip Apaydın'a 12.2.1959 günkü mektubu (Tonguç'a Kitap, s. 69).

17.2.1959'da uçakla Londra'ya giden Menderes geçirdiği uçak kazasından sağ kurtuldu. 14 kişi ölmüştü. Menderes Türkiye'de coşku ile karşılandı. İnönü'nün de onu karşılamaya gitmesi bir yumuşama başlangıcı olarak umut verdiyse de, kısa bir süre sonra gerginlik politikasına dönülecekti. Uçak kazasından kurtulması ise *"Menderes'in evliyalığı"* propagandası için kullanılacaktı.[36]

"19.2.1959: Mahmut Makal ve Dursun Kut'la Yücel'e gittik.

22.2: Dursunoğlu (Cevat), Ağanoğlu (Halit), Remzi (?) ve Faik Reşit (Unat) geldiler.

23.2: Baltacıoğlu'na rastladım. Toplanalım, diyor(!)" (Yaz. notu: anlamlı bir (!). Ne için toplanacaklardı ki? Köy enstitülerinin beline vurulurken, Milletvekili olarak onları savunmayan Baltacıoğlu ile konuşulacak ne kalmıştı?)[37]

12.3.1959'da Başbakanlık Müsteşarı Ahmet Salih Korur, Eyüp Sultan Camii avlusunda büyük bir iftar yemeği düzenledi. Gönderilen çağrılarda tarih, 2 Ramazan 1378 olarak gösterilmişti. "İş iyice çığrından çıkmıştı." Önce Türbe ziyaret edildi, *"Oruç siyah zeytin, kandil simidi ve Taşdelen suyuyla açıldı. Ardından camide namaz kılındı, Menderes'in iki cihanda aziz edilmesi için dualar okundu."*

DP'li basına göre, kaza, Menderes'in *"İlahi bir dokunulmazlığa kavuştuğunu gösteriyordu; ilahi kurtuluşun lutfuna hürmeten... Anayasa'ya Türk Ulusu'nun dini, dini İslamdır, maddesi konulmalıydı."*[38]

İnönü ise 29.4.1959'da çıktığı gezide Kurtuluş Savaşı'nın Batı Cephesi Komutanı olarak Yunan Başkomutanı'nı teslim almış olduğu Uşak'da taşlandı, başından hafifçe yaralandı. 4.5.1959'da İstanbul'da Topkapı'da linç amacıyla arabasına taş ve sopalarla saldıran bir kalabalığın elinden kıl payı kurtuldu. *"Aklı başında insanlar bu saldırılara büyük tepki gösteriyorlardı. Ankara'ya dönüşünde, evinin önünde toplanan bir kalabalık, özgürlük özgürlük diye gösteri yaptı."*[39]

Mayıs ayı sonunda Ankara'da bir araya gelen üç köy enstitülü, Haşim Kanar, Arif Gelen ve Osman Eroğlu Tonguç'a gitmek istediler. Hürrem Arman'dan bir buluşma düzenlemesini rica ettiler. Sonra hep birlikte Tonguç'un evine gittiler. Yolda Arınan uyardı; *"Eğer söz Atatürk ve İnönü'ye gelirse, kötüleyici bir şey kaçırmayın ağzınızdan."* Kapıyı Tonguç'un eşi açtı; bir ara Arman'a *"Aramayınca üzülüyor, siz epey uzattınız bu kez"* dedi. Tonguç önce o sıralarda Milletvekili olan Eroğlu'na sorular sordu. Sonra Kanar'ın Diyarbakır'da askerlik yaptığını ve bir seminer için Ankara'ya geldiğini öğrenince, onun 'Köy ve Eğitim' Dergisinde çıkan yazılarını överek, *"Diyarbakır'dan iyi sesler geliyor"* dedi. Onlara Hindistan Planlama Bakanı ile geçmişteki konuşmasını anlattı. Eğitimin kitlelere yaygınlaştırılabilmesi için toprak reformunun gerçekleştirilmesinin ne kadar önemli olduğuna değindi.[40]

Ona sık sık gelenlerden biri Mahmut Makal'dı. Bir gün esmer, kırsal kökeni belirli bir genci de birlikte getirdi. Tonguç sordu: *"Nereden?" "Konyalıyım efendim." "Öyleyse İvriz'den."* Gülüştüler. Tonguç köy enstitülüleri sorarken bazen öyle konuşurdu; *"Kepirtepli ne yapıyor, İvrizli ne alemde?"* derdi. Ama *"Konyalı"* köy enstitülü değil-

36 Çağlar Kırçak, Türkiye'de Gericilik, s. 74.
37 Hakkı Tonguç'un 1959 yılı not defteri.
38 Çağlar Kırçak, a. g. e., s. 74-75.
39 A. g. e., s. 77.
40 Mehmet Cirni, Kendi Ülkesinde Bilinmeyen Adam, abece, sayı 49, 8 Nisan 1990, s. 49.

di. (Aslında en hasından öyle olduğunu tüm yaşamınca gösterecekti). Gazeteciydi. Tonguç'u tanımak istemişti. Mustafa Ekmekçi'yi Tonguç böyle tanıdı. Ve onu çok sevdi.

Bir gün habersizce gazete bürosuna geldi. *"Sen işine bak. Ben bir kahveni içip gideceğim!"* Büroda eski püskü de olsa rahat koltuklar vardı. Onlara oturmadı da, sigara tablasını alıp bir tabureye ilişti. *"Aman şuraya rahat oturun."*, *"Ne olur ne olmaz, belki koltuk cezalıdır."* Sonra bunun fıkrasını anlattı.

Ekmekçi sık sık köy enstitülülerle Tonguç'un evine gidecekti. *"Ekmekçi bu ateşi nereden almış?"* 1960 öncesiydi, *"Yazın, yazmaktan yılmayın."*

Tonguç'un büroya bir gelişindeydi. Ekmekçi ile Keçiören Göğüs Hastalıkları Hastanesine, hasta yatan köy enstitülü İlyas Pınarbaşı'yı görmeye gittiler. Ziyaret saati dışıydı. Ancak Ekmekçi'nin gazeteci olduğunu söylemesiyle içeri girebildiler. Görevli Başhekime haber verince, o da bir gazetecinin gelişinden yararlanarak hastaneyi tanıtmak istemiş olmalı, onlara hastaneyi gezdirdi. Çıkınca Tonguç Ekmekçi'ye takıldı, *"Senin forsun olmasa giremeyecektik içeri!"* Dönüşte Kızılay'a geldiklerinde Tonguç *"Gel şimdi seninle bir dondurma yiyelim!"* dedi.[41, 42]

Demet'in Haziran sayısında Tonguç, Fakir Baykurt'un 'Köy ve Eğitim' dergisi yayınları arasında çıkan 'Efendilik Savaşı' kitabını tanıtıyordu. [43] Yazıda önce Baykurt'u öğrenci olarak köy enstitüsünde nasıl tanıdığını, onun o zaman yazdığı 'Gönen Mektubu' şiirini yıllarca yanında taşıyarak başka enstitülerde de okuduğunu, Gazi Eğitim Enstitüsü Edebiyat Bölümü'ne gelişine sevindiğini, 1955'de 'Çilli', 1958'de Yunus Nadi ödülünü kazandığı 'Yılanların Öcü' kitaplarıyla ünlendiğini yazıyor, onun kişiliğini övdükten sonra, 'Efendilik Savaşı'nı özetleyerek tanıtma yazısına *"F. Baykurt bu küçücük kitabın içine çok şey yerleştirmiş. Ülkenin kaderi, ulusun öz sorunları gösterilmeye çalışılmış bu yapıtta. Çile çekenler sert, acı konuşuyorlar yeri gelince. Gerçekler dökülüp saçılıyor ortaya... Gelin birlikte alkışlayalım F. Baykurt'u"* sözleriyle son veriyordu.

"... Bazen Ankara Palas'ın önüne elimde 'Devlet'le (Yaz. notu: Eflatun'dan çeviri) *dikilerek onun karşısındaki binaya (TBMM) girip çıkanları birer birer çevirip 'Bayım şunu okumadınsa buraya girme', diyeceğim geliyor. Hele o bürokrasiye yakasını kaptıran kellifelli, titrleri şatafatlı devlet memurlarını küçük işlerle meşgul görünce, hayvan yemliğine saman doldurur gibi masalarının üstüne bir kucak 'Devlet' yığacağım geliyor..."*

"... Zamanın yücesine çıkabilen insanın hakkını vermeli uyanık bir yazar. köylerde sürüp giden eğitim savaşını iyi anlatmak ister. Hele bu savaşa seyirci kalan sözde aydınların, sorumlu eğitim kurumlarının fosilleşmiş durumları çırılçıplak gösterilmeli..."[44]

Oğlunun bir tıp fakültesine girerek akademik bir meslek yaşamı yolunu tutma olasılığı ve bunun gerçekleşmemesi üzerine,[45] Tonguç, yazdığı uzun mektupta üniversiteler ve Türkiye'deki bilim yaşamı konularındaki düşünlerini olanca sertliği ile açıklıyordu.[46]

"... Bizim kuşak bambaşka yaşam koşulları, insanın tüm varlığını saran ideal dün-

---

41 Mustafa Ekmekçi, Tonguç İle Eğitim, Cumhuriyet 24.6.1986.
42 Mustafa Ekmekçi, Tonguç'un Eserini Gençlik Tamamlayacak, İmece, sayı 50, Haziran 1965, s. 5-6.
43 İ. Hakkı Tonguç, Efendilik Savaşı, Demet, sayı 74, Haziran 1959, s. 3-6.
44 Hakkı Tonguç'dan Sabahattin Eyuboğlu'na 12.7.1959 ve 1959 tarihli mektuplar (Tonguç'a Kitap, s. 69).
45 Engin Tonguç, Umut Yolu, s. 177-183.
46 Hakkı Tonguç'dan Engin Tonguç'a 28.5.1959 günkü mektup.

yası içinde yaşam sürdüğü için ben bunlar gibi profesör görünce yalnız tiksinmekle kalmıyorum, koleradan kaçar gibi onlardan uzaklaşmak istiyorum. İşin dokunaklı yanı, bunların arasında benim çocukluk ve gençlik yıllarını birlikte geçirdiğim, bu ülkede yeni bir yaşam düzeninin yaratılması için düşün ve ideal arkadaşlığı yaptığım dostlarım var. Hele onlara nasıl acıyorum, onların canlı canlı içi pislik dolu mezara girmiş olduklarını görünce nasıl üzülüyorum, anlatamam. Bu denli düşmüş, insanlık değerlerini yitirmiş yaratıkların bilim yapacaklarına, kendilerini bilimsel çalışmalara vereceklerine azıcık olsun inanmıyorum. Böyle sözleri onlardan duyunca, karşımda sahtekarlık, hokkabazlık yapan iğrenç tipler görüyorum, nefretim büsbütün artıyor. İçlerinde kuyruklu yıldız türünden iyileri olduğunu da biliyorum. Ama çoğunluk onlara üstün geliyor. Bu tablo insanı bu durumun nedenlerini aramaya yönlendiriyor. Ana neden kapitalist kokmuş düzenden başka bir şey değil. Bu düzen sıkı duramayan en iyi yetişmiş kişileri bile öyle bir duruma sokuyor ki, bilisiz, bilgisiz, ilkel dediğimiz halk insanı onlardan bin kat daha temiz kalıyor, akıllıca hareket edebiliyor, insan olarak çevresinde sempati yaratabiliyor. Vahşice davranışlarına karşın, aydın denilenler böyle mi olmalı, diye içim yanıyor."

"Senin yaradılışın, çalışmaların, zevklerin gerçekten bilimsel araştırmalara göredir. Elverişli bir çevre içinde bunu yapabilirsen hem kendin doyuma ulaşırsın, hem de insanlığa hizmetin dokunur. Böyle olunca o çevreyi kendin yaratmaya çalışacaksın... Kendinizi böyle bir düşünceyle harekete hazırlarsanız, bizim batakhane üniversitede sözde yapılmaya çalışılan bilimden daha iyisini bir köyde bile başarabilirsiniz. Bu durumda onlar sizleri -türlü nedenlerden- aramak zorunda kalırlar. Bu yol sizi biraz geç de olsa üniversiteye götürür. Onun için, ben sizin gibi genç olsam ve sizin bulunduğunuz koşullarda bulunsam, böyle hareket ederek, bulunduğum çevrede böyle çalışa çalışa günü gelince molozları aşacak bir duruma gelmeye, dileklerime göre güzel bir yaşam kurmaya bakarım. Güzel bir ev, sürekli bir şekilde edebiyat ve müzik, sanat yapıtlarıyla ilişki, iyi dostlarla bezeli bir çevre, dünya düşün hareketlerini izlemek... İşte bu dünyadaki cennet... Üniversitesi batsın der, o zaman insan... Kısacası senin işin tavsaması canımı sıkmadı değil. Ama büyütmeye değer bulmuyorum. Çalışan, mesleğine bağlanan insan tıkanan yolları açmasını bilir. İşin başı sağlık ve iyimserliktir..."

Tonguç ve eşi o ağustos ayı içinde Amasya'daki oğullarına ve gelinlerine konuk geldiler. Amasya Şeker Fabrikası'ndaki lojman, Tonguç'a bu tür bir fabrikanın tüm işleyişini, sorunlarını izlemek olanağı verecek bir konumdaydı. Şimdi önünde yine araştırılacak, öğrenilecek yeni ve değişik bir iş ve çalışma ortamı vardı.

"20.8.1959: Fabrika pancar alımına başladı. Saat 8.00'da tören yapıldı. Tarım Müdürü konuştu. Kurbanlar kesildi. Vali köylülere armağanlar verdi." [47]

"... Pancar satarak ya da fabrikada çalışarak para kazanan insanların yaşayışları nasıl acaba, diyeceğini biliyorum. Onların durumları, bildiğin gibi ilkellikten, gerilikten sıyrılmış değil. Köyler her yönden perişan, içinde yaşayan insanların çoğu hayvanlardan farksız bir yaşayış içinde. Pislik, bit, pire, tahtakurusu, sivrisinek yine adamların ensesinde. Kan gütme olayları, birbirini bıçaklamalar, sınır kavgaları, kız kaçırmalar, karaçalmalar, düzenbazlıklar yaşamı onlara zehir eden etkenler olarak sürüp gidiyor... Hastaların çoğu sigortalı fabrika çalışanları. Boş inançlar, bilgisizlik, gelenekle-

47 Hakkı Tonguç'un 1959 yılı not defteri.

re bağlılık adamları öyle bir duruma sokmuş ki, tıbbın en olumlu şeyleri karşısında bile ilkelliklerini bırakamıyorlar. Doktorları kahredecek şeyleri yapmaktan kurtulamıyorlar. Softa bunları istediği gibi yoğurmuş, insanlıktan çıkarmış, insanla hayvan karışımı bir yaratık durumuna sokmuş. Yalnız ilköğretim çarkından (üç yıllık eğitmenli okul bile olsa) geçenler biraz aydınlığa kavuşup insanoğluna yakışacak bir kılığa bürünebilmişler..." [48]

Yücel'e yazdığı uzun bir mektupta da gözlemlerini ve 1946 sonrasının DP iktidarının etkisiyle ortaya çıkmış değişiklikler konusundaki düşünlerini anlatıyordu.[49]

"... 1946'dan sonra gelenler köyleri ülkücülerle donatacakları yerde, softaların ellerine teslim etmek yolunu tutmuşlar. Pusuda bekleyen softa bunu nimet bilerek yeniden sahneye çıkmış, ileri düşünceli aydınların karşısına dikilivermiş. Köylerdeki önemli değişikliğin biri bu. Öteki de traktör! Bunun köye girmesi türlü yönlerden hayırlı olmuş... Ne var ki, bu araç şimdilik zaten varsıl beş on kişinin elinde girebildiği köylerde. Harç borç bu araca kavuşanlar palazlanmışlar, ellerine geçen paralarla bir ayaklarını da belde ve kentlere atarak gelir getiren mülk sahibi olmuşlar. Anadolu beldelerinde yeni türeyen bu tiplerden bir bölümü iktidar partisine yanaşarak çevrelerinde siyasal rol oynamaya başlamışlar. Çok partili rejimde köyler söz konusu olunca.. bu yeni türeyen motorlu köylüleri de hesaba katmak gerekecek...".

Bundan sonra yapılan yolları, fabrikaları anlatıyor, ulaşım olanaklarının artmasının etkilerini saptıyordu. *"... Amaçlı ya da amaçsız, insanlar durmadan bir yerden başka bir yere gidip geliyorlar. Bunların görgü ve deneyimleri artmış, girişim yetenekleri gelişmiş, cesaretleri bilenmiş. Bu çalkalanma halkın moralinde esaslı değişmelere neden olmuş. Uyuşuk, ürkek, kişiliğini yitirmiş Anadolu insanının karakteri değişmeye başlamış. Yürekli, patavatsız, sert ve iğneleyici, durumundan yakınan, her şeyi göze alarak tasarılarına kavuşmak isteyen, oldukça kırıcı, kişisel çıkarlarını ön planda tutan, özdekçi, hoşuna gitmeyen her şeyden devleti sorumlu tutmak isteyen, geleneklere boş veren tipler artmış..."*

Tonguç, Şeker Fabrikası'nın işlevlerini, buraya bağlı Tarım Örgütü'nün köylülerle olumlu ilişkisini ve pancar tarımının bilgili bir şekilde yapılmasındaki başarısını, genç mühendislerin, teknisyenlerin olumlu çalışmalarını anlattıktan sonra, soruyordu; *"... Kurulan fabrika ile birlikte ortaya çıkan toplumsal sorunlar nasıl çözümlenebilecektir?.. Bu ülkede üniversite böyle sorunlara sırtını çevirirse, basın bu gibi sorunlarla üstünkörü ilgilenirse, çevredeki okullar bunlara bildik çıkmazsa yolu kim gösterecek? Kim aydınlatacak?.."*

Kısacası, tüm bu gözlemler ve düşünler, Tonguç'un yalnız özdeksel bir kalkınma ile bir ülkenin çağdaşlaşabilmesi, uygarlaşabilmesi, sağlam ve sağlıklı bir toplumsal yapıya kavuşabilmesi konularında kaygılı olduğunu gösteriyordu. Eğitim düzeyi buna koşut olarak yükseltilmeden bu amaca varılamazdı. Bu konu ise gözardı edilmişti. Aslında, özdeksel kalkınmanın plansızlığı ve çarpıklığı da başlıbaşına bir sorundu.

Tonguç Amasya Şeker Fabrikası'nda bulunuşundan yararlanarak bir kez daha Apaydın'ı görmeye gitti.

Ankara'ya döndükten sonra onlara yazdığı mektupta bu görüşmeden ne kadar hoş-

---

48 Hakkı Tonguç'un 30.8.1959 günkü mektubu (Tonguç'a Kitap, s. 70)

49 Hakkı Tonguç'dan Hasan-Âli Yücel'e 2.9.1959 günkü mektup (Tonguç'a Kitap, s. 70-72).

nut olduğunu anlatacaktı; *"Turhal'da sizi bulup konuşmam beni pek sevindirdi... Bir ülküyü benimseyerek çalışmanın tüm zorluklara karşın insana neler kazandıracağını, kişiyi nasıl değerlendireceğini bilirim. Sizleri bunun canlı örnekleri olarak yakından görünce yurdun aydınlanacağına bir daha inandım. Yaşama ve çalışma gücüm güçlendi. Sağolun, varolun!.. Güneş'in* (Yaz. notu: Apaydın'ların oğulları) *resim yapışını hiç unutmayacağım. Ona fazla karışmaksızın bol resim-iş yapma olanakları yaratmanızı salık veririm. Bu yol tutulursa doğanın büyük bir nimet olarak armağan ettiği yaratıcı gücü çok gelişir... Kırk yıllık resim hocası olarak söylüyorum, böylesi az görülmüştür. Sizin apartmanınız, daha doğrusu anıtınız da o olur..."* [50]

4.9.1959'da Tonguç ve eşi, Amasya'dan Ankara'ya döndüler. *"Rahat bir yolculuk yaparak evimize geldik."*[51]

Ekim ayı sonunda 'Pazar Postası' Gazetesi'nde Tonguç'la bir konuşma yayımlandı.[52] Konuşmada şunları söylüyordu; *"... Bundan elli yıl önce Maarif Nazırlığı yapmış olan rahmetli Emrullah Efendi, bir gazeteye verdiği demeçte, öğretmen yoktur, 70 bin ilkokul öğretmenine gereksinim vardır, diyordu. Ülkemizde 1940 yılında başlamış olan ilköğretim seferberliğini yöneten sayın Hasan-Âli Yücel de bugün, ikibuçuk milyon çocuğa okul ve öğretmen bulmak durumundayız. Boşluk 50 bin öğretmenle dolar. Artan genel nüfusun ileriki yıllarda bindireceği gereksinimi de gözönünde tutmak durumunda olunca bu 50 bini 100 bine çıkarmak akla yakın ve gerçeğe uygun bir hareket olur, diye yazıyor Cumhuriyet Gazetesinde. Tam elli yıl çırpındıktan sonra böyle bir sonuçla karşılaşmak pek dokunuyor insana!"*

O yılın Cumhuriyet Bayramı günü Tonguç, Şerif Tekben'e günlerini dostlarıyla nasıl geçirdiğini de anlatan, ama özeleştiri ve eleştirileri de içeren bir mektup yazdı.[53]

"... Bildiğin Cuma toplantılarını aksatmadan yürütmeye çalışıyoruz. Hamdi Keskin rakıları bardaklara bölüştürüyor. Hak hukuk denilen şeye pek dikkat ettiği, yani rakıyı herkese eşit olarak dağıttığı için ona (Kadı Efendi) diyoruz. Bu iş tamamlanıp kadehler kalktıktan sonra geçmiş haftanın haberleri, dedikoduları, dostlardan alınan haberler söz konusu ediliyor. Bu iş ortalama bir saat kadar sürüyor. Sonra dünyaya düzen verme ile ilgili büyükçe sözlere geçiliyor... Kulakları çınlasın, senin deyiminle bizim Ferit (Bayır) kamçı ile de yetinmez, gerçeği hançer gibi saplardı insanlara. Aramızdan o ayrılalı beri (Yaz. notu: Bayır Foça'ya yerleşmişti) *bizler Osmanlı efendilerine dönmeye başladık. Bunda büyük kentlere postu sermemizin de bir payı olsa gerekir. Mektuplarında oradaki arkadaşlar konusunda çizdiğin tablolar çok baş döndürücü. İnsanlar bir ülküye bağlanmaktan vazgeçince nasıl korkunç bir çukura düşüyorlar değil mi?"*

"Ben bu satırları karalarken toplar atılarak, havada uçaklar dolaşarak, resmigeçitler yapılarak Cumhuriyet Bayramı kutlanıyor. Onuncu Yıl Cumhuriyet Bayramı'nın yanında ne kadar sönük kaldı bu bayram! Demek ki ulusça böyle bir nimetten yararlanmasını bilemedik. Bugün hiç olmazsa şu ilköğretim yüzde yüz gerçekleşmeliydi, değil mi? Gelecek kuşaklar bizlere lanet edeceklerdir herhalde...

Köy enstitülü öğretmenlerle mektuplaşmalar sürüyordu. Abdullah Özkucur Dörtyol'daki öğretmenleri anlatıyordu Tonguç'a yazdığı mektubunda;[54]

---

50 Hakkı Tonguç'dan Talip Apaydın'a 14.10.1959 günkü mektup (Tonguç'a Kitap, s. 73).
51 Hakkı Tonguç'dan Engin Tonguç'a 4.9.1959 günkü mektup.
52 Hakkı Tonguç İle Bir Konuşma, Pazar Postası, 25.10.1959.
53 Hakkı Tonguç'dan Şerif Tekben'e 29.10.1959 günkü mektup (Köy Enstitüleri Defteri 3, s. 11-13)

Bir öğretmenin evine gitmişti; *"Bir kitap istedim, yok. Dergi, o da yok. Gazete yok. Yaşı 20-22. Biraz yaşlıları bundan daha beter... Çoklarını Köy ve Eğitim'e abone yazdırmıştım; bir daha yenilemediler... Su verilmeyen çimenler gibi sarı, kuru, verimsiz, kısır düşünceliler... H. G. Wells'in yazdığı kısa 'Çocuklar Tarihi' yanımda. İki gündür de Rahip Flanagan'ın 'Çocuklar Köyü' konulu kitabını okuyorum. Rahip suçlu çocukları yetiştiriyor ve bunlar öyle işler başarıyorlar ki! Sonunda Rahip ölünce Çocuklar Köyü'ne gömülüyor ve yontusu dikiliyor..."*

29.11.1959'da Bayındırlık Bakanı ve M. Eğitim Bakan Vekili Tevfik İleri radyoda 'Maarifimiz' başlıklı iki saat kadar süren bir konuşma yaptı. Konuşmanın konusu 'M. Eğitim Komisyonu' Raporu idi. Bu Komisyon 5.12.1958'de M. Eğitim Bakanlığı'nca kurulmuştu. İkisi yabancı danışman olmak üzere on kişiden oluşuyordu. Başkanı Prof. Fahir İz'di. Üyeleri arasında Prof. Fehmi Yavuz da vardı. Komisyonun görevi, Türkiye milli eğitimi üzerine bir rapor hazırlamaktı. Bunun için garip bir yol izlendi. Komisyon önce 14.2.1959'da Japonya'ya, sonra Amerika ve Avrupa'ya giderek gelişmiş ülke eğitimlerini incelemiş, raporunu 1.6.1959'da Viyana'da yazmış (neden Viyana'da bu işi yaptıkları bilinmiyor) ve raporu 18.7.1959'da M. Eğitim Bakanlığı'na varmıştı. Bakanlık bu 60 sayfalık raporu gizli tutmaya çalışmışsa da rapor bir gazete tarafından ele geçirilerek yayımlanmıştı.

İşte şimdi raporu gizlemekle suçlanan M. Eğitim Bakan Vekili İleri, yıllardan beri istenen başarıyı gösteremeyen ve yapılanları da bozduğu raporla ortaya çıkmış olan M. Eğitim Bakanlığı'nı ve kendini savunmak amacıyla radyoda bu uzun konuşmayı yapıyordu.[55]

Konuşma, aslında durumun iyi olmadığının ve ne yapılacağının da bilinmediğinin bir açıklamasıydı.[56]

Rapor, Kırby'e göre *"Türkiye'nin kültürel ve eğitimsel yönünü doğru ve Kemalizm'e uygun bir şekilde gösteriyor"*du. *"Kemalist görüş üzerinde uzun uzadıya durulmak zorunluluğunun duyulmuş olması, geçen yıllarda Kemalist eğitim görüşünden ne kadar uzaklaşılmış olduğunu da gösteriyor"*du. Öte yandan, *"insanın bu raporu yazanların 1935-1946 yıllarından hiç haberi yokmuş yargısına varası geliyor"*du.[57]

Koruma, savunma falan bir yana, asıl önemli gerçek, raporda çizilen acı tablonun düzeltilmesi için ciddi bir çabaya girişilmeyeceği ve bu raporun da *"Türkiye raporlar mezarlığına"* atılacağı idi.

Neredeyse Cumhuriyet'in ilk yıllarına dönülmüştü. Uzmanlar, komisyonlar ve raporlar raporlar!..

Başka bir rapor da 1952-54'de Türkiye'ye çağrılan Amerikalı Prof. Kate Wofford'a hazırlatılmıştı. Onun *"eğitimsel liberalizm"*e yönelik önerilerinden daha önceki köy enstitülerini bozma çabalarının tamamlanması için yararlanılmıştı. Bu doğrultuda, program değişiklikleri de onaylanmış oluyordu. Demokrasiye aykırı bir şekilde öğrencilere bir örnek giysi giydirilmemesi, saçlarının bir örnek kesilmemesi de onun önerileri arasındaydı. Mis Wofford'un da yardımı ile Amerika'ya götürülüp eğitilen bazı öğretmenler

54 Abdullah Özkucur'un Hakkı Tonguç'a 16.11.1959 günkü mektubu.
55 Fehmi Yavuz, M. Eğitim'deki Toplantı, Cumhuriyet 1.2.1984.
56 Vatan, 29.11.1959.
57 Fay Kırby, Türkiye'de Köy Enstitüleri, s. 380-381.

Türkiye'ye döndükten sonra bu tür *"iyileştirme"* çabalarını sürdüreceklerdi. Ne yazıkki bunların arasında bazı köy enstitülüler de olacaktı.[58]

Tonguç'un ne Milli Eğitim Komisyonu Raporu'nu, ne de Prof. Wofford'u en ufak bir şekilde ciddiye aldığını gösteren bir belirtiye ne notlarında, ne yazılarında ne de konuşmalarında rastlanıyor. Bunların birçok benzerlerini o kadar çok görmüş, okumuş, yaşamıştı ki! En iyi ve dürüst amaçlarla, en doğrular bile yazılıp söylenmiş olsa, bunların uygulanma yollarını gösterecek gerçekçi programlar yapılmadan, uygulayıcı kadrolar oluşturulmadan ve en önemlisi, bunların uygulanması için dayanılacak siyasal ortam ve güç bulunmadan, raporların Bakanlık raflarını süslemekten başka bir anlamı olmayacağını yılların deneyimi ile çok iyi biliyordu.

Üstelik, bu yazılıp söylenenler yıllardır bilinenlerden başka bir şey de değildi.

M. Eğitim Bakanlığı'na 9.12.1959'da Atıf Benderlioğlu'nun getirilmesinin de bir anlamı yoktu. DP iktidarı milli eğitim alanında dönemini boşa harcamıştı. Eğitimi ileriye götürmek bir yana, geriletmiş, 1946'da Sirer'in açtığı yolda yürümeyi sürdürmüş, başta öğretim birliği olmak üzere Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki temel kavramları, ilkeleri yaralamış, bozmuş, sakatlamıştı.

Yitik yıllardı bunlar!

Tonguç ise yeni arayışlar içindeydi;

"... Mal ve mülk temeli üstüne kurulmuş dünyamızın düzeni savaşla sağlanabiliyordu. Savaş göze alınamayacak yeni dünya acaba hangi temel üstüne kurulabilecektir? İnsanoğlunun düşünür takımının şimdiye kadar pek az üstünde durduğu bir sorundur sanıyorum bu... Ütopik olarak savaşsız bir dünya özlenmiş, bunun türküleri söylenmiştir. Ama bu görüş hiçbir zaman ciddiye alınarak öyle bir dünyada neyin peşine düşüleceği, nasıl yaşanılacağı, insan yavrusunun nasıl eğitileceği uzunboylu söz konusu edilmemiştir... Parayı Allahlaştıran Avrupalılar, daha doğrusu Batılılar para sayesinde bugünkü dünya düzenini koruyabilecekler mi?.. Yeni buluşlar, keşifler son hızıyla yeni bir insan tipi yaratıyor gibi geliyor bana. Biz kervana katılamadığımız için oluşun ayırdında değiliz. Ama bunu algılayanlar günden güne çoğalıyor Yeryüzü'nde... Avrupa'dan ben de senin gibi umutsuz dönmüştüm son gidişimde. Gençliğimde beni büyüleyen Avrupa'nın izleri zor seçiliyordu artık. Demek kırk yılda bir uygarlığın başı yenmişti. Yeni türemeye başlayan Avrupalı insan tipini araştırdım. Karşıma Hıristiyanlık kabuğuna bürünmüş avanaklarla Amerikalı'ya öykünmeye yeltenen kakavanlar çıktı. Bizim bildiğimiz, kendilerine gönül bağladığımız özlü Avrupalılar müze eşyası gibi bir duruma düşmüşler. Kırk yıl içinde Avrupa sahnesinde oynanan trajediler sonunda kısırlaşmış bir Avrupa ortaya çıkmış. Yaratıcı evlatlarını Avrupa dışarı kaçırmış. Bu yüzden Avrupa'nın çilesi büyük olacaktır sanıyorum. Bize gelince, dizginleri softaya kaptırmış durumdayız. Hem de Cumhuriyet döneminde sözde çağdaş okullarda yetiştirilmiş softalara. Dirilerden değil ölülerden imdat umuyoruz. Ölülere sarılmak için tören üstüne tören düzenliyoruz. Kötüler misin ileri, etkinci okulu, kirletir misin okuyan, düşünmeye çalışan, yazan, tartışan gençleri! Sonuç böyle belirir işte. Anadolu'da gönlümü yatırabildiğim insan tipi, makine ve motor kullanan insanlar oldu. Gelecek günler hesabına bunlardan bir şeyler umulabilir. Ah bu tür insanın edebiyatını, sinemasını, resmini, yontusunu, müziğini yapabilsek."[59]

---

58 Engin Tonguç, Umut Yolu, s. 235-241..

59 Hakkı Tonguç'dan Sabahattin Eyuboğlu'na 18.12.1959 günkü mektup (Tonguç'a Kitap, s. 74-75).

"İnsanlığın tarihinde iki kuşaklık bir süre içinde tüm dünyayı saran, sinemadan başka olay bulunduğunu sanmıyorum. Hiçbir tapınak, hiçbir tiyatro, her yaştan ve her ulusdan milyonlarca insanı kendisine böyle çekmemiştir. Sinema, çağdaş insanın yaşamından bir parça durumuna gelmiştir... 1929'da Almanya'da ilk kez 'Dünyanın Melodisi' adlı sesli filmi gördükten sonra iyice sersemlemiş, birkaç gün kendime gelememiş, sarhoşluğumu giderebilmek için sinemanın eğitbilim bakımından değerini belirten kitaplara sarılarak rahata kavuşmuştum. Yurda döner dönmez bizim Bakanlıktakilerin dikkatlerini bu noktaya çekmeye uğraşmış, bütçeye bir film alıcı aracı bulunan kamyon için sembolik denecek kadar az ödenek koydurmuş ve hemen (UFA) firmasıyla ilişki kurarak kamyonu getirtmek işine girişmiştim. Araya başka önemli işlerin girmesi, ilgililerin girişimi iyi desteklememeleri yüzünden dileğimi gerçekleştirememiş, buna pek üzülmüştüm... Benim düşünceme göre, çağdaş dinamik insanın dört elle sarılması gereken tutamak film olsa gerekir. Yeni dünyanın insanını bundan başka tam anlamı ile saracak bir şey düşünemiyorum... Üniversitelere eklenecek kürsü ve enstitü film kürsüsü olmalı bence... Ya o sansür budalalıkları? Ayağımıza kadar gelen canım filmlerin katledilişi. Kültürsüz insanlardan başka bir şey de beklenmemelidir ya!.. Sözlerimi pratik bir sonuca bağlayacağım şimdi, yakınmalardan, ah vah yaygaralarından bir yarar gelmez insanoğluna. Onları bir kalemde silip verimli bir yol tutmanın çözümlerini araştırmak gerekir. Aklımı yatırabildiğim bir çözümü kısaca belirteyim mi? Film konusunda aynı anlayışta beş on arkadaş birleşerek bir iş göremez miyiz? Bu işin amacı hem ülkeye doğru film anlayışını yaymak, yurtta film dostlarına etki yapmak, halkı film yoluyla daha iyi eğitmek olsa, hem de bu konularda uğraşacaklara emeklerinin karşılığı olarak maddi birşeyler sağlamak bulunsa..." [60]

Etkin bir çalışma yapmamaktan sıkılıyordu ve hâlâ dostlarıyla birlikte bir iş kurma düşleri görüyordu!

60 Hakkı Tonguç'un 20.12.1959 günkü mektubu (Tonguç'a Kitap, s. 75-76)

YİRMİDOKUZUNCU BÖLÜM

Son Umutlar (1960)

"Demokrasi halk eğitimi sorunudur. Halkın eğitimi zayıf olursa demokrasi oligarşiye döner. Yine halkın eğitimi zayıf kalırsa, oligarşi demagog yaratır ve demagog diktatör olur.

Eflatun (Platon)

M.Ö. 4. Yüzyıl

Apartman Bahçelievler'in sona erdiği yerde, semtin batı sınırında idi. Burası ileride Emek Mahallesi adını alacaktı. 67. Sokak, 1 No'lu yapının üst katındaki 7 No.lu Daire batıya bakıyordu. Bu yönde boydan boya bir balkonu vardı. Eski Ankara evindeki birçok zorluklardan kurtulmuşlardı artık; ne çatısının akması, ne suların donması ne de kömür taşıma gibi sorunları vardı. Ama burası bir apartman katıydı ve bu Tonguç'un çok da ısınamayacağı yeni bir yaşam ortamı anlamına geliyordu. Herhalde o, birkaç yıl önce satılan Etlik'deki bağevinde yaşamayı buraya yeğlerdi.

Odalardan birini onun kitap ve çalışma odası yaptılar. Eski evden taşınırken kitaplarından birkaç yüzünü Gazi Eğitim Enstitüsü'ne vermişti. Ama kalan kitaplar, belgeler, dosyalar, resimler o büyük odayı doldurmaya yetiyordu. Şimdi hiç olmazsa hepsi bir aradaydı; eski evdeki gibi odalara, koridorlara dağılmamıştı. Bir yazı masası ve bir divan odanın eşyasını tamamlıyordu. Balkona açılan pencerenin önündeki rafta birkaç çiçek saksısı vardı.

Batıya doğru uzanan şimdilik boş arazi hafif bir eğimle aşağıya, Balgat Deresi'ne (bugünkü 8. Cadde) doğru iniyor, sonra Konya Yolu'na ulaşıyor, yeniden yükseliyor, ufuk çizgisi Söğütözü yönündeki küçük bir höyükle çizilip sınırlanıyordu. Etlik'deki bağevinin Ankara Kalesi-Çankaya-Dikmen-Etimesgut'u kapsayan ve Tonguç'un her zaman, her yerde aradığı geniş ufkuyla bir benzerliği yoktu bu sınırlı görüntünün. Ama bu kadarı ile yetinmek zorundaydı ve bu bile onu mutlu ediyordu.

Buraya taşınma işi başlar başlamaz dostlarından ve eski bir yüksek bölüm öğrencisinden çiçek ve fidan istemişti.[1, 2] Apartmanın bahçesine çepçevre kavak dikmişti. Fidanlar hızla büyüyorlardı. Binanın yapılışını bilenler temel kazılırken su çıktığını söylüyorlardı. Kavakların kökleri suya ulaşmıştı anlaşılan.

1 Abdullah Özkucur'un Hakkı Tonguç'a 5.5, 11.6 ve 3.8.1959 günkü mektupları.
2 Aziz Arsan'ın Hakkı Tonguç'a 27.5.1959 günkü mektubu.

Yerinden kalktı, saksılardaki çiçeklere su verdi. Gözü bir çiçek saksısında toprağı delerek yeni baş vermiş bir bitkiye ilişti. Bir fasulya idi bu! Nereden girmişti saksıya? Aman kurumasın! Ona özenle bakacak, biraz büyüyünce bir çubuğa sardıracaktı bu saksının içinde yaşam savaşı veren yetim fasulyacığı!

Oturup çalıştığı, okuduğu divanda zaman zaman işine ara veriyor, sigarasını tazeliyor, gözleri o çiçek saksılı pencerenin ötesindeki görüntüye dalıp gidiyordu.

Ankara'ya ilk geldiği günler... Ne umutlarla yeni bir devlet kuruluyordu. Nasıl çırpınıyorlardı Cumhuriyet'in eğitim sistemini kurmak için! Şimdi gelinen nokta ne idi? Düzeysiz, yararsız bir yığın çekişme, temel ilkelerin güncel siyasal çıkarlar için gözardı edilmesi... Eğitim konuları ülkenin gündeminde bile değildi artık.

Eline geçen olanağı kullanmasını becerememiş, ne yapacağını şaşırmış, geleceğini baskı, karalama, ulusu bölme çabalarıyla diktatörlüğe yönelerek kurtarmaya çalışan, sınırlı özgürlüklere bile hoşgörü ile bakamayan bir iktidarı durdurup, Cumhuriyet rejimini kurtarma savaşımı söz konusuydu bugün.

DP bu yanlış yolda direndikçe, tepkiler ve rahatsızlık artacaktı.

Eflatun 'Devlet'de[3] ne kadar doğru yazmıştı!

O günlerde Tonguç 'Yeni Ufuklar' dergisi için *"Softalık"* başlıklı bir yazı hazırladı. Bu, yaşarken yayınlanmış son yazısı olacaktı.[4, 5] Bu yazının elyazısı taslağı şu birkaç tümce ile başlıyordu; *"Öğretmen, milli eğitim işlerinin yöneticisi olarak çalıştığım yıllarda karşılaştığım, körükörüne bir davaya bağlanarak onda ayak direyen kişiyi, en iğrenç, en zararlı, en korkunç yaratık olarak tanımışımdır. Yaşamımda yapmayı tasarlayıp da yarıda bıraktığım işleri bu softa baltalamıştır. Türlü zorluklar göze alınarak, türlü çabalara katlanarak yaratılan güzel eserleri bu kurt kemire kemire çürütmüş, çökertmiştir. Onun için softanın nasıl yaratıldığını, nerede barındığını, nasıl beslenip yaşatıldığını çok düşünmüşümdür. Bir adı da yobaz olan bu yaratık doğanın değil, toplumsal kurumların ürünüdür..."*

"O, soysuzlaştırılmış dinsel kurumlarla laikleştirilmemiş eğitim ocaklarının (aile, medrese, okul, üniversite gibi) dölüdür. Bilim, sanat ışıklarıyla aydınlatılmayan toplumsal çevre, bu yaratığı türlü inançları, gelenek ve görenekleriyle besleyip bağrında yetiştirir; softalık yoluna sapmayacakların başına bela kesilecek duruma getirir. Türlü türlü softa vardır; din softası, eğitim softası, bilim softası, politika yobazı... gibi. Bunların hepsi bireylerle Dünya nimetleri arasına kalın, siyah bir perde germeyi iş edinirler; halkı karanlık içinde tutmak, toplumun duygularını okşayarak onun kapılganlığından yararlanarak kendi davalarını yürütmek amacı güderler...."

Yazı, Tonguç için pek de alışık olunmadık bu tonda ve sertlikte sürüyordu.

Sonuçta, *"softalardan çok çekmiş Ulus'un"* softanın elinden kurtarılması için yapılması gerekenleri sıralarken *"Cumhuriyet'in yarattığı laik okulu savunmanın, onun zedelenmesine neden olacak ödünlere asla yanaşmamanın"* önemini vurguluyordu.

"Aydınlar hangi koşullar içinde ve nerede olurlarsa olsunlar, softanın karşısına dikilmeli, yılmadan, bıkmadan onun etkilerini silmeye çalışmalı, yazıdan, resimden, film-

---

3 Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, cild 2, s. 467.

4 A-121/1 (Softalık) başlıklı yazı, elyazısı ön çalışmalarıyla ve: Hakkı Tonguç, Softalık, Yeni Ufuklar, sayı 93, Şubat 1960.

5 Mustafa Ekmekçi, İlk Kurtarılacak Kişi, Cumhuriyet, 1.4.1997 - Yazının tam metni.

*den, sözden, yontudan, müzikten yararlanarak halkı aydınlatmayı görevleri saymalı, yobazdan daha yürekli olmalılar"*dı.

Taslağından alıntılar yaptığımız yazı, on yıldır soğukkanlılıkla karşılamaya çalıştığı karşı devrime bir başkaldırı, duygusal tepkileri de içeren bir çığlık niteliğindeydi.

İlkbahar gelip ağaçlar çiçeklenmeye başladığında siyasal çekişme ülkeyi patlama noktasına getirecek düzeye çıkmıştı.

2 Nisanda CHP'nin Kayseri Kongresi'ne gitmek üzere yola çıkan İnönü'nün bindiği motorlu tren Himmetdede İstasyonu'nda durduruldu. Kayseri Valisi Kent'de havanın gergin olduğunu ileri sürerek İnönü'nün gelmesini engellemek istiyordu. Ahmet Kınık, daha önce Malatya'da İnönü'nün yontusunu diken Valiydi. Ama Akçadağ Köy Enstitüsü'nde oynatılan bir piyesi sorun yapması üzerine Tonguç'un uyarmak zorunda kaldığı bir kişiydi de.[6] Vali'nin emrini getiren Vali Yardımcısı'na İnönü'nün yanıtı şu oldu; *"Maskara, beni Said-i Kürdi sanıyor galiba!"* Tren üç saat bekletildikten sonra İnönü'nün dayatmasıyla yoluna devam edebildi. Ama Ankara'ya otomobille dönerlerken bu kez İncesu'da bir tabur askerle yol kesildi. İnönü yol üzerindeki Yeşilhisar'dan geçmemeliydi. Burada bu işi düzenleyenlerin siyasal bilinçlerinin ve öngörülerinin yetersizliğini bir kez daha kanıtlayan bir olay gerçekleşecekti. İnönü arabadan inip askerlerin oluşturduğu barikata doğru yürüyünce askerler iki yana çekilecekler, yol açılacak ve İnönü başlarındaki Binbaşı'ya soracaktı: *"- Bana mı ateş açtıracaksın?"* Sapsarı olan Binbaşı *"- Ne münasebet Paşam, onu yapmaktansa kendimi vururum."* yanıtını verecekti. Böylece İnönü askerlerin arasından geçip gidecek, iktidar bunun anlamını da değerlendiremeyecekti. Ertesi gün Binbaşı, kendisine verilen İnönü'yü durdurma emrini askerlik andı ile bağdaştıramadığı gerekçesiyle Ordu'dan istifa edecek, iktidar onu ve iki subayı tutuklatacaktı.[7]

18.4.1960'da DP, sonunun gelmesini biraz daha hızlandıracak bir adım daha attı; TBMM'de bir soruşturma Komisyonu kurdu. Bu Komisyon *"Bir kısım basınla işbirliği yaparak yasadışı gizli kollar, şerirler (kötü adamlar) ve sabıkalılardan oluşmuş silahlı siyasi çeteler kurmaya çalışan muhalefet"* için soruşturma yapmak üzere özel yetkilerle donatılmıştı. Konunun görüşüldüğü Meclis Genel Kurulu'nda İnönü onları bir kez daha uyardı; hem de olanca açıklıkla; *"... Demokratik rejim yönünden ayrılıp, onu baskı rejimi durumuna getirmek tehlikeli bir şeydir. Bu yolda devam ederseniz ben de sizi kurtaramam!"*

Komisyon'a özel yetkiler veren Yasa Tasarısı Meclis'te 27.4.1960'da görüşülürken kavgalar çıktı ve İnönü son uyarısını yaptı: *"... Baskı tertipçileri bilsinler ki, Türk Ulusu Kore Ulusu'ndan daha az onurlu değildir."* İnönü, Kore Diktatörü'nü deviren halk hareketini anımsatıyordu. Ceza olarak 12 oturum için Meclis'ten çıkartılacaktı.

Artık iş iyice çığrından çıkmıştı.

28 ve 29 Nisanda Ankara ve İstanbul'da üniversite öğrencileri gösterilere başladılar. Polisle aralarında kanlı çatışmalar oluyordu. Polis 28 Nisanda Üniversite Rektörü Ord. Prof. Sıddık Sami Onar'ı tartakladı, üniversitenin bahçesinde yerde sürükledi. Üniversiteli bir genç öldürüldü. Artık Ankara'da her akşamüstü Kızılay Alanı'nda gösteriler yapılıyor, öğrencilerle halk, polisle çatışıyordu.

---

6 Engin Tonguç, Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç, s.302-304.

7 Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, cild 3, s. 394-399.

5 Mayısta Kızılay *"Menderes istifa"* bağırışlarıyla çınlarken, o bu kalabalığın arasına girerek kalabalıkla tartışmaya kalktı. Arabasından iner inmez tartaklandı, üstü başı dağıldı, kontrolunu iyice yitirerek *"Öyleyse öldürün beni."* diye bağırmaya başladı. Kalabalığın yanıtı *"Öldürmek istemiyoruz, istifa et!"* oldu. İyice kendini kaybeden Menderes'i yanındakiler oradan geçmekte olan Gazeteci Emin Karakuş'un arabasına zorlukla bindirerek alandan uzaklaştırdılar.[8]

Bugüne kadar hiçbir Başbakan bu duruma düşmemişti.

Gösteriler sürüyor, Cumhurbaşkanı Bayar tam bir aymazlıkla sertlik politikasını körüklüyordu.

Artık Menderes'in *"kara cübbeliler"* dediği üniversite hocaları ve hakimler de yürüyüş yapıyorlardı.

21.5.1960'da son ve açık uyarı geldi. Okuldan çıkan Harp Okulu öğrencisi, subayları ile, tam kadro Kızılay'da yürüyüş yaptı. Bu kez caddelerde gürültü ve bağırış yoktu, polis de ortadan kaybolmuştu. Anlayanlar için yeterli, yeterlinin de ötesinde bir uyarıydı. Ama Cumhurbaşkanı hâlâ olayların *"tenkil"* (tepeleme) ile bastırılmasını istemekte direniyordu.

25 Mayıs'ta uçakla Eskişehir'e giden Menderes'in Havaalanı'nda karşılanması sırasında havacı subaylar ona arkalarını döndüler. Sağduyu kullanılsa hâlâ bir şans vardı. Menderes o gün istifa etse, iki gün sonra yapılacak darbeyi gerçekleştirmek çok zorlaşacaktı. Ama o bu son şansı da kullanamayacaktı.

Ülke bu olayla çalkalanırken, Tonguç 5.5.1960'da çok üzüldüğü bir haberle sarsıldı. Köy enstitülerinin en değerlilerinden, kendisinden çok şey beklenen Hakkâri İlköğretim Müfettişi Selahattin Şimşek, resmi açıklamalara göre bir denetim gezisi sırasında Zap Suyu'na kapılarak boğulmuştu. Tonguç, onun birkaç ay önce kendisine yazdığı son mektubunu anımsadı.[9] Şimşek mektubunda Hakkâri'de görev yapma konusundaki kararlılığını duyuruyor ve okul yapımında yapılmış olan yolsuzluklara değiniyordu. 1950'den sonra Hakkâri'de 55 ilkokul yapılmış, bunlar devlet tarafından yerel ağalara, partili ocak başkanlarına ihale ile yaptırılmıştı. Ama Hakkâri'de ayakta yalnız 16 ilkokul vardı; bunların da 15'i 1950'den önce imece ile halkın yaptığı okullardı. 55 okuldan 54'ü yıkılmıştı. Üstelik, bunlardan bazı okulların içine girilemeyecek durumda olmaları nedeniyle yıktırılmaları da açık eksiltme ile, para ödenerek ihale edilmişti! Şimşek *"Bu durum buradaki dertlerden salt biridir. Ulalı birbirine..."* diyordu!

27 Mayıs 1960 Sabah 05.25'de radyolar ordunun Ulus adına iktidara el koyduğunu duyuruyordu. On yıllık Demokrat Parti iktidarı tam bir fiyasko ile sona ermişti. Belki başarısızlıkla sonlananın temelleri atılmadan, koşulları hazırlanmadan girişilmiş bu *"tek kanatlı"* çok partili rejim denemesi olduğu da söylenebilirdi. Ama ne yazık ki toplumlar bu tür deneyimler edinmeden doğru yolu bulamıyorlardı. 1950-1960 iktidarı Türkiye'de gelmiş geçmiş en sivil iktidardı. Demokrat Parti'liler, başta Bayar ve Menderes olmak üzere bunun anlamını kavrayamamışlar, değerini bilememişler ve bunu koruma becerisini gösterememişlerdi.

Askerlerin yönetime el koyduğunu Tonguç, birkaç sokak ötede oturan Hürrem Arman'ın telefonuyla öğrendi. Son aylarda evlerinin yakınlığından da yararlanarak, eşle-

8 Çağlar Kırçak, Türkiye'de Gericilik, s. 80-84.

9 Selahattin Şimşek'in Hakkı Tonguç'a 5.8.1959 günkü mektubu.

riyle birlikte sık sık birbirlerine gidip geliyorlardı. O gün de saat 16.00'dan sonra, sokağa çıkma yasağı kalkınca, Tonguç'lar Arman'lara gittiler. Gece geç vakte kadar, olayları orada, radyodan izlediler.[10] Sevinçliydiler. Ülkenin üzerinden ağır bir baskı kalkmıştı, diktatörlük tehlikesi uzaklaştırılmıştı. Ve umutluydular; on yıllık bir karşı devrim sürecinin sona erdiğini, Cumhuriyet'in temel ilkelerinin, devrimlerinin geçerli olacağı yeni bir dönemin başlayacağını umuyorlardı.

Tonguç daha ilk günden neler yapılması gerektiğini düşünmeye başlamıştı. İlköğretim atılımı yeniden başlayabilir miydi? Yeni iktidara nasıl yardımcı olunabilirdi? Bir yığın deneyimlerden geçmişlerdi, bunlardan onları nasıl yararlandırabilirlerdi?

Ertesi gün Tonguç Yücel'e gitti. Durumu onunla da görüşmek istemişti.

Tonguç, Yücel'in evine gittiğinde onun annesini görmeden edemezdi. O yaşlı bilgeyi çok sever, onunla konuşmaktan, onun özgün yorumlarını dinlemekten hoşlanırdı. Tonguç sevinçliydi, ona *"Kurtulduk!"* dedi. Tonguç'un ve Yücel'in ölümlerinden sonra Yücel'in annesi *"Tonguç sevinçten, Âli kahrından öldü."* diyecekti.[11] Tonguç 27 Mayıs'la gelen iktidarın eğitim alanında önemli bir şey yapamadığını görmeden, Yücel ise bunu anlayarak ölmüşlerdi, ona göre...

30.5.1960'da açıklanan yeni Bakanlar Kurulu'nda M. Eğitim Bakanlığı'na Prof. Fehmi Yavuz'un getirilmesi olumlu ve sevindirici bir gelişmeydi. Ortalıkta hemen Tonguç'a bir görev verileceği söylentileri dolaşmaya başlamıştı. Bazı dostları ona İnönü'ye gitmesini salık veriyorlardı. Buna karşı çıktı; *"Ne amaçla? Konuşacak ne kalmıştı ki!"* DP ileri gelenlerinin tutuklanmaları ve Yassıada'ya götürülerek yargılanacakları haberleri çıktığında duygularını soran ve *"Sizin eserinizi yıkanlar Yassıada'ya gidiyorlar, sevinmez misiniz?"* diyenlere yanıtı *"Gitseler ne olacak, gitmeseler ne olacak"*dı.[12] Öyle ya, onca emeklerle yapılanlar yok edildikten sonra!

Ama o iktidarın yıkılışını sevinç ve coşku ile karşılıyor, bunu dostları, yakınları ile paylaşmak istiyordu.

"... Birkaç aydan beri karanlık bir dünyanın içinde soluk alamayacak kadar bunalmaya başlamıştım... Ceplerine birkaç diploma yerleştirmiş böyle canavarların öyle seçimle falan defolup gitmeyeceklerine kesin olarak hükmetmiş, demokrasi demokrasi diye çırpınanların saflıklarına acımaya başlamıştım. CHP'nin ülkücü tanınan, kafası işleyen takımı da tam anlamı ile paniklemeye başlamıştı... Bir tek insan kara bulutlar arasında çakan şimşek gibi şu ya da bu şekilde aydınlık saçmak için son atılımlarını yapıyordu. Güvendiğim CHP'li bir dosta "Paşa'nın son atılımlarına ne dersin" dedim. Ondan avundurucu bir yanıt bekliyordum. *"Blöf... Ne yapsın zavallı. Battık kardeşim!"* demez mi! İnsanoğlu umutsuz da olamıyor, sarıldım diktatörleri konu alan yapıtlara. İskender'den başlayarak Napolyona' kadar geldim. Chateaubriand'ın 'Mezar Ötesinden Hatıralar'ında içimi serinleten, umudumu besleyen, ruhumu canlandıran güzel sözler buldum. 27 Mayıs'dan önceki günlerde eşe dosta en çok yinelediğim o ünlü yazarın şu tümcesiydi; *"Bir insan önünde bir haksızlık çığırı açtı mı, eş zamanda bir mahvolma çığırı da açmış olur, bir süre sonra ilk yol ikincisiyle birleşir. 27 Mayıs'da bu yolların birleştiğini görünce sanatçı ve düşün adamı gözlerimin önünde yeniden Tanrılaştı.*

Şimdi ne olacak? İşte asıl büyük sorunla alın alına gelmiş durumdayız. Işık tutacak

10 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s.360.

11 Canan Eronat (Yücel)'in 23.6.1994'de Eğitim Derneği toplantısındaki konuşmasından.

12 Mustafa Ekmekçi, Tonguç'un Eserini Gençlik Tamamlayacak, İmece, sayı 50, Haziran 1965, s. 5-6.

insanlar kıt. Atatürk devrimlerini ortaya atanlardan sağ kalanlar kocadı. Yeni düzene temel oluşturması gereken ilkeleri ileri sürüp savunacaklar ortaya çıkabilecek mi?... Ayrıca kötülük ve geriliğin simgesi olan diktatörlüğün yürütme aracı olanlar alaşağı edildi, ama maya olduğu gibi duruyor..." [13]

"... Ankara 27 Mayıs'dan beri görülmeye değer... Binde birini bile yansıtamadığım bu görüntüleri görmenizi çok isterdik. Aslında Cumhuriyet döneminde yetişmiş sizin kuşağın bir başarısı olan bu devrimin patladığı yeri bu günlerde görebilseydiniz. Ankara yine kutsallaştı. Anıtkabir'de yatan adamın ruhu dirildi 27 Mayıs'ta... Şimdi herkes, daha doğrusu aklı başında olanlar gelecek güzel günleri sabırsızlıkla bekliyor..."[14]

27 Mayıs öncesini anlatıyordu ilkin:

"... O karanlık günlerde hemen hergün erkenden kırlara çıkıp tek başıma dolaşıyor, yüksek bir sırttan Anıtkabir'e saatlerce bakarak; 'Tanrım ne olur; şu kutsal sütunların altında yatan insanın ruhu aramıza gelse, birkaç gün olsun Ankara caddelerinde dolaşsa, Vatan'ı emanet ettiği gençliği bir harekete geçirse' diyerek yakarıyor, ondan sonra gelecek aydınlık günleri hayalimde canlandırarak eve dönüyordum. Yavaş yavaş onun ruhu gençliği harekete geçirmeye başlamasın mı? ... Heyecanlı ve umutlu günler birbirini kovaladı. Gençlerle birlikte Kızılay Alanı'na biz de koştuk. Atatürk Bulvarı'nda tarihte eşi az bulunan levhalar gördük. Bir gece silah sesleriyle uyanınca, güneşin ilk ışıklarıyla birlikte, bir zulüm yönetimini çökerten genç harbiyelileri kapımızın önünde görmek mutluluğuna kavuştuk. Ondan sonra mutlu günlerin sevinci içinde çalkalandık. Cenaze töreninden döner dönmez sana bu mektubu yazmaya başladım. Tam dört saat ayakta önümden ağır adımlarla geçen Cumhuriyet'in koruyucularını doya doya seyrettim. Kızlı erkekli yeni bir kuşak omuzlarında taşıdıkları şehitleriyle birlikte Anıtkabir'e doğru öyle bir aktı ki, insanoğlu için bunu görmek mutluluğu kadar zevkli bir şey olamaz."[15]

"... Sabah saat 04.00 Benim odayı biliyorsun. Pencereden ufuklara bakınca uzaklarda Atatürk Orman Çiftliği'nin silueti bir höyüğün arkasında görülür. Ortalık yeni aydınlanıyor. Işık Adam'ın sıkıldıkça kendini attığı, sevindikçe koşup eğlendiği Çiftlik'in yeşillikleri belirmeye başladı. Bu görüntüye bakarak gelecek günlerle ilgili hayaller kuruyorum çayımı içerken... Tarihin hiçbir döneminde eline bu denli sınırsız yetkililer geçmemiş olan Anayasa Komisyonu yeni Cumhuriyet'e sağlam temeller atabilecek mi?... Karınca kararınca hepimiz temel atma işine emeğimizi katmalıyız. Yeniden kurulacak binanın yapımında ölesiye çalışmalıyız. Bu dünyadan onurla göçüp gitmek için bundan daha önemli olanak bulunmaz sanıyorum."[16]

Gerçekten de o günlerde Kızılay bir ana baba günüydü. Gençler, askerler, memurlar... Şarkı söyleyenler, dans edenler, tanımadıklarıyla sarılıp kucaklaşanlar... Tonguç bu bayram havasındaki kalabalığa karışmaktan hoşlanıyordu.

"Onunla son kez, ölümünden üç hafta önce 27 Mayıs şenliklerinin akşamlarının birinde -o levent vücuduyla Kızılay Alanı'nda hanımıyla volta vururken- karşılaşmıştım; ne kadar da genç ve dinç görünüyordu. Tıpkı bundan 16 yıl önce... Bağlum Bölge Okulu'nun temeline birlikte getirdiği bir grup köy çocuğu ile ilk harcı attığı günlerin aydınlığı ve sevinci vardı yüzünde... Devrimci gençlik karşısında öylesine genç ve zinde gö-

13 Hakkı Tonguç'un 7.6.1960 günkü mektubu (Tonguç'a Kitap, s. 76-77)
14 Hakkı Tonguç'un Engin Tonguç'a 7.6.1960 günkü mektubu.
15 Hakkı Tonguç'un 10.6.1960 günkü mektubu (Tonguç'a Kitap, s. 77)
16 Hakkı Tonguç'un 11.6.1960 günkü mektubu (Tonguç'a Kitap, s. 77-78).

rünüyordu. Gözlerinin içi güle güle 'ne güzel başladılar' diyordu. Evet, bu onun sözü. Geride kalan ülküdaşlarının tek avuntusu da bu. O, eserini yıkanların bu ülkeden, bu toprakların üzerinden perişan bir halde nasıl yıkılıp gittiklerini gözleriyle gördü, bu büyük sevinci dostlarına da duyurdu..." [17]

"... Önümüzdeki yakın günler hesabına aydınlara düşen görev, hazırlanmakta olan yeni Anayasa'ya girecek maddeleri iyi seçmek, iyi belirtmek, geriliğin yeniden hortlamasını önleyecek önlemleri bulup ortaya atmak. Kendi mesleğimizle ilgili nelerin ileri sürülebileceğini görüşebildiğim eğitimci eski milletvekillerine, hocalara, talim ve terbiye üyelerine, ilkokul müfettişlerine sordum. Aldığım yanıtların özeti şu oldu; bunu düşünmedim... İşte bence felaket buradan başlıyor. Çünkü demokrasi denilen rejim için en büyük tehlike, düşünmeyen aydından gelir... Gerçek bu olunca düşünebilenlerin harekete geçmeleri en doğru yol olsa gerek. Bu yolu tutarak bazı düşünleri yasa maddeleri şeklinde saptayarak bazı arkadaşlarla, S. Eyuboğlu ile görüştük. Bunları aydınlar arasında yaymaya, Anayasa Tasarısını hazırlayanlara duyurmaya, siyasi partilerin söz dinleyecek üyelerine duyurmaya karar verdik..."[18]

Tonguç 11 Haziran günü, 14 yıl sonra, eski Hasanoğlan Köy Enstitüsü'ne gidecekti. Ölümünden tam 12 gün önceydi. Sabahattin Eyuboğlu Unicef'in Türkiye sorumlusu bir Fransız (Jean-Jack Peyronnet) ve Kanada'lı bir Unesco görevlisini Hasanoğlan'a götürmek üzere Ankara'ya gelmişti. Tonguç'a da birlikte gelmesini önermişti. Eyuboğlu'nun da 14 yıl aradan sonra ilk gidişi oluyordu bu.

Otomobille eski Köy Enstitüsü'ne vardıklarında şimdiki adıyla Öğretmen Okulu Müdürü Avni Özbenli onları çok iyi karşıladı.

"... Yanımızdaki iki anlayışlı dost bilmem bizim orada geçirdiğimiz saatlerin nelerle yüklü olduğunu anladılar mı? Tonguç'un yüreği herhalde gümbür gümbürdü. Yine de Kanadalı Unesco'cuya benim şunları çevirmemi söylüyordu: "Köy enstitülerinin en büyük kusuru kız öğrencilerin azlığı idi. Zamanla daha iyi anladım ki, Anadolu'da ilköğretimin daha çok kadından yana gitmesi gerek. Aile sözde patriarkal, ama yoksulluktan baba hep uzaklarda. Çocuklara her bilgiyi ana veriyor verse verse. Bilgisizlikse en çok anada. Her yıl çocuk doğuruyor; dokuz çocuktan üçü yaşıyor. Ananın gücü dağılıp gidiyor, yirmibeş yaşında yaşlı kadın hali alıyor..."[19]

Müdür onlara eski Enstitüyü gezdirdi. Şüphesiz artık ne o eski öğrencilerle öğretmenler, ne de o canlı, hareketli çalışma vardı. Yollardaki yontular kaldırılmıştı, Açıkhava Tiyatrosu ıssızdı. *"... Acı tatlı duygular içindeydik. Kuruluş yıllarının anıları sığırcık sürüleri gibi havalanıyordu gözlerimizin önünden. Tren yoluyla köy arasındaki yamaçta Tonguç'un soluğu, yeşil ve beyaz, dona kalmış gibiydi. Tren de, doğa da unutulmuştu çoktan buralarda bir destan rüzgarı estiğini, tutmaz denilen çamların tuttuğunu, gelmez denen suların geldiğini, yanmaz denen ışıkların yandığını... Hoyrat yeller esebildiği kadar esmiş, hınçlar, kinler kendi kendilerini yemiş, Tonguç'un tertemiz yüreği yeni baştan kucaklayıvermişti Hasanoğlan'ı. Ufukta kara bulutlar yığıla dursun, Tonguç o gün birkaç saat eski umutlarının hızını bulur gibi oldu..."* [20]

Hasanoğlan'da Tonguç'u en çok ağaçlar etkilemişti. İlk kazmanın vurulduğu gün bir

17 Halil Aytekin, Tonguç'un Ardından (Tonguç'a Kitap, s. 157-158).
18 Hakkı Tonguç'un Şerif Tekben'e 16.6.1960 günkü mektubu (Tonguç'a Kitap, s. 78-80 ve Köy Enstitüleri Defteri 3, s. 5-7).
19 Sabetay Varol, Tonguç'un Vasiyeti, Cumhuriyet, 17.1.1988.
20 Sabahattin Eyuboğlu, Köy Enstitüleri Üzerine, s. 82-83.

tek çalının bile bulunmadığı o çıplak sırt kocaman ağaçlarla bezeliydi şimdi. Ağaçlara dokunamamışlardı. Belki bakmamışlardı ama, onlar kök salmışlar ve büyümüşlerdi. Gezerken ağaçlardan gözünü alamıyordu. Doğa dürüst ve cömertti, hilesiz ve kötülüksüzdü. Verileni unutmamıştı. İnsanlara benzemiyordu.

"... Sabahattin Eyuboğlu ile ikimiz dört gün önce Hasanoğlan'a gittik. 14 yıl sonra yeniden gördüğüm bu anıt karşısında çok heyecanlandım. Orada üzüntü veren şeylerin yanında sevindiren şeyler de gördük. Temel sağlammış..." [21]

Bu mektubu yazdığı günün akşamı, 16.6.1960'da Tonguç, Hürrem Arman ve Ankara'ya gelmiş olan Şinasi Tamer ile Bahçelievler'deki Kokteyl Lokantası'nda yemek yedi. Son günlerde Bakanlık Müsteşarlığı'na getirileceği gibi söylentiler çıkmıştı. Hürriyet Gazetesi Bakanlık Danışmanı olarak ona başvurulacağını yazıyordu. Yemekte bunlar konuşuldu. O gazetedeki yayını görmediğini, ama *"Değil danışman, ne adla olursa olsun bu Devrim Hükümeti'ne hizmet edebileceğini"* söyledi. *"Yeter ki ilköğretim atılımı bırakıldığı yerden ilk başladığı hızla ele alınsın"*dı. Sonra bir kez daha o 27 Mayıs sabahındaki sevincini anlattı. Bu Ulus'un büyüklüğünden bir an bile şüphe etmediğini, sıkışınca her zaman kurtancılar çıkardığını söylüyordu. *"Bu günü gördükten sonra artık ölümden korkmuyorum. Tüm korkum bu pislikten ağırlaşmış semanın altında gözlerimi kapamaktı... Bu adamlar bizi nerelere kadar götürmüşler..."* Bir ara şu *"vitrinciler"*den söz ettiler. Yıllardır gözükmeyen bir yığın dost ortaya çıkmıştı. Yollarda kucaklaşmalar, telefonlar... Tonguç'a saygılarının iletilmesini rica edenler...

Gülüştüler. Sonra bir ara Tonguç sağlığından söz etti. Sindirim yakınmaları vardı. Karnından rahat değildi.[22, 23]

"... Selam vermemek için kaldırım değiştirenler karşılaşınca işi öpüşmeye kadar götürmek yolunu tutuyorlar. Enstitüleri diriltmek isteyen isteyene. Meğer ne çok taraflısı varmış! İşte böyle bu dünya Tekbenciğim!..."[24]

Bir görev çağrısı ile Ankara'ya gelen iki köy enstitülü, Hayrettin Uysal ve eşi, 18 ya da 19.6.1960'da Tonguç'u evinde ziyaret ettiler. Tonguç neşeli ve canlıydı. Onlarla üç saate yakın konuştu. Yeni yönetimden, yeni bakandan, müsteşardan umutlu olduğunu söylüyordu. Ama ilköğretim işleri hiçbir iktidarın ve siyasal akımın değiştirip bozamayacağı bir düzenliliğe kavuşturulmalıydı. Bunun güvencesi yeni yapılacak Anayasa'ya gerekli kesin hükümlerin konması ile sağlanabilirdi. Bunun üzerinde çalışıyordu. Onlarla konuşmakla yetinmeyecek, yeni görevi nedeniyle Uysal'a hemen bir mektup yazacaktı.[25]

Tonguç'un son mektubu ise 20 Haziran tarihlidir; ölümünden üç gün önce yazılmıştır. Bu mektubunda da yeni yasaların hazırlanmasının öneminden söz ediyordu.

"... Önümüzdeki aylar, belki de yıllar aydınlarla sanatçılardan çok şey bekliyor. Başta gelen çalışma konusu İkinci Cumhuriyet'e temel oluşturacak yasaların hazırlanması. Son 'Varlık' dergisinde senin de açıkladığın dileklerin gerçekleşmesi yeni yasalarla elde edilecek yetkilere bağlı. Üzülerek söyleyeyim ki aydınlarımızın pek çoğu bu işe fikren hazırlıklı değil. Güdülmeye alışmış aydınlara kafalarını ve kalemlerini işletmek

21 Hakkı Tonguç'dan Şerif Tekben'e 16.6.1960 günkü mektup (Tonguç'a Kitap, s. 79).
22 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s.363.
23 Şinasi Tamer, Hakkı Tonguç İle Son Konuşmam, Tonguç'a Kitap, s. 227-228.
24 Hakkı Tonguç'dan Şerif Tekben'e 16.6.1960 günkü mektup (Tonguç'a Kitap, s. 79-80).
25 Hakkı Tonguç'dan Hayrettin Uysal'a 19.6.1960 günkü mektup (Tonguç'a Kitap, s. 80).

zor geliyor bu toplumda. Ulusumuz için büyük talihsizlik..."[26]

O gün Arman telefonla sağlığını sorduğunda ve geleyim de bir doktora birlikte gidelim, dediğinde, *"Öyle önemli bir şey değil, hele birkaç gün geçsin gideriz."* yanıtını verdi.

O günlerde telefon ederek kendisinden randevu isteyen Rauf İnan'la 23 Haziran günü öğleden sonra Hamit Özmenek'in yazıhanesinde buluşmak üzere sözleşmişlerdi. Ama buluşmaya hiçbir zaman gidemeyecekti.

22 Haziran günü sona erip, 23 Haziran'ın ilk saatleri başladığında, Tonguç çalışma odasındaki divanda yatıyordu. Uyuyamamış, yatak odasından kalkıp buraya gelmişti. Rahat değildi. Karnında birşeyler vardı. Bir ağrı, bir dolgunluk... Gün ışırken eşi uyandı. Onu orada uyanık, rahatsız ve biraz ağrılı buldu. Hastalıklarında yakınmaz, çevresindekilere yük olmak, onları üzmek istemezdi. Eşi komşu dairedeki doktora haber verdi. Doktor geldi. Karında bir nedene bağlayamadığı bir duyarlık buldu (Tonguç'un hastalığını bilmiyordu). Ağrı kesici bir iğne yaptı. Bu arada Tonguç'un eşi Arman'lara telefon etti, gelmelerini rica etti.

Saat 7.00 olmuştu. Ağrı biraz hafiflemişti. Rahatlamıştı ama tedirgindi. Başka, şimdiye kadar olmamış bir şey vardı. Hava sıcak olduğu halde üşüyor ve soğuk soğuk terliyordu. Bir boşluğa yuvarlanır gibi başı dönüyor, gözleri kararıyordu. Çevresi giderek silikleşiyordu. Gözü pencereye ilişti. Çiçek saksıları, ta geride o höyük... Herşey birbirine karışmaya başlamıştı. Yanına birisi gelmişti; tanıdı. Arman'ın eşiydi. Ona *"Hürrem nerede?"* diye sorabilirdi. Ama o geldiğinde tanıyıp konuşamadı artık. Doktor yeniden gelmişti. Birkaç iğne yaptı. Yararı yoktu.[27]

Sonra iyice sakinleştiğini gördüler. Yüzü soluktu, çok soluk. Yüz çizgileri hareketsizleşti, acı değil, tersine, rahat, neredeyse hoşnut, ama biraz da olandan ötürü özür diler gibi bir görünüm donup kalıverdi yüzünde.

Yaşamı sona ermişti.

Yavaşça örttüler yüzünü.

O tutkunu olduğu doğa, başkaları için çalışırken haksızlıklara uğrayan, acı çeken bu insandan, kısa ve çok acılı olmayan bir sonu esirgememişti.

İnsanın son anlarında yaşamında önem verdiği, mutlu olduğu bazı anlarının gözleri önünden geçtiği yazılmıştır. Bunun doğru olup olmadığını bilme olanağımız yoktur. Ya doğruysa?

Eğer doğruysa, Hakkı Tonguç, yaşamının son dakikalarında şunları görmüş olabilir mi.

Yavaş yavaş, sessizce, dinginlikle akan o geniş nehir; Tuna ve asmalı çardakta onun çocuk yüzüne sevgiyle eğilmiş beyaz sakallı, sevecen yaşlı köylü... Bir de geniş bir alanda, türkü söyleyerek halay çeken elele tutuşmuş, kızlı erkekli, boz giysili yüzlerce genç...

Bunları görmüş olabilir mi?

Hiçbir zaman bilemeyeceğiz...

Cenaze ertesi günü, 24.6.1960'da Ankara'da Hacı Bayram Camiinden kaldırılacaktı. Daha önce, evde, Arman'ın önerisi üzerine, Tonguç'un Gazi Eğitim Enstitüsü'ndeki Re-

26 Hakkı Tonguç'un 20.6.1960 günkü mektubu (Tonguç'a Kitap, s. 81).

27 Hürrem Arman, Piramidin Tabanı II, s.363-364.

sim-İş Bölümü çalışma arkadaşlarından Necdet Pençe tarafından alçıdan maskı alındı.[28]

Cenaze günü Hacıbayram Camii'nin önü kalabalıktı. Yakınları, dostları, eski iş arkadaşları, köy enstitülüler, Hasanoğlan'dan gelmiş öğrenciler, bazı köylüler... Bir dalgalanma oldu. İnönü gelmişti.

14 yıl sonra ilk kez bir araya geliyorlardı. İnönü musalla taşındaki bayrağa sarılı tabutun başında durdu. Tonguç'un oğlunu sordu, yanına çekti. Sonra birlikte yürüdüler cenazenin arkasından. Kendisini alkışlamak isteyen kaldırımda birikmiş kalabalığı İnönü elinin sert bir hareketi ile susturdu, tabut arabaya konuncaya kadar arkasından gitti.

Cenaze toprağa verildikten sonra taze mezarın başında Hasan-Âli Yücel, Rauf İnan, Hamdi Keskin ve Fakir Baykurt birer konuşma yaptılar.

Cenazeden dönenler, evde, Tonguç'un masasında onun yeni Anayasa'ya girmesinde yarar gördüğü konuları içeren, elyazısı ile yazılmış hazırlık çalışmasını buldular. Düşünlerini almak üzere bu metni bazı arkadaşlarına da yolladığı anlaşılıyordu.[29] Ayrıntılı bir metindi bu;

"- İlköğretim zorunlu ve parasızdır. 7. yaşa basan kız erkek her çocuk 15. yaşını tamamlayıncaya kadar, laik ilkokula, teknik okullara ve kurslara devam etmeye zorunludur.

- Zorunlu öğrenim çağında bulunan her çocuk öğrenim süresince:

a) Yaşam okuluna özgü ilkeleri uygulayabilecek öğretmenlere kavuşmak,

b) Sağlığı koruyucu olanakları elde etmek,

c) Çağdaş bir okul binasında okumak ve eğitilmek,

d) Kitaplardan, öğretim araçlarından yararlanmak,

e) Öğrenimi süresince taşıt araçlarından parasız yararlanmak, haklarına sahiptir.

- İlk eğitim ve öğretim kurumlarının amacı, öğrencileri Türk toplumsal, ekonomik bünyesine en iyi bir şekilde uyum sağlayacak cumhuriyetçi ve laik vatandaşlar olarak yetiştirmektir.

- İlköğretim kurumlarında sınıf mevcudu 50 öğrenciden fazla olamaz. Bu kurumlara devam eden öğrenciler yılda en az 200 gün öğrenim görürler. Günlük öğrenim süresi 5 ders saatinden az olamaz.

- Zorunlu öğrenim çağında bulunan çocuklar Devlet okullarından başka okul ya da derslere devam edemezler.

- Bakılmaya muhtaç kimsesiz çocuklar, zorunlu öğretimi tamamlayıncaya kadar Devlet tarafından eğitilirler.

- İlköğretim harcamaları Devlet, Özel İdare, Belediye ve Köy bütçelerine konulacak ödeneklerle ve Devlet'çe kabul edilen yardımlarla karşılanır.

- Herhangi katmandan olursa olsun, her normal çocuk, özellik ve yeteneklerine göre her derecedeki okullarda öğrenim görmek hakkına sahiptir.

- Zorunlu öğretim kurumlarında Devlet'in resmi dilinden başka dille öğretim yapılamaz.

- Yetişkin halktan okuma yazma bilmeyenler, okur yazar duruma gelmelerini sağla-

28 Hürrem Arman, a. g. e., s. 364.
29 Köy Enstitüleri Defteri 3, s. 8-9.

yacak, halk eğitimi ile bezenmelerine yarayacak örgütlere ve kurumlara kavuşmak hakkına sahiptirler.

- Köylerde ve köy niteliğinde olan beldelerdeki halk, oturduğu yerlerin gereksinim ve özelliklerine en uygun laik eğitim kurumlarına kavuşmak hakkına sahiptir.

- Siyasi partiler, zorunlu ilköğretimin, halk ve meslek eğitiminin, sanat ve bilim alanındaki çalışmaların hızını engelleyecek girişim ve hareketlerde bulunamazlar."

Tonguç'un oğlu cenazeye katılışından ötürü İnönü'ye teşekkür etmek istiyordu. Cevat Dursunoğlu bir randevu aldı. İnönü'nün oturduğu Bahçelievler Ayten Sokak'daki eve birlikte gittiler.

Alt kattaki salonda, İnönü Tonguç'un oğlunu yanına oturttu. Tonguç'un hastalığını ve son yıllarını nasıl geçirdiğini sordu. Anayasa taslağı için düşündüklerini öğrenince bunları içeren yazılı metni aldı, cebine koydu. Kendisine Tonguç'un 1946'dan önceki çalışmalarından ötürü hiç pişmanlık duymadığı, yalnızca bir tek şeye üzüldüğü söylenince ilgilendi, bunun ne olduğunu sordu. *"İnönü köy enstitülerinin sayısını 60'a çıkarmamızı istemiş, bu bizim gözümüzde büyümüştü, o zaman bize 'bu işleri savaştan sonra yaptırtmayacaklardır, şimdi yapmadığınıza pişman olacaksınız' demişti. Gerçekten de öyle oldu. 'Tek üzüntü duyduğum nokta budur. Bunu yapamadığımıza yanarım.' derdi."* açıklamasını duyunca, İnönü elini birkaç kez Tonguç'un oğlunun dizine vurarak güldü; *"Söyledim, söyledim. İlahi adam, ilahi adam!"* dedi.[30]

Yeni Anayasa'nın hazırlanmasında Tonguç'un önerileri dikkate alınmayacaktı. Bunlar Anayasa yazma tekniğine uymayan uzunlukta ve ayrıntılı olabilirlerdi, ama kurulmak istenen demokratik rejimin sağlamlığı açısından ne denli önemli ve zorunlu olduklarının bilincine varılabilseydi, kısaltılıp o tekniğe uygun bir duruma getirilebilirlerdi. Bu gerçekleşmeyecekti. Çalışma arkadaşlarının bu doğrultudaki girişimleri de sonuçsuz kalacak ve yeni Anayasa'ya eğitimle ilgili yeni ve ileri hükümler konamayacaktı.[31]

Tonguç'un mezarı Ankara'daki Cebeci Mezarlığı'nda, sakin bir köşededir. Dikkati çekmeyecek kadar sıradan, gösterişsiz, halk mezarlarında kullanılan, ama onun çok sevdiği Ankara taşından yapılmış çok sade bir mezardır. Başındaki levhada yalnız adı, doğum ve ölüm tarihleri yazılıdır. Özellikle böyle yapılmıştır halktan herhangi birisi olarak yaşamaya özen gösteren, her türlü gösterişten, ayrıcalıktan kaçan, utanan, tiksinen bu insanın mezarı. Başucunda yıllardan beri Ankara kıracında yaşam savaşı veren bir çam ağacı vardır. Ölümünün 10. yılında Hasanoğlan Köyü'nün eski muhtarı, Tonguç'un ve köy enstitülerinin dostu, Hasanoğlan'lı köylü Ahmet Çakır tarafından ve onun isteği üzerine dikilmiştir.

43 yıldan beri, her yıl, eğer tutucu ya da darbeci iktidarlarca kapatılmamışlarsa, öğretmen meslek örgütlerinin öncülüğünde mezar ziyaret edilir, çiçekler konur, konuşmalar yapılır.

Ama başka gelenler de vardır. Belirli olmayan zamanlarda, Anadolu'nun ıssız bir köyünden Ankara'ya yolu düşen adı sanı bilinmedik bir öğretmen, bazen bir köylü sessiz sedasız gelirler, bir iki çiçek koyarlar mezara. Hatta kendini tutamayıp, duygularını yazdıkları kağıt parçalarını bırakanlar bile olur.

* * *

30 Engin Tonguç, Umut Yolu, s. 211-212.
31 Rauf İnan, Bir Ömrün Öyküsü 2, s. 331-332.

KAYNAKLAR

KİTAPLAR

Adıvar, Halide Edip; Türkün Ateşle İmtihanı, Çan Yayınları, İstanbul 1962, 312 s.

Ağanoğlu, Halit; Köy Enstitüleri Yolunda, Ahmet Said Basımevi, İstanbul 1949, 112 s.

Aktan, M. Asaf; Canlandırıcı Eğitim Yolunda, Serdar Ofset Basımevi, İzmir, 1991, 144 s.

Apaydın, Talip; Akan Sulara Karşı, Öğretmen Yayınları, Ankara 1985, 205 s.

Apaydın, Talip; Köy Enstitüsü Yılları, Cem Yayınevi, İstanbul 1978, 216 s.

Arcayürek, Cüneyt; Demokrasinin İlk Yılları, 1947-1951, Bilgi Yay., Ankara 1983, 248 s.

Arman, Hürrem; Piramidin Tabanı I ve II, İş Matbaacılık, Ankara 1969, 483 s. Ve Arkın Kitapevi, İstanbul 1990, 364 s.

Avcıoğlu, Doğan; Milli Kurtuluş Tarihi cilt 1, 2, 3. İstanbul Matbaası, İstanbul 1974, 416, 893, 1147 s.

Aydemir, Şevket Süreyya; İkinci Adam cilt 2 ve 3. Remzi K., İstanbul 1968, 490 ve 587 s.

Aydemir, Şevket Süreyya; Menderes'in Dramı, Remzi Kitapevi, İstanbul 1969.

Bahadınlı, Yusuf Ziya; Türkiye'de Eğitim Sorunu ve Sosyalizm, Hür Y. Ankara 1968, 228 s.

Balkır, Süleyman Edip; Arifiye Köy Enstitüsü, Hür Yayınları, İstanbul 1974, 525 s.

Balkır, Süleyman Edip; Eğitimde İki Anıt: Yücel, Tonguç, Arı Kitapevi, İstanbul 1969, 119 s.

Balkır, Süleyman Edip; Eski Bir Köy Öğretmeninin Anıları, Arı Kitapevi, İst. 1968, 339 s.

Baltacıoğlu, İsmail Hakkı; İçtimai Mektep, Nazariyesi ve Prensipleri, Semih Lütfü Suhulet Kütüphanesi, İstanbul 1932, 222 s.

Baltacıoğlu, İsmail Hakkı; Toplu Tedris, Sebat Matbaası, İstanbul 1938, 224 s.

Başaran, Mehmet; Aydınlanma yolunda, Kartal Belediyesi Kültür Yay. İstanbul 1993, 187 s.

Başaran, Mehmet; Memetçik Memet, Okar Yayınları, İstanbul 1978, 278 s.

Başaran, Mehmet; Özgürleşme Eylemi; Köy Enstitüleri, Çağdaş Yay. İstanbul 1990, 157 s.

Başaran, Mehmet; Sabahattin Eyuboğlu ve Köy Enstitüleri, Cem Yay., İstanbul 1990, 130 s.

Başaran, Mehmet; Tonguç Yolu, Varlık Yayınevi, İstanbul 1974, 164 s.

Başaran, Mehmet; Zeytin Ülkesi, İmece Yayını, Ankara 1964, 112 s.

Başgöz İlhan-Howard E. Wilson; Türkiye Cumhuriyeti'nde Milli Eğitim ve Atatürk, Dost Yayınları, Ankara 1968, 263 s.

Bayır, Ferit Oğuz; Köyün Gücü, Ulusal Basımevi, Ankara 1971, 320 s.

Boran, Behice; Türkiye ve Sosyalizm Sorunları, Gün Yayınları, İstanbul 1968, 332 s.

Bozbağlı, Sabiha; İhtilaller ve Darbeler Tarihi (çeviri), Yirminci Yüzyıl Yay. cilt 2, İstanbul 1966, 432 s.

Bulut Recep; Nisandaki Güneşler, 50. Yılında Köy Enstitüleri, San Matbaası, Ankara 1990, 142 s.

Candoğan, Galip; İvriz Köy Enstitüsü'nde Öğrencilik Yıllarım, Sebat Matbaası, Konya 1990, 264 s.

Candoğan, Galip; Tonguç'un Köy Öğretmeni, Sunucu Yayınları, İzmir 1991, 167 s.

Dağlar, Ahmet Lütfi; Düziçi Köy Enstitüsü ve Sonrası Kimi Anılarım, Kadıoğlu Matbaası, Ankara 1987, 133 s.

Demir, Mustafa; Köy Enstitüleri ve Solculuk, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1959, 77 s.

Derin, Haldun; Çankaya Özel Kalemini Anımsarken, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, 343 s.

Eyuboğlu Sabahattin; Köy Enstitüleri Üzerine, Cem Yayınevi, İstanbul 1979, 166 s.

Gazi Mustafa Kemal, Nutuk, 2. cilt. Devlet Matbaası İstanbul 1934, 345 s.

Gedikoğlu, Şevket; Evreleri, Getirdikleri ve Yankılarıyla Köy Enstitüleri, İş Matbaacılık ve Ticaret, Ankara 1971, 384 s.

Gedikoğlu, Şevket; Niçin Eğitmen Kursları ve Köy Enstitüleri, İdeal Matbaası, Ankara 1949, 212 s.

Giritlioğlu, Fahir; Türk Siyasi Tarihinde CHP'nin Mevkii, cilt 2, Ayyıldız Mat. Ank. 1965.

Goloğlu, Mahmut; Milli Şef Dönemi, Goloğlu Yayınları, Ankara 1974, 423 s.

Gündüzalp, Fuat; Öğretmen Meslek Kitapları Kılavuzu, cilt 1, 2, 3. M. Eğitim Basımevi ve Maarif Basımevi, Ankara, İstanbul, 1951, 1951, 1955. 208, 228, 305 s.

Güner, İ. Safa; Köy Enstitüleri Hatıraları, B. Kervan Matbaası, İstanbul 1963, 165 s.

İnan, M. Rauf; Bir Ömrün Öyküsü 1, Öğretmen Yayınları, Ankara 1986, 216 s.

İnan, M. Rauf; Bir Ömrün Öyküsü 2: Köy Enstitüleri ve Sonrası, Öğretmen Yayınları, Ankara 1988, 472 s.

İnan, M. Rauf; Mustafa Necati, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1980, 251 s.

İnönü, Erdal; Anılar ve Düşünceler, İdea İletişim Hizmetleri, 3. baskı, İst. 1996, 416 s.

Kanad, Halil Fikret; İş Pedagojisi (E. Burger'den çeviri), Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1944, 224 s.

Kanad, Halil Fikret; Milliyet İdeali ve Topyekün Milli Terbiye, Çankaya Matbaası, Ankara 1942, 231 s.

Kanar, Haşim; Köy Enstitüleri (Eğitimde Atılım), Selvi Yayınları, Ankara 1990, 141 s.

Kansu, Ceyhun Atuf; Cumhuriyet Bayrağı Altında, Varlık Yayınları, İstanbul 1973, 284 s.

Kansu, Ceyhun Atuf; Tonguç'un Kitapları Toplum Yayınevi, Ankara 1964, 21 s.

Kansu, Nafi Atuf; Türkiye Maarif Tarihi II, Milliyet Matbaası, İstanbul 1932, 135 s.

Kaya, Yahya Kemal İnsan Yetiştirme Düzenimiz, 2. baskı, Nüve Mat., Ank. 1977, 480 s.

Kırby Fay; Türkiye'de Köy Enstitüleri, İmece Yayınları, Ankara 1962, 388 s. 2. bası, Güldikeni Yayınları, Ankara 2000.

Kırçak, Çağlar; Meşrutiyet'den Günümüze Gericilik, Bilar Yayınları, Ankara 1989, 367 s.

Kırçak, Çağlar; Türkiye'de Gericilik, İmge Kitabevi, Ankara 1993, 384 s.

Kolçak, Sabri; İlköğretim Temel Davaları, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1947, 146 s.

Koryürek, Seyfi; İlkokul Öğretmeni Gözüyle Köy Enstitüleri, Görkem Yayınları, İstanbul 1991, 124 s.

Makal, Mahmut; Ağlatı, 17 Nisan Yayınları, Ankara, 1989, 175 s.

Makal, Mahmut; Bizim Köy, Varlık Yayınevi, İstanbul 1950, 141 s.

Makal, Mahmut; Bozkırdaki Kıvılcım, Başak Yayınevi, Ankara 1992, 190 s.

Makal, Mahmut; Faust'un Dediği, Görkem Yayınları, İstanbul 1990, 141 s.

Makal, Mahmut; Köy Enstitüleri ve Ötesi, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1990, 224 s.

Makal, Mahmut; Memleketin Sahipleri, Başak Yayınevi, Ankara, 1991, 160 s.

Mumcu, Uğur; 40'ların Cadı Kazanı, Tekin Yayınevi, İstanbul 1990, 204 s.

Nadir, Nadi; Perde Aralığından, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1979, 406 s.

Özerdim, Sami N.; Atatürk Devrimi Kronolojisi, Varlık Yayınları, İstanbul 1963, 101 s.

Özkucur, Abdullah; Köy Enstitüleri Destanı, Öğretmen Yayınları, Ankara 1985, 158 s.

Özkucur, Abdullah; Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü, Selvi Yay., Ankara 1990, 424 s.

Reşat Şemsettin-İsmail Hakkı; Almanya Maarifi, Maarif Vekaleti, Devlet Matbaası, İstanbul 1934, 270 s.

Sarıhan, Zeki; Çerkes Ethem'in İhaneti, Kaynak Yayınları, İstanbul 1984, 201 s.

Selçuk, İlhan; Yüzbaşı Selahattin'in Romanı 1-2, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1973-1994, 308-247 s.

Selek, Sabahattin; Anadolu İhtilali 1-2, Güneş Matbaacılık, İstanbul 1963-1965, 319-368 s.

Semerci, Bekir; Türkiye'de İleri Atılımlar ve Köy Enstitüleri, Özgür Yayın Dağıtım, İstanbul 1989, 430 s.

Soysal, M. Emin; İlköğretim Olayları ve Köy Enstitüleri, Uygun Basımevi, Bursa 1945, 104 s.

Soysal, M. Emin; Kızılçullu Köy Enstitüsü Sistemi 1-2, Marifet-Yeni Basımevleri, İzmir 1940 – Bursa 1943, 278-234 s.

Soysal, M. Emin; Köy Enstitülerinin Tarihçesi ve Kızılçullu Köy Enstitüsü, Yeni Basımevi, Bursa 1943, 98 s.

Şahin Mustafa-Şahin Semiha (Kalyoncu); Mustafa Rahmi Balaban, Bergama Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları, 1995 İzmir, 164 s.

Tekben, Şerif; Canlandırılacak Köy Yolunda, Akçadağ Köy Enstitüsü Basımevi, Malatya 1947, 171 s.

Tekben, Şerif; Neden Köy Enstitüleri, Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı Yay., İst. 1962, 45 s.

Toker, Metin; Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1950 (Tek Partiden Çok Partiye), Bilgi Yayınevi, Ankara 1990, 253 s.

Tonguç, Engin; Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç, And Yay., İst. 1970, 662 s.

Tonguç, Engin; Umut Yolu, Sergi Yayınevi, İzmir 1984, 253 s. 2. bası, Güldikeni Yayınları, Ankara 1998.

Tuğlacı, Pars; Osmanlı Şehirleri, Milliyet Yayını, İstanbul 1985, 410 s.

Tuncay, Mete; Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931), Yurt Yayınları, Ankara 1981, 486 s.

Tuncay, Mete; Türkiye'de Sol Akımlar, cilt 1, Bilgi Yayınevi, Ankara 1967, 218 s.

Tütengil, Cavit Orhan; Köy Enstitüleri Üzerine Düşünceler, İstanbul 1948, 31 s.

Unat, Faik Reşit; Hicri Tarihleri Miladi Tarihlere Çevirme Kılavuzu, Maarif Vekaleti Yayını, Ankara 1943, 108 s.

Ülküsal, Müstecip; Dobruca ve Türkler, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara 1966, 259 s.

Vala, Nurettin; Bu Dünya'dan Nazım Geçti, Remzi Kitapevi, İstanbul 1965, 495 s.

Yağmur, Mahmut; Sancılı Çağ, Okay Yayınevi, İstanbul 1987, 79 s.

Yalçın, Osman; Bir Eğitimcinin Anıları, Yal-Ba Yayınları, İstanbul 1983, 132 s.

Yetkin, Çetin; Karşıdevrim, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2002, 727 s.

Yetkin, Çetin; Türkiye'de Tek Parti Yönetimi, Altın Kitaplar Yay., İstanbul 1983, 320 s.

Yılmaz, Hayati Tahsin; Son Köy Enstitülü, Görkem Yayınları, İstanbul 1991, 92 s.

Yücel, Hasan-Âli; Davam, Ulus Basımevi, Ankara 1947, 156 s.

Yücel, Hasan-Âli; Davalar ve Neticeleri, Ulus Basımevi, Ankara 1950, 256 s.

YAZILAR

Adıvar, Adnan; İyi Bir İş (Bilgi Cumhuriyeti adlı yapıtından), İmece, sayı 20, Aralık 1962, s. 6-7

Akar, Rıdvan; 5 Nisan Tarihimizin En Cesur Kararları Değildi, Milliyet, 18.7.1994, s. 6

Akın, Galip; Yüksek Köy Enstitüsü'nden Gazi Eğitim Enstitüsü'ne Bilim ve Sanat, sayı 52, Nisan 1985, s. 42

Aksel, Malik; Sanat Dergisi (Kültür Bakanlığı Yayını), sayı 6, 1994, s. 31-34

Alpan, Necip; Reşat Şemsettin Sirer, İlköğretim, sayı 363, 1.11.1953, s. 32-33
Altunya, Niyazi; Köy Enstitülerinin Tarihçesi, 50. Yılında Köy Enstitüleri, s. 82-87
Arıkan, Baha; Ata'nın Emirleri, Cumhuriyet Gazetesi, 27.11.1968, İstanbul
Arıkök, Aydın; Köy Enstitüleri Öğretmenleri, Yasal Dayanağı, Gözlemler, 50. Yılında Köy Enstitüleri, s. 158
Arman, Hürrem; Sabiha Zekeriya Sertel ve Bir Milli Eğitim Bakanı, İmece, sayı 91, Kasım 1958, s. 7-9
Artun, A. Mithat; Darülmuallimin'e Nasıl Girdim, İlköğretim, sayı 249-251, 1.7.1948, s. 3270-3272
Atılgan, Semra; Kibrit Suyu, Aziz Nesin ve Marko Paşa, Cumhuriyet Dergi, 30.7.1995, s. 3-5
Aydoğan, Mustafa; Köy Enstitülerinde 1947 Kıyımı, Abece, sayı 58, Nisan 1991, s. 10-11
Aytekin, Halil; Tonguç'un Ardından, Tonguç'a Kitap, s. 157-158
Balaban, M. Rahmi; Köy Mektebi, Fikirler, sayı 102, 1933
Balaban, M. Rahmi; Köy Muallimliği, Fikirler, s. 84, 1932
Balaban, M. Rahmi; Köy Muallim Mektebi, Fikirler, sayı 113, 1934
Balaban, M. Rahmi; Ulusal Ekonomi ve Köy Muallim Mektebi, Fikirler, sayı 122, 1935
Başaran; M.; Hasan-Âli Yücel İle Bir Konuşma, İmece, sayı 10, Şubat 1962, s.10
Başaran; M.; İki Çeşit Demokrasi, İmece, sayı 99, Temmuz 1969, s. 14-15
Başaran; M.; Tevfik İleri Mii!, Cumhuriyet, 12.1.1990
Baykurt, Fakir; Hey Gidi Koca Tonguç, Tonguç'a Kitap, s.176
Baykurt, Fakir; Milliyetçi Kerim Bey, İmece, s. 10, Şubat 1962, s. 25-27
Binbaşıoğlu, Cavit; Türkiye'de Eğitim Tarihi Araştırmaları I, Abece, Sayı 27, Mart 1997, s. 127.
Cimi, Mehmet; Kendi Ülkesinde Bilinmeyen Adam, Abece, sayı 49, 8.4.1990, s. 49
Çavdar, Arif; Atatürk ve Sosyal Demokrasi, Cumhuriyet, 6.8.1994
Dirican, Rahmi; Tonguç ve Köy Sağlığı (Çeşitli Yönleriyle Tonguç) K.E. Vakfı Yayınları, Ankara 1999, s. 241-246)
Dirican, Rahmi; Türkiye'de Sağlık Memurluğunun Kısa Tarihçesi; I, II, III Dirim, sayı 10, 11, 12. Ekim, Kasım, Aralık 1973, s. 468-473, 520-523, 562-565
Dursunoğlu, Cevat; Karma Eğitim, İmece, sayı 2, Nisan 1961, s. 22-23
Ekmekçi, Mustafa; İlk Kurtarılacak Kişi, Cumhuriyet, 1.4.1997
Ekmekçi, Mustafa; İsmet Paşa'nın Savunması, Cumhuriyet, 24.6.1990
Ekmekçi, Mustafa; Korku Filmleri Gibi, Cumhuriyet, 18.4.1984
Ekmekçi, Mustafa; Köy Enstitüleri Anıları II, Cumhuriyet, 16.4.1989
Ekmekçi, Mustafa; Mantara Basmayın, Cumhuriyet, 18.2.1984
Ekmekçi, Mustafa; Meclis'te Köy Enstitüleri Nasıl Açıldı, Nasıl Kapandı, Yeni Toplum, Köy Enstitüleri Özel Sayısı, sayı 5, Nisan 1976, s. 49-55
Ekmekçi, Mustafa; 17 Nisan Işığı, Cumhuriyet, 16.4.1984
Ekmekçi, Mustafa; Sulandırılmış Laiklik, Cumhuriyet, 28.1.1984
Ekmekçi, Mustafa; (TBMM'deki Gizli Oturum İle İlgili Yazıları), Cumhuriyet, 4, 9, 12, 14, 16, 19, 21, 23 Mayıs 1996
Ekmekçi, Mustafa; Tokat, Cumhuriyet, 19.4.1987
Ekmekçi, Mustafa; Tonguç ile Eğitim, Cumhuriyet, 24.6.1986
Ekmekçi, Mustafa; Tonguç'un Eserini Gençlik Tamamlayacak, İmece, sayı 50, Haziran 1965, s. 5-6

Ekmekçi, Mustafa; Tonguç'un Güvenemediği Eğitimci, Cumhuriyet, 19.7.1994
Erez, Selçuk; Hayri Ardıç, M. E. Hizmeti'nde 45 Yıl, Cumhuriyet Dergi, 20.8.1995, s.19
Ersoy, Talat; Antalya Aksu Köy Enstitüsü'nün Kuruluşu, Köy Enstitüleri II (M.E.B. Yayını), 1944, s. 82-95
Eyuboğlu, Mualla; Ben Proje Mimarı Olarak Görev Almıştım, Milliyet, 17.4.1983, Aktüalite, s. 4
Eyuboğlu, Sabahattin; Dino ve Mutlu Bir Yakıştırma, Yeni Ufuklar, sayı 194, Temmuz 1968
Eyuboğlu, Sabahattin; Köy Enstitüleri Anarken, İmece, sayı 72, Nisan 1967, s. 4-6
Fındıkoğlu, Ziyaettin Fahri; Köy Enstitülerinin Dayandığı Esaslar, Cumhuriyet , 22.3.1947
Fındıkoğlu, Ziyaettin Fahri; Köy Enstitülerinin Dayandığı Esaslar, Cumhuriyet , 20.12.1948
Gündüzalp, Fuat; Cumhuriyet Devrinde Köy Okulları Problemi, Köy ve Eğitim, sayı 47, Ocak 1958, s. 1
Gündüzalp, Fuat; Köy Enstitüleri 9 Yaşında, İlköğretim, Sy. 271-272, 15.5.1949,s.3548-3549
Günyol, Vedat; Yüreğimdeki Eyuboğlu, Yeni Ufuklar, sayı 234, Mart 1973, s. 47-51
İnan, M. Rauf; Beklenen Adam; İ. Hakkı Tonguç, Tonguç'a Kitap, s. 201-203
İnan, M. Rauf; Eğitim ve İnsan Olma Hakkı ve Eğitimci İ. Hakkı Tonguç, İmece, s. 99, Temmuz 1969, s. 9-11
İnan, M. Rauf; Eğitmen Kursları Üzerine Söyleşi, 50. Yılında Köy Enstitüleri, s. 97-98
İnan, M. Rauf İle Bir Konuşma, Yeni Toplum, Köy Enstitüleri Özel Sayısı, sayı 5, Nisan 1976, s. 77-83
İnönü, İsmet; İlköğretim Çalışmaları, Ulus, 17.4.1946
İnönü, İsmet; İlköğretim Davamız, İlköğretim, sayı 162-163, 1-15.9.1944
İsfendiyaroğlu, Fethi; Havadis, 22.8.1960
Kadıoğlu, Süleyman; Köy Enstitüleri Kördüğümü, Orkun, 17.8 ve 7.12.1951 sayıları, s. 3 ve 110
Kanad, Halil Fikret; Ankara Köylerinde Fikir Hareketleri, Kültür Bakanlığı Dergisi, sayı 20, 1 Ocak 1937
Kanad, Halil Fikret; Yarının Öğretmenleri Nasıl Yetiştirilmeli?, Kurun, yazı dizisi, 24-27 Mart 1935
Kansu, Ceyhun Atuf; Tonguç, İmece, sayı 27, Temmuz 1963, s. 6-7
Kansu, Işık; Öğretmen Örgütçüsünün Güncesi (N. Altunya'dan Anılar), Cumhuriyet, 29.11.1995
Kartekin, Enver; Yıkılmayan Adam: Hakkı Tonguç, Tonguç'a Kitap, s. 207
Kepenek, Yakup; Köy Enstitülerini Algılamak (teksir) 17.4.90'daki Türk-İş salonunda anma konuşması özeti.
Keskin, Hamdi; Resim Öğretmeni, İmece, sayı 99, Temmuz 1969, s. 27-28
Kocabaş, Ahmet; Bir Okuyucu Mektubu, Milliyet, 6.4.1970
Koca, Mevlut; Köy Enstitüleri Hakkında, İlköğretim, sayı 271-272, 15.5.1949, s. 3548-3549
Kurdakul, Şükran; Can Verir Yaşam Alırız, Cumhuriyet, 31.7.1995
Kurtuluş, Fahri; Kürşad, 3.11.1947
Kültür, Asım; Orta Anadolu'da Eğitmen, İlköğretim, sayı 1, 18.2.1939
Makal, Mahmut; Abidin Dino ve Ötekiler, Abece, sayı 89, Ocak 1994, s. 9
Makal, Mahmut; İkinci Kurtuluş, İmece, sayı 72, Nisan 1967, s.13
Makal, Mahmut; Ulusal Duygu ve Köy Enstitüleri, Cumhuriyet, 16.4.1991
Mehmet, Kemal; Bekata'nın Ardından, Cumhuriyet, 6.9.1995

Mutlu, Asım; Eğitimimizde Hakkı Tonguç ve Köy Enstitüleri, Cumhuriyet, 23.6.1988
Oğuzkan, Ferhan; Köy Enstitüleri Öğretim Programları, 50. Yılında Köy Enstitüleri, s. 14-16
Ölçen, Ali Nejat; Köy Enstitülerinin Özü, Abece, sayı 69, Nisan 1992, s. 1
Öymen, Hıfzırrahman Raşit; Kızılçullu Köy Enstitüsü Çalışmaları, İlköğretim, sayı 56, 7.10.1940, s. 622
Özgen, Bekir; Türkiye'de Karma Eğitim ve Köy Enstitüleri, Abece, Sayı 69, Nisan 1992, s. 9-11
Özkan Refet; Dayanışma, İmece, sayı 41, Eylül 1964, s. 11-13
Özkan, Refet, Tonguç Baba, İmece, sayı 27, Temmuz 1963, s. 9
Özkucur, Abdullah; Köy Enstitülerinde İş Eğitimi, 50. Yılında Köy Enstitüleri , s. 216-217
Öztürk, Hüseyin; 17 Nisan, İlköğretim, sayı 271-272, s. 3552-3553
Sirer, Reşat Şemsettin; Köy Enstitülerine Dair, Ulus, 7.3.1951
Sirer, Reşat Şemsettin; Nefsin Ötesinde, İlköğretim, sayı 109, 15.6.1942, s. 1416
Sirer, Reşat Şemsettin; Unutulmaz Bir Yolculuk, Ülkü, sayı 17, 1.6.1942, s. 6-9
Şahhüseyinoğlu, H. Nedim; Köy Enstitülü müsün?, Abece, sayı 58, Nisan 1991, s. 12-13
Tamer, Şinasi; Hakkı Tonguç'la Son Konuşmam, Tonguç'a Kitap, s. 227-228
Tanışık, H. Refet; Düziçi Köy Enstitüsü'nde Mutlu Bir Gün, İlköğretim, sayı 157-158, 15.6.-1.7.1944, s.2083-2084
Tarkan, Talat; Bir Mektup, Tonguç'a Kitap, s. 89
Tekben Şerif; Köy Enstitüleri Defteri, 17 Nisan Derneği Yayını, İstanbul, sayı 1, 2, 3 Ocak 1974, Haziran, Ocak 1975, 80, s. 48, 61
Timuroğlu, Vecihi; İki yüzlü Atatürkçülük, Cumhuriyet, 22.4.1995, s. 12
Tonguç, Engin; Kalkınmada İnsan Gücü ve İş, İmece, sayı 15, Temmuz 1962, s. 15-17
Tonguç, Engin; Öğrenci ve öğretmenlerin Yönetime Katılması, Devrim, 14.4.1970
Tütengil, Cavit Orhan; Köy Enstitüleri Tamamlayıcı Kursları, İş Mecmuası, sayı 88, 1948
Ural, Rıfat; Tonguç'un Köyüne Gidemedim, Abece, sayı 106, Haziran 1995, s. 3-4
Uygur, Ali; Neden Köy Enstitüleri Değil, Toprak Dergisi Yayını, İstanbul 1962, s. 27-38, 43
Varol, Sabetay; Tonguç'un Vasiyeti, Cumhuriyet, 17.1.1988
Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet; Baltalanan Bir Kalkınma Hamlesi, Cumhuriyet , Nisan 1967
Yalman, Ahmet Emin; Köye Işık Taşıyacak Köylüler, Kültür Bakanlığı Dergisi, sayı 20, 1 Ocak 1937, s. 142
Yasa, İbrahim; Tonguç Hakkında Bazı Düşünceler, Tonguç'a Kitap, s. 246-248
Yavuz, Fehmi; Milli Eğitim'deki Toplantı, Cumhuriyet, 1.2.1984
Yılmaz, Ali; Profesör İbrahim Yasa ile Konuşma, 50. Yılında Köy Enstitüleri, s. 100
Yücel, Hasan-Âli; Dün Bir Bayram Günüydü, Cumhuriyet, 19.4.1954
Yücel, Hasan-Âli; Köye Doğru, Kültür Bakanlığı Dergisi, sayı 20-1 Ocak 1937, s. 128-131
Yücel, Hasan-Âli; Konuşmalar, İmece, sayı 12, 1.4.1962, s. 4-7

GENEL VE RESMİ YAYINLAR

Meydan Larousse, Meydan Yayınevi, İstanbul 1969

Lexikon der Paedagogik, A. Francke Verlag, 3 Bd. Bern, 1952

Brockhaus, 4 bd. F. A. Brockhaus Verlag, Leipzig 1929 (neue Ausgabe 1933)

Atatürk Albümü, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1992

Köy Enstitüleri 1, M.E.B. Yayını, Maarif Basımevi, İstanbul 1941

Köy Enstitüleri 2, M.E.B. Yayını, Maarif Basımevi, İstanbul 1944, 244 s.

İstanbul Kız Muallim Mektebi, M.E.B. Yayını, Maarif Basımevi, İstanbul 1933, 217 s.

Köy Eğitmenleri Kanun ve Talimatnamesi, M.E.B. Yay. Maarif Basımevi, İst. 1938, 20 s.

TBMM 7. Dönem Albümü

TBMM Tutanak Dergisi

2. Maarif Şurası, M.E.B. Yayını, Ankara 1943

3. Maarif Şurası, M.E.B. Yayını, Ankara 1947, 324 s.

M. Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi

Köy Enstitüleri Kanunu (metin, gerekçe, TBMM görüşmeleri) M.E.B. Yay. Ank. 1940, 130 s.

Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu (metin, gerekçe, TBMM görüşmeleri) M.E.B. Yayını, Ankara 1943

Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu İzahnamesi, M.E.B. Yayını, Maarif Matbaası, Ankara 1943, 204 s.

Köy Okulu Binası, Tarım ve Kültür Bakanlığı Köy Eğitmeni Yetiştirme Kursları yayını, No. 25, Devlet Basımevi, İstanbul, 1937, 12 s. ve planlar

Köy Enstitüleri Öğretim Programı, M.E.B. Yayını,Maarif Matbaası, Ankara 1943, 191 s.

Köy Okulları Müfredat Programı Taslağı, M.E.B. Yayını, Devlet M. İstanbul 1936, 15 s.

Mektep Sergileri Rehberi, Kültür Bakanlığı Okul Müzesi Müdürlüğü yayını, no. 9

10. Yıl Maarif Sergisi, Devlet Matbaası, İstanbul 1933, 97 s.

Kültür Bakanlığı Dergisi

Köy Enstitüleri Dergisi

İlköğretim Dergisi

Maarif Vekaleti Mecmuası

Terbiye Mecmuası

Yeni Toplum Dergisi: Köy Enstitüleri Özel Sayı, sayı 5, Töb-Der Yay., Ank., 5.4.1976, 79 s.

50. Yılında Köy Enstitüleri, Eğit-Der yayını, no. 2, Ankara, Nisan 1990, 380 s.

Tonguç'a Kitap, İmece Yayını, No. 1, Ekin Basımevi, İstanbul, 1961, 367 s.

ALINTI YAPILAN YABANCI KİTAPLAR

Adler, G. Geschichte des Sozialismus und Kommunismus, C.L. Hirschfeld Verlag, Leipzig 1923, 265 s.

Bierbaum, V. M. Bilder aus Anatolien, Verlag des Deutschen Soldaten und Eisenbahnerheims zu Eskişehir, 1917, 54 s.

Blonskij, P. P. Die Arbeitsschule, 2. Teil, Kommunistische Jugendinternationale Exkutivkomitee, Vrlag Gesellschaft u. Erziehung Gmbh. Berlin-Fichtenau, 1921, 92 s.

Döring, W. O. Die Hauptströmungen in der Neueren Psychologie, Dürr'sche Buchhandlung, Leipzig 1932, 115 s.

Gaudig, H. Die Schule, im Dienste der Werdenden Persönlichkeit, Quelle-Meyer Verlag, Leipzig 1930

Giese, F. Bildungsideale im Maschinenzeitalter, C. Marhold Verlag, Halle 1931, 247 s.

Giese, F. Philosophie der Arbeit, C. Marhold Verlag, Halle 1932, 328 s.

Hilker, F. Deutsche Schulversuche, C. A. Schwetsche Verlag, Berlin 1924, 463 s.

Hoernle, Edwin. Grundfragen der Proletarischen Erziehunh, Verleg der Jugendinternationale, Berlin 1929, 209 s.

Kölling, H. Die Landschule als Arbeits und Produktionsschule, Oldenburg Verleg, Leipzig 1924, 142 s.

Oestreich, P. Aus dem Leben eines Politischen Paedagogen, F. Meiner Verlag, Leipzig 1926, 39 s.

Pabst, A. Moderne Erziehungsfragen, Zieckfeldt Verlag, Wien 1911, 206 s.

Porger, G. Neue Schulreformen und Versuchsschulen, Velhagen, u. Klasing Verlag, Bielefeld-Leipzig 1925, 324 s.

Schutze, F. Psychologie der Naturvölker, Verlag v. Veit, Leipzig 1900, 392 s.

Weitsch, E. Zur Sozialisierung des Geistes (politisches Leben, Schriften zum Ausbau eines Volksstaates), Kommunistische Volkshochschule E. Diederich Verlag, Jena 1919, 121 s.

Zieroff F. Richtungen und Probleme, 2. Teil. F. Kornschen Verlag, Nürnberg 1925, 603 s.

Zwiner, G. Grundlegung des Werkunterrichts, Quelle-Meyer Verlag, Leipzig 1926, 125 s.

DERGİLER

Abece
Bilim ve Sanat
Demet
Devrim
Dirim
Fikirler
Hayat
İmece
Köy ve Eğitim
Öğretmen Dergisi
Öğretmen Dünyası
Tarih ve Toplum
Terbiye Postası (Konya)
Türkiye
Yeni Ufuklar
Yurt ve Dünya

GÜNLÜK GAZETELER

Akşam
Cumhuriyet
Doğru Söz (Kastamonu)
Havadis
Kütahya Gazetesi
Milliyet
Son Telgraf
Ulus
Yeni Sabah
Yeni Yol (Trabzon)
Kurun

İ. HAKKI TONGUÇ'UN KİTAPLARI

Elişleri Rehberi (eski yazı ile), Maarif Vekaleti Matbaası, İstanbul 1927, 239 s. (İkinci baskısı: 1928, 241 s.)

Muallim Almanağı,

Maarif V. Matbaası, İstanbul 1928, 256 s. (Faik Reşit -Unat- ile birlikte)

Muallim Yıllığı, Maarif V. Matbaası, İstanbul 1929 (Faik Reşit -Unat- ile birlikte), 138 s.

Mürebbinin Ruhu ve Muallim Yetiştirme Meselesi, Kerschensteiner'den çeviri, Köy Hocası Basımevi, Ankara 1931, 140 s.

İlk, Orta ve Muallim Mekteplerinde Resim, Elişleri ve Sanat Terbiyesi, Ahmet Halit Kitapevi, İstanbul 1932, 254 s.

İşve Meslek Terbiyesi, Hakimiyeti Milliye Basımevi, Ankara 1933, 164 s.

Kerschensteiner (çeviri), Ahmet Halit Kitabevi, Türk Maarif Cemiyeti Yay., İst. 1933, 87 s.

Almanya Maarifi, Reşat Şemsettin (Sirer) ile birlikte, Maarif Vekaleti, Devlet Matbaası, İstanbul 1934, 270 s.

Köyde Eğitim, Kültür Bakanlığı İlkokul Öğretmen Kılavuzları no. 8, Devlet Basımevi, İstanbul 1938, 520 s. (2. Bası, K.E. Vakfı Yayını, Ankara 1997)

Canlandırılacak Köy, 1. baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1939, 233 s.

İlköğretim Kavramı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1946, 412 s.

Eğitim Yolu İle Canlandırılacak Köy, 2. baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1947, 679 s. (3. Bası, K.E. Vakfı Y. Ankara 1998)

Öğretmen Ansiklopedisi, -İş Eğitimi İlkesine Göre- İskit Yayınevi, (yalnız 3 fasikül), İstanbul 1949

Resim İş Dersleri, Bir Yayınevi, İstanbul 1951, 143 s. (Adı konmamış, bir Komisyon'ca hazırlandığı yazılmıştır.)

Öğretmen Ansiklopedisi ve Pedagoji Sözlüğü, Bir Yayınevi, İstanbul 1952, 614 s. (adı konmamıştır)

Pestalozzi Çocuklar Köyü, Doğuş Matbaası, Ankara 1960, 72 s.

Pestalozzi ve Devrim, F. Gündüzalp, M. Rauf İnan ile birlikte (çeviri), İmece Yayınları, Ankara 1962, 199 s.

İş ve Meslek Eğitimi, 2. baskı, Töb-Der yayını, Ankara 1974, 176 s.

Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1976, 239 s. (2. baskı 1990) (3. Bası, Güldikeni Yayınevi, Ankara 1999)

İ. HAKKI TONGUÇ'UN YAZILARI

Necati Bey Sevilen Mutlu İnsanlardandı, Hayat Dergisi, M. Necati özel sayısı, sayı 11, 10.1.1929

Resim Derslerinde Renkleri ve Şekilleri Tetkik, Terbiye Mecmuası, Maarif V. Yayını, sayı 11, Ocak 1929, s. 25-34

Hayatın İki Ciheti, (çeviri, B. Washington'dan) Terbiye M., sayı 12, Şubat 1929, s.67-70

Mektep Segileri I, Terbiye M., sayı 13, Mart 1929, s. 140-152

Mektep Segileri 2, Terbiye M., sayı 14, Nisan 1929, s. 170-178

Tatil Kolonileri, Terbiye M., sayı 15, Mayıs 1929, s. 226-232

Fizik Dersi ve Mektep Atelyesi, Terbiye M. Haziran 1929, sayı 16, s. 299-308

Kerschensteiner, Terbiye M. sayı 17, Eylül 1929, s. 21-23

El İşleri mi, İşle Öğretim mi? Terbiye M. Ocak 1930, s. 21
Kağıt Kalıpla Basma İşleri Terbiye M. Şubat 1930, s. 22
Linolyum Üzerine Hak (oyma) ve Tap (basma) İşleri, Terbiye M. sayı 24, Şubat 1930
Mektep Sergileri 3, Terbiye M. sayı 27, 1930
Talebe Faaliyetlerine Dayanan Tedrisat, Terbiye M. sayı 31, Ocak 1931
Mektep Müzeleri, Terbiye M. sayı 32, Şubat 1931
Kerschensteiner ve Pedagojisi, Terbiye Postası, Konya, Orta Anadolu Matbaası, sayı 2, Nisan 1932, s. 9-30
Tedrisat ve Terbiyede Talebe Faaliyetleri, Fikirler, sayı 98, 1.7.1933
Yeni Terbiye Cereyanları; Cumhuriyet Devrinde İlköğretim, Fikirler, sayı 104, 15.2.1934
Pedagojik Faaliyetin Görünüş Şekilleri I, II, III, Fikirler, sy.107, 108, 109,15.4-1.5-1.6.1934
Malik Bey ve Talebesinin Resim Sergisi, Ülkü, sayı 16, Haziran 1934
Okul ve İl Eğitbilim Müzeleri, Fikirler, sayı 113, 15.9.1934
Ders Yılı Başlarken... Ülkü, sayı 20, Ekim 1934, s. 82
Sovyet Sanatkârları Resim Sergisi, Ülkü, sayı 24, Şubat 1935
Köy Kanunu, Köy Okulları Hakkında, Ülkü, sayı 44, Ekim 1936
Köy Öğretmeni Yetiştirme İşi, Ülkü, sayı 46, Aralık 1936, s. 259-267
İlköğretim ve Eğitim Meselesi, Kültür Bakanlığı Dergisi, sayı 20-1, (imzasız) Ocak 1937, s. 2-43
Köy Eğitimi, Kültür Bakanlığı Dergisi, sayı 20-1, Ocak 1937, (imzasız), s. 44-52
Köy Eğitimi Meselesi I, II, Ülkü, sayı 65-66, Temmuz-Ağustos 1938, s. 403-413
Köy Eğitiminin Mahiyeti, Prensipleri ve Teşkilatının Esasları, Ülkü,1938
Başka Memleketlerde Köy Terbiyesi (Bulgaristan), İlköğretim, sayı 2, 25.2.1939, s. 19-22
Başka Memleketlerde Köy Terbiyesi (Macaristan), İlköğretim, sayı 3, 4.3.1939, s. 37-43
Başka Memleketlerde Köy Terbiyesi (Almanya), İlköğretim, sayı 4, 11.3.1939, s. 59-61
Bir Terbiye Vasıtası Olması Bakımından Mecburi İş Hizmeti Meselesi, İlköğretim, sayı 11, 29.4. 1939, s. 163-165
Vekilimiz Köy Okullarında, İlköğretim, sayı 12, 6.5.1939, s. 179-180
Hasan Fehmi Turgal'ın Ölümü, İlköğretim, sayı 16, 3.6.1939, s.255-256
Köylerde Okul Binaları İnşaatı, İlköğretim, sayı 27, 27.11.1939, s.130-131
Aksu (Antalya) Köy Enstitüsü Kurulurken, İlköğretim, sayı 51, 6.5.1940, s. 515-517
Köy Terbiyesi ve Köy Enstitüleri, I, II, III. Ulus, 14,15,16 Ağustos 1940
Gönen (Isparta) Köy Enstitüsü Kurulurken, İlköğretim, sayı 55, 1.10.1940, s. 603-605
Pazarören Köy Enstitüsü'nün Kuruluşu, İlköğretim, sayı 71, 22.1.1941, s. 810-814
Canlandırılacak Köy, Ülkü, sayı 17, 1.6.1942, s. 26-27
Maarif Vekili Köy Enstitülerinde, İlköğretim, sayı 114, 1.9.1942, s.1499-1502
Köy Enstitülerimizde Eğitim ve Öğretim İlkeleri, Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi, sayı 5, 1943
Köy Enstitülerini Bitiren Öğretmenlere Mektuplar I, II, III, İlköğretim, sayı 171-172, Ocak-Şubat 1945
İlkokul Öğretmenleri İçin Yaptırılacak Evler, İlköğretim, sayı 149-150, 15.2.- 1.3.1944, s. 1963-1970
İlkokul Öğretmenlerine Mahsus Sağlık ve İçtimai Yardım Teşkilatı, İlköğretim, sayı 151-152, 15.3.-1.4.1944, s. 2000-2002

Köy Eğitim ve Öğretiminin Amaçları, Köy Enstitüleri 2, 1944, s.1-76
Köy Enstitülerini Bitiren Öğretmenlere Mektup IV, İlköğretim, sayı 173-174, 15 Şubat 1945
Köy Enstitülerini Bitiren Öğretmenlere Mektuplar V-VI, İlköğretim, sayı 175-177, 1.3.-15.4.1945
Köy Enstitüsü Öğrencilerini Yoklama ve Gözlem Yolu I, İlköğretim, sayı 178-180, 15.5.1945, s. 2351-2353
Köy Enstitüsü Öğrencilerini Yoklama ve Gözlem Yolu II, İlköğretim, sayı 181-182, 15.6.1945, s. 2379-2381
Köy Enstitülerini Bitiren Öğretmenlere Mektuplar, VII, VIII, IX, X, XI, İlköğretim, sayı 183-185, 1.8.1945, s. 2405-2406
Çiftçiyi Topraklandırma Davası, İlköğretim, sayı 183-185, 1.8.1945, s. 2406-2408
Öğretmen Okullarından ve Köy Enstitülerinden Çıkanlara Mektup XII, İlköğretim, sayı 186-188, 15.9.1945, s. 2452-2455
Köy Okulları Yönetimi, İlköğretim, sayı 189-191, 15.10.1945, s. 2468-2471
Köy Bölge Okulları ve Bir Bölge Okulu Örneği, İlköğretim, sayı 195-197, Kasım 1945, s. 2560-2562
Köy Okullarında Teknik Eğitim ve Öğretim I, İlköğretim, sy. 201-203, 15.4.1946, s. 2619-2622
Köy Okullarında Teknik Eğitim ve Öğretim II, İlköğretim, sy. 204-205, 15.5.1946, s. 2657-2660
Öğretmen Okulları ve İş Eğitimi, İlköğretim, sayı 249-251, 1.7.1948, s. 3246-3249
Rafet Sadettin Tok, İlköğretim, sayı 249-251, 1.7.1948, s. 3274
Köy Enstitüleri, Aylık Ansiklopedi, cilt 5, sayı 51, Temmuz 1948, s. 1475-1486
Yakınyurt İlkesine Göre Karamürsel, İlköğretim, sayı 261-262, 15.12.1948, s. 3428-3431
İndividüel Psikoloji ve Terbiyesi Zor Çocuklar (kitap tanıtma), İlköğretim, sayı 267-268, 15.3.1949, s. 3517-3518
Büyük Dost (Nafi Atuf Kansu için), Ülkü, sayı 38, Şubat 1950
Gazi Eğitim Enstitüsü Resim-İş Bölümü 1950 Öğrenci Sergisi, İlköğretim, sayı 301-302, 15.8.1950, s. 3925-3928
Köyü Tanıtan Bir Eser (kitap tanıtma), Demet, sayı 35, Mart 1956, s. 7-11
Onyedi Nisan, Tan Gazetesi, 17.4.1956
Türkiye'de Köy, Demet, sayı 47, Mart 1957, s. 4-6
Hollanda Köyleri I (Avrupa Mektupları), Demet, sayı 49, Mayıs 1957, s. 6-9
Hollanda Köyleri II (Avrupa Mektupları), Demet, sayı 50, Haziran 1957, s. 4-8
Hollanda Şehirleri (Avrupa Mektupları), Demet, sy. 51-52, Temmuz-Ağustos 1957, s. 10-16
Atatürk Üniversitesi, Demet, sayı 70, Şubat !959, s. 2-8
17 Nisan (kitap tanıtma), Köy ve Eğitim, sayı 62-63, Nisan-Mayıs 1959
Köy Enstitülerimizde Eğitim ve Öğretim İlkeleri, Köy ve Eğitim Dergisi, Nisan-Mayıs 1959, sayı 62-63
Efendilik Savaşı (kitap tanıtma), Demet, sayı 74, Haziran 1959, s.3-6
İ.Hakkı Tonguç'la Bir Konuşma, Pazar Postası, 25.10.1959
Softalık, Yeni Ufuklar, sayı 93, Şubat 1960
Bir Soraltıya Cevap, Demet, sayı 96, Şubat 1961
17 Nisan, İmece, sayı 3, 1.5.1961, s. 8-9
Pestalozzi ve Derebeylik (çeviri), İmece, sayı 11, Mart 1962, s. 4-6
Heinrich Pestalozzi, Yeni Ufuklar, sayı 118, Mart 1962, s. 21
Gezi Notları (Ankara-Sivas), İmece, sayı 12, Nisan 1962, s. 8-10

Gezi Notları (Sivas-Malatya), İmece, sayı 13, Mayıs1962, s. 7-8
Gezi Notları (Diyarbakır Yolunda Bir Kış Gecesi), İmece, sayı 14, Haziran 1962, s. 18-19
Mektuplarından Parçalar, İmece, sayı 15, Temmuz 1962, s. 7-8
Köy Çocuğu Üstüne Genel Bilgiler, Tıpta Yenilikler, sayı 7, Aralık 1962, s. 100-103
Eski Okul, İmece, sayı 50, Haziran 1965, s. 4
Tonguç Davasını Savunuyor, İmece, sayı 74, Haziran 1967, s.5-10
Tonguç Aydınlığı Savunuyor, Bilim ve Sanat, sayı 42, Haziran 1984, s. 4-6

İ. HAKKI TONGUÇ ARŞİVİ
Belgeler: Belge no.: A-.../...
Yıllık not defterleri
Mektuplar
Fotoğraflar
Ses bandları

İ. Hakkı Tonguç'un Eski Yazı İle Yayınlanmış Saptanabilen Yazıları (1925-1928)
Avrupa Meslek Mekteplerine Dair, Maarif Vekaleti Mecmuası, sayı 5, Kasım 12-45
Avrupa Tecrübe Mektepleri, Maarif Vekaleti Mecmuası, sayı 6, 1.5.1926, s. 13-37
Toplu Tedrisata Dair Bir Tecrübe Dersi, Terbiye Mecmuası, sayı 1, 15.2.1927, s. 78-83
Muallim ve Resim, Terbiye M., sayı 2, 1.4.1927, s. 154-166
Mekteplerde Bahçe İşleri, Terbiye M., 1.5.1927, s. 226-237, sayı 3
Terbiye ve Tedris Vasıtalarından Kum, Terbiye M., 1.6.1927, sayı 4 s. 278-289
Siyah Tahtaya Tedrisat Resimleri Yapmak I, Terbiye M., sayı 5, Eylül 1927, s. 49-60
Siyah Tahtaya Tedrisat Resimleri Yapmak II, Terbiye M., sayı 6, Ekim 1927, s. 32-41
Toplu Tedrisata Müstenit Bir Tecrübe Dersi (Posta ve Telgraf), Terbiye M., sayı 7, Kasım 1927, s. 16-19
İlk Mekteplerin Tedris Vesaiti Meselesi I, Terbiye M., sayı 8, Aralık 1927, s. 33-50
İlk Mekteplerin Tedris Vesaiti Meselesi II, Terbiye M., sayı 9, Ocak 1928, s. 32-40

NOT- 1: Maarif Vekaleti Mecmuası'ndaki yazılar genellikle imzasızdır. Bunlardan daha bazıları da İ. Hakkı Tonguç'a ait olabilir; örneğin 6. sayıdaki (Mektep Hayatı) başlıklı Lietz'den çeviri (s. 46-65), 9. sayıdaki (Eylül 1926) (Mektep Müzesi Hakkında Rapor) (s. 45-49) ve (Maarif Vekaletince Açılan İş Prensiplerine Müstenit Tedrisat Kursu) (s. 106-112) başlıklı yazılar gibi.

NOT- 2: İ. Hakkı Tonguç'un yazılarının tümü aşağıdaki kitaplarda yayımlanmıştır:
1- Tonguç, İ. Hakkı; Kitaplaşmamış Yazıları, cilt 1 ve 2, Köy Enst. ve Çağdaş Eğitim Vakfı, Ankara 1997, 2000.
2- Basında Köy Enstitüleri, K.E. ve Çağdaş Eğitim Vakfı, cilt 1, Ankara 2001.

AD DİZİNİ

-A-
Abadan, Yavuz 352
Abdülhamid 16
Abdülillah 481
Abdülmecit 13
Abidin (tarımcı) 141
Acar, İsmet 345
Açık, Selahattin 453
Açıksöz, Hüsnü 232
Adak, Salih 461
Adıvar, Adnan 275, 465-466, 563
Adıvar, Halide Edip 41, 47, 50, 52-53, 47, 275, 465
Adıyaman, Süleyman 567
Adler, G. 113
Atsız, Nihal 394, 396, 398
Afacan, Kadri 453
Ağanoğlu, Halit 272-273,306, 470, 514, 564, 690
Ağanoğlu, Samet 641
Ağralı, Fuat 422, 478
Ahmet Muhtar 61
Ahmet Tevfik 141
Aka Gündüz 196
Akalın, Bedri 373, 502, 568
Akar, Rıdvan 686
Akçay,Recai 288
Akdik, Muhittin 303-304, 390, 548
Akıncı, Fehmi 272
Akıncı, Sami 469, 502
Akın, Galip 432, 464, 558-559
Akkan, Hatice 461
Akkay, Sırrı 205
Akkay, Sıtkı 356, 451, 496
Akman,Hamdi 332, 361, 456, 514
Akpınar, Asaf 534
Aksakal, Abdullah 532
Aksal, İsmail Rüştü 546, 573, 581
Aksan, A.İhsan 682
Akseki, A.Hamdi 573
Aksel, Malik 125, 147
Aktan, M.Asaf 356, 612
Akverdi, Hamdi 559
Akyol, Sami 258, 390, 606, 612, 643
Alaattin (katip) 27
Alagöz, Zehra 169
Aldoğan, Sadık 563
Alıcıoğlu, İrfan 490, 511-512, 524, 526, 558, 576, 625
Ali (aşçı) 139

Ali Bey 88
Ali Kemal 87
Ali Nizami (Nizamettin Ali Sav) 38
Ali, Sabahattin 375, 394, 396, 424, 433, 463, 504, 522, 569, 583-584
Alnar, Hasan Ferit 541
Alogan, Bedri 620
Alpan, Necip 646
Alpdoğan, Abdullah 234
Alsan, Zeki Mesut 86, 144, 317
Altunya, Niyazi 32, 42, 81, 83-84, 250, 378
Amaç, Faik Muzaffer 346
Anday, Melih Cevdet 512
Antel, Sadrettin Celal 201
Ant, R. 390
Anzavur, Ahmet 41, 43-44
Apa, Ferit 127, 218, 239, 289, 656, 671
Apaydın, Güneş 694
Apaydın, Talip 186, 281-282, 331, 329, 375, 433, 436, 450, 504, 507, 511, 596, 687, 689, 693-694
Apaydın, Zekai 254
Arcayürek, Cüneyt 546
Ardıç, Hayri 30, 32, 144, 482, 533, 561-562, 600
Arıkan, Baha 164
Arıkan, İhsan 375, 504
Arıkan, İzzet 317
Arıkan, Saffet 44, 75, 101, 122, 163-164-165-166-167-168, 170, 175-179, 184, 187, 197-198, 201-203, 206-210, 215-216, 222, 231-232, 245-248,298, 310, 340, 348, 465, 472, 504, 552, 556, 562, 689
Arıkan, Selahattin 615
Arıklı, Kahraman 317
Arıkök, Aydın 103, 216, 225, 245, 249, 440, 470-471, 502
Arif, Oruç 47, 48, 49
Arkan, Hüsamettin 376
Arkın, Halil 374
Arkın, Ramazan Gökalp 637, 682, 685, 686
Arman, Hürrem 94, 118-119, 126-129,146-148, 151-152, 185, 187, 197, 216, 223, 237, 272-273, 298, 302-307, 310, 339-340, 344, 361, 363, 367, 372, 375-376, 379-380, 384-385-386, 388-389, 394-396, 398, 402, 404, 410, 414-415, 418-419, 421-425, 431-435, 448-450, 453, 455, 457, 465, 468, 480-481, 485, 488, 492, 494, 496, 501, 504-505, 507, 509, 513, 517, 548-549, 553-554, 558-559, 561, 564, 573, 589-601, 609-610, 612, 659, 682, 683, 680, 682, 683, 690, 701-702, 705-707
Arsan, Aziz 698
Artin Cemal 41
Artun, Mithat 27, 30, 74, 144, 119, 392
Aslıer, Mustafa 586
Aşık Veysel 360
Ataç, Nurullah 541, 598
Atademir, Mehmet Ali 125

Atalay, Besim 317
Ata, Nezahat 502
Atatürk, Mustafa Kemal 38, 41, 43-44, 46-48, 50-54, 58-60, 63-66. 75-76, 79, 90, 93, 96, 104, 116-118, 122, 124, 134, 146-147, 151-152, 162-164,167, 178-179, 183, 214, 216, 220, 225, 232, 245-246, 248-249, 348, 355, 383, 390, 422, 434, 461-462, 465-466, 495, 507-508, 510, 515, 520, 527, 559, 561-5562, 570, 592, 594, 602, 609, 617, 633, 640, 653, 658, 662, 687
Atay, Falih Rıfkı 201, 395, 407-408, 421, 474, 496, 573
Ateş, Cesarettin 504, 596
Atılgan, Semra 523
Atılhan, Cevat Rifat 523
Atlı, Fikret 277-278
Atmaca, Hüseyin 434
Avcıoğlu, Doğan 41, 47-48, 308, 441, 442, 501, 556
Avni (Gazi Eğit. Ens. öğrencisi) 175
Avni (öğretmen) 282
Ayas, Nevzat 317
Ayaz, Hasan (Bilecikli) 504
Aybars, Fevzi 682
Aydemir, Şevket Süreyya 441, 461, 487, 490, 497-498, 509
Aydoğan, Mustafa 554
Aydoğan, Turan 375, 543, 596
Aygün, Atiye 502
Ayşe (Tunalı) 14
Aytaç, Hasan Fehmi 163
Aytekin, Halil 610, 704
Azad, Mevlana A. 620

B
Bahadınlı, Y. Ziya 592, 610
Bahri (Trablusgarplı) 31
Balaban, Mustafa Rahmi 159-160, 214, 632, 636
Balcıoğlu, Nazif 618
Balkır, Süleyman Edip 73, 166, 176, 178, 183, 203-205, 231, 246-247, 231-233, 244, 246-247, 260-262, 272, 279, 282, 297,298, 311, 314-215, 341, 361-362, 365, 402, 410-413, 445, 451, 454-455, 470, 496-497, 513, 521, 579, 585-586, 643, 685
Baltacı Mehmet (Paşa) 50
Baltacıoğlu, İsmail Hakkı 115, 117-118, 125, 147-148, 352, 528, 564, 632, 690
Balzac, H.de 432, 446
Banguoğlu, Tahsin 352, 396, 512, 559, 572-575, 580-584, 590, 592-593, 599-600, 603, 614-615, 631
Baran, Bekir Sami 389, 402
Barın, Emin 127, 218, 239
Barlas, Cemil Sait 552, 581
Barutçu, Faik Ahmet 317, 320, 442
Barutçu, Şinasi 125
Basedow, J.B. 112

Başaran, Hikmet 534
Başaran, Mehmet 146, 217-218, 248, 262-263, 283, 299, 307, 343, 376, 391, 401, 421, 484-485, 503-504, 507-509, 511, 520, 531, 534
Başgil, Ali Fuat 523
Başgöz, İlhan 81-82, 84, 87, 96, 117, 134, 148, 164, 171, 178, 184, 186, 189, 270, 349
Başman, Avni 144, 176, 512, 601, 605-606
Başoğlu, Muzaffer Şerif 388
Bayar, Celal 177, 185, 216, 232, 247-249, 320, 444, 455, 461, 463, 471, 490, 546, 578, 589, 594, 598, 601, 625, 653, 689, 701
Bayar, Celal (öğretmen) 232
Bayındır, Atıf 318
Bayır, Ferit Oğuz 38, 65, 70, 73-75, 78 85-86, 92, 116, 119, 139-142, 145-146, 149-151, 160, 163, 167-168, 174, 176, 160, 169, 179, 188, 194, 199, 203-205, 214, 217-218, 221- 222, 225, 227, 229, 242, 256, 260-261, 262-264, 266, 273, 278, 283, 289, 299, 301, 303, 306-307, 342-343, 350, 352, 360, 368, 376, 378, 386, 388, 391-393, 395, 397, 401, 405, 412, 423, 424, 448, 457, 471, 478, 481, 486, 488, 491, 496, 498-499, 506-508 510-512, 518, 519, 535, 541, 554, 559, 561, 564, 589, 599, 601-602, 604, 615, 627, 659, 684, 683, 694
Baykal, Niyazi 375, 446
Baykurt, Fakir 13, 94, 441, 453, 550, 611, 655, 685-686, 689, 691, 707
Baymur, Fuat 144, 169, 186, 197, 204, 262, 290, 554, 559, 625, 685
Bayur, Hikmet 101, 444, 578
Beer, Max 147, 431, 434
Beethoven, L.van 579, 669
Bekata, Hıfzı Oğuz 653
Bele, Refet 68
Belen, Hakem 610
Belge, Burhan Asaf 141
Benderlioğlu, Atıf 696
Bener, Osman 606, 643
Benice, Ethem İzzet 407
Berkes, Mediha 285, 298, 388, 430, 463, 504, 562
Berkes, Niyazi 298, 388, 430, 434, 463, 486, 504, 562, 620, 627, 643, 645, 672, 674
Berk, Halit 511
Berkin, Servet 50, 144
Beytullah 13, 72
Biçer, Celal 288
Biçer, Recai 288
Bierbaum M. 40
Bilsel, Cemil 35
Binal, Faik 610
Binbaşıoğlu, Cavit 32
Binkaya, Abidin 319, 555
Birand, Hikmet 325-326, 358, 386, 519
Biriz, Nurettin 281, 304
Bitik, Ali 655
Blonskij, P.P. 57, 108, 428, 632
Bolulu, Osman 545

Boran, Behice 285, 341, 388, 398, 463, 486, 498, 504, 562
Boratav, Pertev Naili 213 , 285, 388, 463, 488, 562-563
Boyman, Nurettin 144, 186, 664, 671
Bozbağlı, Sabiha 35
Bozkurt, Mahmut Esat 434
Börekçi, Faruk 30
Brecht, B. 677
Bruno, G. 312
Buck, P. 375
Buda 646
Bulut, Recep 295, 299-300, 409, 447
Burçak, Rıfkı Salim 643
Burger, E. 106, 382-383
Burian, Orhan 552, 643
Buyse, O. 96

C
Candoğan, Galip 333, 447, 519
Cavcı, Hicri 603-604, 657
Cavit Bey 79
Cavit (mimar) 657
Cebesoy, Ali Fuat 41, 44, 48-49, 68, 163, 251
Cemal Kemal 509
Cemgil, Adnan 360, 504
Chateaubriand , F.R. 702
Churchill , W. 353, 377
Cırıtlı, Hüsnü 68, 146, 208, 358, 377, 514-515, 625
Cimcoz, Adalet 677
Cimi, Mehmet 690
Clemenceau, G. 622
Coşkan, Tahsin 498
Coşkun, Kemal 460

Ç
Çağlar, Behçet Kemal 510
Çağlar, Satılmış 519
Çağpar, İzzettin 402, 450
Çakaloz, Hayri 456, 469, 479, 513, 542, 551, 636, 657
Çakır, Ahmet 708
Çakmak, Fevzi 225, 235, 389, 497, 500, 535, 378, 599
Çalışlar, İzzettin 320
Çamlıbel, Faruk Nafiz 404
Çavdar, Arif 63
Çehov, A. 57, 510
Çekiç, Recep 304
Çerkez Ethem 41, 44, 46-48, 50
Çetin, Saime 447
Çınar, Esat 353
Çınar, Musa 404

Çınar, Vasıf 65, 69, 76, 78, 101, 162, 320, 562
Çubukçuzadeler 53
Çukurkavaklı, Kemal Bayram 619

D
Dağlar, Lütfi 272, 332, 364, 370, 404, 486, 470, 496, 514, 533-534, 568
Dağlar, Sekine 370, 533
Dal, Cemal 399
Dalton 85, 133
Daner, Hamdi 365, 372, 579, 604
Danton, J. 662
Daudet, A. 446
Daver, Abidin 407
Decroli 85
Delibaş 41
Delilbaşı, Ali Suha 277
Demirağ, Abdurrahman Naci 277
Demirağ, Nuri 317, 373
Demiralp, Kemal 678
Demircioğlu, Halil 509
Demiröz, Veli 375, 403, 434, 504
Demir, Şakir 45
Dener, Hayri 311
Derin, Haldun 245, 248-249, 251, 264-265, 325, 342, 354, 396, 455, 479, 487, 490, 519, 528, 531, 534, 578, 591, 600-602, 605
Descartes, R. 662
Dewey, J. 67, 71, 79, 82, 108, 111, 115, 125, 128, 130, 133-134, 136-137, 160, 380, 428, 601, 616, 632
Dickens, Ch. 550
Dicleli, Vedat 546
Dino, Abidin 586, 594
Dirican, Rahmi 362
Dirik, Kazım 242
Dischler, K.L. 683
Dizmen, İsmail Hakkı 460
Doğan, Avni 231, 246, 402, 600
Doğanay, M. 281, 614
Doğan, Nesimi 333
Doğan, Şevket 414
Doğrul, Ömer Riza 523
Dostoyevski, F.M. 375
Duran, Faik Sabri 118, 128
Durlu, Refik 516, 663
Dursunoğlu, Cevat 75, 87, 115, 140, 144, 167, 201, 352, 442, 529, 573, 600, 671, 689-690, 708
Duru, Kazım Nami 195, 201, 277
Dündar, Ali 504
Düşünsel, Feridun Fikri 277, 279, 286, 507-508

E
Ebert, F. 35, 57
Ebert, K. 424
Ebubekir Hazım 284
Edgüer, Rıdvan Nafiz 91 144, 165-166, 169, 176, 178, 185, 201, 207, 213, 228, 277, 352
Edip, Eşref 523
Efe, Hatun (Başaran) 555, 584
Eflatun 691, 698-699
Egli 90
Ekmekçi, Mustafa 208, 248, 264-265, 321, 388, 408, 468, 500, 514-515, 573, 628, 691, 699, 701
Eliçin, Burhan 274, 339
Eliçin, Emin Türk 375, 389, 506, 627, 645
Eltutar, Fikri 554
Emet, Şükrü 318
Emin Efendi (aşçı) 27
Emrullah Efendi 30, 564
Enç, Mithat 624
Ener, Kasım 556
Engin, M.Lütfi 264, 310, 327, 340, 361, 363, 401, 423, 512-513
Enver Paşa 20, 46, 88, 179
Ephebos 617
Erçetin, Abdullah 507
Erçin, Lütfi 606, 64
Erdemir, Veli 399
Erdem, Tahir 270
Erden, Ali Fuat 308
Erdoğan, Azmi 504
Erdoğan, Hüseyin 479
Erdoğdu, Sait 390
Eren, Rahim 560
Erez, Selçuk 562
Erginöz, Necati 469
Ergündüz, Şefik 169
Erhan, Ahmet 604
Erim, Nihat 496, 546, 573, 581, 598, 600-601
Erişirgil, Emin 85, 116, 352, 407, 600
Erkmen, Faris 360
Erkmen, Muhlis 186, 209
Erkmen, Nihat Adil 512
Erksan, Şevki 169
Eroğlu, Osman 690
Eronat, Canan (Yücel) 702
Ersoy, Mehmet 616
Ersoy, Talat 216, 271, 287, 439, 456, 475, 516, 518, 523,
Ertaş, Ahmet 375
Ertem, C. 474
Ertem, Fevzi 385, 557-558
Ertem, Sadri Ethem 139, 144, 666

Ertuğrul Şadi 64
Erüstün, Veysel 127
Esen, Asım 169-170
Esen, Bülent Nuri 560, 573
Esen, Cevat 479
Esendal, Memduh Şevket 313-314, 320, 331, 394, 407, 462
Esendal, Sabri 13
Ethem Nejat 38, 45, 51,54, 78, 80, 104-105, 159, 161, 192, 218
Etili, Ziya Gevher 318
Etiman, Yusuf Ziya 524
Evren, Nazif 399, 405, 497
Evrimer, Rifat Necdet 346
Eyidoğan, Akif 304, 355, 402
Eyuboğlu, Bedri Rahmi 358, 425, 650, 674
Eyuboğlu, Mualla 347, 355, 415, 628
Eyuboğlu, Mustafa 543
Eyuboğlu, Sabahattin 358, 386, 389-390, 403, 409, 415, 419, 421, 425-426, 432, 481, 484, 512-513, 548-550, 555, 559, 574-575, 587, 611, 617, 652, 681, 691, 696, 704
Eyüp Sultan 678

F
Falke, A. 181
Fatma 100
Faysal II 686
Fehmi (Bağdatlı) 31
Felek, Burhan 624
Fenik, Mümtaz Faik 245, 618
Ferit (Maarif Md.ü) 64
Feuerbach, L. 109
Fındıkoğlu, Ziyaettin Fahri 541-542, 565-566, 578-579
Fıratlı, Halil Vedat 144, 153
Flanagan (Rahip) 695
Ford, H. 140
Freud, S. 655
Frey, O. 79
Friedrich (Büyük) 179

G
Gates, C.F. 234
Gaudig, H. 130, 136, 632, 668
Geçer, Hamit 460
Gedeleç, Kemal 248
Gedik, Durmuş 460
Gedikoğlu, Şevket 161, 180, 215-216, 265, 274, 290-291, 306, 344-345, 357, 362, 404, 409, 416, 458, 542, 544, 547, 564, 569, 571, 575, 577, 580, 592, 615, 623, 639
Gelen, Arif 690
Gelgeç, Cemil 289

Gençosman, Kemal Zeki 482
Gezer, İzzet 671
Giese, F. 106, 130, 431
Giritlioğlu, Fahir 152
Goethe, J.W. 56, 130, 404, 432-433
Gogol, N. 57, 432, 485-486, 510
Goloğlu, Mahmut 279, 320, 419, 444, 455, 461, 463
Göğüş, Beşir 585, 610
Gökaydın, Kemal 565-566
Gökdemir, Mehmet 550
Gökdeniz, Cemil 198
Gökdoğan, Mukbil 532
Gökrer, Adnan 99-100
Göktan, Hikmet 646
Göktürk, Hüseyin Avni 185
Gökyay, Orhan Şaik 396
Gönen, Fazıl 332, 475, 497
Görker, Tonguç 156
Görkey, M.İlhan 496
Gövsa, İbrahim Alaattin 277
Grieg, 84
Gropius, W. 72
Grünewald, M. 36
Gutenberg, J. 669
Güçlü, Lütfiye 627-628
Gülcü, Hasan 461
Güleç, Fazlı 250
Gülek, Kasım 318, 320, 331, 556, 636
Gülen, Hidayet 118, 617
Gülöksüz, Tahsin 183
Günaltay, Şemsettin 507-510, 581-582, 600
Gündüzalp, Fuat 30, 32, 42, 58, 120, 125, 134-135, 144, 150, 159, 227, 291, 503, 559, 575-576, 590, 615, 637
Güneri, Mustafa 295, 300, 340, 355, 418
Güner, İ.Safa 166, 371, 492, 506, 512, 514, 518, 520-524, 584, 587, 604, 625, 629
Güney, Mehmet 448
Güntekin, Reşat Nuri 352
Günyol, Vedat, 426, 522
Gürel, Ali Riza 469
Gürel, Recep 118, 311, 453, 491-492, 507
Gürler, Galip 13, 16, 651
Gürler, Perihan 651
Gürler, Rasim 16, 651
Gürtunca, M.Faruk 407
Güvenç, İhsan 410
Güvenç, Orhan Sami 483

H
Hacı Bektaş 11

Hacı Emin 99
Hafız Kemal 31
Hakkı Behiç (Bayiç) 47-48, 167
Halit (gemi müh.) 671
Hamamcızadeler 53
Hami (Polis Md.) 396
Hamid (Gazi Eğit. Ens. Öğrencisi) 175
Hamid (Türkistanlı) 31
Hanifzadeler 53
Hasan Ağa (Bekçi) 193
Hasan Amca 99
Hatipoğlu, Şevket Raşit 326-327, 333, 336, 338, 422, 442, 653
Haussmann, G. 665
Haydar Rifat 433
Hegel, F. 109
Heine, H. 568
Hilker, F. 110
Hitler, A. 58, 114, 225, 238-239, 250, 264, 308, 315
Hoernle, E. 131
Horasanlı, Osman 325, 355
Hüseyin (İbriktepeli) 299
Hüsrev Sami (Kızıldoğan) 47

I
Ilgaz, Hasene 353
Ilgaz, Rifat 522
Irmak, Sadi 352, 355, 498
Işık, Esef 476, 596

İ
İbrahim (Gökrer) 99-100, 478, 685
İbrahim Süreyya (Yiğit) 47
İdil, Nejat 205, 216, 295, 301, 308, 314, 341, 432, 511, 514
İdris 13, 17, 99
İhsan (M.E.Müdürü) 422
İhsan Şerif 27, 31
İleri, Tevfik 396-397, 559, 604-606, 620, 623, 629, 643, 651, 679, 695
İlhami Nafiz (Pamir) 38
İlhan, Zeynel 610
İnal, Mehmet 339
İnan, Afet 141
İnan, Rauf 78-80, 82, 87, 90-91, 95, 98, 115, 123, 146, 151, 179, 183-184, 186, 213-215, 228-229, 271, 273, 281, 283, 298, 309, 328, 331-332, 336, 338, 344, 350, 352, 375-376, 383-388, 414, 419, 423, 425, 432-433, 442, 446, 457, 480-481, 485-486, 507, 513-514, 552, 554, 573, 589, 606, 610, 627, 708
İnay, Müstesna (Tonguç) 663
İncedayı, Cevdet Kerim 36, 498
İnönü, Erdal 407, 274
İnönü, İsmet 44, 49-50, 52, 65-66, 68-69, 72, 73, 82, 88, 98, 104, 124, 146-147, 151-152,

157, 162, 163, 165, 171, 176, 177, 202, 216, 223, 232, 245, 246-251, 262, 264, 265, 268, 274-276, 279, 282, 284, 294, 298, 306, 308, 311-314, 325-331, 333-336, 338-339, 341, 343, 350, 352-356, 364-365, 367-372, 377, 383-384, 387, 389, 391, 393-395, 398, 401, 406-408, 411, 413-416, 421-422, 425, 434, 436, 440, 442-443, 450, 454-454, 459, 461-463, 465, 476, 478, 480-482, 484-490, 496-500, 507, 508, 510, 513, 519, 528, 531, 536, 540, 542, 545, 546, 553, 556, 562, 569, 574, 577, 578, 589, 590-591, 592, 597, 599-602, 606, 608, 617, 618, 623, 628-629, 633-635, 641, 653, 675, 678, 687, 690, 700, 702, 707-708
İrfan (Öğretmen) 141
İrtenk, Saffet 508, 643
İsa 56, 177, 646
İsfendiyaroğlu, Fethi 521
İskender (Büyük) 666, 702
İskit, Server 576, 587
İsmail Efendi 27
İsmail Hakkı (Arap) 38
İsmail Mahir Efendi 158, 386, 555, 632
İsmail Safa (Özler) 63-64, 76
İstrati, P. 375
İşgör, Süreyya 411, 496
İzet, Hakkı İzzet 127
İz, Fahir 695
İzzet (Kafkasyalı) 31

J
Jaspers, C. 130

K
Kabakçı, İsmail Hakkı 557-558
Kadaster, İsfendiyar Esat 526
Kadıoğlu, Süleyman 623
Kadırgan, Besim 392
Kahraman, G. 675
Kalabay, İhsan 42, 242, 118, 470
Kalkancı, Halit Ziya 146, 152, 259, 548, 625
Kamil Bey (Binbaşı) 88
Kamil (dayı) 100
Kanad, Halil Fikret 106, 120, 129, 130, 150, 158, 160-162, 187, 194, 201-202, 205-208, 210, 212, 214, 215, 235, 276, 286, 290, 292, 340, 347-350, 353, 354, 367, 379-386, 390, 402, 415, 428, 430-433, 492, 523, 534, 559, 564, 570, 619, 625, 632, 672, 704
Kanar, Haşim 161, 340-341, 432, 504, 535, 543, 544, 690
Kan, Cengiz 127, 591
Kanık, Orhan Veli 512
Kansu, Arman Atuf 680
Kansu, Ceyhun Atuf 50, 83, 94, 97, 97, 98, 83, 88, 114, 118, 143, 269, 307, 520, 686-687
Kansu, Işık 250
Kansu, Nadide 88

Kansu, Nadire 88
Kansu, Nafi Atuf 26, 38, 50, 66, 67, 73, 77, 80, 83, 87-88, 93-94, 96, 98, 123, 134, 142-143, 147, 148, 167, 171, 177, 189, 198, 201, 203, 205, 217, 311, 313, 352, 391, 392, 393, 453, 462, 495, 512, 519, 520, 576, 562, 564, 593, 621, 622, 633, 680
Kansu, Şevket Aziz 386, 495, 562, 593
Kansu, Tuğrul 680
Kant, E. 662
Kaplan, Rasih 317
Kara Ali 475-476
Karabekir, Kazım 68, 81, 251, 277, 278, 279, 286, 320, 464, 508, 507, 509, 510, 511, 529-530, 542, 544
Karaca, Hacı 454, 614
Karadeniz, Raif 653
Karakuş, Emin 701
Karal, Enver Ziya 288
Kara, M. 460
Karamızrak, Muharrem 30
Karamuk, Ziya 213, 258, 512, 643
Karasu, Ayhan 469
Karatan, Bayram 188, 189, 246, 283
Karataş, Şakir 304
Kartekin, Enver 118, 189, 216, 248, 399, 416, 528, 470, 497, 514, 523, 526, 527, 540-542, 545, 564
Katz, D. 581
Kaya, N. 446
Kaya, Şükrü 103, 122, 218, 219, 251, 402, 590
Kaya, Yahya Kemal 84, 158, 161, 561
Kayhan, Niyazi 504
Kazanoğlu, Ali 292
Kazmaz, Süleyman 524
Kemalettin Kami (Trabzonlu) 31
Kemalettin (Mimar) 85
Kemal Tahir 597
Kemmerer, E.W. 630
Kepenek, Yakup 236
Kerschensteiner, G. 37, 56, 71, 74-75, 85, 103, 106, 108, 119, 120, 125, 128, 134, 136-137, 160, 380, 428, 574
Kesebir, Şakir 209
Keskin, Hamdi 61,62, 118, 264, 273, 355, 391, 401, 511-513, 564, 567, 659, 694, 707
Kıcıman, Naci 306
Kılıçoğlu, Hakkı 277
Kınacızadeler 53
Kınık, Ahmet 456
Kıraç, Numan 204
Kirby, F. 81, 120, 126, 129, 138, 161, 164, 167, 173, 188, 207, 215, 241, 291-292, 324, 350, 352, 404, 498, 520, 531, 619, 620, 630, 640, 642, 652, 672, 674, 695
Kırçak, Çağlar 498, 578, 581, 581, 586, 599, 600, 614, 617, 618, 620, 641, 653, 658-659, 677, 679-680, 688, 690, 701

Kırktepeli, Yıldız 486
Kırşan, Nizamettin 153
Kısakürek, Necip Fazıl 523, 561
Kocabaş, Ahmet 582
Koca, Mevlut 590
Koçak, Şükrü 498
Koç, M.Şükrü 434
Koç, Mustafa 502
Kolçak, Sabri 297, 302, 335, 541
Kolukısa, Hatice 356
Konfiçyüs 646
Konuk, Sadi 319
Koraltan, Refik 320, 444, 455
Korur, Ahmet Salih 682, 690
Koryak, Behiç Enver 548
Kölling, H. 112
Köni, Yunus Kazım 282, 481, 512, 513, 514, 517, 518, 521, 524, 526, 527, 533, 534, 554, 559, 560, 584, 599, 614, 629, 679
Köprülü, Fuat 320, 444, 455
Köseoğlu, Numan 375
Köymen, Nusret 492
Kubilay 118, 122
Kudar, Hasan 636
Kumarcı Mustafa 186
Kurdakul, Şükran 523
Kurt, Çelik 449
Kurtuluş, Fahri 464, 528, 563
Kut, Dursun 560, 567, 590, 603, 647, 659, 678, 663, 672, 676, 688, 670
Kutlar, İbrahim Tevfik 598
Kutlu, Mustafa 577
Kut, Tevfik 169, 246
Kuyucak, Hazım Atıf 318, 319, 320
Küçüka, Necip Ali 141
Kühne 71, 75, 81
Kültür, Asım 213, 214, 250
Kütükçüzadeler 53

L
Laski, H. 434
Layoş, Sili 216, 271, 282, 283, 289, 308, 378, 410
Lemi 38
Lenin V.İ. 131, 617, 619
Lessing, G.E. 114
Liebknecht, K. 35
Lietz, H. 70, 71, 110
Lindemann 109
Loon, H.van 431
Luxemburg, R. 35

M
Madaralı, Fikret 462, 610
Mahmut II 186
Mahmut Şevket Paşa 19
Makal, Mahmut 234, 279, 314, 331, 355, 416, 432, 443, 425, 512, 532, 545, 552, 573,577, 586-587, 596-599, 601, 605, 612, 627-628, 630, 636, 643, 646-547, 690
Makal, Naciye 643
Manatov, Şerif 48
Mann, T. 130
Marx, K. 106, 109, 120, 130, 136
Maupassant, G. 130
Mc Carty 561
Mdivani, Budi 50
Mehmet (şoför) 413
Mehmet Kemal 33
Mehmet Vehbi 59
Melahat (Y.Köy Enst. öğrencisi) 486
Menderes, Adnan 320, 442, 443, 444, 455, 601-602, 606, 618, 628, 629, 635, 641, 653, 658, 659, 678, 679, 686, 687, 688, 690, 701
Menemencioğlu, Numan 360, 401
Menteşe, Halil 277
Michelet, J. 270
Mocan, Şevket 626
Molaine, E.de 71
Moliere, J.B. 510
Molotov, V. 444
Montesori, M. 85, 133
More, Th. 113
Morgül, Ahmet 648
Mozart, W.A. 514
M.Şerif (Gazi Eğit. Enst.öğrencisi) 175
Muhammet Mustafa 242
Muhtar (Musiki Muallim Okulundan) 169
Mukaddes (Harboğa köyünden) 229
Mumcu, Uğur 213, 326, 360, 396, 398, 433, 434, 464, 504, 535, 544, 563, 569, 584
Musa Çelebi 11
Mussolini, B. 130
Mustafa Bey (ev sahibi) 688
Mustafa Fazlı (Taylan) 38
Mustafa Necati 67, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 90, 91, 95, 98, 101, 175, 192, 197, 220, 222, 402, 504, 539, 548, 555, 562, 566, 592, 615
Mustafa Nermi 38
Mustafa (Öğretmen) 64
Mustafa Suphi 48, 50
Mutlu, Asım 286, 287, 288, 307, 321, 390, 422, 454
Mutlugil, Şevki 627
Mübin Ağa 338

N

Naci (Y.Köy Enst. Öğrencisi) 486
Nadir Nadi 424, 462, 464, 612
Nail bey (Maarif Nazırı) 28
Namık İsmail 38
Namık (Öğretmen) 232
Napoleon, B. 702
Nasuhioğlu, Rüknettin 396, 403
Natorp, P. 380
Nayır, Yaşar Nabi 596-597, 627
Nazım Hikmet 140, 225, 234, 504, 569, 605, 621
Nesin, Aziz 525, 658
Nihat (Spartakist) 38
Nike 617
Niyazi (Antalyalı) 31
Nizamettin Ali (Sav) 38
Noske, G. 35
Noyan, Abdülkadir 562
Noyan, Mustafa 460

O
Odabaşı, Selahattin 55
Oestreich, F. 108, 112, 632
Oğuzkan, Ferhan 288, 357, 547
Oktay, Necip Ruşen 555
Okyar, Fethi 68, 116, 251, 262, 461
Okyay, Ali 250
Olgun, İhsan 563
Omurtak, Salih 552
Onan, Necmettin Halil 144, 463, 563
Onar, Sıddık Sami 563, 700
Onat, Emin 288
Onursal, Rauf 618
Oral, Cavit 320, 556, 581
Oray, Nami 169
Orbay, Kazım 251
Orbay, Rauf 9, 68
Orhan (Op.Dr.) 121
Orhon, Hamdi 563
Orozco, J.C. 594
Oskay, Hamit 375
Osman 13, 99
Ostrovski 57
Otman, Celal 92, 139, 288, 519
Oytan, Mustafa 375

Ö
Ökmen, Mümtaz 498
Ölçen, Ali Nejat 619
Ömer Seyfettin 31

Ömer (Sürmeneli) 31
Ön, Abdullah 405, 507
Öncül, Remzi 169
Önder, İsmail 555
Öner, Kenan 534-535, 541-542, 544, 560, 571, 578, 591
Öngay, Necati 183
Örs, Hayrullah 169, 262, 273, 283, 324, 341, 581, 604, 615
Örs, Hüviyet Bekir 350
Ötnü, Enver 390
Öymen, Fakiha 353
Öymen, Hıfzırrahman Raşit 32, 144, 169, 186, 205, 242, 250, 262, 290-291, 340, 352
Öymen, Münir Raşit 414
Özalp, Kazım 147, 320, 394
Özbenli, Avni 464, 704
Özcan, Ali 504
Özçelik, Fahri 551
Özdemir, Mehmet 610
Özdemir, M.Ali 453
Özdemir, Ömer 460
Özden, Akil Muhtar 350
Özden, Hasan 502
Özel, Ahmet 659
Özer, Cemal 604
Özerdim, Sami N. 41, 43, 66, 68-69, 79, 90, 97, 104, 116, 121-123, 125, 134, 202-203, 245, 422
Özer, Hayrettin 375, 388, 395
Özgen, Bekir 87, 221-223
Özgüçlü, Mehmet 75
Özgüden, Doğan 586
Özgün,Murat 183
Özkan, Rafet 590, 648
Özkucur, Abdullah 92, 184, 283, 298, 299, 301, 308, 344, 354-355, 358, 360, 376-378, 386, 401, 405, 421, 427, 431-433, 446, 545, 492, 518, 542, 547, 558, 569-570, 613, 695, 698
Özkul, İsmail 315, 665
Özkut, Ali Riza 163, 168, 213, 242
Özmen, Abidin 101, 152, 154
Özmenek, Hamit 673, 706
Özön, Mustafa Nihat 144, 153, 155, 194
Öztekin, Mehmet 355, 373
Öztrak, Faik 262
Öztürk, Emrullah 504
Öztürk, Halil 469, 532
Öztürk, Hüseyin 509
Öztürk, İsa 504, 555
Özyürek, Remzi 215, 225, 229, 233, 244, 568, 682

P
Pabst, A. 37, 716

Paine, Th. 665
Palamar, İzzet 378, 386, 39, 409, 445, 446, 448, 582-583, 583, 585, 599, 603-604, 606
Pamukçu, Sina 492
Papen F.v. 310, 326
Parker, B. 148
Pars, Muhitin Baha 47
Pars, Vedide 647
Pasteur L. 662
Paulsen 136
Pazarlı, Osman 392
Peker, Recep 122-123, 147, 162, 170, 348, 398, 444, 495-496, 498-499, 528, 531, 535, 545-546
Pençe, Necdet 127, 707
Pestalozzi, J.H. 4, 10, 94, 108-110, 113-114, 119-120, 133-134, 137, 160, 350, 423, 428, 574, 575, 577, 632, 638, 650, 651, 669, 670, 671, 675
Peyronnet, J.J. 704
Pınarbaşı, İlyas 568, 691
Pilavoğlu, Kemal 617
Porger, G. 111-112, 716
Pulat, Şevki 511, 514
Puşkin, A.S. 510

R
Ragıp Nurettin 85, 119, 129, 144
Recep (Gazi Eğit. Enst. Öğrencisi) 175
Remarque, E.M. 141
Remscheid 110
Remzi (Gazi Eğit. Enst. Öğrencisi) 175
Renda, Abdülhalik 394
Resinger 69-70
Reşit Galip 101, 130, 134, 141-142, 146, 333, 562
Riedel, J. 429
Riza Nur 46, 48
Rockefeller, J.D. 140
Rommel, E. 340
Roosevelt, F.D. 241, 377, 441
Rousseau, J.J. 646, 660, 662
Rufer, A. 574-575, 669-670

S
Sadak, Necmettin 407
Sadık Ahi (Mehmet Eti) 38, 50
Sadık (İbradılı) 31
Sadık (Uşaklı) 31
Sadi (Şirazlı) 308
Safa, Peyami 107
Sagay, Esad 150
Sağlam, Tevfik 48
Saidi Nursi (Kürdi)) 640

Sakabaşı, Hamid 663
Saka, Hasan 394, 546, 573, 578, 581
Sakallı Celal 144
Salmangil, Ethem 274
Sanır, Ferruh 614, 636
Saracoğlu, Cemalettin 591
Saracoğlu, Raşit 231
Saracoğlu, Şükrü 75, 159, 265, 326-327, 394, 408, 442, 444, 480-481, 486-488, 498, 632
Saraç, Ekrem 42, 561, 624
Sarıaslan, İsa 636
Sarıdal, Vehbi 38
Sarıhan, Zeki 41, 44, 49
Sarıkaya, Halise (Apaydın) 486
Sarı Saltuk Dede 11
Sarper, Selim 444
Satı Bey 28-32, 42, 87, 115, 192, 454, 544, 574, 589
Satır, Kemal 353, 563, 581
Savaş, Ahmet 504
Savaşır, Vildan Aşir 153, 169
Saydam, Nihat 524
Saydam, Refik 249, 315, 325
Saygun, Adnan 510
Sazak, Emin 93, 99, 194, 277, 317, 319-320, 328-329, 442-444, 578, 616
Schiller, F. 56, 130
Schultze, F. 107
Shakespeare, W. 432
Selahattin (Eğit.Der'den) 141
Selçuk, Hasan 227
Selçuk, İlhan 176-177
Selen, Fevzi 169-170
Selime 10, 13, 99
Semerci, Bekir 403, 410, 416, 433, 435, 470, 483-484, 504, 508, 543, 552-553, 599, 617-618
Sertel, Sabiha 462, 521, 561
Sertel, Zekeriya 462, 561
Sevengil, Refik Ahmet 474, 529
Sevüktekin, Kazım 277
Seyhan, Avni 476
Seyit Riza 234
Sezgin, Hüseyin 395
Sınal, İlyas 153, 155, 233, 355
Siemsen, A. 110
Silone, İ. 446, 583
Sinclair, U. 375
Sirer, Reşat Şemsettin 42, 91, 115, 129, 139, 140, 144, 147-148, 157, 163, 168, 213, 239, 258, 279, 286, 307, 311-313, 352-354, 356, 362, 367, 383, 39, 408, 415, 421, 439, 446, 492, 497-501, 503-507, 512, 514-518, 520-531,533-534, 539-540, 542-543, 545-546, 549, 552-554, 556-563, 565-567, 569, 571-574, 577, 580-582, 590, 593, 603, 608, 614-

615, 618-619, 623, 628-631, 646, 696, 712, 714
Sokrates 433, 568
Sonçağ, Haydar 552
Sophokles 395
Soyak, Hasan Riza 248
Soydaş, Hamza 683
Soysal, M. Emin 91, 118, 161, 169, 175, 191-195, 198, 201-208, 213-217, 221-224, 229, 235, 241-244, 248, 253-255, 266-267, 270-274, 282-283, 289-292, 309, 325, 327, 331, 332, 339, 340-342, 344, 348-350, 353-354, 357, 360, 364, 367, 385, 387-388, 390, 415, 422, 432-433, 436-438, 452, 469, 479, 491, 497, 508, 511, 520, 529-531, 563, 582, 584, 603, 615, 672, 711
Sökmensüer, Şükrü 492, 498, 531, 534-535
Stalin, J. 130,
Steinbeck, J. 568
Stiehler, G. 79, 109
Storm, Th. 586
Stückrad 669
Su, Kamil 512, 605
Suman, Nusret 389, 507, 617
Sunel, Kemal Zaim 104, 144
Sungu, İhsan 29-30, 85, 121, 144, 168, 170, 178, 185, 207, 263, 283, 306, 346, 407, 588
Su, Ruhi 544
Süleyman 13, 99
Sümer, Nurullah Esad 38, 478

Ş
Şahhüseyinoğlu, Nedim 658
Şahin, Galip 558
Şahin, Mustafa 159
Şahin, Semiha (Kalyoncu) 159
Şanlı, Mustafa 687
Şanoğlu, Sıtkı 340
Şengül, M.Ali 373
Şeyh Bedrettin 11
Şeyh Sait 69, 508
Şimşek, Selahattin 701
Şölen, Mustafa 378
Şükrü Bey 21, 27, 79-80

T
Tabanlıoğlu, Hasan 495
Tahir Memiş 100
Tahsin Efendi 27
Tamer, Şinasi 118, 128, 197, 272-273, 303-304, 311, 448, 467, 470, 497, 513, 564, 645, 705, 714
Tamm (Dr) 553
Tandoğan, Nevzat 330, 371-372, 395, 402, 413, 485-486
Taner, Ali Haydar 129, 134, 141, 169
Taner, Haldun 560

Tanışık, Rafet 355
Tanrıöver, Hamdullah Suphi 49, 51, 59, 76, 556, 573
Tanyu, Hikmet 544
Taray, Cemal Hüsnü 101
Tarcan, Selim Sırrı 30, 352
Tardu, Reşat 279, 453, 523, 526, 622, 624-625, 643, 645
Tarhan, Ali Rana 394
Tarkan, Talat 404
Taşçıoğlu, Rezzan 504
Taşkıran, Tezer 353
Taşpınar, Naci 576
Tataroğlu, Naci 504
Taykut, Reşat 639
Taylan, Şevket 332
Tecer, Ahmet Kutsi 144, 307, 352
Tekben, Şerif 272, 303, 304, 403-404, 406, 409,422, 456, 470, 473-474, 514, 566, 575, 641, 650, 653, 656-657, 663-665, 682, 694, 704-705
Tekelioğlu, Sinan 317-320, 556
Tekiner, Haldun 391-392
Tekin, Mansur 169, 197
Telli, Hidayet 72, 80, 126-128, 146
Tevetoğlu, Fethi 398
Tevfik Fikret 31, 434, 521
Thoma, H. 36
Timuroğlu, Vecihi 686
Tiritoğlu, Alaattin 659, 660
Tiryakioğlu, Hulusi 492
Toker, Metin 298, 681, 711
Tok, Rafet Sadettin 63, 66, 719
Toksoy, Fatma 486
Tolstoy, L. 94, ,130
Tomisan, Leman 288
Tonguç, Engin 35, 45, 53, 88-89, 94, 96, 99-100, 127, 145, 156, 167, 176, 241, 245, 254, 285, 296-297, 324, 331-332, 339, 391-392, 395, 389, 402, 404, 413, 415, 438, 456-457, 482, 494-496, 500504-505, 528, 539, 541, 556, 563, 571, 573-578, 585-586, 589-590, 593, 599-600, 603-604, 610, 622, 636, 639, 646-647, 649, 651-652, 655-660, 662-663, 665-667, 669, 671-672, 675, 679, 680, 682, 684, 686-688, 691, 694, 696, 700, 703, 708
Tonguç, Nafia 80, 83, 88, 96, 675, 682
Tonguç, Yalım 193-194, 367, 391-393, 674-675, 682
Tonguç, Zekeriya 13, 72, 99, 104, 274, 308
Toprak, İbrahim 550
Topuzoğlu, İsmail 378
Toran, Ali Doğan 169-170, 289, 394, 470, 507, 509-510, 513
Toydemir, Mehmet 403, 434, 504
Toygar, Cemil 504
Tökin, İsmail Hüsrev 141
Törüner, Enver 446
Tör, Vedat Nedim 38, 144, 457

Truman, H. 544
Tuğrul, Mehmet 183-184, 190, 198, 215, 301, 423
Tunaboylu, İsmail Hakkı 552
Tuna, Halim Şakir 28
Tunalı, Ayşe 678
Tunalı, Hamdi 678
Tuncay, Mete 38, 47-48, 50, 64, 68, 75, 77, 90, 93, 103, 122-124
Tuncer; Hilmi 169
Turan, Hasan 596
Turgal, Hasan Fehmi 28
Turgut, Leyla A. 288
Tümer, Celal 682
Tümer, Hüsnü 288
Tümerkan, Sıddık 601
Türkbay, Tahsin 347, 355, 386, 400, 468-469, 516, 550-551
Türker, Berç 277
Türk, Hikmet 169, 190, 224, 250, 325, 339, 518, 521, 624
Türköz, Recep 435
Tütengil, Cavit Orhan 578-579, 90, 616
Tüzer, Fikri 249, 313

U
Uludağ, İsmail Hakkı 169, 186, 277, 325, 355, 506, 508, 533
Uludağ, Osman Şevki 277
Uluğ, Şeref 556
Ulusoy, Hüseyin 471
Unat, Faik Reşit 103, 144, 146, 512, 659, 663, 690
Ural, Rifat 504
Uran, Hilmi 398, 471, 478, 498, 578
Uray, Yahya Sezai 317
Uray, Zühtü 434
Uraz, Hicri 169
Urunç, Sabri 593
Us, Asım 201, 407
Usel, Niyazi 568
Uyanık, Muvaffak 169, 665
Uygur, Ali 521, 624-625, 643
Uysal, Hayrettin 705
Uysal, Veli 57
Uz, Behçet 320, 338, 498, 531
Uzel, Rüştü 74, 274, 355, 384, 491, 525
Uzer, Tahsin 178
Uzgil, Ömer 470

Ü
Üçer, Hadi 635
Üçok, Mithat 402
Ülgen, K. 283
Ülgen, Refet 162

Ülkümen, Osman 369, 419, 439, 445, 470, 514
Ülküsal, Müstecip 11, 13-16, 347
Ünal, Mustafa (Buğday) 375, 434, 504
Ünan, Saffet 560, 91
Üner, Celal 325
Ünlü, Necip 447
Ünver, Mehmet 375
Üresin, Yümnü 482
Üstün, Kemal 290-291, 592, 600

V
Vahdettin 41
Valles, P. 250
Va-Nu (Vala Nurettin) 50, 407
Varol, Sabatay 704
Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet 421
Veli Efendi, 13-15, 99
Verdi, G. 84
Verimer, Osman Faruk 645
Vesile 13, 18, 28, 99
Vidinel, Rahmi 202
Vural, Nazmi 483

W
Washington, Booker 104
Weiss, C. 106, 380
Weitsch, E. 37
Wells, H.G. 130, 431, 695
Wilhelm II 35
Wilson, H.E. 81-82, 84, 87, 96, 117, 134, 148, 164, 171, 178, 184, 186, 189, 207, 349
Wofford, K. 630, 695-696

Y
Yada, Sait 127, 218, 239, 289
Yağmur, Mahmut 516
Yahya 13
Yalçın, Hüseyin Cahit 251, 407, 462, 653, 655
Yalçın, Osman 128, 220, 244, 273-274, 345, 449, 467-468, 502, 506, 514, 520, 531, 567, 610-611, 622, 637, 654, 657, 673
Yalkı, Selahattin Nejat 105, 144, 218
Yalman, Ahmet Emin 201, 214, 291, 391, 407, 441, 531, 640, 714
Yapaner, Ahsen 288, 390
Yardımcı, Celal 653
Yargı, Salah 277, 317, 321
Yasa, İbrahim 367, 451, 434, 662, 714
Yavuz, Fehmi 573, 695, 702
Yazar, Elmas 281
Yazar, Veli 557
Yetkin, Çetin 312, 556, 595

Yetkin, Suud Kemal 363, 352, 396, 563
Yetsinski 669
Yıldırım Beyazıd 12
Yıldırım, Cemal 434-435, 502, 517
Yıldırım, Kamil 486
Yılmaz, Ali 355, 404-405
Yılmaz, Kazım 453
Yörük, Bahri 290
Yörükoğlu, Kadri 84-85, 91, 93, 119, 143-144, 213, 533-534, 548-549, 605, 608
Yörük Osman 271
Yukaruç, Avni 128, 145
Yunus Nadi 47, 89-90, 159, 305, 632
Yunus, Şehime 353
Yurdagül, Ömer 341
Yurdakul, Mehmet Emin 434
Yücel, Fahri 425
Yücel, H. 474
Yücel, Hasan-Ali 122, 145, 201, 213, 245, 247-248, 250, 254-255, 260-262, 264, 267, 268-269, 274, 276-279, 292-293, 298-299, 303-305, 316-318, 320-321, 325-326, 329, 331-332, 335-336, 38-339, 341, 347, 350-352, 353-356, 363, 368-369, 371, 379-380, 386, 389, 391-392, 394-398, 401, 408, 412-418, 420, 447, 451, 463-464, 474, 478, 480-481, 485-486, 488, 491, 493, 499-500, 504, 506, 508-509, 529, 531, 535, 541-542, 544, 548-549, 552-553, 558, 560, 562-564, 571, 591-592, 596, 602, 608, 614, 617, 620, 674, 682-683, 685, 687, 689-690, 693-694, 704, 707, 709, 711, 712, 714
Yücel, Hüseyin 516

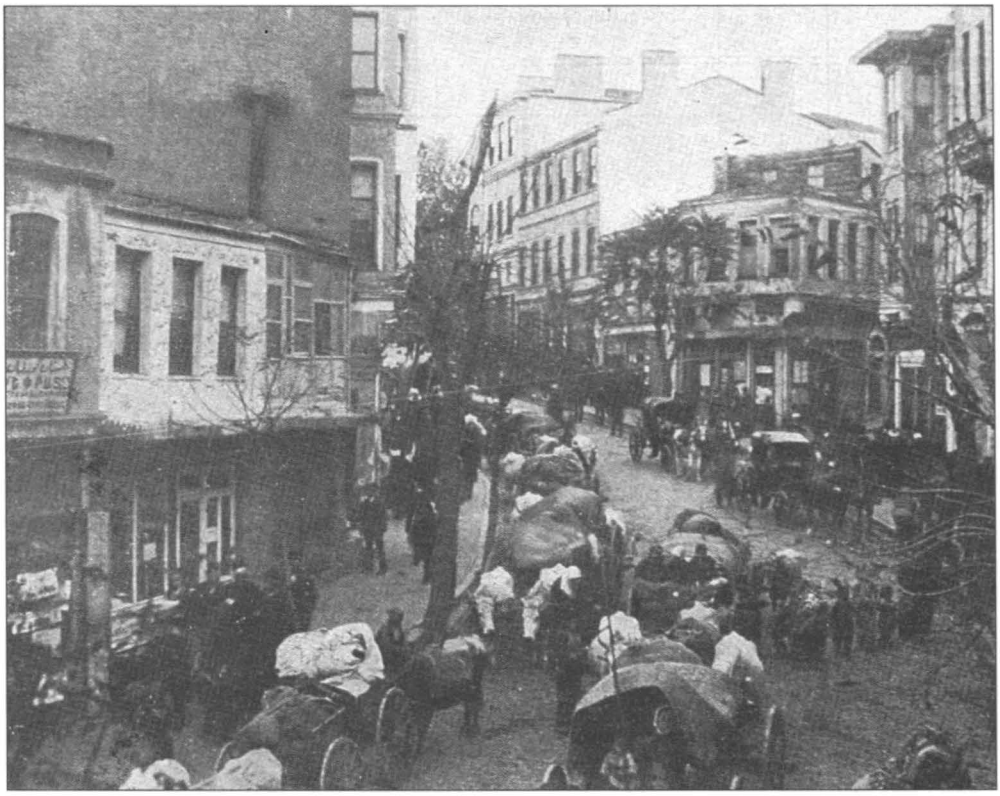
Z
Zambak, Huriye 364
Zeki Bey (Dr) 27
Zieroff, F. 109
Ziya Gökalp 248, 483, 600
Zöllner 431
Zühtü (Bozkırlı) 61
Zühtü (Öğretmen) 411
Zümrüt 88
Zwiener, G. 108

İsmail Hakkı Tonguç

Annesi Vesile hanım

Balkan Savaşı'ndan sonra Sirkeci-İstanbul'da, Anadolu'ya geçirilmek üzere "sonu gelmez konvoylar" oluşturan Balkan göçmenleri (L'Illustration, 16 Kasım 1912).

Balkan göçmenleri Karaköy meydanında. (L'Illustration, 16 Kasım 1912).

Almanya'da 1918 Kasım Devrimi.

Devrimin ezilmesinden sonra öldürülen Alman devrimci lider Rosa Luxemburg.

Eskişehir Öğretmen Okulu öğretmen ve öğrencileriyle (İ. Hakkı, orta sırada, sağda)

Eskişehir Öğretmen Okulu öğretmenleriyle, 1920-21 (İ. Hakkı, arka sırada ayakta, sağdan ikinci).

Karlsruhe, Beden Eğitimi Öğretmen Okulu'nda Alman öğrencilerle, 20 Ağustos 1922.

Avrupa dönüşü Silistre'de, kardeşleri Beytullah ve Zekeriya ile birlikte.

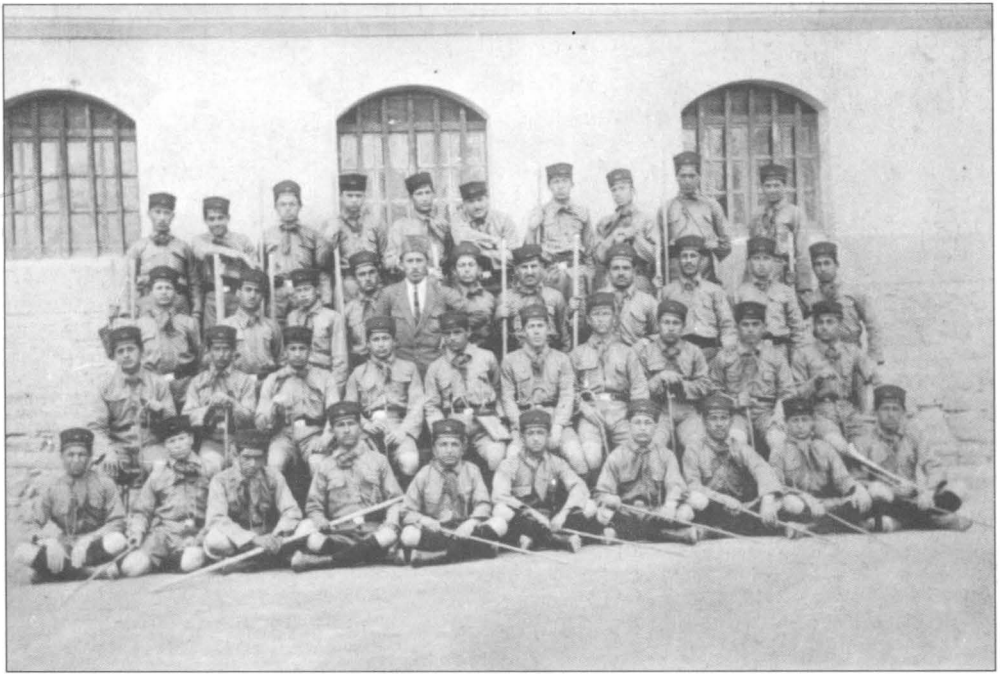
Konya Öğretmen Okulu öğrencileriyle gezide, 1922-23.

Konya Öğretmen Okulu öğrencileriyle gezide, 1922-23.

Adana Öğretmen Okulu öğretmen ve öğrencileriyle, 1924

Adana Öğretmen Okulu izcileriyle, 1924

Maarif Vekaleti binası, Ankara-Ulus alanı (eski Öğretmen Okulu)

Resim-İş Öğretmeni, Ankara 1925.

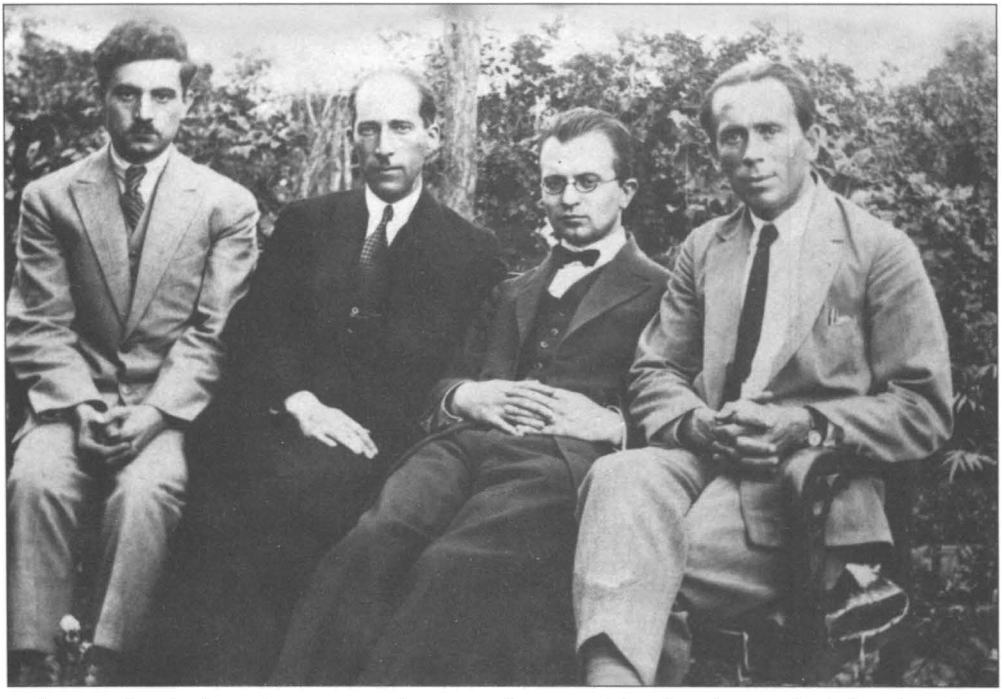
Bakan Mustafa Necati ve bakanlık yöneticileri birarada. (Bakan'ın solunda Müsteşar Nafi Atuf, İsmail Hakkı arka sırada okla işaretli)

Bakan Mustafa Necati bir toplantıdan çıkıyor. (Solda İsmail Hakkı.)

Öğretmenler Kursu (İş Eğitimi), Temmuz-Ağustos 1926. Kurs yöneticisi İsmail Hakkı önden ikinci sırada, soldan üçüncü. Aynı sırada sağdan üçüncü Nafia Kamil.

Sivas Müfettişler Kursu'nun öğretmenleri: Reşat Şemsettin (/Sirer), Rıdvan Nafiz (Edgüer), Kadri (Yörükoğlu), İsmail Hakkı (Tonguç) 1927.

Ankara-Etlik'deki ev, 1928.

Gazi Eğitim Enstitüsü öğretmen ve öğrencileriyle (1934-35).

Gazi Eğitim Enstitüsü öğretmen ve öğrencileriyle bakanlıkta, (1934-35).

Seyyar Sergi görevlileri: (soldan sağa) Hayrullah (Örs), Dr. Celal (Otman), İsmail Hakkı (Tonguç), Ferit çOğuz (Bayır), Reşat Şemsettin (Sirer), (Sadri Ethem (Erten), Haziran 1933.

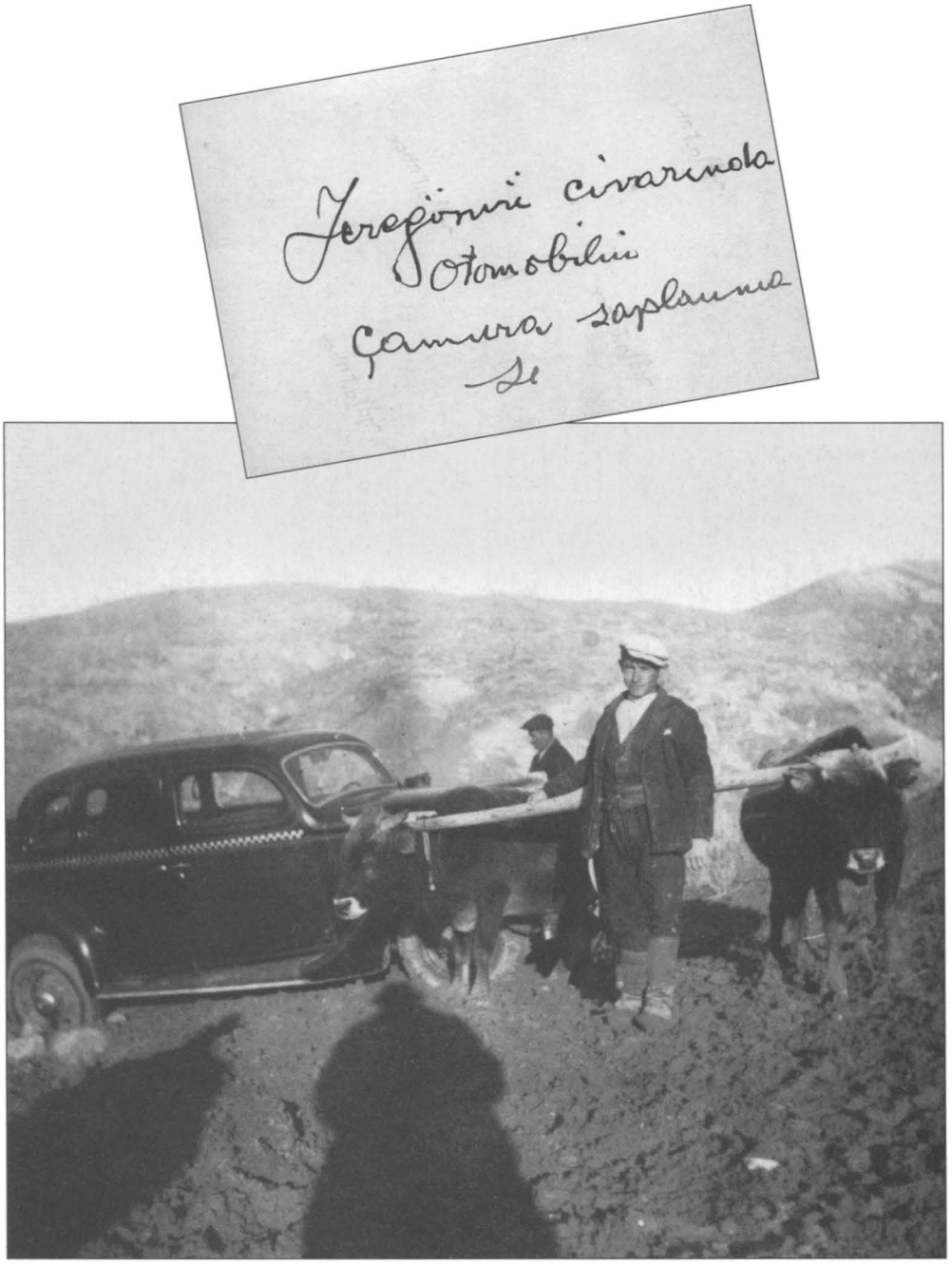
Seyyar Sergi: İsmail Hakkı ve Ferit Oğuz, Yozgat, 25 Nisan 1933.

İlköğretim Genel Müdürü, 3 Ağustos 1935.

Kültür Bakanı Saffet Arıkan ve İlköğretim Genel Müdürü Tonguç.

Yeregömü Köyü civarında otomobilin çamura saplandığı an.
(Fotoğrafın arkasında Tonguç'un elyazısıyla düşülmüş bir not bulunuyor).

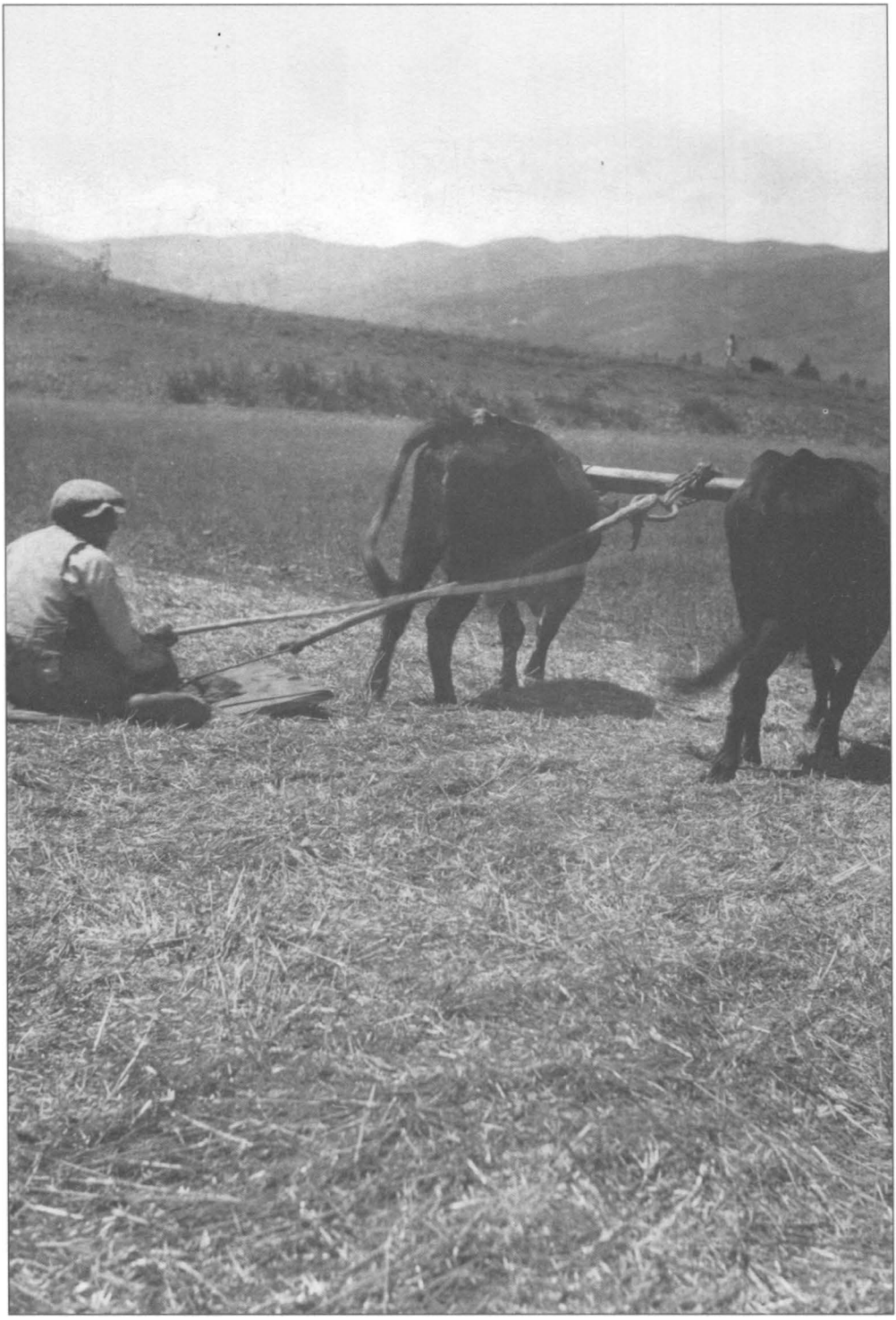
Kayseri-Pazarviran Köyü Bölge Okulu öğrencileriyle,

Bir köy okulu eğitmen ve öğrencileriyle.

Kadri Yörükoğlu ile birlikte İzmir'de toplantıda, 31 Temmuz 1937.

Dönemin tarımsal üretim tarzı. Erzincan-Küpesi köyünde harman, 1938

Eğitmenli köy okuluna başlayacak olan Erzincan-Büyük Kadağan Köyü çocukları, 1938.

Eğitmenli köy okuluna kavuşan Erzincan-Büyük Kadağan köylüleri, eğitmen ve okulun ilk öğrencileri, 1 Ağustos 1938.

Antalya-Balkız Köprüsü'nde, 1940.

Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nü kurmaya gelen ilk öğrencilerle konuşma, (1940 Yazı).

Hasanoğlan Köy Enstitüsü öğretmen ve öğrencileriyle konuşma.

Bir Köy Enstitüsünde öğrencilerle

Bir Köy Enstitüsünde denetimde.

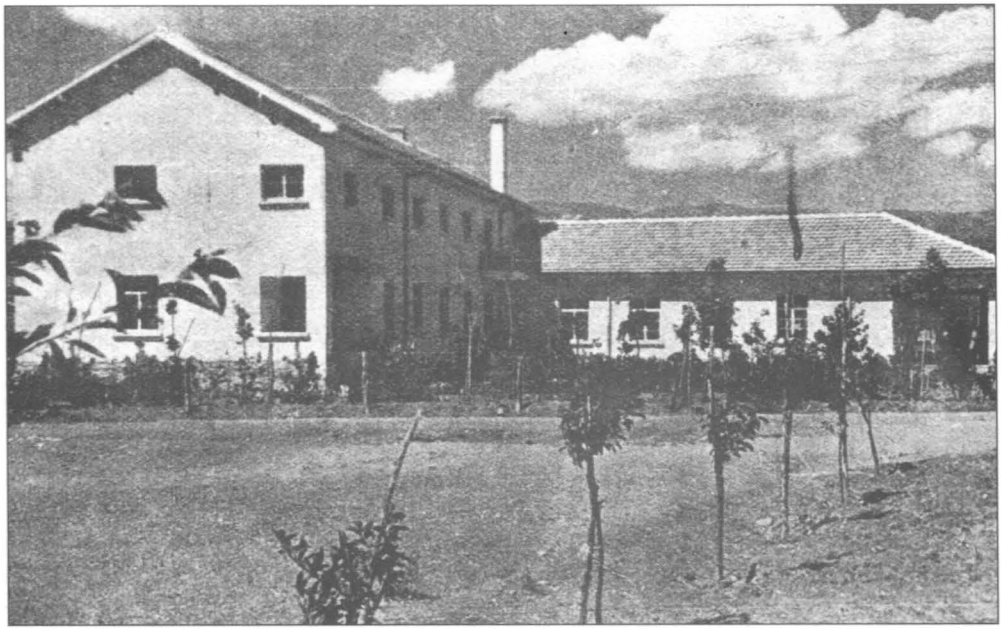
İnönü ile bir Köy Enstitüsü'nde.

İsmet İnönü ile Beşikdüzü Köy Enstitüsü'nde, 13 Ağustos 1943.

İsmet İnönü ile Beşikdüzü Köy Enstitüsü'nde, 13 Ağustos 1943.

Hasanoğlan Köy Enstitüsü yönetim binasından bir görüntü.
(Üst katta ön köşedeki oda Tonguç'un Enstitü'ye her gelişinde kaldığı odadır).

Bir denetim sırasında. (Sağdan ikinci kasketli İzzet Palamar).

Arifiye Köy Enstitüsü'nde, İsmail Hakkı Tonguç ve Müdür Süleyman Edip Balkır öğrencilerle konuşurken, 2 Kasım 1943.

Arifiye Köy Enstitüsü'nde, Müdür Süleyman Edip Balkır, öğretmen ve öğrencilerle.

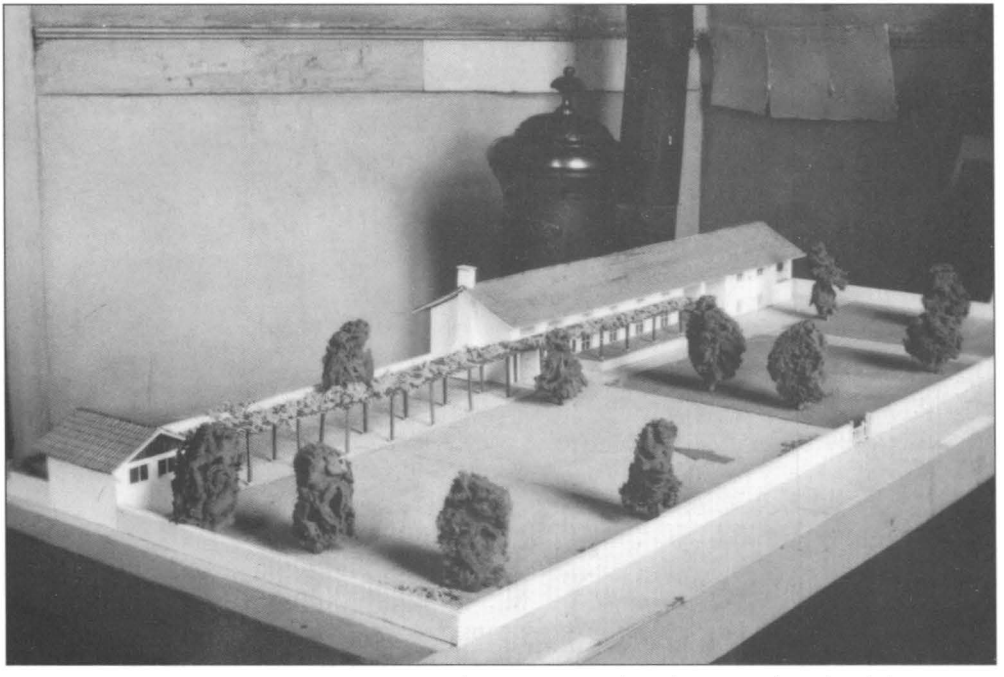
Bir Köy Enstitüsü'nde öğretmenlerle.

Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü öğrencileriyle.

Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nde 17 Nisan 1944 kutlama töreni. İnönü, Tonguç ve Enstitü Müdürü Hürrem Arman öğrencilerle.

Yapılan köy ilkokullarının maketi. (Resim, İlköğretim Genel Müdürü'nün odasında çekilmiştir.)

Bir denetim gezisinde Köy Enstitüsü müdür ve yöneticileriyle.
(Önde ortada Rauf İnan ve Hürrem Arman).

Bir Köy Enstitüsü'nde öğrencilerle konuşurken.

Milli Eğitim Bakanı Hasan-Âli Yücel'le Kızılçullu Köy Enstitüsü'nde.

Milli Eğitim Bakanı Hasan-Âli Yücel ve Hasanoğlan Köy Enstitüsü Müdürü Hürrem Arman ile.

Milli Eğitim Bakanı Hasan-Âli Yücel ve Reşat Şemsettin Sirer ile Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nde.

Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nde inceleme yapan gazeteci Ahmet Emin Yalman (ortada), İsmail Hakkı Tonguç, Enstitü Müdürü Hürrem Arman, Çifteler Köy Enstitüsü Müdürü Rauf İnan, öğretmen ve öğrencilerle birlikte.

Etlik bağ evinde, Mahmut Makal, Tonguç ve eşi.

Eşi ve geliniyle birlikte.

Pestalozzi 'nin yaşadığı bir evin önünde, İsviçreli tarihçi Rufer'le birlikte, Eylül 1956.

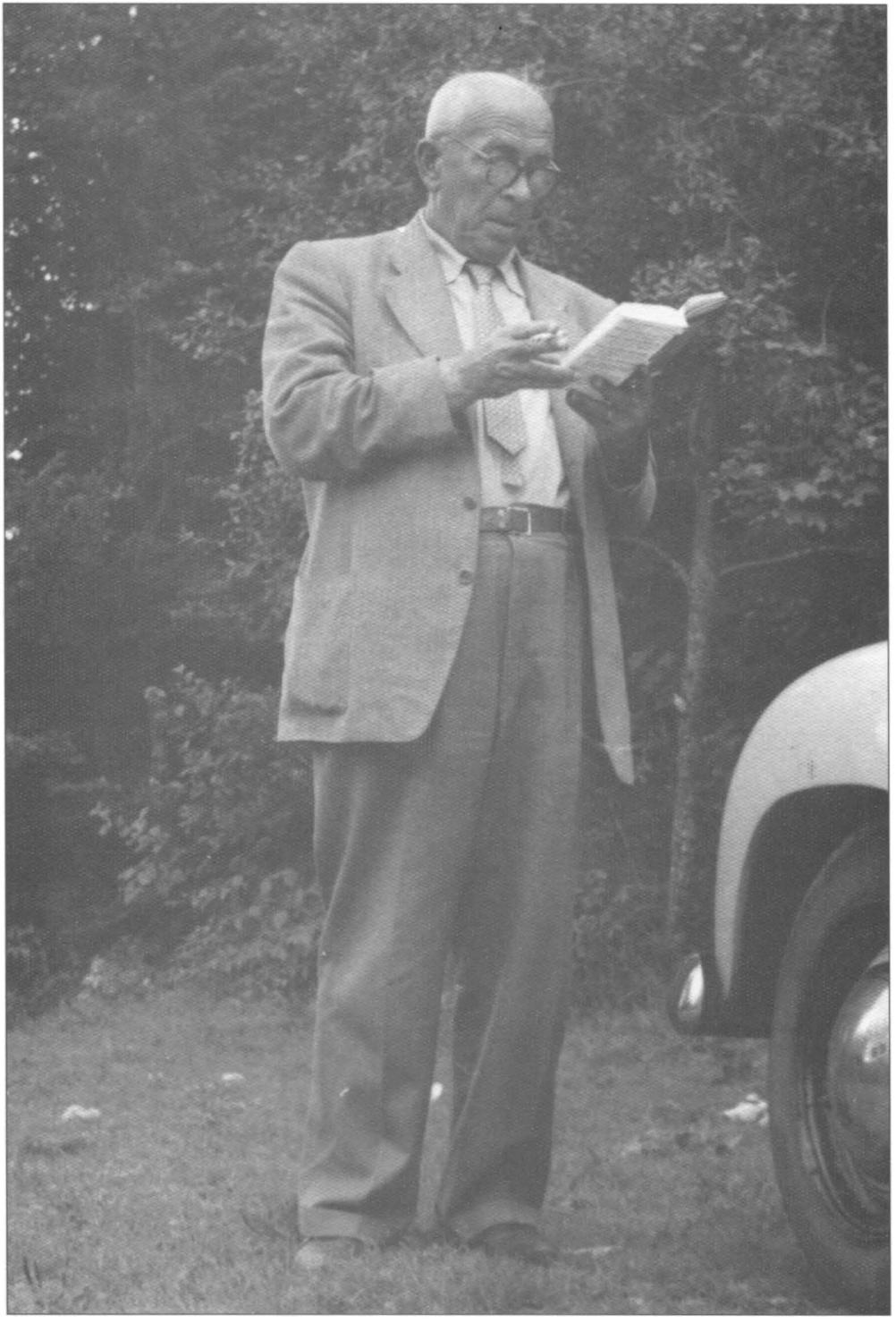
Avrupa gezisi sırasında, Pestalozzi köyünde, 1956.

Pestalozzi'nin anıt mezarı önünde, Eylül 1956, Brug-İsviçre.

Avrupa gezisi sırasında Hollanda'da bir köy okulunun öğrencileriyle, Eylül 1956.

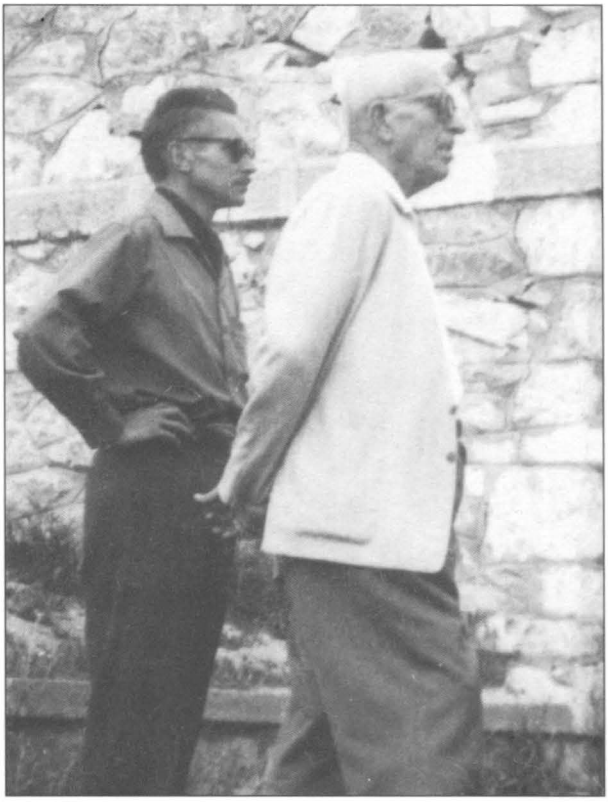
Avrupa gezisi sırasında yolda, Eylül 1956.

Hastalıktan sonra dinlendiği kır evinin bahçesinde, Mayıs 1958.

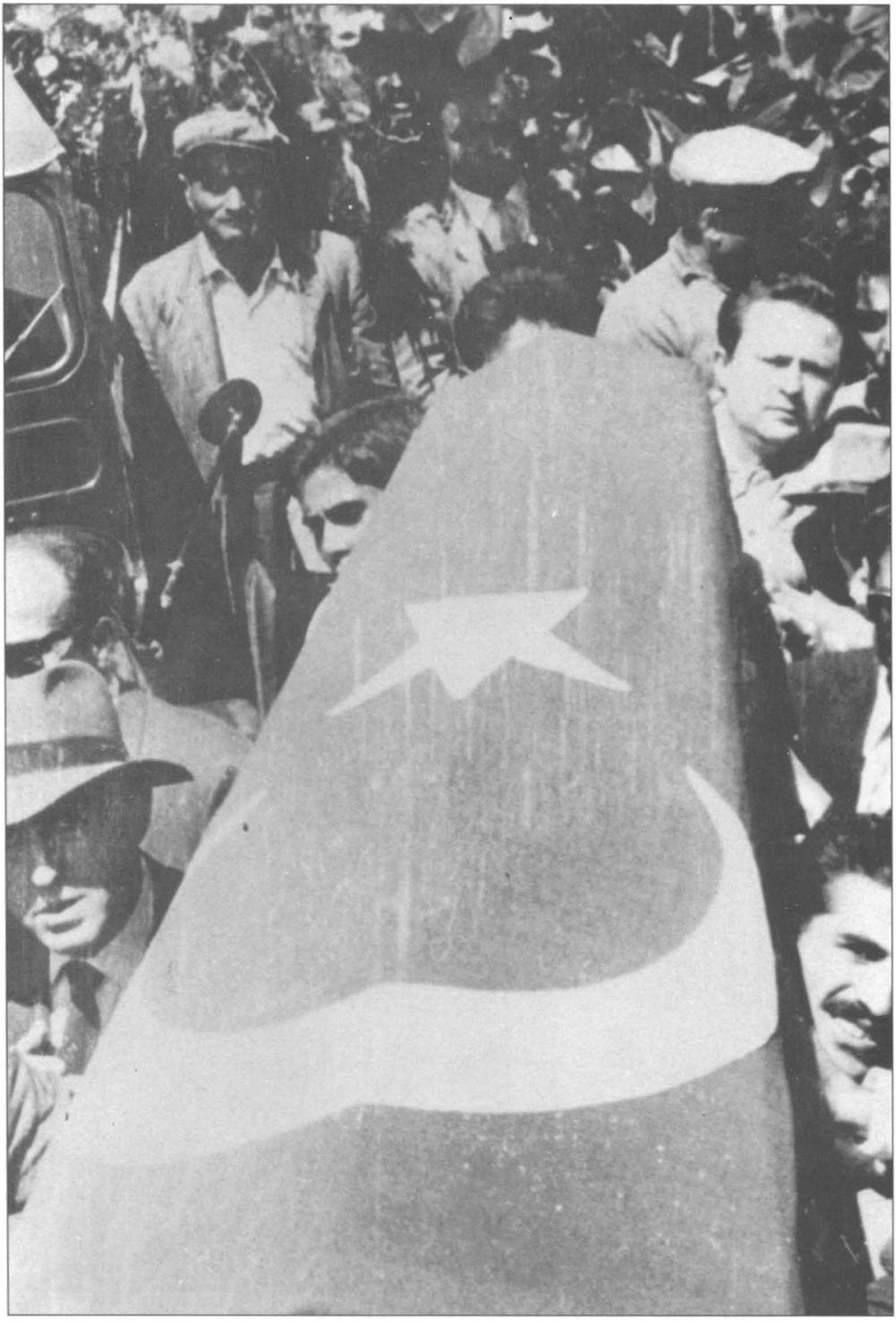

Eşi ile Amasya Şeker Fabrikası bahçesinde, Ağustos 1959.

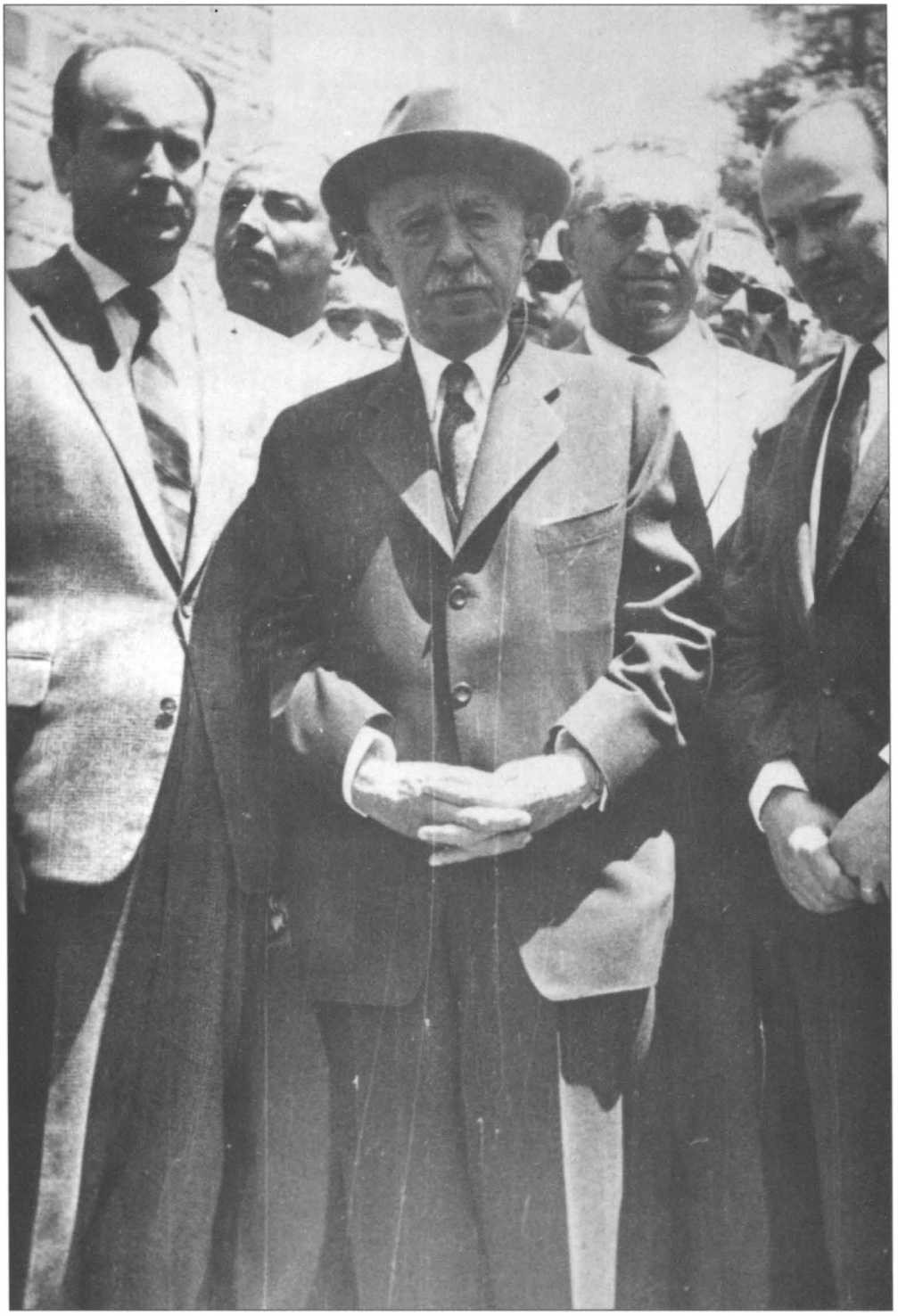

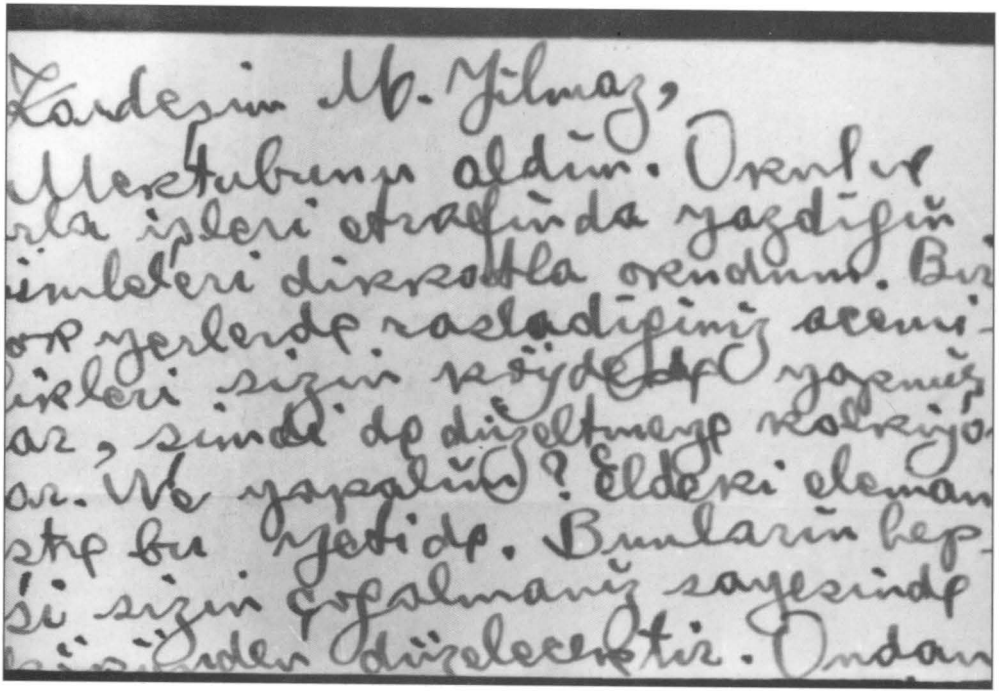
14 Yıl sonra Hasanoğlan'da, UNICEF Türkiye Temsilcisi Jean-Jack Peyronnet ve Sabahattin Eyuboğlu ile birlikte. Bu görüntüler İsmail Hakkı Tonguç'un son resimleridir, 11 Haziran 1960...

Cenaze töreni, 24 Haziran 1960 Ankara.

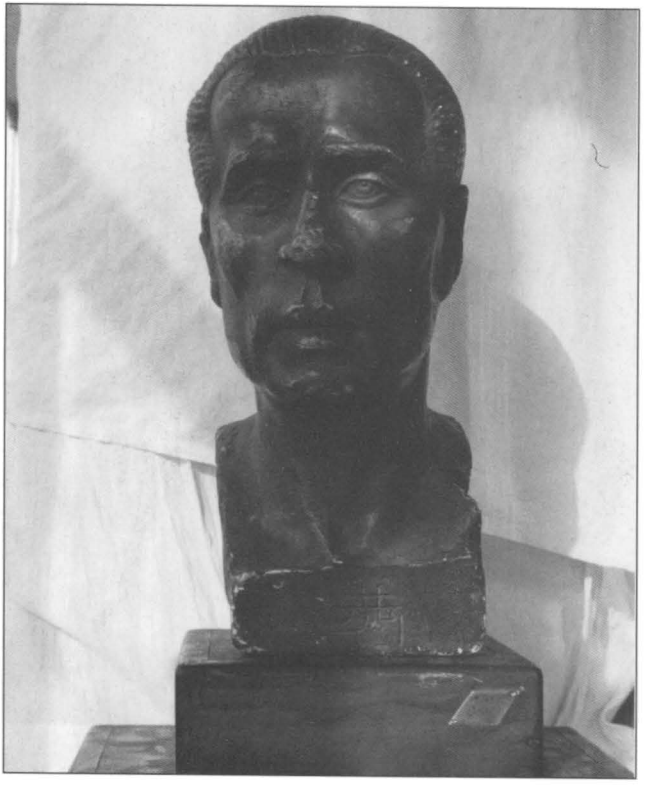

İsmet İnönü cenaze töreninde, 24 Haziran 1960 Ankara.

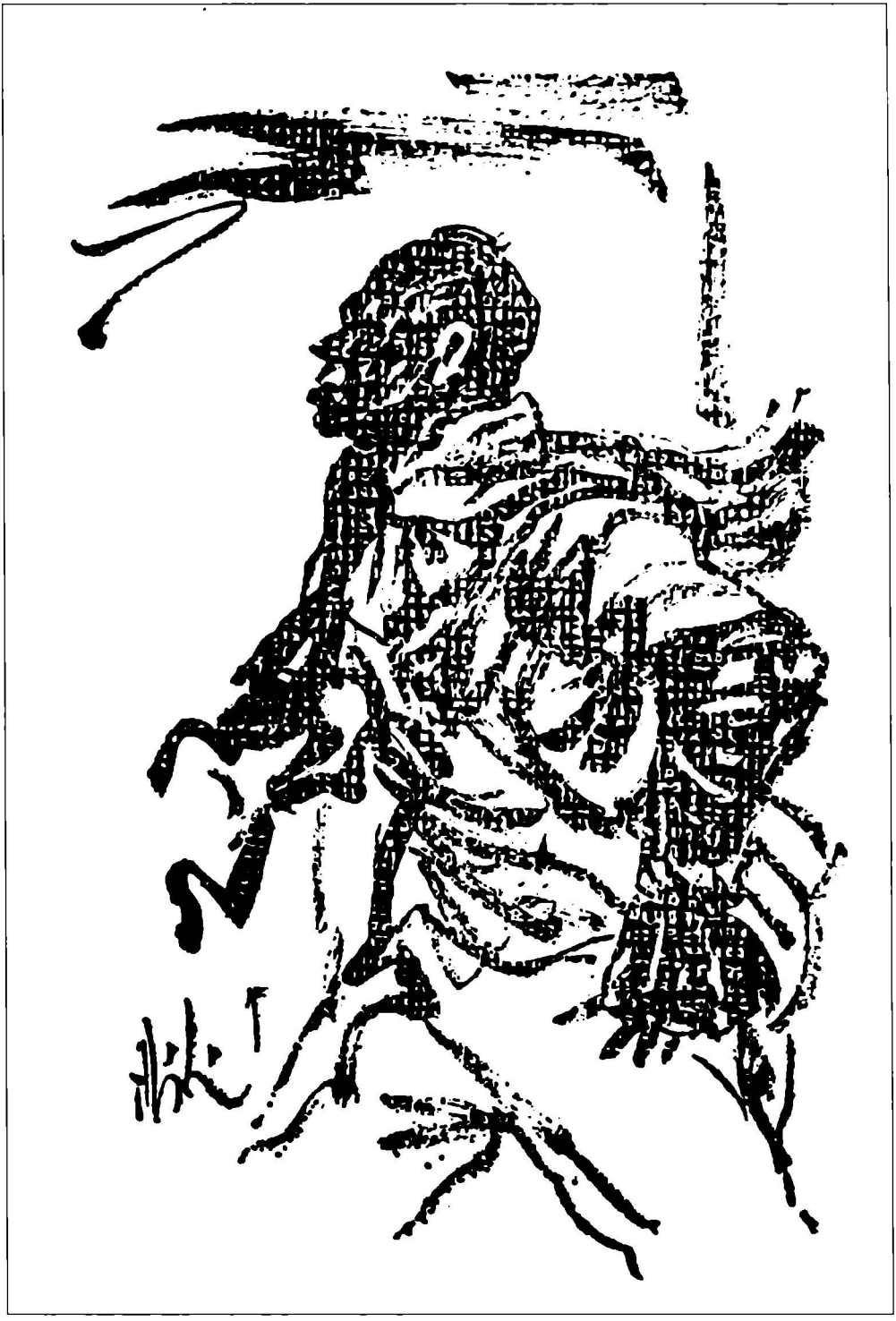

Kardeşim M. Yılmaz,
Mektubunu aldım. Öğretmenlik işleri etrafında yazdığın cümleleri dikkatle okudum. Bir çok yerlerde rastladığımız aksaklıkları sizin köyde de yaşamış, simdi de düzeltmeye kalkışmışsınız. Ne yapalım? Eldeki elemanla bu yetiyor. Bunların hepsi sizin çalışmanız sayesinde [illegible] düzelecektir. Ondan

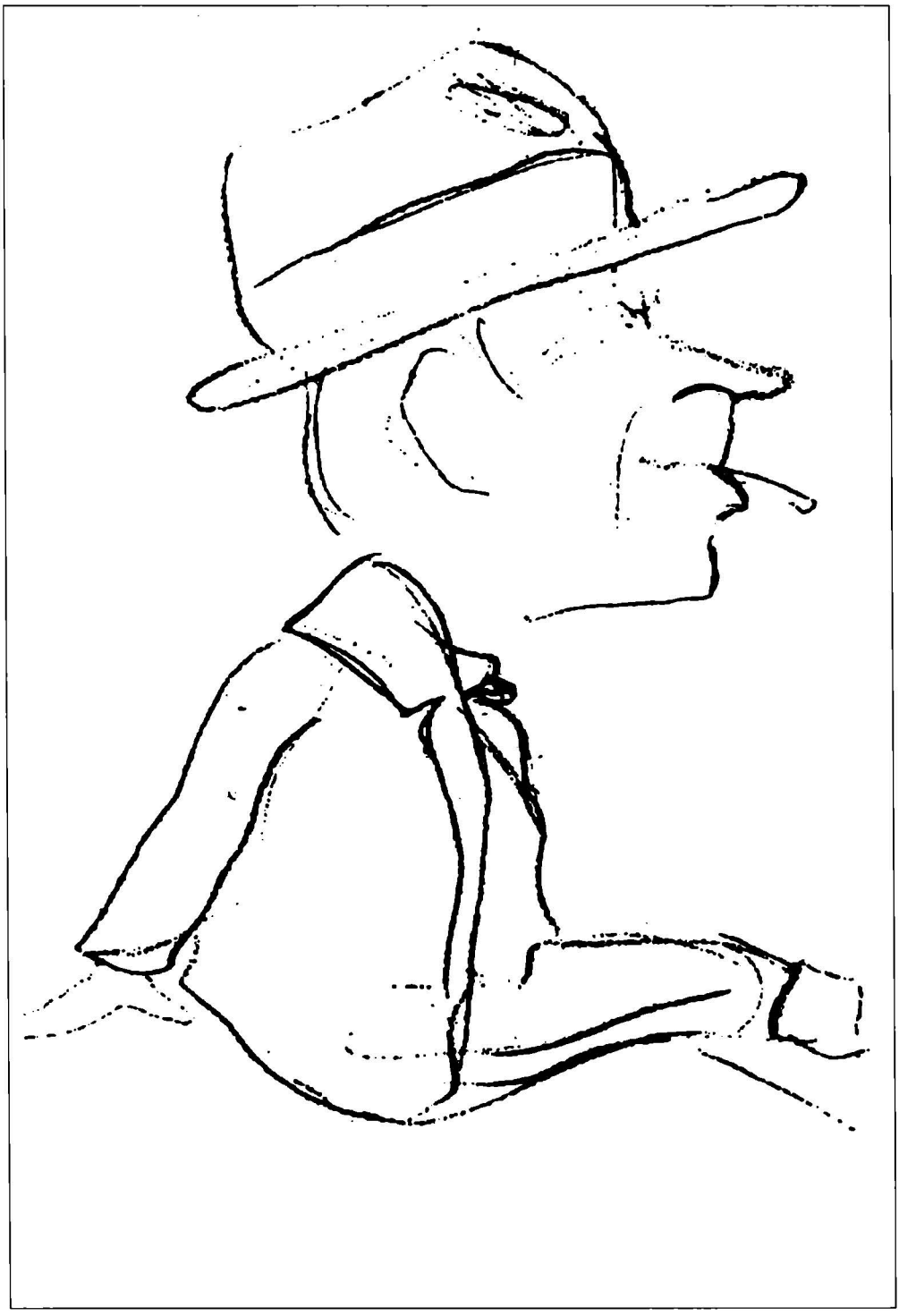
El yazısı

Gazi Eğitim Enstitüsü'nde yapılmış büstü

Abidin Dino'nun çizgileriyle Tonguç

Kendi kaleminden karikatürü.

Sevgili Engin Kardeş, kitap geleli orasından burasından okuyorum. Neresinden alırsam kapılıp gidiyorum… Bir büyük adamın yaşam öyküsünü klasik, kronolojik, ama çok zaman bunu aşan, geçen biçem özellikleriyle, okuru çok az sıkarak anlatıyorsun. Bin bir dereden, bayırdan derlenmiş özgün malzemeyle, tıpkı tığ işine benzer bir örgü, bir büyük örgü gerçekleştiriyorsun; benim diyen yazıncılara parmak ısırtır…
***Fakir Baykurt** (19.06.1997 günlü mektubundan).*

Türkiye'nin temel sorununa bakan eğitim devrimcisinin yaşam öyküsünü yazmış Engin Tonguç;.. Kendi alanında bir baş yapıt…Bir bilim adamı soğukkanlılığı, bir sanatçı yaratıcılığı ile yoğurulmuş bilgiler… Usta işi bir yapıt çıkmış ortaya; düşün ve yazın alanında pek örneği bulunmayan bir yapıt. Yazar, büyük eğitimcinin yaşadığı ortama sokuyor okurları; duygu, düşünce dünyasını açıyor onlara; soluk alışlarını, yürek vuruşlarını duyuruyor yer yer. Tonguç'u anlatan değil, yaşatan bir yapıt bu…Tonguç'un büyüklüğü, enstitülerin bir özgürleşme eylemi olduğu daha iyi anlaşılacak bu kitaptan sonra…
***Mehmet Başaran** (Cumhuriyet 10.07.1997).*

Kitaplar çıktıkça biraz daha büyüyor gözümde yapılanlar. Son olarak, Engin Tonguç, Güldikeni Yayınları'nda çıkan kapsamlı eserinde; büyük kurucunun yaşamını, öğretisini, eylemini, adım başında belgelere dayanarak anlatırken, eğitim tarihimize de ışık serpiyor…
***Server Tanilli** (Cumhuriyet, 17.04. 1998).*

Engin Tonguç iyi bir hekim olmanın ötesinde, toplumcu duyarlığı olan bir kültür insanıdır. Köy Enstitüleri'ndeki yaratıcı gücü öğrenmek için onun babasını anlattığı kitabını okumak gerekir…
***Mustafa Şerif Onaran** (Cumhuriyet Kitap Eki, 23.09.2004).*

Türkiye, "Şu Çılgın Türkler"kitabı kadar, "Bir Eğitim Devrimcisi: İsmail Hakkı Tonguç (yaşamı, öğretisi, eylemi)" kitabını okusa, okuyabilse, okutabilse..
***Varlık Özmenek** (Yeniden İmece, Sayı:9, Kasım 2005).*

ISBN 978-975-00-9945-8
9 789750 099458